

RumeliDE

DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES

www.rumelide.com

2148-7782 (Print) & 2148-9599 (online)

Uluslararası Hakemli / International Refereed

Yıl/Year 2024.Ö15/S15 (Eylül/September)

Diller ve renkler...

اللغة والسنة واللوان languages and colours

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ

Göklerin ve yerin yaratılışı, **dillerinizin ve renklerinizin çeşitliliği** bilginlere sunulan delillerdendir.

And of His signs is the creation of the heavens and the earth, and **the difference of your languages and colours**. Lo! herein indeed are portents for men of knowledge.

(Allah: *Kur'ân*: 30. Rûm 22)

JOURNAL TEAM
COPYRIGHT OWNER
RumeliYA Yayıncılık & Publishing

RumeliYA Yayıncılık Eğitim ve Turizm Hiz. Ltd. Şti.
K.İbrahim Mah. Nüzhet Somay Cad.
No: 49 B/7 Merkez - Kırklareli
TURKEY

EDITORS

Editor

Dr. Yakup YILMAZ
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
[0000-0001-6230-8850](tel:0000-0001-6230-8850)
editor@rumelide.com

Deputy Editors

Dr. Beytullah BEKAR
Kırklareli University (Turkey)
[0000-0002-8372-1190](tel:0000-0002-8372-1190)
beytullahbekar@gmail.com

Design Editor

Selen Gül ŞENTÜRK
[0000-0002-9531-2992](tel:0000-0002-9531-2992)
selengulsntrk@gmail.com

Ethical Editor

Dr. Funda YEŞİL
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
[0000-0001-8104-9567](tel:0000-0001-8104-9567)
fundayesil87@gmail.com

Language Editors

Dr. Hakkı ÖZKAYA (Turkish)
Kırklareli University (Turkey)
[0000-0002-4526-9412](tel:0000-0002-4526-9412)
ozkayahakki@gmail.com

Dr. Sevda PEKCOŞKUN GÜNER (English)
Kırklareli University (Turkey)
[0000-0003-2750-3217](tel:0000-0003-2750-3217)
sevda.pekcoskun@gmail.com

Dr. Ayşen Zeynep ORAL (French)
Hacettepe University (Turkey)
[0000-0001-6378-5464](tel:0000-0001-6378-5464)
a.zeynep.alp@hacettepe.edu.tr

Dr. Özlem TEKİN (German)
Tekirdağ Namık Kemal University (Turkey)
[0000-0002-6283-7741](tel:0000-0002-6283-7741)
ozlemtekin@nku.edu.tr

Dr. Kevser TETİK (Russian)

Anadolu University (Turkey)
0000-0002-1611-8594
kevser_tetik@anadolu.edu.tr

Dr. Gül Mürkerrem ÖZTÜRK (Georgian)
Recep Tayyip Erdogan University (Turkey)
0000-0003-1875-4954
gul.ozturk@erdogan.edu.tr

Dr. Mevlüt ÖZTÜRK (Arabic)
Necmettin Erbakan University (Turkey)
0000-0002-5711-520X
mevlutozturk@erbakan.edu.tr

Dr. Sadık HACI (Bulgarian)
Ankara University (Turkey)
0000-0003-2872-8151
shaci@ankara.edu.tr

Dr. Fatma Jale Gül ÇORUK (Armenian)
Ankara University (Turkey)
0000-0003-3807-1501
coruk@ankara.edu.tr

Dr. Erman GÖREN (Ancient Greek)
İstanbul University (Turkey)
0000-0003-1026-1530
ermangoren@istanbul.edu.tr

Uzm. İvana DEJANOV (Serbian)
Belgrad University (Serbia)
0009-0003-4356-1430
ivana.dejanov.fil@gmail.com

Dr. Ertuğrul CEYLAN (Chinese)
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (Turkey)
0000-0001-6646-0382
eceylan@nevsehir.edu.tr

Dr. Mehmet Sait TOPRAK (Syriac)
Mardin Artuklu University (Turkey)
0000-0002-5252-5875
msaittoprak@gmail.com

Dr. Melek ÇELİK (Japanese)
Çanakkale Onsekiz Mart University (Turkey)
0000-0003-2706-0188
kabamelek@gmail.com

Dr. Akram NEJABATI (Persian)
Piri Reis University (Turkey)
0000-0003-1207-0244
niloofar_abilar@yahoo.com

FIELD EDITORS
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Contemporary Turkish Dialects and Literature

Dr. İlker TOSUN

[0000-0003-1428-4772](tel:0000-0003-1428-4772)

Kırklareli University (Turkey)

ilker.tosun@klu.edu.tr

Linguistics

Dr. Hakan AYDEMİR

[0000-0002-2368-7103](tel:0000-0002-2368-7103)

İstanbul Medeniyet University (Turkey)

aydemirhaakan@gmail.com

Old Turkish Language

Dr. Cihangir KIZILÖZEN

[0000-0002-4202-1868](tel:0000-0002-4202-1868)

Gümüşhane University (Turkey)

cahangir@gmail.com

Classical Turkish Literature

Dr. Niyazi ADIGÜZEL

[0000-0001-9747-7734](tel:0000-0001-9747-7734)

Kırklareli University (Turkey)

niyaziadiguzel@gmail.com

Turkish Folk Literature

Dr. İbrahim GÜMÜŞ

[0000-0002-6033-0234](tel:0000-0002-6033-0234)

Bartın University (Turkey)

igumus@bartin.edu.tr

Turkish Language Teaching

Dr. Önder ÇANGAL

[0000-0002-8560-3526](tel:0000-0002-8560-3526)

Gaziantep University (Turkey)

ondercangal@hotmail.com

Dr. Safiye KARABABA

[0000-0002-5451-5072](tel:0000-0002-5451-5072)

Belgrad University (Serbia)

safiyekarababa@gmail.com

Modern Turkish Literature

Dr. Ahmet KOÇAK

[0000-0002-0033-4188](tel:0000-0002-0033-4188)

İstanbul Medeniyet University (Turkey)

ahmet.kocak@medeniyet.edu.tr

New Turkish Language

Dr. Sibel MURAD

[0000-0003-0175-7702](tel:0000-0003-0175-7702)

Amasya University (Turkey)

sibel.murad@amasya.edu.tr

WORLD LANGUAGES AND LITERATURES

German Language Teaching

Dr. Rüveyda Hicran ÇEBİ
[0000-0001-9451-7040](tel:0000-0001-9451-7040)
Ondokuz Mayıs University (Turkey)
ruveyda.cebi@omu.edu.tr

German Language and Literature

Dr. Funda KIZILER EMER
[0000-0003-2204-3063](tel:0000-0003-2204-3063)
Sakarya University (Turkey)
fkiziler@sakarya.edu.tr

American Culture and Literature

Dr. Yonca DENİZARSLANI
[0000-0002-3762-9553](tel:0000-0002-3762-9553)
Ege University (Turkey)
yonca.denizarslani@ege.edu.tr

Dr. Zeynep Asya ALTUĞ
[0000-0001-9397-7379](tel:0000-0001-9397-7379)
Ege University (Turkey)
zeynep.asya.altug@ege.edu.tr

Dr. F. Gl KOSOY
[0000-0002-7813-8961](tel:0000-0002-7813-8961)
Fırat University (Turkey)
fgulkocsoy@firat.edu.tr

Arabic Language Teaching

Dr. Mevlüt ÖZTÜRK
[0000-0002-5711-520X](tel:0000-0002-5711-520X)
Necmettin Erbakan University (Turkey)
mevlutozturk@erbakan.edu.tr

Arabic Language and Literature

Dr. Hüseyin ARSLAN
[0000-0001-6863-0138](tel:0000-0001-6863-0138)
Yalova University (Turkey)
huseyinarslan74@gmail.com

Chinese Language and Literature

Dr. Sema GKEN GÜLEZ
[0000-0002-1787-9328](tel:0000-0002-1787-9328)
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (Turkey)
gokencsema@nevsehir.edu.tr

Persian Language and Literature

Dr. Ahmet KARA
[0000-0003-1082-417X](tel:0000-0003-1082-417X)
Dicle University (Turkey)
karaamet43@gmail.com

French Language Teaching

Adres	Address
<i>RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi</i>	<i>RumeliDE Journal of Language and Literature Studies</i>
Osmanağa Mahallesi, Mürver ieği Sokak, No:14/8	Osmanağa Mahallesi, Mürver ieği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714	Kadıköy - İSTANBUL / TURKEY 34714
e-posta: editor@rumelide.com	e-mail: editor@rumelide.com,
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616	phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Dr. Emine ÇAVDAR
[0000-0002-7969-9330](tel:0000-0002-7969-9330)
Dokuz Eylül University (Turkey)
e.cavdar@deu.edu.tr

French Language and Literature

Dr. Gülhanım ÜNSAL
[0000-0001-7374-3575](tel:0000-0001-7374-3575)
Marmara University (Turkey)
gulhanim.unsal@marmara.edu.tr

Georgian Language and Literature

Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK
[0000-0003-1875-4954](tel:0000-0003-1875-4954)
Recep Tayyip Erdoğan University (Turkey)
gul.ozturk@erdogan.edu.tr

English Language Teaching

Dr. İlknur SAVAŞKAN
[0000-0003-4537-0358](tel:0000-0003-4537-0358)
Bursa Uludağ University (Turkey)
ilknurp@uludag.edu.tr

Dr. Emrah EKMEKÇİ
[0000-0001-5585-8512](tel:0000-0001-5585-8512)
Ondokuz Mayıs University (Turkey)
emrah.ekmekci@omu.edu.tr

English Language and Literature

Dr. Zennure KÖSEMAN
[0000-0002-3420-9801](tel:0000-0002-3420-9801)
İnönü University (Turkey)
zennure.koseman@inonu.edu.tr

Dr. Nilay ERDEM AYYILDIZ
[0000-0002-1779-8464](tel:0000-0002-1779-8464)
Fırat University (Turkey)
nerdem@firat.edu.tr

Dr. Kaya ÖZÇELİK (Turkey)
[0000-0001-5648-7186](tel:0000-0001-5648-7186)
kayaphilology@gmail.com

İspanyol Language and Literature

Dr. Olcay ÖZTUNALI
[0000-0001-8565-5863](tel:0000-0001-8565-5863)
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
olcay.oztunali@medeniyet.edu.tr

İtalyan Language and Literature

Dr. Cristiano BEDIN
[0000-0001-6992-244X](tel:0000-0001-6992-244X)
İstanbul University (Turkey)
cristiano.bedin@istanbul.edu.tr

Japanese Language and Literature

Dr. Metin BALPINAR

[0000-0003-0998-2963](tel:0000-0003-0998-2963)
Burdur Mehmet Akif Ersoy University (Turkey)
mbalpinar@mehmetakif.edu.tr

Comparative Literature
Dr. Shelale RAMAZANOVA
[0000-0002-3252-6504](tel:0000-0002-3252-6504)
Ardahan University
shramazan18@gmail.com

Korean Language and Literature

Dr. Eun Kyung JEONG
[0000-0003-3040-9619](tel:0000-0003-3040-9619)
İstanbul University (Turkey)
eunkyung.jeong@istanbul.edu.tr

Kurdish Language and Literature

Dr. Osman ASLANOĞLU
[0000-0001-6534-3125](tel:0000-0001-6534-3125)
Dicle University (Turkey)
aslanogluosman@gmail.com

Russian Language and Literature

Dr. Hadi BAK
[0000-0001-6455-1504](tel:0000-0001-6455-1504)
Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
hadi.bak@atauni.edu.tr

Dr. Sevda POLAT
[0000-0003-3002-2617](tel:0000-0003-3002-2617)
İstanbul Gelişim University (Turkey)
spolat@gelisim.edu.tr

Polish Language and Literature

Dr. Mariana BUDU
[0000-0001-9000-4029](tel:0000-0001-9000-4029)
İstanbul University (Turkey)
mariana.budu@istanbul.edu.tr

Ukrainian Language and Literature

Dr. Liudmyla Volodymyrivna SHYTYK
[0000-0001-5941-672X](tel:0000-0001-5941-672X)
Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi University (Ukraine)
l_shytyk@ukr.net

ÇEVİRİ BİLİMİ

German Translation and Interpreting

Dr. Filiz ŞAN
[0000-0003-2158-3818](tel:0000-0003-2158-3818)
Sakarya University (Turkey)
fsan@sakarya.edu.tr

Arabic Translation and Interpreting

Dr. Ahmed ALDYAB
[0000-0002-9497-9197](tel:0000-0002-9497-9197)
Ankara Yıldırım Beyazıt University (Turkey)

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

ahmad.adyab@gmail.com

Chinese Translation and Interpreting

Dr. Nuray PAMUK ÖZTÜRK
[0000-0001-8186-8116](tel:+90500000181868116)
Selçuk University (Turkey)
nuray.pamukozturk@selcuk.edu.tr

French Translation and Interpreting

Dr. Osman COŞKUN
[0000-0002-6803-3189](tel:+90500000268033189)
Marmara University (Turkey)
osman.coskun@marmara.edu.tr

English Translation and Interpreting

Dr. Sevda PEKCOŞKUN GÜNER
[0000-0003-2750-3217](tel:+90500000327503217)
Kırklareli University (Turkey)
sevda.pekcoskun@gmail.com

Russian Translation and Interpreting

Dr. Jale COŞKUN
[0000-0003-2013-1190](tel:+90500000320131190)
İstanbul Aydın University (Turkey)
jalezaman@aydin.edu.tr

EDITORIAL BOARD

Dr. Ksenija AYKUT
[0000-0001-9775-0024](tel:+90500000197750024)
Belgrade University (Serbia)
ksenija.aykut@fil.bg.ac.rs

Dr. Miyryam SALİM-AHMED
[0000-0001-9654-2629](tel:+90500000196542629)
Shumen University (Bulgaria)
meryemslm@abv.bg

Dr. Beytullah BEKAR
[0000-0002-8372-1190](tel:+90500000283721190)
Kırklareli University (Turkey)
beytullahbekar@gmail.com

Dr. Fatemeh ARZJANI
[0000-0002-8946-7410](tel:+90500000289467410)
Tahran University (Iran)
arzjanif@gmail.com

Dr. Gulmira KARİMOVA
[0000-0001-7711-4151](tel:+90500000177114151)
Abai Kazakh National Pedogogical University (Kazakhstan)
karimova_g77@mail.ru

Dr. Fatma TEKİN
[0000-0002-2471-6711](tel:+90500000224716711)
Ege University (Turkey)
ftekin3835@gmail.com

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Dr. Guntars DREIJERS
[0000-0003-3511-2670](mailto:guntarsd@venta.lv)
Ventspils University of Applied Sciences (Latvia)
guntarsd@venta.lv

Dr. Lindita Xhanari Latifi
[0000-0003-2503-1711](mailto:linditalatifi@unyt.edu.al)
Tirana University (Albania)
linditalatifi@unyt.edu.al

Dr. Meqsud SELİM
[0000-0002-1600-1716](mailto:meqsudselim@hotmail.com)
Northwest University for Nationalities (China)
meqsudselim@hotmail.com

Dr. Tarik DURAN
[0000-0002-9084-5714](mailto:tarik.duran@fil.bg.ac.rs)
Belgrade University (Serbia)
tarik.duran@fil.bg.ac.rs

Dr. Iryna DRYGA
[0000-0002-1885-8000](mailto:idruga@gmail.com)
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)
idruga@gmail.com

Dr. Linda TORRESIN
[0000-0002-8723-2802](mailto:linda.torresin@gmail.com)
Università degli Studi di Padova (Italy)
linda.torresin@gmail.com

Dr. Rachael RUEGG
[0000-0003-2437-3007](mailto:rachaelruegg@gmail.com)
Victoria University of Wellington (New Zealand)
rachaelruegg@gmail.com

Dr. Sevda PEKCOŞKUN GÜNER
[0000-0003-2750-3217](mailto:sevda.pekcoskun@gmail.com)
Kırklareli University (Turkey)
sevda.pekcoskun@gmail.com

Dr. Vasiliki MAVRIDOU
[0000-0001-6113-9645](mailto:vmavrido@bscc.duth.gr)
Democritus University (Greece)
vmavrido@bscc.duth.gr

PUBLISHING DIRECTOR
Ex. Yasemin GÜVENİLİR
[0000-0003-2067-9834](mailto:yaseminguvenilir10@gmail.com)
yaseminguvenilir10@gmail.com

REVIEWS AND INDEX EDITORS

English

Research Asst. Serpil YAVUZ ÖZKAYA
Kırklareli University (Turkey)
[0000-0003-4906-3179](mailto:serpilyavuztr@gmail.com)
serpilyavuztr@gmail.com

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Turkish

Research Asst. Soner TOKTAR
Kırklareli University (Turkey)
[0000-0001-8435-4233](tel:0000-0001-8435-4233)
so_near91@hotmail.com

Dizin

Research Asst. Feyza Yağmur YEĞİN
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
[0000-0001-6803-6614](tel:0000-0001-6803-6614)
fyzyagmur@gmail.com

FOREIGN REPRESENTATORS

Dr. Amjad ALSYOUF (Jordan)
[0000-0001-8490-0433](tel:0000-0001-8490-0433)
amjad.alsyouf@bau.edu.jo

Dr. Elena M. METEVA-ROUSSEVA (Bulgaria)
[0000-0002-4776-4070](tel:0000-0002-4776-4070)
emeteva@gmail.com

Dr. Lindita Khanari Latifi (Albania)
[0000-0003-2503-1711](tel:0000-0003-2503-1711)
linditalatifi@unyt.edu.al

Dr. Sandrine PERALDI (France)
[0000-0003-1714-8194](tel:0000-0003-1714-8194)
s.peraldi@isit-paris.fr

Dr. Tarık DURAN (Serbia)
[0000-0002-9084-5714](tel:0000-0002-9084-5714)
tarik.duran@fil.bg.ac.rs

Dr. Gulmira KARİMOVA (Kazakhstan)
[0000-0001-7711-4151](tel:0000-0001-7711-4151)
karimova_g77@mail.ru

Dr. Hazim Burhan ALNAJJAR (Iraq)
[0000-0003-3884-5642](tel:0000-0003-3884-5642)
hazim_alnajjar@yahoo.com

Dr. Reza Hosseini BAGHANAM (Iran)
[0000-0001-7021-8425](tel:0000-0001-7021-8425)
rbaganam@gmail.com

Dr. Rachael RUEGG (New Zealand)
[0000-0003-2437-3007](tel:0000-0003-2437-3007)
rachaelruegg@gmail.com

Dr. Ahmet YIKIK (Cyprus)
[0000-0002-5796-7058](tel:0000-0002-5796-7058)
yikik.ahmet@ucy.ac.cy

ADVISORY BOARD

Dr. Hanifi VURAL
Tokat Gaziosmanpaşa University (Turkey)
[0000-0003-3082-1005](tel:+90500000330821005)
hvural@fsm.edu.tr

Dr. Hicabi KIRLANGIÇ
Ankara University (Turkey)
[0000-0001-6273-5342](tel:+90500000162735342)
<mailto:hkirlangic@gmail.com>

Dr. Ksenija AYKUT
Belgrade University (Serbia)
[0000-0001-9775-0024](tel:+9000000197750024)
ksenija.aykut@fil.bg.ac.rs

Dr. Marek STACHOWSKI
Krakow Jagellon University (Poland)
[0000-0002-0667-8862](tel:+9000000206678862)
stachowski.marek@gmail.com

Dr. Mehmet NARLI
Balıkesir University (Turkey)
[0000-0003-4282-6057](tel:+9000000342826057)
mnarli@balikesir.edu.tr

Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara University (Turkey)
[0000-0002-9959-3306](tel:+9000000299593306)
mskacalin@gmail.com

Dr. Oktay AHMED
Üsküp Kiril-Methodi University (Macedonia)
[0000-0001-5750-1541](tel:+9000000157501541)
oktayahmed@gmail.com

Dr. Ömer ZÜLFE
Marmara University (Turkey)
[0000-0001-8932-9299](tel:+9000000189329299)
omerzulfe@gmail.com

Dr. Vügar SULTANZADE
Eastern Mediterranean University (TRNC)
[0000-0003-3587-9281](tel:+9000000335879281)
vugar.sultanzade@emu.edu.tr

Dr. Reza Hosseini BAGHANAM
Tebriz Azad Islam University (Iran)
[0000-0001-7021-8425](tel:+9000000170218425)
rbaganam@gmail.com

Dr. Paolo E. BALBONI
Ca' Foscari University (Italy)
[0000-0002-7999-2924](tel:+9000000279992924)
balboni@unive.it

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

DİZİNLER / INDEX

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi aşağıdaki dizinlerce taranmaktadır.

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN XX

EDITOR'S NOTE XXI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYAT / TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

01. Açık, K. S. & Gök, B. (2024). İlkokul 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerin PIRLS Değerlendirme Çerçevesi ve Yaratıcı Okuma Aşamalarına Göre İncelenmesi 1

An Analysis of 4th Grade Primary School Turkish Textbook Texts According to the PIRLS Assessment Framework and Creative Reading Stages 2

02. Genç, G. & Doğan Kahtalı, B. (2024). Beceri Temelli Türkçe Sınavına İlişkin Öğrenci Deneyimleri 26

Student Experiences with the Skill-Based Turkish Test 27

03. Yıldırım Suna, Z. & Tefek, Ş. (2024). 2024 LGS Türkçe Sorularının Haladyna Taksonomisine Göre İncelenmesi 45

Analysis of 2024 LGS Turkish Questions According to Haladyna Taxonomy 46

04. Kayman, F. & Elkatmış, V. (2024). 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programının Karşılaştırılması 61

Comparison of 2019 Turkish Lesson Curriculum and 2024 Primary School Turkish Lesson Curriculum 62

05. Kayacan, F. (2024). Eğitimde Türk Dünyası Edebiyatları (1920-1929) 88

Turkish World Literatures in Education (1920-1929) 89

06. Bakırcı, H. & Şabap, N. & Özdemir, C. (2024). İlkokul Öğretim Kademesinde Yazılı Sınavların Kaldırılmasına Yönelik Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri 100

Classroom Teachers' Opinions on the Abolition of Written Examinations at Primary School Level ... 101

07. İşören, N. & Çevik, H. (2024). Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi 114

Investigation of the Relationship Between Attitudes Towards Book Reading Habits and Critical Thinking Dispositions of Prospective Turkish Teachers 115

08. Bayrakdar, E. & Dilidüzgün, Ş. (2024). Uluslararası Öğrencilerin Oluşturdukları Türkçe Bilimsel Metinlerin Akademik Yazma Becerileri Bağlamında İncelenmesi 142

Analysing Turkish Scientific Texts Created by International Students in the Context of Academic Writing Skills..... 143

09. Karadağ, D. & Demir Atalay, T. (2024). Dijital Hikâyelerin Ortaokul Öğrencilerinin Okuma Tutumuna Etkisi.....166

The Effect of Digital Stories on the Reading Attitudes of School Students 167

10. Çelebioğlu, U. (2024). Sağlık Kuruluşlarında Türk İşaret Dili Çevirmenliği: Çeviri Kalitesi ve Etik İlkeler Üzerine Bir İnceleme 187

Turkish Sign Language Interpreting in Healthcare Institutions: An Examination of Translation Quality and Ethical Principles 188

11. Perçin Bostan, B. (2024). Türk Dillerinde Deveye Verilen Adlar	200
Names Given to Camels in Turkish Languages	201
12. Ekici, C. (2024). Eş Dizimleri Tanımlayıcı Temel Özellikler ve Eş Dizimde Yaklaşımlar (Özbek Türkçesinde Örneğinde).....	223
Basic Features Defining Syntaxes and Approaches in Syntaxes (In Uzbek Turkish)	224
13. Murad, S. (2024). Mütercimi Meçhûl Bir Cevâhir-nâme Risâlesi.....	238
A Cevâhir-nâme Book with an Unknown Translator.....	239
14. Can, A. (2024). Konu, Tema ve Tematik Yargı Kavramlarının Anlam Farklılıkları	262
Differences in The Meaning of The Topic, Theme and Thematic Judgment Concepts	263
15. Şahin, C. (2024). Postmodern Bir Tiyatro Örneği: Gizler Çarşısı.....	285
An Example of Postmodern Theater: <i>Gizler Çarşısı</i>	286
16. Bakır Dayı, R. (2024). Orta Doğu'da Edebî Gazeteciliğe Genel Bir Bakış.....	300
An Overview of Literary Journalism in the Middle East	301
17. Arslan Karabulut, M. & Karagözoğlu, T. (2024). Orhan Pamuk'un "Veba Geceleri" İsimli Romanının Post-Postmodern Tarihi Roman Olarak Analizi.....	318
Analysis of Orhan Pamuk's "Veba Geceleri" as a Post-Postmodern Historical Novel	319
18. Nurdağ, S. (2024). Millî Kimlik Oluşturma Aracı Olarak İntikam Şiirleri.....	337
Revenge Poems as a Means of Creating National Identity	338
19. Ateş, A. B. (2024). "Kadın Duygusallığının" Söylemsel İnşası.....	350
Discourse Construction of "Women's Emotionalism"	351
20. Uygun Aytemiz, B. (2024). 12 Mart Romanı ve Bir Düğün Gecesi	383
March 12th Novel and <i>Bir Düğün Gecesi</i>	384
21. Aydın Özer, E. (2024). Eleştirinin Eleştirisi: Murathan Mungan'ın Sinemaya Dair Eleştiri Metinleri Üzerine Bir İnceleme.....	395
Criticism of Criticism: A Review of Murathan Mungan's Cinema Criticism Texts	396
22. Eren, M. (2024). Cahit Sıtkı Tarancı'nın Sanat, Estetik ve Şiir Anlayışı Işığında Ölüm İzlekli Şiirleri.....	424
Cahit Sıtkı Tarancı's Death-Themed Poems in the Light of Her Understanding of Art, Aesthetics and Poetry.....	425
23. Oğuz, B. (2024). Le parcours bovaryque de Bihter Ziyagil dans Aşk-ı Memnu de Halit Ziya Uşaklıgil	443
Halit Ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu Adlı Eserinde Bihter Ziyagil'in Bovarik Yolculuğu.....	444
The bovaryque course of Bihter Ziyagil in Aşk-I Memnu by Halit Ziya Uşaklıgil.....	445
24. Aydın, G. (2024). Niyâzlar İderüz Lutf İdüp Kayırsunlar: İki Devlet Adamına Sunulan Bir Kaside	463
Niyâzlar İderüz Lutf İdüp Kayırsunlar: "An" Ode Presented to Two Statesmen	464
25. Güzeloğlu, H. (2024). Bâbü'r Dîvânı'nda Tanrı'ya Hitap	484
Addressing God in the Dîvân of Bâbur	485
26. Çağlayan, N. (2024). Divan Şairinin Dilinden "Uğrulamak"	505

“Uğrulamak” from the Divan Poet's Language.....	506
27. Tok Yıldız, H. (2024). Belgradlı Vâlihî ve Divân'ı	520
Valihi from Belgrade and His Diwan	521
28. Mete, N. (2024). Üç'lü Tanrıça Motifi ve Nazîm'in Beyaz-Siyah-Kırmızı Redifli Gazeli	542
The Triple Goddess Archetype and Nazîm's White-Black-Red Measured Gazel	543
29. Yurtdakal Gönülal, D. H. (2024). Pedagogical Strategies and Student Engagement: An In-Depth Analysis of Classroom Observations and Evaluations	554
Pedagojik Stratejiler ve Öğrenci Katılımı: Sınıf İçi Gözlem ve Değerlendirmelerin Derinlemesine Analizi	555
30. Arslan, S. (2024). Türkçe Eğitiminde Dijital Dönüşüm: EBA Üzerine Bibliyometrik Bir Araştırma.....	568
Digital Transformation in Turkish Education: A Bibliometric Research on EBA	569
31. Deviren, İ. & Aslan, İ. (2024). Okul Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Yaklaşımına İlişkin Yeterlilik Alguları	592
School Administrators' Perceptions of Competence Regarding Lifelong Learning Approach.....	593
32. Türker, A. (2024). Evaluation of Teacher Candidate's Opinions on Determining the Factors Affecting the Values Formation Process	607
Değerlerin Oluşum Sürecini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Öğretmen Adaylarının Görüşlerinin Değerlendirilmesi	608
33. Polat, Ö. (2024). Halk Kütüphanesi Çalışanlarının Yapay Zekâ Okuryazarlığı Üzerine Bir Araştırma: İzmir Halk Kütüphaneleri	625
A Research on Artificial Intelligence Literacy of Public Library Employees: Izmir Public Libraries ...	626
34. Şener, G. (2024). Değişen Orkestra Kavramı Bağlamında Yeni Dönem Şeflik Yaklaşımları ve Öneriler.....	642
New Era Conducting Approaches and Suggestions in the Context of the Changing Orchestra Concept	643
35. Ekici, S. (2024). Âşık Sümmani Eserlerinin Kültürel ve Müziksel Bakımından Değerlendirilmesi.....	653
Cultural and Musical Evaluation of the Works of Ashik Summani.....	654
36. Öztürk, A. (2024). Sanatta Eurythmy Yapı ve Beğeni Yargısı.....	668
Eurythmy Structure and Judgment of Taste in Art	669
37. Özmen, A. F. (2024). Türk Kültür ve Sanatındaki Bitki Sembolizminin Çağdaş Türk Resim Sanatındaki Yansımaları	683
Reflections of Plant Symbolism in Turkish Culture and Art on Contemporary Turkish Painting.....	684
38. Turgut, A. Y. & Uğurlu, S. S. (2024). Osmanlı Tezhip Sanatı ve Osmanlı Saray Kumaşları ile Saz Yolu Üslubu.....	697
Saz Yolu Style with Ottoman Illumination Art and Ottoman Palace Fabrics.....	698

DÜNYA DİLLERİ VE EDEBİYATLARI / WORLD LANGUAGE AND LITERATURE

39. Ömür, F. & Tanrıku, L. (2024). Almanca Öğretmenliği Öğrencileri Gözünden	
---	--

Almanca Dersinin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Güncel Düzenlemelere İlişkin Görüşleri	717
The Place of German Course in Turkish Education System from the Perspective of German Language Teaching Students and Their Views on Current Regulations.....	718
<i>كشفتُ اللبس الواقع في معنى وترجمة (الحمد والشكر) في تفاسير القرآن الكريم.....</i>	733
40. Khattab, K. (2024). Kur'an-ı Kerim tefsirlerinde "hamd ve şükür" kavramlarının anlam ve tercümesiyle ilgili karışıklığın yapı sökümü	734
Revealing ambiguity for interpreters in (Thanksgiving and Praise) An indicative study in the Quranic context	735
<i>التصوير الجسدي في الأدب العربي: دراسة عن الرجال المعروفين بالقبح في الأدب العربي.....</i>	748
41. Elmhemit, H. (2024). Arap Edebiyatında Fiziksel Tasvir: Çirkinlikleriyle Tanınan Erkekler Üzerine Bir İnceleme	749
Physical Depiction in Arabic Literature A Study of Men Renowned for Ugliness”	750
42. Özbey, L. & Gözün, A. M. (2024). Mütenebbî'nin Şiirlerinde Darbimesel Haline Gelmiş Dizeler	761
Verses that Became Bywords in al-Mutanabbi's Poems	762
43. Bayler, Ş. (2024). Cahiliye Araplarında Kader Kavramı ve Anlayışı	788
The Concept and Understanding of Destiny among the Jahiliyyah Arabs	789
<i>محمد أمين بن صدر الدين الشنرواني وجهوده اللغوية.....</i>	805
44. İhtiyar, U. & Abo Ali, K. (2024). Mehmed Emin b. Sadreddinzâde Şîrvânî'nin Dil Çalışmaları	806
Language Studies of Mehmed Emin b. Sadreddinzâde Şîrvânî	807
45. Altuntaş, M. (2024). Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsîrinde Hakikat ve Mecâz.....	816
The Truth and Metaphor in the Tafsir of Muqâtil b. Sulaymân	817
46. Yiğit, Ö. (2024). Nîşâbur Kerrâmiyyesinden Bir Kıraat Âlimi: Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî	831
A Scholar of Qur'ât from the Qarâmiyyah of Nîshâbûr: Abû 'Abdillâh Ahmad b. Abî 'Umar al-Anderâbî	832
<i>المجتمع في تفسير سيد قطب .....</i>	850
47. Abdulaziz, E. (2024). Seyyid Kutub'un Tefsirinde Toplum.....	851
Society in Seyyid Qutub's Explanation	852
<i>مشاهد الوشاية في ديوان مجنون ليلى قراءة في المضمون والشكل .....</i>	867
48. Halid, H. (2024). Mecnun-u Leyla Divanı'nda İftira Sahneleri: İçerik ve Biçim Üzerine Bir İnceleme	868
Slander Scenes in Majnun Layla's Diwan: A Study on Content and Form	869
<i>المفارقة ومستويات بناء النص الشعري الجاهلي، دواوين الحماسة نموذجًا .....</i>	880
49. Rifai, M. E. (2024). Paradoks ve Cahiliye Şiirinin Metin Yapısı Düzeyleri: hamâse Divanları Örneği	881
Paradox and Levels of Textual Construction in Pre-Islamic Poetry: The Diwan of Hamasa as a Model	882

- 50. Eryılmaz, A. (2024). Klasik Dönem Fars Şairlerinin Gazellerinde Aşk..... 893**
Love in the Ghazals of Classical Persian Poets 894
- 51. Çapar İleri, S. & Atilla Mat, A. (2024). Women in 19th Century Istanbul: Considering Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby's Travelogue *Constantinople During the Crimean War (1866)*..... 920**
Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby'n *Constantinople During the Crimean War (1866)* Adlı Seyahatnamesi Özelinde 19. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın..... 921
- 52. Yılmaz, S. (2024). Web Teknolojileri ve Yabancı Dil Öğretimi-Japon Yazısı Öğretimi Örneği-..... 933**
Web Technologies and Foreign Language Teaching - An Example of Teaching Japanese Writing 934

ÇEVİRİ BİLİMİ / TRANSLATION SCIENCE

- 53. Aras, Z. H. & Durdağı, A. N. (2024). Çeviride Üçüncü Dilden İfadelere Yaklaşım.. 950**
Approach to Third Language Expressions in Translation 951
- T1- Bayral, S. (2024). Yaşar Kurt'un Kıraat Tarihinin Meseleleri adlı Kitabının Kritiği 965**

RumeliDE Dil ve Edebiyat
Araştırmaları Dergisi

ISSN : 2148-7782

EDİTÖRDEN

Kıymetli okuyucu,

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nin **Ö15. Sayısı** yazarlarımızın, hakemlerimizin, yayın kurumumuzun ve süreçte yer alan değerli araştırmacıların üstün gayretleriyle siz okurlarımızın istifadesine sunulmuştur.

Dergimiz sınır tanımaksızın dünya dilleri ve edebiyatları, folkloru, dil eğitimi, çeviri bilimi üzerine yazılmış her akademik makaleyi hakem sürecinde kabul gördükten sonra yayımlar.

2024.42 (21 Ekim 2024) sayısı için makale kabulü başlamıştır. Kabul için son tarih **21 Eylül**'dür.

Dergimizin bir sayısında bir yazarın ancak tek yazarlı bir makalesinin yayımlanabildiğini ve dergimize makale göndermek isteyen araştırmacıların üye olması gerektiğini de hatırlatmak isteriz. Üyelerimizin de eksik bilgilerini tamamlamalarını, mevcut bilgilerini güncellemelerini istirham ederiz.

RumeliDE 2024.Ö15 (Eylül/September) sayısının yayımlanmasında emeği olan herkese, özellikle de yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ederiz, dergide yer alan yazıların faydalı olmasını dileriz.

Başarı ve mutluluk dileklerimizle...

***RumeliDE* Yayın Editörleri**

RumeliDE Journal of Language
and Literature Studies

ISSN : 2148-7782

EDITOR'S NOTE

Dear readers,

The **S15**th issue of *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* is presented to you, our readers, with the outstanding efforts of our authors, referees, editorial board and valuable researchers involved in the process.

Our journal publishes all academic articles on world languages and literatures, folklore, language education, translation science without any borders after they are accepted in the referee process.

Article acceptance has started for the issue **2024.42 (21 October 2024)**. The deadline for acceptance is **21 September**.

We would like to remind you that only one single-authored article by one author can be published in an issue of our journal and that researchers who want to submit articles to our journal must be a member. We kindly request our members to complete their missing information and update their existing information.

We would like to thank everyone who contributed to the publication of **RumeliDE 2024.S15 (Eylül/September)**, especially our authors and referees, and we hope that the articles in the journal will be useful.

We wish you success and happiness.

RumeliDE General Editors

01. İlkokul 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerin PIRLS Değerlendirme Çerçevesi ve Yaratıcı Okuma Aşamalarına Göre İncelenmesi¹

Kübra Süreyya AÇIKEL²

Bilge GÖK³

APA: Açıkkel, K. S. & Gök, B. (2024). İlkokul 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerin PIRLS Değerlendirme Çerçevesi ve Yaratıcı Okuma Aşamalarına Göre İncelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 1-25. DOI: <https://zenodo.org/record/13822656>

Öz

Bu araştırmada, İlkokul Türkçe ders kitabındaki metinlerin PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma aşamalarına göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma modelinde nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Veriler doküman analizi yöntemi ile toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak 2023-2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan İlkokul 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki hikâye edici metin türlerinden “İyileştirici Güç: Sevgi” ve “Otomobil Uçar Gider” metinleri ve etkinlikleri ile bilgilendirici metin türünden “Anadolu Bacaları (Anadolu Kadınlar Birliği)” metni ve etkinlikleri seçilmiştir. Metin seçimi ve değerlendirilmesinde uzman görüşü alınmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Metinler ve etkinlikler, PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma aşamaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. PIRLS değerlendirme çerçevesinde okuma amaçları edebi deneyim ve bilgi edinme ve kullanma olarak sınıflandırılmıştır. Okuduğunu anlama süreçleri ise metinde açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma, basit çıkarımlar yapma, fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme, içeriği ve metin öğelerini eleştirme aşamalarından oluşmaktadır. Yaratıcı okuma aşamaları ise, tanılayıcı, kişisel yorum, eleştirel analiz ve yaratıcı okuma aşamalarından oluşmaktadır. Araştırma bulgularında değerlendirilen metinler ve etkinliklerin çoğunluğu PIRLS değerlendirme çerçevesinin alt düzeylerdeki metinde açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma, basit çıkarımlar yapma aşamalarında yer almaktadır. Yaratıcı okuma aşamalarında ise genellikle ilk aşama olan tanılayıcı aşamada yer aldıkları görülmektedir. Bu durum, incelenen metinlerindeki etkinliklerin çoğunluğunun PIRLS değerlendirme ve yaratıcı okuma aşamalarına göre alt düzeylerde yer aldığını göstermektedir.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 10

Etik şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 30.05.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13822656>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü / Teacher, Ministry of National Education, General Directorate of Lifelong Learning (Ankara, Türkiye), kubrasureyya.acikel@meb.gov.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2832-1442>, ROR ID: <https://ror.org/0o4kvwg42>, ISNI: 0000 0001 2179 4856, Crossref Funder ID: 5011000013898

³ Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı (Ankara, Türkiye), bilgeb@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1548-164X>, ROR ID: <https://ror.org/04kvwg42>, ISNI: 0000 0001 2342 7339, Crossref Funder ID: 501100005378

Anahtar kelimeler: PIRLS, Türkçe ders kitabı, yaratıcı okuma

An Analysis of 4th Grade Primary School Turkish Textbook Texts According to the PIRLS Assessment Framework and Creative Reading Stages⁴

Abstract

This study aims to analyze the texts in the 4th-grade primary school Turkish textbook according to the PIRLS assessment framework and the stages of creative reading. A case study design, which is a qualitative research method, was employed in this research. Data were collected using the document analysis method. For data collection, the narrative texts “Healing Power: Love” and “Automobile Flies Away,” and the informative text “Anatolian Women's Union” from the 2023-2024 Primary School 4th Grade Turkish Textbook, approved by the Ministry of National Education, were selected along with their associated activities. Expert opinions were consulted during the text selection and evaluation process. The texts and activities were evaluated within the PIRLS assessment framework and the stages of creative reading. In the PIRLS assessment framework, reading purposes are classified as literary experience and acquiring and using knowledge. Reading comprehension processes consist of focusing on and retrieving information explicitly stated in the text, making simple inferences, interpreting and integrating ideas and information, and criticizing content and text elements. The stages of creative reading consist of diagnostic, personal interpretation, critical analysis, and creative reading. The majority of the texts and activities evaluated in the research findings are situated at the lower levels of the PIRLS assessment framework, specifically at the stages of focusing on and retrieving information explicitly stated in the text and making simple inferences. In the creative reading stages, it is generally observed that they are included in the diagnostic stage, which is the first stage. This indicates that the majority of activities in the analyzed texts are situated at the lower levels of the PIRLS assessment framework and creative reading stages.

Keywords: PIRLS, Turkish textbook, creative reading

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 10
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 30.05.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13822656>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Öğrencilere anadili becerisi kazandırmak Türkçe dersinin hedeflerindedir. Türkçe dersi öğretim programlarında anadili becerisinin ve okuma kültürünün geliştirilmesi için dinleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili kazanımlar yer almaktadır (MEB, 2019). Bu kazanımlar, ders kitapları aracılığıyla metinler ve etkinliklerle verilmektedir. Okuma becerisinin düşük olduğu ülkemizde, ders kitaplarının içerik ve özellikler bakımından incelenmesi önem taşımaktadır (Ülper, 2010). Öğretim programları ve bu programların uygulanması için ders kitaplarında yer alan etkinlikler, programın etkililiği hakkında çıkarımda bulunmaya fayda sağlayabilmektedir.

Eğitim politikalarının başarısı ve eğitim sistemlerinin ne kadar iyi işlediği, eğitim sistemleri, müfredat düzenlemeleri ve öğretmen eğitimleri gibi göstergeleri olan uluslararası uygulamalar ile ortaya koyulabilmektedir (Takala ve diğerleri, 2013). Bu araştırmalar, güncel durumu belirleme ve kontrol etme amacıyla birlikte öğrenciler arasındaki başarı farklarını kapatmada, okulların topluma karşı hesap verebilirliğini artırmada da önemli rol oynamaktadır (Orkodashvili, 2018). OECD tarafından yürütülen PISA (Programme for International Student Assessment-Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) uygulaması 15 yaşındaki öğrencilerin okuma, matematik ve fen bilimleri başarılarını değerlendirmektedir (OECD, 2024). IEA tarafından yürütülen TIMMS (**Trends in International Mathematics and Science Study-Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması**) uygulaması dördüncü ve sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik ve fen başarılarını, PIRLS (**Progress in International Reading Literacy Study-Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Araştırması**) uygulaması ise dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma başarılarını izlemektedir (IEA, 2024). PIRLS uygulaması, dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma becerilerini ölçen okuma testi ile öğrencinin ev, sınıf ve okul deneyimleri hakkında bilgi sahibi olmaya yarayan öğrenci, ebeveyn, öğretmen, okul müdürü anketlerinden oluşmaktadır (IEA, 2021). Öğretmen anketinde, öğretmenlerin öğrencilerle hangi metinlerle okuma çalışmaları yaptıkları ve bu uygulamaları nasıl yaptıklarına dair bilgi alınmaktadır. PIRLS gibi uygulamalar öğretmenlerin kendi sınıflarının durumları hakkında bilgi vermek için tasarlanmasa da, PIRLS' ten elde edilen verilere dayanarak öğretmenlerin sınıf içi uygulamaları geliştirmeleri için önemlidir (Popat ve diğerleri, 2017). Bu uygulamada öğrencilerin okuma becerilerini belirlemek için değerlendirme çerçevesi kullanılmaktadır. PIRLS 2021 değerlendirme çerçevesi Tablo 1'de verilmiştir (Uluslararası Eğitim Başarılarını Değerlendirme Kuruluşu (International Association for the Evaluation of Educational-IEA), 2021):

Tablo 1. PIRLS 2021 Değerlendirme Çerçevesi

Anlama Süreçleri	Okuma Görevleri
Açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma	Belirli okuma hedefiyle ilgili bilgilerin belirlenmesi ve alınması Belirli fikirler arama Kelime veya kelime öbeklerinin tanımlarını arama Bir hikâyenin geçtiği ortamı belirleme (örneğin, zaman ve yer) Konu cümlesini veya ana fikri bulma (açıkça belirtildiğinde) Bir grafikteki (örneğin, grafik, tablo veya harita) belirli bilgileri tanımlanma
Basit çıkarımlar yapma	Bir olayın başka bir olaya neden olduğu sonucunu çıkarma Bir karakterin eyleminin nedenini belirleme İki karakter arasındaki ilişkiyi anlatma Metnin veya web sitesinin hangi bölümünün belirli bir amaca yardımcı olacağını belirleme

Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme	Bir metnin genel mesajını veya temasını ayırt etme Karakterlerin eylemlerine bir alternatif düşünme Metindeki bilgileri karşılaştırma Bir hikâyenin ruh halini veya tonunu çıkarma Metin bilgilerinin gerçek dünyadaki bir uygulamasını yorumlama Metinler veya web siteleri içinde ve arasında sunulan bilgileri karşılaştırılma
İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme	Metindeki bilgilerin eksiksizliğine veya açıklığına karar verme Anlatılan olayların gerçekten gerçekleşme ihtimalini değerlendirme Bir yazarın argümanının insanların ne düşündüğünü ve yaptığını değiştirme olasılığının değerlendirme Metnin başlığının ana temayı ne kadar iyi yansıttığını değerlendirme Metaforlar veya tonlama gibi dil özelliklerinin etkisini açıklama Metin veya web sitesindeki grafik öğelerin etkisini anlatma Metnin veya web sitesinin bakış açısını veya önyargısını belirleme Yazarın ana konuya bakış açısını belirleme

PIRLS 2021 değerlendirme çerçevesi, öğrencilerin okuma amaçlarını edebi deneyim ve bilgi edinme ve kullanma olarak ikiye ayırmaktadır (IEA, 2021). Edebi deneyim amaçlı okumada, okuyucuların metinde yer alan olaylara, karakterlere, düşüncelere dâhil olup gerçek hayattaki karşılaştıkları veya henüz karşılaşmadıkları durumlar üzerine düşünmelerini sağlayan anlatı türündeki metinler yer alır. Bilgi edinme ve kullanma amaçlı okumada ise basılı materyaller, listeler, çizelgeler veya web sayfaları aracılığıyla bir konu hakkında bilgi veren nesnel veya öznel metinler yer alır. Çerçeve okuduğunu anlama süreçleri ise açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma, basit çıkarımlar yapma, fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme, içeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme olarak ele alınmaktadır (IEA, 2021).

2021 yılı PIRLS uygulamasında, Türkiye 496 puan ile 57 ülke arasında 39. sırada yer almaktadır. Okuma becerisinin değerlendirilmesinde farklı düzeylerde puanlara sahip bireylerin bu farklılıklarının nedenleri okuma süreçleriyle açıklanabilir (Perfetti,1985). Okuma yaparken kullanılan yöntem, teknikler ile birlikte bilişsel süreçler, okuma kapasitelerinde farklılıklara yol açmaktadır (Daneman ve diğerleri, 1982). İlkokul düzeyinde sınıf içindeki klasik okuma etkinlikleri okuma becerisi düşük çocuklar için faydalı iken okuma becerisi gelişmiş olan öğrenciler için yeterli olmamaktadır (Bulut, 2017). Bu durum, sınıf içi okuma etkinliklerinde okuma becerilerini geliştirecek farklı yöntem ve tekniklerin kullanılmasını gerektirmektedir. Öğrencinin aktif olarak katıldığı okuma etkinlikleri, öğretmen odaklı etkinliklere göre okuma becerileri ve okuma ilgileri üzerinde daha fazla etkilidir (Kikas ve diğerleri, 2018). Bu nedenle öğrencilerin okudukları bilgiyi yorumlayıp kullanabilmesi, etkili ve stratejik okuma ile birlikte kendi okumalarını takip etmeyi öğrenmelerini gerekli kılmaktadır (Hellekjær, 2007). Öğrencilerin okuma yöntem ve tekniklerini bilmesi, okuduğunu anlama becerisi üzerinde etkili olan önemli bir unsurdur (Küçüköğlü,2013; Yu-Fen, 2006). Okuyucuların metni anlamak için bilgiyi kullanma, soru sorma ve oluşturma, görselleştirme, tahmin etme, özetleme gibi okuma öncesi, okuma sırasında ve okuduktan sonra düşünmelerini gerektiren çeşitli okuma yöntem ve tekniklerinin okuma becerileri üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır (Pourhosein Gilakjani ve Sabouri, 2016; Li ve diğerleri, 2016).

Okumada bilişsel süreçlerin kullanıldığı yöntemlerden biri olan yaratıcı okuma, metni okuyan kişilerin metni yeniden şekillendirmesi, farklı bakış açılarıyla ele almasıdır (Aytan, 2016). Yaratıcı okumada; öğretmenler öğrencilerin metinle ilgili sorgulama yapabilmeleri için metinsel çıkarımların ötesine geçmelerini gerektiren sorular sorabilir, öğrenciler de soruları kanıtlayacak ipuçları bulabilirler (Sanacore, 1985). Metindeki fikri farklı durumlarda uygulama, yarım kalan metni tamamlama, yazarın düşüncesini ortaya çıkarma, yazarın çözdüğü problemlere farklı çözümler üretme, metindeki olaylar arasındaki benzerlik ve farklılıkları bulma gibi etkinlikler yapılabilir (Smith, 1965). Sınıf içindeki yaratıcı okuma ve yazma etkinlikleri öğrencilerin yaratıcı okuma becerilerine etki etmektedir (Kirmizi ve Kasap, 2017). Ada (1987) tarafından geliştirilen dört aşamalı yaratıcı okuma modeli, her seviyedeki öğretim programlarının içeriğinin değerlendirilmesinde kullanılabilir (Aytan, 2014). Modelin aşamaları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Yaratıcı Okuma Aşamaları

Okuma Aşaması	Özellikler
1. Tanılayıcı Aşama	Başlangıç aşaması Metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması Cevabı doğrudan metinde yer alan konularla ilgili sorular sorulması
2. Kişisel Yorum Aşaması	Metinde karşılaşılan yeni bilgiler ile okuyucuda yer alan bilgilerin ilişkilendirilmesi
3. Eleştirel Analiz Aşaması	Yeni bilgileri kavrayan ve kendi bilgileriyle ilişkilendiren okuyucunun eleştirel düşünme becerisini kullanarak çıkarımlarda bulunması
4.Yaratıcı Okuma Aşaması	Metinle ilgili çıkarımlarda bulunan okuyucunun yeni ve özgün bilgiler üretmesi

Kaynak. Ada (1987).

Dört aşamadan oluşan modelin başlangıç aşaması tanılayıcı aşamadır. Bu aşamada öğrenciler metinde yer alan bilgileri kavrar. “Ne zaman, nerede, nasıl?” gibi sorularla metindeki bilgilerin kavranması sağlanabilir. İkinci aşama olan kişisel yorum aşamasında öğrenci metinde karşılaştığı bilgileri günlük hayatından elde etmiş olduğu bilgilerle ilişkilendirir. “Daha önce metinde yer alan mekânda deneyim yaşadın mı? Metinde yer alan karaktere benzer birini tanıyor musunuz?” gibi sorular sorulabilir. Üçüncü aşama olan eleştirel analiz aşamasında, öğrenci kendi bilgileri ile ilişkilendirdiği yeni bilgilere ilişkin çıkarımlarda bulunur. “Metinde yer alan karakterin problem çözme yöntemi her durumda kullanılabilir mi? Metinde yer alan bilgi her yerde herkes için geçerli mi?” gibi sorular sorulabilir. Son aşama olan yaratıcı okuma aşamasında ise öğrencinin en aktif olduğu, hayatın geliştirilebilecek yönlerine ilişkin yeni bilgiler ürettiği aşamadır. Bu aşamada öğrenciye yeni fikirler, çözümler üretebilecekleri sorular yönlendirilebilir. İlk aşamadan son aşamaya gidildikçe, öğrencilerin üst düzey zihinsel becerileri kullanma düzeyleri de artmaktadır.

PIRLS uygulamasında Türkiye’deki öğrencilerin okuma becerilerinin düşük olması ve bu becerilerin geliştirilebilmesi için ders kitaplarında üst düzey zihinsel becerileri kullanmalarını gerektiren yaratıcı okuma yöntemlerinin kullanılıp kullanılmadığının belirlenmesi araştırmanın problem durumunun belirlenmesinde etkili olmuştur. Alanyazındaki araştırmalarda ortaokul düzeyindeki Türkçe ders kitaplarının yaratıcı okuma bağlamında incelenmesi (Ahıskalı ve diğerleri, 2022), Türkçe 4. sınıf ders

kitaplarındaki metinler; değerler, resim-metin uyumu, metinlerin okunabilirlikleri, kelime hazinesinin geliştirilmesi gibi açılardan ele alınmaktadır (Aru ve Ertem, 2014; Kırmızı, 2014;Şahin, 2015;Çakıroğlu, 2015; İşcan ve Karadağ, 2021;). Ders kitaplarının, ilkokul düzeyinde okuma becerisinin ele alındığı tek uluslararası uygulama olan PIRLS çerçevesine ve üst düzey zihinsel becerileri gerektiren yöntemlerden biri olan yaratıcı okuma modeline göre incelenmesine ilişkin bir araştırmaya rastlanmamıştır. Uluslararası uygulamalar, öğretim programlarında yapılması gereken değişiklikler hakkında fikir oluşturabilmektedir. Bu nedenle araştırmanın amacı, Türkçe dördüncü sınıf ders kitaplarındaki metinlerin ve değerlendirme sorularının PIRLS değerlendirme çerçevesi ve Ada (1987) tarafından geliştirilen yaratıcı okuma aşamalarına göre incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Türkçe 4. sınıf ders kitabında “İyileştirici Güç: Sevgi” metni ve etkinlikleri PIRLS değerlendirme çerçevesine ve yaratıcı okuma aşamalarına göre nasıl ele alınmıştır?,
2. Türkçe 4. sınıf ders kitabında “Otomobil Uçar Gider” metni ve etkinlikleri PIRLS değerlendirme çerçevesine ve yaratıcı okuma aşamalarına göre nasıl ele alınmıştır?
3. Türkçe 4. sınıf ders kitabında “Anadolu Bacıları (Anadolu Kadınlar Birliği)” metni ve etkinlikleri PIRLS değerlendirme çerçevesine ve yaratıcı okuma aşamalarına göre nasıl ele alınmıştır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması bireyler, kavramlar, kurumlar, programlar gibi bir veya birkaç durumun derinlemesine incelendiği araştırma desendir (Creswell, 2007; Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu araştırmada ders kitaplarındaki metinlerin PIRLS uygulaması ve yaratıcı okuma değerlendirme çerçevesine göre seviyelerinin belirlenmesi araştırılması gereken durum olarak kabul edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırma kapsamındaki olgu veya olaylar hakkındaki yazılı belgelerin analizidir (Bowen, 2009; Yıldırım ve Şimşek, 2005). Veri toplama aracı olarak 2023-2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan İlkokul 4. Sınıf Türkçe Ders Kitabı kullanılmıştır. Türkçe ders kitaplarında bilgilendirici, hikâye edici ve şiir metin türleri bulunmaktadır. Araştırma kapsamında hikâye edici metin türlerinden “İyileştirici Güç: Sevgi” ve “Otomobil Uçar Gider” metinleri ve etkinlikleri ile bilgilendirici metin türünden “Anadolu Bacıları (Anadolu Kadınlar Birliği)” metni ve etkinlikleri, PIRLS değerlendirme çerçevesi ve Ada (1987) tarafından geliştirilen yaratıcı okuma aşamaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. PIRLS değerlendirme çerçevesi, açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma, basit çıkarımlar yapma, fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme, içeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme aşamalarından oluşmaktadır. Ada (1987) tarafından geliştirilen yaratıcı okuma aşamaları ise tanılayıcı aşama, kişisel yorum aşaması, eleştirel analiz aşaması ve yaratıcı okuma aşamasıdır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği için nitel araştırmalarda kullanılan inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlık ve teyit edilebilirlik (Yıldırım ve Şimşek, 2005; Trochim ve Donnelly, 2007) hususları kapsamında değerlendirme yapılmıştır. İnanđırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlık ve teyit edilebilirliğin sağlanması için metinlerin seçimi ve değerlendirilmesinde uzman görüşüne başvurulmuş, araştırma süreci detaylı ve şeffaf biçimde aktarılmış, araştırma sürecinde tarafsız kalınmıştır.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada verilerin analizinde, ders kitabındaki metinler ve sorular betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Betimsel analiz, verilerin daha önceden belirlenmiş olan temalara göre yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Araştırma kapsamındaki temalar PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma modeli aşamalarıdır. Metinler ve metinlerle ilgili etkinlikler, tema olarak kabul edilen aşamalara göre sınıflandırılmış, hangi düzeyde oldukları saptanmıştır.

Bulgular

Türkçe 4. Sınıf ders kitabında yer alan “İyileştirici Güç: Sevgi”, “Otomobil Uçar Gider” ve “Anadolu Bacıları (Anadolu Kadınlar Birliği)” metinleri ve metinlerde yer alan etkinlikler PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma aşamalarına göre incelenmiştir. Ders kitabındaki etkinliklerde metinle ilişkili etkinliklerle birlikte dil ve anlatım becerilerine ilişkin etkinlikler de yer almaktadır. Araştırmada yalnızca metinle ilişkili etkinlikler incelenmiştir.

1.Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt amacı olan “Türkçe 4. sınıf ders kitabında “İyileştirici Güç: Sevgi” metni ve etkinlikleri PIRLS değerlendirme çerçevesine ve yaratıcı okuma aşamalarına göre nasıl ele alınmıştır?” sorusuna ait bulgular Tablo 3 ve Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 3. “İyileştirici Güç: Sevgi” Metni ve Etkinliklerinin PIRLS Değerlendirme Çerçevesine Göre İncelenmesi

Metnin Okuma Amacı	Anlama Süreçleri	Etkinlik
Edebi deneyim	Açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma	Etkinlik (Kelime veya kelime öbeklerinin tanımlarını arama) Etkinlik (Metinde belirli fikirleri arama) Etkinlik(Metin ana fikrini bulma) 6.Etkinlik (Bir hikâyenin geçtiği ortamı belirleme (örneğin, zaman ve yer))
	Basit çıkarımlar yapma	
	Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme	Etkinlik (Metnin devamı için tahminde bulunma) Etkinlik(Karakterlerin eylemlerine bir alternatif düşünme)
	İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme	Etkinlik (Metnin başlığının ana teması ne kadar iyi yansıttığını değerlendirme)

PIRLS değerlendirme çerçevesine göre “İyileştirici Güç: Sevgi” metninde karakterler aracılığıyla okuyucunun gerçek hayatta yaşanabilecek durumlar üzerine düşünmesi hedeflendiğinden, edebi deneyim amaçlı okuma türündedir. Metinde 2,3,4 ve 6. etkinlik anlama süreçlerinde “açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyindedir. Bu etkinliklerde öğrencilerin metinde yer alan kelime veya kelime öbeklerini tanımlamaları, metinde doğrudan cevabı yer alan soruları cevaplamaları, metnin ana fikrini bulmaları, metindeki olay, yer, kişiler gibi öğeleri bulmaları hedeflenmektedir. “Basit çıkarımlar yapma düzeyinde” herhangi bir etkinlik bulunmamaktadır. 1. ve 4. etkinlik “Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme” düzeyindedir. 1. etkinlikte öğrencilerin metnin devamı için tahminde bulunmaları, 7. etkinlikte karakterin sorun çözme yöntemine başka çözümler üretmeleri istenmektedir. 5. Etkinlik ise son düzey olan “İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme” düzeyindedir. Öğrencinin ana temayı düşünüp buna uygun başlığı değerlendirip belirlemesi beklenmektedir. Etkinliklerin aşamalara göre dağılımına bakıldığında, en fazla birinci düzey olan “Açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyinde etkinlik yer aldığı görülmektedir. “Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme” ve “İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme” düzeylerinde daha az etkinlik bulunmaktadır.

Tablo 4. Yaratıcı Okuma Aşamaları

Okuma Aşaması	Etkinlik
1. Tanılayıcı Aşama	2.Etkinlik (Metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması) 3. Etkinlik (Cevabı doğrudan metinde yer alan konularla ilgili sorular sorulması) 4.Etkinlik (Metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması) 6. Etkinlik (Cevabı doğrudan metinde yer alan konularla ilgili sorular sorulması)
2. Kişisel Yorum Aşaması	
3. Eleştirel Analiz Aşaması	7.Etkinlik (Yeni bilgileri kavrayan ve kendi bilgileriyle ilişkilendiren okuyucunun eleştirel düşünme becerisini kullanarak çıkarımlarda bulunması)
4.Yaratıcı Okuma Aşaması	1.Etkinlik (Metinle ilgili çıkarımlarda bulunan okuyucunun yeni ve özgün bilgiler üretmesi) 5.Etkinlik (Metinle ilgili çıkarımlarda bulunan okuyucunun yeni ve özgün bilgiler üretmesi)

Yaratıcı okuma aşamalarına göre 2, 3, 4 ve 6. etkinlikler ilk düzey olan “tanılayıcı” aşamadır. Bu etkinliklerde öğrencilerden kelimelerin tanımlanması, metnin konusu ve ana fikrini belirleme, hikâye unsurlarını belirleme, cevabı doğrudan metinde yer alan soruları cevaplamaları istenmektedir. Bunlar tanılayıcı aşamada metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması ve cevabı doğrudan metinde yer alan konularla ilgili sorular sorulması becerilerini içermektedir. “Kişisel yorum” aşamasında herhangi bir etkinlik bulunmamaktadır. 7. etkinlik “Eleştirel analiz” aşamasındadır. Bu etkinlikte öğrencilerin hikâyedeki karakterin sorun çözme yöntemine başka çözümler üretmeleri istenmektedir. Yeni bilgileri kavrayan ve kendi bilgileriyle ilişkilendiren okuyucunun eleştirel düşünme becerisini kullanarak çıkarımlarda bulunması becerisini kullanmasını gerektirmektedir. 1. ve 5. etkinlik ise “Yaratıcı okuma” aşamasındadır. 1. etkinlikte öğrencinin metnin devamı için tahminde bulunması, etkinlikte ise metne uygun başlık belirlemesi beklenmektedir. Öğrenci bu etkinlikler için metinle ilgili çıkarımlarda bulunan

okuyucunun yeni ve özgün bilgiler üretme beceresini kullanması gerekmektedir. Etkinliklerin yaratıcı okuma aşamalarına göre dağılımına bakıldığında en fazla “Tanılayıcı” aşama ile ilgili olduğu görülmektedir. “Eleştirel analiz” ve “Yaratıcı okuma” aşamalarıyla ilgili daha az etkinlik yer almaktadır.

2.Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacı olan “ Türkçe 4. sınıf ders kitabında “Otomobil Uçar Gider” metni ve etkinlikleri PIRLS değerlendirme çerçevesine ve yaratıcı okuma aşamalarına göre nasıl ele alınmıştır?” sorusuna ait bulgular Tablo 5 ve Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 5. “Otomobil Uçar Gider” Metni ve Etkinliklerinin PIRLS Değerlendirme Çerçevesine Göre İncelenmesi

Metnin Okuma Amacı	Anlama Süreçleri	Etkinlik
Edebi deneyim	Açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma	Etkinlik (Kelime veya kelime öbeklerinin tanımlarını arama) Etkinlik (Metinde belirli fikirleri arama) Etkinlik (Metnin ana fikrini bulma) Etkinlik a, b (Metinde belirli fikirleri arama) Etkinlik (Belirli okuma hedefiyle ilgili bilgilerin belirlenmesi ve alınması) 6. Etkinlik (Belirli fikirler arama)
	Basit çıkarımlar yapma	
	Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme	4.Etkinlik c (Metin bilgilerinin gerçek dünyadaki bir uygulamasını yorumlama) 7.Etkinlik (Metin bilgilerinin gerçek dünyadaki bir uygulamasını yorumlama) 8.Etkinlik (Metindeki bilgileri karşılaştırma)
	İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme	

PIRLS değerlendirme çerçevesine göre “Otomobil Uçar Gider” metninde karakterler aracılığıyla okuyucunun gerçek hayatta yaşanabilecek durumlar üzerine düşünmesi hedeflendiğinden, edebi deneyim amaçlı okuma türündedir. Metinde 1, 2, 3, 4 (a,b), 5 ve 6. etkinlik anlama süreçlerinde “açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyindedir. Bu etkinliklerde öğrencilerin metinde yer alan kelime veya kelime öbeklerini tanımlamaları, metinde doğrudan cevabı yer alan soruları cevaplamaları, metnin ana fikrini bulmaları, metindeki olay, yer, kişiler gibi öğeleri bulmaları, metindeki bilgileri hatırlamaları, gerçek ve hayali unsurları belirlemeleri hedeflenmektedir. Bu etkinlikler kelime veya kelime öbeklerinin tanımlarını arama, belirli okuma hedefiyle ilgili bilgilerin belirlenmesi ve alınması, belirli fikirler arama, metnin ana fikrini bulma becerilerini kullanmalarını gerektirmektedir. “Basit çıkarımlar yapma” ve “İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme” aşamalarında herhangi bir etkinlik bulunmamaktadır. 4(c), 7 ve 8. etkinlikler “Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme” aşamasındadır. Bu etkinliklerde metindeki bilgileri günümüzle karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları bulma, kendi belirlediği özelliklere göre bir ürün tasarlama, metnin konusu ile ilgili tartışma yapmaları

istenmektedir. Bu etkinlikler metindeki bilgileri karşılaştırma, Metin bilgilerinin gerçek dünyadaki bir uygulamasını yorumlama, Metinler veya web siteleri içinde ve arasında sunulan bilgileri karşılaştırma becerilerini kullanmalarını gerektirmektedir. Etkinliklerin aşamalara göre dağılımına bakıldığında, en fazla birinci düzey olan “Açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyinde etkinlik yer aldığı görülmektedir. “Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme” düzeyinde daha az etkinlik bulunmaktadır.

Tablo 6. “Otomobil Uçar Gider” Metni ve Etkinliklerinin Yaratıcı Okuma Aşamalarına Göre İncelenmesi

Okuma Aşaması	Etkinlik
1. Tanılayıcı Aşama	1.Etkinlik (Metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması) 2.Etkinlik (Cevabı doğrudan metinde yer alan konularla ilgili sorular sorulması) 4.Etkinlik (Metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması) 6.Etkinlik (Metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması)
2. Kişisel Yorum Aşaması	5. Etkinlik (Metinde karşılaşılan yeni bilgiler ile okuyucuda yer alan bilgilerin ilişkilendirilmesi)
3. Eleştirel Analiz Aşaması	8.Etkinlik (Yeni bilgileri kavrayan ve kendi bilgileriyle ilişkilendiren okuyucunun eleştirel düşünme becerisini kullanarak çıkarımlarda bulunması)
4.Yaratıcı Okuma Aşaması	7.Etkinlik (Yeni bilgileri kavrayan ve kendi bilgileriyle ilişkilendiren okuyucunun eleştirel düşünme becerisini kullanarak çıkarımlarda bulunması)

Yaratıcı okuma aşamalarına göre 1, 2, 4 ve 6. etkinlikler ilk düzey olan “tanılayıcı” aşamadır. Bu etkinliklerde öğrencilerden kelimelerin tanımlanması, metnin konusu ve ana fikrini belirleme, hikâye unsurlarını belirleme, cevabı doğrudan metinde yer alan soruları cevaplamaları istenmektedir. Bunlar tanılayıcı aşamada metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması ve cevabı doğrudan metinde yer alan konularla ilgili sorular sorulması becerilerini içermektedir. “Kişisel yorum” aşamasında herhangi bir etkinlik bulunmamaktadır. 7. etkinlik “Eleştirel analiz” aşamasındadır. Bu etkinlikte öğrencilerin hikâyedeki karakterin sorun çözme yöntemine başka çözümler üretmeleri istenmektedir. Yeni bilgileri kavrayan ve kendi bilgileriyle ilişkilendiren okuyucunun eleştirel düşünme becerisini kullanarak çıkarımlarda bulunması becerisini kullanmasını gerektirmektedir. 1. ve 5. etkinlik ise “Yaratıcı okuma” aşamasındadır. 1. etkinlikte öğrencinin metnin devamı için tahminde bulunması, etkinlikte ise metne uygun başlık belirlemesi beklenmektedir. Öğrenci bu etkinlikler için metinle ilgili çıkarımlarda bulunan okuyucunun yeni ve özgün bilgiler üretme becerisini kullanması gerekmektedir. Etkinliklerin yaratıcı okuma aşamalarına göre dağılımına bakıldığında en fazla “Tanılayıcı” aşama ile ilgili olduğu görülmektedir. “Eleştirel analiz” ve “Yaratıcı okuma” aşamalarıyla ilgili daha az etkinlik yer almaktadır.

3.Araştırma sorusuna ilişkin bulgular

Araştırmanın üçüncü alt amacı olan “Türkçe 4. sınıf ders kitabında “Anadolu Bacıları (Anadolu Kadınlar Birliği)” metni ve etkinlikleri PIRLS değerlendirme çerçevesine ve yaratıcı okuma aşamalarına göre nasıl ele alınmıştır?” sorusuna ait bulgular Tablo 7 ve Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 7. “Anadolu Bacıları (Anadolu Kadınlar Birliği)” Metni ve Etkinliklerinin PIRLS Değerlendirme Çerçevesine Göre İncelenmesi

Metnin Okuma Amacı	Anlama Süreçleri	Etkinlik
--------------------	------------------	----------

Edebi deneyim	Açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma	1.Etkinlik (Kelime veya kelime öbeklerinin tanımlarını arama) 2.Etkinlik (Metinde belirli fikirleri arama) Etkinlik (Belirli okuma hedefiyle ilgili bilgilerin belirlenmesi ve alınması) Etkinlik (Belirli fikirler arama)
	Basit çıkarımlar yapma	5.Etkinlik (Bir karakterin eyleminin nedenini belirleme)
	Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme	
	İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme	

PIRLS değerlendirme çerçevesine göre “Anadolu Bacıları (Anadolu Kadınlar Birliği)” metninde bilgilerin okuyucuya nesnel biçimde aktarılması hedeflendiğinden, bilgi edinme ve kullanma amaçlı okuma türündedir. Metinde 1, 2, 4 ve 7. etkinlik anlama süreçlerinde “açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyindedir. Bu etkinliklerde öğrencilerin metinde yer alan kelime veya kelime öbeklerini tanımlamaları, metinde doğrudan cevabı yer alan soruları cevaplamaları, metinle ilgili görselleri belirlemeleri, görselle ilgili düşüncelerini ifade etmeleri hedeflenmektedir. Bu etkinlikler kelime veya kelime öbeklerinin tanımlarını arama, belirli okuma hedefiyle ilgili bilgilerin belirlenmesi ve alınması, belirli fikirler arama becerilerini kullanmalarını gerektirmektedir. 5. Etkinlik “Basit çıkarımlar yapma” düzeyindedir. Bu etkinlikte metindeki karakterin eyleminin amacını belirlemesi için bir karakterin eyleminin nedenini belirleme becerisini kullanması gerekmektedir. “Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme” ve “İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme” aşamalarında herhangi bir etkinlik bulunmamaktadır. Etkinliklerin aşamalara göre dağılımına bakıldığında, en fazla birinci düzey olan “Açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyinde etkinlik yer aldığı görülmektedir.

Tablo 8. Yaratıcı Okuma Aşamaları

Okuma Aşaması	Etkinlik
1. Tanılayıcı Aşama	1. Etkinlik (Metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması) 2. Etkinlik (Cevabı doğrudan metinde yer alan konularla ilgili sorular sorulması) 4. Etkinlik (Cevabı doğrudan metinde yer alan konularla ilgili sorular sorulması)
2. Kişisel Yorum Aşaması	5. Etkinlik (Metinde karşılaşılan yeni bilgiler ile okuyucuda yer alan bilgilerin ilişkilendirilmesi)
3. Eleştirel Analiz Aşaması	7. Etkinlik (Yeni bilgileri kavrayan ve kendi bilgileriyle ilişkilendiren okuyucunun eleştirel düşünme becerisini kullanarak çıkarımlarda bulunması)
4.Yaratıcı Okuma Aşaması	3. Etkinlik (Metinle ilgili çıkarımlarda bulunan okuyucunun yeni ve özgün bilgiler üretmesi)

Yaratıcı okuma aşamalarına göre 1, 2 ve 4. etkinlikler ilk düzey olan “tanılayıcı” aşamadır. Bu etkinliklerde öğrencilerden kelimelerin tanımlanması, metinle ilgili soruların cevaplanması, metinle ilgili görsellerin belirlenmesi istenmektedir. Bu etkinlikler tanılayıcı aşamada metindeki bilgilerin okuyucu tarafından kavranması ve cevabı doğrudan metinde yer alan soruları cevaplamaları becerilerini içermektedir. 5. Etkinlik “Kişisel yorum” aşamasındadır. Bu etkinlikte metindeki karakterin eyleminin amacının belirlenmesi istenmektedir. Öğrencinin metinde karşılaştığı yeni bilgiler ile okuyucuda yer alan bilgileri ilişkilendirilme becerisini kullanmasını gerektirmektedir. 7. etkinlik “Eleştirel analiz” aşamasındadır. Bu etkinlikte öğrencilerin hikâyedeki karakterin sorun çözme yöntemine başka çözümler üretmeleri istenmektedir. Yeni bilgileri kavrayan ve kendi bilgileriyle ilişkilendiren okuyucunun eleştirel düşünme becerisini kullanarak çıkarımlarda bulunması becerisini kullanmasını gerektirmektedir. 3. etkinlik ise “Yaratıcı okuma” aşamasındadır. Bu etkinlikte öğrencinin metinle ilgili sorular üretmesi beklenmektedir. Metinle ilgili çıkarımlarda bulunan okuyucunun yeni ve özgün bilgiler üretme becerisini kullanması gerekmektedir. Etkinliklerin yaratıcı okuma aşamalarına göre dağılımına bakıldığında en fazla “Tanılayıcı” aşama ile ilgili olduğu görülmektedir. “Kişisel yorum”, “Eleştirel analiz” ve “Yaratıcı okuma” aşamalarıyla ilgili daha az etkinlik yer almaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, ilkökul Türkçe 4. sınıf ders kitabında yer alan hikâye edici metin türlerinden “İyileştirici Güç: Sevgi”, “Otomobil Uçar Gider” ve bilgilendirici metin türünden “Anadolu Bacıları(Anadolu Kadınlar Birliği)” metinleri ve metinlerde yer alan etkinlikler PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma aşamalarına göre incelenmiştir. PIRLS uygulamasındaki başarı farklılıkları ülkelerin öğretim programları ve ders kitaplarındaki metinlerin farklılıklarıyla ilişkilidir (Narzieva, 2023). PIRLS metinlerinin ve değerlendirmelerinin ülkelerin eğitim sistemlerine dâhil edilmesi öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi için önemlidir (Asqar, 2021). PIRLS uygulamasında metinlerin anlaşılması, dönüştürülmesi, metindeki bilgilerin başka amaçlarla kullanılması gibi görevlerin bulunması ve öğrencilerin bu görevlerde sorun yaşamaması için özellikle ilkökul yıllarında derslerde etkileşimli okuma teknikleri kullanılmalıdır (Fazliddinova, 2023). Araştırmada yaratıcı okuma çerçevesinin kullanılmasında, ülkemizin PIRLS uygulamasında okuma becerilerinin düşük olması ve bu becerilerin gelişimi için farklı okuma teknikleri kullanma ihtiyacı etkili olmuştur.

PIRLS değerlendirme çerçevesinde okuma amaçları edebi deneyim ve bilgi edinme ve kullanma, okuduğunu anlama süreçleri ise açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma, basit çıkarımlar yapma, fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme, içeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme olarak sınıflandırılmıştır. Okuduğunu anlama süreçleri alt düzey beceri gerektiren süreçlerden üst düzey beceri gerektiren süreçlere göre ilerlemektedir. Yaratıcı okuma süreçlerinde ise Ada (1987) tarafından geliştirilen tanılayıcı aşama, kişisel yorum aşaması, eleştirel analiz aşaması ve yaratıcı okuma aşamasından oluşan model kullanılmıştır. Metinler ve etkinlikler sırasıyla PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma aşamalarına göre değerlendirilmiştir.

“İyileştirici Güç: Sevgi” metni PIRLS değerlendirme çerçevesine göre edebi deneyim amaçlı okuma türündedir. Toplamda yedi etkinlik bulunan metnin, dört etkinliği “açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyindedir. “Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme” düzeyinde iki, “İçeriği ve metin öğelerini değerlendirme ve eleştirme” düzeyinde ise bir etkinlik bulunmaktadır. Etkinliklerin çoğunluğu çerçevenin en alt düzeyinde yer almaktadır. Metin yaratıcı okuma aşamalarına göre

değerlendirildiğinde, dört etkinliğin ilk düzey olan “Tanılayıcı” aşamada olduğu görülmektedir. “Eleştirel analiz” aşamasında bir, “Yaratıcı okuma” aşamasında ise iki etkinlik bulunmaktadır. Etkinliklerin çoğunluğunun PIRLS değerlendirme çerçevesinde olduğu gibi yaratıcı okuma aşamalarında da alt düzeylerde yer aldığı görülmektedir.

“Otomobil Uçar Gider” metni PIRLS değerlendirme çerçevesine göre edebi deneyim amaçlı okuma türündedir. Toplamda sekiz etkinlik bulunan metnin altı etkinliği “açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyindedir. “Fikirleri ve bilgileri yorumlama ve bütünleştirme” düzeyinde ise iki etkinlik bulunmaktadır. Metnin etkinliklerinin çoğunluğu çerçevenin en alt basamağında yer almaktadır. Yaratıcı okuma aşamalarına göre metnin dört etkinliği ilk düzey olan “tanılayıcı” aşamadır. “Eleştirel analiz” aşamasında bir, “Yaratıcı okuma” aşamasında iki etkinlik bulunmaktadır. Etkinliklerin çoğunluğu PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma aşamalarına göre alt düzeylerde bulunmaktadır.

“Anadolu Bacıları(Anadolu Kadınlar Birliği)” metni PIRLS değerlendirme çerçevesine göre bilgi edinme ve kullanma amaçlı okuma türündedir. Toplamda altı etkinlik bulunan metinde dört etkinlik “açıkça belirtilen bilgilere odaklanma ve alma” düzeyindedir. “Basit çıkarımlar yapma” düzeyinde bir etkinlik bulunmakta, ileriki düzeylerde etkinlik bulunmamaktadır. Yaratıcı okuma aşamalarına göre metnin üç etkinliği ilk düzey olan “tanılayıcı” aşamadır. “Kişisel yorum”, “Eleştirel analiz” ve “Yaratıcı okuma” düzeylerinde birer etkinlik bulunmaktadır. Etkinliklerin çoğunluğu PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma aşamalarına göre alt düzeyde bulunmaktadır.

Araştırma bulgularında incelenen üç metindeki etkinliklerin çoğunluğunun PIRLS değerlendirme çerçevesi ve yaratıcı okuma aşamalarına göre alt düzeylerde yer aldığı görülmektedir. Bu durum etkinliklerin öğrencilerin yaratıcı okuma ve üst düzey zihinsel becerilerini geliştirme açısından yetersiz olduğunu göstermektedir. Demirel ve Yağmur (2017), Türkiye’deki öğrencilerin PIRLS uygulamasındaki üst düzey düşünme becerilerinin zayıf olduğunu ve ders kitaplarının alt düzey düşünme becerilerine yönelik olduğunu belirtmektedir. Çevik ve Güneş (2017), Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerde etkinlik yaklaşımına dikkat edilmediği ve öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadığı bulgularına ulaşmışlardır. Oryaşın (2021) ise ders kitaplarındaki etkinlikleri Bloom taksonomisine göre incelemiş, etkinliklerin çoğunluğunun alt düzey bilişsel becerileri karşıladığını, bu nedenle bilişsel süreçler dikkate alınarak düşünmeye ve beceri kazandırma hedefli olarak hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Sarıkaya ve diğerlerinin (2023) araştırmasında da, Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerinin büyük çoğunluğunun üst düzey zihinsel becerileri ölçmediği bulgusuna ulaşılmıştır. Alanyazındaki araştırmalar ve bu araştırma, okuma becerisinin gelişimi için sınıf içi etkinliklerde ve ders kitaplarındaki metinlerde daha farklı uygulamalara yer verilmesi gerektiğini göstermektedir. Yaratıcı okuma çalışmalarının öğrencilerin okuma becerilerini ve üst düzey zihinsel becerilerini geliştirdiğine yönelik araştırmalar (Kasap, 2019; Yurdakal, 2019; Han, 2020; Gürer, 2021; Vural, 2023) bulunmaktadır. Aytan (2016) ülkemizde yaratıcı okuma becerilerinin geliştirilmesi için etkinlik, kitap ve materyallerin yeterli olmadığını belirtmektedir. Okuma becerilerinin gelişmesi, uluslararası sınavlarda başarının sağlanması için öğretim programlarında ve ders kitaplarında, öğretmenlere verilecek olan hizmet içi eğitimlerde yaratıcı okuma etkinliklerine yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu araştırmada Ada (1987) tarafından geliştirilen yaratıcı okuma modeli kullanılmıştır. Diğer araştırmacılar farklı kuramcılar tarafından gerçekleştirilen yaratıcı okuma modelleri üzerine araştırmalar yapabilirler. Bunun haricinde PIRLS uygulamasına katılan diğer ülkelerin ders kitaplarındaki metinler yaratıcı okuma aşamalarına göre değerlendirilebilir, karşılaştırmalı araştırmalar yürütülebilir.

EKLER

EK 1

1. Metin (İyileştirici Güç: Sevgi)

Kamp her zamanki gibi hareketliydi. Çocuklar sağa sola koşturup oyunlar oynuyorlardı.

Büyükler de masalarında oturmuş koyu sohbete dalmışlardı. Siyah bir köpek vardı kampa gidip gelen. Sessiz, sakın, uysal bir köpekti. Yemek verdiğin zaman sana mutlu gözlerle bakar, başını usulca yere eğer, yemeğini yerdı. Çocukların yanında sakince durur, onların oyunlarını izlerdi.

Akşam, çocuklar kumsalda kamp ateşi yakmışlar, etrafında oturuyorlardı. Adil gitar çalıyor, arkadaşları da şarkılar söyleyerek ona eşlik ediyordu. O sırada kampın köpeği topallaya topallaya onların yanına geldi. Birden ulumaya başladı. Çocuklar çok şaşırmıştı. Siyah köpek hiç böyle yapmazdı. Sakin bir köpekti. Ne olmuştu böyle birdenbire?

Adil, elindeki gitarı kuma bırakıp köpeğin yanına gitti. Siyah köpek biraz huzursuzlanıp topallaya topallaya, uluma ve iniltiyle karışık sesler çıkararak kampa doğru yöneldi. Sanki Adil'e bir şeyler anlatmak istiyordu. Adil ve arkadaşları köpeği usulca takip ettiler.

Siyah köpek kampın ortasına yattı. Adil ne yapacağını bilemiyordu. O sırada aklına Selma teyzesi geldi. Selma teyze kampın veterineri gibiydi. Bütün kedi ve köpekleri doyurur, onlarla ilgilenir; bir yerlerinde yara bere, kırık çıkık olduğunda hemen anlardı. Koşarak Selma teyzenin yanına gitti.

Adil:

- Selma teyze! Selma teyze! Bakar mısın?

Selma teyze o sırada arkadaşlarıyla çay içiyordu.

Selma Teyze:

-Ne oldu Adil? Sesin neden böyle telaşlı?

-Kampa gelen siyah köpek var ya! Topallaya topallaya kampa geldi. Kampın ortasında yatıyor.Sanki ağlıyor. Sen anlarsın, bir şeyler yap!

Selma teyze elindeki çayı bırakıp Adil ile birlikte köpeğin yanına gitti. Siyah köpek biraz korkarak onlara baktı. Fakat Selma teyze sevgi ve ilgi ile yaklaşınca hemen başını ayağının olduğu yöne çevirip bir şeyler anlatmaya çalıştı.

Selma teyze, köpeğin ayağını kontrol etti. Kırık çıkık yoktu. Olsa hemen anlardı. Ayağının altında hafif bir kırmızılık vardı. Sanki bir şey batmış gibiydi.

Adil'e fener getirmesini söyledi. Köpeğin ayağını tam olarak göremiyordu. Adil eve koşup hemen getirdi feneri ve köpeğin ayağına tuttu. Evet bir şey batmıştı ve kanıyordu ayağı.

(...) Siyah köpek kendisine yardım edildiğinin o kadar farkındaydı ki hiç sesini çıkarmadan yapılanları kabul ediyordu.

Adil, feneri tutmaya devam ediyordu. Selma teyze siyah köpeğin ayağına güzelce pansuman yaptı.

Adil:

- Selma teyze, evden çorba getireyim mi?

Selma teyze:

- Evet getir de bir şeyler yesin.

Adil, hemen mama kabını çorba ile doldurdu ve siyah köpek büyük bir iştahla çorbayı yedi. Olduğu yere sessizce uzandı ve güzel bir uykuya daldı.

Güneş, ışıklarını kamptaki evlerin camlarına yansıtmaya başlamıştı. Siyah köpek ön ayaklarını öne uzatarak güne "Merhaba" diyordu sanki. Adil, uyanır uyanmaz siyah köpeğin yanına gitti. Evet siyah köpek daha iyiydi. Selma teyzenin tedavisi işe yaramıştı.

Sevginin iyileştirici gücü yine kendisini göstermişti. Siyah köpek sayesinde Adil ve Selma teyze de iyi birer "sevgi avcısı" olmuşlardı. Sevginin gücü yine işe yaramıştı. Siyah köpeğin ihtiyacı sadece yemek ve ilaç değildi belki de. Siyah köpeğin bu kadar çabuk iyileşmesini sağlayan şey kendisine gösterilen sevgi olabilir miydi?

Gamze UÇAK - Ercan UÇAK

EK 2

2. Metin (Otomobil Uçar Gider)

Babaannem birkaç sene önce arabaya binerken, "Ayağımızı yerden kessin yeter." demişti babama. Gelecekte tüm arabalar ayağımızı yerden kesiyor sevgili babaanne, haberin olsun. Aaa! Kendimi tanıtmayı unuttum Selam ben Çınar. Size gelecekte sesleniyorum. Kuşların, uğur böceklerinin, uçakların ve uçurtmaların uçuşuna alıştığımız gökyüzüne bakıyorum da şimdi. Gökyüzünün tamamı uçan arabalarla kaplı. Hatta hava da takla atanlar bile var. Hatta gökyüzünde kısa süreli durup dondurma alacağımız uçan büfeler bile yapmışlar.

Önceden hep "Gelecekte arabalar nasıl olacak?" diye merak ediyordum. En son gazete sayfalarını karıştırırken "İngiltere dünyanın ilk uçan otomobil havalimanını inşa ediyor." Başlıklı haberi okurken gözlerim heyecandan beş santim büyümüştü. Sonra geleceğe ışınlandım bu duruma da alıştım.

Ülkemizde uçuş testleri yapılan "Cezeri- Uçan Araba" haberlerini ilk izlediğimde yediğim yemek boğazıma takılmıştı. Şimdiyse bir sağımdan bir solımdan geçiyor uçan arabalar. Bu durum beni çok gururlandırıyor.

"Sürücüsü olmayan otonom araçlar üretilecek. Arabaların birbirleriyle haberleştiği bir araba frene basınca diğerlerinin de yavaşlayacağı bir sistem oluşturacaklarmış. Sadece tek bir tuşa basarak araçların görüntüsü değiştirilebilecek. İstedığımız renk ve deseni seçebilecekmiz."

"Hı, hı tabi aynen, kesin olur böyle şeyler." diyordum ablam bana bunları anlatırken. Şimdi sürücü koltuğu boş olan bir arabada çikolata yerken yazıyorum size bunları. Birazdan da arabanın şeklini değiştireceğim. Ahh! Araba ani bir fren yaptı. Yazdığım yazılar birden kaydı. Arabalar birbirleriyle haberleşirken keşke bize de haber verseler!

Babaanne, gelecekte sana sesleniyorum. Arabaya binerken bu sefer benim için "Torunum yanımda olsun yeter." der misin? Ben bilmiyormuş gibi yapar her şeye tekrar şaşırım, söz.

Elif KÖROĞLU

2. Metin Etkinlikleri

1. ETKİNLİK

a. Metinde geçen kelimelerin anlamlarını tahmin ediniz. Tahminlerinizi Türkçe Sözlükten kontrol ediniz. Kelimeleri cümle içinde kullanınız.

Tahminler			
büfe	anılamak	otonom	desen
.....	.....	.....	.....
Sözlük Anlamı			
büfe :	.....	.....	.....
Çizim :	.....	.....	.....
anılamak :	.....	.....	.....
Çizim :	.....	.....	.....
otonom :	.....	.....	.....
Çizim :	.....	.....	.....
desen :	.....	.....	.....
Çizim :	.....	.....	.....

b. Öğrendiğiniz kelimeleri ve kelimelerin anlamlarını "SÖZLÜĞÜM" bölümüne yazınız.

2. ETKİNLİK

Soruları metne göre cevaplayınız.

1. Çınar dinleyicilere nereden sesleniyor?
2. Ülkemizde testleri yapılan uçan arabanın ismi nedir?
3. Uçan arabalarda hangi özellikler olması hedeflenmiştir?

3. ETKİNLİK

Metnin konusunu ve ana fikrini yazınız.

KONU	ANA FİKİR
.....	.....
.....	.....
.....	.....

4. ETKİNLİK

Verilen ilanı inceleyerek soruları cevaplayınız.

	Ankara/Çarşıya
	İlan Tarihi : 12.05.2050
	Marka : Ertuğrul
	Model : G-1071
	Üretim Yılı : 2049
	Enerji Türü : Elektrik/Güneş enerjisi
	Özellikler : Radar destekli otomatik pilot, renk değiştirme özelliği, 12 saate varan uçuş süresi, otomatik nete belirleme, su altında göbeline.

- İlandaki arabanın markasını ve modelini yazınız.
- Aracın özellikleri nelerdir?
- İlandaki araba ile günümüzdeki arabaları karşılaştırarak benzerlik ve farklılıklarını yazınız.

5. ETKİNLİK

"Otomobil Uçar Gider" metninden aklınızda kalanları kendi cümlelerinizle yazınız.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

6. ETKİNLİK

"Otomobil Uçar Gider" metninde geçen gerçek ve hayalî öğeleri söyleyiniz.

7. ETKİNLİK

Kendi uçan aracınızı tasarlayarak aracınızın özelliklerini yazınız. Tasarladığınız aracın görselini çiziniz.

.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Teknolojinin olumlu ve olumsuz yönlerini sınıfta tartışınız. Tartışma sonunda ulaştığınız görüşleri belirtilen kutulara yazınız.

Teknolojinin Olumlu Yönleri

-
-
-
-
-
-
-
-
-
-

Teknolojinin Olumsuz Yönleri

-
-
-
-
-
-
-
-
-
-

EK 3

3. Metin (Anadolu Bacıları (Anadolu Kadınlar Birliği))

Türk toplumunun önemli bir kurumu olan Ahilikte kadının sosyal ve ekonomik yeri önemlidir. Akla, bilime, sanat, inanç ve ahlaka büyük önem veren Ahilik kurumunun kurucusu Ahi Evran toplumun yarısını oluşturan kadınları da unutmamıştır. Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı liderliğinde ilk sivil örgütlenmesi kurulmuştur. "Bacıyan-ı Rum" yani Anadolu Kadınlar Birliğinden önemli tarih yazarlarından Kırşehirli Aşıkpaşazâde de bahseder.

Anadolu Kadınlar Birliği kadınların sosyal ve ekonomik hayata girmelerini hedefler. Kadınların kendilerine özgü meslek konularında üretim yapmalarından yola çıkarak ahlaklı ve erdemli Türk aile yapısının güdenmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anadolu Kadınlar Birliğinin Faaliyetleri:

Anadolu Kadınlar Birliği kadın ve genç kızlar için bir eğitim ve üretim kurumuydu. Dönemin Türk kadın ve kızları bu kurumda geleneksel el sanatları konusunda mesleki eğitim alıyorlardı. Aynı zamanda bu kurumda görgü ve ahlak eğitimi de önemli bir yer almaktaydı. Bu eğitimler sonucunda ortaya ekonomik değeri olan ürünler de çıkıyordu.

Ahilik teşkilatının kurmuş olduğu üretim merkezlerinde kadınlara ayrılmış çalışma atölyeleri de vardı. Kadınlar bu atölyelerde keçecilik, nakışçılık, örgücülük, hepsinden daha yaygın olarak da kilim ve halı dokumacılığı yapıyorlardı. O dönemde kurulan Kayseri Üretim Merkezi buna örnektir.

Her nakışı bir anlam ifade eden Türkmen halılarının üretiminde ve yaygınlaşmasında Anadolu Kadınlar Birliğinin payı mutlaka vardı.

Anadolu Kadınlar Birliği aynı zamanda sosyal yardım kuruluşuydu. Kimsesiz kalan genç kızları korur, gözetir ve meslek sahibi yapardı. Eğitimlerine ve bir aile kurmalarına yardımcı olurdu.

(...)

Ahi Evran'ın eşi Fatma Hatun'un gayretleriyle kurulan bu Ahi Kadın Kurumu üyeleri vatan savunmasına katılarak birer özgürlük savaşçısı olmaktan da çekinmemişlerdir.

(...)

Ahi kadınları ister ekonomik mücadele olsun isterse istilacılara karşı mücadelede olsun eşleri ile omuz omuza savaşmışlardır.

Zübeyir TOKGÖZ (Kısaltılmıştır.)

3. Metin Etkinlikleri

1. ETKİNLİK

a. Metinde geçen kelimelerin ve kelime grubunun anlamını tahmin ediniz. Tahminlerinizi Türkçe Sözlükten kontrol ediniz. Kelimeleri ve kelime grubunu cümle içinde kullanınız.

Tahminler			
Ahilik	erdem	sosyal yardım	gözetmek
.....	.....	.....	.....
Sözlük Anlamı			
Ahilik :	erdem :	sosyal yardım :	gözetmek : .....
Cümlem :	Cümlem :	Cümlem :	Cümlem : .....

b. Öğrendiğiniz kelimeleri ve kelime grubunu anlamlarıyla birlikte "SÖZ-LÜĞÜM" bölümüne yazınız.

2. ETKİNLİK

Soruları metne göre cevaplayınız.

1. Anadolu Kadınlar Birliğinin kuruluş amacı nedir?
2. Ahilik Teşkilatının kurmuş olduğu üretim merkezlerinde neler üretiliyordu?
3. Anadolu Kadınlar Birliği sosyal yardım kuruluşu olarak neler yapmaktaydı?

3. ETKİNLİK

Okuduğunuz metinle ilgili iki soru yazınız. Sorularınızı sınıf arkadaşlarınıza sorunuz.

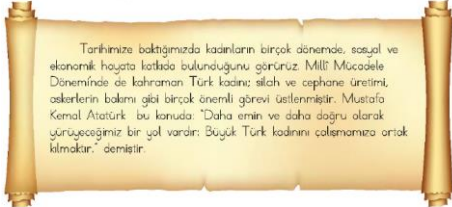
1. Soru : .....
2. Soru : .....

4. ETKİNLİK

Verilen görsellerden metinle ilgili alanları işaretleyiniz.

5. ETKİNLİK

Verilen paragrafı okuyunuz. Sizce Mustafa Kemal Atatürk Türk kadını çalışmalarına neden ortak etmek istemektedir? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

7. ETKİNLİK

Verilen görselde, Kurtuluş Savaşı yıllarında cephane hazırlayan kadınlar yer almaktadır. Görselle ilgili duygu ve düşüncelerinizi yazınız.

Kaynakça

- Ada, A. F. (1987). Creative reading a relevant methodology for language minority children. In L.M. Malave (Ed.), NABE '87: Theory, research and application: Selected papers, 223-238. Buffalo: State University of New York.
- Ahıskalı, E. E., Dünder, E., ve Türkel, A. (2022). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki okuma becerisi etkinliklerinin yaratıcı okuma aşamaları bağlamında değerlendirilmesi. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 17(4). 10.7827/TurkishStudies.62848
- Aru, S. A., ve Ertem, İ. S. (2014). Türkçe ders kitaplarında kelime hazinesini geliştirmeye yönelik planlamanın incelenmesi. *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(3), 675-694. Doi: 10.7827/TurkishStudies.6189
- Asqar, S. (2021). The experience of usage of advanced methods of PIRLS in assessment of students in education, *European Scholar Journal*, 2(4), 312-314. <https://www.neliti.com/publications/393391/the-experience-of-usage-of-advanced-methods-of-pirls-in-assessment-of-students-i>
- Aytan, N. (2014). Development ways of creative reading skills and methods. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 1-15. https://www.academia.edu/download/44251908/YARATICI_OKUMA_BECERSN_GELSTRM_E_YOLLAR_VE_YONT.pdf
- Aytan, N. (2016). Eğitimde yaratıcı okuma. *Millî Eğitim Dergisi*, 45(209), 295-313. <https://dergipark.org.tr/en/pub/milliegitim/issue/36141/406078>
- Bulut, A. (2017). Improving 4th grade primary school students' reading comprehension skills. *Universal Journal of Educational Research*, 5(1), 23-30. Doi: 10.13189/ujer.2017.050103
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.3316/QRJ0902027/full/html>
- Çakıroğlu, O. (2015). İlkokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin okunabilirlik düzeylerinin öğrenme güçlüğü olan öğrenciler açısından değerlendirilmesi. *Ilkogretim Online*, 14(2), 671-681. <http://dx.doi.org/10.17051/10.2015.31984>
- Çevik, A., ve Güneş, F. (2017). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(2), 272-286. [chrome-extension://efaidnbmnribpajpcglefindmkaj/https://www.researchgate.net/profile/Arzu-Cevik-2/publication/316721238_Turkce_Ders_Kitaplarindaki_Etkinliklerin_Incelenmesi/links/5c0633fd458515ae5444f15a/Tuerkce-Ders-Kitaplarindaki-Etkinliklerin-Incelenmesi.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Arzu-Cevik-2/publication/316721238_Turkce_Ders_Kitaplarindaki_Etkinliklerin_Incelenmesi/links/5c0633fd458515ae5444f15a/Tuerkce-Ders-Kitaplarindaki-Etkinliklerin-Incelenmesi.pdf)
- Daneman, M., Carpenter, P. A., & Just, M. A. (1982). Cognitive processes and reading skills. *Advances in Reading/Language Research*, 1, 83-124. <https://psycnet.apa.org/record/1983-09585-001>
- Demirel, G., & Yağmur, K. (2017). Uluslararası PIRLS uygulamaları ölçütlerine göre Türk öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerinin değerlendirilmesi. *Journal of Language Education and Research*, 3(2), 95-106. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/335981>
- Fazliddinovna, O.M. (2023). Methodology of PIRLS research in primary education. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 1(8), 138-146. <http://webofjournals.com/index.php/1/article/view/340>
- Kikas, E., Pakarinen, E., Soodla, P., Peets, K., & Lerkkanen, M. K. (2018). Associations between reading skills, interest in reading, and teaching practices in first grade. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 62(6), 832-849. Doi: 10.1080/00313831.2017.1307272
- Gürer, N. (2021). Yaratıcı okuma etkinliklerinin ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama, yaratıcı okuma, akıcı okuma ve eleştirel okuma becerilerine etkisi. *Doktora Tezi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi. <https://gcris.pau.edu.tr/handle/11499/38621>
- Han, Ş. (2020). Yaratıcı okuma etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme becerisi üzerindeki etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Kırşehir: Ahievran Üniversitesi. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/237789>

- Hellekjær, G. O. (2007). Reading: From a forgotten to a basic skill. *Språk og språkundervisning*, 2, 23-26. https://www.researchgate.net/profile/Glenn-Hellekjaer/publication/237242511_Reading_From_a_Forgotten_to_a_Basic_Skill/links/5512d9b50cf20bfdad522da4/Reading-From-a-Forgotten-to-a-Basic-Skill.pdf
- International Association for the Evaluation of Educational Achievement (2021). PIRLS 2021. <https://www.iea.nl/studies/iea/pirls>
- International Association for the Evaluation of Educational Achievement (2024). About IEA. <https://www.iea.nl/>
- İşcan, A., ve Karadağ, K. (2021). İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabındaki resimlerin metinlerle uyumunun incelenmesi. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 196-215. <https://dergipark.org.tr/en/pub/egitim/issue/58093/850243>
- Kasap, D. (2019). Yaratıcı okuma-yaratıcı yazma çalışmalarının yaratıcı okuma, okuduğunu anlama, yazma ve yaratıcı yazma erişimine etkisi. Doktora Tezi. Denizli:Pamukkale Üniversitesi. <https://geris.pau.edu.tr/handle/11499/3130>
- Kırmızı, F. S. (2014). 4. sınıf Türkçe ders kitabı metinlerinde yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(27), 217-259. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ded/issue/29172/312398>
- Kırmızı, F. S., & Kasap, D. (2017). The effect of creative reading and creative writing activities on creative reading achievement. *New Trends Issues Proc. Humanit. Soc. Sci*, 4(1), 406-412. <https://doi.org/10.29250/sead.286446>
- Küçüköğlü, H. (2013). Improving reading skills through effective reading strategies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 70, 709-714. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.113>
- Li, M., Murphy, P. K., Wang, J., Mason, L. H., Firetto, C. M., Wei, L., & Chung, K. S. (2016). Promoting reading comprehension and critical-analytic thinking: a comparison of three approaches with fourth and fifth graders. *Contemporary Educational Psychology*, 46, 101-115. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2016.05.002>
- Narzieva, M.S. (2023). Technologies for using PIRLS international assessment program tasks in reading literacy classes, *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(2). <https://doi.org/10.17762/sfs.v10i2S.1148>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2024). PISA. <https://www.oecd.org/pisa/>
- Orkodashvili, M. (2018). Learning from successful examples: from local testing to international assessments. In *Cross-nationally Comparative, Evidence-based Educational Policymaking and Reform*, 35, 219-239). Emerald Publishing Limited.
- Oryaşın, U. (2021). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin Yenilenen Bloom Sınıflandırması'na göre incelenmesi. *Ana Dili Eğitim Dergisi*, 9(3). Doi.10.16916/aded.888116
- Perfetti, C. A. (1985). Reading skills. *Psychiatry*, 50, 1125-1129. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=95c455f63e46e6db067eace59e143ac689c70119>
- Popat, S., Lenkeit, J., & Hopfenbeck, T. (2017). PIRLS for teachers—a review of practitioner engagement with international large-scale assessment results. Oxford University Centre for Educational Assessment Report, (OUCEA/17/1).
- Pourhosein Gilakjani, A., & Sabouri, N. B. (2016). How can students improve their reading comprehension skill. *Journal of Studies in Education*, 6(2), 229. Doi:10.5296/jse.v6i2.9201
- Sanacore, J. (1985). Creative reading through self-questioning. <https://eric.ed.gov/?id=ED261349>
- Sarıkaya, B., Yayan, E., & Yamaç, A. E. (2023). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin üst düzey düşünme becerileri bağlamında incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 8(1), 133-158. <https://doi.org/10.54979/turkegitimdergisi.1307757>
- Smith, E. H. (1965). Developing creative reading. *Journal of Reading*, 8(4), 278-282. <http://www.jstor.org/stable/40038453>

- Şahin, N. (2015). İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabı metinlerinin kültürel değerler aısından incelenmesi. Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
https://search.proquest.com/openview/84bf2346befefb29ca12d7fa63eb04f3/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y&casa_token=K8qICUWNbcQAAAAA:PhX-r_efVyc_taFZKfeOG8G9qRRiUKsrcG6VNRm6IhQzWWf_myKL8EoPCD6JnA3WKLqHOfP
- Takala, S., Erickson, G., & Figueras, N. (2013). International assessments. The Companion To Language Assessment, 1, 283-302.
https://kiesplang.fi/publications/Takala_Erickson_Figueras_International-Assessments_2013-Copy.pdf
- Trochim, W. M., & Donnelly, J. P. (2007). Research methods knowledge base. Mason, OH: Thomson Custom Pub.
- Ülper, H. (Ed.). (2010). Türkçe ders kitabı çözümlenmeleri. Pegem Akademi.
- Vural, E. (2023). Yaratıcı okuma etkinliklerinin üst düzey okuduğunu anlama becerisine ve okuma motivasyonuna etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi.
<http://acikerisim.alanya.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12868/2429>
- Yu-Fen, Y. (2006) Reading strategies or comprehension monitoring strategies?, Reading Psychology, 27(4), 313-343, Doi: 10.1080/02702710600846852
- Yurdakal, H. İ. (2019). Yaratıcı okuma uygulamalarının yaratıcı düşünme becerisine etkisi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 47, 130-144. Doi: 10.9779/pauefd.492812

02. Beceri Temelli Türkçe Sınavına İlişkin Öğrenci Deneyimleri¹

Gülşah GENÇER²

Bahar DOĞAN KAHTALI³

APA: Gençer, G. & Doğan Kahtalı, B. (2024). Beceri Temelli Türkçe Sınavına İlişkin Öğrenci Deneyimleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 26-44. DOI: <https://zenodo.org/record/13822752>

Öz

Bu araştırmanın amacı Millî Eğitim Bakanlığının 2023 yılında geçiş yaptığı beceri temelli Türkçe sınavlarına yönelik öğrencilerin deneyimlerini belirlemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim desen kullanılmıştır. Bu araştırmada sosyoekonomik düzeyi düşük, orta ve yüksek olmak üzere farklı demografik yapılarla sahip ortaokul öğrencilerinin beceri temelli Türkçe sınavları öncesi, sırası ve sonrasındaki süreçle ilgili deneyimlerinin bütünsel bir açıdan ele alınmasının uygulamadaki eksikliklerin tespit edilip giderilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya farklı sosyoekonomik düzeyli 24 öğrenci katılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, gönüllülük ilkesine uygun bir şekilde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile oluşturulmuştur. Katılımcıların süreçle ilgili görüşlerini almak için araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle kod ve temalar şeklinde sunulmuştur. Çalışma sonucunda farklı demografik özelliklere sahip öğrencilerin sınava yönelik farklı görüşler belirttikleri görülmüştür. Öğrencilerin beceri temelli Türkçe sınavına ilişkin kaygı düzeylerinin yüksek olduğu, özellikle konuşma ve dinleme sınavlarına ilişkin herhangi bir farkındalıklarının olmadığı görülmüştür. Konuşma ve dinleme sınavları öncesinde ve sınav esnasında yoğun kaygı yaşadıkları ancak sınav sonrasında kaygı düzeylerinin düştüğü görülmüştür. Dinleme ve konuşma sınavlarının sürelerinin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Okuma-yazma sınavı dışında yapılan sınavların kolay olduğunu ancak ders içi uygulamalar ile örtüşmediğini belirtmişlerdir. Öğrenciler sınav sürelerinin yetersiz olduğunu ve bu durumun kendilerini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 6

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13822752>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., İnönü Üniversitesi, TÖMER / Dr. Inonu University, TOMER (Malatya, Türkiye), gulsah.gencer@inonu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8887-8832>, ROR ID: <https://ror.org/04asck240>, ISNI: 0000 0001 0024

³ [1937](https://orcid.org/0000-0001-6184-2306), Crossref Funder ID: 501100011576

Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi / Assoc. Prof. Inonu University, Institute of Educational Sciences, Turkish Language and Literature Education (Malatya, Türkiye), bahar.dogan@inonu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6184-2306>, ROR ID: <https://ror.org/04asck240>, ISNI: 0000 0001 0024 1937, Crossref Funder ID: 501100011576

Anahtar kelimeler: Temel beceriler, Türkçe sınavı, ortaokul öğrencileri, öğrenci deneyimleri

Student Experiences with the Skill-Based Turkish Test⁴

Abstract

The purpose of this research is to determine the experiences of students regarding the skill-based Turkish exams that the Ministry of National Education switched to in 2023. Phenomenological pattern, one of the qualitative research methods, was used in the research. In this research, it is thought that examining the experiences of secondary school students with different demographic structures, including low, middle and high socioeconomic levels, regarding the process before, during and after skill-based Turkish exams from a holistic perspective is important in terms of identifying and eliminating the deficiencies in practice. 24 students from different socioeconomic levels participated in the research. The study group of the research was formed by criterion sampling, one of the purposeful sampling methods, in accordance with the principle of volunteering. In order to obtain the participants' opinions about the process, a semi-structured interview form was prepared by the researcher and the obtained data was presented in the form of codes and themes using the content analysis method. As a result of the study, it was seen that students with different demographic characteristics expressed different opinions about the exam. It was observed that students' anxiety levels regarding the skill-based Turkish exam were high, and they did not have any awareness about the speaking and listening exams. It was observed that they experienced intense anxiety before and during the speaking and listening exams, but their anxiety levels decreased after the exam. They stated that the duration of the listening and speaking exams was insufficient. They stated that the exams, other than the reading and writing exam, were easy but did not coincide with in-class practices. Students stated that the exam times were insufficient and that this situation affected them negatively. Suggestions were made in line with the results obtained.

Keywords: Basic skills, turkish exam, secondary school students, student experiences.

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 6
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 28.06.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-
Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13822752>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Beceri temelli Türkçe sınavları, geleneksel olarak yapılan ve becerileri ölçme noktasında zayıf kaldığı düşünülen Türkçe sınavlarının aksine, öğrencilerin dil becerilerini ve pratik uygulama yeteneklerini değerlendirmeye odaklanan önemli bir yöntemdir. Bu sınavlar, öğrencilerin sadece bilgiyi ezberlemelerini değil; aynı zamanda bu bilgiyi anlama, yorumlama ve çeşitli durumlarda etkili bir şekilde kullanma kapasitelerini ölçmeyi amaçlamaktadır. (Yılmaz ve Özdemir, 2020). Bu sınavlar, dil becerilerinin geliştirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir ve öğrencilerin dilin yapısını anlamalarına, işlevlerini kavramalarına destek olmaktadır. Bunun yanı sıra, eleştirel düşünme, problem çözme ve etkili iletişim gibi becerileri de değerlendirerek öğrencilerin bilgiyi sadece aktarmakla kalmayıp aynı zamanda pratikte de etkili bir şekilde kullanmalarını teşvik etmektedir. Dil becerilerini ön plana çıkaran beceri temelli Türkçe sınavları, öğrencilerin öğrenme sürecine daha aktif katılım sağlamalarına da olanak tanımaktadır. (İşcan, 2019). Öğrencilerin, sınavlara hazırlanırken aktif bir şekilde dil becerilerini geliştirme fırsatı bulduğu ve bu süreçte öğrenmeye olan motivasyonlarının arttığını belirten İşcan (2019) ayrıca bu tür sınavların öğrencileri öz değerlendirme yapmaya teşvik ettiği, kendi güçlü ve zayıf yönlerini tanımalarına yardımcı olduğunu da ifade etmiştir.

Son yıllarda becerilerin önemi daha çok vurgulandıkça beceri temelli Türkçe sınavları eğitim sisteminde giderek daha fazla yer edinmiştir. Bu tür sınavlar, öğrencilerin sadece zihninde olanları aktardıkları bir sınav olmaktan ziyade, beceri odaklı bir öğrenme deneyimi sunarak onların hayat boyu kullanabilecekleri pratik dil becerilerini kazanmalarına ve zihninde olanları yazılı ve sözlü olarak dilin inceliklerine uygun bir şekilde ifade edebilmelerine yardımcı olmaktadır. Eğitimde becerilere verilen ve artarak devam eden bu önem, öğrencilerin sadece teorik bilgileri değil; aynı zamanda bu bilgileri gerçek hayatta nasıl uygulayacaklarını öğrenmelerini teşvik etmektedir (Yavuz ve Er, 2016). Bu nedenle, beceri temelli Türkçe sınavlarının önemi giderek artmakta, Türkçe öğretimi ve öğrenimi süreçlerinde etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir.

21. yüzyılda teknolojinin hızla gelişmesi bilgiye ulaşma yollarının çeşitlenmesini sağlamış ve bu durum eğitim-öğretim yöntemlerini, öğrenme ve öğretme materyallerini, ölçme değerlendirme araçlarını ve sınav sistemlerini derinden etkilemiştir. Bu değişimlere bağlı olarak öğretim programları zaman zaman güncellenmiş ve bununla birlikte ölçme-değerlendirme yaklaşımlarında farklılıklar meydana gelmiştir. Süreç içerisinde öğrencilerin ne kadar bildiklerinden ziyade öğrenmelerinin kalıcılığı ve öğrenmelerini beceriye dönüştürme düzeyleri önem kazanmıştır. Bu doğrultuda öğrencide gelişmesi beklenen becerilerin ve kalıcı öğrenmelerin tespit edilebilmesi adına ölçme değerlendirme uygulamalarının güncellenmesi zorunlu hâle gelmiştir (Uçgun ve Aydın, 2020). Ölçme değerlendirme uygulamaları; öğrencilerin istenilen kazanımı edinme, kalıcı öğrenmeyi sağlama konusunda ve bildiklerini beceriye dönüştürme noktasındaki gelişmelerini takip edebilmede, aynı zamanda öğretmenlerin süreci planlamasında yol gösterici bir rol üstlenmektedir. Ölçme değerlendirme uygulamalarının sadece sonucu değil süreçte karşılaşılabilecek her türlü sorunu tespit edip giderme noktasında önemli bir işlevi olduğu söylenebilir (Öz, 2011). Süreç temelli bu yaklaşımın etkili ve nitelikli bir eğitim-öğretim süreci geçirilmesini sağladığı bilinmektedir. Özellikle bilginin beceriye dönüşmesi noktasında sürecin takip edilmesi, dönütler doğrultusunda gerekli tedbirlerin alınıp ek öğretim planlarının yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Becerinin önem kazandığı bu süreçte bilgiyi ölçen sınavların amaca hizmet etmeyeceği düşünülmekte ve bu nedenle öğrencilerin kendilerinden beklenen becerileri geliştirmelerine olanak sağlayacak öğretim yöntemleriyle buluşturulması kadar, bu becerileri edinme düzeylerini belirleyecek beceri temelli sorularla ölçme değerlendirme sürecine tabi tutulmaları da önem kazanmıştır.

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'na bakıldığında, programın dört temel dil becerisine yer verdiği ve Türkçe ders kitaplarının da dört temel dil becerisine hitap eden etkinlikler içerdiği görölmüştür. Her ne kadar temel beceriler ve bu becerilere yönelik etkinlikler ders kitaplarında eşit düzeyde yer almamışsa da (Çarkıt, 2019) kitapların tamamında dört beceriye yönelik etkinlikler bulunmaktadır. Ancak ölçme değerlendirme sürecine bakıldığında genellikle sınavların okuma ve yazma becerisine yönelik yapıldığı hatta yazma becerisinin gölgede kalacağı çoktan seçmeli soru tipleri ile öğrencilerin okuma ve okuduğunu anlama becerilerinin ölçülmeye çalışıldığı görölmektedir. Dinleme ve konuşma becerilerine yönelik etkinliklerin ders kitaplarında yeterli düzeyde olmaması (Barası, 2020), ders içi uygulamalarda öğretmenlerin bu becerileri ikinci planda tutması (Göçer, 2010) ve bu becerilerin herhangi bir şekilde ölçülmemesi gibi nedenlerin bu becerilere yönelik kazanımların edinilmesini zorlaştırdığı düşünölmektedir. Mevcut sınav sisteminde kullanılan çoktan seçmeli soru biçimlerinin öğrencilerin yazma, konuşma, dinleme becerilerini ölçmede yetersiz kaldığı, okuma becerisi dışında diğer becerileri ölçmediği, üst düzey düşünme becerisi yüksek bireyler yetiştirmede diğer ülkelere oranla yavaş ilerlediği 05.12.2023 tarihinde açıklanan PISA 2022 raporunda da görölmektedir (<https://pisa.meb.gov.tr/meb>). Bu sebeplerin etkili olduğu düşünölmüş olunacak ki Millî Eğitim Bakanlığı 22.09.2023 tarihinde öğrencilerin ilkokul, ortaokul ve lise düzeylerinde dört temel dil becerisindeki yeterliklerinin ölçülmesine yönelik Dört Beceride Türkçe Dil Sınavı uygulamasına geçmiştir (<https://odsgm.meb.gov.tr/www/dort-beceride-turkce-dil-sinavi/icerik/1051>). İlgili konuda dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerisine yönelik örnek sınav soruları hazırlanmış, öğretmenlerle paylaşılmış ve aynı dönemde bu sınavın ilk uygulamaları yapılmıştır. Bu doğrultuda uygulanan beceri temelli dinleme, konuşma, okuma ve yazma sınavlarına ilişkin öğrencilerin sınav öncesinde, sınav sırasında ve sınav sonrasında yaşadıkları deneyimleri belirlemenin sistemin olumlu ve olumsuz yönlerini görme noktasında işlevsel olacağı öngörölmekte ve çalışmanın bu anlamda önemli olduğu düşünölmektedir. Araştırmada beceri temelli Türkçe sınavına ilişkin öğrenci deneyimlerini belirlemek amaçlanmış ve bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara cevap aranmıştır:

1. Beceri temelli dinleme sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri nelerdir?
2. Beceri temelli konuşma sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri nelerdir?
3. Beceri temelli okuma-yazma sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri nelerdir?

Yöntem

Araştırma modeli

Beceri temelli Türkçe sınavlarına ilişkin öğrenci deneyimlerini açıklamaya yönelik bu çalışma, nitel araştırmalardan olgubilim deseniyle tasarlanmıştır. Bu desen, insan deneyimlerini anlama ve açıklama amacıyla kullanılan bir araştırma yaklaşımıdır (Giorgi, 2009). Olgubilim, farkında olunan ancak tam olarak açıklanamayan olguları derinlemesine inceleme ve açıklamaya odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu desende bireylerin olaylara yüklediği anlamlar incelenmektedir. Bu bağlamda genelleme yapmak değil; olguları tanımlamak önemlidir (Akturan ve Esen, 2008). Bu nedenle beceri temelli Türkçe sınavına giren ortaokul öğrencilerinin görüşme sorularına verdikleri cevaplardan yola çıkarak bu sınavların olumlu ve olumsuz yönlerini tespit edip, bu tespitleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak amaçlandığından bu araştırmada olgubilim deseni tercih edilmiştir.

Çalışma grubu

Olgubilim çalışmalarında verilerin toplandığı kaynaklar, araştırmanın odak noktasını oluşturan olguyu

deneyimleyen ve yansıtan birey ya da gruplardır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu araştırma, 2023-2024 öğretim yılında Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir büyükşehir merkez ilçelerinden birinde yer alan sosyoekonomik düzeyi düşük, orta ve yüksek olmak üzere seçilen 24 ortaokul öğrencisinden oluşan bir grup üzerinden yürütülmüştür. Bu öğrencilerden 13'ü kız 11'i erkek öğrenciden oluşmaktadır. Her kademedede 6 öğrenci seçilmiş olup her kademenin iki öğrencisi düşük, iki öğrencisi orta, iki öğrencisi yüksek sosyoekonomik düzeyli seçilmiştir. Çalışma grubunda yer alan öğrenciler gönüllülük ilkesine dayalı olarak amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Patton (2002) amaçlı örnekleme, zengin veriye sahip olan durumların derinlemesine çalışılmasına imkân veren örnekleme olarak ifade eder.

Çalışmada katılımcılar şu şekilde kodlanmıştır:

Ö5.1, Ö5.2, Ö5.3.....: 5. Sınıf birinci öğrenci, 5. Sınıf ikinci öğrenci, 5. Sınıf üçüncü öğrenci...

Ö6.1, Ö6.2, Ö6.3.....: 6. Sınıf birinci öğrenci, 6. Sınıf ikinci öğrenci, 6. Sınıf üçüncü öğrenci...

Ö7.1, Ö7.2, Ö7.3.....: 7. Sınıf birinci öğrenci, 7. Sınıf ikinci öğrenci, 7. Sınıf üçüncü öğrenci...

Ö8.1, Ö8.2, Ö8.3.....: 8. Sınıf birinci öğrenci, 8. Sınıf ikinci öğrenci, 8. Sınıf üçüncü öğrenci...

Veri toplama aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Alan yazını taraması yapılarak araştırmanın amacına hizmet edecek şekilde 14 sorudan oluşan bir soru havuzu oluşturulmuştur. Formda yer alan soruların araştırmanın amacına, yöntemine ve problem durumuna uygunluğu alanda uzman beş araştırmacının görüşlerine sunulmuştur. Uzmanlardan üçü Türkçe eğitimi doçenti, ikisi ise ölçme değerlendirme uzmanıdır. Uzman görüşleri doğrultusunda tekrara düştüğü tespit edilen 4 soru çıkarılmış ve forma son şekli verilmiştir. Araştırmacıların araştırmaya gönüllü olarak katılmaları amaçlanmıştır. Formda yer alan sorular şöyledir:

1. Türkçe sınav sisteminde yapılacak olan değişikliği ilk duyduğunuzda ne düşündünüz?
2. Temel beceriler odaklı Türkçe sınavına hazırlık sürecinde önceki sınavlarınızdan farklı olarak neler yaptınız, nasıl hazırladınız?
3. Okuma ve yazma sınavı esnasında neler yaşadınız? Daha önceki sınavlarınızla karşılaştırdığınızda uygulama süreci hakkında neler düşünüyorsunuz?
4. Dinleme sınavı esnasında neler yaşadınız? Daha önceki sınavlarınızla karşılaştırdığınızda uygulama süreci hakkında neler düşünüyorsunuz?
5. Konuşma sınavı esnasında neler yaşadınız? Daha önceki sınavlarınızla karşılaştırdığınızda uygulama süreci hakkında neler düşünüyorsunuz?
6. Dört temel dil becerisi odaklı Türkçe sınav süreci seni nasıl etkiledi? (Basit düzey-orta düzey-zor düzey)
7. Sınav uygulamalarıyla ders içi etkinliklerdeki uygulamalarınızın örtüştüğünü düşünüyor musunuz? Buna yönelik deneyimleriniz nelerdir?
8. Dört temel dil becerisi odaklı Türkçe sınav sisteminin sana getirisi ne olacağını düşünüyorsun?
9. Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin beceri odaklı Türkçe sınavlarındaki başarıya katkı sağlama durumu hakkında ne düşünüyorsunuz?
10. Sınıf içi uygulamalarla sınavınızı (dinleme-konuşma-okuma-yazma) karşılaştırdığınızda benzerlikler ve farklılıklar için neler söylersiniz?

Verilerin toplanması

Veri toplama sürecinde öncelikle etik kuruldan (14.12.2023 tarihli 2023/16 numaralı toplantı) ve ilgili kurumlardan gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra katılımcıların yer aldığı okullarda dört temel dil becerisi sınavlarının tümünün tamamlanması beklenmiştir. Sonrasında veli onayı alınan katılımcılarla görüşmek üzere okul idaresi ile önceden iletişime geçilerek okul içerisinde ders saatleri dışında uygun bir zaman belirlenmiştir. Belirlenen günde her bir gönüllü katılımcıya yapılandırılmış görüşme formu verilerek öğrencilerden soruları yazılı olarak cevaplaması beklenmiştir. Görüşmeciler anlaşılmayan soruları öğrenciler için görüşme süresince açıklamaya çalışmıştır. Her bir soruya yönelik katılımcıların cevapları tek bir Microsoft Word dosyasında toplanmış ve sonrasında kodlanmıştır.

Verilerin analizi

Olgubilim çalışmalarında veri analizi, deneyimleri ve anlamları ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu kapsamda içerik analizinde verinin temalaştırılması ve kodlanması çabası vardır. Sonuçlar betimsel bir anlatımla sunulur. Bunun yanında ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde elde edilen bulgular açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu çalışmada elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İnceleme sürecinde katılımcıların deneyimleri derinlemesine analiz edilmiştir. Böylelikle katılımcıların beceri temelli sınav sistemine ilişkin deneyimleri açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle öğrencilere uygulanan görüşme formundaki soruya verilen cevaplar tek tek bulgular bölümündeki tablolara yerleştirilerek bir görsel içinde toplanmış ve bu tablolardan hareketle her iki araştırmacı da kodlar oluşturarak sonrasında benzer özelliklere sahip verileri temalaştırmıştır. Anlaşmazlığa düşülen noktalarda üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurularak kod ve temalar yorumlanmış ve betimsel ifadelerle sunulmuştur.

Bulgular

Beceri temelli dinleme sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri

Araştırmada ilk olarak beceri temelli dinleme sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri açıklanmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin deneyimleri kodlanarak tema ve alt temalar şeklinde sunulmuştur. Tablo 1’de beceri temelli dinleme sınavına ilişkin öğrenci deneyimlerine yönelik tema ve alt temalar yer almaktadır:

Tablo 1. Beceri temelli dinleme sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri tema ve alt temaları

Kod	Tema	Alt tema
Beceri temelli dinleme sınavına ilişkin deneyimler	Sınav sistemindeki değişikliğe ilişkin deneyimler	Psikolojik etmenler
	Hazırlık sürecine ilişkin deneyimler	Video
		Podcast
		Radyo
	Sınav esnasına ilişkin deneyimler	Kolay
	Zor	
Sınavın etkisi ve katkısına ilişkin deneyimler	Olumlu	
	Olumsuz	
Sınıf içi uygulamalara ilişkin deneyimler	Benzer ve olumlu	

Benzer değil ve olumsuz

Tablo 1'e bakıldığında öğrencilerin beceri temelli dinleme sınavına ilişkin deneyimler başlığında "sınav sistemindeki değişikliğe ilişkin deneyimler" temasının "psikolojik etmenler" alt temasında; "hazırlık sürecine ilişkin deneyimler" teması "video, podcast, radyo" alt temalarında; "sınav esnasına ilişkin deneyimler" teması "kolay, zor" alt temalarında; "sınavın etkisi ve katkısına ilişkin deneyimler" teması "olumlu, olumsuz" alt temalarında; "sınıf içi uygulamalara ilişkin deneyimler" teması "benzer ve olumlu, benzer değil ve olumsuz" alt temalarında gruplandırıldığı görülmektedir.

Öğrencilerin beceri temelli dinleme sınavı yapılacağı ile ilgili durumu duyduklarında ne düşündüklerine ilişkin süreçle ilgili deneyimlerini paylaşmaları istendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin bu süreçte yapılacak olan değişiklikle ilgili korku ve kaygı yaşadıkları, şaşkınlıkları ve kendilerini nasıl bir sınavın beklediği konusunda fikir yürütemedikleri görülmüştür. Öğrencilerin tamamına yakını daha önce dinleme sınavı olmadıkları için süreçle ilgili hiçbir fikirleri olmadıklarını ve bu bilinmezliğin kaygıya neden olduğunu belirtmişlerdir.

5.sınıf öğrencilerinin süreçle ilgili deneyimlerine bakıldığında tamamının korku ve üst düzey kaygı yaşadığı görülmektedir. Ortaokula henüz geçmiş bu öğrencilerin uyum süreci de göz önünde bulundurulduğunda diğer seviyedeki öğrencilere oranla daha çok kaygılandıkları tespit edilmiştir.

Ö5.1: Daha önce dinleme sınavı olmadığım için çok korktum ve başarısız olacağımı düşündüm.

Ö5.2: Çok heyecanlandım ve biraz saçma buldum. Dinleme sınavı bana saçma geldi. Ne demek olduğunu bile anlamadım.

6.sınıf öğrencilerinin süreçle ilgili deneyimlerine bakıldığında onların da daha önce dinleme sınavı olmadıkları için süreçle ilgili bilgi sahibi olmadıkları, sınavın zor olacağını düşündükleri ve bu değişimi saçma buldukları görülmüştür.

Ö6.1: Biraz tuhaf ve saçma olmasına rağmen alışmaya çalıştım. Ama nasıl olacak bilmiyordum.

Ö6.2: Bence iyi bir değişiklik değildi. Kötü buldum. Çünkü ilk zamanlarda şıklı olduğu için sınavlar soru anlaşılmasa da sallıyorduk. Duyunca korkmaya başladım.

7.sınıf öğrencilerinin süreçle ilgili deneyimlerine yönelik açıklamaları incelendiğinde onların da kaygılandığı ve korktukları tespit edilmiştir. Ancak kendilerini motive etme noktasında daha bilinçli oldukları görülmüştür.

Ö7.1: İlk duyduğum zaman endişeliydim ama sonra ne olursa olsun ortalamayı geçeceğim, dedim. Sonuçta bu da diğer dersler gibi bir sınavdı.

Ö7.2: İlk başta biraz korktum ama sonra korkulacak bir şey olmadığını düşündüm. Dikkatimi verirsem yapabilirim diye düşündüm.

8.sınıf öğrencilerinin süreçle ilgili deneyimlerine yönelik açıklamalarına bakıldığında bu değişikliğe daha eleştirel yaklaşabildikleri, bilmedikleri bir süreç olsa bile mantık yürüterek üstesinden gelebilecekleri bir durum olduğunu analiz edebildikleri görülmüştür. Öğrencilerin başta korku

yaşadıkları ama düşünsel bir süreç sonrası bunu yendikleri tespit edilmiştir.

Ö8.1: Önce biraz saçma olduğunu düşündüm ama sonra düşününce çalışmamızı gerektiren bir durum olmadığını dinleyip çözebileceğimizi anladım.

Ö8.2: İlk duyduğumda biraz korktum ama sonra yavaş yavaş önyargımı yendim. Sonuçta dinlediğimiz bir şeyle ilgili olacaktı.

Öğrencilerin beceri temelli dinleme sınavına hazırlık süreci ile ilgili deneyimlerini açıklamaları istenmiştir. Öğrencilerin büyük bir kısmının daha önce dinleme sınavı olmadıkları için nasıl hazırlanmaları gerektiği konusunda fikir sahibi olmadıkları görülmüştür. 5. sınıf öğrencileri herhangi bir hazırlık yapmadıklarını, sınavla ilgili ve süreçle ilgili bilgi sahibi olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Ö5.6: Hiçbir hazırlık yapmadım.

Ö5.4: Ne yapacağımı bilmiyordum. Daha önce böyle bir sınava girmedim. Öğretmenimiz akıllı tahtadan metni dinleyip soruları cevaplayacağımızı söyledi. Çalışacağım bir kitap ya da defter yoktu. O yüzden hiçbir hazırlık yapmadım.

6.sınıf öğrencileri de herhangi bir hazırlık yapmadıklarını, sınava girdikten sonra tecrübe edeceklerini, derste ara sıra yaptıkları dinleme etkinliklerine benzer bir süreç olacağını düşündüklerini belirtmişlerdir:

Ö6.4: Herhangi bir hazırlık yapmadım çünkü sınavda ne çıkacağını bilmiyordum.

Ö6.2: Çalışacak bir şey yoktu. Bazen derste metin dinleyip etkinlik yapıyoruz. Herhalde öyle olur diye düşündüm.

7. ve 8.sınıf öğrencileri bu noktada daha bilinçli davranarak dinleme sınavına yönelik çalışmalar yaptıklarını, özellikle video izlediklerini ve radyo ile podcast dinlediklerini belirtmişlerdir.

Ö7.3: Bol bol kısa video izledim. Zaten her gün Youtube izliyordum. Fayda sağlayacağını düşündüm.

Ö8.1: Ben çeşitli videolar izledim ve birkaç tane podcast dinledim. Ama konuları ilgimi çekmediği için sıkıldım. İzlemeyi daha çok seviyorum.

Öğrencilerin beceri temelli dinleme sınavına ilişkin deneyimlerini açıklamaları istenmiştir. Bu açıklamalar incelendiğinde öğrencilerin tamamının dinleme sınavının çok kolay olduğunu belirttikleri görülmüştür. 5.sınıf öğrencilerin dinleme metnini birkaç kez daha dinlemeye ihtiyaç duydukları, 6. sınıftan bir öğrencinin sınavı zor bulduğu, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin sınavı çok kolay bulduklarını ve not ortalamasını yükselteceği için sınavı olumlu karşıladıklarını belirttikleri görülmüştür. Ancak bazı öğrenciler dinleme esnasında dış seslerin kendilerini rahatsız ettiğini ve metni dinlerken sesin metindeki duyguyu tam olarak veremediğini dile getirmişlerdir.

Ö5.3: Bence çok kolaydı ama birkaç kez daha dinleseydim yüz alırdım.

Ö6.2: Bence çok kolay bir sınavdı. Beklediğimden kolaydı. Dinledim ve hemen hepsini kâğıda yazdım. Çok iyi geçti yani.

Ö7.4: Dinleme sınavı çok iyi oldu bence. Not yükseltiyor ve çok kolay.

Ö7.2: Ben dinlerken arkadaşlarımla sessiz de olsa sürekli konuşmaları dikkatimi dağıttı. Zaten kaygılıydım kendimi veremedim.

Ö8.1: Sorular dinlediğimiz metne göre cevaplandığı için puan kırılacak bir durum yok. O nedenle yüksek not alacağız ve ortalama yükselecek. Bence çok kolaydı sınav. Ortalamamı yükselteceği için çok mutluyum.

Ö8.6: Dinleme metnini seslendiren kişi çok düz konuşuyordu. Ben hiçbir duygu alamadım metinden. Daha vurgulu ve duygulu okunabilirdi metin.

Öğrencilere beceri temelli dinleme sınavının kendilerine olan katkısı ve etkisine yönelik deneyimleri sorulmuştur. Öğrencilerin tamamı sınavın kendilerini olumsuz anlamda etkilemediğini ve kolay olduğu için katkısının olacağını belirttikleri görülmüştür. Ancak öğrencilerin ikisi hariç tamamı not odaklı düşünerek bu yorumu yapmışlardır. Biri 6. sınıf diğeri 8. sınıf olmak üzere iki öğrenci dinleme becerilerini geliştirmek için bunun gerekli olduğunu ve kendilerine katkı sağlayacağını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Ö5.5: Sınav bence bizi olumlu etkiledi. Çünkü çok yüksek aldık.

Ö6.3: Ben çok önemli olduğunu düşünüyorum. Dinleme becerimizi geliştirecek ve daha dikkatli dinlememizi sağlayacak. Bu derslerimizde başarılı olmamızı sağlar. Daha iyi iletişim kurmamızı sağlar. Bana çok katkısı olduğunu düşünüyorum.

Ö7.3: Çok yüksek aldım. Bu da Türkçe ortalama yükseltti. O yüzden katkısı oldu.

Ö8.4: Bu sınavın gerekli olduğunu düşünüyorum. Çünkü dinleme metinlerini yapıyoruz ama bir işe yaramıyordu. En azından sınavı olunca daha önemli hâle geldi. Dinlemeyi öğrenmemizi sağlayacağını düşünüyorum. Beni olumlu etkiledi.

Öğrencilerin beceri temelli dinleme sınavı ile sınıf içi uygulamaları arasındaki uyuma yönelik deneyimlerini açıklamaları istenmiştir. Bu açıklamalar incelendiğinde öğrencilerin sınıf içi uygulamaları ile dinleme sınavının örtüşmediğini belirttikleri görülmüştür. Özellikle sosyoekonomik düzeyi düşük okulda öğrenim gören öğrencilerin dinleme metinlerini genelde işlemediklerini ve geçtiklerini ifade ettikleri tespit edilmiştir. 8. sınıf öğrencilerinden bazıları da liselere giriş sınavlarına hazırladıkları için bu gibi etkinlikleri yapmadıklarını ve sınav odaklı çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Ö5.4: Biz dinleme metinlerini bazen yapmıyoruz. Ama ona rağmen sınavda çok iyi yaptım.

Ö6.1: Dinleme metinlerini bazen yapıyoruz bazen yapmıyoruz. Yapsak da etkinlikleri sınavdakinden farklı oluyor.

Ö7.3: Dinleme etkinlikleri ve metinleri sınavdakinden farklı oluyor. Sınavda kısa cevaplı dinlediğini yazma soruları vardı. Ama ders içinde etkinlikler farklı oluyor. Uzun uzun yazdığımız şeyler de oluyor.

Ö8.4: Biz sınavlara hazırladığımızdan genelde test çözüyoruz. Kitaptan işlediğimiz zaman da dinleme ve konuşma etkinliklerini yapmıyoruz.

Beceri temelli konuşma sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri

Araştırmada beceri temelli konuşma sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri açıklanmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin deneyimleri kodlanarak tema ve alt temalar şeklinde sunulmuştur. Tablo 2’de beceri temelli dinleme sınavına ilişkin öğrenci deneyimlerine yönelik tema ve alt temalar yer almaktadır:

Tablo 2. Beceri temelli konuşma sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri tema ve alt temaları

Kod	Tema	Alt tema
Beceri temelli konuşma sınavına ilişkin deneyimler	Sınav sistemindeki değişikliğe ilişkin deneyimler	Psikolojik etmenler
	Hazırlık sürecine ilişkin deneyimler	Araştırma Pratik yapma
	Sınav esnasına ilişkin deneyimler	Kolay Zor Psikolojik etkenler
	Sınavın etkisi ve katkısına ilişkin deneyimler	Olumlu Olumsuz
	Sınıf içi uygulamalara ilişkin deneyimler	Benzer ve olumlu Benzer değil ve olumsuz

Tablo 2’ye bakıldığında öğrencilerin beceri temelli konuşma sınavına ilişkin deneyimler başlığında “sınav sistemindeki değişikliğe ilişkin deneyimler” temasının “psikolojik etmenler” alt temasında; “hazırlık sürecine ilişkin deneyimler” teması “araştırma, pratik yapma, psikolojik etmenler” alt temalarında; “sınav esnasına ilişkin deneyimler” teması “kolay, zor” alt temalarında; “sınavın etkisi ve katkısına ilişkin deneyimler” teması “olumlu, olumsuz” alt temalarında; “sınıf içi uygulamalara ilişkin deneyimler” teması “benzer ve olumlu, benzer değil ve olumsuz” alt temalarında gruplandırıldığı görülmektedir.

Öğrencilerin beceri temelli konuşma sınavı yapılacağı ile ilgili durumu duyduklarında ne düşündüklerine ilişkin süreçle ilgili deneyimlerini paylaşımları istendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin bu süreçte yapılacak olan değişikliklerle ilgili korku ve kaygı yaşadıkları, ne yapmaları gerektiğini bilmedikleri görülmüştür. Öğrencilerin tamamına yakını, daha önce konuşma sınavı olmadıkları için süreçle ilgili fikir sahibi olmadıklarını ifade etmişlerdir. 5, 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin sınava yönelik heyecan yaşadıkları, topluluk karşısında konuşmaya yönelik kaygı düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. 8. sınıf öğrencilerinden üçü daha önceki sınıf seviyelerinde ödev sunumları yaptıklarını sınavın da buna benzer olacağını düşündükleri tespit edilmiştir.

Ö5.6: Tahtaya kalkmayı sevmiyorum. O yüzden çok heyecanlanırım. Bu sınavın olacağını duyunca sevinmedim.

Ö6.1: Konuşma sınavı nasıl yapılacak, herkes aynı şeyleri mi konuşacak anlamadım. Kesin çok heyecanlanırım ve utanırım diye düşündüm.

Ö7.5: Ben çok heyecanlanırım. Başaramayacağım diye çok kaygılandım açıkçası. Sınav nasıl olacak

hiçbir fikrim yoktu.

Ö8.4: Daha önceki senelerde ödev sunumları yapıyorduk. Herhalde öyle bir şeydir diye düşündüm. Bu beni heyecanlandırır ama yaparım diye düşündüm.

Öğrencilerin beceri temelli konuşma sınavının hazırlık sürecine ilişkin deneyimlerini açıklamaları istenmiştir. Öğrencilerin açıklamaları incelendiğinde öğretmenlerinin kendilerine sunduğu konu havuzundan bir konu seçerek o konu hakkında araştırma yaptıklarını ve öğrendikleri bilgileri başkasına anlatarak pratik yaptıkları görülmüştür. İlk kez böyle bir sınava girecekleri için öğretmenlerin konu havuzu oluşturdukları ve öğrencilere seçenek sundukları görülmüştür. Bu durumun öğrencilerin sınava yönelik kaygılarını bir nebze de olsa azalttığı tespit edilmiştir.

Ö5.2: Öğretmenimiz on üç maddeden oluşan bir konu listesi verdi. Birini seçip çalıştım.

Ö6.3: Öğretmenimizin verdiği konulardan birini seçtim ve bir günümü nasıl geçirdiğimi sırayla anlatacak şekilde çalıştım.

Ö7.4: Hocamız seçimi bize bıraktı ben de başımdan geçen ilginç bir anımı arkadaşlarımla paylaşmaya karar verdim. Bunun için çalışmama gerek yoktu ama bu anımı yüksek sesle birkaç kere anneme anlattım.

Ö8.5: Daha önceden hocamızın verdiği konulardan birini seçip onunla ilgili araştırma yaptım ve bunları bir kâğıda yazdım. Defalarca okuyarak iyice öğrendim. Sonrasında bunu pratiğe döküp birkaç arkadaşıma sunum yaptım. Evde ailemle paylaştım.

Öğrencilerin beceri temelli konuşma sınavı esnasında yaşadıkları deneyimleri paylaşmaları istenmiştir. Öğrencilerin açıklamaları incelendiğinde öğrencilerin topluluk karşısında konuşurken heyecanlandıkları, anlatacakları konunun bazı kısımlarını unuttukları, alakasız şeyler anlattıkları görülmüştür. Ayrıca konuşmaları için ayrılan sürenin çok kısa olmasından kaynaklı konuşmalarını tutarlı bir şekilde sürdüremediklerini de ifade etmişlerdir. 6 ve 8. sınıf öğrencilerinin bir kısmı bilgi odaklı konular seçtikleri için zorlanmadıklarını ve ezberledikleri bilgileri kolayca anlatabildiklerini ve bu durumun da heyecanlarını giderdiğini dile getirmişlerdir.

Ö5.5: Ben çok heyecanlandım. Biraz karıştırdım o yüzden. Zor geçti benim için.

Ö6.1: Ben bilgi içerikli bir konu seçmişim. Başta çok heyecanlıydım. Topluluk karşısında ilk kez konuşmuyordum ama sınav odaklı olunca biraz gerildim. Sesim titriyordu ama konuyu anlatmaya başlayınca geçti. Baktım güzel anlatıyorum, konuya da iyi çalışmışım, tedirginliğim geçti. O yüzden çok zor değildi bence. Güzel bir deneyim oldu. Sona doğru rahatladım ve başarılı oldum.

Ö7.3: Süre çok kısa olduğu için anlatacağım şeyleri hemen anlatıp bitireyim diye biraz acele ettim. O nedenle kopukluk oldu. Ama yine de beklediğim kadar paniklemedim. Kolaydı sınav ama o kadar kısa sürede iyi bir konuşma yapmak zor geldi.

Ö8.3: Ben arkadaşlarımı bilgilendirmek istediğim bir konuyu seçtim. Çok iyi hazırlanmama rağmen biraz heyecanlıydım. Sürem azdı ama nelerden bahsedeceğime karar vermişim öncesinde. Konuşma gibi değil de ezberlemek gibi oldu benimki. İster istemez heyecan oldu ama süre azdı çok dağılmadan bitirdim. Bence çok zor değildi. İnsan heyecanını yenince rahat geçiyor.

Öğrencilerin beceri temelli konuşma sınavının katkısı ve etkisine ilişkin deneyimlerini açıklamaları istenmiştir. 5. sınıftaki öğrenciler bu sınavın herhangi bir katkısı olmadığını kendilerini olumsuz ya da olumlu etkileyecek bir sınav olmadığını belirtmişlerdir. 6 ve 7. sınıf öğrenciler ise sınavın zor olmadığını, kendilerini olumsuz etkileyecek bir sınav olmadığını hatta not ortalamasını yükselttiği için kendilerine katkı sağladığını belirtmişlerdir. 8. sınıf öğrencileri ise liselere giriş sınavı için çalıştıklarını bu sınavın zaman kaybı olduğunu ama sürekli test çözmenin yanı sıra bu gibi sınavların dil becerilerini geliştirebileceklerini dile getirmişlerdir.

Ö5.3: Bence bu sınavın hiçbir katkısı yok. İki dakika konuşmak bize bir şey katmaz.

Ö6.2: Konuşma sınavı çok kolaydı. Çalışmamız gerekmedi. Yüksek aldığımız için not ortalamamız da yükseldi. 70 barajını geçmemizi sağlıyor. Bence çok katkısı olacak.

Ö7.1: Sınav çok kolaydı. Ortalamayı yükseltti. Katkısı çok fazla o nedenle. Beni pek etkilemedi. Çünkü çalışmamız gerekmedi.

Ö8.6: Aslında çok mantıklı gelmedi bana. Üç dört dakika konuştuk ve bitti. Sınıf kalabalık olduğu için iki gün boyunca derslerimiz bu nedenle gitti. Bunun yerine test çözssek daha iyi olurdu. Ama sınav olmasaydı evet iletişim gücümüzü artırabilirdi ama yine de süre çok azdı.

Öğrencilerin beceri temelli konuşma sınavı ile ders içi uygulamalarının uygunluğu ile ilgili deneyimlerini açıklamaları istenmiştir. Öğrencilerin çoğu konuşma etkinliklerini genelde derste yapmadıklarını, atladıklarını dile getirmişlerdir ya da konuşma etkinliklerinin ev ödevi olarak verildiğini ve derste birkaç öğrenciye sunum yaptırılarak geçildiğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmaların da çoğunlukla hazırlıklı konuşma olduğunu, hazırlıksız konuşmaya yönelik hiçbir çalışma yapmadıklarını bu nedenle ders içi uygulamaları ile sınavın örtüşmediğini belirtmişlerdir.

Ö5.1: Biz pek fazla konuşma etkinliği yapmadık derste. O yüzden bilmiyorum bence sınav farklıydı.

Ö6.2: Derste konuşma etkinlikleri genellikle birkaç kişiyle yapılıp geçiliyor. Sınavda hepimiz konuştuk tek tek Derstekinden farklıydı. Yani konuşmayı pek önemsemiyor bizim hocamız. Geçiyoruz genelde.

Ö7.4: Bizim sınıf çok kalabalık olduğu için derste hepimizin bir konu hakkında konuşması imkânsız. Ders kaynıyor diye hiç yapmıyoruz. Öğretmenimiz ödev veriyor genelde. Onu da birkaç çalışkan arkadaş hazırlayıp getiriyor. Sınavla pek ilgisi yok yani.

Ö8.1: Konuma etkinlikleri geldiğinde bazı arkadaşlar fikirlerini söylüyor ve bitiyor. Araştırmamız gereken bir konu ise hocamız ödev veriyor. Onu da yarısı yapıyor yarısı yapmıyor. O nedenle sınavla dersin pek uyduğunu söyleyemem. İkisi birbirinden farklı. Belki de artık sınavı olacağı için derste daha çok yer verilir.

Beceri temelli okuma-yazma sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri

Araştırmada beceri temelli okuma-yazma sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri açıklanmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin deneyimleri kodlanarak tema ve alt temalar şeklinde sunulmuştur. Tablo 3'te beceri temelli okuma-yazma sınavına ilişkin öğrenci deneyimlerine yönelik tema ve alt temalar yer almaktadır:

Tablo 3. Beceri temelli okuma-yazma sınavına ilişkin öğrenci deneyimleri tema ve alt temaları

Kod	Tema	Alt tema
Beceri temelli okuma-yazma sınavına ilişkin deneyimler	Sınav sistemindeki değişikliğe ilişkin deneyimler	Psikolojik etmenler
	Hazırlık sürecine ilişkin deneyimler	Tekrar Ders videosu izleme Soru çözme
	Sınav esnasına ilişkin deneyimler	Kolay Zor
	Sınavın etkisi ve katkısına ilişkin deneyimler	Olumlu Olumsuz
	Sınıf içi uygulamalara ilişkin deneyimler	Benzer ve olumlu Benzer değil ve olumsuz

Tablo 3'e bakıldığında öğrencilerin beceri temelli konuşma sınavına ilişkin deneyimler başlığında "sınav sistemindeki değişikliğe ilişkin deneyimler" temasının "psikolojik etmenler" alt temasında; "hazırlık sürecine ilişkin deneyimler" teması "test, ders videosu izleme, soru çözme" alt temalarında; "sınav esnasına ilişkin deneyimler" teması "kolay, zor" alt temalarında; "sınavın etkisi ve katkısına ilişkin deneyimler" teması "olumlu, olumsuz" alt temalarında; "sınıf içi uygulamalara ilişkin deneyimler" teması "benzer ve olumlu, benzer değil ve olumsuz" alt temalarında gruplandırıldığı görülmektedir.

Öğrencilerin beceri temelli okuma-yazma sınavında yapılacak olan değişikliği duyduklarında ne düşündüklerine ilişkin deneyimlerini açıklamaları istenmiştir. Öğrenciler dört temel beceride yapılacak bu sınavı çok farklı bir sınav sandıklarını ama okuma-yazma sınavının daha önce yapılan Türkçe sınavlarından bir farkı olmadığını belirtmişlerdir. 5. sınıf öğrencilerinin ortaokula uyum süreci göz önüne alındığında onların daha önceki sınavlarla karşılaştırma yapamadıkları, o nedenle bir fark bulamadıkları görülmüştür. 6, 7 ve 8. sınıf öğrencileri ise farklı bir durumla karşılaşacaklarını beklerken önceki sınavlar gibi bir sınav olduğunu belirtmişlerdir.

Ö5.1: Yani ben pek bir şey düşünmedim. Ne olduğunu bilmiyordum. Sınav sınavdır bence.

Ö6.2: Ben ilk duyduğumda biraz kaygılandım. Değişik bir sistem geliyor diye düşündüm. Bu da canımı sıktı. Ama sınava girince normal yazılı olduğunu anladım. Yalnız her zamanki sınavdan biraz zordu. Konuşma ve dinleme sınavı gibi değildi. Epey zorlandım.

Ö7.3: Tabii duyunca ne olduğunu tam anlayamadım. Önce bir korktum. Başımıza neler gelecek acaba diye.

Ö8.2: Yapılacak olan değişikliği duyunca biraz tedirgin oldum. Gittikçe zorlaşacak sınavlar diye düşündüm. Ama konuları bildikten sonra sınav sınavdır diyerek kendimi rahatlattım. Sonuçta aynı konulardan sınav yapılacaktı.

Öğrencilerin beceri temelli okuma-yazma sınavının hazırlık sürecine ilişkin deneyimleri sorulmuştur. Öğrenciler daha önceki sınavlara nasıl hazırlanıyorlarsa o şekilde bir hazırlık süreci geçirdiklerini, farklı

olarak herhangi bir şey yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Genel tekrar yaptıklarını, ders içeriklerinin paylaşıldığı videolar izlediklerini ve soru çözdüklerini belirtmişlerdir. 5. sınıf öğrencileri defterlerinden konulara yeniden çalıştıklarını belirtirken 6, 7 ve 8. sınıf öğrencileri ders videoları izleyerek ve genel tekrar yapıp soru çözerken sınava hazırlandıklarını belirtmişlerdir.

Ö5.6: Her sınava nasıl hazırlanıyorsam öyle yaptım. Defterden konuları okudum.

Ö6.6: Defterimde olan konuları tekrar ederek anlamadığım yerleri internetten izleyerek anlamaya çalıştım. Soru çözdüm. Çok fazla bir hazırlık yapmadım. Türkçe sınavları genelde kolay oluyor.

Ö7.4: Sınav açık uçlu olmasına rağmen öğretmenimizin verdiği fasikülleri çözerken sınava hazırlandım. Bu fasiküller konu tekrarı yapmamı sağladı. Anlamadığım yerleri görmüş oldum.

Ö8.4: Her sınavda olduğu gibi bu sınavda da bir gün öncesinden konu tekrarı yaparak hazırlandım. Genelde ders videoları izliyorum ve eksiklerimi bu şekilde kapatmaya çalışıyorum.

Öğrencilerin beceri temelli okuma-yazma sınavı esnasındaki deneyimleri sorulmuştur. Öğrencilerin açıklamaları incelendiğinde sınavın açık uçlu yapılmasının kimi öğrenci için kolay, kimi öğrenci için zor olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin genellikle yazmayı sevmedikleri, uzun uzun yazmak zorunda kaldıkları için sınavı zor buldukları, seçenek olmadığı için bazı konuları hatırlayamadıklarını ifade etmişlerdir.

Ö5.4: Uzun uzun yazmak çok zor. Seçenekli olunca bilmesek de sallıyoruz. Benim sınavım çok zor geçti.

Ö6.4: Test yapılmasını daha çok isterdim. Çünkü testte bilmesek bile şıklardan yola çıkarak doğru cevabı tahmin edebiliyorduk. Bir de yazmak sıkıcı geliyor. O nedenle sınavım pek iyi geçmedi. Yazım da çok kötü. Öğretmen okuyamaz bile belki.

Ö7.3: Sınavlarımızın çoğu genelde test olduğu için açık uçlu sınavları sevmiyorum. İki saat yazı yazmak zorunda kalıyoruz. Noktalama işaretlerinden falan öğretmen not kırabiliyor. Çoktan seçmeli olunca daha iyi oluyor. Hemen işaretleyip geçiyoruz. Bilmediğimiz soruları mantık yürütebiliyoruz. Ama yine de sınav kolaydı bence.

Ö8.4: Sürekli test çözdüğümüz ve LGS'ye hazırlandığımız için yazı yazmak işkence gibi geliyor. Ama ona rağmen genelde sorular çok basitti. Tek kelime cevaplar içeriyordu. Testler bazen daha çok zorluyor. Ben kolaylıkla yaptım ve verdim. Yüksek bir not alacağımı düşünüyorum. Eğer yazıdan ve noktalamadan puan kırılmazsa.

Öğrencilerin beceri temelli okuma-yazma sınavına ilişkin deneyimlerini açıklamaları istenmiştir. Öğrenci açıklamaları incelendiğinde öğrencilerin açık uçlu sorulardan oluşan bu sınavın yazma becerilerini geliştireceğine ve yazım kuralları ile noktalama işaretlerine daha çok dikkat etmelerine katkı sağlayacağı konusunda hemfikir oldukları görülmüştür.

Ö5.6: Yazı yazarken çok dikkat ettim. Bence böyle böyle güzel yazmaya alışacağız.

Ö6.3: Kompozisyon yazarken yazım kurallarına, noktalamaya çok dikkat ettim. Yazımını bilmediğim kelimeler olduğunu fark ettim ve bunları sınavdan sonra öğrendim. Bence bu açıdan beni geliştirecek bir sınav.

Ö7.2: Her ne kadar yazı yazmak zor gelse de Türkçe dersinin bize kazandırmaya çalıştığı becerilerden biri de düzgün ve doğru yazabilmektir. Sınavlarda çok fazla karşımıza çıkmadığı için, genelde test olduğumuz için buna çok önem vermiyoruz. Açık uçlu olması iyi oldu. Bu becerimiz biraz gelişir ve daha iyi yazarız. Bilgileri ezberlemektense kendi cümlelerimizle anlatabiliriz.

Ö8.5: Okuma ve yazma çok önemli becerilerdir. Türkçe derslerinde de genelde bu ikisine yönelik ders işliyoruz. Ama sınavlarda çok fazla yazmıyoruz. İşaretleyip geçiyoruz. Öğrendiklerimi uygulama imkânı oldu bu sınavda. Daha önceden de tabii açık uçlu sınav olmuştuk, oluyorduk ama çok değil. Bence bize çok katkısı olacak.

Öğrencilere sınıf içi uygulamalar ile beceri temelli okuma-yazma sınavı arasındaki uyum sorulmuştur. Öğrenciler sınav ile ders içi uygulamaların örtüştüğünü ve derste yaptıkları etkinliklere paralel bir sınav olduğunu belirtmişlerdir.

Ö5.1: Derste yaptığımız etkinliklerle benzer sorular çıktı sınavda. Okuma ve yazmayı derste de genelde yapıyoruz.

Ö6.3: Ben örtüştüğünü düşünüyorum. Derste de buna benzer şeyler yapıyoruz çünkü. Okuma, anlama soruları ve metin yazma gibi.

Ö7.4: Her zaman olduğumuz sınavlar gibiydi. Dersi de böyle işliyoruz. O yüzden ben uyumlu olduğunu düşünüyorum.

Ö8.5: Derste yaptıklarımızla sınavın örtüştüğünü düşünüyorum. Çünkü derste de sürekli okuma, yazma, metne yönelik sorular ve dil bilgisi konuları işliyoruz. Sınav da bu şekilde yapıldı.

Öğrenci deneyimleri incelediğinde öğrencilerin beceri temelli dinleme ve konuşma sınavına yönelik yoğun kaygı yaşadıkları, sınavın nasıl olacağı konusunda fikir sahibi olmadıkları, buna rağmen bu sınavların kolay olduğunu ve herhangi bir hazırlık süreci gerektirmediğini belirtmişlerdir. Ancak bu sınavların ders içi uygulamalarla örtüşmediğini de ifade etmişlerdir. Beceri temelli okuma-yazma sınavına yönelik deneyimleri incelendiğinde öğrencilerin bu sınavın daha önceki sınavlardan farklı olmadığını, sadece biraz daha zor olduğunu, önceki sınavlara benzer bir hazırlık süreci gerektirdiğini ve sınıf içi uygulamalar ile örtüştüğünü belirtmişlerdir.

Tartışma

Türkiye'nin uluslararası yapılan sınavlarda beklenen başarıyı gösterememesi ve öğrencilerin okuma, anlama, eleştirel ve analitik düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerinde istenilen gelişmeyi gösterememesi Millî Eğitim Bakanlığının eğitim-öğretim sürecinde, öğretim programlarında, öğrenme materyallerinde ve en nihayetinde ölçme ve değerlendirme yaklaşımında güncelleme yapmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Türkçe dersinde dört temel dil becerisi odağa alınmış ve temel becerileri ölçmeye yönelik 2023 yılında Dört Beceride Türkçe Dil Sınavı uygulamasına geçilmiştir. Bunun için örnek sorular oluşturulmuş ve sınavın uygulama sürecine yönelik yönergeler öğretmenler ile paylaşılmıştır. Bu araştırmada yapılan sınavlara yönelik öğrenci deneyimleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkçe dersi öğretim programına bakıldığında programın tüm becerilere yönelik kazanımlara yer verdiği (Arcagök, 2021), aynı zamanda Türkçe ders kitaplarında eşit düzeyde olmasa bile tüm becerilere yönelik etkinlikler bulunduğu (Meydan, 2021) görülmektedir. Ancak ders içi uygulamalar ve ölçme ve

değerlendirme araçlarına bakıldığında dört temel dil becerisine yönelik olmadığı (Kalaycı ve Yıldırım, 2020) görölmüştür. Türkçe öğretmenlerinin ağırlıklı olarak okuma ve anlama becerisine yönelik ölçme değerlendirme yaptıkları (Karatay ve Dilekçi, 2019), Türkçe sınavlarında yer alan soruların alt düzey düşünme becerilerini ölçmeye yönelik olduğu (Benzer, 2019) ve dinleme becerisine yönelik ders içi uygulamaların ve ölçme değerlendirmenin olmadığı (Göçer, 2010) belirlenmiştir. Alan yazınındaki bu bulgulara benzer şekilde bu araştırma kapsamında göröşülen 24 öğrencinin deneyimlerine bakıldığında Türkçe sınavlarında çoktan seçmeli sorular sorulduğunu, bunun temel becerilerin hepsine yönelik olmadığını, LGS'ye yönelik çalışmalar yaptıklarından yazma, dinleme ve konuşma becerilerinin geri planda kaldığını ifade ettikleri görölmüştür. Bu becerilere yönelik herhangi bir ölçme ve değerlendirme süreci olmadığından bu becerileri önemsemedikleri ve bu nedenle istenilen düzeyde gelişme gösteremedikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda uygulamaya yeni başlanan bu beceri temelli sınav sisteminin geliştirilerek devam etmesi gerektiği düşünölmektedir. Merkezî sınavlar ile ders içi uygulamalar ve temel dil becerilerine yönelik ölçme değerlendirme yaklaşımlarının birbirlerine yaklaştırılmasının gerekli olduğu söylenebilir.

Konuşma becerisine yönelik ölçme ve değerlendirmelerin kapsam bakımından yetersiz olduğu (Çerçi, 2015), konuşma kazanımlarının ölçme değerlendirme süreçlerinde birtakım sorunlara neden olduğu (Arı, 2016) bilinmektedir. Alan yazınında var olan bu bulgulara paralel olarak bu çalışmada öğrenciler konuşma sınav süresinin yetersiz olduğunu ve bu durumun bağlamdan kopuk bir konuşma gerçekleştirmelerine neden olduğunu belirtmişlerdir. Topluluk önünde sıklıkla konuşmadıklarından kaygı düzeylerinin çok yüksek olduğunu ve ders içi uygulamalarda konuşma etkinliklerinin yapılmamasının bu becerilerini geliştirmede büyük bir engel teşkil ettiğini belirtmişlerdir.

Dinleme becerisinin objektif bir şekilde ölçölmesinin zor olması (Brown, 2004), dinleme sırasında duygu ve tonlamaların yanı sıra, verilen mesajın doğru şekilde algılanmasının öneminin ölçme sürecini karmaşık hâle getirmesi (Field, 2008), her bireyin dinleme becerisinin farklı düzeyde olmasından kaynaklı standart bir ölçümün olmaması (Richards & Schmidt, 2010) dinleme becerisinin ölçölmesi noktasında çeşitli zorlukların olabileceğini gösteren bulgulardır. Bu bulgular çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Nitekim öğrenci deneyimlerine bakıldığında dinleme esnasında farklı seslerin dinleme sürecine katılmasından ötürü mesajı tam olarak anlamadıkları görölmüştür. Öğrencilerin çoğu sınavı kolay bulsa da dinleme becerisi düzeylerindeki farklılıklarından ötürü bazı öğrencilerin zorlandıkları ve metni tekrar tekrar dinlemeye ihtiyaç duydukları görölmüştür. Bu bağlamda dinleme becerisine yönelik ilk kez sınav olmalarından ötürü yaşanan aksaklıkların, bu sınavın devam etmesi ile öğrencilerin sürece alışmaları sağlanacağı ve yaşanan aksaklıkların azalabileceği düşünölmektedir.

Türkçe dersine yönelik yapılan sınavlar ve merkezî sınavlardaki Türkçe sorularına bakıldığında çoğunlukla çoktan seçmeli sorulardan oluştuğu görölmüştür. Okuduğunu anlama ve yorumlamaya yönelik bu soruların öğrencilerin yazma becerilerini gölgede bıraktığı düşünölmektedir. Üstünel ve Şengöl (2004) çoktan seçmeli testlerin kullanımının, Türkçe öğretiminde öğrencilerin düşünme, ifade etme, yaratıcılık sergileme, eleştirel düşünme, yorum yapma, analiz etme ve konuları değerlendirme becerilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Çalışma bu bağlamda araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir. Öğrenciler, LGS'ye hazırlık sürecinde sürekli çoktan seçmeli sorulara maruz kalmalarının diğer becerilerini geliştirme noktasında işlevsiz olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda beceri temelli sınavların öğrencilerin dört temel dil becerisindeki gelişimlerini takip etme ve buna yönelik dönütler verme noktasında işlevsel olabileceği görölmektedir. Ancak dinleme ve konuşma becerisine yönelik ders içi uygulamaların artırılması, yazma becerisini kullanmaya yönelik açık uçlu soruların ölçme sürecinde yer almasının gerekliliği araştırmanın bulgularına dayanarak söylenebilir.

Türkçe dersinin anlama ve anlatım becerilerini geliştirme konusundaki rolünü vurgulayan, dil becerilerini geliştirmeye odaklanan ölçme ve değerlendirme ile öğrencilerin dil becerilerinin temel hedeflere ulaşmasının mümkün olacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından uygulanmaya konulan beceri temelli Türkçe sınavına yönelik öğrenci deneyimlerini açıklamak amaçlanmıştır. İlk defa uygulanan sınavın temel beceriler odağında değerlendirilmesi, sınava hazırlık süreci, ders içi uygulamalar boyutu, sınavın etkisi, katkısı ile ilgili görüşler, sınav esnasına yönelik görüşlerle ilgili öğrencilerin deneyimleri kodlanarak tema ve alt temalar oluşturulmuştur.

Beceri temelli Türkçe sınavının yapılacağını duyduklarında öğrencilerin ne düşündükleri ile ilgili görüşleri incelendiğinde öğrencilerin, dinleme ve konuşma sınavına ilişkin kaygılandıkları ve süreçle ilgili hiçbir fikre sahip olmadıkları görülmüştür. Okuma ve yazma sınavı içinse nasıl bir değişiklik yapılacağını tam olarak anlamadıkları ancak sınavın zor olacağına dair bir kanı oluşturdukları görülmüştür. Öğrencilerin beceri temelli Türkçe sınavına hazırlık süreci ile ilgili deneyimleri incelendiğinde öğrencilerin dinleme sınavına ilişkin radyo, podcast dinledikleri (Ö8.1), bazı öğrencilerinse herhangi bir hazırlık yapmadıkları çünkü ne yapacaklarını bilmedikleri görülmüştür. Öğrencilerin konuşma sınavına ise öğretmenlerinin vermiş olduğu konu havuzundan bir konu seçip ona çalışarak hazırlandığı tespit edilmiştir. Okuma-yazma sınavına ise öğrencilerin önceki sınavlarından farklı herhangi bir şey yapmadıkları, konu çalışıp soru çözerek bu süreci tamamladıkları görülmüştür. Öğrencilerin beceri temelli Türkçe sınav esnasına ilişkin deneyimleri incelendiğinde dinleme ve konuşma sınavı esnasında çok heyecanlandıkları, özellikle konuşma sınavında konuşma kaygısı yaşadıkları görülmüştür. Buna rağmen konuşma ve dinleme sınavlarının kolay olduğunu ifade eden öğrenciler sınav başladıktan bir süre sonra kaygı düzeylerinin düştüğünü belirtmişlerdir. Konuşma ve dinleme sınavlarının kolay yapılmasında Türkçe dersi geçme notunun 70'e çekilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Öğrenciler konuşma sınavının süresinin kısa olduğunu bu nedenle istenilen başarıyı gösteremediklerini ifade etmişlerdir. Okuma-yazma sınavında ise korktuklarını, sınavın biraz zor olduğunu belirtmişlerdir. Ancak önceki sınavlarından farklı olmadığını da ifade etmişlerdir. Öğrencilerin beceri temelli Türkçe sınavının etkisi ve katkısına yönelik deneyimlerini açıklamaları istendiğinde dinleme ve konuşma sınavlarının kendilerini olumlu etkilediği ve bu sınavların dinleme ve konuşma becerilerinin gelişmesine katkı sağlayacağını belirtmişlerdir. Okuma-yazma sınavı için öğrencilerin açık uçlu sınavlarda yazma becerilerine daha çok dikkat ettikleri ve bu noktada açık uçlu sınavların kendilerini geliştirmeye olanak sağlayacağını belirtmişlerdir. Öğrencilerin sınıf içi uygulamalar ile beceri temelli Türkçe sınavını karşılaştırmaları istendiğinde dinleme ve konuşma sınavlarının ders içi uygulamalar ile örtüşmediği, derste bu becerilere yönelik etkinliklerin genelde yapılmadığı yönünde görüş belirttikleri görülmüştür. Okuma ve yazma sınavının ise ders içi uygulamalar ile örtüşüğünü ifade etmişlerdir.

Beceri temelli Türkçe sınavına yönelik öğrenci deneyimlerinden yola çıkarak öğretmenlerin ders içi uygulamalarını yeniden yapılandırılmaları gerektiği söylenebilir. Özellikle dinleme ve konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik ders kitabında yer alan etkinlikler dışında takviye etkinlikler yapılmasının bu becerileri geliştirme noktasında etkili olacağı düşünülmektedir. Ayrıca açık uçlu sorulardan oluşan sınav sisteminin öğrencilerin yazma becerilerine yönelik bir farkındalık oluşturduğu ve bu beceriyi geliştirme noktasında öğrencileri tetiklediği söylenebilir.

Öneriler

Çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

- Öğrenciler beceri temelli Türkçe sınav sistemi hakkında detaylı bilgilendirilmelidir.
- Ders içi uygulamalar ile merkezî sınavlar birbirine yaklaştırılmalı ve sınav sistemi bu bağlamda yeniden yapılandırılmalıdır.
- Dinleme, konuşma ve yazma becerileri ihmal edilen beceriler olarak ders sürecinde daha fazla yer almalı, öğrencilerin kendilerini yazılı ve sözlü olarak iyi ifade edebilmeleri için öğretim yöntemleri ve öğrenme materyalleri güncellenmelidir.
- Ders kitapları ve kitaplarda yer alan etkinlikler öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini destekler nitelikte olmalıdır.

Kaynakça

- Akturan, U. & Esen, A. (2008). Olgubilim. T. Baş & U. Akturan (Ed.) içinde, Nitel araştırma yöntemleri (ss. 83-98). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arcagök, S. (2021). 2019 Türkçe dersi öğretim programı 6. sınıf kazanımlarının değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 589-602. <https://doi.org/10.16916/aded.878033>
- Arı, G. (2016). Türkçe dersi (1-8. sınıflar) öğretim programı sözlü iletişim öğrenme alanındaki kazanımlara eleştirel bir bakış. *Sakarya University Journal of Education*, 6(2), 235-253. <https://doi.org/10.19126/suje.40827>
- Aydın, M., & Uçgun, D. (2020). Ortaokul Türkçe dersi sınav sorularının program'daki kazanımlara göre incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(2), 343-356. <https://doi.org/10.16916/aded.678478>
- Barası, M. (2020). 2018 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programının 21. Yüzyıl Becerileri Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Benzer, A. (2019). Türkçe Ders kitaplarının PISA okuma becerileri yeterlik düzeyleri ile İmtihani. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 7(2), 96-109. Doi: 10.35233/oyea.659740
- Brown, H.D. (2004). *Language assessment: principles and classroom practices*. Pearson Education.
- Çarkıt, C. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı bağlamında hazırlanan ortaokul Türkçe ders kitaplarına yönelik öğretmen görüşleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 22-34. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.590555>
- Çerçi, A. (2015). Türkçe öğretmenlerinin öğrencilerin konuşma becerisini ölçme ve değerlendirmeye ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 186-204. <https://doi.org/10.20860/ijoses.37293>
- Field, J. (2008). *Listening in the language classroom*. Cambridge University Press.
- Giorgi, A. (2009). *The descriptive phenomenological method in psychology: a modified husserlian approach*. Pittsburgh. Duquesne University Press.
- Göçer, A. (2010). İlköğretim Türkçe ders kitaplarının ölçme ve değerlendirme açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 197-210.
- İşcan, A. (2019). Beceri temelli sınavların Türkçe eğitiminde kullanımı ve öğrenci başarısına etkisi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 7(1), 45-58.
- Kalaycı, N., & Yıldırım, N. (2020). Türkçe Dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 238-262. <https://doi.org/10.24315/tred.580427>
- Karatay, H., & Dilekçi, A. (2019). Türkçe öğretmenlerinin dil becerilerini ölçme ve değerlendirme yeterlikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(1), 685-716.
- Meydan, E. (2021). Ortaokul (5, 6, 7, 8) Türkçe ders kitaplarındaki edebi metinlerin değerler eğitimi açısından yeterliliği üzerine bir inceleme. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 23-36.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Sage Publications.
- Richards, J.C. & Schmidt, R. (2010). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*. Pearson Education.
- Üstünel, E., & Şengül, S. (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A., & Özdemir, M. (2020). Beceri temelli Türkçe sınavlarının önemi: öğrenci perspektifi. *Türkçe Eğitimi Dergisi*, 9(2), 110-125.

03. 2024 LGS Türkçe Sorularının Haladyna Taksonomisine Göre İncelenmesi¹

Zekiye YILDIRIM SUNA²

Şükran TEFEK³

APA: Yıldırım Suna, Z. & Tefek, Ş. (2024). 2024 LGS Türkçe Sorularının Haladyna Taksonomisine Göre İncelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 45-60. DOI: <https://zenodo.org/record/13822824>

Öz

Bu araştırmanın amacı 2023-2024 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminin sonunda uygulanan LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımını ortaya koymaktır. Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi desenlerinden durum çalışmasına dayalı olarak yapılmıştır. Araştırmanın inceleme nesnesi 2023-2024 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminin sonunda 8. sınıf öğrencilerine yönelik uygulanan LGS sözel bölüm Türkçe alt testinin sorularından oluşmaktadır. Bu araştırmada verilerin toplanması için doküman incelemesi esas alınmıştır. Veriler, tümdengelimci içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda 2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların %55'inin anlama basamağında olduğu bu durumu %45'lik oranla taksonomi dışında kalan soruların (hatırlama düzeyinde) oluşturduğu görülmektedir. Eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık basamağında ise soru sorulmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda LGS Türkçe sorularında üst düzey düşünme becerilerini de ölçebilmek için açık uçlu sorulara yer verilebileceği, LGS Türkçe alt testi sorularının Haladyna Taksonomisine göre dengeli bir dağılım göstermesinin sağlanabileceği, LGS Türkçe alt testi soruları oluşturulurken üst düzey düşünme becerilerini ölçebilecek nitelikte dinleme/izleme, konuşma ve yazma becerisine yönelik soruların da hazırlanabileceği önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: LGS, Ölçme ve Değerlendirme, Haladyna Taksonomisi, Türkçe Dersi

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 17

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 24.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13822824>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doktora Öğrencisi, Başkent Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı / PhD Student, Başkent University, Institute of Educational Sciences, Department of Turkish and Social Sciences Education (Ankara, Türkiye), zekiye.yildirimsuna@meb.gov.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5632-9225>, ROR ID: <https://ror.org/02v9bqx10>, ISNI: 0000 0001 1457 1144, Crossref Funder ID: 501100005003

³ Öğretmen, MEB (Ankara, Türkiye), s.cokgunlutefek@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1508-9353>, ROR ID: <https://ror.org/oojga9g46>, ISNI: 0000 0001 2179 4856, Crossref Funder ID: 501100013898

Analysis of 2024 LGS Turkish Questions According to Haladyna Taxonomy⁴

Abstract

The aim of this research is to reveal the distribution of questions in the LGS Turkish subtest administered at the end of the second semester of the 2023-2024 academic year according to the Haladyna Taxonomy. This research was conducted based on a case study, one of the qualitative research method designs. The object of the research consists of the questions in the LGS verbal section Turkish subtest administered to 8th grade students at the end of the second semester of the 2023-2024 academic year. Document review was taken as the basis for collecting data in this research. The data were analyzed using the deductive content analysis technique. As a result of the research, it is seen that 55% of the questions in the 2024 LGS Turkish subtest are at the comprehension level, and 45% of this situation is comprised of questions outside the taxonomy (recall level). It was determined that no questions were asked at the critical thinking, problem solving and creativity levels. As a result of the research, it was suggested that open-ended questions could be included in the LGS Turkish questions in order to measure higher-order thinking skills, that a balanced distribution of LGS Turkish subtest questions could be ensured according to the Haladyna Taxonomy, and that questions regarding listening/watching, speaking and writing skills that could measure higher-order thinking skills could also be prepared while creating LGS Turkish subtest questions.

Keywords: LGS, Measurement and Evaluation, Haladyna Taxonomy, Turkish Lesson

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 17
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 24.06.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13822824>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

İnsan bedeninde sinir sistemi ne kadar önemliyse hayatında da eğitim-öğretim süreci o denli önemlidir. İnsan her yaşta farkında olarak ya da olmayarak bir şeyler öğrenir ve öğretir. Hayat boyunca (ev, iş, arkadaş ortamı vb.) devam eden eğitim-öğretim süreci plansız ve çoğu zaman örtüktür. Evde farkında olarak ya da olmayarak abimizden ablamızdan annemizden bir şeyler öğreniriz veya öğretiriz. Arkadaşlarımızla gezerken farkında olarak ya da olmayarak bir şeyler öğrenir veya öğretiriz. Öğrenmenin okul boyutuna bakıldığında ise eğitim-öğretim süreçlerine çerçeve sunan öğretim programlarının devreye girdiği görülmektedir. Öğretim programları ilgili dersin amaçları, hedefleri, içeriği, kazanımı, yöntemi yani eğitim-öğretimin bütününe ilişkin bir rehber görevi üstlenmektedir. Türkçe derslerinin esaslarını, hedeflerini, içeriğini ve derste kullanılacak yöntemleri kapsayan temel kaynak Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Talim ve Terbiye Kurulunca hazırlanan Türkçe dersi öğretim programıdır (Durukan, 2013, s. 2). Türkçe dersi öğretim programı 2005 yılında yapılandırmacı yaklaşımı benimsemiş, öğrenciyi bilginin merkezine koyan, yaparak yaşayarak öğrenmeyi hedef almış ve bu durum birçok araştırmada belirtilmiştir (Bayburtlu, 2015; Aydın, 2017; Ayrancı ve Mutlu, 2017). 2005 yılında Türkçe dersi öğretim programı yapılandırmacı yaklaşımı benimsedikten sonra programın içeriği düzenlenmiş ve öğrencilerden beklentiler de farklılaşmıştır. Yapılandırmacı yaklaşımdan önce öğrenciden beklenen, ezberlenen bilginin uygulanmasını gerektiren bilişsel süreçler iken 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın özel amaçları (MEB, 2019, s. 8) incelendiğinde öğrenciden beklenenin ezberlenen bilginin uygulanmasının çok ötesinde olduğu; analiz, sentez, değerlendirme gibi Thomas M. Haladyna'nın Haladyna Taksonomisi adını verdiği üst düzey zihinsel süreçlere denk gelen becerilerin işe koşulmasının gerektiği görülmüştür.

Türkçe dersi öğretim programındaki hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediği ancak öğretim programının son aşaması olan ölçme ve değerlendirme uygulamalarıyla mümkün olabilmektedir. Ölçme, bir niteliğin gözlemlenmesi ve gözlem sonunda ortaya çıkan sonuçların sayılar yardımıyla veya başka araçlarla gösterilmesidir (Turgut, 1977). Değerlendirme, yapılan ölçümlerin sonunda anlamlı bir sonuç çıkarmak ve ölçülen değerlerle ilgili bir karara varmaktır (Tekin, 1979). Berberoğlu (2006) ölçmeyi öğrenci performanslarının sayı ve sembollerle ifade edilip belirlenmesi, değerlendirmeyi ise öğrenciler hakkında bir ölçüte göre karar verilmesi olarak ifade eder. Öğrencilerin söz konusu hedeflere ulaşmış olup ulaşmadığını belirlemek için yapılan ölçme değerlendirme uygulamaları sınav odağı etrafında şekillenir. Türkçe eğitimi açısından bakıldığında zaman ise öğrencilere kazandırılmak istenen becerilerin kazandırılıp kazandırılmadığı ancak onlara sorulacak sorularla ölçülebilir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanılan temel araçlardan biri olan sorular hem dil becerilerinin geliştirilmesi hem de ölçülüp değerlendirilmesi noktasında uygulayıcıların başvurduğu temel unsurların başında gelmektedir (Yüceer, 2022, s. 71). Öğrencinin kendi öğrenme sorumluluğunu alıp bilgiyi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirip sorgulaması, zihinde yorumlayıp yeniden yapılandırması için üst düzey soruların eğitim-öğretim sürecine dâhil edilmesi önem taşımaktadır. Türkçe dersi öğretim programının özel amaçlarında da ifade edildiği gibi (MEB, 2019) öğrenciye sorulacak sorular üst düzey düşünme becerilerini geliştirecek şekilde yapılandırılmalıdır.

Merkezî sınavlar, öğrencilerin bilgi ve becerilerini ulusal standartta ölçmek için kullanılan bir araçtır. Türkiye'de liselere öğrenci seçme ve yerleştirme sınavları ilk kez 1955 yılında yerel olarak uygulanmaya başlanıp günümüze kadar çeşitli farklılıklar (adının belirli periyotlarla değişmesi, yerelden ulusala dönüşmesi) göstererek devam ettiği görülmektedir. Batur, Ulutaş ve Beyret (2019) liselere öğrenci seçmek ve yerleştirmek için yerel olarak başlayan bu sınavlar, MEB zorunlu eğitime geçince 1997-1998 eğitim-öğretim yılından itibaren ulusal düzeyde uygulanmaya başlanmıştır. Poyraz ve Ergün (2023)

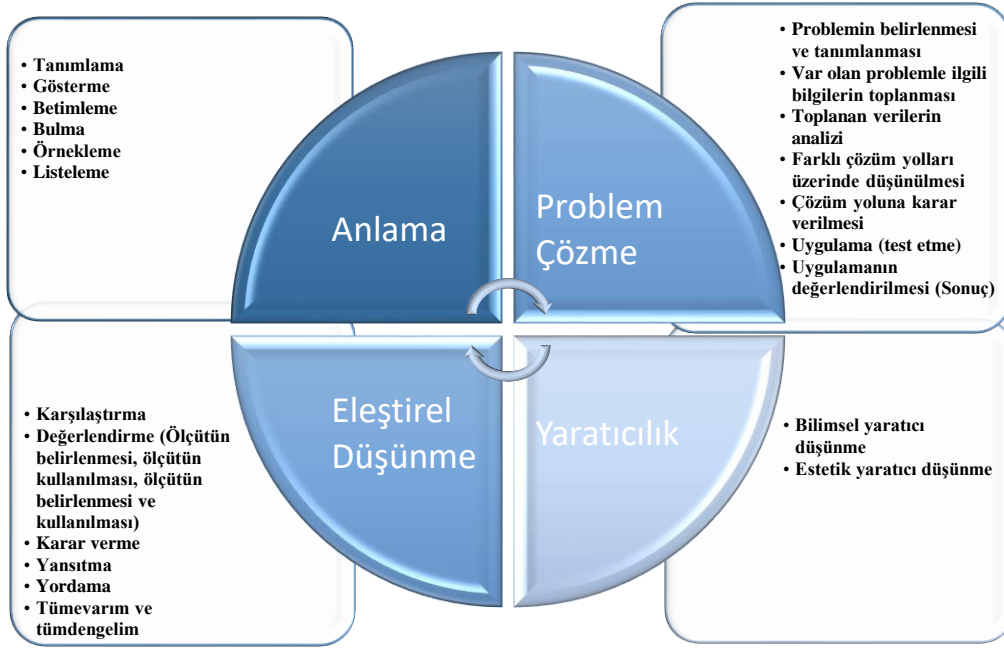
Türkiye'deki tarihsel süreç incelendiğinde söz konusu sınavlar, sırasıyla Liselere Giriş Sınavı (LGS), Ortaöğretim Kurumları Seçme ve Yerleştirme Sınavı (OKS), Seviye Belirleme Sınavı (SBS), Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi (TEOG) ve Liselere Geçiş Sistemi (LGS) olarak sıralanabilir. Taşkın ve Aksoy (2021), ulusal düzeyde uygulanan bu sınavlar 1998'de LGS, 2004'te OKS, 2008 yılında SBS, 2013 yılında TEOG, 2018 yılından bu yana ise LGS olarak devam etmiştir. Merkezî sınav sisteminin adı belirli sürelerle değişse de amacı hep liselere öğrenci seçmek ve yerleştirmektir.

Merkezî sınav sisteminin amacına hizmet etmesinde ölçme değerlendirme ilkelerine uygunluğu ve sınav sorularının güncel müfredat ile uyumunun yanı sıra bilişsel düzeylerinin dağılımı açısından da dengeli olması önem taşımaktadır. Bu bağlamda eğitim hedeflerinin sınıflandırılmasını içeren taksonomiler devreye girmektedir. Taksonomi, Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe Sözlük'te (2011, s. 2253) sınıflandırılma ve bu sınıflandırmada kullanılan kurallar bütünü olarak ifade edilmektedir. Taksonomiler eğitim hedeflerini sınıflandırdıkları gibi ölçme değerlendirme araçlarının niteliğini ve soruların bilişsel düzeylerini de dizayn ederek sistemli bir çalışmayı ortaya çıkarırlar. İlk taksonomi çalışmasını Benjamin Samuel Bloom ve ABD (Amerika Birleşik Devletleri) Boston'da yükseköğretim kurumlarında görev yapan bir grup araştırmacınının 1948 yılında başladığı çalışma oluşturmuştur. "Eğitim Hedeflerinin Sınıflaması: El Kitabı I: Bilişsel Alan- Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I: Cognitive Domain" ismiyle kitap olarak 1956 yılında yayımlanan taksonomide amaç tüm alanların sınıflandırılmasını yapmak olmasına rağmen sadece bilişsel alan sınıflandırması yapılabilmektedir (Bloom, 1956). Bloom Taksonomisinden sonra çeşitli taksonomiler ortaya çıksa da (Krathwohl, Bloom ve Masia, 1964; Gerlach ve Sullivan, 1967; Harrow 1972; Simpson, 1972; Tuckman, 1972; Hannah ve Michaelis, 1977; Williams, 1977; Gagné ve Briggs, 1979; Stahl ve Murphy, 1981; Romizowski, 1981; Quellmalz, 1987; Marzano, 1992; Haladyna, 1997; Hauenstein, 1998; Reigeluth ve Moore, 1999; Anderson ve Krathwohl, 2001; Marzano, 2001) Haladyna Taksonomisi oluşturulurken sadece üst düzey zihinsel becerileri esas alması yönüyle diğer taksonomilerden ayrılmaktadır.

Haladyna Taksonomisi bireyin yüksek düzeyli düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan tek boyutlu tasarlanan bir sınıflandırma modelidir. Bu sınıflamada sırasıyla anlama (understanding), problem çözme (problem solving), eleştirel düşünme (critical thinking) ve yaratıcılık (creativity) olmak üzere dört basamak yer almaktadır (Yüksel, 2007, s. 490). Taksonominin ilk basamağı olan anlama basamağında yer alan kavramlar üst düzey düşünme becerileri için ön koşuldur. Haladyna'da üst düzey zihinsel beceriler; problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcılık olarak belirlenmiştir (Haladyna, 1997; Akt., Erman Aslanoğlu, 2022, s. 11). Öğrencinin kendi öğrenme sorumluluğunu alıp bilgiye eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirip sorgulaması, zihinde yorumlayıp yeniden yapılandırması üst düzey bilişsel soruların ölçme değerlendirme sürecine dâhil edilmesi ile mümkün olmaktadır. Üst düzey zihinsel beceriler, bireyin öğrendiklerini hatırlamasından ziyade öğrendiği bilgileri günlük hayatında kullanabilmesini kapsamaktadır (Yıldırım Suna ve Benzer, 2023, s. 3). Haladyna Taksonomisini oluşturan kavramların ilk basamağı olan anlama, herhangi bir olayı veya durumu tanımlama, betimleme ya da bulma gibi zihinsel becerileri kapsamaktadır. Haladyna için anlama basamağının ancak üst düzey zihinsel beceriler için bir ön koşul olduğu bu nedenle taksonomisini oluştururken anlama basamağına da yer verdiği görülmektedir. Problem çözme, bireylerin sorunlarına yönelik farklı bakış açıları geliştirerek hedefe ulaşmaları olarak tanımlanabilir. Problem çözme yaklaşımlarının öğrenilmesi ve kullanılması bireylerin çözüm için eylemde bulunmasına yardımcı olabilmektir (Kuru, 2021, s. 54). Problem çözme becerisi bireylerin hayatlarını sürdürmeleri için gerekli olan yüksek düzeyli bir düşünme becerisidir. Eleştirel düşünme, neye inanacağı ya da yapacağına karar vermeye odaklanan mantıksal, yansıtıcı düşünmedir (Norris ve Ennis, 1989, s. 3). Halpern'e (1996) göre eleştirel düşünme istenilen davranışları arttıran bilişsel beceri ya da stratejilerin kullanılmasıdır. Wongpinunwatana'ya (2019) göre

yaratıcı düşünme sorunlara yeni fikirler ve yaklaşımlar üretme sürecidir. Bireyin yaratıcılık becerilerini işe koşmak için bir durum karşısında yeni bir fikir, yeni bir yol yöntem ya da teknik oluşturması, dizayn etmesi gerekmektedir. Haladyna Taksonomisinin anlama, eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılıktan oluşan zihinsel düzeyleri ve bu düzeylerle ilgili kavramlara ait detaylar Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Haladyna Taksonomisi Zihinsel Düzeyleri ve Düzeylerle İlgili Kavramlar (Haladyna, 1997; Akt., Öntaş, 2012)

Şekil 1 incelendiğinde Haladyna Taksonomisinin zihinsel düzeyinin anlama, problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcılık basamaklarından oluştuğu görülmektedir. İlk basamak olan anlama basamağını tanımlama, gösterme, betimleme, bulma, örnekleme, listeleme oluştururken problem çözme basamağı; problemin belirlenmesi ve tanımlanması, var olan problemle ilgili bilgilerin toplanması, toplanan verilerin analizi, farklı çözüm yolları üzerinde düşünülmesi, çözüm yoluna karar verilmesi, uygulama (test etme), uygulamanın değerlendirilmesi (sonuç) basamaklarından oluşmaktadır. Eleştirel düşünme basamağı ise karşılaştırma, değerlendirme (ölçütün belirlenmesi, ölçütün kullanılması, ölçütün belirlenmesi ve kullanılması), karar verme, yansıtma, yordama, tümevarım ve tümdengelim basamaklarından oluşurken yaratma basamağı bilimsel yaratıcı düşünme ve estetik yaratıcı düşünme basamaklarından oluşmaktadır.

Alan yazınında LGS Türkçe alt testi sorularını çeşitli açılardan inceleyen araştırmalara bakıldığında dört grupta yoğunlaştıklarını söylemek mümkündür. İlk grubu Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment [PISA]), okuma becerileri açısından (Batur, Ulutaş ve Beyret, 2019; Tuzlukaya, 2019; Aktaş, 2022; Yıldırım Suna ve Benzer, 2023; Yorgancı ve Harmankaya, 2023) inceleyen araştırmalar, ikinci grubu Yenilenmiş Bloom Taksonomisi açısından (Karadağ ve Ceran, 2021; Yıldırım Suna ve Benzer, 2024) inceleyen araştırmalar, üçüncü grubu Türkçe dersi öğretim programları açısından (Calp ve Alpkaya, 2021; Kaya, 2021) inceleyen araştırmalar, dördüncü grubu ise LGS Türkçe sorularını okunabilirlik açısından (Kösecioğulları, Sarıçam ve Ünal, 2020; Bozkurt, Yangil ve Kösecioğulları, 2022) inceleyen araştırmalar olduğu tespit edilmiştir. Alan

yazınında Haladyna Taksonomisine göre analiz edilen herhangi bir çalışma arandığında yapılan tek araştırmanın Karakuyu (2021) İlkokul 3. sınıf fen bilimleri dersi kazanımlarının Haladyna Taksonomisine göre analiz edildiği araştırma olduğu tespit edilmiştir. LGS Türkçe alt testi sorularını Haladyna Taksonomisine göre analiz eden herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Bu araştırma MEB Ölçme Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÖDSGM) Soru Oluşturma ve Geliştirme Daire Başkanlığına ulusal ve uluslararası sınav soruları hazırlanırken yol gösterebileceği düşüncesiyle önem taşımaktadır. Bu durumun yanı sıra eğitimin bütün paydaşlarına yön gösterebileceği düşüncesiyle önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı 2023-2024 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminin sonunda uygulanan LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaca yanıt aranmıştır.

1. 2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımı nasıldır?

2. Yöntem

Araştırma deseni, inceleme nesnesi, verilerin toplanması ve analizi, geçerlik ve güvenilirlik bölümlerine ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi desenlerinden durum çalışmasına dayalı olarak yapılmıştır. Durum çalışması, bir durum ya da durumlara yönelik derinlemesine bir anlayış sağlama (Creswell, 2023, s. 106) olarak tanımlanmaktadır. 2024 LGS Türkçe soruları derinlemesine ve ayrıntılı analiz edilmek istendiği için durum çalışması tercih edilmiştir.

2.2. İnceleme Nesnesi

Bu araştırmanın inceleme nesnesi 2023-2024 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminin sonunda 8. sınıf öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen LGS sözel bölüm Türkçe alt testinin sorularından oluşmaktadır. LGS sınavında 20 Türkçe sorusu bulunmaktadır.

2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların konularına göre dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur. 2024 LGS Türkçe alt testindeki sorular konularına göre sıralanırken soru sayıları göz önünde bulundurularak tündengelem (bütünden parçaya, çoktan aza) yöntemi ile çoktan aza doğru bir sıralama yapılmıştır.

Tablo 1. 2024 LGS Türkçe Sorularının Konularına Göre Dağılımı

Konular	Sorular	f	%
Paragrafta Anlam	5, 8, 9, 11, 12 ,13	6	30
Sözcük ve Söz Öbeğinde Anlam	1, 2, 7	3	15
Görsel Okuma (Grafik, tablo vb.)	14, 15, 16	3	15
Cümlede Anlam	3, 6	2	10
Metin Türleri	10	1	5
Anlatım Bozukluğu	4	1	5
Yazım Kuralları	17	1	5

Noktalama İşaretleri	18	1	5
Filimsiler	19	1	5
Cümle Türleri	20	1	5
Toplam	20	20	100

2024 LGS Türkçe alt testinin sorularının konulara göre dağılımı incelendiğinde %30'luk oranla paragrafta anlam konusu ilk sırada yer alırken %15'lik oranlarla sözcük ve söz öbeğinde anlam ve görsel okumanın ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Metin türleri, anlatım bozukluğu, yazım kuralları, noktalama işaretleri, filimsiler, cümle türleri konularının ise %5'lik oranlara sahip olduğu tespit edilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada verilerin toplanması için doküman incelemesi esas alınmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 189). Bu kapsamda araştırma verisini oluşturan doküman 2024 yılında gerçekleştirilen LGS'deki Türkçe alt testine ait 20 sorudur.

Bu araştırmada, 2024 LGS Türkçe sorularının Haladyna Taksonomisine göre dağılımı tümdengelimci içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Bu yaklaşıma göre elde edilen veriler, daha önceden araştırma sorusu veya alt sorularından yola çıkılarak belirlenmiş temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 244). Buna göre araştırmacılar tarafından tema LGS olarak belirlenirken kategorisi ise 2024 LGS Türkçe alt testinin soruları olarak belirlenmiştir. Araştırmanın kodlarını Haladyna Taksonomisi basamakları ve zihinsel süreçler oluşturmuştur. Bu bağlamda öncelikle araştırmacılar birbirlerinden bağımsız olarak 2024 LGS Türkçe sorularını 2024 LGS Türkçe Sorularını Haladyna Taksonomi Basamağını Belirleme Formu aracılığıyla analiz ederek kodlama yapmışlar ve bu kodlamaları daha sonra karşılaştırmışlardır. Benzeşiklik sağlayamadıkları maddeler üzerinde değerlendirme yapıp ortak sonuca ulaşmış elde ettikleri bulguları tablolaştırmışlardır. Araştırma boyunca birinci yazar için A1, ikinci yazar için A2 kısaltması kullanılmıştır.

Araştırmacılar, 2024 LGS Türkçe alt test sorularının Haladyna Taksonomisine göre dağılımını belirlemek için oluşturdukları *Haladyna Taksonomi Basamağını Belirleme Formu*'nu kullanmışlardır. Araştırmacıların Haladyna Taksonomisi zihinsel süreçlerine göre düzenledikleri form, her sorunun Haladyna Taksonomisi zihinsel süreçlerinin hangi basamağına karşılık geldiğini tespit etmek için gerekli ölçütleri içermektedir. İlgili form oluşturulurken Haladyna Taksonomisinin dört basamağının zihinsel süreçleri belirlenirken Alptekin'in (2019) hedeflerin / kazanımların sınıflandırılması adlı sunusundan yararlanılmıştır. 2024 LGS Türkçe sorularının Haladyna Taksonomi basamağını belirlemek için oluşturulan *Haladyna Taksonomi Basamağını Belirleme Formu* aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2. 2024 LGS Türkçe Sorularının Haladyna Taksonomi Basamağını Belirleme Formu

Zihinsel Süreç	Anlama	Soru Numarası
Tanımlama, gösterme, betimleme, bulma, örnekleme, listeleme, sınıflama, yorumlama, açıklama, karşılaştırma, çıkarım yapma		

Zihinsel Süreç	Problem Çözme
Cevaplama, hesaplama, sonuç çıkarma, bulma, keşfetme, açıklama, ilkeyi kullanma, uygulama	
Zihinsel Süreç	Eleştirel Düşünme
Analiz etme, değerlendirme, yordama, sınıflama, düzenleme, karşılaştırma, ayırt etme, yargılama, ilişkilendirme, test etme, sonuç çıkarma, tümevarım, tümdengelim	
Zihinsel Süreç	Yaratıcılık
Oluşturma, yaratma, dizayn etme, yeniden yapma	

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerliği için Yıldırım ve Şimşek (2021, s. 289) tarafından belirtilen kavramlar göz önüne alınmıştır. İç geçerlik için inandırıcılık ilkesi gereği ölçme değerlendirme alanında iki uzmanın Türkçe eğitimi ve öğretimi alanında dört uzmanın görüşü alınarak uzman incelemesi tamamlanmıştır. Bu durumun yanı sıra düzey atamaları yapıldıktan sonra Haladyna'ya da e-posta gönderilerek düzeylerle ilgili uzman görüşü alınmıştır. Yapılan uzman incelemesinde herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Dış geçerliği için aktarılabirlik ilkesine uyulmuş ve buna bağlı olarak ayrıntılı betimleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma süreci araştırmanın yöntem kısmında detaylı bir şekilde ele alınıp açıklanmış ve dış geçerlik sağlanmıştır.

Araştırmanın güvenirliliği için Miles ve Huberman'ın (1994) "Uyuşum Yüzdesi Formülü" kullanılmıştır. Formüle göre yapılan hesaplama "Güvenirlik = Görüş birliği / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı) x 100" şeklindedir. İki araştırmacının aynı soruya aynı düzeyi atamaları görüş birliği iken aynı soruya farklı düzeyi atamaları görüş ayrılığı olarak kabul edilmiştir. Araştırmacılar tarafından 2024 LGS Türkçe alt testi sorularının Haladyna Taksonomisine göre dağılımının uyuşum yüzdesi 95 çıkmıştır. Bu tür araştırmalarda en az %70 düzeyinde bir güvenilirlik yüzdesine ulaşmak gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 256). Uyuşum yüzdesi alındıktan sonra araştırmacılar tarafından odak grup görüşmesi yapıp çelişkiye düşülen sorularla ilgili de karara varılmıştır.

3. Bulgular

2023-2024 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminin sonunda uygulanan LGS'de 20 Türkçe sorusu

bulunmaktadır. LGS Türkçe sorularının Haladyna Taksonomisine göre dağılımının incelenmesi sonucunda elde edilen veriler araştırmanın bulgular kısmını oluşturmuştur.

3.1. 2024 LGS Türkçe Alt Testindeki Soruların Haladyna Taksonomisine Göre Dağılımı

Araştırmanın alt amacı olan “2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine Göre Dağılımı Nasıldır?” sorusuna yönelik bulgular Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 3. 2024 LGS Türkçe Alt Testindeki Soruların Haladyna Taksonomisine Göre Dağılımı

	Anlama	Eleştirel Düşünme	Problem Çözme	Yaratıcılık	Haladyna Taksonomisi Dışında Kalan Sorular
Soru sırası	1, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16				2, 3, 4, 10, 11, 17, 18, 19, 20
<i>f</i>	11				9
%	55				45
Toplam	20				

2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımının incelendiği Tablo 3’teki verilere bakıldığında LGS Türkçe alt testindeki soruların %55’inin anlama basamağında olduğu bu durumu %45’lik oranla taksonomi dışında kalan soruların oluşturduğu görülmektedir. Eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık basamağında ise soru sorulmadığı tespit edilmiştir.

2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımının detayları ile ilgili bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. 2024 LGS Türkçe Alt Testindeki Soruların Haladyna Taksonomisine Göre Dağılımı

Haladyna Taksonomi Basamağı

Soru Numarası ve Soru Kökü

Soru 1. “Bırakmak” sözcüğü bu cümlelerde aşağıdaki anlamlarından hangisiyle kullanılmamıştır?

Soru 5. Bu cümlelerin anlamca doğru biçimde birleştirilmiş hali aşağıdakilerden hangisidir?

Soru 6. Aşağıdakilerden hangisi bu cümleye anlamca en yakındır?

Soru 7. Bu cümledeki altı çizili sözde anlatılmak istenene aşağıdaki sosyal medya davranışlarından hangisi örnek olamaz?

Soru 8.

I...

II...

III...

Aşağıdaki etkinliklerin hangisinde numaralanmış bu şartların tamamı sağlanmıştır?

Soru 9. Bu şiirde anlatılmak istenen aşağıdakilerden hangisidir? yargılarından hangileri doğrudur?

Soru 12. ... Bu açıklamaya göre ... parçası aşağıdakilerden hangisiyle tamamlanırsa metnin anlatımı kusurlu olur?

Soru 13. Bu metinde aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşamaz?

Soru 14. Bu grafikler aşağıdaki haber metinlerinden hangisini

Anlama

Eleştirel
Düşünme

Problem
Çözme

Yaratıcılık

desteklemez?

Soru 15. Verilenlere göre rüzgâr türbinlerinin Tablo 2'deki saat aralıklarında birim zamanda ürettikleri elektrik miktarını gösteren grafik aşağıdakilerden hangisi olabilir?

Soru 16. Buna göre aşağıdaki yan flüt görsellerinden hangisi “re, mi, fa, si” notalarından herhangi birini göstermemektedir?

2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımının incelendiği Tablo 4'teki verilerle ilgili bulgular aşağıda sunulmuştur.

1, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15 ve 16. sorunun anlama basamağında olduğu tespit edilmiştir. 1 ve 7. sorunun konusu sözcük ve söz öbeğinde anlam, 5, 8, 9, 12 ve 13. sorunun konusu paragrafta anlam, 6. sorunun konusu cümlede anlam, 14, 15 ve 16. sorunun konusu ise görsel okumadır.

Anlama basamağındaki sorularla ilgili araştırmacıların yaptığı açıklama aşağıda sunulmuştur.

A1: Anlama basamağındaki soruların düzeyleri için hem tek tek analiz ettiğimde hem de genel olarak baktığımda sorular, problem çözme düzeyi ya da eleştirel düşünme düzeyi ile karıştırılacağı ya da o düzeylerde olabileceğini düşündürse de kanaatim ilgili soruların anlama becerisinden öteye gitmediğidir. Problem çözme ve eleştirel düşünme becerisinde yanıtı giden yol öğrenciden öğrenciye değişebileceği gibi öğrencinin birden fazla yeteneğini aynı anda kullanması gerekir. Bu yetenekler bilişsel, duyuşsal ya da devimsel yeteneklerdir. Problem çözme ve eleştirel düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerini içeren sorularda çözüme giden yolların öğrenciden öğrenciye değişmesi ve öğrencilerin birbirinden farklı bilgi ve beceriyi kullanarak farklı çözüm yollarıyla doğru seçeneğe gidebilmeleri gerekir. Yetenekler birden fazla bilgi ve beceriden oluşan yapılardır. Oysa ilgili sorular incelendiğinde anlama becerisinin etkin bir şekilde kullanılmasının ve düşük düzeyli bulma, listeleme, sınıflama, yorumlama, açıklama, karşılaştırma ve çıkarım yapma gibi zihinsel süreçleri işe koşmanın yeterli olduğu görülmüştür.

A2: Soruların düzeyi belirlenirken anlama basamağındaki bulma kavramı, problem çözme basamağındaki bulma kavramı ile karıştırılabilir. Bunun için TDK güncel Türkçe Sözlük'te bulmak sözcüğünün “uygun görüp seçmek” anlamının, anlama basamağındaki kavramı karşıladığı tespit edilmiştir. Yani düşük düzeyli çıkarımla ilgili soruların çözülebileceği görülmüştür. Eleştirel düşünme becerisi ya da yaratıcı düşünme becerisi için sorulara tekrar dönüp baktığımda ilgili soruları çözebilmek için birden çok bilgi ve becerinin gerektiği, düşük düzeyli çıkarımın yeterli olduğu kanaatine ulaştım. Bu durumun yanı sıra ilgili soruların yapıları incelendiğinde çözüme giden yolun tek oluşu, farklı bakış açılarını kabul etmemesi, günlük hayatla bir ilişkisi olmaması yani öğrenciyi

düşündürmemesi düşük düzeyli zihinsel süreçlerin bu soruları çözmek için yeterli olduğuna ikna olmama vesile oldu.

2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımının dışında kalan sorularla ilgili bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. 2024 LGS Türkçe Alt Testindeki Soruların Haladyna Taksonomisine Göre Dağılımının Dışında Kalan Soruların Düzeyi

Düzyey	Soru Numarası ve Soru Kökü
Hatırlama	Soru 2. Aşağıdaki metinlerin hangisinde, yay ayraç içinde verilen deyimle ilişkilendirilebilir bir durum vardır?
	Soru 3. Bu parçadaki numaralanmış cümlelerin hangisinde koşul anlamı vardır?
	Soru 4. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde anlatım bozukluğu <u>yoktur</u> ?
	Soru 10. Bu metnin türüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
	Soru 11. Bu parçayla ilgili, I... II... III... IV... yargılarından hangileri doğrudur?
	Soru 17. Bu parçadaki numaralanmış sözlerden hangisinin yazımı doğrudur?
	Soru 18. Bu parçada virgülün (,) aşağıdaki işlevlerinden hangisinin kullanımı <u>yoktur</u> ?
	Soru 19. Bu parçada numaralanmış sözcüklerden hangisi fiilimsi <u>değildir</u> ?
	Soru 20. Bu cümlenin türüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi <u>yanlıştır</u> ?

2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımının incelendiği Tablo 5'teki verilerle ilgili bulgular aşağıda sunulmuştur.

2, 3, 4, 10, 11, 17, 18, 19 ve 20. sorular incelendiğinde hatırlama basamağında yer aldıkları bu yönüyle de Haladyna Taksonomisinin herhangi bir basamağında yer almadıkları tespit edilmiştir. 2. sorunun konusu sözcük ve söz öbeğinde anlam, 3. sorunun konusu cümlede anlam, 4. sorunun konusu anlatım bozukluğu, 10. sorunun konusu metin türleridir. 11. sorunun konusu paragrafta anlam, 17. sorunun konusu yazım kuralları, 18. sorunun konusu noktalama işaretleri, 19. sorunun konusu fiilimsiler, 20 sorunun konusunun ise cümle türleri olduğu tespit edilmiştir.

İlgili sorular için araştırmacıların yaptığı açıklama aşağıda sunulmuştur.

A1: İlgili sorular ezberlenen bilgilerin kazanılıp kazanılmadığını ölçmektedir. Sorular incelendiğinde öğrencinin öğrendiği bilgiyi ya da bilgileri benzer bir duruma uygulamasını gerektiren sorular olduğu görülmektedir. Yani bu yönüyle Haladyna'nın belirttiği erişiş ve beceri kavramını karşılamaktadır. Erişiş kavramı ezberlenen bilginin benzer durumlara uygulanmasını içerir. Beceri kavramı ise öğrenilen birbirinden farklı bilgilerin bir araya getirilip yine benzer durumlara uygulanmasıdır. Öğrenci zihinsel gelişim süreci olan erişişe ulaştığında edindiği birbirinden farklı bilgileri bir araya getirerek beceriyi devreye sokmuş olur. Burada üst düzey düşünmeden söz edilemez çünkü her iki durumda ezberlenen bilginin uygulanması vardır. Tek bir bilginin benzer duruma uygulanması gerekiyorsa erişiş; birden fazla bilginin benzer duruma uygulanması gerekiyorsa beceri. Oysa üst düzey sorular yetenek gerektiren, öğrenilen bilgiyle doğrudan bağlantı kurmayarak eleştirel, yaratıcı ya da problem çözme gibi üst düzey düşünme becerilerini işe koşmasını gerektiren sorulardır. Bu tür

sorular Haladyna'nın yetenek kavramına karşılık gelen sorulardır. Oysa ilgili sorular hatırlama düzeyine yani erişme ve beceri düzeyine karşılık gelmektedir. Yani bu yönüyle ancak Haladyna'nın zihinsel gelişim süreci olan erişme ve beceri kavramını karşılamaktadır.

A2: Söz konusu soruların çözümünde önceden edinilen öğrenmelerin hatırlanması yeterlidir. Burada "önceden öğrenmelerin kullanılması" durumu "ilkelerin kullanılması" kavramı ile karıştırılabilir. Bu karışıklık ise soruların problem çözme basamağında olacağı yanılgısına yol açar. Fakat problem çözme basamağı kavramları bütüncül olarak incelendiğinde ilkeyi kullanma kavramının keşfetme, hesaplama ya da sonuç çıkarma ile yukarıda belirtilen soruların herhangi bir bağının olmadığı sadece öğrenmelerin hatırlanmasının yani ezberle yönelik bilgilerin benzer durumlarda kullanılmasının soruların çözümünün sağlanmasında yeterli olacağı ortadadır. Aynı şekilde "belirleme" kavramı değerlendirme kavramı ile karıştırılırsa soruların düzeyi belirlenirken eleştirel düşünme basamağında soru bulunduğu dair yanlış bir çıkarım yapılabilir. Oysa değerlendirme öğrencinin kendisinin belirlediği ya da önceden belirlenmiş herhangi bir ölçütü bir durumu kıyaslayabilme yetisidir. Söz konusu sorularda herhangi bir ölçütün varlığından söz edilemez. Sorular genel anlamıyla öğrenmelerin hatırlanması ile çözülebilir. İlgili soruların temel özelliği, önceden edinilen öğrenmelerin soru ile ilişkilendirilmesidir. Yani benzer durumlara uygulanmasıdır. Bu tür sorularda, çözüm için herhangi bir üst düzey düşünme becerisine ihtiyaç duyulmaz. Öğrenilenlerin yeni (benzer) duruma aktarılması yeterlidir.

4. Sonuç ve Tartışma

2024 LGS Türkçe alt testindeki soruların Haladyna Taksonomisine göre dağılımının incelendiği bu çalışmada soruların %55'inin anlama basamağında olduğu bu durumu %45'lik oranla Haladyna Taksonomisinin dışında kalan (hatırlama düzeyinde) soruların oluşturduğu görülmektedir. Eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık basamağında ise soru sorulmadığı tespit edilmiştir.

LGS Türkçe alt testinde bulunan 20 soruya bütüncül olarak bakıldığında toplam 11 sorunun (1, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15 ve 16) anlama basamağında yer aldığı tespit edilmiştir. Benzer araştırmalar incelendiğinde de sonuçların farklı olmadığı görülmüştür. Karakuyu (2021) ilköğretim 3. sınıf fen bilimleri dersi kazanımlarını Haladyna Taksonomisine göre analiz ettiği çalışmada, kazanımların %57,58 ile en çok anlama basamağında olduğunu tespit etmiştir. Anlama basamağının dışında kalan 9 (2, 3, 4, 10, 11, 17, 18, 19 ve 20) soru incelendiğinde hatırlama basamağında yer aldıkları bu yönüyle de Haladyna Taksonomisinin herhangi bir basamağında yer almadıkları görülmüştür. 2024 LGS Türkçe alt testinin sorularının tamamının incelendiği bu çalışmada üst düzey düşünme becerilerini ölçen herhangi bir sorunun yer almadığı tespit edilmiştir. LGS sorularını Haladyna Taksonomisine göre analiz eden araştırmaların sayısı kısıtlı olduğundan benzer araştırma sonuçlarına yer verilmiştir. Yıldırım Suna ve Benzer (2024) 2023 LGS Türkçe sorularını Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre inceledikleri çalışmada üst düzey düşünme becerilerini ölçen herhangi bir sorunun yer almadığını tespit etmiştir. Tuzlukaya (2019) 8. sınıf Türkçe dersi öğretim programındaki okuma alanı ile ilgili kazanımlarla PISA yeterliliklerini karşılaştırdığı çalışmada, Türkçe dersi kazanımlarının daha çok alt düzey becerileri gerçekleştirmeye yönelik olduğu sonucunu bulmuştur. Yine Aktaş (2022) 2018-2021 yıllarında uygulanan LGS Türkçe sorularının PISA okuma becerileri yeterlilik düzeylerine göre değerlendirdiği çalışmada, LGS Türkçe sorularının üst düzey düşünme becerilerini ölçmede yetersiz kaldığını tespit etmiştir. Yıldırım Suna ve Benzer (2023) 2022 LGS Türkçe sorularının PISA okuma becerileri yeterlilik düzeyleri açısından inceledikleri çalışmada, LGS Türkçe sorularının üst düzey düşünme becerilerini ölçmekte yetersiz kaldığını tespit etmiştir. Yorgancı ve Harmankaya'nın (2023) PISA okuma

yeterlilikleri çerçevesinde LGS Türkçe sorularını inceledikleri araştırmadaki en üst düzey olan 6. düzeyde herhangi bir soru ile karşılaşmamalarıyla benzerlik göstermektedir. Benzer bir araştırma olan Karadağ ve Ceran (2021) LGS merkezî sınavı Türkçe dersi sorularını Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre inceledikleri araştırmada, soruların geneline baktıkları zaman yaratma basamağında soru sorulmadığını tespit etmiştir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur.

- LGS Türkçe alt testi sorularının Haladyna Taksonomisine göre dengeli bir dağılım göstermesi sağlanabilir.
- LGS Türkçe alt testi soruları oluşturulurken eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık gibi üst düzey düşünme becerilerini ölçecek soru türlerine de yer verilebilir.
- LGS Türkçe al testi sorularında üst düzey düşünme becerilerinin de ölçülebilmesi için açık uçlu sorulara da yer verilebilir.
- LGS Türkçe alt testi sorular oluşturulurken üst düzey düşünme becerilerini ölçebilecek nitelikte dinleme/izleme, konuşma ve yazma becerisine yönelik sorular da hazırlanabilir.

Kaynakça

- Aktaş, E. (2022). 2018-2021 LGS Türkçe sorularının PISA okuma yeterlik düzeylerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 11(1), 258-276.
- Alptekin, E. (2019). Hedeflerin / kazanımların sınıflandırılması. Slideplayer. <https://slideplayer.biz.tr/slide/15245851/>.
- Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.) (2001). *A taxonomy for learning, teaching and assessing. A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. Complete Edition.
- Aydın, E. (2017). Türkçe dersi öğretim programlarının (2015 ve 2017) değerlendirilmesi. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(28), 41-66.
- Ayrancı, B. B., & Mutlu, H. H. (2017). 2006, 2015 ve 2017 Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırılması. *International Journal of Language Academy*, 5(20), 119-130.
- Batur, Z., Ulutaş, M., & Beyret, T. N. (2019). 2018 LGS Türkçe sorularının PISA okuma becerileri hedefleri açısından incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 48(1), 595-615.
- Bayburtlu, Y. S. (2015). 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı ve 2006 Türkçe Dersi Öğretim Programının değerlendirilmesi. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(15), 137-158.
- Berberoğlu, G. (2006). *Sınıf içi ölçme değerlendirme teknikleri*. Morpa Kültür Yayınları.
- Bloom, B. S. (Ed.) (1956). *Taxonomy of educational objectives. The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain*. Longmans, Gren and Company Inc.
- Bozkurt, M., Yangil, M. K., & Kösecioğulları, U. (2022). 2021 LGS Türkçe sorularının okunabilirlik açısından değerlendirilmesi. *International Journal of Language Academy*, 10(4).
- Calp, M., & Alpkaya, C. (2021). LGS Türkçe sorularının Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarına uygunluğu üzerine bir çalışma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 9(2).
- Creswell, J. W. (2023). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Siyasal Kitabevi.
- Durukan, E. (2013). Öğretmen görüşleri açısından Türkçe dersi öğretim programı kazanımları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8).
- Erman Aslanoğlu, A. (2022). Üst düzey zihinsel beceriler ve ölçülmesi. İçinde İ. Karakaya (Ed.), *Açık uçlu soruların hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi* (1. Baskı, ss. 2-25). Pegem Akademi.
- Gagné, R. M., & Briggs, L. J. (1979). *Principles of instructional design*. Holt, Rinehart & Winston.
- Gerlach, V., & Sullivan, A. (1967). *Constructing statements of outcomes*. Southwest Regional Laboratory for Educational Research and Development.
- Haladyna, T. M. (1997). *Writing test items to evaluate higher order thinking*. Viacom Company.
- Halpern, D. F. (1996). *Thought and knowledge- an introduction to critical thinking*. (3rd edition). Lawrence Erlbaum.
- Hannah, L. S., & Michaelis, J. U. (1977). A comprehensive framework for instructional objectives: a guide to systematic planning and evaluation. *reading, Mass: Addison- Wesley*.
- Harrow, A. J. (1972). *A taxonomy of the pschomotor domain*. David McKay Company Inc.
- Hauenstein, A. D. (1998). *A Conceptual Framework for Educational Objectives*. University Press of America, Inc.
- Karadağ, A. Ç., & Ceran, D. (2021). Liselere Geçiş Sistemi (LGS) merkezî sınavı Türkçe dersi sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesi. *Route Education & Social Science Journal*, 8(2), 157-166.

- Karakuyu, Ö. G. A. (2021). İlkokul 3. sınıf fen bilimleri dersi kazanımlarının Haladyna Taksonomisine göre analizi. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences (Joshas)*, 7(46), 2291-2296.
- Kaya, D. (2021). *2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2019 Lise Giriş Sınavı arasındaki ilişki üzerine bir inceleme (Tez No: 702374)* [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi.
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=RjZwH00oMG4iNa5Sgvlgg_exPITKH_Yej-aoX756xX4ZbixsiFum4v-5F3HJlenkS.
- Kösecioğulları, U., Sarıçam, İ., & Ünal, F. T. (2020). 2019-LGS Türkçe sorularının okunabilirlik açısından incelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 8(3), 200-206.
- Krathwohl, D. R., Bloom, B. S., & Masia, B. B. (1964). *Taxonomy of educational objectives. The Classification of Educational Goals. Handbook II: Affective Domain*. David McKay Company Inc.
- Kuru, B. Ç. (2021). Problem çözme yaklaşımının çeşitli kuramlar açısından değerlendirilmesi. *Alanyazın*, 2(1), 50-58.
- Marzano, R. J. (1992). *A different kind of classroom*. Association of Supervision and Curriculum Development (ASCD).
- Marzano, R. J. (2001). *Designing a new taxonomy of educational objectives*. Thousand Oak, California: Corwin Press, Inc.
- MEB. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Sage Publications.
- Norris, S. P., & Ennis, R. (1989). *Evaluating critical thinking*. Critical Thinking Press.
- Öntaş, T. (2012, Aralık 13). Eğitimde ölçme, değerlendirme ve taksonomi. *ogrenmeyoldasi*.
<https://ogrenmeyoldasi.weebly.com/turgay-oumlnta351-blog/-etmde-lme-deerlendirme-ve-taksonom>.
- Poyraz, K., & Ergün, M. (2023). Lise Giriş Sistemi sınavları (LGS) üzerine bir araştırma. *International Journal of Eurasia Social Sciences/Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54).
- Quellmalz, E. (1987). Developing reasoning skills. İçinde J.B. Faron, & R. J. Sternberg (Eds.), *Teaching Thinking Skills* (ss. 86-105). W. H. Freeman.
- Reigeluth, C. M., & Moore, J. (1999). Cognitive education and the cognitive domain. İçinde C. M. Reigeluth (Ed.), *Instructional- Design Theories and Models, Vol. II: A New Paradigm of Instructional Theory* (ss. 51- 68). Mahwah, Lawrens Erlbaum Associates, Publishers.
- Romizowski, A. J. (1981). *Designing instructional systems: decision making in course planning and curriculum design*. Kogan Page.
- Simpson, E. J. (1972). *The classification of educational objectives in the psychomotor domain*. In M. T. Rainer (Ed.), *Contributions of behavioral science to instructional technology: The psychomotor domain* (3rd ed.). Gryphon Press.
- Stahl, R. J., & Murphy, G. T. (1981). *The domain of cognition: An alternative Bloom's cognitive domain within the framework of an information processing model* (ED208511). ERIC.
<https://eric.ed.gov/?id=ED208511>.
- Taşkın, G., & Aksoy, G. (2021). Liselere giriş sistemine ilişkin okul yöneticilerinin görüşleri: Durum çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(2), 870-888.
- Tekin, H. (1979). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (2. baskı). Mars Matbaası.
- Tuckman, B. W. (1972). A four-domain taxonomy for classifying educational tasks and objectives. *Educational Technology*, 12(12), 36-38.
- Turgut, M. F. (1977). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme metotları*. Nuve Matbaası.

- Tuzlukaya, S. (2019). 8. sınıf Türkçe dersi merkezî sınav sorularının PISA okuma becerileri yeterlilikleri açısından incelenmesi. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 5(1), 92-100.
- Türk Dil Kurumu. (2011). Taksonomi . İçinde *Türkçe sözlük*. TDK Yayınları. (11. Baskı, s. 2253).
- Williams, R. G. (1977). A Behavioral Typology of Educational Objectives for the Cognitive Domain. *Educational Technology*. 17(6), 39-46.
- Wongpinunwatana, N. (2019). Enhancing Students' creative thinking skills through the process of teaching business research. *Journal of Management Policy and Practice*, 20(2).
- Yıldırım Suna, Z., & Benzer, A. (2023). 2022 LGS Türkçe sorularının PISA okuma becerileri yeterlilik düzeyleri açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 12(4), 1738-1754.
- Yıldırım Suna, Z., & Benzer, A. (2024). 2023 LGS Türkçe sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 9(1), 35-47.
- Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yorgancı, O. K., & Harmankaya, M. Ö. (2023). PISA okuma yeterlilikleri çerçevesinde LGS Türkçe soruları. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 11(4), 951-974.
- Yüceer, D. (2022). Türkçe Öğretiminde Soru Hazırlamada Yararlanabilecek İki Taksonomi: Bloom ve Barrett Taksonomisinin incelemeli incelemesi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 10(1), 67-84.
- Yüksel, S. (2007). Bilişsel alanın sınıflamasında (taksonomi) yeni gelişmeler ve sınıflamalar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(3), 479-511.

04. 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programının Karşılaştırılması¹

Faruk KAYMAN²

Veysel ELKATMIŞ³

APA: Kayman, F. & Elkatmış, V. (2024). 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programının Karşılaştırılması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 61-87. DOI: <https://zenodo.org/record/13822842>

Öz

Bu çalışmanın amacı 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın karşılaştırılması ve değerlendirilmesidir. Bu amaçla yapılan çalışma, hem veri toplama aracı hem de nitel araştırma yöntemi olarak kabul edilen doküman inceleme yöntemiyle yürütülmüştür. Araştırmanın veri kaynağı "2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı" ve "2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı" ile "2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni"dir. Bu veri kaynakları genel ve özel amaçlar, ilk okuma yazma süreçleri, değerler eğitimi, öğrenme alanları (dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma), ölçme ve değerlendirme, bireysel farklılıklara yaklaşım, kazanımlar/öğrenme çıktıları, temalar ve metinler (nitelik, sayı, tür), başlıkları göz önünde bulundurularak betimsel analiz yöntemi ile incelenmiş ve buradan hareketle çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre her iki programın da benzer ve farklı yönlerinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre her iki programın genel ve özel amaçlar, değerler eğitimi, öğrenme alanları, ölçme ve değerlendirme yöntemleri, bireysel farklılıklara yaklaşım, temalar, ders kitaplarında yer alacak metinlerin özellikleri ve metin sayıları bakımından benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir. Bunun yanında 2024 programında ilk okuma ve yazma sürecinde farklılıklar olduğu, dersin hedefi yerine "öğrenme çıktısı", kazanım yerine "süreç bileşeni" ifadesinin kullanıldığı, kazanım sayısının önemli ölçüde arttığı, tema sayısı önceki programla aynı olmasına rağmen toplam tema sayısında azalma olduğu, temaların sınıf düzeylerine göre isimlendirildiği, her bir tema ve çalışma için ayrılan ders saati sayısının belirlendiği, metin sayısının 1. sınıflar için azaltıldığı, metin türlerinin ise çeşitlendirildiği bulgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye yüzyılı maarif modeli, Türkçe dersi öğretim programı, değerlendirme,

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Çalışmada etik kurul izni gerektiren herhangi bir araştırma yapılmamıştır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – İthenticate / İntihal, Oran: %19

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 07.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13822842>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/ Assist. Prof. Hakkari University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education (Hakkari, Türkiye), farukkayman@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7917-7188>, ROR ID: <https://ror.org/oonddb461>, ISNI: 0000 0004 0399 336X, Crossref Funder ID: 100019082

³ Dr. MEB (Kayseri, Türkiye), veysel.elkatmis@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9599-8330>, ROR ID: <https://ror.org/oojga9g46>, ISNI: 0000 0001 2179 4856, Crossref Funder ID: 501100013898

karşılaştırma.

Comparison of 2019 Turkish Lesson Curriculum and 2024 Primary School Turkish Lesson Curriculum⁴

Abstract

The aim of this study is to compare and evaluate the 2019 Turkish Lesson Curriculum with the 2024 Primary School Turkish Lesson Curriculum. For this purpose, the study was carried out with the document review method, which is considered both a data collection method and a qualitative research method. The data sources for the research are the "2019 Turkish Lesson Teaching Curriculum", the "2024 Primary School Turkish Lesson Teaching Curriculum", and the "2024 Turkey Century Education Model Common Text". These data sources include general and specific purposes, initial literacy processes, values education, learning areas (listening/watching, speaking, reading, writing), assessment and evaluation, approach to individual differences, achievements/learning outcomes, themes and texts (qualities, numbers, genres) were examined with the descriptive analysis method, taking into account the titles, and various findings were determined based on this. Various findings were identified based on this examination. According to the findings, both curricula have similarities and differences. It was determined that both curricula show similarities in terms of general and specific objectives, values education, learning areas, assessment and evaluation methods, approach to individual differences, themes, and the features and number of texts to be included in textbooks. In addition, there are differences in the initial reading and writing process in the 2024 program. The expressions "learning outcome" is used instead of the goal of the lesson and "process component" is used instead of achievements. The number of achievements has increased significantly. Although the number of themes is the same as the previous program there is a decrease in the total number of themes. It was found that the themes were named according to their grade levels and the number of lessons hours allocated for each theme and study was determined, the number of texts was reduced for first graders, and text types were diversified.

Keywords: Türkiye Century Education Model, Turkish lesson teaching curriculum, evaluation, comparison.

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest in this study.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: No research requiring ethics committee permission was conducted in the study.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Ithenticatge, Rate: 19%

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 07.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13822842>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Giderek ivme kazanan küreselleşme ile birlikte dünyada toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler insanların yaşam şekillerine, beklentilerine, becerilerine ve ihtiyaçlarına yansımaktadır. Eğitim ve öğretim faaliyetleri insanların bu ihtiyaçlarına cevap vermek durumundadır. Birey ve toplum, varlığını devam ettirebilmek için yaşadığı çağa ayak uydurmak zorundadır. Bu nedenle toplumun gelişmesi için bireyin iyi bir eğitim alması gerekmektedir. Zamanın gereklerine, değerlerine ve hedeflerine uygun bir öğretim programı, bireyin içinde yaşadığı yüzyıla uyum sağlamasını böylece toplumun istenilen doğrultuda yönlendirilmesini temin etmek için oldukça önemlidir. Bu nedenle ülkeler bazı dönemlerde eğitim sistemlerinde yenilenmeye ya da değişime gitmektedirler. Eğitim sisteminin yenilenmesi ya da değişmesi eğitim faaliyetlerinin kılavuzu niteliğinde olan eğitim/öğretim programlarının da güncellenmesini veya değiştirilmesini beraberinde getirebilmektedir.

Eğitim/öğretim programı çocukların ve gençlerin yetişkinlik dönemlerinde her açıdan yetişkin birey olabilmeleri ve bu dönemde yapmaları gerekenleri yapabilme becerisi geliştirmeleri için lazım olan şeylerin bütünü olarak ifade edilmektedir (Bobbit, 2017). Kılınc ve Yenen'e (2020) göre öğretim programları bireyin hayatını daha iyi bir şekilde sürdürebilmesi için ihtiyacı olan bilgi ve becerileri kazanabilmesi amacıyla planlanmaktadır. Bu nedenle birey ve toplumun gelişmesi ve korunması için nitelikli ve güncel eğitim öğretim programlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Özdemir, 2009). Özbay'a (1997) göre dünya üzerindeki hızlı değişime paralel olarak eğitim/öğretim programlarının da güncellenmesi ve bu değişimlere ayak uydurarak değişmesi gerekmektedir.

Öğrenme süreçlerini gündelik hayatla bağdaştırabilmek, toplumsal ve bireysel becerileri geliştirebilmek, analitik ve eleştirel düşünebilmek, olaylar ve olgular karşısında soyut yaklaşımlarda bulunabilmek adına öğretim programı geliştirme çalışmaları yapılmaktadır. Ülkemizde de Cumhuriyet döneminde Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın ilki 1924 tarihinde hazırlanmış (Balcı, Coşkun ve Tamer, 2012), bu tarihten sonra Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda birçok defa güncelleme veya tamamen değişiklik yapılmıştır (Yeşiltaş, Karafilik ve Bakar, 2019). Son olarak 2024 yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli çerçevesinde Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda reform yapılmıştır. Bu reform 2004 yılında yapılan reformdan sonraki en kapsamlı ikinci reformdur denilebilir (Akpınar ve Köksalan, 2024).

Türkçe dersi anlama ve anlatma becerilerine yönelik bir ders olması hasebiyle diğer derslerle de doğrudan ilişkilidir. Çünkü Türkçe dersinde kazanılan anlama ve anlatma kabiliyeti ile diğer derslerdeki anlatılar daha iyi anlaşılabilenkte ya da yazma ve konuşma becerisi ile öğrenci kendini ifade edebilmektedir. Bu nedenle Türkçe dersi okullarda öğretimin temelini oluşturmaktadır (Demirel, 2004). Dolayısıyla Türkçe dersine yönelik bir değişim diğer derslere de yansiyabilmektedir. Demirel (1992) Türkçe dersine yönelik yapılan program geliştirme çalışmalarını ülke için umut verici olarak gördüğünü ifade etmektedir. Akpınar ve Köksalan'a (2024) göre Türk Eğitim Sistemi (TES) iki asırdır bir model arayışındadır ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bu arayışın bir tezahürü olarak görülmektedir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli çerçevesinde öğretim ortamlarından öğretim materyallerine, ölçme-değerlendirmeden öğretim programlarının geliştirilmesine kadar oldukça kapsamlı bir değişiklik yapılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Hem diğer derslerle olan ilişkisi hem de birey ve toplumun millî benliğini koruması ayrıca millî kültürün aktarılması hususundaki rolü bakımında önemi yadsınamayacak olan Türkçe dersinin temel çerçevesini oluşturan öğretim programının incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir (Yeşiltaş, Karafilik ve

Bakar, 2019; Kalaycı ve Yıldırım, 2020). Çünkü öğretim programlarının incelenmesi ve değerlendirilmesi, programlara dair bildirimler sağlayacak ve programın verimliliği ve kalitesine ilişkin bilgi sunacaktır (Duman, 2004). Bunun yanında öğretim programlarının incelenmesi sonucu elde edilen verilerle programın geliştirilmesi, oluşabilecek sorunların tespit edilip sorunlara çözüm bulunabilmesi, programın çıktıları hakkında yorum yapılabilmesi ve yargıya ulaşılabilmesi için gereklidir (Ünal, Coştu ve Karataş, 2004; Bal, 2008; Özdemir, 2009; Sönmez ve Alacapınar, 2015; Ültanır, 2016).

Literatürde Türkçe dersi öğretim programlarının incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik birçok araştırmaya rastlamak mümkündür. Özellikle en kapsamlı reformun yapıldığı 2005 programı ve sonrasında yayımlanan programların araştırmacıların ilgi odağı olduğu görülmektedir. Örneğin Epçaçan ve Erzen (2008) öğretmenlerin ilköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı hakkındaki düşüncelerini tespit etmeye çalışmışlardır. Aynı şekilde Durukan'ın (2013) 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı kazanımlarına ilişkin öğretmen görüşlerini tespit etmeye yönelik çalışma yaptığı görülmektedir. Yangın (2005) çalışmasında 2005 Türkçe dersi programı ile 1981 ve 2000 programlarını karşılaştırmıştır. Altunkeser ve Coşkun (2018) çalışmalarında 2009 ve 2015 yılı öğretim programlarının karşılaştırmasını yapmışlardır. Belet Boyacı ve Güner Özer (2019) çalışmalarında 2005, 2015, 2017 ve 2019 yılı öğretim programlarını 21. yy becerileri açısından incelemişlerdir. Kaya ve Aydın (2024) çalışmalarında 2019 ve 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nı karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Bu çalışmada programların benzer ve farklı yönlerini neler olduğu tespit edilerek açıklanmıştır. Aynı şekilde Memiş ve Kalyoncu (2024) tarafından yapılan çalışmada da 2024 ve 2019 programlarının karşılaştırılmıştır. Çalışmada öncelikle programlardaki ortak unsurlar karşılaştırılmıştır. Sonrasında ise 2024 programının getirmiş olduğu yeniliklerin tanıtımı yapılmıştır. Türkçe dersi öğretim programlarının incelenmesi ve değerlendirilmesine, karşılaştırmalı analizinin yapılmasına, bağlam-girdi-süreç-ürün modeli bağlamında ele alınmasına, kazanımların analizine, genel amaçlar ve beceriler bağlamında değerlendirilmesine yönelik birçok çalışmaya rastlamak mümkündür (Balcı, Coşkun ve Tamer, 2012; Kultubay, 2015; İşeri ve Baştuğ, 2016; Aydın, 2017; Bağcı Ayrancı ve Mutlu, 2017; Kurudayıoğlu ve Soysal, 2019; Büyükalın Filiz ve Yıldırım, 2019; Kaplan ve Demir, 2023; Akpınar ve Köksalan, 2024). Ancak, çalışmanın kapsamını genişletmemek adına tüm çalışmalara burada yer verilmemiştir. Yapılan literatür taramasında 2024 yılı İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı ile ilgili herhangi bir değerlendirme ve inceleme çalışmasına rastlanmamıştır. Bu bakımdan çalışmanın literatürde bir boşluğu dolduracağı, Türkçe öğretmenleri ile sınıf öğretmenlerine, alanda çalışma yapacak araştırmacılara ve Millî Eğitim Bakanlığı program geliştirme çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019 TDÖP) ile 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (2024 TDÖP) karşılaştırılması ve değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndan hangi yönleri ile ayrılmaktadır?
- 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın benzer yönleri nelerdir?
- 2024 İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı ne tür yenilikler getirmektedir?

Yöntem

Araştırmanın modeli

Bu çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan 2019 TDÖP ile 2024 İlkokul TDÖP, doküman incelemesi yöntemine göre incelenmiştir. Nitel araştırmalarda doküman incelemesi hem veri toplama aracı hem de tek başına bir araştırma yöntemi olarak kabul edilmektedir. Doküman incelemesi yönteminde araştırma yapılan olgu ile ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin analizi yapılarak bulunan sonuçlar nitel ya da nicel olarak rapor edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Veri Kaynağı

Çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2019 yılında yayımlanan “Türkçe Dersi Öğretim Programı”, 2024 yılında yayımlanan “İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı” ve “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni” veri kaynağı olarak ele alınıp analiz edilmiştir. Çalışmada incelenen üç doküman da Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının resmî internet sitesinden elde edilerek incelenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının resmi internet sitesinden edinilen 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı (MEB, 2019), 2024 İlkokul Türkçe Dersi öğretim Programı (MEB, 2024a) ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni (MEB, 2024b) doküman incelemesi tekniğı ile analiz edilmiştir.

Çalışmada araştırmacılar öncelikle programların hangi başlıklara göre inceleneceğini belirlemişlerdir. Buna göre programların genel ve özel amaçlar, ilk okuma yazma süreçleri, değerler eğitimi, öğrenme alanları (dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma), ölçme ve değerlendirme, bireysel farklılıklara yaklaşım, kazanımlar/öğrenme çıktıları, temalar ve metinler (nitelik, sayı, tür), açısından incelenmesine karar verilmiştir. Ardından Türkçe dersi öğretim programları ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni araştırmacılar tarafından ayrı ayrı incelenmiştir. İncelemeler esnasında adı geçen başlıklara göre notlar alınmıştır. Elde edilen bu notlar benzerlik ve farklılıklarına göre karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Araştırmacılar veri kaynaklarını oluşturan dokümanları analiz ederken betimsel analiz yöntemini kullanmışlardır. Buna göre dokümanlar araştırmanın soruları doğrultusunda önceden belirlenen başlıklara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. Ardından karşılaştırma ve neden-sonuç ilişkisi kurma yoluna gidilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırmada da verilerden elde edilen bulgular öncelikle araştırmacılar tarafından önceden belirlenmiş başlıklara göre tablolastırılmış, her tablo kendi altında yorumlanmış, daha sonra karşılaştırmalar yapılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliğı sağlamak için tarafsız olunması oldukça önemlidir. Bunun için araştırmacının çeşitleme yöntemlerine ya da bazı teyit yöntemlerine başvurması gerekebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada da geçerliliğın sağlanması için araştırmacılar üzerinde çalışılan dokümanları birbirinden bağımsız şekilde analiz etmiş daha sonra analiz sonuçlarında fikir birliğı sağlanan maddeler bulgulara eklenmiştir. Son olarak meslektaş teyidi sağlamak adına bulguların

hususlar Türkçe öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde görev yapan 2 öğretim üyesinin görüşüne sunulmuş, bu görüşler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Çalışmada geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için yapılan bir diğer yöntem de bulguların teyit edilebilmesi için farklı zaman dilimlerinde incelenen dokümanlara geri gidilmiş ve bulguların tutarlılığı gözden geçirilmiştir. Geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için başvuru bir diğer adım da veri kaynağının açık bir biçimde tanımlanması ve verilerin nasıl analiz edildiği ile ilgilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada da araştırmaya konu olan dokümanların neler olduğu ve temin edildikleri kaynaklar ve analiz yöntemleri ilgili başlıklar altında açıklanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde 2019 TDÖP ile 2024 TDÖP, ilgili programlarda yer alan bazı başlıklar altında karşılaştırılmıştır. Başlıklara geçmeden önce birkaç genel değerlendirme yapmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Buna göre 2019 TDÖP 1. sınıftan 8. sınıfa kadar bir bütün olarak düşünülerek hazırlanmışken 2024 TDÖP ise 1-4. sınıflar (ilkokul) ve 5-8. sınıflar (ortaokul) olarak ayrı ayrı hazırlanmıştır. Bu nedenle 2024 TDÖP'te daha ayrıntılı bilgilere ve açıklamalara yer verildiği görülmektedir.

Programda Erdem-Değer-Eylem (EDE) modeli üzerinde durulduğu görülmektedir. Öğrencilerin olumlu değerleri ve erdemleri benimseyip günlük yaşamlarında eyleme dökmelerini amaçlayan bu modelde teorik bilgi ile pratiği birleştirerek değerlerin içselleştirilmesi ve davranışa dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni'nde (ÖPOM) EDE modeliyle "eylemlerden değerlere, değerlerden erdemli insana, erdemli insandan ise nihai hedef olan 'Huzurlu Aile ve Toplum' ile 'Yaşanabilir Çevrede Huzurlu İnsan'a ulaşma'nın hedeflendiği ifade edilmektedir (MEB, 2024b).

Ayrıca program sonunda ölçme ve değerlendirme çalışmaları sırasında kullanılacak bazı formlara yer verilmiştir. Öğretmenlere ve eğitimcilere pratik ve standart araçlar sunarak öğrencilerin öğrenme süreçlerini ve kazanımlarını objektif ve sistematik bir şekilde değerlendirmelerine olanak tanınması bakımından program sonuna eklenen bu formların önemli olduğu düşünülmektedir.

Programların (1-4. Sınıflar) Genel ve Özel Amaçlar Açısından Karşılaştırılması

2019 TDÖP'te "Öğretim Programlarının Perspektifi" başlığı altında eğitim siteminin temel amacının "değerlerimiz ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmek" (MEB, 2019: 4) olduğu belirtilmiştir. Bu, eğitim yaklaşımının, öğrencilerin sadece akademik bilgi edinmesini değil, aynı zamanda etik ve kültürel değerlerle donanmış, yetkin bireyler olarak yetişmesini hedeflediğini göstermektedir. 2024 TDÖP'te ise "Dil becerileri olan dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma ile 'Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli' içerisinde yer alan beceriler, eğilimler, değerler ve okuryazarlıklar bir bütün olarak harmanlanmıştır. Böylelikle yalnızca medeniyete uyum sağlayan bir nesil değil, etkin olarak medeniyet kurucusu ve geliştiricisi bilge nesiller yetiştirmeyi hedefleyen eğitim yaklaşımımız doğrultusunda ahlaki, erdemli, milleti ve insanlık için iyi, doğru, faydalı ve güzel olanı yapmayı ideal edinmiş öğrenci profili modeline destek sağlamak hedeflenmiştir." (MEB, 2024a: 4) denilmektedir. Buna göre 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda, dil becerilerinin (dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma) "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" ile bütünleştirildiği belirtilmiştir. Bu model, öğrencilere sadece medeniyete uyum sağlama becerisi kazandırmakla kalmayıp aynı zamanda

medeniyet kurucusu ve geliştiricisi olabilecek bilge nesiller yetiştirmeyi amaçlayan bir eğitim yaklaşımını benimsemektedir. Bu kapsamda öğrencilerin ahlaklı, erdemli, millet ve insanlık için iyi, doğru, faydalı ve güzel olanı yapmayı ideal edinen bireyler olarak gelişmeleri hedeflenmektedir.

2019 ve 2024 programlarının özel amaçlar bölümü incelendiğinde her iki programın da Türk eğitim sisteminde dil becerilerinin önemini ve bütüncül bir eğitim yaklaşımını vurguladığı, farklı modeller ve yaklaşımlar benimsenerek belirlenen hedeflere ulaşmanın amaçlandığı görülmektedir. 2019 programı temel dil becerilerinin yanı sıra tematik bir yaklaşım ile öğrencilerin bilişsel gelişimine odaklanmakta, 2024 programı ise daha yenilikçi ve medeniyet kurucusu nesiller yetiştirmeyi amaçlayan bir model sunmaktadır.

2019 ve 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programları, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde belirtilen "Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri" esas alınarak hazırlanmıştır. Bu programlarda yer verilen ve öğrencilere kazandırılması hedeflenen özel amaçlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. 2019 ve 2024 TDÖP'ün Özel Amaçlar Bakımından Karşılaştırılması

Kriterler	2019 Programı	2024 Programı	Benzerlikler	Farklılıklar
Dinleme/İzleme, Konuşma, Okuma ve Yazma Becerileri	Dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi	Dört temel dil becerisini (dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma) geliştirmeleri	Her iki programda da bu dört temel dil becerisinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.	-
Türkçeyi Bilinçli, Doğru, Etkili Kullanma	Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarının sağlanması	Türkçeyi bilinçli, doğru, etkili ve üretken kullanarak dil bilinci ve zevkine ulaşmaları	Türkçeyi bilinçli, doğru kullanma vurgusu her iki programda da mevcuttur.	2019 programında "özenli" kullanma; 2024 programında "üretken" kullanma vurgusu yapılmıştır.
Söz Varlığını Zenginleştirme	Okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşma	Söz varlıklarını zenginleştirmeleri	Söz varlığını zenginleştirme her iki programda da amaçlanmıştır.	-
Okuma Yazma Sevgisi ve Alışkanlığı Kazanma	Okuma yazma sevgisi ve alışkanlığının kazanmalarının sağlanması	Okuma yazmaya karşı olumlu tutum geliştirmeleri	-	2019 programında sevgi ve alışkanlık kazandırma, 2024'te olumlu tutum geliştirme
Duygu, Düşünce ve Hayal Dünyasını Geliştirme	Duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması	-	-	2019 programında vurgulanmış, 2024 programında yoktur.
Sözlü ve Yazılı İfade Becerileri	Duygu ve düşünceleri ile bir konudaki görüşlerini veya tezini sözlü ve yazılı	-	-	2019 programında vurgulanmış,

	olarak etkili ve anlaşılır biçimde ifade etmelerinin sağlanması			2024 programında yoktur.
Bilgiyi Araştırma ve Kullanma	Bilgiyi araştırma, keşfetme, yorumlama ve zihinde yapılandırma becerilerinin geliştirilmesi	Bilginin kaynağını ve doğruluğunu sorgulayarak bilgiye ulaşma, bilgiyi düzenleme ve kullanma becerisini geliştirmeleri	Bilgiyi araştırma, kullanma becerilerinin geliştirilmesi her iki programda da vurgulanmıştır.	—
Eleştirel Düşünme	Okuduklarını anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerinin ve sorgulamalarının sağlanması	Bilginin kaynağını ve doğruluğunu sorgulama	Eleştirel düşünme ve sorgulama becerisi her iki programda da vurgulanmıştır.	—
Değerler Eğitimi	Millî, manevi, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi	Millî, manevi, ahlaki, tarihî, kültürel ve sosyal değerleri içselleştirmeleri, millî duygu ve düşüncelerini güçlendirmeleri	Millî, manevi, ahlaki, tarihi, kültürel ve sosyal değerlere önem verilmesi ve bu değerlerin güçlendirilmesi her iki programda da vurgulanmıştır.	—
Estetik ve Sanatsal Değerler	Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla estetik ve sanatsal değerleri fark etmelerinin ve benimsemelerinin sağlanması	Türk, dünya kültür ve sanat eserleri aracılığıyla estetik ve sanatsal değerleri fark etmeleri ve benimsemeleri	Estetik ve sanatsal değerlerin fark edilmesi ve benimsenmesi her iki programda da vurgulanmıştır.	—
İlk Okuma Yazma Becerileri	—	İlk okuma yazma becerilerini kazanmaları	—	2024 programında vurgulanmış, 2019 programında yoktur.
Akademik ve Sosyal Yaşam Kolaylığı	—	Akademik ve sosyal yaşamını kolaylaştıracak nitelikte temel dil becerilerini edinmeleri	—	2024 programında vurgulanmış, 2019 programında yoktur.
Değerler, Eğilimler ve Beceri Gelişimi	—	Dil becerilerini değer, eğilim ve diğer beceriler bağlamında bütüncül olarak geliştirmeleri	—	2024 programında vurgulanmış, 2019 programında yoktur.
Bilgi ve Deneyim Kullanımı	—	Bilgi ve deneyimlerini işe koşarak dört temel dil becerisini geliştirmeleri	—	2024 programında vurgulanmış, 2019 programında yoktur.

Tablo 1 incelendiğinde, her iki programın çeşitli benzerlik ve farklılıklarının olduğu görülmektedir.

Benzerlikler, Türkçe eğitiminin temel hedeflerinde ortak noktaların olduğunu, farklılıklar ise her iki metnin farklı vurgu ve önceliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Programların İlk Okuma Yazma Öğretim Süreci Açısından Karşılaştırılması

2019 Programında ilk okuma yazma öğretimi sürecinde “Ses Esaslı İlk Okuma Yazma Öğretimi”nin benimsendiği vurgulanmıştır (MEB, 2019). “Ses Esaslı İlk Okuma Yazma Öğretimi” ile öğrencilere temel okuma ve yazma becerilerinin kazandırılması amaçlanmıştır. Programa göre bu süreçte, öğrencilerin harfleri tanınması, doğru seslendirmesi ve yazması sağlanır. Ayrıca, okuma-yazma etkinlikleriyle öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerinin geliştirilmesine odaklanılır. Program, öğrencilere eğitici ve eğlenceli etkinliklerle okuma yazma sürecini sevdirmeyi hedefler. Öğretmenlerin, öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alarak çeşitli materyal ve yöntemlerle okuma yazma öğretimi planlaması ve uygulaması teşvik edilir. 2019 TDÖP’e göre ilk okuma yazma öğretimi sürecinde aşağıdaki harflerin ve harf gruplarının sırası gözetilerek öğretim yapılmalıdır:

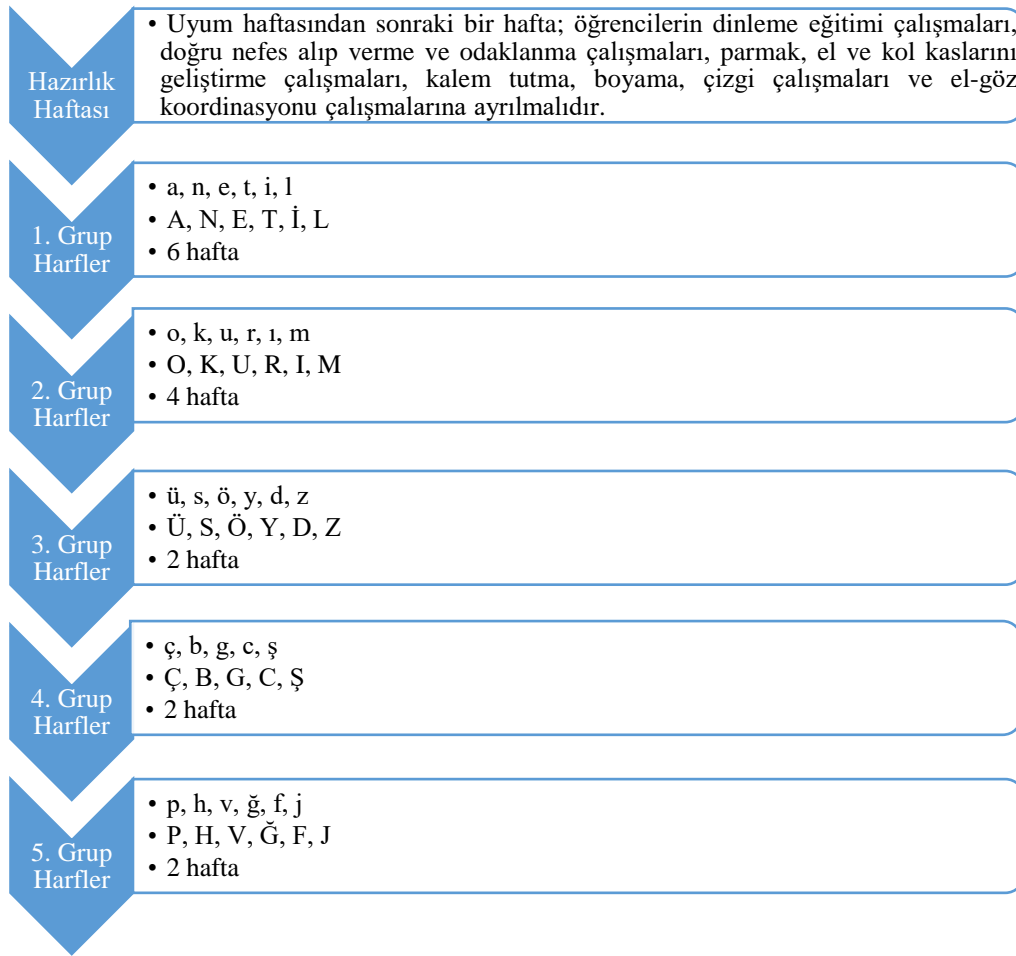
Tablo 2. Dik Temel Yazı Harf Grupları

1. Grup	e, l, a, k, i, n	E, L, A, K, İ, N
2. Grup	o, m, u, t, ü, y	O, M, U, T, Ü, Y
3. Grup	ö, r, ı, d, s, b	Ö, R, I, D, S, B
4. Grup	z, ç, g, ş, c, p	Z, Ç, G, Ş, C, P
5. Grup	h, v, ğ, f, j	H, V, Ğ, F, J

2019 programında ilk okuma yazma öğretimi sürecinde bu harflerin ve harf gruplarının neden bu sıralamaya göre öğretilmesi gerektiğine değinilmemiştir. Ayrıca programda yazı defterinin özellikleri belirtilmekte, defterin dört çizgi ve üç aralıktan oluşan bir yapıya sahip olması ve satır aralıklarının 4 5 4 oranında ve en az 1,3 cm genişliğinde olması gerektiği vurgulanmaktadır.

2024 programında “Ses Esaslı İlk Okuma Yazma Öğretimi” süreciyle ilgili daha detaylı bilgilere yer verildiği söylenebilir. Programda harf gruplarından bahsedilirken bu grupların öğretimi için öngörülen süreler de belirtilmiştir. Bunun yanında harflerin ve harf gruplarının öğretim sırası değişmiş, harflerin öğretim sırası belirlenirken nasıl bir yol izlendiği şöyle ifade edilmiştir: “Harf gruplarının oluşturulmasında kolay sesletim, kullanım sıklığı, yazım kolaylığı, sözcük üretimi, harflerin sesleri ve formları dikkate alınmıştır.” (MEB, 2024a: 7). 2019 programından farklı olarak, programda öğrencilerin yazı yazarken nasıl bir fiziksel durum içinde olmaları gerektiği görsellerle açıklanmıştır. Bunun yanında okuma yazma öğretimi sürecinde kullanılacak yazı defterinin, üç çizgi ve iki aralıktan oluşması gerektiği belirtilmiştir. Yazı yazılacak alanın satır aralıklarının 1 cm genişliğinde olması, satır dizgesindeki iki çizginin yatay kesintili bir kılavuz çizgisi ile tam ortadan ayrılması ve bu ayrımın 0,5 cm boşluk bırakılarak yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, iki satır dizgesi arasında 1 cm boşluk bırakılması gerektiği ifade edilmiştir.

2024 programına göre ilk okuma yazma süreci, harf grupları ve öngörülen süreler Şekil 1’de verilmiştir:

Şekil 1. İlk Okuma Yazma Süreci, Harf Grupları Ve Öngörülen Süreler

Programların (1-4. Sınıflar) Değerler Eğitimi Açısından Karşılaştırılması

2019 TDÖP'te "Değerlerimiz" başlığı altında eğitim sisteminin temel değerleri ve bu değerlerin öğretim programlarına nasıl entegre edildiği açıklanmaktadır. Eğitim sistemi, bireylerin uygun ahlaki kararlar alabilme ve bunu davranışlarına yansıtabilme yetkinliğini kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu değerler, ayrı bir program veya ünite olarak değil, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır. "Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik" gibi "kök değerler" eğitim sürecinde ele alınmaktadır. 2024 TDÖP'te ise değerler ayrı bir başlık altında ele alınmamış, bu değerler "İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Yer Alan Sınıf Düzeylerine Ait Temalar" başlığı altında temalarla ilgili açıklamalar incelenerek ortaya çıkarılmıştır. Buna göre 2024 TDÖP'te yer alan değerler şunlardır: "Adalet, çalışkanlık, dostluk, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik".

Böylelikle 2019 TDÖP'te 10 değer, 2024 TDÖP'te ise 13 değer yer almıştır. 2019 TDÖP'te yer alan "öz denetim, sabır, yardımseverlik" değerlerine 2024 TDÖP'te yer verilmediği; 2024 TDÖP'e "çalışkanlık, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük" değerlerinin eklendiği görülmektedir. 2024 TDÖP'teki bir diğer değişiklik hangi temalarda hangi değerlere yer verileceği ile ilgilidir.

Programların (1-4. Sınıflar) Öğrenme Alanları Açısından Karşılaştırılması

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda öğrenme alanları, dil becerilerinin farklı yönlerini kapsayan bir yapı içerisinde ele alınır. Bu programda öğrenme alanları, *dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma* becerilerini içerecek şekilde düzenlenmiştir. Okuma öğrenme alanı kendi içinde *okumaya hazırlık, akıcı okuma, anlama* alt başlıklarından oluşmaktadır. Her bir öğrenme alanı, öğrencilerin dil yetkinliklerini geliştirmeyi hedefleyen çeşitli kazanımlarla desteklenir. Öğrenme alanları, öğrencilerin bu becerileri geliştirirken aynı zamanda eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcı düşünme gibi üst düzey bilişsel becerilerini de destekler. Program, tematik bir yaklaşımla hazırlanmış olup, öğrencilerin okuma ve yazma becerilerini metin içi, metin dışı ve metinler arası okuma yoluyla geliştirmelerine yönelik kazanımları içerir. Bu yapı, dil becerilerinin yanı sıra öğrencilerin millî, manevî, ahlaki, tarihî, kültürel ve sosyal değerlere önem vermelerini, millî duygu ve düşüncelerini güçlendirmelerini amaçlar. Ayrıca, öğrencilerin estetik ve sanatsal değerlere duyarlılık kazanmalarını da hedefler. Öğrenme alanlarının bu şekilde yapılandırılması, öğrencilerin dört temel dil becerisini bir bütün olarak geliştirmelerine olanak tanırken aynı zamanda bu becerileri günlük yaşamda etkili ve bilinçli bir şekilde kullanmalarını sağlar. 2024 TDÖP'te aynı öğrenme alanlarının yer aldığı görülmektedir. Bu öğrenme alanları "alan becerileri" şeklinde ve "İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın Yapısı" ile "İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Yer Alan Sınıf Düzeylerine Ait Temalar" başlıkları altında geçmektedir.

Bunun yanında 2019 TDÖP'te Türkiye Yetkinlikler Çerçevesi (TYÇ) kapsamında bazı yetkinlikler yer almaktadır. Bu çerçeve, dil becerilerinin geliştirilmesini, öğrencilerin akademik ve sosyal yaşamlarını kolaylaştıracak temel yetkinlikleri edinmelerini amaçlamaktadır. Ayrıca öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme ve bilgiye erişim gibi becerilerinin geliştirilmesi de vurgulanmaktadır. Programda, TYÇ ile uyumlu olarak öğrencilere kazandırılması hedeflenen yetkinlikler şunlardır: "*Ana dilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim / teknolojiye temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade.*" Öğretim programı, TYÇ'ye dayalı olarak yapılandırılmış ve bu çerçevenin eğitimdeki uygulamalarına yer verilmiştir. 2024 TDÖP'te ise TYÇ'ye değinilmediği ve yetkinliklerle ilgili herhangi bir açıklamanın yer almadığı görülmektedir.

Programların (1-4. Sınıflar) Ölçme ve Değerlendirme Açısından Karşılaştırılması

2019 TDÖP'te ölçme ve değerlendirmeden iki ayrı başlık altında bahsedilmiştir. Buna göre her birey benzersiz olduğundan öğretim programlarının ve bunlara bağlı ölçme ve değerlendirme süreçlerinin "herkese uygun" ve "herkes için geçerli ve standart olması" insan doğasına aykırıdır. Bu nedenle, ölçme ve değerlendirme süreçlerinde çeşitlilik ve esneklik esastır. Öğretim programları yol gösterici olmasına rağmen, tüm ölçme ve değerlendirme unsurlarını kapsamaması beklenemez. Eğitimde çeşitlilik, birçok iç ve dış dinamikten etkilendiği için ölçme ve değerlendirme uygulamalarının etkililiği öğretim programlarından ziyade öğretmenlerin ve eğitim uygulayıcılarının yaratıcılığına bağlıdır. Bu noktada, öğretmenlerden özgün ve yaratıcı yaklaşımlar beklenir (MEB, 2019).

Yine bu programda ölçme ve değerlendirme uygulamalarının sürekli olması gerektiği, öğretim öncesi, sırası ve sonunda yapılacak değerlendirmelerin farklı amaçlara hizmet ettiği belirtilmektedir. İlkokul 1-3. sınıflarda süreç ve performans temelli bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğine, bu sınıf düzeylerinde bilişsel, psikomotor ve duyuşsal becerilerin değerlendirilmesi için çeşitli formları kullanmanın önemine değinilmektedir. Öğrencilere düzenli ve yapıcı geri bildirim verilmesinin, öz değerlendirme becerisinin

kazandırılmasının ve performans çalışmaları ile projelerin kullanılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. 4-8. sınıflarda ise sürecin yanı sıra sonuç odaklı ölçme ve değerlendirme yaklaşımının benimsenmesi, yazılı sınavların zengin içeriklerle yapılandırılması ve üst düzey bilişsel becerilerin ölçülmesine olanak tanıyacak soruların hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, dil becerilerinin değerlendirilmesinde öğrenci ürün dosyaları ve elektronik portfolyoların kullanılabilmesi belirtilmektedir (MEB, 2019).

2024 TDÖP'te ölçme ve değerlendirme "öğrenme kanıtları" olarak ifade edilmektedir. Programda "ölçme ve değerlendirme" ifadesi de kullanılmakta, bazı yerlerde ise parantez içinde verilmektedir. Ölçme ve değerlendirme anlayışının "İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın Uygulanmasına İlişkin Esaslar" ve "Türkçe Öğretim Sürecinin Uygulanmasına İlişkin Esaslar" başlıkları altında birer paragrafla açıklandığı görülmektedir. Buna göre ölçme ve değerlendirme yöntemleri öğrencilerin yetenekleri, ihtiyaçları ve özel durumlarına göre çeşitlendirilmelidir. Öğrencilerin bilgi ve becerilerinin değerlendirilmesinde ilgi çekici ve günlük yaşamla ilgili problemler işe koşulmalıdır. Ayrıca, öğrencilere yargılayıcı olmayan ve motive edici geri bildirimler verilmeli ve dijital teknolojiler ile oyunlardan faydalanılmalıdır. Bununla birlikte "ölçme ve değerlendirme, öğrenme-öğretme sürecinin bir parçası olarak ele alınmalıdır. Dört temel dil becerisinin gelişimine uygun ölçme ve değerlendirme uygulamaları yapılmalıdır. Öğrenme-öğretme sürecinde süreç ve sonuç değerlendirmeye dönük araçlarla değerlendirme uygulamaları yapılmalı ve öğrencilerin eksik/ yanlış öğrenmeleri belirlenerek dönüt verilmelidir." (MEB, 2024a). Bunun yanında 2024 ÖPOM'da ayrı bir başlık altında ölçme ve değerlendirmeden geniş bir şekilde bahsedilmiştir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında 2019 TDÖP ile 2024 TDÖP arasında ölçme ve değerlendirme yaklaşımları bakımından çeşitli benzerlikler ve farklılıklar olduğu söylenebilir. Bunlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. 2019-2024 TDÖP'ün Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

		Programlar
1	Ölçme ve değerlendirmenin sürekli olmasının önemine vurgu yapılır. Öğrencilerin bilgi ve becerilerini ne ölçüde edindiklerini belirlemek için öğretim öncesinde, sırasında ve sonrasında değerlendirme yapılması gerektiği belirtilir.	2019/ 2024
2	Öğrencilere yönelik geri bildirimlerin yapıcı ve motive edici olması gerektiği vurgulanır. Geri bildirimlerin öğrencilerin öğrenme sürecine katkıda bulunması ve onları motive etmesi esastır.	2019/2024
3	Çeşitli ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanımı önerilir. Hem süreç hem de performans temelli yaklaşımlar benimsenmiştir.	2019/2024
4	Öğrencilerin sadece bilişsel değil, aynı zamanda psikomotor ve duyuşsal becerilerinin de değerlendirilmesi gerektiği belirtilir.	2019 / 2024
5	Öğrencilere kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu almayı, öğretmeyi ve öz değerlendirme becerilerini geliştirmeyi vurgular. Bu, öğrencilere öz değerlendirme formları vererek ya da belirli sorular sorarak sağlanır.	2019
6	Her bir temada hangi ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanılacağına dair daha detaylı açıklamalar bulunur. Bu durum öğretmenler için rehberlik sağlarken değerlendirme süreçlerinin standardizasyonunu da artırır.	2024
7	Özellikle 4-8. sınıflarda yazılı sınavların yapılandırılmasında öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerini kullanmalarını gerektiren maddelerin hazırlanması önerilir. Bu maddelerin, yazılı ve görsel unsurlarla zenginleştirilmesi gerektiği belirtilir.	2024
8	Dijital teknolojilerin ve oyunların kullanımı önerilir. Öğrencilerin değerlendirilmesinde dijital araçların etkin bir şekilde kullanılması gerektiği vurgulanır.	2024

Programların (1-4. Sınıflar) Bireysel Farklılıklara Yaklaşım Açısından Karşılaştırılması

Eğitim öğretim sürecinde bireysel farklılıklara dikkat etmek, her öğrencinin benzersiz yetenekleri, öğrenme hızları, ilgi alanları ve ihtiyaçları olduğunu kabul etmek ve bu doğrultuda eğitim yöntemlerini uyarlamak önem arz etmektedir. Bireysel farklılıklara dikkat eden bir eğitim sistemi, her öğrencinin potansiyelini en üst düzeye çıkarmayı hedefler ve böylece hem bireysel hem de toplumsal gelişime önemli katkılar sağlar.

2019 TDÖP'te farklı öğrenme hızları ve tarzları göz önünde bulundurularak çeşitli öğretim yöntemleri önerilir. Bu sayede, her öğrencinin bireysel öğrenme ihtiyaçlarına uygun öğretim süreçleri planlanır. Öğretim öncesinde, sırasında ve sonrasında yapılan değerlendirmelerle, öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçları ve seviyeleri belirlenir. Bu sürekli değerlendirme, öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini tanımlamak ve onlara uygun öğretim stratejileri geliştirmek için kullanılır. Ayrıca öğrencilere, kendi öğrenme süreçlerini değerlendirme ve farkındalık kazanma imkânı tanınır. Bu, öğrencilerin kendi öğrenme sorumluluklarını üstlenmelerini teşvik eder. Öğrencilere, "Bu etkinlikten ne öğrendiniz?" gibi sorular sorularak kendi performanslarını değerlendirmeleri teşvik edilir.

2024 TDÖP'te dijital teknolojiler ve oyun tabanlı öğrenme araçlarının kullanılması teşvik edilir. Bu yöntemler, öğrencilerin bireysel ilgi ve ihtiyaçlarına hitap ederek öğrenme sürecini daha ilgi çekici ve motive edici hale getirir. Bunun yanında program, her bir temada hangi ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanılacağına dair ayrıntılı açıklamalar sunar. Bu, öğretmenlerin öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alarak değerlendirme yapmalarını kolaylaştırır. Öğrencilere verilen geri bildirimlerin yargısal nitelikte olmaması, aksine motive edici olması gerektiği vurgulanır. Bu yaklaşım, öğrencilerin bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurarak onların öğrenme süreçlerine olumlu katkıda bulunmayı amaçlar. Ayrıca programda öğrencilerin yeteneklerine, ihtiyaçlarına ve özel durumlarına göre ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin çeşitlendirilmesi gerektiği belirtilir. Bu, her öğrencinin bireysel farklılıklarının dikkate alınmasını ve öğrenme sürecine esneklik kazandırılmasını sağlar. Bununla birlikte 2024 ÖPOM'da Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli program tasarımı bileşenleri içinde "Farklılaştırılmış Öğretim" başlığına yer verilmekte, programla "yarıştıran ve ayrıştıran değil bireysel farklılıklara duyarlı, nitelikli bir çeşitliliğin sağlanması"nın hedeflendiği belirtilmektedir. Ayrıca programda yer alan "Zenginleştirme" ve "Destekleme" başlıklarının bu hedefe hizmet ettiği görülmektedir. Buna göre, "zenginleştirme, akranlarına göre daha ileri düzeyde olan öğrenciler için tasarlanmış bir stratejidir. Bu strateji; öğretim programının ötesinde, genişletilmiş ve derinlemesine öğrenme fırsatları sağlayarak öğrencilerin bilgi ve becerilerini mümkün olan en üst düzeyde geliştirmeyi amaçlar." (MEB, 2024b: 67). Destekleme ise "öğrenme sürecinde daha fazla zaman ve tekrara ihtiyaç duyan öğrenciler için içerik, süreç, ürün ve öğrenme ortamındaki uyarlamaları kapsar." (MEB, 2024b: 69).

2019 ve 2024 programlarına bakıldığında her iki program da bireysel farklılıkların önemine vurgu yapmaktadır. 2019 programı, farklı öğrenme hızları ve tarzlarına uygun öğretim yöntemleri ile sürekli değerlendirmeyi ön planda tutarken 2024 programı dijital teknolojiler ve oyun tabanlı öğrenme gibi modern yaklaşımlar ile bireysel farklılıkları ele alır. Her iki program da öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamayı ve onlara en uygun öğrenme ortamını sağlamayı hedeflemektedir.

Programların (1-4. Sınıflar) Kazanımlar/Süreç Bileşenleri ve Öğrenme Çıktıları Açısından Karşılaştırılması

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda kazanımlar, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine yönelik hedefler olarak detaylandırılmıştır. Bu kazanımlar, dört temel dil becerisi olan dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma başlıkları altında düzenlenmiştir. Her bir dil becerisi için belirlenen kazanımlar, öğrencilerin seviyelerine göre sınıflandırılmış ve aşamalı olarak karmaşıklığı artırılan hedefler şeklinde sunulmuştur. Kazanımların uygulanması sırasında göz önünde bulundurulması gereken noktalar, ilgili kazanımların altında açıklama olarak verilmiştir. Ayrıca, her sınıf düzeyine özgü dikkat edilmesi gereken sınırlamalar da kazanım açıklamalarında belirtilmiştir.

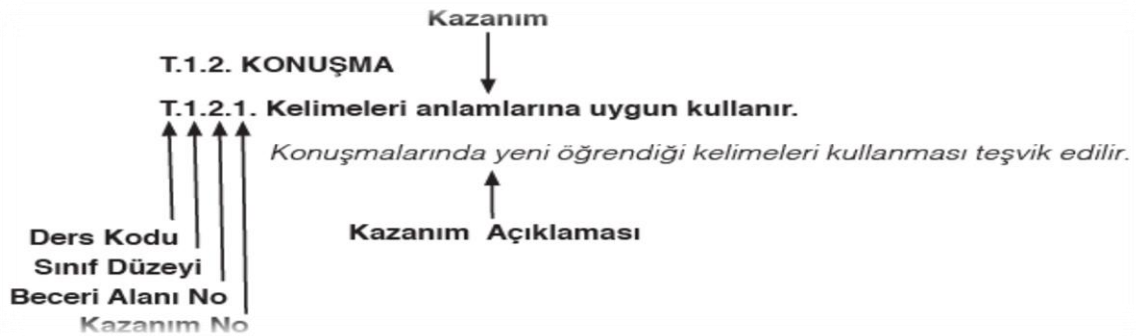
2019 TDÖP'te 1-4. sınıflar seviyesinde kaç kazanıma yer verildiği Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. 2019 TDÖP'te Öğrenme Alanlarına Göre Kazanım Sayıları

Sınıflar	Dinleme/İzleme	Konuşma	Okuma	Yazma	Toplam
1. Sınıf	11	4	19	13	47
2. Sınıf	9	4	19	14	46
3. Sınıf	13	6	28	17	64
4. Sınıf	13	6	37	22	78
Toplam	46	20	103	66	235

Tablo 4'e göre dinleme/izleme alanında 46, konuşma alanında 20, okuma alanında 103, yazma alanında 66 kazanıma yer verilmiştir. En çok kazanımın okuma, en az kazanımın konuşma becerisi alanında olduğu görülmektedir.

2019 TDÖP'te kazanımların yapısına Şekil 2'de yer verilmiştir (MEB, 2019: 19):

Şekil 2. 2019 TDÖP'te Kazanımların Yapısı

2024 TDÖP'te dersin hedefleri yerine "öğrenme çıktısı", öğrenme çıktısı altında yer alan kazanımlar ise "süreç bileşeni" olarak ifade edilmektedir. 2024 ÖPOM'da öğrenme çıktısı ve süreç bileşenlerinin yapılandırılma süreci şöyle ifade edilmektedir:

"Öğretim programlarının öğrenme çıktıları belirlenirken dersin ünitesine/temasına/öğrenme alanına ait içerik çerçevesi ile hangi alan becerileri ya da kavramsal becerilerin süreç bileşenleri ile birlikte etkinliğe dönüştürüleceğine karar verilmiştir. Becerilere ait süreç bileşenleri, ilgili ünite/tema/öğrenme

alanı kapsamındaki bilgi kümesiyle birleştirilerek öğrenme çıktılarının süreç bileşenlerini oluşturmak üzere öğretim programlarında yeniden ifade edilir. Süreç bileşenleri yapılandırılırken konu ve bilginin yapısı, sınıf düzeyi ve öğrencilerin özellikleri dikkate alınmıştır. Bu yönüyle öğrenme çıktıları süreç temellidir; öğrencilerin bütüncül gelişimini, süreçteki ilerlemesini nitelik ve nicelik kapsamında ölçülebilir kılmaktadır. Öğrenme çıktılarının programın konuları kapsamında dikey ve yatay olarak düzeye uygunluk, ön koşulluluk ve karmaşıklık açısından bağlantılı olmasına önem verilmiştir. Öğrenme çıktıları, öğretim programlarının genel amaçları ve ilgili dersin öğretim programının özel amaçları ile tutarlı bir şekilde belirlenmiştir. Bu çerçevede belirlenen öğrenme çıktıları, gözlenebilir ve ölçülebilir eylemler olarak ifade edilmiştir.” (MEB, 2024b: 49).

2024 TDÖP’te 1-4. sınıflar seviyesinde yer verilen öğrenme çıktısı ve süreç bileşenlerinin dağılımı Tablo 5 ve Tablo 6’da sunulmuştur:

Tablo 5. 2024 TDÖP’te 1-4. Sınıflar Öğrenme Çıktısı Dağılımı

Sınıflar	Dinleme/İzleme	Konuşma	Okuma	Yazma	Toplam
1. Sınıf	4	4	5	4	17
2. Sınıf	5	5	5	5	20
3. Sınıf	5	5	5	5	20
4. Sınıf	5	5	5	5	20
Toplam	19	19	20	19	77

Tablo 5 incelendiğinde 1. sınıfta 17, diğer sınıflarda ise yirmişişer öğrenme çıktısına yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanları bağlamında ise öğrenme çıktıları sınıf düzeylerine dengeli bir şekilde dağıtılmıştır.

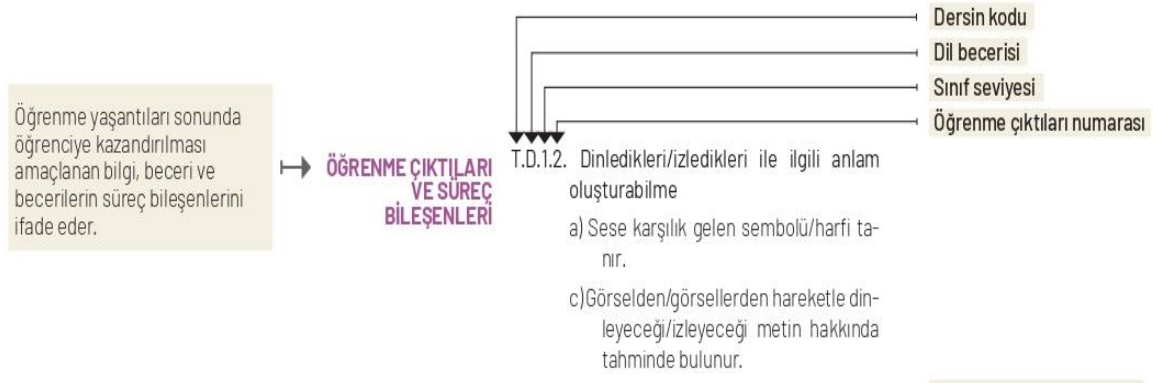
Tablo 6. 2024 TDÖP’te 1-4. Sınıflar Süreç Bileşenleri Dağılımı

Sınıflar	Dinleme/İzleme	Konuşma	Okuma	Yazma	Toplam
1. Sınıf	21	26	19	34	100
2. Sınıf	20	31	21	34	106
3. Sınıf	26	36	29	38	129
4. Sınıf	26	47	34	46	153
Toplam	93	140	103	152	488

Tablo 6’ya göre 1. sınıfta 100, 2. sınıfta 106, 3. sınıfta 129, 4. sınıfta 153 süreç bileşenine yer verilmiştir. Süreç bileşeni sayısı sınıf seviyesine göre kademeli olarak artmıştır. Öğrenme alanları bağlamında ise en çok süreç bileşeninin yazma, en az süreç bileşeninin dinleme/izleme becerisi alanında olduğu görülmektedir.

Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6 verilerine göre 2024 programındaki süreç bileşeni (kazanım) sayısı 2019 programına göre iki kat artmıştır.

2024 TDÖP’teki öğrenme çıktısı ve süreç bileşenleri yapısı Şekil 3’te gösterilmiştir (MEB, 2024a: 22):

Şekil 3. 2024 TDÖP'te Öğrenme Çıktısı ve Süreç Bileşenleri Yapısı

Programların (1-4. Sınıflar) Temalar Açısından Karşılaştırılması

2019 TDÖP'te her sınıf düzeyinde 8 temanın işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunlardan “Erdemler”, “Millî Kültürümüz” ve “Millî Mücadele ve Atatürk” temaları tüm sınıf seviyelerinde zorunlu kılınmış, diğer beş temanın ise kitap yazarları tarafından belirleneceği ifade edilmiştir (MEB, 2019). Bazı temaların zorunlu kılınıp bazılarının seçiminin yazarların tercihinin bırakılması, öğrencilerin zorunlu konularda ortak bir bilgi ve değer seti edinmesini sağlarken öğretmenlere ve ders kitabı yazarlarına seçmeli temalar aracılığıyla programı çeşitlendirme ve zenginleştirme olanağı tanıdığı; bu esneklik sayesinde, programın farklı öğrenci gruplarının ilgi ve ihtiyaçlarına daha iyi cevap vermesine ve öğretim sürecini daha dinamik hale getirmesine yardımcı olduğu söylenebilir. 2019 TDÖP'teki tema dağılımına Tablo 7'de yer verilmiştir:

Tablo 7. 2019 TDÖP'te Sınıf Düzeyine Göre Tema Dağılımı

Temalar	1-4. Sınıflar
Erdemler	Zorunlu
Millî Kültürümüz	Zorunlu
Millî Mücadele ve Atatürk	Zorunlu
Birey ve Toplum	Seçmeli
Okuma Kültürü	Seçmeli
İletişim	Seçmeli
Hak ve Özgürlükler	Seçmeli
Kişisel Gelişim	Seçmeli
Bilim ve Teknoloji	Seçmeli
Sağlık ve Spor	Seçmeli
Zaman ve Mekân	Seçmeli
Duygular	Seçmeli
Doğa ve Evren	Seçmeli
Sanat	Seçmeli
Vatandaşlık	Seçmeli
Çocuk Dünyası	Seçmeli
Toplam: 16	

2024 TDÖP'te de tüm sınıf düzeylerinde 8 temaya yer verilmiştir. "Birinci sınıfın birinci dönemini kapsayan ilk dört tema hariç her temada 5 metin kullanılmalıdır. Birinci sınıfın ilk döneminde her temada 4 dinleme metni kullanılırken diğer sınıf düzeylerinde bu metinlerin 4'ü okuma, 1'i dinleme metnidir. Böylece 1. sınıflarda kitap bütününde toplamda 36, diğer sınıflarda 40 metin kullanılmalıdır." (MEB, 2024a: 16). Programda her bir tema için 4 haftalık bir sürenin ön görüldüğü belirtilmektedir. Ayrıca 1-2. sınıflar için her iki dönemde hatırlatma ve pekiştirme haftası için onar; 3-4. sınıflar için sekizer saat ayrılmıştır. 1. sınıflarda "Hatırlatma Haftası", "İlk Okuma Yazmaya Hazırlık Çalışmaları" adı altında geçmektedir. Bunun yanında eğitim öğretim yılı içerisinde kullanılmak üzere okul temelli planlama için 1-2. sınıflarda on altı, 3-4. sınıflarda on iki saat ayrıldığı görülmektedir (MEB, 2024a). Programa göre, okul temelli planlama okul dışı öğrenme faaliyetleri, araştırma ve gözlem çalışmaları, sosyal etkinlikler, proje çalışmaları, yerel çalışmalar ve okuma çalışmaları gibi çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetlerle ilgili planlama zümre öğretmenler kurulu tarafından yapılmalı ve yıllık planlarda belirtilmelidir (MEB, 2024a). 2024 TDÖP'e göre 1-4. sınıf ders kitaplarında yer alması gereken temalar (italik yazılmıştır) ve her bir tema ve çalışma için öngörülen ders saati sayısı Tablo 8'e yansıtılmıştır:

Tablo 8. 2024 TDÖP'te Temaların ve Ders Saati Sayılarının Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

1. Sınıf	Ders Saati	2. Sınıf	Ders Saati	3. Sınıf	Ders Saati	4. Sınıf	Ders Saati
İlk Okuma Yazmaya Hazırlık Çalışmaları	10	Hatırlatma Haftası	10	Hatırlatma Haftası	8	Hatırlatma Haftası	8
<i>Güzel Davranışlarımız</i>	38	<i>Değerlerimizle Varız</i>	38	<i>Değerlerimizle Yaşıyoruz</i>	31	<i>Erdemler</i>	31
<i>Mustafa Kemal'den Atatürk'e</i>	38	<i>Atatürk ve Çocuk</i>	38	<i>Atatürk ve Kahramanlarımız</i>	31	<i>Millî Mücadele ve Atatürk</i>	31
<i>Çevremizdeki Yaşam</i>	38	<i>Doğada Neler Oluyor?</i>	38	<i>Doğayı Tanıyoruz</i>	31	<i>Doğa ve İnsan</i>	31
<i>Yol Arkadaşımız Kitaplar</i>	38	<i>Okuma Serüvenimiz</i>	38	<i>Bilgi Hazinemiz</i>	31	<i>Kütüphanemiz</i>	31
Pekiştirme Haftası	10	Pekiştirme Haftası	10	Pekiştirme Haftası	8	Pekiştirme Haftası	8
Hatırlatma Haftası	10	Hatırlatma Haftası	10	Hatırlatma Haftası	8	Hatırlatma Haftası	8
<i>Yeteneklerimizi Keşfediyoruz</i>	38	<i>Yeteneklerimizi Tanıyoruz</i>	38	<i>Yeteneklerimizi Kullanıyoruz</i>	30	<i>Kendimizi Geliştiriyoruz</i>	30
<i>Minik Kâşifler</i>	38	<i>Mucit Çocuk</i>	38	<i>Bilim Yolculuğu</i>	30	<i>Bilim ve Teknoloji</i>	30
<i>Atalarımızın İzleri</i>	38	<i>Kültür Hazinemiz</i>	38	<i>Millî Kültürümüz</i>	30	<i>Geçmişten Geleceğe Mirasımız</i>	30
<i>Sorumluluklarımızın Farkındayız</i>	38	<i>Haklarımızı Biliyoruz</i>	38	<i>Hak ve Sorumluluklarımız</i>	30	<i>Demokratik Yaşam</i>	30
Pekiştirme Haftası	10	Pekiştirme Haftası	10	Pekiştirme Haftası	8	Pekiştirme Haftası	8
Okul Temelli Planlama	16	Okul Temelli Planlama	16	Okul Temelli Planlama	12	Okul Temelli Planlama	12

Toplam	360	Toplam	360	Toplam	288	Toplam	288
--------	-----	--------	-----	--------	-----	--------	-----

Tablo 8 incelendiğinde, birinci ve ikinci dönem başlarında ilk haftanın hatırlatma haftası (1. sınıflarda ilk okuma yazmaya hazırlık çalışmaları), dönem sonlarındaki haftanın ise pekiştirme haftası olarak planlandığı, okul temelli planlama ile ders dışı etkinliklere de zaman ayrıldığı görülmektedir. Programda her bir dönem için 4, toplamda 8 temaya yer verilmiştir.

2024 programında yer alan temaların 2019 programındaki temalarla benzerlik gösterdiği, sınıf düzeylerine göre tema isimlerinin aynı kaldığı veya bazı ufak değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Temaların isimlendirilmesi, “sınıf düzeylerine göre ve programda yer alan bütünleşik yapıyı yansıtacak şekilde” (MEB, 2024a: 14) yapılmıştır. Buna göre;

- 2019 TDÖP'teki Erdemler temasının 2024 TDÖP'te sınıf düzeylerine göre sırasıyla Güzel Davranışlarımız, Değerlerimizle Varız, Değerlerimizle Yaşıyoruz, Erdemler
- 2019 TDÖP'teki Millî Mücadele ve Atatürk temasının 2024 TDÖP'te sınıf düzeylerine göre sırasıyla Mustafa Kemal'den Atatürk'e, Atatürk ve Çocuk, Atatürk ve Kahramanlarımız, Millî Mücadele ve Atatürk
- 2019 TDÖP'teki Doğa ve Evren temasının 2024 TDÖP'te sınıf düzeylerine göre sırasıyla Çevremizdeki Yaşam, Doğada Neler Oluyor?, Doğayı Tanıyoruz, Doğa ve İnsan
- 2019 TDÖP'teki Okuma Kültürü temasının 2024 TDÖP'te sınıf düzeylerine göre sırasıyla Yol Arkadaşımız Kitaplar, Okuma Serüvenimiz, Bilgi Hazinesimiz, Kütüphanemiz
- 2019 TDÖP'teki Kişisel Gelişim temasının 2024 TDÖP'te sınıf düzeylerine göre sırasıyla Yeteneklerimizi Keşfediyoruz, Yeteneklerimizi Tanıyoruz, Yeteneklerimizi Kullanıyoruz, Kendimizi Geliştiriyoruz
- 2019 TDÖP'teki Bilim ve Teknoloji temasının 2024 TDÖP'te sınıf düzeylerine göre sırasıyla Minik Kâşifler, Mucit Çocuk, Bilim Yolculuğu, Bilim ve Teknoloji
- 2019 TDÖP'teki Millî Kültürümüz temasının 2024 TDÖP'te sınıf düzeylerine göre sırasıyla Atalarımızın İzleri, Kültür Hazinesimiz, Millî Kültürümüz, Geçmişten Geleceğe Mirasımız
- 2019 TDÖP'teki Hak ve Özgürlükler temasının 2024 TDÖP'te sınıf düzeylerine göre sırasıyla Sorumluluklarımızın Farkındayız, Haklarımızı Biliyoruz, Hak ve Sorumluluklarımız, Demokratik Yaşam şeklinde adlandırıldığı görülmektedir.

2019 Programında geçen *Birey ve Toplum, İletişim, Sağlık ve Spor, Zaman ve Mekân, Duygular, Sanat, Vatandaşlık, Çocuk Dünyası* temalarına 2024 programında yer verilmemiştir.

Programların (1-4. Sınıflar) Ders Kitabına Alınacak Metinlerin Özellikleri Açısından Karşılaştırılması

Ders kitaplarına alınacak metinlerin dikkatle seçilmesi, eğitim sürecinde kritik bir öneme sahiptir (Duman, 2003; Kaya, 2020). Uygun metinler, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmede, kültürel değerleri öğrenmede ve eleştirel düşünme yeteneklerini kazanmada önemli rol oynar. Metinlerin ilgi çekici ve pedagojik olarak uygun olması, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırır ve eğitim hedeflerine ulaşmalarını destekler. Bu nedenle, ders kitaplarında yer alacak metinlerin dil, içerik ve pedagojik kriterlere uygun olarak seçilmesi gerekmektedir.

2019 ve 2024 TDÖP'te ders kitaplarına alınacak metinlerin seçiminde dikkat edilecek hususlara değinilmiştir. Bu hususla ilgili karşılaştırmaya Tablo 9'da yer verilmiştir:

Tablo 9. 2019 ve 2024 TDÖP'ün Ders Kitaplarına Alınacak Metinlerin Özellikleri Bakımından Karşılaştırılması

Kriterler	2019 Programı	2024 Programı
1. Yazar ve Eser Seçimi	Alanda yaygın olarak kabul görmüş yazar ve eserlerden, edebî ve kültürel değer taşıyan metinler alınmalıdır. Türk cumhuriyetleri ve Balkan Türkleri edebiyatlarından eserlere yer verilmelidir.	Alanda yaygın olarak kabul görmüş yazar ve eserler seçilmeli; bunlardan edebî ve kültürel değer taşıyan metinler alınmalıdır.
2. İkincil Aktarımlar	Seçilen metinler ikincil aktarımlar yerine yazarın eserinden alınmalıdır.	Seçilen metinler ikincil aktarımlar yerine yazarın eserinden alınmalıdır.
3. Yazar Tarafından Yazılan Metinler	Ders kitabında "Bu kitap için yazılmıştır." ifadesini içeren metinler kullanılmamalıdır. Yalnızca 1.sınıf ders kitaplarında ders kitabının yazarı/yazarları tarafından yazılan en fazla iki metne yer verilebilir.	Yazarlar bir sınıf düzeyinde toplam metin sayısının %10'unu geçmeyecek kadar metin üretebilirler. Üretilen metin türleri ve metinlerin temalara dağılımları dengeli olmalıdır.
4. Aynı Yayınevi İçin Metin Kullanımı	Aynı yayınevine ait kitaplarda bir sınıf düzeyi için seçilen metin, başka bir sınıf düzeyinde kullanılmamalıdır.	Seçilen metin sadece bir sınıf düzeyinde kullanılmalı, diğer sınıf düzeylerinde kullanılmamalıdır.
5. Aynı Yazar ve Şairden Metin Seçimi	Aynı yazar ve/veya şairlerden (serbest okuma metinleri hariç) en fazla iki metin seçilmelidir.	Bir temada aynı kaynak, yazar veya şairden en fazla bir metin, bir sınıf düzeyinde en fazla iki metin alınmalıdır.
6. Dünya Edebiyatından Metinler	Dünya edebiyatından seçilen metinler, doğru ve nitelikli çevirilerden alınmalıdır.	—
7. Serbest Okuma Metinleri	Ders kitabında temaları destekler nitelikte edebî ve estetik değer taşıyan serbest okuma metinlerine yer verilmelidir.	—
8. Uzun Metinlerden Alıntılar	Tamamı ders kitabına alınamayacak uzunluktaki eserlerden yapılan alıntılarda, eserin seçilen bölümüne kadar olan kısmın kısa özeti verilmelidir.	Tamamı ders kitabına alınamayacak uzunluktaki metinlerden yapılan alıntılarda, bağlamın yakalanabilmesi için eserin alıntılanan bölümüne kadar olan kısmının kısa özeti verilmelidir.
9. Metin Bütünlüğü ve Kısaltmalar	Metinlerde bazı bölümler çıkarılarak kısaltmaya gidilebilir, çıkarılan bölümler parantez içinde üç nokta ile gösterilmelidir.	Metinlerde tema, öğrenme çıktıları ve bileşenlerine uygun olarak metnin bütünlüğü ve tutarlılığı korunmak kaydıyla bazı bölümler çıkarılarak kısaltmaya gidilebilir, çıkarılan bölümler parantez içinde üç nokta ile gösterilmelidir.
10. Eğitsel Yönden Uygun Olmayan İfadeler	Metinlerde eğitsel yönden uygun olmayan ifadeler çıkarılmalıdır.	Metinlerde olumsuz etki oluşturabilecek ifade ve ifadeyi içeren cümleler çıkarılmalıdır.
11. Yazım ve Noktalama Farklılıkları	Yazarın söyleyişinden ya da Türkçenin dönemsel söyleyiş özelliklerinden kaynaklı yazım farklılıkları hata olarak nitelendirilip düzeltilmez.	Yazarın söyleyişinden ya da Türkçenin dönemsel söyleyiş özelliklerinden kaynaklı yazım farklılıkları hata olarak nitelendirilip düzeltilmez.
12. Modern Metin Türleri	Ders kitabında gazete haberi, reklam, dilekçe, tutanak, öz geçmiş, ağ günlüğü (blog), sosyal medya uygulamalarında yer alan yazı türlerinde ders kitabının yazarı/yazarları tarafından üretilen metinler de kullanılabilir.	Yazar tarafından üretilen haber metni, reklam, dilekçe, tutanak, öz geçmiş, ağ günlüğü (blog) vb. gibi metinler kullanılmalıdır.
13. Bağımsız Metinler	Çeşitli metinler içinde yer alan kimi bağımsız ve kendi iç bütünlüğüne sahip anı, fıkra, anekdot vb. bölümler metin olarak seçilebilir.	Çeşitli metinler içinde yer alan kimi bağımsız ve kendi iç bütünlüğüne sahip anı, fıkra, anekdot gibi bölümler metin olarak

		seçilmelidir.
14. Yazar ve Şair Biyografileri	Yazar ve şairlerin biyografilerinde yalnızca edebî yönleri ön plana çıkarılmalıdır.	–
15. Dijital İçerik ve Modern Öğeler	–	Türkiye'nin günümüze kadar birikim ve kazanımlarını, dünyada yankı uyandıran çalışmalarını içeren dijital içeriklerin de yer aldığı eserlerden alınmış metinlere yer verilmelidir.
16. Türk Dünyası ve KKTC	–	KKTC Türk masallarını da içine alan Türk Dünyası ortak masallarından uygun masal, öykü ve şiir gibi metin türlerine yer verilmelidir.

Tablo 9'a bakıldığında ders kitaplarına alınacak metinlerin nitelikleri bakımından her iki programın – birkaç değişiklik dışında- birbirine benzer olduğu görülmektedir. 2019 programında geçen *Balkan Türkleri edebiyatlarından eserlere yer verilmesi, Dünya edebiyatından seçilen metinlerin doğru ve nitelikli çevirilerden alınması, temaları destekler nitelikte edebî ve estetik değer taşıyan serbest okuma metinlerine yer verilmesi, yazar ve şairlerin biyografilerinde yalnızca edebî yönlerinin ön plana çıkarılması* ile ilgili maddeler 2024 programında yer almamıştır. Bunun yanında 2024 programına, *Türkiye'nin günümüze kadar birikim ve kazanımlarını, dünyada yankı uyandıran çalışmalarını içeren metinlere ve KKTC Türk masallarını da içine alan Türk Dünyası ortak masallarından uygun metin türlerine* ders kitaplarında yer verilmesi gerektiğine dair iki madde eklenmiştir.

Programların (1-4. Sınıflar) Metin Sayısı ve Metin Türleri Açısından Karşılaştırılması

2019 TDÖP, her sınıf düzeyinde 8 tema ve her temada 4 metin kullanılmasını öngörmektedir. Bu metinlerin üçü okuma, biri dinleme/izleme metni olup toplamda 32 okuma ve dinleme/izleme metni bulunmaktadır. Ayrıca, her sınıf düzeyinde temalara uygun olarak 8 serbest okuma metni eklenerek ders kitabında toplam 40 metin yer alacaktır. Metinler bilgilendirici, hikâye edici ve şiir olmak üzere üç ana türde toplanmıştır. Metinlerin temalara ve metin türlerine dengeli bir şekilde dağıtılması gerektiği belirtilmiştir ancak hangi temada hangi tür metinlerin yer alacağı ders kitabı yazarlarına bırakılmıştır. Metin türlerinin dağılımı temalar arasında dengeli olmalıdır. Örneğin "Bilim ve Teknoloji" temasında bilgilendirici metinler daha fazla olabilirken başka bir temada şiir türündeki metinler daha fazla yer alabilir. 2019 TDÖP'e göre metin türlerinin sınıflara göre dağılımına Tablo 10'da yer verilmiştir:

Tablo 10. 2019 TDÖP'te Metin Türlerinin Sınıflara Göre Dağılımı

Metin Türleri	Bütün Sınıflar İçin Ortak	Her Sınıf İçin Farklı		
	1-2-3-4. Sınıflar	2-3-4. Sınıflar	3-4. Sınıflar	4. Sınıf
Bilgilendirici	Özlü Sözler (atasözü, deyim, duvar yazıları, döviz vb.)	Anı, Efemera ve Broşür (liste, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita, afiş vb. karma içerikli metinler), Günlük, Haber Metni, Reklam, Kartpostal, Kılavuzlar (kullanım kılavuzları, tarifname, talimatnameler vb.)	e-posta	Sosyal Medya Mesajları
Hikâye edici	Çizgi Roman, Fabl, Hikâye, Karikatür, Masal / Efsane / Destan, Mizahi Fıkra, Tiyatro			Roman

Şiir	Mani / Ninni, Şarkı / Türkü, Şiir, Tekerleme / Sayısmaca / Bilmece
-------------	---

Tablo 10 incelendiğinde bazı metin türlerinin her sınıf seviyesinde bazılarının ise bir veya birkaç sınıf seviyesinde okutulması gerektiği öngörülmüştür. 1. sınıflarda bilgilendirici metin türlerinden sadece özlü sözlerin işlenebileceği, bu sınıf seviyesinde daha çok hikâye edici metinlere ve şiir türüne ağırlık verildiği görülmektedir. Bunun yanında bilgilendirici metinlerden sosyal medya mesajları ile hikâye edici metinlerden roman türü sadece 4. sınıflarda işlenebilecektir.

2024 programında ders kitaplarında yer alacak metin türlerinin dağılımı ve öğretim yöntemi hakkında çeşitli açıklamalarda bulunulmuştur. Programa göre; “Birinci sınıfın birinci dönemini kapsayan ilk dört tema hariç her temada 5 metin kullanılmalıdır. Birinci sınıfın ilk döneminde her temada 4 dinleme metni kullanılırken diğer sınıf düzeylerinde bu metinlerin 4’ü okuma, 1’i dinleme metnidir. Böylece 1. sınıflarda kitap bütününde toplamda 36, diğer sınıflarda 40 metin kullanılmalıdır.” (MEB, 2024a: 16). Birinci sınıfın ilk dört teması dışında, diğer temalarda en az bir bilgilendirici, bir öyküleyici ve bir şiir türünde metin bulunmalıdır. Birinci sınıfın ilk dört temasında ise üç öyküleyici ve bir şiir türünde metin yer almalıdır. Bu metin türlerinin tanıtımı, ikinci sınıfın birinci temasından itibaren yapılacaktır. Metin türlerinin temalara göre dağılımı, ders kitabı veya materyal yazarlarının tercihine bağlı olarak belirlenir ve bu dağılımın dengeli olup olmadığı metin biçimlerine göre değerlendirilir. Bunun yanında ders kitaplarında yer alacak metin türleri ve içerikleri belirlenirken öğrencilerin becerileri, eğilimleri, değerleri ve öğrenme çıktıları göz önünde bulundurulmalıdır. Metin türlerinin özellikleri hakkında kuramsal öğretim yapılmamalı, önerilen metin türleri aracılığıyla dil becerilerinin kazandırılması ve geliştirilmesi hedeflenmelidir. Ayrıca her bir temada, programda belirtilen metin türlerinden bir veya birkaçının kullanılabilmesi, ancak bir sınıf düzeyinde tüm metin türlerinin kullanılması zorunluluğunun olmadığı vurgulanmaktadır (MEB, 2024a). Tablo 11’de 2024 programına göre metin türlerinin sınıflara göre dağılımına yer verilmiştir:

Tablo 11. 2024 TDÖP’te Metin Türlerinin Sınıflara Göre Dağılımı

Metin Türleri	Bütün Sınıflar İçin Ortak	Her Sınıf İçin Farklı		
	1- 4. Sınıflar	2-3-4. Sınıflar	3-4. Sınıflar	4. Sınıf
Bilgilendirici	Anı, Broşür (liste, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita, afiş gibi karma içerikli metinler), Günlük, Haber metni, reklam, Kılavuzlar, Mektup, Özlü sözler (atasözü, deyim, duvar yazıları, döviz vb.), Sosyal Medya Mesajları	Resmî kurum web siteleri, Bilimsel yazılar	Dilekçe, e-posta,	
Öyküleyici	Öykü, Masal/Efsane/Destan, Fabl, Karikatür, Çizgi roman, Mizahi fıkra, Tiyatro			Roman
Şiir	Mani/Ninni, Türkü/Şarkı, Şiir, Tekerleme/Sayısmaca/Bilmece			

Tablo 11’e bakıldığında 2024 programında bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. 2019 programında 1. sınıflarda bilgilendirici metinlerden sadece *özlü söz*lere yer verilmişken 2024 programında, bu sınıf seviyesinde *anı, broşür (liste, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita, afiş gibi karma içerikli metinler), günlük, haber metni, reklam, kılavuzlar, mektup, sosyal medya mesajları* türündeki metinlerin de işlenebileceği belirtilmiştir. 2019 programında yer alan bilgilendirici metinlerden *efemera* ve *kartpostal* türünün 2024 programında yer almadığı, 2024 programına bilgilendirici metinlerden *dilekçe, mektup,*

resmî kurum web siteleri, bilimsel yazılar türünün eklendiği görülmektedir. Bu programda öyküleyici ve şiir metin türlerinde ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada 2019 TDÖP ile 2024 TDÖP; programda yer alan genel ve özel amaçlar, ilk okuma yazma öğretim süreci, değerler eğitimi, öğrenme alanları, ölçme ve değerlendirme, bireysel farklılıklara yaklaşım, kazanımlar, temalar, ders kitabına alınacak metinler, metin sayısı ve metin türleri bakımından karşılaştırılmıştır.

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı, 1. sınıftan 8. sınıfa kadar kesintisiz bir bütün olarak planlanmışken 2024 TDÖP, ilkökul (1-4. sınıflar) ve ortaokul (5-8. sınıflar) seviyeleri için ayrı ayrı tasarlanmıştır. Bu ayrıma bağlı olarak, 2024 TDÖP'nin daha detaylı açıklamalar ve bilgilere yer verdiği söylenebilir.

Programda, Erdem-Değer-Eylem (EDE) modeli vurgulanmaktadır. Bu model, öğrencilerin olumlu değerleri ve erdemleri benimseyip günlük yaşamlarına yansıtılmalarını amaçlar. Teorik bilgi ile pratiği birleştirilerek değerlerin içselleştirilmesi ve davranışa dönüştürülmesi hedeflenir. Model, teorik bilgiyi pratiğe dönüştürmeyi amaçlayarak öğrencilerin değerleri içselleştirmelerini ve davranışlarına yansıtılmalarını teşvik etmesi ve erdemli bireylerin yetişmesini ve toplumsal huzurun artırılmasını hedeflemesi bakımından önemlidir.

2019 ve 2024 programlarının genel ve özel amaçlar bölümü incelendiğinde, her iki programın da Türk eğitim sisteminde dil becerilerinin önemini ve bütüncül bir eğitim yaklaşımını vurguladığı görülmektedir. Bu programlarda farklı modeller ve yaklaşımlar benimsenerek belirlenen hedeflere ulaşmak amaçlanmaktadır. 2019 programı, temel dil becerilerinin yanı sıra tematik bir yaklaşım benimseyerek öğrencilerin bilişsel gelişimine odaklanmaktadır. Buna karşılık, 2024 programı daha yenilikçi bir model sunarak medeniyet kurucusu nesiller yetiştirmeyi hedeflemektedir.

Programlar ilk okuma yazma öğretim süreci kapsamında değerlendirildiğinde, 2024 programında, "Ses Esaslı İlk Okuma Yazma Öğretimi" sürecine dair daha ayrıntılı bilgilere yer verildiği görülmektedir. Programda, harf gruplarının öğretimi için öngörülen süreler belirtilmiş ve harflerin ve harf gruplarının öğretim sırasının değiştirildiği ifade edilmiştir. Harf gruplarının belirlenmesinde "kolay sesletim, kullanım sıklığı, yazım kolaylığı, sözcük üretimi, harflerin sesleri ve formları dikkate alınmıştır." (MEB, 2024a). Ayrıca, 2019 programından farklı olarak, öğrencilerin yazı yazarken nasıl bir fiziksel durumda olmaları gerektiği görsellerle açıklanmıştır. Okuma yazma öğretimi sürecinde kullanılacak yazı defterinin üç çizgi ve iki aralıktan oluşması gerektiği belirtilmiş, yazı yazılacak alanın satır aralıklarının 1 cm genişliğinde olması, satır dizgesindeki iki çizginin yatay kesintili bir kılavuz çizgisi ile tam ortadan ayrılması ve bu ayrımın 0,5 cm boşluk bırakılarak yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, iki satır dizgesi arasında 1 cm boşluk bırakılması gerektiği ifade edilmiştir. 2024 Programında daha ayrıntılı bilgilerin yer almasının, programın uygulayıcısı olan öğretmenlere yol gösterici olması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ilk okuma yazma öğretiminde harf gruplarının sırasının belirlenmesinde kullanılan kriterlerin açıklanması, öğretim sürecinin pedagojik temellere dayandığını ve bilimsel bir yaklaşımla planlandığını gösterir. Bu da öğrencilerin öğrenme sürecinin daha verimli ve etkili kılmayı amaçladığını, harflerin öğretim sırasının rastgele değil, öğrencilere en uygun şekilde öğrenme imkânı sağlamak üzere titizlikle seçildiğini ifade etmesi bakımından önemlidir.

Değerler bağlamında bakıldığında; 2019 TDÖP'te 10 değer, 2024 TDÖP'te ise 13 değer yer almıştır. 2019 TDÖP'te yer alan "öz denetim, sabır, yardımseverlik" değerlerine 2024 TDÖP'te yer verilmemiştir. 2024 TDÖP'e ise "çalışkanlık, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük" değerleri eklenmiştir. 2024 TDÖP'teki bir diğer değişiklik hangi temalarda hangi değerlere yer verileceği ile ilgilidir. Her bir sınıf seviyesinde ve her bir temada hangi değerlere değinileceğiyle ilgili bu yeniliğin Türkçe ders kitapları yazarları için rehberlik etmesi, belli bir standart oluşturmaya ve odaklanma gibi yönlerden kolaylaştırıcı; esnekliği azaltması, yaratıcılığı kısıtlaması vb. açılardan kısıtlayıcı olduğu söylenebilir.

Öğrenme alanları bakımından bakıldığında; her iki program da *dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma* becerilerini içerecek şekilde düzenlenmiştir. 2019 TDÖP'te Türkiye Yetkinlikler Çerçevesi (TYÇ) kapsamında bazı yetkinliklere yer verilmiş, 2024 TDÖP'te ise TYÇ'ye değinilmemiş ve yetkinliklerle ilgili herhangi bir açıklama yer almamıştır.

Ölçme ve değerlendirme açısından bakıldığında; 2024 TDÖP'te ölçme ve değerlendirme "öğrenme kanıtları" olarak ifade edilmektedir. Programda "ölçme ve değerlendirme" ifadesi de kullanılmakta, bazı yerlerde ise parantez içinde verilmektedir. 2019 ve 2024 Türkçe dersi öğretim programları arasındaki ölçme ve değerlendirme anlayışında bazı farkların olduğu söylenebilir. 2019 programı, dil becerilerinin öğrenci merkezli ve formatif (biçimlendirici) değerlendirme teknikleriyle ölçülmesine odaklanırken öğrenci gelişimini izlemeye ve bireysel farklılıklara uygun yöntemler kullanmaya vurgu yapmaktadır. 2024 programı ise dil becerilerinin yanı sıra değerler, eğilimler ve sosyal becerilerin bütünsel olarak değerlendirilmesini amaçlamakta, hem formatif hem de summatif (özetleyici) değerlendirme tekniklerini içermektedir. Ayrıca, 2024 programında dijital araçların ve teknolojik uygulamaların etkin kullanımı öne çıkmakta, değerlendirme süreçlerinde çok yönlü geri bildirim sağlanması hedeflenmektedir. Bu değişiklikler, 2024 programının daha yenilikçi ve kapsamlı bir değerlendirme yaklaşımını benimsediğini göstermektedir.

Bireysel farklılıklar bağlamında bakıldığında, her iki program da bu farklılıkların önemini vurgulamaktadır. 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı, farklı öğrenme hızları ve stillerine uygun öğretim yöntemlerini ve sürekli değerlendirmeyi ön plana çıkarırken 2024 programı modern yaklaşımları benimsemekte, dijital teknolojiler ve oyun tabanlı öğrenme yöntemleriyle bireysel farklılıkları ele almaktadır. Her iki program da öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamayı ve onlara en uygun öğrenme ortamını sağlamayı amaçlamaktadır. Bunun yanında 2019 TDÖP'ten farklı olarak 2024 programında "Zenginleştirme" ve "Destekleme" başlıklarına yer verilmiştir. Zenginleştirme, "akranlarına göre daha ileri düzeyde olan öğrenciler için tasarlanmış bir stratejidir ve öğretim programının ötesinde, genişletilmiş ve derinlemesine öğrenme fırsatları sunarak öğrencilerin bilgi ve becerilerini en üst düzeyde geliştirmeyi" (MEB, 2024b: 67) amaçlamaktadır. Destekleme ise "öğrenme sürecinde daha fazla zaman ve tekrar gereksinimi duyan öğrenciler için içerik, süreç, ürün ve öğrenme ortamındaki uyarlamaları içerir." (MEB, 2024b: 69). 2024 programında zenginleştirme ve destekleme başlıklarına yer verilmesi, eğitimde farklı ihtiyaçları olan öğrencilerin daha iyi desteklenmesi ve farklı öğrenme düzeylerindeki öğrencilere daha özgün bir yaklaşım sunulması bakımından önemlidir. Zenginleştirme, özellikle öğrenme sürecinde ileri düzeyde olan öğrenciler için derinlemesine öğrenme fırsatları sağlayarak onların potansiyellerini maksimize etmeyi hedefler. Destekleme ise, öğrenme sürecinde ek zaman ve tekrar ihtiyacı duyan öğrencilere yönelik olarak içerik, süreç, ürün ve öğrenme ortamında yapılan uyarlamaları içerir. Böylelikle, eğitim sistemi daha kapsayıcı ve öğrenci odaklı bir yaklaşım benimseyebilir.

Programlar kazanımlar bakımından değerlendirildiğinde, 2024 TDÖP'te dersin hedefleri yerine

“öğrenme çıktısı” ifadesi kullanılmış, öğrenme çıktısı altında yer alan kazanımlar ise “süreç bileşeni” olarak ifade edilmiştir. 2024 programındaki süreç bileşeni (kazanım) sayısı 2019 programına göre iki kat artmıştır. Kazanım sayısındaki artış, programın kapsamının genişletildiğini ve daha derinlemesine bir öğrenme hedeflendiğini gösterir. Bu, dil becerilerinin daha detaylı ve çeşitli yönlerinin ele alındığını, öğrencilere daha zengin ve kapsamlı bir dil eğitiminin sunulmak istendiğini göstermesi bakımında önemlidir.

2019 ve 2024 programında tema sayısının 8 olduğu görülmektedir. 2019 programında toplam 16 temaya yer verilmiş, bunlardan “Erdemler”, “Millî Kültürümüz”, “Millî Mücadele ve Atatürk” temaları her sınıf seviyesinde zorunlu kılınmıştır. Diğer temaların seçimi ise kitap yazarlarının tercihine bırakılmıştır. 2024 programında yer alan temaların 2019 programındaki temalarla benzerlik gösterdiği, sınıf düzeylerine göre tema isimlerinin aynı kaldığı veya bazı ufak değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Temaların isimlendirilmesi, “sınıf düzeylerine göre ve programda yer alan bütünlük yapıyı yansıtacak şekilde” (MEB, 2024a: 14) yapılmıştır. Tüm sınıf seviyelerinde hangi temaların işleneceği belirlenmiş, tema seçimi yazarların tercihine bırakılmamıştır. 2019 Programında geçen *Birey ve Toplum, İletişim, Sağlık ve Spor, Zaman ve Mekân, Duygular, Sanat, Vatandaşlık, Çocuk Dünyası* temalarına 2024 programında yer verilmemiştir. Bunun yanında 2024 programında her bir sınıf için hangi temaların işleneceği, dönem başında ve sonunda hangi çalışmaların yapılacağı, öğrenme çıktıları ve ders saati sayısı tablo hâlinde verilmiştir. Temaların sınıf düzeylerine göre ve programdaki bütünlük yapıyı yansıtacak şekilde isimlendirilmesi, öğrencilerin bilgi ve becerilerini kademeli ve tutarlı bir şekilde geliştirmelerine olanak tanıyabilir. Ayrıca, bütüncül eğitim anlayışı ile temaların farklı disiplinlerle ilişkili olarak ele alınmasını sağlayabilir, böylece öğrenciler konular arasındaki bağlantıları daha iyi kavrar. Bu anlayışın eğitimin daha yapılandırılmış, esnek ve anlamlı olmasını teşvik etmesi, öğrenci motivasyonunu ve öğrenme etkinliğini artırması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Programlara ders kitabına alınacak metinlerin nitelikleri bakımından bakıldığında, her iki program arasında, bazı küçük değişiklikler dışında, önemli bir farklılığın olmadığı görülmektedir. 2019 programında geçen “Balkan Türkleri edebiyatlarından eserlere yer verilmesi, Dünya edebiyatından seçilen metinlerin doğru ve nitelikli çevirilerden alınması, temaları destekler nitelikte edebî ve estetik değer taşıyan serbest okuma metinlerine yer verilmesi, yazar ve şairlerin biyografilerinde yalnızca edebî yönlerinin ön plana çıkarılması” ile ilgili maddeler 2024 programında yer almamaktadır. Bununla birlikte, 2024 programında Türkiye'nin çağdaş birikim ve başarılarını yansıtan metinler ile KKTC Türk masalları gibi Türk Dünyası'na ait ortak masallardan uygun metin türlerine ders kitaplarında yer verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Metin sayısı ve metin türleri bakımından değerlendirildiğinde, 2019 TDÖP'e göre her temada serbest okuma metniyle birlikte 5 metin, kitabın tamamında ise toplam 40 metin yer almalıdır. 2024 programında ise 1. sınıflarda kitap bütününde toplamda 36, diğer sınıflarda 40 metin kullanılmalıdır. Bunun yanında 2019 programında 1. sınıflarda bilgilendirici metinlerden sadece *özlü sözlere* yer verilmişken 2024 programında, bu sınıf seviyesinde *anı, broşür (liste, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita, afiş gibi karma içerikli metinler), günlük, haber metni, reklam, kılavuzlar, mektup, sosyal medya mesajları* türündeki metinlerin de işlenebileceği belirtilmiştir. 2019 programında yer alan bilgilendirici metinlerden *efemera ve kartpostal* türünün 2024 programında yer almadığı, 2024 programına bilgilendirici metinlerden *dilekçe, mektup, resmî kurum web siteleri, bilimsel yazılar* türünün eklendiği görülmektedir. Bu programda öyküleyici ve şiir metin türlerinde ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Özellikle metin sayısı bakımından 1. sınıflarda azalma gözlenirken diğer sınıflarda ise 40 metinlik bir hedefin belirlenmesi, 1. sınıf öğrencilerinin dil becerilerini

geliştirebilmeleri için daha geniş bir zaman dilimine sahip olmaları bakımından önemlidir. Metin türleri açısından, 2019 programında sadece özlü sözlerin yer aldığı bilgilendirici metinler kategorisi, 2024 programında önemli ölçüde genişletilmiştir. 1. sınıflarda anı, broşür, günlük, haber metni, reklam, kılavuzlar, mektup, sosyal medya mesajları gibi çeşitli karma içerikli metin türlerine yer verilmesi, öğrencilerin farklı iletişim durumlarına adapte olmalarını sağlayabilir. Ayrıca, efemera ve kartpostal gibi geleneksel metin türlerinin yerine dilekçe, resmî kurum web siteleri, bilimsel yazılar gibi daha çağdaş ve işlevsel metin türlerinin eklenmesi, öğrencilerin gerçek hayat uygulamalarıyla da daha yakın temas kurmalarını sağlayabilir. Öyküleyici ve şiir metin türlerinde herhangi bir değişiklik olmaması ise, bu türlerin dil öğrenimindeki önemini ve değerini koruduğunu gösterir.

Öneriler

- 2024 programında ses esaslı ilk okuma yazma öğretimi süreci detaylı olarak açıklanmış ve fiziksel öğrenme ortamının düzenlenmesine dair pratik öneriler sunulmuştur. Öğretmenlere bu süreçte kullanabilecekleri görsel ve materyal desteği sağlanmalı, öğrenciye uygun öğretim ortamlarının oluşturulması teşvik edilmelidir.
- 2024 programı, 13 farklı değeri kapsayarak öğrenci karakter gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Değerlerin günlük hayatla ilişkilendirilmesi ve öğrenci etkileşimleriyle desteklenmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin, sınıf içinde ve okul dışında öğrencilerle etkileşim kurarak değerlerin anlamını pekiştirmeleri teşvik edilmelidir.
- 2024 programı, öğrenme kanıtları üzerinden formatif ve summatif değerlendirme tekniklerini benimsemektedir. Bu yaklaşımın eğitim sürecine entegrasyonunu destekleyecek dijital araçlar ve teknolojik uygulamaların etkin kullanımı teşvik edilmelidir. Ayrıca, öğretmenlere çeşitli değerlendirme teknikleri konusunda profesyonel gelişim fırsatları sunulabilir.
- 2024 programı, zenginleştirme ve destekleme stratejileriyle farklı öğrenme düzeylerindeki öğrencilere yönelik daha özgün yaklaşımlar sunmayı hedeflemektedir. Bu stratejilerin uygulanmasını desteklemek için öğretmenlerin farklılaştırılmış öğretim tekniklerini etkin bir şekilde kullanmaları teşvik edilmelidir.
- 2024 programı, temaların sınıf düzeylerine göre belirlenmesi ve ders kitaplarında kullanılacak metin türlerinin çeşitlendirilmesi konusunda belirgin değişiklikler getirmiştir. Temaların disiplinler arası bağlarla ilişkilendirilmesi ve öğrencilere daha geniş bir kültürel ve bilimsel birikimi sunacak metinlerin seçilmesi önemlidir.
- Yeni programı uygulamak için öğretmenler programı derinlemesine incelemeli ve mesleki bilgilerini sürekli güncellemelidir. Programın uygulayıcısı olan öğretmenlerin programı iyice özümsemesi, dersten azami düzeyde verim alınması bakımından oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Akpınar, B. ve Köksalan, B. (2024). Eğitimde maarif ve müfredat yenileme ihtiyacı: Türkiye yüzyılı maarif modeli üzerinden teorik bir analiz. *Journal of History School*, 68, 27-48.
- Altunkeser, F. ve Coşkun, İ. (2018). 2009 ve 2015 Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırılması ve değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 114-135.
- Aydın, E. (2017). Türkçe dersi öğretim programlarının (2015 ve 2017) değerlendirilmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12(28), 41-66.
- Bağcı Ayrancı, B. ve Mutlu, H. H. (2017). 2006, 2015 ve 2017 Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırılması. *International Journal of Language Academy* 5(7), 119-130.
- Bal, P. (2008). Yeni ilköğretim matematik öğretim programının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 53-68.
- Balcı, A. Coşkun, E. ve Tamer, M. (2012). Cumhuriyet dönemi Türkçe dersi öğretim programlarının genel amaçları bakımından değerlendirilmesi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Belet Boyacı, Ş. D. ve Güner Özer, M. (2019). Öğrenmenin geleceği: 21. yüzyıl becerileri perspektifiyle Türkçe dersi öğretim programları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 708-738.
- Bobbitt, J. F. (2017). *Eğitim programı*, (Çev: M. E. Rüzgar). Ankara: Pegem
- Büyükalın Filiz, S. ve Yıldırım, N. (2019). Ortaokul Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının revize edilmiş Bloom taksonomisine göre analizi. *İlköğretim Online*, 18 (4), 1550-1573.
- Demirel, Ö. (1992). Türkiye'de program geliştirme uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(7), 27-43.
- Demirel, Ö. (2004). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Pegem
- Duman, A. (2003). Türk soylulara Türkiye Türkçesi öğretiminde metin seçimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 13, 151- 154.
- Duman, B. (2004). İlköğretim Türkçe programının etkililiğinin değerlendirilmesi (Konya ve Muğla örneklerinin karşılaştırılması). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 85-108.
- Durukan, E. (2013). Öğretmen görüşleri açısından Türkçe dersi öğretim programı kazanımları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8).
- Epçaçan, C. ve Erzen, M. (2008). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (4), 182-202.
- İşeri, K. ve Baştuğ, M. (2016). Yeni Türkçe dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *International Journal of Language Academy* 4(4), 17-35
- Kalaycı, N. ve Yıldırım, N. (2020). Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (2009-2017-2019). *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 238-262.
- Kaplan, K. ve Demir, M. (2023). Türkçe dersi öğretim programı'nın (2019) bağlam-girdi-süreç-ürün (Cıpp) modeli ile değerlendirilmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(1), 770-785.
- Kaya, M. (2020). Metin uzunluklarının öğrenci başarısına etkisi ve öğrencilerin metin uzunluklarıyla ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 15(1), 345-360.
- Kaya, M. ve Aydın, E. (2024). 2019 Türkçe dersi öğretim programı ile 2024 Türkçe dersi öğretim programının karşılaştırılması. *Harran Maarif Dergisi*, 9(1), 108-146.
- Kılınç, H. H. ve Yenen, E. T. (2020). *Öğretim programlarıyla ilgili temel kavramlar*. N. Temur, & M. Şengül (Ed.), *Türkçe öğretim programları (ss. 1-16) içinde*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kultubay, H. (2015). *1928'den günümüze kadar Türkçe öğretimi programlarında dil bilgisi öğretiminin durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

- Kurudayıoğlu, M. ve Soysal, T. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 483-496.
- MEB, (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1-8. sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB, (2024a). *İlkokul Türkçe dersi öğretim programı (1,2,3 ve 4. sınıflar) Türkiye yüzyılı maarif modeli*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB, (2024b). *Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim programları ortak metni*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Memiş, M. ve Kalyoncu, M. R. (2024) 2024 Türkçe dersi öğretim programı ile 2019 Türkçe dersi öğretim programı'nın karşılaştırılmalı incelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 12 (2), 176-199.
- Özbay, M. (1997). Türkçe öğretiminde programın önemi. *Çağdaş Eğitim*, 22 (232), 34-35.
- Özdemir, S. M. (2009). Eğitimde program değerlendirme ve Türkiye'de eğitim programlarını değerlendirme çalışmalarının incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 126-149.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, G. F. (2015). *Örnekleriyle eğitimde program değerlendirme*. Ankara: Anı Ültanır, G. (2016). *Program değerlendirme*. Ankara: Nobel.
- Ünal, S., Çoştu, B. ve Karataş, F. Ö. (2004). Türkiye de fen bilimleri eğitimi alanındaki program geliştirme çalışmalarına genel bir bakış. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 183-202
- Yangın, B. (2005). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzunun değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 5(2), 477 - 516.
- Yeşiltaş, H., Karafilik, F. ve Bakar, E. (2019). 1924'ten günümüze Türkçe dersi öğretim programlarında yazı. *Millî Eğitim Dergisi*, 48(1), 97-128.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

05. Eğitimde Türk Dünyası Edebiyatları (1920-1929)¹

Ferhat KAYACAN²

APA: Kayacan, F. (2024). Eğitimde Türk Dünyası Edebiyatları (1920-1929). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 88-99. DOI: <https://zenodo.org/record/13822881>

Öz

Türk dünyası edebiyatlarının eğitim uygulamalarındaki varlığını saptamak amacıyla yapılan çalışma betimsel tarama modeliyle desenlenmiştir. Araştırmada 1920 ile 1929 yılları arasındaki eğitim uygulamaları çalışma alanı olarak sınırlanmıştır. Çalışma alanında uygulanan öğretim programları ve ilgili derslerde kullanılan kitaplar çalışmanın amaçları doğrultusunda analiz edilmiştir. Çalışmada Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili elde edilen veriler, birincil kaynaklardan toplanmıştır. Betimsel tarama modeliyle elde edilen Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili veriler, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada liselerin ikinci kademe ikinci ve üçüncü sınıf öğretim programlarında Türk dünyası ve edebiyatlarıyla ilgili bulgulara ulaşılmıştır. Lise ikinci sınıf öğretim programında yer alan tarih-i edebiyat dersleri ile Türk edebiyatı tarihi; lise üçüncü sınıf öğretim programında yer alan Garp medeniyeti dairesindeki Türk edebiyatı ile lise üçüncü sınıfta sadece edebiyat şubelerinde uygulanan ilave edebiyat dersinin içeriğinden Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili verilere ulaşılmıştır. Sözü edilen derslerin öğretim programlarının ve bu derslerin eğitim süreçlerinde kullanılan İbrahim Necmi'nin hazırladığı *Tarih-i Edebiyat Dersleri I-Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri Bir Nazar* (1338), Mehmet Fuat'ın hazırladığı *Türk Edebiyatı Tarihi* (1926), Hıfzı Tefik, Hammamizade İhsan ve Hasan Âli'nin birlikte hazırladıkları *Türk Edebiyatı Numuneleri* (1926) ve İsmail Habip'in hazırladığı *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* (1925) isimli kitapların içerikleri analiz edilmiştir. Lise derslerinde kullanılan bu kitaplardan Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili elde edilen veriler düzenlenmiş ve anlaşılır hâle getirilmiştir. Ana diliyle eğitimi önemseyen çalışmanın Türk dünyasıyla ilgili çalışmalara da katkısı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Edebiyat eğitiminde Türk dünyası, Türk dili ve edebiyatı eğitimi, Türk dünyası edebiyatı.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 16

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 07.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13822881>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi / Dr. Gazi University, Institute of Educational Sciences, Turkish Language and Literature Education (Ankara, Türkiye), ferhatkayacan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8922-8412>, ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>, ISNI: [0000 0001 2169 7132](https://orcid.org/0000-0001-2169-7132), Crossreff Funder ID: [501100003356](https://orcid.org/501100003356)

Turkish World Literatures in Education (1920-1929)³

Abstract

The study, which was conducted to determine the presence of Turkic world literatures in educational practices, was designed with descriptive survey model. In the study, educational practices between 1920 and 1929 were limited as the study area. The curricula applied in the study area and the books used in the related courses were analysed in line with the aims of the study. The data obtained in the study related to the literatures of the Turkic world were collected from primary sources. The data related to the literatures of the Turkic world, which were obtained by descriptive survey model, were analysed by content analysis method. In the study, findings related to the Turkish world and literatures were found in the second and third grade curricula of high schools. The data related to the Turkish world literatures were obtained from the content of the history of Turkish literature and history of Turkish literature courses in the curriculum of the second grade of high school, Turkish literature in the circle of Western civilisation in the curriculum of the third grade of high school and the content of the additional literature course applied only in literature branches in the third grade of high school. The contents of the curricula of the aforementioned courses and the books used in the educational processes of these courses, Tarih-i Edebiyat Dersleri I-Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri Bir Nazar (1338) by İbrahim Necmi, Türk Edebiyatı Tarihi (1926) by Mehmet Fuat, Türk Edebiyatı Numuneleri (1926) by Hıfzı Tevfik, Hammamizade İhsan and Hasan Âli, and Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi (1925) by İsmail Habip, were analysed. The data obtained from these books, which are used in high school courses, about the literatures of the Turkish world have been organised and made comprehensible. It is thought that the study, which attaches importance to education with mother tongue, will also contribute to the studies on the Turkic world.

Keywords: literature education in the Turkish world, Turkish language and literature education, Literature in the Turkish world.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest in this study.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: No research requiring ethics committee permission was conducted in the study.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Ithenticatge, Rate: 16%

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 07.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13822881>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

Dil ve edebiyat dersleri, bireysel gelişimde üst düzey düşünme becerilerinden anlama ve anlatma becerilerini geliştirecek eğitim ortamlarını sağlaması bakımından önemlidir. Dil ve edebiyat eğitimiyle anlama ve anlatma becerileri geliştirilen bireylerin, sadece hatırlama ve kavrama gibi becerilerin dışında öğrenilen bilgilerin yeni durumlara uyarlanması, bir problemin parçalara ayrılarak çözümlenmesi ve bilginin kaynağının sorgulanması gibi üst düzey düşünme becerileri de gelişecektir. Bu zihinsel gelişimi destekleyici eğitim ortamı sadece dil ve edebiyat eğitimiyle sağlanabilmektedir.

Teknolojinin hızlı gelişmesiyle iletişim araçlarının kullanımı da yaygınlaşmış, kültürel paylaşım da hızlanmıştır. Ülkeler arasındaki iletişimde tek dilin kullanıldığı günümüzde bilimin, sanatın, ticaretin ve teknolojinin tek dilli olduğu görülmektedir. Bu durum da dünyadaki bütün gelişmelerin tek bir milletin egemenliği altında sürdürülmesine neden olmaktadır. Ülkelerin bağımsızlığını zedeleyen bu duruma ana dili eğitimiyle çözüm üretilebilir. Ayrıca dil ve kültür yönünden gelişmiş bireyleri yetiştirmek için Türk dünyası edebiyatlarından alınacak metinler de eğitimde kullanılmalıdır.

Bireylerin millet bilincinin geliştirilmesinde ana dili eğitiminin etkisi yadsınamaz. Ana dilinde düşünen, düşüncelerini ana dilinde ifade eden bireylerin yetiştirilmesi ülke gelişimini de doğrudan etkileyeceğinden öğretim programlarının hazırlanmasında dil ve edebiyat eğitiminin sözü edilen etkilerine dikkat edilmelidir. Hızla gelişen dünyada Türk devletleri arasında iletişimin ve iş birliğinin artması için Türk devletlerinde uygulanan öğretim programlarında Türk dünyası edebiyatlarından örnek metinler kullanılması önemsenmelidir.

Millet bilinciyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel unsurlarından birinin ana dili eğitimi olduğu bilinmektedir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bilim ve sanat dili olarak Türkçenin gelişmesi için ana diliyle eğitim çalışmalarına önem verilmiştir. Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması, alfabenin değiştirilmesi, dilde sadeleşme çalışmalarının yapılması, öğrencilerin Arapça ve Farsça kelime ve içeriklerden muaf tutulması gibi uygulamalar bu çalışmaların örnekleridir. Türk dünyası edebiyatlarından ürünlerin eğitimde kullanılması da Türkçeyi geliştirmek için yapılan çalışmalardandır. Ana dili eğitiminde Türk dünyası edebiyatlarından ürünlerin kullanılması ortak bir kültürel birlik oluşturabileceği gibi Türk devletlerinin kültür, sanat, ticaret, bilim ve teknoloji alanında da birlikte çalışmalarını destekleyecektir.

Ana dili eğitimlerinde bireylerin ana diliyle düşünmelerini ve üretmelerini destekleyici çalışmalara yer verilmelidir. Düşünceyle dil arasındaki ilişkiyi Vygotsky (2018) "düşünme denilen şey aslında ses çıkarmadan konuşmaktır" (s. 8) sözleriyle anlatmıştır. Dil becerileri gelişen bireylerin iletişim yönleri güçlü olacak ve iş yaşamındaki başarısı da bu durumdan etkileneyecektir. Ana dili bilinciyle yetiştirilecek bireylerin ülke gelişimine katkısı da düşünüldüğünde Türk devletlerinde eğitilmiş bireylerin beyin göçü engellenebilir.

İnsan, okuduğundan anlam çıkarabildiği ölçüde düşünebilecektir. Buna göre, ana dili becerilerinin sağlıklı geliştirilmesi için ders materyalindeki metinlerin hedef kitlenin istek ve ihtiyaçlarına göre seçilmesi, üst düzey düşünme becerilerinin gelişime katkı sağlayacak şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Ana dili eğitiminde Türk dünyası edebiyatları ürünlerinin kullanılması kültürel birliği geliştireceği gibi Türkçenin kültür, sanat, ticaret, bilim ve teknoloji dili olarak gelişmesini de destekleyecektir. Ana dilini

etkili kullanan, ana dilinde üreten bireyler ülke gelişimini de etkileyecektir. Türk devletlerindeki dil ve edebiyat derslerinin öğretim programlarında Türk dünyası edebiyatlarına yer verilmesi bu bakımdan önemli görölmektedir.

1.1. Çalışmanın Önemi

Türk dünyası edebiyatlarının öğretim süreçlerindeki durumunu tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışma, Türk dünyasındaki kültür alışverişini sağlayan eğitim uygulamalarını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu çalışma, Türk dünyasında ortak bir kültürel birlik oluşturmada planlı öğretim uygulaması örneği göstermesi bakımından da önemlidir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bilim ve sanat dilinde Türkçenin gelişmesi için ana dilinde eğitimi önemseyen bu çalışmanın temel amacı, 1920 ile 1929 yılları arasındaki eğitim uygulamalarında Türk dünyası edebiyatının varlığını saptamaktır. Çalışmada bu amacı destekleyen ve araştırmaya yön veren araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

- Türk dünyası edebiyatı, 1920 ile 1929 yılları arasında uygulanan öğretim programlarının içeriğinde ne şekilde yer almıştır?
- 1920 ile 1929 yılları arasında eğitim süreçlerinde kullanılan ders kitaplarının Türk dünyası edebiyatıyla ilgili içerikleri nelerdir?

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeline, çalışma alanına, çalışmanın sınırlılıklarına, veri toplama sürecine ve verilerin analizine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1. Araştırmanın Modeli

1920-1929 yılları arasındaki eğitim uygulamalarında Türk dünyası edebiyatının varlığını belirlemek amacıyla yapılan çalışma, betimsel tarama modeliyle desenlenmiştir. Betimsel tarama modelini Karasar (2014, s. 77) “araştırmaya konu olan birey, olay ve nesne kendi koşulları içinde, olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” şeklinde açıklamıştır. Bu araştırma desenine göre çalışma alanındaki öğretim programlarından ve eğitim süreçlerinde kullanılan ders kitaplarından Türk dünyası edebiyatıyla ilgili elde edilen bulgular kendi koşulları içerisinde olduğu gibi betimlenmiştir.

2.2. Çalışma Evreni

Çalışma evreni, 1920 ile 1929 yılları arasında uygulanan Türk dili ve edebiyatı dersleridir. Çalışmanın amacına göre, bu evrenden seçilen öğretim programları ve ders kitaplarındaki Türk dünyası edebiyatıyla ilgili içerikler de çalışma alanını oluşturmaktadır.

2.3. Sınırlılıklar

Çalışmanın zaman, öğretim programı ve ders kitaplarıyla ilgili sınırlılıkları şu şekilde belirlenmiştir:

- Çalışma 1920 ile 1929 yılları arasındaki liselerdeki Türk dili ve edebiyatı eğitimi uygulamalarıyla sınırlandırılmıştır.

- Çalışma alanında uygulanan Galatasaray Sultanisinin öğretim programı, 1340 Lise Müfredat Programı Esbab-ı Mucibe Lahiyası, 1340⁴ Tarihli Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl kapsamında Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili içeriklere yer verilen derslerle çalışma sınırlandırılmıştır.
- Çalışma alanında Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan ders kitaplarından İbrahim Necmi'nin hazırladığı *Tarih-i Edebiyat Dersleri I-Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri Bir Nazar* (1338⁵), Mehmet Fuat'ın hazırladığı *Türk Edebiyatı Tarihi* (1926), Hıfzı Tevfik, Hammamizade İhsan ve Hasan Âli'nin birlikte hazırladıkları *Türk Edebiyatı Numuneleri* (1926), İsmail Habip'in *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* (1925) isimli kitabıyla sınırlandırılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışma alanındaki Türk dünyası edebiyatlarının varlığıyla ilgili alan yazını, uygulanan öğretim programları ve kullanılan ders kitapları taranarak araştırma verileri elde edilmiştir.

Çalışma, veri toplama yöntemlerinden biri olan belgesel tarama yönteminin aşamalarına uygun yapılmıştır. Karasar (2014, s. 183) “mevcut belge ve kayıtların incelenerek veri toplanması şeklinde tanımladığı belgesel tarama yönteminin kaynak bulma, okuma, not alma ve değerlendirme süreçlerini içerdiğini” belirtir. Bu açıklamaya uygun olarak araştırma verileri toplanmıştır. Karaağaçlı (2023, s. 141) çalışmasında tarama işleminin “kaynak taraması, literatür taraması, rapor değerlendirmesi ve mevcut programların incelenmesi” şeklinde yapılması gerektiğini belirtir. Bu açıklamaya göre, yayın taramasında uzman görüşleri, alan yazını ve resmî kaynaklardan yararlanılmış ve çalışma verileri bu şekilde elde edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada betimsel tarama modeliyle elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma, içerik analizinin “belirli bir nitel veri içerisindeki kelimelerin, konuların, kavramların anlamlarının ve aralarındaki ilişkilerin tespitine yönelik kullanılan bir araştırma yöntemi” (Zülfikar, 2022) tanımına uygundur. Yıldırım ve Şimşek'in (2008) açıkladığı gibi içerik analizinin amacı esas olarak metinden elde edilen verileri açıklayabilecek bağlantıları ve kavramları bulmaktır. Bu amaca göre çalışmada alanındaki Türk dünyası edebiyatı varlığıyla ilgili akademik ve resmî kaynaklar taranmıştır. Ulaşılan veriler düzenlenmiş ve anlaşılır hâle getirilmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Cumhuriyet ilan edilmeden önce Kurtuluş Savaşı zamanında da eğitimin devam ettiği bilindiğinden çalışmanın başlangıcı olarak 1920 yılı belirlenmiştir. Galatasaray Sultanisinin bu dönemdeki eğitimleri incelendiğinde yalnızca onuncu sene (sınıf) öğretim programında yer alan, fen ve edebiyat şubelerinde haftalık iki saat olacak şekilde tasarlanan tarih-i edebiyat dersinin içeriğinde Türk dünyası edebiyatlarının olduğu belirlenmiştir. Bu dersin eğitim sürecinde ders kitabı olarak kullanılan, İbrahim Necmi'nin hazırladığı, Matbaa-i Âmire tarafından Rumi 1338 yılında basılan *Tarih-i Edebiyat Dersleri I-Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri Bir Nazar* adlı kitap çalışmanın amaçlarına göre analiz edildiğinde Medhal bölümünde Türk Lisan ve Edebiyatına Umumi Bir Nazar başlığının altında Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili bilgi verilmiştir. Bu bölümün içeriğinde Lisanların Aksamı ve Lisan Aileleri, Türkçenin Lisani Mevkisi ve Taksimatı, En Eski Türk Yadigârları, Orhun Abideleri, Hibetü'l-Hakaik,

⁴ Rumi 1340 yılı Türk Tarih Kurumunun Tarih Çevirme Kılavuzuna göre miladi 1924 yılıdır.

⁵ Rumi 1338 yılı Türk Tarih Kurumunun Tarih Çevirme Kılavuzuna göre miladi 1922 yılıdır.

Kutadgu Bilig, Türk Edebiyatının Kadim Tekâmülü, Türk Edebiyatında İslami ve Tasavvufi Tesirler” başlıklı hazırlanan içeriklerde konu anlatımlarına yer verildiği, örnek metin kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmî öğretim programı olan, Rumi 1340'ta yayımlanan Lise Müfredat Programı Esbab-ı Mucibe Lahiyası isimli öğretim programında yer alan lise ikinci kademe ikinci ve üçüncü sınıf derslerinin içeriğinde Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili bölümlerin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre ikinci sınıf öğretim programında yer alan Türk edebiyatı tarihi dersinin içeriğinde; lise ikinci kademe lise üçüncü sınıfta fen ve edebiyat şubelerinde uygulanan Garp medeniyeti dairesindeki Türk edebiyatı dersinin içeriğinde; lise üçüncü sınıfta sadece edebiyat şubelerinde uygulanan ilave edebiyat dersinin içeriğinde Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili bölümler yer almıştır.

Lise ikinci kademe ikinci sınıf öğretim programında yer alan Türk edebiyatı tarihi dersi İslamiyet'ten Evvel Türk Edebiyatı, İslam Medeniyeti Dairesinde Türk Edebiyatı hâlinde iki edebî döneme ayrılmıştır. Bu dönemlerden İslamiyet'ten Evvel Türk Edebiyatı için hazırlanan öğretim programının konu ve içerikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1 Türk Edebiyatı Tarihi Dersinin İslamiyet'ten Evvel Türk Edebiyatı Bölümünün Konu ile İçerikleri

Konu	İçerik
Giriş	Kable'l-İslam Türk tarih ve medeniyetine umumi bir nazar
Lisan ve Yazı	Eski Türk lehçeleri Yenisey ve Orhun Kitabeleri Orhun yazısı, Uygur yazısı Türkçede kullanılan sair muhtelif elifbalar
Millî Türk Destanı	Oğuz, Tu Kiu ve Uygur destanları
İlk Şiirler ve İlk Şairler	Ayinlerde şiir, Millî musiki, İlk mevzular, Vezin ve kafiye Eski Türk edebiyatına umumi bir nazar

Tablo 1'e bakıldığında *İslamiyet'ten Evvel Türk Edebiyatı* başlıklı bölümün içeriğinde dört konunun yer aldığı görülecektir. Bu bölümün girişi İslamiyet öncesi Türk medeniyeti ve tarihiyle ilgili bir içerikle başlamıştır. Bu içerikten yeni kurulan devletin bireylerinde millet bilincini oluşturmanın amaçlandığı ve bu amaca doğrultusunda Türk milletinin köklü bir kültüre sahip olduğunu gösterecek eğitim içeriklerinin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Öğretim programın uzak hedeflerinde bu millet bilincinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Programın bu uzak hedefini destekleyen *Lisan ve Yazı*, *Millî Türk Destanı*, *İlk Şiirler ve İlk Şairler* konuları da ders içeriğinde yer almıştır.

Dersin *İslam Medeniyeti Dairesinde Türk Edebiyatı* şeklinde isimlendirilen ikinci bölümü altı konudan oluşmuştur. Bu konular ve konuların içerikleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2 Türk Edebiyatı Tarihi Dersinin İslam Medeniyeti Dairesinde Türk Edebiyatı Bölümünün Konu ile İçerikleri

Konu	İçerik
İslam Medeniyeti ve Türkler	Garp ve Acem edebiyatının tarihi inkişafına bir nazar
İslami Edebiyat	İslami edebiyatta tasavvuf tesirleri ve mahiyeti İslami edebiyatta vezin ve şekil
Moğol İstilasına Kadar Türk	Karahaniler Devri'nde Türk lisan ve edebiyatı

Edebiyatı	Kutadgu Bilig Selçukiler Devri'nde Türk lisan ve edebiyatı Tasavvuf edebiyatının menşei ve inkişafı Ahmet Yesevi ve muakkipleri Harzem ve Anadolu'da Türk Edebiyatı
Moğol İstilas ve Neticeleri	Moğol istilasından sonra Türk lehçeleri Çağatay lehçesi Oğuz lehçesi Oğuz lehçesinin şarki ve garbi iki şubeye ayrılması
Timur İstilasına Kadar Türk Edebiyatı	Bu devre kadar Çağatay edebiyatının geçirdiği devreler ve bu edebiyatın büyük şahsiyetleri Anadolu (Garp Türkleri) edebiyatının geçirdiği devreler ve büyük şahsiyetleri (şairler, nasirler, sufiler, mütercimler, halk şair ve hikâyecileri) Azeri (Şarki Oğuz) edebiyatının teessüs ve inkişafı
Onuncu Asra Kadar Türk Edebiyatı	Çağatay, Osmanlı, Azeri edebiyatlarının bu asra kadar geçirdiği devreler ve büyük şahsiyetleri

Tablo 2'ye bakıldığında *İslamiyet Medeniyeti Dairesindeki Türk Edebiyatı* başlıklı bölümün altı konudan oluştuğu görülecektir. *İslam Medeniyeti ve Türkler* başlıklı konuda genel bilgilerden oluşan içerikten sonra *İslami Edebiyat* başlıklı konuda şekil ile tür gibi edebî bilgilerle ilgili içerik tasarlanmıştır. Tanzimat Dönemi'ne kadar olan Türk edebiyatı dört dönem şeklinde konulara ayrılmıştır. *Onuncu Asra Kadar Türk Edebiyatı* başlıklı konuda içeriğin uygulanmasına yönelik öğretim programında şu açıklamaya yer verilmiştir:

“Her lehçe edebiyatı ayrı ayrı tetkik edilmekle beraber yekdiğeriyle olan müşabehet ve münasebetleri gösterilecektir. Şairler, nasirler, mütercimlerden başka; meddah, kıssahan, saz şairi gibi halk edebiyatı; edebiyat-ı sofîye; Bektaşî, Kızılbaş gibi taifelere ait mezhebi edebiyat mevzubahis olacaktır. Edebiyatımızın diğer komşu edebiyatlarla tesir ve aksitesirleri ve bilhassa Acem edebiyatının her devirdeki tesirâtı da anlatılacaktır. Büyük şahsiyetler her defa sıklet yapmakla beraber tercüme-i hâl tafsilatından ziyade edebiyat ve sanayi-i nefisenin, fikrî ve medeni hayatın umumi tekâmülü gösterilmeli ve edebî nevilerin inkişafı ayrı ayrı esbab-ı tarihiyeleriyle izah edilmelidir. Derste mevzubahis metinler üzerinde azami nispette lisani ve edebî tetkikat yapılmalıdır” (Lise Müfredat Programı Esbab-ı Mucibe Lahiyası, 1340).

Öğretim programında geçen bu açıklamada kronolojik tasnif düzenine göre dönemini temsil eden güçlü edebî şahsiyetlerle öğretim programının içeriği hazırlanmıştır. Ders uygulamalarında dönem temsilcilerinin tanıtımının dışında dönemin edebî metinlerinin incelenmesi de istenmiştir. Bundan da dönemin edebiyat tarihi eğitiminde metni temele alan edebiyat eğitimi anlayışının olduğu söylenebilir. Liselerin ikinci kademe ikinci sınıftaki Türk edebiyatı tarihi dersinin öğretim programı, İslamiyet'ten önceki dönemlerden başlayıp X. asra kadar olan zaman dilimindeki Türk dünyası edebiyatlarını kapsamaktadır. Bu derste Mehmet Fuat'ın hazırladığı *Türk Edebiyatı Tarihi* (1926) isimli kitap ile Hıfzı Tevfik, Hammamizade İhsan ve Hasan Âli'nin birlikte hazırladıkları *Türk Edebiyatı Numuneleri* (1926) isimli kitap kullanılmıştır.

Mehmet Fuat tarafından sosyolojik bakış açısıyla hazırlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* (1926) isimli kitap edebiyat tarihine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. İslamiyet öncesi Türk edebiyatından başlayan kitap, İslamiyet'in kabul edilışinden 14. yy.a kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Karahanlılar, Selçuklular ve Moğollar Devri edebiyatı, 13. yüzyılda Anadolu'da Türk edebiyatı ve son olarak da 14 yüzyıldada Çağatay edebiyatıyla kitap içeriğinde yer almıştır. Bu kitap içeriği *1340 Lise Müfredat*

Programı Esbab-ı Mucübe Layihası'ndaki lise ikinci sınıf Türk edebiyatı tarihi dersinin öğretim programıyla uyumludur. Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili tarihî bilgilerin yer aldığı kitapta dönemin metinlerine yer verilmemiştir.

Mehmet Fuat'ın kitabında edebî metin örneklerinin olmamasından kaynaklanan eksiklik, Hıfzı Tevfik, Hammamizade İhsan ve Hasan Âli'nin birlikte hazırladıkları *Türk Edebiyatı Numuneleri* (1926) isimli kitapla giderilmiştir. Kitabın içeriği *İslamiyet'ten Evvel Türk Edebiyatı Numuneleri*, *İslamiyet'ten Sonra Hakaniye Kâşgar Edebiyatı*, *Çağatay Edebiyatı Numuneleri*, *Azeri Edebiyatı Numuneleri* ve *Garp Türkleri Edebiyatı Numuneleri* hâlinde adlandırılan beş bölümden oluşmuştur. Bu bölümlerin içeriği *1340 Lise Müfredat Programı Esbab-ı Mucübe Layihası* ve uyumludur.

İslamiyet'ten Evvel Türk Edebiyatı Numuneleri bölümü *Orhun Abideleri* ve *Oğuz Destanı* başlıkları altında hazırlanan içerikte örnek metinler kullanılmıştır.

İslamiyet'ten Sonra Hakaniye, Kâşgar Edebiyatı bölümünde *Divânu Lügâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig* ve *Aybetü'l-Hakayik* eserleriyle ilgili bilgiler verilmiş, eserden örnek metinler içerikte kullanılmıştır.

Çağatay Edebiyatı Numuneleri bölümünde şu edebî temsilcilerle ilgili bilgiler verilerek içerik hazırlanmıştır: Ahmet Yesevi, Harezmi ve Hucendi, Mir Haydar, Sekkâki, Süleyman Bakırgani, Lütfi, Emiri, Seyf-i Sarayi, Hüseyin Baykara ve Ali şir Nevai. *Hikmet* başlığı altında Ahmet Yesevi'den örnek metinlere, *Süleyman Bakırgani'den* başlığı altında da örnek metinlere yer verilmiştir. Harezmi'nin *Muhabetname* isimli eseri bir bölüm, Hucendi'nin *Letafetname* adlı kitaptan *Münacat* ve *Sebeb-i Nazm-ı Kitap* başlıklı bölümler kitap içeriğine alınmıştır. Seyf-i Sarayi'nin *Nazire*, *Gazel* ve *Gülistan Tercümesi Mukaddimesi'nden* başlıkları altında örnek metinlerine yer verilmiştir. Mir Haydar'ın *Mahzenü'l-Esrar* tercümesinden bir bölüm içeriğinde kullanılmıştır. Sekkani, Çağatay lehçesinin hicri dokuzuncu asırdaki altın döneminin şairlerinden biri olarak tanıtılmış, edebî metinleri üç gazel ile örneklenmiştir. Aruz vezni Türkçede başarılı kullanan öncülerden biri olarak tanıtılan Lütfi, on gazel örneğiyle tanıtılmıştır. Emiri gazel, muhammes ve terci-i bent örnekleriyle edebî metinleri örneklenmiştir. Hüseyin Baykara, dört gazeliyle edebî yönü tanıtılmıştır. Ali şir Nevai, *Divandan* başlığı altında *Dibace-i Divan-ı Nevai* ismiyle yazılan ilk Türkçe divan dibacesi örneklenmiş; bu metinden sonra *Gazel*, *Nazım*, *Rubai*, *Müstezat* ve *Muhammes* başlıklı metinlerle Ali şir Nevai'nin edebî metinleri gösterilmiş; *Sakiname*, *Mecalisü'n-Nefais*, *Mahbübü'l-Kulüb* ve *Muhakemetü'l-Lugateyn* eserlerinden bölümler kitap içeriğinde yer almıştır. Bunların dışında *Nehcü'l-Ferâdis*, Çağatay Türkçesinin nesrini örneklemek için kullanılmıştır.

Azeri Edebiyatı Numuneleri bölümünün içeriğinde şu edebî isimlerle ilgili bilgiler verilerek içerik oluşturulmuştur: Hüseyinoğlu, Kadı Burhaneddin, Darir Erzurumi, Nesimi, Habibi ve Hatâyi. Bu edebî kişilerle ilgili açıklamalar ve örnek metinlerle *Azeri Edebiyatı Numuneleri* bölümünün içeriği hazırlanmıştır. Hüseyinoğlu'nun kitap içeriğindeki gazeli ile "Seyf-i Sarayi ile Ahmet Dai'nin meşhur gazelleri arasında benzerlik olduğu söylenmiş, bu durumun Hüseyinoğlu'nun diğer şairlere örnek olabilecek derecede kıymetli bir edebî kişilik olduğu söylenmiştir. Kadı Burhanettin, dört gazel, altı rubai, on bir tuyug örneğiyle; Seyyid Nesimi, iki mesnevi, on gazel ve on tuyug örneğiyle; Habibi altı gazeliyle; Hatâyi, mahlasını kullanan Şah İsmail yedi gazel ile iki nefes örneğiyle tanıtılmıştır. Azeri edebiyatında nesir örneği için Erzurumlu Darîr'in *Fütühü's-Şam* isimli eseri kitapta yer almıştır.

Garp Türkleri Edebiyatı Numuneleri kitabın son bölümüdür. *Yusuf u Züleyha Manzumesi*, *Kitab-ı Dede Korkut* tanıtılmış ve örnek metinlere yer verilmiştir. Mevlana Celaleddin Rumi ve Sultan Veled'in

yaşamları, edebî şahsiyetleri ve edebî ürünleriyle ilgili açıklamalara yer verilmiştir. *Rübabname*, *İbtidaname* ve Sultan Veled'in üç gazeli örnek metin olarak kullanılmıştır. Şeyyad Hamza'nın, iki gazeliyle edebî yönü gösterilmiştir. Sofiyane eserlerine karşın Türkçeyi kullanma gücü ön plana çıkarılan Gülşehri, *Mantıku't-Tayr*'dan alınan üç bölümle tanıtılmıştır. Diğer şairler gibi Farsça etkisinde olmaması ve Türkçe yazması yönüyle tanıtılan Yunus Emre'nin, *münacaat*, *nefes* ve *ilahi* örnekleriyle edebî yönünü gösterilmiştir. Halk edebiyatının başlıca simalarından biri olarak tanıtılan Kaygusuz Abdal, *Makalat-ı Baba Kaygusuz*, *Gazel*, *Mesnevi*, *Nefes* ve *Şathiyat* başlıklı örnek edebî metinlerle tanıtılmıştır. Eflâki Dede'nin edebî yönü iki gazelle gösterilmiştir. Âşık Paşa'nın, *Garipname*'den alınan bir bölümüne, bir kaside ve üç gazeline yer verilmiştir. *Süheyl ü Nevbahar*, *Ferhengenâme-i Sa'dî Tercümesi*, *Kelile ve Dimne*'den örnek metinlerle Hoca Mesud'un edebî metinleri örneklenmiştir.

Fatiha Tefsiri başlıklı metin "Aslan Bin İnanç Bey namına yazılan bu Fatiha Tefsiri sekizinci hicret asrının garip lehçesine ait nesirlerinden en mükemmel bir numunedir" (s. 186) şeklinde tanıtılmış, eserde Arap imlasını temsil eden hareketlerin olmadığı belirtilmiştir. Üslup ve eda bakımından eserin tamamen Türkçe özelliklerinin olduğu söylenmiştir. *Fermanlar* başlığı altında "lisanın geçirdiği istihaleyi daha iyi bir surette anlayabilmek" (s. 188) amacıyla dört fermanın kitaba alındığı söylenmiştir.

Şeyhoğlu'nun edebî yönü bir gazelle; Ahmedî'nin edebî yönü bir kaside, altı gazel ve *İskendername*'den bir bölümle; Ahmet Dai'nin edebî yönü bir münacat, bir kaside, biri nazire olan beş gazelle; Süleyman Çelebi'nin edebî yönü *Mevlid-i Şerife'den Münacat*, *Velâdet Fash'ndan*, *Tefrih ve Münacaat*, *Dua* ve *İltica* başlıkları altındaki örnek metinlerle; Şeyhi'nin edebî yönü kaside, naat, tevhit, yedi tane gazel, mesnevi, terciibent, *Harname*, *Hüsrev ü Şirin*'den örnek metinlerle; Mercimek Ahmet'in edebî yönü *Agaz-ı Destan*, *Nuşirevan'ın Nasihatleri Beyan Olunur*, *Aşk ve Âşıklık Halka Beyan Olunur* başlıklarıyla *Kabusname Tercümesi*'nden alınan örnek metinlerle; Hümami'nin edebî yönü bir kaside, dört gazel ve yedi muhammesle; Atayî'nin edebî yönü iki kaside, dört gazelle; Elvan-ı Şirazi'nin edebî yönü beş gazel, iki müstezet ve *Gülşen-i Raz* tercümesinden alınan örnek metinle; İbn Arabşah'ın edebî kişiliği *Tefsir Tercümesi*'nden başlığı altında *Sure-i Yusuf'tan*, *Sure-i İhlas'tan* tercüme örneklerle gösterilmiştir.

Selçukname başlığı altında Yazıcızade Ali tarafından İbn Bibi ve Camiü't-Tevarih'den iktibas edilen metin hakkında açıklamaya yer verilmiş, *Gyaseddin Keyhüsrev* ile ilgili bir bölümle *Selçukname*'deki metinler örneklenmiştir.

Cemali'nin edebî yönü dört gazel, *Gülşen-i Uşşak*'tan alınan iki kasideyle; Nizami'nin edebî metinleri bir kaside ve yedi gazelle; Yazıcızade Mehmet Efendi'nin edebî yönü *Muhammediye*'den örnek metinlerle; Melihî'nin edebî yönü dokuz gazel, yedi rubaiyle; Zeynep Hatun'un edebî yönü bir gazelle gösterilmiştir.

Nişani, tanıtıldıktan sonra *Mektubun Sureti* başlığı altında Fatih Sultan Mehmet'in Uzun Hasan'a gönderilmek üzere Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa'ya yazdırdığı mektuba yer verilmiş; sonra da Nişani'nin edebî yönü beş gazeliyle gösterilmiştir.

Sinan Paşa'nın nesirleri *Tazarruat*'tan, *Tezkiretü'l-Evliya Mukaddimesi*'nden, *Beyazıd-ı Bestami* başlıkları altında örneklenmiştir.

Şehzade Cem'in edebî yönü sekiz gazel, bir münacat, iki manzum mektup ve bir murabba örneğiyle; Sadi-i Cem'in edebî yönü bir kaside, beş gazeliyle; Ahmet Paşa'nın edebî metinleri iki kaside, dokuz gazel

ve bir mersiyeye kitap içeriğinde gösterilmiştir. Aşıkpaşazade'nin bablar ve soru-cevap şeklinde hazırlanan *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinden beş bab, bir soru-cevap bölümü örnek olarak alınmıştır. Tursun Bey'in edebî yönü *Târîh-i Ebü'l-Feth* adlı eserinden örnek metinlerle; Mesihî'nin edebî yönü iki kaside, sekiz gazel ve murabba ile gösterilmiştir.

Kitap içeriği incelendiğinde dönemini temsil edebilen güçlü edebî kişiliklerle kitap içeriği hazırlandığı görülmektedir.

1929 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programı ile lise ikinci kademe ikinci sınıftaki Türk edebiyatı tarihi dersinin kapsamı geliştirilmiş, dersin kapsamı "menşeyinden Tanzimat'a kadar edebiyatımızın divan ve halk edebiyatları cepheleeri nazarıdikkate alınarak mülahhas malumat" (1929) şeklinde olması istenmiştir. Bu düzenlemeyle Mehmet Fuat'ın hazırladığı *Türk Edebiyatı Tarihi* kitabının içeriği ile Hıfzı Tevfik, Hammamizade İhsan ve Hasan Âli'nin birlikte hazırladıkları *Türk Edebiyatı Numuneleri* (1926) isimli kitabın içeriği 1929'daki öğretim programına göre eksik kaldığından sonraki dönemlerde başka kitapların hazırlanmasına neden olmuştur.

Liselerin ikinci kademe üçüncü sınıf öğretim programında yer alan Garp medeniyeti dairesindeki Türk edebiyatı isimli dersin içeriği iki edebî döneme bölünmüştür. Bu dönemlerden birincisi olan *Onuncu Asırdan Türklerin Garp Medeniyeti Dairesine Girmesine Kadar Türk Edebiyatı* başlıklı içerikte "Çağatay, Osmanlı, Azeri edebiyatlarının tekâmülü" şeklinde belirtilmiştir. Bu içeriğin işlenişyle ilgili öğretim programında "onuncu sınıfta takip edilen usul dairesinde devam olunacaktır" şeklinde bir açıklamaya yer verilmiştir.

Garp Medeniyeti Dairesinde Türk Edebiyatı isimli ikinci dönemde *Türk Edebiyatının Diğer Şubeleri* başlıklı bir bölüm hazırlanmıştır. Bu bölümün içeriği "Garp medeniyeti altında Azerbaycan, Kırım, Kazan, Türkistan sahalarında Türk lisanı ve edebiyatının tekâmülü" şeklinde açıklanmıştır. Çağdaş Türk dnyası edebiyatlarının ürünlerinin edebiyat eğitiminde kullanılması istenmiştir.

Garp edebiyatı dairesindeki Türk edebiyatı dersinin öğretim süreçlerinde İsmail Habip'in *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* (1925) isimli kitabı kullanılmıştır.

Türk Edebiyatının Menşei başlıklı içerikte Türk edebiyatının kaynağına ulaşmanın zorluğu anlatılmış, edebiyat dönemlerini İslamiyet'ten evvelki kavmî Türk edebiyatı, Türk ve İslam edebiyatı, Türk asri edebiyatı hâlinde üç edebî döneme ayrılmıştır. İsmail Habip (1925) "birinci devredeki edebiyatın esas damgası kavmiyet, ikinci devrede din, üçüncü devrede medeniyet" (s. 8) olduğunu belirterek edebî sınıflandırmayı toplumsal gerekçelerle ilişkilendirmiştir. Orhun ve Uygur yazıları tanıtılmıştır. Kavmî Türk edebiyatının özellikleri beş maddeyle anlatılmıştır. İslamiyet'in kabul edilmesiyle Türkçenin Hakaniye Türkçesi ismiyle şark Türkçesi ve Oğuz lehçesi ismiyle garp Türkçesi hâlinde ikiye ayrıldığı, bu lehçelerin dağıldığı coğrafî bölgeler anlatılmıştır. Ahmet Yesevi, Hakaniye Türkçesinin en önemli ismi olarak tanıtılmış, onun Türk-İslam kültürüne etkisinden bahsedilmiştir. *Orhun Kitabeleri*, Oğuz lehçesinin en eski ürünü olduğu söylenmiştir. Osmanlıcanın oluşum süreci anlatılırken Geznelilerin ve Selçukluların İran etkisinde kalması nedeniyle Oğuz Türkçesinde Acem etkisinin, din etkisiyle de Arapça etkisinin arttığı belirtilmiştir.

Öğretim programında liselerin ikinci kademe üçüncü sınıf edebiyat şubelerinde haftalık üç saat ek ders uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu dersin içeriğinde Türk dnyası edebiyatlarıyla ilgili bulgular tespit edilmiştir. Dersin öğretim programında "eski ve yeni edebî Türk lehçelerine ait metinler üzerinde

azami nispette tetkikat yapılması” istenmiştir.

4. Sonuç

Eğitimde Türk dünyası edebiyatlarının varlığını araştıran çalışmada çalışma alanı kapsamında Galatasaray Sultanisinin öğretim programı incelenmiş ve yalnızca onuncu sınıf öğretim programındaki tarih-i edebiyat dersinin içeriğinde Türk dünyası edebiyatlarının olduğu belirlenmiştir. Bu dersin eğitim sürecinde ders kitabı olarak İsmail Necmi'nin *Tarih-i Edebiyat Dersleri I-Eski Edebiyatımızın Tarihine Seri Bir Nazar* adlı kitabının kullanıldığı belirlenmiştir. Kitabın içeriğinde *Türk Lisan ve Edebiyatlarına Umumi Bir Nazar* başlığı altında Türk dünyasının ortak ürünleriyle ilgili bilgilere yer verildiği tespit edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmî öğretim programı olan, Rumi 1340'ta yayımlanan *Lise Müfredat Programı Esbab-ı Mucibe Lahiyası* isimli öğretim programında yer alan lise ikinci kademe ikinci ve üçüncü sınıf derslerinin içeriğinde Türk dünyası edebiyatlarıyla ilgili bölümlerin olduğu tespit edilmiştir.

Lise ikinci sınıf öğretim programındaki Türk edebiyatı tarihi dersinde Mehmet Fuat'ın hazırladığı *Türk Edebiyatı Tarihi* (1926) isimli kitap edebiyat tarihi bilgilerini içermektedir. Kitap içeriğinde dönemin edebî metin örneklerine yer verilmemiştir. Türk edebiyatı tarihi dersinin metin ihtiyacı için Hıfzı Tevfik, Hammamizade İhsan ve Hasan Âli'nin birlikte hazırladıkları *Türk Edebiyatı Numuneleri* (1926) isimli kitap kullanılmıştır. Bu kitaplar 1929 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programı ile lise ikinci sınıftaki Türk edebiyatı tarihi dersinin içeriği geliştirilmesine kadar kullanılmıştır. 1929'daki değişikliklere göre kitapların içerikleri öğretim programına göre eksik kalmıştır.

Lise üçüncü sınıf öğretim programındaki Garp edebiyatı dairesindeki Türk edebiyatı dersinin öğretim süreçlerinde İsmail Habip'in *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* (1925) isimli kitabı kullanılmıştır. Bu kitapta da Türk dünyasının ortak ürünlerine yer verildiği tespit edilmiştir.

Araştırma verilerinden elde edilen bulgulardan anlaşılacağı üzere millî değerler üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kültürel değerlere önem verilmektedir. Ders kitapları verilerinden elde edilen bulgular ışığında Türk kültürü, tarihi, dili ve edebiyatı önemli sayılmış ve öğretim programları da bu düşünceyle hazırlanmıştır. Türk kültürünün köklü bir geçmişi olduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu köklü kültür üzerine kurulduğunu bilen bireylerle millet bilinci oluşturulmak istenmiştir. Edebiyat kanonu olarak da isimlendirilen ama öğretim programının uzak hedefleri olan bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde öğretim programlarını hazırlama düşüncesini göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda ders kitaplarında kullanılan Türk dünyası edebiyatları metinlerinin bilinçli seçildiği ve ders kitaplarında yer aldığı söylenebilir.

Kaynakça

- Hasan Âli, Hıfzı Tevfik & Hamamîzâde İhsan.(1926). *Türk edebiyatı numuneleri*, İstanbul, Millî Matbaa.
- İbrahim Necmi. (1338). *Tarih-i edebiyat dersleri birinci cilt-eski edebiyatımızın tarihine seri bir nazar*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İsmail Habip (1340). *Türk teceddüt edebiyatı tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Karaağaçlı, M. (2023). *Program geliştirme butiği*. Ankara: Bizim Büro Yay.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yay.
- Maarif Vekâleti, (1340). *Lise müfredat programları esbâb-ı mûcibe lâyihası*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif Vekâleti (1927). *1340 Tarihli orta mektep ve lise müfredat programına zeyl*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâleti. (1929). *Orta mektep ve liselerin Türkçe müfredat programı*. Ankara: Yeni Gün Matbaası.
- Mehmet Fuat (1926). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Millî Matbaa.
- Vygotsky, L. S. (2018). *Düşünce ve dil*. (B. Erdoğan çev.). İstanbul: Roza.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2008) *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.
- Zülfikar, H. (2022). İçerik çözümlenmesi. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. TÜBİTAK: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/icerik_cozumlemesi [Erişim Tarihi: 18.06.2024]

06. İlkokul Öğretim Kademesinde Yazılı Sınavların Kaldırılmasına Yönelik Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri¹

Hasan BAKIRCI²

Nebahat ŞABAP³

Caner ÖZDEMİR⁴

APA: Bakırcı, H. & Şabap, N. & Özdemir, C. (2024). İlkokul Öğretim Kademesinde Yazılı Sınavların Kaldırılmasına Yönelik Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 100-113. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13822966>

Öz

Bu çalışmanın amacı, ilkököl öğretim kademesinde yazılı sınavların kaldırılmasına yönelik sınıf öğretmenlerin görüşlerini belirlemektir. Çalışma, araştırılmak istenen konu ile ilgili sınıf öğretmenlerinin tecrübelerinden detaylı bir şekilde yararlanmayı amaçladığı için nitel araştırma desenlerinden olgubilim ile yürütülmüştür. Çalışmanın katılımcıları, 2023-2024 eğitim öğretim yılında Türkiye'deki bir doğu ilinde bulunan aynı ilkökulda görev yapan 10 sınıf öğretmeninden oluşmaktadır. Katılımcıların tamamı devlet okullarında görev yapmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örneklemeğe göre belirlenmiştir. Çalışmanın verileri, araştırmacılar tarafından geliştirilen beş açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Toplanan verilerin analizinde nitel analiz çeşitlerinden içerik analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, sınavın kaldırılmasında öğrencilerin stresli bir ortamdan uzaklaşacağı, sınav kaygısından kurtulacağı, kalıcı öğrenmenin sağlanacağı belirtilmiştir. Bunun akabinde sınavın kaldırılmasında olumsuz yönlere bakıldığı zaman en dikkat çekici olarak objektif değerlendirme olduğu görülmektedir. Sınavın kaldırılmasının ardından süreç odaklı değerlendirme yöntemlerinden portfolyonun uygulanması sağlanacaktır. Öğretmenlerin, geleneksel yönetime alışık olmalarından dolayı yeni planlanan projeye hazır olmadıkları görülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

FİNANSMAN: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Çalışmada etik kurul izni gerektiren herhangi bir araştırma yapılmamıştır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – İthenticate / İntihal, Oran: %25

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13822966>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Anabilim Dalı / Assoc. Prof. Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Elementary Education, Department of Primary Teacher Education (Van, Türkiye), hasanbakirci@yyu.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-7142-5271>, **ROR ID:** <https://ror.org/041jvzp61>, **ISNI:** 0000 0001 2164 6335, **Crossref Funder ID:** 501100010760

³ Öğretmen, MEB / Teacher, MNE (Van, Türkiye), nebahatsabapo8@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0003-4133-3936>, **ROR ID:** <https://ror.org/00jga9g46>, **ISNI:** 0000 0001 2179 4856, **Crossref Funder ID:** 501100013898

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Anabilim Dalı / Assist. Prof. Ordu University, Faculty of Education, Department of Elementary Education, Department of Primary Teacher Education (Ordu, Türkiye), canerozdemiro52@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-3511-0942>, **ROR ID:** <https://ror.org/04rohn449>, **ISNI:** 0000 0004 0399 5963, **Crossref Funder ID:** 501100020606

süreç içerisinde yaşayacakları eksikler belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: İlkokul öğretim kademesi, sınıf öğretmeni, yazılı sınav, süreç odaklı değerlendirme

Classroom Teachers' Opinions on the Abolition of Written Examinations at Primary School Level⁵

Abstract

The aim of this study is to determine the views of classroom teachers on the abolition of written exams in primary school education. The study was conducted with phenomenology, one of the qualitative research designs, as it aimed to benefit from the experiences of classroom teachers in detail about the subject to be researched. The participants of the study consisted of 10 classroom teachers working in the same primary school in an eastern province in Turkey in the 2023-2024 academic year. All of the participants work in public schools. The participants were determined according to convenience sampling, one of the purposive sampling methods. The data of the study were obtained through a semi-structured interview form consisting of five open-ended questions developed by the researchers. Content analysis, one of the qualitative analysis types, was used to analyze the collected data. As a result of the research, it was stated that the abolition of the exam would relieve students from a stressful environment, get rid of exam anxiety, and provide permanent learning. Subsequently, when the negative aspects of the abolition of the exam are examined, it is seen that the most striking one is objective evaluation. After the abolition of the exam, the implementation of portfolio, one of the process-oriented evaluation methods, will be ensured. It is seen that teachers are not ready for the new planned project because they are used to the traditional method. In addition, the deficiencies that teachers will experience during the process are stated.

Keywords: Primary school education level, classroom teacher, written exams, process-oriented evaluation

⁵ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest in this study.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: No research requiring ethics committee permission was conducted in the study.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Ithenticatge, Rate: 25%

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 18.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13822966>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Sınavlar öğrenme sürecinde, öğrencinin bilgisini ve deneyimini ölçen bir yöntemdir (Yeni ve Tabakçioğlu, 2023). Sınavlar ve testler, öğrencilerin belirli konularla ilgili ne öğrendiklerini değerlendirmenin ve geriye dönük karşılaştırmanın bir yoludur. Sınavlar, her öğrencinin, dersin hangi kısmına en çok ilgi duyduğunu ve hatırladığını gösterir. Her öğrencinin kendine has becerilerini ve anlayışını yansıtan sınavlar, öğretmenlerin öğrenciler hakkında daha fazla bilgi edinmelerini ve gelişimi takip etmelerini sağlar. Sınavların yol göstericiliği bakımından değerli olduğu ve bir araç olduğu unutulmamalıdır. Toplum, pratikte iki tür sınav uygulamasını bilir. Birincisi okul başarısını değerlendirmek amacıyla öğretmenler tarafından geliştirilip uygulanan ve öğretmen yapımı olarak adlandırılan testlerin uygulanmasını içeren sınavlardır. İkincisi ise merkezî olarak geliştirilip uygulanan sınavlardır (Büyüköztürk, 2016). Bu bağlamda sınav çerçevesinde konumuzla ilgili olan yazılı sınav uygulaması önemli bir parça haline gelmiştir.

Yazılı sınav; üst düzey düşünme becerilerini, aynı zamanda uygulama, analiz ve sentez basamağını hayata geçiren sınav türüdür. Öğretmenler tarafından yazılı sınavın yaygın olarak kullanmasının iki nedeni vardır. Birinci neden, ölçme ve araçları daha iyi tanınmasıdır. İkinci neden ise öğrencinin bilgi seviyesinin üstündeki daha karmaşık davranışların ölçülmesidir (Tekin, 2004). Yazılı sınavlar, öğrencilerin belirli bir konudaki bilgi ve becerilerini ölçen değerlendirme biçimidir (Bektaş ve Akdeniz Kudubeş, 2014). Yazılı sınavların birçok amacı vardır. Ancak en yaygın olanı öğrencilerin bilişsel gelişim özelliklerini ortaya çıkaran farklı tür ve düzeylerde soru sorulmasıdır. Öğrencilerin yanlış bildiği konuları tespit edip öğretmen süreci ona göre belirler. Bunun yanında yazılı sınavların avantajı ve dezavantaj olarak birçok faktör vardır. Avantajı; Öğrencileri daha çok çalışmaya teşvik eder. Öğrenme ve öğretme sürecinde etkilidir. Hazırlanması nispeten daha kolaydır, az zaman alır. Uygulaması kolaydır. Dezavantajı; Puanlaması çok zaman alır; puanlaması ve puanlama objektifliği sağlanması güçtür (Üstüner ve Şengül, 2004). Yazılı sınavlar, öğrencilerin öğrenmelerini değerlendirmek için önemli bir araç olabilir. Ancak, yazılı sınavlar tek başına yeterli değildir. Reyhanlıoğlu ve Tiryaki (2021)'de yaptıkları çalışmada, Öğrencilerin öğrenmelerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek için, ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Ölçme ve değerlendirme, öğrencinin gelişim odaklı olması ve öğrenmelerini desteklemek için önemli bir araçtır. Bu araç sınavlar üzerinde her öğrencinin potansiyeli üzerinde yetişmesi sürecinde kullanılır (Baş ve Kıvılcım, 2019). Ölçme ve değerlendirme, öğrencilerin öğrenmelerini geliştirmelerini yardımcı olmayı ve kendi öğrenme düzeylerini ve ihtiyaçlarını anlayarak geliştirmeyi amaçlamaktadır (Can, 1998). Bu bağlamda sınıf öğretmenleri de ölçme ve değerlendirme yöntemini yeni programa göre öğrencilere başarılı bir şekilde aktarmalıdır.

Sınıf öğretmenlerinin yeni programları başarılı bir şekilde yürütebilmeleri için öncelikle programın yapısı, felsefi ve uygulanması hakkında bilgilendirmeleri gerekmektedir (Ekiz ve Şahin, 2011). Sınıf öğretmenleri, çocukların temel eğitimde önemli bir rol sağlar. Öğrencilere temel becerileri kazandırır, sosyal ve duygusal gelişimi destek olur (Müdüroğlu Arısoy, Arısoy ve Boydak Özan, 2023). Aynı zamanda sınıf öğretmenleri, çocukların başarılı bir birey olmalarına yardımcı olur. Sınıf öğretmenlerinin yeni programlarda, öğrenme-öğretme süreçleri ve öğretmenin rolü, önceki programlara göre daha kapsamlı bir biçimde ele alındığı varsayılırsa mesleki gelişimlerini daha kolay geliştirmesini sağlayacaktır (Şahin, 2008). İlkokul öğretim kademesi olarak görev yapan sınıf öğretmeni Cumhuriyet Tarihinden günümüze kadar temel eğitimini sağlamaktadır.

İlkokul öğretim kademesinde tüm kademelerin temeli olduğundan dolayı öğrencilerin bu zaman zarfı içerisinde almış oldukları sınav alışkanlığı bir sonraki öğretim kademesini etkileyeceğinden ve sınıf öğretmenlerinin öğrencileri için sınav yaparken çağdaş ölçme ve değerlendirme araçları kullanmaları oldukça önem arz etmektedir. Karatay ve Emimi Kurtulmuş (2022)'de yaptığı çalışmada İlkokul öğretim kademesinde öğrencilerin yaşamları için önemli bir temel oluşturur. Bu dönemde kazanılan temel beceriler ve değerleri öğrencilerin sonraki yaşamlarını başarılarını ve mutluluğunu doğrudan etkilediğini ifade etmişlerdir. Son dönemlerde Millî Eğitim Bakanlığının (MEB) ortaya attığı projede alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine önem verdiği diğer bir ifade ile çağdaş ölçme ve değerlendirme yaklaşımının kullanılması gerektiği görülmektedir. İlkokul öğretim kademesinde yazılı sınavların kaldırılmasında sadece süreç odaklı değerlendirme olacağı ön görülmektedir. İlkokullarda süreç odaklı değerlendirmeye imkân vermek için kullanılan ölçme araçları öğrenci gelişim dosyasında tutulur (MEB, 2023). Bu açıdan bakıldığında sürecin öğrencilerde üst düzey düşünme becerilerin gelişmesinde ve sınavının kaldırılmasının öğretmenlerin görüşlerin alınması adına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Alanyazın tarandığında ilkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmaması diğer çalışmalarından ayıran bir özelliktir. Bu çalışmanın amacı, İlkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasına yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada, yeteri kadar çalışmanın olmaması yeni bir projeye yön vermektedir. Bu projeye öğretmen gözüyle ortaya çıkararak yöneticilere yol göstermesi, daha sonraki çalışmalarda kaynak teşkil etmesi çalışmanın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırmada, yazılı sınavın kaldırılmasına yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinden hareketle nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma da olgubilim desenine başvurulmuştur. Olgubilimsel desen, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Olgubilimsel desen ile bireylerin bir olguya ilişkin deneyimleri, algıları ve olguya dair zihinlerinde oluşturdukları anlamlar keşfedilmeye çalışılmaktadır (Onat Kocabıyık, 2015). Bu Araştırmada, olgubilim deseni seçilmesinde, sınıf öğretmenlerin yazılı sınavların kaldırılması hakkında 10 sınıf öğretmeni ile yarı yapılandırılmış mülakat aracılığıyla derinlemesine görüşme yapıldığı için araştırmanın deseni olgubilim olarak belirlenmiştir.

Katılımcılar

Araştırma, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Türkiye'deki bir doğu ilinin aynı ilkokulda görev yapan 10 sınıf öğretmeni ile yürütülmüştür. Çalışmaya dâhil edilen sınıf öğretmenlerin altısı kadın ve dördü erkektir. Araştırmanın katılımcıları oluştururken öğretmenlerinin gönüllülüğü esas alınmıştır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme uygun şekilde seçilmiştir. Son derece hızlı, karmaşık olmayan ve ekonomik olduğu için en yaygın kullanılan örnekleme tekniğidir (Patton, 2002). Çalışmada kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılması nedeniyle seçilen aynı okulda öğretmen olmaları dolayısıyla kolay ulaşılabilir ve çalışmaya katılmak için gönüllü olmalarıdır. Araştırmanın etiği açısından katılımcılar "Ö1, Ö2, Ö3..." şeklinde kodlanarak verilmiştir. Çalışma grubuna ilişkin demografik özellikler Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaya katılan öğretmenlerin demografik bilgileri

Katılımcılar	Eğitim düzeyi	Cinsiyet	Kıdem Yılı
Ö1	Eğitim Fakültesi	Erkek	12
Ö2	Eğitim Fakültesi	Kadın	19
Ö3	Eğitim Fakültesi	Erkek	2
Ö4	Eğitim Fakültesi	Kadın	11
Ö5	Eğitim Fakültesi	Erkek	6
Ö6	Eğitim Fakültesi	Kadın	7
Ö7	Eğitim Fakültesi	Kadın	12
Ö8	Eğitim Fakültesi	Erkek	8
Ö9	Eğitim Fakültesi	Kadın	7
Ö10	Eğitim Fakültesi	Kadın	13

Çalışmaya katılan öğretmenlerin altısı kadın ve dördü erkek öğretmenden oluşmaktadır. Öğretmenlerin Kıdem yılı 2-19 yıl arasında değişmektedir.

Çalışmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Nitel araştırmada geçerliliğini ve güvenirliliğini sağlamak için 4 önemli kavram vardır. Bunlar; inandırıcılık, aktarılabilirlik (transfer edilebilirlik), tutarlılık ve teyit edilebilirliktir (evetlenebilirlik) (Sönmez ve Alacapınar, 2021). Çalışmanın inanılırlığını sağlamak için araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme formu için uygulama öncesinden uzman görüşüne başvurulmuştur. Hazırlanan görüşme formu ile ilgili olarak bir akademisyen ve bir öğretmen olmak üzere iki konu uzmanının görüşleri alınmış, uzman görüşünden elde edilen okunabilirlik ve anlaşılabilirlik açısından değerlendirmelerini istemiştir. Uzman görüşünden elde edilen veriler doğrultusunda araştırmacılar tarafından soruların açıklığı uygunluğu gibi hususlar açısından form yeniden incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Araştırma soruları düzenlendikten sonra net ve anlaşılır olduğu görülmüştür. Araştırmada aktarılabilirlik ölçütünün karşılanması noktasında araştırmaya katılan sınıf öğretmenliği görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla doğrudan alıntılardan yararlanılmıştır. Çalışmanın tutarlılığını sağlamak için nitel verilerden görüşme yöntemi kullanırken veri toplama süreci bir uzmanın gözetiminde yapılmıştır. Araştırma boyunca bu uzman önerileri dikkate alarak ilerlemeye çalışılmıştır. Çalışmanın teyit edilebilirliğini sağlamak için sınıf öğretmenlerini kayıt altına aldıktan sonra yazı formatına dönüştürülmüştür. Teyit edebilmek için öğretmenlere gösterilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların görüşlerini daha samimi, özgün bir şekilde ifade edebilmeleri ve deneyimlerine güvenerek orijinal ifadeleri kullanabilmeleri için yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmacılar tarafından başlangıçta yedi soru belirlenmiş olup, bu sorular iki uzman görüşüne sunulmuş ve alınan dönütler doğrultusunda beş soruya indirilmiştir. Uzmanlardan biri fen eğitiminde öğretim üyesi olup nitel çalışmaları uluslar ve uluslararası dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Diğer uzman ise Fen eğitiminde yüksek lisans yapmış olup nitel veri analiz dersi almıştır. Başlangıçtaki var olan yedi sorudan ikisi çıkarılmıştır. Görüşme formundan çıkarılan sorulardan biri, *‘İlkokul düzeyinde sınavların kaldırılmasında güvenirlilik ve geçerlilik açısından nasıl*

bir fayda sağlar?' şeklindedir. Sorunun çıkarılma sebebi, bu sorunun mülakat formunda çıkarılmasında çalışmanın aynı amacı güden başka bir soruda olduğu görülmüştür. Bundan dolayı bu soru çıkarılmıştır. Görüşmeler çalışmaya katılan öğretmenlerden izin alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Ses kayıtlarının alınması öğretmenlerin bilgisi dâhilinde olup izin alınarak gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerin süresi her bir katılımcı için ortalama 25-30 dakika sürmüştür. Kayıt alınan görüşmeler dinledikten sonra veriler yazılı hale getirilmiştir. Görüşme formunun son hali, beş sorudan oluşmuş olup bu sorular aşağıda yer almaktadır.

1. Eğitim sistemindeki sınavın amacının ne olduğunu düşünüyorsunuz?
2. İlkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasının öğretmenler açısından olumlu ve olumsuz yönleri neler olur?
3. İlkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasının öğrenciler açısından olumlu ve olumsuz yönleri neler olur?
4. İlkokul öğretim kademesinde süreç odaklı değerlendirmenin gelmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?
5. İlkokul öğretim kademesinde sınıf öğretmenlerinin süreç odaklı değerlendirme yöntemini kullanırken karşılaşılabileceği güçlükler neler olur?

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, görüşme kayıtları içerik analizi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi ile toplanan verileri açıklayabilecek kavram, ilişki ve temalar keşfedilir, bir araya toplanır, düzenlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Sınıf öğretmenlerinin cevapları kaydedildikten sonra kodlanarak kategorilere ayrılmış, uzman görüşleri alınmış ve Miles & Huberman (1994) formülü ile uzmanların görüş birliği 0,82 olarak tespit edilmiştir. Bu oran görüş birliği için kabul edilebilir bir değerdir (Miles & Huberman, 1994). Bu analizler sonucunda ortaya çıkan tema, kategori ve kodlar tablolar halinde verilmiştir.

Bulgular

İlkokul öğretim kademesinde yazılı sınavların kaldırılmasına yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmalarla ilgili bulgular bu bölümde ele alınmış ve sonuçlar tablolarda gösterilmiştir.

Sınıf öğretmenlerinin “Eğitim sistemindeki sınavların amacının ne olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sınavların eğitim sistemindeki amacına ilişkin bulgular

Tema	Kodlar	Öğretmenler	f
Sınavların Amacı	Öğrenciyi değerlendirme	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	10
	Objektif değerlendirme	Ö1, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	8
	Okul başarısı	Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10	7
	Eğitimdeki problemin tespiti	Ö1, Ö2, Ö5, Ö6, Ö7, Ö10	6
	Ezber yoluyla öğrenme	Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9	6
	Sınıf içi performans becerileri	Ö1, Ö2, Ö5, Ö6, Ö9	5

İfade etme Becerileri	Ö1, Ö2, Ö5	3
Sonuç odaklı yöntem	Ö1, Ö4, Ö8	3
Bilgi ve deneyim	Ö7, Ö10	2

Tablo 2 incelendiğinde sınıf öğretmenlerin eğitim sistemindeki sınavların amacına ilişkin görüşler incelendiğinde sınıf öğretmenlerin ortak bir görüşü olan öğrenciyi değerlendirme (f=10), objektif değerlendirme (f=8), okul başarısı (f=7), eğitimdeki problemin tespiti (f=6), ezber yoluyla öğrenme (f=6), sınıf içi performans becerileri (f=5), ifade etme becerileri (f=3), sonuç odaklı yöntem (f=3), bilgi ve deneyim (f=2) kodlarıyla açıklamışlardır. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Eğitim sistemindeki sınavların amacı öğrenciyi değerlendirmektir. 1 ve 2. Dönemde yapılacak olan sınavlar ile sadece sınıf içi performans becerilerinin birlikte değerlendirmesi öğrenci için en doğru ölçme ve değerlendirme yöntemidir. Öğrencilerin sınavlarda gösterdikleri performansla kendini ifade etme becerisinin geliştiğini söyleyebiliriz. Bu durumda sınavlarda gözlemlediğimiz sonuçlardan yola çıkarak eğitimdeki problemin tespitini en iyi şekilde yapıldığını ve okul başarısının arttığını görmekteyiz.” (Ö2)

“İşlenen konular, öğrencilerin öğrenip öğrenmediği kontrol edilir. Sınavların türü aynı kalıpta soru sorulduğu için ezber yoluyla öğrenmeyi sağlar. Kesin sonuçlar verdiği için objektif bir şekilde değerlendirme yapılır.” (Ö4)

“Öğrencilerin, süreç içinde işledikleri konular hakkında edindiği bilgi ve deneyimi ölçtüğünü ve objektif değerlendirmeyi sağlar. Bu süre zarfında okul başarısını son derece etkilemektedir. Unutulmamalıdır ki süreç odaklı değil sadece sonuç odaklı bir sınavın olduğudur.” (Ö7)

“Sınavların amacı, belli bir süre içerisinde öğretmenler tarafından öğrenciye aktarılan bilgilerin öğrenciler tarafından ne kadar öğrenildiğini ve bu durumun okul başarısını ölçtüğünü söyleyebiliriz. Sınavların öğrencileri değerlendirme açısından oldukça objektiftir. Sınav soruları bilgi düzeyinde yer aldığı için ezber yoluyla öğrenmeye açıktır ve bilgi düzeyini ölçtüğü için sonuç odaklı yöntemler kullanılır.’ Sınıf içi performans değerlendirmenin de sınavlardaki etkisini görürüz.” (Ö9)

Sınıf öğretmenlerinin, “İlkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasında öğretmenler açısından olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?” Sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Sınavların kaldırılmasının öğretmenler açısından ele alınmasına ilişkin bulgular

Tema	Kategori	Kodlar	Öğretmenler	f
Sınavların Kaldırılması	Olumlu	Akademik ve sosyal gelişim takibi	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9	9
		Somut düşünme becerisinin kazandırması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10	8
		Problem çözüme, iş birliği, iletişim ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olma	Ö2, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10	7
		İş yükünün azalması	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö10	7
		Motivasyon düzeyi	Ö3, Ö6, Ö8	3
	Olumsuz	Objektif değerlendirme	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	10
		İş yükünün artması	Ö1, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9	7
		Öğrencileri kontrol etmekte zorlanma	Ö2, Ö3, Ö6, Ö10	4
		Öğrenme yöntemini seçmede zorlanma	Ö5, Ö7, Ö9	3

Tablo 3 incelendiğinde İlkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasında Sınıf öğretmenlerin görüşleri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenler, akademik ve sosyal gelişim takibi (f=9), somut düşünme becerisinin kazandırması (f=8), problem çözme, iş birliği, iletişim ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olma (f=7) ve iş yükünün azalması (f=7) ve motivasyon düzeyi (f=3) sınavların kaldırılmasında olumlu görüş bildirmişlerdir. Objektif değerlendirme (f=10), iş yükünün artması (f=7), öğrencileri kontrol etmekte zorlanma (f=4) ve öğrenme yöntemini seçmede zorlanma (f=3) sınavların kaldırılmasında olumsuz görüşleri dile getirmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Öğretmen açısından olumlu yönü öğrencinin akademik ve sosyal gelişimini takip etmektir. Olumsuz yönleri ise gelişim dosyasının hazırlanması suretiyle iş yükünün artması ve süreç odaklı değerlendirme olduğu için objektif değerlendirme yapılması gözden kaçabilir.” (Ö1)

“İlkokul düzeyinde sınavların kaldırılmasındaki olumsuz yönü öğretmenin öğrenciyi değerlendirmesi, objektif puan vermesiyle güçleşebilir. Süreç içerisinde etkinlikler olduğu vakit ve sınıf mevcudunun fazla olduğu durumda öğrenciyi kontrol etmekte zorlanılır. Olumlu yönleri ise; öğrencilerin gelişim takibini sağlarız. İlkokul öğrencilerinin sınavının hazırlanması zaman gerektiren bir süreçtir. Çünkü sınıf öğretmeni tüm derslerin sınavlarını hazırlayıp okuması ve e-okula girmesi zahmetli ve zaman alan bir süreç, bu sürece zaman ayırmak yerine öğretmenin somut materyal hazırlanması öğretmenin Motivasyonunu artırır. Bu durumda öğrencilerin somut düşünme becerisi ortaya çıkar.” (Ö3)

“Sınavların kaldırılmasındaki olumlu yönü; öğretmen soru hazırlamadığı için zamandan tasarruf sağlayacaktır. Öğrencilerin problem çözme, iş birliği, iletişim ve eleştirel düşünme becerisinin artmasına yardımcı olur. Olumsuz yönü ise verilen bilgileri kısa süre zarfında değerlendirmek iş yükümüzü artırır. Değerlendirme açısından bakıldığında yanlış davranma olur. Bireysel farklılıklar olduğu için öğrenme yöntemini seçmede zorlanabiliriz.” (Ö5)

Sınıf öğretmenlerinin “İlkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasının öğrenciler açısından olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?” Sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Sınavların kaldırılmasının öğrenciler açısından ele alınmasına ilişkin bulgular

Tema	Kategori	Kodlar	Öğretmenler	F
Kaldırılması	Olumlu	Sınav kaygısından kurtulma	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö10	8
		Stresli ortamdan uzaklaşma	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	8
		Kalıcı öğrenme	Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10	7
		Motive olma	Ö2, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9	5
		Rahat hissetme	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö9	5
		Güvenli olma	Ö2, Ö5, Ö10	3
		Farkındalık	Ö1, Ö4, Ö8	3
Sınavların	Olumsuz	Rekabetin azalması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö10	8
		Kendini değerlendirememesi	Ö5, Ö6, Ö8, Ö9	4
		Güdülenme düzeyinin azalması	Ö3, Ö4, Ö7	3

Tablo 4 incelendiğinde Sınıf öğretmenleri, ilkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasında öğrencilerin olumlu ve olumsuz yönleri olmak üzere iki kategoride ayrıldığı görülmektedir. Katılımcılar, öğrencilerin sınav kaygısından kurtulma (f=8), stres ortamından uzaklaşma (f=8), kalıcı öğrenme (f=7), motive olmaları (f=5), rahat hissetme (f=5), güvenli olma (f=3), farkındalık (f=3) sınavların kaldırılmasında olumlu görüş bildirmişlerdir. Rekabetin azalması (f=8), kendini değerlendirememe

(f=4), güdülenme düzeyinin azalması (f=3) olumsuz görüş dile getirmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Öğrenci açısından olumlu yönleri; sınav öncesi kısa bir süre çalışmak yerine süreç boyunca dikkat etmesi gerektiğinin farkında olmasıdır. Sınav kaygısından kurtulacağı bir ortam olduğunda öğrenci rahat hissedecektir. Olumsuz yönü ise rekabetin azalması söz konusudur.” (Ö1)

“İlkokul öğrencileri için sınavların kaldırılması, öğrencilerde oluşacak olumlu yönler; sınav kaygısından uzak kendilerini rahat hissettikleri bir ortam oluştururlar. Stresli bir ortamdan uzaklaştıklarında kalıcı öğrenmenin artacağını düşünüyorum. Olumsuz yönleri ise sınıf az da olsa notlarla oluşan rekabet ortamı ve yüksek olmanın verdiği güdülenme düzeyi düşebilir.” (Ö3)

“İlkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasında öğrencilerde oluşan olumlu gelişmeler; sınav kaygısından kurtulmaları ve süreç içerisinde motive olmalarıdır. Bu sayede yılını daha iyi bir zaman içerisinde kalıcı öğrenme olarak geçirirler. Olumsuz yönleri ise; öğrenciler arasında rekabetin azalması ve kendini yeteri kadar değerlendirememesidir.” (Ö6)

“İlkokul öğretim kademesinde sınavların kaldırılmasında öğrencilerde oluşan olumlu sonuç; süreç içerisinde kalıcı öğrenmeyi sağlar. Okula adım attığında güvenli bir ortamında olacağını ve stresli bir yıl geçirmeyeceğini düşünecek, Sınav kaygısından kurtulacaktır. Olumsuz sonucu ise öğrenciler arasında rekabetin azalması olacaktır.” (Ö10)

Sınıf öğretmenlerinin, “İlkokul öğretim kademesinde süreç odaklı değerlendirmenin gelmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Süreç odaklı değerlendirmeye ilişkin bulgular

Tema	Kodlar	Öğretmenler	f
Süreç Odaklı Değerlendirme	Yapılandırmacı yaklaşım	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	10
	Gelişim dosyası	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	9
	Materyal kullanımı	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö8, Ö9, Ö10	7
	Üst düzey düşünme becerisi	Ö1, Ö3, Ö5, Ö8, Ö9, Ö10	6
	Geri bildirim	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö10	6
	Bireysel farklılıklar	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö8, Ö9	6
	Öz ve akran değerlendirme	Ö1, Ö3, Ö7, Ö8	4
	Problemi netleştirmesine imkân sağlama	Ö2, Ö3, Ö7	3
	Yaratıcılığı cesaretlendirme	Ö1, Ö7, Ö10	3

Tablo 5 incelendiğinde sınıf öğretmenlerin, ilkokul öğretim kademesinde süreç odaklı değerlendirmesine yönelik görüşlerin kodlandığı görülmektedir. Yapılandırmacı yaklaşım (f=10), gelişim dosyası (f=9), materyal kullanımı (f=7), üst düzey düşünme becerisi (f=6), geri bildirim (f=6), bireysel farklılıklar (f=6) gibi kodlarla ifade etmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Süreç odaklı değerlendirme de, Yapılandırmacı yaklaşım temele alınarak oluşturulur. Süreç anındaki değerlendirme gelişim dosyası içerisinde materyal kullanımına not verilir. Bu süreçte öğretmen anında geri bildirim verir. Bunun daha verimli olacağını düşünüyorum.” (Ö4)

“Süreç odaklı değerlendirme, bireysel farklılıkları göz önünde bulundurur. Öğretmen süreç içerisinde anında geri bildirim verir. Süreç odaklı değerlendirmenin üst düzey becerilerinin ölçtüğünü söyleyebiliriz.” (Ö5)

“Yapılandırmacı yaklaşım, süreç odaklı değerlendirmenin bir ürünüdür. Öğrencileri değerlendirirken süreç odaklı değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu değerlendirmeyi yaparken gelişim dosyasından yararlanacaktır. Öğrenci süreç içerisinde öz ve akran değerlendirme yapacaktır. Anlamadığı problemin netleştirmesine imkân sağlayacaktır. Bunun akabinde yaratıcılığını daha çok cesaretlendirecektir. Bu da çocuğun gelişimini olumlu yönden katkı sağlayacaktır.” (Ö7)

Sınıf öğretmenlerinin “İlkokul öğretim kademesinde süreç odaklı değerlendirme yöntemlerini kullanırken karşılaşılabilecek güçlükler neler olur?” sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Süreç odaklı değerlendirme yöntemleri kullanılırken karşılaşılabilecek güçlüklerle ilişkin bulgular

Kategori	Kodlar	Öğretmenler	F
Karşılaşılabilecekleri Güçlükler	Geleneksel yöntem araçlarına alışık olması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	10
	Materyal eksikliği	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	10
	Sınıf mevcudunun fazla olması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	10
	Okulda sunulan kaynakların yetersiz olması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	10
	Zamanın yetersiz olması	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9	8
	Öğrencinin sözlü olarak kendini ifade edememesi	Ö1, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10	7
	Portfolyonun içerisinde bulunan etkinliği kullanamama	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8	7
	Değerlendirmenin yanlı davranması	Ö1, Ö2, Ö6, Ö7, Ö10	5
	Kırsal kesimde birleştirilmiş sınıf olması	Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8	5
	Değerlendirmeyi bir an önce bitirme düşüncesine girdiği için güvenilirliği düşük	Ö4, Ö5, Ö9	3
Hazırbulunuşluklarının yetersiz olması	Ö6, Ö10	2	

Tablo 6 incelendiğinde sınıf öğretmenlerin ilkökul öğretim kademesinde süreç odaklı değerlendirme yöntemlerini kullanırken karşılaşılabilecek güçlüklerle ilişkin görüşlerin kodlandığı görülmektedir. Sınıf öğretmenleri, geleneksel yöntem araçlarına alışık olması (f=10), materyal eksikliği (f=10), sınıf mevcudunun fazla olması (f=10), okulda kullanılan kaynakların yetersiz olması (f=10), zamanın yetersiz olması (f=8), öğrencinin sözlü olarak kendini ifade edememesi (f=7) gibi kodlarla dile getirmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Günümüze kadar öğrencileri değerlendirirken sonuç odaklı yöntemleri kullanırdık. Sınavların kaldırılmasıyla sadece süreç odaklı değerlendirme kullanıyoruz. Tabii kullanırken karşılaşılabileceğimiz engeller çıktı. Eğitim sisteminin bu konuda alt yapının olmadığını görüyoruz. Okullarda materyal eksikliği, okulda sunulan fotokopi ve A4 kağıdının yetersiz olması, sınıf mevcudunun fazla olması, zamanın yetersiz olması bu durumu zorlaştırıyor. Kırsal kesimlerde birleştirilmiş sınıfın olması portfolyo uygulamasındaki etkinliği kullanamamasını sağlar.” (Ö8)

“Süreç odaklı değerlendirmenin gelmesine çok sevindim. Fakat geleneksel yöntem araçlarına alışık olmamızdan kaynaklı sıkıntı yaşıyoruz. Bunlar; okulların materyal eksikliği sınıf mevcudunun fazla olması ve öğrencinin sözlü olarak kendini ifade edememesi süreci zorlaştırıyor. Süreç içerisinde zamanın yetersiz olduğundan dolayı değerlendirme kısmını bir an önce bitirme düşüncesine girdiğimiz için sonuçların güvenilirliği düşük olabilir.” (Ö9)

“Bu yıl MEB’in yaptığı projelerden biri ilkökul öğretim kademesinde sadece süreç odaklı değerlendirme yönteminin gelmesidir. Sınıf öğretmenleri olarak bu duruma alışkın değiliz. Bu yıla kadar geleneksel yöntem araçlarımızı kullanmışken hiçbir hazırlığın olmaması dersi aktif bir şekilde işleyemediğimizi gösterdi. Materyal eksikliğin olması, sınıf mevcudunun fazla olması, okulda sunulan kaynakların yetersiz olması da bizi bu durumda fazlasıyla etkiliyor. Bu süreçte öğrencilerin de bu durumdan etkilendiğini görüyoruz. Sözlü olarak kendini ifade etmediğini, hazırbulunuşluğunun yetersiz olduklarını görmekteyiz.” (Ö10)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, ilkokul öğretim kademesinde sınavın kaldırılmasında sınıf öğretmenlerinin görüşleri ele alınmıştır. Bu kapsamda sınavların kaldırılmasının, olumlu ve olumsuz yönlerinin ortaya çıkarılmasında literatüre katkı sağlanması açısından önemli olduğu söylenebilir. Sınıf öğretmenleri eğitim sistemindeki sınavların amacına yönelik görüşlerini beyan etmişlerdir. Öğretmenler, öğrencilerin konuyu öğrenip öğrenmediğini, objektif değerlendirmenin sağlandığını, okul başarısının artırdığını, ezber yoluyla öğrenmenin gerçekleştirdiğini, yazılı olarak ifade etme becerilerinin artırdığını, eğitim probleminin tespitinin giderildiğini ifade etmişlerdir. Bu bulgudan yola çıkarak öğretmenler, sınavın olumlu ve olumsuz yönlerini dile getirdikleri görülmektedir. Olumlu açıdan bakıldığında işlenen konuların ne kadarını öğrendiğini test etmek için sınavın olması ve okul başarısının artması gerektiği yönünden önem arz etmektedir. Bu da eğitim sisteminde sınavların ne kadar önemli olduğu açısından yorumlanabilir. Büyüköztürk (2016), yaptığı çalışmada eğitimdeki hedefleri test etmek için belli bir sınavdan geçmek gerektiğini söyler. Hangi düzeyde ve kapsamda olursa olsun bir eğitim yapıyorsa süreçte ve sonunda öğrenme durumlarının sınaması bir gerekliliktir. Sınavlar, öğrencilerin öğrenmelerini değerlendirmek ve öğrencilerin ihtiyaçlarını belirlemek için kullanılır. Farklı bir yönden bakıldığında sınavlar, öğrencilerin belli bir kalıpla ilerlediği gözlenmektedir. Çünkü öğretmenlerin verdiği cevaptan ötürü belli kalıpta soru sorulduğu ve öğrencinin ezber yoluyla öğrenmesini olumsuz etkilemektedir. Eğitim serüvenin başından sonuna kadar, çocuklara hayatın başarısının nedenini sadece sınavlarda “başarılı olmak” olmadığını hissettirilmelidir.

Çalışmaya katılan öğretmenler, sınavın kaldırılmasında olumlu ve olumsuz görüşlerini beyan etmişlerdir. Katılımcılar, akademik ve başarı gelişimini takip edileceğini, somut düşünme becerisinin kazandırılacağını, problem çözme, iş birliği, iletişim ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişmelerine yardımcı olunacağını ve motivasyon düzeyinin artacağını olumlu olarak belirtmişlerdir. Sınıf öğretmenleri, sınavların kaldırılmasıyla birlikte, öğrencilerin öğrenmelerini daha kapsamlı ve etkili bir şekilde değerlendirmek için yeni yöntem ve teknikler geliştirmek zorunda kalacaktır. Bu değişim, sınıf öğretmenleri için zorlu bir süreç olsa da öğrencilerin öğrenmelerini daha iyi desteklemek için önemli bir fırsat olduğu söylenebilir. Objektif değerlendirmeyi sağlanamayacağı, sınıf mevcudunun fazla olması durumunda öğrencileri kontrol etmekte zorlanacağı, bireysel farklılıklar olduğu için öğrenme yöntemini seçmede zorlanacağı olumsuz görüş olarak ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin verdiği cevaplarda, olumlu ve olumsuz görüşlerinin ortak olarak iş yükünün olduğu görülmektedir. Katılımcılar, sınavların artık okunmaması iş yükünün azalması yönünde olumlu olarak dile getirmişlerdir ve olumsuz görüş olarak ifade edilen iş yükünün artmasının ise portfolyonun uygulanabilirliğinin zaman aldığını söylemişlerdir. Birgin (2008)'de yaptığı çalışmanın sonucunda, portfolyo değerlendirme yönteminin öğrencileri geleneksel ölçme ve değerlendirme araçlarına göre daha iyi değerlendirme imkânı sunduğu ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan öğretmenler, öğrenciler açısından sınavların kaldırılmasına yönelik olumlu ve olumsuz görüşlerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar, öğrencilerin sınav olmadığı zamanda okula stresli bir şekilde gelmeyeceğini, süreç içerisinde kalıcı öğrenmenin sağlayacağını, rahat hissedecekleri ortamın olacağını, sınav öncesi kısa bir süre çalışmak yerine süreç boyunca dikkat etmesi gerektiğinin farkında olacağını belirtmişlerdir. Bu bulgu, sınavların kaldırılmasında öğrencilere katkı sağlayacağı şeklinde yorumlanabilir. Sınavların kaldırılmasında öğrencilerin sınav kaygısından kurtulacağı ve bu durumdan motive olduğu durumlarda olumlu düşüncelerin ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu araştırmadan yola çıkarak sınav kaygısının sınav hazırlanan öğrenciler üzerinde ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğu fark edilebilir. Çünkü yapılan görüşmelerde öğretmenlerin vermiş oldukları

cevapların bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Sarıkaya ve Gemalmaz (2021) yaptığı çalışmada sınav kaygısını performans düşüşüne neden olduğunu ve ciddi psikolojik etki yarattığını söylemişlerdir. Diğer taraftan öğretmenler, sınavın kaldırılmasında öğrenciler açısından olumsuz yönlerine dikkat çekmişlerdir. Öğretmenler, öğrencilerin birbirleri içerisinde rekabetin azalacağını, kendini yeterli kadar değerlendiremeyeceğini, sınav notların yüksek olmasının verdiği güdülenme düzeyinin düşebileceğini ifade etmişlerdir. Bu durumdan yola çıkarak sınavın kaldırılmasının öğrenciler açısından olumsuz yönlerinin görüleceği de söylenebilir. Karatay ve Emimi Kurtulmuş (2022) de yaptıkları çalışmada, sürekli olarak değişen bu sistemin öğrencilerin daha da kaygılanmasına ve başarı seviyelerinin etkilenmesine neden olduğunu söylemişlerdir ve bu çalışmayla örtüşmediği gözlemlenmiştir.

Çalışmaya katılan öğretmenler, süreç odaklı değerlendirmenin gelmesini ortak bir görüş olarak yapılandırmacı yaklaşımı dile getirmişlerdir. Katılımcılar, süreç odaklı değerlendirme uygulamasının yapılandırmacı yaklaşımla örtüştüğünü ifade etmişlerdir. Yanpar Yelken (2010) çalışmasında süreç odaklı değerlendirme ile yapılandırmacı yaklaşımının aynı anlamda kullanıldığını vurgular. Ayrıca süreç içerisinde gelişim dosyasının hazırlandığını, materyal kullanımının arttığını, üst düzey düşünme becerisinin geliştiğini belirtilmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak katılımcılar süreç odaklı değerlendirme gelişimin öğrenciler açısından daha etkili olacağı ve süreç içerisinde öğrencilerin aktif olacağı yorumlanabilir. Süreç odaklı değerlendirmenin öğrenme sürecinde öğrencinin gelişiminin izlenmesi ve değerlendirmesini sağlar (Acar ve Anıl 2009). Böyle bakıldığında katılımcıların, süreç odaklı ölçme değerlendirme yaklaşımlarının amacına ilişkin düşüncelerinin alanyazınla benzer olduğu söylenebilir.

Çalışmaya katılan öğretmenler, süreç odaklı değerlendirme yöntemini kullanırken ne gibi problemler yaşayacaklarına dair görüşlerini belirtmişlerdir. Öğretmenler, geleneksel yöntem araçlarına alışkın olduğunu, okulda materyal eksikliğinin olduğunu, sınıf mevcudunun fazla olduğunu, okulda sunulan kaynakların (fotokopi, A4 kâğıdı vb.) yetersiz olduğunu ve ders sürecinde zamanın olmadığını dile getirmişlerdir. Öğretmenlerin verdiği cevaplara ilişkin okulların ve öğrencilerin henüz bu duruma alışkın olmadıkları görülmektedir. İlgili alanyazın incelendiğinde Gelbal ve Kelecioğlu (2007)'de yaptığı araştırmada süreç odaklı değerlendirme yönteminin sınıf içerisinde uygulanmaması; araç gereçlerin eksikliğini, sınıf mevcudun kalabalık olduğunu, yöntemin çok fazla zaman aldığını dile getirmişlerdir. Aynı zamanda özellikle doğu illerinde bulunan kırsal kesimdeki okulların birleştirilmiş sınıf olması öğretmenlerin süreç odaklı değerlendirme yöntemini kullanamaz durumda olduklarını ifade etmişlerdir. Utlu ve Kan (2020)' de yaptığı çalışmada; birleştirilmiş sınıfta bu süreci uygularken zaman sıkıntısı yaşadıklarını, materyal eksikliklerinin olduğunu, programın birleştirilmiş sınıflara uygun olmadığını ve öğrencilerin iki dili olmasından kaynaklı sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Benzer olan diğer alanyazınları incelendiğinde hep aynı sorunun olduğunu ve bunun önüne geçilmediği görülmektedir.

Araştırmadan hareketle aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Öğretmenler, portfolyo değerlendirirken öğrencilerin öğrenmelerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek için çeşitli değerlendirme ölçütleri kullanılmalıdır.
- Sınavların kaldırılması, eğitim sisteminin diğer yönlerinde de değişikliklere yol açabilir, bu değişiklikleri takip ederek öğrencilerin öğrenmelerini değerlendirmek için yeni yöntem ve teknikleri öğrenmeye hazır olmalıdır.
- İlkokul öğretim kademesinde, öğrenmeyi desteklemek için ailelerle iş birliği, öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve öğrenme motivasyonunu arttıracak önlemler yer almalıdır.

Kaynakça

- Acar, M. & Anıl, D. (2009). Sınıf Öğretmenlerinin Performans Değerlendirme Sürecindeki Değerlendirme Yöntemlerini Kullanabilme Yeterlikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *TUBAV Bilim Dergisi*, 2(3), 354-363.
- Baş, G. & Kıvılcım, Z. S. (2019). Türkiye’de Öğrencilerin Merkezi Sistem Sınavları ile İlgili Algıları: Bir Metafor Analizi Çalışması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 639-667.
- Bektaş, M. & Akdeniz Kudubeş, A. (2014). Bir ölçme değerlendirme aracı olarak: Yazılı sınavlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 7(4), 330-336.
- Birgin, O. (2008). Alternatif Bir Yöntemi Olarak Portfolyo Uygulamasına İlişkin Öğrenci Görüşleri. *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-24.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). Sınavlar Üzerine Düşünceler. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 345-356.
- Can, N. (1998). Öğretmen ve Yöneticinin Etkililiğinin Öğretimdeki Rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 13(13), 55-69.
- Ekiz, D. & Şahin, Z. D. (2011). Sınıf Öğretmenlerinin İlköğretim Programları ile İlgili Görüşlerinin Tespit Edilmesi: Holistik Bir Yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 59-91.
- Gelbal, S. & Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin Ölçme ve Değerlendirme Yöntemleri Hakkındaki Yeterlik Algıları ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 135-145.
- Karatay, Z. & Emmini Kurtulmuş, F. T. (2022). Kamu Politikası Analizi: İlköğretim Eğitim Politikaları. *Yönetim ve Siyaset Bilimi İncelemesi*, 4(2), 108-128.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An Expanded Sourcebook*. (2nded). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2023). *Yazılı ve uygulamalı sınavlar yönergesi*. MEB Personel Genel Müdürlüğü.
- Müdüroğlu Arısoy, F., Arısoy, E. ve Boydak Özcan, M. (2023). Sınıf öğretmenlerinin lisans eğitimlerine ilişkin görüşleri. *Başkent Üniversite Eğitim Dergisi*, 10(1), 17-31.
- Onat Kocabıyık, O. (2015). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66.
- Öztürk, C. (2001). *‘21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme’ 21.Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*. İstanbul. Sedar Yayınevi.
- Patton, M. (2002). *Nitel Değerlendirme ve Araştırma Yöntemleri*. 2. Baskı. Sage Yayınları.
- Reyhanlıoğlu, Ç. & Tiryaki, İ. (2021). Ülkemizde Gerçekleştirilen Ölçme ve Değerlendirme Faaliyetlerine Genel Bir Bakış. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(16), 70-93.
- Sarıkaya, S. & Gemalmaz, A. (2021). Sınav Kaygısını Etkileyen Faktörler. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 12(2), 99-107.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2021). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 8. Baskı. Ankara: Anı Yayınları
- Şahin, Ç. (2008). Yeni İlköğretim Programı Çerçevesinde Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Gelişim Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (24), 101-112.
- Tekin, H. (2004). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Utlu, G. & Kan, M.O. (2020). Birleştirilmiş Sınıflarda Metin İşleme Sürecinin Değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(1), 170-195.
- Üstüner, A. & Şengül, M. (2004). Çoktan Seçmeli Test Tekniğinin Türkçe Öğretimine Olumsuz Etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 197-208.

- Yanpar Yelken, T. (2010). *Oluşturmacı ölçme ve değerlendirme yaklaşımları*. Safran, M. (Ed.). *Tarih Nasıl Öğretilir? Tarih Öğretmenleri İçin Özel Öğretim Yöntemleri*, 358-364 İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Yeni, M. & Tabakçioğlu, D. (2023). II. Meşrutiyet Döneminde Bir Modern Eğitim Denemesinin Anatomisi: Bahriye Mektebinin 1912 Senesi İmtihanları. *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 35-55.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

07. Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi¹

Nazlı İŞGÖREN²

Hüseyin ÇEVİK³

APA: İlgören, N. & Çevik, H. (2024). Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 114-141. DOI: <https://zenodo.org/record/13823000>

Öz

Bu çalışmada, eğitim fakültesi Türkçe öğretmenliği anabilim dalında öğrenim gören Türkçe öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ve eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma 2023-2024 Öğretim yılı Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Anabilim Dalında öğrenim gören toplam 186 öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama araçları olarak “Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum Ölçeği” ve “Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği” ölçekleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler t-testi, basit doğrusal regresyon analizi, ANOVA (Çok Yönlü Varyans Analizi) tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının ve eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları, cinsiyete göre kadın öğretmen adaylarının lehine farklılaşmaktadır. Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları; mezun olunan okul türü, aile ekonomik geliri, anne-baba mezuniyet durumu ve sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin cinsiyet, mezun olunan okul türü, aile ekonomik gelir, anne ve baba mezuniyet durumu, sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya ilişkin bulgular incelendiğinde öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanları eleştirel düşünme eğilimleri arasında pozitif anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanları eleştirel düşünme eğilimlerinin anlamlı yordayıcısı olduğu

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale “Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” yüksek lisans tezi çalışması kapsamında üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: : Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından 05.01.2023 tarihli, 257284 sayılı kararlarla etik izni verilmiştir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 23

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 27.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823000>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı / Teacher, MNE (İstanbul, Türkiye), nazliisgoren@windowslive.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-3518-6645>, **ROR ID:** <https://ror.org/00jga9g46>, **ISNI:** 0000 0001 2179 4856, **Crossref Funder ID:** 501100013898

³ Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü / Zonguldak Bulent Ecevit University, Ereğli Faculty of Education, Department of Curriculum and Instruction (Zonguldak, Türkiye), huseyin.cevik@beun.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8420-5481>, **ROR ID:** <https://ror.org/01dvabv26>, **ISNI:** 0000 0001 2033 6079, **Crossref Funder ID:** 501100006002

belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkçe Öğretimi, Öğretmen Adayları, Okuma Tutumu, Eleştirel Düşünme

Investigation of the Relationship Between Attitudes Towards Book Reading Habits and Critical Thinking Dispositions of Prospective Turkish Teachers ⁴

Abstract

In this study, it is aimed to examine the relationship between the attitudes towards book reading habits and critical thinking tendencies of prospective Turkish teachers studying in the department of Turkish Language Teaching at the Faculty of Education. Relational survey model was used in the study. The study was conducted with a total of 186 students studying at Zonguldak Bulent Ecevit University Faculty of Education, Department of Turkish Language Teaching in the academic year 2023-2024. In this study, "Attitude Scale on Book Reading Habit" and 'Critical Thinking Disposition Scale' scales were used as data collection tools. The data obtained were analyzed with t-test, simple linear regression Analysis, ANOVA Multivariate Analysis of Variance technique. According to the findings obtained in the study, it can be said that pre-service teachers' attitudes towards reading and critical thinking tendencies are at a high level. Turkish pre-service teachers' attitudes towards reading differ in favor of female pre-service teachers according to gender. It was concluded that students' attitudes towards reading did not differ according to the type of school graduated from, family economic income, parents' graduation status and class level. It was concluded that pre-service teachers' critical thinking dispositions did not differ according to gender, type of school graduated from, family economic income, mother and father graduation status, and grade level. When the findings related to the study were analyzed, it was concluded that there was a positive significant relationship between pre-service teachers' attitude towards reading and their critical thinking dispositions. According to the findings, it was determined that pre-service teachers' attitude towards reading scores were significant predictors of their critical thinking dispositions.

Keywords: Turkish Language Teaching, Pre-service Teachers, Reading Attitude, Critical Thinking

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** This article has been produced within the scope of the doctoral thesis titled " Investigation of the Relationship Between Attitudes Towards Book Reading Habits and Critical Thinking Dispositions of Prospective Turkish Teachers ". It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: Ethical permission was granted by Zonguldak Bulent Ecevit University Ethics Commission with the decision dated 05.01.2023 and numbered 257284

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin /Ithenticatge, Rate: 23

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 27.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823000>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Bireylerin duygu ve düşüncelerini birbirlerine aktarmalarındaki en önemli unsurlardan biri dildir. Tural'a (2004) göre dil, "insana ait duygu, düşünce, hayal ve davranışları bir başkasına ulaştırmaya çalışan kelime öbekleri dünyasıdır". Hayatımızda önemli bir yere sahip olan dilin geliştirilmesi, kuşkusuz ana dilin öğrenilmesiyle mümkündür (Özdemir, 2019). Bireylerin duygu ve düşüncelerini iyi ifade edebilmeleri için aldıkları dil eğitiminin kalitesi de bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Dil eğitiminin temel amacı bireylere dört temel dil becerisi olan okuma, yazma, konuşma ve dinleme yeterliliklerini kazandırmaktır. Bu becerilerin geliştirilmesi, kişinin anlama ve anlatma yeteneklerinin güçlenmesini sağlar. Anlama becerisi için okuma ve dinleme; anlatma becerisi için ise yazma ve konuşma eğitimi gereklidir. Bu dört temel becerinin kazanılması, kişinin dil yeteneğinin gelişimini sağlar. Özellikle okuma, dil yeteneğinin gelişiminde ve bilgi ediniminde önemli bir rol oynar (Özdemir ve Baş, 2019). Okuma alışkanlığı, bireyin kelime dağarcığını zenginleştirir, düşünme becerilerini geliştirir ve geniş bir bilgi birikimine sahip olmasını sağlar. Okuma, bilgi çağında bilgiye ulaşmak ve yeniliklere uyum sağlamak için temel bir gerekliliktir. Toplumun ileri medeniyetler düzeyine ulaşması ve mevcut bilgi ile kültür zenginliğini gelecek nesillere aktarabilmenin en etkili ve kalıcı yöntemlerinden biridir (Dodds vd., 2015). Bireyin bilgi edinmesini ve öğrenmesini sağlamanın yanı sıra, davranışlarını ve ilişkilerini yönlendirir, iç dünyasını zenginleştirir, bakış açısını genişletir. Ayrıca, eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesinde de önemli bir rol oynar (Özdemir, Özdemir ve Kaya, 2015). Eleştirel düşünme, bireylerin sorgulama, karşılaştırma, ilişkilendirme, analiz etme ve yorumlama gibi üst düzey beceriler kazanmasını sağlar ve bu beceriler, bireyin daha iyi kararlar almasına ve olayları daha derinlemesine anlamasına yardımcı olur (Lindquist vd., 2021). Bu nedenle, okuma alışkanlığını kazandırmak, bireylerin hem kişisel hem de toplumsal gelişiminde büyük bir öneme sahiptir (Sahakian vd., 2023).

Eğitim süreci, okuma ile sıkı ve programlı bir bağın oluşturulduğu bir dönemdir. Bu yüzden, çocukluk ve gençlik yıllarını kapsayan eğitim sürecinin etkili yöntemlerle verimli bir şekilde geçirilmesi oldukça önemlidir (Tamer ve Walsh, 2016). Üniversite eğitimi, öğrencilerin bilgiye erişimlerini artırmak, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek ve akademik başarılarını desteklemek için yoğun okuma faaliyetlerine katıldıkları bir dönemdir. Bu dönemde, öğrencilerin okuma alışkanlığını kazanmaları, onların gelecekteki mesleki ve kişisel yaşamlarında da sürekli öğrenen bireyler olmalarını sağlar (Benson, 2014). Bu sürecin verimli bir şekilde değerlendirilmesi, bireylerin okuma sevgisi geliştirmelerine, eleştirel düşünme becerilerini pekiştirmelerine ve yaşam boyu öğrenen bireyler olmalarına katkı sağlar. İlgili alan yazın incelendiğinde, öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarına yönelik tutumları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların çok az olduğu görülmektedir. Bu anlamda, Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlıkları ve eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar, alan yazın için değerli bir katkı sağlayacaktır. Bu tür araştırmalar, hem mevcut bilgi boşluğunu dolduracak hem de eğitim programlarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Okuma Alışkanlığı

Okuma, dil kurallarına uygun olarak yazılmış metinleri algılama, anlama, yorumlama, düşünce yürütme ve yargıya varma aşamalarını içeren kapsamlı bir süreçtir (Odabaş, Odabaş ve Polat, 2008). Kimmel ve Segel (1983) okumayı, ruhsal bir çalışma sistemiyle harekete geçirilen ve okuyucunun amaçları doğrultusunda düzenlenen, karmaşık bir hiyerarşide birbirine geçen alt faktörlerle desteklendiğini belirtir. Perfetti ve Stafura (2014) okuma süreçlerinin, kodlama, kelime tanımlama, anlam hatırlama,

cümle yapısının oluşturulması (cümle ayrıştırma), çıkarım yapma ve anlamayı izleme gibi adımları içeren karmaşık bir süreç olduğunu vurgular. Sever (1997) okuma etkinliğini, “yazıdaki duygu ve düşüncelerin kavranması, çözümlenmesi ve değerlendirilmesi gibi fizyolojik, zihinsel ve ruhsal yönleri bulunan karmaşık bir süreç olarak” ifade eder. Bu sürecin genel niteliklerini; okumanın bir iletişim süreci, bir algılama süreci, bir öğrenme süreci ve bilişsel, duyuşsal ve devinişsel boyutlu bir gelişim süreci olarak özetler. Sever, okumanın sadece yazılı metni okumak ve anlamak olmadığını, aynı zamanda okuyucunun fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak aktif olduğu zengin bir etkinlik olduğunu vurgular. Kendeou, McMaster ve Christ (2016) Okuma ve okuduğunu anlama sürecini insanların gerçekleştirebileceği en karmaşık aktivitelerden biri olarak vurgular. Çünkü bireylerin okuma becerileri, önceki bilgileri, motivasyonları ve dikkat seviyeleri gibi faktörlerle ilişkilidir. Kendeou ve O'Brien (2014) ile Perfetti ve Stafura (2014) da bu görüşü destekleyerek, okuma ve anlama sürecinin çok yönlü ve dinamik yapısına dikkat çekmektedirler. Okuma, kişinin çocuk yaşlarda eğitim ortamında kazanması gereken en önemli alışkanlıklardan biridir. Bireyin yaşamının sınırlarını genişleten, karakterini şekillendiren ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmasını sağlayan değerli bir unsurdur (Demirel, 1999). Küçük yaşlarda okuma alışkanlığı kazanan kişinin kendini ifade etme becerisi, sözcük dağarcığı ve düşünme yeteneği artar. Buna bağlı olarak analitik, yaratıcı ve eleştirel düşünme, dinleme ve kendini ifade edebilme yeterliliği de gelişir (Willingham, 2017).

Çocukların okuma alışkanlığı kazanmaları toplumun ilerlemesinde, gelişmesinde ve çağı yakalayabilmesinde önemli bir eşittir. Bu eşitin geçilmesinde ailelere de önemli görevler düşmektedir. Ebeveynler, evde okuma ortamları yaratmalı ve çocuklarına rol model olmalıdırlar. Çocuklarına kitap okuyarak ve birlikte okuma saatleri düzenleyerek çocuklarının okuma sevgisini pekiştirebilirler. Aileden sonra, bireyde okuma alışkanlığının kazandırılmasında okullar ve öğretmenler büyük sorumluluk taşır. Okullar, çocukların okuma becerilerini geliştirmek için uygun ortamlar ve materyaller sağlamalıdırlar (Seferoğlu ve Akbıyık, 2006). Özellikle öğrencilerin yetiştirilmesinde nitelikli öğretmenlere ihtiyaç vardır. Öğrencilerin düşünme yetisi gelişmiş, düşündüklerini doğru şekilde ifade edebilen, eleştirel bakış açısına sahip, araştıran, okuyan, yorum yapan, öğrendiklerini uygulamaya koyabilen ve başkalarına aktarabilen bireyler olarak yetiştirilmeleri, bu özelliklere sahip öğretmenler aracılığıyla mümkündür. Özellikle Türkçe öğretmenleri, öğrencilerin bu becerileri kazanmasında ve pekiştirmesinde kritik bir rol üstlenirler. Türkçe öğretmenleri, öğrencilere yalnızca dilin kurallarını öğretmekle kalmaz, aynı zamanda onların okuma alışkanlıkları geliştirmelerine ve eleştirel düşünme yeteneklerini güçlendirmelerine katkıda bulunurlar. Öğretmenlerden aldıkları teşvik ve rehberlik sayesinde, öğrenciler okuma alışkanlığı kazanır ve bu alışkanlıkları eleştirel düşünme becerileriyle birleştirerek, hem akademik başarılarını artırır hem de kişisel gelişimlerini olumlu yönde geliştirirler (Mete, 2021). Öğretmenler, öğrencilere okuma sevgisini aşlamak ve onları motive etmek için çeşitli yöntemler ve etkinlikler kullanmalıdırlar. Okuma etkinlikleri, sınıf içi tartışmalar, kitap okuma saatleri ve kütüphane ziyaretleri gibi uygulamalar, öğrencilerin okuma alışkanlığını kazanmalarında etkili olabilir. Böylece, okul ve aile iş birliği içinde çocukların okuma alışkanlığı kazanmaları desteklenmiş olur. Aksi takdirde çocukluk döneminde okuma alışkanlığının kazanılmaması durumunda, yetişkinlikte bu alışkanlığı geliştirmek oldukça zorlaşabilir (Devrimci, 1993); Çelenk ve Tazebay, 2008).

Eğitim programlarına okuma stratejilerinin dahil edilmesi, öğrencilerin okuma becerilerini geliştirir. Bu stratejiler arasında hızlı okuma teknikleri, okuma sırasında önemli bilgileri not alma, metin analizi yapma ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirme gibi yöntemler bulunmaktadır (Rasinski, 2012). Öğretmenlerin, öğrencilerin okudukları metinleri tartışabilecekleri, analiz edebilecekleri ve eleştirel olarak değerlendirebilecekleri ortamlar yaratmaları, okuma alışkanlığının pekişmesine katkı sağlar (Guthrie ve Wigfield, 2000). Dijital çağda, teknolojinin okuma alışkanlıkları üzerindeki etkisi de göz

önünde bulundurulmalıdır. E-kitaplar, sesli kitaplar ve dijital kütüphaneler, okuma materyallerine erişimi kolaylaştırarak okuma alışkanlığının yaygınlaşmasına yardımcı olabilir (Mangen vd., 2013). Eğitim kurumlarının, öğrencileri bu dijital kaynaklardan yararlanmaya teşvik etmesi önemlidir. Ayrıca, sosyal medya platformları ve bloglar aracılığıyla kitap kulüpleri ve okuma grupları oluşturmak, okuma alışkanlığının sosyal bir etkinlik haline gelmesine katkı sağlar (Barton ve Hamilton, 2012). Okuma alışkanlığını teşvik etmek için ödül sistemleri de kullanılabilir. Okuma yarışmaları düzenlemek, en çok kitap okuyan öğrencilere ödüller vermek ve okuma başarılarını takdir etmek, öğrencilerin motivasyonunu artırır (Guthrie ve Wigfield, 2000). Bu tür teşvik edici programlar, okuma alışkanlığının kalıcı hale gelmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, okuma alışkanlığının sürdürülebilirliği için toplumun farklı kesimlerinin işbirliği yapması gerekmektedir. Belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör, okuma kampanyaları düzenleyerek ve kütüphaneleri destekleyerek bu sürece katkıda bulunabilir. Örneğin, halka açık okuma etkinlikleri, kitap bağış kampanyaları ve yazar buluşmaları gibi etkinlikler, toplumsal düzeyde okuma alışkanlığını yaygınlaştırabilir (Clark ve Rumbold, 2006). Okuma alışkanlığının ekonomik etkileri de göz ardı edilemez. Okuma becerileri gelişmiş bireyler, iş dünyasında daha başarılı olma eğilimindedir (World Bank, 2018). Okuma, bireylerin mesleki bilgi ve becerilerini artırır, bu da onların kariyerlerinde ilerlemelerine yardımcı olur. Okuma yoluyla elde edilen bilgi, bireylerin işlerinde yenilikçi çözümler üretmelerini ve problem çözme yeteneklerini geliştirmelerini sağlar (OECD, 2013). Ayrıca, okuma alışkanlığı, girişimcilik ruhunu destekler ve bireylerin yeni iş fırsatlarını keşfetmelerine yardımcı olur (Fayolle, 2007). Okuma, bireylerin psikolojik ve duygusal sağlıkları üzerinde de olumlu etkiler yaratır. Okuma, stres seviyelerini azaltır, zihni rahatlatır ve bireylerin kendilerini daha iyi hissetmelerine yardımcı olur (Billington vd., 2013). Kitap okuma, bireylerin empati kurma yeteneklerini geliştirir ve duygusal zekalarını artırır. Bu da onların sosyal ilişkilerini güçlendirir ve duygusal sağlıklarını iyileştirir. Ayrıca, okuma, bireylerin hayal güçlerini ve yaratıcılıklarını artırarak, onların kendilerini ifade etme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur (Collard ve Looney, 2014).

Okuma alışkanlığı, yaşam boyu süren bir süreçtir. Temel okuma becerisini kazandıktan sonra, bireyin bu beceriyi sürdürülebilir bir alışkanlık haline getirmesi için istekli hale getirilmesi ve okuma kazanımına koşullandırılması gerekmektedir (Retelsdorf, Köller ve Möller, 2014). Bu süreçte önemli olan, okuma becerisinin devamlı, sistematik ve aktif bir şekilde ortaya çıkarılmasıdır. Yapılan araştırmalar, keyif için ve bol bol kitap okuyan öğrencilerin okulda ve sınavlarda akademik başarıya ulaşma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Clark, 2011; Evans, vd.,2010; 2011; Clark ve Poulton, 2011). Clark ve Poulton, (2011) araştırmasında kendi kitaplarına sahip olan öğrencilerin okumaktan daha fazla keyif aldıkları ve daha sık okudukları ortaya koymuştur. Clark (2011), evdeki tahmini kitap sayısı ile okuma başarısı arasında bir ilişki bulmuş ve evde küçük bir kitap koleksiyonuna sahip olmanın bile fark yaratabileceğini belirtmiştir. Evans ve arkadaşları ise (2010) araştırmalarında evde kitap bulundurmanın bir çocuğun başarısı üzerinde ebeveyn eğitim seviyesi kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Janes (2008) ve Netherland (2004), ailelerin okuma alışkanlıklarının çocukların okuma tutumlarını olumlu etkilediğini, Baccus (2004), öğretmenlerin okuma alışkanlıklarının öğrencileri okumaya teşvik ettiğini; Baş ve Şahin (2012), öğrencilerin okuma alışkanlıkları ve yazma eğilimleri ile Türkçe dersindeki akademik başarıları arasında güçlü ve olumlu bir ilişki olduğunu vurgulamıştır.

Eleştirel Düşünme

Canlı bir varlık olan insanoğlunu diğer canlılardan ayıran özelliklerden biri de kuşkusuz düşünme becerisidir. Aristoteles'e göre düşünme, aklın bağımsız ve özgün bir eylemi olup bilgileri inceleyip

bağlantılarını anlamayı içerir (Güneş, 2012). Nickerson'a (1988) göre düşünme, çevreyi anlamak için yapılan amaçlı ve sistemli zihinsel işlemler bütünüdür. John Dewey (2004) düşünmenin hissedilen bir güçle başlayıp hipotezleri test etme süreci olduğunu belirtir. Semerci (2003) düşünmeyi bireylerin daha rahat ve bilinçli bir yaşam sürmelerine, karşılaştıkları problemleri daha kolay ve en uygun şekilde çözmelerine, toplumsal ve bireysel gelişimlerine katkı sağlayan önemli bir yeti olarak görmektedir. Türk Dil Kurumu [TDK], düşünmeyi, "*Zihnin bir konuyla ilgili bilgileri karşılaştırarak, aralarındaki bağlantıları inceleyerek bir yargıya ya da karara varma etkinliği*" olarak tanımlamaktadır (TDK, 2024). Düşünme, insanın doğasında olan bir süreçtir ve herkes bu süreci yaşar. Ancak bazen bu düşünceler, kendi haline bırakıldığında, hedefsizleşir, bozulur ve basit bir düzeyde kalır. Oysa düşünme, zihnimizin sınırsız becerilerini ortaya koyduğu, bilgileri anlama, birleştirme, sorgulama ve yeni bilgiler üretme sürecinin kalbidir. Bağımsız kararlar verebilmek, farklı perspektifler geliştirebilmek ve bilimsel bir tutumla hareket edebilmek için düşünme becerilerimizi sürekli olarak geliştirmemiz şarttır. Bu sayede, düşüncelerimiz sadece içsel bir süreç olmaktan çıkar, dünyamızı şekillendiren güçlü bir araç haline gelir (Güneş, 2021; Yılmaz, 2022).

Düşünmenin temel unsurlarından biri eleştirel düşünmedir. Eleştirel düşünme, bilgiyi sorgulama, analiz etme, değerlendirme ve mantıklı sonuçlara ulaşma sürecidir. Bu yetenek, bireylerin yanıltıcı bilgileri ayırt etmesine ve daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olur. Eğitim sisteminde eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesi, bireylerin bilgiye dayalı ve mantıklı argümanlar oluşturabilme yeteneğini artırır (Paul ve Elder, 2006). Bu süreçte birey, kendini izleme, düzeltme ve yönetme gibi işlemleri gerçekleştirir; yani öz değerlendirme ve öz düzenleme yapar. Eleştirel düşünme, bireyin iletişim ve sosyal ilişkilerini geliştirmede büyük katkı sağlar (Paul ve Elder, 2008). Eleştirel düşünme becerisi, doğuştan gelen bir özellik değildir; zamanla öğrenilebilir, öğretilir, geliştirilebilir ve güncellenebilir bir yetenektir. Ennis'e (1989) göre eleştirel düşünme öğretilir ve transfer edilebilir bir beceridir. Bu beceriler, belirli düşünme teknikleri öğrenilip uygulandığında, öğrencilerin daha etkili düşünmelerine yardımcı olur. Eleştirel düşünme becerilerinin öğretilmesinde eğitimcilerin ve öğretim yöntemlerinin rolü büyük önem taşır; çünkü bu becerilerin etkin bir şekilde kazandırılması, yalnızca bilgi aktarmaktan öte, öğrencilerin düşünme süreçlerini şekillendirmeyi ve onları eleştirel bakış açıları geliştirmeye teşvik etmeyi gerektirir (Yılmaz, 2022). Eleştirel düşünme becerilerini kazanmış bireyler ile kazanmamış olanlar arasında yalnızca bilgi ve beceriler düzeyinde değil, aynı zamanda tutum, değerler ve inançlar düzeyinde de belirgin farklılıklar vardır. Bu becerileri kazanmış ve kendi öğrenme süreçlerinin sorumluluğunu üstlenebilen öğrenciler, sonuç olarak daha etkili bir şekilde düşünüp öğrenebilirler (Akınoğlu, 2001). Beyer (1991), eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinin zaman gerektirdiğini ve bu becerilerin, uzun süreli düşünme ve analiz çalışmalarına dâhil edilen öğrenciler tarafından edinilebileceğini ifade eder. Bu nedenle, eğitim programlarının içeriği oluşturulurken eleştirel düşünme becerisinin program içerisinde yer alması önemlidir. Lan (2002), eleştirel düşünme becerilerini öğrencilere kazandırmak için okullarda eleştirel düşünme derslerinin verilmesi gerektiğini savunur. Ancak, eleştirel düşünme becerilerinin içeriği konulara odaklanmadan, beceri temelli olarak öğretilmelidir. Faciona (1998), eleştirel düşünme beceri ve tutumlarına sahip olmayan bireylerin, sahip oldukları akademik yetkinlikler ne olursa olsun, özgün bir şekilde eğitilmiş sayılamayacağını belirtir. Lipman (1988) ise eleştirel düşünmenin özel bir kurs şeklinde öğretilmesi gerektiğini savunur.

Eleştirel düşünme becerilerine sahip bireyler, demokratik süreçlere daha aktif bir şekilde katılırlar. Bu bireyler, politikaları ve liderleri eleştirel bir gözle değerlendirir, bilinçli oy kullanır ve toplumsal değişim için daha etkili bir şekilde çalışırlar (Facione, 2000). Eleştirel düşünme, demokratik toplumların temel taşıdır ve bu becerilerin yaygınlaştırılması, toplumsal ilerlemeye katkıda bulunur (Paul ve Elder, 2006). Eleştirel düşünme, bireylerin farklı kültürler ve bakış açıları hakkında bilgi sahibi olmalarına ve empati

geliştirmelerine yardımcı olur. Bu da toplumsal hoşgörü ve anlayışın artmasına katkı sağlar (Nussbaum, 2010). Eleştirel düşünme becerilerine sahip bireyler, kültürel farklılıkları daha iyi anlar ve bu farklılıkları zenginlik olarak görürler (Brookfield, 2011). Eleştirel düşünme, yalnızca akademik ve profesyonel alanlarda değil, günlük yaşamın birçok alanında da önemli rol oynar. Bireylerin günlük kararlarını verirken, problem çözme süreçlerinde ve sosyal ilişkilerinde eleştirel düşünme becerilerini kullanmaları, daha sağlıklı ve bilinçli bir yaşam sürmelerine katkı sağlar (Halpern, 2013). Eleştirel düşünme, bireylerin önyargılardan arınmalarını ve karşı tarafın bakış açısını değerlendirmelerini sağlar, bu da daha sağlıklı ve yapıcı ilişkilerin kurulmasına katkıda bulunur (Ennis, 2011). Günlük yaşamda bireyler, sürekli olarak medya ve bilgi kaynaklarıyla etkileşim halindedir. Eleştirel düşünme, bireylerin bu kaynaklardan gelen bilgileri analiz etmelerine, doğruluklarını sorgulamalarına ve güvenilir bilgiyi ayırt etmelerine yardımcı olur (Kahne ve Middaugh, 2012). Dijital çağda, internet ve sosyal medya, bilgiye erişimi kolaylaştırırken aynı zamanda yanlış bilgi ve dezenformasyonun yayılmasını da hızlandırmıştır. Bu nedenle, bireylerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeleri ve çevrimiçi ortamda karşılaştıkları bilgileri eleştirel bir gözle değerlendirmeleri gerekmektedir (Wineburg vd., 2016). Öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini öğretebilmeleri için öncelikle kendilerinin bu becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenle, öğretmen eğitim programlarına eleştirel düşünme modülleri eklenmeli ve öğretmenlerin bu konuda sürekli olarak geliştirilmesi sağlanmalıdır. Seminerler, atölye çalışmaları ve mesleki gelişim programları, öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi üzerine yapılan çeşitli araştırmalar, bu konuda farklı yaklaşımlar ve yöntemlerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir Adams (2013) yaptığı deneysel araştırmada sınıf içi tartışmanın, işbirliğine dayalı öğretimin, sınıf içi güven ikliminin ve eleştirel bakışı destekleyici sınıf ortamının eleştirel düşünmeyi geliştirdiğini; Akbıyık (2002), yüksek eleştirel düşünme eğilimlerine sahip öğrencilerin akademik olarak daha başarılı olduğunu; Hajhosseiny (2012), grup tartışmaları ve sokratik diyalogun eleştirel düşünmeyi olumlu etkilediğini; Laird (2005) çeşitli deneyimlere ve güçlü sosyal ilişkilere sahip öğrencilerin daha yüksek eleştirel düşünme eğilimleri gösterdiğini; Tokyürek (2001), öğretmen tutumlarının öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu; Walker ve Finney (1999) ise eleştirel düşünme becerisinin araştırma becerilerini geliştirdiğini belirtmiştir.

Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır ve bu yöntemlerden biride öğrencilerin kitap okuma alışkanlığı edinmelerini sağlamaktır. Kitap okuma, eleştirel düşünceyi sürekli canlı tutar ve bireyin yaşam boyu sürdüreceği bir alışkanlık haline gelir. Özellikle gençlerde okuma alışkanlığı, beyin gelişimi ve düşünme sistematığının oluşumu açısından büyük önem taşır (Yalınkılıç, 2007). Kitap okuyan bireyler, geniş bir kültürel birikime sahip olabilir, olayları ve gelişmeleri daha iyi analiz edebilir, düşünce ufkunu genişleterek yeni fikirler üretebilir ve bu fikirleri hayata geçirmek için gerekli koşulları ayrıntılı bir şekilde değerlendirebilir (Altunel, 2006).

Araştırmamızın ana teması olan öğretmen adaylarının eğitim sürecinde kitap okuma alışkanlığı kazanmaları ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri, geleceğin eğitimcileri için hayati bir öneme sahiptir. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme düzeyleri ve kitap okuma alışkanlıklarına yönelik tutumlarının belirlenmesi, onlara kendilerini objektif bir şekilde değerlendirme ve geliştirme fırsatı sunar (Gökkuş ve Delican, 2016; Yılmaz Doğan, 2011). Bu bulgular, öğretmen yetiştiren kurumların eğitim hedeflerini oluştururken, uygun öğretim yöntemlerini seçerken ve müfredat hazırlarken önemli bir kılavuz olacaktır. Bu araştırmada, öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlıklarına ilişkin tutumları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkiyi bilimsel bir perspektifle ele alarak öğretmen

adaylarının daha donanımlı ve eleştirel düşünebilen bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Türkçe öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ve eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Türkçe öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ve eleştirel düşünme eğilimleri nasıldır?
2. Türkçe öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ve eleştirel düşünme eğilimleri, cinsiyete, sınıf düzeyine, aile gelir düzeyine, anne eğitim durumuna, baba eğitim durumuna ve mezun olunan lise türüne göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Türkçe öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Türkçe öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutumu eleştirel düşünme eğilimlerinin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkileri ve bu değişkenlerin birlikte nasıl değiştiğini belirlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu model sayesinde, değişkenlerin birlikte değişim gösterip göstermediği ve eğer değişim varsa, bu değişimin nasıl gerçekleştiği saptanmaya çalışılır (Karasar, 2011).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören, 137'si kadın, 49'u erkek olmak üzere toplam 186 Türkçe öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde, seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntemde, araştırmacı kolay erişilebilir ve yakın olan katılımcıları seçer, bu da araştırmanın pratik ve hızlı bir şekilde yürütülmesini sağlar (Kılıç, 2013). Uygun örnekleme, mevcut şartlar altında en uygun katılımcıları bulmayı hedefler ve bu sayede araştırma süreci daha esnek ve verimli bir hale gelir.

Çalışma grubunu oluşturan öğretmen adaylarının demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	Grup	N	%
Cinsiyet	Kadın	137	73.7
	Erkek	49	26.3
	1.sınıf	54	29.0
	2.sınıf	42	22.6

Sınıf Düzeyi	3.sınıf	44	23.7
	4.sınıf	46	24.7
Gelir Durumu	10 bin altı	33	17.7
	10 bin-20 bin	71	38.2
	20 bin-30 bin	44	23.7
Anne Mezuniyet Durumu	30 bin üstü	38	20.4
	İlköğretim	75	40.3
	Lise	71	38.2
Baba Mezuniyet Durumu	Üniversite	40	21.5
	İlköğretim	88	47.3
	Lise	44	23.7
Mezuniyet Durumu	Üniversite	54	29.0
	Anadolu Lisesi	137	73.7
	Genel Lise	10	5.4
	Meslek Lisesi	39	21.0

Çalışma grubu toplam 186 öğretmen adayından oluşmaktadır. Öğretmen adaylarının 137'si (%73.7) kadın ve 49'u (%26.3) erkektir. Öğretmen adaylarının 54'ü (%29.0) 1. sınıfa, 42'si (%22.6) 2. sınıfa, 44'ü (%23.7) 3. sınıfa ve 46's (%24.7) 4. sınıfa devam etmektedir. Öğretmen adaylarının 33'ü (%17.7) 10 bin altı, 71'i (%38.2) 10 bin-20 bin, 44'ü (%23.7) 20 bin-30 bin ve 38'i (%20.4) 30 bin üstünde aile ekonomik gelir durumuna sahiptir. Öğretmen adaylarının anne eğitim durumlarına bakıldığında 75'i (%40.3) ilköğretim, 71'i (%38.2) lise ve 40'ı (%21.5) üniversite mezunudur. Öğretmen adaylarının baba eğitim durumlarına bakıldığında 88'i (%47.3) ilköğretim, 44'ü (%23.7) lise ve 54'ü (%29.0) üniversite mezunudur. Öğretmen adaylarının lise mezuniyeti olan okul durumlarına bakıldığında 137'si (%73.7) Anadolu lisesi, 10'u (%5.4) genel lise ve 39'u (%21.0) meslek lisesi mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada çalışma grubundan veri toplamak için iki ölçme aracı kullanılmıştır. Türkçe öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarını belirlemek için Gömleksiz (2004) tarafından geliştirilen "Kitap Okuma alışkanlığına ilişkin Tutum Ölçeği" ve öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerini tespit etmek için Semerci (2016) tarafından geliştirilen "Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır. Ayrıca araştırmanın demografik değişkenlerine yönelik bilgilerin elde edilmesi için, öğretmen adaylarına "Kişisel Bilgi Formunu" doldurtulmuştur.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanmış olan bu form, katılımcıların demografik bilgilerini belirlemek amacıyla cinsiyet, mezun olunan okul türü, aile ekonomik durumu, anne ve baba eğitim durumu ile sınıf düzeyi gibi soruları içermektedir. Bu bilgiler, katılımcı profillerinin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanır.

Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum Ölçeği: Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıklarına yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla Gömleksiz (2004) tarafından geliştirilen 'Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum Ölçeği' kullanılmıştır. Ölçme aracı, üniversite öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıklarına ilişkin tutum ve ilgilerini değerlendiren toplam 30 maddeden oluşmaktadır; bunlardan 21'i olumlu, 9'u ise olumsuz ifadeler içermektedir. Katılımcılar, bu maddelere

"kesinlikle katılıyorum" (5), "katılıyorum" (4), "kararsızım" (3), "katılmıyorum" (2) ve "kesinlikle katılmıyorum" (1) şeklinde sıralanan 5'li likert tipi bir ölçekle yanıt vermişlerdir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 30, en yüksek puan ise 150'dir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .88 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Tek boyutlu bir ölçek olan bu araç, öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarına ilişkin özelliklerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışma grubunda, Tutum Ölçeği'nin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .786 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 30, en yüksek puan ise 150'dir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .88 olarak bulunmuş olup, bu da ölçeğin güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir.

Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği: Bu araştırmada, Semerci (2016) tarafından geliştirilen "Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinden veri toplamak amacıyla kullanılan bu ölçme aracı, öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerini değerlendiren 49 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılar, bu maddelere "kesinlikle katılıyorum" (5), "katılıyorum" (4), "kararsızım" (3), "katılmıyorum" (2) ve "kesinlikle katılmıyorum" (1) şeklinde sıralanan 5'li Likert tipi bir ölçekle yanıt vermişlerdir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 49, en yüksek puan ise 245'tir. Çok boyutlu olan bu ölçek, üstbiliş, esneklik, sistematiklik, azim-sabır ve açık fikirlilik gibi alt temaları kapsamaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı .963 olarak belirlenmiş olup, bu durum ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir. Çalışma grubunda Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği'nin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı ise .950 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, ölçeğin bu araştırma için de güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu doğrulamaktadır

Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan form ve ölçekler, ilgili çalışma grubuna bireysel olarak uygulanmıştır. Toplanan veriler daha sonra Excel 2019 programına girilmiş, katılımcıların bazı soruları yanıtız bırakması ya da kısmen yanıtlanması şeklinde ortaya çıkan eksik veriler ile tutarsız veya aşırı uç değerlere sahip hatalı veriler, araştırmacı tarafından çıkarılmıştır. Tablo olarak oluşturulan bu veriler istatistik paket programına yüklenmiş, bu program aracılığıyla istatistiksel çözümler yapılmıştır. Bu amaçla, toplam 186 öğretmen adayının verisi toplandıktan sonra araştırmacı tarafından denetimden geçirilerek kullanılmıştır. Veriler üzerinde tekil ve ilişkisel çözümler gerçekleştirilmiştir. İstatistiksel analizlerde kullanılacak olan ölçeklerin (eleştirel düşünme eğilimleri ve okuma alışkanlığına ilişkin tutum ölçeği) puanlarının normallik dağılımları incelenmiştir. Araştırmada istatistiksel analizler için kullanılacak her değişkenin puanları dağılımının normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için beş adımlı süreç izlenmiştir. Buna göre birinci adımda, Histogram grafiğine bakılmıştır. Bu durumda Histogram grafiği her iki ölçeğin dağılımı için normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. İkinci adımda, Q-Q grafikleri (Normal Q-Q Plot ve Detrended Normal Q-Q Plot) incelenmiştir. Büyüköztürk'ün (2010) belirttiği üzere, her iki ölçeğin puanları için Q-Q grafiklerinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Üçüncü adımda değişken puanlarının varyasyon katsayıları belirlenmiştir. Varyasyon katsayıları değişkenlerin puanlarının standart sapmasının ortalama değerine bölünmesiyle hesaplanmış olup çıkan değerlerin. 3'ten küçük olduğu belirlenmiştir (eleştirel düşünme eğilimleri değişkeninin puanı için: $24.750/191.78=0.12$; tutum değişkeninin puanı için: $9.891/109.24=0.09$). Bu durumda her iki değişkenin puanları normallik dağılımına uygundur. Dördüncü adımda değişkenlerin Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) değerleri belirlenmiştir. Bu durumda bir değer dışında diğer katsayı değerlerinin 1.96 ve -1.96 arasında değiştiği görülmüştür (eleştirel düşünme eğilimleri puanları için: çarpıklık=-.834, basıklık=1.334; tutum puanları için: çarpıklık=-1.402, basıklık=3.340). Sadece tutum puanlarının basıklık değeri dışında tüm değerlerin normal dağılıma uygun olduğu görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2015). Beşinci adımda değişkenlerin Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda 'p'

değerleri incelenmiştir. Değişkenlerin 'p' değeri 'p<.05' olduğu görülmüştür (eleştirel düşünme eğilimleri puanları için: p=.027; tutum puanları için: p=.000). Buna istinaden değişkenler normal dağılıma uygun olmadığı belirlenmiştir (Büyüköztürk, 2010). Verilerin normalliğine ilişkin beş adımda yapılan işlemler genel olarak değerlendirildiğinde, değişken puanlarının normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Bu durumda istatistiksel çözümler için parametrik testler uygulanmasına karar verilmiştir.

Çalışma grubunun demografik niteliklerini belirlemek amacıyla betimsel istatistik analizi yapılmış ve sonuçlar tablolaştırılmıştır. Ardından, öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre eleştirel düşünme eğilimleri ve tutum puanlarındaki farklılıkları belirlemek adına Bağımsız Ortalamalar için t-testi uygulanmıştır. Ortalamalar arasındaki anlamlılık testinde yaygın olarak t-testi kullanılmaktadır (Karasar, 2016). Bu test, iki bağımsız örneklemden elde edilen ortalamalar arasındaki farkın manidarlığını belirlemek adına yapılan parametrik testtir (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2014). Sembolü "T"dir (Karasar, 2016). Ardından eleştirel düşünme eğilimleri ve tutum puanlarının öğretmen adaylarının sınıf düzeyine, anne mezuniyet durumuna, baba mezuniyet durumuna ve mezun olduğu lisesinin türüne göre farklılığını belirlemek adına ANOVA Çok Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Bu test, üç ve daha fazla alt boyutu olan bağımsız örneklemden elde edilen ortalamalar arasındaki farkın manidarlığını belirlemek adına yapılan parametrik testtir (Büyüköztürk, Çokluk & Köklü, 2014). Sembolü "F"dir (Karasar, 2016). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ve tutum puanları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak adına Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi yapılmıştır. Birlikte değişim anlamında ilişki arayışında yaygın şekilde kullanılan teknik korelasyondur (Karasar, 2016). Korelasyon katsayısı, iki değişken arasındaki ilişkinin özelliğini belirten bir değerdir (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2014). Sembolü "r"dir (Karasar, 2016). Son olarak öğretmen adaylarının tutum puanlarının eleştirel düşünme eğilimleri puanlarını ne düzeyde yordadığını belirlemek adına basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki doğrusal regresyon çözümlemesinde basit doğrusal regresyon analizinden yararlanılır. İki değişken arasında nedensellik ilişkisi aramak için kullanılan analiz, değişkenler arasındaki ilişkiyi tahmin etmeye yarar. Sembolü "R"dir (Büyüköztürk, 2010). Bu çalışmada anlamlı düzeyi olarak "p≤.05" dikkate alınmıştır.

Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi "Türkçe öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ve eleştirel düşünme eğilimleri nasıldır?" şeklindedir. Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri puanlarına ilişkin istatistiksel sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Okumaya İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puanlarına İlişkin Sonuçlar

<i>Değişken</i>	<i>x̄</i>	<i>Ss</i>	<i>Varyans</i>	<i>Mod</i>	<i>Medyan</i>	<i>Skewness (Çarpıklık)</i>	<i>Kurtosis (Basıklık)</i>
Okumaya İlişkin Tutum	110.61	9.094	97.836	116	111.00	-1.402	3.340
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	191.78	24.750	612.570	198	194.00	-.834	1.334

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puan ortalamaları 110.61, standart sapması 9.094, varyans değeri 97.836, mod değeri 116, medyan değeri 111.00, skewness

Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / İlgören, N. & Çevik, H.

(çarpıklık) katsayı değeri -1.402, kurtosis (basıklık) katsayı değeri 3.340'tır. Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre, bir dağılımın normal kabul edilebilmesi için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin -1.5 ile +1.5 aralığında olması gerekmektedir. Buna göre öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puan ortalamaları yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları 191.78, standart sapması 24.750, varyans değeri 612.570, mod değeri 198, medyan değeri 194.00, skewness (çarpıklık) katsayı değeri -.834, kurtosis (basıklık) katsayı değeri 1.334'tür. Buna göre öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Araştırmanın ikinci alt probleme cevap bulmak için Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığı tutum ve eleştirel düşünme eğilimleri farklı değişkenlere (cinsiyet, sınıf düzeyi, aile gelir düzeyi, anne ve baba eğitim durumu, mezun olunan lise türü) göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?" sorusuna yanıt aranacaktır.

Öğretmen adaylarının cinsiyet değişkenine göre okuma alışkanlıkları ve eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamalarının nasıl farklılık gösterdiğini anlamak amacıyla gerçekleştirilen t-testi analizinin sonuçları Tablo 3'te detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Cinsiyet Değişkenine Göre Okumaya Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puan Ortalamalarına İlişkin t-testi Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Kadın</i>		<i>Erkek</i>		<i>T</i>	<i>Df</i>	<i>P</i>
	<i>N: 137</i>		<i>N: 49</i>				
	$\bar{x}$	<i>Ss</i>	$\bar{x}$	<i>Ss</i>			
Okumaya İlişkin Tutum	110.61	9.094	105.39	11.056	3.255	184	.001*
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	193.82	24.126	186.08	25.821	1.893	184	.060

*p≤.05

Tablo 3'e bakıldığında, kadın öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puan ortalamaları ($\bar{x}$ =110.61, *Ss*=9.094), erkek öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puan ortalamalarına ($\bar{x}$ =105.39, *Ss*=11.056) göre anlamlı düzeyde daha yüksektir ($T_{(184)}=3.255$, $p \leq .05$, $p = .001$). Kadın öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin daha olumlu düşündükleri ve daha istekli oldukları söylenebilir. Kadın öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları ($\bar{x}$ =193.82, *Ss*=24.126), erkek öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları ($\bar{x}$ =186.08, *Ss*=25.831) arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur ($T_{(184)}=1.893$, $p > .05$, $p = .060$).

Öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamalarının nasıl farklılık gösterdiğini anlamak amacıyla gerçekleştirilen ANOVA analizinin sonuçları Tablo 4'te detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Sınıf Düzeyine Göre Okumaya İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puan Ortalamalarına İlişkin ANOVA Sonuçları

<i>Ölçekler</i>	<i>Sınıf düzeyi</i>	<i>N</i>	$\bar{x}$	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Okumaya İlişkin	1.sınıf	54	106.57	12.831	2.465	3.182	.064	-

Tutum	2.sınıf	42	110.79	8.008				
	3.sınıf	44	108.77	8.892				
	4.sınıf	46	111.39	7.658				
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	1.sınıf	54	189.83	23.240	.976	3, 182	.405	-
	2.sınıf	42	190.29	28.634				
	3.sınıf	44	189.95	25.433				
	4.sınıf	46	197.20	21.846				

*p≤.05

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre okuma alışkanlıklarına ilişkin tutum puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir ($F_{(3, 182)}=2.465$, $p>.05$, $p=.064$). Öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık olmadığı belirlenmiştir ($F_{(3,182)}=.976$, $p>.05$, $p=.405$).

Öğretmen adaylarının aile gelir düzeylerine göre okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamalarının nasıl farklılık gösterdiğini anlamak amacıyla gerçekleştirilen ANOVA analizinin sonuçları Tablo 5'te ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının Aile Gelir Düzeylerine Göre Okumaya İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puan Ortalamalarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Gelir Düzeyi	N	$\bar{x}$	Ss	F	df	p	Fark
Okumaya İlişkin Tutum	10 Bin TL altı	33	108.27	12.362	.187	3, 182	.905	-
	10 Bin TL-20 Bin TL	71	109.82	8.008				
	21 Bin TL-30 Bin TL	44	109.14	11.513				
	30 Bin TL üstü	38	109.11	8.953				
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	10 Bin TL altı	33	194.42	23.808	.158	3, 182	.924	-
	10 Bin TL-20 Bin TL	71	191.28	25.635				
	21 Bin TL-30 Bin TL	44	190.77	24.833				
	30 Bin TL üstü	38	191.66	24.591				

*p≤.05

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmen adaylarının aile gelir düzeylerine göre okuma alışkanlıklarına ilişkin tutum puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır ($F_{(3, 182)}=.187$, $p>.05$, $p=.905$). Öğretmen adaylarının aile gelir düzeylerine göre eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($F_{(3, 182)}=.158$, $p>.05$, $p=.924$).

Öğretmen adaylarının anne eğitim durumuna göre okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamalarının nasıl farklılık gösterdiğini anlamak amacıyla gerçekleştirilen ANOVA analizinin sonuçları Tablo 6'da detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Anne Eğitim Durumlarına Göre Okumaya İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puan Ortalamalarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Eğitim Durumu	N	$\bar{x}$	Ss	F	df	p	Fark
Okumaya İlişkin	İlköğretim	75	109.37	10.378				

Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / İlgören, N. & Çevik, H.

Tutum	Lise	71	109.76	8.398	.392	2, 183	.676	-
	Üniversite	40	108.05	11.453				
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	İlköğretim	75	189.69	26.360				
	Lise	71	192.35	23.167	.561	2, 183	.571	-
	Üniversite	40	194.70	24.622				

*p≤.05

Tablo 6 incelendiğinde, öğretmen adaylarının annelerinin eğitim durumlarına göre okuma alışkanlıklarına ilişkin tutum puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir (F_(2, 183)=.392, p>.05, p=.676). Öğretmen adaylarının anne eğitim durumlarına göre eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (F_(2, 183)=.561, p>.05, p=.571).

Öğretmen adaylarının baba eğitim durumuna göre okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamalarının nasıl farklılık gösterdiğini anlamak amacıyla gerçekleştirilen ANOVA analizinin sonuçları Tablo 7'de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının Baba Eğitim Durumlarına Göre Okumaya İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puan Ortalamalarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Eğitim Durumu	N	$\bar{x}$	Ss	F	df	p	Fark
Okumaya İlişkin Tutum	İlköğretim	88	108.58	10.850				
	Lise	44	108.55	9.687	1.039	2, 183	.356	-
	Üniversite	54	110.87	8.265				
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	İlköğretim	88	190.58	25.621				
	Lise	44	194.89	25.153	.461	2, 183	.631	-
	Üniversite	54	191.22	23.165				

*p≤.05

Tablo 7 incelendiğinde, öğretmen adaylarının babalarının eğitim durumlarına göre okuma alışkanlıklarına ilişkin tutum puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır (F_(2, 183)=1.039, p>.05, p=.356). Öğretmen adaylarının babalarının eğitim durumlarına göre eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir (F_(2, 183)=.461, p>.05, p=.631).

Öğretmen adaylarının mezun oldukları lise türüne göre okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamalarının nasıl farklılık gösterdiğini anlamak amacıyla gerçekleştirilen ANOVA analizinin sonuçları Tablo 8'de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 8. Öğretmen Adaylarının Mezun Oldukları Lise Türüne Göre Okumaya İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puan Ortalamalarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Mezun Olunan Okul Türü	N	$\bar{x}$	Ss	F	df	p	Fark
Okumaya İlişkin Tutum	Anadolu Lisesi	137	109.62	9.788				
	Genel Lise	10	106.90	8.812	.491	2, 183	.613	-
	Meslek Lisesi	39	108.49	10.608				

Eleştirel Düşünme Eğilimleri	Anadolu Lisesi	137	190.80	25.704				
	Genel Lise	10	186.40	14.096	1.088	2, 183	.339	-
	Meslek Lisesi	39	196.62	23.140				

*p≤.05

Tablo 8'e bakıldığında, öğretmen adaylarının mezun oldukları lise türüne göre okuma alışkanlığına ilişkin tutum puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($F_{(2, 183)}=.491, p>.05, p=.613$). Öğretmen adaylarının mezun oldukları lise türüne göre eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($F_{(2, 183)}=1.088, p>.05, p=.339$).

Araştırmanın üçüncü alt probleminde “Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığı tutumları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” sorusuna cevap aranmıştır. Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi için Korelasyon Analizi uygulanmıştır ve bu analiz sonuçları Tablo 9'da ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 9. Öğretmen Adaylarının Okumaya İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puanlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>x̄</i>	<i>Ss</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Okumaya İlişkin Tutum	109.24	9.891		
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	191.78	24.750	.350	.000*

*p≤.05

Tablo 9'a bakıldığında öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri puanları arasında orta düzeyde anlamlı pozitif ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=.350, p≤.05, p=.000$). Buna göre öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanları yükseldikçe eleştirel düşünme eğilimleri puanları da artmaktadır.

Araştırmanın dördüncü alt probleminde “Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığı tutumları eleştirel düşünme eğilimlerinin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?” sorusuna cevap aranmaktadır. Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları, eleştirel düşünme eğilimlerinin yordayıcı olup olmadığını incelemek için Basit Regresyon Analizi yapılmıştır. Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanlarının eleştirel düşünme eğilimleri puanlarını ne ölçüde yordadığını gösteren sonuçlar Tablo 10'da detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 10. Eleştirel Düşünme Eğilimleri Puanının Yordanmasına İlişkin Sonuçları

<i>Yordayıcı Değişken</i>	<i>R</i>	<i>R²</i>	<i>F</i>	<i>B</i>	<i>Beta</i>	<i>p</i>
Okumaya İlişkin Tutum	.350	.123	25.691	.876	.350	.000*

*p≤.05

Tablo 10'a bakıldığında öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanları eleştirel düşünme eğilimleri puanlarının anlamlı yordayıcısı olduğu görülmektedir ($p≤.05, p=.000$). Oluşturulan basit regresyon analizi sonucunda okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanları eleştirel düşünme eğilimleri puanının %12'sini açıklamaktadır ($R=.350, R^2=.123$).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu bölümde, Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimlerinin arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik araştırma sonuçlarına ve bu sonuçlardan çıkarılan önerilere yer verilmiştir.

Araştırmanın birinci alt probleminde, öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının eğitim süreçlerinde okuma alışkanlıklarına önem verdiklerini ve bu alışkanlıklarını geliştirmek için çaba gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Alanyazın incelendiğinde, çeşitli araştırmaların okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarla ilgili farklı sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Aktaş (2013), Balcı (2009), Baş ve Şahin (2012) ile Sevmez (2009) tarafından yapılan araştırmalar, öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının yüksek olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık, İskender (2013) öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının orta düzeyde olduğunu vurgulamıştır. Farklı bir sonuç olarak, Aydın-Yılmaz (2006) öğretmen adaylarının okuma alışkanlığının yeterince gelişmediğini, Olsen ve Gillis (1983) ise öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının olumlu olmadığını tespit etmiştir. Bu farklılıklar, öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını etkileyen çeşitli faktörlerin incelenmesi gerektiğini ve bu alanda daha fazla araştırma yapılmasının önemini ortaya koymaktadır. Öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını geliştirmeye yönelik çeşitli stratejilerin ve uygulamaların eğitim programlarına entegre edilmesi, bu konuda daha tutarlı ve yüksek düzeyde tutumlar geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Yüksek düzeydeki bu eleştirel düşünme eğilimi, öğretmen adaylarının bilgiyi sorgulama, analiz etme ve eleştirme yeteneklerine sahip olduklarını göstermektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının öğrenme süreçlerini daha derinlemesine anlamalarına ve öğrencilerine eleştirel düşünme becerilerini aktarmada daha etkili olmalarına yardımcı olabilir. Alanyazını incelediğimizde, öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimlerine ilişkin farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Altaş (2021), Boyacı (2022), Karakurt (2020), Karalı (2012), Tunçer (2020) ve Polat (2022) araştırmalarında, öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Akdemir (2019), Durnacı (2019), Hazer (2011), Kızıldaş (2011), Korkmaz (2018) ve Fitriani ve arkadaşları (2018) ise bu eğilimlerin orta seviyede olduğunu tespit etmişlerdir. Arslan (2020) araştırmasında, öğretmenlerin eleştirel düşünme düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğunu ortaya koyarken, Polat (2017), sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin düşük düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Bu farklı sonuçlar, eleştirel düşünme eğilimlerinin değerlendirilmesinde kullanılan yöntem ve ölçeklerin çeşitliliğinden kaynaklanabileceği gibi, araştırmalara katılan öğretmenlerin demografik özelliklerinden ve eğitim seviyelerinden kaynaklanabilir. Bu durum, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerini daha da geliştirmek için farklı eğitim ve öğretim stratejilerinin benimsenmesi gerektiğini göstermektedir. Eleştirel düşünme eğilimlerinin farklı düzeylerde olmasının nedenlerini daha iyi anlamak, eğitimde daha kişiselleştirilmiş ve etkili yaklaşımların geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Öğretmen adaylarına yönelik düzenlenecek atölye çalışmaları, seminerler ve pratik uygulamalar, onların eleştirel düşünme yeteneklerini pekiştirmelerine yardımcı olabilir.

Araştırmanın ikinci alt probleminde öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ve eleştirel düşünme eğilimleri farklı değişkenlere göre incelenmiştir. Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları, cinsiyete göre farklılaşmadığı, bu farklılığın ise kadın öğretmenler lehine

olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde birçok araştırmada, kadın öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Batur, Gülveren ve Bek, 2010; Baş ve Şahin, 2012; Bozpolat, 2010; Burley, 1984; Davarcı, 2013; Demir (2009; Gömleksiz, 2004; Keleş, 2006; Özbay, Bağcı ve Uyar, 2008; Özdemir, 2013; Yalınkılıç, 2007). Ancak, bazı araştırmalarda bu bulgulardan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Aktaş (2013) ve Aydın- Yılmaz (2006) araştırmalarında, öğrencilerin okuma alışkanlığına ilişkin tutumları üzerinde cinsiyetin etkili olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgular, genel olarak kadın öğretmen adaylarının okumaya yönelik daha olumlu tutumlar sergilediklerini göstermektedir. Ancak, okuma alışkanlığına ilişkin tutum geliştirilmesinde, cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını ve ilgilerini artıracak programlar ile etkinliklerin uygulanması önem taşımaktadır. Bu sayede, tüm öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını geliştirmeleri teşvik edilerek, eğitim süreçlerinde daha donanımlı ve bilgiye dayalı yaklaşımlar benimsemeleri sağlanabilir.

Türkçe öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde cinsiyetin etkili bir değişken olmadığı belirlenmiştir. Yapılan farklı araştırmalarda (Akbeş, 2006), Gelen, 2002, Kodakoğlu, 2020), Polat, 2022) Yaman ve Yalçın (2004), cinsiyetin eleştirel düşünme eğilimlerini etkilemediği tespit edilmiştir. Bu bulgular, cinsiyetin eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını göstermektedir. Ancak, farklı bir sonuç olarak Ağdacı (2018) yapmış olduğu araştırmada, kadın öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Genel olarak, mevcut araştırmalar cinsiyetin eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını ortaya koyarken eleştirel düşünme eğilimlerinin bireysel özellikler ve eğitim gibi diğer faktörlerden daha fazla etkilenebileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle, eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinde cinsiyet farkı gözetmeksizin, bireysel farklılıkları ve eğitim ihtiyaçlarını dikkate alan kapsamlı eğitim programlarının uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu tür programlar, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerini daha etkin bir şekilde geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Araştırmada Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kalyoncu (2013) ve Özbay ve arkadaşları (2008) benzer şekilde, sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Buna karşın, Batur ve arkadaşları (2010) üçüncü sınıf öğrencilerinin daha olumlu tutumlar sergilediğini, Güzel (2014) ise sınıf düzeyi yükseldikçe tutumların azaldığını belirtmiştir. Bu farklı sonuçlar, okuma tutumlarının bireysel ve çevresel faktörler gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak değişebileceğini ve bu konuda daha fazla araştırma yapılmasının gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, okuma alışkanlıklarını ve tutumlarını etkileyen faktörlerin daha derinlemesine incelenmesi, öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını geliştirmeye yönelik daha hedeflenmiş ve etkili stratejiler geliştirilmesine yardımcı olabilir. Eğitim programlarının ve okuma teşvik eden etkinliklerin, sınıf düzeyi ne olursa olsun, tüm öğretmen adaylarına eşit şekilde hitap etmesi önemlidir.

Araştırmada Türkçe öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin benzer düzeyde olduğunu göstermektedir. Eğitim sürecinin farklı aşamalarında bulunan öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin benzer düzeyde kalması, bu eğilimlerin eğitim sürecinde kazanılan belirli bilgi ve deneyimlerden bağımsız olabileceğini işaret etmektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının eğitim süreçleri boyunca eleştirel düşünme becerilerini sürekli olarak geliştirmeleri gerektiğini ve bu becerilerin eğitim sürecinin her aşamasında önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, eleştirel düşünme becerilerinin kalıcı ve sürdürülebilir olması için, öğretmen

programlarında bu becerilere yönelik sürekli ve sistematik bir yaklaşım benimsenmelidir. Öğretmen adaylarına eleştirel düşünme konusunda düzenli olarak geri bildirim sağlanması ve bu becerilerin pratikte uygulanmasına yönelik fırsatlar sunulması, onların bu alandaki yetkinliklerini daha da artırabilir.

Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının aile gelirlerine göre anlamlı bir şekilde değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, öğretmen adaylarının kitap okuma tutumlarının, ailelerinin gelir düzeyine bağlı olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, Arı ve Demir (2013) ile Odabaş, Odabaş ve Polat (2008) tarafından yapılan araştırmalarda da aile geliri ile kitap okuma arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ancak, bazı araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Güngör (2009), Yılmaz (1995) ve Özdemir (2013) tarafından yapılan araştırmalarda, aile geliri arttıkça kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutumun da arttığı tespit edilmiştir. Bu çelişkili sonuçlar, kitap okuma tutumlarının aile gelirinden bağımsız olarak gelişebileceği gibi aynı zamanda ekonomik durumun da bu tutumları etkileyebileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlıklarını ve tutumlarını daha iyi anlamak için, aile gelirinin yanı sıra diğer sosyal ve kültürel faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını teşvik etmek için aile gelirinden bağımsız olarak, çeşitli sosyo-kültürel ve eğitimsel faktörlerin de göz önünde bulundurulması önemlidir. Kitap okuma etkinliklerinin ve kütüphane erişim imkânlarının artırılması, tüm gelir düzeylerinden gelen öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin aile gelirlerine göre anlamlı bir şekilde değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Kodakoğlu (2020) da yaptığı araştırmada öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin aile gelir düzeyine bağlı olarak değişmediğini tespit etmiştir. Bu bulgular, eleştirel düşünme eğilimlerinin gelişiminde aile gelirinin belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir. Eleştirel düşünme becerilerinin bireyin eğitim sürecinden, kişisel merak ve ilgi alanlarından, akademik deneyimlerinden ve sosyal çevresinden etkilenebileceği düşünülebilir. u nedenle, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için eğitim programlarında bu tür becerileri teşvik eden aktiviteler ve uygulamalar daha fazla yer almalıdır. Ayrıca, eleştirel düşünme eğilimlerinin sosyal ve kültürel çevre ile ilişkisini daha iyi anlamak için daha kapsamlı ve çeşitli araştırmalar yapılması gerekmektedir.

Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları üzerinde anne ve baba eğitim durumunun anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguyu, Balcı (2009), Batur vd. (2010) , Mete (2012) ve Özdemir (2013) gibi araştırmacılar da ortaya koymuştur. Bu araştırmalar, ebeveynlerin eğitim seviyesinin öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarını etkilemediğini göstermektedir. Ancak, Baş (2012), Güngör (2009), Odabaş, Odabaş ve Polat (2008) gibi diğer araştırmalar, eğitim düzeyi yüksek olan anne ve babaların okuma alışkanlığı kazanmalarının çocukları üzerinde etkili olduğunu, eğitim düzeyi yüksek anne ve babaların kitap okuma eğilimlerinin arttığını öne sürmektedir. Bu farklı bulgular, ebeveynlerin okuma alışkanlıklarının ve eğitim seviyelerinin çocukların tutumları üzerindeki etkisini belirlemede dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Ebeveynlerin okuma alışkanlıklarının çocuklara olumlu etkisini artırmak amacıyla, ailelere yönelik kitap okuma etkinlikleri ve eğitim programları düzenlenebilir. Ayrıca, çocukların okuma alışkanlıklarını teşvik edecek aile içi uygulamaların ve modellerin geliştirilmesi, bu alandaki tutumların daha olumlu yönde şekillenmesine katkı sağlayabilir.

Araştırmada, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde anne ve baba eğitim

durumunun anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kaya (1997) da araştırmasında babanın eğitim düzeyi ile eleştirel düşünme eğilimi arasında fark olmadığını belirtmiştir. Polat (2022) ise anne eğitim durumuna göre fark olmadığını, ancak baba eğitim durumu arttıkça eleştirel düşünme eğiliminin arttığını tespit etmiştir. Işık (2019), Bal (2011), ve Günay ve Çarıkçı (2018) ise anne eğitim durumunun eleştirel düşünme üzerinde etkili olduğunu belirlemiştir. Bu farklı bulgular, ebeveyn eğitim seviyesinin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkisini belirlemek için daha fazla araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik programların, ebeveyn eğitim seviyesinden bağımsız olarak etkili olabilmesi için çeşitli stratejiler geliştirilmelidir. Ayrıca, eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinde çevresel, bireysel ve eğitimsel faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi, bu alandaki tutumların ve eğilimlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları üzerinde mezun olunan lise türünün arasında fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İlgar, İlgar ve Topaç (2015) yaptıkları çalışmada Anadolu Lisesi mezunlarının diğer lise türlerinden mezun olan öğrencilere göre tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulguya göre, farklı lise türlerinin öğrencilerin okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarını etkileyebilmesi muhtemeldir. Ancak, bu konuda daha fazla araştırma yapılarak farklı lise türlerinin öğrenci tutumları üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle, lise türlerinin okuma alışkanlıkları üzerindeki etkilerini daha kapsamlı ve çeşitli örneklem grupları üzerinde incelemek, öğretmen adaylarının okuma tutumlarının geliştirilmesine yönelik daha hedeflenmiş stratejiler oluşturulmasına yardımcı olabilir.

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde mezun olunan lise türünün arasında fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, farklı lise türlerinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerini etkilemediğini göstermektedir. Bu durum, eleştirel düşünme eğiliminin lise eğitimi sürecinden ziyade daha genel kişisel ve çevresel faktörlerden etkilendiğini düşündürülebilir. Bu nedenle, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için, lise türünden bağımsız olarak tüm öğrencilerin bu becerileri kazanmasına yönelik geniş kapsamlı eğitim programları ve uygulamalar geliştirilmelidir. Ayrıca, eleştirel düşünme eğilimlerinin gelişiminde etkili olabilecek diğer kişisel ve çevresel faktörlerin de detaylı bir şekilde incelenmesi, eğitim stratejilerinin daha etkili hale getirilmesine katkı sağlayabilir.

Araştırmanın üçüncü alt probleminde, Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığı tutumları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında orta düzeyde anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre, öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumları yükseldikçe eleştirel düşünme eğilimleri de kısmen artmaktadır. Güççük Kurga (2021) tarafından yapılan bir çalışmada da benzer şekilde, öğrencilerin okuma alışkanlığına ilişkin tutumları arttıkça eleştirel düşünme eğilimlerinin de yükseldiği bulunmuştur. Ayrıca, Ünal (2006) yaptığı çalışmada, öğrencilerin okumaya karşı tutumları ile eleştirel okuma becerileri arasında yüksek düzeyde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, okuma alışkanlıklarının geliştirilmesinin eleştirel düşünme becerilerini de olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını teşvik etmek ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için entegre eğitim programlarının ve uygulamaların geliştirilmesi önemlidir. Okuma alışkanlıklarını artırmaya yönelik etkinliklerin, eleştirel düşünme becerileriyle bağlantılı olarak planlanması, öğretmen adaylarının her iki alanda da daha güçlü yetkinlikler kazanmalarına katkı sağlayabilir.

Araştırmanın dördüncü alt probleminde Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanları eleştirel düşünme eğilimleri puanlarının anlamlı yordayıcısı olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmaya ilişkin bulgular incelendiğinde öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanları eleştirel düşünme eğilimleri puanlarının anlamlı yordayıcısı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinde okuma alışkanlıklarının önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Eğitim süreçlerinde okuma alışkanlıklarının teşvik edilmesi, eleştirel düşünme yetilerinin güçlendirilmesine katkı sağlayabilir. Oluşturulan basit regresyon analizi sonucunda okuma alışkanlığına ilişkin tutum puanları eleştirel düşünme eğilimleri puanının %12'sini açıklamaktadır. Bu bulgu, okuma alışkanlıklarının eleştirel düşünme becerilerini önemli ölçüde etkileyebileceğini ve bu iki değişken arasında belirgin bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuçtan hareketle öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının artmasının eleştirel düşünme eğilimlerine de etki edeceği çıkarımı yapılabilir. Eğitim programlarının, okuma alışkanlıklarını teşvik edici ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik entegre yaklaşımlar içermesi, öğretmen adaylarının her iki alanda da daha güçlü yetkinlikler kazanmalarına katkı sağlayabilir. Ayrıca, okuma alışkanlıklarının geliştirilmesi için aile, okul ve toplumsal düzeyde çeşitli stratejilerin uygulanması, eleştirel düşünme becerilerinin de doğal olarak artmasına yardımcı olabilir.

Bu bulgular ışığında araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

Okuma alışkanlığına ilişkin tutum ve eleştirel düşünme eğilimleri farklı değişkenlerle yeniden incelenerek zengin sonuçlar elde edilebilir. Eleştirel düşünme ve okuma alışkanlığıyla ilgili araştırmalar, sadece öğrenci ve öğretmenlerle sınırlı kalmamalı, farklı meslek gruplarını ve toplum kesimlerini de kapsamalıdır. Bu kapsamda, çeşitli meslek gruplarının ve sosyal çevrelerin eleştirel düşünme ve okuma alışkanlıklarını nasıl benimsediği ve uyguladığı araştırılabilir.

Bu araştırma nicel yöntemle yapılmış olup, nitel veri toplama yöntemleriyle de benzer araştırmalar gerçekleştirilebilir. Nitel araştırmalar, bireylerin eleştirel düşünme ve okuma alışkanlıkları konusundaki deneyimlerini, görüşlerini ve tutumlarını daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olur.

Farklı üniversitelerde geniş örneklemeler üzerinde araştırmalar yapılarak, bulguların genellenebilirliği artırılabilir. Büyük ölçekli araştırmalar, eleştirel düşünme ve okuma alışkanlıkları konusundaki genel eğilimleri ve farklılıkları daha iyi ortaya koyar.

Eleştirel düşünme ve okuma alışkanlıkları, çeşitli disiplinlerde farklı şekillerde incelenebilir. Eğitim, psikoloji, sosyoloji, dilbilim ve bilgi teknolojileri gibi farklı alanlarda eleştirel düşünme ve okuma alışkanlıklarının nasıl geliştiği ve etkilendiği araştırılabilir.

Teknoloji ve dijital okuryazarlık konusundaki araştırmalar, eleştirel düşünme ve okuma alışkanlıklarının dijital çağda nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur. E-kitaplar, sesli kitaplar, dijital kütüphaneler ve çevrimiçi eğitim platformları gibi dijital kaynakların eleştirel düşünme ve okuma alışkanlıkları üzerindeki etkileri incelenebilir.

Eğitimde yenilikçi uygulamaların eleştirel düşünme ve okuma alışkanlıklarını nasıl etkilediği araştırılabilir. Oyun tabanlı öğrenme, simülasyonlar, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi yenilikçi eğitim araçları, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmede etkili olabilir. Bu tür yenilikçi uygulamaların etkinliği, farklı eğitim düzeylerinde ve öğrenci gruplarında incelenmelidir.

Eleştirel düşünme becerilerinin sosyal adalet ve eşitlik konularındaki rolü de önemli bir araştırma alanıdır. Bireylerin eleştirel düşünme becerileri, toplumsal adaletsizlikleri tespit etme, bu sorunlara çözüm üretme ve sosyal değişim için aktif olarak çalışma süreçlerinde kritik bir rol oynar. Bu bağlamda, eleştirel düşünme eğitiminin sosyal adalet hareketlerine katkısı ve bu becerilerin toplumsal değişim süreçlerindeki önemi incelenmelidir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılı hale getirilmesinde araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır. Çatışma Beyanı Araştırmacıların araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar atışması yoktur.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Etik Kurulunun 05.01.2023 tarih ve 257284 sayılı onayı ile yürütülmüştür.

Kaynakça

- Akbıyık, C. (2002). *Eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik başarı*. Yayınlanmamış. Yüksek lisans tezi, Ankara:Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Akdemir, M. (2019). *Coğrafya öğretmenlerinin girişimcilik özellikleri ile eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aknoğlu, O. (2001). *Eleştirel düşünme becerilerini temel alan fen bilgisi öğretiminin öğrenme ürünlerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Aktaş A. (2013). *Türkçe öğretimi dersi başarı düzeyi ile tutum ve üst bilişsel becerilerin etkileşimi*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Altaş, M. A. (2021). *İngilizce öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimleri ile bireysel yenilikçilik düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Altunel, İ. (2006). *Üniversite öğrencilerinin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Arı, E., ve Demir, M. K. (2013). İlköğretim Bölümü Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. *Ana Dil Eğitimi Dergisi*.1(1), 116-128.
<https://doi.org/10.16916/adad.16025>
- Arslan, A. (2020). *Okul öncesi öğretmenlerinin öğretme-öğrenmeye yönelik pedagojik inançlarının öz-yeterlik inançları ve eleştirel düşünme becerileri açısından incelenmesi sakarya ili örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Aydın Yılmaz, Z. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının okuma alışkanlığı. *İlköğretim Online*, 5(1), 1-6.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/91057> adresinden erişildi.
- Baccus, A.A. (2004). *Urban fourth and fifth grade teachers' reading attitudes and efficacy beliefs: Relationships to reading instruction and to students' reading attitudes and efficacy beliefs*. United States: Degree of Doctor of Philosophy
- Bal,M. (2011). *Okul öncesi öğretmenlerinin problem çözme becerileri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balcı, A. (2009). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığına yönelik tutumları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 265-300.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/183151> adresinden erişildi.
- Barton, D., & Hamilton, M. (2012). *Local Literacies: Reading and Writing in One Community*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203125106>
- Baş, G. ve Şahin, C. (2012). İlköğretim 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okuma tutumları ve yazma eğilimleri ile Türkçe dersindeki akademik başarıları arasındaki ilişki. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 7(3), 555-572. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3356>
- Batur Z. , Gülveren H.,& Bek H. (2010). Öğretmen adaylarının okuma alışkanlıkları üzerine bir araştırma uşak eğitim fakültesi örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 32-49.
- Benson., L. (2014). *The importance of reading: A reading love letter*.
<https://www.iss.edu/blog/insights/importance-of-reading> adresinden erişildi.
- Beyer, B. (1991). *Teaching Thinking Skills: A Handbook for Elementary School Teachers*. Boston, USA, Allyn and Bacon.
- Billington, J., Carroll, J., Davis, P., Healey, C., & Kinderman, P. (2013). A literature-based intervention for older people living with dementia. *Perspectives in public health*, 133(3), 165-173.
<https://doi.org/10.1177/1757913912470>

- Boyacı, M. (2022). *İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin eğitim inançları ile eleştirel düşünme eğilimi ve bilimin doğası inanışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Bozpolat, E. (2010). Öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi örneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(1), 411-428. <https://www.zfwf.org/index.php/ZfWT/article/view/116> adresinden erişildi.
- Brookfield, S. (2011). *Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions*. Jossey-Bass.
- Burley, J. E., (1984). A Report on the Reading Habits of College-Aged Senegalese Students. *Paper presented at the Annual Meeting of the International Reading Association*. (May 6–10) Atlanta, GA.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak E. K., Akgün Ö. E., Karadeniz Ş. ve Demirel F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Clark, C. (2011). Setting the Baseline: The National Literacy Trust's first annual survey into reading - 2010. London: National Literacy Trust. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED541400.pdf> adresinden erişildi.
- Clark, C., & Poulton, L. (2011). *Book ownership and its relation to reading enjoyment, attitudes, behaviour and attainment: Some findings from the national literacy trust first annual survey*. National Literacy Trust. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED521658.pdf> adresinden erişildi.
- Clark, C., & Rumbold, K. (2006). Reading for Pleasure: A Research Overview. National Literacy Trust. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED496343.pdf> adresinden erişildi.
- Collard, P., & Looney, J. (2014). Nurturing creativity in education. *European Journal of Education*, 49(3), 348-364. <https://doi.org/10.1111/ejed.12090>
- Çelenk, S., ve Tazebay, A. (2008). *Türkçe Öğretimi İlke Yöntem Teknikler*. Maya Akademi Yayıncılık.
- Demir, T. (2009). İlköğretim II. kademe öğretmen adaylarının okuma alışkanlıkları üzerine bir araştırma gazi üniversitesi örneği. *Turkish Studies*, 4(3), 717-745. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.703>
- Devrimci, H. (1993). *İlkokul 5. sınıf çocuklarında okuma alışkanlığının incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- Dewey, J. (2024). *Democracy and education*. Columbia University Press. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.7312/dewe21010-003/html> adresinden erişildi.
- Dodds, P. S., Clark, E. M., Desu, S., Frank, M. R., Reagan, A. J., Williams, J. R., & Danforth, C. M. (2015). Human language reveals a universal positivity bias. *Proceedings of the national academy of sciences*, 112(8), 2389-2394. <https://doi.org/10.1073/pnas.1411678112>
- Durnacı, Ü. (2019). *Sınıf öğretmeni adaylarının eleştirel ve yaratıcı düşünme eğilimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi
- Ennis, R. (1989). Critical thinking and subject specificity: Clarification and needed research. *Educational Researcher*, 18(3), 4-10. <https://www.jstor.org/stable/1174885> adresinden erişildi.
- Ennis, R. (2011). Critical thinking: Reflection and perspective Part II. Inquiry: Critical thinking across the Disciplines, 26(2), 5-19. <https://doi.org/10.5840/inquiryctnews201126215>
- Evans, M. D., Kelley, J., Sikora, J., & Treiman, D. J. (2010). Family scholarly culture and educational success: Books and schooling in 27 nations. *Research in social stratification and mobility*, 28(2), 171-197. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2010.01.002>
- Facione, P. A. (1998). *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts*. <http://www.insightassessment.com/pdf> adresinden erişildi.

Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / İsgören, N. & Çevik, H.

- Facione, P. A. (2000). The disposition toward critical thinking: Its character, measurement, and relationship to critical thinking skill. *Informal Logic*, 20(1). <https://doi.org/10.22329/il.v20i1.2254>
- Facione, P. A., Sánchez, C. A., Facione, N. C., & Gainen, J. (1995). The disposition toward critical thinking. *The Journal of General Education*, 44(1), 1–25. <http://www.jstor.org/stable/27797240>
- Fayolle, A. (Ed.). (2007). Handbook of research in entrepreneurship education: A general perspective (Vol. 1). Edwar Edgar Publishing. <https://books.google.com.tr/> adresinden erişildi.
- Fitriani, H., Asy'ari, M., Zubaidah, S., & Mahanal, S. (2018). Critical Thinking Disposition of Prospective Science Teachers at IKIP Mataram, Indonesia. *In Journal of Physics: Conference Series*, 1108 (1), 12091. IOP Publishing.
- Gelen, İ. (2002). Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Düşünme Becerilerini Kazandırma Yeterliklerinin Değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(10). <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4365/59709> adresinden erişildi.
- Gökkuş, I., & Delican, B. (2016). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutumları. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 5(1), 10. <http://cije.cumhuriyet.edu.tr/en/download/article-file/314276> adresinden erişildi.
- Gömleksiz, M. N. (2004). Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Bir Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenilirliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 185- 195. <https://doi.org/10.35675/befdergi.666071>
- Guthrie, J. T., & Wigfield, A. (2000). Engagement and motivation in reading. *Handbook of Reading Research*, 3, 403-422. <https://books.google.com.tr/> adresinden erişildi.
- Güççük Kurga, H. (2021). *Sekizinci sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi
- Günay, Ö., ve Çarıkcı, İ. H. (2018). Eleştirel düşünme becerileri ile kariyer uyum yetenekleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 427-440. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/510079> adresinden erişildi.
- Güneş, F. (2012). Okuma ve zihni yönetme/Reading and managing of mind. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18). https://www.mku.edu.tr/files/25_dosya_1355326217.pdf adresinden erişildi.
- Güneş, F. (2021). Düşünme nedir? Nasıl öğretilir? E. Kabataş Memiş ve A. Kaçar (ed.). *Eleştirel ve Analitik düşünme* içinde (s.11-29). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Güngör, E. (2009). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı ile türkçe dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi
- Güzel, İ.(2014). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin okuma tutumları ve yazma tutumları arasındaki ilişki muş alparslan üniversitesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Muş: Alparslan Üniversitesi.
- Hajhosseiny, M. (2012). The Effect of Dialogic Teaching on Students' Critical Thinking Disposition. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 69, 1358-1368. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.12.073>
- Halpern, D. F. (2013). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking*. Psychology press. <https://doi.org/10.4324/9781315885278>
- Hazer, N. (2011). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin eleştirel düşünme yeterlilik düzeyleri Malatya ili örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Işık, B. (2019). *Eleştirel düşünme eğilimi: Çalışanlar ve yöneticiler üzerine karma bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- İlgar, L., İlgar, Ş., ve Topaç, N.(2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına ilişkin görüş ve tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 41(41), 99-116. <https://doi.org/10.15285/ebd.46320>

- İskender, H. (2013). Türkçe öğretmenlerinin okuma ilgileri ve öğrencilere yönelik etkinlikleri üzerine bir araştırma Trabzon ili örneği. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Janes, J.L.(2008). *Families, motivation, and reading: Pre-adolescent students*. Iowa State University Pres.
- Kahne, J., & Middaugh, E. (2012). Digital media shapes youth participation in politics. *Phi Delta Kappan*, 94(3), 52-56. <https://doi.org/10.1177/003172171209400>
- Kalyoncu, R. (2013). Görsel Sanatlar Öğretmen Adaylarının Kitap okuma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 281-289. <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6159/82796> adresinde erişildi.
- Karakurt, T. S. (2020). Öğretmenlerin okullarda alınan kararlara katılma durumları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişki. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Karalı, Y. (2012). Eğitim fakültesi öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri İnönü Üniversitesi örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Karasar, N. (2011). *Araştırmalarda rapor hazırlama*. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, H. (1997). *Üniversite öğrencilerinde eleştirel akıl yürütme gücü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Keleş, Ö. (2006). *İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinde kitap okuma alışkanlığının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kendeou, P., & O'Brien, E. J. (2018). Theories of text processing: A view from the topdown. In M. Schober, D. N. Rapp, & M. A. Britt (Eds.), *Handbook of discourse processes* (2nd ed., pp. 19–33). New York, NY: Routledge.
- Kendeou, P., McMaster, K. L., & Christ, T. J. (2016). Reading comprehension: Core components and processes. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 3(1), 62-69. <https://doi.org/10.1177/2372732215624>
- Kiliç, S. (2013). Sampling methods. *Psychiatry and Behavioral Sciences*, 3(1), 44. <https://doi.org/10.5455/jmood.20130325011730>
- Kızıldaş, Y. (2011). *Sınıf öğretmeni adaylarının ve sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi Van ili örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kimmel, M., & Segel E. (1983). *For Reading out Lord Aquide Toshiaring Books with Children*. Dela Corte Press.
- Kodakoğlu, Ş. (2020). *Eleştirel düşünme eğilimi ile stresle başa çıkma tutumu ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi.
- Korkmaz, Z. (2018). *Eleştirel düşünme becerileri eğitiminin öğretmenlerin ve öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine etkisi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Laird, T. F. N. (2005). Collegestudents' experiences with diversity and their effects on academic self-confidence, socialagency, and disposition to wardcritical thinking. *Research in Higher Education*, 46(4), 365-387. <https://doi.org/10.1007/s11162-005-2966-1>
- Lan, W. (2002). Challenging Students with the Tools of Critical Thinking. *Social Studies*, 93(6), 257-261. <https://doi.org/10.1080/00377990209600175>
- Lindquist, K. A., MacCormack, J. K., & Shablack, H. (2015). The role of language in emotion: Predictions from psychological constructionism. *Frontiers in psychology*, 6, 444. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00444>
- Lipman, M. (1988). *Philosophy goes to school*. Philadelhia: Temple Universty Press.

- Mangen, A., Walgermo, B. R., & Brønneck, K. (2013). Reading linear texts on paper versus computer screen: Effects on reading comprehension. *International journal of educational research*, 58, 61-68. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2012.12.002>
- Mete, G. (2012). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığı üzerine bir araştırma (Malatya ili örneği). *İnönü Üniversitesi Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1),43-66.
- Mete, G. (2021). Ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 492-509. <https://doi.org/10.16916/aded.887592>
- Netherland, J.L.(2004). A Comparison of students' and parents' habits and attitudes toward reading in title *I And Non-Title I Schools*. United States: Degree Doctorof Education in Educational Leadership.
- Nickerson, R. S. (1988). Chapter 1: On improving thinking through instruction. *Review of research in education*, 15(1), 3-57. <https://doi.org/10.3102/0091732X015001003>
- Nussbaum, M. C. (2016). *Not for profit: why democracy needs the humanities-Updated edition*. Princeton University Press
- Odabaş, H., Odabaş, Z. Y., ve Polat, C. (2008). Üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlığı: Ankara Üniversitesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 9(2), 431-465. <https://doi.org/10.15612/BD.2008.313>
- OECD (2013), *OECD Skills outlook 2013: First results from the survey of adult skills*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264204256-en>.
- Olsen, M. W., & Gillis, M. (1983). Teaching reading study skills and course content to preservice teachers. *Reading World*, 23 (2). 124-133. <https://doi.org/10.1080/19388078309557752>
- Özbay M., Bağcı H., & Uyar Y. (2008). Türkçe öğretmeni adaylarının okuma alışkanlığına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 117-136
- Özbay, M. (2007). *Türkçe özel öğretim yöntemleri*, Ankara: Öncü Basımevi.
- Özdemir, M. (2019). Türkçe Öğretiminde Kullanılabilecek Araç, Gereç ve Materyaller.. H. Akyol ve A. Şahin (ed.) *Türkçe öğretimi içinde* (ss.311-330), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Özdemir, O., & Baş, Ö., (2019). Okuma eğitimi. H. Akyol ve A. Şahin (ed.) *Türkçe öğretimi içinde* (ss.29-53), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Özdemir, O., Özdemir, M., ve Kaya, B. (2015). Öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlıklarının incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 219-233. <https://dergipark.org.tr/en/pub/trakyasobed/issue/30209/326076> adresinden erişildi.
- Özdemir, S.(2013). *Ortaöğretim öğrencilerinin okuma alışkanlık ve tutumlarıyla fen, matematik derslerindeki akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi İzmir – Buca ilçesi örneği*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Paul, R., & Elder, L. (2006). *Critical thinking competency standards*. Foundation for critical thinking Dillon Beach. <https://www.criticalthinking.org/resources/PDF/CT-competencies%202005.pdf> adresinden erişildi.
- Paul, R., & Elder, L. (2008). Critical Thinking: Strategies for Improving Student Learning, Part II. *Journal of Developmental Education*, 32(2), 34-35. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ868666.pdf> adresinden erişildi.
- Perfetti, C., & Stafura, J. (2014). Word knowledge in a theory of reading comprehension. *Scientific Studies of Reading*, 18(1), 22-37. <https://doi.org/10.1080/10888438.2013.827687>
- Polat, M. (2017). *Sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimleri ile yaratıcılık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Polat, M. (2022). *İlkokullarda çalışan yönetici ve öğretmenlerin eleştirel düşünme eğiliminin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Rasinski, T. V. (2012). Why reading fluency should be hot!. *The Reading Teacher*, 65(8), 516-522. <https://doi.org/10.1002/TRTR.01077>
- Retelsdorf, J., Köller, O., & Möller, J. (2014). Reading achievement and reading self-concept—Testing the reciprocal effects model. *Learning and Instruction*, 29, 21-30. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2013.07.004>
- Sahakian, B. J., Langley, C., Feng, J. & Sun., Y. (2023). *Why reading is important for children's brain development*. https://greatergood.berkeley.edu/article/item/why_reading_is_important_children_brain_developmentn adresinde erişildi.
- Seferoğlu, S. S., ve Akbıyık, C. (2006). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 193-200. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/87673>
- Semerci, Ç. (2003). Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 28(127),64-70 <https://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/viewFile/5126/1209> adresinden erişildi.
- Semerci, N. (2016). Eleştirel Düşünme Eğilimi (EDE) ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik revize çalışması. *Turkish Studies*, 11(9), 725-740. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9573>
- Sever, S. (1997). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Anı Yayıncılık.
- Sevmez, H. (2009). Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığı ve kütüphane kullanımı üzerine Bir inceleme Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi örneği. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, Pearson.
- Tabachnick, B. G.,& Fidell, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı* (M. Baloğlu, Çev.) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Tamer, M. & Walsh, B. (2016). *Raising strong readers*. <https://www.gse.harvard.edu/ideas/usable-knowledge/16/03/raising-strong-readers> adresinden erişildi.
- Tokyürek, T. (2001). *Öğretmen tutumlarının öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Tunçer, E. (2020). *Ortaokul matematik öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilim ve uygulama algıları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Düzce: Düzce Üniversitesi.
- Tural, S. (2004). *Edebiyat Bilimine Katkılar*. Yeni Avrasya Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2024). *Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Ünal, E. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin ilköğretim öğrencilerinin eleştirel okuma becerileri ile eleştirel okuma becerileri ile okuduğunu anlama ve okumaya ilişkin tutumları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Walker, P., & Finney, N. (1999). Skill development and critical thinking in higher education. *Teaching in Higher Education*, 4(4), 531-547. <https://doi.org/10.1080/1356251990040409>
- Willingham, D. T. (2017). *The reading mind: A cognitive approach to understanding how the mind reads*. John Wiley & Sons.
- Wineburg, S., & McGrew, S. (2016). *Evaluating information: The cornerstone of civic online reasoning*. <https://apo.org.au/node/70888> adresinden erişildi.
- World Bank. (2018). *World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise*. World Bank Publications. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2018> adresinden erişildi.
- Yalınkılıç, K. (2007). Türkçe öğretmen adaylarının okuma alışkanlığına ilişkin tutum ve görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 225-241. http://sosyalarastirmalar.net/cilt1/say11/say11pdf/yalinkilic_kadir.pdf adresinden erişildi.
- Yaman, S., ve Yalçın, N. (2004). Fen Bilgisi Öğretiminde Probleme Dayalı Öğrenme Yaklaşımının

Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / İşgören, N. & Çevik, H.

Yaratıcı Düşünme Becerisine Etkisi. *İlköğretim-Online*, 4(1), 42- 52.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/91081> adresinden erişildi.

Yılmaz Doğan, E. (2011). *Hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeyleri ve kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutumları*. Yayınlanmamış doktora tezi. HÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yılmaz, B.(1995). Okuma sosyolojisi, Ankara'da oturanların okuma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 9(3), 325-336

<http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/viewFile/1022/1023> adresinden erişildi.

Yılmaz, K. (2022). *Eleştirel ve analitik düşünmem* (5. baskı) Ankara: Pegem Akademi

08. Uluslararası Öğrencilerin Oluşturdukları Türkçe Bilimsel Metinlerin Akademik Yazma Becerileri Bağlamında İncelenmesi¹

Emre BAYRAKDAR²

Şükran DİLİDÜZGÜN³

APA: Bayrakdar, E. & Dilidüzgün, Ş. (2024). Uluslararası Öğrencilerin Oluşturdukları Türkçe Bilimsel Metinlerin Akademik Yazma Becerileri Bağlamında İncelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 142-165. DOI: <https://zenodo.org/record/13823026>

Öz

Bu çalışmada, uluslararası öğrencilerin oluşturdukları Türkçe bilimsel metinlerin akademik yazma becerileri bağlamında derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme türleri içerisinde yer alan ölçüt örnekleme tekniğiyle belirlenmiştir. Çalışma grubunu, Türkiye'deki 5 farklı devlet üniversitenin dil öğretim merkezlerinde C1 düzeyini tamamlayıp akademik Türkçe dersi alan 51 uluslararası öğrenci oluşturmuştur. Çalışma kapsamında uluslararası öğrencilerden verilen bir konu hakkında bilimsel bir metin yazmaları istenmiştir. Doküman incelemesi tekniğiyle toplanan bu veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Yapılan çözümlenmelerde akademik yazma bağlamında değerlendirilen uluslararası öğrencilerin Türkçe bilimsel metinlerinde tespit edilen yetersizlikleri; yapısal hatalar, anlamsal hatalar, akademik söylem yetersizlikleri, metin yapısı hataları, plan ve düzenleme hataları, noktalama hataları, yazım hataları, kaynak kullanımı hataları, biçimsel hatalar ve etik sorunlar başlıklarında sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar bütüncül olarak değerlendirildiğinde uluslararası öğrencilerin bilimsel metinlerinde en fazla ad durum eklerinin kullanımında hata yapıldığı, sözcüklerin anlamsal olarak yanlış kullanıldığı, akademik dile uygun olmayan kip/zaman tercih edildiği, tutarlılığın sağlanmadığı, başlık kullanımı ile ilgili sorunların yaşandığı, virgülün kullanımında hatalar yapıldığı, kaynakça bölümüne yer verilmediği, sözcüklerin yanlış yazıldığı, sayfa düzenine ve intihal kurallarına dikkat edilmeden metinlerin oluşturulduğu belirlenmiştir. Araştırmada uluslararası öğrencilerin akademik yazma konusunda yetersiz oldukları görüldüğünden

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale "Uluslararası Öğrencilerin Türkçe Akademik Yazma Becerilerine Yönelik İhtiyaç Analizine Dayalı Ölçme Aracı Geliştirilmesi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Komisyonu tarafından 14.06.2022 tarihli, E-74555795-050.01.04-412030 sayılı kararla etik izni verilmiştir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %14

Etik Şikâyeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 29.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823026>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Yabancı Diller Yüksekokulu / Lect. Dr. İstanbul University-Cerrahpaşa, School of Foreign Languages (İstanbul, Türkiye), emre.bayrakdar@iuc.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2849-1767>, ROR ID: <https://ror.org/01dzn5f42>, ISNI: 0000 0004 7479 0471, Crossreff Funder ID: 501100006003

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa University, Hasan Âli Yücel Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education (İstanbul, Türkiye), sdilid@yahoo.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4094-5215>, ROR ID: <https://ror.org/01dzn5f42>, ISNI: 0000 0004 7479 0471, Crossreff Funder ID: 501100006003

çalışma kapsamında tespit edilen konularda gelişmelerini sağlayacak bir öğretime, bu bağlamda geliştirilen ders materyallerinin yanı sıra ölçme ve değerlendirme araçlarına gereksinim duydukları sonucuna ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi, uluslararası öğrenciler, Türkçe bilimsel metinler, akademik yazma becerileri.

Analysing Turkish Scientific Texts Created by International Students in the Context of Academic Writing Skills⁴

Abstract

This study aims to analyze Turkish scientific texts produced by international students in the context of academic writing skills. A case study was employed as a qualitative research method. The study group of the research was determined by the criterion sampling technique, which is one of the purposeful sampling types. The study group consisted of 51 international students who completed the C1 level and took academic Turkish courses at the language teaching centers of 5 different state universities in Turkey. Participants were asked to write a scientific text on a given topic. The data collected using document analysis techniques were analyzed through content analysis. The inadequacies identified in the Turkish scientific texts of international students evaluated in the context of academic writing were classified under the headings of structural errors, semantic errors, academic discourse inadequacies, text structure errors, planning and organization errors, punctuation errors, spelling errors, referencing errors, formal errors, and ethical problems. When these headings were evaluated holistically, it was determined that the most common errors were semantic misuse of noun case suffixes and words, inappropriate tense use for academic discourse, inconsistency, title errors, comma misuse, absence of a bibliography, spelling mistakes, page layout issues, and plagiarism. The research findings indicated that international students exhibited deficiencies in academic writing. Consequently, the study concluded that there is a pressing need for instructional interventions designed to address these specific deficiencies. These interventions should include the development of tailored course materials, as well as appropriate assessment tools.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign/second language, international students, Turkish scientific texts, academic writing skills.

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** This article has been produced within the scope of the doctoral thesis titled “Developing An Assessment Tool Based On Needs Analysis for International Students' Turkish Academic Writing Skills”. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: Ethical permission was granted by Istanbul University-Cerrahpaşa Social and Human Sciences Research Ethics Commission with the decision dated 14.06.2022 and numbered E-74555795-050.01.04-412030.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin, Rate: %14

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 29.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823026>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

Uzun bir geçmişe ve köklü bir birikime sahip olan yazının farklı kullanım alanları bulunmaktadır. Bunlardan biri de akademik amaçlar için yazının kullanımınıdır. Bu amaçla yazının kullanımını, akademik dilin özelliklerini ve işlevlerini göz önünde bulundurmaya gerekli kılmalıdır. Demirtaş-Tolaman ve Karakaş'a (2021, s. 448) göre "akademik dilin kullanıldığı metinler oluşturmak belirli kuralları bilmeyi ve bunları uygulamayı zorunlu kılmalıdır. Yazma sürecinde akademik dilin özelliklerini yansıtan ve bilgi paylaşımını sağlayan bir ürün ortaya koymak, akademik dilin inceliklerini ve yazıya nasıl aktarılacağını bilmeyi gerektirir." Bu noktada, akademik metinlerin kendine özgü kurallarını bilmek önem arz etmektedir. Bu özellikler onları diğer metin türlerinden ayırmaktadır. Ancak tüm metinlerin ortak olarak taşınması gereken ölçütler, bu tür için de gereklidir. Uzun (2001) bilimsel metinlerin ilk ve temel özelliğinin metin olduğuna işaret ederek metinsellik ölçütlerini karşılamaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu ölçütler; bağdaşıklık, tutarlılık, amaca uygunluk, kabuledilirlik, duruma uygunluk, bilgisellik ve metinlerarasılıktır (Beaugrande and Dressler, 1981). Alanyazında bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütlerinin adlandırılmasıyla ilgili farklı görüşler yer almaktadır. Bazı araştırmacılar (İmer vd., 2011; Dilidüzgün 2017,) bu iki ölçütü bağdaşıklık ve bağdaşıklık olarak adlandırırken, bazı araştırmacılar (Günay, 2003; Onursal, 2003) ise bağdaşıklık ve tutarlılık olarak ele almaktadır. Bu çalışmada söz konusu düzenekler bağdaşıklık ve tutarlılık olarak ele alınmıştır. Bu özelliklerin yanı sıra akademik metinlerin türü ne olursa olsun sahip olması gereken bazı nitelikleri bulunmaktadır. Bu nitelikler alan gözetmeksizin herkes için geçerli olarak kabul edilmektedir. Söz konusu bu özellikleri Şen (2019, s. 53), çeşitli araştırmacıların belirlemelerinden hareketle şöyle sıralamıştır:

- Akademik metinlerde okura rehberlik eden bir düzen ve yapı vardır.
- Akademik metinler amaçlarına bağlı olarak yapı, organizasyon ve sunum açısından özel koşullara gereksinim duyar.
- Başkalarının görüşlerini içeren kaynak ya da önceden yapılmış çalışmalardan yararlanır.
- Alıntılama ve göndermede bulunmak için kabul edilmiş ilkeler takip edilir.
- Öğrenmeyi geliştirmek ve değerlendirmek için genellikle dar bir kapsamda yazılır.
- Ana düşünceyi destekleyen ve genellikle sunulan argümanları destekleyen ikincil kanıtlara başvurulur. Bu argümanlar bireysel olabileceği gibi kişinin okuduklarına, duyduklarına ya da gözlemlediklerine de dayanabilir.
- Yazıldığı dilin standart yapısına uyum gösterir.
- Yazıldığı disiplinin kurallarına uygun teknik sözcüklere başvurur.

Görüldüğü gibi akademik metinlerin farklı boyutlarda kendine özgü birçok niteliği bulunmaktadır. Akademik söylem topluluğu tarafından kabul edilebilir bir metin oluşturmak için bu boyutların her birini göz önünde bulundurmaya gereksinim duyar. Söz konusu nitelikleri detaylandıran Uzun (2001), akademik metinlerin, metin olmaya yönelik genel beklentilere ek olarak dilsel ve sözbilimsel özelliklere de sahip olduğunu vurgulamıştır. Akademik metni diğer metin türlerinden ayıran bu özellikleri; metnin düz anlamlı ve tek anlamlı olması, geçerli ve güvenilir olması, metni temellendiren düşünsel düzenlemelerin, metin yüzey yapısında açık sözel düzenlemelerle gösterilmesi olarak sıralamıştır. Bu

özelliklerin akademik söylem topluluğunun üyelerinin uzlaşısıyla ortaya konduğunu ifade etmiştir.

Lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenim gören öğrencilerin akademik yazma becerisindeki yetersizlikleri ya da yetkinlikleri eğitim hayatlarını doğrudan etkilemektedir. Akademik yazma becerileri, öğrenciler hakkında başarılı ya da başarısız olarak değerlendirmeler yapılırken göz önünde bulundurulmuş önemli ölçütlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu konuda yetersizlik yaşayan çok sayıda öğrenci, çalışma motivasyonunu kaybederek çeşitli psikolojik sorunlar yaşamakta ve kendi öğrenim süreçlerine yönelik çeşitli ön yargılar geliştirmektedir.

Akademik yazma bir süreçtir ve sistemli bir öğretimle geliştirilebilecek bir beceridir. Akademik yazmaya yönelik deneyimi olmayan bireyler ana dillerindeki eğitim yaşantılarında zorluklar ve sorunlar yaşamaktadırlar. Benzer şekilde ana dillerinden farklı bir yabancı/ikinci dilde yükseköğrenime devam eden uluslararası öğrenciler de akademik yazma bağlamında ortak sorunlar ve zorluklar yaşamaktadırlar. Ne var ki uluslararası öğrencilerin akademik yazmaya yönelik becerilerini geliştirebilmeleri için öncelikle hedef dildeki düzeylerini belirli bir seviyeye çıkarmaları gerekmektedir. Bu bağlamda hedef dildeki bilgisi yeterli düzeyde ya da hiç olmayan uluslararası öğrenciler belirli düzeye gelene kadar hazırlık eğitimi almaktadırlar. Bu eğitim sürecinin tamamlanmasının ardından öğrenciler kendi bölümlerine başlamaktadırlar. Ancak akademik dil becerilerini geliştirmek için ilgili derslere katılmayan öğrenciler bölümlerine başladıklarında akademik dil kullanımı ile ilişkili birçok konuda zorlanmaktadırlar. Bu durum hazırlık öğrenimi sürecinde alınan genel Türkçe öğretiminin akademik bağlamdaki gereksinimleri karşılamadığını göstermektedir (Yahşi-Cevher ve Güngör, 2015; Boylu ve Başar, 2016; Dilek, 2016; Konyar, 2019; Seyedi, 2019; Kocaman-Gürata, 2022). Bu nedenle öğrencilerin bölümlerine başlamadan önce akademik dil içerikleriyle karşılaşmaları ve bu konuda yetersizliklerine yönelik yetkinlik kazanmaları onların sonraki eğitim hayatlarına katkı sağlayacaktır.

Akademik Türkçe dersi kapsamında ilgili kurumlarda akademik dil içerikleri uluslararası öğrencilere verilmektedir. Ancak Türkiye Bursları kapsamında yükseköğrenim burslusu olarak ülkemizde öğrenim gören uluslararası öğrenciler dışındaki öğrencilerin bu programlara katılma zorunluluğu yoktur. Türkiye Burslusu öğrencilerinin sayısının her yıl giderek artması ve öğrencilerin dil merkezlerindeki mezuniyetlerinin bu programları tamamlamalarına bağlanması, yeterli düzeyde deneyime sahip olunmayan bir alan olan akademik Türkçe konusunda çeşitli çalışmaların yapılmaya başlanmasını sağlamıştır. Yapılan çalışmaların her biri değerli olmakla birlikte kurumlar arasındaki alana bakış açısındaki farklılıklar ve Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminin akademik boyutu üzerine bilimsel çalışmaların az olması mevcut akademik Türkçe öğretiminin plansız bir şekilde yürütülmesine neden olmaktadır (Konyar, 2019; Yurdakul-Güde, 2019; Demirel, 2020). Planlamadaki bu sorunların; ilgili dersin içeriklerinin, materyallerinin, uygulamalarının alana özgü bilimsel modeller bağlamında yeniden düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu noktada atılacak adımların başında hedef kitlenin mevcut durumunu ve gereksinimlerini belirlemek gelmektedir. Bu bağlamda uluslararası öğrencilerin akademik yazma becerilerini yansıtabilecekleri çeşitli çalışmaların derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Akademik Türkçe dersleri kapsamında yer alan ve öğrencilerin eğitim hayatları içerisinde önemli bir konuma sahip olan akademik yazma konusunda uluslararası öğrencilerin mevcut durumlarını betimlemenin ve ihtiyaçlarını belirlemenin, söz konusu ders ve konu için yapılacak farklı bilimsel çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Yapılan alanyazın taraması sonucunda uluslararası öğrencilerin farklı düzeylerde ve konularda yazılı metinlerinin incelendiği çalışmalara (Bölükbaş, 2011; Büyükkız ve Hasırcı, 2013; Yağmur-Şahin, 2013; Ak-Başoğlu ve Can, 2014; İnan, 2014; Yılmaz ve Bircan, 2015; Çerçi vd., 2016; Güler ve Eyüp, 2016;

Boylu vd., 2017; Bayazıt, 2019; Kırbaş, 2019; Dizeli ve Sonkaya, 2021; Kartallıoğlu ve Topuzkanamış, 2021; Özkan, 2021) rastlanmakla birlikte akademik Türkçe düzeyindeki öğrencilerin Türkçe bilimsel metinlerinin akademik yazma bağlamında incelendiği çalışmaların (Tok, 2013; Demiriz ve Okur, 2019; Seyedi, 2019; Kurudayıoğlu ve Çimen, 2020) yeterli olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle çalışmada uluslararası öğrencilerin oluşturdukları Türkçe bilimsel metinlerin akademik yazma becerileri bağlamında derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda çalışmada yanıtlanması gereken soru şu şekildedir:

- Uluslararası öğrencilerin oluşturdukları Türkçe bilimsel metinlerindeki akademik yazma yetersizlikleri nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Uluslararası öğrencilerin oluşturdukları bilimsel metinlerin Türkçe akademik yazma becerileri bağlamında derinlemesine incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması; güncel bir olguyu, kendi gerçek yaşam bağlamında inceleyen, olgu ve içinde bulunulan içerik bakımından sınırların açıkça belirgin olmadığı durumlarda kullanılan, araştırmacılara hem derinlemesine ve detaylı inceleme hem de çoklu veri toplama olanakları sağlayan nitel araştırma türüdür (Yin, 2014; Creswell, 2021). Durum çalışmasının temel amacı, çalışmaya konu olan durum ya da konu hakkında detaylı betimlemeler yapmak ve o durumu ya da konuyu var olduğu şekliyle anlamaktır (Büyüköztürk vd., 2018). Bu bağlamda, uluslararası öğrencilerin oluşturdukları bilimsel metinler, akademik yazma konusunun alt alanlarına göre sınıflandırılarak ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 51 uluslararası öğrenci oluşturmaktadır. Grubun belirlenmesinde, çalışmanın amacından dolayı amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme tercih edilmiştir. Büyüköztürk vd.'e (2018, s. 95) göre ölçüt örnekleme türünde, örneklem için belirlenen ölçütü karşılayan birimler (kişiler, olaylar, nesnelere vb.) örnekleme alınır. Çalışma grubu, ülkemize yükseköğrenim görme amacıyla gelmiş ve C1 düzeyinden mezun olup akademik Türkçe dersine katılmış olma ölçütlerini karşılayan öğrencilerden oluşmaktadır.

Veri toplanan öğrencilerin kişisel bilgilerine bakıldığında cinsiyet olarak 26'sının erkek, 25'inin kadın olduğu görülmektedir. Yaş olarak ise 25'i 17-20 yaş aralığında, 9'u 21-24 yaş aralığında, 11'i 25-28 yaş aralığında, 4'ü 29-32 yaş aralığında, 2'si 33 yaş ve üzerindedir.

Öğrencilerin 13'ü Arapça, 4'ü Rusça, 3'ü Arnavutça, 3'ü İngilizce, 3'ü Ukraynaca, 2'si Urduca, 2'si Bengalce, 2'si Farsça, 2'si Fransızca, 2'si Peştuca, 2'si Portekizce, 2'si Türkmençe, 1'i Amharca, 1'i Dinka dili, 1'i Endonezce, 1'i İspanyolca, 1'i Kazakça, 1'i Lugandaca, 1'i Özbekçe, 1'i Sırpça, 1'i Somalice, 1'i Shonaca, 1'i Yunanca ana dillerine sahiptir.

27 öğrenci lisans, 18 öğrenci yüksek lisans ve 6 öğrenci doktora düzeyinde öğrenim görmektedir/görecektir. Öğrencilerden 5'i bilgisayar mühendisliği, 5'i iktisat, 4'i mimarlık, 4'ü tıp, 4'ü uluslararası güvenlik ve terörizm, 3'ü elektrik-elektronik mühendisliği, 2'si uluslararası ilişkiler, 1'i biyoloji, 1'i bilgisayar bilimleri, 1'i diş hekimliği, 1'i ekonomi, 1'i eski Türk dili, 1'i finans, 1'i fizyoterapi

ve rehabilitasyon, 1'i halkla ilişkiler ve tanıtım, 1'i hastane ve sağlık kuruluşları yönetimi, 1'i ilahiyat, 1'i inşaat mühendisliği, 1'i işletme, 1'i jeoloji mühendisliği, 1'i kimya, 1'i kimya mühendisliği, 1'i maden mühendisliği, 1'i psikoloji, 1'i rehberlik ve psikolojik danışmanlık, 1'i siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, 1'i şehir ve bölge planlama, 1'i tarih, 1'i temel biyoteknoloji, 1'i turizm işletmeciliği ve 1'i üretim yönetimi ve pazarlama bölümlerinde lisans ya da lisansüstü öğrenim görmektedir/görecektir.

Öğrencilerin 16'sı İstanbul Üniversitesi Dil Merkezinde, 12'si Dokuz Eylül Üniversitesi Dil Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde, 9'u Nevşehir Hacı Bektaş Veli TÖMER'de, 8'i Gazi Üniversitesi TÖMER'de ve 6'sı Ankara Üniversitesi TÖMER'de C1 düzeyi Türkçe öğrenimlerinin ardından akademik Türkçe programını tamamlamıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verileri, nitel araştırma veri toplama tekniklerinden doküman incelemesiyle elde edilmiştir. "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar" (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 187). Bu bağlamda, araştırmacı tarafından öncesinde öğrencilerin kişisel bilgilerinin de istendiği bir yazma görevi hazırlanmıştır. Yazma görevinde öğrencilerden "Koronavirüs (COVID-19) gerçeği bağlamında bir salgının toplum yaşamı üzerine etkilerini ele alan bilimsel bir makale yazınız." yönergeli çalışmayı yerine getirmeleri beklenmiştir. Konu belirleme aşamasında; sosyal bilimler, fen bilimleri, sağlık bilimleri gibi temel alanlardan birine ağırlık vermekten kaçınılmaya çalışılmıştır. Bunun yerine, herhangi bir alana odaklanmaksızın öğrencilerin görevi tamamlarken bilgiye kolaylıkla erişebileceği ve görüşlerini yazılı olarak rahatlıkla ifade edebileceği nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmanın gerçekleştirildiği dönemde Koronavirüs salgının dünyada ve ülkemizde oldukça güncel ve etkin bir durumda olması nedeniyle; öğrencilere düşünce üretmede, verilere ulaşmada, bireysel ve toplumsal etki düzeyini betimlemede yol gösterici olacağı düşünülmüştür. Belirlenen yazma görevine ilişkin olarak 12 uzmandan görüş alınmıştır. Uzmanlardan 3'ü Türkçe eğitimi alanında öğretim üyesi, 1'i eğitimde ölçme ve değerlendirme alanında öğretim üyesi ve 8'i uluslararası öğrencilere Türkçe öğreten kurumlarda öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. Sözü edilen uzmanların tamamı çalışmanın amacını ve seçilme nedenini göz önünde bulundurarak konunun uygun olduğu görüşünü belirtmiştir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci öncesinde çeşitli hazırlıklar yapılarak araştırmanın etik kurallara uygun şekilde yapılandırılması için gerekli önlemler alınmıştır. Bu kapsamda, çalışma bağlamında gereksinim duyulan verilerin toplanabilmesi için İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kuruluna başvurulmuş ve etik kurul onayı alınmıştır. Uluslararası öğrencilerin oluşturdukları bilimsel metinleri akademik yazma bağlamında incelemek amacıyla hazırlanan yazma görevi için 12 uzmandan görüş alınmış ve ardından 2 öğrenci ile ön uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalardan elde edilen geri bildirimler ışığında yazma görevine son hâli verilmiştir. Uygulama aşamasına geçmek için ilgili kurumlarla iletişime geçilmiş, çalışmanın uygulanabilirliği sorgulanmış ve ilgili kurumlara izin başvurusunda bulunulmuştur. Kurum izinlerinin ardından ilgili dersin öğretim görevlileri ile iletişime geçilerek çalışmanın genel amacı ve uygulamanın kapsamı hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırmacı ulaşabildiği kurumlara bizzat giderek beklenen görevi öğrencilere sınıf ortamında tanıtmış, diğer kurumlarda ise sınıf öğretim görevlileri aracılığıyla bilgilendirme sağlamıştır. Yazma görevleri iki haftalık bir sürenin sonunda öğretim görevlileri aracılığıyla fiziksel ya da elektronik bir biçimde toplanmıştır. Ayrıca, öğrencilerin bir bölümü çalışmalarını araştırmacıya e-posta yoluyla ulaştırmıştır.

Öğrencilerden elektronik ortamda görevi yerine getirmeleri beklense de çeşitli sebeplerden dolayı bu olanağı olmayan öğrencilerin fiziksel olarak tamamladıkları çalışmalar da kapsama dâhil edilmiştir. Tüm bu çalışmalar bir aylık süreçte tamamlanmıştır.

2.5. Verilerin İşlenmesi ve Çözümlemesi

Bu çalışmada, uluslararası öğrencilerin oluşturdukları bilimsel metinler, nitel araştırma veri çözümleme teknikleri içerisinde yer alan içerik çözümlemesi tekniğiyle ile çözümlenmiştir. İçerik çözümlemesi araştırmacılara sözel, yazılı vb. araç-gereçlerin içerdiği iletiyi, anlam ve dil bilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırarak sayılara dönüştürüp çıkarımda bulunma olanağı sağlayan bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 22). İçerik çözümlemesinin temel amacı, toplanan verileri ayrıntılı bir biçimde inceleyerek bu verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu amaçla toplanan verilerin ilk olarak kavramsallaştırılması, ardından kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve bu bağlamda veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 227).

İçerik çözümlemesinde, araştırma amacına uygun olarak çözümleme türü seçilmelidir. Frekans çözümlemesi, ilişki çözümlemesi, kategorisel çözümleme, değerlendirici çözümlemesi, kapalılık göstergesi, vokabülerin zenginliği, okunabilirlik göstergesi, özetleyici çözümleme, açıklayıcı çözümleme, yapısal çözümleme, duygusal yön çözümlemesi, anlamsal içerik çözümlemesi, niyet-güdü çıkarımları olmak üzere çeşitli içerik çözümleme türleri bulunmaktadır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Bu çalışmada içerik çözümlemesi türlerinden “kategorisel çözümleme” tekniği kullanılmıştır. Kategorisel çözümleme genel olarak belirli bir iletinin önce birimlere bölünmesi ve ardından bu birimlerin önceden belirlenmiş ölçütlere göre kategoriler hâlinde sınıflandırılarak frekanslarının saptanmasıdır (Tavşancıl ve Aslan, s. 90). Bu doğrultuda uluslararası öğrencilerin oluşturdukları bilimsel metinlerdeki akademik yazma hataları ve yetersizlikleri kodlanarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Kodlanan hatalar ve yetersizlikler alanyazından hareketle sınıflandırılarak kategoriler tespit edilmiştir. Bu çözümlenmeler sonucunda belirlenen kategorilerin kapsamında yer alan kodlar, tekrarlanma sıklığı ve katılımcı kodlarıyla eşleşmiş bir şekilde tablo hâlinde verilmiş ve tablodaki bilgiler çalışmaya katılan öğrencilerin akademik metinlerinde yapmış olduğu hatalar ile desteklenerek sunulmuştur. Hataları örneklendirmek için yapılan doğrudan alıntılarda; lisans düzeyinde öğrenim gören/görececek katılımcılar için “KL1” (Katılımcı-Lisans 1), “KL2” (Katılımcı-Lisans 2); yüksek lisans düzeyinde öğrenim gören/görececek katılımcılar için “KYL1” (Katılımcı-Yüksek Lisans 1), “KYL2” (Katılımcı-Yüksek Lisans 2); doktora düzeyinde öğrenim gören/görececek katılımcılar için “KDR1” (Katılımcı-Doktora 1), “KDR2” (Katılımcı-Doktora 2) şeklinde kısaltma ve kodlama tercih edilmiştir. Çözümlenmeleri desteklemek için yapılan tüm bu doğrudan alıntılarda; öğrencilerin yazılı ifadeleri herhangi bir değişiklik ve düzeltme yapılmadan olduğu şekliyle gösterilmiştir.

İçerik çözümlemesinin güvenilirliği, özellikle veri işlemedeki (kodlama) özene ve uygulanacak yöntemlere bağlıdır. Bunlardan biri, nitel araştırmalarda güvenilirlik anlamına gelen, veri setine yönelik olarak birden fazla kodlayıcının yanıtlarındaki kararlılığın sağlanmasıdır. Bu nedenle yazıya aktarılmış verilerin çözümlemesi için çoklu kodlayıcıların kullanılmasına dayanan “kodlayıcılar arası görüş birliği” içerik çözümlemesinin odak noktasıdır. (Creswell, 2021, s. 255). Bu çalışmada güvenilirliği sağlamak için Türkçe eğitimi alanında doktora eğitimini tamamlamış; içerik çözümlemesi konusunda deneyimli bir alan uzmanı (ikinci veri işleyici) tarafından verilerin tümü incelenmiştir. Uzlaşmazlıklar, benzer niteliklere sahip üçüncü alan uzmanına başvurularak ve ilgili alanyazından yararlanılarak tekrar değerlendirilip giderilmiştir. Bu nedenle kodlayıcılar arasındaki tutarlılığı belirlemek için Miles ve

Huberman'ın (1994) önerdiği güvenilirlik formülü (Güvenirlik= Görüş Birliği/Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı*100) kullanılarak bir hesaplama yapılmasına gereksinim duyulmamıştır.

3.Bulgular

3.1. Uluslararası Öğrencilerin Oluşturdukları Türkçe Bilimsel Metinlerindeki Akademik Yazma Yetersizliklerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde, uluslararası öğrencilerin Türkçe bilimsel metnlerinin çözümlenmesi sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Akademik yazma bağlamında değerlendirilen uluslararası öğrencilerin Türkçe bilimsel metinlerinde tespit edilen yetersizlikleri; yapısal hatalar, anlamsal hatalar, akademik söylem yetersizlikleri, metin yapısı hataları, plan ve düzenleme hataları, noktalama hataları, yazım hataları, kaynak kullanımı hataları, biçimsel hatalar ve etik sorunlar başlıklarında sınıflandırılmıştır. Söz konusu başlıklar bağlamında yapılan değerlendirmelerin bulguları tablolar hâlinde gösterilmiştir.

Tablo 1. Yapısal hatalara ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Yapısal hatalar		
Ad durum eki hataları	KL2, KL5, KL6, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL12, KL14, KL15, KL16, KL17, KL18, KL20, KL21, KL23, KL24, KL25, KL26, KL24, KL25, KL26, KL27, KYL4, KYL5, KYL7, KYL9, KYL10, KYL11, KYL12, KYL13, KYL17, KDR1, KDR2, KDR3, KDR5	37
Tamlama hataları	KL1, KL4, KL5, KL6, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL14, KL17, KL18, KL23, KL24, KL25, KYL2, KYL4, KYL5, KYL6, KYL7, KYL8, KYL9, KYL10, KYL12, KYL13, KYL14, KYL15, KYL17, KYL23, KDR1, KDR2	31
Çatı kullanımı hataları	KL2, KL4, KL5, KL6, KL7, KL10, KL11, KL12, KL16, KL18, KL20, KL21, KL23, KL24, KL25, KL27, KYL3, KYL4, KYL5, KYL6, KYL7, KYL9, KYL10, KYL12, KYL13, KYL17, KDR2, KDR3	28
Fiilimsi hataları	KL1, KL3, KL4, KL6, KL9, KL11, KL14, KL17, KL18, KL20, KL25, KYL3, KYL4, KYL5, KYL6, KYL7, KYL9, KYL10, KYL14, KYL17, KDR1	21
Ses olayları hataları	KL3, KL5, KL6, KL8, KL10, KL11, KL17, KL21, KL25, KL27, KYL2, KYL3, KYL4, KYL5, KYL7, KYL9, KYL13, KYL18, KDR1, KDR3	20
Bildirme eki hataları	KL1, KL4, KL11, KL12, KL14, KL20, KL27, KYL5, KYL9, KYL13, KDR1, KDR3, KDR4	13
Çoğul eki hataları	KL5, KL7, KL10, KL11, KL16, KL17, KL24, KL26, KYL4, KYL5, KYL10, KYL11	12
İyelik eki hataları	KL7, KL11, KL15, KL18, KL23, KL25, KYL4, KYL6, KYL10, KYL13, KYL17	11
İlgeç hataları	KL8, KL11, KL16, KL24, KYL5, KYL6, KYL7, KYL10, KYL11, KYL13	10
Yeterlik fiili kullanım hataları	KL3, KL11, KL20, KYL2, KYL7	5
Yapım eki hataları (-II X-sIz)	KL6, KL10, KL11, KYL5	4

Tablo 1 incelediğinde yapısal hatalar içerisinde en fazla ad durum eklerinin kullanımında hata yapıldığı görülmektedir. 37 öğrencinin metninde bu tür hatalar tespit edilmiştir. Ad durum ekleri içerisinde;

belirtme durumu en fazla hata yapılan dil bilgisi yapısı olurken, bulunma durumu diğer ad durum eklerine oranla daha az hata yapılan dil bilgisi yapısıdır. Ad durum eklerinin ardından, tamlama hataları en fazla tespit edilen ikinci yapısal hatalardandır. 31 öğrencinin çalışmasında tamlama hataları belirlenmiştir. Bu hata grubu içerisinde özellikle belirtili ve belirtilsiz ad tamlamalarının biçimsel olarak kuruluşunda büyük oranda hatalar ile karşılaşmıştır. Ayrıca 28 öğrencinin metninde çatı kullanım hataları belirlenmiştir. Bu hatalar; etken-edilgen çatılı tümce tercihlerinin yanlışlığı, ettirgen ve dönüşlü eylem kullanımlarındaki hatalar olarak tespit edilmiştir. 21 öğrencinin metninde fiilimsi kullanımında hatalar gözlenmiştir. İsim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil kullanımlarında benzer oranda hatayla karşılaşmıştır. Bununla birlikte 20 öğrenci metninde ses olayları kapsamındaki ünlü uyumu, ünlü düşmesi, ünsüz yumuşaması konularında ve yardımcı ses kullanımında hatalar belirlenmiştir. Ek olarak öğrenci metinlerinin 13'ünde bildirme eki, 12'sinde çoğul eki, 11'inde iyelik, 10'unda ilgeç, 5'inde birleşik fiiller kapsamındaki yeterli fiili, 4'ünde isimden sıfat yapan yapım eki (-II X -sIz) kullanımlarında hatalar tespit edilmiştir. En çok yapılan yapısal hatalara yönelik öğrenci çalışmalarından örnekler aşağıda gösterilmiştir:

KL10: “Bazı doktorlar bu hastalığın kopek ve yarası gibi hayvanlardan geldiğini söylüyor, ne zaman doktorlar bu hastalığı başladı onlar herşeyi bir olarak saklamak istediler ve böyle yaptılar ama çok zaman sürmedi, tüm çin’de böyle endişe maalesef bu zamanlarda çin insanları diğer ülkeler gittiler, Koronavirüs bulaşıcı bir hastalık olduğunu bilmiyorlar, bu yüzden o zaman her doktorlar her gün, her gece çalışıyorlar çünkü bu Koronavirüs çok tehlikeli ve doktorlar aşığı bulmak için çalışıyorlar.”

KL11: “Olumlu etkilerinden aileler arasındaki ilişkileri daha güçlü bir hâle getirmesini sebep olmuştur.”

KL24: “COVID-19 pandemisinin ardından şirketler kapattı ve dışarıda çalışanları herhangi bir kazançları bulunmamaktadır.”

KL24: “Sonuç olarak ülkenin yoksulluk arttı, düzenli gıda temini olmadı, hastalıkların tedavi olmadı, bazen de can kayıplarına neden oldu.”

KYL5: “Koronavirüs Dünyada tüm şey olumsuz etkilendi.”

KYL8: “Salgının toplum yaşamında gözlemlenen etkileri arasında insanların büyük bir yüzdesinin psikolojik etkisinde yer alıyor. Bu etkiyi salgın dönemde kendimizde evlerimizden çıkmayanların çoğunluğunda fark etmiştik.”

KDR3: “Koronavirüs Çin’in Wuhan kentinde ilk olarak görmüş ve tüm dünyayı etkisi altına almış.”

Tablo 2. Anlamsal hatalara ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Anlamsal hatalar		
Sözcüklerin anlamsal olarak yanlış kullanımı	KL3, KL4, KL5, KL6, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL12, KL14, KL15, KL16, KL17, KL18, KL19, KL20, KL23, KL24, KL25, KYL1, KYL2, KYL4, KYL5, KYL6, KYL7, KYL9, KYL10, KYL11, KYL12, KYL13, KYL15, KYL17, KDR1, KDR3, KDR4	36
Zaman uyumsuzluğu	KL1, KL2, KL3, KL5, KL6, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL15, KL17, KL18, KL19, KL20, KL23, KL24, KL25, KYL2, KYL3, KYL4, KYL6, KYL7, KYL9, KYL10, KYL12, KYL13, KDR1, KDR3	29
Anlam bulanıklığı/belirsizliği	KL3, KL4, KL5, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL15, KL16, KL19, KL22, KL23, KL24, KYL2, KYL4, KYL5, KYL6, KYL8, KYL11, KYL12, KYL13, KYL15, KYL18, KDR3, KDR6	26
Gereksiz sözcük kullanımı	KL2, KL3, KL4, KL5, KL6, KL7, KL8, KL9, KL10, KL16, KL19, KL20, KL24, KL27, KYL1, KYL4, KYL5, KYL6, KYL9, KYL10, KYL12, KYL15, KDR1	23
Yanlış terim kullanımı	KL1, KL3, KL5, KL6, KL11, KL12, KL13, KL16, KL21, KL23, KYL4, KYL6, KYL7, KYL9, KYL11, KYL13, KDR2	17

Sözcük eksikliğinden kaynaklanan hatalar	KL3, KL5, KL6, KL7, KL9, KL12, KL14, KL20, KL21, KL25, KL26, KYL5, KYL10, KDR4	14
Sözcük tekrarlarından kaynaklanan hatalar	KL1, KL3, KL4, KL7, KL9, KL17, KL19, KL20, KL25, KL27, KYL1, KYL9, KYL10, KDR6	14
Çatı uyumsuzluğu	KL2, KL3, KL8, KL9, KL10, KL11, KL18, KL20, KL21, KL23, KL24, KYL12, KYL17	13
Söz dizimi hatası	KL3, KL5, KL8, KL10, KL17, KL19, KL20, KL23, KYL2, KYL5, KYL7, KYL15, KDR2	13
Öge eksikliği	KL2, KL3, KL4, KL8, KL10, KL11, KL12, KL21, KYL4, KYL6, KDR4	11
Yanlış zaman tercihi	KL15, KL16, KL17, KL19, KL20, KL23, KL24, KL25, KL27, KYL9, KDR4	11
Mantık hatası	KL4, KL7, KL12, KL16, KL19, KYL2, KYL6, KYL14, KDR3	9
Yabancı sözcüğü ikame etme	KL11, KL21, KL22, KYL4, KYL5, KYL16	6
Sözcük türü ile ilgili bilgi eksikliği	KL9, KL11, KL24, KL25, KYL5, KYL17	6
Deyimin hatalı kullanımı	KL6, KL7, KL17, KL25, KYL1	5
Özne-yüklem uyumsuzluğu	KL17, KYL6, KDR6	3

Tablo 2'ye göre anlamsal hatalar bağlamında öğrenci metinlerinde en çok karşılaşılan hata türü, sözcüklerin anlamsal olarak yanlış kullanılmasıdır. 36 öğrencinin çalışmasında bu tür hata ile karşılaşmıştır. Bunun yanı sıra 29 öğrenci zaman uyumsuzluğundan, 26 öğrenci anlam belirsizliğinden, 23 öğrenci gereksiz sözcük kullanımından, 17 öğrenci yanlış terim kullanımından, 14 öğrenci sözcük eksikliğinden, 14 öğrenci sözcük tekrarlarından, 13 öğrenci çatı uyumsuzluğundan, 13 öğrenci söz diziminden, 11 öğrenci öge eksikliğinden, 11 öğrenci yanlış zaman eki tercihinden, 9 öğrenci mantık hatalarından, 6 öğrenci hedef dilde kullandığı sözcüğü ana dilindeki sözcüklerden ikame etmesinden, 6 öğrenci sözcük türü ile ilgili bilgi eksikliğinden, 5 öğrenci deyim hatalı kullanımından, 3 öğrenci özne-yüklem uyumsuzluğundan kaynaklanan anlamı bozan hatalar yapmıştır. Anlamsal hatalar grubuna yönelik öğrenci çalışmalarından örnekler aşağıda yer almaktadır:

KL3: “Okulların kapanmasından harap olmuş endüstrilere ve kaybedilen milyonlarca işe kadar, pandeminin sosyal ve ekonomik maliyetleri çok ve çeşitlidir.”

KL4: “Binlerce ölüme neden olan bu tehlikeli virüsten savunmak için alttaki önerilere etmek gerekmektedir.”

KL5: “Sınırların kapanması, ticaret kısıtlamaları ve hapsedme önemleri ekonomileri düşmüştür dolayısıyla dünya çapında insanların geçimin sağlanması da tehlikededir.”

KL11: “Bu salgın sadece eğitim değil insanlara da ekstra hasatlar (yanlızlık ve psikopatlık... vb.) gibi eklemeye katkılamıştır. Bir da insanlar bir duğun yada ölüm olunca arkadaşlarla akrabalar bu münassbetleri katlamıyorlar.”

KDR1: “Ne yazık ki, insanlık tarihi boyunca birçok salgın meydan gelmiş. Bu salgınları insanoğlu için çok tehlikeliydi ve milyonlarca insanın ölümüne neden oldu. Bunların en önemlilerinden biri, 14. Yüzyıl sonlarında Avrupa’da yayılan Kara Veba’dır Ve 1981’de yayılan grip. Kara Veba o dönemde gelişen yoğun ticaret alışverişlerini etkilemiş, grip ise birçok kişinin ölümüne neden oldu.”

Tablo 3. Akademik söylem yetersizliklerine ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Akademik söylem yetersizlikleri		
Akademik dile uygun olmayan kip/zaman kullanımı	KL1, KL2, KL3, KL4, KL5, KL6, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL12, KL14, KL15, KL16, KL17, KL18, KL19, KL20, KL21, KL22, KL24, KL25, KL26, KL27, KYL1, KYL2, KYL4, KYL5, KYL6, KYL7, KYL8, KYL10, KYL13, KYL18, KDR1, KDR2, KDR3, KDR4, KDR6	40
Üstsöylem belirleyicileri kullanım hataları/eksikliği	KL1, KL3, KL6, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL12, KL17, KL19, KL22, KL23, KYL1, KYL4, KYL5, KYL6, KYL7, KYL8, KYL9, KYL10, KYL11, KDR2	23
Günlük konuşma dili kullanımı	KL1, KL2, KL3, KL6, KL9, KL10, KL11, KL14, KL15, KL16, KL21, KL22, KL24, KL25, KL27, KYL15, KYL18, KDR2	18
Akademik sözcük kullanamama	KL7, KL8, KL9, KL10, KL12, KL14, KL15, KL16, KL17, KL22, KL24, KL25, KL27, KYL5, KYL18, KDR2	16
Öznel dil kullanımı	KL2, KL7, KL10, KL12, KL14, KL15, KL16, KL21, KL22, KL23, KL25, KL27, KDR1, KDR2	14

Tablo 3'e bakıldığında akademik söylem kapsamında değerlendirilen öğrenci metinlerde en sık karşılaşılan sorunun; akademik dile uygun olmayan kip/zaman kullanımı olduğu görülmektedir. 40 öğrenci, çalışmasında Türkçe akademik dile uygun olmayan kip/zaman kullanımında bulunmuştur. 23 öğrenci, bilimsel metinlerde faydalanılan üstsöylem belirleyicilerini hatalı kullanmıştır ya da gerekli yerlerde hiç kullanmamıştır. 18 öğrenci, çalışmasına günlük konuşma dilinin özelliklerini yansıtmıştır. 16 öğrenci, çalışmasında akademik sözcük kullanamamıştır. 14 öğrenci ise akademik metinlerde kullanılması tercih edilmeyen özne bir dil ile metnini oluşturmuştur. Sözü edilen hata grubuna yönelik bazı örnekler aşağıda yer almaktadır:

KL2: "Bu durum insanları zamanla bencillığe ve sadece kendisini düşünmeye itecek. Sadece aile ilişkileri değil toplumdaki ekonomik yapılar da bozulacak. Ayrıca bazı eşya ve araç gereçler gereğinden fazla stoklanarak diğer insanların ulaşmaları imkânsız hâle gelecek. Bu da toplumda ciddi kaoslara yol açacak. Bence bu salgınla beraber insanlar daha mutsuz olmaya başladılar bile (...)"

KL11: "Sonunda bana göre salgın bize sabır etmek, kötü ve zor durumların karşısına çıkabilmek öğretti ve sağlığımızın önemini idrak etmek için büyük bir katkı varmıştır."

KL27: "Korkarım ki pandeminin sonuçlarının ne kadar korkunç ve zor olduğunu anlatmaya kelimeler yetmez; Ancak umarım ki insanlık mevcut durumdan faydalı bir ders alacak."

KDR1: "Virüs insan medeniyetine yakışmayan bireyciliğe ve başkalarına önemi vermeyen olumsuz yönleri ve kötü davranışları otraya çıkarmaya geldi, "Ben ve benden sonra tufan" gibi bir davranışları."

Tablo 4. Metin yapısı hatalarına ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Metin yapısı hataları		
Tutarlılık sorunları	KL4, KL7, KL8, KL9, KL10, KL15, KL16, KL19, KL22, KL23, KYL2, KYL4, KYL5, KYL6, KYL8, KYL11, KYL12, KYL18, KDR3, KDR6	20
Bağdaşıklık sorunları	KL3, KL4, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL15, KL16, KL19, KL23, KL24, KYL2, KYL4, KYL5, KYL6, KYL8, KYL11, KDR3	19

Tablo 4 incelendiğinde metin yapısı bağlamında değerlendirilen öğrenci metinlerinin 20'sinde tutarlılığın, 19'unda bağdaşıklığın sağlanamadığı görülmektedir. Bağdaşıklığın ve tutarlılığın

sağlanamadığı çalışmalardan örnekler aşağıda gösterilmiştir:

KL10: “Bir süre sonra ne zaman televizyon insan acıyormuş sadece koronavirüs hakkında yada haberler seyrediyormuş, Radyo, facebook, whatsapp, Gazete her yerde bu virüs olduğunu açıkladı, ama baze insanlar bu salgın inanmadı, bu yüzünde vaka sayısı artırlamış mesela, ABD, fransa, ispanya, italya, Brezilya ve diğer ülkeler; insanlar çok olmuşlar, hastanelerde hastalarcı yer yoktu, doktorlar hastalıktan öldü, çocuklar, gençler, yaşlılar her an öldü; her insan Karentina başladı (...)”

KL16: “Tüm dünya bilimin gururunu ve teknolojinin maksimum kullanımını gördüğünde, Dünyada ölümcül bir virüs geldi . Biz doğadan kaynaklarımızı esraf ettik . Şimdi doğa bizim için bir ölümcül virüs çıkardı. Bazı bilim adamları söyledi ki, Çin bu virüsü üretti . Olabilir , Ama siz düşünmelisiniz ,Biz doğa ile nasıl davranırız . İklim değiştiriyor, kötü etkileriyle başa çıkmaya hazır değiliz. Artık tüm dünya bu salgından etkileniyor. Milyonlarca insan tedavi görmeden öldü. Tıp bilimcileri henüz kesin nedeni ve çaresini bulamadılar.”

KL23: “Son iki yılın en tartışmacı konu olan Coronavirüs bütün dünya üzerine etkisi görmektedir , her sektörde etkilendi . Bunların arasında en çok olumsuz etkiler bulunmaktadır . Sağlık sektöründen başlayıp eğitime kadar etkisini gösterdi , hatta bu konu hakkında farklı yorumlar da bulunmaktadır. örneğin ; bazı insanlara göre pandemi yüzünden bütün dünya sanki bir yıl geride kalmış görünüyor . Covid 19'un toplum yaşama etkilerinden biri de psikososyal etkisidir. Virüs birey ve toplumun birçok düzeyde etkileyen ve bozulmalara neden olan sosyal bir olgudur . Bu salgının stres ve panik yaşayan insanlar için oldukça tehlikeli olduğu tespit etmektedir(...)”

Tablo 5. Plan ve düzenleme hatalarına ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Plan ve düzenleme hataları		
Başlıkla ilgili hatalar	KL1, KL2, KL4, KL5, KL6, KL8, KL9, KL10, KL11, KL12, KL13, KL15, KL16, KL17, KL20, KL22, KL23, KL25, KL26, KL27, KYL1, KYL2, KYL3, KYL4, KYL5, KYL7, KYL8, KYL10, KYL13, KYL14, KYL16, KYL17, KYL18, KDR1, KDR2, KDR3, KDR5, KDR6	38
Bilimsel metnin bölümlerini yapılandıramama	KL1, KL2, KL3, KL4, KL5, KL6, KL7, KL8, KL9, KL10, KL11, KL13, KL14, KL15, KL16, KL17, KL19, KL21, KL22, KL23, KYL1, KYL2, KYL3, KYL4, KYL6, KYL7, KYL8, KYL9, KYL11, KYL15, KYL16, KYL18, KDR1, KDR2, KDR5	35
Konuyu yeterince açıklayamama, detaylandırmama, destekleyememe	KL1, KL2, KL3, KL4, KL7, KL8, KL9, KL10, KL13, KL14, KL16, KL17, KL19, KL21, KL22, KL23, KL24, KL26, KL27, KYL1, KYL3, KYL4, KYL5, KYL6, KYL11, KYL15, KYL16, KYL17, KYL18, KDR2, KDR4, KDR5	32
Paragrafları doğru yapılandıramama	KL2, KL10, KL14, KL15, KL16, KL17, KL19, KL21, KL22, KYL18, KDR1, KDR3	12

Plan ve düzenleme hatalarının yer aldığı Tablo 5 incelendiğinde 38 öğrencinin metninde başlıkla ilgili sorunların olduğu gözlemlenmiştir. Bu öğrencilerin 23’ü çalışmasına başlık koymazken, 15’i ise akademik metne uygun olmayan başlıkları kullanmayı tercih etmiştir. Diğer yandan 35 öğrenci bilimsel metnin bölümlerini, ilgili bölümlerde olması gereken ölçütlere uygun bir biçimde yapılandıramamıştır. Aşağıda yer alan örneklerde KL12 ve KL24 sonuç bölümünün özelliklerine dikkat etmeden metnin son paragrafını oluştururken, KL22 giriş bölümünün özelliklerine dikkat etmeden metne başlamıştır:

KL12: “YuKarıdan, bu miKrosKobik yaratığın dünyanın tüm saKinleri üzerindeKi etKisi bizim için açıKtır. ÜlKelerin bu pandemi ile yüzleşmesinin bu Kadar zor olmasının nedenlerinden biri, bir salgının yayılması için öncede hazırlık yapmamış olmamız olmalı.

KL24: “COVID-19 pandemisinin etkisi sadece ulusal ekonomide değil, milyonlarca insanların hane ekonomisinde de hissedilmiştir. Günlük ücretler arttı ve birçoğunu aileleri için yiyecek bile alamadı. Açlık, yetersiz beslenme ve birkaç daha sorunlar için artık karantinanın sonucu oldu.”

KL22: “Koronavirüs nedeniyle ilk başta sadece fizyolojik etkilerden bahsederken sosyal izolasyonla beraber sosyal hayatımızdaki değişiklikler, hayatımızı tehdit eden gerçek bir tehlikenin varlığı bizi psikolojik olarak da oldukça etkilemeye başladı.”

32 öğrenci konuyu yeterince açıklayamamıştır. İleri sürdüğü düşünceleri yeterli düzeyde destekleyip detaylandıramamıştır. Aşağıda yer alan örneklerde, sıralanan yarguların ve düşüncelerin yeterince açıklanmadan paragrafın bitirildiği görülmektedir:

KL16: “Gökyüzünü kirlettik. Havamızı kirlettik. Denizlerimizi kirlettik. Sularımızı kirlettik. Toprağımızı kirlettik. Şimdi nasıl hayatta kalacağız? Covid 19, kendi karmamız.”

KDR5: “Geçmişten bugüne yaşanan her salgın toplum hayatı üzerinde yarattığı etkilerin önemini anlamak ve gelecek için dersler çıkartmak gerekmektedir.”

12 öğrenci, paragraflarını doğru bir biçimde yapılandıramamıştır. Örneklerde, paragrafların “daha sonra”, “ayrıca” gibi bağlayıcılar ile başladığı görülmektedir.

KL27: “Daha sonra hem ekonomik çevreye hem de sosyal çevreye büyük zararlar verilmişti.”

KYL18: “Ayrıca, çocukların ve yetişkinlerin ekran önünde fazlaca vakit harcaması büyük tartışma ve kusura dönüştür (...).”

Tablo 6. Noktalama hatalarına ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Noktalama hataları		
Virgül kullanımı hatası/eksikliği	KL3, KL4, KL5, KL6, KL7, KL9, KL10, KL11, KL14, KL15, KL16, KL17, KL18, KL19, KL20, KL21, KL22, KL23, KL25, KL27, KYL1, KYL2, KYL4, KYL6, KYL7, KYL8, KYL9, KYL10, KYL12, KYL13, KYL14, KYL15, KYL17, KDR1, KDR2, KDR3, KDR4	3 7
Nokta kullanımı hatası/eksikliği	KL5, KL7, KL9, KL10, KL11, KL15, KL16, KL21, KL23, KYL4, KYL6, KYL9, KYL13, KYL14, KYL15, KDR2, KDR3, KDR4, KDR5	1 9
Noktalı virgül kullanımı hatası/eksikliği	KL3, KL4, KL7, KL8, KL17, KL19, KYL4, KDR1, KDR5	9
Kesme işareti kullanımı hatası/eksikliği	KL7, KL18, KYL5, KYL6, KYL13, KYL15, KYL17	7
Soru işareti kullanımı hatası/eksikliği	KL7, KL8, KL16, KYL6, KYL11	5
İki nokta kullanımı hatası/eksikliği	KL4, KL7, KL19, KDR4	4
Yay ayraç kullanımı hatası	KL4, KL7	2
Üç nokta kullanımı hatası	KL7	1

Tablo 6’da yer alan bilgilere göre noktalama işaretleri bağlamında 37 öğrencinin virgül, 19 öğrencinin nokta, 9 öğrencinin noktalı virgül, 7 öğrencinin kesme işareti, 5 öğrencinin soru işareti, 4 öğrencinin iki

nokta, 2 öğrencinin yay ayraç ve 1 öğrencinin üç nokta kullanımlarında hatalar yaptığı ya da gerekli işaretleri ilgili yerlerde kullanmadığı tespit edilmiştir. Noktalama işaretlerinin kullanımına yönelik yapılan hatalara örnekler aşağıda yer almaktadır:

KL25: “İnfluenza’nın semptomları 3 günden sonra ortaya çıkıyor, bundan dolayı daha hızlı yayılıyor, koronavirüsün semptomları ise 5-6 günden sonra gösterilmektedir.”

KYL17: “Her hangi yeni çıkan bir virüs gibi, Covid-19 virüsünü önleyecek tek şey etkili bir aşı olduğuna inanılmıştır. Bunun için bütün dünyadaki binlerce sağlık ve bilim kurumlarında, bizi kurtulabilecek bir aşı bulmak için, gündüz gece çalışmıştır.”

KDR4: “Pandemiye karşı alınan önlemlerin (karantina, sosyal izolasyon) gelecekte bazı psikolojik etkileri olması beklenebilir, örneğin stres.”

Tablo 7. Yazım hatalarına ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Yazım hataları		
Sözcüğün yanlış yazımı	KL1, KL4, KL5, KL6, KL8, KL9, KL10, KL11, KL12, KL13, KL14, KL16, KL17, KL18, KL19, KL20, KL21, KL22, KL23, KL26, KYL1, KYL2, KYL3, KYL4, KYL5, KYL6, KYL7, KYL8, KYL9, KYL10, KYL11, KYL12, KYL13, KYL15, KYL17, KYL18, KDR1, KDR2	38
Büyük-küçük harf kullanımı hatası	KL3, KL4, KL5, KL6, KL7, KL8, KL10, KL12, KL13, KL14, KL16, KL19, KL20, KL21, KL23, KL24, KL25, KL26, KL27, KYL2, KYL4, KYL5, KYL6, KYL8, KYL9, KYL11, KYL12, KYL13, KYL14, KYL15, KYL16, KYL17, KDR1, KDR3, KDR4, KDR5, KDR6	37
Bitişik-ayrı yazılan sözcük hatası	KL5, KL6, KL11, KL14, KL19, KL21, KL23, KL26, KL27, KYL12, KYL15, KYL17, KDR1, KDR2, KDR4	15
Düzeltilme işareti eksikliği	KL6, KL7, KL11, KYL1, KYL15, KDR1, KDR2, KDR3	8
Da/de yazım yanlışlığı	KL4, KL6, KL12, KL14, KYL7, KYL8	6
Satır sonuna sığmayan sözcüklerin yanlış ayrılması	KL6, KL9, KL12, KYL10	4
Sözcük içerisinde büyük-küçük harf kullanımı	KL6, KL12, KL13, KYL2	4
Kısaltma yazımı hatası	KL6, KL23	2

Tablo 7’ye göre yazım kuralları bakımından öğrenci metinlerinin 38’inde sözcüklerin yanlış yazıldığı, 37’sinde büyük-küçük harf yazımına dikkat edilmediği, 15’inde bitişik-ayrı yazılan sözcüklerde hatalar yapıldığı, 8’inde düzeltme işaretinin kullanılmamasından kaynaklanan hataların olduğu, 6’sında bulunma durum eki olan “-DA” ve bağlaç olan “da”nın yazımında yanlışlık yapıldığı, 4’ünde satır sonuna sığmayan sözcüğün yanlış ayrıldığı, 4’ünde aynı sözcük içerisinde büyük-küçük harflerin birlikte kullanıldığı, 2’sinde kısaltma yazımının hatalı olduğu belirlenmiştir. Sözü edilen hata grubuna yönelik bazı örnekler aşağıda gösterilmiştir:

KL8: “Bu Virüs yaşlılar, yetişkinler, çocuklar ve hamile kadınlar ve emziren anneler dahil bebekler gibi herkese saldırabilir. Corona Virüsü enfeksiyonuna COVID-19 Denir Ve ilk olarak Aralık 2019 Sonunda Cın’ın Wuhan Şehrinde Keşfedilmiştir.”

KL12: “İnsan ırkı birçok felaketten geçmiştir. Savaşlar, doğal afetler ve diğerleri gibi, ancak bunların en Kötüsü, en Küçük canlılardan Kaynaklanmaktadır. Korona virüsünün neden olduğu Korona salgını hayatımızı büyük ölçüde etkilemiştir (...)”

KL21: “Corona virüsünün hayatımızda hem olumlu hemde olumsuz etkileri olmuştur ancak daha çok olumsuz etkisi olmuştur. Olumlu etkilerinden bazıları evde ailemizle daha çok vakit geçirmek ve yeni hobiler edinmek hatta belkide bir çoğumuz içinde kendimizi huylarımızı yeteneklerimizi keşfetmek olmuştur, çevreye daha duyarlı insanlara daha duyarlı olmamızı bu virüs sayesinde daha da benimsemiş olduk (...) Turizm sektörü birçok ülkede uzun bir süre durdu ve insanların psikolojisi bozuldu hergun artan vaka sayısı ölüm sayısı insanları üzdü ve korkuttu.”

KL23: “Covid 19 her ülkenin farklı ekonomik alanlarında etkisini göstererek ülkelerin ekonomik krizi çıktıklarına neden olmuş, örneğin: Turizm sektöründe, sinema sektöründe, hava sektöründe, ihracat ve ithalat sektörlerinde vbz. Bu krizler pekçok kişinin işsiz kalmalarına neden olmaktadır.”

KYL5: “Koronafirüz başlamacıdan beri, Dünya Ekonomik sorunlarla karşılastı. Ülkeler çabuk şekilde karantina başlamıştı.”

Tablo 8. Kaynak kullanımı hatalarına ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Kaynak kullanımı hataları		
Kaynakçaya yer vermeme	KL1, KL2, KL3, KL4, KL5, KL6, KL8, KL9, KL10, KL11, KL12, KL13, KL14, KL15, KL16, KL17, KL21, KL22, KL23, KL24, KL25, KL26, KL27, KYL1, KYL2, KYL3, KYL4, KYL10, KYL17, KDR2, KDR3, KDR5	32
Alıntı yapmama	KL1, KL2, KL3, KL4, KL5, KL6, KL8, KL10, KL11, KL12, KL13, KL14, KL15, KL16, KL17, KL21, KL22, KL23, KL24, KL25, KL26, KL27, KYL1, KYL2, KYL3, KYL10, KYL17, KDR2, KDR3, KDR5	30
Hatalı kaynakça yazımı	KL7, KL19, KL20, KYL5, KYL6, KYL7, KYL9, KYL11, KYL13, KYL14, KYL15, KYL18	12
Alıntıyı hatalı gösterme	KL9, KL19, KL20, KYL4, KYL5, KYL6, KDR1, KDR6	8
Metin içinde alıntıyı göstermeme	KL7, KYL15, KYL16, KYL18	4

Kaynak kullanımı hatalarının sıralandığı Tablo 8 incelendiğinde 32 öğrencinin kaynakça bölümüne hiç yer vermediği, 30 öğrencinin metin içinde alıntı yapmadığı, 12 öğrencinin kaynakça yazım kurallarına dikkat etmeden ilgili bölümü oluşturduğu, 8 öğrencinin metin içi kaynak gösterme kurallarına dikkat etmeden alıntılara yer verdiği, 4 öğrencinin kaynakça bölümünde yer alan kaynakları metin içinde göstermediği anlaşılmaktadır. Aşağıda, öğrencilerin metin içi ve metin sonu hatalı kaynak gösterimlerinden örnekler yer almaktadır:

KYL4: “İstatistiklere göre bugüne kadar, toplam 4,619,976,274 ası dozları insanlar tarafından aldı. (WHO, Ağustos, 25, 2021)”

KYL5: “Erdal Eroğlu göre ‘Ülkelerde peşi sıra gözlemlenen olumsuz tablolar Ekonomilerin böylesi bir surece ne denli hazırlıksız olduğunu göstermektedir.’(Erdal Eroğlu, 2020, s.1).”

KYL15: “**Kaynakça**

Pandemia e COVID-19 në Kosovë - Wikipedia

1129684 (dergipark.org.tr)

WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard | WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard With Vaccination Data

<https://msh.rks-gov.net/sq>

<https://www.saglik.gov.tr>”

KYL11: “**Kaynakça**

Bloor, MichaelandWood, Fiona (2006)”

Tablo 9. Biçimsel hatalara ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Biçimsel hatalar		
Sayfa düzenine dikkat etmeme	KL1, KL2, KL3, KL6, KL7, KL8, KL10, KL11, KL13, KL14, KL15, KL16, KL17, KL21, KL22, KL23, KL24, KL25, KL26, KYL1, KYL2, KYL3, KYL4, KYL5, KYL6, KYL7, KYL8, KYL9, KYL10, KYL14, KYL15, KYL17, KYL18, KDR1, KDR2, KDR3, KDR4, KDR5, KDR6	39

Tablo 9'da görüldüğü üzere biçimsel özellikler bağlamında öğrencilerin büyük çoğunluğunun (39 öğrenci) sayfa düzeni kurallarına dikkat etmeden metinlerini oluşturduğu saptanmıştır.

Tablo 10. Etik sorunlara ilişkin bulgular

Hata Türleri	Katılımcı Kodları	f
Etik sorunlar		
İntihal yapma	KL22, KDR3	2

Tablo 10'a göre incelenen çalışmalar içerisinde yer alan 2 metnin büyük bölümünün başka kaynaktan alıntı göstermeksizin etik kurallara dikkat etmeden oluşturulduğu belirlenmiştir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, akademik yazma becerileri bağlamında değerlendirilen uluslararası öğrencilerin oluşturdukları Türkçe bilimsel metinlerinde; yapısal hatalar, anlamsal hatalar, akademik söylem yetersizlikleri, metin yapısı hataları, plan ve düzenleme hataları, noktalama hataları, yazım hataları, kaynak kullanımı hataları, biçimsel hatalar ve etik sorunlar başlıklarında çeşitli düzeylerde yetersizlikler gözlemlenmiştir. Yapısal hatalar başlığı altında en fazla hata, ad durum eklerinin kullanımında tespit edilmiştir. Ad durum ekleri içerisinde belirtme durumu en fazla, bulunma durumu en az hata yapılan dil bilgisel yapıdır. Demiriz ve Okur (2019) öğrencilerin akademik Türkçe derslerinde çeşitli türlerde yazmış olduğu metinlerdeki hatalarını çözümlendiği çalışmalarında, ad durum eki kullanımlarında çok sayıda hata belirlemiştir. Belirlenen hatalar içerisinde en sık hatanın belirtme, en az hatanın bulunma durumundan kaynaklandığı saptanmıştır. Bu belirlemeler çalışmanın sonuçları ile koşutluk göstermektedir. Diğer yandan Bölükbaş (2011) Arap öğrenciler ile yaptığı çalışmasında öğrencilerin ad durum eklerinden en çok belirtme durum eki ile yönelme durum ekini karıştırdıkları, çoğu zaman da belirtme durum ekini hiç kullanmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Güler ve Eyüp (2016) B1 düzeyindeki uluslararası öğrencilerin çeşitli konularda yazmış olduğu metinleri ad durum eklerinin kullanımları bağlamında incelediği çalışmasında en çok belirtme ve yönelme durum ekinde hataların yapıldığını, en çok bulunma durum ekini kullanmalarına rağmen çoğunlukla bu durum ekini doğru kullandıklarını tespit etmiştir. Uluslararası öğrencilerin farklı düzeylerdeki yazılı anlatımlarındaki hataları belirlemeye yönelik yapılan çalışmalarda öğrencilerin çoğunun ad durum eklerinin kullanımında büyük sorunlar yaşadığı (Candaş-Karababa, 2009; Büyükkız ve Hasırcı, 2013; Boylu, 2014; Işoğlu, 2014) ve en çok hatanın bu eklerin kullanımında (Yağmur-Şahin, 2013; Ak-Baçoğlu ve Can, 2014; Yılmaz ve Temiz, 2015) yapıldığı görülmektedir. Ad durum eklerinin ardından tamlama kullanımları, ikinci en fazla yapılan yapısal hatalar içerisinde yer almaktadır. Bu hata grubunda belirtili ve belirtisiz ad tamlamalarının biçimsel olarak kuruluşunda yapılan yanlışlıklar öne çıkmaktadır. Yağmur-Şahin (2013) B2 düzeyindeki uluslararası öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki ek hatalarını

belirlemeye çalıştığı çalışmasında kip ve şahıs ekleri ile ad durum eklerinden sonra en sık karşılaşılan hata türünün tamlama eklerinde olduğunu belirlemiştir. Sözü edilen çalışmaların (Candaş-Karababa, 2009; Bölükbaş, 2011; Yağmur-Şahin, 2013; Ak-Başoğul ve Can, 2014; Boylu, 2014; Işoğlu, 2014; Yılmaz ve Temiz, 2015; Güler ve Eyüp, 2016) düzeyleri bu çalışmanın hedef kitlesinden farklı olmasına rağmen benzer hataların akademik Türkçe düzeyine de taşındığı görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle; temel, orta ve ileri düzey kurlardaki öğretim süreci ile ölçme ve değerlendirme sisteminin gözden geçirilmesi gerektiği söylenebilir. Diğer yandan yapısal hatalar bağlamında çok sayıda öğrencinin metninde etken, edilgen, ettirgen ve dönüşlü olmak üzere çatı kullanımlarında hatalar belirlenmiştir. Bunların yanı sıra öğrencilerin metinlerinde benzer oranda isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil olmak üzere fiilimsi kullanımlarında hatalarla karşılaşmıştır. Ayrıca ses olayları kapsamındaki ünlü uyumu, ünlü düşmesi, ünsüz yumuşaması konularında ve yardımcı ses kullanımında hatalar belirlenmiştir. Demiriz ve Okur (2019) çalışmalarında uluslararası öğrencilerin metinlerinde ses bilgisel hatalar tespit etmiş ve bu hataların tamamının ünlü uyumu ile bağlantılı olduğunu belirlemişlerdir. Öğrenci metinlerinde belirlenen diğer hataların bildirme eki, çoğul eki, iyelik eki, ilgeç, birleşik fiiller kapsamındaki yeterlik fiili, isimden sıfat yapan yapım eki (-II X -sIz) kullanımlarından kaynaklandığı görülmektedir. Seyedi (2019) Türk ve yabancı öğrencilerin yazdıkları tez, makale ve ödevlerin sorumlu danışmanlarca/öğretim elemanlarınca düzeltilmeden önceki hâlini incelediği çalışmasında, uluslararası öğrencilerin dil bilgisi bağlamında; ad durum eklerinin, zaman kiplerinin ve şahıs eklerinin, birleşik sözcüklerin, isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiillerin kullanımında ve sıfatların kullanım sırasının belirlenmesinde sorunlar yaşadığını belirlemiştir.

Anlamsal hatalar bağlamında öğrenci metinlerinde en sık karşılaşılan hata türü, sözcüklerin anlamsal olarak yanlış kullanılmasıdır. Öğrencilerin metinlerinde zaman uyumsuzluğundan, anlam belirsizliğinden, gereksiz sözcük ve yanlış terim kullanımından, sözcük eksikliğinden ve tekrarlarından, çatı uyumsuzluğundan, söz diziminden, öge eksikliğinden ve yanlış zaman eki tercihinden kaynaklı çok sayıda hata ile karşılaşmıştır. Bu sonuçlara benzer şekilde Tok (2012) ve Seyedi (2019), öğrencilerin akademik metinlerde sözcükleri hatalı yazdığı, yanlış yerde ve anlamda kullandığı ve söz dizimsel hatalar yaptığı sonucuna ulaşmıştır. Söz dizimsel hataların, öğrencilerin ana dillerindeki cümle kuruluşlarını hedef dile uyarlamaya çalışmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Seyedi (2019) ana dildeki akademik yazma niteliklerinin ve söz diziminin, yabancı dilde akademik yazmayı doğrudan etkilediğini ifade etmektedir. Çalışmasında uluslararası öğrencilerin, ana dillerinin söz dizimi kurallarına uygun cümle kurduğunu tespit etmiştir. Aynı çalışma kapsamında öğrencilerin zaman ekleri ve edilgen çatı kullanımı konusunda genellikle sorunlar yaşadığını belirtmiştir ve “-mAktAdIr” yerine “-(I/A) r” biçimi veya “-(I) yor”; belirsiz geçmiş zaman kullanımları gerektiği hâlde belirli geçmiş zaman ekini; edilgen çatıyı başka fiil kiplerinden veya özellikle etken fiilden ayırt edemeyerek iki fiil kipini birbirinin yerine kullandıklarını tespit etmiştir. Bunların dışında mevcut çalışmada, öğrencilerin metinlerinde anlam ilişkisi kurulamayacak düzeyde mantık hataları, hedef dilde kullanılan sözcüğün ana dilindeki sözcüklerden ikame edilmesi, sözcük türü ile ilgili bilgi eksikliğinden dolayı yanlış eklerin kullanılması, deyimlerin hatalı kullanımı ve özne-yüklem uyumsuzluğu gibi anlamı bozan hatalar belirlenmiştir. Demiriz ve Okur (2019) da özne-yüklem uyumsuzluğu ve özne eksikliği, cümlelerin öğeleri, fiil çatısı, harflerin ve sözcüklerin yanlış kullanımından kaynaklı anlamsal hataların sıklıkla yapıldığını tespit etmiştir.

Akademik söylem kapsamında değerlendirilen öğrenci metinlerde en sık karşılaşılan sorun, akademik dile uygun olmayan kip/zaman kullanımınıdır. Bunun yanı sıra öğrencilerin yarısına yakını bilimsel metinlerde faydalanılan üstsöylem belirleyicilerini hatalı kullanmıştır ya da gerekli yerlerde hiç kullanmamıştır. Kurudayıoğlu ve Çimen (2020) çalışmalarında Türkiye Burslususu YTB öğrencilerinin

akademik Türkçe kursu sırasında oluşturdukları bildiri özetlerinde etkileşimli üstsöylem belirleyicilerinin kullanım durumlarını belirlemeye çalışmıştır. Araştırmalarında Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak öğrenen öğrencilerin üstsöylem belirleyicilerini bildiri özet metinlerinde yeterli ve etkin şekilde kullanamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Kurudayıoğlu ve Çimen (2020) çalışmalarını etkileşimli üstsöylem araçlarıyla sınırlandırmışlardır. Esmer (2018) ise etkileşimli ve etkileşimsel olmak üzere üstsöylem belirleyicilerinin her iki boyutunu da ele alarak yaptığı çalışmasında B2 ve C1 düzeyinde öğrenim gören uluslararası öğrencilerin tartışmacı ikna metin türünde oluşturdukları çalışmalarını incelemiş ve öğrencilerin her iki boyuttaki araçları da etkili bir şekilde kullanamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Uluslararası öğrencilerin üstsöylem belirleyicilerinin kullanımına ilişkin ulaşılan sonuçlar ile bu iki çalışmanın sonuçlarının benzerlik gösterdiği söylenebilir. Ulaşılan bu sonuçlar, ilgili derslerin programlarında düzeye uygun üstsöylem belirleyicileri ile ilgili bilgi ve etkinliklere daha sık yer verilmesinin gerektiğini göstermektedir. Akademik söylem bağlamında diğer sorunlara bakıldığında; metnine günlük konuşma dilinin özelliklerini yansıtan, akademik sözcükleri kullanamayan ve akademik metinlerde genellikle tercih edilmeyen öznel bir dili kullanan öğrencilere ait yazma ürünlerinin olduğu da tespit edilmiştir. Tok (2012) çalışmasında öğrencilerin yazma sırasında konuştukları şekilde günlük dil ifadeleri ve sözcükleri kullandıklarını tespit etmiştir. Benzer şekilde Seyedi (2019) de uluslararası öğrenciler ve bazı Türk öğrencilerin akademik metinlerinde günlük konuşma dilindeki ifade biçimlerini kullandıklarını belirlemiştir. Bu iki çalışmanın bulguları, bu araştırmanın akademik söylem boyutunda ulaşılan sonuçları ile koşutluk göstermektedir.

Öğrencilerin yarıya yakını akademik metinlerinde bağdaşıklığı ve tutarlılığı sağlayamamıştır. Vifansi (2002) yabancı öğrencilerin akademik yazma eksikleri ve gereksinimleri üzerine yaptığı araştırmasında bağdaşıklık ve tutarlılık konusunda eksiklikler belirlemiş ve ilgili derslerde bu konudaki çalışmalara özen gösterilmesini önermiştir. Alanyazında Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak çeşitli düzeylerde öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarının bağdaşıklık ve tutarlılık bağlamında incelendiği çalışmalarda (Aramak, 2016; Yıldırım, 2016; Dolunay ve Manti; 2018; Ercan-Güven, 2019) öğrencilerin genel olarak yazılı anlatımlarında ilgili araçları kullanma düzeylerinin yetersiz olduğu ve sıklıkla hatalar yaptıkları ortaya koyulmuştur. Söz konusu çalışmaların bulguları ile bu çalışmanın bulguları benzerlik göstermektedir.

Plan ve düzenlemeye ilişkin hatalar bağlamında öğrencilerin oluşturdukları metinlerin büyük çoğunda başlıkla ilgili sorunlar belirlenmiştir. Bu sorunlar içerisinde özellikle öğrencilerin büyük bölümünün metnine başlık koymadığı, diğer bölümünün ise akademik metne uygun olmayan başlıkları tercih ettiği tespit edilmiştir. Tok (2012) çalışması kapsamında uluslararası öğrencilerin oluşturdukları 19 akademik metinde sadece dört öğrencinin başlık kullandığını; diğer öğrencilerin ise yönergede verilen konuyu sayfanın başına başlık olarak yazdıklarını tespit etmiştir. Özarıan (2018) C1 düzeyinde öğrenim gören yabancı uyruklu (Suriyeli) öğrencilerin açıklayıcı ve öyküleyici anlatımla yazdığı metinlerini incelediği çalışmasında içerik değerlendirilmesi bağlamında öğrencilerin en yetersiz olduğu becerinin metne uygun başlık bulma olduğunu ve çoğu öğrencinin metninde başlık kullanmadığını belirlemiştir. Bu sonuçlardan hareketle uluslararası öğrencilerin hem akademik metin türlerinin hem de diğer metin türlerinin başlıklarını belirlemede sorunlar yaşadığı, hatta başlık koymayı göz ardı ettiği söylenebilir. İlgili derslerin yazma çalışmalarında, öğrencilerin metinlerine uygun bir başlık bulma yeterliğini kazandırmak için daha çok uygulama ve etkinliklere yer verilmesi gerektiği ifade edilebilir. Ayrıca öğretim görevlilerinin öğrencilerin yazma ürünlerine ilişkin verdikleri geri bildirimlerde bu konuya özellikle dikkat çekmeleri gerekmektedir. Çalışma kapsamında benzer sayıda öğrenci bilimsel metninin bölümlerini, ilgili bölümlere uygun bir şekilde yapılandıramamıştır. Ayrıca yarıdan fazla öğrencinin, metinlerinde konuyu yeterince açıklayamadığı, düşüncelerini destekleyip detaylandıramadığı

görülmüştür. Bunun yanı sıra paragrafların doğru bir şekilde oluşturulmadığı örneklerle de karşılaşılmıştır. Benzer şekilde Tok (2012) ve Seyedi (2019) uluslararası öğrencilerin paragrafların içeriğini düzenleme konularında sorunlar yaşadıklarını tespit etmiş ve bu sorunların planlı, açık ve anlaşılır bir anlatım gerçekleştirememelerine neden olduğunu ifade etmiştir. Ek olarak araştırmacılar, öğrencilerin bilimsel metnin bölümlerini beklenen düzeyde yapılandırmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Tüm bu sonuçlar, bu çalışmada plan ve düzenleme bağlamında belirlenen hataları destekler niteliktedir.

Noktalama işaretleri içerisinde en çok hatalı kullanılan ya da gerekli olmasına rağmen kullanılmayan işaretin virgül olduğu tespit edilmiştir. Virgülün ardından öğrencilerin bu bağlamda en çok sorun yaşadığı noktalama işaretinin, nokta olduğu saptanmıştır. Bunlardan başka, öğrencilerin en fazladan en aza doğru olmak üzere sırasıyla; noktalı virgül, kesme işareti, soru işareti, iki nokta, yay ayraç ve üç nokta kullanımlarında hatalar yaptıkları ya da gerekli işaretleri ilgili yerlerde kullanmadıkları belirlenmiştir. Demiriz ve Okur (2019) çalışmalarında öğrencilerin kesme işareti, iki nokta ve virgül kullanımlarında hatalar belirlemişlerdir. Noktalama işaretleri bağlamında söz konusu işaretlerin bu çalışma kapsamında da tespit edildiği görülmektedir.

Yazım kuralları bağlamında öğrencilerin metinlerinde en sık karşılaşılan hatalar içerisinde sözcüklerin yanlış yazımı ve hemen ardından büyük-küçük harf yazımına dikkat etmeme görülmektedir. Demiriz ve Okur (2019) da benzer şekilde öğrencilerin metinlerinde büyük harf kullanımı ile ilgili sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu çalışma kapsamında bitişik-ayrı yazılan sözcüklerde, düzeltme işaretinin kullanımında, bulunma durum eki olan “-DA” ile bağlaç olan “da”nın yazımında, satır sonuna sığmayan sözcüğün ayırımında, kısaltmaların yazımında hataların yapıldığı belirlenmiştir. Seyedi (2019) çalışmasında noktalama işareti kullanımı ve yazım hatalarının yabancı uyruklu öğrencilerin yaşadığı en temel sorunların başında geldiğini belirlemiştir. Özellikle yazım hataları bağlamında birleşik-ayrı yazılan sözcüklere dikkat edilmediği ve sözcüklerin hatalı yazıldığı bulguları, bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Büyükkız ve Hasırcı (2013) B2 düzeyindeki uluslararası öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki yanlışları belirledikleri çalışmalarında en yüksek oranda yapılan hataların, yazım ve noktalamaya ait olduğunu belirlemişlerdir. Bunların dışında alanyazında çeşitli düzeylerdeki öğrencilerin oluşturdukları yazma ürünlerindeki yazım ve noktalama ile ilgili sorunları ele alan çalışmalar (Kara, 2010; Şengül, 2014; Yılmaz, 2015; Çerçi vd., 2016; Boylu vd., 2017; Orhan, 2018) bulunmaktadır. Bu çalışmalarda öğrencilerin yazım ve noktalama kurallarını bilmeme, metinlerinde kullanamama, alfabeden kaynaklı yazma sorunları yaşama gibi sorunlar belirlenmiştir. Bu belirlemeler yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi alanında yazılan ders materyallerinin ve ilgili dersleri veren öğretim görevlilerinin, sınıfı içi uygulamalarında noktalama ve yazım konularına yeterince önem vermediğini ve zaman ayırmadığını göstermektedir. Genç (2017) etkin ve başarılı bir yazma eğitiminin yazım ve noktalama kurallarını kavramayı ve uygulamayı koşulladığını ifade ederek ilgili becerilerin önemini ortaya koymaktadır.

Kaynak kullanımı bağlamında öğrenci metinleri incelendiğinde çoğu öğrencinin kaynakça bölümüne hiç yer vermediği ve metin içinde alıntı yapmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca metin içi ve metin sonu (kaynakça) kaynak gösterme kurallarına dikkat etmeden ilgili bölümleri oluşturan öğrenciler bulunmaktadır. Az sayıda öğrenci kaynakça bölümünde yer verdiği kaynakları, metin içinde göstermemiştir. Vifansi (2002) akademik yazmada, diğer yazarların görüşlerine değinmeyi ve bu görüşlerle belirtilen tezi geliştirmeyi gerektirdiğini ifade etmektedir. Bu nedenle kaynakları okuma, anlama, yorumlama, özetleme, açıklama, alıntılama ve kaynakları belgelemenin akademik yazmanın bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bailey (2020) ise akademik çalışmaların başkalarının araştırma ve düşüncelerine dayandığını, bu nedenle de çalışmalarda kullanılan kaynakların uygun tekniklerle

gösterilmesinin büyük önem taşıdığını ifade etmektedir. Araştırmacı metin içi ve metin sonu olmak üzere kaynaklardan yararlanmanın çalışmayı derinleştirdiğini, konuyu detaylandırdığını, içeriğin bilimsel zenginliğini gösterdiğini, intihali önlediğini vurgulamıştır. Bu bağlamda öğrencilerin akademik yazılarına bilimsel değer katmak ve bilimsel etik anlayışını kazandırmak için ilgili derslerde yaygın olarak kullanılan kaynak belirtme ile kaynakça hazırlama tekniklerini öğrencilere öğretmek ve uygulamalarına olanak sağlamak gerekmektedir.

Öğrencilerin çoğunluğunun metinlerini oluştururken sayfa düzeni kurallarına dikkat etmediği belirlenmiştir. Tok (2012) uluslararası öğrencilerin akademik yazma gereksinimlerini belirleyebilmek için öğrencilerin yazılı ürünlerini incelediği çalışmasında ilk dikkat çeken sorunun sayfa düzenini sağlayamama olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında ulaşılan sonuç ile bu çalışmanın bulgusunun koşutluk gösterdiği söylenebilir.

İncelenen akademik metinler içerisindeki az sayıda çalışmada etik kurallarının tamamen göz ardı edildiği ve metnin büyük bir kısmının başka kaynaklardan alıntı yapılmadan oluşturulduğu tespit edilmiştir. Toprak (2017) Türkiye’de Türkçe ve İngilizce yazılmış lisansüstü tezleri intihal ve özgünlük bağlamında incelediği çalışmasında, yüksek düzeyde intihal içeren ve birbirine benzer çalışmaların oranının oldukça yüksek olduğunu tespit etmiştir. Her üç tezden birinin yüksek düzeyde intihal içerdiğini belirtmiştir. Bu durum hem ana dilde hem de yabancı/ikinci dilde bilimsel metin oluşturmada etik bağlamında ciddi sorunlar yaşandığını göstermektedir. Öğrencilerin bilimsel araştırma ve akademik yazma becerilerinin yetersiz olmasının onları etik dışı davranışlara yönelttiği söylenebilir. Bu bağlamda öğrencilerin akademik yazma yeterliklerini geliştirmelerine yönelik verilecek etkili bir eğitimin söz konusu sorunları azaltabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle uluslararası öğrencilerin akademik yazma konusunda yetersiz oldukları görüldüğünden çalışma kapsamında tespit edilen konularda gelişmelerini sağlayacak bir öğretime, bu bağlamda geliştirilen ders materyallerinin yanı sıra ölçme ve değerlendirme araçlarına gereksinim duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurularak alandaki tüm paydaşlara katkı sağlayacak öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- Çalışma kapsamında C1 düzeyini tamamlayıp dil öğretim merkezlerinde akademik Türkçe öğrenimini tamamlayan uluslararası öğrencilerin oluşturdukları bilimsel metinlerdeki akademik yazma hataları ve eksikleri ile bu hata ve eksikliklerin tekrarlanma sıklıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada tespit edilen bulguların dil öğretim merkezlerinde verilen ders içeriklerinin, uygulamalarının ve öğretim programının öğrencilerin yetersizlik gösterdikleri konular bağlamında güncellenmesine katkı sağlayıcı olacağı düşünülmektedir.
- Dil öğretim merkezlerindeki görevli öğretim görevlilerinin akademik yazma bağlamında hizmet içi eğitimlerle desteklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu eğitimler kapsamında akademik yazmanın temel özelliklerinden hareketle ilgili derslere ilişkin içerik ve etkinlik tasarlama, akademik yazma becerilerinin değerlendirilmesi amacıyla ölçme araçları geliştirebilme, bu araçlar aracılığıyla değerlendirmeler yapabilme ve öğretim sürecini iyileştirmeye yönelik kararlar alabilme konularında niteliklerinin geliştirilmesi önerilmektedir.
- Genel bir program değişikliği ile akademik yazmaya yönelik bazı kazanım ve içeriklerin B1’den

itibaren Türkçe hazırlık sürecine dağıtılmasıyla söz konusu becerilerin gelişim için daha uzun bir süre olanağı sağlanabilir.

- C1 sonrası verilen akademik Türkçe derslerinde kurumlar arası birlik sağlamak, ilgili dersin kapsamını belirlemek ve niteliğini arttırmak için resmî bir kurum önderliğinde, alan uzmanlarından oluşan bir komisyon tarafından güncel yaklaşımlar bağlamında bir öğretim programı hazırlanmalıdır.
- Hem Türkçe hazırlık öğretim sürecinde hem de yükseköğretim sürecindeki “Akademik Türkçe” dersinin tüm uluslararası öğrenciler için zorunlu olması yönünde alınacak bir kararın uluslararası öğrencilerin akademik dil becerilerinin gelişim için olumlu bir adım olacağı düşünülmektedir.
- Uluslararası öğrencilere yönelik verilecek akademik Türkçe derslerinin, genel akademik amaçlı ve özel akademik amaçlı dil öğretimi farkına dikkat edilerek ayrıştırılması ve bu bağlamda ilgili ders kapsamında akademik yazma içeriklerinin oluşturulması gerekmektedir. Tüm disiplinlerde ortak olan ya da çok az farklılıklar gösteren, öğrencilerin kendi alanlarına aktarabilecekleri temel akademik dil kullanımları genel akademik amaçlı dil öğretimi kapsamında dil öğretim merkezlerinin sorumluluğunda Türkçe hazırlık öğretimi sürecinde verilmelidir. Ayrıca bu öğretimin ardından özel amaçlı akademik dil öğretimi kapsamında bölümlere özgü öğretimin öğrencilerin alan derslerine başladıkları zaman dil öğretim merkezlerindeki öğretim görevlileri ile bölüm öğretim elemanlarının eş güdümlü çalışması ile yürütülmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenim göreceği olan öğrencilerin gereksinimleri farklılık gösterdiği için grupların bu ayrıma dikkat ederek oluşturulması gerekmektedir. Öğrenci, öğretici ve sınıf sayısı vb. gibi çeşitli nedenlerden dolayı ayrımın yapılamadığı durumlarda öğrenim düzeylerine göre uyarlanabilir esnek eğitim durumlarının tasarlanarak kullanılmasının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunun yanı sıra benzer durumlarda üniversiteler arası işbirliği çerçevesinde, bir koordinasyon merkezi aracılığıyla aynı alanda ve öğrenim düzeyinde olan öğrencilerin belirli çatı kurumlar altında toplanarak ilgili öğrenimlerini tamamlamaları sağlanabilir.

Kaynakça

- Ak-Başoğlu, D. ve Can, F. S. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Balkanlı öğrencilerin yazılı anlatımda yaptıkları hatalar üzerine tespitler. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 10, 100-119.
- Aramak, K. (2016). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde bağdaşıklık araçlarının kullanım düzeyi üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bailey, S. (2020). *Akademik yazma: Uluslararası öğrenciler için el kitabı* (M. Karataş, Çev. Ed.). Nobel.
- Bayazıt, Z. Z. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin yaptıkları sözdizimi hatalarının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(1), 130-140.
- Beaugrande, R. & Dressler, W. (1981). *Introduction to text linguistic*. Longman.
- Boylu, E. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen temel seviyedeki İranlı öğrencilerin yazma problemleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6(2), 335-349.
- Boylu, E. ve Başar, U. (2016). Türkçe öğretim merkezlerinin güncel durumu ve standartlaştırılması üzerine. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (Prof. Dr. İbrahim KAVAZ Özel Sayısı)*, 4(24), 309-324.
- Boylu, E., Güney, E. Z. ve Özyalçın, K. E. (2017). Yanlış çözümlene yaklaşımına göre Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen B1 seviyesi öğrencilerinin yazılı anlatımlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Languages Education*, 5(3), 184-202.
- Bölükbaş, F. (2011). Arap öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 6(3), 1357-1367.
- Büyükkız, K. K. ve Hasırcı, S. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarının yanlış çözümlene yaklaşımına göre değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(4), 51-62.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (25. Baskı). Pegem Akademi.
- Candaş-Karababa, Z. C. (2009). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ve karşılaşılan sorunlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2), 265-277.
- Creswell, J. W. (2021). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.; 6. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Çerçi, A., Derman, S. ve Bardakçı, M. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarına yönelik yanlış çözümlene. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 695-715.
- Demirel, G. (2020). Akademik Türkçe derslerinin kapsamı ve uygulama örnekleri. B. Tüfekçioğlu (Ed.), *Akademik amaçlar için Türkçe öğretimi: Kuram ve uygulama* içinde (s. 89-101). Pegem Akademi.
- Demiriz, H. N. ve Okur, A. (2019). Türkçe öğretiminde yazma öğretimine akademik Türkçe aşamasında yabancı öğrenciler üzerinden bir bakış. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7 (2), 436-449.
- Demirtaş-Tolaman, T. ve Karakaş, N. (2021). Akademik yazma becerisiyle ilgili makaleler üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö10), 447-460.
- Dilek, İ. (2016). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen uluslararası öğrencilerde ve eğitim dili Türkçe olan üniversitelere gidenlerde Türkçe algısı. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 1(2), 17-32.
- Dilidüzgün, Ş. (2017). *Metindilbilim ve Türkçe öğretimi: Uygulamalı bir yaklaşım*. Anı Yayıncılık.
- Dizeli, M. ve Sonkaya, Z. Z. (2021). Birinci ve ikinci yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yaptıkları dilbilimsel hatalar. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 225-234.
- Dolunay, S. K. ve Mantı, M. İ. (2018). Türkçe öğrenen Mısırlı öğrencilerin yazılı anlatım çalışmalarında bağdaşıklık: Kahire örneği. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(2), 386-419.
- Ercan-Güven, A. N. (2019). *Üniversitelerin dil öğretim merkezlerinde Türkçe öğrenen yabancıların*

- yazılı anlatımlarının bağdaşıklık ve tutarlılık düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Esmer, E. (2018). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrenciler tarafından üretilen ikna metinlerinde üstsöylem belirleyicilerinin kullanımı. *Journal of Language Education and Research*, (3), 216-228.
- Genç, H. N. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimi bağlamında yazım ve noktalama. *Dil Dergisi*, 168(2), 31-42.
- Güler, E. B. ve Eyüp, B. (2016). Hâl eklerinin ikinci dil olarak Türkçe öğrenen öğrenciler tarafından kullanılması. *Turkish Studies*, 11(14), 295-312.
- Günay, D. (2003). *Metin bilgisi*. Multilingual Yayınları.
- Ishoğlu, S. (2014). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde nesne durum ekinin kullanımı ile ilgili yanlışlar ve çözüm önerileri. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(2), 101-115.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İnan, K. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarının hata analizi bağlamında değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 9(9), 619-649.
- Kara, M. (2010). Gazi üniversitesi TÖMER öğrencilerinin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar ve bunların çözümüne yönelik öneriler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(3), 661-696.
- Kartalloğlu, N. ve Topuzkanamış, E. (2021). Bir yanlış çözümlenmesi araştırması: yabancı öğrenciler neyi yanlış yazıyor?. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 38-55.
- Kırbaş, G. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Ürdünlülerin yazılı anlatımlarının ses bilgisi bakımından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (5), 29-48.
- Kocaman-Gürata, E. (2022). *Uluslararası öğrencilere Türkçe akademik yazma öğretiminde kullanılan ders malzemelerinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Konyar, M. (2019). *Uluslararası öğrencilerin akademik Türkçe ihtiyaç analizi ve örnek ders içeriği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Kurudayıoğlu, M. ve Çimen, L. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin akademik yazılarında etkileşimli üstsöylem belirleyicilerinin kullanımı. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(31), 3899-3923.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd Edition). SAGE Publications.
- Onursal, İ. (2003). Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık. A. Kıran, E. Korkut ve S. Ağildere (Yay. Haz.), *Günümüz dilbilim çalışmaları* içinde (s. 121-132). Multilingual Yayınları.
- Orhan, M. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin B-1 düzeyinde yazma becerisi üzerine bir inceleme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Özarslan, A. (2018). *Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen Suriyelilerin yazma becerileri üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Özkan, H. İ. (2021). Ruandalı öğrencilerin yazılı anlatımlarının yanlış çözümlenmesi yöntemine göre incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 201-211.
- Seyedi, G. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde akademik yazma öğretimi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Şen, E. (2019). Akademik metinlerin yapısı ve türleri. M. N. Kardeş ve R. Koç (Ed.), *Türk dili 2: Akademik yazma eğitimi* içinde (s. 53-68). Pegem Akademi.
- Şengül, K. (2014). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde alfabe sorunu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 325-339.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama*

örnekleri. Epsilon Yayınları.

- Tok, M. (2012). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde akademik yazma becerilerinin geliştirilmesine yönelik uygulamalı bir çalışma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Tok, M. (2013). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde akademik yazma ihtiyacı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 1-25.
- Toprak, Z. (2017). Türkiye’de akademik yazı: İntihal ve özgünlük. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 34(2), 1-12.
- Uzun, L. (2001). Bilimsel metne özgü önbiçimlenişler ve bilimsel metin yazma edimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12, 197-204.
- Vifansi, E. A. (2002). *Academic writing needs: An exploratory study of the writing needs of ESL students* [PhD Thesis]. Purdue University.
- Yağmur-şahin, E. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki ek yanlışları. *Tarih Okulu Dergisi*, 6(15), 433-449.
- Yahşi-Cevher, Ö. ve Güngör, C. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde akademik Türkçenin önemine ilişkin uygulamalı bir araştırma: Türk dili öğretimi uygulama ve araştırma merkezi örneği, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 2267-2274.
- Yıldırım, A. ve şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, S. (2016). *B1 düzeyinde Türkçe öğrenen yabancıların yazılı anlatımlarının bağdaşıklık düzeyleri (Gazi TÖMER örneği)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yılmaz, F. ve Bircan, D. (2015). Türkçe Öğretim Merkezi’nde okuyan yabancı öğrencilerin yazılı kompozisyonlarının yanlış çözümlene yöntemine göre değerlendirilmesi. *International Journal of Language Academy*, 3(1), 113-126.
- Yılmaz, F. ve Temiz, Ç. (2015). İsim hal eklerinin yabancı öğrencilere etkinliklerle öğretimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 36, 139-155.
- Yılmaz, F.(2015). Tokat TÖMER’de Türkçe öğrenen öğrencilerin yazım alanında yaptıkları hatalar. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(1), 130-147.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods* (5nd Edition). Sage Publications.
- Yurdakul-Güde, C. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde akademik yazmaya yönelik bir içerik önerisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

09. Dijital Hikâyelerin Ortaokul Öğrencilerinin Okuma Tutumuna Etkisi¹

Duygu KARADAĞ²

Tazegül DEMİR ATALAY³

APA: Karadağ, D. & Demir Atalay, T. (2024). Dijital Hikâyelerin Ortaokul Öğrencilerinin Okuma Tutumuna Etkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 166-186. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823040>

Öz

Bu araştırma, dijital hikâyelerin okuma tutumuna etkisini incelemek amacıyla, karma yöntem araştırma desenlerinden açıklayıcı ardışık desen kullanılarak hazırlanmıştır. 2023-2024 eğitim-öğretim yılı 2. döneminde Kars Merkezde bulunan bir ortaokulda öğrenim gören 72 öğrenci ile 8 haftalık bir çalışmayı kapsayacak şekilde yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak okuma tutumu ölçeği ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın nicel aşamasında deneysel desenlerden ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışmada deney grubunun dersleri dijital hikâye anlatımı kullanılarak işlenmek üzere planlanmıştır, kontrol grubunda ise mevcut programında yer alan yöntemlerle ders işlenmiştir. Deneysel süreci sonunda dinleme tutumu ölçeği testi son test olarak uygulanarak veriler analiz edilmiştir. Araştırmanın nitel aşamasında olgu bilim deseni kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak deney grubu öğrencilerinden gönüllü olan 20 kişi ile görüşmeler yapılmış, uygulama hakkındaki görüşleri alınmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler değerlendirilmiş; bulgular, okuyucuya özetlenmiş ve sonuçlar yorumlanarak sunulmuştur. Araştırma sonucunda deney ve kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutum ölçeği ön test ve son test puanları istatistiksel olarak karşılaştırılmıştır. Deney grubu öğrencilerinin aldıkları puanların aritmetik ortalamalarının, kontrol grubu öğrencilerinin aldıkları puanların aritmetik ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüş yapılan analizler sonucunda istatistik olarak anlamlı fark ortaya çıktığı saptanmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin dijital hikâye anlatımı uygulamasına ilişkin görüşlerinin genel olarak olumlu olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, dijital hikâyelerin öğrencilerin okuma tutumuna yönelik görüşleri üzerinde olumlu

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** "Dijital Hikâyelerin Ortaokul Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerisi ile Okuma ve Dinleme Tutumuna Etkisi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Kafkas Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından 07.06.2023 tarihli, 46 sayılı kararla etik izni verilmiştir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %21

Etik Şikâyeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823040>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² YL Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı/ Master Student, Kafkas University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Education (Kars, Türkiye), duyguatbas@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0004-8009-5499>, **ROR ID:** <https://ror.org/04v302n28>, **ISNI:** 0000 0000 9216 0511, **Crossreff Funder ID:** 501100009391

³ Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Dedekorkut Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı/ Kafkas University, Dedekorkut Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Department of Turkish Education (Kars, Türkiye), tazeguldemir@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-2901-9226>, **ROR ID:** <https://ror.org/04v302n28>, **ISNI:** 0000 0000 9216 0511, **Crossreff Funder ID:** 501100009391

etkisinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Dijital Hikâye, Okuma Tutumu, Tutum.

The Effect of Digital Stories on the Reading Attitudes of School Students⁴

Abstract

This research was prepared using the explanatory sequential design, one of the mixed method research designs, in order to examine the effect of digital stories on reading attitude. It was conducted in the second semester of the 2023-2024 academic year, covering an 8-week study with 72 students studying at a secondary school in Kars Center. Reading attitude scale and semi-structured interview form were used as data collection tools. In the quantitative phase of the research, a quasi-experimental research design with a pretest-posttest control group, one of the experimental designs, was used. In the study, the lessons of the experimental group were planned to be taught using digital storytelling, while the lessons of the control group were taught using the methods included in the current program. During the experimental application process, the academic achievement test was applied to the groups as a posttest at the end of each course and the data was analyzed. Phenomenological design was used in the qualitative phase of the research. Using the semi-structured interview form prepared by the researcher, interviews were conducted with 20 volunteer students in the experimental group and their opinions about the application were obtained. The data obtained from the interviews were evaluated; The findings are summarized to the reader and the results are interpreted and presented. As a result of the research, the reading attitude scale pre-test and post-test scores of the experimental and control group students were compared statistically. It was observed that the arithmetic averages of the scores received by the experimental group students were greater than the arithmetic averages of the scores received by the control group students, and as a result of the analyses, it was determined that there was a statistically significant difference. According to the findings obtained from the interviews, it was determined that the students' opinions regarding the digital storytelling application were generally positive. According to the research results, it was determined that digital stories had a positive effect on students' views on reading attitudes.

Keywords: Dijital Story, Reading Attitude, Attitude

4

Statement (Thesis / Paper): It was produced from the master's thesis titled "The Effect of Digital Stories on Secondary School Students' Reading Comprehension Skills and Reading and Listening Attitudes". It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: Ethical permission was granted by the Ethics Commission of Kafkas University with the decision dated 07.06.2023 and numbered 46.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin, Rate: %21

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 28.06.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823040> **Peer Review:** Two External Referees / Double Blind

Giriş

Bir dili öğrenmenin yolu temel dil becerilerini öğrenmekle mümkündür (Batluralkız ve Karakuş Tayşi,2021). Temel eğitimde, öğrencilerin, bir program çerçevesinde, sistemli olarak doğru ve etkili okuma becerisi kazanması, tüm eğitim sürecinin en önemli amaçlarından biridir. Eğitimin bütün kademelerinde bireyin daha başarılı olması için ana etken olarak görülen, okuma tutumunun verilen eğitimle temel eğitim sürecinde kazandırılması hedeflenmektedir. 2018 yılında yayımlanan Türkçe Öğretimi Programı'nda ilk okuma becerisi öğrenimi; düşünmeyi, anlamayı, sıralamayı, sınıflamayı, sorgulamayı, ilişki kurmayı, analiz sentez yapmayı ve değerlendirmeyi zihinsel becerilerin geliştirilmesinde etkili olan Türkçeyi doğru, güzel ve etkili bir biçimde kullanmayı sağlayan becerilerin kazandırılmasıyla gerçekleşen bir süreci de içine alan beceri şeklinde tanımlanmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018). Demirel'e (2003: 78) göre bireylerin başkalarından bağımsız olarak yaşamasını ve düşünmesini sağlayan okuma becerisi, bireyin, kendine zarar verecek olan eğitimsizlikten ve inanışlardan kurtulmasını sağlar. Yapılan araştırmalarda okumanın basit bir çözümleme tekniği olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak okuma ile ilgili olarak yapılan tanımlara bakıldığında, anlamaya yönelik ve çok boyutlu bir kavram olması üzerinde durulmaktadır.

En genel tanımıyla yazılı ve basılı işaretlerin belirli kurallara uyularak seslendirilmesi okuma olarak tanımlanmaktadır. Ekmen (2023), okuma kavramını; yazılı olan bir metnin gizlemiş olduğu duygu ve düşünceleri kovalamak olarak tanımlamaktadır. İnsan var olduğundan beri varlığını, yaşamını, dünyada gelişen olayları anlamaya, açıklamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Okuma insanın bilgi hazinesini artıran, duygu, düşünce ve davranışlarını şekillendirerek bireye kişilik kazandıran bir süreçtir. Hedefinde "anlama" olan okuma sürecine ilişkin birçok tanım yapılmıştır (Epeçcan, 2009). Akyol (2003), okumayı, günümüzde; yazar ve okuyucu arasındaki iletişimin etkililiğine dayanan, ön bilgilerin kullanıldığı, yöntem ve amaca uygun ve düzenli bir ortamda ortaya çıkan anlamlandırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca okunan bir metinden anlam çıkarma ve bunu yorumlama olarak tanımlanır (Grabe ve Stoller, 2002). Okuma, bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlemek veya seslendirmektir (TDK, 2011).

Duygusal yönden okuma kavramı incelendiğinde "okuma tutumu" kavramı ile karşılaşırız (Ulu, 2019). Okuma tutumu, bireylerin okumaya karşı tutumları olarak tanımlanır ve bireylerin okumaya karşı duygusal yaklaşımı ifade eder. Tutum okuyucuların okuma aktivitelerine katılımlarını etkileyen önemli etkenlerden biri olarak, kişilerin okuma motivasyonlarını da yansıtmaktadır (Mathewson, 1994). Hagan (2013)'a göre, okumaya karşı olumlu bir tutuma sahip olan okuyucular okuma alışkanlığına sahiptir ancak olumsuz okuma tutumuna sahip okuyucular genel olarak okuma alışkanlığından kaçınırlar. Dolayısıyla okuma tutumu bireylerin okuma devamlılıklarını da şekillendiren önemli bir etmendir (Altun vd., 2022). Ateş (2023), okumaya yönelik tutumun, okuma ve okuduğunu anlamaya da etki ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla okumaya yönelik geliştirilen olumlu bir tutum öğrencilerin okumak için ayırdıkları süreye ve okuduklarını anlamlandırabilmek için geliştirecekleri stratejileri saptamalarında da önemli bir rol oynadığını belirtir. Küçük yaşlardan itibaren oluşturulan olumlu tutumlar, öğrenmeyi olumlu etkilediği gibi kalıcılığı da sağlar.

Tutum doğuştan getirilen bir duygu durumu değildir. Bireyler yaşantılar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tecrübeleri ile tutumlarını şekillendirirler. Bu şekillendirilmede kendileri etkileyen unsurlar vardır. Bunların başında yaşama ortamına da şekil veren yakın çevre gelir. Bu noktada yakın çevreyi oluşturan bireylerin başında anne ve babalar geldiğinden bu konuya etkileri önemli derecede yer tutar. Aile bireylerinin iyi birer okur olmaları, evde bir kitaplığın bulunması, düzenli bir okuma alışkanlığının

olması, kitap alışverişinin olması, çocukların kitap alışverişinde aktif olması, çocuklarda okuma kültürü ve okumaya karşı olumlu bir yaklaşımın oluşması açısından çok önemlidir. Farklı sebeplerden dolayı küçük yaşlarda ortaya çıkan negatif tutumları çeşitli uygulamalar ile değiştirmeye yönelik faaliyetler yürütülmelidir. Bu vaziyet ne kadar erken tespit edilip hemen değiştirilme çabasına girilirse çocuklara o ölçüde yarar sağlar (Yardım, 2021).

Elbette ailenin, okulun ve küçük yaşta okumaya başlamanın yanında okuma tutumunu etkileyen başka etkenler de vardır. Günümüz dünyasında okumaya yönelik tutumu etkileyen en önem unsurlardan bir tanesi de teknolojidir. Tablet, telefon, televizyon, bilgisayar gibi birçok teknolojik alet okuma tutumunu oldukça etkilemektedir. Teknoloji ile beraber kaynaklar çevrim içi olarak okurlara sunulmaktadır. Bundan kaynaklı olarak okuma kabiliyeti ve okuma alışkanlıkları değişikliklere uğramaktadır.

Eğitimciler bireylerin okuma becerisini kazanmalarını sağlamak için birçok yöntem kullanmaktadır. Günümüzde bilgi teknolojilerindeki etkileyici gelişmeler, toplum hayatının en önemli unsurlarından olan eğitim öğretim faaliyetlerini de etkilemektedir. Bilgiye her an ve her yerde ulaşma imkânının olması, yaşam boyu öğrenmenin gereksinim olarak algılanması ve teknolojik araçların sürekli yenilenmesi, toplumları eğitim alanında birtakım değişiklikler yapmaya itmektedir.

Alkan (1991: 340), eğitim teknolojisini; eğitimle ilgili kuramların etkin ve olumlu biçimde uygulamaya dönüştürülebildiği; araç, gereç, personel, süreç ve yöntemlerden oluşan bir sistemler bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu gerekçeyle eğitim ortamlarında bireylere kazandırılması beklenen bilgi ve becerilerin, teknolojik araçların kullanılmasıyla daha etkili, daha geniş kapsamlı bir öğrenme tecrübesi sağlanması adına teknolojinin eğitimle iç içe olmasının hedeflenmesi gerekebilir.

Dijital Hikâye Anlatımı

Geçmişten günümüze doğru bakıldığında, eğitim ortamlarında kullanılan teknolojilerin tepegöz, bilgisayar, video, yansıtım ve etkileşimli tahta örnek olarak gösterilebilmektedir. Son yıllarda kullanılmaya başlayan ve bundan sonra kullanılmasının artması beklenen materyaller ise; sesli ve 3D elektronik kitaplar, çevrim içi metinler ve sanal kütüphaneler, programlanmış okuma öğretimi uygulamaları ve elektronik hikâye kitaplarıdır. Sözlü veya yazılı anlatım yoluyla yapılan geleneksel hikâye türünün, teknolojik imkânlar ve çoklu ortam araçları kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmasıyla yapılan dijital hikâye de bu olanaklardan biridir (Çiğerci, 2015: 33). Geleneksel hikâyeye göre kıyaslama yapıldığında dijital hikâyeler çok yeni bir kavram sayılabilir. Alanyazında yapılan incelemeler sonucu birçok araştırmanın dijital hikâyeye ile ilgili çeşitli tanımlar yaptığı görülmektedir. Buna göre dijital hikâyeye, Turgut ve Kışla (2015) tarafından “interaktif dijital bir ortamda; ses, resim, grafik, hareketli grafik, görüntü, müzik ve metne dayalı anlatımın sunulması süreci”; Robin (2006) tarafından “belirli bir konu hakkında bilgi sunmak için resim, müzik, metin, ses ve video gibi türlü unsurları dijital ortamda bir araya getirme”; Yamaç (2015) tarafından “belirli bir konuda bilgi sunmak için dijital grafikler, ses, video ve müzikleri bir araya getirme”; Yüksel (2011) tarafından “Dijital hikâyeye anlatımı, “multimedya araçları veya kaynakları ile bilginin paylaşılması ve hikâyelerin anlatılmasıdır”; Polater (2019) tarafından “dijital hikâyeye yöntemi geleneksel hikâyeye anlatımının dijital ortamlarda görsel ve işitsel materyaller kullanılarak hazırlanması ve sunulması biçimi”; Göçen (2014) tarafından “dijital hikâyeye yöntemi anlatıcının multimedya araçları kullanarak hikâyeye anlatma ve bu hikâyeleri dinleyicilere aktarma yöntemi” olarak tanımlanmaktadır. Demirer’e (2013) göre dijital hikâyeye, dijital hikâyeyeleme süreci sonunda oluşturulan çoklu ortam öğeleri açısından zengin video sunumlar olarak tanımlanabilir. Yani dijital hikâyeye yöntemi, geleneksel hikâyeyelemenin video, görsel, ses ve müzik gibi dijital içeriklerin

bir araya getirilmesiyle oluşturulan yeni nesil hikâyeleme yöntemidir (Polater, 2019). Ayrıca dijital hikâyelerin hazırlanması, hazırlayıcısına kendi tecrübelerini, kendi mesajlarını film yapmak hakkında profesyonel bir eğitim almada çoklu medya araçlarını da kullanarak, dijital ortamlarda sunma fırsatı tanımaktadır (Olur, 2021). Yiyeceklerin yetişmesini çeken kısa bir film, modern çağ konusunda bir podcast, , iyi aile ilişkileri hakkında tekrar eden bir video dijital hikâye anlatımına örnek olabilir.

Hartley ve McWilliam (2009), dijital öykülerin sağladığı yararları şu şekilde sıralamaktadır:

- Dijital hikâye anlatımı bir biçim olarak doğrudan bir duyguyu açıklamanın duygusal yükünü, bir belgeselin gerçekliğini ve biçimin basit sıklığını bir araya getiren şiirsel bir yapıya sahiptir.
- Dijital uygulamalar, internet sitelerinde dijital yayın yapmaya yönelik yeni anlatı araç-gereçleri ile bireylerin eğitimini birleştirmektedir.
- Dijital hikâye bir akım olarak, uzman, tüketici ve kullanıcı odaklı yaratıcılığın ilk orijinal birleşimini temsil etmektedir.
- Dijital hikâye yeni medya ekolojisi için oluşturulmuş ayrıntılı bir metin sistemi olarak, üretici ve tüketici ilişkisini gözden geçirmekte, profesyonel ve amatör üretim arasındaki geleneksel ayrıma karşı çıkmaktadır. Dijital hikâye anlatımı aynı zamanda içerik aktarımına, hikâye anlatım formatlarına, katılım ve dijital okuryazarlığa katkı sağlamaktadır (Olur, 2021).

Dijital Hikâyenin Türleri

Farklı amaçlarla, farklı içeriklerle çeşitli dijital hikâyeler oluşturulabilmekte ve her bir hikâye farklı amaca hizmet etmektedir. Bu nedenle, dijital hikâyelerin sınıflandırılmasında oluşturulan dijital hikâyelerin ele aldığı konular öne çıkmaktadır (Olur, 2021). Dijital hikâye uygulayıcıları, dijital hikâyeleri eğitim dışında çoğunlukla kişisel anlatılar ve önemli olaylarını anlattıkları kişisel hikâyeler oluşturmak için kullanırlar. Dijital hikâye anlatıcılığı, insanların birbirlerine yardımcı olmasının en pratik yoludur (Şimşek, 2012: 51-57). Lambert'e göre hikâye anlatıcılığını önemli yapan, insanların kendilerini ifade edebilmelerini, deneyimlerini istedikleri gibi paylaşabilmelerini, kısaca insanlara sağladığı özgürlüktür. (Bal ve Onay, 2018: 867).

Alanyazında dijital hikaye türleri çeşitli konuları ele alan, farklı başlıklar altında sınıflandırılmış olsa da, Robin'e göre en genel ve açık şekliyle dijital hikâyeler üç türle ele alınabilir; bilgilendirici hikâyeler, kişisel hikâyeler, tarihsel olaylarla ilgili hikâyeler (Robin, 2008).

Kişisel Hikâyeler: Dijital hikâye olarak yaygın olarak kullanılan, yazarın kişisel deneyimlerini anlattığı, belki de en popüler dijital hikâye türüdür. Bireyin kendi yaşamıyla ilgili duygu, düşünce ve olayların yine bireyin bakış açısıyla anlatıldığı hikâyelerdir.

Tarihsel Olaylarla İlgili Hikâyeler: Tarihi olayları analiz eden hikâyeler, tarihi olayların araştırılması ve farklı biçimlerde anlatılması üzerine odaklanmaktadır (Karakoyun, 2014).

Bilgilendirici (Öğretici) Hikâyeler: Bu tür dijital hikâyeler özellikle birçok farklı içerik alanlarında eğitim materyallerini ifade etmek için kullanılır (Ulum, 2017). Kişilerin öğrendikleri kavram ve konuyla

İlgili bildiklerini dijital ortama ses, resim ve müzikle aktarmasıyla oluşan hikâyelerdir. Bu hikâyeler; matematik, sosyal bilgiler, tıp, dil eğitimi vb. alanlarda eğitsel amaçlarla hazırlanır. Değerler eğitiminde de öğretim materyali olarak kullanılabilir en etkili dijital hikâye türüdür.

Dijital Hikâyenin Öğeleri

Bir hikâyenin asıl amacı bir düşüncüyü, bir mesajı karşı tarafa mümkün olduğunca anlaşılabilir bir şekilde iletmektir. Dijital hikâyelerde de mesajın karşı tarafa net ve anlaşılır bir şekilde iletilmesi ve ortaya kaliteli bir ürün konabilmesi için bazı özellikleri içermesi gerekmektedir.

Yapılan birçok araştırmaya göre, dijital öykülerin etkili ve kendi içerisinde devimsel olabilmesi için hazırlama ve sunum aşamasında sahip olması gereken yedi öge bulunmaktadır. Robin (2008)' e göre dijital hikâyenin yedi ögesi aşağıda açıklanmıştır.

- Bakış açısı (Point of view): Dijital hikâye yazarının kendi yaşantı ve tecrübelerini kendi bakış açısından ele alarak hikâyede aktarılacak istenen mesajın verilmesi biçimidir. Bilimsel eserlerde olduğu gibi nesnellik sağlama amacı güdülmez. Bu sebepler dijital hikâyeler birinci ya da üçüncü tekil şahıs ağzı kullanılır.
- İlgi çekici soru (Dramatic question): Dikkat ve ilgiyi sağlamak, bu ilgi ve dikkatin sürekliliği için dijital hikâyeye ilgi çekici bir soruyla başlanmalıdır. Bu soru hikâye başında açıkça sorulabileceği gibi hikâyenin içine gömülerek dinleyici ve izleyicinin hikâyeye odaklanması sağlanabilir. Hikâyedeki ilgi çekici soru hikâyenin gelişme ya da sonuç bölümünde yanıtlanabilir ve böylece izleyicilerin dikkati hikâyenin merkezinde tutulur.
- Duygusal içerik (Emotional content): Dijital öykülerin amacı dinleyici ve izleyicisine doğrudan bilgi aktarmak yerine teknolojik imkânları kullanarak ve estetik kaygısı güderek izleyicisinin öyküden zevk almasını sağlamaktır (Ciğerci, 2015). En etkili dijital hikâyeler, dinleyici ve izleyicisini farklı duygularla diri tutan, gözyaşı, kahkaha ve memnuniyeti uyandıran duygusal içeriğe sahip olmalıdır. Dikkati çeken bir soru ile başlayıp duygusal içerikle birlikte dinleyici ve izleyiciye hikâyedeki mesajı aktarmak üzere resim, müzik ve kelimelerin kullanılması duygusal içeriğin boyutunu artıracaktır.
- Ekonomi (Economy): Genellikle yazarın en çok zorlandığı unsurdur. Dijital hikâyelerin uzunluğu, süresi ile ilgili olan bu ögeye bağlı olarak dijital hikâyelerin izleyici ve dinleyiciyi sıklamayacak biçimde 2- 5 dakika ile sınırlandırılması gerekmektedir. Hikâye metninde gereksiz detaylardan kaçınmak ve verilmek istenen mesaja odaklanmak hikâyenin olması gereken uzunlukta belirleyici unsur olacaktır. Etkili bir dijital hikâye oluşturma sürecinde verilmek istenen mesaj güçlü bir anlatımla, az efekt ve birkaç kelime ile aktarılmalıdır.
- Hız (Pacing): Dijital hikâyelerin anlatımındaki hız, dinleyicinin dikkatini çekmek için önemlidir ve bu nedenle dijital hikâye anlatımındaki tempo değişken olmalıdır. Ritim ve enerji hikâyedeki olayların aktarılmasında önemli unsurlardır. Ekonomi ve hız öğeleri arasında önemli bir bağlantı söz konusudur. Dijital hikâye yazarı, ekonomi ve hız öğelerini göz önüne alarak hikâyelerinde nelerin tutulması nelerin çıkartılması gerektiğine karar vermelidir.
- İyi seslendirme (The gift of your voice): Dijital hikâyelerin en önemli öğelerinden biridir, çünkü hikâye anlatıcısına; hikâyenin konusu, duygusal içeriği, verilmek istenen mesajı dikkate alarak

kendi sesiyle seslendirme olanağı sunar. Bu amaçla anlatıcı sesinde; yükseltme, alçaltma, incelik kalınlık gibi oynamalar yaparak dinleyicinin/izleyicinin dikkatini çekebileceği gibi hikâyenin vermek istediği iletiyi de aktarmaya yardımcı olur.

- Müziğin kullanımı (Soundtrack): Dijital hikâyede kullanılmak üzere görseller ve hikâye metnine uygun olarak seçilen, dijital hikâyenin vermek istediği mesajı ve duygusal içeriği iyi bir şekilde destekleyen müzik ve ses efektleriyle birleşen dijital hikâye daha eğlenceli ve ilgi çekici olabilir.

Dijital Hikâye Oluşturma Süreci

Tarih boyunca öyküleme bilgi, bilgelik ve değerleri paylaşmak amacıyla farklı ortam ve biçimlerde kullanılmış, günümüzde ise internetin yaygın kullanımı ve teknolojinin de etkisiyle dijital ortama aktarılmıştır (Sadık, 2008). Dijital hikâyelerin etkili ve hedeflenen amaca uygun olabilmesi için hikâye oluşturma sürecinin doğru bir şekilde planlanması gerekir. Bu süreç belirli aşamaların tamamlanmasını gerektirir. Dijital hikâye anlatıcılarının ve ürettikleri içeriklerin yeni bir ifade aracı olduğunu belirten Küngerü (2016: 33-45), artık bireylerin hayatlarının dijital hikâyelerle şekillendiğini, bireylerin dijital hikâyeleri yoğun bir şekilde takip ederek gündemini oluşturduğunu ve anlatıların insanların gerçekliğinin dönüşümüne neden olduğunu ifade ettiği görülmektedir.

Dijital hikâye oluşturma süreci, geleneksel hikâye anlatma süreciyle benzer şekilde ilerler. Konunun seçilmesi, taslağın oluşturulması ve fikirlerin ortaya çıkması ile devam eder. Fikri süreçte hikâyenin teması belirlenir ve sonrasında hikâyenin görsel öğeleri oluşturulmak için bir hikâye panosu (storyboard) oluşturulur ve üretim aşamasına geçilir. Bilgisayar ve mobil uygulamalar yardımıyla da kısa film oluşturulur.

Dijital Hikâyelerin Eğitimde Kullanımı

Hikâyeler anlatmak eski zamanlardan beri kullanılan bir öğretim yöntemidir. Hikâye anlatmanın gücü evrenseldir ve her toplumda öğretmenin önemli yöntemlerindedir. Gelişen ve değişen dünyada her alanda olduğu gibi eğitimde de materyaller değişmekte ve gelişmektedir. Hayatın her alanını etkileyen teknoloji bu bağlamda hikâyelerin de dijital bir dönüşüme uğramasını sağlamış, çağın gereklerine uyarak dijital bir boyut kazandırmıştır. Bu haliyle dijital hikâye anlatımı, eğitim bağlamında güçlü bir öğrenme aracı olarak hızla popüler olmuştur. Dijital hikâyeleri eğitimde popüler yapan ve sık kullanımını sağlayan eğitimin her seviyesinde kullanımının mümkün olması ve farklı türde içeriklerle türlü eğitimlere imkân sağlamasıdır.

Yöntem

Dijital hikâye anlatımının ortaokul öğrencilerinin okuma tutumuna etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, karma yöntem araştırma desenlerinden olan açıklayıcı ardışık desen kullanılarak hazırlanmıştır. Karma araştırma; tek bir çalışma ya da çalışmalar dizisindeki aynı temel olgulara ilişkin nitel ve nicel veriler toplamayı, onları analiz etmeyi ve yorumlamayı içermektedir (Leech ve Onwuegbuzie, 2007). Karma yöntemde hangi verinin baskın olarak değerlendirileceği, hangi sırayla gerçekleştirilecekleri tamamen araştırmacıya bağlıdır. Sırayla veya aynı anda nitel ve nicel veriler toplanması araştırmacının amacına göre şekil alır. Araştırmanın nicel aşaması, deneysel desenlerden ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel aşamada ise nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomonoloji) deseni kullanılmıştır. Bu desen, araştırmanın incelediği olguyu deneyimleyen ve bu olguyu yansıtabilecek kişi ya da gruplara odaklanır (Patton,

1980/2014; Yıldırım & Şimşek, 2016). Olgubilim araştırmalarının temel veri toplama aracı, görüşmedir. Yapılan araştırmada da “yarı yapılandırılmış görüşme formu” kullanılarak dijital hikâyeye anlatımı uygulamasıyla tanışan deney grubu öğrencilerinin görüşleri alınmıştır.

Araştırmanın amacı

Bu çalışma, dijital hikâyeye anlatımının, 5. sınıf öğrencilerinin okuma tutumu üzerine etkisini ve dijital hikâyeye anlatımına yönelik öğrenci görüşlerini incelemektir.

Araştırmanın problemi, dijital hikâyeye anlatımının ortaokul 5. Sınıf öğrencilerinin okuma tutumuna etkisi var mıdır?” şeklinde belirlenmiştir. Bu problem doğrultusunda, araştırmanın amacına yönelik olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Dijital hikâyeye anlatımının yapıldığı deney grubu ile mevcut programda yer alan yöntemlerle öğretimin yapıldığı kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Dijital hikâyeye anlatımının yapıldığı deney grubu ile mevcut programda yer alan yöntemlerle öğretimin yapıldığı kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Dijital hikâyeye anlatımının yapıldığı deney grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Mevcut programda yer alan yöntemlerle öğretimin yapıldığı kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmanın Önemi ve Gerekeesi

Basılı kitaplar, dijital hikâyelerden ses, görüntü, çoklu medya ortamı, hareket ve aktiflik gibi pek çok unsur bakımından eksiktir. Okuma becerisi etkisi konusunda birçok materyal ele alınmış, birçok konuda çalışma yapılmış dijital materyallerden olan dijital hikâyelerin 5. Sınıf öğrencilerinin okuma başarısı ve okuma/dinleme tutumu üzerindeki etkisini araştıran bir çalışma olmadığından, dijital hikâyelerin bu konudaki etkisi tam olarak bilinmemektedir. Araştırmaya başlamadan önce yapılan literatür taramasıyla, okuma ve dinleme becerisi, teknolojinin eğitimde kullanılması ve bunun etkisi ile üzerine birçok çalışma incelenmiş ve bunun sonucunda okuma ve dinlemenin, sadece yazılı araçlarla değil, teknolojik olanakların sağladığı; elektronik kitaplar, sesli araçlar, dijital hikâyeler ve çevrimiçi kütüphaneler üzerinden yapıma olanağının olduğu; okumaya ve dinlemeye yönelik tutumun bu tür bilişim teknolojilerinden etkilendiği anlaşılmıştır. Dijital hikâyelerin okuma ve dinleme becerileri üzerine etkisini belirleyerek eğitim-öğretim ortamında teknolojik gelişmelerin doğru ve etkili kullanılmasını sağlamak, fırsat eşitliğini artırmak, teknolojik gelişmelerle ilgilenen, teknolojik yenilikleri takip edebilen bireyler yetiştirmek hedeflenmelidir. Dünyada dil öğretimi alanında çağdaş modellerin kullanıldığı, bu sayede daha kısa sürede ve kalıcı olarak okuma tutumunun geliştirildiği görülmektedir. 5. sınıf öğrencilerinin okuma becerisini kazanmalarında da yeni yöntemlerin kullanımının yaygınlaşması ile bu alanda hedeflenen başarının elde edileceği düşünülmektedir.

Gerek alanyazın taramaları gerekse sınıf içi uygulamalar açısından incelemeler yapılarak ele alınan bu araştırmanın eğitim öğretim ortamı ve öğrencilerin, okuma tutumunun olumlu bir şekilde etkilenmesine

katkı sağlaması beklenmektedir.

Evren ve örneklem

Araştırmanın nicel verilerinin toplanması aşamasında olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme kullanılarak araştırılan konuya uygun olarak belirlenen bazı özellikleri taşıyan gruplar çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Buna bağlı olarak bu çalışmada Kars Merkezde bulunan bir ortaokulda öğrenim görmekte olan 5. Sınıf öğrencilerinden iki şube kontrol ve deney grubu olarak belirlenmiştir. Araştırmanın nitel aşamasında elde edilmek istenen verilerin sağlanması için, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yapılarak katılımcılar belirlenmiştir. Bu bağlamda Kars Merkezde bulunan bir ortaokulda öğrenim görmekte olan 5. Sınıf öğrencilerinden Dijital Hikâye anlatımı uygulanan deney grubu öğrencilerden gönüllü olan yirmi kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak görüşmeler yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Yapılan bu çalışmada, “Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği” (Karahana, 2018) dijital hikâyelerin öğrencilerin okuma yönelik tutumlarına etkisini ölçmek amacıyla uygulama öncesinde ve sonrasında kullanılmıştır. Nitel aşamada ise katılımcılarla görüşme yapmak üzere araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Süreç/Uygulama

Çalışmanın deneysel uygulamanın hazırlık aşamasında, önceden belirlenmiş olan araştırma problemine ve hipotezlere uygun olarak nicel aşama için okuma tutumu ölçeği, nitel aşama için yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Ardından araştırmanın veri toplama aşamasına çalışılmak üzere kontrol ve deney grupları belirlenmiştir. Kontrol grubuna, uygulama süresince, mevcut Türkçe Öğretim programında yer aldığı şekli ile öğretim yapılırken, deney grubuna dijital hikâye anlatımı uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Deney grubuna uygulanacak olan dijital hikâye ders materyalleri, 1 hafta deneme uygulaması ve 6 hafta asıl uygulama olacak şekilde araştırmacı tarafından hazırlanmış ve sınıfta kullanılmak üzere taşınabilir hale getirilmiştir. Kullanılan 7 dijital hikâyeden 3 tanesi araştırmacı tarafında “Powtoon” uygulama platformunda hazırlanmış, 3 tanesi “Youtube” video paylaşım platformundan alınmış, 1 tanesi hazırlayıcısından alınmıştır. Dijital hikâye hazırlanması sürecinde kullanılan Powtoon uygulama platformu kısmen ücretli olduğundan gerekli satın almalar araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş ve kullanılmıştır. Uygulamalar öğrenciler tarafından kullanılmayacağından onlar açısından herhangi mali yükü olmamıştır. Uygulamanın kullanımının çok kolay olması, cep telefonu ve tablet gibi elektronik cihazlara uyumlu olması, bu platformun tercih edilme nedenlerindedir.

Verilerin Toplanması

Uygulamanın 8 haftalık süreci ilk hafta deney ve kontrol gruplarına okuma becerisinin ne olduğu detaylı olarak anlatılması ile başlamıştır. Becerinin ne olduğu fark eden guruplara tutum kavramı açıklanmıştır. Her iki guruba da “Okuma Tutumu Ölçeği” uygulanmıştır. Derslerin uygulanması sürecinde her grup için aynı metinler kullanılmış, deney grubu öğrencilerine dijital hikâye anlatımı ile öğretim yapılırken, kontrol grubu öğrencilerinin dersleri mevcut programdaki yöntemler işlenmiştir.

Verilerin Analizi

Nicel Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizinde öncelikle parametrik testlerin uygulanması ile verilerin normal dağılım gösterip göstermediği uygun görülmektedir. Ancak parametrik testlerin yapılabilmesi için verilerin dağılımının bazı şartları sağlaması gerekmektedir. Verilerin normal dağılım özellikleri gösteriyor olması bu koşulların en önemlisidir (Can, 2014).

Ön Test deney ve kontrol grubu öntest ve sontest sonuçlarının çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde; öntest çarpıklık değerinin -1.13, basıklık değerinin 1.09 olduğu belirlenmiştir. Sontest çarpıklık değerinin -1.26, basıklık değerinin ise 1.26 olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular öntest ve sontest tutum ölçeği veri setlerinin normal dağılım gösterdiğini ifade etmekte, veri analizinde parametrik testlerin kullanımını mümkün kılmaktadır.

Tablo 1. Deney ve kontrol grubunun öntest puanlarının karşılaştırılması t-testi analizi sonuçları

Gruplar	N	X	SS	SD	T	P	Levene Statistik	
							F	p
Deney	35	102.11	25.05	68	1.06	.29	.05	.81
Kontrol	35	95.97	23.23					

Levene testi ile grupların varyansları incelenmiş, varyansların homojen olduğu belirlenmiştir. Yapılan t testi analizi sonucunda Deney ve kontrol grupları öntest tutum ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark yoktur.

Nitel Verilerin Analizi

Bu çalışmada nitel veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen nitel verilerin analizi, içerik analizi ile yapılmıştır. İçerik analizinde elde edilen verilerin açıklanabilecek kavramlara ulaştırması amaçlanmaktadır. Bu amaçla elde edilen verilerin öncelikle kavramsallaştırılması, daha sonra verilerin bu kavramlara göre düzenlenerek, verileri açıklayan temaların saptanması gerekmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Bulgular

Araştırmanın Birinci Alt Problemine Ait Bulgular

Dijital hikâye anlatımının yapıldığı deney grubu ile geleneksel mevcut programda yer alan yöntemlerle öğretimin yapıldığı kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Bağımsız Gruplar T-Testi yapılmıştır.

Tablo 2. Deney Grubu Ve Kontrol Gurubu Öğrencilerinin Okuma Tutumu Ön Test Sonuçlarına Ait Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Deney Grubu	35	112,85	24,70	68	,924	,359
Kontrol Grubu	35	107,62	22,61			

p>0.05

Tablo incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=112,85$; $ss=24,70$) ile kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=107,62$; $ss=22,61$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmamıştır ($t_{(35)}=2,15$; $p<.05$). İstatistik verileri sonucunda elde edilen değerlere bakıldığında deney ve kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesinde okuma tutumu düzeylerinin denk olduğu söylenebilir.

Araştırmanın İkinci Alt Problemine Ait Bulgular

Dijital hikâye anlatımının yapıldığı deney grubu ile geleneksel mevcut programda yer alan yöntemlerle öğretimin yapıldığı kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Bağımsız Gruplar T-Testi yapılmıştır.

Tablo 3. Deney Grubu ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Okuma Tutumu Son Test Sonuçlarına Ait Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Deney Grubu	35	120,88	8,13	68	5,552	,00
Kontrol Grubu	35	98,28	22,66			

$p>0.05$

Tablo incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=120,88$; $ss=8,13$) ile kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=98,28$; $ss=22,66$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu saptanmıştır ($t_{(35)}=5,55$; $p<.05$). Elde edilen etki büyüklüğü değeri ($d>1$) farkın çok büyük düzeyde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulguya dayanarak dijital hikâye anlatımı kullanılarak yapılan öğretim sonucunda deney grubu öğrencilerinin okuma tutumuna yüksek düzeyde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine Ait Bulgular

Dijital hikâye anlatımının yapıldığı deney grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Bağımlı Gruplar T-Testi yapılmıştır.

Tablo 4. Deney Grubu Öğrencilerinin Okuma Tutumu Ön Test ve Son Test Sonuçlarına Ait Bağımlı Gruplar T-Testi Sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Ön Test	35	102,08	25,06	34	-4,124	,00
Son Test	35	120,88	8,13			

$p>0.05$

Tablo incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=102,08$; $ss=25,06$) ile okuma tutumu son test puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=120,88$; $ss=8,13$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu saptanmıştır ($t_{(35)}=-4,12$; $p<.05$). Elde edilen etki büyüklüğü değeri ($d>1$) farkın çok yüksek düzeyde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulguya dayanarak dijital hikâye anlatımı kullanılarak yapılan öğretim sonucunda deney grubu öğrencilerinin okuma tutumu çok yüksek düzeyde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Araştırmanın Dördüncü Alt Problemine Ait Bulgular

Mevcut programda yer alan yöntemlerle öğretimin yapıldığı kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Bağımlı Gruplar t-Testi yapılmıştır.

Tablo 5. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Okuma Tutumu Ön Test ve Son Test Sonuçlarına Ait Bağımlı Gruplar t-Testi Sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Ön Test	35	95,97	23,23	34	-,482	,633
Son Test	35	98,28	22,66			

$p > 0.05$

Tablo incelendiğinde kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=95,97$; $ss=23,23$) ile okuma tutumu son test puanlarının aritmetik ortalaması ($\bar{X}=98,28$; $ss=22,66$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmamıştır ($t_{(35)}=-482$; $p < .05$). Elde edilen etki büyüklüğü değeri ($d=0,16$) farkın çok düşük düzeyde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulguya dayanarak mevcut programda yer alan yöntemlerle yapılan öğretim sonucunda kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu üzerinde çok düşük düzeyde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Araştırmanın Nitel Verilerine Ait Bulgular

Araştırmanın Beşinci Alt Problemine Ait Bulgular

Araştırmanın altıncı sorusuna yönelik olarak, dijital hikâye anlatımı uygulaması ile eğitimin yapıldığı 35 deney grubu öğrencisinden gönüllü olan 20 öğrenci ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler öğrencilerin de uygun gördüğü zamanlarda yapılmış, düşüncelerini rahatça ifade edebilmeleri için gereken açıklamalar yapılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda öğrenci görüşleri 4 tabloda toplanmıştır:

- Öğrencilerin dijital hikâye anlatımı uygulamasına İlişkin Görüşleri
- Öğrencilerin dijital hikâye anlatımını kullanıp kullanmayacağına dair Görüşleri
- Öğrencilerin dijital hikâye anlatımına yönelik eleştirileri
- Öğrencilerin dijital hikâye anlatımına yönelik öneriler

Görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, yukarıda belirtilen temalara ilişkin kategori ve kodlar gösterilerek oluşturulan görseller ve tablolarla ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılması ile ilgili görüşlerinin neler olduğu sorulmuştur. Elde edilen verilen tablo 4.15 te sunulmuştur.

Tablo 6. Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılması ile ilgili görüşler ve frekans dağılımı

Tema	Kodlar	f
Olumlu	Eğlenceli ve güzel	11
	Dikkat çekici	8

	Kolay anlaşılır	7
	Faydalı	7
	Beğenilme	2
	Dersi kaynatılmaması	1
	Serbest etkinlik gibi	1
	Okumayı sevdirmeye	1
	Okunanların somutlaşmasını sağlama	1
	Her ders kullanılsın	1
Toplam		40
Olumsuz	Dinleme/İzleme problemleri	3
	Hep kullanılmaması	3
	Video izlemenin zararı	1
	Kısa videolar	1
	Okumadan soğutması	1
	Beğenmeme	1
Toplam		10

Tablo 6'da gösterildiği üzere, dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılmasına ilişkin görüşleri sorulduğunda, öğrencilerin çoğu (n=40), DHA uygulamasının kullanıldığı dersi daha olumlu bulduğunu belirtmiştir. Bazı öğrenciler ise yöntemle ilgili bazı olumsuz düşüncelerini dile getirmiştir. Bu bulguya yönelik öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

Ö1: Videoları çok beğendim. Derslerimizin çok eğlenceli geçmesini sağlar ve konuları kolayca anlarız. Videolar çok güzel.

Ö2: Eğlenceli oluyor, televizyon izler gibi ders işliyoruz. Yanımdaki arkadaşlarım konuştuğu için biraz anlamadım ama okuyunca tam anladım.

Öğrencilerden bazıları(n=3), ortamdan kaynaklı bazı durumlardan dolayı videoları anlamakta zorlandıklarını belirtmiştir. Bu bulguya yönelik öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

Ö10: Dijital hikâye metinleri okuduklarımızı görmemizi sağladığı için, daha iyi anladık ve soruları daha kolay cevapladık. İzlerken sadece sesi az duyduğum için zorladım. Ama sesi çok açınca da diğer sınıflar rahatsız oluyordu. Bu yüzden zor oldu. Ama yine de çok faydalı.

Bazı öğrenciler ise (n=3), videoların her derste kullanılmayacağını düşünmektedir. Bu bulguya yönelik öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

Ö14: Video izlemek zararlıdır ama okumak faydalıdır. İzlerken üzüldüm ben. Annemler bana çizgi film izlemeyi yasakladığı için sürekli böyle ders işlersek kızabilirler. Anlamamı sağladı ama hep böyle olmaz.

Ö19: Çok faydalı, kolay anlıyoruz ama her ders böyle olmaz. Çünkü her konu böyle anlatılmaz.

Tablo 7. Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili görüşler ve frekans dağılımı.

Tema	Kodlar	f
Siz Öğretmen Olsaydınız	Kullanırdım	16
	Kullanmazdım	4
Toplam		20

Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili görüşler incelendiğinde öğrencilerden çoğunun (n=16), eğer öğretmen kendileri olsaydı DHA yöntemini derslerinde kullanacaklarını söylemişlerdir. Bu bulguya yönelik öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

Ö1: *Evet kullanırdım.*

Ö4: *Evet kullanmak güzel olur.*

Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili görüşler incelendiğinde öğrencilerden birkaçının (n=4), eğer öğretmen kendileri olsaydı DHA yöntemini derslerinde kullanmayacaklarını söylemişlerdir. Bu bulguya yönelik öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

Ö14: *Her ders kullanmazdım.*

Ö16: *Hayır. Tembellik olur.*

Tablo 8. Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili eleştiriler ve frekans dağılımı.

Tema	Kodlar	f
Eleştiriler	Faydalı	10
	Teknik aksaklıklar	4
	Uygun değil	2
	Ailenin istememesi	1
	Video uzunluğu	1
	Eleştiri yok	1
	Zaman yetersizliği	1
	Videolara erişim	1
	Toplam	

Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili eleştirilere yönelik olarak öğrencilerin yarısının (n=20) belirttiği husus, faydalı bir etkinlik olmasıdır. Bu bulguya yönelik öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

Ö3: *Bence çok güzel eleştirecek bir şey yok. Anlamamızı sağlayan faydalı bir etkinlik.*

Ö4: *Sıkılmadan ders işlememizi sağladığı için çok faydalı oluyor. Bence çok güzel.*

Ö8: *Bence çok faydalı bir etkinlik.*

Öğrencilerden bazıları (n=4), Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılmasının bazı teknik aksaklıklardan dolayı zor olacağını belirtti. Bu bulguya yönelik öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

Ö1: *Videolar güzel ama elektrik olmazsa ders işleyemeyiz. Tahta Çalışmaz.*

Ö6: *Tahtayı göremeyen, sesi iyi duyamayan arkadaşlarım izlemek istemez. Aralarında konuşup dinlemeyenler anlamayabilir. Kâğıttan okumak da yetebilir.*

Ayrıca verilen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla, öğrencilerin Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili olarak duydukları bazı kaygılar da bulunmaktadır. Her bir ifadenin bir öğrenciye ait olduğu bulgulara göre ifadeler şu şekildedir.

Ö2: *Evde ailemiz izin vermeyebilir. Kitap okuyun derler.*

Ö19: *Her ders kullanılmaz. Her konuda olmaz. Matematik dersi hangi video ile anlatılır ki. Bence her konuya uygun değil. Ev ödevlerinde nasıl yapacağız. Bizim evde bilgisayar yok.*

Öğrencilere Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili önerilerinin neler olduğu sorulmuştur. Öğrencilerin Dijital hikâye anlatımı uygulamasına ilişkin görüşlerine ait kategori, kod ve bunların frekansları Tablo 9'da sunulmuştur

Tablo 9. Dijital hikâye anlatımının ders ve etkinliklerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili öneriler ve frekans dağılımı.

Tema	Kodlar	f
Öneriler	Videoların uygunluğu ve süresi	8
	Önerim yok	4
	Her derste kullanılmamalı	3
	Daha az izlenmeli	3
	Her derste kullanılmalı	2
	Okumanın önüne geçmemesi	1
	Daha çok izlenmeli	1
	Videoların paylaşılması	1
Toplam		23

Dijital hikâye anlatımına yönelik önerileri sorulduğunda öğrencilerin bir kısmı (n=8), videoların daha uzun, komik ve faydalı olabileceğini, bir kısmı ise daha kısa videolar olabileceğini belirtmiştir. Bu bulguya ilişkin öğrenci ifadeleri şöyledir:

Ö7: *Komik, eğlenceli ve faydalı videolar olursa daha iyi olur. Her konuda değil anlaşılması zor konularda videolar olmalıdır.*

Ö9: *Uzun ve Zor metinlerde kullanılsın.*

Ö11: *Çok zaman almaması için kısa videolar izleyebiliriz. Ev ödevi olarak da verilebilir.*

Dijital hikâye anlatımına yönelik önerileri sorulduğunda öğrencilerin bir kısmı (n=3), videoların daha az izlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bulguya ilişkin öğrenci ifadeleri şöyledir:

Ö2: *Okumanın önüne geçmemeli bence. Öğrenciler izlemeye alıştırsa bir daha okumaz.*

Ö11: *Çok zaman almaması için kısa videolar izleyebiliriz. Ev ödevi olarak da verilebilir.*

Ayrıca Dijital hikâye anlatımına yönelik önerileri olmadığını belirten (n=3), öğrenciler de vardır. Bu bulguya ilişkin öğrenci ifadeleri şöyledir:

Ö3: *Önerim yok, bence zaten güzel.*

Ö8: *Bir önerim yok. Zaten güzeldi.*

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada deneysel uygulama öncesi okuma tutumu ölçeği uygulamalarından elde edilen verilerin analiz edilmesi amacıyla yapılan Bağımsız Gruplar t-Testi sonuçlarına göre, deney ve kontrol grubu ön test puanları aritmetik ortalaması arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Bu sonuç dijital hikâye uygulaması yapılmadan önce deney ve kontrol grubundan bu şekilde bir sonuç çıkması, uygulamanın doğru ilerlemesi için normal bir sonuçtur.

Deneysel uygulama sonrası yapılan son test puanlarının karşılaştırılması için Bağımsız Gruplar t-Testi yapılmış ve yapılan analiz sonucunda deney grubu öğrencilerinin okuma tutumu son test puanları ile kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu sonucu çıkmıştır. Bu sonuç uygulanan dijital hikâye anlatımının deney grubu lehine olumlu sonuçlar geliştirdiğini göstermektedir.

Deney grubu öğrencilerinin deneysel uygulama öncesi yapılan ön test ve deneysel uygulama sonrası yapılan son test puanlarının karşılaştırılması amacıyla, elde edilen puanların Bağımlı Gruplar t-Testi analiz sonucunda deney grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test ve son test puanlarının aritmetik ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu ve okuma tutumunun geliştirdiğini göstermektedir.

Kontrol grubu öğrencilerinin okuma tutumu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Bağımlı Gruplar t-Testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda okuma tutumu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar gösteriyor ki, mevcut programda yer alan yöntemlerle yapılan öğretim okuma tutumunun gelişmesinde herhangi bir etki yaratmamıştır.

Öğrencilerle yapılan görüşmelerde doldurulan görüşme formlarındaki kayıtlar doğrultusunda tema, kategori ve kodlar oluşturulmuş; veriler ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Buna göre,

- Öğrencilerin dijital hikâye anlatımı uygulamasına ilişkin görüşleri
- Öğrencilerin dijital hikâye anlatımını kullanıp kullanmayacağına dair görüşleri
- Öğrencilerin dijital hikâye anlatımına yönelik eleştirileri

- Öğrencilerin dijital hikâye anlatımına yönelik öneriler, olmak üzere dört tabloda incelenmiştir.

Birinci olarak, ” Öğrencilerin dijital hikâye anlatımı uygulamasına İlişkin görüşleri” sorulmuş olup, öğrencilerin verdiği cevaplar olumlu ve olumsuz olarak iki kategoride yorumlanmıştır. Frekans değerleri yüzde olarak ifade edildiğinde (toplam 40 olumlu cevap) %80 oranında olumlu cevaplar alınmıştır. Öğrencilerden yaklaşık %20’si dijital hikâye anlatımını eğlenceli bulduğunu belirtmiştir.

Dijital hikâye anlatımının okuma becerisinin geliştirilmesini sağlamak için derslerde kullanılmasına yönelik olarak olumsuz görüşler ise toplam öğrenci görüşlerinin %20’sini oluşturmaktadır. Öğrenci görüşlerinin bütün olarak değerlendirilmesi ile görülüyor ki dersler dijital hikâye anlatımının kullanılması öğrencilerin beğendiği ve faydalı bulunduğu bir uygulamadır.

İkinci olarak, öğrencilerin dijital hikâye anlatımını kullanıp kullanmayacağına dair görüşlerinin incelenmesi ile ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında; görüş bildiren yirmi öğrenciden on altısının “kullanırdım” dört tanesinin “kullanmazdım” cevabını verdiği görülmüştür. Cevapların oranlanması ile kullanacağını söyleyerek olumlu yanıt veren öğrencilerin oranı %80 olurken, kullanmazdım diyen öğrencilerin oranı % 20 olmuştur. Bu oran öğrencilerin dijital hikâye anlatımını yüksek oranda uygun bulduğunun kanıtıdır.

Öğrencilerin dijital hikâye anlatımına yönelik eleştirilerine yönelik olarak verdiği cevaplara bakıldığında toplam yirmi bir cevap verildiği ve %48 oranında faydalı olduğunun düşünüldüğü görülmektedir. Teknik aksaklıkları problem olarak gören öğrencilerin oranı %20 olurken %10’a yakın bir oranda uygun olmadığını söyleyen cevaplar olmuştur. Ailenin istememesi, videoların süresi, zamanın yetersizliği ve videolara erişim konusunda yaşanacak problemlerden kaynaklanan düşüncelerdir. Ayrıca bir cevapta eleştiri olmadığı söylenmiştir. Olumsuz eleştirilere ayrıntılı olarak bakıldığında, bu yönde yapılan eleştirilerin genellikle dijital hikâye anlatımından değil teknik aksaklıklar, uygulamanın yeni olmasından dolayı önyargıların etkisinde verildiği düşünülmektedir. Öğrencilerin olumsuz yaklaşıklarını belirten bu ifadelerinin genel olarak dijital hikâye ile ilgili değil, ekrana olan ön yargının, aile tepkisinin ve öğrenci yaşantılarının sebep olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin video izleme ritüelleri genellikle boş zamanlarını verimsiz bir şekilde geçirmelerine sebep olduğundan, izlemek fikri onlara verimli olması gereken zamanları boşa harcamış olma endişesi yaratmaktadır. Bunun ilgili olarak dijital hikâye anlatımının derslerde kullanılmasına yönelik olarak olumlu yaklaşım gösteren öğrencilerin derse ilgisi yüksek olan, dijital hikâye anlatımı uygulama sürecinde aktif öğrenciler olduğu da dikkati çekmiştir. Yani olumsuz fikirlere sahip öğrencilerin, derse aktif olarak katıldıkça dijital hikâye anlatımına karşı ön yargılarının kırılacağı ve yöntemi daha çok sevecekleri düşünülmektedir. Öte yandan öğrencilerin eleştirileri genel olarak değerlendirildiğinde sadece faydalı olduğunu söyleyenlerin oranının diğer tüm cevapların oranından fazla olması öğrencilerin dijital hikâye anlatımının derslerinde kullanılmasına yönelik olumlu görüşlerini pekiştirmektedir.

Öğrencilerin dijital hikâye anlatımına yönelik önerileri incelendiğinde frekans oranı en yüksek olan öneri % 35’lik oranla “videoların uygunluğu ve süresi” ile ilgilidir. Bu uygunluk konularının seviyesine göre daha zor metinlerde dijital hikâyelerin destekleyici olması yönünde belirtilmiştir. Süresinin daha uzun olmasının gerektiğini belirten cevaplar olduğu gibi, sürenin daha kısa olması gerektiğini belirten cevaplar da vardır. Frekans yüksekliği ile ikinci sırada yer alan önerinin “önerim yok” şeklinde olması öğrencilerin kendilerine sunulan videoların ve dijital hikâye uygulaması ile ders yapılmasının onlar açısından, dijital hikâye anlatımının bir anlam ifade etmediği şeklinde yorumlanabileceği gibi, görüşme sorularına verilen diğer cevaplardan yola çıkılarak, daha çok yeterli bulduklarını göstermektedir.

Öğrenci önerileri genel olarak incelendiğinde dijital hikâye anlatımının kabul gördüğü ve önerilerin genellikle daha çok ve daha uzun süre kullanılması yönünde olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, dijital hikâye anlatımı kullanılarak yapılan okuma etkinliklerinin öğrencilerin okuduğunu anlama becerisi ile okuma ve dinleme tutumunu geliştirdiği yönündedir. Alanyazında bu sonucu destekler nitelikte bazı çalışmalara rastlanmıştır. Al-Mansour (2011), ilkokul öğrencileri ile yaptığı araştırmasında dijital hikâye uygulaması kullanılarak yapılan okuma etkinliklerinin öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu araştırmada dijital hikâye anlatımının yanında öğretmenlerin metinleri seslendirerek model okuma yapmaları, başka bir değişken olarak uygulamaya konulmuştur. Bu araştırmada ise örnek okuma yapılmamıştır.

Kandemir ve Bay (2023), tarafından yapılan araştırmada deney ve kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi okuduğunu anlama seviyesi, dört okuma metni ile bu metinlerin anlaşılma düzeyini ölçen, yirmi dört soruluk Okuduğunu Anlama Testi uygulamışlardır. Ders uygulamaları sonunda Okuduğunu Anlama Testi ile öğrencilerin okuduğunu anlama becerileri yeniden ölçülerek deney ve kontrol gruplarının aldıkları puanların analiz edilmiş ve bu sonuçlarına göre okuduğunu anlama becerisi ön test puanları arasında anlamlı fark bulunmazken, son test puanlarında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Çıkan sonuç bu çalışmanın sonuçlarıyla uygunluk göstermektedir.

Duran ve Topbaşoğlu (2015) yaptıkları araştırmada öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerinin dijital etkileşimli kitaptan ve basılı kaynaklardan okuma arasında okuduğunu anlama açısından anlamlı farklılık olmadığı ancak öğrencilerin dijital etkileşimli kitaptan okuduğunu anlama puan ortalamasının, basılı materyalden okuduğunu anlama puan ortalamasından 1,2 puandan daha yüksek çıktığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca bu çalışmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin basılı kitaplardan çok, tablet ve bilgisayarlar karşılıklı olumlu bir tutum sergilediğini ortaya koymuşlardır.

Hamdy (2017), ilkokul ikinci sınıf öğrencileri ile yaptığı araştırmada dijital hikâyelerin deney grubu öğrencilerinin okuduğunu ve dinlediğini anlama becerilerini daha fazla geliştirdiğini ortaya koymuştur. Yapılan çalışmada önceden hazırlanan dijital hikâyeleri okuma ile ilgili etkinliklerde uygulamıştır. Ayrıca öğrencilerin dijital hikâye uygulamasının kullanıldığı sınıf ortamını daha eğlenceli buldukları da araştırmanın bulguları arasındadır. Elde edilen sonuçlar, bu araştırma sonuçlarıyla edinilen izlenimleri destekler niteliktedir. Öğrencilerin araştırma sürecinde dijital hikâyeleri istekli bir şekilde ve zevkle izledikleri gözlemlenmiştir. Bu açıdan dijital hikâyelerin öğrenciler üzerinde benzer etkiler bıraktığı söylenebilir.

Benzer şekilde Şentürk ve Leylek (2018)'in, yaptığı araştırmada dijital hikâyelerin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerini geliştirdiği saptanmıştır. Şentürk Leylek (2018), hazırlanmış dijital hikâyeler ile öğrencilerin hazırladığı dijital hikâyelerin okuma becerileri üzerindeki etkisini de incelemiştir. Araştırmacı bulgularına göre, öğrencilerin kendilerinin hazırladığı dijital hikâyelerin, okuma becerisi puanlarını daha çok artırdığı sonucu elde edilmiştir. Bu araştırmada ise dijital hikâyeler, araştırmacı tarafından hazırlanarak derslerin işlenişinde kullanılmış ve dijital hikâyelerin okuma tutumunu olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Dijital hikâyeleri Yamaç (2015), yazma becerilerini geliştirmede; Çiftçi (2019), okuma becerisi üzerine etkisini incelemek için; Ciğerci (2015) ise dinleme becerisine etkisini incelemek amacıyla kullanmışlardır ve yaptıkları çalışmaları dijital hikâyelerin temel dil becerilerinin geliştirilmesinde

olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunun yanında birçok araştırmada olduğu gibi Ciğerci (2015), Türkçe dersine olan tutumun da olumlu yönde arttığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar da bu araştırmanın tutuma yönelik sorularıyla ilgili bulgular ile örtüşmektedir. Bu araştırmanın sonucunda; araştırmacı, deney grubu öğrencilerinin görüşlerinde dijital hikâye kullanımının öğrencilerin tutumunu artırdığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre dijital hikâyelerin öğrencilerin okuma tutumuna olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Bu sonuçlardan yola çıkılarak bundan sonra bu alanda yapılacak uygulama ve araştırmalara yönelik öneriler şu şekildedir:

- Uygulamanın okuma tutumuna olumlu katkılarından faydalanılarak öğrencilerin motivasyonuna etkisi kullanılabilir.
- Dijital hikâye anlatımının öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini geliştirdiği görülmüştür. Bu bağlamda dijital hikâyeler, okuduğunu anlama çalışmalarında kullanılabilir.
- Okuma becerisinde oluşan tutuma dayanarak farklı kademelerde ve disiplinlerde dijital hikâye kullanımının akademik başarıya ve tutuma etkisi incelenebilir.
- Okuma ve dinleme becerisinde oluşan tutuma dayanarak farklı kademelerde ve disiplinlerde dijital hikâye kullanımının akademik başarıya ve tutuma etkisi incelenebilir.

Kaynaklar

- Akyol, H. (2003). Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi, Ankara: Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık
- Alkan, C. (1991). Bilgisayar Destekli Öğrenme Modülleri. Ankara: Anı Yayınları.
- Ateş, B. (2023). Çocuk edebiyatı eserlerinin 6 sınıf öğrencilerinin okuma motivasyonu okuma tutumu ve okur öz algısına etkisi (M.S. thesis). Van Yüzüncü Yıl University.
- Bal, Döndü ve Onay, Atılım: Yeni Medya ve Dijital Hikâye Anlatıcılığının Geleceği, 16th International Symposium Communication in the Millennium, Vol: 16, 2018, 863-875.
- Batluralkız, Ç. ve Karakuş Tayşi, E. (2021). Basılı ve dijital ortamlarda ortaokul öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerinin karşılaştırılması. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 9(4), 1039-1050.
- Can, A. (2014). Bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. Pegem Akademi.
- Ciğerci, F. M. (2015). İlkokul dördüncü sınıf Türkçe dersinde dinleme becerilerinin geliştirilmesinde dijital hikâyelerin kullanılması. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Çiftçi, M. (2019). Dijital hikâyelerin ilkokul ikinci sınıf öğrencilerinin okuma becerileri üzerindeki etkisi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Atalay, T.D. (2018) "Okuma Becerisinin Temel Kavramları", Kitap: Okuma Eğitimi, Ankara/Türkiye: Anı Yayıncılık
- Demirel, Ö. (2003). Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin Türkçe Öğretimi, PegemA Yayıncılık.5. baskı. Ankara.
- Demirer, V. (2013). İlköğretimde e - kitaplama kullanımı ve etkileri. Yayımlanmamış Doktora
- Duran, E., &Topbaşoğlu, N. (2015). Dijital-Etkileşimli Öyküleyici Metinler ve Anlama Turkish Studies, 10(11), 519-532
- Ekmen, S. (2023). Ortaokul öğrencilerinde hızlı okuma becerisi ve okuma alışkanlığı özellikleri ile akademik motivasyon arasındaki ilişki (M.S. thesis).
- Epçaçan, C. (2009). Okuduğunu anlama stratejilerine genel bir bakış. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(6), 207-223.
- Göçen, G. (2014). Dijital öyküleme yönteminin öğrencilerin akademik başarı ile öğrenme ve ders çalışma stratejilerine etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Grabe, W. ve Stoller, F. L. (2002). *Teaching And Researching Reading*. New York: Published By Pearson Education .
- Hagan, E. (2013). Student reading attitudes in relation to the instructional approach. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Northwest Missouri State University.
- Hamdy, M.F. (2017). Dijital hikâye anlatımı kullanımının öğrencilerin okuduğunu anlama ve dinlediğini anlama üzerine etkisi. İngiliz ve Arap Dili Öğretimi Dergisi, 8 (2), 112-123.
- Hartley John, McWilliam Kelly (2009) Computational Power Meets Human Contact, Story Circle, Ed. by John Hartley, Kelly McWilliam. Wiley-Blackwell.
- Kandemir, M. ve Bay, Y. (2023). Dijital hikâye kullanımının ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine etkisi. Anadolu Journal of Educational Sciences International, 13(2), 339-358.
- Karakoyun, F. (2014). Çevrim içi ortamda oluşturulan dijital öyküleme etkinliklerine ilişkin öğretmen adayları ve ilköğretim öğrencilerinin görüşlerinin incelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Küngerü, Ayhan: "Bir İfade Aracı Olarak Dijital Öykü Anlatımı", Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR), Cilt 1, Sayı 2, 2016, 33-45.

- Leech, N.L. ve Onwuegbuzie, A.J. (2007). A typology of mixed methods research designs. *Qual Quant.* 43, 265–275
- Mathewson, G. C. (1994). Model of attitude influence upon reading and learning to read. In R. B. Ruddell, M. R. Ruddell, ve H. Singer (Eds.), *Theoretical models and processes of reading* (pp. 1131–1161). International Reading Association.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.Eds.). Pegem Akademi. (Çalışmanın orijinali 1980`de yayımlanmıştır)
- Polater, C. (2019). İlkokul dördüncü sınıfta dijital öykü yöntemiyle değerler eğitimi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden alınmıştır (Tez No: 568604).
- Robin, B. (2006). The educational uses of digital storytelling. *Technology and Teacher Education Annual Journal*, 1(709).
- Robin, B. R. (2008). Digital Storytelling: A Powerful Technology Tool For The 21st Century Classroom. *Theory Into Practice*, 47(3), 220-228.
- Şentürk Leylek, B. (2018). İlkokul üçüncü sınıf öğrencilerinin okuma becerilerinin gelişiminde ve okumaya yönelik tutumlarında dijital hikayelerin etkisi (Ph.D. dissertation).
- Şimşek, B. (2012). Enhancing Women's Participation in Turkey Through Digital Storytelling. *Journal of Cultural Science*, 5 (2), 28-46.
- Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Turgut, G. ve Kışla, T. (2015). Bilgisayar destekli hikâye anlatımı yöntemi: Alanyazın araştırması. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 6(2), 97-121.
- Ulu, H. (2019). Examining the relationships between the attitudes towards reading and reading habits, metacognitive awarenesses of reading strategies, and critical thinking tendencies of pre-Service teachers. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 6(1), 169-182. <https://doi.org/10.33200/ijcer.549319>
- Ulum, E. (2017). Yedinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri konularında dijital öykü hazırlama deneyimleri, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Ulum, E. (2017). Yedinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri konularında dijital öykü hazırlama deneyimleri, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Ürün Karahan, B. (2020). Dinlemeye yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Bugu Dil ve Eğitim Dergisi*, 1(2),188-196
- Ürün Karahan, B. (2018). Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği Ölçek Geliştirme Çalışması. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(1), 67–73.
- Ürün Karahan, B. ve Demir Atalay, T. (2018). Okuma Eğitiminde Tutum ve Motivasyon. (Ed. S. Alyılmaz, B. Ürün-Karahan). *Okuma Eğitimi içinde* (s. 119- 138). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yamaç, A. (2015). İlkokul üçüncü sınıf öğrencilerinin yazma becerilerinin gelişiminde dijital hikâyelerin etkisi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yardım, L. (2021). Okuma çemberi tekniğinin söz varlığına, konuşma becerisine ve okuma tutumuna etkisi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Yayımlanmamış doktora tez*
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Seçkin.
- Yüksel, P. (2011). Using digital storytelling in early childhood education:a phenomenological study of teachers' experiences (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

10. Sağlık Kuruluşlarında Türk İşaret Dili Çevirmenliği: Çeviri Kalitesi ve Etik İlkeler Üzerine Bir İnceleme¹

Ufuk ÇELEBİOęLU²

APA: Çelebioğlu, U. (2024). Sağlık Kuruluşlarında Türk İşaret Dili Çevirmenliği: Çeviri Kalitesi ve Etik İlkeler Üzerine Bir İnceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 187-37.
DOI: <https://zenodo.org/record/13823065>

Öz

İşitme engellilere hizmet veren sağlık kuruluşlarında yaşanılabilecek iletişim problemleri hatalı tanı ve uygunsuz tedavilere yol açabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, sağlık kuruluşlarında Türk İşaret Dili (TİD) kullanan sağlıkların çeviri kalitesi ve çeviri eğitimi açısından aldıkları hizmetlere yönelik görüşlerini saptamaktır. Araştırıcı Denizli’de yaşadığı için Denizli’de yaşayan sağır bireylerle TİD ile yüzyüze görüşmeler yapılmış, diğer illerde yaşayan sağır bireylerle ise ZOOM programı aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelere ek olarak görüşme formu Google formlar üzerinden paylaşılmış ve katılımcılardan bu formları doldurmaları istenmiştir. Türkiye’de 10 şehirden 8’i kadın 15’i erkek olmak üzere 23 sağır bireyle yapılan görüşmelerde, 2000-2023 yılları arasında bu katılımcıların %60,9’unun 1-4 defa, %13’ünün 5-10 defa, %26,1’inin 10 defadan fazla sağlık kuruluşlarında çeviri hizmeti aldığı saptanmıştır. Katılımcıların %21,7’si sağlık kuruluşlarında verilen TİD hizmetini yeterli bulduğunu belirtirken, %47,8’i bu hizmeti yeterli bulmadığını, %30,4’ü ise TİD hizmetini kısmen yeterli bulduğunu belirtmiştir. Bu araştırma, TİD çevirmenlerinin daha kapsamlı ve uzun süreli eğitim almaları, sağlık terimleri ve sağır kültürüne egemen olmaları, mesleki etik ilkeleri gözetmeleri ve sağlık kuruluşlarında tam zamanlı olarak istihdam edilmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, sağır bireylere yönelik gerçekeşen TİD çeviri hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi ve sağlık kuruluşlarında bilginin daha erişilebilir hale getirilmesi için oldukça önemli bulgular sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk İşaret Dili, sağlık tercümanlığı, sağır bireyler, çeviri kalitesi

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 8

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 13.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823065>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Mezun, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İşaret Dili Tercümanlığı ve Sağır Çalışmaları / Graduate, Ankara University, Institute of Social Sciences, Turkish Sign Language Interpreting and Deaf Studies (Ankara, Türkiye), ufukcelebioğlu@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-6681-1442>, **ROR ID:** <https://ror.org/01wntqw50>, **ISNI:** 0000 0001 0940 9118, **Crossref Funder ID:** 100007613

Turkish Sign Language Interpreting in Healthcare Institutions: An Examination of Translation Quality and Ethical Principles³

Abstract

Communication problems in healthcare institutions serving the hearing impaired can lead to incorrect diagnoses and inappropriate treatments. The aim of this study is to determine the views of hearing impaired individuals using Turkish Sign Language (TİD) in healthcare institutions regarding the quality of translation and translation ethics. For this purpose, since the author of the study resides in Denizli, face-to-face interviews were conducted with deaf individuals residing in Denizli, and TİD interviews were conducted via the ZOOM program with deaf individuals residing in other cities. Additionally, the interview form was shared through Google Forms, and participants were asked to fill out these forms. In interviews conducted with 23 deaf individuals (8 women and 15 men) from 10 cities in Turkey, it was found that between the years 2000-2023, 60,9% received interpreting services 1-4 times, 13% received 5-10 times, and 26,1% received it more than 10 times in healthcare institutions. While 21,7% of the participants stated that they found the TİD services provided in healthcare institutions to be sufficient, 47,8% did not find them sufficient, and 30,4% found them partially sufficient. This study reveals that interpreters should receive more comprehensive and long-term training, have a good command of health terms and Deaf culture, observe Professional ethical principles, and be employed full-time in healthcare organisations. In conclusion, these findings provide important findings for improving the quality of interpreting services for deaf individuals and making information more accessible in healthcare organisations.

Keywords: Turkish Sign Language, healthcare interpreting, deaf individuals, translation quality

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 8
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 13.06.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823065>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

Sağlığa erişim, bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşabilme yetisi olarak tanımlanır ve tüm insanların özellikle de dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerinden eşit ve etkin bir şekilde yararlanmasını hedeflemektedir. Birleşmiş Milletler Engelliler Hakkında Sözleşme (2006) madde 25'te, engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminin herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın erişilebilir ve uygun koşullarda sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır.⁴ Bu bağlamda sözleşmeye göre sağlık hizmetlerinde erişilebilirlik, engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişebilmesi için gerekli fiziksel ve bilgiye erişim kapsamında engellerin ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir.

Sağlık hizmetlerinde etkili iletişim, doğru tanı ve uygun tedavi açısından oldukça önemlidir. Saęırların⁵ sağlık kuruluşlarında hizmet alırken iletişim problemi yaşamaları, hatalı tanı ve tedavilere neden olabilmektedir (Hale, 2007). İşitme engelli bireyler günlük hayatta iletişim kurmak için genellikle çevirmenlere gereksinim duymaktadır. Bu nedenle sağlık hizmeti almak için başvurdukları kurumlarda nitelikli Türk İşaret Dili (TİD) çevirmenlerinin bulunması önemlidir.

Toplum çevirmenliği, bir toplumun farklı diller veya kültürler arasındaki iletişimini sağlamak amacıyla yapılan çeviridir. Toplum çevirmenliği mahkeme, iltica, polis, hastane ve sosyal hizmet çevirmenliği gibi pek çok alt alana ayrılmaktadır (Diriker ve Gürçağlar, 2004). Ancak Türkiye'de toplum çevirmenliği ve bu alanın kurumsallaşması konusundaki farkındalık sınırlıdır (Diriker, 2015). Özellikle sağlık hizmetlerinde, sağırların ihtiyaç duyduğu nitelikli TİD çevirmenlerinin sayısı oldukça yetersizdir. Sağlık Bakanlığı bünyesinde sağır bireylerin hizmet vermek amacıyla ESİM (Engelli Sağlık İletişim Merkezi) olarak bilinen görüntülü çağrı merkezi kurulmuştur ancak ülkemizde sağlık kuruluşlarında yerinde hizmet verecek nitelikli TİD çevirmenlerinin eksikliği hala önemli bir sorun olarak görünmektedir.

Bu durum, çeviri hizmeti alan bireylerin beklentilerinin karşılanamaması riskini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda çeviri kalitesinin artırılması ve çevirmenlerin etik ilkelere uygun davranması oldukça önemlidir. Böylece sağır bireylerin memnuniyeti artırılabilir ve sağlık hizmetlerine erişimleri daha etkili bir şekilde sağlanabilir (Diriker, 2011). Sağır bireylerin sağlık kuruluşlarında hizmet veren TİD çevirmenlerinden aldıkları çeviri hizmetine yönelik görüşlerin saptanması ve bu hizmetin çeviri kalitesi ile etik değerler açısından değerlendirilmesi sağlık hizmetlerinde önemli bir iyileşme sağlayabilir. Bu çalışmanın amacı da tam bu noktada sağlık kuruluşlarında TİD kullanan sağır bireylerin çeviri kalitesi ve çeviri etiği açısından aldıkları hizmetlere yönelik görüşlerini saptamaktır.

2. Toplum Çevirmenliği

Toplum çevirmenliği, resmi dili yeterince bilinmeyen bireylerin hukuk, sağlık, eğitim, sosyal hizmet, polis istasyonları gibi alanlarda sunulan hizmetlerden yararlanmalarını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen çeviri hizmetlerini kapsar (The Critical Link: Interpreters in the Community, 1997). Bu alanda yapılan çeviriler, kişilerin dil engelini açarak kamu hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanabilme amacı taşır (Diriker ve Gürçağlar, 2004). Toplum çevirmenliği dil engellerini açarak bireylerin kamu hizmetlerine tam ve eşit erişimini kolaylaştırır. Pöchhacker (1999) toplum çevirmenliğini resmi dili yeterince bilmeyen bireylerin hukuk, sağlık, eğitim, hükümet ve sosyal hizmetlere tam ve eşit erişimini sağlamak için yapılan çeviri olarak tanımlar. Wadensjö ise toplum

⁴ <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>

⁵ Sağır kavramı günlük hayatta TİD iletişim dilini kullanan, işaret dilini öncelikli iletişim dili olarak benimseyen ve kendilerini sağır toplumuna ait hisseden bireyler için kullanılmaktadır (Dikyuva ve diğ., 2015).

çevirmenliğini, sosyal hizmetler, polis istasyonları, göçmen büroları, sağlık ve psikiyatrik tedavi merkezleri gibi alanlarda yetkililerle halk arasındaki iletişimi kolaylaştırma amacıyla verilen sözlü çeviri hizmeti olarak tanımlar (Kurultay ve Bulut, 2012)

Son yıllarda Türkiye’de toplum çevirmenliği alanında yapılan çalışmaların sayısında artış görülmüştür. Şan ve Koçlu (2018) yaptığı çalışmada toplum çevirmenliği ve çevirmene duyulan ihtiyacın arttığını özellikle sağlık çevirmenliği alanında yapılan çalışmaların son yıllarda arttığını, toplum çevirmenliğinin ülkenin koşullarından ve ihtiyaçlarından etkilendiğini ve toplum çevirmenliğinde profesyonel kişilere duyulan ihtiyacı arttığını belirtmiştir.

Toplum çevirmenliğinin zorlukları, çevirmenlerin sadece dil yeterliliğine değil aynı zamanda kültürel bilgi birikimine ve etik kurallara da egemen olmasını gerektirir. Toplum çevirmenleri genellikle yüksek stres altında hızlı ve doğru kararlar alarak çalışmak zorundadır. Bu durum, çevirmenlerin tarafsız kalmalarını, etik kurallara uygun hareket etmelerini ve çevirinin doğruluğunu sağlamalarını zorlaştırabilir (Pöchhacker,2004). Özellikle sağlık çevirmenliği gibi alanlarda yapılan çevirilerin hayati sonuçları olabilir; bu nedenle çevirmenlerin bu tür durumlarda mesleki eğitime ve yeterliliğe ihtiyaçları vardır.

Bu bağlamda 2020 yılında Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) tarafından kabul edilen TİD Çevirmen Yeterlilikleri, toplum çevirmenliği alanında çalışan TİD çevirmenleri için belirli yeterlilik kriterlerini tanımlamıştır. Bu yeterliliklere göre toplum çevirmenleri, iki yıl içinde en az 60 gün süreyle alanlarında hizmet vermeli ve polis, mahkeme, sosyal hizmetler gibi alt alanlarda çeviri yapma yeterliliğine sahip olmalıdır. Ancak bu yeterlilikler ve bunlara dayalı sertifika programları henüz uygulamaya geçirilmemiştir (bkz. Bartan ve diğ., 2023). Ancak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında üniversitelerle işbirliği yapılarak hayata geçirilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir (Tanyeri ve Kubuş, 2024).

2.1 Sağlık Çevirmenliği

Sağlık çevirmenliğinin önemine değinebilmek için toplum çevirmenliğinin yukarıda da belirtildiği üzere tanımından başlayarak, bu alanın sağlık hizmetleri ile olan bağlantısını kurmak önemlidir. Toplum çevirmenliğinin bir alt dalı olarak tanımlanan sağlık çevirmenliği toplum çevirmenliğinin bir alt alanıdır ve sağlık hizmeti sunan kurumlar ile bu hizmetleri almak isteyen bireyler arasındaki iletişimi sağlamak amacı taşır. Bu nedenle çevirmenlerin yeterli eğitim almış olması, sağlık terminolojisine egemen olması ve mesleki etik ilkelere riayet etmesi oldukça önemlidir (Garces v.d., 2008).

Bu mesleki etik ilkeler çevirmenlerin mesleki standartlara uygun biçimde görev yapmalarını sağlar. Sağlık çevirmenliğinde dört temel mesleki etik ilkesi öne çıkmaktadır: gizlilik, tarafsızlık, doğruluk ve bütünlük, profesyonel davranış (UNHCR Avusturya, 2017). Napier (2016), bu ilkelere özellikle gizlilik ilkesinin önemini vurgular; çevirmenler etkileşim sürecinde elde ettiği bilgileri üçüncü kişilerle paylaşmamalı ve hastaların kişisel bilgilerini koruyarak onların gizlilik haklarına saygı göstermelidir. Diriker (2011), tarafsızlığın çeviri kalitesini ve doğruluğunu artıran önemli bir etik ilke olduğunu vurgular; çevirmenler herhangi bir etkileşimde taraf tutmamalı ve kendi kişisel görüşlerini yansıtmamalıdır. Chesterman (2016), çeviri sürecinde doğruluk ve bütünlük ilkelerinin önemine vurgu yaparak sağlık hizmetlerinde çevirinin çevirideki içerik ve bağlamın korunarak doğru ve eksiksiz bir biçimde gerçekleşmesi gerektiğini belirtir. Pieper (2007) de, Çevirmenlerin, etkileşim sırasında tüm katılımcılara saygılı ve onurlu bir biçimde davranması gerektiğini, profesyonel davranışın,

çevirimenlerin mesleki saygınlığını koruduğunu ve hizmet alanların çevirimenlere olan güvenini arttırdığını belirtir.

Bu çalışma, TİD çeviri hizmetlerinin iyileştirilmesi ve daha erişilebilir hale getirilmesi için değerli bulgular sunmaktadır. İşitme engelli bireylerin çeviri süreçlerine katılımı ve deneyimleri üzerinden yapılan değerlendirmeler, TİD sağlık çevirimenliği alanında eğitim ve uygulamaların geliştirilmesine büyük katkılar sunacaktır. Bu çerçevede bu araştırma, çeviri hizmetleri ile ilgili politika yapıcılara ve akademik çalışmalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de sağır bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak amacıyla çeşitli yönetmelikler ve uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu yönetmelikler, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini artırmayı ve sağlık çevirimenliği hizmetlerinin kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan 2010/79 sayılı genelge, engelli bireylere yönelik sağlık hizmetinin sunumuna ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Örneğin Sağlık Bakanlığı ile Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü arasında imzalanan sözleşme kapsamında 10.667 personel işaret dili eğitimi almıştır. ⁶ Bu eğitim programları, sağlık personelinin işaret dili konusunda eğitilerek, sağır bireylere daha iyi hizmet sunmasını amaçlamaktadır. Ayrıca Sağlık Bakanlığı Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu tarafından yayımlanan 2013/11 sayılı genelge, sağlık turizmi kapsamında hastalara yönelik çeviri hizmetlerini düzenlemektedir. Bu genelgeye göre, hastanelerde “Uluslararası Hasta Birimi” oluşturulacak ve ücretsiz çeviri hizmeti bu birime bağlı olarak çalışan “Uluslararası Hasta Rehberi” tarafından verilecektir (Duman, 2018).

Bu düzenlemelere ek olarak, Amerika Birleşik Devletleri’nde Engelliler Yasası (ADA) gibi uluslararası örnekler, hastanelerin sağır bireyler için etkin iletişim olanakları sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Bu yasa, acil bakım, yatan veya ayakta tedavi hizmetleri, eğitim sınıfları ve diğer hastane programları gibi sağlık hizmetleri kapsamında sağır bireylere erişim kolaylığı sağlamayı amaçlamaktadır. Türkiye’de de benzer politikalar geliştirilmekte olup, Sağlık Bakanlığı tarafından sağır bireylere hizmet vermek üzere kurulan ESİM, mobil uygulama üzerinden işaret dili bilen personel ile 7/24 görüntülü hizmet vermektedir.

Türkiye’de sağlık çevirimenliği, özellikle son yıllarda artan göçler ve sağır bireylerin sağlık hizmetlerine erişim talepleri doğrultusunda önemli bir alan haline gelmiştir. Türkiye’de turizm sektöründe iletişim engellerini kaldırmak amacıyla Sağlık Bakanlığı bünyesinde Sağlık Turizmi Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Bu başkanlık, yurt dışından tedavi amacıyla gelen hastaların kabul ölçütlerini belirlemek, taleplerini ve şikâyetlerini değerlendirmek, gerektiğinde onlara yardım ve danışmanlık hizmetleri sunmak, onların kayıtlarını tutmakla sorumludur.

18 Ocak 2003 tarihinde yayımlanan bir genelge ile Türkiye’deki tüm Suriyeli göçmenlere sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanma olanağı tanınmıştır (Özdemir, 2017). Ayrıca, Sağlık Bakanlığı tarafından 2012 yılında Uluslararası Hasta Destek Birimi kurulmuştur. Bu birim, yabancılara altı dilde hizmet sunmakta ve çevrimiçi olarak sadece sağlık turizmi kapsamında değil, Türkiye’de bulunan yabancılara 7/24 hizmet vermektedir.

Sonuç olarak Türkiye’deki sağlık çevirimenliği alanındaki gelişmeler, çeviriye ihtiyaç duyan bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak için atılan adımları göstermektedir. Sağlık Bakanlığının sağır bireyler için başlatmış olduğu çeşitli projeler ve eğitim programları sağlık personelinin işaret dili

⁶ <https://youtu.be/uSOC2Pgpltg?si=c-cZ7FqMwFTXL2cn>

konusunda farkındalığını artırmaktadır. Ayrıca uluslararası hasta rehberliği ve hasta birimleri gibi uygulamalar sağlık turizmi açısından da Türkiye'yi ön plana çıkarmaktadır. Ancak bu alandaki hizmetlerin sürdürülebilir olabilmesi için yenilikçi yaklaşımların, denetim mekanizmalarının ve yeni istihdam modellerin geliştirilmesi gerekmektedir.

3. Ülkemizde Türk İşaret Dili Çevirmenliği

İşaret dili çevirmenliğinin meslek olarak tanınmasından sonra birçok araştırmacı, işaret dili çevirmenliğinin çeşitli yönleri üzerine araştırmalar gerçekleştirmektedir (Napier, 2016). Tüm bu gelişim ve değişimlerle birçok ülkede işaret dili çevirmenliği ve işaret dili ile ilgili eğitim programları oluşturulmuştur. Ülkemizde ise 5378 sayılı Engelli kanununa yönelik çıkarılan “Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması ve Uygulanmasına Yönelik Usul ve Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik” ile işaret dili çevirmenlerini yetiştirmek üzere TİD Bilim ve Onay Kurulu (TİDBO) kurulmuştur. Yönetmeliğin 7.maddesinde, kurulda hangi kurum ve kuruluş temsilcilerinin bulunacağı belirtilmiştir. Conker (2018) TİDBO'nun kurulması, alanın Türkiye'deki gelişimi içinde yerinde bir adım olduğunu belirtmiştir. TİDBO tarafından 2007,2013 ve 2022 yıllarında gerçekleşen mesleki uygulama sınavlarıyla, eski adı Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), yeni adı Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) bünyesinde görev almak üzere sertifikasyon sınavı gerçekleştirilmiş 2007 yılından günümüze kadar 83 TİD çevirmeni ASHB bünyesinde istihdam edilmiştir (Conker, 2018; Tanyeri ve Kubuş, 2024). 2022 yılında gerçekleşen sınavda TİDYES (Türk İşaret Dili Yeterlilik Sınav) sınav koşulu aranmıştır.⁷

Ancak ülkemizde Lisansüstü eğitim veren iki anabilim dalı bulunsa da⁸ TİD çevirmenliği alanında henüz önlisans ya da lisans düzeyinde bir bölüm bulunmamaktadır. Bu eksikliği kapatmak amacıyla Halk Eğitim Merkezleri bünyesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak 120 saatlik Temel İşaret Dili kursu düzenlenmiş, bu kursları tamamlayanlar TİD çevirmenliği sertifikasyon sınavına girerek başarılı olanlar istihdam edilmiştir. Özellikle CODA (Child of Deaf Adults) bireyler –yani sağır ebevenylerin çocukları- bu süreçte çoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak bu tür geçici çözümler, uzun vadede işaret dili çevirmenliği alanındaki ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalabilir. Bu nedenle kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm olarak ülkemizde Türk İşaret Dili çevirmenliği alanında önlisans ve lisans programlarının açılması büyük önem taşımaktadır.

4. Yöntem

Araştırmanın çalışma grubu için Türkiye'nin farklı illerinden sağlık kuruluşlarında TİD çeviri hizmeti almış 23 katılımcı birey gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Bu katılımcıların demografik bilgileri de istenmiştir. Denizli'de yaşayan katılımcılarla yüz yüze, diğer illerde ikamet eden katılımcılarla ZOOM programı aracılığıyla TİD ile görüşme yapılmış ve Google formlar üzerinden sormaca formu paylaşılarak katılımcıların görüşme formlarının doldurulması istenmiştir. Katılımcılar; demografik özellikler, çeviri etiği ve çeviri kalitesi bölümlerinden oluşan detaylı araştırma sorularını yanıtlamışlardır. Araştırma soruları Türkçe hazırlansa da katılımcıların ana dili TİD olduğundan, araştırma soruları, –özellikle özel terimler- TİD'e çevrilmiştir.

Görüşme formunda öncelikle katılımcıların kişisel ve demografik bilgilerine erişilecek sorulara yer verilmiştir. Görüşme öncesi katılımcılara onam formu imzalatılmış ve katılımcılara araştırmanın

⁷ Adayların programa alınabilmesi için kişiye özel bilgisayar temelli bir sınav (bkz. Bartan ve diğ., 2023).

⁸ Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi

amaçları, çalışmanın konusu hakkında kısaca bilgiler sunulmuştur. Formda ayrıca katılımcıların aldıkları çeviri hizmeti, çeviri etiği ve çeviri kalitesi bakımından değerlendirilerek hem seçenekli hem de açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Seçenekli sorular beşli bir ölçekte sunulmuştur. Sorular çeviri kalitesi ve çeviri etiğine yönelik yapılan çalışmalardan derlenerek oluşturulmuştur.

Çalışmada verilerin analizi için Google formların doğrusal ölçek yöntemi esas alınmıştır. Açık uçlu sorularak kullanılarak katılımcıların düşünceleri ve önerileri analiz edilmiştir. Sonuçlar, araştırmanın hedefleri ve soruları doğrultusunda incelenmiştir. Araştırma sonuçlarını ve raporlanmış bulguları anlamak ve yorumlamak için tablo ve şekiller araştırmaya eklenmiştir.

Tablo 1. Bu çalışmada kullanılan veri tabanı yöntem, örneklem ve örneklem veri tabanı

Veri Toplama Yöntemi	Gözlem Yöntemi
Örneklem	168.000 sağır bireyden günlük hayatta iletişim dili olarak TİD kullanan 23 sağır birey
Veri Tabanı	Çeviri etiği ve kalitesi açısından seçenekli ve açık uçlu soru tiplerinin yer aldığı 3 bölüm ve 25 sorudan oluşan görüşme formu
Örneklem Veri Tabanı	Türkiye’de sağlık kuruluşlarında TİD çevirmenlerinden en az bir defa hizmet almış 23 sağır birey

Araştırmada kullanılan veri tabanı, yöntem ve örneklem veri tabanı aşağıda Tablo’1’de sunulmuştur (bkz. Tablo 1).

5. Bulgular

Araştırma bulguları, Türkiye’de sağlık kuruluşlarında çeviri hizmeti almış 23 sağır bireyle aldıkları çeviri hizmetine yönelik yorumlarını içeren 25 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Katılımcıların yorumlarının alındığı sormaca soruları bireylerin demografik bilgileri, çeviri etiği ve kalitesi ile ilgili görüşlerin sorulduğu 3 bölümden ve 25 sorudan oluşmaktadır.

Tablo 2: Veri Toplanan İllerdeki Katılımcı Sayısı

SAYI	İl	Katılımcı Sayısı
1	Denizli	7
2	Ankara	5
3	Eskişehir	3
4	Antalya	2
5	Kayseri	1
6	Aydın	1
7	İstanbul	1
8	Diyarbakır	1
9	Muğla	1
10	Sivas	1
Toplam		23

İlk 7 soru katılımcıların demografik bilgilerini içermektedir. Tablo 2’de de görüldüğü üzere bu araştırmaya Türkiye’nin 10 farklı şehrinden 15 erkek ve 8 kadın katılımcı katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 37’dir.

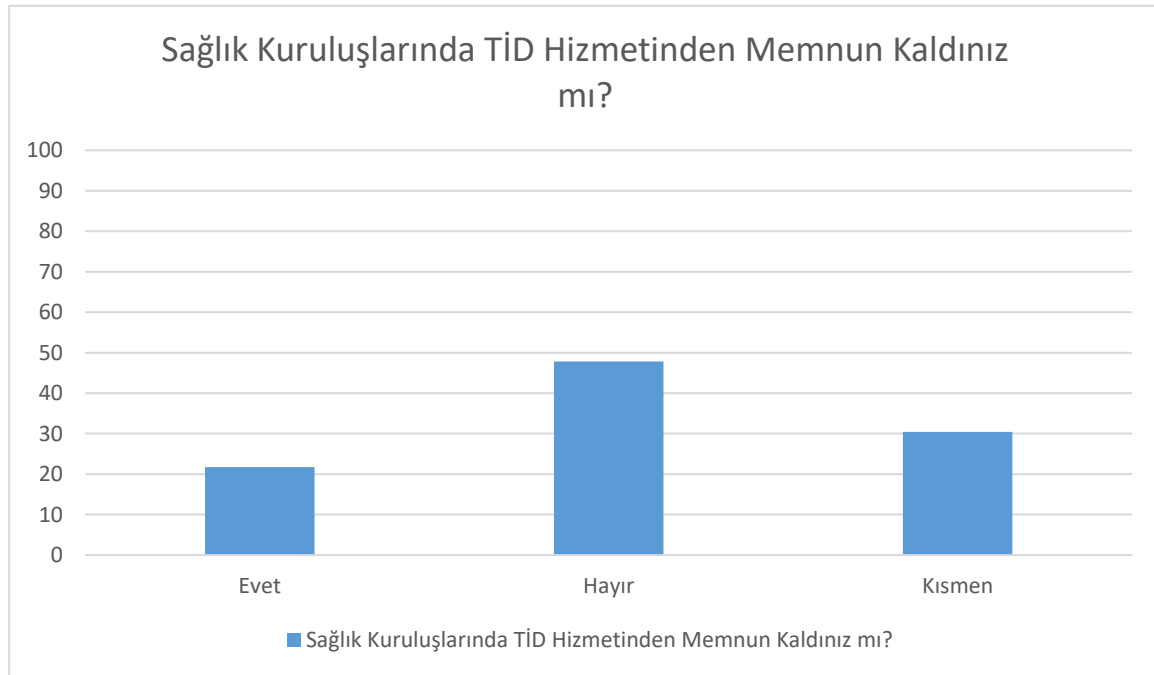
Tablo 3: İşitme engellilerin işitme kaybı seviyesi

İşitme kaybı düzeyleri	Katılımcı sayısı
0-26 dB	-
27-40 dB	-
41-55 dB	
56-70 dB	9
71-90 dB	2
91 ve üstü	12
Toplam	23

Katılımcıların %13'ünün ortaokul, %30,4'ünün lise, %43,5'inin lisans ve %13'ünün yüksek lisans mezunu olduğu görülmüştür. Katılımcıların %52,2'si, 2013-2023 yılları arasında, %21,7'si 2000-2013 yılları arasında ve %26,1'i daha eski yıllarda çeviri hizmeti aldığı görülmüştür. Katılımcıların %60,9'u 1-4 kez, %13'ü 5-10 kez sağlık kuruluşlarında çeviri hizmeti aldığı görülmüştür.

Sormaca formunda çeviri kalitesi bölümü yani ikinci bölüm katılımcıların sağlık kuruluşlarında aldıkları çeviri hizmetindeki çeviriye yönelik 8 sorudan oluşmaktadır. Şekil 1'de ilk soruya verilen cevaplarda katılımcıların %21,7'sinin sağlık kuruluşlarında verilen TİD hizmetinden memnun kaldıkları, %47,8'ini memnun kalmadığı, %30,4'ünün kısmen memnun kaldığı görülmüştür. Çeviri sırasında aksaklık yaşanıp yaşanmadığı sorusuna, katılımcıların %56,5'i aksaklık yaşadığı, %43,5'i aksaklık yaşanmadığı yönünde yanıt vermiştir.

Şekil 1: Sağlık Kuruluşlarında genel olarak TİD hizmetinden memnuniyet oranı

Evet diyen katılımcıların görüşleri genellikle *TİD çevirmeninin görev yaptığı hastanede hizmet aldıkları, çevirmenlerin oldukça yardımsever olduğu, güvendikleri çevirmenden hizmet aldıkları* yönündedir. Katılımcılar ayrıca TİD çevirmeninin bazı hastanelerde değil tüm sağlık kuruluşlarında istihdam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Katılımcılar ayrıca *sağlık çevirmenlerinin sağlıkla ilgili terminolojiye egemen olması için çevirmenlere yönelik hizmet içi eğitimlerin düzenlenmesi gerektiğini*

vurgulamıştır. *Olumsuz* veya *kısmen olumlu* yanıt veren katılımcıların görüşlerine bakıldığında, *TİD çevirmenlerinin genellikle 2-3 ay halk eğitim merkezlerinden alınan eğitimlerle çeviri hizmeti sunduğu, çevirmenlerin el ait hareketlerde dili akıcı kullanmadığı, standart dışı çeviri yaptıkları, sağlık konusunun ihmale gelmemesi gereken bir durum olmasına karşın sağlık kuruluşlarında yetkin olmayan çevirmenlerin çalıştırıldığı yönündedir.* Bir katılımcı 1980’li yıllarda *TİD çevirmeni olmadığından iletişim eksikliği nedeniyle kendisinin yanlış böbreğinin alındığını*, diğer katılımcı ise *Çevirmene güvenmediğinden sağlık görevlileriyle yazışarak anlaşmaya çalıştığını* belirtmiştir. Bu ifadeler, katılımcıların aldıkları çeviri hizmeti kalitelerinden memnun olmadığı görüşüne örnektir.

Çeviri kalitesi hakkında Tablo 4’te bulunan beş soru, 23 katılımcıya yöneltilmiştir. *El dışı belirleyicilere* yönelik katılımcıların değerlendirmeleri incelendiğinde 5’inin olumlu (N 5), 18’inin olumsuz (N 18) yönde görüş bildirdiği görülmüştür. *TİD çevirmeninin sağır kültürüne uygun çeviri yapmasına* yönelik sağırların değerlendirmeleri incelendiğinde katılımcıların çoğunlukla olumsuz (N 17) görüş bildirdiği *TİD çevirmenin iletiyi iletmek için konumlandırılmasına* yönelik katılımcıların değerlendirmeleri incelendiğinde ise katılımcıların olumlu (N 15) görüş bildirdiği saptanmıştır.

Tablo 4: TİD sağlık çevirmenliği hizmeti almış sağır bireylerin çeviri ile ilgili değerlendirmeleri

	Sorular	Çok kötü	Kötü	Orta	İyi	Çok iyi	Toplam
1	Çevirmene TİD hizmetinde vereceğiniz puan nedir?	4	5	8	4	5	23
2	TİD çevirmeninin el dışı belirleyicileri kullanmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?	5	6	7	2	3	23
3	TİD çevirmeninin sağır kültürüne uygunluğunu nasıl değerlendiriyorsunuz?	4	6	6	4	3	23
4	Çeviri süresinin yeterliliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?	2	9	6	3	3	23
5	TİD çevirmeninin iletiyi iletmek için konumlandırılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?	3	5	7	5	3	23
	Toplam	18	31	34	16	18	

Katılımcıların *Sağlık çevirmenliğinde kaliteli hizmet alabilmek için öneriniz nedir?* Sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde katılımcıların görüşlerinin çoğunlukla çevirmenlerin *görev tanımlarının ve alanla ilgili sertifikasyonların oluşturulması, sağır kültürüne egemen olmaları, uzun süre çeviri pratiği ve uygulama yapmaları gerektiği* yönünde olduğu saptanmıştır. Bir katılımcının aşağıdaki ifadesi, TİD çevirmenlerinin ilgili alanda yeterli eğitim almadığını ve sağlık kuruluşlarında TİD çevirmenlerinin çok nadir istihdam edildiğini göstermektedir.

Bu süreçte TİD tercümanlığının çeviribilim ve dilbilim konularında sahip olması gereken yeterliliğin, hastaların doğru ve etkili iletişim kurmasına büyük katkı sağlayacağını düşünüyorum. TİD tercümanlığı, özellikle sağlık alanındaki hassas bilgilerin doğru bir şekilde aktarılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle TİD tercümanlığının daha yaygın ve erişilebilir olması sağlık hizmetlerinin kalitesini arttırabilir. Ankara’da sadece bir özel hastanede TİD tercümanının bulunması, bu hizmete olan ihtiyacın daha geniş bir kapsamda karşılanması açısından düşündürücüdür.

Katılımcılara etik açıdan gizlilik ilkeleri kapsamında 2 soru, tarafsızlık ilkeleri kapsamında 3 soru, doğruluk ilkeleri kapsamında 2 soru, bütünlük ve profesyonellik davranış ilkeleri kapsamında 2 soru sorulmuştur. *TİD çevirmeninin gizliliğe saygı gösterildiğini düşünüyor musunuz?* sorusuna katılımcıların %78,3'ü *olumlu*, %21,7'si *olumsuz* yanıtını vermiştir. *TİD çevirmeninin size karşı herhangi bir rahatsız eden davranışı veya tavrı oldu mu?* sorusuna katılımcıların %30,4'ü *evet*, %69,6'sı *hayır* yanıtını vermiştir. *TİD çevirmeni size yönelik tarafsız bir tutum sergiledi mi?* sorusuna katılımcıların %73,9'u *olumlu*, %26,1'i *olumsuz* yanıtını vermiştir. *TİD çevirmeninin herhangi bir konuda ön yargılı olduğunu düşünüyor musunuz?* sorusuna katılımcıların %26,1'i *evet*, %73,9'u *hayır* yanıtını vermiştir. *TİD çevirmeninin tarafsızlığını nasıl değerlendiriyorsunuz?* sorusuna katılımcıların değerlendirmeleri incelendiğinde 14'ü *olumlu* 9'u *olumsuz* olarak yanıtlamıştır. *Çeviri sürecinde aktarılan bilgilerin doğruluğundan emin oldunuz mu?* sorusuna katılımcıların %47,8'i *evet*, %52,2'si *hayır* yanıtını vermiştir. *Çeviri sürecinde karşılaştığınız bir sorunu çözme konusunda çevirmen gerekli özeni gösterdi mi?* sorusuna katılımcıların %26,1'i *evet*, %34,8'i *hayır* ve %39,1'i *problem olmadı* yanıtını vermiştir. *Çevirmenin iletişimi sırasında herhangi bir olumsuz veya uygun olmayan davranış oldu mu?* sorusuna katılımcıların %13'ü *evet*, %87'si *hayır* yanıtını vermiştir. Söz konusu sorulara yönelik Evet/Hayır yanıtlarının nedenleri konusunda katılımcıların yanıtları incelendiğinde *Anlatım esnasında kullanılan işaretler bazen farklıydı, bildiğive kolay yoldan anlatıyordu, Doktorum TİD çevirmeninin yanlış çevirisini fark etti, çevirmeni görmezden gelerek benimle yazışarak anlaşmaya çalıştı, Çevirmenler ve ikinci dil kullanıcıları Türkçeden oldukça etkilenmişlerdi, Zaman zaman çevirmenin iletişim eksikliklerini hissettim devreye girerek dudak okuma yöntemi veya başka bir TİD çevirmeniyle görüntülü telefon aracılığıyla destek aldım* yorumları oldukça önemli yorumlardır. Hayır yanıtını veren katılımcılar; *TİD çevirmenlerinin iyi niyetli yaklaşım sergilediklerini, uygunsuz davranışta bulunmadıklarını, etik açıdan herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmadıklarını* belirtmişlerdir.

Tablo 5: TİD sağlık çevirmenliği hizmeti almış sağır insanların etik ilkelerine yönelik görüşleri

	SORULAR	Evet	Hayır	Toplam
1	TİD çevirmeninin gizliliğe saygı gösterildiğini düşünüyor musunuz?	18	5	23
2	TİD çevirmeni size karşı tavrı ne derecede profesyonel ve anlayışlıydı sizi rahatsız eden herhangi bir davranışı oldu mu?	7	16	23
3	TİD çevirmeni size yönelik tarafsız bir tutum sergiledi mi?	17	6	23
4	TİD çevirmeninin herhangi bir konuda ön yargılı olduğunu düşünüyor musunuz?	6	17	23
5	Çeviri sürecinde aktarılan bilgilerin doğruluğundan emin oldunuz mu?	11	12	23
6	Çeviri sürecinde herhangi bir bilginin eksik veya yanlış olduğunu fark ettiniz mi?	11	12	23
7	Çeviri sürecinde yaşadığınız herhangi bir problemi çözmek için çevirmen gerekli özeni gösterdi mi?	15	8	23
8	Çevirmenin iletişimi sırasında herhangi bir olumsuz veya uygun olmayan davranış oldu mu?	3	20	23

Tablo 6: TİD sağlık çevirmenliği hizmeti almış sağır bireylerin tarafsızlık ile ilgili değerlendirmeleri

	Sorular	Çok kötü	Kötü	Orta	İyi	Çok iyi	Toplam
1	TİD çevirmeninin tarafsızlığını nasıl değerlendiriyorsunuz?	2	2	5	7	7	23

Bu bulgular, ülkemizde sağlık kuruluşlarında TİD çevirmenliği hizmeti alan sağırların, çeviri hizmetlerinin kalitesi ve etik ilkelere uyumu konusunda çeşitli deneyimlere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular kısmen de olsa, ülkemizde TİD çevirmenlerinin eğitimlerinin ve mesleki yeterliliklerinin geliştirilmesi, sağlık hizmetine bilgiye erişimde yaşanan sorunların çözülmesi açısından önemli bir adım olacaktır.

6. Sonuç

Bu araştırma, Türkiye'nin 10 farklı şehrinden 23 sağır bireyin sağlık kuruluşlarında aldıkları TİD çeviri hizmetlerine yönelik görüşlerini çeviri kalitesi ve çeviri etiği açısından değerlendirmeyi amaçlamıştır. Yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ve Google formlar aracılığıyla elde edilen verilen ışığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Katılımcıların %60,9'u 1-4 defa, %13'ü 5-10 defa ve %26,1'i 10 defadan fazla sağlık kuruluşlarında TİD çeviri hizmeti almıştır. Bu veriler, sağır bireyin sağlık hizmetlerine erişim için sıklıkla çeviri hizmetine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.
- Katılımcıların %21,7'si sağlık kuruluşlarında verilen TİD hizmetini yeterli bulurken, %47,8'i bu hizmeti yeterli bulmadığını ve %30,4'ü kısmen yeterli bulduğunu ifade etmiştir. Bu sonuç, TİD çeviri hizmetlerinin kalitesinde ve erişilebilirliğinde önemli iyileştirmelere ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. TİD hizmetinin sağlanmasıyla yaşanan eksiklikler, özellikle karmaşık sağlık terimlerinin doğru çevrilememesi, TİD çevirmenlerin eğitimsizliği ve sağlık çalışanlarının işaret dilini bilmemelerinden kaynaklandığı düşünülebilir.
- İşitme engelli bireyler çeviri hizmetlerinin kalitesini değerlendirirken, çevirmenlerin genellikle 2-3 aylık kısa eğitimlerle hizmet verdiğini ve sağlık terminolojisine yeterince egemen olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, çeviri kalitesini düşürmekte ve hastaların sağlık hizmetlerine tam erişimini engellemektedir. Ayrıca, bazı katılımcılar çevirmenlerin el dışı belirleyicileri etkin kullanmadığını ve kültürel uyum sorunları yaşandığını vurgulamıştır. Bu eleştiriler çeviri hizmetlerinde dil yeterliliği yanında kültürel duyarlılığı da ön plana çıkarmıştır.
- Etik ilkeler açısından, katılımcıların çoğunluğu çevirmenlerin gizlilik ilkesine saygı gösterdiğini (%78,3), tarafsız bir tutum sergilediğini (%73,9) ve profesyonel davranışlar sergilediğini (%87) belirtmiştir. Ancak araştırma bulgularına göre çevirmenlerin doğruluk ve bütünlük ilkelerinde bazı eksiklikler olduğu ve çeviri sürecinde aktarılan bilgilerin doğruluğundan tam emin olunamadığı görülmüştür. Çeviri sürecinde aktarılan bilgilerin doğruluğu konusunda tam bir güven oluşmaması, sağlık hizmetlerinin etkinliği açısından önemli bir sorundur. Etik ilkelerin tam anlamıyla benimsenmesi, çevirmenlerin sürekli mesleki gelişimle desteklenmesi gerekmektedir.
- Sağlık Bakanlığı'nın başlatmış olduğu ESİM uygulaması, 7/24 sağır bireylerin çeviri hizmetine görüntülü erişim sağlaması açısından önemli bir adımdır. Ancak bu tür uygulamalar tek başına yeterli olmayabilir. Etkili, sürdürülebilir ve erişilebilir bir sağlık çeviri hizmeti sunabilmek amacıyla üniversitelerde Türk İşaret Dili Çevirmenliği önlisans ya da lisans bölümlerinin kurulması, bu bölümlerden mezun olanların TİDBO'dan onay alarak sağlık kuruluşlarında istihdam edilmesi sağlık hizmetlerinde bilgiye erişimi ve verilen çeviri hizmetinin kalitesini artıracaktır.

Bu çalışma Türkiye'deki sağlık alanında TİD çeviri hizmetlerine yönelik araştırmalara kısmen katkı sağlama umudunu taşımaktadır. Özellikle TİD çevirmenlerinin eğitimi, sağlık hizmetlerinde çevirmenlerin rolü ve sağır bireylerin sağlık hizmetlerine erişimindeki engeller üzerine derinlemesine araştırmalar yapılması gerekmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'de TİD çevirmenliği alanında yapılan

araştırmaların sayılarının artırılması, eğitim programlarının genişletilmesi ve sağlık kuruluşlarında daha fazla çevirmen istihdam edilmesi sağır bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini ve memnuniyetini artıracak adımlar olacaktır.

Kaynakça

- Austria, U. N. H. C. R. (2017). *Handbook for interpreters in asylum procedures*. Vienna: UNHCR Austria.
- Bartan, Ö. Ş., Çelebioğlu, U., ve Önal, E. Türkiye’de Türk İşaret Dili Mahkeme Tercümanlığı Hizmeti Almış Sağır Bireylerin Aldıkları Çeviri Hizmetine Yönelik Görüşleri. *Söylem Filoloji Dergisi*, (Çeviribilim Özel Sayısı), 514-534.
- Carr, Silvana vd (1997). *The Critical Link: Interpreters in the Community*, Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins
- Chesterman, Andrew. 2016. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: Benjamins.
- Conker, N. (2018). İşaret Dili çevirmenliğinin Türkiye’deki gelişimi. E. Diriker (Haz.) Türkiye’de sözlü çeviri: Eğitim, uygulama ve araştırmalar, (ss. 57-84). İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Dikyuva, H., Makaroğlu B., ve Arık, E. (2015). *Türk işaret dili dilbilgisi kitabı*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Diriker, E. (2011). Agency in conference interpreting: still a myth?. *Gramma: Journal of Theory and Criticism*, 19, 27-36.
- Diriker, E. (2015). Conference interpreting. *In The Routledge handbook of interpreting*, 171-185.
- Duman, D. (2018). *Toplum çevirmenliğine yorumbilgisel bir yaklaşım: Sağlık çevirmeni ve öznelik* (yayınlanmamış doktora tezi).
- Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme Erişim Adresi:
<https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>. 13.08.2024’te erişilmiştir.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri İşitme Engelliler Haftası Çevrimiçi Toplantısı Erişim Adresi:
<https://youtu.be/uSOC2Pgpltg?si=c-cZ7FqMwFTXL2cn>. 14.08.2024’te erişilmiştir.
- Garces, C.V., ve Martin, A. (Haz.). (2008). *Crossing borders in community interpreting: Definitions and dilemmas* (Vol.76). John Benjamins Publishing.
- Gürçağlar Tahir, Ş., ve Diriker, Y. E. (2004). Community Interpreting In Turkey. *Çeviribilim ve Uygulamaları*, (14), 73-91.
- Hale, S. (2007) *Community interpreting*. Springer.
- Kurultay, T., ve Bulut, A (2014). Toplum çevirmenliğine yeniden bakışta afette rehber çevirmenlik. *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, 3(6), 75-102.
- Napier, J. (2016). *Linguistic coping strategies in sign language interpreting*. Gallaudet University Press.
- Özdemir, E. (2017). Effects of Syrian refugees crisis on Turkey. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 114-140.
- Pieper, A. (1998). *Gibt es eine feministische Rhik?*, Fink.
- Pöhhacker, F. (1999). 'Getting organized': The evolution of community interpreting. *Interpreting*, 4(1), 125-140
- Pöhhacker, F. (2022). *Introducing interpreting studies*. Routledge.
- Resmi Gazetede, 14 Nisan 2006 tarih, Sayı:26139 Başbakanlık (Özürlüler İdaresi Başkanlığı) tarafından yayınlanan Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturması ve Uygulanmasına Yönelik Yönetmelik

- şan, F., ve Koçlu, S. (2019). Toplum çevirmenliği odağında Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlere betimleyici bir üst bakış. *Can Z. ve şan F. içinde, Çeviribilimde Güncel Çalışmalar I*, 232-255
- Tanyeri, O., ve Kubus, O. (2024). İşaret Dili Tercümanlığının/Çevirmenliğinin Türkiye’deki Mesleki Gelişim Süreci. *Dil Dergisi*, 175(1), 22-49.

11. Türk Dillerinde Deveye Verilen Adlar¹

Başak PERÇİN BOSTAN²

APA: Perçin Bostan, B. (2024). Türk Dillerinde Deveye Verilen Adlar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 200-222. DOI: <https://zenodo.org/record/13823086>

Öz

Tarih boyunca var olan Türk toplumlarının sosyal ve kültürel yaşamlarına baktığımız zaman devenin at, koyun veya keçi gibi hayvanlar kadar önemli bir yere sahip olmadığı aşikardır. Ancak Türkler günlük yaşamlarında özellikle beslenme, giyinme gibi ihtiyaçlarının yanı sıra uzun yolculuklarda yük taşımak için deveden fazlaca faydalanmışlardır. Ayrıca deveyi eğlence amacıyla da kullanmakta, zaman zaman deve güreşleri de düzenlemekteydiler. Hatta bu gelenek günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle devenin Türkler için değerli bir hayvan olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sosyal ve kültürel yaşamda etkili olan deve, dilde de aynı etkiyi göstererek kelime hazinemize oldukça fazla malzeme kazandırmıştır. Deve için kullanılan ve tarihi Türk dillerinden günümüze kadar kullanılagelmiş fazlaca Türkçe kökenli kelime bulunmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye Türkçesinde *deve* olarak adlandırdığımız hayvan türüne verilen adlar dilbilimsel açıdan incelenmiştir. Deveye verilen adlar çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılmış, ilk olarak deveye verilen genel adlar incelenmiş, ardından sırasıyla cinsiyete göre erkek ve dişi deveye verilen adlar, hörgüç biçimine göre tek hörgüçlü ve çift hörgüçlü deveye verilen adlar, yavru deve için kullanılan adlar ve en son herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmadığımız deveye verilen diğer adlar incelenmiştir. Sunulan tüm adlar tarihi karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılmış, gereken yerlerde deve adlarının etimolojisi üzerinde durulmuş, daha sonra tarihi ve modern Türk dillerindeki biçimlerinden bahsedilmiştir. Adların tarihi süreç içerisinde veya bir dilden başka bir dile aktarılırken geçirdiği anlam ve şekil değişikliklerine de yer geldikçe değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Deve adı, deveye verilen adlar, söz varlığı, Türk dilleri, etimoloji.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** -Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Ithenticate / İntihal, Oran: %9

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823086>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., Bağımsız Araştırmacı / Dr. (Ankara, Türkiye), basakpercinbostan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2696-8285>

Names Given to Camels in Turkish Languages³

Abstract

When we look at the social and cultural lives of Turkish societies throughout history, it is obvious that camels do not have as important a place as animals such as horses, sheep or goats. However, Turks made great use of camels in their daily lives, especially for their needs such as feeding, clothing and carrying loads on long journeys. They also used camels for entertainment purposes and organized camel wrestling from time to time. Therefore, we can easily say that the camel is a valuable animal for the Turks. The camel, which is influential in social and cultural life, has also had the same impact on language, adding a lot of material to our vocabulary. There are many words of Turkish origin used for camel that have been used from historical Turkish languages to the present day. In this study, the names given to the animal species we call camel in Turkey Turkish were examined from a linguistic perspective. The names given to camels were classified according to their various characteristics, first the general names given to camels were examined, then the names given to male and female camels according to gender, the names given to single-humped and double-humped camels according to the shape of the hump, the names used for baby camels and finally the names given to any classification. Other names given to the camel that we could not keep were examined. All the names presented have been tried to be discussed in a historical comparative manner, where necessary the etymology of camel names has been emphasized, and then their forms in historical and modern Turkish languages have been mentioned. The changes in meaning and form of names during the historical process or while being transferred from one language to another are also mentioned, when appropriate.

Keywords: Camel, camel names, vocabulary, Turkish languages, etymology.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received – Turnitin /Ithenticatge, Rate: 9
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, Article Registration Date: 09.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823086>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Deve bugün ülkemizde sadece turistik amaçlarla kullanılmaktadır. Ancak Türk kültür tarihinde ise at, geyik, keçi gibi hayvanlar kadar önemli görünmese de azımsanmayacak kadar önemli bir yere sahiptir. Göçebe hayatı benimsemiş olan Eski Türklerde ekonomik hayat iki unsura dayanmaktaydı: Birincisi at idi, büyük sürülerin ve toplumun hızlı bir şekilde sevk ve idaresi, bozkırların tutulması, sürülerin idaresi hep ata dayanmaktaydı. İkinci en önemli hayvan ise koyundu. İnsanların barınması ve beslenmesi daha çok bu hayvana bağlı idi. Deve ise daha çok yük hayvanı olarak kullanılmaktaydı. Göç eden toplumlar genellikle arabalarını çekmesi için deveyi kullanır, kadınlar ve çocuklar bu arabalarda taşınırlardı. Bununla birlikte develer yük taşımaya elverişli, uzun yolculuklara, açlığa, susuzluğa dayanıklı sabırlı hayvanlar olmaları sebebiyle ticaret kervanlarında kullanılan başlıca hayvanlardı (Koca, 2002, s. 15-17, 25). Savaşlarda ise at ön plandaydı ve at sürüleri Türk akınlarının en hızlı şekilde gerçekleşmesi için biçilmiş kaftandı. Deve sürüleri ile akınlar gerçekleştirmek mümkün olamazdı. Bu nedenle Türk kültür ve yaşamında önemli bir yere sahip olsa dahi at, geyik gibi hayvanların gölgesinde kalmıştır (Koca, 2002, s. 17; Roux, 2005, s. 22).

Bununla birlikte Türkler, deveyi Hunlar döneminden beri bilip beslemekteydiler ve deveyi Çin'e tanıtan da Türklerdi (Koca, 2002, s. 25). Bunun izlerini Türk dilinin erken dönemlerine ait yazılı metinlerde de görmek mümkündür. 8. yüzyıl başlarında yazılmış olduğu tahmin edilen *Tunyukuk Yazıtı*'nda *egri* "hörgüçlü (deve)" biçiminde bu hayvanın izlerini görmek mümkündür. Yine Eski Türkçenin Uygurca dönemine ait *Irak Bitig* adlı fal kitabında yer alan hikayelerden üçünün kahramanı devedir. *Divan-ı Lugat-it Türk*'te deveden pek çok yerde bahsedilmektedir. Ayrıca *Kutadgu Bilig*'de Hakan'ın sahip olması gereken nitelikler arasında "deve gibi" ifadesi de geçmektedir. *Dede Korkut*'ta yer alan efsanelerde deve sıklıkla geçmektedir (TBT, s. 671; Roux, 2005, s. 20; Roux, 2002, s. 194, 222; DK II, s. 666; DLT: 631, 873)

Ancak göçler, ekonomik koşullar veya iklim değişiklikleri gibi faktörler Türkler için popüler olan bazı hayvan türlerinin yerini başkalarının almasına sebep olabilmektedir. Deve de zamanla Türk toplumları içerisinde işlevini ve önemini kaybetmiş olabilir. Örneğin, Yakutlar kuzeye doğru gittikleri için deveyi unutup o iklim koşulları için uygun olan ren geyiğini benimsemişlerdir. Ancak dillerinde devenin izlerini bulmak mümkündür ki, Yakutçadaki *taba* "ren geyiği" adı Eski Türkçe *teve/tebe* "deve" biçim ve anlamından gelmektedir (Roux, 2005, s. 19-20).

Deve adı bugün Türkiye Türkçesine ait sözlükte "geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan yük taşımakta kullanılan hayvan (*Camelus*)" olarak tanımlanmaktadır (TS, s. 644). *Deve* hayvan adı Eski Türkçe *teve/tebe* biçimlerinden gelmekte olup, bazı araştırmacılar Moğolcadan dilimize geçmiş olabileceğini belirtirken bazıları <ET *4tebgen sözcüğünden türemiş olabileceğini belirtir (NS: 205; ETTL II: 385). Clauson ise bu hayvan adının en eski biçimini *tevey* şeklinde verir, ayrıca bu adın Moğolca ile Türkçe'nin etkileşim halinde olduğu en eski dönemde Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtir (Clauson 2017: 195; EDPT: 436, 447). Yine Clauson ile birlikte Şcerbak ve Doerfer'de aynı görüşü paylaşmış, bununla birlikte Ramstedt ve Räsänen Moğolca *temege* ile Türkçe *teve*'yi (>*deve*) birleştirmiş, Ligeti ise Türkçe ve Moğolcada yer alan sözcüklerin birbirine bağlı olduğunu ancak özdeş olmadıklarını belirtmiş, Eren ise *deve* sözcüğünün Türkçeden Moğolcaya geçtiğini ifade etmiştir (TDES: 138).

Bununla birlikte daha önce deveye verilen adları tek başına ele alan bir çalışma bulunmamaktadır.

4 * işareti varsayıma dayalı biçimi ifade eder.

Ancak Türklerin sosyo-kültürel yaşamlarını ele alan çalışmalar ile hayvan adları konusunda yapılan çalışmalarda deveye verilen adlar konusuna değinen araştırmacılar bulunmaktadır. Örneğin Salim Koca'nın *Türkler Ansiklopedisi*'nin 3. cildinde yayımlanan "Türklerde Sosyal ve Kültürel Hayat" başlıklı yazısında devenin Türk kültüründeki yeri ve önemine değindikten sonra yavru deve için *torum*, *botuq* ve *köşek*, dişi deve için *ınğan* ve *qayalıq*, erkek deve için *boğra* ve *lök*, çift hörgüçlü erkek deve için *biserek* ve *buhur*, çift hörgüçlü dişi deve için ise *doylaq* ve *maya* adlarının kullanıldığından bahseder (2000, s. 25-26). Bahattin Ögel'in *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinin 1. Cildinde yeri geldikçe devenin Türk kültür ve yaşamındaki öneminden ve deve ile ilgili söz varlığından kısaca bahsedilmiştir (33-419). Jean-Paul Roux'un *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* ile Türklerin ve Moğolların Eski Dini adlı eserlerinde hayvan sembolizminde devenin yerine ilişkin bilgilerin yanı sıra deveye ait söz varlığına değinilen kısımlar da bulunmaktadır (2005, s. 19-389; 2002, s. 95-253). İbrahim Dilek'in *Türk Mitoloji Sözlüğü* adlı eserinde ise devenin Türk toplumlarında hangi adlarla anıldıkları verilmiş bu çerçevede Türk mitolojisindeki yerinden bahsedilmiştir (278-828). Bunun dışında devenin Türk kültür hayatındaki yeri ile hayvan adları konusunda yapılmış araştırma makalelerinde de deveye verilen adlardan bahsedenler olmuştur. 2018 yılında Elmira Tölökova ve Sagın Ömüraliyev'in "Kırgız Türkçesinde ve Kültüründe 'Deve' Kavramı" adlı bildirimlerinde Kırgız Türkçesinde deve kavramı ile ilgili söz varlığı ele alınmıştır (64). Hacer Tokyürek'in "Eski Uygurca Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları" adlı makalesinde deveye verilen adlar izah edilmiştir. Ahmet Gökçimen'in 2016 yılında yayımlanan "Türkmen Kültüründe Deve ve Develerin Piri Veyis Baba" adlı makalesinde Türklerde deveye verilen adlardan kısaca bahsedilmiştir (219-220). Samet Azap 2016 yılında yayımlanan "Kazak Edebiyatında "Deve' Algısı (Yassı Burun ve Beyaz Deve Hikâyeleri Örneğinde)" isimli makalesinde *Divanü Lügati't-Türk*'te deve ile ilgili mevcut olan söz varlığından kısaca bahsetmiştir. Bunlar dışında da sayabileceğimiz pek çok önemli çalışma bulunmakta ise de burada daha çok deve adlarından bahsedenlere değinilmeye çalışılmıştır⁵.

Çalışmamızda tüm tarihi ve modern Türk dillerinde deveyi ifade etmek için kullanılan adlar tespit edilmeye çalışılmış ve devenin özelliklerine göre liste halinde sıralanarak incelenmiştir. Tarihi Türk dillerinde mevcut olan adların, buldukları dönem belirtilmek suretiyle en eski şekilleri madde başı olarak verilmiştir. Bu adlar kökenleri konusunda literatürde mevcut olan izahatlarıyla birlikte sunulmuş, ayrıca Türkçenin tarihi dönemlerinden itibaren geçirdikleri değişimler de detaylı şekilde verilmiştir. Tarihi Türk dillerinde bulunmayan, yalnızca modern Türk dillerinde tespit ettiğimiz adlar ise kullandıkları dil belirtilmek suretiyle madde başı olarak verilmiş ve diğer dillerde mevcut olup olmama durumlarına göre değerlendirilmişlerdir. Arap kültüründe devenin yaygın olması sebebiyle deveyi ifade eden ve dilimize girmiş bazı Arapça sözcükler bulunmaktadır. Çalışmamızda bu adlardan mümkün olduğunca bahsedilmeyip sadece Türkçe olduğu bilinen veya zaman içerisinde Türkçenin gramer yapısına uyum sağlamış adlar dikkate alınmıştır⁶.

⁵ Burada bahsedilen çalışmalar dışındakiler için bk. Perçin Bostan, B. (2024). Türk ve Moğol Dillerinde Ortak ve Benzer Hayvan Adları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 1-38. <https://doi.org/10.34083/akaded.1440009>. Uçar, İ. (2013). Türkiye Türkçesinde Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(1), 1-19. Özcan Devrez, C. (2020). Eski Uygurca Sonrası Orta Asya Türkçesinin Söz Varlığı İçerisinde Hayvan Adları. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 2(2), 177-210. <https://doi.org/10.46614/ijous.832124>. Yılmaz, S. A. (2022). Azerbaycan Türkçesinde Hayvan Yavru Adları. *Türkbilig*, 2022(44), 111-119. Bolat, Ö. H. (2022). Çağatay Türkçesinde Hayvan Adları. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 75-108. Badarch, B. & Koçoğlu Gündoğdu, V. (2020). Sengel Tuvalarında Bazı Hayvan Adları Üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20(2), 429-446. <https://doi.org/10.32449/egetid.812571>. Özkan, A. S. (2020). Kışaşı'l-Enbiyā'da Hayvan Adları. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 127-142.

⁶ Çalışmamızda kabul ettiğimiz çeviri yazıda şu hususlara dikkat edilmiştir: Kiril harfli örneklerde, /r/ sesi /t/, kalın /r/ sesi /g/, ince /r/ sesi /g/, /r/ sesi /g/, kalın /k/ sesi /q/, ince /k/ sesi /k/, /k/ sesi /q/, /y/ sesi /ü/, /x/ sesi ise /x/, /ж/ sesi /j/ biçiminde gösterilmiştir. Tatarca ve Başkurçta örneklerde yer alan açık olan /ə/ sesi /ä/ biçiminde gösterilmiştir. Latin harfli örneklerde, ünsüzlerden ince /k/ sesi /k/, kalın /k/ sesi /q/, ince /g/ sesi /g/, kalın /g/ sesi /g/, genizden çıkan /n/ sesi /ŋ/, /h/ ve /h/ sesleri için herhangi bir ayrıma gidilmeden /h/, açık /e/ sesi /ä/ ve kapalı /e/ sesi /e/

Deveye verilen genel adlar

1. ET *Teve/Tebe*: 8. yüzyıl başlarında yazılmış olduğu tahmin edilen *Tunyukuk Yazıtı* bu adın geçtiği en eski kaynak olup *egri teve* “tek hörgüçlü deve” şeklinde geçmektedir. Bu ada daha sonra 9. yüzyılın başlarına ait el yazması bir eser olan İrk Bitig’de *tebe* “deve” biçiminde rastlanmaktadır. Buna göre Türkiye Türkçesinde *deve* biçiminde bulunan bu adın en eski şekli *teve/tebe* biçimindedir (Aydın, 2019, s. 103,150; IB, s. 61).

Buna göre tarihi Türk dillerinde görülen biçimleri; Eski Türkçede dönemine ait Türk yazıtlarında *teve*, *tebe*, *tebi*, *egritebe* “deve” biçimlerinde tanıklanmıştır (ETG: 299; OTG, s. 309; Akar 2020: 145; EYYSV: 740; Kormuşin 2016, s. 550, 556). Uygurca döneminde ise *tebe*, *tävä*, *tüya*, *tuva*, *tuğa*, *töge* “deve” biçimlerine rastlanmaktadır (IB: 61; Ayazlı 2016: 234, KYAS: 278; EUTS: 235). Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden *Divanu Lügati’t-Türk*’te *deve*, *teve*, *tevi* “deve” biçimlerinin yanı sıra, Oğuzlardaki biçiminin *teve* olduğu şeklinde bir açıklamaya da rastlanmaktadır (DLT: 631, 873). Eski Anadolu Türkçesi döneminde *deve* “deve” biçimindedir (BL: 133). Harezmi Türkçesi eserlerinden *İbni Mühenna*’da hem /d/’li hem de /t/’li şekilde *dive*, *tive* “deve” biçimlerinde karşımıza çıkar (İML, s. 27, 73). *Nehcü’l Feradis*’te ise *teve* “deve” biçimindedir (NF: 424). Kıpçak Türkçesi metinlerinden *Codex Cumanicus*’ta *töve* “deve” biçiminde iken *Gülistan Tercümesi*’nde ise *teve* “deve” biçiminde tanıklanmıştır (CC: 581; GT: 374); Bunun dışında *deve*, *tife*, *tive*, *tüve* “deve” biçimlerine de rastlanmaktadır (KTS: 60, 272; EDM, s. 81). Çağatay Türkçesi döneminde ise bu ad *dive*, *tefe*, *teve*, *tive*, “deve” biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü 2013: 87; FKS I: 658; ÇMS: 90; Atalay 1970: 194; Pavet De Courteille, 1870: 269). Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *tüve* “deve” ve *tüye* “deve” biçimlerinde rastlanmaktadır (DS V: 4018; DS VI: 4781).

Modern Türk dillerinden Çuvaşçada *tëve*, *tüve* “deve” biçimlerinde tanıklanmaktadır (Aşmarin: 13; Skvortsov: 463; ÇRS: 88). Sibiryaya Türk dillerinden Yakutçada *tebien* “deve”, Tuvacada *teve* “deve”, Tofacada *täbe* “deve”, Hakasçada *tibe* “deve”, Şorcada ve Teleüt ağızında ise *töö* “deve” biçimlerinde tanıklanır (TSahS: 65; TTG: 865; TuvTS: 106; TRRTS: 101; HTS: 509; ŞRS: 55; TAS: 118). Kıpçak grubu Türk Dillerinden Kırgızcada *töö* “deve”, Kazakçada *tüye* “deve” Karakalpakçada *tüye* “deve” Karaçay-Balkarcada ve Kumukçada *tüye* “deve”, Tatarcada *döye*, *teve* “deve” Kırım Tatarcasında *deve* “deve” Kazan Tatarcasında *döye* “deve” ve Başkurtçada *dëve*, *deve*, *döye* “deve” biçimindedir (KTLS: 168-169; KazTS I: 592; KarkTS: 614; KMTS: 367; KumTS: 347; TTatS: 105; KırTS: 96; KazTTS: 108; BaşTS: 127, 133). Uygur grubu Türk dillerinden Özbekçede *tuya* “deve”, Yeni Uygur Türkçesinde ise *dö* “deve”, *töge* “deve” biçimindedir (TÖS: 154; YUTS: 105, 422). Oğuz grubu Türk dillerinden Azerbaycan Türkçesinde *dävä* “deve”, Türkmencede *düye* “deve” *deve* “deve”, Gagavuzcada *deve* “deve” biçimlerine rastlanmaktadır (ATS I: 866; TürTS: 185; Dağlı 2019: 29).

2. ET *Egri teve*: Bu ada sadece 8. yüzyıl başlarında yazılmış olduğu tahmin edilen *Tunyukuk Yazıtı*’nda *egri teve* “tek hörgüçlü deve” şeklinde rastlanmaktadır, ayrıca *teve* adının geçtiği tespit edilebilen en eski biçim *egriteve*’dir [Aydın, 2019, s. 103,150].

3. ET *Özünü*: Bu ad sadece 12.-13. yüzyıllara ait Orta Asya’da bulunan Kur’an Tefsiri’nde

biçiminde belirtilmiştir. Ayrıca /t/ ve /t̃/ seslerinde ayırım yapılmayıp /t/ ile, /v/ ile /w/ seslerinde ayırım yapılmayıp /v/ ile gösterilmiştir. Bazı metinlerde geçen hırıltılı /h/ sesi /x/ biçiminde gösterilmiştir. Latin harfli Çuvaşça örnekler ise değiştirilmeden çalışmamıza aktarılmıştır. Başkurtça, Çuvaşça ve Tatarcada bazı örneklerde bulunan /ë/ sesi olduğu gibi gösterilmiştir. Ayrıca bazı örneklerde yer alan /h/ sesi /x/ ile gösterilmiştir. Uzun ünlüler çift ses ile belirtilmiştir. Başkurtça ve Çuvaşça örneklerde yer alan /ë/ ve /a~ / sesleri olduğu gibi gösterilmiştir. Çağatay Türkçesi metinlerinde geçen /i/ sesi /i/ şeklinde gösterilmiştir. Eski Türkçe örneklerde yer alan /n̄g/ sesi olduğu gibi gösterilmiştir. Osmanlı Türkçesinde yer alan uzun ünlü biçimler olduğu gibi gösterilmiştir.

çapturmadınız anıñ üzä atdın özäñüdin “siz ona ne at koşturdunuz ne deve” şeklinde geçmiştir. Yazar *özäñü* adının anlamını “deve” olarak belirtilmiş olmasına rağmen, “merdiven” anlamında verdiği *üzäñü* adına dikkat çekerek bu konuda bir tereddüt yaşadığını da belirtmiştir (Borovkov, s. 217, 302). Bunun dışında tarihi ve modern Türk dillerinde herhangi bir metinde bu ada “deve” anlamında rastlanmamış olması sebebiyle Borovkov tereddüt etmekte haklı olabilir.

4. ET *Binüt*: Bu adın “deve” anlamı ile tanıklandığı tek metin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Bahşayış Lûgati*'dir, *binüt* “at, deve, katır gibi binek hayvanı” biçiminde tespit edilmiştir (BL: 124). Ancak tarihi ve modern Türk dillerinde *binüt* adı genellikle büyükbaş hayvanlar için kullanılan genel bir addir. Örneğin, *Divanu Lugati't-Türk*'te Oğuzların hayvanları için belgelerinin olduğundan bahsedilir ve bu belgelerden bahsedilirken “Bu belgeler onların hayvanlarının, atlarının binütlerinin alâmetidir.” şeklinde geçen ifadede *binüt* adından bahsedilmektedir. Ancak bu adın sadece deve için değil büyükbaş hayvanlar için kullanıldığı bellidir. (Atalay, 2006, s. 55-58; Gülensoy, 1989, s. 59). Yine *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde *bunut* şeklinde ve “binüt, binilen şey veya hayvan” anlamında karşımıza çıkmaktadır (KTS, s. 38). *Dede Korkut*'ta ise *binüt* adı “binek hayvanı, binilecek şey” anlamında geçmektedir (Filiz, 2019, s. 185; Ergin, 1964, s. 174). Türkiye Türkçesi ağızlarında *binet*, *binüt* biçiminde “binek atı” anlamında tespit edilmiştir (KBS, s. 92; DS I, s. 696).

5. ET *Dönen*: Bu ad “üç yaşını geçen at veya deve” anlamında olup Oğuz diyalektlerinde eskimiş, Oğuz diyalektleri dışında ise yaygın olarak kullanılmaktadır ve Moğolca *dönen* biçiminden dilimize geçmiştir. Eren bu adın Moğolcadan dilimize geçmiş olduğu için Oğuz diyalektlerinde çok az tanıklandığını belirtmiştir (TDES, s. 149; Eren, 2006, s. 179). Rasanen bu adın Moğolcada “dört yaşındaki sığır” anlamında iken Türk dillerine geçtiği zaman anlamı genişleyerek sığır dışındaki at, deve, inek gibi hayvanlar için de kullanılmaya başlandığını ve Orta Türkçe, Çağatay Türkçesi ve Osmanlıca dönemlerinde kullanıldığını belirtir (VEWT, s. 140). Modern Türk dillerinde büyükbaş hayvanlar için Nogaycada ve Kazakçada *dönen* “üç yaşında at”, Karakalpakçada *dönen* “dört yaşında at”, Altaycada *tönön* “dört yaşında at”, Teleüt ağzında aynı anlamda *tönön* ve *tönöjön* biçimlerinde, Tuvacada *dönen* “dört yaşında hayvan” ve Başkurtçada *dünen* “üç ya da dört yaşındaki aygır” ve *dünejën* “üç ya da dört yaşındaki kısrak” biçiminde kullanılmaktadır (TDES, s. 149; KBS, s. 121; VEWT, s. 140; TAS, s. 117; TuvTS, s. 35; BaşTS, s. 134).

6. ÇağT *Puxti*: Bu ad *puxti/buxti* “deve” biçiminde Çağatay Türkçesi döneminde tanıklanmıştır (FKS I: 440).

7. Alt. *Sarı at*: Sadece Altaycada “deve” mecazi anlamı ile *sarı at* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (ATS: 178).

8. YUyg. *Loto*: Modern Türk dillerinden Yeni Uygur Türkçesinde *loto* “deve” biçiminde tespit edilmiştir (YUTS: 257).

9. YUyg. *Saraç*: Modern Türk dillerinden Yeni Uygur Türkçesinde *saraç* “deve” biçiminde tespit edilmiştir (YUTS: 341);

10. Azb. *Baqtrian*: Azerbaycan Türkçesinde *baqtrian* “deve” biçimindedir (ATS I: 328);

11. Azb. *Sar*: Azerbaycan Türkçesinde *sar* “deve” biçiminde tespit edilmiştir (ATS II: 2887).

12. TT *Höngül*: Türkiye Türkçesi ağızlarında *höngül* “deve” biçiminde tespit edilmiştir (DS III: 2433).

Deveye verilen diğer adlar

1. Cinsiyete göre deveye verilen adlar

1.1. Dişi deve

1.1.1. ET *İngen*: Pallas tarafından “dişi deve” anlamında verilen Moğolca *ingi* ve Kalmukça *ingaen* sözcüklerine karşılık bugünkü Moğolcada da “dişi deve” *ingge(n)/inge(n)* şeklindedir (MTS: 516). Bu adın kullanıldığı yazılı en eski metin Uygurca dönemine ait *İrk Bitig* adlı eserdir. Burada *inġen* “dişi deve” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (IB: 54). *Divanu Lugati't-Türk'te* de aynı biçim ve anlamda *ingen* “dişi deve” şeklinde geçmektedir (DLT: 666). Bu dönemde ayrıca aynı anlamda ancak *ingäk* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Borovkov: 138). Bununla birlikte Harezmi Türkçesi eserlerinde “dişi deve” anlamında *Kıssasü'l Enbiya* ve *Mukaddemetü'l-Edeb*'de *iġen*, *İbni Mühenna*'da *ingen*, *Nehcü'l Feradis'te* ise *inġen* biçiminde geçmektedir (KE, s. 271; İML, s. 33; Zemahşeri, s. 130; NF, s. 187). Kıpçak Türkçesinde ise aynı anlamda *iġen*, *iġen teve* biçimlerinde tespit edilmiştir (KTS: 112). Çağatay Türkçesinde de yine *ingen* “dişi deve” biçim ve anlamı ile tanıklanmıştır (FKS I: 397).

Bu ad modern Türk dillerinde de “dişi deve” anlamını korumuştur. Kırgızcada *ingen* “dişi deve”, Kazakçada *iġgenşe* “dört beş yaşlarındaki dişi deve”, Karakalpakçada *ingen* “damızlık dişi deve, maya”, Tatarcada *ingen* “dişi deve”, Başkurtçada ise *ġngek* “dişi deve” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Manas: 653; KazTS I: 705; KarkTS: 211; KırTS: 143; BaşTS: 154). Türkiye Türkçesi ağızlarında ise bu ada rastlanmamıştır.

1.1.2. ET *Titir*: Bu ada Eski Türkçe döneminde yazıtlarda *titir* “dişi deve” biçiminde rastlanmaktadır (ETY: 865). Daha sonra Uygurca döneminde *İrk Bitig*'de *titir* “dişi deve” ve *ditir* “dişi deve” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (IB: 62; Wilkens, 2021, 248). Karahanlı Türkçesi döneminde ise *Divanu Lugati't-Türk'te* ve *Kutadgu Bilig*'de yine “dişi deve” anlamında ve *titir* biçiminde karşımıza çıkar (DLT: 884; Abik, 2009, s. 7). Bu ad Clauson'da da *titir* biçiminde deveye dişilik anlamını veren ad olarak veya tek başına “dişi deve” anlamında karşımıza çıkmaktadır (EDPT, s. 18, 317, 458). Kıpçak Türkçesinde *titir* “Arap devesi” ve Çağatay Türkçesi döneminde *titir* “deve” biçiminde tanıklanmaktadır (KSV, s. 387; Toprak, 2013, 115). Diğer tarihi ve modern Türk dillerinde ise bu biçime rastlanmamaktadır.

1.1.3. ET *Arvana*: Eski Türkçede Uygurca döneminde *arvana* “dişi deve” biçimindedir (KYAS: 337). Eski Anadolu Türkçesinde ise *arvana* “dişi deve” biçiminde iken Osmanlı Türkçesi döneminde *ervâne* “dişi deve, arvana” biçimindedir (EATS, s. 58; OTAL: 230). Kıpçak Türkçesi döneminde ise *arvan*, *arvana* “dişi deve” biçimlerinde karşımıza çıkar (KTS, s. 13; EDM, s. 71). Modern Türk dillerinden Azerbaycan Türkçesinde *arvana* “Türkistan devesi; iki hörgüçlü dişi deve; köşek; dişi deve”, Karakalpakçada *ärvana* “sütü bol deve”, Kazakçada *aruvana* “aruvana, bir hörgüçlü kıymetli dişi deve” biçiminde geçmektedir (ATS I: 224; KarkTS: 50; KazTS I: 48). Türkiye Türkçesi ağızlarında *arvana*, *avrana*, *avurna* “dişi deve” biçimindedir (DS I: 337).

1.1.4. EAT *Potlacı/bodlacı*: Eski Anadolu Türkçesi döneminde *bodlacı*, *potlacı* “gebe deve” biçiminde rastlanmıştır (EATS: 131, 553). Harezmi Türkçesi metinlerinde de *botlaçı/botlacı* “gebe deve” biçiminde tanıklanmıştır (Gen, 2019, s. 215). Kıpçak Türkçesinde ise hayvan adı olarak değil, *botlaçı* biçiminde “hamile, yüklü” anlamında tespit edilmiştir (KTS, s. 35). Gülensoy Türkiye Türkçesi ağızlarında *bortlacı* “gebe deve” biçiminde olduğunu belirtir, <*bo(r)t(u) “deve yavrusu”+la-cı biçiminden geldiğini ve ağızlarda *bodlacı*, *bortlayıcı*, *botlacı*, *botlaçı*, *botlayıcı*, *börtleci* biçimlerinde

tanıklandığını belirtmiştir (KBS, s. 104; DS I, s. 741).

1.1.5. EAT *Atan*: Sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde *atan* adı “dişi deve” anlamında karşımıza çıkmaktadır (BL: 119). Bunun dışındaki tüm tarihi ve modern Türk dillerinde erkek deve için kullanılan bir kelime olup erkek deve için kullanılan adlar bölümünde ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

1.1.6. Hrzt *Sağın*: Bu ad Harezm Türkçesi eserlerinden *İbni Mühenna*’da *sağın* “sağmal deve” biçiminde geçmektedir (İML: 57).

1.1.7. KıpT *Bey*: Bu ada sadece tarihi Türk dillerinden Kıpçak Türkçesi döneminde *bey* “kısarak, dişi deve” biçiminde rastlanmaktadır (KTS: 29).

1.1.8. Krg. *Bögü*: Bu ada sadece modern Türk dillerinden Kırgızcada *bögü* “benekli dişi deve (develerin en kuvvetlisi)” biçiminde rastlanmaktadır (KrgS I: 137).

1.1.9. Kaz. *Qolqan*: Modern Türk dillerinden Kazakçada *qolqan* “çok doğuran bir cins deve” biçimindedir (KazTS I: 341).

1.1.10. Krg. *Qaymal*: Modern Türk dillerinden Kırgızcada *qaymal* “beş yaşına kadar olan deve” biçim ve anlamında tespit edilmiştir (ESTYa V, s. 197).

1.1.11. Kaz. *Qulpatşa*: Modern Türk dillerinden Kazakçada *qulpatşa* “ilk kez doğuran deve” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (KazTS I: 358).

1.1.12. Kaz. *Qılmıq, qılmıqğı*: Modern Türk dillerinden Kazakçada *qılmıq, qılmıqğı* “sütü bol, boynu uzun bir tür deve” biçimindedir (KazTS I: 371).

1.1.13. Kkal. *Aq maya*: Karakalpakçada *aq maya* “ak renkli dişi deve” biçiminde tespit edilmiştir (KarkTS: 17).

1.1.14. TT *Celep*: Türkiye Türkçesi ağızlarında *celep* “dişi deve” biçiminde geçmektedir (DS II: 877).

1.1.15. TT *Cimiz, cımız, cimizik*: Türkiye Türkçesi ağızlarında *cimiz, cımız, cimizik* “erkek isteyen dişi deve” biçimindedir (DS II: 973).

1.1.16. TT *ğayalak, ğayalık, ğaylak*: Türkiye Türkçesi ağızlarında “genç dişi deve” anlamında tespit edilmiştir (DS III, s. 1943).

1.1.17. TT *Qaylaq*: Türkiye Türkçesi ağızlarında *qaylaq* “dişi deve; 3 yaşındaki deve yavrusu” biçiminde geçmektedir (DS IV: 2704).

1.1.18. TT *Xudun*: Türkiye Türkçesi ağızlarında *xudun* “üç dört yaşındaki dişi deve” biçiminde tespit edilmiştir (DS III: 2250).

1.1.19. TT *Qayalıq, qayalaq*: Türkiye Türkçesi ağızlarında *qayalıq, qayalaq* biçiminde “ikiyle yedi yaş arasındaki dişi deve; doğurgan, damızlık deve; iki yaşından küçük, doğurmamış deve; iki, üç yaşında erkek deve” biçim ve anlamlarında karşımıza çıkmaktadır (DS IV: 2697).

1.2. Erkek deve:

1.2.1. ET Buğra: Bu ad Türkiye Türkçesinde *buğra* “erkek deve, iki hörgüçlü deve, buğur” biçim ve anlamındadır (TS, s. 404). Clauson bu adı *buğra* “erkek deve” biçiminde vermiş, ayrıca Moğolca *buğura* biçiminden Türkçeye geçtiğini belirtmiştir (EDPT, s. 317). Gülensoy *buğra* adının “erkek deve” anlamında olduğunu, Orta Türkçe döneminden itibaren tanımlandığını, Türkiye Türkçesi ağızlarında *buğur* ve *buhar* biçimlerinde olduğunu ve Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtmiştir (KBS, s. 117-118). EDAL’da Moğolca *bura* “deve” biçiminin PTRk. **buğra* biçiminden geldiği belirtilmiştir (EDAL, s. 945). Eren ise *buğur* biçimini verir, “damızlık erkek deve” anlamında olduğunu söyler, Türkiye Türkçesi ağızlarında *puğur* ve *puhur* biçimlerinin olduğundan bahseder, Eski Türkçedeki biçimini *buğra* olarak belirtir, ancak kökeninin belirsiz olduğunu söyler (TDES, s. 78).

Eski Türkçe döneminden itibaren tüm tarihi ve modern Türk dillerinde karşımıza çıkmaktadır. Runik harfli yazıtlarda kişi adı olarak kullanılmıştır (Aydın, 2016, s. 21). İlk kez Uygurca dönemine ait *İrk Bitig* adlı metinde *buğra* “erkek deve” ve *buğralıq* “erkek develik” biçimlerinde hayvan adı anlamında karşımıza çıkmaktadır (IB, s. 52; ETY, s. 787). Bu ad “deve” anlamıyla Türkçenin diğer tüm tarihi dönemlerinde de tespit edilebilmiştir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden *Divanu Lugati’t-Türk*’te ve *Kutadgu Bilig*’de *buğra* “erkek deve” biçiminde tespit edilmiştir (DLT, s. 599; Abik, 2009, s. 10). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden *Dede Korkut*’ta ve *Bahşayış Lügati*’nde *buğra* “damızlık erkek deve; erkek deve” biçimindedir (Kaçalın 2017: 797; BL, s. 126). Eski Anadolu Türkçesinde ayrıca *puğur* “erkek deve, buğra” biçimine de rastlanmaktadır (EATS: 553). Harezm Türkçesi metinlerinden *İbni Mühenna*’da *buğra* “puğur, deve aygırı”, Kıpçak Türkçesi döneminde ise *buğra* “hörgüçlü erkek deve” biçiminde tanımlanmıştır (İML: 22; KTS, s. 36). Çağatay Türkçesinde *buğur* “iki hörgüçlü deve, buğur, buğra” ve *buğra* “erkek deve” biçimlerinde tanımlanmıştır (FKS I, s. 455; ÇTS, s. 170; Pavet De Courteille, 1870: 172).

Modern Türk dillerinden Çuvaşçada bu ada rastlanmazken, Sibiryaya Grubu Türk dillerinden Tuvacada *buura* “erkek deve”, Altaycada ise *bura* “erkek deve” biçimlerinde tespit edilmiştir (TTG: 655; TuvTS: 17; ATS: 48). Kıpçak (Kuzey-Batı) grubu Türk Dillerinden ise Kırgızcada *buura* “deve aygırı, buğra”, Kazakçada *buvra* “buğra, erkek deve” biçimindedir (KrgS I: 150; KazTS I: 96). Moğolcada ise *buğur-a/buur* “erkek deve” biçimindedir (MTS: 182). Türkiye Türkçesi ağızlarında *bohur*, *bohor* “kışın adeta kudurmuş gibi olan azgın deve”, *buğur*, *buhar* “damızlık deve; burulmuş erkek deve; erkek deve” biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır (DS I: 732, 781).

Görüldüğü üzere bu ad Eski Türkçeden itibaren tarihi Türk dillerinin bütün dönemlerinde karşımıza çıkmakta olup modern Türk dillerinde ise genel olarak “erkek deve” anlamını koruyarak Türkçe’nin gelişimi içerisinde çeşitli ses değişimlerine uğramıştır. Bu ad sadece Türkmencede *buğra* biçimi ile “iki hörgüçlü deve” anlamında kullanılmaktadır (TürTS: 85). Moğolcadaki gelişimine baktığımız zaman ise Moğolların *Gizli Tarihi*’nde *bu’ura* “deve” anlamında verilmiş, bugünkü Moğolcada ise *buğur-a/buur* “erkek deve” anlamını almış ve zaman içerisinde “deve” genel anlamından “erkek deve” anlamına gelerek, zaman içerisinde anlam daralmasına uğramıştır (MGTS: 69; MTS: 182).

1.2.2. ET Atan: Bu adın kökenine ilişkin en kapsamlı açıklamaya EDAL’da rastlanmıştır. Burada “hadım edilmiş deve” anlamında Moğ. **aqta* ile Trk. **atan* adının mevcut olduğundan bahsedilmiştir. PMoğ. **aqta* “hadım, hadım etme” anlamında iken PTRk. *atan* “hadım edilmiş deve” biçiminde olduğundan, ayrıca Türkçenin yazı ile takip edilebilen dönemlerinden itibaren de aynı anlam ve şeklinin korunduğundan bahsedilir. Aynı şekil ve anlam ile bazı modern Türk dillerinde de (Krg., Kaz., KKal., Nog., Tuv.) karşımıza çıktığı belirtilmiştir (EDAL, s. 280). Bununla birlikte Clauson’da bu ad *atan* “iğdiş edilmiş deve” ve *atan* “deve” biçimlerinde karşımıza çıkmakla birlikte aynı şekil ve anlam ile Türkçeden

Moğolcaya geçtiği belirtilmiştir (EDPT, s. 277). *Drevnetyurkskiy Slovar*'da *atan* “iğdiş edilmiş deve” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (DTS, s. 66). Gülensoy ise *atan* adının Türkiye Türkçesinde soy adı olarak kullanıldığını ve <*akta* “iğdiş” biçimine dayandığını belirtmiştir (KBS, s. 41).

Bu ad Moğolcada *atan temee* “5 yaşını geçmiş erkek deve, güçlü deve” biçiminde iken, Kalmukçada attan “erkek deve” şekline rastlanmıştır (Gül 2010: 166). *Divanu Lugati't-Türk*'te *atan* “iğdiş edilmiş deve” anlam ve şeklini korumuştur (DLT: 563). Ancak sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde *atan* adı “dişi deve” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (BL: 119). Harezmi Türkçesinde ise *atan* “enenmiş deve” anlam ve şeklini korumuştur (İML: 13). Kıpçak Türkçesinde *atn* “iğdiş edilmiş deve” biçiminde tespit edilmiştir (KTS, s. 15). Çağatay Türkçesinde ise bu biçime rastlanmamaktadır.

Modern Türk dillerinden Kazakçada *atan* “dört yaşında büyük ve kısırlandırılmış deve”, Kırım Tatarcasında *atan* “burulmuş deve”, Başkurtça *atan* “damızlık erkek deve”, Karakalpakçada *atan* “iğdiş edilmiş (erkek) deve”, Kırgızcada *atan* “enenmiş deve”, Uygurcada *atan* “iğdiş edilmiş deve” şeklinde karşımıza çıkmakta olup, ayrıca Hakasçada “deve” anlamında *adan* biçiminde ve “erkek deve” anlamında *adan(i)* biçiminde tespit edilmiştir. Bu adın ilk şeklini ve anlamını genel anlamda koruduğunu söyleyebiliriz (KazTS I: 52; KırTS: 50; BaşTS: 45; YUTS: 20; KarkTS, s. 34; KrgS I, s. 58; HTS: 27; ÖHTS, s. 28).

1.2.3. ET *Taylaq*: Bu ad Clauson'da *taylaq* “üç yaşında deve” biçiminde geçmektedir (EDPT, s. 549, 753). Eren *taylaq* adının “at veya deve yavrusu” anlamında olduğunu <*tay* “at yavrusu” +*-laq* eki biçiminden geldiğini ve Türkçede *-laq/lek* ekinin hayvan yavruları için kullanıldığını belirtir, aynı açıklamayı Gülensoy da yapmıştır (TDES, s. 502; KBS, s. 718). Tarihi Türk dillerinden Kıpçak Türkçesi döneminde *taylaq* “deve yavrusu, iki yaşındaki deve” biçiminde ve Çağatay Türkçesinde ise *taylaq* “üç yaşındaki deve; bir yaşındaki deve yavrusu” biçim ve anlamlarında tanımlanmıştır (KTS, s. 266; ÇTS, s. 1093; FKS I: 543, 595; ÇMS, s. 90; Pavet De Courteille, 1870: 211). Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ad *taylaq* “deve yavrusu” biçimindedir (DS V: 3854). Modern Türk dillerinden ise Kırgızcada *taylaq* “iki yaşına girmiş olan puduk (deve yavrusu)”, Kazakçada *taylaq* “iki yaşını doldurmamış deve yavrusu”, Karakalpakçada *taylaq* “bir yaşını geçip ikinci yaşını doldurmamış olan deve” biçiminde tespit edilmiştir (KrgS I: 718; KazTS I, s. 540; KarkTS: 571). Bu ad Azerbaycan Türkçesinde ise *daylaq* biçiminde iken “at yavrusu” anlamına gelmektedir (ADİL I, s. 566).

1.2.4. Hrzt *Örkeç*: Bu ad sadece Harezmi Türkçesi eserlerinden *İbni Mühenna*'da *örkeç* “enenmiş (koç yahut deve)” biçimi ile tanımlanmıştır (İML: 55). Bu ad Kıpçak Türkçesi döneminde ise *örgeç* biçiminde “erkek enenmiş koç” anlamında tespit edilmiştir (KTS, s. 211). Yine bu dönemde ayrıca *örgüç*, *örgeç*, *örkeç*, *örkeş*, *örküç* biçimlerinde “hörgüç” anlamında da tespit edilmiştir (KSV, s. 301). Çağatay Türkçesinde ise *örkeç* ve *ürküç* biçimlerinde “deve hörgücü” anlamında tanımlanmıştır (Erbay, 2008, s. 562).

1.2.5. Hak. *Asxır Tibe*: Modern Türk dillerinden Hakasçada *asxır tibe* “erkek deve” biçiminde tanımlanmıştır (HTS: 53).

1.2.6. Kaz. *Keznar*: Modern Türk dillerinden Kazakçada *keznar* “bir tür erkek deve” biçiminde tanımlanmıştır (KazTS I: 237).

1.2.7. Kaz. *Soqtan*: Modern Türk dillerinden Kazakçada *soqtan* “dört yaşındaki erkek deve” biçiminde tanımlanmıştır (KazTS I: 512).

1.2.8. TT Erkeç, Ergeç, Erkek: Türkiye Türkçesi ağızlarında *ergeç*, *erkeç* “erkek deve” ve *erkek* “beş yaşından yukarı olan tüylü erkek deve” biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır (DS III, s. 1767, 1774). Ancak bu ad *erkeç* biçiminde tarihi Türk dillerinden itibaren “erkek keçi” anlamında kullanılmakta olup, Dede Korkut’ta da bu şekilde geçmektedir (Filiz, 2019, s. 64-65). Eski Türkçede *erkeç* biçiminde “teke, keçi” anlamındadır (EDPT, s. 223). Eren ve Gülensoy’da *erkeç* biçiminde “erkek keçi, teke” anlamında yer almaktadır (TDES, s. 169; KBS, s. 258).

1.2.9. HrzT, OsmT Cemel: Arapçadan dilimize geçmiş olup Harezmi Türkçesi ve Osmanlıca dönemlerinde “erkek deve” anlamında tanıklanmıştır (OTAL: 132; HATS: 123).

1.2.10. ÇağT. Oban: Türkçenin tarihi dönemlerinden sadece Çağatay Türkçesinde tanıklanmakta olup *oban* biçiminde ve “erkek deve” anlamındadır (Pavet De Courteille, 1870: 40). Ayrıca bu ada ilişkin Eren, Çağatay Türkçesi döneminde mevcut olduğunu ve sadece yerel ağızlarda yaşayan *hopa* “damızlık erkek deve” adı ile arasında benzerlik olabileceğini belirtmiş, buna göre *hopa* adında başta /h-/ sesinin türemeyebileceğini, ancak sonda /-n/ sesinin düşmesinin açıklama gerektirdiğini ifade etmiştir (TDES, s. 219).

2. Hörgüçe göre deve adları

2.1. Tek hörgüçlü deve-Lat. *Camelus dromedarius* (Kuru 1999:699)

2.1.1. ET Nar: Tarihi Türk dillerinden Uygurcada *nar* “tek hörgüçlü deve” biçiminde tanıklanmıştır (KYAS: 193). Ayrıca Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait Dede Korkut’ta *ner* “damızlık erkek deve” biçiminde geçmektedir, ancak Kaçalın bu adın Farsça *nar* biçiminden alıntı olduğunu belirtmiştir (Kaçalın 2017: 814). Türkçenin diğer tarihi dönemlerinde bu ada rastlanmamaktadır. Modern Türk dillerinden ise Kırgızcada *nar* “tek hörgüçlü deve”, Kazakçada *narşa* “tek hörgüçlü küçük erkek deve”, Başkurtçada *nar* “tek hörgüçlü deve” ve Uygurcada *nar* “tek hörgüçlü deve” biçimlerinde tanıklanmıştır (KrgS I: 582; Manas, s. 1122; KazTS I: 423; BaşTS: 436; YUTS: 286).

2.1.2. ÇağT Lök: Tarihi Türk dillerinden Çağataycada *lök* adı “deve” ve “tek hörgüçlü deve” anlamlarında tanıklanırken, Osmanlı Türkçesi döneminde *lük* adı “lök, kısa tüylü yük devesi” anlamında tanıklanmaktadır (Ünlü 2013: 87; Pavet De Courteille, 1870: 494; OTAL: 554). Modern Türk dillerinden ise Kırgızca ve Kazakçada “tek hörgüçlü erkek deve” anlamında *lök* biçiminde kullanılmaktadır (Manas: 1054; KazTS I: 383).

2.1.3. Kaz. Aruvana: Bu ad tarihi Türk dilleri döneminden itibaren “dişi deve” anlamında tanıklanmış iken sadece modern Türk dillerinden Kazakçada *aruvana* “bir hörgüçlü kıymetli dişi deve” biçiminde kullanılmaktadır (KazTS I: 48).

2.2. İki hörgüçlü deve-Lat. *Camelus bactrianus* (BTS: 298)

2.2.1. EAT Beserek: “İki hörgüçlü deve” anlamına gelen *beserek* kelimesi < Moğ. *besereg* “melez” biçiminden dilimize geçmiştir (KBS: 80). Eren ise “tüylü erkek deve, damızlık erkek deve” anlamında olduğunu belirtir, ancak kökeni konusunda net bir ifadede bulunmaz (TDES, s. 48). Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülen *biserek* adı “bir cins deve; genç ve kuvvetli deve; iki hörgüçlü erkek deve; Arap devesinden olan erkek deve” anlamları ile Dede Korkut’ta sadece bir kez geçmektedir (Ergin 1964: 174; Filiz, 2019, 38). Osmanlı Türkçesi döneminde ise *beserek* “bir tür deve” biçim ve anlamında tanıklanmıştır (EÇS: 74). Bu ad ayrıca Çağatay Türkçesi döneminde de *bisrik* “karışık cins, kuvvetli

deve” biçiminde tanıklanmıştır (Pavet De Courteille, 1870: 186). Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *beserek, beselek, besirek, besrek, biserek* biçimlerinde “tüylü erkek deve, dişi boz deve ile erkek buhur devenin çiftleşmesinden doğan erkek deve, damızlık erkek deve” anlamlarında tespit edilmiştir (DS I, s. 639).

2.2.2. OsmT *Buxt*: Bu ad Farsçadan dilimize geçmiş olup Osmanlı Türkçesi döneminde *buxt* “iki hörgüçlü deve” biçiminde tanıklanmıştır (OTAL: 113).

2.2.3. OsmT *Puğur/buğur*: Bu ada Osmanlı Türkçesi döneminde *puğur/buğur* “iki hörgüçlü deve” biçiminde rastlanmakta iken Çağatay Türkçesi döneminde *buğur* “iki hörgüçlü deve” biçiminde tanıklanmıştır (OSTN VIII: 1362; FKS I: 455; Pavet De Courteille, 1870: 172). Ayrıca modern Türk dillerinden Türkmencede *buğra* biçimi ile “iki hörgüçlü deve” anlamında kullanılmaktadır (TürTS: 85).

2.2.4. ÇağT *Ayrı, ayrıç, ayrıc*: Bu ad Türkçenin tarihi dönemlerinden Çağatay Türkçesinde *ayrı, ayrıç* “iki hörgüçlü deve” ve *ayrıc* “iki hörgüçlü deve, erkek deve, buğra, buğur” biçim ve anlamlarında tanıklanmıştır (Ünlü 2013: 79; FKS I: 160; OSTN I, s. 31).

2.2.5. Kaz. *Jar*: Bu ad Kazakçada *jar* “iki hörgüçlü deve cinsinin genel adı” biçimindedir (KazTS I: 171).

2.2.6. KarB *Ayrı duquş tüye*: Modern Türk dillerinden Karaçay-Balkarcada *ayrı duquş tüye* “çift hörgüçlü deve” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (KMTS: 91).

2.2.7. Başk. *Qapsaq*: Başkurtçada *qapsaq* “iki hörgüçlü deve” biçimindedir (BaşTS: 327).

2.2.8. Başk. *Kuskak*: Başkurtçada *qusqaq* “çift hörgüçlü deve” biçiminde kullanılmaktadır (BaşTS: 386).

2.2.9. Azb. *Häcin*: Azerbaycan Türkçesinde *häcin* “iki hörgüçlü ve çok hızlı koşan deve” biçiminde tespit edilmiştir (ATS I: 1399).

2.2.10. Gag. *İki qamburlu qamila*: Gagavuzcada *iki qamburlu qamila* “iki hörgüçlü deve” biçimindedir (Dağlı 2019: 31).

2.2.11. TT *Baxor*: Türkiye Türkçesi ağızlarında *baxor* “iki hörgüçlü erkek deve” biçiminde tespit edilmiştir (DS I: 488).

2.2.12. Trkm. *Erek*: Türkmencede *erek* “çift hörgüçlü deve” biçiminde tespit edilmiştir (TürTS: 203).

2.3. Yavru deveye verilen adlar

2.3.1. ET *Botu*: Eski Türkçeden itibaren karşımıza çıkan “deve yavrusu” anlamındaki *botu, boto, bota, butu* sözcüğü Clouston’da *botu/poto?* “bir yaşın altındaki deve” şeklinde geçmektedir (ETG: 269; OTS: 42, 83; EDPT: 299). Uygurca döneminde *botu, bota* “deve yavrusu” biçiminde olup *Divanu Lugat’it-Türk*’te *botu* “deve yavrusu” ve *botuq* “memeden kesilmiş deve yavrusu”, *Kutadgu Bilig*’de ise *butu, botu* “deve yavrusu, potuk” biçiminde tespit edilmiştir (EUTSV: 98; Yunusoğlu, 2012: 156; DLT: 596; Abik 2009: 10). Harezmi Türkçesi metinlerinden *Mukaddimetü’l Edeb*’de *bota* “deve yavrusu”, *Kıssasü’l-Enbiya*’da *boğra* “boğa, deve yavrusu”, *bota* “deve yavrusu”, *Nehcü’l-Feradis*’te ise *boda* “deve yavrusu”

biçiminde tanımlanmıştır (Zemahşeri: 106; KE: 121, 133; NF: 73). Çağatay Türkçesinde *buta/bota*, *butlaq* “yavru, deve yavrusu, potuk” ve *büte* “genç deve” biçimlerinde tespit edilmiştir (FKS I: 451; ÇMS: 76; Pavet De Courteille, 1870: 162).

Modern Türk dillerinden Kırgızcada *boto* “bir yaşında olan deve yavrusu, süt emen deve yavrusu”, Kazakçada *bota* “deve yavrusu”, Karakalpakçada *bota* “devenin taylak olana kadarki bir yıllık yavrusu”, Kırım Tatarcasında *bota* “deve yavrusu” *botaqan* “bir yaşına dek deve yavrusu”, Kazan Tatarcasında *buta* “bir yaşına kadarki deve yavrusu, köşek, taylak” ve Başkurtçada *buta* “deve yavrusu” biçiminde iken Tuvacada *bodağan* “potuk, deve yavrusu” biçiminde tespit edilmiştir (KrgS I: 133; KazTS I: 93; KarkTS: 97; KırTS: 64; KazTTS: 70; BaşTS: 112; TuvTS: 14). Diğer modern Türk dillerinde ise bu ada rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *boduq*, *bodaq*, *bodan*, *bodanaq*, *bodar*, *bodee*, *bodi*, *bodik*, *bodü*, *boduç*, *bodux*, *bortlaq*, *bot*, *bota*, *botlaq*, *botuq*, *bödü*, *bödük*, *budanaq* “deve yavrusu” biçimlerinde tespit edilmiştir (DS I: 721).

Moğolcada ise *boda/bod/bodu* “büyük davar (at, inek, deve gibi) büyükbaş hayvan” ve *botuğu(n)*, *botğö*, *botuğ-a* “bir yaşındaki deve, deve yavrusu” adları bulunmaktadır (MTS: 154, 171).

2.3.2. Hrzt Turum: Bu ad tarihi Türk dillerinden Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden *İbni Mühenna*’da *turum* “memeden kesilmiş deve yavrusu, dördüncü yaşına giren deve”, Çağatay Türkçesinde ise *torum* “iki yaşındaki deve yavrusu” biçiminde tespit edilmiştir (İML: 76; FKS I: 595; Pavet De Courteille, 1870: 229). Bu ad modern Türk dillerinden Türkmencede *torum* “altı ayla bir yaş arasındaki deve yavrusu” biçiminde tespit edilmiştir (TürTS: 633). Clauson’da *torum* “deve yavrusu” biçiminde tespit edilmiştir, ayrıca burada yaşa göre deveye verilen adların Türk dilleri arasında farklılık gösterdiğinden bahsedilerek Tuvacada *dorum* “bir yaşındaki deve”, Osmanlıcada *torun* “iki yaşındaki deve”, Türkmencede ise *torum* “altı ay ile bir yaş arasındaki deve” biçimleri örnek olarak verilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *torum* “deve yavrusu” biçimindedir (DS V: 3972). Moğolcada ise bu ada *torum*, *torom* “2 yaşındaki genç deve” biçiminde rastlanmaktadır (Gül 2018: 240; MTS: 982).

2.3.3. EAT Bortlaq: Eski Anadolu Türkçesi *bortlaq* “deve yavrusu” (EATS: 132). Türkiye Türkçesi ağızlarında *portlaq* “deve yavrusu” biçiminde rastlanmaktadır (DS V: 3472).

2.3.4. EAT Köşek: Eski Anadolu Türkçesinde *köşek* “deve yavrusu”, Osmanlı Türkçesinde *köçek*, *köşek* “deve yavrusu” biçiminde tespit edilmiştir (BL: 162; EATS: 461; EÇS: 158). Kıpçak Türkçesinde *keşek* “iki yaşındaki deve yavrusu”, *köşek*, *küşek* “bir yaşındaki deve, deve yavrusu”, Çağatayca döneminde *köşek/köşelek* “bir yaşındaki deve” biçimindedir (KTS: 141, 160; FKS I: 595; Pavet De Courteille, 1870: 471). Modern Türk dillerinden Türkmencede ve Gagavuzcada *köşek* “deve yavrusu” biçiminde tespit edilmiştir (TürTS: 424; Dağlı 2019: 32). Bu ad ayrıca Türkiye Türkçesi ağızlarında “deve yavrusu” anlamında *köşek*, *koşşek*, *köçek*, *köcek*, *körşek*, *köşkek*, *köşseyh*, *köşşek*, *küçek* biçimlerinde tanımlanmıştır (DS IV: 2980).

2.3.5. ÇağT Belke: Çağatay Türkçesi döneminde “deve yavrusu” anlamında tespit edilmiştir (Ünlü 2013: 120).

2.3.6. ÇağT Çal: Çağatay Türkçesi döneminde “deve yavrusu” anlamıyla tanımlanmıştır (FKS I: 683).

2.3.7. ÇağT Cüng: Çağatay Türkçesi döneminde “henüz yük vurulmamış genç deve” anlamında tanımlanmıştır (FKS I: 713).

- 2.3.8. TT Çöşsek:** Türkiye Türkçesi ağızlarında “deve yavrusu” anlamındadır (DS II: 1296).
- 2.3.9. TT Doğlu:** Türkiye Türkçesi ağızlarında “deve yavrusu” anlamında tanıklanmıştır (DS II: 1537).
- 2.3.10. TT Haddik, hotdik:** Türkiye Türkçesi ağızlarında “deve yavrusu” anlamında tespit edilmiştir (DS III: 2250, 2419).
- 2.3.11. TT İki havdu:** Türkiye Türkçesi ağızlarında “dört yaşında deve yavrusu” anlamındadır (DS IV: 2514).
- 2.3.12. TT Optuq:** Türkiye Türkçesi ağızlarında “deve yavrusu” anlamında tespit edilmiştir (DS V: 3287).
- 2.3.13. TT Patlaq:** Türkiye Türkçesi ağızlarında “yeni doğmuş deve yavrusu” anlamındadır (DS V: 3413).
- 2.3.14. TT Puydu:** Türkiye Türkçesi ağızlarında “deve yavrusu” anlamındadır (DS V: 3495).
- 2.3.15. TT Şebek:** Türkiye Türkçesi ağızlarında “deve yavrusu” anlamında tanıklanmıştır (DS V: 3757).

2.4. Diğer özelliklerine göre deveye verilen adlar

- 2.4.1. Kaz., Trkm. Maya:** Bu ad modern Türk dillerinden Kazakçada *maya* biçiminde “tek hörgüçlü, tüyleri kısa, cins dişi deve, maya” anlamlarında, Türkmencede ise *maya* biçiminde “bir deve türü”, Azerbaycan Türkçesinde ise *maya* adı “dişi deve” anlamında tanıklanmıştır (KazTS I: 396; TürTS: 449; ATS II 2327).
- 2.4.2. ET Makip:** Uygurca döneminde *mhakip* “büyük deve” biçiminde tespit edilmiş olup Sanskritçeden dilimize geçmiştir (ETS: 159).
- 2.4.3. OsmT Tāvūsī:** “Bir tür deve” anlamı ile tarihi Türk dillerinden Osmanlı Türkçesinde tanıklanmıştır (EÇS: 226).
- 2.4.4. OsmT Tülü:** Tarihi Türk dillerinden Osmanlı Türkçesi döneminde *tülü* “bir tür deve” biçiminde tanıklanmıştır (EÇS: 234).
- 2.4.5. Hrzt Atjan:** Harez Türkçesi eserlerinden *İbni Mühenna*’da *atjan* “yük devesi” biçiminde tespit edilmiştir (İML: 13).
- 2.4.6. KıpT Şürşek:** Kıpçak Türkçesi döneminde “arık deve” anlamında tespit edilmiştir (KTS: 255).
- 2.4.7. ÇağT Oxşuq:** Çağatayca döneminde “bir yaşında olan kısa tüylü yük devesi” anlamında tanıklanmıştır (FKS I: 263).
- 2.4.8. ÇağT Perraan, poran:** Çağatay Türkçesinde “sıcaktan etkilenmiş deve” anlamındadır (FKS I: 443).
- 2.4.9. Krg. Celmayan:** Modern Türk dillerinden Kırgızcada “yürük deve; hecin devesi” anlamında tespit edilmiştir (KrgS I: 200).

2.4.10. Krg. Töögiyik: Kırgızların Manas destanında “yabani deve” anlamında geçmektedir (Manas: 1383).

2.4.11. Kaz. Jampo: Kazakçada “iyi cins deve” anlamında tanıklanmıştır (KazTS I: 167).

2.4.12. Kaz. Qantağay: Kazakçada “yabani, vahşi deve” anlamında bulunmaktadır (KazTS I: 311).

2.4.13. Kaz. Läkir: Kazakçada “bir tür cins deve” anlamında tespit edilmiştir (KazTS I: 381).

2.4.14. Türkm. İner: Türkmencede “iner devesi (güçlü bir deve türü)” anlamında tanıklanmıştır (TürTS: 379).

2.4.15. TT Cehli: Türkiye Türkçesi ağızlarında “boğazının altı, tüylü olan deve” anlamında tespit edilmiştir (DS II: 876).

Sonuç

Çalışmada Türk dillerinde deveye verilen adlar değerlendirilerek tarihi ve modern Türk dilleri olmak üzere deveyi ifade etmek için kullanılan toplam 85 ad tespit edilmiştir. Bunlardan 12’si genel anlamda deveyi ifade etmek için kullanılan adlardır. Cinsiyete göre sınıflandırma yaptığımızda ise dişi deveyi ifade eden 19, erkek deveyi ifade eden 10 ad tespit edilmiştir. Tek hörgüçlü deve için 3, çift hörgüçlü deve için 12 farklı ad tespit edilmiştir. Yavru deve için ise Türk dillerinde 15 farklı ad kullanılmaktadır. Bu adlar dışında herhangi bir kategoride değerlendirilemeyen ise 15 ad daha bulunmaktadır. Bu adlar ise deveye verilen diğer adlar başlığı altında incelenmiştir. Bir kez değerlendirilen bir ad başka bir kategori altında ikinci kez yer almamış, bu nedenle her başlık altında farklı adlar değerlendirilmiştir. Burada deveye verilen adlar arasında bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Orta Asya’ya özgü olan çift hörgüçlü deveye verilen adlar tek hörgüçlüye nazaran daha fazladır. Yine dişi deveye verilen adlar erkeğe göre daha fazladır. Aslında Türk kültüründe dişi deve erkek deveye göre sütünden de faydalanılması sebebiyle daha fazla fonksiyona sahiptir. Ayrıca doğurganlık özelliğine sahip olması nedeniyle mitolojide, hayvan sembolizminde daha fazla yere sahiptir. Tüm bu baskın özelliklerin dile yansıması sonucunda dişi deve için daha fazla adlandırma yapılmış olabilir. Bununla birlikte yavru deve için kullanılan adların sayısı da oldukça fazladır. 15 farklı ad tespit edilmiş, bazıları yaşı da ifade ederken bazıları sadece devenin yavru olduğunu ifade etmek için kullanılmışlardır. Yine çeşitli özellikleri ile anılan develer için ayrıca tespit ettiğimiz 15 ad daha bulunmaktadır.

Ayrıca çalışmamız neticesinde deveye verilen adlardan 13’ünün Eski Türkçe döneminden itibaren Türk kültür ve yaşamında kullanılmakta olduğunun tespit edilmesiyle bu kelimelerin tarihi Türk dilleri döneminden günümüz Türk dillerine kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Yine sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamaya devam eden 18 farklı ad tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi gibi diğer tarihi Türk dilleri döneminde kullanılmakta olan ise toplam 25 deve adı tespit edilmiştir. Bununla birlikte sadece Türkiye Türkçesi dışındaki çağdaş Türk dillerinde tespit edebildiğimiz adların sayısı ise 29’dur. Özellikle Kazakçada deveye ilişkin çokça ada rastlanmıştır.

Burada elde edilen sonuçların deve ile ilgili söz varlığı çalışmalarına faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca dilbilim alanına katkı sağlamayı hedefleyen araştırmacılar tarafından genel hayvan adlarını hedef alan çalışmaların yanı sıra tek bir türe ilişkin söz varlığı incelemelerine de ağırlık verilmesinin ad bilimi, hayvan adları gibi alanlar ile art ve eş zamanlı dil çalışmalarına daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kısaltmalar**Diller**

- Alt. : Altayca
 Azb. : Azerbaycan Türkçesi
 Başk. : Başkurtça
 ÇağT : Çağatay Türkçesi
 EAT : Eski Anadolu Türkçesi
 ET : Eski Türkçe
 Gag. : Gagavuz Türkçesi
 Hak. : Hakasça
 HrzT : Harezmi Türkçesi
 Kaz. : Kazakça
 KıpT : Kıpçak Türkçesi
 KKal. : Karakalpakça
 Krg. : Kırgızca
 Moğ. : Moğolca
 Nog. : Nogayca
 OsmT : Osmanlı Türkçesi
 PMoğ. : Proto Moğolca
 PTrk. : Proto Türkçe
 Trkm. : Türkmence
 TT : Türkiye Türkçesi
 Tuv. : Tuvaca
 YUyg. : Yeni Uygur Türkçesi

Eser kısaltmaları

- ADİL I : *Azerbaycan dilinin izahlı lügati (1. Cilt, A-D)*
 Aşmarin : *Slovar Çuvaşskogo yazıka, Tom 1-2*
 ATS : *Altayca Türkçe sözlük*
 ATS I, II : *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü*
 BaşTS : *Başkurt Türkçesi sözlüğü*
 BL : *Bahşayış Bin Çalca Bahşayış lügati*
 Borovkov : *Orta Asya'da bulunmuş Kur'an tefsirinin söz varlığı (XII-XIII. yüzyıllar)*
 CC : *Codex Cumanicus*
 ÇMS : *Kelimetullah Hacı Padişah-Çağatayca Manzum Sözlük-Nisab-ı Kutbiyye*
 ÇRS : *Kornevoy Çuvaşsko-Ruskiy Slovar*
 ÇTS : *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlük*
 DK II : *Dede Korkut-Dresden nüshası-metin, dizin*
 DLT : *Divanü lügati't Türk (giriş, metin, çeviri, notlar, dizin)*

DS I, II, III, IV, V, VI:	<i>Derleme Sözlüğü</i>
DTS	: <i>Drevneturkskiy Slovar</i>
EATS	: <i>Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü</i>
EÇS	: <i>Evlîya Çelebi Seyahatnamesi okuma sözlüğü</i>
EDAL	: <i>An Etimological Dictionary of Altaic Languages I-II-III</i>
EDM	: <i>Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye (Türk dilindeki parlak inci)</i>
EDPT	: <i>An Etymological dictionary of 13th-century Turkish.</i>
ESTYa V	: <i>Etimoloģeskiy Slovar Tyurkskih yazıkov (K-K)</i>
ETG	: <i>Eski Türkçenin grameri</i>
ETS	: <i>Eski Türkçe sözlük</i>
ETTL II	: <i>Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati (1-4. Cilt)</i>
ETY	: <i>Eski Türk yazıtları</i>
ETYSV	: <i>Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi</i>
EUTS	: <i>Eski Uygur Türkçesi sözlüğü</i>
EUTSV	: <i>Eski Uygur Türkçesi söz varlığı sözlük-gramatikal dizin</i>
FKS I, II	: <i>Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü (Cilt 1-2)</i>
GT	: <i>Seyf-i Sarayı Gülistan tercümesi (Kitâb Gülistan bi't Türkî)</i>
HATS	: <i>Harezm-Altınordu Türkçesi sözlüğü</i>
HTS	: <i>Hakasça-Türkçe sözlük</i>
IB	: <i>İrk Bitig</i>
İML	: <i>İbnü Mühenna lügati</i>
KarkTS	: <i>Karakalpak Türkçesi sözlüğü (Karakalpakça-Türkçe sözlük)</i>
KazTS I, II	: <i>Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi / Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi sözlüğü</i>
KazTTS	: <i>Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü</i>
KBS	: <i>Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözlerin köken bilgisi sözlüğü</i>
KE	: <i>Nasirü d-din Bin Burhanü d-din Rabguzi Kısası l-Enbiya (Peygamber kısısalrı)</i>
	<i>II Dizin</i>
KırTS	: <i>Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça sözlük</i>
KMTS	: <i>Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü</i>
KrgS I	: <i>Kırgız sözlüğü (1. Cilt, A-J)</i>
KSV	: <i>Kıpçakçanın söz varlığı [Yayımlanmamış doktora tezi]</i>
KTLS	: <i>Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü</i>
KTS	: <i>Kıpçak Türkçesi sözlüğü</i>
KumTS	: <i>Kumuk Türkçesi sözlüğü</i>
KYAS	: <i>Kaşgar ve Yarkent ağız sözlüğü</i>
Manas	: <i>Manas Destanı Kırgızca-Türkçe büyük dizin</i>
MGTS	: <i>Moğolların gizli tarihi sözlük</i>
MTS	: <i>Moğolca-Türkçe sözlük</i>

NF	: <i>Nehcü'l-feradis, uştmahlarning açuk yoh, cennetlerin açuk yolu III Dizin-Sözlük</i>
NS	: <i>Nişanyan sözlük</i>
OSTN I, VIII	: <i>Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy</i>
OTAL	: <i>Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat</i>
OTG	: <i>Orhon Türkçesi grameri</i>
ÖHTS	: <i>Örnekli Hakasça-Türkçe sözlük</i>
Skvortsov	: <i>Çuvaşko Russkiy Slovar</i>
ŞRS	: <i>Şorsko-Russkiy i Russko-Şorskiy slovar</i>
TAS	: <i>Teleüt ağzı sözlüğü</i>
TBT	: <i>Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları</i>
TDES	: <i>Türk Dilinin etimolojik sözlüğü</i>
TÖS	: <i>Türkçe-Özbekçe sözlük</i>
TRRTS	: <i>Tofalarsko-Russkiy i Russko-Tofalarskiy slovar</i>
TS	: <i>Türkçe Sözlük</i>
TSahS	: <i>Türkçe-Sahaca (Yakutça) sözlük</i>
TTatS	: <i>Türkçe-Tatarca sözlük</i>
TuvTS	: <i>Tuva Türkçesi sözlüğü</i>
TürTS	: <i>Türkmençe-Türkçe sözlük</i>
VEWT	: <i>Versuch eines etymologischen Wörterbuchsder Türksprachen</i>
YUTS	: <i>Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü</i>

Kaynakça

- Abik, A. D. (2009). Kutadgu Bilig’de hayvan adları. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33(1).
- Akalın, Ş. H. (2019). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2020). *Bilge Tonyukuk yazıtı*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Aksoy, Ö. A. & Baş, K. (2019). *Derleme sözlüğü I (A-B)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. & Baş, K. (2019). *Derleme sözlüğü II (C-D)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. & Baş, K. *Derleme sözlüğü III (E-H)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. & Baş, K. (2019). *Derleme sözlüğü IV (I-N)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. & Baş, K. (2019). *Derleme sözlüğü V (O-T)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. & Koçak, G. A. (2019). *Derleme sözlüğü VI (U-Z) Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arguşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örneklı Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. & Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aşmarin, N. İ. (1994). *Slovar Çuvaşskogo yazıka, Tom 1-2*. İzdatelstvo Russika.
- Ata, A. (1997). *Nasrü d-din Bin Burhanü d-din Rabguzi Kısasü l-Enbiya (Peygamber kıssaları) II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü’l-feradis, uştmahlarning açuk yolu, cennetlerin açuk yolu III Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lügati veya Çağatay sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (2006). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)*. Cilt I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırma söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2016). Eski Türk Yazıtlarında bitkiler ve hayvanlar. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-51.
- Aydın, E. (2019). *Orhun yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağın, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Azap, S. (2016). Kazak Edebiyatında “Deve” Algısı (Yassı Burun ve Beyaz Deve Hikâyeleri Örneğinde). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(9), 67-78. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509496>.
- Battal, A. (1988). *İbnü Mühenna lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayat, F. ve Çınar, M. A. (2020). *Eski Türkçe sözlük*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlük*.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya’da bulunmuş Kur’an tefsirinin söz varlığı (XII-XIII. yüzyıllar)* (Çev. H. İ. Usta ve E. Amanoğlu). Ankara: TDK Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological dictionary of 13th-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Clauson, G. (2017). *Türkçe-Moğolca Çalışmaları*. (Çev. Fatma Kömürcü). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Dağlı, H. (2019). Gagavuz Türkçesinde hayvan adları ve fonetik görünüşleri üzerine bir araştırma. *Takvim-i Vekayi*, 7(2), 23-39.
- Dankoff, R. (2013). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi okuma sözlüğü*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. İstanbul: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilek, İ. (2021). *Türk mitoloji sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Doğan, İ. ve Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi söz varlığı sözlük-gramatikal dizin*. Altınpost Yayıncılık.
- Ehmetyanov, R. (2014). *Türkçe-Tatarca sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erbay, F. (2008). *W. Radloff un Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy adlı eseri ve eserde geçen Çağatay Türkçesine ait kelimelerin incelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Ercilasun, A. B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (2006). Türkçede Moğolca Kalıntılar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 51 (2003/1), 170-186. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/belleten/issue/45321/567780>.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut kitabı metin-sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Filiz, G. (2019). *Kitab-ı Dede Korkut'ta hayvan ve bitki adları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gen, S. (2019). *Harezmi Türkçesinden Kazakçaya hayvanlarla ilgili söz varlığı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Gökçimen, A. (2016). Türkmen kültüründe deve ve develerin Piri Veyis Baba". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 80 (Aralık). s. 219-230.
- Gül, B. (2010). *Moğol atasözleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gül, B. (2018). *Moğolca İbni Mühenna lügati*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (1989). *Orhun'dan Anadolu'ya Türk damgaları damgalar, imler, enler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gülensoy, T. (2021). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözlerin köken bilgisi sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Gündoğdu, V. K. (2018). *Tuva Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haenish, E. (2020). *Moğolların gizli tarihi sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarayı Gülistan tercümesi (Kitâb Gülistan bi't Türkî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2017). *Oğuzların diliyle Dedem Korkudun kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Türkler Ansiklopedisi* içinde. 8-54. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koç, K., Baynıyazov, A., Başkapan, V. (2019). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi / Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ., Mozioglu, E., Alimov, R. & Yıldırım, F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kağıda yazılı runik belgeler*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Kurpeško-Tannagaşeva, N. N. ve Aponkin, F. Y. (1993). *Şorsko-Russkiy i Russko-Şorskiy slovar*. Kemerovskoe Knijnoe İzdatelstvo.

- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levitskaya, L. S., Dibo, A. V. ve Rassadin, V. İ. (1997). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih yazıkov (K-K)*. Moskova: Rossiyskaya Akademia Nauk İstitut yazıkoznaniya. İzdatelstva Nauka.
- Mahmut, K. (2018). *Divanü lugati't Türk (giriş, metin, çeviri, notlar, dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Muzafarov, N. & Muzafarov, R. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça sözlük*. [Çev. N. Seyityahya (Seytagyayev)]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şerbak, A. M. (1969). *Drevneturkskiy Slovar*. Moskova: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.
- Naskali, E. G. ve Duranlı, M. (2020). *Altayca Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Naskali, E. G., Butanayev, V., İşina, A., Şahin, E., Şahin, L. & Koç, A. (2000). *Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. ,
- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2021). *Nişanyan sözlük. Çağdaş Türkçenin etimolojisi*. İstanbul: Liberus Yayınevi.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orucov, A., Abdullayev, B. ve Rehimzade, N. (2006). *Azerbaycan dilinin izahlı lügati (1. Cilt, A-D)*. Bakü.
- Ögel, B. (2022). *Türk kültür tarihine giriş, Türklerde köy ve şehir hayatı (Göktürklerden Osmanlılara), Cilt 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2022). *Dede Korkut-Dresden nüshası-metin, dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pavet De Courteille, Par M. (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental (Doğu Türkçesi Sözlüğü)*. Paris: Imprimé par l'ordre de l'empereur à l'Imprimerie impériale.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Radloff, V. V. (1898). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Tom I, Çast I*. Sankt. Peterburg: Imperatorskoy Akademiya Nauk.
- Radloff, V. V. (1911). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy, Tom IV, Çast II*. Sankt. Peterburg: Imperatorskoy Akademiya Nauk.
- Rahimi, F. (2018). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü (Cilt 1-2)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchsder Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rassadin, V. I. (2005). *Tofalarsko-Russkiy i Russko-Tofalarskiy slovar*. Sankt. Peterburg: Drofa.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitki ve hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve Kuçigışeva, N. A. (2000). *Teleüt ağız sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sadıkov, T. ve Sarsembayev, B. (2011). *Manas Destanı Kırgızca-Türkçe büyük dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Shaw, R. B. (2014). *Kaşgar ve Yarkent ağız sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Skvortsov M. İ. (1985). *Çuvaşsko Russkiy Slovar*. Moskova: Russkiy Yazık.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An Etimological Dictionary of Altaic Languages*

I-II-III. Leiden-Boston: Brill.

- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Tekin, T. vd. (1995). *Türkmence-Türkçe sözlük*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2020). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati (1-4. Cilt)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tokyürek, Hacer. “Eski Uygurcada hayvan adları ve bunların kullanım alanları”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 33, 2013, pp. 221-8.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (2018). *Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye (Türk dilindeki parlak inci)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2013). Çağatay şiirinde vahşi hayvanlar ve yırtıcı kuşlar. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 105-124.
- Tölökova, E. & Ömüraliyev, S. (2018). Kırgız Türkçesinde ve Kültüründe “Deve” Kavramı. Ed. Ertürk, D. & Gökdemir, Ö. *II. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*, I. Cilt, Sosyal Bilimler. 18-20 Ocak. İzmir: Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları.
- Turan, F. (2017). *Bahşayış Bin Çalca Bahşayış lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, F. (2019). *Kelimetullah Hacı Padişah-Çağatayca Manzum Sözlük-Nisab-ı Kutbiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygur, C. V. (2020). *Karakalpak Türkçesi sözlüğü (Karakalpakça-Türkçe sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.). Göttingen: Universitätsverlag.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü (1. Cilt, A-J)*. (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yunusoğlu, M. K. (2012). *Uygurca-Çince İdikut sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zemahşeri → Zemahşeri (2014). *Mukaddimetü l-edeb: Hvarizm Türkçesi ile tercümeli şuşter nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zhamalihan, K. (2016). *Kıpçakçanın söz varlığı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Zolotnitskim, N. İ. (1875). *Kornevoy Çuvaşsko-Russkiy Slovar*. Kazan: İmperatorskavo Universiteta.

12. Eş Dizimleri Tanımlayıcı Temel Özellikler ve Eş Dizimde Yaklaşımlar (Özbek Türkçesinde Örneğinde)¹

Cennet EKİCİ²

APA: Ekici, C. (2024). Eş Dizimleri Tanımlayıcı Temel Özellikler ve Eş Dizimde Yaklaşımlar (Özbek Türkçesinde Örneğinde). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 223-237. DOI: <https://zenodo.org/record/13823368>

Öz

Eş dizimler dilde yaygın olarak kullanılan konuşurun etkin ve akıcı konuşmasını etkileyen sözcük birliktelikleridir. Uzun süredir eş dizimleri hem tanımlamak hem de dilin sözlüklerine dâhil edebilmek amacıyla dilbilimsel ve sözlük bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Ancak dillerde eş dizim yapılarına benzer deyimler, serbest sözcük kombinasyonları gibi birçok yapı mevcuttur. Eş dizimlerin serbest sözcük kombinasyonları gibi sınırsız bir şekilde başka sözlüksel unsurlarla bir araya gelememesi, deyimlere göre anlamsal olarak daha şeffaf olmaları nedeniyle bu sözcük birlikteliklerinden farklıdır. Bu açıdan bakıldığında eş dizimlerin sınırlarının belirlenmesinde farklı görüşlerin ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Birçok araştırmacı eş dizimlerin temel özelliklerini belirlemeye çalışmış, eş dizimleri diğer sözcük birlikteliklerinden ayırmak için de kriterler ve yaklaşımlar kullanmışlardır. Bu kriter ve yaklaşımlar, sözcüklerin aynı cümlede nasıl bir arada bulunabileceği konusunda önemli rol oynar. İstatiksel yaklaşım bağlamsal İngiliz geleneğinden ortaya çıkmış anlam temelli yaklaşım ise kıta geleneğinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Her iki yaklaşım araştırmacılar tarafından eş dizimleri saptamaya yönelik bir kriter olarak da görülür. Psikolojik (çağrışimsal) yaklaşım ise bu iki yaklaşımdan farklı olarak eş dizimleri oluşturan sözcüklerin nasıl veya neye göre bir araya geldiğini açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır. Bu makalede eş dizimlerin temel özellikleri ve yaklaşımlar Özbek Türkçesinden örnekler verilerek açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkçesi, eş dizim, temel özellikler, yaklaşımlar

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu yazı “Özbek Türkçesinde ad+eylem Eş Dizimliliği (Basın Yayın Dilinde) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – İthenticate, Oran: %11

Etik Şikâyeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 10.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823368>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Res. Ass., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures (Ankara, Türkiye), cennet.ekici@hbv.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5188-5900>, ROR ID: <https://ror.org/019jds967>, ISNI: 0000 0004 7221 6011, Crossref Funder ID: Q52236613

Basic Features Defining Syntaxes and Approaches in Syntaxes (In Uzbek Turkish)³

Abstract

Collocations are word associations commonly used in the language that affect the speaker's effective and fluent speech. For a long time, linguistic and lexicographical studies have been carried out with the aim of both defining collocations and including them in the lexicons of the language. However, there are many structures similar to collocations in languages, such as idioms and free word combinations. Collocations differ from free lexical combinations in that they cannot be combined with other lexical elements in an unlimited way, and they are semantically more transparent than idioms. From this point of view, it is not surprising that different views have emerged in determining the boundaries of collocations. Many researchers have tried to identify the main features of collocations and have used criteria and approaches to distinguish collocations from other lexical associations. These criteria and approaches play an important role in determining how words can co-occur in the same sentence. The statistical approach emerged from the contextualist English tradition, while the meaning-based approach was influenced by the continental tradition. Both approaches are also seen by researchers as a criterion for identifying collocations. The psychological (associative) approach, on the other hand, is different from these two approaches in that it tries to explain how or why the words that make up collocations come together. In this article, the main features of collocations and approaches are explained by giving examples from Uzbek Turkish.

Keywords: Uzbek Turkish, collocation, basic features, approaches

³ **Statement (Thesis / Paper):** This article is derived from his doctoral dissertation titled "Name+verb Collocation in Uzbek Turkish (in Press and Broadcasting Language)".

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – iThenticate, Rate: 11%

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 10.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823368>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Eş dizim

Eş dizim kavramını İngiliz dil bilimci Firth (1957: 179) “Bir sözcüğü yaptığı ortaklıkla tanırısın” (You shall know a word by the company it keeps) sözüyle literatüre kazandırmış olsa da eş dizimlere ilk dikkat çeken kişi Palmer’dir. Palmer (1933: başlık sayfası) “Second Report on English Collocations” adlı çalışmasında eş dizimi ayrılmaz bir bütün olarak öğrenilmesi gereken ve birleşenlerinden ayrılmayan iki veya daha fazla sözcüğün ardışık hâli olarak tanımlar. Palmer bu çalışmasında eş dizimleri daha çok pedagojik açıdan ele almış, iki ya da daha fazla birleşene sahip tüm sözcükleri bir çatı altında topladığı genel bir terim olarak kullanmıştır. Ancak eş dizimliliği bugünkü dil bilimi literatüründeki anlamıyla kullanan ilk kişi Palmer’dir. 1950’lerde Firth’ün eş dizim tanımının ardından Halliday ve Sinclair tarafından 1960’larda eş dizim üzerine daha kapsamlı çalışmalar yürütülerek Firth’ün eş dizim yorumu genişletilmiş, başka tanımlar önerilmiştir. Ancak 1950’lerden günümüze kadar eş dizim kavramı üzerine ortak ve net bir tanım yapılamamıştır. Bunun nedeni ise araştırmacıların çalışma amacına göre ve benimsedikleri yaklaşıma göre eş dizimi tanımlamaya çalışmalarıdır. Ancak en önemli sebep ise eş dizimlerin serbest sözcük kombinasyonlarıyla deyimlerin ortasında bulanık bir alanda yer almasıdır.

Eş dizim tanımı literatürde araştırmacıların bakış açısına göre değişiklik gösterse de hem Türkiye’deki hem yabancı araştırmacıların eş dizim tanımlarının genel olarak beş ana değişken üzerine kurulduğu görülür.

1. Sözcük kombinasyonlarının sıklığı ve tekrar etmesi,
2. İki veya daha fazla sözcük unsurunun olması,
3. Birlikte kullanılabilirlik (collocability),
4. Anlamsal şeffaflık/kapalılık (Semantic transparency/opacity),
5. Sözcükler arasındaki semantik ve söz dizimsel ilişki.

Özetle eş dizimler sıklıkla tekrar eden ve söz dizimsel ve anlamsal uyumlulukla oluşturulan sözcük birliktelikleri olarak görülür.

Eş Dizimleri Tanımlayıcı Temel Özellikler

Birçok araştırmacı eş dizimi tanımlayabilmek amacıyla eş dizimin temel özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tanımlayıcı özellikler, daha sık bahsedilen ve çoğu eş dizim araştırmacısı tarafından da kabul edilen özelliklerdir.

Schmid eş dizimlerin “orta derecede gözlemlenebilir yineleme, karşılıklı beklenti ve deyimsellik özellikleri sergileyen sözcük birimlerinin kombinasyonları” olarak tanımlanabileceğini söyler ve önerdiği eş dizim tanımında dört özellikten bahseder (2003: 244):

- İki veya daha fazla sözcükten meydana gelmesi,
- Bu sözcüklerin bitişikliği, en azından belirli bir aralıkta olması,
- Onların birleşik tekrarı,
- Karşılıklı beklentileri (mutual expectancy) veya öngörülebilirlikleri (predictability).

Bir eş dizimin en sık bahsedilen özellikleri iki ya da daha fazla sözcükten meydana gelmesi, sık

tekrarlanmalarındır. Ancak bu özellikler eş dizim için yeterli değildir ve diğer sözcük kombinasyonlarından ayırmaya da yetmez.

a. Eş dizimler prefabrik ifadelerdir

Eş dizimlerin dilde hazır ifadeler şeklinde bulunması bir dil konuşurunun konuşma akıcılığına ve doğallığına katkıda bulunur. Konuşur, bir dildeki eş dizimleri dilin tek tek sözcüklerini ya da gramer kurallarını öğrenerek elde etmez. Aksine Hoey'in de (1991) söylediği gibi “yaşamımız boyunca yazılı ya da sözlü metinlerle karşılaşarak eş dizimler ediniriz”. Dildeki bu hazır ifadeler, onların bu şekilde öğrenilmesi ve kullanılmasını sağlar ve yeniden yapılandırılmalarını engeller.

Bir dil Sinclair'a göre *serbest seçim* (the open-choice principle) ve *deyim* (the idiom principle) ilkeleri tarafından yönetilir. *Serbest seçim ilkesi* dil üretiminde düzenli seçimi ifade ederken *deyim ilkesi*, hâlihazırda mevcut olan prefabrik birimlerin kullanımını ifade eder. Eş dizimler de bu *deyim ilkesine* aittir. Sinclair (1991: 110), eş dizimleri “tek bir seçim oluşturan yarı önceden hazırlanmış tümceler” olarak ifade eder. Aynı şekilde Hausmann (1985: 124), bunları dilin “yarı bitmiş ürünleri” olarak adlandırır. Eş dizimin prefabrike ifade özelliği, Hausmann (1985) ve Seretan (2011) tarafından da ifade edilmiştir.

b. Eş dizimler keyfidir

Eş dizimler öngörülebilir ifade birimleri değildir. Eş dizimin keyfilik özelliği eş dizimi oluşturan sözcüklerden birinin eş anlamlısını ikame etmede kısıtlılık gösterir. Örneğin Özbek Türkçesinde *lof urmoq* (*laf vurmak*) eş diziminde *lof* unsurunun yerine eş anlamlıları olan *so'z/gap* sözcükleri getirilemez. Yine *fikr o'g'irlamoq* (fikir çalmak) eş diziminde *o'g'irlamoq* eylemi *fikr* sözcüğüyle bir eş dizim oluştururken *fikr* sözcüğüyle aynı anlama gelen *o'y/tushuncha* gibi sözcüklerle bir eş dizim oluşturmaz. Eş dizimin keyfilik özelliğinin *lof urmoq* (*laf vurmak*) *fikr o'g'irlamoq* (fikir çalmak) gibi sözcük birliktelikleri genelleştirildikten sonra diğer eş anlamlı sözcüklerle bir kombinasyon oluşmasını engellediği görülür. Bu keyfiliğin bir sonucu olarak, eş dizimliliğin bir dilin gramer kurallarıyla yeniden üretilmediği ortaya çıkar.

Eş dizimin keyfilik özelliğini McKeown ve Radev (2006: 3), eş dizimliliğin keyfiliğinin, eş dizimli bir sözcük birlikteliğindeki sözcüklerden birinin eş anlamlısını ikame etmenin, uygunsuz bir sözcük birleşimine yol açabileceği gerçeğini yakaladığı iddiasıyla açıklar.

c. Eş dizimler öngörülemez

Eş dizimler önceden tahmin edilemeyen sözcük birleşmeleridir. Eş dizimlerin öngörülemezlik (unpredictable) özelliği eş dizim tanımlarında sıklıkla bahsedilen bir başka ana özelliktir. Cruse'a göre (1986:198) bu benzerlikler anlam bilimsel veya söz dizimsel kurallar temelinde tahmin edilemez, ancak metinde bir miktar düzenlilikle gözlemlenebilir.

Ana dili dışındaki bir dil konuşurunun eş dizimleri tahmin etmesinin ve üretmesinin zor olmasının sebeplerinden birisini Seretan (2004: 16) “Bir sözcüğün aynı eş anlamlılık kümesindeki diğer sözcüklere göre güçlü bir şekilde tercih edilen belirli bir eş dizimliliğe olan yakınlığının tahmin edilemez olmasıdır” olarak açıklar. Evert da (2004: 17) “eş dizimlerin söz dizimsel özelliklerinin, birleşmelerinin özelliklerinden tam olarak tahmin edilemeyeceğini” belirtir. Bunun nedeni olarak Seretan (2004), bir eş dizimin prefabrik bir birim olarak “genelleşmesi” açık dil bilimsel nedenlere bağlı olmadığından dolayı

eş dizimi tahmin etmenin imkânsız olduğunu açıklar.

d. Eş dizimler tekrar eden yapılarıdır

Eş dizimlerin tekrar etme özelliği, dil biliminde eş dizim tanımlarının büyük çoğunluğunda en çok vurgulanan özelliktir. Firth (1957) “alışkanlık ve alışılmış” olarak, Benson (1990), “tesadüfen beklenenden daha sık bir arada bulunan sözcüklerin kombinasyonları”, McKeown ve Radev (2006) “bağlamda tekrarlayan”, Smadja (1993) “belirli bir bağlamda çok sık tekrarlanan” Eş dizim tanımlarıyla eş dizimlerin yinelenen doğasını gösterir. *E'tibor qarartmoq*, “dikkat çekmek” *ko'zga tashlanmoq* “göze görünmek”, *hissa qo'shmoq* “hisse katmak” gibi yapılar derlemde en sık tekrar eden eş dizimdir. Eş dizimin sık tekrar etme özelliği eş dizimlerin “genelleşmesini” sağlamaktadır.

e. Eş dizimler iki veya daha fazla sözcükten oluşur

Dil bilimindeki eş dizim tanımlarına bakıldığında eş dizimlerin en az iki sözcükten oluştuğu belirtilirken teorik olarak eş dizimlerin sözcük sayısı ile ilgili kısıtlama yoktur. Eş dizimin bu özelliği Sinclair (1991: 170) tarafından da “Örneklerin çoğunda, eş dizimlilik kalıpları sözcük çiftleriyle sınırlıdır ancak söz konusu sözcük sayısında teorik bir kısıtlama yoktur” diye vurgulanmıştır.

Özbek Türkçesinde *gapini kesmoq* (sözünü kesmek) eş dizimliliğine *cho'rt* sözcüğü getirildiğinde *gapini cho'rt kesmoq* (sözünü keskin kesmek) ad+sıfat+eylem kalıbında bir eş dizim meydana geldiği görülür. Bu durum eş dizimleri oluşturan unsurların sayısında kısıtlama olmadığını gösterir.

f. Eş dizimler etki alanına bağlıdır

Teknik jargonlar genellikle meslekten olmayanlar için tamamen anlaşılmazdır. Çok sayıda teknik terim içerirler. Ek olarak, tanıdık sözcüklerin farklı şekilde kullanıldığı görülür. Örneğın, yelkencilik alanına aşına olmayanlar ve bu mesleği yapmayanlar için *rigg* (eti için avlanan bir köpekbalığı türü), *jib* (flok yelkeni) ve *leeward* (rüzgar yönünde) gibi bazı sözcükler tamamen anlamsızdır. Diğer bazı kombinasyonlar da görünüşte teknik sözcükler içermez, ancak bu sözcükler alanda tamamen farklı bir anlam kazanır. Örneğın “dry suit”, kuru kıyafet değil, denizcilerin zorlu hava koşullarında kuru kalmak için kullandıkları özel bir takım elbisedir. Benzer şekilde, dalgıç giysisi “wet suit”, çeşitli denizcilik faaliyetleri için kullanılan özel bir giysi türüdür (Smadja 1993: 147).

g. Eş dizimlilik birleşenlerinin simetrisizliği

Dil biliminde genel olarak araştırmacılar eş dizimlerin bir *eş dizimli* (collocate) ve bir *taban* (base) olarak iki bölümden oluştuğunu kabul eder. *Eş dizimli* unsur *tabana* bağlıyken *taban* normal anlamını korur.

Mel'çuk ve Hausmann, eş dizim birleşenlerinin aynı statüye sahip olmadığını düşünürler (Hausmann: “Birleştirilmiş iki ortağın statüsü eşit değildir”). Hausmann için bir öge özerktir (temel), olağan anlamı vardır. Diğer (eş dizimli) birincisine bağlıdır (Tutin ve Grossmann, 2002: 4). Mel'çuk'a (1998: 31) göre eş dizimler, biri özgürce seçilen, diğerinin seçimi ise bu özgürce seçilen ögeye bağlı olan iki ögeden oluşur. Bunu açıklamak için de *land a job* (işe girmek), *high winds* (şiddetli rüzgârlar), *do a favour* (iyilik yapmak) gibi örnekleri verir.

Bir eş dizimde, bağımlı sözcük “taban”, seçimi özgür olmayan ancak tabana bağlı olan diğer sözcük de

“eş dizimli” (collocate) olarak tanımlanır. Semantik olarak, *taban* tipik anlamında kullanılırken, *eş dizimli* ise *taban* tarafından belirlenen başka bir anlamı kabul eder. Ad+eylem yapısındaki eş dizimlerde *taban* ad, eylem ise *eş dizimli*’dir. Yani bir ad+ eylem eş dizimliliğinde eylemin eş dizimdeki anlamı *taban* tarafından belirlenirken bağımsız bir unsur olan *taban* ise olağan anlamıyla kullanılır. Özbek Türkçesinde “diqqatini chalg‘itmoq” (dikkatini dağıtmak) eş dizimliliğinde bağımsız unsur yani *taban* “diqqat”, bağımlı unsur ise “chalg‘itmoq” eylemidir. Aşağıdaki tabloda *taban* ve eş dizimli kavramları hem Özbek Türkçesi hem Türkiye Türkçesindeki ad+eylem eş dizimleri üzerinden açıklanmıştır.

	Taban (base)	Eş dizimli (collocate)
Özbek Türkçesi	fikr	yuritmoq (fikir yürütmek)
Özbek Türkçesi	so‘z/gap	ochmoq (söz açmak)
Özbek Türkçesi	ovozi	o‘chmoq (sesi kesilmek)
Özbek Türkçesi	qahqaha	urmoq (kahkaha atmak)
Türkiye Türkçesi	iştahı	kesmek
Türkiye Türkçesi	borca	batmak
Türkiye Türkçesi	vakit	geçmek

Kısaca eş dizimdeki *taban* (ad) unsurunun olağan anlamını koruması, eş dizimli unsurun (eylem) ise *taban*ın seçtiği bir anlamda kullanılması eş dizimi oluşturan unsurların eşit olmadığını yani simetrisizliğini gösterir.

Eş Dizimde Yaklaşımlar

Williams’a (2003) göre, çağdaş dil biliminde eş dizim kavramıyla ilgili İngiliz geleneği ve kıta geleneği olmak üzere iki temel eğilim vardır (Tutin, Kraif 2016: 248). Bağlamsal İngiliz geleneğinde (Firth; Halliday ve Hasan 1976; Sinclair 1991; Williams 2003), eş dizimler, geniş bir metin bütünlüğünde tekrarlayan istatistiksel sözcük ögeleri olarak kabul edilir. “Kıtasal” gelenekte ise eş dizimler sık tekrar eden sözcüksel ögenin söz dizimsel ve anlamsal bir ilişkiye sahip anlamlı sözcükler olarak kabul edilir.

Firth’e kadar uzanan ve özellikle M.A. K. Halliday ve J. Sinclair tarafından daha da geliştirilen birinci görüşe göre eş dizim, sözcüklerin belirli bir mesafede birlikte bulunması olarak kabul edilir ve genellikle sık olan ve olmayanlar arasında bir ayırım yapılarak, sıklığın istatistiksel olarak ortaya çıkarıldığı *istatistik temelli yaklaşım (statistically oriented approach)* (Herbst 1996: 380) ya da *sıklık temelli yaklaşım (frequency-based approach)* (Nesselhauf, 2004: 12) olarak adlandırılır. İkinci görüşte ise eş dizimler, yaygın olarak bir dereceye kadar sabitlenmiş bir tür sözcük birleşimleri olarak adlandırılan *anlam temelli yaklaşım (significance oriented approach)* (Herbst, 1996) ya da *deyimsel yaklaşım (phraseological approach)* (Nesselhauf, 2004)’dır. *Deyimsel yaklaşım* Rus deyim biliminden güçlü bir şekilde etkilenmiş, bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar sözlükbilim veya eğitim bilimleri alanlarında çalışanlardır; ana temsilciler arasında A. P. Cowie, I. Mel’çuk ve F. J. Hausmann, Howarth, bulunmaktadır.

Eş dizimlilik birbirinden farklı bakış açılarıyla ele alınması ve genellikle belirsiz anlamlarda kullanılmasından dolayı farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Siepmann, eş dizimlere yönelik *sıklık temelli* (frequency-based), *anlamsal* (semantic), *pragmatik* (pragmatic) gibi 3 farklı yaklaşımı eleştirel bir şekilde gözden geçirir. Deyimlere ve eş dizimlere yönelik üçüncü ve daha yeni bir yaklaşım (Feilke 2003) pragmatik yaklaşım olarak adlandırılabilir çünkü bu tür ifadelerin altında yatan yapısal düzensizliklerin ve bileşimsizliğin artzamanlı ve işlevsel olarak durumsal bağlam ile dilsel biçimler arasındaki ilişkiyi belirleyen pragmatik düzenliliklere tabi olduğunu iddia eder (Siepmann 411 2005).

Partington (1998) eş dizimleri “metinsel”, “istatistiksel” ve “psikolojik” veya “çağrışımsal” olarak sınıflandırırken, Herbst (1996) eş dizimlilik konusunda üç yaklaşımı ayırt eder: “istatistiksel yönelimli yaklaşım”, “anlam yönelimli yaklaşım” ve “metin yönelimli yaklaşım”. Bu yaklaşımların dışında da eş dizimlilik psikolojik olarak da ele alınmıştır.

Dil biliminde yapılan eş dizim tanımlarının tek ortak yönü ise terimin çoğunlukla sözcüklerin bir tür dizimsel bağıntısına atıfta bulunmasıdır. Bu çalışmada eş dizimlilikteki istatistik temelli yaklaşım, anlam temelli yaklaşım ve psikolojik yaklaşım hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Sıklık Temelli Yaklaşım

J. R. Firth'e kadar uzanan sıklık temelli yaklaşım (frequency-based approach) genellikle sözcüklerin birlikte görünme olasılığının istatistiksel sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Eş dizimlere yönelik bu genel yaklaşım daha sonra Halliday, Mitchell ve Greenbaum, Sinclair ve Kjellmer tarafından geliştirilmiş ve yeni tanımlarla genişletilmiştir. Genellikle, istatistiksel tanım sözcüksel bir ögenin metinsel bağlamında rastgele olasılıktan daha büyük görünen öğelerin istatistiksel ilişkisini analiz eden araştırmacılar tarafından benimsenmiştir. Sıklık temelli yaklaşım daha çok Firth'ün öğrencileri Halliday, Michael Hoey ve John Sinclair'in çalışmalarında baskındır. Firth'ün takipçileri, eş dizimin tamamen istatistiksel verilere dayalı bir tanımını yapar.

Herbst (1996: 384), Lyons'un (1977: 612) “Firth'ün eş dizimlilik ile tam olarak ne demek istediği hiçbir zaman açıklığa kavuşturulmamıştır” açıklamasını destekler ve Firth'ün eş dizim tanımını iki maddede açıklar:

- Firth için eş dizimlilik öge sınıfları arasında bir ilişki değil, tek tek sözlüksel öğeler arasında bir birlikte ortaya çıkma ilişkisiydi.
- İkinci olarak, eş dizimlilik teriminin kullanımı iki sözcüğün birleşimleriyle sınırlı değildir.

Sinclair, eş dizimleri “metin içinde birbirlerinden kısa bir boşluk içinde iki veya daha fazla sözcüğün geçmesi” olarak tanımlar (1991: 170). Bu tanıma göre, sözcük kombinasyonları aralarında kısa bir boşluk olduğu sürece eş dizimli ilişkiler içinde kabul edilir.

Sinclair (1991) farklı sıklıktaki iki sözcük anlamlı bir biçimde yan yana geldiğinde, eş dizim iki sözcüğün her birinin açıklamasının farklı bir değere sahip olduğunu söyler. Eğer a sözcüğü, b sözcüğünden iki kat daha sık ise bu sözcüklerin bir arada olduğu her zaman b'nin a'ya göre iki kat daha önemli olduğunu belirtir. Bunun nedenini ise b'nin meydana gelme oranının a'dan iki kat daha fazla olması olarak açıklar.

Sinclair (1991: 115) eş dizimleri “anlamsal” (*significant*) ve “rastlantısal” (*casual*) olmak üzere ikiye ayırır. Eş dizimli sıklıkların önem derecesi istatistiksel olarak test edilir ve anlamlı olarak kabul

edilmeyen eş dizimlilik “rastlantısal” (*casual*) olarak tanımlanır. Anlamsal eş dizimler (*significant*) ise “*kendi sıklıklarından daha sık birlikte bulunan ve metin içinde tahmin edilen uzunlukta ortaya çıkan*” sözcük kombinasyonlarıdır. “O eve geri döndü.” Kapıyı açtığında köpek havladı.” cümleleri analiz edildiğinde “ev/dönmek” sözcükleri birçok metinde sık birlikte kullanılmalarından dolayı anlamsal eş dizim değildir. Ancak “köpek/havlamak” sözcükleri anlamsal eş dizim oluşturur. Çünkü “havlamak” sözcüğü genellikle bir metinde ortaya çıktığında “köpek” sözcüğünün yakınında bulunması gerekir (Nesselhauf, 2005: 12).

Herbst (1996: 385) eş dizimliliğin doğasındaki gradyan (değişim ölçüsü) özelliği ile farklı eş dizim türleri arasında ayırım yapılabileceğini ve bu özelliğin bilim adamları tarafından da kabul edildiğini belirtir. Eş dizimliliğin gradyan (değişim ölçüsü) özelliği ile Sinclair (1966) rastlantısal (*casual*) ve anlamsal eş dizimlilik (*significant collocation*) arasında, Cowie (1978) serbest ve sınırlı arasında (*open and restricted*), Aisenstaedt (1981) serbest ve sınırlı (*free and restricted*) eş dizimler arasında ayırım yaptığını söyler.

Derlem temelli sözlükbilim alanındaki öncü çalışmalarıyla da tanınan Sinclair (1991:110) bir dil konuşurunun seçimlerini yöneten iki ilke olduğu sonucuna varmış ve bu doğrultuda *serbest seçim ilkesi* (the open-choice principle) ve *deyim ilkesi* (the idiom principle) olmak üzere iki farklı basit bir teori öne sürmüştür.

Konuşurun dil kuralları sistemine göre bir dizi sözcük arasından seçim yapmasına izin veren serbest seçim ilkesinde, üretilen her sözcük bağımsız bir anlam taşır ve her biri ayrı bir seçimi temsil ederken deyim ilkesi, belirli bir sözcüğün seçiminin yakın çevredeki diğer sözcüklerin seçiminden sorumlu olduğu fikrine dayanır. Sinclair (1991) serbest seçim ilkesini aynı zamanda “*boşluk doldurma*” (*slot-and-filler*) modeli olarak da adlandırır. Başka bir deyişle, serbest seçim ilkesi, yarı önceden oluşturulmuş (*semi-preconstructed*) cümlelerin dışında veya çok çeşitli öğelerle doldurulabilecek bu tür ifadelerdeki boşluklarda çalıştığı söylenebilir. Sinclair (1991), serbest seçim ilkesinin bir dile yaklaşmanın ve onu tanımlamanın normal yolunu yansıttığını ve tüm dillerin dil bilgisi kurallarının *serbest seçim ilkesine* göre kurulduğunu belirtir.

Deyim ilkesinde, serbest seçim ilkesinin aksine sözcüklerin rastgele ortaya çıkmadığı varsayılır. Sinclair’ın görüşüne göre, dil davranışımızın ana belirleyicileri “deyim ve serbest seçim ilkeleri”dir ve deyim ilkesi, serbest seçim ilkesine göre önceliklidir.

Deyim ilkesi, bir dil öğrenen kişinin, bölümlere ayrılarak analiz edilebilir gibi görünse bile, tek seçimler oluşturan çok sayıda yarı önceden oluşturulmuş tümcelere sahip olmasıdır (Sinclair 1991: 110). Deyim ilkesine göre birçok metin deyimler, atasözleri, klişeler, teknik terimler, jargon ifadeleri ve deyimse fiiller gibi hazır ifadelerden meydana gelir ve büyük ölçüde zihinsel sözlükte “tek seçimleri oluşturan” çok sözcüklü ifadelerden oluşur. Deyim ilkesi, dil kullanıcılarının, konuşma üretiminde sözcüklerden daha büyük önceden hazırlanmış tümcelere sahip olduklarını varsayar. Schmid (2003: 237) Sinclair’ın serbest seçim ve deyim ilkelerini birbirini dışlayan ilkeler olarak değil, daha çok birbirini tamamlayıcı ilkeler olarak görür.

Herbst (1996: 384) istatistiksel eş dizim yaklaşımını iki nedenden dolayı sorunlu görür:

- İlk olarak, özellikle analiz edilen materyalin temsili doğası ile ilgili olarak, her türlü derlem analizinde yer alan genel problemler nedeniyle. Ancak, bilgisayar destekli analizler bu sorunun üstesinden gelinmesine yardımcı olabilir.

- İkinci olarak, Sinclair tarafından üretilen konumsal ifadeler, bağlam göz ardı edilirse sınırlı değere sahiptir.

Sıklık temelli yaklaşımda ögeler arasındaki söz dizimsel ilişki, genellikle bir eş dizim oluşturup oluşturmadıklarına karar vermede bir rol oynamaz. Ancak Kjellmer dil bilgisi ilişkisi olmayan veya çok uzak olan dizileri tanımından çıkarır. Örneğin “*Gece, ne olduğunu aniden hatırladı.*” gibi bir cümlede, (göreceli) sıklık kriteri karşılanırsa bile, Kjellmer bir eş dizim olarak kabul etmez. Greenbaum’un eş dizim tanımı ise yalnızca yakın bir dil bilgisi ilişkisi içinde duran sözcükleri içerir. Bununla birlikte Greenbaum, belirli bir süre içinde birlikte oluşma kriterini tamamen reddettiği için (birlikte oluşma sıklığı kriterini muhafaza etmesine rağmen) sıklık temelli yaklaşımın daha az tipik temsilcilerinden biridir ve onun tanımı, eş dizimlerin deyimisel görüşüne yaklaşır (Nesselhauf, 2004: 15). Greenbaum (1974) eş dizime söz dizimsel ve anlamsal yönleri de dâhil ederek eş dizim tanımını geliştirmiştir.

Eş dizimlilik üzerine kurulmuş kapsamlı teorik bir model, Hoey’in (2005) *sözcüksel hazırlama* “lexical priming” kuramıdır. Bu çerçevede Hoey, derlem dil bilimsel yöntemleri bilişsel psikolojik teori ile birleştirir. Hoey (2005: 3) eş dizimliliğin istatistiksel tanımını, “sözcüksel bir ögenin metinsel (textual) bağlam içinde tesadüfi sıklığından daha fazla görülen ögelerle olan ilişkisi” olarak verir. Ancak eş dizimin yaygınlığının herhangi bir açıklamasının psikolojik olması gerektiğini çünkü eş dizimin temelde psikolojik bir kavram olduğunu ifade eder. Bu psikolojik ilişkilendirmeyi de psikolinguistik “hazırlama” kavramıyla açıklar.

Sıklık temelli yaklaşıma göre eş dizim, sözcüklerin bir dilde keyfi olarak birleştirilmesi durumunda sözcük kombinasyonlarının anlamından bağımsız olarak iki veya daha fazla sözcüğün istatistiksel olarak beklenenden daha yüksek bir sıklıktaki sözcüklerin anlamlı bir birlikteliğidir. Dil biliminde bir sözcüğün başka sözcüklerle kullanım sıklığı göstermesi istatistiksel olarak eş dizimsel yapıları ortaya çıkarır. İstatistiksel yaklaşımı benimseyen araştırmacıların bazıları eş dizimlerin diğer sözcük birleşmeleriyle olan ilişkilerini göz ardı ederler. Firth’ü takip eden birçok araştırmacı, eş dizimliliğin tamamen istatistiksel bir tanımını varsayar.

Anlam Temelli Yaklaşım

Anlam temelli yaklaşımın kökleri deyimisel birimleri, anlamsal ve pragmatik işlevlerine göre sınıflandıran Rus deyim bilimci Vinogradov’a kadar dayanır. Deyim bilimsel birimler tanımında Vinogradov (1977), birimleri opaklık derecelerine, yapısal sabitliklerine, gerçek/biçimsel anlamlarına ve bağlamsal sınırlarına göre dört geniş tipte sınıflandırarak bileşimsizlik ve ikame edilemezlik gibi önemli özellikleri tanımlar. Bu iki özellik eş dizimi bir yandan deyimlerden diğer yandan da serbest sözcük kombinasyonlarından ayıran kriterlerdendir.

Anlam temelli yaklaşım sadece istatistiksel verilere dayalı değil aynı zamanda dil bilimsel veya söz dizimsel yapıdaki sözcük birlikteliklerinin anlamsal temelleri üzerine dayanır. İstatistik temelli yaklaşımın aksine, anlam temelli yaklaşım eş dizim ögelerinin söz dizimsel olarak ilişkili olmasını gerektirir. Anlam temelli yaklaşımın en önemli temsilcileri A. P. Cowie, Mel’çuk ve F. J. Hausmann’dır. Greenbaum, Kjellmer, Altenberg, Nesselhauf gibi araştırmacılar hem anlam temelli hem de sıklık temelli yaklaşımı birlikte kullanmışlardır.

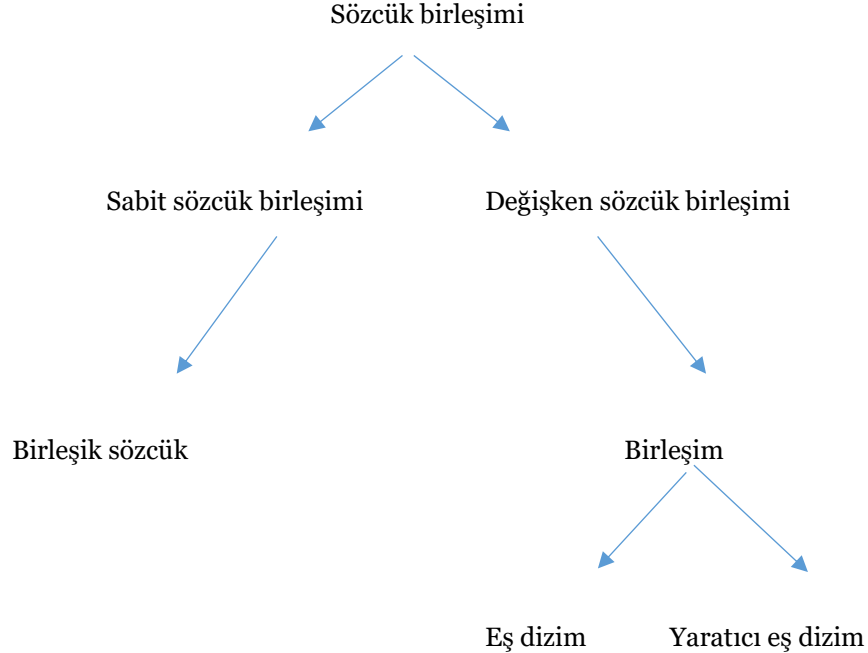
Nesselhauf (2005) eş dizimleri anlam temelli yaklaşıma göre yani belirli bir dil bilimsel yapıdaki bir tür sözcük kombinasyonu olarak ele alır ancak sıklık temelli yaklaşımı da tamamlayıcı bir yöntem olarak görür. Anlam temelli yaklaşımı benimseyen Nesselhauf sözcük kombinasyonlarını serbest birleşimler,

eş dizimler ve deyimler olarak üç ana türe ayırır. Nesselhauf, Cowie'nin aksine hem eş dizimler ile serbest kombinasyonlar arasındaki ayırım için hem de eş dizimler ile deyimler arasındaki ayırım için sadece *değiştirilebilirlik* (commutability) ölçütünü kullanır.

A.P. Cowie (1994), anlam temelli yaklaşımın önemli temsilcilerinden biridir. Eş dizimleri bir tür sözcük kombinasyonları olarak görür ve onları diğer sözcük kombinasyonlarından bir yandan deyimlerden diğer yandan da serbest birleşimlerden (*free combinations*) ayırarak tanımlar. Cowie sözcük kombinasyonlarını "*bileşikler*" (composites) ve "*kalıp ifadeler*" (formulae) olarak iki ana türe ayırır: Kalıp ifadeler, "*Nasılsın?*" veya "*Günaydın*" (Özbek Türkçesi: *Qandaysiz?, Xayrli tong*) gibi temelde pragmatik bir işleve sahip kombinasyonlardır. Eş dizimler, birincil olarak söz dizimsel bir işleve sahip olarak tanımlanan "*bileşikler*" grubuna aittir. Cowie (1981) *Bileşikler* (composites) grubundaki ayrımları *açıklık* (transparency) ve *değiştirilebilirlik* (commutability ya da substitutability) kriterleri temelinde yapar: Açıklık, kombinasyonun öğelerinin ve kombinasyonun kendisinin *gerçek* (*literal*) ya da *gerçek dışı* (*nonliteral*) bir anlamı olup olmadığını ifade ederken *değiştirilebilirlik*, kombinasyon öğelerinin yer değiştirmesinin kısıtlanıp kısıtlanmadığını ve ne dereceye kadar kısıtlandığını ifade eder.

Hausman'a göre değişen sözlük birleşimleri yaratıcı eş dizimsel birliktelikler ve eş dizimler olarak ayrılmaktadır. Yaratıcı eş dizimsel birleşimler alışılmışın dışında, kurallardan bağımsız ve eş dizimlerden farklı olarak bir kerelik kullanımları yansıtmakta ve alışılmamış bağdaştırmalar şeklinde genellikle yazınsal biçimde karşımıza çıkmaktadır (Eken, 2015: 45).

Hausmann (1984) sözcük birleşimlerine ilişkin sınıflandırmasını şu şekilde verir (Hausmann 1984'den akt. Eken 2015: 45):

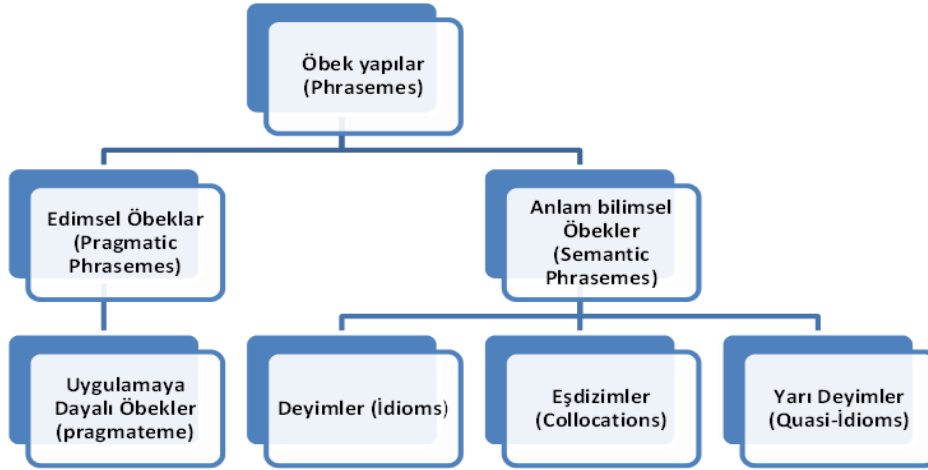

Şekil 1. Hausmann'ın Sözcük Birleşimlerine İlişkin Sınıflandırılması

Anlam temelli yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Mel'çuk eş dizim tanımını, Sözcüksel İşlev (Lexical Functions) aracılığıyla "Anlam Metin Teorisi" (Meaning-Text Theory) çerçevesinde yapmıştır. Mel'çuk'a göre (1998: 31) eş dizimler, deyimlerin mutlak çoğunluğunu oluşturur ve bu

durumun herhangi bir deyim teorisi için temel bir sorun oluşturduğunu ifade eder. Bu sebeple eş dizimleri dikkatli, sistematik ve ayrıntılı bir şekilde açıklamak için sözcüksel işlevler (lexical functions) aracılığıyla Anlam Metin Teorisini önerir.

Mel'çuk (1998: 30) eş dizimleri, kalıp ifadelerin (*phrasemes*) bir alt sınıfı olarak görür. Bu nedenle, eş dizimli olmayan kalıp ifadelerin kendilerine özgü farklılıkları açısından tanımlanmaları gerektiğini belirtir ve kalıp ifadeleri şöyle sınıflandırır:

Şekil 2. Mel'çuk'un Kalıp İfade (*phrasemes*) sınıflandırması

Uygulamaya dayalı öbekler, tüm hazır ifadeleri, selamlamaları, mektuplarda kullanılan tipik ifadeleri, teknik klişeleri, atasözleri ve özdeyişleri içerir. Anlam bilimsel öbeklerin alt kategorisini ise *deyimler* (idioms), *eş dizimler* (collocations) ve *yarı deyimler* (quasi-idioms) oluşturur. Mel'çuk'un sınıflandırması Cowie'nin sınıflandırmasıyla benzer özellikler gösterir. Cowie'nin, sözcük kombinasyonlarını iki kategoriye ayırdığı sınıflandırmasındaki "bileşikler" (composites) kategorisi, Mel'çuk'un anlam bilimsel öbeklerine (semantic phrasemes), "kalıp ifadeler" ise (formulae) edimsel öbeklerine (pragmatic phrasemes) karşılık gelir.

Doğan (2016), anlam temelli eş dizimlilik yaklaşımında sözcük birleşmelerinin birbirinden özellikle de deyimlerden (idioms) ve serbest birleşmelerden (free combinations) ayırt edilmeye ve betimlenmeye çalışıldığını söyler. Bu yönüyle anlam temelli eş dizim yaklaşımı bütüncül bir bakış açısına sahiptir (Doğan, 2016: 25).

Bu çalışmada eş dizimleri tespit etmede sıklığın tek başına belirleyici bir ölçüt olmamasından dolayı eş dizimler anlam temelli yaklaşıma göre ayırt edilecektir.

Psikolojik (Çağrışımsal) Yaklaşım

Eş dizim, istatistiksel ve anlam temelli yaklaşımların dışında Hoey, Leech, Partington gibi araştırmacılar tarafından psikolojik veya çağrışımsal olarak da değerlendirilmiştir. Psikolojik yaklaşıma göre eş dizim sözcükler arasındaki güçlü çağrışımları içerir. Hoey (2005), eş dizimliliğin istatistiksel tanımının yeterli olmadığını çünkü sıklığın eş kullanımlılığı (co-occurrence) tanımlamak için sağlam bir kriter olduğunu söyler. Ancak istatistiksel tanımının eş dizimlilikle ilgili ilk etapta neden var olması gerektiğine dair

hiçbir ipucu vermediğini savunur. Bu tanımın yöntemi amaç ile karıştırdığını belirtir. Dolayısıyla Hoey (2005: 5), eş dizimliliğin “Dört sözcüğe kadar olan sözcükler arasındaki psikolojik bir ilişki olduğunu ve bunların derlemde rastgele dağılımının açıklanabilenden daha sık birlikte ortaya çıkmalarıyla kanıtlandığını” ifade eder. Bu sözcükler arasındaki psikolojik ilişkiyi, psikolinguistik *hazırlama* (priming) kavramıyla açıklar.

Hoey (2005: 8) “Lexical Priming” adlı çalışmasında, psikolinguistik literatürdeki *anlamsal hazırlama* (semantic priming) kavramının, bir *hazırlama* (priming) sözcüğünün belirli bir *hedef* (target) sözcüğü tetiklemesini tartışmak için kullanıldığını belirtir. *Anlamsal hazırlama* kavramını açıklamak için *beden* (body), *kalp* (heart), ve *hile* (trick) sözcüklerini örnek olarak verir. İlk önce *beden* sözcüğü verilen bir dinleyiciye, *kalp* sözcüğünü, daha öncesinde de kendisine *hile* gibi alakasız bir sözcük verilmiş olmasına kıyasla daha hızlı tanır. Yani *beden* sözcüğü semantik bağlamda dinleyiciyi *kalp* sözcüğüne hazırlar.

Eş dizimin temelde psikolojik bir kavram olduğunu söyleyen Hoey (2005) her sözcüğün eş dizimsel kullanım için zihinsel olarak hazırlandığını varsaydığımızda eş dizimi açıklayabileceğimizi iddia eder. Hoey’e göre (2005: 8) bir sözcük, konuşma ve yazılı metin yoluyla edinildiğinden içinde bulunduğu bağlamlar ve iç bağlamlarla (co-texts) kümülatif olarak yüklenir. Sözcüğe dair bilgimiz, belirli bağlamlarda belirli başka sözcüklerle birlikte meydana geldiği gerçeğini içerir. Bu durum, bu sözcüklerden oluşturulmuş sözcük dizilişlerini de kapsar ve bu sözcük dizilişleri oluşturdukları bağlamlar ve iç bağlamlarla (co-texts) zihnimize yüklenir.

Özetle Hoey’in *sözcüksel hazırlama* (lexical priming) teorisine göre eş dizimlilik, bir dil konuşurunun çeşitli bağlamlarda bir sözcükle tekrar tekrar karşılaşmasından kaynaklanan psikolojik olarak *hazırlama* (priming) olgusuyla yakından ilişkilidir. Bu karşılaşmalar, belirli sözcüklerin sıklıkla birlikte meydana geldiği ve bu nedenle birbirlerini hazırladığı zihinsel tanımlı dizine olanak sağlar. Her sözcük veya sözcük kombinasyonu başka bir sözcüğü veya sözcük grubunu tetikler. Bir dinleyici *hemşire* sözcüğünü duyduğunda anlamsal olarak ilişkili olan *doktor*, *hastane*, *ilaç* veya *hasta bakıcı* gibi sözcüklerin gelmesini bekleyecektir. Hoey *sözcüksel hazırlama* teorisine göre dinleyici ve konuşmacıdaki psikolojik süreçlere de başvurarak sözcüklerin nasıl belirli kalıplarla ortaya çıktığını açıklamaya çalışmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi eş dizim tanımları Partington (1998: 16-17), tarafından *metinsel*, *istatistiksel* ve *psikolojik* veya *çağrışımsal* olarak tanımlanır ve gruplandırılır. Partington, Sinclair’ın (1991) eş dizim tanımını (bir metinde kısa bir boşluk içinde iki veya daha fazla sözcüğün bulunması) metinsel tanım olarak, Hoey’in (1991) tanımı da (sözcüksel bir ögenin metinsel bağlamında rastgele olasılıktan daha büyük görünen öğelerle olan ilişkisi olması) istatistiksel bir tanım olarak ele alır. Eş dizimliliğin sözcükler arası güçlü çağrışımlardan meydana geldiğini ileri süren Leech, “Semantics The Study of Meaning” (1985) adlı çalışmasında anlamın yedi türünden bahseder. Leech (1985: 17), yedi anlam türünden biri olan *eş dizimsel anlamı* (collocative meaning) “bir sözcüğün çevresinde meydana gelme eğiliminde olan sözcüklerin anlamlarından dolayı kazandığı çağrışımlardan oluşması” olarak açıklarken hem istatistiksel hem de psikolojik ilişkiyi ele alır.

Bahns da, eş dizimliliklerin temel özelliklerinden bahsederken eş dizimlerin psikolojik olarak belirgin olduğunu ifade eden diğer bir araştırmacıdır. Bahns’a göre (1993: 57) eş dizimlilikler, deyimlerin aksine kendilerini oluşturan parçalarının anlamlarını yansıtmaması, sıklıkla kullanılması, serbest kombinasyonların aksine hemen akla gelmesi ve psikolojik olarak da belirgin olması gibi özellikler taşır.

Psikolojik yaklaşıma göre bir sözcüğün başka bir sözcikle eş dizimlilik ilişkisi psikolojik olarak doğal bir dil konuşurunun zihinsel sözlüğünde önemli bir yer tutar. Zihinsel sözlükteki sözcükler arasındaki çağrışımsal bağ, bir ana dil konuşuru için kolayca gerçekleşirken ana dilinin dışında ikinci bir dil için çağrışımsal bağ muhtemelen daha zor gerçekleşir. Örneğin Türkiye Türkçesinde *sigara* sözcüğü *içmek* eylemiyle eş dizimlilik oluştururken Özbek Türkçesinde ise *chekmoq* (sigara/sigaret *chekmoq*) eylemiyle eş dizim oluşturur. Yine *sir* sözcüğünü *ushlamoq* (tutmak) eylemi ile değil *tutmoq* eylemi (*sir* tutmoq) ile eş dizim oluşturur. Yani ana dil konuşuru zihinsel sözlüğünde *sigara/sigaret* sözcüğünü *chekmoq* eylemi ile *sir* sözcüğünü de *tutmoq* eylemi ile kolayca ilişkilendirilebilir ve bu psikolojik veya çağrışımsal olarak belirgindir. Bu nedenle, ana dili konuşuru olmayan kişilerin sözcükler arasındaki bu çağrışımsal bağı kuramaması sözcüklerin eş dizimleriyle bağlantılı olarak zihinsel sözlükte depolandığını göstermektedir.

Sonuç

1960'lerden günümüze kadarki süreçte eş dizim kavramı üzerine net ve ortak bir tanım yapılamamıştır. Araştırmacıların çoğu eş dizimin dildeki yerini belirlemek amacıyla eş dizimlerle benzer özellikleri gösteren diğer sözcük birlikteliklerinin ayrımını yapabilmek için eş dizimlerin temel özelliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Yapılan çalışmalarda eş dizimler genellikle istatistiksel yaklaşıma ve anlam temelli yaklaşıma göre ele alınmıştır. İstatistiksel yaklaşım eş dizim yapılarının neden ve nasıl oluştuğuna dair bilgi vermez. İstatistiksel yaklaşımı benimseyen araştırmacılar eş dizimleri bulmada sözcüklerin sadece bir arada bulunma sıklığını temel alırken anlam temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar tek başına sıklığı yeterli görmezler. Eş dizimlerin dildeki yerini saptamak için belirlenen temel özellikler ve kriterler anlam temelli yaklaşımı savunan araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Anlam temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar sadece sıklık verilerine göre değil aynı zamanda dil bilimsel veya söz dizimsel yapıdaki sözcük birlikteliklerinin anlamsal temelleri üzerinde de dururlar. Anlam temelli yaklaşıma göre *choy*, *sho'rv*, *suw ichmoq* (çay, çorba, su içmek) gibi sıklığı yüksek olan sözcük birliktelikleri ile *qasam*, *ont ichmoq* (ant içmek) gibi sözcük birlikteliklerini aynı kategoride görülmez. *Choy*, *sho'rv*, *suw ichmoq* (çay, çorba, su içmek) yapıları sınırsız sözcükle bir araya gelebilen serbest sözcük kombinasyonları olarak değerlendirilirken *qasam ichmoq*, *ont ichmoq* (ant içmek) yapılarını ise belli bir kısıtlılık içeren eş dizim yapıları olarak değerlendirilir.

Her iki yaklaşım aynı zamanda araştırmacılar tarafından eş dizimleri saptamaya yönelik bir kriter olarak da görülür. Ancak psikolojik (çağrışımsal) yaklaşım bir kriterden ziyade daha çok eş dizimleri oluşturan sözcüklerin nasıl veya neye göre bir araya geldiğini açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar eş dizimliliğin sözcükler arası güçlü çağrışımlardan ve söz dizimsel çekimden meydana geldiğini, her sözcüğün eş dizimsel kullanım için zihinsel olarak hazırlandığını iddia ederler. Sözcükler arasındaki çağrışımsal bağ, ana dili konuşuru için kolaylıkla tahmin edilirken ana dili konuşuru olmayan kişilerin sözcükler arasındaki bu çağrışımsal bağı tahmin etmesi ve üretmesi zordur. Bundan dolayı ikinci dil öğrenenlerin eş dizim yapılarını hazır yapılar şeklinde öğrenmeleri gerekir.

Kaynakça

- Bahns, J. (1993). "Lexical Collocations: A Contrastive View". *ELT Journal*, 47(1), 56-63.
- Cowie, A. P. (1994). "Phraseology", *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, R. E. Asher (Ed.), Vol. 6, Pergamon, Oxford and New York.
- Cowie, A. P. (1981). "The treatment of Collocations and Idioms In Learners' Dictionaries", *Applied Linguistics II*, 223-235.
- Doğan, N. (2016). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eş dizimleri*, Yayinevi, Ankara.
- Eken, N. T. (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliklikleri: Türkçe Üzerine Eğitim Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Evert, S. (2004). *The Statistics Of word Coocurrences: Word Pairs and Collocations*, PhD thesis, University of Stuttgart.
- Greenbaum, S. (1974). "Some Verb-Intensifier Collocations In American and British English", *American Speech*, 49, 79-89.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion In English*, Longman, London.
- Hausmann, F. (1985). "Kollokationen im Deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des Lexikographischen Beispiels", In H. Bergenholtz & J. Mugdan (Eds.), *Lexikographie und Grammatik: Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch*, 118-129. Max Niemeyer Verlag, Berlin.
- Herbst, T. (1996). "What Are Collocations: Sandy Beaches or False Teeth". *English Studies*, 77(4), 379-393.
- Hoey, M. (1991). *Patterns of Lexis in Text*, Oxford: Oxford University Press.
- Hoey, M. (2005). *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Leech, G. (1985). *Semantics The Study of Meaning*, Penguin Books, England.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mel'čuk, I. (1998). "Collocations and Lexical Functions", In A. P. Cowie (ed.), *Phraseology, Theory, Analysis and Applications*, Oxford: Clarendon Press, 23-53.
- McKeown, K. R., Radev, D. R. (2006). "Collocations", In *A Handbook of Natural Language Processing*, R. Dale, H. Moisl, and H. Somers Eds. Marcel Dekker, New York, 507-523.
- Nesselhauf, Nadja (2004). "What Are Collocations?" D. Allerton, N. Nesselhauf ve P. Skandera (ed.), *Phraseological Units: Basic*.
- Partington A. (1998). *Patterns and Meanings: Using Corpora for English Language Research and Teaching* John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
- Seretan V., Nerima L., Wehrli E. (2004). "A Tool For Multi-Word Collocation Extraction and Visualization in Multilingual Corpora", In *Proceedings Of The 11th Euralex International Congress*, France, 755-766.
- Siepmann, D. (2005). "Collocation, colligation and encoding dictionaries. Part I: Lexicological aspects", *International Journal of Lexicography* 18 (4), 409-443.
- Smadja, F. (1993). "Retrieving Collocations from Text: Xtract", *Computational Linguistics*, Vol:19. No:1, 143-177.
- Schmid, H. J. (2003), "Collocation: Hard to Pin down, But Bloody Useful", *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik*, 51(3), 235-58.
- Tutin A., Grossmann, F. (2002). Collocations Régulières et Irrégulières: Esquisse de Typologie du Phénomène Collocatif, *French Review of Applied Linguistics* /1 (VII), 7-25.
- Tutin A., Kraif O. (2016). "From Binary Collocations to Grammatically Extended Collocations: Some Insights in The Semantic Field Of Emotions in French". *Mémoires de la Société néophilologique*

de Helsinki, Helsinki: Société néophilologique de Helsinki, Collocations Cross-Linguistically. Corpora, Dictionaries and Language Teaching, 245-266.

Vinogradov V.V. (1977). “Ob osnovnykh tipakh frazeologizmov v izbrannykh proizvedeniyakh na russkom yazıke”, *Leksikografiya i leksikograf*, 140-161.

Williams, G. (2003). “Les Collocations Et L’école Contextualiste”, in Grossmann F, Tutin A, *Collocations: Analyse Et Traitement, Travaux Et Recherches En Linguistique Appliquée, série E no1*, éd de Werelt, 33-44.

13. Mütercimi Meçhûl Bir Cevâhir-nâme Risâlesi¹

Sibel MURAD²

APA: Murad, S. (2024). Mütercimi Meçhûl Bir Cevâhir-nâme Risâlesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 238-261. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823403>

Öz

Değerli, yarı değerli ve değersiz taşları konu edinen cevâhir ilmiyle ilgili eserlerin müstakil olarak hazırlanmalarından önce cevherler hakkındaki ilk bilgilere doğa bilimleriyle ilgili eserlerde rastlanmıştır. Müstakil olarak yazılan cevher-nâmeler yazıldıkları diller dışında farklı dillere tercüme edilmişlerdir. Değerli taşların ele alındığı bu eserlere her zaman diliminde ve kültürde rağbet olmuş; zenginliğin, ihtişamın ve dolayısıyla kudret ve iktidarın simgesi olarak görülen kıymetli taşlardan bahseden cevher-nâmeler özellikle hükümdarlar için önem arz etmiştir. Türk edebiyatında gerek telif gerekse tercüme edilen birçok örneği bulunan cevher-nâmelerin bu yazımızda bahsedeceğimiz gibi müellifi ve mütercimleri belli olmayan örnekleri de mevcuttur. Çalışmamızda ele alacağımız eserin mütercimi, Tûsî'nin Farsça cevher-nâmesinden kısaltarak Türkçeye tercüme ettiği eserinde başka tabiplerden de alıntılar yapmış, Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ından da tercümesine bazı taşların özellikleriyle ilgili bilgiler ilave etmiştir. Böylece tercüme geleneğimizde sıklıkla görüldüğü üzere mütercim, tercüme faaliyetinin ötesine geçerek eserine telif-tercüme özelliği kazandırmıştır. Toplam 19 cevherin ele alındığı eserde cevherlerin anlatıldığı bölümler, düzenli olmamakla beraber, "hâssiyyet, tekmi'l, tezyîl" alt başlıklarına ayrılmıştır. Eserin dili Klasik Osmanlı Türkçesidir. Eserde bazı sözcüklerin Anadolu ağızlarındaki biçimlerine de rastlanmaktadır. Bu çalışmada, mütercimi belli olmayan bu cevher-nâmenin muhtevası hakkında bilgi verilecek, metnin dil ve yazım özelliklerine değinilerek bu meçhul cevher-nâmenin çeviri yazılı metni sunulacaktır. Böylelikle hacmen küçük olsa da bir cevher-nâme örneği daha dil ve edebiyat tarihimiz içerisinde yerini alacaktır.

Anahtar kelimeler: Risâle-i Cevâhir-nâme, cevher-nâme, cevher, değerli taşlar, kıymetli taşlar.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate, Oran: %2

Etik Şikâyeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823403>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Amasya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Amasya, Türkiye), sibel.murad@amasya.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0175-7702>, **ROR ID:** <https://ror.org/oosbxoy13>, **ISNI:** [0000 0004 0386 6723](https://orcid.org/0000-0004-0386-6723), **Crossref Funder ID:** [100010724](https://orcid.org/100010724)

A Cevâhir-nâme Book with an Unknown Translator³

Abstract

Before the independent preparation of works on the science of gemstones, which were about precious, semi-precious and worthless stones, the first information about ores was found in works related to natural sciences. Cevher-names written independently have been translated into different languages other than the languages in which they were written. These works, which feature precious stones, have been in demand in every time period and culture; cevher-names that mention precious stones, which are seen as symbols of wealth, magnificence, and therefore power and power, were especially important for the rulers. There are many examples of cevher-names, both copyrighted and translated, in Turkish literature, as can be seen in the example we will talk about in this article, there are also examples whose author/translator is unknown. The translator of the work we will discuss in our study made quotations from other medical scholars in his work, which he translated into Turkish by abbreviating Tûsî's Persian cevher-name, and added information about the properties of some stones to his translation from Qazvîni's *Acâyibü'l-Mahlûkât*. Thus, as is often seen in our translation tradition, the translator went beyond the translation activity and gave his work the feature of copyright translation. In the work where a total of 19 gems are discussed, the chapters in which the gems are described are divided into subheadings of "hâssiyyet/quality, tekmîl/completeness, tezyîl/addition", although not in a regular manner. Although the language of the work shows the characteristics of Classical Ottoman Turkish, the forms of some words in Anatolian dialects are also encountered. In our study, information will be given about the content of this cevher-name, whose author/translator is unknown, and the translated text of this unknown cevher-name will be presented by touching on the language and spelling features of the text. Thus, even though it is small in terms of the number of pages, another example of cevher-names will take its place in our history of language and literature.

Keywords: Risâle-i Cevâhir-nâme, cevher-name, ore book, ore, precious stones.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received – iThenticate, Rate: 2%
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, Article Registration Date: 18.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823403> **Peer Review:** Two External Referees / Double Blind

Giriş

Cevher-nâmeler, “ilm-i cevâhir” olarak adlandırılan ve çoğunlukla doğada hazır bulunan cevherleri konu alan eserlerdir. Çağlar boyunca çeşitli özellikleri sebebiyle kullanılan cevherler, kıymetlerine ve faydalarına göre değerli, yarı değerli, değersiz olarak sınıflandırılmıştır. Özellikle kıymetleri bakımından günümüzde de olduğu gibi elmas, zümrüt, inci, yakut gibi değerli cevherlere sahip olmak bilhassa hükümdarlar için bir güç simgesi olmuştur. Kıymetlerinin yanında parlıtlı, ihtişamlı görünüşleri sebebiyle de herkesin sahip olmak istediği nesnelere olarak görülmüşlerdir. Bazen süs ve ziynet eşyası, bazen de iktidarın ve zenginliğin bir nişanesi olan değerli taşlardan aynı zamanda bazı tıbbî uygulamalarda da yararlanılmıştır. Değerli, yarı değerli, değersiz olarak adlandırılan taşların fiziksel ve psikolojik birçok hastalığın tedavisinde kullanılması⁴ günümüzde de devam etmektedir. Cevherlerin kullanıldığı bir diğer alan da büyü uygulamalarıdır. Her kültürde uğurlu ya da uğursuz kabul edilen taşlar olduğu gibi güç edinmek, toplumda sayılan ve sevilen biri olmak, kişiler arasında sevgi ve muhabbetin artması, işlerin tez hallolması, kaza ve beladan, kötü düşlerden ve ruhlardan korunma, savaşlarda galibiyet, ticarete bereket, kişisel iç huzur ve sakinlik gibi birçok insani hususlar için kullanılmışlardır.

Tüm bunlardan ötürü insanlar için birçok anlamda önemli olan cevherlerden bahseden ilk medeniyet Antik Yunan’dır. Aristoteles’in (MÖ 384-322) *Meteorologica*’sı her ne kadar sadece cevherleri ele alan bir eser olmasa da doğada bulunan minerallerle ilgili bilimsel verileri içeren ilk eser olarak kabul edilir (Aksoy, 2018, s. 14). Theophrastos’a (MÖ 371-287) ait *De Lapidibus* (Taşlar Üzerine) ve Plinius’a (MS 23-79) ait *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi, MS 77), Dioskorides’in (MS 40-90) *De Materia Medica*’sı, Damigeron’un *De Lapidibus*’u ve Orpheos’un *Lithika adlı* eseri de cevherlerle ilgili ilk bilgilere rastlanan kaynaklardır (Demir ve Kılıç, 2003, s. 5-7).

İslâm coğrafyasındaki cevherlerle ilgili ilk eserler tercüme yoluyla meydana getirilmiştir. Grekçe, Hindî ve İrani dillere ait eserler İslâm coğrafyasında mütercimler tarafından kendi dillerine çevrilmiştir. Aristoteles’e mâl edilen *Kitâbü’l-Ahcâr*, bu dönemdeki ilk tercüme olarak kabul edilmektedir. İslâmî döneme ait ilk telif cevher-nâme Yuhanna bin Mâseveyh’in (ö. 857) *Kitâbü’l-Cevâhir ve Sıfâtihâ ve fi Eyyi Beledin Hiye ve Sıfâti’l-Gavvâsîn ve’t-Tüccâr*’dır.⁵ İslâm coğrafyasının en tanınan cevher-nâme yazarı *Ezhârü’l-Efkâr fi Cevâhiri’l-Ahcâr (Kitâbü’l-Ahcârî’l-Mülûkiyye)* adlı eseriyle Tifâşî’dir (ö. 1253). Yazmış olduğu *Tansûk-nâme-i İlhanî* adlı cevher-nâmesiyle Ebû Ca’fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (ö. 1274), kendisinden sonraki cevher-nâme yazarlarının takip ettikleri bir örnek ortaya koymuştur.

Müstakil olarak cevherlerden bahseden eserlerden önce İslâm coğrafyasında olduğu gibi farklı bilim dallarında (tıp, kimya, simya gibi) yazılmış eserler içinde cevherlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ahmed-i Bîcân’ın (ö. 1460’tan sonra) *Acâyibü’l-Mahlûkât*’ı ve *Dürr-i Mekkûn*’u, 15. yüzyılda yapılan *Acâ’ibü’l-Mahlûkât* tercümesi, Nidâî’nin (ö. 1567’den sonra) *Menâfiü’n-Nâs*’ı, Zeynelâbidîn ibn Halîl’in (ö. 1647) *Şifâ’ el-Fu’âd li-Hazreti Sultân Murâd*’ı, 17. yüzyılda yazılan bir müfredât kitabı olan Sakızlı İsa Efendi’nin (ö. 1649) *Nizâmü’l-Edviye*’si, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın (ö. 1780) *Ma’rifet-nâme*’si, Gelibolulu Sürûrî’nin (ö. 1562) İbnü’n Nefis’in (ö. 1288) *el-Mûcez fi’t-Tıbb* adlı eserine yaptığı şerhi⁶,

⁴ Değerli taşların tıbbî faydaları için bk. Murad, S. (2024b).

⁵ Çalışmamızda İslâm coğrafyasında yazılan cevher-nâmelerden kısaca bahsedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Murad, S. (2024a).

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Kaçar, M. ve Akdağ, A. (2022).

*Tercüme-i Müfredât-ı İbni Baytâr*⁷ ve *Mâ-lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu*⁸ adlı eserlerin bazı bölümleri cevherlerle ilgilidir. (Murad, 2024, s. 58).

Müstakil cevher-nâmelerin Türkçe ilk örnekleri 15. yüzyıldan sonra karşımıza çıkar. Türkçe telif ilk müstakil cevher-nâme yazarı olarak kabul edilen Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî (ö. 1438'den sonra) *Cevher-nâme* ve *Tuhfe-i Murâdî* adlı iki cevher-nâme kaleme almıştır. Tîfâşî'nin (ö. 1253) cevher-nâmesinden yararlanarak hazırladığı *Cevher-nâme* adlı eserini daha sonra genişleterek *Tuhfe-i Murâdî*'yi ortaya koymuştur (Argunşah, 1999, s. 14). Türkçe kaleme alınan ve mensur olmayan tek cevher-nâme ise Ahmed-i Bîcân'a (ö. 1460'tan sonra) aittir (Kutlar, 2001; Kara 2016). Nasîrüddîn-i Tûsî'nin meşhur cevher-nâmesi *Tansûk-nâme-i İlhânî*, 15. yüzyılda Mustafâ b. Seydî tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Murad, 2019). 16. yüzyılda yazılmış Yahyâ bin Muhammed Gaffârî'ye ait *Yakûtatü'l- Mehâzin fî Cevâhiri'l-Me'âdin* de Tûsî'nin *Tensûk-nâme-i İlhânî*'si ile Muhammed ibn Mansûr'un *Cevher-nâme-i Cedîd*'inden yararlanılarak yazılmış bir cevher-nâmedir (Kutlar Oğuz ve Murad, 2021, s. 458). Za'îffî'nin Farsça seçki bir cevher-nâmeden tercüme ettiği *Risâle-i Cevâhîrnâme* (Kutlar, 2005, s. 53-54), Muhammed bin Garsüddîn el-Halebî'nin *Cevher-nâme*'si (Murad, 2023), Zeynelâbidîn ibn Halîl (ö. 1647) tarafından yazılan *Risâletü'l- Cevâhir*, Ayaşlı Şâban Şifâî Efendi'nin (ö. 1705) *Şifâ'iyye fî't-Tıb* adlı eseri Türkçe cevher-nâmelerden ilk akla gelenleridir.

Bahsi geçen eserler, her ne kadar telif cevher-nâmeler olsalar da yazarların ve mütercimlerin kendilerinden önce yaşamış cevher-nâme yazarlarından ve eserlerinden etkilendikleri, yararlandıkları görülmektedir. Ancak tercümelerde mütercimler, her zaman bire bir tercüme yolunu tercih etmeyip bazen yaşadıkları dönem, kültür ve toplumun rağbetine göre daha ilgi çekici buldukları ya da daha işlevsel olduğunu düşündükleri bilgileri vermeyi doğru bulmuşlardır. Bu sebeple mütercimler veya hem tercüme hem şerh yolunu tercih eden yazarlar eserlerinde eksiltmeler yaptıkları gibi bazen de ilaveler yapmışlardır.

Türk edebiyatında müellifi ve mütercimi belli olmayan cevher-nâmeler de mevcut olup yazımızda ele alacağımız cevher-nâme de mütercimi ve tercüme tarihi bilinmeyen örneklerdendir. Çalışmada öncelikle bu cevher-nâmenin eldeki tek nüshası, yapısı ve muhtevâsı hakkında bilgi verilecektir. Ardından eserin yazım ve dil özelliklerinden öne çıkan hususlara değinilerek cevher-nâmenin çeviri yazılı metni sunulacaktır.

1. Eserin Nüshası, Yapısı ve Muhtevâsı

Mütercimi meçhûl bu cevher-nâmenin elimizde şimdilik tek nüshası bulunmaktadır.⁹ Eserin adı yazmanın iç kapağında iki yerde *Cevâhir-nâme* olarak sonradan yazılmıştır. Yazmanın 1a sayfasında silik olduğu için okunamayan bir mühür ile kitabın sahibi olan kişinin belirtildiği "Mekteb-i ..... Şâir Abdullâh" ifadesi yer almaktadır. 1b sayfasında eserin adı *Risâle-i Cevâhir-nâme* olarak yazılmıştır. 17 yapraktan oluşan nüshanın her sayfasında kalın çerçeve içerisine alınmış 13 satır bulunmaktadır. Harekeli nesih hattıyla ve siyah mürekkeple yazılan bu nüshada, değerli taşların isimlerinin ilk geçtiği başlık mahiyetindeki yerler ile hâssiyet, tekmîl ve tezyîl gibi başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin sonunda H. 1124/M.1712-13 yılında istinsah edildiği kaydedilmiştir.

Eser, geleneğe uygun bir şekilde Allâh'a hamd ile Hz. Peygambere, ailesine ve sahabelere duayla başlar.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Küçükler P. ve Yıldız Y. (2022).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Murad, S., Demir Öztürk, N. ve Akdağ A. (2024).

⁹ Bu mütercimi meçhûl cevher-nâme Cem Bayol beyefendi tarafından bir müzayedede satın alınarak tarafıma iletilmiştir. Kendisine bu vesileyle bir kez daha teşekkür ederim.

Ardından mütercim, Tûsî'nin Farsça cevher-nâmesinden herkesin yararlanmasını ümit ettiğini ve bu eseri kısaltarak Türkçeye tercüme ettiğini ifade eder. Mütercim, Tûsî'nin cevher-nâmesinden özetleyerek yapmış olduğu tercümesinde bazı tabiplerden alıntılar yaptığını ve Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ından da tercümesine bazı taşların özellikleriyle ilgili bilgileri de ilave ettiğini söyler. Mütercim aynı zamanda özetlediği cevher-nâmede yer alan ancak kullanılmayan bazı ölçüleri de kendi yaşadığı dönemde kullanılan ölçülerle göre açıkladığını ifade eder. Toplam 19 cevherden (elmas, inci, firuze, panzehir taşı, bîcâde, billûr, cez', dehne, zümrüt, tavşancıl taşı (sind ukâb), akik, kehribar, lâl, lacivert, mercan, mîknatis, yakut, yeşim, sarılık (yerekan) taşı) oluşan tercümede incinin anlatıldığı kısım eksiktir ve bölüm firuze taşıyla devam eder. Tercümede cevherlerin anlatıldığı bölümler, düzenli olmamakla beraber, "hâssiyyet, tekmîl, tezyîl" alt başlıklarına ayrılmıştır. İlgili cevherin daha çok fizyolojik ve psikolojik etkileri "hâssiyyet" (özellik) başlığı altında kısaca verilmiştir. Sıcak-soğuk ve kuru-yaş gibi cevherlerin mizaçlarıyla ilgili bilgiler, başka tıp âlimlerinin kitaplarından derlenerek "tekmîl" (tamamlama) bölümünde ele alınmıştır. Tekmîl alt başlıklarında çoğunlukla ilgili cevherin fizikî nitelikleri verilerek cevherin etkin özelliği, nasıl kullanılacağı ve etkin olduğu hususlar belirtilmiştir. "Tezyîl" (ilave edilen kısım) alt başlığında ise, Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ından faydalanarak söz konusu cevherin kırılması-parçalanması halinde cevherde meydana gelebilecek değişikliklerden bahsedilmiş, parçalanan-ufalanan cevherlerin nerelerde ve nasıl kullanılacakları anlatılmıştır. Çoğunlukla Aristoteles'ten ve meşhur âlimlerden alıntılar yapıldığı bu bölümde sıklıkla cevher-nâmelerde karşılaşılan cevherlere dair anlatılara, rivayetlere yer verilmiştir.

Elmasın anlatıldığı ilk bölümde, önce elmasa dair birkaç fiziksel özellik sıralanmıştır. Elmasın beyaz, şeffaf, kırmızı, siyah ve sarıya dönük renklerde olabileceği, elması kurşundan başka bir nesnenin kesemeyeceği ve elmasın ateşte kızdırıldıktan sonra üzerine soğuk su döküldüğünde ortaya beyaz renk çıkarsa onun yakut değerinde kıymetli bir elmas olduğunun delili olacağı söylenmiştir. Ardından "hâssiyyet" başlığı altında elması üzerinde bulduran kişinin gök gürültüsü ve yıldırımdan, kötü gözlerden korunacağı, halk içinde itibar gören, saygı duyulan biri olacağı, mesanedeki taşlardan kurtulacağı bilgileri verilmiştir. "Tekmîl" başlığı altında ise elmasın tabiatının soğuk ve kuru olduğu ancak bazı kişilerin sıcak olarak da nitelendirdiği yazılmıştır. Elmasın yarım dirhemnin bile insanı öldürebilecek kadar zehirli olduğu ve böyle bir durumda olan kişinin sıcak su ve yağ ile kusturulması gerektiği, elmasın ağza alınmaması gerektiği, alınırsa dişleri parçalayacağı bilgileri verilmiştir. "Tezyîl" başlığı altında ise elmasın bin parçaya bölünmesi halinde parçalarının üç köşeli olacağı ve ne kadar büyük parça olursa elmasın o kadar etkili olacağı söylenmiştir. Bunun en iyisinin nişadıyla yani amonyakla benzer renkte olduğu ifade edilmiştir. Burada elması kullanım alanları hakkında da bilgiler yer alır. Sanayi erbabının çeşitli taşları veya incileri delmek için kullandıkları aletin (miskabın) başına elmas parçası bağladıkları bilgisinden bahsedilmiştir. Ardından Aristoteles'ten İskender ile ilgili bir anlatı paylaşılır. Buna göre İskender taşların özelliklerine çok hayret edermiş. Bir gün idrar yollarında taş olan bir kişiye hekim tarafından mastaki fitiline elmas parçası yapıştırılarak uygulama yapılmış ve neticesinden taş parçalanarak dışarı atılmıştır. Bu bahisteki bir diğer rivayet de Tûsî'nin cevher-nâmesinden yapılan diğer Türkçe tercümede (Murad, 2019, s. 119-120) de yer alan elmasın parçalarını çıkartmak için madene et parçaları atılarak yırtıcı kuşlar tarafından çıkartılmasıdır. Serendîb yani günümüzdeki adıyla Sri Lanka dağları arasında yer alan elmas madenlerinden bu cevheri elde etmek için bu rivayetlerin anlatıldığı söylenmiştir. Erkek keçi kanına koyduktan sonra ateşe yaklaştırılırsa elmasın su gibi eridiği, elması yüzük yapıp taşıyan kişinin bağırsak sancısından ve mide fesadından korunduğu gibi bilgiler verilmiştir.

İkinci olarak ele alınan cevher incidir. İncinin Arapça (lü'lü') ve Farsça (mürvarîd) adları verildikten sonra cevherîler (cevher alıp satan kişiler) tarafından en makbul olanının saf, parlak ve kusursuz inci

olduğu ve ağırlığına göre incinin değerinin ne kadar olacağına dair bilgiler verilmiştir. Burada dânik, miskâl ve filori gibi terimler açıklanmıştır. İncinin boyutuna, rengine ve müşterisine göre değerinin değişeceğine dair bilgiler verilmiştir. Ardından incinin türleri adlarıyla birlikte verilip en iyisinin nohûdî olduğu söylenmiştir. Bu bilgilerden sonra fasıl başlığı altında inciye zarar veren haller ve nesnelere bahsedilmiştir. İnci, güneş ve ay ışığından olumsuz etkilenir ve canlılığını/parlaklığını kaybeder. Misk kokusu ve kafur kokusu da inciye zarar verir. Aynı zamanda inci, başka bir cevherle beraber saklanmamalı, nişadır (amonyak) ve sirkeden de uzak tutulmalıdır. Bu bilgilerden sonra “hâssiyyet” başlığı altında incinin ferahlatıcı macunlarla birlikte kullanıldığında kalbi güçlendirdiği, gam ve kederi dağıttığı, boğazdan kan gelmesini önlediği aktarılmış insan sağlığıyla ilgili etkilerinden bahsedilmiştir. İncinin cevher-nâmelerde ve tıp kitaplarından en çok bahsedilen faydalarından biri olan göz sağlığıyla ilgili etkisinden de söz edilmiştir. “Tekmîl” başlığında ise incinin soğuk ve kuru mizaçlı olduğu yazılmış, incinin iç huzursuzluklarına, vesveseye, psikolojik rahatsızlıklara ve kalbe iyi geldiği bilgisi tekrarlanmıştır. “Tezyîl” bölümünde Aristoteles’ten bir alıntı yapılarak incinin nasıl meydana geldiği anlatılmıştır. Bu kısım tamamlanmadan tercüme, firuze taşının anlatıldığı bölümle devam etmektedir.

Üçüncü olarak anlatılan firuzenin hangi koşullarda ve özelliklerde ne kadar kıymetinin olacağı yine ölçü birimleriyle açıklanmıştır. “Hâssiyyet” bölümünde firuzenin nazara ve göz rahatsızlıklarına iyi geldiği, gözle ilgili devalara katıldığında göze parlaklık verip uykusuzluktan kaynaklanan göz sorunlarına karşı yararlı olduğu, firuzeye bakan kişinin gününün neşe ve mutluluk içinde geçeceği, firuzeyi üzerinde taşıyan kişinin düşmanına üstün geleceği gibi bilgiler bulunmaktadır. “Tekmîl” bölümünde firuze taşının tıbbi etkilerinden ve soğuk mizaçlı olduğundan bahsedilmiştir. Cevher, akrep sokan kişiye çok az içirildiğinde bile hayvanın zehrini bertaraf etmekte ve içen kişiye asla zehir tesir etmemektedir. “Tezyîl” kısmında yine Aristoteles’ten firuze ile ilgili birtakım bilgiler aktarılır. Buna göre firuzenin iyisi hafif, mavi renkli ve güzel görünümlü olmalıdır. Firuze madeninin Horasan’da olduğu, firuzenin havanın rengine göre berrak ya da bulanık olduğu, ezilmiş parçalarının göze sürme olarak çekildiğinde göze faydalı olduğu gibi birtakım bilgiler nakledilmiştir. Başka bir alıntı da Hazreti Caferî’s-Sâdık’tan (ö. 765) yapılmıştır. Buna göre her kim firuzeden bir yüzük takarsa fakirlikten kurtulur.

Dördüncü cevher panzehir taşıdır. Beyaz, sarı ve haki renkleri bulunan bu taşın madeni Horasan’dadır. “Hâssiyyet” başlığı altında cevherin ufalandıktan sonra zehirlenmiş kişiye içirildiğinde zehrin etkisini kıracağı, yakılıp eski iltihaplı yaraya konulduğunda fayda sağlayacağı yazılmıştır. “Tekmîl” bölümünde panzehir hakkında tıp ehlinin kanaatlerine yer verilmiş, tüm zehirlere fayda sağlayan bir taş olduğu bildirilmiştir. Yine bu bölümde panzehir taşının sevdadan kaynaklanan hastalıklara fayda sağlayacağı, gül suyu ile ezilip içildiğinde uyuz illetine ve tuzlu balgam, Frenk çiçeği, dört günde bir tutan sıtmaya, tüm zehirlenmelere, sıtmalara, veba gibi birçok hastalığa faydalı olacağı söylenmiştir.

Bîcâde cevherinin anlatıldığı bölümde “hâssiyyet” ve “tekmîl” alt başlıkları bulunmamaktadır. Bu bölümde ilk olarak cevherin fizikî tanımı yapılmıştır. Buna göre yakut rengine olan bu cevher, lâl taşından daha değerlidir. Yakut ile benzeyen bu cevherin farkı ateşten etkilenmesidir, yakut ise etkilenmez. “Tezyîl” kısmında diğer bölümlerde olduğu gibi yine Aristoteles’ten alıntı yapılmıştır. Buna göre bîcâde taşının kırmızılığı ile yakutun kırmızılığı farklıdır. Doğu memleketlerinde madeni bulunan bu taştan yüzük yapan kişiler kötü düşler görmezlermiş ve bir kimse güneşe karşı bu taşla sürekli bakarsa gözünün nuru azalmış.

Altıncı cevher olarak anlatılan billûr taşının madeninin Kışmîr’de olduğu bilgisi verildikten sonra billûrun ilk halinin tuza benzediği daha sonra sertleştiği söylenmiştir. Billûrun cevherîler tarafından sahte cevher yapımında kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu taş üstünde taşıyan kişinin kötü rüya

görmekten korunacağı ve billûrun ağızda tutulduğu takdirde susuzluğu gidereceği yazılmıştır. Yine Aristoteles'ten bilgiler aktarılmıştır. Billûr, şişenin yani camın en iyisidir; çünkü daha beyaz ve sağlamdır. Camla billûr arasındaki bir diğer fark da billûrun madende donması, camın ise madende parçalanıp sonrasında kimyasallarla bağlanmasıdır. Billûr güneşe karşı tutulduğunda yanıcı özelliğe sahiptir. Billûrun diş ağrısına iyi geldiği bilgisiyle bu bölüm sonlanır.

Yedinci sırada ele alınan cez' taşının Yemen ve Sîn'de bulunduğu belirtilmiştir. En iyisi Yemen'de olanıdır. Siyah, kızıl renklere olan bu taşı üstünde taşıyan kişi dert sahibi olur. Sîn madenlerinde de bulunan bu taşın madenden çıkarılmasının oranının halkı için hoş karşılanmadığı bilgisi verilmiştir. Yine benzer bir durum Yemen halkı için de geçerli olup bu taştan yüzük yapmadıkları, bu taşı hazinelerinde bulundurmadıkları yazılmıştır. Cez' cevheriyle ilgili olumlu tek bilgi cez'le yakut cilalandığında yakuta parlaklık verdiği'dir.

Dehne cevherinin anlatıldığı bölüm, cevherin iki çeşit olduğu bilgisiyle başlar. Cevherin renklerinden, bulunduğu yerlerden bahsedilir. Çoğunlukla Türkistan ve Frengistan'da madenleri bulunan bu cevher, akrep sokulan yere değdirildiğinde yani yakı gibi temas ettirildiğinde acıyı hafifletir. "Tekmîl" başlığı altında tabielerin verdiği bilgiler yer almıştır. Buna göre bu cevher gözdeki aklı giderir, göz ilaçlarına konulması faydalıdır. "Tezyîl" kısmında Aristoteles'ten ve Hermes'ten birtakım bilgiler aktarılmıştır. Dehne taşının (firuze taşı gibi) berraklığı ve bulanıklığı havayla alakalıdır. Ezilip çıbanlar üzerine konulması yararlıdır. Üstte taşınması halinde taşıyan kişinin cinsel gücünü artırır ve ezilip baras dedikleri ciltteki alacıklara sürülürse faydalı olur.

Bir diğer cevher olan zümrüt bahsinde öncelikle zümrüdün iyisinin yeşil renkli ve parlak olduğu ve ateşe dayanıklılığı olmadığı bilgisi verilmiştir. Bal rengine çalan zümrüdün de yeşilden sonra kıymetli olduğu ancak kânî ve şalgamî cinsinin kıymetli olmadığı yazılmıştır. Cevherin üstte taşınması halinde kişiyi korkulu seslerden ve tiksintiden koruyacağı, macunlara katıldığında kalbe güç ve ferahlık vereceği ve zehirlere karşı koruyucu olduğu bilgileri yer alır. Engerek denilen zehirli yılanların gözüne karşı tutulduğunda kör edeceği de bu kısımdaki bilgilerdendir. "Tekmîl" bölümünde zümrüdün tabiatının soğuk ve kuru olduğu ve yine zehirlenmelere ve zehirli hayvan sokmalarına karşı yararlı olduğu ve yüzük olarak taşındığında sara hastalığına karşı koruyucu etkisi olduğundan söz edilmiştir. Aristoteles'ten zümrüdün boyna asıldığında sara hastalığına, vebaya, zehirli hayvan sokmalarına karşı koruyucu olduğu bilgileri nakledilmiştir.

Tavşancıl/kartal taşı denilen onuncu sıradaki cevher bahsinde bu cevherin doğumu kolaylaştırıcı etkisinden bahsedilmiştir. "Tekmîl" ve "tezyîl" bölümlerinde taşın fiziksel nitelikleri anlatılmış ve taşın bulunmasıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Karakuş/kartal yuvasında bulunan bu taşın kuş tarafından bulunup yuvasına konduğu söylenmiştir. Bu taşı dilinin altına koyan kişinin düşmanına galip geleceği, dileğinin kabul olacağı bilgileriyle cevher bahsi sonlanmıştır.

On birinci sırada anlatılan akik taşının birkaç renkte olduğu ancak en kıymetlisinin sarı ve şeffaf olduğu söylendikten sonra bu cevherin birçok faydası anlatılmıştır. Akik yüzük takan kişinin düşmanına galip geldiği, hileden korunduğu, akikten yüzüğe Hud sûresinin 88. ayeti ("Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir.") yazılırsa çok faydalı olacağı, akik yüzük taşıyan kişinin görme zayıflığının düzeleceği, kanı durdurucu etkisinin bulunduğu gibi yararlarından bahsedilmiştir. Tabiilerden alıntılarının bulunduğu "tekmîl" kısmında akik taşının mizacının soğuk ve kuru olduğu, en iyisinin Yemen'den gelen akik olduğu bilgilerinin yanında akiğin fakirliği giderdiği, kalbe kuvvet verdiği bilgileri de yer almıştır. Aristoteles'ten alıntılarının bulunduğu "tezyîl" bölümünde de akiğin Ürdün sahilinde bulunduğu, iyisinin sarı ve kızıl

olduğundan bahsedilmiştir. Yine bu bölümde de akikten yüzük taşıyan kişinin düşmanlıktan kaynaklanan öfkesinin dineceği ve neşeli olacağı, ezilip dişlere sürüldüğü takdirde dişlere parlaklık verip ağız kokusunu gidereceği, yakılması durumunda külünün iç sıkıntısına, göze ve kalbe iyi geleceği gibi bilgiler anlatılmıştır.

On ikinci cevher olarak anlatılan kehribar taşı, sarı ve şeffaf olup Bulgar illerinin yakınındaki denizlerde bulunur, deniz dalgalandıkça sahile çıkarmış. Özellikleri arasında kanlı ishali kesmesi ve üzerinde taşıyan kişiye faydalı olması, yakılıp yağ ile karıştırıldıktan sonra iltihaplı yaralara merhem şeklinde sürüldüğünde faydalı olacağından bahsedilmiştir. “Tekmîl” bölümünde kehribarın Rum cevizi denilen bir ağaç zımkı olduğu söylenmiştir. Bazılarına göre ise sığır derisinde bulunan tutkal gibi yapışkan bir maddedir; ancak müellife göre bu doğru değildir. Çünkü zımkı gibi nesnelere samanı toplama özelliği yoktur. Cevher, damıtıldığında kokusu nefis dedikleri yağa benzer ve tortusu zift gibi olur. Tabiatı sıcak ve kuru olarak açıklanan kehribarın felç hastalığına, baş ağrısına, bademcik iltihabına faydalı olduğu ve kanı dindirdiği, verem hastalığına ve idrara çıkma zorluğuna iyi geldiğinden söz edilmiştir. Kehribarın bir yerde buhur edilmesi halinde vahşi hayvanları kaçırıcı özelliği vardır. Bu bahiste mütercim İbni Sinâ’dan alıntı yaparak yarım dirhem kehribarın soğuk su ile içildiği takdirde iç sıkıntısına, kan tükürmeye ve kusmaya fayda sağladığı bilgisini aktarmıştır. “Tezyîl” bölümünde tabiplerin kehribar ile ilgili verdiği bilgiler yer alır. Beyaza dönük sarı renkli bir taş olan kehribar samanı çeker ve üzerinde taşıyan kişiler için faydalıdır, kanlı çıbanlara, sarılık hastalığına yararlıdır.

Lâl taşı bahsinde ise ilk olarak cevherin nasıl ortaya çıktığı anlatılmıştır. Lâl taşının sonradan ortaya çıkan bir cevher olduğu, Bedaħşan’da yaşanan büyük bir depremden sonra dağın parçalanmasıyla lâl madenin ortaya çıktığı söylenmiştir. Lâl cevheri parlaktır, çeşitlerine göre kıymeti değişir. Dört çeşidi bulunan lâl cevherinin özellikleri arasında kötü huylu çocukların huylarını güzelleştirmesi, yüzük olarak taşındığında taşıyan kişinin azgın ve kötü düşlerden korunması ve macunlarla birlikte uygulandığında canlılığı ve güzelliği artırması gibi özellikleri belirtilmiştir. “Tekmîl” ve “tezyîl” kısımlarında tabiplerin lâl taşının mizacını mutedil yani ılıman olarak tasvir ettikleri, lâlden yüzük taşıyan insanın kötü düşlerden korunacağı, cinsel gücü artırıcı etkisinin olduğu gibi bilgiler yer almıştır.

Cevher-nâmedeki on dördüncü taş, lacivert taşıdır. Madeni Bedaħşan’da bulunan bu cevherin iyisinin üzerinde altın renkli sarı taneler bulunur. Lacivert taşının ishal ve melankoli hastalığına, uykusuzluğa, gönül derdine iyi geldiği bilgileri verilmiştir. Tabiplerden aktarılan bilgiler içerisinde ise cevherin tabiatının sıcak ve kuru olduğu, cinsel gücü artırıcı etkisinin olduğu, sevdâvi hıltları söktürdüğü, kanı temizlediği ve kan söktürücü olduğu gibi bilgiler yer almıştır. Aristoteles’ten nakledilen bilgilerde ise lâlin, yüzük olarak taşındığında halk gözünde itibar kazanıldığı ve göze ve melankoli hastalığına fayda sağladığı belirtilmiştir.

On beşinci sırada yer alan mercan cevherinin Rum denizinin dibinde bitki gibi yetiştiği yazılmıştır. Aslı beyaz renkli olan mercan, dışarı çıktığında kırmızı olur. “Hâsiyyet” başlığı altında yer alan bilgilerden biri mercanın ferahlatıcı macunlara katıldığında kalpteki kanı temizlediği, dişlere sürüldüğünde dişleri beyazlattığı ve diş köklerini güçlendirdiği, zehirlenmiş yahut zehirli hayvanlar tarafından sokulmuş kişilere fayda sağlayacağı, idrar yollarındaki kuma ve idrara çıkma zorluğuna, kabızlığa faydalı olduğudur. En iyisinin kırmızı olan cinsi olduğu belirtilen mercanın, “tekmil” başlığı altında tabipler tarafından ikinci derecede soğuk ve kuru bir cevher olarak nitelendirildiği bilgisi yer alır. Kanı tutucu, ferahlatıcı etkilerinin yanında aynı zamanda cinlere maruz kalanlara, gut hastalığına faydalı olduğu da verilen bilgiler arasındadır. “Tezyîl” bölümünde ağaç gibi biten beyaz ve kırmızı olan bir nesne olduğu bilgileri yinelenmekle beraber göze sürme olarak çekildiğinde kuvvet verdiği, kalbe ve idrara çıkma

zorluğuna iyi geldiği, boyunda taşınması halinde sara hastalarına, kireç gibi yakıldığında nefes darlığına faydalı olduğundan bahsedilmiştir. Mercanın birçok alanda kullanılabilecek bir cevher olduğu da ifade edilmiştir.

Mıknatıs taşıyla ilgili bölümde verilen ilk bilgi, cevherin demiri kendisine çekme özelliğidir. Umman denizinde bulunan bu cevherin demiri çekme özelliğinden ötürü oradan geçen gemilerin mih bulundurmadığı yazılmıştır. Mıknatısın en iyisi kırmızı olanıdır. Cevherin diğer özellikleri arasında ezilmiş, ufalanmış halinin içirilmesinin demir içirilen kimsenin vücudundaki demirden arınmasını sağladığı, hamile kadının ayağına bağlandığında kolaylıkla doğuracağı bilgileri yer alır. “Tekmil” ve “tezyıl” bölümlerinde ise Aristoteles’ten nakledilen bazı bilgiler verilmiştir. Mıknatısın demiri çekme özelliği yinelenirken, renginin siyah ve kızıla dönük olduğu, madenin Hint sahillerine yakın yerlerde bulunduğu nakledilmiş, daha sonra mıknatısın sarımsak ve soğan kokusundan olumsuz etkilendiği ve işlevini kaybettiği bilgisi verilmiştir. Bu durumda mıknatısın işlevinin yerine gelmesi için sirke veya genç keçi kanına konulması gerektiği söylenmiştir. Mıknatısın zehirden etkilenen kişilere fayda ettiği, eklem ağrılarına, üstte taşınmasının gut hastalığına, unutkanlığa iyi geldiği yazılmıştır. Mıknatısın zeytin yağı sürüldüğü takdirde demiri ittiği, kana konulduğunda eski haline geri döndüğü bilgisi de yer almaktadır.

On yedinci sırada yer alan cevher yakuttur. İlk olarak yakutun türlerinden bahsedilir ve hangilerinin ne kıymette olduğu hakkında bilgi verilir. En iyisi rummânî yani nar renginde kırmızı olanıdır. Yakut bölümünde Batlamyus (ö.168?) ve Birûnî’den (ö. 1061?) yakutun kıymeti hakkında bilgiler nakledilmiştir. Yakutun özellikleri arasında elmas dışındaki bütün cevherleri kesebildiği, parıltısının hiçbir cevherde bulunmadığı, üstte taşındığı takdirde vebadan koruduğu, devalara katıldığında kuvvet verici ve zehirleri kovucu etkisinin olduğu, kanı temizleyip, kan akışını hızlandırdığı gibi özelliklerinden bahsedilmiştir. “Tekmîl” ve “tezyıl” bölümlerinde yakutun kırmızı, sarı, yeşil renkte üç türünün olduğu söylenmiş ve en iyi türü olan rummânî yakutun ateşten etkilenmediği ve bütün taşlardan daha ağır olduğu yazılmıştır. Karanfil ile uygulandığında kişiye güç verdiği, kalp çarpıntısına iyi geldiği, macunlara katıldığında zehirlere karşı panzehir etkisi gösterdiği, yüzük veya gerdanlık olarak kullanıldığında vebanın, ateşin ve yıldırım çarpmasının bu kişilere zarar veremeyeceği, insanların gözünde güçlü görüneceği ve suda boğulmayacağı, susuzluğu gidereceği, yakutu üstünde bulunduran kişinin çektiği yayı kimsenin çekemeyeceği gibi bilgiler verilmiştir.

Yeşim taşının anlatıldığı bölüm on sekizinci sırada yer alır. Yeşim taşının siyah, beyaz ve yeşil renkte olduğu ve en iyisinin yeşil renkli olduğu bilgisi verildikten sonra cevherin gök gürültüsü ve yıldırımdan, mide sıkıntılarında insanları koruduğu, bu taşı bulunduran kişinin insanlar içinde kabul gördüğü söylenmiştir. Yeşim taşının yıldırımdan koruyucu özelliğinden ötürü minarelerin başına konulduğu, nazardan, sihirden koruduğu, kanamalara, bademcik iltihabına, iç sıkıntısına iyi geldiği de verilen bilgiler arasındadır. Ayrıca taşı üstünde bulunduran kişinin savaş ve kavgada düşmanına galip geleceği bilgisi Aristoteles’ten aktarılmıştır.

On dokuzuncu ve son cevher sarılık taşıdır. Sarılık taşının sarı ve siyah karışık renkli olduğu ve isminden de anlaşılacağı üzere sarılık hastalığına iyi geldiği bilgisi verilmiş ve bu cevherle ilgili hemen hemen bütün cevher-nâmelerde yer alan kırlangıç anlatısı aktarılmıştır. Buna göre sadece kırlangıç kuşu tarafından bulunabilen bu taşı elde etmek için kuşun yavrusunu sarıya boyayıp kuşun taşı bulup getirmesi beklenirmiş. Eser bu kısımda bitmektedir.

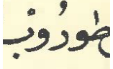

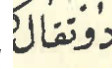
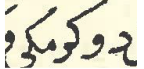

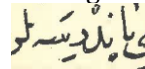

2. Yazım ve Dil Özellikleri

Bu bölümde *Risâle-i Cevâhir-nâme*'nin yazım ve dil özelliklerine dair öne çıkan özelliklerden bahsedilecektir. Cevher-nâmenin dili Klâsik Osmanlı Türkçesi özellikleri göstermekle beraber metinde bazı sözcüklerin Anadolu ağızlarındaki biçimlerine de rastlanmıştır. Tek nüshası olan bu cevher-nâmenin yazım özelliklerinde en dikkat çeken husus Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımında sıkça yanlışlık yapılmasıdır. Bu durum müstensih'in yazım konusunda çok özenli olmadığı, yazım kurallarına dikkat etmediği kanaatini oluşturmuştur. Metnin tarafımızca okunuşunda yazım hatası olarak görülen sözcükler doğru bir şekilde okunmuş, ancak mütercim'in ağız özelliği yahut tercihi olduğunu düşündüğümüz bazı sözcük ve eklerin yazımına müdahale edilmemiştir. Aşağıda belli başlı yazım özelliklerine kısaca değinilerek dil özellikleri bahsinde yine öne çıkan hususlardan söz edilecektir.

2.1. Yazım Özellikleri

- Nüshada bazı sözcüklerin son ünlüleri sadece harekeyle gösterilmiştir: *ğayr* غَيْرَا (2b/5).
- Nüshada Türkçe bazı sözcüklerin yazımında yanlışlıklar göze çarpmaktadır: *göstürmeleriyle* اَكُوَسُو مَلِيْبِي (3b/5) [göstürmeleriyle].
- Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımında sıklıkla hata yapılmıştır: *lüti* لُولِي (5a/8) [lü'lü]; *ıķāb* عَقَاب (3b/8) [ıķāb]; *rişāşe* رِيْشَاشَه (5b/12) [reşāşe]; *muḫāfızası* مُحَافِظَاسِي (6a/8) [muḫāfāzāsı]; *imrāza* اِمْرَاَضَه (7a/9) [emrāza]; *İndülis* اِنْدُلِيْس (14b/3) [Endülüs-Endelüs], *mirvārīd* مِرْوَارِيْد (4a/13) [mürvārīd-mervārīd], *şılğamī* شِلْغَامِي (9b/9) [şelğamī-şalğamī].
- Nüshada Arapça sözcüklerin Türkçeye uygun bir şekilde imla edildiği örnekler olduğu gibi yabancı sözcüklerin yazımına bağlı kalındığı yazımlar da mevcuttur: *zehir* زَهْرِي (6b/3), *zehr* زَهْر (6b/3); *faķırdan* فَكَوْرْدَان (6b/10).
- Aslen şeddeli olan bazı sözcükler nüshada şeddesiz yazılmıştır: *sem* سَمْم (2b/13) [semm].
- Şeddesiz yazılan bazı sözcükler de şeddeli yazılmıştır: *ḫumret* حُمْرَت (16b/5).
- Aslen hemzeli yazılan bazı sözcükler hemzesiz yazılmıştır: *kay* كَي (3a/2) [kay].

2.2. Dil Özellikleri

- Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde de sıkça karşılaşılan t-d/ṭ-d ünsüzünün yazımı, nüshada düzensizdir. t-d ünsüzlerinin birbirlerinin yerine kullanılmasında gelişmeli şekillerin yazıda gösterilmesinin ve kalıplaşmış imlanın sürdürülmesinin payı büyüktür (Timurtaş, 2005, s. 74): şurup (3a/10), dutlur (8a/11, 10a/2), dutkal (12a/9), dükürmegi (12b/5).
- Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde yuvarlak sıradan ünlü tabanlı sözcüklerde uyuma girmeyerek sürekli düz ünlülü yazılan üçüncü tekil şahıs iyelik eki +I metinde yuvarlak ünlülü bir sözcükte düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiştir: öḡ+ü+(n)e (17b/5).
- Arap harfli Türkçe metinlerde geç tarihlere kadar düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen düz sıradan ünlü tabanlı sözcükler de bile yuvarlaklığı koruyan eklerden biri olan –Dir ettirgenlik eki metinde bir kez uyuma girmiştir: *yandırısalar* (14a/13).
- Düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından düzensizlik en çok fiilden fiil yapan -(X)n, -(X)l, -(X)r ve isimden isim yapan +II eklerinde örneklenmiştir: *olunur* (5a/5), *olunup* (2b/1), *olundu* (2b/2), *olınan* (2b/1), *olına* (4a/7), *olınan* (4b/9); *bulunur* (11a/2), *bulunmak* (11a/7); *sürülür* (11b/10); *içürmekdür* (3a/2), *toğurur* (10b/11), *tuşlı* (7a/12), *havflu* (8b/8), *zehirlü* (10a/5), *korçulu* (13a/10).
- Metinde kırlangıç anlamında bir kez geçen *karlankaç* (17b/3) sözcüğü *Tarama Sözlüğü*'nde “karlağuş, karluğuş, karlanguş, kırlanguş” (*Tarama Sözlüğü*, ET: 12.07.2024); *Derleme Sözlüğü*'nde “karlangaş, karlangış” şeklinde mevcuttur (*Derleme Sözlüğü*, ET: 12.07.2024), ancak metindeki *karlankaç* şekli bulunmamaktadır.
- Metinde iki kere geçen *şavuk* (2b/6, 12b/4) [soğuk] ve üç kere geçen *ıscağ* (3a/1, 3a/2) [sıcak] sözcükleri Anadolu ağızlarındaki şekilleriyle metinde yer almıştır (*Derleme Sözlüğü*, ET: 12.07.2024). *Tarama Sözlüğü*'nde ısıcak, ıssıcak şeklinde bulunan sıcak kelimesi ıscak şekli mevcut değildir (*Tarama Sözlüğü*, ET: 12.07.2024). Savuk kullanımı ise *Tarama Sözlüğü*'nde mevcuttur (*Tarama Sözlüğü*, ET: 12.07.2024).

- Metinde dört kez bulunan “taşra طسره (3b/9, 14b/10)” sözcüğünün *Tarama Sözlüğü*’nde bulunan “daşra, daşıra, dışra” (Tarama Sözlüğü, ET: 12.07.2024) şekillerinin dışında “taşra طسره (3b/1, 13b/10)” olarak da iki örneği mevcuttur.

3. Çeviriyazılı Metin

Risâle-i Cevâhir-nâme

[1b] ⁽¹⁾ Bismillâhirrahmânirrahîm. ⁽²⁾ Elhamdulillâhi rabbi'l-âlemin. Hamden yevâ fî ni'amihi ⁽³⁾ ve yükâ fî mezîde keremihi celle senâ'uhu ve 'amme nevâluhu ve lâ ilâhe ğayruhu. ⁽⁴⁾ Ve's-şalâtu ve's-selâmu 'ale'l-'akli'l-evveli ve'l-cevheri'l- ⁽⁵⁾ ferdi'n-nebiyyi'l-es'ad ve'r-resûli'l-emced Ebi'l-Kâsım ⁽⁶⁾ Muhammed ve 'alâ âlihi ve şahbihi'l-kirâm mâ tekerrere'l-eyyâm ve teceddede. Ammâ ⁽⁷⁾ ba'd kıadr-şinâsân-ı cevâhir-i kelâm ve vezn-dânân-ı ⁽⁸⁾ yevâkî't-i merâma rüşen buyurıla ki 'ilmuke bi-şey'in hayrun **[2a]** ⁽¹⁾ min cehlihi¹⁰ medlûlnca ecnâs-ı cevâhirün ğadr u kıymet ⁽²⁾ ve hâşşiyet ü ma'denlerin bilmek dağı fi'l-cümle ma'rifet ⁽³⁾ ü dirâyet 'idâdında ma'düd olduğundan nâşî ⁽⁴⁾ Naşîr-i Tûsî'nün Cevâhir-nâme nâm Fârsî muhtaşar ⁽⁵⁾ risâlesinün fâ'idesi 'âm olmağ ümniyyesiyle ⁽⁶⁾ bu kaşîr Türkî tercemeye râğib olup ancak ğâyet ⁽⁷⁾ muhtaşar olmağın ol bâbda olan aqvâl-i ⁽⁸⁾ etibbâyı dağı zamîme ile tekmîl ve merhûm Ğazvî'nî'nün ⁽⁹⁾ makbûl-i 'âlem olan 'Acâyibi'l-Mahlûkât nâm te'lîfinden ⁽¹⁰⁾ âti'z-zıkr aĥcârın ba'zı keyfiyyetlerin tahrîr ile tezyîl ⁽¹¹⁾ edüp ğayr-i zâlik risâle-i mezkûrede hâlâ müsta'mel ⁽¹²⁾ olmayan evzân zıkrı olmağıla anı dağı bu eyyâmda ⁽¹³⁾ müte'arif olan evzân ile ta'rîf edüp ancak **[2b]** ⁽¹⁾ bir maħalde işâret olunan vezn ile iktifâ vü ihtîşâr olunup bi-'avnillâhi ⁽²⁾ te'âlâ tercemeye mübaşîret olundu. Vallâhu veliyyü't-tevfîk ⁽³⁾

Elmâs

Beyâz ve şeffâf ve dağı billûr gibi olup sürh ve ⁽⁴⁾ siyâh ve şarıya mâyıl olur dağı demişlerdür. Ve anı ⁽⁵⁾ ğurşundan ğayrı nesne kesmez ve çün anı âteşde kızduralar, ⁽⁶⁾ üzerine şavuk şü dökeler, beyâz çıkarsa ⁽⁷⁾ bâlâ-dest a'lâ olup a'lâ yâkût kıymetinde olur. ⁽⁸⁾

Hâşşiyet: Elmâsuğ ğâmili şâ'ika ve bed-nazardan emîn ⁽⁹⁾ olup ğalâyık nazârında 'azîz ola ve mükerrem olur ve meşânedede ⁽¹⁰⁾ olan taşî hâşşiyet ile bi-iznillâhi te'âlâ def' ⁽¹¹⁾ eder.

Et-tekmîl: Etibbâ kavlince tabî'atı bârid ve yâbisdür ve ⁽¹²⁾ ba'zılar ğâr demişlerdür. Cümle ğacer maĥûlesin ğat' eder, ⁽¹³⁾ ammâ kendüyi ğurşundan ğayrı nesne ğat' etmez. Ve semm-i **[3a]** ⁽¹⁾ ğâtıldür, nişf dirhem âdemi ğatlı eder. 'Îlâcı, ıscâğ şü ile ⁽²⁾ ve yağ ile ğay' etmeğdür ve inek südin ıscâğ ıscâğ içürmeğdür. ⁽³⁾ Ve dağı elmâsı ağza almağ memnû'dur, zîrâ dişleri ⁽⁴⁾ pâre pâre eder.

Et-tezyîl: Elmâsı bin pâre etseler her ⁽⁴⁾ pâresi müşellesü's-şekl olur ve her ne mertebe kebîrû'l-cirm ⁽⁵⁾ olursa fi'li ziyâde olur. Ve a'lâsı nûşâdır[a] ⁽⁶⁾ ğarîb levn olandır. Ve ba'zı erbâb-ı şanâyî' taş ve incü ⁽⁷⁾ delmek için mişğabuğ başına elmâs pekidürler. Ve Arestû ⁽⁸⁾ ğakîmden menğöldür ki İskender taş maĥûlesinün ⁽⁹⁾ ğavâşşından ta'accüb ederdi. Bir vaĥt bir âdemün mecrâ-yı ⁽¹⁰⁾ bevlinde bir pâre taş tûrup iħrâcı mu'assir olmağıla ⁽¹¹⁾ ğakîmün biri, bir pâre elmâsı fetîle-i maştakiye yapışdurup ⁽¹²⁾ meşâneye idĥâl edince ol taş pâre pâre olup **[3b]** ⁽¹⁾ taşra geldi. Ol sebeb ile İskender elmâs ma'denine zafer ⁽²⁾ bulmağ ümîdiyle ğaberin alup Hindûstân'da bir vâdîde olmağın ⁽³⁾ ol ğarafa 'azîmet ile vâdî-i

¹⁰ “Bir şey hakkında bilmen, bilmemenden daha hayırlıdır.”

mezkûra vuşulde ‘umkına ⁽⁴⁾ nazar varmaz. ‘Azîm ‘amîk ve efâ’î ile memlû olduğı müşâhedede ⁽⁵⁾ ma’an olan halâyık vâdiye qarîb nüzûldan imtinâ’ göstermeleriyle ⁽⁶⁾ hükemâ re’yine rücû’ édüp çâre-cû olduğıda ⁽⁷⁾ hükemânun re’yleri bu oldu ki cisimdâr lahm pârelerin ol ⁽⁸⁾ vâdiye ilkâ edeler ki ‘uqâb maqûlesi tûyûr inüp ⁽⁹⁾ o lahmı ekl için taşra getürdükçe ol lahma mülşak olan ⁽¹⁰⁾ elmâs pârelerin halâyık cem’ étdiler. Ol sebebdür ki ekserî ⁽¹¹⁾ ufağ olup, kebîri qalîldür. Vâdî-i mezkûr haţţ-ı istivâya ⁽¹²⁾ qarîb Serendîb tağları beynindedür. Bu dağı mesmû’dur ki ⁽¹³⁾ ol tağlar ‘azîm, yüksek, ‘âlî, üzerine çıkmağı tarık **[4a]** ⁽¹⁾ olmamağı uzun iplere lahm pâreleri bend édüp ol kühlara ⁽²⁾ qarîb yerlere bırakurlar. Ol luğümü ‘uqâb maqûlesi tûyûr alup ⁽³⁾ ekl için tağlar üstine çıkduğıda ol ipleri çeküp ⁽⁴⁾ luğümü aşmağı getürdükçe mülşak olan elmâs pârelerin ⁽⁵⁾ cem’ éderler. İki rivâyete dağı tevfiğ budur ki vâdîde ⁽⁶⁾ ve düz ve kühdâ olup iki taraftan dağı bu nev’ cem’ ⁽⁷⁾ olma. ‘Acâyibdendür ki elmâsı erkek keçinüñ qanına koyup ⁽⁸⁾ âteşe qarîb getürseler şu gibi erür. Elmâsı her kim ⁽⁹⁾ hâtem éder veyâ götürür, mağş ve fesâd-ı mi’deye nâfi’dür. ⁽¹⁰⁾ Bu dağı mervîdür ki vâdî-i mezkûr haţţ-ı istivâya qarîb ⁽¹¹⁾ Serendîb tağları beyninde olup ve elmâs ol vâdîde ⁽¹²⁾ Kışmîr billürî gibi ibtidâ tuz olup ba’dehu muncemid olur. ⁽¹³⁾

İncü

‘Arabî lü’lü’ ve Fârisî mürvârîd ile tesmiye olunur. **[4b]** ⁽¹⁾ Cevherîler beyninde mu’teber oldur ki bir dâne incü, şâf, âbdâr, ⁽²⁾ bî-‘ayb olup nişf dâniğ olursa ki dirhemün altıdan ⁽³⁾ biridür ve ba’zı kavilde mişkalün altıdan biridür ve ‘amme beyninde ⁽⁴⁾ dirhemün rub’idur, kıymette dört filori altına deger. ⁽⁵⁾ Filori, on altı kırâtdur ve mişkal yigirmi kırâtdur. Eger üç ⁽⁶⁾ şassüc olursa ki nişf dâniğdür, sekiz dînâra deger. ⁽⁷⁾ Ve her ne mertebe vezinde ziyâde olursa iki kat ve tezâ’uf ⁽⁸⁾ ile kıymeti ziyâde olur. Çün nişf mişkal ola dört yüz ⁽⁹⁾ dînâra deger. Zîkr olunan vezinlerden noşşân olursa ⁽¹⁰⁾ bâyi’ ve müşterîniñ rızâ ve kabûllerine mevkuftur. Eger gâyet ⁽¹¹⁾ pāk ve bî-‘ayb, maḥkûk ve müdevver ve nerm-cism ve hûb-şûret ⁽¹²⁾ olup bir mişkal olursa kıymeti biñ dînârdur. Ammâ ⁽¹³⁾ mişkal olup zîkr olunan şîfâtda olmaz[sa] kıymeti toğuz yüz ^[5a] ⁽¹⁾ dînâr olur, zîrâ incünün kıymeti levn ve üslûba göredür. ⁽²⁾ Bu maqûleler yekdâne olup vezne gelür, ammâ yekdâne olmayup tesbîh ⁽³⁾ olup hayta nazm olunan incü dağı kebîr ve şığar ve reng-i ⁽⁴⁾ rûyına göre ve vilâyet ve müşterîsine göre küme ile ⁽⁵⁾ vezin ve mişkal ile fûrûht ve harîd olunur. Şîfât ⁽⁶⁾ ve nisbeti hoş-âb, tîz-âb, şekerî, âsmânî, ⁽⁷⁾ şehvâr, şahmî, gulâmî, şalgamî, mercimekî, beyzî, şa’îr, ⁽⁸⁾ lü’lî, fuqâ’î, ‘azülî, nürî, rebî’î, miysî, ⁽⁹⁾ zücâcî, noḥudî olup cümleden a’lâsî noḥudî ⁽¹⁰⁾ olandur, zîrâ kemâl ile ta’bîr olunur.

Faşıl: İncünün ⁽¹¹⁾ zararını neden olur? Evvelâ harâret-i şems ve beden harâretinden ⁽¹²⁾ tarâveti gider ve misk râyîhası ve kâfür koğusu ⁽¹³⁾ zarar éder ve nem-nāk mevzî’ şuyın giderür ve sâ’ir cevâhir **[5b]** ⁽¹⁾ ile bir yerde olmağı zarar éder ve nüşâdır ve sirkeden muḥâfaza ⁽²⁾ gerekdür.

Hâşşiyet: Müferriḥ ma’cûnlar ile olursa kuvvet-i dil vèrüp ⁽³⁾ gam ve guşşa giderür ve boğazdan gelen kana mâni’dür ve sürme ⁽⁴⁾ ile halğ olunursa çeşmi ziyâde rüşen édüp ⁽⁵⁾ veca’ın giderür ve dilün qanın şâf éder ve mâlîhülyâya ⁽⁶⁾ dâfi’dür.

Et-tekmîl: Etîbbâ kavlince tabî’atı bârid ve yâbisdür. Hâfaqâna ⁽⁷⁾ nâfi’dür. Tefriḥde altun gibidür, gam giderüp a’zâyâ ⁽⁸⁾ kuvvet vèrür ve veca’-ı qalbi izâle éder, havfdan olan ⁽⁹⁾ sevda ve cünün ve vesveseyi giderür. Ağızda dutmağı ⁽¹⁰⁾ ve ma’an götürmek za’f-ı qalbe nâfi’dür.

El-tezyîl: Arestû ḥakîm ⁽¹¹⁾ kavlince bahr-i muḥîṭ bahâr faşında muḥtarib olup çi ⁽¹²⁾ mânendi reşâşe ḥaşıl olur. Ol vaqt ḥayvân-ı bahrî ⁽¹³⁾ gibi şâdef deryâ yüzine çıkup ol reşâseyi[...]

[6a]¹¹ [...] bu taķdîrce on dînâr demek her biri on altı kı̄rât⁽²⁾ olan altun demekdür ve bâķî buña kıyâs olunur. Bir miřķâl⁽³⁾ pîrûze olursa kıymetde otuz filoriye deger, iki miřķâl olursa yüz elli filoriye deger. Bu daķı⁽⁴⁾ ma'lûm ola ki zamân-ı evvelde on dirhem hâlişi'l- 'ayâr⁽⁵⁾ gümüş bir filori idi dëyü naķl olunur. Zıkr olınan⁽⁶⁾ evşâf ile muttaşif olmayup bed kumaş olan pîrûzenüñ⁽⁷⁾ kıymeti mu'ayyen olmayup bâyi' ve müřterînüñ rızâ ve ķabûllerine⁽⁸⁾ mevķûfdur ve muķâfazası incü muķâfazası gibidir.

Hâşıyyet:⁽⁹⁾ Pîrûzeye nazâr, göze fâyide édüp ve göz devâlarına⁽¹⁰⁾ dâhil olunca gözün ziyâsın ziyâde éder ve h'âbdan⁽¹¹⁾ bîdâr olduķda pîrûzeye nazâr édenüñ ol günü nişât⁽¹²⁾ ve sürür ile mürür éder ve hâmile ekşerî düşmene ğâlib⁽¹³⁾ olur. Ve hükemâ-yı müteķaddimîn ibtidâ rü'yet-i hilâlde pîrûzeye **[6b]**⁽¹⁾ nazâr éderler idi.

Et-tekmîl: Etîbbâ kavlince pîrûzenüñ řabî'atı bâriddür.⁽²⁾ 'Aķreb řoķana cüz'î saķķ olunup içürseler zehrin⁽³⁾ def' éder ve zehir vërilen kimesneye zehr bedenine te'şîr étmezden⁽⁴⁾ aķdem içürseler zararın def' éder ve pîrûze içen⁽⁵⁾ kimesneye zehir te'şîr étmez.

Et-tezyîl: Arestû kavlince pîrûze⁽⁶⁾ hafîf ve kebûdî levn ve şasenü'l-manzar olmaķ gerek. Me'âdini⁽⁷⁾ erâzî-i Ħorâsân'da olup şafvet ü küdüret-i levni⁽⁸⁾ hevâ iledür. Hevâ şâf olursa şâf, mükedder olursa mükedder olur. Sılâye olunup sürmeye hâlt olunsa göze⁽⁹⁾ nef' éder. Ħazreti Ca'feri's-Şâdiķ radıyallâhu 'anhudan⁽¹⁰⁾ mervîdür: "Her kim pîrûze hâtem éderse fakırdan emîn olur"⁽¹¹⁾ buyurmuşlar. Meger mülûke hâtem olmaĝla münâsib degüldür, zîrâ heybetin taķlîl éder.

Bâd-zehr

Ħacerü't-teys daķı dënür. Sefîd ve şarı⁽¹²⁾ ve ħâķî levn olur ve ma'deni erâzî-i Ħorâsân'da olur. **[7a]**⁽¹⁾

Hâşıyyet: Sılâye olunup zehirlenmiş kimesneye içürseler⁽²⁾ zararın def' éder. İhrâķ olunup köhne cerâĥat üzerine⁽³⁾ şosalar nef' éder.

Et-tekmîl: Etîbbâ kavlince bâd-ı zehr bir şaşdur.⁽⁴⁾ Cemî' sümümüñ zararın def' éder. Ħıřâ memleketinden daķı⁽⁵⁾ gelür, lakin Yeņi Dünyâ tarafından gelen efđalidir. Ol şarafda⁽⁶⁾ řaĝ keçilerinin mi'desinde münce mid ve mütehaccir olur. Levni⁽⁷⁾ şarı ve kızıl beynindedür ve içinde bir çubuk vardur⁽⁸⁾ ki bu řař üstindedür, mün'aķid olur. Sevdâdan⁽⁹⁾ olan cemî' emrâza nâfi'dür. Bedeni tenkıyyeden şonra⁽¹⁰⁾ her gün ol şaşdan üç ĥabbe ki yigirmi dört⁽¹¹⁾ ĥabbe bir miřķâldür, gül-âb ile ezüp içilürse⁽¹²⁾ uyuzluk ve tuzlu balĝam ve Fireng çiçeĝine ve ĥummâ-yı rıb'a⁽¹³⁾ nef' i mücerredür. Maraź ve řab'a göre ĝâhî olur ki otuz **[7b]**⁽¹⁾ ĥabbe kadar isti'mâl olunur. Cemî' sümümât, řâ'ün⁽²⁾ ve ĥummeyât ve vebâya fâyide éder. Ekřer ter ile mâddenüñ⁽³⁾ zehrin giderür, yâ idrâr, yâ lînet ile def' éder. Ħarında⁽⁴⁾ olan řoĝulcanı çıkarur ve süddeleri açar. Kebîr ve řaĝîr.⁽⁵⁾ Kebîri enfa'dur. Nazara gelen 'acâyibül-maĥlûķâtta bulunmamaĝla⁽⁶⁾ tezyîl olunmadı.

Bîcâde

Yâķüt levnindedür ve kıymeti la'lden⁽⁷⁾ ziyâdedür, ancak yâķüt ile bîcâde farkı yâķüt, âteşden⁽⁸⁾ müteĝayyir olmaz, bîcâde olur. Bu şaşda etîbbâ kavli ve ĥâřsa⁽⁹⁾ olmamaĝla tekmîl taĥrîr olunmadı.

Et-tezyîl: Arestû kavlince⁽¹⁰⁾ bîcâde aĥmer olur, lakin ĥumreti yâķüt ĥumretinüñ ĝayırdur.⁽¹¹⁾ Ma'deni bilâd-ı maşnıkdadır. Yigirmi arpa vezninde bîcâdeyi⁽¹²⁾ bir kimesne hâtem étse bed h'âb görmez ve

¹¹ Metinde buradan itibaren "pîrûze" babına geçiliyor. 5b-6a arasında birkaç sayfa eksiktir.

feza'dan ⁽¹³⁾ emîn olur. Ammâ bir kimesne şemse muqâbil, bicâdeye müdâvemet-i **[8a]** ⁽¹⁾ nazar êtse gözünü nûrî qalîl olur.

Billür

Ma'deni ⁽²⁾ Kişmîr'dedir. Anuñ evveli tuz gibi olup ba'dehu müncemid ⁽³⁾ olur, billür olur. Anı saħk êdüp sâhte cevâhir ⁽⁴⁾ maqûlesi yaparlar. Ve hâmilî bed vâkı'adan emîn olur ⁽⁵⁾ ve ağıza konur ise 'atşı giderür.

Et-tekmîl ve't-tezyîl: ⁽⁶⁾ Arestü kavlince şîşeden bir nev'dür, ancak şîşenün ⁽⁷⁾ a'lâsıdır, zîrâ şîşeden beyâz ve kavîdür. ⁽⁸⁾ Ve daħı billür ma'dende mün'aqid olur, şîşe ise ma'dende ⁽⁹⁾ müteferriķ olup ba'dehu 'ilâc ile 'aqd olunur. Ve ⁽¹⁰⁾ billûra ba'zı boya ile yâkût şüretin vürürler ⁽¹¹⁾ ve âfitâba muqâbil dutulur ise hırķa ve kav yaķar ⁽¹²⁾ ve şiddet-i kuvvetinden fülâda çakılır ise âteş ⁽¹³⁾ çıkarur. Ve ba'zılar demişler ki veca'ı olan dişin **[8b]** ⁽¹⁾ üstine ta'lîķ olunur ise veca'ın giderür.

Cez'

⁽²⁾ Yemen'de ve Şîn vilâyetinde olur. A'lâsı Yemenî'dür ⁽³⁾ ve siyâh ve sürh ve siyâh ile daħı elvân olur.

Hâşşiyet: ⁽⁴⁾ Hâmilî ğam-ġin olur ve gerdâna ta'lîķ olunursa ağız ⁽⁵⁾ şulandırur.

Et-tekmîl ve't-tezyîl: Hacer-i mezkûruñ Şîn tarafında ⁽⁶⁾ olan ma'denine ehl-i Şîn varmazlar ve ihrâcın ikrâh ⁽⁷⁾ ederler, zîrâ hâmilîne ğam irâş eder ve lâbisi umûrında ⁽⁸⁾ hayr görmez ve havflu h'vâb görür ve bir tıfl üzerine ⁽⁹⁾ ta'lîķ olunursa ağızınıñ lu'âbını ve bükâ ve feza'ın çok ⁽¹⁰⁾ êdüp lisânı ağır olur. Ammâ ba'zı kimesne kâr êdüp ⁽¹¹⁾ ma'îşeti bunun üzerine olmağla çıkarup âher vilâyetlerde ⁽¹²⁾ bey' eder ve ehl-i Yemen hacet-i mezkûrî hâtem etmezler ve mülük ⁽¹³⁾ hazînelerine almazlar, ancak saħk olunup yâkût cilâ olunursa **[9a]** ⁽¹⁾ hüsün ziyâde münevver ve şeffâf eder.

Dehne

İki nev'dür. ⁽²⁾ Türş ve şîrîn olup altun ma'deninde olur. İkisi de ⁽³⁾ fülâd rengindedür ve ba'zı tâvûsî olmağla zehebî ile ⁽⁴⁾ zikir olunur. Yeşile mâyil olup şîrînün ma'deni ⁽⁵⁾ Firengistân tağlarında ve türşün ma'deni mağrib ⁽⁶⁾ ve Türkistân semtlerinde olur.

Hâşşiyet: Ezilüp 'akreb ⁽⁷⁾ şokduğı mevzi' [e] tîlâ olınsa veca'ın def' eder. ⁽⁸⁾

Et-tekmîl: Etîbbâ kavlince gözde olan beyâzı giderür ⁽⁹⁾ ve göz devâlarına konulursa nef'i ziyâde olur. ⁽¹⁰⁾ Ve 'Arabîde dehne ile müsemmâdur.

Et-tezyîl: Arestü kavli ⁽¹¹⁾ üzre zeberced levninde yeşil daħı olur. Hermes hâķim ⁽¹²⁾ demişdür: Bakır ma'deninde daħı olur ve ecnâsı çokdur, ⁽¹³⁾ aña missî dërler. Hevânun şâflığıyla şâf, küdüretiyile **[9b]** ⁽¹⁾ mükedder olur. Ezilüp cemî' çibanlarına ve cildün işlâhiçün ⁽²⁾ tîlâ olınsa nâfi'dür ve hâmilinün kuvvet-i bâhı ziyâde olur ⁽³⁾ ve hâķ olunup baraşa sürülür ise beyâzın giderür. ⁽⁴⁾

Zümürüd

Çokdur, ammâ a'lâsı yeşile ziyâde mâyil, âbdâr ⁽⁵⁾ ve şâfî ve memsûh olanıdır ve 'alâmeti âteşe tâķat getirmez ⁽⁶⁾ ve ednâ hâl ile şikest olur ve kıymeti sehldür. Ammâ demişlerdür ⁽⁷⁾ ki şarı balî olup vezinde bir dirhem olu[r]sa elli ⁽⁸⁾ dînâra deger, üç dirhem olursa iki yüz dînâra. ⁽⁹⁾ Zümürüd kanî ve şalgamî

olu[r]sa bu bahâlara degmez.

Hâşşiyet: Hâmili korkulu şadâ ve diksinmeden emîn olur. Ma' cûnlara ⁽¹⁰⁾ idhâl olnursa qalbe kuvvet ve ferah vürür ve her ⁽¹¹⁾ kim zümürüdi sahq ve silâ[ye] édüp tenâvül éderse ⁽¹²⁾ qalbe kuvvet vürüp ve zehir henüz cesede münteşir **[10a]** ⁽¹⁾ olmamış ise zararın def' éder ve ef'î gözine karşı ⁽²⁾ dutulur ise kör éder.

Et-tekmîl: Eţibbâ kavlince tabî' atı bârid ⁽³⁾ ve yâbisdür. Her kim bir dâniq ki dirhe[m]ün rub'ı veyâ mişkâlün ⁽⁴⁾ südüsidür, zümürüdi ezüp içmiş ise aña zehir kâr ⁽⁵⁾ étmez ve her nev' zehirli cânavar bir âdemi şokmuş veyâ ışırmış ⁽⁶⁾ ise isti' mâl étse zararın def' éder. Bir kimesne hâtem ⁽⁷⁾ étse veyâ ma'an taşısı şar' marazından halâs ⁽⁸⁾ olur.

Et-tezyîl: Hâkim Arestü'dan menkûldur ki zamânında hizmet ⁽⁹⁾ étdüğü pâdişâha vaşiyet éderidi ki şehzâdeler ⁽¹⁰⁾ toğduqça boyunlarına zümürüdi ta' lîk édeler tâ ki şar'dan ⁽¹¹⁾ emîn olalar ve tã' ün işâbet étmeye ve zehirli hayvân ⁽¹²⁾ aña zafer bulmaya, zîrâ her kim zümürüdi hâtem éderse ⁽¹³⁾ zehirli hayvân aña uğramaz. Ve yılan zümürüdi görünce **[10b]** ⁽¹⁾ kör olur ve zümürüdi kanı geçene nâfi' dür, içeler ve götüreler. ⁽²⁾ Ba' zısinuq kavlince zümürüde zeberced dağı dênür yâhûd ikisi bir ⁽³⁾ tabî' atde ve hâşşada olmağla tefâvütleri sehildür yâhûd ⁽⁴⁾ 'Arabîde zümürüdi ismi zeberceddür. Arestü kavlince altun ⁽⁵⁾ ma'deninde hâşıl olur. Ziyâde şeffâf ve yeşildür, ammâ ⁽⁶⁾ a'lâsı aħmere mâyil olandır. Cemî' sümümü def' éder. Zümürüde ⁽⁷⁾ dâ' im nazar, göze hîre vürür, kan ziyâdeliginden ve kan ⁽⁸⁾ ishâline nef' éder.

Sind 'ukâb

Bir taşdur ki hâmile 'avrat ⁽⁹⁾ ma'an götürür ise sühûlet ile vaz' -ı haml éder, zîrâ ⁽¹⁰⁾ 'ukâb ki karaquşdur, yumurtlamak vaktinde çok zahmet ⁽¹¹⁾ çeker. Ol vakt ol taşı öjine koyup âsân toğırur. ⁽¹²⁾

Et-tekmîl ve't-tezyîl: Temr-i Hindî'ye mânend bir taşdur ki tahrik édici ⁽¹³⁾ bir şavt hâşıl olur ki içinde bir nesne var, kıyâs **[11a]** ⁽¹⁾ olunur kırılduqda bir nesne bulunmaz. Hind tarafından gelüp ekşer ⁽²⁾ karaquş yuvasında bulunur. 'Acebdür ki bir âdem tayr-ı ⁽³⁾ mezkûrı ve yuvasını qaşd étdükde güyâ bilür ki bu taş ⁽⁴⁾ içündür. Yuvasından ol taşı alup aşığa şalur ⁽⁵⁾ ve her kim bu taşı lisânı altına qor ise hâşma sözde ⁽⁶⁾ ve da'vâda gâlib olup hâceti halk mâbeyninde revâ ⁽⁷⁾ olur ve kerkes yuvasında dağı bulunmaq ihtimâli olur. ⁽⁸⁾

'Aqîk

Birkaç levn olur. Cümleden a'lâsı şarı, ⁽⁹⁾ şeffâf ve şâfî olandır. Nef'i dağı çokdur, ancak çok ⁽¹⁰⁾ olduğundan kimesne i'tibâr étmez, çok olsa bir metâ', ⁽¹¹⁾ aña el az bahâ vürür. Hâtemin 'aqîk éden kimesne hâşma ⁽¹²⁾ gâlib olur ve mekr ve hîle ve bed-hâlden emîn olur. ⁽¹³⁾ Ve bir kimesne 'aqîk hâtemine ¹² وَمَا تُؤْفِكِي إِلَّا بِاللَّهِ **[11b]** ⁽¹⁾ étdürür ise çok nef'in müşâhede éder ve za'f-ı çeşmi zâyil ⁽²⁾ éder ve her cerâhatden ki kan tırma[z] akar, üzerine vaz' ⁽³⁾ olunur ise kanın dutar ve kuvvet-i çeşmi ziyâde éder. Bu minvâl ⁽⁴⁾ üzre hâşşiyeti çokdur.

Et-tekmîl: Eţibbâ kavli üzre tabî' atı ⁽⁵⁾ bârid ve yâbisdür. Envâ'ı çokdur. Cümleden a'lâsı Yemen'den ⁽⁶⁾ gelendür. Faqrı giderür ve qalbe kuvvet vürür.

Et-tezyîl: Arestü ⁽⁷⁾ kavlince dağı a'lâsı Yemen'den gelendür Erden sâhilinde dağı ⁽⁸⁾ bulunur. Pek a'lâsı

şarı ve koyu kızıl olandır. Ol maķûle ⁽⁹⁾ ‘aķîķi ĥâtem eden kimesnenün ĥiddet-i ĥuşümeti olmaz. Ve saĥķ ⁽¹⁰⁾ olnup dişlere sürilür ise pāk edüp ağız rāyiĥasın ⁽¹¹⁾ daĥı giderür ve ĥâtem eden kimesne ekşer vakt sürürda ⁽¹²⁾ olur. İhrāk olunur ise küli ĥafaķân ve çeşm ve ĥalbe ⁽¹³⁾ nâfi ‘dür. Ĥazreti Enes ibn Mâlik’den (rađiyallāhu ‘anhu) rivāyet olunur **[12a]** ⁽¹⁾ ki Ĥazreti sultân-ı enbiyâ ‘aleyhi efdâli’t-taĥiyye... buyurmuşlardur: ⁽²⁾ “Aķîķ ile teĥattum edün ki faķrı giderür.”

Kehribâ

Şarı ⁽³⁾ ve şeffâf, Bulĥar vilâyetlerine ĥarib deryâda olur. ⁽⁴⁾ Deryâda mevc olduğca anı kenâra getirür.

Ĥâşşiyet: Demevî ⁽⁵⁾ ishâli dutar ve ĥâmiline nef‘i vardur ve ihrāk olnup ⁽⁶⁾ yağ ile ĥalt ve cerâĥate merhem ederlerse ziyâde nef‘i ⁽⁷⁾ vardur.

Et-tekmîl: Ĥükemâ-yı müteĥaddimîn ĥavlince cevz-i Rûmî ⁽⁸⁾ dedükleri şecerün şamĥıdur ve ba‘zı kimesne şıĥır derisi ⁽⁹⁾ ve siĥirinden dutķal gibi maşnû ‘dur demişler ve bu ĥavl ⁽¹⁰⁾ ĥilâf-ı şavâbdur daĥı ba‘zılar demişler, zîrâ samĥ maķûlesinde ⁽¹¹⁾ şaman ĥapmaķ yokdur ve taķtîr olunduķda ⁽¹²⁾ rāyiĥası neft yaĥı gibi ve dibde ĥalan zift gibidür. Kehribânun ⁽¹³⁾ taĥbî ‘atı ĥâr ve yâbisdür. Cemî‘ nâzile ve şudâ ‘a ve sekteye **[12b]** ⁽¹⁾ ve fâlice ve ĥunnâķa nafi ‘dür ve ne yerden olursa ĥanı keser ⁽²⁾ ve sil marâzına nâfi ‘dür ve menî <ve menî> aķduĥını keser ve ‘usr-ı ⁽³⁾ bevli men‘ eder. Bir yerde kehribâyı buĥûr etseler ol yerden ⁽⁴⁾ cānavar ĥaĥar. Ebû ‘Alî Sînâ eydür: “Nişf dirhem kehribâ şavuk ⁽⁵⁾ şu ile içilse ĥafaķânı ve ĥan dükürmegi ve ĥuşmaĥı izâle ⁽⁶⁾ eder ve mi‘dede olan ĥıltları def‘ eder. Maştaķî ⁽⁷⁾ ile isti‘mâl olınsa mi‘deye ĥuvvet vērür ve zaĥîr mâni ‘dür. ⁽⁸⁾

Et-tezyîl: Ĥükemâ ĥavlince kehribâ beyâza mâyil şarı taşdur ⁽⁹⁾ belki ĥumrete mâyil daĥı olur. Şamanı cezb eder ve ĥâmiline ⁽¹⁰⁾ nef‘ eder ve demevî ĥıbanlar ve yerekân marâzına mübtelâ olan ⁽¹¹⁾ ma‘an götürse nef‘i olup şaferin giderür.

La ‘l

⁽¹²⁾ Ĥacer-i mezkûrunun zamân-ı evvelde nâm ve nişanı olmayup ⁽¹³⁾ ba‘dehu Bedaĥşân nâm vilâyet ĥurbında ‘aźim zelzele olup **[13a]** ⁽¹⁾ bir taĥ päre päre olmaĥıla yerinde la ‘l ma‘deni zühür etdi. ⁽²⁾ Âbdâr ve şâf ve memsûĥ şeffâf olur ise ĥıymeti ⁽³⁾ zümürüd-i balî gibidür ve elvânî, temrî ve ‘unnâbî ve aşfer ve aĥmer ⁽⁴⁾ olur.

Ĥâşşiyet: Bir tıfl ki bed-ĥû ola, gerdânına ta‘lîķ ⁽⁵⁾ olınsa ĥoş-ĥû olur ve ĥâtem yâ ĥayrı ma‘an ⁽⁶⁾ götürene kimesneye iĥtilâm vâķi‘ olmaz ve vehm-nâķ ⁽⁷⁾ ĥvâb görmez. Ezilüp ma‘cûna idĥâl olınsa tarâvet ⁽⁸⁾ ve ĥüsnin arturur.

Et-tekmîl ve’t-tezyîl: Eĥibbâ ĥavlince taĥbî ‘atda ⁽⁹⁾ mu‘tedildür. A‘lâsı Bedaĥşânîdür. Yigirmi arpa vezninde ⁽¹⁰⁾ olan la ‘li bir âdem ĥâtem etse ĥorķulu ĥvâb ⁽¹¹⁾ görmez ve ĥuvvet-i şehvet-i cimâ‘ın taĥrîķ eder.

Lâciverd

⁽¹²⁾ Ma‘deni, Bedaĥşân’dur. A‘lâsınınun üzerinde altun gibi ⁽¹³⁾ şarı dâneler olur. Ĥoş reng olunca ishâl **[13b]** ⁽¹⁾ ve mâlîĥûlyâya ve celb-i ĥvâba ve derd-i dile nâfi ‘dür.

Et-tekmîl: ⁽²⁾ Eĥibbâ ĥavlince taĥbî ‘atı ĥâr ve yâbisdür. Şehvet-i cimâ‘ı taĥrîķ ⁽³⁾ eder, sevdâvî ĥana

karışmış ahlâtı sürüp çıkarur, (4) kanı şâf eder ve levni güzel eder ve hayzı idrâr eder (5) ve sigil maķulesine sirke ile sürseler nef' eder. Şerbeti (6) bir mişkâldür.

Et-tezyîl: Arestû kavlince şerîf taşdur. Kim ki (7) hâtem ede halâyık gözinde 'âlî olur ve iktihâl olursa (8) göze nef' eder ve mâliḥulyāya nef' eder.

Mercân

Ma'deni (9) Rûm deryâsında olur. Deryâ ça' rında nebât gibi biter. (10) Aşıl da beyâzdur, tışra gelince kızarur.

Hâşşiyet: Ezilüp (11) ba'zı müferriḥ ma'cûnlara ḥalt olursa ḳalbün ḳanın (12) şâf eder ve dişlere sürseler beyâz edüp (13) kökine kuvvet vürür ve her kime zehir vürilmiş ise yâḥûd [14a] (1) zehirli cānavar ışırmiş ise yarım dirhem mercânı taş ile (2) silâye edüp içürseler zarar-ı zehri giderür ve meşâne de olan (3) ḳuma ve zaḥmet-i bevle ve ḳabza nâfi'dür. Ve a'lâsı ziyâde (4) sürḥ olandır.

Et-tekmîl: Etîbbâ kavlince ikinci derecede bârid (5) ve yâbisdür. ḳanı dutar ve feraḥ vürür ve ba'zılar (6) demişdür ki cinn dutanuç ve nıkrise mübtelâ olanuç (7) boynına ta'lîk etse ol marâzdan bi-iznillâh (8) ḥalâş olur.

Et-tezyîl: Aşıl mercân deryâ ça' rında şecer gibi (9) biter, sefid ve sü[r]ḥ ve siyâh olur. ḳanı dutar ve göze (10) kuḥl olursa kuvvet vürür ve teşfîf-i ruḥbât (11) edüp ḳalbe kuvvet vürür, 'usr-ı bevle nef' eder (12) ve maşrû'uç gerdânına ta'lîk olursa nef'i zâhir (13) olur. Nûre gibi yandırşalar zıḳı 'aḳd eder, zibil [14b] (1) ve müte'affin yerlere ḳosalar çok şan'ata lâzım olur. Ve (2) efḫal şey'i külidür, göz devâlarına idḥâl olur. (3) Ba'zılar demişşerdür ki Endülüs deryâsında daḫı olur. (4)

Mıḳnâṭis

Bir taşdur ki demüri cezb eder. Ne mertebe (5) büyük olursa ol mertebe kuvveti ziyâde olur. Ma'deni (6) 'Ummân deryâsındadır. Ol ecludendür ki ol deryâda (7) devr eden gemiler mıḫ ile bend etmezler. A'lâsı aḫmer (8) olandır.

Hâşşiyet: Bir kimesneye ezilmiş demür içürseler (9) silâyide mıḳnâṭis içürürler ise ol âheni cem' (10) edüp taşra getürür ve ḥamile 'avratuç ayaḫına bend (11) olunur ise tizce vaż'-ı ḥaml eder.

Et-tekmîl ve't-tezyîl: (12) Arestû kavli üzre demüri cāzıbdür. Esved, ḥumreye (13) mâyl levndür. Ma'deni Hind deryâsınuç sâḫiline ḳarıbdür. [15a] (1) 'Acâyıbdendür ki bu taş, şarumsaḳ yâ şoğan râyîḫasın (2) alınca 'amelden ḳalur. Sirke yâḥûd genç keçi ḳanına ḳosalar (3) eski ṭab'ına rücû' eder ve bir kimseyi zehirli alet (4) ile mecrûḥ etseler merhem gibi üzerine ḳosalar (5) zehrûḫ fi'lini def' eder. Ve bir kimesne üzerine ta'lîk (6) etseler veca'-ı mefâşılı var ise nef' eder. Ammâ (7) zeyt ile ṭilâ olunursa demür mıḳnâṭisden (8) firâr eder. Zıkr olınan ḳana ḳonur ise eski ḫâline (9) rücû' eder ve ma'an taşınmaḳ nıkrise nef' eder (10) ve zihni ziyâde edüp nişyânı def' eder.

Yâḳût

Rummânî (11) ve rummânîye mâyl olan a'lâsıdır. Ba'dehu şırf (12) rummânî olandır, lâkin kıymette ikisi müsavi, berâberdür. (13) Ba'dehu erḫuvânî ki bir miḳdâr siyâha mâyıldür, [15b] (1) ba'dehu şemsî, ba'dehu 'asebîsidür ki yeşile mâyıldür, ba'dehu şu 'â'î (2) ki yarı ṭāvûsa müşâbihdür, ba'dehu âsmânî,

nîlgün, ⁽³⁾ ba‘dehu nârencîdür. Ammâ cümleden mu‘teberi rummânî ve rummâniye ⁽⁴⁾ mâylı olandur ki vezinde yarım t̄assûc olursa kıymeti ⁽⁵⁾ üç dînârdur. Eger t̄assûcdan ziyâde olursa ⁽⁶⁾ kıymeti elli dînârdur. Eger nîm dânik olursa kıymeti on ⁽⁷⁾ dînâr olur. Baṭlîmûs ve Ebû Reyhân kavlleri üzre ⁽⁸⁾ sürh ve memsûh ve bî‘ayb bir mişkâl ve murabba‘ ve mustaṭîl ⁽⁹⁾ olursa elli biñ dînâra deger. Eger bu ta‘rifde olup ⁽¹⁰⁾ bir mişkâlden ziyâde olursa bahâsı sâkıṭ olup ⁽¹¹⁾ bâyi‘ ve müşterîniñ aḥbârına göredür.

Hâşşiyet: ⁽¹²⁾ Budur ki elmâsdan ğayrı cemî‘ taşları keser ve şu ‘â‘ı hîç ⁽¹³⁾ bir cevherde bulunmaz ve her kim ma‘an götürür ise t̄â‘ün **[16a]** ⁽¹⁾ aña işâbet étmez ve devâlara idḥâl olunursa kuvvet ⁽²⁾ vèrüp zehrûñ mazarratın def‘ éder. Qanı şâf ve ḥarâ[re]t-i ⁽³⁾ ‘azîziyi ziyâde éder.

Et-tekmîl: Eṭibbâ kavlince yâkût ⁽⁴⁾ üç nev‘dür: Aḥmer ve aşfar ve aḥḍar. Mergüb ve maḳbûlî ⁽⁵⁾ rummânî olandur. Ve hâşşa aña âteş te‘şîr étmez ve cümle ⁽⁶⁾ taşlardan ağırdur. Saḥḳ olıñup qaranfil ile tenâvül ⁽⁷⁾ olıñur ise âdeme kuvvet vèrür ve yürek oynamasın ⁽⁸⁾ def‘ éder. Ma‘cün édüp tenâvül olıñur ise cemî‘ ⁽⁹⁾ zehrlerüñ zararın def‘ édüp ziyâde feraḥ vèrür. ⁽¹⁰⁾ Yâkût hâtem taḳıñan yâḥûd ḳılâde ile gerdâna ta‘lîḳ ⁽¹¹⁾ éden kimesneye t̄â‘ün ve âteş ve yıldırım işâbet ⁽¹²⁾ étmez ve ḥalkuñ gözinde heybetlü olur ve şuya ⁽¹³⁾ ğarḳ olduğı görilmemişdür. Ehl-i Hind‘den **[16b]** ⁽¹⁾ mervîdür ki bir âdemde yâkût olsa ğayr zamânda çekmedüğü ⁽²⁾ kemânı yâkût kendü ile olduğı vaḳt çeker ve ğâyet ⁽³⁾ şuşamış âdem ağızına alsa ‘atşı giderüp feraḥ-nâk ⁽⁴⁾ éder.

Et-tezyîl: Yâkût aşılđa üç gûne olup aḥmer ⁽⁵⁾ cümleden eşrefdür. Eger içinde şiddet-i ḥumret veyâ siyâh ⁽⁶⁾ ile noḳtalar olursa üzerine âteş nefḥ olıñur ise ⁽⁷⁾ yayılıp ḥumretin ziyâde éder. Ammâ aşfer ziyâde âteşe ⁽⁸⁾ taḥammül éder. Aḥḍaruñ âteşe taḥammüli olmayup pâre pâre olur. ⁽⁹⁾ Taḥattum éden kimsenüñ umûr-ı ma‘âşî sühûlet üzre ⁽¹⁰⁾ olur. Ve ba‘zılardan mervîdür ki şuyun cümûdına ⁽¹¹⁾ mânî‘dür. Ḳillet-i duhniyyet ve ğalîzet-i ruṭûbetden âteş ⁽¹²⁾ ve ege ve sünbâde ve ğayrı hîç bir nesne aña kâr étmez. Ve ma‘denî ⁽¹³⁾ bilâd-ı cenûbda ḥaṭṭ-ı istüvâ tarafında olup ḳalîlül‘-vücûd-ı **[17a]** ⁽¹⁾ ‘azîzdür.

Yeşm

Siyâh ve sefid ve yeşil olur. Cümleden ⁽²⁾ A‘lâsı yeşile mâylı olandur.

Hâşşiyet: Her kim kendü ile ⁽³⁾ götürür ise sâ‘iḳa ve derd-i mi‘deden emîn ⁽⁴⁾ olur ve ḥalâyıḳ gözinde ‘azîz ve mükerrrem olur.

Et-tekmîl: ⁽⁵⁾ Eṭibbâ kavlince yeşm ḥâmiline yıldırım işâbet étmez ve bir ⁽⁶⁾ vilâyetde yıldırım çok olursa mînâre başına yeşm ta‘lîḳ ⁽⁷⁾ olıñursa bi-emrillâh şâ‘iḳa inmez ve veca‘-ı mi‘de ⁽⁸⁾ için mi‘de üzerine ḳonur ise teskîn éder ve ḥâmili ⁽⁹⁾ bed-çeşmden emîn olur ve siḥir kâr étmez ve ḳan dökene ⁽¹⁰⁾ ve yüregine ḳan dökilene içürseler fâyide éder ⁽¹¹⁾ ve ḥafaḳân ve ḥunnâḳa nâfi‘dür.

Et-tezyîl: Aresṭû kavlince ⁽¹²⁾ emraz-ı mi‘deye nâfi‘. Ve ḥacer-i ğalibe dèyü tesmiye olıñur, ⁽¹³⁾ ḥâmili ḥarb ve cidâlde ğalib olup mağlûb **[17b]** ⁽¹⁾ é[t]mek için anı mülûklar[a] kemer éderler.

Yerekân taşı

Siyâh ve şarı ⁽²⁾ ile ḳarışık levn olur.

Hâşşiyet ve‘t-tekmîl ve‘t-tezyîl: Ḥacer-i mezkûr ⁽³⁾ yerekân def‘ine bir mertebe nâfi‘dür ki ḳarlanḳaç yavrısın za‘ferân ⁽⁴⁾ ile boyasalar gelüp anası görince fi‘l-ḥâl varup ⁽⁵⁾ bu taşı getirür, yavrısınun öñüne ḳor, bi-emrillâhi te‘âlâ ⁽⁶⁾ yavrısınun şarılığı gidüp evvelki levnine rücu‘ éder. ⁽⁷⁾

Elhamdulillâhi ‘ale’t-tamâmi’l-lif ve ħurrîre fî târîhi erba‘a ve ‘ışrîn (8) ve mi’e ve elf min hicreti men lehu ‘izzu ve’ş-şeref.

4. Sonuç ve Değerlendirme

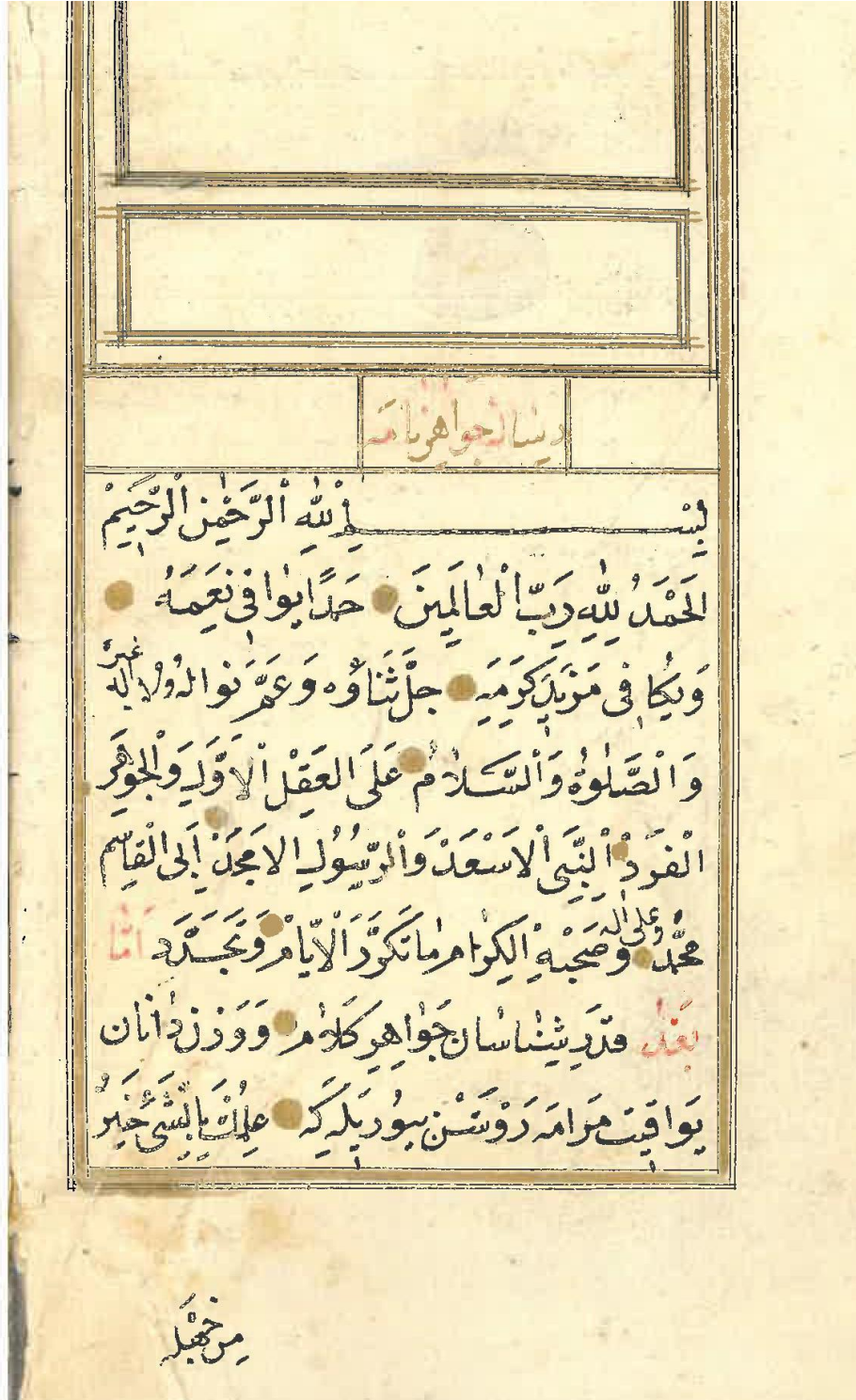
Çalışmamızda ele aldığımız eser, kimliğini belirtmeyen biri tarafından Tûsî’nin Farsça cevher-nâmesinden kısaltılarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak mütercim, Tûsî’nin eserini çevirmekle yetinmemiş ve eserde ele alınan her değerli taş için “tekmîl” başlığı altında başka tabiilerin söz konusu cevherle ilgili görüşlerini de aktarmış, “Tezyîl” başlığı altında da Kazvî’nin *Acâyibü’l-Mahlûkât*’ından konuyla ilgili başka rivayetleri de almıştır. Dolayısıyla aslında mütercim, tercüme ettiği eserin muhtevasını başka kaynaklardaki bilgilerle destekleyerek değerli taşlar hakkında derli toplu bilgiler veren yeni bir eser ortaya koymuştur. Bu yönüyle eserin yapısının telif-tercüme özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz.

Bu cevher-nâmede toplam 19 değerli taş hakkında bilgi verilmiştir. Eserin muhtevasına bakıldığında; eserde cevher-nâmelerde yer alan bilgiler mevcut olmakla birlikte mütercimin tercümenin girişinde de belirttiği üzere bilgiler oldukça özetlenmiş, kısaltılmıştır. Eserde hakkında en ayrıntılı bilgi verilen cevher incidir. Elmas, yakut, zümrüt bahislerindeki bilgiler de cevher-nâmedeki diğer 15 cevherden daha ayrıntılı ele alınmıştır. Hakkında en az bilgi verilen cevher ise sarılık taşıdır. Cevher-nâmelerde cevherlerle ilgili anlatılan rivayet, efsanelerle sıklıkla karşılaşılır. Çalışmamıza konu olan cevher-nâme her ne kadar kısaltılarak hazırlanmış olsa da bazı cevher bölümlerinde diğer cevher-nâmelerde de bulunan anlatılara rastlanmaktadır. Elmas cevherinin ortaya çıkışı ve elde edilmesine dair anlatı bunlardan biridir. Tavşancıl taşının doğumu kolaylaştırdığı, sarılık taşının kırlangıç kuşu tarafından bulunduğu, zümrüt cevherinin engerek yılanlarının gözüne tutulduğunda onları kör ettiği gibi rivâyetler de bulunmaktadır.

Mütercimin tercümesinin girişinde de belirttiği üzere kısaltarak tercüme ettiği kaynak cevher-nâmedeki bazı ölçü birimlerini eserine almamış, bunlar yerine kendi döneminde kullanılan ölçü birimlerini tercih etmiştir. Aynı zamanda cevher-nâmede cevherlere değer biçmek için filori para biriminden de bahsedilmiştir. Mütercimin ölçülerle ilgili bu tercihi tercümeden ümit ettiği faydanın daha işlevsel olmasını amaçladığını göstermektedir. Eserde yine cevher-nâmelerde cevherlerle ilgili verilen klâsik bilgiler dışında rastlanılan cevherlerin insan sağlığındaki etkileri, hastalıkların tedavisindeki kullanımları ve birtakım büyü uygulamalarında cevherlerden ne için ve nasıl yararlandırıldığı gibi bilgiler de bulunmaktadır. Tercüme, dil özellikleri bakımından Klâsik Osmanlı Türkçesi özelliklerinin dışına çıkmamakla birlikte mütercimin kullandığı bazı sözcüklerin ağız özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz Klâsik cevher-nâmelerde yer alan bilgileri özet şeklinde veren bu cevher-nâme, mütercimin yaşadığı dönemde en çok rağbet görülen veya daha gerekli olduğu düşünülen bilgilerle sınırlı tutulmuştur. Cevher-nâme külliyyatı içerisinde yer alan ve cevherlerle ilgili eksiksiz bilgi veren cevher-nâmelerden biri olmasa da bilgileri özet ve sade bir dille vermesi, kendi dönemindeki faydasına odaklanması bakımından değerli kabul edilebilir.

Kaynakça

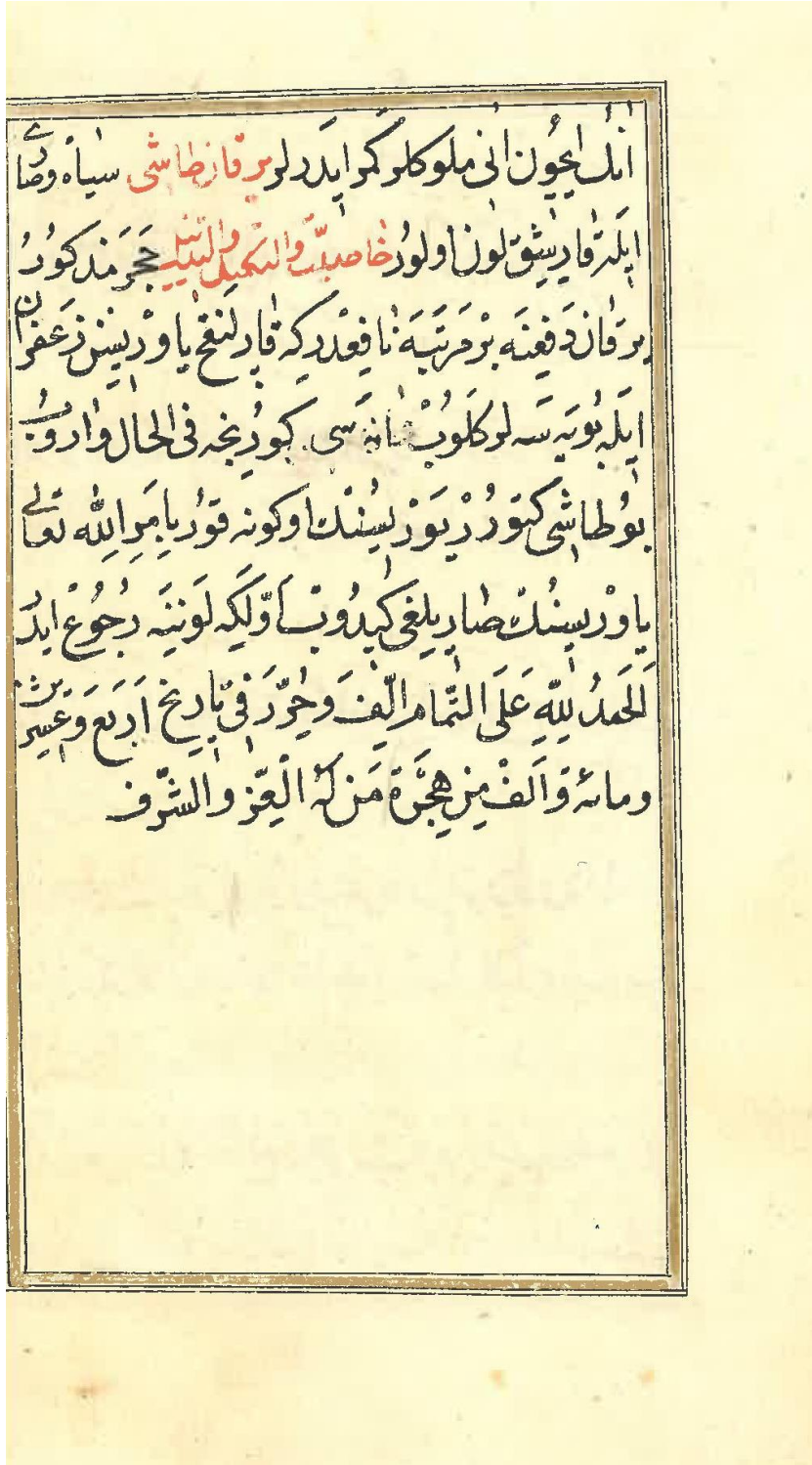
- Aksoy, G. (2018). *Aristoteles'in taşlar kitabı, kitâbu'l ahcâr li-Aristâtâtîs, inceleme-Arapça metin- çeviri-yorum*. İstanbul: Büyüyenay.
- Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, tuhfe-i murâdî inceleme-metin-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, R. ve Kılıç, M. (2003). Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar dönemi'nde yazılmış iki cevâhîrnâme. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 14 (14), 1-64.
- Kaçar, M. ve Akdağ, A. (2022). *Şerh-i mûcez fi't-tıbb-İbnü'n-Nefis'in el-mûcez fi't-tıbbî'nun şerhi- Gelibolulu Sürûrî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kara, S. (2016). Farklı nüshalar ışığında Ahmed-i Bîcân'ın manzum cevâhîrnâmesi'nin tenkitli metni. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (56), 1105-1124.
- Kutlar, F. S. (2001). Ahmed-i Bîcân'ın manzum cevâhîr-nâmesi. *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 13 (49), 81-86.
- Kutlar, F. S. (2005). *Klasik dönem metinlerinde değerli taşlar ve risale i cevâhîr-nâme*. Ankara: Öncü Kitap.
- Küçük, P. ve Yıldız, Y. (2022). *Tercüme-i müfredât-ı İbni Baytâr-baytâr-nâme (giriş-metin-dizin- sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Murad, S. (2019). *Cevher-nâme-i Sultân Murâdî (inceleme-tenkitli metin-dizin-tıpkıbasım)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Murad, S. (2023). *Muhammed b. Garsüddîn Halebî-cevher-nâme (inceleme-sadeleştirilmiş metin- tıpkıbasım/çeviriyazılı metin-dizin)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Murad, S. (2024a). Cumhuriyet'in ilk yüzyılında cevher-nâme neşirleri ve yayınları üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 64 (1), 54-94.
- Murad, S. (2024b). Değerli taşların tıbbi faydaları hakkında cevher-nâmelerde yer alan bilgiler. M. B. Aydın (Ed.), *Nil Sarı Armağan Kitabı* içinde (ss. 293-303). İstanbul: Hayat Vakfı Yayınları.
- Murad, S., Demir Öztürk, N. ve Akdağ, A. (2024). *Tercüme-i mâ-lâ yesa'u't-tabîbe cehluhu (hekimlere gerekli bilgiler-Hasan b. Abdurrahmân)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kutlar Oğuz, F. S.; Murad, S. (2021). Yahyâ bin Muhammed Gaffârî'nin cevher-nâmesi yâkûtâtü'l- mehâzin fi cevâhiri'l-me'âdin'e, nüshalarına ve muhtevasına Dair. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 456-474.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. yüzyıl, gramer-metin-sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- *Türk Dil Kurumu/sözlükler/tarama sözlüğü-derleme sözlüğü*. 12 Temmuz 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

و فلبه و خناده نافعده و نه بردن اولودسه قالی کيسر
 و سئل مرضيه نافعده و مني و مدک اقد و غني کيسو و عيسو
 بولي منع ايدز بر بورد. کهو باي بخور ايسه لو اول بوردن
 جانور چو ابو علی سينا ايدز نصف درهم کهو باضا و
 صوابله اچلسه خفقا نی و قان د و کومکی و قوضه منی ازاله
 ايدز و معده ده اولان خیطلوی دفع ايدز مضطکی
 ايدل استيمان اولنس معده قوت بورد و زحیر مانند
الذئیل حکما قولنج کهو با بياضه مايل ضاری طاشدر
 بلکه حموته مايل دخی اولور صماني جذب ايدز و حمانه
 تقع ايدز و دموی چيانلو و برفان مرضيه مبتلا اولان
 معاکو نوزسه نفعی اولوب صغیرن کيدز **در لعل**
 چو مذکورک زمان اولده نام و نشانی اولیوب
 بعدد بلخشان نام و لايت تربنده عظیم زلزله اولور

برطاع.

14. Konu, Tema ve Tematik Yargı Kavramlarının Anlam Farklılıkları¹

Adem CAN²

APA: Can, A. (2024). Konu, Tema ve Tematik Yargı Kavramlarının Anlam Farklılıkları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 262-284. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823432>

Öz

Türkçede türetilen *konu* kelimesi ile Batı dillerinden Türkçeye giren *tema* kelimesi sık sık birbirine karıştırılır. Bu kelimeler sanat ve edebiyat incelemelerinde yaygın olarak kullanılan iki farklı kavramı karşılar. Antik Yunanca menşeli *tema* kelimesi, ilk zamanlarda her iki kavramı birden ifade eder; farklılaşma daha sonra Batı dillerinde ortaya çıkmıştır. Böylece konu kavramı başka kelimelerle karşılanır. Fakat bu kelimeler müstakil birer kavram anlamı kazanırken bazen önceki anlama atıfla birbirinin yerine kullanılır. Aynı karışıklık Türkçede de görülür. Buna rağmen konu ve tema, modern dönemde artık farklı kavramlar olarak temayüz etmiştir. Bunlar, günümüz sanat ve edebiyat alanlarının iki önemli kavramı kabul edilir. Bu çalışmada konu ve tema kavramlarının farkı üzerinde durulmaktadır. Ortaya çıkışları, mahiyetleri, sınırları ve sanat eserindeki önemleri mukayese edilerek söz konusu karışıklık ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Tema ile ilgili olarak *tematik unsurlar* ve *tematik düşünceden* de bahsedilmiştir. Ayrıca *tematik yargı* adıyla yeni bir kavram teklif edilir. Bu kavramın tema kavramı ile ilgisi ve farkı açıklanır. Bunların karıştırılma nedenleri üzerinde durulur. Ele alınan kavramlarla ilgili teorik bilgi, örnek bir metin olarak Yahya Kemal'in "Sonbahar" şiirine uygulanmak suretiyle tutarlılık bakımından sınanmıştır. Böylece çalışmanın tezi, şiir ve edebiyat ile birlikte diğer güzel sanatlara da teşmil edilmektedir. Bu nedenle fikirler ispat edilirken diğer sanatlar da dikkate alınmış, onlarla ilgili tespit ve değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Konu, tema, tematik unsur, tematik düşünce, tematik yargı

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate, Oran: %1

Etik Şikâyeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 08.08.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823432>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Amasya, Türkiye), ademcan.ar@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1127-9946>, **ROR ID:** <https://ror.org/02h1e8605>, **ISNI:** 0000 0001 1498 7262, **Crossref Funder ID:** 501100009706

Differences in The Meaning of The Topic, Theme and Thematic Judgment Concepts³

Abstract

The word konu, which is coined from Turkish, and the word theme, which is translated into Turkish from Western languages, are often confused with each other. These words correspond to two different concepts commonly used in the study of art and literature. Originating from Ancient Greek, the word theme originally meant both concepts; Differentiation emerged later in Western languages. Thus, the concept of topic is met with other words. However, while these words gain a separate concept meaning, they are sometimes used interchangeably with reference to the previous meaning. The same confusion is also seen in Turkish. Despite this, topic and theme have emerged as different concepts in the modern period. These are considered two important concepts of today's art and literature fields. This study focuses on the difference between topic and theme concepts. The confusion is tried to be eliminated by comparing their emergence, nature, boundaries and places in the work of art. Thematic elements and thematic thinking are also mentioned in relation to the theme. In addition, a new concept called thematic judgment has been proposed. The theoretical knowledge about the concepts discussed is tested for consistency by applying it to a sample text. The thesis of the study is extended to other fine arts along with poetry and literature. For this reason, findings and evaluations regarding other arts were also included in the proof of the idea.

Keywords: topic, theme, thematic element, thematic idea, thematic judgment

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received – iThenticate, Rate: 1%
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, Article Registration Date: 08.08.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823432>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş: konu mu tema mı?

Türkçede *konu* ve *tema* kavramlarının farkı açık değildir. Bu belirsizliğin pek çok sebebi vardır. Türkçe sözlüklere bakıldığında ‘tema’ kelimesine ‘konu’ denildiği görülür.⁴ Terim sözlükleri de bu kavramlar arasına kesin bir sınır koyamamıştır.⁵ Bazı metin tahlili çalışmalarında *konu* ve *tema* kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı görülür.⁶ Hatta neye tema ve neye konu dendiğini kestirmenin zor olduğu çalışmalar bile vardır.⁷ Tema ve konu kavramlarını doğrudan ele alan yazılarda ise söz konusu belirsizlikten şikâyet edilerek bazı tasnif denemeleri yapılmış, fakat karışıklığın önü alınamamıştır.⁸ Hâlbuki bu kavramların teori, tenkit ve tahlil çalışmalarında mühim bir yeri vardır. Dolayısıyla doğru tarif edilerek kesin biçimde ayrılımları elzemdir.

Konu ve *tema* kavramları birbirinden sonraları ayrılmıştır. Başlangıçta ayrı olmaları pek mümkün görünmemektedir. Nitekim Antik Yunanca ‘tema’ (théma(t)/θέμα) kelimesi, genel konuşma dilinde “pay, parça, kısım; konu, mevzu; kutu, çekmece” demektir (Çelgin, 2011: 315). Bilindiği kadarıyla “tithemi, the- τίθημι, θε- ‘koymak, vazetmek’ fiilinden +ma(t) ekiyle türetilmiş” ve “‘ortaya konan şey’, münazara konusu” (Nişanyan, 2020) anlamıyla kısmen terimleşmiştir. Avrupa dillerine de muhtemelen bu manasıyla girmiştir (etymonline.com, 1960). *Konu* ile *tema* kavramlarının farklılaşması, modern tenkit anlayışıyla birlikte başlar. Modern tenkitçiler, *tema* kavramına şiirdeki değerler bütününe belirtmek için büyük önem atfetmiş ve onu eserin doktrini saymıştır (Preminger, Brogan, 1993: 1282). Demek ki ‘tema’ kelimesi, ancak yakın dönemde müstakil bir kavram anlamı kazanmıştır. Bittabi eski anlamından da bütünüyle kurtulamamıştır.⁹ Bu yüzden *konu* ve *tema* kavramlarının farkı Avrupa’da bugün bile tartışma konusudur. ‘Tema’ kelimesi Türkçeye bu hâliyle girdiğinden ona verilen ilk anlam *konu* veya *mevzu* olmuştur.¹⁰ Türkçedeki karışıklığın asıl sebebi de budur.

Türkçedeki ‘tema/tem’ kelimesi, “bir yazı veya müzik parçasının konusu” anlamındaki “Fransızca thème veya thème sözcüğünden alıntıdır.” (Nişanyan, 2020). Kelimenin Türkçeye girişiyle ilgili yukarıda yer verilen kayıt bunu doğrulamaktadır. Nitekim günümüz Türkçe sözlüklerinde de kelimenin terim

⁴ ‘Tema’ kelimesi Türkçe sözlüklerde şöyle tarif edilir: “1. Edebî bir eserde, bilhassa şiirde işlenen konu; esere hâkim fikir veya duygu. 2. Herhangi bir sanat eserinde işlenen konu, görüş. 3. Bir besteyi meydana getiren temel motif. 4. Konu, bahis.” (Örnekleleriyle Türkçe Sözlük, 1996: 2829). “1. Asıl konu, temel motif, ana konu; 2. Öğretici veya edebî bir eserde işlenen konu, düşünce, görüş, tem, ana konu; 3. Bir besteyi oluşturan temel motif, ana konu.” (Türkçe Sözlük, 2011: 2315). “1. Bir edebiyat veya sanat eserinde işlenen asıl konu. 2. *müz*. Bir besteyi oluşturan temel motif.” (Topaloğlu, 2014: 1236). “1. Bir esere hâkim olan fikir ve his. 2. Temel motif, ana konu.” (Doğan, 2020: 2262).

⁵ Türkçe terim ve kavram sözlüklerinin bazılarında ‘tem/tema/izlek’ terimleriyle ilgili tarif cümleleri şöyledir: “Şiirde dile getirilen, şiirin içeriğini oluşturan bir çeşit konu...” (Karataş, 2011: 575). “Bir edebiyat yapıtında, yaşamdan seçilen ya da tasarlanıp işlenen genel konu.” (Çotuksöken, 2012: 123).

⁶ Örneğin böyle bir çalışmada “aşk, hasret, ayrılık, din, ölüm” gibi temalar konu olarak isimlendirilmiştir. Bk. (Çiçek, 2019).
⁷ Bir tezden alınan şu cümle bu karışıklığa delalet eder: “Çağdaş seramik sanatında da çalışmalara konu olan ev teması seramiğin vermiş olduğu malzemenin imkânları doğrultusunda eserlere konu olmuştur.” (Ege, 2019: 19).

⁸ Son dönemde doğrudan tema ve konu kavramlarına eğilen yazılardan birkaçı şunlardır: Mehmet Önal, “Yeni Türk Edebiyatında Terimleşme ve Tematik Yapı Meselesine Dâir Düşünceler” Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998, ss. 271-279 (Önal, 1998). Özcan Gürbüz, “Düşünce ile Tema ve Konu, Kurgu Dergisi, S. 18, 2001, ss. 101-108 (Gürbüz, 2001). Selçuk Çıkla, “Şiirde ‘Tema’ Kavramı Üzerine”, Yeni Türk Edebiyatı, S. 6, Ekim 2012, ss. 71-86 (Çıkla, 2012).

⁹ Avrupa dillerinde tema kelimesi açıklanırken bugün bile ilk önce konu olduğu söylenir. Mesela ansiklopedik bir sözlükte tema kelimesinin tanımı şöyle başlar: “In common usage ‘thema’ refers simply to the subject or topic treated in a discourse or a part of it. [‘Tema’ ekseriya basit bir söylemde veya onun bir bölümünde işlenen nesneyi veya konuyu ifade eder.]” (Preminger, Brogan, 1993: 1281).

¹⁰ Sözlüklerin kaydettiğine göre ‘tema’ kelimesi Türkçeye Cumhuriyet yıllarında girmiştir. Fransızca-Türkçe karışımı Film Mecmuası-Le Film dergisinin 1927 senesine ait 3. sayısındaki Fransızca metinde yer almaktadır (E. Kemal, 1927: 11/2). Türkçe olarak geçtiği tespit edilen ilk kaynak ise 1928 yılına ait Tiyatro ve Musiki dergisidir (Nişanyan, 2020). TDK Türkçe Sözlük’e ilk defa 1966’da girmiştir. Sözlüğün bu 4. baskısında tem, tema kelimeleri “is. Yun. Yinelenen konu” açıklamasıyla tarif edilir. Aynı tarif 1969’daki 5. baskıda da tekrarlanır. 1974’teki 6. baskıda tarifi genişlediği görülmektedir: “a. Yun. 1. Bir sanat yapıtında işlenen konu, düşünce, görüş; ana konu. 2. *müz*. Bir besteyi oluşturan temel motif.” 1988’deki 7. baskıda ise hem menşe bilgisi genişletilir hem de örneklendirilir: “is. (te’ma) Fr. theme, < Yun. thema 1 hikâyede, öğretici veya edebî bir eserde işlenen düşünce, görüş. 2. Herhangi bir sanat eserinde işlenen konu: Tablonun teması. Anıtın teması Kurtuluş Savaşıydı. 3. *müz*. Bir besteyi oluşturan temel motif.”

anlamlarından biri “bir besteyi oluşturan temel motif” şeklindedir (Ayverdi, 2011). Fakat kavramın yalnızca bir duygu hâlini belirten müzikle ilgili bu tarifi de *konu* ile karıştırılmasına mani olamamıştır.

‘Tema’ gibi ‘konu’ kelimesi de Türkçede yenidir. “2 Haziran 1933’te *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde *mevzu* karşılığı olarak O. Emel isimli vatandaş tarafından önerilmiş” (Nişanyan, 2020) ve 1935’te neşredilen *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* sözlüğünde “1. saded, mevzu; 2. husus, bab” kelimeleriyle tarif edilmiştir. Klasik Türkçedeki ‘mevzu’, ‘bahis’, ‘saded’, ‘husus’, ‘bab’ gibi kelimeler sanat eserinin hem konusunu hem de temasını karşılayan ortak bir kavram alanına işaret eder. Güzel sanatların tamamı düşünüldüğünde ‘mevzu’ kelimesinin diğerlerine göre daha yetkin olduğu söylenebilir. Nitekim bu kelime, muadillerinden daha fazla kullanılmıştır.¹¹ Arapça vaz’ (وضع) kökünden gelen kelime “ele alınan, incelenen, üzerinde durulan mesele, konu; vazedilmiş” anlamıyla söz konusu kavramı kapsayacak genişliktedir. Ayrıca Antik Yunanca ‘théma(t)/θέμα’ kelimesinin anlamıyla da neredeyse örtüşmektedir. Bundan dolayı ‘konu’ kelimesi, 1930’lardaki Türkçenin tasfiyesi sürecinde ‘mevzu’ kelimesine karşılık olarak türetilmiştir.¹² Bugün hem konuşma diline yerleşmiş hem de ‘konu- ilgi’ bağlamında resmî yazışmalarda yaygınlaşmıştır. Keza bütün güzel sanatlarda terim anlamı da kazanmıştır. Ancak hâlâ *tema* kavramıyla karıştırılmaktadır. 1974’te neşredilen TDK *Yazın Terimleri Sözlüğü*’nde ‘konu’ terimi şöyle tarif edilir: “Bir yapıta temel olan duygu, düşünce, durum, yargı, olay.” (sozluk.gov.tr, 2023). Bu tanımın *tema* kavramını da karşıladığı açıktır. Zaten aynı sözlükte ‘tema’ terimine henüz yer verilmemiştir.

Konu ve tema kavramlarının farkı

Konu ve *tema* kavramlarının birbirine karıştırılmasına rağmen farklı olduğu fikri umumi kabul görmüştür. Sıradan sözlükler bile bu farkı vurgulamak ihtiyacı duyar. Mesela bir İngilizce sözlükte “Aslında bir eserin teması onun konusu değil, daha ziyade doğrudan veya dolaylı olarak ifade edilebilen merkezî fikridir (Çeviri bize aittir.)” denilir (Cuddon, 2014: 721). Aynı kanaat Türkçede de hâsıl olmuştur. Nitekim bu kelimeler iki ayrı kavram olarak Türkçe bilim ve sanat terimleri sözlüklerine de girmiştir. Ayrıca Türkçede *tema* ve *konu* kavramları üzerine kurulu pek çok ilmî eser ve tez yazılmıştır. Öyleyse asıl problem bunların müstakil birer kavram kabul edilmemeleri değil, birbirine karıştırılmalarıdır. Aralarında böyle anlam bağı bulunan kavramların bağımsızlaşması şüphesiz uzunca bir zamana ihtiyaç duyar. Fakat bu iki kavramın olgunlaşması için gereken süre Batı’da çoktan aşılmıştır. Türkçede ise *tema* kelimesi yarı müstakil bir kavram olarak alındığından ikmalî için o kadar uzun bir zamana zaten ihtiyaç yoktur. Nitekim ‘tema’ kelimesi Türkçeye girmeden önce *tema* kavramı Türkçede bulunmaktaydı. Ahmet Reşid, 1910’da neşrettiği *Nazariyyât-ı Edebiyye* adlı iki ciltlik eserinde *teessür-i aslî* terkihiyle *tema* kavramını karşılar (Ahmed Reşid, 2018). Aynı sayfalarda yer verilen *mevzu* kelimesi ise *konu* kavramına tekabül eder. Üzerinde fazla durulmadığından aralarında ayırım gözetilmeyen bu iki kavram, *Nazariyyât-ı Edebiyye*’nin aynı zamanda iki önemli istilahıdır. Bütün bunlar gösteriyor ki Türkçede *tema* ve *konu* kavramlarının anlamını ve farkını tayin ve tespit etmeye yetecek kadar karine husule gelmiştir. Şimdi artık yapılması gereken bu kavramların *efradını câmi, ağıyârını mâni* birer tarifini yapmak ve onları doğru kullanmaktır.

Bir eserin *teması*, esere hâkim olan temel duygudur; *konusu* ise eserde anlatılan somut vaka, hareket veya durumdur. Bu iki kavram arasında elbette sıkı bir münasebet vardır. Hatta birinden bahsederken

¹¹ 1910 senesinde neşredilen iki ciltlik *Nazariyyât-ı Edebiyye* kitabında ‘mevzû’ kelimesi ekseri konu anlamıyla 204 defa kullanılmıştır; buna mukabil husûs 52, bahis 8, saded 10 ve bâb 2 yerde geçer (Ahmed Reşid, 2018).

¹² ‘Konu’ kelimesi Türkçe ‘ko-’ kökünden türemiştir. “[ko-mak > ko-n-mak > kon-u] iş. 1. Bir konuşmada, yazıda sözü edilen, üzerinde durulan, bir eserde ele alınan düşünce, olay veya durum; mevzu (1935). 2. Üzerinde durulan, hakkında konuşulan şey; bahis (Çağbayır, 2007: 2738).

diğerine müracaat etmek neredeyse zorunludur. Sürekli mukayese edilmeleri aralarındaki münasebetten ileri gelir. Çünkü hakiki sanat eserinde daima birlikte bulunurlar. “Hiçbir sanat eseri yoktur ki belirli bir konusu ve bu konuda açığa çıkan bir teması olmasın.” (Kagan, 1993: 430). Fakat bu münasebet, aynı yapıda yer alan unsurların eş güdümünden başka bir şey değildir. Öyleyse ilk önce kavramların her birinin ne anlama geldiğini bilmeye ve ikisi arasındaki farkı ortaya koymaya ihtiyaç vardır.

Herhangi bir sanat dalında *tema*, daha eser başlamadan önce mevcuttur. Belli bir mekânı, dönemi, toplumu, topluluğu veya kişileri etkileyen hatıra, hissiyat, mesele, çatışma, tepki, temayül, telakki, arzu, umut, ideal, kanaat, ıstırap vs. gibi çok temel bir duygudur. Sanatkâr daha eserine başlamadan bu temel duygu ile karşılaşır. Hatta bu duygunun tesirinde yetişmiş olabilir. Kişiliğin çocukluk döneminde oluştuğunu söyleyen psikolojinin verileri dikkate alındığında buna şaşırılmamalıdır. Freud’a göre “ilk üç ya da dört yaşındaki izlenimler ruhta yerleşerek sonradan hiçbir olayın silip atamayacağı davranış biçimlerinin doğmasına yol açar.” (Freud, 2007: 45) Bittabi daha hassas bir fitrata sahip olan sanatkârın, çocukluk dönemine ait bazı kompleksleri tematik birer duygu olarak ömür boyu yaşaması mümkündür. Jean-Paul Weber’e göre “Estetik yaratıcılık, belleğe derin bir biçimde yerleşmiş bazı olayları, kişisel temalar biçimi altında, sanatçının yapıtı ve yaşamının her zaman sık sık görüldüğü henüz çocukluk dönemindeki kaynaklarına dalıp dalıp çıkar.” (Weber, 1993: 101) Çocukluk döneminden kalma duygulardan neşet eden *tema*, Leo Spitzer’in belirttiği gibi sanatkârı üretmeye iten temel güçtür (l’Étymon spirituel) (Aktaş, 1996: 108). Bu nedenle *temayı* eserin nüvesi, yani özü veya çekirdeği kabul edenler (Şener, 2000: 12) ile bir yazarın ancak birkaç teması olabileceğini düşünenler (Aktaş, 1996: 108) haksız sayılmazlar. Bu nüve, sanatkârın zihninde sanatkârla birlikte büyüyüp gelişen ve günü geldiğinde esere dönüşen köklü bir duygudur. Kısacası *tema* eserden önce kuvve hâlinde mevcuttur. Dolayısıyla sanatkâr için sosyolojik ve/veya psikolojik bir gerçekliktir. Hâlbuki *konu* eserle birlikte ortaya çıkan şahsi bir kurgudur. Gerçek hayata ne kadar benzerse benzesin sanatkâr tarafından tasarlanmıştır.

Mesela *Huzur* romanının konusu iki genç arasında gelişen aşk macerasıdır, teması ise aydınların huzursuzluğu. Konu tamamen kurmacadır, fakat tema Erken Cumhuriyet Dönemi’nin sancılı bir meselesidir. Bu temanın yazarın hayatıyla elbette ilgisi vardır. Tanpınar, II. Dünya Savaşı’nın arifesindeki yeni Türkiye’de muhtemelen aynı huzursuzluğu derinden yaşamış bir yazardır. Hâlbuki Nuran ile Mümtaz’ın aşk macerası asla yaşanmamıştır. Şüphesiz bu maceraya Tanpınar’ın bazı hatıraları karışmıştır; fakat kurmaca, hayata dönüşmek suretiyle. Şayet eser yaşanmış bir hayatı değiştirmeden nakletmiş olsaydı roman değil, hatıra olacaktı. *Huzur*’un konusu Mümtaz ile Nuran’ın aşkları değil, mesela İhsan’ın hayatta kalma mücadelesi de olabilirdi. Hatta Nuran romandan çıkarılabilirdi. Bu durumda konu değişirdi, fakat tema yine aynı kalırdı. Öyleyse tamamen kurmaca olan bu konu eserle sınırlıdır, yani eserle birlikte vardır. Aksine tema, eserden sonra daha da güçlenmiş bir duygu olarak var olmaya devam eder.

Okuduğumuz, dinlediğimiz, izlediğimiz kısacası tecrübe ettiğimiz bir sanat eserinden şahsiyetimize sirayet eden asıl hissiyat tema ile ilgilidir. Eser tamamlandığında bizde devam eden duygu temanın tesiridir. Dolayısıyla eserde bütün kurgu ve yapı tematik değer taşıyan duygunun ihsasına hizmet eder. Öyleyse *tema konudan* daha müessir ve mühimdir. Bir başka deyişle “Sanat eserlerinde konunun tek başına hiçbir estetik değer taşımadığını anlamak güç bir iş değildir.” (Yetkin, 1993: 33) Konu, temanın ifadesi veya işlenmesi için sadece bir vesiledir.

Sanat eserine şamil bir duygu olarak *tema*, soyut bir kavramdır. Oysa *konu* somut bir kurgudur; “romanda, oyunda, resimde ya da filmde canlandırılan somut olay’dır” (Kagan, 1993: 428). Bir başka

deyişle “temanın imgesel olarak somutlaştırılmıştır.” (Kagan, 1993: 430) Bu somutlaştırma, elbette güzel sanatlara mahsus malzemenin ifadesiyle gerçekleştirilir. Dolayısıyla sanatın imkânlarıyla sınırlıdır. Bittabi plastik sanatlarda daha maddi, ritmik sanatlarda daha müteharrik ve fonetik sanatlarda daha zihnidir. Buna bağlı olarak *konu* da “bir hikâye okuduğumuz, bir resme baktığımız, sahne ya da perdede bir oyun izlediğimiz zaman, doğrudan doğruya algıladığımız dış eylemdir.” (Gürbüz, 2001: 105) Nitekim İngilizcede *topic, subject, issue* veya *matter*; Fransızca *sujet*; İspanyolca ise *sujeto* gibi fiziki gerçekliği ifade eden kelimelerle karşılaşılır. Hatta Rus Biçimcileri nispeten benzer manada *fabula* diye bir terimden söz ederler. Bundan ötürü *konu* ile *tema* arasında *binary opposition* diye niteledikleri *ikili zıtlık* vardır. Bu *ikili zıtlık* eserin birleşme zemini. *Tema* soyut yapının, *konu* ise somut yapının temelidir. Eser bu iki temel üzerine inşa edilir. İlki manevi unsurları, ikincisi maddi unsurları bir araya getirir. Bu iki temel üzerinde yükselen eser ruh ve beden imtizacına ulaşınca hayat bulur. Birinin eksikliği diğerini zayıflatır. Mesela hırs, kıskançlık, riyakârlık gibi temaları doğrudan anlatma imkânı yoktur; bunlar ancak bir konu vasıtasıyla anlatılabilir. Örneğin fakir bir kardeşin zengin kardeşi kıskanması konu olarak kurgulanabilir.

Herhangi bir eserin muhatabı ilk önce *konu*yla karşılaşır; *tema* eserin soyut ve derinlikli yapısı olduğu için, eser hakkıyla anlaşılmeden kavranamaz. Bu soyut yapı, bütün eseri ihata etmesine rağmen örtüktür. Mahiyeti ne olursa olsun aslında insanın kaderine işaret eder. Onun için Roman İngarden’in sanat ontolojisinde eserin en derin tabakasına ait “metafizik nitelikler”in (Wellek-Warren, 2005: 126) ilki *tema* olmalıdır. Hakiki bir sanat eserinde tema ancak sezinlenebilir. Hatta bu sezgiyi adlandırmak – bilhassa modern sanatlarda– kolay da değildir. Bu nedenle *temayı* tespit ederken biraz müsamahakâr davranmak ve bu geniş mefhumu fazla daraltmamak gerekir. Temaların genellikle bir veya birkaç kelime ile ifade edilmesi bundandır. Yine aynı *temanın* farklı kelimelerle tespit edilmesinde sakınca yoktur. Çünkü o, eseri aşan şümüllü bir mefhumdur. Hâlbuki *konu* okurun/dinleyicinin/izleyicinin derhal fark edebileceği sathi bir gerçekliktir. Mesela “Bu eser neden bahsetmektedir?” sorusuna verilecek en kısa cevap genellikle konudur. Bu konu, *temayı* telkin etmek veya sezdirmek için duyulara hitaben kurgulanmıştır.

Eserin teması genel iken konusu kendine özgüdür. Yani tema bütün insanlığı ilgilendiren umumi/beynelmilel bir duygudur. Hâlbuki konu sadece o eserin var ettiği ve o eserdeki kişi veya durumlarla ilgilidir. Mesela ölüm korkusu bütün insanlığı ilgilendiren temel bir duygudur. Bu bir eserde ancak tema olarak işlenebilir. Oysaki yaşlı bir adamın geçirdiği kaza sonucu ölmesi eserin konusu olabilir. İlki bütün insanlığı ilgilendiren külli (tümel) bir duyguyken ikincisi ancak bazı insanların başına gelebilecek bir vaka olarak eserde yeniden kurgulanmıştır. Konu sanatkâra aitken tema kamuya aittir. Aristoteles’in edebiyatı tarihe üstün tutarken ölçü olarak kabul ettiği genelleme ilkesi edebî eserin konusuyla değil, temasıyla ilgili olmalıdır (Aristoteles, 2005: 33). Yani edebî eser işlediği tema bakımından genellenebilir. Yoksa konusu olan vaka, tarihî vakadan farklı değildir. Hatta tarihî vaka şüphesiz daha gerçekçidir. Bu ikincinin tarihî vakadan farkı o kadar ayrıntılı olmaması, yani *kavranabilir bir uzunlukta* (Aristoteles, 2005: 33) bulunmasıdır. Ferdinand de Saussure’ün dil bilimi teorisinden ilhamla söyleyecek olursak *tema* langue/dil, *konu* parole/söz gibidir. İlki umuma ait örtük kurallar ve kanunlar bütünü iken ikincisi sanatkârın bu bütüne sadık kalarak ondan çıkardığı özgün bir ifadedir, hatta olduğu gibi bir daha tekrarlanması imkânsızdır. Hâlbuki temaların mühim bir kısmı ölümsüzdür ve bazı teorisyenler eserin beynelmilel başarısı için bu temaları işlemesi gerektiğini düşünür:

“Bir yapının sanatsal değeri, kendi konusunun niteliğiyle belirlenmez. Konunun işlevi, içeriği mümkün olduğunca açık seçik ve yoğun olarak cisimlendirebilmektir. Ama bir yapının değeri, doğrudan doğruya

temanın niteliğine bağlıdır. Hiç tartışmasız, insanların bir sanat yapıtına duydukları ilgi, temanın değeriyle, toplumsal anlamıyla; bir toplumun, bir sınıfın, bir ulusun, insanlığın en önemli gereksinimlerini ne ölçüde karşıladığıyla belirlenir. Kuşaktan kuşağı kalan temaları sanatsal olarak işlediği için Shakespeare'in oyunları ölümsüzleşmiştir." (Kagan, 1993: 431)

Yukarıda bahsedilen *ölüm korkusu*, insanlıkla kaim bir temadır. Bu tema bugüne kadar sayısız konuyla işlenmiştir ve bundan sonra da işlenmeye devam edecektir. Öyleyse söz konusu tema, tıpkı Saussure'un bahsettiği *langue/dil* gibi kendine mahsus genel bir kült meydana getirmiştir. Bu temayı işleyen her sanatkar bilerek veya bilmeyerek bu kültle karşı karşıya kalır. Aslında büyük bir sanatkarın işlediği tema kültünü bilmesi beklenir. Fakat bazen tema sanatkarın bildiğinden çok daha fazlasıdır. Dünya edebiyatlarını dolaşan mit ve masallar tematik kültlerin taşıyıcısıdır. Bu kültler büyük sanatkarların elinde tazelenerek tarihî yolculuklarına devam ederler. Belki de bunların pek çoğu ilahi kaynağıdır. Nitekim ilk kiskançlık hikâyesi Hz. Âdem ile Şeytan arasında geçer, ikincisi Hâbil ile Kâbil'inkidir. Bu tarihî temayı ele almak isteyen sanatkar, onu kendi zamanına uygun özel bir konuyla yeniden ete kemiğe büründürür. Bu nedenle tema pek fazla bir yerellik taşımaz. Oysa konu belli bir yere ve zamana ait olması hasebiyle tamamen yereldir.

Uzun bir tarihî geçmişi olan temalar, hemen bütün güzel sanatlarda sayısız eserle tekrar tekrar ele alınan geniş kavramlardır. Bu kavramlar çoğu zaman beşerî duygu, durum veya hareketlerdir. Bundan dolayı belli bir hükümü ifade etmezler; herhangi bir varlığı, durumu, duyguyu, olayı, olguyu, hareketi, faaliyeti, anlayışı, tavrı, meseleyi, mücadeleyi, çatışmayı, kavramı vurgularlar. Mesela tematik incelemeyi konu alan şu tez başlıklarına dikkat edelim: *Kavramsal Sanatta Özgün Baskının Yeri ve Kentsel Dönüşüm Teması*, *Çağdaş Türk Resminde Millî Mücadele Temalı Resimler*, *Resim Sanatında Çizgisel Anlatım Bağlamında Şehir Teması*. Bu tez başlıkları tek başına bir hüküm bildirmezler. Ayrıca bu tezlerin incelediği tematik olgular da birer duygu adı değildir. Resim sanatı bilim dalında hazırlanan bu tezlerin ilki bir faaliyetin, ikincisi tarihî vakanın, üçüncüsü ise meskûn mekânının resme yansımaları tema olarak ele alınmıştır. Bunda bir yanlışlık yoktur, zira bunlar resim sanatında işlenen kavramlaşmış temalardır. Dolayısıyla tikel (cüzi) bir olgudan değil, duygusal bir anlam verilmiş tümel (külli) bir olgudan bahsederler. Canlı veya cansız belli bir varlıktan söz edildiğinde bu tema değil, konudur. Fakat söz konusu varlık tümel (külli) manada ele alınıyorsa o zaman tema olabilir. Mesela bilinen bir attan bahsedildiğinde o "at" konudur, ancak "at" genellenerek kavram anlamı kazandığında tema olacaktır. Örneğin *Degas'ın Eserlerinde At Teması* adlı tezde "at" tema olarak ele alınmıştır. Fakat mesela "yeni doğum yapmış bir atın yılkiya vurulması" durumu belli bir esere ait atı işaret edeceği için *tema* değil *konu* olacaktır. Bu durumda "at", tümel bir kavram olmaktan çıkıp kurmaca bir eserin kahramanı biçiminde somutlaşarak belli bir atı –hikâyesi anlatılan atı– karşılamaktadır. Onun için herhangi bir varlığın tematik değer kazanması o varlığın kavramlaşması demektir.¹³ "Bu tema kavramı, eleştiride 'ahlak dersi', 'mesaj', 'ilke', 'tez', 'anlam', 'tefsir', 'karar', 'fikir', 'yorum' vb. çeşitli isimlerle ortaya çıkar." (Preminger, Brogan, 1993: 1281) Dolayısıyla tema konuya göre çok geniş bir kavramdır. Bu yüzden herhangi bir sanatkar bilinen bir temayı bütünüyle anlatamaz. Ancak onunla ilgili belli bir yönü öne çıkarır. Kimi sanatkarların aynı temayı farklı konularla işlemesi bu genişliğin neticesidir.

Herhangi bir konu belli bir temayı tamamıyla yüklenemez. Ancak onun cüzi bir tarafını anlatabilir. Yukarıda bahsedilen *ölüm korkusu* teması envairürlü konuyla ele alınabilir. Mesela genç bir adamın hayatını hasta annesine vakfetmesi, kimsesiz iki kız kardeşin arkadaşlığı veya yaşlı bir adamın hastane

¹³ Bilim ve düşünce hayatına ait temel meselelere de tema adı verilir, örnek: Faruk Turğut, *Türk Sosyolojisinin Disiplinel İnşası: Aktörler, Dönemler ve Temalar*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2021 (Turğut, 2021).

hayatı gibi konular, ölüm korkusu temasını ancak sınırlı bir yönüyle dile getirecektir. Yani eserin konusu işlediği temayı tüketemez.

Eserin asli teması tektir. Fakat eser pek çok vaka, epizot, parça, bölüm vesairenden meydana geldiği için bu alt aksamın kendine mahsus tema ve konuları olabilir. Boris Tomaşevski'nin belirttiği üzere "Bütün olarak yapının bir tema'sı olabildiği gibi, her bölümünün de kendi tema'sı bulunabilir." (Todorov, 2016: 252) Bu durum bir çelişki değildir; eserdeki ayrı ayrı tema ve konuların yekûnu, ana tema ve ana konuyu oluşturur. Yani eserin bu ikincil unsurları asıl tema ve konunun hizmetindedir. Böylece bütün eser ana tema etrafında örülür. Çünkü ana tema "Bir metnin tamamını bir arada tutan ve ona sistem hüviyeti kazandıran unsurdur." (Aktaş, 1998: 91). Ana tema, plastik sanatlarda fazla belirgin olmayabilir; fakat ritmik ve fonetik sanatlarda asgari şarttır. Bilhassa şiirde "duygu, hayal ve fikir bütünüünün ifadesi olan gerçek muharrik unsur[dur]." (Tura, 1983: 7).

Sanat eserinde ana tema eksendir, eser bu eksen etrafında tekevün eder; aksi takdirde her ne kadar birbirine benzer tematik duygulardan mürekkep bir mozaik biçimini alsa da dağınıklıktan kurtulamaz. Eserin bütünlüğünü ancak ana tema sağlayabilir (Todorov, 2016: 251). Fakat konu için aynı söyleyemez. Bazı sanat geleneklerinde konu birliği benimsenmemiştir. Mesela klasik Türk sanatı konu bütünlüğünü önemsemez. Birbirinin benzeri veya birbirine denk üsluplaştırılmış figürlerden meydana gelen tezhîp sanatında konu birliği yoktur. Özellikle klasik Türk şiiri –tıpkı tezhîp gibi– *muhtelif konu estetiğinden* yanadır. Örneğin bir gazelin veya kasidenin ana teması tektir, fakat konusu her beyitte değişebilir. *Su Kasidesi*'nden alınan aşağıdaki beyitlere bu dikkatle bakılmalıdır:

Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su
Kim bu denli dutuşan odlara kılmaz çâre su
...
Suya virsün bâğ-ban gül-zârı zahmet çekmesün
Bir gül açılmaz yüzün tek virse bin gül-zâra su
...
Ravzâ-i kûyına her dem durmayup eyler güzâr
Âşık olmuş gâlibâ ol serv-i hoş reftâra su
...
Dest-bûsî ârzûsıyla ger ölsem dostlar
Kûze eylen toprağum sunun anunla yâra su (Fuzûlî, 1997: 31)

Kasidenin teması "Paygamber aşkı" iken ilk beytin konusu "âşğın ağlaması", ikinci beytinki "sevgilinin çehresi", üçüncü beytinki "suyun akışı" ve dördüncü beytinki "âşğın vasiyeti"dir. Elbette bu konular birbirleriyle ilgilidir, fakat şiirde tek başlarına da bütünlüklü birer konudurlar. Bu nedenle her beyit müstakil bir şiir gibidir. Tek başına okunduğunda hiçbir eksiklik hissetmez. Onun için bu beyitlerden birisini alıp genişleterek uzun bir şiir yazmak mümkündür. Mesela son beyitteki âşğın vasiyeti, tek bir konu olarak yüz beyitlik bir mektup biçiminde genişletilebilir. *Muhtelif konu estetiği*, klasik şiir için kusur değil, poetik tercihtir. Klasik poetika konuyu önemsiz kılmıştır. Tabii varlıkların soyutlanmadan sanata sokulmadığı ve *çerçeve hikâye tekniğinin* cârî olduğu bir estetikte şiirin başka türlü olması düşünülemezdi. Dolayısıyla klasik gelenekte eserin bütünlüğü konuyla değil, tema ile sağlanır.

Sanat eserinde konu ile temanın imtizaç etmesi beklense de bazen bu iki yapı birbirine mesafelidir. Bu mesafenin farklı nedenleri vardır. Kimi zaman ilginç bir kurgu ile okurunu ya da seyircisini şaşırtmak

isteyen sanatkar bilerek tema ve konuyu birbirinden uzaklaştırır. Bu tutum, eseri daha çarpıcı kılabilir. Mesela Nuri Bilge Ceylan'ın 2011 yapımı *Bir Zamanlar Anadolu*'da filmi böyledir. On iki saatte gerçekleşmiş bir macerayı ele alan gerilim filminin konusu bir cinayet tahkikatıdır. Hâlbuki teması, bu gerilimin aksine son derece dingin olan Anadolu bozkırında hayatın faniliğidir. Hakikaten temasıyla hiç ilgisi olmayan bu konu seyirciyi şaşırtmaktadır. İronik eserlerde de benzer bir durum söz konusudur. Bu tür eserlerde konu temanın tersi olarak ortaya konulur. Mesela bir kahramanın maceralarını konu alan romanın teması, gerçek dünyada kahramanlığın zavallılığı olabilir. Bunun en güçlü örneklerinden biri *Don Quijote*'tur. Ziya Paşa da *Zafernâme*'sinde konu olarak Sadrazam'ın siyasi ve askerî başarısını anlatırken, tema olarak kahramanın liyakatsizliği ileri sürülür.

Konu veya *temadan* yana tavır takınan ya da her ikisine birden ehemmiyet göstermeyen estetik anlayışlar da vardır. Nasıl ki klasik Türk şiiri konu bütünlüğüne önem vermemişse post-modern sanat da temayı küçümsemiştir. Böylece “Geleneksel doktriner temalaştırma varsayımı, diğer pek çok teorisyen tarafından hücumu uğramıştır.” (Preminger, Brogan, 1993: 1282) Keza Nihilist estetik de temayı kale almaz. Diğer taraftan modern sanatlardaki soyutlama konuyu sifra indirmiştir. İsmet Özel “Modernist şiirde konunun olmayışı, şiirin konusudur.” der (Özel, 2022: 200). Resim sanatında ise somut görsellere *konu*, bu görsellerle verilmek istenen duyguya da *tema* denilmektedir. Örneğin “Cemal Tollu'nun sanat yaşamı boyunca konu repertuarını sırasıyla; figür, kompozisyon, portre, peyzaj ve natürlük oluşturmaktadır.” (Kılıç, 2008: 77) cümlesindeki konu adları, tuvalde somut olarak resmedilmiş görselleri belirtir. Resim sanatında *konu* adlarının da genelleştiği görülmektedir. Söz gelimi soyut resimde konu için “soyut kompozisyon” gibi genel bir terim kullanılır ki bu tamlama aslında rahatlıkla bir türün adı olabilir.

Konu ile *temanın* uzak olması ya da konunun parçalanması eserde anlam kapalılığına sebep olur. Hangi sanat dalından olursa olsun eseri anlamak için temayı derinlemesine kavramak gerekir. Elbette eserin pek çok ögesine bilgi ve tecrübe nispetinde bazı anlamlar yüklenebilir. Fakat eser bu durumda aynı amaca yönelmiş bir bütün olarak kavranamaz. Bunun için evvela temanın tespit edilmesi şarttır. *Konu*; okuru, seyirciyi ya da dinleyiciyi temaya götüren en somut karinedir. Bu karinenin ortadan kalkması muhatabın işini güçleştirir, zira tema soyut ve örtük yapıdır. Uzun ömürlü geleneklerde yaygın biçimde işlenen temaların tespiti şüphesiz biraz kolaydır, lakin henüz gelenekleşmemiş ferdi temaları konunun yardımı olmadan çözümlenmek elbette zordur. Nitekim psikanalitik teorilere göre tema, sanatkarın psikoseksüel dürtüleriyle de ilgilidir. Bu durumda sanatkar bile bazen temanın mahiyetinden habersiz olabilir.

Konunun eserde doğrudan anlatılmasına mukabil *tema* ancak sezdirilir. Temayı sezdireni ipuçları sanatkar tarafından kurgulanabilir. Fakat bazen sanatkarın bile farkına varmadığı tematik unsurlar vardır. Bunlar geleneklerin bakiyesi olarak esere kendiliğinden geçer. Aslında hakiki bir tenkit ve tahlil çalışmasından, eserin bu potansiyelini keşfedip açığa çıkarması beklenir. Bazen “Büyük şiirlerin medhalleri, tunç kanatlı müstahkem şehir kapıları gibi, sınıksız kapalıdır, her el o kanatları itemez ve o kapılar bazen asırlarca insanlara kapalı durur.” (Haşim, 1999: 73) Kısacası hangi sanat dalı olursa olsun büyük eser ketumdur. Mesela saf şiir konuşmaz, bilakis susar. Dolayısıyla “İyi şiir temasını öne çıkarmaz (Çeviri bize aittir).”¹⁴ (Preminger, Brogan, 1993: 1282) Onun için temanın tespiti geniş bir araştırma ve incelemeyi gerektirir. *Kaldırımlar* şiirinin “hakikat arayışı” (Karakoç, 2007: 97) olarak ifade edilebilecek temasını tespit için Necip Fazıl'ın bütün şiir serüvenini bilmeye ihtiyaç vardır. Sanat tarihini asırlarca meşgul etmiş bazı eserlerin teması ancak diyalektik yaklaşımlarla geliştirilen geniş ilmi

¹⁴ “The good poem does not assert its theme.”

tetkikler neticesinde anlaşılabilmiştir. Hatta bu eserleri bugün bile tam anladığımızı varsayamayız. Michelangelo'nun 1515'te tamamladığı *Musa Heykeli*, Sigmund Freud'un 1914'teki psikanalitik incelemesine kadar tutarlı bir tema değerlendirmesine kavuşamamıştır. Freud, Musa'nın sapkın kavmine öfke ile bakmasını konu alan heykelin temasını, ayrıntılardan yola çıkarak "öfkeyi bastırma" olarak tayin eder (Freud, 2007: 159). Bu temanın tespiti, heykel hakkında yapılmış önceki hemen bütün yorumları geçersiz kılmıştır. Freud'un, temasını aydınlattığı diğer bir eser ise 1507 senesine ait meşhur *Mona Lisa* tablosudur. İtalya Rönesansı'nın en büyük sanatkârlarından olan Leonardo da Vinci'nin *Mona Lisa*'sı bugüne kadar bütün dünyada büyük hayranlık uyandırmıştır. Buna rağmen Lisa del Giocondo'nun mütebessim portresini konu alan tablonun teması daima gizemini korumuştur. Freud'un 1910'da kaleme aldığı psikanalitik incelemeden sonra eserin yorumu bambaşka bir boyut kazanmış, tema "anne sevgisi" olarak tayin edilmiştir (Freud, 2007: 68). Dahası bu temanın sanatkârın *Ermiş Anna Selbdritt* gibi diğer meşhur eserlerinde de *l'étymon spirituel/mono tematik* olarak tekrarladığı anlaşılmıştır. Demek ki tema, eser bütünüyle çözümlenmeden açığa çıkarılamaz. Büyük eserlerin çözümü ise bazen asırlarca devam edebilir. Hâlbuki konu eserle karşılaşan herkesin biraz bilgiyle kolayca vâkıf olacağı nesnel bir gerçekliktir.

Eserin *ana teması* genellikle temel bir çatışmayla ortaya konur. Çünkü "tema, toplumsal yaşamın akışından çıkarsanacak manevi sorundur; etik, tinsel, felsefi ya da bir başka konumdaki insan ilişkilerinin manen çatışmasıdır" (Kagan, 1993: 429). Bu çatışmadan doğan alt çatışmalar silsilesi eserin tamamına yayılır. Özellikle dramatik ve edebî eserler birer vaka örgüsü olduğu kadar aynı zamanda çatışma örüntüsüdür. Bu tematik çatışma örüntüsünü oluşturmadan ana temayı ifade etme imkânı yoktur. Zira ana tema yukarıda belirtildiği üzere çok genel bir duygudur. Kendisini yayacak, derinleştirecek ve eser boyunca besleyecek tematik unsurlara ihtiyaç duyar. Söz konusu tematik unsurların başında tematik duygular gelir, bu duygular ise tematik çatışmalar olarak tezahür eder. Eserin tema ile ilgili başarısı, tematik unsurların diyalektik zenginliğine bağlıdır. Bu manada eser boşluk barındırmamalı ve tıpkı orkestra gibi tek hedefe yönelmelidir. Mesela Selman Kılıçaslan'ın yönettiği 2018 yapımı *Bütün Saadetler Mümkündür* filminin konusu bir öğrencinin acıdığı için yaşlı bir adama bakması iken teması yalnızlık ve ölüm korkusudur. Bu ana tema film boyunca gençlik, hayalperestlik, sıklınganlık, aşk arayışı, aldatılma, yoksulluk, geçim sıkıntısı, ahlaksızlık, yaşlılık, ayrılık, kimsesizlik, dostluk, fedakârlık, huzursuzluk, hastalık, çaresizlik, yaşlılık, ölüm vb. gibi her biri ana tema da olabilecek yardımcı temalarla desteklenir. Tematik ayrıntıların birlikteliği, eserdeki çok sesliliğe hâlel getirmez; eseri Yeni Eleştiri kuramının önem verdiği organik bütünlüğe kavuşturur. Öyleyse tema tespit edilirken ilk önce tematik çatışma örüntüsünü çözümlenmek gerekir. Bu da ancak eserdeki soyut ve somut bütün ayrıntıyı değerlendirmekle mümkündür. Eserin en küçük ayrıntısına kadar desteklemediği tema tutarsızlıktan kurtulamaz. Onun için sanat eseri, tematik değerler bakımından Yapı Söküm teorisine direnebildiği nispette güçlüdür. Tematik değerler örüntüsü, mantıki tutarsızlık gösterdiği an eserin samimiyeti zaafa uğramış demektir.

Hacimli eserlerde tematik tutarlılığı sürdürüebilmek kolay değildir. Bu konuda belki en dezavantajlı sanat edebiyattır, zira hiçbir sanat edebiyatın ve bilhassa romanın hacmine ulaşamaz. Plastik sanatlar statik olduklarından hacimli bile olsalar fazla zorluk çıkarmazlar. Çünkü statik kurguya hükmetmek sanatkâr için nispeten kolaydır. Dramatik sanatlar ise asla edebiyat kadar teferruatı bir araya getiremezler. Edebî eser dilden kültüre, mitolojiden dine, bilimden felsefeye kadar çok geniş malzemeyi birleştiren devingen bir yapıdır. Buna bir de Mihail M. Bahtin'in teorisini yaptığı, kahramanların *çoksesliliği* ve yazardan bağımsız bilinçleri (Bahtin, 2015: 48) eklenince bu devingen yapı muazzam bir televvüne ulaşır.¹⁵ İşte

¹⁵ "İlk olarak Rus kuramcı Mikhail Bakhtin tarafından kullanılan bu kurama göre metinler farklı fikirlerin ve bakış açılarının kesişme noktası olarak yazarınkinden farklı sesler içermektedir. Bakhtin özellikle Dostoyevski'nin romanlarını çok seslilik

böyle bir eserde tematik bir tutarlılık oluşturmak hakiki bir kabiliyet gerektirir.

Yukarıda ana temanın eserden önce var olduğu, sanatkârın bu temayı belli bir konuyla işlediği, aynı temayı farklı konu ve eserlerle de işleyebildiği, yardımcı tema ve tematik unsurlarla onu bütün esere yaydığı, böylece bir tematik yapı meydana getirdiği, bu tematik yapıyı çatışmalarla ortaya koyduğu belirtildi. Buna göre sanatkârın tesirinde kaldığı duygu veya duyguları insiyaki olarak dile getirdiği, en fazla onları estetik bir plana göre geliştirip somut unsurlarla biçimlendirdiği, Romantik teoriye göre söylersek sanatkârın bir deha olarak derinden duyup yaşadıklarını, sözü nispetinde birer duygu hâline dönüştürdüğü gibi bir sonuca varılmaktadır. Hâlbuki sanatkâr ister nakletsin isterse ibda, ortaya koyduğu tema hakkında kafa yoran insandır. Biraz retorik bir ifadeyle “Şair, his cephesinden, daha ilk nefeste vecd çözümlüleriyle yere seriliveren bir afyon tiryakisi; fikir cephesinden de bu afyonu esrarlı havanlarda hazırlayan ve tek miligramının tek hücre üzerindeki tesirini hesaplayan bir simyacı...” (Kısakürek, 1998: 472) Bunu eserin dışında yapabileceği gibi eserde de yapabilir. Dolayısıyla ifade ettiği ana ve yardımcı temaları fikrin yardımıyla kemale erdirir. Böylece sanatkâr ele aldığı tema ve tematik duyguları belli bir bakış açısıyla sunar. Sanatkârın tematik yapıyı ortaya koyarak zımnen serdettiği fikrî hükme *tematik yargı* adını veriyoruz.

Tematik yargı

Tematik yargı tamlaması belli bir kavramın karşılığı olarak daha önce de kullanılmıştır. İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme*'sindeki ayet ve hadislerin tablolar hâlinde tematik incelemeye tâbi tutulduğu bu çalışmada, 'tematik yargı' başlığıyla bir sütun oluşturulup metinde geçen ayet ve hadislerin temel hükümleri bu başlık altında verilmiştir. Fakat *tematik yargı* kavramının tarif ve teorisine girilmemiştir. Yine bu sütundaki bazı tespitlerin yargı bildirmedeğini de belirtmek gerekir (Kırkkılıç vd., 2012: 371). 'Tematik yargı' tamlamasının bilebildiğimiz ilk kullanımı budur. Fakat kavram olarak genellikle konu, tema, tematik unsur veya motif gibi farklı kavramlarla birlikte düşünülmüştür.¹⁶ Bu yüzden vuzuha kavuşturulamamıştır. Kavramın başka literatürlerde var olup olmadığı konusunda kesin bir şey söyleyemeyiz. İncelediğimiz İngilizce sözlüklerde kavrama rastlayamadık. Dolayısıyla *tematik yargı* terimi, sanat ve edebiyat alanında teorik bir kavramın karşılığı olarak tarif edilmiş, en azından Türkçe için, yeni bir teklif sayılabilir. Bu nedenle kavramı karşılamak için bir araya getirilen kelimeler üzerinde biraz durmak icap eder.

Yukarıda menşei belirtilen 'thema' kelimesi ve türevlerinin Batı dillerinde yaygın olarak kullanıldıkları tahmin edilebilir. Nitekim İngilizcede 'thema', 'thematic', 'thematism', 'thematist', 'thematologist' 'thematological', 'thematically' ve 'thematize' gibi isim, sıfat, zarf ve fiil biçimleri vardır. Keza 'monothematic' ve 'polythematic' gibi bileşikleri de türetilmiştir. Kelimenin türevleri arasında en çok kullanılanı 'thematic' sıfatıdır. Sadece sanat ve edebiyat sözlüklerinde bile bu sıfatla kurulmuş onlarca tamlama mevcuttur.¹⁷ Öyle anlaşılmaktadır ki 'thematic' sıfatı Batı dillerinde oldukça yaygındır.

bakımından çok zengin olarak nitelendirmekte ve romanlarındaki kahramanların her birinin farklı bir sesi temsil ettiğini savunmaktadır. Böylece metinde bir çok seslilik ortamı doğar.” (Pamukçu, 2023, s. 1161)

¹⁶ Mesela aşağıda ele alınacak olan şu tema tanımı, aslında tematik yargıyı belirtir: “Tema, yazarın, izleyiciye iletmek istediği, eserini yazıp bitirene kadar da uymak zorunda olduğu ana düşünceyi belirten bir cümledir.” (Özakman, 1998: 55)

¹⁷ Thematic sıfatının 1.383 sayfalık The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics'teki kullanımları şunlardır: thematic structure [tematik yapı], thematic concern [tematik kaygı], thematic diversity [tematik çeşitlilik], thematic resource [tematik kaynak], thematic stratum [tematik zemin], thematic genre [tematik tür], thematic breadth [tematik genişlik], thematic sequence [tematik silsile], thematic content [tematik içerik], thematic imitation [tematik taklit], thematic form [tematik biçim], thematic analysis [tematik inceleme], thematic counterpoint [tematik zıtlık], thematic limitation [tematik sınırlama], thematic convention [tematik düzen], thematic element [tematik unsur], thematic pretext [tematik vesile], thematic influence [tematik etki], thematic basis [tematik temel], thematic pattern [tematik kalıp], thematic chord [tematik duygu], thematic slant [tematik temayül], thematic unity [tematik birlik], thematic feature

'Thematic' sıfatının Fransızcası 'thématique'tir. Tıpkı 'tema' gibi 'tematik' kelimesi de Türkçeye Fransızcadan girmiştir. Dolayısıyla kelimenin Türkçedeki telaffuzu da Fransızcasına uygundur.

'Tematik' kelimesinin, Türkçede kavram anlamıyla kullanılması son zamanlarda yaygınlaşmıştır. Bugüne kadar hazırlanan üç yüze yakın akademik tezin başlığında kavram anlamıyla yer aldığı görülmektedir. Bu tezlerdeki kavramların pek çoğu Batı dillerinden tercümedir. Hemen bütün bilim ve sanat dallarında kullanılan bu kavramlar şunlardır: "*tematik çalışma, tematik araştırma, tematik inceleme, tematik tahlil, tematik çözümleme, tematik karşılaştırma, tematik bakış, tematik tasnif, tematik sınıflandırma, tematik kelime, tematik söz varlığı, tematik sözlük, tematik içerik, tematik açı, tematik eğilim, tematik yönelimler, tematik yön, tematik algı, tematik çerçeve, tematik yapı, tematik bağlam, tematik kullanım, tematik yansıma, tematik doğruluk, tematik öğrenme, tematik öğretim, tematik mekân, tematik reklam, tematik harita, tematik sahne, tematik program, tematik yayıncılık, tematik kartografya, tematik otel, tematik kent, tematik ekonomi, tematik yemek, tematik indeks, tematik park, tematik radyo, tematik konut, tematik uygulama, tematik kavram, tematik haber, tematik sorun, tematik ileti, tematik kanal, tematik dönüşüm, tematik yaklaşım, tematik strateji, tematik ilişki, tematik tasarım, tematik yorum, tematik unsur*". Dikkat edilirse 'tematik' sıfatının oluşturduğu kavramlar yukarıda *tema* kavramı için tayin edilen anlamı doğrulamaktadır. Söz konusu sıfat, "bir tema etrafında oluşan" anlamına gelmektedir. Yukarıdaki kavramlar bu anlama uygundur. Şüphesiz bu tezlerin içinde aynı kelimeyle kurulmuş daha başka kavramlar da vardır. Buraya alınanlar bir teze konu olacak kadar Türkçeye yerleşmiş olanlardır. Dolayısıyla 'tematik' sıfatı dilimizde yaygın olarak kullanılmaktadır. Dahası ikili terkiplerle kavram oluşturmaya gayet elverişlidir. Buna rağmen 'tematik yargı' tamlamasına, yukarıda belirtildiği üzere, şimdiye kadar sadece bir çalışmada rastladık. Gözden kaçmış başka istisnalar bulunsa bile kavram üzerinde ilk defa durulmaktadır.

'Yargı' kelimesi¹⁸ "Bir iş, kimse veya şey hakkında çeşitli değerlendirmelere başvurularak varılan karar, hüküm" (Ayverdi, 2011) anlamına gelir. Felsefede ise İngilizce 'judgement', Fransızca 'jugement' ve Almanca 'Urteil' karşılığı olarak kısaca "Zihnin belli bir içeriği bir şey hakkında olumlama ya da inkâr etme edimi" (Cevizci, 2013: 1637) biçiminde tarif edilir. Öyleyse 'yargı', herhangi bir meselede hükme varmaktır. Buna göre "tematik yargı" tamlamasıyla belli bir tema etrafında geliştirilen ve ortaya konulan hüküm kastedilmektedir.

Tematik yargı kavramındaki *yargı* sanat eserinde zımnen ifade edilen *sentetik yargı* türünden olabilir.¹⁹ Bununla birlikte sentetik yargı kadar kesin ve kararlı olamaz. Çünkü sanatın kanunlarına tâbidir. Bu nedenle bazı zıtlıkları bir araya getirebilir, hatta paradoksa bile dayanabilir. Fakat bu çok yönlü yapısı onun bir yargı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Tematik yargı kavramı Türkçede bugüne kadar *temadan* ayırt edilmemiştir. Bu iki kavramın farkına nadiren dikkat çekilmiştir (Tümer, 2021: 192). Pek çok yazıda tema tarif edilirken tematik yargıdan da söz edilir. Tema ile tematik yargıyı aynı kefeye koymak, söz konusu tarifleri tutarsızlığa düşürür. Tema

[tematik özellik], thematic range [tematik silsile], thematic material [tematik malzeme], thematic occupation [tematik yoğunluk], thematic reversal [tematik terslik], thematic aspect [tematik hâl], thematic level [tematik düzey], thematic repetition [tematik tekrar], thematic generation [tematik nesil], thematic alteration [tematik değişim], thematic parallel [tematik paralel], thematic importance [tematik önem], thematic extension [tematik şümul], thematic amplification [tematik abartma], thematic progression [tematik gelişim], thematic density [tematik yoğunluk], thematic preference [tematik tercih], thematic variation [tematik çeşitleme], thematic exploration [tematik keşif], thematic criticism [tematik tenkit], thematic development [tematik tekâmül], thematic synthesis [tematik sentez], thematic inspiration [tematik ilham], thematic phenomena [tematik fenomenler], thematic subject [tematik konu].

¹⁸ Orta Türkçe *yarğu* 'çekişme, niza, müsabaka; mahkeme' sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe aynı anlama gelen *yar*-fiilinden+gU ekiyle türetilmiştir." (Nişanyan, 2020).

¹⁹ Sentetik yargı için bk. (Duralı, 2013: 166).

kavramının farklı sanatlara göre tarif edilmesi bu tutarsızlığı iyice açığa çıkarır. İki kavram arasındaki farkı dikkate almayan edebî bir tema tanımı kaçınılmaz olarak tematik yargıyı da içerecektir. Hâlbuki resim sanatına ait bir tanımın böyle bir zorunluluğu yoktur. Çünkü resim sanatındaki tematik yargı, edebiyata göre çok belirsizdir. Onun için en genel temalar plastik sanatlara aittir. Söz gelimi resim sanatıyla ilgili tema çalışmalarına bakılırsa mesele kolayca anlaşılacaktır. Bu çalışmalarda tema genellikle *ev, sokak, bulut, deniz, ağaç, liman; mutluluk, bayram, ölüm, yas, iş; anne, çocuk, yaşlılık* vb. tek kelimelik bir kavramdır (Aslında eserlerin teması, bu kavramlarla ilgili duygulardır, yani tema özü itibarıyla bir duygudur, bu kelimeler birer isimlendirmedir.). Bu temalar üzerinden varılacak tematik yargı örneğin bir romanla mukayese edildiğinde çok genel bir değerlendirme olacaktır. Aksine edebiyat gibi tematik yapının çok ayrıntılı işlendiği sanatları dikkate alarak yapılan tema tarifleri, fazla sınırlandırıldığında tematik yargı kavramını da belirtecektir. Keza tiyatro ve sinema gibi dramatik sanatlarda eserin birliğini sağlama endişesiyle yapılmış tema tarifleri de aslında tematik yargıyı ihtiva eder. Şu tarif bu kaygıdan doğmuştur: “Tema, yazarın, izleyiciye *iletme* istediği, eserini yazıp bitirene kadar da *uyum* zorunda olduğu *ana düşünceyi* belirten bir *cümledir*.” (Özakman, 1998: 55) Bu ifadedeki “ana düşünce” sözü sanat eserini bilim ve fikir eserleriyle bir tutmaya yol açar. Tema kavramına “cümle” demek ise temayı, yazarın temadan yola çıkarak vardığı tematik yargıya indirgemek olur. Nitekim Özakman, bu sayfanın devamında tarifini daha da daraltarak “Tema, bir ya da birden çok *yargı içeren bir cümledir*, başka bir anlatımla, basit ya da birleşik bir önermedir.” der ki burada tema ile tematik yargının bir tutulduğu aşikârdır. Dahası bu yargıya “önerme” denilerek kavram karmaşasına sebep olunmuştur. Şiir ve edebiyatı dikkate alarak “Tema çoğu zaman bir anafikirdir; ancak bazen bir kavram da tema olabilir.” (Huyugüzel, 2018: 491) şeklindeki tarif ise kendi içinde tutarsızdır. Çünkü aralarına pek çok tabirin girebileceği kadar birbirlerine uzak iki kavram aynı kefiye konmaktadır. Dramatik sanatlar ve edebiyat için tutarsız görülmeyen şu tariflere göre yukarıda anılan *Mona Lisa* tablosunun teması nedir? Ya bu eserin teması yoktur, denilecek ya da “Taşralı Lisa del Giocondo, hüznü ve sevinci aynı anda yaşamaktadır.” gibi gerçek tema ile pek bir ilgisi olamayan sığ fiziki keyfiyet belirtilecektir. Yine bu tarife göre sanatların zirvesi kabul edilen müziğin teması olamaz. Zira bütünüyle duygulara hitap eden musiki eserinden, üzerinde ittifak edilecek bir yargı çıkarmak kolay değildir. Bu ancak şahsi bir yorum olacaktır. Aynı şekilde mimari eserlerin temasını da yargı bildiren bir cümle hâlinde ifade etmek mümkün değildir. Mesela tarih temalı bir otel mimarisi için söylenecek her cümle estetik yargı anlamı taşıyacaktır ki temayı değil beğeni ve yorumu ifade eder. Aynı şekilde biraz yukarıda zikredilen resim sanatına ait sokak, ev, şehir, liman, yol, bulut, deniz, ırmak, ağaç, kuş gibi temalar da yargı içeren birer cümleye dönüştürülemez. Zaten bu temalar akademik tezlerle incelenmiştir. Hâsılı bu tarifin tutarsızlığı, temel bir duygudan neşet eden temayı düşünce yerine koymasından ve nihayet tema ile tematik yargıyı bir tutmasından ileri gelmektedir. Aynı fikirden hareket eden şu ibare temanın değil tematik yargının tarifidir: “Dolayısıyla bir yapıtta tema bir düşünceden ortaya çıkacaktır. O düşünce sanatçıyı rahatsız eden (bu rahatsızlık düşüncenin karşıtından da doğabilir), ona inandığı, onu açıklamak, yaymak, insanlarla paylaşmak, onu ters yüz etmek istediği bir düşüncedir. Ancak böyle sağlam temelli bir düşünceden, sağlam bir tema ortaya çıkabilir.” (Gürbüz, 2001: 102) Bu karışıklığı izale etmek için *tema* ile *tematik yargıyı* birbirinden ayırmak gerekir.

Geniş bir kavram olan tema yargı bildirmez. En fazla bir hissiyatı, meseleyi, temayülü, zihniyeti, çatışmayı veya ideali yansıtır. Roman sanatında olduğu gibi daha toplumsal temalar bile böyledir. Ancak sanatkâr işlediği temayı olduğu gibi nakletmez, onu belli bir bakış açısına göre değerlendirir. Onunla ilgili şahsi bir yorum getirir. Nitekim “bir yapıtın teması, o yapıtın içeriğinin yalnızca *bir yan*ıdır. Öbür yanı *temanın düşünsel olarak işlenişinden, yorumlanışından, sanatçının temayı düşünsel-şiişsel olarak sergileyiş biçimiyle tarzından gelir*.” (Kagan, 1993: 431) Aslında tema ortaya bir sorun olarak çıkar. Sanatkâr, eseriyle sanatın imkânları nispetinde bu sorunu enine boyuna tartışır, irdeler ve kendine göre

çözümler. Bunu elbette ki kendi dünya görüşüne göre yapar, ondan bilim insanının açıklığını ve tarafsızlığını bekleyemeyiz. “Hiçbir şiir bize bir dünya görüşünün ana metinleri kadar açık ve doyurucu malzeme sunmaz.” (Özel, 2022: 40) Böylece sanatkar, “yapıtındaki temayı *yaşamdan almış*, ama çözümünü *kendi yapmış*, okuyucusuna ya da izleyicisine *kendi çözümünü*, *kendi* konumunu, *kendi* açısını, *kendi* dünya görüşünü getirmiş” olur (Kagan, 1993: 435). Böyle bir çözümleme elbette yargıya varmayı gerektirir, yoksa çözümleme çabası sonuçsuz kalır. İşte bu yargıya *tematik yargı* adını veriyoruz.

Tematik yargı, sanatkarın işlediği tema ile ilgili şahsi bir hükme varmasıdır. Farklı sanatkarlar aynı temaları ele alabilirler, fakat ortaya koyacakları tematik yargılar farklı olacaktır. Hatta aynı sanatkar farklı eserlerinde işlediği aynı temadan farklı tematik yargılara varabilir. Çünkü tema pek çok tematik yargıya imkân tanıyacak genişliktedir. Mesela ölüm teması çok genel bir kavramken sanatkar, bu temadan “Ölüm insanın vuslatıdır.” gibi bir yargı çıkarabilir. Bu yargı sanatkarın görüşüdür. Fikir yazısında *ana fikir* ne ise sanat eserinde de *tematik yargı* odur. Eserin ayrıntısı bu yargıyla çelişmemelidir. İşlediği temaya yönelik özgün bir görüş getiren sanatkar, eserini bir arada tutmak için bütün yapıyı bu görüşle telif etmeye çalışacaktır. Bazen tıpkı tema gibi tematik yargı da yaygınlık kazanabilir. Aynı geleneğe bağlı olan eserlerin tematik yargıları da ortak olabilir. Burada belirleyici olan gelenektir.²⁰ Mesela klasik Türk şiirindeki mevlit geleneği böyledir. Hz. Peygamber’in hayatını konu alan *Vesîletü’n-necât*’ın bilinen adıyla *Mevlid*’in teması, “Peygamber sevgisi” iken tematik yargısı, “Hz. Peygamber eşref-i mahlûkattır.” şeklinde ifade edilebilir. İşte bu tematik yargı hemen bütün Türkçe mevlitler için geçerlidir. Elbette bu aynı zamanda bir dünya görüşünün ifadesidir.

Bazı akım ve gelenekler her ne kadar ortak konu, tema ve tematik yargılar geliştirseler de büyük sanatkarlar yeni hamleler yapmayı severler. Bundan dolayı bilinen temalara yeni yaklaşımlar getirebilirler. Bunların eserlerinde tematik yargı hâkim paradigmaya karşı koyabilir. Dostoyevski, *Suç ve Ceza* romanında ortaya koyduğu tematik yargıyla suça bakışı değiştirmiştir. *Hüsni ü Aşk* ise Doğu’da asırlardır anlatılan aşk temasını tazeler. Bu meşhur eserin tematik yargısı, “Hakiki âşğın vuslatı kendisiyledir, çünkü sülûk âdâbı ve çilesi âşğı maşukuna dönüştürür.” ibaresiyle ifade edilebilir. Klasik Türk şiirinin en yaygın teması aşk olmasına rağmen bu tematik yargı medrese ve kelim ulemasının kolayca kabul edeceği bir fikir değildir. Ancak Şeyh Gâlib’in meşrebinden mutasavvıfların iştirak edebilecekleri bir görüştür.

Temadan çıkarılan tematik yargının konu ile ilgisiz olması düşünülemez. Fakat bu ilgi daha çok tema üzerinden gerçekleşir. Çünkü tema eserin en geniş bağlamıdır. Konu bu bağlamın fiziki manzarası ise tematik yargı da bu manzarayı bize gösteren sanatkarın maksadını ifade eder. Burada tematik yargının yazara mı, okura mı yoksa metne mi ait olduğu sorulabilir. Fakat bu, farklı yaklaşımlara göre farklı cevapları olan teorik bir tartışmadır ve burada halledilmesi mümkün değildir. Yine de fikrimizi belirtelim ki bize göre tematik yargı yazara aittir. Çünkü en azından öncelik ona aittir. Tematik yargı kavramı konusunda asıl değinilmesi gereken onun eserde var oluş sürecidir. O aslında kapsamlı bir düşünce ürünüdür.

Tematik düşünce

Tematik yargı, sanat eserinde tek başına var olan bir yargı değil; zıt düşüncelerle çatışarak tebarüz eden

²⁰ Bir geleneğe tâbi olmak o geleneğin temel ilkelerini (convention) kabul etmektir. Bugün Avrupa kültüründeki gerçekliği betimleme yöntemi, Homeros ve Eski Ahit gibi iki temel kaynağın tayin ettiği büyük bir geleneğe dayanır (Auerbach, 2019: 37).

hâkim yargıdır. Yani eser boyunca devam eden tez-antitez diyalektiği neticesinde olgunlaşır. Öte yandan sadece zıt düşüncelerle değil, kendisini destekleyen düşüncelerle de beslenir. Bundan dolayı eserde yalnızca tematik yargıdan söz edemeyiz. Eser, tıpkı tematik unsurlar gibi tematik düşünceler örüntüsüdür. Onun için “bir sanat yapıtında mutlaka düşünsel bir kapsam vardır.” (Kagan, 1993: 435) Bütün bu düşünce kapsamı tematik yargıya varmak için ilerler. Fakat bütün ilerleyiş örtük biçimde gerçekleşir. Tematik yargı gibi tematik düşünce yapısı da açıkça ifade edilmez. Âdeta mecazla, sembolle, tezatla, ironiyle vs. perdelenmiş müphem bir şifrelemedir. “Tezli olmayan bir yapıtta ise, düşünce [tematik düşünce], belli bir ölçüde ‘metnin altında’ dile gelir.” (Kagan, 1993: 435) Ne fikir dilinin kavramlarına ne de bilim dilinin terimlerine ihtiyaç duyar. Söylenmez sezdirilir, gösterilmez gizlenir, işaret edilmez ima edilir. Belki didaktik eserlerde biraz daha belirgindir. Ama kapalılığı şiar edinmiş akımların ve sanatkârların eserlerinde çoğu zaman örtüktür. Böyle eserlerin tematik düşünce yapısı ancak ilmî teorilerden hareket eden ayrıntılı çözümlenmelerle açığa çıkarılabilir. Bunu bir şiir üzerinden örneklendirmek faydalı olacaktır. Böylece yukarıda *konu, tema, tematik unsur, tematik yargı ve tematik düşünce* gibi kavramlar hakkında serdedilen teorik bilgi örnek bir esere tatbik edilecektir. Bu sayede hem bu kavramlar somutlaştırılacak hem de kavramlarla ilgili teorik bilginin tutarlılığı sınanacaktır. Bunun için hem zamanımıza yakın hem de geçmişle kuvvetli bağı olan, yani klasik gelenek ile modern gelenek arasında köprü vazifesi gören, herkesin iyi bildiği ve sanatı üzerinde mutabık kaldığı bir şairin eserini seçmek isabetli olacaktır.

Sonbahar şiirinin konu ve teması

Sonbahar

Fânî ömür biter, bir uzun sonbahâr olur.

Yaprak, çiçek ve kuş dağılır, târümâr olur.

Mevsim boyunca kendini hissettirir vedâ;

Artık bu dağdağayla uğuldar deniz ve dağ.

Yazdan kalan ne varsa olurken haşır neşir;

Günler hazinleşir, geceler uhrevîleşir;

Teşrinlerin bu hüznü geçer tâ iliklere.

Anlar ki yolcu, yol görünür serviliklere.

Dünyânın ufku, gözlere gittikçe târ olur,

Her gün sürüklenip yaşamak rûha bâr olur.

İnsan duyar yerin dile gelmiş sükûtunu;

Bir başka mûsıkîye geçiş farzeder bunu;

Teslîm olunca va'desi gelmiş zevâline,

Benzer cihâna gelmeden evvelki hâline.

Yaprak nasıl düşerse akıp kaybolan suya,

Ruh öyle yollanır uyanılmaz bir uykuya,

Duymaz bu ânda taş gibi kalbinde bir sızı:

Farketmez anne toprak ölüm mâcerâmızı (Yahya Kemal, 2007: 49)

Yukarıda eserin konusunun eserde anlatılan somut vaka, hareket veya durum olduğu belirtildi. Bu somut vaka, hareket veya durum; duyularla algılanan fiziki gerçekliktir. Söz konusu fiziki gerçeklik

sanatkâr tarafından kurgulandığı için ortaya çıktığı eserle kaimdir. Buna göre “Sonbahar” şiirinin konusu nedir? Yani şiir neden bahsetmektedir? Okurun veya dinleyicinin şiirde duyularıyla algılayacağı fiziki gerçeklik “yaşlılıkla birlikte gelen ölüm”dür. Dikkat edilirse şiirdeki vaka ya da hareketin tamamı yalnızca bu gerçeklikle ilgilidir. Yorum kabilinden olan ifadeler de bu asli vakanın uzantısıdır. Yanılarak konu için mesela “yaşlılıkla birlikte gelen ölüm *fikri*” denilmemelidir. Öyle olsaydı metin şiirden çok deneme olurdu. Yine “sonbaharın gelişi ve yaşlılık” gibi bir ifade de konu olamaz. Çünkü şiirdeki sonbahar manzarası mecazdır, mecaz ve ayrıntı konu olamaz. Şiirde tahkiye edilen asıl vaka yaşlılıkla gelen ölüm sürecidir. Aslında bu vaka sürekli tekrarlanan tabii bir gerçekliktir. Yani insan, tıpkı sonbaharda ölen bitkiler gibi yaşlanır ve ölür. Şair, bu gerçekliği bir ölüm macerası olarak yeniden kurgulamıştır. Bu kurgu aynı zamanda bir sonbahar imgesi boyutu kazanmıştır. Terry Eagleton’ın ifade ettiği gibi “ampirik bilgi” “kurmaca”ya dönüştürülerek topluma ait “ahlaki” bir değer hâline getirilmiştir (Eagleton, 2011). Ampirik bilginin veya tabii gerçekliğin bu şekilde değerlendirilmesi şiirdeki kurmaca için kâfidir. Zira şiir; roman ve uzun hikâye gibi yapı bakımından hacimli değildir. Dolayısıyla ondan uzun vaka zincirleri, kalabalık şahıs kadroları, çoklu mekân ve zaman gibi unsurların dâhil olduğu ayrıntılı bir kurgu beklenemez. İşte şiirde ampirik bilginin veya tabii gerçekliğin bir nevi yorumu olan bu şahsi kurgu süreci adlandırıldığı zaman konu söylenmiş olacaktır. Aynı dikkatle Yahya Kemal’in örneğin “Hayal Şehir”ine baktığımızda şiirde kurgulanan somut gerçeklik “Üsküdar’da güneşin batışı”dır. Dolayısıyla konu da budur. Ama şair, bu tabii gerçekliği muhteşem bir saltanatın sona ermesi olarak imgeler. Yine “Akşam Musikisi” şiirinin konusu Kandilli’de akşamdır. Hâlbuki “Gece” şiirinin konusu Kandilli’de kayıkla mehtap gezintisidir. Dikkat edilirse bu konular somut ve özgün birer gerçekliği ifade etmektedir. Aynı konuların şiirlere sadık kalınarak birer resmi veya filmi de yapılabilir. Hâlbuki tema böyle somut bir olgu değildir.

Şiirde *temaya* varmak için *konu* ve konu etrafında kurgulanan öteki somut öğelerden hareket etmek gerekir. Çünkü konu ve kurgu, söz ile ifade edilirken tema açıkça dile getirilmez. O bütün bedeni dolduran can gibidir, görünmese de varlığı kesindir; zira eseri var eden temel sebeptir. Bu nedenle tema tespit edilirken önce eserin çözümlenmesi gerekir. “Bir şiirin temasını bulmak için gösteren durumundaki yapı ve anlatımdan yola çıkmak, bu yapıyı oluşturan birimleri neyin bir araya getirdiğini; bu birimlerin niçin bir araya geldiğini sormak ve düşünmek gerekir.” (Aktaş, 2009: 31) Billhasa konusu ve teması birbirine uzak olan kapalı eserlerde bütün ayrıntı değerlendirilmelidir. Hatta sanatkâr ve muhiti de iyi bilinmelidir; çünkü tema sanatkârı da aşar. “Sonbahar” şiirinin teması fazla örtük değildir. Konusu ile de sıkı bir ilgisi vardır. Şiir, “Fânî ömür biter, bir uzun sonbahâr olur” mısrayla çok hızlı bir biçimde üzerinde duracağı konuya varmıştır. Bundan sonraki beş mısra dinamik bir sonbahar peyzajıdır. Yedinci mısra sonbahar, insanla ilişkilendirilir: “Teşrinlerin bu hüznü geçer tâ iliklere.” Sekizinci mısra şiirin öznesi için aydınlanma anıdır, bütün sonbahar tek bir hakikati haber verir: “Anlar ki yolcu, yol görünür serviliklere.” Bundan sonraki dört mısra aydınlanmanın getirdiği psikolojik huzursuzluk ve ölümün kabulüdür:

Dünyânın ufku, gözlere gittikçe târ olur,
Her gün sürüklenip yaşamak rûha bâr olur.
İnsan duyar yerin dile gelmiş sükûtunu;
Bir başka mûsikîye geçiş farzeder bunu;

İlk bendin son iki mısraı öznenin şahsında insanın, kaderine boyun eğmesini ve dünyayı terk ederek aslına dönmesini anlatır: “Teslîm olunca va’desi gelmiş zevâline / Benzer cihâna gelmeden evvelki hâline.” Hikâye tamamlanmıştır, fakat bu hikâyenin bir manası olmalıdır. Son dörtlük bu manayı tespit eder:

Yaprak nasıl düşerse akıp kaybolan suya,
Ruh öyle yolların uyanılmaz bir uykuya,
Duymaz bu ânda taş gibi kalbinde bir sızı;
Farketmez anne toprak ölüm mâcerâmızı

Şair öte âlemle ilgilenmez, şiirde öte âlemle ilgili tek mısra vardır: Ruh öyle yolların uyanılmaz bir uykuya. Uyku bilinçsizlik hâlidir. Dolayısıyla öznenin bütün bilinci bu dünyaya aittir. Yahya Kemal'in ölüm sonrasında bahseden şiirlerinde, anlatıcı özne şairin kendisine benzediği nispette öteki âlem karanlık ve belirsizdir. Tanpınar'ın, "Yahya Kemal metafizik ve dinî azap ve endişelerin adamı değildi." (Tanpınar, 2001: 51) demesi biraz bununla ilgilidir. Bu yüzden şairin müdriyesiyle konuşan öznenin öteki âleme dair bir fikri yoktur.²¹ Mesela konu ve teması "Sonbahar" a çok benzeyen "Yol Düşüncesi" şiirinde ölüm hâli "Eğer mezarda, şafak sökmiyen o zindanda" ve "Ölüm yabancı bir âlemde bir geceyse bile" mısralarıyla sonsuz bir karanlık gece olarak gösterilir. Yine "Rindlerin Akşamı" şiirinde ölüm;

Geniş kanatları boşlukta simsiyah açılan
Ve arkasında güneş doğmıyan büyük kapıdan
Geçince başlayacak bitmiyen sükûnlu gece. (Yahya Kemal, 2007: 53)

mısralarıyla "simsiyah bir boşluğa açılan ebedî sessizlik" olarak tavsif edilmiştir. Böyle duyguların eşlik ettiği şiirlerde ölümün hiçbir cazibesi yoktur. Ölümü bir başka musikiye geçiş farz etmek anlatıcı öznenin tek tesellisidir. Dolayısıyla şairin bu gibi şiirlerde dünyaya/vatana daha fazla meylettği görülür. Ölüm mecburen kabul edilse de dünyadan/vatandan ayrılmak zordur: "Ölmek kaderde var bize ürküntü vermiyor / Lâkin vatandan ayrılışın ıstırapı zor." (Yahya Kemal, 2007: 33) Fakat dünyaya veya hayata bağlılık çok trajik bir duygudur, zira dünya hayatı geçicidir. İşte şairi asıl müteessir eden de bu trajik duygudur. Çok sevdiği ve bağlandığı, bir sanatkar gözü ve gönlüyle görmeye ve yaşamaya doyamadığı dünya hayatı, daha özeldir vatan hayatı, hatta İstanbul hayatı yok olmaya mahkûmdur. Onun için *Kendi Gök Kubbe*'nin hedonist şairi, hayata rindlerin gözüyle baktığı zaman bile "Cihâna bir daha gelmek hayal edilse bile / Avunmak istemeyiz öyle bir teselliyle" diyerek *dönülmez akşamın ufku* veya *sonbahar* dediği yaşlılığı son saadet demi kabul eder. İşte bu saadetin yok olacak olması, "Sonbahar" şairini mahzun etmektedir. En katlanılmaz olanı ise bu kadar bağlandığımız vatanın, ölüm maceramıza kayıtsızlığıdır: "Duymaz bu ânda taş gibi kalbinde bir sızı / Farketmez anne toprak ölüm mâcerâmızı."

"Anne toprak" sözü "Sonbahar" şiirinin düğüm noktasıdır. Yahya Kemal, bunu ananeye uyararak sözün gelişine göre söylemiş olamaz. Bunlar şiirin final mısraları ve tematik duygunun nihayetidir. "Kaybolan Şehir" şiirindeki şu mısra yukarıdaki mısraları çözümlemeye psikolojik bazı ipucu sunar: "Bir sonbaharda annemi gömdük o toprağa." Belli ki şair biyolojik annesini defnettiği vatan toprağı ile annelik arasında bir ilgi kurmaktadır.²² "Bu eserde ölen bir anneye ait bir merkezleşmenin evvelâ kaybolan bir şehirle, sonra da bütün bir vatanla ve bir başka koldan da kaybolmuş bütün bir âlemle birleştiği âşikârdır." (Tanpınar, 2001: 165) Şair, anne vatanın elden çıkmasıyla onun yerine koyduğu

²¹ Hâlbuki şairin, şehitler ve üstatlar için düşündüğü ölüm sonrası munistir. Mesela "Mohaç Türküsü"nde şehitler neşveli bir cennet hayatı yaşarlar:
Geçtik hepimiz dörtına cennet kapısından,
Gördük ebedî cedleri bir anda yakından!
Bir bahçedeyiz şimdi şehitlerle berâber;
Bizler gibi ölmüş o yiğitlerle berâber.
Yine Hâfız Osman gibi üstatların kabir hayatları dünyadaki manevi saltanatlarıyla mütenasiptir: "Belli, kabrinde, o, bir nûra sarılmış yatıyor."
Keza eslaf rindlerinin kabir hayatı da âsûdedir: "Ölüm âsûde bahâr ülkesidir bir rinde."
²² Carl Gustav Jung, genel manada anne arketipinin tezahürü olarak "kilise, üniversite, kent, ülke, gök, toprak, orman, deniz, akarsu" vs. gibi varlıkları sıralar ki çoğu vatan kavramıyla ilgili mekânları bildirir (Jung, 2020: 23).

İstanbul'a daha fazla bağlanmış. Şüphesiz kaybetmek korkusu sahiplenmeyi güçlendirir. İstanbul, Cumhuriyet'in eşliğinde her şeyini kaybeden Müslüman Türk'ün yegâne melceidir. Şanlı tarihin en önemli tanığı ve Müslüman Türk'ün yeryüzüne vurduğu mühürdür. Onun için *Kendi Gök Kubbemiz*'in yeryüzü neredeyse sadece İstanbul'dur. Onun dışındaki mekânlara da oradan bakılır. Yahya Kemal, üstatlarından tevarüs ettiği bu anne vatanı anlata anlata bitiremez. Üzerine titrediği *hayal şehir*'e büyük bir şiir sunmak ister. Çünkü "İnsan mısralarda, şiirlerde hiç kimsenin elinden alamayacağı bir 'yurt' bulur." (Özel, 2022: 34) Bu nedenle o, bizdeki en tipik muhafazakârdır. Ayrıca "Bir sonbaharda annemi gömdük o toprağa" mısraındaki *sonbahar* vurgusu dikkate şayandır. Yahya Kemal'in "Sonbahar" şiirindeki rihlet havası pek çok şiirin umumi atmosferidir. Bu durum şairin sadece yaşıyla ilgili değildir. Şair, anne vatan İstanbul'da klasik geleneğin sonbaharını acı bir tecrübeyle bizzat yaşamıştır. Ama yine de "Bir Başka Tepeden" şiirinde "Yaşamıştır derim, en hoş ve uzun rü'yâda / Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan" diyerek bu yok olup gidecek rüyanın kıymetini takdir eder. Yahya Kemal'in, anne vatandaki hayatın geçici saadetini benzettiği kavramlardan biri de *rüyadır*. Şair, bir daha asla tekrarlanmayacağını bildiği İstanbul medeniyetinin sonbaharında, kapıldığı hayatın ancak bir rüya olabileceğine kanaat getirmiştir. Fakat insanın bütün saadeti bu rüyaya bağlıdır. İşte bu rüyanın elden kayıp gitmesi şaire tarifsiz bir ıstırap verir. "Eylül Sonu" şiirinde yine şairle özdeşleşen anlatıcı özne, makta beytinde "Hiç dönmek ölüm gecesinden bu sâhile / Bitmez bir özleyiştir, ölümden beter bile" der ki "Sonbahar" şiirini doğuran hüznün bir başka sözle yeniden dile gelmiştir. "Sonbahar" şiirinin temasını tayin etmek için bu tespitler kâfidir. Fakat yukarıdaki tespitlerden yola çıkarak bizi bu temaya götürecek anahtar kavramları tekrar hatırlamakta fayda var: *sonbahar*, *rihlet*, *hayal* ve *rüya*. Bu kavramların ortak anlam özelliği çok cazip olmalarına rağmen geçici olmaları ve bir daha tekrarlanamamalarıdır. Tabii *sonbahar* ve *rihlet* kavramlarını şairin onlara yüklediği mana ve müfredatla ele almak gerekir. Yani bir insan için olduğu kadar bir medeniyet için de sona eriş anlamında düşünülmeli. Bu durumda dört kavram da Yahya Kemal'in lügatında "yokluğa gidişi" ifade eder. Öyleyse "Sonbahar" şiirinin teması "fânilik"tir. Nitekim şiir bu kelimenin sıfat biçimiyle başlar: "Fâni ömür biter bir uzun sonbahar olur." Sonbahardan sonra gerçekleşen ölüm hâli ilk bendin finalinde şöyle tavsif edilir: "Teslîm olunca va'desi gelmiş zevâline / Benzer cihâna gelmeden evvelki hâline." Bu, dünyevi hayatın mutlak yok oluşudur, dolayısıyla tam bir *fânilik* duygusudur. "Fânilik" teması, "Fânilik ortasında yüzen sâde dil beşer" diyen Yahya Kemal'de temel bir güçtür (l'étymon spirituel). Bu nedenle şairin aynı temayı işleyen pek çok şiiri vardır.

Fânilik temasının "Sonbahar" şiirindeki sözel karinelerine de kısaca bakalım. Şiirde doğrudan temayı telkin eden kelime ve kelime grupları şunlardır: *fâni ömür*, *sonbahar*, *dağlır*, *târümâr olur*, *vedâ*, *haşır neşir olmak*, *teşrinler*, *hüzün*, *yolcu*, *târ olur*, *sükût*, *zevâl*, *kaybolan su*, *uyanılmaz uyku*, *ölüm mâcerası*. Maddi hayatın adım adım yok oluşu biçiminde kurgulanan şiir, kesif bir fânilik atmosferi oluşturmuştur. Bir yanda bütün cazibesıyla hayat ve diğer yanda kaçınılmaz yokluk ezici bir çatışma doğurmuştur. Bu çatışmanın geriliminde "yaşlılıkla gelen ölüm" konusu "fânilik" temasıyla mezc olur. Şimdi başa dönerek *konu* ile *temanın* farkını bir kere daha vurgulayalım. "Yaşlılıkla gelen ölüm" konusunun teması "fânilik" yerine mesela "vuslat" da olabilirdi. Yine "fânilik" teması mesela "tarihî bir yalının yıkılışı" konusuyla da ele alınabilirdi. Demek ki bu iki kavram birbirinden tamamen farklıdır.

Sonbahar şiirinde tematik düşünce ve tematik yargı

Hiçbir sanat eseri, düşünceden ari değildir. Sanatların en mücerredi olan musiki bile belli felsefi düşüncelere dayanır, dinleyenlere belli bir dünya görüşü telkin eder. Onun için insan bir musiki eseri dinlerken ne zaman düşünceye dalsa aslında bu dünya görüşleriyle karşı karşıya kalır. Klasik Türk musikisi ile Türk halk müziğinin getirdiği dünya görüşleri aynı değildir. Hatta bu, makamdan makama,

usulden usule, eserden esere değişir. Plastik sanatlarda ise her eser belli bir fikir yekûnunu havidir. Aslında eseri çözümllemek aynı zamanda bu fikrî muhtevayı açığa çıkarmaktır. Edebiyata gelince mesele bambaşka bir boyut kazanır. Hangi akım veya anlayışa bağlı olursa olsun roman ve hikâye gibi kurmaca metinlerin, düşünceyle arasına mesafe koyması mümkün değildir. Hatta estetik yapı çoğu zaman sistematik bir düşünce ile iç içedir. Şiirde ise durum biraz daha farklıdır. Bilhassa Sembolizmden sonra saf şiir yanlısı modern poetika, düşünceyi hâkimiyetine karşı çıkmıştır. Saf şiire taraftar olan bütün şair ve yazarlar, şiiri tarif ederken onu ilk önce nesir ve düşünceyi ayırmayı genel bir ilke olarak benimsemişlerdir. Hâlbuki bizzat saf şiir bile mesela Bergson felsefesine çok şey borçludur. Zaten saf şiir poetikasının kurucuları da “mantıklı akıl yürütmek ve soyut düşünce hususunda her gerçek şair[in] sanıldığından daha mahir” (Valéry, 2020: 90) olduğunu kabul etmektedir. Öyleyse şiir ne kadar mücerret ve hissî olursa olsun düşünceyi arı olmakla iftihar edemez. Esasen fikir ve felsefe şiire hâlel de getirmez. “Şiir, düşünceyi duygusallaşması, duygunun da düşünceleşmesi şeklinde, bu iki unsurdan her birinin öbürünü kendi nefesine irca etmek isteyişindeki mesut met ve cezirden doğar.” (Kısakürek, 1998: 478) Bugün artık felsefi şiir diye bilinen hakiki bir şiir türü vardır ki “insanı bir durum içinde, varoluş durumu içinde gösteren bir şiir” (Kayıran, 2013: 47) olmakla tasavvufi düşünceyi taşıyıcısı durumundaki şiirin misyonunu yüklenmiştir. Kısacası her şiirin kendine göre bir düşünce boyutu vardır.

Şiirin düşünce boyutu tema ile doğrudan ilgilidir. Şair, temayı muhitinden, hayatından, tarihinden, kültüründen veya geleneğinden alır ve onu kendine göre tefsir eder. Tesirinde kaldığı bu temel duyguyu yıllarca zihninde ve yüreğinde taşır; günü geldiğinde bilgisi, kültürü, dehası, kabiliyeti ve maharetiyle yeniden yorumlar. Böylece bu köklü duygu veya duruma çok farklı bir bakış açısı getirebilir. Şairin temayı yorumlayarak vardığı şahsi ve nihai hüküm *tematik yargı*dır. Buna göre “Sonbahar” şiirinin tematik yargısı nedir? Şiirdeki tematik yargıyı tayin etmek için evvela tematik düşünceyi irdelemek gerekir. Şiirin ilk mısraı sıralı bir cümledir ve sentaks anlamı kesin bir hüküm bildirir: “Fânî ömür biter, bir uzun sonbahâr olur.” Mısraın mecazı giderilince ortaya “Fânî ömür biter, geriye uzunca bir yaşlılık kalır.” sözü çıkacaktır. Bundan sonraki mısralar yaşlılığın getirdiği tedricî değişimi tahkiye etmektedir. Bu değişim bozulmaya/yok olmaya doğru gider ve ölüm tek hakikat olarak ortada kalır. Öyleyse şair bu mısralarla, “İhtiyarlayınca bütün güzellikler yok olup gider.” demek istemiştir. Nitekim beyitlerinin birinde “Ölmek kaderde var yaşayıp köhnemek hazin / Bir çâre yok mudur buna yâ Rabbe'l-âlemîn” diyerek ihtiyarlığın getirdiği bozulmadan yakını (Yahya Kemal, 1999: 139). “Teşrinlerin bu hüznü geçer tâ iliklere” mısraı “İhtiyarlık insanı hüznü ve karamsarlığı sevk eder.” düşüncesine dayanır. Bundan sonraki mısralar “İnsan her şeyini kaybedince ölümün kaçınılmaz olduğunu anlar ve bundan böyle yaşamak güçleşir.” düşüncesini dile getirir. İlk bendin son dört mısraında, bütün güzellikleri geride bırakan insanın bir teselli aradığı ölüme isteyerek teslim olduğu ve dünyadan yok olup gittiği düşüncesi şiire dönüşür. Son bendin ilk iki mısraında “Ölüm ruhun ebedî bir uykuya varmasıdır.” şeklinde Yahya Kemal'e has bir yorumla karşılaşırız. Şairin en derin ıstırapı final mısralarında yankılanır: “Duymaz bu ânda taş gibi kalbinde bir sızı / Farketmez anne toprak ölüm mâcerâmızı.” Bu mısraların taşıdığı düşünce şöyle ifade edilebilir: “O kadar bağlandığımız dünya yok olup gitmemize hiç aldıriş etmez.” Tematik çatışma da buradan doğar. Şimdi bütün bu tematik düşünceyi çıkarılacak temel yargı ne olabilir? Dikkat edilirse tematik düşünceyi hep “fânîlik” temasını tefsir ettiği görülmektedir. O zaman bu yargının ana maddesi fânîlik olmalıdır. Tabii söz konusu fânîlik hâli zuhur etmeden önce bir varlık hâli mevcuttur. Zaten fânîlik bu varlık hâlinin ortadan kalkmasıyla vuku bulur. Öyleyse bu tematik düşünce silsilesinden çıkan temel yargı “İnsan yaşadığı bu dünya hayatının sonunda hiçbir iz bırakmadan yok olup gider.” biçiminde ifade edilebilir. Şüphesiz bu tematik yargıyı, manayı korumak şartıyla başka biçimlerde de ifade etmek mümkündür. Fakat asıl önemlisi tematik yargı ile temayı birbirinden ayırmaktır. Tematik yargıyı tema saymak, hem çok dar bir tema anlayışı getirmek hem de şiiri fikrî metinlere yaklaştırmak olacaktır. Hâlbuki “fânîlik” teması insanı derinden etkilemiş kadim ve

beynelmilel bir duygudur. Bu duyguyu musiki sanatında da resim sanatında da tema olarak işlemek mümkündür. Bu temanın kaynağı ampirik bilgiden kutsal metinlere kadar uzanır. Bizzat *Kur'ân-ı Kerim*'de “Yeryüzünde bulunan her şey fanidir.” buyurulmuştur (Rahmân Sûresi, 27/55: 26). Müslüman sanatkâr için bu ilahî hüküm *l'étymon spirituel/mono tematik* güçtür. Yahya Kemal'in aynı temayı işleyen pek çok şiiri vardır. Temayı, tematik yargıya indirgemek onu tarihinden ve tedailerinden tecrit edip mantığa yaklaştırmak demektir ki şiirin çok anlamlılığına aykırıdır. Sonuç olarak *Sonbahar* şiirinin konusu “yaşlılıkla gelen ölüm” iken teması “fânîlik”tir, *tematik yargısı* ise “İnsan hayatın sonunda hiçbir iz bırakmadan yok olup gider.” fikridir. Konu somut bir vakadır, tema soyut duygu veya mesele, tematik yargı ise fikrî hükümdür. Elbette bu tema ve tematik yargı bazı tematik duygularla beslenmiştir. Bunlar özetle *ömrün kısalığı, yaşlılık, hüznün, vazgeçme, ayrılık, çaresizlik, yalnızlık, umutsuzluk, yılgınlık, boş vermişlik, ölümü kabullenme, avunma, tükenmişlik, yokluk, kopuş, kimsesizlik* vb.dir. Böylece tema, tematik duygu ve düşüncelerle gelişip zenginleşmiştir.

Sonuç

Sosyal bilimlerde ve edebiyatta yaygın olarak kullanılan *konu* ve *tema* kavramları Türkçede birbirine karıştırılır. Bu yüzden konu ve tema kavramlarını kullanan ilmî çalışmalar kaçınılmaz olarak bazı tutarsızlıklara düşer. Buna rağmen bu kelimeler Türkçede terimleşmiştir. Ancak kullanımlarıyla ilgili umumi bir özensizlik mevcuttur. Doğrudan bu kavramları ele alan çalışmalar ortak anlamlar üzerinde ittifak edememiştir. Bilim ve sanat sözlükleri ise mezkûr karışıklığı izale edecek tarifler getirememiştir. Hâlbuki her iki kelimenin de Türkçede nereyse yüz yıllık geçmişi vardır. Biri Batı dillerinden gelmiş, diğeri Türkçede türetilmiş yakın anlamlı iki kelimedir. Bir asırlık süreçte her iki kelime de kendine mahsus birer kavram alanı meydana getirmiştir. Söz konusu kavram alanlarını, dinamik bir varlık olan dilin kendi kanunlarına bağlı kalarak doğru tayin etmek mümkündür.

Konu ve *tema* kavramları anlam olarak kesinlikle birbirinden farklıdır. Sanatların bütünü dikkate alındığında bu farkı anlamak zor değildir. Hangi sanat olursa olsun *konu*; çizilen, resmedilen, gösterilen, sunulan, anlatılan, dinletilen ve tasarlanan somut ve kurmaca bir gerçekliktir. Aksine *tema*; eseri ihata eden, birleştiren, derinleştiren, müessir kılan; esere hâkim olan ve nüfuz eden; eserde örtük ve kapsamlı olan; eserle telkin edilen, sezdirilen, ima edilen; eserden önce de var olan, eserle bitmeyen soyut ve gerçek bir duygu ya da tümel bir kavramla ilgili duygu hâlidir. Ferdî veya sosyal olabilir. Ayrıca herhangi bir incelemeye tâbi tutulan tema, derhal kavram değeri kazanır. Çünkü eserle ilgili unsurları anlamlandırma çabası kavramlaştırmayı gerektirir. Yerleşik temaları anlamak ve ifade etmek nispeten kolaydır; fakat fazla işlenmemiş temaları, hele hele yeni olanları tayin etmek kolay olmayabilir. Onu için klasik veya ananevi edebiyatlarda temanın tespiti kolayken modern edebiyatlarda zordur. Ayrıca modern sanatlar, ananevi tema anlayışına karşı da çıkmaktadır. Hatta konuyu da hafife almaktadır. Fakat bu, geçici bir temayül gibi görünmektedir. Dolayısıyla *konu* ve *tema* bilhassa sanat ve edebiyat incelemelerinde müstakil birer kavram olarak ele alınmalı, yerli yerinde kullanılmalı ve sözlüklerde doğru tarif edilmelidirler. Bugün için *tema* kelimesi Türkçe sözlüklerde “esere hâkim duygu veya his” şeklinde tarif edilebilir.

Tema bazen fikir yerine konmaktadır. Elbette sanat eseri belli bir fikrin ürünüdür. Bazı fikirleri dile getirmiş olması, hatta bazı fikirleri sistemleştirmesi şaşılacak bir durum değildir. Fakat sanatı bilim ve felsefeden ayıran temel vasıf duygu ve hayale dayanmasıdır. Temaya fikir demek eserin hayal ve duygu boyutunu hafife almak olur. Çünkü eserdeki hayal ve duygunun kaynağı tema ve tematik unsurlardır. Elbette ki tema merkezli hayal ve duygu yekûnu belli bir fikrin eşliğinde yorumlanmaktadır. Bu yorum sanatkârın vermek istediği mesaj hâline gelebilir. Temanın yorumlanması, sanatın imkânları ölçüsünde

belli bir düşünme sürecidir. Onun için buna *tematik düşünce* adı verilmiştir. Tematik yorum veya düşüncenin vardığı sonuca ise *tematik yargı* denmiştir. Bu kavram sanat ve edebiyat incelemeleri için yeni bir tekliftir. İnsicamlı bir bütün olan *tematik yargı*, eserde tema ile ilgili tutarlı bir fikir sunar.

Çalışmada ele alınan *konu*, *tema*, *tematik düşünce* ve *tematik yargı* kavramları hem farklı sanat dallarından eserlerle örneklendirilmiş hem de Yahya Kemal'in "Sonbahar" şiirine toplu hâlde uygulanarak teorik bilginin tutarlılığı teyit edilmiştir. Her sanat eserinde bu kavramların karşılığını açıkça bulmak ve göstermek kolay değildir. Bunlar bazen o kadar giriftir ki birbirinden ayırmak zordur. Çok karmaşık bir yapıya sahip olan sanat eseri için bu durumu tabii karşılamak gerekir. Bununla birlikte söz konusu kavramlar sanat eserlerinin tematik tahlilinde önemli bir imkân sağlar.

Kaynakça

- Ahmed Reşid. (2018). *Nazariyyât-ı Edebiyye I-II*. (A. Can, Dü.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Aktaş, Ş. (1996, Ocak). Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema. *Türk Dili*(529), s. 107-115.
- Aktaş, Ş. (1998). Edebiyat Teorisi. *Türkiye Günlüğü*(49), 87-91.
- Aktaş, Ş. (2009). *Şiir Tahlili –Teori ve Uygulama–*. İstanbul: Akçağ Yayınları .
- Aristoteles. (2005). *Poietika*. (N. Kalaycı, Çev.) Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Auerbach, E. (2019). *Mimesis / Batı Edebiyatında Gerçekliğin Tasviri*. (H. Belen, & H. Ertürk, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *lugatim.com*. 01 24, 2023 tarihinde www.lugatim.com adresinden alındı
- Bahtin, M. M. (2015). *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* (2 b.). (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Metis Eleştiri Yayınları.
- Cevizci, A. (2013). *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (8. b.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cuddon, J. A. (2014). *Dictionary of Literary Terms & Literary Theory*. London: Penguin Books.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük* (Cilt 3). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çiçek, T. (2019, İlkbahar). Van Türkülerinin Konuları Bakımından Tahlili. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(43), s. 253-271.
- Çıkla, S. (2012, Ekim). Şiirde 'Tema' Kavramı Üzerine . *Yeni Türk Edebiyatı* , s. 71-86.
- Çotuksöken, Y. (2012). *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (2. b.). Papatya Yayıncılık.
- Doğan, D. M. (2020). *Büyük Türkçe Sözlük* (26 b.). Ankara: Yazar Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2013). *Akıl Anatomisi / Salt Akıl Eleştirisinin Teşrihi* (2. b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- E. Kemal. (1927). La Musique au Cinéma. *Film Mecmuası-Le Film*(3), 1-6.
- Eagleton, T. (2011). *Şiir Nasıl Okunur*. (K. Genç, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Eğre, T. G. (2019). *Çağdaş Seramik Sanatında Ev Teması*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- etymonline.com*. (1960). 01 24, 2023 tarihinde https://www.etymonline.com adresinden alındı
- Freud, S. (2007). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: YKY.
- Fuzûlî. (1997). *Fuzûlî Divânı*. (K. A.-S.-S.-M. Cunbur, Dü.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürbüz, Ö. (2001). Düşünce ile Tema ve Konu. *Kurgu Dergisi*(18), s. 101-108.
- Haşim, A. (1999). Şiir Hakkında Bazı Mülahazalar/. A. Haşim içinde, *Bütün Şiirleri* (4 b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları .
- Jung, C. G. (2020). *Dört Arketip* (7. b.). (Z. A. Yilmazer, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Kagan, M. (1993). *Estetik ve Sanat Dersleri*. (A. Çalışlar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karakoç, S. (2007). *Edebiyat Yazıları II / Dişimizin Zarı* (3 b.). İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karataş, T. (2011). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlü*. İstanbul: Sütun Yayınları.
- Kayıran, Y. (2013). *Felsefi Şiir / Tinsel Poetika* (2. b.). İstanbul: YKY.
- Kılıç, S. (2008). *1950-1980 Döneminde Türk Resminde Üslup ve Tema Arayışları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Kırkkılıç, H., Varışoğlu, M., & Varışoğlu, B. (2012). Marifetnâme'deki Ayet ve Hadislerin Tematik

- Yönden İncelenmesi. *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu (16-18 Kasım 2011 Erzurum) Bildiriler* (s. 369-381). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kısakürek, N. F. (1998). *Çile* (35 b.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2020). *nisanyansozluk.com*. 01 24, 2023 tarihinde www.nisanyansozluk.com adresinden alındı
- Önal, M. (1998). Yeni Türk Edebiyatında Terimleşme ve Tematik Yapı Meselesine Dâir Düşünceler. *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* (s. 271-279). içinde Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (Cilt 4). (1996). Ankara: MEB Yayınları.
- Özakman, T. (1998). *Oyun ve Senaryo Yazma Tekniği –Tiyatro, Radyo, Televizyon, Sinema–*. Ankara: Bilgi Yayınevi .
- Özel, İ. (2022). *Şiir Okuma Kılavuzu* (11 b.). İstanbul: TİYO Yayınları.
- Pamukçu, G. (2023, Aralık). Çok Sesliliğin Edebiyattan Dilbilime Yolculuğu: Fransız & İskandinav Akımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi. *DTCF Dergisi*, s. 1161-1178.
- Preminger, Brogan, A. (1993). *The New Princeton Encyclope–dia of Poetry and Poetics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rahmân Süresi. (27/55). *Kur’ân-ı Kerîm*. içinde sozluk.gov.tr. (2023). 01 24, 2023 tarihinde www.sozluk.gov.tr adresinden alındı
- Şener, M. (2000). Kolayı Seçme Rahatlığı. *Şiir Odası*(2), s. 12-13.
- Tanpınar, A. H. (2001). *Yahya Kemal* (4. b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Todorov, T. (2016). *Yazın Kuramı / Rus Biçimcilerinin Metinleri* (4 b.). (M. R.-S. Rifat, Çev.) İstanbul: YKY.
- Topaloğlu, A. (2014). *Türkçe Sözlük / Güncel Türkçenin Sözlüğü* . İstanbul: Kapı Yayınları .
- Tura, S. K. (1983). Şiirin Dünyasına Yaklaşmak III. *Konevi*(13), 5-9.
- Turğut, F. (2021). *Türk Sosyolojisinin Disiplinel İnşası: Aktörler, Dönemler ve Temalar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tümer, C. Ş. (2021). Metin Tahlilinde Unutulan Bir Yöntem ve Küçük Bir Katkı: Tahkiyeli Metinlerin ‘Vaka’ Esas Alınarak İncelenmesi. Ş. B. Selçuk Çıkla içinde, *Metin Tahlilinde Yeni Yaklaşımlar* (s. 181 -197). Ankara: Çolpan Kitap Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (11. b.). (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Valéry, P. (2020). *Şiir Sanatı*. (A. Ölmez, Çev.) İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Weber, J.-P. (1993). *Sanat Psikolojisi*,. (İ. C. Erseven, Çev.) Ankara: Karşı Yayınlar.
- Wellek-Warren, A.-R. (2005). *Edebiyat Teorisi* (4 b.). (Ö. F. Huyugüzel, Çev.) İzmir: Akademi Kitabevi.
- Yahya Kemal. (1999). *Eski Şiirin Rüzgârıyla* (6. b.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yahya Kemal. (2007). *Kendi Gök Kubbemiz* (28. b.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yetkin, S. K. (1993). *Edebiyat Konuşmaları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

15. Postmodern Bir Tiyatro Örneği: Gizler Çarşısı¹

Can ŞAHİN²

APA: Şahin, C. (2024). Postmodern Bir Tiyatro Örneği: *Gizler Çarşısı*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 285-299. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823454>

Öz

Turgay Nar'ın *Gizler Çarşısı*, *Divâne Ağaç*, *Tepegöz*, *Çöplük*, *Şehrazat'ın Oyunu*, *Terzi Makası*, *Kuyu* adlı oyunları postmodern tarzda kaleme aldığı metinlerdir. Yazarın adı geçen tiyatrolarında metinler arasılık, pastiş, parodi, ironi, süreksizlik, dil oyunları, belirsizlik, zaman ve mekânın uzama dönüşmesi gibi postmodern unsurlara sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmada Turgay Nar'ın *Gizler Çarşısı* adlı oyunu içerdiği postmodern unsurlar bağlamında incelenmiştir. *Gizler Çarşısı*'nda metinler arasılık, parodi, ironi, dil oyunları, absürd, ütopya, gerçekliğin sorgulanması, belirsizlik, süreksizlik, isimsiz kahramanlar, bireyin dönüşümü ya da ölümü, geleneksel etki ve modernizm eleştirisi gibi postmodern unsurlar yer alır. Oyunda ütöpik mekânlara, efsanevi ve tarihi kahramanlara, mitolojik ve mistik öğelere, dini ritüellere, büyü ve efsanelere yer verilir. Modern dünyanın kaotik yapısının eleştirildiği oyunda toplumsal ve bireysel konulara postmodernist bir söylemle dikkat çekilir. Oyunda modernizmin neden olduğu vahşete, iktidar karşısında silikleşen bireyin trajedisine ve modern sistemlerden kurtuluş çabalarına yer verilir.

Anahtar kelimeler: Postmodernizm, Postmodern Tiyatro, Turgay Nar, *Gizler Çarşısı*.

Beyan (Tez/ Bildiri): -Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 8

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823454>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Assist. Prof. Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Erzincan, Türkiye), csahin@erzincan.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8038-9906>, **ROR ID:** <https://ror.org/02h1e8605>, **ISNI:** 0000 0001 1498 7262, **Crossref Funder ID:** 501100009706

An Example of Postmodern Theater: *Gizler Çarşısı*³

Abstract

Turgay Nar's plays *Gizler Çarşısı*, *Divâne Ağaç*, *Tepegöz*, *Çöplük*, *Şehrazat'ın Oyunu*, *Terzi Makası*, *Kuyu* are texts written with a postmodern approach. It is seen that postmodern elements such as intertextuality, pastiche, parody, irony, discontinuity, language games, ambiguity, transformation of time and space into space are frequently used in Turgay Nar's a forementioned plays. In this study, Turgay Nar's play *Gizler Çarşısı* is analysed in terms of the postmodern elements it contains. In *Gizler Çarşısı*, postmodern elements such as intertextuality, parody, irony, language games, absurd, utopia, questioning reality, ambiguity, discontinuity, nameless heroes, transformation or death of the individual, traditional influence and criticism of modernism take place. Utopian places, mythical and historical heroes, mythological and mystical elements, religious rituals, magic and legends are included in the play. The play criticises the chaotic structure of the modern world and draws attention to social and individual issues with a postmodernist discourse. In the play, the brutality caused by modernism, the tragedy of the individual who has become obscured in the face of power and the efforts for liberation from modern systems are included.

Keywords: Postmodernism, Postmodern Theatre, Turgay Nar, *Gizler Çarşısı*.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 8

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 09.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823454>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Postmodern tarzda yazılan tiyatro oyunlarının en belirgin özelliği oyunlarda belirsizliğin, anlamsızlığın ve süreksizliğin olmasıdır. Neden-sonuç bağlantısının olmadığı ya da zayıf olduğu oyunlarda gerek sahne geçişlerinde gerekse zaman, mekân, olay ve kişilerde bölünmüşlük hali görülür. Postmodern tiyatro karakterlerinin parçalanmış, silik, ayrıntı ve psikolojik derinlikten uzak olduğu söylenebilir. Öznenin parçalanmış ruh halini yansıtmak için eksilteli cümlelere, duraklamalara, söz oyunlarına, suskunluk ya da monologlara yer verilir. Dolayısıyla sayıklamalar, anlamsız diyaloglar ve absürt söylemler öne çıkar. Ayrıca oyunlarda tarihsel kişiliklerin değişimin ve dönüşümüne rastlanır. Anlamsızlığın önem kazandığı postmodern tiyatro oyunlarında standart ve kurallı dilden uzak, sanatlı ve estetik kaygılardan arındırılmış bir anlatım öne çıkar. Dolayısıyla kelimelerin sözlük anlamlarına, standart dilbilgisi kurallarına dikkat edilmez. Özgün olma kaygısı gütmeyen postmodern yazarlar oyunlarında çok anlamlılığa, metinler arasılığa sıklıkla yer verirler. Oyun içinde oyun tarzında yazılan metinlerde yazar, okur ve seyircinin oyuna dâhil olmasını ve eksik parçaları tamamlamasını bekler. Postmodern tiyatro oyunlarında mit, masal, fantastik, düş, büyü, dini ritüel, bilim kurgu, metafizik, arketip, dans, koro gibi unsurlara yer verilir. Türlerin birlikteliğini esas alan postmodern yazarlar oyunlarında şarkı, türkü, masal, anı, mektup, fıkra gibi farklı türlere yer vermek suretiyle eklektizm yaparlar. Gerçeklik ile kurmacanın ayırt edilemediği postmodern oyunlarda yazar bunu sağlamak için sıklıkla ironiye başvurur. Ayrıca gerçekliği kırma adına gölge oyunu, orta oyunu, kukla gibi geleneksel unsurlar kullanılır (Yeter Şahin, 2023: 48-62).

Turgay Nar, oyunlarını *Tepegöz* (1994), *Toplu Oyunları: Çöplük/Şehrazat'ın Oyunu/Kuyu/Terzi Makası* (1997), *Can Ateşinde Kanatlar: Mevlana* (2004), *Divane Ağaç: Yunus Emre* (2004), *Gizler Çarşısı* (2010) adlarıyla kitaplaştırmıştır. Oyunlarında zamanın, iktidarın ve şiddetin kısırdığı insanın sorunlarını irdelemiştir (Tonga, 2020).

Turgay Nar'ın modern ve postmodern unsurların iç içe geçtiği mitolojik, fantastik ve masalsı bir anlatıma sahip *Gizler Çarşısı* adlı oyunu iki bölüm ve on üç sahneden oluşmaktadır. *Gizler Çarşısı*'nda tutunamayan, ötekileştirilen modern bireye yönelik eleştiriler, aydınlanma felsefesine ve modern bilime yönelik eleştiriler, ahlaki değerlerdeki, insan ilişkilerindeki değişime yönelik eleştiriler, modern siyasi ve ekonomik sistemlere yönelik eleştiriler öne çıkar. Oyunda toplumsal, güncel sorunlar tarihi ve mitolojik bir zeminde anlatılır. Modern hayatın bireyleri nasıl etkileyip dönüştürdüğu ironi aracılığıyla sunulur. *Gizler Çarşısı*'nda geleneksel anlatılara yapılan vurgu, dil ve anlatım, kişiler kategorizasyonu, belirsizlik, parçalılık, metinler arasılık, ironi, büyü, gerçekçilik, ütopya postmodern yaklaşımın metne yansımalarıdır. Şiirsel dilin kullanıldığı oyunda dilin imkânlarını zorlayan yazarın imge ve metafor kullanımı göze çarpar. Oyunun adı (*Gizler Çarşısı*) postmodern anlayışa uygun olarak bilinmezliğin, belirsizliğin ve gizemin varlığına işaret etmektedir.

Gizler Çarşısı oyununda yer alan postmodern unsurlar

a. Olay örgüsü

Gizler Çarşısı, Beyaz Zambak'ın tanımadığı bir erkekten hamile kalarak doğum yapması ve hemen ardından büyü, bir beşik yapımı için bebeğinin elinden alınması ile başlar. Oyun, Beyaz Zambak'ın oğlunun kaçırılmasının ve bir bölümü çürüyerek gül yapraklarına dönüşen kardeşi Emedi'nin bedenini o hâlde görmesinin yarattığı şok hâlinin anlatımıyla devam eder. Postmodernistlerin masumiyet ve sağlığıya duydukları özlem Beyaz Zambak şahsında yansıtılırken modern çağa yönelik eleştiriler sıralanır:

“Masalsı, mitolojik, gizemle karışık, polisiye bir kurguda başlayıp gelişen ve sonuçlanan oyunda, para, güç, iktidar ilişkileri ana aksiyonu oluşturur. Bu hiyerarşik ilişkiler zincirinde iktidarın kontrol yöntemleri, şiddet ve öldürme (kimlik tespiti, sorgulama süreçlerini de içeren tüm soyut ve somut çeşitlemeleriyle, metinler arası niteliğiyle), çözümü kolay olmayan bir gösterge düzeni içinde baskın motifler olarak vurgulanır” (Ezici, 2009, s. 28).

Mitolojik bir karakter gibi vücudunun bir bölümü çürüyerek yılana dönüşen Beyaz Zambak'ın kardeşi Emedeni, umutsuz aşkını aramakla meşguldür. Modern çağda artık karşılaşılmayan gerçek aşkın temsilcisi Emedeni'nin kalbi büyüdü beşiğin yapımında kullanılması için tasarlanmaktadır. Oyunda Beyaz Zambak ve Emedeni şahsında modern bireyin çıkmazına dikkat çekilir:

BEYAZ ZAMBAK: Kuyunun dibinde bir gölge... Ne dedi?..

EMEDENİ: ‘Ben, ruhu bir akarsuda unutulmuş ilençli bir zaman ölüsüyüm...’ dedi. İrkildim!.. Bir ürperme dirildi iliklerimde!..

BEYAZ ZAMBAK: Ruhunu unutulmuş zaman ölüsü... Neden orada?’

EMEDENİ: Kaybolan insanı bulmaya inmiş...

BEYAZ ZAMBAK: Kaybolan insanı mı?

EMEDENİ: Evet, Balçığa yeniden dönüşüp kaybolan insanı...

BEYAZ ZAMBAK: Yeniden balçığa... Dönüşen... İnsan... Peki, tüm bunların seninle ilgisi ne?

EMEDENİ: Balçığa dönüşmek isteyip istemediğimi sordu.

BEYAZ ZAMBAK: Sen ne dedin?

EMEDENİ: Ona çektiğim aşkı anlattımsa da, o yeniden aynı soruyu sordu bana... Eğer balçığa dönüşürsem, çektiğim aşkın ağırlığından arınacağımı söyledi. Bedeli olarak da yokluğa karışacaktım benliğimde... (Nar, 2010 b, s. 32-33).

Beyaz Zambak ve Emedeni arasında geçen yukarıdaki diyalog insanın kaybolmaya, silikleşmeye başladığı modernizm eleştirisiyle ilişkilidir. Yazar oyuna da adını veren *Gizler Çarşısı*'ni tanıtır:

Gizler Çarşısı

Alabildiğine düzensiz, başbozuk, ürkütücü bir kalabalık: Cüzzamlılar, Saralılar, Umarsızlar, Dilenciler, Vebalılar, Kovgunlar, Deliler, Yoksul Köylüler, Ayaklar Altında Çiğnenen Birkaç Çıplak Ölü, Frengili Kadınlar...

Cüce, boyundan üç kat uzun olan saçlarından bir ipe bağlanmış ve yüksekçe bir yerden asılmıştır... Kalabalık, Cüce'yi çarşının bir ucundan bir ucuna çulğınca sallamaktadır... Cüce'yi daha iyi sallayabilmek için ayaklarından birine (ya da penisine) uzunca bir ip bağlanmış, ipin ucu da kalabalıktan birinin elindedir... Cüce'yi sallayan kalabalık, sırtındaki kamburuna çuvaldız, iğne, örgü şişe, çakı gibi şeyler saplamaktadır.. Kanlar içindeki Cüce, umutsuzca çırpınarak, acıyla küfredip bağırırken sanki ortaçağda bir cadı avını ya da ilkel toplum ritüellerindeki bir kargışlama ayinini çağırırken, daha çok eğlenceyle karışık, linç öncesi bir ‘işkence karnavalı’ yaşanmaktadır (Nar, 2010 b, s. 47).

Karnavalesk bir görünüm sergileyen çarşının anlatımında plüralist bakış açısıyla parçalılığa, çoğulculuğa, kaosa yer verilirken tezat, absürd ve ironi öne çıkar. *Gizler Çarşısı*'nin kaotik bir görünüm arz eden tasvirinin ardından oyun, Beşikçi'nin *Gizler Çarşısı*'ndeki telaşlı halinin anlatımıyla devam eder. Postmodern anlatılarda sıklıkla görülen masalsi anlatım ve kaos oyunun daha başında kendini gösterir. Yaşlı Kadın, Beşikçi'ye kendisine büyüdü bir beşik yapması için yüklü miktarda bir para ile deri kaplı bir defter verir. Beşiğin yapımına dair bilgiler hiç kimsenin okuyamadığı bu deri kaplı defterde yazılıdır: “BEŞİKÇİ: Sonra deftere baktım, iyi kötü okumam yazmam vardı, ama böyle bir yazıyı daha önce hiçbir yerde görmemiştim Sahaf Efendi. Nedir demeye kalmadan, Yaşlı Kadın çekip gitti, sır oldu” (Nar, 2010 b, s. 41).

Beşikçi, Yaşlı Kadın gittikten sonra hiç kimsenin okuyamadığı defteri okutmanın telaşına düşer:

BEŞİKÇİ: Çattık anlaşılın... Peki, Nasıl bir şey istiyorsun? (*Yaşlı Kadın, koynundan deri kaplı tuhaf bir defter çıkarır ve Beşikçiye uzatır*)

YAŞLI KADIN: Şimdi bu defteri al ve oku! Nasıl bir beşik yapacağın bu defterde yazılı. Aynısını istiyorum!

(*Beşikçi defteri alır, incelemeye başlar. Evirip çevirir, bir şey anlamaz*)

BEŞİKÇİ: Ama, ama bu yazıları sökmedim ben... Ne yazıyor burada?... (Nar, 2010 b, s. 37).

Oyunda modern dünyanın katı gerçekliğinden bunalan bireyin karşısına büyü, masal gibi unsurlar çıkarılmıştır. Masalsı anlatım defterin okunması hususunda gösterilen çabada kendini gösterir. *Gizler Çarşısı*'nda büyülü gerçekçilik yoluyla metin büyülü bir görünüm kazanır: "Modern insanın yabancılaşması, varoluşsal dertleri, iletişimsizliği, modern dünya içerisinde yaşadığı kişilik parçalanması; anakronizme başvuruyla tarihî, mistik, masalsı bir dekora taşınır. Artık modern insanın ve toplumun içinde bulunduğu kaos; tarihsel ve masalsı bir atmosferde insanın bilinçaltını imleyen kuyulara, karanlık dehlizlere, gizemli mekânlara, ürkütücü doğa olaylarına, doğaüstü varlıkların yaydığı korkulara dönüşür" (Demir, 2016, s. 247).

Gizemli defteri sadece Kör Sahaf'ın okuyabileceği düşünülmektedir. Beşikçi de defterdeki yazıları okuması için ilk olarak Kör Sahaf'a gider. Kör Sahaf, Beşikçi'ye bu gizemli defterin ancak Doktor F. tarafından okunabileceğini ve Dr. F.'nin yerini de yalnızca Cüce'nin bildiğini söyler: "KÖR SAHAF (...) O defterdeki yazıyı ancak bir tek kişi hakkını vererek okuyup çözebilir. En yakınındakiler bile onun gerçek adım bilmezler! Kod adı 'Doktor'dur... 'Doktor F.!'" (Nar, 2010 b, s. 46). Kör Sahaf'ın sözünden hareketle Beşikçi, Doktor F.'ye ulaşmak için Cüce'yi bulmaya karar verir. Beşikçi, Cüce'yi aramaya çıktığında Cüce'nin halk tarafından linç edildiğini görür ve onu öfkeli kalabalığın elinden kurtarır:

BEŞİKÇİ: Siz de Cüce'yi serbest bırakın. Anlaştık mı?

KALABALIK: (Bir ağızdan) Anlaştık... (Kısa bir sessizlik) 'Yakalayın bunu da!..

(Kalabalık, Beşikçinin üzerine atılır. Bir anda ortalık karışır. Beşikçi, kaçarken kalabalığın üzerine para saçır. Öte yandan Deli de Cüce'nin ipini keser ve Cüce'yi sırtladığı gibi kaçar. Kalabalık, yere saçılan paraları toplamaya çalışırken aralarında bir Yabancı Gözlemci ile bir Yerel Yetkilinin olduğu diplomatik bir heyet, durumdan habersiz olay yerine gelir. Kalabalık, onları görünce şeytan görmüşçesine kaçar. Ama heyetteki görevliler, kalabalığın dağılmasını engeller) (Nar, 2010 b, s. 49).

Gizemli defteri okuyabilecek yalnızca bir kişi olduğunu öğrenen Beşikçi, o kişiyi bulmak için elinden geleni yapar. Cüce'yi halkın elinden kurtaran Beşikçi'nin gizemli defteri Dr. F.'ye okutmak için yaptıkları ironi içerir: "BEŞİKÇİ: Bu defter hiç kimsenin bilmediği, tuhaf bir yazıyla yazılmış. Bu yazıyı okutmam gerekiyor. Bu yazıyı çözecek tek bir kişi var, onun da yerini ancak sen biliyormuşsun" (Nar, 2010 b, s. 53).

İşkence teknikleri teorisyeni ve kuramcısı olan Doktor F., masalsı bir mekân görünümündeki yeraltında, gizli bir laboratuvarında yaşamaktadır. Bu laboratuvara labirent tarzı mekânlardan geçilerek ulaşılmaktadır: "Labirentte ilerledikçe zaman ve mekân kavramları ikisinde de bulanıklaşır ve yer yer bilinç akışı ortaya çıkar" (Nar, 2010 b, s. 55). *Gizler Çarşısı*'nda yer alan labirent, mitolojik bir mekânı anımsatır: "Turgay Nar, gerek kurguda gerekse labirent ve laboratuvar ortamını görsel materyallerle zenginleştirirken seyirciyi/okuyucuyu ürpertici bir alana konuk eder. Yaşananlar, malzemeler okuyucuyu/seyirciyi tedirgin eder" (Ulutaş, 2018 b, s. 52). Yazar, oyunda postmodernist bir tavırla mitolojik olaylara, kişilere ve mekânlara yer verir.

Beşikçi'nin iyiliğine karşılık Cüce, onu Doktor F.'nin gizli laboratuvarına götürmeye söz verir. Beşikçi, Cüce'nin yardımıyla defteri Doktor F.'ye okutur. Defterde yazılı olan beşik yapımında kullanılacak malzemeler ironiktir:

DOKTOR F.: Bunlar başka. Dinle bak, okuyorum. Önce bir bıçak gerekiyor. Bu senin bildiğin sıradan bir bıçak değil. Büyüklü bir bıçak! Gövdeye dokundurduğunda, etle kemiğe zarar vermeden bir çırpıda ayırabilecek bir bıçak.

(...)

DOKTOR F.: İkinci olarak yılan kılıcından, yani yılanın kaburga kemiklerinden yapılmış çiviler gerekiyor. Kemik çiviler...

(...)

DOKTOR F.: Üçüncü olarak da, duvarlardaki tasvirlerden birinin kalbini çıkartıp getireceksin (Nar, 2010 b, s. 66).

Defterdeki talimatlardan biri Beşikçi'nin Beyaz Zambak'ın çocuğunu ve kendi oğlunu öldürmesidir. Beşiğin yapımında Beşikçi'nin oğlunun kemikleri ve kafatası kullanılacaktır. Beşikçi, para hırsıyla defterde yazılanlar doğrultusunda beşiği yapar ve Yaşlı Kadın'a teslim eder. Yaşlı Kadın bir anda beşiğe girerek ölür; beşik âdeta ona tabut olur. Beşikçi ise Cüce'yi öldürerek onun yerine geçer ve Doktor F.'nin yanında çalışmaya başlayarak sisteme dâhil olur.

b. Şahıs kadrosu (Karakterin ötekileş(tiril)mesi, silikleşme ve metamorfoz)

Modern çağın ötekileştirdiği öznenin kendisiyle ve etrafındakilerle olan ilişkisi zayıftır. Oyunda iktidar ve paranın gücü karşısında ezilen bireyin kimliksizleştirilip bencilleşmesiyle sisteme dâhil oluşu anlatılır: “İktidar baskısından dolayı insanlar kimliklerini yitirir; unutkanlık ve hafıza kaybı iktidar tarafından onaylanır. İnsan haklarının hayata geçirilmesi politikacılar tarafından yabancı sermayeye teslim edilmiş”tir (Ünlü Aycıl, 2010, s. 14).

Oyun kişilerinin ayrıntıdan uzak, zayıf, ötekileşmiş ya da ötekileştirilmiş ve çoğu kez isimsiz kişilerden oluşması dikkat çekicidir. Ötekileş(tiril)me, silikleşme ve metamorfoz; yalnızlaşma ve yabancılaşma ile birleşerek oyundaki kahramanların melankolik ruh hâlini oluşturur. *Gizler Çarşısı*'nda kemikleri beşik yapımında kullanılan çocuklar, isimsiz ya da isimleri silik kahramanlar, Cüce gibi toplum tarafından ötekileştirilen kahramanlar, yılan dönüşen Emedeni ve bireyden özneye doğru değişimler buna örnektir. Oyunda yer alan kişiler; Beyaz Zambak, Emedeni, Beşikçi, Yaşlı Kadın, Kör Sahaf, Cüce, Yetkili, Yabancı Gözlemci, Doktor F., Beşikçi'nin Karısı, Sarhoş Şair ve Figürasyon'dur. Turgay Nar, oyunun girişinde oyun kişileriyle ilgili “Oyun Kişileri Hakkında ‘Kırmızı ve Gizli (!)’ Notlar” başlığı altında bilgiler verir. Oyunda modern insanın yaşadığı kimlik problemi öne çıkarılır: “Gizler Çarşısı, Nar'ın iktidar kavramı üzerinden kimliksizleştirme/kişiliksizleştirme problemini ele aldığı bir oyun olup gözetleme toplumunu anlatır. Sıradan bir beşik ustasının, iktidar tarafından sisteme entegre edilerek nasıl canavarlaştırıldığını, kendi oğlunu bile kurban verebilecek bir düzeye çekildiğini anlatır” (Ulutaş, 2018 a, s. 123-124). Her biri postmodern özelliklere sahip oyun kişileri postmodern duruma uygun olarak metne gizem katar.

“Beşikçi'nin Karısı” ifadesi oyunun sonlarında “B.'nin Karısı” şeklinde yazılır. Beşikçi'nin yavaş yavaş sisteme dâhil oluşu ve benliğini yitirmeye başlamasıyla açıklayabileceğimiz bu değişim metindeki postmodern unsurlardandır. Doktor F.'nin isimsiz oluşu, isminin sadece F. olarak geçmesi ve bazen “Dr. F.” kısaltmasıyla yazılması oyundaki postmodern bakışın yansımasıdır. Oyunda isimsiz kahramanların varlığı modern bireyin silikleştirdiğini göstermeye dönük bir kullanımdır (Nar, 2010 b, s. 80-81).

Olağanüstülüklerin ve metamorfozun öne çıktığı oyunda modern sistemlerin insanı ne denli ötekileştirdiğine dikkat çekilir:

Yasalara saygılı, kendi hâlinde bir vatandaş olan Beşikçi, iktidar tarafından deneyde kullanılarak, toplumsal düzen için kurban edilir. Kurban edilen yalnızca Beşikçi değildir; mezarların kaybolduğu, kemiklerin birbirine geçtiği oyunda çocukların da geleceği ellerinden alınmış, onlar da nesneleştirilip, beden parçaları düzey yitimine uğratarak kurban edilmişlerdir. Oyun, insanın nesnelere dönüşümünün altını çizerken uzam, zaman ve olayın değişim / dönüşümündeki masalsi anlatım, groteskin dehşet uyandıran etkisini artırarak olasılık dinamiğini işlevsel kılar (Ünlü Aycıl, 2010, s. 9-10).

Oyunda modern topluma uyum sağlayamayan bireyler yabancılaşmak ve sonunda ötekileşmek hatta silikleşmek durumunda kalır. Modern toplumda kimlik edinen bireyin etik kaygılarla onu korumak için verdiği mücadele anlatılır. Beşikçi'nin para için oğlunu öldürmesi, Cüce'yi öldürdükten sonra Doktor. F.'nin laboratuvarında çalışmaya başlaması trajiktir. Modernizmin kurduğu sisteme dâhil olan toplumun ve Beşikçi şahsında bireylerin değişen ahlak anlayışı dikkatlere sunulur.

Oyunun ilk sahnesinde Beyaz Zambak, kardeşi Emedeni'nin bedeninin yarısının çürüdüğünü ve yılan derisiyle kaplanmış olduğunu görünce onu tanıyamaz. Emedeni ve Yaşlı Kadın'ın yılanı, Beşikçi'nin bir labirent hayvanına dönüşmesi metamorfoza (başkalaşıma) örnektir: "Emedeni yarısı çürümüş ve yılan derisiyle kaplanmış bedeniyle bir insan/hayvan örneği sergilemektedir" (Ünlü Aycıl, 2010, s. 10). Ayrıca insan derisinden yapılan ve gizemli bir yazıyla yazılan defter, insan bedeninin dönüşümüne ironik bir örnektir.

Oyunda postmodern bir yaklaşım olarak yılan mitosuna sıklıkla yer verilir. Örneğin oyunun sonunda Yaşlı Kadın, Beşikçi'nin yapımını tamamladığı büyülü beşiğe yatar ve ruhunu burada teslim ederken yılanı dönüşür:

Yaşlı kadın beşiğe yaklaşır ve örtüyü usulca kaldırır. Beşik iki oğlan çocuğunun kemiklerinden yapılmıştır. Yetişkin bir insanın içine uzanabileceği büyüklüktedir. (...) Yaşlı kadın ölmek üzeredir. Bir tabuta girer gibi sessizce beşiğe uzanır ve huzur içinde ruhunu teslim eder. Sonra da bir yılanı dönüşür ve gözden kaybolur.

Beyaz Zambak, oğlunun beşikte kullanılan kemiklerini görür görmez analık duygusuyla iç parçalayan bir çığlık atar.

Gizler Çarşısı, terk edilmiş gibidir.

Beşikçi, bir labirent hayvanının sesine benzeyen tuhaf bir ağlayışla, ürkütücü bir gölge gibi karanlık boşluğa doğru ilerler, gözden kaybolur) (Nar, 2010 b, s. 85).

Oyun kişileri postmodern duruma uygun olarak parçalıdır; tutarlı ve bütüncül bir yapı arz etmezler:

"Postmodern durumun etkisiyle tiyatronun karakterleri güçlü, akıllı, bilgili, girişimci, düzenli bir hayat süren niteliklere sahip değildir. Bu özelliklere sahip kahraman tipi yerini daha çok karmaşa ve kaos içinde yaşayan, ruh sağlığı bozuk, şizofrenik, mutsuz, amaçsız, zayıf, yalnız, güvensiz, çoğu zaman ismi bile belli olmayan silik karakterlere bırakmıştır" (Yeter Şahin, 2023, s. 126).

Beyaz Zambak ve Emedeni arasında geçen konuşma kişilik bölünmesi ya da parçalanmayla ilişkilidir:

BEYAZ ZAMAN: Nasıl gizleneceğiz?

EMEDENİ: Şu duvardaki tasvirleri görüyor musun? Az sonra biz de onlar gibi birer tasvire dönüşeceğiz. Ve oradan çarşısı seyredeceğiz.

(İkisi de birer tasvire ya da 'taş kesilme' dönüşümüne geçerken çarşı da kurulmaya başlar) (Nar, 2010 b, s. 35).

Doktor F. aracılığıyla modern çağ bilim anlayışının eleştirildiği oyunda bilimsel bilginin kesinliğine olan inancın sarsılması ve duyguların geri plana atılmasının olumsuz sonuçları dikkatlere sunulur. Modern çağ sonrasında gelir dağılımındaki adaletsizlik nedeniyle sisteme dâhil olamayan kişilerin kaybettikleri değerlere yer verilir. Postmodernizmin ortaya çıkışında modernizme duyulan güvenin sarsılması önem taşımaktadır (Yeter Şahin, 2019, s. 17). Ancak postmodern çağa gelindiğinde modernizme duyulan inanç daha fazla sarsılmıştır (Eliuz, 2016, s. 11). Postmodernistlerin bu eleştirel tavrı postmodernizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Emre, 2006, s. 2). Öte yandan yaşamı modernizme duyulan inancın sarsılmasına paralel yorumlayan postmodernistler sıklıkla hayatın hiçleşmesini dikkatlere sunarlar.

Yaşamın hiçleşmesine dikkat çekilen oyunda Kör Sahaf şahsında modern hayatın hemen her alanında görülen değişim, dönüşüm ve tahribata yönelik eleştiriler dikkat çeker: “KÖR SAHAF: (Biraz düşünür) Diyor ki, ‘Hayat kendi tabutunda abdest alıyor!’” (Nar, 2010 b, s. 45).

Oyunda modern çağın bencil ve çıkarıcı bireyleri eleştirilir. Beşikçi, Beyaz Zambak ve Emedeni sistemin dışına itilmiş masum insanlara örnektir (Ulutaş, 2016, s. 664). Beşikçi, modern bireyin ve toplumun değişimini yaşam koşullarındaki değişime bağlar: “BEŞİKÇİ (...) Bu devirde kimse kimseye karşılıksız bir bardak su bile vermiyor...” (Nar, 2010 b, s. 43). Ancak oyunda “Gitgide sürüklendiğimiz nokta. Çağrışım alanı bozulma ve tinsel mutasyon” (Nar, 2010 a, s. 6) şeklinde tanıtilen Beşikçi, oyunun başında kendi hâlinde bir insan iken oyunun sonunda modern sistemin, paranın kurbanı olarak masumiyetini ve ahlaki değerlerini yitirir. Beşikçi, para için öz oğlunu öldürmekten çekinmeyen sistemin kobay olarak kullandığı birine dönüşür. Beşikçi’nin bu değişimi tiyatrodâ iktidar ve sistem eleştirisi olarak sunulur (Ünlü Aycıl, 2010, s. 14). Beşikçi, kapitalizmin bir gerçeği olan para kazanma hırsıyla masumiyetini kaybeden, tükenen, trajik sonlu modern bireyi temsil eder: “Sistematik bilgi sayesinde insanlara oyun oynayan, onu kimliksizleştirip kişiliksizleştiren modern çağın iktidarları Nar’ın oyunlarında eleştirilir” (Ulutaş, 2018 a, s. 75).

Toplumun norm dışına ittiği Cüce, Beşikçi, Deli gibi kişiler sistemin dışında kalan kişiler olarak da değerlendirilebilir. Modernizm, aklı yüceltirken duyguları ihmal etmiş, yok saymıştır. Oyunda Deli’nin “aklımın hakkını istiyorum” şeklindeki serzenişi bir ironidir: “DELİ: Aklıma haklarımı versinler!.. Aklıma hakkı onlarda kaldı!..” (Nar, 2010 b, s. 53).

Modernizmin özgürlük ve eşitlik vaadi hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Oyunda kapitalizmin sömürge anlayışına zemin hazırlaması sonucunda ötekileştirilen ve sömürülen bireylerin artışı eleştirilir:

CÜCE: Madem sordun söyleyeyim... (Ezberlemiş, tekerleme gibi) Bunlar yabancı gözlemciler. Yoksullaştırdıkları sömürgeleri dolaşıp yerlilere global dış sağlığı için insan hakları sakızı dağıtırlar. Onlara göre birileri öteki’dir, ama beriki’nin kim olduğunu ne öteki bilir, ne beriki. Çok ötelere beriyeye gelip ötekine-berikine, öteden beri, öteberi dağıtırlar. İstemeyenlerin ise ötesini berisini dağıtırlar. Kültürel fonları arka fonlarıdır. Apışaralarında hayali ve patolojik siyasi haritalar ve insan kemiğinden cetveller taşırlar. Az konuşurlar, az gülerler. Onları gezdiren adam vardı ya, yetkili... o da sömürgecinin diploması memurudur. Aylık maaşı bir Amerikan hamburgeri. Yalan konuşmak, farkında bile olmadığı en doğal reflekslerinden biri hâline gelmiştir. Köylü kurnazdır ve siyasal bürokrasinin ayak oyunlarının ayak işlerini yapmaktadır. Ayaklarını ancak yorganına göre, o da karısının yanına uzatabilir. Petrol artığı kumaştan ucuz Çin malı takım elbisesi, üzerinde iğreti dursa da mutludur. Her ortama ayak uydurabileceğini sanan kasaba kızı gibidir. Bunlardan nasıl korktuğumu bir ben bilirim, bir de ben!.. Anladın mı şimdi? (Nar, 2010 b, s. 52-53).

Oyunda modernizmin güvenilirliğini yitirisi, modern insanın kendi kendini yiyen bir canavara benzetilmesi ile eleştirilir:

BEŞİKÇİ: İnsanoğlunun gözü doymuyor. Bir aslan bile aç kalmadan bir başka canlıya saldırmıyor,

bir farenin diğer fareyi yediği görülmüş müdür hiç? Ama ya insanoğlu? Havadakini indiriyor, denizdekini çıkartıyor, karadakini vuruyor, yetmiyor kendi kendisini yok ediyor... Hangi canlı kendi cinsini yer ki? İnsan kendi kendisini yiyor (Nar, 2010 b, s. 51).

Beşikçi, Cüce'nin rızasıyla onu öldürür. Beşikçi'nin Cüce'yi öldürürken cinnet geçirdiği ve şizoit davranışlar sergilediği görülür. Beşikçi'nin sözleri modern yaşama yönelik postmodern bir itiraz olarak okunabilir. Oyunu sonlandıran tüm bu itirazlar insanlığın geldiği noktanın şizoit bir bilinçle sayıklaracasına sorgulanmasıdır:

Yüzleşmek ha!.. Labirent ha!.. Deri defter..! Kimlik..! Simülasyon!.. Deney ha?! İnsan ha?! İnsan!.. İnsan! (...) Bundan sonra, labirentin yeni kılavuzu... Ben olacağım! Bu... Bu tükeniş... Bu tükeniş labirentinin yeni bekçisi... Benim artık! Yapacak başka ne işim kaldı ki?! (*Suskunluk*) Bu kokuşmuş, bu çürüyen Zaman Labirenti'nden yeni bir beşik yapacağım!.. Yeni bir beşik Doktor F.! Bir labirent beşiği! Öncekinden daha da ölümcül!.. Dükkânım... Dükkânım... Dükkânım benim!..

(*Beşikçi, labirentin kapısına çömelir ve beklemeye başlar. Geriye deliriumun gülümseyen derinliği kalır*) (Nar, 2010 b, s. 89-90).

Postmodern bir tiyatrodaki görebileceğimiz şekilde Beşikçi, oyunun sonunda her şeyin bir kurgu olduğunu ve aslında kendisinin de kobay olarak kullanıldığını öğrenir: “BEŞİKÇİ: Kendimden utanıyorum! Ellerimi kesmek istiyorum, bu ellerle kendime bile dokunamam artık! Bu beşiği yapmanın tutkusuyla neyim varsa kaybettim. Yapacak hiçbir şeyim kalmadı; işim de yok artık! Başlangıçta zengin olmayı umut etmiştim. Ama zamanla, neden bu beşiği böylesine yapmak istediğimi bile fark edemez oldum” (Nar, 2010 b, s. 85).

c. Dil ve anlatım

Kurallı olan her şeye karşı muhalif duruş sergileyen postmodernistler dil ve anlatımda standart kuralları yok sayan bir tavır takınırlar; imlâ ve noktalama kaidelerini yok sayarak keyfi yaklaşımlarda bulunurlar. Postmodern tiyatrolarda dil ve anlatımın standart dil kurallarından uzak, deforme edilmiş, anlamsal olarak kapalı ve dağınık bir yapı arz ettiği söylenebilir. *Gizler Çarşısı*'nda da dili biçimsizleştiren kullanımlara yer verilir. Oyunda “E-eyet’ (71), Bi-bilmiyorum! (77), ” gibi yazım örneklerine rastlanır. Dilin kurallı yapısını bozma adına otomatik yazı yönteminin kullanıldığı *Gizler Çarşısı*'nda dil mantığına aykırı olarak yazarın metni bilincini yitirmiş bir ruh hâliyle sayıklamalar şeklinde yazdığı izlenimini veren bölümler yer alır:

EMEDENİ: Kim bu vahşet toprağımı serpti üstünüze?

BEYAZ ZAMBAK: Bilenler konuşmuyor...

EMEDENİ: Bilenler konuşmuyor... (Nar, 2010 b, s. 34).

Oyunda yarım bırakılmış cümlelere rastlanır. Postmodern tiyatrolarda sadece biçim deformasyonu değil içerik ve anlam da önemini yitirir:

BEŞİKÇİ: Ben... Ben bu yazıyı birine okutmadan, nasıl... (Nar, 2010 b, s. 38).

BEŞİKÇİ: ‘Çok iyi... Demek şimdi sen?...’ (Nar, 2010 b, s. 39).

Şairlik yönü de olan Turgay Nar oyunda yer yer şiirsel ifadeler kullanır: “İlençli hüznünlere yüzleri açık dükkânlar” (Nar, 2010 b, s. 36).

Oyunda postmodern bir teknik olan türlerin birlikteliğine yer verilir. Örneğin Cüce, Beşikçi ile konuştuğu bir sahnede şu şiiri okur:

CÜCE: Sen moralini bozma dostum ne demiş şair?

Ey Beşikçi arkadaşım
 Neden asık durur başın
 Asık durmasın başın
 Yanında arkadaşım... (Nar, 2010 b, s. 76).

Bu durum postmodern söylemin çoğulcu/eklektik yapısına örnektir. Postmodernist bir yaklaşımla oyun “anything goes” (ne olursa gider) yaklaşımına uygun olarak yazılmıştır.

d. Metinler arasılık

Postmodern anlatılarda metnin anlamının genellikle başka anlatılardan beslenerek üretildiği görüşü hâkimdir (Aktulum, 2000, s. 7). Önceki metinlere göndermede bulunulan çoğu postmodern tiyatrodaki metinler arasılık en sık kullanılan teknikler arasındadır. Postmodern anlatılarda metinler arasılık genellikle modernizmin özgünlük/orijinallik ilkesini yıkmak amacıyla kullanılır. “Metin ayrışık unsurların bir araya geldiği bir alıntılar mozağıdır. Postmodern çağın tiyatrosunda yazarlar da bu düşüncüyü destekleyen metinler üretme yoluna gider, metinler arasılığı bu düşüncenin bir yansıması olarak stratejik bir biçimde metinlerinde kullanırlar” (Çakmak Duman, 2020, s. 88).

Gizler Çarşısı’nda metinler arası pek çok gönderme yer alır. Oyun bölümlerinin Sûfi Kâhbân, Nietzsche gibi kişilerden alıntılanan epigraflarla başlaması *Gizler Çarşısı*’ndaki metinler arası kullanımlara örnektir.

Oyunda Emedenî’nin kardeşi Beyaz Zambak, hiçbir erkeğin kendisine dokunmamasına rağmen hamile kalır ve kendisinden habersiz bir şekilde büyülmüş beşiğin yapımında kullanılacak olan çocuğu dünyaya getirir:

BEYAZ ZAMBAK: Oğlumu arıyorum.
 EMEDENİ: Oğlunu mu?
 BEYAZ ZAMBAK: Doğar doğmaz aldılar benden. Oysa ona babasının adını koyacaktım.
 EMEDENİ: Babası!.. Kim?..
 BEYAZ ZAMBAK: (*Ağlar*) Babası... Bilmiyorum... Hiç görmedim yüzünü. Bana dokunduğunu bile anımsamıyorum..
 EMEDENİ: Oğlunu nasıl bulacaksın? (*Sevgiyle*) Kardeşim... (Nar, 2010 b, s. 34).

Bu durum Hz. Meryem’in Hz. İsa’ya hamile kalmasına ve onu dünyaya getirmesine göndermedir. Beyaz Zambak’ın dünyaya getirdiği çocuğun öldürülerek kemiklerinin Beşikçi tarafından yapılacak büyülmüş beşiğin tasarımında kullanılması Hz. İsa’nın hayatıyla da ilişkilidir. Hz. İsa’nın daha bebekken konuşması mucizesine de metinler arası bir gönderme yapıldığı söylenebilir.

Oyunda büyülmüş beşiğin yapımında Anka kuşunun külleriyle yıkanmış Zat’ül-enver ağacının köklerinin kullanılması “Anka Kuşu” öyküsüne göndermedir: “BEŞİKÇİ: (...) Bakın, bakın şunun güzelliğine, inanın bir eşi daha yok, Anka kuşunun külleriyle yıkanmış Zat’ül-enver ağacının köklerinden yapıldı. Bakın şu beşik ise Van Kalesi’nde güneşin doğurduğu taş çocuklar için yapıldı...” (Nar, 2010 b, s. 36).

Oyunda Goethe’nin *Faust* ve Kafka’nın *Şato* adlı eserlerine metinler arası göndermeler vardır. Oyuna Faust ile Mefisto’nun anlaşma diyalogunda geçen Mefisto’nun Faust’u kandırma bölümü dâhil edilmiştir:

“-Geothe'nin Faust kitabını eline alır, yüksek sesle okumaya başlar. Kitabın kapağında Geothe'nin Faust'unu okuduğu görülmelidir.

DOKTOR F.: “Eritissicutdeus, scientes bönüm et malum...” (Nar, 2010 b, s. 63).

Nurullah Ulutaş, *Gizler Çarşısı*'ndaki bu metinler arası göndermeyi şöyle yorumlar:

Doktor F., Faust ile Kafka'nın Şato'sunda insanları bilim adına kobay olarak kullanan 'doktor' ile örtüşür. Doktor F. ve labirent, iktidar biriktiren tüm kurumlaşmaların keskinliğini, şiddet öğreten yönünü imler. Oyun, iktidar ve şiddet metaforunu Kafkavari bir yönelişle tüm topluma yayar, genişletir. Şato ve Kasaba, Labirent ve Çarşı'ya dönüşür. Çarşı, Şato'da olduğu gibi, ancak bir rehberle girilebilen Labirent'in denetlediği iktidar alanıdır. Ve bu alanda insan ve ona dair her şey sakatlanmıştır. Beşikçi yapısal olarak Şato'daki memur Kafka ile eşleşir (Ulutaş, 2016, s. 67).

Cüce, Beşikçi'ye Doktor F.'nin zorlamasıyla Baudrillard'ı okuduğunu ve onun simülasyon kavramından haberdar olduğunu söyler. Yazar böylelikle aslında tüm oyunun ve anlatılanların birer simülakrum olduğunu göstermek ister. Bu şekilde gerçekliğin karşısına gizem yani belirsizlik çıkartılır:

“CÜCE: Simülasyon... Şu günlerde Baudrillard okuyorum. Tabii sen nerden bileceksin şimdi Baudrillard kimdir? Gerçi hiçbir şey anlamıyorum ama, Doktor F. Zorla okutuyor bana, işkence gibi... Korkudan katlanıyorum ben de. Üç beş kelime zor kalıyor aklımda. Haa, ben gördüm bir kez adamı. Buraya gelmişti. İyi birine benziyordu, şeker gibi bir ihtiyar...” (Nar, 2010 b, s. 87).

Oyunda Beşikçi ve Cüce arasındaki diyaloglar Hacivat ile Karagöz, Pişekâr ile Kavuklu arasında geçen diyaloglarla benzerlik gösterir. “Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan *köy seyirlik oyunları* ve *orta oyununun yanı sıra gölge tiyatrosu* da postmodern tiyatrodaki etkilerini görebileceğimiz geleneksel tiyatro örneklerindedir” (Yeter Şahin, 2023, s. 83). Geleneksel Türk tiyatrosunun tekrar önem kazanması modernizm eleştirisiyle de ilişkilidir. Oyunda karakterlerin birbirleriyle olan ilişkisi -özellikle de Cüce ve Beşikçi arasındaki- metnin yazımında postmodernist bir bakış açısının hâkim olduğunu göstermektedir:

Modern tiyatrodaki gerçekliğe yapılan vurgunun aksine postmodern tiyatrodaki gerçeklik kavramının itibarsızlaştırılarak yok edildiği görülür. Modernizmin yücelttiği bilgi ve gerçeklik anlayışı her geçen gün önemini yitirmiş, onun yerini tesadüf, büyü, metafizik, fantastik, gerçeğimsi gibi kavramlar almıştır. Gerçeğin yerini alan imaj ya da taklit postmodern tiyatronun önemli özelliklerinden biridir. *Gizler Çarşısı*'nda gerçek olana yönelik itibarsızlaştırma büyü, gizem ve sır gibi kavramların oynusulukla birleştirilerek sunulmasıyla yapılır. Turgay Nar, *Gizler Çarşısı*'nda metinler arası göndermelere yer vererek çoğulculuğa ve sonsuz yorumuna imkân vermiştir.

e. İroni ve absürt

Postmodern tiyatro yazarları oyunlarında ironi ve absürt kullanmakla klasik ve modern metinlerin ciddiyetini sarsarak onları komikleştirir. Oyunun başında *Gizler Çarşısı*'nın kuruluşu ve orada kimlerin olacağı, nelerin yaşanacağı ironik anlatımla ortaya konulur: “EMEDENİ: Birazdan bir çarşı kurulacak buraya. Bezirgânlar, ruh tüccarları, yıldız biliciler, kör sahaflar, çocuk satıcıları, bulgucular, kadersiz kızlar, ölü organları, doğumlarda düğümlenen kanlı göbek bağları... Aklına bile gelmeyecek daha nice şeylerden bir çarşı kurulacak... Sen de kal! Belki bulursun oğlunu!” (Nar, 2010 b, s. 35).

Emedenî'nin sözlerinden hareketle gizler çarşısının âdeta karnaval yeri olduğunu söylemek mümkündür. Turgay Nar çarşıyla ilgili şu açıklamada bulunur:

“Gizler Çarşısı’, Doğunun kadim zaman çarşılarını andırmaktadır... Örtük olarak zamanımıza ilişkin göstergelere de rastlanır... ilençli hüznünlere yüzleri açık dükkânlar... tekinsiz bir çarşı kalabalığı: Dilsiz Satıcılar, Ölü Yıkayıcılar, Çocuk Satıcıları, Bulgucular, Kadersiz Kızlar, Falcılar, Ruh Tüccarları, Organ Satıcıları, Dilenciler, Destan Satıcıları, Kör Sahaf...

Bir Beşikçi dükkâm ya da atölyesi olağanüstü güzellikte beşikleriyle dikkat çekmektedir... Beşikçi bir taraftan yeni beşikler yaparken bir taraftan da gelen müşterileri kolaçan etmektedir. Kalabalığın içinden -Cüce’nin annesi- Yaşlı Kadın, usulca Beşikçiye yaklaşır...” (Nar, 2010 b, s. 36).

İnsan hakları beyannamesinin geçerliliğinin sorgulandığı oyunda modern sistemleri inşa eden kural ve yetkililer eleştirilir: “YETKİLİ: (...) Bizim ülkemizde en çok unutulmuş eşyalar arasında kimliklerle, eldivenler geliyor” (Nar, 2010 b, s. 50).

Yetkili’nin Sarhoş Şair ile olan diyalogu ironik söylem içerir:

SARHOŞ ŞAİR: Ben üç gündün beri bir şey yediğimi hatırlamıyorum.

DİLENCİ: Ama ne içtiğini sor hemen hatırlar.

SARHOŞ ŞAİR: Evet ama, her ne hikmetse ben onu da hatırlamıyorum. Size bir şiir okuyabilir miyim?

YETKİLİ: Eeeşeyy... Yani demek istedim ki... Bizim halkımız, öyle hayata ilişkin küçük ayrıntılarla uğraşmaz.

Her zaman büyük düşünüp global dünyaya...

SARHOŞ ŞAİR: Bak işte bu çok doğru... Büyük düşüneceksin, küçük şiseden içmeyeceksin... Size global bir şiir okuyabilir miyim, yüksek müsaadelerinize arz ederek! (Nar, 2010 b, s. 50).

Oyunun başında modern sistemlerin dışında kalan, masumiyetini kaybetmemiş Beşikçi, modern yaşamla birlikte masumiyetini yitirmeye başlar ve Doktor F.’nin üzerinde çalıştığı deneyde kendisine yardım edenlerin arasına katılır. Beşikçi’nin bu değişimi ironik bir anlatımla sunulur:

CÜCE: Evet, Doktor için yalnızca sıradan bir deney... Epey zamandır yeni bir sorgulama yöntemi üzerinde çalışıyordum. Ortak bilinçaltı kodları ve toplumsal refleks üzerine sürekli gözlemler yaptım. Özellikle duyguların, tepkilerin hatta erdemliliğin bile kitlesel anatomisini çıkarmaya çalışıyorum. Bunun sonucuna göre de yeni veriler, yeni işkence teknikleri elde edecek.

BEŞİKÇİ: Sonra da işkence ve sorgulama yöntemleri üzerine yeni teoriler üretecek, öyle mi?

CÜCE: Tamamen öyle... (*Alaycı.*) bu arada sen de epey şeyler öğrenmişsin...

BEŞİKÇİ: (*Alaycı.*) Senin yanında sözü mü olur?

CÜCE: Eh okuyamadık ama, Doktor F.’nin yanına bunca yıl eşşığı bağlasan filozof olur. ‘Çaresiz Stratejiler’ (Nar, 2010 b, s. 87).

Cüce ve Beşikçi arasında geçen bu diyalogda modern eğitim sistemine, bilime, bilim adamlarına dönük eleştiriler yer alır. Oyunda halk, bilgisiz ve batıl inançlarla hareket eden bir topluluk olarak gösterilir. Örneğin halk, yaşanan uğursuzluğun ve kıtlığın sebebinin Cüce olduğuna inanır ve onu linç etme girişiminde bulunur.

Bireyin dönüşümüne yer verilen oyunda insan aklını zorlayacak ölçüde işkence yöntemleriyle kuramsal çalışmalar yapan Doktor F., modern giyiminin, entelektüel görünümünün ardında bir vahşetin sorumlusu olarak gözler önüne serilir. İktidarın temsilcisi olan ve adı bilinmeyen Doktor F.’nin insanları baskı altına alarak zorla onları uyum sürecine dâhil ettiği anlatılmaktadır: “Gizler Çarşısı’nda iktidarı temsil eden Doktor F. iktidarı/sistem’i temsil eden entelektüel görünümüne rağmen özel laboratuvarında işkence teorileri üreten biridir. Bakire genç kızların derilerini kurutarak bunları çeşitli alanlarda kullanır” (Ulutaş, 2016, s. 672). Oyunda Doktor F. aracılığıyla modern bilime yönelik ironi dikkat çeker. İşkenceci bir doktor olarak tanıtılan Doktor F. aracılığıyla bilimsel gelişme ve yenilikler özellikle de tip

alanındaki uygulamalar eleştirilir.

Beşik yapımında insan bedeninin kullanılmasına dönük talep modernite sonrası insanın trajik değişim ve dönüşümüne göndermedir. Doktor F., Beşikçi'ye beşiğin yapımında iki erkek çocuk bedeninin kullanması gerektiğini söyler:

DOKTOR F.: (...) Bak burada ne yazıyor! En az iki çocuk bu beşiğin yapımında kullanılacak. (Beşikçi sözleri farklı yorumlar)

BEŞİKÇİ: Beşiğin yapımında çalışacak değil iki, on çırak bile bulurum.

DOKTOR F.: Öyle demek istemedim ahmak herif! Bedenleri... Bedenleri kullanılacak (Nar, 2010 b, s. 74).

Hızlı/aşırı üretim ve tüketimin olumsuz sonuçlarına değinilen oyunda beşik yapımında kullanılacak malzemelerin tahtadan bile değersiz görülmesi ironiye örnektir. Modern çağda paranın hemen her şeyin önüne geçmesi ve insanların bu kapital çarka dâhil olması eleştirilir:

BEŞİKÇİ: Eeeh!.. Uğraşmam böyle şeylerle ben. İşim gücüm var benim!..

(Yaşlı Kadın, koynundan bir kese dolusu para çıkarıp Beşikçi'ye fırlatır. Parayı gören Beşikçi'nin bakışları değişir. Zaman kaybetmeden paraları saymaya başlar)

BEŞİKÇİ: Para paradır! Para paradır! Para paradır!

(...)

BEŞİKÇİ: Yok, yok, yok, yanlış anlamayın!.. İş kabul ettim... (Kendi kendine mırıldanır) Bu parayı ben elli yılda kazanamam. Bir beşiğe bu kadar para... nasılsa bu suratsız defteri okutacağım birini bulurum...

(...)

YAŞLI KADIN: (Gülerek), Yok be adam!.. Ne fildişi, ne gül ipeği... Tahtadan bile değersiz malzemeler kullanılacak bu beşik için. Her yerde bulursun bunları. Her yerde... zebil gibi... Sen yeter ki yapmaya niyetlen, ötesi kolay... Her şey paraya bakar (Nar, 2010 b, s. 38).

Cüce, toplum tarafından ötekileştirilmiş bir oyun kahramanıdır. Oidipus kompleksi olan Cüce, babasını işkence ederek öldürmüştür. Oyundaki absürd durumlardan biri olan ödipal karmaşa Cüce'nin babasını öldürme hadisesinde ortaya çıkar. Zira Cüce'nin babası işkencecidir; Cüce de babasını işkence ederek öldürmüştür. Cüce'nin babası ülkenin en uzun boylu insanı iken oğlu absürt bir şekilde çok kısadır: "CÜCE: Eh biraz daha... (Kısa Sessizlik) babam, oldukça uzun boylu biriydi. İnanılmayacak kadar uzun... hatta diyebilirim ki ülkenin en uzun boylu adamıydı" (Nar, 2010 b, s. 56). Bu durum postmodern tiyatronun özelliklerinden biri olan tezatlıkların birlikteliği şeklinde yorumlanabilir. Cüce Beşikçi'ye annesine işkence ettiği için babasını öldürdüğünü, babasını öldürdükten sonra annesinin sakallarının çıktığını, bir erkek gibi tıraş olduğunu ve en sonunda da aklını yitirdiğini anlatır. Cüce'nin annesindeki bu değişim/dönüşüm oyundaki absürt durumlardandır.

Sonuç

Modern ve postmodern unsurların iç içe geçtiği *Gizler Çarşısı* oyunu postmodern tiyatro örnekleri

arasına dâhil edebiliriz. Oyun hem tematik hem de teknik açıdan postmodern bir görünüm arz etmektedir. *Gizler Çarşısı*'nda klasik tiyatrodan farklı olarak geleneksel tiyatrodakine benzer karakterlerin varlığı ile mistik ve mitolojik yönü öne çıkan masalsı bir dünyanın anlatımı dikkat çeker. Oyunda masalsı unsurlar, mitoslar, tarihsel göndermeler ve metaforlar yoğun olarak kullanılmıştır. Postmodern bir anlayışla kurgulandığı anlaşılan *Gizler Çarşısı*'nda gizemli bir olayın anlatıldığı belirsiz, büyülü, gizemli mekânlarda buluruz kendimizi. Halk hikâyeleri motiflerine yer verilen oyunda büyülü beşik ve onun yapımında kullanılan malzemeler olağanüstülükler ve mistik özellikler içermektedir. Yazar, gizemi ve büyüyü öne çıkararak modern çağ insanına unutturulan mistik ve metafizik unsurlara yer verir. Oyunda mitolojik, dinî, fantastik ve mistik öğelere yer verilirken halkın gelenek ve göreneklerini de içine alan eklektik bir yapı mevcuttur.

Oyunda Doktor F., Beşikçi, Cüce, Kör Sahaf, 1. Adam, 2. Adam, Köylü, Frengili Kadın, Cüzzamlı, Dilenci, Deli, 1. Gözlemci, 2. Gözlemci, Yetkili gibi ötekileş(tiril)miş, isimsiz kişilerin varlığı modern insanın tutunamaması, yabancılaşması ve tekilleşmesi olarak okunabilir.

Modernizmin uygarlık vaadi insanoğlunu bencillığe, cinnet hâline, kimliksizliğe sevk etmiştir. Modern bireyin kaos halinin anlatıldığı oyunda, çarşının kaotik hâli postmodernistlerin düzen karşıtlığıyla da ilintilidir. Mistik bir dünyadan bahsediyormuş izlenimi veren oyunda folklorik unsurlar, mitoloji, tarihi ve kültürel unsurlar postmodern teknikler kullanılarak verilmiştir.

Modernitenin dayatmacılığının yol açtığı yabancılaşma, yalnızlaşma, ötekileşmeye yönelik eleştiriler modern sistemlerin meydana getirdiği hayal kırıklığıyla ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Kendi hâlinde yaşayan Beşikçi iktidarı temsil eden işkence teorisyeni Doktor F. tarafından projeye dâhil edilir. Yılan kaburgasından yapılma çivilerin ve iki erkek çocuk iskeletinin kullanıldığı özel beşik, Beşikçi'ye ummadığı trajik bir son hazırlar. Beşikçi, Yaşlı Kadın'a tasarladığı bu beşik için tereddüt etmeden çocuğunu ve Beyaz Zambak'ın oğlunu öldürmüştür. Doktor F. tarafından bir kobay gibi kullanılan Beşikçi, oyunun sonunda düzen tarafından kimliksizleştirilen Cüce'yi öldürerek tüm buhranlarından kurtulur.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2000). *Metinler arası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Çakmak Duman, B. (Haziran 2021). “Modern Sonrası Oyun Yazarlığının Türkiye’deki Öncüleri: Oğuz Atay ve Sevim Burak”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 76-93.
- Demir, F. (2016). *1980 Sonrası Türk Tiyatro Edebiyatı*. İstanbul: Mitos Boyut.
- Eliuz, Ü. (2016). *Oyunda Oyun Postmodern Roman*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Emre, İ. (2006). *Postmodernizm ve Edebiyat*. 2. bs., Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ezici, T. (Kasım-Aralık 2009). “Gizler Çarşısı”, *Sahne Sanatları Dergisi*, S. 35.
- Nar, T. (2010 a). “Gizler Çarşısı’ Üzerine Küçük Tractatus”, *Gizler Çarşısı*. İstanbul: Mitos Boyut.5-8.
- Nar, T. (2010 b). *Gizler Çarşısı*. İstanbul: Mitos Boyut.
- Tonga, N. (2020), “Turgay Nar”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. (E.T. 09.09.2024 <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/turgay-nar>)
- Ulutaş, N. (2016). “Arketipsel Eleştiri Bağlamında Turgay Nar’ın Gizler Çarşısı Oyunu Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, S. 10, 659-680.
- Ulutaş, N. (2018 a). *Turgay Nar Tiyatrosu*. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Ulutaş, N. (Ağustos 2018 b). “Turgay Nar’ın Oyunlarında Ütopik Mekânlar ve Sıradışı Mimari”, *Atlas Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 26-60.
- Ünlü Aycil, N. (2010). “Bedensel Düzey Yitimi ve Şiddetten Doğan Grotesk”, *Gizler Çarşısı*. İstanbul: Mitos Boyut, 9-22.
- Yeter Şahin, G. B. (2023). *Postmodern Türk Tiyatrosu (Türk Tiyatrosunda Postmodern Arayışlar)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Yeter Şahin, G. B. (2019), *Türk Postmodern Anlatılarında Modernizm Eleştirisi*. İstanbul: Bilge-Kültür Sanat Yayınları.

16. Orta Doğu'da Edebî Gazeteciliğe Genel Bir Bakış¹

Rümeysa BAKIR DAYI²

APA: Bakır Dayı, R. (2024). Orta Doğu'da Edebî Gazeteciliğe Genel Bir Bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 300-317. DOI: <https://zenodo.org/record/13823865>

Öz

Edebiyat ve gazetecilik ilk başta birbirinden bağımsız türler olarak görünse de her ikisi bir mekanizmanın birbirine bağlı iki ayrı çarkı gibidir. Edebî gazetecilik, haber değeri taşıyan durum ve olayların edebî yöntem ve biçimler kullanılarak gerçeğe uygun şekilde okuyucuya aktarılması şeklinde tanımlanabilir. Gazete ve dergilerde çıkan edebî yazılar edebiyatın naifliğini almasına rağmen haber niteliği taşıması nedeniyle de oldukça realist bir duruş sergilemiştir. Zira Orta Doğu'da modern bağlamda gazete ve dergilerin çıkışı matbaa ile başlamış, aynı anda arkasından sömürgeciliği ve buna bağlı olarak Arap milliyetçiliğini doğurmuştur. Orta Doğu'da edebî gazetecilik, konu ve dil bakımından zamanla çeşitlilik yaşamıştır. İlk çıkan gazete ve dergiler 19.yy'ın son dönemlerinde kendini daha çok siyasi amaçlı göstermiş, 20.yy'da ilmi, toplumsal ve edebî konuları da kapsamış, gazete formunda şekil alıp yayınlanmaya başlamıştır. Arap edebiyatının önde gelen kalemleri hem gazeteleri kurarak hem de yazılarını buralarda neşrederek gazetecilikte oldukça başarılı olmuşlardır. Alandaki gelişmeleri takip etmeyi asla bırakmayıp ya Suriyeli edipler gibi ülkelerinde edebî kısıtlamalar yaşadıklarında Mısır'a göç edip orada Suriye gazeteciliğini devam ettirmişler ya da Mehcer edebiyatçıları gibi gittikleri ülkelerde Arap dilinde gazete çıkarmaya çalışmışlardır. Sömürgeciliğin en çok dili etkilemiş olması gazetecilikte ya iki dilli yayınların çıkmasını ya da özellikle Arap dilini ön plana çıkaran Arapça gazetelerin neşrini gündeme getirmiştir. Çalışmada Orta Doğunun hepsi olmamakla birlikte edebî gazetecilik tarihinde öne çıkan ülkeler, gazete ve dergiler, onları neşreden yayıncılar ve yaşanan dönemsel değişiklikler genel bir bakış açısıyla ele alınarak çalışılmış, alana katkı sunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Edebî Gazetecilik, Arapça Gazete, Dergi, Arap Edebiyatı

Beyan (Tez/ Bildiri): -Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 2

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823865>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü/ Assist. Prof. Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences (Erzincan, Türkiye), rbakirdayi@bayburt.edu.tr, ORCID ID:

<https://orcid.org/0000-0002-8945-8776>, **ROR ID:** <https://ror.org/050ed7z50>, **ISNI:** [0000 0004 0399 2906](https://orcid.org/0000-0004-0399-2906),

Crossref Funder ID: [501100017020](https://orcid.org/501100017020)

²

An Overview of Literary Journalism in the Middle East³

Abstract

Literary journalism can be defined as conveying newsworthy situations and events to the reader in a realistic manner using literary methods and formats. The establishment of newspapers and magazines in the modern context in the Middle East started with the printing press, and simultaneously gave birth to colonialism and, accordingly, Arab nationalism. The first newspapers and magazines showed themselves to be more politically motivated in the late 19th century, and in the 20th century they also covered scientific, social and literary issues, and began to take shape and be published in newspaper form. The leading writers of Arabic literature have become very successful in journalism by both establishing newspapers and publishing their articles in them. They never stopped developing in the field. They either emigrated to Egypt and continued Syrian journalism there when they experienced literary restrictions in their country, like the Syrian literati, or they tried to publish newspapers in Arabic in the countries they visited, like the Mahjar literati. The fact that colonialism affected the language the most has brought about the emergence of bilingual publications in journalism or the publication of Arabic newspapers that especially emphasize the Arabic language. In the study, although not all of the Middle East, the prominent countries in the history of literary journalism, newspapers and magazines, the publishers that published them and the periodic changes experienced were tried to be discussed from a general perspective.

Keywords: Middle East, Literary Journalism, Arabic Newspaper, Magazine, Arabic Literature.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 2
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 20.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-
Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823865>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Edebiyat ve gazetecilik arasındaki ilişki çok eski zamanlardan beri birbirini tamamlamıştır. Sanatsal öğelere sahip edebî öykü ve makalelerin yayınlanması hem kültürel alanı destekleyen platformlar oluşturmuş hem de dönemin ilk gazetelerinin yayın hayatında varlıklarının devamını devamını sağlamıştır. 19.yy'ın başlarına denk gelen edebiyat-gazetecilik ilişkisi, fikirlerin açık olduğu, canlı ve kendine özgü okur kitlesinin ilgisini cezbetmek ve gazetenin mali kaynağının istikrarlı bir şekilde ilerlemesiyle ayrı bir önem taşımıştır. Öte yandan aynı dönemde günlük, haftalık ya da aylık fark etmeksizin bütün gazete ve dergilerin satışlarını artırmak ve ekonomik kapasitesini geliştirmek için yeni bir okuyucu kitlesi oluşturmanın yolları aranarak okuru cezbetme gücünü kaybeden günlük, siyasî ya da vuku haberlerinin yerini edebî yazılar almıştır.

Bu dönemde, kitaplar basılmadan önceki süreçte eserler, gazeteler tarafından kısa makaleler veya tefrika romanlar şeklinde, haftalık bölümler halinde yayımlanmıştır. Bu yöntemle, hem okuyucu kitlesi genişletilmiş hem de gazetelerin basın hayatına canlılık kazandırılmıştır. Arap edebiyatı, münferit bir edebiyat olarak değerlendirilse de, seri romanların gazetelerde yayımlanması konusunda geri kalmamıştır. Arap basını, edebî eserlerin okunmasına ve takdir edilmesine önemli katkılarda bulunan özgün bir edebiyat türü olarak, edebiyat eleştirilerine de yer vermekte kayda değer bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Lübnanlı tarihi roman yazarı Corcî Zeydân'ın (1861-1914) el-Hilâl dergisinde ve Mısırlı yazar Necîb Mahfûz'un (1911-2006) el-Ehrâm gazetesinde düzenli olarak yayımladıkları eserler, bu sürecin en önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Özellikle, Necîb Mahfûz'un "Evlâdu Hâretinâ" (Mahallemizin Çocukları) adlı eseri, sansürlemeden önce bu gazetede yayımlanmıştır (URL-1; es-Sukkût, 2007, s. 592).

Gazetecilik, Arap edebiyatının edebî anlamda yenilenme dönemi olan nahda dönemi edebiyatçılarının yazılarına da ev sahipliği yapmıştır. Örneğin, Mısırlı gazeteci, düşünür ve siyasetçi olan Muhammed Hüseyin Heykel'in (1888-1956) Arap edebiyatında ilk edebî roman olarak kabul edilen *Zeyneb'i es-Siyâsetu'l-Usbû'yye* (Haftalık Siyaset) adlı gazetede, yine Mısırlı edebiyatçı, düşünür ve eleştirmen Tâhâ Hüseyin'in (1889-1973) otobiyografi alanında yapılan ilk çalışmalardan sayılan *el-Eyyâm'ı el-Hilâl* (Hilal) gazetelerinde yayınlanmıştır (Nevfel, 2008, s. 172). Bunların yanında aynı dönem edebiyatçılarından Mısırlı gazeteci, mütefekkir, şair ve edebiyatçı Mahmûd Abbâs el-Akkâd (1889-1964) tek romanı olan *Sâre'yi el-Belâğ* (Demeç) gazetesinde yayımlamıştır. er-Râfi' (1881-1937), el-Menfalûtî (1876-1924), el-Mâzinî (1890-1949), Ahmed Emîn (1886-1954), Selâme Mûsâ (1887-1958) gibi Arap edebiyatının birbirinden farklı önemli edip, şair ve düşünürlerin yanında Arap edebiyatında 20.yy'dan sonra gerçekleşen yenilenme sürecini Arap şiirinde gösteren Apollo grubu şairleri (Detaylı bilgi için; Adalar, 2007), Mehcer edebiyatının Amerika'ya göç eden Arap edebiyatının hem edebî hem felsefi yönünü tek potada eriten usta edebiyatçıları (Bakır Dayı, 2021) hem kendi çıkardıkları gazete ve dergilerde hem de Arap topraklarında çıkan yayınlarda yazılarını yayımlamışlardır (es-Sukkût, 2007, s. 546)

Arap edebiyatında gazeteciliğin daha erken tarihlerine bakılırsa 1860'lı yılların kırılma noktası olduğu görülebilir. Zira o yıllardan sonra resmî gazeteler çıkmış, el-Cerîde kelimesi; haberlerin, olayların geçtiği, yayınlanan sayfa manasındaki gazete anlamında Arap literatürüne geçmiş, ardından bilimsel ve edebî gazeteler içinde el-Mecelle (dergi) kelimesi kullanılmıştır (Mustafa & Hasan, 2004, ss. 508, 855).

Arap edebiyatında eski bir tür olan edebî tenkit de edebî gazetecilikte kendini göstermiş, Arap gazetelerindeki yazar ve gazetecilerin hayal güçleri ile üretip, ortaya koymaya çalıştıkları ürünleri inceleyerek eserler hakkında bazı hükümler vermiştir. Bu sayede gazetelerde yayımlanan çalışmalar,

apriori bilgiden çıkıp, özgün ve net tanımlar içeren toplumsal ve bilimsel yayınlardan oluşmuştur. Bu konuda Faslı roman yazarı Mustafa Lağtırı (d.1965) gazetelerde yayınlanan edebî eserlerin eleştiri almasının sebebini şu şekilde dile getirmiştir. “Genel veya özel olarak yayınlanan bütün edebî eserler için eleştiri çok gereklidir. Çünkü edebî metin, eleştiri ona hayat verene kadar hareketsiz, neredeyse cansızdır.” (URL-2). Aynı zamanda edebî eleştiri yönünden gazetecilik eleştirisi, tüm okuyucular tarafından kendi başlarına ele alınabilme kolaylığı nedeniyle diğer edebî eleştirilerden farklı değerlendirilebilir. Nitekim gazete ve dergiler; geniş çapta kabul görmekte olup yayınlanan eserleri, kısa yoldan kolay ve okumaya teşvik edici bir şekilde okuyucu kitlesine tanıtarak edebiyata büyük bir hizmet sağlamaktadır. Edebî gazetecilikte aynı zamanda Arap toplumunun hassas olduğu kuşak çatışması, kadın hakları gibi çetrefilli konular içeren sosyolojik edebî metinler de gündeme gelmiş, bu medya platformları sadece hikâyelerin paylaşıldığı alan olmamış, fikirlerin sunulduğu ve konuların tartışıldığı, her türden düşünce, siyasi ve edebî makaleler içeren bir meydan olmuştur. Bu nedenle edebî bağlamda ilerlemeyi teşvik eden edebî gazetecilik, genç Arap şair, hikâye yazarı ve tiyatrocularına gazetelerin kültür sayfalarında eserlerini tanıtmaya imkân sağlamıştır.

Arap gazetecilik tarihinde 1850'den sonrası dönem dil, ifade özgürlüğü ve konu bakımından oldukça önemli bir dönem olmuş, özellikle Lübnanlı yazar Edib İşhâk (1856-1885), gazeteciliği zayıf ifadelerden kurtarmış daha edebî ifadelerle okuyucuyu ilgisini çekerek onu etkilemiştir. Yazılarındaki mükemmel kompoze ediş, üslubundaki zarafet ve ifadelerindeki sağlamlık diğer yazarların da onu taklit etmesine sebep olmuştur (İşhakoğlu, 2019, s. 48). O dönemde Mısır'da Hidiv İsmail'in son döneminde gazetecilik tamamen özgür olmuş, maddî ve edebî destek almış olup Lübnan ve Suriyeli yazarların oraya taşınmasına ve Mısır'da gazete basımına öncülük etmesine sebebiyet vermiştir (di Tirâzi, 1913, s. 9). 1876 yılında Ahmet Mithat Paşa'nın Suriye'ye gelişi ile Suriye'de de basın özgürlüğü büyük ölçüde iyileşme yaşamıştır.

Genelde Arap edebiyatına özeldir Lübnan edebiyatına bambaşka bir nefes getiren Mehcer edebiyatı yazarlarının gazetecilik alanında yaptığı yenilikler de oldukça dikkat çekicidir. Göç ettikleri ülkelerde edebiyat, sanat, ticaret ve sanayi gibi birçok alanla uğraşmış olan Mehcer edebiyatçıların bazıları da gazetecilikle ilgilenmiş, kendi basın-yayın organlarını kurmuşlardır. 1892 yılında Suriyeli yayıncı Necib 'Arabilî (1861-1904) kardeşi İbrahim ile çıkardığı *Kevkebu Emrikâ*, Kuzey Amerika'daki ilk Arapça gazete olup 1908 yılına kadar yayın hayatı devam etmiştir. *Kevkebu Emrikâ*'dan sonra Arap basımı Kuzey ve Güney Amerika'da hızla yayılmış olup ABD, Meksika, Brezilya, Kolombiya ve Arjantin'de Arapça gazete ve dergiler çıkarılmıştır. Boyutları sekiz sayfayı bulan, günlük çıkarılan gazeteler dahil o dönemde yaklaşık 50 tane dergi ve gazete çıkarılmıştır. Gazete ve dergilerin yayınlanmasında Amerika basımından yazım, biçim ve içerik ölçülerinden faydalanılmış, ardından Mısır ve Suriye bölgesindeki bazı gazeteciler de bu yenilikleri Mehcer edebiyatçılarından alma fırsatı yakalamışlardır. Bu durumda bu gazeteler basın alanında Doğu ve Batı arasında bir köprü görevi de üstlenmiştir. Bu gazetelerin ele aldığı konular ise romanlarında ve şiirlerinde olduğu gibi daha çok Arap milliyetçiliği ve Arap dilinin önemi üzerine olmuş, bunun yanında Suriye, Mısır ve Lübnan'ın o dönemde içinde bulunduğu karışıklık da tartışılmıştır. Bu konuların yanında tıp, sosyoloji ve tarih gibi ihtisasi konulara da yer verilmiştir. Örnek olarak 1913 yılında Nesib Arıda (1887-1946) tarafından New York'ta kurulan ve Mihail Nu'ayme tarafından editörlüğünün yapıldığı uluslararası edebiyat ve sanat dergisi *el-Funûn* dergisi güzel sanatlar alanında çıkarılan bir dergi olup Avrupa'daki diğer dergilerle kıyaslanabilecek boyutta bir dergidir (Yazıcı, 2003, s. 366).

Matbaaların kurulması gazete, dergi ve kitapların basılmasını ve edebiyatın gelişmesini de hızlandırmıştır. Arap gazeteciliğinin temeli olan ilk Arap matbaası ise İtalyan'ın Fano şehrinde ardından

İstanbul, Lübnan ve Şam gibi diğer ülkelerde kurulmuştur. Ardından 1798'de Napolyon'un Mısır'a girmesiyle matbaayı getirip kendi broşürlerini Arapça olarak bastırmış ardından matbaa Kahire'deki dönemin önemli isimleri için kurulmuş bir saray olan Beytü's-Sinnârî'ye nakledildikten sonra 1801 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Muhammed Ali 1819'da bu Fransız matbaasının bir nevi kalıntılarından yeni bir matbaa kurmuş, adını da el-Matn'atu'l-Emîriyye, el-Mîriyye, el-Matba'atu'l-Âmire (Emirlik Matbaası) veya el-Tıbâ'atu'l-Hidivviyye (Hidiv Matbaası) adını vermiştir. Bu matbaayı daha da geliştirerek 1822 yılında İtalyanca ve Arapça alfabeyi de eklemiş, Arap mirasına katkıda bulunan çalışmaları basmaya başlamıştır. 1820 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1769-1849) tarafından Mısır'daki yenilikçi hareketlerinden biri olarak Bulak matbaası kurulmuş, ilk olarak Osmanlı dönemi tarihçi, hekim ve mütercimlerinden Şânizâde Atâullah Efendi'nin Fransızca'dan çevirisini yaptığı Vesâyânâme-i Seferiyye'si ardından 1822 yılında da Kâmûsu İtalyanî ve 'Arabî adında İtalyanca ve Arapça sözlük basılmıştır (Erol, 2020, s. 182)

20. ve 21.yy'da tüm Dünya'da gerçekleşen teknolojik gelişmeler ve internet gazeteleri kendini haliyle Orta Doğu'da da göstermiştir. Basın da dönemin teknolojik başarılarından yararlanmış, elektronik baskıdan faydalanmıştır. 1970'li yıllarda video metinlerden faydalanılmış, 1995'te ise *eş-Şarku'l-Evsât* (Orta Doğu), 1969'da el-Vilâyetü'l-Müttehidetü'l-Emrikiyye (Amerika Birleşik Devletleri) adında elektronik gazete yayınlanmıştır. Fakat çalışmanın amacı Orta Doğu'daki gazeteciliğin ilk dönemlerini ele almak olduğu için bu konuya değinilmemiştir.

Mısır'da Gazetecilik

Arap toplumunda gazetecilik tarihi 18.yy'ın sonlarında ilk olarak Mısır'da kendini göstermiştir. Mısır'da yürütülen gazetecilik faaliyetleri dört evrede ele alınmaktadır. İlk dönem Osmanlı paşası Mısırlı Mehmed Ali Paşa (1769-1849) dönemi, ikinci dönem Mısır hidivi İsmail Paşa (1830-1895) dönemi olup üçüncü dönem ise İsmail Paşa zamanından İngiliz işgaline kadar olan dönemdir. Son dönem ise işgal dönemi ve günümüze kadar gelen dönemdir. Fransızların 1798'de Mısır'a girişleri ile gazetecilik de ülkeye giriş yapmıştır. Zira Mısır'da kaldıkları süre boyunca (1798-1801) *Décade Egyptienne* (Mısır'ın On Yılı) ve *Courrier D'Égypte* (Mısır Basını) adında iki Fransız gazetesi çıkarmışlardır. Fransızlar Mısır'da bunun yanında ülkede olan biteni anlatan ve işçilere dağıtılmak üzere askerî ve hukukî konuları ele alan *et-Tenbîh* gazetesini de çıkarmışlar, editörlüğünü de işgal sırasında ülkedeki gelişmeleri kaleme alan İsmail el-Ğaşşab (1700-1815) yapmıştır. İlk gazete olarak *et-Tenbîh* çıkmasına rağmen Mısır'da resmî olarak çıkan ilk gazete Mehmed Ali Paşa tarafından 1828 yılında kurulan *el-Vekâi'u'l-Mısriyye* (Mısır Gerçekleri) olup ilk başta Türkçe sonra Arapça-Türkçe birlikte ve son olarak sadece Arapça çıkmış ve hala Arapça olarak devam etmektedir. Mısırlı edebiyatçı ve gazeteci Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1805-1887) ve Abdülkerîm Selmân'ın (1849-1918) ilgilendiği gazete, hâlâ haftada 3 kere resmî haberleri yayımlamaktadır. Aynı zamanda Ahmed Fâris eş-Şidyâk'ın 1860 yılında İstanbul'da çıkardığı *el-Cevâib* gazetesi, Arap gazeteciliğinde önemli bir adım niteliğindedir. Arap yazarlar arasında büyük öneme sahip olan *el-Cevâib* gazetesi dönemin bütün ediplerinin kalemlerinin mücadele sahası olmuş, 1884 yılına kadar basımı devam etmiştir (Nevfel, 2008, ss. 196-200).

1863-1882 yılları arasındaki Hidiv İsmail'in yönetimi ve İngiliz işgaline kadar olan dönem Mısır gazeteciliğinin üçüncü dönemi olup, Mehmet Ali Paşa'dan gördüğü gibi Arap edebiyatına ve Arap Birliği'nin güçlenmesine katkı sağlamak için Arap edip ve âlimlerle yakın bir diyalog kurarak, gazeteler çıkarmıştır. Hatta Suriyelilerin Mısır'a gelerek Suriye'de ve yurtdışında gazeteler kurmaya başlaması, onların Mısır'da çalışmalarını kolaylaştırarak basını kontrolleri altında tutmalarını sağlamıştır. Mısır gazeteciliğinde önemli adımlar atmaya devam eden Hidiv İsmail, Mehmed Ali Paşa ve dönemin

mutasavvıflarından İbrâhîm Desûki'nin (1839-1878) temellerini attığı, Arapça ilk tıp dergisi olan *el-Ye'sûb* (Yusufçuk) dergisini 1865 yılında aylık olarak çıkarmıştır. Bu dönemde Mısır'da sadece resmî değil gayri resmî çıkan siyasî, ilmî ve edebî gazeteler de çıkarılmıştır. 1866 yılında Ebû's-Su`ûd Efendî tarafından kurulup 1878 yılına kadar yayına devam eden, Kahire'de haftada iki kez yayınlanan ilmî, edebî ve siyasî gazete *Vâdi'n-Nîl* ve 1869'da Mısırlı gazeteci ve edebiyatçı İbrâhîm el-Müveylîhî (1846-1906) ile Mısırlı oyun yazarı, çevirmen ve edip Muhammed Osman Celâl'in (1828-1889) Kahire'de kurduğu haftalık çıkan *Nüzhetü'l-Efkâr* (Düşüncelerin Gezintisi) da bunlardan biridir. Ertesi yıl 1870 yılında Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan *Ravzâtu'l-Medâris* dergisi çıkarılmıştır. Bu dergi de ilmî ve edebî bir dergi olup edip Abdullah Paşa Fikrî (1834-1889), Mısırlı astronom ve matematikçi İsmail Mustafa el-Felekî (1825-1901), Mısır'ın eğitim babası olan Ali Paşa Mübârek (1824-1893) gibi Mısır edebiyat dünyasının meşhur birtakım yazarları bağımsız bir kitap gibi herhangi bir konuda seri makaleler yayınlamışlardır. Gazete yayın hayatına hâlâ senede birkaç defa olmak suretiyle devam etmektedir (Nevfel, 2008, ss. 201-208).

Mısır'ın eski halkı olan Kıptiler de gazetecilik alanında kendine bir yer almış, 1877 yılında Mısır'da Mihâil Efendî Abdusseyyîd Kıptilerin ilk gazetesi olan *el-Vatan* gazetesini çıkarmıştır. İhtilal zamanında bir müddet basımına ara verilen gazete 1900 yılında çıkmaya devam etmiştir.

Hidiv İsmail, edebiyata ve edebiyatçıya önem veren bir yönetici olması, diğer ülke edebiyatçılarının da ilgisinin Mısır'a yönelmesine sebep olmuştur. Örneğin o dönemde siyasî basından sıkıntı çeken Suriye ve Lübnanlı yazarlar İskenderiye'ye gelmiş, Mısır'da Şam bölgesinin basını yeniden canlanmıştır. Aslen Lübnanlı olan gazeteci Selîm Taklâ (1849-1892) yirmi altı yaşındayken Mısır'a göç etmiş, İskenderiye'de matbaa kurmuştur. Hidiv İsmail zamanında desteğin yanında birçok sıkıntı da çekmiş, hatta Hidiv İsmail, yazarın kendi cüretkarlığı nedeniyle onu önce hapsedmiş ardından serbest bırakmıştır (Dâğir, 2000, s. 299). Bunun yanında Suriyeli 19.yy Arap edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Edîb İşhâk, (1856-1885) Suriye'de önce *Semerâtu'l-Fünûn* ve *et-Tekaddüm* dergilerinde editörlük yaptıktan sonra Lübnan'da Zehrâtu'l-Edeb Cemiyeti'ne katılmış, ardından İskenderiye'ye taşınmış, Selîm en-Nakkâş (1856-1885) ile birlikte oyun yazımı yapmış ve Kahire'de islamî düşünür ve siyasî aktivist olan Cemaleddin el-Afgânî (1838-1897) ile tanışıp onun cesur duruşundan etkilenmiştir (Dâğir, 2000, s. 250,251). Ardından Kahire'de 1877 yılında *Mısır* dergisini çıkarıp İskenderiye'ye geri dönüp Selîm en-Nakkâş ile *et-Ticâret* dergisini çıkarıp Cemaleddin el-Afgânî'nin bazı yazılarına da yer vermiştir. Mısır hükümeti tarafından bu iki derginin çıkartılması durdurulunca 1880'de Paris'e gidip Mısır'ın Kâhire adlı Arap dergisini çıkarmıştır (Dâğir, 2000, s. 1136,1137; dî Tirâzî, 1913, s. 294).

Lübnanlı Selim ve Beşşâr Taklâ kardeşler, 1876 yılında *el-Ehrâm* çıkarmışlar, dergi büyük bir popülerlik elde edince Kahire'ye taşınmış, 1930'lara kadar yayın hayatına devam etmiştir. Yine Edîb İşhâk ve Selîm en-Nakkâş tarafından İskenderiye'de 1880 yılında *el-Mahrûsa* gazetesi çıkarılmış, zamanla birçok el değiştirmiş ama yayın hayatına devam etmiştir. Şuan Kahire'de günlük gazete şeklinde İlyâs Ziyâde tarafından çıkarılmaktadır (Sonay, 2022, s. 314).

Genel olarak o dönemde Mısır ve özellikle İskenderiye'deki Arap gazete sahiplerinin çoğunun Suriye veya Lübnanlı olduğu, onlara maddî ve edebî teşvik sağlayan Mısır'ı vatan edindiği söylenebilir. Pek çok Suriye gazetesi yayımlanmış, bunlardan yalnızca *el-Mahrûsa* ve *el-Ehrâm* yayınları devamlılık göstermiştir.

1880'li yıllar Mısır gazeteciliğinde hareketli dönem olmuş, ilk önce 1881 yılında Mısır'da gazetecilikte yayın kanunları çıkarılmıştır. 1882 yılında İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi ve Urabi Paşa'nın "Mısır

Mısırlılarıdır” sloganıyla başlattığı Urabi Paşa Ayaklanması ile konular daha çok siyasî ve millî duyguları barındırmış olup basın organları İskenderiye’den Kahire’ye taşınmıştır. O dönemlerde ilk çıkan günlük gazete de Aleksân Sarrâfiyân el-Ermenî tarafından kurulan *ez-Zemân* gazetesi olmuş onu 1883-1884 yılları arasında yayın yapan *el-Hilâl* dergisi takip etmiştir. Bu iki gazetenin ömrü kısa olmuş, 1888 yılında *el-Mukattem* ve *el-Müeyyed* gazetesi çıkana kadar günlük gazetesi bulunmamış ama bunun aksine *el-Burhân*, *el-Beyân*, *Mir’âtu’s-Şark* gibi Kahire’de basılan birçok haftalık gazete mevcuttur (dî Tirâzî, 1913, s. 150).

İngiliz işgali ile Mısır’da durumlar tamamen değişmiştir. Ondan önce Arap gazetelerinin tek amacı hükümete karşı çıkmadan Mısır’ın çıkarlarını gözetmektir. İngilizlerin Mısır’ı işgal etmesi, Fransa’nın Mısır’ın yanında olmayışı ve Mısır’da yaşanan olaylar gibi siyasî dengelerin değişmesi gazetelerin yayım hayatını da etkilemiştir. Bir kısım yazar İngilizlere karşı Osmanlı’nın yanında yer almış bazıları İngilizlere karşı Fransa’nın yanında, bazıları da direk İngilizlerin yanında yer almıştır. İngilizlerin yanında yer alanların çıkardığı ilk gazete *ez-Zemânu’l-Mütekaddem* ve *el-Mukattem* gazeteleri olmuştur (Livaoğlu Mengüç, 2019, s. 203). İngiliz taraftarlığını hoş karşılamayan Arap milliyetçileri, ertesi yıl Şeyh Ali Yusuf editörlüğünde ve Şeyh Ahmet Mâdî yönetiminde *el-Müeyyed* gazetesini kurmuştur. *el-Müeyyed* gazetesinin çıkışı ulusal basında büyük bir adım olmuştur. Çünkü bu gazetecilik alanında ilk büyük ulusal gazete rolünü üstlenmiş olup milliyetçiler tarafından desteklenen diğer ulusal İslamî gazetelerin de önünü açmıştır.

1892-1900 yılları arasında Arap gazeteciliğinde yaşanan dönem, gazetelerin kendi aralarındaki tartışmaların olduğu, yayınlar kanununun ihlal edildiği, basın özgürlüğünün serbest bırakıldığı, haftalık gazetelerin daha çok çıktığı dönemdir. *el-Mukattem* ve *el-Müeyyed* gazetelerine kendi taraftarlarınca destek devam etmiş olmasına rağmen aralarındaki tartışmalar da bir o kadar yoğunlaşmıştır. O dönemde edebî gazete niteliğinde olan *el-Ehrâm* gazetesi çizgisini korumuştur. (Livaoğlu Mengüç, 2019, s. 213) Ayrıca aynı dönemde gazete sayısı da geçmiş yıllara göre azalmış durumdadır. Zira 1963 yılında yaklaşık 87 basın yayın unsuru bulunurken 1900’lü yıllarda 150 civarındadır. Düşüş yaşanmasının nedenlerinden biri yayınların bolluğu ama yazıların basılmasının maliyetli oluşu, yayın kanunlarına uyma mecburiyetidir.

1900’lü yıllara gelince Arap basını, en yüksek seviyesine çıkmış, İngilizlerin de yayın kanunlarına karşı gelip basın özgürlüğünü desteklemeleri, Mısır’da milliyetçi ya da farklı taraflar dahi olsa fikirlerin kısıtlama olmadan yazıya dökülüşü Mısır’ı gazetecilik alanında gözde bir konuma getirmiştir. Bu durumda Mısır, tüm ülkelerden kalem ustalarının, fikir özgürlüğünü savunanların ya da geçimini basından sağlamak isteyenlerin merkez üssü olmuştur.

1900-1910 yıllarına kadar Mısır gazeteciliği daha çok Suriyeli gazetecilerin elindeyken artık büyük bir kısmı Mısırlıların eline geçmiştir. Gazete yayınları daha çok İskenderiye’de sınırlıyken ulusal gazetelerin sayısının artması ile gazeteler Mısır’daki diğer şehirlerde de kurulmaya başlanmıştır. Gazete konuları çeşitlenmiş, başlıklar ve yazılar daha yenilikçi hale gelmiş ve ulusal gazetelerin boyutu 8 sayfaya kadar çıkmış olup bu durum Mısır halkının basına karşı ilgisini çekmiş, özellikle millî duygulara değinilmesi ile de genç kesimde millî ve coşkun ruhu canlandırmıştır. Aynı zamanda Millî Mücadele döneminde Mısır basını Türkiye’deki gelişmelere de gazetelerde değinmişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrası Mısır’ın hukukî durumunu, Osmanlı hâkimiyetinde kalıp kalmayacağını yakından takibe almışlar, Mustafa Kemal’i takdir eden yazılar yayınlamışlardır. Zira Millî Mücadelenin İngilizlere karşı yapılmış olması ve mücadele sonrası yeni Türk rejiminin Arap topraklarında hak talep etmemesi Mısır’daki millî düşünce yanlılarının Türkiye’ye ve Mustafa Kemal’e karşı sempati duymasına neden olmuştur. *el-Ehram* gazetesi

Mustafa Kemal'e karşı sempati besleyen gazeteler arasında olup, Mustafa Kemal'e "Doğunun Kahramanı" Millî Mücadele'de zafer kazanılmış olmasını da "Doğunun Batıya karşı zafer elde edişi" şeklinde değerlendirmişlerdir. Bunun yanında İngiliz taraftarlığını savunan *el-Mukattem* gazetesi ise Kuvayı Milliye'yi İtilaf devletlerine karşı önemsiz bir güc olduğu konusunda yazılar çıkarıp Mısır halkının Türkiye'ye karşı düşüncelerini zayıflatmaya çalışmıştır (Baş, 2015, s. 39,40).

Suriye'de Gazetecilik

1849-1863 yılları arasında Mısır gazeteciliği, Mehmet Ali Paşa'dan sonra bir müddet durmuş, o dönemde gazetecilik görevini Suriye almıştır. Yalnız Suriye'de dinî grupların etkin oluşu nedeniyle çıkartılan gazeteler daha çok dinî içerikli bültenlerden oluşmakla birlikte 1851 yılında Arap harfli ilk baskı makinesini Suriye'ye getiren Amerikalı misyoner Elî Smith, (1801-1857) dinî yayınları desteklemiş bunun yanında bilimsel ve coğrafi araştırmalar içeren yayınlar da yapmıştır. İlkinde yılda bir kez sonraki yıllarda dört kez yayımlanan gazete 1855 yılında kapatılır. Ardından on yıl sonra yine Amerikalı misyonerler tarafından 1866 yılında *en-Neşretü's-Şehriyye* adında bir gazete çıkardıktan sonra bunu 1871 yılında haftalık şeklinde değiştirip haftalık şeklinde yayımlanmışlardır.

1855 yılına geri dönüldüğünde dünyadaki ilk resmî olmayan Arapça gazetesi *Mir'ātu'l-Ahvâl* gazetesi yayın hayatına girmiştir. Gazete, 1853-1856 yılları arasında Rusya ve Osmanlı arasında gerçekteşen Kırım Savaşı olaylarını ve aynı dönemdeki Suriye ve Lübnan'daki siyasî ve toplumsal koşulları anlatmaktadır. Gazetenin kurucusu Suriyeli Ermeni yazar Rizkullah Hassûn, (1825-1880) Osmanlı'ya ve yönetim şekline karşı olan bir yazar olup gazetede Türklere ve Osmanlı'ya karşı oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur (URL-3). Bu durum 1860'larda da devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin haricinde Marsilya'da *Utârid* (Merkür) ve Paris'te *Bercîsu Bârîs* (Paris'in Jüpüter Yıldızı) isimli iki dergi çıkartılmıştır. Beş yıl basım hayatına devam eden dergilerin bu isim de çıkmaları da oldukça manidardır. Zira *Utârid* Merkür gezegenini temsil etmekte ve akıl, sanat ve belagate intisap ederken, *Bercîs* ise Jüpüteri temsil etmekte olup bilim, hikmet ve kâmil akla delalet etmektedir.(Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetname*, 88, 108,109; URL-4).

Suriye'de gazetecilik, 1860'lardan sonra canlılık kazanmış olup bunların birçoğu resmî gazete olarak basılmıştır. 1865 yılında ilmî çalışmalara önem veren Osmanlı paşası Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) tarafından Şam'da *Sûriye*, Halep'te *el-Furât* gazeteleri çıkarılmıştır. 1900'lü yıllarda Osmanlı Devleti'nde ki padişahın basına karşı sansür uygulaması Suriyeli gazetecilerin özellikle Mısır olmak üzere başka ülkelere göç etmelerine sebebiyet vermiştir. 1909 yılındaki Kanun-i Esasi de yapılan değişiklikler neticesinde padişahın basın üzerindeki sansür denetimi kaldırılmış, parti kurma hakkı getirilmiştir (Çoban İnce & Özdemir, 2023, s. 41). Bu durum kendini Suriye basımında da göstermiş, her partinin kendi gazetesinde kendi görüşlerini sunma imkânı vermiştir.

Lübnan'da Gazetecilik

1858 yılında Lübnanlı yazar ve şair olan Halîl el-Hûrî (1836-1907) tarafından kurulan *Hadîkatu'l-Ahbâr* (Havadis Bahçesi) gazetesi Osmanlı Devleti'nde İstanbul dışında yayınlanan ilk Arapça gazetedir (dî Tirâzî, 1913, s. 25) Özel bir gazete olarak yayına başlayan gazete 1860 yılında Suriye olaylarından sonra Fuad Paşa'nın teklifi üzerine gazeteyi yarı resmi hale getirmiş ve bunun karşılığında Suriye'nin ilk resmi gazetesi çıkana kadar maaş karşılığı 1909 yılına kadar Osmanlı hükümetinin yarı resmi gazetesi olarak yayın yapmıştır. 1860'lı yıllar, Mısır ve Suriye gazeteciliğinde dönem noktası olduğu gibi Lübnan'da da kendini göstermiştir. Lübnan edebiyatının önemli isimlerinden gazeteci ve edebiyatçı Butrûs el-Bustânî

(1819-1883) 1860 yılında *Nefru Sûriye* (Suriye Topluluğu) adlı gazeteyi Suriye topluluğunu milliyetçi duygularla bir araya getirmek amacıyla yayınlamıştır. 1860'tan sonra çıkarılan gazetelerin birçoğu devlet eliyle olmuş, 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ve Özerk Cebel-i Lübnan'ın ilk mutasarrıfı Garabed Artin Davud Paşa (1816-1873) tarafından 1867'de *Lübnân* gazetesi buna örnek olarak verilebilir (Dadyan, 2013, ss. 22-26).

1870 yılı siyasî ve bilimsel gazeteler açısından verimli dönemlerdi. Gazeteciliğin öncüsü, Lübnanlı şair, edip ve gazeteci Yûsuf eş-Şelfûn (1839-1896) *ez-Zehra'yı*, Cizvit tarikatı ise *el-Beşîr'i* adlı gazeteyi çıkarmıştır. Bunun yanında Lübnan edebiyatının ve eğitim alanının öncülerinden Butrûs el-Bustânî de bilimsel ve politik dergi olan ve yayın hayatı uzun süre devam etmiş olan *el-Cennet* ve *el-Cinân* dergilerini çıkarmıştır. Aynı yıl din adamı, gazeteci, seyyah olan aslen Mardinli olan Louis Sâbûncî (1891-1908), *en-Necâh* dergisini çıkarmış, dergide Arap vilayetlerinde Osmanlı'ya karşı kışkırtıcı yayınlar yapmaya, Türklere karşı gelmeye teşvik etmeye başlamıştır (Hızlı, 2022, s. 2). 1871 yılında Amerikalılar tarafından *Kevebu's-Subhi'l-Münîr*, el-Bustânî tarafından da *el-Cenîn* çıkarılmış, *en-Necâh* kapatıldıktan sonra 1874 yılında Yûsuf eş-Şelfûn tarafından *et-Tekaddüm* dergisi çıkarılmış hatta uzun yıllar yayın yapmaya devam etmiştir.

Arap gazeteciliği bir ülkede yerleşene kadar birçok dönemden geçmektedir. Bunlardan biri de bazı gazetecilerin ülke sınırı edilmeleri ya da siyasî, ekonomik ya da dinî sebepler neticesinde başka ülkelere göç edip oralarda gazete çıkarmalarıdır. Lübnanlı gazeteci ve edip Ya'kûb Sarrûf'un (1852-1927) 1876'da *el-Muktetafî* çıkardıktan sonra Hidiv İsmail'in onu uzaklaştırmasından sonra 1878'de Paris'te *Ebu Neddâre'nin* basımını devam ettirmiş 1885'te de *el-Muktetafî* Mısır'a taşımışlardır (Görgün, 2009, s. 166; Nevel, 2008, s. 193). Amerika Birleşik Devletleri, Arap göçmenlerin en çok kültürel faaliyetlerde bulunduğu ülke olmuştur. Kendi millî duygularını kaybetmemek ve geleceğe aktarmak için Mehcer edebiyatçıları edebî ekoller, eğitim kurumları ve dernekler kurmuşlardır.

Kuzey Amerika'da haftalık olarak yayım yapan el-Vefâ, et-Turâs; günlük olarak çıkan en-Nesr, el-Cerîdetu'l-Lübnâniyyetu'l-Emrîkiyye; 15 günde bir çıkan el-Kelime; haftalık el-Muhâcir, el-Hudâ, ed-Delîl; aylık çıkan el-Mecelletu't-Ticâriyye Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan diğer gazete ve dergilerden bazılarıdır. Amerika Kitası'na göç eden Arap halkı siyasî koşulların esnekliğinden, özgür ortamdan faydalanarak kurduğu dernekler, çıkardığı diğer gazete ve dergiler de şunlardır; New York'ta *el-Asr* (1894), *el-Eyyâm* (1897), *es-Semîr* (1929); Brezilya'da *el-Feyhâ* (1895), *er-Rakîb* (1897), *el-Menazır* (1899), *es-Sevâb* (1900), *el-Usbe* (1933), *el-Menâhil ve'l-Endelus*. (Mehcer edebiyatın basın yayın faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için; (Bakır Dayı, 2021; Hasan, 1962, s. 67,68).

O dönemin Bilâdü's-Şâm bölgesi olan Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'de 1885 yılına kadar çıkan gazete ve dergilerin tamamı Hıristiyanlar tarafından çıkarılmış, 1885 yılına kadar bu bölgede hiçbir İslami gazete yayınlanmamıştır. Bu yılda Beyrut'un eski belediye başkanı Abdulkadîr el-Kabbânî (1848-1935) Suriye bölgesinde ki ortak bir yayın kuruluşu ve resmi olmayan ilk gazete *Semerâtu'l-Fünûn'u* çıkarmıştır. İslamî gazetelerin hayata geçirilmesi bundan sonra hız kazanmıştır. Hidiv İsmail'in son dönemlerinde Suriye bölgesinde pek çok gazete yayınlanmış olup bunların en ünlülerinden biri, Lübnanlı edip ve gazeteci olan Halîl Hattâr Serkîs'in (1842-1915) kurduğu, siyasî, ticarî, bilimsel ve edebî bir gazete olan *Lisânu'l-Hâl*'dir ki gazete yayın hayatına hala devam etmektedir. Bunun yanında 1880 yılında Lübnanlı hukukçu ve gazeteci Nikola Nakkâş (1825-1894) da *el-Misbâh'ı* çıkarmış 1908'e kadar yayın yapmıştır (dî Tirâzî, 1913, s. 33,51).

1910'lü yıllarda Beyrut'ta Arapça edebî romanların basıldığı *el-Enîs* dergisi görülmekte olup bu

dönemlerde gazete ve dergilerin el-Enîs gibi haftalık hikâye, roman, tiyatro ya da edebî eleştiri sayfalarını yayınladığı görülmektedir.

Cezayir'de Gazetecilik

Cezayir'de hikâye, Arap gazeteciliğinin ortaya çıkmasıyla kendini göstermiş olup 1928 yılında *el-Fethu'l-Kâhiriyye* adlı dergide Muhammed Sa'îd *ez-Zehrâviyyu* hikâyesinin bölümlerini yayınlamıştır (Nevfel, 2008, s. 179).

Fransız hükümeti tarafından 1847 yılında çıkartılan *el-Mübeşşir* gazetesi, Cezayir gazeteciliğinde ilk gazete olup, Arapça ve Fransızca olarak ayda iki kez yayınlanan gazetedir. Küçük boyutta bir gazete olan *el-Mübeşşir*, ülkenin bazı seçkin yazarları tarafından düzenlenmiş ve bu gazete şimdiye kadar yayım hayatına devam etmektedir. *el-Mübeşşir*'i 15 Eylül 1847'de Abdülmalik Murtaza çıkarmış, bununla birlikte Arap basınının Cezayir'de tanınmaya başlanmıştır (dî Tirâzî, 1913, s. 24).

Abdülmalik Murtaza'dan başka Ömer b. Kaddûr el-Cezâiriyye (1887-1930) de edebî gazetecilikte önemli şeyler yapmıştır.1913 yılında *el-Farûk* gazetesini "Kalemim gönlümdeki üç lisandan geçer; Dinim, vicdanım ve vatanıma olan sevdam." sloganıyla yayınlamasıyla Ömer b. Kaddûr el-Cezâiriyye Cezayir'de Arap basınının öncülerinden biri olarak kabul edilmiştir. Fîlib dé Tirâzî *Târihu's-Sahafet* adlı kitabında Ömer b. Kaddûr el-Cezâiriyye'den bahseder ve onun *el-Farûk*'tan başka 1906 yılında el-Livâu'l-Kâhiriyye'yi, 1907'de *et-Tekaddümü't-Tûnusiyye*'yi, 1911'de *el-Hâdiratu ve'l-Mübeşşir*'i ve el-Hadâratu bi'l-Âsitâne'yi neşrettiğini söyler. Ömer b. Kaddûr el-Cezâiriyye basın alanında birçok yayın çıkarmış ama gazetecilikteki asıl ününü *el-Farûk*'la almıştır (dî Tirâzî, 1913, s. 51).

Cezayirli hikâye yazarlarının öncüleri ve yayınladıkları gazete ve dergiler yayın tarihleri ile birlikte şu şekilde sıralanabilir; Ahmed b. 'Âşûr, Ebu'l-Kâsım Sa'dullah / *el-Besâir* gazetesi (1937- 1956), Ebu'l-'îd Dûdû / *en-Nedve* gazetesi (1957) ve el-Fikr gazetesi (1958), Tâhir Vattâr ve Muhammed Dîb / *el-Âdâb* (1957), Osmân Sa'dî / *el-Mücâhid* gazetesi (1960) (Nevfel, 2008, s. 179).

Cezayir gazeteciliğinin öncü gazete ve dergileri şu şekilde sıralanabilir; el-Arabi Fahhâr; *el-Misbâh* gazetesini iki dilde, ardından XX.yy'ın başlarında Sâdık Dânidin el-İslâm'ı, Ömer Râsim *el-Cezâir*'i çıkarmışlardır. Gazeteciliğin yanında dergiler yayımlanması da Cezayir'de diğer ülkelere nazaran oldukça geç başlamıştır. 1936-1937 yıllarında Konstantin'de *Mîzâb*, *el-Ümmet*, *eş-Şihâb*, *eş-Şer'at ve es-Sırât* adlı dergiler haftalık olarak çıkarken 1920'de *el-Cezâir*, *Afrîkiyya's-Şimâliyye*, *Kevkebu Afrîkiyyâ* ve *el-İkdâm* dergiler yayımlanmıştır (Nevfel, 2008, s. 222).

Fas'ta Gazetecilik

Yayıncılık ortamının toplumun ritmine ayak uyduramadığı bir dönemde, edebiyat dergilerinin yanı sıra gazeteler ve bunların kültürel ekleri de çoğu kere edebî ve kültürel kuşakların fikir üretiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir. Fas'ta gazetecilik ve edebiyat arasındaki ilişki, modern edebî türlerin ortaya çıkışı bağlamında önemli bir noktadır. Faslı bir akademisyen, romancı, şair ve çevirmen Ahmed el-Medîni'nin (d.1947) *Fas'ta Hikâye Sanatı* adlı kitabında görüldüğü gibi gazetecilik, ülkede hikâye yazarlığının ortaya çıkışının arka planında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu durum hem modern anlamda nesir türlerinin ortaya çıkışına katkı sağlamış hem de okuyucunun, 1940'larda yayımlanan Doğu ve Batı hikâye metinleri ile doğrudan karşılaşmasına fırsat sağlamıştır (el-Medîni, 2022, s. 57).

Fas'ta çıkarılan ilk gazete 1889 yılında Tanca'da *el-Mağrib* adlı gazete olup Bazı Lübnanlı edipler

tarafından kurulmuş fakat yayın ömrü çok fazla olmamıştır. Ardından hepsi Lübnanlı gazeteciler tarafından olmak üzere 1900 yılında yine Tanca'da *el-Mağribu'l-Aksâ*, 1905'te Rabât ve Tanca'da *es-Se'âdet* gazetesi, 1906'ta Tanca'da *es-Sabâh* dergisi, 1907'de *Lisânu'l-'Arab* gazetesi çıkarılmıştır. Fas'ta çıkarılan diğer gazete ve dergilerin tarihî sıralaması da şu şekilde yapılabilir; 1933-Tatvân *es-Selâm* gazetesi, 1936-Rabât *el-Vidâd* (Dostluk) gazetesi, 1937-Rabât *el-Atlasî* (Atlantik) gazetesi, 1937-Rabât *el-Mağrib* gazetesi, 1937-Rabât *Vahdu'l-Mağribiyye* (Mağriplilerin Birliği) gazetesi, 1938—Rabât'ta *el-Mülhaku's-Sekâfi li'l-Mağrib* dergisi (el-Hâcî, t.y., s. 6).

20.yy.'a gelindiğinde Fas gazeteciliğinin edebiyat ve şiire birlikte önem verdiği görülmekte olup, gazete isimlerinden anlaşılacağı üzere Arap ve Arapça çerçevesinde vatan, millet, dil ve kültür öğelerini ön planda tutma gayreti sarfedilmiştir. Zira 1971 yılında *el-İttihâdu'l-Vataniyyu li'l-Kuvvâtî's-Şu'ubiyye* (Milliyetçi Güçlerin Vatani Birliği), *et-Terbiyetu'l-Vataniyye* (Vatan Eğitimi), *el-İlm* (İlim) *es-Sekâfetu'l-Cedîde* (Yeni Kültür) ve *es-Sekâfetu'l-'Arabiyye* (Arap Kültürü) adlı gazete ve dergiler çıkmış, bunun yanında *el-Hüsnâ* (En Güzel), *el-Fecr* (Şafak), *el-Eklâm fi Silsileti'l-Kadîme ve'l-Hadîse* (Eski ve Yeni Silsilede Kalemler), *el-Kıssa ve'l-Mesrah* (Öykü ve Tiyatro), *Enfâs* (Ruhlar), *Tatvânu'l-Mağrib* (Fas'ın Tatvan'ı), *el-Vahdetu'l-Mağribiyye* (Faslılar Birliği), *Sahrâu'l-Mağrib* (Fas'ın Çölleri), *es-Süreyyâ* (Süreyya Yıldızı) adlı edebî öğeleri de zikredilmektedir (Nevfel, 2008, s. 226).

Fas'ta edebî gazeteciliğe ilk örnek olarak Fas'ın ilk ve en saygın şairlerinden Abdulkerîm et-Tabbâl (d.1931) verilebilir. İlk şiirlerini 1952'de *el-Enis* dergisinde yayımlayan et-Tabbâl, eserlerinin tamamını ise 2000 yılında yayımlamıştır. Aldığı farklı eğitimlerle geleneksel, dinî ve modern kültürü birleştirme fırsatı bulmuştur. Dünyanın en eski üniversitelerinden sayılan Fas'taki el-Karaviyyîn Üniversitesinde fıkıh, İslam medeniyeti ve klasik Arap şiir eğitimini alanının âlimlerinden alan Abdulkerîm et-Tabbâl, dergi ve gazete bakımından oldukça kısıtlı bir imkâna sahip olduğunu sadece Albert Edîb'in çıkardığı Lübnan dergisi *el-Edîb*'i okuma fırsatı bulduğunu buna karşılık üniversitenin kütüphanesinde bulunan sadece Şevkî(1868-1932), Bârûdî (1839-1904) ve Hafız İbrahim'in (1872-1932) şiirlerine ulaşabildiğini ifade etmiştir. Ardından Fas'ın bir şehri olan Tetvân'a geldiğinde *el-Enis*, *el-Mu'temed*, *el-Envâr*, *el-Ketâme*, *el-Ma'rife* ve *el-Hadîga* gibi birçok edebiyat dergisiyle tanışmış, kendini bir nevi dereden denize atlamış gibi hissetmiştir (URL-5). Fas'ta edebiyat gazeteciliği, kaleminin gücünü tanıtmak isteyen birçok şair, hikâyeci ve edebiyatçıya da fırsat vermiştir. Abdulkerîm et-Tabbâl'ın yanında Muhammed es-Serğînî (d.1930) *el-İlm* gazetesinde, Abdullah Râcî' (1948-1990) ve Hasan Necmî (d.1960) *el-İttihâdu'l-İştirâkiyyu* gazetesinde yayın yapan sanatçılardan bazılarıdır (el-Hâcî, t.y., s. 9)

Fas'ın Tetvân şehri, Akdeniz ile İran arasındaki Arap devletlerini kapsayan Orta Doğu'daki bölgeyi temsil eden el-Meşriku'l-'Arab'la (Doğu Arap) da derin ilişkileri olan bir kültür şehridir. Bu şehir hem Doğu Arap hem de İspanyol şiirine açılan bir penceredir. Güney Amerika'ya göç eden Mehcer edebiyatçılarının çıkardığı *el-'Usbetu'l-Endülüsiyye* ve *eş-Şark* dergileri ve İspanya'da yayınlanan *el-Menâra* dergisi ile Fas'ta hem İspanyol şairlerin hem de Mehcer edebiyatçılarının şiirleri ile tanışılmış bu vesileyle göçmen şairlerin başlattığı Arap şiirinde modernlik hareketi Fas'ta da yerini almaya başlamıştır. Fas'taki gazeteler ilk olarak Arapça ve Fransızca yayın yapmış, ardından İspanyolca, İngilizce ve Berberiler tarafından kullanılan ve Fas'ta resmî dil olarak kabul edilen Amaziğ dilinde yayımlanmıştır. *İfrîgiyyâ'l-Liberâliyye* gazetesi 1820'de İspanya'da kurulan ve ülkede yayımlanan ilk gazete olup *el-Mağrib* gazetesi ise 1886 yılında kurulmuş, ülkenin ilk Arapça gazetesidir. Ülkede Fransız sömürgesinin etkili olduğu alanlardan biri de gazetecilik olup Fransızca basılan ve dağıtılan gazete sayısı 1981 yılında 62.000 iken 1999 yılında 130.000'e ulaşmıştır. Zamanla Arapçaya olan ilgi artmış Arapça çıkan gazetelerin oranı yüzde yetmiş iken Fransızca yayınlanan gazeteler yüzde yirmi altı oranına yükselmiştir (el-Hâcî, t.y., s. 11,12).

Abdulkerîm et-Tabbâl'ın verdiği bir röportajdan yola çıkarak Fas edebiyatındaki gazetecilik ve kültürel faaliyetler şu şekilde özetlenebilir: Kırklı yıllarda Fransız sömürmesine maruz kalan Fas'ta mevcut olan sıkıntılardan biri kültürel zorluk ve ulusal sessizlik hareketiydi. Ardından yaşanan İspanyol sömürgesi ülkeyi Fransız sömürgesi kadar olumsuz etkilememiştir. Nitekim Fransa'dan farklı olarak İspanyol sömürgeciliği, Fas'ın kendi kültürel farkındalıklarından oluşan gazete, edebiyat dergileri ile tiyatro, sinema, kütüphane gibi kültürel yapıların güçlenmesine sebep olmuştur. İspanya'daki tiyatro, müzik ve edebî grupların Fas'ı ziyaretleri ile İspanya'daki edebî ve sanatsal deneyimler Fas'ı Doğu'ya ve Avrupa'ya tanıtan bir pencere olmuştur. Hatta et-Tabbâl'ın kendisi bile şiirsel deneyimindeki etkileşimi bu duruma bağlamıştır (URL-6).

Tunus'ta Gazetecilik

Mısır'da *el-Cevâib* (Cevaplar) gazetesinin çıkması Arap gazeteciliğinde dönem noktası olmuştur. Bunun etkisi Tunus'ta da bir yıl sonra kendini göstermiş 1861 yılında Tunus'un ilk resmi gazetesi olan *er-Râidu't-Tûnusî* (Tunus'un Öncüsü) yayınlanmıştır. Bu da Tunus'u edebî gazetecilikte, XIX. ve XX. yy. 'da süreli yayınlar açısından çok sayıda yayım yapan bir ülke haline getirmiştir. Zira 1888'de *el-Hâdira* (Medeniyet), 1889'da *ez-Zehrâ* (Çiçek), 1890'da *el-Basîra* (Öngörü), 1895'te *Sebîlü'r-Reşâd* (Akıl Yolu) neşredilmeye başlanmıştır (dî Tirâzî, 1913, s. 259; Nevfel, 2008, s. 224).

er-Râidu't-Tûnusî Hayreddin Paşa döneminde gelişmiş bir gazete olup edebiyat, siyaset ve sosyoloji konularına yer vermiştir. *el-Cevâib* gazetesinin ardından 1896 yıllarında kurulan, bir eğitim ve kültür derneği olan Haldûniyye Cemiyeti tarafından *el-Bedr* (Ay), *ez-Zeytûniyye* (Zeytin), *el-Hayâtu't-Tûnusîyye* (Tunuslunun Hayatı), *en-Nedve* (Kulüp), *el-Fikr* (Düşünce) gazeteleri çıkarılmıştır.

Tunus gazeteciliğinde önemli bir isim olan Ali Bûşûşe (1859-1917) Tunus-Benezrat doğumlu, varlıklı bir ailenin çocuğu olup, eğitiminin bir kısmını Tunus'ta aldıktan sonra İngiltere'ye gidip eğitimini orada tamamlamıştır. Aldığı dil eğitimlerinin yanında İngiliz dili ve edebiyatı alanında uzmanlığını almış olan Ali Bûşûşe, Tunus'un işgal öncesinde ve sonrasında yaşadığı kötü duruma karşı son derece coşkulu ve reformist devrimi temsil edip, dönemin reformist paşası Hayreddin Paşa'ya, onun fikirlerine hayranlık duyup, reformist tutumlarına ve fikirlerine bağlı kalmıştır. İngiltere'den Tunus'a döndüğünde Fransa'nın işgali ve Osmanlı Devleti'nin zayıflaması onun millî duygu ve düşüncelerini harekete geçirmiştir. Nahda Hareketinin Tunuslu edebiyatçıları, Arap-İslam kültürünün Mağrip'te ve İslam dünyasında yayılmasında öncü rol oynayan İslamî bir eğitim sistemi olan Zeytûnî hareketinin (Şetrâ, 2009, ss. 22-56) öncü yazarları ile ve dönemin ilim adamlarından Şeyh Muhammed Es-Senûsî'nin kurduğu *er-Râidu'r-Resmiyyu't-Tûnusî* (Tunusluların Resmi Öncüsü) gazetesi ile birleşerek basın yoluyla Tunus'ta millî duyguları daha yüksek sesle haykırmaya başlamışlardır (Parıld, 2011, s. 329,330). Her kesimden Tunus'un eğitilmiş gençlerini bir araya getiren bu grubun en önemli amacı, sömürgeci eğilime karşı koyma, çalışmalarıyla fikirlerini yayma ve toplumun her kesiminden düşünce insanlarını etraflarına çekebilme. Bunun için düşünür ve reformcu kimliğiyle Ali Bûşûşe, Tunus'ta çıkan ilk ama resmî olmayan Arapça kaleme alınan *el-Hâdira* gazetesini kurmuştur. Gazete 2 Ağustos 1888'de ilk sayısını yayınlamış, ardından I. Dünya Savaşı sırasında bir yıl kadar durdurulmuş ve sonra devam edip 1915 yılına kadar toplamda 27 yıl yayın hayatına devam etmiştir. 19.yy'ın en ünlü Tunuslu gazetecilerden biri olarak kabul edilen Ali Bûşûşe, Tunus toplumunu kasıp kavuran sömürgeciliğe karşı yeni nesilleri aydınlatmak için kurduğu *el-Hâdira* gazetesini zamanla yazarların ve kalemlerin yarıştığı edebî bir platform haline getirmiştir (URL-7)

Ali Bûşûşe yanında *el-Hâdira* gazetesinin kurucularından biri de Muhammed Belhûcâ (1869-1942), Ali

el-Verdânî (1860-1914) ve Muhammed el-Asram'dır.(1866-1925) Türk asıllı ama doğma büyüme Tunuslu olan politikacı ve tarihçi Muhammed Belhûcâ, gazetesinin matbaa kısmında bulunmasından yararlanarak tarihî araştırma ve biyografi alanında birçok eserini ve yazısını yayımlamış, hatta kendine ait bir takım Tunus el yazması kitap da basmıştır (URL-8). Tunuslu Ali el-Verdânî'ye aldığı eğitimler ve öğrendiği yabancı diller vasıtasıyla Osmanlı döneminde sarayda birçok ilmî görev verilmiştir. İlk olarak Türkiye'ye gelip Türkçe öğrenen Ali el-Verdânî, 1886 yılında Türk hükümetinin İspanya, Paris ve Londra'ya gönderdiği kültür heyetinde tercümanlık yapmış, ardından Tunus'a dönerek, Türkiye'de geçirdiği dönemi, Türkiye'nin özellikle İstanbul'un güzelliklerini, Müslümanlar ve İspanya'daki ilmî mirasla bağlantısını, İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan Arapça eserleri, Endülüs ve Arap edebiyatındaki Türk etkisini *er-Rihletu'l-Endülüsiyye* (Endülüs Yolculuğu) adlı kitabında ve yazılarında kaleme almıştır. *el-Hâdira* gazetesinin 3.sayısından itibaren kitabından yayınlar yapmış ve 9. sayısında da *Fî Risâi's-Şeyh Seyyid Osmân eş-Şâmih* (Seyyid Osman eş- Şâmih'in Mersiyesi) adlı kasidesini yayımlamıştır (URL-9 & URL-10).

Tunus'ta yayınlanan gazetelerden biri de Abdurrahman es-Sanâdilî'nin 1889 yılında kurduğu, siyasi nesir nispetinde, gazete-makale niteliğinde *ez-Zehrâ'*dır. Tunus'a yerleşen Cezayirli bir aileden gelen Abdurrahman es-Sanâdilî (1850-1935) Tunus gençlik hareketine katılmadan sempati duyan, Tunus'ta birçok ismin eğitim aldığı Zeytûna Camisinde eğitim almış ve Fransızca'yı iyi bilen es-Sanâdilî Tunus gazeteciliğinin öncülerinden biri olup gazete kariyerine ilk olarak Mısır'da matbaada çalışarak başlamış, ardından 20 Haziran 1889'da *ez-Zehrâ'*ı kurmuş, o zamanki basın kanununun gerektirdiği malî teminatı ödeyemediği ve 1904 yıllarında Çakkâr hapishanesindeki gardiyanların vahşi davranışlarını ifşa edip eleştirdiği için 1897-1904 yılları arasında yayından kaldırılmıştır. 1911'de Tunus'ta olan bazı olaylardan sonra yasaktan muaf tutulan tek gazete olarak kalan *ez-Zehrâ'*, 1920 yılına kadar Tunus medyasını tekeline tutmaya devam etmiştir (URL-11).

Tunuslu, Zeytûna Camisinde eğitim almış, Mısır el-Ezher'de görev yapmış yazar Muhammed el-Hadr Hüseyin'in (1876-1958) (URL-12) 1904 yılında çıkardığı ve Tunus'un ilk dergisi olan *es-Se'âdetu'l-'Uzmâ'*; Tunus gazeteciliğinin öncü isimlerinden biri olan, diğerleri gibi Haldûni Enstitüsü'nden mezun olan el-Beşîr el-Fûratî'nin (1882-1954) Mısır'dan matbaa getirip, 1907 yılında haftalık çıkardığı *et-Tekaddüm* gazetesi (URL-13), Tunuslu ve Zeytûna Camisinde morfoloji ve gramer eğitimi almış, *es-Sevâb*, *ez-Zehrâ'* gibi gazetelerin editörlüğünü yapmış, Tunus'un ilk edebiyat derneği olan el-Verdiyye'nin kurucularından olan Muhammed el-Ce'âibî'nin (1880-1938) 1908 yılında kurduğu, Tunus'un ilk edebî dergisi olan *Hayreddin* adlı dergi (URL-14), Osman b. Ömer tarafından 1907 yılında kurulan *el-Hakikat* gazetesi ve Hüseyin İbn Osman tarafından 1904 yılında kurulan *er-Reşîdiyye* gazetesi, Tunus'ta yayınlanan diğer gazete ve dergilerden bazılarıdır (Nevfel, 2008, s. 223).

Tunuslu edipler bu gazete ve dergilere yazılarıyla oldukça destek vermişlerdir. Örneğin; Tunuslu Abdulaziz el-Mes'ûdî şiirlerini 1904 yılında gençlik, düşünce ve kültür dergisi olan *es-Se'âdetu'l-'Uzmâ'*da, Tunuslu kısa öykü ve roman yazarı el-Beşîr Harîf (1917-1983) 1957 yılında *el-Fikr* dergisinde *el-İflâs* romanını, Sâlih Suveysî 1906 yılında *Hayreddin* dergisinde *el-Hayfâ ve Sirâcu'l-Leyl* (Hayfa ve Gecenin Kandili) adlı çalışmasını ve edebî makalelerini yayımlamıştır. Tunus edebiyatını tarihlendiren, Batı edebiyatını Arapçaya aktararak Tunus'ta kısa öykünün öncüsü olan Muhammed el-Beşrûş (1911-1944) 1938 yılında *el-Mebâhis* dergisinin ilk sayısını çıkarmıştır. Ancak maddi zorluklar ve dönemin siyasi çekişmeleri nedeniyle 1944 yılına kadar ara verilmiş, 1944'te gazete boyutuyla yeni bir dizi çıkmaya başlamış, üç yıl yayın hayatına devam etmiştir (URL-15). Tunus'un ileri gelen edebiyatçıların yazılarının yer aldığı dergide ilk olarak Tunus'un hatta Arap edebiyatının usta kalemi Ebu'l-Kâsım eş-Şabbî (1909-1934) *el-Fennu ve'n-Nefsu'l-Arabiyye* (Sanat ve Arap Ruh) adlı makalesini yayımlatmıştır

(Nevfel, 2008, s. 224).

Tunus gazeteciliğinin merkezinde basın, edebiyat ve eğitim krizine değinilerek, Arapça eğitiminin zayıflığı okuyucu kitlesinin azlığı, hükümet desteğinin eksikliği ve basın-yayın krizinin çözümlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Tunuslu gazetecilerin ortak amaç ve genel düşüncesi her şeyden önce Arap kültürünün ön planda olması ve eğitimin Arapça olması gerektiğidir. Bu nedenle bazı gazetecilerin yaptığı, yazılarını elit kesimin dilinden geniş halk diline taşımak olmuştur. Mısır'da modern edebiyatının üstatlarının yaptıkları örnek alınarak insanların günlük yaşamlarından çok uzak içerikler içeren, anlaşılması güç, klasik ve edebî dili dönemin anlayabileceği dile çevirmek olmuştur. Ayrıca 1901 yılından itibaren yeni bir matbaa kanununun çıkarılmasıyla haftalık gazeteler çoğalmıştır. Buna Mısırlı reformist, yazar ve hukukçu Muhammed Abduh'un (1849-1905) yenilenmek adına Tunus ve Cezayir'i ziyaret etmesi, eğitim ve kültür derneği olan Haldûniyye Cemiyetinin kurucu isimlerinin bir araya gelmesi oldukça yardımcı ve etkili olmuştur. 1912 yılında yaşanan siyasi ve düşünce savaşı neticesinde ilan edilen sıkıyönetim 1920'ye kadar sürmüş, bu süre zarfında yarı resmi olan *ez-Zehra* gazetesi hariç diğer yayın organlarının yayımlanması durdurulmuştur. Bu sekiz yıllık süre zarfında ülkeden göç eden edebî kalemler ülkeye geri dönmüştür. Tunuslu siyasetçi Abdulaziz es-Se'âlibî (1874-1944) *el-Fecr*'i, Sâdıkiyye edebî topluluğu 1930'da *es-Sâdıkiyye*'yi çıkarmıştır. Bu 1920'li dönemde Arapçaya çevrilmiş hikâyeler yayımlayan dergiler, anlatı sanatının yeniden doğuşuna katkıda bulunmuş, 1930'lu yıllarda çıkan dergi ve gazeteler de yayınlanan yazılar ise konu bakımından siyaset, bilim, sanat, sosyoloji, tiyatro ve hikâye sanatı gibi birbirinden farklı konular içermiştir.

Arapça Dergiler

Cerîdetun kelimesi, yapraksız hurma dalı anlamına gelmekle birlikte gazete ve dergi kelimelerinin her ikisi içinde kullanılmaktadır. Zaman sonra mecelletun kelimesi dergi için kullanılmakta olup gazete için sahîfetun ya da cerîdetun kelimeleri kullanılmış ve bu kullanımı ilk defa Lübnanlı filozof ve filolog olan İbrahim Yazıcı (1847/1906) yapmıştır (Dâğir, 2000, s. 540). Arap dünyasında dergilerin tarihi de gazeteler kadar eski olup 1865 yılında Kahire'de Doktor Muhammed Ali Paşa el-Baklı ve İbrahim Dusûkî ile birlikte Arapça yayınladıkları *el-Ye'sûb* (Yusufçuk) dergisi Arapça yayımlanan ilk tıp dergisidir. Ardından Beyrut'ta 1870 yılında el-Bustânî tarafından yayımlanan *el-Cinân* dergisi, bilim, edebiyat ve siyaseti birleştiren genel bir dergidir. Ayda iki kere çıkan dergi, on yıldan fazla yayın hayatına devam etmiş, siyasetten edebiyata, tarihe, tıbbı, hukuka, siyasete, spora ve matematiğe o dönemin birçok alandan usta kalemlerini ağırlamıştır. Selim Butrus el-Bustânî (1848/1884) tarihî romanlarını, ilmî, edebî ve siyasi tarihi ele aldığı makalelerini *el-Cinân*'da yayımlamıştır (Türken Çakır, 2020, s. 416).

İlk yayınlandığı dönemlerde konuları ayrıştırmadan yayınlanan dergilerin ardından konular zamanla ayrışıp yavaş yavaş konularına göre uzmanlık alanlarına ayrılmaya başlamıştır. Aynı yılda yani 1870'de Beyrut'ta es-Sabûncî edebî ve ilmî eleştiri dergisi *en-Nahle*'yi, kurmuş, Lübnanlı şair Nevfel el-Hâzin (1820-1905) *el-Ca'be*'yi (Bildiği şeyleri aktaran kişi anlamında) Lübnan'da kurmuş fakat derginin ömrü uzun sürmemiştir. Aynı yıl Mısır'da da dergiler yayımlanmış olup onlara Mısır gazetecilik maddesinde tarihsel sıralamayla bahsedilmiştir (URL-16).

1877 yılında Lübnan'da konu bazlı dergilerin basımı hız kazanmış, Doktor Büset tarafından çıkarılan *et-Tabîb* dergisi, tıp alanında çıkan dergi olup ele değiştirerek günümüze kadar yayın hayatına devam etmiş bir dergidir. 1886 yılında yayımlanan *eş-Şifâ* dergisi ve *el-Hukûk* dergisi bu dönemde Mısır'da yayınlanan dergiler arasında olup, el-Hukûk'un yayın hayatı devam etmektedir (es-Sukkût, 2007, s. 462).

1892 yılında Kahire’de basılan *el-Hilâl* dergisinde de edebiyattan, tarihten, sosyolojiden, teknolojiden bahsedilmiş olup, çeşitli konulardan oluşan ek kitapçıkları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi İslamiyet’ten önceki Arap tarihinden modern Arap edebiyatı tarihine kadar geçen edebî, siyasî ve tarihî konuların ele alındığı “İslam Medeniyetleri Tarihi” başlıklı bölümdür. *el-Hilâl* dergisinin yayınlandığı yıl Mısırlı yazar ve siyasî aktivist Abdullah Nedîm (1842/1896) edebî eleştiri dergisi *el-Üstâd*’ı yayınlamış, ilk yılında hükümet tarafından kapatılmıştır (Aldamen, 2024, s. 71). Aynı yıl İskender Şelhûb *el-Fetâ’î*’yi çıkarmış (ki aynı yazar 1857 yılında da *es-Saltanat* adlı gazeteyi çıkarmıştır (URL-17; es-Sukkût, 2007, s. 463). Hind Nevel ise ilk kadın dergi olan *el-Fetâ’î*’yi çıkarmıştır. Bu dönemden sonra daha çok özel konular üzerine yirmiden fazla dergi çıkmış, matematik alanında *el-Mühendis*, şiir alanında *el-Manzûm*, hukuk alanında *eş-Şerî’a*, *el-Kadâ’*, *el-Ahkâmü’l-Mısriyye*, ziraî alanda *er-Ravda*, maliye alanında *el-Yânasîb*, ticaret alanında *Mecelletu’l-Ğurfetü’t-Ticâriyye*, resim alanında *es-Suveriyye*, hukuk, iktisat ve sosyoloji alanında *Mecelletu’l-Uhumi’l-İctima’iyye* ve iktisatta *Mecelletu’t-Te’avun* bunlara örnek olarak verilebilir (Arap gazeteciliğinde kadın yazarlar için detaylı bilgi için; (Öncel, 2020, s. 198).

Sonuç

Arap edebiyatında edebî gazetecilik, öncelikle edebiyat ve gazete arasındaki ilişki açıklanarak anlatılabilir. Edebiyat ve gazetecilik kendi içinde cisimleştikleri gibi Arap kültürel farkındalık hareketine de eşit şekilde hizmet etmişlerdir. Edebî gazeteciliğin ortaya çıkmasındaki sebeplerden biri Arap okuyucusunun Arap kültürel hareketinden biri olan gazetecilik ile edebî tutkusunun bir araya gelmesidir. Arap dünyasında bazı gazeteler kapılarını üretken yazarlara ve edebî çalışmalara açmış, sadece edebiyat ve gazeteciliği aynı çatı altında toplamamış, okuyucunun da oldukça ilgisini çekmiştir. Bu durumda gazete ve dergilere kısa öykünün, şiirsel ve eleştirel metinlerin girişi, basının gelişmesine, zenginleşmesine, değerinin yükselmesine ve farklı bir renk almasına katkıda bulunmuştur. Hatta edebî eserlerin gazete gibi çoklu kaynaklarla birleşerek bir nehir gibi büyüüp okuyucuya ulaşması hem duygu ve düşüncelerin hem de bilgilerin tek kaynaktan çıkmasına da olanak sağlamıştır.

Edebî gazetecilik edebî çalışmalarla sınırlı kalmamış, edebî bir tür olan edebî eleştirinin de gelişmesine de öncülük etmiştir. Çünkü basın, eserlerin dikkatle okuma yeteneğinin gelişmesine, eserlerin daha kaliteli oluşumuna katkı sağlayan, edebî eleştiri türünün yayılmasına da ön ayak olmuştur.

Orta Doğu’da gazeteciliğin etkisi sosyal, politik ve mezhepsel çeşitliliğe göre değişim göstermiştir. Gazeteciliğin de belli bir dil ve üslup kullanmış olması ham maddesinin aslında edebiyat olduğunu göstermektedir. Zira edebiyattan etkilendiği gibi edebiyat üzerinde doğrudan ve güçlü bir etkiye de sahiptir. Gazetecilik, Arap edebiyatının yenilik hareketlerini başlatan edebî ekollerin kaleme aldıkları deneme, öykü ve oyun gibi modern edebiyat türlerinin doğuşu ve yayılmasında da bir beşik görevi görmektedir. Zira hikâyeler ve romanlar bir kitap olmadan önce tefrika roman denilen seri olarak yayımlanıyordu. Ayrıca gazetecilik ile birlikte Arap dilinin yeni dilsel ifadeleri ve yeni kelime dağarcığı da daha çabuk yayılmaya başlamıştır.

Arap toplumunda matbaanın kurulup, gazete ve dergilerin yayın hayatına geçmesiyle halkın farkındalıkları artmış, ilk başta tercüme yoluyla Batı edebiyatının tanınmasına ön ayak olmuştur. Gazetecilik ve tercüme faaliyetleri ile toplum hem kendi dilinde hikâyeler okumuş hem de yabancı hikâyeleri okuma fırsatı yakalamıştır.

Arap ülkelerindeki edebî gazetecilik 19.yy’da başlamış, sanatsal öğeler taşıması, konularda çeşitlilik

göstermesi ve bütün Arap ülkelerine yayılması 20.yy'da gerçekleşmiştir. Arap topraklarının sömürgelerle, siyasî olaylarla birbirinden ayrılması ve artık müstakil uluslar olması, kendini ve dünyayı tanıma ve tanıtması gazete ve dergilerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hatta Arap ülkelerinde ilk ulusal gazete Filistin ve Mekke'de Hicaz'da *Hicâz* adlı gazete ile kendini göstermiştir. Arap ülkelerinde yaşanan sömürgeciliğin ve onlarda uyandırdığı Arap milliyetçiliği duygusu, Osmanlı Devletinin zayıflaması ile kendi aralarında yaşanan gruplaşmalar, yenilikçi ya da klasik edebiyatçılar arasında geçen edebî üslup çatışmaları, millî konuların yanında bilim, sosyoloji, tarih, edebiyat gibi konuların yer alması Arap gazeteciliğinin ele alınması gereken noktalarındandır.

1870'de Mısır'da *Ravdatu'l-Medâris*, Lübnan'da *el-Beşir* ve *el-Cenân* ile 1888'de Mısır'da *Hadıkatu'l-Edeb*, Tunus'ta *el-Hâdıra* ile 1915'te Mısır'da *es-Sefûr*, Irak'ta *Ve Sadâ'l-İslâm*, Suudi Arabistan'da *el-Kible* ile 1925'te Mısır'da *el-Fecr*, Irak'ta *es-Siyâse*, *en-Necef*, 1926'da Yemen'de *el-İmân*, Irak'ta *el-Hâsıd* ile 1929'da Mısır'da *el-Mecelletü'l-Cedide* ile 1933'te Mısır'da *er-Risâle*, Fas'ta *es-Selâm* ile Arap topraklarında zamanla gelişen gazeteciliğin ilk örnekleri görülmektedir.

Gazetecilikte dikkat çeken noktalardan biri de ülkeler arasındaki etkileşim ve dönüşümdür. Örneğin Suriye'de yaşanan siyasî çekişmeler sebebiyle edebî gazeteciler Mısır'a taşınmış ya da Lübnanlı gazeteci ve entelektüel Ya'kûp Sarrûf (1852-1927) ve Fâris Nemr (1856-1951) Beyrut'ta 1876 yılında *el-Muktetaf* dergisini çıkarıp, ardından 1885 yılında Kahire'ye taşınmış olmaları edebî gazeteciliğin Arap çevreleri arasındaki kültürel bağlantısını ve bu etkileşimin göçlerle de olduğunu göstermektedir. Arap gazeteciliğinin çok dilli oluşu da dikkat çeken unsurlardan biridir. Mesela Cezayir'de 1847'de çıkan *el-Mübeşşir* ve Tunus'ta 1860'da *er-Râid* hem Fransızca hem Arapça çıkan gazetelerdir. Buradan Arap basınının, bir grup övgüye değer entelektüel, yazar ve düşünürlerini gün ışığına çıkardığı da söylenebilir.

Kaynakça

- Adalar, D. (2007). Apollo Grubu: BİR Modern Arap Şiiri Ekolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47(2), 61-81.
- Aldamen, Y. (2024). Ürdün'de Dergicilik: Kurulması ve Gelişimi. *The Journal of Communication and Social Studies*, 4(1), 67-92. <https://doi.org/10.59534/jcss.1405592>
- Bakır Dayı, R. (2021). Mehcer Edebiyatçılarının BasınYayın Faaliyetleri. İçinde *Göç Olgusunun Modern Arap Edebiyatına Etkileri* (ss. 94-101). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Baş, A. (2015). Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31, 31-76.
- Çoban İnce, İ., & Özdemir, Y. M. (2023). 1909 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Hükümet Sistemine Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 32-44.
- Dadyan, S. (2013). Garabed Artin Davud Paşa. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (239), 22-26.
- Dâğır, Y. E. (2000). *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*. Lübnan: Mektebetu Lübnân.
- dî Tirâzî, F. (1913). *Târîhu's-Sehâfeti'l-Arabiyye* (C. 1). Beyrut: el-Matba'atu'l-Edebiyye.
- el-Hâcî, S. (t.y.). *Târîhu's-Sehâfeti fi Şimâli'l-Mağribi: Kırâat fi'l-Kavânîni'l-Munazzame li's-Sahâfeti fi'l-Hukbeti'l-İsti'mâriyye*. Merkezi Tekâmüli li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs.
- el-Medîni, A. (2022). *El-Edebu'l-Mağribi'l-Hadîs*. Beyrut: Müessesu'l-Hindâvî.
- Erol, H. İ. (2020). 1798-1859 Arası Mısır'da MATbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 171-208.
- es-Sukkût, H. (2007). *Kâmusu'l-Edebi'l-Hadîs*. Mısır: Dâru's-Şark.
- Görgün, H. (2009). Sarrûf, Ya'küb. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 166-167). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hasan, C. H. (1962). *El-Edebu'l-Arabî fi'l-Mehcer*. Kahire: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Muhammediyye bi'l Ezher bi'l-Kâhire.
- Hızlı, K. (2022). *Yıldız Sarayı'nda Muhalif Bir Gazeteci Mâbeyn Mütercimi Louis Sâbûncî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İshakoğlu, Ö. (2019). Göç ve Sürgün Dolu Kısa Bir Hayat: Suriyeli Şair ve Yazar Edip İshak. *III. Uluslararası Vatana Dönüş Edebiyatı*, 43-50. İstanbul.
- Livaoğlu Mengüç, H. (2019). Geleceği Geçmişte Aramak: 20. Yüzyıl Mısır Tarih Yazıcılığında Kadim Köken Teması. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 197-224. <https://doi.org/10.26513/toed.630760>
- Mustafa, İ., & Hasan, A. (2004). . El-Mu'cemu'l-Vasît. İçinde *Sahîfe, Mecelle*. Kahire: Mektebetu's-Şurûki'd-Düveliyye.
- Nevfel, Y. H. (2008). *El-Edebü'l-Hadîs fi'l-Âlemi'l-Arabî*. Beyrut: Mektebetu Lübnân.
- Öncel, H. (2020). Arap Kadın Gazeteciliği ve Dergiciliği. *Doğu Esintileri*, (12), 193-220.
- Parıldı, M. (2011). İşgal Dönemi Tunus Şiirinde Avangard Bir Romantik: Ebu'l-Kâsım eş-Şâbbî. *Avasya Etüdüleri*, 40 (2), 325-354.
- Sonay, A. (2022). Osmanlı Döneminde Arapça Süreli Yayınlar. *Kebikeç Dergisi*, (53), 311-322.
- Şetrâ, H. (2009). El-Eseru'l-Hadârî liCâmi'i'z-Zeytûniyyeti 'ala'n-Nuhbeti'l-Cezâiriyye. *Mecelletu'l-Hakika*, 8(2), 22-56.
- Türken Çakır, M. (2020). Selîm Butrus el-Bustânî (Hayatı, Eserleri ve Tarihi Romanları). *Kesit Akademi Dergisi*, 6(25), 414-422.
- Yazıcı, H. (2003). Mehcer Edebiyatı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 364-367). Ankara: TDV Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL-1 <https://alarab.co.uk/> 18.06.2024.
URL-2 <https://www.aljazeera.net/culture/2024/1/19/> 25.06.2024.
URL-3 <https://www.marefa.org/> 01.07.2024.
URL-4 <https://astrolojiokulu.com/tr/muhyiddin-i-arabi-ve-gezegenler/> 03.07.2024.
URL-5 <https://aawsat.com/> 26.06.2024.
URL-6 <https://aawsat.com/> 28.08.2024.
URL-7 <https://alhadathplus.tn/?p=26658> 17.07.2024.
URL-8 <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/2015/3/2/> 17.07.2024.
URL-9 <https://almoajam.org/lists/inner/4823> 17.07.2024.
URL-10 <https://ar.leaders.com.tn/article> 17.07.2024.
URL-11 <https://www.digdoc.org/index>. 17.07.2024.
URL-12 <https://www.aljazeera.net/blogs/2023/4/2/> 17.07.2024.
URL-13 <https://tarajm.com/people/21545> 17.07.2024.
URL-14 <https://almoajam.org/lists/inner/5362> 17.07.2024.
URL-15 <http://www.mawsouaa.tn/wiki/> 18.07.2024.
URL-16 <https://almoajam.org/lists/inner/7738> 18.07.2024.
URL-17 <https://www.hindawi.org/books/47590408/3.3.1/> 13.07.2024.

17. Orhan Pamuk'un "Veba Geceleri" İsimli Romanının Post-Postmodern Tarihi Roman Olarak Analizi¹

Müge ARSLAN KARABULUT²

Taha KARAGÖZOĞLU³

APA: Arslan Karabulut, M. & Karagözoğlu, T. (2024). Orhan Pamuk'un "Veba Geceleri" İsimli Romanının Post-Postmodern Tarihi Roman Olarak Analizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 318-336. DOI: <https://zenodo.org/record/13823879>

Öz

Günümüzde postmodern bakış açısının belli noktalarda eleştirisiyle post-postmodern olarak isimlendirilen bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Hala postmodern kavramı ile bakış açısı bile net bir zemine oturtulamaz ve tartışılırken ortaya atılan bu yeni yaklaşım, özellikle edebi ve estetik olarak postmodern anlatının son zamanlarda belli noktalarda farklılaştığını tespit ederek bunu bazı eserler üzerinden temellendirmeye çalışmaktadır. Ağırlıklı olarak 2000 yılından itibaren postmodern eserlerde meydana gelen değişimler, artık farklı bir edebi ve estetik eğilimin başladığına dair iddiaları beraberinde getirmektedir. Tarihi roman, birçok bakımdan postmodern anlatıya uygun bir türdür. Geçmişle günümüz ve geleceğin gerçeklik ve kurgu temelinde iç içe geçmesi, postmodern anlatı için bir hazine niteliğindedir. Zaman içerisinde postmodern anlatı genelinde meydana gelen değişimler ise tarihi romana bakış açısında da değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle kahramanın kimlik arayışı, belirgin bir anlatıcının devreye girmesi, metnin kurgusalılığı konusundaki netlik ve geçmişe dayanan verilerin eşzamanlılık üzerinden değil amaca yönelik ve birey temelli kurgulanması, değişimin ortaya çıktığı önemli noktalar olarak edebiyatta yerini alır. Tüm bu değişiklikler çerçevesinde tarihi olanın edebiyata günümüzde artık post-postmodern tarihi roman özellikleri ile malzeme olduğu ileri sürülmektedir. Kısacası postmodernden post-postmoderne evrilen tüm özelliklerin tarihi roman düzleminde de görüldüğü dile getirilebilir. Bu çalışmada öncelikle post-postmodern tarihi romana alt yapı oluşturması açısından postmodern tarihi romana kısaca

¹ **Beyan (Bildiri):** Bu makale, *Post-Postmodern Tarihi Bir Roman Okuması: Orhan Pamuk "Veba Geceleri" isimli bildiri* çalışması kapsamında üretilmiştir. Söz konusu çalışma, 1 - 3 Haziran 2024 tarihleri arasında "EGE 11. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ"nde sunulan *Post-Postmodern Tarihi Bir Roman Okuması: Orhan Pamuk "Veba Geceleri"* başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Etik izin gerektiren bir çalışma değildir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – İthenticate / Oran: %3

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 17.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823879>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Assist. Prof. Selçuk University, Faculty of Literature, Department of German Language and Literature (Konya, Türkiye), mugearslan@selcuk.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-3344-7880>, **ROR ID:** <https://ror.org/045hgzm75>, **ISNI:** 0000 0001 2308 7215, **Crossref Funder ID:** 501100007086

³ YL Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/ Master Student, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of German Language and Literature (Konya, Türkiye), karagosoglutaha@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0005-7571-9321>, **ROR ID:** <https://ror.org/045hgzm75>, **ISNI:** 0000 0001 2308 7215, **Crossref Funder ID:** 501100007086

değinilecek, ardından post-postmodern tarihi roman ve en belirgin nitelikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Sonrasında ise bu nitelikler çerçevesinde Orhan Pamuk'un 2021 yılında yayınlanan "Veba Geceleri" romanı incelenecektir. Sonuç olarak söz konusu romanın post-postmodern tarihi romana uygun nitelikleri eser içerisinden örneklerle metne dayalı yöntem ışığında ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Postmodern, post-postmodern, tarihi roman, Veba Geceleri, Orhan Pamuk.

Analysis of Orhan Pamuk's "Veba Geceleri" as a Post-Postmodern Historical Novel⁴

Abstract

Today, the post-postmodern approach emerges with the criticism of the postmodern perspective at certain points. This new approach, especially in literary and aesthetic terms, tries to justify this through some works by determining that the postmodern narrative has recently - especially after 2000 - differentiated at certain points. The changes that have occurred in the postmodern narrative over time have also led to changes in the perspective of the historical novel. In particular, the hero's search for identity, the introduction of a distinct narrator, the clarity about the fictionality of the text, and the purpose-oriented and individual-based fictionalisation of the data based on the past, not on simultaneity, take their place in literature as important points where change occurs. Within the framework of all these changes, it is argued that the historical is now a material for literature with the characteristics of the post-postmodern historical novel. In this study, firstly, the postmodern historical novel will be briefly mentioned in order to provide a background for the post-postmodern historical novel, then the post-postmodern historical novel and its most prominent qualities will be tried to be revealed. Then, within the framework of these qualities, Orhan Pamuk's novel "Veba Geceleri" published in 2021 will be analysed. As a result, the qualities of the novel in question suitable for the post-postmodern historical novel will be revealed in the light of the text-based method with examples from the work.

Keywords: Postmodern, post-postmodern, historical novel, Veba Geceleri, Orhan Pamuk.

⁴ **Statement (Paper):** This article was produced within the scope of the paper titled *Post-Postmodern Tarihi Bir Roman Okuması: Orhan Pamuk "Veba Geceleri"*. The study in question is an expanded version of the paper titled *Post-Postmodern Historical Novel Reading: Orhan Pamuk "Veba Geceleri"* presented at the "AEGEAN 11th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS" between 1 - 3 June 2024.

It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is not a study that requires ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - İthenticatge, Rate: %3

Ethics Complaint: editor@rumelide.

Article Type: Research article, Article Registration Date: 17.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823879> **Peer Review:** Two External Referees / Double Blind

Giriş

Toplum ve kültürün tipik bir ürünü olarak edebiyat, yaşanan toplumsal, kültürel ve siyasi değişimlere ve gelişmelere bağlı olarak şekillenir. Böylece farklı dönemlerde benzerlik ve farklılık, birbirini tamamlama, kabul ya da red, yenilik getirme, eleştiri ve dengeleme temelinde yeni edebi ve estetik eğilimler ortaya çıkabilmektedir. Bazen bir edebi dönem ya da eğilim, kendinden öncekinin kazanımlarını reddedip yenilerini doğurmuş, bazen ise öncekini tamamlamıştır.

Yazın sanatında modern ve postmodern edebiyat arasındaki farklılıklar, hala devam eden bir tartışma alanıdır. Söz konusu iki edebi yaklaşım, özellikle biçim-içerik açısından belli noktalarda birbirine zıt iki kutup oluşturur. Zıtlıklarından hareketle oluşturduğu uyum -asında salınım- ise günümüzde yeni bir edebi ve estetik anlayışı ortaya çıkarmıştır. Postmodern yaklaşımın belli noktalarda tekrardan moderne yaklaşmasıyla ikisi arasında bir salınım ilişkisi olması gerektiğini savunanlar şuan yeni bir edebi eğilim üzerinde durmaktadır. Söz konusu eğilimin yeni bir etikete ihtiyaç duyduğu sık sık dile getirilmektedir. Bu ihtiyacı gidermek adına günümüzdeki eğilimi tanımlamak için post-postmodernizm, metamodernizm ya da transmodernizm kavramları gün yüzüne çıkmıştır. Edebiyat açısından bu yaklaşımın izdüşümü, edebi türlerde -örneğin, postmodern anlatının önemli bir türü olan tarihi romanda da- kendini göstermektedir. Böylece günümüz tarihi romanlarının yazım biçimi açısından postmodern eserlerden farklılaşmış olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin, yeni Alman edebiyatı ve karşılaştırmalı edebiyat alanlarında çalışmalar yapan Erik Schilling, 2000'li yıllardan itibaren tarihi romanın genel özelliklerinde gözle görülür değişimlerin meydana geldiğini belirtmektedir (2012: 217). Schilling, bu özellikleri ele alırken post-postmodern veya metamodern terimini kullanmaz, 2000 sonrası yazılan tarihi romanlar ya da günümüz tarihi romanları ifadesini tercih eder. Ancak onun ifadelerinden anlaşılabilir yeni edebi eğilimin zaten post-postmodern, metamodern ya da transmodern tanımlamaları çerçevesinde tartışıldığıdır. Özellikle kahramanın kimlik arayışı, belirgin bir anlatıcının devreye girmesi, metnin kurgusalılığı konusundaki netlik ve geçmişe dayanan verilerin eşzamanlılık üzerinden değil amaca yönelik ve birey temelli kurgulanması, değişimin ortaya çıktığı önemli noktalar olarak Schilling'in çalışmalarında yerini alır. Tüm bu değişiklikler çerçevesinde tarihi olanın edebiyata günümüzde artık post-postmodern tarihi roman özellikleri ile malzeme olduğu ileri sürülebilir.

Çalışmanın ilk kısmında öncelikle post-postmodern tarihi romana alt yapı oluşturması açısından postmodern tarihi roman ve özelliklerine kısaca değinilecektir. Ardından post-postmodern tarihi roman ve en belirgin nitelikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Sonrasında ise bu nitelikler çerçevesinde Orhan Pamuk'un 2021 yılında yayınlanan "Veba Geceleri" adlı romanı incelenecektir. Sonuç olarak söz konusu romanın post-postmodern tarihi romana uygun nitelikleri eser içerisinde örneklerle metne dayalı yöntem ışığında ortaya konacaktır.

Postmodern Tarihi Roman ve Özellikleri

Tarih ve edebiyatın kesişme noktasında bulunan tarihi roman, geçmişte başlamış ve yine geçmişte bitmiş olayların, kişilerin, konuların anlatıldığı bir roman türüdür (Argunşah, 2002: 17). İnsanın, geçmişi ile iletişim kurmasına olanak veren yapısından dolayı tarihi roman her zaman popüleritesini korumuştur. Aust'un ifade ettiği gibi tarihi romanın en temel amacı geçmişi sunmaktır (1994: 7). Postmodern eğilimin başlangıcına kadar olan süreç içerisinde tarihi romanın görevi, bilinen geçmişi destekler tarzda ele alarak işlemesiydi. Yazarlar bilinen tarihe bağlı, bilgi ve belgelere dayanan eserler oluştururken onların arasında boş bırakılmış alanların kurgusal bir gerçeklik ile doldurulmasıyla ilgilenmekteydi (Aust, 1994: 7).

Modern tarihi romanın gerçeklik ile kurduğu bu bağ, postmodern bakış açısıyla değişikliğe uğramıştır. Tarih ve tarihi olan, farklı ve postmodern ifadeyle "yeni" bir bakış açısı kazanmıştır. Bu yeni bakış açısı, postmodern tarihi romanlarda kendini teorik olarak yeni tarihselcilik anlayışında ortaya koyar. Yeni tarihselcilik, geçmişin yalnızca metinler ve anlatılar yoluyla aktarıldığına ve zamanın geri döndürülemez yapısı sebebiyle deneyimlenemediğine vurgu yapmaktadır (Taniyan, 2002: 82). White, tarihin içerisinde bir hikâye olmadığını aksine tarihin yani geçmişin tarihçiler tarafından bir anlatı şekli olarak hikâyelerin içerisine eklendiğini vurgular (2022: 15). Kısacası yeni tarihselcilik, tarihin ve tarihi romanın gerçeklik iddiasına karşı çıkmış, her fırsatta tarihçilerin objektif olmasının mümkün olmadığını, sübjektifliğin gerçeklere karşı şüpheye yol açtığını ve bu durumun gerçeklikten ziyade bir yorum olarak kabul edilebileceğini öne sürmüştür (Grimm, 2007: 48, Hutcheon, 2020: 254).

Yeni tarihselciliğin tarihe olan bu bakış açısı postmodern eğilimde yazılan tarihi romanların karakteristik özelliklerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Tarihsel üst kurmaca (Alm. :historische Metafiktion), özyansıtma (Selbstreflexion), özgönderim (Selbstreferenz), doğrusal (kronolojik) olmayan parçalı anlatı (episodische und nicht lineare Erzählung), anakronikler (Anakronien), parodi (Parodie) ve ironi (Ironie) tarihi olanın postmodern anlatımında öne çıkar. Bu özellikler birbirini tamamlayıcı şekildedir ve hepsi tarihi üstkurmacaya hizmet eder niteliktedir (Schilling, 2012: 46-50).

Üst kurmaca ya da üst kurgu, anlatacağı bir şey kalmayan edebiyatın artık kendisini yani kurgusunu/oluşma sürecini anlatmaya başlamasıdır (Ecevit, 2023: 21). Tarihi üst kurguda, üst kurgu tarihi metinler üzerinden gerçekleşir (Hutcheon, 2020: 218). Amacı, tarihi bilgi ve belgelerle kurmaca düzleminde oynamaktır. Okuruna bunların insan yapımı olduğunu ve bu öznellik vurgusu ile insan yapısı olanda her zaman bir şekilde hatalar çıkabileceğini gösterir. Çünkü postmodern edebiyat kendi gerçekliği dışında kalan her şeye şüpheli bir tutum takınır. Bu sebeple sadece kendini referans alır/gösterir. Öz-gönderim ve öz-yansıtma ilkesi ışığında kendi dışındaki kaynakları ciddiye almaz, çünkü kendisi dışında iddia edebileceği bir gerçeklik yoktur (Kırca, 2009: 14). Bir şey aktarırken önemli olan paradoksal bir şekilde kendini şahit göstermesidir. Öz-yansıtma ve öz-gönderim, kitabın sesidir (Geppert, 2009: 180-181). Bu ses, geçmişi bilinenin dışında farklı canlandırarak okuru şüpheye düşürür.

Geçmiş, şimdi ve geleceğin iç içe geçtiği postmodern yazında tarihi romanlar, çoğulcu bakış açısının etkisiyle anakronizme yönelir ve zaman yanlısı yaratılabilirler. Postmodern anlatının yapı taşlarından olan anakronikler (Antakyalıoğlu, 2013: 166), bir çağda olan herhangi bir şeyi başka bir çağa entegre ederek yabancılaşma efekti sağlar (Grimm, 2007: 193). Böylelikle zaman ve mekân algısının bütünlüğü kesintiye uğratılır. Postmodern metinlerde doğrusal olmayan parçalı bir anlatım tarzı belirgindir. Geriye ve ileriye zamansal sıçramalar ile kronolojik anlatımın engellenmesi amaçlanmaktadır. Parçalı anlatım tekniği çerçevesinde oluşturulan birden fazla bölüm ile parçalar, birlikte bir bütünlük sağlar ve bu anlatı biçimi yine çoğulcu bakış açısını desteklenmiş olur (Potsch, 2014: 14, 147). Burada amaç aynı olayın farklı bakış açılarıyla ele alınmasıdır. Bölümler arasında senkronizasyon söz konusudur (Potsch, 2014: 45). Bu şekilde tarihi olayları farklı açılardan ele alarak doğrunun tek olduğu kabulüne karşı çıkılır.

Olayların ve tarihi olanın farklı bakış açılarıyla çoğulcu serimlenmesi, postmodern tarihi romanın diğer önemli özellikleri olan metinlerarasılık, parodi ve ironi ile de desteklenir. Geçmişin metinler üzerinden aktarılıyor olması sebebiyle tarihi romanlar doğası gereği metinlerarasıdır (Geppert, 2009: 164). Böylelikle metinlerarasılık da diğer özellikler gibi tarihi üst kurguya hizmet eder (Hutcheon, 2020: 246). Başka metinlere referans gönderen ana metin, parodik bir biçimde işlenirken geleneksel kalıpları yıkıma uğratır. Metin eleştirel veya ironik olarak okunabilecek bir duruma gelir. Bu sayede geçmişin ideolojisi ve sorunlarıyla yüzleşme gerçekleşir (Hutcheon, 1987: 179-180).

En genel anlamda postmodern yazında tarihi romanların amacı, genelde okuru geçmiş ile hesaplaşmaya itmektir. Tarihi üst kurmacayı kullanarak okur, bilinen geçmişe şüphe duyar. Roman, geçmişini parodik ve ironik olarak ele alırken, anakronikler ve doğrusal olmayan parçalı anlatı aracılığıyla zaman algısını yıkar. Öz-yansıtma ve öz-gönderimde bulunarak kendisi dışındaki kaynakların güvensizliğini ortaya koyar. Okurda geçmişin bilinenden çok farklı olabileceği kanısını oluşturur. Günümüz tarihi romanlarının bu özelliklerden saptığı noktalar belirtilerek tarihi roman çerçevesinde postmodern yaklaşım eleştirilmekte ve onu dengeleyen bir edebi yaklaşım olarak post-postmodernizm belirgin hale gelmektedir.

Post-postmodern Tarihi Roman Kavramı ve Özellikleri

Post-postmodernizm -diğer bir ifadeyle metamodernizm- hala gelişmekte olan ve kuramsallaşma çabaları devam eden bir kavramdır (Evis, 2022: 210). Söz konusu kavram, bir kopuşu ya da reddedişi imlemez. Kopuş ya da reddedişin aksine bu yeni yaklaşım, postmodernin zaman içerisinde bazı özellikler üzerinde yoğunlaştığını ve mutasyona uğradığını iddia eder (Nealon, 2012: IV). Nealon'a göre, Fredric Jameson'un 1984'te kaleme aldığı makalesinin üzerinden uzun zaman geçmiştir ve bu yüzden birçok tarihi olay zaten yaşanmış olduğundan postmodern günümüzde anakronik kalmıştır (2012:14). Çağımızda kurguyu domine eden postmodern anlayıştan artık uzaklaşmış (Drago, 2017:2) ve onun yarattığı modası geçmiş duygusu post-postmodernizmi doğurmuştur (Nixon: 2013: XIV, XV).

Post-postmodernizm, yirminci yüzyılın sonlarındaki postmodern tutumun ötesine geçildiğini tartışan ve kuşağımızın sezgisel olarak bunu fark ettiğini hissettiren, günümüzdeki kültürel gelişmeleri tanımlamak için kullanılan ve son yıllarda ilgi gören bir terimdir (Turner, 2019). İster post-postmodernizm ister neo-realizm ister metamodernizm olarak nitelendirilmiş olsun, bu kavramlar postmodernin sona erdiğini ifade ederler ve her biri aynı noktada birleşirler:

Neo-realizm, post-postmodernizm ve metamodernizm gibi postmodernizm sonrası tartışılan estetiklerin ortak özelliklerinin gerçeklik ve kurgu arasındaki farkı göstermek ve vurgulamaktan çok, iletişime ve paylaşmaya odaklandıkları, aynı zamanda da daha pozitif bir bakış açısı sundukları gözlemlenmiştir (Ateş, 2019: 84).

Postmodern çoğulculuk, pastiş ve parataksik düşünce biçimi yerini metamodern olarak tanımlanabilecek, modern coşku ve postmodern ironiyi bir araya getiren yeni bir yapıya bırakmıştır (van den Akker & Vermeulen, 2010: 1). R. van den Akker ve T. Vermeulen bu yeni yapıyı çalışmalarında "metamodern" olarak nitelendirir ve metamodern kavramıyla ontolojik olarak modern ve postmodern arasında gidip gelen bir sarkacı imler (2010: 5). Bu sarkaç, modern coşku ve postmodern ironi, umutla melankoli, saflık ve biliş, empati ve duygusuzluk, birlik ve çoğulluk, bütünlük ve parçalılık arasında gidip gelir. Metamodern coşku fanatizme doğru her yöneldiğinde yerçekimi onu ironiye doğru çeker, ironi ilgisizliğe doğru kaydığında yerçekimi onu geri coşkuya götürür. Bu açıdan metamodern edebi eğilim temelde sürekli bir "arada olma" durumunu çağırıştır (van den Akker & Vermeulen, 2010: 6).

Post-postmodern yaklaşım, herşeyden önce kimlik olgusuna dikkat çeker. Kimlik, artık yapılandırmaya tabi tutulan bir meta haline gelmiştir. Nealon, iki başatın kimlik üzerinde doğrudan etkisi olduğunu; bunlardan birinin medya diğerinin ise gelişmiş kapitalist düzen olduğunu belirtir. Medya, post-postmodern çağın insanı üzerinde bilinçli bir şekilde yönlendirme yapmaya çalışır (Nealon, 2012:24). Böylelikle insan alışkanlıklarından, benliğinden vazgeçip yeni alışkanlıklara yeni bir benliğe kapı aralayabilir, yeni bir kimlik oluşturabilir. Diğer post-postmodernin sürekli olarak eleştirdiği gelişmiş kapitalist düzenin varlığıdır. Burada paradoksal ilişkinin varlığı hakkında Nealon, bu gelişmiş kapitalist

düzene karşı çıkan bireylerin de aslında birer kapitalist olduğunu iletir. Ayrıca, Tanrı ve Para kavramlarını sorgular ve onları birer güç birimi olarak kabul eder. Nietzsche'nin "tanrı öldü" fikrinin post-postmodernde "Tanrı öldü ancak Nasdaq hisseleri dalgalı seyrediyor" şeklinde kabul edildiğini belirtir (Nealon, 2012: 94). Hayatın her bölümünde yaşanan markalaşma yarışı tüketici toplumun kimliği üzerinde doğrudan etkiye neden olmaktadır (Nealon, 2012:XXIV). Kapitalist düzenin yanı sıra çağın insanının yaşadığı sosyolojik bir diğer problem kimlik bölünmesidir. Bu bölünme, yazarlar üzerinde de etki göstermiş, birden fazla kimliğe ve kültüre sahip diasporadan gelen yazar modeli ön plana çıkmıştır (Ning, 2023:49-50).

Nixon, post-postmodernizmi postmodern formları kullanan yoğunlaştırılmış bir sürüm şeklinde tanımlar (2013: 138). Post-postmodernizmin, temelde postmodernin devamı niteliğinde bir oluşum olduğunu, aralarındaki farkları belirginleştirerek açıklar. Edebiyat artık eski gerçeklerin bir aracı değil, sanal dünyalar yaratabilen sahte güçlerin sahibidir (Nealon, 2012: 157-158). Post-postmodernin, postmodern edebiyattan farklılaştığı temel nokta ise anlatı biçimidir. Postmodern eserler yapısı gereği yorumlanmaya açık eserlerdir, okurun çözmesi gereken bir yapıda oldukları için bir takım derin düşünme ve anlama çabası gerektirirler. Post-postmodern ise postmodernin bu aşırı yorumlama işleminde kaçınır, onun üzerinde durduğu şey manipüle etme işlevidir (Nealon, 2012: 129,133,148). Bu sebeple okur için oyun kurgulamak, metni karmaşıklaştırmak yerine anlatı temelinde okurun ilgisini yazma ve anlatma eylemine çeker. Drago, bazı yazarların – örneğin, Salman, Rushdie ve Philip Roth- eserlerinde yazma ve anlatma eylemlerinin ön planda olduğunu ve okura cevap vermekten ziyade onun soru sormasını amaçlandığı ve bu sayede dünya ve kimlik algısının sadece bir illüzyondan ibaret olduğunu göstermeyi amaçladıklarını vurgular (2017: 7). Hem roman hem de tarihi roman bağlamında edebiyatta yaşanan bu değişimlerin etkileri post-postmodern anlatıda kendisini göstermiş, bu sebeple artık tarihi olan anlatılırken anlatı ve kimlik sorunu üzerine yoğunlaşmalar başlamıştır.

Günümüz Tarihi Romanlarındaki Post-postmodern Özellikler

Schilling, 2000'li yıllardan itibaren tarihi romanın genel özelliklerinde gözle görülür değişimlerin meydana geldiğini belirtmektedir. Söz konusu değişimleri, "çoğulculuk, çokseslilik ve çok yönlü bakış açısı yerine kimlik arayışı", "açık uçlu yazar, okur ve metin ilişkisi yerine belirgin ve dişe dokunur bir anlatıcının devreye girmesi", "gerçek-kurgu karmaşası yerine okura direkt iletilen olayların kurgu odaklı olduğu gerçeği" ve "eş zamanlılık yerine geçmişin kaynak gösterilmesi" başlıkları altında irdeler (Schilling, 2012: 217). Bu özellikleri ele alırken post-postmodern veya metamodern terimini kullanmaz, ancak onun ifadeleri bu teorilerle örtüşmektedir. Bu çalışma için seçilen roman, tüm bu özellikler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Çoğulculuk Yerine Kimlik Arayışı

Postmodern anlayış, gerçeğin bir ve tek olamayacağını, aksine onun çoklu bir yapıya sahip olduğunu her fırsatta dile getirir (Argunşah, 2016: 142). Tarih yapısı gereği postmodernin çoğul bakış açısına imkân sunar. Postmodern, öznel yargılar barındırmasından dolayı tarihi olanda gerçekliği daima problemlili görür (Kırca, 2009: 6). Nesnelliği sağlamak için olaylar bu anlayış çerçevesinde çoğul bakış açısı ile iletir. Hikâyelerin ve tarihin sürekli olarak farklı anlatılar üzerinden ele alınması çoğulcu yapıyı ortaya çıkarır (Schilling, 2012: 278-280). Her anlatıda az ya da çok bir şeyler değişir. Postmodern anlayış, yüzyıllardır olayların farklı şekillerde aktarıldığına dikkat çeker ve bu sebeple anlatma eylemini çoğulcu ve çok sesli olarak benimser (Schilling, 2012: 280).

Postmodern yaklaşımda tartışmalar ağırlıklı olarak geçmişin/tarihsel olanın doğruluğu ve kurgusalılığı üzerindedir. Bu yeni yaklaşımda ise tartışmalar, romanın kişiler kadrosuna, insanlara, kahramanlarının üzerinde dönmeye başlar. Geçmiş, artık şüphelenilen değil, hesaplaşılması gereken bir yapıdır. Tarihi bir anlatı içerisinde anlatıcı, geçmişle hesaplaşıp, gelecek için fayda sağlama amacıyla önce kimlik kaybı yaşar (kimlikten vazgeçer), daha sonra kimliği yeniden yapılandırma yoluna gider. Böylece yeni bir kimlik oluşumu ortaya çıkar (Schilling, 2012: 286). Yitik ve parçalanmış bir kimliğin yarattığı krizi yaşayan kahraman, okura bu parçalarla birlikte kimliğin yeniden inşasını biyografik olarak sunmaktadır (Schilling, 2012: 291). Tarihi roman, kimlik oluşturma sürecinde yaşanan duygusal boyutların yansıtılmasına imkân sağlayan bir yapıya sahiptir. Ayrıca yine bu süreçte yaşanan sıkıntılarla nasıl başa çıkılabileceğini gösterir (Schilling, 2012: 291-297):

Kendi kimliğini aktif olarak şekillendirme ve değiştirme, sanatsal yaratımın ötesinde, günümüzde birçok toplumsal ve siyasi tartışma ile gelişmenin dolaylı, aynı zamanda ana temalarından biridir. "Büyük tarih" kapsamında, birleşik Avrupa'nın yeni bir kimlik arayışı buna örnek olarak gösterilebilir. Kişisel ve daha dar kapsamda ise, günümüzde internetin sunduğu iletişim olanaklarında, kısa mesajlarda ve sosyal medya platformlarında, yeni neslin kendilerine günlük olarak yeni kimlik yaratmasıyla ilgili milyonlarca örnek bulunabilir – , yeni nesilde bu örnekler öz benlikle uyuşabilir ya da "ben" farklı ve yeni bir biçimde oluşturulabilir. Bu benlik oluşturma biçimleri, son yıllarda her zaman yeni biçimlerde mümkün olmuş ve artık neredeyse toplumsal olarak bir gereklilik haline gelmiştir. Böylece, kendi kimliğini yeni bir biçimde oluşturma bireyin sorumlu olduğu evrensel bir konu haline gelir (Schilling, 2012: 295)⁵.

Kimlik bağlamında M. Foucault ve L. Althusser'in de savunduğu üzere bireyin özneye dönüşümü söylem temelinde gerçekleşir (Sağiroğlu, 2022: 28). Bu açıdan kimlik olgusu günümüzde oluşumu tamamlanmış bir yapı olarak değil, söylemin şekillendirdiği bir dizi yapı olarak algılanmalıdır (Sağiroğlu, 2022: 30). Söz konusu bu yapı yani kimlik günümüzde bireyin öncelikle kendisine sonrasında ise topluma kanıtlamak ihtiyacı hissettiği bir olgu olarak düşünülebilir. Böylece özellikle tarihi romanlarda (yiten) kimliğin yeniden diriltilmesi önem kazanmıştır.

Postmodern tarihi roman gerçek ve kurgu kavramlarını merkeze taşıyıp olayları bu bağlamda çoğulcu bir yapı olarak sunarken, günümüz tarihi romanı yani post-postmodern tarihi roman kimlik kavramını ön plana çıkarmaktadır. Edebiyat, kimlik oluşturma ve geçmişle hesaplaşma safhasında kullanılan başarılı bir araçtır (Schilling, 2012: 289). Geçmişle olan ilişkisi açısından tarihi roman biçimsel olarak edebiyatın bu görevini yerine getirmeye yardımcı olur.

Belirgin Anlatıcı

Postmodern yaklaşımda yazar, okur ve metin kavramları karmaşık bir yapıda sunulur (Schilling, 2012: 280). Postmodern için en önemli şey anlamın kendisidir. Anlam, postmodern yaklaşımda çoğulcu yapıdadır. Yazarın aktarmak istediği anlam, metnin aktardığı anlam, okurun alımladığı anlam, çoğulcu bakış açısını desteklemektedir (Schilling, 2012: 281). Post-postmodern yaklaşımda ise yazarın ve bazen anlatıcının kendisini gizlediği, anlamın sürekli devinim içerisinde olduğu, oyunumsu yapıdaki metin

⁵ Metnin dili Almanca olduğundan ve Türkçe çevirisi bulunmadığından alıntılar bu çalışmanın yazarları tarafından Türkçeleştirilmiştir. Orijinal alıntı: "Die tätige Gestaltung und Modifikation eigener Identitäten zählt auch jenseits des künstlerischen Schaffens zu den impliziten Leitthemen zahlreicher gesellschaftlicher und politischer Debatten und Entwicklungen unserer Zeit. Im Bereich der ›großen Geschichte‹ lässt sich dies beispielsweise für die Suche des vereinten Europa nach einem neuen Selbstverständnis behaupten. Im kleinen, persönlichen Bereich legen die heute im Internet verfügbaren Kommunikationsmöglichkeiten in Kurznachrichtendiensten und sozialen Netzwerken millionenfach Zeugnis davon ab, wie sich gerade die jüngere Generation tagtäglich mit der Erschaffung einer eigenen Identität befasst – mag sie sich mit dem persönlichen Selbstbild decken oder das Ich versuchsweise anders und neu gestalten. Diese Formen der Ich-Erschaffung sind in den letzten Jahren in immer neuen Formen möglich geworden und inzwischen geradezu sozial geboten. Sie heben damit die Erzeugung eigener Identität auf neue Weise in den Rang eines universalen Themas der Gegenwart, demgegenüber sich das Individuum tätig verhalten muss".

anlayışından vazgeçildiği görölmektedir (Schilling, 2012: 277-280).

Bu yeni dönemde-2000'den sonra yazılan- tarihi romanlarda anlatıyı taşıyan tek bir karakter ortaya çıkmıştır ve okurdan açıkça kurgu olduğu belli olan bu esere okuma hevesiyle yaklaşması beklenmektedir. Belirgin bir anlatıcının devreye girmesi, anlatının önem kazanması anlamına gelir. Anlatıcı, olayları kendi perspektifinden çoğulcu şekilde genellikle kronolojik olarak ele alır (Schilling, 2012: 277-278). Anlatıcı, kimlik bunalımları yaşıyan kahramanın kurtulması ve kimliğini yeniden yapılandırması için büyük tarihe kapı aralar. Oluşturulan kimliğin güvenilirliği ve dayanıklılığı için ise geçmişle hesaplaşılır (Schilling, 2012: 287-288).

Bu yeni anlatı biçiminde, postmodernin yazar, okur ve metin arasındaki açık uçlu ve çoklu anlam ilişkilerinden vazgeçilmiştir. Bunun yerine kendisini gizleme gereği duymayan, anlattıklarının kurgu olduğunu açıkça belirten, okurla oyun oynamayı amaçlamayan bir anlatıcı devreye girer.

Kurgu Temelli Anlatım

Postmodernin üzerinde en çok durduğu noktalardan birisi, gerçek ve kurgunun iç içe geçme durumudur. Postmodern, gerçek ve kurgu arasındaki sınırları kaldırarak okuru şüpheye düşürmeyi amaçlamaktadır (Schilling, 2012: 283). Geçmişte yaşanan olayları farklı bakış açıları eşliğinde ele alarak gerçeğin çoğulcu yapısına dikkat çeker.

Günümüz tarihi romanlarında ise, her tarih yazımının subjektif bir anlatı biçimi olarak kabul edilmesiyle kurgu ve gerçeklik çekişmesine son verilmiş, tüm anlatıların kurgu olduğu görüşü kabul bulmuştur. Bu sebeple anlatıların gerçekliği sorunsal sorgulanmaz hale gelir (Schilling, 2012: 288). Yazar, anlatısının açıkça veya örtük bir şekilde kurgusal olduğunu okura bildirir. Okur, bu bilinçli daveti kabul eder ve kurgusallıkta gerçeklik arama peşinde koşmaz.

Günümüz tarihi romanlarında, Schilling'in ifadesiyle gerçeklik ve kurgu arasındaki çekişmeler kurgunun lehine sonuçlanmıştır (2012: 285). Yazar, eserin açıkça kurgu olduğunu ifade ederek okurun peşinen bu durumu kabul etmesini arzu etmektedir. Böylelikle okur gerçeklik arama yoluna girişmez (Schilling, 2012: 285).

Geçmişin Kaynak Gösterilmesi

Roman türleri arasında zaman kavramının en belirgin ve önemli olduğu türlerden birisi tarihi romandır. Tarihi romanlar, geçmişten bir dönem sunmayı hedefler, bu nedenle zaman unsuru bu tür için kritik ve merkezi bir rol oynar. Tarihi roman, her zaman farklı zaman katmanlarını bir arada kullanır (Schilling, 2012: 284). Postmodern anlatı, bu ilke temelinde zamanın eş zamanlılık ilkesine uygun olarak kullanılmasına imkân tanır. Olayları bireysel veya kolektif bilinçaltında şimdiki zaman seviyesinde çok yönlü işleyebilir (Schilling, 2012: 284).

Eşzamanlılık, hikâyenin zamanı ile olayın zamanının denkliği olarak tanımlanabilir (Narlı, 2002: 94). Bir olayın, oluşunun aktarılmasıdır. "Anlatıcı, geçmişte yaşanmış olayları anlatabileceği gibi, halen içinde yaşadığı zamanı da aktarabilir" (Narlı, 2002: 93). Aslında postmodern ve post-postmodernin arasındaki temel fark burada yatmaktadır. Postmodern, okuru yaşanan zamanın içerisine çeker. Olaylara onu tanık eder. Böylece anlatı, ayna görevi görmüş olur ve zamanlar arasında sürekli geçişler yapılabilir (Schilling, 2012: 284).

Postmodernin eşzamanlılık ilkesinin eleştirisi ile post-postmodern anlatıda geçmiş referans olarak gösterilir. Bu yeni yaklaşımda tarihi romanda ele alınan geçmiş, eş zamanlılık özelliği göstermez, aksine kahramanların biyografileri doğrultusunda kronolojik olarak ele alınır (Schilling, 2012: 289). Okur, geçmişin içerisine dâhil edilmez, olaylar geçmişte olmuş bitmiş haliyle okura aktarılır.

Geçmişin kaynak gösterilmesi ilkesinde tarih, artık eş zamanlılık ilkesinden uzaklaşıp doğrusal/kronolojik bir hale gelirken, bugünün ve geleceğin inşasında önemli bir konuma yükselmiştir. Çünkü geçmişle ilgilenmek, günümüz için faydalı bir durum yaratmaktadır ve geçmişteki kolektif bilince erişmek, onunla hesaplaşmak bugünün kimliğinin inşasına katkı sağlamaktadır. Geçmiş, artık şimdi ve gelecek üzerinde etkilidir ve bunları şekillendirir (Schilling, 2012: 289).

Post-postmodern Tarihi Roman Olarak "Veba Geceleri"

Postmodern yazım tarzını benimsemiş bir yazar olarak tanımlanan Orhan Pamuk'un 2021 yılında kaleme aldığı 537 sayfalık eseri "Veba Geceleri", okuru konuya hazırlayan bir "Giriş" bölümü ve sonrasındaki 79 ayrı bölümden oluşmaktadır. Eserde Osmanlı Devleti'nin 29. Vilayeti olan Minger adasında meydana gelen veba salgını ve salgına sebep olan olayların altı aylık zaman dilimi anlatılmaktadır. Hayali bir yazar olan Mina Mingerli, Osmanlı hükümdarlarından V. Murat'ın küçük kızı olan büyükannesi Pakize Sultan'ın ablası Hatice Sultan için yazdığı 113 mektuptan yararlanarak eseri kaleme almıştır.

Hayali bir ada olan Minger adasında ortaya çıkan ve halkı huzursuz eden veba salgını kontrol altına almak adına dönemin padişahı II. Abdülhamit Han tarafından görevlendirilen Leh asıllı Osmanlı Karantina Teşkilatı'nın başındaki Sağlık Başmüfettişi Bonkowski Paşa ve yardımcısı Doktor İlias Minger'e gönderilir. İzmir'de çıkan salgınla mücadelede başarılı olan Bonkowski Paşa ve yardımcısı buradaki işleri bitince Minger'e gitmek üzere İzmir'den Aziziye gemisine binerler. Aziziye gemisinde Çin'deki ayaklanmalarda Müslümanları tenkit etme görevi bulunan kişilerle birlikte yeni evli çift Pakize Sultan ve eşi Doktor Nuri de vardır. Bonkowski Paşa ve yardımcısı adaya vardıklarında salgın çoktan başlamıştır. Ancak Vali Sami Paşa durumun ciddiyetinin farkında değildir. Bonkowski Paşa salgının durumunu incelerken suikaste uğrar ve hayatını kaybeder. Bunun üzerine II. Abdülhamit daha önce Hicaz'da karantina görevi yürütmüş olan Damat Doktor Nuri'yi hem karantina görevini yürütmesi hem de Bonkowski Paşa'nın katillerini bulması için görevlendirir. Böylece Doktor Nuri, onun eşi Pakize Sultan ve aslen mingerli olan Pakize Sultan'ın koruması Kolağası Kamil ile birlikte adaya giderler. Vali Sami Paşa, hem Müslüman olması hem de Zat-ı Şahanelerin damadı olması sebebiyle Doktor Nuri'ye Bonkowski Paşa'dan daha sıcak yaklaşmaktadır. Adada birçok önlem alınmasına karşın salgın giderek artmaktadır. Halk adadan kaçmaya başlamıştır. Adadaki Hristiyanlar karantina kurallarına Müslümanlardan daha çok uymaktadır. Müslüman tarikat ve cemaatler karantina işlerini zorlaştırmaktadırlar. Şeyh Hamdullah bu kişilerin başında gelen bir tarikat lideridir. Vali Sami Paşa, onun üvey kardeşi Ramiz'i Bonkowski Paşa'nın ölümünden dolayı suçlamış ve idamına karar vermiştir. Fakat Saraydan gelen emirle Ramiz'i serbest bırakmak zorunda kalır. Adaya yeni bir Vali atanmasıyla işler iyice karışır. Salgınla mücadele için kurulan birliklerin başında bulunan Kolağası Kamil ve Ramiz'in çekişmelerinden sonra Minger Adası bağımsızlığını ilan eder. Kamil, Ramiz'in eski sevgilisi Zeynep ile evlenir ve adada cumhurbaşkanı seçilir. Kamil ve Zeynep'in vebadan ölmesinin ardından Şeyh Hamdullah yönetimi devralır. Osmanlı Hanedanı'ndan bir sultan ile evlenmenin kendisine siyasi güç katacağı düşüncesi ile Pakize Sultan ile sahte bir nikâh kıyar. Karantina yasaklarını kaldırır ve artan veba hastalığından ötürü o da ölür. Şeyh'in ölümünden sonra sahte nikâhlı karısı Pakize Sultan adada kraliçe seçilir ve eşi Doktor Nuri ile birlikte adayı yönetir. Karantina konusunda aldıkları kararlar ile başarılı

olur ve adayı vebadan kurtarırlar, ancak daha sonra eski Murakebe Müdürü yeni Başkan Mazhar Efendi tarafından adadan gönderilirler. Önce Çin'e daha sonra Doktor Nuri'nin iş teklifi almasından dolayı Hong Kong'a giderler. Doktor Nuri orada da salgını durdurmak için çalışır. İçlerinde hep İstanbul özlemi vardır, ancak Türkiye Cumhuriyetinin çıkarttığı Osmanlı Hanedan üyelerinin ülke dışına çıkarılması yasasından dolayı geri dönemezler. Bir süre Hong Kong'da yaşadktan sonra hanedan üyelerinin çoğunun bulunduğu Fransa'ya yerleşirler.

Veba Geceleri'nde Kimlik Arayışı

Eserde hem hayali bir ada olan Minger ve burada yaşayan Minger halkının hem de Osmanlı soyundan gelen kurmaca anlatıcı Mina Mingerli'nin kimlik oluşumu aşamaları okura anlatılmaktadır. Bir sultanın torunu olmasına karşın anlatıcının kendisini sürekli olarak Mingerli olarak vurgulaması eski kimliğin kabul edilmediğini aksine yeni kimliğe sahip çıktığını göstermektedir. Diğer taraftan ise Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemi arka plana atılmış ve söz konusu kurmaca adanın ve halkının kimlik oluşumu gösterilmek istenmektedir. İmparatorluktan ayrılan diğer devletler gibi Minger adası da bağımsızlığını ilan edecektir. Eserde örneklendiği gibi post-postmodern tarihi romanlarda kimlik mevzuu önemli bir yer tutar. Eski kimlikle hesaplaşarak yeni kimliğin oluşturulma süreçleri ele alınır (Schilling, 2012: 286). Kimlik sorunsalı şu aşamalarla belirginleşir: Önce eski kimlik tespit edilir, sonra bu kimliğin kaybedilme sürecine girilir, kimlik sorgulamaya açılır, daha sonra kimliğin yıkıma uğrama işlemi başlar, en sonunda ise ondan vazgeçilerek yeni kimlik oluşturulur ve bu kimlik benimsenir. Mina Mingerli'nin eski kimliği şu şekilde vurgulanır: "Dikkatli okurlarım kitabımda Pakize Sultan ile Doktor Nuri'ye herkesten daha anlayışla yaklaştığımı fark etmişlerdir. Onların kızlarının torunuyum ben" (Pamuk, 2021: 499).

Mina Mingerli'nin soyu romanın kahramanlarından Padişah V. Murat'ın kızı Pakize Sultan'a ve eşi Nuri Paşa'ya dayanmaktadır. Dolayısıyla o, Osmanlı Hanedanı'nın doğal bir üyesidir. Minger milleti bağlamında ise eserde kimlik vurgusu Doktor Nuri ile Karantina Müdürü Nikos arasındaki şu diyalogta belirir:

Mingerliler sizce gerçekten bir millet midir?" diye sordu Damat Nuri. Murakabe Müdürü böyle bir soru sorduğunuzu bilseydi, bir bahaneyle sizi zindana atıp mengene işkencesiyle sorgudan geçirmek isterdi" dedi Karantina Müdürü. "Evet" adalılarının bir kısmı evlerinde o eski dili konuşurlar ama o kadarı çarşıda alışveriş etmeye ancak yeter (Pamuk, 2021: 95).

Burada Osmanlı Devleti'ne bağlı kurmaca Minger adasında milli kimliğin varlığı sorgulanır. Damat Nuri Karantina Müdürü Nikos'a Mingerlilerin gerçekten bir millet olup olmadığı sorar. Sonuç olarak Minger adasında yerli halkın kimliğinin var olduğu vurgulanır.

Kimlik belirleme sürecinin ardından kimliğin kaybedilme sürecine geçilir. Bu süreçte kişinin ya da toplumun kimliği sorgulamaya ve terk etmeye başlaması, yani kimliğin kaybı süreci başlar. Anlatıcıda belirginleşen kimlik kaybı şu şekilde dile getirilir:

Bu kavgalı yıllarda annem kendi kendine bir "Minger merakı" ya da daha sonra dediği gibi "sevgisi" geliştirdi. Evet, anneannesi Pakize Sultan çocukluğunda anneme bir masaldan söz eder gibi Minger Adası'ndan, bir zamanlar kraliçe olduğundan yarı şaka yarı ciddi söz etmişti ama Minger anneannem için önemli bir konu değil, Osmanlı Padişahı V. Murat ve onun altı yüz yıllık Osmanlı ailesiydi! Melike anneannem aslında kocasından ayrılabilseydi, 1952'den sonra İstanbul'a dönebilmek için istediğini de söylemiştir (Pamuk, 2021: 517).

Burada Mina Mingerli'nin annesi ile başlayan kimlik yıkımı süreci anlatılmıştır. Anneannesi Melike,

hala Osmanlı soyuna bağlı kalmaya çalışmasına rağmen, annesi çeşitli sebeplerle ve Pakize Sultan'ın anlattıklarından dolayı Minger sevgisi beslemeye ve eski kimliğini yıkmaya başlamıştır. Diğer taraftan halk özelinde ise bu durum Minger halkının kimliğini sorgulamaya başlaması ile belirginleşir. Minger halkı, Avrupa ülkeleri ve Osmanlı Devleti'nden beklediği yardımlar gelmeyince onlarla aralarındaki bağı sorgulamaya başlarlar:

Damat Doktor diğer doktorlara ve Vali'ye, hastalığın farelerin ilerleyiş hızıyla limandan şehre yayılışını o gün bir kere daha harita üzerinden gösterdi. Haritadan Kolağası'nın gittiği askeri ortaokulun hastalığın yayılış yolunda olduğu anlaşılıyordu. Askeri Ortaokul karantina ilanından iki gün önce tatil edilmiş, bu yüzden de karantinaçılar hiçbir öğrenciyi tecride almamışlardı. Bu bulaşık öğrencilerin bazılarının yavaş yavaş hastalanarak kendilerini belli edeceklerini düşünüyordu Doktor Nuri. Durumu yakından takip eden İstanbul seraskerliğinin uyarısıyla şehrin kuzeydoğusundaki askeri garnizondan gelip askeri okulda ders veren ve bu sayede üç beş kuruş fazla kazanan iki okullu subayın karantina ilanından sonra alaylarına geri dönmesi emredilmişti. Bu, Hacı Gemisi İsyanı ve rezaletinden sonra - vebanın bu ölçüde yayılmasına rağmen- Abdülhamit'in Osmanlı askerini Minger'de karantina işine sokmamaya hâlâ kararlı olduğunun ve Minger Adası ve halkından önce Osmanlı Devleti'ni düşündüğünün yeni bir kanıtı olarak görüldü (Pamuk, 2021: 240).

Minger halkına salgın esnasında ne Avrupa devletlerinden ne de payitahttan yardım ve destek gelmektedir. Hatta adada bulunan garnizondaki askerlerden yardım istenmesine karşın bu istek karşılık bulmamaktadır. Bunun sonucunda halkın Avrupa devletlerine ve Osmanlı Devleti'ne karşı güveni kalmamıştır. Minger halkı için bağlı oldukları Osmanlı kimliği bu noktada zarar görmeye/ yıkılmaya başlar. Karantina toplantısı sırasında Osmanlı'nın Minger'i önemsemediği sonucuna varılır.

Kimliğin sorguya açılmasının ardından bir sonraki adım, kimliğin yıkıma uğramaya başlamasıdır. Yıkıma uğrayan kimliğin oluşum sürecini başlatan olay ise Osmanlı Devleti'nin Düvel-i Muazzama Devletleri ile birlikte kaçakçılığı ve vebanın adanın dışına yayılmasını engellemek için oluşturulan kordona zorla olsa katılmasıdır. Kordonun oluşturulması, Minger'de yaşayanların üzmüştür. Artık kendi başlarına kaldıklarını anlarlar:

Kordon, bütün ada halkının kalbini ve maneviyatını bozdu. Bu kararlar birlikte Minger Vilayeti ahalisi karantina uygulamasının başarısız olduğunu ve bütün dünyanın kendilerine "Başımızın çaresine bakın ve bizden uzak durun!" dediğini gördü. Avrupalıların ve Ruslardan hep korunma bekleyen Ortodoks Rumlar, Avrupalıların önce kendilerini düşündüklerini gördüler. Ama Müslümanlar da Abdülhamit'in kendilerini terk ettiğini hissettiler (Pamuk, 2021: 257).

Yaşadıkları yalnızlık hissi ada halkının dil, din ve ırk fark etmeksizin birleşmelerine zemin hazırlamıştır. Eski kimliğin yıkıma uğramasının ardından yeni kimlik etrafında birleştirici bazı faktörler devreye girer. Millet kavramı tanımlanması, bir liderin ortaya çıkışı, dil ve bayrak gibi temel kavramlar birleştirici görev görürler. Dış dünyayla olan bağların kopartılması ve adanın yalnız kalmasıyla milli kimliğin oluşumu başlar: "Tarihin, devletin, herkesin ortak görüşü "Telgrafhane Olayı"nın adada milli uyanışın başlangıcı olduğudur" (Pamuk, 2021: 267).

Milli bir liderin doğuşu, yeni kimliği destekleyici bir faktördür. Eski kimliğin yıkılıp yeni kimliğin oluşturulması süreci genellikle bir liderin ortaya çıkışıyla tetiklenir. Lider, yeni kimliğin inşasında önemli bir rol oynar ve toplumu bu değişime yönlendirir. Kabul gören lider sayesinde bu kimliğe güç kazandırılır. Aslen Mingerli olan Pakize Sultan'ın koruması Kolağası Kamil tarihin kendisine yükleyeceği liderlik görevini üstlenecektir. Kamil özelinde liderlik kimliğinin oluşmasında okuduğu Napolyon'un biyografisi ve Fransız İhtilali'nin kahramanlarının etkisi vardır. Kamil, Napolyon'un biyografisinden, Fransız İhtilali'nin kahramanlarından etkilenmiştir:

[...], sonra yazları adaya her gelişinde defalarca okuduğu Mizancı Murat'ın "Fransız İhtilali ve

Hürriyet" ile ilgili Cenevre'de Türkçe basılıp İstanbul'a gizlice yollanmış eski bir kitabını hayaller kurarak okuyordu. Böyle bir kitapla yakalanmak bütün hayatını karartabileceği için kitabı ada dışına hiç çıkartmıyor, içindeki fikirleri de kimseyle paylaşmıyordu (Pamuk, 2021: 88).

Eserin bu bölümünde, tarihi bir lider olan Napolyon ve Fransız Devrimi'nde rol almış kahramanların ilerleyen zamanlarda unutulmaz bir kahraman olarak kabul edilecek liderin gelişim sürecini nasıl etkilediği gösterilmek istenmektedir. Kamil, okuduğu bu eserle kendi düşüncelerini oluşturmaya başlayan bir lider konumuna yükselmiştir. Yeni Minger kimliğin oluşumunda etkin rol oynayacaktır.

Minger halkının milli uyanışı esnasında bayrak ve dil sembolleri ön plana çıkar. Mingerli Eczacı Nikiforo'nun ürünlerinin reklamı için yaptırdığı kumaşın üzerinde Minger güllü, Minger adasında bulunan Beyaz Dağ ve Minger kalesinin kulesi vardır. Bunlar Vali Sami Paşanın dikkatini çekmiş ve Paşa bayrağa benzettiği bu kumaşa el koymuştur. Ancak salgın döneminde adanın sayılı eczanelerinden birinin sahibi olan Nikiforo'nun Karantina Heyetine katılması önem arz etmektedir. Bonkowski Paşa, Eczacı Nikiforo'nun Karantina Heyetine katılması için tek şartının kumaşı geri almak olduğunu Vali Sami Paşa'ya bildirir. Vali Sami Paşa ile Bonkowski Paşa arasındaki şu diyalog bu noktada göze çarpar:

Vali Paşa bitişikteki yeşil yeşil kapılı küçük odaya girdi, bir sandığın kapağını açıp pembemsi Minger kırmızısı bir kumaş parçası çıkardı ve çarşaf gibi açtı.

"Bakınız, pekala bir bayrak olabilir bu!"

"Endişenizi anladım Paşam ama bir bayrak değil, Nikiforo ile gençliğimizde kurduğumuz ecza şirketinin mahsulünü tanıtır etiket resmi. Şişenin üzerindeki bir çeşit amblem!" (Pamuk, 2021: 59).

Bayrağın önceleri sadece bir parça kumaş olduğu vurgulanırken Paşa'nın tereddütleri gerçek olacak ve bu kumaş daha sonra bayrak olacaktır. İlerleyen bölümlerde Vilayet binasında çıkan çatışmada Kolağası Kamil yaralı bir şekilde çekmeceden Nikiforo'nun el konulan kumaşını alacak ve vilayet balkonundan hürriyeti ilan edecektir. Çıkan çatışma esnasında Vali Sami Paşa'nın yerine yeni atanan Vali Hakkı İbrahim ölecektir. Sami Paşa bu durumun salgını yönetiminde zorluklar yaşatacağını dile getirir. Kolağası Kamil ise tam tersi düşünceindedir. Artık millet olma yolunda atılacak önemli bir adımın kaldığını biliyordur:

"Artık hiç kimse söz dinlemez!" diye içtenlikle ifade etti kendini Sami Paşa.

"Tam tersine Paşa hazretleri" diye o anda aklına gelen ünlü cevabını verdi Kolağası ona: "Şimdi biz ileri bir adım atar ihtilali ilan edersek, terakkiperver Minger milleti bizimle birlikte bir değil iki adım atacaktır" (Pamuk, 2021: 322).

Böylelikle Kolağası Kamil'in liderliğinde Minger'in hürriyeti ilan edilmiştir. Zaman kaybetmeden eski Vali, yeni Başnazır Sami Paşa anayasa çalışmalarına başlar. Kolağası Kamil cumhurbaşkanı seçilir. Böylece yıkıma uğrayan kimliğin yeniden inşa süreci başlar. Anlatıcıda yeni kimliğin oluşum sürecine şu ifadelerle yer verilir: "Eğer Büyük Komutan olmasaydı, bugün Yunanlıların, Türklerin ve belki de İtalyanların eseri olacaktık!" dedim. "Komutan Minger'in istiklalini ve hürriyetini ilan etti ve bizi medeni milletlerin sahnesine ve seviyesine çıkardı." (Pamuk, 2021: 537). Bu noktada -yeni kimlik olarak- Minger kimliğinin anlatıcıda belirginleştii görülmektedir. Burada kimliğin diğer kimliklerle kıyaslandığı ve liderin millet için öneminin vurgulandığı görülür.

Minger kimliği oluşumu esnasında üzerinde durulan diğer bir unsur dildir. Yeni kimliğin oluşum sürecinde dilin önemi oldukça büyüktür. Dil, bir toplumun kültürel ve sosyal kimliğinin temel yapı taşlarından biridir. Yeni kimliğin oluşum sürecinde dil, kültürel devamlılığı sağlamak, topluluk içi iletişimi güçlendirmek, aidiyet hissi yaratmak ve yeni sosyal ve politik yapıları desteklemek gibi hayati

işlevler üstlenir. Mingerce binlerce yıl önce Aral gölünün güneyinden bu adaya yerleşen kadim kavimin dili olarak tanıtılır ve ilk olarak Kamil ve Zeynep'in tanıştırılması esnasında karşımıza çıkar. Kamil ve annesi Zeynep'e görücü gittiklerinde Kamil su almak için taşlığa iner. Orada Zeynep ile karşılaşır. Zeynep ona Mingerce suyun nerede olduğunu söyler: "Kör karanlıkta su küpünü, maşrapayı asla bulamayacağımı hissediyordu ki bir gaz lambası bir an yandı ve söndü. Bir nefeslik ışıktaki bir kadın, bir gölge, Mingerce "Akva nukaru!" (Su şurada!) diye fısıldadı" (Pamuk, 2021: 151). Sadece bu bölümde değil kitabın birçok yerinde mingerceye atıfta bulunulur. Örneğin, ilk Cumhurbaşkanı seçilen Kamil, anayasa görüşmelerinde dilin önemini vurgular. Minger adasında Mingerce konuşulur maddesini anayasaya ekletmek istemektedir ve bunu kabul ettirir: "Ben de bir Kanun-i Esasi maddesi teklif etmek istiyorum. Bu da en başta olmalıdır: 'Minger'de, Minger milletinin ve Mingerya'nın öz dili Mingerce konuşulur! Devletin resmi dili geçici olarak Türkçe ve Rumcadır" (Pamuk, 2021, s.340). Anlatıcı özelinde ise dilin milli duygu ve düşünce oluşturmadaki önemi şu şekilde vurgulanır:

Yirmi küsur yıl adaya sokulmama cezasının bir başka sonucu, çok sevdiğim aslan gibi iki oğlumun tam dili öğrenecekleri yaşlardayken adaya gelememeleri ve sonunda değil Mingerce konuşmak, bu büyüklü lisanın tek kelimesini bile öğrenememeleri olmuştur. "Anadilinizi öğrenin!" diye çabalama, onlara çıkışıp Mingerce öğretmeye çalıştığım zamanlarda bana ailede kraliçe dahil (ve annemle ben hariç) kimsenin Mingerce bilmediğini ve benim anneanneleriyle Türkçe konuştuğumu hatırlatır, anadillerinin Türkçe değilse İngilizce olduğunu gülümseyerek söylerlerdi. Oğullarımın benim Minger sevgimle dalga geçmeleri hatta bazan alay etmeleri ve avukata söylediğim gibi babalarının her seferinde onlardan yana çıkması, evliliğimin de boşanmayla sonuçlanmasına yol açmıştır. (Pamuk, 2021: 525)

Mina Mingerli, Minger kimliğine oldukça bağlıdır. Bu sebeple eşinden boşanır. Çocuklarına söylediklerinde anadil vurgusu ön plana çıkar. Çocukların diğer aile bireylerini işaret ederek bu durumu ciddiye almamaları ise kimliklerde yaşanan problematiği ortaya koymaktadır. Mina onları ikna etmekte zorlandığını ifade etmektedir. Mingerce sözlüklerin oluşturulması, Mingerce isim çalışmaları, adanın sokak ve cadde isimlerinin Mingerce verilmesi adadaki çeşitli dil çalışmalarına örnek olacaktır. Dilin millileştirilmesiyle yıkıma uğrayan kimliğin inşası oluşturulmaya çalışılır (Pamuk, 2021: 525).

Post-postmodern tarihi romanlardaki etkin kimlik arayışına örnek olarak bu romanda Minger halkının kimlik oluşum süreci derinlemesine işlenir. Böylece dil, bayrak ve lider gibi sembollere sıkça başvurulmuştur. Düşük rütbeli bir askerden lider oluşturulması, bir kumaş parçasının daha sonra bayrak olması, unutulmaya mahkûm bir dilin yeniden canlandırılması gibi durumların kimlik oluşumuna etkileri gösterilmek istenmiştir.

Veba Geceleri'nde Anlatıcı

Post-postmodern tarihi romanlarda postmodernin baskın çoğul bakış açısından vazgeçilmiş, okur olaylara derinlemesine dâhil edilmemiş, olayların belirgin bir anlatıcı tarafından dile getirilmesine başlanmıştır (Schilling, 2012: 277-278). Post-postmodern tarihi bir roman olarak "Veba Geceleri" adlı romanda kurmaca yazar Mina Mingerli olayı anlatan kişidir. Eserin giriş kısmında "İstanbul, 2017" ibaresi yer almakta ve bu durum yer ve zaman bağlamında kurmaca yazarın çağımıza yakınlığını belirtmektedir.

Post-postmodern anlatı, Schilling'in ifadesiyle belirgin bir kişi tarafından anlatılır (Schilling, 2012: 287). Anlatıcı açık şekilde olayların kendisi tarafından aktarıldığını okura belirtir. Eserdeki kurmaca yazar-anlatıcı Mina Mingerli okura kendisini şöyle tanıtmaktadır: "Osmanlı İmparatorluğu'nun liman şehirlerinden yazılmış konsolos raporlarını okumuş, onlara dayanarak doktora yapmış, akademik kitaplar yayımlamış bir kadını" (Pamuk, 2021: 11). "Yıllar Sonra" bölümünde kendisinin Pakize

Sultan'ın torununun kızı olduğunu açıklar. Ele alacağı "Veba Geceleri" eserini ise Sultan V. Murat'ın küçük kızı Pakize Sultan'ın ablasına yazdığı 113 mektuptan yararlanarak oluşturmuştur. Bir tarih kitabı kaleme aldığını vurgular. Böylelikle kendisini okura tanıtır. Burada anlatıcının roman içerisinde eserin de yazarı olduğu görülür. Post-postmodern yaklaşımın bir getirisi olarak modern ve postmodern arasındaki salınım net bir şekilde burada ortaya çıkar. Belirgin bir anlatıcıya dönülmüştür, ancak net bir şekilde postmodern edebiyatın özelliği olan anlatı içinde anlatı örneği tespit edilmektedir.

Anlatıcı olayları bize kendi perspektifinden ve kronolojik sırasıyla anlatırken bazen geçmiş bazen de gelecekte olacak olaylar hakkında bilgiler verir:

Kitabımız en sonunda bir tarih kitabı olduğu için bu noktada gelecekte söz etmekte hiçbir sakınca görmüyoruz: Kitabımızın sonuna gelene kadar aslında Damat Doktor Nuri'nin sevgilerinin yerinde olduğunu ve hem Eczacı Nikiforo'nun hem İstanbul'daki ressamın hem de Doktor İlias'ın siyasi nedenlerle öldürüleceklerini ne yazık ki görececek okurlarımız (Pamuk, 2021: 101).

Görüldüğü üzere eserde Schilling'in tanımladığı belirgin anlatıcı Mina Mingerli'dir. Post-postmodernde olaylar postmodern anlatı tarzından ziyade, geleneksel anlatı tarzında sunulur. Anlatıcı, okurdan gizlenmez. Açıkça kendisini belli eder.

Veba Geceleri'nde Kurgu

Post-postmodern anlatıda okurla daha eserin başından bir kurgu anlaşması yapılır. Kurgu anlaşması, gerçek ve kurgu arasındaki bağın kopartılması ve anlatıların tümünden kurgu kabul edilmesini ifade eden bir kavramdır (Schilling, 2012: 285). Yani anlatıcının okura eserin kurgudan ibaret olduğu her fırsatta dile getirilir. "Veba Geceleri" romanının giriş ve son bölümlerinde okura kurgusal yapı açıkça belirtilir: "Bu hem bir tarihi roman hem de roman biçiminde yazılmış bir tarihtir. Doğu Akdeniz'in incisi Minger Adası'nın yaşamındaki en yoğun ve en sarsıcı altı ayı anlatırken, çok sevdiğim bu ülkenin tarihini de hikâyeme kattım" (Pamuk, 2021: 11).

Eserde yer-zaman kavramları üzerinden de kurgu somutlaşır. Minger adasının kurgu bir mekân olması, bunun yanında roman kahramanlarından Pakize Sultan'ın kurmaca bir tarihi karakter olması açıkça ifade edilir:

Pakize Sultan bu erkek siyasetçiler, bürokratlar ve doktorlar dünyasını mektuplarında tasvir ettiği gibi, onlarla özdeşleşmeyi de başarmıştı. Ben de roman-tarihimde bu dünyayı kendimce canlandırmaya çalıştım. [...] Minger Adası başkaları için ne kadar efsanelerden çıkma masalımsı bir yerse, Pakize Sultan da benim için aynı derecede bir masal kahramanıdır (Pamuk, 2021: 12).

Kurmaca anlatıcı-yazar Mina Mingerli, kurgusallığın farkında olan okura kahramanların da kurgu olduklarını açık şekilde belirtmektedir. Anlatıcı olayları önce kendi belleğinde canlandırıp daha sonra okura sunduğunu ifade eder. Dolayısıyla anlatıların belirli bir zihinsel süreçten geçtikten sonra aktarılması noktası yine kurguya işaret eder ve post-postmodernin her şeyi kurgu kabul eden niteliğini kuvvetlendirir.

Post-postmodern anlayış, edebi eserde anlatılanlardan gerçeklik payı çıkarmaya çalışmayı doğru bir yaklaşım olarak kabul etmez ve bu tartışmalara girmez: "Bu vesileyle roman-tarihimizin sonuna yaklaşırken yazarınız ve tarihçinizin okuduğunuz romanın önde gelen kahramanlarının soyundan olduğunu burada artık açıklamak istiyorum" (Pamuk, 2021: 354). Mina Mingerli kendisini hem bir tarihçi hem de bir yazar olarak sunar. Dolayısıyla burada bir tarihçi gibi gerçekçi yaklaşımda bulunsam bile ben bir yazarım ve yazarlar kurgu oluştururlar mesajı verir. Roman ifadesini kullanarak bu görüşü

destekler. Çünkü edebi türler kurgu barındırırlar. Bilindiği üzere bu onları diğer metinlerden ayıran en büyük özelliktir. Edebi bir türün varlığından bahsetmek demek kurgu varlığını kabul etmek demektir. Edebi türler içerisinde okur, kendini karakterler ile özdeşleştirebilir ya da onlarla arasında duygusal bir bağ kurabilir. Eserde okurun böyle bir özdeşleşme yaşadığının farkında olan anlatıcı, bu sebeple bazı detaylara değinilmeyeceğini ifade eder:

Bir tarih kitabındaki kişileri sevmemiz ya da onlardan nefret etmemiz zordur. Ama romanları okurken bu duygulara kapılabilirsiniz. Sami Paşa'yı seven (az da olsa) okurlarımızı daha fazla üzmemek için, onun Vilayet binasındaki hücrede Şeyh Hamdullah ya da keçe külahlı Nimetullah Efendi'nin kendisini affedeceklerini hayal ederken, imam efendinin sözlerini dinlerken çektiği acılardan kederli düşüncelerinden ve ölüm korkusundan daha fazla söz etmek istemiyoruz (Pamuk, 2021: 422).

Anlaşılabacağı üzere, postmodern anlatının da belirgin bir özelliği olarak okurla etkileşim halinde olayları serimleme, net bir şekilde görülebilmektedir. Okur, post-postmodern anlatıda ise karşısındakinin tamamen kurgudan ibaret olduğunu bilir. Gerçek-kurgu arasında kalma durumu yaşamaz.

Geçmişin Kaynak Olarak Gösterilmesi

Postmodernin en önemli özelliklerinden birisi olan eşzamanlılık ilkesi, olayların meydana geldiği anın aktarılması olarak tanımlanabilir (Narlı, 2002: 94). Schilling, 2000 sonrası tarihi romanlarda bu ilkenin yerini geçmişin atıfta bulunulacak bir yapı olarak kabul edilmesinin aldığı kabul eder. Dolayısıyla post-postmodern romanlarda ele alınan geçmiş eşzamanlılık özelliği göstermez. Geçmiş, artık olmuş, bitmiş ve düzeltilemeyecek bir olgudur. Onu kaynak göstermek, onunla gelecek adına hesaplaşmak anlamına gelir (Schilling, 2012: 289).

Romanda geçmişin kaynak gösterilmesi, Girit Adası'nda Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında yaşanan problemlerin Büyük Güçler tarafından sebep gösterilerek adanın Osmanlı'dan ayrılması noktasında net bir şekilde görülür. Tarihi olaylar eşzamanlılık ilkesiyle şüana yerleştirilmez, geçmişte olup bittiği şekliyle okura sunulur: "Bu noktada dört yıl önce komşu Girit Adası'nda başlayan Müslüman-Hristiyan çatışmalarının sonunda uluslararası güçlerin çatışmaları durdurma bahanesiyle adayı Osmanlı'dan kopardığını hatırlatalım" (Pamuk, 2021: 37). Söz konusu bu durumun Minger Adası için de gerçekleşebileceği ima edilir. Diğer bir olayda ise Sultan II. Abdülhamit'in yaşadığı korkuların sebepleri anlatılır. Amcası Abdülaziz'in ve ecdadının başına gelenler şehzadeleri ve padişahları psikolojik yönden olumsuz etkilemektedir:

1876'da otuz dört yaşındayken Abdülhamit taht sırasında ikinci olan, silik ama saygın (tutumlu, samimi, dindar) bir şehzadeydi. Amcası Abdülaziz'di padişah. Ama, Mithat Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın ortaklaşa gerçekleştirdiği bir gece darbesiyle Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine Abdülhamit'in ağabeyi V. Murat tahta çıkarıldı. Tahttan indirilen eski padişah Abdülaziz kısa süre sonra ya öldürüldü ya da baskı altında intihar etti. Bütün bu olaylar olurken, yani Beşinci Ordu'dan gelmiş Arap askerler Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatır, tahttan indirdikleri Padişah sandalla kaçırılır ve aynı sahilde birkaç saray aşağıda bir yerde dört gün sonra bilekleri kesilip öldürülürken (ya da öfkeyle intihar ederken) şimdi taht sırasında birinci olan Abdülhamit çevresindeki odalarda, saraylarda olup bitenleri kendi odasından dehşetle izliyor, anlamaya çalışıyordu. Amcasının ölümünü hazmedemiyor bir padişahın şu modern zamanda tahttan indirilip sonra da öldürülmesini korkunç buluyordu! (Pamuk, 2021: 205).

Sultan II. Abdülhamit'in yaşanan olaylar hakkında düşüncelerine yer verilirken, okur onun yaptıklarına sebep-sonuç ilişkisi içerisinde anlam verebilir. Bu olaylardan dolayı Abdülhamit kardeşini ve şehzadeleri saraylarında tecrit altında tutmaktadır. Yine eserde Abdülhamit'in zehirlere olan ilgisinin aslında ölüm korkusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Geçmişte II. Mehmet'in ölüm sebebinin zehirlenme olması

sebebiyle Abdülhamit'in zehirlere karşı ilgisinin olduğu ifade edilir:

Abdülhamit ecdadını, mesela Fatih Sultan Mehmet'i dört yüz yirmi yıl önce iz bırakmadan ağır ağır öldüren zehirlerin çoğunun İstanbul'daki yüzlerce aktar dükkânının herhangi birinden hâlâ kolaylıkla elde edilebileceğini de biliyordu. Mabeyn'den görevlendirilen memurların Yeniçarşı, Beyazıt, Kapalıçarşı, Fatih aktarlarından buldukları zehirleri saray laboratuvarına getirmelerinin kayıtları Yıldız Sarayı arşivlerinde mevcuttur (Pamuk, 2021: 208).

Minger Adası'nda vebanın ortaya çıkışından yaklaşık 22 yıl önce gerçekleşen Kıbrıs'ın İngilizlere bırakılması olayının 1901 yılında Minger için gerçekleşebileceği ifade edilir ve bu durum eleştirilir. Geçmiş, eş zamanlı olarak sunulan ve intikam alınan postmodern bir yapıdan sıyrılmış ve yaşanan olaylar kabullenilmiş ve geçmişle yüzleşme aşamasına gelinmiştir:

"Paşam, siz de biliyorsunuz, Abdülhamit Kıbrıs gibi, Girit gibi, bu adayı da çoktan gözden çıkardı bile" diyerek gülümsedi Mösyö Corc.

Vali Paşa bir an nefretle baktı konsolosa. Ama kendi de söylenenin doğru olduğunu biliyordu. Abdülhamit 1877-1878 Savaşı'nda Balkanlar'da kaybettiği toprakların bir kısmını Ruslardan geri almasına yardım eden İngilizlere Kıbrıs'ı hediye gibi vermiş, karşılığında bir tek, adada Osmanlı bayrağının tutulmasını istemişti. Vali Paşa'nın aklına rahmetli Namık Kemal'in ünlü "Hiç devlet kalesini gözden çıkarır mı!" sözü geldi. Vatan Yahut Silistre'nin saf ve sevimli asker kahramanı İslam Bey söylerdi bu sözü. Devletin, kalelerini, adalarını, memleketleri ve vilayetleri vere vere çekilmesi yüz elli yıldır sürüyordu (Pamuk, 2021: 273).

Geçmişle yüzleşirken tarihi olayların kabulenildiği, geçmişe nefretle bakmak yerine hatalardan ders çıkarıp geleceğe umutla bakmak, okura verilmek istenen temel mesajlardandır.

Sonuç

Günümüzde postmodernizmin getirilerinin artık çağa ayak uyduramadığını ve değişen dünyayla postmodern bakıç açısının sona erdiğini, farklı bir dönemin başladığını iddia eden yeni bir edebi ve estetik yaklaşım üzerinde tartışılmaktadır. Bu yeni yaklaşım, kendinden önceki dönem olan postmodernizme tepki olarak ortaya atılmış bir anlayış üzerine kurulu değildir. Temelde modern ile postmodern arasında bir salınım oluşturmaya çalışır.

Her edebi dönem, toplumsal ve siyasi gelişmelere bağlı olarak yeniden şekillenmiş, bazı dönemler kendinden sonrakinin gerisinde kalmış, bazı dönemler ise birbirini tamamlar şekilde bir yenisini doğurmuştur. Postmodern yazının zaman içerisinde farklılaştığı noktalarda ise özellikle ortaya çıkan farkları tanımlamak adına yazım biçimine yeni bir etiket gerekmiştir. Böylece estetik ve edebi anlamda post-postmodernizm olarak tanımlanabilecek yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır.

Postmodern yazının önde gelen anlatı biçimlerinden olan tarihi romanlar, özellikle 2000 yıllarından sonra gözle görülür bir değişim yaşamıştır. Söz konusu değişim, ağırlıklı olarak, kahramanın kimlik arayışı, belirgin bir anlatıcının devreye girmesi, kurgu temelli anlatım biçimi ve geçmişin tarihi olayların serimlenmesinde kaynak olarak gösterilmesi noktalarında yoğunlaştığı tespit edilebilmektedir.

Orhan Pamuk'un 2021 yılında yayınlanan tarihi romanı "Veba Geceleri" tarihi roman bağlamında gerçekleşen değişimlerin tespiti noktasında önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'ne bağlı kurmaca Minger halkının yaşadığı Minger adası'nda gerçekleşen tarihi olaylar anlatılırken kimliğin yıkımı ve yeniden inşası, Türk, Rum, İngiliz kökenli karakterlerin yaşadıkları veba salgını üzerinden ele alınmaktadır. Kendilerini Osmanlı vatandaşı olarak gören ve köklerine o zamana kadar bağlı olmayan Minger halkı zamanla özlerine dönüp kimliklerine sahip çıkmaya çalışır. Belirgin bir anlatıcının

ağzından kaleme alınan olaylar okura aktarılır. Mina Mingerli adında bir anlatıcı ve yazar okurlara olayları anlatmaktadır. Büyükannesi Osmanlı padişahlarından V. Murat'ın kızı olan Pakize Sultan'ın mektuplarından hareketle adada yaşananları ve sonrasını resmeder. Post-postmodern anlatı biçimine uygun olarak romanda daha en baştan eserin tamamen kurgu olduğu gerçeği okura iletilir. Böylece okur gerçek-kurgu arasındaki gerilimi yaşamaz. Geçmiş yani tarihi olan roman içerisinde net bir şekilde sürekli kaynak olarak gösterilir. Geçmişteki tarihi akışı değiştirmek yerine geçmişle hesaplaşma söz konusudur. Geçmiş şuanı ve hatta geleceği şekillendirebileceğinden ondan ders çıkarmak amaçlanır.

Sonuç itibariyle çalışmada incelenen roman, birçok özelliği açısından post-postmodern tarihi roman olarak nitelendirilebilir. Postmodern yazının önemli yazarlarından birisi olarak Pamuk'un bu eseri, günümüz tarihi romanlarındaki değişimi açıkça gösteren bir eser olarak değerlendirilebilir. Güncel edebi yaklaşımları yakından takip eden bir yazar olarak Pamuk'un bu eserinde güncel ve tartışılmakta olan bir edebi yaklaşımın, post-postmodern anlatı biçiminin tarihi romana içkinleştirildiği açıkça görülmektedir.

Kaynakça

- Antakyalıoğlu, Z. (2013). *Roman Kuramına Giriş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Argunşah, H. (2002). Tarihi Romanda Postmodern Arayışlar. *İlmi Araştırmalar* (14), S.17-27.
- Ateş, M. (2019). *From Postmodernism to Metamodernism: Changing Perspectives towards Irony and Metanarratives in Julian Barnes's a History of the World in 10 and ½ Chapters and the Noise of Time*. Yüksek Lisans Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Aust, H. (1994). *Der historische Roman*. Stuttgart: Springer-Verlag.
- Drago, M. (2017). *I Write, Therefore I Am: The Rise of Post-Postmodernism and the Author-Narrator*. Master of Arts in English, State University of New Paltz.
- Ecevit, Y. (2023). *Kurmaca Bir Dünyadan*. Everest Yayınları: İstanbul.
- Evis, A. (2022). Metamodernizm ve Roman Sanatı & Metamodernism and The Art of The Novel. *JOMOPS*, Volume 3, Issue 2, S.210-227. DOI: 10.47333/modernizm.2022.87
- Geppert, H. W. (2009). *Der Historische Roman: Geschichte umerzählt von Walter Scott bis zur Gegenwart: Geschichte umerzählt - von Walter Scott bis zur Gegenwart*. Tübingen: A.Francke Verlag.
- Grimm, F. (2007). *Reise in die Vergangenheit – Reise in die Fantasie?: Tendenzen des postmodernen Geschichtsromans*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Hutcheon, L. (2020). *Postmodernizmin poetikası*. Yunus Balcı (çev.), Ankara: Hece Yayınları.
- Hutcheon, L. (1987). The Politics of Postmodernism: Parody an History. *Cultural Critique*, No.5, Modernity an Modernism, Postmodernity and Postmodernism. (Winter, 1986-1987), pp. 179-207.
- Kırca, M. (2009). *Postmodernist Historical Novels: Jeanette Winterson's and Salman Rushdie's Novels as Historigraphic Metafiction*. The Degree of Doctor of Philosophy. Middle East Technical University. Ankara.
- Lahn, S. & Meister, J. C. (2008). *Einführung in die Erzähltextanalyse*. Stuttgart: Metzler Verlag.
- Lauriola, D. (2023). *Metamodernismus als Transformationsprojekt oder vice versa*. <https://transformazine.de/metamodernismus-als-transformationsprojekt-oder-vice-versa#:~:text=Metamodernismus%20ist%20eine%20vorgeschlagene%20Reihe,Moderne%2C%20als%20auch%20oder%20Postmoderne>. Erişim Tarihi: 05.06.2024.
- Meier, A. (2015). *Vorlesung: Philosophie und Poesie der Postmoderne*. <https://www.litwiss-online.uni-kiel.de/thematische-vorlesungen/philosophie-und-poesie-der-postmoderne/nach-der-postmoderne/>. Erişim Tarihi: 05.06.2024.
- Narlı, M. (2002). Romanda Zaman ve Mekân Kavramları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 91-106.
- Nealon, J. T. (2012). *Post-Postmodernism*. Stanford: Stanford University Press.
- Ning, W. (2023). *After Postmodernism*. London: Routledge.
- Nixon, C.R. (2013). *The work of David Foster Wallace and post-postmodernism*. Submitted in accordance with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, The University of Leeds.
- Pamuk, O. (2021). *Veba Geceleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sağiroğlu, R. (2022). *Mapping Identity in D.H. Lawrences Short Stories: A Discursive Analysis*. Konya: Çizgi.
- Schilling, E. (2012). *Der historische Roman seit der Postmoderne Umberto Eco und deutsche Literatur*. Heidelberg: Winter Verlag.
- Taniyan, B. (2021). Tarihsel Yüce ve Postmodern Roman; Üst-Tarihsel Romans Olarak John Banville'in Deniz Adlı Romanı. *DTCF dergisi*, 61 (2), S.789-816.
- Turner, L. (2019). *Meta-modernizm: Kısa Bir Giriş*. <https://birikimdergisi.com/guncel/9808/> meta-

modernizm-kisa-bir-giris, 2019. Erişim Tarihi: 03.06.2024.

Turner, L. (2015). Metamodernism: A Brief Introduction. <https://luketurner.com/metamodernism-a-brief-introduction>. Erişim Tarihi. 05.06.2024.

Van den Akker, R., & Vermeulen, T. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics and Culture*, 2, 1-14.

White, H. (2022). Metatarih. Mehmet Küçük (çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

18. Millî Kimlik Oluşturma Aracı Olarak İntikam Şiirleri¹

Salih NURDAĞ²

APA: Nurdağ, S. (2024). Millî Kimlik Oluşturma Aracı Olarak İntikam Şiirleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 337-349. DOI: <https://zenodo.org/record/13823893>

Öz

İnsanların olduğu gibi devletlerin ve milletlerin hayatlarında da derin izler bırakan olaylar ve durumlar vardır. Bunlar mutluluk kaynağı olan zaferler, kurtuluşlar olabileceği gibi travmatik etkileri olan deprem, göç, savaş gibi olaylar da olabilir. 19. yy.'ın başlarından itibaren milliyetçilik düşünceinin de etkisiyle Balkanlarda başlayan ayaklanmalar Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyeti ile sonuçlanır. Yaşanan bu mağlubiyet, devleti sadece ekonomik ve siyasi yönden etkilemez. Uzun yıllar Balkanlarda hüküm süren Osmanlı'nın bu toprakları kaybetmesi, yaşanan insan kayıpları, Türk ve Müslüman ahaliye yapılan zulümler âdeta bir travmaya sebep olur. Milliyetçilik hareketlerini ilk defa Balkanlarda acı bir şekilde tecrübe eden Osmanlı Türkleri arasında da millî bilinç uyanmaya başlar. Gazete ve dergilerde Türkçülük düşüncesi ile yazılar yayımlanmaya başlanır. Edebiyatçılar da roman, hikâye, şiir ve tiyatro eserleriyle toplumun hislerini yansıtmaya çalışırlar. Bu süreçte en çok dikkat çeken ve en fazla yazılan tür ise şiirdir. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yazılan şiirlerde iki farklı duygu hâkimdir: Üzüntü ve intikam. İntikam, çok güçlü bir duygudur ve sürekli uyanık kalmayı gerektirir. Bu duygu bireysel değil de topluluk olarak yaşandığında uzun süreli bir etkiye sahiptir. Kimlik oluşumu için ideal bir vasıta olan intikam duygusu özellikle şiirlerde etkili bir şekilde kullanılır. Balkan Savaşları ile ilgili yazılan intikam şiirlerinin birçoğunda intikam ve Türk kelimeleri genellikle birlikte kullanılarak Türkçülük fikrinin güçlenmesine ve kimlik oluşumuna katkıda bulunulur. Bu yazıda intikamın ceza boyutu üzerinde değil kurucu ve kimlik oluşturucu etkisi üzerinde durulmuştur. Bunun için bizzat intikam, öç, kin gibi kelimelere yer veren şiirler seçilmiştir. İntikam anlamı içeren şiirlerin seçilmesi yazının sınırlarını aşacağından incelemeye dâhil edilmemiştir.

Anahtar kelimeler: Savaş, intikam, kimlik, şiir, milliyetçilik.

¹ **Beyan (Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Etik izin gerektiren bir çalışma değildir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate / Oran: %5

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823893>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğretmen, MEB / MNE (Samsun, Türkiye), salihnurdağ@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7216-5907>, ROR ID: <https://ror.org/0o7ga9g46>, ISNI: 0000 0001 2179 4856, Crossref Funder ID:501100013898

Revenge Poems as a Means of Creating National Identity³

Abstract

There are some instampting events and situations in the lives of nations and governments as in human's lives. These can be not only the victory and liberation that are the source of happiness but also they can be war, migration, earthquake that have traumatic effects. The rebellions which started in the Balkans with the effect of nationalism in the early 19th century, end with the defeat of Ottoman Empire in Balkan Wars. This defeat encountered does not only affect the government with politically and economically. That the Ottoman Empire ruling in Balkans for many years has lost this land, human loss and cruelty made against Muslim and Turkish people, cause almost trauma. National consciousness starts to raise among Ottoman Turks who experienced sadly nationalist movements in Balkans for the first time. Articles start to publish in newspapers and journals with the idea of Turkism. Literators try to reflect the feelings of society with novels, histories, poems and dramas. In this process, the most attention-grabbing and the most written genre is poem. Two different feelings are dominate in the poems which are written during and after Balkan Wars. Sorrow and revenge. Revenge is a very strong emotion and it requires to keep awake continuously. This emotion has a long-time impact when it is lived as a community but not individually. Sense of revenge that is an ideal tool for identitiy formation, is used effectively, especially in poems. By using generally together the words revenge and Turk together in most of the revenge poems written about Balkan Wars, contribute the identity formation and strengthening Turkism idea. In this article, not about the punishment aspect but founder and identity formation effect of revenge put emphasis on. For this reason, particularly the poems including words like revenge, nemesis, grudge are chosen. The poems having the emotion of revenge are not incorporated into the research as they will overstep the bounds of writing. But, these poems have also a quite big effect for national identity formation.

Keywords: War, revenge, identification, poem, nationalism.

³ **Statement (Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is not a study that requires ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received –Ithenticatge, Rate: %5

Ethics Complaint: editor@rumelide.

Article Type: Research article, Article Registration Date: 18.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823893>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

“Edebiyat bir anlamda bir milletin günlüğüdür, onun geçmişinin, şimdisinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır.” **Jusdanis**

Ulus devletlerin ortaya çıkışında en önemli faktörlerden birisi milliyetçilik düşüncesidir. “Bilincimize bir şekil veren, dünyayı adlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimi” olarak tanımlanabilecek olan milliyetçiliğın farklı tanımlarına da rastlamak mümkündür (Özkırımı, 2015: 14). Bu farklılığın sebebi ise milliyetçiliğın millet, milliyet, şovenizm, etnisite, kültür, emperyalizm, ırk, ırkçılık, halk, yurtseverlik gibi kavramlarla iç içe geçmesidir. Ne kadar çok farklı kavram olursa olsun hepsinin amacı bir kimlik oluşturabilmektir. Bundan dolayıdır ki milliyetçilik düşüncesinin merkezine kimlik kavramı alındığında ulus devletlerin oluşumunun bütün yönleri görülebilir.

Milliyetçilik düşüncesinin temelini oluşturan kimlik, bir toplumun, bireyin kendisini nasıl gördüğünü ve tarihi süreç içinde nereye konumlandığını açıklayan kavramlardan biridir (Alver, 2006). Özdemir’e göre ise kimlik bireyin ait olduğu toplumsal yapının diline, dinine, gelenek ve göreneklerine, değerlerine karşı bir aidiyet bilincini ifade eder. (Özdemir, 2001). Bu aidiyet ırk, etnisite, yurtseverlik, dil, din gibi unsurlar çerçevesinde oluşur. Ancak bu da kimliğın oluşumu için yeterli sebep değildir. Bu unsurlar etrafında toplanan insanların kendilerinin farkına varması için farklı unsurlarla karşılaşmaya ihtiyaçları vardır. İnsan veya bir topluluk kendi kimliğinin farkına ancak farklı olan sayesinde varabilir. Bunun için de mutlaka bir ötekine ihtiyaç duyar. Kimliğın var olması için farklılığın varlığına ihtiyaç vardır ve kendini konumlandığı yerde bu farklılığı ötekiliğe dönüştürür (Connolly, 1995).

“Öteki”ni Keşfetmek

Kimliğın farkına varılması ötekinin varlığına ihtiyaç duyar. Burada “Öteki” ile kast edilen “farklı” olandır. Güncel Türkçe Sözlük’te bu kavram;

1. Bilinenin, sözü edilenin dışında olan şey; öbürü, öbürkü.
2. Sözü edilen veya benzer iki nesneden veya kimseden önem veya konum bakımından uzakta olan; diğeri, öbür.
3. Mevcut kültürün kabul görmüş değerleri içinde dışlanmış olan (URL1).

şeklinde tanımlanmaktadır. Bir kişiden veya topluluktan farklı düşünüp davrananlar “öteki” olarak adlandırıldığında kimliğın ortaya çıkması başlamış demektir. Kimlik arayışı insanın veya topluluğun ne olduğu, neye dayandığı ve kendisini diğlerinden ayırt eden özelliklerin neler olduğunun sorgulanmasıyla başlar. Lévi-Strauss, bu evrensel gerçeği “Ego versus autre” (Ötekilere karşı ben) sözleriyle dile getirir (Güvenç, 1995). Amin Maalouf’a göre ise kimliğimiz bizi başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir (Maalouf, 2009). Bu durumda kişi kendisinden olmayanı öteki olarak nitelendirirken öteki için de kendisi aynı konuma gelmektedir. Yani bu durum asla tek taraflı değildir. “Öteki”ni ortaya koyanlar mutlaka kendilerini merkeze almak zorundadır.

Özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı’da ortaya çıkan kimlik sorunu da ötekine karşılık bir konumlanmaya sahiptir. Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti’ndeki yapıların ayaklanmasının temel sebebi olarak gösterilir. Bu ulusların ayaklanması aynı zamanda Türkler için de bir kimlik farkındalığının oluşmasını sağlar. Fakat bu ayaklanmalar tek başına

Türk kimliğinin oluşmasında etkili olmaz. Bazı aydınlar toplumsal yapıyı ve devleti korumak için Türk kimliğini ön plana çıkarır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Türkçülük akımı Yunan Harbi, Trablusgarp Savaşı ve özellikle Balkan Savaşlarından sonra güç kazanır. Balkan Savaşlarında Müslüman-Türklerin katledilmesi, göç yollarında yaşanan sıkıntılar kadar savaşların sonunda Balkanlardaki toprakların kaybedilmesinin de Türk ulusal kimliğinin oluşmasında son derece önemli bir yeri vardır (Akçam, 2002). Bu toprak kayıpları sonucunda kendini merkeze alan Türklük düşüncesi ötekini fark eder. Ötekinin fark edilmesiyle de kendisini fark eder. Balkan Savaşları sonucunda keşfedilen öteki sadece farklı olan değil, aynı zamanda intikam alınması gerektirir. Bu intikam isteğinde, Balkanların Türk tarihindeki yeri ve önemi kadar savaşlar esnasında Müslümanlara yapılan mezalimin boyutu da oldukça etkilidir.

Balkan Savaşları sırasında ortaya çıkan intikam duygusu sadece başkent İstanbul'da dile getirilmez. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mitingler ve yardım kampanyaları düzenlenir. Adapazarı'nda beş bin kişilik bir miting düzenlenir ve düşmandan intikam almaya yeminler edilir. Kastamonu Nasrullah Meydanı'nda on bin kişilik bir miting yapılır ve 1075 lira para toplanır. Gönüllü askerlik kayıtları yapılır. Yozgat'taki bir mitingde de bir miktar para toplanır. Ayrıca cepheye destek amacıyla Redif taburunun yola çıkacağı, on beş yaşından yetmiş yaşına kadar bütün vatandaşların gönüllü olarak savaşa katılabilecekleri bildirilir. Bartın, Antalya, Konya, Afyon, Denizli, Karaman, Diyarbakır, İzmir, Erzurum ve Bursa da mitingler düzenlenir (Aydın, 2013). Ülke genelinde uyanan bu bilinç basın hayatında da etkisini gösterir. Gazetelerde Balkan Savaşları öncesinde ve sonrasında yaşanan mezalimlere yer verilmesi millî bilinci kuvvetlendirmekle beraber intikam duygusunun da ateşlenmesini sağlar.

İntikam

Bazı kelimeler vardır kendi içlerinde bir aidiyet bildirirler: Aile, millet, ulus gibi. Bazı kelimeler ise aidiyet oluşturmada önemli işlevler yüklenir. Görev, kutsallık, bağlılık, değer, nefret, intikam gibi. Bu kelimelerden bazıları olumlu bazıları ise olumsuz anlamlar çağrıştırmaktadır. Nasıl bir anlam çağrıştırırsa çağrıştırırsın önemli olan bu kelimelerin toplulukları birleştirecek duyguları barındırmasıdır. Olumsuz bir anlam çağrıştıran intikam kelimesi de ortaya çıkardığı güçlü duyguyla birlikte kimlik oluşumunda önemli bir rol üstlenir. TDK Güncel Türkçe sözlükte "öç" olarak açıklanan intikam kelimesi kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılan intikam "öç alma, haksızlık yapanın haksızlığa uğrayan tarafından cezalandırılması, suç ve günah işleyeni gerektiği şekilde cezalandırma, kötülüğe ceza ile karşılık verme" anlamlarında kullanılır. (URL2).

İntikamın ortaya çıkması için zarar gören biri ya da birilerinin olması gerekir. Bu her zarar görenin intikam duygusu besleyeceği anlamına gelmez. İntikam duygusundan beklenen bir başkasının zarar görmesi değil yapılan bir haksızlığa karşı adaletin sağlanması isteğidir. Bu yönüyle intikam ilkel bir duygu ya da dürtü olmaktan çıkarak bilinçli bir adalet isteğine dönüşür. Bu adalet isteği ise intikamı kötücül eylemler peşinde bir duygu olmaktan çıkartıp kötülüğe karşı bir çıkış hâline getirmektedir (Adugit, 2008).

İntikam düşüncesi insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Birçok kültürde olan bu düşünce Türk destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Kazak, Kırgız, Altay gibi Türk topluluklarının destanlarında kahramanın düşman han ve topluluklara karşı intikam mücadelesi verdiği görülmektedir (Aça, 2003). Sadece destanlarda değil mitler, efsaneler, masallar ve halk hikâyelerinde de yapılan haksızlıklara karşı çıkma, zulme karşılık verme şeklinde intikam motifine yer verildiği görülür (Saraç, 2013).

Birçok dinde intikam kötü bir Şey olarak gösterilir ve bunun yerine af duygusu ön plana çıkarılır. Kimi düşünürler intikamın yanlışlığı üzerine görüş beyan ederken kimileri de onu ahlaki boyutta değerlendirerek gerekliliği ve biçimi ile ilgili fikirlerini ifade etmişlerdir. Özellikle intikamın bir yaptırımını olarak ceza kavramı üzerine tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.

İntikam duygusu aynı zamanda adalet duygusuyla da doğrudan ilişkilidir. İntikam besleyenler için adaletin gerçekleşmesi ancak ve ancak intikamın alınmasıyla gerçekleşebilir. Çoğu durumda intikamın fiziksel olarak gerçekleşmesinden ziyade bir duygu olarak intikam alma isteği adalet duygusunun diri tutulmasını sağlar. Burada önemli olan intikamın bir düşünce olarak varlığını devam ettirmesidir. İnsanın içini kemirerek huzursuzluğa neden olan intikam alma duygusu hemen karşı tarafa zarar verme eylemine yönelmez. İlk olarak adaletin gerçekleşmemesi sonucu ortaya çıkan huzursuzluğun giderilmesini sağlar (Şener, 2013). İntikam düşüncesinin kişinin kendi içinde katarsisi sağlamanın yollarından biri olduğu gibi öz benliği koruyucu bir işlevi olduğu da unutulmamalıdır. İntikam arzusu, başkalarına zarar vermenin aksine, ödeşme dürtüsü peşinde koşar. Bu ödeşme çoğu zaman bir kısas mahiyetinde gerçekleşme de bunun arzusunun duyulması veya beslenmesi öz benliği koruma özelliği gösterir.

Kimlik ve Estetik

Ortak bir tarihi paylaşmak ulusal kimliğin oluşumunda önemlidir. Geçmişte yaşanan acılar, kazanılan zaferler veya gelecek için kurgulanan idealler kimlik oluşumunu doğrudan etkiler. Geçmişteki zaferlerin kutlanması millî kimliği oluşturmada ve millî bilinci uyanık tutmada önemli görevler üstlenmektedir. Kimliğin toplumsal yönü söz konusu olduğunda “geçmiş” devreye girer. Çünkü toplumsal kimlik semboller, anılar ve geleneklerden hareketle oluşturulur (Bilgin, 2013). Geçmişteki başarılar kadar acılar da kimlik oluşumunda kullanılır. Sonucu ne olursa olsun savaşlar kimlik oluşumunda son derece etkilidir. Bu savaşlar neticesinde ortaya çıkan en güçlü duygu ise intikamdır. İntikam duygusunun kimlik oluşumundaki etkili kullanımı ise edebiyat aracılığı ile olur. Özellikle yenilgiler yaşayan milletlerin yok oluş tehlikesi yaşadıkları zamanlarda verilen mücadelelerin veya kayıpların edebî anlatıları, milletçilik duygusunun güçlenmesine katkı sunma amacıyla kullanılır. Edebiyatın toplumla olan sıkı ilişkisi bu duygunun güçlenmesini sağlar. Toplumsal alanla iç içe olan edebiyat kolektif kimliğin hikâyesini anlatır (Jusdanis, 1998). Bu yolla topluma bir kimlik kazandırmayı ve milliyetçilik duygularını yüceltmeyi amaçlar.

I. ve II. Balkan Savaşı, Türk milletinin tarihinde derin izler bırakan savaşlardır. Balkanlardaki toprak kayıpları millet üzerinde büyük bir etki bırakır. Hamdullah Suphi'nin anlattığı olay bu etkinin somut göstergelerinden biridir: Çanakkale'de savaşan bir yedek subay, yarasının sarılmaya çalışılması üzerine Balkan Savaşlarının karasını ancak bu kanın sileceğini söyleyerek kanının akmasını istemiştir (Aktaran: Köroğlu, 2010). Balkanların kaybedilmesinin derin etkisini bu olay çok veciz bir şekilde özetlemektedir. Balkanların kaybedilmesiyle ortaya çıkan intikam duygusu Türkçülük düşüncesini de önemli ölçüde etkiler. Yunan Harbi ile başlayıp Trablusgarp ile devam eden ve Balkan Savaşları sırasında zirvesini yaşayan düşünce hareketlerine bakıldığında Türk kimliğinin yenilgiler, Müslüman katliamları ve toprak kayıplarının ürettiği bir intikam duygusu ile birlikte şekillendiği görülmektedir (Akçam, 2002). Siyasi ve toplumsal hayatta yaşanan bu krizlerin edebiyatta da karşılık bulduğu görülmektedir. Edebiyat, millî seferberlik amacıyla bir propaganda aracı olarak ilk defa Balkan Savaşları'nda kullanılmıştır (Taştan, 2017). Balkanları kaybetmenin üzüntüsü ve acısı çeşitli edebî eserlerde dile getirilir. Hikâye, tiyatro, roman gibi türlerin yanında özellikle şiirde bu duyguların çok fazla kullanıldığı görülmektedir. Sadık Tural'a göre varlığını devam ettiren devletlerin ve milletlerin hem dil servetleri hem de orduları vardır.

Ordular devletin ve milletin bağımsızlığını bozmak isteyenlere karşı caydırıcı bir güç unsuru olarak kullanılır. Şiir ise bütün varlığıyla bir ifade ordusu olan dilin stratejik silahı ve bekçisidir (Tural, 2005). Eliot bu durumu “şiiirin sosyal görevi” olarak ifade eder (Eliot, 1991).

İntikam alevinin sürekli yanması için intikam duygusu sürekli harlanmalıdır. Bu da ancak merkez olayı canlı tutmakla olur. Bu canlı tutmanın en güzel örneğini ise edebî eserler verir. Edebî eserlerde görülen intikam duygusu gerçekleşmiş bir intikam değildir. Gerçekleşmesi pek de istenmez. Sadece bu duyguyla birlikte kenetlenmeyi ve var olmayı amaçlar.

İntikam Şiirleri

Osmanlı'nın son dönemlerini gören Millî Edebiyat dönemi yazarlarından Ahmet Nedim Servet Tör, gerek nesirlerinde gerekse manzum eserlerinde millî bilinci uyandırmaya çalışmıştır. “Müslümanlara Mahsus” adlı risalesinde ekonomik kalkınma için yerli malının kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Ahmet Nedim, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren meselelerle ilgili görüşlerini de dönemin gazete ve dergilerinde dile getirmiştir. Elinden geldiğince yazdığı bütün eserlerinde milliyetçilik duygusunu ön plana çıkaran Ahmet Nedim, Balkan Savaşları sonunda neredeyse çöküşün eşğine gelen Osmanlı Devleti'nin durumunu görmezden gelemez ve “Türk'ün Destanı” adlı şiiri ile milleti gaflet uykusundan uyandırmaya çalışır (Şahin, 2013). Ahmet Nedim'in şiirindeki intikam, kuru bir duygudan ibaret değildir. İntikamın alınması için gayret ve çalışma gerektiğinin bilincindedir. Kırk beş dörtlükten oluşan bu uzun manzumenin sadece intikam ile ilgili bölümlerini almakta iktifa ediyoruz.

25

Ağlayıp oturmak faide vermez
Âdem çalışmazsa murada ermez
Öyle kuru laflar torbaya girmez
İnsandır intikam alan Türkoğlu

26

Erkeksin boş yere ağlama sakın
Kaldır başını da etrafa bakın
İntikam, kalbine eylesin akın
Gayret kılıcını kuşan Türkoğlu

27

Evet, hep doğrandı ihtiyar, sabı
Cehalet, gaflettir bunun sebebi
Silkin, uyan artık Arslanlar gibi
İntikam bekliyor cihan Türkoğlu

29

Miskinlik yetişir biraz da canlan
Unutma intikam fikrini bir an
Sonra çok pişman olursun inan
Bak, Rumeli sana, nişan Türkoğlu

30

Kinini besile evladın gibi

Sarıl silahına mu'tâdın gibi

Al öcünü sen de ecdadın gibi

Vaktini geçirme aman Türkoğlu (Şahin, 2013: 214-215).

Ahmet Nedim, I. Dünya Savaşı'nın arifesinde yazdığı bu manzumede, Balkan Savaşlarının acısını taze tutar. Çalışmaktan başka yol olmadığını, gafletten uyanılması gerektiğini belirtirken bunun intikam duygusunu diri tutmayla olacağını belirtir. İntikam beslenmeli, unutulmamalı ve gerektiğinde de gerçekleştirilmelidir. İntikamı alacak olan ise Türkoğlu'dur. Bu şekilde bir ifade ile hem aidiyet sağlamaya hem de intikamın nesilden nesle aktarılmasını sağlamaya çalışır.

İntikamın diri tutulması gerektiği ve bunun da devletin devamlılığı için hayati önemi olduğunu anlatan bir başka şiir ise Nedim'e aittir. "Ah Rumeli" adlı şiirinde intikamın gerekliliğinden bahsederken tarihsel argümanları da kullanır. İntikam gelip geçici bir duygu değildir. Sürekliliğin sağlanması için gelecek nesillere miras olarak aktarılması gereken bir duygudur:

...

Unutma kinini fikrin dönmesin

Milleti yaşatan kindir, emeldir.

Üfle ateşi kinin sönmesin

Devlet binâsına kin bir temeldir.

Cengiz evlâdısın cânınla kanın

Kin yıldırımıyla yansın tutuşsun

Gam yeme batarsa adınla sanın

Kinin evlâdına mirâsın olsun! (Taştan, 2012: 23).

Feyzullah Sacit, 1914 yılında yazdığı "Öç Marşı" adlı şiirinde Balkanların kaybedilmesinin yasını tutmak yerine intikam duygusuyla ortalığın kan gölüne dönmesi gerektiğini ifade eder. Tabii şairin bu dehşetli ifadelerinin altında yatan gerçek, Balkanlarda gerçekleştirilen zulümlerin bir karşılığı olarak ortaya çıkan duygu yoğunluğudur. İntikam alma isteği Balkanlarda maruz kalınan muamelenin bir neticesi olarak ortaya çıkar. Uğranılan bir haksızlığa karşı şiddetli bir adalet isteğidir. Ahmet Nedim, intikamın gerçekleşmesi için çalışmanın önemini vurgularken Feyzullah Sacit, intikamın ancak savaşarak alınacağını belirtir:

Kin ateşi ver süngüne, bir yıldırım olsun,

Çık kükre, yürü... Çan sesi ra'dınla boğulsun

Balkan yarıp akrep yuvası kan ile dolsun...

Ruhundaki öç volkanını kan ile söndür

Namus yüzünü, ey ulu millet yine güldür (Bağır, 2012: 80).

Celâl Sahir'in "Öç" adlı manzumesinde de Balkanların önemi bir daha görülür. Osmanlı, Balkanları imar etmiştir; fakat bu yerlerin elden çıktığı asla unutulmamalıdır. İntikam duygusu diri tutulmalı ki o yerler tekrar geri alınabilsin. Manzumede özellikle Osmanlı'ya başkentlik yapan Edirne'nin hatırlatılmasının

sembolik bir anlamı vardır. Celâl Sahir'e göre intikamın unutulması alçaklıkla birdir:

...

Beş buçuk ay göğüs gerdi, namusunu korudu,

Sürü sürü tepeledi Bulgarı;

Teslim oldu, fakat alını yukarı

Sen alçaksın, ey kardeşim, unutursan bu yurdu.

Sakın sakın Edirne'yi unutma;

Öç almanın vakti gelir, sen kinini unutma!... (Bağır, 2012: 184-185).

İbrahim Alâettin Gövsa, “Rumeli’ye Dasitan-ı Harp” adlı şiirinde Balkanları bir anne olarak kabul eder ve buraların kaybedilişinin derin acısını duyar. Ona göre bu acının ortadan kaldırılması için intikamının kesinlikle alınması gerekmektedir. İntikamı Türklüğün bir gereği olarak görür:

...

Şan ile almazsa millet intikam

Türke ben Türküm demek olsun haram (Gürel, 1995: 211).

Enis Behiç, “Üstad Fâik Âli Beyefendiye” ithafıyla yayımladığı “Vatana Mersiye” adlı şiirini Balkan Savaşlarının sonrasında yazmıştır. Şiirde Balkanların kaybedilmesinin üzüntüsünü dile getiren şair aynı zamanda intikamın da unutulmaması gerektiğini belirtir. Dökülen gözyaşlarının karşılığı ancak intikamla alınabilir:

...

Ağ, ağla!... Ağla!... Ağla, fakat hiç unutma ki:

Bir katrenin mukabili bin intikamdır.

Makhûr şehkalar ki yanar intikam için,

Milliyet intibahına kudsî peyamdır

... (Koryürek, 1971: 90-91).

Nâzım Hikmet, 1915 tarihli “Rumeli” adlı şiirinde intikam duygusunu gerekçelere bağlar. Bu gerekçeler Balkanlarda yapılan zulümlerdir. Nazım Hikmet, maruz bırakılan adaletsizlikleri de dikkatlere sunarak intikam duygusunun en derinden hissedilmesini sağlar. Bu gerekçeler sadece insani değil aynı zamanda dinî ve millîdir. İntikam, kişisel bir arzu olmaktan çıkar ve tarihsel bir zorunluluk hâline gelir:

İntikam

İntikamım alın diye bağıryor

Haç asılmış camiler

İntikamım alın diye bağıryor

Süngülenmiş masumlar

İntikamım alın diye bağıryor

Öksüz kalmış yetimler

İntikamım alın diye

Hep inliyor semalar

İntikamım alın diye

Bağırıyor Rumeli

Sen ey ulu neslin evladı

Bu feryâda susacaksın öyle mi? (Turan-Güllüoğlu, 2008: 1883)

Balkanların kaybı özellikle de Girit'in Yunanistan tarafından ilhak edilmesi Emin Bülent'i çok derinden etkilemiştir. O, "Kin" adlı şiirini Girit Müslümanlarına ithaf eder. Şiirin özellikle son dizesinde "kin" in unutulmaması için evladının adı olduğunu belirtir. Bu mısra intikam duygusunun gücünün anlık bir duygu olmayıp uzun bir süre devam etmesi bakımından da önemlidir. Şair, bu anlatım tekniği ile zamansal olarak bir süreklilik unsuru oluşturarak okuyucuda geçmişin devamlılığını sağlar. Böylece şiiri okuyan kişi de geçmişte yaşanmış bir olayı değil içinde kendisinin de bulunduğu bir olayı okumuş olur. Olaya dışarıdan bakan bir kişi olarak değil bizzat olayın içinde olan birisidir (Durmuş, 2006).

...

Ben şûre-zâr-ı kalbimi kinimle süslerim,

Kalbimde bir silâh ile ferdâyı beklerim.

Kabrinde müsterih uyu en nâm-dâr atam,

Evladının bugünkü adı sâde intikam! (Kaplan, 2015: 164)

İntikamını kendisinden sonraya taşıyan bir diğer şair de İhsan Raif Hanım'dır. "Feryad-ı Vicdan" adlı şiirindeki,

...

Ey evlatlar son ricamdır, son hitabım, son sedam

Alın benim intikamım, intikam ah... intikam (Öztürk, 2002: 20).

...

dizeleriyle intikamı millete mal eder. Aynı özellik Ziya Gökalp'in "Şehit Haremi" başlıklı şiirinde de görülür. Gökalp, babası şehit olan bir çocuk için yazdığı ninnide çocuğun büyüyünce düşmanlarından intikamını almasını istemektedir:

...

O izlerde sende dolaş, ninni...

Öç gününe tezce ulaş, ninni...

...

Uyu yavrum, tepesinde haç yatar.

Camiler var, bu mu seni ağlatan,

Dayanmaz çiğnenmeğe bu vatan

...

Camilere götür hilâl ninni...

Hem yurdu, hem öcünü al ninni (Tanyu, 1976: 14-15).

İntikam duygusunu sürekli kılmanın yolu onu her dem taze tutmaktır. Bu tazelik de ancak onu gelecek nesillere aktarmakla korunur. Özellikle çocuklar için yazılan şiirler onların zihin ve duygu dünyasında kaybolmayacak etkiye sahiptir. Bu duyguların çocuklara aktarılacağı en iyi yer ise okullardır. Balkan Savaşları sonrasında millî bir eğitim politikası benimsenmiş ve çocukların milliyetçi paradigma ile yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyetin bir sonucu olarak intikam duyguları

şiddetlenmiş ve militarist düşünceleri beslemiştir. Çocuklara verilen eğitim ile onların kaybedilen toprakları geri kazanacak, intikamlarını alacak birer kahraman olarak yetiştirilmesi hedeflenmiştir (Özta, 2013).

Çocuklar için intikam şiirleri yazarların başında Aka Gündüz gelmektedir. O, birçok şiirinde intikam duyguna yer vermiştir. "Öç Türküsü" adlı şiirinde intikam almayı yegâne amaç olarak görmektedir. Alınan bu intikamla birlikte millî gururu da sağlamlaşacaktır. Şiirde intikam, millî gurur ve iman birlikte ele alınmaktadır. Bu şiirde de görüldüğü gibi gururun intikamla birlikte anılması Balkan Savaşlarının nasıl bir etki bıraktığını göstermektedir:

Öç Türküsü

Yansın cihân, aksın al kan, yok bir umurum;
Yeter bana millî duygum, millî gururum;
Öç aldıkça artar benim zevkim, sürurum;
Yansın cihan, aksın al kan, yok bir umurum.

...

Şehidlerin aziz ruhu gönlümü yakar.
Bu ateşli gönlüm ile yas çekmem zinhâr,
Kavi imân, kavi vicdan, kavi cânım var;
Öç aldıkça artar benim zevkim sürurum.

Türk oğluyum, yani: Barut, tufan evlâdı
Öç almaktır Türk oğlunun bugün murâdı,
Öç almak çün sür ileri! Turân evlâdı

Yansın cihân, aksın al kan, yok bir umurum (Gündoğdu- Güler, 2023: 161).

Balkan Savaşları sonrasında öğrencilerde millî bir kimlik oluşturmak için eğitimde de intikam duygusuna yer verilmesi tartışılmıştır. Çocuklar için yazılan şiirlerde intikam duygusuna yer verilmiştir. Ethem Nejat'a göre okullardaki öğretmenler artık statükoyu korumaya çalışmamalıdır. Öğretmen okulları birer kışla vazifesi görmeli ve intikam orduları yetiştirmelidir. Körü körüne kitap okumak yerine jimnastik, gezi, binicilik gibi eğitimler verilmelidir. Eğitim, millî duyguları uyandırmalıdır (Ergün, 1996).

Ali Ulvi Elöve, "Cenge Giderken" adlı şiirinde millî bilince ve kimliğine sahip bir çocuğun ağzından şunları söyler:

Ahdim olsun; alayım milletimin öcünü
Ölmeyeyim, öldürmeden ikisini, üçünü (Elöve, 1328: 59).

Bu şiirde diğer örneklerden farklı olan yerleşmesi istenen millî bilinç kazanılmıştır. İntikam duygusu toplumda yerleşmiştir.

A. Kemal de çocuklar için yazdığı "İntikam" adlı şiirinde Balkanların geri alınmasını bir intikamın gerçekleşmesi olarak görür. Mezarının bile Rumeli'de olmasını isteyen genç, millî kimliğe ulaşmış görülmektedir. Bu da bize Balkanların Osmanlı için ne kadar önemli olduğunu bir kere daha gösterir:

Eğer ben de sağ olursam, yetişirsem, büyürsem

İntikamın ışığını parıldıyor görürsen:

Mezarımın Rumeli'nde olmasını isterim

Emelim bu... Yalnız bunu yüce Hak'tan dilerim (Karaca, 2013: 243).

Nigâr Hanım, Abdülhak Hâmid, Cenap Şahabettin, Rıza Tevfik, Ali Ekrem, Faik Âli, Mehmet Emin ve Ziya Gökalp gibi şairler de Balkan Savaşlarını konu alan bazı şiirlerinde intikam duygusunu işlemişlerdir. Ancak yazının sınırlarını aşacağından bu şiirlere yer verilmemiştir.

Sonuç

Karlofça Antlaşması ile başlayan dönemde Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda kalan Türkler çeşitli zulüm ve işkencelere maruz kalmışlardır. Kafkasya ve Balkanlar'da yaşanan bu mezalim millî kimliğin de uyanmasını sağlamıştır. Sadece savaşlar ve kaybedilen topraklar değil aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin yönetim anlayışı doğrultusunda Türkcülük düşüncesi de önem kazanmıştır. Bu düşüncenin zirve noktasını Balkan Savaşlarının kaybedilmesi oluşturmaktadır. Büyük bir intikam duygusu eşliğinde millî kimliği harekete geçiren edebî eserler verilmeye başlanır. İntikam/öç duygusunu yansıtan şiirlere dikkat edildiğinde Türklük vurgusunun da kuvvetli bir şekilde verildiği görülür. Şiirlerde geçen intikam/öç kelimesinin çoğunlukla Türk kelimesiyle birlikte kullanılması bunun bir göstergesidir. Bu şekilde millî kimlik oluşumuna katkı sunmak amaçlanmıştır.

Türk kimliğini ön plana çıkarmak için Türk ve Müslümana yapılan zulümler sonucu ortaya çıkan intikam duygusuna şiirlerde oldukça fazla yer verilir. Böylece kaybediş sonrası pasif bir üzüntüden ziyade diri bir intikamın kimlik sağlayacağı ve o kimliği diri tutacağı açıktır. Bu şiirlerde karşımıza çıkan duygu basit bir öfkeden ibaret değildir. Çünkü öfke bir anlıktır ve saman alevi gibidir. Oysa intikam, etkisini kolay kolay kaybetmez, uzun süre aynı kalabileceği gibi şiddetlenebilir de. Hatta bu uzun süreç intikam arzusu duyan için varoluşsal bir hâl bile alabilir. Bu eserlerdeki intikam duygusu gerçek bir karşılık vermekten ziyade haksızlığı diri tutmaya yarayan bir araç olarak kullanılmıştır. Bu dirilik aynı zamanda Türk kimliğinin de sağlamlığının zeminini oluşturmaktadır. İntikamın güçlü bir şekilde yaşanır kılınması ve gelecek nesiller için de kimlik oluşumunu sağlaması için şiirlerde geleceğin yetişkinleri olacak çocuklara da seslenilmektedir. Balkan Savaşlarından sonra ortaya çıkan Türkcülük düşüncesinin devamlılığının sağlanması gelecek nesillerin yetiştirilmesine bağlıdır.

İntikam şiirlerinin mekânı olarak ise Balkanlar seçilmiştir. Yaklaşık beş yüz yıldır Osmanlıların egemenliğinde bulunan bu toprakların kaybı bir travmaya sebep olmuştur. Kaybedilen sadece toprak parçası değildir. Osmanlı'nın varlık nedeni olarak sayılan ve "dârü'l İslâm" olarak kabul edilen Balkan topraklarının kaybedilmesidir. Bu anlamda kimlik gelişimini sağlamak için seçilen mekân önemlidir. Mekânın kimlik oluşumu üzerindeki etkisi ise başka bir yazının konusu olarak ele alınabilir.

Kaynakça

- Aça, M. (2003). Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları. *Milli Folklor*, 15/58 67-75.
- Adugit, Y. (2008). İntikamın Adaleti ve Estetiği. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 11-32.
- Akçam, T. (2002). Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce* 4, 53-62.
- Alver, K. (2006). Edebiyat ve Kimlik. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 32-43.
- Aydın, S. (2013). *Balkanlar’ın Acı Yüzü, Basın Tarihinde Balkan Savaşları*. Ankara: Yeditepe Yayınevi.
- Bağır, C. (2012). *Türk Yurdu Şiir Antolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Connolly, William E. (1995). *Kimlik ve Farklılık -Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri* (çev. Fermâ Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Durmuş, M. (2006). *Çanakkale Şiirleri Bağlamında Millî Romantik Duyuş Tarzı*. İstanbul: Uluslararası Çanakkale Kongresi.
- Eliot, T.S. (1991). *Edebiyat Üzerine Düşünceler* (çev. Sevim Kantarcıoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Elöve, Ali Ulvi. (1328). *Çocuklanmıza Neşideler*. İstanbul: Tanin Matbaası.
- Ergün, M. (2021). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gökalp, Ziya (1976). *Kızıl Elma* (haz. Hikmet Tanyu). Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- Gündoğdu, A. -Güler, C. (2023). *Halka Doğru Mecmuası ve Halkçılık Düşüncesi*. İstanbul: İstanbul Türk Ocağı Yayınları.
- Gürel, Z. (1995). *İbrahim Alâettin Gövsa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları..
- Güvenç, B. (1995). *Türk Kimliği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hikmet, N. (2008). *Bütün Şiirleri* (ed. Güven Turan - Fahri Güllüoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jusdanis, Gregory. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür* (çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2015). *Şiir Tahlilleri 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaca, Ş. (2013). *Türk Edebiyatında Çocuk Millî Kimlik İnşası (1900-1923)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Koryürek, Enis Behiç. (1971). *Mîrâs ve Güneşin Ölümü*, (haz. Fethi Tevetoğlu). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Köroğlu, E. (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maalouf, Amin. (2015). *Ölümcül Kimlikler* (çev. Aysel Bora). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özdemir, C. (2021). Kimlik ve Söylem, *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2, 107-122.
- Özkırımlı, U. (2015). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Öztan, Güven G. (2013). *Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, C. (2002). *İhsan Raif Hanım (Yaşamı, Sanatçı Kişiliği. Yayımlanmış ve Yayımlanmamış Bütün Şiirleri)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Şahin, E. (2013). Ahmet Nedim Servet Tör: Türk’ün Destanı, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/2, 203-218.
- Saraç, Ö. (2013). Türk Destanlarında İntikam Motifi, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3/5, 141-150.
- Şener, E. (2013). *Örgütsel İntikam Üzerine Nitel Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Taştan, Y. K. (2012). Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XI/2, 1-99.

Taştan, Y. K. (2017). *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tural, S. (2005). *Milli Bilinç ve Şiir Üzerine*, Gaziantep: 1. Zeugma Şiir Günleri. 821-832.

İnternet Kaynakları

URL1: Öteki maddesi. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 14.06.2024]

URL2: İntikam maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/intikam> [Erişim Tarihi: 18.06.2024]

19. “Kadın Duygusallığının” Söylemsel İnşası¹

Aylin Benazır ATEŞ²

APA: Ateş, A. B. (2024). “Kadın Duygusallığının” Söylemsel İnşası. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 350-382. DOI: <https://zenodo.org/record/13823914>

Öz

Bir düşünceyi ortaya koymaktaki yaklaşım tarzı ya da dil pratiği olarak tanımlanabilen söylem, toplumların veya kültürlerin dil kullanımı örüntülerini ve normlarını yansıtmaktadır. Söylem, iktidarın temel araçlarından biridir. İktidar sahipleri, toplumu etkilemek, yönlendirmek ve kontrol altına almak, belirli bir ideolojiyi, değeri veya normu benimsetmek veya meşrulaştırmak için dil ve söylemi kullanmaktadırlar. Michel Foucault söylem kavramını ele alırken, söylemin nasıl belirlendiğini ve sürdürüldüğünü açıklamak için dışlama usullerinden bahsetmektedir. Belirli bir ideoloji, belli bir siyasi görüşü veya toplumsal yapıyı meşrulaştırmak için belirli bilgileri ya da söylemleri dışlayabilmekte veya bastırabilmektedir. Toplumsal cinsiyet normlarının belirlenmesi ve sürdürülmesi belirli bir söylem tarafından şekillendirilmekte ve kontrol edilmektedir. Belirli bir cinsiyetin nasıl davranması gerektiği, nasıl “hissetmesi” gerektiği gibi normlar, belirli bir söylem tarafından belirlenmekte ve dışlanan yahut bastırılan davranışlarla korunmaktadır. İktidar sahipleri, kadın duygusallığını inşa etmek için belirli bir söylemi kullanabilmektedir, kadınlara duygusal ve hassas olmaları gerektiği mesajını vererek toplumsal normları pekiştirebilmekte, toplumsal cinsiyet rollerini destekleyen ve pekiştiren bir söylemi kullanarak kadın duygusallığının belirli kalıplarını inşa etmektedir. Çalışma, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde kadın duygusallığının söylemsel inşasını Michel Foucault’nun söylem analizi yöntemi çerçevesinde ele almaktadır ve kadın duygusallığının söylemsel olarak nasıl inşa edildiğini, iktidar sahiplerinin tarihsel süreçte toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinde söylemi nasıl kullandığını kadın duygusallığı üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Çalışma, bu bağlamda, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde kadının duygusal kimliğinin inşasının çok boyutlu bir analizini sunmayı hedeflemektedir. Bu süreçte ortaya çıkan söylemler ve uygulamalar hem dönemin modernleşme ideallerini hem de toplumsal cinsiyet rollerini yeniden şekillendirmiştir. Çalışma, bu değişimlerin izini sürerek, kadının duygusal kimliğinin toplumsal ve politik bağlamdaki yerini anlamaya çalışacaktır.

Anahtar kelimeler: Söylem, duygusallık, siyasi iktidar, toplumsal cinsiyet

¹ **Beyan (Bildiri):** Bu çalışma, 11 Haziran 2024 tarihinde “Uluslararası Kadın, Söylem, Eylem” Sempozyumunda sunulan aynı başlıklı yayınlanmamış bildirin genişletilmiş halidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Etik izin gerektiren bir çalışma değildir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate / Oran: %14

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823914>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / PhD Student, Hacettepe University, Institute of Turkish Studies (Ankara, Türkiye), aylinb.ates@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3757-3024>, ROR ID: <https://ror.org/04kvwg242>, ISNI: 0000 0001 2342 7339, Crossref Funder ID: 501100005378

Discourse Construction of “Women’s Emotionalism”³

Abstract

Discourse, which can be defined as an approach or language practice used to express a thought, reflects the patterns and norms of language use in societies or cultures. Discourse is one of the main tools of power. Those in power use language and discourse to influence, direct, and control society, to impose or legitimize a particular ideology, value, or norm. When Michel Foucault addresses the concept of discourse, he talks about exclusionary methods to explain how discourse is determined and sustained. A certain ideology can exclude or suppress specific information or discourses to legitimize a certain political view or social structure. The determination and perpetuation of gender norms are shaped and controlled by a particular discourse. Norms such as how a particular gender should behave or “feel” are established by a certain discourse and are protected by excluding or suppressing certain behaviours. Those in power can use a particular discourse to construct female emotionality. Those in power can use a specific discourse to construct female emotionality. This process is related to the reinforcement of gender roles and the strengthening of certain social norms. By conveying the message that women should be emotional and sensitive, those in power can reinforce social norms. This study examines the discursive construction of female emotionality in early Republican Turkey within the framework of Michel Foucault’s discourse analysis method, and seeks to explain how female emotionality is discursively constructed, how those in power have used discourse to reinforce gender roles throughout history, focusing on female emotionality. In this context, the study aims to present a multidimensional analysis of the construction of women’s emotional identity in early Republican Turkey. The discourses and practices that emerged during this process reshaped both the modernization ideals of the period and gender roles. By tracing these changes, the study seeks to understand the place of women’s emotional identity within the social and political context.

Keywords: Discourse, emotionality, political power, gender

³ **Statement (Paper):** This study is an expanded version of the unpublished paper with the same title presented at the “International Symposium on Women, Discourse, Action” on June 11, 2024. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is not a study that requires ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received –Ithenticatge, Rate: %14

Ethics Complaint: editor@rumelide.

Article Type: Research article, Article Registration Date: 20.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823914> **Peer Review:** Two External Referees / Double Blind

Giriş

Çalışma, Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kadının duygusal kimliğinin nasıl inşa edildiğini ve bu insanın toplumsal ve politik bağlamdaki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kadının duygusal kimliğinin hangi söylemlerle inşa edildiğine, bu süreçte devlet politikalarına, eğitim sistemi, medya ve edebi eserlerin üstlendiği rollere, kadının annelik, eşlik ve yurttaşlık rollerindeki duygusal özelliklerinin nasıl tanımlandığına ve teşvik edildiğine; bu söylemsel insanın, toplumun farklı kesimlerinde nasıl yankı bulduğuna, kadının duygusal kimliğine dair bu yeni tanımların, aile yapısında, toplumsal cinsiyet rollerinde ve kadınların günlük yaşamındaki rollerinde ne tür değişikliklere yol açtığına, kadının duygusal kimliğinin, toplumsal ilişkilerde ve toplumsal beklentilerde yarattığı dönüşüme odaklanılacaktır. Kadının duygusal kimliğinin inşası, devletin modernleşme ve ulus inşa projelerinde nasıl bir işlev gördü? Bu söylemler, kadınların siyasi hayata katılımını, hak taleplerini ve kamusal alandaki varlıklarını nasıl etkiledi? Erken Cumhuriyet'in kadın politikalarında duygusallık ne tür stratejik bir rol oynadı? şeklindeki sorulara cevaplar aranacaktır.

Bu çalışmanın amacı Foucaultcu söylem analizi yöntemi kullanarak Erken Cumhuriyet döneminde kadın duygusallığının nasıl inşa edildiğini ve bu söylemlerin kadınların toplumsal ve özne deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini incelemektir. Bu bağlamda, dönemin metinlerinde (gazeteler, dergiler, edebi eserler, siyasi konuşmalar vb.) kadın duygusallığının nasıl ele alındığını, farklı söylemler aracılığıyla hangi anlamların yüklendiğini ve bu söylemlerin toplumsal cinsiyet rollerine ve modernleşme sürecine nasıl katkıda bulunduğunu analiz etmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışma Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1950) Türkiye'sinde kadın duygusallığının söylemsel inşasını incelemektedir. Çalışma kapsamında, dönemin çeşitli metinleri (gazeteler, dergiler, edebi eserler, siyasi konuşmalar, kadın dergileri vb.) incelenecektir. Bu metinlerde kadın duygusallığının biyolojik, toplumsal ve politik söylemlerle nasıl ele alındığı ve bu söylemlerin kadınların toplumsal rollerine ve özne deneyimlerine nasıl etki ettiği araştırılacaktır. Ayrıca kadın duygusallığının bu dönemdeki modernleşme süreçleriyle nasıl ilişkilendirildiği ve dönemin toplumsal cinsiyet anlayışlarına nasıl katkıda bulunduğu tartışılacaktır.

1. Bölüm

Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Modernleşme

1.1. Kadının Toplumsal Rolü

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki modernleşme çabalarının erken Cumhuriyet dönemine zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde başlayan reform hareketlerinin, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin erken Cumhuriyet dönemine etkisini anlamak açısından öncelikli olarak Osmanlı modernleşme sürecine kısaca değinilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik alanda gerilemeye başlamıştır. Avrupa'da Sanayi Devrimi ile birlikte yeni üretim ve ticaret yolları geliştirilirken, Osmanlı İmparatorluğu bu değişimlere ayak uydurmakta zorlanmıştır. Ekonomik sistemin modernleşememesi ve yeni ticaret yollarının keşfi, Osmanlı'nın ekonomik gücünü azaltmıştır. Batı Avrupa'da hızla gelişen teknoloji Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve ekonomik alanda geri kalmasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılın sonlarından itibaren uzun süren savaşlar ve yenilgilerle karşı karşıya

kalmıştır. Bu savaşlar sonucunda önemli toprak kayıpları yaşamıştır. Avrupa devletleri ekonomik ve askeri alanda güçlenerek Osmanlı’yı geride bırakmıştır. Bu durum, Osmanlı’nın uluslararası arenada daha savunmasız ve zayıf bir konuma düşmesine neden olmuştur (Zürcher, 2000: 37).

Fransız Devrimi, Avrupa’da siyasi ve sosyal yapıları köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu değişimler, ideolojik olarak milliyetçilik, liberalizm ve diğer modern fikirlerin yayılmasına yol açmıştır. Avrupa’daki bu ideolojik ve siyasi değişimler, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Özellikle milliyetçilik akımları, Osmanlı topraklarında bulunan çeşitli etnik gruplar arasında bağımsızlık hareketlerini teşvik etmiştir. Avrupa’daki değişimlere ayak uydurmak ve imparatorluğun zayıflamasını durdurmak amacıyla Osmanlı yöneticileri, yönetim ve ekonomik alanlarda çeşitli reform girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu reformlar, modernleşme çabalarını içermektedir. Fransız Devrimi’nden 1830’ların sonuna kadar olan dönem, Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok alanda önemli ve hızlı değişimlere sahne olduğu bir dönemdir (Zürcher, 2000: 39). Fransız Devrimi, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi evrensel değerlere dayanan fikirlerin yayılmasına neden olmuştur. Bu fikirler, İslam dünyasında da yankı bulmuş ve dikkatle izlenmiştir. Müslüman liderler ve düşünürler, Fransız Devrimi’nin getirdiği fikirleri istekle kabul etmiş ve bu fikirler, onların siyasi ve sosyal reform çabalarında ilham kaynağı olmuştur. Bu kabul, İslam dünyasında modernleşme ve reform hareketlerini teşvik etmiştir. Özellikle eğitim, hukuk ve yönetim alanlarında reform talepleri artmış ve bu talepler, toplumun geniş kesimlerinde karşılık bulmuştur (Lewis, 1993: 54).

1789 yılında tahta çıkan Sultan III. Selim Osmanlı İmparatorluğu’nu modernleştirmek amacıyla Avrupa’dan çeşitli uygulamaları ve danışmanları kabul etmiştir. Bu ise Osmanlı reform hareketlerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Onun girişimleri, Tanzimat dönemi reformlarının temelini atmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme sürecinde önemli bir geçiş dönemi olmuştur (Zürcher, 2000: 40). III. Selim, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesini durdurmak ve devleti yeniden güçlendirmek amacıyla bir dizi reform gerçekleştirmiştir. Bu reformların en bilinenlerinden biri Nizam-ı Cedid hareketidir. III. Selim Avrupa usulüne göre eğitilmiş yeni bir ordu (Nizam-ı Cedid Ordusu) kurmuştur. Bu ordu modern silahlar ve eğitim teknikleriyle donatılmıştır. Diğer taraftan bu dönemde Batılı tarzda eğitim veren okullar açılmış, bu okullarda yabancı dil öğretimi ve modern bilimler üzerinde durulmuştur. Mali yapıyı güçlendirmek amacıyla çeşitli vergi reformları yapılmış ve yeni gelir kaynakları oluşturulmuştur. Merkezi yönetimin etkinliğini artırmak amacıyla çeşitli bürokratik düzenlemeler yapılmıştır (Kenan, 2010).

1826’da II. Mahmut döneminde eğitim sisteminde ve hukuk alanında çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. Modern okullar açılmış, hukuk sistemi yenilenmiş ve Avrupa hukukuna yakınlaşma sağlanmıştır (Lewis, 1993: 81). II. Mahmut, döneminde askeri okullar açılmış ve subayların Batı tarzında eğitim alması sağlanmıştır. Taşra yönetimi yeniden düzenlenmiş ve eyaletlerde valilerin yetkileri artırılmıştır. Medreselere ek olarak Batılı tarzda eğitim veren okullar açılmış ve yabancı dil eğitimi teşvik edilmiştir. Tıbbiye ve Mühendishane gibi modern bilimlerin öğretildiği okullar kurulmuştur (Beyhan, 2003). II. Mahmut’un reformları, Tanzimat dönemi reformlarına zemin hazırlamıştır. 1839’da başlayan Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu’nda kapsamlı modernleşme ve Batılılaşma çabalarını içermiştir. II. Mahmut’un reformları, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen modernleşme hareketleri için de bir referans noktası olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, Osmanlı’nın geç dönem reformlarından ilham alarak Türkiye Cumhuriyeti’ni modernleştirme çabalarına girişmişlerdir (Lewis, 1993: 81).

III. Selim ve II. Mahmut’un reformları, Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme çabalarının önemli

birer adımı olarak kabul edilmektedir. Bu reformlar, imparatorluğun iç yapısının güçlenmesine ve Batı karşısında rekabet edebilir hale gelmesine yönelik çabalardır. Tanzimat Dönemi'nde devam edecek olan bu reform hareketleri, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda geçirdiği dönüşümün temel taşlarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan gerçekleştirilen reformlar, özellikle Batılı eğitim sistemlerinin ve askeri yapıların benimsenmesi, Osmanlı toplumunun yapısal dönüşümünü hızlandırmıştır. Bu dönüşüm, kadınların toplumsal rollerinde dolaylı olarak etkili olmuştur. Eğitim ve hukuk alanında yaşanan değişimler, kadınların eğitime ve sosyal haklarına yönelik değişimleri desteklemiştir.

Tanzimat hareketi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kanun egemenliğini tesis etmeyi ve yönetim yapısını modernleştirmeyi amaçlamıştır. Bu, hukuk sisteminin yeniden düzenlenmesi, merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve idari yapının modernleştirilmesi gibi unsurları içermektedir. Hem Avrupalı gözlemciler hem de Tanzimat'ın önderleri, bu hareketi bir devrim olarak değil, bir reform ve yeniden düzenleme girişimi olarak değerlendirmiştir. Bu, hareketin amacının radikal bir dönüşümden ziyade, mevcut yapının iyileştirilmesi olduğunu göstermektedir. Tanzimat liderleri, tutuculuk ve pragmatik reformculuğu birleştiren bir yaklaşım benimsemiştir. Bu, onların bir yandan geleneksel Osmanlı değerlerini korurken, diğer yandan gerekli modernleşme adımlarını atmaları anlamına gelmektedir. Tanzimat önderleri, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda yeni bir insan tipini temsil etmiştir. Bu yeni tip, hem eski Osmanlı efendisinin yaşam tarzını ve dünya görüşünü bilinçli bir şekilde sürdürmüş hem de modernleşme çabalarını benimsemiştir (Ortaylı, 2007: 9-10).

Eğitim sisteminde ve haberleşme ağlarında modernleşme çabaları Tanzimat döneminde de devam etmiştir. Yeni okullar açılmış, eğitim müfredatları modernleştirilmiş ve haberleşme ağları genişletilmiştir. Tanzimat döneminin en belirgin yeniliklerinden biri, adli reformlara verilen önemdir. Hukuk sisteminin modernleştirilmesi, mahkemelerin düzenlenmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması bu dönemde öncelikli konular arasında yer almıştır. Yeni kanunlarla, hukuki süreçlerin daha adil ve şeffaf olması hedeflenmiştir. Tanzimat reformları, toplumsal dayanışma ve ortak faydaya dayalı usulleri de ön plana çıkarmıştır. Bu, toplumun farklı kesimleri arasında daha fazla uyum ve iş birliği sağlanması amacını gütmüştür. Toplumsal reformlar, bireylerin ve grupların haklarını koruma ve toplumsal barışı sağlama çabalarını içermiştir (Zürcher, 2000: 88).

Tanzimat dönemi daha önce yalnızca askeri alanda yapılan yeniliklerin ötesine geçerek, eğitim, hukuk, yönetim, ekonomi ve toplumsal yaşam gibi birçok alanı kapsamıştır. Bu dönemde yapılan reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Tanzimat reformlarında, dönemin güçlü Avrupa devletlerinden biri olan Fransa'nın önemli bir etkisi olmuştur. Özellikle Fransız hukuk sisteminden ve devrim ilkelerinden esinlenilerek yapılan düzenlemeler, Tanzimat'ın karakterini şekillendirmiştir. Tanzimat Fermanı'nda insanların kanun önünde eşit kabul edilmesi, Fransız Devrimi'nin getirdiği eşitlik ilkesinin bir yansımasıdır. Bu, Osmanlı toplumunda hukukun üstünlüğünü ve bireylerin haklarını koruma çabalarını güçlendirmiştir. Eğitim, idari yapı ve toplumsal düzenlemeler gibi alanlarda da Fransız modelinden ilham alınmıştır. Tanzimat reformları, Osmanlı toplumunun sosyal yapısında da köklü değişimlere yol açmıştır. Kadın hakları, eğitim fırsatları ve toplumsal eşitlik gibi konularda atılan adımlar, Osmanlı toplumunun Batılı normlara uygun bir şekilde dönüşmesini sağlamıştır (Kurnaz, 2015: 22-23). Modernleşme süreci geleneksel toplumsal normları sorgulamaya ve kadınların toplumsal yaşamda daha aktif roller üstlenmelerine zemin hazırlamıştır. Tanzimat dönemi reformları, kadınların eğitim, iş ve sosyal yaşamda daha fazla yer almasına olanak tanımıştır.

Tanzimat Fermanının getirdiği zihniyet ve dünya görüşü, kadınlar için daha eşitlikçi bir ortamın

temellerini atmıştır. Bu dönemde genel hukuk reformları, kadınların da bu değişimden faydalanmasını sağlamıştır. Tanzimat dönemi sonrasında da kadınlar lehine yapılan reformlar devam etmiştir. Örneğin, köle ticaretinin yasaklanması gibi adımların yanı sıra, kadınların eğitim olanaklarının genişlemesi ve bazı sosyal haklara sahip olması gibi gelişmeler yaşanmıştır (Kodaman, 1990: 143). Bu reformlar, Osmanlı İmparatorluğu’nda kadın hakları açısından önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti’nde kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik özellikle evlenme, boşanma, miras paylaşımı, şahitlik gibi konularda görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde evlenme, boşanma, miras paylaşımı gibi alanlar, büyük ölçüde İslam Hukuku kurallarıyla düzenlenmiştir. Bu kurallar genellikle erkekler lehine ağırlıklı olarak tasarlanmıştır ve kadınların hukuki hakları sınırlı kalmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte modernleşme sürecinde kadınlar arasında hukuki eşitlik talepleri artmıştır. Kadınlar, gazete ve dergilerde yazılar yazarak, toplantılarda konuşmalar yaparak, evlilik, boşanma, miras, çalışma hakları gibi konuları tartışmış ve eşitlik taleplerini dile getirmişlerdir (Akyılmaz, 2017: 328). Osmanlı Devleti’nde kadınların hukuki statülerinde eşitsizlikler ve kadın hakları mücadelesi, modernleşme ve toplumsal değişim sürecinde önemli bir yer tutmuştur. Kadınlar, özellikle Tanzimat dönemi sonrasında bu konularda aktif bir şekilde görüşlerini dile getirmiş ve eşitlik taleplerini ileri sürmüşlerdir. Bu süreç, Osmanlı’da kadın hakları alanında farkındalığın artmasına ve ilerleyen yıllarda reformların yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda miras hukuku alanında yapılan reformlar, özellikle 1847’de çıkarılan irade-i seniyye ve 1858’de yapılan toprak hukuku ıslahatıyla kadınların haklarının güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar içermektedir. 1847’de çıkarılan irade-i seniyye ile erkek ve kız çocuklar arasındaki miras hukuku alanındaki eşitsizlik giderilmiştir. Bu adım, kadınların mülkiyet hakları ve toplumsal statülerinin güçlenmesine büyük katkı sağlamıştır. 1858’de yapılan toprak hukuku ıslahatıyla miras hukuku reformu genişletilmiş ve kadınların toprak sahibi olma hakları da güçlendirilmiştir. Arazi kanunu ile birlikte evlenen kızlardan alınan gelinlik vergisinin kaldırılması da sosyal adalet açısından önemli bir adım olmuştur. Bu verginin kaldırılmasıyla kadınların evlilik özgürlükleri ve ekonomik yüklerinin azaltılması hedeflenmiştir. Bu reformlar, Osmanlı toplumunda kadınların statüsünü önemli ölçüde yükseltmiş ve ekonomik özgürlüklerini artırmıştır (Barkan, 1940; aktaran Kodaman, 1990: 143). Tanzimat döneminde yapılan bu tür reformlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Batılı hukuk ilkelerinden ve reform hareketlerinden etkilenen Osmanlı yöneticileri, bu adımlarla hem içerideki adaletsizlikleri gidermeye çalışmış hem de dışarıdaki imajlarını iyileştirmişlerdir.

1867 yılında İzdivaç ve Tenaküh Maddesi Hakkında Tembihatı Havî İ’lânnâme (1867) başlıklı bir bildirme yayınlanmıştır. Bu bildirme evlilik ve boşanma süreçlerini kolaylaştırmayı amaçlayan önemli düzenlemeler içermektedir. Bu düzenlemeler, özellikle evlilik öncesinde ve sonrasında uygulanan geleneksel uygulamaları ve maliyetleri kısıtlamayı hedeflemektedir. Tanzimat dönemi ve sonrasında Osmanlı Devleti’nin kadınların hukuksal güvencesini artırmak amacıyla yaptığı düzenlemeler, genellikle devletin sosyal iktidarını güçlendirmeyi ve toplumsal değişimi yönlendirmeyi içermekteydi. Bu bildirme de bu çerçevede, evlilik ve boşanma süreçlerinde devletin müdahalesini derinleştiren ve daha düzenli hale getiren bir adımdır (Avcı, 2017: 6-7). Evlilik ve boşanma süreçlerinde devlet müdahalesinin artması, kadınların hukuki ve sosyal haklarını korumak amacıyla önemli bir düzenlemeyi ifade etmektedir.

1881 tarihli Sicilli Nüfus Nizamnamesi, evlenme işlemlerinde imamın rolünü hukuki bir görev haline getirmiştir. Bu adım, evlenme işlemlerinin sadece dini bir tören olmaktan çıkartılarak, resmi bir nitelik

kazanmasını sağlamıştır. Bu durum, evlilik sürecinin daha düzenli ve kanuni zeminde yürütülmesine olanak tanımıştır. Nizamname, evlenecek kişilerin mahkemeden izin almalarını şart koşturmuştur. Bu izin, evliliğin yasal düzenlemeler çerçevesinde yapılmasını sağlamış ve belirli bir düzen içinde evlenme işlemlerinin gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. Sicilli Nüfus Nizamnamesi, özellikle evlenme ve boşanma işlemlerinde erkeklerin keyfi davranışlarını sınırlayan önlemler getirmiştir (Kodaman, 1990: 143). Sicilli Nüfus Nizamnamesi, Tanzimat dönemi reformları çerçevesinde kadın haklarının güçlendirilmesine yönelik önemli bir adımdır. Özellikle evlenme işlemlerinde getirilen düzenlemeler, kadınların evlilik sürecindeki haklarını ve güvencelerini artırmıştır.

1858'de açılan İnas Rüştüleri, ortaöğretim düzeyinde kızların eğitimine yönelik önemli bir adımdır. Bu okullar, kızların daha ileri düzeyde eğitim alarak toplumsal hayata daha aktif katılımlarını sağlamayı amaçlamıştır. 1864'te açılan İstanbul'daki ilk Kız Sanat Okulu, kızların sanat ve el sanatları alanında eğitim almalarını sağlamıştır. 1869'da yürürlüğe giren nizamname ile 6-11 yaş arasındaki kız çocukları için sıbyan mekteplerinde devam zorunlu hale getirilmiştir. Bu düzenleme, kız çocuklarının temel eğitimlerini almalarını sağlamış ve eğitimlerinin kalitesini artırmıştır (Avcı, 2017: 4). Bu reformlar, kadınların eğitim yoluyla toplumsal hayata daha etkin bir şekilde katılmalarına ve toplumsal eşitlik konusundaki taleplerine zemin hazırlamıştır.

Tanzimat döneminin, kızlara mesleki eğitim verilmesinin başlangıcı olduğunu söylemek mümkündür. Ebe Mektebi, Kız Sanayi Mektebi, Kız Öğretmen Okulu (Dârülmualimât) gibi mesleki eğitim veren okullar ilk defa bu dönemde açılmıştır (Kurnaz, 2015: 47). Tanzimat dönemi, Türk kadınları için resmi eğitimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Özellikle rüştüelerin devamını sağlamak amacıyla kız öğretmen okullarının açılması, kadınlara kültürel ve meslekî eğitim imkanları sunmuştur. Kurnaz'a göre Türk kadınlarının resmî olarak çalışma hayatına ilk girişi eğitim alanında olmuştur. Sanat mekteplerinin açılmasıyla birlikte küçük sanayi müesseselerinde çalışmaya başlamaları da mümkün olmuştur. Tanzimat döneminde kadınların eğitim ve iş hayatına katılımı, toplumsal yapıda önemli değişimlere yol açmıştır (Kurnaz, 2015: 61-62). Avrupa'dan getirilen ebe kadınların Mekteb-i Tıbbiye'de verdiği kurslar, Tanzimat döneminde kızların eğitimine dair önemli adımlardan biridir. 1870 yılında kurulan Darü'l-Muallimat, kadın öğretmenler yetiştirmek amacıyla kurulmuş önemli bir eğitim kurumudur (Avcı, 2017: 4). Kadınların eğitim alması ve çalışma hayatına atılması, geleneksel cinsiyet rollerini sorgulayan ve değiştiren bir etki yaratmıştır. Bu dönem, kadınların daha fazla özerklik kazanmaları ve toplumsal hayatta daha aktif roller üstlenmeleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnâmesi ise, boşanma ve evlilik konusunda bütün Osmanlılar için düzenleyici niteliği haiz olmasına rağmen, aile hukuku alanında radikal yenilikler getirmemiştir (Avcı, 201: 7). Ancak Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'nin (1917) getirdiği düzenlemelerin önemli olduğu ve İslam hukuk tarihinde dikkate değer bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hukuk-ı Aile Kararnâmesi aile hukuku alanında İslam ülkelerindeki ilk kanundur (Aydın, 1985: 207-208). Kararname, evlenme akdi sırasında kadının, kocasının evlilik boyunca monogam kalmasını şart koşabilmesine izin vermesiyle önemli bir adım atmıştır. Bu, Osmanlı toplumunda ve İslam hukukunda yaygın olan çok eşliliğin sınırlandırılması yönünde bir girişimdir. Böylece, kadınların evlilik sürecinde daha fazla hak sahibi olmaları ve evlilik şartlarını belirlemede daha etkin olmaları sağlanmıştır. Kararname, evlenme yaşına alt sınır getirerek buluş çağından önce çocukların evlendirilmesini yasaklamıştır (Aydın, 1985: 215-217). Bu düzenleme, çocuk haklarını koruma ve toplumda çocuk evliliklerinin önlenmesi adına önemli bir adımdır.

Avcı'ya göre, Tanzimat dönemi hukuksal düzenlemeleri kadınların toplumsal statüsünde gerçek ve derin

bir değişim yaratmamıştır. Yapılan düzenlemeler daha çok yüzeysel düzeyde kalmış, kadınların gerçek anlamda özgürleşmesine veya toplumsal eşitliğe yönelik köklü değişimler getirmemiştir. Avcı, devletin kadınların statüsünü iyileştirme çabalarının bir yandan belirleyici olduğunu ancak diğer yandan sınırlayıcı ve ataerkil geleneklere uygun olduğunu vurgulamaktadır. Tanzimat döneminde yapılan reformların kadınların statüsünü iyileştirmeye yönelik olsa da bu iyileştirmenin derinlik ve etkilerinin sınırlı kaldığını ve toplumsal dönüşüm sürecinde devletin ve toplumun karşılaştığı zorlukları ortaya koymaktadır (Avcı, 2017: 8-10). Kadınların özgürleşme mücadelesi için yapılan düzenlemelerin, gerçek anlamda toplumsal eşitlik ve adaleti sağlamakta yetersiz kaldığı görülmektedir.

II. Abdülhamid döneminde, özellikle eğitim alanında Tanzimat reformlarının sürdürülmesine çalışılmıştır. Bu dönemde kadınların eğitim imkanları genişletilmiş, yükseköğretim alanında da önemli adımlar atılmıştır. 1914 yılında İstanbul Darülfünûnu’nda kadınlara yönelik derslerin başlaması, Türk kadınlarının akademik düzeyde eğitim almasında önemli bir kilometre taşıdır. Bu derslerde kadın hakları, ev yönetimi, sağlık, tarih ve pedagoji gibi konular işlenmesi, kadınların entelektüel ve sosyal alanda daha aktif rol almalarını teşvik etmiştir (Kurnaz, 2015: 95-96,106).

II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda kadın derneklerinin sayısında artış gözlenmiştir. Bu dernekler genellikle yardım dernekleri olarak kurulmuş ve geniş halk kesimlerine yardım etme amaçlı faaliyet göstermişlerdir. Fakat bu dönemde kadın haklarını doğrudan savunan derneklerin sayısı oldukça azdır. Bu durumun Cemiyetler Kanunu’nun kısıtlayıcı hükümlerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Kanun, kadınların siyasi cemiyetler kurmalarını ve siyasi faaliyetlerde bulunmalarını yasaklamaktadır. Yasal zorluklara rağmen, kadınlar tarafından kurulan bazı dernekler, fiili birer varlık olarak faaliyet göstermiştir. Bu dernekler genellikle kadınların sosyal ve eğitim alanlarında daha aktif olmalarını sağlamaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Özellikle Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde kurulan yardım dernekleri, toplumsal dayanışmayı artırmış ve kadınların kamusal alanda daha görünür olmalarını sağlamıştır. Dönemin önde gelen kadın aktivistleri ve entelektüelleri; Fatma Aliye, Halide Edip Adivar, Şükûfe Nihal, Nezihe Muhittin gibi isimler, kadınların hak mücadelesinde etkin rol oynamış ve toplumsal değişim sürecinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu kadınlar, eğitim, edebiyat, sosyal reformlar gibi farklı alanlarda çalışmalar yaparak kadın haklarının ilerlemesi için çaba göstermişlerdir (Kaymaz, 2010: 338). II. Meşrutiyet döneminde kadın derneklerinin sayısındaki artış, kadınların toplumsal rolü üzerindeki değişimlerin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak kadınların sosyal ve eğitim alanlarında aktif olmaları teşvik edilse de Cemiyetler Kanunu’nun kısıtlayıcı hükümlerinin, kadınların siyasi faaliyetlerini kısıtlaması, doğrudan kadın haklarını savunan derneklerin sayısının sınırlı kalmasına neden olmuştur. Kadın derneklerinin genellikle yardım odaklı faaliyetleri, toplumsal dayanışmayı artırmış ve kadınların kamusal alanda daha görünür olmalarını sağlamıştır ancak aynı zamanda bu tür faaliyetler sevgi, merhamet, şefkat gibi duygulara doğuştan sahip oldukları düşünölen kadınların toplumsal dayanışma, yardımseverlik gibi değerleri pekiştirmelerine ve bu değerler etrafında örgütlenmelerine neden olmuştur. Bu faaliyetlerin kadın duygusallığına dayandırılması, toplumsal cinsiyet normlarının ve söylemlerinin bir yansımasıdır. Kadın derneklerinin faaliyetleri, toplumsal dayanışmayı artırırken, aynı zamanda kadınların toplumsal cinsiyet rollerine dair yerleşik normları ve söylemleri de yeniden üretebilmektedir. Yardım derneklerinde faaliyet gösteren kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesi sürecine katılabilmekte ve bu rollerin pekiştirilmesine katkıda bulunabilmektedir. Kadın dernekleri, kadınların toplumsal rollerini ve kimliklerini genişletme potansiyeline sahip olmakla birlikte, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarını ve söylemlerini yeniden üretme riskini de taşımaktadır.

Genel olarak bakıldığında Tanzimat dönemi ve sonrasındaki reformların, Osmanlı İmparatorluğu’nda

kadınların eğitim ve hukuki durumlarını iyileştirmeye yönelik önemli adımlar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, bu reformların toplumsal eşitlik ve kadın hakları konusundaki etkileri sınırlı kalmıştır. Reformlar, kadınların toplumsal rollerinde ve haklarında belirli iyileştirmeler sağlasa da derinlemesine bir toplumsal dönüşüm bu dönemde gerçekleştirilememiştir.

II. Meşrutiyet sonrası yaşanan toplumsal değişimler, kadınlar üzerinde oldukça etkili olmuştur ve bu dönem, kadınların bu süreçteki rollerini anlamak açısından değerli bilgiler sunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, savaşa katılan ülkelerde erkek nüfusunun büyük bir kısmının seferber edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, özellikle sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinde işgücü açığının doğmasına neden olmuştur. Erkeklerin cepheye gitmesi veya savunma sanayisinde çalışması sebebiyle, iş gücü boşluğunun kadınlarla doldurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Savaş sırasında kadınlar, daha önce genellikle ev işleri veya tarım gibi geleneksel alanlarda çalışan bireyler olarak tanımlanmaktadır. Ancak savaşın getirdiği koşullar altında, kadınlar sanayi tesislerinde, ticarete ve hizmet sektöründe çalışmaya başlamıştır (Kaymaz, 2010: 340). Birinci Dünya Savaşı dönemi, kadınların toplumsal rollerinde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Kadınların iş gücüne katılması, geleneksel cinsiyet rollerini irdeleyen bir süreci tetiklemiştir. Savaş sonrası bu değişimler, kadınların siyasi haklarını talep etmeleri ve toplumsal eşitlik için mücadele etmeleri yönünde bir ivme kazandırmıştır.

Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından imzalanmıştır. Bu mütareke ile birlikte İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamıştır. Anadolu'nun çeşitli bölgeleri, bahanelerle işgal edilmiş ve bu durum Türk halkı arasında büyük bir tepkiye yol açmıştır. Bu dönemde Türk milleti bağımsızlığını korumak için milli direniş hareketlerini örgütlemeye başlamıştır. 1919 yılında İzmir'in Yunanlar tarafından işgali, Anadolu'da geniş çaplı bir halk isyanına ve direnişe yol açmıştır. Bu süreç, "Müdafaa-i Hukuk" örgütlenmeleriyle başlamış ve milli direnişin temellerinin atılmasına sebep olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, milli direnci tüm Türkiye genelinde birleştirmeye çalışmış ve Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin yayılmasına öncülük etmiştir. Güney, doğu ve batı bölgelerindeki yerel direnişleri Milli Mücadele çatısı altında birleştirerek düzenli bir cephe oluşturma çabasına girişmiştir (İnalçık, 2013: 161-164). Bu süreç, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesindeki önemli adımların atıldığı ve milli birlik ve beraberliğin sağlandığı dönemi ifade etmektedir.

Milli Mücadele sürecinde kadınlar, yabancı işgaline karşı düzenlenen mitinglerde önemli bir rol oynamışlardır. İlk miting olan Redd-i İlhak Millî Heyeti'nin çağrısı üzerine İzmir'de düzenlenen miting, kadınların aktif katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu mitingler, işgale karşı Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde direnişini simgelemiş ve moral sağlamıştır. İstanbul ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde düzenlenen mitinglerde de kadınlar önemli roller üstlenmiştir. 19 Mayıs 1919'da yapılan Fatih Mitingi'nde Halide Edip, Meliha ve Naciye hanımların konuşmaları, kadınların mücadeledeki etkinliğini ve seslerini duyurduklarını göstermektedir. Kadınlar, sadece mitinglerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda basın yoluyla da seslerini duyurmuş ve dernekler aracılığıyla örgütlenmişlerdir. Bu faaliyetler, milli mücadelede kadınların sadece sembolik değil, aynı zamanda aktif bir şekilde yer aldıklarını ortaya koymaktadır (Kurnaz, 1996: 257-258). Milli Mücadele döneminde Türk kadınlarının toplumsal ve siyasal hayatta etkin rol almaları, Türk milletinin var olma mücadelesindeki birliğin ve dayanışmanın önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Kadınların bu süreçte gösterdiği aktif katılım, milli mücadelenin başarıya ulaşmasında önemli bir faktör olmuştur (Kurnaz, 1996: 261). Halide Edip ve Müfide Ferit gibi hanım yazarlar, Hâkimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye gibi önemli gazetelerde yazarak Milli Mücadele'nin halk arasında tanınmasına ve desteklenmesine büyük katkı sağlamışlardır. Eserleri, milli duyguları canlandırmış ve halkı mücadeleye cesaretlendirmiştir. Asri Kadınlar Cemiyeti ve Hilal-i

Ahmer Kadın Kolları gibi cemiyetler, özellikle askeri giyim malzemeleri ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda çalışarak milli mücadeleye destek vermişlerdir. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ise örgütlü bir şekilde vatan savunmasına katkıda bulunmuş ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde şubeler açmıştır. Bazı Türk kadınları, Milli Mücadele sürecinde fiilen cephede yer alarak savaşmış ve direnişin bir parçası olmuşlardır. Bu kadınlar, milli varoluş mücadelesinin önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Milli Mücadele döneminde Türk kadınlarının sergilediği bu aktif katılım, toplumun genelinde milli birlik ve beraberliği güçlendirmiş, vatan savunması için gerekli moral ve motivasyonu artırmıştır. Kadınların bu dönemdeki faaliyetleri, sadece o döneme özgü bir destek değil, aynı zamanda Türk kadınının toplumsal ve siyasal rollerinin güçlenmesine de katkı sağlamıştır (Kurnaz, 1996: 261-263). Bu süreçte kadınların ve diğer toplumsal grupların katkıları, milli mücadelenin başarısında önemli bir rol oynamıştır. Kadın derneklerinin artışı, savaş dönemindeki kadın iş gücünün rolü ve milli mücadelenin toplumsal etkileri, bu dönemde kadınların toplumsal eşitlik ve haklar mücadelesinde nasıl bir yer edindiğini göstermektedir.

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali, özellikle 1919'da Yunanların İzmir'e çıkmasıyla başlayan milli ayaklanmanın derinleşmesine ve Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğindeki milli hareketin güçlenmesine yol açmıştır. İstanbul'un işgali, Milli Mücadele'nin önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir; zira bu olay, Türk milletinin birlik ve bağımsızlık mücadelesinin daha da sertleşmesine ve Ankara'nın milli irade merkezi haline gelmesine katkıda bulunmuştur. 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), artık devletin yeni merkezi olarak kabul edilmiştir. TBMM'nin kurulması ve milli iradenin bu çatı altında toplanması, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki siyasi karmaşayı sonlandıran ve Türkiye'nin modernleşme sürecine girmesini sağlayan bir adım olmuştur. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı, Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyıllık tarihi sürecini noktalamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin yeni bir siyasi ve toplumsal oluşum içine girdiği, Batılılaşma ve modernleşme adımlarının atıldığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Türkiye'de hukuki, siyasi, sosyal ve kültürel alanda köklü değişiklikler yaşanmıştır (İnalçık, 2013: 165-168).

Erken Cumhuriyet dönemi, kadınların toplumsal ve siyasal rollerinin güçlenmesi açısından önemli adımların atıldığı bir dönemdir. Bu süreç, hukuki, sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan önemli değişikliklerle desteklenmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar, kadınların toplumsal hayatta daha fazla yer almalarına ve kamusal alanda daha görünür olmalarına katkı sağlamıştır. Ancak, bu dönemde kadınlar lehine tam anlamıyla kapsamlı bir değişim yaşandığını söylemek zordur. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin değişimi sınırlı kalmış ve kadınların toplumsal konumları, hukuki ve sosyal reformlarla birlikte geleneksel rollerin yeniden üretildiği bir süreçte şekillenmiştir. Bu durum, kadınların toplumsal ve siyasal hayatta daha fazla yer almalarını sağlarken, aynı zamanda geleneksel cinsiyet rollerinin devam etmesine de neden olmuştur.

1.2. Reformlar ve Haklar

Osmanlı son dönemi ve erken Cumhuriyet dönemi, kadınlar için önemli sosyal ve kültürel değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir.

Namık Kemal'in kadının eşitliği üzerine yaptığı ilk çıkışlar, o dönemde modern İslamcı bir açıdan yapılmıştır. Namık Kemal, İslam'ın temel ilkelerine dayanarak kadınlara toplumsal ve siyasal alanda daha fazla eşitlik ve adalet talep etmiştir. Onun bu görüşleri, dönemin diğer İslamcı modernleşmeci akımlarının da etkisinde şekillenmiş ve bu akımların bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Ortaylı,

2007: 19).

Atatürk'ün Türk kadınının statüsünü ve haklarını önemseyen tutumu, modern Türkiye'nin kuruluş sürecinde ve toplumsal dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Atatürk, Meşrutiyet dönemi boyunca Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu yakından incelemiş ve ülkenin sorunları üzerinde derinlemesine düşünmüştür. Bu süreçte kadınların toplumdaki "ikinci sınıf" vatandaş konumundan kurtarılması gerekliliğine yönelik farkındalık geliştirmiştir. Atatürk Türk kadınlarının eğitim, çalışma hayatı, siyasi katılım ve sosyal yaşamda daha aktif ve eşit bir konuma gelmeleri gerektiğine inanmıştır. Bu nedenle kadın hakları konusunda reformlar yapılması gerektiğine karar vermiş ve bu doğrultuda adımlar atmıştır. Kadınların eğitim almaları teşvik edilmiş, çalışma hayatına katılmaları teşvik edilmiş, siyasi hakları genişletilmiş ve medeni kanun gibi reformlarla kadın-erkek eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır (Fezcioglu, 1986: 591).

Türk kadının çağdaş düzeye erişebilmesinde üç reformun oldukça mühim bir payı bulunmaktadır. Bunlar: 1924 yılındaki Türkiye'de eğitim sisteminin birleştirilmesini sağlayan, özellikle kız çocuklarının eğitimine erişim imkanı sağlayarak, onları okul öncesinden üniversiteye kadar eğitim alabilmesini sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1926 yılında kabul edilen Osmanlı Hukuku'nun yerine modern bir medeni hukuk sistemini getiren ve kadın-erkek eşitliğini sağlayarak, kadınların medeni hakları konusunda önemli yere sahip olan Türk Medeni Kanunu ve 1924'de Türk kadınına siyasal haklarının verilmesini sağlayan kanundur (Doğramacı, 1993: 306).

Atatürk'ün liderliğinde yapılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye'de eğitim sistemini merkezileştirerek standart bir eğitim modeli oluşturmayı hedeflemiştir. Bu kanun ile birlikte, eğitim dilinin Türkçe olması ve tüm çocuklara, kız-erkek ayrımı yapmaksızın eğitim imkânı sağlanması önemli bir adımdır. Osmanlı Sarayı'nda bulunan Enderun Mektebi, Türkçe ve yabancı dillerde modern eğitim veren özel bir kurumdur. Saygın'a göre Atatürk, Türkiye'nin modern bir ulus devlet olarak kalkınması ve gelişmesi için eğitimin merkezi bir rol oynadığına, eğitimin ulaşılabilir olması gerektiğine inanmaktadır (Saygın, 1998: 554). Bu nedenle, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm çocuklara eşit eğitim imkânı sağlanmıştır. Atatürk'ün Türk kadınlarının eğitimine verdiği önem ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü, Türkiye'de kadınların toplumsal ve siyasal açıdan önemli ölçüde ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Atatürk, "...kadınlarımızı, erkeklerden daha aydın, daha feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar..." diyerek kadınların erkeklerden daha fazla bilgili olmaları gerektiği vurgulamıştır. Bu anlayış, kadınların sadece ev içinde değil, toplumun her alanında aktif olarak yer almalarını teşvik etmiştir. Eğitim yoluyla kadınların aydınlanması ve bilgi sahibi olması, onların siyasal ve sosyal hakları için de güçlenmelerini sağlamıştır. Atatürk, Türk kadınlarının çağdaşlık ve ilerleme yolunda eğitim almalarını sağlayarak onları toplumun dinamik bir parçası haline getirmeyi hedeflemiştir (Doğramacı, 1992: 445).

Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi, Türkiye'de kadınların hukuki statüsünü önemli ölçüde güçlendiren ve aile yaşamını demokratikleştiren bir dönüm noktası olmuştur. Birden fazla kadınla evlenmeyi yasaklamak, kadınların eşitlik ve adalet açısından daha güvende olmalarını sağlamıştır. Evlenme işlemlerinin resmi nikah memuru önünde ve iki yetişkin şahit huzurunda yapılması, evlenen kadın ve erkeğin hukuki haklarının korunmasına ve evlilik birliğinin resmi olarak tanınmasına olanak tanımıştır. Yaş sınırının yükseltilmesi ve velilerin kızları adına temsilci yoluyla evlendirme yetkisinin kaldırılması, çocuk yaşta evliliklerin önlenmesine yönelik önemli adımlardır. Miras hukukunda cinsiyet ayrımcılığının kaldırılması, kadın ve erkeklerin miras paylarının eşitlenmesini sağlamıştır (Saygın, 1998: 546-547).

Atatürk'ün kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmelerini sağlaması, Türkiye’de kadın-erkek eşitliği açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Atatürk, Türkiye’de kadınların ilk kez belediye seçimlerinde oy kullanma ve aday olma hakkını tanıyarak, kadınların kamusal alanda siyasi katılımlarını teşvik etmiştir. Bu adım, kadınların toplumsal ve siyasi yaşamda yer almasını sağlamış ve onların toplumdaki rolünü güçlendirmiştir. 5 Aralık 1934’te yapılan kanun değişikliğiyle, Türk kadınlarına genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bu değişikle, kadınların siyasi hayatta aktif olarak yer alması ve milletvekili olarak seçilebilmesi mümkün hale gelmiştir (Saygın, 1998: 551). Bu adım, kadın-erkek eşitliğinin hukuki temellerini sağlamış ve demokratik süreçlerde kadınların katılımını desteklemiştir. Medeni Kanun’un kabulü ve kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi gibi reformlar, kadınların toplumsal hayatta daha fazla yer almasını desteklemiştir. Ancak, bu hukuki değişiklikler toplumun tüm kesimlerinde aynı hızla ve aynı ölçüde benimsenmemiştir.

Atatürk döneminde gerçekleştirilen laiklik ve harf inkılabı, Türk kadınının çağdaş seviyeye erişmesinde önemli katkılar sağlamış ve toplumun genel modernleşmesine büyük etki yapmıştır. Atatürk’ün laiklik ilkesini benimsemesi ve bu ilkeyi devletin temel yapı taşlarından biri olarak kabul etmesi, Türkiye’de hukuk alanında önemli değişimlere yol açmıştır. Şeriat hukukundan kaynaklanan ayrıcalıklar kaldırılarak, hukuk düzenlemeleri laik prensipler çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Bu durum, özellikle Türk Medeni Kanunu’nda yapılan reformlarla görünür hale gelmiştir. Harf inkılabıyla birlikte, Türkiye’de kullanılan alfabe Arap harflerinden Latin harflerine geçirilmiştir. Bu değişim, Türk dilinin modernleşmesi ve eğitimde standart bir dil olma yolunda önemli bir adım olmuştur. Türk kadınlarının eğitime erişimi ve okur-yazarlık oranlarının artması, Latin alfabesiyle kolaylaşmış ve Türkçenin daha geniş kitleler tarafından öğrenilmesine olanak sağlamıştır (Doğramacı, 1992: 447). Bu inkılaplar Türk kadınlarının toplumsal ve kültürel hayatta daha aktif rol almasına olanak tanımış, eğitim, siyaset, iş hayatı gibi alanlarda kendilerini geliştirmelerini teşvik etmiştir. Kadınların kamusal alanda daha görünür olmaları, toplumun genel refah ve ilerlemesine katkıda bulunmuş ve Türkiye’nin çağdaşlaşma sürecinde önemli bir temel oluşturmuştur. Eğitim ve çalışma hayatında kadınların rolü artmış ve iş gücüne katılımı desteklenmiş, kız çocuklarının okullaşma oranı artırılmıştır. Bununla birlikte bu değişiklikler genellikle şehirlerde ve özellikle daha eğitilmiş ve varlıklı kesimlerde daha belirgin olmuştur. Kırsal kesimlerde ve daha geleneksel toplum yapılarında, kadınların toplumsal rollerindeki değişim daha sınırlı kalmıştır.

1.3. Yeni Kadın İmajı

Türkiye modernleşme sürecinde önemli dönüşümler yaşamış ve bu dönüşümler toplumsal yapı üzerinde büyük etkilere sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyıllarında aşiret yapılarının zayıflaması ve yerleşik yaşama geçişin hızlanması, toplumun daha ileri bir düzene doğru evrilmesini göstermektedir. Bu süreç, tarım toplumundan endüstriyel ve şehirleşmiş bir yapıya doğru ilerlemeyi işaret etmektedir. Cumhuriyet dönemi, Türkiye’de köklü bir toplumsal dönüşüm sürecinin başladığı zamanlardır (Akşın, 1985: 15-16).

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda başlayan modernleşme süreci, Batılı normların ve değerlerin etkisini artırarak devam etmiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminde, Atatürk’ün öncülüğünde yapılan reformlarla birlikte bu etki daha da belirgin hale gelmiştir. Kılık-kıyafet, ev düzeni, adab-ı muşeret kuralları ve kadın-erkek ilişkileri gibi pek çok alanda Batılı örnekler esas alınmış ve Türk toplumu için yeni bir düzen oluşturulmuştur. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan “yeni kadın” modeli, Batılılaşma sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu model, kadınların eğitim

almaları, kamu hayatında yer almaları, çalışmaları ve sosyal hayatta erkeklerle eşit statüde olmaları gerektiğini savunmuştur. Bu düşünceyle kadınların toplumsal rolleri ve beklentileri de önemli ölçüde değişmiştir. Bu yeni kadın modeli ve Batılı normlar öncelikle üst sınıflarda kabul görmüş ve uygulanmıştır (Ünalın Turan ve Kurt, 2023: 37).

Erken Cumhuriyet döneminde “Cumhuriyet Kadını” imajı, Türkiye’nin modernleşme ve Batılılaşma çabalarıyla yakından ilişkilidir. Bu imaj, Cumhuriyet’in kurucu ideolojisinin bir parçası olarak ortaya çıkmış ve kadınların toplumsal rolleri, giyim tarzı, davranışları ve duygusal durumları üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur. Cumhuriyet Kadını, eğitilmiş, okuryazar olmalı, modern bir görünüme, bilinçli ve çağdaş bilimsel bilgiye sahip olmalıdır. Cumhuriyet Kadını, toplumsal ve ekonomik hayata aktif olarak katılmalıdır. Kadınlar, iş gücüne katılmaları ve meslek sahibi olmaları için desteklenmektedir. Tarım, sanayi, eğitim ve sağlık gibi alanlarda çalışmaları teşvik edilmektedir. Giyim tarzı da Cumhuriyet Kadınına imajını belirleyen önemli bir unsurdur. Batılı tarzdaki kıyafetler tercih edilmekte ve geleneksel kıyafetlerin terkedilmesi teşvik edilmektedir.

Mustafa Kemal, kadını sadece ev içindeki geleneksel rollerin ötesinde değerlendirmiş ve onun toplumsal, ekonomik ve bilimsel alanda erkekle eşit bir şekilde yer almasını savunmuştur. Ona göre, kadın sadece erkeğe yardımcı olmakla kalmamalı, aynı zamanda toplumun aktif bir üyesi olarak kendini göstermeli ve katkıda bulunmalıdır. Bu yaklaşım, kadını sadece ailenin içinde değil, toplumun her alanında etkin bir unsur olarak görmesi anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal’in vurguladığı “Ulus Kadını” kimliği, Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleşme sürecinde kadınların ulusal kurtuluş mücadelesine etkin katılımını ve sonrasında da toplumun ilerlemesindeki rolünü ifade etmektedir. Kadının sadece bireysel olarak değil, ulusal bir kimlik olarak da toplumun parçası olması gerektiğini savunmuştur. Atatürk’ün reformları, kadın-erkek eşitliğini güvence altına alan ve kadınların eğitim, çalışma ve siyaset gibi alanlarda erkeklerle aynı haklara sahip olmasını sağlayan önemli adımlar içermiştir (Yılmaz, 2010: 201-202).

Cumhuriyet Dönemi’nde Türk kadınının kamusal alana katılımı ve kılık-kıyafetindeki değişimlerin hem Osmanlı Dönemi’nden kopuş hem de süreklilik içinde değişim seyri yaşamıştır. Meşrutiyet Dönemi’nde başlayan bazı reformlar, Cumhuriyet Dönemi’nde daha da genişletilerek devam etmiş ve kadınların toplumsal hayattaki yerlerinin güçlenmesine olanak sağlamıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde kadınların kılık-kıyafetindeki değişimler, “yeni kadın” imajı Osmanlı Dönemi’nden kopuşun en belirgin göstergelerinden biridir (Ünalın Turan, ve Kurt, 2023: 43).

Türk modernleşmesinde kadınlara Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcılığı rolü verilmiştir. Bu özellikle Cumhuriyet Dönemi’nde kadınların eğitim, giyim kuşam ve sosyal hayatta yer alışı biçimlerinde Batı normlarının benimsenmesiyle görülmüştür. Kadınlar modernleşme sürecinde ailenin ve ulusun daha iyi ve erdemli anneleri olacakları teziyle yönlendirilmişlerdir. Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte kadınların eğitimi, yeniden şekillenen milli söylemin önemli bir parçası haline gelmiştir. “Cumhuriyet Kızı” söylemi, kadınların toplumsal rolünü ve modernleşme sürecindeki yerini vurgulamıştır. Kız Enstitüleri gibi kurumlar, milliyetçi politikaların ve modernleşme ideallerinin hayata geçirildiği önemli alanlar olmuştur. Köy Enstitüleri, Cumhuriyet’in eğitim politikalarının merkezinde yer almış ve kadınların eğitimine büyük önem verilmiştir. Bu enstitüler, kız çocuklarına eğitim imkânı sağlamış, onları hem ev işlerinde hem de toplumsal hayatta aktif rol alabilecek bireyler olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır (Tuna, 2009: 21). Yılmaz’a göre, Kız Enstitüleri kadınlara yönelik eğitim verirken, geleneksel cinsiyet rollerini sürdürme eğilimindedir. Bu eğitimler, kadınların medeni araçlar aracılığıyla “iyi ve güzel yaşamaya” yönelik bilgiler edinmelerini sağlamaktadır. Kız Enstitülerinin, kadınlara özgü

eğitimler aracılığıyla meslek edinme imkânı sunarak onları “modern ve bilgili ev hanımı” olarak yetiştirdiği düşünülmektedir. Bu yaklaşım, kadının iş yaşamına katılması yerine ev içi yaşamda bilgili ve donanımlı olmasının önemsenmesini yansıtmaktadır (Yılmaz, 2010: 206). Kız Enstitüleri aracılığıyla kadınlara verilen eğitimin, toplumsal cinsiyet rollerinin modernize edilmesi yerine, geleneksel rollerin yeniden üretilmesine hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Bu durum, Cumhuriyet dönemindeki modernleşme çabaları içinde kadınların toplumsal konumunun nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Tuna’ya göre, Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurulan Kız Sanayi Mektepleri, kadınlara sanayi alanında eğitim imkânı sunmuş ancak zamanla bu kurumların vurgusu değişmiştir. Özellikle ideolojik eğitim ve milli değerlerin aşılandığı bir ortam haline gelmişlerdir. Bu, kadınların sanayiye yönelik eğitim almak yerine ideolojik eğitime ağırlık verilmesini ifade etmektedir. Kız Sanayi Mekteplerinden mezun olan Türk Kızının, eğitim sürecinin ardından evdeki rolüne vurgu yapılmaktadır. Bu durum, Cumhuriyet’in kadın eğitimi politikalarının pratik sonuçlarından biridir. Kadınlar, eğitim aldıkları halde öncelikli olarak ev içindeki görevlerde yer almaya teşvik edilmişlerdir (Tuna, 2009: 21).

Yılmaz’a göre, bu dönemde Türk kadını hem geleneksel rolleri sürdürmek zorunda kalmış, hem de yeni Cumhuriyet Kadını olarak tanımlanan modern rolleri benimsemek durumunda kalmıştır. Bu durum, kadının toplumsal cinsiyet rollerindeki çift yönlü mücadelesini göstermektedir. Toplumun erkeklik olarak adlandırılan kesimi, ataerkil geleneklerden gelen ayrıcalıklarını kadınlara devretmek konusunda istekli değildi. Bu durum, erkeklik kimliğinin kadının yeni toplumsal konumunu paylaşma konusundaki direncini ifade etmektedir. Kadının toplumsal cinsiyet algısının, çağdaş normlarla birlikte geleneksel roller arasında bir denge kurma gerekliliğini göstermektedir. Yani kadınlar, çağdaşlıkla birlikte geleneksel kimliklerini de sürdürme ihtiyacı hissetmişlerdir (Yılmaz, 2010: 204). Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde kadınlar modernleşme sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Eğitim, giyim kuşam ve sosyal roller üzerindeki Batılı normların etkisi ve bu normlarla geleneksel roller arasındaki gerilim oldukça dikkat çekicidir.

Diğer taraftan Cumhuriyet döneminde kurulan “Cumhuriyet Kadını” kimliği, ataerkil kültürün ve geleneksel dini yapının kadını tutsak almasına karşı çıkmakta ve belirli ölçülerde bu değerlerin dışına çıkabilmektedir. Ancak bununla birlikte Cumhuriyet döneminde “Ulus Kadını” bilinci benimsenerek içselleştirilmektedir. Bu bilinç, kadının sadece birey olarak değil, ulusun ve milletin bir parçası olarak da aktif ve bilinçli bir şekilde rol almasını teşvik etmektedir. Kadınlar toplumsal temsil açısından önemli bir yer edinmektedir. Cumhuriyet döneminde iktidar ve egemenlik anlayışının da değiştiği görülmektedir. Ataerkil gelenekler belli ölçüde sürdürülse de iktidar ve egemenlik artık sadece erkeğe yüklenmemekte, kadın ile birlikte paylaşılmaya başlanmaktadır. Kimlikler de bu şekilde biçimlendirilmektedir (Yılmaz, 2010: 207).

Yeni kadın modeli, idealleştirilen roller açısından dikkat çekmektedir. Kadınlar, iyi anne, iyi eş ve vatansever yurttaş olarak tanımlanmıştır. Bu roller, ders kitaplarından kitle iletişim araçlarına ve Atatürk’ün söylemlerine kadar geniş bir yelpazede topluma sunulmuştur. Bu durum, kadının toplumsal rolünün nasıl şekillendirildiğini ve geniş kitlelere nasıl aktarıldığını göstermektedir. Atatürk’ün ifadesinde geçen *“her aşamada olduğu gibi toplum yaşamında da iş bölümü vardır. Bu genel iş bölümü arasında kadınlar kendileri ile ilgili görevleri yapacakları gibi aynı zamanda toplumun refahı, mutluluğu için gerekli olan ortak çalışmaya da katılacaklardır. Ev işleri kadının en ufak ve önemsiz görevidir. Kadının en büyük görevi analıktır.”* vurgusu, kadınların toplumdaki görevlerini ve sorumluluklarını belirlemeye yönelik bir görüngen sunmaktadır. Kadınların ev işlerinin yanı sıra toplumun refahı için de ortak çalışmalara katılmaları gerektiği vurgusu, onların sadece aile içinde değil,

geniş toplumsal düzeyde aktif olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Atatürk’ün kadının en büyük görevinin analık olduğunu ifade etmesi, kadının ailenin temel birimi olarak görülmesine ve bu temel üzerinde toplumun inşa edilmesine yönelik bir anlayışı ortaya koymaktadır (Gümüšoğlu 1998; aktaran Ünalın Turan ve Kurt, 2023: 45).

Cumhuriyet dönemindeki “yeni kadın” modeli, kadınları idealize edilmiş roller çerçevesinde tanımlamaktadır. Kadınların iyi anne, iyi eş, iyi yurttaş olarak tanımlanması, bu rollerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemsendiğini göstermektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl normatif bir şekilde belirlendiğini ve yeni kadın modelinin toplumsal yapı içinde nasıl yerleştirilmeye çalışıldığını ve toplumun kadınlara yönelik beklentilerinin nasıl biçimlendirildiğini göstermektedir. Cumhuriyet dönemi “yeni kadın” imajı, iktidarın kadınlar üzerindeki etkisini ve bu etkilerin toplumsal normlar ve pratikler aracılığıyla nasıl tesis edildiğini yansıtmaktadır. Atatürk’ün kadınların toplumsal, ekonomik ve bilimsel alanlarda erkeklerle eşit bir şekilde yer almasını savunması, iktidarın kadınları toplumsal yeniden yapılandırma süreçlerinde nasıl konumlandığını göstermektedir. Bu söylem, toplumsal normları ve kadınların rolleri üzerinde egemen ideolojiyi pekiştirmektedir.

Ayrıca Cumhuriyet dönemindeki kadın imajı, geleneksel cinsiyet rollerini modernize etme çabasıyla çatışan iktidar dinamiklerini içermektedir. Bu süreç, kadınların hem geleneksel rollerini sürdürme hem de modern rolleri benimseme arasında bir denge kurmalarını gerektirmiştir. Foucaultcu söylem analizi, bu iki rol arasındaki çatışmanın, iktidarın kadınları hangi normlar çerçevesinde konumlandığı ve bu normların toplumsal düzeyde nasıl içselleştirildiğini ortaya koyabilmektedir. Kız Enstitüleri ve Kız Sanayi Mektepleri gibi kurumlar, kadınların eğitim almalarına olanak sağlarken, toplumsal rollerini yeniden şekillendiren mekanizmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Foucaultcu analiz, bu kurumlarla toplumsal normların ve değerlerin kadınlara nasıl aktarıldığını ve bu normların nasıl içselleştirildiğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Kız Enstitüleri’nin geleneksel cinsiyet rollerini sürdürme eğiliminde olması, kadınların modernleşme sürecinde nasıl normatif baskılar altında kaldığını gözler önüne sermektedir.

Cumhuriyet dönemi söylemleri, “Cumhuriyet Kadını” ve “Ulus Kadını” kimlikleri aracılığıyla kadınların toplumsal ve ulusal rolleri üzerinde belirli normlar oluşturmuştur. Foucaultcu bir analiz, bu kimliklerin nasıl inşa edildiğini ve kadınların bu kimlikler aracılığıyla nasıl toplumsal ve ulusal temsillere yönlendirildiğini açıklayabilmektedir. “Cumhuriyet Kadını” imajı, modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinde iktidarın kadınlar üzerindeki etkisini yansıtırken, “Ulus Kadını” bilinci kadınların ulusal bütünleşme ve egemenlik anlayışında nasıl yer aldığını göstermektedir.

2. Bölüm

Duygular, Kadın Duygusalılığı ve Söylem Analizi

2.1. Duygular ve Kadın Duygusalılığı

Duyularla algılama, his yahut iyilik hali ile ilgili durumların otomatik değerlendirilmesi olarak tanımlanabilecek duygu, genellikle içsel bir deneyim olarak başlamakta ve dışa vurulduğunda anlam kazanmaktadır. Diğer insanlarla paylaşıldıklarında, duyguların niteliği daha netleşebilmekte ve anlamı derinleşebilmektedir. Bu, duygusal ifadenin kişinin kendisiyle ve diğerleriyle bağlantısını güçlendirdiği bir süreçtir. Her bireyin duygusal yaşantısı özgündür ve bu duygular kişinin benzersiz kişiliğini yönlendiren önemli bir kılavuz olabilmektedir. Duygular, nasıl hissettiğimizi, düşündüğümüzü ve

davrandığımızı belirlemede ve insan davranışlarını motive etmede önemli bir rol oynamaktadır. Bir insanın neyi yapmayı tercih ettiğini ya da neyi yapmaktan kaçındığını belirlemede duygular büyük önem taşımaktadır. Duyguların, düşünceleri derinden etkilediğini söylemek mümkündür. Bu durum, duyguların zihinsel süreçleri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Aynı şekilde, duygusal ifadeler ilişkileri yönetmektedir ve değiştirmektedir; duygusal ifadeler, başkalarıyla bağlantı kurmayı ve onlarla etkileşimde bulunmayı sağlamaktadır (Greenberg, 2012: 8).

Duygular insan doğasında önemli bir yere sahiptir ve düşünceleri şekillendirme üzerinde etkilidir. İnsan doğası duyguların gücünden ayrı düşünülemez. Duygular, insanın zihinsel süreçlerini etkilemekte ve kararlarını şekillendirmektedir. Bu, insanın sadece düşünen bir varlık olmadığını, aynı zamanda duygusal bir varlık olduğunu göstermektedir. Goleman, “Homo Sapiens” olarak bilinen insan türünün yani düşünen tür adının, duyguların önemini ve zekayı yönlendirmedeki rolünü yansıtmadığını öne sürmektedir. Duygusal zeka, insanın duygularını tanıma, anlama, yönetme ve başkalarıyla etkileşimde bulunma becerisidir. Bu, Goleman’ın belirttiği gibi, zekanın sadece mantıksal düşünme değil, aynı zamanda duygusal farkındalık ve yönetim yeteneği olduğunu göstermektedir. Goleman, hislerin çoğu zaman düşüncelere baskın çıktığını belirtmektedir. Bu, insanların kararlarını ve davranışlarını şekillendirirken duygularının önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bazen mantık ve akıl ile uyumlu olmayan duygular, insanların hareketlerini yönlendirebilmektedir (Goleman, 1998: 18).

Duygular insanların dünyayı algılama ve yorumlama biçimlerini etkilemektedir. İnsanlar, zihinsel süreçlerini duyguların etkisi altında gerçekleştirmektedirler ve dünyayı algıladıkları gibi yorumlamaktadırlar. Duygu durumu, bir nesne veya olay algılandığında onun üzerindeki etkiyi belirlemektedir. Örneğin, bir kişi mutsuzken çevresindeki güzellikleri fark etmeyebilmekte veya olumsuz bir olayı daha fazla vurgulayabilmektedir. İnsanlar, duygu durumlarına göre dünyayı yorumlamaktadırlar. Aynı olayı farklı duygularla algılayan insanlar, olayı farklı şekillerde yorumlayabilmektedirler. Duygular insanın gerçeklik algısını etkilemektedir. Duygu durumu, insanın nesnelere ve olayları algılamasını etkilerken, gerçek özelliklerden ziyade duygusal durum ön plana çıkmaktadır. Bu durum, insanların algısal ve yorumlayıcı süreçlerinin duygularla şekillendiğini göstermektedir (Hacızade, 2012: 1).

Ahmed’e göre duygular toplumsal ve kültürel bir yapıdır ve kolektif kimliklerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin “yumuşaklık” ve “sertlik” gibi duygusal nitelikler, toplumların belirli bir ulusal kimlik veya karakteristikleştirilmiş bir nitelik üzerinden tanımlandığını gösterebilmektedir. Bu metaforların kullanımı, duygusal ifadelerin ve davranışların toplumun genel karakterine veya ulusal kimliğine atfedilmesini sağlamaktadır. Örneğin, “yumuşak ulusal beden” metaforu, bir ulusun veya toplumun kırılgan, pasif veya işgal edilmiş olarak tasvir edilmesine neden olabilmektedir. Bu tür metaforlar genellikle cinsiyetlendirilmiş ve kadınlığı temsil eden özelliklerle ilişkilendirilmektedir (Ahmed, 2019: 11). Bu, duyguların ve duygusal ifadelerin sadece toplumsal ve kültürel boyutuna dikkat çekerek, duygusal ifadelerin toplumsal yapılar ve güç ilişkileri tarafından da nasıl şekillendirildiğini göstermektedir. Erken Cumhuriyet dönemi, duygusal ifadelerin toplumun genel karakterine veya ulusal kimliğine atfedilmesi konusunda belirgin bir dönüşüm yaşamıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğindeki reformlarla birlikte, ulusal kimlik inşası ve modernleşme hareketleri hız kazanmıştır. Bu süreçte, duygusal ifadeler ve davranışlar, ulusal kimlik ve modern Türk toplumu idealine uygun olarak şekillendirilmeye çalışılmıştır.

Bireyin benliği ve kimliği sadece içsel ve doğal değildir, aksine toplumsal, kültürel ve ideolojik faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. İnsanın, tarih, kültür ve dilin ürünü olduğu ve bireyin

benliğinin, belirli toplumsal süreçler ve kültürel kurguların bir sonucu olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bireyin kimliği ve benliği, belirli bir tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamın ürünü olarak yeniden formüle edilmektedir (Berktaş, 2018: 168).

Fransız sosyolog Émile Durkheim, bireyin düşünce ve eğilimlerinin büyük ölçüde toplumsal etkilerden kaynaklandığını savunmaktadır. Durkheim’e göre göre, bireyler toplum içinde yaşadıkları için, düşünce yapıları, değerler ve davranışlarının büyük bir kısmı toplum tarafından şekillenmekte ve etkilenmektedir. Bu, sosyal etkileşimlerin ve toplumsal normların bireyin kimliği ve davranışları üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Durkheim’e göre, bireylerin düşünce ve eğilimleri, toplumsal yapılar ve kültürel normlar tarafından büyük ölçüde belirlenmektedir. Bireyler, toplum içinde yaşadıkları için, toplumun değerlerini, inançlarını ve beklentilerini benimsemekte ve bu değerler doğrultusunda hareket etmektedirler (Durkheim, 2004). Bu görüş, bireyin toplumla olan etkileşimini ve toplumsal bağlamın bireyin kimliği ve davranışları üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Bireyin düşünce ve eğilimlerinin sadece kendi içsel süreçlerinden değil, aynı zamanda toplumdan aldığı dış etkilerden de kaynaklandığını ifade etmektedir.

Kadın duygusallığına bakıldığında, akıl ve duygu arasındaki ayırım dikkat çekmektedir. Bu ayırım, Batı felsefesi ve düşüncesinde uzun süredir mevcut olan bir kavramdır. Antik Yunan’da Platon (2016) akıllı (logos) ruhun yüksek bir parçası olarak görülürken, duyguları (pathos) daha düşük ve kontrol edilmesi gereken unsurlar olarak kabul etmiştir. Tarih boyunca, erkekler genellikle “rasyonel”, “mantıklı” ve “analitik” olarak, kadınlar ise “duygusal”, “hassas” ve “sezgisel” olarak tanımlanmıştır. Bu cinsiyet rolleri, toplumsal beklentilere ve bireylerin kendilerini nasıl görmeleri gerektiğine dair güçlü normlar oluşturmuştur.

Bu bağlamda “erkeklik” ve “kadınlık” kavramlarının temellerinin akla dayandığını söylemek mümkündür ve bu temel, tarih boyunca şekillendirilmiştir. Özellikle Eski Yunan döneminde ve Aydınlanma çağında, erkeklik akıl ve bilimsel düşünme yetisine dayanarak tanımlanırken, kadınlık daha duygusaldır, öznel ve metafizik düşüncelerle ilişkilendirilmiştir. Eski Yunan filozoflarından Demokritos’un kadınlar hakkındaki düşüncelerinde, kadınlar akıl kullanma yetisinden yoksun olarak betimlenmiş ve bu da onların kötülöklere daha yatkın oldukları şeklinde yorumlanmıştır. Aydınlanma döneminde de bilimsel bilginin ve akıl yürütmenin erkeklere ait bir alan olarak kabul edilmesi, kadınlığın daha duygusal ve öznelliğe sahip olduğu izlenimini vermiştir. Akıl ile duygular arasındaki ayırım, bilimde nesnellik ve objektiviteyi sağlamak için önemli kabul edilmiştir. Ancak bu ayırım, kadınlığın daha duygusal ve öznel olarak görülmesine ve bu nedenle de bilimsel alanda ve politik alanda erkeklik lehine ayrıcalıklı bir konuma yol açmıştır. Akıl erkeklere ait bir özellik, bilimsel bilgi de erkeklere ait bir alan olmuştur. Kadınlık ise doğal, edilgen, duygusal ve öznel (Dağdelen, 2021: 831).

Batı kültüründe ve Osmanlı kültüründe kadınların genellikle ev işleri ve duygusal işlerle ilişkilendirildiğini söylemek mümkündür. Bu, kadınların toplumsal rollerinin büyük ölçüde ev içi işlerinde ve duygusal bakımdan sorumluluk almakla sınırlı kaldığını göstermektedir (Mezkit Saban, 2021: 2). Kadınlar genellikle rasyonel olmayan, duygusal olarak yönlendirilen varlıklar olarak görülmüşlerdir. Bu, kadınların akıl ve mantıkla ilişkilendirilen toplumsal rollerden dışlandıklarını ve bu rollerin erkeklere ait olduğunun kabul edildiğini göstermektedir. Bu durum, kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel ve tarihsel bağlam içinde nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

2.2. Foucault'nun Söylem Analizi

Söylem kavramı çağdaş sosyal bilimlerde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Söylem analizi, dilbilim ve göstergebilim gibi disiplinlerden kaynaklansa da sosyal bilimlerin birçok dalına etki etmiştir. Artan önemi sadece söylem analizi kavramlarını ve yöntemlerini kullanan çalışmaların sayısının artmasında değil, aynı zamanda kullanımının kapsamının genişlemesinde de açıkça görülmektedir. Antropoloji, tarih, sosyoloji, sosyal psikoloji, toplumsal cinsiyet, siyaset bilimi, kamu politikası analizi, siyaset teorisi gibi pek çok farklı alanda var olan sorunları tanımlamak ve açıklamak için söylem kavramı kullanılmaktadır (Howart, 2000).

Söylem hakkındaki söylem, kelimenin anlamında farklı değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bazıları için söylem analizi, tek bir söze ya da en fazla iki kişi arasındaki konuşmaya odaklanan çok dar bir anlama sahiptir. Bazıları ise söylemi, söylemlerin sosyal ve politik dünyayı oluşturduğu tüm sosyal sistemle eşanlamlı olarak görmektedirler. Bu perspektiflerde söylemler, sembolik sistemleri ve toplumsal düzenleri oluşturmaktadır ve söylem analizinin görevi bunların tarihsel ve politik inşasını ve işleyişini incelemektir (Howart, 2000).

Michel Foucault, “Bilginin Arkeolojisi” adlı eserinde, söylem kavramını derinlemesine incelemekte ve bu kavramı kullanarak bilgi sistemlerinin nasıl kurulduğunu ve dönüştüğünü analiz etmektedir. Foucault'nun söylem anlayışı, dilin ötesine geçerek bilgi, iktidar ve toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri anlamaya çalışmaktadır. Foucault'ya göre söylem, sadece dilsel ifadeler bütünü değil, aynı zamanda bilgi üretim süreçlerini ve iktidar ilişkilerini de içeren geniş bir yapıdır. Söylemler, belirli bilgi sistemlerini oluşturmaktadır ve bu sistemler toplumsal gerçeklikleri şekillendirmektedir (Foucault, 2014a). Foucault, belirli bilgi alanlarının oluşumunu incelemek için “söylemsel oluşumlar” kavramını kullanmaktadır. Söylemsel oluşumlar, belirli bir dönemde belirli konuların nasıl ele alındığını ve hangi bilgi biçimlerinin üretildiğini belirlemektedir (Foucault, 2014a).

Michel Foucault, söylemin toplum içindeki rolünü ve nasıl denetlendiğini, ayıklandığını, örgütlendiğini ve yeniden paylaştırıldığını açıklamaktadır. Foucault, söylemin gücüne ve potansiyel tehlikelerine dikkat çekmektedir. Söylem, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi belirlemektedir ve bu nedenle büyük bir güce sahiptir. Bu güç, toplumun çeşitli kesimlerini etkileyebilmekte ve şekillendirebilmektedir. Söylem, insanların düşüncelerini, inançlarını ve davranışlarını yönlendiren bir araçtır. Her toplum, söylemin bu gücünü ve tehlikelerini kontrol etmek için çeşitli mekanizmalar geliştirmektedir. Bu mekanizmalar, söylemin sınırsız ve belirsiz bir şekilde yayılmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Söylemin “bellisiz olagelişi” yani kontrolsüz ve öngörülemez bir şekilde gelişmesi, toplumsal düzeni bozabilmektedir. Bu nedenle, toplumlar söylemi denetlemek için belirli yollar oluşturmaktadır. Söylem, toplum tarafından sürekli olarak ayıklanmakta ve örgütlenmektedir. Ayıklama, söylemin içeriğinin belirli kriterlere göre seçilmesi ve istenmeyen veya tehlikeli görülen kısımlarının elenmesi sürecidir. Örgütlenme ise söylemin belirli bir düzene sokulması ve bu düzen içinde yeniden yapılandırılmasıdır. Bu süreçler, söylemin toplumsal normlara ve değerlere uygun hale getirilmesini sağlamaktadır. Söylem, toplum içinde belirli gruplar ve kurumlar arasında yeniden paylaştırılmaktadır. Bu paylaşım, söylemin belirli kişi veya gruplar tarafından sahiplenilmesini ve kullanılmasını sağlamaktadır. Bu süreç, söylemin kimler tarafından üretileceğini ve kimler tarafından kullanılacağını belirlemektedir. Söylemin bu şekilde paylaşılması, toplumsal güç ilişkilerini ve iktidar yapılarını yansıtmaktadır (Foucault, 1987 s. 23).

Foucault, söylemin iktidar ilişkileriyle iç içe geçtiğini vurgulamaktadır. Söylemler, belirli iktidar yapılarını desteklemekte ve yeniden üretmektedir. İktidar, söylemler aracılığıyla bilgi üretimini kontrol

etmekte ve yönlendirmektedir. Foucault, söylemlerin belirli kurallara ve sınırlara sahip olduğunu belirtmektedir. Bu kurallar, hangi ifadelerin kabul edilebilir olduğunu ve hangi bilgi biçimlerinin meşru sayıldığını belirlemektedir (Foucault, 2014a).

Foucault, öznenin nasıl kurulduğunu ve deneyimlerinin nasıl şekillendirildiğini belirli pratikler üzerinden açıklamaktadır. Bu pratikler hem söylemsel (dil, ideoloji, bilgi) hem de söylemsel olmayan (kurumlar, fiziksel mekanlar, uygulamalar) unsurları içermektedir. Bu pratiklerin merkezinde bir iktidar alanı bulunmaktadır (Foucault, 2014b: 16).

Güç ve kurumlar arasındaki ilişkiyi ele alan Foucault, söylemin birey üzerindeki baskısından ve bireyin bu söyleme karşı duyduğu çekingenlikten bahsetmektedir. Foucault, söylemin birey üzerindeki baskısını ve bireyin bu söyleme karşı duruşunu incelemektedir. Söylemler, bireyin düşünce ve davranışlarını şekillendiren güç yapılarıdır. Birey, bu yapılar içinde kendini ifade etmekte zorlanabilmekte ve bu söylemlerle çatışmaktan çekinebilmektedir. Kurumlar ise bu söylemleri düzenleyen ve kontrol eden yapılar olarak, söylemin gücünün ve etkisinin kaynağıdır. Foucault, bireyin söylemle olan ilişkisini ve bu ilişkinin güç dinamiklerini açığa çıkararak, bireyin ve kurumların söylem üzerindeki etkilerini ve rollerini sorgulamaktadır (Foucault, 1987: 22).

3. Bölüm

Kadın Duygusallığının Söylemsel İnşası

Willig'e göre Foucaultcu söylem analizinin (Foucauldian Discourse Analysis) altı temel aşaması vardır (Willig, 2008; aktaran Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021: 181-198). Bu bölümde, Foucaultcu söylem analizinin 6 aşaması kullanılarak Erken Cumhuriyet dönemi kadın duygusallığının nasıl inşa edildiği incelenecektir. Bu analiz, dönemin metinlerinden örnekler üzerinden yürütülecektir.

1. Söylemsel Yapılar/İnşalar

İlk aşama olan söylemsel yapılar, belirli bir konunun metinlerde nasıl yapılandırıldığını analiz etmeyi içermektedir.

- Söylemsel Nesne: Erken Cumhuriyet Dönemi Kadınlarının Duygusallığı
- Metin Tarama: İncelenen kaynaklarda kadın duygusallığının nasıl ele alındığı tartışılmaktadır.
- Açık ve Örtük İfadeler: Kadın duygusallığına dair açık ve örtük ifadeler analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde kadınların daha çok geleneksel kadınlık vasıflarıyla ilişkili işlerle (örneğin ev işleri, çocuk bakımı) meşgul olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu, kadınların toplum içindeki yerinin ve rollerinin belirli sınırlar içinde tanımlandığını göstermektedir. Ayrıca kadınlardan modern dünya standartlarına uygun şekilde giyinmelerinin, bakımlı olmalarının ve modern eğitim tekniklerini öğrenip çocuk büyütmelemlerinin beklendiği görülmektedir (Mezkit Saban, 2021: 3). Kadınlara yönelik beklentiler, bir yandan kadınların modernleşme sürecinde aktif olarak yer almalarını teşvik ederken, diğer yandan da kadınlık rollerini geleneksel sınırlar içinde tanımlayarak belirli beklentileri dayatmaktadır.

2. Söylemler

Aynı konu yani kadın duygusallığı farklı söylemlerle ele alınabilmektedir.

Biyolojik Söylem

Bu aşamada kadın duygusallığı biyolojik bir özellik olarak incelenmektedir.

“Kadınlar doğaları gereği daha duygusaldır ve bu nedenle çocuk yetiştirmede daha başarılıdır” gibi ifadelerle sıklıkla karşılaşılabilmektedir. Örneğin İstanbul Seririyatı Dergisi başyazarı ve Yeşilay’ın kurucusu Doktor Mazhar Osman, yazısında, kadınların daha çok duyguları ile hareket ettiğini; istekleri ve kızgınlıkları karşısında zayıf olduklarını belirtmektedir. Bu çerçevede ona göre; kadınların düşünme yetenekleri de oldukça güçsüzdür:

“Kadın tahakküm için, ezmek için yaratılmamıştır, mahkûmiyetten, himayetten ve esaretten zevk alır. Esaretten kurtulmaya çalışırken diğeri bir ağın içine düşer. Kadın her gün aldanır, kaplanın gözyaşına, kurdun yalvarışına inanır. Aşkı için her şeyi feda eder, kocası müslümansa kadın da müslümandır, sevdiği zalimse o da zalimdir.” (Cumhuriyet, 30 Nisan 1930; aktaran Yılmaz, 2011:151).

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de devletin nüfus politikaları ve aile yapısını teşvik etmek amacıyla gerçekleştirdiği girişimler olmuştur. Bu girişimlerden “Çok Evlatlılar Müsabakası” ve diğeri teşvikler, o dönemin demografik ve sosyo-ekonomik hedefleri doğrultusunda kadınların doğurganlık rollerini ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. Çok çocuklu ailelere verilen vergi muafiyetleri ve çocuklarının eğitiminin ücretsiz olacağı taahhütleri, aileleri daha fazla çocuk sahibi olmaya teşvik eden önemli ekonomik teşviklerdir. Bu politikalar, doğurganlık oranlarını artırmak için ailelerin ekonomik yükünü hafifletmeyi hedeflemiştir. “Çok Evlatlılar Müsabakası” gibi yarışmalar, kadınların annelik rollerini yücelterek toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmiştir. Kadınların çok çocuk doğurmaları ve çocuklarını sağlıklı bir şekilde büyütmeleri, ideal bir anne olarak toplumsal değer kazanmanın bir yolu olarak sunulmuştur. Yarışmalara katılan annelerden çocuklarının fiziksel özelliklerini ve sağlık durumlarını detaylı bir şekilde bildirmeleri istenmiştir. Bu uygulama, devletin nüfusun sağlıklı ve güçlü bireylerden oluşmasını istediğini ve bu hedef doğrultusunda sağlık standartlarını teşvik ettiğini göstermektedir. Yarışmayı kazanan ailelere verilen madalya ve altın gibi ödüller, ailelerin bu tür teşviklere katılımını artırmak ve başarılarını toplumsal olarak tanımak amacıyla kullanılmıştır. Bu ödüller, ekonomik ve sosyal prestij sağlamak için önemli bir araç olmuştur. Başarılı annelerin ulusal gazetelerde ilan edilmesi, toplumsal bir onay ve tanınma sağlamıştır. Bu tür ilanlar, diğeri kadınları da benzer şekilde davranmaya teşvik etmek için bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Mezkit Saban, 2021: 5). Böylelikle kadınlar, toplum tarafından belirlenen duygusal rol modellerine uygun davranmaya teşvik edilmiştir. Anneliğin ve çok çocuk sahibi olmanın duygusal tatmin sağlayacağı ve ideal bir kadın rolü oluşturacağı düşüncesi, kadınların kendi duygusal deneyimlerini ve ihtiyaçlarını sorgulamadan bu rolleri benimsemelerine yol açmıştır demek mümkündür. Devlet politikaları ve yarışmalar, kadınların duygusal dünyalarını kontrol etmeye ve yönlendirmeye çalışmıştır. Bu tür girişimler, kadınların bireysel duygusal ihtiyaçlarının ve özgürlüklerinin göz ardı edilmesine ve toplumsal normlara uymaları için duygusal olarak manipüle edilmelerine neden olmuştur.

Toplumsal Söylem

Kadın duygusallığının toplumsal roller ve beklentiler üzerinden değerlendirildiği görülmektedir.

“Aile Kadını, Süs Kadını” başlıklı yazıdan:

“Bugün ictimâî hayatımızda iki nev kadın göze çarpıyor. Birisi zevcine merbut, diğeri de moda ve dans gibi havayî şeylerle meşgul olanlardır. Aile kadını mensub olduğu cemiyetin; süs kadını da maddiyatın kadınıdır. ...Evvelâ süs kadını ele alalım. ...Bunlar izdivacı sevmeyenler, çocuk yetiştirmekten hoşlanmazlar. Anne olmak bunlar için en büyük azabdır....Bunlarda cilt pek hassas ve fildir. ...Bir parça zayıfladıklarını gördükleri zaman müdhiş surette bedbin olurlar. ...Bunları evin içi sıkır, daima kendilerini dışarıda görmek ve her erkeğin nazarları kendilerinde olmasını arzu ederler. Bunu bulamadıkları zaman müthiş asabi bir buhran geçirirler. Hasûddurlar, hırçındurlar. Bu nev kadınlar histeriye mübtelâ olmuş tiplerdir. İntihar eden, erkeklere hıyanet eden, fuhşa düşen kadınlar hep bu nev kadınlardır. ...Aile kadını yaşadığı cemiyetin kadınıdır. Bir fonksiyonu vardır. O da memleketin çocuk yetiştirmek ve ailenin temiz havasından saadet teneffüs etmektir.” (Yurdsever Ateş, 2009: 310-311).

Politik Söylem

Kadın duygusallığının siyasi ve ideolojik bağlamda nasıl inşa edildiği ele alınmaktadır.

Örneğin, kadınların duygusallığının milli duygularla bağdaştırılarak vatansever bir kadın imajı oluşturulması oldukça dikkat çekicidir. Milliyetçi hareketlerin kadınları ulusal rollerde görmeye teşvik ettiğini söylemek mümkündür. Kadınlar, ulusal kimliğin inşasında aktif rol oynaması gereken anneler, eğitimciler, işçiler ve hatta savaşçılar olarak toplum hayatına katılmaya çağrılmaktadır. Bu kadınların milli mücadelelerde ve ulusal kurtuluş süreçlerinde önemli roller üstlenmeleri gerektiği fikrini yansıtmaktadır. Diğer taraftan milliyetçi söylemin kadınların davranışlarını ve rollerini belirli kabul edilebilir çerçeveler içinde sınırladığı düşünülmektedir. Kadınların nasıl davranmaları gerektiği, hangi rolleri üstlenebilecekleri ve hangi terimlerle ifade edilebilecekleri milliyetçi hareketler tarafından belirlenmektedir (Kandiyoti, 2013: 169).

3. Eylem Yönelimi

Üçüncü aşamada, belirli söylemlerin hangi hedeflere ve çıkarılara hizmet ettiğini anlamak önemlidir.

Biyolojik Söylem

Kadın duygusallığının doğallaştırılması ve kadınların belirli toplumsal rollerinin pekiştirilmesi.

“Kadın Niçin Bedbaht Oluyor?” başlıklı yazıdan:

“Şefkat ve saadete en çok müstahak olan kadınların bedbaht olmaları fikrimce; münhasıran kendilerine aid bir hata neticesidir. Biz kadınlar hayatta bütün vekâyi ve hâdisâta; zekâ ve akıl ve mantıkla değil; hissimizle hükmederiz! Lüzûmundan fazla hassas olmamızdır ki bizi bedbaht ediyor. ...Yine bu meş’ûm zaafın tesiriyledir ki; cidden acınacak bir şekilde zâhir-perest olan kadın, eğer hayat-ı nisvânî asırlardan beri siyah ve korkunç felaket uçurumlarına sürükleyen bu pek mühlik maraz-ı ruhîden kurtulamazsa, ebediyen bedbaht olmağa mahkûmdur! ...Çünkü erkekler, sahne-i hayatta kadına zekâsıyla değil, hissiyle yürür, zayıf asabiyle ma’lûl şuh ve zarif birer âlet-i zevk olmaktan başka bir mevki vermemişlerdir!” (Yurdsever Ateş, 2009: 505-507).

Bu metinde kadın duygusallığının doğuştan gelen, biyolojik bir özellik olarak sunulduğu görülmektedir. Kadınların “lüzûmundan fazla hassas” oldukları ve “hayatta bütün vekâyi ve hâdisâta; zeka, akıl ve mantıkla değil; hisle hükmettikleri” vurgulanmaktadır. Bu doğallaştırma, kadınların duygusal olmalarının kaçınılmaz ve değiştirilemez bir gerçeklik olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Metinde, kadınların aşırı hassasiyetlerinin onları “bedbaht” ettiğine ve “zâhir-perest” (dış görünüşe önem veren) olduklarına dikkat çekilmektedir. Metin, kadınların toplumdaki konumlarına dair bir eleştiriyi barındırmaktadır. Metinde, kadınlar “zâhir-perest” yani görünüşe aldanan hatta yüzeysel

şeylere önem veren kimseler olarak tanımlanmakta ve bu zaafın onları felaketlere sürüklediği vurgulanmaktadır. Kadınların bu yüzeysel ve duygusal tutumlarından kurtulmadıkça, ebediyen mutsuz olacakları öne sürülmektedir. Metinde, erkeklerin kadınları zekalarıyla değil, duygusallıklarıyla değerlendirdiği ve kadınları sadece “şuh ve zarif birer âlet-i zevk” olarak gördükleri belirtilmektedir. Bu söylem, kadınları belirli bir ideolojik ve siyasi bağlama yerleştirmektedir. Kadınların duygusal ve hassas olmaları, onların “zayıflığı” olarak görülme ve bu zayıflık üzerinden kadınların kamusal alandan dışlanmaları gerekçelendirilmektedir. Bu, toplumdaki cinsiyet rollerinin ve kadınlara yüklenen değer in eleştirisi olarak okunabilmektedir.

Diğer yandan, kadınların bu durumu değiştirebilmeleri için yüzeysellikten ve aşırı duygusallıktan kurtulmaları gerektiği öne sürülmektedir. Bu yaklaşım, kadınların kabul görmek ve eşit bir konuma ulaşmak için kendi duygusal doğalarından vazgeçmeleri gerektiğini ima etmektedir. Bu, kadınların toplumsal normlar tarafından belirlenen rollere uyum sağlamaları gerektiğini düşündüren bir bakış açısıdır. Kadınların doğası gereği duygusal oldukları ve bunun bir zaaf olarak görüldüğü bu metinde, duygusallığın tamamen olumsuz bir şey olarak sunulması dikkat çekicidir.

Kadınların toplumsal konumlarını iyileştirmek için sadece kendi tutumlarını değiştirmeleri gerektiği fikri, toplumsal yapının ve erkeklerin davranışlarının değişmesini gerektiren daha geniş bir dönüşümü göz ardı edebilmektedir.

Bu metin, kadın duygusallığının biyolojik bir özellik olarak doğallaştırılması ve bu özellik üzerinden kadınların belirli toplumsal rollere yönlendirilmesi söylemini pekiştirmektedir. Kadınların duygusal yapılarının onları kamusal alandan dışlamak için kullanılması, mevcut toplumsal düzeni korumaya yönelik bir eylem yönelimidir.

Toplumsal Söylem

Kadın duygusallığını toplumsal normlarla ilişkilendirerek, kadınların ev ve aile içindeki rollerini vurgulamak.

Dergilerde ev hanımlarının duygusal olarak ailelerini nasıl desteklediklerine dair yazılara yer verilmektedir. Erken Cumhuriyet dönemindeki dergi kapakları ve ev ürünleri reklamlarından kadınların nasıl bir rol içine yerleştirdiğini ve toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl tanımlandığını görmek mümkündür. Bazı dergi kapakları ve reklamlar, kadınları evin içindeki görevlerle ilişkilendirmektedir. Kadınlar genellikle mutfakta, çocuklarıyla ilgilenirken, ev işleriyle meşgulken veya eşlerini karşılarken gösterilmiştir. Bu, kadınların ev işleri ve aileye duygusal destek sağlama rolü içinde nasıl sınırlı bir şekilde tanımlandığını göstermektedir. Reklamlar ve dergi kapakları, kadınların çalışkanlıkları ve fedakârlıkları üzerinden değerlendirilmiştir. “Kadın ne kadar çok çalışırsa o kadar sevimli veya erkeklerin dünyasında ne kadar etkin olduğunu gösterirse o kadar başarılıdır” gibi mesajlar verilmiştir. Bu, kadınların değerinin ve başarısının genellikle ev içindeki rollerine bağlı olarak ölçüldüğünü göstermektedir. Kapaklarda ve reklamlarda yer alan “Kadınlar mutfakı terk etmez!”, “Ona erkeklerin dünyası olduğunu gösterin” gibi sloganlar, kadınların yerinin ev içinde olduğunu ve rolünün hizmet etmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu tür görsel ve yazılı içerikler, toplumun kadınlardan beklediği rolleri ve davranışları belirlemekte ve bu normları pekiştirmektedir (Türkoğlu, 2022: 88).

Burada kadınların duygusal rollerinin toplumsal normlarla ilişkilendirildiği, kadın duygusallığının ve kadınların ev ve aile içindeki rollerine sıkıştırılması söyleminin pekiştirildiği görülmektedir. Kadınlar,

ev işleri ve aile bakımından sorumlu duygusal destek sağlayıcılar olarak temsil edilmektedir. Bu, kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin ev içi sorumluluklarla sınırlı olduğunu ve bu rollerin doğal ve beklenen davranışlar olarak sunulduğunu göstermektedir.

Reklamlar ve dergi kapakları, kadınların mutfakta, çocuklarıyla ilgilenirken veya ev işleri yaparken gösterildiği durumları yansıtmaktadır. Bu görseller, kadınların çalışkanlıklarını ve fedakarlıklarını öne çıkararak onların ev içindeki rollerini pekiştirmektedir. “Kadın ne kadar çok çalışırsa o kadar sevimli” gibi mesajlar, kadınların değerinin ve başarısının ev içindeki rollere bağlı olarak ölçüldüğüne dikkat çekmektedir. Bu toplumsal söylem, kadınların ev içi rollerine yönelik bir norm oluşturmakta ve onları bu rollere yönlendirmektedir. Reklamlar ve dergi kapaklarındaki mesajlar, kadınların kamusal alanda etkin olmalarını sınırlandırırken, evde çalışkan, fedakar, yardımsever olmalarını teşvik etmektedir. “Kadınlar mutfağı terk etmez!” gibi sloganlar, kadınların yerinin ev içinde olduğunu ve onların rolünün hizmet etmek olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu söylem, kadınları belirli bir ideolojik ve siyasi bağlama yerleştirmektedir. Kadınların ev içindeki rollerini pekiştiren bu söylem, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sürdürmek ve kadınların kamusal alanda daha az aktif olmasını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu tür görsel ve yazılı içerikler, kadınların toplumsal rollerini belirlemede ve bu normları pekiştirerek mevcut düzenin korunmasına katkı sağlamaktadır.

Politik Söylem

Kadın duygusallığını kullanarak kadınları belli siyasi ve sosyal hareketlere yönlendirmek ya da bu hareketlerden dışlamak.

Örnek vermek gerekirse, Yunus Nadi, kadınların mebus olmak yerine *Himaye-i Etfal*’de çalışmalarını gerektiğine vurgu yapmaktadır (Zihnioğlu, 2003:159).

Yunus Nadi kadınların milletvekili olmak yerine *Himaye-i Etfal*’de (Çocuk Esirgeme Kurumu) çalışmalarını gerektiğini söylemekte, bununla kadınların siyasi alandaki rollerinin sınırlandırılmasını amaçlamaktadır. Bu söylem, kadınların kamusal ve siyasi alanlarda daha az etkin olmalarını teşvik ederken, onların duygusal özelliklerini öne çıkararak sosyal hizmetlerde rol almalarını sağlamaktadır. Bu söylem, kadınların duygusallığını vurgulayarak onların çocuk bakımı ve sosyal hizmetler gibi duygusal zekanın, şefkat, merhamet gibi duyguların ön planda olduğu alanlarda çalışmalarını gerektiğini öne sürmektedir. Böylece, kadınların doğal olarak daha duygusal oldukları ve bu nedenle belirli sosyal rollerin onlara daha uygun olduğu fikri pekiştirilmektedir.

Bu politik söylem, kadınları belirli sosyal rollerle sınırlayarak onların siyasi temsil gücünü zayıflatmaktadır. Kadınların milletvekili olma isteğini engelleyerek, onların siyasi alanda daha az etkili olmalarına katkı sağlamaktadır. Bu söylem, kadınların siyasi haklarını ve temsil güçlerini kısıtlayan bir eylem yönelimi içermektedir ve dönemin siyasi ve ideolojik bağlamında kadınların rollerini belirli bir çerçevede sınırlamak için kullanılmaktadır. Kadınların siyasi temsil gücünü azaltarak, erkek egemen siyasi yapıyı korumakta ve toplumsal düzeni devam ettirmektedir.

4. Konumlandırmalar

Dördüncü aşama olan “Konumlandırmalar”, Foucaultcu söylem analizinde, söylemsel inşaların hangi özne konumlarını sunduğunu incelemeyi içermektedir. Bu aşamada, belirli söylemlerin bireyleri veya grupları nasıl konumlandığını ve bu konumlandırmaların hangi anlamları ve rolleri yansıttığını anlamak amaçlanmaktadır.

Biyolojik Söylem

Kadınları doğal olarak duygusal, hassas ve bakım veren özneler olarak konumlandırmak.

Kadınların annelik ve ev içi rollerinin doğallığını savunan yazılara yer verilmiştir. Bunun yanı sıra kız okullarında verilen ev ekonomisi ve aile derslerinde, kız çocuklarının gelecekte iyi birer anne ve eş olmaları için duygusal eğitimlerine de önem verilmiştir. Bu derslerde duygusallık, kadınların doğal bir özelliği olarak kabul edilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde açılan Kız Enstitüleri, kız çocuklarının eğitimine büyük önem vermiştir. Bu enstitülerde kız öğrencilere akademik eğitimin yanı sıra onların duygusal ve sosyal gelişimlerini destekleyecek dersler de verilmiştir. Ev ekonomisi dersleri, aile ilişkileri ve çocuk bakımı gibi konular, kız çocuklarının gelecekteki aile hayatlarına hazırlanmalarını amaçlamıştır. Ayrıca bu derslerde, kız öğrencilere ev işleri, yemek yapma, giysi dikme gibi pratik beceriler öğretilerek onların ev içindeki rollerine hazırlanmaları amaçlanmıştır.

Bu söylemde, kadınların duygusal, hassas ve bakım veren özneler olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Kadınların duygusallığı, doğal bir özellik olarak kabul edilmekte ve onların toplumsal rollerinin temeli olarak kullanılmaktadır.

Daha önce bahsedildiği üzere Erken Cumhuriyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Batı'ya yönelim ve modernleşme hedeflerinin ön planda olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, toplumsal cinsiyet rolleri de bu modernleşme çabalarının bir parçası olarak yeniden tanımlanmıştır. Kadınların eğitim alması, toplumsal hayata katılması ve Batılı yaşam tarzlarını benimsemesi, modern Türkiye'nin inşasında önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde idealize edilen kadın modelinin Batılı kadınlarla özdeşleştirildiği görülmektedir. Eğitimle birlikte, kadınların dış görünüşlerinin de Batılı normlara uygun hale getirilmesi istenmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi reklamları, modern toplumsal cinsiyet rollerinin oluşturulmasında ve sunumunda etkin bir rol oynamıştır. Reklamlar aracılığıyla geleneksel Osmanlı kadını imajı, modern Türk kadını imajıyla değiştirilmek istenmiştir. Bu reklamlar, kadınların Batılı normlara uygun olarak giyinmesini, bakımına özen göstermesini ve modern çocuk yetiştirme yöntemlerini benimsemesini teşvik etmiştir (Mezkit Saban, 2021: 4). Gürbüz Çocuk Müsabakası, Çok Evlatlılar Müsabakası, Evin Kraliçesi Müsabakası ve Güzellik yarışmaları gibi etkinlikler, ideal kadın ve anne modelini teşvik etmek amacıyla düzenlenmiştir. Bu yarışmalar, kadınların toplumsal zeminde yeni rollerini benimsemelerini sağlamak ve bu rolleri pekiştirmek için kullanılmıştır. Reklamlarda ve yarışmalarda dişil öğelerin ön planda tutulması, kadınların hem eş olarak hem de anne olarak idealleştirilmesi sürecini desteklemiştir. Bu süreçte, kadınların dış görünüşlerine, bakımlarına ve annelik rollerine büyük önem verilmiştir (Mezkit Saban, 2021: 4). Reklamlar, yarışmalar ve eğitim programları, kadınların doğal olarak duygusal ve bakım veren özneler olduğu fikrini pekiştirmiş ve bu rolleri desteklemiştir.

Bu biyolojik söylem, kadınları doğal olarak duygusal ve hassas özneler olarak konumlandırmaktadır. Kadınların annelik ve ev içi rollerinin doğallığını savunan yazılar ve eğitim programları, kadınların bu rollerin dışında düşünülmesini engellemektedir.

Toplumsal Söylem

Toplumsal söylem, belirli toplumsal normlar ve değerler çerçevesinde bireylerin rollerini ve konumlarını belirlemektedir. Burada kadınların annelik, eşlik ve ev hanımlığı gibi toplumsal roller içinde tanımlandığı görülmektedir. Bu tür söylemler, kadınların toplumsal normlara ve beklentilere uyum

sağlamasını ve bu rollerin pekiştirilmesini amaçlamaktadır.

Kadınların evde kalıp ailelerine destek olmalarının gerekliliği üzerine yapılan tartışmalara rastlanmaktadır.

“Ev İdaresinin Ehemmiyeti” adlı yazıdan:

“Bir evi idare eden kadının vazifesinden daha vâsi tahsil ve malûmâta ihtiyaç gösteren vazife pek azdır. Çünkü aile işleri bütün ulûm ve fûnûn esasâtıyla alâkadar bulunur. ...Bunun için pek mühim olan ev idaresi cahil ve tecrübesiz bir kadına tevdi edilemez.” (Yurdsever Ateş, 2009: 200).

Bu yazı, kadınların ev idaresindeki rolünü vurgulamakta ve bu rolün ne kadar önemli ve bilgi gerektiren bir görev olduğunu belirtmektedir. Kadınların evdeki sorumlulukları yüceltilmekte ve bu görevlerin cahil ve tecrübesiz kadınlara bırakılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bu söylem, kadınları ev işlerine dair bilgi ve deneyim sahibi, eğitilmiş bireyler olarak konumlandırmaktadır.

“İyi Ev Kadınının Evsâfı” adlı yazıdan:

“...Bunun için her kızın pek küçük yaştan iyi bir ev kadınının evsâfını (niteliklerini) öğrenmeye çalışması, kendisi için erken sayılmaz. Çünkü vaziyeti ne olursa olsun daima bakacağı veya süsleyeceği bir yuvası olabilir.” (Emine Kâmil) (Yurdsever Ateş, 2009: 201).

Bu yazıda ise her kızın küçük yaştan itibaren iyi bir ev kadınının niteliklerini öğrenmeye başlaması gerektiği vurgulanmaktadır. Kadınların her durumda bir yuvaya sahip olacakları varsayımıyla, bu yuvanın bakımı ve süslenmesi sorumluluğunun kadınlara ait olduğu belirtilmektedir. Bu söylem, kadınların gelecekteki rollerine hazırlanmaları gerektiğini ve bu rollerin doğal ve kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır.

“Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın vardır” söylemi, toplumda kadınların erkeklerin başarılarına katkıda bulduklarına dair yaygın bir inancı yansıtmaktadır. Bu anlayış, kadınların toplumsal ve aile içindeki rollerini önemli kılarak, onların gizli veya dolaylı etkilerini vurgulamaktadır (Emiroğlu, 2022: 1187). Burada kadınların arka planda kalarak destekleyici roller üstlendikleri belirtilmektedir. Bu yaygın söylem, kadınların toplumsal başarılarının genellikle erkeklerin başarısı üzerinden tanımlandığını göstermektedir.

Bu metinler ve söylemler, kadınları toplumsal normlarla ilişkilendirerek belirli roller içinde tanımlamaktadır. Kadınların evde kalıp ailelerine destek olmaları gerektiği vurgulanarak, onların ev içindeki rollerinin önemine dikkat çekilmektedir. Kadınlar, ev idaresinde bilgi ve deneyim sahibi, fedakar ve destekleyici bireyler olarak konumlandırılmaktadır. Bu roller, kadınların toplumsal değerini ve başarısını genellikle ev içindeki performansları üzerinden değerlendirmektedir. Ayrıca, kadınların erkeklerin başarılarına gizli veya dolaylı katkıları sıklıkla vurgulanarak, onların toplumsal değerinin erkeklerle olan ilişkileri üzerinden tanımlandığını göstermektedir.

Politik Söylem

Kadınları milliyetçi, vatansever ama duygusal ve kırılgan özneler olarak konumlandırmak.

Politik söylemde, kadınlar genellikle milliyetçi ve vatansever rollerle ilişkilendirilirken, aynı zamanda duygusal ve naif özneler olarak tanımlanmaktadır. Bu konumlandırma, kadınların belirli siyasi eylemlerde daha az aktif olması gerektiği savını desteklemektedir.

Kadınların duygusal yapıları nedeniyle belirli siyasi eylemlerde daha az aktif olması gerektiğinin savunulduğu metinlerle karşılaşmaktadır. Örneğın Cumhuriyet Gazetesi'nin, TKB'nin (Türk Kadınları Birliğı'nin) siyasal haklar mücadelesini “reklam, propaganda oyunları” olarak adlandırdığı görölmektedir. Bu ifade, kadınların siyasal haklar için yaptıkları mücadeleyi ciddiye almayan veya bu mücadelenin gerçek siyasal içeriğini göz ardı eden bir tutumu işaret etmektedir. Kadınların hak arayışlarının basite indirgenmesi veya önemsizleştirilmesi gibi bir algıyı yansıtmaktadır. Siyasal haklar mücadelesi sırasında kadınlar için kullanılan “havva kızları”, “cins-i latif sınıfı” gibi nesneleştirici ve cinsiyetçi ifadeler dikkat çekicidir. “Cins-i latif” o dönemde sıklıkla kullanılan dildeki cinsiyetçi kalıplardan biridir (Zihnioğlu, 2003: 159). Bu tür ifadeler, kadınları sadece estetik ve cinsiyet rolleriyle tanımlayarak, siyasal haklar mücadelesinin önemini ve kadınların siyasal varlığını göz ardı etmeye çalışmaktadır. Bunun kadınların siyasal arenada varlık göstermelerini engellemek ve onların toplumsal rollerini sınırlamak için kullanılan bir strateji olduğunu söylemek mümkündür.

Cumhuriyet Gazetesi yazarı:

“Cem'iyet için fa'ideli işler gören hanımlarımız da vardır; fakat onlar işleriyle o kadar meşguldürler ki İstanbul intihabatı vesilesiyle propaganda veya reklam yapmayı düşünmeye vakitleri olamaz. Hakiki bir iş sahibi insanlarda ne tasallüf [övüngeçlik] ne de reklamcılık olamaz. Onlar için hayat ciddi, ötekiler için de eğlencedir. İş sahibi kadınlar, ister Anadolu'da, ister İstanbul'da, isterse de kutb-ı şimalde [kuzey kutbunda], daima ciddi telakki edilipler ve cemiyet onlara karşı hakikaten hürmet de eder, hak da verir. Ancak diğer hanımlara, salonda zarifane konuşmaktan, yahud gazetecilere resimlerini vermektan yahud da balodan sinemaya, sinemadan dansa koşan hanımlara karşı -açık ve samimi söyleyelim- biz erkekler hürmet de etsek yalandır: Bu hürmet, ancak onların zarafetlerine daha ince bir çeşni vermek ve sonra da ... bu zarafeti, vâlih [şaşırmış] ve hayran, seyr ü temaşa eylemek [seyretmek] içindir!” (“Kadınlar Birliğı'nde Fırtına”, Milliyet; aktaran Zihnioğlu, 2003: 163).

Bu yazı, çalışkan iş sahibi kadınları övüp, siyasal haklar için mücadele eden kadınları küçümseyerek, kadınların siyasal faaliyetlerinin “reklam ve propaganda” olarak nitelendirilmesi gerektiğı görüşünü savunmaktadır. Çalışkan kadınlar toplumsal olarak kabul edilirken, siyasal haklar için mücadele eden kadınlar ciddiye alınmamaktadır.

Yunus Nadi'ye göre kadınların gazetede yer alan eleştirilere yanıt vermesi reklamdan ibaretti; alaycı bir üslupla “hanımlar hassas olur” diyerek eleştiriyor, o günlerin önemli olaylarından Şeyh Said İsyanı'nı ima ederek, “*Türkiye'nin hayatında çok mühim mes'eleler mevcud olduğu bir zamanda hanımlarımızın mebusluk propagandası veya reklamı ile meşgul olmalarını*” ciddiyetsiz bulduğunu belirtiyordu (Zihnioğlu, 2003: 162-163). Yunus Nadi'nin ifadesi, kadınların duygusal ve kırılğan oldukları varsayımını pekiştirmektedir. Kadınların siyasal hak ve siyasal faaliyetlerde bulunma talepleri ciddiye alınmamakta, yersiz olarak nitelendirilmekte ve alaycı bir üslupla küçümsemektedir.

Zihnioğlu, kadınların haklarının konu olduğu bir yazıda kadınların cinselliğine atıf yapmanın, erkeklerin kadınlık üzerine yazınında oldukça eski ve en sık rastlanan kalıplardan biri olduğunu dile getirmektedir. Erkeklerle göre kadınlar siyasal hak iddiasına kalkışmamalıdır (Zihnioğlu, 2003: 163). Kadınların siyasal arenada yer almalarını değersizleştirmek için cinsel stereotipleri kullanmak, kadınların siyasal rollerine olan kabul edilmezliğı pekiştirmeye yönelik bir strateji olarak görölmektedir. Kadınların siyaset sahnesinde yer almalarını önlemek amacıyla onların cinsiyet rollerine vurgu yapılmakta ve bu rollerin dışına çıkmaları engellenmektedir.

5. Pratikler

Beşinci aşamada söylemsel inşaların ne çeşit eylem olanakları sunduğu değerlendirilmektedir.

Biyolojik Söylem

Kadınların iş ve eğitim hayatındaki rolleri sınırlandırılabilen, ev içi rolleri teşvik edilmektedir.

Atatürk, kadınların eğitim alması, çalışması ve toplumda aktif roller üstlenmesi gerektiğini vurgulayan birçok konuşma yapmıştır. Ancak bu söylemler çok kez kadınların duygusal ve nazik doğalarını korumaları gerektiği vurgusuyla da şekillenmiştir.

"Türk kadını dünyanın en aydın, en erdemli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır sıklette değil; ahlakta, erdemde ağır, ağırbaşlı bir kadın olmalıdır. Türk kadınının görevi, Türk'ü düşünüş biçimiyle, kol gücüyle, kararlılığıyla koruma ve savunmaya gücü yeter kuşaklar yetiştirmektir." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 231).

Bu söylem, kadınların toplumsal ve ahlaki olarak belirli bir idealin temsilcisi olması gerektiğini vurgulamaktadır. Atatürk, kadınların toplum için önemli roller üstlenmeleri gerektiğini ifade ederken, bu rollerin ahlaki ve erdemli niteliklerle sınırlı olduğunu belirtmektedir. Burada kadınların sosyal yaşamda aktif olmaları gerektiği söylene de bunun belirli sınırlar içinde kalması gerektiği ima edilmektedir.

"Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın genel görevlerde üzerlerine düşen paylardan başka kendileri için en önemli, en hayırlı, en erdemli bir görevleri de iyi anne olmaktır."

Anaların, bugünkü evlâtlarına vereceği eğitim eski dönemlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için, gerekli özellikler taşıyan evlât yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü yaşam için faal bir unsur haline koymak, pek çok yüksek özelliği kişiliklerinde taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız, hattâ erkeklerden daha çok aydın, daha çok verimli, daha fazla bilgili olmak zorundadırlar. Eğer gerçekten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 151-152).

Atatürk'ün bu ifadesi, kadınların toplumsal rollerinin ötesinde, özellikle annelik rolünün önemine dikkat çekmektedir. Kadınların iyi anne olmasının toplumun geleceğini şekillendiren önemli bir görev olduğu belirtilmektedir. Bu, kadınların eğitim ve iş hayatında aktif olmalarını teşvik eden söylemlerle çelişmez, onların ev içi rollerine de büyük önem atfetmektedir. Kadınların eğitilmiş ve bilgili olmaları gerektiği vurgulanırken, aynı zamanda bu bilgiyi çocuklarına aktararak, toplumsal değerleri ve idealleri kuşaklar boyunca devam ettirecekleri düşünülmektedir.

Atatürk'ün söylemleri, kadınların eğitim almasını ve toplumsal hayatta aktif roller üstlenmesini teşvik etmektedir. Kadınların entelektüel ve ahlaki gelişimleri desteklenmekte ve toplumsal sorumluluklarının altı çizilmektedir. Ancak bununla birlikte, bu teşviklerin kadınların rollerini belirli sınırlar içinde tuttuğu görülmektedir. Kadınların duygusal ve nazik doğalarını korumaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu, kadınların toplumsal rollerinin belirli bir sınır içinde kalması gerektiğini ve ev içindeki rollerinin öne çıkarılmasını ima etmektedir. Atatürk'ün söylemleri, kadınların toplumsal ve iş hayatında aktif olmalarını desteklese de bu rollerin ev içi ve annelik görevleriyle dengelenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Toplumsal Söylem

Toplumsal söylem çerçevesinde, kadınların ev içindeki rollerine ve toplumsal katkılarına ilişkin vurgular, belirli eylem olanaklarını ve sınırları belirlemektedir. Bu söylem, kadınların toplumsal ve aile

içindeki rollerini şekillendirirken, onların eğitim ve toplumsal katılımını da desteklemektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde, evde kalıp çocuk yetiştirmenin toplumun temelini oluşturduğunu vurgulayan yazılarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Diğer taraftan halkevleri ve çeşitli kadın dernekleri, kadınların eğitimini ve toplumsal hayata katılımını destekleyen çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu çalışmalarda kadınların duygusal yönleri göz önünde bulundurulmuştur.

Türk Kadın Yolu dergisinde yer alan “Kadın-Zevce” başlıklı yazıdan:

“Evvela kadın kadınlığını öğrenmeli...O zevcinin bir hayat arkadaşı olduğunu ve her ikisi de birbirlerine muhabbet ve hürmet-i mütekâbile göstermeğe mecbur olduklarını bilir ve aynı zamanda pek çok hanım kızlarımız tarafından yanlış anlaşıldığı veçhile malûmâtına, zekâsına güvenerek zevcine tahakküme kalkışmaz. Kadın kadınlığını hüsn-i ifa etmesi için iyi bir valide, iyi ve zeki bir zevce olması için mutlaka muhtelif ulûm ve fûnûnu iktisâb etmesi lâzımdır. Madem ki kadın ailedeki tesiri dolayısıyla bir milletin terakkisi için mühim bir âmildir; o hâlde evvelâ kadının terakkisi lâzımdır.” (Hatice Refik) (Yurdsever Ateş, 2009: 143).

Bu yazı, kadınların aile içindeki rollerinin, toplumsal ilerlemenin temel taşlarından biri olduğunu vurgulamaktadır. Kadınların, ev içindeki ve eş ilişkilerindeki rollerinin yanı sıra, iyi bir anne ve zeki bir eş olmalarının gerekliliğini belirtmektedir. Burada kadınların, bilgi ve becerilerini artırarak bu rolleri en iyi şekilde yerine getirmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Kadınların, aile içindeki etkileri dolayısıyla toplumsal ilerleme için kritik bir rol oynadıkları, dolayısıyla kadınların bireysel olarak ilerlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yazıda, kadınların iyi bir anne ve eş olmak için çeşitli bilgiler edinmeleri gerektiği belirtilmektedir. Bu, kadınların sadece geleneksel rollerine uygun olarak yetiştirilmekle kalmayıp, aynı zamanda bilgi ve becerilerle donatılması gerektiğini ifade etmektedir. Kadınların, ev içindeki rollerinin yanı sıra toplumsal ilerleme için katkıda bulunmaları gerektiğine dikkat çekilmektedir. Halkevleri ve kadın dernekleri gibi kuruluşların, kadınların eğitimini ve toplumsal hayata katılımını destekleyen çalışmaları, bu anlayışla uyumludur.

Kadınların eğitim ve toplumsal katılımını teşvik eden bu söylemler, kadınların toplumsal ilerleme için katkıda bulunabileceklerini belirtmektedir. Kadınların bilgi ve becerilerle donatılması, onların aile içindeki rollerini daha etkili bir şekilde yerine getirmelerini sağlamaktadır. Ancak kadınların toplumsal rolleri genellikle aile içi ve annelik görevleriyle sınırlı tutulmaktadır. Eğitim ve toplumsal katılım desteklenirken, bu katkıların aile içindeki rollerle uyumlu olması gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır.

Politik Söylem

Politik söylem çerçevesinde kadınların politik alandaki rollerini ve yerlerini küçümseyen, sınırlayan tutum yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu söylemler, kadınların toplumsal ve siyasi alandaki varlıklarını sınırlandırarak, genellikle cinsiyet rollerini ve önyargıları pekiştirmeye yönelik stratejiler kullanmaktadır.

Zihnioğlu, Cumhuriyet gazetesinin TKB'nin kadın hakları siyasalarına karşılık olarak, kadınların erkeklere hoş görünen, “*güzellikleriyle cemiyetimize hoşluk katan varlıklardan*” başka özellikleri olamayacağı kalıp düşüncesini yaygınlaştırdığını düşünmektedir (Zihnioğlu, 2003: 159).

Bu söylem, kadınların siyasi ve toplumsal katkılarının değerersizleştirilmesine hizmet etmektedir. Kadınların toplumsal rollerinin genellikle güzellikle ve cinsiyetle sınırlı olarak görülmesi, onların diğer alanlardaki potansiyellerinin ve katkılarının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Kadınların, sadece güzellikleriyle değerli olduklarına dair bu anlayış, onların cinsiyetçi kalıplara sıkışmasına ve siyasi

alandaki daha az yer almasına neden olmaktadır.

Cumhuriyet’te erkek yazarların kadın hakları savunucuları karşısında sık sık başvurduğu, kadınlar ve “asabiyet” paralelliklerini gösteren örnekler bulunmaktadır. Kadınların genellikle “asabi” hatta histerik olarak nitelendirilmeleri erkek yazınında oldukça sık rastlanan bir ifadedir. Burada Batı süfretlerinin ünlü “asabiyetine” de atıf yapılmaktadır (Zihnioğlu, 2003: 160-161). Bu tür ifadeler, kadınların duygusal veya kontrolsüz olduğu imasını taşımaktadır ve kadınların ciddi konularda tartışma yeteneğine veya siyasi görüşlerine saygı duymak yerine onları küçümseme amacı gütmektedir. Bu tür ifadeler, kadınların toplumsal alandaki itibarlarını sarsmak ve mücadelelerini ciddiye alınmaz hale getirmek için bir bahane olarak kullanılmıştır.

Kadınlara yönelik bu tür ifadeler, kadınların siyasi ve toplumsal katılımını küçümsemek ve değersizleştirmek için kullanılan cinsiyetçi kalıplardır. Kadınların “asabiyet” veya “histeri” gibi özelliklerle tanımlanması, onların ciddi ve rasyonel tartışmalara katılmalarını engellemeye yönelik bir taktiktir. Bu tür nitelendirmelerin kadınların toplumsal ve siyasi sorunlarda aktif olmalarını engellediğini ve toplumsal normları güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Akbaba’da (7 Haziran 1923) “Kadınlar da İntihabata İştirak Etse idiler” başlıklı bir karikatür yayınlanmıştır. Bu karikatürde bir grup kadın resmedilmiş ve kadınlara şu cümle kurdurulmuştur: “Kadınlar da intihabata iştirak etse idiler, hiç şüphe yok ki bütün erkekler bizi intihap ederlerdi.”. Bir diğer karikatürde ise *Avrupalı giyimli bir kadın şöyle konuşturulmuştur: “Kocamın mebusluk beyannamesini yazdım, bitirdim. Altına onun ismi yerine kendi resmimi koysam, kazanacağından yüzde yüz eminim!”*. Karikatür, dönemin mizah anlayışını yansıtmaktadır. Mizah, genellikle toplumsal konuları ve tartışmaları eğlendirici bir dille ele alırken, karikatürler aracılığıyla güldürmeyi ve düşündürmeyi hedeflemektedir. Ancak bu tür mizah bazen toplumsal normları, stereotipleri ve cinsiyet rollerini pekiştirebilmektedir. Karikatürdeki lejantta yer alan cümle, kadınların seçme-seçilme hakkına sahip olmaları durumunda erkeklerin nasıl oy kullanacaklarına dair bir öngöründe bulunmaktadır. Bu, kadınların siyasi katılımını, erkeklerin bakış açısından değerlendirme ve espri malzemesi yapma biçimidir. Ayrıca karikatürde Avrupalı giysiler içinde resmedilen kadınlar, o dönemde modernlik ve Batılılaşma sürecindeki kadın imajını temsil etmektedirler (Yılmaz, 2016: 272-274). Karikatürdeki yaklaşım, kadınların seçme-seçilme hakkı gibi önemli bir siyasi meseleyi basit ve yüzeysel bir biçimde ele alarak, kadınların siyasi katılımını cinsiyet üzerinden indirgeyici bir biçimde göstermektedir. Kadınların modernlik ve Batılılaşma süreçlerindeki imajları, bu tür mizahi temsilin bir parçası olarak ele alınmakta, ancak bu temsil, kadınların siyasi ve toplumsal katkılarının gerçek değerini göz ardı etmektedir.

6. Öznellik

Bu aşamada söylemlerin kadınların öznel deneyimlerini nasıl şekillendirdiğine bakılmaktadır.

Biyolojik Söylem

Bu söylem, kadınların doğuştan sahip olduklarını düşündükleri duygusal özelliklerin, onları belirli toplumsal rollere ve görevler yerine getirmeye yönlendirdiğini öne sürmektedir. Kadınlar, var olan duygusal özelliklerinin doğuştan geldiğini kabul edebilmekte ve bu nedenle kendi rollerini içselleştirebilmektedir.

Hatice Refik’in “Kadın-Valide” adlı yazısından:

“Kadına bu kadar mühim mevki verilmesinin sebebi, kendisinden validelik, zevcelik aile reisesi gibi ciddi en mühim, tek mil milletlerin hayatiyle alâkadar olan vezâifin sahibesi olmasıdır. Şüphesiz bu üç vazifeden en mühim ve en asıl olanı validelik olduğunu tasdikte herkes müttefiktir. Validelik çocuk doğurmaktan ibaret değildir. Dünyaya geldiği zaman, hisden, muhakemeden, mantıktan, mahrum olan bu küçük yavruyu büyük irade ve seciye sahibi bir şahıs yapan validedir ve bu vazifeyi hüsn-i ifa edebilmek birçok malûmâta ve bir çok mesaiye bir çok fedakârlıklara muhtacdır. Çocuk anasının babasının malı değildir. Bütün bir milletin istikbalidir. Cahil bir kadın eline bırakılan çocuk ya kör, topal, terbiyesiz, ahlâksız; yani tek mil cemiyet-i beşeriyye için muzır bir mahlûk olur; yahud küçük yaşımda mezara gider. Evlâd yetiştirmek, daha doğrusu vatan için insan yetiştirmek gibi hizmet-i insaniyyede en büyük ve faal vazifeyi ifa eden kadın olduğunu bi’-umum müterakki ve mütemeddin milletler müdrük olduklarından, kadının tahsil ve terbiyesine bugün her zamandan ziyade itina etmektedirler.” (Yurdsever Ateş, 2009: 143).

Kadınların toplumsal rollerini doğuştan gelen özelliklerle ilişkilendiren bu söylem, kadınların bu rollerin sorumluluğunu içselleştirmesine neden olmaktadır. Bu içselleştirme, kadınların toplumsal normlara uyum sağlama ve bu normları kendi öznel deneyimlerine entegre etme süreçlerini desteklemektedir. Kadınların rollerinin toplumsal olarak önemsendiği ve bu rollerin biyolojik olarak doğuştan gelen özelliklerle desteklendiği düşünceyi, kadınların rollerine olan bağlılıklarını ve öznel deneyimlerini güçlendirmektedir. Kadınların annelik rolü, sadece bireysel bir görev değil, tüm toplumun geleceğiyle ilişkili olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, kadınların öznel deneyimlerini ve toplumsal rollerini, biyolojik ve doğuştan gelen özelliklere dayandırarak, bu rolleri içselleştirmelerine neden olmakta ve bu rolleri yerine getirmelerine yönelik toplumsal baskıyı artırmaktadır.

Toplumsal Söylem

Kadınların toplumun beklentilerine uyum sağlayarak kendilerini annelik ve eşlik rolleri içinde tanımladığı görülebilmektedir. Türk Kadınlar Birliği’nin çalışmalarında kadınların toplumsal yaşama katılımı desteklenmiş, fakat bununla birlikte annelik ve eşlik rollerinin önemine dikkat çekilmiştir.

Nezihe Muhiddin’in “Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz?” adlı yazısından:

“Aziz kardeşlerim! Bugün ve yarın memleketimizin bizlerden istediği mühim ve asıl vazife var; o da bu sevgili yurda ma’nen ve maddeten kıymetli evlâdlar yetiştirmektir. Sakın baş makaleyi okuduktan sonra beni annelikle alâkasını kesmiş müfrit bir kadın telakki etmeyiniz. Benim en esaslı kanaatim ve kadınlık hakkındaki temennim, onların bu memleketin ihtiyaclarına cevap verecek iyi birer valide olmasındadır. Esasen aslı ve asıl vazifeler ifa edilemeden diğerleri bir nümâyiş ve tezahürden ibaret kalır. Bu fikri her fırsatta tekrardan hâli kalmadım. Analık hissi bilâ-istisna her kadında meknuz bir sıfat-ı mümeyyizdir. Kadının gayr-i endiş olmasının âmîl-i yegânesi de onda, cibilli ve fitri olan bu yüksek hisdir.” (Yurdsever Ateş, 2009: 73).

Bu söylem, kadınların toplumsal rollerini ve öznel deneyimlerini toplumsal beklentilere göre şekillendirmektedir. Kadınların annelik rolü, sadece bireysel bir görev değil, toplumsal bir ihtiyaç olarak vurgulanmaktadır. Kadınların bu rolleri içselleştirmesi ve bu rolleri başarıyla yerine getirmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Annelik rolü, kadınların toplumsal değerleri ve beklentilere uyum sağlamalarını pekiştiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Kadınların annelik ve eşlik rollerini toplumsal normlara göre içselleştirmesi, öznel deneyimlerini toplumsal beklentilerle uyumlu hale getirmektedir. Toplumsal söylemler, kadınların bu rolleri içselleştirilmesine ve bu rollerin toplumsal değerlerle örtüşmesine katkı sağlamaktadır.

Politik Söylem

Kadınların sıklıkla ulusal duygularla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Nezihe Muhiddin’in “Kadınlar ve Tayyare İânese” adlı yazısından:

“Türk kadının gayesi, Türk vatandaşı olmaktır. Tabiatıyla vatandaşlığın bir çok haklarına mukâbil, çok da vazifeleri vardır. Biz kadınları için bütün vatandaşlık hukukunu elde etmek ne kadar muazzaz bir emel ise, o vazifeleri liyakatla ifaya âmâde olduğumuzu isbat etmek, o nisbetde mühim bir borçtur. ...Türk kadını, Türk vatandaşlarından geri kalmadığını ve kalmayacağını isbat etmekle mükelleftir.... Vatani kuvvetlendirecek olan teşebbüsler, Türk kadınına da vatandaşlık derecesine îsâle hâdim olursa, elde edilecek semere muzâ’af olur.” (Yurdsever Ateş, 2009: 114-116).

Bu söylem kadınları ulusal duygular ve vatandaşlık sorumlulukları ile ilişkilendirmektedir. Kadınların ulusal kimlik ve vatandaşlık görevleri üzerinden değerlendirilmeleri, toplumsal rollerinin ulusal hedeflerle uyumlu hale getirilmesini ifade etmektedir. Kadınların ulusal projelerde ve vatandaşlık görevlerinde aktif rol oynamaları gerektiği vurgulanarak kadınların toplumsal ve politik deneyimleri şekillendirilmektedir. Kadınların bu görevleri, toplumsal değerlerin ve politik hedeflerin bir parçası olarak görülmektedir. Kadınların ulusal görevlerini yerine getirmeleri, toplumsal ve politik söylemler aracılığıyla öznel deneyimlerine yansıtılmaktadır. Bu söylem kadınların ulusal sorumlulukları ve duyguları ile toplumsal rollerinin nasıl şekillendirildiğini anlamaya katkı sağlamaktadır.

Sonuç

Çalışma, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde kadının duygusal kimliğinin inşasının çok boyutlu bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Kadın duygusallığının söylemsel olarak nasıl inşa edildiğini ve iktidar sahiplerinin tarihsel süreçte toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinde söylemi nasıl kullandığını incelemektedir. Dönemin söylemleri, modernleşme idealleri ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden şekillendiği bir bağlamda ortaya çıkmış ve kadınların toplum içindeki rollerini ve kimliklerini belirlemiştir. Erken Cumhuriyet döneminde, kadınların geleneksel rollerinin korunması ve pekiştirilmesi, modernleşme sürecinin bir parçası olarak ele alınmış ve bu süreçte kadın duygusallığı önemli bir rol oynamıştır. Kadınların duygusal ve hassas olmaları gerektiği mesajı, toplumsal normları pekiştirmiş ve kadınların zayıf veya savunmasız olduğu imajını güçlendirmiştir. Bu durum kadınların toplumsal ve politik alanda kimi zaman daha pasif bir konumda kalmasına neden olmuştur.

Michel Foucault’nun söylem teorisi ışığında iktidar sahiplerinin belirli bir söylemi kullanarak toplumu etkileme ve yönlendirme çabaları incelenmiştir. Bu bağlamda kadın duygusallığına yönelik söylemler, kadınların belirli toplumsal rollerini pekiştirmiş ve iktidarın toplumsal cinsiyet normlarını sürdürme araçlarından biri olmuştur. Kadınların duygusal kimliklerinin inşası, aynı zamanda toplumsal ve politik bağlamdaki güç ilişkilerini yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde kadın duygusallığının inşasının, toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesi ve modernleşme sürecindeki ideallerle yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte ortaya çıkan söylemler ve uygulamalar hem dönemin modernleşme ideallerini hem de toplumsal cinsiyet rollerini yeniden şekillendirmiştir. Kadın duygusallığına yönelik söylemler, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimindeki karmaşık dinamiklerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Kadınların duygusal yönlerinin belirli söylemlerle şekillendirilmesi, onların siyasal ve toplumsal hayatta maruz kaldıkları sınırlamaların ve bu sınırlamaların nasıl meşrulaştırıldığına ilişkin anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Kaynakça

- Ahmed S. (2019). *Duyguların Kültürel Politikası* (3. bs). İstanbul: Sel
- Akşın S. (Ed.). (1985). *Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler*. İstanbul: Cem Yayınevi
- Akıymaz G. (2017). “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi (Özel Sayı)*, ss. 325-364
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II. (1997). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Avcı Y. (2017). “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (21), ss. 1-18
- Aydın M. A. (1985). *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Berktaş F. (2018). *Tarihin Cinsiyeti* (6. bs). İstanbul: Metis
- Beyhan M. A. (2003). “İslahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2), ss. 57-99
- Dağdelen A. (2021). “Platon’dan Hegel’e Akıl ve “Kadınlık”: “Kadınlık”tan Kurtuluş Olarak Feminist Teori”. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), ss. 829-841
- Doğramacı E. (1993). “Atatürk Düşüncesi ile Türk Kadınının Çağdaşlaşması”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9 (26), ss. 303-310
- Doğramacı E. (1992). “Atatürk ve Kadın Hakları”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8 (24), ss. 443-450
- Durkheim E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları
- Emiroğlu, A. (2022). “1923 ve 1960 arası Türkiye’de Kadın Hakları ve Türk Kadınının Edindiği Hakları Kullanmaları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), ss. 1186-1198
- Feyzioğlu T. (1986). “Atatürk ve Kadın Hakları”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (6)
- Foucault M. (2014a). *Bilginin Arkeolojisi* (2. bs). İstanbul: Ayrıntı
- Foucault M. (2014b). *Özne ve İktidar* (4. bs). İstanbul: Ayrıntı
- Foucault M. (1987). *Söylemin Düzeni*. İstanbul: Hil Yayın
- Goleman D. (1998). *Duygusal Zekâ (Neden IQ’dan Daha Önemlidir?)*(6. bs). İstanbul: Varlık Yayınları
- Greenberg L. S. (2012). *Duygu Odaklı Terapi*. İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları
- Hacızade N. (2012). *Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Howart D. (2000). *Concepts in the Social Sciences Discourse*, Open University Press
- İnalçık H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Kandıyoti D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (4. bs). İstanbul: Metis Yayıncılık
- Kaymaz İ. Ş. (2010). “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46, ss. 333-366
- Kenan S (ed.). (2010). “III.Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar,” *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ss.129-163. İstanbul: İsam Yayınları
- Kodaman B. (1990). “Tanzimattan Sonra Türk Kadını”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), ss. 135-182
- Kurnaz Ş. (1996). “Millî Mücadele’de Türk Kadını”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Özel Sayı), ss. 101-120

- Kurnaz Ş. (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923* (2. bs). İstanbul: Ötüken
- Lewis B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (5. bs). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mezkit Saban G. (2021). "Erken Cumhuriyet Döneminde Gazete Müsabakaları ve Reklamlarında Oluşturulmak İstenen Modern Kadın İdeali". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), ss. 1-14
- Ortaylı İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*. Merkez Kitaplar Yayınevi
- Platon (2016). *Devlet* (2. bs). İstanbul: Say Yayınları
- Sallan Gül S. ve Kahya Nizam Ö. (2021). "Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42 (1), ss. 181-198
- Saygın I. (1998). "Atatürk, Cumhuriyet ve Kadın Hakları". *Erdem*, 11 (32), ss. 545-558
- Tuna S. (2009). "Köy Enstitüleri'nde Kadın Olmak", *Fe Dergi - Feminist Eleştiri*, 1(1)
- Türkoğlu N. (2022). "Evin Anlam ve Temsiliyetinin Erken Cumhuriyet Dönemi Dergilerinden "Çocuk Haftası" (1943-1964) Dergi Kapakları Üzerinden Okunması". *Tasarım Kuram*, 18(35), ss. 76-98
- Ünalın Turan S. ve Kurt A. (2023). "Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Değişim İçerisinde Kadın ve "Yeni Kadın" Söylemi". *Uludağ İlahiyat Dergisi*, 32(1), ss. 25-54
- Yılmaz A. (2010). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi". *ÇTTAD*, IX/20-21
- Yılmaz A. (2011). "1930 Belediye Seçimleri Sürecinde Kamuoyunda "Kadın"a Yönelik Söylemler". *ÇTTAD*, X/22, ss. 141-164
- Yılmaz H. (2016). "1923 Yılı Mizah Basımında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası". *Atatürk Yolu Dergisi*, 15 (59)
- Zihnioğlu Y. (2003). *Kadınsız İnkılap*. İstanbul: Metis Yayıncılık
- Yurdsever Ateş N. (haz.) (2009). *Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları
- Zürcher E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (7. bs). İstanbul: İletişim Yayınları

20. 12 Mart Romanı ve Bir Düşün Gecesi¹

Beyhan UYGUN AYTEMİZ²

APA: Uygun Aytemiz, B. (2024). 12 Mart Romanı ve Bir Düşün Gecesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 383-394. DOI: <https://zenodo.org/record/13823941>

Öz

Türk toplumu, 1960-1980 yılları arasında üç darbe yaşamış ve bunların yankıları uzun vadede tartışılmalıdır; özellikle 27 Mayıs ve 12 Mart, yazın geleneğinde de yankılarını bulmuştur. Bu darbelerin toplumun farklı kesimlerinde nasıl deneyimlendiği ve algılandığı edebî eserlerde çeşitli yönleriyle dile getirilmiştir. Yazdıkları aracılığıyla Türk toplumunun 1930'lu yıllardan 2000'lere uzanan tarihsel süreçte yaşadıklarına ışık tutmayı amaçlayan Adalet Ağaoğlu da, *Dar Zamanlar* dörtlemesinin ikinci kitabı olan *Bir Düşün Gecesi*'nde odağına 12 Mart deneyimini alır. Yazar, dörtlemenin ilk cildi olan *Ölmeğe Yatmak*'ta Cumhuriyet'in ilk kuşağından bir "Atatürk çocuğu" olan karakteri Aysel ve çevresi aracılığıyla toplumsal yaşantıların şekillendirdiği bireysel tecrübeleri sergiler. *Bir Düşün Gecesi*'nde ise anlatı, 12 Mart Darbesi'nin ertesinde aynı düğünde bir araya gelmiş olan iş adamı, asker, aydın, sanatçı ve gençlerin darbe döneminde, öncesinde ve sonrasında yaşadıklarının aktarımına yoğunlaşır. Bu incelemede 12 Mart romanının nasıl okunması gerektiğine dair Murat Belge, Berna Moran, Fethi Naci gibi eleştirmenlerin yürüttüğü tartışmalardan yola çıkılacaktır. Dönemi ele alan romanlarda özellikle "işkençe"nin ele alınışının yapıtların eleştirel tavrını belirlediğine dikkat çeken Belge, 12 Mart romanı sorunsalını "içerdekiler/dışardakiler" karşıtlığı üzerinden çözümlemenin bu romanların "gerçek" niteliğini ortaya koyacağını vurgular ve asıl vurgunun "sorunun içinde" ya da "dışında olmak"a yapılması gerektiğini belirtir. *Bir Düşün Gecesi*'nin, tam da "içerisi/dışarı" ayrımının sürece dair tecrübeyi nasıl şekillendirdiğini açığa çıkaran kurgusuyla, söz konusu tecrübeyi işleyen romanlar arasındaki yeri saptanacak ve metnin eleştirel tavrının nasıl biçimlendiği araştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Adalet Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, 12 Mart romanı, sol hareket, sınıf mücadelesi.

- ¹ **Beyan (Bildiri):** Bu makale, *Varlık* dergisinin Mart 2003 sayısında yayımlanmış aynı adlı incelemenin gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Etik İzni: Etik izin gerektiren bir çalışma değildir.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate / Oran: %22
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 22.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823941>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- ² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Assist. Prof. İstanbul Arel University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature (İstanbul, Türkiye), beyhanuygunaytemiz@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9403-9760>, ROR ID: <https://ror.org/019jds967>, ISNI: 0000 0004 0386 1930, Crossref Funder ID: 100019891

March 12th Novel and *Bir Düşün Gecesi*³

Abstract

Turkish society experienced three coups between 1960 and 1980, and their repercussions have been discussed in the long term; especially May 27th and March 12th have found their echoes in the literary tradition. How these coups were experienced and perceived in different segments of society was expressed in various aspects in literary works. Aiming to shed light on the experiences of Turkish society in the historical process from the 1930s to the 2000s through her writings, Adalet Ağaoğlu also focuses on the experience of March 12th in *Bir Düşün Gecesi*, the second novel of her *Dar Zamanlar* tetralogy. In her tetralogy, the author exhibits individual experiences shaped by social lives through her character Aysel, an "Atatürk child" from the first generation of the Republic, and her environment. In *Bir Düşün Gecesi*, the narrative focuses on the experiences of businessmen, soldiers, intellectuals, artists and young people who came together at the same wedding after the March 12th Coup, during, before and after the coup. This analysis will be based on the discussions conducted by critics such as Murat Belge, Berna Moran, Fethi Naci on how the novel of March 12th should be read. Pointing out that the treatment of "torture" in novels dealing with the period determines the critical attitude of the works, Belge emphasizes that analyzing the problematic of the March 12th novel through the opposition of "insiders/outside" will reveal the "real" nature of these novels and states that the main emphasis should be on "being inside" or "being outside" the problem. With its structure that reveals how the "inside/outside" distinction shapes the experience of the process, the place of *Bir Düşün Gecesi* among the novels dealing with the experience in question will be determined and how the critical attitude of the text is shaped will be investigated.

Keywords: Adalet Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, March 12th novel, left movement, class struggle.

³ **Statement (Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is not a study that requires ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received –Ithenticatge, Rate: %22

Ethics Complaint: editor@rumelide.

Article Type: Research article, Article Registration Date: 22.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823941>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Adalet Ağaoğlu (1929, Ankara-2020, İstanbul), oyunlarla başladığı yazarlık kariyerini kaleme aldığı romanlar, öyküler ve denemelerle sürdürmüş ve yazdıkları aracılığıyla Türk toplumunun 1930'lu yıllardan 2000'lere uzanan süreçte yaşadığı değişim ve dönüşümlere ışık tutmayı amaçlamıştır. Yazar, Dar Zamanlar başlığı altında topladığı *Ölmeye Yatmak* (1973), *Bir Düşün Gecesi* (1979), *Hayır* (1987) ve *Dert Dinleme Uzmanı* (2014)'ndan oluşan roman dörtlemesinin ilk üç cildinde Cumhuriyet'in ilk kuşağından bir "Atatürk çocuğu" olan karakteri Aysel'le birlikte 1980 sonrasına da uzanarak toplumsal yaşantıların şekillendirdiği birey yaşamlarını sergiler. Dörtlemenin ilk kitabı *Ölmeye Yatmak*'ta intihar etmek amacıyla kendini bir otel odasına hapseden Aysel'in geriye dönüşlerle aktarılan çocukluk ve ilk gençlik yılları, hızlı bir toplumsal dönüşümün yaşandığı Cumhuriyet'in ilk kuşağının yaşamlarına ışık tutar. Reformlarla dayatılan modernleşmenin bireylerde yarattığı travma, Doğu-Batı arasında sıkışık kalmışlık, anne-babalarla çocukları arasında meydana gelen çatışmalar, Aysel'in modern bir Cumhuriyet kızı olmak için topluma ve ebeveynine karşı vermek zorunda kaldığı savaş, yapıtta ironik bir dille yansıtılır. Dörtlemenin ikinci kitabı olan *Bir Düşün Gecesi*'nde anlatı, 12 Mart Darbesi'nin ertesinde aynı düşünde bir araya gelmiş olan iş adamı, asker, aydın, sanatçı ve gençlerin Darbe döneminde, öncesinde ve sonrasında yaşadıklarının aktarımına yoğunlaşır. *Hayır* ise 1980 sonrasındaki dönemi odağa almaktadır. Özeldir Aysel ve yakınlarının toplumsal değişimleri nasıl deneyimledikleri anlatılırken genelde toplumun yaşadığı çalkantılar ve darbeler, toplumun birey üzerindeki dönüştürücü etkisi kadar ayrı ayrı bireylerin de toplum içindeki varlıkları duyurularak, anlatıya dâhil edilir. Bu incelemede, yayımlandığı yıl yazarına Orhan Kemal Roman Armağanı ve Madaralı Roman Ödülü ile beraber Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü de kazandıran, eleştirilenler tarafından övgüyle karşılanan *Bir Düşün Gecesi* adlı roman irdelenecek ve bu romanın, daha önceki eleştirel okumaları bağlamında 12 Mart edebî yaşantısı içindeki yeri tartışılacaktır.

12 Mart Romanı Nasıl Okunmalı?

Türk toplumu, 1960-1980 yılları arasında, yirmi yıl gibi kısa bir süre içinde üç darbe yaşamış ve bunların yankıları uzun vadede tartışılmalıdır; özellikle 27 Mayıs ve 12 Mart, yazın geleneğinde de yankılarını bulmuştur. Bu darbelerin toplumun farklı kesimlerinde nasıl değişik biçimlerde deneyimlendiği ve algılandığı edebî eserlerde çeşitli yönleriyle dile getirilmiştir.

27 Mayıs sonrasında yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nın tanıdığı özgürlükler ortamında, sosyalizm rahatça tartışılmaya, insanlar siyasal tercihlerini daha rahat dile getirmeye başlamışlardır. Bu yıllar, Türkiye İşçi Partisi'nin kurulduğu, oylarını Meclis'te grup kurabilecek kadar arttırdığı, Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun oluşturulduğu, *Yön ve Aydınlık* gibi dergilerde solun temsilcisi TİP'e yine sol bir fraksiyon olan Millî Demokratik Devrim'cilerden eleştirilerin yöneltilecek sosyalizm tartışmalarının yürütüldüğü, emperyalizm karşıtı söylemin dile getirilebildiği, Amerika'nın gösterilerle yuhalandığı bir toplumsal ve kültürel hareketlilik içinde solun, Belge'nin deyişiyle "Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaştığı en serbest dönem ol[muştur]" (1983: 1955). Ancak TİP'in oylarını çoğaltması, sosyalizm tartışmalarıyla gündemi işgal etmesi ve iktidarı eleştirmesi, yönetimi elinde bulunduran AP'yi ve muhafazakâr çevreleri rahatsız etmiştir. 1968'de Avrupa'da başlayan gençlik hareketleri ve Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgaline yönelik protestolar Türkiye gençliği arasında da yankısını bulmuştur. Siyasette etkin bir biçimde varlıklarını duyurmaya başlayan gençler üniversite işgallerini başlatmışlardır. Ancak gençlerin işgalleri karşısında TİP ile MDD'cilerin aldığı farklı tavırlar sol içindeki bölünmeyi daha da netleştirmiştir:

Stratejisini işçi sınıfı üstüne kuran TİP [...], bu tür hareketlerin temel doğrultuya uygun olmadığı kanısındaydı. Bu yüzden işgali bir an önce bitirmekten yana tavır aldı ve daha sonraki günlerde de bağımsız gençlik hareketlerine karşı soğuk davrandı. Oysa aynı hareket ve eylem biçimi, asker-sivil aydın zümreye öncelik tanıyan ve 27 Mayıs'ın gerçekleşme tarzını örtük bir model olarak zihninde yaşatan MDD grubu için çok elverişli bir ortam sağlıyordu. (Belge, 1983: 1957)

Öğrenci hareketlerinin önünün alınamaması, 15/16 Haziran'daki işçi yürüyüşü ve protestoların yayılmasıyla artan toplumsal çalkantı 12 Mart 1971 muhtırasına giden yolu hazırlamıştır; 12 Mart demokrasiye indirilen bir darbe ve sosyalizm için yoğun bir baskı dönemi olarak belleklere kazınmıştır.

Aydınlar ve devrimciler üzerinde yoğun bir şiddet ve işkencenin uygulandığı bu baskı dönemi kısa sürede yazın dünyasında kendi mitlerini üretmiştir; 12 Mart Darbesi'nin kaynaklık ettiği edebiyat ürünleri Berna Moran ve Murat Belge gibi eleştirmenler tarafından özellikle romanlar odağı alınarak incelenmiş ve sözü edilen romanlarda bu deneyimin nasıl işlendiği, ona karşı alınan tavır sergilenmeye çalışılmıştır.

Berna Moran *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* başlıklı kapsamlı incelemesinin son cildinde 12 Mart sonrası yazılan **romanları odağına** alır ve öncelikle “12 Mart Romanı'nın Amacı ve Yapısı” başlıklı alt bölümde bu dönem romanlarının nasıl yorumlandığını sergiler.

12 Mart döneminin yapıtlarına baktığımız zaman bunların Anadolu romanı ile, temelde aynı sorunsal paylaştıkları ve aralarında bu bakımdan bir süreklilik olduğu söylenebilir. Çünkü Anadolu romanını hazırlayan sosyal ve siyasal koşullar zamanla kırsal kesimin sınırlarını aşmış, kentlere atlamış ve toplumsal bir patlamayla sonuçlanmıştır. Başka bir deyişle Anadolu romanlarında gördüğümüz haksız düzene isyan, sömürüye başkaldırı 1960 ve 70'lerin kargaşalı büyük kentlerinde gerçekten yaşanmış ama yapılan eylemlerin, başkaldırı hareketlerinin kendileri değil yenilgiden sonraki aşama yansıtılmıştır romana. (1997: 11)

12 Mart romanını Anadolu romanının devamı olarak nitelendirdikten sonra romanlarda içkin detaylardaki dönüşümlerin de bir sürekliliği imlediğini belirtir **Moran**. Ona göre, Anadolu romanında ezilen köylü “Türkiye halkına”, ezen toprak ağası “kapitalist burjuva sınıfı” temsilcilerine ve kurtarıcı da “devrimci gençlik”e bırakmıştır yerlerini 12 Mart romanlarında (1997: 11-12).

Moran'ın 12 Mart romanlarıyla ilgili asıl dikkat çeken saptaması ise, bunların “o dönemde yaşananları, hapis ve işkence konularını *gerçekçi yöntemle* işleyen siyasal, devrimci toplumsal yapıtlar” (9, vurgu bana aittir) olduğudur. O dönemde yaşanan işkenceleri, cezaevlerindeki koşulları, çekilen acıları dışarıdaki halka tüm gerçekliğiyle aktaran romanlar arasında Erdal Öz'ün *Yaralı'nın*, Çetin Altan'ın *Bir Avuç Gökyüzü*'nü, Fıruzan'ın *47'liler*'ini, Tarık Dursun K.'nin *Gün Doğdu*'sunu, Sevgi Soysal'ın *Şafak*'ını, Samim Kocagöz'ün *Tartışma*'sını ve Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düşün Gecesi*'ni (s. 13) aralarında herhangi bir ayırım gözetmeksizin sayan Moran; daha sonra *Şafak* ve *Bir Düşün Gecesi*'ni çözümler ancak çözümlenme bu romanlarda gerçeklerin “gerçekçi” bir yöntemle yansıtılıp yansıtılmadığından çok romanların biçimsel özellikleri üzerine yoğunlaşmaktadır.

Murat Belge, 12 Mart romanları için alternatif bir okuma yöntemi sunmaktadır. Belge'nin *Edebiyat Üstüne Yazılar* içinde yer alan “12 Mart Romanları” ve “Bir Edebiyat Malzemesi Olarak 12 Mart Yaşantısı” başlıklı incelemeleri dönem romanlarını anlamlandırmak için önemli ipuçları barındırmaktadır. Dönemin romanlarında da yankısını bulan ve “belirleyici bir işleve sahip ol[an]” en önemli sorunun işkence olduğuna dikkat çeken Belge, bu olgunun “12 Mart'ın hem kamuoyunca algılanmasında, hem de romancılarımızın sorunu ele alışında, temel öge ol[duğunu]” (1998: 115) belirtir ve şöyle devam eder:

Birçok insanın hapisaneye girdiği dönemlerde ister istemez bir “içerdekiler/dışardakiler” ayrımı oluşur. 12 Mart süresince de böyle bir ayrım vardı. En şematik biçimiyle, “içerdekiler” hapse giren devrimcilerse, “dışardakiler” de kamuoyu olur. Romancılar da birincileri, ikincilere anlatmakla yükümlü olur. (1998: 115)

12 Mart romanı sorunsalını “içerdekiler/dışardakiler” karşıtlığı üzerinden çözümlemenin bu romanların “gerçek” niteliğini ortaya koyacağını vurgulayan Belge, asıl vurgunun “sorunun içinde” ya da “dışında olmak” a yapılması gerektiğini belirtir:

12 Mart olayı karşısında yazarın, “içerde” veya “dışarda” oluşuna göre alacağı tavır, romanın yazılışında iki ilkedden birine yer vermesini belirler. Olayı, “dışardan” yazacak olan kişi, devrimcileri yüceltme yoluna gidecektir. “İçerden” bakan kişi ise eleştirelliği benimseyecektir. Bu, şüphesiz, yıkıcı bir eleştiri değil, gelecekte daha doğru bir şeyin kurulması amacıyla yönelik bir eleştiri olacaktır. (1998: 118)

[....]

Sosyalizmin kendisini ölçü alıp, 12 Mart olaylarına Marksist eleştiri yöntemiyle bakmak, içinden bakmaktır. Temelde duygusal olan bir bağlanmayla, sosyalizme aykırı hareket edildiğini görmeden bakmaksa, dışından bakmak olur. (1998: 143)

Belge, makalesini kaleme aldığı 1976 yılına kadar geçen süreç içinde yazılan 12 Mart romanlarının çoğunluğunun sorunu “dışardan” bakarak ortaya koyduğunu, bu nedenle de romanlarda idealize edilmiş birçok devrimcinin öyküsünün anlatıldığını, ancak eleştirel bir sol tarihinin ya da romanının yazılmadığını belirtir. Kısacası yazarlar, 12 Mart’a “içerden”, eleştirel bir gözle bakmayı beceremediklerindedir ki “işçi sınıfının sosyalist hareketini, küçük burjuvazinin has bahçesinde yeşertmeye çalıştık[larını]” (1998: 142) göremiyor ve göremediklerini de yansıtamıyorlardır.

Adalet Ağaoğlu’nun “Sadece, Yazmadan Edemediğim İçin Yazıyorum” başlıklı söyleşisinde *Bir Düşün Gecesi*’nin 12 Mart romanları kategorisine sokulması konusunda gösterdiği tüm tepkiye rağmen (1996: 173) yaptığı, bir 12 Mart romanı olarak kabul edip Belge’nin sunduğu “içerden/dışardan” bakma sınıflandırması bağlamında okumak yazarın döneme yaklaşımının ve Darbe hakkındaki yorumlarının saptanmasını sağlayabilir.

Simgesel bir Evlilik: Eleştiriden İş Adamları ve Ordunun Payına Düşenler

Bir Düşün Gecesi, Kasım 1972’de Anadolu Kulübü’nde gerçekleşen “ordunun burjuvazi ile birliğini simgeleyen bir düşünüyü” odağına alır (Günay-Erkol, 2021: 189). Burjuvazinin temsilcisi konumundaki iş adamı İlhan Dereli’nin kızı Ayşen ile Tümgeneral Hayrettin Özkan’ın oğlu Ercan’ın nikâh törenleri için bir araya gelinen düşünün simgesel niteliği konuklara gönderilen davetiyede de açıkça ortaya konulmuştur: “*Kalkınan memleketimizin milli temelini yeni bir harç olmak üzere kızımız Ayşen ile oğlumuz Ercan Anadolu Kulübü’nde yapılacak olan nikâh ve düşün töreninde sizleri de aramızda görmekten mutluluk duyarlar.*” (Ağaoğlu, 1994: 5, orijinal vurgu) Memleketi içinde bulunduğu kargaşa ortamından güçlerini birleştirerek kurtarmaya, haddini bilmeyen devrimcilere hadlerini bildirip onları yola getirmeye azmetmiş ordu mensupları ile iş adamı çevrelerinin aralarındaki iş birliğini, birbirlerinden kız alıp verme yoluyla da sağlamlaştırdıkları bu gecede bir araya gelen toplumun farklı kesimlerinin temsilcileri olan aydın, sanatçı, genç devrimcilerin genellikle iç monolog tekniğiyle aktarılan anlatıları yoluyla 12 Mart döneminin toplumsal panoraması sunulur okura.

Romanda ağırlıklı olarak kullanılan “iç monolog tekniği”, Adalet Ağaoğlu’nun toplumsal düzlemde yaşanan çalkantıların bireylerin iç dünyalarına nasıl yansıdığını ve farklı bireylerin aynı darbeyi nasıl farklı deneyimlediklerini sergilemesine olanak tanımaktadır. Bu tekniğin aynı zamanda, 12 Mart

yaşantısına Belge'nin deyişiyle "içerden bakma"yı olanaklı kılan biçimsel bir işlevi vardır. Ağaoğlu, seçtiği anlatı yöntemiyle 12 Mart'ı nasıl çözümleyeceğinin işaretlerini verir gibidir.

Romanda eleştiri oklarının anlatının başlangıcında yöneltildiği ilk grup İlhan Dereli ve Hayrettin Özkan'ın kimliklerinde temsil edilen burjuva-ordu çevresidir. Tanıdıklarının yardımıyla yaptığı yolsuzluklarla ucuza kapattığı arsalar sayesinde kısa sürede taşra avukatlığından inşaat sektörüne, oradan da sanayiciliğe sıçrayan İlhan Dereli, büyük bir servet yapmıştır. Kızının şerefine düzenlediği bu görkemli düğünde İlhan'ın çeşitli iş adamı arkadaşları da yerlerini alırlar. Birbirinin yüzüne gülerken "arkadan parmak atan" –Adalet Ağaoğlu tam da bu deyim kullanır– bu insanlar, romanın büyük bir kısmında sözün anlatıcı olarak kendisine devredildiği Ömer'in, iç dünyalarına uzak durmayı yeğlediği asker ve burjuva sınıflarından ikincisinin temsilcisi durumundadırlar.

Adalet Ağaoğlu, genel olarak iş adamları ve askerlerin bireysel psikolojilerinden uzak durmayı yeğlese de anlatıda bir istisna yapmaktan kendini alamamıştır. Kızını, evlenmek istemediği Ercan'a zorla veren İlhan'ın "düşün gecesi" bir baba olarak yaşadığı burukluğun aktarıldığı iç konuşması, romanın çarpıcı bölümlerindedir. Hayal bile edilemeyecek bir zenginliğe kıvrak ve iş bitirici zekâsıyla kısa sürede ulaştığını ancak tüm başarılarına karşın tek çocuğu Ayşen'in yüzünü güldüremediğini düşün salonunda geçirdiği her saniyede, kızının yüzüne baktığı her anda hissedilen İlhan; gülen yüzüne rağmen yoğun bir huzursuzluk yaşamaktadır. İş yaşamındaki tüm başarılarına karşın ne kızını mutlu edebilmiş ne de ailesinin diğer üyelerini bir arada tutmayı başarabilmiştir. Aysel ve Tezel'le birbirlerine düşman gibidirler. Aysel, İlhan'a karşı aldığı eleştirel tavrı bu simgesel evlilik törenine katılmayarak da göstermiştir. Aysel'in bu tavrı ve yokluğunda varlığını daha net duyuruşu düğüne katılan diğer aile üyelerine –Ömer ve Tezel– siyasal tercihleri nedeniyle aslında orada olmamaları gerektiğini hatırlatan bir uyarıcıdır. Gerek Ömer gerekse Tezel bu düşün kalabalığının içinde kaybolmaya çabalarırken etkin bir rol almaya karşı tavrı alırlar, düşünle ve orada bulunanlarla aralarına koydukları mesafeyle birer gözlemciye dönüşürler. Özellikle Ömer'in anlatıları boyunca düğünden sergilenen "insan manzaraları" sosyolojik bir incelemenin malzemesi olacak niteliktedir ve Ömer'in bir aydın olarak bu yozlaşmışlık karşısındaki eleştirel tavrını yansıtır. Düğünde çalınan müzikler ve tüketilen yiyecekler roman boyunca temel bir izlek olarak ele alınırlar. "Love Story", marşlar ve oyun havalarının tuhaf bir keşmekeş içinde art arda çalınır oluşu, şampanyayla çiğ köfte, peşmelbayla rakı tüketilmesi, kadınların görmemişler gibi altın zincirlerle birlikte boyunlarına sıraladıkları inciler hedeflenen Batılılaşma projesinin Türk toplumunu getirip bıraktığı yerin saptanması adına önemli veriler sunmaktadır. Batı'ya yönelişle birlikte ülkeye taşınan Batı kültürüne dair unsurlar, yerel kültür unsurlarıyla sentezlenmekten ziyade yadırgatıcı bir kültürel bir aradalığa dönüşmüştür.

Eleştirinin Yön Değiştirdiği Anlatı: Tezel ve Devrimci Burjuvazi

Ağaoğlu, romanda özellikle Ömer, Ayşen, devrimci Tuncer ve Tezel'in iç konuşmalarına yer verir. Bu iç konuşmalardan Tezel'inki, okuru sanatçıların ve devrimci burjuvaların dünyalarıyla tanıştırması açısından irdelenmeye değer görünmektedir.

Tezel, Ayşen'in düğününe katılma konusunda yaşadığı iç çatışmalardan sonra ağabeyi İlhan'ın kendisine gönderdiği iki uçak biletini satarak Rus işi bir beyaz bluz alır ve katılmaktan kaçınmadığı bu törene yönelik tepkisini, ilk aşamada aldığı bluzla ortaya koyduğuna inandırır kendini. Düşün boyunca hiçbir şeye bulaşmama konusunda gösterdiği özen ve herkese uzak duruşu ise orada bulunuşunun verdiği rahatsızlığı kendince hafifletmenin yoludur; çünkü Aysel'in aldığı tavrı, daha önce de belirtildiği gibi, onun sürekli kendisiyle hesaplaşmasını zorunlu kılmaktadır.

Dereli ailesinin en küçük çocuğu olan Tezel'in kişiliğinde sanatçılar temsil edilmektedir. Resimlerinde sosyalist bir çizgiyi benimseyen Tezel'in bir kişisel sergisinde devrimci iki gençle yaşadığı deneyim, onda derin izler bırakmıştır: "Saçlarını fabrika kadınlarınıninki gibi kundak etmiş" (1994: 40) çilli bir kızla "Che bıyıklı" (1994: 48) bir delikanlı Tezel'in sergisini gezdikten sonra onunla sanatı hakkında tartışmaya başlarlar:

"Bunu, bunları siz mi yapıyorsunuz?"

"Bunu, bunları ben yapıyorum."

"Hani fabrika, hani işçi burda?"

"Efendim?"

"Hani emekçi sınıf? Emekçi sınıfı yapmayacaksanız hiçbir şey yapmayın daha iyi. Alanlara koşun, alanları onların direnmeleriyle, başkaldırılarıyla boyayın..."

"İyi ama, ben de gül resmi yapmıyorum ya? Gül resmi bile yapsam, o gül bir şeyi konuşur benim resimlerimde..."

"Haa, haa, ha, haaay! Güülü direniş, başkaldırı, emperyalizme paydos ve kahrolsun faşizm, diye bağırırmış, duyuyor musun?" (1994: 40)

[...]

"Boyayacaksanız bir şeyler, hiç değil işçilerimizi anlatın; onların ezilmişliğini. Sömürüyü anlatın. Sömürüyü!.." (1994: 41)

Sosyalist sanatı işçi ve fabrika boyamak olarak algılayan bu "devrimci gençlerle" Tezel arasındaki konuşmada turmanan gerginlik Tezel'in suratına inen bir tokat ve fırlatılan bir tükürükle son bulur. Yaşadığı karşısında donup kalan Tezel, sergi salonunu doldurmuş olan devrimci dostlarından içine düştüğü durumdan sıyrılmasına yardım edecek küçük bir hareket bekler, ancak sözü edilen dostların tümü sanki olanlar hiç olmamış, Tezel'in yüzüne o şamar inmemiş ve tükürük fırlatılmamışçasına olaya sırtlarını dönmüşler ve başlarını "sosyalist olmayan" o resimlere gömmüşlerdir. Bir türlü üstesinden gelemediği, içinde çözümleyip anılar rafına kaldıramadığı bu deneyimi kendisiyle baş başa kaldığı her an tekrar yaşamaktadır Tezel. Devrimci geçinen çilli kızsız, Tezel'e işçi ve fabrika boyamadığı için indirdiği tokadı unutmuş, fabrika kadınları gibi topladığı saçlarını "pırıl pırıl omuzlarına dök[erek]" (1994: 40) bir parfüm reklamında oynamaya başlamıştır bile.

Devrimci olduğunu söyleyen insanların samimiyetsizliğini Tezel'in iki kocasıyla yaşadıkları da somut bir şekilde sergilemektedir. İlk kocasının kendisiyle evlenmesinin ve kendisine duyduğu "büyük aşkın", Aysel ve Ömer gibi iki aydınla kan bağının bulunmasından ve bunun entelektüel çevre içinde kendisine kazandırdığı prestijden kaynaklandığının farkına varması, Tezel'in ilk evliliğinden aldığı darbedir. Devrimci geçinen bu ilk koca, kovuşturmalar başlayınca soluğu Almanya'da alır ve Tezel'den de kendisine, kolu her yere uzanan ve önemli çevrelerde sözü geçen abisi İlhan aracılığıyla Almanya'da kalmasını sağlayacak bir burs ayarlamasını ister. İlhan'dan zar zor idame ettirdiği yaşamına rağmen kendisi için dahi herhangi bir yardım istemeyi devrimci ahlakına ihanet olarak algılayan Tezel'in devrime ve devrimcilere olan inancı, ilk kocasının bu isteği üzerine bir kez daha sarsılır.

Tezel'in ikinci kocasıyla yaşadıkları da eklenir bu samimiyetsizlik halkasına. El ele meydanlara koşarak emperyalizm karşıtı gösterilere katılır, sosyalizmin tartışıldığı arkadaş toplantıları düzenlerler çocuklarını Oktay'ın annesine bırakarak. Çalışıp emek harcayarak hayatlarını sürdürecektir parayı kazanma yeteneğinden dahi yoksun, kayınvalide ve kayınpederin aldığı evde onların verdiği parayı yiyerek, onların aldığı arabayla meydana koşarak süren bu yaşamdaki yapaylığı ve asalaklığı kıyasıya eleştirir Tezel. Asıl çarpıcı olansa, "içeriye" alındığında Oktay'ın sergilediği tavidir: İçeriye

alındıkları için bir taraftan kendilerini önemseyen ve “dışarıda” olanların tümünü küçümseyen, diğer taraftan da kendilerini kimin sattığını sorgulayan ve tüm tanıdıklarından –dostları da dâhil– şüpheye düşen devrimci burjuvaların tavrını sergiler Oktay:

Sora soruştura izini buldum. Keşke bulmasaydım!.. Kendini ansızın bin misli nasıl önemsiyorsa, beni de ansızın bin misli küçümseyen yüzünü gördüm. Keşke görmeseydim!.. İnekliklerimden biri de bu işte. [...] Faşizme karşı Oktay’la yan yana, el ele dayanışma tablosu sunmaya kalkmak. Hem nasıl içtenlikle!.. O dayanışma bizim aramızda gerçekten olabilseydi... [...] Kimileri dışarda ağlar, ah vah eder –kaynanam–, kimileri içerde, burnu kaf dağında, onlar için her gün taa nerelerden kalkıp nerelere taşınanlara, onlara temiz çamaşırlar getirip kirlilerini götürülere, kendileri yemeyip, çocuklarına çocuklarına da yedirmeyip, bunlara tepsi tepsi baklava, börek taşıyanlara, ordan burdan borç alıp, iane toplayıp azlığından da utana sıkıla paralar verenlere bir afra, bir tafra: Biz içerdeyiz, siz niye dışardasınız? Salt bu nedenle hâlâ kendi kendilerini ihbar edip yanlarına gidenler var. (1994: 51)

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi Ağaoğlu, 12 Mart döneminde yaşanan “gerçekler”in öteki yüzüne çarpıcı bir anlatımla parmak basar. *Bir Düşün Gecesi*’nin içeriye girip işkence gören ve tüm eziyetlere kahramanca göğüs geren idealize edilmiş devrimcilerin anlatıldığı bir roman olmadığı bu satırlarda açıkça ortaya çıkar. Romanda, samimiyetten uzak “devrimci burjuvalar”ın entelektüel çevrelerde iş yapan sosyalist söylemi benimseyerek prim yapmaya çalıştıkları, ancak Türkiye’deki gibi düşünce özgürlüğü hakkının yerleştirilemediği toplumlarda bu söylemi dile getirmeye dahi kesilen ağır faturalarla yüzleşmeye sıra gelince kendilerini satanların peşine düştükleri bir toplumsal paranoya ortamı ustaca seçilmiş ayrıntılarla sergilenmektedir. Nitekim Oktay’ın, elinde iki paket sigarayla ziyaretine gelen genç bir öğrenciyi kendisini ele verdiği için suçlaması ve böyle bir ithamla karşı karşıya kalan çocuğun büyük olasılıkla “idealize” etmiş” olduğu bir devrimci ağabeyinden gördüğü bu tavır karşısında devrime inancını yitirmesi böylesi bir ortamda yaşanabilecek trajikomik olaylar olarak sergilenir.

Romanın Tezel’in iç konuşmasıyla örülen bölümlerinde, 12 Mart döneminde oluşan, Belge’nin dikkat çektiği “içerdekiler/dışardakiler” ayrımı net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Asıl vurgulanması gereken nokta ise açığa çıkarılan bu ayrımın “devrimci burjuvazi”nin gerçek niteliğini sergilemek için kullanılmış olmasıdır; devrimci burjuvazi, “içeriden” bir bakışla eleştiri nesnesi olarak yerini alır romanda. *Bir Düşün Gecesi*’nde Ağaoğlu, Belge’nin deyişiyle “burjuvazinin has bahçesinde yeşert[ilmeye] çalış[ılan]” (1998: 142) bir devrimin amacına ulaşamayacağını, bizzat o devrimcilerden yara alacağını eleştirel bir yaklaşımla sergilemektedir.

Devrimci Gençliğe Bakış: Tuncer ve Ayşen’in Anlatıları

Gerek Fethi Naci gerekse Atilla Özkırmı, *Bir Düşün Gecesi*’ni bir 12 Mart anlatısı olarak çok beğenir ve övgüyle karşılarlar. Fethi Naci, “Roman” başlıklı incelemesinde bu yapıtın, “12 Mart’a değişik bir açıdan bakan ilk roman” (1983: 617) olduğunu belirtir, “değişik açı”nın ne olduğunu açıklamasa da. Yine de Fethi Naci’nin *Bir Düşün Gecesi*’nin farklılığı konusundaki değerlendirmesini, Belge tarafından dile getirilen 12 Mart romanının eleştirellikten yoksun kurgusu bağlamında yaptığı ileri sürülebilir. *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme* başlıklı incelemesinde romanı çözümlerken yaptığı saptama bu öneriyi doğrular niteliktedir: “İlk kez 12 Mart’ı tarihsel yerine oturtan bir roman okuyoruz, işkence hikâyelerinden kurtulmuş, ‘devrimci’ dalkavukluğundan kurtulmuş bir roman. Adalet Ağaoğlu, duygusallıklardan kurtularak bakabiliyor insan gerçeğimize, toplum gerçeğimize.” (1990: 434) Ancak gerek Fethi Naci gerekse Özkırmı, romanda eleştirinin devrimci gençlere yöneldiği konusuna dikkat çeker ve eleştiri odağına alınan diğer toplumsal sınıf temsilcileri –devrimci burjuvazi, aydın, asker– üzerine gözlemlerde bulunmazlar.

Romanda devrimci gençler, özellikle Ömer'in eski öğrencilerinden hızlı bir devrimci olan Tuncer ve istemediği bir evliliğe sürüklenen İlhan'ın kızı Ayşen'in anlatıları aracılığıyla mercek altına alınır. Böylece "içerden" biri olan Tuncer ile aralarına karışmak istediği hâlde devrimci gençler tarafından "dış"lanan Ayşen'in "dışarıdan" bakışıyla iki açıdan da kuşatılmış olur gençliğin yaşantılarının anlatısı.

Tuncer, damat Ercan'ın akrabası olan karısı Yıldız'la birlikte katıldığı düğünde eski hocası Ömer'le karşılaşır ve ilk karşılaşma anında zengin bir milletvekilinin kızı olan Yıldız'la yaptığı evlilik için ona bir açıklama yapma ihtiyacı duyar. Üniversite yıllarında devrimci gençlere önderlik etmiş onun gibi birinin, milletvekili kızıyla yaptığı bu evlilikten gocunduğu ve kendini haklı çıkaracak gerekçeler aradığı açıktır. Yıldız'a duyduğu sevgiyi bir gerekçe olarak sunsa da gerçekten sevdiğinin ne olduğu konusunda içinde süregiden çatışmayla yüzleşmesi ve ertelediği iç hesaplamayı yaşaması gerekmektedir. Düğün gecesinde Ömer'le karşılaşması ve kendi kendine Yıldız'ı mı yoksa Yıldız'la birlikte kendini Avrupa'da doktora yapıyor buluşunu mu sevdiğini sorması bu hesaplaşmayı başlatır. Cevabının, somut bir ifadeyle dile getirilmese de, ikinci şık olduğu açıktır. Yıldız'la ilişkisi kızın kendisine yazdığı bir aşk mektubuyla başlayan Tuncer, bu ilişkiyi yaşayıp yaşamama konusunda kısa ama "kendince derin" bir bocalama yaşar. Davasına ihanet olarak nitelendirilebilecek böylesi bir beraberliğin arkadaşları tarafından nasıl algılanacağı temel kaygısıdır. Ancak arkadaşları üzerindeki yoğun etkisi, bu konudaki değerlendirmelerin açıkça dile getirilmesinin önüne geçer ve Yıldız mesafesini koruyarak onların grubunun bir parçası hâline gelir.

Yıldız'ı arkasına aldığı Tuncer referansıyla çabucak içlerine alan devrimci gençlerin, onların arasında yer almayı tüm samimiyetiyle arzulayan Ayşen'e karşı takındıkları tavır, sergiledikleri çifte standardın göstergesi olarak yorumlanabilir. İş adamı babası ve ders çıkışlarına altında son model arabası, boyalı sarı saçları, parfüm kokuları içinde gelen annesinin gölgesi altında ezilen ve ebeveyninden bağımsız kişiliği yok sayılan Ayşen, dâhil olmak istediği devrimci gençler grubu tarafından sürekli "burjuva kızı" olarak eleştirilir. Özellikle babası annesini terk edip bir pavyon kadınıyla yaşamaya başladığı, bir fabrikatörün oğlu kendisini beğenip sevmediği için devrimci kesilen, pahalı kotlar giyip ayda bir gözlük çerçevesi değiştiren Zehra tarafından eleştirilen Ayşen; halası Aysel nedeniyle Ömer'le aralarında oluşan kan bağıını kullanarak yanaşmayı dener devrimci gençlere. Etrafındaki sevgisizlikten ve samimiyetsizlikten bunalmış bir hâlde sığınacak bir kucak arar ve arkadaşı Gül'le birlikte içeriye alındığı ve on beş gününü içeride geçirdiği dönemi yaşamının en mutlu zamanı sayar; çünkü ilk defa arkadaşlarının grubuna dâhil olduğunu, onlardan biri olabildiğini hapishanedeki yaşam koşulları hissettirmiştir ona. Ancak babası İlhan Dereli, askerlerle kurduğu sıcak iş ilişkilerini kızını kurtarmak için seferber eder ve Ercan'ın babası tümgeneral Hayrettin Paşa'nın araya girmesiyle kızını dışarı çıkarır. Yapılan pazarlık Ayşen'in dışarıya çıkarılması karşılığında Ercan'la evlenmesi koşulunu da içermektedir. Arkadaşlarında arzu ettiği güveni bir türlü yaratamamış olan Ayşen, devrimci gençler tarafından kendileri içerde dururken dışarıya salıverildiği için bu noktadan sonra tamamen dışlanır:

"Nereye tutunacağım? Ben bu evde olmak istemiyorum. Ben arkadaşlarımla olmak istiyorum, yalnız onlarla. *O Amerikalı'nın arabasını yakmak* için ilk öne atılanlardan biri de bunun için bendim. Arkadaşlarım bana güvensinler, beni beğensinler istedim. [...] Şimdi o arkadaşlarım: 'Ayşen'i aramıza salanlar onu yalandan gözaltına aldılar,' diyorlarmış." (1994: 233, vurgu bana aittir)⁴

⁴ Çimen Günay-Erkol, *Yaralı Erkeklikler 12 Mart Romanlarında Yalnızlık, Yabancılaşma ve Öfke* başlıklı incelemesinin *Bir Düğün Gecesi*'ni çözümlediği bölümünde araba yakma olayının tarihsel gerçeklikle olan ilişkisini şu sözlerle ortaya koyar: "Araba yakma, 6 Ocak 1969'da, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil ve Taylan Özgür'ün başını çektiği ODTÜ öğrencilerinin ABD büyükelçisi Robert Komer'in arabasını, kampüsü ziyaret ettiği sırada ateşe vermelerine bir göndermedir. Komer, Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmadan önce, 1968'de Güney Vietnam'da görev yaptığı için sevilmeyen bir figürdü." (2021: 194)

Kimsenin kimseye güvenemediği böylesi bir ortamda güçlenen toplumsal paranoyanın, devrimci burjuvazi arasında olduğu gibi gençler arasında da hâkimiyetini kurduğu görülmektedir. İlginç olan, bu gençlerin bir yandan Aysen'i aralarına almaya tepki gösterirken diğer yandan da babası İlhan'ın parasından faydalanabilmeyi düşünmeleridir ve bu noktada daha önce sorgulanan devrimci burjuva ahlaki gibi devrimci genç ahlaki da eleştirilir.

Romanda Tuncer ve Aysen'in iç konuşmaları aracılığıyla toplumsal panoramanın "devrimci gençler" ayağı da hem "içerden" hem de "dışardan" kuşatılırken, burjuva yaşamına İlhan'ın kimliğinde yöneltlen dışardan bakış açısı ağırlıklı eleştirilerin bu yaşamın tam da "içinde" yer alan Aysen tarafından da yöneltildiği belirtilmelidir. Bu özelliğiyle roman, hem solun hem de sağın "dışardan ve içerden" anlatıldığı bir yapı sergilemektedir.

Ömer'in Anlatısı: Öz Eleştirel Aydın Tavrı

Romanda sözün en çok devredildiği birinci tekil şahıs anlatıcı olan Ömer'in, öncelikle düğüne katıldığı için kendisiyle hesaplaştığı görülür. İçeri alınıp kısa bir süre sonra dışarı salverildiği ve üniversitedeki kürsüsüne kolayca geri alındığı için yıllarca hayat yoldaşlığı yaptığı karısı Aysel'in kendisine şüpheyle yaklaşması nedeniyle yoğun bir iletişimsizlik ve kopuş yaşadıkları bu dönemde, Aysen'in düğün davetiyesini getirdiğinde Ömer'e olan sevgisini ifade etmesi, Aysel'in dahi katılmadığı bu düğüne onu sürükleyen temel nedendir. Düğüne katılımının Aysel'in içinde yer etmiş şüphe kurtçuğunu beslediğinin de ayrındadır.

Toplumun her katmanında yaşanan paranoya; yıllar süren bir emek yatırımıyla oluşturulmuş, karşılıklı saygı ve güvene dayalı bir evliliğin dahi temellerinin sarsılmasına neden olabilecek bir güç olarak temsil edilir romanda. İçeriye alındığında yaşadığı tüm hakaret, aşağılama ve işkenceye yiğitçe karşı koyarak kendi gözünde küçülmemeyi başarmış Ömer'in inancını asıl yıkan Aysel'in onun çabuk saliverilmesi karşısında takındığı şüpheli tavidir. Aysel, içerde mantar salgını olduğu yolundaki söylentiler nedeniyle onunla öpüştükten sonra banyoya giderek gizlice ağzını sabunlar, cinsel ilişkiye girmez, yataklarını ayırır ve aralarındaki uçurumu giderek derinleştirir. Tüm bunlar, Ömer'in her konuda birbirine destek olmayı ilke edinmiş bireyler arasında böylesi kopuşlar yaşatan döneme ve kendisine güvenmeyen karısına yönelik sorgulamalarına kaynaklık eder.

Aysen'in düğününde olan biteni gözlemlediği süreç, Aysel'le birlikte kurdukları, kapıları dışarıya kapalı "sırça köşk" içindeki aydın yaşantılarının sorgulanmasına dönüşür. Böylesi bir topluluk içinde ilk kez yer alan Ömer, kitaplara gömdükleri başlarını kaldırırsalar çok da uzaklarında olmayan ama kopuk oldukları halkla yüzleşebileceklerini düşünür. Aydın'ın halk karşısında aldığı tavrı öz eleştirel bir tutumla dile getiren Ömer'in aktarımının koşutunun Aysen'in iç konuşmasında da dile getirilmesi –Aysen, Aysel ile Ömer'in babasına aldıkları tavrı nedeniyle kendisinden dahi uzak duruşları sonucu aydınlanmasının çok geciktiğini ve bu yüzden tutunacak tek bir dal dahi bulamadığını belirtir– bu tavrın da roman içinde iki farklı açıdan kuşatılarak eleştirildiğini göstermektedir.

Aysel'in 12 Mart sürecinde yaşananlar karşısındaki tutumu, özellikle de evlerine sığınan –Amerikan Pazarı'nda sürme çalarken yakalanınca "Kahrolsun emperyalizm!" diye bağırmanın sosyalizm addeden– şehir gerillası Sevil Hanım'ı koruduğu gerekçesiyle gözaltına alınışına sevinışı olaylar karşısındaki naif tavrını örneklemektedir. Bu noktada yaşanan böylesi trajikomik olaylara yönelik temel eleştiriyi Tezel dillendirir:

"Anadolu Kulübü müdür neyse, işte şurdaki o düğüne gülünür ya da bu evlilik ciddiye alınırsa, ciddi

bir öfke duyulur. Halis bir başkaldırı. Ama Aysel gibi biri, içeri alınmaktan ya da Sevil yüzü suyu hürmetine sorguya götürülmekten gizli bir sevinç duyabiliyorsa ne yapılır? Ağlanmaz mı? İnsanların bu derece şaşkınlaşmasına, bir direncin böylesi çocuksulaştırılmasına ha, ağlanmaz mı?" (1994: 294)

Bir Düşün Gecesi'nde 12 Mart, sadece içeriye girenlerin paranoya yaşadıkları değil, dışarıda kalanların da kendilerini dışarıda kaldıkları için suçladıkları ve sorguladıkları, Aysel gibi bir aydının dahi saçma sapan bir nedenden dolayı içeri alınışına sevinecek denli şaşkınlaştığı bir toplumsal süreç olarak kazanmaktadır belleklere.

Sonuç

12 Mart tecrübesi, kaleme aldığı farklı edebî türdeki yapıtlarıyla Türk toplumunun 1930'lu yıllardan 2000'li yıllara uzanan tecrübesini kayıt altına alan bir yazar olan Adalet Ağaoğlu'nun Dar Zamanlar dörtlemesinin ikinci kitabı olan *Bir Düşün Gecesi*'nin de içerik malzemesi belirler. Yapıt, ordu ile burjuvazi arasındaki ilişkinin neliğini iş adamı İlhan Dereli'nin kızı Ayşen ile Tümgeneral Hayrettin Özkan'ın oğlu Ercan'ın düşün gecesinde yaşananlar aracılığıyla çözümler. Söz konusu simgesel düğünde bir araya gelen karakterlerden özellikle Ömer, Tezel, Tuncer ve Ayşen'in zihinlerinden geçenler aracılığıyla aydın, sanatçı, iş adamı, asker ve gençlerin Darbe döneminde, öncesinde ve sonrasında yaşadıklarına ayna tutan Ağaoğlu'nun yapıtını; toplumun farklı katmanlarını "içerden ve dışardan" bakış açılarını odağa alarak kuşatan eleştirel yapısı nedeniyle 12 Mart romanları arasında ayrıcalıklı bir yere konumlandırmak gerekmektedir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1996). Sadece, Yazmadan Edemediğim İçin Yazıyorum. (Söyleşiyi Yapan. Barbaros Altuğ), *Başka Karşılaşmalar*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 172-182.
- Ağaoğlu, A. (1994). *Bir Düşün Gecesi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Belge, M. (1983). Türkiye Cumhuriyetinde Sosyalizm. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C. 7*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1955-1962.
- Belge, M. (1998). 12 Mart Romanları. *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İletişim Yayınları, İstanbul, 114-134.
- Belge, M. (1998). Bir Edebiyat Malzemesi Olarak 12 Mart Yaşantısı. *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İletişim Yayınları, İstanbul, 135-150.
- Fethi Naci (1983). Roman. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 3*. İletişim Yayınları, İstanbul, 611-619.
- Fethi Naci (1990). *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Günay-Erkol, Ç. (2021). *Yaralı Erkeklikler 12 Mart Romanlarında Yalnızlık, Yabancılaşma ve Öfke*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moran, B. (1997). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkırmı, A. (1994). *Bir Düşün Gecesi*. *Romanların Dünyasında*. Ümit Yayıncılık, Ankara, 124-126.

21. Eleştirinin Eleştirisi: Murathan Mungan'ın Sinemaya Dair Eleştiri Metinleri Üzerine Bir İnceleme¹

Emel AYDIN ÖZER²

APA: Aydın Özer, E. (2024). Eleştirinin Eleştirisi: Murathan Mungan'ın Sinemaya Dair Eleştiri Metinleri Üzerine Bir İnceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 395-423.
DOI: <https://zenodo.org/record/13823960>

Öz

Murathan Mungan hem aldığı eğitimle hem de çocukluğundan beri duyduğu ilginin etkisiyle yazdığı sinema eleştirisi yazılarıyla dikkat çeken yazarlardan biridir. Bunları okumak, sinema eleştirisine dair birçok bilgi edinilmesini sağlamaktadır; sinemaya nasıl bakılması, onun nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair fikir vermektedir. O nedenle bunların aynı zamanda öğretici ve film eleştirisi bağlamında yol gösterici metinler olarak kabul edilebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada yazarın sinema üstüne yazdığı yazılar bütünlüklü bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Sinema denilince akla gelen önemli unsurlar olan yönetmenler, filmler, izleyiciler ve oyuncular ile ilgili görüşleri tespit edilmekte; Türk ve dünya sinemasına bakışına yer verilmektedir. Filmleri hangi kriterlere göre değerlendirdiği ortaya çıkarılmakta, hangi edebi eleştiri kuramlarından faydalanmış olabileceğine dair tespitler yapılmaktadır. Böylece bir yandan yazarın sinemayla kurduğu bağ analiz edilmekte, diğer yandan da eleştiri yaparken nasıl bir yol izlediği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Her bölümün sonunda o bölümle ilgili değerlendirme yapılmakta, sonuç bölümünde ise daha kapsamlı ve genel bir değerlendirme yapma yoluna gidilmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda yazarın genellikle yazılarını üç farklı şekilde kaleme aldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, yazarın belirli bir film üstünde durduğu yazılardır. İkincisi, belirli bir film türü üstünde durup Türk ve dünya sinemasından verdiği örneklerle şekillendirdiği yazılardır. Üçüncüsü ise belirli bir kavramı seçip, filmlerden verdiği örneklerle o kavramın nasıl işlendiğini, nasıl gelişip değiştiğini irdeleyen yazılardır. Yazarın Türk sinemasına dair yazıları daha azdır ve yorumları daha ziyade olumsuzdur; dünya sinemasıyla ilgili hem olumlu hem de olumsuz daha fazla eleştiri yazısı bulunmakta, olumlu yorumlarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Eleştirilerinde belirli bir dünya görüşünden yola çıkmaktadır. Bu nedenle yazarın yer yer objektif olmayan yorumlarda da bulunduğu görülmektedir. Yazarın eleştirilerini yaparken İzlekçi, Psikanalitik, Sosyolojik ve özel olarak da Marksist eleştiri kuramlarından belirli oranlarda faydalandığı tespitini yapmak mümkündür.

¹ **Beyan (Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Etik izin gerektiren bir çalışma değildir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – İthenticate / Oran: %3

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.05.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823960>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü / Dr., Ege University, Department of Turkish Language of Rectorate (İzmir, Turkey), sailormoon.444@hotmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-4909-3327>, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-9403-9760>, **ROR ID:** <https://ror.org/02eaafc18> **ISNI:** 0000 0001 1092 2592, **Crossreff Funder ID:** 501100003010

Anahtar kelimeler: Murathan Mungan, sinema, eleştiri, film eleştirisi

Criticism of Criticism: A Review of Murathan Mungan's Cinema Criticism Texts³

Abstract

Murathan Mungan is one of the writers who draws attention with the education he received and the cinema criticism articles he wrote under the influence of his interest since his childhood. Reading these provides a lot of information about cinema criticism; It gives an idea about how cinema should be viewed and how it should be evaluated. Therefore, it is thought that these can also be considered instructive and guiding texts in the context of film criticism. In this study, the author's writings on cinema are subjected to a holistic evaluation. Their opinions about directors, films, audiences and actors, which are important elements that come to mind when it comes to cinema, are determined; His perspective on Turkish and world cinema is included. The criteria by which he evaluated the films are revealed, and determinations are made as to which literary criticism theories he may have benefited from. Thus, on the one hand, the author's connection with cinema is analyzed, and on the other hand, it is tried to reveal what kind of a path he follows while criticizing. At the end of each section, an evaluation is made about that section, and in the conclusion section, a more comprehensive and general evaluation is made. As a result of the examinations, it is seen that the author generally writes his articles in three different ways. The first of these are articles where the author focuses on a particular film. The second is his articles that focus on a specific film genre and are shaped by examples from Turkish and world cinema. The third are articles that choose a certain concept and examine how that concept is processed, how it develops and changes, with examples from movies. The author's articles on Turkish cinema are fewer and his comments are mostly negative; There are many criticisms about world cinema, both positive and negative, and the abundance of positive comments attracts attention. His criticisms are based on a certain world view. For this reason, it can be seen that the author sometimes makes non-objective comments. It is possible to determine that the author benefited from theological, psychoanalytical, sociological and especially Marxist criticism theories to a certain extent while making his criticisms.

Keywords: Murathan Mungan, cinema, criticism, film criticism

³ **Statement (Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is not a study that requires ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received –Ithenticatge, Rate: %3

Ethics Complaint: editor@rumelide.

Article Type: Research article, Article Registration Date: 20.05.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823960>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Eleştiri; spor, sinema, siyaset, tarih, müzik, dil, felsefe, eğitim gibi pek çok alanda yapılabilmektedir. Eleştiri; bu alanlardan herhangi birindeki bir yapıtı hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele alıp, yapıtın eksilerini ve artılarını irdeleyerek onun değerini ortaya çıkarmaktır. Burada eleştirmenin donanımı oldukça önemlidir. Çünkü her eleştiri aynı doğruluk ya da tutarlılıkta olamayacağı gibi her eleştirilen de onun sahip olduğu özelliklere göre farklı bilgi ve donanım gerektirmektedir. Öyleyse eleştiri yapılırken kullanılan ölçütler de eleştiri yapan kişinin donanımı da büyük önem arz etmekte, o yapıtın nasıl değerlendirilebileceğine dair başka eleştirmenlere ya da okura fikir vermektedir. Ayrıca eleştirmenin mesafeli ve nesnel olması beklenmektedir. Tahsin Yücel'e göre "eleştiri, konusu ya da nesnesi açısından ele alınarak, yazı üstüne yazı ya da söylem üzerine söylem biçiminde de" tanımlanabilmektedir (Yücel, 2007, s. 4). Roland Barthes'in tanımı da bu kavramı açıklar niteliktedir: "Dünya vardır ve yazar konuşur, işte yazın budur. Eleştirinin konusu çok farklıdır; 'dünya' değil, bir söylemdir, bir başkasının söylemidir; bir birinci dil (ya da nesne-dil) üzerinde gerçekleştirilen bir ikinci dil, ya da (mantıkçıların deyimiyle) bir üst-dildir" (Yücel, 2007, s. 4). Barthes'ın tespitleri yerindedir çünkü eleştiri yalnızca okuma gibi bir bilgilenme etkinliği değil aynı zamanda okura yönelik bir bildirme, bilgilendirme değildir. "Söylem üzerine söylem" olduğuna göre, salt anlamlandırma ve değerlendirme değildir artık; aynı zamanda "iletilen" bir anlamlandırma, "iletilen" bir değerlendirmedir" (Yücel, 2007, s. 4). Yapılan alıntılardan anlaşılır ki eleştiri, bir yapıta dair söz söylemektir ve eleştirmen tarafından yapılan anlamlandırma ya da değerlendirme, okura ya da o yapıtın yaratıcısına iletilmektedir.

Eleştiri, ülkemizde diğer türlere oranla daha az gelişmiştir, denilebilir fakat bu, eleştiri tarihimize bakıldığında nitelikli eleştirmenlerin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan, Nurullah Ataç gibi birçok önemli isim bu türde eserler vermiştir. Önceleri bu gibi isimler birçok farklı alanda eleştiri yapabilirken zamanla her alanın ayrı ayrı eleştirmenleri ortaya çıkmıştır. Bu alanlardan biri olan sinemanın da birçok eleştirmeni olduğu görülmektedir. Günümüze doğru gelindiğinde ise özellikle film eleştirisi alanında kayda değer isimlerden biri olarak Murathan Mungan'ı saymak mümkündür. Bu çalışmada özellikle Mungan'ın seçilme nedeni aynı zamanda bir edebiyatçı olmasıdır. Eleştirilerini yaparken bir edebiyatçı olmasından kaynaklı sanatçı duyarlılığı ve donanımı dikkati çekmektedir. Edebiyat ve sinema arasındaki kesişim noktasında durması onun metinlerini edebiyat alanı için de incelenebilir kılmakta ve bu metinlere ayrı bir değer kazandırmaktadır.

Murathan Mungan hem sinemaya dair aldığı eğitimle hem de sanatın bu dalına çocukluğundan beri duyduğu ilginin etkisiyle sinema hakkında birçok yazı kaleme almıştır. Özellikle sinemayla ilgili eleştiri yazılarıyla dikkat çekmiştir. Bunu kendine adeta iş edinmiş ve yıllardır bu tarz yazılar yazmıştır. Böylece artık fikri önemsenen bir isim olduğunu söylemek mümkündür⁴. Onun yazdıklarını okumak, Mungan açısından sinema eleştirisinin nasıl yapıldığına dair birçok bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Bu yazılar, sinemaya nasıl bakılması, onun nasıl ve hangi kriterlerle değerlendirilmesi gerektiğine dair fikir vermektedir. O yüzden bu yazıların aynı zamanda öğretici ve film eleştirisi bağlamında yol gösterici olduğunu söylemek mümkündür. Bir yandan da yazarın eleştiri anlayışına dair fikir edinilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada yazarın sinema üstüne yazdığı yazılar bütünlüklü bir değerlendirmeye tabi tutulmakta; yönetmenlere, filmlere, seyircilere, oyunculara dair görüşleri tespit edilmekte; filmleri hangi kriterlere göre değerlendirdiği ortaya çıkarılmaktadır. Türk ve dünya sinemasına bakışına yer

⁴ Yıllardır film kültürü ve kolektif sinema belleğini savunan ve bu alanda çalışmalarını sürdüren Jak Şalom'la bir röportaj yapılır.

Burada ona sorulan bir soru vesilesiyle film eleştirisi denilince aklına ilk olarak Mungan'ın gelmesi dikkat çekicidir. "Jak Şalom'la Bir Gün". Söyleşi: İlker Mutlu. *Sekans Sinema Kültür Dergisi*. Ağustos 2019. Sayı e11. s. 60,

verilmektedir. Böylece bir yandan yazarın sinemayla kurduğu bağ analiz edilmekte diğer yandan da eleştiri yaparken nasıl bir yol izlediği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Konu, temsili örneklerle açıklanmakta, ilgili tüm metinlerden bahsedilmemekte fakat değerlendirme yapılırken tüm metinler göz önünde bulundurulmaktadır.

1. Yönetmenlere Dair Görüşleri

Yazarın, ilk baskısı 2007 yılında yapılan *Kullanılmış Biletler* adlı kitabında yönetmenlere dair görüşlerine rastlamak mümkündür. Bu kitapta sadece ismi geçen yönetmenlerden bahsetmek yerine, yönetmenlik hakkında değerlendirmelerin yapıldığı yazılar da ele alınmakta; yazarın, yönetmenleri değerlendirirken hangi kriterleri esas aldığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Murathan Mungan, *Amarcord* adlı filmi değerlendirdiği “*Amarcord*’u Anımsıyorum” adlı yazısının önemli bir bölümünde ünlü yönetmen Fellini’yi ele almaktadır. Fellini, filmlerini çekerken hayatın onda bıraktığı izlenimlerden yola çıktığı için yazar da filmin onda bıraktığı izlerden yola çıkmaktadır. Mungan, metinde Fellini ile faşizm ilişkisine ve bu bağlamda sistemin aksaklıklarına değinmekte ama politik bir çözüm önermemektedir. Mungan’a göre “Onun sineması, simgelerin gerçekliğe birebir tekabül ettiği bir sinema değil. Alıcının nesnesi, gerçekliğin zengin karmaşası ve kıpırdak boyutları içinde sürekli olarak kimlik” değiştirebilir niteliktedir (Mungan, 2007, s. 48). Faşizmin büyüyen gelişmesine izin veren ortamla ve oluşan yapıyla hesaplaşma hâlinindedir. Onun faşizme bakışını ve bahsi geçen filmde onu işleyişini, Fellini ile yapılan röportajlardan bazı cümleler alıntılarla, filme dair yapılan eleştirilerden, yorumlardan yola çıkarak anlatmaktadır. Onun bu kavrama nasıl ve nereden baktığını anlamak, filmi daha iyi anlamayı sağlayacaktır, denilebilir. Filmin kurgusunda ve çekiminde kullandığı teknikler, bunların filme kattıkları, Fellini’nin mekânı algılayışı ve kullanışı, filmin dili, filmdeki kişiler ve onların ruhsal ya da bedensel nitelikleri gibi unsurlar üstünde durmaktadır. Böylece bir yandan filmin daha iyi anlaşılmasını diğer yandan da Fellini’nin daha iyi tanınmasını sağlamaktadır. “Görüntü ve Günü” adlı yazıda Steven Spielberg değerlendirilmektedir. Yazar, yönetmenin ilk filmi olan *Duel*’den yola çıkarak onun filmlerini nasıl katmanlandırıldığını, konuyu nasıl ele aldığını analiz etmektedir. Bu ilk filminin ayrıca en iyi filmi olduğunu belirtip, filmi özetlemektedir. Mungan, Spielberg, “daha bu ilk filminden başlayarak, görünürdeki olayların altında temel bir insan korkusunu işleyerek hikâyesini katmanlandırmayı sonraki filmlerinde de sürdürecektir” diyerek yönetmen hakkındaki değerlendirmesini aktarmaktadır (Mungan, 2007: 48). Filmlerinin tüm dünyada bu kadar çok izlenmesinin sebebinin ise hem insanlığın temel korkularına odaklanması hem de kurguladığı hikâyenin arketipler üzerine çatılmış örüntüler içermesi olduğunu söylemektedir. Görüldüğü üzere bu yazıda Mungan, yönetmeni tematik yönden analiz etmekte; onu sadece bir filmiyle değil, önemli birçok filmi üstünden değerlendirmektedir. Hatta onunla yapılan röportajlarla da tespitlerini desteklemektedir. Böylece Mungan’ın çok yönlü okumalar eşliğinde yönetmenleri değerlendirdiği görülmektedir. “Mizansen Bilgisi” adlı yazıda Mungan, önceden tiyatro yönetmenliği yapan bir yönetmenin bir film yönettiğinde onun nasıl değerlendirilebileceğinden söz etmekte ve iki tür arasındaki farklara, bu bağlamda yapılan değerlendirmelerdeki eksik noktalara değinmektedir. Ardından sinemada ve tiyatrodaki mizansen üstüne konuşup aradaki farkları aktarmaktadır. Ezber bozmanın en iyi yolunun, iyi bildiğimizi sandığımız ne varsa hepsini yeniden gözden geçirmek olduğunu belirtmektedir. Bu konuyu açıklarken dünya sinemasından ünlü yönetmenlerden örnekler vermekte, yer yer ülkemizdeki yönetmenlerin mizansen oluşturmadaki durumlarına değinmektedir. İyi bir mizansen kurmanın püf noktalarını sıralamakta ve böylece okurda bu konuda bir fikir oluşmasını sağlamaktadır. Verilen bilgiler, okurun, izlediği filme hangi açılardan yaklaşacağına dair ip uçları barındırması yönüyle oldukça kıymetlidir. “Faşizme Karşı Naif Sinema ve *Savaş Kurbanları*” adlı yazıda, faşizmin tarihî gelişimine dair genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra sinemada bilinçli olarak hangi tür yönetmenlerin tercih

edildiğine dair dikkat çekici tespitler yapmaktadır. Mungan'a göre "sinema endüstrisini elinde tutan büyük güçlerin, sınıf tavrına ve bakışına sahip yönetmenler yerine, hümanist, insancıl ama ideolojik bilinçten ve derinlikten yoksun yönetmenleri yeğlemeleri anlaşılır bir şeydir. Onların faşizmi sınıfsal bir çözümleme ile analiz etmek yerine, özünden kopararak, Hitler'in kötü adamlarının canılığı ile ya da sınırsız bir militarizmin kötülükleriyle özdeşleştirerek geçiştirilmeye çalışması, tekelci sermayenin işine" gelmektedir (Mungan, 2007, s. 163-164). Yani Batı'daki birçok yönetmenin faşizm aleyhtarı filmi mevcut düzenle ters düşmediği için egemen güçler bu filmlerin çekimine izin vermektedir. Ardından başlıkta da adı geçen *Savaş Kurbanları* adlı filmde ve onun yönetmeni olan Robert Enrico'dan söz edilmektedir. Yönetmenin, faşizme ve onun sonuçlarına değil, bireyin acısına ve onun sorunlarına odaklandığı tespiti yapılmaktadır. Yani faşizm bir dekor olmaktan öteye gidememektedir. Onun da birçok başka yönetmen gibi faşizm karşısında bir sınıf tavrından yoksun olduğu tespiti yapılmaktadır. Faşizm karşıtı ve kitleleri etkileme özelliği olan filmler yapmak Mungan'ın bir yönetimde aradığı özelliklerdendir. Yazar, suya sabuna dokunmadan sadece bireysel anlatımın yapıldığı, faşizmin sadece fon olduğu filmleri ve o filmleri çeken yönetmenleri eleştirmektedir. "Vietnam Filmleri Müfrezesi" adlı yazıda *Platoon* filminin yönetmeni Oliver Stone da filmle birlikte değerlendirilmektedir. Yönetmenin teknik anlamdaki başarısı da değerlendirmede göz önünde bulundurulmaktadır. Yönetmenin aldığı ödül varsa bu da belirtilmektedir. Murathan Mungan, Vietnam'ı anlatan bu filmi orada bulunmuş ve madalyalar almış biri olarak yönettiğini, filmde oraya dair anıların da etkisinin olduğunu belirterek yönetmenle ilgili detaylı araştırma yaptığını belli etmektedir. Onun sol eğilimli bir siyasi görüşü olduğundan söz edildiğini fakat o kadar da solcu olmadığını belirtmektedir. Burada da yönetmenin siyasi görüşünün değerlendirmede göz önünde bulundurulduğu dikkati çekmektedir. Mungan'ın, "Atölye Günleri" genel başlığı altında, seçtiği çeşitli filmlere dair yazdığı yazılarda da yönetmenlere dair görüşlerine rastlanmaktadır. "Bu Kadar Cehalet Ancak Tahsille Olur" isimli bölümde yönetmen Ron Howard'ın *A Beautiful Mind-Akıl Oyunları* adlı filminin Mungan tarafından "kötü film" olarak nitelendiği görülmektedir. Mungan, senaryodaki tutarsızlıklar ve boşluklar nedeniyle bu kaniya varmaktadır. Yazının devamında farklı bir bölüm açılmakta ve Mungan, Ridley Scott'tan ve onun yönettiği filmlerden söz etmeye başlamaktadır. Onun gerçek bir sinema dâhisi olduğunu bir kez daha gördüğünü söylemektedir. Yönetmenin başarılı olma sebeplerinin bazıları klişelere başvurmadan, karşı tarafı tanıyormuş gibi yapmadan, savaşı yüceltmeden, kahramanlar yaratmaya çalışmadan bir savaş filmi çekmesidir. Bu da Mungan'ın savaş filmi çeken yönetmenleri eleştirme kriterleriyle ilgili fikir vermektedir. "David Lynch'in İki Filmi Üzerine" adlı kısa yazısının daha ilk cümlesinde Lynch'in, Mungan'ın sevmediği bir yönetmen olduğu öğrenilmektedir. Onu fazla numaracı, göz boyamacı, kendini olmadığ kadar derin gösterme gayreti içinde olan biri olarak görmekte ve bu nedenle onun filmlerini gereksiz bir kapalılığa ve yorumun seyirciye bırakıldığı bir belirsizliğe sürüklediği eleştirisini yapmaktadır. Onun ilk filmini izlemiş ve filmde hoşlanmamıştır. "Her filmde yeniden kat ettiği anlatım arayışları, çerçeveleme tekniği, renk düzeni, oyuncu kullanımıyla usta bir sinemacı olduğu su götürmez elbet. Kendine özgü bir sinema dili ve zevki olduğu tartışılmaz" gibi olumlu cümleler sarf ettikten sonra onda eksik olan noktalara değinmektedir (Mungan, 2007, s. 200). Bazı klişeleri iyi kullanırken bazılarıyla ilgili tuzaklara düşmesini eleştirmekte, "filmlerine hâkim olan o bir türlü hâllemediği "biseksüellik" karmaşasından çabuk yorulduğunu söylemektedir (Mungan, 2007, s. 200). Özetle onun iyi yönlerini ortaya koymakta, hakkını teslim etmekte ama sinemasından pek hoşlanmadığını söylemekten de geri durmamaktadır. Mungan'ın, ele aldığı yönetmenin o zamana kadar çektiği neredeyse tüm filmlerini izlemeye çalıştığı ve değerlendirmesini yaparken de bir kronoloji takip ettiği böylece yönetmeni zaman içindeki gelişim seyrine göre ele aldığı görülmektedir. Yönetmenin belirli bir filmi ele almadan önce onunla ilgili ön bilgiler aktararak okurun yönetmeni genel anlamda tanınması sağlanmaktadır. Tabii buradaki tanıtım, Mungan'ın bakış açısıyla yapılmaktadır. "Almodovar,

Szabo, Godard ve Hikâye Sineması” adlı yazıda Mungan, yönetmen Almodovar’ı bir önceki filmine göre değerlendirip yeni filmi zayıf bulduğunu belirtmektedir. Burada bir noktayı özellikle vurgulamaktadır: “Bir yönetmeni, sürekli bir önceki filmine bakarak tartanlardan değilimdir.” (Mungan, 2007, s. 214). Ama yönetmeni beğendiği, ilgiyle takip ettiği için onun bundan sonra ne yapacağını, ileri gidip gidemeyeceğini merak etmesi, onun bu minvalde değerlendirmeler yapmasına sebep olmaktadır. Yönetmeni filmde teknik açıdan, kurgusal bağlamda, gerçeklik oluşturma bağlamında, mizansen oluşturmadaki başarı düzeyi, imgeleri derinleştirme kabiliyeti gibi bağlamlarda değerlendirmektedir. “Taraf Seçmeden Önceki Zaman”da, yönetmen Szabo değerlendirilmektedir. Mungan, onunla ve filmle ilgili birçok olumlu eleştiri yaptıktan sonra Szabo’nun sinemasını bir yanıyla eski bulduğundan, bunun 70’lere ait bir dil olduğundan, bu eskiliği nedeniyle onu pek heyecanlandırmadığından söz etmektedir. Anlaşılan odur ki Mungan, belki de edebiyatçı olmasının etkisiyle, yönetmenin teknik açıdan ya da dil yönünden bir yenilik, bir farklılık yapmasını önemsemektedir. “Özgürlüğün Zorbalık Hakkı Üzerine Bir Tarih: 19 Haziran 1974” adlı yazıda Mungan, yönetmen Fassbinder’i ele almaktadır. Fassbinder, birçok eşcinsel sanatçı ve sinemacı gibi melodram klişeleriyle oynamayı sevmekte, onlardan kendi melodramını daha doğrusu politik sorunsallar içeren bir çeşit karşı melodramını yaratmaktadır. Fassbinder’in sinema dilinin dışavurumcu Alman sineması, klasik Hollywood yapımları ve yabancılaştırma etmeni kullanan yanıyla Brecht geleneğinden derin izler taşıdığı kabul edilmektedir. Fassbinder, “karşıcinsel kültürün kodları ve değerleriyle kendinizi, ilişkilerinizi tanımladığınız, konumladığınız sürece, eşcinsel olmanızın size farklılığınızı kazandırmayacağı” noktasına dikkat çeker ve farklılığın sadece olunan değil, kazanılan bir şey olduğunu oysa sistemin tüm farklılıkları aynılaştırmak üstüne kurulduğunu, karşı cinsel kültürün değerleriyle ilerledikçe kendi özgün varoluşunu imkansızlaştıracağını ve sisteme eklenerek çıkmazını büyüteceğini söylemektedir (Mungan, 2007, s. 235). Temel bir siyasi görüşe yaslanmamakta fakat bütün siyasal görüşlerin açmazlarına cesaretle saldırabilen, kararlı bir kötümser olduğu fark edilmektedir. Karşı cinsellik ve eşcinsellik konularına bakışındaki yeniliği nedeniyle Mungan onu, bir “devrimci” olarak nitelemektedir. Onun hakkında diğer eleştirmenlerin yazdıklarını da okuyup, onların sözlerinde katıldığı ya da katılmadığı noktaları dile getirmektedir. Burada Mungan’ın daha detaylı bir analiz yaptığı dikkati çekmektedir Yönetmeni kişiler, kurgu, mekân dışında sinemanın bazı teknik unsurları bağlamında da detaylıca incelemektedir. “Melodram ve Gay Duyarlık” adlı yazıda filmlerden verilen örneklerle insanların cinsel tercihlerinden söz edilmektedir. Filmlerden verilen örneklerle gay duyarlık değerlendirilirken o filmlerin yönetmenleri de ele alınmaktadır. Cinsel kimlikleri nedeniyle maruz kaldıkları ayrımcılığın, onları öteki ayrımcılıklar konusunda daha duyarlı hâle getirdiği tespiti yapılmaktadır. Mesela bir ayrımcılık da kadınlara karşı uygulananıdır ve onlar, kadınları en iyi anlayan ve anlatan yönetmenler olarak dikkati çekmektedir. Özellikle onların çektikleri melodram filmlerinde bu çok net görülmektedir. “Kameranın Hâlleri” adlı yazısında Mungan, yönetmenin hakimiyetinde olan kameranın ne çektiği ne anlattığı kadar nasıl kullanıldığının da önemli olduğunu söylemekte; bazı yönetmenlerden ve onların kamera kullanımlarından örnekler vermektedir⁵. Genel anlamda bir yönetmenin hangi noktalarda donanımlı olması gerektiğine de değinen Mungan şunları söylemektedir: “Kendini setin sürprizlerine, oyuncuların doğaçlamalarına, görüntü yönetmeninin denemelerine bırakmanız için, bir yönetmen olarak kendinizi, sınırlarınızı, tenezzüllerinizi çok iyi bilmeniz gerekir.” (Mungan, 2007, s. 330).

Işığın Tavşan Olduğum Filmler’de (2022) “Gerçeğe Açılan Üç Kapı’nın “Ne Görmek İstiyoruz” alt başlıklı bölümünde Murathan Mungan’ın yönetmenlere ve yönetmenliğe dair görüşleri de yer almaktadır. Ona göre iyi bir yönetmen herhangi bir edebiyat eserini sinemaya aktarırken ana metin

⁵ Yazar bu konunun önemine başka yazılarında da değinir: Bkz. *Işığın Tavşan Olduğum Filmler*, “Ne Görmek İstiyoruz”, s. 22-41.

üzerinde nasıl değişiklikler yaparsa yapsın yazara, onun dünyasına, ona o eseri yazdıran temel meseleye sadık kalmalıdır. Mungan için uyarılama konusunda birinci ölçüt budur. Edebiyattan sinemaya yapılan uyarlamaların da temel sorunu ona göre budur. Francis Ford Coppola adlı yönetmen hakkında, onun *The Conversation* isimli filminin en kişisel filmi olduğunu söylemektedir. Fakat bu filmi ne yazık ki *Baba* filmini çekip Hollywood'a gücünü kanıtladıktan sonra çekmiştir. Anlaşılan odur ki bu yönetmen bireyselleşebilmek, tarzını ortaya koyabilmek için önce kendini kanıtlama ihtiyacı duymuştur. Murathan Mungan'a göre "ancak iyi yönetmenler dünyanın en sıradan, hatta en saçma sapan konularından bile iyi film yapmayı becerirler." (Mungan, 2022, s. 28). Yazının son cümlesinde ise yazarın en sevdiği filmin *Blow-up*, yönetmeninse Antonioni olduğu öğrenilmektedir. "Başka Dünyaların Filmleri"nin "Sayat Nova (Narin Rengi) ve Parajanov" alt başlıklı bölümünde yine Mungan, sevdiği yönetmenlerin birinden söz etmektedir. Yazar burada Avrupa'nın doğusunda kalan bizim gibi ülkelerin sanat konusunda Batı'yı referans aldığı tespitini yapmaktadır. Örneğin Parajanov'u dünyaya Fransızlar keşfedip tanıtmıştır. Bizim için de durum böyledir, biz de Avrupa ve Amerika dışındaki toplumların ve kültürlerin ürünlerini Batılıların onayından sonra tanırız. Parajanov hem kendine özgü bir sinemacı hem bir ressam hem tiyatrocü hem de tasarımcıdır. Ayrıca Mungan'a göre iyi bir yerleştirme sanatçısıdır. "Epizodik anlatımı, mizansenlerinde göstermecî tiyatro öğelerini, yabancılaştırma efektini kullanış biçimiyle kendi başına bir üslup yaratmış yönetmendir" (Mungan, 2022, s. 102). "*El-Haimoune (Çöl İşaretçileri)*, Nacer Khemir" alt başlıklı yazısında Mungan, Arap coğrafyasına açılıp Tunuslu yönetmen Khemir'den söz etmektedir. Khemir, filmlerinde "büyük ölçüde İslami ikonografiden, tefsire ve yoruma açık tasavvufî sembollerden görsel ve kaligrafik işaretlerin imgelerin istiflenme düzeninden alabildiğine yararlanmakla birlikte kendi coğrafyasına kısılı kalmıyor, tersine, çölden tüm insanlığın varoluş sorunlarına genişleyerek açılan evrensel bir perspektif kurmayı başarıyor" tespitini yapmıştır (Mungan, 2022, s. 110). Kendi kültüründen elde ettiği zengin ve elverişli malzemeye kendine özgü bir dil ve sinema yaratır. Gizemler ve tesadüflerle ördüğü filmleri insanı şaşırtır. Bu bağlamda Khemir'in sineması açıklanabilir olanların değil, kolay açıklanamaz olanların, muğlaklığın sinemasıdır, denilebilir. İnsanları hayal etmeye çağırır. Mungan, Khemir'de bir çelişki de tespit etmiştir: "O, bir yandan zamanla çoğalan hurafeler, boş inançlarla İslam ruhunun yıpratıldığına, akıldan uzaklaştırıldığına hayıflanır, öte yandan efsane, masal, mesel, şiir ve hülyayla beslenen, muammanın sihriye yaslanan bir sinema yapar" (Mungan, 2022, s. 111). Bu tespit, Mungan gibi edebi yönü de olan bir eleştirmenin fark edebileceği türdendir.

Yazarın metinlerinde yönetmenlerle ilgili eleştirilerini şöyle toparlamak mümkündür: Mungan, faşizme karşıdır ve yönetmenlerin de filmlerini çekerken faşizme tepki göstermesini ister. Hatta bunu yapmayanları ya da yapıyormuş gibi davranıp suya sabuna dokunmayanları sevmez. Filmin çekim tekniği, renklerin kullanımı, karakterlerin ruhsal ve fiziksel görünümü, mizansen oluşturma, kamera hakimiyeti, filmin dili yazarın eleştirilerinde önem verdiği unsurlardır. Yönetmenlerin neredeyse tüm filmlerini izler, yer yer onların önceki ve şimdiki filmlerini kıyaslar. Türler arası geçişleri sever ama bu konuda dikkatli olunması gerektiğini bilir. Tiyatrodan sinemaya geçen, roman ya da öyküyü sinemaya uyarlayan yönetmenlerin nasıl eleştirileceğine dair güzel örnekler verir. Tüm bu geçişlerde eserin aslına sadık kalınmasını önemli bulur. Yönetmeni sevip sevmediğini, kendince belirlediği kriterler eşliğinde yer yer öznel ifadelere yer verse de açıkça dile getirir. Kendini oluğundan derin göstererek göz boyamaya çalışın, filmlerinin anlatımı kapalı ve sonu belirsiz olan yönetmenlerden hoşlanmaz. Eleştiri yaparken yönetmenin hayatını, sanat anlayışını, aldığı ödülleri okuduğu görülür. Yani yönetmenle ilgili detaylı okumalar yapar. Cinsel tercihinin yönetmeni etkileyip dönüştürdüğünü tespit eder. Örneğin gay duyarlığa sahip olanlar çok melodram filmi çekerler. Kendi kültürünün zengin malzemelerini kullanarak kendine özgün bir dil yaratan yönetmenleri takdir etmekten geri durmaz.

2. Filmlere Dair Görüşleri

Bu bölümde Mungan'ın incelediği, sevip sevmediğine dair bilgi verdiği filmler ele alınmaktadır. Fakat yazarın yazılarına konu olan tüm filmlere değil, farklı türlerde ve farklı yönlerin vurgulandığı filmlere yer verilen temsili örnekler seçilmekte, değerlendirme yapılırken ise tüm malzeme göz önünde bulundurulmaktadır.

Kullanılmış Biletler kitabının “Hayat Seyretme Bilgisi” adlı yazısında Mungan, bir filmi sadece gözlerimizle değil hayatımızla da seyrettiğimiz tezinden yola çıkmaktadır. Bazı filmler arketipsel korkularımız, ilksel duygularımız gibi yaşamımızı kökünden biçimlendiren ama gündelik hayatta farkında olmadığımız en temel örüntüler üstüne hikâyelerini kurmaktadır. Bu örtülü kurguya verilen tepkilerin nedenleri hissedilmekte fakat bazen tam olarak açıklanamamaktadır. Mesela toplumsal baskılar, cinsellik ve şiddet dozu yüksek filmlerde karşılığını bulmaktadır. Gündelik korkulardan, sıkıntılardan, ağırlığı hissedilen sınıf, kimlik, etnisite, cins, ırk ayrımlarından kaynaklanan baskılardan, filmlerin sağladığı “katharsis” yoluyla geçici doyum elde edilmektedir. Örneğin aksiyon filmleri, öfke denetimi sorunu yaşayan günümüz büyük kent insanının öfkesinin sağaltılmasını sağlamaktadır. Zihnimiz toyken izlediğimiz bazı filmler bizi çok etkilemekte, bazıları ise zor anlaşılmalıdır. Zamanla o bizi etkileyen film, eskisi kadar etkileyici gelmemeye başlamakta ya da o anlamadığımız film daha anlamlı hâle gelmektedir. Bazı filmler ise çok kaliteli olmasa bile dostlarla izlendiğinde, arkadaş grubunun ortak zevkine hitap ediyorsa daha derin izler bırakıp haz vermektedir. O ortak zevk oluşmadığında ise arkadaşlarla çatışmaya düşülmektedir. Mungan, “Kare As” adlı yazısında, onu en çok etkileyen yani onun “kare as”ı olan filmleri sıralamaktadır. Yazarın aklına gelen ilk film, 1959 yılında William Wyler tarafından çekilen *Ben Hur*'dur. Bu filmi, babası çok sevdiği için, daha izlemeden sevmiştir. Ama filmi sevmesinin tek nedeni bu değildir. Mungan'ın yaptığı değerlendirmede, daha çocukluktan gelen bir nitelikli film seçme kabiliyeti dikkati çekmektedir. Ona göre bu filmde bir çocuğun hayranlığını kazanacak çok şey vardır. Film, bir masal görkemi taşımakta, çeşitli dinsel hikayeleri ve efsaneleri referans alıp tanıdık olayları destansı bir biçimde anlatmaktadır. İzleyeni hem anlattığı olaylara hem de sinemanın gücüne inandırmaktadır. Binlerce figüranla çekilmesi de hem verilen emeğin büyüklüğünü göstermekte hem de filme duyulan hayranlığı arttırmaktadır. *Ben Hur*, Mungan'ın çocukluğunun en özel filmidir ve aynı zamanda babasının “mit filmi”dir. Mungan, “Vietnam Filmleri Müfrezesi”nde savaş filmlerinin hazır bir seyirci kitesinin her zaman olduğunu söyler. Bu tür filmlerde her zaman gösteriş, hız, hareket ve masraf beklenir; onların doyurucu yanı budur. Savaş filmleri daha çok erkeklerin ilgisini çeker. Yazar, *Yaralı Yüz* ve *Ejderhanın Yılı* adlı filmleri türünün çok iyi örnekleri olarak değerlendirir. Her Hollywood filminin sahip olduğu harcama gücüne ve bunun getirdiği teknik olanaklara, özel efektlere sahiptir ama her film artık buna sahiptir ve bu nedenle bu bir artı oluşturmaz. “Atölye Günleri” başlıklı bölümde ele aldığı filmleri alt başlıklarla verir. Bunlardan biri *Mulholland Çıkmazı*'dır; tam seyirlik bir sinema harikasıdır. Filmin dili çok başarılıdır, mizahı yeni ve kuvvetlidir. Bir roman uyarlaması olan *Dipsiz*, kullanılan görüntü teknikleri ve seçilen kareler bakımından hem başarılı hem benzerlerinden farklıdır. Belirsiz sonu ve filmin gölgede kalan tarafları da onun etkileyciliğini artırır. *Azınlık Raporu*'nu, vizyona girdiği ilk gün izlemeye gitmiş ve filmi çok beğenmiştir. Filmde bazı mantık hataları tespit etmiştir. Filmde tahmin edilemez olaylar, şaşırtan sürprizler yoktur. Renk seçimi ve görüntü kalitesi çok iyidir, bu yönlerden başarılı bir yapımdır. *Dönüş Yok*, “bütün entelektüel gösterişçiliğine, çizgi dışı sinema anlatım ataklarına karşın numaracı bir Fransız filmi” olarak değerlendirilir (Mungan, 2007, s. 211). İyi çekilmiş sahneleri vardır fakat film, asıl gücünü göz boyamalardan almaya çalışır. Filmin kurgusunu pek beğenmez, felsefi olması hedeflenen çıkarsamalar sığdır. *Konuş Onunla* ve *Taraf Tutmak* filmleri güzel ve zevkli filmlerdir ama Mungan artık “hikâye sineması”ndan yorulduğu için bu durum onun seyir hevesini kırmıştır. *Taraf Tutmak* filmi

beğenir fakat film onu sinemasal olarak heyecanlandırmaz çünkü onun için bir yanıla eski, yaşlıdır. *Aşka Övgü* filmi onu heyecanlandırır, onda filmi birkaç kez daha seyretme arzusu uyandırır. Bunda teknik anlamda elde ettiği başarı, yoğun ve katmanlı anlatım etkili olmuştur. Anlaşılan odur ki Mungan, yoğun anlatımlı, farklı tarzlarda kurgulanmış, yenilikçi ve bir şeyler anlatma derdi olan filmleri sever. “Melodram ve “Gay” Duyarlık” adlı yazıda melodramlar ve westernler tür olarak karşılaştırıldığında şu sonuç ortaya çıkar: “Kadınlar için melodramlar, erkekler için westernler üreten egemen hikaye üretme sistemi içinde, kendini temsil hakkı bulamayan eşcinsel birlikteliklerin ve rüyaların, beyaz perdede kadın-erkek ilişkisine dönüşerek ya da kılığına girerek, sistemin izin verdiği anlatı gelenekleri çerçevesinde hikaye ve ifade alanı bulmaya çalışması, daha başlangıçta eşitsiz bir durumdur” (Mungan, 2007, s. 251). Melodram zamanla kendi içinde saklı bir eşcinsel kültür tarihi ortaya çıkarır, gey duyarlığın kadın ve erkek dünyalarını birbirine yaklaştıran, iki cinsin isteklerini, beklentilerini birbirine anlatmakta sahip olduğu avantajı kullandığı özel bir ara bölge yaratır. O nedenle westernlerin suskun erkekleri melodramda tam da kadınların istedikleri gibi konuşur ve iki cins arasındaki kopukluğa bir köprü kurulur. Önceki yazıda sayılan tür özellikleri bu yazıda da tekrarlanır. Fakat burada eşcinsel estetik hesaba katılarak melodram türü ele alınır. Eşcinselliğin, kadını ve erkeği anlamada ve yansıtmada yakaladığı başarı, onların durduğu yerden ve elde ettikleri farklı bakış açılarından kaynaklanır. “Loftlarda Kovalamaca”da Mungan, aksiyon filmlerindeki kovalamaca sahnelerine eğilir. Bu sahneler gerilimlidir ve çocukluktan gelen temel korkularımızı çağrıştırır, temelini de insanlık tarihinin ortak belleğinde katmanlanan mitsel, antropolojik örüntülerden, en çok bilinen masallardan alır. Temel maksat ise seyirciye heyecan yaşatmaktır ve yaşanan bu heyecanın süresi, benzer sahnelerin devamıyla uzatılır. Burada özellikle şehrin karanlık, karmaşık, eski, köhne mekanları tercih edilir ve bu mekanlar artık masallardaki ormanın yerini alır. Böylece korku ve gerilim daha da artar. Yazar, kovalanan karakterlerin çoğunlukla kadın olduğu tespitini yapar. Seyirci yeterince gerilip korkutulmadan onu kurtaracak olan erkek kahraman başarıya ulaştırılmaz. Mungan, aksiyon filmlerinde tercih edilen mekanların detaylı analizini yapar, filmlerdeki işlevini ve seyirci üstündeki etkisini, bu etkinin nasıl ortaya çıkarıldığını anlatır. Ayrıca kadın ve erkek karakterlerin rolü, onlara bakış ve onları değerlendirişe dair dikkat çekici tespitleri yer alır. “Görselliğin Kesinliği ve Eskittiği”nde Mungan, filmlerin çabuk eskidiği görüşündedir ve bize bu görüşünü destekleyecek veriler sunar. Özellikle film sahnelerine giren teknolojik aletler, evlerde kullanılan mobilyalar, insanların kıyafet ve saç modeli tercihleri bu kaniya varılmasına sebep olur. Eskilik, bir filmi iyi ya da kötü yapmaz, sadece seyircide belirli bir dönemi çağrıştırır. Yoksa yıllara meydan okumuş, hiç eskimiyor denilecek kült filmler de vardır. Bunlar farklıdır. Bilimkurgu filmlerinde ise teknolojinin eskiliği diğer türlere oranla daha çok dikkat çeker. Casusluk filmlerinde de kullanılan teknolojinin eskiliği o film izlendiğinde aynı tadı vermez. Bunların yanında dilin eskiliği de filmin eski olduğuna işaret eder. Bu nedenle bazı filmler yeni nesil seyirciyi ağır dili nedeniyle bazen yorar. Mungan yazının sonunda eskimenin kaçınılmaz olduğu sonucuna varır. Buna direnilemez ama bu farkındalığın gücü, insana ölüm karşısında biraz olsun zaman kazandırır.

Işığın Tavsan Olduğum Filmler adlı kitapta, “Gerçeğe Açılan Üç Kapı”da yazarın filmleri incelerken hakikate sadık kalmayı çok önemseydiği, bunu bir sorumluluk bildiği fark edilir. Yaşadığımız çağda gerçek, yeniden yapılandırılabilir, kurgulanabilir hâle geldiği için bu hassasiyetin önemi de artmıştır. “Ne Görmek İstiyoruz” alt başlıklı yazısında Mungan’a göre, bir edebiyat eserinden filme, iyi bir uyarılmanın yazara, onun dünyasına ve ona o eseri yazdıran temel meseleye sadık kalması gerekir. Yazarın uyarılma filmlerde aradığı temel kriter budur. Genelde iyi bir öyküden iyi bir film yapmak daha kolaydır fakat iyi bir romandan iyi bir film çıkarmak pek kolay olmaz. İyi edebiyat, sinemayı zorlar (Mungan, 2022, s. 22-41). Burada yine edebiyatla sinema arasında duran bir eleştirmene has tespitler yer alır. “Ne Duymak İstiyoruz” alt başlıklı yazının bir bölümünde yazar, *The Conversation* adlı filmle

İlgili çeşitli bilgiler aktarır. Bu film üstüne Türk eleştirmenlerin bazılarının yazdığı yazıları eleştirir. Filmin Watergate skandalını önceden haber verdiğinin iddia edilmesi, filme bir kehanet gibi bakılması onu şaşırtır. Mungan'ın, müziğini çok sevdiği Texas grubunun 2013'te yayınlanan albümünün ve bir şarkısının adı da filmle aynıdır. Bu şarkının klipi, kayıt aracında dönen bir makara bant görüntüsüyle başlar. Ardından filmdeki park ve çekim sahnelerine gönderme yapan sahnelerle sürer. Yazar, bunun gibi sanatlar arası göndermeleri hem hoş hem de besleyici bulur. Mungan, metnin sonunda ünlü yazar Kazuo İshiguro'nun, *Günden Kalanlar* romanını yazarken bu filmde esinlendiği bilgisini paylaşır. "Hangi Hikâyeye İnanmak İstiyoruz" alt başlıklı bir diğer bölümde yazar, *Kagemusha* filminin, onun *Şairin Romanı* adlı eserinin bir bölümüne ilham verdiğini açıkça dile getirir. Böyle esinlenmeleri beslenme olarak gördüğü ve hoş bulduğu anlaşılır. "Başka Dünyaların Filmleri"nin "*Infernal Affairs (Kirli İşler)* Uzakdoğu Sineması" alt başlıklı yazısının bir bölümünde Murathan Mungan'ın "Mezopotamya Üçlemesi" ortak başlığı altında topladığı üç oyunu bulunduğu bilgisi edinilir. Genellikle üçleme, beşleme gibi sayısal ifadeler kullanmayı, numerolojiye olan mistik denebilecek düzeydeki ilgisi nedeniyle sever. Ama bu ilgi o kadar da abartılacak bir durum değildir, sanatı bir oyun olarak gören Mungan için yalnızca o oyunlardan biridir. "*Quintet (Beşli)*" alt başlıklı yazısında, başlıkta adı geçen filmi inceler. Onu seçme nedeni, filmin yarattığı fantastik atmosferi, kurduğu distopik dünyasıyla Mungan'ı, *Şairin Romanı* adlı eserini yazmaya heveslendirmesidir. Bu filmin dramatik yapısının oyun kavramı üstüne kurulu olması yazarı tavlayan yanlardan biridir. Kadim oyunlar, oyuna dönüşmüş ritüeller, temalar hem yazarın kişisel ilgi alanıdır hem de eserlerinde beslendiği kaynaklardandır. "*Sayat Nova (Narın Rengi)* ve Parajanov" alt başlıklı yazısının bir bölümünde Mungan, "has bir sanatçının yaşadığı toprakların kültürel mirasını "bayrak tutma" düzeyinde değil, genetik olarak temsil etmesi gerektiğine inanırım" der (Mungan, 2022, s. 105). Batı merkezli estetiğin ölçütlerinin, evrenselliğin genel geçer kuralıymış gibi öğretilmiş olmasını eleştirir. Bugün bile Batılı eserlerin dünya ölçeğinde kazandığı aşinalığı sağlamak için bu koşulların yerine getirilmesi gerektiği tespitini yapar. Yazar, bazı öykülerinde ve *Geyikler ve Lanetler* adlı oyununda Parajanov'un filmlerinden esinlendiğini belirtir. Bunda benzer coğrafyalarda yaşayan insanların ortak kültürel mirasa sahip olmasının etkisi olduğunu ifade eder. Kitaba da adını veren "Işığın Tavşan Olduğum Filmler" başlıklı yazıda Mungan'ın hangi tarz filmlerden etkilendiğine dair bilgiler yer alır. Yazar; merak, gerilim, gizem unsuru taşıyan yani onda heyecan uyandıran; politik göndermeler, casusluk hikâyeleri, bilim kurgusal ya da fantastik öğeler içeren, genelde olaylar zinciri birbirini izleyen maceralar üstüne kurulu filmleri çok sever. Her sahnesini ezbere bilse de bu filmleri tekrar tekrar izlemekten bıkmaz. Her kesimden seyircinin çok sevdiği, politika, erotizm ve suçun iç içe geçtiği filmleri o da çok sever. Hayat mücadelesinin yprattığı yorgun, kulağı kesik adalet ve hakikat savaşçısı tipleri ve hırpani, serseri tipli özel dedektifleri ya da onların polis merkezinde çalışan versiyonlarını merkeze alan filmleri de çok sever. O nedenle sevdiği filmler listesinin bir bölümü devletin çeşitli katmanlarındaki yozlaşmaların, kendi departmanı içindeki yolsuzlukların kökünü kazımayı kafaya koymuş, başına buyruk polisleri ve onun kirli polislerle olan savaşını ya da mafya hesaplaşmalarını anlatan filmlerle doludur. Bu tarz filmlere ilgi duymasının nedeni ise çocukluğundan beri güçlü bir adalet duygusuna sahip olmasıdır. Haksızlıklara karşı duyarlıdır. Gerçeklere, olayların ve insanların iç yüzüne meraklıdır ve hakikati bilme, dile getirme gereksinimi duyar. Bu özellikleri onun okuduklarını, yazdıklarını ve izlediklerini belirler. O nedenle mahkeme filmlerini de çok sever. Bunun dışında başarılı bulunduğu farklı türlerde filmler de vardır ve Mungan, yazısında bunlardan tek tek söz eder.

Sonuç olarak, Murathan Mungan filmlerle hayatımız, filmi izlediğimiz ortam ve kişiler arasında bağlantı olduğunu düşünür. Bunlar filmi anlama ve anlamlandırma düzeyimizi, filmde aldığımız keyfi etkiler. Mungan, onu büyüleyen, başka diyarlara götüren filmlerden etkilenir. Bu da değerlendirmelerine olumlu olarak yansır. Filmin dili, siyasi ve toplumsal bakış açısı, kurgu ve görüntü kalitesi, teknoloji

kullanımı, renk seçimi Mungan'ın eleştirilerinde değindiği noktalardır. Filmin yenilikçi bir yönü olmalı, anlatım yoğun ve katmanlı olmalıdır. Filmde ele alınan konu sistemin çizdiği sınırlar içerisinde kalmamalı, yeri geldiğinde siyasi ve toplumsal aksaklıkların eleştirisi cesaretle yapılmalıdır. Yönetmenin cinselliğe bakışı ya da cinsel tercihi filme yansıtılacaksa bu cesurca, özgün bir şekilde, estetize edilerek ama göze çok da batırılmadan yapılmalıdır. Yönetmenin hayatıyla filmleri arasında yer yer bağlantılar kurarak da eleştirilerini yapar. Filmlerdeki motifleri, imgeleri, simgeleri tespit edip mitsel, antropolojik, edebi, psikolojik, sosyolojik bağlantılar kurarak; kolektif belleğe de göndermeler yaparak çözümlmelerini yapar. Böylece ortaya zengin içerikli eleştiri metinleri çıkar. Hakikati arayıp bulmak ve ona sadık kalmak onun için çok önemlidir. Film uyarlamalarını incelerken aslına sadık kalınıp kalınmadığını sorgular. Eserin orijinalini de mutlaka okur ya da izler; değerlendirmesini bu kıyasa göre yapar.

3. İzleyicilere Dair Görüşleri

Murathan Mungan, *Kullanılmış Biletler*'deki "Sinema Günleri İçin Katalog" adlı yazısında çeşitli seyirci profilleri olduğundan bahseder, tespitleri doğrultusunda bir sınıflama yapar ve bu seyirci tiplerinin özelliklerini anlatır. Ona göre, sinemayı sevmekle sinemadan anlamak aynı şey değildir. Sinemayı çok sevdiği bilinen insanların bir kısmının aslında sinemadan hiç anlamadıklarını deneyimleyebileceğimizi söyler. İnsanlar, gerçek hayatta anlamadıkları şeyleri filmlerde de anlamazlar. "İnsanların çoğu başkalarının hayatlarına yaklaşmayı bilmedikleri için, farklı filmlere ve farklı dünyalara yaklaşmayı da bilmezler. Ezber gözler, nereye baksa kendi ezberini görür" (Mungan, 2007, s. 123). Filmin sadece yüzeysel kısmını gören, derin katmanlarını fark edemeyen seyirci tipi, her filmi beğenen seyirci tipi, başkalarının fikirlerine göre fikirleri şekillenen seyirci tipi, genelin beğendiği filmde şiddetle nefret eden ve bir ortası olmayan seyirci tipi, anlamadığı filmi güzel bulma eğiliminde olan seyirci tipi, Amerikan sinemasından başkasını beğenmeyen seyirci tipi gibi gruplar oluşturur. Sonunda ise kendisinin nasıl bir seyirci tipi olduğunu anlatır:

"Beni kızdırmadıkları sürece, duruma göre, kişisel tercihlere, beğenilere, yönelimlere saygılı ve mesafeli durmayı bilen uygar insan tipi yaparım. Tabii karşılığında karşı duramayacağım inandırıcı yanıtlar isterim. Tartışmalı durumlarda, "Benim yakınlık duyduğum bir sinema değil", "Dünyası bana uzak", "Sizi bilmem ama ben eğlendim" gibi kişisel tercihleri öne çıkaran sözler karşısında, saygı duymayı ve konuyu kapatmayı bilirim ama bana burada sinema sanatının doğrularından konuşuluyormuş gibi ukalalık yapılırsa, insanların ağızının payını vermekte üstüme yoktur. Dilimde beklediğim zehir böyle zamanlarda çok iş görür" (Mungan, 2007, s. 127).

Burada yazarın bir yandan nasıl bir seyirci tipi olunması gerektiğine dair, kendinden yola çıkarak ip uçları verdiğini de söylemek mümkündür. "Hayat Seyretme Bilgisi"nde de hayatımızla film izleme alışkanlıklarımız ve o filmi anlama kapasitemiz arasındaki bağlantıya dikkat çekilir. Başlangıçta seyrettiğimiz filmlerin büyük çoğunluğu bizi derinden etkiler, sinemanın büyüüne kolayca kapılırız fakat zamanla daha olgun, daha seçici ve daha gelişmiş, farklı bir gözle sinema izlemeye başlarız. Çünkü görme ve algılama eşiğimiz yükselir. Kimi seyirci böyle gelişirken kimisi de öğrendiklerinin üstüne koymayı bırakır ve akıl tutulması, algı kilitlenmesi meydana gelir; yeni bir şey öğrenemez. Film izlerken, bir seyirci olarak gözlerimizi de eğitmemiz gerekir. Gözler yeterince bağımsız olmalı, sadece görmek istediklerini görmemelidir⁶. "Gözleri görmeyenlerin zihinleri de görmez. Katmanları okumaya, bütünü var eden unsurlar arasında ilinekler kurmaya, bağlantıları keşfetmeye yarayan zihinsel görme süreci işletilmez" (Mungan, 2007, s. 130). Yazar burada da seyirci çeşitleri olduğundan söz eder. Bu kez

⁶ Görmenin ve gözün eğitilmesinin önemini bu yazının dışında başka yazılarda da vurgular: Bkz. *Işığın Tavşanı Olduğum Filmler*, "Ne Görmek İstiyoruz", s. 22-41.

görmeyle bağlantılı olarak bir gruplama yapar. Mungan'a göre "kimi seyirciler, filmlerden yeni bir şeyler öğrenmek yerine, o güne kadar öğrendiklerinin doğrulamasını yapmasını isterler yalnızca" (Mungan, 2007, s. 130). Kimileri kahramanlarla özdeşleşir ya da onlara karşı çıkar. Ama asıl önemlisi ve olması gereken, erişkin seyirciliktir yani insanın kendi hayatının ve bildiklerinin dışındaki dünyalar ve hayatlarla ilişki kurabilme becerisidir. Mungan'a göre sanatın seyircide asıl gerçekleştirmek istediği budur. Filmler ayrıca seyirci üstünde sağaltıcı etkiye de sahiptir. Kişisel ve toplumsal nedenlerle dışa vurulamayan öfke, korku, kızgınlık, çaresizlik vb. duyguları seyirciler, filmler sayesinde sağaltıp seyreltir. Seyredilen filmleri iyi "okuyabilmek" önemlidir fakat bir seyirci olarak bunu abartmamak, bundan entelektüel bir üstünlük sağlamaya çalışmamak gerekir. Peki, iyi bir seyirci nasıldır Mungan'a göre? "İyi bir seyircinin, farklı filmler, dünyalar, estetik arayışlar karşısında, onlara nüfuz edebilmesi için farklı gözler ve mercekler kullanabilmesi gerekir" (Mungan, 2007, s. 135). Bir sinemasever kötü bir film izlese bile bunu tolere edebilmelidir. Erken yaşlarda izlenen bazı filmler o zamanlarda iyi anlaşılmasa da zaman içinde tekrar izlendiğinde seyircinin hayat tecrübesi ve bakış açısı geliştikçe daha iyi anlaşılır hâle gelebilir. Bazı filmler anlaşılacak için zamanını bekler, bazıları da zamanla seyircinin üstündeki etkisini yitirir. Filmlere adil bir değerlendirmeye yaklaşabilen seyirci, kendini geliştirmiş seyircidir ve o kişinin adaletine gerçek hayatta da güvenilebilir. İyi bir seyirci olmak, tarafsız olmayı gerektirir, eğitilmiş gözlerle sahip olmayı gerektirir. Filmlere ya çok hayran olan ya da ondan nefret eden yani bir ortası olmayan seyirciler Mungan için konuşmaya bile değmez, cılız bir hayata ve bakış açısına sahip seyircidir. Yazarın "Filmin Sonu" adını verdiği yazısında, seyircilerden bahsettiği bir bölüm de yer alır. Ona göre filmler, konu edindikleri hikâyeler aracılığıyla yaşamın içindeki çeşitli olasılıkları seyirci için dener, seçilecek yolu ve onun varabileceği sonu seyirciye gösterir. Seyirci, "kesinlik ve bütünlük duygusuyla tamamlanmış filmlerin sonunda, bir başkasının hatalarının yenilgisinin karşısında, kendi doğrularının bilgisiyle sınanmış, onanmış olarak çıkmak ister sinema salonundan" (Mungan, 2007, s. 340). Yani seyirci belirsizliklerden, onun yaşamda kurduğu bildik dengelerle oynanmasından, ucu açık sonlardan, başka varoluş biçimlerinin de olabileceğinin aklına getirilmesinden hoşlanmaz. O nedenle senaryolar genelde seyircinin bu bağlamlardaki beklentilerini karşılamak üstüne kurulur.

Murathan Mungan *Işığın Tavşan Olduğum Filmler*'deki "Gerçeğe Açılan Üç Kapı" başlıklı yazının "Ne Görmek İstiyoruz" alt başlıklı bölümünde, sıradan okurun bir kitabı konusu için okuduğunu, sıradan seyircinin de bir filmi konusu için izlediğini belirtir. Konu da önemlidir tabii ama asıl önemli olan, "eserin bütünündeki temayı kavramak, ilişkileri ve bağlantıları algılamak, görüntülerin ya da satırların altındakini okuyabilmektir" (Mungan, 2022, s. 28). Verilen ip uçlarının izini sürerek yapılan keşiflerin, varılan sonuçların tadını çıkarmak önemlidir. "Başka Dünyaların Filmleri"nde Mungan, her filmin her seyirciyi kendi dünyası içinde farklı yolculuklara çıkardığını, alımlama farklılıklarının, kişisel çağrışımların seyirciyi bazen birbirine zıt yorumlara ulaştırdığını söyler (Mungan, 2022, s. 28). Seyir nesnesi aynıdır fakat seyircinin anlamlandırma, yorumlama farkları vardır. Seyirci ne kadar doluyorsa filmi de o kadar iyi analiz eder. "Kişiliğimizin gelişmesiyle seyirciliğimizin gelişmesi arasındaki ilişkiyi de gözden kaçırmamak gerek. Beyaz perdede seyrettiklerimiz yaşamı daha iyi görmemize katkı sağlar" (Mungan, 2022, s. 79). Metnin ilerleyen bölümlerinde yazar, Türk gençlerinin bir kesiminin film değerlendirmesi noktasındaki donanımsızlıklarına vurgu yapar. Çoğunluğu erken yaşlarda elde ettikleri kalıpları kullanır. Eski nesiller, filmlere ve onlara ilişkin kaynaklara ulaşmada daha kısıtlyken şimdiki nesil bu imkanlara fazlasıyla sahiptir fakat eski neslin hevesi onlarda yoktur. Film incelemesi için kıstaslar edinmek, filmlere dair düşünceler üretmek, ruhu zenginleştirmek, durup demlenmek, derinleşmek gibi çabaları da yoktur. Bilgi bombardımanına maruz kalan, dikkati çabuk dağılan, genel

7 Mungan bir röportajında da bu tespitimizi doğrular nitelikte ifadeler yer verir. *Hürriyet Pazar*, söyleşi: Uğur Vardan. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/okurlara-bildiklerimin-isinginda-el-feneri-tutmaya-calistim-sinemada-yer-gostericilik-yapmak-gibi-42185398>

beğeniye ya da modayı takip eden kültür tüketicileri hâline gelmişlerdir. “Başka Dünyaların Filmleri” başlıklı bölümün “*El-Haimoune (Çöl İşaretçileri)*, Nacer Khemir” alt başlıklı film incelemesinde yazar, seyircinin filmi hissetmesi gerektiğini ancak bu şekilde yabancı kültürlerle bağ kurabileceğini söyler. Sahip olunan kültür ve yaşanan coğrafya, seyircinin gerçekliği algılama, yorumlama, yansıtma biçimlerini etkiler. Ama ne olursa olsun seyirci, aklının kilitlenmesine, kendi kurgusunun ve kalıplarının dışındakilerle ilişkinin körleştirilmesine müsaade etmemelidir. Burada da her filmi aynı mercekle izlememek gerektiğini, kalıpların kırılması ve gözün görme alanının, idrak alanının genişletilmesi gerektiğini savunur. Ayrıca bu farkındalığın diri tutulması da çok önemlidir. Bir filmi sevmek ya da sevmemek kişisel bir durumdur fakat o filmi hakkıyla değerlendirmek, asıl önemli olan odur. Filmde ele alınan ya da yazarın dikkatini çeken her konu ya da kavram, o ülkenin kültürü ve yer yer kendi ülkemizin kültürü de göz önünde bulundurularak açıklanır, değerlendirilir. Yani yazarın film incelemelerinin mutlaka toplumsal bir ayağı vardır. Başka dillerden dilimize çevrilen film adlarının isabetli olup olmadığı da yazılarında ele alınır. Örneğin Mungan, *Raşomon*'un Türkiye’de vizyona girerken “Sarı Irkın Şehveti” olarak çevrilmesini çok yanlış bulmuştur.

Sonuç olarak Murathan Mungan’a göre izleyiciler için sinemayı sevmek kadar onu anlamak da önemlidir. Filmler izleyicinin alışkanlıklarını ve zevklerini değiştirir, geliştirir; gözlerini eğitir; algı kapasitesini artırır. Mungan’a göre en önemlisi de başka hayatlarla ilişki kurma becerisinin bu sanat dalı sayesinde gelişmesidir. İzleyicilere yaşamadıkları hayatları yaşatır. İzleyicilerin filmleri adaletli bir şekilde değerlendirmesi çok büyük bir öneme sahiptir çünkü beğenip beğenmemek başka, filmi eleştirmek başka bir şeydir. Ayrıca bir filmi sadece konusu ya da özdeşleştiği kahraman için izlememelidir. İyi bir izleyici filmin temasını bulmalı, filmdeki çeşitli bağlantıları anlayabilmeli, filmin alt metinlerini okuyabilmelidir.

4.Oyuncularla İlgili Görüşleri

Murathan Mungan, *Bir Kutu Daha* (2004) adlı kitabında yer alan “Gestus” başlıklı yazısında oyunculuk hakkında dikkat çekici bilgiler verir (Mungan, 2004, s. 351). Oyuncunun rolünü iyi yapabilmesinde yürüyüşünün önemli olduğunu vurgular. Kendi tarzında değil, rolüne uygun tarzda yürüyebilmelidir. Bir diğer kriter de oyuncunun role uygun davranışlar sergilemesi, tepki göstermesi, yüz kaslarını ve beden dilini ona göre kullanmasıdır. Mungan, bu unsurları hiç değiştirmeden rol yapan oyuncuları eleştirir. Bunun bütün dünyayı ve tarihi “İngilizleştirme” amacıyla yapılma ihtimalinden söz eder. Çünkü egemen dünyanın evrensellikten anladığı, bütün dünyayı kendisine benzetmektir. Filmin türü ne olursa olsun tüm oyuncular orta sınıf bir Amerikalı gibi davranır ve yazar bunun nedenlerini yazısında açıklar. Haklarında çok az bilgi sahibi olunan toplulukların karakterlerini canlandırırken ise davranışları nötrale etmek, çağdaş ve güncel çağrışımlardan uzak tutmak gerekir. Kimse o dönem insanların nasıl davrandığını bilemez. Burada önemli olan mesela bir Asurluyu hatırlatmak değil, zaten onun hakkındaki bilgiler azdır, önemli olan; bir Amerikalıyı hatırlatmamaktır.

Kullanılmış Biletler adlı kitabında yer alan “Hayat Seyretme Bilgisi”nde yazar, seyircilerin filmleri genelde kahramanları aracılığıyla izlediğini, ya onlarla özdeşleştiğini ya da onlara karşı çıktığını ifade eder. Böylece filmlerin izlenmesinde oyuncunun rolünün ne kadar önemli olduğu vurgulanır (Mungan, 2007, s. 128-140). “Atölye Günleri” ana başlıklı bölümde “*Yüzüklerin Efendisi, Avustralyalılar, Brad Pitt*” alt başlığında, bu başlıkta adı geçen filmler değerlendirilir. Mungan, ilk filmde küçük bir rolde görünen Cate Blanchett’e bayıldığını, ona hayran olduğunu açıkça dile getirir. *Spy Game*’de rol alan Brad Pitt için ciddiye alınması gereken ve gün geçtikçe aşama kaydeden bir oyunculuğu olduğu yorumunu yapar. *Akıl Oyunları* adlı filmde Russell Crowe’un oyunculuğu onda büyük bir hayal kırıklığı yaratır.

Hatta Oscar'ı rahatlıkla alabileceğini çünkü kötü oynadığını, akademi üyelerinin “hasta, sakat ve anormal” kişiliklerden beklentilerine karşılık verecek tüm klişe ucuzluklara başvurduğunu belirtir. Crowe gerçekte büyük bir oyuncudur. Aslında onun birçok filmi izlemiştir, hayranlarından biridir. Bazen kötü oynadığı da olur ve yazar bunu oyuncuya hayran olmasına rağmen açıkça dile getirmekten çekinmez. “Oyunculuk Büyüsü” alt başlıklı bir başka bölümde Mungan, oyunculğun onun için büyüülü bir sanat olduğunu söyler. İyi oyunculuk karşısında adeta büyülenir. *Çok Özel Haber* adlı filmde Kevin Spacey, Cate Blanchett, Judi Dench, Julianne Moore, Pete Postlethwaite, Scott Glenn gibi ustaların tam bir takım oyunculğu gösterisi sergilediğini belirtir. Oyunculuk eğitimi alanlar, bu filmdeki oyunculğu ders olarak görmelidir. Yazar, bu yılki Oscar'ını bu filmdeki rolüyle Kevin Spacey'e verdiğini söyler. “Oyunculuk Sanatı İçin Bazı Örnekçeler” adlı yazısında oyunculğa dair görüşlerini aktarır. Oyuncunun yaptığı, canlandırmadır. Canlandırma demek, yapaylaştırma demektir. Dolayısıyla oyunculuk teknikleri de yapaylaştırma teknikleridir. Ama bu teknikler, ele alınan konunun doğasının daha iyi anlaşılması içindir; ondan uzaklaşılması için değil. Oyunculukta ustalık, “yapaylaştırma işleminde yapay olmamak, bu yapaylaştırmadan bir tür gerçeklik, bir tür sahicilik edinmektir” der (Mungan, 2007, s. 302). Mungan'a göre oyuncuların çoğu sıra dışı kahramanları mesela katil rollerini canlandırırken önceki oyuncuların buldukları numaraları, sonuç vermiş hazır kalıpları tekrarlar ve bunun rahatlığına, garantiliğine sığınmayı tercih eder. Kendi ezberini aşır malzemeye farklı bir gerçeklik ilişkisi kuramaz. Yazar bunu eleştirir. Mungan'a göre iyi bir oyuncu, senaristin yazdığı güçlü sahneleri kendi oyunculuk gücüyle parlatır. Dümdüz görünen birkaç sözcükten izi derin, görkemli sahne yaratabilen kişiler sahiden büyük oyuncularlardır.

Mungan, *Işığın Tavşan Olduğum Filmler* kitabında yer alan “Gerçeğe Açılan Üç Kapı” adlı bölümün “Ne Görmek İstiyoruz” alt başlıklı yazısının bir kısmında *Başkalarının Hayatı* adlı filmin oyuncularından olan, oyuncu ve eğitimci Ellen Burstyn'den söz eder. Onun eğitimci hayatından bir anekdot aktarır. Bu anekdottan yola çıkarak oyunculğa dair önemli bir bilgi verir. Buna göre müzik, seyirci için vardır; oyuncu için değil. Bir oyuncu, performansının kalitesini yükseltmek için bazen müzikten de faydalanabilir fakat aslında iyi bir oyuncunun böyle tetikleyicilere ihtiyaç duymadan rolünü başarıyla oynaması önemlidir. “Ne Duymak İstiyoruz” alt başlıklı bir başka yazıda ise Mungan, *The Conversation* adlı filmde Gene Hackman'ın, büyük bir oyuncu olarak, hak ettiği kadar öne çıkmadığı eleştirisini yapar. Bu gibi oyunculara Mungan, “gizli büyükler” der. Böyle kişiler, “hiçbir zaman kadınların yüreğini hoplatan yakışıklı jön ya da elde silah, altta alevli araba maceradan maceraya koşan kahramanlardan biri olmadıkları için geniş kitleler tarafından baş tacı edilmez ama yaygın ölçüde takdir görürler” diye ekler (Mungan, 2022, s. 47). Bu tarz oyuncular genel geçer ölçülerce belirlenmiş seyirci algısında ilk bakışta biraz düz, ifadesiz, silik görünümlü bir izlenim bırakırlar fakat farklı karakterler canlandırabilmek, birbirinden değişik rollerde görünebilmek konusunda çok avantajlıdırlar. Bu nedenle de uzun soluklu bir kariyer sürdürürler. “Hangi Hikâyeye İnanmak İstiyoruz” alt başlığında ise Kurosawa'nın *Raşomon* adlı filmdeki oyunculukla ilgili ilginç bir noktaya dikkati çeker: “Orman sahnelerinde karakterlerin hareketlerine hâkim olan tavırda, ormanda tuzağa kıştırılmış hayvanların tepkilerine benzer bir hal vardır” (Mungan, 2022, s. 64). Yönetmen, filmin çekimlerinden önce oyunculara çeşitli hayvan resimleri göstermiş, bunlar üzerine düşüncelerini istemiştir. Mungan, “Oyuncuların canlandırdıkları karakterler üzerine yoğunlaştıklarında bazen hayvan davranışları üzerinden modellendirmelere gittikleri bilinen bir çalışma yöntemidir” der (Mungan, 2022, s. 64). Alec Guinness de *Kwai Köprüsü* adlı filmdeki rolüne hazırlanırken her gün hayvanat bahçesine gidip canlandıracağı karakterin davranış dinamiğine model olarak seçtiği devekuşlarını gözlemlemiş, saatlerce onların hareketlerini izlemiştir. Buradan da, o beğenilen performansların ortaya çıkmasında böyle çalışmaların önemli etkisi olduğu anlaşılır. “Yaşlılık Devleri”nde *Bir Kadının Öyküsü* adlı filmde Sheila Florance, hastalığı nedeniyle ölümü yaklaşan ama yaşama sevincini hiç yitirmemiş bir kadını

canlandırır. Oyuncu 75 yaşındadır, kendisi de ölümü beklemekte olan bir kanser hastasıdır ve ne yazık ki rol aldığı film vizyona girmeden vefat eder. Ölümünün ardından bu rol ona, Avustralya'nın en prestijli ödülllerinden olan AACTA "Başrolde En İyi Kadın Oyuncu" ödülünü kazandırır. Yönetmen, bu değerli oyuncusuna adeta bir veda filmi çekmiş olur. Mungan, yaşları ilerlemiş oyuncuların bazılarının, yaşamları boyunca filmlerde ikinci derece rollerde görüldüklerini ya da başrol oyuncusu olarak sistem içinde birer yıldız dönüşmediklerini, yaşları ilerleyince de gelen her teklifi değerlendirdiklerini belirtir. Çünkü onlara teklif edilen bu roller özel bir anlam taşır, onlara hâlâ ihtiyaç vardır. Günümüzde hem kadın hem de erkek oyuncuların bazıları daha genç görünmek için estetik operasyonlar yaptırır ama bazıları da vardır ki yaşlarının uygun olduğu rolleri oynamayı tercih eder ve bu nedenle estetik ameliyat yaptırmaz.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Murathan Mungan'a göre oyuncu, rolüne her anlamda uygun davranmalı yani role bürünmelidir. Buna kıyafetler, duruş, yürüyüş, beden dili de dahildir. Oyuncu ne kadar iyi rol yapar, kendini kahramanla özdeşleştirirse filmin izlenme ve beğenilme oranı da o kadar artar. Mungan, oyuncuların, önceki oyuncuların bulduğu numaraları, denenip başarı elde edilmiş kalıpları kullanmasını hoş bulmaz; bunları hazırcılık, garanticilik olarak görür. Oyuncunun özgün olmasını önemser. Mungan'ın iyi ve kötü oyunculara dair yaptığı tespitler yerinde, ön görüler ise bugünden bakılınca isabetlidir.

5. Türk ve Dünya Sinemasına Dair Görüşleri

Bir Kutu Daha (2004) isimli kitabın "Gestus" başlıklı yazısında Doğu'nun ve Batı'nın film izleyen seyircisinin aynı filme bakışındaki fark anlatılır: "Doğu toplumları, empati kurma yeteneği fazla gelişmemiş kapalı toplumlar olduğu için, çoğu kez Batı figürlerini ve kültürel kodlarını kavramakta güçlük çekerken, Batı toplumları da bütün dünyayı kendinin bir aynası olarak gören etno-merkezci empozan karakteri gereği, ötekileri anlamakta ve kodlarını çözümlenmede yetersiz kalır" (Mungan, 2004, s. 46). Yazarın yaptığı tespit oldukça dikkat çekicidir ve yazarın bu konuda haklı olduğu söylenebilir "Marlboro ve Fors 1500!" yazısında ülkemizdeki film sektörüne dair değerlendirmeler yapar. Yazıda çoğunlukla alt-orta sınıf ailelerden gelip reklamlar ya da diziler aracılığıyla para kazanıp meşhur olan yönetmenlerin, seyredirken insanı mahcup eden ancak az gelişmiş bir ülke rejisörünün tenezzül edeceği gösteriş düşkününü ucuz kamera hareketlerinin, filme ilişkin estetik bir nedensellikten ziyade, kendi geçmişlerine ilişkin sınıfsal bir eziklikten kaynaklandığı anlaşılır. Böyle kişilerin maliyet ve teknoloji ile kurdukları ilişki, sinemasal değil, sınıfsal bir psikodinamik taşır. Yani genelde maksat film çekmek değil, "ezikliklerini" tatmin etmektir.

Kullanılmış Biletler (2007) kitabının "Geçtiğimiz Bahçeler" adlı bölümünde yazar, bahçe imgesini merkeze alır. Filmlerde kahramanların bir pencere kenarında dışarıdaki bahçeyi seyredirken yılların hızla geçtiğini anlatma tekniğinin Amerikan sineması kaynaklı olduğunu söyler. Bu anlatım yolu daha 40'li, 50'li yıllarda melodram filmlerinde görülmeye başlar; 60'lı, 70'li yıllarda da devam eder. Bir motif çevresinde olayı geliştirerek dramatik çatı kurma eğilimi sonraki yıllarda daha da yaygınlaşır, Amerikan dramasında iyiden iyiye gelenekselleşir. İngiliz ya da Amerikan kökenli yazarlar bu sağlam dramatik yapıyı kullanarak iyi kurulu oyunlar ortaya çıkarır ve bunlar beyaz perdeye aktarılır, sağlam dramatik yapı senaryo geleneğine dönüşme böylece gerçekleşir. İngiliz ve Amerikan dramasının çok sevdiği temel çatışma motiflerinden biri Mungan'a göre şudur: "Ödün vermez, sert, kararlı, geçmişe bağlı yaşlıca bir kadın ve onun temsil ettiği düzenle, yine ödün vermez, yine kararlı ama yeniliğe ve geleceğe açık bir kadının çatışması sıkça işlenmiştir" (Mungan, 2007, s. 38). Mungan'ın "Kare As" başlıklı yazısından ise yazarın Amerikan sinemasını güçlü ve olanakları fazla olan bir sinema olarak gördüğü öğrenilir. O

nedence genelde çekilen filmlerde pahalı ve zengin dekorlar, üst düzey teknik olanaklar görmek mümkündür (Mungan, 2007, s. 146). “Polis Eşleri”nde ise yazar, Amerikan sinemasının farklı bir yönüne değinir. Buna göre Amerikan sineması, kendi ülkesine dair sorunları dünyanın sorunu kılmakta oldukça başarılıdır. İnsanlar Amerikan filmleri izleyerek bu konulara ve sorunlara, farkında olarak ya da olmayarak, vakıf olurlar (Mungan, 2007, s. 275). Fakat tam aksine Amerikan halkının dünyadan haberi yoktur. “Amerikan film endüstrisi, gelişkin teknolojisi sayesinde dünya üzerinde geniş bir aidiyet alanı yaratmış, kendi kimliğini dünyanın “yerlisi” kılmıştır” (Mungan, 2007, s. 275). Sineması vasıtasıyla dünya ölçeğine genelleştirilebilecek kolektif zihinde toplumsal modeller ve insan ilişkileri günden güne Amerikanlaşır. Bu durum Mungan’ın dikkatini çeker. “Amerikan Drama Geleneği”nde yazar, bugün en sıradan Amerikan filminde bile kurgunun sağlamlığı, hikâye akışını kolaylaştıran sahneleme düzeni, iyi yazılmış diyaloglar, doğru tanımlanmış karakterler bulunmasının tesadüf olmadığını, bunun köklü bir geleneğe dayandığını ifade eder. Amerikan sinemasının öykülemedeki gücü, ciddi bir Amerikan kısa hikâye geleneğinden ve köklü bir tiyatro dramaturjisinden gelir. Bu köklü geleneği her dönemin kendi eğilimleri doğrultusunda yeniden üretilip zenginleştirilerek yollarına devam ederler. Arada kötü sonuçlar elde edilen bazı filmlerin olması bu anlatı geleneğinin gücünü ve önemini azaltmaz. Amerikan sinemasının karakteristik şablonları oluşup artık yerleştiği için bir filmin fragmanını izlediğimizde o film hakkında fikir sahibi olabilir hatta filmi izlemiş kadar oluruz. Bu köklü sinema geleneği tüm dünyayı etkiler. “Akbabalar ve Gerçekler”, Mungan’ın Amerikan sinemasına dair görüşlerini aktardığı bir diğer yazıdır. Buna göre, yetmişli yılların ortalarında Amerikan kültürü içinde eleştirel yaklaşım ruhu yükselir ve bu da sinemada sisteme yönelik eleştirilerin, itirazların yer aldığı filmlerin artmasına sebep olur. Bu filmler her ne kadar eleştiri barındırır da bir yandan da zedelenmiş olan sistemin kurumlarına yönelik inancı onarma amacı güder, sonuçta kurumların ıslah edilebileceğine dair umut barındırır, bir yerlerde kalmış iyi polis, politikacı, bürokrat vb.nin varlığından deva umar. Tüm kötülükler sistemden değil, insan ruhunun karanlık yanlarından kaynaklanır. Mungan bunun doğru olmayan bir yönlendirme olduğunu düşünür. Bu eleştirilebilir ve sorgulanabilirlik, kitlelerin haksızlıklar karşısındaki güvensizlik ve öfkelerini temsil ederken diğer yandan onları bu yolla sakinleştirir. Aslında diğer yandan bu tarz filmleri bu kadar çok göstererek bunun kanıksanmasının sağlandığı da söylenebilir. “*Amarcord*’u Anımsıyorum” başlıklı yazısında Mungan, Fellini’yi anlatırken İtalyan sinemasına da değinir. Onun sinema anlayışı, halkının hayata bakışı ve genel karakteristik özellikleriyle bağlantılıdır. Sonrasında şöyle tespitler yapar: “Neşesi sığılığında, mutluluğu yüzeydeliğinden gelen ve gerçekte hayatın farkında olmayan şamatacı, hatta çocuk kalmış bir kalabalık belli bir mutsuzluk yaratıyor Fellini’de. Sürekli onunla hesaplaşmak, didişmek istiyor” (Mungan, 2007, s. 54). “Faşizme Karşı Naif Sinema ve *Savaş Kurbanları*” adlı yazısında Mungan, Alman sinemasının tarihî gelişimini, özellikle de faşizmin hayattan sinemaya doğru sızışını anlatır. Faşizmle gelen savaşların kurbanlarının varlığı hem sinemaya konu açısından zengin malzeme verir hem de faşizmin ve savaşların açtığı yaraları taşıyan insanlardan oluşan, her daim hazır bir seyirci kitlesi ortaya çıkar. Batı sineması da bu potansiyelden sıkça faydalanır. Yazar burada faşizmin “düzen sineması” içinde anlatımına bazı eleştiriler getirir. Suya sabuna dokunmadan ilerlemeyi tercih eden düzen sinemasında seyircinin tepkisi sınıfsal özden yoksundur, hümanisttir ve duygusal bir düzlemde temellenir hatta bilinçli olarak temellendirilir. Yani bu filmlerde faşizmin tahlillerinden ve onun teknelci sermaye ile olan ilişkisinin yansıtılmasından kaçınılır. Kendi çıkarına ters düşen herhangi bir girişimi hemen sistem dışına çıkarır. “Sovyet Sinemasında “Düşman” İdeolojisi” isimli metinde yazar, Sovyet sinemasını, seçtiği iki savaş filmi üzerinden değerlendirir. Sovyet sineması, sessiz sinemada oldukça başarılıdır. Hatta dünya sinema tarihinde de sessiz sinema, en olgun dönemini Sovyet sinemasında yaşar. II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki “Soğuk Savaş” yıllarında Sovyet filmleri, Amerikan filmlerinin negatifi olmaktan öteye gidemez. Stalin’in ölümünün ardından belirli bir serbestlik ortamı sağlanır. Sovyet sineması bugün, 1919 sonrasında daha çok anlamını bulan sinemada

araştırmacı niteliğini yitirmiştir. Toplumcu gerçekçilik arayışları ise büsbütün kenara bırakılmış, son yıllarda burjuva estetiğine özenen bir yöneliş içine girilmiştir. Gerçek bir kimlik geliştirememiş, büyük yönetmenler ya da etkili akımlar yaratamamıştır. Mungan, “Atölye Günleri” genel başlığı altında değerlendirdiği filmlerde de yer yer dünya sinemasına dair tespitlerini aktarır. “*Yüzüklerin Efendisi*, Avustralyalılar, Brad Pitt” alt başlıklı yazısına göre Hollywood sineması uzunca bir süredir can çekişmektedir. Amerikan sineması başlangıçta kısa öykü ve sağlam çatılı tiyatro oyunlarıyla beslenen, köklü bir drama geleneğinden gelmekteydi ama artık eskisi gibi değildir. Bu nedenle son yıllarda bağımsız sinemacılara, yabancı yönetmenlere kucak açarak bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Fakat Mungan’a göre sorunun çözümü yanlış yerde aranmaktadır. Çünkü tükenen “hikâye” değil, “gramer”dir. Artık yeni ifade yollarına ihtiyaç vardır. “Eve Sahiden Dönüş Yok” alt başlıklı yazıda ise Mungan bu kez Fransız sinemasına dair görüşlerini aktarır. Fransız sinemasına her zaman kuşkuyla yaklaşmıştır. Sevdiği birkaç yönetmen dışında diğer yönetmenlerin filmlerini hep tadını kaçırabileceği tedirginliğiyle izlemiştir. Çünkü genelde “mânâ yapmaktan film yapmaya vakit bulamadıklarını” düşünür (Mungan, 2007, s. 211). Ayrıca birçok yönetmenin “aynı kadına âşık iki erkek” temasını çok sık kullanmasını eleştirir. “Oda Filmi” başlıklı yazısında Mungan, Türk sinemasının en büyük sorunlarından birinin hâlâ “mizansen” olduğu tespitini yapar (Mungan, 2007, s. 79). Bu sorunu kendi sinemasında hâlâ çözememiş yönetmenlerin çoğu tiyatrocunun geçmişi olmayanlardır. “Tarih, Dönem Sineması ve İnandırıcılık”ta da yazarın bazı eleştirileri dikkati çeker. Mungan’a göre tarihi hâlâ mitolojik kalıplar içinde algılayan bir toplum ve o nedenle tarih bizde yalnızca kahramanlık menkıbeleri devşirilen bir toplumsal kiler gibidir. Geçmişten yaratılan imgeler çoğunlukla bugünün özlemlerine yanıt vermek içindir. Bunun yanında eleştirilen bir diğer konu da Türkiye’de dönem filmi çekimleri sırasında yapılan hatalardır. Eskiden bu zorlukların, aksaklıkların olması imkânsızlıklarla açıklanabilirdi fakat bugüne kadar teknolojinin ilerlemesi ve imkanların gelişmesiyle bu sorunların çözülmesi gerekirdi. Ama hâlâ aynı sorunlar hatta yer yer daha da kötüleşerek devam eder. Bir diğer sorun da bilgi eksikliğidir. “Bir sanatçı için, lisede öğrendiği kadarını tarih sanmanın yetmezliğinden geçtim, asıl tehlikesi, tarihle ilişki kurma biçiminin lisede öğrendiği gibi olmasıdır” der (Mungan, 2007, s. 106). Bir başka sorun da tarihsel doğruluğu, inandırıcılığı, tutarlılığı sağlamak ve canlı bir atmosfer kurabilmektir. Bunun için de çevre, giysi gibi birçok ayrıntıya dikkat etmek gerekir. Bizim gibi sineması endüstrileşememiş ülkelerde bir diğer sorun da tüm ayrıntılara özen gösterilse, döneme uygun elbiseler dikilse bile o elbiselerin yepyeni olmasıdır. Bu da o dönemin atmosferine girilmesini engeller, inandırıcılığı zedeler. Ayrıca bizde eşyaları tarihlendirme geleneği yoktur, tarih duygusundan yoksunluk söz konusudur. Bu eksiklikler sinemaya da yansır. “Brecht’çil Sinema”nın bir bölümünde, dünya sinemasında dayanıklı ideolojiler geliştirildiği, bunlarla hesaplaşmak ve bunlara alternatifler geliştirmek için başkaldırıların gerçekleştiği anlatılır. Türkiye’deki sinema da yer yer bundan etkilenmiştir. *Genç Sinema*, *Yedinci Sanat*, *Gerçek Sinema* ve *Çağdaş Sinema* gibi dergiler bunların tanıtımını ülkemizde yapmış hatta benzer girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat Türkiye’de bu tarz akımların, özellikle Brecht’çil yöntemin uygulanması, devrimci bir kaygısı olan sinemanın ve sinemacının sorunudur. Ülkede çok farklı yönelimler, bambaşka kaygılar olduğu için de bu bağlamda bir yönelim pek görülmez. Mungan, “Güreş Tutan Çocuk Pehlivanlar”da Lütfü Akad’ın *Gelin* filmi çok beğendiğinden hatta bu filmin Türk sinemasının en iyi filmlerinden biri olduğundan söz eder. Filmde ele alınan sorunsalın yani erkeklik ideolojisinin, erkek çocuklarının yanlış bir şekilde, şiddete meyilli olarak yetiştirilmesinin eleştirisi yapılır. Bu bağlamda toplum mutlaka bu sorunla hesaplaşmalıdır. Bu, geçmişten beri var olagelen ideolojilerin ve onunla yoğrulan geleneğin günümüze kadar şiddet dozu artarak ulaşmasının sonucudur. Faşist ideoloji, geleneksel ataerkil ideoloji üstüne temellenince bu sonucun ortaya çıktığını söyler. “Kameranın Hâlleri”nin bir bölümünde Mungan, Türkiye’de bir dönem özellikle toplumsal içerikli filmlerde kameranın bol bol yakın çekim şeklinde kullanıldığından ve böylece memlekette insan manzaraları

resmetme alışkanlığı olduğundan söz eder. Türk sineması siyah-beyaz dönem filmlerinde dünya standartlarında çekimler yapmasına rağmen renkli film döneminde şaşkınlığa düşmüş, sonraki dönemlerde yaşanan toplumsal krizler, ekonomik güçsüzlük, altyapı eksikliği, endüstrileşememe gibi sebeplerle dünyada sinema sektöründeki gelişmelerden iyice uzak kalmıştır. Televizyon ve reklamcılık gelişince teknik donanım anlamında altyapısal zenginleşme yaşanmış fakat bu kez de “sektörlerden taşınan alışkanlıkların, edinilmiş tiklerin yarattığı dil ve anlatım gibi plastik sorunlar ortaya çıkmıştır” (Mungan, 2007, s. 330-331). Reklamcılıktan gelme yönetmenler, oradan getirdikleri alışkanlıkları sinemada devam ettirme yolunu seçmiş ve bu da filmlerdeki başarıyı olumsuz etkilemiştir. Buna bir de günün popüler televizyon yüzlerine yaslanan oyuncu kadrosu eklenmiştir. Bunlar gerçek oyuncu olmadıkları, yetenekleri de tartışmalı olduğu için, her yerde sürekli kullanılmaktan yüzleri eskidiği, inandırıcılıklarını da kaybettikleri için izlenen filmlerin kalitesi de büyük ölçüde düşmüştür.

Yazar, *227 Sayfa* (2009) adlı kitabında İran sinemasına dair ayrı bir başlık açar (Mungan, 2009, s. 52-53). Amerikan sinemasının egemenliğine rağmen özellikle İran sinemasının konuşulup tartışılan filmler ürettiğini söyler. Hem yeni filmler çeker hem de yeni bir dil ve gramer arayışının taşıyıcılığını yapar. İran sinemasının Mungan’a göre en büyük farkı ve şaşırtıcı yanı “İslam devrimi sonrasında ciddi baskılar altında olmasına karşın, kendine özgü bir sinema estetiği, dili ve kimliği geliştirebilmesi; onca kısıtlamaya karşın, kendisini bütün dünyaya kabul ettirebilmesi olmuştur” (Mungan, 2009, s. 52). İran sineması, dünya tarafından tanınmış yönetmenler yetiştirmeyi başarmıştır. Mungan da İran sinemasına meraklıdır. Hatta İran sinemasına dair okunabilecek kaynaklar tavsiye eder. İran sinemasının bu başarısının altında gelenekle kurulan doğru bir ilişki stratejisi görülür. Minyatürlerden, nakışlardan, kilimlerden vb.’den medet ummak yerine başka bir yol tercih eder ve kendi tarihinde en güçlü olduğu geleneği yani “şiir”i merkeze alır, ondan yola çıkar. Böylece kendi şiiriyle dünyaya dokunmak gibi özgün bir yol tercih ederek sinemasına kendi imzasını atmayı başarır.

Işığın Tavşan Olduğum Filmler’de yer alan “Aile Sineması”nda Mungan, filmlerde aile temasını ele alırken Hollywood filmleriyle ilgili bu bağlamdaki tespitlerini aktarır. Buna göre özellikle Hollywood yapımı romantik komediler ya da dramalarda değil aksiyon-macera filmlerinde bile ailenin önemine işaret edilir. Bu temanın klişe repliklerle sıkça vurgulandığını, o repliklere verdiği örneklerle gösterir. Mungan, bunun aslında Amerika’nın en büyük kaygısıyla ilgili bir ip ucu verdiğini söyler. “Bu tür replikler ailenin önemine; sevgi, dayanışma, sahip çıkma, koruma gibi motiflere dair bir şeyler söylüyor gibi görünse de, kavramsal temelde gözetilen ana saikin mülkü devamlılığı olduğunu, aileden başlayan çatırdamanın genişleyerek devletin temellerini tehdit etme olasılığına işaret ettiğini biliriz. Ailenin dağılma olasılığı Amerikalıların en büyük kabusudur sanki” (Mungan, 2022, s. 150). “Başka Dünyaların Filmleri” ana başlıklı bölümde yer alan “*Infernal Affairs (Kirlili İşler)* Uzakdoğu Sineması” alt başlıklı yazıda, başlıktan da anlaşılacağı gibi, Uzakdoğu sineması hakkında bilgiler yer alır. Başlıkta yer alan film, Hong Kong yapımıdır ve yazara göre Hong Kong her zaman Amerikan, İngiliz, Anglosakson kültürüyle Uzakdoğu arasında ışıltılı, gösterişli bir köprü olmuştur. Bu nedenle dünyanın batısına Uzakdoğu’nun birçok ülkesinden daha yakın olduğu söylenebilir. Yazar, 80’li yıllardan başlayıp 90’lı yıllarda giderek artan bir Uzakdoğu sineması merakının tüm dünyayı sardığını söyler. Çünkü o dönemlerde oradan art arda güzel filmler ve değerli yönetmenler çıkar. Aynı yazıda Mungan, Amerikan sineması diye toptancı bir etiketle tüm filmlerin aynılaştırılmasına rağmen bu sinemanın kendi içinde bir çeşitliliğinin de olduğunu göz ardı etmemek gerektiğini belirtir. Örneğin bağımsız sinema diye adlandırılacak türden birçok iyi film de vardır ve onların hakkı, bu toptancı bakış açısı nedeniyle yenmiş olur. Mungan, “Tipik klişelerle örülmüş, eğlence sektörünün konfeksiyon usulü çoğaltılmış yapımlarına “Hollywood işi filmler” demenin daha doğru bir tanım olduğu” kanısındadır (Mungan, 2022, s. 84). Hatta bunun bile tanımlama düzeyinde yeterince ayrıştırıcı olmadığını söyler. Hong Kong

filmlerinin Batı'ya daha yakın olduğu hatta zaman zaman Batılı filmlere fark attığı tespitini yapar. Mungan burada verdiği örnekle teknik alt yapı zenginliği, güçlü sermaye ve iyi kadro kurma imkanlarının her zaman iyi film yapmaya yetmediğini gösterir. *Kirli İşler* filmi, Amerikan sinemasının iyi polis-kötü polis klişesini uygulamaması, gerçek hayatta olduğu gibi iyi ve kötü kavramlarının değişkenliğini göstermesi yönüyle özgün bir tarza sahiptir. Mungan, Uzakdoğu sinemasında, olaylar günümüzde geçse bile olguların arketipleştirilerek biraz daha derin bir kavrayışa, daha evrensel ölçekte düşünmeye yöneltmesine ve bunları güçlü metaforlar içeren, masalsı, alegorik bir atmosfer içinde anlatan tarzını çok sever. Mungan'ın, yazının ilerleyen bölümlerinde Amerikan sinemasına bir eleştirisi vardır. Ona göre, Hollywood ne zaman Uzakdoğu ya da Avrupa sinemasından bir filmin yeniden çevrimini yapsa bir şekilde başarısız bir yapım ortaya çıkmaktadır. Bunun nedenlerini de yazısında tek tek tespit edip açıklar. “*Sayat Nova (Narın Rengi)* ve Parajanov” alt başlıklı yazıda başta biz olmak üzere benzerimiz olan birçok ülke, Avrupa ve Amerika dışındaki toplumların ve kültürlerin ürünlerini ancak Batılıların onayından sonra ve onların gördüğü şekilde benimser⁸. “*El-Haimoune (Çöl İşaretçileri)*, Nacer Khemir” alt başlıklı yazıda Mungan, Arap sinemasına değinir. Bu incelemede şu cümlenin önemli olduğu düşünülmektedir: “Her coğrafya kendi topraklarında doğmuş bir esere kendi ruhunu üfler elbet. Tüm sanat disiplinleri için geçerlidir bu” (Mungan, 2022, s. 110). “Zaman ve İnşa ya da Geleceği Hatırlamak” adlı bölümde yazar, Çin sinemasından ilginç bir örnek verir. Çin sinemasının sessiz sinema döneminde çekilen filmlerde seyircilerin olayları sadece bire bir zaman kullanımıyla izleyebildiğinden söz eder. Yani bir oyuncu ilk sahnede sabah uyanıp yatağından kalktıysa ikinci sahnede iş yerinde çalıştığı gösteriliyorsa bu zamansal sıçrama Çin seyircisi tarafından anlaşılabilir. Her sahnenin adım adım gösterilmesi gerekir. Bu nedenle o dönem Çin filmlerinin gereğinden fazla uzun olduğu bilgisini verir. Metnin ilerleyen paragraflarında Sovyet sinemacıların sinematografik gramerde “montaj” kelimesini ortaya atıp ilk kullanan ve sinema tarihine örnek olacak filmler yapıp kuramlar geliştirenler olduğunu söyler. “Gerçeğe Açılan Üç Kapı” ana başlıklı bölümün “Hangi Hikâyeye İnanmak İstiyoruz” alt başlığında ise yazar, Batılı zihniyetin sözlüğüne ait olan “egzotik” sözcüğünün dünyanın neresinde durduğunuzla, dünyaya nereden baktığınızla ilintili olduğunu belirtir. Belli bir dönemin Japon filmlerinin hemen hemen tümünde temel bir özellik tespit eder. Bu filmler ilk bakışta kendi kültürel referanslarına fazla yaslanmış, geleneksel, yerel hatta “egzotik” bir sinema izlenimi uyandırır, der. Bu filmlerin bir ayağı böyleyken bir diğer ayağı da dünyanın her yerindeki seyirciyle ilişkiye girebilecek evrensel bir temaya yaslanır, kendi coğrafyasını aşan bir dil kurmayı başarır. “Gelenekten devraldığı temel arketipler, metaforlar, örüntüler üzerinden ilerleyen hikayeleriyle insan ruhunun derinliklerine sokular, dünyanın farklı coğrafyalarında benzer biçimlerde yaşanan beşerî ilişkilerin çeşitli yönlerini ustalıkla gözler önüne sererler” (Mungan, 2022, s. 62). Bu filmler, bir yandan geleneksel anlatı tekniklerini, halkın kültürel mirasının kadim imgelerini, insanlığın ortak bilinçdışını harekete geçirecek şekilde kullandıklarından değişik ülkelerden insanları, anlatılan hikâyenin içine almayı başarır. “Işığın Tavşanı Olduğum Filmler” adlı yazısında Mungan, sinemamızın gelişim tarihini özetlerken yabancı film gösteren sinemaları elinde tutan dağıtım şirketlerinin film seçimlerini genelde ticari eğilime göre yapmasından yakınır (Mungan, 2022, s. 140). O nedenle çok sayıda Amerikan filmi, az sayıda Avrupa filmi ülkemize girer. Bu da seyircinin sinemadan beklentilerini belirleyen ölçütlerin Amerikan sineması ağırlıklı oluşmasına sebep olur. Hep aynı klişeleri bekler hâle gelir. Dolayısıyla diğer ülkelerin sinemalarından, bağımsız ya da deneysel gibi sinema türlerinden örnekler ülkemizin sinema salonlarında pek yer almaz. Sinemanın siyasi baskı altında tutulduğu dönemlere dair bu bilgiler ve seyircinin bu daraltılmış sinema alternatifsizliği yabancı elçiliklere bağlı kültür derneklerinin programlarıyla biraz olsun çeşitlilik kazanır. O nedenle kendisinin izlediği ve sevdiği filmler listesinde

⁸ Yazarın Doğu'da Batı'daki film algısı, seyircinin bakış açısı farkıyla ilgili detaylı yorumları için bkz. *Bir Kutu Daha* (2004), “Gestus”, s. 43-51.

de Amerikan filmlerinin ağırlıklı olması tesadüfi değildir. Ardından video kasetler ve DVD'ler devreye girince insanlar kendi evlerinde ya da sevdikleri insanlarla bir araya gelerek film izlemeye, kendi film koleksiyonlarını oluşturmaya başlarlar. Yani geçmişten günümüze doğru ilerlediğimizde filmlerin ulaşılabilirliğinin arttığı görülür. Hatta günümüzde internette birçok film sitesi ve film izlenmesi amacıyla oluşturulmuş dijital platform yer alır. Dolayısıyla artık seyirci istediği filme daha kolay ulaşabilir hatta onu daha kolay paylaşabilir hâle gelmiştir. “Zaman ve İnşa ya da Geleceği Hatırlamak” adlı yazısında Mungan, ülkemizdeki Yeşilçam sinemasıyla ilgili ilginç bir ayrıntıdan söz eder (Mungan, 2022, s. 242). Yeşilçam filmlerinin siyah-beyaz çekildiği yıllarda geçmişi hatırlama sahneleri görüntünün yavaş yavaş bulanıklaştırılmasıyla verilir, seyirci geçmişe yavaş yavaş götürülürdü. Günümüzde ise kesme işaretiyle birdenbire geçiş yapılmaktadır. Batı sinemasının renkli filme geçtiği dönemde Yeşilçam, masrafları arttıracığından kaygılandığı için sadece ünlü baş rol oyuncularının oynadığı filmleri kısmen renkli çekmeye cesaret edebilir. Çoğunlukla rüya, hayal ya da oyuncunun şarkı söylediği sahneler renklendirilmiştir. Bu kısmen renkli dönem uzun sürmemiş, tamamen renkli filmlere kısa sürede geçilmiştir.

Görülen odur ki Mungan dünya sinemasına oldukça hakimdir. İran, Amerikan, Fransız, Rus, İtalyan, Alman ve Uzakdoğu sinemalarına dair bilgiler aktarması bu sonuca varılmasına sebep olur. İçlerinden en çok Amerikan sinemasına dair yazısı vardır. İran ve Uzakdoğu sinemasına dair yorumları genellikle olumludur. Amerikan ve Alman sinemasıyla ilgili hem olumlu hem de olumsuz yorumlar yer alırken Fransız sinemasıyla ilgili olumsuz yorumların ağırlığı dikkati çeker. Uluslararası başarı elde etmeye çalışırken bir ayağını da kendi kültürüne uzatan ülkelerin sinemasının başarılı olduğunu/olacağını belirtir. Bunu birçok yazısında farklı şekillerde sıkça vurgular. Sağlam bir sinema geleneğine sahip olunması, uluslararası başarı elde edilmesinde önemli bir diğer kriterdir. Hem geleneksel hem de teknik imkanların çokluğu başarıyı artırır. Ülkelerin ve o ülkelerin yönetmenlerinin faşizme karşı aldıkları tavır Mungan için çok önemli bir kriterdir. Dünyadaki sinema akımlarını takip edip uygulamak ya da onları aşip yenilerini üretebilmek de yazarın dikkat ettiği hususlardandır. Mungan'a göre dilini yenileyen, geliştiren ülkelerin sinemaları da gelişir. Dünyaya baskın gelen Amerikan sinemasına öykünmek yerine özgün filmler üreten ülkeleri çok kıymetli bulur. Türkiye'ye dair eleştirilerinde genellikle sinema sektörünün eksik yönlerini ön plana çıkarır. Son dönem filmlerinde oyuncu ve yönetmenlerdeki sığılığı eleştirir. En büyük sorunun mizansen ve kötü kamera kullanımı olduğunu belirtir. Tarihi filmlerdeki hatalı tarih algısını hoş bulmaz. Tarihsel doğruluk, inandırıcılık ve tutarlılık oldukça önemlidir. Ülke sinemasında siyasetle ilgili olanlar azdır, yönelim daha farklıdır ve Mungan bu durumdan hiç hoşnut değildir. En çok hangi tarz filmler seyirciler tarafından izleniyorsa hep ona benzeyen filmlerin ülkeye getirilmesini de eleştirir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kullanılmış Biletler kitabında Murathan Mungan, “Gişe Önünde” adlı, giriş nitelikli yazısında film incelemesi yaparken hangi hususları göz önünde bulundurduğunu açıkça dile getirir. Buna göre yazar, tek tek film eleştirileri yazmaktan çok filmler arasında kurulmuş bağlantılar üzerinden sağlanan farklı yaklaşımlara, farklı görülebilirliklere dikkat çekmeyi hedefler. Doğrudan filmler üzerine değil, o filmlerde işlenen olgular üzerine yazmayı daha çok tercih eder. “Üç Ölüm”, Mungan'ın kitabında yer alan ilk inceleme yazısıdır. Yazar burada ortak noktalara değinildiğini tespit ettiği üç filmi değerlendirir. Temel malzeme “konuşmalar”dır. Burada konuşma, suskunluk, iletişim ve iletişimsizlik kavramları üzerinde durulduğunu belirtir. Sonra yönetmenin bunu filmde hangi işlevlerde kullandığını ve seyirciye ne mesaj vermeye çalıştığını anlatır. İlk filmle ilgili değerlendirmesini yaparken tarihî ve kültürel arka planı da göz önünde bulundurur. Filmde, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği sorunlar dile getirilir ve

kapitalizm eleştirisi yapılır. İkinci filmde yine siyasi ve kültürel arka plan aktarılır ve bu kavramlara dair eleştiriler dile getirilir. Bu kez iletişimsizliği anlatan, danstır. Bu kavrama yoğunlaşılır. Üçüncüsünde filmin anlatıldığı yılların siyasi ve kültürel arka planı verilir. Mungan, filmde yola çıkarak Polonya'nın siyasi tarihini analiz eder. İktidarların kurduğu sistemin insanlar üstündeki olumsuz etkilerini anlatır. Yani bu, insanlara zarar veren, tarihsel bir süreçtir. Yazarın metninde kurduğu şu cümle oldukça düşündürücüdür: "Tarih kendisi ile doğrusu arasında iletişim kuramaz" (Mungan, 2007, s. 31). "Geçtiğimiz Bahçeler"de bu kez Mungan, filmlerde bahçenin işlevini ele alır. Yani yine bir kavram etrafında değerlendirmeler yapar. Bunun Amerikan sineması kaynaklı olduğunu tahmin eder ve kullanımla kullanımla kalıplaşan bahçe sahnelerinin izini sürer. Sadece filmlerle yetinmez, çeşitli oyunlardan da örnekler vererek konuyu türler arası bağlamda genişletir. Çehov'un *Vişne Bahçesi* adlı oyununun bu kullanımda ilk ve en yetkin örnek olduğunu söyler. Bu oyunun sinema uyarlamalarını pek başarılı bulmadığını belirtmesiyle o filmleri de izlediği anlaşılır. Yazısında vişne bahçesinin neyi sembolize ettiğini açıklar: "Vişne bahçesi bir mekân olmaktan çok, içerdiği çok katmanlı anlam düzeyleriyle, oyunun bütün aksiyonunu kuran bir motiftir" (Mungan, 2007, s. 37). Bu gibi oyunlarda rastlanan böyle motifler sayesinde, bir motif çevresinde olay ve öykü geliştirerek dramatik çatı kurma eğilimi, sonraki yıllarda yaygınlaşır, Amerikan dramasında iyice temellenir ve gelenekselleşir. Değerlendirmesinin devamında Mungan'ın, İngiliz ve Amerikan kökenli yazarların belli başlılarını okuduğu, onların beyaz perdeye uyarlanan eserlerinde bu tekniği gördüğü ve verdiği örneklerle yazıyı geliştirdiği dikkati çeker. Böylece çok yönlü kıyaslamalar yapabilir. Yani kendini tek filmle sınırlamaz hatta film türüyle de sınırlamaz; tiyatro, roman gibi birçok türden verdiği örneklerle bahçe motifinin nasıl kullanıldığını açıklar. Ayrıca yazar, karakter analizi de yapar, sorgulanan kavramları tespit eder, kurulan diyalogları inceler. Örnek verdiği filmlerde otobiyografik özellikler varsa bunları tespit eder. Bu da Mungan'ın, romanın yazarı hakkında bilgi sahibi olduğunu gösterir. Edebi ve sanatsal akımlar hakkında yaptığı yorumlardan bunları da takip ettiği anlaşılır. Yazar yine filmlerden yola çıkarak siyasi eleştiriler yapmaktan geri durmaz. Özellikle faşizmle ilgili eleştirileri neredeyse her yazısında yer alır. Filmlerin kimin ağzından, kimin bakış açısından anlatıldığına, böyle bir tercihin neden yapılmış olabileceğine dair yorumlar yapar. Romanlardan uyarlanmış filmlerde türler arası geçişlerde ortaya çıkan benzerlikleri ve farklılıkları tespit eder. Bahçe motifini orman ve park olarak genişletir ve bu motifi yitirilmiş cennet imgesine kadar bağlar, onun bir arketip hâline geldiği tespitini yapar. Yazının sonlarına doğru kendisinin parklara, bahçelere bakışını anlatır. Yazdığı kitapları bu bağlamda gözden geçirip değerlendirir. Yazısını, bugünün filmlerine dair bahçe motifini etrafında yaptığı etkili bir eleştiriyle sonlandırır: "Bugünün filmleri hanidir büyük şirketlerin, uluslararası sermaye örgütlerinin, sanayi ve casusluk kuruluşlarının belirsiz gelecek kurgularının çevresinde dönüyor. Geçtiğimiz bahçeler yoğun sislerin ardında kaldı" (Mungan, 2007, s. 47). Mungan, "*Amarcord'u Anımsıyorum*" adlı yazısının daha girişinde bir uyarı yapar: "Bu bir sinema yazısı değil, yalnızca bir anımsama denemesidir" (Mungan, 2007, s. 48). Filmin onda bıraktığı etkilerden yola çıkar. Bir Fellini filmi inceleyecektir ve o da anımsama kavramından yola çıkarak filmlerini kurar. Mungan bunu "kendi yaşadıklarına bile anımsamanın uzaklığı kazandıran Fellini" şeklinde dile getirir (Mungan, 2007, s. 48). Fellini'nin sanat anlayışını, siyasi ve kültürel duruşunu anlatır. Özellikle onun faşizme bakışını ve filmlerine bunu yansıtmasını açıklar. Sadece filmi değil, onun hakkında yapılan eleştirileri de ele alır. Bu eleştirilerin haklı ve haksız yönlerinden söz eder yani eleştirinin eleştirisini yapar. Fellini'nin röportajlarını da okumuştur, onlara da yer verir, Fellini'nin ne demek istediğini açıklar. Bu metinde de faşizmden söz eder. Bu film ona çeşitli romanları, öyküleri, resimleri ve ressamı çağırıştır. Metnini birden fazla türden verdiği örneklerle zenginleştirir. Tema merkezli değerlendirmeler yapar. Filmdeki karelerden yola çıkarak yönetmenin tarzıyla ilgili bilgiler verir, unutulmayan sahneleri tespit eder. Filmle ilgili genelin göremediği yönleri görür ve okura gösterir. Yönetmenin önceki filmlerini de izlemiştir, değerlendirmesini bu filmlerle

kiyaslayarak yapar. Metinde, filmlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair ip uçları da verir. Özellikle filmde kullanılan simgeleri, işaretleri olmadık anlamlara çekerek açıklamak, aşırı yorumlarla sündürmek, filmin asıl vermek istediği mesajın ıskalanmasına sebep olur, şeklindeki yorumu sadece film eleştirisinde değil, tüm eleştirel yazılar için geçerli olan, çok önemli bir tespittir. Sinemada kullanılan teknikleri bilir, filmi ona göre analiz edebilir. Mekân, zaman, izlek, dil ve olay örgüsü analizi de yapar, filmin afişini de inceler. Filmin etkisinde kaldığını ve oradaki karakteri bir öyküsüne de yansıttığını açıkça ifade eder. “Mizansen Bilgisi”nde Mungan, mizansen kavramının çok önemsenmediğini ama aslında ne kadar önemli olduğunu söyler. Böyle bir girişin ardından bu kavramdan ne anladığımızı anlatır. Bizde hâlâ bu kavramla ilgili çözülmemiş sorunlar olduğu tespitini yapar. Ülkemizle ilgili değerlendirmesinin ardından dünyada bu kavramın nasıl kullanıldığını anlatır ve çeşitli yönetmenlerden, filmlerden verdiği örneklerle konuyu detaylandırır. Şu tespiti önemlidir: “Doğallık, sıradanlık, kendiliğindenlik, varlığını rastgeleliğe borçlanan durumlar değil, tersine üzerinde çalışılarak kazanılmış gösterge değeri taşıyan unsurlardır” (Mungan, 2007, s. 91). Bu bilgi, filmlerde yavanlığın önüne nasıl geçildiğine dair bir püf noktasıdır. Mizansen bağlamında tiyatro-sinema farkını da anlatır. Yaptığı tespitlerden biri oldukça ilginçtir. Buna göre biz, dramatik disiplinler üzerine düşünme geleneği yerleşmemiş bir toplumuz (Mungan, 2007, s. 95). “Brecht’çil Sinema” adlı yazının girişi, Mungan’ın düştüğü bir notla başlar: “Bu yazı, Brecht’çil sinema üzerine bir genelleme yazısıdır. Konu hakkında geniş kapsamlı söz almaktan, ayrıntılı ayırtırmalara girmekten kaçınan, yalnızca önemli gördüğü birkaç noktaya şöyle bir değinmeyi amaçlayan kısa bir değerlendirme yazısı olarak okunmalıdır” (Mungan, 2007, s. 157). Burada yazarın, metnin nasıl okunması ve değerlendirilmesi gerektiğine dair yönlendirici tavrı dikkati çeker. Mungan bazen özellikle gidilip görülmesi gereken filmler varsa bunu açıkça dile getirir ve okuru, o filmleri izlemeye teşvik eder. Hatta “Gidin ve Görün” başlıklı yazısı, daha başlığundan itibaren buna bir örnektir. Yazar, filmin hangi yönüyle önemli olduğu ve mutlaka görülmesi gerektiğine dair bilgiyi de mutlaka verir. “Atölye Günleri” bölümünde incelediği filmlerde, şimdiye kadar yapılan tespitlerden farklı olarak yazarın, filmlerde kamera kullanım tekniğini de önemsendiği ve değerlendirmesine kattığı görülür. Mungan’a göre kameranın açısı, uzaklığı-yakınlığı filmin kalitesi üzerinde etkilidir. Aynı bölümde incelediği bir başka filmde de görüntünün etkisine dikkat edilir. Görüntü rengi, kullanılan filtreler bu bağlamda önem arz eder. Başka bir filmde yakaladığı mantıksal tutarsızlıklara, aksaklıklara değinir. Film genel olarak iyiye bu unsura çok da takılmadığı görülür. Yazarın, filmlerde eskiyen ve klasikleşen, kalıplaşan yönleri uzun süre maruz kalınca bunlardan sıkıldığı görülür. Film teknik açıdan ne kadar iyi olursa olsun bu kalıplarla ilerlendiğini fark etmesi, filmde bir yenilik, farklılık görmemesi onun beğenisinde etkili olur. Sinemanın bir görme biçimi olduğundan ve gözümüzü bu bağlamda eğitmemiz gerektiğinden bahseder ve filmleri bu bağlamda da değerlendirir. Yazarın eş cinsellerden ve eş cinsellikten bahsedilen filmlere özel bir önem verdiği görülür. Türkiye’de ve dünyada bu konunun ele alınışından da söz eder. Eleştirilerini açıkça dile getirir. Hatta “Melodram ve “Gay” Duyarlık” adlı yazısı, bu bağlamda okunması gereken etkili örneklerdendir. “Zamanlarüstü İmgeler” adlı yazısında Mungan, gelecekte geçen filmlerin kurgusu, mekân tasarımı gibi unsurlarıyla ilgili analiz yapar. Yönetmenin burada seyircinin gelecekle bağ kurabilmesi için bilinçli olarak şimdiki zamana özgü bazı temel ilişki biçimleri, kişilik özellikleri, davranış modelleri, toplumsal kodlar ve kimi ahlaki değerleri koruduğunu söyler. Böylece seyirci zamanla, mekanla ve kahramanlarla daha kolay özdeşleşir. Burada seyircinin merkeze alındığı filmlerin üretilmeye çalışıldığına dikkati çeker. Mungan’ın fark ettiği bir diğer önemli husus ise bu filmlerde Marx’ın öngördüğü biçimde tarihsel materyalizmin zorunlu sonucu sınıfsız topluma geçilmesi yerine yeniden krallıklar, imparatorluklar zamanına dönmüş olmasıdır. Bu sadece bizim dünyamız için geçerli değildir. Diğer gezegenlerde hatta farklı galaksilerde de zalim krallarla, tiranlarla karşılaşılır. Gelecekte vazgeçilen ilk şeyin demokrasi ve demokratik toplumsal değerler olması düşündürücüdür. Dünyaya mal olmuş markalarla da bu filmlerde

karşılaştığı tespitini yapar. Bunun bir reklam stratejisi olduğunu söyler. “Filmin Sonu” yazısında anlaşılan odur ki Mungan’ın dikkatini filmin kurgusu kadar filmin sonu da çeker. Burada çeşitli film akımlarının filmin sonunu açıkça verdiğini, özellikle kimi modern akımların ise bu kesin sonları vermeyi bıraktığını söyler.

Murathan Mungan’ın 2022 yılında basılan *Işığına Tavşan Olduğum Filmler* adlı kitabından yola çıkarak da yazarın film incelemesi yaparken dikkate aldığı unsurlara dair tespitler yapmak mümkündür. “Gerçeğe Açılan Üç Kapı” başlıklı yazısında Mungan, yazarken açık ve dürüst olmayı çok önemser, bu da onun okura karşı sorumluluğunun bilincinde olduğunu gösterir. Doğru ve gerçek bilgiye ulaşmanın artık çok zor olduğu bu dönemde yazarın filmler üzerine yazarken daha da hassas davranma taraftarı olduğunu söylemek mümkündür. Yazının son paragrafında Mungan, *Kullanılmış Biletler*’deki “Üç Ölüm” başlıklı inceleme yazısının nasıl bir mantık üstüne kurulduğunu açıkça anlatır. Bu da onun film incelemelerini nasıl yaptığını dair birinci ağızdan bilgi edinilmesini sağlar. Öncelikle bu yazısını tür olarak “deneme” diye tanımlar. Sinema yazılarını tek tek filmler üzerine değil, bazı filmler arasında ilişkiler, tematik bağlar kuran, açık ya da örtük bağlantılarla ortak meselelerini ortaya çıkaran bir zemin üzerine inşa eder. Yazarın tek tek filmler üstüne yazdığı yazılar da vardır fakat o, aralarında ortaklık kurduğu filmleri bir araya getirip olgular, meseleler üzerinden daha kuşatıcı bir biçimde yazmayı tercih eder. “Ne Görmek İstiyoruz” alt başlıklı bölümde Mungan’ın özellikle romanlardan uyarlanan filmleri değerlendirirken birinci ölçütünün ne olduğu bilgisi elde edilir. Buna göre romandan filme aktarım sırasında yazara, yazarın dünyasına, ona o eseri yazdıran temel meseleye sadık kalınmalıdır. Mungan, bunun çok önemli bir kriter olduğunu belirtir. Yazar, ele aldığı filmlere dair yapılan eleştirileri de okur ve yazısında bunlardan söz eder. Aşırıya kaçmış ya da gereksiz yorumları eleştirmekten geri durmaz. Başka bir filmde esinlenme varsa bunu da mutlaka belirtir. Bu tarz esinlenmeleri hoş gördüğü dikkati çeker. Film eleştirisi sırasında kullandığı teknik bir terim varsa onu mutlaka açıklar ve filmde örnekler vererek somutlar. Yönetmenin kamerayı nasıl kullandığı ve bunun filme neler kattığı da yazarın incelediği noktalardandır. Karakter analizi yapmayı ihmal etmez. Hatta buna karakterlerin kıyafetleri de dahildir. Filmin temel temasını yakalar ve o temaya nasıl yaklaşıldığını çözümleyerek filmin mesajının daha iyi anlaşılmasını sağlar. Filmin sonu da yorumlanır. Filmde bitmişlik hissi var mı yoksa yarım kalmışlık havası mı hâkim? Bu da onun için önemlidir. Eleştirilerini yaparken yer yer oyunculuk ve yönetmenliğe dair görüşlerini dile getirmekten geri durmaz. “Ne Duymak İstiyoruz”, yazarın sadece bir filmi merkeze alarak incelediği yazılardandır. Mungan, filmle ilgili bir anısı varsa anlatır, filmin aldığı ödüller varsa onlardan bahseder, yönetmenin başka filmleriyle bağlantılar kurar ve bu film, yönetmenin iyi filmlerinden midir yoksa diğerlerine göre daha sönük mü kalmıştır, yönetmenin şahsi hayatıyla ilgili ip uçları barındırır mı gibi soruları cevaplar. Filmin olay örgüsünü, karakterlerin gelişim sürecini etkileyen önemli sahneleri okurlarına gösterir ve o sahneleri yorumlar. Böylece film, okur için daha anlamlı hâle gelir. Burada önemli karakterleri analiz etmekten geri durmaz. Ele aldığı filmde yönetmen, seyircinin bilinçli olarak dikkatini çekmek istediği toplumsal bir mesele varsa onu yakalar ve okura gösterir. Filmde işlevselliğiyle dikkati çeken nesnelere varsa bunları görür, okuruna gösterir ve o nesnelere işlevlerini, daha önce başka filmlerdeki kullanımlarından örnekler vererek aktarır. Her film türünün kendine özgü temel bir işleyişinin, kurgu iskeletinin olduğu da yine yazarın bu gibi yazıları vasıtasıyla fark edilir. O iskeletin uygulanıp uygulanmadığı, bu durumun filmi klişe hâline getirip getirmediği ya da sıkıcı yapıp yapmadığı hep bu yapılar üstünden sorgulanır. Film sürpriz bir sonla bitiyorsa bunu mutlaka belirtir ve bunun filme kattıkları üstüne yaptığı yorumlarla okuru düşündürür. “Aile Sineması”, yazarın filmlerle ilgili tematik değerlendirme yaptığı örneklerden biridir. Burada öncelikle dünya edebiyatından, aile temasını işleyen romanları anlatır. Aile kavramından ve ailenin öneminden söz eder, filmlerde bu temanın nasıl ele alındığını anlatır ve bu kısa girişin ardından bu temayı hangi yönüyle inceleyeceğini söyler, alt başlıklar açarak değerlendirmesini yapmaya başlar. Bu

yazıda “aile kurumunun iç yüzüne en sert bakan ve ana akım sineması dışında bir dil, anlatım ve kişisel dünya sahibi “auteur” yönetmenlerin filmleri arasından” seçtiği üç filme değinir (Mungan, 2022, s. 151). Ele aldığı ilk film olan *Funny Games (Ölümcül Oyunlar)*’in, diğer yazılarından farklı olarak, uzun bir özetini verir. Bu özet sırasında araya girerek yer yer görüşlerini aktarır. Filmdeki karakterlerin bazılarının isimlerinin rastgele seçilmediğini belirtir. Bu, röportajlardan birinde bizzat yönetmen tarafından söylenmiştir. Filmin, klişelerle ve seyircinin genel beklentileriyle bilinçli olarak nasıl alay ettiğini sahne sahne anlatır. Mungan, bir başka alt başlıkta *Kynodontas (Köpek Dişi)* adlı bir filmi inceler. Bu incelemede, farklı olarak, Lacan’ın psikanalitik anlayışını esas alarak bir film çözümlemesi yapar. Bu, belirli bir görüşü kullanarak ve bunu yaptığını açıkça ifade ederek yaptığı, ele alınan kitaplarda karşılaşılan tek metindir. “Kefaret” adlı yazıda Mungan, incelemek için seçtiği diğer film türlerinden farklı olarak bir biyografik filmi ele alır ve bu türü incelemenin kolay olmadığını belirtir. İncelemenin nasıl yapılabileceğine dair ip ucu niteliğinde bir cümle paylaşır: “Bu tür filmler üstüne düşünür ya da yazarken, sözü edilen kişiler ve hayatlar hakkında eserin bize sunduklarının dışında bilgi sahibi olmanızda da elbette yarar vardır” (Mungan, 2022, s. 197). Ayrıca biyografik içeriğe dayanan bir filmi, anlatılan kişinin hayatının bire bir olarak verildiğini düşünerek izlememek gerektiğini, bunun için seyircinin bir seyir bilgisi ve görgüsünden geçmiş olması gerektiğini belirtir. Hayatı anlatılan karakterin, düşmanları tarafından koz olarak kullanmasından korktuğu için, eşcinsel kimliğini saklaması üzerine, yazarın bu konuya dair görüşlerini aktardığı da görülür. Mungan’ın her yazısında değindiği siyasi analizler ve eleştirilerle bu yazıda da karşılaşılır. Ayrıca filmde yapılan göndermeleri yorumlar.

Murathan Mungan’ın sinemaya dair yazılarıyla ilgili yapılan incelemelerin ve verilen örneklerin ardından genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şunları söylemek mümkündür: Yazarın genellikle yazılarını üç farklı türde kaleme aldığı görülür. Bunlardan birincisi, yazarın belirli bir film üstünde durup onu analiz ettiği yazılardır. İkincisi, belirli bir film türü üstünde durup Türkiye’den ve dünyadan bu türe ait izlediği filmlerden verdiği örneklerle şekillendirdiği yazılardır. Üçüncüsü ise belirli bir kavramı seçip o kavrama rastladığı filmlerden verdiği örneklerle o kavramın nasıl işlendiğini, nasıl algılandığını, nasıl geliştiğini ya da değiştiğini irdeleyen yazılardır. Özellikle bu tür yazılarda Türk ve dünya sinemasının yanında edebiyatın roman ve öykü türleri, resim, tiyatro gibi birçok sanat dalından verdiği örneklerle metinlerini zenginleştirir.

Eleştirilerini yaparken faydalandığı eleştiri kuramlarından birinin İzlekçi eleştiri olduğunu söylemek mümkündür. Yazar bunu metinlerinde açıkça dile getirmese de eleştiri kriterlerinin yakın olduğu kuramlardan biri budur. Çünkü bu tarz eleştirmenler Korkut’un Roger Fayolle’den aktardığına göre “yapıtlarda belli izleklerin önemli ve ayrıcalıklı bir yeri olduğunu, yapıttaki bazı yapıların yaratıcı bilincin yolculuğuna işaret ettiğini düşünürler” (Korkut, 2019, s.51)⁹. Yapıtı, onun içinde bulunan öğelerle açıklar ya da yorumlarlar. Murathan Mungan’ın yaptığı gibi, belirli bir yapıtı ya da bir türün, bir yönetmenin tüm yapıtlarını ele alıp inceleyebilir; farklı türler arasında mukayeseler yapabilirler. Derin yapıda yer alan tutarlılığı, gizli anlamsal ilişkiler ağını ortaya çıkarmaya çalışırlar. Bir filmi yüzeysel olarak izlemek, tıpkı bir metni yüzeysel olarak okumak gibi, bu derin yapıyı ve anlamsal ilişkiler ağını gözden kaçırmaya sebep olabilir. İzlekçi eleştirmen ise seyircinin ya da bu eleştiriyi okuyanların bunu kaçırmamasını sağlar. Tekrarlanan görüntüler, imgeler, motifler, replikler ya da tekrar tekrar gösterilen nesnelere de bu bağlamda önemli ip uçları verir. Tüm bunlar Mungan’ın film eleştiri metinlerinde görülür. Lacan’ın Psikanalitik kuramını film çözümlemelerinde kullandığını Mungan kendisi dile getirmiştir. Diğer metinlerde de yer yer Psikanalitik eleştiri kuramının kullanıldığına dair izlere rastlanır. Yazarın hayatı ya da ruhsal durumuyla ilgili kurduğu bağlantıların bulunduğu yazılar bu

⁹ Alıntılanan kaynak: Fayolle, Roger. (1978). *La Critique*. Paris: Armand Colin, s. 186.

bağlamda değerlendirilebilir. Gökmen'in verdiği bilgiler ışığında, bu eleştiri kuramını kullanan eleştirmenler, "insanlığın binlerce yıllık deneyim birikimini simgeleyen kolektif bilinçdışına örnekler vererek, rüyalar kadar, masal, efsane ve evrendoğum öykülerinde de hiç değişmeden karşımıza çıkan, bireysel bilinçdışını niteleyen düşsel imgelere özel bir yer" verirler (Gökmen, 2019, s. 69). Mungan'ın birçok metninde masal, efsane, mitoloji vb.'ne göndermeler yaparak eleştiri ve çözümlemelerini yaptığı dikkati çeker. Cinsel kimlikle ilgili açıklamaları, yorumları da bu kuramın altında değerlendirmek mümkündür. "Freud öğretisini dilbilimle pekiştirmek isteyen Jacques Lacan'a göre sözcük, artık "bir sözel betimleme, tasarım" değil, bir imgedir" (Gökmen, 2019, s. 73). Bu alıntıda sözcüğün yerine görüntüleri de koyabiliriz. Her bir sözcük ya da görüntü bir başkasına gönderme yaparak yapıtın bilincini oluşturur, bilinçdışı ise sözcüğün ya da görüntünün arka yüzüdür, maskesidir ve gerekli çözümlemeler yapıldıkça yapıt açıklığa kavuşur. Mungan, kendisiyle ilgili yaptığı değerlendirmelerde de bu kuramdan faydalanır. Çocukluğuna sık sık başvurup ilhamını oradan aldığını açıkça dile getirdiği birden fazla yazısı vardır. Murathan Mungan sinema eleştirisine dair metinlerinde sık sık Sosyolojik eleştiriye başvurur. Özellikle Marksist eleştiriye başvurduğu dikkati çeker. Eleştiri metninin çoğunda topluma, kültüre ve o toplumun ya da kültürün siyasi yapısına dair bilgiler verir, değerlendirmeler yapar. Filmleri de bu bağlamda ele alır. Hatta siyasetle olan ilişkisini ya da siyasi görüşünü kendininkine yakın bulmadıklarını açıkça eleştirir, o özelliğe sahip filmleri de yönetmenleri de beğenmez. Faşizme karşıdır. Faşizme karşı sesini çıkarmayan filmleri de yönetmenleri de eleştirir. Wellek'in "edebiyat, toplumun ifadesidir" şeklindeki düşüncesinin sinema için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür (Wellek, 1993, s. 75). Bu sanatsal türler toplumu doğrudan yansıtmaya da belirli bir ölçüde taklit eder. Bu esnada yapıtın üreticisi toplumla ilgili bazı özellikleri ön plana çıkarır, bazılarını arkada bırakır. Bu da değerlendirmelerde sosyolojik boyutun da göz önünde bulundurulmasını gerekli kılar. Mungan, yazılarında sosyolojik eleştiriye sıkça başvurur. Bu kuramın önemli bir ayağı ise Marksist eleştirdir. Bu kuramın önemli isimlerinden olan George Lukacs, Özsarı'nın aktardığına göre, yüksek edebi değere sahip eserlerin "tipik karakterler, eylemler ve olaylar yaratarak belirli bir sosyo-tarihsel durumun özünü ve hakikatini" açığa çıkardığını söyler (Özsarı, 2019, s. 91). Mungan da film eleştirilerinde o tipik karakterleri ya da olayları tespit edip geçmişin hangi kişilerine ya da olaylarına gönderme yapıldığını, toplumun hangi yönünün ön plana çıkarıldığını tespit eder. Siyasi ya da tarihsel göndermeler bulunan filmlerde bu kurama dair çözümlemeleri dikkati çeker. Bir başka Marksist edebiyat kuramcısı olan Goldmann ise, Özsarı'nın verdiği bilgilere göre, her bölümün önce ayrı ayrı değerlendirilmesini sonra da o bölümler arasındaki ilişkinin yorumlanmasını yapıtın iyi anlaşılması açısından önemli bulur (Özsarı, 2019, s. 91). Mungan özellikle bir filme eğildiği yazılarında bu yola başvurur. Frankfurt Okulu kuramcıları Theodor Adorno ve Walter Benjamin, Özsarı'nın ifadeleriyle, "ticarileşen metinlerin ve filmlerin insanları aptallaştırıcı bir etkisi" olduğunu "kitlelerin zihinsel yapısının bozulmuş ve çürümüş" olduğunu ifade eder (Özsarı, 2019, s. 93). Mungan da yer yer yeni ve popüler sinemayla ve yeni nesille ilgili benzer eleştirileri yapar. Onların ürettiklerine de mesafeli yaklaşır. Mungan'ın eleştiri metinlerinde birbirlerini etkileyen yapıtları birlikte incelemesi, Rus Biçimcilerinin yöntemlerini çağrıştırır. Bu görüşe sahip olan Victor Şklovski, ilişkili yapıtları bir arada incelemeyi yapıtın gelişimini anlamak adına faydalı bulur (Todorov, 1995, s. 46). Mungan bunu hem benzer türdeki filmler arasında hem de benzer içeriğe sahip diğer sanatsal üretimler arasında yapar. Bir roman ya da öyküden yapılan uyarlamalar, bir tiyatronun sinemaya uyarlanması, eski bir filmin yeniden çekilmesi, bir ülkeye ait bir filmin başka bir ülke tarafından yeniden çekilmesi gibi birçok örneği bu bağlamda saymak mümkündür. "Gerçekten de, en azından görünüşte, nesnellikle kesinliği temel ilke olarak benimsedikten sonra, her nesneyi kendi dışındaki ve kendinden önceki nesne ya da nesnelere açıklamaya çalışın, böylece yazınsal olguları "bir yapıtın ayrıntılarının bir yaşamın ayrıntılarına, bir roman kişinin ruhunun yazarın ruhuna vb. benzemesi gerektiğini" varsayan gerekirci bir anlayışla yorumlamaya yönelen her eleştirmen bir ölçüde

Sainte-Beuve'e ve Taine'e bağlanır" diyen Yücel, Mungan ile başka eleştirmenlerin eleştiri yöntemleri arasında bir bağ daha kurulmasını sağlamış olur (Yücel, 2007, s. 31). Yücel'in şu tespiti de Mungan'ın film eleştiri metinlerini değerlendirmede dikkate değerdir: "Sainte-Beuve çalışmasını "inceleme", Taine "deneme" diye nitelemiştir, ama her iki yapıt da genellikle "inceleme" adını verdiğimiz türden çalışmalardır, tarihsel ve yaşam öyküsel bilgilere dayandırılır ve incelenen yazarın yapıtlarıyla bu bilgiler arasında koşutluklar kurarak hem yazar hem yapıtları konusunda yorumlara girer, eleştiriyle yazın tarihi arasında bir tür oluştururlar. En azından derin yaklaşımları nedeniyle, fazlasıyla nesnellik savında oldukları zaman bile, daha çok eleştiriye yaklaşırlar" (Yücel, 2007, s. 32). Mungan da birkaç kez, bu yazdıklarının deneme türüne yakın olduğunu dile getirmiştir fakat şimdiye kadar yaptığımız tüm tespitler onun iyi bir eleştirmen olduğunu ve yazdıklarının da eleştiri metni olduğunu gözler önüne serer.

Yazarın yönetmenlere dair görüşlerine bakıldığında öncelikle onların siyasi tercihlerini yazılarında mutlaka incelediği fark edilir. Özellikle faşizme karşı olmaları ve filmlerinde bunu açıkça dile getirecek cesareti göstermeleri Mungan için önemlidir. Bunu yapamayanları eleştirir. Yönetmenin mekânı algılayışı, kullanışı; kamerayı kullanışı onun filmlerde mutlaka incelediği yönlerdir. Aynı yönetmenin birden fazla filmini hatta bazen tüm filmlerini izler ve ele aldığı filmi bunlar arasında nerede konumlandırabileceğine dair tespitler yapar. Yönetmen ilerlemiş mi yoksa daha kötü bir film çekip gerilemiş mi? Bu sorunun cevabını vermeye çalışır. Yönetmenin sevdiği ve sevmediği filmlerini açıkça dile getirir ve mutlaka gerekçelendirir. Yönetmenle yapılmış röportajlara değinir; bu, ona dair detaylı okumalar yaptığını gösterir. Bunları yorumlar, yönetmene haksızlık yapılan bir yön varsa belirtir. Yönetmenin ele aldığı temayı belirler, onu nasıl bir bakış açısıyla ele aldığını yorumlar. Yönetmenlerin iyi ve kötü yönlerini belirtir, eksik yönlerini eleştirmekten geri durmaz. Yönetmenin hayatı ve sanatsal yaşamına dair mutlaka ön bilgiye sahiptir. Hatta yeri geldikçe aldığı ödüllerden de söz eder. Filmlerinde unutulmaz sahneler yaratabilen yönetmeni başarılı bulur. Klişelere sıkça başvuran yönetmenleri pek sevmez. Kendi kültüründen, zenginliklerinden elde ettiği malzemeyle kendine özgü bir dil yaratan ve evrenselleşen yönetmenin başarılı olduğunu vurgular. Sevdiği ve sevmediği yönetmenleri açıkça söyler ve sebeplerini de açıklar.

Mungan'ın filmlere dair görüşlerinin en dikkat çekici olan ve sıkça tekrarlananı; filmlerin etkisinin kimlerle, hangi mekânda, kaç yaşında, hangi yılda izlendiğine göre değişmesidir. Filmler etrafında oluşan anılar da filmin beğenilmesini etkiler ve kalıcılığını arttırır. Yeri geldiğinde beğendiği ve beğenmediği filmleri söylemekten, hatta beğendiği filmleri listelemekten çekinmez. Bunların sebeplerini de söyler. Eleştiri yaparken "beğendim, beğenmedim" gibi öznel ifadeleri kullanması, kendine has ve kendi beğenisine göre değerlendirme yapması, Nurullah Ataç'ın öncülüğünü yaptığı İzlenimsel eleştiriye akla getirir. Ataç gibi Türk ve dünya kültürüne hakimdir ve çok yönlü değerlendirmeler yapabildiği görülür. Her türden filmi izler, bunu her türden filmle ilgili yazısının olmasından anlamak mümkündür. Her türün en iyi örneklerini mutlaka izlemiştir. Beğendiği filmleri birkaç kez izlemeyi sever. Dili eskiyen ya da klişeleri çok olan, klasik olay örgüsü ve hikâyesi olan filmleri izlemek ona tat vermez. Yoğun anlatımlı, farklı tarzda kurgulanmış, yenilikçi ve bir şey anlatma derdi olan filmleri sever. Melodram türüyle ilgili fazla yazısının olması, bu tür üstünde bolca düşündüğünü gösterir. Filmlerin etkisinin artmasında kameranın doğru şekilde kullanılmasının önemli olduğunu birkaç yazısında vurgular. Filmlere dair yazarken hakikate sadık kalmayı çok önemser, kendini bu konuda sorumlu hisseder. Filmlerde farklı sanatlara göndermeler yapılmasını, sanat dallarının birbirinden beslenmesini sever ve bunu zenginleştirici bulur. Hangi filmin ona nasıl ilham verdiğini, eserlerinde hangi filmlere göndermeler yaptığını açıkça dile getirir.

İzleyicilere dair görüşlerini belirttiği yazılarında çeşitli seyirci profilleri olduğundan söz eder ve kendince gruplar yapıp onların genel özelliklerini sıralar. Kendisinin de nasıl bir seyirci tipi olduğunu açıklamaktan geri durmaz. Doğu ve Batı kültürünün hâkim olduğu seyirci tipleri arasındaki farkları birkaç yazıda anlattığı görölr. Bu iki bakıştaki derin fark, sinemada da dikkat çekici niteliktedir. Sinemayı sevmenin onu anlamak için yeterli olmadığını, seyircinin mutlaka bakış açısını genişletmesi, gözlerini eğitmesi gerektiğini vurgular. Seyircinin hayatıyla film izleme alışkanlıkları arasında paralellik olduğunu söyler. Seyirci, bilmediği dünyalar ve hayatlarla ilişki kurabilmelidir. Mungan'a göre sanatın seyircide asıl gerçekleştirmek istediği budur. Seyirciyi bu olgunluğa ulaştırmak ister. Film izlerken de bir film hakkında konuşurken de seyirci mutlaka beğeni kıstasları belirlemeli, her seferinde filmin daha derinlerine inebilmek için kendini geliştirmelidir.

Yazarın film incelemesine dair yazılarında ise şu noktalar dikkati çeker: Tek tek film eleştirileri yazmaktan çok filmler arasında kurulmuş bağlantılar üzerinden sağlanan farklı yaklaşımlara dikkat çekmeyi hedefler. Doğrudan filmler üzerine değil, o filmlerde işlenen olgular, kavramlar üzerine yazmayı daha çok tercih eder. Tarihi, siyasi ve kültürel arka planı mutlaka göz önünde bulundurur. Sadece filmlerle yetinmez tiyatrolar, romanlar, hikâyeler, resimler, destanlar, masallar, mitoloji gibi birçok türle ve kaynakla yazılarını besler. Dünya edebiyatının belli başlı eserlerine ve yazarlarına yaptığı göndermeler, bunlara ne kadar hâkim olduğunu gösterir. Filmleri incelerken mutlaka karakter analizi yapar, buna kıyafetler de dâhildir. Filmin önemli repliklerini tespit eder, mekânı, zamanı, olay örgüsünü, filmde yer alan önemli nesnelere inceler. Filmdeki biyografik, otobiyografik unsurları tespit eder ve yorumlar. Edebi ve sanatsal akımlara hâkimdir. Yapılan uyarlamaların aslına sadık kalmasını, çarpıtılmamasını, fazla kırılmamasını önemser ve bunu mutlaka gerekli kıyaslamaları yaparak irdeler. Bir yönetmenin ya tüm filmlerini ya da filmlerinin çoğunu izler. Türlerle dair en iyi örnekleri izler. Bu bağlamalarda kıyaslamalar yapar. Filmin asıl mesajını ıskalamadan, fazla yoruma girmeden değerlendirme yapılması gerektiğini vurgular. Filmin dili, üslubu, filmde kullanılan müzikler onun için önemlidir. Filmlerin başlangıç ve bitiş sahneleri dikkatini çeker, bunları yorumlar. Bazı filmlerin özetlerini vererek de incelemesini yapar. Özellikle tek filmi değerlendirdiği yazılarda ya da onun için çok önemli olan, nitelikli bir filmi ele aldığı yazılarda bu yola başvurur.

Yazarın sinemaya dair birçok anısına bu yazılarda ulaşılır. Mungan'ın sinemaya olan tutkusu ortaokul yıllarına kadar dayanır. İyi filmler onu çok etkiler. Bir filmi izlemesi için illa o filmin dilini bilmek zorunda değildir. Örneğin üniversite yıllarında Fransızca bilmemesine rağmen Fransız Kültür Derneği'nin film gösterimlerini kaçırmaz. Etkisinde kaldığı filmler ve sinema salonları hakkında bolca bilgi verir. Sinemaya; hayran olmak, büyülenmek için gider. Sanatın, insanı geliştiren bir alan olduğunu söyler. Filmlerdeki klişelerden çabuk sıkılır. Bağımsız sinemayı çok önemser. Kendini her şeyden önce bir "edebiyatçı" olarak görür. Sinema üstüne yazmak onun için bir bakıma öykü kurmak gibidir. Siyah-beyaz filmlere özel bir ilgisi vardır¹⁰.

Oyunculara dair görüşlerini ikiye ayırmak mümkündür. Yazılarının bir kısmında iyi bir oyuncunun nasıl olması gerektiğine dair bilgiler aktarırken bir diğer kısmında da ele aldığı oyuncuların oyunculuklarını değerlendirir. Sevdiği ve sevmediği oyuncuları açıkça dile getirir.

Dünya sinemasına dair değerlendirmelerinde İran, Amerikan, İtalyan, Alman, Sovyet, Fransız, Uzakdoğu, İngiliz, Çin, Avrupa sinemalarından söz eder. En çok Amerikan sineması üstünde durur.

¹⁰ Bu konuya dair fikrini bir röportajda da açıkça dile getirmiştir: <https://www.gazetekadikoy.com.tr/kultur-sanat/sinematekte-murathan-mungan-ile-film-soylesisi>, Söyleşi: Simge Kansu. "Sinematek'te Murathan Mungan ile film söyleşi"

Buradaki yazıları da iki kola ayırmak mümkündür. Bir yandan dünya sinemasında Doğu-Batı ayrımı, egzotiklik ve evrensellik algısı gibi genel değerlendirmelerin olduğu yazılar yazar. Diğer yandan da yukarıda ismi sayılan ülkelerin sinemalarıyla ilgili tek tek değerlendirmeler yapar.

Türk sinemasına dair genelde olumsuz eleştiriler yapar. Bizim eksik kalan, geri kalan yönlerimizi vurgulayarak Türk sinemasının nasıl daha iyi olabileceğine dair yol gösterir, denilebilir. Türk filmlerinde de sevdikleri-sevmedikleri bulunmaktadır. Onlarla ilgili de eleştiri yazıları yazar. Ama bunlar dünya sinemasına göre azınlıktadır. Narlı'nın, Mungan'ın şiir anlayışıyla ilgili yaptığı tespit, eleştirileri için de geçerlidir: "... masallardan, mitolojilerden, halk öykülerinden ve diğer geleneksel anlatılardan yola çıkarak günümüz insanının sorunlarını, toplum içindeki var oluşunu, yabancılaşma sorunlarını, değişen toplumla birlikte içine düştükleri trajik durumları kimi zaman anlatımcı bir üslupla dile getirdiği söylenilmektedir. ... böyle bir arka planın bulunduğu doğrudur. Ama bu arka plan aslında kendi, "Asyalı"lığıyla hesaplaşan bireyin çıkış yeridir. O, geleneğe, kişisel veya toplumsal tasarımın yaslanacağı bir taban olarak yaklaşmaz; Postmodern bir harmanlama ile kendi kişiselliğinin, duygularının bilinebileceği ve onanabileceği bir alan hazırlar" (Narlı, 2009, s. 331). Yazar, yer yer deneme tadı veren bu eleştiri metinlerinde de aynı amacı güder. Görülen odur ki tür değişse de yazarın hedefleri aynı düzlemde ilerler.

Genel bir sonuç olarak denilebilir ki, yazarın bu eleştiri metinlerini yazma amacı sinema ile gerçek hayat arasında bir bağ olduğunu göstermek ve okuyucuya yeni ve farklı bakış açıları kazandırmak, onların ufkunu genişletmektir. Bir tema etrafında şekillendirdiği yazıları ise okura bütüncül bakmayı ve geçmişten günümüze doğru birbirini takip eden, birbirinin üstüne eklenen bir bilgi birikimi, bir tarih olduğunu anlatmayı, yeni bağlantılar kurmayı gösterir. Yazılarını bu derecede titizlikle yazmaya çalışmasının ve her yazdığından, yaptığı her tespitten kendini sorumlu görmesinin, doğruyu ve gerçeği söylemek için titizlenmesinin altında yatan sebep budur. Eleştiri kriterlerini çok net ortaya koyması hatta bazı yazılarında açıkça dile getirmesi; okurun da aynı soruları sorması, sorgulamalar yapması ve eleştirel bir bakış açısı kazanmasını sağlamak içindir¹¹.

¹¹ Bu paragraftaki tespitlerin çoğu yazarla yapılan bir röportajda yazarın kendisi tarafından net bir şekilde dile getirilmiştir. Böylece tespitler, bizzat yazar tarafından da doğrulanmış olur. Detaylı bilgi için bakınız: <https://altyazi.net/soylesiler/murathan-munganla-isigina-tavsan-oldugum-filmler-uzerine-soylesi/>

Kaynakça

- Filizok, R., Günay V. D., Korkut. E., Gökmen A., Özsarı, M., Eziler Kıran A., Aktulum, K. (2019). *Eleştiri Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Narlı, M; Çetin, N; Gülendamlar, R. (2009). *Tanzimat'tan Bugüne Yeni Türk Edebiyatı Şiir Çözümlemeleri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Mungan, M. (2004). *Bir Kutu Daha*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mungan, M. (2007). *Kullanılmış Biletler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mungan, M. (2009). *227 Sayfa*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mungan, M. (2022). *Işığına Tavşan Olduğum Filmler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mutlu, İ. (2019). "Jak Şalom'la Bir Gün". *Sekans Sinema Kültür Dergisi*. 11. <http://sekans.org/docs/e-sayilar/2019-e11/e11.pdf>
- Kansu, S. (2023). "Sinematek'te Murathan Mungan ile film söyleşisi" <https://www.gazetekadikoy.com.tr/kultur-sanat/sinematekte-murathan-mungan-ile-film-soylesisi>, [Erişim Tarihi: 10.01.2024]
- Maro, A. (2012). "30 Yıllık Dostlar Sevin Okyay ve Murathan Mungan'la Sinema Muhabbeti". *Milliyet* <https://www.milliyet.com.tr/pazar/30-yillik-dostlar-sevin-okyay-ve-murathan-mungan-la-sinema-muhabbeti-1525351>, [Erişim Tarihi: 10.04.2024]
- Vardan, U. (2022). 'Okurlara bildiklerimin ışığında el feneri tutmaya çalıştım, sinemada yer göstericilik yapmak gibi'. *Hürriyet Pazar*. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/okurlara-bildiklerimin-isiğında-el-feneri-tutmaya-calıstım-sinemada-yer-gostericilik-yapmak-gibi-42185398>, [Erişim Tarihi: 01.05.2024]
- Göl, B. (2022). "Murathan Mungan'la 'Işığına Tavşan Olduğum Filmler' Üzerine Söyleşi: Merakı Bulaştırmak". <https://altyazi.net/soylesiler/murathan-munganla-isiğına-tavsan-oldugum-filmler-uzerine-soylesi/> [Erişim Tarihi: 14.04.2024]
- Todorov, T. (1995). *Yazın Kuramı, Rus Biçimcilerin Metinleri*. (Çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: YKY.
- Wellek, R. (1993). *Edebiyat Teorisi*. (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel). İzmir: Akademi Yayınevi.
- Yücel, T. (2007). *Eleştiri Kuramları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

22. Cahit Sıtkı Tarancı'nın Sanat, Estetik ve Şiir Anlayışı Işığında Ölüm İzlekli Şiirleri¹

Mehmet EREN²

APA: Eren, M. (2024). Cahit Sıtkı Tarancı'nın Sanat, Estetik ve Şiir Anlayışı Işığında Ölüm İzlekli Şiirleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 424-442. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823984>

Öz

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli şairleri arasında yer alan Cahit Sıtkı Tarancı, şiirin yanında mektup, eleştiri ve deneme gibi türlerde yazılar kaleme alır. Cahit Sıtkı, yaşadığı ve yazdığı dönem içerisinde herhangi bir edebî topluluk ya da akıma dâhil olmadan kendine has bir üslup geliştirir. Özgünlüğünü şiirden yana kazanan Cahit Sıtkı, sadece şiir yazmakla kalmaz, ayrıca şiir üzerine düşünerek şiir sanatının nasıl olması gerektiği üzerine fikirler beyan eder. Cahit Sıtkı, şair kimliğini, şiir bilgisini, sanat ve estetik anlayışıyla birleştirerek şiir sanatını ortaya koyar. Şair, şiirlerini kendi yaşamından hareketle şekillendirir, ancak dış dünyaya da duyarsız kalmaz. Ayrıca şiirle yaşam arasındaki kopmaz ilişkiyi duru bir Türkçeyle anlatır. Şiirlerinin izleği yaşama sevgisi, insan sevgisi, aşk, kadın, tabiat, yalnızlık, geçmişe özlem, kaçış, bohem, sıkıntı, bunalım ve ölüm üzerine kuruludur. Bu çalışmada Tarancı'nın sanat, estetik ve şiir anlayışı hem kendi hem de araştırmacıların düşüncelerinden hareketle açıklanarak şiirini nasıl ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Çalışmada Tarancı'nın sanata ve sanatçıya yüklediği görevler kendi şiirleri üzerinden de yorumlanarak açığa çıkarılmıştır. Şiiri hayatının tek değeri, umudu ve kurtuluşu olarak gören Tarancı'nın, şiirlerinde ölüm izleği üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiş ve şiirleri bu çerçevede çözümlenmiştir. Tarancı ile bütünleşmiş bir yapıda işlenen ölüm izleğinin doğrudan ve dolaylı olarak şiirlerine yansıdığı belirtilerek şairin ölüme yüklediği anlamlar şiirlerinden örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Cahit Sıtkı Tarancı, sanat, estetik, şiir, ölüm izleği.

¹ **Beyan (Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Etik İzni: Etik izin gerektiren bir çalışma değildir.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate / Oran: %24
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.08.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823984>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / PhD Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Ankara, Türkiye), mehmetterenn33@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-3787-8223>, **ROR ID:** <https://ror.org/05ryem72>, **ISNI:** 0000 0004 0454 9762, **Crossref Funder ID:** 501100014801

Cahit Sıtkı Tarancı's Death-Themed Poems in the Light of Her Understanding of Art, Aesthetics and Poetry³

Abstract

Cahit Sıtkı Tarancı, one of the important poets of Turkish literature in the Republican period, writes in addition to poetry, letters, criticism and essays. Cahit Sıtkı developed his own style during the period in which he lived and wrote, without being affiliated with any literary community or movement. Cahit Sıtkı, who gained his originality in poetry, not only writes poetry, but also thinks about poetry and expresses ideas on how the art of poetry should be. Cahit Sıtkı reveals the art of poetry by combining his poet identity, knowledge of poetry with his understanding of art and aesthetics. The poet shapes his poems based on his own life, but he is not insensitive to the outside world. Moreover, it explains the inseparable relationship between poetry and life in clear Turkish. The theme of his poems is based on the love of life, human love, love, women, nature, loneliness, longing for the past, escape, bohemian, distress, depression and death. In this study, Tarancı's understanding of art, aesthetics and poetry is explained based on both his own and the thoughts of researchers and how he created his poetry is expressed. In the study, the duties that Tarancı imposes on art and the artist are revealed by interpreting them through his own poems. It has been determined that Tarancı, who sees poetry as the only value, hope and salvation of his life, focuses on the theme of death in his poems and his poems are analyzed within this framework. It is stated that the theme of death, which is handled in a structure integrated with Tarancı, is directly and indirectly reflected in his poems, and the meanings that the poet attributes to death are explained with examples from his poems.

Keywords: Cahit Sıtkı Tarancı, art, aesthetics, poetry, the theme of death.

³ **Statement (Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is not a study that requires ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received –Ithenticatge, Rate: %24

Ethics Complaint: editor@rumelide.

Article Type: Research article, Article Registration Date: 09.08.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823984>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Sanat, Estetik, Şiir ve Cahit Sıtkı Tarancı

Sanatın kökeni çok eskiye dayanır. İnsanoğlu, geçmişten günümüze sanatla iç içe olmuştur. Sanatın insanla birlikte ilerlemesi ve insan eliyle bir uğraş haline gelmesi onu, vazgeçilmez bir bilim yapmıştır. Sanatın ya da sanat yapıtının her şeyden önce tasarlanmış bir şey olması gerekir. Önce akli, daha sonra doğanın varlığını kabullenmiş olması gerekmektedir. Sanat, büyüdü bir gerçekliğe sahiptir. Fischer, “özündeki büyüden yoksun oldu mu sanat sanat olmaktan çıkar.” (Fischer, 2017: 29) der. Sanat, salt özünde taşıdığı büyüden dolayı toplum için gereklidir. Sanat kendisine bir görev üstlenir. Bu görev; “her zaman insanı bütünlüğü içinde heyecanlandırmak, kendisini bir başkasının yaşamı ile bir görebilmesini, başkalarında kendisinin olabilecek yaşantıları benimsemesini sağlamaktır.” (Fischer, 2017: 29). Bu yüzden sanat; insanın dünyayı tanıyıp anlamlandırması ve değiştirmesi için gereklidir.

Sanat, büyüdü bir araç olarak insanın doğaya üstünlük sağlamasına ve toplumsal ilişkilerin gelişmesine fayda sağlar. Sanatın toplumsallaşması dil sayesinde gerçekleşir. Sanat, dil sayesinde kendisini var eder. Dolayısıyla sanat ve sanatçı, dil sayesinde toplumun bir parçası haline gelir.

Sanatçı tarafından işlenen sanat/nesne, ortaya sanat yapıtını çıkarır. Lenoir *Sanat Yapıtı* eserinde Binkley'den aldığı sanat yapıtı tanımlamasında şunu ifade eder: “Sanat yapıtı basit olarak bir (sanatsal) ‘parça’dır, sanat uygulamaları alanındaki uzlaşılarda özgüllük kazanmış bir kendiliktir.” Lenoir, sanatçıyı; “insanların beğenisine sunulmak üzere sanatsal ‘parça’lar öneren bir kültür girişimine adanmış kişi” olarak tanımlar. (Lenoir, 2002: 12-13). Sanatçı, teknik ustalığıyla, bilinç ve becerisiyle toplum içinde farklı bir konuma sahiptir.

“Sanatçı, insanlığın dışı vurmayı beceremediği duyguları dile getirme ihtiyacını duyan kişidir ve bunu eseriyle gerçekleştirir.” (Gasset, 2012: 9). Sanatçı, sadece doğadaki nesnelere gerçekte ne olduklarını insanoğluna sunmakla kalmaz, ayrıca dünyayı bütünlüklü bir yapıda inceleyip sanatın büyüdü gücünü gözler önüne serer. Lenoir, *Sanat Yapıtı* eserinde Arendt’in sanat ve estetik görüşünde şiir türüne değinir. Ona göre, “şiir, düşüncenin yarattığı tüm nesnelere arasında, düşünceye en yakın olanıdır ve nesne özelliğini tüm öteki sanat yapıtlarından daha az taşır.” (Lenoir, 2002: 117). Malzemesi dil olan şiiri, tüm diğer sanatlar içerisinde en insanî olan ve kendisini esinleyen düşünceye en yakın sanat olduğunu ifade eder.

Türk edebiyatının önemli şairleri arasında yer alan Cahit Sıtkı Tarancı, şiiri hayatının odak noktasına yerleştirir. Bir sanatçı olarak Cahit Sıtkı Tarancı, şiir yazmaya çok genç yaşta başlar. Edebiyata başlama serüveninde okuduğu Fransız okulunun, annesinden uzakta olmasının ve hastalıklı ruh durumunun etkisi büyüktür. “Cahit Sıtkı kendinden önceki bütün tesirlere açık, Fransız şiirini iyi tanıyan ve Türkçenin en güzel şiirlerini yazarak, geleceğin şiir okuyucusunu memnun etmekle kendisini görevli sayan bir şairdir (Enginün, 2019: 82). Şairin şiir sanatının gelişiminde Corneille, Racine, Moliere, Lamartine ve Baudelaire’nin şiirleri ve hayat görüşlerinin önemle ölçüde etkisi vardır. Şiirlerinin konusu genel olarak şunlardır; yaşama sevgisi, aşk, kadın, insan sevgisi, tabiat, yalnızlık, geçmişe özlem, ötelere çağırısı ve kaçış, kötümserlik, bohem, sıkıntı, bunalım, ölüm. “Cahit Sıtkı’nın ilk dönem şiirlerinde (1930-1936) kendine bu dünyada yer edinemeyen huzursuz bir ruhun; “tükeniş”, “lambanın sönmesi” ve “karanlıkta kaybolmak” gibi kesin ve belirsiz bir son şeklinde tasavvur ettiği ölüm, şairin iç dünyasında bütün hayatı boyunca sürecek ve şiirlerinde sürekli dönüşlerle ilhamını kamçılacak – kendiliğinden- bir obsession fikri oluşturacaktır. (Korkmaz, 2014: 234)”.

Cahit Sıtkı, şiir yazmanın yanında mektup, eleştiri ve deneme gibi türlerde de yazılar kaleme almıştır.

Onun sanat ve estetik üzerine düşüncelerini daha çok bu türlerde görürüz. Şiir sanatını iyi bilen, üzerine düşünen, yaşamıyla özdeşleştiren bir şair olarak Cahit Sıtkı'nın sanat/şiir hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

Sanat, şiir benim için bir teselli vesilesi, bir kurtuluş kapısıdır. Ona dört elle sarılmadığım tabii bir neticedir. Tutduğum yegâne dal. Bu da kırılırsa ben ne olurum Nihal Abla! Buna herkesten fazla bir hamiyet, bir ehemmiyet atfedişimde haklı değil miyim? İş olsun diye, alay kabilinden, eğlence kabilinden şiir yazan delikanlıların haddi hesabı yok. Muvaffak olamamalarının sebebi meydandadır. Kendi kendilerini yazılarına koymuyorlar. Yazıları ile kendileri arasında hiçbir akrabalık, dostluk, yakınlık yoktur. Hâlbuki sanatkar ile eser yekvücut olmalıdır. Bütün kıymet, güzellik burada. (Tarancı, 1989: 31).

Şair, bir konuşmasında kendisine yöneltilen “Şiir nedir?” sorununun şu ifadelerle cevaplandırır: “Edebiyat yapmayı, büyük söz etmeyi sevenler için şiir ne değildir ki! Şiir bir çılgıktır, bir ilanı aşktır, sallanan bir yumruktur, bir umuttur, bir kurtuluştur vb...” (Tarancı, 2012: 33). Şiir, bireyin duygusunu yansıttığı, dili ruhla birleştirme sanatı olarak tanımlanabilir. Nitekim Tarancı'nın ısrarla durduğu hususlara Veysel Çolak da dikkat çekmektedir. Çolak, tarihin en güçlü belgelerinin şiirsel imgelemde saklı olduğunu belirtir. Çolak'a göre, şiir yazmak; özleneni, isteneni, tasarlananı; o an olmayı sözcüğe ve sözcüklerin diyalektik toplamına dönüştürme eylemliliğidir. (Çolak, 2009: 17). Çolak, şiirin sözcük ve sözcüğün diyalektik toplamıyla anlam kazandığı ifade eder. Şiir, bu yönüyle diğer edebî türlerden farklılık arz etmektedir. Bu farklılık şiir türünde kullanılan dilden kaynaklanır. Çolak'ın dil ve şiir görüşüyle ilintili olarak Ünsal Özünlü de benzer bir bakış açısı ortaya koyar. Özünlü, şiir dilinin olağan dilden değişik olduğunu birkaç nedenle açıklar: Şiir türünün düzyazıya göre daha az yer kaplaması, şiirde söylenen sözlerin ileride kolayca yinelenebilecek kadar hem basit hem de herkesin kolayca yaratamayacağı kadar özgün ve bileşik olması, şairin, okurun ya da dinleyicinin dikkatini ilk anda çekmek zorunda olması bu türü diğer türden farklı kılan bazı nedenlerdir. (Özünlü, 2001: 73).

Dil ve anlam yan yana ilerleyerek bir bütünlük oluşturur ve şiiri ortaya çıkarır. Ancak Tarancı, şiirin sadece dil ve anlam ile ortaya konamayacağını ifade eder. Şair, şiiri ortaya çıkaran sanatçıya da belli görevler yükler. Cahit Sıtkı, şiir yazmanın yanında sanat eserini ortaya çıkaran, onu topluma kazandıran ve böylece kalıcılık sağlayan sanatçının nasıl olması gerektiğini de açıklar:

Nihal sana çok mühim bir nasihat: Yapmaktan daima sakın... Bazı adamlar yazılarında koyu bir ıstıraptan, karanlık bir ümitsizlikten bahsederler, hâlbuki hayatlarında daima mesut olmuşlar, daima gülmüşlerdir. Kıymetin kol kola yürüdüğü kardeş samimiyettir. Mesela ben şiirlerimde gülmekten, neşeden, bahardan, bülbülden, gülden bahsetsem yalan söylemiş olurum. Onların bir kıymeti olmaz.

İnsanın her yazısı kendinden, benliğinden bir parça olmalı, nasıl ki bir kuşun kanatlarından bir tüy koparabilirsin, bir çuval parçası değil. Bu tüy ile kuş arasında ne kadar sıkı bir münasebet varsa yazılar ile muharririn arasında da öyle bir münasebet olmalı... (Tarancı, 1989: 35-36).

Cahit Sıtkı'ya göre, şiire şiir özelliğini kazandırmak için öncelikle samimiyet ve şairin kendi iç dünyasını olduğu gibi yansıtması gerekir. Şiirin eyleme öykünen bir anlatı olması, şairin yaşamından izler sunması, olası imge ve simgelerle olduğu gibi gerçeği yansıtacak şekilde anlatması gereklidir. Cahit Sıtkı, bir şiirin sanat eseri olabilmesi için şairin samimiyetle duygu ve düşüncesinden kopmadan olanı doğru veya tutarlı bir şekilde anlatması gerektiğine inanır.

Cahit Sıtkı, şiir sanatının estetik bir değere ulaşmasını hayatla özdeşleştirir. Özellikle Ziya Osman Saba'ya yazdığı mektuplarında bunu açık bir şekilde ifade eder: “İstiyorum ki, her şiirde bütün bir hayat tecelli etsin. Hissolunsun ki, şair onu yazarken, göğsünden bir şeyler koparmış ve o şiirin içerisine koymuş... İşte senin şiirlerinde bu vardır Ziyacığım.” (Tarancı, 2007: 60). Cahit Sıtkı, sanatçıya görevler yükler. Şair, şiirlerini öyle içtenlikli bir şekilde yazmalıdır ki okur, bunun farkına varmalıdır.

“Göğsünden bir şeyler koparmış, şiirin içine koymuş” ifadesi bunun açık göstergesidir.

Cahit Sıtkı, şiire öğrencilik yıllarında başlayan, geleneği reddetmeyen bunun yanında Fransız şiirinden de etkilenen bir şairdir. Şiirlerini sade ve duru bir dille yazmıştır. Şiiri, “kelimelerle güzel şekilleri kurma sanatı”, şairi de, bu “sanatı bilen adam” diye tanımlar. (Kuşlu, 1949: 49). Birçok konu ve temada şiirler yazsa da “ölüm” temalı şiirleri adeta şairle bütünleşmiştir. “Ölüm karşısında büyük acılar yaşayan Cahit Sıtkı Tarancı’nın en güçlü izleği, şiirlerindeki insan kadrosunun dinmek bilmeyen atılımlarla yöneldiği ve çelik kancalarla bağlı olduğu yaşama sevincidir.” (Korkmaz, 2012: 297). Tarancı, ölüm korkusunu her an ensesinde hissedenden bir şairdir, ancak onu hayata bağlayan yaşama sevincidir.

Şairin içinde yaşadığı buhranlı ve bohemli zamanlar, şiirinin konularını belirlemiştir. Şiirlerinde yoğun bir şekilde kullandığı izlek, ölüm izleğidir. Bütün şiirlerine konu olan bu kaçınılmaz sonun en net görüntüsü *Otuz Beş Yaş* şiirinde yankı bulur. Hayatın yaşamaya değer olduğunu vurgulayarak ölüm korkusunu birçok şiirinde işler. Cahit Sıtkı Tarancı’nın ilk şiirlerindeki kötümser ve karamsar atmosfer, onun yaşamının huzursuzluğunu ifade eder. Tarancı’nın ilk dönem şiirlerinde görünen bu huzursuzluk, iç dünya ve dış dünya arasındaki duygusal kopukluklardan dolayıdır. Tarancı’da duygusal kopukluğa sebep olan unsurlar, gerek içinde yaşadığı zaman gerekse iç dünyasında yaşadığı yalnızlıktır. İçinde yaşadığı çevrede kendini konumlandıramamak, onu yalnızlık ve yabancılaşmaya itmektir. Çevreye karşı duyulan olumsuz hava bireyin içsel edimine de etki eder. Bu sebepten Cahit Sıtkı Tarancı’nın bazı şiirlerinde, yaşadığı içsel buhran hem ölüm izleği ile hem de karamsar ve kötümser duygu durumuyla sunulmuştur. Şairin yaşama sevinci, ölüm gibi kaçınılmaz bir sonla biteceği korkusu bütün şiirlerinde ölüm izleğini ön plana çıkarmıştır.

Cahit Sıtkı Tarancı’nın Şiirlerinde Ölüm İzleği ve Ölüme Yüklenen Anlamlar

Kaçınılmaz son olarak nitelendirilen ölüm, insanın yaşam fonksiyonlarının sona ermesi olarak tanımlanabilir. Ölüm olgusu, nihai sondur. “Ölüm hemen her bilim dalında ele alınmış, incelenmiş ve tanımlanmıştır. Ölümle ilişkin biyolojik, psikolojik, sosyolojik, hukuki, teolojik vb. açılardan çeşitli açıklamalar ve tartışmalar bulunmaktadır.” (Burcu ve Akalın, 2008: 31). Bu tartışmaların yürütüldüğü bilim dallarından biri de edebiyattır. Yazarlar ve şairler, anlatılarının satır aralarında ölüme sıklıkla yer verirler. Ancak bazı durumlarda ölüm doğrudan verilmez, ölümü çağrıştıran simge, sembol ve metaforlar devreye girer. Yaşam ve ölüm zıtlığı insan yaşamının özüdür. Takiyettin Mengüşoğlu, yaşamı; “duraklama, dinme tanımayan bir akıştır” (Mengüşoğlu, 2015: 20) diye tanımlasa da ölüm bu akışı durduran nihai sondur. Nihai son olan ölümü şiirlerinde en çok işleyen şairlerden biri Cahit Sıtkı Tarancı’dır. Tarancı’nın şiirlerinde “ölüm, ölüm gerçeği ve ölüm korkusu” büyük yer kaplar. Şairin hemen her şiiri doğrudan ya da dolaylı olarak ölümü çağrıştırır. Cahit Sıtkı, hayatın tüm yönlerini yaşayan, gören ve hissedenden biridir. Şair, şiirlerinde yaşama sevincini ve ölüm gerçeğini sıklıkla kullanır. Ancak ölüm olgusu şairin iç dünyasında bir saplantıya dönüşür ve hemen her şiiri içerisinde ölümü barındırır.

Şairin *Otuz Beş Yaş* şiiri, Türk edebiyatının kült şiirleri arasında yer alır. Bu şiiri, buhranlı günlerin, kopmuşluğun, zamanın getirdiği artan yalnızlığın mutsuzluğa sürüklediğini anlattığı bir şiiridir. Şaire göre, insanın ömründe “otuz beş yaş” önemli bir eşiktir. Bu açıdan şiirin başlığı birçok konuya temas etmektedir. Hem yaş/ömür hem de yaşanmışlıkları içerisinde barındıran “otuz beş yaş”, şairin yaratıcı muhayyilesinde bireyin dünden bugüne ruhsal ve fiziksel değişimlerine işaret eder. İnsanın gençlik yıllarındaki iç dinamiği gün geçtikçe azalır. Bu dinamiklik yerini zamanla sıkıntılara bırakır. Geçen günlere yapılan yakarılar hiçsizleşir.

İnsanoğlunun hiçbir şekilde gücü yetmediği iki önemli unsur zaman ve ölümdür. Tarancı'nın ölüme olan yaklaşımı psikoterapist İrvin Yalom'un görüşleriyle de benzerlik göstermektedir. Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi* eserinde ölüm kavramını en nihai kaygı olarak görür. "Hayat ve ölüm birbirine bağımlıdır; aynı anda vardılar, birbirlerine ardışık olarak değil; ölüm, hayatın perdesi ardında sürekli olarak sesini duyurmakta ve yaşantı ve davranış üzerinde büyük etkide bulunmaktadır." (Yalom, 2018: 47). Ölümün en nihai kaygı olması, yaşamla olan iç içeliği Tarancı'nın şiirlerinin ana izleğini oluşturur. Nitekim *Otuz Beş Yaş* şiiri de bunlardan biridir.

Şair, bu şiirinde ölüm izleğinin evrenselliğine gönderme yapar. Ölüm, insanlığın ortak anksiyetesi haline gelir.

"Neylersin ölüm herkesin başında.
Uyudun uyanamadın olacak.
Kim bilir nerde, nasıl, kaç yaşında?
Bir namazlık saltanatın olacak,
Taht misali o musalla taşında." (Tarancı, 2012: 227)

Bu dizelerde dile getirilen ölümün kaçınılmaz oluşu, zamanının bilinemeyişi ve ölen kişinin hemen unutulacağı gerçeği ölümü daha da korkulu hale getirir. Birçok araştırmacı bu şiir üzerine düşüncelerini ortaya koyar. Bunlardan biri de kendine özgü üslubuyla şiir çözümleme tekniğini kullanan Mehmet Kaplan'dır. Kaplan; şiir hakkında şu yorumda bulunur: "Otuz Beş Yaş Şiiri'nde Cahit Sıtkı kendi kendisini konu olarak alıyor. İkinci parçada görüldüğü üzere, menfi bir narsisizm ile aynada uzun uzun kendisini seyrediyor, çehresinin zamanla nasıl bozulduğunu üzülenerek görüyor, dünya ve dostları ile olan münasebetlerinin değiştiğini fark ederek, hafif fakat acı bir ironi ile hayatın faniliğini ve ölümü düşünüyor." (Kaplan, 2018: 117).

Halit Fahri'ye yazdığı *Talihsiz* şiirinde, ölüm olgusunu bir ıstırap olarak görür.

"Kundaksız uzatıldın iğneli beşiğine
Ve böylece Azrail
Istırabı mıhladı küçücük benliğine.
Ecelin kucığında erirken çocukluğun,
Âleme sırdı senin varlığın ve yokluğun." (Tarancı, 2012: 44)

İnsanın doğumuyla birlikte Azrail tarafından mıhlanan ölüm, çocuk yaşta başlayan bir korkuya dönüşür. Çocukluk, ecelin kucığında erimeyle başlar. Bu ifadeler, insanın yaşama katılmasıyla birlikte onu yok edecek unsurun da beraberinde hareket ettiğini gösterir.

Cahit Sıtkı, *Korkulu Köprü* şiirinde, beşikten mezara uzanan ömrünü korkulu köprüye benzetir.

"Beşikten başlayıp mezara uzanan,
Tenha ve korkulu bir köprüdür ömrüm.
(...)
"Haydi mezara koş" der gaipten bir ses.
Gönlümse fısıldar: "Boş kalamaz beşik."
Hep böyle tereddüt içinde ben bi-kes(kimsesiz),

Beyhude ararım bir kaçacak delik.” (Tarancı, 2012: 62)

Şair, doğumundan ölümüne kadar korkulu bir hayat yaşadığını, gaipten gelen seslerin onu mezara çağırdığını ifade eder. Şair, ölüm olgusunun kendisine yaşamı boyunca korku ve tereddüt bıraktığını ve bu durumdan kurtulmak için kaçacak bir yer arasa da boşuna olacağını, kaçınılmaz sondan kurtulmanın mümkün olmayacağını ifade eder.

Tarancı, *Ömrümde Sükût* şiirinde; ölümüyle birlikte hiç kimse tarafından umursanmayacağını “Semada yıldızlardan, yerde kurtlardan başka, Yaşayıp öldüğümü kimseler bilmeyecek!” (s. 67) dizeleriyle dile getirir. Ölümünden sadece nesnelere haberdar olacağını ifade eder. Bu durum, hem ölüm korkusunun hem de yaşarken bir iz bırakamama durumunun bir üzüntüsüdür. Cahit Sıtkı, sanatçı kimliği ile yazdığı şiirlerinde sürekli olarak faydasız bir yaşam sürmüş izlenimi verir, ancak şiiri ele alış tarzı ve şiirlerine bunu uygulaması Türk edebiyatı şairleri arasında önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.

Şair, *Aynalar* şiirinde cansız bir nesne olan “ayna” metaforunu kullanarak yalnız zamanlarda ayna ile dertleştiğini, iç dünyasını ona açtığını, ölümünden sonra da kendisine sadece onların eşlik edeceğini ve hayallerini saklayacağını ifade eder. *Sarayımız* şiirinde, “beyaz mermer” metaforu ölümü çağrıştıran bir metafor olarak yorumlanabilir. Şair, bu şiirde sarayın içini güzel ve temiz bir yer olarak tanımlar. *Çöküyorum* şiirinde, iç dünyasının yansımaları kelimeye döker. Yaşadığı bunaltı, bohem ve huzursuzluktan içinde baharların solduğunu ve cinayetlerin işlendiğini söyler. Bu soyut cinayetler, şairin yaratıcı muhayyilesinde “Denize her gün körpe cesetler döküyorum”a (s. 54) dönüşür.

Cahit Sıtkı, *Aşk Şarkısı* şiirinde aşkı; ölüm gibi mukadder bir yol olarak tanımlar. İnsanoğlunun alın yazısında olan ölüm, aşkla ilişkilendirilir. Şair, birçok şiirinde ölüm olgusundan şikâyet eder, onu kötü veya olumsuz bir kavram olarak nitelendirir. Ancak bu şiirinde aşkla birlikte kullanır.

Şair, *Ölüm, Sinsi Ölüm* şiirinde kişileştirme, teşbih ve telmih sanatlarıyla ölümü vurgular. Tarancı, Divân şiirinin önemli metaforlarından “gül ve bülbül”ü, ölüm izleği üzerinden “açmayan gül”, “ötmeyen bülbül” betimlemesiyle verir. Şair,

“Ölüm, sinsi ölüm,
Ey açmayan gülüm,
Ötmeyen bülbülüm,
Ne çıkar gündüzün
Unutsam da yüzün,
Ne olsa ki bir gün
Er geç yapacağın
O amansız baskın,” (Tarancı, 2012: 99)

dizeleriyle ölümün kurnazca bir tavır sergilediğini, unutmaya çalışsa da er ya da geç onun “baskın” yapacağını söyler. Şair, ölümü, yaşamının odak noktasında sürekli olarak hissettiğini, ne yaparsa yapsın ölüm karşısında, “o amansız baskın” karşısında yenik düşeceğini ifade eder.

Ölmüştüm şiirinde, ölümün üstesinden gelemeyen, ona yenik düşen bir bireyin görüntüsü sunulur. Şair, gün ve saat ifadeleriyle “ecel”i vurgular.

“Günüm gelmiş, saatim çalmıştı nihayet.
Ölmüşüm, kabrinde unutulmuştu ceset;
Zulmette böcekler eczasını yiyordu.” (Tarancı, 2012: 105)

Şair, alıntılanan dizelerde ölüme baş eğen, onun büyüklüğünü kabullenip teslim olan biri olarak yansır. Yaşamaya değer gördüğü hayattan elini çeken şair, ecelinin gelmesiyle birlikte ölümün soğuk yüzünü görür ve kendini unutulmuş bir ceset olarak tanımlar.

Okşamaya Vakit Kalmadı şiirinde ölümün mekânı olan mezarın tanımını yapar.

“Ölenle beraber öldüm;
Bir buçuk metre boyunda,
Elli santim genişliğinde
Bir çukura gömüldüm.
Gerisini kabristandan dönenlere sor.” (Tarancı, 2012: 110).

Şair, mezarın nicelik özelliklerini ifade ederken basit bir çukur olarak nitelendirir, ancak bu basit çukurdan geri dönen yoktur. “Gerisini kabristandan dönenlere sor” (s. 110) ifadesi trajik ironiyi açmılar. Geri dönüşü olmayan ölüm, belli özellikleri olan bir mekânda yok olup gitmekten öte bir şey değildir.

Ben Ölecek Adam Değilim şiiri, ölüme bir başkaldırı manifestosu olarak nitelendirilebilir. Şair, ölümlle yüzleşmek istemez.

“Kapımı çalıp durma ölüm,
Açmam!
Ben ölecek adam değilim.” (Tarancı, 2012: 121)

Cahit Sıtkı, sürekli olarak aklına gelen, korktuğu ve kaçınmak istediği ölüme “Açmam!” diyerek bir karşı koyuş geliştirir. Kendine ölümü yakıştırmaz, kendini ölecek bir adam olarak görmez.

Şair, *Gün Eksilmesin Pencereden* şiirinde, ölümün kurtuluş anlamını yitirdiğini, bütün olumsuzluklara rağmen yaşamının değer olduğuna vurgu yapar. Kâinat içerisinde insanın doğan güneşe hükmü geçmez.

“Ne doğan güne hükmüm geçer,
Ne halden anlayan bulunur;
Ah aklımdan ölümüm geçer;
(...)
Her mihnet kabulüm, yeter ki
Gün eksilmesin pencereden!” (Tarancı, 2012: 149)

Şair, bütün üzüntüleri kabul eder, ancak penceresinden de günün/yaşamın eksilmemesini ister. Nitekim insanın varlık alanlarını güvence altına alan ev, pencere vasıtasıyla insanın dış dünya ile iletişim kurmasını sağlar. Şiirde geçen pencere ifadesi bütün dünya nimetlerine açılan, hayatın güzelliğini sunan bir metafor olarak değerlendirilebilir. Pencereye vuran ışık/gün hayatın her şeye rağmen devam ettiğinin göstergesidir.

Cahit Sıtkı, *Mezarlık* şiirinde; şehrin canlılığı karşısında mezarlığın suskunluğunu koruduğunu “Ve şehrin şenliğine karşılık, Susar servileriyle mezarlık.” (s. 154) dizeleriyle dile getirir. Şair, yaşamı bir şenlik olarak görür. İnsanların bu şenlik içinde iç dünyalarında besledikleri sevinçleri haykırırken mezarlıkların suskun kalması şairde tedirginlik yaratır. Bu suskunluk, aynadaki hazin perişanlığı hatırlatır.

Sanatkârın Ölümü şiirinde ölüm izleği, estetik bir boyut kazanır. Ölüm, bu şiirde insanın yaşadığı mekânlarda, mutluluk sağlayıcı unsurların aksine yoksunluk sunar. Günlerin geri gelmez oluşu, zamanın akıp giden acı gerçeğine bir set çekilemez oluşu, sürekli darlaşan, insanı bunalıma sürükleyen durumlar şu dizelerle dile getirilir:

“Gitti gelmez bahar yeli;
Şarkılar yarıda kaldı.
Bütün bahçeler kilitli;
Anahtar Tanrıda kaldı.

Geldi çattı en son ölmek.
Ne bir yemiş, ne bir çiçek;
Yanıyor güneşte petek;
Bütün bal arıda kaldı.” (Tarancı, 2012: 154)

İnsanın varoluşunu açmıyan hayat, tıpkı bir sanatkarın elinden çıkmış resim gibidir. Fakat bu durum insanın kaçınılmaz sonu olan ölümle birlikte son bulur. Yaşamın sanatkarı, şiirde arıya benzetilir. Arıların bal/petek yapma gizemi karmaşıktır, ancak bunun sonucu bal gibi bir yiyeceğin ortaya çıkmasına imkân sağlar. Aslında şiir, yaşarken ölme edimini vurgular. Bütün olumlu yönler yarıda kalırsa bal da arıda kalır.

Şaşırdım Kaldım şiiri, insanı sıkın/boğın durumların kişilik ve davranış üzerinden insanı çaresizliğe ve çevresini anlamlandıramamasına neden oluşunu imler. Gündüzlerin ve gecelerin kasvete dönüşmesi, zulümlerin ve hasretlerin baş göstermesi insanın attığı hayat adımlarını bir belirsizliğe sürükler. Bu belirsizlik, meçhul mekânları ölüm mekânlarına dönüştürür. Ümidin yitimi, ölüme giden süreci hızlandırır. Ölümü, kapısında kişneyen bir ata benzetir. Ölüm, her insanın kapısında bekleyen hazır bir at gibidir. Atın kişnemesi ölümün habercisi olarak nitelendirilebilir.

Cahit Sıtkı, *Ölüm 1* ve *Ölüm 2* şiirlerinde diğer şiirlerinde olduğu gibi ölüm olgusunun kaçınılmazlığını vurgular. Şair, gök kubbe altında sözünde durmayan mavi gökleri, ölümün günü kararttığını ifade eder. Hayatın bir gerçeği olan ölüm, geçmişe bir pişmanlık hissi uyandırırken geleceğe karşı da umutsuzluk hissi uyandırır. Yaşamın karmaşası içinde “var olmayı unutmama” (Steiner, 2003: 75-83) durumuna gelen şair, tüm korkularına rağmen ümidi yine ölümden arar.

Şair, *Ölümden Sonra* şiirinde bunalım ve bohemli yaşamından kurtulmak için; “Öldük, ölümden bir şeyler umarak. Bir büyük boşlukta bozuldu büyü.” (s. 162) ifadelerini kullanır. Ölümden bir şeyler ummak, yaşamın karmaşasından ve içinden çıkıl(a)mayan durumlardan bir kaçış olarak yorumlanabilir. Yaşamayı, alıştığı bir şey olarak niteleyen şair, yalnızlık duygusu içerisinde ölümden medet umar bir hale gelir. Ancak ne ölüm ne de kaçış, şairin düşündüğü gibi bir kurtuluş sunmaz.

Cahit Sıtkı, *Bir Ölünün Ağzından* şiirinde; ölen ve mezardan konuşan bir birey izlenimi uyandırır. Şairin yaşadığı buhran ve bohem ölüm üzerinde sıkça düşünmesine neden olur. Şair, her şiirinde ölüme farklı bir pencereden bakar. Bu şiirinde ölümden sonraki yaşama bir gönderme yaptığı söylenebilir. Şair,

“Kabrime çiçek getirenlere gülerim;
Gafil kişilermiş şu insanlar vesselâm;
Bilmezler ki, bu kabirle yoktur alâkam;
Ben o çiçeklerdeyim, ben o çiçeklerim.” (Tarancı, 2012: 181)

dizeleriyle ölen kişinin mezarda yattığını düşünenlere karşın aslında ölenin ikinci bir hayata başladığını açıklar. Ölümden sonraki hayata gönderme yapan şair, kendinin kabirde yatmadığını, yeni bir hayata başladığını, hatta mezarına getirilen “o çiçek” bile olabileceğini ifade eder.

Şair, *Ölüm Tehlikesi* şiirinde ölümün ansızın geliş şekline dikkat çeker. “Ben geliyorum demez ki ölüm” dizesiyle bunu açıklar.

“Hızla geç kalabalık caddeden;
Şoför milletine güven olmaz.
Çabucak sapıver sokağına;
Akşam karanlığı tekin değil.
Durma çal evinin kapısını,
Taş düşebilir komşu duvardan,
Ben geliyorum demez ki ölüm
Kaza belâ adım başınadır.
Kişi evde gerek akşamları;
Ölürse helâlleşerek ölür.” (Tarancı, 2012: 185)

Şiirin her dizesi ölüm korkusunu vurgular. Çünkü sürekli bir tedirginlik hali içerisinde olan birey/şair, karşı koy(a)madığı ölüm karşısında tedbirli hareket eder. Bulunduğu mekânların güvensizliği, onu sürekli güvenli mekânlara iter. Güvensiz olarak nitelendirdiği mekânlar ona ölümü hatırlatır. Bu yüzden korku ve tedirginlik içerisinde hayat boyu çevreye şüpheyle bakar ve ölümün her an ensesinde olduğunu bilir. Şair, bu şiiriyle çelişkili bir dünya algısını romantik ironi üzerinden okura sunar. Romantik ironi üzerine çalışmalar yapan araştırmacıardan Oğuz Cebeci, romantik ironi hakkında şu nitelendirmelerde bulunarak Cahit Sıtkı'yı destekler nitelikte düşünceler ortaya atar. “Romantik ironi, öncelikle, içinde bulunduğumuz dünyanın çelişkilerle dolu bir yer olduğunu kabul etmektedir. İronistin yaptığı şey, bu çelişkileri tanımak, onları bir yandan “ironinin bünyesinde” barındırırken, bir taraftan da aşmaya çalışmaktır.” (Cebeci, 2016, s. 270). Tarancı da çelişkili bir dünyada yaşayan insanın anlam arayışı içerisinde olduğunu bilir ve bu durumu ölüm olgusu üzerinden mizahi bir söyleme dönüştürür.

Dalgin Ölü şiiri, ahiretten dünyaya seslenişi simgeleyen bir şiir olarak yorumlanabilir. İnsanın dar/küçük kabirleri yaşamın labirentleşen mekânları gibidir. Dar/kapalı mekânlar, insanı sıkı, açmaza sürükleyen ve tahakkümü altına alan mekânlardır.

“Dün güzel bir kadın geçti
Kabrimin yakınından.
Doya doya seyrettim

Gün hazinesi bacaklarımı,
Gecemi altüst eden.
Söylesem inanmazsınız,
Kalkıp verecek oldum.
Düşürünce mendilini;
Öldüğümü unutmuşum.” (Tarancı, 2012: 193)

Şairin ölüm korkusu, şiirlerinde ölümü hatırlatan ifadeler kullanmasına neden olur. Şiirde geçen mendil imgesi, tatmin edilmeyen duyguların sembolüdür. Geride kalan için bu mendil yaşan(a)mayan aşkların, kaybolan saadetlerin acıklı simgesidir.

Şair, *Akıbet* şiirinde geçen “Kismetimiz kalkmış” ifadesiyle dünya ile bağlarının koparılmışlığını simgeler. Bunu “bir gurbet yolculuğu” yani ölüm eksenli bir boyutta düşünerek ifade eder.

“Kismetimiz kalkmış diyerek buralardan,
Bir gurbet yolculuğu niyetine,
Eşe dosta veda edersin
(..)
Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur!
Sen de avunursun,
Bizde avunuruz.
Ölüm bahsinde ümit insanlara mahsustur.” (Tarancı, 2012: 195)

Ölümün bir gurbet yolculuğu olarak düşünülmesi, ölümün; ölümden sonra ortaya çıkardığı etkileri “eşe dosta veda etme” ifadesiyle açıklanabilir. Ölüm-yaşam zıtlığı düşünüldüğünde ölümü düşünen birey ümitten yoksun olur.

Misafir Adam şiiri, bir farkındalığın şiiridir. Hayatı yaşamaya değer bir şey olarak gören/görmeye çalışan Cahit Sıtkı, insanın dünyada misafir konumunda olduğunu hatırlatır.

“Ötede ne var ne yok belli değil;
Kimse bilmiyor nedir karşı kıyı.
Gününün kadrini kıymetini bil;
Balım almadan salma arıyı.” (Tarancı, 2012: 214)

Misafir benzetmesi bu dünyadaki göçüşü, dolayısıyla sabit kal(a)mayışı simgeler. Akıp giden zamanın karşı konulmazlığı karşısında, insanın dünyadan ders çıkarmasını, gününün kıymetini bilmesini ve arının/yaşamın bütün tadını almadan ölüme teslim olmamasını ifade eder.

Cahit Sıtkı, *Fâni Dünya* şiirinde, başlıktan da anlaşıldığı üzere yaşamın geçiciliğini vurgular. Dünyanın geçiciliği, güzel olan nimetlerin ve yaşamın bir gün biteceği “fani dünya” ifadesiyle vurgulanır. Yaşanılan dünyada insanın sahip olduğu maddî veya manevî güzellikler, şu dizelerle sunulur:

“Her mevsimiyle insanı ayrı ayrı saran,
Bunca güzelliği nasıl koyup gideceğiz;
Yaman çalacak o çalmayısı saat yaman,

Geçmiş ola bir kez yumuldu mu gözlerimiz.” (Tarancı, 2012: 240)

Ölüm korkusu her canlıyı çevreler. Yaman vakitler, tıpkı kıyamet sahneleri gibidir. İnsanın kendisine döndüğü, kendiliğini ve kimliğini bulduğu aşamalar kıyamet sahnesini açılar. İnsanoğlu, zaman içerisinde sahip olunan olumlu ya da olumsuz her türlü nimetlerin bir gün son bulacağı gerçeğini bilse de buna rağmen mevsimlerin, güzelliklerin, nimetlerin tadını çıkarmaya devam eder. İnsan, hayata karşı sonuna kadar tutunma arzusu içerisinde.

Perişan Sofra şiiri de diğer şiirler gibi ölümün soğuk tarafını açılar. Şair, şu dizelerle ölümün hem bireyde hem de çevresinde bıraktığı tahribatı simgeler.

“Öldü; ne rüzgârlar girdi içeri,
Ne bir kuş havalandı pencereden.
Öldü; kimse görmedi melekleri;
Sorma nasıl habersiz gitti giden.
Bir uzun sefere çıktı, diyorlar;
Gemiği gören var mı? Hani deniz?” (Tarancı, 2012: 151)

Ölümün kendisini hissettirmesi bireyin dünyasını hiçsizleştirir/anlamsızlaştırır. Rüzgârların içeri gir(e)memesi, pencereden kuşun havalanmaması ölümün gerçekleştiğini simgeler. Şiirde geçen gemi imgesi tıpkı Yahya Kemal Beyatlı'nın “meçhule giden gemi” söyleminde anlatmak istediği anlamla bir benzerlik söz konusudur. Deniz ve gemi simgeleri kimi zaman kavuşmayı açılmasa da kimi zaman ayrılığ, sonsuzluğu ve dönüşsüzlüğü simgeler. Şair bu şiirde ölümün sonsuz bir yolculuk olduğunu gemi imgesi ile açıklar.

Bir de Baktım ki Ölmüşüm şiiri, yaşarken ölmüş bir insan tipolojisinin yankılarıdır.

“Bir de bakmışım ki ölmüşüm
Dünya sönmüş başucumda
Bir türlü gözümünden gitmez
Ne gurbetlere düşmüşüm!” (Tarancı, 2012: 174)

Şair, söz konusu şiirinde kendilik değerlerini ve kökten gerçekliklerini sorgularken sürekli olarak ölümden, dünyanın geçiciliğinden ve kendisinin unutulacağından yakınır. Duygu yitimi sonrası öldüğünü anlayan şair, dünyanın başucunda sönmelerini, “gözümünden gitmez” ifadesiyle vurgular. Ölüm, bir insan için en trajik bahtsızlıklardan biridir. Bu nedenle ölüm bir anlamda gurbete düşmedir. Bu yüzden gurbetlik, özlemin yanında maddî dünyadan uzaklaşma olarak da değerlendirilir.

Şairin *Davet* şiiri, öte/diğer dünyadan gelen çağrıdır. Bu şiirde dünya ve ahiret rüya motifi ile birleştirilir. İnsanın bilinçaltı ürünü olan bu rüyalar “Boşver diyordu uykumda ölümler” ifadesiyle anlam kazanır.

“Gel diyordu uykumda ölümler gel;
Ne hayal ettinse kavuşmak mümkün.
Suyun, ateşin ötesinde sütün
Bir şey var ki, hayattan daha güzel!” (Tarancı, 2012: 218)

Cahit Sıtkı, ölüm izlekli şiirlerinde daha çok ölümün korkunç yönüne dikkat çeker. Bu şiirinde ölümün yaşanılan hayattan daha güzel bir şey olduğunu ifade eder. Ölüm, vaatlerde bulunur. “Ne hayal ettinse kavuşmak mümkün” ifadesi ölümün klasik görünüşünden ziyade bu fanî dünyada yaşanan her şeyin kötü olduğunu, asıl güzel bir hayatın orada yaşandığını açıklamak için bir davet gönderir.

Kim Kime Dum Duma şiiri, başlıktan da anlaşılacağı üzere bir yalnızlık görüntüsü çizer. İnsanların birbirine olan uzaklığı, araya örülen duvarlar maddî ve manevî hayatın yalnızlık ve yabancılaşmaya itmesi, insanlar arasında bir umursamazlığı da doğurur. Cahit Sıtkı, bu umursamazlığı “Âlemde ha ölmüşsün ha kalmışsın, Kim kime dum duma” dizeleriyle ölüm olgusu üzerinden vurgular. Şair, ölüme mizahi söylem üzerinden yaklaşır. Bilinen bir gerçeklik şiir dilinin kıvraklığı sayesinde acı bir mizahla verilir.

Şair, *Hacı Bayram Camii* şiiriyle bir mekân farkındalığı oluşturur. Osmanlı döneminde yapılmış camilerden biri olan Hacı Bayram (Veli) Camii, toplumun ibadet mekânı olması nedeniyle derin duyguların da ortaya çıkmasını sağlar. Cahit Sıtkı, bu gibi mekânlara yolu düşmeyen insanların bir farkındalık kazanmadığı, insanların kiminin şah, kiminin garip derviş, kiminin de musalla taşında yatan cenaze olabileceğini ifade eder. Mekân-insan farkındalığından hareketle camii mekânı üzerinden “Bir gün öleceğini aklında tut” uyarısı yapar.

Cahit Sıtkı, *Bayram Yemeği* şiiriyle aile içindeki konumunu yine ölüm olgusuyla ifade eder. Aile içindeki konumunu “özlenen fert” duygusuyla okura sunmak isteyen şair;

“Keşke gelseydi bu bayram diyecekler
Ve birdenbire yürekler
Aynı acıyla yanıp
Hepsinin gözleri yaşaracak
Öldüğümü hatırlayarak” (Tarancı, 2012: 238)

dizeleriyle nihai son olan ölümün iç dünyasındaki yerine dikkat çeker.

Yalnızlık Macerası şiiri, yalnızlığın şiiridir. Şair, “Öyle yalnızdım ki hayatımda, Kimi gün öldüm kimi gün ilâh oldum” (239) dizeleriyle yalnızlık ve ölümün biraradalığına dikkat çeker. Şair, “Hangi kapıyı çalsan kimseler yok” ifadesiyle ölüm gibi soğuk bir sessizliği “yaşadığı an” içerisinde de hissettiğini şiirin tamamına yayarak açıklar. *Yalnızlığa Dair* ve *Yalnızlığımız* şiirleri de benzer bir bakış açısıyla yazılmıştır. “Yalnızlık nedir göreceksin öldüğün zaman” (s. 224) ifadesiyle ölüm ve yalnızlığın biraradalığı dikkati çeker. Şair, için ölüm bir yalnızlıktır ve bu yalnızlık onda unutulma korkusu uyandırır.

Benimsin şiiri, bir aidiyetliğin şiiridir. Her canlıyı, her olguyu bir güçlü metaforun aidiyetine bırakır;

“Gündüz kelebelerin
Gece yıldızlarındır
Ölümler böceklerin,
Azap günahkârındır.
Sen de benimsin benim.” (Tarancı, 2012: 51)

Kabir ve böcek ifadelerini sık sık şiirlerinde kullanan şairin, bu şiirde de ölümleri böceklerin kuşatacağını

söyler.

Ölümden Beter şiiri, Allah ile bir hesaplaşmanın şiiri olarak yorumlanabilir. Dünya, saadet, insan, Rabb, ölüm gibi sözcükler, şairin iç dünyasındaki sorgulamalarla “yaşanılan an”da hissedilir. “Bu mudur bana Rabbim, bu mudur bana mev'ut?” (s. 57) dizesiyle sitemli bir ruh durumunun olduğunu, bir sesin ona “halin ölümden beter” dediğini duyumsar.

Şairin *Obsession* şiiri, ölüm olgusunun korku ve saplantı halinde ele alındığı bir şiirdir. Şair bu şiirinde ölüme seslenir;

“Ey her gün gölgesini omzumda duyduğum el,
-Gölgesi kendisinden bin kere beter ölüm-
Her gece karanlıkta karşıma çıkan heykel,
Herkes gibi bana da bir gün mukadder ölüm.” (Tarancı, 2012: 98)

Şair, ölümün gölgesini omzunda hisseder. Bu korku onu sürekli ölümlle yüzleştirir. Gece heykel olarak karşısına çıkan ölüm, her an onunla beraberdir.

Cahit Sıtkı, *Beni Kışkanan Ölümler* şiirinde kabirde yatanların kendisini kışkandığını dile getirir. Bu anlamda şiirin başlığı bir açar ifade konumundadır. Ölüm karşısındaki çaresizliğini;

“Gün benim olmuş ne çıkar,
Ne çıkar kıskanç ölümler,
Benim'çin açsa da güller;
Bana da bir gün ölmek var.” (Tarancı, 2012: 96)

dizeleriyle ifade eder. Şair, ölümün farkındadır ve çevresinde gerçekleşen her durumun ölüm karşısında yok hükmünde olduğu bilincindedir.

Şair, *Geçerken* şiiriyle ölüm olgusunu ilk kez kendi dışında bir insanla bağdaştırır. Caddeden geçen bir cenazenin mahalle mekânını derin ve soğuk bir sessizliğe sürüklediğini söyler. Cahit Sıtkı, *Son Gece*, *Etraf Konuşurlarken*, *Bir Yemiş Olacak*, *Bu Sabah Hava Berrak*, *Uyku* ve *Kuyu* şiirlerinde ölümlle ilintili çağrışımlara sıklıkla değinir. Mezar, mezarlık, mezar taşı, mezar eşme, ölüm ve dirilmek, mahşer, ölümlle gelen sonsuz yalnızlık gibi unsurların dize aralarına yerleştirilmesi doğrudan ölümlü simgeleyen unsurlardır.

Her Gece mi Bu Uykusuzluk şiirinde, iç dünyasında yaşadığı huzursuzluğu yok etmek için bir kaçış yolu arar. Saatin tıkırtısından yatağın cehenneme dönüşmesine kadar birçok şeyden kurtulmanın yolunu yine ölümlde bulur. Şair, “Derhal gelebilirsin ölüm; Kapı açıktır, lamba sönlük.” (s. 109) dizeleriyle hem ölümlü evine davet eder hem de ölmek için uygun bir zaman olduğunu belirtir.

Ölmek İstemeyen Adam şiiri, bir önceki şiirle tezatlık oluşturduğu söylenebilir. Şair, ölüm olgusundan bahsederken bazen bir kurtuluş düşüncesiyle ona yaklaşır bazen de ölümün kendisinden uzak olmasını ister. *Ölü* şiirinde bir ölü canlandırması yapar. Şair, ölümlü; boylu boyunca uzanan, yağmurdan, rüzgârdan haberi olmayan ve bir ağaç kütüğünden farksız biri olarak kişileştirir.

Şair, *Elveda* şiirinde yaşanan güzel günlere ölüm izleği etrafında veda etmektedir. Ona göre; denizin her bir dalgası bile ölüm tehdidi oluşturur. Sisten dolayı önünü göremeyen şair, ölüm gününün kendisine

yakın mı uzak mı olduğunu sorgular. *Kur'a* şiiri insanı merkeze alan bir şiir olarak yorumlanabilir. “İnsan çektim kur’ayı, Olmazlara meylim var” (s. 119) diyen şair “yaşanan an”dan memnun olmadığını, kur’ayı insan olarak çekmekten yana bir üzüntü duyduğunu belirtir.

Kuşlar şiiri, şairin dünyasında yardımcı bir figüre dönüşen kuşlara anlam yüklendiği görülür. Kuşların gelip pencereye konması, kanat sesleri, kuşların müjdecisi olmaları, tüylerinin rengi, hangi iklimden geldikleri gibi ifadeler, yüklenen anlamları açımlayan unsurlardır. Şair, “Öleceğim günü kuşlar bilir” (s. 173) diyerek iç dünyasında kuşlarla kurduğu görünmez bağın tezahürünü açıklar.

Şair, *İnsanoğlu* şiiriyle ilk insanlığa yani Âdem’le Havva’ya kadar giderek Âdem ve Havva hikâyesine bir gönderme yapar. “Yasak elma”, “Tufan yağmuru”, “Nuh’un salı” gibi ifadeler bunu açımalar niteliktedir. “Ölmek varsa günün birinde gayri” (s. 176) dizesiyle bir kabulleniş düşüncesi içerisinde olduğunu vurgular. *Bugün Hava Güzel* şiiri, ilk bakışta mutlu bir ruh durumuyla yazılmış bir şiir olarak değerlendirilebilir. Ancak şiirin son satırlarına bakıldığında “Şayet ölürsem” dizesi ölümün mutlu bir “an”da bile aklının bir köşesinde onu endişeye sürüklediği görülür. *Yalan* şiiri, ölümden söz ettiği bir diğer şiirdir. Şiirin ilk dizesi “mezarlık” son dizesi “ölüm” kelimesi ile biter. Sevgiliye seslenen şair, dönemin ünlü evlendirme memuru Ubeydullah Efendi’nin daha ölmemiş olabileceğini ifade ederek dolaylı olarak da yine ölümden söz ettiği açıkça görülür.

Cahit Sıtkı, birçok şiirinde doğrudan ölüm olgusunu kullansa da bazı şiirlerinde ölümle ilintili ifadeler kullanır. *Bugün Cuma* şiiri, bu şiirlerden biridir. “Sahiden bir öbür dünya varsa eğer” (s. 188) dizesiyle öbür dünya/ahiret/ölüm izleğini başka kavramlarla kullanır. *Paydos* şiiri, yalnızca bir işin bitimini ifade eden kavram olarak kullanılmaz. Ayrıca da yaşanan bir ömre artık “paydos” denilerek yine biten bir şeyin sonuna işaret edilir. Ölüm, şairin her an aklındadır. “Gün gelince biz değil miyiz ölen?, Cenazemiz yerde kalmasın dostlar!” (s. 191) diyerek hem ölümün hem sonrasında endişesini taşır. Ortada kalmaktan, unutulmaktan ve değersizleşmekten korkan bir insan endişesi, şairin hemen her şiirinde görülür.

Şair, *Ben Aşk Adamıyım* şiirinde öldükten sonra beklenti/muhtaçlık içerisinde olmayacağını ifade eder. Ağlayanın olması ya da olmaması, Yasin okuyanın olması veya olmaması ve menekşe getireninin olması veya olmaması onda bir “tasa” oluşturmaz. Şair, bu şiirinde tabutu bir gemiye benzetir. Ölüm gerçeğinin farkındadır, ancak “Sevmeye geldim insanları, Gönlümle, elimle, kafamla sevmeye; Hesapsız, karşılıksız” (s. 194) diyerek “yaşadığı an”dan mutlu olan bir insan görüntüsü çizer. *Su Sesi* şiiri, ölüm izlekli şiirler arasında değerlendirilebilir. Şair, suyun/yaşamın sesini “öyle güzel” bulur ki öldükten sonra bile duymak istediğini ifade eder. Şair, *Kitadan Mektup* şiirinde de yine ölümle ilgili bakış açısını okura aktarır. Ölümü kendisinden uzak tutan şair, ölmeyi bir türlü kendisine yakıştır(a)maz. Şair, “Elbette inanmamışsındır, Öldü diye duydunsa beni,” (s. 124) dizeleriyle ölümü çevresindeki kişilerin de düşüncelerinden uzakta tutmaya çalışır.

Hareket şiiri, Cahit Sıtkı’nın ölüme karşı mesafeli bir duruş sergilediği şiirlerinden biridir. “Mezarlıkta işim olamaz” (s. 199) diyerek ölümle arasına bir duvar örer. *İnsan Hıçkırıkları* ve *Hepimize Dair* şiirlerinde insanı merkeze alarak çevresinde gerçekleşen her şeyin sükûneti ölüm/kabir ifadeleriyle yer bulur. Her şeyin batınca huzur içinde olduğunu, yerdeki kabrin de buna örnek teşkil edebileceğini vurgular. Şair, “Her kuş yanar az çok ölen yavrusuna” (s. 201) dizesiyle ölümü, insan dışındaki varlıklar için de kullanır. Şair için ölüm; her canlının son evresini ifade eden evrensel bir kavramın adı haline gelmiştir. Şair, *Tereke* başlıklı şiirinde ölüm izleğini ilk olarak şiirin başlığına yerleştirir. Tereke, ölen bir kişiden kalan şeyleri ifade eder. Şair, ölmenin bir anlam ifade etmediğini, asıl önemli şeyin geride

kalan eşyalar olduğunu vurgular.

Hizmetçi Kız ve *Aşk Masalı* şiirleri, karşı cinse olan sevginin/aşkın öne çıktığı şiirlerdir. Şair, karşısında gördüğü kişiye karşı olan sevgisini, onun kendi iç dünyasındaki değerini/yerini/beğenisini dile getirirken her iki şiirde de “Ölüyorum senin için” (s. 142) ifadesini kullanır. Sevgi gibi yüce bir değer nitelirken dahi şairin ölüm kavramını kullandığı görülür. Bu şiirlerde kullanmış olduğu ölüm kavramıyla diğer şiirlerinde kullandığı ölüm kavramının dizeler içindeki yorum değeri aynı olmasa da kelimenin hemen her şiir içerisinde kullanılması dikkate değerdir. *Desem ki* şiiri de, konusu bakımından sevgiliye duyulan sevgi/aşk/özlem/bağlılık gibi ifadeleri önceler. Sevgilinin şairin sesini fark edememe durumunda ölmüş olabileceğini ifade ederken sevgilinin bundan dolayı üzülmemesi gerektiğini vurgular. Şairin böylesi acı bir durumda bile “Kabirde böceklerle ezberletirim güzelliğini” (s. 170) diyerek “mahşer günü” ortalığa düşüp sevgiliyi arayacağını söyleyerek aşk imgesiyle varoluşunu tamamlar. Konusu itibarıyla aşk/sevgi/sevgiliyi ele alan şiirlerden bir diğeri *Kara Sevda* şiiridir. Şair, sevdiğinden ayrı kalmayı “Ayrılık ölümün diğeri ismidir.” (s. 223) dizesiyle açıklar. Aşk kavramının Cahit Sıtkı üzerinde bıraktığı etki ve bunu ifade ediş biçimine bakıldığında bu kavramın onun varoluşunu tamamlayan bir olgu olduğu görülür. *Akrostiş* şiiri buna verilecek en önemli örneklerden biridir. Bu şiirde “Vedia” ismini kodlar ve

“Var olan bir sen, bir ben, bir de bu bahar.
Elden ne gelir ki? Güzelsin, gençliğin var.
Dünyada aşkımız ölüm gibi mukadder.
İnan ki bir daha geri gelmez bu günler.
Âlemde bir andır bize dost esen rüzgâr.” (Tarancı, 2012: 261)

dizeleriyle yaşamın geçici oluşu, yaşanılan andan ibaret olan varlığın aşk duygusuyla bir anlam kazanabileceğini vurgular. Aşkın ölüm gibi mukadder bir şey olduğunu söyler.

Cahit Sıtkı'nın şiirleri arasında en fazla okunan/bilinen şiirlerinden biri de *Memleket İsterim* şiiridir. İç dünyasındaki “memleket” kavramını şiir yeteneğiyle dile getiren şair, okurun zihninde olması gereken bir memleket imgesi şekillendirmeye çalışır. Cahit Sıtkı, göğün mavi, dalın yeşil, tarlanın sarı, kuşların diyarı, başta derdin gönülde hasretin olmadığı, zengin fakir, sen ben farkının olmadığı ve gönülden bir sevginin olduğu bir memleket mekânı arzularken tek şikâyetin ölümden olabileceğini söylemesi yine ölüm karşısındaki endişesinin boyutunu açıklar. *Güvenlik* şiiri, ölüm endişesini dile getiren bir diğeri şiiridir. Ölümü sürekli olarak kendinden uzak tutmaya çalışan şair, bunu “Ölüm düşüncesi benden ırak” (s. 260) ifadesiyle yineler ve ölüm dışında iç dünyasından güzel şeylerin geçmesini diler. *Bir Ölümlün Rüyası* şiirinde yılları aşan, eski bahardan uzanan bir sesin şairin iç dünyasındaki yankısı dile getirilir. Şiir, doğrudan ölüm izleği etrafında yorumlamaya müsait olmasa da açar ifadenin şiirin başlığında “ölü/m” kelimesi ile vurgulandığı görülür.

Cahit Sıtkı'nın şiir anlayışına bakıldığında bireysel konulu şiirlerinin yoğunlukta olduğu görülür. Ancak bazı şiirlerinin toplumun genelinde uyandırdığı etkilere bakıldığında kolektif bir söylemin olduğu açıktır. Kolektif bir söylem açısından değerlendirilebilecek şiirleri; *Atatürk*, *Atatürk'ü Düşünürken*, *On Kasım*, *Mehmetçik*, *Meçhul Asker* şiirleridir. Cahit Sıtkı, *Atatürk*, *Atatürk'ü Düşünürken* ve *On Kasım* şiirlerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün içinde yaşamış olduğu ülke için verdiği mücadelelerin birer destansı öyküsünü sunmaya çalışır. Atatürk'ün özellikle İstiklâl Harbi ve sonraki süreçte verdiği mücadele, küllerinden doğan bir devletin kurucusunun “ölümle” nitelendirilmesinden şair üzüntü duyar. “Atatürk'üm ben ölecek adam değilim der” (s. 146) ifadesi bunu açıklar niteliktedir. Şair,

Atatürk'ün ölümünden sonra sonbaharın bile farklılaştığını “Gel gör ki Atatürk'ün ölümünden bu yana, Sonbahar dahi bir tuhaf bir başka geliyor” (s. 240) dizeleriyle söyler. On Kasım, Türk toplumu için millî ve manevî değeri yüksek bir önderin ölüm tarihini simgeler. Şair, On Kasım tarihine ilişkin düşüncelerini şu dizelerle ifade eder:

“Yıl otuz sekiz on Kasım Perşembe
Hatırdan çıkmayacak bir sonbahar
Sarsılıyor İstanbul yedi tepe
Yaman esmiş Dolmabahçe'de rüzgâr

Gerçek olamaz olsa olsa bir düş
Dokuzu beş geçe Atatürk ölmüş
Böyle toptan bir yas nerde görülmüş
Beraber ağlıyoruz kurtlar kuşlar

Bu memlekete en çok hizmet eden
Bu aşk ile dağlara gücü yeten
On sekiz milyonun omzunda giden
Atam Ankara sırtlarında yatar.” (Tarancı, 2012: 240)

Şair, Atatürk'ün ölümüyle beraber hem toplumun hem de kendisinin iç dünyasındaki izlenimlerini dile getirirken onun yüceliğini de vurgular. *Mehmetçik* ve *Meçhul Asker* şiirleri de toplumsal konulu şiirler arasında değerlendirilebilir. Türk askerinin geçmişten günümüze kadar vermiş olduğu mücadele, vatan uğruna canını feda etme gibi durumlar bu şiirlerde dile getirilir. Kemiklerle dolu tarlalar, Çanakkale, Sakarya ve Dumlupınar savaşlarının bıraktığı izlerin toplumun hafızasında yer ettiği, bu şiirlerle tekrar dile getirilir. Şair, “Mehmetçik ölür meçhul asker olur” (s. 235) ifadesiyle de Türk askerinin isimsiz bir kahramana dönüşme durumundan bahseder.

Cahit Sıtkı, hayatında yer etmiş kişilere ithaf ettiği şiirler de yazar. Bunların başında *Nedime Dair*, *Sadri Ertem'i Düşünürken* ve *Teselli Tarafı* şiirleri gelir. Şair, *Nedime Dair* şiirinde Klasik Türk Edebiyatının önemli şairlerinden Nedim'e seslenir. Lale Devri'yle bütünleşmiş Nedim'in döneminden kesitler sunan Cahit Sıtkı, “Koltuğumda Nedim divanı” (s. 206) dizesiyle şiir anlayışının oluşumunda şair Nedim'in de etkisi olduğunu vurgular. Şair, dilde lezzet bırakan mısraları olduğunu ifade ettiği Nedim'e “mezarının” nerede olduğu söylenmiyor diye serzenişte bulunur. Şair, *Sadri Ertem'i Düşünürken* şiirinde “İnanmıyorum öldüğüne” (s. 134) diyerek Sadri Ertem'in ölümünün ardından şaşkınlığını dile getirir. Cahit Sıtkı, Sadri Ertem'in her zaman seyahat ettiğini, sofrasını şenlendirdiğini, birçok fıkra anlattığını, sözünde duran bir insan olduğundan bahseder. Şair, Sadri Ertem hakkında görüşünü bildirirken bu sefer ki seyahatinden dönmediğini ifade eder. Bu seyahat, ahirete olan seyahattir. Cahit Sıtkı, öldüğüne bir türlü inanamadığı yazarın seyahatten dönmemesi kabahatini yollara yükler. *Teselli Tarafı* şiiri, yazar Kemal Uluser'in ruhuna ithaf edilmiş bir şiirdir. “Bir parça metin olmak yeter” (s. 212) diyen şair, ölüm kavramı etrafında çaresizliğini dile getirir. Cahit Sıtkı, yazara seslenerek mektup yollama vaadinde bulunup geride kalanları avutacağını söyler. “Ölüm bahsinde ümit insanlara mahsustur” ifadesiyle yazarın geride kalanlara, çıktığı “gurbet yolculuğu”ndan haber yollayacağını bu nedenle ümit içinde beklemelerini söyler. Şair, *Kerbela* şiiriyle Hz. Hüseyin'in şehit edilme olayına gönderme yapar. Bu şiirinde de ölümün bir haz(!) uyandıracığını vurgular.

Yukarıda incelenen şiirlere genel olarak bakıldığında Cahit Sıtkı'nın doğrudan ya da dolaylı olarak "ölüm" olgusunu dile getirdiği görülür. Şairin şiirlerinde ölümün bu kadar sık kullanılmasının nedeni; ölüm korkusu, endişe ve yarısızlığıdır. Şair, kaçınılmaz sonun farkındadır ve bazen kaçış bazen korku bazen de kurtuluş olarak gördüğü ölümü bütün şiirlerinin merkezine yerleştirir.

Sonuç

Sanata ve sanatçıya görevler yükleyen Cahit Sıtkı; özünden kopmayan, farkındalık sahibi olan ve kökten gerçekliğini bilen sanatçıların, sanat ve estetik anlayışlarının niteliğinin saygıdeğer olacağını vurgulamaktadır. Cahit Sıtkı'ya göre, sanatçı, bireye ve topluma hizmet ederek sanatını ortaya koymalıdır. Şairin sanat, estetik ve şiir anlayışı kendi yaratıcı muhayyilesinde şekillenerek şiirlerine yansımıştır. Tarancı, şiirlerinde birçok konuya temas ederek yaşamın özünü duru Türkçesiyle satır aralarına işlemiştir. İçine kapalı, çekingen ve hassas bir mizacı olan Cahit Sıtkı, bu karakteristik özelliklerini şiirlerine yansıtmaktadır. Şairin karakteristik özellikleri şiirlerinde belli izleklerin öne çıkmasına neden olmuştur.

Çalışmada Asım Bezirci'nin derlemiş olduğu Cahit Sıtkı'nın *Otuz Beş Yaş* (Bütün Şiirleri) kitabından alınan 80 şiir ölüm izleği etrafında değerlendirilmiştir. Şair, bu şiirlerinde ölümü doğrudan ve dolaylı yoldan satır aralarına işleyerek kaçınılmaz sonun iç dünyasında bıraktığı tahribatı ortaya koymuştur. Tarancı, nihai son olan ölüm olgusuna yeni anlamlar yükleyerek simge, sembol ve metafor yoluyla kendine özgü söylemlerini ortaya koymuştur. İncelenen şiirlere bakıldığında şairin hayatı yaşamaya değer gördüğü ancak ölümü de her an yanında hissettiği görülmektedir. Şair, ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu bilmesine rağmen yine de ölümü kendine yakıştıramamış ve bunu mizahi söyleme dönüştürerek şiirlerinde işlemiştir.

Kaynakça

- Burcu, E., & Akalın, E. (2008). Ölüm olgusu üzerine sosyolojik tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*. (8) 29-54.
- Cebeci, O. (2016). *Komik Edebi Türler*, İstanbul: İthaki Yayınları
- Çolak, V. (2009). *Dikkat! Şiir...*, Ankara: Hayal Yayınevi.
- Enginün, İ. (2019). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fischer, E. (2017). *Sanatın Gerekliliği*, (Çev. Cevat Çapan), İstanbul: Sözcükler Yayınevi.
- Gasset, J. O. (2012). *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, (Çev. Neyyire Gül Işık), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, M. (2018). *Şiir Tahlilleri 2*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Korkmaz, R. (2012). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2014). *İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Kuşlu, N. (1949). Cahit Sıtkı Tarancı ile şiir ve şair hakkında bir konuşma. *Kaynak*, (14), 49.
- Lenoir, B. (2002). *Sanat Yapıtı*, (Çev. Aykut Derman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özünlü, Ü. (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Steiner, G. (2003). *Heidegger*, (Çev. Süleyman Sahra), Ankara: Hece Yayınları.
- Tarancı, C. S. (1989). *Evime ve Nihal'e Mektuplar*, (Haz. İnci Enginün), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarancı, C. S. (2007). *Ziya'ya Mektuplar*, İstanbul: Can Yayınları.
- Tarancı, C. S. (2012). *Otuz Beş Yaş Bütün Şiirleri*, (Der. Asım Bezirci), İstanbul: Can Yayınları.
- Yalom, I. D. (2018). *Varoluşçu Psikoterapi*, (Çev. Zeliha Babayiğit), İstanbul: Pegasus Yayınları.

23. Le parcours bovaryque de Bihter Ziyagil dans Aşk-ı Memnu de Halit Ziya Uřaklıgil¹

Battal OęUZ²

APA: Oğuz, B. (2024). Le parcours bovaryque de Bihter Ziyagil dans Aşk-ı Memnu de Halit Ziya Uşaklıgil. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 443-462. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13824953>

Résumé

Cet article propose d'explorer les similitudes et les comportements entre le personnage de Bihter Ziyagil dans *Aşk-ı Memnu* d'un écrivain turc Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945) et le personnage d'Emma Bovary dans *Madame Bovary* d'un écrivain français Gustave Flaubert (1821-1880) dans le cadre de méthode empirique. Certainement, il y a plusieurs chefs-d'œuvre littéraires incontestables à lire et à relire. *Madame Bovary* (1857) de Gustave Flaubert (1821-1880), *Anna Karenina* (1878) de Lev N. Tolstoy (1828-1910), *La Régente* (1884) de Leopoldo Alas (1852-1901), *Effi Briest* (1895) de Theodor Fontane (1819-1898) et *Aşk-ı Memnu* (1900) de Halit Ziya Uşaklıgil font partis de ces œuvres. *Madame Bovary* de Flaubert constitue une vraie source d'inspiration littéraire pour ces écrivains multiculturels. De même, *Aşk-ı Memnu* (L'Amour Interdit) de Uşaklıgil semble être la version turque de *Madame Bovary* de Flaubert. Le roman comporte les mêmes caractéristiques réalistes et naturalistes de l'œuvre Flaubertienne. Les recherches et les observations de Flaubert prédominent les œuvres de Uşaklıgil, l'écrivain le plus important du groupe littéraire moderne turque *Servet-i Fünun*. Uşaklıgil traite dans son œuvre, de manière réaliste, l'identité féminine de son époque. Le mariage raté de Madame Bihter Ziyagil avec un homme d'affaire stambouliote, est décrit dans ce roman. Suite au mariage raté, l'adultère avec Behlül représente pour Bihter Ziyagil comme Emma Bovary un grand triomphe. Bihter et Emma trouvent vite dans leurs relations avec les amants les mêmes désillusions et les mêmes vulgarités que dans leur mariage. Elles ne cherchent non seulement l'amour et mais aussi le luxe. Finalement, les deux héroïnes partagent les mêmes destins tragiques; la seule échappatoire possible qui reste pour elles n'est que le suicide.

Mots-clés: Gustave Flaubert, Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, Madame Bovary, Bovarysme.

¹ **Déclaration (document):** Il est déclaré que les principes scientifiques et éthiques ont été respectés lors de la préparation de cette étude et que toutes les études utilisées sont indiquées dans la bibliographie.

Conflit d'intérêts: Aucun conflit d'intérêt n'est déclaré.

Financement: Aucun financement externe n'a été utilisé pour soutenir cette recherche.

Droits d'auteur et licence: Les auteurs détiennent les droits d'auteur de leur travail publié dans le journal et leur travail est publié sous la licence CC BY-NC 4.0.

Approbation éthique: Cette étude ne nécessite pas d'autorisation éthique.

Source : Il est déclaré que les principes scientifiques et éthiques ont été respectés lors de la préparation de cette étude et que toutes les études utilisées sont mentionnées dans la bibliographie.

Rapport de similitude : Reçu -Ithenticatge, Taux : %17

Plainte éthique: editor@rumelide.

Type d'article: Article de recherche, **Date d'enregistrement de l'article:** 03.06.2024-**Date d'acceptation:** 20.09.2024-**Date de publication:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13824953> **Examen par les pairs:** Deux arbitres externes / Double aveugle

² Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü/ Assist. Prof. Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guidance (Aydın, Türkiye), boguz2001@yahoo.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8995-1125>, **ROR ID:** <https://ror.org/03n7yzv56>, **ISNI:** 0000 0004 0595 4313, **Crossref Funder ID:** 501100002679

Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* Adlı Eserinde Bihter Ziyagil'in Bovarik Yolculuğu³

Öz

Bu makale bir Türk yazarı olan Halit Ziya Uşaklıgil'in (1866-1945) *Aşk-ı Memnu* adlı romanındaki Bihter Ziyagil karakteri ile bir Fransız yazar olan Gustave Flaubert'in (1821-1880) *Madame Bovary* adlı romanındaki Emma Bovary karakterinin davranış benzerlik bakımından «bovarik» yolculuğunu ampirik metod çerçevesinde irdelemeyi amaçlamaktadır. Elbette okunacak ve yeniden okunacak birçok tartışılmaz edebi şaheser var. Şüphesiz, Gustave Flaubert'in *Madame Bovary*'sı (1857), Lev N. Tolstoy'un (1828-1910) *Anna Karenina*'sı (1878), Leopoldo Alas'ın (1852-1901) *La Régente*'i (1884), Theodor Fontane'nın (1819-1898) *Effi Briest*'i (1895) ve Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* (1900) adlı eserler bu eserler arasında yer alır, Flaubert'in *Madame Bovary*'si, farklı kültürlerdeki yazarlar için gerçek bir edebi ilham kaynağı oluşturmaktadır. Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* adlı romanı, Flaubert'in *Madame Bovary* adlı eserinin Türkçe versiyonu gibi görünmektedir. Roman, Flaubert'in dikkatli araştırma ve gözlemlerinin, modern Türk edebiyatının en önemli yazarı olan Uşaklıgil'in eserlerinde ağırlık kazandığını göstermektedir. Servet-i Fünun dönemi yazarlarından olan Uşaklıgil, eserinde Flaubert gibi döneminin kadın kimliğini gerçekçi bir biçimde ele alır. Romanın genç kahramanı Bihter Ziyagil'in İstanbullu bir işadama ile başarısız evliliği anlatılır. Başarısız olan evliliğin ardından eşinin yeğeni genç Behlül'le yasak aşk konusunu ele alır. Bu yasak aşk, roman kahramanları, Emma Bovary gibi benzer şekilde Bihter Ziyagil için de sanki büyük bir galibiyet gibi algılanır. Ancak, Bihter ve Emma, evliliklerindeki aynı hayal kırıklıklarını ve aynı bayağılıkları sevgilileriyle ilişkilerinde de kısa sürede yaşarlar. Sadece aşkı değil aynı zamanda lüksü de ararlar. Sonuçta iki kadın kahraman aynı trajik kaderi paylaşır; maalesef, onlar için geriye kalan tek çıkış yolu intihardır.

Anahtar kelimeler: Gustave Flaubert, Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, *Madame Bovary*, Bovarizm.

³ **Beyan (Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Etik izin gerektiren bir çalışma değildir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate / Oran: %17

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 03.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13824953>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

The bovaryque course of Bihter Ziyagil in Aşk-I Memnu by Halit Ziya Uřaklıgil⁴

Abstract

This article proposes to explore the similarities and behaviors between the character of Bihter Ziyagil in Aşk-ı Memnu by a Turkish writer Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945) and the character of Emma Bovary in Madame Bovary by a French writer Gustave Flaubert (1821-1880) within the framework of empirical method. Certainly, there are several indisputable literary masterpieces to read and reread. *Madame Bovary* (1857) by Gustave Flaubert (1821-1880), *Anna Karenina* (1878) by Lev N. Tolstoy (1828-1910), *La Régente* (1884) by Leopoldo Alas (1852-1901), *Effi Briest* (1895) by Theodor Fontane (1819-1898) and *Aşk-ı Memnu* (1900) by Halit Ziya Uşaklıgil are among these works. *Madame Bovary* by Flaubert constitutes a real source of literary inspiration for these multicultural writers. Similarly, *Aşk-ı Memnu* (Forbidden Love) by Uşaklıgil seems to be the Turkish version of Flaubert's *Madame Bovary*. The novel has the same realistic and naturalistic characteristics of Flaubert's work. Flaubert's research and observations predominate the works of Uşaklıgil, the most important writer of the modern Turkish literary group Servet-i Fünun. Uşaklıgil treats in his work, in a realistic manner, the feminine identity of his time. The failed marriage of Madame Bihter Ziyagil, with an Istanbul businessman, is described in this novel. Following the failed marriage, adultery with Behlül represents a great triumph for Bihter Ziyagil like Emma Bovary. Bihter and Emma quickly find in their relationships with lovers the same disillusionments and the same vulgarities as in their marriage. They not only seek love but also luxury. Ultimately, the two heroes share the same tragic destinies; the only possible escape left for them is suicide.

Keywords: Gustave Flaubert, Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, Madame Bovary, Bovaryism.

⁴ **Statement (Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is not a study that requires ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received –Ithenticatge, Rate: %17

Ethics Complaint: editor@rumelide.

Article Type: Research article, Article Registration Date: 03.06.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: [10.29000/rumelide.xxxx](https://doi.org/10.29000/rumelide.xxxx)

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Introduction

Les relations franco-turques ont un long passé historique. Surtout le mouvement de réforme systématique d'occidentalisation en 1839 avec le «Tanzimat» mené par le Sultan ottoman Abdulmecid (1823-1861) fut une avancée importante pour le pays. Parmi les pays européens, surtout l'influence française se fit sentir dans plusieurs domaines tels que, l'économie, la culture, l'art et la littérature. Durant cette période de progrès et de réformes, la littérature turque acquiert un caractère complètement occidental, surtout français en termes de compréhension, de contenu et de technique littéraire. Les représentants de l'école littéraire *Servet-i Fünun* (*Le Trésor de Science*) dont le concept était l'art pour l'art tels que Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), Hüseyin Rahmi Gülpinar (1864-1944) et Halid Ziya Uşaklıgil (1864-1945) furent les premiers écrivains à écrire des œuvres sous la lumière de la littérature française. (Yağlı, 2020, p. 307)

Sans doute, il y a plusieurs œuvres littéraires qui méritent d'être lues. *Madame Bovary* (1857) de Gustave Flaubert (1821-1880), *Anna Karenina* (1878) de Lev N. Tolstoy (1828-1910), *La Régente* (1884) de Leopoldo Alas (1852-1901), *Effi Briest* (1895) de Theodor Fontane (1819-1898), *Aşk-ı Memnu* (1900) de Halit Ziya Uşaklıgil et d'autres (1866-1945) font partis de ces œuvres. Mais *Madame Bovary* de Flaubert a constitué une source d'inspiration littéraire fondamentale pour ces écrivains de différents pays. Le parcours bovaryque d'Emma Bovary, héroïne de *Madame Bovary* prédomine également les œuvres de l'écrivain turc Ziya Uşaklıgil que le théoricien français Jules de Gaultier (1858-1942) fut officiellement le premier créateur de la notion de «bovarysme» pour la première fois. Il le définit comme «*la faculté inhérente à l'homme de se concevoir autre qu'il n'est*» (Oğuz,1998, p.87). C'est tout simplement la disproportion entre la vie réelle et la vie romanesque.

La notion de «bovarysme» comme beaucoup d'écrivains, influença énormément Uşaklıgil. Elle lui a permis d'ouvrir ses horizons littéraires et augmenter ses productivités littéraires. De ce fait, il a apporté la notion du roman dans la littérature turque grâce à Flaubert et grâce à la littérature française. Il est devenu le précurseur de la littérature turque avec ses premiers romans tels que *Mai ve Siyah* (*Bleu et Noir*) 1897 et *Aşk-ı Memnu* 1901 (*L'amour Interdit*) aux sens occidentaux. *Aşk-ı Memnu*, œuvre majeur qui fait le sujet de notre étude, fut publié en feuilleton pour la première fois dans le magazine *Servet-i Fünûn* en 1899-1900, puis paru sous forme de livre en 1901.

Aşk-ı Memnu est un roman réaliste-naturaliste de l'auteur version turque de *Madame Bovary* de Flaubert. Uşaklıgil traite à la manière de Flaubert l'identité féminine indépendante et autonome de la vie bourgeoise contemporaine et les problèmes conjugaux à travers son héroïne. Madame Bihter Ziyagil, deuxième épouse de Adnan Ziyagil, est une femme à la recherche d'une vie romanesque et fictive. Son mariage avec un homme plus âgé et la monotonie de sa vie s'avèrent décevants et l'entraîne dans un ennui profond. Cet ennui la mène à l'adultère et à des fins tragiques. Ce roman, classé dans la liste du courant réaliste, ouvre la voie au roman moderne turc.

1. Les personnages du roman *Aşk-ı Memnu* (L'amour interdit)

Les personnages sont les éléments les plus importants dans une œuvre littéraire. Ils sont carrément le noyau de l'œuvre. Que le personnage soit réel ou fictif, il tient une place primordiale dans le roman. Le nom, le surnom, l'âge, le physique, la profession, la nationalité, le lieu de résidence, le niveau social, ect... tous ces caractéristiques servent de dénouement de l'histoire. Ils déploient tout un imaginaire. Finalement, les lecteurs trouvent le moyen de s'identifier à travers ces héros et héroïnes dans le parcours

historique de l'œuvre.

Les protagonistes font avancer l'intrigue tout au long du roman. Leur personnalité et leur comportement portent des signes évocateurs donnant la possibilité de révéler des idées au lecteur sur l'histoire de l'œuvre. Dans les romans, les héros et héroïnes de Halit Ziya Uşaklıgil sont fascinés par la vie occidentale. La mère de Bihter, héroïne principale du roman, Firdevs Hanım n'a qu'une envie, c'est de «vivre une histoire d'amour comme dans les romans français qu'elle se complait à lire» (Ulağlı, 2008: 147). Pour donner aux lecteurs turcs l'esprit total français, Uşaklıgil introduit même une institutrice française, Mlle de Courton dans *Aşk-ı Memnu*. L'esprit français règne dans les œuvres de Uşaklıgil. Tous ces personnages principaux et secondaires forment le roman *Aşk-ı Memnu*.

1.1. Les personnages principaux :

Bihter: Héroïne principale du roman et fille cadette de Firdevs Hanım dans la vingtaine, épousa Adnan Bey, mais devient l'amante de Behlül Haznedar.

Adnan Bey: Mari de Bihter, veuf de sa première épouse, homme d'affaire, un gentleman istambouliote dans la cinquantaine avec ses deux enfants.

Behlül: Amant de Bihter et neveu d'Adnan Bey, un libertin installé chez son oncle pour étudier à l'école Galatasaray turque francophone de grande renommée en Turquie.

Nihal: Fille d'Adnan Bey et est également amoureuse de Behlül.

Firdevs Yöreoęlu: Mère de Bihter, veuve et femme romanesque.

1.2. Les personnages secondaires

Beşir: Chauffeur et valet du manoir d'Adnan Bey.

Bülent: Fils d'Adnan Bey et jeune écolier.

Peyker: Fille aînée de Firdevs Hanım, mariée avec Nihat bey. Elle a trois ans de plus que Bihter. Elle se montre distante par rapport à son entourage.

Nihat Bey: Il épousa Peyker afin de faire partie de la vie de la classe supérieure d'Istanbul et de vivre sa vie. Ils ont deux enfants.

Mademoiselle de Courton: Institutrice française, enseigne le français aux enfants de Adnan Bey, Nihal et Bülent.

2. Mariage de Bihter Yöreoğlu avec Adnan Ziyagil

Bihter Ziyagil née Yöreoęlu est l'héroïne principale du roman *Aşk-ı Memnu (L'amour Interdit)*. Issue d'une famille de classe moyenne, elle fait de son mieux pour s'instruire dans plusieurs domaines. Malgré la négligence et l'indifférence de sa mère, elle savait un peu de tout; jouer du piano, chanter, danser, parler grec et français:

[Traduction] (Bihter, avant tout, savait un peu de tout: assez de turc pour feuilleter des magazines

et lire des histoires, assez de français pour se débrouiller dans les magasins de Beyoğlu, et même du grec, qu'on apprenait toujours auprès des servantes de Tarabya; danser des valse, exécuter des quadrilles et jouer des romances au piano; Si nécessaire, elle tenait très bien compagnie les chansons qu'elle chantait avec dignité et émotion avec son oud autodidacte.)⁵

Mademoiselle Bihter désirait se marier avec homme avec qui elle pourrait réaliser ses rêves de jeune fille. Le destin la poussait vers un homme de fortune pour réaliser parfaitement les objectifs de la belle vie. Elle croyait contrôler sa vie, mais en réalité, le destin pilote son existence. Comme le dit M.Thierry Poyet dans son œuvre: «*On ne choisit pas sa vie, d'ailleurs on la subit. Pauvres marionnettes que nous sommes !*» (Poyet, 2020, p. 367)

Le destin de la jeune Bihter ayant seulement 22 ans et rêvant d'une autre vie commença ainsi. Pourvu qu'elle puisse réaliser ses désirs romanesques, l'écart d'âge avec son mari, ne semblait pas poser de problèmes. Son chemin se croisa un jour avec Monsieur Adnan Ziyagil âgé de 50 et dont l'épouse est décédée récemment. Ce dernier vivait tranquillement en présence de sa fille Nihal, son fils Bülent, son neveu Behlül, l'institutrice Mademoiselle de Courton et des domestiques dans son manoir dans le quartier Sarıyer, à İstanbul. Malgré la différence d'âge mademoiselle Bihter pensa sérieusement se marier avec Adnan Bey. Elle répétait sans cesse à haute voix dans sa chambre le nom du futur mari qui allait enfin lui donner la possibilité de réaliser ses rêves :

[Traduction] «Adnan !» Adnan Bey disait-elle.

Ce nom apparaît sous ses yeux comme un membre stylé, élégant, du milieu le plus distingué, candidat à de nombreuses possibilités d'ascension, une barbe qu'on ne remarque pas de loin, qu'elle soit grise ou brune, peignée des deux côtés avec un léger trait depuis le menton, toujours bien habillée et toujours la belle vie... il était encore un élégant mari cachant si habilement ses cinquante ans⁶

Mademoiselle Bihter n'avait pas une très bonne situation financière, et pour sortir de cette situation, le mariage avec cet homme d'affaire stambouliote lui arrangera bien ses ambitions. Car le futur mari possédait le plus beau manoir du Bosphore à İstanbul, les belles voitures, les beaux meubles du style Louis XV, les belles rideaux ect...donc, pour la belle vie, c'étaient les belles raisons de devenir l'épouse d'un homme d'affaire veuf avec deux enfants :

[Traduction] «Cependant, le mariage avec Adnan Bey signifie l'une des plus grands manoirs du Bosphore; C'était un manoir au bord de la mer où, en passant, on apercevait aux fenêtres, des lustres splendides, de lourds rideaux, des meubles de Louis XV sculptées et un bateau en acajou dans son hangar à bateaux, recouvert de tissus blancs et propres.»⁷

Elle s'était engagé seulement dans l'intérêt financier et pour but d'appréhender le patrimoine d'Adnan bey. Madame Bihter, juste après le mariage, fréquentait les magasins le Pymalion, le Lion d'or et le Lyon (Uşaklıgil, 2023, pp.11-12) lui étant impossible dans sa jeunesse, situés dans l'avenue İstiklal, l'avenue la plus touristique aujourd'hui même, dans le quartier Taksim situé dans l'arrondissement de Beyoğlu,

⁵ “Bihter de herşeyden bir parça bilirdi: Mecmuaları karıştırarak, hikâyeler okuyacak derecede Türkçe, Beyoğlu dükkânlarında kullanılacak kadar Fransızca, hatta her vakit Tarabya'dan sağlanan hizmetçi kızlardan öğrenilmiş, Rumca bilir; piyanoda valsler, kadriller, romanslar çalar; gerekirse gayet ağırbaşlı, duyguyla okuduğu şarkılara hemen kendi kendine öğrenilmiş uduyla pek güzel eşlik ederdi.” (Uşaklıgil, 2023, p. 23)

⁶ “Adnan! Adnan Bey» diyordu. Bu isim gözlerinin önüne şık, zarif, en seçkin bir âleme mensup birçok yükselme ihtimallerine aday, uzaktan kır mı kumral mı fark olunamayan sakalları, çenesinden hafif bir hatla ayrılarak iki tarafına taranmış, daima güzel giyinen, daima güzel yaşayan...o kadar ustalıklı saklanan elli yaşına rağmen hâlâ güzel bir koca koyuyordu.» (Uşaklıgil, 2023, p. 20)

⁷ «Lakin Adnan Bey'le evlilik demek, Boğaziçi'nin en büyük yalılarından biri; o önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma XV.Louis ceviz sandalyeleri , iri kalpaklı lambaları, yıldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz temiz örtülü çekilmiş beyaz kikle maun sandalı fark edilen yalı demektir.» (Uşaklıgil, 2023, p. 21)

connu sous le nom de Pera, resté en usage jusqu'au [XXe siècle](#).

Madame Bihter Ziyagil a commencé à vivre dans la prospérité environ pendant deux ans auprès de son mari. Mais, au fil du temps, on s'aperçoit qu'elle se sentait malheureuse et qu'elle était engagé dans ce mariage non pas pour vivre le grand amour conjugal mais plutôt pour réaliser ses ambitions, combler ses désirs de luxe et l'assurance d'une certaine forme de stabilité. Mais deux ans après son mariage, on s'aperçoit qu'elle suppliait son mari de la laisser seule dans sa chambre. Elle avait même peur de lui, venu à l'improviste une nuit :

[Traduction] - S'il te plaît, laissez-moi tranquille ce soir, je suis très fatiguée et très malade... dit-elle

Adnan Bey :

- Mais c'est fou ! Nue, contre la fenêtre... dit-il

Il touchait son corps, lui tenait les épaules et vérifiait si elle avait froid ou pas; Puis, lorsqu'il sentit soudain le corps de la jeune femme sous ses mains, il se pencha et voulut l'embrasser. Elle se débattait, effrayée par ce mari qui arrivait à l'improviste dans sa chambre, la nuit, dans une telle obscurité. Il était désormais un étranger, un homme jamais vu, comme un de ces monstres qui profitent de l'obscurité de la nuit pour déchiqueter et tuer leurs proies.⁸

Madame Bihter Ziyagil se débattait sous les mains de son mari Adnan Bey, dans sa chambre conjugale. Elle écartait son visage pour éviter d'être embrassée. Voulant rester seule dans sa chambre, elle essayait de se glisser entre ses bras. Quelque chose s'est rebellé, s'est révolté dans son corps cette nuit pour ne pas rester dans les bras de son mari :

[Traduction] (Non, laissez-moi tranquille, je vous en supplie , non, je veux être seule ce soir, disait-elle.

Ce soir, à cet instant, quelque chose dans son corps se rebellait, elle ne voulait pas rester dans les bras de cet homme, ses épingles à cheveux étaient tombées, les épaisses vagues de ses longs cheveux recouvraient son mari, qui voulait toujours l'éviter, fermant ses lèvres avec un baiser ambitieux, comme si dans cette pièce sombre, cette jeune femme et ce vieil homme s'embrassaient d'une manière plus sombre, elle voulait le cacher dans la nuit.)⁹

Madame Bihter était épuisée et fatiguée, elle n'avait aucune envie de passer et de partager la nuit avec son mari malgré la mendicité de celui-ci. Il se blottit contre elle et lui murmura dans les oreilles combien il l'aimait, mais non, elle ne voulait pas de lui:

[Traduction] (Bihter dit d'une voix pleine de reproche :

- Tu m'as déçu ! Si vous saviez à quel point je suis fatiguée et à quel point j'ai besoin de me reposer. "Partez maintenant, oui, je vous en supplie, allez-vous en..." disait-elle.

Il s'approcha de nouveau, caressa les mains de sa femme et demanda :

- Pardonne-moi, n'est-ce pas? Dis-moi... - en te penchant contre son oreille - si tu savais combien je t'aime ! Si tu m'aimais aussi, s'il était possible d'en être sûr...)¹⁰

⁸ «Lakin Adnan Bey'le evlilik demek, Boğaziçi'nin en büyük yahlarından biri; o önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma XV.Louis ceviz sandalyeleri , iri kalpaklı lambaları, yıldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz temiz örtülü çekilmiş beyaz kikle maun sandalı fark edilen yalı demektir.» (Uşaklıgil, 2023, p. 21)

⁹ Hayır, beni bırakınız, rica ederim, hayır, bu gece yalnız kalmak istiyorum, diyordu. Bu gece, bu dakikada vücudunda birşey isyan etmiş, bu adamın kollarının arasında kalmamak istemişti.Firketeleri düşmüş, uzun saçlarının gür dalgalarının hâlâ kaçınmak isteyen dudaklarını hırslı bir öpücükle kilitleyen kocasını örtüyor, sanki bu karanlık odada, bu genç kadınla bu ihtiyar adamın öpüşmesini daha karanlık bir gece içinde saklamak istiyordu...(Uşaklıgil, 2023, p. 141)

¹⁰ Bihter sitemle dolu bir sesle:
Beni kırdınız! Bilmeniz, ne kadar yorgun, ne kadar dinlenmeye ihtiyacım var. Artık gidiniz, evet, rica ederim, gidiniz...diyordu.

Malgré le rapprochement et la passion de son mari, malheureusement, Madame Bihter ne se sentait pas heureuse. Elle se rendait compte au fil du temps que l'argent, la fortune et le luxe ne donnaient pas toujours le bonheur, la joie et l'amour. Alors, elle commençait à questionner son mariage avec cet homme plus âgé, comme celui d'Emma Bovary avec Charles Bovary: Par quel malheur, elle s'était marié avec lui:

«- Pourquoi, mon Dieu ! me suis-je mariée?

Elle se demandait s'il n'y aurait pas eu moyen, par d'autres combinaisons du hasard, de rencontrer un autre homme; et elle cherchait à imaginer quels eussent été ces événements non survenus, cette vie différente, ce mari qu'elle ne connaissait pas.” (Flaubert,1983, p. 78)

L'attitude de son mari à son égard devint indifférente. La différence d'âge commença à se faire sentir. Il croyait que son épouse était contente de sa vie. Mais par contre, Bihter Ziyagil, de son côté, avait le sentiment que son mari Adnan Bey n'était pas affectueux envers elle. Il ressemblait de plus en plus à Charles Bovary: «*La conversation de Charles était plate comme un trottoir de rue, et les idées de tout le monde défilaient dans leur costume ordinaire, sans exciter d'émotion, de rire ou de rêverie.*” (Flaubert,1983, pp.74-75)

Bihter Ziyagil subissait les moments difficiles de sa vie conjugal comme ceux d'Emma Bovary: «Sa vie était froide comme un grenier dont la lucarne est au nord et l'ennui, araignée silencieuse, filait sa toile dans l'ombre à tous les coins de son cœur.” (Flaubert, 1983, p. 78)

Bihter Ziyagil symbolise une fois de plus, une nouvelle image de la femme «mal mariée” parallèlement à Emma Bovary. Par contre, son mari Adnan Ziyagil, comme Charles Bovary, ne ressentait aucun soupçon des dégouts qu'il pouvait provoquait dans l'esprit de son épouse. Cela représentait complètement le mythe de l'échec conjugal et la jeune Bihter s prépara pour des nouvelles aventures sentimentales.

3. Adultère de Bihter Ziyagil avec Behlül Haznedar

L'adultère ou bien l'infidélité ou encore la tromperie sont les faits pour une épouse ou un époux de violer le serment de fidélité et d'avoir des relations sentimentales et sexuelles avec une autre personne que son conjoint. L'importance du thème de l'adultère dans la littérature européenne et mondiale du XIX ième siècle a été étudié à travers les critiques des héroïnes comme Emma Bovary dans *Madame Bovary* (1857) de Gustave Flaubert (1821-1880), Anna Karenina dans *Anna Karenina* (1878) de Lev N. Tolstoy (1828-1910), Ana Ozres, dans *La Régente* (1884) de Leopoldo Alas (1852-1901, Effi Briest dans *Effi Briest* (1895) de Theodor Fontane (1819-1898), Julie d'Aiglement dans *La Femme de trente ans*(1842) de Honoré de Balzac (1799-1850) et Bihter Ziyagil dans *Aşk-ı Memnu* (1901) de Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945). (Pich-Ponse, 2015, p. 83).

Avant la publication de *Madame Bovary*, Honoré de Balzac avait déjà publié *La femme de trente ans* où il abordait le thème du mariage, de l'adultère, de l'amour et du meurtre à travers son héroïne Julie d'Aiglement dans son œuvre. Malheureuse dans sa vie conjugale avec son mari Victor d'Aiglement, elle a eu deux amants. Elle entama des relations sentimentales avec le jeune anglais Arthur Grenville et Charles de Vandenesse. Plusieurs rencontres ont été faites avec le deuxième amant :

Un soir, les deux amants étaient seuls, assis l'un près de l'autre, en silence, et occupés à contempler

O, yine yaklaşmış, karısının ellerini okşayarak soruyordu:

Beni affetin, değil mi? Söyle, bakalım...-kulağına sokularak- bilsen, seni ne kadar seviyorum! sen de beni seviyor olsan, bundan emin olmak mümkün olsa... (Uşaklıgil, 2023, p.141)

une des plus belles phases du firmament, un de ces ciels purs dans lesquels les derniers rayons du soleil jettent de faibles teintes d'or et de pourpre. (Balzac,2019, p.191)

Même si le thème d'adultère, d'amour, de suicide et de l'émancipation de la femme contemporaine fut abordé dans l'œuvre de Balzac, c'est avec le roman de Flaubert que la notion du «bovarysme» prend forme. *Madame Bovary* de Flaubert est pour Tolstoy, Alas, Fontane, Uşaklıgil et pour beaucoup d'autres écrivains comme le point de référence du roman d'adultère. C'est le cas pour l'héroïne du roman de Uşaklıgil. Manque de partage, d'affection et de tendresse Bihter Ziyagil se lança dans des aventures d'adultères avec Behlül, le neveu de son mari, car les angoisses, les ennuis et les banalités se dissimulaient sous les sourires de la maîtresse du manoir. Au fond de son cœur, elle commençait à vivre l'enfer. Donc, elle commença à chercher le bonheur en dehors de sa vie conjugale. D'ailleurs depuis un certain temps, le jeune libertin Behlül, l'attirait.

Behlül Haznedar, diplômé du lycée Galatasaray où l'enseignement était en français, représentait le type d'un jeune homme occidental. Profitant de la dignité, de la réputation et de la notoriété de son oncle Adnan Bey, la fréquentation des centres de loisirs à Istanbul était dans ses intérêts principaux :

[Traduction] (Il fréquentait dans tous les lieux de loisirs, cherchait toutes les choses pour rire, peut-être rirait-il plus que quiconque... Après avoir passé la nuit à écouter une opérette à Tepebaşı, le lendemain on le voyait errer dans les vignobles d'Erenköyü, à la poursuite d'un drap noir; Un dimanche, il conduisait une des chanteuses de Konkordiya à Maslak, et un vendredi, il écoutait du saz à Çırçır Suyu. Il n'existait aucun lieu de divertissement à Istanbul où Behlül n'en obtienne un part de loisir.)¹¹

Behlül ne manquait pas les occasions pour se retrouver en présence de Madame Bihter. Un week-end, lorsque toute la famille participa à l'organisation d'un passe-temps champêtre dans le parc de Göksü à Istanbul, les premiers contacts entre Bihter et Behlül commencèrent. D'ailleurs, c'est précisément au cours de cette fête champêtre au bord de la mer que le premier rapprochement de Behlül avec Bihter s'est fait :

[Traduction] (Behlül, Bihter, Peyker étaient sur la plage. Behlül :

Nous venons à pied, dit-il... Behlül marchait entre Peyker et Bihter et disait à Peyker :

- Quand je sors ainsi à la campagne, un désir impossible à contrôler s'éveille en moi ! Courir... Si vous êtes d'accord, quels merveilleux jeux de course nous inventerions avec vous aujourd'hui ! Comme s'il voulait ajouter avec un ton signifiant racontant une chose importante, il se pencha plus près de Peyker: "Vous vous en fuyiez, je poursuivais.)¹²

Madame Bihter Ziyagil représente le caractère féminin déçu de son mariage et l'ennui de sa vie conjugale. Finalement, l'adultère apparait comme une manière de briser la monotonie quotidienne dont rêve Bihter Ziyagil pour but de lui faire connaître les grandes passions romanesques. L'adultère lui représente un grand triomphe, sans doute la seule échappatoire possible. Les rencontres sentimentales augmentèrent au fil du temps entre Bihter Ziyagil et Behlül, son amant.

¹¹ «Bütün eğlence yerlerine koşardı, bütün gülünecek şeyleri arardı, belke herkesten çok gülerdi...Geceyi Tepebaşı'nda bir opereti dinleyerek geçirdikten sonra ertesi gün Erenköyü bağlarında bir siyah çarşafın peşinde dolaşırken görülürdü ; bir Pazar günü Konkordiya'nın şarkıcı kadınlardan birini arabayla Maslak'a kadar götürür, bir Cuma günü Çırçır Suyu'nda saz dinlerdi. İstanbul'un hiçbir eğlence yeri yoktu ki Behlül oradan bir zek payı almasın.» (Uşaklıgil, 2023, pp.72-73)

¹² «Behlül, Bihter, Peyker sahildeydiler. Behlül: Biz yürüyerek geliyoruz, diyor....Behlül Peyker'le Bihter'in arasında yürüyor, Peyker'e diyordu ki: Böyle krlığa çıkınca bende tutulması imkansız bir arzu uyanıyor! Koşmak... Rız olursanız bugün sizinle bugün ne güzel koşmak oyunları icat ederdik! Peyker'e biraz daha sokularak bir mani kasteettiğni anlatır bir sesle ilave ediyordu – siz kaçardınız ben kovalardım.» (Uşaklıgil, 2023, p.116)

4. Rencontres

Les rencontres d'Emma Bovary, de Julie d'Aiglement, Bihter Ziyagil et des autres héroïnes représentent avant tout l'émancipation féminine dans la société. Les rencontres de Bihter Ziyagil avec le jeune Behlül montrent le fait d'un idéal féminin d'autonomie et d'indépendance dans le milieu istanbulite contemporain. Au cours de ce parcours «bovaryque» de Bihter, les rencontres passionnelles se multiplièrent, mais dans cette étude, nous nous limitons à transmettre les trois essentielles rencontres.

4.1 Première rencontre

De jour en jour, les rapprochements et les rencontres se multiplièrent entre les deux futurs amants. Quelques jours après le programme du parc de Göksü, la maitresse du manoir, Bihter Ziyagil se présenta elle-même dans la chambre de Behlül, pour lui demander s'il avait bien fait les achats qu'elle lui avait commandé. Voilà, quelle surprise ! La femme tant désirée, tant voulue se trouvait en face de lui, dans sa chambre semi-sombre. Il s'approcha doucement et tendrement de Bihter. Elle s'était assise à côté de la poêle à bois. Behlül se trouva assis, sous ses genoux, tout près de celle-ci :

[Traduction] (Comme par hasard, la main de Behlül tomba sur le genou de Bihter. Tandis que la neige dansait dans une danse folle derrière la vitre terne devant eux, la chaleur agréable du poêle à côté d'eux leur procurait une détente enivrante.)¹³

Madame Bihter Ziyagil ne pouvait jamais imaginer être ensemble ainsi, dans une telle intimité seule dans la chambre du futur amant. Mais ce n'était pas un rêve, ils étaient vraiment très proches l'un de l'autre. Le bras de Bihter touchait même tout doucement la joue de Behlül. Durant ces instants privilégiés, une accélération du rythme cardiaque et une force inconnue envahissaient les corps des deux jeunes personnes. Un sentiment de danger les faisait trembler:

[Traduction] (Sa main était toujours sur le genou de Bihter, son bras frottait toujours sa joue; Des minutes qui semblaient aussi longues que des heures s'étaient écoulées sans qu'ils ne se disent un mot, sans qu'ils ne regardent les images. Au fur et à mesure que ces minutes s'éternisaient, il semblait clair qu'un sentiment de danger faisait trembler le cœur de ces deux personnes.)¹⁴

Bihter ne savait vraiment pas quoi et que faire dans cette chambre dans les bras de Behlül. Son cœur battait fort. Elle essaya de quitter la chambre. Hélas, une force inconnue la retenait pour sortir de cette situation difficile. Elle essaya de le quitter, mais Behlül voulut l'empêcher de sortir de la chambre. Il la supplia:

[Traduction] (- Bihter !... Pourquoi pars-tu?... Oh !... Encore cinq minutes... regardez, dans une telle obscurité...

Bihter, ne voulant pas comprendre le sens suppliant de ce discours et de cette voix :

"Es-tu fou?" dit-elle, "pourquoi devrions-nous rester assis dans une telle obscurité?...)"¹⁵

Le jeune Behlül insistait. Mais devenue sourde, Bihter n'entendait pas ces appels. Elle avait un bourdonnement sourd et incompréhensible dans ses oreilles qui empêchait de l'entendre. Elle n'avait

¹³ «Behlül'ün eli, sanki tesadüfle, Bihter'in dizine düşmüştü. Karşılarında donuk camların arkasında çılgın bir dansla karlar oynasırken, yanlarında sobadan hoş bir sıcaklık, onlara, sarhoş eden bir gevşeklik veriyordu. (Uşaklıgil, 2023, p. 170)

¹⁴ Hala eli Bihter'in dizindeydi, hala onun kolu yanağına sürünüyordu ; işte saatler kadar uzun görünen dakikalar geçmişti ki ne bir söz söylüyorlardı, ne resimlere bakıyorlardı. Bu dakikalar uzadıkça ikisinin de kalbine bir korku titreyişi veren tehlike manası daha çok açıklık kazanıyor gibiydi.» (Uşaklıgil, 2023, p. 171)

¹⁵ Bihter!...Niçin gideceksiniz ?...Oh!... Beş dakika daha... bakınız, böyle karanlıkta... Bihter, bu hitabın , bu sesin yalvaran manasını anlamamak isteyerek: Çıldırдың mı ?diyordu, böyle karanlıkta niçin oturmalı?... (Uşaklıgil, 2023, p.172)

jamais pensé à un tel danger en entrant dans cette chambre. Tous les deux se tenaient debout dans la luminosité de la fenêtre. A un moment donné, éloignés des idées fictives, ils étaient soudainement revenus à la réalité. Bihter frémissait comme un moineau captif dans les bras de son amant Behlül. Elle voulait absolument se délibérer avec un dernier mouvement de résistance :

[Traduction] "Laissez-moi tranquille..." disait-elle. Mais sans rien dire, Behlül la tenait par les épaules, maintenant il lui couvrait ses cheveux, ses lèvres, son cou et son visage avec ses baisers de fous sous ses lèvres."¹⁶

A la fin Bihter Ziyagil avait pris fuite. Tandis que de petits flocons de neige blancs blanchissaient le ciel dehors, Behlül avait l'impression de se réveiller d'un rêve. Lorsqu'il se retrouva seul dans sa chambre, il ne parvenait pas à y croire ce qu'il en avait vécu toute à l'heure: celle qui était avec lui juste avant était la femme pas osé désirée. Dans la chambre sans lumière, celui-ci cherchait une trace d'elle laissée par de ses vêtements ou une odeur de son corps, quelque chose qui restait de ce rêve:

[Traduction] (C'est vrai, c'est vrai, Bihter était désormais à lui, non? C'était quelque chose qui dépassait tellement ses ambitions, quelque chose qu'il n'avait même pas osé désirer, que cela l'engourdit et l'a stupéfié après que cela se soit réalisé à une occasion inattendue. Il n'y avait aucune palpitation dans son cœur, aucune excitation dans ses nerfs, pas même une détresse dans son esprit; il n'avait rien ressenti.)¹⁷

Le passage du désespoir à l'espoir est devenu réel pour Behlül. Sous les fumés de son cigare, un nouveau chapitre d'aventure particulier s'ouvrait dans sa vie amoureuse à partir de ce soir. Il allait commencer sa nouvelle histoire d'amour seulement avec la belle Bihter et il avait maintenant clos toutes les histoires d'amour passées:

[Traduction] (Maintenant les petites histoires d'amour de sa vie étaient closes, et maintenant une longue histoire d'amour commençait, avec toutes ses passions, ses ambitions, ses fièvres et son bonheur. Il trouvait tous ces vieux souvenirs sans réserve et sans valeur.)¹⁸

Behlül dévalorisait tous ses souvenirs d'histoires d'amour vécues et jeta toutes les photos d'amour dans la poubelle. A partir de maintenant, il n'y aura plus que Bihter dans sa vie amoureuse et personne d'autre. Cet amour ne ressemblait à aucun des amours précédents. Cette relation sentimentale, avec tous ses dangers et ses difficultés, serait pour lui quelque chose de plus attrayant et de plus passionné du jamais vécu.

4.2. Deuxième rencontre

Bihter avait l'impression que leur relation devenait de plus en plus dangereuse. Mais, pour éliminer ce risque, elle eut l'idée de trouver un prétexte pour la refroidir et créer une hostilité inoubliable contre son amant Behlül. Mais, rien à faire, un soir, en montant les escaliers du manoir, ils se croisèrent. Ils s'arrêtèrent et se regardèrent, les deux amants avaient de nouveau des palpitations. Behlül se pencha vers Bihter et lui montra du doigt sa chambre pour un second rendez-vous. Juste au moment où Bihter

¹⁶ «Bırakınız beni...diyordu. Fakat Behlül birşey söylemeyerek onu omuzlarından tutmuş, şimdi dudaklarından çılgın öpücükleriyle yüzünü, boynunu, dudaklarını, saçlarını örtüyordu.» (Uşaklıgil, 2023,p. 174)

¹⁷ «Sahih sahih, Bihter artık kendisinin olmuştu, öyle mi? Bu okadar emellerinin üstünde bir şey, hatta arzu edilmeye cesaret olunamamış bir şeydi ki hiç beklenmeyen bir vesiyleyle hakikat olmasından sonra onu uyuşturmuş, sersemletmişti. Kalbinde bir çarpıntı, sinirlerinde bir çoşkunluk zihninde bir sıkıntı bile yoktu; hiçbir şey hissetmemişti.» (Uşaklıgil, 2023, p.174)

¹⁸ «Artık hayatının küçük küçük aşk hikayeleri kapanmış, şimdi her türlü ihtiraslarıyla, emelleriyle, hummalarıyla, saadetleriyle, uzun bir sevda hikayesi başlamıştı. Bütün o eski hatıraları niteliksiz, değersiz buluyordu.» (Uşaklıgil, 2023, p. 176)

s'apprêta à partir, tout à coup Behlül la saisit par la main :

[Traduction](Et il l'entraînait lentement dans sa chambre. Bihter essayait de délibérer sa main. Mais ils étaient à présent dans la chambre. Tous les deux avaient des palpitations qui les empêchaient de parler. Ils échangèrent à nouveau un long regard hostile; Soudainement, Bihter tomba sur une chaise et de stress pleura en se couvrant le visage avec ces deux mains.)¹⁹

Bihter et son amant Behlül étaient une deuxième fois seuls dans leur chambre de pêchée. Le jeune libertin s'approcha doucement près d'elle. Les yeux de Bihter Ziyagil commençaient à larmoyer. D'une voix suppliante, elle lui suppliait de se tenir à l'écart, de la laisser tranquille et de ne plus la voir. Elle voulait rester loin de lui, à tel point qu'elle le voyait ainsi comme un ennemi. Par contre Behlül s'approchait davantage vers elle. Il était toujours à genoux et posait sa tête sur son bras. Il lui exprimait à quel point son absence lui faisait mal. Le fait de ne pas pouvoir lui dire son admiration, sa passion, son sentiment et son amour était une torture et un tourment pour lui.:

[Traduction] (Bihter Maintenant couvrait la bouche de Behlül avec le revers de sa main pour ne pas lui faire parler davantage et pour ne pas l'écouter sur cette façon de parler. Behlül baisait cette main. Ici, à côté de cette femme, dans son atmosphère enchanteresse, Behlül se trouvait changé.)²⁰

Le fait d'être ensemble avait changé totalement les attitudes de Behlül. Il lui avoua de quitter totalement ses anciennes habitudes. Avec elle, il avait vraiment découvert l'amour et une autre vie toute joyeuse. Il s'assit lentement à côté de Bihter et l'attira lentement vers lui, d'une voix douce, une légère mélodie d'amour :

[Traduction] (Oh! Si tu savais combien je suis gagnant en t'aimant: Ma vie, moi-même, mon existence, c'est ce que tu me donnes. Avant de t'aimer, j'étais une personne sans sentiments et sans âme; Avec toutes les filles dont j'ai parlé et pour lesquelles j'ai couru derrière étaient des mensonges inventés pour combler une jeunesse qui n'était pas destinée à être gâchée. Est-ce que tu me comprends? "Toute cette vie était un mensonge du début à la fin.)²¹

Les paroles douces et harmonieuses de Behlül éblouissaient d'avantage la jeune Bihter Ziyagil. Il lui avoua que tout avait changé dans sa vie avec elle et qu'elle avait fait renaître tous les désirs purs et naïfs de cette âme qu'il croyait morte. Maintenant, il n'y aura qu'elle seule dans sa vie. Son amour sera éternel avec elle et pendant ce temps ils se regardèrent et s'embrassèrent chaleureusement de nouveau :

[Traduction] (Il cherchait les lèvres de la jeune femme avec lesquelles il voulait recueillir la réponse tant attendue. Leurs lèvres se rencontrèrent pour un long baiser, cette fois-ci avec toute la flamme de leur âme...) ²²

La flamme de l'amour s'était rallumé malgré ses dangers et ses difficultés. Pendant cette deuxième rendez-vous, Bihter dévoila finalement ses sentiments et son amour pour Behlül. Ainsi, elle était avec lui. L'amour caché aux yeux de tous avec tout son mysticisme donnait plus de sincérité et plus de passion. Après cette seconde rencontre, les douleurs et les doutes de Bihter Ziyagil furent soulagées et les rendez-

¹⁹ «Ve yavaş yavaş onu odasına çekiyordu. Bihter elini kurtarmaya çalışıyordu. Fakat artık odadaydılar. İkisi de bir çarpıntı, söz söylemekten alıkoyuyordu. Tekrar uzun bir bakışla düşmanca bakıştılar; birden Bihter hemen oraya, bir iskemleyle düştü ve hırsından iki eliyle yüzünü kapayarak ağladı.» (Uşaklıgil, 2023, p. 192)

²⁰ «Bihter şimdi daha çok söyletmemek, bu düşünüş tarzı üzerinde onu daha fazla dinlememek için elinin tersiyle Behlül'ün ağzını kapıyordu. Behlül bu eli öpüyordu. Burada, bu kadının yanında, onun şu insanı kendinden geçiren havasında Behlül kendisini değişmiş buluyordu.» (Uşaklıgil, 2023, p. 193)

²¹ «Oh! Bilerseniz, sizi sevmekle neler kazanıyorum: Hayatımı, kendimi, varlığımı, işte siz bana bunları kazandırılıyorsunuz. Sizi sevmeden önce hissiz, ruhsuz bir şeydim; bütün o konuştuklarım, o uğraştıklarım yapılmak için yapılmış şeyler, boş geçirilmek istenilmeyen bir gençliği doldurmuş olmak için icat olunan yalanlardı. Anlıyor musun? Bütün o hayat baştan başa bir yalandı.» (Uşaklıgil, 2023, p. 193)

²² «Dudaklarıyla genç kadının dudaklarını araştırıyor, beklenen cevabı oradan dudaklarıyla toplamak istiyordu. Uzun ve bu defa ruhlarının bütün ateşleriyle ciğerlerini söken bir öpüşme içinde dudakları birleşti...» (Uşaklıgil, 2023, p.194)

vous se multiplièrent de nouveau.

4.3. Troisième rencontre

Et voilà, une troisième occasion se présenta; Behlül proposa à Bihter de passer carrément une nuit entière ensemble. Passer une nuit entièrement avec Behlül satisfèrait sans doute sa passion, son amour et son dèsir inachevé pensa-t-elle. Choquée et affolée d'abord face à cette proposition inattendue, mais, elle l'accepta par la suite. Pour réaliser ses dèsiers assoiffés, Bihter Ziyagil attendait le bon moment pour voir tout le monde dormir. En plein nuit, elle prit tout son courage, traversa doucement les corridors toute effrayée pour entrer pour la troisième fois dans la chambre de son amant Behlül qui l'attendait à bras ouvert:

[Traduction] ("Toi, seulement toi..." disait-il, et il y avait une telle sincèrité dans sa voix que la jeune femme tendit les lèvres pour savourer le bonheur de ce déchirement de conscience à sa source naturelle.

-Oh! Comme ils étaient heureux. "Ils feraient l'amour avec un amour si constant.")²³

Dans cette troisième rencontre, une nouvelle aventure s'annonça de la part de Behlül; le voyage, l'envie d'aller vivre ailleurs et la fuite tient une place importante. Uşaklıgil ne manque pas de faire référence à la scène la fuite de Rodolphe et Emma Bovary dans *Madame Bovary* de Flaubert. Les idées d'aller vivre ailleurs de Flaubert sont présentées dans ce sujet. D'une manière ou d'une autre, voyager c'est une sorte de fuite. Pour Flaubert le voyage semblait être une occasion d'une quête de soi-même. Il concevait l'idée de partir comme une ouverture et s'échapper de l'entourage pour accéder à soi-même. Comme l'indique M. Poyet Thierry dans son article – *L'art de voyager de Gustave Flaubert*- Flaubert, du retour de son voyage d'Orient disait:

«De toutes les débauches possibles, le voyage est la plus grande que je sache; c'est celle qu'on a inventée quand on a été fatigué des autres. Je le crois plus pernicieux à la tranquillité de l'esprit et à la bourse que ne peut l'être celle du vin, ou du jeu. On s'embête parfois, c'est vrai, mais on jouit démesurément aussi" (Poyet, 2017, pp. 775-776)

Les sentiments tendres et romantiques poussa les amants à aller vivre ailleurs, loin d'Istanbul. Bihter écoutait Behlül à bouche ouverte sans couper ses paroles pour ne pas se réveiller de son rêve. Cette scène éblouissante, d'aller vivre ensemble ailleurs, se répéta dans *Madame Bovary*. Emma Bovary s'était laisser emporter par les aventures de Rodolphe Boulanger. Elle le suppliait d'aller vivre avec lui dans des pays lointains, loin de son milieu grisâtre:

« - Emmène-moi ! s'écria-t-elle. Enlève-moi ! Oh ! je t'en supplie !

Et elle se précipita sur sa bouche, comme pour y saisir le consentement inattendu qui s'exaltait dans un baiser.

- Mais..., reprit Rodolphe.

- Quoi donc?

- Et ta fille?

Elle réfléchit quelques minutes, puis répondit :

- Nous la prendrons, tant pis !

²³ «- Seni, yalnız seni... diyordu ve sesinde öyle bir samimiyet vardı ki genç kadın bu vicdan haykırışını ta kaynağından içmek için dudaklarını uzatıyordu.

-Oh! Ne kadar mutluydular. Böyle, sürekli bir aşkla sevişeceklerdi." (Uşaklıgil, 2023, p.207).

- Quelle femme ! se dit-il en la regardant s'éloigner." (Flaubert, 1983, ss. 226-227)

L'idée d'aller vivre avec Rodolphe ailleurs avait réjouie énormément Emma Bovary. Des heures de causeries sans fin se succédèrent, lui pausant la tête sur son épaule. Jamais elle n'était aussi joyeuse qu'à cette période. Elle attendait impatiemment le moment de départ, de monter en ballon comme s'ils partaient vers les nuages. Elle avait même fait venir le marchand Lheureux pour acheter ses besoins de voyage :

«-J'aurais besoin d'un manteau, un grand manteau, à long collet, doublé.

- Vous partez en voyage? demande-a-t-il.

- Non ! Mais... n'importe. Je compte sur vous, n'est-ce pas? et vivement !

Il s'inclina.

- Il me faudrait encore, reprit-elle, une caisse..., pas trop lourde...commode." (Flaubert, 1983, p. 229)

Pour le paiement de ces achats, Emma Bovary avait donné sa montre et sa chaîne. Les préparatifs du voyage, les bagages, les passeports et l'heure du rendez-vous à l'hôtel de Provence étaient fixés. Mais comme toujours, Rodolphe trouva des prétextes pour retarder le voyage et il ne voulait pas s'expatrier et avoir la charge d'un enfant qui n'était pas à lui. Finalement, Rodolphe lui rédigea une lettre de rupture qui la ruina :

« Du courage, Emma ! du courage ! Je ne veux pas faire le malheur de votre existence...

Oubliez-moi ! Pourquoi faut-il que je vous aie connue? Pourquoi étiez-vous si belle? Est-ce ma faute? O mon Dieu ! non, non, n'en accusez que la fatalité !" (Flaubert, 1983, pp.235-236)

Le jeune amant, Behlül lui aussi proposa à Bihter Ziyagil d'aller vivre dans des pays lointains qui produisaient le bonheur et la joie. Il en avait fait des promesses. Comme Emma Bovary, Bihter Ziyagil se laissait emporter par les belles paroles d'extases et d'un avenir commun dans des endroits merveilleux où la notion du temps n'existait pas :

[Traduction] (Ils feront l'amour et ils le feront dans leur petit nid élégant, dans ce foyer qui ressemblait à une cage verte noyée dans la verdure; Ils feraient tellement l'amour qu'il ignoreraient les années avaient passé, toujours jeunes, toujours heureux, ils ne voudraient plus mourir, sans doute, ce coin d'amour ressemblerait tellement à un coin de paradis que même la mort les oublierait.)²⁴

Madame Bihter Ziyagil se jeta dans ses bras de son amant Behlül pour lui remercier de l'idée de voyage. Elle disait: «*Si seulement tu savais à quel point tu me rends heureuse.*» (Uşaklıgil, 2023, p. 208). Oui, elle était à présent heureuse, joyeuse et elle récoltait ainsi la récompense de son amour. Elle voulait s'enfuir pour retranscrire sa vie romanesque tant désirée. Loin de son entourage ennuyeux, les promenades dans des forêts vierges en compagnie de son bien-aimé rendrait tellement heureuse la jeune femme qu'elle oublierait tout son passé vulgaire et monotone :

[Traduction] (Puisqu'ils allaient l'accompagner, bien au-delà des océans... Bihter semblait marcher lentement parmi de grandes cascades, dans des forêts vertes, entouré d'amour dans les bras de Behlül.)²⁵

²⁴ «Küçük, zarif yuvalarında, yeşillikler içinde boğulmuş yeşil bir kafese benzeyen o kutunun içinde sevişecekler, hep sevişeceklerdi; o kadar sevişeceklerdi ki senelerin geçtiğinden habersiz, daima genç, daima bahtiyar, artık ölmek isteyeceklerdi; belki bu sevda köşesi o kadar bir cennetten bir parçaya benzeyecekti ki ölüm bile onları unutacaktı." (Uşaklıgil, 2023, p.208)
«Mademki onunla birlikte gideceklerdi, ta ummanların öte tarafına... Bihter kendisini Behlül'ün kolunda, yeşil ormanlar içinde, mai şelaleler arasında bir aşka gömülmüş, yavaş yavaş yürüyor görüyordu." (Uşaklıgil, 2023, p. 210)

Le goűt du bonheur et de joie d'aller vivre ailleurs l'ėblouissait, mais quelque chose la rongait ěnormėment. L'histoire de sa belle-fille la prėoccupait beaucoup. Elle demandait à son amant Behlűl s'il allait rėellement ěpouser Nihal. Face à la rėponse positive de son amant, Bihter s'ėcroula et quitta rapidement la chambre avec beaucoup de douleurs et beaucoup d'ėpanouissements, autrefois lieu d'amour. Malgrė tout, un petit espoir surgissait quand műme en elle, espėrant que Behlűl la retiendrait par les bras pour ne pas la laisser partir :

[Traduction] (Elle avait un dernier espoir: un espoir incertain... Peut-ėtre que cet homme ne voudrait pas la laisser partir comme ça, il courrait en partant, lui serrerait les mains, «Non, s'il y a quelque chose qui soit un mensonge entre nous, ce sont ceux-là, les autres sont vrais, oui, eux seuls sont vrais !...» Disait-il. Mais Behlűl, sans bouger, sans regret, laissa partir cette femme, sous le regard suppliant.)²⁶

Madame Bihter Ziyagil quitta dėcűe la chambre de pėchė de son amant Behlűl. Malheureuse encore une fois, elle revient au point de dėpart. L'espoir de s'ėnfuir et d'aller vivre dans des pays lointains ne furent que dėception et dėsillusions comme celui d'Emma Bovary et Rodolphe Boulanger qui lui avait promis de vivre dans des châteaux :

«Le riche propriėtaire Rodolphe Boulanger est un beau parleur qui lui promet des châteaux en Espagne, lui vante le bonheur de voyages lointains et d'ėscapades en amoureux. Emma se sent heureuse avec lui... Mais Rodolphe n'a rien d'un homme fiable et fidėle, et il se dėtourne d'elle lűchement.» (Poyet, 2019, pp.183-184)

Mais Bihter Ziyagil trouve dėsillusionnėe à nouveau dans sa relation avec son amant Behlűl comme dans son mariage ratė. En fin de compte, l'adultėre la poussa à faire des choses anormales. Les relations adultėres ne sont pas naturelles, ce ne sont que des moments passagers. Les vėritės ne restent jamais ěternellement dans l'obscuritė. La rėvėlation des faits interdits est parfois douloureuse.

5. Le pėchė de Bihter Ziyagil

Après ce premier pėchė d'amour, Bihter ětait tombė au lit. Elle se sentait indiffėrente. Ce pėchė lui engourdissait tous ses sens. La jeune femme ětait devenue complėtement une autre personne. Elle ne comprenait pas du tout pourquoi elle avait eu un tel rapprochement avec cet homme qui ětait à la recherche des succès fėminins et des plaisirs de la vie. Elle ne trouvait pas d'excuse pour se pardonner de ce pėchė commis:

[Traduction] (Elle n'aimait pas Behlűl, non, elle en ětait sűre; Elle n'avait jamais entendu parler de quelque chose qui ressemblait à l'amour chez cet homme qui n'ėtait qu'un libertin ... Pourquoi ětait-elle allėe tomber dans les bras de cet homme aux affections d'une vulgaire prostituėe?)²⁷

Cette trahison et cet adultėre envers son mari dėrangeait ěnormėment Bihter Ziyagil. Mais, elle avait essayė d'un cotė de sortir de cette situation difficile et de l'autre d'un mariage monotone avec son mari Adnan Bey. Malgrė ses regrets, ce rapprochement sentimental se transformait de jour en jour en un amour passionnė et dangereux. Elle est dėsormais sous le contrűle de Behlűl comme un jouet capricieux. Elle devra accepter cette situation. Elle devra műme mentir à tout le monde :

[Traduction] (Elle regardait son mari avec des yeux mensonges, elle essayait de paraűtre avec une

²⁶ «Son bir ũmidi vardı: Bellisiz bir ũmit...Belki bu adam onu oyle salıvermek istemeyecekti, o çıkarken koşacak, ellerine sarılacak, «Hayır, aramızda yalan olan bir Őey varsa o da bunlardır, otekiler sahihti, evet yalnız onlar sahih!...» diyecekti. Fakat Behlűl, hareket etmeden, bu kadına bir rica bakışım ok gėrerek, çıkmasına műsade etmişti» (Uşaklıgil, 2023, p. 307)

²⁷ «Behlűl'ũ sevmiyordu, hayır, bundan emindi; apkın bir ocuktan bařka bir Őey olmayan bu adam hakkında ařka benzer hiçbir Őey duymamıřtı...niin gidip adi bir fahiře dűřkűnlűđűyle bu adamın kollarına atılmıřtı ?» (Uřaklıgil, 2023, p. 183)

fierté qui voulait dire à Peyker: "J'aime mon mari aussi, je n'ai pas trahi mon mari et je ne le ferai pas." Sa vie serait désormais un mensonge, un mensonge dégoûtant. Mais comment pouvait-elle supporter cela? Tout le monde lui dirait: «Tu mens!» Ne rougirait-elle pas et ne baisserait-elle pas les yeux lorsqu'on évoquerait la trahison d'un tel fait envers son mari? Comment vivrait-elle avec Behlül, avec ce complice de péché, dans cette maison, tous ensemble, respirant toujours le même air)²⁸

Malheureusement Bihter Ziyagil avait perdu toute sa capacité défensive face aux ambitions de son amant. A ce stade, elle n'avait pas le moindre courage et la moindre force d'abandonner son amant Behlül pour commettre ce péché. Elle avait commencé à devenir indifférente envers son mari Adnan Bey dans les derniers temps. Elle ne le voulait pas dans sa chambre. Dans leur relation avec Behlül, c'était comme si le souvenir de cette soirée restait comme un rêve dans l'obscurité. Bihter Ziyagil évitait de rester seule avec le jeune amant. Lorsque Behlül était absent, elle n'osait pas entrer dans la chambre où le premier péché d'amour avait été commis. Behlül aussi s'enfuyait de cette pièce, craignant de s'étouffer comme si elle y respirait l'air d'un souvenir endormi :

[Traduction] (Est-ce qu'il ne s'était rien passé? Ou bien est-ce-que c'était juste un rêve? Il y avait des moments où un tel doute lui traversait l'esprit à la vitesse de l'éclair et à ce moment-là, elle avait envie de crier à tout le monde: Mais c'est un mensonge, c'est un mensonge ! Vous vous trompez...)²⁹

Madame Bihter Ziyagil avait l'impression que tout le monde était au courant de sa relation sentimentale avec Behlül, mais par pitié, ils ne lui disaient rien. A partir de ce jour, c'était comme si quelque chose avait changé aux yeux de tous. Elle se sentait très mal à l'aise à cause des regards suspects. Tandis que ce n'était pas le cas pour son amant Behlül. Il n'avait aucun regret, aucun mot ou regard ne lui rappeler cette soirée de rencontre, pour lui les mêmes habitudes à la maison continuaient.

6. La révélation de l'amour interdit

L'histoire de l'amour interdit, la rupture du voyage, l'idée des fiançailles avec mademoiselle Nihal Ziyagil avec son amant Behlül et les rumeurs avaient désappointés et désillusionnés Bihter Ziyagil. Toutes ces histoires la dérangaient énormément. Elle passait la grande partie de la journée dans sa chambre. Un jour, lorsqu'elle montait toute épanouie dans sa chambre, elle aperçut instantanément Beşir, le valet de la maison s'orienter dans la chambre où se trouvait son mari et sa belle-fille. Et voilà, une autre mauvaise nouvelle s'apprêtait à s'annoncer pensa-t-elle.

Malgré sa grave maladie, le valet avait pris toute sa force et tout son courage pour aller frapper la porte de Adnan Bey. Avec des pas lents, il entra timidement dans la chambre. Il voulait dévoiler quelque chose d'important. Il prit parole. Il commença à révéler tout ce qu'il avait vu et tout ce qu'il savait de l'amour interdit entre Behlül et Bihter à Adnan Bey. Il révéla cette relation sentimentale interdite, devenu témoins plusieurs fois:

[Traduction] (Adnan Bey demanda :

- Que fais-tu, Bashir?

²⁸ «Kocasına yalan söyleyen gözlerle bakacaktı, peyker'e " Ben de kocamı seviyorum, bende kocama ihanet etmedim ve etmeyeceğim" demek isteyen bir gururla görünmeye çalışacaktı; hayatı artık baştan başa bir yalan, iğrenç bir yalan olacaktı. Lakin buna nasıl katlanacaktı? Herkes ona "Yalan söylüyorsun!" demeyecek miydi? Filanın kocasına bir ihanetinden söz edilirken o kızarıp gözlerini indirmeyecek miydi? Ya Behlül'le, o cinayet ortağıyla, bu evin içinde, hep birlikte, hep aynı havayı soluyarak nasıl yaşayacaktı?» (Uşaklıgil, 2023, p. 183)

²⁹ «Yoksa birşey olmamış mıydı? Yoksa bu yalnız bir rüyadan mı ibaretti? Bazı dakikalar olurdu ki bir şimşek hızıyla zihninden böyle bir şüphe geçer ve o sırada herkese bağırarak isterdi : Lakin yalan, yalan! Aldanyorsunuz...» (Uşaklıgil, 2023, p. 185)

Bashir dit d'une voix sèche :

- Ils tuent la petite Nihal, dit-il; Je vais tout vous dire maintenant. Et s'appuyant sur le fer du lit, évitant ses regards d'Adnan Bey, il tressaillit. Il savait tout, combien de nuits il les avait suivis avec une curiosité infatigable, se cachant dans le froid, sous la pluie, dans les coins sombres, attendant des heures et des heures dans le coin miteux de la salle.)³⁰

Devant cette révélation inattendue et choquante, Adnan Bey et sa fille Nihal avaient l'air écrasé, ruiné, anéantie comme si l'univers s'était brisé au-dessus de leur tête. Adnan Bey n'arrivait pas à croire et à imaginer que sa femme pouvait le tromper avec son propre neveu. Mais comment pouvait-elle commettre une telle bêtise, une telle trahison.

Comme les personnages de Flaubert, le protagoniste du roman, Bihter Ziyagil n'a pour dernière étape de son destin que de s'isoler et de s'écarter totalement de sa famille et de la société. Finalement, elle se réfugia dans sa chambre conjugale dans un état d'isolement absolu comme Emma Bovary :

« Flaubert n'a pas cessé de montrer des «civilisés» en rupture avec la civilisation, obligés de se suicider (Emma Bovary), ne reconnaissant ni père ni mère (Julien), finissant en ratés un peu misérables à l'écart de la vie et des espoirs (Frédéric Moreau et Deslauriers). Ses personnages, en effet, plus ou moins mis au ban de la société, n'ont pour dernière étape de leur destin que de s'écarter définitivement de la société et de retourner à un état d'isolement accompli, vivant reclus là où ils pourront supporter encore leur existence, hors de la civilisation qui n'était pas faite pour eux.” (Poyet, 2012, p.174)

7.Le suicide de Bihter Ziyagil

Une «Emma Bovary» sommeille en chacun de nous. C'est une faculté essentielle à l'Homme de toujours vouloir des choses au-dessus de ses moyens. Le «bovarysme» devient donc une maladie lorsqu'on juge la réalité insatisfaite. (Oğuz, 2002, 52) Le bovarysme sommeille aussi en Bihter Ziyagil. Elle ressemble à Emma Bovary par beaucoup de points de vues. Elles se sont mariées dans les vingtaines, les ambitions romanesques, les maris indifférents, les amants libertins et le suicide. Bihter Ziyagil avait réalisé la grande partie des désirs de jeune fille grâce à la fortune de son mari Adnan Bey; le manoir, le valet, le luxe, les bijoux, les domestiques étaient tous à sa portée. Pour un certain temps, le grand amour avec son amant Behlül l'avait rendu heureuse. Mais par contre, il faut le dire qu'elle avait été privée de sa féminité tout au long de sa vie :

[Traduction] (... cela signifiait qu'elle avait toutes les ambitions qui remplissaient autrefois ses rêves d'enfance de flots de lumière. Luxe, richesse et bijoux; Les ambitions idéalisées de jeune fille étaient aujourd'hui à sa portée; Mais toutes ces richesses se collaient avec la tristesse d'enfants orphelins, en position de soumission. Ce mariage lui a donné les aspirations d'une jeune fille, mais l'a privée de sa féminité.)³¹

Les profondes mélancolies et les déceptions d'Emma Bovary sont également présentes chez l'héroïne de Uşaklıgil, Bihter Ziyagil. La vie romanesque dans *Paul et Virginie* (1788), roman de Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1737-1814), n'a pas été présente dans sa vie quotidienne avec son mari

³⁰ «Adnan Bey sordu:
Ne oluyorsun, Beşir ?
Beşir kuru bir sesle:
Küçük hanımı öldürüyorlar, dedi ; artık hepsini söyleyeceğim. Ve yataklığın demirine dayanarak, gözleri Adnan Bey'in gözlerinden kaçınarak, başladı. O hepsini biliyordu, kaç geceler soğuklarda, yağmurların altında, karanlık köşelerde gizlenerek, sofanın şehnişininde saatlerle onları bekleyerek, yorulmaz bir merakla takip etmişti.” (Uşaklıgil, 2023, p.369)

³¹ «... vaktiyle genç kızlık rüyalarını ışık tufanlarını içinde bırakan emellerin hepsine sahip demektir. Servet, tantana, ziynet ; o hayaliyle beslenen emeller bugün elinin altındaydı; fakat bunlar öksüz çocuklar mahzunluğuyla, kederli bir boyun büyüklüğüyle duruyorlardı. Bu evlilik ona genç kızlık emellerini vermiş, fakat kadını aç bırakmıştı.” (Uşaklıgil, 2023, p. 272)

Charles Bovary et ses amants Rodolphe Boulanger et Léon Dupuis. Emma croyait qu'avec le prince charmant tout allait s'arranger; avant son mariage, la félicité, la passion, l'ivresse lui paraissait si flamboyants dans les romans:

«Avant qu'elle se mariât, elle avait cru avoir de l'amour; mais le bonheur qui lui avait dû résulter de cet amour n'étant pas venu, il fallait qu'elle se fut trompée, songeait-elle. Et Emma cherchait à savoir ce que l'on entendait au juste de la vie par les mots de félicité, de passion et d'ivresse, qui lui avait paru si beaux dans les livres.» (Flaubert, 1983, p. 68)

Suite à cette révélation, vivre sous les regards douteux de son mari, de la famille, des domestiques, des voisins devenaient strictement impossible pour Bihter Ziyagil. Pour quelle raison vivrait-elle de plus? L'idée du pistolet recouvert de nacre de son mari lui vint à l'esprit. Bihter Ziyagil croyait que tous ses angoisses, trahisons et abandons seraient terminés, avec une endurance d'une seconde, en appuyant sur la gâchette. Sans hésitation, elle prit le pistolet, entra dans la chambre et pointa le guidon sur son cœur:

[Traduction] (Elle se débarrasserait de cette chose perfide qui voulait la tromper, elle ne mourrait pas; Cette belle, jeune et exquise femme vivrait; Puis soudain, devant la porte craquante qui était prête à se briser, à cause de cette blessure très douloureuse de l'amour, une fatigue vint à la résistance de son poignet, comme si une force la courbait, la vaincu, enfin cette bouche noire se courba, se tordit, avec la trahison d'un serpent, finalement, a trouvé dans l'obscurité l'endroit qui la faisait mal.)³²

Conclusion

Madame Bovary de Gustave Flaubert a constitué une vraie source d'inspiration littéraire pour un grand nombre d'écrivains. D'ailleurs, les caractéristiques d'Emma Bovary, héroïne du roman, ont permis de créer la conception de "bovarysme" par Jules de Gaultier (1858-1942) en 1892. Il l'a désigné comme un état d'insatisfaction affective ou sexuelle et ainsi qu'une identification excessive à un personnage de fiction non pas seulement dans Madame Bovary mais aussi dans l'Education sentimentale. En plus, l'écrivain français Honoré de Balzac (1799-1850) avait déjà aussi évoqué dans le personnage de Julie d'Aiglemont, dans «La Femme de trente ans» (1842). L'écrivain turc, Halit Ziya Uşaklıgil s'est inspiré lui aussi littérairement, comme plusieurs écrivains de l'œuvre de Flaubert. Son roman, *Aşk-ı Memnu* (L'Amour Interdit) semble être la version turque de Madame Bovary de Flaubert.

Les deux écrivains, Flaubert et Uşaklıgil, se sont parfaitement intégrés dans leur héroïne pour la création de leur œuvre. Ils ont essayé de décrire, dans *Madame Bovary* et *Aşk-ı Memnu*, la condition féminine à un demi-siècle d'intervalle, en France et en Turquie, dans leur société contemporaine. Nous constatons que les deux héroïnes, assoiffées du luxe et de la belle vie, Bihter Ziyagil dans *Aşk-ı Memnu* et Emma Bovary dans *Madame Bovary* ont fait des mariages ratés. Déçues toutes les deux de leur mariage, Bihter et Emma tentèrent de trouver le bonheur romanesque chez des amants. Réfugiées dans leurs rêves d'amour avec des amants qui les ont vite conduites à l'abandon et au désappointement. Bihter Ziyagil est abandonnée par Behül qui décide de se marier avec la fille de son oncle, Emma Bovary, elle, est abandonnée par Rodolphe Boulanger, grand fermier et par Léon Dupuis, futur notaire, pour ne pas décevoir les attentes sociales de celui-ci.

Et ces deux protagonistes, Emma Bovary et Bihter Ziyagil disparaissent toutes les deux parce qu'elles n'ont pas trouvé l'amour romanesque qu'elles désiraient ni avec leur mari inapproprié et ni avec leurs

³² «Kendisini aldatmak isteyen bu hain şeyi silkip atacaktı, ölmeyecekti; bu güzel, genç, nefis kadın yaşayacaktı; sonra birden, artık kırılmaya hazır, çatırdayan kapının karşısında, bileğinin direnmesine bir yorgunluk geldi, sanki onu bir kuvvet büktü, mağlup etti, nihayet o siyah ağız kıvrıldı, kıvrıldı, bir yılan hainliğiyle, karanlıkta, o çok acıtan aşk yarasıyla sızlayan noktayı buldu.» (Uşaklıgil, 2023, p. 374)

amants opportunistes. Le grand écart d'âge entre Bihter Ziyagil et son mari Adnan Ziyagil et Emma Bovary, médecin de campagne médiocre, Charles Bovary, sans le savoir, les deux maris les entraînèrent toutes les deux   l'infidélité. Le destin de ces deux protagonistes est lié   une disproportion entre la vie réelle et la vie fictive. Elles se sont donc confrontées   ne pas pouvoir résoudre leurs conflits entre les rêves, les fictions, les aspirations idéalisées et la réalité quotidienne. Ce sont finalement les sujets principaux de *Madame Bovary* et *Aşk-ı Memnu*. Les deux héroïnes, abandonnées, ruinées, anéanties et d sappoint es décidèrent finalement de se suicider pour mettre fin   leurs souffrances différemment   même  ge. Bihter Ziyagil s'est suicidé par arme   feu   26 ans, rejetée par son amant Behl l Haznedar tandis qu'Emma, elle, aussi   26 ans, finit par se suicider   l'arsenic après avoir fait faillite financièrement et sentimentalement avec Rodolphe Boulanger et Léon Dupuis. A la fin de notre étude, nous convenons   dire que Madame Bihter Ziyagil semble avoir souffert d'un trouble de personnalité dont souffrent les personnages flaubertiens principalement Emma Bovary, Frédéric Moreau, Bouvard et P couchet... Et tant que l'humanité vivra, nous en verrons encore des personnages comme Emma Bovary, Bihter Ziyagil, Anna Karenina, Ana Ozares, Effi Briest, Julie d'Aiglemont et d'autres...

Bibliographie

- Balzac H.(2019) *La Femme de trente ans*, , Malesherbes, Editions Gallimard.
- Flaubert G.(1983) *Madame Bovary*, Paris Librairie Générale Française.
- Oğuz B. (1998) *Le bovarysme chez Gustave Flaubert*, Mémoire de maitrise, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Adana.
- Oğuz B. (2002) *Le reflet du réel et du rêve dans les œuvres de Gustave Flaubert*, Thèse de Doctorat, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Adana.
- Poyet T. (2012) *Bouvard et Pécuchet, Le savoir et la sagesse*, , Paris, Editions Kimé.
- Poyet T. (2019) *Les 100 plus grandes œuvres de la Littérature Française*, Paris, Ellipses Editions Marketing S.A.
- Poyet T. (2020) *Flaubert*, Paris, Ellipses Editions Marketings S.A.
- Pich-Ponse.E (2015) *Emma Bovary et Mathieu Lelièvre: la question de l'adultère dans une liaison parisienne*, de Marie Clair-Blais, Dalhousie, French Studies, 105.
- Uşaklıgil H., Z. (2023) *Aşk-ı Memnu*, Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8.
- Ulağlı S. (2008) *Approche imagologique sur les stéréotypes occidentaux et l'opinion publique turque anti-occidentale à travers les romans turcs des XIXe et XXe siècles, La méditerranée et la culture du dialogue, lieu de rencontre et de mémoire des Européens*, Universitat Jaume I, Euroclion no :2, P.I.E. PETER LANG. S.A. BRUXELLES
- Yağlı A. (2020) *Influence de la Littérature Française sur la Littérature du Tanzimat au XIXe siècle*, Sivas Cumhuriyet University Faculty of Letters Journal of Social Sciences Vol. XLIV., Issue: 1
- Référence électronique
- Poyet T. (2024) *L'art de voyager de Gustave Flaubert*, *Viatica* [Online], 4 | 2017, Online depuis le 01 March 2017, date consultée le 07 Mai 2024. URL: <http://journals.openedition.org/viatica/749#ftn56>; DOI: <https://doi.org/10.52497/viatica749>

24. Niyâzlar İderüz Lutf İdüp Kayırsunlar: İki Devlet Adamına Sunulan Bir Kaside¹

Gamze AYDIN²

APA: Aydın, G. (2024). Niyâzlar İderüz Lutf İdüp Kayırsunlar: İki Devlet Adamına Sunulan Bir Kaside. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 463-483. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825090>

Öz

XVII. yüzyılda dîvân şairlerinin yenilik arayışı, nazım şekillerinde de birtakım farklılıklara gidildiğini göstermiştir. Bahsi geçen tüm kaynaklarda orijinallik vasfı öne çıkarılan bu asrın önemli şairlerinden Bosnalı Sâbit Alâeddin Alî (ö. 1712), şiirde konu, hayal, mazmun, mana vb. yenilikler yanında nazım şekli tertibinde de kendi has bir yol izleyerek sıra dışı ürünler vermiştir. Kaside nazım şekliyle yazılmış medhiyeler, genellikle bir hamiyete takdim edilmek üzere nazmedilmiştir. Ancak bununla birlikte farklı toplumlarda şairlerin tercihi veya söz sahibi bir kimsenin siparişiyle bahse konu şiirin şekil ve tür özelliklerinde, takdim tarzında klasik yapının kısmen dışına çıktığı da görülmektedir. Sâbit Dîvân'ının neşrinde yer alan "Kaside Berây-ı Hasan Paşa El-Vezîr" başlıklı şiir, Sâbit'in kendi el yazısıyla yazdığı Külliyyâtı'nda "Der-Sitâyîş-i Vezîr-i A'zam Hasan Paşa Maa Şeyhü'l-İslâm Es-Seyyid Alî Efendi" adıyla kayıtlıdır. Sâbit bahsi geçen şiirinde, övgü, talep ve beklentilerini buyruğu geçen iki kişiye arz etmiştir. Dolayısıyla şiir, tek kişiye değil iki devlet adamına sunulmuş bir medhiyedir. Bu çalışmada, Arap, Fars ve Türk edebiyatında kaside nazım şekli, kasidenin farklı toplum ve yüzyıllarda şekil ve muhteva özellikleri, klasik kasidenin kısmen dışına çıkan farklı şiir şekillerinin niteliği ile sunulduğu hamiyete göre iki ana kategoriye ayırdığımız kasideler hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, Sâbit'in iki devlet adamı için tertip ettiği kasidesinin bölümleri ve içeriği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, 17. yüzyıl, Bosnalı Sâbit, Dîvân, Nazım şekilleri, Kaside.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 9

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 03.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825090>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., Bağımsız Araştırmacı (Ankara, Türkiye), gamzeaydin0607@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-7418-2279>

Niyâzlar İderüz Lutf İdüp Kayırsunlar: “An” Ode Presented to Two Statesmen³

Abstract

In the seventeenth century, the search for innovation by dîvân poets led to some differences in verse forms. Bosnian Sâbit Alâeddin Alî (d. 1712), one of the most important poets of this century, whose originality is emphasized in all the mentioned sources, produced extraordinary products by following his own unique way in the organization of verse forms as well as innovations in poetry such as subject, imagination, mazmun, meaning, etc. The eulogies written in the verse form of the qasida were generally composed to be presented to a patron. However, it is also seen that in different societies, the poets' preference or the order of an influential person partially deviated from the classical structure in the form and genre characteristics and presentation style of the poem in question. The poem titled "Kaside Berây-ı Hasan Paşa El-Vezîr", which is included in the edition of Sâbit's Dîvân, is recorded as "Der-Sitâyîş-i Vezîr-i A'zam Hasan Paşa Maa Şeyhü'l-islâm Es-Seyyid Alî Efendi" in oeuvre that Sâbit wrote in his own handwriting. In the aforementioned poem, Sâbit presents his praise, demands and expectations to the two persons in command. Therefore, the poem is not a eulogy to one person but to two statesmen. In this study, after giving brief information about the verse form of the ode in Arabic, Persian and Turkish literature, the form and content characteristics of the ode in different societies and centuries, the nature of different poetic forms that partially go beyond the classical ode, and the ode, which we have divided into two main categories according to the patron to whom it is presented, the parts and content of Sâbit's ode for two statesmen will be emphasized.

Keywords: Classical Turkish Literature, 17th century, Bosnian Sâbit, Divan, Verse forms, Ode.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 03.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825090>

Peer Review: Two

External Referees / Double Blind

Giriş

Arapça, kaşada kökünden gelen “kastetmek, niyet etmek, bir şeye doğru yönelmek” anlamlarındaki kaside, edebî bir terim olarak belli bir amaçla yazılmış, ilk beyti kendi içinde ve diğer beyitleri ilk beyitle kafiyeli olan nazım şekline verilen isimdir. Kaside, Arap edebiyatında doğmuş, ardından Fars ve Türk edebiyatına geçmiştir. İbn Manzûr’un *Lisânü’l-Arab* adlı Arapça sözlüğünde kasada, kastetmek manası yanında övgüye değer, olumlu olanı ve aşırılığı olmayanı kastetmek olarak tanımlanır. Yazar kasdın adalet; kasadanın ise adaletli ve faziletli davranmak manası üzerinde durur. Bu hususta Kur’an’dan âyetleri örnek gösterir. Ona göre şiirin kasîdi yani amacı ise, her beytinin mükemmel bir şekilde ikiye ayrılmasıdır; bu şekilde adlandırılmasının nedeni vezninin mükemmel ve doğru olmasıdır (Elmalı 2001: 562; Pala 2001: 564; Dedes ve Sperl 2013: 192-193).

Arap şiirinde ikişer mısralık ve son mısraları birbiriyle kafiyeli beyitlerden oluşan manzumelere kasîd; uzun bir şiir olup sadece şekil özelliği değil aynı zamanda muayyen mevzuların bir tertip ve nizam içinde işlenmesini gerektiren şiirlere kaside denir. Kasideler ya da uzun şiirler, ilk defa Abdülmuttalib zamanında, yani 6. yüzyılın ilk yarısında ezberden okunmuştur (Gibb 2017: 27). İlk defa kaside nazmeden şairin el-Muhelhil b. Rebî’a et-Tağlibî (ö. 530) olduğu, şairin klasik kasidenin nesîb kısmına terkedilmiş bir konak yerinde kalan izlerin önünde durup orada ayrı düştüğu sevgilisiyle geçen günlerini yâd ederek başlaması çığırını İmrü’l-Kays (ö. 535)’in açtığu söylenir. şairin çöl hayatını şiire yansıtıp onu şekillendirmesinin bir tezahürü olarak kaside, nesîb/teşbîb, tasvir, maksad/maksud (medih-fahr) adlı üç temel bölüme ayrılır. Genellikle 30-120 beyitlik bir şiir olmakla birlikte 700 beyti aştığu da olmuştur (Çetin 2011: 59-60). Araplarda, şiirin bir kazanç vasıtası yapılması cahiliye döneminin sonlarında başlamıştır. Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. 604?) ve el-A’şâ (ö. 629?), şiiriyle kazanç elde eden ilk şairler olarak anılır. Bağış elde etme arzusu nedeniyle medih şiirlerinde büyük bir gelişme olmuş, daha önceleri geleneksel kaside tarzında bir bölümü oluşturan medih türü şiirler müstakil ve beyit sayıları olduğuca fazla şiir parçaları hâline dönuşmüştür. Övülenlerin daha fazla beğerisini kazanma amacıyla da üzerinde bir yıl çalışılan ve havliyyât/yıllık adı verilen uzun kasideler ortaya çıkmıştır (Demirayak 2019: 92, 94).

İslamiyet’in kabul edilmesiyle birlikte, Müslüman olup dinî içerikli şiirler yazan şairler kabile asabiyetine dayalı fahr türünü, açık gazeli, insanların namuslarını konu alan hicvi kısmen bırakmışlardır. Medih ise, başta Allah, Hz. Peygamber ve sahabe olmak üzere İslamî şahsiyetlerin övülmesine hasredilmiştir. Medihte mübalağadan kaçınıldığu için kasidelerin beyit sayısı bu dönemde azalmıştır. Kasidenin gazeli içeren giriş kısmının yerini ise daha çok dinî içerikli girişler almıştır. Ancak bazı şairler Müslüman olmasına rağmen cahiliye dönemindeki tarzı sürdürerek gazeli ve hicvi nazmetmiş, şarap tasvirini yapmış, ihsan elde etmek ya da kabile asabiyeti nedeniyle medih şiirleri söylemiştir (Demirayak 2017: 74, 83-90).

Emeviler ve Abbasiler döneminde, içerik zenginleşerek uzun kasideler nazmedilmeye başlamış, kasidenin giriş kısmında saray, bağ, bahçe, havuz, şarap tasvirleri yaygınlık kazanmış ve mübalağa gittikçe öne çıkmaya başlamıştır. Abbasi halifesi Hârûn er-Reşîd zamanında saraya sunulan medhiyeleri değerlendirip şairleri ödüllendiren Dîvânü’ş-şi’r dairesinin kurulmuş olması bu dönemde medih şiirlerinin ne kadar önem kazandığını göstermektedir (Demirayak 2021: 117, 367).

Arap edebiyatının etkisi altında bulunan Fars edebiyatında ise kaside, IX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış, lirik yanı ağır basan bir şiir türü olarak XII. yüzyılda en parlak dönemine ulaşmıştır. Kasidelerin başında görülen tegazzüller, İnan edebiyatında özellikle Sâmânî dönemi ortalarından itibaren revaçta

olan genâî (lirik) şiir türlerindedir. Kasidelerinin başında güzel tegazzüller söyleme, medih ve tegazzül arasındaki bağı ortaya çıkarma noktasında maharet ve gücünü gösteren ilk şair X. yüzyıl şairlerinden Dakîkî'dir. Tam övgü kasidelerini teşbib, övgü ve dua ile birlikte ilk söyleyen kişinin ise, aynı yüzyılda yaşayan Rûdekî olduğu kabul edilir. Diğerleri onun takipçileri sayılmıştır (Vanlıoğlu 2001: 564; Zebihullâh-i Safâ 2002: I/79-80).

Kasideler, sadece şairlerin istekleri doğrultusunda değil, bizzat hamilerin emir ve talepleriyle de tertip edilmektedir. Hz. Peygamber, kendisine ve İslamiyet'e muhalif olan kişi veya toplulukları doğru yola yönlendirme ya da kınama gayesiyle Müslüman şairleri kaside söylemeye sevk etmiştir. Bunun gibi Klasik Fars ve Türk şiirinde de şair ya da yazarlar kimi zaman siparişle eserlerini tertip etmiştir.

1. Klasik Türk Şiirinde Kaside

Klasik Türk şiirinde kaside, ilk beyti kendi içinde ve diğer beyitleri ilk beyitle kafiyeli olan nazım şekli olup kasidenin beyit sayıları konusunda ihtilafı görüşler vardır. Yedi, dokuz, on beş, on dokuz, yirmi bir beyitten fazla olması gerektiğini savunanlarla birlikte çoğunlukla en az otuz, en fazla doksan dokuz beyitten ibaret kasideler ideal görülmüştür. Ancak beş yüz beyti aşan kaside örneklerinin varlığı da bilinmektedir. Klasik Türk şiirinde bir kaside genellikle nesîb/teşbîb, girizgâh, tegazzül, methiye, fahriye ve dua bölümlerinden oluşur. Herhangi birini övmek gayesiyle yazılabildiği gibi farklı amaçlarla kaleme alınan kasideler de mevcuttur. Konusuna göre tevhid, münacat, methiye, miraciye, hicviye, mersiye vb. adlar alır. Nesîb bölümünde işlenen bayram, ramazan, bahar, kış gibi tasvirler nedeniyle ıydiye, ramazaniye, bahariye, şitaiye şeklinde adlandırılır (Çavuşoğlu 1986: 20-21; Tâhirü'l-Mevlevî 2019: 277-278). Kasideler, rediflerine ve kafiyelerinin son harfine göre de isimlendirilmiştir.

Divanların baş kısmında bulunan kasideler, tevhid, münacat, naat, devlet büyükleri ve tasavvufi şahsiyetlere yazılmış medhiyeler olmak üzere belli bir sraya göre tertip edilir. Mesnevilerde de kaside nazım şeklinde şiirlere rastlanmaktadır (İpekten 2019: 42). Edebiyatımızda bilinen ilk kaside, Hoca Dehhânî'ye aittir. İki kasidesi tespit edilen Dehhânî'nin bu şiirlerinden biri, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'e sunulmuş nesîb kısmı bahariye olan 26 beyitlik kasidedir. Kasidenin nesîb bölümünün konusu bahariye, ancak amacı nasihatnamedir. Diğerleri ise, dinî-didaktik mahiyetteki 24 beyitten meydana gelen ve herhangi bir devlet büyüğünün adının zikredilmediği şiiridir (Ersoy ve Ay 2015: 15-16).

Kaside yazmak ve sunmak, Araplar ve İranlılarda olduğu gibi Klasik Türk şiirinde de hem övünç hem de kazanç vesilesi olmuştur. Hükümdarın inam, caize, hilat ve rütbe tevcihi gibi bağışları, çok kez işret meclislerinde yerine getirilmiştir. İşret meclisinin çok önemli bir fonksiyonu, her türlü güzel sanatın, özellikle musiki ve şiir sanatının mükemmeli arayan ve ödüllendiren bir yarışma alanı hizmeti görmesidir (İnalçık 2010: 68-69). Şairler, kasidelerini bizzat memduhun huzurunda ya da aracı bir kimseyle ona göndererek takdim etmiş, karşılığında muhtelif yardımlar almıştır. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* adlı eserinde şiirin takdimi hakkında şu bilgileri verir:

Şairlerin ileri gelenlerinden pek çoğu, padişahların tahta çıkışında, sultan ve şehzade doğumlarında, sefere çıktıkları zamanlarda ve savaşlarda muzaffer olmaları için kasideler yazar, tarihler düşürür ya saraydaki biri aracılığıyla padişaha takdim ettirirler ya da usul üzere Bâb-ı Âlî'ye, yani vezir-i a'zama verirlerdi. Bâb-ı Âlî vasıtasıyla takdim olunmak daha önemli bir şöhret yolu idi. Bu manzumelerden padişaha sunulmaya layık olanlar seçilir ve sadrazamın öven yazısıyla saraya, huzûr-ı hümayuna sunulurdu. Karşılığında atıyyeler ve ihsanlarla mükafatlandırılırlar ve hatta aralarında nişan verilenler, rütbeleri artırılanlar olurdu (Abdülaziz Bey 1995: I/450).

Şiirlerin takdimi hususunda, şairler arasında takdime önce münasip görülenlerin isim ve ünvanlarının

kırmızı yazıyla yazılarak şiiirlerinin bir defter hâlinde sunulduğu, bunun dışında kalanların ise, şairlerin isimleri ve bazı örnek beyitleri ile birlikte bir defter hâline getirilip yine padişahın takdirine arz edildiği bilinmektedir (Dadaş 2002: 11/750). Osmanlı'da sadece devlet adamlarının değil valide sultanlar, hanım sultanlar, devlet adamlarının eşleri ve kadın şairlerin (Mihri Hatun, Ayşe Hubbî Hatun) de hamî konumunda bulunduğuna, bu sebeple onlara kaside veya eserlerin sunulduğuna dair bilgilere ulaşılmıştır (Aynur ve Havlioğlu 2013: 80-83; Durmuş 2021: 108; İpekten 2019: 47).

Kasidelerin başlığında, memduhun adının ve ünvanının bulunması usulden olup bu başlıklar çoğunlukla Farsça yazılmıştır (İpekten 2019: 42). Başlıklarda, genellikle sunulan kişinin adı ve ünvanı, olayın yahut durumun ifadesi, kasidenin konusu, türü, redifi veya kafiyesine göre aldığı ismi, sunulma veya yazılma amacı açıkça belirtilir. Nitekim başlıksız kasideler de nazmedilmiştir. Müellifin kaleminden çıkan eserlerde, başlık kasideyi tam olarak yansıtabilirken; istinsah edilen şiiirlerde, müstensihlerin inisiyatifi de devreye girer. Dolayısıyla kaside incelenirken sadece başlığa odaklanmayıp şiiirin bütünüyle tasnif ve tahlil edilmesi ihtiyacı doğar.

Edebî anlamda medhiye, takdir ve şükran duygularını dile getirmek ya da maddî bir menfaat elde etmek amacıyla daha çok fertlerle ilgili olmakla birlikte kabile, toplum, millet, ülke, vatan, şehir vb.nin güzel sıfat, meziyet ve erdemlerinin anlatıldığı şiiirlere denilmiştir (Durmuş 2004: 29/406). İbn Reşik *el-Umde*'sinde, medhiye kasidesinin gerçek bir memduha yönelik olmasının şart olmadığını, kimi medhiyelerin belirli bir çağa ait olmayan arketipik bir ideal için yazılmış olabileceğini ifade etmektedir (Bürgel 2013: 497). Şeyh Gâlib *Divân*'ında "*Kaside vü Medhiye Der-Evsâf-ı Şerîf-i Hudâvendigâr-ı Esbak Şehîd Sultân Selîm Hân-ı Sâlis*" başlıklı bir şiiirin varlığı, kaside ve bir nazım türü olan medhiyenin farklı şeyler olduğunu göstermektedir (Mengi 2013: 167).

Edebiyatımızda, terki-bend, terci-bend, murabba, hatta kimi mesneviler de belli bir kasıtle yazıldıkları için kaside alanına dâhil edilmiştir (Kuru 2013: 17-18). Öyle ki, *Sâlim Divân*'ının kasideler bölümünde mesnevi kafiyesi ve başlığında kaside niteliğinde şiiirlere rastlanmaktadır. Nedim, kaside şekliyle yazılması gereken konuları gazel, şarkı, mesnevi, musammat şekilleriyle de ifade etmiştir (Mengi 1957: 152). 18. yüzyıl itibarıyla kasidenin medhiye olarak türleşmesi ve farklı nazım şekillerinde yazılmış kaside mahiyetinde manzume örnekleri daha da çoğalmıştır (Özgül 2018: 287-295). Siyasal, kültürel, toplumsal ve edebî değişmenin başladığı 19. yüzyılda kaside önemli bir değişime uğramış, kasidenin klasik yapısı birçok yönüyle kırılmıştır. 20. yüzyılda ise, Rıza Tevfik gibi bazı şairler bu nazım şeklinde ürün vermişse de nazım birimi olarak beytin kullanılması ve kimi dil unsurları (nadir de olsa kullanılan terkipler gibi) dışında kadim kasideden neredeyse eser kalmamıştır (Uçman 2013: 457-473).

Klasik özellikleri ve farklı örneklerine değindiğimiz kasideyi, takdim edildiği hamîye göre iki kategoriye ayırabiliriz:

1. 1. Bir Kişinin Methodilip Söz Konusu Kişiye Takdim Edilen Kasideler

Himaye yahut maddi yardım beklentisiyle nazmedilen kasidelerde asıl maksat, şiiirin hedeflenen kişiye veya ona ulaşması için aracılık edene/edenlere iletilmesidir. Bunun için şairler, asıl hamî olan sultana doğrudan şiiir yazar ya da ona ulaşma yolunu açacak olan meclisindeki nüfuzlu kişilere yönelir. Kasidelerin takdim edildiği kişi, genellikle tek hamidir. Ancak şairlerin ihtiyaçları doğrultusunda kaside tertibi ve ithafı hususunda farklı eğilimler de gösterilmiştir.

1.1.1. Bir Devlet Adamına Takdim Edilip Sonrasında Başlığı Değiştirilerek Başka Bir Devlet Adamına Sunulan Kasideler

Şairler, devlet yetkilileri veya onlara yakın kimseler tarafından desteklenme ve en büyük siyasi güç olan sultana erişme gayesiyle kimi zaman birden çok haminin aracılığına gerek duymuşlardır. Bu sebeple başlığı değiştirilerek başkalarına da sunulabilecek özellikte olan bazı kasideler yazılmıştır. Tek bir kişiye özgü olacak şekilde özenle tertip edilmeyip pek çok kişiye uyarlanabilecek nitelikte olması kasideye ilginin azaldığını göstermektedir.

İran edebiyatında, bir devlet adamına takdim edilip ardından başlığı değiştirilerek başka bir devlet adamına sunulmuş kasideler yer edinmiştir. Tâhirü'l-Mevlevî, şairlerin yazdıkları kasideye karşılık caize alamadıklarında şiirin ismini değiştirip başka birine, o da karşılık vermezse başka bir devlet adamına sunduklarını belirtip bir Fars şairin bu konudaki kıt'asını aktarmıştır ki tercümesi şöyledir: “*Ebkâr-ı efkârından her birini bir kocaya verdim, mihrini yani caizesini ita etmeyende erkeklik olmadığı için ondan boşattım, diğerini tezvîc eyledim.*” (Tâhirü'l-Mevlevî 2015: 141-142).

Nizâmî-i Gencevî, *Şeref-nâme* ve *İkbâl-nâme* olmak üzere iki bölümden meydana gelen *İskender-nâme* adlı eserini Azerbaycan ve çevresindeki birkaç mahallî emire takdim etmiştir (Zebîhullâh-i Safâ 2002: I/228). Şeyhülislam İshak Efendi, daha önce III. Ahmed (1703-1730) ve Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunduğu kasidelerin isimlerini değiştirerek I. Mahmud (1730-1754)'a da sunmuştur. İzzet Ali Paşa'nın bazı kasideleri de benzer özelliğe sahiptir (Mengi 2010: 153). XVII. yüzyıl şairlerinden Namî, *Hüsn-i Mecâzî* adlı eserinde bulunan bir kasidesini Sultan IV. Mehmed (1648-1687)'e sunmuş, daha sonra bu kasidenin ismini değiştirerek Sultan İbrahim (1640-1648)'e takdim etmiştir (Durmuş 2021: 99). XV. yüzyıl şairlerinden Hatiboğlu, *Ferah-nâme* adlı mesnevisini, 829/1426 yılında önce Sultan II. Murad (1421-1444, 1446-1451)'a, mesnevinin baş ve son kısmındaki II. Murad ile ilgili kısımları değiştirerek 830/1427 yılında Karamanoğlu İbrahim Bey'e, ardından 838/1435 senesinde aynı eseri farklı medhiyelerle Candaroğlu İsfendiyar Bey'e sunmuştur (Erkan 1995: 12/360). Şairlerin, himaye, terfi ve maddi yardım arzusuyla kasideleri hatta müstakil eserleri üzerinde birtakım değişiklikler yaparak onları birden fazla hamiye sunduklarına ilişkin örnekler sayıca fazladır.

1.1.2. Birden Fazla Kişi Methodilip Tek Kişiye Takdim Edilen Kasideler

İslam öncesi dönemde nazmedilmiş kasidelerdeki kabile övgüsünde, birden çok kişiye dair övgü veya yergi şiirlerine rastlanmaktadır. Muallaka şairlerinden Züheyr b. Ebû Sülmâ (ö. 608)'nın bir kasidesinin medih kısmında iki kabile arasındaki savaşın son bulup barış yapılmasına vesile olan Mürreoğullarından Herim ve el-Hâris övülür (Yaltkaya 2018: 97; Goldziher 2016: 32; Demirayak 2019: 131-132) Saray şairi olup kasidelerinde genellikle prensleri öven Nâbiğa (ö. 604)'nın bir kasidesinde methodilen hamiler, Mavera-i Ürdün'ün Gassanlı prensleridir (Gibb 2017: 39). Arap şairlerinden El-Sanevberî (ö. 945-946)'nin Ebû Temmâm el-Haşimî'ye sunup onun mevlası Nezifî de kısaca övdüğü 41 beyitlik kasidesi burada anılabilir. Öyle ki Nezif için başka şiirler de nazmetmesi onu da hami olarak gördüğünü kanıtlamaktadır (Sharlet 2013: 55). İslamiyet'ten sonra da bu durum varlığını sürdürür. Kâ'b bin Züheyr (ö. 645)'in nesîb, rahîl ve medih olmak üzere üç bölümden oluşan *Bânat Su'âd* veya *Kasîde-i Bürde* adlı meşhur kasidesinde, Hz. Muhammed ile birlikte Hicret'te O'na eşlik eden muhacirler övülür (Stetkevych 2013: 527). Abbasi devri şairlerinden Ebû Temmâm (ö. 846), Horasan valisi Abdullah b. Tâhir'in aynı gün ölen iki oğlu için mersiye türünde bir kaside nazmetmiştir (Demirayak 2021: 154).

Tevhid, naat türündeki kasidelerde yüceltilen, Allah ve Hz. Peygamber'dir. Naatlarda, dört halife

yanında ehl-i beyt veya sahabe için de övgü ifadelerine yer verilebilir. Yine Hz. Ali ve evladına duyulan sevginin eseri olan medhiyelerde, birden fazla kişi muhtelif ilgilerle övülür. Osmanlı dönemi Şii şairlerinden Abdülkerîm b. Mahmûd el-Mikâtî ed-Dımaşkî (ö. 1631), minberlerde Hz. Ali'ye küfredilmesini yasaklaması nedeniyle Emevi halifesi Ömer b. Abdilazîz'i methettikten sonra Hz. Ali'nin övgüsüne geçer (Demirayak 2015: 311).

Devlet adamlarına yazılan şiirlerde onu bulunduğu makama tayin eden padişaha da övgü ve şükranlar sunulur. Şairler, kimi zaman memduhunun yakını ya da onunla bağlantılı olan değerli bir kimseyi çeşitli sebeplerle şiirine dâhil eder. Nedîm (ö. 1730)'in kasidelerinin çoğunda memduhu iki tanedir: III. Ahmed ve damadı İbrahim Paşa. Diğer devlet ricaline yazdığı kasidelerinde bile öncelikle padişahı, sonra damadını, daha sonra da kasideyi takdim ettiği şahsı över. Bunun nedeni, devlet ricalinin padişahın yakınında olması ve şairin genellikle kasidesini takdim ettiği eğlence meclislerinde başta padişah olmak üzere sadrazamın, kaptan paşa, kethüda vb. devlet adamlarının bulunmasıdır (Mengi 1957: 87-88). Şeyh Gâlib'in kasidelerinde, Sultan III. Selim ile birlikte Beyhan Sultan'a dair övgü ifadelerine rastlanır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. *Sâbit Dîvân*'ında da bu tarzda kasideler yer almaktadır. Sâbit'in Baltacı Mehmed Paşa'ya sunduğu bir kasidesinde, onun vesilesiyle Halep'ten İstanbul'a dönen Nâbî de birkaç beyitle methedilir. Nâbî, birçok divan şairi gibi Sâbit'in de usta bir şair olarak gördüğü bir isim, onun şair-hamisidir. Öyle ki birbirlerinin şiirlerine nazireler yazarak bu bağlılığı güçlendirmişlerdir (Aydın 2019: 65).

Nevres-i Kadîm (ö. 1762)'in, Sultan I. Mahmud (1730-1754), Sadrazam Seyyid Abdullah Paşa, Şeyhülislam Saîd Efendi ve Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa olmak üzere dört kişiyi methetmek amacıyla kaleme aldığı "*Kasîde Der-Evsâf-ı Sultân Mahmûd ve Sadr-ı A'zam Es-Seyyid Abdullâh Paşa ve Şeyhül-İslâm Sa'îd Efendi ve Ağa-yı Dârü's-sa'âde*" başlıklı kasidesi (K.6), padişaha takdim edilip onun yakınında bulunan üç önemli kişinin de övülerek şairin arzusunu gerçekleştirme ihtimalini güçlendirme gayesini taşıyan bir şiir olması açısından önemlidir (Akkaya 1994: 236-240).

1.2. Birden Fazla Kişi Methedilip Söz Konusu Kişilere Takdim Edilen Kaside

Klasik Türk şiirinde, Bosnalı Sâbit'in çalışmamızın konusu olan kasidesi dışında, herhangi bir değişikliğe gidilmeden tek bir kasidede birden fazla memduha yer verip söz konusu edilen memduhlara takdim anlayışıyla düzenlenmiş kaside örneğine araştırmamız sürecinde rastlayamadık.

1.2.1. Bosnalı Sâbit'in İki Devlet Adamına Takdim Ettiği Bir Kasidesi

Bosna'nın Öziçe (Uzice) kasabasında dünyaya gelen Sâbit'in asıl adı Alâeddîn Ali'dir. İlk tahsilini, Bosna'nın önemli âlimlerinden olan Halil Efendi'den aldıktan sonra, öğrenimini ilerletmek için İstanbul'a gelmiştir. Yazdığı kasideler ve gösterdiği bağlılıkla Rumeli valiliği ve kaptan-ı deryalık görevlerinde bulunan Seydî-zâde Mehmed Paşa'nın dairesine imam olmuştur. Sâbit, 1089/1678-79 yılında Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'den mülazım olmuş, ardından müderris ve kadılık görevlerinde bulunmuştur (Aydın 2019: 9-16). Sâbit'in mürettep bir *Dîvân*'ı ile *Zafer-nâme*, *Dere-nâme*, *Berber-nâme*, *Edhem ü Hüma* ve *Amrû'Leys* adlı beş mesnevisi bulunmaktadır. Eserlerinin tamamı Turgut Karacan tarafından neşredilmiştir (Karacan 1991a; Karacan 1991b; Karacan 1990a; Karacan 1990b; Karacan 1990c; Karacan 1990d: S: 76 /37-44).

Kasideler genellikle tek bir kişi, olay veya durum etrafında tertip edilir. Devrinde ve sonraki yüzyıllarda kendine has bir şair olarak kabul edilen Sâbit, kasidelerinde de farklı eğilimler göstermiş, alışılanın

dışında ürünler vermiştir. *Dîvân*'ında bulunan XI numaralı kasidesi, eserin tenkitli neşrinde “*Kaside Berâyı-ı Hasan Paşa El-Vezîr*” başlığını taşıyıp Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa (ö. 1713)'ya takdim edilmiş görülür (Karacan 1991a: 196). Fakat Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nde bulunan eksik Külliyyât'ında kasidenin başlığı “*Der-Sitâyiş-i Vezîr-i A'zam Hasan Paşa Maa Şeyhül-İslâm Es-Seyyid Alî Efendi*”dir (Sâbit Alî 1214: 25b). Yazmanın 25b-28a numaralı varaklarında bulunan kaside, başlık ve içeriğe müdahale edilmeksizin Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa (ö. 1713) ile birlikte devrin şeyhülislamı Paşmakçı-zâde Seyyid Alî Efendi (ö. 1712)'ye takdim edilmiştir. Hem sadrazam hem de şeyhülislamın övüldüğü kasidede şair, çoklu bölümlendirmelerle iki hamiye de hitap ettiğini, durum ve beklentilerini her ikisine de arz ettiğini gösterecek bir tertip ortaya koymuştur.

Sadrazam Damad Hasan Paşa'nın sadarete ve Şeyhülislam Paşmakçı-zâde Seyyid Alî Efendi'nin meşihat makamında bulunduğu zaman ile ilgili bilgilere başvurduğumuzda, kasidenin arka planını aydınlatacak nispeten daha somut değerlendirmelerde bulunma imkânı elde edebiliriz. Kaynaklarda, Damad Hasan Paşa'nın 8 Recep 1115/17 Kasım 1703'te sadrazam olarak tayin edilerek 28 Cemaziyelevvel 1116/28 Eylül 1704'te görevden alındığı aktarılmıştır (Aktepe 1997: 16/336). Paşmakçı-zâde Alî Efendi ise, üç kez şeyhülislamlık görevine layık görülmüştür. 9 Rebiülevvel 1115/23 Temmuz 1703'te Edirne Vakası sırasında asiler tarafından şeyhülislam olarak tayin ettirilmişse de türlü bahaneler öne sürerek bunu kabul etmemiştir. İlk şeyhülislamlığı 17 Rebiülevvel 1115/31 Temmuz 1703'te, ikinci şeyhülislamlığı 19 Ramazan 1115/26 Ocak 1704 ile 27 Şevval 1118/1 Şubat 1707 tarihleri arasında, üçüncü şeyhülislamlığı ise, 19 Cemaziyelevvel 1122/16 Temmuz 1710'dan vefat tarihi olan 4 Muharrem 1124/12 Şubat 1712'ye kadardır (İpşirli 2007: 34/185-186).

Tarihlere baktığımızda, Damad Hasan Paşa'nın sadrazam olarak tayin edilmesinden yaklaşık iki buçuk ay sonra Paşmakçı-zâde Alî Efendi'nin ikinci kez şeyhülislamlık makamına layık görüldüğü anlaşılmaktadır. Sadrazam ile şeyhülislamı birlikte methetmesi yanında “*Henûz lâynkına düşdi mesned-i fetvâ / Henûz makâmını buldı ol makâm-ı hatîr (K. 11/70)*” beytini düşündüğümüzde Sâbit, Hasan Paşa'nın sadrazam olduğu sırada Paşmakçı-zâde Seyyid Alî Efendi'nin şeyhülislam olarak tayin edilmesi üzerine sadrazam övgüsü ile birlikte şeyhülislamı hem tebrik etme hem de ondan da ihsan talebinde bulunma gayesi taşıyan bir kaside nazmetmeye karar vermiş olmalıdır. Bahsi geçen devlet adamlarının durumları dolayısıyla Allah'a ve devrin padişahı Sultan III. Ahmed (1703-1730)'e şükranlarını sunmuştur (K. 11/72-74). *Dîvân*'ında Paşmakçı-zâde Alî Efendi'ye sunduğu iki kasidenin daha mevcut olması onu güçlü bir hami olarak gördüğünün göstergesidir (Aydın 2019: 113-114).

Sâbit, bu şiiriyle kaside takdiminde farklı bir arayış içerisine girmiştir. Araştırmalarımıza göre, bu manzume dışında iki hami övgüsünde yazılarak iki devlet adamına birden değiştirilmeden sunulmuş bir kaside örneği bulunmamaktadır. Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün veznindeki 88 beyitten meydana gelen kaside, nesîb (1-14), girizgâh (15), medhiye (16-53/55-71), fahriye (72-82) ve dua bölümünden (54/83-88) meydana gelmektedir. Hasan Paşa'nın Recep; Paşmakçı-zâde Alî Efendi'nin Ramazan ayında buldukları makama atanmaları ve bahâr (بهار) sözcüğü ile ilgili olması yönüyle kaside ra (ر) harfiyle kafiyeleştirilmiş olabilir.

Kasidenin nesîb kısmı olan ilk 14 beyti, bahar tasvirine ayrılmıştır. Kasideye bahariye ile başlanmasının, Arap şiirinde geleneksel olmayıp Fars şiiri etkisiyle IX. ve X. yüzyıllarda yaygınlaştığı düşünülür (Sharlet 2013: 54). Şairlerin sanat gücünü gösterme, hamilerine kendilerini kanıtlama noktasında bahariye, şairlere büyük avantaj sağlar. Kasidesine “Her şeye gücü yeten, kuvvet ve kudretine hiçbir sınır olmayan Allah'ın kalemi, yine bahar kapısının kitabesine çimenlikte nur ayetini yazar.” şeklinde ifade edebileceğimiz:

Yine kitâbe-i bâb-ı bahâra kıl-k-i Kadîr

Çemende âyet-i Allah nûr ider tahrîr (K. 11/1)

beytiyle başlayan Sâbit, hem Allah'ın kudretinin dünyada bahar mevsimin güzelliğine güzellik kattığını söyler hem de "kıl-k-i kadîr" terkiibiyle kendisini usta bir şair olarak niteler ve Allah vergisi (*âyet-i Allâh*) yeteneği sayesinde nesîb bölümü bahariye olan parlak, güzel bir şiir kaleme aldığını belirtir. Kışın bitmesi, goncaların açılması, cennet bahçelerine benzeyen gül bahçelerinden muhtelif güzel kokuların yayılması gibi betimlemelerde bulunulan sonraki beyitlerde de ilkbaharın gelişiyile ortaya çıkan güzellik ve canlılık gözler önüne serilmiştir. Ancak farklı anlam katmanları oluşturularak şiirdeki düşünce ve hayaller zenginleştirilmiştir. Öyle ki Sadrazam Hasan Paşa övgüsüne geçmeden önce onun makamına atanışı, bu atamadan önce ve sonra toplumun durumu ilkbaharın gelişiyile bağlantılı olarak sunulmuştur. Nesîb kısmını içerik açısından diğer bölümlerle arasında köprü vazifesi görecektir şekilde nazmeden Sâbit, böylelikle memduhlarına bağlılığını, şairlik yeteneğini, maddi ve manevi durumunu, beklentilerini tekrar tekrar aksettirme fırsatı yaratmıştır.

Şairin nesîb bölümü bahariye olan bir kaside kaleme alması, bahar sözcüğünün manaları ve ilkbahar mevsiminin belirtileriyle paralellik arz eder. Devlet adamlarının buldukları makamlara gelişi hem onların hem de onlara bağlılık duyan kişilerin baharı olduğundan, Sâbit'in gayesi de ümidini yeşertecek olan bu bahardan nasiplenmektir. Kasidenin ölüm ve yeniden diriliş ritüeline işaret eden mitolojik boyutu onun kasidesini sunarak üzerine düşeni yerine getirdiği ve güç durumdan yeni bir hayata erişmeyi arzuladığını göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Dolayısıyla nesîb kısmındaki muhteva ve canlandırılan tablo, Sâbit'in mevcut durumunun ve hislerinin de bir izahıdır. Kasidenin ikinci beyti, ilkbahar mevsimi ile birlikte arzulanan hayat koşullarını ve Sâbit'in şairlik kabiliyetini yansıtmaya yönüyle örnek verilebilir:

Yine musavvere-i feyz-i batn-ı gabrâda

Cenîn-i goncayı gül gibi eyledi tasvîr (K. 11/2)

Nesîb kısmının "Selvi ağacı, eteğini sıvayıp iki taraflı ağaçlı yolun iki tarafına zaptiye gibi selama durdu, dikildi." ve "Bir kimsenin hizmetinde bulunan kişi veya kişiler, işini yapmak için hazırlanıp zaptiye gibi sıralandı." manalarına gelen aşağıdaki son beyti, takdimin çokluğuna ilişkin ipucu vermektedir:

Selâma turdı hıyâbânun **iki cânibine**

Misâl-i şâtr idüp serv dâmenin teşmîr (K. 11/14)

Sâbit, nesîb kısmının ardından Sadrazam Hasan Paşa'ya "sâhib-kırân-ı âlem-gîr" yani âlemi zapt eden, kutlu zamanda doğmuş çok başarılı kimse olarak işaret ettiği şu girizgâh beytine yer verir:

Nedür bu zînete bâ'is meğr ki binse gerek

Bahâr seyrine **sâhib-kırân-ı 'âlem-gîr** (K. 11/15)

Kasidede iki medhiye bölümü mevcuttur. İlki, 16. ile 53. beyitler arasındaki Moralı Damad Hasan Paşa'nın övüldüğü bölümdür. Hasan Paşa, divan meclisinin en üstün kişisi, adaleti ve huzuru sağlayan, şerefli, Allah vergisi bir kudrete sahip, gayretli, yerinde buyruk veren, kötü alışkanlıkları yasaklayan, kötü devlet adamlarını yüksek makamlardan temizleyip dürüst devlet adamlarına öncelik veren, cesur ve cömertliğiyle meşhur biri olarak nitelendirilir:

Vezîr-i a’zam-ı ‘Ankâ-şiyem **Hasan Paşa**

Ki itdi lutf ile dünyâyı kendüne teshîr (K. 11/19)

Sâbit, Sadrazam Hasan Paşa’yı övdüğü birinci medhiye kısmının ardından “Şu parlaklık ve gösteriş, hep zamanın ermişlerinin sabah akşam tekrar ettiği duaların eseridir.” ve “Şu şan ve şeref, o dileğin eserleridir ki devrin kutbu, en usta şairi olan Bosnalı Sâbit daima tekrar eder.” manalarına gelen şu dua/dilek beytini söyler:

Şu ferr ü kevkebe heb ol **du’â eserleridir**

Ki subh u şâmda kutb-ı zamân ider tekrîr (K. 11/54)

Kasidenin 55. ve 71. beyitleri arasında ikinci medhiye kısmı yer alıp Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi, meşhur bir âlim, hükmü sağlam, fetvaları yerinde bir şeyhülislam olduğu konusunda methodilir:

Şerîf-kevkebe **Seyyid ‘Alî Efendi** ki dehr

İder devâtına altun oluk kadar tevkîr (K. 11/57)

Kasidenin 72. ve 82. beyitleri arası, fahriye bölümünü kapsamaktadır. Sâbit bir zaman geçip sonra tekrar nüks eden dizanteri hastalığından, bitmek bilmeyen maddi sıkıntılarından yakını ve sadrazam ile şeyhülislamın imdadına yetişen kişiler olduğunu söyler. Bu vesileyle, onların bu makamlara gelmesini sağlayan Allah’a ve her şeyden haberdar olan hayır sahibi bir padişah -Allah’ın yeryüzündeki gölgesi- olarak Sultan III. Ahmed (1703-1730)’e şükreder:

Helâk idük hele derd-i zahîr-i kâzibden

Hakîm-i dâfi’a sürmekle eyledi tebhîr

İşitdi nâle-i şeb-gîr-i derd-mendânı

‘İbâda merhameten **İzîd-i semî’ ü basîr**

Getürdi **sadr-ı mu’azzamla şeyhü’l-islâmı**

Umûr-ı ‘âmmede itdi müsteşâr ü müşîr (K. 11/72-74)

Sâbit, memduhları için “Birisi, birisi”, “anun, bunun”, “ikisinün de” gibi sözcükler kullanarak bir önceki beyitte “sadr-ı mu’azzamla şeyhü’l-islâm”a ait sıfatların sıralanacağına işaret etmiş, belagatteki “birden fazla unsuru zikrettikten sonra bunlara ait özellikleri, her birinin kime ait olduğunu belirterek söylemek” (Saraç 2015: 177) anlamına gelen taksîm sanatına başvurmuştur. Aşağıda ilk beytin birinci mısraında geçen “birisi”, şeyhülislam; ikinci mısra da yer alan “birisi” sadrazamdır. “Anun” sözcüğüyle, şeyhülislama; “bunun” kelimesiyle sadrazama işaret edilmiştir. Şeyhülislam, verdiği hükümler yani fetvalarla (*lûle-i hâme*); sadrazam ise, savaşıma gücüyle (*cârûb-ı tîğ*) ülkede nizamı sağlamıştır. Şeyhülislamın fetvası (*diyânet*), halkı ıslah etmiş; sadrazamın heybeti ise, devletin düşmanlarını yenilgiye uğratmıştır:

Birisi lûle-i hâmeyle su sepüp mülke

Birisi itmede cârûb-ı tîğ ile tathîr

Anuñ diyâneti dünyâyı eyledi ıslâh

Bunuñ mehâbeti bed-hâh-ı devleti tedmîr (K. 11/75-76)

İki devlet adamı, bulunduğu makamlardaki güçleri itibariyle halka pek çok faydası olan ve birçok kişiye yardım eden kişilerdir. Sâbit, onların bu yüceliğine dikkat çekip her “ikisinin de” sadık kulu olduğunu, eğer devletin zekatını verecek yani himaye yahut yardım edecek birini ararlarsa hasta, fakir bir hâlde olan kendisinin bulunduğunu dile getirir, hatta bunun için yalvarır. “Yalvarırım, yardım etsinler. Yoksa hilekâr, kötü talih ve düşmanca tavır sergileyen insanlar bana (*fakire*) hile, oyun yapıp beni daha kötü duruma düşürecek.” diyerek mevcut durumunun ne derece güç olduğunu izah eder:

Kemend-i mihr ü mahabbetle **ittifâk üzre**

Şu halkı **eylediler** lutf ü iltifâta esîr

Biri benüm ki yine rıkkı ihtiyâr iderüm

Zamâne eylese emr-i i'tâkda tahyîr

Kalem gibi **ikisinü de** ‘abd-i muhlisiyüm

Ne ârzü-yı kitâbet ne rağbet-i tahrîr

Zekât-ı devlete bir müstahikk **ararlar** ise

Şu tâb-hâne-i renc ü ‘anâda işte fakir

Niyâzlar iderüz lutf idüp **kayırsunlar**

Fakîre iş kayırur yohsa baht-ı pür-tezvîr (K. 11/77-81)

Fahriye kısmının son beytinde “Ey Sâbit! Geveze vaizin/zahidin azabını hatırlatıp sadrazamın huzurunda ozanlık etme, sözü uzatma.” diyerek devlet işlerinin görüşüldüğü divan toplantılarına padişahın vekili olarak başkanlık eden sadrazamın önemi ve makamının yüceliğini vurgular. Dolayısıyla veziriazamın protokoldeki konumu gibi şiirdeki yeri de şeyhülislamdan üstündür:

Ozanlık eyleme Sâbit huzûr-ı Âsafda

‘Azâb-ı vâ’iz-i miksârı eyleyüp tezkîr (K. 11/82)

Sâbit, fahriye bölümünün ardından kasidenin 83. beytinde duaya başlar ve her iki devlet adamına mevkilerinin sürekli olması ve düşmanlarının kötü duruma düşmesi hususunda ortak dua eder. Ayrıca devlet adamlarından ilgi ve yardım talebini geri çevirmemelerini arzular. İki kişiye edildiği için dua kısmında da çoğul ifadeler (gül-i vücûdların, gubâr-ı süddelerin, ‘atiyye-hâhları, hasûd-ı câhları) kullanılmıştır:

Du’â zamânı da oldu sımâhuma geliyor

Saf-ı melâ’ikeden sît ü sayha-i tekbîr (K. 11/83)

Sonuç

Bu çalışmanın konusu olan Bosnalı Sâbit’in iki devlet adamına takdim ettiğini düşündüğümüz kasidesi, Türk edebiyatında başka bir örneğine rastlanmayan ve bölüm tasnifi dolayısıyla da farklılık gösteren bir şiirdir. Kasidenin bizzat şair tarafından verilen başlığı, “*Der-Sitâyîş-i Vezîr-i A’zam Hasan Paşa Maa Şeyhü’l-islâm Es-Seyyid Alî Efendi*”dir. Sadrazam Hasan Paşa ile birlikte Şeyhülislam Paşmakçı-zâde Seyyid Alî Efendi’nin övgüsü hakkında yazılan bir şiirdir. Sadrazamın makamca üstünlüğü ve padişaha

ulaşmada en etkili kişi olması nedeniyle şiirde Hasan Paşa ön plandadır. Ardından Şeyhülislam Paşmakçı-zâde Ali Efendi gelir. Esasında şairin gayesi, asıl hami olan sultana sesini duyurmak olduğundan devletin en üst kademelerinde bulunan iki önemli kişi özellikle seçilmiştir. Sadece başlığına baktığımızda kaside, birçok divan şairinin eserlerinde de rastladığımız tek bir hami birden fazla memduh çerçevesinde bir şiir izlenimi verebilir. Ancak Sâbit, kasidesinde bir hamiyi methedip bir vesileyle ona yakın ya da onunla ilgili olan başka birini daha övme amacı gütmeyip iki hamisini birlikte överek ikisine de sunabileceği ve buna uygun şekilde bölümlendirdiği bir kaside tertip etmiştir. Dolayısıyla tek bir kaside, iki hami, iki takdim ve iki takdir beklentisi söz konusudur.

Kasidenin bahar izleği çerçevesinde sunulan nesîb kısmı, Sâbit’in şiirinin çok katmanlı olduğunu aksettirip bulunduğu zor durumu yansıtmak ve yardımlarını umduğu hamilerini layıkıyla övdüğü bir şiir meydana getirdiğini göstermek için tertip ettiği giriştir. Bu bölüm, devrin söz konusu devlet adamlarının buldukları makamlara tayin edilmeden önceki ve sonraki durumu, memduhların vasıfları, Sâbit’in şairlik tabiatı ve gücü, onun hayat koşulları ve beklentilerini içermesi açısından ön medhiye ve fahriye gibidir. Girizgâh beytinden sonra yer alan medhiye kısımlarında, sadrazamın yücelik, cesurluk, âdillik, hayırseverlik, cömertlik; şeyhülislamın ise ilmî, yerinde hüküm verme, cömertlik yönü öne çıkarılmış ve müşterek dua bölümüyle kaside sonlandırılmıştır.

Şiirde sadrazamın konumu, protokolde olduğu gibi şeyhülislamdan üstündür. Fakat sıkıntıları yüzünden yalvarma eşiğine gelmiş olan Sâbit’in ilgi ve yardım beklediği kişiler olmaları açısından farksızdırlar. Kasidedeki çoklu bölümler, onun hem maksadını daha detaylı ifade etmesini sağlamış hem de maksadına ulaşma ihtimalini güçlendirmiştir. Sâbit’in bu tarzda bir manzume meydana getirmesinde, hami arayışı nedeniyle kasidenin sunumunda da değişikliğe gitmesi dikkat çeker. Bir kasidede, iki devlet adamına dair övgüler bulunduğu ve bunun iki kişiye de sunulduğunu dikkate alırsak, söz konusu devlet adamlarının da ilişkilerinin iyi olması icap eder. Dolayısıyla kaside, devlet büyüklerinin yakınlığından istifade eden Sâbit’in maddi açıdan zor durumda olması, iki memduhtan en azından birinin yardım edebileceğini ya da buna aracı olabileceğini düşünerek yazılmış bir şiir özelliği gösterir. Bu vesileyle de kendi deyimiyle, “eski köye yeni âdet getirmiş”tir.

Kasidenin törensel işlevi gereği Sâbit, mitik uyumun, çok katmanlı ve örtük ifadelerin yaygın olduğu şiirini poetik mesajıyla harmanlayarak hamilerine sunmuş, onlardan beklentilerine karşılık vermelerini dilemiştir. Ancak onun asıl katkı ve kazanımı, klasik Türk edebiyatındaki kasidenin karakteristik yapısına farklı bir boyut kazandırması, bu vesileyle memduhlarını ve kendini ebedî kılmaları olmuştur.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. C. I, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akkaya, Hüseyin (1994). *Neures-i Kadîm ve Türkçe Divânı* [Doktora Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Aktepe, M. Münir (1997). "Hasan Paşa, Damad" *İslam Ansiklopedisi*. C. 16, İstanbul: TDV Yayınları. 336.
- Aydın, Gamze (2019). *Bosnalı Sâbit Divânı'nın Bağlamı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü*. [Doktora Tezi]. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aynur, Hatice ve Havlioğlu, Didem (2013). "Medhiyenin Cinsiyeti: Kadınlara Yazılmış Kasideler (1566-1603)". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasıdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler* (haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yayınları. 76-120.
- Bürgel, J. C. (2013). "Güç Söylemi Olarak Kaside ve İslamlaşması: Bazı Gözlemler" (çev. R. Ashihan Aksoy Sheridan). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasıdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler* (haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yayınları. 476-515.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1986). "Kasıde". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri)*. S: 415-416-417. Ankara: TTK Basımevi. 17-77.
- Çetin, Nihad M. (2011). *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Dadaş, Cevdet (2002). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şairlere Verilen Câize ve İhsanlar". *Türkler Ansiklopedisi*. C. 11,748-757.
- Dedes, Yorgo ve Sperl, Stefan (2013). "Her Varak Bir Nüktedür Gülşende: Üç Osmanlı Kasidesine Arap Qasidesi Açısından Bir Bakış" (çev. Didem Z. Havlioğlu). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasıdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler* (haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yayınları. 188-239.
- Demirayak, Kenan (2015). *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi (Mısır ve Bilâdu's-Şam Bölgesi 922-1217/1516-1802)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Demirayak, Kenan (2017). *Arap Edebiyatı Tarihi II Sadru'l-İslam Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Demirayak, Kenan (2019). *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Demirayak, Kenan (2021). *Arap Edebiyatı Tarihi IV Abbasiler Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Durmuş, İsmail (2004) "Methiye". *İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara: TDV Yayınları. 406-408.
- Durmuş, Tuba Işınsu (2021). *Şair ve Sultan Osmanlı'da Edebî Himaye*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Elmalı, Hüseyin (2001). "Kasıde". *İslam Ansiklopedisi*. C. 24, İstanbul: TDV Yayınları. 562-564.
- Erkan, Mustafa (1995). "Ferahname", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul: TDV Yayınları. 359-360.
- Ersoy, Ersen ve Ay, Ümran (2015). "Hoca Dehhânî Hakkında Yeni Bilgiler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S: 15, 1-26.
- Gibb, H. A. Rosskeen (2017). *Arap Edebiyatı* (çev. Onur Özatağ). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Goldziher, Ignace (2016). *Klasik Arap Literatürü* (çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er). İstanbul: Vadi Yayınları.
- İnalçık, Halil (2010). *Has-bağçede Aş u Tarab Nedîmler Şâirler Mutribler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpekten, Haluk (2019). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İpşirli, Mehmet (2007). "Paşmakçızâde Ali Efendi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 34, İstanbul: TDV Yayınları. 185-186.

- Karacan, Turgut (1990a). *Sabit – Dere-nâme ya da Hâce Fesâd ve Söz Ebesi*. Dilek Basımevi.
- Karacan, Turgut (1990b). *Sabit – Edhem ü Hümmâ*. Sivas: Dilek Basımevi.
- Karacan, Turgut (1990c). *Sabit - Amr ü Leys*. Sivas: Dilek Basımevi.
- Karacan, Turgut (1990d). “Bosnalı Sâbit’in Berbernâmesi”. *Çevren Dergisi*. S: 76. 37-44.
- Karacan, Turgut (1991a). *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Karacan, Turgut (1991b). *Sâbit -Zafernâme*. Sivas: Önder Matbaacılık.
- Kuru, Selim S. (2013). “Kasideden Kasıt Nedir?”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler* (haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yayınları. 16-29.
- Mengi, Mine (1957). *Nedim’in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*. Ankara: TTK Basımevi.
- Mengi, Mine (2010). *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, Mine (2013). “Kasîde Nesîpleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler* (haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yayınları. 164-184.
- Özgül, M. Kayahan (2018). *Divan Yolu’ndan Pera’ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pala, İskender (2001). “Kaside - Türk Edebiyatı”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 24, İstanbul: TDV Yayınları. 564-566.
- Sâbit Alî (1124). *Külliyât-ı Sâbit*. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi. No: M-25. Bakü.
- Saraç, M. A. Yekta (2015). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Sharlet, Jocelyn (2013). “Hâmîler ve Başka Bağlıklar: El-Sanevberî, Küşâcım ve Ehl-i Beyt için Yazdıkları Kasîdeler” (çev. Michael Douglas Sheridan). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler* (haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yayınları. 44-75.
- Stetkevych, Suzanne Pinckney (2013). “Geçiş ve İtaat: Peygambere övgü (na’t) Ka’b bin Zühre ve İslâmî Kasîde”. (çev. Vildan Serdaroğlu Coşkun). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler* (haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yayınları. 516-563.
- Tâhirü’l-Mevlevî (2015). *Tedrîsât-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm* (haz. Muhittin Turan). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tâhirü’l-Mevlevî (2019). *Edebiyat Lügatı* (haz. Mustafa Kirenci). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Uçman, Abdullah (2013). “Kasîdenin 19. Yüzyıldaki Serüveni”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler* (haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yayınları. 457-473.
- Vanlıoğlu, Mehmet (2001). “Kaside - Fars Edebiyatı”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 24, İstanbul: TDV Yayınları. 564.
- Yaltkaya, Şerafettin (2018). *Yedi Askı Mu’allakât-ı Seb’a*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Zebihullâh-i Safâ (2002). *İran Edebiyatı Tarihi* (çev. Hasan Almaz). C. I, Ankara: Nüşa Yayınları.

Tablo-1

Beyit		Dil İçi Çeviri / İzah	
1	Yine kitâbe-i bâb-ı bahâra kilik-i Kadîr Çemende âyet-i Allah nûr ider tahrîr	Her Şeye gücü yeten, kuvvet ve kudretine hiçbir sınır olmayan Allah'ın kalemi, yine bahar kapısının kitabesine çimenlikte nur âyetini yazar.	(Sâbit), Allah vergisi yeteneği sayesinde nesib bölümü bahariye olan parlak, güzel bir Şiir kaleme alır.
2	Yine musavvere-i feyz-i batn-ı gabrâda Cenin-i goncaıyı gül gibi eyledi tasvîr	Yeryüzünün karnının bolluğunun tasvir edildiği Şey olan muhtelif bitkilerin bulunduğu bahçede, goncanın karnındaki çocuğu yine gül gibi tasvir etti, gül bahçesindeki goncalar yine açıldı.	Verimli karnın, zihnin (mana Şairin karnındadır) tasarladığı Şey olan Şiirde, yaratılan orijinal fikri, hayali veya manayı yine gül gibi güzel bir Şekilde ifade etti.
3	Bitürdi nâmiye gülşende bir nebât-ı hasen Ki itdi nefhası ceyb-i zamâneıy ta'tîr	Gül bahçesinde güzel bir bitki/gül fidanı büyüttü ki kokusu, esintisi devrin cebine/yakasına güzel koku yaydı (Yakaya gül takma âdetine işaret edilir).	Dünyada gül fidanı gibi sevilen, değer verilen bir kimseye hayat verdi ki onun etkisi insanların gönlünü güzelleştirdi, onlara huzur verdi.
4	Akıtdı künglerinden 'urûk-ı eřcârûñ İdüp su yolların üstâd-ı lem-yezel ta'mîr	Ebedî üstat, su yollarını tamir edip ağaç köklerinin oluklarından -sular- akıttı.	Hasan Paşa kaynağını güçlendirip soy ağacının, belli bir soydan gelmiş kimselerin yardımlarından bol bol verdi (İstanbul'un Üşküdar semtinde bulunan Nasuhî Tekkesi ve tekke dışında yapılan çeşmeyi Sadrazam Damat Hasan Paşa yaptırmıştır. Beyitte, onun bu çeşmeyi yaptırmasına işaret edilir ve belli bir soydan gelen kişilerle Halveti-şabani tarikatının Nasuhiyye koluna bağlı olan dervişler kastedilir).
5	Der-i bahârda gül-mîh-i zîb olan gül-i ter şitâ kapusına mîh oldu eyledi tesmîr	Baharın kapısında süslü, büyük başlı çivi -gibi- olan taze gül, kış kapısına mîhlendi.	Kış sona erip ilkbahar mevsimi geldi.
6	Şu feyzi gördi ekâlim-i seb'a-i 'âlem Olur letâfet ile heşt-bâğ-ı hulde nazîr	Dünyanın yedi diyarı, şu bereketi güzellik açısından cennetin sekiz bahçesine benzer, denk görür.	Tüm âlem şu refahı güzellik açısından sekiz cennete benzer, denk görür (Beyitte, Hasan Paşa'nın 8 Recep 1115/17 Kasım 1703'te sadrazam oluşuna atıfta bulunulmuş olabilir).
7	Saçup su yerine harcandı Őim-i müdharîn Yetişdürince bir iki Şükûfe ebr-i matîr	Yağmur bulutu, bir iki çiçek yetiştirince hor görülenlerin gümüş parası saçılıp su yerine harcandı.	Çok cömert kimse, birkaç kez ya da biraz yardım ulaştırınca küçümşenen kimselerin gümüş parası dağıtılıp su gibi harcandı, gözyaşları su gibi aktı.
8	Misâl-i jâle döküp hâke nûr-ı bâsırasım Fîrâkı itmiş iken bir eli 'asâlı darîr	Çiy gibi göz nurunu toprağa döküp -onun- ayrılığı, hüznü bir eli asalı kör etmişken gül Yûsufu'nun gömleğini sürünce nergis Yakûbu'nun gözü açıldı.	Çokça ter döküp, emek verip -onun- ayrılığı eli kalem tutan donuk, dalgın kimse etmişken sevilen kimsenin ilgisini, yardımını görünce beklenti içerisinde olan kişi kendine geldi, sevindi.
9	Sürünce pîrehen-i Yûsuf-ı güli yüzine Açıldı dîde-i Ya'kûb-ı nergis oldu karîr		
10	'Affe-i çemene seng-i kâz atup Őebnem İdince çeşme-i şâd-âb-ı hâtırın tekdîr	Çiy, çimenliğin namuslu kadınına/gonca güle zinayla suçlama taşi atıp onun içinin suya kanmış çeşmesini bulandırınca, bahçede eteğinin temizliğine tanıklık için nağme söyleyen, Őakıyan kuşlardan çok kalabalık bir topluluk getirdi (Çiy damlası taş olarak düşünülür).	Siyah mürekkep/kötü yazı, eleştiri Şairlerin dürüst kişisine/Sâbit'e başka Şairlerin Şiirlerindeki hayal, mazmun vb. unsurları kendininmiş gibi kullanmakla suçlayıp zihninin taze, orijinal düşünce kaynağını karıştırınca, onu kederlendirince, Şiir yazmada namuslu, dürüst olduğuna Şahit olarak pek çok Şairi gösterdi (Şiirin Őahıldıđı sayfa çimenlik, Şairler de bülbü olarak düşünülür ve Sâbit'in takipçileri onun orijinal bir Şair olduğunu ifade eden Őahitleridir).
11	Çemende pâki-i dâmânna Őehâdet içün Tuyûr-ı nağme-serâdan getürdi cem'-i keşîr		
12	Harîm-i gülşenüñ iç meheri nesim-i seher Döřetdi soffaya bir ferř-i sebze-reng harîr	Gül bahçesinin haremının özel hizmetçisi olan seher yeli, soffaya yeşil renkli ipek bir kilim döşetti.	Bahar rüzgarı, bahçedeki bitkilerin yeşerip büyümesini sağladı. Mutlu gönlün müjdecisi/onu sevindirecek kimse, gönle çokça canlılık, huzur verdi (Harîr sözcüğü,

			hem ipek hem de hararetili, aşım manasında kullanılmıştır).
13	Buhûr-ı Meryemi de lâle micmerinde yakup Bütün nişîmen-i gülzârı eyledi tebhîr	Buhurumeryem bitkisini de lale buhurdanında yakup bütün gül bahçesi sakinlerini tütsüledi, gül bahçesine güzel kokular yayılmasına neden oldu.	Yaralı, kederli gönülde buhurumeryemin kokusu gibi güzel olan kokuyu, sevindirici şeyin etkisini ortaya çıkarıp büyük bir kimsenin meclisindeki kişileri ortadan kaldırdı (Beyitte Hasan Paşa'nın sadrazam olmasıyla diğer devlet adamlarının geri planda kaldığına işaret edilmektedir).
14	Selâma turdu hıyâbânun iki cânibine Misâl-i şâtr idüp serv dâmenin teşmîr	Selvi ağacı, eteğini sıvayıp iki taraflı ağaçlı yolun iki tarafına zaptiye gibi selama durdu, dikildi.	Bir kimsenin hizmetinde bulunan kişi veya kişiler, işini yapmak için hazırlanıp zaptiye gibi sıralandı.
15	Nedür bu zînete bâ'is meğer ki binse gerek Bahâr seyrine sâhib-kırân-ı 'âlem-gîr	Âlemi zapt eden, kutlu zamanda doğmuş olan -gülün- bahar seyrine çıkacak olması bu süse sebeptir.	Sadrazam Hasan Paşa'nın, bahriye türündeki kasidede övülecek olması bu şiirin güzelliğine sebeptir.
16	'İmâd-ı kubbe-i dîvân-hâne-i devlet Sütûn-ı kasr-ı 'adâlet vezîr-i mihr-zamîr	Ey devletin divanının kubbesinin direği! Ey adalet köşkünün sütunu! Ey güneş gönüllü vezir!	Ey divan meclisinin baş kişisi, sadrazam! Ey çok adaletli kimse! Ey merhametli, ilgili vezir!
17	Medâr-ı kutb-ı vezâret bahâr-ı emniyyet Emîn-i mühr-i sadâret cihân-güşâ-yı dilîr	Ey en üstün vezirlik rütbesine sahip kişi, veziriazam. Ey güvenin, huzurun baharı! Ey sadrazamlık mührünün sahibi! Ey dünyayı fetheden cesur, yiğit kişi!	
18	Temîme-i 'adud-i şân ü hilye-i 'unvân Cemâl-i kürsî-i dîvân ü zîb-i sadr-ı serîr	Ey şöret pazısının nazar boncuğu ve şân, şöret süsü! Ey divan kürsüsünün güzelliği ve sadrazamlık tahtının süsü!	
19	Vezîr-i a'zam-ı 'Ankâ-şiyem Hasan Paşa Ki itdi lutf ile dünyâyı kendüne teşhîr	Anka huylu, şerefli sadrazam Hasan Paşa ki lütfuyla dünyayı büyüledi, kendine bağladı.	
20	Müzehebb olsa şu taşt-ı mükevkeb-i gerdûn Olurdu matbah-ı câh ü celâline kef-gîr	Şu feleğin yıldızlı leğeni/gökyüzü yaldızlansa, -onun- yüksek mevki ve yüceliğinin mutfağına süzgeç olurdu.	
21	Mücevher olsa hilâl-i sipîhr-i âyîne-gûn Silâhdârına eylerdi kabza-i şemşîr	Ayna renkli, parlak gökyüzünün hilali mücevher olsa, -onun- silahlarına kılıcının kabzası olurdu.	
22	Hubûb-ı encüm ile çarh mâlikânesidür Ki bahtı keyl-i meh-i bedr ile ider ta'sîr	Yıldızların tahlî taneleri ile felek/değirmen -onun- malikânesidir ki talihi, dolunayın hububat ölçüsü/halkası ile ürünün onda birini alır.	
23	Kabâ imiş diyü giymezdî bir perestân Dokutsa sırma telin âfitâb itse harîr	Güneş, sırma telini/güneş ışığını dokutup ipek kumaş etse bir hizmetçisi çüppe olarak giymezdî.	Yüce, şerefli kişi olan Hasan Paşa, ilgi gösterip yardımını artırsa ondan yardım bekleyen kimse bayağıymış diye memnun olmazdı (Hasan Paşa'nın cömertliğine dikkat çekilir).
24	Gül-i menâkıbını bulsa ber-güzâr ider Hazînedâr-ı bihişte sabâ bilâ-te' hîr	Sabah rüzgarı, -onun- menakıbının gülünü bulsa hemen cennetin hazinedarı olan Rıdvan'a hediye eder.	Haberci, çok önemli bir haber olsa hemen -onun- huzurundaki kimseye ulaştırır, söyler.
25	Kemân-keş-i kader-endâz-ı bahtı itdi yine Kemân-ı Rüstemi kavs ü şîhâb-ı sâkıbı tîr	-Onun- talihinin kader atan okçusu, yine Rüstem'in yayını, Yay burcu; kayan yıldızı, ok etti.	
26	Degül hilâl-i felek şastı pekçe çekmek ile Kırıldı fırladı gerdûna nîme-i zih-gîr	-Gökyüzündeki-, feleğin hilali değil, yayı sertçe çektiği için sağ elin başparmağına takılı olan atış yüzüğünün yarısı kırılıp fırladı.	
27	Fatîr-i tynetini lutf-i mebde'-i feyyâz Hamîre-i gül-i cennetle eylemiş tahmîr	Gerçek feyzi bahşeden Allah'ın lütfü, -onun- yaradılışının bazlamasını cennet gülünün hamuruyla yoğurmuş.	

28	'Arak-feşân olıcak o letâfeti göremez Bihîştün itsele incu şükûfesin taktır	Cennetin inci çiçeğini damıtsalar ter saçınca o güzelliği elde edemez.	Cennetin sedefini tane tane ayırsalar inci saçınca o güzelliği elde edemez (Sedef, ağız; inci, diş olarak düşünülüp sadrazamın konuşması, güzel sözler söylemesi betimlenir).
29	Hevâ-yı şemme-i hulki tokunsa bir kerre Döner şemâme-i sârâya kende-hâk-i gadîr	-Onun- tabiatının kokusunun havası bir kere dokunsa, su çukuru sarayın kavuna benzeyen meyvesine döner.	-Onun- güzel huyunun belirtisi bir kere etki etse kederli gönül mutlu olur (Paşa'nın güzel huyundan kasıt, cömertliğidir).
30	Olurdu sümbül-i cennet piyâzına hem-ser Dikilse bağçe-i lutfına piyâz ile sır	-Onun- lütuf bahçesine soğan ile sarımsak dikilse, cennet sümbülünün soğanına denk olurdu.	Bir kimseyi çıkarı için öven kimse ile buna gerek duymayan kişi -onun- huzurunda bulunsa himaye ettiği kişiler arasına katılırdı, onlara arkadaş olurdu.
31	Halâvet-i süheni zıkr olunsa bâdiyede Olur 'usâre-i hanzal şeker konulmuş şîr	-Onun- sözünün tatlılığı, hoşluğu çölde anılsa -acı olan- Ebu Cehil karpuzunun suyu şekerli süt -gibi- olur.	-Onun- güzel sözü keder veren dünyada anılsa, o güzel bir söz söylese kişilerin söylediği kötü söz tatlı, hoş gelir (Paşa'nın güzel sözü ilgi göstermesi, himayede bulunmasıdır).
32	Gelince hâtra tiryâk-ı lutf ü merhameti Ledîğ-i mâr-ı gama zehr eylemez te' şîr	-Onun- lütuf ve merhamet panzehiri hatıra gelince gam yılanı tarafından sokulmuş kimseye zehir tesir etmez.	-Onun- üzüntüyü giderecek olan yardımına erişince kederli kişiye başkalarının kötü sözü veya verdiği acı etki etmez.
33	O gün ki mühri alup geçdi sadr-ı a'lâya Melâ'ik eyledi rûh-ı peyemberi tebşîr	O gün ki mühri alıp sadrazamlık makamına geçtiğinde melekler peygamberin ruhunu müjdeledi (Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan ile Hasan Paşa'nın aynı ismi taşımasına atıfta bulunulur).	
34	Zamân-ı ma'deletinde civâr-ı hıfza alup Gazâl-i mâdeyi hemşîre itdi nerre-i şîr	Erkek aslan, adalet devrinde diş ceylanı güvenli yere alıp kız kardeş etti.	Cesur olan Hasan Paşa, adalet devrinde savunmasız kimseyi himaye edip anlaştı, uzlaştı.
35	Geleydi 'asrına Kistrâ devât-ı ma'deleti Takardı töhmet-i zulm ile boynına zencîr	İran hükümdarı Kistrâ eğer onun devrine ulaşıydı adalet divitini zulüm suçu yüzünden boynuna zincir takardı (O dönemde divitin ip veya zincirle boyna takılması âdetine işaret edilir).	İran hükümdarı Kistrâ eğer onun zamanında yaşasaydı zulüm suçu yüzünden -Hasan Paşa'nın- âdil hükmü onu buyruk altına alırdı.
36	Ya zabt ü rabt-ı eşîrrâdaki takayyüdden O denlülü oldı sadâ-yı mehîbi 'âlem-gîr	Özellikle kötü kimselerin düzeninde gösterdiği özenden dolayı heybetli sesi, hiddeti o derece dünyayı kapladı.	Özellikle kötü devlet adamlarının idaresinin denetlenmesinde gösterdiği özenden dolayı hiddeti o derece dünyayı kapladı.
37	Ki gelse sem'ine mestâne nağmesi eyler Çemende çüpek-i gülbünle bülbülü ta'zîr	Ki bülbülün kendinden geçmiş sesi kulağına gelse bahçede gül fidanının çubuğuyla onu azalarlar.	Ki kötü devlet adamının uygunsuz sözünü, buyruğunu duysa onu görevinden alarak cezalandırır (Gül fidanının çubuğuyla devlet adamının tayin hükmünün yazıldığı kâmiş kalem arasında ilgi kurulur).
38	Leb-i muhaddere-i gülde balsa büy-ı şarâb İderdi merkeb-i bâd-ı nesîm ile teşhîr	Gülün kapalı, namuslu kadının dudığında şarap kokusu fark etse, rüzgarın ah çeken bineğiyle/bülbülle -onu- teşhîr ederdi.	Müslümanların ağzından şarap kokuğunu, onlarda şarap içtiklerini gösterecek bir belirti fark etse -şarap için veya içenleri- eşek üzerinde, devrin inleyen ahmak kişisi olarak teşhîr ederdi.
39	Koyup senâ'atı mey-h'âre oldı ahyâre Misâl-i kussa-ı Ashâb-ı Kehf ile Kitmîr	Şarap için kişi, kötülüğü/şarap içme alışkanlığını bırakıp Ashâb-ı Kehf ile Kitmîr kıssasındaki gibi iyi kimselerden oldu (Yedi uyurlar olarak da bilinen Ashâb-ı Kehf, Allah'a samimi iman ve yeniden doğuşun simgesi; Kitmîr ise, onlara katılarak cennete girecek hayvanlardandır).	

40	Çıkardı dâ'îye-i fıskı rind kalbinden İdüp o kapuyı mismâr-ı dâğ ile tesmîr	Rint, o kapıyı (meyhaneyi) dağ çivisiyle, büyük çiviyi çivileyip günah işleme arzusunu kalbinden çıkardı.	Rint, o gönlünü damga vurulan kızgın demirle dağılayıp günah işleme arzusunu kalbinden çıkardı.
41	Elinde hâmesi bir şem'a-i buhûra döner Eger şemîm-i devâtın sitâyîş itse dilîr	Eğer cesur kimse -onun- divitinin güzel kokusunu övse elindeki kalemi tütsünün fitiline, yakılan ucuna döner.	Eğer cesur kimse -onun- verdiği hüküm güzelliğini övse sahip olduğu hüküm verme yetkisi tütsünün fitiline, yakılan ucuna döner (Tütsünün güzel koku yayması gibi Paşa'nın verdiği hüküm de insanları hoş, memnun eder).
42	Bedîd olunca semenzâr-ı kâğüd üstünde Virür benefşe-i sahî dîmâğa büy-ı 'abîr	Kağıdın yasemin bahçesinin üstünde sahh حـ kelimesinin menekşesi ortaya çıkınca burna güzel koku verir (Mürekkebin siyahlığı ile menekşe arasında ilgi kurulur ve sad harfinin halkası menekşe olarak düşünülür).	Kağıda -onun- doğru hükmü yazılınca zihne hoş etki eder.
43	Furûğ-ı re'yini iş'âl idüp zamîrinde Giceyle eylese a'mâl-i fikret ü tedbîr	Fikir ışığını kendinde tutuşturup gece olunca düşünse ve önem alsın, parlak güneş, sabahın çarşafının beyazını -onun- akıl nurunun utancından araya perde eder.	Yol gösterici, yararlı düşüncesini gönlünde artırıp kötü durumla karşılaşınca düşünse ve önem alsın, parlak güneş, sabah aydınlığını -onun- akıl nurunun utancından araya perde eder.
44	Miyâna perde ider şerm-i nûr-ı aklından Beyâz-ı çâr-şeb-i subhî âfitâb-ı münîr		
45	Nesîm-menkabe destûr-ı âzer-âsârâ Eyâ şükûfte-bahâr-ı hadîka-i takdîr	Hoş rüzgar menkabeli kimse! Ey ateş eserli sadrizam! Ey takdir bahçesinin açılmış ilkbahar çiçeği!	Ey huzur, mutluluk vericiliğiyle anılan kimse! Ey gayretli sadrazam! Ey bir kimsenin değerini anlayan anlayışlı kimse!
46	İdelden âb-ı hulûs üzre gerdişe âgâz Bu vâj-günece dolâb-ı âsümân-ı esîr	Bu dünyaya çok fazla başkan ve vezir gelip gitti -ama- bu ters dönmüş şekildeki esir gökyüzünün dolabı, saf suyla dönmeye başladığından beri saltanat bahçen şu şekilde gelmedi, böyle duruma erişmedi.	Bu dünyaya çok fazla başkan ve vezir gelip gitti -ama- bu kötü talih, doğrulukla dönmeye başladığından beri yönettiğin memleketin şu şekilde gelmedi, böyle duruma erişmedi.
47	Şu sûrete komadı gülistân-ı saltanatın Bu rûzgâra gelüp gitti bunca mîr ü vezîr		
48	Güzel ayırtladuñ hâr-zâr-ı âzârı İdüp hadîka-i nâmûs-ı devleti tathîr	Devletin namus bahçesini temizleyip inciten dikenliği iyi bir şekilde ayırtladın.	Yüksek mevki ve memuriyetleri iyileştirip bu makamlarda bulunan kötü devlet adamlarını güzel bir şekilde ayırtladın, görevden aldın.
49	Bırakdı dâmen-i ashâb-ı 'ırzı destinden Edeble kuyruğımı kısıdı her seg-i şîrîr	Tüm kötü, zararlı köpekler namuslu kişilerin eteğini elinden bıraktı, edepli şekilde kuyruğunu kısıtı.	Kötü, aşağılık kimseler (kötü devlet adamları), namuslu kişileri rahat bıraktı, usul ve kurallara uyarak sesini çıkarmadan bir köşeye sindi.
50	Şu istikâmet ile toğrı söyle sultânım Ne veh ile idelüm saña Âsafı tanzîr	Ey sultanım, buyruğu geçen kişi! Şu dürüstlikle doğru söyle. Hz. Süleyman'ın veziri olan Âsafı sana hangi yönüyle, nasıl benzetelim?	
51	O taht-gâh-ı Süleymânı virdi bir deveSen itdün Ehremenân-ı zamâneyi tedmîr	O/Âsaf, Hz. Süleyman'ın tahtım bir deve verdi. Sen, devrin devlerini yok ettin, onlara üstünlük sağladın.	O/Âsaf, Hz. Süleyman'ın tahtım bir deve verdi. Sen, devrin güçlü düşmanlarını yok ettin, onlara üstünlük sağladın.
52	Zihî seciyye ki bu çâr-bâğ-ı 'âlemde Şemîm-i hulkuña dil-dâdedür sağır ü kebîr	Ne güzel huy ki bu âlemin dört bahçesinde küçük büyük herkes -senin- huyunun hoş kokusuna gönül vermiştir, onu arzular (Paşa'nın yardımseverliğine, cömertliğine dikkat çekilir)."	Ne güzel huy ki tüm dünyada küçük büyük herkes -senin- huyunun etkisine gönül vermiştir, onu arzular (Paşa'nın yardımseverliğine, cömertliğine dikkat çekilir).
53	Hoşâ 'atiyye ki efrâd-ı cins-i 'âdemde Nesîm-i lutfuña âmâdedür ganî vü fakîr	Ne hoş/ne kadar çok ihsan ki Hz. Âdem cinsinin fertlerinde zengin fakir herkes - senin- lütuf rûzgarına hazır, onu arzular.	Ne kadar çok ihsan ki zengin fakir herkes -senin- yardımının güçlü etkisine hazır, onu arzular.
54	Şu ferr ü kevkebe heb ol du'â eserleridür Ki subh u şâmda kutb-ı zamân ider tekrîr	Şu parlaklık ve gösteriş, hep zamanın ermişlerinin sabah akşam tekrar ettiği duaların eseridir.	Şu şan ve şeref, o dileğin eserleridir ki devrin en usta şairi olan Bosnalı Sâbit daima tekrar eder.

55	Sahâbe-menkabe fetvâ-penâh-ı 'âlem-gîr Nigâh-ı himmetinin güçsindedür iksir	Ey sahabe menkabeli, âlemi zapt eden fetvanın koruyucusu, şeyhülislam! İksir/çare, senin gayret bakışının köşesindedir; senin verdiği hükümde, bu hükmün yazıldığı kalemin ucundadır.	Ey sahabe menkabeli, meşhur şeyhülislam! Çare, senin verdiği hükümde, bu hükmün yazıldığı kalemin ucundadır.
56	Katâde-mertebe 'allâme-i mu'azzam kim Yerâ'asile ider çarh-ı fitneyi tahzîr	Katâde mertebeli, çok değerli bilgin kişi ki kamuş kalemiyle fitne talihini sakındırır (Ebû Katade, Hz. Muhammed'in süvarilerinden olup 170 kadar hadis rivayet ettiği bilinmektedir).	Çok değerli bilgin kişi ki verdiği dinî bilgi ve hükümlerle düzensiz dünyayı, halkı sakındırır.
57	Şerîf-kevkebe Seyyid 'Alî Efendi ki dehr İder devâtına altun olukkadâr tevkrîr	Çok şerefli olan Seyyid Alî Efendi ki dünya -onun- divitine altun oluk kadar değer verir.	Çok şerefli olan Seyyid Alî Efendi ki dünya -onun- hükmüne altın madeni kadar değer verir.
58	O rû-şinâs-ı mufahham ki mürşid-i ilhâm Senâsın itse bu elkâb ile ider ta'bir	O yüce, tanınmış kimse ki ilham mürşidi (Sâbit) -onu- methetse bu vasıflarla nitelendirir, anlatır.	
59	İmâm-ı mâşita-bend-i 'arâ'is-i te'vîl Hümâm-ı şâne-zen-i çin-i turre-i tefsîr	Ey Kur'an ve kutsal metinleri yorumlama gelinlerinin süsleyici bağlayan imamı! Ey tefsir saçının bükümünü tarayan gayretli kişi!	Ey Kur'an ve kutsal metinleri yorumlamada üstün olan âlim! Âyet ve sûreleri açıklamada güçlükleri çözen gayretli kişi!
60	Saf-ı ni'âldeki bûriyâda idi yeri Geleydi meclis-i tefsîrine imâm-ı hasîr	Hasır imamı -senin- tefsir meclisine gelseydi -onun- yeri ayakkabılıktaki hasırdıydı.	Değersiz zâhit -senin- tefsir meclisine gelseydi -onun- kıymeti meclisin en aşağı yerindeki riya kokusundaydı.
61	Alurdı gönlünü dest-i firîb-i dilberden Vireydi 'âşka fevtâ-yı da'vî-i tağrîr	Âşığa müşteriyi aldatma üzerine fetva verseydi gönül alan, hilekâr sevgilinin hile elinden âşik gönlünü alırdı.	
62	İfâza-i berekâtı vuhûşa dek câri Ki bir hamel-peç-i mürde-mâder istese şîr	Annesi ölmüş bir yavru kuzu süt istese -onun- bereketlerinin taşıp yayılması vahşî hayvanlara kadar akar, uzanır.	Öksüz bir çocuk ilgi, yardım beklese -onun- çokça yardımcı gaddar kimselere kadar ulaşır (Öksüz çocuk, acemi oğlanlar, yeniçerilerdir).
63	Leb-i hayâle alup mass idince pistânunî Gadîr olur leben-i mâda âhû-yı tasvîr	Memesini hayal/küçük dudağına alıp emince betimlenen ceylan süt ırmağında göl olur, süt dolu memeden çokça beslenir; bahsedilen güzel -onun- yardımına ihtiyaç duyup -ona- erişince başı bollağundan fazlasıyla nasiplenir (Bahsedilen güzel, bir önceki beyitte geçen öksüz çocuk yani acemioğlanlar, yeniçerilerdir).	Bahsedilen güzel -onun- yardımına ihtiyaç duyup -ona- erişince başı bollağundan fazlasıyla nasiplenir (Bahsedilen güzel, bir önceki beyitte geçen öksüz çocuk yani acemioğlanlar, yeniçerilerdir).
64	Nevâ-yı bülbül-i killi halâvetin viremez Gîdâ-yı tâ'ir-i kuds olsa erzen-i encîr	Kutsal kuşun yemi, incir darısı, ballıdır olsa bile -onun- kaleminin bülbülünün sesinin tadını veremez. Cebrail'in haberi incirin içindeki küçük taneler gibi tatlı ve çok fazla olsa bile -onun- çok fazla yazan kaleminin sesinin zevkini veremez.	Müjdecinin getirdiği sevinçli haber, incirin içindeki küçük taneler gibi tatlı ve çok fazla olsa bile yazılı bir hüküm verilmesini dileyen kimsenin nasibinin neden olduğu mutluluğu veremez.
65	Bıraksa zerre-i hürşid-i re'yi bir pertev Dönerdi ma'den-i kâfûra kân-ı tîre-i kîr	Fikir güneşinin zerresi bir ışık bıraksa katranın bulanık, siyah madeni kafur madenine dönerdi (Kafur, beyaz ve güzel kokulu bir maddedir).	Aydınlatıcı en küçük düşüncesi yol gösterse karışık zihin bembeyaz olurdu, anlaşılması güç şeyler hakkında bilgi sahibi olurdu; kederli gönül huzur bulurdu.
66	Dürer disem o makâl-i ferâ'id-âsâra Bu müdde'âyı ider zav'-ı fikreti tenvîr	O çok değerli incilerin eserlerinin sözüne, birbirinden güzel eserlerin sözüne inci taneleri desem -onun- düşünce ışığı bu savunulan fikri, dava konusunu aydınlatır (Şeyhülislamın sözü, fetvalarıdır).	
67	'Aceb mi lezzet-i takrîrine doyulmaz ise Derûn-ı teşneyi hiç kandurur mı tâze 'asîr	Onun- sağlamaştırdığı, iyice pişirdiği şeyin tadına doyum olmasa şaşılır mı? Susamış gönül/istekli kimseyi sırası veya yağı alınmak için sıkılmış taze şey hiç kandırır mı, aldatır mı? (Sırası veya yağı alınmak için sıkılmış taze şey, taze şarap ve güzel	

		sözdür).	
68	Eger 'asâsını darb itse seng-i mahberine Kelîm-i hâmesi âb-ı hayât ider tefcîr	Eğer mürekkep hokkasının taşına esasını vursa kalemin Musa'sı ölümsüzlük suyu akıtır.	Eğer mürekkep hokkasının kalemin batırıldığı kısmına kalemini batırsa, kalemin ucu/kalemle yazılan şey çokça mutluluk verir.
69	Makâmı zâtına zâtı makâm-ı 'ilme sezâ 'Ulûvî şânına şânı 'ulüvv-i fazla cedîr	Makâmı zâtına, zâtı ilim makamına layıktır. Yüceliği şöhretine, şöhreti faziletinin yüceliğine yaraşır.	
70	Henûz lâyıkına düşdi mesned-i fetvâ Henûz makâmını buldı ol makâm-ı hatîr	Fetva makamı henüz -ona- layık kimseye verildi. O yüce makam henüz yerini buldu, kendine yakışan durumu elde etti.	
71	Fürûğ-ı bi-meded-i fecr-i kâzib oldı nihân Belürdi sıdk u safâ-yı tulû'-ı subh âhîr	Yalancı fecrin faydasız ışığı görünmez oldu. Sabah vakti doğan berrak ve saf şey/güneş sonunda doğdu.	Yardımda bulunmayan kötü devlet adamları görevden alındı. Sonunda huzur ve mutluluk veren devlet adamları meydana çıktı (Huzur ve mutluluk veren devlet adamları, Sadrazam Hasan Paşa ve Şeyhülislam Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi'dir).
72	Helâk idük hele derd-i zahîr-i kâzibden Hakîm-i dâfi'a sürmekle eyledi tebhîr	Özellikle aldatıcı dizanteri derdinden mahvolmuştuk. Defeden, uzaklaştıran hekim -ilaç- sürerek buharlaştırdı, terletti. Özellikle bir zaman ortaya çıkıp daha sonra iyileşme belirtisi gösteren dizanteri hastalığından mahvolmuştuk. İyileştiren hekim ilaç sürerek terletti.	Özellikle samimi olmayan kişinin yardım (zahîr ظہیر) vaadinin sıkıntısı yüzünden perişan olmuştu. Bir şeyin etkisini gideren akıllı, bilgin kimse (Şeyhülislam Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi) bu sıkıntıyı uzaklaştırıp ortadan kaldırdı.
73	İşitdi nâle-i şeb-gîr-i derd-mendâmı 'İbâda merhameten İzîd-i semî' ü basîr	Her şeyi işiten ve gören Allah, kullarına merhamet ederek dertli kimselerin gece yayılan inlemesini işitti (Semî ve Basîr, Allah'ın güzel isimlerindedir).	Her şeyden haberdar olan hayır sahibi kimse, hizmetinde bulunan kimselere merhamet ederek dertli kişilerin gece yayılan inlemesini işitti (İzîd, Zerdüşter'in hayır ilâhıdır. Sadrazam ve şeyhülislamı buldukları makama tayin eden devrin padişahı III. Ahmed'e işaret edilir).
74	Getürdi sadr-ı mu'azzamla şeyhü'l-islâmı Umûr-ı 'âmmede itdi müsteşâr ü müşîr	Yüce sadrazam ile şeyhülislamı atadı. Toplumun düzenini korumada -onları- danışılan ve emir veren kimse etdi.	
75	Birisi lûle-i hâmeyle su sepüp mülke Birisi itmede cârûb-ı tîg ile tathîr	Birisi, kalemin lülesiyle memlekete su sepip birisi kılıcın süpürgesiyle memleketi temizlemektedir.	Birisi kalemin ucuyla, onunla yazılan şeyle (fetvayla) halkı ferahlatıp birisi kılıcın ucuyla (savaş gücüyle) memleketi, kötülere/kötülükleri yok etmektedir.
76	Anuñ diyâneti dünyâyı eyledi islâh Bunuñ mehâbeti bed-hâh-ı devleti tedmîr	Onun dinî kurallara bağlılığı, dünyâyı iyileştirdi. Bunun heybeti, devletin düşmanlarını yok etti.	
77	Kemend-i mihr ü mahabbetle ittifâk üzre Şu halkı eylediler lutf ü iltifâta esîr	Sevgi ve dostluk ipiyle beraberce şu halkı yardım ve ilgiye esir ettiler.	Sevgi ve dostluk bağıyla beraberce halkı huzur ve refaha alıştırdılar.
78	Biri benim ki yine rıkkı ihtiyâr iderüm Zamâne eylese emr-i i'tâkda tahyîr	Biri benim ki zamane kölelikten kurtaracak emir konusunda bir tercih yapmamı teklif etse yine kulluğu tercih ederim.	Biri benim ki devrin insanları kötü durumdan kurtaracak emir konusunda bir tercih yapmamı teklif etse yine bağlılığı, himaye edilmeyi isterim.
79	Kalem gibi ikisinin de 'abd-i muhlisiyüm Ne ârzü-yı kitâbet ne râğbet-i tahrîr	Kalem gibi ne yazma ne eser kaleme alma isteğim var. İkisinin de sadık, samimi kuluuyum.	
80	Zekât-ı devlete bir müstahikk ararlar ise Şu tâb-hâne-i renc ü 'ânâda işte fakîr	Şu eziyet ve zahmetin hayır kurumunda devletin zekatını vermeyi hak eden, buna	

		uygun birini ararlarsa işte fakir kimse (Sâbit) -buradadır-.	
81	Niyâzlar iderüz lutf idüp kayırsunlar Fakire iş kayırrur yohsa baht-ı pür-tezvîr	Yalvarırım, yardım etsinler. Yoksa hilekâr, kötü talih fakire hile, oyun yapıp daha kötü duruma düşürecek.	Yalvarırım, yardım etsinler. Yoksa düşmanca tavır sergileyen insanlar bana (fakire) hile, oyun yapıp beni daha kötü duruma düşürecek.
82	Ozanlık eyleme Sâbit huzûr-ı âsafda 'Azâb-ı vâ'iz-i miksârı eyleyüp tezkîr	Ey Sâbit! Geveze vaizin/zahidin azabını hatırlatıp sadrazamın huzurunda sözü uzatma.	
83	Du'â zamânı da oldı smâhuma geliyor Saf-ı melâ'ikeden sît ü sayha-i tekbîr	Dua/dilek zamanı da geldi. Meleklerin safından, gökyüzünden Allahuekber çığığı kulağıma geliyor.	
84	Bolay ki hıfz ide Allâh ol du'âdan kim Ola tazarru'-ı cerrâr gibi bî-te'sîr	Dilencinin yalvarması gibi etkisiz, faydasız olan o duadan Allah korusun inşaallah (Şair de beklenti içerisinde olduğu için bir dilencidir).	Zahidin yalvarması gibi etkisiz, faydasız olan o duadan Allah korusun inşaallah.
85	Niteki her sene 'âdetçe mevsim-i âzer İde merâsim-i dey-mâh-ı bâridi tağyîr	Öyle ki her sene âdet olduğu gibi ilkbahar ve yaz mevsimi, kış mevsiminin etkilerini değiştirsin.	Öyle ki bir kimseye yakın olunan, ondan ilgi beklenen zamanda soğukluk, ilgisizlik olmasın.
86	Gül-i vücûdların gülşen-i sa'âdetde Müdâm tâze tutup hıfz ide hafız ü nasîr	Koruyan ve yardım eden Allah, onların vücutlarının gülünü mutluluk bahçesinde daima taze tutup korusun.	Allah, onları buldukları makamlarda sürekli kılsın.
87	Gubâr-ı süddelerin büse-gâh idüp 'âlem Misâl-i bâb-ı selâm ide haşre dek tevkîr	İnsanlar, onların eşiklerinin tozunu öpülecek yer ediniş Selam Kapısı gibi kıyamete kadar yüceltsin (Bâbü's-selâm, hem Kabe'ye giriş kapısı hem de Topkapı Sarayı'na girilen gösterişli bir kapıdır).	İnsanlar, onların huzurunu saygı gösterilecek yer ediniş Selam Kapısı gibi kıyamete kadar, daima yüceltsin.
88	'Atiyye-hâhları behre-mend ü şâd ü fahûr Hasûd-ı câhları derd-mend ü hôr ü hakîr	Onlardan yardım isteyenler, nasiplenmiş, mutlu ve çokça övünen; düşmanları, derfli, değersiz ve itibarsız kimseler -olsun-.	

25. Bâbur Dîvânı'nda Tanrı'ya Hitap¹**Hanzade GÜZELOĞLU²****APA:** Güzeloğlu, H. (2024). Bâbur Dîvânı'nda Tanrı'ya Hitap. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 484-504. DOI: <https://zenodo.org/record/13825096>**Öz**

Çağatay Türkçesi'nin XVI. yy. hükümdar şairlerinden Bâbur, taht mücadelesi, zorluk ve maceralarla geçen kısa hayatına sığdırdığı büyük başarılarıyla ve eserleriyle tarih, dil ve edebiyat alanında büyük bir iz bırakmıştır. Hatıratı olan *Bâbürnâme (Vekâyi)* adlı eseri kendi hayatını ve maceralarını anlatan mensur bir eserdir. Dîvânındaki şiirlerde de hayatından izler ve ruh yapısına dair önemli ipuçları görmek mümkündür. Taassuptan uzak dindar bir şahsiyet olan Babür'ün din konusundaki derin bilgileri de yazdığı eserlerinden görülmektedir. Hanefi fıkına dair nasihatnâme türündeki *Mübeyyen* ve hastalık döneminde şifa bulacağı inancı ve amacıyla kısa bir süre zarfında nazmen tercüme ettiği *Risâle-i Vâlidiyye* adlı eseri onun din bilgisine ve tasavvuf şuuruna sahip olduğunu ortaya koymaktadır. *Bâbürnâme*'sinden olduğu gibi *Dîvânı*'ndan da hayatı okunan Babür, birçok şiirinde Tanrı'ya hitap etmektedir. Bazı şiirleri yakarış niteliğinde münacat türündedir. Bu şiirlerde Babür'ün kul olarak Allah'a bağlılığı, mütevazılığı, insan olarak acizliği ve samimiyeti dikkat çekmektedir. Makalede *Bâbur Dîvânı*'ndaki şiirlerde Tanrı'ya hitap içeren örnekler tespit edilerek Babür'ün yakarışı, münâcâtı gösterilmeye çalışılmıştır. Dîvân'da Tanrı adının ve sıfatlarının yer aldığı çok sayıda beyit ve şiir olduğu görülmüştür. Örneklerden bazıları tevhid, münâcât türünde dinî içerikli konularda yazılmış şiirlerdir. Örnekler arasında Tanrı adıyla yapılan dua söylemlerine de yer verilmiştir. Bu şiirlerde Babür'ün hataları ve pişmanlıklarını anlatmadaki veya istek ve dileklerini dile getirmedeki samimiyeti göze çarpmaktadır. Eserleri hayatındaki çeşitli durumlar ve olaylarla bağlantılı olan Bâbur'ün bu beyitleri hangi durumlarda söylediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Tanrı'ya hitap içeren beyitlerin dil ve üslûp bakımından son derece sade olduğu hususuna da dikkat çekilmiştir. Bu örnekler, Bâbur'ün manevî dünyasını oluşturan dinî yönünü tanıtmaktadır.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, Bâbur Şâh, Bâbur Dîvânı, Tanrı, Allah'a münâcât, dua

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 19

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825096>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsanî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assist. Prof. Ardahan University, Faculty of Humanities, Department of Turkish Language and Literature (Ardahan, Türkiye), hanzadeg@yahoo.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1678-4765>, ROR ID: <https://ror.org/042ejbk14>, ISNI: 0000 0004 0399 2738, Crossref Funder ID: Q12808547

Addressing God in the Dîvân of Bâbur³

Abstract

Bâbur, one of the 16th century Chagatai Turkish sovereign poets, left a great mark on the fields of history, language and literature with the great successes he fitted into his short life full of struggles for the throne, many difficulties and adventures, and with the works he wrote. His memoirs, *Bâburnâme (Vakâyi)*, are a prose work that tells the story of his life and adventures. It is possible to see traces of his life and important clues about his spiritual structure in the poetry in his *Dîvân*. Bâbur was a devout person, far from bigotry, and his deep knowledge of religion can be seen in his works. His work named *Mubeyyen*, a piece of advice on Hanafi jurisprudence, and *Risâla-i Vâlidîyye*, which he translated in verse within a short time with the belief and purpose that he would find healing during his illness, reveal his religious knowledge and sufi consciousness. Bâbur, whose life is read in both his *Bâburnâme* and his *Dîvân*, addresses God in many of his poems. Some of his poems are in the form of supplications. In these poems, Babur's devotion to Allah as a servant, his modesty, his helplessness as a human being and his sincerity attract attention. In this article, examples of poems in the *Dîvân of Bâbur* that contain addresses to God have been identified and Bâbur's supplication and prayer have been tried to be shown. It has been seen that there are many couplets and poems in the *Dîvân* that include the name and attributes of God. Some of the examples are poems written on religious subjects such as tawhid and munacat. Among the examples are also prayers made in the name of God. In these poems, Bâbur's sincerity in telling his mistakes and regrets or expressing his wishes and desires is a striking feature. An attempt has been made to determine in what situations Babur, whose works are related to various situations and events in his life, said these couplets. It was also noted that the couplets addressing God were extremely plain and simple in terms of language and style. These examples introduce the religious aspect that constitutes Babur's spiritual world.

Keywords: Divan poetry, Bâbur Shâh, Dîvân of Bâbur, God, supplication to God, prayer

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 19
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825096>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Eserler (şairler) şairin sanatının bir ürünü olduğu kadar onun insan olarak düşünce, hayal ve duygularının da ifadesidir. Nasıl ki heyecan, sevinç, üzüntü vb. duygular müzisyenin sanatında bir besteye dönüşüyorsa güzel sanatların bir dalı olan edebiyatta da sözle ifadesini buluyor ve esere dönüşüyor. Bir durum, olay veya bir manzara karşısında oluşan duygu veya düşünce, ressam ve müzik veya heykel sanatı ustasının tablosunda veya bestesinde, eserinde ifade bulduğu gibi, söz ustası olan şairin de şiirinde ifadesini bulmaktadır.

Bu bakımdan ele alındığında, edebî eser tüm yönleriyle incelendiğinde, onların sadece birer dil malzemesi ve üslup ustalıklarının sergilendiği ürünler olmadığı, sanatçının duygu dünyası ve dönemin sosyal, kültürel ve psikolojik durumunun değerlendirilmesinde de kullanılacak önemli referans malzemeleri olarak ele alınabileceği ortaya konmuştur (Bilkan, 2002, s. 112).

Şairlerin buldukları yer, mekân, çevre şartları, ortam, yaşadıkları psikolojik hâller onların sözünü etkilemektedir. İçinde yetiştikleri dönem, aldıkları eğitim, buldukları ortam ve yaşadıkları şartlar ve olaylar da onların şiirlerine yansımaktadır. Nasıl ki, şair sözünde söyleyeni görmek mümkünse şiirlerinde onların ruhî portrelerini, yaşadıkları psikolojik hâlleri de görmek mümkündür. İskender Pala'nın ifadesiyle, "şairler de birer insandır. Onların da hadiseler karşısında zaman zaman büyük acılar çekip küçük mutluluklar duyduklarını-bunun tersi de mümkündür- zaafı ve erdemleriyle; parasız kalışları veya ihsanlara gark oluşlarıyla, yedikleri ve yemedikleriyle; giydikleri yahut giyemedikleriyle birer aciz kul olduklarını..." düşünmek lazım (Pala, 2012, s. IX).

Edebî eserlerin şairin veya yazarın duygu ve düşüncelerine dair önemli ipuçları taşıdığı ve hem şair hem dönem hakkında bilgiler barındıran önemli kaynaklar olduğu bir gerçektir. Eserler, şairin hayatına dair bilgiler edinilen kaynak olduğu gibi aynı zamanda şairin manevî dünyasına dair izler taşıyan metinler olarak görülebilir. Kısaca, eserlerinden hareketle bir şairin ruh dünyasına, hatta inanç ve din konusundaki düşüncelerine ve tutumlarına ait bilgiler elde edilebilir ve bu konuda sonuçlara ulaşılabilir.

Çağatay Türkçesi'nin Nevâî'den sonra ikinci zirve şahsiyeti olan Bâbur, eserlerinde şahsî duygularını ve yaşadığı gerçekleri dile getirmiştir. Klasik edebiyat geleneği çerçevesine dâhil eserlerine kendi hayatından yansımalar da yer vererek gerçekçi tablolar çizmiştir. Hatıratı olan *Vekâyi (Bâbürrnâme)* ve *Divân*'ındaki şiirler onun iç dünyasını yansıtmaktadır. Bâbur'un çektiği hasret, gurbet ve yalnızlık duygularını ortaya koyan bu örneklerden onun ruh yapısına ait önemli ipuçları görmek mümkündür (Bilkan, 2002, s. 97).

XVI. yy. Hint topraklarındaki Bâbürlü Devleti'nin kurucusu olan hükümdar Bâbur Şâh, burada Türk dili ve Türk şiir geleneğini sürdürmekle, çok önemli bir tarihî ve kültürel gelişmede de rol oynamıştır. 4

1- Hükümdar şair olarak Bâbur:

Zahirüddin Muhammed Bâbur Şâh (1483-1530)'ın babası Timur'un torunlarından Fergana hâkimi Ömer Şeyh, annesi Cengiz'in torunlarından Yunus Han'ın kızı Kutlug Nigâr Hanım'dır. Bâbur, babasının

⁴ Bâbur gibi aynı asrın Osmanlı padişahları da devirlerindeki âlim ve şairleri hükümdarlıklarına yakışır şekilde kollayıp himaye ediyorlardı; birçoğuna maaş veriyor, diğer ülkelerden de âlim ve çeşitli sanat erbabını davet ediyorlardı. Böylece hem eski bir Türk geleneğini devam ettiriyorlardı hem de dönemdeki kültürel ve fikrî gelişmeye katkı sağlıyorlardı (Banarlı, 1998, s. 564). Sanat-saltanat ilişkisi hakkında daha fazla bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: İsen, M. vd (2002). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Grafiker Yayınları. s. 74-75, 84-85; Durmuş, T. I. (2021). *Sultan ve Şair Osmanlıda Edebî Hımaye*. Muhit Kitap Yayınevi.

bir kaza sonucu ölümü üzerine henüz 11 yaşındayken 1494'te Fergana'da hükümdar olur. Ancak bu andan itibaren baba mirası olan tahtını korumak için mücadele etmek zorunda olduğu dönemin diğer güçlü lideri olan Şeyban Han (1451-1510)'a sonunda yenilince tahtından ve o bölgeden uzaklaşmak zorunda kalır. Haklı mücadelesinde birçok zorlu yenilgi, yalnız kalma ve kaçış yaşamasına rağmen dirayeti ve güçlü ruhu sayesinde bir insan için katlanması zor şartlarda hayatta kalıp azimle mücadelesini sürdürmüştür. Bâbü'r, gittiği Afganistan'ın Kabil, Kandehar şehirlerini ve Hindistan'ın Delhi gibi önemli bir şehrini alarak Büyük Türk-Hind (1526-1858) devletini kurmayı başarmıştır. Kendisinden önce bu bölgenin eski lideri olan Lodi'nin annesi tarafından zehirletilme sonucu birkaç kez ciddî şekilde rahatsızlanan ve son dönemde durumu gittikçe ağırlaşan Babü'r, oğlu Hümayun'u tahtının varisi ilan ederek 1530'da Ağra'da vefat eder. Vasiyeti üzerine naaşını Kabil'e nakledilir. 47 yıllık kısa sayılabilecek ömrüne büyük ve önemli işler sığdıran ve birçok eser bırakan Bâbü'r, insanlık tarihinde eşine az rastlanır deha bir şahsiyettir.

Bâbü'r, seçkin bir devlet adamı, maharetli bir savaşı ve komutan gibi yönlerinin yanında insan olarak mütevazı, etrafındaki insanlara önem veren, akrabasına karşı ilgili ve dikkatli, çevresindekilerin gönlinü kazanmaya dikkat eden, savaş şartlarında bile haksızlığa meydan vermeyen, cömertlik ve adaleti koruyan bir Türk soylusudur (Akün, 1991, s. 397).

Hayatının büyük bir kısmını mücadele içinde geçen Bâbü'r Şâh'ın en büyük özelliği yeniliklere açık ve dönemin değişen şartlarına göre hareket etmesini iyi bilen bir lider olmasıdır. Hindistan'a beş büyük sefer düzenleyen Bâbü'r, son seferde (1526) başarılı olarak geniş bir coğrafyada üç asır varlığını sürdürecektir Bâbü'riler Devleti'ni (1526-1858) kurmuştur.⁵

Siyasî ve askerî başarılarıyla önemli bir devlet adamı olarak Türk tarihinde yerini alan Bâbü'r, şiir, edebiyat, sanat ve düşünce alanında da başarılı eserlere imza atmıştır. Bâbü'r'ün devlet kurucusu, yönetici, savaşı gibi yönleri yanı sıra birçok sanat türüyle ilgilendiği de bilinmektedir. O, iyi bir şair, nesir ve düşünce yazarıdır. Sadece şiir yazmakla kalmamış aynı zamanda şiir sanatı ve nazım tekniğine dair teorik eser olan *Aruz Risâlesi*; tasavvufî ahlak ve nasihat içeren olan *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* ve Hanefî fıkına dair *Mübeyyen* adlı öğüt kitabını kaleme almıştır. Müzik sanatıyla da ilgilenen Bâbü'r'ün bir bestekâr ve bir hattat olduğu bilinmektedir. Uygur ve Arap harflerinin birleşiminden oluşan ve kendi adıyla adlandırılan "Hatt-ı Bâbü'rî" özel yazı tarzını icat etmiştir. Bu hatla yazılmış bir Kur'an da vardır.⁶

Sürekli okuma ve yazmakla zaman geçiren Bâbü'r, hastalığında bile eser yazmıştır. Onun *Risâle-i Vâlidîyye* tercümesi hastalık geçirdiği bir dönemde kaleme alınmıştır. Seferde, zorlu şartlar altında yolculuk yapmaya mecbur olduğunda da yaşadığı her olayı, her durumu, düşüncelerini ve hissettiği her duygusunu şiirleştirmiştir. Hatıratında, yaşadıklarını ve gördüklerini edebî bir üslupla kaleme alarak günü gününe kaydetmesi tarihte pek rastlanmayan bir meziyettir. Baştan sona hayatındaki maceraları samimî bir şekilde anlatması ve sade bir dil kullanması, okuyanın karşısına bir hükümdarın hayatından ziyade yakınlık duyduğu bir insanın yaşadıkları ve hissettikleri konusundaki samimî itirafları olarak yansımaktadır. Babü'r, birçok hükümdardan farklı olarak edebiyat, şiir, düşünce hayatıyla da yakından ilgilenmiştir.

Bâbü'r'ün eserleri arasında özellikle onun mana ve söyleyiş bakımından güzel ve sağlam olan şiirlerinden

⁵ Dönemin teknoloji yeniliklerinden haberdar olan bu lider, bu coğrafyada ilk defa ateşli silah kullanarak ve gerekli stratejileri uygulayarak bu savaşta sayıca az orduya sahip olmasına rağmen üstünlük kazanmıştır (Yürük, 2018, s. 275).

⁶ Bkz. A. Alparslan. "Bâbü'r'ün İcat Ettiği "Bâbü'rî yazısı" ve Onunla Yazılmış Olan Kur'an I". *Türkiyat Mecmuası*, XVIII, (1973-75), 1976, s. 161-168.

oluşan *Dîvân*'ı ve nesir yazarlığında ustalığını sergilediği *Bâbürnâme*'si Çağatay edebî dilinin gelişmesinde önemli bir merhale olmuştur. *Dîvân*'ındaki şairlik sanatı onu Çağatay edebiyatının Nevâyî'den sonra gelen ikinci önemli şairi yapmıştır. *Bâbürnâme*'si de Çağatay nesrinin gelişimini zirveye ulaştırmıştır.

Eserleri onun çok yönlü sanatçı şahsiyetini ortaya koymakla beraber onun düşünce ve inanç hususiyetlerini göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

2- Bâbü'r'ün eserleri:

Bâbü'r'ün eserleri kendi hayatı, kişiliği, yaşadığı olaylar, maceralar; düşünceleri veya bulunduğu ruhî hâllerle ilgilidir. Hatıratı olan *Vekâyi (Bâbürnâme)* kendi hayatını anlatmaktadır. *Dîvân*'ındaki şiirler; klasik temalar yanında sefer, yolculuk, dostluk, yalnızlık, gurbet, hasret gibi kendi yaşantısını yansıtan konular etrafında kaleme alınmış örnekleri içermektedir. Bir diğer manzum eseri olan *Mübeyyen*, oğulları Hümayun ve Kamrân yüzünde halka dinî konularda nasihat vermek amacıyla yazılmış didaktik tarzda bir mesnevîdir (Yücel, 2024). Tasavvuf konusunda bir öğüt kitabı olan *Risâle-i Vâliyye Tercümesi* de onun mistik görüşlerini ve dinî bilgilerini göstermesi bakımından önemlidir.

Bâbü'r Dîvânı'nda yer alan ve ayrı bir eser sayılan *Risâle-i Vâliyye Tercümesi* tasavvufi ahlâkî bir nasihatname özelliği taşımakta ve şairin tasavvufa olan meylinin bir göstergesi sayılmaktadır (Bilkan, 1999, s. 108). Bâbü'r, rahatsızlandığı bir sırada şifa bulma ümidi ve amacıyla XV. yüzyılda Maverâünnehir'de önemli bir âlim ve ruhanî lider olarak tanınan Nakşibendî Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın yazdığı Farsça tasavvufi ahlâk risâlesi olan *Risâle-i Vâliyye*'yi nazmen tercüme etmiştir. Böylece bunun üzerine iyileşmesi sonucunda Ahrâr'ı'ye bağlılığını göstermiştir.⁷ Bâbü'r'ün bu olaydan sonra mistik bir hayat yaşamaya başladığı, hatta bir ara “devlet idaresini bırakıp yanına sadece tek bir hizmetçi ve ibrik alarak bahçenin kuytu bir köşesine çekilmeyi” düşündüğü de bilinmektedir (Yücel, 1995, s. 18).

Aruz Risâlesi, bizzat Babür tarafından geliştirilen aruz kalıpları da ihtiva eden, aruz vezniyle ilgili bilgilerin yer aldığı ve Türklere mahsus nazım şekillerinin anlatıldığı teorik bir eserdir. Bâbü'r'ün nazım tekniği ve aruz hakkındaki derin araştırmalarını sergileyen bir eserdir.

Çağatay nesrinin olduğu gibi, genel Türk nesrinin de şaheseri konumunda olan *Bâbürnâme (Vekâyi)* adlı hatıratı, samimî ve akıcı bir dille kaleme alınarak Bâbü'r'ün hayatını, düşüncelerini, yaşadığı maceraları kendi ağzıyla olduğu gibi anlattığı *Bâbürnâme*, yazıldığı dönemden itibaren günümüze kadar hem Doğu hem Batı dillerine tercüme edilerek okunan ve üzerine birçok yönüyle çalışmalar yapılan dünyaca ünlü bir eserdir. *Bâbürnâme*, Türk edebiyatında ilk hatırat örneği ve türünün dünya klasikleri arasındadır (Yücel, 2024).

Klasik mürettep bir divan şeklinde düzenlenmemiş olan *Bâbü'r Dîvânı*'nın içeriğinde; başta yer alan *Risâle-i Vâliyye Tercümesi*'nden sonra, 119 gazel, 18 mesnevî, 210 rübai, 57 muamma, 19 kıt'a, 15 tuyuğ, 79 matla', 7 masnu' şiir, 16 nâ-tamam gazel, 3 nazm, 16 musarra' beyit, 5 müfred, 4 mensur parça ve Farsça şiirleri yer almaktadır (Yücel, 1995, s. 19). *Babürname*'de olduğu gibi sade dil ve açık üslupla yazılan *Dîvân*'daki şiirlerinde çok sayıda deyim ve atasözü de yer almaktadır.⁸

Şiirlerinin başlıca konuları olan aşk, şarap, sevgili, dert, keder, ayrılık, vefa, tasavvuf, hikmetli sözlerin

⁷ Eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. A. F. Bilkan. “Bâbü'r'ün “Risâle-i Vâliyye Tercümesi” Adlı Eseri”. *Bilgi*, 8, 1999, 105-111.

⁸ Bir çalışmaya göre, *Bâbü'r Dîvânı*'nda 607 deyim tespit edilmiştir (Karataş, 2023, s. 20).

yanı sıra *Bâbü'r Dîvânı*'nda dikkat çekecek miktarda kendi hayatının yansımaları olarak gurbet, dost, dostluk temaları da görülür. Hatıratına paralel şekilde tarih, savaş, yolculuk, sefer, at, seyahat, avdan bahseden ve sevdiği bazı kişiler (komutan, er, hafız, gazelhan, hizmetindeki bir görevli vb.) için kaleme aldığı şiirler dikkat çeker (Yücel, 2024).

Bâbü'r'ün şiiri, maddî ve manevî varlığının ayrılmaz bir unsuru, kişiliğinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Geniş ve serbest düşünce sisteminin, hayat görüşünün, sanatkâr ruhunun aynası olan şiirleriyle kendini çevresindekilere sevdirmiş; onlar üzerinde manevî hakimiyet kurmuştur. Onun, imparatorluğa kadar yükselişinin sırrını, işte bu hakimiyette aramak gerekir (Yücel, 1995, s. 15).

Bâbü'r'ün şahsî hayatına dair bilgiler *Dîvân*'ındaki şiirlerinde de yer alır ve bunlar *Vekâyi*'de verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Bâbü'r, *Vekâyi*'de şiirlerini karşılaştığı hangi olaylar ve durumlar sonucunda yazdığını anlatır. Özellikle şairin Hindistan safhasında yazdığı şiirlerde bu durumu izlemek mümkündür. *Bâbü'r-nâme*'deki bazı olayların anlatımı manzum olarak *Dîvân*'ında da paralel şekilde yer almaktadır. Meselâ, içkiye ve eğlence meclisine tövbe ettiğini hatıratında samimî bir şekilde anlatmaktadır (Bilkan, 2002, s. 103-105). *Bâbü'r-nâme (Vekâyi)* adlı eserinde ve Hindistan'da kaleme alınan şiirlerinde onun Hindistan'daki hayatına dair önemli bilgileri bulmak mümkündür (Bilkan, 2002).

Bilindiği gibi, divan şairlerinin bazı eserlerini hangi vesileyle veya olayla bağlantılı yazdıklarını tezkirelerden öğrenebiliriz. Bazen şairin bir eserinde diğer eserlerinin adlarını zikrederek de bu bilgiyi verdiği görülebilir. Şairin biyografisini veren şair tezkirelerinde hayatıyla ilgili bilgilerin yanı sıra bazen ona ait şiirlerin veya beyitlerin ne zaman ve hangi vesileyle yazıldığı anlatılır. Bâbü'r'ün *Hatırat*'ı bu bakımdan kendi şiirlerinin yazılış hikâyesinin anlatıldığı bir kaynaktır (Bilkan, 2002).

Vekâyi, Bâbü'r'ün hayatını anlattığı gibi *Dîvân*'ındaki şiirler de onun görüp yaşadıklarından izler taşımaktadır. Nitekim Bâbü'r, *Dîvân*'ın sonunda yer alan ve tamamı okunamayan aşağıdaki rübâinin baş kısmında şiirlerinin kendisini yansıttığından dolayı, bu satırları okuyandan kendisini hatırlamasını ve özlemesini istemektedir:

Her vakt ki körge sin mining sözümlü

Sözümlü okup sağına sin özümlü

.....

..... (574/1, s. 326)⁹

(Benim sözümlü gördüğün her zaman sözümlü (şiirimi) okuyup kendimi özleyesin.)¹⁰

Olabildiğince hür bir ruha sahip olan Bâbü'r'ün şiirlerindeki en orijinal taraf, kendi ruhudur (Banarlı, 1998, s. 521). Bâbü'r'ün bulunduğu yerler ve yaptığı işlerden kesitler veren; onun insan olarak portresini çizen, ruhî durumuyla ilgili duygularını bildiren çok sayıda beyit ve şiir de *Dîvân*'ında yer alır. Şiirlerinin pek çoğunda Bâbü'r'ün hayatını aksettiren sefer, seyahat, idarî işler, sohbet ve içki meclisleri vb.

⁹ Çalışmada verilen örnekler *Bâbü'r Dîvânı* (Yücel, 1995) baskısından alınmıştır. Parantez içindeki birinci rakam bu yayındaki şiir numarası/beyit numarasını, son rakam ise sayfa numaralarını gösterir.

¹⁰ *Bâbü'r Dîvânı*'nın Rampur nüshasında yer alan ve sadece ilk iki mısraı sağlıklı olarak okunabilen bu rübâi küçük bir farkla şöyledir:

"Her vakt ki körgesin mining sözümlü

Sözümlü okuyup yâd kalgasın özümlü

.....bile könglümi Hudâ iylep şâd

....." (Bilkan, 2002, s. 107). Bu şiirin Bâbü'r'ün hattıyla yazılan rübâi olduğu nüsha kenarındaki

Bâbü'r'ün torunlarından Şâh Cihân'a ait olan Farsça bir nottan anlaşılmaktadır (Bilkan, 2002, s. 107).

yaşanmışlıklardan izler bulunmaktadır. Büyük vak'a romanlarının muhtevasına sahip olduğunu söyleyebileceğimiz *Bâbür Dîvânı*, bu hâliyle hükümdar şairin, şöhretinden de büyük gönlünün bir aynasıdır (Yücel, 1995, s. 19).

Hayatının büyük kısmını ayrılık ve gurbette geçiren Bâbür'ün hasret ve yalnızlık duygularını şiirlerinde de yansıttığı görülmektedir. Şiirlerinde yer alan çekilen bütün sıkıntılar, gurbet duygusu, vatan hasreti¹¹ ve kavuşma özlemi hep gerçek yerlerde yaşanan gerçek duygulardır. Hastalığını ve ölüme yaklaştığını da şiirlerinde anlatan (Bilkan, 2002, s. 110-111) Bâbür, hayatıyla ilgili önemli bilgiler verdiği hatıratında olduğu gibi, şiirlerinde de aynı samimiyetle ve sadelikle yaşadıklarını, hissettiklerini dile getirmiştir.

Bâbür birçok kez sonunda her şeyin geçici olduğu, hayatın boşa harcandığı hakkında tefekkür edip pişmanlık duygusuyla tövbeye yönelmektedir. Bunu hem hatıratında hem *Dîvân*'ındaki şiirlerinde dile getirmektedir.

Bâbür'ün kahramanlık benliğine, yılmaz mücadeleci yapısına, büyük azim ve güçlü iradesine rağmen hayatı önemsemeyecek kadar değersiz bulduğu zamanlarda söylediği şiirler de onun böyle anlardaki ruh hâlini belirtir. Aşağıdaki örnekte hayatta her şeyin geçici olduğunu, onu boşa geçirmemek gerektiğini söylemektedir:

Ni yâr vefâ kalgusı âhır ni harîf

Ni sayf u şitâ kalgusı bâkî ni harîf

Yüz hayf ki zâyi' ötedür 'ömr-i 'azîz

Efsûs ki bâtlı baradur 'ömr-i şerîf (330, s. 263)

(Sonunda ne yâr ne de arkadaş vefa gösterecektir. Ne yaz ne kış kalır ne de sonbahar. Yazık ki değerli ömür eksilmektedir. Çok yazık ki şerefli ömür boşuna geçmektedir.)

Hayatı ile ilgili bir değerlendirme yapan Bâbür'ün, ömrünün boşa geçtiğine işaret eden şu beytinde de pişmanlık belirtisi vardır:

Lâdelik ile ömrüm ötti nitey

Kay sarığa bu ömr birle kitey (129/69, s. 208)

(Ömrüm akılsızlıkla geçti, ne yapayım? Bu ömürle ne tarafa gideyim?)

3-Bâbür'ün eserlerinde din konusu ve *Dîvânı*'nda Tanrı'ya hitap

Çok yönlü bir şahsiyet ve hükümdar şair olan Bâbür Şâh, aynı zamanda dinî ve vicdanî yönüyle de tarih sahnesinde yerini almıştır. Babür, ordudaki disipline ve devlet işlerinde usulün uyulmasına ve hiyerarşik saygıya önem vermiştir. Devlet kurmanın ve temellerini sağlamlaştırmanın önemini bildiği için kendisi de ata topraklarından uzakta fethettiği ülkede yeni devlet kurduğunda burada kalmak gerektiğini anlamış ve kendi memleketi ve ailesinden ayrı kalarak büyük irade örneği sergilemiştir. Haksızlığa asla tahammül edemeyen Bâbür, zorbalık ve yağmacılığı ölümle cezalandırmıştır (Yücel, 1995, s. 13). Bir komutan ve devlet adamlığının gerektiği gibi zaman zaman sert davranışları olan Bâbür Şâh'ın aynı zamanda mütevazî bir kişiliğe de sahip olduğu bilinir. Devlet yönetimi ve askerliğe dair konulardaki kararlarda istişareye önem veren bir liderdir. Bâbür Şâh, cömert ve dostlarına düşkün biridir. Vefat eden bir arkadaşına günlerce ağlamış, arkadaşlarını övmüş ve başarılarına onları da ortak etmiştir (Pırlanta,

¹¹ *Bâbür Dîvânı*'nda gurbetteki yalnızlığı, vatan hasreti ve ayrılık temlerini işleyen birçok şiir ve beyit mevcuttur. Bu konuda daha fazla bilgi ve örnek için bkz. Güzeloğlu, 2018.

2016, s. 236; Yücel, 1995, s. 14-15).

Ondaki il tutma ve devlet kurma kabiliyetinin yanı sıra ruhundaki manevi yönünün de oldukça güçlü olduğunu görmek mümkündür (Kuş Büyüктаş, 2018, s. 149). Bâbü'r Şâh, başarılarını Allah'ın yardımına bağlamış ve bunu hatıratı olan *Bâbü'r-nâmesi*'nde ve birçok şiirinde de sık sık ifade etmiştir.

Bâbü'r, dindar bir insandır. Hocalara, din âlimlerine saygı duyar, onlarla sık sık toplantılar yaparak dinî konularda fikir alışverişinde bulunur. Öte yandan tutucu olmadığı gibi, batıl inançların da karşısındadır (Yücel, 1995, 14).

Bununla birlikte “Dervişler ile hiçbir akrabalığım olmamakla beraber, onlara can ve gönülden bağlıyım; şahlık ile dervişliğin birbirinden uzak olduğunu söyleme; şahım, fakat dervişlerin bendesiyim.” sözleri Bâbü'r'ün, maddî dünya dışında manevî bir bağının olduğunu göstermektedir. *Vekâyi*'de hatıralarını anlatırken pek çok yerde *Kur'an* ayetleriyle örnek vermesi, onun hem dinî ve vicdanî yönünün zenginliğini hem de *Kur'an* ayetlerinin bilgisine vakıf olduğu göstermekte; aynı zamanda onun zengin dinî-tasavvufî ve fikhî bilgilerle de manevî yönden derin bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır (Kuş Büyüктаş, 2018, s. 149).

Onun edebî alanda olduğu kadar din konusunda da güçlü ve derin bilgilere sahip olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Yukarıda eserleri hakkında bilgi verilirken bahsedilen nasihat içerikli *Mübeyyen (Der Fıkh-ı Mübeyyen)* adlı eserinde Bâbü'r, Hanefî fıkhına dair bazı konu ve meseleleri ele almaktadır (Akün, 1991, s. 399). Nefis terbiyesi, tecellî, muhabbetullah, vahdet, zâhir-bâtın, feyz, cezbe gibi tasavvufî konuların işlendiği *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* de onun dinî konulardaki seviyesini göstermesi bakımından önemlidir (Bilkan, 1999, s. 109).

Bununla birlikte Bâbü'r Şâh'ın *Bâbü'r-nâme*'deki hayatının anlatımını zengin bir şekilde *Kur'an*'ın pek çok sure ve ayetiyle örneklendirebildiği görülmektedir.¹² Kendi hayatını anlattığı *Bâbü'r-nâme (Vekâyi)*'de yer alan *Kur'an* ayetleri Bâbü'r'ün hayatının her aşamasında daima dua ettiği ve *Kur'an*'dan kopmadığını göstermektedir. Savaş dönemlerinde, devlet işlerinde, kişisel ilişkilerde ya da hâlet-i ruhiyyesinde hissettiği manevi haz zamanlarında, pişmanlık ve tövbe konusunda da ayetler okuyan Bâbü'r, bu ayetleri birer dua ve şükür niteliğinde hayatına aksettirmiştir (Kuş Büyüктаş, 2018, s. 150). Ayrıca anlattığı konulara göre ayetlerin tamamını ya da ayetlerin içerisinden bir kısmını örnek vermiş olması da yine *Kur'an* dili ve bilgisine ne kadar vakıf olduğunu ve onu hayatına ne denli aksettirdiğini göstermektedir. Bu durum ise onun çok iyi bir şekilde *Kur'an* eğitimi almış olduğunun da delili olmalıdır (Kuş Büyüктаş, 2018, s. 167).

Din ve tasavvuf konulu *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* ve *Mübeyyen adlı* eserleri dışında çokça başvurduğu ayetlerin yer aldığı hatıratı olan *Bâbü'r-nâme* ve *Dîvânı*'ndaki din içerikli şiirlerin yanı sıra Allah'ın adını zikrettiği, Tanrı'ya hitap ettiği, Tanrıya yönelik dua ve dileklerde bulunduğu birçok şiiri veya beyti vardır.

¹² Bu konuda bkz. C. Kuş Büyüктаş. “Bâbü'r Şâh'ın Varlık Mücadelesi ve Hükümdarlık Döneminde Sığındığı Kur'an Ayetleri”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 2018, 145-168. (Söz konusu çalışmada Bâbü'r Şâh'ın sığındığı ve dilinden düşürmediği ayetler belirlenmiş ve bu ayetlere hangi durumlarda ve ruhi hâllerde iken başvurduğuna dair tespitler yapılmıştır. Buna göre, *Bâbü'r-nâme*'de yer alan söz konusu ayetler şu şekilde sıralanmıştır: gerçekleştirdiği savaşlar ile ilgili sığındığı ayetler; içki ve boş sözlerden pişmanlık ve tövbe ile ilgili sığındığı ayetler; rızık, mal, mülk gibi isteklerde sığındığı ayet; yürürlüğe konulan hükümlerin değişmemesiyle ilgili sığındığı ayet; ceddinin yaptırdığı cami kitabesinde yer alan ayet ve kendisini belalardan koruduğuna inandığı “Allahümme ente Rabbî lâ ilâhe illa ente aleyke tevekkeltü ve ente rabbü'l-ar şî'l-azim ...” ile başlayan dua.) (Kuş Büyüктаş, 2018).

Buna örnek olarak, Bâbü'ün en önemli eseri olan *Dîvânı*'nda dinî içerikli manzumelerde görülen hiyerarşiye göre yazılmış mesnevîleri vardır. Mesela, *Dîvân*'daki 558 no'lu şiir bu türdendir (Yücel, 1995, s. 318-319). Mesnevî nazım şekliyle yazılan 43 beyitlik bu şiirde Tanrı'ya hamd ile başlayan beyitleri tevhid ve na't takip eder. Devamındaki beyitlerde kötü talihten yakınan Bâbü, devlet ve saltanat işlerini terk edip Allah yolunda çalışmayı seçtiğini dile getirir ve duayla şiirini tamamlar.

Bâbü Dîvânı'nın başında yer alan *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesinin* içeriğinde tevhid, na't gibi dinî konulu bölümler yer almaktadır (Yücel, 1995, s. 97-118). *Risâle-i Vâlidîyye* bağımsız bir eser sayıldığı için burada örnekler arasına dâhil edilmemiştir.

Bâbü Dîvânı'nda Allâh'ın adlarından ve sıfatlarından şunlar geçmektedir: Allâh, Tingri, Hak(k), Rab(b), Bâri, Mevlâ, Girdgâr, Sübhân, Gaffâr, Kâdir, Rahîm, Mescûd, Hay(y), Zü'l-Celâl, Ta'âla, Ta'âla'llâh, Cebbâr. Beyitlerde içinde Allâh'ın adı olan Arapça terkipler ve cümleler de kullanılmıştır: bismi'llâh, bi-hamdi'llâh, el-minnetü li'llâh, illâ'llâh, inşâ'llâh, kâle'llâh, lahavl (la havle ve la kuvvete illâ billâh), lâ-ilâhe illâ'llâh, salla'llâhu, suyu'llâh, va'llâh, şükr li'llâh.

a. Tanrı'ya münâcât eden Bâbü:

Bâbü Dîvânı'nda sevgiliye, kendine, gönlüne, dostlara, zahid-sufiye sesleniş yanında birçok beyitte Tanrı'ya hitap vardır. Bazen de baştan sona yakarış (münâcât) niteliğinde ve tevhid konulu şiir örnekleri mevcuttur. Bağımsız olarak kaside nazım şekliyle yazılmış dinî içerikli şiirleri yoktur. Tanrı'ya hitap içeren veya Tanrı'dan istenen dilekleri dile getiren, Tanrı'nın adıyla yapılan dua cümlelerinde Bâbü'ün samimiyeti ve sıcaklığı dikkat çekmektedir. Meşakkatli, maceralı ve zorluklarla dolu hayatında sürekli yalnızlık duygusu çeken Babür, kudreti karşısında kul olarak boyun eğdiği, kötü talihten dolayı yakındığı, ancak her şeyin O'ndan geldiğine inandığı için tevekkül gösterdiği Tanrı'ya sığınmakta, O'nunla dertleşmekte, O'ndan yardım istemekte; niyaz etmekte ve başkaları için de onun adıyla dua etmektedir. Bu şiirlerde Tanrı'ya hitap eden Bâbü'ü, her şeyin Allah'ın takdiri olduğuna inanıp tevekkül gösteren Bâbü'ü ve yine her şeyi Allah'tan dilemek gerektiğini bilen ve dua eden Bâbü'ü görmek mümkündür.

Sin gül sin ü min hakîr bülbüldür min

Sin şu'le sin ol şu'lega min küldür min

Nisbet yoktur dip ictinâb iyleme kim

Şeh min ilge velî sanga kuldur min (267, s. 247)

(Sen bir gülsün ve ben değersiz bir bülbülüm. Sen bir ateşsin ve ben o ateşin küliyüm. İlgisi yoktur diyip çekinme; halka şahım, ama sana kulum.)

Bâbü'ün şiirlerinde sevgili canlı, bütün gerçekliliğiyle duran bir sevgilidir. Bezmede birlikte şarap içilen, eğlenilen, ayrılığında özlenen, aşığına çeşitli cevr ü cefalar eden sevgilidir. Babür, hükümdar olsa da sevgilinin kuludur. Sevgili gül ve mumun alevine benzetilirken aşık da onun bülbülü ve yanmış külüdür. Buradaki kulluk ilâhî sevgili karşısındaki kulluk olarak da görülebilir.

Aşağıdaki şiirde de Bâbü, “şahlar şahı, ilâhî gözeten, kendisine sığınılan sensin” diyerek Tanrı'ya şöyle hitap etmektedir:

İy kim âlem şehleri şâhı sin sin

Bî-vâsita manzûr-ı ilâhî sin sin

Sin bar sin kimge iltey şâh penâh

Çün barça cihân ehli penâhı sin sin (187, s. 227)

(Ey (Tanrı), âlem şahlarının şahı olan sensin; vasıtasız ilahî gözeten sensin. Sen varsın, (bu yüzden) kime sığınayım, çünkü bütün cihan ehlinin sığınacağı sensin.)

Dîvân'ının sonlarında yer alan başka bir şiirinde Allah'ın sıfatlarını da zikrederek ona "ey Tanrım!" olarak hitap etmektedir. Mesnevî nazım şekliyle yazılan bu kısa şiiri bir tevhid niteliğindedir:

İy kâdir-i ber-kemâl Tingrim
V'ey kâhir-i zü'l-celâl Tingrim

İy birgüçü bir ü bar Tingrim
V'ey alguçü gîrüdâr Tingrim

Bolmas sıfatıngı dise niçün
Kim bar sin iy Hudây bî-çün

Artukrak irür kemâling andın
Efzûnrak irür celâling andın

Köp söz işitildi magrifettin
Köp nükte diyildi merhamettin

Her söz ki işitse dise bolmas
Söz bar ki ayılsa dise bolmas

Sa'miga egerçi köp hevestür
Söz munda yitişti imdi bestür (555, s. 315-316)

(Ey olgunlukta kudretli ve üstün yücelik sahibi Tanrım! Ey veren ve alan, bir ve var olan Tanrım! Ey Allah, eşsizsin, ne dense sıfatın olmaz; olgunluğun ondan daha çok, yüceliğın daha fazla olur. Günahların bağışlanması için çok söz işitildi, merhametten dolayı çok zarif söz söylendi. Duyulan her söz söylenmez, söylenen söz söylenmez. Gerçi dinleyene çok heves var, ancak söz burada yeterli oldu, artık tamamdır.)

Bâbü'r, "Yâ Rab" hitabıyla Tanrı'ya yakarışlarda olduğu gibi, Yaradan olarak Allah'ın sıfatları ve sonsuz gücü karşısındaki kul olarak kendi güçsüzlüğünü, zayıflığını dile getirerek Tanrı'nın ona layık gördüğü her şeye boyun eğdiğini ifade ettiği bir rübâisi de şöyle dir:

Yâ kahr u gazab bile mini tofrak kıl
Yâ bahr-ı 'inâyetige müstagra kıl
Yâ Rab sangadur yüzüm kara h'âh ak kıl
Her nev' sining rızâng irür andak kıl (195, s. 229)

((Ey Tanrı!) Ya kahr ve gazabınla beni toprak yap ya da inayet denizine beni gark et. Ya Rab, isteyen yüzüm karadır sana, sen ak kıl, senin rızan nasılsa öyle yap!)

Bâbü'r'ün Tanrı'ya münâcâtını başka bir şiirinde de görmek mümkündür. Yine mesnevî nazım şekliyle yazılan bu şiirde başta gönle hitaben yapılan çeşitli nasihatler yer almaktadır. Kendi hayatından bazı

gerçekleri de zikreden Bâbür, burada şarap, bezm, yeme içme, nefis ve dünya işleri konusunda kendine çeşitli öğütler verdikten sonra Allah'a dua etmektedir. Bu dua kısmı şiirin son yedi beytindedir. Nefse uyup hayatını gaflet içinde geçirdiği için pişmanlık duyan Bâbür, Tanrı'dan işlerini iyileştirmesini dilemektedir. Şair, Allâh'a hitap olarak "Girdgârâ" ("ey Allâh!") nidâ ifadesini kullanmaktadır. Tanrı'ya hitap içeren diğer örneklerde de olduğu gibi, burada da sade, açık bir Türkçe ile yapılan bir yakarış görülmektedir:

Girdgârâ manga tevfikî bir
Yörümekke reh-i tahkîkî bir

Ömr gaflet bile ötkermiş min
Nefs buyruğu bile barmış min

Nefs yagısını mağlub itkil
İşlerimni barını hûb itkil

Barı hatdın mini âsân ötker
İşlerimni mining âsân bütker

Gûş u hûşumni sözüng sarı kıl
Cân u könglümni özüng sarı kıl

Gamların birle avut könglümni
Ma'rifet birle yarut könglümni

Koyma Bâbüрни bu hâlet birle
Anı öltürme betâlet birle (132/33-39, s. 213)

(Ey Allah, bana yardım et, yürümek için doğru yolu ver! Ömrü gaflet ile geçirmişim, nefsin buyruğu ile yürümüşüm. Nefs düşmanını mağlup et, bütün işlerimi iyiye çevir. Bütün geçişlerden beni kolay geçir, işlerimi kolay tamamla! Kulağımı ve aklımı sözüne doğru yönelt, can ve gönlümü kendine doğru yönelt! Gönlümü gamınla avut, gönlümü marifetle (bilisle) aydınlat! Bâbür'ü bu hâlde bırakma, onu avarelik ile öldürme!)

Dîvân'ın sonunda yer alana Firâk-nâme başlıklı bölümde 570 no'lu şiir ve 571 no'lu mensur parça yine Tanrı'ya hitaben yakarış içermektedir.

Firâk deştide itken gam u tefekkürdin
Esîr-i dil-şüde ya'ni fakîr Babürdin
Du'a vü kulluk anga kim cenâb u kadri anıng
Bülend ü âli irür vehm ile tasavvurdın (570, s. 325)

(Ayrılık çölünde ettiğim tefekkür ve çektiğim gamdan gönlü gitmiş, esir olan fakir Bâbür'den dua ve kulluk, büyüklüğü ve kudreti anlayış ve hayalden daha yüce ve yüksek olan O'na (Tanrı'ya)dır!)

Şiirden sonra gelen şu mensur parçada Bâbür "başını alıp gitmek" deyimine de yer vererek kavuşma hayali sayesinde yalnızlığa ve ayrılığa katlanabildiğini ifade etmektedir. *Dîvân*'ında dört yerde yer alan

nesir parçalarından birinde de sevgiliye kavuşma hayali ve sevgilinin hayaline kavuşma olmasa Bâbü "başımı alıp gideceğini" dile getirmektedir. Burada ilahi sevgiliden ayrı kalmanın verdiği gamdan bahsedilmektedir. Yalnızlık çeken, gam ve çile dolu uzun ayrılık günleri ve gecelerinde Bâbü'e tek teselli veren sevgiliye kavuşma hayalidir:

"Kulluk duadın song arz oldur kim firak künleri ni uzun bolur irmiş. /2/ ve firak künining her saatide yüz belâ füzûn bolur irmiş. Bu nihâyeti yok /3/ gam u firakatte ve bu gâyeti yok belâ vü şiddette visâling hayâli bolmasa/4/ nitkey irdim. Ve hayâling visâli bolmasa başımni alıp kitkey/5/ irdim. İ'tikadım sanga ol yosunluk idi kim arz kıldım. Ve murâdım sindin /6/ bu yanglığdur kim şerh iyler min." (571/4, s. 325)

(Kul duasından sonra ayrılık günlerinin ne kadar uzun olduğu bildirilir. Ayrılık gününün her saatinde yüz bela artmaktadır. Bu sonu olmayan gam ve ayrılıkta ve bu sınırsız bela ve katılıkta kavuşmanın hayali olmasa ne yapardım? Hayaline kavuşma olmasa başımı alıp giderdim. İncancım sana sunduğum derecededir ve senden istediğim açıkladığım gibidir.)

Zorluklarla ve çilelerle dolu maceralı hayatında Bâbü, birçok kez hayatı üzerine düşüncelerinde pişmanlıklarını da dile getirmektedir. Böyle durumlarda da Tanrı'ya hitaben samimî itirafları söz konusudur:

Bî-sabr min ü bî-ser ü samândur min
Bir nîm-zededür min ü perîşândur min
Ni dîning işin kıldım u ni dünyâning
Yâ Rab nitey öz işimge hayrândur min (284, s. 252)

(Sabırsız, düzensiz, savruk, yarı vurulmuş ve perişanım. Ne din ne de dünyanın işini yapabildim. Ya Rab, kendi işime şaşırılmışım, ne yapayım!)

Bâbü'ün kendini olduğu gibi anlatması, samimiliği bu şiirinde de görölmektedir. Babü ne dinle ilgili işleri ne de dünyevi işleri tamladığını bu samimî ve biraz da pişmanlık belirtisiyle dile getirmektedir. Kendi memleketini bırakıp Hint'e gitmenin hatalı olduğunu bir şiirinde şöyle ifade eden Bâbü, hatasını kabul ederek öz eleştirisi de yapar:

Tâ'li yokı cânımga belahg boldı
Her işni ki iyledim hatâhg boldı
Öz yirni koyup Hind sarı yüzlendim
Yâ Rab niteyin ni yüz karahg boldı (216, s. 235)

(Talihsizlik canıma dert oldu, yaptığım her iş yanlış oldu. Kendi yurdumu bırakıp Hind'e doğru yöneldim. Ya Rab, ne yapayım, nasıl (bir) yüzü karalık oldu!)

Şaraba çok düşkün olduğu bilinen, hatta zararlı olduğunu bildiği hâlde içkiyle birlikte macun ve afyon da tüketen Bâbü, söz verdiği tarihte (1527) tövbe edip içkiyi bırakır (Yücel, 1995, 14). Hayatının sonuna kadar bu tövbesini bozmadığı ve hatta zaman zaman zühd hayatı yaşamaya niyetlendiği hatıratından ve *Dîvânı*'ndaki şiirlerinden bilinmektedir (Bilkan, 2002, 109).

Bâbü'ün şaraba ve eğlenceye tövbe ettiği bir zamanda çok sıkıntı çektiğini ve eski alışkanlığını unutmaya çalışırken zorlandığını şu şiirinden de anlamak mümkündür:

Tâ terk-i menâhî vü şarâb itmiş min
Nefsimga Hudây için azâb itmiş min
Tevbe işiği henüz açık irdi

Bu tevbede bir niçe şitâb itmiş min (321, s. 261)

(Yasaklanmış şeyleri ve şarabı terk etmekle Allah (rızası) için nefsimi azap etmişim. Tövbe kapısı henüz açıldı, bu tövbede biraz acele etmişim.)

Çocukluğundan beri birçok siyasî entrika ve savaş ortamına şahit olan Bâbü, bölünmüşlüğün zararlarını yaşamış ve farklı kültürel ve dinî unsurdan oluşan bir devleti kurup yöneterek zor bir işi başarmıştır. Yaptığı işte en iyisi olma gayretini gösteren Bâbü'ü de ifade eden şu beyit, Tanrı'ya hitap içermektedir:

Yâ Rab havâs cem'ide Bâbüni hâs kıl

Yâhûd avâm tefrikasından halâs kıl (485, s. 297)

(Ya Rab, havas bütününde Babü'ü seçkin yap! Yahut avam bozuşmasından onu kurtar!)

Bâbü yalnız olduğu için, içini dökmeye, derdini paylaşmaya bir yakını, dostu olmadığı için, belli ki bulunduğu yerde kendini yalnız hissetmektedir. Sevgili, dost ve akrabadan uzakta olan Bâbü, bu konuda da Tanrıya hitap ederek dertleşmektedir. Taşkent'te yanına sığındığı ve yardımını gördüğü dayısı Ali için yazdığı bir beyitte gönül derdini paylaşacağı kişiyi anmaktadır:

Dâyım Ali

Yâ Rab ol hurşîd-rû bî-mihr ayım kadamur

Kim anga salsam közümi yâd itsem könglüm gamın (347, s. 267)

(Ya Rab, o güneş yüzlü ayım nerededir ki gözüme ona çevirip gönül gamımı yad edeyim.)

Bâbü, yaşadığı her olumsuz durum konusunda Tanrı'ya seslenmektedir, O'nunla derdini paylaşmaktadır, O'na danışmakta ve yardım istemektedir. Nitekim bir beytinde şair, sözün güzelliğinden anlamayan ve şiir söylemeyi günah addeden şeyh tipinin cahilliğinden gelen zarardan Tanrı'ya sığınmaktadır:

Şeyh şî'rim men' iter yitmey belâgat lutfıga

Niylegey yâ Rab kişi bu pîr-i nâ-bâlig bile (82/4, s. 167)

(Şeyh, belagat lütfuna erişemeyip şiirimi engeller. Ya Rab, insan bu kemâle ermemiş ihtiyar ile ne yapsın?)

Aşk derdi konusunda Bâbü, çoğu zaman sevgiliye seslenerek onunla konuşur şekilde içindeki aşkı, gam ve kederi dile getirmektedir. Bazen de âşıklık hâlini anlatması, sevgiliden ötürü sitemlerini Tanrı'ya hitaben yapmaktadır, O'na içini döküp O'ndan yardım istemektedir. Sevgili konusunda Tanrı ile konuştuğu şiir örneklerinden bazıları şunlardır:

Yâ Rab nige tünd boldı şâhım bilmen

Köz yaşydın özge ozr-h'âhım bilmen

Bir hem nazar itmes i'tikadımın bilür

Her lahza itâb iter günâhım bilmen (212, s. 234)

(Ya Rab, şahım neden haşin oldu, bilmem. Gözyaşın (dökmek)dan başka özür dilemeyi bilmem. İnandığımı bilmesine rağmen hem bir nazar etmez, her an azarlar, günahımı bilmem.)

Sevgilinin vefasızlığından yakındığı aşağıdaki beyitte aynı durum söz konudur:

Mihribân istep belâ-yı bi-vefâga uçradım

Bî-vefâ irmiş Hudâyım ni belâga uçradım (430, s. 288)

(Merhametli sevgili isterken vefasına rastladım. (O sevgili) vefasızmış. Allah'ım, ne belalara uğradım!)

Aşk yolundaki bütün zorluklara rağmen gönlündeki sevgiliye vefasının ve aşkının değişmeyeceğini söyleyen Bâbü'r bu sözünün doğruluğunu ispat etmek için Tanrı'yı şahit göstermektedir:

İy yâr sin iyleme tasavvur

Kim könglini özge kıldı Bâbü'r

Yüz cevr-sıfat kaşımga kilse

Yüz tîg-ı cefâ başımga kilse

Könglümde henüz uşal vefâdur

Başımda dağı uşal hevâdur

Fikrim uşal u hayâl uşaldur

Derdim ol u zâr hâl uşaldur

Ger munda tereddüd itse ayım

Bu sözde güvâh irür Hudâyım (126/30-34, s. 195)

(Ey sevgili, Bâbü'r'ün gönlü değiştî diye düşünme! Yüz cevr ve cefa kılıcı karşıma gelse de gönlümde hâlâ aynı vefâdır, aklımda aynı aşktır. Fikrim ve hayâlim aynıdır, derdim budur ve ağlayan hâlim budur. Eğer ayım (sevgilim) bunda tereddüt ederse bu sözüme Allah'ım şahittir!)

Zaferler kazanıp gurura kapılmadığı, yenilgilerle yılmadığı, azim ve çabasıyla vazgeçmediği amaçlarına Tanrı'nın yardımıyla ulaştığı; şahlıktan dağdaki bir kaçağın sefilliğine kadar farklı maceraları tattığı; çeşitli ihanetlere uğradığı ve dostluklar tanıdığı hayatında, çok şey yaşamış ve görmüş olan Babür'ün gönlünün saltanat ve padişahlıktan soğuduğu ve devlet işlerini bırakıp zühd bir hayata yönelmek istediği dönemleri olmuştur. Bunu kendi kaleminden hatıratında anlatan Babür, şiirlerinde de dile getirmiştir. Aşağıdaki şiirinde de saltanat işinin “boş, faydasız” bir iş olduğunu, bu işlerden uzaklaşınca kendinden halkın beddualarının eksileceğini söyler ve Allah yoluna girmek istediğini ifade eder:

Kılay ber-taraf saltanatnıng işin

Özümdin kem iyley ulus kargışın

Yana saltanat zikrini kılmayın

Bu bi-hûde iş fikrini kılmayın

Hudâ yolu sarı hırâm eyleyin

Bu yol ka'tıda ihtimâm ideyin (558/30-32, s. 321)

(Saltanat işini kenara bırakayım, kendimden halkın kargışını eksiltelim. Tekrar saltanatı anmayayım, bu boş işi fikir etmeyeyim. Allah yoluna doğru adım atayım, bu yolu yürüyüp bitireyim.)

b. Her şeyin Allah'ın takdiri olduğuna inanan Bâbur

Hint topraklarında devlet kurarak büyük bir başarıya imza atan Bâbur, hayatının büyük bir kısmını doğduğu ata topraklardan uzakta, gurbette geçirmiştir. Gurbet, vatan hasreti, yalnızlık duygusu vb konular onun şiirlerinde kendi aksini bulmuştur. *Dîvânı*'ndaki birçok şiiri bu konulara hasredilmiştir (Güzeloğlu, 2018).

Hayatının bitmez tükenmez sıkıntı ve zorluklarla olmasını, feleğin kendisini gurbete salmasını ona "sıkıntıyı yar eden" Tanrı'nın işi olarak görmekte ve bu duruma tevekkül göstermektedir.

Hindistan fethine katılan Bâbur'ün yanındaki bazı dostlar ve beyler, buradaki hayata alışamadıkları için Kabil'e geri dönmeye karar vererek onu yalnız bırakmışlardır. Dostlarının Hindistan'dan ayrılarak Babür'ü terk etmeleri onu derinden yaralamıştır. *Dîvânı*nda bu konuda yazılan bir gazelinde¹³ bundan dolayı dert yakındığı görülmektedir.

Ancak beylerden farklı olarak Bâbur, Hindistan fethinin kendisine Tanrı'nın nasibi olarak görmektedir. Allah'ın lütfuyla kendisine verilen bu mal mülke şükrederek zor olsa da burada kalmanın gerektiğini düşünmekte, ailesi ve vatanından ayrı olmaya ve yalnızlık duygusuna katlanmaktadır. Memleketini hatırlatan en ufak şeylerden bile etkilenip duygulanan ve özlemle şiirler yazan Babür kendisi de belki çok defa gitmek istemiştir. Ancak bunu "Tanrı'nın isteği" olarak görüp tevekkül etmiştir:

Dime Bâbur ki niter sin baş alıp kitmekni

Tingrining h'âstı mundak ise min nitkey min (115, s. 186)

(Ey Bâbur, başını alıp gitmeyi ne yapacaksın deme. Tanrı'nın isteği böyle ise ben ne yapayım?)

Her şeyi Allah'ın yardımıyla başardığını bilen Bâbur, çok isteyince Allah'ın yardımıyla cihangir olacağını kendine nasihat yoluyla şöyle söylemektedir:

Bol taleb-kâr ister er bolsang atanın devletin

Tingri nâsır bolsa iy Bâbur cihângir olga sın (523, s. 306)

(Ey Bâbur, ister er olsan ata devletini iste, Allah yardımcı olursa cihangir olursun!)

Bir diğer nasihat beytinde de Bâbur, zenginlikte gaflete kapılmamayı, sıkıntıda kendini bırakmamayı, mutluluk istemek, çaba göstermek gerektiğini öğüt verir ve gerisi Tanrı'nın bileceği işti der:

Gâfil olma devlette özni salma mihnette

Tingri bilür elbette devlet iste himmet tut (103/3, s. 179)

(Mutlulukta gafil olma, sıkıntıda kendini bırakma. Baht iste, çaba göster, Tanrı bilir elbette!)

Aşk konusunda da Bâbur, sevgiliye kavuşmak için elinden geleni yapsa da sonunda Tanrı'nın takdir ettiğinin olacağını bilir. Üzerine düşen her şeyi yapmaktan geri durmayan, hayatta birçok konuda büyük dirayet ve azim örneği sergileyen Babür, her işin sonunun da Allah'ın takdir ettiği gibi olacağını unutmaz. Buna benzer söyleyişi şu beytinde de görmek mümkündür:

Makdûr barıça kıluram sa'y-i visâling

Tâ Tingrini bilmen ki ni takdîr kılıptur (124, s. 190)

¹³ Gazel 409 (Yücel, 1995, s. 283).

(Bütün gücümle sana kavuşmak için çabalarım. Ancak Tanrı ne takdir kılmıştır, bilmem.)

Ancak talihsizliğini de Bâbü'r, Tanrı'nın işi ve takdiri olarak görmekte ve buna tevekkül göstermektedir. Divan şiiri temlerinden biri olan âşığın sevgiliden ilgi ve merhamet görmemesi konusuna da yer veren Bâbü'r, diğer şairler gibi bu durumdan kötü talihi (kara bahtı) sorumlu tutmaktadır. Sevgilinin âşığa bakışını yöneltmemesini, gönül derdini iyileştirmek için âşığın yaralı gönlüne ok atmamasını kendi talihinden bilmektedir. Beyitte “yaratmadı” ve “yâr atmadı” cinaslı kafiye arasında kelime oyunu yapılmıştır:

Kılmasa ol ay nazar manga ni tang
Tingri tâli' çün manga yaratmadı
Okı yarar irdi könglüm derdiga
Niteyin könglüm üçün yâr atmadı (422, s. 287)

(O ay (gibi sevgili) bana nazar etmese şaşılmaz, çünkü Tanrı talihi bana yaratmadı. Gönül derdime sevgilinin oku yarardı. Ne yapayım ki, yar (onu) gönlüm için atmadı.)

Özellikle Tanrı'ya yakındığı durum, kötü talihinden ötürü çektiği çeşitli kederlerdir:

Yâ Rab ol kün şüm tâli'din manga bolgay mu kim
Cânıma âram ol ârâm-ı cândan körge min (25/3, s. 133)
(Ya Rab, uğursuz talihimden canıma, o canı dinlendirenden huzur göreceğim o gün gelir mi?)

Tanrı'ya hitap içeren yukarıdaki örneklerde veya Tanrı'yla ilgili tevekkül söylemleri içeren beyitlerde olduğu gibi, birçok beyitte Bâbü'r'ün sade, açık bir dil kullandığı görülür. Bunun yanında Bâbü'r'ün şiirlerinde yine külfetsiz ve açık söyleyiş sağlayan “Allah biliyor, bir işin Allah'a kalması, Allah'a tapşırma, Tanrı için” gibi yaygın ifadeleri görmek mümkündür. Beyitlere konuşma havası katan bu ifadelerde resmiyetten ve sanatlı tarzdan uzak rahat bir üslûp görülmektedir:

Çün kıldı mini ol büt-i Çîn zâr u mübtelâ
İşim mining kalıp turur imdi Hudâ bile (112/3, s. 184)
(O Çin putu (gibi güzel sevgili) beni perişan ve tutkun etti. Artık benim işim Allah'a kalmıştır!)

Kaddi birle ikki zülfi ü agzı
Cânımga belâ boluptur Allâh

İl bilmes hâletim bilür yâr
Hâlimdin irür Hudây âgâh (48/3,5, s. 146)
(Boyu ile iki (taraftan sarkan) saçı ve ağzı canıma bela olmuştur, Allah'ım! El bilmez hâlimi yâr bilir, (bu) hâlimi Allah biliyor!)

Tapşurup irdim könglülni yârğa çün bardı yâr
Hem-reh ittim haste könglümni Hudâga tapşurup (56/6, s. 152)
(Gönlümü yâre emanet etmiştim, çünkü yar vardı. Hasta gönlümü Allah'a emanet edip (kendime) yol arkadaşı yaptım!)

Bazen “Allah Allah!” ibaresi şaşırma durumlarını belirtmede kullanılan bir ünlem olarak da

kullanılmaktadır. Beyte konuşma havası katan bu tarz ifadeler dildeki sadeliğinin de bir göstergesidir:

Âşık olgaç kördüm ol şimşâd kaddin yüz belâ

Allâh Allâh ışk ara mundak belâlar bar imiş (58/2, s. 153)

(Âşık olduğumdan beri o boyu şimşir ağacı (gibi yüksek ve düzgün) olan sevgiliden yüz bela gördüm. Allah Allah! Aşk içinde böyle belalar da varmış!)

Bir kimseden kesin bir şeyi yapması için “Allah için”, “Allah’ımı seversen” gibi ifadeler kullanılır. Bâbur, sevgiliden Tanrı’ya inanan ve Tanrı ümidi olan biriye Tanrı için kendisini ümitsiz bırakmamasını istemektedir:

Tingridin eger sining ümidin bardur

Tingri için iy ay mini nevmîd itme (231, s. 238)

(Ey ay (gibi güzel sevgili), eğer senin Tanrı’dan ümidin varsa Tanrı için beni ümitsiz etme.)

c. Dua eden Bâbur:

Bâbur kendisi için dua ederken Allah’a hitaben “Tanrım”, “yâ Rab”, “Hudâyım” gibi nida sözlerini kullanarak niyaz etmektedir. Sadece kendine değil, başta sevgili olmak üzere diğerleri için de sık sık dua cümlelerini kurmaktadır. Bazen dileğini üçüncü şahıs olarak “Tanrı versin, Tanrı yapsın” vb. Tanrı’dan istemektedir; çoğu zaman da Tanrı’ya hitaben “yâ Rab” diyerek dilemektedir. Allah’tan dileğini bir şiirinde şöyle dile getirmektedir:

Dünyâ barısı manga musahhar bolsa

Ukbâda dağı Hudây yâver bolsa

Budur tilekim ikki cihânda Hakdın

Her ni tilesem barı müyesser bolsa (163, s. 221)

(Dünyanın tamamını ele geçirsem, ahirette de Allah yardımcım olsa. İki cihanda Allah’tan dileğim sudur: her ne dilersem hepsi bana kolay olsa.)

“Müşkül” ve “âsân” kelimelerini tezat içinde kullanarak kendisi için gitmenin zor olduğunu, bunu Tanrı’nın kolaylaştırmasını dilemektedir. Diğer bir ifadeyle, Allah’a ulaşmak isteyen bir kul olarak Allah’tan bu zor işi kolaylaştırmasını istemektedir:

Manga barmak müşkil ü kilmek sanga âsân durur

Uşbu mişkilni manga yâ Rab sin âsân kilga sin (113/4, s. 184)

(Gitmek bana zor ve gelmek sana kolaydır. Ya Rab, bu müşkülümü bana sen kolaylaştır.)

Bir diğer duası Türkçe “yaş” kelimesinin hem gözyaşı hem ömür yılı olarak cinaslı kullanıma örnektir. Allah’ın rahmetine kavuşan birinin arkasından ağlayana döktüğü her yaş için Allah yüz yaş versin diye dua etmektedir. Teselli içerikli söyleyişe benzeyen bu ifade bir başsağlığı dileği mahiyetindedir:

Çün bardı Hudây rahmetiga ol baş

Ni fâyide tökmek gam-ı hicrânda yaş

Ol baş gam-ı hicrânda köp yaş töktüng

Bir yaşing için Hudây birsün yüz yaş (212, s. 234)

(Başı Allah’ın rahmetine kavuştuğu için ayrılık kederiyle gözyaşı dökmenin faydası yoktur. Onun ayrılık gamında çok gözyaşı döktün; bir gözyaşın için Allah sana yüz yaş versin!)

Bâbü'r, tebrik dileklerini de Allah'ın adıyla yapmaktadır. Sevdiği birisi için hanlıktan dolayı bir tebrik olarak söylenen bu dörtlük de dua içermektedir:

Yâring sining Allâh tebârek bolsun
Düşmenleringe tu'me belârek bolsun
Milküngde ferâgat bile hanlıglar kıl
Milküng bile hanlıgıng mübârek bolsun (312, s. 259)
(Allah senin yârini mübarek etsin! Düşmanlarına tadı bela gibi olsun! Mülkünde vazgeçene (el çekene) kadar hanlık yap, mülkün ile hanlığın kutlu olsun!)

Divan şiiri konuları çerçevesinde de sevgili için dua söz konusudur. Babür, birçok şiirinde vefasızlığından, katılığından, sertliğinden ve merhametsizliğinden dolayı sevgili için duada bulunmaktadır. Bu konuda dua ve isteğini Tanrı'ya yöneltmekte, ondan yardım istemektedir.

Klasik şiirde âşığa sevgiliden haber getiren sabah rüzgarıdır. Aynı şekilde âşık, sevgilinin bulunduğu yere doğru esen rüzgârla kendi hâlimden haberdar olması için haber göndermektedir. Şair, sevgilinin çelik gibi sert gönlüne Allah merhamet versin diye dua etmeyi ihmal etmemektedir:

Ol servning harîmiga ger yitsen iy sabâ
Birgil bu hicr hastesidin yâd könglige
Rahm eyleben sağınmadı Bâbü'rni bar ümîd
Salgay Hudây rahmnı pûlâd könglige (407, 283)
(Ey saba, eğer o servinin haremine ulaşırsan onun gönlüne bu ayrılık hastasını hatırlat. Merhamet edip düşünmedi (ancak) Bâbü'r'ün (hâlâ) ümidi var, çelik gönlüne Allah acıma versin!)

Divan şiirinde âşığın âşıklık hâllerinden biri rüsva olmaktır. Sevgiliye kul olduğunu söylediğinden beri o sevgili Bâbü'r'ü rüsva etmiştir. Bâbü'r, “Tanrı benim gibi bir bendesini yine rüsva etmesin!” diye dua etmektedir:

Yârga kuldur min diğeç Bâbü'rni rüsvâ iyledi
Tingri min dik bendesini kılmasun rüsvâ yana (18/5, s. 128)
(Sevgiliye kulum dediğinden beri Bâbü'r'ü rüsva eyledi. Tanrı benim gibi kulunu tekrar rüsva kılmasın!)

Âşığa çeşitli eziyetler eden sevgiliyi sevmek, ona kul olmak da zordur. Onun yardımcıısı Tanrı olsun:

Kim ki bolgay sin kibi âlemde dil-dârı anıng
Her ka yan azm iylese bolgay Hudâ yârı anıng
(Dünyada senin gibi gönlün sahibi sevgilisi olanın, her nereye gitmek isterse Allah dostu olsun!)

“Tanrı kötü bir durumla karşı karşıya bırakmasın” anlamında kullanılan bir söz (Türkçe Sözlük, 21.06.2024) olan “Allah göstermesin!” sözü sıkça kullanılan bir ifade olarak Bâbü'r'de de görülmektedir. Anlatıma sadelik ve konuşma havası katan bu sözü birçok beyitte görmek mümkündür:

Şâm-ı hicrânın manga ol bî-vefâ körsetmegey
Hicr şâmı asru mühlikdür Hudâ körsetmegey (92/1, s. 172)
(O vefasız (sevgili) bana ayrılık akşamını göstermesin. Ayrılık akşamı çok zordur, Allah göstermesin!)

Hemen hemen bütün kelimeleri Türkçe olan bu beyitte de Tanrı'ya sesleniş ve "Allah göstermesin" yaygın Türkçe dua sözünün yer aldığı niyaz direk Tanrı'ya hitaben yapılmıştır:

Ol kara köz hicride tün dik karardı kündüzüm

Yâ Rab andan künni ol közi kara körsetmegey (92/3, s. 173)

(O kara gözün (sevgili) ayrılığında gündüzüm gece gibi karardı. Ya Rab, o gözü kara gibi günü gösterme!)

Sevgilinin bulunduğu yerden ayrılmak zorunda olan Bâbur'ün orada fikri, gönlü kalacaktır. Onun gönlünü saklayıp koruyanı Tanrı gözetsin diye bir duada bulunmaktadır:

Kûyıldın min azm iter min kalgu diktür hâtırım

Hâtırımını sahlasa Tingri nigh-dârı anıng (106/2, s. 180)

(Sevgilinin bulunduğu yerden ben giderim, (orada) gönlüm kahr. Gönlümü saklarsa Tanrı (da) onun gözcüsü, koruyucusu (olsun!))

Sonuç

XVI. yy. Çağatay sahası hükümdar şairi Bâbur Şâh'ın *Divânı*'nda Tanrı'ya hitaben yakarış niteliğinde münâcât, Tanrı övgüsü niteliğinde tevhid, dua cümleleri içeren beyitler ve şiirler geniş bir yer almaktadır. Bu hitaplarda şairin samimiyeti, insan olarak mütevaziliği ve Yaradan karşısında kul olarak çaresizliği görülmektedir. Geleneksel tevhid, münâcât gibi dinî içerikli kaside veya terci-i bentleri olmasa da bu tür şiirleri *Divân*'da gazel, rübai, mesnevî, müfred, beyit vb. nazım şekilleriyle yer aldığı görülmektedir. *Divân*'da sanatlı söyleyişten uzak, samimî, külfetsiz ve açık bir dille Tanrı'ya hitaben dilek ve duaların yer aldığı şiirler mevcuttur. Bâbur'ün her durumda Tanrı'ya hitaben dertleştiği, şükredip tevekkül gösterdiği ve sürekli dua ettiği görülmektedir. Şiirlerinde bunu bazen öz Türkçe olan sade, açık ve içten söyleyişlerle dile getirmektedir.

Tanrı'ya hitaben yazılan bu şiirlerde tüm içtenliğiyle sade bir dille yakarış münâcât eden Bâbur'ü, hatalarından dolayı pişmanlık duyan Bâbur'ü, her şeyin Tanrı isteği ile olduğuna, sahip olduğu her şeyin Tanrı'nın kendisine nasip ettiğine inanan, bu yüzden şükreden ve kaderine boyun eğen Bâbur'ü; dilek ve isteklerini sadece Tanrı'ya yönelten Bâbur'ü; kendisi ve çevresindekiler için dua eden Bâbur'ü görmek mümkündür. Bütün hayatı kendi eserlerinden okunan Bâbur'ün aynı zamanda bu örneklerden de hareketle kuvvetli bir iman sahibi olduğu bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Bâbur Divânı örneğinde de görüldüğü gibi, divan şairleri, her ne kadar geleneğin sunduğu çerçeveye bağlı kalarak söz söylemişlerse de eserlerinde bazen onların kendi gerçek hayatlarına dair ve şahsî duygu ve düşüncelerine ait ipuçları yer almaktadır. Böylece şiirleri gerçek hayattan uzak, tamamen hayalî ve kalıp mazmun ve ifadelerden oluşmadığı, onların ferdî düşünce, duygu, yaşamışlık, bilgi, tecrübe ve çevre gözlemlerine dayalı ifadeler olduğu ve ruh dünyalarını yansıtan örnekler de içerdiği açıktır.

Eserler, şairden ve yazıldığı şartlar, zaman ve mekân şartlarından, dönemden ayrı düşünülemez. Şairin yaşadıkları, görüp geçirdikleri, hissettikleri, düşündükleri, hayal ve arzu ettikleri; benimsediği veya karşı geldiği ona bunu söyletmektedir. Bunu bazen büründüğü şair olma rolüyle yapsa da çoğu zaman şairin kendisidir, yaşadıkları ve hissettikleridir. Bu durum divan şairleri için de söylenebilir.

Devlet kurucusu, hükümdar, sanatkâr ve fikir adamı yönüyle tanınan Bâbur'ün eserleri onu duygularıyla ve inancı yönüyle insan olarak tanımamıza yardımcı olmaktadır. Şair bazında yapılan bu tarz

incelemelerin sonucunda şairlerin yaşadıkları devir hakkında da önemli bilgilere ulaştıracağı açıktır.

Her şairin insan olarak duygularını eserlerinde yansıttığı gibi, hükümdar şairlerin de eserleri onların sıradan bir insan olarak ruhî portrelerini ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle ele alındığında hükümdar şairlerin eserleri, onların şiirdeki tutumları, sanatı kullanma özellikleri gibi konularda da genel bir değerlendirmenin yapılabilmesi için önemli malzeme sunacaktır.

Kaynakça

- Akün, Ö. F. (1991). "Bâbür (Sanatkâr ve Fikir Adamı Yönü)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 396-400.
- Akyol, E. (2014). *Bâburnâme: Bir Birey Olarak Bâbur ve Yeni Bir Nasihatnâme Türü*. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans tezi.
- Alparslan, A. (1976). "Bâbür'ün İcat Ettiği "Bâbüri Yazısı" ve Onunla Yazılmış Olan Kur'an I". *Türkiyat Mecmuası*, XVIII (1973-75), s. 161-168.
- Amber, S. (2022). "Bâbürlü Toplumundaki Dinî Hayata Dair Genel Bir Değerlendirme". *Yeni Fikir Dergisi*, 14 (29), s. 37-47. <https://doi.org/10.57205/yenifikirjournal.1153079>
- Aykanat, T. (2013). "Bâbür Şâh Şiirinde Görülen Somutlayıcı Anlatım Yolları Tarz-ı Vâsûht ve Aşka İlişkin Bazı Tespît ve Değerlendirmeler". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8 (4), s. 269-294. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4692>
- Bilkan, A. F. (1999). "Bâbür'ün "Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi" Adlı Eseri". *Bilig* 8, s. 105-111.
- Bilkan, A. F. (2002). "Bâbürnâme Işığında Bâbürün Hindistan Hayatı". *Bilig* 21, s. 97-116.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. 15. baskı, Aydın Kitabevi.
- Durmuş, T. I. (2021). *Sultan ve Şair Osmanlıda Edebî Himaye*. Muhit Kitap Yayınevi.
- Güzeloğlu, H. (2018). "İki Gurbet Şâiri: Bâbür Şâh ve Cem Sultân'ın Şiirlerinde Vatan". *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı 4, s. 528-559. <https://doi.org/10.28981/hikmet.494016>.
- İsen, M. vd (ed.).(2002). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Kadir, P. (1994). *Yıldızlı Geceler (Son Timurlu)*. çev. D. Ahsen Batur. Ötüken Neşriyat.
- Karataş, A. (2023). "Bâbür Dîvânı ile Bayram Han Dîvânında Deyimler". *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni, İMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (3), s. 10-34. <https://doi.org/10.60051/medbel.1301224>
- Konukçu, E. (1991). "Bâbür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 395-396.
- Köprülü, F. (1943). "Bâbür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 180-187.
- Kuş Büyüктаş, C. (2018). "Bâbür Şâh'ın Varlık Mücadelesi ve Hükümdarlık Döneminde Sığındığı Kur'an Ayetleri". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2), s. 145-168.
- Pala, İ. (2012). *Şiirler Şairler Meclisler*. 5. baskı, Kapı Yayınları.
- Pırlanta, İ. (2016). "Bâbür Şâh'ın Hayatı ve Kişiliği". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (10), s. 215-245.
- Steel, F. A. (2017). *Bâbür Şâh*. çev. İlhan Yıldız. Cümle Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları. <https://sozluk.gov.tr/> (21.06.2024)
- Yücel, B. (2024). "Bâbür". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/babur-gazi-zahiruddin-muhammed> (11.04.2024)
- Yücel, B. (1995). *Bâbür Dîvânı*. AKM Yayınları.
- Yürük, E. (2018). "Gelişen Teknoloji, Değişen Savaş: Babür Şâh'ın Hindistan'daki Savaşlarında Ateşli Silahların Rolü". *History Studies* 10 (5), s. 269-283.

26. Divan Şairinin Dilinden “Uğrulamak”¹

Nagehan CAĐLAYAN²

APA: Çağlayan, N. (2024). Divan Şairinin Dilinden “Uğrulamak”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 505-519. DOI: <https://zenodo.org/record/13825122>

Öz

Divan Şiiri geleneğinde Şiirde yer alan kelimelerin farklı benzetme ve anlam ilgileri yaratacak biçimde kullanıldığı görölmektedir. Şair, seçtiği kelimelerin aslı anlamlarının yanı sıra farklı çağrışımlarını da düşünmeye imkân verecek şekilde Şiirini titizlikle inşa eder. Böylece, kelimelerin, lafız ve mana sanatlarından istifadeyle geniş bir anlam dairesi içerisinde değerlendirilmesine imkân sunar. Bu kullanım, Şüphesiz Şiire derinlik katmaktadır. Bu çalışmada *uğrulamak/uğurlamak* fiilinin divan Şiirindeki kullanımı üzerinde durulmuştur. Eski Türkçede ve halk ağzında gizlice bir Şeyi almak, *aşırmak* manasına gelen bu fiilin beyitlerde işaret edilen mana doğrultusunda bir tasnife tabi tutulup, Şairin muhayyilesinde ifadesini nasıl bulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre *uğurlamak* fiilinin ekseriyetle sevgilinin yüz, dudak, endam vb. gibi güzellik unsurlarının çalınması şeklinde bir mana etrafında kurgulandığı görölmüştür. Buse, mana, can, lütuf, suret, hayal de uğurlamak fiiliyle bir arada kullanılan kelimelerdendir. Bununla birlikte incelediğimiz divanlarda uğurlamak/uğrulamak fiilinin redif olarak tercih edildiği manzume ve bu fiilin, tespit edilen beyitler ışığında akıl uğurlamak, gönöl uğurlamak, felekten gün uğurlamak gibi deyim manasını ifade edecek şekilde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Bu kullanımlar ışığında uğurlamak/uğrulamak fiilinin Klasik Şiirin zengin anlam dairesi içerisinde kendine nasıl bir yer bulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Şiiri, uğrulamak, çalmak, deyim.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Etik İzni: Bu çalışma, etik izni gerektirmeyen metin merkezli bir çalışmadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Ithenticate / İntihal, Oran: %14
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 23.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825122>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Tarafı Körleme
² Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Türk Müziği Bölümü / Dr., Sivas Cumhuriyet University, Turkish Music State Conservatory, Turkish Music Department (Sivas, Türkiye), ezgiyimdir@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2272-3069>, ROR ID: <https://ror.org/04f81fm77>, ISNI: 0000 0001 2259 4311 Crossref Funder ID: 501100002966

"Uğrulamak" from the Divan Poet's Language³

Abstract

In the tradition of Divan poetry, it is seen that the words in the poem are used in a way that creates different analogies and semantic relationships. The poet meticulously constructs his poem in a way that allows us to think about the different connotations of the words he chooses, as well as their original meanings. Thus, it enables the evaluation of words within a wide range of meanings by making use of the arts of expression and meaning. This usage undoubtedly adds depth to the poem. In this study, the use of the verb "uğrulamak/uğurlamak" in divan poetry is emphasized. This verb, which means to take something secretly or to steal in Old Turkish and in the colloquial language, has been classified in line with the meaning indicated in the couplets and an attempt has been made to reveal how it found its expression in the poet's imagination. Accordingly, it has been seen that the verb "send off" is generally constructed around a meaning of stealing the beauty elements of the beloved, such as his/her face, lips, figure, etc. Meaning, life, grace, form, imagination are also words used together with the verb to send off. However, in the divan we have examined, there are also examples of poems where the verb "send off"/"send off" is preferred as a redif and this verb is used to express idiomatic meanings such as "send off the mind", "send off the heart", "send off the day from the heavens" in the light of the couplets identified. In the light of these uses, it has been tried to reveal how the verb to send off/to send off has found its place within the rich semantic circle of Classical poetry.

Keywords: Classical Turkish poetry, uğrulamak, idiom

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 14

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 23.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825122>

Peer Review: Two

External Referees / Double Blind

Giriş

Uğranılan yer, yol, çizgi, gaye, hırsız (Ő. Sami, 1999:609) manasına gelen *uğrı* kelimesinden türetilen *uğrula-* fiili hırsızlık etmek, çalmak anlamına gelmektedir⁴. *Uğrula-* fiili, bu anlamının yanı sıra *görmek* anlamında da kullanılmaktadır (Redhouse, 2006:256). Tespit ettiğimiz örneklerden hareketle Klasik Őiirimizde yalnızca sirkat etmek/çalmak anlamıyla yer aldığını söylemek mümkündür.

Fiilin, eski kaynaklardaki kullanımına misal teşkil etmesi bakımından *Dvnu Lugti’t-Türk*’teki⁵ örneklerine baktığımızda *uğrulamak* fiilinin bir işi vaktinde yapmak anlamında ‘‘er işin uğurladı/adam işin zamanını bekleyerek yaptı’’ ve çalmak manasında ise ‘‘er tavar uğurladı/adam malı çaldı’’ (Ercilasun&Akkoyunlu, 2018, s.132) rnekleriyle kullanıldığını görmekteyiz. *Uğrulamak* fiilinden türetilen kelimeler, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Beyitlerin tespit ve tasnifinde de buna riayet edilmiştir.

Çalışmanın hareket noktasını *uğurlamak* fiili ve bu fiil etrafında kurgulanan beyitler oluŐurmaktadır. rnek olarak 14-19.yy'lara ait tespit edilen beyitlerden hareketle konunun genel hatlarıyla anlaşılmasına yönelik bir tespit ortaya konulmuştur. Bu fiilin Şiirdeki kullanımı, Şairin hayal dünyasında ifadesini ne Şekilde bulduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca, *uğrulamak* fiilinin redif olarak seçildiği rnek Şiirler mevcuttur.⁶ Benzeri bir çalışmayı farklı kelimeler üzerinden yapmak mümkündür.

1. Divan Şiirinde Uğrula-/Uğurla- Fiilinin Kullanım Alanı

Dili oluşturan bazı kelimeler yüzyıllar içerisinde birtakım değişikliklere maruz kalarak yeni anlamlar kazanırken bazı kelimeler de aynı anlamını korumakla birlikte farklı anlam katmanları yaratacak Şekilde mecazi kullanıma alan açar.

Tespit ettiğimiz beyitlerde *uğrula-/uğurla-* fiilinin daha çok sevgiliye ait güzellik unsurları söz konusu olduğunda bu ögelerle birlikte anıldığı görülür. Beyitler tasnif edilirken hareket noktamız bu olmuştur. Çalışmada *uğrulamak* fiilinin zikredildiği her beyit izah edilmemiş, ifadede göze çarpan beyitler üzerinde durulmuştur. Aynı mahiyette kullanılan diğer beyitlerin ise künyeleri verilmekle yetinilmiŐtir. rnek beyitlerden hareketle *uğrula-/uğurla-* fiilin kullanımına dair yapılan tasnif Şöyledir:

1.1. Uğrula-/Uğurla- Fiilinin Sevgiliye Ait Güzellik Unsurlarıyla Birlikte Kullanılması

1.1.1. Renk⁷: Uğrulamak fiilinin bu kullanımı, renk itibariyle sevgilinin yanağı ve dudağının güzelliği

⁴ Ayrıca bkz.: Gövsa, İ. A. (1947). Resimli Yeni Lgat ve Ansiklopedi [C. 5, s. 2871]. İskit Yayınları.

Tekin, Talat. (2013). İrk Bitig. Türk Dil Kurumu Yayınları.

lmez, Mehmed. (2000). Thesaurus, Lexicon (Turcico-Arabico-Persicum). Simurg Yayınları.

Türkçe Sözlük. (2011). TDK Yayınları.

⁵ ‘‘oğurla.mak. Bunun başka bir izahı daha vardır. O da ‘hırsız’ için oğrı kelimesinin ad olması ve bu fiilin (oğurla-) ondan yapılmasıdır. Hafifletme maksadıyla oğrı kelimesindeki y dŐrlmŐtur. Ben bu izahı daha çok beğeniyorum. Aslında ikisi de güzeldir. Şiir:

begim özin oğurladı

yarag bilip uğurladı

ulug Tenri ağırladı

anın kut kıw tozu togdı

(Beyim kendisini askerlerden çalıp-saklanıp-gizlendi. Fırsat ve imkan kolladı. Yüce Allah ona zafer ihsan etti. Bundan dolayı devletin ve bahtın tozu doğdı) (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 132)

⁶ Ahmed Paşa'nın, divanda 50 numarada kayıtlı yedi beyitli gazeli (Tarlan, 1992: 142); Amrı'nın 37 numarada kayıtlı altı beyitli gazeli (avuŐoęlu, 1979: 73); Kansu Gavri'nin, XLIX numarada kayıtlı beş beyitli gazeli (Yavuz, 2002: 123) ve Mesih'i'nin, 72 numarada kayıtlı beş beyitli gazeli (Mengi, 2004: 163) rnek verilebilir.

⁷ İğili diğer beyitler Şöyledir: Revni-K.8/29, Cenbi-G.90/3, Kalkandelenli Mu'idi-G.351/1, Kansu Gavri-K.13/21, Edirneli Şevki-G.136/3.

söz konusu edildiğinde karşımıza çıkar.

Devrinin tezkire sahibi yazarları tarafından büyük bir şair olarak anılan Hayâlî Bey (Kurnaz, 1998: TDV İslâm Ansiklopedisi) bu beytinde, çiğ tanelerinin sevgilinin kırmızı yanağından renk çalan gülün eteğine sarılmasını; çalınan güzelliği gül ile paylaşmak istemeleri yahut işlediği suçtan ötürü gülün yakasına yapışmaları gibi iki sebebe bağlamış olabilir.

Ârız-i dildârdan sen reng ugurladın deyu
Jâleler sarıldı gülşende gülün dâmânına (Hayâlî, G.536/4)
(Sevgilinin yanağından renk çaldı diye çiğ taneleri gülün eteğine sarılır.)

Eski çakmaklarda çakmak taşı, sonraları benzin ve doğal gaz kullanılır. Kirtikli bir çark, çakmak taşının üzerinde parmakla süratli bir şekilde döndürülür, çakmak taşından çingı (ateş kıvılcımı) çıkar. Çıkan çingı, benzinli fitili tutuşturur. Böylece çakmak yanıp tutuşmuş olur. Beyitte buna telmih yapıldığını söyleyebiliriz. Çakmak taşının (çakmak taşı aslında bir taş) içinde saklı ateş vardır. Edirneli Şevkî (15. yy) bunu, rengini sevgilinin yanağından çalan ateşi bir nevi cezalandırarak onu taşın içine hapsettiğini söyler. Yanağın ateşe teşbih edilmesinde yakıcılık, aydınlık ve renk gibi tasavvurlar etkilidir.

Reng ugurladı meger âteş izârundan ezel
Hak bu yüzden eyledi taş içre mahbûs âteşi (Edirneli Şevkî, G.199/2)
([Ey sevgili!] meğer, ezelden/ezel meclisinde ateş senin [kırmızı] yanağından renk çalmış. Hakkın, ateşi adeta cezalandırarak taşın içine hapsetmesi de bu sebeptir.)

Sevgilinin dudağı rengi ve şekli itibarıyla farklı tasavvurlar ışığında değerlendirilir. Rengi dolayısıyla kırmızıdır ve bu yönüyle de şarap, kan ve lal taşı ile ilişkilendirilir. Revânî (16. yy), şarabın adeta karanlık bir mahzeni andıran şişe içerisine hapsedilmesine sebep olarak sevgilinin kırmızı dudağından renk çalmış olmasını gösterir.

Zindân-ı şişe içre kim eylerdi anı habs
Ugurlamasa rengi lebûnden eger şarâb (Revânî, G.20/2)
(Eğer şarap, sevgilinin [kırmızı] dudağından renk çalmasaydı onu karanlık zindan gibi olan şişesi içerisine kim hapsedebilirdi?)

Fatih Sultan Mehmed Han için kaleme aldığı kasidesinin 35. beyti olan aşağıdaki beyitte Ahmed Paşa (15.yy), padişahın adaletini dile getirir. Bu öylesine kuvvetli bir adalet anlayışıdır ki sevgilinin dudağından renk çalmaya yeltenen lal taşı hırsız muamelesi görüp idam edilse yeridir.

Ahdünde reng ugurladı lal-i nigârdan
Ber-dâr olursa uğrı gibi vechi var lal (Ahmed Paşa, K.12/35)
(Devrinde, lal taşı, sevgilinin lal renkli dudağından renk çaldı. Hırsız gibi asılırsa sebebi budur.)

1.1.2. Leb (Lal-Şeker)

Adnî (ö. 878/1474) mahlasıyla şiirler yazan ve halk tarafından çok sevilip sanatçıların hamisi sıfatıyla anılan Mahmud Paşa (Tekindağ, 2003: TDV İslâm Ansiklopedisi), bu beytinde goncayı içerisinde altın ve lal gibi kıymetli madenler taşıyan bir keseye benzetir. Goncanın altın gizlediği tasavvuru içerisindeki sarı renkli toz münasebetiyledir. Bu kesenin mührü ise gül bahçesinin dikeninden hazineyi koruyan ve kendisine sultanlık addedilen gülün (şeh-i gül) elindedir.

Kîse-i gonceye mühr urdı anunçun şeh-i gül

Ki zer ü lalin uğurlamaya gülşen diken (Adnî, K.1/6)

(Çiçeklerin sultanı olan gül, goncanın kesesindeki altın ve lal gibi kıymetli taşları gül bahçesinin dikenini çalmasın diye, bu keseyi mühürledi.)

Aşağıdaki beyitte Adnî (15. yy), sevgilinin dudağının en belirleyici vasıflarından olan *şirinlik* sıfatını sevgili ve dudağından ayrı olarak düşünür. Esas tatlılık membaı, sevgilinin dudağıdır. Bu beyitte dudak, üstün olduğu gösterilmek kaydıyla, adeta şirinlik sıfatıyla mukayese edilir. Şirinlik, sevgilinin dudağından şeker almaya teşebbüs ettiği için de hırsız gibi cezalandırılır.

Çün lebüünden şeker uğurladı şîrînlük anı

Asdılar düzd bigi boynına dakup reseni (Adnî, K.1/14)

(Ey sevgili! Şirinlik-tatlılık- senin dudağından şeker çaldığı için onu hırsız gibi boynuna ip takıp astılar.)

Tuti, şiirlerde konuşma öğretilmek için ayna karşısına konulması, şeker yedirilmesi, kırmızı rengi dolayısıyla sevgili, aşık, şarap ve dudağın benzetilene olmaktadır. Beyitte Şihâbî, yarin dudağından şeker çaldığı için bülbül tarafından kafese hapsedilen bir tutiyi resmeder.

Tüti lal-i yardan varup şeker uğurlamış

Anı habs itdi kafes içinde şebhân-ı bahâr (Şihâbî, K.20/13)⁸

(Gece bülbülü, sevgilinin lâl renkli dudağından şeker aşırıldığı için papağanı kafese hapsetti.)

1.1.3. Hüsn⁹

Sevgilinin yüzünün parlaklığı karşısında ayın hükmü yoktur. Nurlu yüzüyle aya benzeyen sevgili erişilmezdir, her gece yüzünü göstermez. Nurunu, güzelliğın kaynağı olan sevgilinin yüzünden çalmak maksadıyla ay gizlice sevgilinin sarayına girer. Şair bu beyitte sevgilinin sarayına akseden ay ışığının aslında onun güzelliğini çalmak maksadıyla orada olduğunu söyleyerek bunu güzel bir nedene bağlar.

Ay diler kim gün yüzünden hüsn uğurlaya gice

Anunıçun revzenünden kasruna girer şehâ (Adnî, G.1/6)

(Ey sevgili! Ay, senin gün gibi aydınlık yüzünden güzellik çalmak için, gece pencereden senin sarayına girer.)

1.1.4. Bûy¹⁰

Şair bu beyitte sevgilinin gül yanağına öykünen laleyi cezalandırmanın bir yolu olarak ağaca sarıp pazarda gezdirir. Böylece lale oradakilerin ibret nazarına sunulmuş olur.

Lâle haddüünden meger gül-reng ü bû uğurladı

Kim dırahta saruban gezdürdiler bâzârda (Adnî, G.80/3)

(Lale, sevgilinin gül yanağından renk ve koku çaldı. Onu cezalandırmak için ağaca sararak pazarda gezdirdiler.)

Samimi ve halk söyleyişine yakın sade bir üsluba sahip olan Hayretî (16. yy) bu beyitte miskin güzel

⁸ İlgili diğer beyitler şöyledir: Hamdi-G.85/3.

⁹ Örnek diğer beyit şöyledir: Karamanlı Nizâmî-K.2/26.

¹⁰ Örnek diğer beyitler şöyledir: Azîzî-G.319/2, İbn-i Kemâl-G.15/5.

kokmasına sebep olarak sevgilinin saçlarını gösterir. Şair ince bir hayalle miskin renginin siyah oluşunu sevgilinin saçlarından koku çalmasına bağlar. Öyle ki misk hırsızlık ederek yüz karartıcı bir iş işlemiştir, rengi (yüzü) bu sebepten karardır.

Bÿy uğurlamışdur ey dil kākül-i dildārdan

Ger bu vech ile siyāh olsa aceb mi rÿy-ı misk (Hayretî, G.277/6)

(Ey gönül! Misk, sevgilinin kakülünden koku çalmıştır. Eğer bu sebeple onun yüzü kara olsa buna şaşılır mı?)

Şairin, miskin sıfatıyla kokusu ve tembel halini nitelediği menekşe, sevgilinin ayva tüylerinden koku çaldığı için sabah rüzgarının onu ele vermesi tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Çü gördük bÿy uğurlarken benefşe hatt-ı dil-berden

Kerem kıl virme ol miskini ey bâd-ı sabâ deste (Gelibolulu Mustafa Âlî, G.1188/2)

(Ey sabah rüzgârı! Kerem et o miskini ele verme; çünkü menekşeyi gönül alan sevgilinin ayva tüylerinden koku çalarken gördük.)

Tâcizâde (16. yy) şiiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmakla birlikte, ifadede yalın söyleyişi yakaladığını söylemek mümkündür (Erünsal, 2010: TDV İslâm Ansiklopedisi). Şah Bâyezid için kaleme alınan ve 39 beyitten oluşan kasidenin aşağıdaki beytinde şair, güzel bir hüsn-i talille padişahın adaletine vurgu yapar. Onun devrinde misk, sevgilinin zülfünden koku çalmıştır. Bu hareketi cezasız bırakılmaz ve zindana atılır.

Ahdüñde bÿy uğurladı zülf-i nigârdan

Zindân-ı nâfe olsa aceb mi mekân-ı misk (Tâcizâde Câfer Çelebi, K.16/17)

(Miskin mekânı, nafenin zindanı olsa buna şaşılır mı? Zira o sevgilinin zülfünden koku çaldı.)

1.1.5. Letâfet

Bilhassa muamma sahasında Klasik şiirin önde gelen isimlerinden olan Emrî (16. yy) kullandığı orijinal mazmunlar ve ince hayallerle devrinde beğeni toplamıştır (Saraç, 1995: TDV İslâm Ansiklopedisi) Beyitte, sevgilinin gerdanından güzellik çalan elmanın ağır bir cezaya uğratılarak derisinin soyulup katledildiğine şahit oluruz.

Meger letâfet uğurladı gabgabunıdan sîb

Ki bezm içinde soyup kesdi rindler anı (Emrî, G.553/2)

[(Ey sevgili!) Elma, senin çene çukurundan letafet çaldığı için rint-meşrep kimseler onu mecliste katlettiler (kabuğunu soydular).]

1.1.6. Ruh

Aynaya bakan sevgilinin sureti oraya akseder. Ayna sevgilinin yanağının yuvarlak ve parlaklığını çalar. Ayna da yuvarlaktır ve çalma eyleminin tekerrür etmesi “döne döne” öbeğiyle vurgulanmıştır¹¹. Aynalar bu suçundan dolayı şehirde -duvara- asılır. Diğer manasıyla idam edilir. Şarap kadehi de yüzeyine akseden sevgilinin yüzünü çalmış olduğundan cezalandırılmak için diyardan diyara sürülür. Kadeh de ayna gibi yuvarlaktır, devreder. Bu nedenle döne döne öbeğinin kullanımı her iki kelime için de

¹¹ Necati Bey'in “döne döne” redifli yedi beyitlik gazelinin altıncı beytinde aynanın bu özelliği vurgulanmaktadır: Sen olasin diyü yir yir asilup âyineler Gelene gidene eyler nazarı döne döne-Necati Bey-G.472/6. (Tarlan, 1992:360)

doğrudur.

Aks-i ruhuñ ugrladıǵıyçin döne döne

Asıldı gözgü şehrde elden sürüldü câm (Fuzûlî, G.180/4)

(Ayna, döne döne senin yanağının aksini çaldığından şehirde asıldı, idam edildi. Şarap kadehi de yanağının aksini çaldığından değersizleştirildi, uzak diyarlara sürgün edildi.)

1.1.7. Lutf¹²

Klasik şiirin XV. yy şairlerinden Karamanlı Nizâmî'nin, canlı bir üslupla kaleme aldığı şiirleri onu devrinde oldukça sevilen bir şair yapmıştır. (Bilgin, 2001, TDV İslâm Ansiklopedisi). Şair aşağıdaki beyitte dişleri letafet bakımından Aden incisine nispet eder. İnci, sevgilinin dişlerinden zarafet çalar. Bu sebeple kuyumcu inciyi ortasından delip ipe geçirerek cezalandırır. Böylece, dişlerin letafeti karşısında adeta incinin bağı delinir ve adeta sevgilinin dişlerinin boynu bağlı bendesi gibidir. İnci hem içerisinden ip geçirerek kolye yapmak hem de sevgilinin dişlerinden letafet çaldığı için delinir. Çarşıda gezdirilmesi ise satılmak ve hatasına karşılık rüsva edilmek içindir. Şair böylece iç içe hüsn-i talillerle beytine revnak kazandırır.

Lutf ugrladı dişüñden dîv-i sarrâf-ı zamân

Gezdirür ipe dizüp kûçede dürr-i Adeni (Karamanlı Nizâmî, G.120/7)

[(Ey sevgili!) Aden incisi senin dişinden incelik, hoşluk çaldığı için dev gibi her şeyi yok eden zaman kuyumcusu onu ipe dizip çarşıda gezdirir.]

1.1.8. Dehân

Beyitte, sevgilinin dehanının kıvrımından/şeklinden alınan küçük bir parça bütün cihana hükmetmeye yeten üzerinde ism-i a'zâm yazılı bir mühre dönüşmüştür. Sevgili sultandır.

Dîv ugrlamışdı bir zerre dehânuñ nakşını

Varmış andan hâtem-i mühr-i Süleymân eylemiş (Hatâyî, G.174/3)

(Dev, sevgilinin ağzının nakşından bir zerre çalmıştı. O çaldığı zerreyi de Süleyman'ın yüzüğü yapmış.)

1.1.9. Saç

Sevgiliye ait her bir unsur âşık için tehlike arz eder. Âşığın gönül mülkü, sevgilinin güzelliği karşısında harap olur. Önce sevgilinin yan bakışıyla tarumar olan gönül mülkü kalan parçasını da sevgilinin saçlarına bağlar.

Yağmalamış-idi milk-i dili gerçi gamzeler

Şeb-rev saçuñ ugrladı geldi kalancasın (Karamanlı Sabûhî, G.104/3)

(Ey sevgili! Gerçi yan bakışın gönül ülkesini yağmalamıştı. Bu yetmezmiş gibi, geri kalanını da saçın çaldı.)

1.1.10. Nûr¹³

¹² Örnek diğer beyit: Aydınlı Visâli-G.70/3.

¹³ Örnek diğer beyitler şöyledir: Lâmi'î Çelebi-Ferhâd ile Şîrin-b.3136, Karamanlı Nizâmî-K.2/25, Ravzî-G.499/3, Câmî-G.107/5, Revânî-G.22/6.

Âşığın, sevgilinin güzelliği karşısında aklı başından gitmiştir. Âşığın sevgiliye meftun olan bu halini şair, güneşin ayın ışığını tamamen yahut kısmen örtmesi neticesinde oluşan güneş tutulmasıyla ilişkilendirir.

Tutulursın sakın ey mihr-i münevver bir gün

Nûr uğurlamaga kasd eyleme didârından (Emrî, G.402/3)

(Ey aydınlık güneş! Sakın sevgilinin güzel güzünden nur çalmaya kast eyleme, tutulursun.)

Şair, şafak vaktine kadar sevgilinin başı ucunda yanıp duran mumu, ışığını sevgilinin yüzünden çalan bir hırsız olarak hayal eder.

Başında uğrı bigi müdâm od yanar şehâ

Nûr u ziyâ yüzüünden uğurlar meger çerâğ (Karamanlı Nizâmî, G.54/17)

(Ey sevgili! Başında hırsız gibi sürekli ateş yanar. Meğer mum ışığını senin yüzünden çalar.)

Kuvvetli ışıkta zayıf ışık yok olur. Ay, sevgilinin gün gibi aydınlık yüzü yanında sönük kalan ışığını ondan nur çalarak parlatmaya çalışır. Bu haliyle utanılacak vaziyette olduğunu bilir. Ayın yüzünün karalığı, aynı zamanda hüsûf (ay tutulması) içindeki aya teşbih edilmektedir.

Gice tutuldu izâruñdan uğurlarken nûr

Yüzi karalugını şimdi dahi bildi kamer (Peşteli Hisâli, G. 56/3)

(Ey sevgili, ay senin yanağından parlaklık çalarken tutuldu. Şimdi yine Yüzünün karalığının farkına vardı.)

Fuzuli, beyitte ışığını sevgilinin yanağının nurundan çalan mumun başının kesilerek cezalandırılmasını resmediyor ki sultanına hıyanet eden her kölenin kaçınılmaz sonu budur. Sevgilinin yanağı, mumun ışık kaynağı olması bakımından onun sultanıdır. Mum ise sabaha değin ayakta kalıp hizmet eden bir köle hükümindedir/köledir. Ayrıca mumun başının kesilmesiyle kastedilen, fitili uzadığı için ışığı zayıflayan muma makas vurulmasıdır. Neticede daha parlak ışık saçar. Bir gelenek de hatırlatılır.

Ruhundan nur uğurlar şem başın kesseler câiz

Budur bir kul ser-encâmı ki sultânına hâindür (Fuzûlî, G.104/6)

[(Ey sevgili!) Mum, senin yanağından nur çalıyor. (Bu sebeple) onun başını kesseler câizdir. Sultanına hain olan bendenin sonu budur.]

1.1.11. Suret

Ayna, yüzeyine akseden her sureti içine alır. Âşığın ahının dumanıyla buğulanan aynada sevgilinin sureti görünmez olur. Böylece âşık, aynanın sevgilinin suretini çalıp içine hapsetmesine mâni olur.

Nakşıla sûret uğurlarsun nigârundan çü sen

Âkıbet âhum bozar ey âyine âyînüni (Sürûrî, G.495/3)

(Ey ayna! Sen hile ile sevgilimin suretini çalyorsun. Senin önüne geleni gösterme adetini sonunda benim ahım bozar.)

1.2. Diğer Kelimelerle Kullanımı: Zühd ü takva, Göz, Gün, İmân, Cân, Gönül-Kalb, Buse, Nesne, Mana, Bâl ü Per, Hayal, Gam, Su, Akıl, Ömr:

Şair, dünyaya meyletmeyip gününü ibadetle geçiren aşkın bu yolda sarf ettiği cümle emeğini gönül alan sevgilinin bir bakışı yerle bir etmeye yeteceğini dile getirir.

Uğurlar hānumānuñ bir nighde **zühd ü takvānuñ**

Cihān-āşüb olan pür-fitne bir āfet budur işte (Nazîr İbrahim, G.699/4)

(Sevgili, bir bakışta zühd ile takvanın evini barkını yağmalar. Cihanı karıştıran fitne dolu afet budur.)

Hırsız bakışlarıyla aşğın canını almaya meyleden sevgilinin gözden kaybolup bu hâlini âşıktan esirgemesini şair, âşğın kendinden geçmesine sebep gösterir.

O! gözleri uğrı ki uğurlandı **gözüm**den

O! benden ayak çekdi ben el çekdüm özümden (Hamdullah Hamdî Çelebi, G.114/1)

(O, gözleri hırsız gibi olan sevgili gözümden kayboldu/hayali gözümden uzaklaştı. O benden ilgisini kesti, ben özümden el çektim/kendimi kaybettim.)

Nedim'in (ö.1143/1730), yedi bentlik musammatının dördüncü bendinin ilk iki mısraını oluşturan aşağıdaki bölüm “Gidelim serv-i revanım yürü Sadâbâd'a” mısraıyla sona erer. Şair, 18.yy İstanbul'unun gözde mesire yerlerinden olan Sadabad'ı cuma namazına tercih edilen bir yer olarak niteler.

İzn alıp cuma namâzına deyü mâderden

Bir **gün** uğurlayalım çerh-i sitem-perverden (Nedîm, Musammat.40/IV)¹⁴

(Valideden, Cuma namazına gidiyoruz deyip izin alarak, zulmedici felekten bir gün çalıp eğlenelim.)

Sevgilinin ok kirpikleri âşğın imanını hedef alır. Bu da yetmiyormuş gibi canına kasteder.

Müjeñ kim sineden **iman** uğurlar

İki göz arasından cân uğurlar (Mesihî, G.72/1)

(Ey sevgili! kirpiklerin âşğın imanını çalar. Kimse fark etmeden, ivedilikle de canını alır.)

Vasfî'ye (16. yy) göre âşğın gönlüne girerek canını alan sevgilinin bunu reddetmesi mümkün değildir. İşlediği suça dair izi âşğın ciğeri üzerinde bırakmıştır ki âşğın ciğer yarası daima tazedir.

Dilden geçübün **cân**umı uğurladı gamzen

İnkâr idemez tâze izi var ciğer üzre (Vasfî, G.71/4)

(Sevgili! Gamzen gönülden geçerek -gönle girerek- canımı çaldı. Yan bakışın bunu inkâr edemez; çünkü ciğer üzerinde yeni/taptaze izi var.)

Aşağıdaki beyit, Memluk Sultanı Kansu Gavri (ö.922/1516)nin “uğurladı” redifli beş beyitli gazelinin matla'ıdır. Sevgilinin yan bakışı, âşğın canını çalan bir hırsızdır. Âşık için ölüm, sevgili elinden olacak ise hoştur.

Gamzeñ ne düzd ü çâbük olur **cân** uğurladı

Şād ol gönül ki cânuñ cânān uğurladı (Kansu Gavri, G.35/1)

(Ey sevgili! Yan bakışın, eli nasıl çabuk bir hırsızdır ki canımı aldı. Ey gönül sevin ki canımı canan çaldı.)

Divan şiirinin XVI.yy şairlerinden olan Câmî'nin *Divan*'ı incelendiğinde aruza hâkim, atasözü ve deyimleri şiirinde ustalıkla işleyen, külfetsiz söyleyişi yakalamış ve divan şiiri geleneğine sadık bir şair portresi çizdiği görülür (Uzun: 2019, 28). Şairin nazarında sevgilinin gözleri, âşğın ettiği âh ile hastadır.

¹⁴ *Gün uğrulamak* ile ilgili örnek diğer beyitler şöyledir: *Hâmî Ahmed-G.6/7*, Şânizâde Atâullah-Ebyat/3, Nazîr İbrahim-Tarih.65/4, Nazîr İbrahim-G.681/3, Tutmacı-Gül ü Hüsrev, b.3611.

Oysaki nergise benzeyen gözleriyle sevgili baygın bakar, tabii hali budur. Şair ikinci mısradaki ise “bestedir-bağlıdır” kelimesini, sevgilinin zülfüne tutulan âşığın gönlünün saça bağlanmış bir görüntü sergilemesi bakımından kullanır. Ayrıca zülûf, hırsızdır; âşığın gönlünü çalmıştır. Cezalandırılmak maksadıyla bağlanır.

Ahum aldı çeşm-i cânân anuñiçün hastedür

Gönlüm uğurladı zülfî ol sebebden bestedür (Câmî, G.75/1)

(Sevgilinin zülfü gönlümü çaldığı için bağlıdır. Gözleri de ahımı aldığı için hastadır.)

Sevgilinin yüzündeki ben, gönül hırsızlığına mâni olmaya çalışan bir gece bekçisi olarak tahayyül ediliyor. O, aynı zamanda, sevgilinin güzelliğine itaat etmeyen bir fitnecidir. Maksadı, sevgilinin ay gibi olan yüzünün âşığın gönlünü çalmasına mâni olmaktır.

Gönül uğurlığına mâh-tâba karşı gelen

Siyâh câme geyüb hâl-i müşg-bârundur (Adnî, G.20/3)

(Ey sevgili! Gönül çalmak için ay ışığına karşı gelen/karşı duran, siyah elbise giyip güzel koku saçan benindir.)

Âşığın gönlünü kan dökücü harami çeşmiyle zapt eden sevgili, saba rüzgarıyla iş birliği yapıp ölen kimsenin üzerine toprak atıldığı gibi âşığın gözbebeğine toprak saçıyor.

Gönül uğurladığında o harâmî çeşmün

Merdüm-i dideme toprak dökülüm didi sabâ (Bâlî, G.4/4)

[(Ey sevgili!) Eşkiya gibi olan gözün gönlümü çaldığında, sabah rüzgârı, âşığın gözüne toprak dökelim dedi.]

Beytte sevgili, âşığın gönül sermayesini can alıcı bakışıyla çalıp sonra da bunu inkâr ediyor. Gözü sevgiliden ayrı bir varlık gibi tahayyül edip sevgilinin ona inkârı talim ettiğini söyleyen Zâtî (ö.953-1546) gözün sevgiliyle adeta iş birliği içinde olduğuna vurgu yapıyor.

Meta-ı **kalbümü** çeşmün uğurlar eyler inkârı

Ol ayyâra sen öğretdün gibi ey döst in kârı (Zâtî, G.1714/4)¹⁵

(Ey dost! Gözün, kalbimin sermayesini çaldı ve bunu inkâr ediyor. O düzenbaza bu işi sen öğretmiş gibisin.)

Sevgilinin saçları âşığın gönlünün yurdudur. Ve her bir telinde bir âşığın gönlü asılı kalmıştır. Zülfü katından-yanından- buse çalmakla kast edilen sevgilinin yanağını öpmektir. Necati, gönle ikazda bulunarak; buna teşebbüs etmemesi gerektiğini söyler. Yoksa zülfün ucunda berdar olacaktır.

Zülfü katında **büse** uğurlamaga gönül

Etme heves ki duyduğu gibi hemân asar (Necâtî Bey, G.70/4)

(Ey gönül! Sevgilinin zülfünün yanından buse çalmaya heves etme. Öyle ki bunu duyunca -fark ettiği anda- seni hemen asar.)

Mesîhî (16. yy), beyitte aşk ve akıl karşıtlığına vurgu yapar. Aynı zamanda ay ışığında hırsızlık etmenin muhal olduğunu ve hırsızların ay ışığını sevmediğini de hatırlatır. Bu minvalde, bahtsız kimse herhangi bir şeyden istifade etmeye kalkışsa akla hayale gelmeyen engeller çıkar manasında “öksüz hırsızlığa

¹⁵ Gönül uğurla- ile ilgili örnek diğer beyitler şöyledir: Le'âlî-G.28/6, Edirneli Kâmi-Metâli.168, Hüdâyî-G.229/3, Emrî-Kıta.305, Zâtî-G.915/3, Kalkandelenli-G.422/2, Şerîfî-G.7/4, Ravzî-G.369/2, Ravzî-G.629/1

çıkmiş, ay ilk akşamdan doğmuş" atasözü gibi dilimizde yer etmiş kullanımlar mevcuttur (Aksoy, 1984: 329).

Ey Mesîhî gerçi kim bir düzd-i şeb-revdür akıl

Nesne ugurlatmaz aña şule-i mehtâb-ı ışk (Mesîhî, G.122/7)¹⁶

(Ey Mesîhi! Akıl, gece gizlice hırsızlık yapmaya teşebbüs ediyorsa da aşk mehtabının ışığı onun bir şey çalmasına fırsat vermez.)

Meâlî bu beytinde, seher kuşunun kanadını çalıp sevgilinin semtine varmayı hayal eden âşığı anmaktadır. Âşığın gayesi oraya varmak ve hiç ayrılmamaktır; ancak rakip buna imkân vermeyecektir. Âşık da oraya uçabilmek için kuşun kolunu kanadını çalmak gibi birçok zorlu yola başvuracaktır.

Bâl ü per ugurlayup uçup dururdum kûyuña

Hâba varsa bir gice ey yüzi gül mürğ-i seher (Meâlî, G.237/6)

(Ey, güzü gül gibi olan sevgili! Seher kuşu bir gece uykuya dalacak olsa onun kolunu kanadını çalıp senin bulunduğun yere uçardım.)

Şiirlerinde yeni hayaller icad edip bunları kullanmakta mahir olduğunu ve başka şairlere benzemediğini ima eden Meâlî şairliğiyle övünüyor.

Manîsi yok çün **hayâl** ugurlamagun el gibi

Bu meânîyi Meâlî kendüden icâd ider (Meâlî, G.227/5)

(Başkaları gibi hayal çalmanın bir anlamı yok. Meâlî bu manayı kendi icad ediyor.)

Âşıklık yolunda âşığın en büyük sermayesi ömrüdür. Âşık gamla hemhâldir. Gam bu yolda onun ortağıdır. Fuzulî'ye göre bu ortak âşığın ömür metanı çalmaktadır. Âşık bu ticaretten kazançlı çıkamaz.

Gam ugurlar aşk bâzârında nakd-i ömrümü

Kılmak olmaz sûd sevdâda yaman ortağ ilen (Fuzulî, G.220/4)

(Ömür akçemi aşk pazarında gam çalıyor/tüketiyor. Aşk ticaretinde kötü ortak ile fayda sağlamak mümkün değildir.)

Âşığın parça parça olmuş yaralı gönlüne bakış okunu fırlatan sevgili her ne kadar oku çıkarmış olsa da ucu orada kalmıştır. Peykan denilen bu başlık çeliktendir. Çelik madeni, su verilerek işlenir. Yara, susuzluğunu okun ucundaki bu çelik başlıktan giderir.

Tîrin aldın kaldı peykâmî dil-i mecrûhda

Dostum incinme kim derler ugurlar yara **su** (Hayâlî, G.2/3)

(Ey sevgili, yaralı gönlümden okunu çıkardın ama ucunda takılı olan demiri orada kaldı. Bundan incinme ki yara su çalar derler.)

Büyü kadar tesirli olan sevgilinin yan bakışı, âşığın aklını almaya kâfidir.

Aklum ugurlasan nola bu gamzelerle sen

Dîvâne eyler âdemi efsûn didükleri (Kalkandelenli, G.433/2)

(Ey sevgili! büyü dedikleri insanı deli eder. Senin de bakışın büyüdür; yan bakışınla aklımı çalsan buna şaşılmaz.)

¹⁶ Örnek diğer beyit: Nakşî Ali Akkirmânî-K.4/27.

Beyitte sevgilinin kırmızı renkli yanağıyla şarap arasında benzerlik kuran şair onun âline (rengine, hilesine) aldanmamak gerektiğini söyleyerek ikazda bulunuyor. Şarap kırmızıdır ama tadı acıdır, ekşidir. Sevgilinin de al yanağıyla güler güz göstermesine aldanmamalıdır, sözleri acıdır.

Güler yüz ile sakın **aklunı** uğrulasun

Efendi âline aldanma ekşidir mey-i nâb (Nev'îzâde Atâî, G.9/3)¹⁷

(Efendi, saf şarabın kırmızı rengine aldanma, tadı ekşidir. Güler yüz göstererek sakın aklını çalmasın.)

Beyitte, sevgilisini uykudan dahi kıskanan bir âşık imajı çiziyor şair. Sevgili uyuduğu vakit can alan bakışlarından âşık mahrum kalacağı için, onun uyumasını istemiyor.

Harîm-i çeşmüne koyma gelürse anı gözden sav

Sana gaflet virür **ömrün** ugurlar kalma hâb ile (Emrî, G.475/4)

[(Ey sevgili!) Gözünün mahrem yerine uyku gelirse, onu göze koyma, uzaklaştır. Gözüne uyku girmesin, çünkü o sana gaflet verir, ömrünü tüketir.]

Sonuç

Çalışmada, 14-19. yy'lara ait örnek beyitler ışığında *uğrulamak* fiilinin nitelik ve nicelik bakımından kullanımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bazı beyitlerde *ugrula-* fiilinin *ugurla-* şekliyle; aynı manada yani hırsızlık et- anlamında kullanıldığını görürüz. Oysaki *uğurla-* yolcu/teşyi et- anlamına da sahiptir. Ancak bu mana doğrultusunda kullanıldığı beyit tespit edilememiştir. Fiilin yolcu etmek anlamından ziyade çalmak anlamının vurgulandığı beyitlerin çoğunlukta olduğu görülmüştür. Çalışma da bu bakış açısı üzerinden şekillenmiştir. Fiilin felekten gün *uğurla-*, akıl *uğurla-*, gönül *uğurla-* gibi deyim manası kazanan yapılar içinde de kullanıldığına şahit olunmuştur. Ayrıca farklı yüzyıllara ait *uğurla-* redifiyle yazılmış şiir örnekleri tespit edilmiştir.

¹⁷ Akl *uğurla-* ile ilgili diğer beyitler şöyledir: Edirneli Şevki-G.225/3, Zâti-G.1815/4, Azmizâde Hâleti-G.241/6, Zâti-G.1693/1.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1984). Atasözleri ve deyimler sözlüğü I, atasözleri sözlüğü. TDK Yayınları.
- Akyüz vd. (1958). Fuzûlî Türkçe divan. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atik, Hikmet. (2007). Nakşî Ali akkirmânî divânı. Buruciye Yayınları.
- Aydemir, Yaşar. (2007). Ravzî divanı. Birleşik Dağıtım Kitabevi Yayınları.
- Bal, Esra. (2019). Karamanlı Sabûhî divanı (inceleme, tenkitli metin ve dil içi çeviri) [Yüksek lisans tezi]. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.
- Bilgin, A. A. (2001). Karamanlı Nizâmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 24. s.453-454). TDV Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmed ve Tanyeri M. A. (1987). Zatî divanı (edisyon kritik ve transkripsiyon) C. 1. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (1979). Amrî dîvan. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (1980). Vasfî dîvan tenkidli basım. İstanbul Üniversitesi edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çipiloğlu, A. R. (2005). Şânîzâde atâullah ve divanı [Yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Coşkun, Vildan S. (2012). Vasfî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, s. 534-535). TDV Yayınları.
- Coşkun, Vildan S. (2013). Zâtî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, s. 150-151). TDV Yayınları.
- Demirel, Mustafa. (1996). İbn-i Kemâl dîvân tenkidli metin. Fakülteler Matbaası.
- Ercan, Özlem. (2003). Peşteli Hisâlî dîvânı (inceleme-metin) [Doktora tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). Kâşgarlı Mahmud, Dîvânı Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin. TDK Yayınları.
- Erünsal, İsmail E. (2010). Tâcizâde Câfer Çelebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, s. 353-356). TDV Yayınları.
- Gövsa, İ. A. (1947). Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi [C. 5]. İskit Yayınları.
- İsen, Mustafa. (2003). Meâlî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, s. 201-202). TDV Yayınları.
- Karahan, Abdülkadir. (1996). Fuzûlî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, s.240-246). TDV Yayınları.
- Karaköse, Saadet. (1994). Nev'i-zade atayı divanı kısmi tahlil-metin [Doktora tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Kaya, B. Ali. (2006). Necâtî Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, s. 477-478). TDV Yayınları.
- Korkut, Gülçiçek. (2004). Dîvân-ı le'âlî (inceleme-metin) [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kurnaz, C. (1998). Hayâlî Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, s.5-7). TDV Yayınları.
- Macit, Muhsin. (1997). Nedîm divânı. Akçağ Yayınları.
- Macit, Muhsin. (2006). Nedîm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, s. 510-513). TDV Yayınları.
- Macit, Muhsin. (2017). Hatâyî dîvânı (inceleme-tenkitli metin-tıpkıbasım). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mengi, Mine. (2004). Mesîhî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 312-313). TDV Yayınları.
- Mengi, Mine. (2014). Mesîhî dîvânı. AKM Yayınları.

- Musluoğlu, Ferhat. (2021). *Hayretî divanı (tenkitli metin-dil içi çeviri)* [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Okatan, H. İ. (2010). *Sürûrî divanı*. Engin Matbaacılık.
- Ölmez, Mehmed. (2000). *Thesaurus, lexicon (Turcico-Arabico-Persicum)*. Simurg Yayınları.
- Özkan, Ahmet. (2019). *Azîzî Divanı'nın tahlili* [Yüksek lisans tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Özyıldırım, Ali Emre. (1995). *Hamdullah Hamdî Divanı'nın tenkitli metni* [Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Saraç, M. A. Yekta. (1995). *Emrî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 11, s. 164). TDV Yayınları.
- Şemseddin Sâmî. (1999). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.
- Şengün, Necdet. (2006). *Nazîr İbrahim ve dîvânı (metin-muhtevâ-tahlîl)* [Doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şentürk, A. A. ve Boşdurmaz, Nurcan. (2012). *Molla aşkî dîvânı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Seyyid Muhammed es-Seyyid. (2001). *Kansu Gavri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 24, s. 314-316). TDV Yayınları.
- Sinan, Betül. (2004). *Bâlî çelebi ve divanı (2b-35a) inceleme-metin* [Yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Solmaz, A. O. (2007). *Tutmacı'nın gül ü hüsvre adlı eseri (inceleme-metin-dizin)* [Doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Sunal, Arif. (2014). *Sâdık dîvânı (inceleme-metin)* [Doktora tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Sungur, Necati. (1994). *Âhî divânı (inceleme-metin)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tanrıbuyurdu, Gülçin. (2012). *Mu'îdî dîvânı (metin-çeviri)* [Doktora tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet paşa divanı*. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî divanı*. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Necatî Beg divanı*. Akçağ Yayınları.
- Tatçı, Mustafa. (1998). *Hayretî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 17, s. 61-62). TDV Yayınları.
- Tekin, Talat. (2013). *İrk Bitig*. TDK Yayınları.
- Tekindağ, Şehabeddin. (2003). *Mahmud Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 27, s.376-378). TDV Yayınları.
- Uzun, Kadir. (2019). *Câmî divanı inceleme-metin-indeks* [Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yakar, H. İ. (2010). *Edirneli Şevkî dîvânı*. Palet Yayınları.
- Yavuz, Orhan. (2002). *Kansu Gavri'nin Türkçe dîvânı (metin-inceleme-tıpkıbasım)*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Yazar, Sadık. (2006). *Seyyid şerîfî Mehmed efendî; hayatı, divanı ve hilyesi* [Yüksek lisans tezi]. Fatih Üniversitesi.
- Yıldız, Harun. (1999). *Şihâbî dîvânı ve grameri* [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Yılmaz, K. H. (2011). *Hâmî Ahmed (Diyarbakırî) divanı inceleme-metin* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yücel, Bilâl. (2002). *Adnî divanı*. Akçağ Yayınları.
- 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607.emridivanipdf.pdf?o> adresinden edinilmiştir.

- 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55974,ferhad-ile-sirinpdf.pdf?o> adresinden edinilmiştir.
- 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?o> adresinden edinilmiştir.
- 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?o> adresinden edinilmiştir.
- 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?o> adresinden edinilmiştir.
- 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?o> adresinden edinilmiştir.
- 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032,karamanli-nizami-divanipdf.pdf?o> adresinden edinilmiştir.

27. Belgradlı Vâlihî ve Dîvân'ı¹

Havva TOK YILDIZ²

APA: Tok Yıldız, H. (2024). Belgradlı Vâlihî ve Bilinmeyen Dîvânı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 520-541. DOI: <https://zenodo.org/record/13825126>

Öz

16. yüzyılda yaşayan ve asıl adı Mehmed olan Belgradlı şair, Vâlihî mahlasıyla bilinmektedir. Vâlihî'nin hayatı hakkında edinilen bilgiler yalnızca Latîfî Tezkiresi'ne dayanmaktadır. Vâlihî'nin Mehmed-i Gâv-çeşm (öküz gözlü) lakabıyla anıldığını, aynı zamanda taklitçi, bilgisiz ve kusurlu olduğunu ifade eden Latîfî, şairin Ahmed-i Üştür-leb (deve dudaklı) lakaplı bir kardeşi olduğu bilgisini de verir. Latîfî, çağdaşı Vâlihî hakkında ağır eleştirilerde bulunur. Vâlihî'nin kendisi hakkında bir hiciv yazmasından dolayı şairi ahlakî ve edebî açıdan ağır bir şekilde yeren Latîfî, kardeş şairlerin kaleme aldıkları müşterek manzumelerden örnekler verir ve bu manzumelerin taklit edilmiş, manasız ve boş sözler olduğunu iddia eder. Bu çalışmada Vâlihî'nin kaynaklarda varlığından bahsedilmeyen dîvânı tanıtılmıştır. Belgradlı Vâlihî Dîvânı Berlin Eyalet Kütüphanesi, Doğu el yazmaları bölümünde Diez A oct. 30 numarada kayıtlıdır. 1600 senesi not düşülerek kaydedilen nüsha, 58 varaktan müteşekkildir. Baştan ve sondan eksik olan nüsha şairin yalnızca gazellerini içermektedir. Nüshada tespit edilen 317 gazelden çoğu Fuzûlî, Zâtî, Necâtî, Ahmed Paşa gibi devrin tanınmış şairlerine ya da Âmrî gibi şairin çağdaşlarına yazılmış nazirelerdir. Gazeller muhteva yönünden incelendiğinde âşıkâne ve şûhâne gazellerin çoğunlukta olduğu görülür. Vâlihî'nin eğitim yönüyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamasa da gazelleri şekil yönünden değerlendirildiğinde şairin kafiye ve aruz tekniği açısından yetkin olduğu görülür. Bu çalışmada öncelikle kaynaklarda hayatı ve dîvânı hakkında sınırlı bilgiler bulunan Belgradlı Vâlihî Dîvânı'nın tespit edilen tek nüshası tanıtıldı. Akabinde Vâlihî'nin şüirlerinden örnekler verilerek Latîfî'nin mezkûr iddialarına karşı incelenen şiirler çerçevesinde şairin edebî yönüne değinildi.

Anahtar kelimeler: Belgrad, Vâlihî, Latîfî, dîvân, tezkire

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Bu çalışma, etik izni gerektirmeyen metin merkezli bir çalışmadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Ithenticate / İntihal, Oran: %8

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 24.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825126>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., Bağımsız Araştırmacı / Dr., Independent Researcher, Turkish Music Department (Sivas, Türkiye), tk.havva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1086-3921>

Valihi from Belgrade and His Diwan³

Abstract

The Belgradian poet of the 16th century with the first name Mehmed is known under the pseudonym Valihi. Information on Valihi's life is only based on Latifi Tadhkirah. Expressing that Valihi is called Mehmed-i Gav-cesm (ox-eyed) and is an imitative, illiterate, and defective person, Latifi also informs that the poet has a brother called Ahmed-i Ustur-leb (camel-lipped). Heavily criticizing his contemporary, Valihi, and reviling him morally and literally as the poet wrote a satire about himself, Latifi exemplifies the collaborative poems written by the poet brothers and argues that these are imitated, unexpressive, and just empty words. In this study, a diwan by Valihi unmentioned in the sources has been introduced. Diwan by Valihi from Belgrade is found in the Oriental Manuscripts section of Berlin State Library with the call number Diez A oct. 30 and the year 1600 and composed of 58 leaves. Incomplete from beginning and end, it only reveals the poet's ghazals. 317 ghazals identified in the copy are mostly naziras for the recognized poets of the era, namely Fuzuli, Zati, Necati, and Ahmed Pasha, or contemporaries of the poet such as Amri. Contextual analysis of the ghazals reveals that amorous and suhana ghazals constitute the majority. No information was obtained regarding the educational side of Valihi, while the stylistic analysis of his ghazals reveals his competence in rhyme and aruz technique. In this study, the only copy of Valihi's Diwan identified with limited information on his life and Diwan has been introduced, then Valihi's poems have been exemplified and the poet's literary side has been mentioned through his poems analyzed despite Latifi's aforementioned claims.

Keywords: Belgrade, Valihi, Latifi, diwan, tadhkirah

³

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 8

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 24.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825126>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine giren Belgrad, yaklaşık 350 yıl Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir (Dávid, 2001: 406). Osmanlı, bu süreçte uzlaşmacı fetih politikasıyla birçok Belgradlı şairi himaye ederken birçoğunun da yetişmesine katkı sağlamıştır. Bu şairlerden biri de Belgradlı Vâlihî'dir. Vâlihî hakkında edinilen bilgiler yalnızca Latîfî Tezkiresi'ne dayanmaktadır. Ondan bahseden diğer kaynaklar Latîfî Tezkiresi'ndeki bilgiler etrafında şekillenmiştir. Latîfî, Belgradlı olarak tanıttığı şairi, şahsına yazdığı bir hicivden dolayı eleştirir. Bu bilgiden iki şairin aynı yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır.

Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ adlı eserinde Vâlihî-i Belgrâdî başlığında yer verdiği şairi, çok ağır bir dille hakaret derecesinde eleştirir (Canım, 2018: 545). Vâlihî'yi şiir alanında bilgisiz ve taklitçi olarak vasfeden Latîfî, onun Mehmed-i Gâv-çeşm(öküz gözlü) lakabıyla bilindiğini aynı zamanda Ahmed-i Üştür-leb (deve dudaklı) lakaplı bir de kardeşi olduğunu belirtir. Vâlihî ve kardeşini, kendilerini akıllı sanan, kendilerinden daha iyi ve daha kabiliyetli insanlar bulunabileceğine asla inanmayıp binlerce kesin delil gösterilse dahi inanmayan inatçı karakterler olarak tanıtır. Latîfî, Vâlihî'yi takti, vezin ve bahir bilmediğinden bir şiirin harflerini, sekte ve duraklarını saymakla; kardeşini ise şiiri ölçerek yazıp bir iki kelime fazla geldiğinde bu fazlalık deyip bölerek şiirin hakkını verememekle eleştirir. Latîfî, "Her ikisi de bir güzeli medhederler ama beceremeyip bu medhi yergiye dönüştürürler." dediği kardeş şairlerin değersiz kabul ettiği müşterek şiirlerinden örnekler verir:

"İkisi dağî hodbince ve kendüden uluca 'acep turlalar ve gârib tuhfelerdür. Her biri zu' m-ı fâsidince 'aql-ı evvel geçinüp selefde ve halefde bir kimesnenüñ vücûdına ve 'âlemde kendülerden gayrı bir kimesnede dağî 'aql-ı selim ve tab' -ı müstakîm var idüğine kaç' â kâvil degüllerdür ve bir kavle biñ hüccet-i kâti' a ve hezârân berâhîn-i sâti' a îrâd u ibrâz itseñ kendü i' tîkâd u inâdları şarîkından dönmeğe kâbil degüllerdür. Yine bu hâl ile her biri bir şâ' ir ve fenn-i şî' rde üstâd-ı mâhir geçerler. Bu kıyâmetdür ki taqî' u evzân ve ahvâl-i buhûr u mîzân bilmedüklerinden biri şî' rüñ hurûfın ve cezm ü vuûfın şayar ve biri dağî çöpden bir endâze düzüp didüğü şî' rüñ mışra' ların ölçer bu kâbiliyyetle hem-pençe-i Hüsrev ü Nizâmî geçer ve bir iki harf ziyâde gelse terhîm diyü taqsîm idüp iki böler ve lafzı murâdın virmez iken fikr-i fâsidince bir dilberî medh iderler ammâ medhleri zemme ve vaşfları nemme çıkar. Her kaçan kim şî' r diseler iştirâk üzre dirler ve zerâfetlerinden h'ân-ı hezeli çöp ile yerler. Bu maşra' -ı nâ-maḡbû' anlaruñ iştirâk üzre didüğü şî' rdendür.

Mışra': Mehmed-i Gâv-çeşm dir ki: Her kaçan ol mâhı görsem ayı gördüm şanurum

Ahmed-i Üştür-leb dir ki: Tal' at-ı meymûn cihân-ârâyı gördüm şanurum" (Canım, 2018: 545-546).

Belgrad'ın ileri gelenlerinden biri vefat edince Vâlihî ve kardeşinden bir mersiye ile vefat eden kişiyi anmaları istenir. Mezkûr şairler de "O dediğiniz kişi vefat edeli bir hafta oldu, mersiye ile biz kimi övelim?" derler. Latîfî, bu latîfeyle iki şairin gülünç durumda olduklarından bahsederken aynı zamanda yaşadığı dönemde "ben eşsizim" diyen taklitçi ve şair geçinen kimselerin çokluğundan da yakınır:

"Latîfe: Ol diyârda a' yân-ı kibârdan biri fevt olduğa ahaveyn-i mezkûrdan birine didiler ki fülân kimesne ekâbirden hayli buzurkvâr u 'âlî-mîkdâr kimesne idi. Bir kaç beyt mersiyye ne hoş dimedüñüz gâyetde maḡall ü münâsib ve lâzım u lâbüd idi didükde şöyle cevâb virdi ki ol didüğüñüz kimesne bir haftadır fevt olalı biz mersiyyeyi kime diyelüm ve ol hayâtdan el yudı gitti biz mersiyye ile kimi ögelüm didi. Zamânumuzda bunuñ gibi yadigârlar ve turla-i rûzgârlar çok olur. Her biri fenn-i nazmuñ 'ırzın ve erbâb-ı şî' rüñ beytin bozup "ene ferîdün" da' vâsın kıllurlar.

Beyt: Şâ' irleri var şimdi zamânuñ bunu bilmez

Mersiyye ölüye mi dinür yoḡsa diriye" (Canım, 2018: 546).

Vâlihî'nin bilgili ve yol gösterici geçindiğini söyleyen Latîfi, "İlim öğrenmek için birçok muğlim öğretmen onun önünde diz çökmüştür, dervişler gibi başını yere eğerek haysiyetini yere düşürmüştür." diyerek şair hakkında ağır eleştirilerde bulunur:

"Vâlihî-i mezkûr hayli zû-fünûn u daqîka ve reh-nümûn geçer. Mü'ellif-i metn-i mühmele ve muşannif-i şerh-i mücmeledür. Darabe yadribü ve fa'ale yef' alü bâbların tekmiî ü taşşilinde nice mu'allim-i muğlim önünde diz çökmüştür. Ve dervişler gibi ser-be-zemîn itmekle âb-ı rûyın yire dökmişlerdür.

Beyt: Cümle mechûlûn idinmedi birini ma'lûm

Gerçi zu'mınca yetişmiş geçinür monlâya

Bu cehl ü âabâvet ve óumu u belâhetle fâzil u faúih geçinüp fuúaóâ ile bâb-ı encâsdan mübâóaae itdükte maóalle âúret virmeyüp sözünü boázasına úúúúlar ve cehlin yüzine urup êrzın yúúúlar." (Canım, 2018: 558).

Latîfi; hesap kitap bilmediğini, bir konuyu açıklarken yarısını unuttuğunu, musiki makamlarından habersiz olduğunu söyleyerek yerdiği Vâlihî'yi, eğlence ve içki meclislerinde kalbi coşturan sözler söyleyen ve su gibi para harcayan biri olarak tanıtır. Vâlihî'nin mezkûr yaşantısı karşında, "Neden harcamasın ki arkasında darphanesi var idi." diyen Latîfi, Vâlihî'nin kadın tavırlarının ardında düşmanlarına karşı bir asker gibi davrandığını ifade ederken aynı zamanda onu eşcinsellikle de suçlamaktadır:

"Ve fenn-i hisâbda hüd muhâsib-i serîf u'l-hisâb bir ayağı üzerine cümleññ durúbına cevâb virür geçer ammâ mes'ele-i taşnífde anı münâşafa ider olsa nışfın bulamaz ve vüfûr-ı kâbiliyyetinden iki öküze yem bulamazdı. İki dördü cümle itmelü olsa sekiz tokuz şayardı ve ta'dâd-ı erba'ada dört ayağın bir yire tayarardı ve 'ilm-i maqâmâtdan dahî habîr ve elhân u âvâzede bî-nazîr geçerdi. Ammâ h'ânende-i nâ-sâz ve gûyende-i bed-âvâzedür ki nağamâtı cân-trâş u dil-hırâş ve sühân-ı 'ómr-i 'azîz ve erre-i cân-ı lezîz idi. İllâ sâde-rûlîğı zamânında mey meclislerinde mest olup âh minnî didükde erbâb-ı zevkden niceler ardında kalb kalb olup çârgâhda râst maqâmın ve İşfahân u 'Irâkuñ 'acemi dergâhında se-darb ile se-gâh uşûlün çalup gerdâniyede bûselige muhayyer olurlardı. Her biri bir uşûle darbin ururdu ve tâzelüğü zamânında hayli 'azîmü's-şân çebebi ve vaz' -ı veqârda devrânûñ bir merdüm-i mechûlû'n-nesebi ve nâ-ma'lûmü'l-hasebi idi. İzhâr-ı bezl ü sehâ idüp aççayı şu gibi harcanurdu. Nice harcanmasun ki darbhânesi işlerdi ve ardından gelürü var idi ve haşm ile muhâşamada muqdim ü çerî idi. Egerçi vaz'ı zenânedür ammâ bir yüzden düşmen eridür. Hamle-i hîzânla nicelerüñ nefsin depelemiş ve nâr-ı gâyz u gâzâbını teskîn ü ıtfâ itmege mâ-i merdândan derûmına şu sepelemişdür.

Beyt: Nice bir nefse uyup 'aybını halkuñ açalum

Qoyalum hâlet-i mazîyi geçenden geçelüm" (Canım, 2018: 547-548).

Bu ortamda bunca ayıp ve günahı yermenin tabiatına uygun olmadığını ancak bunları mecburen söylemesi gerektiğini ifade eden Latîfi, iki şairin zamanında kendisi için vezinsiz ve kafiyesiz bir hiciv kaleme alarak saçma sapan sözlerle iftira attıklarını, bu sebeple onlara iltifat yerine söyledikleri hezelin zeyli olarak Ahmet Paşa'nın kt'asını yazdığını belirtir:

"Bu mecmaè-ı êuyûb ve menbaè-ı zünûbuñ bu mertebede kimsenüñ zemmin itmek muítezâ-yı úabèi degüldür. Ammâ bi'z-zârûrî lâzım gelmişdür ve bu maóalde bunları böyle taóúr itmek úatumda gûyiyâ cümle-i vacîbâtdan olmuşdur. Zirâ bir zamânda bu faúir ü óaúir óaúúında bir úaç beyt bî-vezn ü úâfiye hicv dimişler ve bühtân-ı éaóim idüp herzeler yemişler. Gördüm ki bunlar bu fende baósdan óâricdür ilúifât itmeyüp gönderdikleri hezelüñ zeyline Aómed Paşanuñ bu úúèeasın naâóóaten taóúr

itdüm.

Kıt' a: Hâtır-ı şâ'ir âbgîne-şifat

Şınmadın pür-şafâ güher görünür

Şınıcağ key şağın velî andan

Başdan ayağa neşter görünür

Beyt: Zehr ile ölürse ölsün virme tiryâk ey tabîb

Kıyırığın başdı şu kim kaçd ile mâr-ı hıkdenün" (Canım, 2018: 548).

Bu açıklamalardan görüldüğü üzere iki şairin kendisi hakkında yazdığı hicve oldukça sinirlenen Latîfi, eleştirinin dozunu hakaret boyutuna taşımıştır. Latîfi Tezkiresi'nde Vâlihî'ye ait olarak verilen manzumeler, üzerinde çalıştığımız nüshada yer almamaktadır.

Nüsha Tavsifi ve Fiziksel Özellikleri

Ölçüleri: 21,5x13,5cm

Varak: 58

Sütun: Çift sütunludur. Sağ tarafta yer alan sayfalar reddâdelidir.

Satır: 17

Yazı: Rik'a

Renk: Kırmızı-siyah mürekkepli.

Cilt: Açık kahverengi meşin kaplı mukavva cilt, altın cetveli.

Kâğıt: Nohûdî renk, âharlı kâğıt.

Müstensih: Müstensih tespit edilememiştir.

İstinsah Tarihi: İstinsah tarihi tespit edilememiştir.

Baş: Gicesi qadr ola yâruñ gündüzi bayrâm ola

Vâlihî devr itdigince tırmadın devrân-ı 'îd

Son: Vâlihî yanında bu dil-berlerün

Cümle dâna-y-ıla nâdân bir olur

Berlin Devlet Kütüphanesi, Doğu El Yazmaları Koleksiyonu, Diez A oct. 30 yer numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 58 varaktan müteşekkildir. Dîvânın başlangıcında yedi, sonunda dokuz vikaye sayfası yer almaktadır. Baş ve son kısımlarda yer yer su lekeleri ve kopukluklar mevcuttur. Baş kısmında yer alan sekizinci vikaye sayfasında, dîvânın geri kalanındaki yazı stilinden farklı, "Du' âñuz qabûl eyleye اللَّهُمَّ إِنَّكَ عُفُوُّ تُجِبُّ الْعُفُوَّ فَاعْفُ عَنِّ" el-kağı Murâd Efendi, hâcî ğufira lehû en-nâib İbrâhîm Efendi, hâcî ğufira lehû defter-dâr Mehmed Efendi, hâlâ Belik Sulţân Süleymân Ağa bâkî kulu, baş bâkî kulu Aĥmed Efendi, şahidi pâdişâhum Muşafâ Ağa hüccet Efendi ve's-selâm." yazılı bir fevâid kaydı yer almaktadır. 1b sayfasında "Dîvân-ı

Vâlihî-i Belâradî ibaresinden başka dîvânda herhangi bir mühür veya ferâğ kaydı yoktur. Muhtelif sayfalara, fevâid kaydındaki -malik olduğu düşünülen- yazı stiliyle notlar düşülmüş ve Arapça-Farsça şiirler eklenmiştir. Örneğin 53a sayfasındaki der-kenâra, “Rıdvân’da akça=dokuz bin” alacak notu yazılmıştır.

Nüshada herhangi bir kaydın bulunmamasının sebebi nüshanın baştan ve sondan eksik olmasıdır. İçerisinde yalnızca gazellerin yer aldığı nüsha, 2a sayfasından başlar ancak bu sayfanın başında revî harfi ذ ile biten bir makta beyti yer alır. Bu da nüshanın sonradan numaralandırıldığını işaret eder. 2a’daki reddâdede “-çeşmün” ifadesi yer alırken 3a sayfası “ey güneş yüzlüm” ifadesiyle başlar. Bu remiz, 2a ile 3a arasında eksik varak olduğuna işaret eder. 51b’de ه ile işaret edilen reddâdeden sonra 52a sayfasında yer alan gazelin revî harfi ر ile devam eder. Nüshadaki reddâdeler takip edildiğinde 51b sayfasının devamı olan sayfanın 56a’da yer aldığı görülmektedir. 52a sayfasından 58b sayfasına kadar olan sayfaların tasnifi karışmıştır. Üzerinde çalışmaya başlanıldığında 52 varak olan nüshaya çalışma esnasında kütüphane tarafından yeni mikrofilmler eklenmiş ve nüsha toplamda 58 varak olmuştur. Bu da nüshaya sonradan eklenen sayfaların numaralandırılmasının ve dolayısıyla tasnifinin hatalı olduğuna işaret eder.

Nüshanın müellif ya da müstensih hattı olduğuna dair kesin bir delil bulunmasa da bazı remizler vardır. Örneğin 16a’da yer alan gazelin birinci mısraındaki “şurâhîyi” kelimesinde “-şurâ” ibaresinin üzerine “-hîyi” şeklinde bir ekleme yapılmıştır. 8b, 19b, 33a, 34b ve 57a sayfalarında da der-kenârlara şairin diğer şiirleri yazılmıştır. Elbette yalnızca bu remizlerden yola çıkarak çalışılan ünik nüsha için müstensih hattı demek kaynağı ispatlanamaz bir bilgi olur. Nüshada herhangi bir sah kaydı olmadığı dikkate alındığında, müellifin nüshayı tebyiz etmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

Dîvânın Şekil ve Muhteva Özellikleri

Revi Harfi	Gazel Sayısı	Revi Harfi	Gazel Sayısı
ذ 1	غ 4		
ر 68	ف 3		
ز 22	ق 14		
س 1	ك 19		
ش 12	ل 15		
ص 1	م 50		
ض 1	ن 46		
ط 1	و 2		
ظ 1	ه 41		
ع 2	ى 13		

Toplam: 317

Tablo 1 Vâlihî Dîvânı’nda yer alan gazellerin verileri

Tabloya bakıldığında Vâlihî'nin sırasıyla en çok -z,-h,-r,-n,-m harfleriyle gazeller yazdığı görülür. Nüshanın baştan ve sondan eksik olduğu dikkate alındığında şair, her harften en az bir gazele yer vermiştir. Nüshada 317 gazel tespit edilmiştir. Dört beyitlik bir na-tamam gazel, beş beyitlik 258 gazel, altı beyitlik 15 gazel, yedi beyitlik 35 gazel ve dokuz beyitlik iki gazel yer alır. Nüshada muhtelif sayfalarda olan eksiklikler dolayısıyla bazı gazellerin beyit sayısı tespit edilememiştir. Bu eksiklikler şu şekilde sıralanabilir. 2a ile başlayan sayfa - harfinden eksik bir matla ile başlar. 51b'de yer alan نه-reddâdesinden sonra 52a -çeşmüm olarak başlar. daha önce de zikredildiği üzere 51b ile 58a arasındaki sayfaların tasnifi hatalıdır. Bu sebeple 53b, 54a 55b ve 56a sayfalarında yer alan şiirler de eksiktir. Bu şiirlerin kaç beyit olduğu ve sayfaların arasında kaç varağın eksik olduğu tespit edilememiştir.

Gazellerinin tamamında "Vâlihî" mahlasına yer veren şair, gazellerini "harfü'-r râ, harfü'-z- ze" şeklinde başlıklandırırken aynı harfteki gazellerini ise "ve lehû eyzan" ibaresiyle başlıklandırmayı tercih etmiştir.

Âşıkâne ve şûhâne tarzda yazdığı gazellerinin çoğunu nazire şeklinde kaleme alan şair için bir nazire şairi demek yanlış olmaz. Genellikle Fuzûlî, Zâtî, Necâtî, Ahmed Paşa gibi tanınmış şairleri tanzir eden şair, Amrî gibi daha az tanınan dîvân şairlerine de nazire yazmıştır.

Okunulan gazellerin neredeyse tamamı naziredir. Tespit edilen şairlerin zemin şiirleri ile Vâlihî'nin nazirelerinin matla'ları karşılıklı olarak şu şekildedir:

Vâlihî

Gelmez lebûñ gibi baña hergiz şeker lezîz

Olmaz ruñuñ gibi dañı bir verd-i ter lezîz (v.2a) Ahmed Paşa

Oldı turunc-ı ğabğabuñ ey sîm-ber lezîz

Olmaz behişt mîveleri bu kadar lezîz (Tarlan,1992: 133)

Vâlihî

Çadd-i ser-keşdür ol serv-i ser-efrâz

Niyâz itdükce ben dâ'im ider nâz (v.9b) Amrî

Kanı kaddüñ gibi serv-i ser-efrâz

Ki bergi şîve ola mîvesi nâz (Çavuşoğlu, 1979: 27)

Vâlihî

Ben ħaste sîne virse o dil-ber bu âb-ı luţf

Perverdesini şañki dirler ol âb-ı luţf (v.18a) Amrî

Cân hokkasında ħâl-i lebûñ müşk-i nâb-ı luţf

Dil şîşesinde âb-ı 'izâruñ gülâb-ı luţf (Çavuşoğlu, 1979: 30)

Vâlihî

Çadd-i yâri seyr kılsun serv-i mevzûn isteyen

Zülfine itsün nazar baht-ı hümâyûn isteyen (v.36b) Amrî

Sâkîyi agzından öpsün câm-ı gülğûn isteyen

Söze çeksün lâ'l-i nâbın dürr-i meknûn isteyen (Çavuşoğlu, 1979: 41)

Vâlihî

Rûh-ı kudsî cism-i hâke çünki olmuşdur kafes

Ŧañ mıdur feryâd u zârı dînmese hiç bir nefes (v.13b) Fuzûlî

Mesken ey bülbül saña geh şâh-i güldür geh kafes

Nice ‘âşıkısan ki âhuñdan dutuşmaz hâr ü has (Tarlan, 2009: 317)

Vâlihî

Gel şurâhîyi ele al sâkiyâ meydâne baş

Meclise rindâne geldüñ ayağüñ merdâne baş (v.16a) Necâtî

Yâra yol iki kâdemdür birisi câna baş

Çünki bu meydâna geldüñ ayağüñ merdâne baş (Tarlan, 1997: 616)

Vâlihî

‘Âlem içinde naķş olalı ey nigâr haķ

Haķtıñ mişâli gelmedi bir yâdigâr haķ (v.16b) Necâtî

El şundi hüsñ dâmenine ey nigâr haķ

Ķoma ki çıķa dâ’ireden zinhâr haķ (Tarlan, 1997: 303)

Vâlihî

Göre mi gözlerümüz yine yazı

İde mi güllere bülbül niyâzı (v.57a) Necâtî

Niyâzum öğredür dil-dâra nâzı

Gel ey ‘âşıkıların nâz ü niyâzı (Tarlan, 1997: 424)

Vâlihî

Her kiři ki itmiřdür ol rûh-ı revândan hażz

Girse dağı itmezdim bu bâğ-ı cinândan hażz (v.16b) Necâtî

Doldur var iken sâķi yâķüt-ı revândan haż

Çün ‘ömr degül bâķi al ķüt-ı revândan haż (Tarlan, 1997: 44)

Vâlihî

Diyâr-ı gurbete düşdüm bütün dünyâda yârum yoķ

Yenice bile seyr eyler kıra gözlü nigârum yoķ (v.18b) Zâtî

Garîbem gurbete düşdüm göñül âvâre yârum yok

Benüm âh itdügüm 'ayb eylemeñ kim ihtiyârum yok (Tarlan, 1979: 63)

Vâlihî

Dînmez ise Ŧañ mıdur feryâd u zârı bülbülün

Kim yeter gül şevķine bağrında nârı bülbülün (v.21a) Zâtî

'Âlem-i vuşlatda olmişken mekânı bülbülün

Havf-ı hecr ile tutar ahı cihânı bülbülün (Tarlan, 1979: 99)

Vâlihî

Küyüñüñ vaşfin işidüp senün ey hüsn-i cemîl

N'ola cennetden şu yutup çıksa cüy-ı Selsebîl (v.24b) Zâtî

Cür'a-i câm-ı lebün görse diye hûr-i cemîl

Sûre-i Kevser hakı çıkdı gözinden Selsebîl (Tarlan, 1979: 149)

Vâlihî, şiir hakkındaki poetikasını gazellerinin makta bölümünde genellikle fahriye şeklinde açıklar. Şiirlerinin İranlı meşhur şair Selmân-ı Savecî'nin şiirlerine benzer olduğunu iddia eden şair, yaşadığı dönem şairleri arasında kendisinin olgun bir şair olduğunu iddia ederken onlardan daha üstün olduğunu da ima eder:

N'ola Selmâne-mânend olsa şî' rüm Vâlihî her geh

Bugün erbâb-ı nazmuñ içre ben şâhib-kemâl oldum (g. 15:5)

Şairler sözlerini ve sözlerini yazıya döken kalemlerini medhederken onları genellikle sihir, büyü, tılsım gibi sıfatlarla terkip ederler. Ağzlarından çıkan her söz, ilham yoluyla kendilerine bahşedilmiştir. Bu sebeple kendilerini birer aktarıcı gibi gören şairler, söyledikleri sözlerin de sihirli olduğunu ifade ederek mertebelerini yükseltirler. Vâlihî de şiirlerinde sıklıkla sözlerinin eşsiz güzellikte olduğunu, onların bazen ilahî bazen beşerî ilham yoluyla kendisine bahşedildiğini ifade eder. Şair aşağıda yer alan beyitte, sevgilinin gözü ve sözünü dile getirdiği için şiirlerinin büyüleyici bir hâl aldığı ifade ederken bu sihir ve büyü dolu sözlerine şahitlik etmek isteyenleri de şiirlerini görmeye davet eder:

Vâlihî yâruñ göziyle sözi vaşfinda bugün

Görsün eş' arum benüm pür-sihr ü efsün isteyen (g. 16:5)

Dîvân şairleri sıklıkla kendilerini meşhur âşıklarla kıyaslamakta bir beis görmez hatta bazen onlardan daha üstün olduklarını dile getirirler. Tasavvuf ilmi etrafında şekillenen çoğu dîvân şairi, aşkı tanımlarken beşerî aşktan ilahî aşka evrilen bir mertebe olarak yorumlamış ve bu minvalde aşkı en yüce şekilde kendilerinin yaşadığını iddia etmişlerdir. Şekil itibarıyla beşerî aşkın tanımı gibi görünen beyitte, ilahî aşkın vuslatıyla feryât eden Vâlihî, sevgilinin mahallesinin gül bahçesinde ettiği feryâdı, binlerce bülbülün bir araya gelse edemeyeceğini iddia eder:

Gülşen-i küyında yâruñ Vâlihî nâlem benüm

Eyleyemez bir yere gelse hezârı bülbülün (g.13:7)

Yine aşağıda yer alan beyitte kendisini Mecnûn'a benzeten şair, Mecnûn gibi kesretten vahdete bir yolculukta sırrını faş eder. Kendisine seslenerek Mecnûn gibi çıplak yürü diyen şair, bu saatten sonra akıl ve namusla işi olmadığını ifade ederek melamet hırkasını çoktan giydiğini ima eder:

Yüri ser-pâ bürehne Vâlihî Mecnûn gibi dâ'im

Benüm şimdengirü bu ' aql u nâmüs-ıla kârum yoq (g.12:5)

Vâlihî'nin gazellerinin odağında aşk mefhumu vardır. Sevgiliye aşkı ispat ederken sevgilinin asla onu ayyar ile bir tutmamasını söyleyen şair, aşk potasından geçerken öylesine incelmıştır ki sararmış teni de

bunun kanıtıdır. İhâm-ı tenâsüb yoluyla aşkın haddesinden geçen şair, bir altına dönüşür. O, geçtiği bu merhaleden sonra artık sözün kendisi olmuştur:

Beni her kalb ile bir görme gel ey sîm-ten hergîz
Ten-i zerdümle ben bir pûte-i ‘ aşk içre kâl oldum (g.15:2)

Aşk uçsuz bucaksız bir deryadır. Bir kere girmeye gör ne başı vardır ne sonu. Aşk denizine düşen kıyıya ulaşmak istemesin diyen şair, dipsiz, hadsiz ve hudutsuz olarak nitelendirdiği bu aşkın hâli olabildiğince hesapsız yaşanılması taraftarıdır:

Bahr-ı ‘ aşka düşüben hadd ü kenâr istemesün
Kimse kaçırına erişmez ulı deryâdur bu (g.17:4)

Vâlihî, dîvânda yer alan şiirlerinde aşk mefhumundan bahsederken genellikle meşhur âşıkları tanımlar. Bu âşıklardan en meşhuru Mecnûn olsa da onun şiirlerindeki esas âşık Ferhâd’dır. Aşk mefhumu söz konusu edildiğinde ise pragmatist bir yaklaşım benimseyen şairin Ferhâd’ı seçmesi ise kaçınılmazdır:

Her kim çıkarsa sufre ile hây u hû idüp
Ferhâdı şatuban dağı ekkâl bu küh-sâr (g.2:4)
Dağı Ferhâdı yâd idüp dün ü gün
İderler tağlar anuñçün ser-âgâz (g.3:3)
Ferhâduñ âh u nâlesine hem-ziyân olan
Ol küh-ı Bî-sütündaki tağlar imiş dirîğ (g.10:4)

Şairlerin meşhur âşıklarla kendilerini kıyasladığı, bazen onlardan üstün olduklarını iddia ettikleri malumdur. “En sadık âşık benim Mecnûn’un sadece adı var” diyen Fuzûlî’ye nispetle Vâlihî de ondan geri durmaz. Vâlihî, sevgilinin siyah saçlarının gamıyla öyle mahvolmuştur ki bu yokluk çölünde Mecnûn’u seyretmek isteyen kendisine bakması yeterlidir:

Leylî-i zülfün gamıyla hâlümü görsün benüm
Bu fenâ deşinde gelsün seyr-i Mecnûn isteyen (g.16:3)

Vâlihî’nin gazellerinin odak noktasında aşk olsa da ârifâne içerikte gazelleri de mevcuttur. Beyitte, sazlıktan kesilip ney haline gelen bir kamışın feryadı gibi kutsal ruh da topraktan bir beden kafesine hapsolmuştur. Bu yüzden her daim ağlayıp inlemesine şaşılmamalıdır:

Rûh-ı kudsi cism-i hâke çünkü olmuştur kafes
Tañ mıdur feryâd u zârî diñmese hiç bir nefes (g.4:1)

Şair, bazen de ârifâne sözlerini süslemeden metafor ya da mecazlara bürümeyip hikemî tarzda seçerken nasihat vermeyi de hedefler. Aşağıdaki beyitte kendine seslenen şair, eğer Hz. Allah’a ve Hz. Habibullah’a yakın olmak istersen beş vakit namazını kıl! diyerek kendisini uyarırken vermek istediği mesajı da açık bir şekilde ifade eder:

Dilersün olasın sen kurb-ı Hazret

Yüri kı l Vâlihî beş vaqt namâzı (g.19:5)

Dîvânın Dil Özellikleri

Klasik Türk şiiri, gramatikal açıdan kronolojik olarak takip edildiğinde, 15. yüzyılın sonlarından itibaren Arapça-Farsça kelime ve kelime gruplarının etkisinde kaldığı görülür. Şairler her ne kadar bu unsurlardan faydalanıp şiirlerinde sıklıkla kullansalar da Türkçenin genel karakteristiğini muhafaza etmişlerdir. Bu şairlerden biri de Vâlihî'dir. 16. yüzyıla gelindiğinde Arapça ve Farsça unsurların şiir diline olan hızlı nüfuzunun, Vâlihî'nin şiirlerine aynı ölçüde sirayet etmediğini görmekteyiz.

Dîvânda yer alan şiirler genel olarak değerlendirildiğinde şairin Arapça-Farsça unsurları çok sık kullanmadığı, daha sade ve anlaşılır bil dil tercih ettiği görülmektedir. Şairin öz Türkçe kelimeleri seçmesi, Türkçe deyim ve deyişlere sıklıkla yer vermesi onun dil kullanımındaki tasarrufunu da gösterir mahiyettedir. Örneğin, can vermek, gün gibi başı ireyidi göge (başı göklere ermek), gün yüzün görmez (gün yüzü görmemek), diyâr-ı gurbete düşdüm (gurbete düşmek), elden gider (elden gitmek), yoluna ser terk idüp cân virmeyince (yoluna baş koymak; yoluna can vermek), ayaklarda kaluben (ayağa düşmek), kan yutar (kan yutmak), gûş eyle (kulak ver), vardukca eşigüñe (eşiğine yüz sürmek) gibi daha birçok deyim, Vâlihî'nin şiirlerinde sıklıkla kullandığı ifadelerdir.

Vâlihî'nin şiirlerinde Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların çok az kullanıldığı, mevcut tamlamaların ise çoğunlukla ikili şekilde izafe edildiği görülmektedir. İkili tamlamalarda da özellikle Farsça tamlamaların tercih edildiği görülmektedir. Örneğin, ebrû-yı nigâr, hûrşîd-i dirahşân, zülf-i dil, baht-ı hümâyûn, gül-i zîbâ, seng-i mihrûñ, rûh-ı revân, bâğ-ı cinân, hüsn-i cemîl, bâd-ı necât, dûd-ı siyâh vb. gibi. Şair, Farsça tamlamalar kadar olmasa da şiirlerinde Arapça tamlamalara da yer vermiştir.

Şiirlerinde üçlü tamlamalara çok az yer veren şair, üçten fazla kelimedenden oluşan tamlama şeklini tercih etmemiştir; sâkî-i gül-çihre, 'ârız-ı gül-gûn, Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat, la'l-i mey-gûn gibi.

Nüşanın gramer özelliklerine bakıldığında nüshada Eski Anadolu Türkçesi gramer özellikleri sıklıkla görülmektedir. Dönemin teâmülünde de rastlanılan bu durum, Vâlihî Dîvânı'nda dikkat çekecek sıklıkta gözlemlenir. Özellikle EAT döneminde kullanılan fakat 15. ve 16. yüzyıllarda kullanımına pek rastlanılmayan "-zun" emir ekinin kullanımı (tutmazun=tutmasın) dikkat çeker.

Eserde nitelik-nicelik ve zaman bildiren zarf fiil ekleri ile emir eklerinin kullanımında da EAT gramer özelliklerine sıklıkla rastlanılır; -UbAn: satuban, kaluben (g.15:5), diyüben (g.8:5), düşüben (g.12:2); -IcAk: urıcak (g.8:5); -AlI: uralıdan (g.2:1); 1.teklik şahıs emir eki -AyIn: saklayayın (g.5:5), diyeyin; 3.teklik şahıs emir eki -zUn: tutmazun (g.4:5).

Dîvândan Alınmış Örnek Şiirler

Harfî'z-zâl[2a] 1

mef' ülü/fâ' ilätü/mefâ' ilü/fâ' ilün

Gelmez lebün gibi baña hergiz şeker lezîz

Olmaz ruhuñ gibi dahı bir verd-i ter lezîz

Dil puhte olsa tañ mı ruhuñ şem' ini görüp

Gün pertevinden olur imiş çün semer lezîz
 Her şubh-dem ki görse yüzün dil revân olur
 Zîrâ ki gün toğarken olur her sefer lezîz
 Cân virmek isterin göricek şubh-dem yüzün
 Gelse ‘aceb mi kişiye hıvâb-ı seher lezîz
 Döndükce dil-berüm yüzüme karşı Vâlihî
 Gelmez cihân içinde baña ol kadar lezîz

Harfî’r-râ[2a] 2

mef’ülü/fâ’ ilâtü/mefâ’ ilü/fâ’ ilün

Ġamze hadengi uralıdan ebrü-yı nigâr
 Her zaħmı oldı sînemün üstinde yâdgâr
 Güş eyle pendini bu kuluññ begüm-küşâ
 Lâyıkdur ola kulağunđa dürr-i şâh-vâr
 Fülk-i vücûdı baħr-ı ğama şalma key şaħın
 İltmez kenâra kimseneyi hîç bu rûzgâr
 Her kim çıkarsa ħurre ile hây u hû idüp
 Ferhâdı şatuban daħı ekkâl bu küh-sâr
 Güş eylemez figânñ ey Vâlihî o gül
 Zîrâ anuñ yanınca senün ğibi var hezâr

Harfî’z-zâ[8b] 3

mefâ’ ilün/mefâ’ ilün/fe’ülün

Ķadd-i ser-keşdür ol serv-i ser-efrâz
 Niyâz itdükce ben dâ’im ider nâz
 Senün ħaddünđe ħâlün dâne şanup
 İder cân murğı her dem aña pervâz
 Daħı Ferhâdı yâd idüp dün ü gün
 İderler tağlar anuñçün ser-âğâz
 Gönül başlar o demde biñ niyâza
 Ķaçan ol dil-ber-i ra’ nâ ide nâz
 Yüzin gördükce dil feryâd eyler
 Öter Vâlihî kuşlar çün güle yaz

Harfî’s-sîn [13b] 4

fâ’ ilâtün/fâ’ ilâtün/fâ’ ilâtün/fâ’ ilün

Rûħ-ı ĳudsî cism-i ĳâke çünki olmuşdur ĳafes

Tañ midur feryād u zārı dīnmesē hīç bir nefes
 Dehr gül-zārında bülbül gibi ‘aşık an yuar
 Güllerüñ yanınca seyr eyler görürsün h ar u as
 Ney gibi zārılığın her demde h al ı olmasun
 N’eyleyem ey dil seni kim t tmazuñ bir dem nefes
 Mamil-i Leyl  ta gördi det-i h m n ire  n
 N le-i Mecn n oldu a a m nend-i ceres
 H l-i hind sı ruı devrinde ol ir n leb n
 Teng-i ekker üzre onmu V lih  an bir mekes

H rf ’- n[13b] 5

fe’ il t n/fe’ ilün/fe’ il t n/fe’ ilün

Dem mi var dideler m hier ile an olmazmı
 Gamze n n t rine y  dil key ni n olmazmı
 G z yaı olmasa f  olmaz idi sözüm h ç
 Aqlamayınca kii ‘ak  ‘ay n olmazmı
 Nice bir aklayayın ‘ak nı s nemde senün
 Pertev-i emsi kafes ire nih n olmazmı
 T r-i maudunu irg rmez imi menziline
 Her kim n addi bu meyd nda kem n olmazmı
 Nice bir aklayayın V lih  ‘ak-ı y ri
 H re dek ‘ak ii ger dense bey n olmazmı

H rf ’- d[16a] 6

f ’ il t n/ f ’ il t n/ f ’ il t n/f ’ ilün

Gel ur h yi ele al s kiy  meyd ne ba
 Meclise rind ne geldün ayağın merd ne ba
 P di h-ı ‘ lem- r  olmak isterseñ bugün
 Seng-i mihr n gele ey meh s ne-i sözüne ba
 Duter-i rez ekmek isterseñ del kanlu gibi
 Bir ar m  gibi ey dil var y ri mey h ne ba
 S kiy  meclisde t rmasun yıulsun dirseñ
 Ol ra b-i bed-lik ya bir iki peym ne ba
 V lih n n dostum Ya’  b-ve Y suf gibi
 Luf idüp p y-ı ne t  kulbe-i az ne ba

H rf ’- [16b] 7

mef' ülü/fâ' ilätü/mefâ' ilü/fâ' ilün

‘Älem içinde naqş olalı ey nigâr hâtt
 Hattuñ mişâli gelmedi bir yâdigâr hâtt
 Reyhân hattıñı nesh idüben eylegil tırâş
 Qondurmıya bu gönümüze tâ gubâr hâtt
 Çok hâtt yazıldı levh-i zamân üzre gerçi kim
 Yazmadı yed kimesneye çü yâkût-vâr hâtt
 Haddünde hâtt görünce gönül âh idüp didi
 Budur cihâna beni iden bî-karâr hâtt
 Bu rüy-ı zerdüm üzre gören kanlu yaşımı
 Eyles ki Vâlihî bezemiş zer-nigâr hâtt

Harfü'z-zâ[16b] 8**mef' ülü/mefâ' ilün/mef' ülü/mefâ' ilün**

Her kişi ki itmişdür ol rûh-ı revândan hazz
 Girse dahı itmezdüm bu bâğ-ı cinândan hazz
 Bu ‘âlemün ey dil-ber ne zevki ola sensiz
 Sulţansa da itmeye gönül bu cihândan hazz
 Sen var iken ey meh-rû olur mı ola kimse
 Yüzine bakup di ide hürşid-i dıraşşândan hazz
 Bülbüllerinün zârın turmayuben artur dil
 Beñzer o gül eylermiş bu âh u figândan hazz
 Baña urıcağ tîrin ey Vâlihî bu gönüm
 Uç diyüben eyledi ol kaşı kemândan hazz

Harfü'l-‘ayn[16b-17a] 9**fâ' ilätün/ fâ' ilätün/ fâ' ilün**

Gitmek için yâr diye el-vedâ‘
 Şoñra eyler rûhumuz tenden vedâ‘
 Nây-ı nâlem işidüp rakş itse yâr
 Mevlevîler gibi dil eyler semâ‘
 Şaña düşmenler ney sevmez dimiş
 Dostum itme bu sözi istimâ‘
 Olmuşuz cism-i küyuñ atları
 Bilmezin nedir arada bu nizâ‘
 Vâlihî cehd it kesilme yârdan

Ḥayli müşkildür kişiyē inḳıṭāʿ

Ḥarfü'l-ğayn[17a-17b] 10

mef' ülü/fā' ilätü/mefā' ilü/fā' ilün

Ağyār-ıla o dil-berümüz yār imiş dirîğ
 Kim hem-nişîn olan gülle ḥār imiş dirîğ
 Künc-i ğamında genc-i ruḥın dil umardı
 İllā n'edem ki zülfi anuñ mār imiş dirîğ
 Mecnūn-ı ḥastenüñ gözi yaşına raḥm idüp
 Cūlar fiğān idüp daḥı ağlar imiş dirîğ
 Ferḥāduñ āh u nālesine hem-ziyān olan
 Ol küh-ı Bī-sütündaki ṭağlar imiş dirîğ
 Bir kez o serv Vālihī ḥiç mā' il olmadı
 Çeşmüm yolunda ger çeke ḥün-bār imiş dirîğ

Ḥarfü'l-fā[18a] 11

mef' ülü/fā' ilätü/mefā' ilü/fā' ilün

Ben ḥastesine virse o dil-ber bu āb-ı luṭf
 Perverdesini şaḅki dirildür ol āb-ı luṭf
 Cāna ʿ araq mıdur görinen yüzüñ üzre yā
 Dest-i leṭāfetiyle saçılmış gül-āb-ı luṭf
 Varduḳca eşiğüñe nice bir ʿ itāb u ḳahr
 Bir gün açılsa üstümize n'ola yāb-ı luṭf
 Āb-ı ḥayāt içmek idi şaḅki sākiyā
 Şunsa elüme bir kez o dil-ber şarāb-ı luṭf
 Gün gibi başı ireyidi göge Vālihī
 Bu zerreye ṭoğaydı eger āftāb-ı luṭf

Ḥarfü'l-ḳāf[18b] 12

mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün

Diyār-ı ğurbete düşdüm bütün dünyāda yārum yoḳ
 Yenice bile seyr eyler ḳara gözlü nigārum yoḳ
 Düşüben baḥrınıñ gird-ābına bu fülk-i ten cāna
 Kenāre çıḳmağičün bir yegāne rüzgārum yoḳ
 Şarāb için güzel sevme diyü ḥiç baña pend itme
 Bulursan çünki ey zāhid elümde iḥtiyārum yoḳ
 Benüm bülbül gibi nār-ı firāḳuñ ḥasreti bile

Olupdur ey gül-i ra' nâ yoluñda cümle vârum yok
 Yüri ser-pâ bürehne Vâlihî Mecnûn gibi dâ'im
 Benüm şimdengirü bu ' aql u nâmûs-ıla kârum yok

Ĥarfü'1 -kef[21a] 13

fâ' ilâtün/fâ' ilâtün/fâ' ilâtün/fâ' ilün

Diñmez ise tañ mıdur feryâd u zârı bülbülün
 Kim yeter gül şevkine bağrında nârı bülbülün
 Var ise bir ' ârıız-ı gül-güne ' âşıkdur yine
 Anuñ için sencileyin yok kararı bülbülün
 Perr ü bâli yanar idi sözüme pervâne-veş
 Uğrasaydı âhıma ger reh-güzârı bülbülün
 Dehr-i gül-zârında gördi bulmaz büy-ı vefâ
 Gitmez anuñçün dilinden inkisârı bülbülün
 İhtiyâr elden gider bağıdıca her key yüzüne
 Nitekim gül görse kalmaz ihtiyârı bülbülün
 Şanma zâtıdur miyân-ı gülleri zerd olduğı
 Yel sirâyet eylemiş âh-ı şerârı bülbülün
 Gülşen-i küyında yâruñ Vâlihî nâlem benüm
 Eyleyemez bir yere gelse hezârı bülbülün

Ĥarfü'1 -lâm[23b] 14

fâ' ilâtün/fâ' ilâtün/fâ' ilâtün/fâ' ilün

Küyüñüñ vaşfin işidüp senüñ ey ĥüsn-i cemîl
 N'ola cennetden şu yutup çıkısa cüy-ı Selsebîl
 Yanduguma mâh-ı ruĥsârûñla ey şem' -i cemâl
 Tañ mıdur mihrün baña olsa bugün rüşen delîl
 Yûsuf-ı Mışr-ı melâĥat ĥasretiyle rûz u şeb
 Gözlerüm yaşı ' aceb midür aĥa manend-i Nîl
 Leblerüne hem-dem olsun âb-ı Ĥızrı isteyen
 Zülfüne yapışsun ol kim dilese ' ömr-i tavîl
 Yoluna ser terk idüp cân virmeyince Vâlihî
 Vaşl-ı yâre iremezsın denile sen şöyle bil

Ĥarfü'1-mîm[27b] 15

mefâ' ilün/mefâ' ilün/mefâ' ilün/mefâ' ilün

Ĥaşıñ fikri-y-ile günden güne ey meh hilâl oldum

Belũn z̄ikri-y-ile inceldi cismũm ŧan hayāl oldum
 Beni her alb ile bir grme gel ey s̄im-ten herḡiz
 Ten-i zerdũmle ben bir pũte-i aŧ re al oldum
 Senũn ol la‘ l-i mey-gũnuñ amından her dem ey s̄aĩ
 Ayaklarda aluben cür‘ a gibi p̄ay-māl oldum
 Fir̄aũndan senũn za‘ f ile cismũm ŧyle inceldi
 Ki n̄ale ılmaa yokdur mecālũm ŧanki n̄al oldum
 N‘ola Selm̄ane m̄anend olsa ŧi‘ rũm V̄alihĩ her ki
 Bugũn erb̄ab-ı nazmuñ re ben ŧ̄ahib-kemāl oldum
arfũ‘n-nũn[36b] 16

f̄a‘ il̄atũn/f̄a‘ il̄atũn/f̄a‘ il̄atũn/f̄a‘ ilũn

add-i ȳari seyr ılsun serv-i mevzũn isteyen
 Zũlfine itsũn naz̄ar bat-ı hũm̄ayũn isteyen
 Ol dilin re olan dend̄ane itsũn hoŧ naz̄ar
 Dũnyede gũn grmesũn bir dũrr-i meknũn isteyen
 Leylĩ-i zũlfũn amıyla h̄alũmi grsũn benũm
 Bu fen̄a deŧinde gelsũn seyr-i Mecnũn isteyen
 S̄aĩ-i gũl-ihrenũn mey-gũn lebin grsũn mũd̄am
 İŧbu meyd̄an-ı bezmde c̄am-ı gũl-gũn isteyen
 V̄alihĩ ȳaruñ gziyle szi vaŧfında bugũn
 Grsũn eŧ‘ arum benũm pũr-sir ũ efsũn isteyen

arfũ‘l-v̄av[45a] 17

fe‘ il̄atũn/fe‘ il̄atũn/fe‘ il̄atũn/fe‘ ilũn

Beni b̄im̄ar iden ol dil-ber-i ra‘ n̄adur bu
 Beni z̄ar eyleyici bir gũl-i z̄ib̄adur bu
 S̄im-i eŧki yoluña h̄arc iderũm eyle naz̄ar
 Gerek olur bu szũm diñle ki dũnȳadur bu
 Zũlf-i dil-d̄are dil̄a olma muayyed h̄az̄er it
 Ötesi yokdur anuñ bir urı sevd̄adur bu
 Bar-ı aŧa dũŧũben h̄add ũ ken̄ar istemesũn
 Kimse a‘ rına eriŧmez ulı derȳadur bu
 V̄alihĩ gtũr ayak terk-i ser it git ‘ ademe
 Grũben diyeler ol bĩ-ser ũ bĩ-p̄adur bu

Harfî 'l-he[45b] 18**fe' ilâtün/fe' ilâtün/fe' ilün**

İtmedi yüzüme bir kerre nigâh
Ol kâra gözlü-y-ile ben n'idem âh
Ger baña bād-ı necât irmezse
Fülk-i ten olsa gerek ğark-ı günâh
Gün yüzün görmez olaldan yârûñ
Kıpladı gök yüzünü dūd-ı siyâh
Berü gel gül yüzüñi bir göreyin
Bu felek eylemeden cismi tebâh
Hıncıerinden ger ola Vâlihî yen
Şekl-i süsen ola kabrümde giyâh

Harfî 'l-yâ [57a] 19**mefâ' ilün/mefâ' ilün/fe' ülün**

Göre mi gözlerümüz yine yazı
İde mi güllere bülbül niyâzı
Dehânuñ sırrını ğonceye şordum
Didi kimseye açma sen bu râzı
Bu dünyâ yoğluğına olma mağzûn
Bu tekyedür bulursuñ çoğı azı
Senüñ 'aşkıñda kıblem cümle 'uşşâk
Görürler İşfahândan çok Hicâzı
Dilersüñ olasın sen kırb-ı Hâzret
Yüri kıl Vâlihî beş vağt namâzı

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı bilindiği üzere zengin bir birikime sahiptir ancak gerek yurt içi gerek yurt dışı kütüphanelerinde onlarca yazma eser keşfedilmeyi ve hak ettiği değere ulaşmayı beklemektedir. Üzerinde çalıştığımız ünük nüsha da bu eserlerden birisidir. Berlin Devlet kütüphanesinde yer alan Vâlihî Dîvânı baştan ve sondan eksiktir. Çalışma esnasında nüshaya yeni mikrofilm eklenmiştir ve eklenilmesi de muhtemeldir. 16. yüzyılda yaşadığı tespit edilen Vâlihî hakkında Latîfî Tezkiresi'nden başka bir kaynakta herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Latîfî, kendisi hakkında bir hiciv kaleme alan Vâlihî'yi ahlakî yönden hakarete varan cümlelerle eleştirmiş ve şairliği hakkında ağır ithamlarda bulunmuştur.

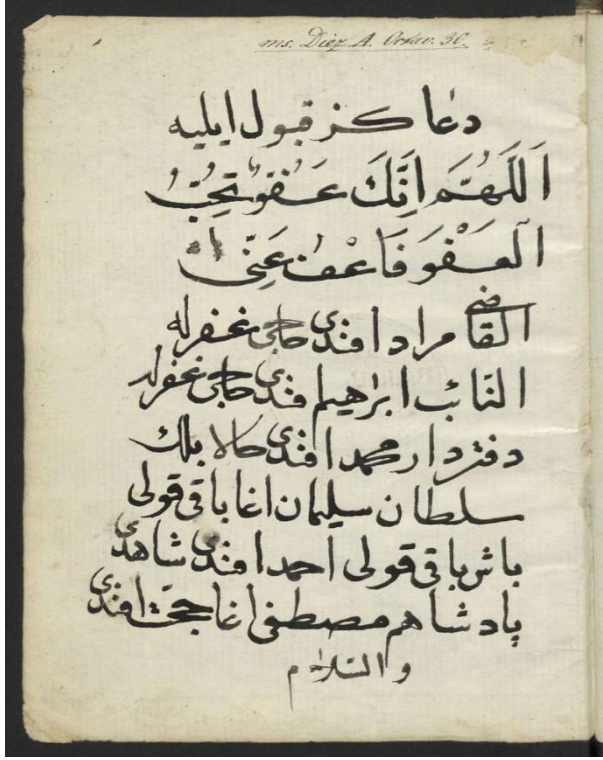
Vâlihî'nin edebî şahsiyetinin oluşumunda yaşadığı dönemdeki tanınmış şairlerin etkisi olduğu görülmektedir. 16. yüzyıl şairlerinden Fuzûlî, Necâtî, Zâtî gibi devrin tanınmış şairlerine nazire yazan

şair için bir nazire şairi demek yerinde olur. Gazelleri muhteva yönüyle âşıkâne ve şûhâne tarzda nitelendirilebilir. Onun şiirlerinde güzel ve güzele duyulan estetik zevk hâkimdir. Vâlihî'nin şiirleri için tasavvufî yönü yoktur demek yanlış olur ancak onun tasavvufa bakış açısı girift değildir. Şair, bu minvalde yazdığı gazellerinde genellikle nasihat vermeyi hedefler. Şekilsel olarak değerlendirildiğinde Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri ağırlıkta olan gazellerinde vezin ve kafiyeyi başarılı bir şekilde kullanan şairin iyi bir tedrisattan geçtiğini söylemek mümkündür.

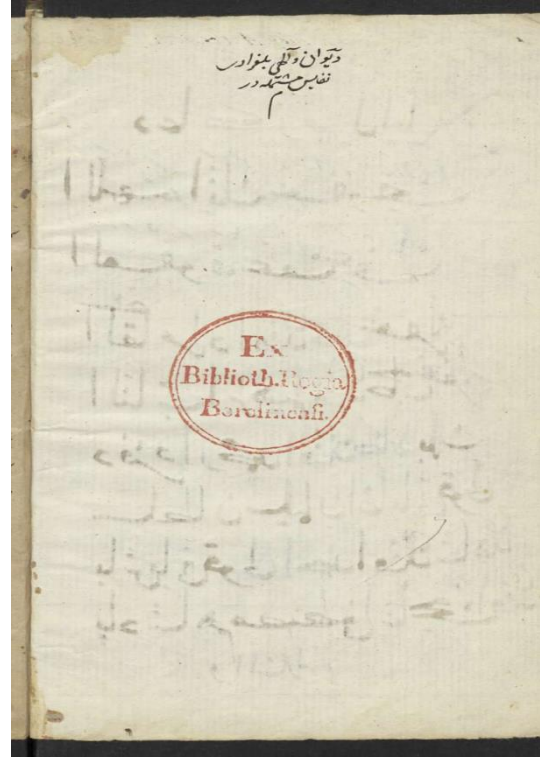
Kaleme alınmış her bir eser tanıtılmaya lâyıktır. Bu noktada Vâlihî her ne kadar Latîfî'nin ağır eleştirileri oklarına maruz kalsa da kaleme aldığı manzumeleri edebî açıdan dikkate değerdir. Bu çalışmanın bundan sonra Vâlihî hakkında yapılacak çalışmalara kaynak teşkil edeceği öngörülmektedir. Nüshaya eklenecek yeni varak ya da sair nüshaların ortaya çıkması hâlinde, Vâlihî hakkında daha geniş bir perspektife ulaşılabacaktır.

Kaynakça

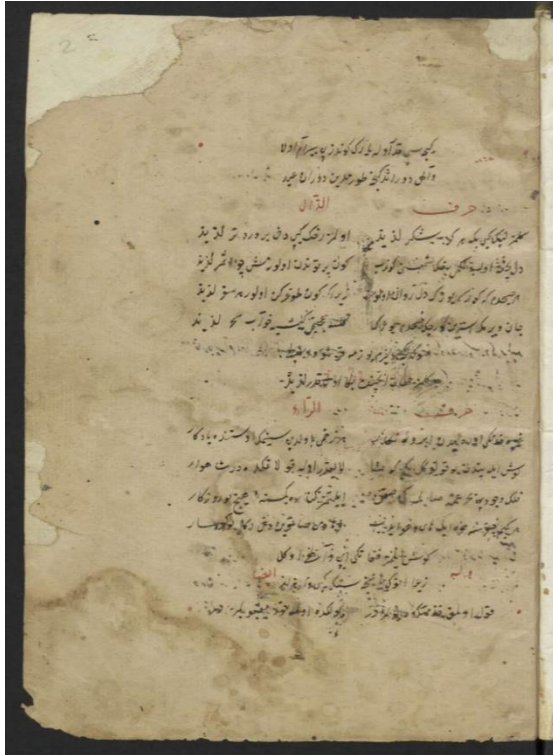
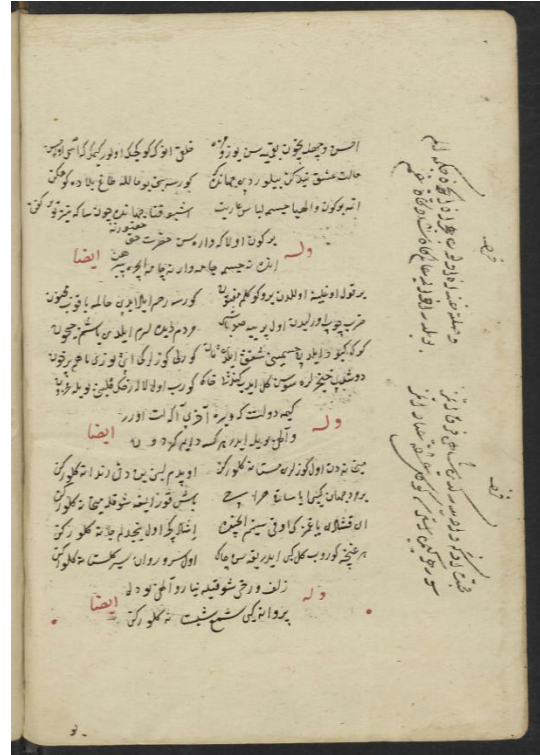
- Ahmed bin Muhammed bin Hanbel (1993). El-müsned (M. S. İbrahim, Çev.). Beyrut.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972). Osmanlı müellifleri (A. F. Yavuz ve İ. Özen, Çev.) Meral.
- Canım, R. (2018). Latîfi Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ (İnceleme- Metin). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1979). Amrî Divanı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dávid, G. (2001). "İstolni Belgrad". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 23, s. 405-407.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1970). Son Asır Türk Şairleri C. 10. Milli Eğitim Basımevi.
- Mehmed Süreyyâ (1308). Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye C. 1-4. Matbaa-i Âmire.
- Mehmet Süreyya (1996). Sicill-i Osmânî. çev. S. A. Kahraman. TVY Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: C. 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). Ahmet Paşa Dîvânı. çev. A. N. Tarlan. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1997). Necati Beg Divanı. çev. A. N. Tarlan. MEB Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2009). Fuzûlî Divanı Şerhi. Akçağ Yayınları.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1994). Es-Sünen (el-Câmi'). Beyrut.
- Von Gabain, A. (1988). Eski Türkçenin Grameri. çev. Mehmet Akalın. TDK Yayınları

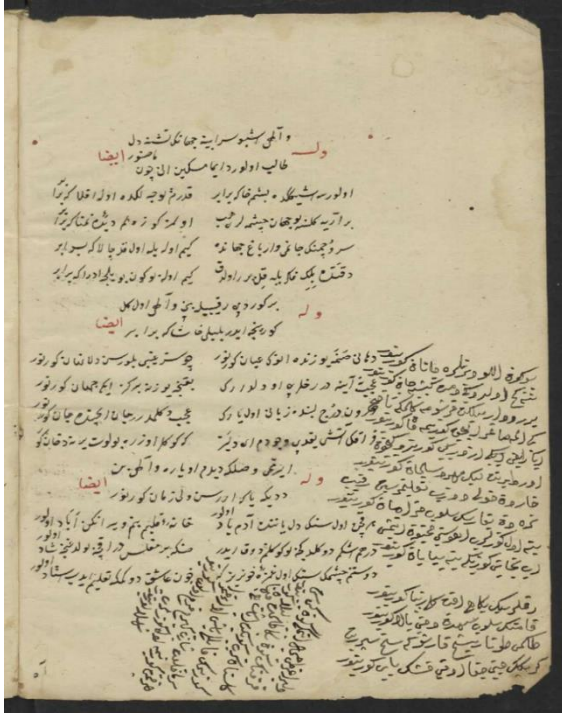
Şekil 1 Vikâye sayfasında yer alan fevâid kaydı.

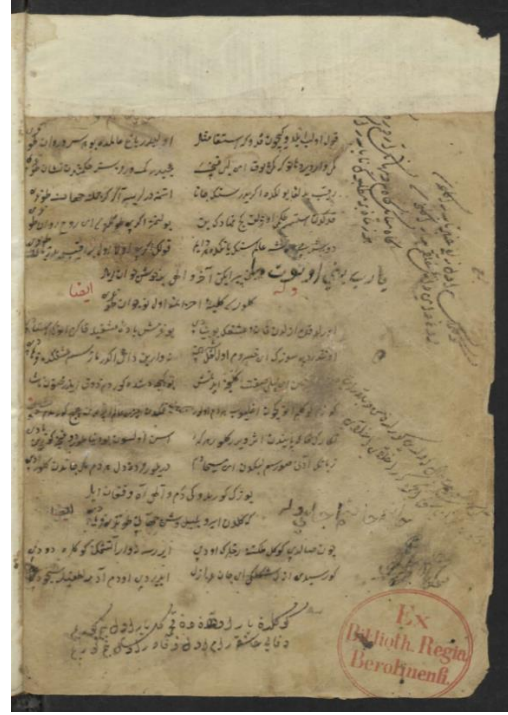
Şekil 2 1b'de yer alan ünvan kaydı.

Şekil 3 Baştan eksik olan 2^a sayfasında yer alan gazeller.

Şekil 4 Nüşadan bağımsız der-kenâra yazılan beyitler.

Şekil 5 Vâlihî'ye ait der-kenâra yazılan gazeller.

Şekil 6 Sondan eksik olan 58^b sayfasında yer alan gazeller.

28. Üç'lü Tanrıça Motifi ve Nazîm'in Beyaz-Siyah-Kırmızı Redifli Gazeli¹

Nevin METE²

APA: Mete, N. (2024). Üç'lü Tanrıça Motifi ve Nazîm'in Beyaz-Siyah-Kırmızı Redifli Gazeli. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 542-553. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825132>

Öz

Bu makalede bazı Divanlarda görülen sefid ü siyâh u sürh redifli gazellerin, 18. yüzyıl şairlerinden Yahya Nazîm divanındaki örneğinin, sayı ve renk sembolizmi açısından incelemesi yapılmıştır. Kadim geleneklerin hiçbir şekilde yok edilemeyeceği, hep bir şekilde şematik olarak bir diğer nesile aktarılıp binlerce yıl boyunca taze kalabilen ve hala insanları etkileyebilen bir güce sahip oldukları fikrinden hareketle üç sayısının, beyaz- siyah- kırmızı renklerin ve bir kült gelenek olan 'Üç'lü Tanrıça' sembolizminin Divan şiirindeki görünümü, örnek bir gazelle izah edilecektir. En eski dinlerden, en modern uygulamalara kadar insanlık üç sayısını çeşitli konularla ilişkilendirmiş ve onda bir güç ve bir anlam bulma çabası içine girmiştir. Üç'ün sembol değerinin kökenleri Babil, Sümer, Mısır, Levant, Anadolu gibi bölgelere, yerleşik düzene geçilen, tarım için elverişli topraklara dayandırılmaktadır. Kültürün başladığı bu topraklarda bahar, yaz ve kış olmak üzere üç mevsim bulunmaktadır. Kadın bedenini sembolize eden heykelciklerin yorumlanmasıyla tarih öncesi dönemlerden beri kadının doğa ile bağının ilişkilendirildiği ve yaratıcı veya bereketlendirici bir 'Ana Tanrıça' geleneğinin farklı dönem ve coğrafyalarda, farklı görünüm, materyal ve işlevlerde devam edegeldiği görülmektedir. Avcı toplayıcı yaşam biçiminden itibaren bahar- yaz- kış mevsim döngüleri, kadın bedeninin üç zamanı olan genç kız- anne ve yaşlı kadın süreçleri ile örtüştürülüp üç yüzlü tanrıça figürinleri yapılmıştır. Bu üç'lü tanrıça modellerinden birisi de, Muğla/ Yatağan ilçesine bağlı Lagina Hekate kutsal alanıdır. Tanrıçanın üç yönüne dair özelliklerin, Nazîm'in gazeli örneğinde Divan şiirindeki kullanımı anlamlandırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Nazîm, beyaz, siyah, kırmızı, Hekate

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Etik İzni: Bu çalışma, etik izni gerektirmeyen metin merkezli bir çalışmadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – [Turnitin](#) / Ithenticate / İntihal, Oran: %14
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 25.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13337536>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme

² Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü /Dr., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Niğde, Türkiye), ngumus@ohu.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-5467-8376>, (University) **ROR ID:** <https://ror.org/03ejnre35>, **ISNI:** 0000 0001 0700 8038, **Crossreff Funder ID:** 501100010625

The Triple Goddess Archetype and Nazım's White-Black-Red Measured Gazel³

Abstract

In this article, the example of ghazals with measured sefid ü siyâh u sürh seen on some divans in the Divan of Yahya Nazım, one of the 18th century poets, will be examined in terms of number and colour symbolism. Based on the idea that ancient traditions cannot be destroyed in any way, that they have a power that can always be schematically transferred to the next generation and remain fresh for thousands of years and still have the power to influence people, the appearance of the number three, the colours white-black-red and the symbolism of the 'Triple Goddess', which is a cult tradition, in Divan poetry will be explained with a sample ghazal. From the oldest religions to the most modern practices, humanity has associated the number three with various subjects and endeavoured to find a power and meaning in it. The origins of the symbolic value of the number three can be traced back to Babylon, Sumer, Egypt, Levant, Anatolia and other regions where the settled order was established and the land was favourable for agriculture. In these lands where culture began, there are three seasons: spring, summer and winter. Through the interpretation of statuettes symbolising the female body, it can be seen that since prehistoric times, women have been associated with nature and that the tradition of a creative or fertile 'Mother Goddess' has continued in different periods and geographies, with different appearances, materials and functions. Since the hunter-gatherer lifestyle, the spring- summer-winter seasonal cycles have been overlapped with the three times of the female body, the young girl, mother and old woman processes, and three-faced goddess figurines were made. One of these triple goddess models is the Lagina Hecate sanctuary. The use of the characteristics of the three aspects of the goddess in Divan poetry in the example of Nazım's ghazal will be interpreted.

Keywords: Nazım, white, black, red, Hecate

Giriş

Türk edebiyatının 13. yüzyıl sonlarından, 19. yüzyıl ortalarına dek süren dönemine verilen isimlerden birisi de "Klasik Türk Edebiyatı"dır. Batı kaynaklı bir terim olan klasik, *XVII. yüzyıl Fransız dili, sanatı ve yazarları ile ilgili olan* (TDK: 16.08.2024) anlamına gelir. M. Özgü; *Alman Klasisizm'inde Sanat Anlayışı* adlı makalesinde, bizde klasisizm tabirinin tamamıyla Fransa'da anlaşılan manasıyla yerleştiğini söyler. Belli bir devre özgü, tipik bir sanat şekli olarak aynı mükemmeliyetle, aynı idealle yazan muharrirlerin eserleriyle oluşturdukları gelenek, şeklinde izah eder ve buna "klasisizmin dar anlamı" der. Dünyaca ünlü şahsiyetleri içine alan, geçmişin bütün cereyanlarını kasteden anlamının ise, "klasisizmin geniş anlamı" olduğunu söyler. (Özgü, 1944: 535)

Bu çalışma, üç sayısının ve beyaz-kırmızı-siyah renklerin ne anlama geldiğini kaynaklar eşliğinde

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 14

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 25.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13337536>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

çözümlemeyi amaçlayan, klasisizmin geniş anlamına daırdır. İlkel insanın avcı toplayıcı yaşam biçiminden, yerleşik hayata geçip toplum olma sürecinde var ettiği maddi ve soyut kültürel birikimden, bize yansıyan bazı sembollerin anlaşılmasını içermektedir. Üç sayısı ve beyaz-kırmızı-siyah renklerin, ana tanrıça ve devamında büyü tanrıçası Hekate'nin sembolü oluş sürecinin kökenine dair veriler, bizi Neolitik çağa kadar götürmektedir.

MÖ 12.000'lere tarihlenen Neolitik dönem, günümüz uygarlık tarihinin en önemli kırılma noktalarından kabul edilmektedir. İnsanların tarıma bağlı yeni bir yaşam şekli geliştirmesi, hayvanların evcilleştirilmesiyle başlayan bu dönem aynı zamanda anaerkil yapıdan, ataerkil düzene, mitostan logosa, buna bağlı olarak birinci semiyosferden (işaretler evreni), ikinci semiyosfere geçilen semboller, anlamlar ve değerler dünyasının değişimini de beraberinde getirmiştir. Anaerkil ve ataerkil dünyaya ait değerlerin değişim ve dönüşümlerini, mitolojik anlatıların hikayeleri olarak görmekteyiz. Anlamı kaybolmuş, içi boşalmış olsa da birinci semiyosfere yani anatanrıça sembolizmine ait birtakım izler, sözlü ve yazılı kültürde devam edegelmiştir. Bu devamlılığın sebebi kutsalın temsili olan sembolleşmiş unsurların; tekrarlama, taklit ve katılım yoluyla sağlanmış ve yaşamın her yönünün kutsal arketiplere göre modellenmiş olmasıdır.

J. Campbell, MÖ 10.000 veya daha erken tarihte bitki kültürleme ve hayvan evcilleştirme becerileri sebebiyle biyolojik denklemin, erkek tarafından kadın tarafına geçtiğini söyler. "Yeryüzünün ve kadınların büyüü -ikisi de yaşam veriyor ve yaşamı besliyordu- aynı görülmüştür" (Campbell, 2020: 20). Çatalhöyük'te bulunan küçük bir taş heykelciği, kadının mitsel rolüne örnek gösterir: "Bu dişi figür, kendisi ile sırt sırta durmakta ve bir yanda yetişkin bir erkeğe sarılırken diğer yanda bir çocuk tutmaktadır. O dönüştürücüdür. Geçmişin tohumunu alır ve bedeninin büyüü yoluyla, onu geleceğe dönüştürür" (Campbell, 2020: 22).

Arkeolog J. H. Breasted'ın Bereketli Hilal (*Fertile Crescent*) adını verdiği Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı Asur, Babil, Akad, Sümer, Levant gibi toplulukların yaşadığı coğrafya, tarımın başladığı bölge olarak kabul görmektedir. Bu bölge kışları yağmurlu, yazları kurak ve bu ikisi arasında ilkbaharın bulunduğu Akdeniz ikliminin etkisinde olan verimli topraklardır. Kültürün başladığı bu topraklarda **bahar** (her şeyin canlandığı), **yaz** (ürünlerin hasat edildiği) ve **sonbahar/ kış** (her şeyin yok olduğu) **üç mevsim** şeklinde yaşanmaktadır. Tarımı ve daha pek çok şeyi, ayın üç fazına (hilal, dolunay ve karanlık ay) göre düzenledikleri bir takvim de oluşturmuşlardır.

Bu döneme ait bir başka üçleme, genç kız- anne-yaşlı kadın şeklindeki üç dönem sebebiyle (doğurgan) kadın bedeni ile (üretken) toprak arasında benzerlikler kurulmuştur. Bugün için bilimsel dayanağı kuşkulu olan ayın 29,5 günlük döngüsü ve kadın bedeninin ortalama 28 günlük menstrual dönemi ilişkilendirilmiş, kadın ay tanrıçası sıfatıyla, pek çok ritüel ve inanın merkezine yerleştirilmiştir. "Ay'la ilgili bütün ilkel alışıkların temelinde bu inanç yatmaktadır. Üstelik bu ilkel alışıklar öylesine derinlere kök salmıştır ki, aya tapınmayı çoktan bırakmış olan uygar halklar bile, bunları folklorun ve boş inançların geri düzeyinde neredeyse el değmemiş bir biçimde korumaktadır" (Thomson, 2007: 201).

Bu üç'lü (dişil-anaerkil üçleme) arketipin varlığı devam etmiş, yerleşik hayatın başlaması, erkeğin babalığıdaki rolünün anlaşılması ve mitostan logosa geçişle (eril-ataerkil üçleme) olarak devam ettiği görülmektedir. Tarih öncesi buluntulardan antik çağ filozoflarına, tek tanrılı dinlerden günümüze kadar üç sayısı ile karşılaşmaktadır. Arkeolog M. Gimbutas, üç sayısının tesadüfi olmadığını, Neolitik ve Kalkolitik dönemde tanrıçanın kolunda ya da boynunda üç ya da altı deliğin ya da üç paralel çizginin veya üç köşeli zikzığın sürekli tekrarlanmasıyla kanıtlanan efsanevi üç sayısı ile bağlantı kurulmuş

(Gimbutas, 1974: 147) demektir.

Üç yüzlü Hekate sembolü

Üç'lü tanrıça modellerinden birisi de, Muğla/ Yatağan ilçesine bağlı Lagina Hekate kutsal alanı olarak bilinen tapınaktır.

“Üç'lü Tanrıça sadece kadın yaşam modeli açısından değişimleri, döngüleri ve geçişleri değil, aynı zamanda kozmoloji ve ekoloji (ay ve mevsim döngüleri) ve varoluşsal ve metafizik süreç ve durumları (doğum-ortaya çıkış, büyüme-neslin oluşması, çürüme-yozlaşma ve yeniden doğuş-yenilenme) da ifade etmektedir.... Dolayısıyla üç'lü tanrıçanın üçlülüğü doğadaki çeşitlilik ve farklılık kavramını çağrıştırırken, üç'lü tanrıçanın birliği Kutsal Bütün'ü, doğum-büyüme-çürüme-yenilenme döngüsünde ifade edilen doğanın birliğini simgelemektedir” (Reid-Bowen, 2007: 68).

Mitolojiden söz eden eserler, sembolik anlatılardan oluşan öykülerdir. Sembol, “iki yarım parçanın-gösteren ve gösterilenin- bir araya getirilmesi anlamına gelir” (Durand, 1998: 16). H. Gadamer sanatın temelini oyun, sembol ve festival bağlamında yorumladığı eserinde sembolün bu iki yönünün kaynağını izah eder:

“Bu öncelikle Yunanca teknik bir terimdir ve ‘anı parçası’ anlamına gelir. Ev sahibi kendisini ziyaret eden konuğuna “*tessera hospitalis*” denen ikiye böldüğü paranın yarısını verir, diğer yarısını ise kendisi için alıkor. Eğer bu konuk otuz veya elli yıl sonra bu eve tekrar gelirse, elindeki yarım para yardımıyla bunlar birbirlerini hatırlarlar. Antik dünyasına ait bir çeşit pasaport. İşte bu, sembol kelimesinin eski teknik anlamıdır. Daha önceden tanınan birini tanımak için kullanılan bir şey” (Gadamer, 2005: 47).

J. Campbell'e göre, semboller tarihsel olaylara değil onlar üzerinden düne, bugüne ve yarına ait olup her yerde bulunan ruhsal ya da psikolojik ilke ve güçlere gönderme yapmaktadırlar (Campbell 2020: 102). Hekate'ye gönderme yapan en eski yazılı belge, Hesiodos'un Theogonia (Tanrıların Doğuşu) adlı eseridir. İÖ 8. veya 7. yüzyılda yaşadığı düşünülen Hesiodos'un Hekate'ye ayırdığı dizelere göre (404-450 satır arası), yetkileri oldukça kapsamlıdır. Bu dizelerde yerde, denizde ve gökte Hekate'ye nasıl pay verildiği anlatılmıştır (Hesiodos 2016: 18-20). Onun Hekate'nin soyağacına dair verdiği bilgiler, daha sonraki yazarlar tarafından tekrarlanmıştır. Homeros destanlarında adının geçmemesine karşın, Theogonia'da Ana Tanrıça Kybele ile kıyaslanması Hesiodos'un ana yurdu ile ilişkilendirilmiştir. “Eski Karia'da bugünkü Yatağan'a yakın olan Lagina'da Hekate'nin çok ünlü bir tapınağı bulunmaktaydı. Görkemli bir yapı olan bu tapınağın kalıntılarından birkaçı, özellikle bazı kabartmalar İstanbul Arkeoloji Müzesinde korunmaktadır” (Erhat 1996: 158).

Kaynaklar Hekate'nin Yunan kökenli oluşuna tereddütle yaklaşır. Arkeolog L.R. Farnell, bu tanrıçanın adı, kökeni ve karakteri hakkında büyük bir belirsizlik olduğunu, Hekate sözcüğünün Yunanca'ya benzediğini, oklarını ya da doğum sancılarını 'uzaktan atan' anlamına gelebilecek kısaltılmış bir lakap gibi görüldüğünü ancak yazılan hiçbir açıklamanın çok kesin veya anlamlı olmadığını söyler. Kökeni üzerinde fazla durulmadan Helenik bir tanrıça kabul edildiğine değinen Farnell, birkaç metinde adının geçmesine rağmen kesinlikle Yunanlı olmadığını, komşu bir halktan ödünç alındığını vurgular. “Belki de onun kültü Dionysos'la aynı topraklardan başlayıp aynı yolu izleyerek Yunanistan'a gelmiştir.” (Ronan, 1992: 18) ifadesiyle Anadolu'yu işaret eder.

Üç yüzlü Hekate'nin değişik görüntülerinden biri de Moiralardır. ‘Kader’den tanrıçalar olarak bahseden, üç kader tanrıçası olduğunu öne süren ve onlara isim ve roller atayan yine Hesiodos'tur (Hesiodos 2016: 11). İnsanlar doğduğunda kaderlerini yazmak görevini üstlenen üç kız kardeşi (Moiralar) “yaşama paylarımızı düzenleyenler” olarak ifade etmektedir (Hesiodos 2016: 249). Bunlar “Clotho (hayat ipliğini

eğiren), Lachesis (ipliğin uzunluğuna karar veren) ve Atropos (ipliği kesen, kişinin ne zaman ve nasıl öleceğini seçen) şeklinde üç kız kardeştir. Şairler bazen onları kaderin yavaş ilerlemesine işaret etmek için yaşlı ve çirkin hatta topal kadınlar olarak tanımlamışlardır” (Smith 1867: 1010-1011).

Figürin, kabartma, heykel, vazo süslemeleri vb. arkeolojik buluntularda tanrıçanın özellikleri hakkında görsel anlatımlar bulunurken, yazılı kaynaklarda da onları destekleyen anlatımlar yer almaktadır. Yün eğiren kadınlar olarak tasvir olunmuş üç kader tanrıçası (Moiralar), ‘birine haberi olmadan kötü duruma düşürücü plan yapmak’, anlamındaki *başına çorap örmek* deyiminin kaynağı olması gibi, üç’lü tanrıça arketipinin Anadolu folklorundaki bazı inanç ve uygulamalarda da izleri görülmektedir.

Yol büyüleri

Hekate’yi simgeleyen özelliklerden birisi yol ve kavşak tanrıçası olmasıdır. G. Thomson, av tanrıçası Artemis’le birlikte her ikisine de yakıştırılan ön adlardan *Trioditis* ile ‘kavşak, üç yolun birleştiği’ yer ve *triprosopos* ile de ‘üç yüzlü’ anlamının kastedildiğini söyler. “Kavşak kuttöreni, aya seslenen bir tören olduğuna göre, buradaki üç yol da ayın üç evresini simgelemektedir” (Thomson 2007: 220). Hekate kültüne ilişkin ritüellerin kadın, ay, büyü, yeraltı dünyası, üç sayısı gibi simgelerin, motif olarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir. “Ay ile arasında en açık seçik bağ kurulan kutsal varlık, büyü tanrıçası Hekate’ydi. Ay sonunda, ay görünmez olduğunda, Yunanlı kadın yerleri süpürür, çöpleri ve süprüntüleri bir yol ayırımına götürür, başını başka yana çevirip oraya döker, sonra da ardına bakmadan geri dönerdi. Yol ayırımına bırakılan bu süprüntü yığınlarına ‘Hekate’nin akşam yemekleri’ denirdi” (Thomson 2007: 219).

Anadolu’da tespit olunmuş yol bağlama büyülerinde de üç tel saç kullanımı, su dolu tas içine üç çakıl taşı atmak, büyüyi kişinin geçeceği yola gömdükten sonra çevresine taşlarla üçgen çizmek (Eyüboğlu 1978: 28-29) gibi uygulamalarda bu kültürün izleri görülmektedir. Birçok Anadolu büyüünde, muskanın üçgen şeklinde katlanması, bir söz, esma ya da harfi üç kez okuma/ yazma, işlemler esnasında üç kez üfleme, üç çeşmeden üç bardak su getirme, üç gece üç ayrı yola hazırlanan suyu dökme, materyali toprağa bir üçgen oluşturacak şekilde yerleştirme, üç kat beze sarmak vb. (Eyüboğlu1978) uygulamalar üç sayısının sembolik anlamının İslami şekle bürünmüş haliyle devam ettiğinin kanıtlarıdır.

Çörek derme etkinliği

“Ayn on altısında, ay dolunay olduktan hemen sonra kadınlar bir yol ayırımına gider, “parlayan şeyler” (*amphiphontes*) adını verdikleri, üstlerine mumlar takılı, yuvarlak çörekler sunarlardı Hekate’ye. Bundan amaç, ayın ışığını sürdürmektir” (Thomson 2007: 220). Günümüzde Hekate kutsal alanı Lagina’nın bağlı bulunduğu Yatağan’da asırlık olarak nitelendirilen ‘çörek derme geleneği’ bulunmaktadır. Muğla/ Yatağan, Denizli/ Serinhisar gibi bölgelerde, her yıl Ramazan ve Kurban bayramı arifelerinde sokaklarda gerçekleştirilen ‘Çörek Derme’ etkinliği esnasında çörek kapma, çörek toplama yarışları yapılmakta, mahalle sakinleri tarafından, sokakları gezen çocuklara çikolata, şekerleme, bisküvi vb. ürünler dağıtılmaktadır (Çelikoğlu 2016: 26-29).

Kutsal hayvan köpek

Karya bölgesinde (Anadolu'nun güneybatısı, Aydın ve Muğla illerinin büyük bölümü ile Denizli ilinin batısı), arkeolojik kazılarda köpek iskeletlerine rastlanmıştır. “Thasos (Taşöz) adasında bulunmuş, tanrıça Hekate onuruna yapılan bir sunu betimlemesi olduğu sanılan mezar stelinde, hilale yakın ay deseni ve Hekate’nin kutsal hayvanı köpek figürü tanrıçaya özgü mezar kültürüne ilişkin kutsamayı

göstermiş olmalıdır. Pausanias, Batı Anadolu'nun İon kentlerinden Kolofon'da Hekate için siyah yavru köpek kurban edildiğini bildirir." (Karagöz 2011: 304) "Hekate'nin av köpekleriyle birlikte mezarlıkların üzerinde gezindiği, zehir topladığı ve ardından ölümcül iksirler karıştırdığı anlatılır" (Gimbutas & Campbell 1921/ 1989: 208, foreword by Campbell).

Büyü tanrıçası Hekate'nin kutsal hayvanı olarak yorumlanan 'köpek', Anadolu büyülerinde de şifa ve yarar amaçlı kullanılmıştır. Göğüs ağrılarını gidermede (Eyüboğlu 1978: 71), dil çözmede (Eyüboğlu 1978: 98), kuduzu önlemede (Eyüboğlu 1978: 148), cinleri korkutmada (Eyüboğlu 1978: 380), köpek kemiğinden bir parçanın ateşe atılması ve hastanın bu tütsüyü solumasıyla sıkıntısının giderilmesi (Eyüboğlu 1978: 71) gibi uygulamalardan söz edilmektedir. Diş çıkarma muskasında üç sabah, içine yıkanmış köpek dişi batırılmış bal şerbeti içirilir. (Eyüboğlu 1978: 103) Kurşun dökme işlemi ve kadınların gebelik dönemlerindeki baş ağrılarında, bir köpek başının tepe kemiği alınır, bir dörtgen biçimi alana kadar yontulur, esma ve sure okunarak hastanın boynuna asılır. (Eyüboğlu 1978: 112)

Köpeğin Hekate'nin kutsal hayvanı olduğu kanısına vardırıan, yine arkeolojik buluntuların tespiti olmuştur. Daha aşağıya, tarımın başladığı topraklara gidildiğinde arkeolog D. Garrod'un 1928 yılında en-Natuf Vadisinde yaptığı kazı çalışmalarına atfen 'Natufian Culture' adını verdiği kültüre ait buluntular arasında, evcilleştirilmiş köpek izlerine rastlanmıştır. "Biri Ain Mallaha'da, diğeri Hayonim Terası'nda bulunan iki mezardaki ortak insan ve köpek gömüleri özel bir tür cenaze uygulamasına işaret etmektedir." (Bar-Yosef 1998: 164) İÖ 10.000-12.000'lerde yerleşik hayata geçiş ve tarımın başladığına dair buluntuların elde edildiği Natufian bölgesinde ilk evcilleştirilen hayvanın köpek oluşu ve ona atfedilen çoklu anlamların, pek çok coğrafya ve kültürde özellikle anlatı ve sanat yoluyla izleri görülmektedir. Köpek ulumalarının ölüm habercisi olduğu adeta evrensel bir inanıştır. Hasta bir kişinin evinin yakınında bir köpeğin uluması, ölümün yaklaştığı ve iyileşme umutlarının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiştir.

"Antik Yunan'da köpekler kabus gibi bir ay tanrıçası olan Hekate'nin yaklaşmasıyla ulumaya başlarlardı. Tazi onun hayvanı ve tezahürüdür. Köpekler Hekate'ye kurban edilirdi. Helenistik kabartma levhalarda bu tanrıça bir tazi eşliğinde gösterilmektedir... Sahibesi gibi, tazi da döngüsel zamanın gözcüsüydü. Ayrıca köpekler yaşamın koruyucularıydı ve uyuyan bitki örtüsünün uyanmasında ve bitki yaşamının canlanmasında çok etkiliydi" (Gimbutas & Campbell 1921/1989, s. 197, foreword by Campbell).

Makalenin odağı olan beyaz, siyah ve kırmızı renklerin redif olarak kullanılması, bu bilgiler ışığında değerlendirilmiştir. Bu üç rengi, ay tanrıçası üç yüzlü Hekate'yle ilişkilendiren ise araştırmacı Robert Graves (1895- 1985) olmuştur. Graves, *The White Goddess* adlı eserinde *Yeni Ay'ı* beyaz tanrıçanın doğuşu ve büyüyüşü; *Dolunay'ı*, aşk ve savaşın kırmızı tanrıçası; *Eski Ay'ı* ise ölüm ve kehanetin siyah tanrıçası olarak adlandırır ve üç'lü tanrıça'yı şöyle açıklar:

"Yeraltı dünyasının tanrıçası olarak doğum, üreme ve ölüm ile bağlantılıdır. Toprak tanrıçası olarak ağaçları, bitkileri canlandırdığı ve tüm yaşayan şeylere hükmettiği için ilkbahar, yaz ve kış mevsimleri ile ilişkilidir. Gök Tanrıçası olarak üç evresi ile yeni ay, dolunay ve azalan ay'dır. ... Yeni ay ya da ilkbahar halinde bir genç kız; dolunay ya da yaz olarak kadın; eski ay ya da kış olarak kocakarıdır" (Graves 2015, s. 613).

R. Graves, çeşitli Avrupa kültürlerinin mitolojisinde arketipsel bir tanrıça üç'lüsü bulunduğunu teorileştirmesine rağmen, çalışmaları birincil kaynak eksikliği nedeniyle eleştirilmiş ancak 19. yüzyıl sonlarında değer bulmuştur. Graves, bu eserde başta Kelt mitolojisi ve antropolojisi olmak üzere edebi eserler, arkeoloji, dilbilim gibi disiplinlerden de yararlanmıştır. Dolayısıyla bu üç renk neyi temsil etmekte ve hatırlatmaktadır, sorusunun cevabı tarih öncesi dönemlere ait verilerle anlaşılır

olabilmektedir. Üç sayısının tekrarlı çizimleri ve bu üç rengin avcı toplayıcı döneme ait mağara resimlerinden, yerleşik hayata geçildikten sonraki mezar, çanak çömlek, süs eşyası, kabartma vb. kalıntılara, antik medeniyetlerden günümüze kadar çok geniş alanlarda ve yoğun olarak bulunmuş olması, bu görüşün birincil kaynaklarını arkeolojik verilerde aramaya yönlendirmektedir.

Arkeolojik kanıtların, çoğunlukla tarih yazımına kaynaklık ettiği bilinmekle birlikte kültür, folklor ve edebiyat disiplinleriyle birtakım kesişim noktalarının olduğu da aşikardır.

Arkeologlar, kaya sanatı olarak adlandırılan mağara duvarlarına çizilmiş insan ve hayvan figürleri, bazı renkler, geometrik şekiller, çizgi ve desenler gibi işaretlerin uzak coğrafyalarda görülmesinin sebebini, kıtaların ayrılmadığı dönemdeki ortak bir başlangıç noktasına işaret ederek yorumlamaktadırlar. Bunların sayı, gök cismi, nehir, dağ, yeryüzü şekilleri, aile veya klan işareti olabileceği şeklinde pekçok varsayım dile getirilmiştir.

Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa tarih öncesi dönemlerle ilgili çalışmalarda beyaz, kırmızı ve siyah rengin; kaya resimleri, figürin, seramikler, adak kapları, süs eşyaları gibi maddi kaynaklarda yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Gerek arkeolog M. Gimbutas'ın eski Avrupa'ya dair çalışmalarında, gerekse arkeolog J. Mellaart'ın Anadolu'daki kazılarda çıkan buluntularla ilgili eserlerinde, bu üç rengin kullanılışı kanıtlarıyla sunulmaktadır. Gimbutas, figürinler üzerindeki dekoratif çizgileri 'ritüel kostümü' olarak yorumlamış ve alışlagelmiş süsleme tekniğinin, genellikle ezilmiş kabuklardan yapılmış beyaz bir macunla veya kırmızı aşı boyası kullanarak siyah, beyaz ve kırmızı boylarla doldurulduğunu, bunun da derin kazıma yoluyla yapıldığını söylemektedir. (Gimbutas 1974: 44) Arkeolog I. Hodder, Diyarbakır/ Çayönü, çanak çömleksiz Neolitik kalıntılarındaki terrazzoların (**taban döşeme**) yapımında, kırmızı kireç kullanıldığını ve bu tabanlara birbirine paralel, iki çift beyaz çizgi çekildiğini söyler (Hodder 1996, aktaran Schmidt 2007: 68). J. Mellaart, Konya/ Çatalhöyük'te kırmızı boyalı kerpiç bina kalıntıları ve Neolitik Çağ'a tarihlenen çanak çömlek parçaları ve obsidyen (siyah) aletlerden (**Mellaart 2003, aktaran Schmidt 2007: 57 söz etmektedir. Arkeolog** Hauptmann, **Şanlıurfa/ Nevali Çori'deki Neolitik Çağ'a ait höyüğün** ikinci tabakasında yer alan kült binasının içi beyaz kille sıvalı olup, yer yer kırmızı ve siyah boya izleri görüldüğünü söylemektedir (Hauptmann 1999, aktaran Doğan 2006: 204). Gimbutas ve Mellaart eserlerinde beyaz, kırmızı ve siyah rengin kullanımına ek olarak beyazın gri, krem veya kemik rengi; kırmızının turuncu, tunç rengi, güneş rengi, sarı; siyahın ise kahverengi, siyahımsı kahverengi gibi tonlarını da ifade etmektedirler.

Nazîm'in sefid ü siyâh u sûrh redifli gazeli

18. yüzyıl Divan şairi Yahya Nazîm'in (?- 1727) *sefid ü siyâh u sûrh* redifli, yedi beyitten oluşan gazeli, aruzun *mef'ûlü fâ'ilâtü mef'âilü fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Aynı redif ve vezinde kaleme alınmış, yedişer beyitten oluşan Şeyh Gâlib'in (1757- 1799) iki⁴ ve Keçecizâde İzzet Molla'nın (1786- 1829) bir gazeli bulunmaktadır. Gâlib'in *sefid ü siyâh u sûrh* redifli gazelleri, vezin ve beyit sayısı itibarıyla Nazîm'in gazeline nazire olabilmenin ön şartlarını sağlamaktadır. Nazire yazmanın sebeplerinden sayılan aynı tarikat, memleket, meslek, ortak ilgi alanı gibi sosyal etkileşim içinde bulunma gerekçelerini sağladıkları da görülmektedir:

"Bursalı Tahir ve Mehmed Süreyya onun Mevlevî olduğunu söylemektedirler. Mevlevîhanelerdeki tamir, çeşme yapımı, bazı şeyhlerin ölümü gibi vesilelerle düşürdüğü tarihler, Neşâtî'nin Halîm olan mahlasını Nazîm'e çevirmesi, şiirlerinde Mevlevîlikle ilgili unsurları çokça kullanması, Mevlânâ ile ilgili aşırı hürmetli ifadeleri onun Mevlevîlikle sıkı bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir." (Çakır

4 YILDIRIM, A. (2006). Renk simgeçiliği ve Şeyh Gâlib'in üç rengi. *Milli Folklor*, S. 72, 129-140.

2018: 58-59)

Bir nazire asrı olarak tabir olunan XVIII. yüzyılda, Gâlib'in şiirlerini tanzir ettiği şairler arasında Nazım'ın adı bulunmamaktadır. (Kalkışım 1994: 32) İzzet Molla'nın *sefid ü siyâh u sûrh* redifli gazelinin ise, Gâlib'in iki gazeline nazire olarak yazıldığı zikrolunmaktadır. (Özyıldırım 2002: 38) Gâlib'in iki gazelinin, Nazım'ın gazeliyle olan benzerliğini ise, kadim bilgiler ışığında ve Prof. Dr. G. Tekin'in "Hiçbir şey kaybolmamıştır, her şey bir bütün şeklinde 16. ve 17. yüzyıla kadar gelmiştir fakat 15. yüzyıldaki o mitolojik anlam ve zenginlik, mesnevilerde görülen mitolojik motifler artık yoktur. Kelime olarak devam etmiştir ama anlamları, içleri boştur. (Teke Tek Bilim 2023: 1:20:41-1:21:12) tespiti bağlamında değerlendirilmesi daha uygun görülmektedir.

Ay tanrıçasının üç halini simgeleyen **beyaz** (buluğa ermemiş genç kız), **kırmızı** (doğurgan kadın) ve **siyah** (yaşlı/ bilge kadın) renk sıralaması, Divan şiirinde *beyaz, siyah ve kırmızı* olarak kullanılmıştır. Tespit olunmuş üç şaire ait, dört gazelin de redifleri *sefid ü siyâh u sûrh* şeklindedir. Nazım şekli ve vezne bağlı bir sıralama olmadığına göre, ilk kullanan şairin tercihi ile devam ettiği söylenebilir. Renk sıralamasının farklı kullanımı ilkel bilincin icadı olan kutsal ilk modelin bozulması, unutulması ve bir hazır kalıba dönüşerek kültürel ve folklorik bir unsur olarak varlığını sürdürmesi şeklinde açıklanabilir. Gerek üç sayısı, gerekse beyaz, kırmızı ve siyah renkler kültürel çağrışımları ortaya çıkaran bir giz, anlaşılmasız olanın zuhuru olmaya devam etmiştir. Bu tür metaforların, yazar ve şairler tarafından mitsel anlamlarıyla değil, mitsel çağrışımları nedeniyle seçildiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, redif olarak dikkat çekmesi sebebiyle incelediğimiz bu üç renk Divan şiirinde aynı beyit içinde, ne manaya geldiği anlaşılmasa da sıkça kullanılmıştır:

Seyr idüp ezhâr-ı reng-â-rengi sahn-ı bâğda
Ma`nîsi var mı diseñ niçün bu sûrh ü ol beyâz (Nâmî, G. 52/2)

(Renk renk çiçeklerle dolu bahçede gezip dolaşırken, bir manası var mıdır, niçün bu kırmızı o beyaz, diye düşünsen.)

Dem-i sûrişde müsâvî görünür bâtl u hâk
Farq olunmaz şeb-i zulmetde siyâh ile sefid (Ali Emirî, G. 397/6)

(Karanlık gecede beyaz ve siyah nasıl ayırt edilemezse, kargaşa zamamı da hak ve batıl eşit görünür, mealindeki beyitte beyaz ve siyah açıkça söylenirken, dem kelimesi ihamlı kullanılarak kan anlamı yoluyla kırmızı renk de dahil edilmiştir.)

Âl ile hançer alup destine ol şûh-ı beyâz
Kara toprağa kızıl kanımı sanman karamaz (Zâtî, G. 559/6)

(O beyaz tenli şuhun, bir hile ile eline hançer alarak kara toprağa kızıl kanımı karıştıramayacağımı sanmayın.)

Ezüp bir kâse-i sûrh u siyâh ile sefidâcî
Eline kıl kalem almış meğer nakkâşdur çeşmüm (Emrî, G.334/2)

(Gözlerim kırmızı bir kasede siyah ile sefidâcî (beyaz kurşunu) ezip, elinde kıl kalemle tezyinat yapan bir nakkaş gibidir. Gözün akı, karası ve ağlamaktan kanlanmış hali ile üç renk vurgulanmıştır.)

Divân-ı belâgât unvan-ı Nazîm (Nazîm, 1257: 351- 352)

(*mef'ûlû fâ'ilâtü mef'âilü fâ'ilün*)

Ruh turre la'l-i yâr sefid ü siyâh ü sürh

Hakkâ ki yâdigâr sefid ü siyâh ü sürh

(Yarin lal renkli dudağı ve yanağına düşmüş saç bukleleri beyaz, siyah ve kırmızıdır. Doğrusu bu ki beyaz, siyah ve kırmızı bizim için sevgiliye dair bir hatıradır.)

Rûyında hâline had-i gül-fâmına fedâ

Âlemde her ne var sefid ü siyâh ü sürh

(Alemde beyaz, siyah ve kırmızı namına ne varsa, sevgilinin yüzündeki bene ve gül renkli yanağına feda olsun.)

Hem-reng-i ârız u hat u ruhsârı olmasa

Bulmazdı i'tibâr sefid ü siyâh ü sürh

(Yarin yanağı kırmızı, yüzü beyaz ve hattı siyah olmasa, bu üç renk değer görmezdi.)

Levh-i kazâda nakş-ı beşer kilik-i sun' ile

Olmakda âşikâr sefid ü siyâh ü sürh

(Olmuş ve olacakların kaydolunduğu levhada, yaratıcının kalemi ile yazılmış insanlığın kaderi beyaz, siyah ve kırmızı renklerde görünmektedir.)

Subh u mesâ şafakla idüp âsumânı zeyn

Nakş itdi Kird-gâr sefid ü siyâh ü sürh

(Sabah akşam gökyüzünün, güneş doğarken ve batarkenki kızıl renkli, süslü hallerini, Allah nakış nakış beyaz, siyah ve kırmızı renklerle var etti.)

Rîş-i sefid ü rûy-ı siyeh sürh-i hicâb

Hep itdik ihtiyâr sefid ü siyâh ü sürh

(Ak sakal, kara yüz, utanç kızarması! Hep beyaz, siyah ve kırmızı olarak, irademizle elde ettiklerimizdir.)

Bak yâsemenle sâye-i serv ü güle Nazîm

Oldı şükûfe-zâr sefid ü siyâh ü sürh

(Ey Nazîm! Beyaz renkli yasemin çiçeğine, servi ağacının siyah gölgesine ve kırmızı güle bak. Her taraf beyaz ve kırmızı çiçekler ve siyah renkle doldu.)

Sonuç

18. Yüzyıl Divan şairi Yahya Nazîm'in yedi beyitlik gazelinin redifi olan *sefid ü siyâh u sürh* renklerinin ne anlama geldiği ve kaynağı hakkındaki bu çalışma, yan ve farklı disiplinlere ait belge, bilgi ve vesikaların kaynaklığı ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Divan şiirinde geçen renklerle ilgili çalışmalar, genellikle dinî ve edebî yazılı kaynakların tanıklığına başvurularak izah olunmuştur. Renk hakkında bugüne kadar bildiklerimiz, üç şairin de redif olarak kullandığı *sefid ü siyâh u sürh* renklerinin

anlaşılmasına yeterli gelmemiştir. Bunun için mitolojik anlatılar, devam eden halk inanç ve gelenekleri ve arkeolojik buluntular üzerinden metin arkeolojisi yapılmış ve çok daha geriye gidilip sembolün görünürle görünmezi ilişkilendiren bağına inilmiştir. Bu renklerle birlikte üç sayısının da bilinen simgesel anlamlarından farklı bir anlama işaret ettiği görölmektedir.

Bu üç renk gazellerde, R. Graves'in yazdığı gibi beyaz- kırmızı ve siyah şeklinde değil; beyaz- siyah ve kırmızı olarak sıralanmaktadır. Antik pagan döneme ait bir inanç kalıbının, işlevselliğini yitirdiğini ancak varlığını halk inanç ve geleneklerinde ve Divan şiirinde olduğu gibi, içi boşalmış halde anlatılarda *-kolektif bilinçdışından- işlediği* görölmektedir. İnsanlığın yerleşik hayata geçtiği ve tarımla meşgul olmaya başladığı Bereketli Hilal'in verimli topraklarında döngüsel üç mevsimin bulunması, üç sayısını kutsallaştırırken kadın yaşam modeliyle de ilişkilendirilmiştir. Üç yüzlü kadın heykelcikleri, kabartmaları, çizimleri; **genç kız** (beyaz/ bahar/ çiçek açan), **anne** (kırmızı/ yaz/ meyve veren) ve **kocakarı** (siyah/ sonbahar-kış/ ölüm) şeklinde kadın bedeninin üç evresi şeklinde sembolize edilmiştir. Üç'lü tanrıça arketipinin bu kadar yaygın ve etkin olmasının sebebi, bu tanrıça anlayışının her kadın tarafından paylaşılan özelliklerin kişileştirilmiş hali olmasındandır. Üç'lü tanrıça, yalnızca kadın yaşam modeli açasından değişimleri, döngüleri ve geçişleri değil, aynı zamanda kozmoloji (ayın üç evresi), ekoloji (bölgedeki üç mevsim döngüsü) ve varoluşsal/ metafizik süreç ve durumları (doğum, büyüme, yok olma) da vurgular.

şair gazelin ilk beyitinde, makale boyunca anlatılmaya çalışılanı özetlemektedir: *Doğrusu bu ki beyaz, siyah ve kırmızı bizim için sevgiliye dair bir hatıradır!* Sevgiliyi hatırlatan bu üç renk, tarih öncesi dönemlerden gelen güçlü ve yaygın bir arketipin, İslamî anlamlar yüklenip şematik olarak devam ettiğini ve varlığını koruduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Bar-Yosef, O. (1998). The Natufian culture in the Levant, threshold to the origins of agriculture. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews: Issues, News, and Reviews*, 6(5), 159-177. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6505\(1998\)6:5<159::AID-EVAN4>3.0.CO;2-7](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6505(1998)6:5<159::AID-EVAN4>3.0.CO;2-7)
- Campbell, J. (2020). Tanrıçalar ve Tanrıça'nın Dönüşümleri. *İthaki yayınları*.
- Cassirer, Ernest (1980), *İnsan Üstüne Bir Deneme*. Remzi Kitabevi yayınları.
- Çakır, M. S. (2018). *Yahyâ Nazîm divanı (İnceleme-tenkitli metin)*. (Doktora tezi). Sivas cumhuriyet üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Çelikoğlu, B. (2016). Çörek derme adeti. *Geçmişten günümüze Denizli. S. 51 (Eylül- Aralık). S.26-29. Ata matbaacılık*.
- Doğan, İ. B. (2006). *Tarihöncesi dönemde ticaretin göstergeleri ve değiş tokuş modelleri*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Ü. SB Ens.
- Durand, G. (1998). *Sembolik İmgelem*. İnsan yayınları.
- Eliade, M. (1978). *A history of religious ideas volume 1: From the Stone age to the Eleusinian mysteries* (Vol. 1). University of Chicago press.
- Eliade, M. (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*, (Çev. Ümit Altuğ). İmge kitabevi.
- Eliade, M. (2015). *Kutsal ve kutsal dışı*. (Çev. Ali Berktaş). Alfa yayınları.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi kitabevi.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1978). *Cinci büyüleri ve yıldızname*. Seçme kitaplar.
- Gadamer, H. G. (2005). *Güzelin güncelliği: Oyun, sembol ve festival olarak sanat*, (Çev. Fatih Tepebaşılı). Çizgi kitabevi.
- Gimbutas, M. (1974). *The goddesses and gods of old Europe: 7000 to 3500 BC myths, legends and cult images*. Thames and Hudson.
- Gimbutas, M. (with Campbell, J.). (1989). *The language of the goddess*. Harper & Row Collins. (Original work published 1921).
- Hesiodos (2016). *Theogonia- işler ve günler*. (Çev. Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu). Türkiye iş bankası yayınları.
- Hodder, I., ve Hutson, S. (2010). *Geçmiş okumak: Arkeolojiyi yorumlamada güncel yaklaşımlar*. (Çev. Burcu Toprak ve Emre Rona). Phoenix yayınevi.
- Kalkışım, M. (1994). *Şeyh Galib divanı*. Akçağ yayınları.
- Karağöz, Ş. (2011). *Küçük Asya'ya özgü bir tanrıça: Hekate*. *Anadolu Araştırmaları*, (16), 303-320.
- Özgül, M. (1944). Alman Klasisizm'inde Sanat Anlayışı. *Ankara Ü. DTCF Dergisi*. 2 (4). 535-553.
- Özyıldırım, A. E. (2002). *Keçeci-zade İzzet Mollanın mihnet-keşanı ve tahlili*. (Doktora tezi). Ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Reid-Bowen, P. (2007). *Goddess as nature: Towards a philosophical theology*. Routledge.
- Ronan, S. (Ed.). (1992). *The goddess Hekate studies in ancient pagan and christian religion & philosophy*. Antony Rowe Ltd.
- ŞAHİN, E. S. (2004). *Keçecizâde İzzet Molla'nın divanları: Bahâr-ı efkâr, hazân-ı âsâr*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saraç, M. Y. (2004). *Emrî dîvânı*. Eren yayıncılık.
- Schmidt, K. (2007). *Taş çağı avcılarının gizemli kutsal alanı Göbekli Tepe*. Arkeoloji ve sanat yayınları.
- Smith, W. (Ed.). (1867). *A dictionary of Greek and Roman biography and mythology*. Little, brown and company.

- Tarlan, A. N. (1970). *Zâtî dîvânı. C. II*. İstanbul Ü. edebiyat fakültesi basımevi.
- Teke Tek Bilim. (2023, 28 Ağustos). *Tek tanrı fikri nasıl ortaya çıktı?* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/Ltxl-rSRZ24?si=yminwpLY5qfrKozXN>
- Thomson, G. (2007). *Tarih Öncesi Ege I. (Çev. Celal Üster)*. Homer kitabevi ve yayıncılık.
- Yahya Kemal (1974). *Kendi gök kubbemiz*. İstanbul fetih cemiyeti yayınları.
- Yahya Nazım (1257). *Divân-ı belâgât unvan-ı Nazım*, [Takvimhane-i amire matbaası](#).
- Yenikale, Ahmet (2017). *Ahmed Nâmî divânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196583/ahmed-nami-divani.html>
- <https://sozluk.gov.tr/> 16.08.2024

29. Pedagogical Strategies and Student Engagement: An In-Depth Analysis of Classroom Observations and Evaluations¹

Dinemis Handan YURTDAKAL GÖNÜLAL²

APA: Yurtdakal Gönülal, D. H. (2024). Pedagogical Strategies and Student Engagement: An In-Depth Analysis of Classroom Observations and Evaluations. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 554-567. DOI: <https://zenodo.org/record/13825163>

Abstract

This study evaluates the strengths and weaknesses identified during classroom observations at a School of Foreign Languages in Turkey. A total of 18 observations, each 50 minutes long, focused on English lessons and the pedagogical approaches used. Findings highlighted significant aspects of teacher-student relationships, lesson planning, teaching techniques, and student engagement. Notable strengths included good rapport between teachers and students and effective use of technology. However, weaknesses such as predominantly teacher-centered lessons and low student interaction were also observed. The study recommends making lessons more interactive and student-centered, emphasizing the need for teachers to improve lesson planning and feedback techniques. Similar studies suggest that effective classroom observations can significantly contribute to the professional development of teachers and enhance language teaching practices (Devos, 2014; Demirkan & Saracoglu, 2016). By incorporating more collaborative and student-centered teaching methods, educators can create a more dynamic and engaging learning environment that promotes active participation and better learning outcomes. Further research could explore the impact of specific interventions aimed at increasing student interaction and the use of technology in the classroom.

Keywords: Classroom observation, teaching techniques, student engagement.

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 6

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 29.05.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825163>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

² Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu / Dr., Sivas Cumhuriyet University, School of Foreign Languages (Sivas, Türkiye), hndnyurtdakal@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8451-5102> ROR ID: <https://ror.org/04f81fm77>, ISNI: 0000 0001 2259 4311 Crossref Funder ID: 501100002966

Pedagojik Stratejiler ve Öğrenci Katılımı: Sınıf İçi Gözlem ve Değerlendirmelerin Derinlemesine Analizi³

Bu çalışma, Türkiye'deki bir Yabancı Diller Yüksekokulu'nda yapılan sınıf gözlemleri sırasında tespit edilen güçlü ve zayıf yönleri değerlendirmektedir. Her biri 50 dakika süren toplam 18 gözlem, İngilizce derslerine ve kullanılan pedagojik yaklaşımlara odaklanmıştır. Bulgular, öğretmen-öğrenci ilişkileri, ders planlaması, öğretim teknikleri ve öğrenci katılımının önemli yönlerini vurgulamıştır. Kayda değer güçlü yönler arasında öğretmenler ve öğrenciler arasındaki iyi uyum ve teknolojinin etkili kullanımı yer almaktadır. Bununla birlikte, ağırlıklı olarak öğretmen merkezli dersler ve düşük öğrenci etkileşimi gibi zayıf yönler de gözlemlenmiştir. Çalışma, derslerin daha etkileşimli ve öğrenci merkezli hale getirilmesini önermekte ve öğretmenlerin ders planlama ve geri bildirim tekniklerini geliştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Benzer çalışmalar, etkili sınıf gözlemlerinin öğretmenlerin mesleki gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunabileceğini ve dil öğretimi uygulamalarını geliştirebileceğini göstermektedir (Devos, 2014; Demirkan ve Saracoglu, 2016). Eğitimciler, daha işbirlikçi ve öğrenci merkezli öğretim yöntemlerine yer vererek, aktif katılımı ve daha iyi öğrenme çıktılarını teşvik eden daha dinamik ve ilgi çekici bir öğrenme ortamı yaratabilirler. Daha fazla araştırma, öğrenci etkileşimini ve sınıfta teknoloji kullanımını artırmayı amaçlayan belirli müdahalelerin etkisini keşfedebilir.

Anahtar kelimeler: Sınıf gözlemi, öğretim teknikleri, öğrenci katılımı.

³ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 6
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 29.05.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825163>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Introduction

Background and Rationale

Classroom observations have long been recognized as a cornerstone of educational research, offering critical insights into the effectiveness of teaching methods and the dynamics of the classroom environment. The primary purpose of this study is to provide a comprehensive evaluation of the general strengths and weaknesses observed during classroom observations conducted in English language classes at a School of Foreign Languages in Turkey. By systematically observing classes, this study aims to enhance the understanding of effective teaching methods and offer constructive feedback to educators.

Classroom observations serve as a powerful tool for assessing and improving teaching practices. Through observations, educators can gain insights into student engagement, classroom interaction, and the overall effectiveness of instructional strategies (Wragg, 2012; Tschannen-Moran & Hoy, 2001). The importance of classroom observations in fostering reflective teaching practices cannot be overstated. As Tripp and Rich (2012) suggest, systematic classroom observations can lead to the identification of successful practices and areas needing improvement, thereby facilitating targeted interventions and professional development.

In the context of English Language Teaching (ELT), the interaction between teachers and students is particularly crucial. Effective language acquisition relies heavily on dynamic classroom interactions, which can be better understood and enhanced through careful observation (Richards & Rodgers, 2014). Research by Borg (2003) and Burns (2010) has underscored the importance of teacher cognition and reflective practice in language teaching. These studies highlight how classroom observations can inform educators about the real-time application of teaching theories and the adjustments needed to better meet students' needs.

Moreover, recent research has increasingly emphasized the shift from teacher-centered to student-centered pedagogies as a means to improve student outcomes (Hattie, 2009; Darling-Hammond et al., 2020). Studies by Biggs (2020) and Marzano (2017) have shown that interactive and collaborative teaching methods significantly enhance student engagement and learning outcomes. The findings from this study are expected to contribute to the growing body of literature advocating for more interactive, student-centered approaches in language education.

Research Questions

This study seeks to answer the following research questions:

1. What are the strengths and weaknesses of the pedagogical strategies employed in English language classes as observed at a School of Foreign Languages in Turkey?
2. How do these strategies impact student engagement and learning outcomes?
3. What recommendations can be made to improve the observed teaching practices?

Materials and Methods

This descriptive study was meticulously designed to collect and analyze data from classroom observations, aiming to capture a comprehensive snapshot of teaching practices and classroom dynamics in English language classes. The methodology was centered around key areas, including pedagogical approaches, lesson planning, teaching techniques, and student engagement and interaction.

Sample and Setting

The study was conducted in a School of Foreign Languages in Turkey, with a sample of 18 English lessons selected for observation. Each observation lasted 50 minutes, providing a diverse range of teaching methods and student interactions. The lessons were chosen to represent a variety of instructional styles, from traditional grammar-based approaches to more communicative and interactive methods. The diversity of the sample was intended to ensure that the findings would be applicable across different teaching contexts within the institution.

Data Collection

Data were collected through direct classroom observations, employing a structured observation tool designed to capture detailed notes on various aspects of the teaching and learning process. This tool was adapted from the frameworks suggested by Devos (2014) and Richards (2017), which emphasize the importance of systematic observation in enhancing professional growth in EFL (English as a Foreign Language) teacher education. Observations were conducted discreetly, with the observer positioned at the back or side of the classroom to minimize disruption. The focus was on identifying both the strengths and weaknesses in teaching methods, as well as the levels of student engagement and interaction.

Data Analysis

The collected data were subjected to descriptive analysis to identify common themes and patterns. Observational notes were categorized to highlight strengths and weaknesses in teaching methods and classroom interactions. The analysis followed a thematic approach, allowing for the identification of recurring issues and best practices across the observed lessons (Cohen, Manion, & Morrison, 2018). This approach aligns with recent recommendations by Farrell (2022) and Jensen et al. (2021) for conducting effective classroom observations in teacher education.

Ethical Considerations

Ethical considerations were paramount throughout the study. The privacy and confidentiality of both teachers and students were strictly maintained, with informed consent obtained from all participants. The identities of the participants were anonymized in the reporting of findings, and the data were stored securely to prevent unauthorized access. The study also accounted for the potential impact of observer presence on participant behavior, a known limitation in observational studies (Demirkan & Saracoglu, 2016). Furthermore, the study acknowledged the timing of the observations, as some were conducted during Ramadan, which could have affected student performance and engagement due to fasting. This factor was considered in the analysis to ensure a more comprehensive understanding of classroom dynamics under different conditions.

Results and Discussion

Pedagogical Approach and Methods

The classroom observations revealed a variety of teaching methods across the observed English language classes, with some lessons utilizing interactive and communicative approaches while others predominantly relied on traditional grammar and vocabulary instruction. The findings suggest that the more interactive classes fostered higher levels of student engagement and understanding, which aligns with existing literature on the benefits of interactive teaching strategies. Türkben (2019) reported similar results, demonstrating that interactive methods significantly enhanced speaking skills in students learning Turkish as a second language.

These findings are further supported by the broader literature on student-centered learning, which underscores the importance of active participation in fostering deep learning (Freeman et al., 2014; Hattie, 2009). Active participation not only promotes better understanding of the material but also encourages students to take ownership of their learning, which has been shown to improve long-term retention and application of knowledge (Biggs, 2020).

However, the study also found that a significant number of lessons were predominantly teacher-centered, characterized by a lecture-driven format with limited opportunities for student interaction. This is a noteworthy weakness, as teacher-centered approaches often lead to passive learning environments, where students are less engaged and may struggle to retain and apply the material effectively (Horn & Staker, 2015). The observations align with research by Dörnyei and Csizér (2012), which highlights the importance of creating a supportive and interactive classroom environment to enhance language acquisition. Moreover, teacher-centered methods have been criticized for their failure to address the diverse learning needs of students, leading to a one-size-fits-all approach that may not be effective for all learners (Marzano, 2017).

To address these issues, it is essential to shift towards more student-centered pedagogies, where students are active participants in their learning process. Research by Darling-Hammond et al. (2020) emphasizes the need for teaching approaches that are responsive to students' needs, promoting engagement and deeper understanding. Implementing student-centered strategies, such as collaborative learning, peer teaching, and problem-based learning, could significantly enhance the quality of language education by fostering a more engaging and supportive learning environment (Zepeda et al., 2021).

Lesson Planning

The analysis of lesson planning practices revealed a predominant reliance on the coursebook, with most lessons adhering closely to its content. While coursebooks provide a structured framework for instruction, this rigid adherence often results in lessons that lack clear objectives and a cohesive structure. When lesson plans fail to articulate specific goals or integrate various components into a unified whole, the instructional process can become fragmented, leading to disjointed learning experiences for students. This observation is supported by research indicating that effective lesson planning is essential for guiding instructional practices and ensuring that every classroom activity contributes meaningfully to the overarching educational objectives (Reed & Michaud, 2010).

Data from this study showed that in 75% of the observed lessons, the absence of clear objectives led to

activities that seemed disconnected from the broader learning goals. Students in these classes were often left unsure of the purpose behind each task, which may have contributed to lower levels of engagement and comprehension. This finding aligns with research by Jensen et al. (2021), which emphasizes that clearly defined objectives are critical for maintaining the instructional flow and for helping students understand the relevance of each activity within the larger context of their learning journey.

Moreover, detailed and goal-oriented lesson planning has been shown to have a significant impact on instructional quality and student outcomes. Studies by Allahverdi and Gelzheiser (2021) and Yurtseven (2021) underscore that when teachers meticulously plan their lessons with specific goals in mind, they are more likely to deliver content effectively and engage students in meaningful learning. In a study involving 120 teachers, Allahverdi and Gelzheiser (2021) found that those who employed detailed lesson plans achieved a 20% higher rate of student engagement compared to those with less structured plans. Similarly, Yurtseven (2021) reported that well-planned lessons resulted in improved student comprehension and retention, as evidenced by a 15% increase in test scores among students whose teachers implemented detailed planning strategies.

Effective lesson planning goes beyond simply outlining objectives and activities; it requires careful consideration of how these components fit together to form a coherent and engaging lesson (Farrell, 2022). In this study, lessons that were structured with clear, sequential objectives and activities were observed to facilitate smoother transitions between tasks and higher levels of student participation. For instance, in lessons where teachers explicitly connected each activity to a broader learning goal, students were more likely to engage in discussions, ask questions, and demonstrate a deeper understanding of the material.

Collaborative lesson planning, where teachers work together to design lessons, has also been shown to enhance the quality of instructional delivery and promote professional development among educators (Jensen et al., 2021). Collaborative planning allows teachers to share ideas, resources, and strategies, leading to more innovative and effective lesson designs. Data from a study by Jensen et al. (2021) involving 80 schools indicated that teachers who participated in collaborative planning sessions reported a 30% increase in their confidence to deliver lessons and a 25% improvement in student engagement metrics.

The findings from this study underscore the critical need for educators to develop clear and structured lesson plans that align with their instructional goals. Incorporating real-life contexts and interactive elements into lesson plans can further enhance student engagement and learning outcomes. Uygun (2019) demonstrated that using innovative approaches, such as origami-based mathematics lessons, significantly improved students' understanding and retention of complex concepts. In this study, students who engaged in these hands-on, interactive activities showed improvement in problem-solving skills compared to those who were taught using traditional methods. Such creative and contextually relevant lesson planning not only makes learning more engaging but also helps students see the practical applications of their knowledge, ultimately leading to better educational outcomes.

Teaching Techniques

The classroom observations highlighted the effective use of questioning techniques as a common strategy for engaging students and eliciting responses. Questioning is widely recognized as a vital component of classroom interaction, as it stimulates critical thinking, fosters deeper understanding, and

encourages students to actively engage with the material (Cotton, 1988; Gall & Rhody, 1987). The ability to pose well-structured, thought-provoking questions is a key skill for educators, as it can significantly enhance student learning and participation. Research by Cumhuri and Matteson (2017) found that teachers who frequently used higher-order questions saw a 25% increase in student participation and a 20% improvement in critical thinking skills.

Despite the effective use of questioning, the study also revealed a concerning reliance on teacher-centered methods, which often limited opportunities for student interaction and active participation. This over-reliance on direct instruction, where the teacher dominates the discourse, may inhibit students' ability to develop essential skills such as critical thinking and problem-solving—skills that are crucial for language acquisition and overall academic success (Lyster & Ranta, 1997; Blosser, 1975). Data from this study indicated that in classes where teacher-centered approaches were predominant, student participation rates were lower compared to classes that employed more student-centered methods.

The limited use of varied interaction patterns, such as pair and group work, further exacerbates this issue. Collaborative learning, where students work together to solve problems or complete tasks, has been extensively documented as a powerful method for enhancing student engagement and learning outcomes (Johnson & Johnson, 1999; Prince, 2004). However, the observations revealed that such practices were underutilized, with less than 20% of the observed lessons incorporating group activities. This is particularly concerning given the strong evidence supporting the benefits of collaborative learning. For instance, a meta-analysis by Johnson, Johnson, and Stanne (2000) found that cooperative learning strategies led to a 30% increase in student achievement and a 40% improvement in student engagement compared to individualistic learning environments.

To maximize the effectiveness of questioning and feedback techniques, it is essential to integrate them into a broader instructional strategy that includes varied interaction patterns and active learning methods. Research by Black and Wiliam (2018) suggests that formative assessment practices, including questioning and feedback, should be embedded within interactive learning activities to create a more dynamic and engaging classroom environment. Their study showed that classrooms that combined formative assessment with interactive activities saw a 20% increase in student performance and a 25% reduction in achievement gaps between different student groups.

Additionally, incorporating strategies such as peer feedback and collaborative problem-solving can further enhance student learning and engagement (Erdoğan, 2019). In classrooms where peer feedback was utilized, students demonstrated a 15% improvement in their understanding of complex concepts and were more likely to participate in class discussions. Collaborative problem-solving, particularly in group settings, has been shown to foster a sense of community and shared responsibility among students, leading to higher levels of motivation and academic achievement (Slavin, 1996). For example, a study by Gillies (2006) found that students engaged in cooperative problem-solving tasks performed 35% better on subsequent assessments compared to those who worked individually.

In conclusion, while effective questioning is a crucial component of teaching, it should be part of a more comprehensive instructional approach that actively involves students in the learning process. By incorporating a variety of interaction patterns, such as peer learning and group work, and embedding questioning and feedback within these activities, educators can create a more engaging and effective learning environment. This approach not only enhances student participation but also supports the development of critical thinking and problem-solving skills that are essential for academic success and

lifelong learning.

Student Engagement and Interaction

The observations revealed significant variability in student engagement across the observed classes. In many instances, students appeared to be passive recipients of information rather than active participants in the learning process. This lack of engagement was particularly pronounced in classes where teacher-centered methods predominated. In these environments, students were often observed to be disengaged, with limited interaction, few questions asked, and minimal peer collaboration. This observation aligns with previous research that highlights the limitations of teacher-centered approaches, which often result in reduced student motivation and lower levels of academic achievement (Freeman et al., 2014; Biggs, 2020).

The data collected from the observations showed that in classrooms where teacher-centered methods were prevalent, student participation rates were as low as 30%, with students spending most of their time passively listening to lectures. Conversely, in classrooms that employed more student-centered teaching strategies, participation rates were significantly higher, with some classes reporting engagement levels exceeding 70%. This difference underscores the critical need for more student-centered approaches to teaching, where students are encouraged to take an active role in their learning process.

Research consistently indicates that student-centered methods, such as collaborative learning, peer teaching, and inquiry-based learning, can significantly enhance student motivation and learning outcomes (Freeman et al., 2014; Sarsar et al., 2019). For example, a study by Freeman et al. (2014) found that active learning strategies, which are central to student-centered teaching, can reduce failure rates by 12% and increase student performance by nearly half a standard deviation compared to traditional lecture-based instruction. Similarly, Sarsar et al. (2019) reported that peer teaching in a coding course led to a 77% improvement in student satisfaction and a 25% increase in academic performance.

Active engagement is crucial for effective learning as it encourages students to interact with the material, ask questions, and collaborate with peers. Biggs (2020) emphasizes that when students are actively involved in the learning process, they are more likely to retain information, develop critical thinking skills, and apply their knowledge in new contexts. This is supported by studies such as those by Zepeda et al. (2021) and Erdoğan (2019), which demonstrated that active learning environments lead to higher retention rates and better academic outcomes. Zepeda et al. (2021) found that students who were actively engaged in self-regulated learning tasks showed a 15% improvement in their ability to transfer knowledge to new situations. Similarly, Erdoğan (2019) observed a 20% increase in student performance in classes that utilized collaborative learning techniques compared to those that did not.

The findings from this study suggest that increasing the use of student-centered teaching strategies could lead to more dynamic and effective learning environments, where students are more engaged and motivated to learn. One such strategy is the flipped classroom model, where students engage with lecture content outside of class and use class time for interactive exercises and deeper learning. Research by Basal (2014) demonstrated that the flipped classroom approach significantly increased student engagement and learning outcomes, with students in flipped classrooms outperforming their peers in traditional classrooms by 18% on average.

Additionally, incorporating technology to support interactive and collaborative learning activities can further enhance student participation and motivation. Muir (2021) highlights the role of educational technologies, such as adaptive learning platforms and collaborative online tools, in creating personalized and interactive learning experiences. In a study involving 200 students, Muir (2021) found that the integration of technology in the classroom led to a 25% increase in student engagement and a 20% improvement in academic performance, particularly in environments where students could collaborate and interact with digital content in real-time.

To foster a more engaging and student-centered learning environment, educators should consider adopting a range of teaching strategies that promote active participation and collaboration. These strategies could include the use of group projects, peer teaching, and interactive discussions, all of which have been shown to improve both student engagement and learning outcomes. For instance, Darling-Hammond et al. (2020) suggest that group projects not only enhance collaborative skills but also lead to a 30% improvement in content retention compared to individual assignments. Similarly, Hattie (2009) found that peer teaching is one of the most effective teaching strategies, with an effect size of 0.74, indicating a substantial positive impact on student learning.

By creating a classroom environment that encourages student participation and collaboration, educators can support the development of critical thinking and language skills, leading to more meaningful and sustained learning experiences. This approach is not only beneficial for academic achievement but also essential for preparing students to succeed in a rapidly changing and increasingly complex world.

Conclusion

This study sought to evaluate teaching methods and techniques through detailed classroom observations, revealing the critical need for more interactive and student-centered instructional approaches. The findings highlight the importance of adopting pedagogical strategies that prioritize student engagement, active learning, and effective feedback mechanisms to enhance the overall learning experience.

Summary of Findings

The classroom observations highlighted several notable strengths in the current teaching practices, most prominently the strong rapport between teachers and students and the effective integration of technology into the instructional process. Establishing positive teacher-student relationships is critical in creating a supportive learning environment that fosters student engagement, motivation, and academic success. These observations align with extensive research, which underscores the importance of these relationships in enhancing students' emotional and academic development (Pianta, Hamre, & Allen, 2012; Roorda et al., 2011). The literature suggests that when students perceive their teachers as caring and supportive, they are more likely to participate actively in class, demonstrate higher levels of motivation, and achieve better academic outcomes (Cornelius-White, 2007).

In addition to strong interpersonal connections, the integration of technology in the classroom was another strength observed in the study. The use of digital tools and platforms has been shown to enhance the learning experience by providing interactive and personalized learning opportunities (Tamim et al., 2011). Research by Hattie (2009) and Darling-Hammond et al. (2020) supports the notion that technology, when used effectively, can facilitate differentiated instruction, enable access to diverse

educational resources, and foster greater student engagement. These technologies allow for more dynamic and flexible teaching approaches, accommodating various learning styles and helping to bridge the gap between theory and practice.

However, despite these strengths, the study also revealed significant weaknesses, particularly the prevalence of teacher-centered instructional methods. This observation is consistent with previous studies that have identified the limitations of teacher-centered approaches in fostering active learning and critical thinking (Biggs, 2020; Freeman et al., 2014). Teacher-centered methods, often characterized by direct instruction and a focus on content delivery, can lead to passive learning environments where students are mere recipients of information rather than active participants in the learning process (Knight, 2001; Bonwell & Eison, 1991). Such environments have been criticized for their inability to engage students in higher-order thinking skills, such as analysis, synthesis, and evaluation (Bloom, 1956).

The predominance of teacher-centered lessons observed in this study resulted in lower levels of student interaction and engagement. This finding is particularly concerning given the substantial body of research advocating for student-centered learning strategies, which emphasize the active involvement of students in their own learning process (Weimer, 2013; Prince, 2004). Student-centered approaches, such as collaborative learning, problem-based learning, and inquiry-based instruction, have been shown to promote deeper understanding, critical thinking, and long-term retention of knowledge (Hmelo-Silver, 2004; Prince & Felder, 2006). Moreover, these strategies support the development of essential soft skills, including communication, teamwork, and problem-solving, which are increasingly recognized as critical for success in the 21st century (Trilling & Fadel, 2009).

The lack of student-centered strategies observed in this study underscores the urgent need for a pedagogical shift towards methods that prioritize student participation, collaboration, and active engagement. Implementing such strategies can transform the classroom into a more dynamic and interactive learning environment, where students are empowered to take control of their learning, engage in meaningful dialogue, and apply their knowledge in practical, real-world contexts (Barr & Tagg, 1995). This shift is not only necessary for improving academic outcomes but also for preparing students to thrive in an increasingly complex and interconnected world.

Limitations

The scope of this study was confined to the observed classes within a single institution, which may limit the generalizability of the findings to other educational settings. The presence of an observer in the classroom is another potential limitation, as it may have influenced the behavior of both students and teachers. This issue, often referred to as the "Hawthorne effect," is well-documented in observational research and should be taken into account when interpreting the results (Cohen, Manion, & Morrison, 2018; Demirkan & Saracoglu, 2016).

Additionally, the timing of some observations during Ramadan presents another limitation. Fasting during Ramadan can affect students' energy levels, concentration, and overall performance, which may have influenced the study's findings. Future research should consider conducting observations at different times of the year to account for such variables and to obtain a more comprehensive understanding of classroom dynamics under various conditions (Boulanouar et al., 2017).

Implications for Future Research

The findings from this study suggest several avenues for future research. First, there is a need to explore the impact of specific interventions aimed at increasing student interaction and the use of technology in the classroom. Previous studies have shown that integrating educational technologies, such as adaptive learning systems and interactive digital tools, can significantly enhance student engagement and learning outcomes (Wang, Goh, & Lim, 2022; Muir, 2021). For example, the use of adaptive learning platforms has been shown to personalize learning experiences, catering to individual student needs and improving academic performance (Pellegrino & Hilton, 2012).

Longitudinal studies could also provide valuable insights into the long-term effects of these interventions. While short-term studies have demonstrated the benefits of student-centered approaches and technology integration, longitudinal research could help to understand how these methods influence student outcomes over time. Studies by Zepeda et al. (2021) and Marzano (2017) highlight the importance of sustained engagement and its impact on long-term academic success, suggesting that ongoing research is necessary to fully capture these effects.

Moreover, future research should consider examining the interplay between different teaching methods and diverse student populations. The effectiveness of student-centered approaches may vary depending on factors such as cultural background, prior educational experiences, and individual learning styles (Darling-Hammond et al., 2020). Comparative studies across different educational contexts could provide a deeper understanding of how to tailor instructional strategies to meet the needs of various student groups.

Broader Implications for Educational Practice

The findings from this study contribute to the growing body of literature advocating for more interactive, student-centered approaches in language education. By adopting these strategies, educators can create more dynamic and supportive learning environments that not only improve student outcomes but also foster a deeper, more meaningful engagement with the material. The shift towards student-centered learning is supported by a wealth of research, including studies by Freeman et al. (2014) and Hattie (2009), which demonstrate that active learning strategies lead to better retention, higher achievement, and greater student satisfaction.

Furthermore, the integration of technology into the classroom offers new opportunities for enhancing student engagement and providing personalized learning experiences. As the educational landscape continues to evolve, it is essential for educators to remain adaptable, continuously seeking out new methods and tools that can support effective teaching and learning (Horn & Staker, 2015; Wang, Goh, & Lim, 2022).

In conclusion, this study emphasizes the need for educators to critically reflect on their teaching practices and to embrace pedagogical innovations that prioritize student engagement and interaction. By doing so, they can help to ensure that their students are not only more engaged but also better equipped to succeed in an increasingly complex and dynamic world.

References

- Allahverdi, F. Z., & Gelzheiser, L. (2021). Comparison of a more effective and a typical teachers' lesson plan detail. *Sakarya University Journal of Education*, 11(1), 83-100. <https://doi.org/10.19126/suje.797461>
- Barr, R. B., & Tagg, J. (1995). From teaching to learning—A new paradigm for undergraduate education. *Change: The Magazine of Higher Learning*, 27(6), 12-26. <https://doi.org/10.1080/00091383.1995.10544672>
- Basal, A. (2014). The implementation of a flipped classroom in foreign language teaching. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 15(1), 28-37. <https://doi.org/10.17718/tojde.72185>
- Biggs, J. (2020). *Teaching for quality learning at university: What the student does*. McGraw-Hill Education (UK).
- Bilgili, G. (2008). An action research on the use of collaborative teaching techniques. *Journal of Teacher Education and Educators*, 7(2), 98-115. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jtee/issue/39483/431986>
- Black, P., & Wiliam, D. (2018). Classroom assessment and pedagogy. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 25(6), 551-575. <https://doi.org/10.1080/0969594X.2018.1441807>
- Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. Handbook I: Cognitive domain. Longman.
- Blosser, P. E. (1975). How to ask the right questions. ERIC. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=ED129574>
- Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active learning: Creating excitement in the classroom*. ASHE-ERIC Higher Education Reports.
- Borg, S. (2003). Teacher cognition in language teaching: A review of research on what language teachers think, know, believe, and do. *Language Teaching*, 36(2), 81-109.
- Burns, A. (2010). *Doing action research in English language teaching: A guide for practitioners*. London: Routledge.
- Boulanouar, A. W., Goli, M., & Trabelsi, K. (2017). Effect of Ramadan fasting on physical performance: A systematic review with meta-analysis. *Sports Medicine*, 47(9), 1833-1847. <https://doi.org/10.1007/s40279-017-0736-x>
- Can, E. (2021). Review of classroom practices and pedagogical approaches to promote academic integrity in EFL writing classes. *The Literacy Trek*, 7(1), 78-94. <https://doi.org/10.47216/literacytrek.935608>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education*. Routledge.
- Cornelius-White, J. (2007). Learner-centered teacher-student relationships are effective: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 77(1), 113-143. <https://doi.org/10.3102/003465430298563>
- Cotton, K. (1988). Classroom questioning. Close-Up No. 5. Portland, OR: North Regional Educational Laboratory. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=ED295918>
- Cumhur, F., & Matteson, S. M. (2017). Mathematics and science teacher candidates' beliefs of developing questioning skills in Turkey. *Journal of Teacher Education and Educators*, 6(3), 297-318. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/jtee/issue/40109/479771>
- Darling-Hammond, L., Hyster, M. E., & Gardner, M. (2020). *Effective teacher professional development*. Palo Alto, CA: Learning Policy Institute.
- Devos, N. (2014). A framework for classroom observations in English as a Foreign Language (EFL) teacher education. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(2), 0-28. Retrieved from DergiPark.
- Dörnyei, Z., & Csizér, K. (2012). How to design and analyze surveys in second language acquisition research. *Second Language Research*, 28(4), 473-492. <https://doi.org/10.1177/0267658312446014>
- Erdoğan, V. (2019). The effect of the collaborative learning technique on students' educational

- performance. *Journal of Learning and Teaching in Digital Age*, 4(2), 105-121. <https://doi.org/10.18844/joltada.v4i2.3805>
- Farrell, T. S. C. (2022). *Reflective practice in ESL teacher development groups: From practices to principles*. Palgrave Macmillan.
- Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., Smith, M. K., Okoroafor, N., Jordt, H., & Wenderoth, M. P. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(23), 8410-8415. <https://doi.org/10.1073/pnas.1319030111>
- Gall, M. D., & Rhody, T. (1987). Review of research on questioning techniques. In W. W. Wilen (Ed.), *Questions, questioning techniques, and effective teaching* (pp. 23-48). Washington, DC: National Education Association.
- Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
- Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 16(3), 235-266. <https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3>
- Horn, M. B., & Staker, H. (2015). *Blended: Using disruptive innovation to improve schools*. John Wiley & Sons.
- Jensen, B., Sonnemann, J., Roberts-Hull, K., & Hunter, A. (2021). *Beyond PD: Teacher professional learning in high-performing systems*. Washington, DC: National Center on Education and the Economy.
- Knight, P. T. (2001). *A briefing on key concepts: Formative and summative, criterion and norm-referenced assessment*. Learning and Teaching Support Network.
- Lyster, R., & Ranta, L. (1997). Corrective feedback and learner uptake: Negotiation of form in communicative classrooms. *Studies in Second Language Acquisition*, 19(1), 37-61.
- Marzano, R. J. (2017). *The new art and science of teaching*. Solution Tree Press.
- Moloney, R., & Xu, H. L. (2016). Teacher personal practical knowledge as a foundation for innovative practice: Narratives of returnee teachers of CFL in overseas contexts. *Exploring Innovative Pedagogy in the Teaching and Learning of Chinese as a Foreign Language*. Singapore: Springer.
- Muir, T. (2021). Using technology to enhance teaching and learning: Developing a conceptual framework. *Australasian Journal of Educational Technology*, 37(3), 38-52. <https://doi.org/10.14742/ajet.6791>
- Parlar, H., & Cansoy, R. (2017). Examining the relationship between teachers' individual innovativeness and professionalism. *International Education Studies*, 10(8), 1-11.
- Pellegrino, J. W., & Hilton, M. L. (Eds.). (2012). *Education for life and work: Developing transferable knowledge and skills in the 21st century*. National Academies Press.
- Pianta, R. C., Hamre, B. K., & Allen, J. P. (2012). Teacher-student relationships and engagement: Conceptualizing, measuring, and improving the capacity of classroom interactions. In S. L. Christenson, A. L. Reschly, & C. Wylie (Eds.), *Handbook of research on student engagement* (pp. 365-386). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-2018-7_17
- Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223-231. <https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x>
- Prince, M. J., & Felder, R. M. (2006). Inductive teaching and learning methods: Definitions, comparisons, and research bases. *Journal of Engineering Education*, 95(2), 123-138. <https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2006.tb00884.x>
- Reed, M., & Michaud, C. (2010). *Goal-driven lesson planning for teaching English to speakers of other languages*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge

University Press.

- Roorda, D. L., Koomen, H. M., Spilt, J. L., & Oort, F. J. (2011). The influence of affective teacher-student relationships on students' school engagement and achievement: A meta-analytic approach. *Review of Educational Research*, 81(4), 493-529. <https://doi.org/10.3102/0034654311421793>
- Sarsar, F., Asino, T. I., & Brown, W. (2019). Students' perceptions of peer teaching in a coding course. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 257-268. <https://doi.org/10.17556/erziefd.623469>
- Tamir, R. M., Bernard, R. M., Borokhovski, E., Abrami, P. C., & Schmid, R. F. (2011). What forty years of research says about the impact of technology on learning: A second-order meta-analysis and validation study. *Review of Educational Research*, 81(1), 4-28. <https://doi.org/10.3102/0034654310393361>
- Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. John Wiley & Sons.
- Tripp, T., & Rich, P. (2012). Using video to analyze one's own teaching. *Teacher Education Quarterly*, 39(3), 101-118.
- Türkben, T. (2019). The effects of interactive teaching strategies on speaking skills of students learning Turkish as a second language. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(3), 1011-1031. <https://doi.org/10.17263/jlls.631546>
- Uygun, T. (2019). Implementation of middle school mathematics teachers' origami-based lessons and their views about student learning. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(2), 154-171. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/omuefd/issue/50852/496646>
- Wang, X., Goh, T.-T., & Lim, C. P. (2022). Building adaptive learning systems using AI: A review of current research and future directions. *Educational Technology & Society*, 25(2), 1-14.
- Weimer, M. (2013). *Learner-centered teaching: Five key changes to practice*. John Wiley & Sons.
- Yilmazer, M. Ö., & Özkan, Y. (2017). Classroom assessment practices of English language instructors. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 13(2), 324-345.
- Yurtseven, N. (2021). On the path to becoming a teacher: Student teachers' competency in instructional planning. *The Teacher Educator*. DOI: 10.1080/08878730.2021.1876195
- Zepeda, C. D., Nokes-Malach, T. J., & Richey, J. E. (2021). The role of mental effort in learning from self-regulated study of texts. *Contemporary Educational Psychology*, 66, 101980. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2021.101980>

30. Türkçe Eğitiminde Dijital Dönüşüm: EBA Üzerine Bibliyometrik Bir Araştırma¹

Sevtap ARSLAN²

APA: Arslan, S. (2024). Türkçe Eğitiminde Dijital Dönüşüm: EBA Üzerine Bibliyometrik Bir Araştırma. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 568-591. DOI: <https://zenodo.org/record/13825171>

Öz

Günümüzde eğitim ve teknolojinin kesişim noktasında, dijital öğrenme platformları ve bunların eğitim süreçlerine katkıları önemli bir araştırma alanı hâline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de eğitim sektöründe dijitalleşmenin öncüsü olarak kabul edilen Eğitim Bilişim Ağı (EBA), özellikle Türkçe eğitimi üzerinde etkili bir rol oynamıştır. Bu makale, 2012-2024 yılları arasında Türkiye'de Eğitim Bilişim Ağı'nın (EBA) Türkçe eğitimine katkılarını inceleyen tez ve makalelerin bibliyometrik analizini sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmalar; yıllara, türüne, dergilere/üniversitelere, araştırma yöntemine, araştırma modeline, örneklem grubu/araştırma nesnesine, veri toplama aracına ve konusuna göre incelenmiştir. Araştırmanın veri setini, 2012-2024 yılları arasında Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında çevrimiçi olarak erişilebilen 4 adet tez ve Dergipark ve Google Scholar veri tabanında yer alan 16 akademik makale oluşturmaktadır. Bu çalışmalara yönelik yapılan analizde, içerik analizi tekniklerinden biri olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çalışmaların 2018 ve 2020 yıllarında yoğunlaştığı; tezlerin tamamının yüksek lisans düzeyinde olduğu, makalelerin çoğunluğunun araştırma makalesi türünde olduğu, Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili tez üreten üniversitelerin Fırat Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Düzce Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi olduğu, en fazla yayım yapan dergilerin Millî Eğitim Dergisi, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, *International Journal of Language Academy* ve *Tarih Okulu Dergisi* olduğu görülmüştür. En fazla nitel yöntemin, en fazla durum çalışması modelinin, veri toplama aracı olarak en fazla doküman incelemesinin tercih edildiği ve EBA Türkçe ders dokümanlarını örneklem olarak kullanan çalışmaların yoğunlukta olduğu, Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların en fazla Covid-19 dönemi uzaktan eğitim konusunda olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eğitim bilişim ağı, Türkçe eğitimi, bibliyometrik analiz

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 16

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 10.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825171>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

² Dr. MEB Mehmet Soysaraç Ortaokulu / Dr., MEB Mehmet Soysarac Secondary School (Kayseri, Türkiye), sevtapcavus24@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3470-7683> ROR ID: <https://ror.org/0ojoa9g46>, ISNI: 0000 0001 2179 4856, Crossref Funder ID:501100013898

Digital Transformation in Turkish Education: A Bibliometric Research on EBA³

Abstract

In today's intersection of education and technology, digital learning platforms and their contributions to educational processes have become a significant area of research. In this context, the Education Information Network (EBA), recognized as the pioneer of digitalization in Turkey's education sector, has played an influential role, especially in Turkish language education. This article aims to present a bibliometric analysis of theses and articles examining the contributions of EBA to Turkish language education in Turkey between 2012 and 2024. For this purpose, studies published on Turkish language education involving EBA were analyzed according to years, types, journals/universities, research methods, research models, sample groups/research subjects, data collection tools, and topics. The dataset of the research consists of 4 theses accessible online in the Higher Education Council National Thesis Center (YÖKTEZ) database between 2012-2024 and 16 academic articles in the Dergipark and Google Scholar databases. The analysis of these studies utilized the bibliometric analysis method, one of the content analysis techniques. The results of the research revealed that the studies were concentrated in the years 2018 and 2020; all of the theses were at the master's level, and the majority of the articles were research articles. The universities that produced theses on EBA in Turkish language education were Fırat University, Ondokuz Mayıs University, Düzce University, and Van Yüzüncü Yıl University. The journals with the most publications were Milli Eğitim Dergisi, RumeliDE Journal of Language and Literature Studies, International Journal of Language Academy, and Tarih Okulu Dergisi. The analysis results showed that qualitative methods, case study models, and document review as a data collection tool were predominantly preferred. Studies using EBA Turkish lesson documents as samples were prevalent, and publications on EBA in Turkish language education were mostly focused on distance education during the Covid-19 period. These findings provide a comprehensive perspective on the contributions of EBA to Turkish language education and how this topic has been addressed in the academic field.

Keywords: Education informatics network, Turkish education, bibliometric analysis.

Giriş

21. yüzyıl, bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte eğitim alanında önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümün en çarpıcı örneklerinden biri, Türkiye'de Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformunun kullanımının artmasıdır. EBA, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütölen FATİH Projesi kapsamında, öğrenci ve öğretmenlere dijital eğitim materyalleri sunmak üzere geliştirilmiştir. Keskinlik ve Kuk (2023), bu platformun eğitimde fırsat eşitliği sağlama ve teknolojik iyileştirme yönündeki potansiyelini vurgulamaktadır. Bilgi Teknolojilerinin (BT) eğitim alanında meydana getirdiği

³ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 16

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 10.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825171>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

dönüşüm, öğrenme ve öğretme süreçlerini derinden etkilemiştir. FATİH Projesi'nin başlatılmasıyla Türkiye'de eğitim teknolojilerinin entegrasyonu hız kazanmış ve bu sayede öğrencilerin dijital araçlara erişimi artmıştır. Projede; akıllı tahtalar, tabletler ve interaktif eğitim materyallerinin okullara entegrasyonu önemli bir yer tutmaktadır. Bu gelişmeler, öğrencilerin bilgiye erişimini kolaylaştırmakta ve öğrenme süreçlerini zenginleştirmektedir. Aynı zamanda, öğretmenlerin de teknolojiyi derslerinde etkin bir şekilde kullanmaları teşvik edilmekte, bu da eğitimdeki teknolojik dönüşümün sadece donanım ile sınırlı kalmayıp eğitim metodolojilerini de dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu süreç, Türkiye'nin eğitimde teknoloji kullanımında ilerlemesini ve global eğitim standartlarına ulaşmasını hedeflemektedir.

“Bilgi Teknolojileri (BT) alanındaki hızlı gelişmeler, tüm toplumların bu alanda rekabete katılmasına yol açmıştır. Bu dinamik süreçte, eğitim ve teknoloji önemli bir konumda bulunmaktadır. Günümüzde öğretmenler, öğrenciler, veliler ve yöneticiler için teknoloji kullanımı artık kaçınılmaz bir gerekliliktir. Gelişmekte olan ülkeler, Türkiye de dahil olmak üzere, bu konunun önemini kavramış durumdadır. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), hem okullarda hem de evlerde eğitimde fırsat eşitliğini sağlamayı hedefleyerek, FATİH Projesi olarak bilinen Eğitimde Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi'ni hayata geçirmiştir” (Baz, 2017; s. 93-94). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, eğitim alanında da dönüşümsel etkiler oluşturmuştur. Bu dönüşüm, öğretim yöntemlerinden öğrenci erişimine kadar eğitimin her yönünü etkilemektedir. Özellikle, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, bu değişim eğitim politikalarını ve pratiklerini yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda, Millî Eğitim Bakanlığının (MEB) başlattığı ve dijital eğitimde bir dönüm noktası olan FATİH Projesi, eğitimde fırsat eşitliğini ve teknolojik erişimi artırmayı hedeflemektedir. Bu projenin merkezinde yer alan Eğitim Bilişim Ağı (EBA), öğretmen ve öğrenciler için kritik bir kaynak hâline gelmiştir.

Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi ve dijitalleşmenin eğitim alanında etkileri, özellikle dillerin öğretimi bağlamında önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, Türkçe eğitimi alanında da hissedilir bir etki oluşturmuştur. Türkiye'de eğitim sisteminin temel taşlarından biri olan ve dijitalleşmenin en somut örneklerinden biri olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA), öğrencilerin ve öğretmenlerin interaktif içeriklere erişimini sağlayarak, öğrenme ve öğretme süreçlerine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Eğitim alanında dijital dönüşüm, özellikle dil öğrenimi gibi interaktif ve görsel içeriğin önemli olduğu alanlarda, öğretim ve öğrenme süreçlerini kökten değiştirmektedir. Türkiye'de bu dönüşümün öncülerinden biri olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA), Türkçe eğitimi için önemli bir kaynak hâline gelmiştir. EBA ve benzeri dijital platformların Türkçe eğitimindeki rolü ve etkisi, gelecekteki eğitim sistemlerinin şekillenmesinde kritik bir öneme sahiptir. “EBA platformunun temel amacı, okullar, evler ve diğer mekanlarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanılmasını desteklemek ve bu teknolojilerin eğitim süreçlerine entegre edilmesini kolaylaştırmaktır” (Atlı, 2023; s. 22). Bu platformların sağladığı imkânlar, öğrencilerin dil öğrenme süreçlerini zenginleştirmekte ve öğretmenlerin öğretim metodolojilerini geliştirmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, EBA'nın Türkçe eğitimi üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyerek, eğitimde dijital dönüşümün geleceği hakkında önemli bilgiler sunmayı amaçlamaktadır. Dijitalleşme, eğitim metodolojilerinde ve pedagojik yaklaşımlarda yenilikler getirerek, geleneksel öğretim metodlarına alternatifler sunmaktadır. Türkçe eğitimi açısından bakıldığında, EBA platformu dil öğrenimindeki interaktif ve görsel materyallerle zenginleştirilmiş bir öğrenme ortamı sunmaktadır. Bu ortam, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmede önemli bir rol oynar. Eğitimde dijital dönüşümün etkilerini anlamak ve değerlendirmek için bibliyometrik analizler önemli bir araçtır. Bu tür bir analiz, belirli bir alanda yayınlanan çalışmaların dağılımını, etkileşimini ve

eğilimlerini inceleyerek alandaki akademik gelişmelerin haritasını çıkarmaya yardımcı olur. Türkçe eğitiminde EBA'nın kullanımı üzerine yapılan bibliyometrik bir araştırma, bu alandaki mevcut literatürü sistemli bir şekilde analiz ederek, dijital öğrenme ortamlarının dil öğretimi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik kritik veriler sağlayacaktır. Bu çalışma, Türkçe eğitiminde EBA'nın kullanımı ve etkisi üzerine odaklanarak, dijital öğrenme ortamlarının dil öğretimi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik değerli veriler sunmayı hedeflemektedir. Araştırmanın sonuçları, Türkçe eğitimi alanında dijital dönüşümün geleceğine ışık tutacak ve bu alanda yapılacak daha ileri çalışmalar için bir temel oluşturacaktır.

Alanyazın incelendiğinde Türkçe eğitiminde çeşitli konularda yapılan çalışmaları kapsamlı bir şekilde değerlendiren ve mevcut eğilimleri ortaya koyan birçok araştırma mevcut olmasına rağmen (Karagöz ve Şeref, 2019; Gökçen ve Arslan 2019; Şeref ve Karagöz 2019; Batur ve Özcan, 2020; Aydeniz ve Haydaroğlu, 2021; Atasoy, 2022; Batur, Özdil ve Özcan, 2022; Göçer ve Kurt, 2022; Soyuçok 2022; Bulut, 2023; Öztürk ve Özkaya, 2023; Yıldırım Suna ve Benzer, 2023) Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yapılan çalışmaların eğilimlerini analiz eden bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı 2012-2024 yılları arasında EBA ile ilgili Türkçe eğitiminde yayımlanan çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların türüne göre dağılımı nasıldır?
3. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların dergilere/üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
4. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların araştırma yöntemine göre dağılımları nasıldır?
5. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların araştırma modeline göre dağılımı nasıldır?
6. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların örneklem grubu/araştırma nesnesine göre dağılımları nasıldır?
7. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların veri toplama aracına göre dağılımı nasıldır?
8. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların konusuna göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma metodolojisine dayalı olarak betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, gözlem, mülakat ve doküman incelemesi gibi niteliksel veri toplama tekniklerini kullanan; bireylerin algılarını ve olayları onların doğal çevresinde gerçekçi ve bütünsel bir şekilde ele alan bir araştırma süreci olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011; s. 39). Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel (2015; s. 22) tarafından belirtildiği üzere, betimsel tarama modelinin kullanımı, özellikle sosyal bilimlerde yaygındır ve genellikle geniş katılımcı kitlelerine dayalı verilerin toplanması ve analizi için uygundur. Araştırmacılar, bu model sayesinde incelenen konunun kapsamlı bir analizini yapabilir ve elde edilen bulgulara dayanarak genellemeler yapabilirler. Ayrıca, betimsel tarama modeli, mevcut literatürün incelenmesi ve var olan bilgilerin düzenlenmesi için de etkili bir yöntem sunar.

Çalışma Dokümanları

Bu araştırmada 2012-2024 yılları arasında Türkiye’de Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanmış 4 adet tez ve 16 adet makale incelenmiştir. Araştırmada tezlere ulaşmak amacıyla Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanı, makalelere ulaşmak amacıyla DergiPark ve Google Scholar veri tabanları taranmıştır. Veri tabanları taranırken "Türkçe eğitimi, EBA" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Bu şekilde 2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili toplam 4 adet tez ve 16 adet makaleye ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırma, betimsel araştırma metodolojisi çerçevesinde yürütülmüştür. Betimsel araştırmalar, bir durumu veya olguyu kapsamlı ve ayrıntılı bir biçimde tanımlamayı hedefler (Büyüköztürk vd, 2015; s. 22). Araştırma, Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili literatürün toplanıp bibliyometrik analizinin yapılmasına dayandığı için, nitel araştırma metodunun doküman analizi tekniğini kullanarak gerçekleştirilmiştir. Bu teknik, incelenen konuyla ilgili yazılı materyallerin analizini içerir ve araştırılan olgular hakkında bilgi sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 187). Bu araştırmanın çalışma verilerini, 2012-2024 yılları arasında yayımlanan Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili hazırlanan akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Araştırma verileri toplanırken tezlere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında, makalelere ulaşmak amacıyla DergiPark ve Google Scholar veri tabanlarında ilgili alanlara "Türkçe eğitimi, EBA" anahtar kelimeleri yazılarak arama yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada, toplanan veriler bibliyometri tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Bibliyometrik yöntemlerin kullanımıyla, belirli bir disiplinde ve belirli bir ülkede çalışılan konu başlıkları, bu konular üzerinde araştırma yapan yazarlar, yazarlar arasındaki işbirliği ağları ve fazla ya da yetersiz düzeyde araştırma yapılmış konu alanları ayrıntılı bir biçimde belirlenebilmektedir (Umut Zan, 2012; s. 15). Araştırmacılar, belirli bir alanda veya ülkede hangi konuların popüler olduğunu, hangi yöntemlerin sıklıkla kullanıldığını veya hangi kurumların bu konuda yayınlar yaptığını anlamak istediklerinde, bibliyometrik analiz yöntemine başvururlar veya mevcut bibliyometrik çalışmalarını inceleyebilirler. Bibliyometrik analizler, araştırmacının ilgilendiği alanda genel eğilimler, popüler konular, sık kullanılan veya az kullanılan yöntemler gibi sayısal verileri sunarak değerli bilgiler sağlar. Bu çalışmada, verilerin düzenli ve bağımsız bir şekilde analiz edilebilmesi için, tez ve makale sınıflama amacıyla form hazırlanmıştır. Bu formun oluşturulma süreci, ilk olarak ilgili alanda yapılmış bibliyometrik çalışmaların detaylı bir şekilde incelenmesiyle başlamıştır. Bu inceleme sonucunda, değerlendirilecek kriterler netleştirilmiş ve formda yer alacak maddeler hazırlanmıştır. Daha sonra, bu taslak form, alanında uzman kişilerin görüşlerine sunulmuştur. Uzmanlardan alınan geri bildirimler ışığında forma, nihai şekli verilmiştir.

Çalışmanın bibliyometrik veri analizi sürecinde, Türkçe eğitiminde EBA üzerine yayınlanmış çalışmaların çeşitli özellikleri incelenmiştir. Bu özellikler arasında yayın yılı, çalışma türü, hangi dergilerin/üniversitelerin yayımladığı, kullanılan araştırma yöntemi ve modeli, örneklem grubu/araştırma nesnesi, veri toplama araçları ve araştırma konusu yer almaktadır. Her bir özellik için bu bilgiler ayrı ayrı detaylıca analiz edilerek grafikler aracılığıyla sunulmuştur.

Araştırmanın Sınırlılığı

Bu çalışmada anahtar kelime olarak "Türkçe eğitimi, EBA" terimi belirlenmiştir. Belirlenen bu terimler

arama yapılırken tezler için Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanı, makaleler için DergiPark ve Google Scholar veri tabanı taranmıştır. Anahtar kelime olarak başka terimlerin seçildiği çalışmaların kapsam dışı bırakılmıştır. Bu şekilde 2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili toplam 4 adet tez ve 16 adet makaleye ulaşılmıştır. Ulaşılan bu çalışmalar araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

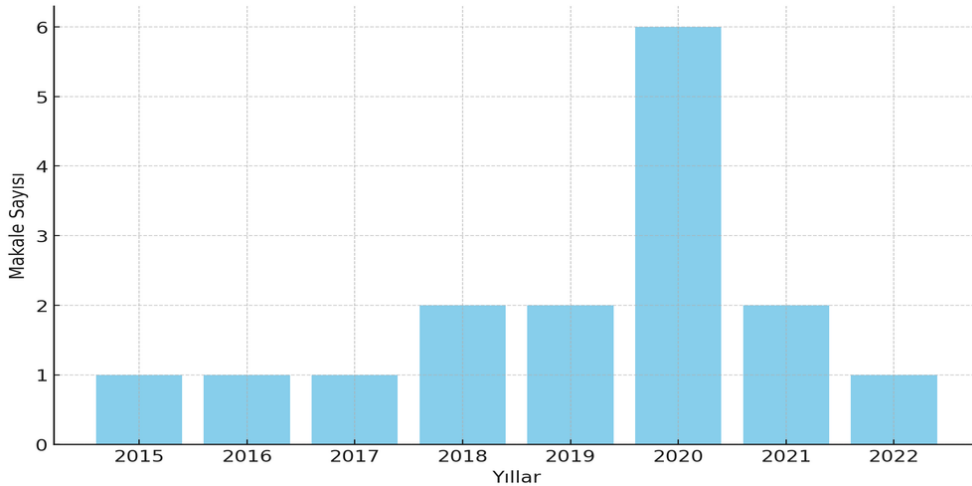
Bu araştırmanın veri toplama süreci; tezler için Yüksek Öğretim Kurulu'nun Ulusal Tez Merkezi veri tabanını, makaleler için DergiPark ve Google Scholar veri tabanı temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aşamasında, şeffaflık ilkesi gözetilerek belirlenen ölçütler açık bir şekilde tanımlanmıştır. Verilerin erişime açık olması, araştırmanın güvenilirliğini artırmaktadır. Ayrıca, eğitim bilimleri alanında uzman iki akademisyenin görüşlerinin alınması ve veri toplama ile analiz süreçlerinin detaylı bir şekilde açıklanması, çalışmanın bilimsel geçerliliğini desteklemektedir. Elde edilen bulguların, verilerin somut ve anlaşılır bir şekilde sunulmasını sağlayan grafikler aracılığıyla ifade edilmesi, araştırmanın bilimsel doğruluğu ve güvenilirliği açısından önemlidir.

Bulgular

Bu bölümde YÖKTEZ veri tabanında “Türkçe eğitimi, EBA” anahtar kelimesiyle taranan ve ulaşılan 4 tezin, Dergipark ve Google Scholar veri tabanında “Türkçe eğitimi, EBA” anahtar kelimeleriyle taranan ve bu tarama sonucunda ulaşılan 16 makalenin yılı, türü, dergilere/üniversitelere göre dağılımı, araştırma yöntemi, araştırma modeli, örneklem grubu/araştırma nesnesi, veri toplama aracı ve konularına göre dağılımlarına ilişkin veriler sunulmuştur. Analiz sonuçları şekillerle desteklenmiştir.

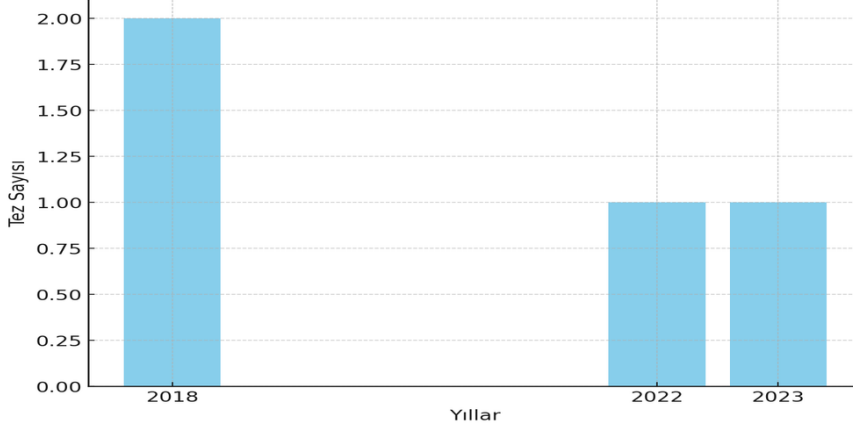
Türkçe Eğitiminde EBA ile İlgili Yayınlanan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayınlanan çalışmaların yıllara göre dağılımına yönelik bulgular şekil 1 ve şekil 2’de yer almaktadır.

şekil 1. Yayınlanan Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1’de Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde en çok çalışmanın %37,5’lik oranla 2020 yılında yapıldığı ardından %12.5’lik oranla 2018, 2019 ve 2021 yıllarında yapıldığı, en az çalışmanın ise %6.25’lik oranla 2015, 2016,2017 ve 2022 yıllarında yapıldığı görülmektedir.

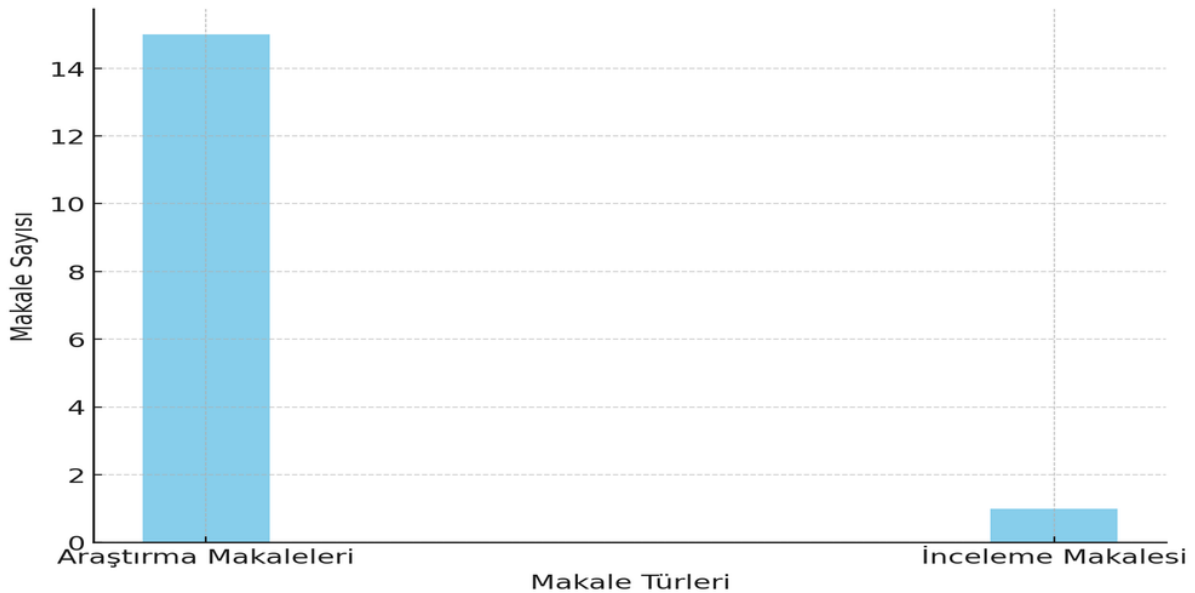

Şekil 2. Yayımlanan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 2’de Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin yıllara göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde en çok çalışmanın %50’lik oranla 2018 yılında yapıldığı; en az çalışmanın ise %25’lik oranlarla 2022 ve 2023 yıllarında yapıldığı görülmektedir.

Türkçe Eğitiminde EBA ile İlgili Yayımlanan Çalışmaların Türüne Göre Dağılımı

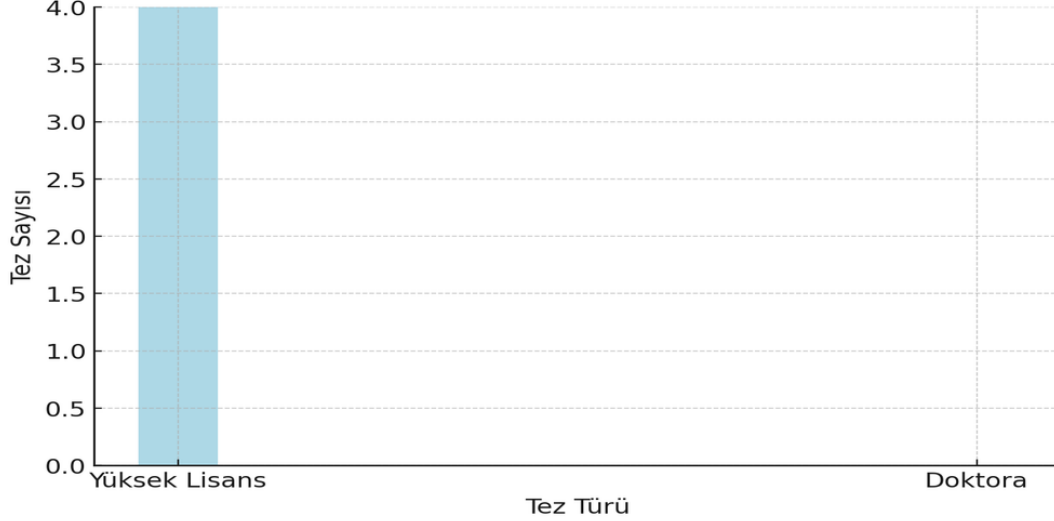
Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların türüne göre dağılımına yönelik bulgular Şekil 3 ve Şekil 4’te yer almaktadır.

Şekil 3. Yayımlanan Makalelerin Türüne Göre Dağılımı

şekil 3'te Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin türüne göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde makalelerin %93.75'lik kısmın araştırma makalesi %6.25'lik kısmın ise inceleme makalesi olduğu görölmektedir.

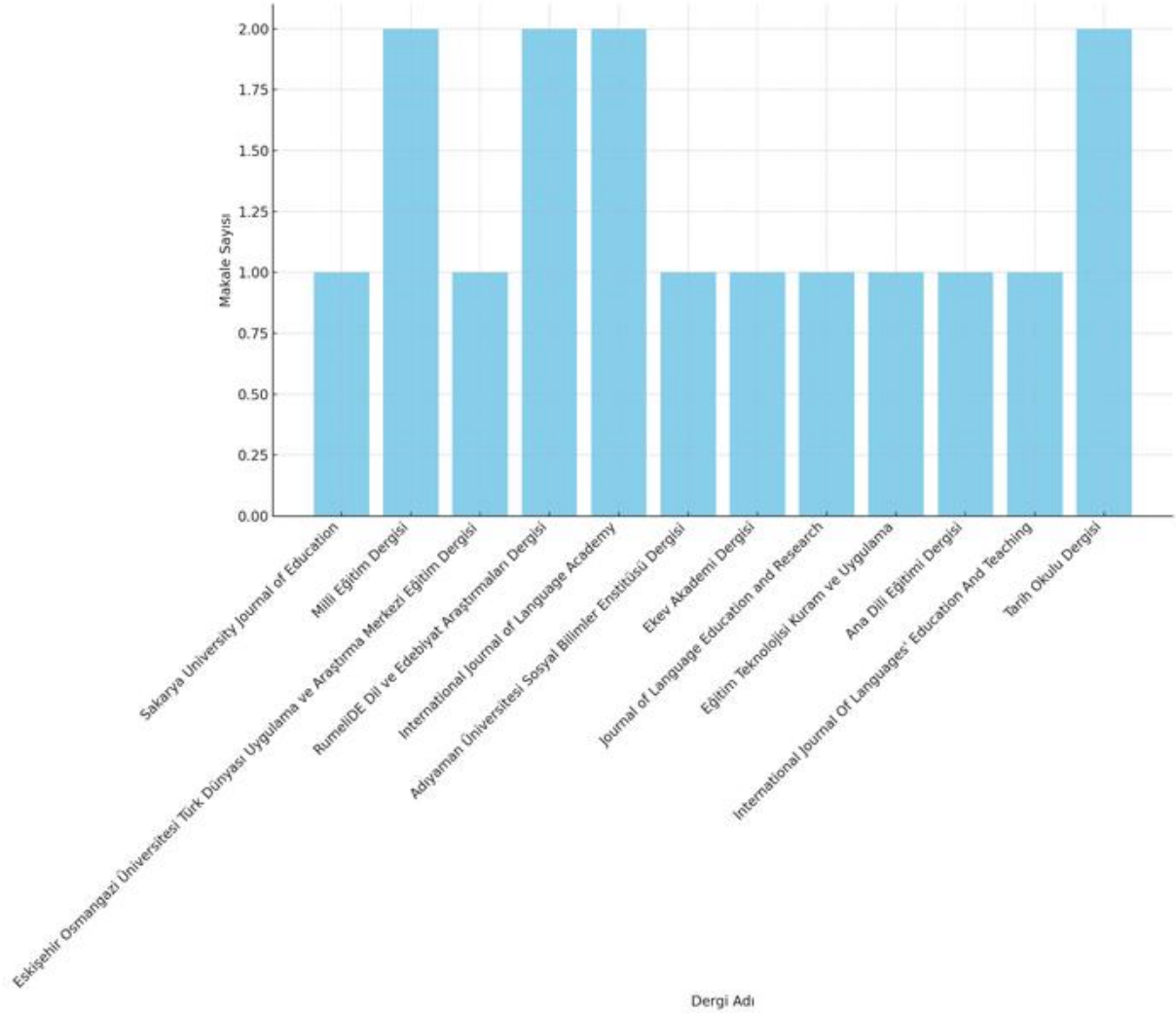

şekil 4. Yayımlanan Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

şekil 4'te Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin türüne göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde bu dönemde tamamlanan tez çalışmalarının %100'nün yüksek lisans düzeyinde gerçekteğiği doktora düzeyinde tez çalışmasının yapılmadığı görölmektedir.

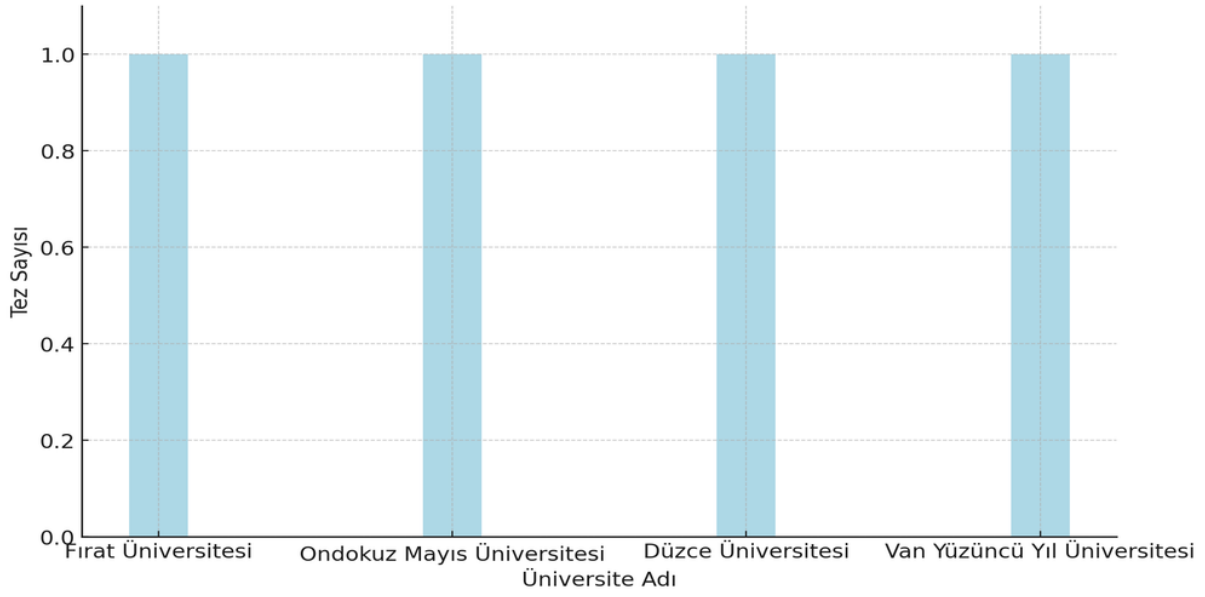
Türkçe Eğitiminde EBA ile İlgili Yayımlanan Çalışmaların Dergilere/Üniversitelere Göre Dağılımı

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların dergilere/üniversitelere göre dağılımı yönelik bulgular şekil 5 ve şekil 6'da yer almaktadır.

Şekil 5. Yayımlanan Makalelerin Dergilere Göre Dağılımı

Şekil 5'te Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin dergilere göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin 12 farklı dergide yayımlandığı görülmektedir. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili en çok makalenin yayımlandığı dergiler %12,5'lik oranla " Millî Eğitim Dergisi", "RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi", "International Journal of Language Academy" ve "Tarih Okulu Dergisi"dir.

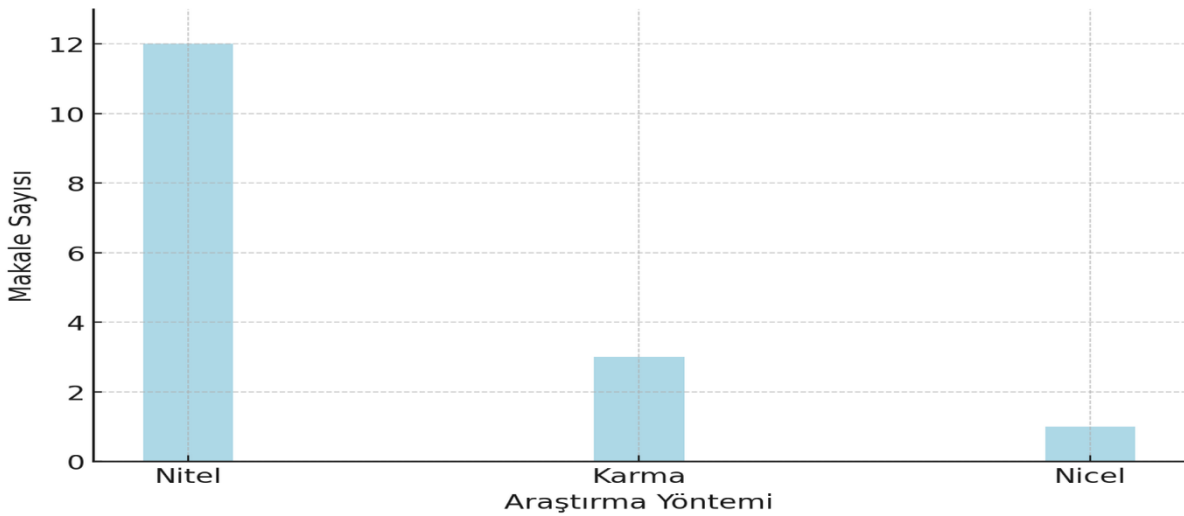

Şekil 6. Yayınlanan Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Şekil 6'da Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayınlanan tezlerin üniversitelere göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayınlanan tezlerin 4 farklı üniversitede hazırlandığı görülmektedir. Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili bu dönemde toplamda dört tez çalışması yapılmış ve bu tezler Fırat Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Düzce Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde tamamlanmıştır. Her bir üniversite bu dört tezin %25'ini temsil etmektedir.

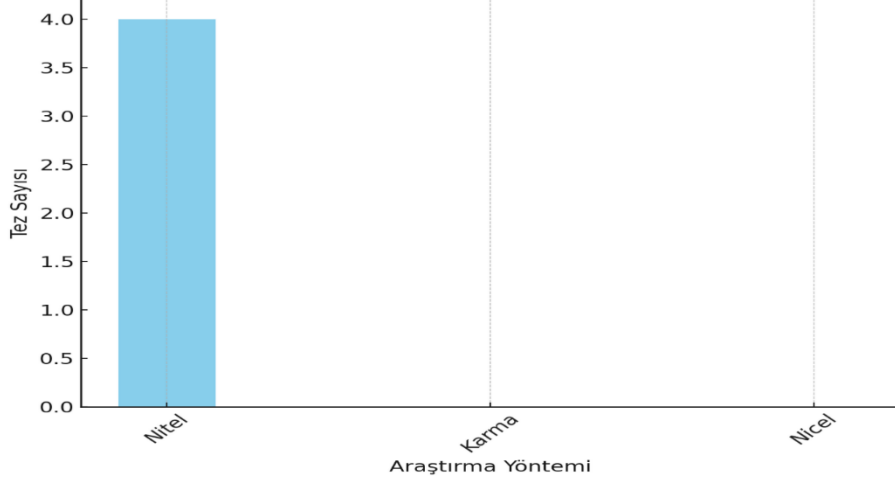
Türkçe Eğitiminde EBA ile İlgili Yayınlanan Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayınlanan çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımına yönelik bulgular Şekil 7 ve Şekil 8'de yer almaktadır.

Şekil 7. Yayınlanan Makalelerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Şekil 7’de Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma yöntemlerine göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde makalelerin %75’inde nitel araştırma yönteminin kullandığı %18.75’lik kısmında ise karma yöntem kullandığı görülmektedir. İncelenen makalelerde en az kullanılan yöntem ise %6.25’lik oranla nicel araştırma yöntemidir.

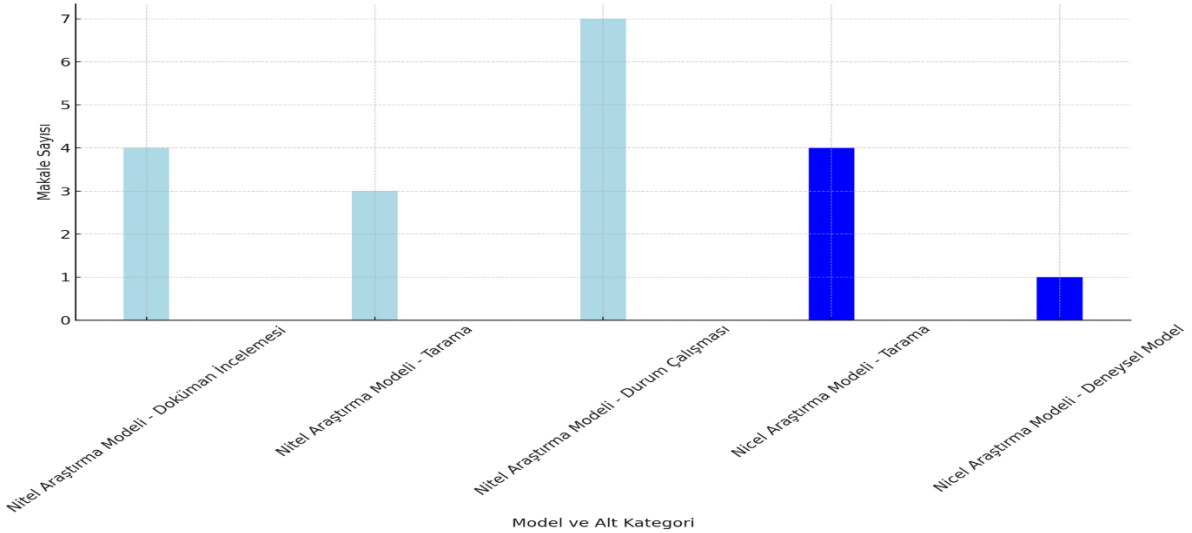

Şekil 8. Yayımlanan Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Şekil 8’de Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde toplam 4 tezden tümünün yani %100’ünün nitel araştırma yöntemleri kullanarak yazıldığı, nicel ve karma araştırma yöntemleri kullanılarak yazılan tez bulunmadığı görülmektedir.

Türkçe Eğitiminde EBA ile İlgili Yayımlanan Çalışmaların Araştırma Modeline Göre Dağılımı

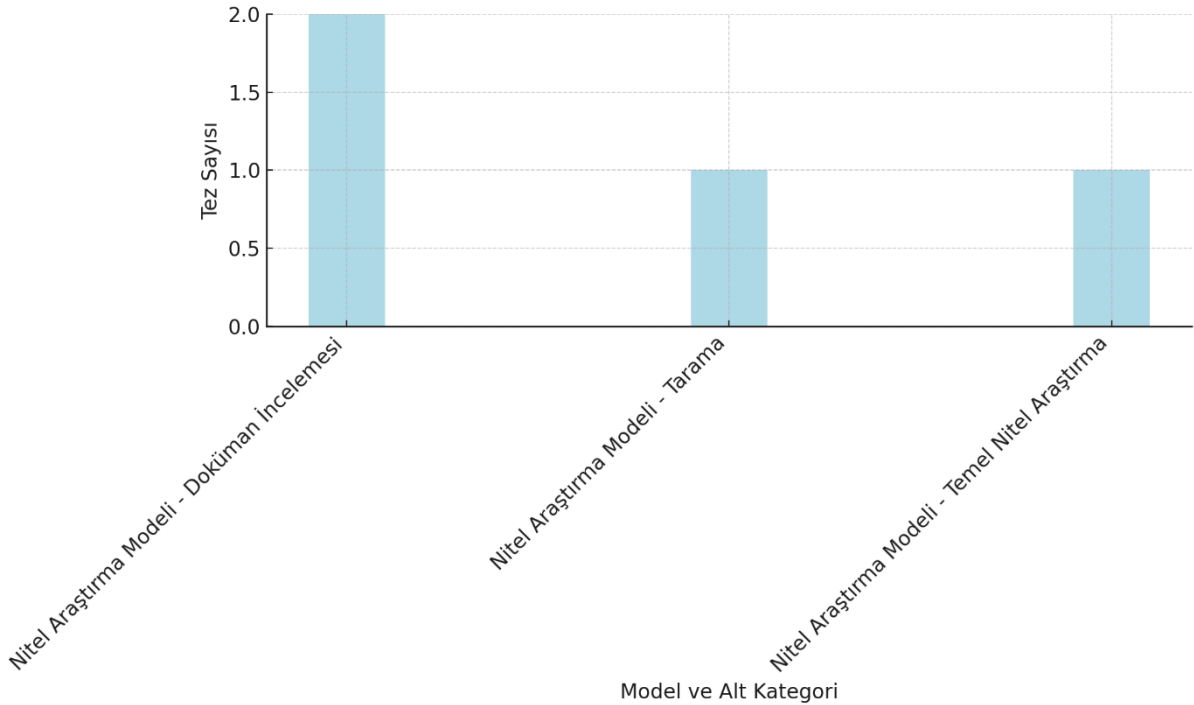
Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların araştırma modeline göre dağılımına yönelik bulgular Şekil 9 ve Şekil 10’da yer almaktadır.

Şekil 9. Yayımlanan Makalelerin Araştırma Modeline Göre Dağılımı

Şekil 9'da Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma modeline göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde durum çalışması yöntemiyle yapılan nitel araştırmalar, toplam araştırma sayısının yaklaşık %37'sini oluşturmakta ve bu oranla en yüksek yüzdeye sahiptir. Nitel araştırma modeli altında doküman incelemesi ile yapılan çalışmalar toplamın yaklaşık %21'ini oluşturmaktadır. Aynı model altında tarama yöntemini kullanan çalışmalar ise toplamın yaklaşık %16'sını temsil etmektedir. Nicel araştırma modeli çerçevesinde tarama yöntemiyle yapılan çalışmalar toplamın yaklaşık %21'ini oluşturmaktadır. Deneysel model kullanılarak yapılan nicel araştırma ise toplamın yaklaşık %5'ini temsil etmektedir.

Araştırmada yer alan 3 makalenin yöntemi karma olduğu için birden fazla model kullanıldığı tespit edilmiştir. Karma yöntem kullanılan iki makalede nicel araştırma modeli ve nitel araştırma modeli olarak tarama yöntemi kullanılmıştır. Bir makale de ise nicel bölüm tarama çalışmasına, nitel bölüm durum çalışmasına göre gerçekleştirilmiştir.

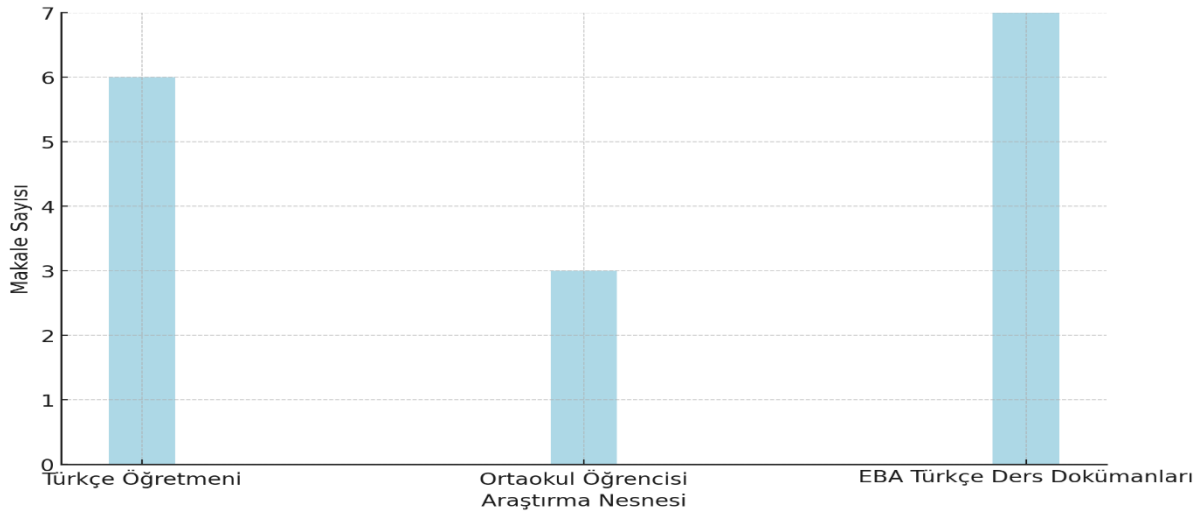

Şekil 10. Yayımlanan Tezlerin Araştırma Modeline Göre Dağılımı

Şekil 10'da Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin araştırma modeline göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde tezlerde %50'lik oranla en çok nitel araştırma modellerinden doküman incelemesi modelinin kullanıldığı diğer araştırmalarda %25'lik oranla yine nitel araştırma yöntemlerinden tarama ve temel nitel araştırma modelinin kullanıldığı görülmektedir.

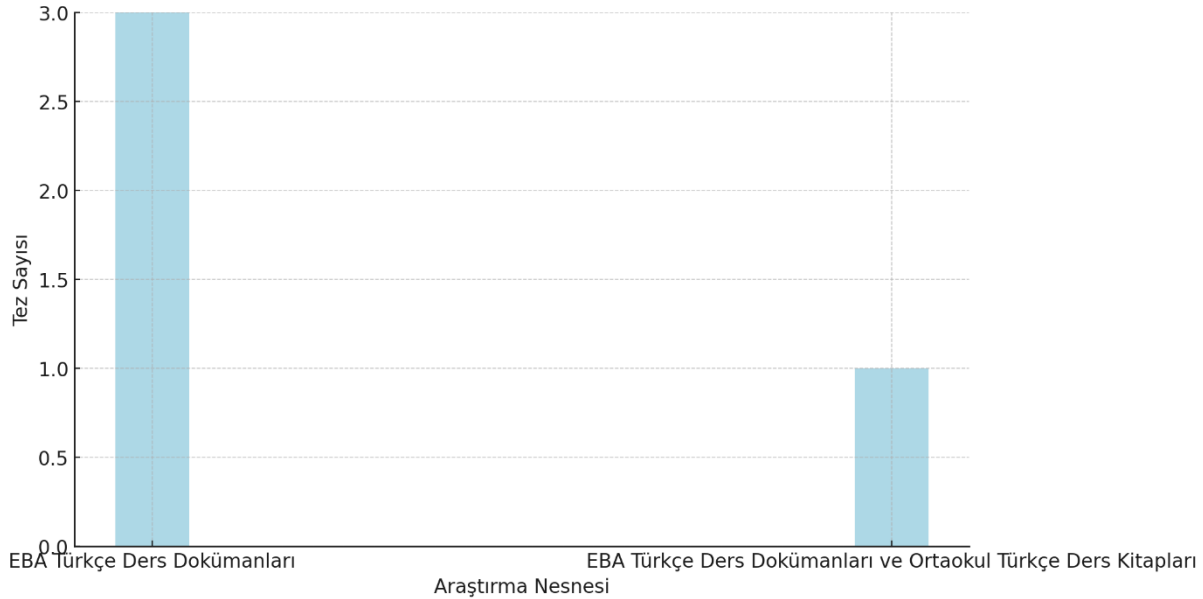
Türkçe Eğitiminde EBA ile İlgili Yayımlanan Çalışmaların Araştırma Nesnesi/Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların araştırma nesnesi/örneklem grubuna göre dağılımına yönelik bulgular Şekil 11 ve Şekil 12'de yer almaktadır.

Şekil 11. Yayımlanan Makalelerin Araştırma Nesnesi ve Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Şekil 12’de Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma nesnesi/örneklem grubu seçimine göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde en çok kullanılan araştırma nesnesi/örneklem grubunun %43.75’lik oranla EBA Türkçe ders dokümanları olduğu, bunu %37.5’lik oranla Türkçe öğretmenlerinin takip ettiği görülmektedir. En az kullanılan araştırma nesnesi/örneklem grubu ise %18.75’lik oranla ortaokul öğrencileridir.

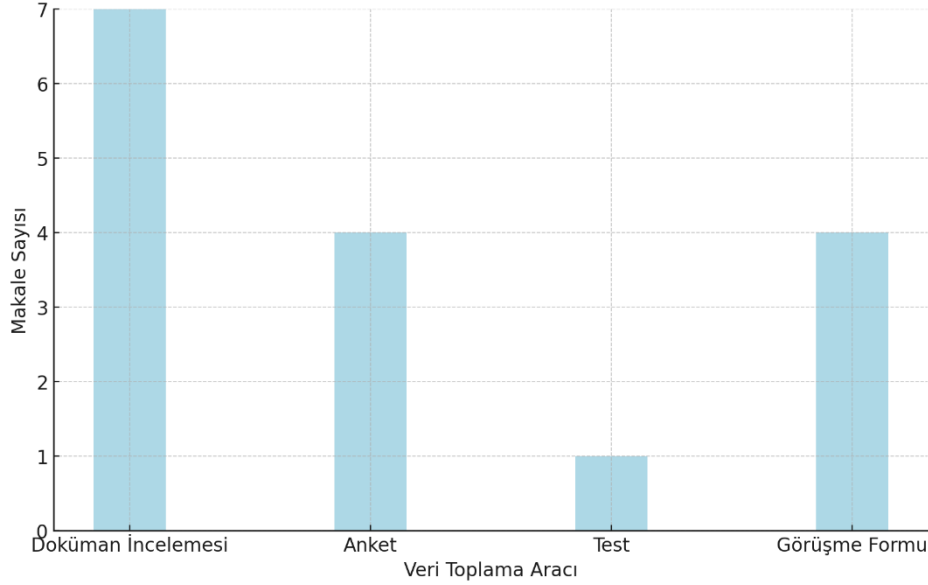

Şekil 12. Yayımlanan Tezlerin Araştırma Nesnesi ve Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Şekil 12’de Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin araştırma nesnesi/örneklem grubu seçimine göre dağılımına yer verilmektedir. Bulgular incelendiğinde en çok kullanılan araştırma nesnesi/örneklem grubunun %75’lik oranla EBA Türkçe ders dokümanları olduğu tespit edilmiştir. Kullanılan diğer araştırma nesnesi/örneklem grubunun %25’lik oranla EBA Türkçe ders dokümanları ve ortaokul Türkçe ders kitapları olduğu görülmüştür.

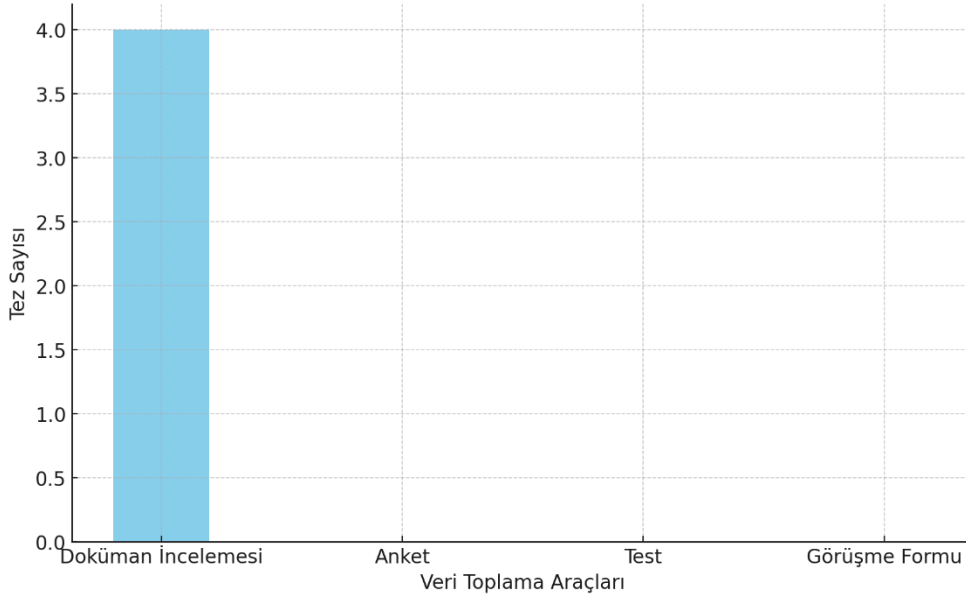
Türkçe Eğitiminde EBA ile İlgili Yayınlanan Çalışmaların Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayınlanan çalışmaların veri toplama aracına göre dağılımına yönelik bulgular Şekil 13 ve Şekil 14'te yer almaktadır.

Şekil 13. Yayınlanan Makalelerin Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı

Şekil 13'te Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayınlanan makalelerin veri toplama aracına göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde veri toplama aracı olarak %43.75'lik oranla en çok doküman incelemesinin kullanıldığı görölmektedir. Bunu %25'lik oranla anket ve görüşme formu takip etmektedir. En az kullanılan veri toplama aracı ise %6.25'lik oranla testtir.

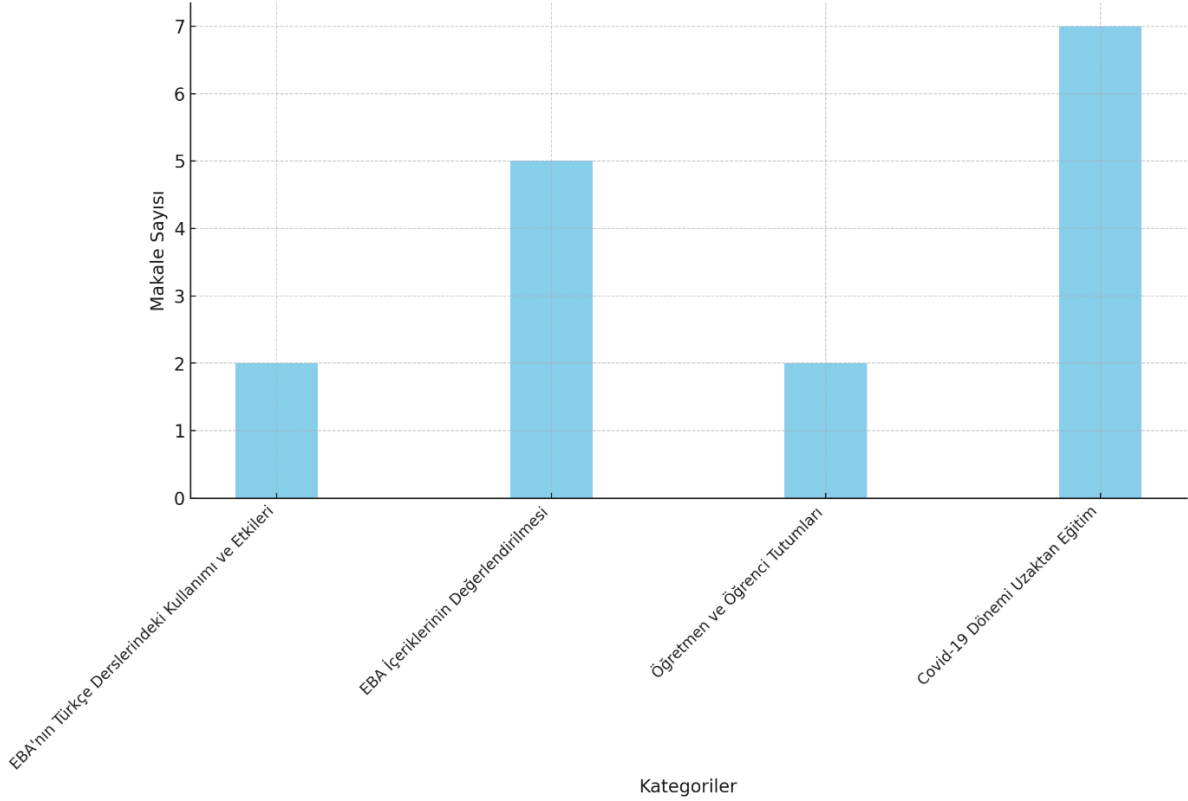

Şekil 14. Yayınlanan Tezlerin Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı

Şekil 14'te Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin veri toplama aracına göre dağılımına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde 4 tezden tümünde yani %100'ünde veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır.

Türkçe Eğitiminde EBA ile İlgili Yayımlanan Çalışmaların Konularına Göre Dağılımı

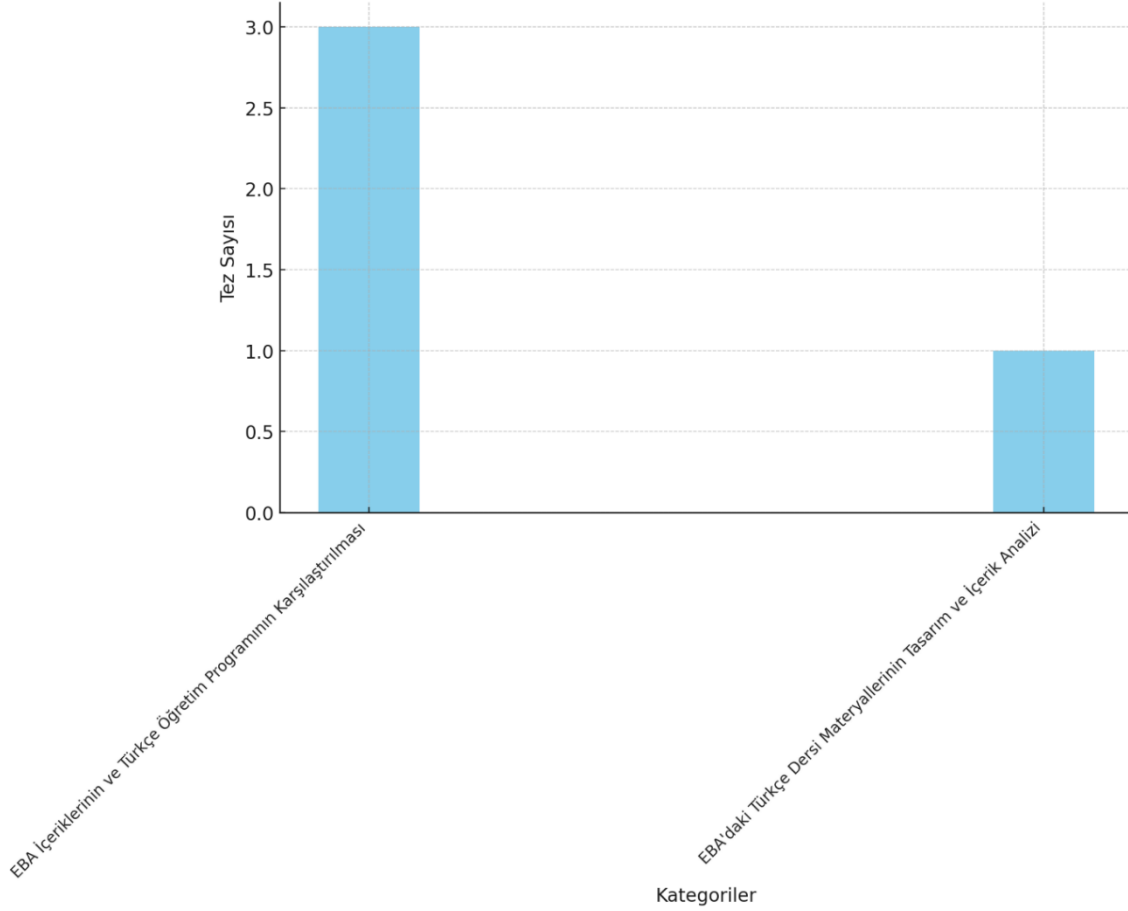
Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların konularına göre dağılımına yönelik bulgular Şekil 15 ve Şekil 16'da yer almaktadır.

Şekil 15. Yayımlanan Makalelerin Konularına Göre Dağılımı

Şekil 15'te 2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin konularına göre dağılımlarına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde %43.75'lik kısmın Covid-19 dönemi uzaktan eğitim olduğu görülmüştür. Makalelerin yaklaşık %31.25'lik kısmı EBA içeriklerinin değerlendirilmesi, %12.5'lik kısmı ise EBA'nın Türkçe derslerindeki kullanımı ve etkileri ile öğretmen ve öğrenci tutumlarını konu aldığı tespit edilmiştir.

Şekil 16. Yayınlanan Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Şekil 16'da 2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayınlanan makalelerin konularına göre dağılımlarına yer verilmiştir. Bulgular incelendiğinde %75'lik oranla en çok çalışılan tez konusunun EBA içeriklerinin ve Türkçe dersi öğretim programının karşılaştırılması olduğu görülmüştür. %25'lik oranın ise EBA'daki Türkçe dersi materyallerinin tasarım ve içerik analizi ile ilgili olduğu görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

2012-2024 yılları arasındaki zaman diliminde Türkçe eğitiminde Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ile ilişkili akademik çalışmaların bibliyometrik analizini hedefleyen bu araştırmada, alandaki araştırma eğilimleri detaylı bir şekilde ele alınmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

2012-2024 yılları arasındaki bibliyometrik incelememiz, Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayınlanan makalelerin dağılımında belirgin bir eğilimin olmadığını göstermektedir. Türkçe eğitiminde bibliyometrik analizlerin incelendiği çalışmalarda da yıllar bazında belirgin bir artış veya azalış olmadığı, yayınların belirli yıllarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Karagöz ve Koç Ardıç, 2019; Karagöz ve Şeref, 2021; Batur, Özdil ve Özcan, 2022; Yıldırım Suna ve Benzer, 2023). 2012-2024 yılları arasında, Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili toplam 16 makale ve 4 tez yayınlanmıştır. Makalelerin dağılımına

bakıldığında, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında yalnızca birer makale (her bir yıl için toplamın %6.25'i) yayımlanmışken, 2018 ve 2019 yıllarında bu sayı ikiye çıkmış (%12.5) ve en büyük artış 2020 yılında yaşanmıştır. 2020 yılında yayımlanan altı makale, toplam makale sayısının %37.5'ini oluşturmuştur. Bu dikkat çekici artış, COVID-19 pandemisinin eğitim sistemlerine etkisi ve EBA'nın bu süreçteki merkezi rolüyle ilişkilendirilebilir. Pandemi, dijital eğitim platformlarının kullanımını zorunlu kılmış ve bu durum, akademik araştırmalarda da yansıma bulmuştur. 2021 ve 2022 yıllarında makale sayısında bir azalma gözlemlenmesi, pandemi koşullarının normalleşmesiyle EBA üzerine yapılan araştırmalarda bir doyum noktasına ulaşıldığına işaret edebilir. Bu durum, araştırmacıların belirli bir süre yoğunlaştıkları konulardan sonra yeni araştırma temalarına yönelmeleri olarak yorumlanabilir. Yayınların bu dalgalanması, Türkçe eğitim alanında EBA kullanımı ve etkileri konusunda araştırmacıların ilgisinin pandemi gibi dışsal faktörlerden etkilendiğini ve bu ilginin zaman içinde değişkenlik gösterebileceğini göstermektedir. Tez yayınlarına bakıldığında ise, 2012-2024 yılları arasında toplam dört tez yazılmıştır. 2018 yılında iki tez (%50) tamamlanmış, 2022 ve 2023 yıllarında ise her yıl birer tez (%25) yazılmıştır. Tezlerin sayısındaki bu dağılım, akademik çevrelerde EBA konusuna olan ilginin zaman içinde değişkenlik gösterdiğini göstermektedir. Özellikle, 2020 yılında makalelerde yaşanan artışın aksine, tez sayısında benzer bir artış gözlemlenmemiştir, bu da araştırmacıların bu dönemde kısa vadeli yayınları (makaleleri) tercih ettiğine işaret ediyor olabilir.

2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitim alanında Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ile ilgili yayımlanan makalelerin türlerine bakıldığında, toplam 16 makaleden 15'inin (%93.75) araştırma makalesi olduğu görülmektedir. Yıldırım Suna ve Benzer (2023) Türkçe eğitiminde üst düzey düşünme becerileri ile ilgili çalışmaların analizinde de benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Bu oran, Türkçe eğitim ve EBA konusunda yapılan akademik çalışmaların büyük bir kısmının, orijinal araştırmalar ve bu alanda yeni bilgilerin keşfedilmesine yönelik olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, sadece 1 makale (%6.25) inceleme makalesi türünde olup, bu da akademik çevrelerde EBA ile ilgili mevcut literatürün ve çalışmaların derlenmesi ve analizi yoluyla değerlendirildiğini işaret etmektedir. Bu dağılım, EBA'nın Türkçe eğitim alanında yenilikçi ve dinamik bir araştırma konusu olarak ele alındığını ve bu alanda sürekli yeni bilgilerin ortaya çıktığını işaret etmektedir. EBA'nın akademik araştırmalarda bu denli önemli bir yere sahip olması, teknolojinin eğitim alanındaki etkisinin ve öneminin arttığını da göstermektedir.

Bu dönemde tamamlanan tez çalışmalarının tamamı yüksek lisans düzeyinde gerçekleşmiştir; herhangi bir doktora düzeyinde tez çalışmasına rastlanmamaktadır. Türkçe eğitimiyle ilgili farklı konulardaki analiz çalışmaları incelendiğinde de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Yüksek lisans çalışmalarının doktora çalışmalarına oranla daha fazla sayıda olduğu görülmüştür (Batur ve Özcan, 2020; Aydeniz ve Haydaroğlu, 2021, Ustabulut, 2021; Göçer ve Kurt, 2022; Yıldırım Suna ve Benzer, 2023). Bu, akademik araştırmaların, EBA ile ilgili olarak yüksek lisans düzeyinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu yoğunlaşma, belki de EBA'nın nispeten yeni ve gelişmekte olan bir araştırma alanı olmasıyla ilişkilendirilebilir. Doktora düzeyinde bir çalışmanın olmaması, konunun henüz bu seviyede derinlemesine incelenmeye başlanmadığını veya doktora öğrencilerinin farklı konuları tercih ettiklerini düşündürülebilir. Ayrıca, yüksek lisans tezlerinin pratik uygulamalar ve hızlı sonuçlara yönelik olabileceği, doktora çalışmalarının ise daha teorik ve kapsamlı olması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, EBA'nın pratik uygulamalarla ilgili araştırmalara daha uygun bir alan olabileceği sonucuna varılabilir.

2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan toplam 16 makalenin, çeşitli akademik dergilere göre dağılımı gösterilmektedir. Özellikle, Millî Eğitim Dergisi, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, International Journal of Language Academy ve Tarih Okulu Dergisi bu alandaki çalışmaların yayımlandığı ana platformlar olarak öne çıkmaktadır. Her biri bu dergilerde 2

makale ile temsil edilmiş ve toplam makale sayısının %12.5'ini oluşturmuştur. Diğer dergilerde ise sadece 1'er makale yayımlanmıştır, bu da her bir derginin toplam makale sayısının %6.25'ini temsil etmektedir. Bu dağılım, Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili araştırmaların geniş bir yelpazede yayımlandığını ve çeşitli akademik platformlarda ilgi gördüğünü göstermektedir. Ayrıca, bazı dergilerin bu konuda diğerlerinden daha fazla çalışma yayımladığını, bu da bu dergilerin Türkçe eğitim ve EBA konularında öne çıkan yayın organları olduğunu göstermektedir. Bu durum, bu dergilerin Türkçe eğitiminde EBA konusunda uzmanlaştığını veya bu konuya özel bir ilgi gösterdiğini düşündürebilir.

2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin üniversitelere göre dağılımlarına bakıldığı zaman bu dönemde toplamda dört tez çalışması yapılmış ve bu tezler Fırat Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Düzce Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi gibi farklı üniversitelerde tamamlanmıştır. Her bir üniversite bu dört tezin %25'ini temsil etmektedir. Bu dağılım, Türkçe eğitim alanında EBA konusunun çeşitli üniversitelerde eşit bir ilgi gördüğünü göstermektedir. Bu tablo, Türkiye'deki farklı üniversitelerin Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili araştırmalara eşit derecede katkıda bulunduğunu gösterir. Her bir üniversitenin bu alanda birer tez çalışması yapması, bu konunun ülke genelinde farklı akademik çevreler tarafından önemsendiğini ve araştırıldığını göstermektedir. Aynı zamanda, bu tezlerin çeşitli üniversitelerde yapılması, Türkçe eğitim ve EBA konusunda ulusal çapta bir çeşitlilik ve ilginin olduğunu işaret etmektedir. Bu durum, Türkiye'deki akademik çevrelerde bu konunun önemini ve bu alandaki araştırmaların coğrafi dağılımlarını vurgulamaktadır.

2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımlarına bakıldığı zaman nitel araştırma yöntemlerini kullanan makalelerin %75 oranı (12 makale) ile en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Türkçe eğitimi ile ilgili çalışmaları bibliyometrik olarak analiz eden araştırmalarda, kullanılan yöntemler incelendiğinde, elde edilen sonuçların benzer olduğu gözlemlenmiştir (Gökçen ve Arslan, 2019; Göçer ve Kurt, 2022; Yıldırım Suna ve Benzer, 2023). Bu; araştırmacıların EBA'nın eğitimdeki etkilerini, kullanıcı deneyimlerini ve uygulama senaryolarını derinlemesine incelemeye yönelik bir yaklaşım benimsediklerini gösterir. Nitel araştırmalar, genellikle detaylı gözlem, mülakat ve vaka çalışmaları gibi yöntemlerle gerçekleştirilir ve bu, EBA'nın kullanımı ve etkilerinin daha kapsamlı bir anlayışını sağlar. Öte yandan, karma yöntem kullanılarak hazırlanan makalelerin oranı %18.75 (3 makale) olarak belirlenmiştir. Karma yöntem, hem nitel hem de nicel verilerin analizini içerir ve bu dağılım, bazı araştırmacıların EBA'nın etkilerini hem nicel hem de nitel verilerle değerlendirmeye çalıştığını gösterir. Nicel araştırma yöntemiyle yazılmış olan tek makale ise toplamın %6.25'ini oluşturmakta ve nicel veri analizlerinin bu alanda daha az yaygın olduğunu göstermektedir. Nicel araştırmalar genellikle istatistiksel analizler ve geniş ölçekte anket çalışmalarını içerir ve bu dağımlık, EBA'nın etkilerinin bu tür yöntemlerle daha az incelendiğini ortaya koyar. Bu analiz, Eğitim Bilişim Ağı ile ilgili Türkçe eğitim alanında yapılan araştırmaların ağırlıklı olarak nitel yöntemlerle yürütüldüğünü ve nicel veya karma yöntemlere göre daha baskın olduğunu göstermektedir. Bu durum, araştırmacıların EBA'nın eğitimsel etkilerini daha derinlemesine anlamaya ve yorumlamaya odaklandıklarını işaret etmektedir.

2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitim alanında Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ile ilgili yapılan tez çalışmalarının araştırma yöntemlerine göre dağılımlarına bakıldığı zaman toplam 4 tezdten tümünün yani %100'ünün nitel araştırma yöntemleri kullanarak yazıldığı görülmektedir. Bu, EBA ile ilgili Türkçe eğitim tezlerinde nitel metodolojinin baskın olduğunu gösterir. Nitel araştırmalar, genellikle derinlemesine veri analizi, gözlem, mülakat ve vaka incelemesi gibi yöntemlerle gerçekleştirilir ve bu, araştırmacıların EBA'nın kullanıcı deneyimleri, etkileşimleri ve uygulamalı senaryoları üzerine yoğunlaştığını işaret eder. Diğer yandan, karma ve nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yazılan

tezlerin olmaması (%0), bu yöntemlerin EBA ile ilgili Türkçe eğitim tezlerinde henüz yaygın olarak tercih edilmediğini gösterir. Karma yöntem, hem nitel hem de nicel verilerin birleştirilmesini içerirken, nicel yöntemler istatistiksel analizler ve sayısal veri değerlendirmeleri üzerine kuruludur. Bu durum, araştırmacıların EBA'nın eğitimsel etkilerini, kullanıcı davranışlarını ve deneyimlerini daha çok betimsel ve derinlemesine analiz yoluyla değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Özetle, bu grafik, Türkçe eğitim alanında EBA ile ilgili tez çalışmalarında nitel yöntemlerin tamamen hakim olduğunu ve karma ile nicel yöntemlerin bu alanda henüz geniş çapta kullanılmadığını göstermektedir. Bu, araştırmacıların EBA'nın eğitimsel ortamlarda nasıl etkili olduğunu, kullanıcıların bu platformla nasıl etkileşime girdiğini ve EBA'nın eğitimdeki rolünü daha derinlemesine anlama ve yorumlama eğiliminde olduklarını gösterir.

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma modeline göre dağılımı incelendiğinde makalelerin büyük bir bölümünde (%37) nitel araştırma modellerinin, özellikle durum çalışması yönteminin kullanıldığını görülmektedir. Bu durum, araştırmacıların karmaşık ve derinlemesine bilgi gerektiren konuları ele alırken nitel yöntemleri tercih ettiğini göstermektedir. Durum çalışmaları, özgün bağlamlarda bireylerin veya grupların deneyimlerini derinlemesine incelemek için idealdir. Bu yöntem, EBA gibi eğitim teknolojileri kullanımı üzerine yapılan çalışmalarda kullanıcı deneyimlerini ve öğretim süreçlerini ayrıntılı olarak analiz etmek için güçlü bir araçtır. Nitel araştırma modelleri altında doküman incelemesi (%21) ve tarama yönteminin (%16) kullanımı, araştırmacıların mevcut literatürü ve uygulamaları analiz ederek kapsamlı bir bakış açısı elde etmeye çalıştığını göstermektedir. Doküman incelemeleri, EBA ile ilgili mevcut öğretim materyallerini, politikaları ve uygulamaları analiz ederek bu alandaki eksiklikleri ve güçlü yönleri belirlemek için önemli bir yöntemdir. Tarama yöntemi ise, geniş bir veri kümesini inceleyerek genel eğilimler ve modeller hakkında bilgi sağlar. Nicel araştırmaların tarama yöntemi ile yapılanlarının (%21) ve deneysel modellerinin (%5) toplamın önemli bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Nicel yöntemlerin tercih edilmesi, araştırmacıların EBA'nın etkisini ölçülebilir verilerle desteklemeye çalıştığını göstermektedir. Tarama çalışmaları, geniş bir örneklem üzerinde EBA'nın kullanımını ve etkilerini genel hatlarıyla anlamak için kullanılırken, deneysel modeller belirli müdahalelerin veya eğitim tekniklerinin etkinliğini test etmek için kullanılır. Karma yöntem kullanılan 3 makale, araştırma sorularını daha kapsamlı ve bütüncül bir şekilde ele almak için birden fazla yöntemin entegre edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu makalelerde hem nitel hem de nicel yöntemlerin bir arada kullanılması, EBA'nın Türkçe eğitimindeki rolünü hem derinlemesine hem de geniş bir perspektiften inceleme fırsatı sunmaktadır. Örneğin, bir makalede nicel bölüm tarama çalışmasına, nitel bölüm ise durum çalışmasına göre gerçekleştirilmiştir. Bu tür yaklaşımlar, EBA'nın eğitim üzerindeki etkilerini hem sayıların hem de anlatıların dilinde ifade etme olanağı sağlar.

Bulgular, Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerde en yaygın olarak kullanılan araştırma modelinin %50 oranla doküman incelemesi olduğunu göstermektedir. Doküman incelemesi, mevcut belgeler, politikalar, öğretim materyalleri ve diğer yazılı kaynaklar üzerinden yapılan analizlerdir. Bu yöntemin tercih edilmesi, tez yazımında literatürün ve mevcut belgelerin kapsamlı bir şekilde incelenerek mevcut durumun anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bu yöntem, öğrencilerin EBA ile ilgili mevcut bilgiyi derinlemesine analiz etmelerini ve bu bilgilere dayanarak çıkarımlar yapmalarını sağlar. Tezlerde %25 oranında tarama ve temel nitel araştırma modellerinin kullanıldığı görülmektedir. Tarama yöntemi, geniş bir veri kümesini analiz ederek genel eğilimler ve modeller hakkında bilgi sağlar. Bu yöntem, EBA'nın Türkçe eğitimindeki genel durumunu ve yaygın uygulamaları anlamak için kullanılır. Temel nitel araştırma modeli ise, daha derinlemesine ve detaylı bilgi elde etmek için belirli bir konuyu ayrıntılı olarak inceleyen bir yöntemdir. Bu yöntem, öğrencilerin

EBA'nın belirli yönlerini ayrıntılı bir şekilde analiz etmelerini ve bu konularda derinlemesine bilgi edinmelerini sağlar.

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma nesnesi ve örneklem gruplarına göre dağılımına bakıldığı zaman en yaygın araştırma nesnesinin %43.75 oranıyla EBA Türkçe ders dokümanları olduğu, bunu %37.5 oranıyla Türkçe öğretmenlerinin takip ettiği ve en az kullanılan araştırma nesnesinin %18.75 oranıyla ortaokul öğrencileri olduğu görölmektedir. Bu durum, araştırmacıların EBA materyallerinin içeriği ve kullanımını üzerine yoğunlaştığını, öğretmenlerin teknoloji entegrasyonu ve deneyimlerine de büyük önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Ancak, öğrenci perspektifinin yeterince ele alınmadığı görölmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, ortaokul öğrencilerinin deneyimlerine ve görüşlerine daha fazla odaklanılması, EBA'nın eğitimdeki etkisinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin araştırma nesnesi ve örneklem gruplarına göre dağılımını incelendiğinde en yaygın araştırma nesnesinin %75 oranıyla EBA Türkçe ders dokümanları olduğu, diğer araştırma nesnesi/örneklem grubunun ise %25 oranıyla EBA Türkçe ders dokümanları ve ortaokul Türkçe ders kitapları olduğu görölmektedir. Bu durum, araştırmacıların büyük bir çoğunluğunun EBA ders dokümanlarının içeriği ve kullanımını üzerine odaklandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, EBA ders dokümanları ve ortaokul Türkçe ders kitaplarının birlikte incelendiği çalışmaların da önemli bir yere sahip olduğu görölmektedir. Bu bulgular, EBA materyallerinin eğitimdeki etkisinin anlaşılmasında büyük önem taşıdığını ve bu alandaki araştırmaların devam etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin veri toplama araçlarına göre dağılımına bakıldığında en yaygın veri toplama aracının %43.75 oranıyla doküman incelemesi olduğu görölmektedir. Bunu %25 oranıyla anket ve görüşme formu takip etmektedir. En az kullanılan veri toplama aracı ise %6.25 oranıyla testtir. Bu durum, araştırmacıların veri toplamada daha çok nitel araçları tercih ettiğini ve doküman incelemesi, anket ve görüşme formlarının ön planda olduğunu ortaya koymaktadır. Testlerin ise nispeten daha az tercih edilmesi, ölçme ve değerlendirme süreçlerinde sınırlı kullanıldığını göstermektedir. Bu bulgular, EBA'nın eğitimdeki etkisini anlamak için çeşitli veri toplama araçlarının kullanımının önemini vurgulamakta ve gelecekteki araştırmalarda daha dengeli bir araç kullanımı gerekliliğine işaret etmektedir.

Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin veri toplama araçlarına göre dağılımını incelendiğinde incelenen 4 tezin tamamında (%100) veri toplama aracı olarak doküman incelemesinin kullanıldığı görölmektedir. Bu durum, araştırmacıların tezlerinde EBA ile ilgili mevcut belgeler, politikalar ve öğretim materyallerini derinlemesine analiz ederek bilgi elde etmeyi tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Doküman incelemesinin bu denli yaygın kullanımı, EBA'nın eğitimdeki rolünü ve etkisini anlamak için yazılı materyallerin önemli bir kaynak olduğunu vurgulamaktadır. Gelecekteki araştırmalarda, farklı veri toplama araçlarının da kullanılması, EBA'nın eğitim üzerindeki etkisini daha kapsamlı ve çeşitli açılardan değerlendirme fırsatı sunabilir.

2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan makalelerin konularına göre dağılımına bakıldığında makalelerin %43.75'inin Covid-19 dönemi uzaktan eğitim konusuna odaklandığı görölmektedir. Bu durum, pandemi sürecinde EBA'nın uzaktan eğitimdeki kritik rolüne ve bu dönemde karşılaşılan zorluklara yönelik yoğun bir ilginin olduğunu ortaya koymaktadır. Makalelerin %31.25'i ise EBA içeriklerinin değerlendirilmesi konusunu ele almış olup, EBA'nın sunduğu eğitim

materyallerinin kalite ve etkinliğinin değerlendirildiği çalışmaları içermektedir. Ayrıca, %12.5'lik bir kesim EBA'nın Türkçe derslerindeki kullanımını ve etkilerini, öğretmen ve öğrenci tutumlarını konu almaktadır. Bu bulgular, EBA'nın farklı yönleriyle ele alındığını ve özellikle uzaktan eğitim döneminde büyük bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Gelecekteki araştırmalarda, EBA'nın farklı kullanım alanlarına ve etkilerine yönelik çalışmaların artırılması, bu platformun eğitimdeki rolünü daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

2012-2024 yılları arasında Türkçe eğitiminde EBA ile ilgili yayımlanan tezlerin konularına göre dağılımı incelendiğinde tezlerin %75'inin EBA içeriklerinin ve Türkçe dersi öğretim programının karşılaştırılması konusuna odaklanmaktadır. Bu durum, araştırmacıların EBA'nın sunduğu içeriklerin mevcut öğretim programıyla ne derece uyumlu olduğunu ve bu içeriklerin etkinliğini değerlendirme ihtiyacını vurgulamaktadır. Tezlerin %25'i ise EBA'daki Türkçe dersi materyallerinin tasarım ve içerik analizine yönelik olup, bu materyallerin eğitimdeki kullanımına dair detaylı incelemeler sunmaktadır. Bu bulgular, EBA'nın eğitim materyalleri ve öğretim programları üzerindeki etkisinin anlaşılmasında önemli bir rol oynadığını ve bu alandaki araştırmaların yoğunlaştığını göstermektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, EBA'nın farklı yönlerinin daha geniş kapsamlı bir şekilde ele alınması, bu platformun eğitimdeki yerinin ve katkılarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Atasoy, A. (2022). Yazma öğretimi araştırmalarının görünümüne ilişkin bibliyometrik bir inceleme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 11(3), 1150-1175.
- Atlı, H. (2023). FATİH'ten EBA'ya kamuda eğitim teknolojilerinin evrimi ve geleceğe yönelik iyileştirme önerileri: Eğitimde etkileşimli e içerik kullanımının önemi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Aydeniz S. ve Haydaroğlu M. (2021). Dört temel dil becerisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 200-216.
- Batur, Z. ve Özcan, H. Z. (2020). Eleştirel düşünme üzerine yazılan lisansüstü tezlerinin bibliyometrik analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9(2), 834-854.
- Batur, Z., Özdil, Ş. ve Özcan, H. Z. (2022). Millî Eğitim dergisinde yayımlanan makalelerin Türkçe eğitimi açısından bibliyometrik analizi. *Millî Eğitim Dergisi*, 51(234), 1591-1612.
- Baz, F. Ç. (2017). FATİH Projesi üzerine bir içerik analizi çalışması. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 93-103.
- Bulut, S. (2023). Görme engellilere ve işitme engellilere ana dilde Türkçe eğitimi ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 1236-1247.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (Geliştirilmiş 19. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Göçer, A. ve Kurt, A. (2022). Soru sorma üzerine hazırlanan lisansüstü tezlerinin bibliyometrik analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(13), 40-70.
- Gökçen, D. ve Arslan, M. (2019). Türkçe eğitimi araştırmalarına genel bir bakış: Bibliyometri çalışması. *Journal of Research in Turkic Languages*, 1(1), 39-56.
- Karagöz, B. ve Koç Ardıç, İ. (2019). Ana Dili Eğitimi dergisinde yayımlanan bibliyometrik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 419-35.
- Karagöz, B. ve Şeref, İ. (2019). Okuma alanındaki araştırmaların bibliyometrik özellikler açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(3), 781-799.
- Karagöz, B. ve Şeref, İ. (2021). Türkçe eğitimi doktora tezlerine bütünsel bir yaklaşım (1995- 2020). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (46), 43-68.
- Keskinkılıç, M., ve Kuk, M. (2023). Eğitimde dijital dönüşüm ve EBA farkındalık düzeyinin belirlenmesi. *KOCATEPEİİBFD*, 25(1), 24-39.
- Öztürk, I. ve Özkaya, P. G. (2023). Dil becerilerinin geliştirilmesinde oyunlaştırmanın kullanımı: Bir bibliyometrik analiz çalışması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 36 (Ekim), 93-120.
- Soyuçok, M. (2022). Dinleme becerisi üzerine hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik analizi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 8(1), 66-80.
- Şeref, İ. ve Karagöz, B. (2019). Türkçe eğitimi akademik alanına ilişkin bir değerlendirme: Web of Science veri tabanına dayalı bibliyometrik inceleme. *Journal of Language Education and Research*, 5(2), 213-231.
- Umut Zan, B. (2012). *Türkiye'de bilim dallarında karşılaştırmalı bibliyometrik analiz çalışması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi.
- Ustabulut, M. Y. (2021). Türkçe öğretiminde yansıtıcı düşünme uygulamalarına ilişkin araştırmaların eğilimleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 10(3), 1089-1104.
- Yıldırım Suna, Z. ve Benzer, A. (2023). Türkçe eğitiminde üst düzey düşünme becerileri ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 281-305.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. tıpkı basım). Ankara:

Seçkin Yayıncılık.

EKLER

Ek 1. Araştırma Veri Seti

- Akkaya, N. ve Demir, T. (2021). EBA'da (Eğitim Bilişim Ağı) yer alan Türkçe dersi içeriklerinin Türkçe öğrenme alanlarıyla uyumunun istatistiki açıdan incelenmesi. *International Journal Of Languages' Education And Teaching*, 9(1), 180-197.
- Ateş, M.; Çerçi, A. ve Derman, S. (2015). Eğitim bilişim alanında yer alan Türkçe dersi videoları üzerine bir inceleme. *Sakarya University Journal of Education*, 5(3), 105-117.
- Aydın, E. (2020). Covid-19 Döneminde EBA ile yapılan uzaktan eğitim sürecinde canlı Türkçe derslerinin değerlendirilmesi. *Journal Of History School*, 14(50), 512-540.
- Aydın, E. (2020). Covid-19 döneminde EBA tv üzerinden yapılan Türkçe derslerinin değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 877-894.
- Bayrak, Ö. ve İnce, V. (2019). Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'nda yer alan Türkçe sorularının öğretim programına uygunluğu üzerine bir değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi*, 12(39) 766-785.
- Can, E. ve Topçuoğlu, F. (2018). Eğitim bilişim ağı kullanımının (EBA) ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarına etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 3(1), 61-68.
- Dilekçi, A. (2021). Türkçe eğitimi açısından eğitim bilişim ağı (EBA). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 1-17.
- Gürdamar, T. N., Şehirli, A. Ş. ve Topçuoğlu Ünal, F. (2020). Uzaktan eğitim sürecinde kullanılan EBA'da yer alan Türkçe dersi okuma becerisi ile ilgili öğretmen görüşleri. *International Journal of Language Academy*, 8(4), 168-186.
- İnce, V. (2018). *Eğitim Bilişim Ağı'nda (EBA) yer alan soruların Türkçe Öğretim Programıyla karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi.
- İskender, H. (2016). Eğitim Bilişim Ağı'nda Bulunan 7. Sınıf Türkçe Dersi Videolarının İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programıyla Uyumu. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 1042-1068.
- Kolcu, S. ve Balcı, A. (2021). Salgın döneminde uzaktan Türkçe öğretimi: Öğretmen görüşleri kapsamında bir değerlendirme. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(Özel sayı 1), 55-65.
- Köse, E. (2018). *Ortaokul Türkçe dersi öğrenci çalışma kitapları ve öğretmen kılavuz kitaplarının dil bilgisi konuları açısından EBA ve Türkçe öğretim programı ile eşgüdümlülüğü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Maden, A. (2019). Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'ndaki sözcük öğretimine yönelik içerikler üzerine bir araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, (79), 17-42.
- Maden, S. ve Önal, A. (2018). Elektronik bilişim ağı (EBA)'ndaki ortaokul Türkçe dersi içeriklerinin kullanımı üzerine bir araştırma. *Journal of Language Education and Research*, 4(2), 101-121.
- Maden, S. ve Önal, A. (2020). Eğitim Bilişim Ağı (EBA) içerik modülündeki Türkçe dersi ile ilgili dokümanlar. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 10(1), 25-50.
- Özgül, E., Ceran, D. ve Yıldız, D. (2020). Uzaktan eğitimle yapılan Türkçe dersinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 395-412.
- Tanrıkulu, F. (2017). EBA'nın Türkçe dersi öğrenme alanlarını karşılama yeterliliğine yönelik öğretmen görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(3), 395-416.
- Uyguç Temel M. (2023). *Eğitim Bilişim Ağı'ndaki (EBA) Türkçe dersi videolarının çoklu ortam tasarım ilkelerine göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Yangil, M. K. ve Özdoğan, Ü. (2022). Uzaktan eğitim sürecinde Türkçe öğretmenlerinin EBA

platformunu kullanım durumları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 1-16.

Yıldız, A. (2022). *EBA okuyorum yazıyorum modülünde yer alan videoların Türkçe Dersi Öğretim Programı ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi.

31. Okul Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Yaklaşımına İlişkin Yeterlilik Algıları¹

İslam DEVİREN²

İhsan ASLAN³

APA: Deviren, İ. & Aslan, İ. (2024). Okul Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Yaklaşımına İlişkin Yeterlilik Algıları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 592-606. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825181>

Öz

Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme algılarını belirlemeye yöneliktir. Araştırmanın evrenini, Diyarbakır ili merkez ilçelerine bağlı ilkököl ve ortaokullarda görev yapan yöneticiler oluşturmaktadır. İlişkisel tarama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen araştırmada basit tesadüfi (random) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Buna göre araştırmanın örneklemini, Diyarbakır İli merkez ilçelere bağlı ilkököl ve ortaokul olmak üzere toplam 332 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Çalışma da veriler SPSS 22.0 paket programında analiz edilmiş olup, verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Verilerin sonuçlarına göre yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin alt boyutları şu şekilde sıralanmaktadır; öz yönetim yeterlikleri, öğrenmeyi öğrenme yeterlikleri, inisiyatif ve girişimcilik yeterlikleri, bilgiyi elde etme yeterlikleri, dijital yeterlikler ve karar verebilme yeterlikleri. Araştırma sonuçlarına ilişkin okul yöneticilerinin yaşam boyu yeterlilik algılarının yüksek seviyede olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşam boyu öğrenme yaklaşımına ilişkin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığı, kıdem ve yaşadıkları yerleşim yeri değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak, Okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenmeye ilişkin algılarının yüksek olduğu ve bunun yaşam boyu öğrenmenin gelişimine katkı sağlayacağı söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Okul yöneticiler, yaşam boyu, öğrenme

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 24

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 20.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825181>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

² Dr. MEB Kayapınar Bilim ve Sanat Merkezi / Dr., MEB Kayapınar Science and Art Center (Diyarbakır, Türkiye), islamdeviren@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-2515-3807> **ROR ID:** <https://ror.org/0ojsa9g46>, **ISNI:** 0000 0001 2179 4856, **Crossref Funder ID:**501100013898

³ Dr. MEB Kavaklıbağ İlkokulu / Dr., MEB Kavaklıbağ Primary School (Diyarbakır, Türkiye), ihsnasln@hotmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8055-1889> **ROR ID:** <https://ror.org/0ojsa9g46>, **ISNI:** 0000 0001 2179 4856, **Crossref Funder ID:**501100013898

School Administrators' Perceptions of Competence Regarding Lifelong Learning Approach⁴

Abstract

The aim of this study is to determine the perceptions of school administrators regarding lifelong learning. The population of the study consists of administrators working in secondary schools located in the central districts of Diyarbakır province. The study was conducted using a correlational survey method, with a simple random sampling technique employed to select participants. Accordingly, the sample of the study includes a total of 332 school administrators from primary and secondary schools in the central districts of Diyarbakır province. The data were analyzed using SPSS 22.0 software, and parametric tests were employed for data analysis. The results indicate that the sub-dimensions of lifelong learning tendencies are as follows: self-management competencies, learning-to-learn competencies, initiative and entrepreneurship competencies, information acquisition competencies, digital competencies, and decision-making competencies. The findings reveal that school administrators have a high level of perception regarding lifelong learning competencies. It was determined that there is no significant difference in lifelong learning approaches based on the gender variable, while there are significant differences based on the variables of seniority and residential location. In conclusion, it can be stated that school administrators have a high perception of lifelong learning, which contributes to the development of lifelong learning.

Keywords: School administrators, lifelong, learning

⁴ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 24
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825181>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

1. Giriş

Gelişen, yenilenen ve küreselleşen dünya, bireyleri sürekli olarak yeni bilgiler öğrenmeye ve beceriler kazanmaya zorlamaktadır. Bu durum, ancak eğitim aracılığıyla mümkün olmaktadır. Eğitimin, bu hızlı değişimlere uyum sağlayabilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik, eğitimin çok yönlü olmasını ve her alanda, her yerde eğitim kavramının anahtar bir rol oynamasını zorunlu kılmaktadır. Öğrenmeye erişimin sürekliliği, elde edilen bilgi ve yeterliliklerin sürekli artırılması, yeni becerilerin kazanılması ve güncellenmesi, bilgilerin yaşam boyu güncellenmesi için güdülenme ve fırsat yaratılması, ekonomik başarı, sosyal kaynaşma ve bireysel performans için kritik öneme sahiptir (Smith, 2002:47). Bu bağlamda, bireyler sürekli olarak yeni bilgilere erişmek, beceriler kazanmak ve yeni deneyimlerden yararlanmak isteyeceklerdir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, yaşam boyu öğrenme sürecini benimseyen bir eğitim anlayışını gerektirir.

Yaşam boyu öğrenme, bireylerin yaşamları boyunca bilgi, beceri ve yeterliliklerini kişisel, medeni, sosyal veya istihdamla ilgili perspektifler doğrultusunda geliştirme amacıyla gerçekleştirdikleri tüm öğrenme etkinlikleri olarak tanımlanmaktadır (Erten & Kazu, 2016). Bu etkinlikleri kültürel veya sportif faaliyetler gibi öğrenme dışı etkinliklerden ayıran en temel unsur, öğrenme niyeti veya amacıdır. Yaşam boyu öğrenen biri olabilmek için, bireyin belirli yeterlilikleri geliştirmesi gerekmektedir. Temel beceriler, özellikle okuryazarlık, yanı sıra 21. yüzyıl becerileri (örneğin problem çözme, eleştirel düşünme, öz düzenleme) büyük önem arz etmektedir. Bu becerilere hem öğretmen eğitiminde hem de okul eğitiminde odaklanmak hayati derecede önemlidir. Zira okulda edinilen öğrenme becerileri, bireyin okuldan ayrıldıktan sonra daha fazla resmi ve resmi olmayan deneyimlerinin birikmesine katkıda bulunur.

Ülkemizin eğitim alanında gelişmesi ve ilerlemesi için en temel noktalardan biri yetiştirdiği nitelikli bireylerdir. Nitelikli bireyler buldukları konumda gelişimi sağlayıp daha iyi bir geleceği kendilerine amaç edinirler. Eğitimin daha iyi bir şekilde ilerlemesi nitelikli bireylerin kendileri gibi gelişme ve ilerlemeleri takip eden bireyler yetiştirmelerine bağlı bir durumdur. Günümüzde bilgiye ulaşan, onu kendi yapılarına uyarlayan, yeni bilgiler ekleyen, bilgiyi yayan toplum ve bireyler güçlü kabul edilmektedir. Dolayısıyla günümüz toplumunun ihtiyaç duyduğu bireylerin karakteri değişmiş ve daha farklı bir şekilde bürünmüştür (Tüsiad & Scans, 1999).

Toplumun ihtiyaç duyduğu insan gücünü tanımlayan unsurlar; küreselleşme, bilim ve teknolojiadaki baş döndürücü gelişmeler olmuştur. Toplumlar bu gelişmelerle beraber kendilerini her anlamda geliştirip yetiştiren ve yaşam boyu öğrenme becerilerini edinen bireylerin eğitim kurumlarında olmalarına ihtiyaç vardır. Bu anlamda eğitim kurumlarının başında bulunan okul yöneticileri toplumun gelişmesinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Okul yöneticileri bilgi ve becerilerini eğitim ortamını şekillendirmek ve okullarının geleceğini planlamak için kullanırlar. Aynı zamanda okul yöneticilerinin okullarda değişim ve yeniliğe yönelik araştırmalar yapması gerekmektedir (Ağaoğlu, Altınkurt, Karaköse ve Yılmaz, 2012). Bu konuda okul yöneticileri önemli bir unsur olarak yaşam boyu öğrenme becerilerini elde etmede ihtiyaç duyulan bireyler arasındadırlar. Aynı zamanda bireylerin yaşam boyu öğrenme becerilerini kazanmalarında eğitim kurumu olan okulların önemli bir işlevi ortaya çıkmaktadır. Okul içerisinde genellikle yaşam boyu becerilerinin kazandırılmasında okuldaki öğretmenlere her ne kadar görev sorumluluk verilse de okul yöneticileri bu anlamda da sorumluluk ve görevleri daha fazladır. Okulda farklı yenilik ve yaşam boyu becerilerinin oluşmasında karar verici merci genellikle okul yöneticileridir. Bu anlamda okulda ki yöneticilerin bu becerileri diğer bireylerle kazandırmaları için öncelikle kendileri bu becerilere sahip olmaları gerekmektedir (Hortaçsu, 1992).

Bilgi toplumunun gerektirdiği eğitim kurumları bilgiyi bireylere aktaran bir kurum yerine, öğrenme konusunda bireysel sorumluluk duygusu yaratır. Öğrenme becerilerini geliştirmek ve bu becerilerin yaşam boyu korunmasını sağlamak için kurumların var olması gerekir. Bu nedenle bireylerin eğitim hayatında kilit konumda bulunan okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip olmaları, bu becerileri eğitim sürecine aktarabilmeleri ve değişime açık olmaları umulmaktadır (Keleş, 2020).

Yaşadığımız çağda iyi bir öğrenmenin gerçekleşmesi için bilgi toplumunun devamlı olması gereklidir. Eğitim kurumlarının tüm her şeyden bağımsız bir şekilde yaşam boyu öğrenebilen bireyler yetiştirmeleri de bu açıdan önemlidir. Breivik (2000)ve Reinsch (2007) yaptıkları araştırmalarda, ülkelerin eğitim sistemlerinin yaşam boyu öğrenen bireyler yetiştirmeye uygun olması gerekliliğini ve ülkelerde eğitim sisteminin ilerlemesi için bireylerin kendi öğrenmelerini gerçekleştirebiliyor olmasının çok önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda bireylere yaşam boyu öğrenme becerilerinin öğretilmesine yönelik bir eğitim anlayışının düzenlenmesin gerekliliği eğitim sisteminin temelini oluşturan okul yöneticilerine yönelik olumlu tutum ve davranışlarıyla diğer bireylere rol model olmalarını gerektirmektedir (Steward, 2009).

Yaşam boyu öğrenme becerileri, örgün eğitimin ötesinde beceri kazanma ve öğrenme fırsatları sağlayarak kişisel uyumu ve büyümeyi teşvik eder. Yaşam boyu öğrenme becerilerini geliştirmek, çalışma ortamına nesiller arası entegrasyon fırsatları sağlar (Sterns ve Harrington, 2019).Toplumdaki bireylerin teknolojik ve sosyal alanlardaki değişimlere ayak uydurmak ve çevrenin bu değişimler üzerindeki olağan etkilerine hazırlanmak için sürekli ve hedefe yönelik bir öğrenme sürecine ve çeşitli imkanlara ihtiyacı vardır. Kişisel olarak hazırlanmanız ve büyümeniz gerekir. Yaşam boyu öğrenme, bireyin amaçlı ve tesadüfi öğrenme etkinliklerinin tümünü içerir (UNESCO, 1985).

Ayrıca yaşam boyu öğrenme, bilgi toplumuna ayak uydurmak ve toplumdaki yaşamlarını daha iyi yönetmek için insanların ekonomik ve sosyal yaşamın her aşamasına aktif olarak katılmasını sağlamalıdır (MEB, 2009). Toplumunu geliştirmeyi ve daha yetenekli insan kaynağı yetiştirmeyi hedefler. Başka bir ifadeyle eğitim ve öğretimin her alanında öğrenmenin yaşam boyu sürdürülebilirliğinin sağlanması ve tanınması için bireylerin birlikte çalışması gerekmektedir. Bu sayede bireyler aktif ve katılımcı vatandaşlar olarak gelişebilir, yenilik yapabilir ve topluma katılabilir.

Yaşam boyu öğrenmenin altında yatan ilkeler, öğrenmenin okullara ve üniversitelere bırakılmayacak kadar önemli olduğunu ve bireylerin yaşamları boyunca öğrenmekten (ve deneyimlemekten) sorumlu olduklarını savunmaktadır. Bu anlamda yaşam boyu öğrenme, uzmanlardan veya merkezi otoritelerden bilgi aktarımından ziyade, insanların öz disiplinine ve inisiyatifine dayanmaktadır (Knapper, 2006). Bu nedenle eğitimin amacı, kişiyi sürdürülebilir bir öğrenen haline getirmek ve bu amaca hizmet edecek beceri ve yetenekleri geliştirmek olmalıdır. Bu ihtiyaç yaşam boyu öğrenme beceri ve yeteneklerini ortaya çıkarmıştır.

Yaşam boyu öğrenmeye her geçen gün ilgi artıyor. Bunun nedeni istihdam olanaklarının etkilenmesi ve değişime uyum gerektiren modern eğitim ihtiyaçlarını karşılama isteği olabilir. Son yıllarda küreselleşmenin hızı ve iş ortamındaki değişimlerle birlikte işyerleri de değişmekte, vasıfsız yapılabilecek işler ortadan kalkmaktadır. İnsanların işlerini korumak için daha fazla bilgi ve beceriye ihtiyaçları var. Bu nedenle bireylerin örgün eğitimlerini tamamladıktan sonra eğitimlerine devam etmeleri ve kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir (Erdamar, 2011). Bu bir anlamda yaşam boyu öğrenmenin gerekli olduğu anlamına geliyor. Yaşam boyu öğrenme eğitimde getirdiği birçok avantaj vardır. Bunlar; yeni bilgilerin bireylere aktarılması, okulda işbirliği içerisinde hareket etme, yeni

bilgilerin öğretilmesini teşvik etme, eğitim ve öğretim için verilen kaynakların arttırılması olarak düşünülmüştür (Wang, 1997). Yaşam boyu öğrenme becerilerinde bilgiye dayalı bir toplumun yaratılması önemlidir. Bireylerin öğrendikleri becerileri ve bilgiyi günlük hayata dahil ederek kullanmaları eğitim içerisinde önemli bir modeldir. Bu model, yaşam boyu öğrenme modeli olan mevcut bilgi ve becerileri zenginleştirerek yeni bilgi ve beceriler yaratacaktır.

Okul yöneticileri yaşam boyu öğrenmeye ve toplum içerisinde yenilik ve değişimlere ayak uydurmalıdır. Günümüzde bilginin üretimi ve yayılması hızla ilerlemektedir ve okul liderlerinin bilgiyi sürekli güncellemesi gerekmektedir. Bireylerin yetiştirilmesinden sorumlu okullar, okul yöneticileri ve öğretmenler, öğrencileri değişimi kucaklayan, yaşam boyu öğrenmeye daha çok istekli olan bireyler olarak yetiştirmelidir. Bu anlamda örgün eğitim kurumlarındaki ilk ve ortaöğretim liderlerinin değişen eğilimlerinin yaşam boyu öğrenme yetenekleri üzerindeki etkisinin araştırılması önemlidir.

Literatür incelendiğinde okul yöneticilerinin yeterlilik alanlarını belirlemeye yönelik çeşitli çalışmaların var olduğu ortaya çıkmaktadır (Ağaoğlu, Altınkurt, Karaköse ve Yılmaz, 2012; Dilmaç ve Izgar, 2008; Şahin, 2000; Yavaş vd. ,2014). Ülkemizde okul yöneticilerinin yeterliklerine yönelik araştırmalar genellikle literatür taramaları, diğer ülkelerden örnekler ve farklı grupların görüşlerinin alındığı çalışmalardan oluşmaktadır (Balyer ve Gündüz, 2011; Korkmaz, Şişman ve Turan, 2004;Yavaş vd, 2014). Argon ve Göksoy (2015), okul yöneticilerinin eğitim ve öğretim süreçleri, eğitim programları okulun çalıştığı ortam hakkındaki bilgi açısından yeterliliklerini geliştirmeleri gerektiğini bulmuşlardır. Eğitim yöneticilerine yönelik, okul içi ve okul dışı tüm paydaşların üzerinde mutabakata vardığı, güncel uygulamalar doğrultusunda geliştirilen, okul topluluğunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek ortak, kapsamlı, tutarlı ve güvenilir yeterlilik standartlarıdır (Baran, 2015). Bu, bir eğitim yöneticisi olarak niteliklerin temelidir. Literatürde okul yöneticilerinin genel olarak paydaşlar tarafından nasıl algılandığı, eğitim ve öğretim süreçlerinin nasıl olduğu, hangi yönetim becerilerine sahip oldukları ve bu tür okulların var olup olmadığı araştırılmıştır. Bu anlamda yaşadığımız toplumu oluşturan okul yöneticilerinin, yeni dünya düzeninde ihtiyaç duyulan, araştıran, soru soran, iletişim kuran, yaşam boyu öğrenen insan kaynağını yetiştirebilmeleri önemlidir.

Yaşam boyu öğrenmeye ilişkin yurt içinde ve yurt dışında pek çok çalışma yapılmakta ve bu konunun önemi her geçen gün artmaktadır. Bu anlamda yaşam boyu öğrenmenin ne olduğu ve bireylerin yaşam boyu öğrenme becerilerini nasıl kazandıkları soruları önemli rol oynayabilir. Eğitim kurumlarının kilit paydaşları olarak kabul edilen okul yöneticileri arasında yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin ortaya çıkışı ve artmasına ilişkin araştırmalar bu alanda sınırlıdır. Bu nedenle okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin araştırılmasının alanyazına önemli katkı sağlaması beklenmektedir. Bu çalışmanın amacı okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek, nedenlerini tartışmak ve bu konuda öneriler sunmaktır.

Eğitim kurumları olan okulların eğitim anlayışını belirleyecek olan okul yöneticileri ile yapılan bu çalışma onların yaşam boyu öğrenme farkındalıklarını arttıracak gibi eğitim sistemine entegrasyonunu sağlamada önemli bir rol oynayacaktır. Bu araştırma okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlik algılarının ne düzeyde olduğunu belirlemeye çalışmış ve elde edilen sonuçlar üzerinde bir takım değişkenlerin etkileri araştırılmak hedeflenmiştir.Araştırmanın alt problemleri şu şekilde formüle edilmiştir:

1. Okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yaklaşımına ilişkin yeterlilik algılarının genel düzeyi nedir?
2. Okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlilik algıları, cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Yönetim deneyimi (kıdem) değişkeni, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlilik algıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip midir?
4. Okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlilik algıları, ikamet ettikleri yerleşim yeri türüne göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Bu alt problemler, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlilik algılarını çeşitli demografik değişkenler bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. İlk alt problem, genel bir durum tespiti yapmayı hedeflerken, diğer alt problemler cinsiyet, yöneticilik deneyimi ve yerleşim yeri gibi faktörlerin potansiyel etkilerini araştırmaktadır. Bu çok boyutlu yaklaşım, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterliliklerine ilişkin kapsamlı bir anlayış geliştirmeyi ve olası müdahale alanlarını belirlemeyi amaçlamaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel bir araştırma yöntemi olup genel tarama modelleri arasında yer alan ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki farklı nicel değişken arasındaki ilişkinin veya etkinin bir korelasyon katsayısı aracılığıyla ortaya çıkarılmasıdır (Fraenkel vd., 2012). Bu araştırmada Diyarbakır ilinde merkez ilçelerde ilkokullarda ve ortaokullarda çalışan okul yöneticilerinin öz yeterliliklerinin algılarının cinsiyet, kıdem ve yaşadıkları yerleşimyeri değişkenlere göre anlamlı düzeyde farklılık olup olmadığını belirlemektir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu Diyarbakır ili merkez ve tüm ilçeleri ilkokul ve ortaokullarda görev yapan yöneticiler oluşturmaktadır. Araştırmada basit random örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Buna göre araştırmanın örneklemini, Diyarbakır İli merkeze bağlı 30 ilkokul 20 ortaokul olmak üzere 50 okuldan 332 okul müdürü oluşturmaktadır. Yöneticilerin bazı demografik özelliklerine göre dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Yöneticilerin Bazı Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

		n	%
Cinsiyet	Erkek	42	12,7
	Kadın	290	87,3
Kıdem	1-5 Yıl	9	2,7
	6-10 Yıl	73	22,0
	11-15 Yıl	100	30,1
	16- 20 Yıl	70	21,1
	21 Yıl Ve Üzeri	80	24,1

	Köy	118	35,5
Okulun bulunduğu yerleşim alanı	İlçe	40	12,0
	Şehir Merkezi	174	52,4

Tablo 1'e göre cinsiyet, kıdem (meslekte çalışma süresi) ve okulun bulunduğu yerleşim alanı gibi kategorilere göre dağılımı göstermektedir. Erkek katılımcıların sayısı 42, bu toplamın %12,7'sini oluşturuyor. Kadın katılımcılar ise 290 kişi ile toplamın %87,3'ünü oluşturuyor. Bu sonuçlar, örneklemede kadın katılımcıların sayısının erkeklere göre çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, araştırmanın yapıldığı meslek ya da kurumda kadınların erkeklerden daha fazla yer aldığına işaret edebilir.

Katılımcıların; 1-5 yıl arasında kıdeme sahip olanlar %2,7 ile en az sayıdadır (9 kişi), 6-10 yıl arasında kıdeme sahip olanlar %22,0 (73 kişi), 11-15 yıl arasında kıdeme sahip olanlar %30,1 ile en büyük grubu oluşturmaktadır (100 kişi), 16-20 yıl arasında kıdeme sahip olanlar %21,1 (70 kişi), 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip olanlar %24,1 (80 kişi). Kıdem dağılımı, katılımcıların büyük çoğunluğunun 6-21 yıl arası deneyime sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle 11-15 yıl arasında çalışanların oranı oldukça yüksektir, bu da deneyimli bir katılımcı kitlesine işaret eder.

Katılımcıların; %35,5'i köyde bulunan okullarda çalışmaktadır (118 kişi), %12,0'si ilçede çalışmaktadır (40 kişi), %52,4'ü ise şehir merkezindeki okullarda çalışmaktadır (174 kişi). Bu dağılım, çoğu katılımcının şehir merkezinde çalıştığını, ancak köylerde de önemli sayıda katılımcının bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgular, araştırma örnekleminin demografik ve mesleki olarak oldukça çeşitlilik gösterdiğini ortaya koyuyor. Kadın katılımcıların yüksek oranı, katılımcıların genellikle deneyimli olduklarını ve büyük oranda şehir merkezlerinde çalıştıklarını göstermektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Yaşam Boyu Öğrenme Eğilim Ölçeği: Yöneticilerin yeteneklerine ilişkin algılarını belirlemek amacıyla 51 maddelik altı derecelendirme ölçeğinden oluşan bir araç kullanıldı. Bu ölçek, Uzunboyulu ve Hürsen (2011) tarafından geliştirilmiştir ve toplam 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Geliştirilen veri toplama aracı bizzat araştırmacılar tarafından okul yöneticilerine uygulanmıştır. Verilerin sonuçlarına göre yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin alt boyutları şu şekilde sıralanmaktadır: "öz yönetim yeterlikleri, öğrenmeyi öğrenme yeterlikleri, inisiyatif ve girişimcilik yeterlikleri, bilgiyi elde etme yeterlikleri, dijital yeterlikler ve karar verebilme yeterlikleri". Ölçek, 5'li Likert tipi bir yapıdadır ve cevap seçenekleri "Tam", "Çok", "Orta", "Az" ve "Hiç" olarak belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,95 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında ise ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,88 olarak hesaplanmıştır. Alt ölçeklerin Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları ise sırasıyla 0,96, 0,74, 0,93, 0,88, 0,96 ve 0,90 olarak bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında elde edilen Cronbach Alfa katsayıları Tablo 2'te sunulmuştur.

2.4. Veri Analizi

Bu aşamada, Araştırmada, veriler SPSS 22.0 paket programında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. İlk önce verilerin normal bir dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla normallik testi uygulanmıştır. Normallik testi sonucuna göre, parametrik (bağımsız örneklem için ilişkisiz örneklem t testi ve varyans analizi) veya non-parametrik (Kruskall-Wallis H Testi ve Mann-Whitney U) testler kullanılmıştır. Ölçek ve alt boyutlarına ait çarpıklık ve basıklık

katsayıları Tablo 2’de yer almaktadır

Tablo2. Yaşam Boyu Öğrenme ve Alt Boyutlarına Ait Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları

	Skewness	Kurtosis
özyönetim yeterlikleri	-1,091	1,060
öğrenmeyi öğrenme yeterlikleri	-1,182	1,775
inisiyatif ve girişimcilik yeterlikleri	-1,072	1,260
bilgiyi elde etme yeterlikleri	-1,204	1,997
dijital yeterlikler	-1,358	1,742
karar verebilme yeterlikleri	-1,216	1,263
Yaşam boyu öğrenme yeterlikleri	-1,271	1,891

Tablo 2 incelendiğinde, Skewness-Kurtosis değerleri üzerinden incelenmiştir. Skewness-Kurtosis için ± 2 değerleri referans aralığına (Can, 2023) göre, verilerin tüm ölçekler için normal dağıldığı görülmektedir.

Tablo 3. Yaşam Boyu Öğrenme ve Alt Boyutlarına Ait Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

	Cronbach Alpha
Öz Yönetim Yeterlikleri	,977
Öğrenmeyi Öğrenme Yeterlikleri	,974
İnisiyatif ve Girişimcilik Yeterlikleri	,976
Bilgiyi Elde Etme Yeterlikleri	,974
Dijital Yeterlikler	,974
Karar Verebilme Yeterlikleri	,978
Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlikleri	,969

3. Bulgular

3.1. Birinci alt problemede air bulgular ve yorum

Yöneticilerin yaşam boyu öğrenme yeterlilik düzeyleri altı boyutta incelenmiş olup, bu boyutlara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 4. Yöneticilerin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlikleri Düzeyine İlişkin Analiz Sonuçları

	n	X	Ss
Öz Yönetim Yeterlikleri	332	3,99	0,80
Öğrenmeyi Öğrenme Yeterlikleri	332	3,94	0,79
İnisiyatif ve Girişimcilik Yeterlikleri	332	3,96	0,80
Bilgiyi Elde Etme Yeterlikleri	332	4,00	0,77
Dijital Yeterlikler	332	4,02	0,83
Karar Verebilme Yeterlikleri	332	3,94	0,90
Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlikleri (Toplam)	332	3,98	0,76

Tablo 4'te görüldüğü üzere, yöneticilerin Yaşam Boyu öğrenme genel yeterlik düzeyi ($X = 3.98$) oldukça yüksektir. Yöneticilerin yaşam boyu öğrenme genel yeterliklerini oluşturan dijital yeterlikler ($X = 4.02$), bilgi elde etme yeterlikleri ($X = 4.06$), öz yönetim yeterlikleri ($X = 3.99$), inisiyatif ve girişimcilik yeterlikleri ($X = 3.96$), öğrenmeyi öğrenme ve karar verebilme yeterlikleri ($X = 3.94$) benzer şekilde yüksek düzeydedir. Bu alt boyutların birbirine yakın değerlere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla yöneticilerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeyinin genel olarak tutarlı olduğu söylenebilir.

3.2. İkinci alt probleme dair bulgular ve yorumlar

Yöneticilerin yaşam boyu öğrenme yeterlik düzeylerini oluşturan alt boyutların cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız grup t testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Yöneticilerin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterliklerinin Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi

Cinsiyet	n	X	ss	t	p	Fark	
Öz Yönetim Yeterlikleri	Erkek	42	3,99	0,83	,030	,976	Yok
	Kadın	290	3,99	0,80			
Öğrenmeyi Öğrenme Yeterlikleri	Erkek	42	3,80	0,95	-1,218	,224	Yok
	Kadın	290	3,96	0,76			
İnisiyatif ve Girişimcilik Yeterlikleri	Erkek	42	3,91	0,92	-3,398	,691	Yok
	Kadın	290	3,96	0,78			
Bilgiyi Elde Etme Yeterlikleri	Erkek	42	3,93	0,83	-,631	,528	Yok
	Kadın	290	4,01	0,76			
Dijital Yeterlikler	Erkek	42	3,92	1,00	-,860	,391	Yok
	Kadın	290	4,04	0,81			
Karar Verebilme Yeterlikleri	Erkek	42	3,67	1,33	-2,068	,069	Yok
	Kadın	290	3,98	0,82			
Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlikleri (Toplam)	Erkek	42	3,87	0,95	-,971	,332	Yok
	Kadın	290	3,99	0,73			

Tablo 5'te sunulan analiz sonuçlarına göre, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p > .05$). Bu bulgu, erkek ve kadın okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin benzer düzeylerde olduğuna işaret etmektedir. Bu bulgu, eğitim yönetimi alanında cinsiyet eşitliği açısından olumlu bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin cinsiyetten bağımsız olması, okul yöneticiliği pozisyonlarında fırsat eşitliğinin sağlanması ve mesleki gelişim programlarının tasarlanması açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır.

3.3. Üçüncü alt probleme dair bulgular ve yorumlar

Yöneticilerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeyini oluşturan alt boyutların mesleki kıdem değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin Anova sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 6.. Yöneticilerin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterliklerinin Kıdem Değişkenine Göre İncelenmesi

		n	x	ss	F	p	Fark
Öz yönetim yeterlikleri	(1)1-5 Yıl	9	3,67	0,51	3,34	0,01	4>1
	(2)6-10 Yıl	73	3,96	0,72			
	(3)11-15 Yıl	100	3,95	0,61			
	(4)16- 20 Yıl	70	4,28	0,74			
	(5) 21 Yıl ve üzeri	80	3,85	1,07			
Öğrenmeyi öğrenme yeterlikleri	(1)1-5 Yıl	9	3,79	0,56	2,10	0,08	Yok
	(2)6-10 Yıl	73	3,82	0,82			
	(3)11-15 Yıl	100	3,89	0,55			
	(4)16- 20 Yıl	70	4,16	0,77			
	(5) 21 Yıl ve üzeri	80	3,92	1,00			
İnisiyatif ve girişimcilik yeterlikleri	(1)1-5 Yıl	9	3,93	0,52	1,54	0,19	Yok
	(2)6-10 Yıl	73	3,83	0,76			
	(3)11-15 Yıl	100	3,92	0,64			
	(4)16- 20 Yıl	70	4,15	0,78			
	(5) 21 Yıl ve üzeri	80	3,96	1,02			
Bilgiyi elde etme yeterlikleri	(1)1-5 Yıl	9	3,99	0,55	2,38	0,06	Yok
	(2)6-10 Yıl	73	3,84	0,66			
	(3)11-15 Yıl	100	4,02	0,65			
	(4)16- 20 Yıl	70	4,22	0,72			
	(5) 21 Yıl ve üzeri	80	3,95	1,00			
Dijital yeterlikler	(1)1-5 Yıl	9	3,82	0,55	3,19	0,01	2>5
	(2)6-10 Yıl	73	3,97	0,80			
	(3)11-15 Yıl	100	4,07	0,61			
	(4)16- 20 Yıl	70	4,27	0,69			
	(5) 21 Yıl ve üzeri	80	3,82	1,14			
Karar verebilme yeterlikleri	(1)1-5 Yıl	9	3,62	0,72	2,81	0,03	5>1
	(2)6-10 Yıl	73	3,82	1,10			
	(3)11-15 Yıl	100	4,01	0,67			
	(4)16- 20 Yıl	70	4,20	0,74			
	(5) 21 Yıl ve üzeri	80	3,78	1,05			

Tablo 6'e göre, yöneticilerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeylerinde mesleki kıdem değişkeni bakımından öz yönetim, dijital ve karar verebilme alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla uygulanan Scheffe testi sonuçları şu şekilde özetlenebilir: Öz yönetim yeterlikleri alt boyutunda, 16-20 yıl mesleki deneyime sahip yöneticilerle 1-5 yıl mesleki deneyime sahip öğretmenler arasında, 16-20 yıl deneyime sahip olanlar lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < .05$). Dijital yeterlikler alt boyutunda, 6-10

Yıl mesleki deneyime sahip öğretmenler ile 21 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip öğretmenler arasında, 6-10 yıl deneyime sahip olanlar lehine anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p < .05$). Karar verebilme yeterlikleri alt boyutunda ise, 21 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip öğretmenlerle 1-5 yıl mesleki deneyime sahip öğretmenler arasında, 21 yıl ve üzeri deneyime sahip olanlar lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < .05$). Bu bulgular, mesleki kıdemin yaşam boyu öğrenme yeterliklerinin farklı alt boyutları üzerinde değişken etkiler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Öz yönetim ve karar verebilme yeterlikleri açısından daha uzun mesleki deneyimin avantaj sağladığı görülürken, dijital yeterlikler boyutunda orta düzey kıdeme sahip öğretmenlerin öne çıktığı gözlemlenmiştir.

3.4. Dördüncü alt probleme dair bulgular ve yorumlar

Yöneticilerin yaşam boyu öğrenme yeterlik düzeylerini oluşturan alt boyutların, okulun bulunduğu yerleşim yerine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin ANOVA sonuçları Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 7. Yöneticilerin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterliklerinin Yerleşim Yeri Değişkenine Göre İncelenmesi

		n	X	ss	F	p	Fark
Özyönetim Yeterlikleri	(1) Köy	118	3,96	0,69	,908	,404	Yok
	(2) İlçe	40	4,15	0,78			
	(3) Şehir Merkezi	174	3,97	0,87			
Öğrenmeyi Öğrenme Yeterlikleri	(1) Köy	118	3,82	0,71	2,587	,077	Yok
	(2) İlçe	40	4,11	0,84			
	(3) Şehir Merkezi	174	3,98	0,82			
İnisiyatif ve Girişimcilik Yeterlikleri	(1) Köy	118	3,80	0,71	4,776	,009	3>2
	(2) İlçe	40	4,21	0,81			
	(3) Şehir Merkezi	174	4,01	0,84			
Bilgiyi Elde Etme Yeterlikleri	(1) Köy	118	3,85	0,69	6,695	,001	3>1
	(2) İlçe	40	4,35	0,82			
	(3) Şehir Merkezi	174	4,02	0,78			
Dijital Yeterlikler	(1) Köy	118	3,90	0,77	4,304	,014	3>1
	(2) İlçe	40	4,34	0,73			
	(3) Şehir Merkezi	174	4,03	0,88			
Karar Verebilme Yeterlikleri	(1) Köy	118	3,70	0,96	7,744	,001	2>1
	(2) İlçe	40	4,26	0,72			
	(3) Şehir Merkezi	174	4,03	0,86			

Tablo 7'ye göre, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeyinin inisiyatif ve girişimcilik yeterlikleri, bilgiyi elde etme, dijital ve karar verebilme yeterlikler alt boyutlarında okulun bulunduğu yerleşim yeri değişkeni açısından anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffé testi uygulanmıştır. İnisiyatif ve girişimcilik yeterlikleri boyutunda çıkan anlamlı fark şehir merkezinde olan yöneticilerin lehine olmak üzere, ilçede görev yapan öğretmenlerle arasında olduğu saptanmıştır. Bilgiyi elde etme yeterlikleri boyutunda çıkan anlamlı fark şehir merkezinde olan öğretmenlerin lehine olmak üzere, köyde görev yapan öğretmenlerle arasında

olduğu görülmektedir. Dijital yeterlikleri boyutunda çıkan anlamlı fark şehir merkezinde olan öğretmenlerin lehine olmak üzere, köyde görev yapan öğretmenlerle arasında olduğu görülmektedir. Karar verebilme yeterlikleri boyutunda çıkan anlamlı fark şehir merkezinde olan öğretmenlerin lehine olmak üzere, köyde görev yapan öğretmenlerle arasında olduğu görülmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırma, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yaklaşımına ilişkin yeterlilik algıları incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir:

Bu çalışmanın kapsamında okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin boyutunu belirlemek önemlidir. Okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yaklaşımlarına ilişkin algıladıkları yeterlilik genel olarak yüksek düzeydedir. Yöneticilerin ortak yaşam boyu öğrenme becerisi alt bileşenlerinin düzeyleri: dijital beceriler, bilgi edinme becerileri, öz yönetim becerileri, inisiyatif ve girişimcilik becerileri, öğrenme becerileri ve karar verme becerileri de yüksek bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme becerilerine yönelik olumlu bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Okul yöneticilerinin yaşadıkları topluma bağlı olarak yaşam boyu öğrenme yeteneklerini kazanmaları, gelişen ve değişen dünyaya uyum sağlamaları son derece önemlidir. Bu sonuçların literatürdeki sonuçlarla karşılaştırılması benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemeye yönelik çalışmalar göz önüne alındığında, öğretmenlerin bu eğilimlerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ayra, 2015; Dünder, 2016; Kılıç ve Ayvaz Tuncel, 2014; Özçiftçi, 2014). Karaduman (2015) ise, üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin ve eğitim yöneticilerinin kişisel yenilikçilik düzeylerinin yüksek olduğunu tespit ederek önceki bulguları desteklemiştir. Kılınç ve Yenen (2015), farklı bir çalışmada halk eğitimindeki kursiyerlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğunu bulmuşlardır. Erdoğan (2014) ise öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Bu araştırmanın alt amacı, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin cinsiyet temelinde farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Araştırma sonuçları, yaşam boyu öğrenme eğilimlerinde cinsiyete bağlı anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermiştir. Cinsiyet değişkenine göre yaşam boyu öğrenme eğilimlerinde anlamlı bir fark olmadığına dair bulguları destekleyen literatür incelendiğinde, Taş (2020) ve Altın (2018) tarafından öğretmenler üzerinde yapılan çalışmaların, bu araştırmanın sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, mevcut araştırmanın bulguları literatürdeki diğer çalışmalarla tutarlılık göstermektedir ve bu durum, yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin cinsiyet bağımsız bir şekilde geliştiğini işaret etmektedir.

Araştırmanın diğer bir alt amacında, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeyinin öz yönetim, dijital yeterlikler ve karar verebilme yeterlikleri alt boyutlarında mesleki kıdem değişkeni açısından anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Bu bulgu, mesleki kıdemin, yöneticilerin bu üç alt boyuttaki yeterliklerinin gelişiminde önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Öz yönetim, dijital yeterlikler ve karar verebilme becerileri, deneyim ve mesleki kıdem ile birlikte gelişen ve derinleşen yetkinlikler olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, kıdemli yöneticilerin daha yüksek düzeyde yaşam boyu öğrenme yeterliklerine sahip olmaları, mesleki deneyimlerinin bu alanlarda kazandırdığı bilgi ve becerilerle açıklanabilir. Bu sonuçlar, mesleki gelişim ve kıdemin, yöneticilerin profesyonel yetkinliklerini artırmada önemli bir rol oynadığını desteklemektedir. Literatüre bakıldığında Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmaya göre, 20 yıl ve üstü kıdeme sahip öğretmenlerin diğer öğretmenlere göre

yaşam boyu öğrenme eğiliminin daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bulgular bu anlamda farklılık göstermektedir. Arcagök ve Şahin (2014) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterliklerinden bilgiyi elde etme alt boyutunda, 31 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin, 1-10 yıl ve 11-20 yıl arasında mesleki kıdeme sahip öğretmenlere göre bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanarak bilgiyi elde etme yeterliklerinin daha düşük düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Kıdem değişkenine göre, okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının, bütün alt boyutlar için anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın alt amacında, yöneticilerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeyinin inisiyatif ve girişimcilik yeterlikleri, bilgiyi elde etme, dijital yeterlikler ve karar verebilme yeterlikleri alt boyutlarında okulun bulunduğu yerleşim yeri değişkeni açısından anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Bu bulgu, okulun bulunduğu yerleşim yerinin, yöneticilerin bu dört alt boyuttaki yeterliklerinin gelişiminde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Yerleşim yerinin sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri, erişim olanakları ve teknoloji kullanımının yaygınlığı gibi faktörler, yöneticilerin inisiyatif ve girişimcilik, bilgiyi elde etme, dijital yeterlikler ve karar verebilme becerilerini etkileyebilir. Ayaz (2016), tarafından yapılan çalışmada görev yapılan konuma göre yaşam boyu öğrenme eğilimlerinde anlamlı bir fark bulunmuştur. Öğretmenlerin görev yaptıkları okulun konumu yaşam boyu öğrenme eğilimleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda araştırmanın bulguları benzer sonuçlar göstermektedir. Bu bağlamda, farklı yerleşim yerlerinde görev yapan yöneticilerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeylerinde gözlenen farklılıklar, yerel koşulların ve kaynakların bu yeterliklerin gelişimindeki rolünü vurgulamaktadır. Bu sonuçlar, eğitim politikalarının ve profesyonel gelişim programlarının yerel ihtiyaçlara duyarlı bir şekilde tasarlanmasının önemini desteklemektedir.

Okul Yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlilikleri kavramının temel seviyeden çıkarılıp daha derin incelenmesini sağlayıp nicel, nitel ve karma çalışmaların yapılarak ilgili literatüre katkı sağlanmasını,

Yaşam Boyu Öğrenme kavramıyla ilgili şehirler arasında ortaya çıkan farklı ilişkilerin kültürel ve sosyal, ekonomi, nüfus, bölgenin coğrafi şartları gibi farklı değişkenlere göre inceleyen çalışmalara ağırlık verilmesi,

Araştırma sadece devlet okullarındaki yöneticiler ile sınırlı tutulduğundan özel okullardaki yöneticiler ile de çalışmalar yapılması,

Farklı eğitim kademelerinde görev yapan okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerindeki farklılıkların nedenlerine yönelik araştırmalar yapılabilir.

Okul yöneticilerini yaşam boyu öğrenme eğilimlerini geliştirici hizmetiçi eğitimler gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, E., Altınkurt, Y., Yılmaz, K. ve Karaköse, T. (2012). Okul yöneticilerinin yeterliklerine ilişkin okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri (Kütahya ili). *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37(164), 159-175.
- Altın, S. (2018). Ortaöğretim öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelemesi (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 527089).
- Ayaz, C. (2016). Öğretmenlerin Yaşamboyu Öğrenme Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, (Yüksek Lisan Tezi), Bartın Üniversitesi, 79
- Ayra, M. (2015). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin mesleki öz yeterlik inançları ile ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Amasya.
- Breivik, P.S. (2000). Information literacy for the sceptical library director. Virtual libraries: Virtual communities. Proceedings of the IATUL Conference, 3-7 July. Queensland University of Technology, Australia. Retrieved March 30, 2013 from www.iatul.org/conference/proceedings/vol10/papers/breivik_full.html.
- Can, A. (2023). *Spss ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Pegem Akademi Yayıncılık: Ankara
- Dündar, H. (2016). Sınıf öğretmeni adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Erdamar, G. (2011). *Yaşam Boyu Öğrenme*. Bulunduğu eser: Demirel , Ö. (Ed.) Eğitimde Yeni Yönelimler (syf.219-237). Ankara: Pegemakademi.
- Erdoğan, D. G. (2014). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerine etki eden faktörler. Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Erten, P., & Kazu, İ. Y. (2016). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri. *İlköğretim Online*, 15(3).
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education* (7th Ed.). New York: McGraw-Hill.
- Hortaçsu, N. (1992). *Grup içi ve gruplar arası süreçler*. Ankara: İmge.
- Karaduman, A. (2015). Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile özyeterlilik algıları arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın
- Keleş, M. (2020). *İlkokul yöneticilerinin değişim eğilimlerinin yaşam boyu öğrenme becerilerine etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Kılıç, H. ve Ayvaz Tuncel, Z. (2014). İlköğretim branş öğretmenlerinin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve yaşam boyu öğrenme eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 25-37.
- Kılıç, H. (2015). İlköğretim Branş Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri: Denizli İli Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Kılınç, H. H. ve Yenen, E. T. (2015). Halk eğitim merkezi kursiyerlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 35, 187-198
- Knapper, C. & Cropley, A. J. (2000). *Lifelong Learning In Higher Education*. London: KoganPage.
- MEB. (2009). *Hayat boyu öğrenme strateji belgesi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Özçiftçi, M. (2014). Sınıf öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile eğitim teknolojisi standartlarına yönelik özyeterliliklerinin ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Amasya.
- Reinsch, E. (2007). The relationship among lifelong learning, emotional intelligence and life satisfaction for adults 55 years of age or older. Unpublished doctorate thesis, University of Illinois, ABD.

- SCANS (1991). What work requires of schools: a SCANS report for America 2000. *The Secretary's Commission on Achieving Necessary Skills*, U. S. Department of Labor. (10.3.2005).
- Smith, A. (2002). "The EU Memorandum on Lifelong Learning", Integrating Lifelong Learning Perspectives, UNESCO Institute for Education, Philippines, 47.
- Sterns, H. L. & Harrington, A. K. (2019). *Lifespan Perspectives on Learning and Training*. In *Work Across the Lifespan*. Academic Press.
- Steward, A. (2009). *Continuing your professional development in lifelong learning*. London, GBR: Continuum International Publishing.
- Şahin, Ç. ve Arcagök, S. (2014). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlikleri Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (16), 394-417. Turan, S. (2005). Öğrenen Toplumla Doğru Avrupa Birliği Eğitim Pol
- Taş, B. (2020). Öğretmenlerin idealistlik düzeyleri ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişki (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 635353)
- UNESCO. (1985). *Yetişkin Eğitimi Terimleri* (Çev. Oğuzkan, F.). Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu
- Uzunboylu, H. ve Hürsen, Ç. (2011). Lifelong Learning Competence Scale (LLCS): The Study of Validity and Reliability. *H. U. Journal of Education* 41: 449-460.
- Wang, C.Y. (1997). "Advances Lifelong Learning Through Adult Education Policy in Chinese Taipei". (Ed: Michael J. Hattan) *Lifelong Learning: Policies, Practices and Programs*.

32. Evaluation of Teacher Candidate's Opinions on Determining the Factors Affecting the Values Formation Process¹

Abdurrahman TÜRKER²

APA: Türker, A. (2024). Evaluation of Teacher Candidate's Opinions on Determining the Factors Affecting the Values Formation Process. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 607-624. DOI: <https://zenodo.org/record/13825194>

Abstract

This study aims to reveal the opinions of prospective teachers regarding the determination of the factors affecting the formation process of values. This research, which aims to reveal the opinions of teacher candidates, has a survey model and a descriptive nature. The research was conducted with teacher candidates preparing for KPSS on the online platform in 2022-2023. The number of participants forming the sample in the research is 605. A questionnaire developed by the researcher was used as a data collection tool in the study. The reliability and validity study of the survey was conducted, 1 item was removed from the survey and the survey was given its final form. Additionally, using exploratory factor analysis, it was seen that the factor loading of each item was 0.30 and above. As a result of the exploratory factor analysis conducted by the researcher, the construct validity of the scale was found to be high. Frequency, percentage, arithmetic mean, t-test, and one-way ANOVA tests were used to analyze the data. According to the results obtained, the opinions of prospective teachers about the factors affecting the formation of values are as follows: 71.2% support the view that "one value can affect the formation of another value." Additionally, 68.6% agreed with the statement "A person's self-perception is effective in the formation of values." In addition, the rate of those who say, "I think social media has a positive contribution to people's value judgments" is 40.3%. When we evaluate the factors affecting the formation of teacher candidates' values in terms of gender, although there is no significant difference, when the average scores are examined, it is observed that men express more positive opinions than women. While there was a significant difference in terms of marital status, it was determined that single-teacher candidates expressed more positive opinions than married teachers. A significant difference was found according to age groups, and it was observed that teacher candidates aged 20-24 had more positive opinions than those aged 25-29 and those aged 40 and over. In addition, it was concluded that the geographical region of residence does not have a determining effect on value formation. As a result, this research has shown that many factors can be effective in the process of formation of values and differences may arise depending on

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turmitin, Oran: 12

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 13.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825194>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsanî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assist. Prof. Ardahan University, Faculty of Humanities, Department of Turkish Language and Literature (Ardahan, Türkiye), hanzadeg@yahoo.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1678-4765>, ROR ID: <https://ror.org/042ejbk14>, ISNI: 0000 0004 0399 2738, Crossref Funder ID: Q12808547

the variables.

Keywords: Values education, formation of values, opinions of teacher candidates

Değerlerin Oluşum Sürecini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Öğretmen Adaylarının Görüşlerinin Değerlendirilmesi³

Öz

Bu çalışmanın amacı, değerlerin oluşum sürecini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik olarak öğretmen adaylarının görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Öğretmen adaylarının görüşlerini ortaya çıkarmayı hedefleyen bu araştırma tarama modelinde olup betimsel bir nitelik arz etmektedir. Araştırma, 2022-2023 yılında çevrimiçi platformda KPSS'ye hazırlanan öğretmen adayları ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada örnekleme oluşturan katılımcı sayısı 605'tir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen anket kullanılmıştır. Anketin güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılarak 1 madde anketten çıkarılmış ve ankete son şekli verilmiştir. Ayrıca açımlayıcı faktör analizi kullanılarak her bir maddenin faktör yükünün 0,30 ve üzerinde olduğu görülmüştür. Araştırmacı tarafından yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, ölçeğin yapı geçerliliği yüksek bulunmuştur. Verilerin çözümlenmesinde, frekans, yüzdelik, aritmetik ortalama, t-testi ve one-way anova testleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, öğretmen adaylarının değerlerin oluşumunu etkileyen faktörler hakkındaki görüşleri şu şekildedir: "Bir değer başka bir değer oluşmasını etkileyebilir." görüşünü % 71,2 oranında desteklemektedirler. Ayrıca, "Kişinin kendine yönelik algısı, değer oluşumunda etkilidir." ifadesine % 68,6 oranında katılmışlardır. Bunun yanı sıra, "Sosyal medyanın insanın değer yargılarına olumlu katkısının olduğunu düşünüyorum." diyenlerin oranı % 40,3'tür. Öğretmen adaylarının değerlerin oluşumunu etkileyen faktörleri cinsiyet açısından değerlendirdiğimizde, anlamlı bir fark bulunmamış olsa da ortalama puanlara bakıldığında erkeklerin kadınlara göre daha olumlu görüş bildirdikleri gözlenmektedir. Medeni durum açısından anlamlı bir farklılık bulunurken, bekar öğretmen adaylarının evli olanlara göre daha olumlu görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Yaş gruplarına göre de anlamlı fark bulunmuş, 20-24 yaş aralığındaki öğretmen adaylarının 25-29 yaş aralığındakilere ve 40 yaş ve üstü olanlara göre daha olumlu görüşlere sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, ikamet edilen coğrafi bölgenin değer oluşumuna belirleyici bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak bu araştırma göstermiştir ki değerlerin oluşma sürecinde birçok faktör etkili olabilmekte ve değişkenlere göre de farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: değer eğitimi, değerlerin oluşumu, öğretmen adaylarının görüşleri

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 12

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 13.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825194>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Introduction

Globalization is rapidly increasing its impact as a factor that affects the values of societies positively or negatively. This impact leads to rapid changes in the spiritual, moral, and human values of societies. Younger generations must understand this change and develop the necessary adaptation mechanisms to understand their values. Thus, in addition to being protected from negative effects, they should also be supported to adopt positive values. Recently, increasing globalization activities have added new dimensions to the formation of values. Societies' values such as obedience, honor, morality, neighborly relations, the culture of trust, loyalty, confidentiality, love, tolerance, and respect are either dissolved or reinterpreted under global influences (Dogan, 2007).

Values education plays an important role in ensuring that society lives together and provides an environment of trust. For this reason, studies on values education have attracted more attention in recent years (Ekici, 2023; Turker, Atay, and Gunduz, 2023; Yazicioglu and Aktepe, 2022; Gundogan, 2020; Topal, 2019).

Different studies have been conducted on what the concept of value means, its content, and its definition (Eksi and Katilmis, 2020). The fact that the concept of value has an abstract character and is within the field of interest of many disciplines (philosophy, sociology, psychology, etc.) shows that a single definition is difficult (Korkmaz, 2013). According to perspectives that explain values on an individual basis (Caliskur and Aslan, 2013; Gungor, 2010; Erdem, 2003; Hofstede, 2001; Kusdil and Kagıtcıbası, 2000), there is a relationship between values and behaviors. Likewise, Adler reduces values to observable behaviors (Korkmaz, 2013). According to perspectives that explain values on a social basis (Korkmaz, 2013; Oguz, 2012; Akbaba-Altun, 2003), the continuity of culture is the focus. While defining values from a social perspective, Korkmaz (2013) emphasizes the cognitive and emotional aspects of values. According to Aydın (2011), value is "an important human phenomenon that appears as positivity scales and is therefore adopted by the group, although its realization is concrete, it is abstract in its simple form, is based on a belief and therefore has internal connections with religion". As a result, values can be defined as concepts that emerge because of interaction with the individual's life, society's culture, and social environment, can change from person to person, and become concrete when they can be transformed into behavior.

Explaining the concept of value generally refers to the individual's tendency to move in a certain direction. Guiding factors, instincts, certain norms, attitudes, and guiding people are the factors that form the basic principles of the individual's behavior (Halman and Moor, 1993). The approach to values is examined in three basic dimensions: philosophical, psychological, and sociological in different disciplines. From a philosophical perspective, values exist like natural objects and do not change. Only values judgments change. However, in this case, the question arises as to how values can change from society to society, from age to age, or among different members of the same society. According to the understanding of objectivity, it is not the values that change, but the groups or individuals who perceive these values (Toku, 2002). In psychology, the concept of value is linked to attitudes, beliefs, needs, desires, motivations, and levels of individual preference. Values are related to psychological structure factors at various levels. Among these factors, values are sometimes in the position of influencing and sometimes being affected (Ersoy, 2012). From a social perspective, values are generalized principles and beliefs that reflect shared feelings, thoughts, goals, and interests accepted by members to maintain the continuity and unity of society. Values are the standards that determine the basic standards in social life and determine what is desired, appreciated, and right (Ozlem, 2002).

An important reason why values education has begun to attract great attention in recent years is the damage and loss of social values. Developments in science and technology have caused socio-cultural disruptions and negative events have begun to increase (Lickona, 1991). For this reason, it became necessary to transfer the values of education to new generations. In addition, values education should be included in school programs, continuous development of teachers, and social awareness should be increased (Akarsu, 2015). Thus, for values education to be effective, teachers and the system need to be reviewed (Lovat, 2009).

Throughout history, values have always been a topic of curiosity and constant interest among various segments of society, including philosophers, thinkers, and educators. The origin and formation of values is an area that has been researched for a long time and different opinions have been expressed. There are various views on how values are formed. Research generally suggests that values either exist in an existing essence and are transmitted through inheritance, are acquired later, or even have a divine source. According to some researchers, values originate from the principle of universal respect and are not relative or arbitrary for people (Rheta, 1999). A group of researchers believe that values come from a Creator (Okumus, 2009; Keskin, 2004). Another group claims that values are acquired through influences such as environment, culture, and education (Oncu, 2015; Sanchez, 2005; Pennings, 1970). According to this view, values are not inherited but are learned and acquired by people. Time is a major factor in the value formation process, and important behaviors can turn into value patterns over time. The environment is also one of the effective factors in value formation (Tugral, 2005). The environment shapes people through the culture it has accumulated over a long period (Gibbs and Earley, 1994). The physical environment is another factor affecting value formation, which includes climate and geographical features (Tugral, 2005). It is not possible to consider individuals' values independently of the influence of the physical environment (Fekadu, 2014). Geographical factors have been effective in the formation of individual and social values. In respect of Ibn Khaldun, humans are shaped by their environment. When a society lives in the same environment for a long time, it is affected by the physical conditions of the environment and adapts to these conditions (Sahin and Belge, 2016). It is also known that cultural differences are related to values (Miyamoto, Nisbett, and Masuda, 2006). One of the main reasons why values differ from society to society is geographical and environmental differences. These differences can influence how much societies care about values, which can lead societies and individuals to classify values. Different classifications are created in values education research to provide more lasting and successful outcomes. Values are classified as scientific, economic, artistic, social, political, and religious by Spranger (1928); Accordingly Rokeach (1968), values are teleological (a comfortable life, real love, a sense of accomplishment, etc.) and instrumental (ambitious/willing, imaginative, broad-minded, independence, etc.); According to Schwartz (1996), values include things like strength, prosperity, hedonism, stimulation, universality, etc. as social-individual, moral-non-moral, general-specific, long-term-short-term, and so on; Forest (1973), social-psychological, economic, psychological, and health, socio-political, educational, and about the environment and natural resources; Lickona (1991), as well as immoral and moral principles; in respect to Aspin (2007), values are any part of morality, religion, aesthetics, politics, society, education, etc. Kilby (1993), as well as personal and group ideals; According to Hofstede (2001), values are desirable; self-expression values versus survival values and secular-rational values versus traditional values, according to Welzel and Inglehart (2010); Values were categorized as internal, external, moral, personal, and knowledge-based by Cohen (1985). As intrinsic, transcendent, and normative values, according to Ulken (1965); The terms core, special, optional, and transitory values are defined by Basaran (1992); Moral, economic, political, religious, artistic, social, and scientific values are defined by Gungor (2010) as follows; traditional, democratic, work-related, scientific, and fundamental value groups are defined by Akbas (2004). As values of

introversion and extroversion, Gunduz (2016); values are categorized under the following headings: national, religious, universal, human, individual, and societal values (Aktepe and Gunduz, 2019).

According to Dewey, values are created through reason and people shape these values using their cognitive processes (Shook, 2002). Values are not innate but are learned in schools through lessons and student interaction. The acquisition of values often occurs through education, and in this view, the educational process has a great impact on values. Teachers play a strategic role in the education process, and imparting values is at the center of this process (Unal, 2011). When an education system is considered, the quality and interaction of teachers greatly affect the success of the system (Yalın, 2004). Teachers not only transfer knowledge but also play an important role in values education (Straughan, 1988). As part of school life, teachers should present core values to shape character education. Teachers have an important role in modeling values such as honesty, respect, and responsibility. Considering that schools affiliated with the Ministry of National Education are cultural and value organizations, teachers have a great influence on the values that schools will adopt (Aktepe and Yel, 2009). Guy, Spalding, and Westcott (1961) pointed out the importance of teacher candidates gaining competence in values education. Values education occurs through intentional or unintentional modeling by teachers (Hansen, 1995). Students especially take teachers as models; therefore, teachers' attitudes and behaviors have a great impact on students (Cinar, 2008). Various studies show that teachers have an important role in values education. It has been emphasized that teacher candidates also play an important role in teaching values (Lovat, 2009; Clement, 2009; Sclapp and Davidson, 2005; Suh and Traiger, 1999). Therefore, teacher candidates' attitudes towards values teaching are also important. Teacher candidates will have an important role in raising the individuals needed in the modern and global world. In our country, teacher candidates will play an effective role in changing the perception of values. As a society that combines traditional and modern values, the education of teacher candidates will play a key role in establishing modern values and transferring them to future generations.

When the literature is examined, it can be seen that teacher candidates (Celikkaya and Demirbas, 2013; Altunay and Yalcinkaya, 2011; Fidan, 2009; Tay, 2009; Dilmac, Bozgeyikli, and Cıkılı, 2008), parents (Yigittir, 2010) and teachers and students (Meydan, Aktepe, and Durmaz, 2015; Nalcacı and Beldag, 2015; Aktepe and Yel, 2009; Samancı, 2009; Turan and Aktan, 2008); many studies have been conducted on value perceptions, value preferences and value understandings (Prencibe, 2001). However, there is no study to evaluate the opinions of teacher candidates regarding the determination of the factors affecting the formation process of values. In this context, this study offers a different perspective on the views of teacher candidates on the process of formation of values.

Due to the situations stated above, this study aims to reveal the opinions of teacher candidates in determining the factors affecting the formation process of values. To achieve this general purpose, answers were sought for the following sub-objectives.

Sub-goals:

1. In terms of gender,
2. In terms of marital status,
3. In terms of age,
4. In terms of the region of residence; is there a significant difference between the views of prospective

teachers on determining the factors affecting the formation process of values?

Method

Model of the Research

This study is based on a scanning model that aims to reveal the thoughts of teacher candidates and has a descriptive nature. Survey models are research methods that aim to describe the past or current situation as it is (Karasar, 2012).

Population and Sample

The study population of the research consists of teacher candidates preparing for KPSS in 2022-2023. Due to the large size of the study population, sampling was used. KPSS preparation online platforms were determined through cluster sampling, which is used in cases where employees form dispersed and distant groups (Arılı and Nazik, 2004). Thus, 605 teacher candidates on KPSS preparation online platforms constituted the sample of the research. Participation in the research was completely voluntary and participants' personal information was kept confidential. Specific information about the participants is detailed in Table 1.

Table 1
Personal characteristics of the participants

Gender	Female					Male		
	538					67		
Marital status	Single					Married		
	413					192		
Age	20-24 age	25-29 age	30-34 age	35-39 age	40 and above			
	238	150	95	61	61			
Region of Residence	Mediterranean	Black Sea	Aegean	Marmara	Central Anatolia	Eastern Anatolia	Southeastern Anatolia	
	123	65	59	98	124	52	84	

Data collection tool

In this study, a questionnaire developed by the researchers was used for data collection. The survey used was prepared to determine the opinions of prospective teachers in determining the factors affecting the formation process of values. In the survey, there are five Likert-type options rated at five different levels (strongly disagree, disagree, undecided, agree, strongly agree) for participants to express their opinions. The survey consists of two parts. In the first part, there are four questions to describe the personal information of teacher candidates (such as gender, marital status, campus and age). The second part includes 31 questions to determine the factors that affect how values are formed.

According to Karasar (2012), to use the data collection tool effectively, it is important to use enough closed-ended questions that encourage answering, facilitate the answering process of the source person, and facilitate the evaluation of the research. The elements of the data collection tool to be used for the research were determined primarily because of the literature review and examination of open-ended

questions directed to prospective teachers. Thus, the first draft of the survey developed for "Evaluating the opinions of teacher candidates towards determining the factors affecting the formation process of values" was created. The survey was applied to 200 people for preliminary testing purposes and the reliability of the survey was checked. As a result, the Cronbach alpha value was found to be 0.84. According to Ozdamar (1997), an alpha coefficient greater than 0.70 indicates that the scale is reliable.

Factor analysis was performed to determine the construct validity of the scale. Before starting factor analysis, the KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) value and Bartlett's test results were examined to evaluate the suitability of the scale for factorization. The analyses showed that the KMO value was 0.76 and Bartlett's test results were suitable for factor analysis of the scale's data. When we evaluated each item separately, it was seen that the factor loadings were at the desired level. In factor analysis, it is stated in the literature that factor loadings of 0.30 or higher are acceptable (Buyukozturk, 2002).

Analysis of Data

Before being evaluated, the data was carefully reviewed to check whether it was completed by the rules and to verify that all surveys were completed as required. An evaluation was made on a total of 605 surveys. In the analysis of the data, to score the answers given by the students, 1 point was given for "Strongly Disagree", 2 points for "I Disagree", 3 points for "Undecided", 4 points for "Agree", and 5 points for "Strongly Agree" according to the items of the survey. Frequency analysis, percentage arithmetic mean, t-test, and one-way ANOVA tests were used to analyze the data. The findings obtained as a result of the analysis are that the score range of 4.20–5.00 is "I strongly agree", the score range of 3.40–4.19 is "I agree", the score range of 2.60–3.39 is "Undecided", the score range is 1.80– A score range of 2.59 was interpreted as "I disagree", and a score range of 1.00–1.79 was interpreted as "Strongly disagree".

Results

According to the answers given by the teacher candidates, the survey results obtained are analyzed in the table below. Table 2 presents the frequency distribution, percentage rates, factor loadings, and average values of the data. With the survey results in Table 2; when we look at the prominent items, the 8th item with the highest average in the survey is "I believe that teachers should be role models in value formation." When examined, it was seen that the average score of the teacher candidates was 4.53, with 60% (n=363) falling within the "strongly agree" range and 35.9% (n=217) falling within the "agree" range. When the research on values education is examined, it is often emphasized that teachers should be role models (Taş and Yeşiltaş, 2016; Temur and Yuvacı, 2014; MEB, 2010; Kuşdil and Kağıtçıbaşı, 2000; Suh and Traiger 1999). In their study, Zumrutkal and Arslantas (2021) state that teachers being role models in the classroom environment and approving or rejecting students' behaviors affect the value transfer processes. In this context, teacher candidates need to be good models for students in value formation, as it will influence students' behavior and form the basis for shaping their future lives.

In the second item of the survey, "I think the family is more effective in shaping values." It was observed that the average score was 4.47, 53.4% (n=323) fell in the "strongly agree" range, and 43% (n=260) fell in the "agree" range. Many teacher candidates think that values are acquired in the family at the beginning of development and that it is primarily the responsibility of mothers and fathers to establish basic values in children. In many studies, teacher candidates stated that the role of the family is of great importance in acquiring values (Yazar, 2012; Fidan, 2009).

In the 3rd item of the survey, "I think that the social environment is effective in the formation of individual's value judgments." It was observed that the average score was 4.31, 36.2% (n=219) fell in the "strongly agree" range, and 60.2% (n=364) fell in the "agree" range. Many teacher candidates believe that value formation develops with the individual's interaction with his social environment from the moment he is born. Human behavior, whether conscious or unconscious, is largely adopted by social models. While these social models may occur in the immediate social environment (family, relative, teacher, etc.), cultural institutions and other distant environments also affect the individual's behavior (Cakır, 2009). However, in a society, language, customs, and traditions, some professional activities, religious practices, and moral values are generally adopted and learned by observing, imitating, and modeling the behavior of others (Bandura, 1977). Studies showing that the social environment affects value judgments (Bacanlı, 2013; Fromm, 2004) support this view of teacher candidates.

In the 11th item of the survey, "I think social media has a positive contribution to people's value judgments." It was seen that the average score of the teacher candidates who participated in the survey was 2.35, 4.8% (n = 29) fell in the "strongly agree" range, and 10.4% (n = 63) fell in the "agree" range. The majority of teacher candidates, 40.3% (n=244), do not believe that social media contributes positively to their value judgments, stating that they "disagree". Some studies have been carried out (Ayaydın and Yıldız Ayaydın, 2018; Oguz and Sozcu, 2016; Yılmaz and Ersoyol, 2013; O'Keeffe and Clarke-Pearson, 2011; Ray and Jat, 2010; Villani, 2001) shows that social media positively affects values such as helpfulness, cultural commitment, patriotism, and animal love. This shows that social media has positive effects as well as negative effects. In this context, it is necessary to question whether social media can have positive effects on people's value judgments. Therefore, because social media is an integral part of our lives, prospective teachers should raise the awareness of their future students about media literacy and contribute to children's use of media correctly. Likewise, it is important to raise people's awareness about social media use.

Findings in Terms of Sub-Goals;

The tables below check whether there are significant differences in terms of sub-goals. It was also interpreted whether there was a difference for each variable.

Table 3

Table of Differences Between Means According to the Answers Given by Teacher Candidates in Terms of Gender

	N	Avarage	Standard deviation	t value	Sig. (2-tailed)
Male	67	3,90	,40	1,06	,287
Woman	538	3,85	,33		

Looking at the information given in Table 3, the mean of the answers given by female teacher candidates was 3.85 (n=538) and the standard deviation was .33; the mean of male teacher candidates was 3.90 (n=67) and the standard deviation was .40. The result of the t-test applied to the average scores was found to be .287. According to this value, the difference between the groups is insignificant at the .05 level ($p>0.05$). In other words, the opinions of male teacher candidates and female teacher candidates are similar to each other. However, the average of the opinions of male teacher candidates was slightly higher than that of female teacher candidates. Some studies (Akuzum and Saracoglu, 2022; Dogan, 2018; Ozkan and Soylu, 2014; Turan and Aktan, 2008) support the result of this study. On the other

hand, female teacher candidates' levels of value are higher than men (Zavalsız, 2014; Altunay and Yalcinkaya, 2011).

Table 4

Table of Difference Between Means According to the Answers Given by Teacher Candidates in Terms of Marital Status

	N	Avarage	Standard deviation	t value	Sig. (2-tailed)
Married	192	3,78	,31	-3,664	,00
Single	413	3,89	,34		

Looking at the information given in Table 4, the mean of the answers given by married teacher candidates was 3.78 (n=192) and the standard deviation was .31; the mean of single teacher candidates was 3.89 (n=413) and the standard deviation was .34. The result of the t-test applied to the average scores was found to be .00. According to this value, the difference between the groups is significant at the .05 level ($p < 0.05$). In other words, single teacher candidates expressed more positive opinions than married teacher candidates. This shows that single-teacher candidates have more intense perceptions of social issues, orientation towards values, seeking innovation, and expressing opinions and opinions. Apart from our study, no other study has been found in the literature examining the value formation views of teacher candidates according to marital status.

Table 5

Table of Differences Between Means According to the Answers Given by Teacher Candidates in Terms of Age

Age	N	Average	Standard deviation	Source of variance	KT	sd	KO	F	p	Significant difference (Tukey HSD)
20-24 age (1)	238	3,9104	,34718	G. Arası	2,962	4	,740			
25-29 age (2)	150	3,8991	,31269	G. İçi	66,769	600	,111			
30-34 age (3)	95	3,8044	,34409	Toplam	69,731	604		6,653	,000	1-5;2-5
35-39 age (4)	61	3,8038	,30729							
40 years and above (5)	61	3,6959	,33758							
Total	605	3,8586	,33978							

When Table 5 is examined, it is seen that there is a significant difference between the opinions of teacher candidates regarding the determination of the factors affecting the formation process of values according to age categories ($F = 6.653$; $p < 0.05$). According to the results of the Tukey HSD test, which was conducted to determine which age categories the opinions of teacher candidates regarding the formation process of values differ, the average of the opinions of teacher candidates in the 20-24 age category is 3.9104 (n=238), the standard deviation is .34718; In the 25-29 age category, the mean is 3.8991 (n=150), the standard deviation is .31269; In the 30-34 age category, the mean is 3.8044 (n=95), the standard deviation is .34409; In the 35-39 age category, the mean is 3.8038 (n=61), the standard

deviation is .30729; In the 40 and above category, the mean was 3.6959 (n=61) and the standard deviation was .33758.

When we consider the findings in this table in general and consider all categories, it can be said that while the importance of views on the formation process of values decreases as age progresses, the opinion that the views of pre-service teachers at an early age on the formation process of values become more important is gradually increasing. As a matter of fact, in terms of age, it can be said that young teacher candidates have more views on value formation than older teacher candidates. As a matter of fact, because of the studies conducted by (Gunduz, 2019; Saracaloğlu, Evin Gencil, and Altın, 2015; Sarıcı-Bulut, 2012), when the multidimensional values of teacher candidates were examined, it was determined that the values differ according to age groups.

Table 6

Table of Difference Between Means According to the Answers Given by Teacher Candidates in Terms of Region of Residence

Area	N	Average	Standard deviation	Source of variance	KT	sd	KO	F	p	Significant difference (Tukey HSD)
Mediterranean (1)	123	3,8209	,37900	G. Arası	,837	6	,140			
Black Sea (2)	65	3,8511	,26111	G. İçi	68,893	598	,115			
Aegean (3)	59	3,9502	,31041	Toplam	69,731	604		1,211	,299	YOK
Marmara (4)	98	3,8255	,33465							
Central Anatolia (5)	124	3,8632	,33791							
Eastern Anatolia (6)	52	3,8877	,33496							
Southeastern Anatolia (7)	84	3,8690	,36051							
Total	605	3,8586	,33978							

Looking at the information given in Table 6, according to the results of the one-way ANOVA test applied to the average scores in terms of the region of residence and the results of the Tukey HSD test performed to find out which groups the differences between the groups are ($F= 1.211$; $p>0.05$), it is seen that the teacher candidates Their views on the formation process of values do not differ depending on the region they reside in. The mean opinion of teacher candidates residing in the Mediterranean Region is 3.8209 (n=123), and the standard deviation is .37900; Black Sea Region mean 3.8511 (n=65), standard deviation .26111; Aegean Region mean 3.9502 (n=59), standard deviation .31041; Marmara Region mean 3.8255 (n=98), standard deviation .33465; Central Anatolia Region mean 3.8632 (n=124), standard deviation .33791; Eastern Anatolia Region mean 3.8877 (n=52), standard deviation .33496; It was determined that the mean of the Southeastern Anatolia Region was 3.8690 (n=84) and the standard deviation was .36051. In some studies (Türker, 2019; Gunduz, 2019; Yasar, Kasa, and Bayır, 2015), there was no difference between the regions where teacher candidates reside and their value levels. It supports the results of the study.

Discussion and Implications

In the light of the findings obtained from the surveys applied to 605 teacher candidates to reveal the opinions of teacher candidates regarding the determination of the factors affecting the formation process of values, the following results were reached:

When the opinions of teacher candidates are examined, item 26 of the survey reads "One value can affect the formation of another value." Considering the answers given by the teacher candidates, 71.2% of them said they agreed, which is a good result. This situation reveals the importance of the values held by individuals in terms of collective value formation. Again, in the 22nd item of the survey, "A person's perception of himself is effective in the formation of values." Considering the answers given by the teacher candidates, the fact that 68.6% of the teacher candidates agreed confirms that individuals with a high sense of self, respect, and belief will add value to their environment and work and will be effective in the formation of one's values.

In addition, the 11th item of the survey used in the research was "I think social media has a positive contribution to people's value judgments." Considering the answers given by the prospective teachers, it is a surprising result that only 40.3% said they did not agree. Because social media is an integral part of our lives, teacher candidates should raise the awareness of their future students about media literacy and contribute to children's use of media correctly. Likewise, it is important to raise people's awareness about the use of social media.

Although there is no significant difference in terms of gender in the research, it is seen that relatively (when looking at the average scores) men express more positive opinions than women. Similar results are also found in the study conducted by Arslan (2007). However, in the research conducted by Altunay and Yalcinkaya (2011), Dilmac, Bozgeyikli, and Cıkılı (2008), it was concluded that female teacher candidates attach more importance to values than male teacher candidates. This result differs from the result obtained from the research.

A significant difference was found between the opinions of teacher candidates in terms of marital status. It is seen that single teacher candidates express more positive opinions than married teacher candidates. This shows that single-teacher candidates have more intense perceptions of social issues, orientation towards values, seeking innovation, and expressing opinions and opinions. A similar result was reached by Memiş and Guney Gedik (2010), who studied with prospective classroom teachers.

A significant difference was found between the opinions of teacher candidates in terms of age. It has been determined that the opinions of teacher candidates in the 20-24 age category are more positive than the teacher candidates in the 25-29 age category, and the opinions of teacher candidates in the 25-29 age category are more positive than the teacher candidates in the 40 and above age category. It can be said that as teacher candidates get older, the importance they attach to expressions such as expressing opinions, being open-minded and willing decreases. The fact that teacher candidates between the ages of 20 and 24 have the highest average in expressing opinions on value formation and that their opinion averages decrease as they get older can be interpreted as the decrease in generating ideas, the importance given to values, expressing their opinions clearly, and giving importance to the formation of values as teacher candidates get older.

No significant difference was detected in terms of geographical regions. It was concluded that the

geographical region of residence does not have a decisive effect on value formation. Some studies (Gunduz, 2019; Turker, 2019; Yasar, Kasa, and Bayır, 2015) support this finding. Even before starting their careers, prospective teachers may have values. In their future roles, they will effectively convey these values by creating educational environments, carrying out educational activities, and modeling positive behaviors to students. In this context, the personality structures of prospective teachers may have been a factor in their tendency to create values.

Conclusion

As a result, this research shows that values contain many components and can be affected by many factors. The formation of values takes time, and the meanings attached to them may change depending on the experiences. Interpreting values depending on a factor, or a variable can sometimes give incorrect results. That's why we need to consider all factors that affect values.

Limitations and suggestions for future research

This research is based solely on quantitative research methods and a survey is used as a data collection tool. The data is limited to the information obtained from the study group. The research is limited to the opinions of the participants and was carried out with a measurement tool developed by the researcher. The study is limited to the specified group and the research question needs to be tested in different contexts by repeating it in different samples and models. This research is limited to only teacher candidates in Turkey and should be reconsidered in a larger study group.

The recommendations developed according to the research results are as follows:

- The number of academic studies revealing the opinions of teachers, teacher candidates, and students regarding the formation process of values is insufficient. Studies in this field need to be increased.
- Considering the social aspect of values, it may be recommended to do it on different sample groups (parents, students, administrators, etc.).
- The fact that the values held by teachers will affect the students they will educate cannot be ignored. For this reason, it is necessary to determine the opinions of working teachers regarding the formation of values and to evaluate them according to the results obtained.

References

- Akarsu, S. (2015). "Examination of the Songs in Primary School (1-4) and Secondary School (5-8) Music Textbooks in Terms of Values and Student Perceptions on Values Education." Doctoral Thesis, Yüzüncü Yıl University, Institute of Educational Sciences, Van.
- Akbaba-Altun, S. (2003). Educational management and values. *Journal of Values Education*, 1 (1), pp. 7-18.
- Akbaş, O. (2004). "Affective Objectives of Turkish National Education in Primary Education II. Evaluation of the Degree of Realization in the Stage." Doctoral Thesis, Gazi University Institute of Educational Sciences, Ankara.
- Aktepe, V. and Gündüz, M. (2019). Values education. In A. Uzunöz and V. Aktepe (Edt.), *Special Teaching Methods Volume 1 (2nd Edition) (71-103)*. Ankara: Pegem Akademi Publishing.
- Aktepe, V. and Yel, S. (2009). Describing the value judgments of primary school teachers: Kırşehir province example, *Turkish Journal of Educational Sciences*, 7(3), pp. 607-622.
- Aküzüm, C. and Saraçoğlu, M. (2022). Examining the relationship between teacher candidates' moral maturity levels and their perceptions of value teaching. *Journal of Values Education*, 20 (43), pp. 169-197.
- Altunay, E. and Yalçinkaya, M. (2011). Examining prospective teachers' views on values in the information society in terms of some variables. *Educational Administration in Theory and Practice*, 17(1), 5-28.
- Arlı, M. and Nazik, M.H. (2004). *Introduction to Scientific Research*. Ankara: Gazi Bookstore.
- Arslan, M. (2007). The problem of values in the Turkish education system and its reflection on educational programs, in *Values Education International Symposium* (pp. 635-656), R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Aslan, M. Zengin (Ed.), Istanbul: Dem Publications.
- Aspin, D. N. (2007). The ontology of values and values education. In D. N. Aspin and D. J. Chapman (Eds.), *Values education and life long learning* (pp. 27-47). Dordrecht: Springer.
- Ayaydın, Y. and Yıldız Ayaydın, H. (2018). Examining the role of social media in the value creation process with student opinions. *Journal of Values Education*, 16(35), pp. 57-89.
- Aydın, M. (2011). Values, their functions and morality. *Educational Outlook Journal*, 7(19), pp. 39-45.
- Bacanlı, H. (2013). *Educational Psychology*, Ankara: Pegem Akademi Publications.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Basaran, T. E. (1992). *Human relations in management*. Ankara: Gül Publishing House.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Factor analysis: Basic concepts and its use in scale development. *Educational Administration in Theory and Practice*, 32, 470-483.
- Çakır, M. A. (2009). *Social cognitive learning theory, educational psychology* (Ed: Alim Kaya). Ankara: Pegem Akademi Publications.
- Çalışkur, A. and Aslan, A. E. (2013). Rokeach values inventory reliability and validity study. *Balıkesir University Social Sciences Institute Journal*, 16(29), pp.81-105.
- Çelikkaya, T. and Demirbaş, Ç. HE. (2013). Opinions of social studies teacher candidates regarding the values in the social studies curriculum. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (5), pp. 527-556.
- Çınar, I. (2008). The importance of primary education and teachers. *Journal of Education* (20), pp. 1-28.
- Clement, N. (2009). *Values education and quality teaching*, Springer Science Business Media, Australia.
- Cohen, E. D. (1985). *Making value judgment: Principals of sound reasoning*. Malabar, Florida: Krieger Publishing.

- Dilmaç, B., Bozgeyikli, H., Çıkkılı, Y. (2008). Examining the value perceptions of teacher candidates in terms of different variables. *Journal of Values Education*, 6 (16), pp. 69-91.
- Dogan, I. (2007). Value problem in the Turkish education system. Recep Kaymakcan, Seyfi Kenan, Hayati Hökelekli, Şeyma Arslan, Mahmut Zengin (Ed.). *Values and education* (pp. 615-634). Istanbul: Values Education Center Publications.
- Doğan, P. K. (2018). Examining the relation between social values perception and moral maturity level of folk dancers. *International Journal of Higher Education*, 7(1), pp. 126-139.
- Ekici, Ö. (2023). Reasons why value transfer does not occur in line with teachers' opinions. *İnönü University Faculty of Education Journal*, 24(2), pp. 820-840.
- Ekşi, H. (Editor), and Katılmış, A. (Editor), (2020). *Character and Values Education*. Ankara: Nobel Publishing House.
- Erdem, A. R. (2003). An important element in university culture: Values. *Journal of Values Education*, 1 (4), pp. 55-72.
- Ersoy, E. (2012). *Sociological dimension of value differentiations (Malatya Example)*. Kumsati Publications, Istanbul.
- Fekadu, K. (2014). The paradox in environmental determinism and possibilism: A literature review. *Journal of Geography and Regional Planning*, 7 (7), 132-139. DOI: 10.5897/JGRP2013.0406
- Fidan, N. K. (2009). Teacher candidates' views on value teaching. *Journal of Theoretical Educational Sciences*, 2(20), pp.1-18.
- Fischer, R. (2009). Where is culture in cross cultural research? An outline of a multilevel research process for measuring culture as a shared meaning system. *International Journal of Cross Cultural Management*, 9(1), 25-49. <https://doi.org/10.1177/1470595808101154>
- Forest, L.B. (1973). Using values to identify program needs. *Journal of Extension*. Fall 1973, Vol 11, 24-34.
- Fromm, E. (2004). *Psychoanalysis and religion*. A. Arıtan (Trans.). Istanbul: Purifier.
- Gibbs, L. and Earley, E. (1994). Using children's literature to develop core values. *Phi Delta Kappa Fastback*. ERIC veri tabanından erişildi. (ERIC No: ED366992).
- Gundoğan, A. (2020). The necessity of value education and its functionality in the context of life sciences course, according to the opinions of classroom teacher candidates. *Journal of Qualitative Research in Education*, 8(2), pp. 599-628.
- Gündüz, M. (2016). Classifying values by categories. *Journal of Education and Training Studies*, 4(10), pp. 212- 220, DOI: <http://dx.doi.org/10.11114/jets.v4i10.1765>.
- Gündüz, M. (2019). Determination of tolerance levels of teacher candidates. *SDU International Journal of Educational Studies*, 6(2), pp. 43-52. Doi:10.33710/sduijes.606172
- Güngör, E. (2010). *Research on the psychology of values*. (4th Edition). Istanbul: Ötüken Publishing.
- Guy, G. V., Spalding, W. B. and Westcott, H. E. (1961). The role of values in teacher education. *Journal of Teacher Education*, 12(1), pp. 12-17.
- Halman, L. and Moor, R. (1993). *Comparative research on values. The Individualizing Society Value Chang eIn Europe and North America*, P. Ester – L. Halman- R.D.Moor Edited By.Tilburg: Tilburg University Press.
- Hansen, D. T. (1995). Teaching and the moral life of classrooms. *Journal for a Just and Caring Education*, 2, pp. 59-74.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*, 2. Edition. Sage.
- Karasar, N. (2012). *Scientific research method*. Ankara: Nobel Publishing Distribution.
- Keskin, M. (2004). A generalization on the relations between religion and society. *Journal of Academic*

- Research in Religious Sciences 4 (2), pp. 8-21.
- Kilby, R. W. (1993). The study of human values. Maryland: University Press of America.
- Korkmaz, A. (2013). Sociology of values. *Journal of Social Sciences*, 7(14), pp.51-78.
- Kuşdil, M. E. and Kağıtçıbaşı, C. (2000). Turkish teachers' value orientations and Schwartz value theory. *Turkish Journal of Psychology*, 15(45), pp. 59-80.
- Lickona, T. (1991). *Educating for Character: How our schools can teach respect and responsibility*. Newyork: Bantam Books.
- Lovat, T. (2009). Values education and quality teaching: Two sides of the learning coin. Terry Lovat and Ron Toomey (Editors). *Values Education and Quality Teaching* (pp. 1-12). Callaghan: Springer Science.
- MEB (Ministry of National Education), (2010). Decisions of the 18th National Education Council. Ankara.
- Memiş, A. and Güney Gedik, E. (2010). Value orientations of classroom teachers. *Journal of Values Education*, 8(20), 123-142. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29180/312472>
- Meydan, A., Aktepe, V., and Durmaz A. (2015). Examining student opinions regarding the values aimed to be imparted in the school environment. *Electronic Journal of Social Studies Education*, 2(2), pp. 43-54.
- Miyamoto Y, Nisbett R. E., and Masuda T. (2006). Culture and the physical environment: holistic versus analytic perceptual affordances. *Psychological Science*, 17(2), pp. 113- 119. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01673.x>
- Nalçacı, A., Beldağ, A. (2015). Teacher opinions about teaching values in primary school 4th and 5th grade social studies courses. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 6(21), pp. 67-81.
- Oğuz, E. (2012). Teacher candidates' views on values and values education. *Educational Sciences in Theory and Practice*, 12 (2) [Supplementary Special Issue], Spring, pp. 1309-1325.
- Oguz, S. and Sözcü, U. (2016). The effect of social media use on values according to social studies teacher candidates. *Electronic Turkish Studies*, 11(9).
- O'Keeffe, G. S., Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), pp. 800-804.
- Okumuş, E. (2009). Social change and religion. *Electronic Journal of Social Sciences*, 8 (30), 323-347. Access address: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70155>
- Öncü, A. (2015). Values in Ahmet Hamdi Tanpınar and Oğuz Atay in the context of values education. (Doctoral Thesis) Accessed from YÖK Thesis Center database. (Thesis No: 385657).
- Özdamar, K. (1997). *Statistical data analysis with package programs*. Eskişehir: Anadolu University Publications
- Ozkan, R. and Soylu, A. (2014). Basic human values adopted by education faculty students (Niğde province example). *Turkish Studies*, 9(2), pp. 1253-1265.
- Ozlem, D. (2002). On the debate of objectivism/absolutism and subjectivism/relativism in the problem of values, *Knowledge and Value*, ed. Şahabettin Yalçın, Vadi Publications, Ankara.
- Pennings, I. M. (1970). Work value systems of white-collar workers. *Administrative Science Quarterly*, 15(4), pp. 397-405. DOI: 10.2307/2391330
- Prencibe, A. (2001). Children's Reasoning About the Teaching of Values (Master's Thesis, Univeristy of Toronto,2001). ProQuest Dissertations and Thesis, AAT.MQ58877.
- Ray, M. and Jat, K. R. (2010). Effect of electronic media on children. *Indian pediatrics*, 47, 561-568.
- Rheta, D. (1999). Implications of Piaget's constructivist theory for character education. *Action in Teacher Education*, 20(4), 39-47. <https://doi.org/10.1080/01626620.1999.10462933>

- Rokeach, M. (1968). *Belief, attitudes, and values: A theory of organization and change*. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
- Sahin, C. and Belge, R. (2016). Geographical determinism in Ibn Khaldun. *International Refereed E-Journal of Social Sciences*, 57, 439-467. Access address: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383475>
- Samancı, O. (2009). Values and Expectations that Primary School Students Give Importance to in Their Social Relationships. III. In *Social Sciences Education Congress* (pp. 287-291). Ankara: MEB State Books Printing House.
- Sanchez, T. R. (2005). Facing the challenge of character education. *International Journal of Character Education*, 19(2), 106-111. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ718739.pdf>
- Saracaloglu, A. S., Evin Gencel, I., and Altın, M. (2015). Examining the Social Values and Critical Thinking Levels of Teacher Candidates. *Search for the Future in Education, Symposium on Skills, Morals and Values Education in Turkey from Past to Present* (pp.191-215). Bartın, Turkey.
- Sarıcı-Bulut, S. (2012). Value orientations of Gazi Education Faculty students. *International Journal of Turkish Literature Culture Education*, 3(1), pp.216-238.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. C. Seligman, J. M. Olson and M. P. Zanna, (Der.), *The psychology of values: The Ontario symposium*, Vol. 8 içinde (1-24). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Scloop, U. and Davidson, J. (2005). Classroom assistants in Scottish primary schools. In Roger Hancock and Janet Collins. *Primary Teaching Assistants: learners and learning*. London: David Fulton Publishing.
- Shook, J. R. (2002). The philosophical context of Dewey's pedagogical beliefs. (Trans. C. Turer). *Journal of Academic Research in Religious Sciences*, 2 (1), pp. 113-131.
- Spranger, E. (1928). *Types of men: The psychology and ethics of personality*. Halle, M. Niemeyer.
- Straughan, R. (1988). *Can we teach children to be good? Basic issues in moral, personal and social education*. Philadelphia: Open University Press.
- Suh, B. K. and Traiger, J. (1999). Teaching values through elementary social studies and literature curricula. *Education*. Summer. Vol. 119 Issue 4. (pp. 723-727).
- Taş, A. M. and Yeşiltaş, P. D. (2016). School principals' views on values and value acquisition. *Hitit University Social Sciences Institute Journal*, 9(2), pp.1125-1146.
- Tay, B. (2009). Prospective teachers' views concerning the values to teach in the course of social sciences. *Social and Behavioral Sciences*, 1, pp. 1187-1191.
- Temur, Ö. and Yuvacı, Z. (2014). Examination of values and activities selected from schools that implement preschool values education. *Amasya University Faculty of Education Journal*, 3(1), pp. 122-149.
- Toku, N. (2002). "The dilemma of values: Subjectivity and objectivity", *Muğla University Philosophy Department Symposium Proceedings*, Editor: Yalçın Ş., pp.101-113, Ankara: Vadi Publications.
- Topal, Y. (2019). Values education and ten root values. *Blue Atlas*, 7(1), pp. 245-254.
- Tuğral, S. (2005). "Value system in the Quran." *Doctoral Thesis*, Ankara University Institute of Social Sciences. Ankara.
- Turan, S. and Aktan, D. (2008). Social values that exist and are thought to exist in school life. *Turkish Journal of Educational Sciences*, 6(2), pp. 227-259.
- Turker, A. (2019). "Examination of Value Judgments of Science Teacher Candidates." *Master's Thesis*, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Educational Sciences, Burdur.
- Turker, A., Atay, Ç. K., and Gunduz, M. (2023). Examining the value judgments of science teacher candidates. *RumeliDE Journal of Language and Literature Research*, (36), pp. 404-422.

- Ulken, H. Z. (1965). Values, culture, and art. Istanbul Technical University Rectorate Conference Series, Istanbul.
- Ünal, F. (2011). An examination of the values that teachers want to impart to their students. *Journal of Education and Humanities: Theory and Practice*, 2(4), pp. 3-24.
- Villani, S. (2001). Impact of media on children and adolescents: A 10-year re-view of the research. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40(4), pp. 392-401.
- Welzel, C. and Inglehart, R. (2010). Agency, values, and well-being: A human development model. *Social Indicators Research*, 97, 43-63.
- Yalın, H. I. (2004). *Instructional technologies and material development* (13th ed.). Ankara: Nobel Publishing.
- Yaşar, Ş., Kasa, B., and Bayır, Ö. G. (2015). Classification of values as national and universal according to the opinions of classroom teacher candidates. *Turkish Studies*, 10(3), pp.581-600.
- Yazar, T. (2012). Teacher candidates' opinions about values. *Pegem Journal of Education and Training*, 2(1), pp. 61-68.
- Yazicioglu, T. and Aktepe, V. (2022). Identifying the values to be acquired by the students in inclusive classrooms based on the views of the classroom teachers. *International Journal of Progressive Education*, 18(1), pp. 52-64.
- Yigittir, S. (2010). Values that parents of primary school students wish to be taught in schools. *Values Education Journal*, 8(19), pp. 207-223.
- Yılmaz, K. and Ersoyol, H. (2013). Opinions of parents, teachers, and teacher candidates about the impact of media on changing childhood. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4).
- Zavalsız, Y. S. (2014). Value perception of university students (Karabük University example). *Turkish Studies*, 9(2), 1739-1762.
- Zumrutkal, S., and Arslantas, H. A. (2021). The role of the teacher in the values education perspectives. *Black Sea International Scientific Journal*, 1(50), 240-253.

33. Halk Kütüphanesi Çalışanlarının Yapay Zekâ Okuryazarlığı Üzerine Bir Araştırma: İzmir Halk Kütüphaneleri¹

Özgür POLAT²

APA: Polat, Ö. (2024). Halk Kütüphanesi Çalışanlarının Yapay Zekâ Okuryazarlığı Üzerine Bir Araştırma: İzmir Halk Kütüphaneleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 625-641. DOI: <https://zenodo.org/record/13825203>

Öz

Yapay zekâ, günümüzde neredeyse tüm dünyanın gündeminde yer alan ve önemsenen teknolojilerden biridir. İnsanların sadece mesleklerinde değil, gündelik hayatlarında da önemli gelişmelere neden olan bu teknoloji birçok mesleğin tekrar kurgulanması gerektiği tartışmalarının kaynağı olurken, bazıları hakkında da yok olabileceğine dair endişelerin oluşmasına neden olmuştur. Bu süreci derinden yaşayan mesleklerden birisi de kütüphanecilik mesleğidir. Yaygın eğitimin önemli ayaklarından birisi olan halk kütüphanelerinin, toplumun her kesimine hizmet veriyor olması dolayısıyla yapay zekâ uygulamalarını zaman kaybetmeden hizmetlerine aktarması beklenmektedir. Türkiye’de çeşitli kütüphanelerde yapay zekâ temelli hizmetler geliştirmek için bir süredir çalışmalar yürütülürken, halk kütüphaneleri odağında, 2024 yılında Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü tarafından yapay zekâ temelli 100 akıllı kütüphane açılması için planlamalar yapılmıştır. Bu gelişmeler gösteriyor ki kütüphanelerde yapay zekâ temelli hizmetlerin sayısı her geçen gün artarak ilerleyecektir. Şüphesiz ki, kütüphanecilik alanında yapılan bu çalışmaların başarıya ulaşması, bu kurumlarda çalışmakta olan kütüphanecilerin yapay zekâ okuryazarlık düzeyleriyle yakından ilgilidir. Bu araştırmanın amacı, yapay zekâ temelli hizmetlerin hızla yaygınlaştığı günümüzde halk kütüphaneleri çalışanlarının yapay zekâ okuryazarlık düzeylerinin ölçülmesidir. Araştırmada, "Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek; teknik anlama, eleştirel değerlendirme ve pratik uygulama olmak üzere üç boyuttan ve 31 maddeden oluşmaktadır. Araştırmanın evrenini, İzmir’de hizmet sunan bakanlığa bağlı halk kütüphanelerinde yönetici, kütüphaneci ve diğerkadrolarda çalışan memurların yer aldığı 163 personel oluşturmaktadır. Ölçek evrene dahil olan personele çevrimiçi form olarak ulaştırılmış ve toplam 117 kişiden yanıt alınmıştır. Araştırma sonuçları göstermektedir ki, İzmir’de çalışan halk kütüphanesi personelinin yapay zekâ okuryazarlık düzeyinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar arasında Bilgi ve Belge Yönetimi bölümünden mezun olanların, olmayanlara göre yapay zekâ konusunda anlamlı düzeyde daha fazla bilgi sahibi olduğu tespit edilmiştir. Çalışma, kütüphanecilerin; yapay zekâ uygulamalarının önemi, potansiyeli ve uygulamaları hakkında eğitime ihtiyaç duyduğunu ortaya

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turmitin, Oran: 16

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 27.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825203>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr.Öğr.Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü / Assist. Prof., İzmir Katip Çelebi University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department (İzmir, Türkiye), ozgurpolat27@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3993-4815>, ROR ID: <https://ror.org/024nx4843>, ISNI: 0000 0004 0454 9420

koymaktadır. Ulusal literatürde halk kütüphanesi çalışanlarının yapay zekâ okuryazarlık düzeylerini araştıran başka bir araştırmaya ulaşılamadığından, çalışmanın alanda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Halk kütüphanesi, yapay zekâ, yapay zekâ okuryazarlığı

A Research on Artificial Intelligence Literacy of Public Library Employees: Izmir Public Libraries³

Abstract

Artificial intelligence is one of the most important technologies on the agenda of almost the whole world today. This technology, which has caused significant developments not only in people's professions but also in their daily lives, has been the source of discussions that many professions need to be reconstructed, while some of them have caused concerns that they may disappear. One of the professions experiencing this process deeply is the profession of librarianship. Public libraries, which are one of the important pillars of non-formal education, are expected to transfer artificial intelligence applications to their services without wasting time since they serve every segment of the society. While studies have been carried out for some time to develop artificial intelligence-based services in various libraries in Türkiye, plans have been made by the Directorate General of Libraries and Publications to open 100 smart libraries based on artificial intelligence in 2024, with a focus on public libraries. These developments show that the number of artificial intelligence-based services in libraries will increase day by day. There is no doubt that the success of these studies in the field of librarianship is closely related to the artificial intelligence literacy levels of librarians working in these institutions. The aim of this research is to measure the artificial intelligence literacy levels of public library employees in today's world where artificial intelligence-based services are rapidly becoming widespread. In the research, 'Artificial Intelligence Literacy Scale' was used. The scale consists of 31 items and three dimensions: technical understanding, critical evaluation and practical application. The population of the research consists of 163 staff including managers, librarians and other staff working in public libraries affiliated to the ministry providing service in Izmir. The scale was delivered to the staff included in the population as an online form and responses were received from 117 people in total. The results of the research show that the level of artificial intelligence literacy of public library staff working in Izmir is low. Among the participants, those who graduated from the Information and Document Management department were found to have significantly more knowledge about artificial intelligence than those who did not. The study reveals that librarians need training on the importance, potential and applications of artificial intelligence applications. Since there is no other study investigating the artificial intelligence literacy levels of public library employees in the national

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 16

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 27.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825203>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

literature, it is thought that the study will fill an important gap in the field.

Keywords: Public library, artificial intelligence, artificial intelligence literacy

Giriş

Yapay zekâ uygulamaları günümüzde hemen herkesin sahip olması gereken temel becerilerden birisi haline gelirken, 21. yüzyıl teknoloji okuryazarlığı becerileri arasında da adı sıklıkla geçmeye başlamıştır. Laupichler vd. (2022, s. 14), insanların günlük hayatta bu yeni teknolojilerle daha fazla etkileşime geçmek zorunda kalacakları için, yapay zekâ becerilerinin herkesi ilgilendiren bir konu haline geldiğini belirtmektedir.

Yapay zekâ kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde (t.y.) “bilgisayarın, bilgisayar kontrolündeki bir robotun veya programlanabilir bir aygıtın insana benzer biçimde algılama, öğrenme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözüme, iletişim kurma vb. işlevleri sergileyebilme yeteneği” olarak tanımlanmıştır. İngilizce karşılığı ‘Artificial Intelligence’ (AI) olan bu kavram, Oxford English Dictionary (t.y.)’de “daha önce insan zekâsı gerektirdiği düşünülen görevleri yerine getirmek veya çıktı üretmek için kullanılan yazılım” olarak tanımlanmıştır. Literatürde yer alan tanımlarda ise disiplinlere özgü bir yaklaşımın olduğu söylenebilir. Bu tanımlar arasında yapay zekâ; “hatalarından ders çıkarma yeteneğine sahip, görevlerini hızlı ve süper beceriyle yerine getiren” (Al-Aamri ve Osman, 2022, s. 567), “normalde insan veya biyolojik zekâ gerektiren görevleri yerine getirmesine olanak sağlamak için geliştirilen teoriler ve teknikler” (Joint Information Systems Committee, 2022) olarak nitelendirilmiştir. Cox ve Mazumdar (2024, s. 332) literatürde öne çıkan tanımlar üzerinden yaptığı değerlendirmede, yapay zekâ tanımlarının çoğunun soyut ve açık uçlu yapıldığını, gelişmekte olan yapısı nedeniyle de herhangi bir teknolojiye vurgu yapılmadığını belirtmiştir.

Literatürde yapay zekâ fikrinin ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili görüş birliği bulunmamaktadır (Çelebi vd., 2023, s. 543). Russell ve Norvig (2009)’e göre günümüzde yapay zekâ olarak kabul edilen tarihteki ilk çalışma McCulloch ve Pitts (1943) tarafından, beyindeki nöronların temel fizyolojisi ve işlevi ile Russell ve Whitehead’e dayanan önermeler mantığı ve Turing’in hesaplama teorisinden faydalanarak ortaya konulmuştur. Turing (1950) "Hesaplama Makineleri ve Zekâ" isimli makalesinde “Makineler düşünebilir mi?” sorusu kapsamında “makine” ve “düşünce” kavramları üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Türkiye’de ise kavramın ilk kez 1959 yılında Cahit Arf tarafından dile getirildiği belirtilmektedir (Sarı, 2021, s. 816).

Dijital okuryazarlık evreninin üyesi olan yapay zekâ okuryazarlığı, sadece yapay zekâ uygulamalarını kullanabilmeyi değil, aynı zamanda ilkelerini, uygulamalarını ve etik hususlarını anlama ve uygulama becerilerini de kapsamaktadır. Diğer yandan bu beceriler yapay zekânın çıktılarını eleştirel değerlendirmede bulunabilme, arka planda işleyen mekanizmaları anlayabilme ve bunların etik ve toplumsal sonuçlarını düşünebilme yetkinliklerini de kapsamaktadır (Lo, 2024). Yapay zekâ günlük hayatta daha fazla alanda yer buldukça, her kesimden insanın kavrama ilişkin beceri edinmesi gerekliliği daha önemli hale gelmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak, literatürde farklı özellikteki gruplar üzerinde yapılan araştırmaların sayısının da artış gösterdiği söylenebilir. Laupichler vd. (2022), tarafından kaleme alınan ve yükseköğretim ve yetişkin eğitiminde yapay zekâ okuryazarlığına ilişkin literatürün mevcut durumu üzerinden değerlendirildiği araştırmada, yapay zekâyâ ilişkin araştırmaların henüz emekleme aşamasında olduğu ve yetişkin eğitiminde yapay zekâ okuryazarlığının nasıl tanımlanacağını yanı sıra, uzman olmayanlara hangi içeriğin öğretilmesi gerektiği konusunda

iyileştirmeye ihtiyaç duyulduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de yapay zekâ uygulamalarına ilişkin yapılan araştırmaların kapsamı ve sayısı her geçen gün artmaktadır. Türkiye’de yapay zekâ uygulamalarına ilişkin yapılan tezlerin yoğun olarak teknolojiyle ilgili alanlarda yapıldığı bilinse de son yıllarda konunun etki alanının genişlemesiyle birlikte felsefe (Acar, 2020), müzik (Genç, 2024), hukuk (Yalçın, 2022) ve sağlık (Pala, 2023) gibi farklı disiplinlerde de odağında yapay zekânın yer aldığı çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yapay zekâ konusunun giderek önem kazanmasının ve daha özellikli bir konu olarak ele alınması gerekliliğinin bir sonucu olarak en eskileri 2018’de yayın hayatına başlamış olan “Zeki Sistemler Teori ve Uygulamaları Dergisi” ile “MetaZihin: Yapay Zekâ ve Zihin Felsefesi Dergisi” ve 2021 yılından itibaren yayımlanan “Sağlık Bilimlerinde Yapay Zekâ Dergisi” ve “Artificial Intelligence Theory and Applications” isimli akademik dergiler yayın hayatına başlamıştır. Bununla birlikte, araştırmacılar için yapay zekâ uygulamaları ve okuryazarlığı kapsamında farkındalık düzeyi (Ferikoğlu ve Akgün, 2022); hazır bulunuşluk (Karaca vd., 2021); kabul (Karaoğlan Yılmaz vd., 2023); kaygı (Akkaya vd., 2021; Terzi, 2020; Kolcu vd., 2021); okuryazarlık (Çelebi vd., 2023; Polatgil ve Güler, 2023; Karaoğlan Yılmaz ve Yılmaz, 2023) ve genel tutum (Kaya vd., 2022) konularında ölçeklerin geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin potansiyel etkileri birçok alanda sıklıkla ele alınan bir konu haline gelirken özellikle ulusal literatürde bilgin bilim alanından araştırmacılar tarafından sınırlı sayıda ve kapsamda ele alındığı görülmektedir. Bu sınırlı sayıdaki çalışmaların arasında yapay zekâ konusunu bilgi merkezleri bağlamında ele alınan ilk yüksek lisans tezinde Selçuk (2019), Türkiye’deki bilgi merkezlerinin yapay zekâ uygulamaları hakkında durum analizinde bulunmuştur. Yükseköğretim Kurulunun verilerine göre bilgin bilim alanında yapay zekâ konusunu bilgi merkezleri bağlamında sadece bu tezde ele alınmış olması, konunun alanda oldukça yavaş şekilde ilerlediğini gösterir niteliktedir. Benzer olumsuz durum bilgin bilim kapsamında üretilen bilimsel makale sayısında da görülmektedir. Oysa, kütüphane dünyasının günümüzde eriştiği hizmet ağı ve yetkinliği dikkate alındığında, yapay zekâ ile kütüphaneler birbirlerine çok yakın durmaktadır.

Yukarıda da dile getirildiği gibi, yapay zekâ uygulamalarının hızla yaygınlaştığı disiplinlerden birisi de kütüphaneciliktir. Kütüphaneler, okullar gibi belirli bir kesime değil de misyonu gereği herkes için yeni teknolojilerle ilgili eğitim ve deneyim hizmetleri sunmaktadır. Bu yönüyle kütüphaneler hizmet sunulan kitlenin çok daha geniş yelpazede, farklı yaş ve özelliklere sahip bireylerden oluşması toplum içindeki dijital uçurumun azaltılmasına katkı sağlayabilir (Ylipulli ve Luusua, 2019). Kütüphane bağlamında sınırlı ama oldukça eski denilebilecek bir geçmişe sahip olan bu teknoloji, özellikle COVID-19 sürecinde çevrimiçi hizmetlerin sayısı ve çeşidinin artışıyla ivme kazanmıştır. Günümüzde özellikle öncü uygulamalardan ChatGPT ile bu süreç her geçen gün daha da hızlanarak ilerlerken, kütüphane ve çalışanlarını merkeze alan araştırmaların sayısı da artmaktadır. Bu yönelimden etkilenen Türkiye’de de başta üniversite kütüphaneleri olmak üzere yapay zekâ temelli hizmetler sunulmaya başlanmıştır. Bu sürecin güncel adımlarından birisi de 2024 yılında Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü (KYGM, 2024) tarafından yapay zekâ temelli 100 akıllı kütüphane açılması için çalışmalara başlanmasıdır.

Massis (2018, s. 458) kütüphanelerde yapay zekânın gelecekteki etkilerini heyecan verici olarak nitelerken, yıkıcı etkileri olabileceğini, yapay zekânın doğasının kütüphanenin sahip olduğu misyonunu bozmaya yol açabileceğini de belirtmektedir. Bu süreci başarıyla yürütebilmek ise gelişen yeni teknolojileri takip eden, yapay zekâ ve robotik teknolojilerini kütüphane hizmetlerine dâhil edebilecek yetkinliklere sahip kütüphanecilerle mümkündür (Alır Derbent, 2024, s. 928; Yıldız ve Yıldırım, 2018, s. 31). Aksi durumda Arlitsch ve Newell (2017, s. 796)’in de belirttiği gibi, tarihte, yeni teknolojilere karşı direnen ya da uyum sağlayamayan birçok şirketin başarısızlıkları gibi bir sonla karşılaşılabilir. Geçmişte

örnekleri olduğu gibi kütüphanelerin internet teknolojilerinin ilk örneklerine hizmetlerinde yer vermekte yavaş davranması ya da direnmesi yerine yapay zekânın sunduğu değişiklikleri kabul etme ve çalışanlarının yeteneklerini geliştirerek potansiyel fırsatlara açık olması gerekmektedir.

Yapay zekâ teknolojilerindeki son gelişmelerin ortaya çıkardığı zorluklar, başarı için temel bilgi ve becerilerle donatabilecek müfredat ve kaynakların geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir (Faruqe vd., 2022, s. 586). Bu durum beraberinde “yapay zekâ okuryazarlığı” kavramının tanımlanması, anlaşılması ve bunları yaparken de sınırlarının belirginleştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Literatürde yapay zekâ okuryazarlığı için yapılan tanımlarda farklı yaklaşımların olduğu söylenebilir. Örneğin, Çelebi vd. (2023, s. 556) yapay zekâ okuryazarlığının, bu teknolojileri eleştirebilme ve ilgili kavramlarını anlama yeteneklerini kapsadığını belirtmektedir. Ng vd. (2021, s. 9) ise inceledikleri yapay zekâ okuryazarlığı tanımlarının çoğunda, araştırmacı ve öğrencilerin yalnızca yapay zekâ uygulamalarını nasıl kullanacaklarını bilmek yerine, bu kavramın altında yatan kavramları öğrenmeleri ve kullanırken etik kaygılar taşımaları gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Kütüphanecilerin yapay zekâ okuryazarlıkları ve ilişkili diğer konular hakkında literatürde yer alan araştırmaların kapsamlı bir özetini sunan bu makalenin, yapay zekâ uygulamaları ile kütüphane hizmetlerinin geliştirilmesinde personelin etkisini araştıranlara kaynak olacağı öngörülmektedir. Ayrıca çalışmada ulaşılan bulguların, yapay zekâ teknolojilerinin bilgilendirme alanına daha fazla katkı sağlamasında önemli rollere sahip kütüphanecileri değerlendirecek çalışmalara katkı sağlanması beklenmektedir.

Yapay Zekâ Uygulamaları ve Kütüphanecilik

Literatürde yer alan yapay zekâyâ ilişkin yapılmış araştırmaların ilk örneklerinde, öncelikli amacın bu kavramı tanımlama ve potansiyeline dikkat çekme olduğu söylenebilir. Hsieh ve Hall (1989), yapay zekânın tanımını ve tarihsel gelişimini ele aldığı çalışmada kütüphane ve bilgi bilimi alanındaki yapay zekâ ve uzman sistemlerin kapsamlı bir analizini yapmaktadır. Ferguson (1997) yapay zekâ tekniklerinin dijital kütüphaneler oluşturmadaki zorlukları nasıl çözebileceğini araştırmıştır. Balleste (2002) çalışmasında 21. yüzyılda yapay zekânın kütüphaneler için önemli bir teknoloji olacağına, diğer bir çalışmasında (Balleste, 2007) ise yapay zekânın kütüphane hizmetlerindeki potansiyeline ve hukuk kütüphanelerinde kullanıcıların Web sitesi kullanımını kolay, hızlı ve proaktif hale getirebileceğine dikkat çekmektedir. Çakmak ve Eroğlu (2023) kütüphanelerde yapay zekâ, makine öğrenimi ve derin öğrenme konularını ele alan araştırmaların odağında çoğunlukla akademik kütüphanelerin yer aldığını belirtmişlerdir.

Yapay zekâ tabanlı uygulamaların kütüphanecilik dünyasına tanıtımının yapıldığı birçok yayın yer almaktadır. Ostertag vd. (1992) AIRS (Yapay Zekâ Tabanlı Yeniden Kullanım Sistemi) adı verilen yapay zekâ tabanlı bir kütüphane sistemi sunmuştur. Michos vd. (1999) araştırmalarında kütüphane kataloglarına çok dilli erişim sağlamak için çok dilli bilgi araçlarını birleştiren TRANSLIB sistemini tanıtmıştır. R-Moreno vd. (2014) araştırmalarında SIGUEME adı verilen prototip sistem ile RFID sensörlerini, yapay zekâ tabanlı planlama ve izlemeyi ve ekran tabanlı bilgi görüntülemeyi birleştiren bir sistemden bahsetmektedir. Daha yakın bir tarihe gelindiğinde, Wu vd. (2015), belge sınıflandırma ve meta veri çıkarma gibi birçok özelliği olan temel yapay zekâ tekniklerinin yer aldığı dijital kütüphane arama motoru olan CiteSeerX'te yapay zekâ teknolojilerinin bir uygulamasını sunmuştur.

Literatürde yer alan araştırmalarda sıklıkla ele alınan bir diğer önemli konu ise yapay zekâ

uygulamalarının kütüphanelerde hangi iş süreçlerinde kullanılabileceği konusudur. Bu konuda, Vincze (2017) kütüphanelerde yapay zekâ tabanlı Chatbot yazılımların kullanıcıların sorunlarını çözmeye yardımcı olacağını, Öztürk ve Özel (2021, s. 358) yapay zekâ teknolojilerinin kataloglama, sınıflama, sağlama ve danışma hizmetleri gibi birçok iş süreçlerinin daha hızlı ve isabetli şekilde yerine getirme potansiyeline sahip olduğunu belirtirken, Al-Aamri ve Osman (2022, s. 571) ise yapay zekâ uygulamalarının kütüphanelerde potansiyel kullanım alanlarını üç başlık altında sunmuştur:

- Koleksiyon Yönetimi: Koleksiyon hareketinin (ödünç alma, iadeler, teknik işlemler) takip edilmesi.
- İnsan Kaynakları Yönetimi: Kullanıcı sayısını ve kütüphane içerisindeki hareketlerinin incelenmesi.
- Kütüphane Ortamı Takibi: Kütüphanenin aydınlatılması, yangın ve benzeri tehlikelerin takibi ve önlenmesi.

Çağımızda bilgi merkezlerinde sürdürülebilir başarı için hızla gelişen teknolojileri bünyesine adapte edilebilen hizmet geliştirme anlayışının oluşturulması ve yürütülmesine etki eden unsurlardan birisi de nitelikli personeldir (Öztemiz, 2024). Son yıllarda yapılan araştırmalarda yapay zekânın potansiyel faydaları ve tehditlerini ele alan çalışmalarda kütüphanecilerin sahip olması gereken yetkinliklere vurgu yapıldığı görülmektedir. Arlitsch ve Newell (2017, s. 795-796), günümüzde toplum için yaşam boyu öğrenme merkezi konumunda olan kütüphanelerde kullanıcıların yapay zekâ uygulamalarına ilişkin bilgi ve beceriler kazanmalarını sağlayacak kütüphanecilerin olmasının zorunlu hale geleceğini belirtmiştir. Ünal ve Özdemir (2017) yapay zekâ uygulamalarının gelişmesiyle iş süreçlerinde insan kaynağına gerek duyulmayacağı görüşünün doğru olmadığını, yapay zekânın rolü arttıkça onları daha iyi destekleyen ve anlayan personelin öneminin daha iyi anlaşılacağını vurgulamıştır. Al-Aamri ve Osman (2022, s. 571) ise literatürde kütüphanelerde yapay zekâ uygulamalarında karşılaşılan zorlukların ele alındığı çalışmalarda, nitelikli malzeme eksikliğinin yanında personelin bilgi ve deneyim eksikliğinin de öne çıktığını belirtmiştir. Öztürk ve Özel (2021, s. 381) araştırmalarında Ankara'daki üniversite kütüphanelerinde görev yapan 110 kütüphaneciden elde edilen veriler üzerinden, kütüphanecilerin yapay zekâ teknolojileri ve uygulamaları ile ilgili bilgi ve beceri düzeylerinin düşük olduğu; personelin mevcut yetkinliklerini geliştirmeye yönelik eğitim planlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Kütüphane hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının ortaya çıkaracağı tehditler arasında yapay zekâyla ilgili politika ve savunuculuğun genellikle kütüphanelerde istihdamın azaltılması, personele yönelik taleplerin yoğunlaşması ve gözetimin artmasıyla bağlantılı bir üretkenlik gündemi oluşabilir (International Federation of Library Associations and Institutions [IFLA], 2023). Bunlar arasında en belirgin tehdidin ise kullanıcıların bilgi arama ve kullanma davranışlarındaki değişiminin sonucunda insanlarda kütüphanelerin bu süreçlerle daha az alakalıymış hissinin oluşması belirtilmiştir. Cox ve Mazumdar (2024, s. 333-337) kütüphanelerde yapay zekâ örneklerinin uygulanabileceği beş faaliyet alanını belirlediği araştırmada, yapay zekânın kullanıcılar için doğrudan kütüphane hizmetlerinde bilgi keşfine yönelik uygulamalarda ve sohbet robotlarında kullanılabileceğini belirtmiştir. Çalışmada bu uygulamaların yapay zekânın kütüphanelerin deneyimlenme biçimindeki değişimin merkezi olabileceğinden dirençle karşılaşmanın muhtemel olacağı ve bu engelin aşılmasında değişim yönetiminin kritik önemli olduğu vurgulanmıştır. Andersdotter (2023, s. 117-118) kütüphanecilerin yapay zekâ konusundaki beceri eksikliğinin, kütüphanelerde uygulanmasını ve tartışılmasını zorlaştırabileceğini belirtmiştir. Bunun yanında literatürde yapay zekânın kütüphanelerde oluşturabileceği tehditleri ele alan araştırmalar da yer almaktadır. Massis (2018, s. 458) bu konuda akla

gelen tehditlerin birçoğunun neredeyse teknolojik gelişmelerin her yeni sürümde kütüphanelere yöneltilmiş ve tartışılmış olduğunu belirtmiştir. Wang (2019, s. 14) yapay zekâ tabanlı uygulamaların kütüphane hizmetlerinde kullanımının yaş ve istihdama bağlı olarak kütüphanecilerde iş güvensizliği oluşturduğunu belirtmiştir. Benzer konuya dikkatleri çeken Vincze (2017, s. 9) kütüphane hizmetlerinde kullanımı yaygınlaşan Chatbot yazılımları nedeniyle istihdamla ilgili olumsuz bir tablonun olduğunu fakat bu sanal referans kütüphanecilerin asıl amacının kütüphanecilerin yerini almak değil, referans departmanının işini kolaylaştırmaktır, şeklinde açıklamıştır.

Lo (2024, s. 649-651) araştırmasında, kütüphane alanında yapay zekâ anlayışı, kullanımı ve algısının net olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar, yapay zekâ uygulamalarının kütüphanelere sağlayacağı faydaların farkında olunduğunu, fakat bu teknolojileri uygulamak için kapsamlı bir anlayış ve hazır olma durumunun yetersiz olduğuna ortaya koymuştur. Bu durum, kütüphanelerde çalışanlara yönelik hedeflenen eğitim stratejilerine ve devam eden mesleki gelişim çalışmalarının kritik önemine dikkatleri çekmektedir. Yapay zekâ ile bilişim sektöründe yaşanan birçok belirsizliği gidermek adına yapılan çalışmalar arasında IFLA (2023) tarafından hazırlanan “Developing a Library Strategic Response to Artificial Intelligence” isimli plan da yer almaktadır. Rehber niteliğindeki bu çalışmada yapay zekâ uygulamalarına yönelik olarak kütüphanelerin hazırlıklı olabilmesi için stratejik planlar içerisinde personel yönetimine ilişkin atması gerek adımlar şu şekilde açıklanmıştır:

- Yapay Zekâ Becerilerine Sahip Yeni Personelin İşe Alınması: Henüz tam olarak hangi beceri setlerinin gerekli olduğu belirsizliğini koruyorken, yapay zekânın çıkardığı karmaşık ortamda zorlukların başarıyla üstesinden gelmek için doğru kişileri istihdam etmek gerekir.
- Mevcut Personele Beceri Kazandırma: Mevcut personele beceri kazandırmak, hızla değişen bir ortamda işgücünü uyumlu ve rekabetçi tutmak için proaktif bir stratejiyle hareket edilmelidir.

İlgili literatürün de ortaya koyduğu gibi, yapay zekâ ve kütüphane yakınsaması, artan bir ilgi ve ilişkilendirme çeşitliliği ile alan yazınında gündem olmaya devam etmektedir. Bu gerçeklik çalışmanın da asıl çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, yapay zekâ ve kütüphane yakınsamasında kilit bir noktada duran kütüphane çalışanlarının konuya ilişkin okuryazarlık düzeyleri üzerinden bir tablo ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Yapay zekâ uygulamaları kütüphanelerde her geçen gün daha fazla kendine yer buldukça, bu konuya hakim yapay zekâ okuyuları kütüphanecilerin önemi daha çok anlaşılacaktır. Bu bağlamda, araştırmanın amacı, halk kütüphanelerinde yapay zekâ temelli hizmetlerin hızla yaygınlaştığı günümüzde halk kütüphanesi çalışanlarının yapay zekâ okuryazarlık düzeylerinin ölçülmesi ve ulaşılan bulgular üzerinden varsa eksiklikler üzerinden çeşitli öneriler geliştirmektir. Araştırmada, belirlenen bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Halk kütüphanesi çalışanları genel olarak Teknik Anlama, Eleştirel Değerlendirme ve Pratik Uygulama alt boyutları için bireysel yapay zekâ okuryazarlıklarını nasıl değerlendirmektedir?
2. Yapay Zekâ Okuryazarlığı öz değerlendirmesinde Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunu olanlarla olmayanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar var mıdır?

3. Halk kütüphanesi çalışanlarının eğitim düzeyi ile yapay zekâ okuryazarlığı düzeyleri arasında ilişki var mıdır?

Yöntem

Çalışma Grubu

Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği araştırmanın evrenini oluşturan 163 kişiye çevrimiçi olarak 04.07.2024 tarihinde gönderilmiş ve veri toplama süreci 22.07.2024 tarihinde sonlandırılmıştır. Çalışmanın örneklem büyüklüğü basit tesadüfi örneklem formülüyle, %95 güven düzeyi ve %5 hata payı ile hesaplanmıştır.

$$n = (N \cdot z^2 \cdot p \cdot q) / [(N \cdot d^2) + (z^2 \cdot p \cdot q)] \text{ (Yamane, 2001, s. 117)}$$

Bu formüle göre örneklem çapı $n \geq 114$ olarak belirlenmiştir. Buna göre araştırmada ölçeğe ilişkin değerlendirmeleri derlenen 117 kişinin katılımının evren-örneklem temsili açısından yeterli olduğu değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, veri toplama aracı olarak Laupichler vd. (2023) tarafından geliştirilen ve Karaoğlan Yılmaz ve Yılmaz (2023) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, katılımcıların yapay zekâ okuryazarlığı hakkında Teknik Anlama boyutunda 14 madde, Eleştirel Değerlendirme boyutunda 10 madde ve Pratik Uygulama boyutunda 7 olmak üzere üç boyuttan ve 31 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan maddeler (1) Kesinlikle katılmıyorum" ile "(7) Kesinlikle katılıyorum" arasında değişen likert tipi yedili derecelendirme şeklindedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayıları alt boyutlar için Teknik Anlama 0.98, Eleştirel Değerlendirme 0.98, Pratik Uygulama 0.97 olup, genel güvenilirlik katsayısı 0.99'dur.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerinin değerlendirilmesinde Statistical Package for Social Sciences (SPSS) Windows version 25 (SPSS Inc. Chicago, IL, USA) yazılım programı kullanılmıştır. Çalışmada verilerin tanımlayıcı istatistikleri (sayı, yüzdelik, ortalama, standart sapma, minimum, maksimum ve medyan) verilmiştir. Normallik varsayımı Shapiro Wilk testi ile kontrol edilmiştir. Normal dağılıma sahip olmayan iki bağımsız grup karşılaştırılması için Mann Whitney U, ikiden fazla grup karşılaştırması için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Normal dağılıma uygun olmayan ölçümler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığı Spearman korelasyon ile test edilmiştir. Tüm analizler için I. Tip Hata olasılığı $\alpha=0.05$ olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

			N	%
Cinsiyet	Kadın	76	65.0	
	Erkek	41	35.0	
Yaş	20-25	12	10.3	

	26-35	27	23.1
	36-45	38	32.5
	46-55	34	29.1
	56 ve üstü	6	5.1
Eğitim	Orta öğretim	22	18.8
	Lisans	83	70.9
	Lisansüstü	12	10.3
Bilgi ve Belge Yönetim bölümü lisans mezunu olma durumu	Evet	44	37.6
	Hayır	73	62.4
Kütüphanedeki görevi	Yönetici	17	14.5
	Kütüphaneci	29	24.8
	Memur	51	43.6
	Diğerleri	20	17.1
Toplam			100.0

Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir. Katılımcıların %65’i kadın, %35’i erkek; %10.3’ü 20-25, %23.1’i 26-35, %32.5’i 36-45, %29.1’i 46-55 yaş aralığında ve %5.1’inin de 56 yaş ve üstü olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarının %18.8’inin orta öğretim, %70.9’unun lisans, %10.3’ünün lisansüstü olduğu görülmektedir. Katılımcıların %37.6’sının Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunu olduğu, %62.4’ünün ise bu bölümden mezun olmadığı, %14.5’inin yönetici, %24.8’inin kütüphaneci, %43.6’sının memur, %17.1’inin ise diğer kadrolarda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Güvenirlik Analizi Sonuçları

	Soru sayısı	Cronbach’s Alpha
Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği	31	0.988
Teknik Anlama	14	0.977
Eleştirel Değerlendirme	10	0.981
Pratik Uygulama	7	0.969

Tablo 2’de Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği ve alt boyutlarının güvenilirlik analizi sonuçları verilmiştir. Cronbach Alpha değerlerinin 0.70’in üzerinde olması, anketin güvenilir olduğunu ve soruların ölçülen yapıya uygun olarak tutarlı sonuçlar verdiğini ifade etmektedir. Yapay Zekâ Okuryazarlığı ölçeğinin Cronbach Alpha değerleri 0.988, teknik anlama alt boyutunun Cronbach Alpha değerleri 0.977, eleştirel değerlendirme Cronbach Alpha değerleri 0.981, pratik uygulama Cronbach Alpha değerleri 0.969 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, anketin yüksek bir iç tutarlılık sergilediğini göstermektedir.

Tablo 3: Yapay Zekâ Okuryazarlık Düzeyine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek ve Alt Boyutlar	M(Min.-Maks.)	$\bar{x} \pm Ss$	Okuryazarlık Düzeyi
Yapay Zekâ Okuryazarlığı	3.19 (1-7)	3.29±1.68	Düşük
Teknik Anlama	2.36 (1-7)	2.83±1.63	Düşük
Eleştirel Değerlendirme	3.8 (1-7)	3.6±1.89	Orta

Pratik Uygulama	4 (1-7)	3.75±1.88	Orta
-----------------	---------	-----------	------

Tablo 3'te Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği ve alt boyutlarının tanımlayıcı istatistikleri tabloda verilmiştir. Yapay Zeka Okuryazarlığı ölçeğinden katılımcıların aldıkları puanların medyanı 3.19, minimum 1, maksimum 7 ve ortalama 3.29±1.68 olarak belirlenmiş ve düzey "Düşük" olarak sınıflandırılmıştır. Teknik Anlama alt boyutunda puanların medyanı 2.36, minimum 1, maksimum 7 ve ortalama 2.83±1.63 olup, düzey "Düşük" olarak değerlendirilmiştir. Eleştirel Değerlendirme alt boyutunda puanların medyanı 3.8, minimum 1, maksimum 7 ve ortalama 3.6±1.89 olup, düzey "Orta" olarak sınıflandırılmıştır. Pratik Uygulama alt boyutunda ise puanların medyanı 4, minimum 1, maksimum 7 ve ortalama 3.75±1.88 olup, düzey "Orta" olarak belirlenmiştir.

Tablo 4: Eğitim Durumu Değişkenine İlişkin Analizi Sonuçları

	Eğitim durumu	M (Min.-Maks.)	$\bar{x} \pm Ss$	KW	p	Bonferroni (p)
Yapay Zekâ Okuryazarlığı	Orta öğretim	87 (31-202)	91.5±56.64	4.812	0.090	-
	Lisans	99 (31-217)	100.52±50.78			
	Lisansüstü	138 (61-217)	130.67±46.68			
Teknik Anlama	Orta öğretim	26 (14-90)	35.32±24.86	3.655	0.161	-
	Lisans	36 (14-98)	39.3±21.88			
	Lisansüstü	44.5 (17-98)	49.92±24.79			
Eleştirel Değerlendirme	Orta öğretim	34 (10-69)	32.5±20.25	7.260	0.027*	1<3 (0.032*) 2<3 (0.039*)
	Lisans	38 (10-70)	35.06±18.43			
	Lisansüstü	52.5 (24-70)	48.83±15.63			
Pratik Uygulama	Orta öğretim	25 (7-48)	23.68±13.83	2.569	0.277	-
	Lisans	28 (7-49)	26.16±13.2			
	Lisansüstü	30 (17-49)	31.92±10.27			

KW: Kruskal Wallis test istatistiği, *p<0.05

Tablo 4'te katılımcıların eğitim durumuna göre Yapay Zeka Okuryazarlığı Ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığı, normal dağılıma sahip olmayan ölçümler için Kruskal Wallis analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre katılımcıların eğitim durumlarına göre yapay zeka okuryazarlığı ölçeği ve teknik anlama ile pratik uygulama alt boyutunda aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p>0.05). Eleştirel Değerlendirme alt boyutunda ise katılımcıların eğitim durumlarına göre aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Farklılığın hangi iki grup arasında olduğunu tespit edebilmek için Bonferroni analizi yapılmıştır. Buna göre farklılığın eğitim durumu lisansüstü olan katılımcılardan kaynaklandığı ve eğitim durumu lisansüstü olanların, orta öğretim ve lisans olanlara göre daha yüksek puanda olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünden Mezun Durumu Değişkenine İlişkin Analizi Sonuçları

Bilgi ve Belge Yönetimi mezun durumu		M (Min.-Maks.)	$\bar{x} \pm Ss$	Z	p
Yapay Zekâ Okuryazarlığı	Evet	116 (33-172)	112.66±39.44	-2.018	0.044*
	Hayır	98 (31-217)	95.44±57.76		

Teknik Anlama	Evet	39 (14-76)	42.07±17.26	-1.937	0.053
	Hayır	27 (14-98)	38.18±25.67		
Eleştirel Değerlendirme	Evet	41 (11-64)	40.91±15.48	-2.344	0.019*
	Hayır	33 (10-70)	33.03±20.23		
Pratik Uygulama	Evet	30 (7-47)	29.68±10.4	-2.080	0.037*
	Hayır	25 (7-49)	24.23±14.2		

Z: Mann Whitney U test istatistiği, *p<0.05

Tablo 5'te katılımcıların Bilgi ve Belge Yönetimi bölümünden mezun olma durumlarına göre Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığı, normal dağılıma sahip olmayan ölçümler için Mann Whitney U analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre Bilgi ve Belge Yönetimi bölümünden mezun olanların olmayanlara göre Yapay Zekâ Okuryazarlığı ölçeği, Eleştirel Değerlendirme ve Pratik Uygulama alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu (p<0.05) ve aldıkları puanların daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Teknik Anlama alt boyutundan aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p>0.05).

Tablo 6: Kütüphanedeki Görev Durumu Değişkenine İlişkin Analiz Sonuçları

Kütüphanedeki Görev Durumu		M (Min.-Maks.)	$\bar{x} \pm Ss$	KW	p
Yapay Zekâ Okuryazarlığı	Yönetici	97 (33-172)	108.18±47.56	2.837	0.417
	Kütüphaneci	115 (36-163)	111.48±35.41		
	Memur	98 (31-217)	95.96±59.6		
	Diğerleri	107.5 (31-167)	97.9±56.59		
Teknik Anlama	Yönetici	41 (14-76)	44.12±22.82	3.966	0.265
	Kütüphaneci	39 (17-74)	40.79±14.4		
	Memur	27 (14-98)	37.69±26.54		
	Diğerleri	34 (14-74)	39.15±23.77		
Eleştirel Değerlendirme	Yönetici	36 (11-57)	37.53±15.03	3.423	0.331
	Kütüphaneci	40 (11-64)	40.72±15.57		
	Memur	36 (10-70)	33.84±20.97		
	Diğerleri	34.5 (10-60)	33.3±20.53		
Pratik Uygulama	Yönetici	30 (7-42)	26.53±11.51	2.829	0.419
	Kütüphaneci	30 (8-47)	29.97±9.99		
	Memur	25 (7-49)	24.43±14.24		
	Diğerleri	29.5 (7-49)	25.45±15.13		

KW: Kruskal Wallis test istatistiği, *p<0.05

Tablo 6'da katılımcıların kütüphanedeki görev durumuna göre Yapay Zeka Okuryazarlığı Ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığı, normal dağılıma sahip olmayan ölçümler için Kruskal Wallis analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre katılımcıların kütüphanedeki görev durumuna göre yapay zeka okuryazarlığı ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p>0.05).

Tablo 7: Alt Boyutlar Arasındaki Korelasyonlar

	Teknik Anlama	Eleştirel Değerlendirme	Pratik Uygulama
Teknik Anlama	1.000	0.870**	0.817**
Eleştirel Değerlendirme		1.000	0.922**
Pratik Uygulama			1.000

**p<0.01

Tablo 7’de Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeğinin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığı normal dağılıma sahip olmayan ölçümler için Spearman korelasyon analizi ile test edilmiştir. Buna göre Teknik Anlama ile Eleştirel Değerlendirme arasında pozitif yönlü güçlü korelasyon ($r=0.870$, $p<0.01$), Teknik Anlama ile Pratik Uygulama arasında pozitif yönlü ve güçlü korelasyon ($r=0.817$, $p<0.01$) ve Eleştirel Değerlendirme ile Pratik Uygulama arasında pozitif yönlü çok güçlü bir korelasyon ($r=0.922$, $p<0.01$) olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Yapay zekâ uygulamaları her geçen gün daha fazla alanda kendini göstererek, insanların iş ve sosyal hayatında önemli roller edinmeye devam etmektedir. Bu gelişmenin kütüphanelerde hem hizmetlerin planlanması ve uygulanması hem de kullanıcıların yapay zekâ uygulamaları konusunda gereksinimlerinin karşılanması olarak iki farkı perspektiften ele alınması gerekmektedir. Kütüphanelerde geniş bir kullanım potansiyeline sahip olan bu yeni teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılabilmesi, personelin bu alanla ilgili bilgi ve becerileriyle yakından ilgilidir.

Araştırma sonucunda, İzmir’deki halk kütüphanesi çalışanlarının yapay zekâ okuryazarlık düzeylerinin düşük seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal hayatta sıklıkla duyulan ve sınırlı konularda uygulama olanağı olan bu teknolojilerin ülkemizdeki halk kütüphanelerinin iş süreçlerinde henüz yeterince yer bulamamış olması nedeniyle, söz konusu sonuç olağan karşılanabilir. Ulaşılan sonucun literatürde yer alan çalışmaları desteklediği söylenebilir. Kütüphanelerde yapay zekâ uygulamalarında karşılaşılan zorluklar arasında personelin bilgi ve deneyim eksikliğinin öne çıktığını vurgulayan çalışmalar yer almaktadır (Al-Aamri ve Osman, 2022). Benzer şekilde ulusal literatürde yer alan bir diğer çalışmada Öztürk ve Özel (2021, s. 381) üniversite kütüphanelerinde çalışan kütüphanecilerin yapay zekâ teknolojileri ve uygulamaları ile ilgili bilgi ve beceri düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmada “Halk kütüphanesi çalışanları genel olarak Teknik Anlama, Eleştirel Değerlendirme ve Pratik Uygulama alt boyutları için bireysel yapay zekâ okuryazarlıklarını nasıl değerlendirmektedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Teknik Anlama alt boyutu düzeyinin düşük olması çalışanların bu teknolojiler konusunda eğitim almadıklarını ortaya koymaktadır. Pratik Uygulama alt boyutu düzeyinin orta seviyede olması ise kütüphane çalışanlarının bu teknolojileri sınırlı da olsa uyguladıklarını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde orta seviyede olan Eleştirel Değerlendirme alt boyutu ise; çalışanların bu teknolojilerin olası riskleri ve insanlarda yaratacağı etkiler hakkında farkındalık sahibi olduklarını göstermektedir. Bu durum ayrıca bu teknolojileri güvenli bir şekilde kullanarak kütüphanelere ve kullanıcılarına daha fazla fayda sağlamalarına katkı sağlayabileceklerini göstermektedir. Ulaşılan bu sonuç Massis (2018, s. 458)’in araştırmasında da vurguladığı yapay zekânın yıkıcı etkileri için hazırlıklı olma ve önlem alabilme süreçlerine katkı sağlayabilir.

Araştırmada elde edilen bulguların literatürde yapay zekâ okuryazarlığının kapsamını ortaya koyan

çalışmaların sonuçlarıyla örtüştüğü söylenebilir. Ölçeğin Teknik Anlama ve Pratik Uygulama boyutlarının düşük, Eleştirel Değerlendirme boyutunun ise orta seviyede olması, literatürdeki yapay zekâ okuryazarlığının kapsamını ortaya koyan çalışmalarla benzerdir. Bu çalışmalardan birinde Çelebi vd. (2023, s. 556), yapay zekâ okuryazarlığının bu teknolojileri eleştirebilme ve ilgili kavramlarını anlama yeteneklerini de kapsadığını belirtmişlerdir. Ng vd. (2021, s. 9) ise literatürde yer alan yapay zekâ okuryazarlığı tanımları üzerinde yaptıkları incelemede bu teknolojinin okuryazarlık kapsamını sadece nasıl kullanıldığı ile sınırlı olmadığını, kavramın altında yatan diğer kavramları öğrenme ve etik kaygılar ile kullanmayı içerdiğini belirtmişlerdir.

Araştırmada “Yapay zekâ okuryazarlığı öz değerlendirmesinde Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunu olanlarla olmayanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar var mıdır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Mann Whitney U analizi sonucuna göre, Bilgi ve Belge Yönetimi bölümünden mezun olanların olmayanlara göre ölçeğin Teknik Anlama, Eleştirel Değerlendirme ve Pratik Uygulama alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu ($p<0.05$) ve aldıkları puanların daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, İzmir’deki halk kütüphanelerinde çalışan Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunlarının teknoloji konusundaki yetkinliklerinin diğer çalışanlara göre daha yüksek düzeyde oldukları söylenebilir. Lisans eğitim programlarında temel düzeyden başlayarak çok çeşitli derslerin veriliyor olması bu sonucun ortaya çıkmasına etki ettiği düşünülebilir. Henüz eğitim programlarında yer almaya başlayan yapay zekâ teknolojilerinin gelecekteki mezunların bu konudaki bilgi düzeyinin daha yüksek olmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Araştırmada ayrıca “Halk kütüphanesi çalışanlarının eğitim düzeyi ile yapay zekâ okuryazarlığı düzeyleri arasında ilişki var mıdır?” sorusuna cevap aranmıştır. Analiz sonucuna göre katılımcıların eğitim durumları dikkate alındığında Teknik Anlama ve Pratik Uygulama alt boyutunda aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı, ancak Eleştirel Değerlendirme alt boyutunda fark olduğu tespit edilmiştir. Bonferroni analizi neticesinde eğitim durumu lisansüstü olanların, orta öğretim ve lisans olanlara göre daha yüksek puanda olduğu tespit edilmiştir. Bu tablo, lisansüstü eğitim almış kütüphane çalışanlarının ölçekte yer alan ilgili maddelerdeki görüşleri üzerinden yapay zekâ teknolojilerini eleştirebilme ve bu teknolojilerle ilgili veri güvenliği ve etik sorunlar konusunda fikir sahibi olduklarını göstermektedir. Ayrıca, Eleştirel Değerlendirme alt boyutunun daha yüksek puanda olması kütüphane hizmetlerinde mevcut ya da gelecekte uygulanabilecek yapay zekâ teknolojilerinin değerlendirilmesine ve geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Ülkemizde yaygın ve örgün eğitim sektörünün önemli paydaşlarından birisi olan halk kütüphanelerinde çalışan personelin gün geçtikçe yapay zekâ uygulamalarıyla sosyal ve meslek hayatında daha sık karşılaşacakları ve kullanacakları tartışılmaz bir gerçektir. Bu süreçte personelin yapay zekâ uygulamaları hakkındaki bilgi ve becerilerini geliştirmeleri bir gerekliliktir. Söz konusu gerekliliğin yerine getirilmesi, Andersdotter (2023)’ın da vurguladığı gibi, kütüphanecilerin yapay zekâ konusundaki beceri düzeyleri geliştikçe bu teknolojilerin kütüphanelerde uygulanması ve tartışılmasına da katkı sağlayacaktır.

Kütüphaneler ve yapay zekâ yaklaşmasının arttırılması ve mevcut durumun olumlu yönde ilerlemesi için, yapay zekâ teknolojilerine yönelik temel bilgi ve becerilerini kazandıracak müfredat ve kaynakların geliştirilmesi (Faruqe vd., 2022, s. 586), mevcut kütüphanecilerin bu konudaki yetkinliklerini geliştirmeye yönelik eğitim planlaması yapılması gerekmektedir (Öztürk ve Özel, 2021, s. 383). Yanı sıra, araştırmada, İzmir’deki halk kütüphanelerinde çalışan Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü

mezunlarının bu teknolojilere olan ilgisinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmış olması, kütüphanelerde öncelikli olarak ve daha fazla Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunun istihdam edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Lo (2024, s. 651)'nin vurguladığı kütüphane alanında yapay zekâ anlayışı, kullanımı ve algısının henüz net olmadığı gerçeği, konuyla ilgili daha kapsamlı ve güncel araştırmaların sayısının artmasıyla giderilebilecektir. Çalışma bu sürece katkı sağlayabildiği ölçüde amacına ulaşmış olacaktır.

Kaynakça

- Acar, A. (2020). *İnsan ve Yapay Zekâ'da otonomi ve otonominin onur ve insan hakları kavramlarıyla ilişkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Akkaya, B., Özkan, A. ve Özkan, H. (2021). Yapay Zekâ Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik Çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 1125-1146. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.833668>
- Al-Aamri, J. ve Osman, N. E. (2022). The role of artificial intelligence abilities in library services. *The International Arab Journal of Information Technology*, 19(3A), 566-573. <https://doi.org/10.34028/iajit/19/3A/16>
- Alır Derbent, G. (2024). Kütüphane 4.0: Kütüphanelerde yeni nesil teknolojiler. P. Bezirci ve I. İ. Sert (Edt.), *Cumhuriyet'in 100. yılında bilgi ve belge yönetimi teknolojisinde güncel yaklaşımlar* (ss. 909-932). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Andersdotter, K. (2023). Artificial intelligence skills and knowledge in libraries: Experiences and critical impressions from a learning circle. *Journal of Information Literacy*, 17(2), 107-130. <https://doi.org/10.11645/17.2.14>
- Arlitsch, K. ve Newell, B. (2017). Thriving in the age of accelerations: A brief look at the societal effects of artificial intelligence and the opportunities for libraries. *Journal of Library Administration*, 57(7), 789-798, DOI: 10.1080/01930826.2017.1362912
- Balleste, R. (2002). The future of artificial intelligence in your virtual libraries. *Computers in Libraries*, 22(9), 10-15.
- Balleste, R. (2007). A hypothetical case study: Creating AI assistants in the law library. *Legal Reference Services Quarterly*, 26(1-2), 47-56, DOI: 10.1300/J113v26n01_04
- Çakmak, T. ve Eroğlu, ř. (2023). Kütüphanelerde yapay zekâ, makine öğrenimi ve derin öğrenme yaklaşımlarına yönelik bir literatür değerlendirmesi. B. Küçükcan ve B. F. Yıldırım (Edt.). *Yapay zekâ: Disiplinlerarası yaklaşımlar* (ss. 233-260). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Çelebi, C., Demir, U. ve Karakuş, F. (2023). Yapay zekâ okuryazarlığı konulu çalışmaların sistematik derleme yöntemiyle incelenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 5(2), 535-560.
- Çelebi, C., Yılmaz, F., Demir, U., ve Karakuş, F. (2023). Artificial intelligence literacy: An adaptation study. *Instructional Technology and Lifelong Learning*, 4(2), 291-306. <https://doi.org/10.52911/itall.1401740>
- Cox, A. M., ve Mazumdar, S. (2024). Defining artificial intelligence for librarians. *Journal of Librarianship and Information Science*, 56(2), 330-340. <https://doi.org/10.1177/09610006221142029>
- Faruğe, F.; Watkins, R. ve Medsker, L. (2022). Competency model approach to ai literacy: Research-based path from initial framework to model. *Advances in Artificial Intelligence and Machine Learning*, 2(4), 580-587. DOI: 10.54364/AAIML.2022.1140
- Ferguson, I. A. (1997). IJCAI-97 Workshop on AI in digital libraries. D-Lib Magazine. <https://www.dlib.org/dlib/september97/09clips.html#ferguson>
- Ferikoğlu, D. ve Akgün, E. (2022). An investigation of teachers' artificial intelligence awareness: A scale development study. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 10(3), 215-231. <https://doi.org/10.52380/mojet.2022.10.3.407>
- Genç, H. K. (2024). *Yapay zekanın müzikal yaratıcılığı: ChatGPT örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Hsieh, C. C. ve Hall, W. (1989). Survey of artificial intelligence and expert systems in library and information science literature: A networked PC system. *Information Technology and Libraries*, 8(02), 209-214. <https://www.dlib.org/dlib/september97/09clips.html>

- International Federation of Library Associations and Institutions [IFLA]. (2023). Developing a library strategic response to artificial intelligence. <https://www.ifla.org/developing-a-library-strategic-response-to-artificial-intelligence/>
- Joint Information Systems Committee. (2022). AI in tertiary education: A summary of the current state of play. <https://repository.jisc.ac.uk/9232/1/ai-in-tertiary-education-a-summary-of-the-current-state-of-play-september-2023.pdf>
- Karaca, O., Çalışkan, S. A. ve Demir, K. (2021). Medical artificial intelligence readiness scale for medical students (MAIRS-MS)–development, validity and reliability study. *BMC Medical Education*, 21(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12909-021-02546-6>
- Karaoğlan Yılmaz, F. G. ve Yılmaz, R. (2023). Yapay zekâ okuryazarlığı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 5(2), 172-190. <https://doi.org/10.53694/bited.1376831>
- Karaoğlan Yılmaz, F. G., Yılmaz, R. ve Ceylan, M. (2023). Generative artificial intelligence acceptance scale: A validity and reliability study. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/10447318.2023.2288730>
- Kaya, F., Aydın, F., Schepman, A., Rodway, P., Yetişensoy, O. ve Demir-Kaya, M. (2022). The roles of personality traits, al anxiety, and demographic factors in attitudes toward artificial intelligence. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/10447318.2022.2151730>
- Kolcu, G., Özceylan, G., Başer, A. ve Baktır Altuntaş, S. (2021). Yapay Zekâ Kaygısı Ölçeği'nin aile hekimlerinde geçerlik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi. *Research Journal of Biomedical and Biotechnology*, 2(1), 20-28.
- Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü [KYGM]. (2024). Dijital geleceğın anahtarı yapay zeka temelli kütüphaneler. <https://www.kutuphaneteknoloji.com/wp-content/uploads/2024/04/bulten.pdf>
- Laupichler, M. C., Aster, A., Haverkamp, N. ve Raupach, T. (2023). Development of the “Scale for the assessment of non-experts’ AI literacy” – An exploratory factor analysis. *Computers in Human Behavior Reports*, 12. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2023.100338>
- Laupichler, M. C., Aster, A., Schirch, J. ve Raupach, T. (2022). Artificial intelligence literacy in higher and adult education: A scoping literature review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100101>
- Lo, L. (2024). Evaluating AI literacy in academic libraries: A survey study with a focus on U.S. employees. *College & Research Libraries*, 85(5), 635-668. [doi:https://doi.org/10.5860/crl.85.5.635](https://doi.org/10.5860/crl.85.5.635)
- Massis, B. (2018). Artificial intelligence arrives in the library. *Information and Learning Science*, 119(7/8), 456–459. <https://doi.org/10.1108/ILS-02-2018-0011>
- McCulloch, W. S. ve Pitts, W. (1943). A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5, 115–133. <https://doi.org/10.1007/BF02478259>
- Michos, S., Stamatatos, E. ve Fakotakis, N. (1999). Supporting multilinguality in library automation systems using AI tools. *Applied Artificial Intelligence*, 13(7), 679–703. <https://doi.org/10.1080/088395199117243>
- Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Chu, S. K. W. ve Qiao, M. S. (2021). Conceptualizing AI literacy: An exploratory review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100041. [doi:10.1016/j.caeai.2021.100041](https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100041)
- Ostertag, E., Hendler, J., Díaz, R. P. ve Braun, C. (1992). Computing similarity in a reuse library system: An AI-based approach. *ACM Trans. Softw. Eng. Methodol*, 1(3), 205–228. <https://doi.org/10.1145/131736.131739>

- Oxford English Dictionary. (t.y.). Artificial intelligence. Erişim Mayıs 18, 2024, <https://www.oed.com/>
- Öztemiz, S. (2024). Dijital kültür ve iletişim. P. Bezirci ve I. İ. Sert (Edt.), *Cumhuriyet'in 100. yılında bilgi ve belge yönetimi teknolojisinde güncel yaklaşımlar* (ss. 853-879). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, F. ve Özel, N. (2021). Yapay zekâ ve kütüphaneler. *Bilgi Dünyası*, 22(2), 351-386. doi: 10.15612/BD.2021.648
- Pala, S. (2023). *Sağlıkta yapay zeka kullanımı: Hekimler üzerinde nitel bir çalışma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Polatgil, M. ve Güler, A. (2023). Yapay zekâ okuryazarlığı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 99-114.
- R-Moreno, M. D., Castaño, B., Barrero, D. F. ve Hellín, A. M. (2014). Efficient services management in libraries using ai and wireless techniques. *Expert Systems with Applications*, 41(17), 7904-7913. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.06.047>
- Russell, S. J. ve Norvig, P. (2009). *Artificial intelligence: A modern approach*. (3. basım). Prentice Hall.
- Sarı, F. (2021). Cahit Arf'in "makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?" adlı makalesi üzerine bir çalışma. *TRT Akademi*, 6(13), 812-833. <https://doi.org/10.37679/trta.962940>
- Selçuk, N. (2019). *Bilgi merkezlerinde yapay zekâ uygulamaları: Türkiye için durum analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Terzi, R. (2020). An adaptation of artificial intelligence anxiety scale into Turkish: Reliability and validity study. *International Online Journal of Education and Teaching*, 7(4), 1501-1515.
- Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, 59(236), 433-460. <http://www.jstor.org/stable/2251299>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Yapay zekâ. Erişim Mayıs 18, 2024, <https://sozluk.gov.tr/>
- Ünal, M. A. ve Özdemirci, F. (2017). EBYS (e-Beyas) ve e-arşiv sistemlerinde/ uygulamalarında yapay zekâ yaklaşımı. F. Özdemirci ve Z. Akdoğan (Edt.), *Bilgi sistemleri ve bilişim yönetimi: Beklentiler ve yeni yaklaşımlar* (ss. 57-63). BİL-BEM.
- Vincze, J. (2017). Virtual reference librarians (Chatbots), *Library Hi Tech News*, 34(4), 5-8. <https://doi.org/10.1108/LHTN-03-2017-0016>
- Wang, Z. (2019). How do library staff view librarian robotics? Librarian staff's ignored humanistic views on the impact and threat of robotics adoption. In: Paper presentation, IFLA WLIC 2019 knowledge management section satellite conference, Corfu. Available at: <http://library.ifla.org/id/eprint/2751>
- Wu, J., Williams, K., Chen, H-H., Khabsa, M., Caragea, C., Tuarob, S., Ororbia, A., Jordan, D., Mitra, P. ve Giles, C. L. (2015). CiteSeerX: AI in a digital library search engine. *AI Magazine*, 36(3), 35-48.
- Yalçın, B. E. (2022). Eserlerden veriye - yapay zeka ve telif hakkı ihlalleri [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yamane, T. (2001). *Temel örnekleme yöntemleri*. (A. Esin vd., Çev.). Literatür.
- Yıldız, M., ve Yıldırım, B. F. (2018). Yapay zekâ ve robotik sistemlerin kütüphanecilik mesleğine olan etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 32(1), 26 - 32.
- Ylipulli, J. ve Luusua, A. (2019). Without libraries what have we? Public libraries as nodes for technological empowerment in the era of smart cities, AI and big data. F. Cech & H. Tellioglu (eds) Proceedings of the 9th International Conference on Communities ve Technologies - Transforming Communities, Austria, 92-101. <https://doi.org/10.1145/3328320.3328387>

34. Değişen Orkestra Kavramı Bağlamında Yeni Dönem Şeflik Yaklaşımları ve Öneriler¹

Gültekin ŞENER²

APA: Şener, G. (2024). Değişen Orkestra Kavramı Bağlamında Yeni Dönem Şeflik Yaklaşımları ve Öneriler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 642-651. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825249>

Öz

Geleneksel Türk müziğinde koro ve müzik topluluklarının ifade edilişi, şefin konum ve görevleri gibi bir çok bilinen, bilinmeyen yada anlamı ile işleyişi değişen terim ve kavramlar, günümüzde yeni özellikleri ile tanımlanması gerekli olan temel konuların başında gelmektedir. Bu çalışmada, özellikle Cumhuriyet sonrası Türk müziğinin daha kalabalık topluluklar halinde icra edilmesi, Türk sanat müziğinde, Türk halk müziğinde ve Türk halk dansı müziklerini icra eden orkestrasal oluşumların gelişim ve değişimleri ile nasıl şeflik yapılacağı gibi konular ele alınmaktadır. Orkestra kavramının ortaya çıkışı ve yayılışı ile Türk müziğinde kullanılan yapıların orkestra oluşumuna yüklediği anlamda nasıl değişimler yarattığı değinilen diğer konulardır. Bu kapsamda, Şefin görev tanımı, koro elemanlarının şefe bakış açıları, şef olmanın gerektirdiği sanatsal özellikler, gelişen teknolojik ekipmanların bilinmesi, takip edilişleri ve bu ekipmanların konser konseptinde kullanılmasının önemleri anlatılarak, günümüz için orkestra içeriğinde yapılan tanım ile şefin orkestrada ya da müzik topluluğunda oluşturacağı etkileri besleyen unsurlar ortaya çıkarılarak, yeni dönem konser anlayışında sadece şefin değil, tüm paydaşların rolleri sorgulanmıştır. Orkestra ya da koro şeflerinin yetişme pratiği, şefin geçmişten getirdiği kişisel bilgi, sofistik müzik birikimi, çevresel yada sınıfsal faktörler, kültürel birikim, liderlik potansiyeli, gelişkin insan ilişkileri ve bireysel beceriler gibi özelliklerin bir konserin kalitesine yapacağı etkinin boyutları, şef kavramı özelinde değerlendirilmektedir. Bu çalışma daha çok bir tespitten öte, Türk müziğinin tüm kollarında yeni dönem şefliğin vasıflarını ve sınırlarını belirlemeye, üst düzeyde bir konser başarısı için çeşitli önermelerle, geleneksel Türk müziğinde şeflik kavramına yeni nesil standartlar yaratarak katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Orkestra kavramı, Türk müziğinde şeflik, şefin görevleri

Beyan (Tez/ Bildiri):.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 1

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 24.05.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825249>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Türk Müziği Bölümü/ Assoc. Prof. Ondokuz Mayıs University, State Conservatory, Department of Turkish Music (Samsun, Türkiye), gultekinsner52@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-7857-802X>, **ROR ID:** <https://ror.org/028k5qw24>, **ISNI:** [0000 0004 0574 2310](https://orcid.org/0000-0004-0574-2310).

Crossref Funder ID: [501100004202](https://orcid.org/501100004202)

New Era Conducting Approaches and Suggestions in the Context of the Changing Orchestra Concept³

Abstract

In traditional Turkish music, many known, unknown or terms and concepts whose meaning and functioning have changed, such as the expression of choirs and musical ensembles, the position and duties of the conductor, are among the basic issues that need to be defined with new features today. In this study, issues such as the performance of Turkish music in larger groups, especially after the Republic, the development and changes of orchestral formations performing classical Turkish classical music, Turkish folk music and Turkish folk dance music, and how to conduct are discussed. Other topics mentioned are the emergence and spread of the concept of orchestra and how the structures used in Turkish music have changed the meaning of orchestra formation. In this context, the job description of the conductor, the perspective of the choir members towards the conductor, the artistic characteristics required to be a conductor, the knowledge of the developing technological equipment, their follow-up and the importance of using these equipment in the concert concept are explained, and the effects that the conductor will have on the orchestra or music community with the definition made in today's orchestra content. By revealing the nurturing elements, the roles of not only the conductor but all stakeholders in the new era concert concept have been questioned. The extent of the impact of features such as the training practice of orchestra or choir conductors, the personal knowledge of the conductor from the past, sophisticated musical background, environmental or class factors, cultural background, leadership potential, advanced human relations and individual skills on the quality of a concert is evaluated. More than just a determination, this study aims to contribute to determining the qualifications and limits of the new era conducting in all branches of Turkish music, by creating new generation standards for the concept of conducting in traditional Turkish music, with various suggestions for a high level of concert success.

Keywords: Concept of orchestra, conducting in Turkish music, duties of the conductor

Giriş

Genel olarak orkestra ve şeflik kavramlarının Türk müziğindeki varlık ve etkinliğinin, batı toplumlarındaki gibi tarihsel bir derinliğe sahip olduğu söylenemez. Ülkemizde, müzik topluluklarının kurulması, sahneye çıkmaları ve icraları ise Cumhuriyetten sonra görülmeye başlamıştır. Bu sebeple sanatsal etkinliklerin kurgulanmasından repertuarlarının oluşturulmasına, repertuarların sıralanmasından yorumlanmasına kadar oldukça geniş bir çalışma alanı içinde olan orkestra şefliği de, geleneksel Türk müziğinin klasik *Sanat müziği* alanında ve *Türk halk müziği* ile *halk dansları* müzikleri

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 1

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 24.05.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825249>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

alanında farklı zamanlarda gelişmiş ve farklı anlayışla yerleşerek, kavramsallaşmış bulunmaktadır.

Konuya Türk müziği kapsamında yaklaşarak, Türk halk müziği, geleneksel klasik Türk sanat müziği ve Türk halk dans müziklerinin icra ve ifa edilişleri için oluşturulan müzik toplulukları açısından bakmak, orkestrasyonel yaklaşımla ölçmenin daha aydınlatıcı olacağı kanaati bulunmaktadır.

Yöntem olarak terimlerin orjini ile günümüzde karşılık bulan ifadelerle bakarak, değişim ve anlamların derinliğine inilmesinin açıklayıcı olabileceği düşünülmektedir.

Orkestranın kökenine inildiğinde, eski Yunan ve Roma'da antik tiyatrodaki koronun dans edip şarkı söylediği yarım ay şekilli dans yerine verilen isim olduğunu görmekte olup, "Dilimizde genel olarak çoksesli müzik eserlerini seslendiren geniş çalgı topluluklarını nitelemek için kullanıldığı, ancak bu kavramın sadece bu işlevle sınırlanamayacağı, tarih içinde çeşitli müzik türleri ve formlarında etkinlik gösteren değişik çalgı türlerine de "Orkestra" dendiği göz önünde tutulmalıdır. Askeri müzik orkestraları, halk müziği orkestraları, yaylı çalgılar orkestrası, tanımın içindedir. (Say, 2005, s. 628).

Foto:1 Çeşitli çalgı gruplarından oluşan Batı tarzı Orkestra.

Orkestra terimi, Türk müziği kavramı içinde müzik topluluğu, koro ve topluluk anlamlarında kullanıldığı ve batı müziğinin aksine, insan sesinin de dahil edilmesiyle oluşan icra topluluğu şeklinde algılandığı görülmektedir. Geleneksel klasik Türk müziğinde ise koro kavramı, Cumhuriyet'in ilanından önce ortaya çıkmış, genel anlamda tek sesli veya çok sesli müzik yapan topluluktur. (Egüz, 1981:s. 7).

Geleneksel yapısı tek sesli olan ve genellikle bir soliste yada koroya enstrümanların eşliğiyle icra yapma geleneğine sahip Türk müziğinin, tarih boyunca unison(tek sesli) koro özelliği taşıdığı görülmektedir. (Yıldırım, 2011: s. 141).

Batılı anlama yakın ilk koro yönetimi Santuri Miralay Hilmi Bey'in Mızıka-i Hümayun'da kurulan Faslı Cedid adı verilen topluluğu yönetmesiyle başlamıştır (Özer, 1995: s. 53).Geleneksel tarzda ise ilk koro yönetimini gerçekleştiren kişi Muallim İsmail Hakkı Bey'dir. Musiki-i Osmani Cemiyeti'nde yönettiği koronun o zamana kadar kurulan en kalabalık topluluk olduğu, yaklaşık kırk kişiden oluştuğu bilinmektedir. (Yıldırım, 2011: 139).

Cumhuriyet sonrasında 1938 yılında Ankara Radyosu'nun yayına başlamasıyla, Mesut Cemil yönetiminde "Tarihi Türk Musikisi Erkekler Korosu" ve "Klasik Türk Müziği Korosu" isimleri ile faaliyetlerine başlamış, hatta bu topluluğa sonraki yıllarda halk müziği de okutulmuş ve neşriyatların yapıldığını görmekteyiz. (Özer 1988, 15).

Ankara radyosunda başlayan ilk topluluk icrasını Vedat Nedim Tor 1976 yılı Milliyet gazetesinde yayınlanan "Yıllar Böyle Geçti" yazı dizisinde şöyle anlatmaktadır:

-Mesut (Mesut Cemil Tel) dedim. Bütün halk türkülerimiz çok fena icra ediliyor. Sen, bak klasik müziğimizi ne kadar asil ve kaliteli bir seviyeye yükselttin, bir himmet etsen de halk türkülerimizi de öyle söyletsen. Bana verdiği cevabı hiç unutamıyorum!

-Biz halk türkülerini bilmiyoruz ki.

-Kim bilir?

-Muzaffer Sarısözen bilir. Kendisi Ankara Üniversitesi arşiv müdürüdür. (Tor, 1976,).

Böylece 1941-42 yıllarında ilk defa "Bir Halk Türküsü Öğreniyoruz" adıyla Türk halk müziğinin toplu icrası Muzaffer Sarısözen tarafından başlatılmış, sanat müziği okuyan sanatçıların türkülerin tavrını vermekte zorlandıkları için, 1946 yılında yetiştirilmek üzere türkü okuyabilen yeni saz ve ses sanatçıları alınarak "Yurttan Sesler" topluluğunun ilk temelleri atılmıştır. (Şener, 1991, s.20). Bu topluluğa verilen belli bir eğitimden sonra sırasıyla Ankara, İzmir, İstanbul radyolarında halk müziği toplulukları kurularak bu topluluğun çalışmaları genişletilmiş, yeni yöreler, yeni tavırlar yeni türküler öğretilerek günümüz Türk halk müziğinin temelleri atılırken, Muzaffer Sarısözen, Sadi Yaver Ataman'dan sonra halk müziğinin ilk şefi, sonraki yıllarda ise koro yönetme konusunda önemli bir referans temsilcisi olmuştur. Böylece Ankara, İzmir, İstanbul radyolarının çalışmalarında Muzaffer Sarısözen'in şeflik bilgeliği ve türkü tecrübesi öncü olmuş, Türk halk müziğinde şeflik kavramının kapsamı sadece saz ve ses heyetini yönetmek değil, türkülerin yöresel tavrı ile öğretilmesi, seslendirilmesi, konuya göre bir vücut dilinin kullanımı, ağıt, dram, gurbet, sıla özlemi gibi temalarla, eğlence ve neşeli türkü temalarının gerektirdiği sahne davranış farklarının geliştirilmesi yada öğretilmesi gibi pratikler, şefliğin doğal ve öncü görevi olmuştur. Bu görevin kapsamının genişlemesi ve Türk müziği kültür kodlarına göre uyarlanması ile orkestrasyon teriminin de, bu doğrultuda değişip, dönüştüğü görülür. Kavramsal olarak batı enstrümanlarının gruplandırılması ile ilişkilendirilen orkestra teriminin böylece, Türk sanat müziği ve Türk halk müziğinin sözlü müzik kültürüne sahip olması, yani vokal unsurun orkestra kavramına dahil edilmesi ile değiştiğini, Türk müziği kültür yapısında başka bir özellik kazandığını söyleyebiliriz.

Orkestra kavramında görülen bu terimsel ve kültürel değişim, bu kavramın anlamını "*müzik topluluğu*", "*koro*" ve "*icra heyeti*" deyimlerine bırakarak, toplulukları yöneten şefin görev tanımında ve uygulamalarında hissedilen değişimlere sebep olmuştur.

Türk Sanat müziği ve Türk Halk Müziğinde klasik icralarda, eserlerin saz bölümünün çalınmasından sonra, sözlü bölümler okunur, tekrar saz bölümü ve eserin ikinci güftesi varsa üçüncü söz bölümü okunarak eser sonlandırılır. Yani eserler ortalama iki yada üç kıtadan oluşmuş nazım yapıları ile seslendirilmektedir. Şefin, türkülerin yada şarkıların okutulmasında, eserleri *tavryla*, yöresel ifadelerin ön plana çıkarılmasıyla ve yöresel diksiyon veya divan şiirlerinin telaffuz hassasiyetleri konularında, müzikal nüans ve sembollerin icralara yansıtılmasında önemli ve stratejik bir konumda bulduklarını söyleyebiliriz. Tavır, yöresel ifadelerin en önemli özelliği olup, hem sazların, hem de koro elemanlarının eserlerin bu özelliğini göstermesi, yöreleri, kaynak ve mahalli kişileri uzun yıllar dinlemesi ile elde edilebilecek bir birikim olarak görülür. Şefin yönetme tercihleri geleneksel tavırların yapılarına göre değişebilen, nota üzerinde bulunan sembol ve nüansların yöresel ifadelerin önüne

geçmediğinden, Türk halk müziği şefliğinde, tavır, üslup ve yöresel nüanslar zorunlu bir mesleki donanım olarak görülmektedir. Türk halk müziği alanında büyük hizmetleri bulunan Muzaffer Sarısözen ile Sadi Yaver Ataman ve Nida Tüfekçi'nin Türk halk müziğinde yaptıkları şeflik görevleri, tam olarak folklorik dokuyu ve kültürel mirası öncelikleyerek yaratılan bir şeflik modeline odaklandığını, şeflik misyonundan çok değerler bütününe önemstedikleri görülür. Değinen bu folklorik özellikleri gösteren bu üç müzik kültürü emekçisinin de sayısız derleme ve notaya alma yolu ile edindikleri yöresel müzik kodları ile bu alanın insan kaynağının yetiştirilmesinde yöresel tavır, üslup, diksiyon, şive gibi özelliklerin, icracılıktaki önemini aktarmışlardır. Bu sebeple yeni kadroların yetiştirilmesinde, şeflik kavramlarına hocalık ve öğreticilik gibi özellikleri katmışlardır. Süleyman Şenel İslam Ansiklopedisinde bulunan ve Diyanet Vakfı yayınlarındaki makalesinde konuyu şöyle anlatmaktadır:

Muzaffer Sarısözen tarafından kurulan, adını bir radyo programından alan ve günümüzde Yurttan Sesler Korosu olarak bilinen Türk halk müziği sanatçı kadrolarının ilk çekirdeği bu süreçte ortaya çıktı. Muzaffer Sarısözen, Ankara Radyosu bünyesindeki bu kadroların benzerlerini 1953'te İzmir'de, 1954'te İstanbul'da oluşturdu. Böylece Türkiye Radyo Kurumu bünyesinde derleme gezilerinde tespit edilen türküler **geleneksel seslendirme prensipleriyle** seslendiren sanatçı kadroları Muzaffer Sarısözen'in gayretleriyle kurulmuş oldu. (Şenel, 2018).

Türk halk müziğinin müzikal ve folklorik yapısı, koro ve müzik topluluğunun oluşumunda kendi müzikal kodlarıyla oluşurken, şeflik müessesesi de aynı soyut kurallar manzumesi ile çevrelediği görülür. Muzaffer Sarısözen, halk ezgilerinin mahalli kuralları ile müzik disiplinin kurallarını geleneksel örnekleri ya da kültürel bir referansı bulunmadığı halde o günkü koşullarda bu soyut müzik kültürünün folklor bağını kaybetmeden, türkülerin kurallarına göre düzenleyebilmiştir. Türk halk müziğinde koro ve orkestra kurallarını kültürel müzik kodlarından yani Anadolu'nun meşk ortamlarında görülen, Konya'nın "oturak alemi" gibi, Urfa'nın "Sıragesi" ve Harput'un "kürsübaşı" toplantıları gibi yöresel öğretilerin dışında tutmamış, toplu türkü söyleme geleneğinin etkilerini/izlerini/yansımasını tüm halk müziği toplu icra tavırlarında göstererek, topluluğa türkü söyletme geleneği içinde, şeflik misyonunun görev çerçevesi ve kurallarını geliştirmiştir.

Ezgi ve anonim yapısı Türk halk müziği ile aynı olan Türk halk dansları müziklerinin, müzik topluluğu ile sözlü dans ezgilerini bir partiyon ve çok seslilik içinde seslendirilişleri yakın tarihimizde görülen uygulamadır. Bu eşlikler, 1970 yılların sonunda, Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlıkları ile Üniversiteler gibi kurumların düzenlediği halk dansı yarışmaları ile yurtdışı müzik ve halk dansı festivallerine gidecek dans topluluklarının Kültür Bakanlığı tarafından denetlenmeleriyle görülmeye başlamıştır. İnce saz adıyla oluşan müzik topluluklarının icraları Bağlama, Kabak Kemane, Kaval, Cura, Akordiyon, Klarnet, Mey, Sipsi, Karadeniz Kemançesi gibi halk çalgılarının ve yörelerde halk çalgısı gibi kullanılan batı menşeli çalgıların(Keman, Klarnet), davul/ zurna ile ünison ve/ya partiyonal olarak kullanılması şeklinde uygulanmıştır. Bu icraların zaman içinde çok sesli çalışmalara dönüştüğü, uluslararası müzik ve dans festivallerinde, diğer katılımcı ülkelerin senfonik etkilerinin hissedildiği bir döneme girildiği görülür. Özellikle dans ezgilerinin dansçıların kareografisine bağlı olarak sıkça yapılan motif tekrarlarının ezgileri monotonlaştırması ve aynı motif tekrarlarının yarattığı sıkıcılık, tek sesli toplu icra geleneğimizde olmayan bazı armonik ve partiyonal arayışlara ve yönelmelere neden olmuştur. Bu gelişmeler sonrası gerek ezgilerin tekrar sayılarında gerekse diğer ezgilere geçişlerde duyulan milimetrik müzikal hassasiyet zorunluluğu, müzik topluluklarının yaptığı armonik çalışmaları şef kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Dans ezgilerinde müzik topluluğunu yöneten şefin bir dönem çalanların içinden yöreyi ve ezgileri bilen kimselerden olması ve hem çalıp hem yönetmesi döneminden, grubun başında dansçıları ve müzik grubunu görerek orkestranın yönetildiği dönemlere gelinmiştir. Dansçıların oyun hızları, oyun süreleri, oyun geçişleri gibi figür/dans algoritması

hassas ve hayati bir müzik icrasını gerektirmesi, şefin yönetme tecrübesi ve hassasiyetinin gelişkin olmasını zorunlu kılmıştır.

Bu nedenle, Orkestra ve şeflik kavramlarının Türk halk dansı müziklerinin icrasında, daha değişken ezgi yapıları, dans ezgilerinin başlayıp bitişine kadar ki bütününde farklı tartım yapıları, farklı tempoda ve farklı makam dizisindeki ezgi bağlantıları ile özel geçki ve geçiş müzikal hassasiyetleri bu değişimin temel sebebi olarak gösterilebilir.

Halk dansları müziklerinde hemen her yörede uzun yıllar davul / zurna gibi yüksek volümlü çalgılar kullanılmıştır. Davul ve zurnanın maliyeti ve kolay erişilebilir olması, mahalli müzik kültürünün iyi bilmeleri, yöresel ezgilerin orjinallliğini, ritim bütünlüğünü ve geleneksel tempo gibi yapı özelliklerine hakim olmaları bu tercihin en önemli sebepleri olarak ifade etmek gerekmektedir. Ancak değişen şartlar ve gelişmelerle halk dansları da çok sazlı ve çok sesli oynanır duruma gelmiş, yöresel ve mahalli çalgıların da dahil edildiği orkestrasyon icraların uygulandığı dönem başlamıştır. Dans ezgilerinin tekrarlı yapılarında son derece dikkat ve konsantrasyon gerektiren bu icranın, dansçıların oyun bölgülerinde farklı tempolara senkronize bir geçiş yapmalarını sağlayabilmek, hem dansçıların hem de müzisyenlerin ezgilerin ruhunu bilmeleri ve hissetmeleri ile mümkün olabilmektedir. Esasında orkestra kavramının temelinde bu ortak hissi yaratabilmek olgusu beklenmelidir. Halk dansı alanında şefliğin bu anlamda görevi, dansçılar kadar dans ezgilerinin de ruhunu ve yöresel tavrını icra etmeyi sağlayarak, dansların geleneksel yapısına uygun müzik icrasında bulunabilmektir. Çalanların ve oynayanların ruh birliği, oyun/ezgi bölgü geçişleri, tempo durumu, ritim ruhu gibi birçok müzikal pratiğin ortaklaştığı halk dansı müzik icracılığı, orkestra anlayışı ile yapılıncaya bir şefin yönetmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluk dansların yöresel tavırlarının sergilenmesinden bu dansın ezgilerinin doğru ifadeyle ve tavrıyla çalınması süreçleri ile ezgi/ figür örtüşmesi gibi konuları da kapsar. Çünkü Türk halk müziği ve Türk halk danslarının doğuşu, yayılışı, varyantlaşmaları, mekânsal genişliği ve zamansal derinliği gibi folklorik tanımı, Türk halk dansları içinde geçerlidir. Ancak en önemli özellik, halk müziği ve halk dansı ezgilerinin yöresel tavrıyla ifade edilmesinde gösterilen hassasiyet ve özen, bu dansların figürleri için de önemlidir. Yöresel figürlerin doğru tavrı ifadeleriyle sahneye yansıtılmak her ne kadar dans eğitmenlerinin alanına ait olsa da, bu tavrı besleyen diğer unsur, orkestra ve şefin aracılığı ile yaratılan müziğin, dansçılar üzerinde yaratacağı olumlu etkiye bağlamak mümkün görülmektedir. Türk müziğinin folklor kodlarının, geleneksel ve tavrısal özelliklerinin icraya yansıtılabilmesi ile, ezgilerin, figürlerin, kullanılan çalgıların, dansçıların kostümlerinin, ezgilerdeki yöresel tempo ruhunun, kısacası tüm yöresel kültür bağlarının yaşatılması geleneksel ve yöresel özelliği yaşatabilmemize bağlıdır. “Tavır” kavramının önemini Türker Eroğlu şöyle anlatmaktadır:

Bugün biliyoruzki, halk oyunları söz konusu olduğunda insanlar, kavimler, milletler, etnik gruplar ne kadar temas ederse etsinler, her ırkın, her milletin, kavmin, etnik grubun kendi tarzı ve tavrı vardır.(Eroğlu, 1999, s.65).

Türk halk dansı ezgileri Türk halk müziğinin sözlü eserlerini de kapsadığından, halk müziği tavrı ve yöresel üslup hassasiyeti, halk dansı ezgilerinin icra edilmesinde de gösterilmesi, yörelerin mahalli çalgıların orkestrasyon ve partiyonlardaki tercihleri, doğru ve yöresel unsurları bilerek uygulamak önemli bir sanatsal etkinliktir.

Geleneksel Türk müziğinin her yapısında karşılaştığımız tavrı kavramını, klasik Türk sanat müziğini geçmişten geleceğe aktarmanın tavrı ruhu ile olabileceğini görmekteyiz. “Tavır”, geleneksel sanat müziğinde seslendirme inceliklerini belirleyen üslup özellikleri olarak, genel bir yaklaşımı değil, derinlikli, öznel bir üslubu içermektedir” (Say, 2010: s. 451). “Alâeddin Yavaşca kendisi ile yapılan

görüşmede, üslûp ve tavrı koro ve solo icrâ bakımından birbirinden ayırarak üslûbun toplu icrâlar için tavrın ise solo icrâlar için daha çok kullanıldığını ifade etmesi (Zeybek, 2013: s. 6) aynı eylemin bireysel ve toplu uygulamasının farklı etkilerinden bahsetmiştir.

Son yıllarda, Türk halk dansları içeriği ile hazırlanan ve uluslararası gösterimleri olan projelerde kullanılan dans ezgilerinin, büyük ölçüde tavrısal nitelikten uzak, ana ezgilerin; yapılan armonik hareketlerin içinde kaybolduğu, yöresel ritim tavrı olmayan, oyun geçişlerinde ezgilere eklenen aksiyonal ezgi cümleleriyle hissizleşen yöre dışı zorlama modifiye ezgilerin ilave edilmesi dans ezgilerinde tavrısız özelliğe verilecek bir örnek olarak görebiliriz. Ayrıca bu projelerin halk ezgilerinde kullanılan aranje ve armonilerin, ana ezgileri hissetmeden yazılmış olduğunu ve ana ezgilerle yazılan kontruşan ve armonilerin mix dengesizliğinde de görmek mümkündür.

Başka bir ifadeyle, soyut ve anonim bir konu olan “tavrı” kavramının, orkestra içinde ve şeflik etkinliğinin işleyişi ile modern zamanların imkanları arasında bir tercih sebebi yapılmadan kullanılabilir sanatsal bir çalışma olabileceği görülmelidir.

Klasik Türk müziğinde şeflik kavramı konusunda farklı yaklaşımların bulunduğunu, bu yaklaşımların daha çok şefin görevleri konularında yoğunlaşsa da, söylenmeyen cümlelerin aralarında bir ulviyet ve kent entellektüelliği gibi asillik mertebeleri hissedilmekte, şeflik vasfına doğuştan yada sosyolojik olarak sınıfsal özelliklerle sahip olunabileceği gibi algı özellikleriyle, şefliğin gerektirdiği birikime atıflar yapılmaktadır. Bu alanda yapılan şeflik tarifinde, “Orkestranın birliğini, varlığını sürdürmesini, uyumunu sağlayan, eserleri bestekârın ürettiği anlayışa uygun, eserlerin üretildiği dönem ve türe özgü üslup anlayışını gözeterek, özgün bir şekilde yorumlayan, uyguladığı yöntem ve teknikler ile orkestrasında yorumu başarılı bir şekilde icra etmesini sağlayan kişidir”, Çevik (2014:164).denilmektedir

Şef olmanın önemli bireysel özellikleri olsa da, günümüzde şeflikle ilgili üniversitelerde kompozisyon ve şeflik eğitimi veren programların olduğunu görmekteyiz. Klasikçi (klasik üslubu benimseyen) şeflere göre iyi bir şef olmanın kıstaslarından biri geniş bir repertuara sahip olmak, farklı tonlarda bulunan eserleri transpoze ederek, bir ses, dört ses, beş ses gibi göçürme ihtiyaçlarını koro elemanlarının özelliklerine göre kimlere yapması gerektiğini hissedebilmesidir. Türk müziği şefliği için yapılan başka bir ifade de şunlar anlatılmaktadır. “ Hem koronun hem de solo yapacakların seslerine uygunluğunu, enstrümanların pozisyon ve zorluk bakımından değerlendirilmesi ile genel repertuvar akışında ton değişimlerinin nasıl duyulacağını düşünerek icra için en uygun tonu seçebilecek yetkinlikte olmalıdır.(Sökmen,2022, s.120) Sahip olunan kültürel sermayenin niteliği de şeflerin sınıflandırılmasında önemli bir etkidir.(Yıldırım.2017, s. 61)

Elde edilen bulgulara bakıldığında, klasik Türk müziği(sanat müziği) Türk halk müziği ve Türk halk dansı müziklerinin günümüzde orkestra kavramına, sözlü bir müzik kültürüne sahip olmamız nedeni ile çalgı topluluklarının gruplandırılışı şeklinde izah edilen orkestra düzenine vokal grubun eklenmesi ile Türk müziğine göre şekillenerek oluştuğunu görmekteyiz. Bugünkü modern temellerinin atıldığı 19. yy.’da oluşmaya, şekillenmeye başlayan orkestra kavramının (Şatana, 2015: 40). bir diğer tarifinde :”Müteaddit sazlardan teşekkül eden büyük topluluktur ve Yunanca bir kelimedir. Yeniçağın başlarında orkestra, operada buna benzer bir yerde bulunduğu için büyük saz heyetine orkestra denmiştir. Genellikle modern orkestra, yaylı sazlar, nefesli sazlar ve vurmali sazlar olmak üzere üç gruba ayrılır. Her gruptaki sazların sayısı sabit değildir. Bu sazların sayılarının uyumlu bir topluluk olacak şekilde ayarlanması şarttır. (Öztuna, 2006, s. 158).

Bulgular ve Sonuç

Gelinen noktada, orkestra kavramının kapsayıcı bir oluşum, tüm saz gruplarının sınıflandırılarak düzenlendiği, sanatsal verimliliğin önceliklenerek tüm sahne elemanlarının organize edildiği değişken bir soyut oluşumdan, Türk müziği kültürüne uyarlanmış, akustik Türk çalgılarının ve ses sanatçılarının ses bölgü gruplarına göre düzenlendiği somut kapsayıcı ve Türk müzik kültürünün dinamiğine uygunlaştırılan yapı olarak düzenlendiğini söyleyebiliriz.

Orkestra kavramının, Türk müziğinin üç farklı yapısında ayrı ayrı şekillenerek, Türk sanat müziği, Türk halk müziği ve Türk halk dans müzik icralarında bu yansımanın farklı boyutlarını görmekteyiz. Bu farklılık üç temel yapının geleneksel yapı, folklorik tavır ve yöresel müzik kültürü temeline dayanan unsurlarla izah edilerek, her alan kendi orkestra anlayışını şekillendirmiştir.

Klasik Türk sanat müziğinde oluşan anlayışın Osmanlı döneminde örnekleri bulunsa da cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan klasik toplulukların orkestranın türevleriyle şekillenerek geleneksel ses topluluğu ilavesiyle, tek ses icracılığının ön planda olduğu orkestra kurgusundan çok, şeflik müessesesinin önemsendiği bir düzene gelişmiştir. Bu düzenin belli başlı hiyerarşik yapısı, kişilere bağlanabilecek kurallar manzumesi, şeflerin klasik ve/ya geleneksel tecrübeleri, orkestrayı yönetme tarz ve üslupları gibi kültürel, sanatsal ve sosyolojik birikimlerin ön plana çıktığı entelektüel yapılar gelişmiştir.

Hatta bireysel tarzlar, orkestranın, koronun yada sanat topluluğunun, sahneye yerleşmelerinden, saz gruplarının konumlanmasına, tüm heyetin kostüm seçeneklerinden repertuarlarına ve sololara kadar geniş bir yetki yelpazesini kapsamaktadır. Orkestra ve şeflik kavramlarının ortaya çıkışından günümüze kadar geçen evrelerde bu kavramlara yüklenen anlam ve sorumlulukların değiştiğini, geliştiğini farklı sorumluluklar, farklı meziyetler, farklı bireysel özellikler gerektirdiğini görmekteyiz. Terimsel olarak orkestra ifadesinin farklı çalgı gruplarından oluşan topluluktan, ses veya vokal topluluklarının ilave edilerek kullanılması, günümüzde gelinen orkestra ve şefliğin, kapsam/algı/yükümlülükler gibi etkinlikler açısından uğradığı değişim hakkında önemli fikirler vermektedir.

Öneriler

Bu bağlamda, orkestra ve şeflik kavramlarının yetki çerçevesinde görülen büyüme ile sorumluluk yükü, kavramların içeriğinde değil, işleyişinde değişimlere neden olurken, özellikle şeflik görevinin repertuar seçkisinde bulunmaktan topluluğu yönetmeye, ses ve saz gruplarının idaresinden öte, daha sofistیک özellikler gerektirdiği modern dönemin şeflik anlayışı olarak ifade edilebilir.

Bir konser projesinde konusal temanın belirlenmesi, konserin neyi amaçladığı, konserin özelliği ile kapsamının neler olduğunun tespiti, bir şefin ilk işlerinden biri olmalıdır. Repertuarın belirlenmesi kadar diğer önemli konular, seçilen ezgilerin sıralanışlarında, eserlerin hız yapılarına, makamsal özelliklerine, solo yada toplu okunmalarına, ses sahalarının genişlik veya darlıklarına ve hangi sestem okunacağı gibi yükümlülükler de en önemli işlemler olarak görülmelidir..

Şeflik kapsamında görülen farklılıklar, teknolojik gelişmelere bağlı yeni sorumluk ve bilgeliği gerektiren ses , ışık, sahne içi görşelliğini zenginleştiren sis ve kar makinaları ve bunları kullananları komuta edebilen vasıflar şefe yeni ve özel sorumluluk alanları açmaktadır. Sahnede kullanılacak ışık aksiyonlarının, repertuar içeriği ile örtüşmesi sağlanmalıdır. Konuya uygun görseller, led ekrana repertuar akışı ile uygunlaştırılarak verilmelidir. Bu görsellerin sıralanan repertuar ile ard arda oluşturacağı duygu bütünlüğü şefin önemli bir motivasyonu olmalıdır. Yeni orkestrada ve şeflik

vasfında, geçmiş döneme göre daha aktif ve yoğun kullanılan ışık ve ışık rejisi, ses ve ses rejisi gibi, sahne arkasına yada kumanda odasına kurulan ve konser konusuna ait video ve fotoğrafların aktarıldığı led ekran, sahne ışık sistemleri için sahne önüne kurulan çelik ışık taşıyıcılar(translar) gibi teknik ekipmanların konsere katacağı sanatsal etki kadar bu ekipmanların işleyişini bilmek vasfına sahip olmak gerekebilir.

Yeni dönem şefliği, sanat topluluğunun, ilişkilerini sağlıklı ve verimli yönetebilecek insan ve toplum psikolojisini, sosyolojiyi, tarih, edebiyat, hukuk ve etik bilgisiyle, konser eserlerinin anonim olmayanları için, eserlerin düzenlemeleri, introları ve eserlere ait diğer sanatsal kurgu ile özgün fikirlerin etik kurallarla, hukuki sorumlulukların gerektirdiği etkinlikleri de kapsamaktadır.

Şarkı ve türkü sözlerinin edebi yapısı, şiir türleri ve nazım yapıları ile ezgilere göre söz bölgülerinin hecesel ifadeleri, doğrudan edebiyat bilgisini gerektirmektedir. Bunun yanında Türkçe yazı dili bilgisi, yöresel şive ve lehçe farklılıkları ile bunların vokal olarak seslendirilmeleri özenli çalışmaları gerektirmektedir.

Şef, repertuar, tavır /üslup bilgisinin yanında, müzik türleri, ses sistemleri, eğitim müziği öğretileri, armoni, kontrpuan, kontrşan ile çok sesli icra dizgilerini yazabilme yada yazılanı uygulatabilme özelliklerine, tempo, akort pratiği, güfte, prozodi, nefes bağları, nüans, süsleme elemanları bilgilerine haiz olmalıdır. Koro elemanlarını ses sağlığı konularında eğitmek, bilgilendirmek, sesi koruma becerilerini elemanlara kazandırmak için kendisi yada görevlendireceği ses sağlığı uzmanlarını koordine etmelidir. Şefin partisyonel tercihlerinde isabetli çalışmalar için, icra ettiği sanat alanına uygun tarza göre, çalgıları iyi tanıyabilen ve sazların yapılarına uygun partileri hissederek uygulayabilme alt yapısı bulunmalıdır.

Bir konser projesinin ilk pratiğinin, önce konser tarihi belirlemek gibi kolay görünen bir etkinlikle başladığını, rutin provalardan genel sahne provalarına kadar oluşan ve konserin sonlanmasıyla tamamlanan bir zaman diliminde gerçekleştiğini ifade etmiş olsak bile, tüm bu etkinliklerin başından sonuna kadar karmaşık ve ayrıntılı bir çalışma motivasyonu ile konser başarısı sağlanabileceğini, tüm paydaşların sabır, anlayış, saygı gibi temel duygu temelinde çalışılmasının önemi vurgulanmalıdır.

Orkestra şefi, topluluğun çıkardığı her tından, uyum ve dengeden, düzenlenen ezgilerin icrasından, eserlerin aranjelerinden, pasajların armonilerinden ve partisyon geçişlerinden sorumludur. Bu etkinliklerin yapılabilmesinin temelinde iyi müzisyenliğin gerektirdiği sofistik emek ve yaklaşım ile müziği öz ve biçim bakımlarından analiz edebilen, en az bir enstrüman çalabilen, diğer mahalli yada batı çalgılarının tını ve renklerini bilen, dinleyen, özelliklerini göre kullanan şef profili günümüzün ihtiyaçlarına cevap verebilir.

Bu bağlamda, armonik düzenlemeleri kendi yazmamış olsa da, bilmek ve yönetebilmek için hakim olmak zorundadır. Özellikle polifonik eserlerde yaylı grup ile dikey akor kullanan alt yapı gruplarının armonik ses çakışmalarını kontrol etmek, küçük/büyük ikili aralıkları, artık dördü/eksik beşli ve sansibl seslerinin tonal armoniyi ve genel topluluk saundunu bozacağından armonik uyumu titizlikle uygulamalıdır. Bu uyumu bozma ihtimali olan bir diğer unsur vokal elemanlarının entonasyon durumlarıdır. Bazen bu ton dışı durumlar pes bölgelerde bazen tiz bölgelerde oluşabilir. Orkestra şefi, bu ton sapmalarının sebebini saptamak zorundadır. Bu sapmalar bazen ses gruplarının orkestra sazlarını yeterince duyamaması, duygu içine girememesi sebepler ile oluşabilmekte olup, eğer bu sebepler olmadığı halde entonasyon yaşanmakta ise, yapılan tespitle vokal elemanlarında değişikliğe

gidilmelidir.

Ancak şef her zaman orkestra elemanlarından verimlilik beklerken, bu verimlilik hassas iletişim içeriğinde gerçekleşmelidir. Topluluğun çok kalabalıklaşması verimli provaları engelliyorsa, grubun saz ve ses gruplarını ayrı çalışmalara tabi tutarak belli şartları sağladıktan sonra ortak toplu çalışmalar yapmak gerekebilir. Ayrıntılı çalışmalarda tüm grubu ilgilendirmeyen etkinliğin diğer elemanların etkilenmesine ve sıkılmalarına sebebiyet verilmeyecek şekilde zamanın kullanılması gerekir. Solo ve solistlerin genel provalara kadar ayrı ayrı çalıştırılması gerekebilir. Çünkü tüm grubun önünde yapılacak hata hem elemanlarda özgüven zedelenmesine hem de, gereksiz bir zaman kaybına sebep olabilmektedir. Tam bu noktada konser sürelerinin özenle belirlenmesi, insanların doğal algılama süreçleri gözetilerek aşırı uzun veya kısa süren konserlerin iyi bir etki bırakmayacağı unutulmamalıdır.

Şefin toplulukla kurduğu vücut diline yüklenen anlamlar korunarak, provalarda kullanılan yönetme üslubu konser anında korunmalıdır. Konser heyecanı ve coşkusu ile görülen yeni ve abartılı el kol hareketleri topluluğun dikkatini dağıtacağından, kaçınılmalı, toplu icra duygusunu kaybetmelerine sebebiyet verilmemelidir. Aynı şekilde vokal elemanlarının provada gösterdikleri düzenlenmiş ve öğretilmiş davranışlara sadık kalmaları, konser anında o anki duygu ve coşku sebebi ile sıradışı davranışlarından kaçınılması uyarısının şef tarafından yapılması gerekmektedir. Özellikle meşk kültürü geçmişi olan Türk halk müziği topluluklarının bu hataya düşmemesi, şefin uyarılarına bağlı olabilir. Bir diğer husus, tüm topluluk elemanlarının konser anında seyircilerle göz temasında bulunmaması, icra sırasında olabilecek hatalarda yüz ifadeleri ile şaşkınlık/gülme/kızgınlık gibi ifadelerden kaçınmaları, seyirci bölümünde olabilecek aksiyonlara duysuz olmalarını sağlamak gibi ayrıntılı uyarılar, şef tarafından topluluk elemanlarına hatasız bir konser için iletilmelidir.

Günümüz müzik topluluklarında şefliğe duyulan ihtiyacın boyut ve kapsamıyla, şefin toplulukla geliştirdiği ortak davranış yöntemleri, sadece kavramsal olarak değil pratik kültürün etkileri ile de şekillenmektedir. Teknik imkanların gelişmesi ve kullanılabilmesi yapılan sanatsal aksiyonların niteliğine, sanatsal boyutuna ve kültürel gelişmeyi sağlayan ulusal faydalı kültürün yaratılmasına olanak sağlayacaksa, konser etkinliğinin yaygınlaştırıcı etkilerini artırmak, sosyal medya platformlarından yararlanmak, yapılan çalışmaların her safhasının dijital medya izlerini bırakıcı faaliyetlerde bulunmakta yeni dönem şeflik etkinlikleri olarak görülmelidir.

Böylece, Klasik Türk müziği topluluklarının, Türk halk müziği topluluklarının, Türk halk dans müzik topluluklarının, *orkestra ve şeflik* kavramlarında Türk müziği kültür kodlarıyla şekillenen yeni bir ulusal görev tanımları ve yükümlülükleri yaratılmış olacaktır

Kaynakça

- Çevik, S. (2014). *Koro Eğitimi Yönetimi ve Teknikleri*, Ankara: Yurtrenkleri.
- Eğüz, S. (1981). *Koro Eğitimi ve Yönetimi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Eroğlu, T. (1999). *Halk Oyunları El Kitabı*. İstanbul: Mars Basım Hizmetleri
- Karakaya, O. & Yiğit, N. (2010). "Türk Müziği Ana Sanat Dallarında Koro Eğitimi ve Yönetimi Uygulamaları", Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı. 29, ss. 29-47.
- Kardeş, T. (2013). "Mesleki Müzik Eğitimi Veren Devlet Konservatuvarlarındaki Klâsik Türk Müziği Üslup ve Repertuar Eğitiminin İçerik ve Yöntem Bakımından İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Dan. Yrd. Doç. Yavuz Tutuş, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Kurt, B. (2013). "Türk Ulusu'nun Dans Yoluyla Temsili: Devlet Halk Dansları Topluluğu, Folklor Edebiyat Dergisi, Cilt:19, Sayı:73, 22-29 sayfa
- Oransoy, G. (1976), *Mûsikî Tarihi*. Ankara: Yaykur Yayınları.
- Özer, İ. (1995). "Türk Müziği İcrasında Yönetim". İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi)
- Öztürk, O. (2010). *Şefin Koro ile İletişimi ve Şef Davranışlarının Koro Üyesi Algularına Göre Değerlendirilmesi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Anasanat Dalı Yayınlanmamış Master Tezi, 91 sayfa
- Say, A. (2005). *Müzik Ansiklopedisi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları
- Say, A. (2010). *Müzik Ansiklopedisi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları
- Sökmen, K. T. (2022) "Geleneksel Türk Müziğinde Şef Kavramı" *Eurasian Journal of Music and Dance*,(20),113-126
- Şatana, E. B: (2015). *Orkestra Şefliğinde Yönetme Teknikleri Üzerine Bir İnceleme*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Anasanat Dalı, Yayınlanmamış Master Tezi, 103 sayfa
- Şenel, S. (2018).*İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları,
- Şener, G. (1991).*Türk Halk Müziği'nin Cumhuriyet Dönemindeki Evreleri*" İTÜ/TMDK Yayınlanmamış Lisans Bitirme Ödevi
- Tor, V. N. (1976) "Yıllar Böyle Geçti", Milliyet Yayınları, 1.Baskı,303 sayfa
- Uslu, M. (2013). "Nitelikli Bir Koro Şefinde Bulunması Gereken Yeterlilikler" *Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 4, ss.119-129.
- Yıldırım, E. (2017). *Kültürel Sermaye Bağlamında Geleneksel Türk Sanat Müziği Yorum Problemi ve Şef Figürü*, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzik Anabilim Dalı, Master Tezi
- Yıldırım, Faruk. (2011). *Geçmişten Günümüze Türk Müziğinde Toplu İcra Anlayışı Üzerine Bir İnceleme*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı:30, s. 129-143.
- Yılmaz, Ö. (2006). *Türk Musikisi Ansiklopedik Sözlüğü*. Orient Yayınları, s. 1133.
- Zeybek, Ö. (2013). "Türk Makam Müziği'nde Üslup Tavrı Görüşleri Doğrultusunda Münir Nurettin Selçuk, Alâeddin Yavaşca ve Bekir Sıdkı Sezgin İcralarının Analizi". Yüksek Lisans Tezi, Dan. Prof. Ş. Şehvar Beşiroğlu & Yrd. Doç. N. Özgül Turgay, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

35. Âşık Sümmani Eserlerinin Kültürel ve Müziksel Bakımından Değerlendirilmesi¹

Savaş EKİCİ²

APA: Ekici, S. (2024). Âşık Sümmani Eserlerinin Kültürel ve Müziksel Bakımından Değerlendirilmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 653-667. DOI: <https://zenodo.org/record/13825259>

Öz

Asıl adı Hüseyin olan Sümmani, 1862 yılında Erzurum'un Narman ilçesine bağlı Samikale köyünde doğmuş, 19.yy ın en önemli badeli aşıklarından. Onbir yaşındayken rüyasında gördüğü dervişler ona bade içirerek "Sümmani" mahlasını verirler. Dervişler "Gülperi" adlı kızın adını okutarak onu ömrü boyunca aramasını öğütlerler. Sümmani'nin bağlama çalmaya çok meraklı olduğu, daha önce köyüne gelen aşıkları çok iyi izlediği ve ayrıca her akşam rüyasında gördüğü Gülperi'de bağlama çalmasını istediği aktarılmaktadır. Fakat bağlama çalmayı öğrenen Sümmani, acaba nasıl çalıyordu? O günden bu güne değişiklikler oldu mu? Eserlerinin ritm ve makamsal yapıları nasıldı? Kaç tane eseri vardı? Hepsinden önemlisi tavrı ve üslubu nasıldı? Müzik yönü ile ilgili söylenebilecekler yaşadığı dönemde ses kayıt cihazları Türkiye'de olmadığı için bilinmemektedir. Fakat özellikle aynı zamanda aşık olan torunları ve kendisinden sonra gelen Sümmani'nin eserlerini icra eden diğer aşıkların icralarını inceleyerek bu sorulara ancak tahmini cevaplar verilebilmektedir. Ayrıca Aşık Sümmani'ye ait yedi tanesi TRT repertuarında olan toplamda on adet eserin belgelenmiş olması da diğer bir sorundur. Kayıtlara geçmiş bu eserler; ritm, metronom, ses genişliği, makam ve icra özellikleri bakımından tahlil edilerek sonuçlara ulaşılmıştır. Bu tahliller sonucunda; eserlerin daha çok; bir oktav ses genişliğinde, 5/8 usulde, 90/100 metronom arası orta hızda ve uşak makamına benzer bir yapıda olduğu söylenebilir. Fakat kendisi ile ilgili hiçbir kayıt olmamasına rağmen Sümmani ölümünden yaklaşık yüzdokuz yıl sonrasında bilinmesi ve Aşık Veysel gibi 20.yy ın en büyük saz şairlerinden birini dahi etkileyen asıl özelliğinin ne olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Geçmişten günümüze sayısız aşık yaşamış olmasına rağmen, neden bazılarının kalıcı olduğunun anlaşılması bakımından da bu çalışma önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Sümmani, aşık, Türk halk müziği, bağlama, tavrı

Beyan (Tez/ Bildiri):.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 18

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 27.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825259>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Türk Müziği Bölümü/ Lect. Gaziantep University, State Conservatory, Department of Turkish Music (Samsun, Türkiye), ekici@gantep.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-2316-4011>, **ROR ID:** <https://ror.org/020vvc407>, **ISNI:** [0000 0001 0704 9315](https://orcid.org/0000-0001-0704-9315), **Crossref Funder ID:** [501100008836](https://orcid.org/501100008836)

Cultural and Musical Evaluation of the Works of Ashik Summani³

Abstract

Sümmani, whose real name was Hüseyin, was born in 1862 in the Samikale village of the Narman district of Erzurum, and was one of the most important badeli ashiks of the 19th century. When he was eleven years old, the dervishes he saw in his dreams made him drink bade and gave him the nickname "Sümmani". The dervishes read the name of a girl named "Gülperi" and advised him to search for her throughout his life. It is reported that Sümmani was very interested in playing the bağlama, that he had watched the ashiks who had come to his village very well before, and that he also wanted Gülperi, whom he saw in his dreams every night, to play the bağlama. But how did Sümmani, who had learned to play the bağlama, play it? Have there been any changes since then? What were the rhythmic and modal structures of his works? How many works did he have? Most importantly, what was his attitude and style? What can be said about his musical side is unknown since there were no sound recording devices in Turkey at the time he lived. However, only approximate answers can be given to these questions by examining the performances of his grandsons who were also ashiks and other ashiks who performed the works of Sümmani after him. Another problem is that a total of ten works belonging to Aşık Sümmani, seven of which are in the TRT repertoire, have been documented. These recorded works were analyzed in terms of rhythm, metronome, width, mode and performance features and results were reached. As a result of these analyses; it can be said that the works are mostly; one octave width, 5/8 usul, medium speed between 90/100 metronome and have a structure similar to uşşak makam. However, although there are no records about him, it is aimed to make Sümmani known approximately one hundred and nine years after his death and to reveal what his real characteristic was that influenced even one of the greatest saz poets of the 20th century, such as Aşık Veysel. This study is also important in understanding why some lovers have remained permanent despite the countless lovers that have lived from past to present.

Keywords: Sümmani, aşık, Turkish folk music, bağlama, style

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 18

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 27.06.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825259>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

Gönül bardağını taşıran son damladır aslında türkü. Türk milleti duygu ve düşüncelerini, güncel hayatı, toplumsal olayları kısacası yaşadığı ve kendisini uygulandıran her olayı türkülerle anlatmıştır. Bu nedenle; türkülere sadece bir müzik türü gibi bakmak ve düşünmek sadece çok küçük bir özelliğini anlamak ve görmek demektir. “Bir türküden fazlasıdır söylenen, Mızrap tele değdiği zaman” diyen ozanın da anlattığı gibi; bir müzik türü olmasının çok ötesinde bir takım özelliklere sahiptir. Gerek farklı duygular yaşanmasından ve gerekse her yörenin yaşama biçimi farklı olduğundan dolayı her yörenin müzik kültürü ve yapısı da farklı farklıdır. Bu bağlamda gerek bu duyguların günümüze kadar taşınmasında, gerekse bu kültürün günümüze kadar aktarılmasında köprü vazifesi gören mahalli sanatçı ve aşıkların rolü ve önemi büyüktür. Muharrem Ertaş, Ramazan Güngör, Enver Demirbağ, Celal Güzelses, Halit Arapoğlu, Zaralı Halil, Aşık Veysel, Mahsuni Şerif, Aşık Şeref Taşlıova, Aşık Murat Çobanoğlu, Aşık Sümmani...vs. gibi adlarını duyurmayı başarabilen şanslı mahalli sanatçı ve aşıklar bulunmakla birlikte; bir çoğu da “Bâkî kalan gök kubbede bir hoş seda imiş” misali bir seda bırakarak adlarını duyurmuş olsunlar veya olmasınlar birçoğu yokluk ve sefalet içerisinde yaşayarak geçip gitmişlerdir. Bunlardan birisi de Erzurum/Narman’lı Aşık Sümmani’dir.

Birçok mahalli sanatçı ve aşık gelip geçmiştir fakat kendi tavrı ile anılan sadece Sümmani olmuştur. Aşık Sümmani, ürettiği türkülerde gerek melodik gerekse ritmik unsurları ile belleklerde yer etmiş, kendinden sonraki aşıkları da etkisi altına almıştır. Narman ilçesinin haricinde yalnız Erzurum’da değil, Doğu ve İç Anadolu bölgesinde kendine has tavır ve üslup ortaya koyan önemli bir halk ozanıdır. Türkiye’nin çeşitli yörelerindeki ünlü halk ozanları da Sümmani üslubunu kullanmıştır. Bunlar arasında Aşık Veysel ve Aşık Rusati gibi ünlü pekçok aşık sayılabilir(Sümbüllü,2015) Sümmani ile ilgili günümüze kadar ulaşan fazla bir eser olmadığı için Türk Halk Müziği icracıları tarafından daha çok çalma ve söyleme biçimi ile tanınmıştır. Fakat Sümmani sazı, daha doğrusu bağlamayı ne kadar çalardı? Nasıl çalardı? Üslubu veya tavrı nasıldı? Müzik yönü nasıldı? Bu sorulara doğru bir cevap verebilmek ve tavrı üslubu hakkında yorum yapabilmek için; icrasını dinlemek ve görmek gerekirdi. Fakat Sümmani’nin yaşadığı dönemlerde(1862-1915) Türkiye’de ses kayıt cihazları henüz olmadığı için bu maalesef mümkün olamamıştır.

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak içerik analizine dönük bir çalışma yapılmıştır. Araştırma konusu olan Sümmani, hayatını kaybetmiş olduğu için çalışma çerçevesi onunla ilgili kayıt altına alınmış belgeler üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır. Nitel çalışmalar bu açıdan daha ölçülebilir ve kaydedilebilir bir zemin oluşturmaktadır. Bu çalışmada kullanılan çalışma modeli betimsel, kültürel ve müziksel içerik analizi modelidir. Bu kapsamda Sümmani’nin hayatı, çalışmaları, kültürel ve müziksel açıdan incelenmiş, elde edilen veriler analiz edilerek kayıt altına alınmıştır. Çalışmada kullanılan desen, kaynak tarama yöntemidir. Üzerinde çalışılan âşık olan Sümmani ile ilgili kayıt altına alınan kaynaklar taranmış, bu tarama sonucu elde edilen verilerin incelenmesi ile bu çalışma oluşturulmuştur.

3. Bulgular ve yorum

Konu ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmalar sonucu; TRT repertuarında kayıtlı olan ve olmayan uzun havalarda dahil olmak üzere toplamda on adet eser tespit edebildik. Dolayısı ile Aşık Sümmani’nin müzik yönü ile söyleyebileceğimiz de elimizde bulunan bu sınırlı eserlerin incelenmesi sonucu yapmış

olduğumuz tespit ve düşüncelerdir.

Sümmani'nin özellikle saz icrası(Bağlama/Tavrı) ve müzik yönü ile ilgili söylenebilecekler; özellikle aynı zamanda aşık olan torunları ve kendisinden sonra gelen Sümmani'nin eserlerini icra ettiğini veya icra tavrını yansıttığını veya aktardığını ifade eden diğer aşıkların anlattığına göre veya TRT Repertuarına kazandırılan Sümmani ile ilgili kayıtlara geçen eserlere bakarak mümkün olabilmıştır. Fakat konu ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmalar sonucu; TRT repertuarında olan ve olmayan uzun havalarda dahil olmak üzere toplamda on adet eser tespit edebildik. Dolayısı ile Aşık Sümmani'nin müzik yönü ile söyleyebileceklerimiz de elimizde bulunan bu eserlerin incelenmesi sonucu yapmış olduğumuz tespit ve düşüncelerdir.

3.1. Sümmani'nin hayatı

Asıl adı Hüseyin olan Sümmani, 1862 yılında Erzurum'un Narman ilçesine bağlı Samikale köyünde doğmuştur. Kendisine ait olan bir koşmasındaki;

“Tarih seksendokuz on bir yaşında

Cem oldu başıma iş birer birer”

Sözleri nedeni ile doğum tarihinin 1860 olduğunu ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Ailesi aslen Kafkas kökenlidir. Sümmani, Melek, Sabiha, Feride adlı üç hanımla evlenmiş ve yedi çocuğu olmuştur. Sümmani'nin günümüze kadar geleneğini sürdüren aşıkların başında sayılabilecek Nusret Toruni ile Hüseyin Sümmanoğlu aynı zamanda torunlarıdır. Okuma yazma bilmeyen Hüseyin babası ile birlikte çobanlık yapmaya başlamış ve bir gün koyunlarını otlatırken “Ablak Taşı” denilen yerde uykuya dalar ve rüyasında üç derviş görür. Bu üç derviş önce Gülperi adlı kızın isminin “G P İ” harflerini Sümmani'ye okutur daha sonra da kızı gösterirler. Dervişlerden biri bir bade doldurarak Hüseyin'e uzatır ve sevdiği kızın aşkına olan bu badeyi içmesini söyler. Kendisine ‘Sümmani’ mahlasını vererek sevdiği Gülperi'yi ömrü boyunca aramasını öğütlerler. Sümmani, 11 yaşında bade içtikten sonra 12 yaşlarında babası onu Erzurum'a getirir ve Erbâbi ile bu seyahatinde tanışır. Gerek Erbabi ve gerekse daha sonra tanışarak dost olduğu Aşık Şenlik Sümmani'nin aşıklık geleneğinde önemli rol oynamıştır. Sümmani doğu illerini, Orta Asya'nın büyük bir bölümünü gezer. Ömrünün son günlerini köyünde geçirir ve 1915 yılında ölür (Erkal,2007:104-124).

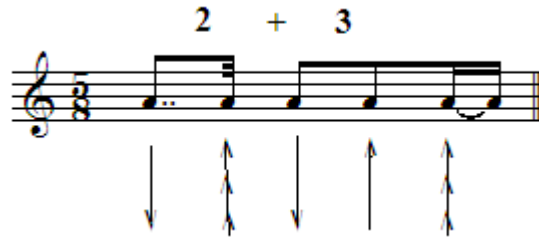
Sümmani ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında daha çok edebiyat ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda Sümmani'nin badeli aşık olduğu, aşk dolusu içtiği ve rüyasında gösterilen Şah Abbas'ın kızı Gülperi'ye aşık olduğu anlatılmıştır. Söylemiş olduğu şiirleri saz eşliğinde söylediği bazı çalışmalarda belirtilmiştir. Fakat “saz” Anadolu'da bağlamaya denildiği gibi aynı zamanda genel anlamda enstrüman anlamında da kullanılmaktadır. Fakat yöre müzik kültürüne veya aşıklık geleneğine bakıldığı zaman burada kullanılan enstrümanın daha çok divan sazına yakın büyüklükteki bağlamalar olduğu anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak Sümmani'nin eserlerini seslendirirken kullandığı enstrümanın da divan sazı olduğunu ve yöre aşıklarının yaygın olarak kullanmış oldukları bozuk düzen akordunu kullandığını söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır. Sümmani her şeyden önce aşıklığa veya bağlama çalmaya çok meraklı olduğu, daha önce köyüne gelen aşıklardan çok etkilendiği ve onları çok iyi izlediği anlaşılmaktadır.(Erkal,2007:103) Yani Sümmani aşık olarak kendini tanıtmadan önce çok iyi bir gözlemci veya izleyici olduğu anlaşılmaktadır. Sümmani usta çırak ilişkisi içerisinde yörenin usta aşıklarının ve aşık kahvehanelerindeki icralarını özellikle aşık Erbabi'yi dinleyerek izleyerek bağlama çalmayı öğrenmiştir. Fakat 12 yaşında bağlama çalmayı öğrenmek birkaç hafta içinde mümkün

olamayacağına göre uzunca bir süre Erbabî'nin çıraklığını yaptığı da söylenebilir. Her akşam rüyasında gördüğü Gülperi de; “Sazın ‘Hu’ sesidir, çabuk öğren” diyerek bağlama çalmasını istemiştir(Erkal,2007:107). Fakat Sümmani daha sonraki zaman içerisinde gerek söz bakımından gerek saz icrası gerek sesi güzel olmasa dahi(Erkal,2007) sözdeki manayı sesi ile son derece başarılı ve ileri düzeyde ifade ederek ezgilendirmiş olmalı ki; Amasya Merzifon’dan, Sivas Şarkışla’ya, Erzurum, Artvin, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Ardahan ve Kars’a kadar olan bölge içerisinde kendisinden sonra gelen aşıkları etkilemiş ve daha sonraki süreçte çalma ve söyleme biçimi, bir tavır veya üsluba dönüşmüştür. Öyle ki 20.yy.ın en büyük saz şairlerinden biri sayılan Aşık Veysel dahi Sümmani’nin hem eserlerini okumuş hem de o üslupta kendisi eser ortaya koymuştur.

3.2. Sümmani tavrı ve üslûbu

Sümmani tavrı-Üslubu; Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu bölgesinden başlayarak batıya doğru Erzincan,Sivas,Merzifon yörelerinde yoğun olarak icra edilen, 8 sesli bir ses alanına sahip dizi oluşturan, çoğunlukla uşşak ve karcigar makamlarında la karar, re güçlü perdelerini kullanan, yedensiz ve genişleme yapmayan, 5 zamanlı bileşik usullerin 5/8 lik mertebesinde ve 2+3 usûl kalıbı ile kurulan,orta hızlı bir metronom anlayışına sahip, güftesinin yalnız Sümmani’ye ait olmadığı 11 li hece ölçüsünde çoğunlukla nasihat ve aşk üzerine yazılı şiirlerin ritmik ya da serbest olarak aman-amman, hey, ey, of, ah, dost gibi terennümler ile başlayan türkû söyleme biçimi veya üslûbuna denir(Sümbüllü,2012) şeklinde tanımlamıştır.

Bağlamada Sümmani Tavrını Oluşturan Tezene Vuruşu; Genellikle 5/8 usul içerisinde aşağıda gösterilen ritm kalıbı içerisinde belirtilen tezene vuruşları ile arka arkaya yapılan tekrarlarla oluşmaktadır ki bu tezene vuruşlarını; “Ben Razı Değilem Hicrana Gama” ,“Duldalanma Yar Mevlayı Seversen” ve “Ervah-ı Ezelde Levhi Kalemde” adlı eserlerde belirgin bir şekilde görmek mümkündür.

Daha detaylı tezene vuruşu:

Tablo 1. Sümmani Tavrının Bağlamadaki Tezene Vuruşları

Sümmani ilk önce kendi yetiştiği kültür içerisinde köyünde, ilçesinde ve ilinden başlayarak ön plâna çıkarak bir üslûp veya tavır olmuştur. Türk halk müziğinde yöreden yöreye değişen bu müzikle anlatım

farklılıklarına tavrı veya üslup denilmektedir ki bu icra farklılıkları adlarını daha çok bölge, şehir veya ilçe adlarına göre almışlardır. Fakat kişi adı ile bilinen tek çalma ve söyleme biçimi Sümmani'ye aittir. Birçok mahalli sanatçı ve aşık gelip geçmiştir fakat kendi tavrı ile anılan sadece Sümmani olmuştur. Sümmani ile ilgili günümüze kadar ulaşan fazla bir eser olmadığı için Türk Halk Müziği icracıları tarafından daha çok çalma ve söyleme biçimi ile tanınmıştır. Belki de Sümmani'yi ölümünden bir asır sonrasına taşıyan da kendine özgü bir üslubu veya tavrı oluşudur.

Fakat Sümmani sazı, daha doğrusu bağlamayı ne kadar çalardı? Nasıl çalardı? Üslubu veya tavrı nasıldı? Sesi güzel miydi? Müzik yönü nasıldı? Bu sorulara doğru bir cevap verebilmek ve tavrı üslubu hakkında yorum yapabilmek için; icrasını dinlemek ve görmek gerekirdi. Fakat Sümmani'nin gerek saz ve gerekse ses icrası ile ilgili herhangi bir kayıt yapılamamıştır. Çünkü Türkiye'de hem müzik derleme çalışmalarının başlaması hem de bu derleme çalışmalarında dönemim en gelişmiş ses kayıt ve dinletme cihazı olan fonografin kullanılması 1926 yılında yani Dar-ül Elhan'ın derleme çalışmaları ile mümkün olabilmıştır ki bu tarih Sümmani'nin ölümünden on bir yıl sonradır.(Şenel,1988:121) Kaldı ki; Sümmani'nin yaşadığı ve ölümüne yakın olan 1915 li yıllar kurtuluş mücadelesinin verildiği ve ülkede her anlamda son derece zor günlerin yaşandığı bir dönemdir ki bu Sümmani'nin şiirlerine de konu olmuştur. Bu zor günlerin yaşandığı bir dönemde bu tür çalışmaların yapılmasını beklemek herhalde hayalden öteye bir şey olamazdı. Fakat bu kadar çok bilinen ve icra biçimi ile ön plana çıkmış ve tanınmış olan bir aşıkla ilgili 3 veya 4 eserin kayıtlara geçmiş olması veya kayıtlara geçmiş bu kadar az eserle üstelik fazla çırak da yetiştirmemiş(Erkal,2007:13) olmasına rağmen bir aşığın üslup veya tavrı olarak geniş bir kitleyi etkilemesi çok ilginçtir. Bu konu şöyle açıklanabilir; yaşadığı dönemde gerek sazında ve gerekse sözünde oldukça usta olan Sümmani doğu illerini ve Orta Asya'yı da gezerek geniş bir alanda icra biçimi ile tanınmış ve yüzlerce eser vermiştir. Fakat hakkında geniş bir derleme veya araştırma çalışması yapılamadığı için, "şiirleri ya unutulmuş, ya da diğer aşıkların şiirlerinin içinde eriyip gitmiştir. Yapılan araştırmaların da oldukça yetersiz kalmasından dolayı da günümüze çok az şiiri ulaşabilmiştir. Bu şiirler de yine yazılı olmayıp, aşıkların ve torunlarının kulaktan duyduğu şiirler olmuştur". (Erkal,2007:3) Şeklinde düşünülebilir. Bir başka husus da özellikle 1980 li yılların sonuna kadar olan süreçte, TRT Türk Halk Müziği repertuarına sadece anonim olan eserlerin kabul edilmesi aşıkların eserlerinin ise repertuara veya kayıt altına alınmayışı da düşünülebilir.

3.3. Günümüze kadar gelen Sümmani türküleri

Sümmani'nin şiirleri veya hikayeler arasındaki türkülerden bazıları kendisi tarafından bazıları ise kendisinden sonra gelen aşıklar tarafından uzun hava veya kırık hava formunda icra edilerek günümüze kadar geldiği düşünülebilir. Elmas ile Kahraman hikayesinden alınan Sümmani mahlaslı aşağıdaki eser bu konuya örnektir.

Çoktan beri terk-i vatan olmuşum
Diyar-ı gurbette candan usandım
El kahır çekmekten ömrüm hiç oldu
Aktı gözyaşlarım nemden usandım

Gönül ister bu an Narman'ı aş
Ne kaldı gurbette gelmedik baş
Bende olan derdi yüklesen taş
Taş dile gelir senden usandım

Canım kurban olsun merd oğlu merde
Benim emeklerim hiç oldu nerde
Sefil Sümman gider durmaz bu yerde
Hafta ay değil günden usandım

Uşsak makamında söylenen yukarıdaki eser Sümmani'nin uzun hava formunda söylenerek günümüze kadar gelen ender eserlerinden birisidir. Burada uzun hava formunda icra edilen eserlerin notasını yazmak zor olduğu için, TRT Repertuarına kazandırılan eserlerin daha çok kırık havalardan olduğu göz önüne alınırsa, Sümmani'nin uzun hava formunda icra ettiği eserlerin sözlü kültür geleneği içerisinde halkın hafızasına emanet edildiği ve notası yazılmadığı için birçok eserinin de zamanla unutulduğu düşünülebilir. Yine uşsak makamında uzun hava olarak icra edilen bir başka eseri ise şudur;

şu yalan dünyaya geldim geleli
Gülmedi bu yüzüm gör beni beni
Yüklendi barhanam gidiyor göçüm
Kalan dostlarımdan sor beni beni

Ah hele zer muhabbeti var iken
şimdi yad eylemiş yar beni beni
Ejderha misali açmış ağzını
Korkarım yutacak yer beni beni

Sümmani söyledi farzı arabı
Ah gezdim vücut iklim gönül harabı
Avuçlayıp aldın yerden türabı
Savurun başıma vay beni beni

Eser Adı	TRT	Yöre	Formu	Uslü	Makamı	BİLGİ
şu Yalan Dünyaya	YOK	Belli Değil	UZUN Hav.	Yok	Uşsak	SÜMMANİ MAHL.
Çoktan beri terk-i	YOK	Belli Değil	UZUN Hav.	Yok	Uşsak	SÜMMANİ MAHL.
Ceylan Gözlerine	YOK	Erzurum	KIRIK Hav	2/4	Uşsak	SÜMMANİ MAHL.
Ervah-ı Ezelde	3851	Erzincan	KIRIK Hav	7/8,8/8, 11/8	Hüseyni	SÜMMANİ MAHL.
Gel Ya Hu Sende	4566	Doğu Anadolu	KIRIK Hav	5/8	Karcigar	SÜMMANİ MAHL. K.K:Ali Delice
Kalksak Bu Yerlerden	2384	Erzurum	KIRIK Hav	5/8	Uşsak	SÜMMANİ AGZI K.K:Abdurrahman Yörüktümen
Ben Rızı Değilem	350/ B	Erzurum	KIRIK Hav	5/8	Uşsak	SÜMMANİ ve /EMRAH Mahlash
Duldalanma yar	350	Kuzey Dogu.	KIRIK Hav	5/8	Uşsak	SÜMMANİ AGZI RUHSATİ Mahlash

						K.K:Belli Değil
Elen Sana	1900	Merzifon	KIRIK Hav	5/8	Karcigar	SÜMMANİ AGZI K.K:Hüseyin Onkar
Bir Küçük Dünyam	3063	Sivas/ Şarkışla	KIRIK Hav	5/8	Uşşak	SÜMMANİ AGZI VEYSEL Mahlaslı

Tablo 2. TRT Repertuarındaki Sümmani Eser Bilgileri

Konu ile ilgili TRT Türk Halk Müziği Repertuarındaki Erzurum, Erzincan, Kars, Artvin, Ardahan, Gümüşhane, Bayburt ve Sivas yöresi türkülerine baktığımızda Sümmani'den günümüze kadar gelen ve Sümmani ile ilgili olarak TRT Türk Halk Müziği Repertuarı kayıtlarına geçmiş olan daha önce de belirttiğimiz gibi yedi eserin olduğu görülmektedir. Bu eserlerden sadece üç tanesi Sümmani mahlaslı, diğer dört eser ise Sümmani Ağzı olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dört eser Hüseyin Onkar, Abdurrahman Yörüktümen, Aşık Veysel ve kaynak kişisi belli olmayan bir kişiden derlenerek notaya alınmıştır. Yani TRT kayıtlarına Sümmani ile ilgili geçmiş olan yedi eserin, dört tanesi Aşık Emrah, Ruhsati ve Aşık Veysel gibi başka ozanlara ait olan sözlerle icra edilmektedir. Fakat bunlardan başka günümüzde Türk Halk Müziği sanatçıları tarafından icra edilen ve yukarıda anlattığımız sebeplerden dolayı TRT Türk Halk Müziği Repertuarı kayıtlarına geçmemiş olan “Çoktan beri terk-i vatan olmuşum” ve “Şu yalan dünyaya geldim geleli” adlı uzun havalar ile “Ceylan Gözlerine Kurban Olduğum” adlı Sümmani mahlaslı üç eser daha tespit edebildik. Fakat TRT Türk Halk Müziği Repertuarında 2384 numara ile kayıtlı bulunan; “Kalksak Bu Yerlerden Hicret Eylesek” adlı türkü kayıtlarda Sümmani olarak geçmekle birlikte altı kıta sözleri bulunan eserde Sümmani mahlası geçmemektedir. Fakat aynı eserin kaynaklardaki diğer sözleri incelendiğinde(Erkal,2007);

Sümmani âh çekip ağlama yâre
Dolansan cihânı bulunmaz çare
Dedim ne tarihte kavuşam yâre
Yevm-i mahşer o divana düşüptür.

Şeklinde Sümmani mahlası görülmektedir. Bunun ile birlikte kendisi iyi bir Türk Halk Müziği ve bağlama sanatçısı olmakla birlikte aynı zamanda Erzurum’lu mahalli bir sanatçı olan Arif Sağ;

Gürcistanlı bilmez garip halinden
Sümmani ayrılmış leb-i la'linden⁴
Bana derler yanılmışsan yolundan
Senin yolun bir ummana düşüptü

Şeklinde türküyü icra ederek Sümmani mahlasını kullanmaktadır. Eserin TRT Türk Halk Müziği Repertuarı kayıtlarındaki sözlerin ise tekrar incelenmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

Sümmani mahlaslı veya Sümmani Ağzı olarak kayıtlara geçmiş olan eserlerden 5/8 usullü olanlar melodi ve üslup bakımından birbirlerine çok benzemektedirler. Buradan yola çıkarak günümüze ulaşan çok az sayıda eserine ve hiçbir ses kaydı olmamasına rağmen Sümmani'nin ölümünden yaklaşık 110 yıl sonra bile bilinmesi; eser sayısından daha ziyade kendine özgü tavır, üslup veya icra özellikleri olmasından dolayıdır. Kalıp ezgi, icra biçimi, tavır, üslup veya şiirdeki birtakım unsurları belirtmek ve ayırt etmek

⁴ (Erkal,2007:443) eserde; “Küfristan da bilmez garip halinden/Bir gece ayrılmış leb-i la'linden” şeklinde geçmektedir.

için bazı yörelerde aşıklar “Makam” ifadesini kullanmaktadırlar ki⁵ bunun klasik Türk müziğindeki makam ifadesi ile hiçbir ilgisi yoktur. Dolayısı ile “Sümmani Makamı” ifadesinden de anlaşılması gereken çalma ve söyleme biçimi, ezgi(Günay,1993), üslup veya tavidir. Sümmani tavrını veya ağzını ise daha çok 5/8 gibi aksak usulde icra edilen kırık hava icralarında belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Bunun ile birlikte gerek uzun havalarda ve gerekse TRT kayıtlarında bulunmayan 2/4 usulde icra edilen “Ceyran Gözlerine Kurban Olduğum” adlı kırık havada ise Sümmani Tavrı, ağzı veya üslubu olarak ifade edilebilecek özel bir icra biçimi görülmemektedir. Bu türkü günümüzde aşağıdaki sözlerle icra edilmektedir.

Ceylan gözlerine kurban olduğum
Tanrı selamını almaz mısınız
Mevla sizi süs için mi yarattı
Biz gel demeyince gelmez misiniz

Gurbete gidenler azığın alır
Kimisi giderken kimisi kalır
Kimi sevap için Kabeye varır
Kabe kapınızda bilmez misiniz

Karadır kaşınız yaydan nic'olur
Bugün dünya yarın ahret nic'olur
Bir gönül yapması yüz bin hac olur
Siz gönül yapmasın bilmez misiniz

Sümmani'yem ey dil yare n'iderim
Başım alır diyar diyar giderim
Yarın mahşer günü dava ederim
Siz mahşer yerine gelmez misiniz

Aslında “Sümmani Ağzı” olarak ifade edilen unsur da dahi sözel veya edebi yapıdan daha çok, ezgi kalıbı(Özbek,1998:169), türkü söyleyiş biçimi, ifade, yorum, veya ezgisel yapıyla ilgili olduğunu düşünmek gereklidir. Çünkü tavır, üslup veya ağzı kişiye veya bir bölgeye bir şehre bir ilçeye hatta bir köye aidiyetini belirleyen asıl unsur şive bakımından bazı yöreler istisna olmakla birlikte daha çok icranın ezgi kısmıdır. Aksi halde tespit edebildiğimiz altı eserinde kendi mahlası olan Sümmani'nin bugünkü nesil tarafından bilinmesi ve tanınması mümkün olmazdı. Bunun ile birlikte gerek Sümmani'nin gerekse Sümmani ağzı veya tavrının bugün tanınıyor olmasında Sümmani'nin eserlerini icra eden Erzurum'lu mahalli sanatçıların önemi büyüktür.

4. Kayıtlara geçmiş olan Sümmani türkülerinin ezgi ve ritim yönünden analizi

TRT Türk Halk Müziği Repertuarında, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane ve Kars yöresi türkülerini tarayarak Sümmani ile ilgili tespit edebildiğimiz türküleri ve özellikleri şöyledir:

⁵ Bakınız; M. Öcal OĞUZ(1990), “Aşık Makamları Üzerine Bir Değerlendirme”, Milli Folklor Dergisi, C.1, S.7,s.

1. Türkünün Adı: Ervah-1 Ezelde Levhi Kalemde

Türkünün Repertuar Numarası: 3851

Türkünün Derlendiği Yöre;Erzincan

Türküyü Derleyen: Süleyman YILDIZ

Türküyü Notaya Alan: Süleyman YILDIZ

Türkünün Kaynak Kişisi: Yavuz TOP

Türkünün Usulü:7/8, 8/8, 11/8 gibi değişik ritm özellikleri göstermektedir.

Türkünün Dizisi:

Türkünün Makamı: Hüseyini

Türkünün Ses Genişliği: 9 ses

Türkünün Güçlü Sesi: 5.Derece

Türkünün Hızı: Andante

Türkü Hakkında Bilgi: Eserde, Sümmani mahlası bulunmaktadır.

2. Türkünün Adı: Ben Razı Değilem Hicrana Gama

Türkünün Repertuar Numarası: 350/B

Türkünün Derlendiği Yöre;Kuzey Doğu Anadolu

Türküyü Derleyen: Muzaffer SARISÖZEN

Türküyü Notaya Alan: Muzaffer SARISÖZEN

Türkünün Kaynak Kişisi: Bardızlı Aşık Nihani

Türkünün Usulü:5/8

Türkünün Dizisi:

Türkünün Makamı: Uşşak

Türkünün Ses Genişliği: 8 ses

Türkünün Güçlü Sesi: 4.Derece

Türkünün Hızı: Moderato

Türkü Hakkında Bilgi: Eserde, Sümmani mahlası bulunmaktadır. Eser gerek söz icrası ve gerekse saz icrası bakımından Sümmani tavrının en karakteristik özelliklerini gösteren örneklerden birisidir. Eserin TRT Türk Halk Müziği Repertuarındaki notasında hem Sümmani hem de Emrah mahlaslı sözleri bulunmaktadır. Eserin Aşık Emrah'a ait sözlerinin olması ise; ya Bardızlı Aşık Nihani ya da daha sonra

gelen başka aşıkların Sümmani tavrı ile Emrah'ın sözlerini okuması ile ortaya çıktığını düşündürmektedir. “Ben Razi Değilem Hicrana Gama” adlı türkünün TRT Türk Halk Müziği Repertuarında 350/A numarada “Duldalanma Yâr Mevlâyı Seversen” adı ile ezgi bakımından Ruhsati mahlaslı bir varyantı bulunmaktadır. Fakat sözler aynı zamanda Erzurumlu Emrah'ın sözleri ile de icra edilmektedir.

3. Türkünün Adı: Duldalanma Yar Mevlâyı Seversen

Türkünün Repertuar Numarası: 350/A

Türkünün Derlendiği Yöre;Kuzey Doğu Anadolu

Türkünün Kaynak Kişisi: Belli Değil

Türküyü Derleyen: Muzaffer SARISÖZEN

Türkünün Derlenme Tarihi: 26.05.1941

Sarisözen'in 1941 yılında Ankara Devlet Konservatuarı tarafından düzenlenen derleme çalışması Kayseri, Niğde ve Maraş civarında yapılmıştır. 26.05.1941 yapılan bu derleme çalışması muhtemelen Sarisözen'in özel derleme çalışması sonucu derlendiği söylenebilir.

Türküyü Notaya Alan: Muzaffer SARISÖZEN

Türkünün Kaynak Kişisi: Belli Değil

Türkünün Usulü:5/8

Türkünün Dizisi:

Türkünün Makamı: Uşşak

Türkünün Ses Genişliği: 9 ses.

Türkünün Güçlü Sesi: 4.derece

Türkünün Hızı: Moderato

Türkü Hakkında Bilgi: Sümmani Ağzı/Sümmani Tavrı ile icra edilmektedir. Eser gerek söz icrası ve gerekse saz icrası bakımından Sümmani tavrının en karakteristik özelliklerini gösteren örneklerden birisidir. Fakat eserin sözleri Ruhsati mahlaslıdır. Daha önce de belirtildiği gibi “Ben Razi Değilem Hicrana Gama” adlı eserin ezgi yönünden bir varyantı gibi düşünülebilir ancak “Duldalanma Yar Mevlâyı Seversen” adlı eser ilk başlangıçta serbest ritimli bir şekilde başlamaktadır. Daha sonraki ezgi bölümü ise hemen hemen aynıdır.

4. Türkünün Adı: Elen Sana

Türkünün Repertuar Numarası:1900

Türkünün Derlendiği Yöre;Merzifon

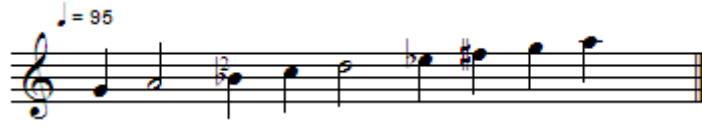
Türkünün Derlendiği Tarih:07.07.1943

Türküyü Derleyen: Devlet Konservatuarı

Türküyü Notaya Alan: Ateş KÖYOĞLU

Türkünün Kaynak Kişisi: Hüseyin ONKAR

Türkünün Usulü:5/8

Türkünün Dizisi:**Türkünün Makamı:** Uşşak**Türkünün Ses Genişliği:** 9 ses**Türkünün Güçlü Sesi:** 4.Derece**Türkünün Hızı:** Moderato

Türkü Hakkında Bilgi: Sümmani Ağzı/Sümmani Tavrı ile icra edilmektedir. Eserin sözleri bazı yörelerde Pir Sultan'ın bazı yörelerde ise Karacaoğlan'a ait olarak bilinir.

5. Türkünün Adı: Kalksak Bu Yerlerden Hicret Eylesek**Türkünün Repertuar Numarası:**2384**Türkünün Derlendiği Yöre;**Erzurum**Türkünün Derlendiği Tarih:** Belli Değil**Türküyü Derleyen:** Talip ÖZKAN**Türküyü Notaya Alan:** Belli Değil**Türkünün Kaynak Kişisi:** Abdurrahman Yörüktümen**Türkünün Usulü:**5/8**Türkünün Dizisi:****Türkünün Makamı:** Uşşak**Türkünün Ses Genişliği:** 9 ses**Türkünün Güçlü Sesi:** 4.Derece**Türkünün Hızı:** Moderato

Türkü Hakkında Bilgi: Sümmani Ağzı/Sümmani Tavrı ile icra edilmektedir. TRT Türk Halk Müziği Repertuarında 2384 numara ile kayıtlı bulunan; “Kalksak Bu Yerlerden Hicret Eylesek” adlı türkü kayıtlarda Sümmani olarak geçmekle birlikte altı kıta sözleri bulunan eserde Sümmani mahlası bulunmamaktadır. Fakat aynı eserin TRT kayıtlarında olmayan yazılı kaynaklardaki diğer sözleri incelendiğinde Sümmani mahlasının geçtiği görülmektedir. Bunun ile birlikte kendisi aynı zamanda Erzurum’lu mahalli bir sanatçı olan Arif Sağ’ın söz konusu türküyü icrasında yine Sümmani mahlasını kullanmaktadır.

6. Türkünün Adı: Bir Küçük Dünyam Var İçimde**Türkünün Repertuar Numarası:**3063**Türkünün Derlendiği Yöre;**Sivas/Şarkışla**Türkünün Derlendiği Tarih:** Belli Değil**Türküyü Derleyen:** TRT Müzik Dairesi Başkanlığı.

Türküyü Notaya Alan: Ali CANLI

Türkünün Kaynak Kişisi: Aşık Veysel ŞATIROĞLU

Türkünün Usulü:5/8

Türkünün Dizisi:

Türkünün Makamı: Uşşak

Türkünün Ses Genişliği: 9 ses

Türkünün Güçlü Sesi: 4.Derece

Türkünün Hızı: Moderato

Türkü Hakkında Bilgi: Sümmani Ağzı/Sümmani Tavrı ile icra edilmektedir. Eserin sözleri Aşık Veysel'e aittir.

7. Türkünün Adı: Ceylan Gözlerine

Türkünün Repertuar Numarası: Belli Değil

Türkünün Derlendiği Yöre;Erzurum

Türkünün Derlendiği Tarih: Belli Değil

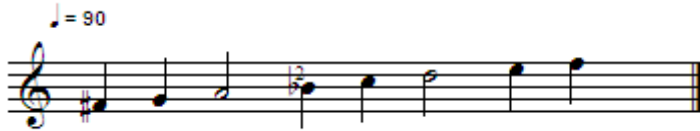
Türküyü Derleyen: Belli Değil

Türküyü Notaya Alan: Ünal GÜNSAY

Türkünün Kaynak Kişisi: Nusret SÜMMANİOĞLU

Türkünün Usulü:2/4

Türkünün Dizisi:

Türkünün Makamı: Uşşak

Türkünün Ses Genişliği: 8 ses

Türkünün Güçlü Sesi: 4.Derece

Türkünün Hızı: Andante

Türkü Hakkında Bilgi: Eserde, Sümmani mahlası bulunmaktadır. Eserin sözleri Aşık Sümmani'ye müziği ise Nusret Sümmanoğlu'na aittir.

5. Sonuç

Asıl adı Hüseyin olan Sümmani, 1862 yılında Erzurum'un Narman ilçesine bağlı Samikale köyünde doğmuştur. Okuma yazma bilmeyen Hüseyin babası ile birlikte çobanlık yapmaya başlamış ve bir gün koyunlarını otlatırken "Ablak Taşı" denilen yerde uykuya dalar ve rüyasında üç derviş görür. Bu üç derviş önce Gülperi adlı kızın isminin "G P İ" harflerini Sümmanî'ye okutur daha sonra da kızı gösterirler. Dervişlerden biri bir bade doldurarak Hüseyin'e uzatır ve sevdiği kızın aşkına olan bu badeyi içmesini söyler. Kendisine 'Sümmanî' mahlasını vererek sevdiği Gülperi'yi ömrü boyunca aramasını öğütlerler. Sümmanî, 11 yaşında bade içtikten sonra 12 yaşlarında babası onu

Erzurum'a getirir ve Erbâbi tanıtır. Gerek Erbabi ve gerekse daha sonra tanışarak dost olduğu Aşık Şenlik Sümmani'nin aşıklık geleneğinde önemli rol oynamıştır. Sümmani aşıklığa veya bağlama çalmaya çok meraklı olduğu, daha önce köyüne gelen aşıklardan çok etkilendiği ve onları çok iyi izlediği anlaşılmaktadır. Her akşam rüyasında gördüğü Gülperi; "Sazın 'Hu' sesidir, çabuk öğren" diyerek bağlama çalmasını istemiştir. Fakat Sümmani daha sonraki zaman içerisinde gerek söz gerekse saz icrası bakımından son derece başarılı ve ileri düzeyde olmalı ki; Amasya Merzifon'dan, Sivas Şarkışla'ya, Erzurum, Artvin, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Ardahan ve Kars'a kadar olan bölge içerisinde kendisinden sonra gelen aşıkları etkilemiş ve daha sonraki süreçte çalma ve söyleme biçimi, bir tavrı veya üsluba dönüşmüştür. Öyle ki 20.yy.ın en büyük saz şairlerinden biri sayılan Aşık Veysel dahi Sümmani'nin hem eserlerini okumuş hem de o üslupta kendisi eser ortaya koymuştur. Sümmani'nin tavrı veya üslubu aşağıdaki dizekte görüldüğü şekilde özetlenebilir;

Buna bakarak Sümmani Tavrı eserlerin daha çok; bir oktav ses genişliğinde, 5/8 usulde, 90/100 metronom arası orta hızda ve uşşak makamına benzer bir yapıda olduğu söylenebilir. Daha öncede belirtildiği gibi bu sonuçlar Sümmani ile ilgili kayıtlara geçmiş olan yedi eser üzerinden yapılmıştır. Fakat Sümmani'nin gerek tavrı ve üslubu gerekse müzik yönü ile ilgili daha ileri bilgiler verebilmek için; daha fazla eser incelemesine dolayısı ile esere ihtiyaç olduğunu da belirtmek gereklidir.

Kaynakça

- Açar, Y. (2011). TRT Repertuarında Bulunan Aşık Sümmani Eserlerinin Söz, Makam ve Usul Analizi, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü.
- Erkal, A. (2007). Aşık Sümmani. Fenomen Yayınları.
- Eroğlu, T.(2010). Türk Dans Antropolojisine Giriş, Yurt Renkleri Yayınevi.
- TRT AVAZ. “Aşıklar Meclisi” Aşık Sümmani Belgeseli.
- Şenel, S. (1988). “Dar-ül Elhan Heyeti Tarafından Fonografıa Derlenen İlk Türkü”, Türk Folkloru Belleten 1987/1-2.
- Oğuz, M. Ö.(1990). “Aşık Makamları Üzerine Bir Değerlendirme”, Milli Folklor Dergisi, C.1, S.7.
- Sümbüllü,H.T.,Açar,Y. (2012). TRT Repertuarında Bulunan Sümmani Ağzı Türküler Üzerine Bir İnceleme, I.Uluslararası Aşık Sümmani ve Aşıklık Geleneği Sempozyumu.
- Sümbüllü,H.T.(2015). Aşıkların Telinden Sümmani Türküleri, Atatürk Üniveristesi Yayınları No:1082
- Özbek, M.(1998). Türk Halk Müziği El Kitabı I, Terimler Sözlüğü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Günay, U.(1993). Türkiye’de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.

36. Sanatta Eurythmy Yapı ve Beğeni Yargısı¹

Ayşe ÖZTÜRK²

APA: Öztürk, A. (2024). Sanatta Eurythmy Yapı ve Beğeni Yargısı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 668-682. DOI: <https://zenodo.org/record/13825269>

Öz

Sanat eserlerinin özündeki anlamı, kavrama ve yorumlamada farkındalık yaratmayı amaçlayan sanatçılar, düş, algı ve duyumsamalarını sorgulayıp biçimlendirirken uyum, denge, hareket, ritim, harmoni gibi biçimsel ilkeleri estetik algı yetkinliğiyle somutlaştırırlar. Yapıtlarda kurulan öz- biçim ilişkisi, bütünlük ve estetik düzen yaratımı, eurythmy ilkelerinin yansıtılmasıyla sağlanır. Sanat yapıtlarının kalıcılığı, geçmişten şimdیه aktarılan biçimsel ilkelerin ve deneyimlerin geliştirilmesi sonucudur. Sanat, sonsuz olanaklarla güzel ve çirkin karşıtlığını aşma ve gerçeği anlatma gücüdür; iyi ve kötü tanımlamalarıyla oluşmuş değer yargılarının karşıtlığını, çokluk değerleriyle ele alarak beğeni oluşturur. Sanat yapıtları zevk ve beğeniye açık, yaratıcının düşünsel ve ideolojik aktarımlarıdır. Estetik biçim yaratımı, sanat yapıtının özelliklerine ve kullanılan malzemelere göre farklılık gösterir. Sanat alanlarında her yapıt, kendi özgünlüğüyle farklı estetik değerler barındırırken, içerdikleri anlamlar, yaşamın nesnel gerçekliğini taşır. Sanat, sözlü ve görsel anlatım olanaklarıyla evrensel gerçeklik ölçüsünde, toplumları düşünce birliğine ve ortak beğeniye yönlentmeyi hedefler. Sanatsal zevk ve beğeni yargısı, izleyicisinin duygularına göre şekillenir. Eserlerin özüyle, eurythmy unsurların bağdaşımı, sanatsal yapıyı güçlendirir. Sanatçı yaratıcılığı, bilgi ve sorumluluk odaklı gelişme ve mutluluğu önceleyen etkin bir uğraştır. Yaratma yetisini, heyecan, sevgi ve coşkuyla birlikte, insanın mutluluğu için kullanan sanatçı, yeni önermeler ve biçimlerle evrenselliğe ulaşmayı amaçlar. Çalışma kapsamında; zevk almanın duyularla anlaşılabilirliği, psikolojik ve tepkisel yaşantılarla oluşan durumlar ele alınmış, zevk ve beğeniye artıran unsurlar incelenmiş, eurythmy biçimsel ilkelerinin, sanatsal yapıtlara yansıtılma biçimleri değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Beğeni yargısı, estetik düzen, biçimsel ilke, yaratıcılık.

Beyan (Tez/ Bildiri):.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 3

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 08.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825269>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü/ Assist. Prof. Haliç University, Faculty of Fine Arts, Department of Graphic Design (İstanbul, Türkiye), ayseozturk@halic.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-9457-3322>, **ROR ID:** <https://ror.org/022xhck05>, **ISNI:** [0000 0000 8961 9352](https://orcid.org/0000-0000-8961-9352),

Crossref Funder ID: [Q5642495](https://orcid.org/05642495)

Eurythmy Structure and Judgment of Taste in Art³

Abstract

Artists who aim to create awareness in the essential meaning, comprehension and interpretation of works of art, while questioning and shaping their dreams, perceptions and sensations, embody formal principles such as harmony, balance, movement, rhythm and harmony with aesthetic perception competence. The essence-form relationship, integrity and aesthetic order creation established in works are provided by reflecting eurythmy principles. The permanence of works of art is the result of the development of formal principles and experiences transferred from the past to the present. Art is the power to overcome the opposition of beautiful and ugly with infinite possibilities and to tell the truth; it creates appreciation by addressing the opposition of value judgments formed by definitions of good and bad with the values of multiplicity. Works of art are the intellectual and ideological transmissions of the creator, open to pleasure and appreciation. The creation of aesthetic form varies according to the characteristics of the work of art and the materials used. While each work in the fields of art contains different aesthetic values with its own originality, the meanings they contain carry the objective reality of life. Art aims to direct societies to unity of thought and common appreciation to the extent of universal reality with its verbal and visual expression possibilities. The judgment of artistic pleasure and appreciation is shaped according to the feelings of the viewer. The harmony of eurythmy elements with the essence of the works strengthens the artistic structure. The creativity of the artist is an active endeavor that prioritizes development and happiness focused on knowledge and responsibility. The artist, who uses his creative ability together with excitement, love and enthusiasm for the happiness of man, aims to reach universality with new propositions and forms. Within the scope of the study; the comprehensibility of pleasure through the senses, situations formed by psychological and reactive experiences were discussed, the elements that increase pleasure and appreciation were examined, and the ways in which eurythmy formal principles were reflected in artistic works were evaluated.

Keywords: Judgement of taste, aesthetic order, formal principle, creativity.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 3
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 08.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-
Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825269>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

Eurythmy, (Öritmi) 20. yüzyılın başlarında Marie Von Sivers ve Rudolf Steiner'in yarattığı bir hareket sanatı olarak bilinmektedir. Tarihsel süreçlerde gelişen hareket sanatı çeşitli sanat alanlarında da yer bulmuştur. Öritmi, (Eurythmy) konuşmanın sesli ve sessiz sözcüklerin, müzikal melodinin tonlama ve aralıklarının vücut hareketleriyle görünür kılınması ve dışa aktarımını sağlayan sanat etkinliğidir. Öritmi, devinim sanatının dans uygulamasında ruh ve beden arasında ahenkli bir birliktelik oluşturur.

Resim, yontu, şiir, tiyatro, müzik gibi sanat dallarında görselliği artıran, beğeni kazandıran sunumlarda ritim, ölçü, ahenk, denge, hareket unsurlarının yer almasıyla eurythmy (öritmi) biçimsel ilkelerinin sanat etkinliklerine yansıdığı görülmektedir.

Farklı sanat disiplinlerine özgü eserler; ritim, denge, ölçü, hareket, harmoni, uyum, bütünlük gibi biçimsel özellikler barındırır. Biçimsel ilkeler, eurythmy yapıyı oluşturan öğelerdir. Geçmişten geleceğe aktarılan sanatsal deneyimler, şimdi'yi oluşturma çabalarına yön verir. Sanatçıların yaratıcı yönünü oluşturan eurythmy biçimsel yapı ilkelerini kendilerine özgü bir düzenle kullanmaları, sanat yapıtlarının ortak biçim özelliklerini oluşturur. Uygarlığın gelişiminde yeni'yi yaratma ve güzeli oluşturma eylemleri, şimdiyle geçmiş arasındaki ilişkiyi güçlendiren yapıtlar ortaya çıkarır. Sanat ürünleri, yaratıcısının coşkulu, bilinçli eylemi ve yapıtın özünü tamamlayan biçimsel ilkelerle güç kazanır.

“Önce, estetik değer ilkelerine göre çevresine bakan herkesin, hemen gözüne çarpan estetik değer ilkeleri ele alınsın: Bu eurytmi denen biçimsel ilkedir: Simetri, uyum, ritm ve denge, çocukta birlik olayları. Sanatın hiçbir alanı yoktur ki, --güzel olan doğanın da – bu ilkelere bağlı ve onlara göre biçimlenmiş olmasın. Kendi ölçülerinde güzel insan bedeni, renkler ve seslerin uyumu, tıpkı müziğin kuruluşunda ve dizelerin yapılışında olduğu gibi, ona uyar...Eurytmi yapı sanatın bel kemiğidir, dansın sinir örgüsüdür. O, sanatsal biçim denen her şeyin ayrı temelidir (Geiger 1985: 79)”.

Sanatçı yaratımlarında kullandığı renk, doku, yüzey, ışık, gölge, sesli ve sessiz heceler, tonlamalar, harmoni gibi öğelerin oluşturduğu eurythmy biçimsel ilkeleriyle, estetik ve düşünsel bütünlük yaratır. Yaşamın benzer ve özdeş olayları, sanatsal imgelerle dışa yansıtılırken, estetik değerlere dönük biçimsel ilkeler gözetilir. Sanat yapıtlarında aranan güzellik ve biçim; yapıtın bütününe yansıyan beğeni ve uygarlık esinleri, yaratıcı dehanın kurduğu düzenle bütünlendirdiği uyum, kaynaşma, karışıklık ve güçlülük gibi değer ölçütlerinin duygulara yansımalarıdır. Ünlü ressamlar tablolarında eurythmy yapının bütünlük, ritim, denge, vurgu, egemenlik, oran, uyum ve hareket gibi biçimsel ilkelerini kendilerine özgü bir düzen kurarak yansıtırlar. “Şimdi” ki zamanın sanatçıları, yaratıcı eylemlerinde ünlü eserlerdeki uyumu örnek alır. Sanatta biçimsel ilkelerin bilimsel ölçülerde kullanılması, eskinin ve deneyimlenenlerin şimdi'ye yön vermesi, sanatsal değer ölçütlerini güçlendirir. Örnek olarak bale gösterileri ele alındığında, müzik, sahne, kostüm, dekorla uyumlu hareketi sağlayan kareografik düzenleme eurythmy ilkeleriyle bezendiğinde, görsel bir şölen oluşturur (Görsel 1).

Görsel 1. Devlet Opera ve Balesi Tarafından Sahnelenen Fındıkkıran Balesi, <https://tinyurl.com/yc8fp9hs>

Eurythmy devinim sanatıdır. Biçim, renk, ses ve ritimle dış nesnelere ayrı olarak yaratılan gerçeklik, modern sanatın devinim yönünü gösteren eurythmy yapısıdır. Dil ve müziği görünür kılan, müziğe uyumlu figürleri öne çıkaran hareketler; ritim, vuruş, ölçü, denge gibi unsurlar, dans sırasında duyumsanan ve ruhsal yapıyla oluşan bütünlük, eurythmy özellikleri kapsar. Balede uygulanan müzikal kompozisyon yapısının güçlülüğü; eurythmy temel ilkelerin, ölçülü biçim ve dengeyle işlenmesi, ahenkli ve dinamik iş birliği gerektirir.

Uyum, ölçü, denge, ritim, oran, harmoni ve renk geçişleri, eurythmy yapının biçimsel ilkeleri olarak sanat eserlerinin özünü güçlendirir. Resim sanatından yontuya, mimarlık, müzik gibi diğer sanat alanlarında yenilik ve değişimlerle kitlelerin iletişim olanakları çoğalmıştır. Eurythmy ilkelerin biçim ve öz bütünleşmesiyle somut yapıtlara dönüşümünde daha çok teknik, araç gereç kullanımı ve materyal içerikleri, sanatsal yapıtlara çekicilik kazandırmaktadır. Soyut resim, gerçeküstü akımlar, yontular, müziğin alışlagelen düzenini değiştiren teknolojik yeniliklerle şekillenen anlatım dili, dans, şarkı ve sözsöz, yazınsal eserlerde oluşan konu değişimleri, yeni yorumlarla sanatı biçimlendirir.

Sanatla dil arasında kurulan bağ, anlam ve anlatım yönünden bütünlüklü bir yapı oluşturur. Yazılı kaynaklarla ve güçlü bir anlatımla toplumsal konuların paylaşımı, bölünme ve toplumsal ayrışmaların ortadan kalkmasını ve insanların birbirlerine bağlılığını güçlendirir (Strauss 1995: 125). İnsanlığın refah ve mutluluğuna katkı sağlayan değişimler, yaşantıları değere dönüştürür. Sanat, yaşam değerlerini, düşünsel, estetik, kavram ve nesnelere egemen olan bilgiyi, nesnel ölçülerle yaygınlaştırır. Sanatçılar, kurdukları düzenlerle, biçimsel yapı ilkelerini önceleyerek bireylerin duygularını coşturup değiştirebilir, ruhsal etkileşimle estetik algı ve kavrayışı gerçekleştirebilirler.

2. Eurythmy düzen oluşturma ve beğeni yargısı

İmge, sanatçının zihninde yarattığı görünümüdür. İmgelerin yaratımında, görünenler ve görme biçimi, yaratıcısının özgün ve sınırsız seçimleridir. Resimde imge yaratımı, bütünlük oluşturma ve kompozisyon kurgusu, yoğun duygu ve düşünceyi gerektirir. Duygusal yapı, kaynaşma, karşıtlık, uyum, güçlülük, genişlik tanımları, imgenin hissettirdiği duyguları bütünleştirir. Eurythmy yapı ilkeleri, parçaları bölme, birleştirme, düzenleme işleviyle, yapıtlardaki estetik boyuta anlam kazandırır. Yinelemelerle oluşan ritmik ve estetik değerler, bütünüün oluşumuna katkı sağlar. Eurythmy yapının görevi, düzenli biçim

kurma işlevidir. Sanatsal yaratım süreçlerinde düşünülen her bir imge, görünüm düzeni olarak görme biçimidir. Sanat yapıtlarına yansıyan imgeler, biçim, güzellik, estetik ve toplumsal konum, beğeni yargısını etkilerken, sanat alıcısına bilinçlilik katar.

İnsan beyninin temel işlevi, bireyin yaşantısını etkileyen duyuşal bir dünya yaratmadır. Nesnel arasındaki ortak özellikleri görme, kavrama ve kavramsal düzen kurmayı amaçlayan etkinlik, zihnin görüntüler oluşturma ve yönlendirme yetisiyle bitlikte deneyimlerle sonuçlanır. Nesne ve olayları adlandırmada kullanılan sözcükler, zihinlerdeki görüntüleri keskinleştirirken, yönlendirici işlevlerle hafızalarda canlanır. Sözcüklerin öykü anlatımında güçlü araçlar olması, dinleyici kitlelerini büyüleyen sunum, zihinsel yapıyı geliştiren dilin anlatım potansiyelini güçlendirirken, deneyimlerin paylaşılmasıyla yararlı ve gerçek ortak bilince ulaşılır (Leakey ve Lewin 1999: 167). Bireylerin bilinçli katkı ve iş birliğiyle ortaklaşa değerler yaratma çabası, deneyimleri, gelenekler, felsefe, bilim ve sanat alanlarındaki gelişmelerin sürekliliği, uygar insanın yaşantılara ve geleceğe aktardıklarıdır (Adler 2003: 19). Sanatsal biçim yaratılırken, yapıtların oluşmasında başvurulan teknik yöntemler, kullanılan araç ve gereçler, tarihsel süreçlerdeki deneyimlerle zenginleşir. Değişik dönemlerde ortaya çıkan içerik ve sanatsal biçimler, farklı yapıtların yaratılmasında, anlatım ve tasarım yollarının değişimini sağlamıştır. Sanat dallarında her ürün, kendine özgü anlatım ve tasarım araçları dizgesiyle farklı olsa da ortak estetik özellikler barındırır (Ziss 1984: 135). Sanatsal yapıtların ortak biçim özellikleri ve içerdikleri anlam, yaşamın özünü yansıtan nesnel gerçekliktir. Sanatçı, düşünsel anlamda yaratmak istediği, yapıtına aktardığı ideolojik duruşunu, öz ve biçim kurgusuyla yorumlar, duygularını, kavram ve düşüncelerini, estetik değerlerle işler, dünya görüşünü, yapıtının içeriğiyle bütünleştirir (Ziss 1984: 21). Sanat yapıtları, dönem ve zamanı aşan, koşulsuz, evrensel nitelikli, biçim ve özü barındıran harmoni özellikleri taşır. Harmoni yaratımı, objektif ve mantıksal bir örgüdür. Eserlerin dış görünüşlerinin yansımasında, yapıtta kurulan biçim düzenleri; estetik tavırlar, hoşlanma ve haz duyguları, harmoni oluşturarak, sanatsal bütünlüğü yaratır. Eserlerin özüyle, eurythmy unsurların bağdaşımı, sanatsal yapıyı güçlendirir. Sanatçı görüşü, üstün bir öngörüyle şekillenir.

Görme işlevi algılama ve bilgi gerektirir. Görme ve gözlemin enstrümanı zihindir. Görme, bilincin görsel öge alanlarını kapsayan bir tür depolama işlevidir. Görebilme ve algılayabilme, tarihsel, kültürel yapılara özgü beceriler gerektirir. Tarihsel, toplumsal ve kültürel açılardan birbirleriyle çelişen, çekişen görme imgelerinin içerikleri, sadece zihne değil, aynı zamanda bedene, düşünceye ve duygulara yöneliktir (Leppert 2002: 17-18). Sanatçılar, sanat nesnelarını düşünsel ve dilsel çözümlemelerle gerçekleştirirler. Düşünceler, yeni kurgular ortaya çıkarır. Eurythmy yapı ilkeleriyle oluşturulan biçimler, sanatçının düşünce gücünün yapıtına yansımasıdır.

Sanat yapıtlarının olağanüstü değer taşıması; üstün yetenek ürünü olmalarına ve kusursuz yaratıcı özü içermelerine bağlıdır (Cheng 2006: 14). Sanat yapıtları üstün bilinç ürünleridir. İlgi çekici özellikleri, kalıcı olmalarını sağlar. Çekiciliği sona eren yapıtlar, iz bırakmadan yok olur (Kandinsky 2021: 14). Özgür yaratıcı eylemlerle oluşan estetik değerler, görsel ve sözlü anlatım diliyle sanatın evrensel gerçekliğini içerir. Sanat alanlarında her yapıt, özgünlüğüyle farklı estetik değerler barındırırken, içerdikleri anlam, yaşamın nesnel gerçekliğini taşır. Estetik değerleri kapsayan sanat yapıtları, gerek sözlü, gerekse görsel anlatım olanaklarıyla ve sanatın evrensel gerçekliği ölçüsünde, toplumları düşünce birliğine ve ortak beğeniye yöneltmeyi hedefler.

Sanat eserleri, izleyicisinin farklı yorumlarına açıktır. Eserleri yorumlama, bilgi ve bilinç düzeyiyle değişebilir. Belçikalı sürrealist sanatçı Rene Magritte'in (1898-1967) Aşıklar yapıtı, insan ilişkilerinde örtülü ve gizli kalan durumların var olduğu izlenimi vermesi dışında, eserde sanatsal biçime yansıyan

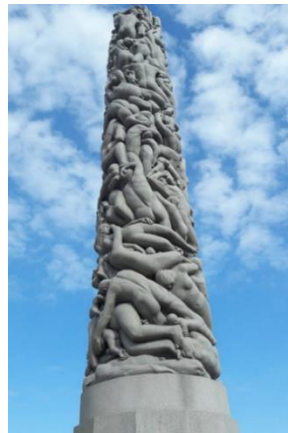
denge, bütünlük, renk uyumu ve hareket, bireyleri farklı yargılara yöneltebilir (Görsel 2).

Görsel 2. Rene Magritte, 1928, Aşıklar, Tuval üzeri yağlı boya, 54x73,4 cm, Moma, <https://www.moma.org/collection/works/79933>

Sanatçılar eserlerinde yapı bütünlüğü oluştururlarken, güçlü imgeler kullanır, düşüncelerinin konuya yansımaları ve duysal anlatımlarını özdeş biçimde gerçekleştirirler. Kaynaşma, karşıtlık, genişlik, güçlülük gibi kavramlar yaratılan biçime yansıtılırken, imgenin uyandırdığı duyguların aktarımı, yapıtları yaşanmışlık düzeyinden sanat değerine ulaştırır (Berger 2019: 13). Resimler ve resim yapma edimi, bilinç ve düşünce içeren, yaşamı sorgulayan yetenek ürünleridir. Resimler, dünyaya ilişkin bilincin görsel dönüşümleri olarak yaşantılarda yer alır. Bilinçli ve bilinç dışı farkındalık, dil olgusuyla bağlantılı olmakla birlikte, dil gerçekliğini anlamlandırma en çok baş vurulan yöntemdir. Resimler, dünyayı sorgulama, araştırma, keşfetme gerçeklikleridir. İmgeler, sözcüklerle anlatılması zor olan olanak ve olasılıkların anlam görünürlüğüdür (Leppert 2002: 17-18).

Sözcüklerle anlatılamayan durum ve gerçeklikler, bir yontu sanatçısının taşa işlediği şiirsel, sanatsal bir yapı oluşumuyla gerçekleştirilebilir. Norveçli heykeltıraş Gustav Vigeland'ın (1869-1943) Oslo Vigeland Heykel Parkı'nda sergilenen heykelinde; Figürlerde yontunun ölçülü, uyumlu, dengeli, ritmik düzeninin olağanüstü bir tarzla yapıta somutlaşması, sanatçı görüşünün bütünlüklü bir yapıyı eurythmy özellikleri kapsayacak biçimle kurmasıdır (Görsel 3).

Görsel 3. Gustav Vigeland, 1944, Monolith, Yükseklik: 17 m., Oslo Vigeland Heykel Parkı, <https://bianet.org/yazi/oslo-da-ciplak-heykel-parki-vigeland-150567>

Sanatçılar, yapıtlarında eurythmy biçimsel ilkeleri kullanırlarken, öz-biçim dengesini gözetirler. Anlatım dilinin şiirselliği ve güçlülüğü, izleyicide oluşturulmak istenen duygu ve bilinç, sanatçıların eserlerinde somutlaşır. Sanat izleyicisinin değer yargıları, sevinç, hüznün, neşe, umut gibi duygu geçişleri, beğeniyi artıran unsurlardır.

Duyusal alanın tümü simgeseldir. Duyusal verilerin heyecan vericiliği, duygusallıkla duygular arasındaki doğal ilişki, dilin gelişmesini yönlendirir. Sanat yapıtlarında duyumsatıcı özellikler; yüzey, doku, ışık, gölge, renk, her nüans ve nitelikteki tonlamalar, sesli ve sessiz heceler, hareketlilik gibi kesin niteliklerin uyandırdığı duygular, yapıtların duyusal içeriğinin ana unsurlarıdır (Langer 2015: 242- 243). Dil, iletişim aracı olarak söz alışverişi, anlaşma ve iletişim işlevi gören işitsel, görsel anlatımdır. Açık ya da örtülü bir tarzla anlatılmak istenenler, sözcük ve cümlelerle anlatılırken olanları da açığa çıkarır. Şiir, sunuş söyleşisidir. Olanın gizlenemez oluşu üstüne bir söyleşidir. Sanat yapıtları, şiirseldir; sanatın doğasını şiirsel anlatım oluştururken, gerçeği kurmak amaçlanır (Heidegger 2015: 173-174). Yapıtların şaşırtıcı mükemmelliği, eurythmy yapının biçimsel ilkelerini eksiksiz taşımaları, bir tür şiirsel anlatım olmalarıdır. Duyusal izlenimlerin coşkululuğu, ritmik düzen, simetri, armoni, denge, şiirsellik, devinin ve ölçü, sanat yapıtlarının estetik ve düşünsel bütünlüğünü içerir.

İnsanın en değerli uğraşısı, geçmişten şimdiki zamana süreklilik gösteren toplumsal yaşamı kurma ve uygarlığı geliştirme arzudur. İnsanların birbirlerine olan gereksinimi, toplumsal gelişimi ve ilerlemeyi sağlarken, ilk topluluklardan başlayan örgütlenme çabaları, uygarlık aşamasına değin gruplaşma eğilimine dönüşmüştür. Ortak kimlik duygusu oluşturan simgelerle iletişim, insanları iş birliği amacıyla birleştirmiştir (Adler 2003: 203). İnsana özgü yaratıcı yeti, karşılıklı etkileşimi ve beğeni ölçütlerini geliştirmiştir. Dans, bale gibi sanatsal gösterilerle ortak kimlik duygusu oluşturma çabaları, insanın kendini aşma uğraşısıdır.

“Daha önce yaşadığı bir duyguyu canlandırmak ve bunu yaparken hareketle, çizgiyle, renkle, sesle ya da sözcüklerle dile getirilen imgeler aracılığıyla bu duyguyu başkalarına aktarıp onların da aynı şekilde yaşamalarını sağlamak...sanat denilen şey budur işte. Bir insanın, yaşadığı bir duyguyu, belirli dışsal işaretlerle ve bilinçli olarak başkalarına yansıtması ve o başkalarının da aynı duyguyu yaşamalarından ibaret insani bir etkinliktir sanat (Tolstoy 2018: 30)”.

İnsana ait eylemler, davranışlar, sözcükler ve özdeyişler, nitelikli değerlerle sunulur. Din, tarih, şiir, felsefe, yazarlık, yanılma, doğruluk gibi konular, yaşamın içinde yer alır. Yaratıcının yeniyi yaratma, geleceği yönetme, karşıtlıkları aktarma ve beğeni kazanma isteği süreklilik gösterir. İnsan atılım ortamlarında ve eylemlerinde yaratıcıdır, güç karşısında boyun eğmeyen, kendini yenileyen ve değiştiren anlayışları içselleştirerek güçlü olmayı, karşıtlarına rağmen gücünü korumayı başarır (Nietzsche 1991: 284-285). İnsan, yaratma arzusunu güçlü bir yaşam sevgisiyle gerçekleştirebilir. Sevgi, tutum unsuru ve tümüyle dünyaya bağlılık gösteren kişilik yapılanmasıdır. Bencilliği dışlaması da ruhsal güçlülük kavramını içerir. İnsanın tek gerçekliği, uygun nesnelere sorunlarına çözüm aramasıdır. Sevgi dünyasını besleme yönünden, arzularını gerçekleştirmede sanatsal etkinliklerde bulunur. Örneğin, resim sanatını öğrenmeyi amaç edinme, ancak sevgi duyarak gerçekleşebilir (Fromm 1995: 49). Sanatsal etkinlikler, insanın arzularını gerçekleştirmede tutkuyla yarattığı değerlerdir.

İzlenimcilik akımının öncülerinden Fransız ressam Pierre-Auguste Renoir (1841-1919) Tekne Gezisi Partisinin Öğle Yemeği tablosunda, geçmiş yaşantıları, şiirsel anlatım dili ve görsel bir bütünlükle sunuyor. Özgün sanat yapıtlarının izleyende oluşturduğu etki, eserin yapıldığı dönemin kültürel özelliklerini anımsatan bir anlatımı içermesidir. Figürlerin dengeli dağılımı, samimi duygular içeren hareketler ve renklerdeki yumuşak geçişlerle uyum, ölçü, denge ve ritim eseri bütünsel bir yapıya dönüştürmüştür (Görsel 4).

Görsel 4. Pierre-Auguste Renoir, 1881, Tekne Gezisi Partisinin Öğle Yemeği, Tuval üzeri yağlı boya, 130x176 cm., Washington, DC'de The Phillips Collection, <https://tinyurl.com/4eejv6w5>

Resimde yapısal bütünlük ve imge yaratımı, kompozisyon oluşturma aşamasında, yoğun duygu ve düşünme gerektirir. Duygusal yapı, uyum, kaynaşma, karışıklık, genişlik ve güçlülük tanımları, imgenin uyandırdığı duyguları bütünleştirir. Yaşanmışlık düzeylerini içselleştiren değerlendirmeler, olağanüstü çabalarla sanat nesnelere dönüşür (Berger 2013: 13). Eurythmy yapının, parçaları bölme ve düzenleme biçimi; estetik boyuta anlam katar. Yinelemelerle oluşan estetik değer, işlevsiz sanılsa da bütününe oluşumuna katkı sağlar. Yinelemeler, tek başına estetiğe özgü bir değeri oluşturamaz. Şiir sanatında uyak sözcükleriyle düzenlenen yinelemeler, estetik ilgileri olmamakla birlikte, anlamlı biçimle derin sanatsal özü yaratır. Eurythmy yapının görevi, ritimde olduğu gibi ölçüyü de bölümlere ayırarak düzenli biçim kurma işlevinin gerçekleşmesidir (Geiger 1985:80). Görünümler düzeni olarak her bir imge, görme biçimi oluşturur. Görme, imgelemi algılama ve değerlendirmeye göre insanların görmeye bağlı beğeni değişimlerini gösterir. Sanat yapıtlarında imgelerin yansımaları, güzellik, gereklilik, biçim, toplumsal konum ve beğeni gibi varsayımlara nesnel gerçeklik dışında bilinçlilik katar. Sanat yapıtları, geçmişten sonuçlar çıkarmayı, toplumsal yapıyı ve kültürel eylemleri geliştirmeyi amaçlar (Berger 2013: 10-11). Zihin ve düşünce süreçlerinin somutlaştırdığı gerçeklik, görme işlevidir. Düşünme olgusuyla birlikte, beğeni ve görme işlevine dil unsuru da eklenir. Dilin işlevi, görme duygusu ve diğer duygularla oluşan soyut, yinelenen göstergeler ve seslerle temsil oluşturmaktır. Temsil düzenekleri, izlenilecek yolu belirler (Leppert 2002: 16). Sanat yapıtlardaki estetik oluşum ve beğeni artırıcı biçimsel unsurlar, yaratıcısı ile sanat alımlayıcısı arasında duygudaşlık oluşturur. Neşe, hüznün, sevinç, umut gibi duyguların geçişleri, sanatsal anlatım gücüyle insanlarda beğeni değişkenliklerini ortaya çıkarır.

Kübizm akımının temelini başlatan sanatçılardan İspanyol Pablo Picasso (1881-1973), Avignonlu Kızlar eserinde, şekillendirdiği çizgiler arasındaki karşılıklı etki ve eylemlerle, çizgilerin yarattığı çekim noktalarını, özenli biçimlere dönüştürmüştür. Yapıtta kurulan kompozisyon düzeni, üç boyutlu tasarım sunumu, denge, renk uyumu ve geçişleri, biçimsel yapı ilkelerinin özenle işlenmesiyle görsel etki belirgin ölçüde öne çıkmaktadır (Görsel 5).

Görsel 5. Pablo Picasso, 1907, Avignonlu Kızlar, Tuval üzeri yağlı boya, 243.9 x 233.7, Modern Sanatlar Müzesi, <https://tinyurl.com/5n8zs2yd>

İmgeler algılanan bir nesnenin bilince yansıyan görüntüsüdür. İmgelerin yaratımında görme biçimi, yaratıcısının sınırsız görme yetisiyle yaptığı seçimlerdir. İmgeyi yaratanın kendine özgü görüşü, sanatsal yapının biçimsel ve düşünsel bütünlüğünü etkiler. İtalyan heykeltıraş Raffaello Monti'nin (1818-1881), Örtülü Kadın yontusunda, sanatçının biçimsel yapı ilkelerini eksiksiz bir düzenle sunduğu görülmektedir. Eserde yaratılan duruş, figürdeki hareket bütünlüğü, biçimlendirilen örtünün sahicilik gösteren kıvrımlarıyla oluşturulan ritim, uyum, hareket, denge gibi unsurlar, yontunun biçimsel özellikleridir (Görsel 6).

Görsel 6. Raffaello Monti, 1854, Örtülü Kadın, Metropolitan Sanat Müzesi, Koleksiyon: [Avrupa Heykel ve Dekoratif Sanatlar](https://tinyurl.com/mxe9awze), <https://tinyurl.com/mxe9awze>

Sanatın biçim verip, güzellik kazandırdığı bir taş güzeldir. İşlenmemiş taşın doğal güzelliğine karşın, sanatçının biçimlendirdiği taşın güzel görünmesi; daha önce taşın üzerinde olmayan, onu şekillendirip

tasarlayanın düşünce biçimidir. Sanatsal güzel, yontunun güzel görünüşü değil, sanatın bir parçası olan yaratıcısının beğenisini biçimine aktarmasıdır (Lenoir 2005: 50). Sanatsal biçimin yaratılmasında, her sanat ürününde doğal olarak ayrı öğelere yer verilir. Resim sanatında renk ve desen, tiyatrodaki jest, müzikte melodi gibi kendine özgü bileşenler, biçim yaratma süreçlerinde sanat dallarının özellikleridir. Kompozisyon ilkesi, sanatta nesnel bir yasadır. Sanatçı yaratımlarını, özgün kompozisyonlarla oluştururken, sanatsal içeriklerde kompozisyonun açıklığı, tasarlanan konuyla birlikte kullanılan yöntemin bütünlüğüyle belirlilik kazanır. Resim sanatında tuval üzerine yansıyan dağılım, renkler, ritim, ışık lekeleriyle, sislerin, dumanların aktarımı, beceriyle düzenlenerek sunulur. En küçük bir ayrıntının yeri değiştirilmeden estetik düşüncenin anlatımı gerçekleştirilir (Ziss 1984: 139-140). Sanatçı yaratıcılığı, sorumluluk ve bilgi odaklı gelişmeyi ve mutluluğu önceleyen, etkin bir uğraşı gerektirir. Yaratma yetisini, insanın mutluluğu uğrunda yeni önermelerle, sevgi, coşku ve heyecanla kullanan sanatçı, yararlılığı gözetken üretimlerde bulunurken, yapıtlarında kurduğu düzenle yaratıcılığını evrenselliğe taşımaya amaçlar. Kurduğu biçimi aşırılığa düşmeden, ölçülü bir yapıya dönüştürür, yapıtında beğeni yaratan hoşluk, denge, ritim, taşkınlık, coşkunluk gibi eurythmy yapı ilkelerini somutlaştırır.

Sürrealist İspanyol ressam Salvador Dali'nin (1904-1989), Belleğin Azmi tablosunda işlenen renk ve form ilişkisi, duyuları hareketlendiren bir kompozisyon yaratma yönünden önemlidir. Eserdeki nesnelere arasında denge, hareket ve ölçü çok sesli bir kompozisyon oluşturmaktadır (Görsel 7).

Görsel 7. Salvador Dali, 1931, Belleğin Azmi, Tuval üzeri yağlı boya, 24 x 33 cm., Çağdaş Sanat Müzesi, New York, https://tr.wikipedia.org/wiki/Belle%C4%9Fin_Azmi

Sanatçı, doğadaki cansız varlıklara anlam katarak biçim verir. Doğanın yarattığı gerçek varlıklara karşın sanat insanları da varlıkları görüntü olarak yaratır. Doğanın ortaya koyduğu yapıtların uyandırdığı duygu ve düşüncelerle oluşan izlenimler, eserlere yansır. Sanatçı, görünüşün yüzeyini yansıttığı yapıtlarında, arzuları uyandıran ve zihinleri yücelten mutluluk düşüncesini ve yaşamsal değerleri kusursuz bir tarzla ortaya koyarak biçimlendirilmiş güzeli yaratma yönelimini sürdürür (Lenoir 2005: 57). Yaratıcı girişimlerde, imgelem biçimle ortaklaşa çalışır. İmgelemenin biçime kendi canlılığını eklememesi; imgelemenin zihnin uzanışı olması, bireyin bilinci, zihnin ön bilinç eşiğindeki fikirleri, itkiler ve imgelerle birlikte her tür ruhsal olgulardır (May 2007:141). Sanat yapıtları, taşıdıkları değer ve yapılarla kavranabilir. Sanatçıların içe dönük yoğunlaşması, duygu ve ilgi kaynakları, zevkleri, coşku duyma, kendinden geçme, duyarlılık, tutkunluk, dokunaklılık gibi durumlar, duygularını harekete geçiren araçlardır. Sanat, duyguları harekete geçirme aracı olmaktan başka, işlevsellik bakımından

estetik tavır ve içe yönelen yoğunlaşmaları yansıtır. Sanatın dışa yönelik yoğunlaşmayı yansıtması, yapıtın her ayrıntısında öne çıkar. Dışa yönelik yoğunlaşma, yapıya uygun bir estetik yapı ve anlam kazandırmayı amaçlar (Geiger 1985: 32-34). Sanat eserlerinin kapalı form ilkesi, başlangıç aşamasında düşünülen ve parçaları bütünleştiren bir durum oluşturmaz. Parçalara dağılmış olanlar birleştirilir ya da özgür bir düzenle kurular, birlik duygusu yapıtların üretim aşamalarında geliştirilir (Wölfflin 1990: 184). Yapıtın, algı oluşturmada yansıttığı izlenim ve duyguların coşku yaratması, birlik duygusunun üretim aşamalarında yapıya aktarılmasını gerektirir. Sanatçı yaratıcılığını, algıladıklarını biçimlendirirken, estetik objelere hoşluk ve haz kazandıran becerisini, eurythmy yapı ilkeleriyle değerlendirir. Yapıtlara aktarılan düşünceler, biçimsel bir yapıyı oluşturma ve anlam arayışını canlı bir duygu eşliğinde sunma çabası, sanatçının biçim ve içeriği düzenlerken, izleyenlerde duyumsatacağı güçlü etkiyi öngörmesine bağlıdır.

Sanatsal yapıtlar, ritmik demetlerle örülüdür. Resmin, müziğin, şiirin, yontunun ritmi, değişik sanat koşullarının özelliğiyle belirlenir. Bazı sanat dallarının ritim ağırlığı daha derindir. Şiir, müzik ve resimde, ritme daha fazla ağırlık verildiği görülür. Kurgusal ritimlerin yaşamı yansıtması, akış düzeni kurularak bir olayın bir devinimin, düşüncenin, duygu hızının gerçekleşmesi ritmin önemini gösterir (Tımuçin 1993: 172). Resim, şiir, yontu, müzik ve dans, öykünme sanatı olarak, farklı duyguları yansıtır. Resim, öykünme edimini renklerle ve dış dünyada var olan objelerin düzlem üzerinde biçimlenmesiyle gerçekleştirir. Müzik, sesler ve ritimle öykünür. Dans, ritim ve devinimle öykünen bir sanat dalıdır (Lenoir 2005: 85). Sanatta çoklukla birlik kavramı, mekân ve zamansal elemanların bütünlük oluşturmalarıdır. Harmoninin temelinde çoklukta birlik bulunur. Bir müzik yapıtı, çeşitli tonların oluşturduğu cümlelerden oluşur. Müziğin harmonisi çokluğun birlik olarak kavrandığı bir biçimdir. Güzel olan, bu çokluğun birlik içinde olması, bütünleşmesi ve kaynaşmasıdır. Çoklukta birlik ilkesi, güzelliğin belirleyici, biçimsel ilkelerindedir (Tunalı 2007: 225). Çokluk ve birlik, eserin bütünlüğünde değerlendirilir. Gerçeklik kavramı şekillenirken, doğaya benzetme ya da dekoratif değerler üretme etkinlikleri, sanatsal değerlere dönüştüğünde anlamlıdır. Çoklukta veya birlikte güzellik kavramı, özgün bir tarzla, benzetmeler içermeden oluşturulabilir (Wölfflin 1990: 188).

Müzikle, dekorla, kostümle uyumlu bir dansın verdiği güzellik, hoşlanma duygusu ve beğeni gibi değerler sunma, tüm sanat yapıtlarında eurythmy yapı düzeninin etkileri olarak görülebilir. İnsana özgü duyuş, düşünüş, hareket ve eylemler, nesnelere anlama ve algılamayla birlikte, yeni biçimler yaratılmasını sağlar. Çizgi, ses, sözcük ve renklerle düşlerini, duygularını dışa yansıtmayla duygu geçişleri sağlanır. Beğeni kazanmaya dönük yaratıcı uğraş, uyum, ritim, denge ve bütünlük, hoşluk duygusunu oluşturan nesnelere üretimiyle sonuçlanır.

Fransalı, Empresyonist ressam Paul Gauguin'in (1848-1903) eserlerinde şekillendirdiği yapısal bütünlük içinde çıplaklık, resimlerin çıkış noktası değil; ulaşılmak istenen anlamın görülmesini sağlayan biçimdir. Resimdeki kadın yüzleri; korkusuzluk, güçlülük ve özgürlüğü duyumsatmaktadır. Biçim yaratmada konu ve kompozisyon düzeni, nitelikli bir kurgu, güçlü öğelerle etkili bir yapıya dönüşür. Eurythmy biçimsel ilkelerinden olan uyum, iyi kurulmuş bir kompozisyonla bağdaşarak, bütünlüklü birliğe varılmasını sağlar. Sanat yapıtlarında biçim ilkelerinin oluşturduğu düzen, içeriğin özüne yansıyan bağımlılığı gösterir. Biçim ve içeriğin oluşturduğu yapı, tüm sanat yapıtlarında, sanat düzleminin başarılı örneklerini oluşturan bütünleyici bağdaşımı yansıtır (Görsel 8-9).

Görsel 8. Paul Gauguin, 1899, İki Tahitili Kadın, Tuval üzeri yağlı boya, 94 x 72 cm., The Met, https://en.wikipedia.org/wiki/TwoTahitian_Women

Görsel 9. Paul Gauguin, 1902, Sunu, 68 x 78 cm., Tuval üzeri yağlı boya, Bührle Vakfı, Zürih, İsviçre, http://art-gauguin.com/gauguin_1900.html

Eurythmy yapının ruhsal işlevi, sanat alanının dışında bilgi, estetik yaşam ve çevreyle de ilişkilidir. Bilginin düşünmeyle dünyaya egemen olunabileceği itkisi, bilginin somut kavrayışla, estetik kavramayı oluşturabileceğini gösterir. Bilgiyle dünyaya egemen olma, düzen ve parçalara ayırma, ritim ve düzene koyma işlevi, dünyaya egemen olma istemini genişleterek büyütür (Geiger 1985: 81-82). Yapıtlarda ölçü, denge ve iç içe giren derin etkiler, sanat nesnelерinin duygulara dönük yeni algıları yansıtmada, estetik değeri aktarma olanakları verir.

Flaman ressam Peter Paul Rubens'in (1577-1640), yapıtında figürler ve formlar arasında kurulan ilişki; uzaklık, bütünlük, yalınlık, kontrast oluşumu, eserin ritmik özelliğini öne çıkarmaktadır. Esere yansıyan ritmik özellikler, tasarımda bütünlük sağlamaktadır. Ritim, çizgi, form, renklerin uyumu ve denge, biçimsel ilkelerin özenle kullanıldığını göstermektedir (Görsel 10).

Görsel 10. Peter Paul Rubens, 1620, Lanetlilerin Düşüşü, 286 x 224 cm., Tuval üzeri yağlı boya, [Alte Pinakothek, Münih. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Fall_of_the_Damned](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Fall_of_the_Damned)

Sanatsal düzeyde en yüksek anlatım, ritmin belirleyici özelliğiyle anlaşılır. Yapıtlarda, simgesel düzen olmasa da ritmik düzen kurma zorunluluğu açıktır. Sanatçı, ritim ve simgeyi kullanarak iç ve dış etmenlerle özel biçimler yaratır; özgünleştirilmiş biçimler şekillendirir. Ritim ve simgenin kaynağı yaşamdır, sıradan düzenlenmiş biçimler değildir. Simge ve ritmin görevi, görünen ya da görünmez yanlarıyla yaşamı açıklamaktır (Timuçin 1993: 166). Sanat yapıtlarında somutlaşan biçimsel ilkeler düzeni, bütünlüklü bir yapı yaratma açısından önemlidir. Eurythmy unsurların eserin öz anlatımıyla bağdaşımı, sanatsal yapıyı güçlendirir. Sanat, bilgi ve anlamın birleşmesiyle güzeli üretme aracıdır. Güzellik, duyumsanan ve görünenlerin yapıtlarda gerçekleşmesi, düşüncelerin ifade edilme biçimidir. Güzeli oluşturmada ritim, biçimsel bir durumu duyarlılık olarak ruhsal ve bedensel özellikler barındırarak yansıtır.

Ritim ya da düzenlenmiş akış, simgenin temel kurallarını içerir. Sanat yapıtlarında ritmik bütünlüğü, değişik ritimler oluşturur. Sanatçı, yaşam ritimlerini yapıtına yansıtırken, yaşama dair ritim duygusunu izleyenlere aktarır. Ritim, doğada ve dünyada yoktur. İnsanın doğa ve dünya algısı, ritmik bir yapıyı oluşturarak algı yaratmak gibi bir yetkinliği içerir. İnsan gözünün yarattığı bir devinim olan ritim, yaşamın tüm değerleri açısından ritimler karmaşığı algılamasını ortaya çıkarır (Timuçin 1993: 168). Güzeli oluşturma, nesnelere hoşluk yaratması, düş ve düşüncelerin uyum içinde somut ya da soyut biçimlerle şekillenmesidir.

Fransız ressam Marc Chagall'ın (1887-1985) *Ben ve Köy*, İsanın Çarmıha Gerildiği Tepe adlı tablolarında; renkler arasında uyum, ölçü, soğuk, sıcak renklerin bağlantısı ve ahengin yarattığı harmonik değerler açıkça görülmektedir. Resimde kullanılan egemen renklerin kontrastlığı, diğer nesnelere renklerle uyum, eserlerdeki derinlik ve odağın figürlerle bağdaşım düzeni, görselde yaratılan dengedir. Egemen rengin, diğer renklerin içine ve arasına yayımı, renkler arasında birliği, başka bir deyişle harmoniyi sağlamaktadır (Görsel 11-12).

Görsel 11. Marc Chagall, 1911, *Ben ve Köy*, 192 x 151 cm., Tuval üzeri yağlı boya, Moma, <https://www.moma.org/artists/1055>

Görsel 12. Marc Chagall, 1912, *Calvary* (İsa'nın çarmıha gerildiği tepe), 174,6 x 192,4 cm., Tuval üzeri yağlı boya, Moma, <https://www.moma.org/artists/1055>

Harmoni yaratımı, mantıksal ve objektif bir örgüdür. Sanat yapıtları, bireysel ve tekil bir varlık olarak yaratılmış olduğu zamana koşullanmadan, özündeki anlam bütünlüğü ve genelliği yansıtan bir tekillik olarak değerlendirilir. Harmoni, biçim ve özü içinde barındırır. Sanat yapıtı, genel ve tümelliği yansıtan,

karşıtların birliğine ve harmoniye dayanan yapısıyla biçim ve içeriği, bir özü temsil eder (Tunalı 2007: 81). Şekil ve parçaların düzeni, dış görünüş olarak algılanabilecek biçim yaratmadır. Sanat yapıtlarında biçimi yaratan parçaların düzeni, dış görünüşü oluşturur. Yapıtta kurulan düzen, simetri ve ölçü gibi biçimsel ilkelerle birlikte eserin formudur. Heykel ve resim sanatında dış dünyaya yansıyan etki, eserlerin dış görünüşünün yansımasıdır (Read 1974: 29-30). Sanat alanlarında kurulan biçim düzenleri, haz ve hoşlanma duyguları, estetik tavırlar, beğeniye yaşıntıya katan yaratıcı üretimlerde şekillenen eurythmy biçimsel yapının temel unsurları, sanatçıları tarafından değerlendirilir. Estetik değerlerin, sanat alıcılarını etkileme yönü; bilincin ve yaşantıların, bilgi ve algı düzeylerinin, sanatla yücelerek, bireylerde iz bırakmasıdır. Biçimsel eurythmy yapı ilkelerinin somutlaştığı sanat yapıtları, nitelikleriyle estetik yaşantılarda beğeniye artırmayı amaçlar.

3. Sonuç

Sanat ürünleri, insanın üstün düşünce yapılarıdır. Sanatçıların bilinçli üretimleriyle yapıtlara yansıyan görsellik, duylara ve algılara dönük etki yaratımı, eurythmy biçimsel yapı ilkelerinin düzenli bir biçimde kullanımı sonucu sağlanır. Farkındalık içeren, ustalık becerisi taşıyan yapıtlardaki güzellik ve biçim değerleri, sorgulama, keşfetme, ilgi ve beğeni açısından önemlidir. Sanat nesnelarini düzene koyan yaratıcı yeti, görme ve algılama yönünden zihinlere, bedene ve düşüncelere dokunmayı amaçlar. Eurythmy, estetik yönüyle biçimsel ilkeler içerir. Biçimsel ilkeler tüm sanat yapıtlarında düzen oluşturma açısından işlevseldir. Sanat etkinliklerinde dilin, sözcüklerin, hareketin, ritmik yapının, anlatım ve tasarımların şekillenmesi, kitleleri ruhsal açıdan etkileyen ve estetik kavramları güçlendiren yapıtların üretimi, sanatçıların biçim kurma yönünden eurythmy özellikleri yansıtmalarına bağlıdır. Sanatçılar, üstün yetilerini yapıtlarında işlevsel ve olgusal değerlere dönüştürürlerken, simetri, uyum, ritim, denge ve hareketle bütünlüklü bir yapıyı kurmada biçim öz dengesini gözetirler. Sanatçı, izleyici ve dinleyici duygularına yönelen bir tarzı önemser. Yapıtının bütünlük kazanması, duylara ve psikolojik durumlara yönelik etkili bir sanatsal yapı oluşturmamasını gerektirir. Sanat yapıtlarının beğeni yargılarını güçlendirip, insanları geliştiren ve zihinlerde iz bırakan yönü, sanatçı yetisinin kalıcı değerler yaratımları sonucudur. Sanat nesnelarini eurythmy özelliklerle düzenleyen yaratıcı yeti, görme, algılama yönünden zihinlere, düşüncelere ve bedene dokunur. Düzen oluşturmada biçimsel ilkeler, tüm sanat alanlarında işlevseldir. Sanatçıların üstün becerileri, olgusal ve işlevsel değerlere dönüşerek, estetik yapıyı güçlendirirken, sanatsal beğeni, sanat alımlayıcılarının duylarına göre şekillenir.

Kaynakça

- Adler, A. (2003). Yaşamın Anlamı. A. Tekşen Kapkın (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Berger, J. (2013). Görme Biçimleri. Yurdanur Salman (Çev.). 19. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cheng, François. (2006). Boşluk ve Doluluk. Kaya Özsezgin (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Fromm, E. (1995). Sevme Sanatı. Yurdanur Salman (Çev.). 10. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Geiger, M. (1985). Estetik Anlayış. Tomris Mengüşoğlu (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heidegger, M. (2015). Sanat Yapıtının Kökeni. Mehmet Yılmaz (Haz.). Sanatın Felsefesi Felsefenin Sanatı içinde (112-181). Nazım Özüaydın (Çev.). 3. Baskı. Ankara: Ütopya Yayınevi
- Kandinsky, W. (2021). Nokta ve Çizgiden Düzenleme. Hüseyin Tüzün (Çev.). İstanbul: Arketon Yayınları.
- Leakey, R., Lewin, R. (1999). Göl İnsanları Evrim Sürecinden Bir Kesit. Füsün Baytok (Çev.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Langer, S. K. (2015). Bilimde Soyutlama Ve Sanatta Soyutlama. Mehmet Yılmaz (Haz.). Sanatın Felsefesi Felsefenin Sanatı içinde (228-243). Nazım Özüaydın (Çev.). 3. Baskı. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Lenoir, B. (2005). Sanat Yapıtı. Aykut Derman (Çev.). 4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Leppert, R. (2002). Sanatta Anlamın Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi. İsmail Türkmen (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- May, R. (2007). Yaratma Cesareti. Alper Oysal (Çev.). 10. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Nietzsche, F. (1991). Nietzsche Eylem Ödevi. İsmet Zeki Eyüboğlu (Çev.). İstanbul: Broy Yayınları.
- Read, H. (1974). Sanatın Anlamı. Güner İnal, Nuşin Aşgari (Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Strauss, C. L. (1995). Irk, Tarih ve Kültür. Haldun Bayri, Reha Erdem, Arzu Boyacıoğlu, Işık Ergüden (Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Timuçin, A. (1993). Estetik. 2. Baskı. İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Tolstoy L. N (2018). Sanat Nedir. Ali Alkan İnal (Ed.). Mazlum Beyhan (Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Tunalı, İ. (2007). Estetik. 10. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Wölfflin, H. (1990). Sanat Tarihinin Temel Kavramları. Ahmet Cemal (Çev.). 3. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ziss A. (1984). Estetik. Yakup Şahan (Çev.). İstanbul: De Yayınları.

37. Türk Kültür ve Sanatındaki Bitki Sembolizminin Çağdaş Türk Resim Sanatındaki Yansımaları¹

Ahmet Fatih ÖZMEN²

APA: Özmen, A. F. (2024). Türk Kültür ve Sanatındaki Bitki Sembolizminin Çağdaş Türk Resim Sanatındaki Yansımaları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 683-696. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825278>

Öz

Bitkiler, insanlık tarihi boyunca sadece estetik güzellikleriyle değil, aynı zamanda sembolik anlamlarıyla da kültürel ifade biçimlerini zenginleştirmiştir. Türk kültürü de bu zengin sembolik geleneğe sahip kültürlerden biridir. Eski Türk inançlarından Osmanlı sanatına, halk sanatlarından günümüze çağdaş Türk resim sanatına kadar bitki motifleri ve sembolleri, farklı anlamları ve estetik değerleriyle sanatın birçok alanında varlığını sürdürmüştür. Bu kapsamda ilgili araştırmada Türk kültür ve sanatındaki bitki sembolizminin evrimini ve özellikle çağdaş Türk resim sanatındaki yansımalarını araştırmak amaçlanmıştır. Araştırmada Türk kültüründeki bitki sembollerinin tarih boyunca taşıdığı mitolojik ve folklorik anlamlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma, çağdaş Türk resim sanatı içerisinde eser üreten sanatçılardan; Abidin Dino, Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Erol Akyavaş, Mehmet Pesen, Nuri Abaç, Nurullah Berk, Selma Gürbüz'e ait bitki sembolizmi görülen eser örnekleri ile sınırlıdır. İncelenmek üzere seçilen sanatçıların araştırma konusu kapsamındaki istikrarlı tutumları tercih edilmelerinde referans olmuştur. Bu çalışmanın bütününde araştırma ve bulguların derlenmesi sırası ile gözetilmektedir. Bu çalışma görsel ve yazılı kaynakların konuya uygunluğu gözetilerek taranması ve yorumlanmasını kapsayan nitel araştırma yöntemini benimsemiştir. Çalışmanın materyalini ise çeşitli görsel kaynaklar ve literatür taraması sonucunda elde edilen veriler oluşturmaktadır. Nitel verileri elde edebilmek için araştırma sürecinde "Arşiv ve Doküman Tarama" yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sanat, Çağdaş Türk Resim Sanatı, Bitki Sembolizmi.

Beyan (Tez/ Bildiri):-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 11

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 21.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825278>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü/ Res. Assis. Dr., Selçuk University, Faculty of Fine Arts, Department of Painting (Konya, Türkiye), afozmen@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-2497-1894>, **ROR ID:** <https://ror.org/045hgzm75>, **ISNI:** 0000 0001 2308 7215, **Crossref Funder ID:** 501100007086

Reflections of Plant Symbolism in Turkish Culture and Art on Contemporary Turkish Painting³

Abstract

Throughout human history, plants have enriched forms of cultural expression not only with their aesthetic beauty but also with their symbolic meanings. Turkish culture is one of those rich symbolic traditions. From ancient Turkish beliefs to Ottoman art, from folk art to contemporary Turkish painting, plant motifs and symbols have maintained their presence in many areas of art with their various meanings and aesthetic values. In this context, the related research aims to investigate the evolution of plant symbolism in Turkish culture and its reflections in contemporary Turkish painting. The research elaborates on the mythological and folkloric meanings of plant symbols in Turkish culture throughout history. In this context, the study is limited to examples of works featuring plant symbolism by contemporary Turkish painters such as Abidin Dino, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Erol Akyavaş, Mehmet Pesen, Nuri Abaç, and Nurullah Berk. The consistent attitudes of the selected artists within the scope of the research subject were considered as references in their selection. Throughout this study, the collection of research and findings is observed in order. This study adopts a qualitative research method, including the scanning and interpretation of visual and written sources appropriate to the subject. The material of the study consists of data obtained through various visual sources and literature reviews. The "Archive and Document Scanning" method was used to obtain qualitative data during the research process.

Keywords: Art, Contemporary Turkish Painting, Plant Symbolism.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 11
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 21.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825278>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Sanatın arkaik dönemden itibaren gelişimi, başlangıçta inanışsal temellere dayandığı, ardından doğayı gözleme ve doğadaki formları taklit etme süreciyle ilerlediği düşünölmektedir (İba, 2023: 2). Tarih öncesi dönemlerden itibaren insanlar, yaşamsal ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü bitkiler aracılığıyla karşılamışlardır. Bitkiler, insanların beslenme, barınma, giyinme ve tedavi gibi temel gereksinimlerini karşılamının yanı sıra, estetik değerleri, tat ve kokularıyla da önemli bir yer edinmişlerdir. Bu bağlamda bitkiler, insanın estetik yaşantısının bir parçası haline gelmiş ve tinsel açıdan da değerli bulunmuştur. Bitkiler insanın iç yaşantısının oluşmasında ve duyguların ifadesinde de önem verilen doğal varlıklar olmuşlardır. Buna bağlı olarak, insanoğlu resim sanatı tarihindeki her dönemde bitkisel motifleri betimlemiştir. Kültürel, toplumsal, dinsel, coğrafî, ekonomik vb. gibi açılardan farklı yaşayıştaki toplumlar, farklı bitki kültürleri geliştirmiştir. Bilinen en eski bitki betimlemelerine, Brezilya’da bulunan Serra da Capivara Milli Parkı “*Kaya Resimleri*” (yaklaşık M.Ö. 23.000) arasındaki ağaç figürleri (Görsel-1) ve Hindistan Vindhachal Sıradağları’ndaki Dr. Meenakshi Pathak Gaddie Kaya Resimleri Alanı’nda yer alan (M.Ö. 8000 (?)-2500) bitkisel motifler örnek gösterilebilir. İlkçağlarda doğa dinlerinin de etkisiyle hemen her uygarlıkta bir bitki kültürünün oluştuğu gözlenmektedir. Bu kültür, sanatsal ürünlere bitkilerin sembolik ve dekoratif kullanımıyla yansımıştır. Bahçeler, ağaçlar ve çiçekler Mezopotamya sanatı ve heykelciliğinde yaygın olarak temsil edilmişlerdir. Eski Mısır sanatının katı kuralları içinde bitkiler; eksiksiz ve ideal görünömlerin dinsel, sembolik ve dekoratif birer elemanı olmuşlardır (Negir, 2018: 1181-1182).

Görsel 1: Ağacın Etrafında Dans Eden İnsan Figürleri, Serra da Capivara Milli Parkı, M.Ö. 23.000, Brezilya (Negir, 2018: 1181-1182).

Türk kùltür ve sanatına bakıldığında ise bitki sembolizmi, zengin ve çok katmanlı bir anlatım dili oluşturmuştur. Bitkilerin sembolik anlamları yalnızca estetik bir unsur olarak değil aynı zamanda derin manevi ve kültürel mesajlar taşıyan bir dil yaratmıştır. Bu durum Türk toplumunun inanç sistemlerinden mitolojisine, halk edebiyatından mimarisine kadar geniş bir yelpazede kendini göstermiştir. Bitkilerin simgesel kullanımı hem bireysel hem de kolektif hafızada önemli bir yer tutar ve kültürel kimliğin inşasında önemli bir rol oynar. Özellikle İslamiyet’in kabulüyle birlikte bitki motifleri sanat ve zanaatın her alanında daha belirgin ve sistematik bir yapıya bürünmüştür. Geleneksel Türk sanatında bitkilere, doğal güzelliklerinin ötesinde, farklı anlam ve işlevler yüklenmiştir. Bu bitkiler arasında en çok öne çıkanlar lale, gül, çınar ve servi gibi bitkilerdir. Örneğin; Lale, Osmanlı döneminde zarafetin, aşkın ve Allah’a olan sevginin simgesi olarak kabul edilmiştir. Özellikle XVIII. yüzyılda yaşanan Lale Devri, bu çiçeğin estetik ve kültürel anlamını doruk noktasına ulaştırmıştır. Gül ise İslamiyet’te cennet bahçelerinin ve Peygamber Muhammed’in sembolü olarak geniş bir anlam

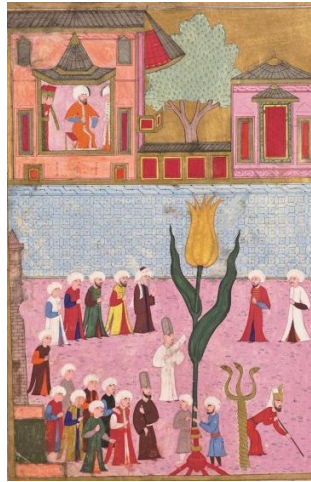
yelpazesine sahiptir. Çınar ağacı, gücü ve dayanıklılığı temsil ederken, servi ağacı sonsuzluğun ve ölümden sonraki yaşamın sembolü olarak kullanılmıştır.

Bu sembollerin zenginliği ve derinliği, Türk sanatının farklı dallarında da kendini göstermiştir. Minyatür sanatından halı dokumacılığına (Görsel-2), seramikten mimariye kadar birçok alanda bitki motiflerinin sembolik kullanımı görülmektedir. Her bir motif, taşıdığı anlamla birlikte eserin bütünlüğünde önemli bir rol oynar ve izleyiciye derin bir kültürel bağ sunar. Bu bağlamda bitki sembolleri yalnızca görsel bir unsur değil aynı zamanda bir anlatım aracı olarak da işleve sahiptir. Zira minyatür sanatı, geniş anlamıyla el yazmalarına metni aydınlatmak amacıyla yerleştirilen açıklayıcı resimleri ifade etmektedir (Yurttadur ve Yoldaş, 2021: 1852).

Görsel-2: Çınar Yaprak Motifleriyle Bezenmiş Halı Örneği (Aydın, 2022: 256).

Geleneksel Türk sanatındaki bitki motiflerinin sembolik anlamları, İslam sanatının incelikleriyle de birleşerek, benzersiz bir estetik ve anlamsal bütünlük oluşturur. İslam sanatlarında, doğanın unsurları Allah'ın yaratıcı gücünün bir yansıması olarak görülür ve bu nedenle bitki motifleri, sanat eserlerinde sıkça kullanılır. Özellikle Osmanlı dönemi sanatında (minyatürlerde), bitki motiflerinin ayrıntılı ve stilize edilmiş biçimlerde kullanıldığı görülmektedir (Görsel-3).

Görsel 3: Minyatürde Lale, Nakkaş Osman, Sürname-i Hümayün. (Kaynak: https://twitter.com/topkapi_sarayi/status/1091616277498642432 Erişim Tarihi: 14.03.2024)

Çağdaş Türk resim sanatı ise bu zengin kùltürel mirası devir almış ve modern sanatsal ifadelerle yeniden yorumlamıştır. Modern Türk sanatçıları, geleneksel bitki sembollerini kullanarak, kùltürel kimliğin korunması ve çağdaş ifade biçimleri arasında bir köprü kurmuşlardır. Bu süreçte, bitki motiflerinin yeniden yorumlanması, sanatçıların bireysel ve toplumsal kimliklerini ifade etmelerinde önemli bir araç olmuştur. Bitki sembollerinin çağdaş resim sanatındaki yansımaları, sanatçıların geçmişle kurdukları diyaloglar ve modern dünyaya dair yorumları ile şekillenmiştir. Çağdaş Türk resim sanatında bitki sembolizminin kullanımı, sanatçıların geçmişle olan bağlarını koparmadan, modern dünyaya uyum sağlama çabalarının bir yansımasıdır. Bu bağlamda, bitki motifleri, sanatçıların eserlerinde sadece estetik bir unsur (plastik bir ifade aracı) olarak değil, aynı zamanda derin bir anlam ve mesaj taşıyan bir sembol olarak yer alır. Modern sanatçılar, geleneksel sembollerini yeniden yorumlayarak, kendi kùltürel kimliklerini ve tarihsel bağlarını sanat eserleri aracılığıyla ifade ederler. Bu semboller hem bireysel hem de kolektif bir kimlik inşasının önemli bir aracı haline gelir.

Bu çalışmada, Türk kùltür ve sanatındaki bitki sembolizminin kökenleri ve anlamları genel olarak incelenmiş olup, bu sembollerin çağdaş Türk resim sanatındaki yansımaları ele alınmıştır. Sanatçılar, bitki motiflerini nasıl/ne şekilde/ne ölçüde kullanmakta ve bu motifler aracılığıyla hangi mesajları iletmektedir? Geleneksel sembolizmin modern sanatta yeniden doğuşu, kùltürel süreklilik ve değişim açısından nasıl bir anlam taşımaktadır? ilgili sorulara yanıt aranırken, çağdaş Türk resim sanatının dinamiklerini ve kùltürel köklerini de araştırmak amaçlanmıştır.

Bu çalışma görsel ve yazılı kaynakların konuya uygunluğu gözetilerek taranması ve yorumlanmasını kapsayan nitel araştırma yöntemini benimsemiştir. Çalışmanın materyalini ise çeşitli görsel kaynaklar ve literatür taraması sonucunda elde edilen veriler oluşturmaktadır (İba, 2023: 29). Nitel verileri elde edebilmek için araştırma sürecinde “Arşiv ve Doküman Tarama” yöntemi kullanılmıştır.

Bitki Sembolizminin Çağdaş Türk Resim Sanatındaki Yansımaları

Çağdaş Türk resim sanatında bitki sembollerinin kullanımı, sanatçıların kùltürel miraslarıyla olan bağlarını ve modern dünyaya dair yorumlarını yansıtmaya biçimlerinde önemli bir rol oynar. Modern Türk ressamaları, geleneksel bitki motiflerini yeniden yorumlayarak eserlerinde hem geçmişle bir bağ kurar hem de çağdaş sanatın dinamiklerini yansıtır. Bu süreçte, bitki sembollerinin anlamları da değişir ve dönüşür. Geleneksel anlamlarının yanı sıra modern dünyaya dair yeni anlamlar ve yorumlarla zenginleşir. Bu kapsamda çağdaş Türk resim sanatı içerisinde eser üreten sanatçılardan; Abidin Dino, Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Erol Akyavaş, Mehmet Pesen, Nuri Abaç, Nurullah Berk, Selma Gürbüz'e ait bitki sembolizmi görölen eser örneklerini araştırma kapsamında incelemek gerekirse;

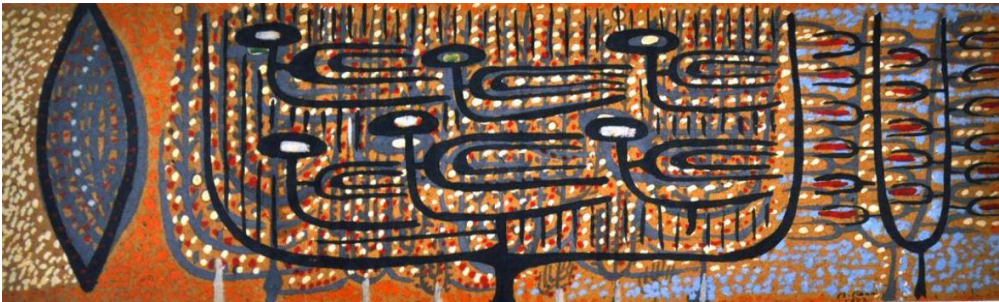

Görsel-4: Abidin Dino, Çiçek, 1990, Kâğıt Üzerine Guaj Boya, 70x50 cm. (Kaynak: <https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/abidin-dino-hayati-ve-eserleri-1913-1993/Erişim Tarihi: 10.03.2024>).

Abidin Dino'nun "Çiçek" isimli eseri (Görsel-4), çağdaş Türk resim sanatında bitki sembolizminin dikkat çekici bir örneğini sunmaktadır. Eserin kompozisyonu, canlı renk paleti ve akıcı fırça darbeleriyle dikkat çekmektedir. Merkezde yer alan bitki figürü, organik ve soyut formlar arasında bir köprü kurar niteliktedir. Bu bitki figürü, sadece bir doğa unsuru olmanın ötesinde, yaşam döngüsü ve doğanın sürekli yenilenmesi temalarını çağırır. Bitkinin canlı mavi ve yeşil tonları, fonun sıcak sarı ve turuncu tonlarıyla zıtlık oluşturmaktadır. Bu durum eserin dinamik ve enerjik bir yapıya bürünmesini sağlamaktadır. Ayrıca bitkinin ortasında yer alan mor tonlarında olan küreye benzer daire formu, kozmik bir enerji veya yaşamın özü olarak yorumlanabilir.

Geleneksel minyatürlerde ve çini sanatında sıkça rastlanan bitki motifleri, söz konusu eserde soyut bir şekilde yeniden yorumlanmıştır. Sanatçının kullandığı renkler ve kompozisyon, Türk sanatındaki geleneksel unsurları modern sanatın ifade özgürlüğüyle birleştirir niteliktedir. Böylece eser, geçmiş ile geleceğin, geleneksel ile modernin bir harmanı olarak yorumlanabilir.

Sonuç olarak, Dino'nun bu eseri, bitki sembolizminin çağdaş Türk resim sanatındaki yansımalarının güçlü bir örneğidir. Sanatçının kendine özgü stili ve renk kullanımı, esere hem estetik bir değer katar hem de sembolik bir derinlik sağlar. Bu nedenle bu eser, Türk kültür ve sanatında bitki sembolizminin modern yorumları üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir yere sahiptir.

Görsel-5: Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Hayat Ağacı, 1957, Kâğıt Üzerine Guaj Boya., 22x40 cm (Yılmaz, 2016: 264).

Bedri Rahmi Eyüboğlu'na bakıldığında ise sanatçı, Türk sanatının modernleşme sürecinde önemli bir figür olarak kabul edilir. Eserlerinde, geleneksel Türk sanatının motifleri ile modern sanat akımlarının etkilerini bir arada görmek mümkündür. Eyüboğlu, halk sanatının canlı renklerini ve desenlerini modern kompozisyon teknikleriyle birleştirerek kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Bu eserinde de (Görsel-5), hayat ağacı motifini çağdaş bir perspektifle ele alarak, Türk kùltürünün derinliklerinden gelen bir sembolü evrensel sanat sahnesine taşıdığı söylenebilir.

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun söz konusu eseri (Görsel-5), Türk kùltür ve sanatındaki bitki sembolizminin çağdaş Türk resim sanatındaki yansımalarının incelenmesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu eserinde sanatçı, hayat ağacı motifini kullanarak geleneksel Türk sanatının köklü bir sembolünü modern sanat anlayışıyla birleştirmiştir.

Eyüboğlu, ilgili eserinde dikkat çekici bir biçimde stilize edilmiş hayat ağacı motifini kullanmıştır. Kompozisyon, yoğun ve karmaşık bir yapıya sahip olup belirgin çizgiler ve canlı renklerle bezeli detaylarla doludur. Siyah kontürler kullanılarak belirginleştirilmiş hayat ağacı, soyut ve dekoratif bir formda sunulmuş olup, arka plandaki noktasal ve çizgisel desenlerle dinamik bir etki yaratılmıştır. Renk paleti, sıcak tonların baskın olduğu bir yapıya sahiptir; turuncu, kırmızı ve kahverengi tonları hakkında ise yaşam ve bereketin sembolü olarak ilişkilendirilerek eserde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Hayat ağacı motifi, Türk mitolojisi ve sanatında sıkça kullanılan ve evrensel olarak yaşamın devamlılığı, bereket, koruma ve kozmik düzenin sembolü olarak kabul edilen bir figürdür. Eyüboğlu'nun eserinde hayat ağacının geleneksel anlamlarını modern bir estetikle yeniden yorumladığı söylenebilir. Ağaç figürünün dalları, genişleyen ve birbirine dolanmış biçimde betimlenmiş olup yaşamın karmaşıklılığını simgelediği söylenebilir. Eserin genel kompozisyonu, izleyiciye yaşamın sürekliliğini hatırlatır. Hayat ağacının yanındaki semboller ve motifler ise kozmik düzenle ve evrensel bağlantılarla ilişkilendirilebilir.

Eyüboğlu'nun söz konusu eseri (Görsel-5), geleneksel Türk sanatındaki hayat ağacı motifini modern sanatın ifade biçimleriyle harmanlar. Geleneksel sanatlarda sıkça görülen bu motif, burada soyut ve çağdaş bir estetik anlayışıyla yeniden şekillendirilmiştir. Sanatçı, geleneksel unsurları modern sanatın dinamik ve yaratıcı özgürlüğüyle birleştirerek, hem geçmişe bir saygı duruşunda bulunur hem de bu motifin evrensel ve zamanlar ötesi anlamını vurgular.

Sonuç olarak Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun bu eseri, Türk kùltür ve sanatındaki bitki sembolizminin modern sanat anlayışıyla nasıl yeniden yorumlandığı gösteren önemli bir örnektir. Sanatçının kullandığı stil ve kompozisyon teknikleri, geleneksel motiflerin modern sanat içerisinde nasıl yeniden canlandırılabilceğini ve bu sayede evrensel bir dil kazanabileceğini gözler önüne serer. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun bu eseri, Türk sanatının evrimi ve bitki sembolizminin modern sanatla olan ilişkisini anlamak açısından büyük önem taşır.

Görsel-6: Erol Akyavaş, Kerbela, 1983, Tuval Üzerine Akrilik Boya, 125x100 cm.

(Kaynak: <https://www.galerinevistanbul.com/tr/artists/37-erol-akyavas/works/9679-erol-akyavas-kerbela-1983/> Erişim Tarihi: 10.03.2024).

Erol Akyavaş'ın "Kerbela" adlı eseri (Görsel-6), dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. İlgili resim, Akyavaş'ın Kerbela olayından esinlenerek yarattığı bir kompozisyon olup, tarihsel bir trajedinin soyut ve sembolik bir anlatımı olarak değerlendirilebilmektedir.

İlk olarak, resimdeki biçim ve figürler incelendiğinde; gözle görülür biçimde, kompozisyonun merkezinde yer alan büyük figür hem fiziksel hem de metaforik bir kapı aralığı sunmaktadır. Bu, Kerbela'daki olayların kapı aralığından görülen dramatik bir sahnesini simgeliyor olabilir. Figürlerin üst kısmında yer alan dairesel şekiller ve çizgisel motifler, Akyavaş'ın eserine özgü olan mistik ve manevi öğeleri yansıtmaktadır. Özellikle üstteki geometrik şekiller, İslam sanatında sıkça rastlanan sembollerle bir paralellik oluşturmaktadır.

Koyu zemin üzerine beyaz, pembe ve kırmızı tonları ile oluşturulan kontrast, esere dramatik bir yoğunluk katmaktadır. Kırmızının kullanımı, kanı ve şehitliği sembolize ederken, pembe ve beyaz tonların ise masumiyeti ve ruhsal arınmayı temsil ettiği söylenebilir. Bu renklerin birlikte kullanımı, izleyiciyi Kerbela olayının hem fiziksel acısını hem de manevi boyutunu düşünmeye sevk etmektedir.

Resmin genel kompozisyonunda dikkat çeken bir diğer unsur ise sembollerin dizilişi ve dağılımıdır. Üst kısımda yer alan figürler ile alt kısımdaki daha karmaşık ve yoğun sahne arasında belirgin bir hiyerarşi bulunmaktadır. Üst kısımdaki sade ve az sayıda figür, olayın başındaki huzuru ve düzeni temsil ederken, alt kısımdaki yoğunluk ve karışıklık, çatışmayı ve kaosu simgeliyor olabilir.

Resimde dikkat çeken bitkisel motifler, özellikle üst kısımda yer alan yapraklar ve çiçeklerdir. Bu motifler, İslam sanatında ve kültüründe sıkça kullanılan ve doğanın güzelliğini, bereketini ve yaşam döngüsünü simgeleyen unsurlar olarak değerlendirilebilir. Akyavaş'ın eserinde bu motifler, belirli bir

anlam bütünlüğü içinde kullanılmaktadır. Üst kısımda yer alan yaprak motifleri, doğanın dirilişi ve sürekliliğine, yapraklar ise yaşamın devamlılığına ve yenilenmeye işaret etmektedir. Kerbela Olayı'nın acı dolu ve trajik bir hikâye olmasına rağmen bu yapraklar gelecekteki umut ve dirilişin sembolü olarak yorumlanabilmektedir. Yaprakların yerleştiriliş biçimi ve konumu, olayların ardından gelen umudu ve yeniden doğuşu temsil etmektedir.

Çiçekler, özellikle kırmızı renkli olanlar, eserde önemli bir yere sahiptir. Kırmızı çiçekler, kanı ve şehitliği temsil ederken aynı zamanda güzelliği ve saflığı da simgelemektedir. Kerbela'da yaşananlar, İslam tarihinde derin bir yara açmış olsa da, bu çiçekler, şehitlerin hatırasını ve onların uğruna mücadele ettikleri değerlerin yüceliğini sembolize etmektedir. Resimde ayrıca palmiye ağaçlarına benzer motifler de yer almaktadır. Palmiye, özellikle Orta Doğu kültüründe önemli bir yere sahiptir ve genellikle zaferi, barışı ve ölümsüzlüğü simgelemektedir. Kerbela olayının ardından gelen barış ve adalet arayışını sembolize eden palmiyeler, aynı zamanda olayın geçtiği coğrafyayı ve kültürel arka planı da yansıtmaktadır. Bu motif, eserin tarihsel ve kültürel bağlamına derinlik katarak izleyiciyi olayın yaşandığı dönemin ve mekânın ruhuna daha da yakınlaştırmaktadır.

Sonuç olarak, Erol Akyavaş'ın “Kerbela” adlı eseri hem tarihsel bir olayın dramatik bir anlatımı hem de sanatsal bir başyapıt olarak değerlendirilebilir. Sanatçı, semboller ve renkler aracılığıyla izleyiciyi tarihsel bir trajedinin derinliklerine çekerken, aynı zamanda eserin soyut yapısıyla izleyicinin kişisel yorumlarına da açık bir alan bırakmaktadır. Bu bağlamda, Akyavaş'ın eseri, sadece bir resim değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve manevi bir anlatımın sanatsal bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Görsel-7: Mehmet Pesen, Gelin Alayı, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 2009, 45x25 cm. (Kaynak: <https://www.muzayedeapp.com/urun/-MTQwLTg2MjYtMzU3Nzc1MQ==> Erişim Tarihi: 10.03.2024).

Mehmet Pesen'in “Gelin Alayı” adlı eseri (Görsel-7), Türk halk yaşamının renkli ve canlı bir anlatımını sunarken, doğanın ve bitkisel motiflerin önemli bir rol oynadığı pastoral bir sahneyi gözler önüne sermektedir. Resmin genel kompozisyonu, kırsal bir düğün alayını tasvir etmektedir. Önde gelin ve damat, çevresinde onları takip eden köylüler ve arka planda doğal manzaralar görülmektedir. Bu sahne, toplumsal bir etkinliği ve topluluğun bir araya gelişini göstermektedir. Gelin alayı, geleneksel Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan evlilik ritüelinin bir parçasıdır ve Pesen, bu ritüeli sade ama etkileyici bir dille resmetmiştir.

Eserde, figürlerin düzenlenişi ve sahnenin genel düzeni, hareket ve dinamizmi ifade etmekte, İnsanların farklı yönlerine doğru yürüyüşü, sahnenin canlılığını ve hareketliliğini artırmaktadır. Gelin alayı, izleyiciye neşeli bir etkinliğin ortasında olma hissi vermektedir. Renklerin kullanımı ise bu neşeli ve kutlama dolu atmosferi desteklemektedir; canlı, parlak ve pastel tonlar, eserin enerjisini ve coşkusunu artırmaktadır.

Resimde kullanılan bitkisel motifler ve doğal unsurlar, eserin atmosferini ve temasını derinleştirmekte, arka planda yer alan dağlar ve tepeler, doğal manzaranın büyüklüğünü ve ihtişamını temsil ederken, aynı zamanda köy hayatının doğa ile iç içe geçmişliğini de vurgulamaktadır. Bu dağlar, koruyucu ve kapsayıcı bir arka plan oluşturarak, sahnedeki insanların günlük yaşamlarına bir zemin sunmaktadır.

Ortadaki büyük ağaç, eserin merkezinde yer almakta ve kompozisyonun odak noktasını oluşturmaktadır; ağaç, doğanın sürekliliğini ve yaşam döngüsünü sembolize ederken, aynı zamanda köyün toplumsal ve kültürel merkezi olarak da yorumlanabilir. Ağacın yeşil yaprakları, doğanın canlılığını ve bereketini ifade ediyor olabilir. Ağaç, aynı zamanda gelin alayının geçişini kutsayan bir figür olarak da görülebilmektedir, bu da eserin manevi boyutunu derinleştirmektedir. Ağaçların çevresinde görülen sarı yapraklı ince uzun ağaçlar, özellikle dikkat çekmektedir. Bu ağaçlar, Türk peyzajında sıkça rastlanan kavak ağaçlarını andırmakta ve köy yaşamının karakteristik bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Kavak ağaçları, uzun ömürlü ve dayanıklı olmalarıyla bilinmektedir, bu da köy yaşamının ve toplumsal dayanışmanın bir metaforu olabilmektedir. Çevrede yer alan küçük çiçekler ve otlar, doğanın inceliklerini ve güzelliklerini yansıtmaktadır. Çiçekler, düğün alayının neşesini ve kutlama havasını pekiştirmektedir. Çiçeklerin ve otların varlığı, köy yaşamının doğallığını ve sadeliğini yansıtarak, eserin atmosferini tamamlamaktadır.

Sonuç olarak, Mehmet Pesen'in "Gelin Alayı" adlı eseri, toplumsal bir etkinliği ve doğanın güzelliklerini bir araya getirerek, izleyiciye sıcak ve samimi bir bakış açısı sunmaktadır. Bitkisel motiflerin ve doğal unsurların kullanımı, eserin anlatısını zenginleştirmekte ve izleyiciyi hem görsel hem de duygusal bir yolculuğa çıkarmaktadır.

Görsel-8: Nuri Abaç, İsimsiz, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 1999, 35x40 cm. (Kaynak: https://www.galerisoyut.com.tr/ngg_tag/nuri-abac/#eser/nuri-abac/22301 Erişim Tarihi: 10.03.2024).

Nuri Abaç'a bakıldığında ise eser (Görsel-8), kompozisyon itibarıyla masalsi ve hayal gücünü tetikleyen bir sahne sunmaktadır. Merkezi figür olan büyük mavi kuş figürü, sanatsal bir özgürlük ve yaratıcılık simgesi olarak görülebilir. Kuşun başındaki çok renkli tüyler, doğanın zenginliğini ve çeşitliliğini temsil ederken, kuşun taşıdığı figürler topluluğunun ise sosyal bir birlikteliği ve uyumu betimlediği söylenebilir. Ayrıca her bir figürün farklı bir müzik aleti çalması, sanatın ve kùltürün birleştirici gücünü vurgular niteliktedir.

Resimde öne çıkan bitkisel motifler, Türk sanatının doğa ile olan derin bağıny gözler önüne sermektedir. Ön planda yer alan su bitkileri, Türk minyatür sanatında sıkça rastlanan bitki motiflerini çağrıştırırken, modern bir bağlamda yeniden yorumlanmıştır. Bu bitkiler, yaşamın devamlılığını, doğanın yenilenmesini ve bereketini simgeler. Resmin genel yeşil tonu, doğanın huzur verici ve sakinleştirici etkisini yansıtırken, diğer canlı renklerle desteklenmiş bitkisel motifler doğanın dinamizmini ve canlılığını gözler önüne sermektedir.

Abaç'ın renk paleti, doğadan ilham alındığını açıkça gösterir. Yeşil tonlarının baskınlığı, doğanın sükûnetini ve huzurunu temsil ederken, turuncu şemsiye ve figürlerin giysilerindeki parlak renkler, yaşamın enerjisini ve coşkusunu yansıtır niteliktedir. Bu renkler arasındaki zıtlık, eserin dinamik ve canlı bir kompozisyona sahip olmasını sağlar.

İlgili resim (Görsel-8), Türk kùltüründeki bitki sembolizminin çağdaş sanatla bütünleşmesinin başarılı örneklerindedir. Nuri Abaç, geleneksel motifleri modern bir anlayışla yeniden yorumlayarak, Türk resim sanatında yenilikçi bir yaklaşım sergiler. Bitkisel motifler, sadece estetik bir unsur olmanın ötesine geçerek, kùltürel ve sembolik anlamlar taşır. Doğanın Türk kùltüründeki önemi ve sanatçının doğaya olan hayranlığı, bu motiflerin kullanımında belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Nuri Abaç'ın bu eseri, modern Türk resim sanatında bitki sembolizminin nasıl derinlemesine işlenebileceğini ve geleneksel unsurların modern sanatla nasıl harmanlanabileceğini göstermektedir. Resimdeki her bir detay, sanatçının doğaya, kùltüre ve sanata olan derin bağlılığını yansıtmaktadır.

Görsel-9: Nurullah Berk, Ayçiçekleri, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 1978, 55x44 cm. (Kaynak: <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-b/berk-nurullah/nurullah-berk-aycicekleri/>)

Erişim Tarihi: 12.03.2024).

Nurullah Berk'in "*Ayçiçekleri*" isimli (Görsel-9) eserine bakıldığında ise büyük ve dikkat çekici ayçiçekleri merkezi bir rol oynamaktadır. Ayçiçeklerinin büyüklüğü ve dominant pozisyonları, doğanın gücünü ve canlılığını simgeler. Güneşe doğru yönelen bu çiçekler, yaşamın kaynağı olan ışığa ve enerjiye olan yönelimi temsil etmektedir. Aynı zamanda ayçiçeği Türk kültüründe bolluk, bereket ve süreklilik sembolüdür. Berk, bu sembolik bitkileri kullanarak hem geleneksel anlamlara atıfta bulunmakta hem de çağdaş bir sanat dili yaratmaktadır.

Eserdeki renk paleti oldukça dikkat çekicidir. Sarı ve turuncu tonlarındaki ayçiçekleri, doğanın enerjisini ve canlılığını yansıtırken, mavi arka plan huzur ve dinginlik hissi yaratır. Ayçiçeklerinin siyah ve yeşil yaprakları, kompozisyona derinlik ve kontrast katarak izleyicinin dikkatini çeker. Bu renklerin uyumu, resmin dinamik ve canlı bir görünüm kazanmasını sağlar. Bulutların yumuşak ve kıvrımlı hatları, ayçiçeklerinin keskin ve dik çizgileriyle kontrast oluşturarak görsel bir denge sağlar. Bu denge, eserin sakin ama enerjik bir kompozisyon yaratmasına yardımcı olur. Ayçiçekleri, Türk kültüründe bereket ve yenilenme sembolü olarak önemli bir yer tutar. Berk, bu sembolü modern bir estetik anlayışla yorumlayarak, geleneksel ve modernin mükemmel bir birleşimini sunmaktadır.

Sonuç olarak Nurullah Berk'in bu eseri, modern Türk resim sanatında bitki sembolizminin güçlü ve yaratıcı bir yansımasıdır. Berk'in stilize ve grafiksel yaklaşımı, geleneksel sembolleri modern bir dille yorumlamasına olanak tanır.

Görsel-10: Selma Gürbüz, *Gündöndüler*, Tuval üzerine Yağlı Boya, 2010.

(Kaynak: <https://sanatokur.com/solo-botter-selma-gurbuz-sergisi-casa-botterde/>; Erişim Tarihi: 13.03.2024).

Selma Gürbüz'e ait "*Gündöndüler*" isimli (Görsel-10) eserdeki ana motif, yoğun bir şekilde yerleştirilmiş ayçiçeklerinden oluşmaktadır. Ayçiçekleri, güneşe olan bağlılıklarıyla bilinir ve bu bağlılık yaşamın, ışığın ve enerjinin sembolüdür. Gürbüz, bu sembolü yoğun bir şekilde kullanarak doğanın gücünü ve sürekliliğini vurgular. Ancak, çiçeklerin neredeyse kaotik düzeni, doğal dünyanın karmaşıklığını ve düzensizliğini de gözler önüne serer.

Gürbüz'ün kullandığı teknik, esere grafiksel ve dokusal bir kalite kazandırır. Ayçiçeklerinin belirgin konturları ve karmaşık detayları, doğanın hem düzenli hem de düzensiz yapısını yansıtır. Eserdeki

kullanılan renkler oldukça çarpıcıdır. Sarı zemin, güneşi ve ışığı temsil ederken, siyah ayçiçekleri dramatik bir kontrast oluşturur. Bu kontrast, yaşam ve ölüm, ışık ve karanlık arasındaki zıtlıkları simgeler niteliktedir. Sarı ve siyahın dinamik etkileşimi, eserin duygusal ve sembolik derinliğini artırır. Ayrıca, resmin sol tarafında görölen kırmızı daire, belki güneşi veya başka bir kozmik öğeyi temsil ediyor olabilir. Bu kırmızı detay, esere gizem ve merak katarken, aynı zamanda dramatik bir vurgu yaratır.

Selma Gürbüz'ün eserlerinde sıkça işlediğı temalardan biri de kadın ve doğa ilişkisidir. Ayçiçeklerinin kadınsı bir enerji taşıdığı düşünülebilir, çünkü ayçiçekleri güneşe olan bağılılıklarıyla doğurganlık ve yaşamın devamlılığını temsil eder. Gürbüz, bu bağlamda doğayı, kadınsı yaratıcı güçlerle eşleştirerek, kadınların doğayla olan derin bağıını vurgulamak istemiş olabilir.

Sonuç olarak ayçiçeklerinin yoğun ve karmaşık düzeni, yaşamın ve doğanın karmaşıklığını ve güzelliğini yansıtırken, kırmızı kozmik daire esere gizem ve derinlik katar.

Sonuç

Bu çalışma, Türk kùltür ve sanatındaki bitki sembolizminin tarihsel evrimini ve çağdaş Türk resim sanatındaki yansımalarını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Araştırma bulguları, bitki motiflerinin Türk sanatında estetik ve sembolik bir dil yarattığını ve bu dilin, toplumun kùltürel kimliğini yansıtmaya ve koruma işlevi gördüğünü göstermektedir. Türk sanatında bitki motifleri hem bireysel hem de kolektif hafızanın bir parçası olarak önemli bir yere sahiptir.

Eski Türk inançlarından Osmanlı sanatına, halk sanatlarından günümüz çağdaş Türk resim sanatına kadar bitki sembollerinin kullanımının sürekliliğı ve dönüşümü, sanatın dinamik doğasını ve kùltürel mirasın korunmasındaki rolünü vurgulamaktadır. Bu süreçte, bitki motiflerinin taşıdığı anlamlar ve estetik değerler, zamanla değışim ve dönüşüme uğramış, modern sanatın ifade biçimleriyle yeniden yorumlanmıştır.

Çağdaş Türk ressamaları, geleneksel bitki sembollerini kullanarak kùltürel kimliğin korunması ve çağdaş ifade biçimleri arasında bir köprü kurmuşlardır. Bu çalışmada incelenen sanatçılar; Abidin Dino, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Erol Akyavaş, Mehmet Pesen, Nuri Abaç, Nurullah Berk ve Selma Gürbüz, eserlerinde bitki sembolizmini farklı şekillerde yorumlayarak modern Türk sanatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Abidin Dino'nun "Çiçek" isimli eseri ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "Hayat Ağacı" motifi, geleneksel ve modern unsurları birleştirerek kùltürel sürekliliğı sağlamış olup derin bir estetik deneyim oluşturmuşlardır.

Kaynakça

- Aydın, T. (2022). *Türk Halı ve Düz Dokumalarında Kullanılan Sembolik Motifler ve Kültürel Kökenleri*. Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- İba, Ş. M. (2023). Heykel Eğitiminde Anatominin Önemi ve Yardımcı Dijital Olanaklar. *Artsürem Sanat Eğitimi Dergisi*, Yıl 11, Sayı 1.
- İba, Ş. M. (2023). Varlık ve Hiçlik Ekseninde Heykel Olgusu. *Uluslararası Sanat ve Sanat Eğitimi Dergisi*, 6(13), 27-41.
- Negir, E. Y. (2018). *Resimde Bitkisel Motiflerin Yorumlanışına Bakış*. Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 28, 1177-1192.
- Yurttadur, O. ve Yoldaş, H. (2021). Çağdaş Türk Resminde Soyut-Soyutlama Bağlamında Mekân. *İdil Dergisi*, 88, s. 1843-1862.

Görsel Kaynakça

- Görsel-1.** Negir, E. Y. (2018). *Resimde Bitkisel Motiflerin Yorumlanışına Bakış*. Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 28, 1177-1192.
- Görsel-2.** Aydın, T. (2022). *Türk Halı ve Düz Dokumalarında Kullanılan Sembolik Motifler ve Kültürel Kökenleri*. Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Görsel-3.** https://twitter.com/topkapi_sarayi/status/1091616277498642432 (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- Görsel-4.** <https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/abidin-dino-hayati-ve-eserleri-1913-1993/> (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Görsel-5.** Yılmaz, A. H. (2016). *Türklerde Ölüm Anlayışının Çağdaş Türk Resminde Göstergibilimsel Açından İncelenmesi*. *İdil Dergisi*, Cilt5, Sayı 20, 274.
- Görsel-6.** <https://www.galerinevistanbul.com/tr/artists/37-erol-akyavas/works/9679-erol-akyavas-kerbela-1983/> (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Görsel-7.** <https://www.muzayedeapp.com/urun/-MTQwLTg2MjYtMzU3Nzc1MQ==> (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Görsel-8.** https://www.galerisoyut.com.tr/ngg_tag/nuri-abac/#eser/nuri-abac/22301 (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Görsel-9.** <https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-b/berk-nurullah/nurullah-berk-aycicekleri/> (Erişim Tarihi: 12.03.2024).
- Görsel-10.** <https://sanatokur.com/solo-botter-selma-gurbuz-sergisi-casa-botterde/> (Erişim Tarihi: 13.03.2024).

38. Osmanlı Tezhip Sanatı ve Osmanlı Saray Kumaşları ile Saz Yolu Üslubu¹

Atilla Yusuf TURGUT²

Servet Senem UęURLU³

APA: Turgut, A. Y. & Uğurlu, S. S. (2024). Osmanlı Tezhip Sanatı ve Osmanlı Saray Kumaşları ile Saz Yolu Üslubu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 697-716. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825299>

Öz

Osmanlı sarayında kurulan Ehl- Hiref Hassa teşkilatı ile saray Nakkaşhanesinde yapılan motif, desen kompozisyonu, örnekler ve çalışmalar sayesinde, Klasik Dönem Osmanlı saray sanatlarında farklı üslup anlayışı oluşmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı sonrasında, İrani nakkaşları İstanbul sarayına getirmesiyle saz yolu üslubunun ilk örnekleri yapılmıştır. 16. yüzyılda farklı kültür, sosyal etkiler ve saraya getirilen sanatkârlarla yeni üslupların oluştuğunu söylemek mümkündür. Osmanlı sanatına yön veren farklı üslup ve ekoller bu dönemde ortaya çıkmış ve tüm sanat dallarını etkilemiştir. Ortaya çıktığı yüzyılda yenilikçi yorum olması açısından Şah Kulu'nun üslubu olan "saz yolu", geleneksel Türk sanatlarına yön vermesi açısından önemlidir. Osmanlı tezhip sanatında saz yolu üslubu Şah Kulu'nun önderliğinde saray nakkaşhanesinde ilk defa ortaya çıkmış, gelişerek sevilmiş, kitap sanatları, çini, kalem işi, kumaş ve halı gibi birçok sanat alanında beğeniyle uygulanmıştır. Tezhip sanatı ve Osmanlı saray kumaşlarında sıklıkla örneklerine rastlanan saz yolu üslubunu incelemek çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Araştırmada müze ve özel koleksiyonlarda bulunan saz üslubunda desenlerin yer aldığı tezhip ve kumaş örnekleri incelenerek motif ve kompozisyonlarının özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu makalede, Osmanlı tezhip sanatı ve saray kumaşlarında uygulanan saz üslubu örneklerinin geleneksel sanatlara olan etkisi belirtilecektir. Saz yolu üslubundaki Osmanlı tezhip sanatı ve saray kumaşları örnekleri incelenecek, açıklamalar konuyla ilgili görseller ile desteklenecek, saz yolu üslubunun tezhip ve kumaş süsleme alanında nasıl bir gelişim süreci gösterdiği vurgulanacaktır.

Anahtar kelimeler: Saz yolu, Şahkulu, kumaş, tezhip, geleneksel, sanat.

Beyan (Tez/ Bildiri):-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 2

Etik şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 25.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825299>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü/ Assist. Prof., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Fine Arts, Department of Traditional Turkish Arts (İstanbul, Türkiye), atilla.turgut@msgsu.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-4848-1558>, **ROR ID:** <https://ror.org/04e9czp26>, **ISNI:** 0000 0001 2169 8100, **Crossref Funder ID:** Q1936057

³ Doç., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü/ Assoc. Prof., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Fine Arts, Department of Traditional Turkish Arts (İstanbul, Türkiye), ugurlu@windowslive.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-2307-9623>, **ROR ID:** <https://ror.org/04e9czp26>, **ISNI:** 0000 0001 2169 8100, **Crossref Funder ID:** Q1936057

Saz Yolu Style with Ottoman Illumination Art and Ottoman Palace Fabrics⁴

Abstract

Thanks to the motifs, pattern compositions, palace art examples and works made in the palace Nakkashane with the Ehl-Hiref Hassa organization established in the Ottoman palace, a different style understanding was formed in the Classical Period Ottoman palace arts. The first examples of the saz yolu style were made when Yavuz Sultan Selim brought Iranian nakkaşlar to the Istanbul palace after the Battle of Chaldiran. It is possible to say that new styles were formed in the 16th century with different cultures, social influences and artists brought to the palace. Different styles and schools that shaped Ottoman art emerged in this period and influenced all branches of art. In terms of being an innovative interpretation in the century it emerged, the "saz yolu" style of Şah Kulu is important in terms of giving direction to traditional Turkish arts. In Ottoman illumination art, the saz yolu style first emerged in the palace nakkashane under the leadership of Şah Kulu, developed and was loved, and was applied with admiration in many art fields such as book arts, tiles, pen work, fabric and carpet. The focus of the study is to examine the saz yolu style, which is frequently encountered in illumination art and Ottoman palace fabrics. In the study, illumination and fabric samples containing saz style patterns in museums and private collections were examined and the characteristics of their motifs and compositions were tried to be determined. In this article, the influence of the saz style examples applied in Ottoman illumination art and palace fabrics on traditional arts will be stated. Ottoman illumination art and palace fabric examples in the saz yolu style will be examined, explanations will be supported with relevant visuals, and it will be emphasized how the saz yolu style developed in the fields of illumination and palace fabric.

Keywords: Saz yolu, Şah Kulu, fabric, illumination, traditional, art.

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 2
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 25.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-
Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825299>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Osmanlı Tezhip Sanatı ve Osmanlı Saray Kumaşları ile Saz Yolu Üslubu

Giriş

15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu Saray Nakkaşhanesi kurulmuştur. Burada çalışan nakkaşlar, 16. yüzyılın ortasından sonra çok farklı ve eşsiz bir sanat anlayışı ile “saz yolu üslubu”nu oluşturmuşlardır. 16. yüzyılda Osmanlı saray sanatında ortaya çıkan bu üsluba “Saz yolu” ya da “Saz Üslubu” adı verilmiştir. Bu üslup, tezhip sanatının yanı sıra pek çok sanat dallarına da uzantısını sürdürmüş olan yeni bir üslüptür (Turgut 2018: 50).

16. yüzyılda saray için çalışan, İstanbul saray nakkaşhanesinden çalışan sanatkârlar farklı coğrafyalardan gelen nakkaşlar olmuştur (Kızıldağ Atila, 2003: 14; Mahir 1986: 113). “Osmanlı sanatı tarihi açasından böylesi önemli bir örgütün en seçkin bölüğü olan nakkaşlar bezeme üslupları ve motif dağarcığına getirdikleri yeniliklerle Osmanlı bezeme sanatının büyük ölçüde gelişimini sağlamışlardır. Minyatür ve tezhip dışındaki, diğer sanat eserlerinin çoğunun, bezemesi ve desenlerinin hazırlanmasında da bu sanatkarların etkisinin olduğu günümüze kadar ulaşan eserlerden anlaşılmaktadır” (Kızıldağ Atila, 2003: 14; Çağman, 1988: 14). Celal Esad Arseven’den aktaran Oya Kızıldağ Atila (2003: 14) Saray Nakkaşhanesinde içlerinde mürekkep ve fırça ile desen çizen ressamilar ile duvar süslemelerini yapan kalem işi nakkaşlarından oluşan grup; saray kitapları, eşyalarının üstlerine nakışlar yapmışlardır diye yazmıştır. Saray Nakkaşhanesi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde oluşturulan sanat etkinlikleri ve çalışmalarını da etkilemiştir. Nakkaşhanede çalışan saray nakkaşlarının hazırladıkları desenlere göre kumaş ve halılar dokunmuş, üretimi sağlanmıştır (Kızıldağ Atila, 2003: 15; Çağman, 1983: 99). “Nakkaşhanede sernakkaşın onayladığı desenler, diğer uygulama atölyelerine, desen ve renkler hakkında bilgiler veren notlarla beraber gönderilirdi... Bazen ustalara desenle birlikte numune verilir, bazen de verilen desenlerde renk uyumunu görmek için ustadan numune getirmesi istenirdi. Başta kumaş olmak üzere, halıda, çinide, kıyafette ve silahta bu gibi numune örnekleri mevcuttur” (Kızıldağ Atila, 2003: 15; Mahir, 1986: 12; Tezcan, 1995: 323).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde saray nakkaşhanesinde nakkaşbaşı olarak çalışan şah Kulu döneminde oluşturulan Saz yolu üslubunda; hatayi motifleri ile kıvrımlı ve dilimli iri yaprakların birbirleri içine geçmiş gibi görünen, hançeri, sivri uçlu biçimlerde çizilen desen kompozisyonlarıyla oluşturulmuştur. şah Kulu’nun geliştirdiği bu üslup, nakkaşhaneye bağlı müzehhip ve nakkaşlar tarafından farklı iki alanda uygulanmıştır. şah Kulu’nun geliştirdiği üslubu öğrencilerine öğretmesiyle devam etmiş, tezhip, kumaş, halı, çini, hat, cilt, kalem işi gibi sanat dallarının örneklerinde sıkça uygulanmıştır. şah Kulu özgün üslubuyla tüm bu sanat alanlarında etkili olmuştur. Ayrıca şah Kulu’nun Osmanlı sanatında klasik çağ olarak nitelendirilen 16.yüzyılda yapmış olduğu çalışmalar ile bu döneme yön vermesinin yanı sıra klasik minyatür dışında yeni bir resim üslubunun öncüsü olması önemlidir (Mahir 1986: 113).

Osmanlı Tezhip Sanatında Saz Yolu Örnekleri

1556 yılında ölen şah Kulu, Kanuni Sultan Süleyman döneminin saray nakkaşhanesinde sernakkaş olarak görev yapmış ve saz yolu üslubunun ilk temsilcisi olmuştur. şah Kulu’nun resmi kayıtlarda Bağdathı olduğu kaydedilmiştir. Aşık Çelebi, şahkulu’nun Tebriz’den Amasya’ya giderek şehzade Ahmed’in sarayında yaşadığını, onun ölümü sonrasında Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul’a geldiğini kaydetmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki bir belgeye göre; şah İsmail’e karşı zafer kazanan Yavuz Sultan Selim hakkında tutulan 12 Nisan 1515 tarihli belgede; Tebriz’den İstanbul’a

Amasya güzergahıyla sürgün edilmiş sanatkâr ve bilginlerin arasında Şah Kulu ismi de kaydedilmiştir. Ancak Şah Kulu'nun Ehl-i Hiref teşkilatında göreve başladığı tarih bilinmemektedir. “Âlî Mustafa Efendi, Şahkulu'nun sarayda özel atölyesinin olduğunu, Kanûnî Sultan Süleyman'ın sık sık nakışhâneye giderek çalışmalarını izlediğini, ona pek çok ihsanda bulunduğunu, ücretinin günlük 100 akçeye çıktığını kaydeder” (Derman ve Duran, 2010: 283; *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 65). Arşiv kayıtlarında, Şahkulu'nun padişah için hazırlayarak sunduğu hediyelerden ve aldığı emanetlerden bahsedilmektedir. Sernakkaş olduğunda sultana verdiği hediyelere karşılık olarak kendisine 2000 akçe ve bir benek kaftan emanet olarak verilmiştir (Mahir, 2022: 34-35). Şahkulu'nun nakış sanatında ortaya koyduğu üslûp, Osmanlı nakkaşlarını uzun süre etkilemiştir (Mahir, 2022: 28-125).

Şah Kulu'nun sanatçı kimliğine bakıldığında çok yönlü bir sanatkâr olduğu söylenebilir. Sanatçının şair yönünün de olduğu, Farsça'da “mülteci” anlamını içeren “Penâhî” mahlasını kullanmasından ve Türkçe-Farsça şiirler kaleme almasından anlaşılmaktadır (Derman & Duran, 2010: 283). Ayrıca Âşık Çelebi'nin “Meşâirü'ş-Şuara” adlı eserinde de sanatkârın adı geçmektedir. Eserde 1563-1564 tarihleri arasında yaşamış şairlerin yaşamlarına ve kimliklerine dair bilgiler arasında Şah Kulu'nun da kaleme aldığı bilgilere ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir (Mahir, 1986: 116).

Şahkulu imzalı en eski eser; Safevî dönemine ait *Behrâm Mirza Albümü*'ndeki ejder resmi olmuştur (Derman ve Duran, 2010: 283; TSM, Hazine, nr. 2154, vr. 2^a). New York Metropolitan Müzesi'nde (nr. 57.51.26) korunan imzalı ejder resmi de Şahkulu'nun resim sanatındaki gücünü gösteren eserlerindedir (Resim 1).

Resim 1. Şahkulu tarafından yapılan hançeri yaprakların üzerinde yürüyen kalın sırtlı benekli ejder resmi, 1540-1550, resim boyutları 27,2x17,3 cm, New York Metropolitan Museum Of Art, Envanter no: 57.51.26, (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451405> , Erişim tarihi: 08.07.2024)

Bunların dışında üslûp özellikleri bakımından Şahkulu'na ait olduğu belirlenen pek çok eser vardır. Bu eserlerden bazıları; “Cleveland Museum of Art, J. H. Wade Fund Koleksiyonu, nr. 44.492; İÜ Ktp., Far., nr. 1426, vr. 48^a; Viyana Österreichische Nationalbibliothek, nr. 313, vr. 11^b; Washington Freer Gallery of Art, nr. 33.6” (Derman ve Duran, 2010: 283) da kayıtlı olarak korunmaktadır. Osmanlı saray nakkaşhanesinde yeni süsleme üslûbu olarak gelişen saz yolu üslubunun ilk temsilcisi Şahkulu olmuştur.

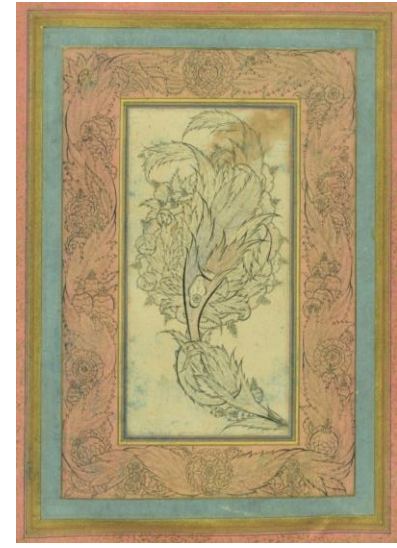
Şahkulu'nun yetiştirdiği öğrenciler arasında öne çıkan ve kendisinden sonra saray nakkaşhanesinin sernakkaşı olan sanatkâr Kara Memi'dir. Şahkulu'nun yetiştirmiş olduğu bir diğer önemli isim Veli Can'dır. Veli Can saz üslubunda önemli eserler vermesi ile ön plana çıkmıştır. Saz yolu üslubunu devam ettirmesi ve bu üslupta oldukça fazla eser üretmesi önemlidir (Mahir, 2022: 83-125).

Saz yolu kelimesi köken olarak incelendiğinde; yol kelimesinin üslup, tarz anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Türk süsleme desenleri içerisinde önemli bir dönem olan Osmanlı süsleme desenlerinde, boyasız ham kâğıt üzerine siyah mürekkep ve fırça ile çizilen resimlerdir. Saz yolu üslubunda yaprak ve hatâyî, gonca gibi çiçek motifleri iri, kıvrak ve sivri uçlu dilimlerle çizilmiştir. Ejder, arslan, simurg, çeşitli kuşlar ile gerçekdışı ya da hayal ürünü orman hayvanları ve periler saz üslubunda oluşturulan desenlerde sıkça kullanılmıştır (Taşkale, 1994: 10-11). Bu üslup 16. yüzyıl ilk yarısından 18. yüzyıl ikinci yarısına kadar örnekleri ve çeşitliliği artarak uygulanmıştır. Bu dönemde Osmanlı saray sanatında saz yolu üslubunun görüldüğü ve saraya bağlı olarak oluşturulan tezhip, kitap kapları, halı, kilim, kumaş, çini, kalem işi, taş ve maden işçiliği, kuyumculuk gibi çok sayıda sanat dalında uygulanmıştır.

Saz üslûbunda temel motifler; geliştirilmiş yeni formlar, hatâyî çiçekleri, çok dilimli, sivri uçlu, kıvrımlı, tomurcuklu ve birbirini delerek geçen hançeri yapraklarla oluşturulmuştur. Ayrıca, aslan, simurg, ejder ve kuşlardan oluşan figürler kompozisyon içerisinde sıklıkla kullanılır (Taşkale 2009: 11). (Resim2).

Resim 2. Saz yolu yaprakları içerisinde ejderha motifi tasvirini, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sahkulu> , Erişim tarihi: 27.03.2024)

Resim 3. Şah Mahmud Nişaburî Murakka Albümünde Şah Kulu ithaf edilen hatâyî, yaprak, nar, penç motifleriyle oluşturulmuş saz üslubunda kompozisyon, 16. yüzyıl, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Envanter no. F.1426, y. 48a, (Mahir, 2022: 157)

Saz üslubunda bitkisel motiflerin yanında hayvan mücadelelerinin saz yapraklarıyla birlikte kullanıldığı kompozisyonlar da vardır (Üçer 2018:18). Saz yolu resimlerinde hançeri yapraklar, hatâyî ve penç grubu motifleri efsanevi gerçeküstü varlıklar ve orman hayvanlarının bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bu eserlerde görülen desen kompozisyonları yoğun olmasına ek olarak daha çok serbest ve asimetrik bir

düzen içerisinde kullanılarak kompozisyonun daha hareketli olmasını sağlamaktadır. Siyah mürekkep ile renklendirilmiş kağıtlar üzerine çizgisel olarak uygulanan saz üslubunda sulandırılmış altın ve farklı renklerde mürekkeplerinde kullanılması kompozisyonları zenginleştirmektedir.

Saz üslubunda çizgiler inceden kalına olacak biçimde nüanslı olarak çizilmektedir. Saz üslubunda kullanılan hayvansal motiflerde veya yapraklarda bu etki net olarak görülmektedir. Yaprakların sırt kısmında tahrir daha kalın ve nüanslı biçimde çizilmektedir. Yaprak dişleri ise uç kısımları kalın olacak şekilde inceden kalına nüanslı olacak biçimde çizilerek uygulanmaktadır. Simurg ya da ejderha motifinin sırt kısmında da çizginin kalın bir şekilde çekilmesi güçlü bir vurgu oluşturmakla birlikte figürün ayrıntılarında nüanslı çizgiler kullanılmaktadır. Bu özellikler kompozisyonun daha hareketli olmasını ve resimsel bir etki oluşturmasını sağlamaktadır. Böylece monotonluktan uzaklaşan, adeta havada uçan hareketli yaprak, motif ve figürlerle dinamik bir kompozisyon oluşmaktadır (Resim 3). Karmaşık bir fırça tekniğiyle yapılan saz üslubunda noktalama ve gölgelendirme teknikleri, ustalık ve dikkat gerektirmektedir. Kompozisyonda bulunan bir ya da daha fazla sayıdaki yaprakların temel hareketleri özellikle hareket belirten kalın çizgiyle belirtilmektedir. Kompozisyonda farklı kalınlıklarda fırçalarla farklı renkler uygulanmakta, kalın çizgiler kalın ve tek bir vuruşla yapılırken diğerleri çok ince çalışılmıştır (Keskiner, 1991: 46).

Şah Kulu'nun "Saz Yolu" üslubunda yaptığı çalışmalarda daha çok açık zeminli kağıtlarda fırça ile is mürekkebi kullanarak resimler yaptığı görülmektedir. Şahkulu, nakkaşlar bölümü kayıtları ile Ehl-i hiref defterlerinde "ressam" olarak kaydedilmiştir. Saz yolu üslubunda mürekkep resimlerinin öncüsü olarak öne çıkarak diğer nakkaşlara örnek kaynaklar oluşturmuştur (Mahir 2009: 381).

Mahir (2009: 379)'e göre: "Devletin resmî kayıtlarında sadece Şahkulu'nun adının yanına nakkaş yerine ressam yazılmış olması önemlidir. Bu onun geleneksel minyatür tekniğinden farklı bir tarzla eserlerini oluşturduğuna bir işarettir" (Resim 4).

Resim 4. Sazyolu, Şahkulu, aslan ile ejderhanın mücadelesi, 16. yüzyıl, Washington Freer Gallery Of Art., No: 48.17, Banu Mahir, Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslubu, s.51.

Osmanlı kayıtlarında ressam olarak tanımlanan Şah Kulu, aynı zamanda yaptığı tezhip eserleri ile tezhip sanatında da başarılı olmuş usta bir müzehhiptir. "Bunu Osmanlı sarayına gelmeden önce Halep'te çalışmış olan Veli Can adlı Tebriz'li müzehhipte Kara Memi'ye hocalık yapmış olmasından anlıyoruz"

(Mahir 2009: 388).

Tebriş'den gelen usta sanatkâr Veli Can saz üslûbunda çok değerli eserler üretmiştir. 1575-1600 yılları arasında saz üslubunda yapılmış eserlerin çoğu Veli Can'a aittir (Mahir 2009: 388). Bu tarihler arasında yapılmış tek peri resimleri uygulanan eski kalıpların yanı sıra yeni kalıplarla da çeşitlenmiştir. "Bu yeni kalıplardan olan ve bir ayağını altına alıp diğerini kıvrırarak oluşturmuş peri tasvirlerini ilk kez Veli Can'ın yarattığı gözlemlenir" (Mahir, 2022: 86).

Veli Can, saz üslubunda ustalaşarak portre ve tek figürlü resimler yapmıştır. Resim 5'te olduğu gibi Veli Can'ın yapmış olduğu ve nadir özelliklere sahip peri resimlerine bazı özel koleksiyonlarda da rastlanmaktadır (Resim 5).

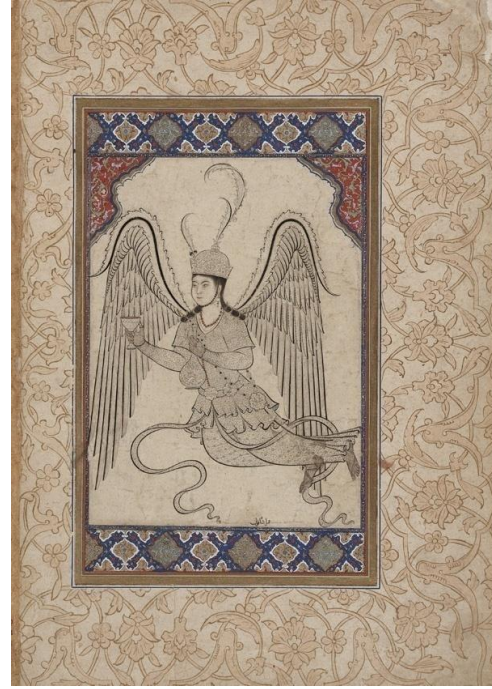
Resim 5. Veli Can'a ait nadir bir peri resmi, özel koleksiyon, <https://www.kentantiques.com/portfolio/peri-attributable-to-veli-can/> , Erişim tarihi: 08.07.2024

şah Kulu ve Veli Can'ın resimleri karşılaştırıldığında, Veli Can çok ince çizgilerle çalışmasına karşın resimleri sade ve yalındır. Ayrıca resimlerinde şah Kulu gibi aşırı bezemeler kullanmamıştır. Bu konuda Banu Mahir (2022: 86-87) Topkapı Sarayı Müzesi, H.2162, y. 8b'deki "oturan peri" resmi için; "Perinin giysisinin üzeri tamamen bezemesiz bırakılmıştır. Sadeliğine ve yalın çizgilerine karşın oldukça yetkin bir çalışmadır" şeklinde yazmıştır (Resim 6).

Veli Can, Saz üslûbuna getirdiği yenilikler incelendiğinde, sanatçının portre ve tek figürlü resimler yapmış olduğu görülmektedir. "şahkulu'na ithafen "Amel-i şah Kulu" atıf imzalı, kanatları açık havada süzülerek tasvir edilen peri resmi önemli örneklerden biridir" (Mahir 2022: 52). (Resim 7). "Çok ince hatlarla çalışmasına rağmen, Veli Can'ın yeni bir peri kalıbını işleyen bu resminde şah Kulu'nun resimlerinde görülen aşırı bezemecilik yoktur. Perinin giysisinin üzeri tamamen bezemesiz bırakılmıştır. Sadeliğine ve yalın çizgilerine karşın oldukça yetkin bir çalışmadır" (Mahir, 2022: 86-87).

Resim 6. Oturan peri, 16. yüzyıl son çeyreği, Kalem-i Veli Can imzalı, Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu, H.2162, y.8b (Mahir, 2022: 87)

Resim 7. 16. yüzyıl, Saz yolu, kanatlı peri örneği, Washington Freer Gallery Of Art, Şahkulu, 37.7, Banu Mahir, Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslubu, s.52.

Tüm bunlara ek olarak Resim 7'deki örnekte olduğu gibi Veli Can eserlerinde, hançeri yapraklar ve hatayi motifli dallar arasında kuşları da dahil etmiştir (Mahir 2009: 389). (Resim 8).

Resim 8. Hatayî motifi ve sülün kuşu motifi, Veli Can imzalı, Milli Saraylar, T.S.M.K, E.H. 2836, y. 8A, Banu Mahir, Hat ve Tezhip Sanatı, s.389.

Saz yolu üslubunun 18. yüzyılda da uygulandığı görülmektedir. Özellikle ünlü müzehhip ve lake ustası Ali Üsküdârî'nin saz yolu ve diğer üsluplarla bir arada yaptığı eserler oldukça fazladır. Usta müzehhip lake kitap kaplarında saz yolu üslubunun motif ve yapraklarını kendine özgü tarzı ile yorumlamıştır (Resim 9). Müstakimzâde adlı eserde; usta sanatkâr Ali Üsküdârî'nin saz yolu üslubunu temsil eden eserler ürettiğinden dolayı, onun “sânî-i Şahkulu” diye mahlası olduğunu belirtmektedir (Derman & Duran, 2010, s. 284).

Resim 9. Ali Üsküdârî'nin 1757-1758 tarihli saz yolu üslubunda yaptığı yazı althği bezemesi, Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu, CY.413, <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2024/06/07/kagida-dair-5> , Erişim tarihi: 02.07.2024

Resim 10. Ali Üsküdârî tarafından yapılmış 1747-1748 tarihli kitap kabı, Arthur M. Sackler Gallery, Env. no. S1986.23, <https://artsandculture.google.com/asset/book-cover-artist-ali-uskudari/DQGH4e2FkVp84g>, Erişim tarihi: 07.07.2024

Çiçek ressamı ve rugani ustası Ali Üsküdârî (tahminen 1698-1767) (Turgut, 2003: 67). Sanatkâr bu eserlere kendi üslubunu da katarak adeta 18. yüzyılda saz üslubunun canlanmasını sağlamış ve birçok müzehhibe ilham vererek benimsenmesini sağlamıştır (Mahir 2009: 392). (Resim 10).

16. yüzyılda ortaya çıkan saz yolu üslubu çok tutularak benimsenmiş ve 18. yüzyılın ortasına kadar Osmanlı saray sanatlarının çoğunda etkisini sürdürmüştür. Özellikle Ali Üsküdârî'nin çalışmalarının geç dönemde yapılmasına karşın saz yolu üslubunun önemli örnekleri olduğu görülmektedir.

Osmanlı Saray Kumaşlarında Saz Yolu Örnekleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda sanatsal faaliyetleri sarayda Ehl-i Hiref Hassa Teşkilatı, halk arasında ise Ahi Teşkilatları üstlenmiştir. Ehl-i Hiref Hassa Teşkilatında her bir sanat alanından sanatkârlar bir arada görev yaparken Ahi Teşkilatında aynı iş ve sanat dalına mensup esnaflar bir arada görev yapmıştır. Ehl-i Hiref Hassa Teşkilatında çalışan sanatkârlar çeşitli cemaatlerle iş bölümü yaparak dönemin en güzel örnekleri hazırlamışlardır. Saray için çalıştıklarından Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı, "çeşitli bölüklerden oluşan ve saraya mensup, maaş alan sanatkâr ve zanaatkâr topluluğu" (Akcan Ekici, 2020: 39) olarak uzun yıllar Osmanlı sarayında çalışarak Osmanlı saray sanatlarını şekillendirerek yönlendirmiştir. Zamanla Ehl-i Hiref Hassa'da saray sanatkârlarının sayısı iki bini bulmuştur. Bunların çoğunluğu, Hayyatın-i Hilat ve Hayyatın-i Hassa olarak isimlendirilmiş saray terzilerinden oluşmaktadır (Uğurlu, 2001: 21).

Ehl-i Hiref Hassa Teşkilatında çalışan sanatkârların çizdiği tasarımlar, saraya bağlı atölyelerde, tüm sanat dallarında malzeme ve teknikler değiştirilip zorlanarak uygulanmıştır (Resim 11, Resim 12). Kumaş desenleri ise hassa nakkaşları tarafından çizilerek hazırlanmıştır (Kazan, 2007: 166). Bu sanat dallarından biri de Osmanlı sultanı, çocukları, eşleri ve yaşayanlarının giyimleri ile iç mekânlarda ev tekstili olarak kullanılan Osmanlı saray kumaşları olmuştur.

Resim 11. Surnâme-i Hümayûn'da dokumacı loncasının geçit töreni (And, 1982: 131)

Resim 12. Kemhacılar loncasının geçit töreni (Atasoy, 1997: 76)

Kumaşların yüzey süslemelerinde “dönemin modası” olarak saz yolu üslubu tüm sanat alanlarında görülmüş, her türlü sanat örneğine aktarılmaya çalışılmış ve uygulanmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı saray kumaşlarında kullanılan motif ve desen kompozisyonları ile aynı dönem tezhiplerinde ve yazma eserlerin tezhipli sayfalarında cetvel dışında kalan alanın (Haşiye) halkârlı kısmında kullanılmıştır (Sünnetçiler, 2011: 148; Öztoksoy, 2000: 368). Osmanlı saray kumaşlarında kullanılan desen kompozisyonu belirli gruplara ayrılmaktadır. Bu desen kompozisyonları kumaşlarda en ve boyda ya da en ya da boyda 1/2 simetrik veya tam raportlar halinde tekrarlanarak kullanılmıştır.

Saray minyatür sanatkârlarından Hasan'a ait olduğu bilinen minyatürde, Sultan III. Mehmed'in (1566-1603) bir törende belirlenmiş bir alan ve İstanbul halkı önünden maiyeti ile geçişinde İstanbul'da saray için dokunmuş kumaşlar ile geçit alanı tasvir edilmiştir (Öz, 1946: 64-65). Oldukça ayrıntılı olarak resimlenen minyatürde dönemin kumaşları da dikkat çekmektedir (Resim 13).

Resim 13. Minyatür sanatçısı Hasan tarafından resimlenen ve Sultan III. Mehmed'in (1566-1603) geçiş töreninde kullanılan Osmanlı saray kumaşları, Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu, 37x45 cm., Env. no. 4323 (Öz, 1946: 65)

Tüm Osmanlı minyatürleri, Osmanlı tarihinin önemli görsel belgeleridir. Minyatürlerde tasvir edilen kişilerin giydiği kaftanların üzerine kumaş desenlerinin yapılması, resmi geçitte lonca üyelerinin taşıdığı ve "Payendaz" ismi verdikleri yollara serdikleri kumaş örtülerin süslemeleri ile desenleri, dönemin kumaş çeşitleri, desenlerin nerede dokunduğu, ne amaçla ve nasıl kullanıldığı hakkında yazılı ve görsel bilgiler vermektedir (Öz, 1946: 18; Uğurlu, 2001: 13). "Dokumaların, kullanılan malzemenin pahalılığı oranında değerli olacağı saplantısı, kuruluşun sonra Osmanlı saltanatını da kürk, ipek, kıymetli taş, inci, altın ve gümüşlü dokumalar kullanımına yöneltmişti" (Uğurlu, 1994: 94). Bu nedenle Osmanlı sarayında ve saraylıları tarafından kullanılacak dokumalar her zaman lüks kullanıma giren dokumalar olmuştur.

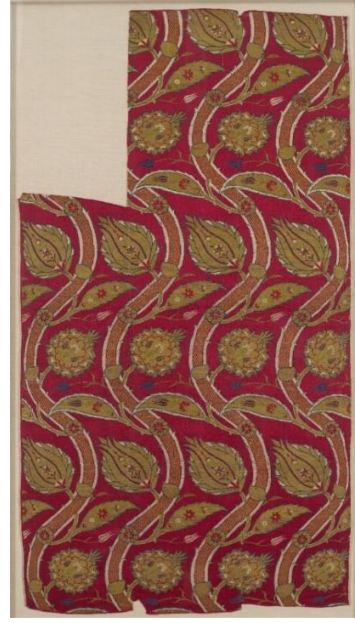
Kumaşlarda kullanılan motiflerin alt yapıları incelendiğinde; bitkisel motiflerin üstten ve yandan görünüşleri kullanılarak oluşturulduğu görülmektedir. Kumaş desenlerinde kompozisyonlar incelendiğinde ise müşebbek/ağ şeklinde, dalgalı ya da kırık çizgili dikey dallar, spiral şeklinde dönen yaprak ya da dalların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Sultan II. Bayezid'e ait içi kürklü dışı kemha kumaşlı "kapaniçe" adı verilen kaftanda kullanılan kemha kumaşının desen kompozisyonunda dikey dalgalı çift iplikle oluşturulmuş tam raportlu saz yolu yaprakları görülmektedir (Resim 14). Kumaşın deseninde uygulanan dikey dalgalı dallar ve dallardan yana doğru yatay biçimde uzanan dilimli saz yaprakları dönemin desen üslubunu yansıtmaktadır (Resim 15).

Resim 14. Sultan II. Bayezid'e ait içi kürklü dışı kemha kumaşlı "kapaniçe" kaftan, dikey dalgalı çift iplikle oluşturulmuş tam raportlu desen kompozisyonunda saz yolu yaprakları, 16. yüzyıl, TSM 13/35 (Baker, Tezcan, Wearden, 1996: 99)

Resim 15. Muhtemelen İstanbul'da dokunmuş saz yolu yapraklarıyla desen kompozisyonu oluşturulmuş kemha kumaş, tarihi 1565-1580, 67,3x1219 cm, Env. no. 52.20.21, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451101>, Erişim tarihi: 02.07.2024

Osmanlı Sarayı Ehl-i Hiref Hassa Teşkilatı, saray nakkaşhanesinde çizilerek hazırlanan saz yolu motif ve desen kompozisyonları, Osmanlı sarayı kumaşlarında da sevilerek uygulanmıştır. Büyük ihtimalle saray nakkaşhanesinde her bir sanat dalında desenleri uygulayan ustalar vardı ve bu desenleri ilgili sanat dalına göre hazırlamaktaydı.

Resim 16. Nefti yeşil renk zeminli saz yolu üsluplu, Şehzade Bayezid'e (1526-1562) ait gülistani kemha kaftan, Topkapı Sarayı Müzesi, Env. no. 13/37 (Baker, Tezcan, Wearden, 1996: 93)

Resim 17. Gülistani kemha kaftanın ayrıntısı, Topkapı Sarayı Müzesi, Env. no. 13/37 (Baker, Tezcan, Wearden, 1996: 94)

Özellikle Klasik Osmanlı Dönemi saray kumaşları incelendiğinde, kumaşların desenleri oldukça ayrıntılı ve dönemin sanat anlayışını yansıtacak biçimde hazırlandığı görülmektedir. Ayrıca tüm Osmanlı saray kumaşlarının desenlerinin hazırlanmasından sonra, dokuma tekniği ve kullanılacak malzemeye göre kumaşın teknik çözümleri sonra ardından dokumaya geçildiği ve uygulandığı düşünülmektedir.

Ehl-i Hiref defterlerinde kemha kumaşlarının adına rastlanmasa da kemha dokumacılarının ayrı bir bölüm halinde olduğu defter kayıtlarından anlaşılmaktadır (Tezcan, 1998: 323). Bu ustaların ise dokunan kemha kumaşında desenin doğru çıkmasını sağlayarak devamlı kontrol altında tutan ustalar olduğu görülmektedir. Kemha loncaları hakkında tasvir edilen minyatür Resim 12’de verilmiştir. “Ehl-i hiref ve saray terzileri bünyesinde farklı dokumalar dokunmuştur. Kemha ve kadife dokuyanlar ise en önemlileri olmuştur. Kemha dokuyucularının grubu Ehl-i Hiref örgütünün bünyesinde kurulmuş, 16. yüzyıl başından 18. yüzyıl sonuna kadar dokumaya devam etmişlerdir” (Yaman, 2018: 31).

Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu’nda saz yolu üslubu desen ile dokunmuş çok sayıda Osmanlı saray kumaşı örneği yer almaktadır. Buna ek olarak dünyada Osmanlı saray kumaşlarının önemli örneklerinin olduğu ve yoğun biçimde bulunduğu müzeler bulunmaktadır.

“Osmanlı sultanlarının resmi, dini ve özel törenlerde kullandıkları tören kaftanları ise sultanın statüsünü, ihtişamını ve beğenisini yansıtmıştır. Osmanlı sultanlarının tören kaftanları, dönemin teknolojisi, sanatsal eğilimler, ihtiyaçlar, üst düzey yöneticilerin zevkini, yaşayış tarzlarını anlayabilmek için önemli kültürel miras örnekleridir” (Uğurlu, 2024: 1078). Topkapı Sarayının sultan bebekleri ve çocukları için de kaftanlar hazırlanmıştır. “Bu kaftanlar dönemin beğeni ve sanat anlayışındaki bütünlüğün her kuşağa nasıl yansıtıldığını göstermektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere, bebek, çocuk ve yetişkin elbiseleri aynı model üzerinden yapılmış olduğu ve ayırım yapılmadığı görülmektedir” (Uğurlu, 2024: 1077). Kaftanlar dikilirken büyüklere kullanılan modellere sadık kalınmış, onların giysilik kumaşları kullanılarak küçüklere giysiler yapılmıştır.

Osmanlı saray kumaşları içerisinde saz yolu üslubunun en önemli iki örneği gülistani kemha tekniğinde dokunmuş kumaşlar kullanılarak Kanuni Sultan Süleyman’ın iki şehzadesi Şehzade Mustafa (Mustafa Çelebi) (1515-1553) ile Şehzade Bayezid (1526-1562) için dikilmiş iki kaftandır. Bu kaftanlardan nefti yeşil renk zeminli olan uzun kolludur ve Şehzade Bayezid’e aittir. Krem renk zeminli ve kısa kollu olarak dikilen aynı motif ve desen kompozisyonu ile dokunmuş diğer kaftan ise Şehzade Mustafa tarafından kullanılmıştır (Resim 16, Resim 17, Resim 18, Resim 19).

Resim 18. Şehzade Bayezid’e (1526-1562) ait nefti yeşil zeminli gülistani kemha kaftan ayrıntısı, Topkapı Sarayı Müzesi, Env. no. 13/37 (Atasoy, Denny, Mackie,

Resim 19. Şehzade Mustafa’ya (1515-1553) ait krem zeminli gülistani kemha kaftan ayrıntısı, Topkapı Sarayı Müzesi, Env. no. 13/529 (Atasoy, Denny,

Tezcan, 2001: 66-67)

Mackie, Tezcan, 2001: 70-71)

Saz yolu üslubunun önemli özelliklerinden biri de desen kompozisyonlarında av ve orman hayvanlarının kullanılmasıdır. Saz yolu üslubunda geyik, sülün, balıkçıl, turna gibi çeşitli kuşlar ile yaban hayatında görülen hayvanlar kullanılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonunda envanter numarası 13/1746 olarak kayıtlı, 16. yüzyıl ortasına tarihlenen kırkyama bohçadan sökülerek ayrılmış kare biçimli bir kemha kumaş parçası üzerinde dikey dalgalı dallar üzerine yerleştirilen sivri uçlu dilimli yapraklar içerisinde iki geyik motifinin dokunmuş olması, Osmanlı saray kumaşlarının desenlenmesinde hayvan motiflerinin de kullanılmış olduğunu açıkça göstermektedir (Resim 20).

Resim 20. Kare biçimli kemha kumaş parçası üzerinde iki geyik motifi, 16. yüzyıl ortası, Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu, Env. no. 13/1746 (Atasoy, Denny, Mackie, Tezcan, 2001: 271)

Resim 21. Kıvrımlı dal ve yapraklarla bezeli zeminde şemse içerisine yerleştirilmiş Anka kuşu motifi, 16. yüzyıl ikinci yarısı, Museum of Fine Arts, Boston MFA (Garcia Chaves, 2016: 35)

Saz yolu üslubunda kullanılan bir diğer gerçekdışı motif Anka Kuşu (Zümrüd-ü Anka, Simurg) olmuştur. İran'da Feriüddin El-Attar'ın "Mantık Al-Tayr" adlı eserinde Simurg'u aramaya giden yüz kuş maceraları, Simurg'a ulaşmaları ve macera sonunda kalan otuz kuşun aslında Simurg yani kendileri olduğu anlatılmaktadır. Anka kuşu motifinin ise İslâm ve İran sanatlarına Çin'den geldiği bilinmektedir. Osmanlı saray sanatına girişi ise Yavuz Sultan Selim'in 1517 Mısır Seferi sonrasında yanında Acem nakkaşları getirmesi ile Anka kuşu motifini Osmanlı saray sanatında da kullanılmaya başlamıştır.

Buna ek olarak ülkemizde örneği olmamasına karşın Amerika Birleşik Devletleri'nin Boston kentinde Boston Güzel Sanatlar Müzesi Koleksiyonu'na kayıtlı 16. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen kare biçimli ve muhtemelen yine bir kırkyama bohça parçası olduğu düşünülen kemha kumaşta, Anka kuşu (Zümrüd-ü Anka, Simurg) motifinin uçar biçimde ve Osmanlı minyatür ve çinlerinde görselleştirildiği gibi kanat, gövde ve ayakları görülmektedir (Resim 21).

Anka kuşunun ve geyik motiflerinin kemha kumaş üzerinde ustalıkla ve gerçekçi biçimde, ipek iplik, altın ve gümüş kılaptanlar kullanılarak mekikli dokuma olarak dokunması; Klasik Osmanlı döneminde

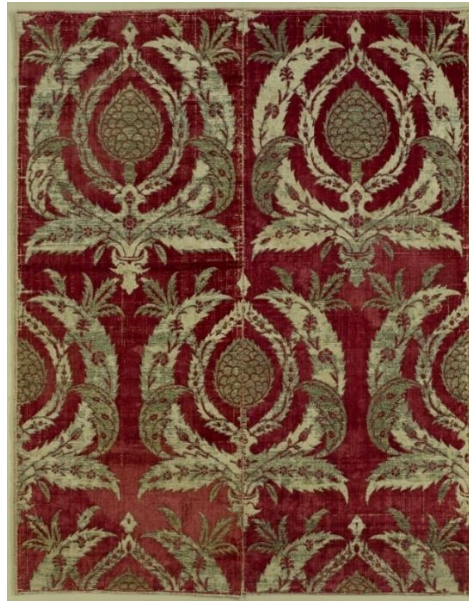

saray dokumacılığının ne kadar ileriye gittiğinin önemli kanıtlarıdır.

Resim 22. Yunanistan Atina kenti Benaki Museum Koleksiyonunda sergilenen saz yolu üsluplu Osmanlı kumaşları, <https://rugrabt.com/content/benak-museum-slamic-art-athens> , Erişim tarihi: 18.03.2024

The Metropolitan Museum of Art'ta 17.29.10 envanter numarası ile kayıtlı, 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Bursa çatma kumaşının boyutları 132.1x167.6 cm'dir. Bu örnek aynı desende iki parçanın yan yana dikilmesi ile oluşturulmuştur. Desen kompozisyonu incelendiğinde saz yolu üslubundaki dişli yapraklar kullanılmıştır. Ayrıca bu kumaşta görülen motif grubu ender kumaş desenlerindedir (Resim 23).

Resim 23. Bursa dokunmuş çatma kumaş 16. yüzyılın ikinci yarısı, 132,1x167,6 cm, The Metropolitan Museum of Art, Env. no. 17.29.10, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446873>, Erişim tarihi: 02.07.2024

Osmanlı saray yaşamı ve saraya yakın çevrelerde ev tekstili olarak kullanılan minder, perde, örtü ve yastıklara oldukça önem verilmekteydi. Bu nedenle ev tekstilinde yün ve ipek malzemeli kadife ile bunlara ek olarak altın, gümüş tel ya da kılaptanlar kullanılarak dokunan çatma kumaşlar Osmanlı

kumaş sanatının karakteristik sembollerinden olmuştur. Bu kumaşlarda altın, gümüş tel ya da kılaptanlar ile bazen motifler bazen ise zemin oluşturulmuştur. Dokumalarda kabartma/rölyef görünümü ise teknik olarak hav iplikleri ile yapılmış, dokumanın motif ve desen kompozisyonlarında göre havlı bölümler, çözgü ya da atkı iplikleri ile dokunmuştur (Resim 24).

Osmanlı saray kumaşları, satın alma, resmi ve gayri resmi hediyeleşme, antika pazarı gibi nedenler ile yurtdışına gönderilmiş, bu kumaşlara ilgisi olan müze ve koleksiyonerlerin dikkatini çekmiştir (Resim 22, Resim 23, Resim 24, Resim 25, Resim 26).

Resim 24. Kemha dokumasından yapılmış at örtüsü, 16.-17. yüzyıl, 180x142 cm, Calouste Gulbenkian Museum, Env. no. 2078, https://gulbenkian.pt/museu/en/works_museu/horse-blanket/, Erişim tarihi: 17.07.2024

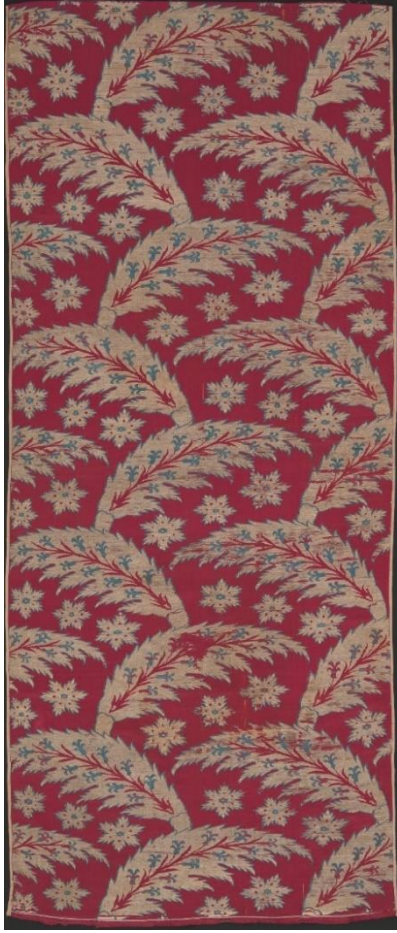

Resim 25. Çatma yastık, 17. yüzyıl, 66x125,6 cm, Museum of Fine Arts, Boston, Env. no. 77.256, <http://www.azerbajianrugs.com/ana-tolian/bursa/ottoman-pillow-cover-brimmer-museum-of-fine-arts-boston.htm>, Erişim tarihi: 02.07.2024

Osmanlı saray kumaşlarının motif ve desen kompozisyonundaki yüzey değerlendirmeleri incelendiğinde; saz yolu üslubunun öne çıkan motiflerinin birbirleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Kumaşlar, desen kompozisyonlarında kullanılan çiçek, dal ve dilimli yaprak motiflerinin birbirleri çevresinde daireler şeklinde sarılarak ya da geçme ve iplikler oluşturularak alt üst ilişkisi ile tasarlanmıştır (Resim 26, Resim 27, Çizim 1).

Ayrıca orman hayvanlarının da tasarımlara eklenmesi ile orman görünümü yaratılmıştır. Saz üslubunda desenlenmiş Osmanlı 16. yüzyıl saray kumaşlarında belirli desenler oluşturulmuş, özellikle sivri uçlu yapraklı dallar, hatayi, penç, sümbül, karanfil ve goncalar sıklıkla kullanılmıştır. Orman dünyasını andıran bu tasarımlarda yaprak ve çiçek motifleriyle hayvan motifleri kullanılarak zengin bir tasvir gücü ortaya çıkarılmıştır.

Resim 26. Kemha kumaş parçasının ön yüzü
(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451097>, Erişim tarihi: 02.07.2024)

Resim 27. Kemha kumaş parçasının arka yüzü
(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451097>, Erişim tarihi: 02.07.2024)

Çizim 1. Kırık zigzaglar ile oluşturulan kompozisyon temeli üzerine, dikey dalgalı ve dilimli yapraklı desen kompozisyonu, (Uğurlu, 2001: 212)

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu yaşamı incelendiğinde; saray ve halk yaşamı olmak üzere iki farklı tipte kültür gelişmiş olduğu görülür. Halk basit ve fonksiyonel giyim tarzıyla yaşamını devam ettirmiştir. Osmanlı sarayı ve sultanları ise en iyi desenler ve malzemelerle dokunmuş, süslenmiş kumaşlar ile dikilmiş giysilerini resmi ve dini özel günler, toplantı ve çeşitli törenlerde giymişlerdir. “Osmanlı sultanlarının resmi, dini ve özel törenlerde kullandıkları tören kaftanları ise sultanın statüsünü, ihtişamını ve beğenisini yansıtmıştır. Osmanlı sultanlarının tören kaftanları, dönemin teknolojisi, sanatsal eğilimler, ihtiyaçlar, üst düzey yöneticilerin zevkini, yaşayış tarzlarını anlayabilmek için önemli kültürel miras örnekleridir” (Uğurlu, 2024: 1078).

Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı, Osmanlı sarayı için çalışan çeşitli bölümlerden oluşturularak saraya mensup, uzun yıllar Osmanlı sarayında çalışan sanatkâr ve zanaatkârlar tarafından Osmanlı saray sanatlarını şekillendirerek yönlendirmiştir. Osmanlı tezhip sanatında sanatkârların adı geçmesine karşın, Osmanlı saray kumaşlarını dokuyan ustalarının isminden hiç bahsedilmemiştir. Dokuma ustalarının isimleri ise sadece Ehl-i Hiref Hâssa defterlerindeki kayıtlarda görülmektedir.

Osmanlı saray sanatlarında 16. yüzyılda yeni üslupların ortaya çıktığı ve klasik dönem olarak adlandırılan “altın çağ” sürecinde saz yolu üslubunun geleneksel sanatların farklı alanlarında sıklıkla kullanılmış olması önemlidir. Osmanlı sanatları değerlendirildiğinde; 16. yüzyıla kadar görülmemiş ve alışılmadık dışında yeni bir üslup olarak ortaya çıkması saz yolu üslubunu değerli kılmakla birlikte neredeyse tüm Osmanlı sanatlarında sevilerek kullanılması sürdürülebilir olması açısından da son derece önemlidir. Genellikle açık renk kağıtlar üzerine mürekkep ve fırça ile yapılan saz yolu üslubu daha çok tezhip ve bezeme alanında ön planda olmasına karşın, Osmanlı saray atölyelerindeki üslup birliğinden ötürü uygulama ve örnekleri açısından çini, kalem işi, cilt, halı, kumaş ve minyatür gibi birçok sanat dallarında etkili bir biçimde kullanılmıştır.

Osmanlı saray sernakkaşı Şah Kulu'nun yenilikçi yorumu olarak değerlendirilebilecek saz üslubu birçok sanatçıya ilham vermiş ve neredeyse tüm sanat dallarını etkisi altına aldığı bir ekol olduğunu söylemek mümkündür. Şah Kulu'nun resim- tasvir ve bezeme sanatlarında saz yolu üslubunun ilk temsilcisi olduğu söylenebilir. 16. yüzyılda ilk defa “ressam” olarak kaynaklarda adı geçmesi son derece önemlidir. Siyah mürekkep ile resim yapmak konusunda üne sahip olmuş ve ekol oluşturmuştur.

Saz yolu üslubunda yapılmış tezhip, resim ve tasvir örneklerinin kompozisyonlarında genellikle tekrar yoktur. Bu konudaki örneklerde simetri yok denecek kadar azdır. Genellikle serbest kompozisyonlar şeklinde rüzgârda uçan kıvrımlı, birbirine geçmiş hançeri yapraklar ve orman hayvanlarının gerçekçi biçimde resmedilmesi bu üslubun en temel özelliğidir. Osmanlı saray kumaşlarının kompozisyonlarında ise tekrar ve Osmanlı'da “ulama” adı verilen raporlar görülmektedir.

Bu konuda teknik ve desen aşamasında tezhip ve kumaş alanları arasında farklılıktan söz edilebilir. Mitolojik ve efsanevi varlıklara kompozisyon içerisinde hayal ve gerçeklik arasında yer verilmesi bu üslubun felsefesini oluşturmaktadır. Tezhipte “periler” sıklıkla kullanılmasına karşın, Osmanlı sarayı kumaş örneklerinde peri tasvirine rastlanmamıştır. Tezhipte kullanılan motifler, teknik farklılığı nedeniyle kumaşlara göre daha ayrıntılı olarak yapılmışlardır. Kumaşlardaki motiflerin içleri ise çeşitli ve farklı motifler ile bezenmiştir. Saz yolu üslubunun 16.-17. yüzyıl Osmanlı saray kumaşı klasik özelliklerinden olan iç içe geçmiş ya da aynı yerden demet biçiminde çıkan yapraklar ile oluşturulmuş desen kompozisyonu çeşitliliği bulunmaktadır.

Günümüze kadar ulaşan tezhip ve minyatür örneklerinde vahşi hayvan mücadeleleri çok kullanılmasına karşın Osmanlı saray kumaşlarında bu konu kullanılmamıştır. Sadece Boston Güzel Sanatlar Müzesi Koleksiyonu'nda bulunan küçük bir kare kumaş üzerinde gerçekdışı varlık olan Anka kuşu motifi dokunmuştur.

Kâğıt üzerine çizilmiş saz üslubundaki kompozisyonların o dönemdeki teknik olanaklar dikkate alındığında kumaş yüzeyine aktarılmasının bilgi ve oldukça beceri gerektirdiğini söylemek mümkündür.

Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan çeşitli saz yolu üslubu desenler içeren kumaşlar ile dünyada önemli örneklerinin olduğu Museum of Fine Arts, Boston, The Metropolitan Museum of Art, Victoria and Albert Museum, Benaki Museum gibi müzeler bulunmaktadır. Saz yolu motifli Osmanlı kumaşlarının müzelerde sergilenmesi, araştırmacılar tarafından incelenerek motif ve kompozisyon repertuarının belirlenmesi yapılacak özgün tasarımlara kaynak oluşturacaktır. Açıklamalar ise konuyla ilgili görseller ile desteklenerek saz yolu üslubunun 16. yüzyıl Osmanlı Sanatında tezhip ve kumaş alanlarında nasıl bir gelişim süreci gösterdiği hakkında incelenerek örnekler verilerek konu açıklanmıştır.

Kaynakça

- Akcan Ekici, S. (2020). *Ehl-i Hiref-i Hassa sanatkarları III. Mehmet dönemi (1596-1601)*, Lale Yayıncılık, İstanbul.
- And, M. (1982). *Osmanlı şenliklerinde Türk sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- And, M. (1993). *16. yüzyılda İstanbul*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Atasoy, N. (1997). *1582 Surname-i Hümayun düğün kitabı*, Koçbank Yayınları, İstanbul.
- Atasoy, N., Denny, W.B., Mackie, L. W. & Tezcan, H. (2001). *İpek Osmanlı dokuma sanatı*, TEB İletişim ve Yayıncılık, Londra.
- Baker, P. & Tezcan, H. & Wearden, J. (1996). *Silks for the sultans*, Published by Ertuğ & Kocabıyık, Milan.
- Biröl, İ. A. ve Derman, F. Ç. (2004). *Türk tezyîni san'atlarında motifler*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Çağman, F. (1988). Kanuni dönemi Osmanlı sanatçıları örgütü Ehl-i Hiref, *Türkiyemiz Kültür ve Sanat Dergisi*, (54), 11-17.
- Derman, F. Ç., & Duran, G. (2010). Şahkulu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, (38), 283-284.
- Garcia Chaves, M. V. (2016). *Osmanlı kumaşlarında desen tasarımları ve çözümlemeleri (15.-19. yüzyıl)* (Yüksek lisans tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kazan, H. (2007), Arşiv belgeleri çerçevesinde XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı sarayının sanatı himayesi (Doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keskiner, C. (1991). *Türkische motive*, Türkischen Touring-und Automobilclub, İstanbul.
- Kızıldağ Atilla, Oya (2003). Şah Kulu'nun motif ve desen üslubu (Yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Mahir, B. (1986) Saray Nakkaşhanesinin ünlü ressamı Şah Kulu ve eserleri, *Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık-I*, İstanbul, 113-130.
- Mahir, B. (2009), *Hat ve Tezhip Sanatı "Osmanlı bezeme sanatında Saz Üslubu"*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Mahir, B. (2022), *Osmanlı resim sanatında Saz Üslubu*, Hayalperest Yayınevi, İstanbul.
- Öz, T. (1946). *Türk kumaş ve kadifeleri XIV-XVI. yüzyıl fasikül:1*, Ekonomi Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Öztoksoy, Ö. (2000). XVI. yüzyıl kumaş sanatı ve "Saz Yolu" üslubu, *Türk Dünyası ve Sanat Sempozyumu 07-15 Nisan 2000 Bildiriler Kitabı*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 365-372.
- Sünnetçiler, N. (2011). *Klasik dönem Osmanlı kumaş sanatında Saz Yolu üslubu* (Yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Taşkale, F. (2009). Geçmişten günümüze Tezhip sanatında bir yolculuk, *Tezhip Buluşması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Lale Organizasyon Yayını, İstanbul.
- Taşkale, F. (1994), *Tezhip sanatının kullanım alanları* (Sanatta yeterlik tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tezcan, H. (1995). Saray Nakkaşhanesinin erken resim programına göre hazırlanmış Türk kumaş ve işlemleri, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 321-326.
- Tezcan, H. (1998). 18. yüzyıl kumaş sanatı, *18. yüzyılda Osmanlı kültür ortamı sempozyum bildirileri 20-21 Mart 1997*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, İstanbul.
- Turgut, A. Y. (2003). *18. YY. Tezhip sanatında natüralist üslupta çiçekler* (Yüksek lisans tezi), Mimar

Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Turgut, A. Y. (2018). *Türk tezhip sanatı tarihinde yenilikçi yorumlar* (Sanatta yeterlik eser metni), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Uğurlu, A. (1994). Osmanlı saray dokumalarında ipek, altın, gümüş kullanımı, *Antik Dekor*, (24), 94-98.

Uğurlu, S. S. (2001). *Klasik Osmanlı dönemi (16. yy. ve 17. yy.) saray dokumalarının motif gelişimleri ve kompozisyon sistematiği* (Yüksek lisans tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uğurlu, S. S. (2024). Klasik Osmanlı dönemi saray yaşamında kullanılan sultan kaftanları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 11(108), 1067–1079.

Üçer, M.& Üçer, K. (2018). *İstanbul'un 100 Motifi*, Ed. H. Halit Atlı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.

Yaman, B. (2018). *Sarayın Terzileri 16.-18. yüzyıl Osmanlı hassa kıyafet birimleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451405> , Erişim tarihi: 08.07.2024.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sahkulu> , Erişim tarihi: 27.03.2024.

<https://www.kentantiques.com/portfolio/peri-attributable-to-veli-can/> , Erişim tarihi: 08.07.2024.

<https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2024/06/07/kagida-dair-5> , Erişim tarihi: 02.07.2024.

<https://artsandculture.google.com/asset/book-cover-artist-ali-uskudari/DQGH4e2FkVp84g>, Erişim tarihi: 07.07.2024.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451101>, Erişim tarihi: 02.07.2024.

<https://rugrabbt.com/content/benak-museum-slamc-art-athens> , Erişim tarihi: 18.03.2024.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446873>, Erişim tarihi: 02.07.2024

http://www.azerbajjanrugs.com/anatolian/bursa/ottoman_pillow_cover_brimmer_museum_of_fine_arts_boston.htm , Erişim tarihi: 02.07.2024

39. Almanca Öğretmenliği Öğrencileri Gözünden Almanca Dersinin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Güncel Düzenlemelere İlişkin Görüşleri¹

Faik ÖMÜR²

Lokman TANRIKULU³

APA: Ömür, F. & Tanrıkulu, L. (2024). Almanca Öğretmenliği Öğrencileri Gözünden Almanca Dersinin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Güncel Düzenlemelere İlişkin Görüşleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 717-732. DOI: <https://zenodo.org/record/13825317>

Öz

Türkiye’de Almancanın İngilizceden sonra ikinci yabancı dil olarak tercih edildiği bilinmektedir. Bu çalışmada Almanca öğretmenliği öğrencileri gözünden Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yerinin ve güncel düzenlemelere ilişkin görüşlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseninde tasarlanmış olup çalışma grubunu Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Bölümü 2023-2024 Eğitim yılı Bahar Döneminde 2. sınıfta eğitim alan 27 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile katılımcılarla yüz yüze görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır ve elde edilen veriler ışığında kodlar ve temalar oluşturulmuş, katılımcıların kayda değer ifadelerine doğrudan aktarım yöntemi ile yer verilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde Almanca dersinin hak etmediği bir durumda olduğu ve bu durumun en başta gelen nedenlerinden biri Almanca öğretmenleri gösterilmektedir. Diğer yandan bakıldığında üniversite sınavlarında Almanca soru sorulmaması, öğrencilerin Almanca derslerine hevesli olmamaları, dersin gereksiz görülmesi, haftalık ders saatinin az olması ve velilerin ve bazı okul idarecilerinin Almanca dersini gereksiz bulması da elde edilen diğer sonuçlardan bazılarıdır. Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yerini düzeltmek ve hak ettiği duruma getirilebilmesi için Almanca öğretimine ilköğretim kademelerinden itibaren başlanması gerektiği, öğretmen atama sayısının ve öğretmen niteliklerinin artırılması gerektiği ve özellikle ortaöğretim düzeyinde kullanılan

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Permission: Ethical permission was granted by Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Rectorate Scientific Research and Publication Ethics Committee with the decision dated 30.05.2024 and numbered 2024.06.121.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 20

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 04.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825317>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

² Dr. Öğr.Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı / Assist. Prof. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı (Nevşehir, Türkiye), faikomur@nevsehir.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-4839-3096> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967>, **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

³ Doç. Dr. Öğr.Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı / Assoc. Prof. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı (Nevşehir, Türkiye), ltanrikulu@nevsehir.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1862-8176> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967>, **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

materyallerin zenginleştirilmesi gerektiği önerilmektedir

Anahtar kelimeler: Almanca öğretmenliği, Almanca dersi, Türk eğitim sistemi, ikinci yabancı dil.

The Place of German Course in Turkish Education System from the Perspective of German Language Teaching Students and Their Views on Current Regulations⁴

Abstract

It is known that German is preferred as the second foreign language after English in Turkey. In this study, it is aimed to reveal the place of German course in the Turkish education system from the perspective of German language teaching students and their views on current regulations. The research was designed in a phenomenological design, one of the qualitative research methods, and the study group consisted of 27 participants studying in the 2nd year of the Spring Term of the 2023-2024 academic year at the Department of German Language Teaching, Faculty of Education, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University. The data used in the study were collected through face-to-face interviews with the participants using a personal information form and a semi-structured interview form prepared by the researchers. Content analysis method was used to analyse the data, codes and themes were created in the light of the data obtained, and the significant statements of the participants were included by direct quotation method. When the results are evaluated, it is seen that the German course is in a situation that it does not deserve and one of the main reasons for this situation is German teachers. On the other hand, the fact that there are no questions in German in university exams, students are not enthusiastic about German lessons, the course is seen as unnecessary, the weekly course hours are too few, and parents and some school administrators find German lessons unnecessary are some of the other results obtained. In order to improve the position of German language teaching in the Turkish education system and to bring it to the position it deserves, it is suggested that German language teaching should start at the primary education level, the number of teacher appointments and teacher qualifications should be increased and the materials used especially at the secondary education level should be enriched.

Keywords: German teaching, German course, Turkish education system, second foreign language.

⁴ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Etik İzni: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmaları ve Yayın Etik Kurulu tarafından 30.05.2024 tarihli, 2024.06.121 sayılı kararla etik izni verilmiştir.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 20
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 04.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825317>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Giriş

Her insan doğuştan bir dil yetisi ile dünyaya gelir. Dil denilince Türkçede akla iki anlamı gelir. Birincisi tat alma organı olan dil, diğeri ise konuştuğumuz dil. Almanca, İngilizce, Fransızca gibi. Dilin yani lisanın çok değişik tanımlarına rastlamak mümkündür.

Dil “İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kuralların yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örümlü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem”dir (Korkmaz, 1992: 43). İnsanın ilk edindiği dile ana dili denir. Ünalın’a (2014: 6) göre “Ana dili insanın kişiliğinin gelişmesinde, bilgi ve becerilerinin artmasında ve içinde bulunduğu topluma uyum sağlamada çok önemli bir etkidir ve aynı zamanda kültürün bir parçasıdır.

İnsanlar doğduktan sonra ana dillerinden başka bir dili öğreniyorlarsa buna da yabancı dil denir. Türkçe Sözlük yabancı dili şu şekilde tarif etmiştir. (i) “Ana dilin dışında olan dillerden her biri; (ii) ana dilin dışında öğrenilen uzmanlık dili” (Türkçe Sözlük, 2011: 2496). İnsan, ana dilini edinir ancak yabancı bir dili öğrenir. Ana dili öğrenmek bilinçsizce, doğal ortamda gerçekleşirken, yabancı dili öğrenmek bilinçli bir şekilde, güdümlü, öğretmen nezaretinde, ders kitabı gibi araç gereçlerle öğrenilir ve yine de kişi bu yabancı dili ana dili gibi konuşamaz ve yazamaz. İnsan ana dilindeki iletişim becerisini yabancı dilde gösteremez.

Küreselleşen dünyada ulusların birbirleriyle olan ekonomik, siyasi, kültürel ve bilimsel ilişkileri günden güne artmaktadır. Bu durumda ulusların birbirlerini anlayabilmeleri için ortak bir yabancı dile ihtiyaç duyulmaktadır. Artık günümüzde tek bir yabancı dil bilmenin yeterli olmadığı da bilinmektedir. Uluslar, çocuklarını eğitirken en az iki hatta Avrupa birliği ülkeleri üç yabancı dil bilerek yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Aslında Türkiye’de yabancı dil öğretimi Osmanlı’nın Batı’ya açılmasıyla yani Tanzimat’la birlikte başlamıştır.

Türkiye’de ilk yabancı dil dersleri öncelikle askeri okullarda Fransızcanın öğretilmesiyle başlamıştır (MEB, 1973: 10-11). Yine Tanzimat döneminde yabancıların açtıkları ilk özel yabancı okul olan Robert Koleji 1863 yılında İngilizce öğretmeye başlamıştır. Yabancıların özel okul açmaları Tanzimat ile birlikte başlamış ve Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar, Almanlar ve İtalyanlar kendi okullarını açmışlardır (Demirel, 2012: 7). 1839 yılında açılan Baytar Mektebinde Almanca öğretim yapılmış, 1869 yılında yapılan idadi programlarda yabancı dil olarak Almanca da yer almıştı. 1908 yılından itibaren mekteplerde öteki yabancı dillerle birlikte Almanca da öğretiliyordu (Demircan, 1988: 82). Türkiye’de o dönem Almancanın tercih edilmesinin sebeplerinden biri özellikle Almanya’nın 1870’lerden sonra askeri ve ekonomik alanda daha ileri gitmesi olarak görülmüştür. Bu yüzden o sıralar yani 1882 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki ilişkiler üst seviyeyeydi. Zaten bunun sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu Almanya ile birlikte İttifak içinde Birinci Dünya Savaşı’na katılmıştır.

Anadolu Liselerinde hazırlık sınıflarında haftada en az 20 saat birinci yabancı dil dersine yer verilmektedir. 9.-12. sınıflarda ise 4 saat olarak seçmeli ikinci yabancı dil dersine programda yer verilmektedir. 1986-87 öğretim yılında Anadolu Liselerinin sayısı 103’e çıkmıştır (MEGSB, 1986).

Türkiye’de yabancı dil programlarının geliştirilmesi için kapsamlı çalışmalar 1968 yılında Avrupa Konseyi ile yapılan işbirliği sonucunda başlamıştır. Daha sonra 1972 yılında Milli Eğitime bağlı Talim ve Terbiye Kuruluna bağlı Yabancı Diller Öğretimini Geliştirme Merkezi kurulmuştur. Bu merkez ile Avrupa Konseyi arasında geliştirilen işbirliği sonucunda Almanca, Fransızca ve İngilizce programları ve

ders araçları resmi okullarda denenmeye başlanmıştır. Bu arada yabancı dil öğretimi için program hazırlama çalışmaları hız kazanmıştır (MEB Tebliğler Dergisi, 1973). 1988-89 öğretim yılında basamaklı kur sistemine geçilmiş ancak ne öğretmenlerin ne de okulların bu sisteme hazır oldukları görülmüş ve bazı aksaklıklar ortaya çıktığı için bir yıl sonra yine eski sisteme dönülmüştür.

1990'lı yılların başında ise yabancı dil ağırlıklı program uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu uygulamanın temel amacı lisenin önüne yoğun bir yıl yabancı dil hazırlık sınıfının konulması ve liselerde öğretimin Türkçe devam etmesidir. 1992-93 öğretim yılında 28 okulda başlayan bu uygulama, 1997-98'de 662 okula ulaşmıştır (<https://dhgm.meb.gov.tr> E.T.13.05.2024).

1997 yılında 8 yıllık zorunlu ilköğretim uygulamasına geçilmiş, Anadolu liselerinde devam eden altıncı sınıf öncesi yabancı dil hazırlık sınıfı uygulaması kaldırılmış ve yabancı dil açısından oluşan bu boşluğu doldurmak amacıyla tüm ilköğretim okullarında yabancı dil öğretimine 4. sınıftan başlanmasına karar verilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Yönetmeliğinde Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimin amacı olarak:

(1) Yabancı dil öğretim programları ile ilgili olarak;

- a) İlköğretim ve ortaöğretim programlarının birbirinin devamı ve tamamlayıcı nitelikte olması esastır.
- b) Eğitim araç-gereci, bilimsel ve teknolojik esaslara, yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir.
- c) Zorunlu ve seçmeli yabancı dil derslerinin öğretim programları, Kurulun onayından sonra yürürlüğe konur.
- ç) Okul ve kurumlarda uygulanan yabancı dil kurslarında, Kurulca yürürlüğe konan ya da zümre öğretmenlerince programlar doğrultusunda hazırlanıp il/ilçe millî eğitim müdürlüğüne onaylanan öğretim programları uygulanır.

(Bu yönetmelik; 31.5.2006 tarihli ve 26184 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır) (mevzuat.meb.gov.tr E.T. 13.05.2024).

Buradan da anlaşılacağı üzere yabancı dil dersleri ilköğretim kademesinden itibaren programda yer almaya başlamıştır.

Avrupa kıtasında 150 ile 200 farklı dilin konuşulduğu belirtilmektedir. Avrupa Birliğine üye 15 ülkede (1998 verilerine göre) yaşayan bireyler arasında yapılan bir araştırma sonucuna göre, öğrencilerin % 89'u İngilizce, % 32'si Fransızca, % 18'i Almanca ve % 8'i de İspanyolca yabancı dil olarak öğrendiklerini söylemişlerdir. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre bu ülkelerdeki bireylerin yarısından fazlası da çok dilli olduğunu ifade etmiştir (Council of Europe, 1998). Bu araştırmadan da anlaşılacağı üzere Avrupa'da en çok öğrenilen yabancı diller arasında Almanca 3. sırada gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de ikinci yabancı dil olarak Almancanın öğretilmesi, Fransızcanın önünde yer alması Türkiye Almanya ilişkilerine bağlanabilir. Ayrıca en fazla Türkün yaşadığı ülke Almanya'dır. Yine en fazla gidilmek istenen ülkeler arasında Almanya en başta gelmektedir. Özellikle son yıllarda orada çalışmak isteyen doktor, hemşire gibi meslek grupları Almanca kurslarına akın etmektedirler.

Avrupa Birliğinin normlarına göre genç kuşak Avrupalıların en az üç dil bilerek yetişmeleri beklenmektedir. Bu amaçla, Avrupa Eğitim Komisyonu 1995 yılında yayınladığı “Öğrenen Topluma Doğru” başlıklı bildirisinde Avrupa Birliği vatandaşlarının ana dillerinin dışında en az iki Avrupa dilini yeter düzeyde bilmelerini ilke olarak benimsemiş ve bu konuda bireylere yardım edilmesi kararlaştırılmıştır (<https://dhgm.meb.gov.tr> E.T.13.05.2024). Türkiye’de ise iki yabancı dil öğretilmektedir. Ancak ülkemizdeki öğrenciler Avrupa’daki akranlarıyla aynı derecede dil becerisine sahip değildir. Bunun değişik sebepleri olabilir. Belki Batı dillerinin Türkçeye aynı dil ailesinden olmaması, Türkiye’de kullanılan yabancı dil öğretim metotları ve teknikleri veya Eğitim sisteminden kaynaklanan faktörler olabilir.

2004-2005 öğretim yılından itibaren Anadolu Liselerinde zorunlu seçmeli ikinci yabancı dil dersi konmuştur. Bu programda ikinci yabancı dil olarak 6 dile yer verilmiştir. Almanca, Fransızca, İtalyanca, Japonca, Rusça ve İspanyolca dillerinden birini okuldaki öğretmen durumu göz önünde bulundurarak öğrencilerin seçmesi gerekmektedir. Ancak genellikle okullarda daha çok Almanca öğretmeni atandığından ikinci yabancı dil olarak Almanca tercih edilmektedir. Çok az sayıdaki okulda ise Fransızca ikinci yabancı dil olarak tercih edilmektedir. En son 1991 yılında Almanca öğretmeni ataması yapılmış ve daha sonra 13 yıl boyunca Almanca öğretmeni ataması yapılmamıştır. 2004 yılından itibaren ikinci yabancı dil öğretimi Anadolu liselerinin programlarında yer almaya başlayınca Almanca öğretmeni atamaları tekrar başlamıştır. Yıllara göre atama sayıları şu şekildedir:

Yıllar	Atanan Öğretmen Sayısı
2004	288
2005	50
2006	-
2007	-
2008	30
2009	22
2010	-
2011	195
2012	3
2013	420
2014	254
2015	95
2016	302
2017	105
2018	95
2019	200
2020	338
2021	381
2022	175
2023	250
2024	288 (atanacak)
Toplam	3491

Tablo 1: Almanca öğretmeni olarak atanmaların yıllara göre sayısı

Yıllar	Atanan Öğretmen Sayısı
2006	1950
2007	1326
2008	2036
2009	1983
2010	714
2011	892
2012	2954
2013	5034
2014	3931
2015	3964
2016	3124
2017	2193
2018	2038
2019	1960
2020	1739
2021	857
2022	450
2023	2433
2024	968 (atanacak)
Toplam	40546

Tablo 2: İngilizce öğretmeni olarak atanmaların yıllara göre sayısı (personel.meb.gov.tr)

Tablodaki rakamlar incelendiğinde 20 yıl içinde toplam 3203 Almanca öğretmeni atanırken, 39578 İngilizce öğretmeni atanmıştır. Bu sayısal verileri gören öğrenciler üniversite bölüm tercihlerinde Almanca Öğretmenliği bölümünü tercih etmek istememektedir. Zira atanma şansının çok düşük olduğunu bilmektedirler. Bu atama sayılarına sözleşmeli öğretmen sayısı da dâhildir. Bu yüzden dil bölümünü seçmek isteyen öğrenciler elbette en fazla atanmanın yapıldığı İngilizce Öğretmenliği bölümlerini öncelikli olarak tercih etmektedirler. Eğer öğrencilerin puanları İngilizce Öğretmenliği bölümüne girmek için yeterli olmazsa Almanca veya Fransızca Öğretmenliği bölümlerini tercih etmektedirler.

Günümüzde yabancı dil olarak İngilizce ilköğretim 4. sınıftan itibaren zorunlu Birinci Yabancı dil olarak öğretilmektedir. Aynı sınıftan itibaren zorunlu yabancı dil derslerinin takviyesi amacıyla ya da ikinci yabancı dil dersi olarak seçmeli yabancı dil derslerine de yer verilebilir (<https://www.mevzuat.gov.tr>). Ancak ikinci yabancı dil ilköğretim kademesinde genellikle özel okullarda verilmektedir. Çünkü devlete ait ilköğretim kademesinde Almanca öğretmeni atanması yapılmamaktadır.

Almanca 9. sınıftan itibaren seçmeli İkinci Yabancı dil olarak müfredatta yer almaktadır. Hazırlık sınıfı bulunan Anadolu Liselerinde ikinci yabancı dil haftada 4 saat öğretilmektedir. Diğer Anadolu liselerinde haftada 2 saat öğretilmektedir. Sosyal Bilimler liselerinde seçmeli ikinci yabancı dil haftada 2 saat olarak öğretilmektedir. Fen Liselerinde ise 2023-2024 öğretim yılından itibaren seçmeli ikinci yabancı dil dersi

kademeli olarak kaldırılmaya başlanmıştır (MEB TTKB, 2023). Aslında yabancı dil dersi saatini artırmak gerekirken azaltma yoluna gidilmektedir. Bu durumda Türk öğrenciler ikinci yabancı dil öğrenme konusunda Avrupa'daki akranlarıyla karşılaştırıldığında dezavantajlı duruma düşmektedir.

Alanyazın incelendiğinde bu alanda yapılmış çalışmalara şu örnekler verilebilir: Gündoğar, F.& Sayınsoy Özünal, B. (2018), Avcı, M. (2018), Tanrıkulu, L.& Bayter, T. (2020), Karbi, G. (2020), İşigüzel, B. & Dilken, M. (2022), Tekin, Ö. (2022), Doğan, M. (2023).

Eğitim Fakültelerinde Almanca Öğretmenliği bölümünde okuyan öğrenciler üniversite giriş sınavlarında bu bölümde okuyabilmek için yabancı dil sınavlarında İngilizce sorularını çözerek bu bölümlere kaydolmaktadırlar. Aslında İngilizce öğretmenliği bölümünü kazanamayan öğrenciler ya Almanca ya da Fransızca öğretmenliği bölümlerini tercih etmektedirler. Dolayısıyla Almanca soru çözmeden bu bölümlere yerleşmektedirler ve bir yıl hazırlık sınıfında okuduktan sonra bölümde eğitime başlamaktadırlar. Yurt dışından gelen öğrenciler zaten Almanca bildikleri için onlar dil sorunu yaşamıyorlar. Almanca öğretmenliği bölümüne Almanca sorularını çözerek öğrenci almak için liselerde 2 saat olan seçmeli ikinci yabancı dil Almanca dersini en az 4 saate çıkarmak gerekmektedir. Bu çalışmada Almanca Öğretmenliği öğrencileri gözünden Almanca dersinin Türk Eğitim Sistemindeki yerinin ve güncel düzenlemelere ilişkin görüşlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

1. Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yeri size göre hangi pozisyonadadır?
2. Almanca dersinin ortaöğretim düzeyinde seçmeli hale getirilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseninde tasarlanmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008: 39) nitel araştırmayı "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlamaktadır. Olgubilim deseni ise, "çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilen, farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanan ve bireye tamamıyla yabancı olmayan bu olguların detaylı bir şekilde araştırılmasında" kullanılan bir araştırma desenidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 78).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Almanca Öğretmenliği bölümünde eğitim alan 27 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcıların tamamı ikinci sınıfta eğitim almakta olup alttan ders alan öğrenciler ile farklı bölümlerde eğitim alıp çift anadal programı ile Almanca Öğretmenliği okuyan öğrenciler araştırma dışında tutulmuştur. Katılımcıların yaş aralığı 21-28 arasındadır. Katılımcıların %92,6'sı kadın, %7,4'ü erkektir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile katılımcılarla yüz yüze görüşmeler yapılarak toplanmıştır.

“Belirlenmiş özel bir konuda derinlemesine soru sorma, cevap eksik ya da açık değilse tekrar sorarak durumu daha açıklayıcı hale getirip cevapları tamamlama fırsatı vermesi açısından, görüşme yöntemi avantajlı bir yöntemdir” (Çepni, 2009; akt. Akgün vd., 2016: 188). Yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmadan önce ilgili literatür taranmış ve sorular alanında uzman iki akademisyenin de görüşleri alındıktan sonra kullanıma hazır hale getirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmede araştırmacı, görüşme sorularını önceden hazırlar ve kişilere sınırlı (kısmi) bir esneklik sağlayarak soruları görüşme sırasında yeniden düzenleyebilir, ihtiyaca göre yeni sorular ekleyebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 130).

Veriler toplanırken veri kaybı yaşanmaması adına katılımcılardan izin alınarak ses kaydı alınmıştır. Katılımcılara çalışma ile ilgili ön bilgiler verilmiş, araştırmaya ilişkin sordukları sorular yanıtlanmış, araştırmaya katılımın tamamen gönüllülük esasına bağlı olduğu bildirilmiş ve istedikleri anda çalışmadan ayrılacakları kendilerine iletilmiştir. Çalışmanın herhangi bir aşamasında araştırmadan ayrılacak katılımcılardan elde edilmiş tüm verilerin kalıcı olarak silineceği ve çalışmada kesinlikle kullanılmayacağı kendilerine taahhüt edilmiştir. Veriler toplandıktan sonra ses kayıtları araştırmacılar tarafından ayrı ayrı deşifre edilerek yazıya dökülmüş ve karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda %100 uyumluluk tespit edilmiştir.

Katılımcılara kişisel bilgi formunda cinsiyetleri, yaşları ve eğitim durumları ile ilgili sorular sorulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda ise katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

1. Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yeri size göre hangi pozisyonadadır?
2. Almanca dersinin ortaöğretim düzeyinde seçmeli hale getirilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. İçerik analizi, “herhangi bir yazılı metnin ya da belgenin içeriğinin incelenmesi ve sayısal ya da istatistiksel olarak ortaya konulmasında kullanılan bir analiz çeşididir” (Ekiz, 2017: 77). İçerik analizi yoluyla birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar etrafında bir araya getirilerek okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenlenerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 227). Bu çalışmada da katılımcılardan elde edilen veriler ışığında kodlar ve temalar oluşturulmuş ve katılımcıların kayda değer ifadelerine doğrudan aktarım yöntemi ile yer verilmiştir.

Bulgular

1. Öğrenciler gözünden Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yerine yönelik bulgular

Almanca öğretmenliği öğrencileri tarafından Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yerine yönelik yapılan açıklamalar doğrultusunda ulaşılan tema ve kodların frekans dağılımları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Almanca Öğretmenliği Öğrencileri Gözünden Almanca Dersinin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Güncel Düzenlemelere İlişkin Görüşleri / Ömür, F. & Tanrıkulu, L.

Tema	Kod	Frekans (f)	Toplam
Almanca öğretmeni kaynaklı	Dersin verimsiz işlenmesi	6	29
	11. ve 12. sınıflarda ders işlenmemesi	7	
	Öğretmenlerin dersi gereksiz görmesi	5	
	Sınav sorularının verilmesi	3	
	Öğretmenin dersi önemsememesi	4	
	Öğretmenin dersini yok sayması	1	
	Öğretmenin öz saygısının olmaması	3	
	Üniversite sınavlarında soru çıkmaması	7	
	Hevesli olunmaması	3	
	Önemsinmemesi	6	
Öğrenci kaynaklı	Gereksiz görülmesi	2	27
	Önceliğin sayısal dersler olması	4	
	Resim, Müzik, Beden dersi gibi görülmesi	3	
	Umursanmaması	2	
	Uygun olmayan sınıf ortamı	2	
	Ders saatinin az olması	9	
	Kültür aktarımına yer verilmemesi	2	
Sistem kaynaklı	Yetersiz beklenti	4	31
	Geri plana atılması	5	
	Değerli görülmemesi	9	
	Tartışılan	2	
	Olumsuz bakış	1	
	Hak ettiği yerde olmaması	3	
	Ailelerin gereksiz bulması	2	
Toplum kaynaklı	İngilizcenin gölgesinde kalması	2	11
	Ön yargıyla bakılması	1	
	Toplam		

Tablo 3. Birinci araştırma sorusunun frekans dağılım tablosu

Tablo 3'e bakıldığında Almanca öğretmenliği öğrencileri tarafından Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yerine yönelik elde edilen bulgular doğrultusunda dört farklı tema grubuna ulaşılmıştır. Bu temalar "Almanca öğretmeni kaynaklı (f=29)", "öğrenci kaynaklı (f=27)", "sistem kaynaklı (f=31)", ve "toplum kaynaklı (f=11)" şeklinde isimlendirilmişlerdir.

Bulgular ışığında katılımcılar "Almanca öğretmeni kaynaklı" temayı dersin verimsiz işlenmesi (f=6), 11. ve 12. sınıflarda ders işlenmemesi (f=7), öğretmenlerin dersi gereksiz görmesi (f=5), sınav sorularının verilmesi (f=3), öğretmenin dersi önemsememesi (f=4), öğretmenin dersini yok sayması (f=1) ve öğretmenin öz saygısının olmaması (f=3) şeklinde kodlamışlardır.

Katılımcılar “öğrenci kaynaklı” isimli temayı ise üniversite sınavlarında soru çıkmaması (f=7), hevesli olunmaması (f=3), önemsenmemesi (f=6), gereksiz görülmesi (f=2), önceliğin sayısal derslerde olması (f=4), resim-müzik-beden dersi gibi görülmesi (f=3) ve umursanmaması (f=2) şeklinde kodlamışlardır.

“Sistem kaynaklı” olarak isimlendirilen diğer bir tema ise altı farklı kod ile kodlanmış ve bu kodlar uygun olmayan sınıf ortamı (f=2), ders saatinin az olması (f=9), kültür aktarımına yer verilmemesi (f=2), yetersiz beklenti (f=4), geri plana atılması(f=5) ve değerli görülmemesi (f=9) olarak adlandırılmışlardır.

Birinci araştırma sorusunun bulgularına göre elde edilen son tema “toplum kaynaklı” olup tartışılan (f=2), olumsuz bakış (f=1), hak ettiği yerde olmaması (f=3), ailelerin gereksiz bulması (f=2), İngilizcenin gölgesinde kalması (f=2) ve ön yargıyla bakılması (f=1) şeklinde kodlanmıştır.

Aşağıda, yukarıda yer alan temalar kapsamında kayda değer katılımcı görüşlerine doğrudan aktarım yöntemi ile yer verilmiştir:

Katılımcı 6: “Bence Almanca dersi Türk eğitim sisteminde hak ettiği pozisyonda değil. Bunda öğretmenlerin rolü var. Birçok okulda 11. ve 12. sınıflarda sınav senesinden kaynaklı Almanca dersi işlenmiyor. Öğretmenler kendi derslerini yok sayarak Almanca derslerinde öğrencilerin test çözmelerine izin veriyor.”

Katılımcı 8: “Bence Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yeri oldukça tartışılır. Geçmişte de Almanca dersi hep ikinci sıraya atılmış ve önemsenmeyen bir dil olmuştur. İngilizceye ağırlık verilen bu sistemde ikinci dilin yeri öğrenciye bir ilerleme kaydettirmiyor. Çünkü ders saati çok yetersizdir. Benim gözlemlediğim Almanca öğretmenleri, derslerini verimsiz ve anlaşılabilir işliyorlar. Hatta bazıları hiç işlemiyorlar. Bununla birlikte sınav zamanında da soracağı soruları cevaplarıyla verip ezberlenmesini istiyorlar. Bence böyle yapan bir Almanca öğretmenin öz saygısı yoktur.”

Katılımcı 11: “Almanca dersinin ülkemizdeki yeri bence yabancı dile verilen daha doğrusu verilmeyen önemi gösteriyor. Lisede Almanca dersi almış biri olarak Almancanın işimize yaramayacağını düşünüyorduk, çünkü bunu bize öğretmenimiz hissettiriyordu. Lisede Almanca dersi işlediğimizi hatırlamıyorum. Tabi ki de bu öğretmenimden kaynaklanıyordu.”

Katılımcı 13: “Türkiye’de Almanca dersi İngilizce kadar gerekli bir ders olarak görülmediği ve üniversite sınavında da sorulmadığı için öğrencilerin umurunda olmadığı kadar Almanca öğretmenlerinin de umurunda değil. Almanca öğretmenleri kendi derslerine önem vermedikleri için şu anki eğitim sistemini yönetenler de Almancaya önem vermeyerek zorunlu ders olmaktan çıkardılar. Türk eğitim sisteminde her şey üniversite sınavı olduğu için liselerdeki Almanca öğretmenleri derslerini işlemiyorlar. Almanca dersinin seçmeli hale düşürülmesinde Almanca öğretmenlerinin çok büyük rolü olduğunu düşünüyorum.”

2. Öğrenciler gözünden Almanca dersinin ortaöğretim düzeyinde seçmeli hale getirilmesine yönelik bulgular

Almanca öğretmenliği öğrencileri tarafından Almanca dersinin ortaöğretim düzeyinde seçmeli hale getirilmesine yönelik yapılan açıklamalar doğrultusunda ulaşılan tema ve kodların frekans dağılımları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tema	Kod	Frekans (f)	Toplam
Öğretmen adayları açısından	Üzücü	3	23
	Daha az atama	7	
	Yanlış	7	
	Şaşırtıcı	2	
	Mantıksız	2	
	Sistem dışına transfer	2	

Almanca Öğretmenliği Öğrencileri Gözünden Almanca Dersinin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Güncel Düzenlemelere İlişkin Görüşleri / Ömür, F. & Tanrıkulu, L.

	Gereksiz olduğu düşündürüldü	2	
Ortaöğretim öğrencileri açısından	Daha donanımsız mezunlar	9	16
	İdareciler belirleyici hale geldi	5	
Toplumsal açıdan	Değersizleştirildi	7	
	Almancanın itibarı sarsıldı	2	9
Toplam			48

Tablo 4. İkinci araştırma sorusunun frekans dağılım tablosu

Tablo 4 incelendiğinde Almanca öğretmenliği öğrencileri tarafından Almanca dersinin ortaöğretim düzeyinde seçmeli hale getirilmesine yönelik yapılan açıklamalar doğrultusunda “öğretmen adayları açısından (f=23)”, “ortaöğretim öğrencileri açısından (f=16)” ve “toplumsal açıdan (f=9)” olarak isimlendirilmiş üç farklı tema ortaya çıkmıştır.

Katılımcılar “öğretmen adayları açısından” isimli temayı üzücü (f=3), daha az atama (f=7), yanlış (f=7), şaşırtıcı (f=2), mantıksız (f=2) ve sistem dışına transfer (f=2) şeklinde kodlamışlardır.

“Ortaöğretim öğrencileri açısından” isimli tema ise katılımcılar tarafından gereksiz olduğu düşündürüldü (f=2), daha donanımsız mezunlar (f=9) ve idareciler belirleyici hale geldi (f=5) şeklinde kodlanmıştır.

İkinci araştırma sorusuna ait olan son tema “toplumsal açıdan” ise değersizleştirildi (f=7) ve Almancanın itibarı sarsıldı (f=2) şeklinde kodlanmıştır.

Aşağıda, yukarıda yer alan temalar kapsamında kayda değer katılımcı görüşlerine doğrudan aktarım yöntemi ile yer verilmiştir:

Katılımcı 1: “Almanca dersinin ortaöğretim düzeyinde seçmeli hale getirilmesi, Almanca öğretimine verilmeyen değer en büyük kanıtı. Liselerde öğretmenler Almanca dersini bile işlemiyor. Son sınıf öğrencilerinin Almanca dersi yerine girecekleri sınava çalışmaları sağlanıyor. Oysaki haftada 2 saat verilen Almanca dersi yeterli olmasa bile öğrencilerin dil seviyelerini geliştirebilir, farklı kültürler tanıyarak kendilerini geliştirebilmelerini ve ufuklarını geliştirebilmelerini sağlar.”

Katılımcı 2: “Almanca dersinin ortaöğretim düzeyinde seçmeli hale gelmesi yanlış ve üzücü bir durumdur. Çünkü bu durum her okulda daha az Almanca öğretmeni gerekecek anlamına gelmektedir ve bu da daha fazla atanma sorununu ortaya çıkaracaktır.”

Katılımcı 18: “Almanca dersinin liselerde seçmeli hale getirilmesi bir kere öğrencilerin daha donanımsız mezun olmalarına sebep olur. Aileler ve öğrenciler Almanca dersinin gereksiz olduğunu düşünecekler şimdi ve bu durum atama sayılarına da yansıtacak. Bu durum bizim için çok şaşırtıcı oldu. En yakın zamanda Almancanın Matematik ve İngilizce dersi gibi zorunlu olmasını istiyoruz.”

Katılımcı 23: “Almanca dersinin ortaöğretim düzeyinde seçmeli hale getirilmesini çok yanlış ve mantıksız buluyorum. Bundan sonra öğrenciler yerine okul müdürleri istedikleri dersleri seçecekler. Bu da isteyen öğrencilerin istedikleri dersleri seçemeyeceği anlamına geliyor ve bu durum öğrencileri kötü etkiler.”

Sonuç Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada Almanca öğretmenliği öğrencileri gözünden Almanca dersinin Türk eğitim sistemindeki yerinin ve güncel düzenlemelere ilişkin görüşlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Ortaya çıkan

sonuçlar değerlendirildiğinde Almanca dersinin hak etmediği bir durumda olduğu ve bunun en başta gelen nedenlerinden biri olarak Almanca öğretmenlerinin olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin değişik farklı illerinden gelen öğrenciler hemen hemen benzer sebepleri dile getirmişlerdir. Bu çalışmanın sonucundan da anlaşılacağı gibi aslında Almanca öğretmenleri Almanca dersine yeteri kadar önem vermedikleri, hem okuldaki idarecilerin hem de öğrencilerin nazarında gereksiz bir ders gibi algılanmaktadır. Oysa Almanca öğretmenleri Almanca dersinin gerekli olduğunu öğrencilere anlatmalı ve bu dersi öğrencilere sevdirebilmeliler ki diğer paydaşlar da bu dersle ilgili olumsuz yargılarda bulunmasınlar.

Öğrenciler açısından değerlendirildiğinde, üniversite sınavında Almanca sınav sorusu sorulmadığı için öğrenciler Almancaya önem vermediklerini ifade etmişlerdir. Oysa sınavda bir dersle ilgili soru sorulmadığı için o ders gereksiz bir derstir anlamına gelmez. Bu yüzden bu bir bahane olmamalı. Özellikle günümüzde tek bir yabancı dil bilmenin yetersiz görüldüğü hatta ikinci dilin de yetersiz kaldığı bu yaşam şartlarında üçüncü bir dili de öğretmek gerekmektedir. Ancak Türkiye'de henüz birinci yabancı dil iyi öğretilemediğinden, ikinci yabancı dile karşı öğrenciler ister istemez mesafeli yaklaşmaktadırlar. Belki de öncelikle birinci yabancı dil olarak müfredatta yer alan İngilizce iyi öğretilibilirse o zaman öğrencilerin özgüven duygusu artar ve ikinci yabancı dile karşı olumlu bakmaya başlayabilirler.

Sistem açısından konu ele alındığında, ikinci yabancı dile gereken önem verilmediğinden, zorunlu seçmeli ders olmaktan çıkarılarak seçmeli hale getirilmiştir. Ayrıca zorunlu seçmeli halde iken her okulda bir Almanca öğretmeni olmadığından dersler boş geçmekte veya başka öğretmenler tarafından o ders verilmektedir. Yeterli Almanca öğretmeni ataması gerçekleştirilirse tüm okullarda öğrenciler bu dersi alabilecektir. Hatta liselerde, üniversitede Almanca öğretmenliği bölümünde okumak isteyen öğrenciler için tıpkı İngilizce yabancı dil bölümü açıldığı gibi yeterli öğrenci başvurusu olduğunda Almanca dil bölümleri de açılmalıdır. Haftalık ders saati 2 saat değil 4 saat olmalıdır. Almanca öğretmeni atama kontenjan sayısı arttıkça bu bölümde okumak isteyen öğrenci sayıları da artacaktır.

Toplum açısından bakıldığında, aslında onların bu konuya çok fazla ilgileri bulunmamaktadır. Onlar Almancanın İngilizcenin gölgesinde kaldığını bildikleri için belki de ikinci bir yabancı dile ihtiyaç olmadığını düşünmektedirler. Toplumda yabancı dil öğretimi iyi öğretilmediği algısı yaygın olduğundan, ikinci bir yabancı dili öğrenmenin gerekliliği konusunda da talepte ısrarcı olmamaktadır.

Türkiye, üyesi olduğu Avrupa Eğitim Komisyonunun aldığı kararlar doğrultusunda hareket ettiği takdirde, tıpkı Avrupa'daki öğrencilerin orta öğretimden iki yabancı dili öğrenerek mezun oldukları gibi Türkiye'deki öğrenciler de iki dilli olarak mezun olacaklardır. Türkiye'de öğrenciler sözde iki dil bilerek mezun oluyor ama birinci yabancı dili bile konuşmamakta, konuşulanı anlamamaktadır. Öncelikle bu hususta dil öğretim politikası sonra yöntem ve teknikler değişmelidir. Bu problem çözüldüğü takdirde ülkemizdeki gençler de Avrupa'daki akranları gibi birinci yabancı dili aynı seviyede öğrenecek, ikinci yabancı dil öğrenmeye karşı ilgileri artacak ve Almanca dersi de hak ettiği yere gelecektir.

İkinci yabancı dili seçmek zorunda kalan öğrenciler genellikle bu dili öğrenmeye karşı isteksiz davranmaktadırlar. Aslında birinci yabancı dil olarak ilkokuldan itibaren İngilizce öğreniyorlar, bunun için ikinci bir yabancı dil öğrenmenin kendilerine hem zor geldiğini hem de gereksiz olduğunu düşünmektedirler. Oysa günümüzde bir işe başvururken ya da yabancı bir ülkede çalışmak veya eğitim almak için tek bir yabancı dil yeterli olmamaktadır. Bu yüzden öncelikle öğrencilere neden ikinci bir yabancı dil öğrenmeleri gerektiği anlatılmalı ve ikna edilmelidirler. Haftada iki saat olan seçmeli ikinci

yabancı dil dersi haftada 4 saat olursa ve bu derslerde daha çok konuşma ve dinleme becerilerine ağırlık verilirse o zaman gramer kurallarını öğrenmenin sıkıcılığından kurtulup gerçek iletişime geçebileceklerdir. Dilin en basit tanımı olan insanlar arasında bir iletişim aracıdır ifadesi gerçekleşmiş olacaktır.

Günümüzde orta öğretim programlarında yer alan ikinci yabancı dil olarak Almanca dersi temel eğitimin programlarında zorunlu ders olarak yer almalıdır. Bu dersi verecek öğretmenlerin nitelikli olabilmesi bağlamında ilköğretimde ikinci yabancı dil öğretmeni ihtiyacını karşılamak için şuan var olan ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programları gibi temel eğitim seviyesinde yabancı dil eğitimi verebilen öğretim elemanı yetiştiren “Temel Eğitim İkinci Yabancı Dil Öğretmenliği” lisans programları üniversitelerde açılmalıdır (Karaman, 2017: 108-109). Dolayısıyla “zorunlu eğitim içerisinde ikinci yabancı dilin öğretilmesi sağlanmalıdır” (Tok ve Arbaş, 2008: 226). Öğretmenler derste sadece kitaba bağlı kalmamalı, öğrencilerin ilgisini çekecek, eğlenerek öğrenmesini sağlayacak yöntemlerle dersi zenginleştirmelidirler (Karaman, 2017: 108-109). Ana dili Türkçe olanlar için L3 olarak Almanca öğrenmek L2 İngilizceden yararlanarak yapıldığında kolaylaşmaktadır. L3 olarak Almanca öğrenme sürecinde özellikle sözcük dağarcığı ve temel dilbilgisi yapısındaki benzerliklerin ele alınması suretiyle Almancaya olan ilgi artırılabilir (Arak, 2016: 15-25). Bir başka çalışmada da İngilizceden sonra Almancanın ikinci önemli yabancı dil olduğu; İngilizce ve Almancanın aynı dil grubundan geldiği; İngilizcede edinilen bilgilerin olumlu transferle Almanca öğretimini kolaylaştırdığı ortaya konmuştur (Genç, 2003: 186-195). İngilizceden sonra ikinci yabancı dil olarak kabul gören Almancanın verilmesinin dezavantajdan çok avantaj sağladığı belirtilmektedir (Wypusz, 2015: 81-91).

Öneriler

İkinci Yabancı Dil dersi olarak Almanca öğretimine ilkokuldan itibaren başlanılmalıdır. Çünkü özellikle yabancı dil erken yaşta daha kolay öğrenilmektedir. Çocukken bilinçsiz öğrenme daha çok gerçekleştiğinden oyunlarla, şarkılarla ve hareketlerle yapılan dil öğretimi daha kalıcı olmaktadır. Dolayısıyla dil öğretimine mümkün olduğu kadar erken yaşta başlanmalıdır.

Öğrenciler çoğunlukla Almanca ve İngilizce arasındaki benzerliklerin farkındadırlar ve iki dil arasında içsel bağlantılar kurabilmektedirler. Ne kadar fazla benzerliklerin farkına varılır ve bağlantılar kurulursa, Almanca öğrenmek için İngilizcenin daha uygun ve yararlı olacağı düşünülmektedir. (Tekin, 2022: 373). Bu durum özellikle yazma becerilerinde görülmektedir. Ancak seçtikleri kelimelerin yazılışları farklı olduğu için hata yapmaktadırlar. Örneğin; learn- lernen kelimesi kullanılırken yapılan hata gibi.

İşigüzel ve Dilken ise “Almanca öğrenmeye ilişkin önyargılar ve duygular alanında şu bulgulara ulaşıldığını belirtmektedirler: Katılımcıların çoğunluğunun önyargısı yoktu. Ancak bazı ifadelerde önyargılar vardı. Geçmiş öğrenme deneyimlerinden veya çevrenin (örneğin; ailenin, arkadaşların) etkisiyle gelen önyargılar vardı. Ancak, DaFnE derslerinin başlangıcında bu önyargıların artık olmadığını ve öğrencilerin olumlu duygularla öğrenmeye devam ettikleri vurgulanmıştır” (İşigüzel & Dilken, 2022: 75). Öğrenciler çevreden çok fazla etkilendikleri için bazı derslere karşı önyargılı olabilmektedirler. Ama bu durum zamanla değişebilmektedir.

Öğretmen ikinci yabancı dil olarak Almaca öğretimi sırasında, bu iki dilin ortak payda da bulunduğu ders materyalleri hazırlayarak ya da bu konuda üretilmiş olan materyalleri kullanarak, öğrencinin İngilizceden dilbilgisi, sözcük dağarcığı gibi bilgileri Almanca öğreniminde kullanmasını sağlar

(Tanrıkulu & Bayter, 2022: 89).

Erasmus + programlarına lisede okuyan öğrencileri göndermek gerekir, çünkü öğrenci başka bir ülkede akranlarıyla birlikte derse katılarak hem o ülkenin eğitim sistemini hem de kültürünü tanıma fırsatını yakalayacaktır. Bir sene yurt dışında Erasmus + programına katılıp gelen lisedeki bir öğrenci gitmeyen öğrenciye göre dil becerilerinde gözle görülür bir artış gözlenmektedir.

Liselerdeki Almanca derslerinde sadece verilen kaynaklarla ders anlatılmamalıdır. Ders kitaplarını destekleyecek farklı işitsel-görsel materyallerden faydalanılmalı, öğrencilerin ilgisini çekecek etkinlikler planlanmalıdır. Böylece öğrenciler bu derse daha iyi motive edilmiş olacaklardır. Kısa filmler izletilmeli, sözleri basit şarkılar ezberletilmelidir.

Farklı ülkelerde Almanca öğrenen akranlarıyla interaktif ortamda öğrenciler görüşürmeli ve böylece dil pratiği yapmalarına imkân verilmelidir. Bu şekilde farklı kültürleri de tanıma fırsatı ortaya çıkacaktır. Öğrenciler akranlarının Almanca seviyesi ile kendi seviyelerini karşılaştırma imkânına sahip olacaktır.

Kültür çalışanlarıyla benzer kültürlerarası kültürel faaliyetlere tiyatro, edebiyat, sanat gibi çeşitli alanlara ve hatta Almanya'daki öğrencileri ve eğitimcilerin katılımıyla konuların ortaklaşa belirlenerek yabancı dil eğitimine dâhil edilmelidir" (Ayne Karacabey, Seval, 2023: 91).

Kaynakça

- Akgün, A., Duruk, Ü., & Gülmez Güngörmez, H. (2016). Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Ortak Bilgi Yapılandırma Modeline İlişkin Görüşleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 184-203.
- Arak, H. (2016). İngilizceden sonra ikinci yabancı dil olarak Almanca. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (48): 15-25 (<https://doi.org/10.9761/jasss3491>).
- Avcı, M. (2018). Probleme im DaF-Unterricht in der Türkei. *Schriften Zur Sprache Und Literatur II*, 112.
- Ayne Karacabey, S. (2023). Online-Gespräche von Deutschlehramtsstudierenden mit einem Kulturschaffenden in Deutschland als Element einer sprachlichen und interkulturellen Ausbildung. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 11(1), 69-95. <https://doi.org/10.37583/diyalog.1312768>
- Can, E. ve Can, C, I. (2014). Türkiye'de ikinci yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (2): 43-63 (<https://doi.org/10.19171/uuefd.29695>).
- Council of Europe (1998). Modern languages: learning, teaching, assessment . A common European framework of reference. Strasbourg.
- Council of Europe, (1998). European language portfolio: proposals for development. Strasbourg.
- Demirel, Özcan (2012) . *Yabancı Dil Öğretimi. Dil Pasaportu. Dil Biyografisi. Dil Dosyası*. Ankara. Pegem Yayınları.
- Doğan, M. (2023). Deutsch als zweite Fremdsprache in der Türkei: Aktuelle Lage und Zukunftsperspektiven. *Dil, Edebiyat, Kültür ve Dil Eğitimi Çalışmaları, Göçerler, H. & Deniz, S. (Ed). Paradigma Akademi: Çanakkale*
- Ekiz, D. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Ergun, Rüştü (1973). *Türk Dili Atatürk ve Biz*. İstanbul. Fatih Yayınevi Matbaası 38-39.
- Genç, A. (2003). İlk ve ortaöğretim kurumlarında Almanca programları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (24): 186-195.
- Gündoğar, F. & Sayınsoy Özunal, B. (2018). Frühes Deutsch in der Türkei. Bestandsaufnahme und Herausforderungen. In: Gehrman, Siegfried; Petravic, Ana; Senjug Golub, Ana (Hrsg.): Deutsch von Anfang an. Frühes Deutschlernen als Chance. Perspektiven aus Südosteuropa. Münster/New York: Waxmann, 168-190.
- İşigüzel, B. & Dilken, M. (2022). Das Konzept Deutsch als Fremdsprache nach Englisch (DaF+nE): Aus der Sicht der Lernenden in der Türkei. In: *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 10/1, 65-76.
- Karaman, F. (2017). Temel Eğitimde İkinci Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretimi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi. Cilt 7. Sayı 2/1: 107*.
- Karbi, G. (2020). "Deutsch als Fremdsprache in der Türkei - eine aktuelle Bestandsaufnahme," „Deutsch weltweit –Grenzüberschreitende Perspektiven auf die Schnittstellen von Forschung und Vermittlung“, Vol. 104, pp. 255–267, [Online]. Available: <https://hdl.handle.net/11511/94162>.
- Korkmaz, Zeynep (1992) .*Gramer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları. Ankara. 43.
- MEB, Tebliğler Dergisi (1973). Cilt 36, Sayı 1747.
- MEGSB (1986). 1987 Yılı Bütçe Konuşması. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.
- Milli Eğt. Gençlik ve Spor Bakanlığı (1973). Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi, S. 10-11.
- Tanrıkulu, L. & Bayter, T. (2020). Almanca Öğretiminde İngilizcenin Köprü Dil Olarak Kullanılması. In: *Diyalog – Interkulturelle Zeitschrift für Germanistik, Sonderausgabe: 85 Jahre Germanistik in der Türkei*, 78-91.

Tekin, Ö. (2022). Wie relevant ist Englisch für Lernende des Deutschen? Eine empirische Studie zur Perspektive von Lernenden im Kontext von Deutsch als Tertiärsprache in der Türkei . *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 10 (2) , 349-376 . DOI: 10.37583/diyalog.1217616

Tosun Cengiz, *JLLS./1* 2006: 33.

Türkçe Sözlük, (2011). TDK Yay. Ankara. S. 2496

Wypusz, J. (2015). Konzept Deutsch als Fremdsprache nach Englisch (dafne) – Notwendigkeit oder Wunschvorstellung? Empirische Untersuchung in Grundschulen in *Großpolen, Glottodidactica XLII/1*, 81-91, Adam Mickiewicz University Press Poznań,

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

كشْفُ اللبْسِ الوَاقِعِ فِي مَعْنَى وَتَرْجُمَةِ (الْحَمْدِ وَالشُّكْرِ) فِي تَفَاسِيرِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ

ملخص

تباينت مواقف المفسرين والمترجمين من تفسير بعض ألفاظ القرآن الكريم التي تداخل معناها مع معنى غيرها، خاصة بعض ألفاظ القرآن الكريم الشائعة على السنة العامة والخاصة ولها قدسية دينية نحو: (الحمد لله) و (والشكر لله)، فاختلقت المفسرون والمترجمون في معنى الكلمتين، فكانت عند بعضهم من باب الخصوص والعموم، وعند آخرين من باب الترادف، ثم اضطرب القائلون بالخصوص والعموم، فذهب بعضهم إلى كون الحمد أخص والشكر أعم، وبعضهم إلى العكس، وفي كل هذا نظرٌ مشككٌ للبحث: عدم وجود تفسير دقيق لهاتين اللفظيتين مبنياً على السياق القرآني كاملاً، مما أدى إلى وقوع لبس بينهما على المستويين العام والخاص. أهمية البحث: تأتي أهمية هذا البحث من خلال معالجته للإشكالات السابقة من خلال التفسير المعجمي السياقي لجميع الآيات التي ورد فيها الحمد والشكر والتي بلغت نحو عشرين ومئة آية في القرآن الكريم؛ فيمثل البحث إضافة جديدة ومهمة لتفاسير القرآن الكريم وترجماته وإزالة اللبس بين الكلمتين الشريقتين.

الكلمات المفتاحية: الحمد والشكر معجمياً، اللبس في المعنى، العموم والخصوص، السياقات القرآنية، الترجمة السياقية

إعلان (الرسالة / الورقة): يُعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البليوغرافيا. تضارب المصالح: لم يتم الإعلان عن أي تضارب في المصالح. التمويل: لم يتم استخدام أي تمويل خارجي لدعم هذا البحث.

حقوق النشر والترخيص: يمتلك المؤلفون حقوق الطبع والنشر لعملهم المنشور في المجلة، وقد نُشر عملهم تحت رخصة CC BY-NC 4.0 المصدر: يُعلن أنه تم اتباع المبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البليوغرافيا.

تقرير التشابه: تم الاستلام Turnitin - ، المعدل: 2

الشكوى الأخلاقية editor@rumelide.com

نوع المقال: مقال بحثي، تاريخ تسجيل المقال: 13.06.2024-تاريخ القبول: 20.09.2024-تاريخ النشر: 21.09.2024

DOI: <https://zenodo.org/record/13825326>

مراجعة الأقران محكمان خارجيان / مزدوج التعمية

40. Kur'an-ı Kerim tefsirlerinde "hamd ve şükür" kavramlarının anlam ve tercümesiyle ilgili karışıklığın yapı sökümü²

Khattab KHATTAB³

APA: Khattab, K. (2024). كشف اللبس الواقع في معنى وترجمة (الحمد والشكر) في تفسير القرآن الكريم. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 733-747. DOI: <https://zenodo.org/record/13825326>

Öz

Kur'an-ı Kerim'in genel ve özel dillerde yaygın olarak var olan bazı kelimelerinin yorumlanmasında müfessirlerin ve mütercimlerin görüşleri farklılık göstermektedir. Bu kelimelerde dini bir kutsallık vardır. Mesela: (el-Hamdü lillah/Allah'a hamd olsun) ve (eş-Şükürü lillah/Allah'a şükürler olsun) sözleri gibi. Müfessirler ve tercümanlar bu iki kelimenin anlamı konusunda farklı görüşe düşmüşlerdir. Bazıları için bu durum bir özgünlük ve genellik meselesi iken, başkaları için ise bu eşanlamlılık meselesiydi. Özgünlük ve genellik iddiasında bulunanların kafası sonraları iyice karıştı. Bazıları hamdin daha özel, şükürün ise daha genel olduğu görüşündeydi, bazıları ise tam tersi görüşteydi. Bütün bunlarda düşünülmesi gereken hususlar vardır. Araştırmanın problemi: Hem genel hem de özel düzeyde anlam karışıklıklarına yol açan bu iki kelimenin Kur'an'a dayalı doğru ve net bir yorumunun bulunmamasıdır. Araştırmanın önemi: Bu araştırmanın önemi, Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık yüz yirmi ayete geçen hamd ve şükür ayetlerinin tamamının sözlük anlamları ve bağlamları ele alınarak yorumlanmasıdır. Araştırma, Kur'an-ı Kerim'in tefsir ve tercümelerine yeni ve önemli bir katkıyı sunuyor. Ayrıca bu iki kelime arasındaki anlam karışıklıklarını ortadan kaldırıyor.

Anahtar kelimeler: Hamd, Şükür, Anlam belirsizliği, Genellik ve Özgüllük, Kur'anî bağlam, bağlamsal çeviri.

² **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 2

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 13.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825326>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

³ Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı / Asist. Prof., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric (Samsun, Türkiye), khattab.khattab@omu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8284-399X>, ROR ID: <https://ror.org/028k5qw24>, ISNI: 0000 0004 0574 2310, Crossref Funder ID: 501100004202

Revealing ambiguity for interpreters in (Thanksgiving and Praise) An indicative study in the Quranic context⁴

Abstract

The views of exegetes and translators differ regarding the interpretation of some words in the Qur'an, which are commonly used in both general and specific languages. These words carry a certain religious sanctity. For instance, expressions like "(al-Hamdulillah/All praise is due to Allah)" and "(ash-Shukru lillah/Thankfulness is due to Allah)" have led to varying interpretations. Some exegetes and translators have disagreed on the meanings of these two words. For some, this situation was a matter of specificity and generality, while for others, it was a matter of synonymy. The claimants of specificity and generality became increasingly confused over time. Some argued that "Hamd" is more specific while "Shukr" is more general, whereas others held the opposite view. There are important aspects to consider in all of these interpretations. Research Problem: The research problem lies in the absence of a correct and clear interpretation, based on the Qur'an, of these two words, which have led to semantic confusion at both general and specific levels. Importance of the Research: The importance of this research lies in its comprehensive interpretation of all the verses in the Qur'an that contain the terms "Hamd" and "Shukr," which appear in approximately one hundred and twenty verses. The research offers a new and significant contribution to the exegesis and translation of the Qur'an by clarifying the semantic confusion between these two words.

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 2
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 13.06.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-
Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825326>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

مُقَدِّمَةٌ

وقع اللبس في (الحمد والشكر) تفسيراً واستعمالاً؛ فكان ذلك أحد أسباب هذه الدراسة، إضافة إلى سماعي بعد إحدى الصلوات أخذ المسبحين الأتراك يقول بلغته التركية (Allaha şükür) بدلاً من (الحمد لله)، فأتار ذلك حفيظتي اللغوية باحثاً في المعاجم وكتب التفاسير عن اللفظتين وكذلك بسؤال أهل الاختصاص من المترجمين عن معنى الكلمتين في اللغات الأقرب إلى اللغة العربية، فوجدت لبساً شديداً في كتب التفاسير وكذلك المعاجم، كما أنني لم أجد في التراجم ما يسد مسد (الحمد لله)، فيممت وجهي نحو القرآن الكريم جامعاً مواطن الحمد والشكر، فجمعت نحو عشرين ومئة موضع، فقامت بجدولتها ودرستها سياقياً، فما وجدت موضعاً منها يصح فيه وضع كلمة الحمد دلاليًا بدل الشكر أو العكس، فانتهت لدي العموم والخصوص بين الكلمتين، كما بحثت في ترجمة الكلمتين إلى اللغات الأشهر نحو: التركية والإنجليزية والألمانية والفارسية والفرنسية، فما وجدت ترجمة توفى المعنى السياقي للحمد، وإنما وجدت لبساً في بعض التراجم بين الشكر والحمد أو ترجمة الحمد بمعنى الشكر، فكان ذلك تمهيداً لهذه الدراسة المتعمقة، وهذا نموذج لترجمته في أقرب لغتين للغة العربية: التركية والفارسية، وأشهر اللغات الأجنبية الأخرى نحو الإنجليزية والفرنسية والألمانية على النحو الآتي:

اللغة	الحمد لله	شكرا
التركية	Allaha şükür Allah hamd olsun	Teşekkürler
الإنجليزية	All thanks are due for Allah	Thank You
الألمانية	Gott sei Dank	Danke
الفرنسية	Dieu merci	Merci
الفارسية	خدارا شكر	با تشكر

الدراسات السابقة:

لم أفق على دراسة للبس الواقع بين الكلمتين الشريفتين، وإنما ذكر بعض المفسرين أو المترجمين معنى الكلمتين مع الإطناب فيه مقتفين طريقاً واحداً ينقله بعضهم عن بعض وهو طريقُ الخصوص والعموم بين الكلمتين، وهذا من الأخطاء الشائعة في تفسير أو ترجمة هاتين الكلمتين كما سيأتي في البحث.

عناصر البحث:

سيأتي البحث في مطالب مبنية على مستويات الدراسات اللغوية (المستوى المعجمي، والمستوى الصرفي والتركيب السياقي)، على النحو الآتي:

المطلب الأول: الحمد والشكر مُعْجَمِيًا

المطلب الثاني: الحمد والشكر تفسيرياً

المطلب الثالث: الحمد والشكر سياقياً

ثم الخاتمة ونتائج الدراسة.

المطلب الأول

1. الحمد والشكر مُعْجَمِيًا

1.1. الحمد

1.1.1. الحمد لغةً

الْحَمْدُ: نَقِيضُ الذَّمِّ، يُقَالُ: بَلَوْتُهُ فَأَحْمَدْتُهُ أَيَّ وَجَدْتُهُ حَمِيداً مَحْمُودَ الْفِعَالِ. وَحَمِدْتُهُ عَلَى ذَلِكَ، وَمِنْهُ الْمَحْمَدَةُ⁵، وَقِيلَ: الْحَمْدُ هُوَ الرِّضَا يُقَالُ حَمَدْتُ الشَّيْءَ إِذَا رَضِيْتَهُ وَأَحْمَدْتَهُ وَجَدْتَهُ مَحْمُوداً مَرْضِيّاً وَقِيلَ: الْحَمْدُ هُوَ الْمَدْحُ، وَهُوَ مَقْلُوبُهُ، وَلِذَا فَرَّقُوا بَيْنَهُمَا فَجَعَلُوا الْمَدْحَ أَعَمَّ فَكَانَ قَبْلَ الْإِحْسَانِ وَبَعْدَهُ، وَالْحَمْدُ أَخْصَ فَكَانَ بَعْدَ الْإِحْسَانِ لَا قَبْلَهُ، وَجَعَلُوا الْمَدْحَ لِلْأَحْيَاءِ وَغَيْرِهَا، وَجَعَلُوا الْحَمْدَ لِلْأَحْيَاءِ دُونَ غَيْرِهَا، فَيَصَحُّ مَدْحُ النَّاسِ وَالْيَاقُوتِ وَاللُّؤْلُؤِ وَالْأَشْجَارِ، وَلَا تَحْمَدُ إِلَّا الْحَيَّ.⁶

1.1.2.1. الحمد اصطلاحاً

الْحَمْدُ اصْطِلَاحاً

الحمد هو الثناء بتعظيم المحمود بالقلب أو باللسان أو بهما معاً لاستحقاقه ذلك، سواء تعلق بالفاضل كالعلم، أم بالفاضل كالبر، والمقصود بالفاضل النعم القاصرة، وبالفاضل النعم المتعدية.⁷

1.1.2. الشكر

1.1.2.1. الشكر لغة

الشكر: العرفان، ومنه الشُّكُورُ، وشُكُورٌ جمع شُكْرٍ أو مصدر شُكِرَ وكلاهما صحيح، ومنه الشُّكران ضد الكفران، قال الله عز وجل: ((لا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُوراً)) أي عرفانا للإحسان ولا نشراً له، ومنه دابة شكور، أي تسمن بالعلف اليسير ويكفيها. والشُّكْرَةُ من الحلويات التي تصيب حظاً يسيراً من بقل أو مرعى، فتغزر عليه بعد قلة اللبن، واشتكر الصرع: امتلاً لبناً. تقول منه: شُكِرَتْ الناقَةُ بالكسر تُشَكَّرُ شُكْرًا، فهي شُكْرَةٌ. فإذا نزل القوم منزلاً وأصاب نعمهم شيئاً من بقل فدرت قيل: أُشْكِرَ القومَ، واشتُكِرَتِ السماءُ: اشتد وقعها.⁸ ويقال: شُكِرْتُه وشُكِرْتُ له، وباللام أفصح.⁹

1.1.2.2. الشكر اصطلاحاً

الشكر: العرفان بالإحسان ونشره وحمد موليه، فالعرفان ضد النكران، وهو الاعتراف بالنعمة مع نسبتها إلى صاحبها دون نكران، ونشره أي الجهر به من باب: وأما بنعمة ربك فحدث (الضحى)، وحمد موليه، أي الثناء على موليه عليك بالجوارح ولذا يقول الله تعالى: {اعملوا آل داود شكراً} وجاء في تفسيره: فالصلاة شكرٌ، والصيام شكرٌ، وكل خير يعمل لله شكرٌ، وفُسر الرزق بالشكر في قوله تعالى: {وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكذِّبُونَ} [الواقعة: 82] يقول: {وَتَجْعَلُونَ شُكْرَ اللَّهِ عَلَى رِزْقِهِ إِذْ كُنْتُمْ تُكذِّبُونَ، فعن الهيثم بن عدي: أَنَّ مِنْ لُغَةٍ أُرِيدَ شُكْرًا: مَا رَزَقَ فَلَانٌ: بِمَعْنَى مَا شُكِرَ، شُكْرُكُمْ تَقُولُونَ مُطْرَبًا بِنُوءٍ كَذَا وَكَذَا، وَبِنَجْمٍ كَذَا.¹⁰

المطلب الثاني

2. الحمد والشكر تفسيرياً

2.1. آراء المفسرين في الحمد والشكر ومواقف المترجمين منهما.

الفريق الأول

2.1.1. الحمد والشكر مترادفان

ذهب بعض المفسرين إلى أن بين الحمد والشكر ترادفاً، فالحمد عندهم هو الشكر، فقال ابن جرير الطبري: {الْحَمْدُ لِلَّهِ} الشُّكْرُ خَالِصًا لِلَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ

5 أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد الفراهيدي، معجم العين، تحقيق: مهدي المخزومي وإبراهيم السامرائي، ج3 (بيروت: دار ومكتبة الهلال)، 188، "باب الحاء والذال والميم."

6 أبو هلال الحسن بن عبد الله العسكري، معجم الفروق اللغوية، تحقيق: بيت الله بيات (مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين، 1412هـ)، 203.

7 سليمان بن محمد البجيرمي، تحفة الحبيب على شرح الخطيب (بيروت: دار الفكر، 1415هـ/1995م)، ج1، 30.

8 الخليل بن أحمد الفراهيدي، معجم العين، ج5، 291، "باب الكاف والشين والراء."

9 أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري، الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار، الطبعة الرابعة (بيروت: دار العلم للملايين، 1987م)، ج2، 702، "شكر."

10 أبو هلال الحسن بن عبد الله العسكري، معجم الفروق اللغوية، 203.

دُونَ سَائِرِ مَا يُعْبَدُ مِنْ دُونِهِ وَزَعَمَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: "قَالَ جَبْرِيلُ لِمَحْمَدٍ: قُلْ يَا مُحَمَّدُ! الْحَمْدُ لِلَّهِ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، هُوَ الشُّكْرُ." 11

وحول هذا المعنى تدور أشهر التفاسير التركيبية، وفيها:

Dilimizde övme ve teşekkür etme, Arapça'da medih ve şükür kelimelerinin hamd kelimesine yakın mânaları¹²

فمعنى الحمد يَلْتَبَسُ في التفاسير التركيبية بمعنى الشكر، ومن حجج القائلين بالترادف بين الحمد والشُّكْر، أنهم رَأَوْا الْمَصْدَرَ بِالشُّكْرِ سَادًّا عَنِ الْحَمْدِ كَقَوْلِهِمْ: الْحَمْدُ لِلَّهِ شُكْرًا.¹³

الفريق الثاني

2.1.2. عموم الحمد والشكر

وذهب بعضهم إلى أَنَّ الْحَمْدَ أَعْمُ مِنَ الشُّكْرِ فَكُلُّ شُكْرٍ حَمْدٌ وَلَيْسَ كُلُّ حَمْدٍ شُكْرًا.

ومنهم الماوردي، إذ يقول: أما الحمد لله فهو الثناء على المحمود بجميل صفاته وأفعاله، والشكر الثناء عليه بإنعامه، فكلُّ شُكْرٍ حَمْدٌ، وليس كلُّ حَمْدٍ شُكْرًا، فهذا فرقٌ ما بين الحمد والشكر، ولذلك جاز أن يَحْمَدَ اللهُ تعالى نفسه، ولم يَجُزْ أن يشكرها. فأما الفرق بين الحمد والمدح، فهو أن الحمد لا يستحق إلا على فعلٍ حسن، والمدح قد يكون على فعل وغير فعل، فكلُّ حَمْدٍ مَدْحٌ وليس كل مدح حَمْدًا، ولهذا جاز أن يمدح الله تعالى على صفته، بأنه عالم قادر.¹⁴

وترتب على ذلك قولهم: إن كل شاكر حَامِدٌ وَلَيْسَ كل حَامِدٍ شَاكِرًا وَرُبَمَا جعل الْحَمْدَ مَكَانَ الشُّكْرِ وَلَا يجعل الشُّكْرَ مَكَانَ الْحَمْدِ¹⁵، وعلى هذا سار معظم المفسرين وكذلك المعجميون.

ومنه أيضاً قولُ الزمخشري أيضاً: "الحمدُ باللسانِ وحده، فهو إحدَى شعبِ الشُّكْرِ، ومنه قوله عليه السلام: «الحمد رأس الشكر، ما شكر الله عبد لم يحمده».¹⁶

كما ذهبت إلى ذلك التفاسير التركيبية وكذلك الترجمات، مقتفية أثر الزمخشري في تفسيره، وهو قولهم: إن الحمد مُشْتَمِلٌ على المدح والشكر، أي إن الحمد أعمُّ من الشُّكْرِ، والفرق بينهما أَنَّ الْحَمْدَ يستحقُّه من قَدَمٍ شيئاً بارادته يُحْمَدُ عليه، أما الشُّكْرُ فموجِبٌ للبشر لأنهم لا يقدّمون إرادتهم وإنما بإرادة خالقهم، وكلاهما اختياريان من باب الدوق والتأديب.¹⁷

مما سبق يتضح أن بعض المفسرين والمعجميين ذهبوا إلى أَنَّ الْحَمْدَ يُعد نوعاً من أنواع المدح، واحتجوا على ذلك بأنَّ (حَمْدٌ) مقلوبٌ (مَدْحٌ)، فالحمدُ الثناء على المحمود بالكمال لأنه أهلٌ له، والمدحُ وصف الممدوح بما فيه أو بما ليس فيه، ولما كان ثمة تقاربٌ في المعنى جعلوا ضدهما واحداً فقالوا: ضدُّ الحمدِ والمدحِ واحدٌ وهو الذمُّ، وهو خلاصة موقف المفسرين الأتراك¹⁸، وأرى بناءً على ما سبق وسيأتي أن ذلك مخالفٌ للصواب؛ لأنَّ الذمُّ هو وصف المذموم بما فيه أو بما ليس فيه، فهذا الحد صدق عليه كون الشُّكْرِ ضدَّ المدح، ولم يصدق عليه كونه ضدَّ الحمد، إضافةً إلى أَنَّ الْحَمْدَ لفظٌ من الألفاظ التي لا ضدَّ لها من لفظها إلا بالطباق السليبي؛ فيكونُ ضدُّ (يحمد) لا يحمد.

11 أبو جعفر محمد بن جرير الطبري، تفسير الطبري جامع البيان، تحقيق: عبد الله بن محسن التركي (دار هجر، 2011م)، 1: 135.

12 مؤسسة الديانة التركية، تفسير القرآن الكريم – سورة الفاتحة

13 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/F%C3%A2tiha-suresi/2/2-ayet-tefsiri>

14 محمد بن أحمد الهروي أبو منصور، كتاب الزاهر في غريب ألفاظ الشافعي (بيروت: دار الطلائع)، 66.

15 أبو الحسن علي بن محمد الماوردي، تفسير الماوردي المعروف بالنعوت والعيون، تحقيق: السيد عبد المقصود (بيروت: دار الكتب العلمية)، ج 1، 54.

16 محمد بن قنوح الميورقي، تفسير غريب ما في الصحيحين البخاري ومسلم، تحقيق: زبيدة محمد سعيد عبد العزيز (القاهرة: مكتبة الهلال)، 449.

17 الزمخشري، محمود بن عمر بن أحمد (538 هـ)، الكشاف عن حقائق غوامض التأويل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، ضبط وتهديب: مصطفى حسين أحمد، وبهامشه أربعة كتب، (القاهرة، دار الريان للتراث 1987 م) 9: 1

18 بعض المصادر وأما التفاسير المعتمدة في تركيا:

Hayreddin Karaman, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüş, Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir (Türkiye diyant): 29

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (Takım 6 Cilt)*. (İnceleme - Tenkitli Metin 2021): 1:212, 222

18 Hayreddin Karaman, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüş, Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir: 29; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* 1:212, 222

المطلب الثالث

3. الحمد والشكر سياقياً

للسياق دورٌ بالغ الأهمية في الوقوف على المعنى المُعجمي الصحيح، ولكي يتسنى لنا دراسة المعنى السياقي للحمْد أو الشُّكر جمعاً الآيات القرآنيّة التي ورد فيها الحمْد بمشتقاته في القرآن الكريم مع تحليل السياق على المستوى الدلالي.

3.1. مواضع (الحمْد) في السياق القرآني

بلغت مواضع الحمد خمسين موضعاً في القرآن الكريم وهي تحت أقسام أربعة:

3.1.1. الإنشاء الصريح

ورد (الحمْد) إنشاءً صريحاً في ثلاثة عشر موضعاً من القرآن الكريم منها سبعة تبدأ بـ(سَبِّحْ) وهي للذكر الخالص ويقابلها الأمر بـ (الشُّكْر) سبع مرات في القرآن الكريم كما سيأتي، أما الإنشاء أيضاً ستة تبدأ بـ(قُلْ)، وجميعها على النحو الآتي:

- {فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّن السَّاجِدِينَ} 19
 {وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلِداً} 20
 {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا} 21
 {قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ} 22
 {وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ} 23
 {قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ} 24
 {وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سُبْحَانَكَ أَيَّتَاهُ فَتَعْرِفُونَهَا} 25
 {قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ} 26
 {قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} 27
 {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعِشِيِّ وَالْإِنْكَارِ} 28
 {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ} 29
 {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ} 30
 {فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً} 31

الحجر 98/15	19
الإسراء 111/17	20
طه 130/20	21
المؤمنون 28/23	22
الفرقان 58/25	23
النمل 59/27	24
النمل 93/27	25
العنكبوت 63/29	26
لقمان 25/31	27
غافر 55/40	28
ق 39/50	29
الطور 48/52	30
النصر 3/110	31

3.1.2. الخبر المؤول بإنشاء

ورد الحمد في صورة الخبر والمعنى إنشائي، فيكون التقدير: قل الحمد لله.

وهذا في أحد عشر موضعاً على النحو الآتي:

- {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}³²
 {الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ}³³
 {وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}³⁴
 {هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ}³⁵
 {وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ}³⁶ وتقديره: فسبحوا أنتم.
 {الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ}³⁷
 {الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ}³⁸
 {الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}³⁹
 {وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}⁴⁰
 {هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ}⁴¹
 {فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}⁴²

3.1.3. الخبر الصريح

ورد (الحمد) خبراً صريحاً في ستة عشر موضعاً على النحو الآتي:

- {وَوَحْنُ نُسْبِحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ}⁴³
 {وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا}⁴⁴
 {وَأَجْرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}⁴⁵
 {وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ}⁴⁶
 {الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ}⁴⁷
 {وَقَالاً الْحَمْدُ لِلَّهِ}⁴⁸

1/1	32
الأنعام 1/7	33
الأنعام 45/7	34
النحل 75/16	35
الإسراء 44/17	36
الكهف 1/18	37
سبأ 1/34	38
فاطر 1/35	39
الصافات 182/37	40
الزمر 29/39	41
غافر 65/40	42
البقرة 30/2	43
الأعراف 43/7	44
يونس 10/10	45
الرعد 13/13	46
إبراهيم 39/14	47
النمل 15/27	48

- { وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ }⁴⁹
 { وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَجَيْنَ تُظْهِرُونَ }⁵⁰
 { وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ }⁵¹
 { وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ }⁵²
 { وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدُّهُ }⁵³
 { وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ }⁵⁴
 { الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلُهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ }⁵⁵
 { وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ }⁵⁶
 { فَلِلَّهِ الْحَمْدُ }⁵⁷
 { لَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ }⁵⁸

3.1.4. المتصرف منها

ورود اللفظ مشتقا اسما أو وصفاً وذلك في أربعة مواضع:

من الأول: ذُكِرَ اسم النبي (محمد) ثلاث مرات، في سور: آل عمران والأحزاب ومحمد والفتح، وُذِكِرَ اسمه (أحمد) مرة واحدة في سورة الصف.

ومن الثاني: جاء وصفاً مشتقا على اسم الفاعل مرة:

{ النَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ }⁵⁹,

ومرة على اسم المفعول:

{ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا }⁶⁰.

ورد المصدر مؤولا باسم الفاعل في موضع واحد: { يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ }⁶¹، أي حامدين.

ورد في موضع واحد بصيغة المضارع المبني للمجهول في قوله: { لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا }⁶².

نلاحظ من خلال الحصر السابق الآتي:

أولاً- تكرر الحمدُ بمشتقاته في القرآن الكريم كاملاً في خمسين موضعاً، منها موضع واحد بصيغة المضارع المبني للمجهول وهو: وَيُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا. واقترن الحمدُ بالفعل هنا لأن الفعل لم يقع، وكما أنّ الفعل لم يقع فإن الحمدَ غيرُ محقق الوقوع، وإن وردَ الحمدُ في سياقٍ مقترناً بنعمةٍ أو

49	القصص 70/28
50	الروم 18/30
51	السجدة 15/32
52	فاطر 34/35
53	الزمر 74/39
54	الزمر 75/39
55	غافر 7/40
56	الشورى 5/42
57	الجنّة: 36/45
58	التغابن 1/64
59	التوبة 112/9
60	الإسراء 79/17
61	الإسراء 52/17
62	آل عمران 188/3

عملٍ فإما أن يقتصرَ السياقُ بمادة شكر أو إنَّ الحمدَ عامٌ وليسَ بسببِ ما ذُكرَ في السِّياقِ.

ثانياً- المواضعُ المتبقيةُ جاءت بصيغة المصدر: (الْحَمْدُ)، وجميعها يعود إلى معنى الثناء على الله إما بثنائه سبحانه على نفسه أو ثناء ملائكته عليه أو ثناء خلقه عليه، ولم يأتِ السياقُ قبلها مقروناً بعملٍ أو نعمةً محددة إلا نعمةً عامةً على الخلق بالهداية والفضل العام. فكان الحمدُ ثناءً على الله بما هو أهله بلا شرط التقييد بنعمة خاصة أو عملٍ سابقٍ عليه.

ثالثاً- لم يكن لتغيير الحركة أو التصرف أثر في تغيير المعنى فلم تخضع الكلمة الشريفة لتأثير الملامح التمييزية أو العنصر الفاعل في تمييز الفونيمات مخالفة بذلك نظرية المستشرقين وموافقة لنظرية ابن جني في أنَّ الحركة جزء ميني على الحرف وليس صوتاً منفصلاً عنه.

3.2. مواضع (الشكر) في السياق القرآني

بلغت مواضع الشكر في القرآن الكريم اثنين وسبعين موضعاً وهي تحت أقسام أربعة:

3.2.1. التذييل بها

(تكرر تذييل آيات من القرآن الكريم تسعاً وعشرين مرةً بقوله تشكرون أو يشكرون) وقد ورد القسم الأكبر منها بعد حرف (لعل) في خمس عشرة آية.

و(لعل) تقع في اللغة لعدة معانٍ وظيفية فهي: حرف ترجّ وتوقع وإشفاق وتعليل واستفهام، وقد جاءت بهذه المعاني حسب السياق الذي وردت فيه، فأصل معنى لعل: التوقع، وعبر عنه قومٌ بالترجي في المحبوب نحو: لعل الله يحدث بعد ذلك أمراً - أو الإشفاق في المكروه نحو: فلعلك باخع نفسك، وقال الأخفش: تأتي للتعليل نحو: أفرغ عملك لعلنا نتعدى، ومنه: لعله يتذكر، وللاستفهام نحو: وما يدريك لعله يزكي.⁶³

ومن خلال ورودها في القرآن قبل قوله تعالى: {تشكرون أو يشكرون} مذيلاً بها خمس عشرة آية في كتاب الله، أرى أن لها معنىً آخر يزيد على ما ذكره ابن هشام وغيره، فهي للحضّ والحثّ بمعنى (هلاً)، ويقوي هذا المعنى أنها مسبوقَةٌ بذكر بعض نعم الله على العبد.

3.2.2. تصرفها

الماضي: جاءت بصيغة الماضي (شكر) في ثلاثة مواضع.

المضارع: وردت حشواً في أربع آيات، ومذيلاً بها في تسع وعشرين آية.

الأمر: سبعة مواضع، فتنكر الأمر بالفعل (شكر) على صورتين: أشكر، واشكروا:

(اشكروا) الأمر بالإفراد مرتين في سورة لقمان 12، 14- و(اشكروا) خمس مرات، في سور: البقرة 152، 172، النحل 114، العنكبوت 17، سبأ 15.

نتيجة عددية بناءً على إحصائي للحمد والشكر في الاستعمال القرآني:

ورد في القرآن الكريم الأمرُ بالتسبيح بحمد الله سبع مرات، كما تكرر الأمرُ بشكر الله سبع مرات، وهذا يدخل في باب الإعجاز العددي الذي انفرد به هذا البحث.

3.2.3. اشتقاقها

- وردت مشتقةً على اسم الفاعل (شاكِر) في أربعة عشر موضعاً، منها موضعان لله عز وجل {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} ⁶⁴ {إِنْ شَكَرْتُمْ وَأَمْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا} ⁶⁵

⁶³ جمال الدين ابن هشام، أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك، حققه وعلّق عليه بركات يوسف هيود، راجعه يوسف الشيخ محمد البقاعي (بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع)، ج 1، ص 315.

⁶⁴ البقرة 2/158

⁶⁵ النساء 4/147

وموضع لنبي الله موسى وموضع لنبي الله محمد صلى الله عليهما وسلم تسليما كثيرا، فقال تعالى للنبي محمد: {وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ} 66، وفي موضع الأعراف لنبيّه موسى: {وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ} 67، والمواضع العشر المتبقية لجميع الخلق.

- وردت في موضعين مشتقة على اسم المفعول، قال تعالى:

{وَمَنْ أَرَادَ الْأَجْرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا} 68، {إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا} 69

- وردت في اثني عشر موضعا بصيغة (شكور) على فعول للمبالغة، وهي بمعنى فاعل ويدل على كونها بمعنى فاعل مقابلة شاكرا بـ كفور في قوله تعالى: {إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا} 70

3.2.4. ورودها اسما ووصفا لله تعالى أو لعباده

{يُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ} 71،

{وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ} 72،

و {ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مَنْ يَشْرَفْ حَسَنَةً نَزَّدَ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ} 73

وقوله أيضا: {إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ} 74

وجاءت في ستة مواضع وصفا لعباد الله، ووردت في موضعين بضم الشين مصدراً للفعل شَكَرَ (شكور)

فوردت مادة (شكر) في جميع آيات القرآن الكريم مسبوقه بنعمة ما، نحو: رزق أو خلق أو مغفرة ونحوها، مما أنعم الله على عباده، ومما يؤكد ذلك ورود النعمة بمعنى الشكر في موضعين من كتاب الله وهما قوله تعالى: {بَدَلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا} 75 وقوله سبحانه: {وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْفِرُونَ} 76 وللمفسرين فيه وجهان، أولهما: أنَّ الأصل بَدَلُوا شَكَرَ نِعْمَةَ [الله] كُفْرًا، والآخر: بدلوا شكر نعمة الله بحذف المضاف، وأما الموضع الثاني فورد الرزق بمعنى الشكر، وذلك في [أي]: شُكْرِكُمْ، أو بحذف المضاف أي: شكر رزقكم. 77

سبب اللبس في تفسير الحمد والشكر

بعد العرض السابق للتفسير المعجمي والتركيبي للحمد والشكر، ودراسة ذلك دراسة وصفية نقدية في ظل المستوى المعجمي والصوتي والتركيبي والدلالي لجميع ما ورد في القرآن الكريم من آيات قرآنية مشتملة على الحمد والشكر بمشقاتهما وتصرفاتهما، وقد بلغت عشرين ومئة آية؛ فقد تبين أن اللبس في تفسير معاني بعض الألفاظ ناشئ عن تفسير المفردات معجمياً بعيداً عن السياق، وهذا ما أخطأ فيه بعض المفسرين ومترجمي معاني القرآن الكريم فيما وصلت إليه يداي من كتب التفسير والتراجم، فالمعنى المعجمي وحده لا يؤلف نظاماً ألبتة، ولا يُشكّل بين الأفراد تواصلًا، كما أن الترجمة الحرفية غير ممكنة ولا متصورة في حق القرآن الكريم، ومن المعلوم من اللغة بالضرورة أن نظم الكلام ليس مقصوراً على العلم بمعاني المفردات المعجمية، كما أن بناء المعنى في نفس المتلقي في حاجة ضرورية إلى مجموعة من المستويات البنيوية المتداخلة التي تعمل في تناغم كلي يُفضي بعضها إلى بعض، مع مراعاة قيود التتابع الصوتي، ليستشرف المتكلم بُعداً آخر وهو تفرغ تلك الأصوات في مورفيمات، ثم يُنزلها المتكلم منازلها معتمداً على بُعد ثالث هو "التركيب والروابط" وهذا ما ذهب إليه القدامى والمستشرقون المحدثون.

وقد كان للمستشرقين نظرة لسانية مختلفة عن القدامى من حيث المورفيمات والفونيمات وكذلك التتابع الصوتي، فجعلوا الفونيم جامعا بين الصوامت

الزمر 66/39	66
الأعراف 144/7	67
الإسراء 17/17	68
الإنسان 76/76	69
الإنسان 3/76	70
فاطر 30/35	71
فاطر 34/35	72
الشورى 23/42	73
التغابن 23/64	74
إبراهيم 28/14	75
الواقعة 82/56	76
شهاب الدين السمين الحلبي، الدر المصون في علوم الكتاب المكنون، تحقيق: أحمد محمد الخراط (ممشق: دار القلم)، ج 7، 101؛ وأبو جعفر محمد بن جرير الطبري، تفسير الطبري جامع البيان، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي، ج 22، 368.	77

والصَوَائِد وتغيير أحدهما تغيير للمعنى، فالعين المفتوحة مختلفة عن المضمومة عن المكسورة عندهم ففي نحو: "عَرَضٌ" و"عَرِضٌ" و"عَرِضٌ" متباين بتباين الفونيمات، وهي الصَوَائِد: (الفتحة، والضمّة، والكسرة)، خلافاً لابن جنّي الذي ذهب إلى أنّ الحركة تابعة للحرف، وهي في الرتبة بعده، لأنّ الحركة إذا كانت بعضاً للحرف، فالحرف بالنسبة لها كلٌّ، وحكّم البعض في هذا تابع لحكم الكلّ، ولما كان الأصل أداء كلّ مورفيم معنى مختلفاً عن الآخر، كان اللبس مستبعداً بين الكلمات مختلفة الأحرف من باب أولى، إلا أنه وقع لدى المفسرين والمعجميين في تفسير بعض ألفاظ القرآن الكريم مثل (الحمد والشكر) موضوع المقالة.⁷⁸

الخاتمة والنتائج

الحمد لله الذي بنعمته تتمّ الصالحات، والصلاة والسلام على أفصح المخلوقات، وبعد، فمن أهمّ النتائج التي خلصَ اليها بناءً على الدراسة الوصفية السابقة، ونقد ما ذهب إليه بعض المفسرين والمترجمين الذين وقعوا في اللبس ومزجوا بين الحمد والشكر؛ فمنهم من قال بالعموم والخصوص، ومنهم من قال بالترادف بينهما، وبعضهم زعم أن الحمد أخو المدح، والذم ضدّ لهما، وقد أثبت البحث عدم صحة كل ذلك على النحو الآتي باختصار:

- أما زعمهم العموم والخصوص بين الحمد والشكر، فيعد تحليل السياق القرآني الوارد فيه الحمد أو الشكر وجدنا انتفاء العموم والخصوص بين اللفظتين، لأن العموم والخصوص يقتضي صحة وقوع إحدى اللفظتين مكان الأخرى في بعض المواطن، وثبت بالأدلة القطعية من خلال السياق القرآني عدم صحة ذلك، فانتهى العموم أو الخصوص بين اللفظتين.

- وأما الترادف، فمن المعروف أن حول قضية الترادف في اللغة العربية جدلاً كبيراً والراجح أنه لا يوجد ترادف تام بين مفردات اللغة العربية، وإنما هو لا يتجاوز حد التقارب بين الكلمات التي وضعها بعض اللغويين تحت باب الترادف، خاصة هاتين الكلمتين؛ إذ إن الترادف يقتضي صحة وقوع المترادفين بدل بعضهما، وهذا ما لم يقبله السياق مع اللفظتين الكرمتين ولا بين غيرهما من الكلمات المزمع ترادفها.

- أما التضاد، فقد أثبت البحث أن ضد الشكر الكفر ودل على ذلك استعمال السياق القرآني (الكفر) في أكثر من موطن مقابل (الشكر) كما ذكرت من أمثلة وآيات قرآنية، كما أثبت البحث أن (الذم) ليس ضدّ (الحمد) كما زعم بعض المفسرين، وأما قولهم إن الحمد مقلوب المدح فلا يستلزم بالضرورة كون الحمد محمولاً على المدح في كل معنى، فانتهى كون الذم ضداً له، وأكثر ما يقال: إن ضد الحمد لا يكون إلا من جهة السلب بالنفي فنقول: يحمد ولا يحمد.

ومن جانب آخر استنتج البحث أن بين الحمد والشكر فروقاً دلالية كبيرة، وذلك بعد استعراض جميع مواطن الحمد والشكر في القرآن الكريم واستقصائها كاملة، وباستقصاء تلك المواضع تبين الآتي:

- (الحمد) لفظ شريف خاصّ باللغة العربية يختلف معناه عن معنى الشكر، وعلى الرغم من ذلك تُرجم إلى غير العربية بلفظ الشكر والنسب معناه بمعنى الشكر، وقد ثبت من خلال التفسير المعجمي والتركيبي أن بين الكلمتين بوناً شاسعاً، وأنّ الحمد من الألفاظ التي ينبغي نقلها كما هي إلى اللغات الأخرى مثل لفظ الجلالة (الله) و (الرحمن)؛ إذ لا يُعني عنها غيرها، وقد ثبت ذلك من خلال ما ذكرته في ثنايا البحث من نموذج ترجمة الحمد والشكر في أشهر اللغات المترجم إليها معاني القرآن: التركية والإنجليزية والألمانية والفرنسية والفارسية.

- سبب اللبس الواقع في التفسير بين الكلمتين أنّهما لما رآوا أنّ الحمد أعمّ مؤرداً وأخصّ متعلّقاً؛ والشكر أعمّ متعلّقاً وأخصّ مؤرداً، خلطوا بينهما مخطئين في ذلك، لأنّه لم يصحّ وضع إحدى الكلمتين موضع الأخرى في سياقي أليته، فمورد الحمد هو السراء والضراء أو منح النعمة والحرمان منها، وخصوصه جاء من حيث التعلّق أي لا يكون إلا بالقول، ولذلك كان الحمد ذكراً من الأذكار، أما الشكر فليس ذكراً وإنما هو عمل؛ فالشكر أعمّ متعلّقاً لأنّ متعلّقه عموم الفعل والنية وخصوصه من حيث المورد؛ فابتنى على الفعل والنية، ولا حظّ له في القول أو الذكر، وهذا تفسير قول الله تعالى: (وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ)، فكان الشكور من عباد الله قليلاً لأن الشكر عمل وليس قولاً.

- لم يكن لتغيير الحركة أو التصرف الاشتقائي أثرٌ في تغيير المعنى، كما لم تخضع الكلمة الشريفة لتأثير الملامح التمييزية أو العنصر الفاعل في تمييز الفونيمات، وفي ذلك دلالة على ترجيح ما ذهب إليه ابن جنّي في أنّ الحركة جزءٌ مبني على الحرف وليس صوتاً منفصلاً عنه،

78 ولمزيد من بسط القول في مستويات التتابع الصوتي في العربية يمكن الرجوع إلى: محمد الخولي، الأصوات اللغوية، الطبعة الأولى (عمان: دار الفلاح، 1990)، ص. 186-192، وأبو الفتح عثمان ابن جني، سر صناعة الإعراب، تحقيق: حسن هندواي، الطبعة الثانية (دمشق: دار الفلم، 1993)، ج 1، ص. 28-30. Francis Katamba في كتابه An Introduction to Phonology يناقش نظام "SPE" الذي قدمه في كتاب The Sound Pattern of English، من تأليف نعوم تشومسكي وموريس هالي. يتطرق Katamba إلى الخصائص التمييزية الأربعة والعشرين التي حددها تشومسكي وهالي للمورفيمات والفونيمات، مشيراً إلى أن الكثير من هذه الخصائص لا تنطبق على اللغة العربية. ويراجع: Salih DERŞEVİ، "الأغراض البلاغية لصيغة التكبير في الترجمات التركيبية للقرآن الكريم: دراسة نقدية"، Dergiabant 11/2 (نوفمبر 2023)، ص. 424.

بخلاف نظرية المستشرقين الذي فرّقوا بين الفونيمات والمورفيمات دلاليًا.

- لا تستقيم ترجمة معاني القرآن الكريم والحديث الشريف إلى لغةٍ أخرى بعيدًا عن تداولها سياقيًا باللغة المنقول منها وإليها، إضافةً إلى الوقوف على المشترك اللفظي والفروق اللغوية في اللغة الأصل.

كما استنتج البحث فروقًا واتفاقات في الاستعمال على النحو الآتي:

- ورد (الأمر) بالنسب إلى حمد الله سبع مراتٍ مع مقابلته بمثلها لشكر الله -سبع مراتٍ أيضًا- وذلك في مواطنٍ مختلفةٍ وآياتٍ متفرقاتٍ في القرآن الكريم كاملاً، ولذلك علاقةً قويةً بما أُطلق عليه في العصر الحديث الإعجاز العددي في القرآن الكريم، فضلاً عن ارتباط الرقم (7) في الدين الإسلامي بالكثير من الآيات والأحاديث نحو سبع سمواتٍ وسبع أراضين والسبع المثاني، وغير ذلك.

- لما كان (الشكْر) بمشتقاته أكثر استعمالاً في القرآن الكريم من (الحمد) تباينت مواضعه في الآيات وكان له من الاستعمال السياقي ما ليس للحمد، فاستعمل متصرفاً إلى الماضي والمضارع والأمر في مواطنٍ متعددةٍ، كما استعمل مشتقاً إلى المصدر واسمي الفاعل والمفعول والمبالغة، إضافةً إلى تذييل الآيات القرآنية به في تسعة وعشرين موطنًا في صورةٍ متقاربةٍ: (لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) و (لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ) و (لَقَوْمٍ يَشْكُرُونَ) و (أَفَلَا يَشْكُرُونَ) و (فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ) و (فَلْيَلْأ مَا تَشْكُرُونَ) و (وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ) و (وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ)، بخلاف (الحمد) فورد مصدرًا في معظم مواضعه ومشتقًا على اسمي الفاعل والمفعول في موضعٍ واحدٍ، و متصرفاً إلى المضارع المبني للمفعول في موضعٍ واحدٍ أيضًا، كما أنّ مواطنه في الآيات مقيدةٌ ببدايتها أو حشوها، ولم تُذيل به أيةٌ من كتاب الله قط.

- أثر الاستعمال القرآني في اتساع تداولية الشكر كظاهرةٍ خطابيةٍ وتواصليةٍ واجتماعيةٍ؛ فيأتي الشكر في القرآن الكريم موجّهًا من الخلق للخالق أو للمخلوقين، كما أنّه ورد موجّهًا من الخالق للخلق، فمن الأول قوله تعالى: (أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ)، ومن الثاني قوله سبحانه: (إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ)، وكذلك أثر الاستعمال القرآني في تداولية استعمال الحمد؛ فلم يوجه إلا من الخلق للخالق سبحانه وتعالى كظاهرةٍ خطابيةٍ وتواصليةٍ واجتماعيةٍ.

- لم يرد الشكر مقصورًا أو محصورًا في كتاب الله؛ فلم يرد (الشكْر لله) ولا (لَهُ الشُّكْر) أو ما في معناهما في القرآن الكريم، بخلاف الحمد، فورد في القرآن الكريم في سياقٍ تركيبِيٍّ مقصورًا ومحصورًا، نحو: (الْحَمْدُ لِلَّهِ) و (لِلَّهِ الْحَمْدُ).

المصادر والمراجع

- البجيرمي، سليمان بن محمد بن عمر. تحفة الحبيب على شرح الخطيب المسمى حاشية البجيرمي على الخطيب. بيروت: دار الفكر، 1415هـ/1995م.
- ابن جني، أبو الفتح عثمان. سر صناعة الإعراب. تحقيق: حسن هنداي، الطبعة الثانية. دمشق: دار القلم، 1993م.
- ابن هشام، جمال الدين، أبو محمد عبد الله بن يوسف. أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك. حققه وعلق عليه: بركات يوسف هبود. بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
- الجوهري، أبو نصر إسماعيل بن حماد. الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية. تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار. بيروت: دار العلم للملايين، الطبعة الرابعة، 1987م.
- الخليل بن أحمد الفراهيدي، أبو عبد الرحمن. معجم العين. تحقيق: د. مهدي المخزومي ود. إبراهيم السامرائي. بيروت: دار ومكتبة الهلال.
- الزبيدي، محمد مرتضى الحسيني. تاج العروس من جواهر القاموس. الكويت: المجلس الوطني، 2001م.
- الزمخشري، محمود بن عمر بن أحمد جار الله (538 هـ)، الكشاف عن حقائق غوامض التأويل وعيون الأفاويل في وجو التأويل، ضبط وتهذيب: مصطفى حسين أحمد، وبهامشه أربعة كتب، (القاهرة، دار الريان للتراث 1987 م)
- الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير. تفسير الطبري جامع البيان. تحقيق: عبد الله بن محسن التركي. دار هجر، 2001.
- العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل بن سعيد بن يحيى بن مهران. معجم الفروق اللغوية. تحقيق: بيت الله بيات. مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين، 1412هـ.
- الماوردي، أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي. تفسير الماوردي المعروف بالثعلبي. تحقيق: السيد عبد المقصود. بيروت: دار الكتب العلمية.
- الخولي، محمد. الأصوات اللغوية. الطبعة الأولى. عمان: دار الفلاح، 1990.
- الميورقي، محمد بن فتوح بن عبد الله بن فتوح بن حميد الأزدي الميورقي الحميدي أبو عبد الله بن أبي نصر. تفسير غريب ما في الصحيحين البخاري ومسلم. تحقيق: زبيدة محمد سعيد عبد العزيز. القاهرة: مكتبة السنة، 449.
- الهروي، محمد بن أحمد بن الأزهر الهروي أبو منصور. كتاب الزاهر في غريب ألفاظ الشافعي. بيروت: دار الطلائع.
- DERŞEVİ, Salih. "الأغراض البلاغية لصيغة التنكير في الترجمات التركية للقرآن الكريم: دراسة نقدية." Dergiabant 11, no. 2 (نوفمبر 2023): 422-444. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1339214>.

المصادر باللغة الأجنبية:

- Elmahlı Muhammed Hamdi Yazır, *HAK DİNİ KUR'AN DİLİ* (TAKIM 6 CİLT) (İnceleme - Tenkitli Metin 2021)
- Hayerddin Karaman, Ibrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, sadrettin Gümüş *kuran yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Turkiya diyant)
- Katamba, Francis. *An introduction to phonology*. Vol. 48. London: Longman, 1989.

المواقع الإلكترونية:

- الموقع الإلكتروني لمؤسسة الديانة التركية لتفسير القرآن الكريم - <https://kuran.diyant.gov.tr/tefsir/F%C3%A2tiha-suresi/2/2-ayet-tefsiri>

Kaynakça

- Derşevi, Salih. "Al-Aghradh Al-Balaghiyyah Li Sighat Al-Tankeer Fi Al-Tarajimat Al-Turkiyyah Lil-Qur'an Al-Karim: Dirasah Naqdiyyah." Dergiabant 11, no. 2 (November 2023): 422-444. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1339214>.
- El-Askari, Ebu Hilal Hasan bin Abdullah bin Sehl bin Said bin Yahya bin Mihran. Mücemü'l-Furûkü'l-Lugaviyye. Tahkik: Beytullah Biyât. Müessesetü'n-Naşr'il-İslâmi et-Tabi'e li-Cemâ'eti'l-Müderresin, 1412 H.
- El-Bucayrmi, Süleyman bin Muhammed bin Ömer. Tahfetü'l-Habib ala Şerhi'l-Hatibi'l-Mesme Haşiye'l-Bucayrmi ala'l-Hatib. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1415 H / 1995 M.
- El-Cühari, Ebu Nasr İsmail bin Hammad. Es-Sahah Tacu'l-Lugah ve Sahahü'l-Arabiyye. Tahkik: Ahmed

- Abdülğafur Attar. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Milyûn, dördüncü baskı, 1987 M.
- El-Hâlîl bin Ahmed el-Ferahidi, Ebu Abdurrahman. Mücemül-Ayn. Tahkik: Dr. Mehdi el-Mehzumi ve Dr. İbrahim es-Samarai. Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- El-Heravî, Muhammed bin Ahmed bin el-Ezherî el-Heravî Ebû Mansûr. *Kitâbü'z-Zâhir Fî Ğarîb Elfâzi's-Şâfi'i*. Beyrut: Dâru't-Ta'lif., n.d.
- El-Hiravi, Muhammed bin Ahmed bin el-Ezheri el-Hiravi Ebu Mansur. Kitabu'z-Zahir fi Ğaribi Elfazi's-Safi'i. Beyrut: Daru't-Talai.
- El-Hulî, Muhammed. El-Esve'tu'l-Lugaviyye. Birinci baskı. Üman: Daru'l-Felah, 1990.
- El-Mevakki, Muhammed bin Feth bin Abdullah bin Feth bin Hümejd el-Ezdi el-Mevakki el-Hemidi Ebu Abdullah bin Ebi Nasr. Tefsiru Ğarib Ma fi's-Sahihayn el-Buhari ve Muslim. Tahkik: Zeyyide Muhammed Said Abdül-Aziz. Kahire: Mektebetu's-Sünne, 449.
- El-Mevardi, Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Hubeyb el-Basri el-Bağdadi. Tefsiru'l-Mevardi el-Mearuf bi'n-Nükât ve'l-uyun. Tahkik: Es-Seyyid Abdülmevkud. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- El-Mevrakî, Muhammed bin Fetûh bin Abdullah bin Fetûh bin Hameyd el-Ezdî el-Mevrakî el-Hamîdî Ebû Abdullâh bin Ebî Nasr. *Tefsîr-i Ğarîb Mâ Fî's-Sahîhayn El-Buhârî ve Muslim*. Ed. Zübeyde Muhammed Said Abdülazîz. Kahire: Maktabetü's-Sunne, 449.
- Et-Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerîr. Tefsiru't-Taberi Câmî'u'l-Beyan. Tahkik: Abdullah bin Muhsin et-Turki. Dar Hicr, 2001.
- Ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. Tacu'l-'Arûs Min Cevâhiril-Kâmus. Kuvvet: El-Meclisü'l-Vatani, 2001 M.
- Ez-Zemahşerî, Mahmud bin Ömer bin Ahmed Cârullah (538 H), el-Kaşşâf An Hakaikü Ğavâmizi't-Ta'vil ve 'uyûnil-Evkâl fî Vechi't-Ta'vil, düzeltme ve tehdîb: Mustafa Hüseyin Ahmed, ve bihamşihî erbâ'e kütüb, (Kahire, Dâru'r-Riyan li't-Turâs 1987 M)
- İbn Cinni, Ebu'l-Feth Osman. Sırrü Sına'atil-I'rab. Tahkik: Hasan Hindavi, ikinci baskı. Şam: Daru'l-Kalem, 1993 M.
- İbn Hişam, Cemalüddin, Ebu Muhammed Abdullah bin Yusuf. Evzahü'l-Mesalik İla Alfiyeti İbn Malik. Hakkahu ve 'alalahu: Bercât Yûsuf Hubud. Beyrut: Daru'l-Fikr li't-Tibâ'ati ve'n-Nüşri ve't-Tevzî.
- Merkez el-Dirâsât ve'l-Ma'lûmât el-Kur'âniyye, İcad. *Müsâvvetü't-Tefsîr el-Me'thûr*. Nezâret: Mesâid bin Süleymân et-Tâyir ve Nûh bin Yehyâ eş-Şehri. Beyrut: Dâru İbn Hazm be Mecâhidi'l-İmâm eş-Şâtibî, 2017.

التصوير الجسدي في الأدب العربي: دراسة عن الرجال المعروفين بالقبح في الأدب العربي،

الملخص

تتناول الدراسة موضوع القبح في الأدب العربي، وتأخذ بالاعتبار أهم الرجال الموصوفون بالقبح في كتب التراث العربي، يُفهم القبح عادةً على أنه تصوير للجمال الجسدي بشكل معاكس، حيث يتم التركيز على العيوب الجسدية بدلاً من الجمال والكمال. يعكس القبح الجسدي في الأدب العربي السمات النفسية والتاريخية للشخصيات الموصوفة. رغم أن الإسلام يحرم السخرية من العيوب الجسدية، استخدم الأدباء العرب القبح في السخرية والهزاء بمهارة. يهدف البحث إلى دراسة الشخصيات التي اشتهرت بالقبح في الأدب العربي وتحليل كيفية تصويرهم لتعزيز الأبعاد الفنية والاجتماعية للشخصيات المدروسة. يتبنى البحث منهجاً وصفيًا وتحليليًا وتاريخيًا لوصف الشخصيات وتحليل التغيرات في المفاهيم الاجتماعية للجمال والقبح عبر العصور. يستعرض البحث شخصيات مثل قيس بن الملوح، الأحنف بن قيس، كثير عزة، إياس بن معاوية، الأعمش، أبو دلامة، بشار بن برد، الجاحظ، والحريري، موضحًا كيف أثرت مظاهرهم الجسدية على فهم الشخصيات وتقديرها في المجتمع. يبرز البحث كيف يمكن للذكاء والفصاحة أن يتفوقا على المظاهر الجسدية، مسلطًا الضوء على استخدام الأدب العربي للقبح لتعميق الفهم الثقافي والاجتماعي، مما يساعد في تشكيل الهوية الثقافية وتحديد القيم في المجتمعات العربية. يعكس البحث التطورات الثقافية والاجتماعية عبر العصور من خلال التصوير الجسدي للشخصيات، مشيرًا إلى أن قيمة الشخص تعتمد على قدراته وفصاحته بدلاً من مظهره الخارجي. يسعى البحث أيضًا إلى تسليط الضوء على دور الأدب في تشكيل الهوية الثقافية وتحديد القيم في المجتمعات العربية من خلال استكشاف التأثيرات الفنية والثقافية لتصوير القبح الجسدي على الأفراد والمجتمعات.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية والبلاغة، القبح في الأدب العربي، الشخصيات الدميمة، الجمال والقبح، الهوية الثقافية.

إعلان (الرسالة / الورقة): يُعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا. تضارب المصالح: لم يتم الإعلان عن أي تضارب في المصالح.

التمويل: لم يتم استخدام أي تمويل خارجي لدعم هذا البحث. حقوق النشر والترخيص: يمتلك المؤلفون حقوق الطبع والنشر لعملهم المنشور في المجلة، وقد نُشر عملهم تحت رخصة CC BY-NC 4.0 المصدر: يُعلن أنه تم اتباع المبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا.

تقرير التشابه: تم الاستلام Turnitin - ، المعدل: 2

الشكوى الأخلاقية editor@rumelide.com

نوع المقال: مقال بحثي، تاريخ تسجيل المقال: 07.07.2024 تاريخ القبول: 20.09.2024 تاريخ النشر: 21.09.2024

DOI: <https://zenodo.org/record/13825343>

مراجعة الأقران محكمة خارجيان / مزدوج التعمية

41. Arap Edebiyatında Fiziksel Tasvir: Çirkinlikleriyle Tanınan Erkekler Üzerine Bir İnceleme²

Hüseyin ELMHEMIT³

APA: Elmhemit, H. (2024). التصوير الجسدي في الأدب العربي: دراسة عن الرجال المعروفين بالقيح في الأدب العربي. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 749-760. DOI: <https://zenodo.org/record/13825343>

Öz

Arap edebiyatında çirkinlik konusunu ele alan çalışma, Arap geleneğindeki önemli çirkinlikle tanımlanan erkekleri dikkate alır. Genellikle çirkinlik, fiziksel güzelliğin tersine bir tasvir olarak anlaşılır, yüzeydeki kusurlar yerine vurgulanır. Arap edebiyatındaki fiziksel çirkinlik, betimlenen karakterlerin psikolojik ve tarihsel özelliklerini yansıtır. İslam'ın fiziksel kusurlardan alay etmeyi yasaklamasına rağmen, Arap yazarlar çirkinliği hiciv ve eleştiride ustalıkla kullanmışlardır. Çalışma, Arap edebiyatında çirkinlikle ünlü karakterleri incelemeyi ve bu karakterlerin sanatsal ve toplumsal boyutlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Betimleyici, analitik ve tarihsel metodolojileri benimseyen çalışma, karakterleri tanımlar ve güzellik ve çirkinlik kavramlarının zaman içindeki toplumsal değişimlerini analiz eder. Çalışma, Kayis b. el-Mulavvah, el-Ahnef b. Kayis, Küseyir İzza, İyas b. Mu'aviye, el-Âmeş, Ebu Dulama, Beşar b. Burd, el-Câhiz, ve el-Hariri gibi karakterleri ele alarak, fiziksel özelliklerinin bu karakterlerin toplumsal anlayış ve değerlendirilmesine nasıl etki ettiğini açıklar. Zeka ve retorik yeteneklerin fiziksel görünümünden üstün olabileceğini vurgular, Arap edebiyatının çirkinliği kültürel ve toplumsal anlayışı derinleştirmek için nasıl kullandığını ortaya koyar. Kültürel ve toplumsal değişimleri, fiziksel karakterizasyon üzerinden ele alır, bireylerin ve toplumların kimlik oluşturmada ve değer belirlemede edebiyatın rolünü açıklar.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve Belagatı, Arap Edebiyatında Çirkinlik, Çirkin Karakterler, Güzellik ve Çirkinlik, Kültürel Kimlik.

² **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Ithenticate / İntihal, Oran: %2

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 07.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825343>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

³ Dr., Bağımsız Araştırmaçı / Dr. Independent Researcher (İstanbul, Türkiye), hud.kk51@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3630-5215>

Physical Depiction in Arabic Literature A Study of Men Renowned for Ugliness”⁴

Abstract

The study explores the theme of ugliness in Arabic literature, focusing on prominent men described as ugly in classical Arabic texts. Ugliness is typically understood as a contrasting portrayal of physical beauty, emphasizing bodily flaws instead of beauty and perfection. In Arabic literature, physical ugliness reflects the psychological and historical traits of the characters depicted. Despite Islam's prohibition against mocking physical imperfections, Arab writers adeptly used ugliness for satire and criticism. The research aims to study characters renowned for their ugliness in Arabic literature and analyze how they are portrayed to enhance the artistic and social dimensions of these figures. Employing descriptive, analytical, and historical methodologies, the study describes these characters and analyzes changes in social concepts of beauty and ugliness over time. It reviews characters such as Qays ibn al-Mulawwah, al-Ahnaf ibn Qays, Kathir Azza, Iyas ibn Mu'awiya, al-A'mash, Abu Dulama, Bashar ibn Burd, al-Jahiz, and al-Hariri, illustrating how their physical appearances affected understanding and societal estimation of their characters. The study highlights how intelligence and eloquence can surpass physical appearance, shedding light on the Arabic literature's use of ugliness to deepen cultural and social understanding, aiding in the formation of cultural identity and defining values in Arab societies. It reflects cultural and social developments across ages through physical depiction of characters, emphasizing that a person's worth depends on their abilities and eloquence rather than outward appearance. The research also aims to spotlight the role of literature in shaping cultural identity and defining values in Arab societies through exploring the artistic and cultural impacts of portraying physical ugliness on individuals and communities.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ugliness in Arabic Literature, Despicable Characters, Beauty and Ugliness, and Cultural Identity.

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 2

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 07.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825343>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

مقدمة

يعد القبح في الأدب العربي من المواضيع التي تثير الكثير من الجدل والاهتمام، إذ يتناول هذا المفهوم العديد من الجوانب الفنية والفلسفية والاجتماعية. يُفهم القبح عادةً على أنه التصوير اللغوي والفني للجمال الجسدي بشكل معاكس، حيث يتم التركيز على العيوب الجسدية بدلاً من الجمال والكمال. يعد استخدام القبح في الأدب وسيلة لتعميق التعبير وتحقيق الغرض الفني والرمزي، بالإضافة إلى تحدي النظرة التقليدية للجمال والكمال.

في السياق الثقافي والاجتماعي للأدب العربي، تمثل التشوهات الجسدية وقبح المظهر جزءاً من التعبير الفني والتقاليد الأدبية، حيث تعكس هذه الأوصاف ليس فقط المظاهر البدنية للشخصيات، بل تتناولها أيضاً تعبيراً عن السمات النفسية والتاريخية للشخصيات الموصوفة. وعلى الرغم من أن الإسلام يحرم الاستهزاء بالناس بسبب عيوبهم الجسدية، وإطلاق الألقاب التي لا يحبونها، إلا أن هذه القضايا كانت موضع سخرية واسعة في المجتمع العربي الإسلامي، تجلى ذلك في استخدام فنون المبالغة، فقد أخضع العرب تقريباً كل موقف يتعلق بقبح الوجه ودمامة المنظر للسخرية الشديدة من خلال اللجوء إلى فن المبالغة. وكانت الانتقادات توجه أحياناً لأشخاص ليسوا من النمط النموذجي بطريقة خفيفة، وفي بعض الأحيان كانت تأخذ طابعاً شديد السخرية في أقلام الأدباء الماهرين في فن الهجاء.

تتيح هذه الدراسة فرصة لاستكشاف أعمق لكيفية تأثير التصوير الجسدي في الأدب العربي على الفهم الثقافي والاجتماعي، مما يساعد في إلقاء الضوء على دور الأدب في تشكيل الهوية الثقافية وتحديد القيم في المجتمعات العربية. بهذا، يقدم البحث منهجاً تحليلياً عميقاً يستكشف التعقيدات والتحويلات في تصوير بعض الشخصيات العربية بناءً على مظاهرهم الجسدية، مع التركيز على التأثيرات الثقافية والفنية لتلك الصورة على المجتمعات والأفراد. يتناول هذا البحث تحليلاً للرجال الذين اشتهروا بالقبح في الأدب العربي، مستعرضاً الأمثلة والسياقات التي أُشير فيها إلى هذه الشخصيات.

1.1.1. الهدف من البحث

يهدف هذا البحث إلى دراسة الرجال الذين اشتهروا بالقبح في الأدب العربي، وتحليل كيفية استخدام هذا المفهوم الفني والثقافي في إبراز الجوانب البشرية والاجتماعية بشكل مختلف عن الجمال التقليدي. سيتم التركيز خاصةً على القبح الجسدي كموضوع رئيسي، مع استكشاف كيفية تمثيله وتفسيره من خلال الشخصيات المشهورة بالدمامة الجسدية في الأدب العربي.

2.1.2. أهمية البحث

دراسة الرجال الذين اشتهروا بالقبح في الأدب العربي تمثل أهمية كبرى في فهم الثقافة والمجتمع العربي، حيث تسلط الضوء على كيفية استخدام الناس عموماً والأدباء بشكل خاص لهذا الموضوع بالإضافة إلى ذلك، يساهم هذا البحث في توسيع نطاق الدراسات الأدبية بالنظر إلى الجوانب الفلسفية والنفسية والاجتماعية للأدب العربي.

3.1.3. منهج البحث

يتبنى البحث ثلاثة مناهج رئيسية فوياً: المنهج الوصفي يمثل في محاولة وصف وتوصيف الشخصيات الأدبية التي تميزت بالقبح الجسدي. يتضمن هذا المنهج تفاصيل دقيقة حول مظاهر القبح والسمات البدنية التي تم استخدامها كأداة للتعبير الفني. وثانياً: المنهج التحليلي، في تحليل تلك الشخصيات وتحليل الأوصاف المذكورة في قبيحها، كما تبنى البحث ثالثاً: المنهج التاريخي من خلال دراسة ترتيب تلك الشخصيات تاريخياً من الأقدم إلى الأحدث ومن خلال دراسة تغيير المفاهيم الاجتماعية للجمال والقبح عبر العصور من خلال الأوصاف المطلقة على تلك الشخصيات.

2. ظاهرة التصوير الجسدي في الأدب العربي

تمثل ظاهرة التصوير الجسدي في الأدب العربي نقطة تلاقي بين الفن والفلسفة، حيث تتجسد فيها مختلف الأبعاد الإنسانية والثقافية والاجتماعية للشخصيات الأدبية. يُعد التصوير الجسدي من أهم الأدوات التي يستخدمها الكتاب والشعراء لرسم صور حية وملموسة للشخصيات، مما يساهم في جذب انتباه القارئ وتعميق فهمه لدوافع وتحويلات الشخصيات المراد وصفها.

في الأدب العربي في العصور الإسلامية كان التصوير الجسدي يشمل ليس فقط الوصف الظاهري لملامح الشخصيات بل أيضاً الوصف الداخلي الذي يبرز حالات النفس والروح. على سبيل المثال، كان الشعراء يصفون أنفسهم والأخرين بأساليب تجسد الجمال أو القبح سواء أكان ظاهراً مجسداً أو كان معنوياً بأسلوب شعري يمزج بين الدقة والمبالغة الفنية. كان ذلك يعكس مفهومهم الفريد عن الجمال والكمال في زمنهم ومجتمعهم.

مع تطور الأدب العربي وظهور النثر والرواية، زادت أهمية التصوير الجسدي كأداة لتمثيل الشخصيات وتعميق تجاربهم الحياتية. فبدلاً من مجرد

وصف المظاهر الخارجية فقط، بدأ الكتاب يستخدمون التفاصيل البدنية والملامح الجسدية لتعزيز المعنى الداخلي للشخصيات المسرحية، مما يضيف عمقاً وتعقيداً على الشخصيات وأحداث القصة. ومع التقدم التكنولوجي والاجتماعي، شهدت أساليب التصوير الجسدي تغييراً ليشمل التعبير عن التنوع والتعددية في مظاهر الهوية والجمال والقيح. بينما يظل التصوير الجسدي جزءاً أساسياً من التعبير الأدبي، فإن استخدامه يعكس التحولات الثقافية والاجتماعية والفلسفية التي يمر بها المجتمع العربي المعاصر. وبهذا، يتضح أن ظاهرة التصوير الجسدي في الأدب العربي لها أبعاد متعددة ومتشعبة تجسد تطور الفكر الإنساني والفني عبر العصور، مما يجعل دراستها ضرورية لفهم الأدب العربي بشكل شامل وعميق.

الشخصيات المشهورة بالقبح في الأدب العربي

هناك العديد من الشخصيات التي ذكرت في كتب الأدب العربي وكتب التراجم أو كتب التاريخ الإسلامية أنها دميمة الوجه والخلفة، فمن الشخصيات التي ذكرت أنها تحمل أوصافاً جسدية ذميمة نذكر أبا سفيان (ت: 652/31) فقد قالوا: "كان أبو سفيان دميماً قصيراً وكان للصبح عسيفاً" (الزمخشري، 2006، 4/ 276) لكن سوف نتناول بالبحث هنا الشخصيات المشهورة جداً بأنها كانت قبيحة بحيث طارت سمعة قبحهم في الأفاق وتناقلتها كتب الأدب العربي والتراث الإسلامي.

3.1. قيس بن الملوح (68 / 688)

هو قيس بن معاذ ويقال أن اسمه البحتري بن الجعدي وقيل هو الأقرع بن معاذ وهو مجنون ليلي بنت مهدي العامرية وكانت من أجمل النساء شكلاً وأدباً، وأنكر بعض الناس وجود هذه الشخصية لكن المؤرخون أثبتوا أنها موجودة وحقيقية. (ابن الجوزي، 1992، 6/ 101)؛ (الذهبي، 1993، 5/ 214). ويبدو أن مجنون ليلي كان حسن المظهر حسن الثياب قبل أن يتولع قلبه بالعامرية. (الصفدي، 1994، 3/ 209) ويجن بعشقه بعد أن منع من الزواج بها، ويبدو أن لقب المجنون قد اشتهر وكان ابن الملوح حياً. (المغربي، د.ت: 100). فقد قال: (زينب العاملي، 1312: 478).

بسمونني المجنون حين يروني ... نعم بي من ليلي الغداة جنون

وارتبطت شخصية قيس بالحب العذري وعلى الرغم من أن المظهر الجسدي لقيس ليس واضحاً بشكل كبير إلا أن هناك بعض الصفات الجسدية التي يمكن أن نتنبأ عنها بناء على السياقات العامة التي ذكرت في كتب الأدب أو في كتب التراجم. فمن صفاته أن طويل الشعر جداً حتى أن صورته تشبه صور الوحوش، وملابسه رثة وعيناه غائرتان، ونحيف جداً وصل الأمر به إلى حد الامتناع عن الطعام والشراب حتى شارف على الهلاك (القاري، د.ت، 125/1)، ووجه شاحب، وحواجبه كثيفة. ويبدو أن الأمر تتطور كثيراً بعد زواج ليلي فكان هانماً على نفسه لا يلبس الثياب حتى وصل إلى درجة الهذيان. (ابن الجوزي، 1992، 6/ 104)؛ (الذهبي، 2003، 2/ 700).

وصل الأمر في نهاية المطاف أن قيس أصبح دميم المنظر كثيراً رث الثياب حتى أنه كان يلعب بالتراب عرياناً (الصفدي، 2000، 24/ 223) ورغم كل محاولات الأهل والأصدقاء أن يعيدوه إلى حالته الطبيعية لم يستطيعوا، فقد ذهب به أبوه إلى الحج، وحاولوا أن يلبسوه الثياب فكان يخلعها (الدينوري، 1423، 2/ 551) حتى أن الأمر بات يصعب على من لم يعرف قصته الكاملة أن يعرف أن هذا الرجل كان عاقلاً وكان حسن الهيئة وجيد الثياب. (المغربي، د.ت، 100).

ورغم هذه الدمامة التي وصل إليها قيس فقد كان من أشعر الناس في زمانه، ورغم أن الكثير من أشعاره نسبت إليه إلا أن كتب الآداب العربية مليئة بأشعاره الجميلة التي تناقلها الناس. ولم تشتهر قصة دمامته التي وصل إليها كاشتهار أشعاره.

3.2. الأحنف بن قيس (72 / 691)

هو صخر بن قيس بن معاوية بن حصن بن عباد من تميم، واسمه الضحالك بن قيس وكنيته أبو بحر أسلم في حياة النبي صلى الله عليه وسلم لكنه لم يره، (ابن قتيبة، 1992، 423) وكان من رجال الفتوح وأحد قادة الدولة في الخلافة الأموية (البلاذري، 1988، 304) وهو من حارب يزيدجرد وغزا خراسان (الطبري، 1387، 4/ 166) وكان من أذكاء العرب ومحل مشورتهم فقد أشار على سيدنا عمر بأن يغزو يزيدجرد فرضي سيدنا عمر بذلك وانتهى إلى رأي الأحنف (ابن الجوزي، 1992، 4/ 322)، وعندما اقترب الخوارج من البصرة فرز أهلها إلى الأحنف مستشيرين وسألوه أن يتولى حربهم لكنه أشار إليهم بالمهلب بن أبي صفرة (702/83) لمعرفته وتجربته في القتال ولشجاعته (ابن الأثير، 1997، 3/ 276).

وقد اشتهر الأحنف بكثير من المزايبا فقد كان صاحب سياسة وحكمة فقد سأله معاوية يوماً وقال له: "كيف الزمان فقال أنت الزمان إن صلحت صلح الزمان وإن فسدت فسد الزمان. أفة الملوك سوء السيرة وأفة الوزراء خبث السريرة وأفة الجند مخالفة القادة وأفة الرعية مخالفة السادة وأفة الرؤساء ضعف السياسة وأفة العلماء حب الرياسة وأفة القضاة شدة الطمع ومن أهم الأمور التي اشتهر بها الأحنف أنه علّم اللسان" (الجبرتي، د.ت، 1/ 22) وقد رآه سيدنا عمر لكنه ازدرأه فعندما تكلم عرف سيدنا عمر قدرته على الخطابة وصنعة اللسان فقد قال له سيدنا عمر يوماً: "ويحك يا أحنف لما

رَأَيْتُكَ اِزْدَرَيْتُكَ فَلَمَّا نَطَقْتَ قُلْتَ لَعَلَّهُ مُنَافِقٌ صَنَعَ اللِّسَانَ فَلَمَّا اخْتَبَرْتُكَ حَمْدَتِكَ وَلِذَلِكَ حَبَسْتُكَ، حَبَسَهُ سَنَةٌ يَخْتَبِرُهُ فَقَالَ عُمَرُ: هَذَا وَاللَّهِ السَّيِّدُ (العجلي، 212/1985)

وبالرغم من تلك الصفات النادرة التي اجتمعت في شخصية الأحنف إلا أن صفاته الخارجية وذمامة جسمه ووجهه اشتهرت بين العرب كثيراً، فقد ذكر عبد الملك بن عمير وهو من سكان الكوفة أن الأحنف قدم عليهم أميراً على الكوفة لكنه لم ير أبيض منه رجلاً فقد جمع كل الصفات الذميمة في الرجال فهو أصلع الرأس، أحنف الأنف أغضف الأذن مترابك الأسنان أشدق مائل الذقن ناتئ الوجنة باخق العين خفيف العارضين أحنف الرجلين إلا أنه مع كل صفاته تلك كان سليط اللسان وخطيباً مفوهاً. (الجاحظ، 1423، 68/1).

وكثر الصفات المذمومة التي ذكرتها كتب التاريخ والأدب فاتفق الجميع على وصفه بالأعور، وبأنه أصلع و مترابك الأسنان، ومائل الذقن، وخفيف العارضين، زاد ابن قتيبة (934/322) بأنه ولد ملتصق الألبتين حتى شق ما بينهما، وأنه كان أحنف الرجل يبطأ على وحشيها (ابن قتيبة، 1992، 423) أما ابن الجوزي (1201/597) فقد ذكر أنه مصعلك الرأس (ابن الجوزي، 1997، 328) ووصفه ابن كثير (1373/774) بأنه قصير جداً وبأن له ببضة واحدة. (ابن كثير، 1986، 327/8)، (العجلي، 212/1985).

وفي حادثة طريفة جرت بينه وبين مصعب بن الزبير (690/71) فلما قدم الأحنف إلى الكوفة رآه مصعب لكنه لم يعجبه شكله فقد كان أعوراً دميماً قصيراً وأحنف الرجلين فتساءل مصعب عن الشيء الذي جعل الأحنف يصل إلى هذا المرتبة في الشرف والعزة بين الناس فليس هو سيد في قومه وليس هو أجودهم، فأجابته الأحنف إن الذي جعلني هكذا صفة لا توجد عندك فتعجب مصعب وتساءل عن تلك الصفة فأجابته الأحنف بأنه يترك ما لا يعنيه ولا يسأل عنه. (القيرواني، دت، 696/3).

وبالرغم من شهرة قبح الأحنف إلا أن له العديد من الصفات الحميدة التي طغت على تلك الصفات فهو السياسي المحنك، وهو قائد في الفتح الإسلامية، وهو صاحب مشورة وخطيب مفوه، ولذلك لم نجد ذكراً لتلك الصفات الجسدية في العديد من الكتب التي تكلمت عن الأحنف بل اكتفت بذكر صفاته الحسنة دون غيرها. (ابن سعد، 1990، 64/7).

3. 3. كَثِيرٌ عَزَّةٌ (723 / 105)

كثير بن عبد الرحمن بن الأسود بن عامر أبو صخر الخزاعي شاعر مشهور من العشاق، وعزة هي أم عمرو بنت جميل بن حفص. (المرزباني، 1982: 350)؛ (النويري، 1423، 77/3). وقد كان دميم الخلقة كثيراً تزدريه العين، (ابن الجوزي، 1992، 104/7)، وقصير جداً بلغ من القصر أن من يراه لأول مرة بحسبه ولد صغير، حتى قيل إن طول له لا يتعدى ثلاثة أشبار فقط (ابن كثير، 1988، 278/9). وكان عبد العزيز بن مروان (704/85) يمازحه فيقول: طأطئ رأسك حتى لا يؤذك السقف، وأطلق عليه البعض لقب: زب الذباب لقصره الشديد، (ابن خلكان، 1971، 113/4)، ومن صفاته أنه أبرش في وجهه خيلان كثيرة وكان مع قصره الشديد طويل العنق وكان عنقه مائلاً إلى الحمراء. (المرزباني، 1982: 350).

ومن القصص المشهورة في قبح كثير أنه استأذن على عبد الملك فقال الحاجب: يا أمير المؤمنين هذا كثير بالباب، فاستبشر عبد الملك، وقال أدخله يا غلام، فلما دخل على عبد الملك ازدراه وقال: تسمع بالمعيدي خير من أن تراه، ولذلك لكثرة دمامته. فقال كثير مهلاً يا أمير المؤمنين فإنما الرجل بأصغريه لسانه وقلبه. ثم قال: (ابن خلكان، 1971، 107/4)؛ (ابن الجوزي، 1992، 104/7).

ترى الرجل النحيف فتزدريه ... وفي أثوابه أسد مزير

ومن الحكايات التي ذكرت في دمامته أيضاً أن امرأة لقيت كثير عزة وتعجبت لدمامته وقالت: من أنت، فقال كثير عزة، فقالت: تسمع بالمعيدي خير من أن تراه، فقال لها مه أنا الذي أقول:

فإن أك معروق العظام فإنني ... إذا ما وزنت القوم بالقوم وازن

فقالت له تلك المرأة: وكيف تكون أنت بالقوم وازناً وأنت لا تُعرف إلا بعزة، فقال لها: لقد رفع الله بها قدرتي وزين بها شعري. (الذهبي، 1993، 228/7).

ورغم الدمامة التي عليها والقصر الشديد فقد كان من أشعر الإسلاميين وأفصحهم وكان يتردد على الخلفاء، ويعجبهم مجلسه، وعندما مات قال الناس: مات أشعر الناس. (ابن خلكان، 1971، 113/4).

3.4. إياس بن معاوية (740/ 122)

القاضي المشهور إياس بن معاوية بن قرة المزني أبو وائلة تولى قضاء البصرة وكان أحد أعاجيب الدهر في الذكاء حتى أصبح ذكأوه مضرب المثل بين العرب (ابن عبد ربه، 1404، 9/3)؛ (ابن كثير، 1988، 368/9)؛ (الزركلي، 2002، 33/2). وقد وصفته المصادر بكثرة الكلام حتى أنه لا يكاد يسكت، ولا يمكن أن يتكلم في مجلسه أحد حتى قالوا أنه لا عيب فيه سوى كثرة كلامه. (ابن كثير، 1988، 209/9) قال له رجل من أعلام الناس مرة أنا وأنت لا نتفق، لأنك لا تشتهي أن تسكت وأنا لا أشتي أن أسمع. (الجاحظ، 1423، 100/1)؛ (الأبي، 2004، 90/5)؛ (الطرابلسي، 1425: 423).

لم تفصل المراجع في دمامة إياس كما فصلت في قباحة الأحنف فذكرت بعض المصادر أنه أحمر طويل الذراع (الذهبي، 1993، 42/8)؛ (ابن كثير، 1988، 368/9). ووصفه الجاحظ بأنه أحمر دميم سيء الهيئة قشفاً. (الجاحظ، 1423، 100/1). ووصفه أيضاً بأنه ضعيف دقيق ودميم. (الجاحظ، 1424، 369/2). وعندما أراد ابن هبيرة بأمر من عمر بن عبد العزيز أن يولي إياس على قضاء البصرة قال له إياس أنا لا أصلح للقضاء؟ فسأله أبا هبيرة عن سبب ذلك فقال لأني دميم الخلقة، فقال له: إني لا أريد أن أحاسن بك الناس (الحصري، دت، 199/1).

وفي موقف طريف أن إياس لسبب ذمامته وضعفه الجسدي كان أبوه دائماً ما يقدم أخوه الذي كانت له صفات جسدية جيدة فهو أشد حركة من إياس وأقوى منه، فقال إياس لوالده إنك تقدم أخي علي، لكن والده عندما رأى حسن كلامه وبلاغته أصبح يقدم إياس على أخيه فوجد عنده أكثر مما كان يظن فيه. (الجاحظ، 1424، 397/2)، ومرة أتى إياس على حلقة علم من حلق قريش في مسجد دمشق فلما رآه أحمر دميم الخلقة سيء الهيئة استهانوا به، ولكنهم عندما عرفوا مكانته وذكاءه رجعوا عن ذلك وقالوا: "الذنب مقسوم بيننا وبينك، أتيتنا في زي مسكين تكلمنا بكلام الملوك" (الجاحظ، 1423، 100/1).

وبذلك نرى أن الذكاء والفصاحة يمكن أن يتفوقا على المظاهر الجسدية، فقيمة الشخص لا تعتمد على مظهره الخارجي بل على قدراته وفصاحته فقد تفوق إياس على الكثيرين بفطنته رغم ذمامته الظاهرة، ويظهر بوضوح أن التقدير الحقيقي لا يأتي من المظهر الخارجي فالمهارات التي يمتلكها الشخص والعمل الجاد يمكن أن يتفوقا على أي تحديات جسدية.

3.5. الأعمش: (765/148)

سليمان بن مهران أبو محمد الأسدي الكوفي الحافظ العالم المشهور في الحديث، وكان قارئاً للقرآن ومن أحفظ الناس في الحديث وأعلمهم بالفرائض. (الذهبي، 2003، 883/3) وقد روى نحو 1300 حديث، ولم يكن يتذلل للسلطان مع حاجته وفقره. (الزركلي، 2002، 135/3). وقد اشتهر بلقبه الأعمش فلا يكاد يذكر اسمه مطلقاً لوجود العمش في عينيه، والعمش هو فساد العين، وكثرة سيلان دمعها حتى أنه لا يكاد يبصر بها. (ابن منظور، 1414، 320/6)، وقد اشتهر بهذا الاسم وكان ما يزال على قيد الحياة، فالجميع كانوا ينادونه بالأعمش. (المرزباني، دت: 44).

ويظهر من الكتب التي تحدثت عن الأعمش أنه قبيح المنظر (الجاحظ، 1423، 57/2)، قصير القامة جداً، عينيه فيهما عمش كبير. وكان الأعمش مع قبحه الشديد صاحب فكاهاة ونوادير كثيرة فمنها أنه كانت عند الأعمش شاة وكان إذا ضاقت صدره ولم يحب أن يبيح بما يريد كتمه من الأخبار خرج إلى تلك الشاة يكلمها حتى قال البعض: "ليت أني كنت شاة الأعمش، (الجاحظ، 1423: 92). ومن نوادره أيضاً أن الإمام أبو حنيفة (767/150) عاد الأعمش في مرضه فقال له الإمام: لولا أن أثقل عليك لعديت في كل يوم مرتين. فقال له الأعمش: والله يا ابن أخي أنت ثقيل علي وأنت في بيتك فكيف لو جئنتي في كل يوم مرتين. ومرة مرض الأعمش فكلما دخل شخص يعود سأل عن مرضه وحالته فأزعجه هذا الأمر فكتب قصته في كتاب وجعله عند رأسه فإذا سأل أحد عن مرضه وأحواله قال له الأعمش عندك القصة في الكتاب فاقرأها. (ابن عبد ربه، 1404، 284/2). ومن كثرة نوادره وطره وقصصه ألف ابن طولون (953/1546) في الأعمش كتاباً أسماه الزهر الأعمش. (حاجي خليفة، 1941، 957/2).

ومن القصص المشهورة التي تحكي قبح الأعمش أن إبراهيم النخعي (777/161) مرة كان يمشي مع الأعمش فقال له إن الناس إذا رأونا معا سيقولون أعمش وأعور، فقال له الأعمش: وما عليك أن يأتوا ونؤجر. (الجاحظ، 1423، 52/2)؛ (ابن عبد ربه، 1404، 191/2). ومرة جاء الأعمش إلى الدرس ضاحكاً فتعجب أصحابه وتساءلوا عن السبب فقال لهم إن ابنتي طلبت مني شيئاً فلم أجيبها فقالت لأمها: ألم تجد أحداً تنزوجينه إلا هذا الأعمش. (التوحيدي، 1998، 92/7)؛ (الأبي، 2004، 106/2).

ومن أجمع القصص التي جمعت كل صفات الأعمش الدميمة قصته في مصالحة زوجته، فقد ذكرت كتب الأدب أنه حدثت بين الأعمش وزوجته خصومة وكانت زوجته من أجمل نساء الكوفة، فجاء رجل يريد أن يطلب الحديث فقال له الأعمش إن زوجتي نشزت علي فهل تدخل عليها وتخبرها بمكاني من الناس فدخل عليها وقال: إن الله تعالى قد أحسن قسمتك فهذا شيخنا وسيدنا ونأخذ عنه ديننا، فلا يغرنك عموشة عينيه، والجروح الكثيرة التي في ساقية، ولا ننن ابطه، ولا بخر شديقه، ولا جمود كفيه، ولا ضعف ركبتيه، ولا تنوء جبينه. فقال له الأعمش كف عن هذا فقد ذكرت من عيوبي ما لم تكن تعرفه. (الوطواط، 2008: 292)؛ (الجاحظ، 1424، 57/2)؛ (الراغب، 1420، 307/2)؛ (أبو المعالي، 1417، 370/9).

ويبدو أن دمامة الأعمش سرت في ولده أيضاً فكان الأعمش مرة يمشي في الطريق فرأى ولداً عرباناً يلعب بالطين، فقال للذين كانوا معه انظروا إلى هذا ما أقدره وما أفسس أنفه، ويجوز أن يكون أبوه أقدر منه. فقال له أصحابه هذا ابنك محمد. ففتح عينيه ومسحهما ونظر إليه وتأمله ثم قال. انظروا إليه بحق الله عليكم كيف يتقلب في الطين كأنه شبل. (الأبي، 2004، 109/2).

وبالرغم من الدمامة التي كان عليها الأعمش فلا يذكر الأعمش إلا أنه المحدث والحافظ، والفقير والقارئ، وانطوت تلك الصفات، هذا مع خفة دم الأعمش وفكاهته التي لم تكن تحفى على أحد.

3.6. أبو دلامة (161/778)

زند بن الجون الأسدي، بالولاء، أبو دلامة، أدرك آخر بني أمية لكنه لم يشتهر إلا في أيام بني العباس، فقد أدرك السفاح، والمنصور، والمهدي، وكانوا يقدمونه ويفضونه ويستطيبيون نواذره، وكان متهماً بالزندقة. (ابن الجوزي، 1992، 251/8)؛ (الزركلي، 2002، 50/3). لم تذكر المصادر كثيراً عن صفاته لكن اتفقت جميع المصادر على أنه عبد أسود قصير القامة ذو أسنان متفرقة. (الخطيب، 2002، 517/9)؛ (ابن خلكان، 1900، 320/2)؛ (الصفدي، 2000، 145/14).

ورغم أنه على تلك الصفات من سواد البشرة والعيودية فقد وصل بفضل حكاياته ونواذره وأدبه ونظمه إلى دار الخلافة، وله حكايات كثيرة مع الخلفاء.

3.7. بشار بن برد (167/784)

بشار بن برد العقيلي أبو معاذ، أدرك الخلافة الأموية والعباسية، واتهم بالزندقة وقتل بذلك. (الزركلي، 2002، 85/2) وكان من المطبوعين على الشعر فلا يتكلمون قول الشعر ولا يتعجبون فيه وهو من أشعر المحدثين على الإطلاق. (الدينوري، 1423، 745/2). وذكر ابن خلدون (1406/808) أنه من آخر من يستشهد بشعره في اللسان العربي. (ابن خلدون، 1988، 801/1). وطارت أشعاره في الأفق وتناقلتها الأجيال ومن الأبيات المشهور قوله: (التعالبي، 1981، 74/1)

إذا كنت في كل الأمور معاتباً ... صديقك لم تلق الذي لا تعاتبه

فعض واحداً أو صل أخاك فإنه ... مقارف ذنب مرة ومجانبه

اتفقت المصادر على أنه أكمه لا يرى أبدأ (ابن الوردي، 1996، 192/1)؛ (التعالبي، د.ت، 48)؛ (الحصري، د.ت، 130). ووصف بأنه "أكمه جاحظ العينين قد تغشاها لحم أحمر وكان عظيم الخلق طويلاً" (اليافعي، 1997، 275)؛ (ابن العماد، 1986، 301/2)؛ (الزمخشري، 1412، 37/5). والذي يظهر أن دمامته كانت في وجهه وعينه على وجه الخصوص، ففيهما قطع من اللحم الأحمر تجعل الإنسان يخاف منهما في الوهلة الأولى.

وقد كثر الهجاء بين حماد عجر (778/161) الشاعر المشهور وبين بشار بن برد وكان حماد دائماً ما يهجو بالدمم الموجود في وجهه وعينه فيقول مثلاً: (الجاحظ، 1424، 156/1)

أشبه بالخنزير وجهها ولا ... بالكلب أعرافاً ولا مكسراً

ولا رأينا أحداً مثله ... أنجس أو أفسس أو أقذرا

لو طليت جلده عنبراً ... لتنتت جلده العنبراً

ولشدة دمامة عيني بشار صار يضرب بها المثل في البشاعة فيقولون: "وعينيك عين بشار بن برد" (الصفدي، د.ت: 13)، ولذلك كان بشار بن برد عندما يصف نفسه لا يصفها بحسن الجمال والمنظر بل بأنه شاعر مشهور، وصاحب كنايات لم يستطع حتى المبصرون أن يأتوا بمثلاً. (الزمخشري، 1412، 229/5). وبالرغم من دمامة وجهه فقد نجح بشار وبمهارة في محو هذه الصورة المتعلقة به عن طريق الشعر و الصنعة الإبداعية التي اشتهر بها. (Dinçer, sayı: 014, 2023).

3.8. الجاحظ (255/869)

عمرو بن بحر بن محبوب الكناني أبو عثمان الشهير بالجاحظ، من كبار أئمة الأدب ولد ومات بالبصرة قتلته الكتب التي وقعت عليه، وله العديد من الكتب من أشهرها كتاب الحيوان. (الزركلي، 2002، 74/5). وقد اشتهر الجاحظ كثيراً بدمامته التي شكلت المثل السائر في القبح والدمامة، حتى أن لقبه المعروف الجاحظ مشتق من بروز عينيه وحظهما. (اليافعي، 1997، 120/2). وكان يقال له أيضاً الخدقي لنفس السبب. (ابن خلكان، 1900، 471/3).

ولم يكن يعجبه لقب الجاحظ على ما يظهر وقد اجتهد لكي يقرر في أذهان الناس أن اسم عمرو "أرشق الأسماء، وأخفها، وأزهرها، وأسهلها" وكان يطلق عليه الاسم المظلوم ويعني بذلك أنهم ألصقوا به الواو التي ليست منه ولا فيه دليل عليها، ولا إشارة لها. (بهاء الدين، 1998، 329/1). وهذا الاسم لم يقع في الجاهلية والإسلام إلا على فارس أو ملك أو سيد فمثلا عمرو بن هاشم جد النبي صلى الله عليه وسلم، وعمر بن سعيد، وعمر بن العاص.

والجاحظ كان يشبه جده فزاره فهو قصير دميمة جاحظ العينين فيبيح المنظر. (الجاحظ، 1419: 8). ويظهر من خلال الروايات التي يذكرها الجاحظ عن نفسه أنه قصير القامة، صغير الرأس، دقيق العنق، صغير الأذنين، أسود اللون، جاحظ العينين، مشوه الخلق. فمن الطرائف التي ذكرها الجاحظ عن نفسه أن امرأة أخذته إلى الصنائع فقالت له: اعمل مثل هذا، ثم خرجت، ولكن الجاحظ لم يفهم ماذا حدث ولماذا جاء، وبقي مبهوتاً، ثم سأل الصنائع عن المسألة فقال له: هذه المرأة أردت أن أعمل صورة شيطان، فقلت لها: لا أدري كيف أصور الشيطان، فأنت بك إلي لأصوره على صورتك. (شهاب الدين، 1419: 275).

وعلى الرغم من أن الجاحظ قبيح الشكل ودميمة الخلقه وقصير القامة لكنه لم يكن يخفي دمامته بل كان يتعامل معها بظرافة وسخرية وكان يستخدمها كموضوع للفكاهة فقد امتاز الجاحظ بالروح الخفيفة والدعابة الجميلة ولذلك حرص الرؤساء وولاة الأمر على طلبه لخفته وظرافته. فهو يجعل من دمامته مصدر ضحك وإضحك فمن الطرف التي ساقها الجاحظ عن نفسه أن المتوكل طلب مؤدياً لبعض أولاده وذكر الجاحظ له، لكنه عندما رأى الجاحظ استبشع منظره وأمر له بعشرة آلاف درهم وصرفه. (الزيات، عدد: 66، تاريخ الإصدار: 1934).

والجاحظ كان قصير القامة كثيراً فمرة كان يجتاز في بعض الطريق فوجد امرأتين كانت أحدهما طويلة جداً فأراد مزاحها فدعاها على الطعام فقال لها: انزلي كلي معنا، كناية عن طولها الشديد، فقالت له: اصعد أنت حتى ترى الدنيا، فهو عرض بطولها، وهي عرضت بقصره. (الزيات، عدد: 66، تاريخ الإصدار: 1934).

وبالرغم من أن الجاحظ يعتبر من أعظم الأدباء في العصر العباسي بفضل براعته الأدبية وذكائه الوفاة إلا أن مظهره الخارجي لم يسلم من النقد والسخرية، فقد كان قبحه مادة للشعراء حيث لم يترددوا في تصويره بأقسى الأوصاف ومن أبرز هذه الأوصاف ما قاله الشاعر: (شهاب الدين، 1419، 275)؛ (ابن حجة، دت، 2/285).

لو يمسخ الخنزير مسخاً ثانياً ... ما كان إلا دون قبح الجاحظ

رجلاً ينبو عن الجحيم بوجهه ... وهو القذى في عين كل ملاحظ

كان الجاحظ رمزاً للتفوق الذهني والفكري في عصره ويعتبر واحداً من أعظم الأدباء في العصر العباسي. وكتابات في مجالات متعددة مثل الأدب والعلوم والفلسفة جعلته يحتل مكانة رفيعة في الثقافة العربية. ولم يكن مظهره الخارجي عائقاً أمام تفوقه. إن الجاحظ هو تجسيد حي لكيفية أن الإنسان يمكنه أن يتجاوز عيوبه الجسدية بفضل ذكائه وروحه المرححة. لقد ترك لنا الجاحظ إرثاً أدبياً وفكرياً خالداً، يجعلنا نتذكره ليس فقط كأديب وعالم، بل كرمز للتفوق والإبداع. يعلمنا الجاحظ أن القوة الحقيقية تكمن في العقل والروح، وأن الجمال الحقيقي هو جمال الفكر والإبداع.

3.9. الحريري صاحب المقامات (1122/516)

القاسم بن علي بن محمد بن عثمان الحريري البصري الأديب الكبير صاحب المقامات الحريرية (الزركلي، 2002، 177/5)، ورغم كل المهارة التي وصل إليها في مقاماته التي أبر بها على الأوائل وأعجز الأواخر إلا أنه كان دميمة الخلقه (أبو الفداء، دت، 2/235)؛ (الزركلي، 2002، 177/5)، قذراً في لباسه وهيبته (ضيف، 292/1)؛ وصورته، وكان قصيراً دميماً بخيلاً (ياقوت، 1993، 2202/5).

وزاد من هذه الدمامة ولع الحريري بنتف لحيته والعب بها (أبو الفداء، دت، 2/235) حتى شوهت هذه العادة منظره، فمرة نهاه الأمير بل وتوعده إن فعل شيء بها أن يحاسبه وكان يجلس مع الأمير دائماً، فبقي الحريري مقيداً يخاف أن يعيب بلحيته، إلا أنه ذات يوم تكلم بكلام استحسنته الأمير فقال له: سلني حتى أعطيك، فقال له اترك لي لحيتي، ففعل الأمير ما أراد (الأنباري، 1985، 280/1). وبتت لحيته مصدر هجاء لكارهي الحريري فهي مقززة منظرها بشع فيقول شاعر هاجباً الحريري: (ابن الوردي، 1996، 28/2)؛ (السيوطي، دت، 2/258)

شيخ لنا من ربيعة الفرس ... ينتف عثنونه من الهوس

والعثنون: اللحية أو ما نبت على الذقن أو تحته. (ابن الأثير، دت، 39/1).

ومن الطرف التي رويت في دمامته أن رجلاً قصده ذات يوم حتى يقرأ عليه قصيدة واستدل على مسجده الذي يقرأ فيه، فلما أراد الدخول رأى شخصاً

دميم الخلفة فاستحقه وقال: لا يمكن أن يكون هذا الحريري صاحب المقامات المشهورة، فرجع، لكنه عاد مرة أخرى وقال لعل يكون هو، وعندما نظر إليه استبعد أن يكون هو وكان الحريري ينظر إليه، فما تكرر منه الأمر قال له: ارحل فأنا من تطلب أكبر من قرد محنك. (الأنباري، 1985، 280/1).

ورغم هذا الدمامة في الهيئة واللباس والقصر إلا أن الحريري كان غاية في الذكاء والفطنة والفصاحة والبلاغة، وله من التصانيف ما تشهد بذلك، هذه المميزات جعلته يدخل إلى ديوان الخلافة ويكون مقرباً من الخلفاء رغم كل الصفات التي ذكرتها الكتب.

الخاتمة:

توصل البحث إلى أن القبح في الأدب العربي من المواضيع التي تثير الكثير من الجدل والاهتمام، إذ يتناول هذا المفهوم العديد من الجوانب الفنية والفلسفية والاجتماعية. يفهم القبح عادةً على أنه التصوير اللغوي والفني للجمال الجسدي بشكل معاكس، حيث يتم التركيز على العيوب الجسدية بدلاً من الجمال والكمال. يعد استخدام القبح في الأدب وسيلة لتعميق التعبير وتحقيق الغرض الفني والرمزي.

في السياق الثقافي والاجتماعي للأدب العربي، تمثل التشوهات الجسدية وقبح المظهر جزءاً من التعبير الفني والتقاليد الأدبية، حيث تعكس هذه الأوصاف ليس فقط المظاهر البدنية للشخصيات، بل تناولها يمثل أيضاً تعبيراً عن السمات النفسية والتاريخية للشخصيات الموصوفة. وعلى الرغم من أن الإسلام يحرم الاستهزاء بالناس بسبب عيوبهم الجسدية وإطلاق الألقاب التي لا يحبونها، إلا أن هذه القضايا كانت موضع سخريّة واسعة في المجتمع العربي الإسلامي، تجلى ذلك في استخدام فنون المبالغة، فقد أخضع العرب تقريباً كل موقف يتعلق بقبح الوجه ودمامة المنظر للسخرية الشديدة من خلال اللجوء إلى فن المبالغة.

تتيح هذه الدراسة فرصة لاستكشاف أعمق لكيفية تأثير التصوير الجسدي في الأدب العربي على الفهم الثقافي والاجتماعي، مما يساعد في إلقاء الضوء على دور الأدب في تشكيل الهوية الثقافية وتحديد القيم في المجتمعات العربية. بهذا، يقدم البحث منهجاً تحليلياً عميقاً يستكشف التعقيدات والتحويلات في تصوير بعض الشخصيات العربية بناءً على مظاهرهم الجسدية.

المصادر والمراجع

Dinçer, Ş. (2024). *Klasik Arap Mizahında Çirkinlik*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: Ö14.

الأبرشي، محمد عطية. (1934). *الشخصية*. مجلة الرسالة، العدد: 66.

ابن الأثير، أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد. (1997). *الكامل في التاريخ*. المحقق: عمر عبد السلام تدمري، بيروت: دار الكتاب العربي.

ابن الأثير، أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد. (دون تاريخ) *المثل السائر في أدب الكاتب والشاعر*. المحقق: أحمد الحوفي، القاهرة: دار نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، دون تاريخ.

ابن الجوزي، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي. (1992). *المنتظم في تاريخ الأمم والملوك*. المحقق: محمد عبد القادر عطا، مصطفى عبد القادر عطا، بيروت: دار الكتب العلمية.

ابن العماد، عبد الحي بن أحمد بن محمد ابن العماد. (1986). *شذرات الذهب في أخبار من ذهب*. المحقق: محمود الأرنؤوط، دمشق: دار ابن كثير.

ابن الوردي، عمر بن مظفر بن عمر بن محمد ابن أبي الفوارس. (1996). *تاريخ ابن الوردي*. بيروت: دار الكتب العلمية.

ابن حجة، تقي الدين أبو بكر بن علي. (دون تاريخ). *ثمرات الأوراق*. القاهرة: مكتبة الجمهورية العربية.

ابن خلدون، عبد الرحمن بن محمد بن محمد. (1988). *ديوان المبتدأ والخبر في تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من نوي الشأن الأكبر*. المحقق: خليل شحادة، بيروت: دار الفكر.

ابن خلكان، أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن إبراهيم بن أبي بكر. (1900). *وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان*. المحقق: إحسان عباس، بيروت: دار صادر.

ابن سعد، أبو عبد الله محمد بن سعد بن منيع. (1990). *الطبقات الكبرى*. المحقق: محمد عبد القادر عطا، بيروت: دار الكتب العلمية.

ابن عدي ربه، شهاب الدين أحمد بن محمد بن عبد ربه ابن حبيب ابن حدير بن سالم. (1404). *العقد الفريد*. بيروت: دار الكتب العلمية.

ابن قتيبة، أبو محمد عبد الله بن مسلم الدينوري. (1423). *الشعر والشعراء*. دار الحديث، القاهرة.

ابن قتيبة، أبو محمد عبد الله بن مسلم الدينوري. (1992). *المعارف*. المحقق: ثروت عكاشة، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

- ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر القرشي البصري. (1988). *البداية والنهاية*. المحقق: علي شيري، دار إحياء التراث العربي.
- ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي جمال الدين. (1414). *لسان العرب*، بيروت: دار صادر.
- أبو الفداء، عماد الدين إسماعيل بن علي بن محمود بن محمد ابن عمر. (دون تاريخ). *المختصر في أخبار البشر*. القاهرة: المطبعة الحسينية المصرية.
- الأبي، منصور بن الحسين الرازي. (2004). *نثر الدر في المحاضرات*. المحقق: خالد عبد الغني محفوظ، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الأنباري، عبد الرحمن بن محمد بن عبيد الله الأنصاري. (1985). *نزهة الألباء في طبقات الأدياء*. المحقق: إبراهيم السامرائي، الزرقاء: مكتبة المنار.
- البلاذري، أحمد بن يحيى بن جابر بن داود. (1988). *فتوح البلدان*. بيروت: دار ومكتبة الهلال.
- التوحيدي، أبو حيان علي بن محمد بن العباس. (1988). *النصائر والنخائر*. المحقق: وداد القاضي، بيروت: دار صادر.
- الثعالبي، عبد الملك بن محمد بن إسماعيل أبو منصور. (1981). *التمثيل والمحاضرة*. المحقق: عبد الفتاح محمد الحلوة، القاهرة: الدار العربية للكتاب.
- الجاحظ، عمرو بن بحر بن محبوب الكناني. (1423). *البيان والتبيين*. بيروت: دار ومكتبة الهلال.
- الجاحظ، عمرو بن بحر بن محبوب الكناني. (1424). *الحيوان*. بيروت: دار الكتب العلمية.
- الجبرتي، عبد الرحمن بن حسن. (2008). *تاريخ عجائب الآثار في التراجم والأخبار*. بيروت: دار الجيل.
- حاجي خليفة، مصطفى بن عبد الله كاتب جليبي. (1941). *كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون*، بغداد: مكتبة المثنى.
- الخصري، إبراهيم بن علي بن تميم الأنصاري. (دون تاريخ) *زهر الأداب وثمر الألباب*. بيروت: دار الجيل.
- الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله الرومي. (1993). *معجم الأدياء إرشاد الأريب إلى معرفة الأديب*. المحقق: إحسان عباس، بيروت: دار الغرب الإسلامي.
- الخطيب، أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي. (2002). *تاريخ بغداد*. المحقق: الدكتور بشار عواد معروف، بيروت: دار الغرب الإسلامي.
- الراغب، أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني. (1420). *محاضرات الأدياء ومحاورات الشعراء والبلغاء*. بيروت: شركة دار الأرقام بن أبي الأرقام.
- الزركلي، خير الدين بن محمود بن محمد بن علي. (2002). *الأعلام*. بيروت: دار العلم للملايين.
- الزمخشري، جار الله. (1412). *ربيع الأبرار ونصوص الأخيار*. بيروت: مؤسسة الأعلمي.
- شهاب الدين، محمد بن أحمد بن منصور الأبيهي أبو الفتح. (1419). *المستطرف في كل فن مستطرف*. بيروت: عالم الكتب.
- الصفدي، صلاح الدين خليل بن أبيك بن عبد الله. (2000). *الوافي بالوفيات*. المحقق: أحمد الأرنؤوط وتركي مصطفى، بيروت: دار إحياء التراث.
- الصفدي، صلاح الدين خليل بن أبيك. (1971). *نصرة الثائر على المثل السائر*. المحقق: محمد علي سلطاني، دمشق: مطبوعات مجمع اللغة العربية.
- ضيف، أحمد شوقي عبد السلام. (دون تاريخ). *الفن ومذاهبه في النثر العربي*، القاهرة: دار المعارف.
- الطرابلسي، أمين الدولة محمد بن محمد بن هبة الله العلوي الحسيني أبو جعفر. (1425). *المجموع اللقيف*. بيروت: دار الغرب الإسلامي.
- القاري: جعفر بن أحمد بن الحسين السراج البغدادي. (دون تاريخ). *مصارع العشاق*. بيروت: دار صادر.
- المرزباني، أبي عبيد الله محمد بن عمران. (1982). *معجم الشعراء*. بتصحيح وتعليق: الأستاذ الدكتور ف. كرنكو، بيروت: مكتبة القدسي، دار الكتب العلمية.
- النويري، أحمد بن عبد الوهاب بن محمد بن عبد الدائم القرشي التيمي البكري. (1423). *نهاية الأرب في فنون الأدب*، القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية.
- الوطواط، أبو إسحق برهان الدين محمد بن إبراهيم بن يحيى بن علي. (2008). *غرر الخصائص الواضحة وعرر النقائض الفاضحة*. المحقق: إبراهيم شمس الدين، بيروت: دار الكتب العلمية.
- اليافعي، أبو محمد عفيف الدين عبد الله بن أسعد بن علي بن سليمان. (1997). *مرآة الجنان وعبرة اليقظان في معرفة ما يعتبر من حوادث الزمان*، بيروت: دار الكتب العلمية.

Kaynakça

- Daif, Ahmet Şavki Abdusalam. (thz). *El-Fan ve Mezahibuhu fin-Nesri-Arabi*. Kahire: Darul Ma'arif.
- Dinçer, Şükrü, (2024). *Klasik Arap Mizahında Çirkinlik*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: Ö14.
- Ebü'l-Fazl, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî. (1414). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadir.
- El-Abi, Mansur b. El-Hüseyn er-Razi. (2004). *Nesrud-Durar fil Muhadara*. Thk: Halit Abdulgani Mahfuz. Bayrut: Darul Kutub el-İlmiyya.
- El-Abraşi, Mohammed Atiye. (1934). *eş-Şahsiye*. Meceletur-Risale, sayı: 66.
- El-'Anbari, Abdurhaman b. Mohammed b. Ubyatullah. (1985). *Nuzhatul el-Ba' fi Tabakatil 'Udaba*. Thk: İbrahim es-Samuraiy, Zerka: Mektabatul Menar.
- El-Belazari, Ahmet b. Yahya b. Cebir b. Davut. (1988). *Futuhul Buldan*. Bayrut: Dar ve Mektabatul Hilal.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve't-tebyîn*. (1423). Bayrut: Daru ve Mektabatul Hilali.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *Kitâbü'l-Hayevân*. (1424). Beyrut: Darul Kutub el-İlmiye.
- El-Cebarti, Abdurhaman b. Hasan. (2008). *Tarihul Âcaib el-Âsar fit-Taracim velahbar*. Bayrut: Darul Cil.
- El-Hatip, Abu Bekir Ahmet b. Ali b. Sebit b. Ahmet. (2002). *Tarihu Bağdat*. Thk: Beşar Avad Me'ruf, Bayrut: Darul Garb.
- El-Husari, İbrahim b. Ali b. Temim el-Ansari. (thz). *Zehr el-Adab ve Semerul El-Bab*. Bayrut: Darul Celil.
- El-Kari, Ce'far b. Ahmet b. El-Hüseyn. (thz). *Mesariul Uşak*. Bayrut: Daru-Sadir.
- El-Merzubani, Ebi Abdullah Mohammed b. Umran. (1982). *Mu'camuş-Şuara*. Thk: F. Kranko. Bayrut: Mektebetul Kudsi.
- El-Vatvat, Abuishak Burhan eddin Mohammed b. İbrahim b. Yahya b. Ali. (2008). *Gurar el-Hasais el-Vadiha ve 'Urar el-Nakais el-Fadiha*. Thk: İbrahim Şemsettin, Bayrut: Darul Kutub el-İlmiyya.
- El-Yafai, Abu Mohammed Afifettin Abdullah b. 'Asat b. Ali b. Sülayman. (1997). *Miratul Cinan ve İbratul yakzan fi Me'rifati meyatagayaru min-Havadisiz-Zaman*, Bayrut: Darul Kutub el-İlmiyya.
- En-Nuvayri, Ahmet b. Abdhuvahab b. Mohammed b. Abdutaim el-Bakri. (1423). *Nihayatularb fif-Fununil Adab*, Kahire: Darul Kutub vel-Vesaik el-Kavimiyya.
- Er-Ragib, Abulkasim Hüseyin b. Mohammed. (1420). *Muhadarat el-Udaba ve Muhavarat eş-Şuara vel-Bulaga*, Bayrut: Darul Arkam b. Abi el-Arkam.
- Es-Sa'alibi, Abdulmelik b. Mohammed b. İsmail Abu Mensur. (1981). *Et-Temsil vel Mohadara*. Thk: Abdulfatah Mohammed el-Hulu, Kahire: ed-Dar el-Arabiyyali-Kitab.
- Es-Safadi, Salahettin b. Eybek. (1971). *Nusratul-Sair Alalmeselis-Sair*. Thk: Mohammed Ali Sultan, Şam: Matbuat el-Mecmi el-Luga el-Ârabiyya.
- Es-Safadi, Salahettin b. Eybek. (2000). *El-Vafî bil Vefiyat*. Thk: Ahmet el-Arnaut, Turki Mustafa, Bayrut: Daru İhiya et-Turas.
- Et-Tarabulusi, 'Emin ed-Devla Mohammed b. Mohammed b. Hibatullah el-Âlavi. (1425). *El-Mecmu' el-Lafif*, Bayrut: Darul Garb el-İslami.
- Et-Tvhidi, Abu Hayan Ali b. Mohammed b. El-'Abas. (1988). *El-Basair vez-Zahair*. Thk: Vidat el-Kadi, Bayrut: Daru Sadir.
- Ez-Zirikli, Hayruttin b. Mahmut b. Mohammed b. Ali. (2002). *El-'Alam*. Bayrut: Darul İlim lil-Meyalin.

- Haci Halifa, Mustafa b. Abdullah Katip Çelebi. (1941). *Keşvuzunun Anesamil Kutub vel-Funun*, Bağdat: Mektabetul Musanna.
- Hamavi, Şihabettin Abu Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rumi. (1993). *Mu'camul Udaba*. Thk: İhsan Âbas, Bayrut: Darul Garb el-İslami.
- İbn Haldun, Abdurhaman b. Mohammed b. Mohammed. (1988). *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve dîvânü'l-mübtede ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber*. Thk: Halil Şahade, Bayrut: Darul Fikir.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. (1988) *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk: Ali şiri. Beyrut: Darul 'İhiya et-Turas.
- İbnu Abdi Rabihi, Şihabettin Ahmet b. Mohammed. (1404). *El-Akdul Ferid*. Bayut: Darul Kutub el-İlmiyya.
- İbnu Cevziye, Cemaluddin Ebul Farc Abdurahman b. Ali. (1992). *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. Thk: Mohammed Abdulkadir Ata, Mostafa Abdulkadir Ata, Bayrut: Darul Kutub el-İlmiyye.
- İbnu Hacca, Takiuddin Abu Bekir b. Ali. (thz). *Semaratul Avrak*. Kahire: Mektabatul Cümhüriye el-Arabiyye.
- İbnu Hilikan, Abulâbas Şemsutin Ahmet b. Mohammed. (1900). *Vefiyatul Âyan ve Ânba Ebnaiz-Zaman*. Thk: İhsan Âbas. Bayrut: Daru Sadir.
- İbnu Kutayba, Abu Mohammed Abdulllah b. Müslim ed-Daynaveri. (1423). *Eş-İr ve eş-Şu'ara*. Kahire: Darul Hadis.
- İbnu Kutayba, Abu Mohammed Abdullah b. Müslim ed-Daynaveri. (1992). *El-Ma'arif*. Thk: Servet 'Ukaşa, Kahire: el-Hay'a el-Mısıriye lil kitap.
- İbnu Sad. Abu Abdullah Mohammed b. Sad b. Meni'. (1990). *Et-Tabakatul Kubra*. Thk: Mohammed Abdulkadir Ata, Bayrut: Darul Kutub el-İlmiyya.
- İbnul Verdi, Ömer b. Mozaffar b. Ömer b. Mohammed b. Abi el-Favaris. (1996). *Tarihi b. El-Verdi*. Bayrut: Darul Kutub el-İlmiyya.
- Ibnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. (1997). *el-Kâmil fi't-târîh*. thk: Ömer b. Abduselam et-Tadmuri, Bayrut: Daryul Kitap el-Arabi, 1997.
- Ibnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. (Thz). *el-MESELÛ's-SÂİR*. thk: Ahmet el-Hufi, Bedevi Tabane, Kahire: Darul Nahdati Mısır.
- Ibnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*. Thk: Mahmud Arna'ut, Şam: Daru b. Kesir.
- Şihabettin, Mohammed b. Ahmet b. Mensur el-Abraşi. (1419). *El-Mustadraf fi kuli Fenin Mustatraf*. Bayrut: Alamul Kutub.
- Zemaşşari, Carulllah. (1412). *Rabi'ul Wbrar ve Nusus el-Ahyar*. Bayrut: Müesesetul 'Alami

42. Mütenebbî'nin Şiirlerinde Darbimesel Haline Gelmiş Dizeler¹

Lütfi ÖZBEY²

Ahmet Mahmut GÖZÜN³

APA: Özbey, L. & Gözün, A. M. (2024). Mütenebbî'nin Şiirlerinde Darbimesel Haline Gelmiş Dizeler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 761-787. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825456>

Öz

Dil, toplumların kültürlerini aktarmada önemli bir araçtır. Darbimeseller bu aktarımı gerçekleştirmede fonksiyonel rolü olan öğelerin başında gelmektedir. Bu çalışmada Arap şairlerin en meşhurlarından biri olan Mütenebbî (ö. 354/965)'nin zaman içerisinde darbimesele dönüşmüş, Araplar arasında en çok kabul görmüş ve dilden dile dolaşan dizeleri ele alınmıştır. Mütenebbî vefatından sonra uzun yıllar geçmesine rağmen hâlâ Arap dünyasında etkisi devam eden önemli şairlerden biri olma özelliğine sahiptir. Şiirlerinin güzelliği ve edebi yönünün güçlü olmasının yanı sıra kendisinden sonra gelen şairlerin Mütenebbî'nin etkisinde kalmış olmaları, onun bilinirliğini sürdürmekte son derece etkili olan hususlardan biridir. Ancak Arap dünyasının zihninde onu bu denli canlı tutan faktörlerin en önemlisi; söylemiş olduğu şiirlerdeki birçok dizenin Araplar tarafından ezberlenerek günlük hayatlarında darbimesel haline getirilmiş olmasıdır. Bu beyitler Araplar tarafından sıklıkla kullanılmış, dilden dile dolaşarak günümüze dek canlılığını korumuştur. Tıpkı Türklerin yeri geldikçe uygun atasözlerini kullandıkları gibi Araplar da Mütenebbî'nin muktezây-ı hâle uygun beyitlerini darbimesel olarak kullanmaya devam etmektedirler. Çalışmada Mütenebbî'nin şiirleri içerisinde bu kabilden olan ilgili dizeleri ele alınarak hem manzum hem de nesir şeklinde çevirisi yapılmıştır. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına beyitlerin detaylı serhine yer verilmiş, mümkün oldukça hangi münasebetlerle kullanıldıklarına yer verilmiştir. Darbimesel haline gelen bu dizelerin günlük hayatta kullanıldığı alanlar tespit edilerek varsa Türkçede aynı veya benzer anlamı ifade edecek atasözleri bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Arap şiiri, Mütenebbî, darbimesel, atasözü, deyim

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 5

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825456>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili Dili ve Belagati Anabilim Dalı / Assist. Prof. Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric (Bayburt, Türkiye), lutfuozbey72@hotmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-6004-1857>, **ROR ID:** <https://ror.org/050ed7z50>, **ISNI:** 0000 0004 0399 2906, **Crossref Funder ID:** 501100017020

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili Dili ve Belagati Anabilim Dalı / Assist. Prof. Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric (Bayburt, Türkiye) agozun@bayburt.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0003-4382-2258>, **ROR ID:** <https://ror.org/050ed7z50>, **ISNI:** 0000 0004 0399 2906, **Crossref Funder ID:** 501100017020

Verses that Became Bywords in al-Mutanabbi's Poems⁴

Abstract

Language is an important tool in conveying the cultures of societies. Parables also have a functional role in realizing this transfer. In this study, the verses of Mütenebbî (d. 354/965), one of the most famous Arab poets, which have turned into a proverb over time, are the most accepted among Arabs and are widely circulated, are discussed. Although many years have passed after his death, Mütenebbî is still one of the important poets whose influence continues in the Arab world. In addition to the beauty and strong literary aspect of his poems, the fact that the poets who came after him were under his influence increased his recognition. However, the most important factors that keep it so alive in the minds of the Arab world are; Many lines in his poems are used metaphorically by Arabs. In the study, relevant verses of this type in Mütenebbî's poems were discussed and translated in both verse and prose. In addition, in order to better understand the subject, a detailed commentary of the couplets is included, and where possible, the contexts in which they are used are included. The areas where these verses, which have become proverbs, are used in daily life have been identified and proverbs, if any, that would express the same or similar meaning in Turkish have been tried to be found.

Keywords: Arabic poetry, Mutanabbi, byword, proverb, idiom

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 5
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825456>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Toplumların edindikleri kazanım ve deneyimleri aktarmada kullandıkları en önemli araç hiç şüphesiz dildir. Bir dili kullananlar, elde ettikleri tecrübe ve kültür kazanımlarını kendilerinden sonra gelen nesillere aktarma amacını güderler. Ancak toplumlar bu aktarımı yaparken bir takım estetik kaygılar taşırlar. Bu tür kaygıları bertaraf edecek ve ilgili kazanımların doğru aktarılmasını sağlayacak çok etkin araçlar vardır. Bunların başında atasözleri/darbimeseller ve deyimler gelir. (Aydın, 2013, s. 174) Türkçede atasözü anlamında kullanılan darbimesel; (Akalin vd., 2011, s. 596) güçlü tasvirleri muhtevi olması, vecizliği ve kulağa hoş gelmesi gibi özelliklerinden dolayı toplumun hemen her kesimi tarafından kabul gören ifadelerdir. Önceden yaşanmış bir tecrübeye dayanan olayların nesilden nesile aktarılmasıyla meşhur olan, dilden dile aktarılırken de lafzının değişmemesi için son derece özen gösterilen, genellikle hakiki manası kastedilmeyip mecazen başka şeylere delalet eden ve benzetme kastıyla söylenen kalıplaşmış ifadelerdir. (Kızılkaya, 2014, s. 282)

Darbimesellerin söylenmesi, yaşamakta olan bir konuyu daha önce yaşanmış başka bir konuya teşbih yapmak suretiyle iki olay arasında bir kıyas yapmak amacıyla. (Kızılkaya, 2014, s. 287) Bu vesileyle mevcut durum, önceki duruma kıyas edilerek yorumlanacak ve daha önceki olaydan elde edilen deneyim sayesinde yeni yaşanan durum daha anlaşılır hale gelecektir. Toplum içerisinde bazı sözler içerdiği anlam itibarı ile çok beğenilmesi sebebiyle kabul görülmekte ve halk tarafından içselleştirilmektedir. Bu kabulün doğal bir neticesi olarak ilgili sözler yeri geldikçe ağızdan ağıza dolaşmakta ve zamanla darbimesel haline gelmektedir. Bu meyanda Mütenebbî de şiirleri kendi toplumu içerisinde çok kabul gören kişiliklerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır.

Soyu Yemen Mezhic kabilesine dayanan Mütenebbî Kûfe'de dünyaya gelmiş ve öğrenimine orada başlamıştır. Daha sonra Karmati istilası sebebiyle Semâve çölüne göç etmek zorunda kalmış ve dil konusundaki asıl kazanımlarını oradaki bedevilerden elde etmiştir. İstila sonrası Kûfe'ye dönünce kendini şiir yazmaya adanmış ve arzuladığı şöhret ve serveti bu yolla elde etmeyi hedeflemiştir. Daha sonraları Bağdat'a giderek Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928 [?]) ve Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) gibi dönemin en önemli dil âlimlerinden sarf, nahiv, belagat, edebiyat ve şiir dersleri alarak kendini yetiştirmiştir. (Durmuş, 2006, ss. 195-200) Asıl adı Ahmed b. Hüseyin olmasına rağmen kendisine yakıştırılan Mütenebbî lakabıyla tanınmıştır. İbn Cinnî (ö. 392/1002) onun bu lakapla anılmasının, taraftarsız ve yapayalnız kaldığını anlattığı bir şiirinde kendisini yalnız kalan peygamberlere benzetmesi sebebiyle olduğunu ileri sürmektedir. (S.e'âlibî, 1403/1983, s. 1/142) Ancak Mütenebbî'nin bu lakabı almasına sebep olarak onun peygamberlik iddia ettiğini söyleyenlerin yanı sıra, yalan ve zina benzeri büyük günahlardan şiddetle kaçınarak tıpkı bir peygamber gibi son derece takvalı bir hayat yaşamasını gösterenler de bulunmaktadır. (Tanâhi, 1423/2002, s. 1/218-219) Lakabının nedeni ihtilaf konusu olsa da Mütenebbî'nin şairlik yönü tartışma götürmeyecek kadar makbul ve muhkemdir. Bu sebeple de onun şiirlerinin arasından bazı dizeler dilden dile dolaşarak darbimesel haline gelmeyi başarmıştır.

İbn Abbâd (ö. 385/995), yazdığı risâlede Mütenebbî'nin hikmet ve mesel haline gelmiş 370'ten fazla beytini, Hâtimî (ö. 388/998) ise risâlesinde Aristo'dan esinlendiği 120 kadar vecize ve hikmet dizesini açıklamıştır. (Durmuş, 2006, ss. 195-200) Darbimeseller konusunda genel olarak birkaç akademik çalışma olsa da özellikle Mütenebbî'nin darbimesel olmuş dizeleri hakkında zikredilen eserlerin dışında özgün bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, belirlenen çerçevenin dışına çıkmamak adına Mütenebbî'nin darbimesel haline gelmiş dizelerinden günümüz Arap dünyasında en çok tedavülde olanlar ele alınacaktır. Bu sayede; alandaki boşluk doldurulmuş olacağı gibi, Mütenebbî'nin darbimesel halinde dillere destan olan dizeleri yine şiir diliyle Türkçeye tercüme edilecek ve şiir-

darbimesel bağlantı yönü ele alınarak ilim dünyasının dikkatlerine sunulmuş olacaktır.

1. Etimolojik Açından Darbimesel Tamlaması

Türkçede kullanılan darbimesel terimi Arapça "ضرب" fiili ve "مثل" kelimesinden oluşturulan bir tamlama olarak karşımıza çıkmaktadır. (Halil b. Ahmed, 1988, s. 7/30) Türkçe karşılığı "atasözü, ataların sözü" anlamında kullanılan bu terkip, (Akalın vd., 2011, s. 596) kelimesi kelimesine çevrilecek olursa "örnek vurmak" anlamına gelmektedir. Burada özellikle "vurmak" fiili, aslında "herhangi bir örneğin muhatabın zihnine tamamen yerleştirilmesi ve nakşedilmesi" anlamını içermesi nedeniyle kullanılmıştır. (E.-Hüseyn A. b. F. el-Şazvîni İbn Fâris, 1979, s. 3/398) Türkçede madenî paraların basıldığı yer anlamına gelen darphane kelimesi de yine Arapça "ضرب" mastarından türetilmiştir. Keza bir nesnenin biçimlendirilmesi de darp edilmesiyle gerçekleşmektedir. (Kızılkaya, 2014, s. 283) Bu sebeple sözlüklerde ضرب kelimesine Türkçe "form" anlamındaki "الصيغة" manası da verilmektedir. (E.-Hüseyn A. b. F. b. Z. el-Şazvîni er-Râzî İbn Fâris, 1399/1979, s. 3/398) Aynı kökten gelen darphane ile darbimesel terimleri arasında elbette bir ilişki bulunmaktadır. Darphanede basılan madenî paraların elden ele yayılıp sürekli tedavülde olması gibi darbimesellerin de dilden dile halkın arasında dolaşması bu iki ıstılah arasındaki ortak nokta olarak görülebilir. Yahut darphaneden kalıp halinde çıkan sikkelerin şekilleri kolay kolay değişmediği gibi darbimeseller de halk arasında sürekli kullanıldıklarından ve söylenmesinin üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen hiç değişmediğinden benzeşmekte oldukları düşünülebilir. Tıpkı madenî paralar gibi darbimeseller de halkın zihnine kazınıp perçinleştiği için toplumsal hafızadan silinmesi kolay değildir. Yine Arapçada "ضرب" kelimesinin "şekillendirmek, belli bir forma sokmak" manasında kullanıldığına şahit olarak "karakter" anlamındaki "ضربية" kelimesi gösterilebilir. Zira "falan kimse yüce karakterlidir" anlamına gelen "فَلَانٌ كَرِيمٌ الضَّرْبِيَّةُ" ifadesinde de görüldüğü üzere herkesin kendine özgü, kolay kolay değişmeyen bir karakteri olması sebebiyle "ضربية" kelimesi karakter manasında kullanılmaktadır. Darbimesel ifadesinde kullanılan Arapça "ضرب" fiilinin kinaye yoluyla elde edilen anlamlarından bir diğeri de "hızlı bir şekilde yürümek"tir. (İbn Âdil, 1419/1998, s. 6/575; Râzî, 1420, s. 11/189) Nitekim Müseyyeb b. Ales (ö. h. 48/575) bir şiirinde şöyle demiştir: (E.-Hüseyn A. b. F. el-Şazvîni İbn Fâris, 1979, s. 3/398; İbn Kuteybe, 1368/1949, s. 2/936)

فَإِنَّ الَّذِي كُنْتُمْ تَحْدُرُونَ أَتُنْتَأَى عِيُونَ بِه تَضْرِبُ

"Hiç şüphesiz sizin korktuğunuz şeyler,

Casuslar tarafından bize hızlıca getirildiler."

Aslında "hızlı yürümek" anlamı ile bu fiilin gerçek anlamı olan "vurmak, dövmek" arasındaki ilinti şu şekilde düşünülebilir: Hızlı yürüyen kimse süratli oluşunun gereği olarak ayaklarını yere daha sert vurmakta ve adeta ayakları ile yeri dövmektedir. Bu sebeple "ضرب" fiiline "hızlı yürümek" anlamı yüklenmiş olması muhtemeldir.

Keza ضرب kelimesi "الصفة من الأشياء" şeklinde "aynı sınıftan olan yahut bir şeyin farklı çeşitleri" anlamında kullanılmaktadır. (el-Cevherî, 1407/1987, s. 1/168) Bu kullanımla, darb kelimesi ve darbimesel tamlaması arasındaki ilişki daha belirgin hale gelmektedir. Çünkü darb ifadesinin "benzer, eşdeğer" anlamında olduğu düşünüldüğünde, "darbimesel" terkihi de "akıllara kazınan benzer olayı, eşdeğer olayı zikretmek, bu olaya misal olarak geçmişteki şu olayı vermek" şeklinde anlaşılacaktır.

2. Kur'ân'da Darp Kelimesi ve Darbimesel

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette "ضرب" kelimesi "ضرب في الأرض" eşdizimiyle “gezmek, dolaşmak”, anlamında kullanılmıştır. (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2011, Ayet el-Müzzemmil 73/20) Aynı kelime eşdizimsiz haliyle bazen “yapmak, bina etmek”, (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2011, Ayet el-Hadîd 57/13) bazen “(bir hususunu) ortaya atmak”, (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2011, Ayet ez-Zuhruf 43/58) bazen “mühürlemek, kapatmak”, (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2011, Ayet el-Kehf 18/11) bazen “karakter haline getirmek”, (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2011, Ayet Âl-i İmrân 3/112) bazen de “vurmak, dövmek” (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2011, Ayet Muhammed 47/27) manalarında kullanılmıştır. Büyük dil âlimi ve müfessir ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) Kur'an-ı Kerîm'de geçen "وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا" ayetini "ومثّل لهم مثلاً" şeklinde “örnek ver” manasında açıklamaktadır. (Zemahşerî, 1407, s. 4/7) Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan darbimesel kavramı da bu kabilden olup “örnek vermek” anlamında birçok ayette kullanılmaktadır. Buna misal olarak şu ayetler gösterilebilir:

"وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ"

“Onlara (o) şehir halkını örnek göster. Oraya elçiler gelmişti.” (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2011, Ayet Yâsîn 36/13)

Başka bir ayet-i kerime de ise şöyle buyrulmuştur:

"وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا"

“Onlara dünya hayatını şu örnekle anlat: Gökten su indiririz de onunla yeryüzünde bitkiler yeşerip gürleşir, sarmaş dolaş olur; sonunda kuruyarak rüzgârın savuracağı çerçöp hâline gelir. Allah'ın her şeyi yapmaya gücü yeter.” (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2011, Ayet el-Kehf 18/45)

Yukarıda zikredilen ayetlerde de görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, insanların konuyu daha iyi anlayabilmesi amacıyla örneklendirmekte, darbimesel tamlaması daha çok “kafalara nakşedecek örnek vermek” manasında kullanılmaktadır.

3. Mütenebbî'nin Şiirlerinde Darbimesel

Arapçada nesir halinde darbimeseller olduğu gibi şiir halinde halkın zihninde yer etmiş darbimeseller de vardır. Mütenebbî bu manada şiirleri en çok revaç bulmuş şairler arasında yer almaktadır. Şairlik yönü son derece benimsenen Mütenebbî toplumda “büyük şair” olarak anılmıştır. Bundan dolayı Arap şiiri üzerinde onun ciddi bir etkisi görülmüş ve kendisinden sonra gelen Arap şairleri çeşitli ölçülerde onun tesirinde kalmıştır. (Durmuş, 2006, ss. 195-200) Fakihlerden muhaddislere, müfessirlerden dilcilere hemen herkes Mütenebbî'nin berceste şiirlerini dillerine pelesenk etmişlerdir. Hatta günümüz Arap dünyasında bile Mütenebbî'nin şiirleri darbimesel haline gelmiş, yediden yetmişe her kesimin zihninde ve gönlünde makes bulmuştur.

Mütenebbî; fakirinden zenginine, sıradan insanından devlet ricaline kadar halkın her kesimini iyi tanımaktadır. O, şiirlerinde genellikle medih ve mersiye başta olmak üzere hiciv, mesel ve tasvir gibi konuları işlemekte ve halk arasında şiirleri dilden dile dolaşmaktadır. (Durmuş, 2006, ss. 195-200) Bu tür konuların şiir gibi zor bir edebî sanatla hakkını verebilmenin yolu, hiç şüphesiz halkı her yönüyle tanımaktan geçmektedir. Böylesi büyük bir toplumsal kabul alan Mütenebbî, zaman zaman şiirlerinde kendisi ile iftihar etmekte, bazen birilerini övmekte, bazen yermekte, bazen de topluma nasihat

etmektedir.

3.1. Mütenebbî'nin Kendini Övdüğü Dizeler

Mütenebbî, halkının yanısıra kendi öz madenin de farkındadır. Sahip olduğu niteliği ve donanımını ifade ettiği şu dizeler onun darbimesel haline gelmiş beyitlerinden biri olmuştur: (Ebû Sa'd el-Amîdî, 1961, s. 122; İbn Vekî et-Tennîsî, 1994, s. 495; Şâhib, 1385/1965, s. 26; S.e'âlibî, t.y.-a, s. 50, 1403/1983, s. 1/162)

وَمَا أَنَا مِنْهُمْ بِالْعَيْشِ فِيهِمْ   وَلَكِنْ مَعْدِنُ الذَّهَبِ الرَّغَامِ

“Ben onlardan biri değilim, sadece yaşıyorum onlarla,

Nitekim altın da topraktan çıkar, ama farkı var toprakla!”

Görüldüğü üzere Mütenebbî bu dizelerinde kendisinin sıradan biri olmadığını, son derece değerli bir insan olduğunu vurgulamaktadır. Bunu ifade etmek için de kendini topraktan çıkarılan altına benzetmektedir. Her ne kadar topraktan çıksa da altının toprakla eşdeğer olmadığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Dolayısıyla kendisi de her ne kadar insanlarla beraber yaşasa da onlar gibi sıradan biri olmadığını ifade etmektedir. Günümüzde Arapların bu dizeleri, kendilerinin sıradan biri olmadıklarını ifade etmek ve sahip oldukları maddi-manevi değerlerle övünmek istedikleri zaman kullandıkları görülmektedir. Türkçede bu anlama yakın olabilecek “Altın yerde paslanmaz, taş yağmurdan ıslanmaz” atasözü bulunmaktadır. (Akalin vd., 2011) Bu atasözünde de aynı şekilde altının bulunduğu yerdeki materyallerden veya şartlardan etkilenmeyeceği, her şart ve ahvalde altın olarak kalabileceği ifade edilmektedir.

Mütenebbî'nin darbimesel haline gelmiş kendisi ile ilgili dizelerinden birisi de şudur: (Şâhib, 1385/1965, s. 31; S.e'âlibî, 1401/1981, s. 111)

وَإِذَا أَتَيْتُكَ مَدْمَتِي مِنْ نَاقِصٍ   فَهِيَ الشَّهَادَةُ لِي بِأَنِّي كَامِلٌ

“Eğer kötülüyorsa beni sana eksikleri olan biri,

Bu benim kâmil bir insan olduğumun göstergesi.”

Mütenebbî bu şiirinde, şahsiyetsiz kimselerin mükemmel insanları çekemediklerini, onları kıskandıklarını ifade etmektedir. Binaen aleyh kiskanç kimseler iyi insanlar hakkında kötü söz sarf ettikleri zaman dikkate alınmamaları gerekir. Çünkü onların dedikleri şeyler hakikati yansıtmaz. Bilakis kişilikleri oturmadağı, kâmil ve mükemmel olan insanlara haset ettikleri için bu şekilde konuşurlar. Hatta onların kem sözleri kötiledikleri insanların, kendilerine yakıştırılan olumsuz vasıflara sahip olmalarının tam aksine çok iyi insanlar olduklarına tanıklık etmektedir. Mütenebbî'nin bu şiiri ile Ziyâ Paşa (1829-1880)'nın şu şiiri mana itibariyle benzeşmektedir:

“Erbâb-ı kemâli çekemez nakıs olanlar,

Rencide olur dîde-i huffâş ziyadan.”

Birçok eksik vasıfları olan kimseler, olgun ve kâmil insanları kıskanır ve onların varlığından rahatsız

olurlar. Tıpkı yarasanın ışıktan (ziya) rahatsız olduğu gibi, yarasa gözlüler de Ziya'dan rahatsız oluyorlar. (Çiftçi, 2017) Mütenebbî'nin bu dizeleri Türkçede "Meyve veren ağaç taşlanır" atasözü ile de eşleştirilebilir.

Mütenebbî'nin darbimesel haline gelmiş dizelerinden birisi de şudur: (Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, 1971, s. 138; İbn Fağlillâh el-Umerî, 1423, s. 15/22; Şâhib, 1385/1965, s. 32)

إِذَا لَمْ تَكُنْ نَفْسُ النَّسِيبِ كَأَصْلِهِ   فَمَاذَا الَّذِي تُغْنِي كِرَامَ الْمَنَاسِبِ

"İnsanın kişiliğine yerleşmemişse necâbet,

Ne fayda eder ki, soyu dolu olsa asalet?"

Mütenebbî, bu şiirinde, insanın soyunun sopunun bir önemi olmadığını, kendi yaptığı güzel işlerin kendi kişiliğine değer katacağı hakikatini ifade etmektedir. Zira bir insanın soyu ne kadar asil olsa da kendisi bunu içselleştirmemişse ve necip bir yürek taşımıyorsa bu hiçbir anlam ifade etmez. Nitekim Hz. Peygamber de bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: *مَنْ نَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ* "Ameli bir kimseyi geriletirse nesebi onu ilerletemez." (Ceşşâs, 1405, s. 1/102; Ebû Dâvûd, 2009, s. 5/487; Hamza es-Sehmî, 1407/1987, s. 137; İbn Kırkûl, 1433/2012, s. 1/487; İbnü'l-Cevzî, 1421/2000, s. 1/79) Arapların meşhur şairi Nâbiga ez-Zübyânî de (ö. 604 [?]) aynı manayı ifade eden şu beyitleri söylemiştir: . (Belâzurî, 1417/1996, s. 9/88; Ebû Zeyd el-Kureşî, t.y., s. 78; Ebû 'Ubeyd, 1400/1980, s. 154; Hemedânî, 1884, s. 164; İbn Dureyd, 1411/1991, s. 544; İbn Kuteybe, t.y., s. 1/330; İbn 'Abdi Rabbih, 1404/1983, s. 2/148; Muberrred, 1421/2000, s. 8; Mufağdal b. Seleme, 1380/1960, s. 177; Mufağdal eđ-Đabbî, 1424/2003, s. 167; Mu'âviye b. Ebî Sufyân, 1996, s. 134; Şâhib, t.y., s. 2/271; Taberî, 1387/1967, s. 3/358)

نَفْسُ عَصَامٍ سَوَدَتْ عَصَامًا   وَجَعَلَتْهُ مَلِكًا هُمَامًا

وَعَلَّمَتْهُ الْكِرَّ وَالْإِفْدَامَا   وَالْحَقَّتْهُ السَّادَةُ الْكِرَامَا

"Bizzat kendisidir İsam'ı İsam yapan,

Kılmıştır onu padişah, gönüllere taht kuran.

Öğretmiştir ona olmayı savaşa ceval ve atulgan,

İşte budur onu asil liderler arasına katan"

Burada şair sadece soyu ile övünenleri knarken, İsam'ı ise kendi çabasıyla iyi bir insan olduğu için övmeye çalışmaktadır. Bu şiirde adı geçen İsam'ın zaman içerisinde Arapçada kavramlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Araplar, "Dedelerinin kemikleri ile övünme; sen İsam gibi kendi çabalarıyla asil bir insan ol" manasında "كُنْ عَصَامِيًّا وَلَا تَكُنْ عِظَامِيًّا" şeklinde bir deyim kullanmaktadırlar. (el-Cevherî, 1407/1987, s. 5/1987) Ziya Paşa'nın şu dizeleri anlam itibarıyla yukarıdaki konu ile örtüşmektedir: (Pakalın, 1983, s. 654)

Bedasla necabet mi verir hiç üniforma,

Zerdûz palan ursan eşek yine eşektir.

Mütenebbî başka bir şiirinde aynı minvalde şöyle demektedir: (Aḥmed eş-Şirvânî, 1324, s. 106; Ebû Naşr

el-Ḳaysî, 1284/1866, s. 192; Ḥasen el-Yûsî, 1401/1981, s. 2/255; İbn Cinnî, 1421/2000, s. 1/226; İbn Ḥicce el-Ḥamevî, 2004, s. 1/197; İbn Vekî' et-Tennîsî, 1994, s. 265; Muḳrî' et-Tilimsânî, 1358/1939, s. 3/98; Râğîb el-Işfehânî, 1420, s. 1/407; Vatvât, 1429/2008, s. 13)

لَا بِقَوْمِي شَرُّتُ بَلْ شَرُّتُوا بِي وَبِنَفْسِي فَخَرْتُ لَا بِجُدُودِي

“Ben kavmimle değil, benimle şerefyâb oldu kavmim,

Ben dedelerimle değil kendimle övündüm her daim.”

Mütenebbî'nin bu dizelerinde ifade ettiği anlama Türkçede kullanılan “Mezar taşı ile övünülmez” atasözü kişinin ecdadı ile değil kendi yaptıkları ile övünmesi gerektiği anlamında eşdeğer olduğu düşünülebilir. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 280) Ayrıca “Ağaca dayanma kurur, insana dayanma ölür” atasözü; hayatta kişiye başkaları tarafından sağlanabilecek desteklerin belli bir süre için olacağından asl olan kişinin kendine dayanması ve kendine güvenmesidir anlamında kısmen bu darbimesele denk gelebilir. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., ss. 35-36) Zira Türkçede kullanılan bu atasözü de kişinin geçmişteki atalarıyla değil ancak kendi çabaları sayesinde elde ettiği değerler ile övünmesi gerektiğini ifade etmektedir. (Akalin vd., 2009)

3.2. Topluma Nasihat Ettiği Dizeler

Mütenebbî'nin bazı dizeleri, günlük hayatta toplumun yaptığı kasıtsız çeşitli hataları sonucu yaşadığı acıları hafifletme adına onlara çeşitli tavsiyeler ve nasihatler verme niteliğini taşımaktadır. Bazı dizeleri de onlara, yaşantıları esnasında karşılaşacakları sıkıntılı durumlarda nasıl davranmaları veya hayatın bazı gerçeklerine nasıl bakmaları gerektiği hususunda yönlendirici niteliktedir. Bu türe örnek olarak onun şu dizeleri verilebilir: (İbn Ḥicce el-Ḥamevî, 2004, s. 1/189; Ḳazvîni, t.y., s. 1/189; Muḥammed b. Eydemir, 1436/2015, s. 6/194; Şâhib, 1385/1965, s. 29; Yûsuf el-Bedî'î, 1308, s. 2/9)

دَلَّ مَنْ يَغْبِطُ الدَّلِيلَ بَعِيثٌ رُبَّ عَيْشٍ أَخْفَتْ مِنْهُ الْجَمَامُ

“Onursuz kimsenin yaşamına imrenen de onursuz olur,

Nice hayatlar vardır ki; ölüm onun yanında hafif kalır.”

Mütenebbî, bu dizelerinde onursuz bir yaşamın asla kabul edilmemesi gerektiğini vurgulamakta, hatta onursuz insanların yaşamına imrenmenin bile bir tür onursuzluk olduğunu ifade etmektedir. O, zilletle yaşamak yerine şerefli bir şekilde ölmeyi tercih ettiğini söylemektedir. Günümüzde Araplar arasında bu dizeler aynı şekilde, onursuz yaşamaktansa ölümün daha şerefli olduğu durumlarda darbimesel olarak kullanılmaktadır. Mütenebbî'nin benzer anlamda darbimesel haline gelmiş dizelerinden bir diğeri de şudur: (Ebû Hilâl el-‘Askerî, t.y.-a, s. 1/114, t.y.-b, s. 1/196; Ebû'l-‘Abbâs el-Muhellebî, 1424/2003, s. 2/223; İbn. Ḥamdûn, 1417, s. 1/280; Râğîb el-Işfehânî, 1420, s. 2/157; Şâhib, 1385/1965, s. 64; Usâme b. Munkız, t.y.-a, s. 281; Zehebî, 1427/2006, s. 14/389; ‘Ukberî, t.y., s. 1/163)

وَإِذَا لَمْ يَكُنْ مِنَ الْمَوْتِ بُدًّا فَمِنَ الْعَجْزِ أَنْ تَكُونَ جَبَانًا

“Ölümden yoksa kaçışın,

Acziyettir korkak oluşun.”

Mütenebbî bu dizelerinde korkak yaşmaktansa ölmeyi tercih etmenin daha erdemli bir duruş olacağını vurgulamaktadır. Benzer bir manayı başka bir şiirinde de şu dizeleriyle ifade etmektedir: (Cerrâvî, 1991/1411, s. 1/703; İbn Hicce el-Hamevî, 2004, s. 1/197; İbn Vekî' et-Tennîsî, 1994, s. 261; Muhammed b. Eydemir, 1436/2015, s. 6/255; Se'âlibî, t.y.-a, s. 64; Yûsuf el-Bedî'î, 1308, s. 2/9)

عش عزيزاً أو متاً وأنت كريمٌ
بين قراع القنا وحقق البؤد

“Ya asaletinle yaşa, ya da öl şeref içinde,

Mızrakların konuştuğu, bayrakların gölgesinde!”

Mütenebbî bu dizelerinde de yine insanın ezik ya da onursuz yaşamasındansa şerefi ile ölmenin insan şahsiyetine daha yakışır olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklarda bu darbimeselin anlamını tam karşılayacak Türkçe bir atasözü bulunamamıştır.(Kuşçu & Kuşçu, t.y.) Fakat merhum M. Akif Ersoy (1873-1936)'un benzer anlamı ihtiva eden şu dizeleri bulunmaktadır: (Ersoy, 2021, s. 763)

“Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;

Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.

Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,

Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.

Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?

Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.”

Mütenebbî'nin topluma nasihat ederek onları yönlendirdiği, darbimesel haline gelmiş şiirlerinden birisi de şudur: (Şâhib, 1385/1965, s. 54)

الرأي قبل شجاعة الشجاعان
هو أول وهي المحل الثاني

“Savaşta görüş sahibi olmak kahramanlıktan öncedir.

Zira taktik her şeyden önce gelir.”

Mütenebbî bu dizelerinde güçlü olmanın önemli olduğunu, ama zekânın kullanılmasının daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Nitekim savaş meydanında nice güçlü kimseler vardır ki, akıllarını kullanmadıkları için hezimeye uğramışlardır. Bu mananın ehemmiyetini ifade sadedinde Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: " الْحَرْبُ خِدْعَةٌ " "Savaş hiledir." (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995, s. 2/107; Buĥârî, t.y., s. 4/401, 1422, s. 3/1102; Câhîz, 1332/1914, s. 177; Dârimî, 1436/2015, s. 1/1592; Hemmâm b. Munebbih, 1407/1987, s. 35; İbn Sa'd, 1410/1990, s. 8/363; İbnu's-Sikkît, 1423/2002, s. 90; Şeybânî, 1419/1999, s. 12; Tayâlisî, 1419/1999, s. 1/103; Vâkıdî, 1417/1997, s. 2/120) Türkçede bu anlamı ifade eden bir atasözü bulunamamıştır.

Mütenebbî'nin darbimesel haline gelmiş topluma nasihat ettiği dizelerinden birisi de şudur: (Ebû Bekir el-Hârizmî, 1424/2003, s. 416; Ĥaĥîb el-Bağdâdî, 1422/2002, s. 5/164; İbn. Reşîk el-Kayravânî, 1401/1981, s. 1/222; Râĥîb el-İşfehânî, 1420, s. 2/517; Şâhib, 1385/1965, s. 57; Se'âlibî, 1403/1983, s.

1/182)

كفى بك داء أن ترى الموت شافياً   وحسب المنايا أن يَكُنْ أمانياً

“Ölümü kurtuluş olarak görmem, hastalık olarak yeter,
Ölümün umut olması kişiye ölümden beter!”

Mütenebbî bu dizelerinde, insanın yaşama sevincine sahip olmasının onun hayata dair daima ümitvar olmasına bağlı olduğunu, kişi için en büyük yıkımın ümidini kesip yaşam sevincini kaybetmesinin olduğunu ifade etmektedir. Türkçede bu manaya uygun olabilecek “Umut fakirin ekmeğidir” atasözü bulunmaktadır. Bu sözde de asıl vurgulanmak istenen şey; “fakirin yaşaması için ekmek ne kadar gerekli ise umut da aynı ölçüde gereklidir” manasıdır. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 381)

Mütenebbî'nin yine topluma nasihat bağlamında darbimesel haline gelmiş dilden dile dolaşan dizelerinden birisi de şudur: (İbn Hişâm el-Laḥmî, 1424/2003, s. 543; Meydânî, t.y., s. 1/150; Şâhib, 1385/1965, s. 63; Se'âlibî, t.y.-a, s. 124, 1401/1981, s. 112, 1403/1983, s. 1/252)

مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ   تَجْرِي الرِّيحُ بِمَا لَا تَشْتَهِي السُّفُنُ

“İnsan hayatta her umduğunu edemez elde,
Rüzgâr bazen farklı yönden eser, gemiler istemese de.”

Mütenebbî bu dizelerinde her zaman şartların insanın arzuladığı şekilde olmayacağını, dolayısıyla insanın hayatta her istedeğini elde edemeyişin son derece normal olduğunu vurgulamakta ve insanın bu yüzden hayata küsmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Mütenebbî'nin bu sözü aslında “Yoksa insan (kayıtsız şartsız), her temenni ettiği şeye sahip mi olacaktır?” (Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011, Ayet en-Necm 53/62) ayetinin mealine paralel bir anlam taşımakta, bu ayeti kendi ifadeleri ile yorumlamaktadır. Rüzgârın farklı yönden esmesi hayatın bittiği anlamına gelmez. Beden diri oldukça umut var demektir. Bu konuda Türkçede kullanılan “Çıkmadık candan umut kesilmez” ifadesi de bu düşünce ile eşdeğer niteliktedir. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 106)

Mütenebbî'nin topluma nasihat ettiği darbimesel haline gelmiş dizelerinden birisi de şudur: (İbn Kayyim el-Cevziyye, t.y.-b, s. 2/15; İbn Receb, 1424/2004, s. 244; Nuveyrî, 1423, s. 3/106; Şafedî, 1418/1998, s. 3/703; Şâhib, 1385/1965, s. 37; Se'âlibî, t.y.-c, s. 145, t.y.-b, s. 186, 1401/1981, s. 111, 1403/1983, s. 1/253, 1319/1901, s. 254; Zehebî, 2003, s. 69/26)

وَإِذَا كَانَتِ النُّفُوسُ كِبَارًا   تَجِبَتْ فِي مَرَادِهَا الْأَجْسَامَ

“Büyük hedefleri olunca nefislerin

Uğruna yorulması gerek bedenlerin.”

Mütenebbî bu şiirinde üstün başarı elde etmek isteyen kimselerin, istediklerine ulaşmak uğruna çekeceği sıkıntılara göğüs germesi gerektiğini ifade etmektedir. Büyük işler peşinde olan kimse yoluna çıkan engellerden yılmak ve kaçmak yerine aksine onlarla savaşmalı, onları aşmalı, bu uğurda gelecek eza ve cefalardan da şikâyetçi olmamalıdır. Türkçede de bu anlamı karşılayan “Emek olmasa yemek olmaz” şeklinde bir atasözü bulunmaktadır. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 149) Mütenebbî'nin yukarıda zikredilen dizeleri İmam Şafîî (ö. 204/820)'nin şu beyitleri ile paralellik arz etmektedir: (İbn 'Acîbe,

1419, s. 1/265; İbn 'Arabşâh, 1421/2001, s. 363; İsbahbed Merzubân, 1287/1858, s. 114; İsmâ'il Hakkı Bursevî, t.y., s. 2/49)

بَقْدَرِ الْكَدِّ تُكْتَسَبُ الْمَعَالِي وَمَنْ طَلَبَ الْعُلَى سَوَّرَ اللَّيَالِي

تُرْوَمُ الْعِزُّ نَمَّ تَنَامُ لَيْلًا يَغُوصُ الْبَحْرَ مَنْ طَلَبَ اللَّالِي

“Ne kadar yorulursa insan o kadar yücelir,

Yükselmek isteyen gecelerini uykusuz geçirir.

İzzeti istersin, geceleri uyursun ama

İnci isteyen; gerek ki denize dala.”

İbn Hazm (ö. 456/1064) ise aynı anlamı şu dizeleri ile ifade etmektedir: (İbn Hazm, 1980, s. 1/101, 1987, s. 101)

وَأَسْتَلِدُّ بَلَانِي فِيكَ يَا أَمَلِي وَلَسْتُ عَنْكَ مَدَى الْأَيَّامِ أَنْصَرِفُ

إِنْ قِيلَ لِي تَنْسَلَى عَنْ مَوَدَّتِيه فَمَا جَوَابِي إِلَّا اللَّامُ وَالْأَلْفُ

“Ey umudum! Uğrunda tüm belalar tath gelir bana,

Senden asla vazgeçmem hayat boyunca.

Bana onun sevgisini unut denilirse şayet;

Cevabım “ha-yır” olur gayet net!”

Yukarıdaki beyitlerde İmâm Şâfiî, İbn Hazm ve Mütenebbî neredeyse aynı amaç ekseninde öğütler vermişlerdir. Bu da her nerede ve her ne zaman olursa olsun insan fıtratının hiçbir zaman değişmediği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Yine Mütenebbî'nin şu dizeleri de aynı konuda darbimesel haline gelmeyi başarmıştır: (Ebû Sa'd el-'Amîdî, 1961, s. 99; Râğıb el-İşfehânî, 1420, s. 1/524; Şâhib, 1385/1965, s. 49; Se'âlibî, 1403/1983, s. 1/43; 'Abdülkâhir el-Cürcânî, 1413/1992, s. 278)

عَلَى قَدْرِ أَهْلِ الْعَزْمِ تَأْتِي الْعَزَائِمُ وَتَأْتِي عَلَى قَدْرِ الْكِرَامِ الْمَكَارِمُ

“Elde edilir başarı, ne kadar azim sahibi olunursa,

Cömertlik yaptığın kadar güzellik gelir karşına.”

Görüldüğü üzere Mütenebbî bu dizelerinde de başarı, zafer ve üstünlüğün gösterilecek gayret ve azimle paralellik arz ettiğini ifade etmektedir. Bir kimsenin azimli olduğu ölçüde iyi işler başaracağını, cömert olduğu ölçüde de hayır yapıp güzellikler kazanacağını ifade etmektedir. Mütenebbî'nin bu dizelerindeki anlam Türkçede “Zahmetsiz rahmet olmaz” atasözü ile örtüşmektedir. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 423)

3.3. Hayatın Gaddarlığından Şikâyet Ettiği Dizeler

Mütenebbî zaman zaman şairlik yeteneğini içinde yaşadığı hayatın acımasız yüzüne doğru çevirerek isyanını dile getirmekte, toplumu bu meyandaki tespitleri ile uyarmaya ve onlara nasihat etmeye çalışmaktadır. Mütenebbî'nin günümüz Arap dünyasında darbimesel olarak kullanılmaya devam eden dizelerinden birisi şudur: (Huşrî el-Şayrânî, t.y., s. 1/312; Mâverdî, 1986, s. 354; Şâhib, 1385/1965, s. 30; Se'âlibî, 1403/1983, s. 1/255)

لَا يُعْجِبُنَّ مَصِيبًا حَسَنٌ بِرَّيْتِهِ   وَهَلْ يَرُوقُ دَفِينًا جُودَهُ الْكُفْنَ

“Horlanmış bir mazlum kıyafetinin güzelliğinden haz almaz

Zira kefeninin kaliteli olması ölünün umurunda olmaz.”

Mütenebbî, bu şiirinde hayatın acı yüzünü ortaya koyarak; toplumda itilmiş, ötekileştirilmiş ve hakları gasp edilmiş mazlumların, elinden alınan hakları geri verilmediği sürece ne giydiklerinin ya da ne yediklerinin bir önemi olmadığını vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle; hakkı gasp edilen ve en temel hakları elinden alınan insanların iç huzuru olmadığı sürece ne kadar kaliteli giysi giydiğinin bir önemi olmayacaktır.

Darbimesel haline gelen bu dizeler, aslında insanların dış görünüşündeki güzelliklerinin, içlerinin rahat olduğu anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bazen yüzler gülerken gönüllerin kırgın olup ağlayacağı hakikati göz önünde bulundurularak, insanların dış görünüşlerine bakıp karar vermenin isabetli olmayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim ölü kimsenin kefeni ne kadar kaliteli ve güzel olursa olsun bu durum onun iyi olduğunun bir göstergesi değildir. Türkçede bu anlamı karşılayacak herhangi bir atasözü bulunmamıştır.

Mütenebbî'nin hayatın ve insanların acımasızlığına karşı darbimesel haline gelmiş uyarı niteliğine sahip dizelerinden birisi de şudur: (Ebû Bekir el-Şârizmî, 1418/1997, s. 167; İbn. Reşîk el-Şayrânî, 1401/1981, s. 2/165; Şâhib, 1385/1965, s. 44; Se'âlibî, 1403/1983, s. 1/238, 1319/1901, s. 255)

إِذَا رَأَيْتَ نُيُوبَ اللَّيْثِ بَارِزَةً   فَلَا تَطُنَّنَّ أَنَّ اللَّيْثَ يَنْتَسِمُ

“Gördüğünde açık, aslanın dişlerini;

Sakin sanma sana gülümsediğini!”

Mütenebbî bu dizelerinde, her gülümseyenin samimi olduğunun sanılmaması gerektiğini ifade etmektedir. İnsanlara karşı çok iyi niyetli olanlar, gülümsediğini sandığı kişiler tarafından acımasızca yok edilebilir. Dolayısıyla insan çevresindekilere karşı daha uyanık ve daha tedbirli olmalıdır. Türkçede kullanılan “Her yüze gülüni dost sanma” ve “her kuşun eti yenmez” atasözleri Mütenebbî'nin bu dizelerine emsal olarak gösterilebilir. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., ss. 198-201)

Mütenebbî'nin hayatın acımasızlığını ifade ettiği, darbimesel haline gelmiş dizelerinden birisi de şudur: (Hattâbî, 1399, s. 100; İbn Kesîr, 1418/1997, s. 15/277; İbn Tağrîberdî, t.y., s. 3/341; Şâhib, 1385/1965, s. 32)

وَمِنْ نَكْدِ الدُّنْيَا عَلَى الْخَرِّ أَنْ يَرَى   عَدُوًّا لَهُ مَا مِنْ صَدَاقَتِهِ بُدُ

“Özgür kimseye dünyanın çektirdiği çilelerden birisi;

Düşmanıyla dost olmak zorunda kaldığını bilmesi”

Mütenebbî bu dizelerinde insanın hayatta birçok sıkıntıya maruz kalabileceğini, ancak bu sıkıntılar arasında insana en acı gelenlerden birisinin de insanın hiç sevmediği kimseye veya düşmanına kerhen de olsa onu seviyormuş gibi davranması, onunla arkadaşlık etmesi ve onu idare etmek zorunda kalması olduğunu ifade etmektedir. Şairin bu dizeleri Hz. Peygamber'in şu hadisini hatırlatmaktadır:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ جَارِ السُّوءِ فِي دَارِ الْمَقَامَةِ فَإِنَّ جَارَ الْبَادِيَةِ يَنْحَوِلُ

“Allah'ım ikametgâhımdaki kötü komşudan sana sığınırım. Zira çöldeki komşu göçer gider.” (es-Sa'lebî, 1422/2002, s. 27/511; İbn Ebü'd-Dünyâ, 1413, s. 69; İbn 'Âdil, 1419/1998, s. 19/469)

Hz. Peygamber bu hadis-i şerifinde sürekli yüz yüze bakmak zorunda olduğu komşusunun kötü bir insan olmasından Allaha sığınmaktadır. Çölde, yolda veya seferde kötü kimseyi idare etmek kolaydır. Çünkü böyle olan kimseler geçici olarak idare edilmek durumundadırlar. Ancak insanın sürekli yakınında olması gerekenler için durum bunun tam aksinedir. İstemediği halde onlara her daim katlanmak zorunda olan insan sürekli acı çekmek zorunda kalacaktır. Yine bu manayı teyit eden başka bir hadis-i şeriflerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

إِنَّا لَنَكْشِرُ فِي وُجُوهِ أَقْوَامٍ وَنَضْحَكُ إِلَيْهِمْ وَإِنَّ قُلُوبَنَا لَتَلْعَنُهُمْ

“Bazı insanların yüzüne gülmek zorunda kalsak da kalplerimiz onlara lanet etmektedir.” Bu sözün hadis olmayıp Hz. Ebu'd-Derdâya (ö. 32/652 [?]) ait mevkuף bir hadis olduğunu söyleyen muhaddisler de vardır. (Beyhakî, 1423/2003, s. 6/266; Ebü's-Şeyh, 1412/1992, s. 4/46; es-Sa'lebî, 1422/2002, s. 27/511; Hennâd b. es-Serî, 1406, s. 2/590; İbn Ebü'd-Dünyâ, 1413, s. 69, 1418/1998, s. 36; İbn Manzûr, 1402/1984, s. 20/41; Kurtubî, 1384/1964, s. 19/45; Muttaķî el-Hindî, 1401/1981, s. 3/786)

Mütenebbî'nin yine hayatın soğuk yüzünü ve merhametsizliğini dile getiren ve darbimesel haline gelmiş beyitlerinden birisi de şudur: (Şâhib, 1385/1965, s. 33)

دُو الْعَقْلِ يَشْقَى فِي النَّعِيمِ بِعَقْلِهِ وَأَخُو الْجَاهِلَةِ فِي الشَّقَاوَةِ يَنْعَمُ

“Akıllı kimse o kadar nimet varken etrafında, oluverir perişan,

Cahiller ise cehaletine rağmen nimetler içinde yüzer her an.”

Mütenebbî bu şiirinde, normal şartlarda akıllı kimselerin bolluk ve nimet içerisinde yüzmesi gerekirken; aksine talihsizlikleri sebebiyle sıkıntılarla boğuştuğları ve sefalet içerisinde bir hayat sürdürdüklerini vurgulamaktadır. Akıllı insanlar hayatın sıkıntılılarıyla boğuşadururken, cahil kimselerin bolluk ve refah içerisinde hayatlarını idame ettirdikleri, hak etmedikleri nimetlere gark oldukları görülmektedir. Mütenebbî'nin vurgulamış olduğu bu gerçeği meşhur ateist şair İbnu'r-Râvendî (ö. 301/913-14 [?]) daha isyankâr bir dille şu şekilde ifade etmektedir: (Semîn el-Halebî, 1417/1996, s. 4/150)

كَمْ عَاقِلٍ عَاقِلٍ أَعْيَبَتْ مَذَاهِبُهُ وَجَاهِلٍ جَاهِلٍ تَلَقَّاهُ مَرْزُوقًا

هَذَا الَّذِي تَرَكَ الْأَوْهَامَ حَائِرَةً وَصَنِّبَ الْعَالَمَ النَّخْرِيرَ زَنْدِيقًا

“Nice akıllı insanlar vardır ki çaresizlik içerisindedirler,

Nice de cahiller vardır ki bakarsın rızık içerisinde yüzerler.

Budur işte gerçekten akıllara şaşkınlık veren,

Büyük âlim olanı bir anda zındığa çeviren!”

İmam Şafi‘i’ (ö. 204/820) de âdeta bu şiire nazire kabul edilebilecek şekilde şöyle söylemiştir: (Bahâeddin ‘Âmilî, 1418/1998, s. 2/83; Beyhakî, 1390/1970, s. 2/91; Ebû Nuaym el-İşfahâni, 1394/1974, s. 7/276; İbn Hibbân, t.y., s. 152)

كَمْ مِنْ قَوِيٍّ قَوِيٍّ فِي تَقَلُّبِهِ   مُهَذَّبُ الرَّأْيِ عَنْهُ الرِّزْقُ مُنْحَرَفٌ
وَمِنْ ضَعِيفٍ ضَعِيفِ الْعَقْلِ مُخْتَلِطٌ   كَأَنَّهُ مِنْ خَلِيجِ الْبَحْرِ يَعْتَرَفُ
هَذَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ الْإِلَهَ لَهُ   سِرٌّ خَفِيٌّ عَلَيْنَا لَيْسَ يَنْكَشِفُ

“Niceleri var ki hem güçlü hem fikir babası,

Görünce yol değiştiriverir rızık onları.

Nice kimseler de vardır ki kıt akıllı,

Denizden kepçe kepçe alır, boldur rızkı.

İşte budur Allah’ın hikmetinin delili,

Bizim bilemediğimiz, bizden gizlenen sırrı.”

İmâm Şâfi‘î’nin Mütenebbî’nin bu manadaki dizeleri ile benzer anlamı taşıyan bir başka dizeleri de şunlardır: (*el-Cevheru’n-Nefs fi Şi‘ri’l-İmâm Muhammed b. İdrîs*, t.y., s. 15)

تَمُوتُ الْأَسَدُ فِي الْغَابَاتِ جُوعًا   وَلَحْمُ الضَّئَانِ تَأْكُلُهُ الْكِلَابُ
وَعَبْدٌ قَدْ يَنَامُ عَلَى حَرِيرٍ   وَذُو نَسَبٍ مَقَارِشُهُ التُّرَابُ

Aslanlar ormanda açlıktan ölmekte,

Kuzu etini ise köpekler yemekte!

Köleler ipekler üstünde uyurken,

Asiller toprağı döşek etmekte!

Kim olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan bir şair de hayata sitem edercesine şu beyitleri söylemiştir: (ed-Dusûkî & Hindâvî, t.y., s. 1/706)

كَمْ غَالِمٍ يَسْكُنُ بَيْتًا بِالْأَكْرَا   وَجَاهِلٍ لَهُ فُصُورٌ وَقُرَى

“Nice âlimler vardır ki oturur kiralık evde,

Saraylar ve köyler ise cahillerin elinde.”

Yukarıdaki dizelerin tamamında dünyadaki rızık ve imkân taksimatının kişinin çalışmasına göre değil, Allah'ın dilemesine göre olabileceği ifade edilmektedir. Türkçede bu anlama karşılık gelebilecek “Kısmet ise gelir Hint'ten Yemen'den, kısmet değilse ne gelir elden?” atasözü bulunmaktadır. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 248)

Mütenebbî'nin yukarıdaki beyitlerinden de anlaşılacağı üzere Mütenebbî hayatın tüm acı renkleriyle yüzleşmiş bir şair olarak elde ettiği tecrübeleri diğer insanlar ile paylaşmakta ve onları Türkçedeki “Düşenin dostu olmaz” atasözünde olduğu gibi hayatın ve insanların acımasızlığına karşı uyarmaktadır. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 136)

3.4. İnsanların Karakteristik Özelliklerine Değindiği Dizeler

Hayatın içinden gelen ve yaşamı boyunca toplumun hemen her kesimi ile yüzleşen Mütenebbî bazı dizelerinde insanların çeşitli karakter yapılarına değinmektedir. İnsanların iç dünyalarındaki düşünce yapılarını ifade ettiği dizelerin son derece anlamlı ve isabetli olması nedeniyle toplum nezdinde kabul görmüş ve dilden dile kullanılarak darbimesel haline gelmiştir.

Mütenebbî'nin, darbimesel haline gelmiş, bozuk karakterli insanlardan bahsettiği dizelerinden birisi şudur: (Ebû Zur'a el-İrâkî, 1425/2004, s. 814)

وَمَنْ بِكَ دَا قَمٍ مَرِيضٍ   يَجِدُ مَرًا بِهَ الْمَاءِ الرُّلَا

“Kimin ağzı hastalıktan dolayı acı olur,

Şerbet gibi tatlı suyu bile acı bulur.”

Mütenebbî bu şiirinde bozuk karakterli insanların iyi şeylere karşı kör olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Bu tür kişilerin ruhen hasta olduğundan etrafındaki güzel şeylerden haz almak şöyle dursun, aksine onlardan rahatsız olabileceğini ifade etmektedir. Çünkü bu kimselerin iç dünyası iyi şeylerden haz alma yetisini kaybetmiştir. Mütenebbî de tat alma yetisini kaybetmiş kimsenin, bal gibi tatlı olan şerbeti acı veya tatsız bulabileceğini ifade ederek bu anlamı kastetmektedir. Diğer bir ifade ile güzel şeylerin tadını alabilmek için sağlam bir karaktere sahip olunması gerektiğini, bozuk seciyeye sahip kişilerin bu güzelliklerden tat alamaması o şeylerin tadının güzel olduğu hakikatini de değiştirmeyeceğini ifade etmektedir.

Hız. Peygambere yazdığı el-Bürde kasidesi ile meşhur olan İmam Bûsiri (ö. 695/1296 [?]) de bu anlamda şu dizeleri söylemiştir: (el-Bûsirî, 1374/1955, s. 197)

فَدُنُكْرُ الْعَيْنِ ضَوْءُ الشَّمْسِ مِنْ رَمَدٍ   وَيُنْكِرُ الْقَمَّ طَعْمَ الْمَاءِ مِنْ سَقَمٍ

“Göz hastalıklı ise inkâr eder güneşin ışığını,

Ağzı hastalıklı ise alamaz yemeğin tadını”

İmam Bûsirî de bu beyitlerinde müşriklerin kıskançlık sebebiyle Kur'ân ayetlerini inkâr edebileceklerini,

ancak bu inkârın ayetlerin mucizeliğini ve doğruluğunu değiştirmeyeceğini ifade etmektedir. (Koroğlu, t.y., s. 224) Türkçede bu anlamı karşılayacak “Güneş, balçıkla sıvanmaz” atasözü bulunmaktadır. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 180)

Mütenebbî'nin darbimesel haline gelmiş insan karakterinden bahsettiği dizelerinden birisi de şudur: (İbn. Hamdûn, 1417, s. 1/279; İbn Hişâm el-Laḥmî, 1424/2003, s. 541; Kaḷkaşandî, t.y., s. 2/207; Mâverdi, 1986, s. 134; Minhâcî, 1417/1996, s. 2/281; Munâvî, 1356/1937, s. 1/330; Şâhib, 1385/1965, s. 33; Tayyyib Bâ Maḥreme, 1428/2008, s. 6/48; Usâme b. Munḳız, t.y.-b, s. 226; İmrânî, 1421/2000, s. 9/13)

وَالظُّلْمُ مِنْ شَيْبِ النَّفْسِ فَإِنْ تَجِدُ
ذَا عَفَا فَلِعَلَّهٗ لَا يَظْلِمُ

“Zulüm zaten insanların doğasında vardır,

Biri zulmetmiyorsa bil ki bir sebebe bağlıdır.”

Mütenebbî bu şiirinde insanların nefis sahibi olmaları ve ben odaklı yapıları nedeni ile doğuştan zulme meyyal olduklarını ifade etmektedir. Eğer bir kimse zulmetmiyor ve zalimce davranmıyorsa mutlaka ona mani olan bir nedenin olduğunu belirtmektedir. Diğer bir ifade ile bir insan eğer karşısındakine zalimce davranmıyorsa bunun nedeni ya gücü yetmediğinden veya bir şeylerden korktuğundan dolayıdır. Bu anlamı ifade eden Türkçede “kedinin kanadı olsaydı serçenin adı kalmazdı” şeklinde bir atasözü bulunmaktadır. Bu söz de Türkçede; “saldırganlar istediklerini yapabilecek durumda olsalardı, zayıfları kolaylıkla ortadan kaldırır, çıkarlarını rahatlıkla sağlarlardı” anlamında kullanılan bir sözdür. (Akalin vd., 2011) Nitekim Hz. Peygamber de bu anlamda bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “إِنَّ اللَّهَ يَرَعُ” *بالسلطان ما لا يَرَعُ بِالْفُرَّانِ* “Allah Kur’an’la ortadan kaldırmadığı bazı yasakları iktidarın gücü ile ortadan kaldırır.” Bu hadis-i şerifin Hz. Osman’a ait mevkuf bir hadis olduğunu söyleyen muhaddisler de vardır. (Ahmed el-Âmirî, 1412, s. 60; Buhûtî, t.y., s. 3/68; İbn Muflih, 1418/1997, s. 3/311; İbnü'l-Munecâ, 1424/2003, s. 2/295) Ancak anlam itibarıyla aslında Mütenebbî'nin ifade etmek istediği tam da budur. Bazı insanlar, imanları zayıf olduğu için Allah'ın yasakladığı günahları işlemekten hiç çekinmezler. Böyle kimseler Kur’ân-ı Kerîm’i ibret nazarıyla okuyup suç işlemekten imtina etmezlerken; devletin cezalandırmasından aşırı derecede korkmaları sebebiyle günah işlemekten kaçınırlar.

Mütenebbî'nin farklı insan karakterlerinden bahsettiği ve darbimesel haline gelmiş dizelerinden birisi de şudur: (Bâkillânî, 1997, s. 300; İbn Cinnî, 1420/1999, s. 2/64; İbn Ebî Zeyd, 1432/2011, s. 1/324; İbn Hubeyre, 1417, s. 1/206; Kiyâ'l-Herrâsî, 1405, s. 2/387; Şâhib, 1385/1965, s. 35)

وَكَمْ مِنْ غَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا
وَأَقْتَهُ مِنَ الْفُهْمِ السَّقِيمِ

“Niceleri vardır ki ayıplar doğru sözü,

Hâlbuki hastalıklı olan anlayışının kendi özü.”

Mütenebbî bu şiirinde bir kısım insanın sağduyusunu kaybetmesi nedeniyle hep kendi düşüncesinin doğru olduğunu, etrafındaki insanların düşüncelerinin yanlış olduğunu zannettiğini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile doğru sözü anlamak için doğru anlayışa ihtiyaç vardır. Mütenebbî aslında bu dizelerinde Kur’ân-ı Kerîm’in şu ayetinin içerdiği anlamı ifade etmeye çalışmaktadır: “صُمُّ بُكْمٌ عُمِي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ” *“Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; Bu yüzden (sağlıklı) düşünmezler.”* (Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, Ayet el-Bakara 2/171)

Mütenebbî'nin farklı insan psikolojilerinden bahsettiği, darbimesel haline gelmiş bir başka dizeleri de şunlardır: (Şâhib, 1385/1965, s. 30)

كُلُّ جَلْمٍ أَتَى بِغَيْرِ اقْتِنَادٍ حُجَّةٌ لَأَجَى إِلَيْهَا النَّامُ

“Muktedir olmadığında müsamahakârmuş gibi davranmak,

Alçakların sığındığı bir davranıştır ancak.”

Mütenebbî bu şiirinde insanları bağışladığını iddia eden kimsenin doğru söylemediğini, yalnızca elinde güç olmadığından onlara bir müeyyide uygulayamamakta fakat onlara sanki müsamahalı davranıyormuş gibi görüldüğünü ifade etmektedir. Bu davranışın son derece alçak bir davranış olduğunu belirtmektedir. Aslında o, bu beyitlerinde her türlü ceza vermeye muktedir olduğu halde bağışlama erdemliliğini göstermenin sadece asil insanların yapacağı bir davranış olduğunu söylemektedir. Mütenebbî'nin bu dizelerine paralel olarak Araplar, Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720)'in “Asıl bağışlama, gücün yettiği halde olan bağışlamadır” manasına gelen "العفو عند المقدرة" sözünü de kullanmaktadırlar. (İbn Ebü'd-Dünyâ, 1409/1989, s. 191) Yine aynı anlamda Araplar “Galip geldin, öyleyse affet” manasında "مَلَكْتَ فَأَسْجِحْ" ifadesini kullanmaktadırlar. Rivayete göre Hz. Ali Cemel savaşında muzaffer olunca Hz. Aişe ona; "ملكْتَ فأسجِحْ" “Galip oldun, öyleyse affet” der. Bunun üzerine Hz. Ali onu affeder ve yetmiş kadının muhafızlığı ile birlikte onu yolcu eder. (Ebû 'Ubeyd, 1400/1980, s. 154)

Mütenebbî'nin darbimesel haline gelmiş insan karakterlerinden bahsettiği dizelerinden birisi de şudur: (Ebû'l-'Abbâs el-Muhellebî, 1424/2003, s. 2/190; İbn Fağlillâh el-'Umerî, 1423, s. 15/26; İbn Kayyim el-Cevziyye, t.y.-a, s. 1/113, 1416/1996, s. 1/278; İbn Vekî' et-Tennîsî, 1994, s. 682; İbnü'l-Cevzî, 1425/2004, s. 330; Muḥammed b. Eydemir, 1436/2015, s. 6/194; Şâhib, 1385/1965, s. 30; Şe'âlibî, t.y.-a, s. 122, 1403/1983, s. 1/250; Sıbt İbnul-Cevzî, 1434/2013, s. 2/402; Turtûşî, t.y., s. 82; Usâme b. Munķız, t.y.-a, s. 272)

مَنْ يَهْنُ بِسَهْلِ الْهَوَانِ عَلَيْهِ مَا لَجْرَحَ بِمَيِّتِ إِبْلَامِ

“Hor görülmek kolay gelir aşağılık kimseye,

Tıpkı yaranın acı vermediği gibi ölüye.”

Mütenebbî, bu şiirinde; alçaklığa alışıık olan kimse için toplum tarafından aşağılanmak ona acı vermediği gibi aksine bu durumundan da gayet memnundur. Çünkü zillet onun bütün benliğini sarmıştır. Dolayısıyla aşağılık olan kimseler, onurlu kimseler gibi aşağılanmaya isyan etmezler. Mütenebbî onların bu durumunu, hissiyatını kaybetmiş olması sebebiyle ne kadar yara alırsa alsın hiçbir acı hissetmeyen ölü kimseye benzetmektedir. Türkçede bu anlama karşılık olabilecek “Arsızın yüzüne tükürmüşler, ‘yağmur yağıyor’ demiş.” atasözü bulunmaktadır. Bu da "arsız ne kadar ağır hakaret görse de aldırmaz, pişkinliğe vurur" anlamında kullanılan bir atasözüdür. (Akalm vd., 2011)

Mütenebbî'nin darbimesel haline gelmiş insan karakterlerinden bahsettiği dizelerinden birisi de şudur: (Gazzâlî, t.y., s. 3/242, 1961, s. 186; Huşrî el-Kayravânî, t.y., s. 4/1151; Kalkaşandî, t.y., s. 2/337; Şâhib, 1385/1965, s. 31; Şenterînî, 1978-1981, s. 6/864; Tîbî, 1417/1997, s. 10/3281; Turtûşî, t.y., s. 199)

وَمَنْ يُنْفِقِ السَّاعَاتِ فِي جَمْعِ مَالِهِ مَخَافَةَ فَقْرٍ فَالَّذِي فَعَلَ الْفَقْرُ

“Fakirlik korkusuyla zamanını mal devşirmeye harcayanın,

Yaptığı şey aslında ta kendisidir fakirliğin.”

Mütenebbî, bu beyitlerinde fakirlik korkusuyla hayat kalitesinden ödün veren, anlamsız yere çileli hayata talip olan ve ömrünü zenginlik elde etmek için yıpratılan kimsenin aslında fakir bir şekilde hayat sürdüğünü ifade etmektedir. Çünkü kişi zenginleşmek için durmadan mal biriktirmekte ve bu süre zarfında yokluk içerisinde yoksul bir hayat sürmek zorunda kalmaktadır. Halbuki insan kazandığı para ile hayatını idame ettirmeye çalışmalı; hayatında huzurlu ve mutlu olmalıdır. Huzursuz ve sağlıksız olduktan sonra zengin olmanın hiçbir anlamı yoktur. Aksine böyle bir zenginliğin kişiye yük olmaktan öteye geçmeyeceğinin altı çizilmektedir.

Mütenebbî'nin darbımesel haline gelmiş yine insanların karakterlerinden bahsettiği dizelerinden birisi de şudur: (Ebû Bekir el-Ĥârizmî, 1418/1997, s. 451; Ebû Sa'd el-Amîdî, 1961, s. 59; İbn Eb'l-Ĥadîd, t.y., s. 4/100; İbn. Furrece, 1987, s. 124; İbnü's-Şecerî, 1405/1984, s. 147; İsbahbed Merzubân, 1287/1858, s. 157; Meydânî, t.y., s. 1/14; Şâhib, 1385/1965, s. 48; Se'âlibî, 1401/1981, s. 111; Tîbî, 1434/2013, s. 2/535)

إِذَا أَنْتَ أَكْرَمْتَ الْكَرِيمَ مَلَكَتَهُ   وَإِنْ أَنْتَ أَكْرَمْتَ اللَّيْمَ تَمَرَّدَا

“Asil insana ikram edersen dönüşüverir kölene,

Adi birine ikram edersen çıkiverir tepene!”

Mütenebbî bu şiirinde, iyilik yapacak kimselerin karşısındakini tartması gerektiğini ifade etmektedir. Yapılan iyiliğin değerini ancak asil insanların bilebileceğini, adi insanlara iyilik yapıldığında iyiliğe karşı nankörlük yapacaklarını ve hatta yapılan iyiliğe kötülükle karşılık verebileceklerini söylemektedir. Dolayısıyla iyiliğin asil kimselere yapılması gerektiğini; zira onlar kendilerine iyilik yapanlara ziyadesiyle minnettar olacaklarını vurgulamaktadır. Türkçede bu manayı ifade eden “Çingeneye beylik vermişler, önce babasını kesmiş” atasözü bulunmaktadır. Bu söz de hem yetki verilirken, hem de iyilik yapılırken asil insanların seçilmesi gerektiği; aksi takdirde yapılan iyiliğin sahibine kötülük olarak döneceğini ifade etmektedir. (Kuşçu & Kuşçu, t.y., s. 108) Ebu'l-Feth el-Büstî (ö. 400/1010) de şöyle ifade etmiştir: (Ahmed eş-Şirvânî, 1324, s. 176; Demîrî, 1424, s. 1/250; Ebû'l-Feth el-Bustî, 1404/1984, s. 36; İtlîdî, 1425/2004, s. 266; Muhsin b. 'Alî et-Tenûhî, 1391/1971, s. 2/111; Tâcuddîn es-Subkî, 1413, s. 5/295; Zehebî, 2003, s. 28/47; 'Abdul'azîm el-Munzirî, 1388/1968, s. 1/233)

أَحْسِنُ إِلَى النَّاسِ تَسْتَعْبِدُ قُلُوبَهُمْ   فَطَالَمَا اسْتَعْبَدَ الْإِنْسَانُ إِحْسَانُ

“İnsanlara iyilik yap ki gönüllerini kazanasın,

Zira insanı iyilik esir eder, bilesin.”

Züheyr b. Ebu Sulmâ (ö. 609 [?]) da bu manayı şu beyitleri ile dile getirmiştir: (Ebû Hilâl el-Askerî, t.y.-a, s. 1/525; Ebû 'Abdullâh ez-Zevzenî, 1423/2002, s. 150; Ebû 'Amr eş-Şeybânî, 1422/2001, s. 210; Muştafa vd., t.y., s. 2/1487)

وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ   يَكُنْ حَمْدُهُ دَمًا عَلَيْهِ وَيُدْمَمُ

“Layık olmayana iyilik yapan kimse,

Yerilir, övülmesi gerektiği halde.”

Mütenebbî'nin farklı insan karakterlerine değindiği darbimesel haline gelmiş dizelerinden birisi de şudur: (Ebû Sa'd el-'Amîdî, 1961, s. 62; Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, 1971, s. 204; Huşrî el-Ķayravânî, t.y., s. 1/154; İbn Cinnî, t.y., s. 3/321; İbn. Furrece, 1987, s. 239; Şâhib, 1385/1965, s. 53; Se'âlibî, 1403/1983, s. 1/254)

وَإِذَا مَا خَلَا الْجَبَانُ بِأَرْضِ طَلَبَ الطَّعْنَ وَخَذَهُ وَالنَّزَالَ

“Korkak, meydanı boş bulduğu zaman,

Düelloya çağırır, olur tek başına kahraman.”

Mütenebbî bu dizelerinde korkak kimselerin köşe bucak savaştan kaçtıklarını ama alanı boş buldukları zaman da kahramanlık tasladıklarını ifade ederek korkak kimseleri alaylı bir dille hicvetmektedir. Bu şiirde ifade edilmek istenen manayı İmrân b. Hittân (ö. 84/703)'a ait olduğu rivayet edilen bir şiirde şöyle dile getirilmiştir: (Halîfe b. Hayyât, 1397/1977, s. 274; İbn Hâleveyh, 1413/1992, s. 2/410; İbn Ķuteybe, 1413/1992, s. 1/411; İbnü'l-Cevzî, t.y., s. 213; Zemaşşerî, 1407, s. 1/78; 'AbdulĶanî el-Ezdî, 1410, s. 73)

أَسَدٌ عَلِيٌّ وَفِي الْحُرُوبِ نَعَامَةٌ فَتَحَاءُ تَنْفُرُ مِنْ صَفِيرِ الصَّافِرِ

“Bana aslan kesiliyorsun, ama savaşta deve kuşusun sanki,

Ödü patlamışçasına kaçan, ıslık çaldığında biri!”

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Mütenebbî, insanların çok çeşitli karakterleri olduğunu vurgulamakta ve toplumun dikkatlerini bu yöne çekerek adeta onları uyarmaktadır.

Mütenebbî'nin gerek kendini övdüğü, gerek hayatın acımasızlığını dile getirdiği, gerek farklı insan karakterlerinden bahsettiği, gerekse toplumun hayat boyu karşılaşacağı problemlerin çözümüne yönelik öğüt verdiği dizeleri Arap halkı tarafından benimsenmiş ve muktezây-ı hâle göre kullanılagelmiştir. Belli ki şairin yaşadığı yer, ait olduğu toplum, sahip olduğu din ve konuştuğu dil ne kadar farklı olursa olsun; insanın karşılaştığı problemler, yaşadığı acılar ve bu acılar neticesinde elde ettiği tecrübeler hep aynıdır. Çalışmada Mütenebbî'nin şiirlerine paralel anlam taşıması nedeniyle sunulan diğer Arap şairlerin dizeleri ve benzer anlamlardaki Türk atasözleri bu savı doğrular niteliktedir.

Sonuç

Darbimeseller bütün dillerin anlatım üslubuna çeşitlilik kazandıran ifade kalıplarıdır. Sahip olduğu kelime sayısı bakımından dünya dillerinin en zenginlerinden biri sayılan Arapça, darbimeseller açısından da oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Arapçada nesir şeklinde darbimeseller olduğu gibi şiir halinde kalıplaşmış darbimeseller de vardır. Bu bağlamda Arap şairlerinin en meşhurlarından biri olan Mütenebbî'nin şiirlerinden bazıları, Arapların dilinde yaygın bir şekilde dolaşan darbimeseller haline gelmiştir.

Çalışmada bu şiirlerden hikmet ve nasihat içerikli olmaları sebebiyle halkın dilinde yaygın olarak kullanılan dizeler tercih edilmiştir. Bu dizeler içerdiği anlam bakımından konulara ayrılarak farklı

başlıklar altında ele alınmıştır. Mütenebbî'nin bu beyitleri, muhataba şiirin Arapça aslındaki edebi hazzını bir nebze aktarabilmek amacıyla manzum bir dille Türkçeye tercüme edilmiştir. Dizelerin manzum olarak çevirisi yapılırken mümkün merteye aslına sadık kalınmaya gayret edilmiştir. Ayrıca Türkçede bu dizelere anlam bakımından yakınlık arz eden atasözleri tespit edilerek, okuyucunun muhtevayı daha iyi idrak edebilmesi hedeflenmiştir. Keza, kafiye kaygısı nedeniyle manzum tercümenin ifade sınırlılığı göz önünde bulundurulurken dizeler, nesir ifadelerle kapsamlı bir şekilde izah edilmiştir.

Bu çalışmada şiirlerle mana açısından paralellik arz eden ayet ve hadislerle işaret edilmiş, Mütenebbî'nin bazı beyitlerini iktibas yahut telmih yoluyla Kur'ân-ı Kerîm'den veya hadislerden esinlenerek kaleme aldığı tespit edilmiştir. Zaman zaman Mütenebbî'nin etkilediği veya etkilendiği şair ve şiirlere işaret edilmiş, ilgili şiirin Arapça aslı yazılarak manzum bir üslupla Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Bu vesileyle, Mütenebbî gibi dizeleri darbimesel haline gelen başka Arap şairlerin de olduğu gerçeği ortaya konulmuştur. Mütenebbî'nin içinde yaşadığı toplumun acılarıyla yoğrulmuş olması, onun dizelerinin diğer şairlere nazaran halk arasında darbimesel haline gelecek kadar ön plana çıkmasının nedenleri arasında sayılabilir. Bunun yanı sıra, Mütenebbî'nin şiirlerinin maşeri vicdanda makes bulması ve asırlar boyu ilk günkü tazeliğini koruması; onun edebi anlamda sahip olduğu güçlü ve etkili ifade tarzının bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmada değinilen Mütenebbî'nin hikmet yüklü dizelerine anlamsal açıdan benzeşen Arap ve Türk şairlerinin şiirleri, insanlığın hayata dair acılarının, sevinçlerinin ve değer yargılarının ne kadar evrensel olduğu sonucunu kanıtlar niteliktedir.

Bu çalışmada Mütenebbî'nin darbimesel haline gelen berceste beyitlerinden bir demet derlenip, bu alanın araştırmacılarının dikkatine sunulmuştur. Böylece Arap edebiyatının şiirsel zevkini tatmak ve klasik Arap şiirinin şaheseri konumunda olan meşhur dizeleri Türkçedeki manzum ve nesir çevirileri ile birlikte okuyarak edebi meleke kesbetmek isteyenlerin istifade edebileceği bir çalışma ortaya konulmuştur. Ayrıca bu makalenin, diğer şairlerin darbimesel haline gelen dizelerinin de birer akademik çalışma konusu olabilmeleri hususunda örneklik teşkil edebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, E. 'Abdullâh A. b. M. b. Hanbel eş-Şeybânî. (1416/1995). *El-Müsned* (1-8). Dâru'l-Hadîs.
- Ahmed el-Âmirî, A. b. 'Abdu'l-K. b. S. el-Ğazî el-Âmirî. (1412). *El-Ceddu'l-Has is. fi Beyâni mâ leyste bi'Hadîs*. y.y.
- Ahmed eş-Şirvânî, A. b. M. b. 'Alî b. İ. el-Enşârî eş-Şirvânî. (1324). *Nefhatu'l-Yemen fi mâ Yezûl bi Zikrihi's-Şecen*. y.y.
- Akalın vd., Ş. H. (2009). Güncel Türkçe Sözlük. İçinde *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Akalın vd., Ş. H. (2011). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (11. bs, 1-1). Türk Dil Kurumu.
- Altuntaş, H., & Şahin, M. (Çev.). (2011). *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aydın, S. (2013). Kültürel bir miras olarak atasözlerinin kullanımı üzerine Türkçe öğretmenlerinin görüşleri. *CIU Cyprus International University folklor/edebiyat*, 19(75), 173-192.
- Bahâeddîn Âmilî, B.-D. M. b. Hüseyn b. 'Abdişşamed el-Hârisî el-Âmilî el-Hemezânî. (1418/1998). *El-Keşkül* (1-2). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Bâkıllânî, E. B. M. b. et-Ṭayyib el-Bâkıllânî el-. (1997). *İcâzu'l-Kurân*. y.y.
- Belâzurî, A. b. Y. b. C. el-. (1417/1996). *Ensâbu'l-Eşrâf* (1-13). Dâru'l-Fikr.
- Beyhakî, E. B. A. b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. (1390/1970). *Menâkıbu's-Şâfiî* (1-2). y.y.
- Beyhakî, E. B. A. b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. (1423/2003). *Şuabu'l-İmân* (1-14). Mektebetu'r-Ruşd.
- Buḥârî, E. 'Abdullâh M. b. İ. b. İ. el-Buḥârî el-. (t.y.). *Et-Târîhu'l-Kebîr* (1-8). Dâiratü'l-Me'ârifil-'Os mâniyye.
- Buḥârî, E. 'Abdullâh M. b. İ. b. İ. el-Buḥârî el-. (1422). *El-Câmi u's-şahîh* (1-9). Dâru Ṭavḳi'n-Necât.
- Buhûtî, M. b. Y. b. Şalâhuddîn b. Ḥasen el-Hanbelî el-. (t.y.). *Keşşâfu'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'* (1-6). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Câhiz, E. 'Os mân 'Amr b. B. b. M. (1332/1914). *Et-Tâc fi Ahlâki'l-Mulûk*. y.y.
- Cerrâvî, E.-Abbâs A. b. 'Abdisselâm et-Tâdelî el-. (1991/1411). *el-Ḥamâsetu'l-Mağribiyye: Muhtaşaru Kitâbi Şafveti'l-Edeb ve Nahbeti Dîvânî'l-Arab* (1-2). Dâru'l-Fikri'l-Muâşır.
- Ceşşâş, E. B. A. b. 'Alî er-Râzî el-. (1405). *Âhkâmu'l-Kur'ân*. Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Çiftçi, İ. (2017). Ziya Paşa'nın Aynasından. *İlkadım Dergisi*, 343. <https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/ziya-pasa-nin-aynasindan-1912>
- Dârimî, E. M. 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-. (1436/2015). *El-Musned* (1-2). Dâru't-Taşîl.
- Demîrî, E.-B. M. b. M. ed-. (1424). *Ḥayâtu'l-Ḥayevân el-Kubrâ* (1-2). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Durmuş, İ. (2006). Mütenebbî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 195-200). TDV Yayınları.
- Ebû Bekir el-Ḥârizmî, E. B. M. b. el-Abbâs el-Ḥârizmî. (1424/2003). *El-Ems âlu'l-Muvellede*. el-Mecme'u's-S ekâfi.
- Ebû Bekir el-Ḥârizmî, E. B. M. b. el-Abbâs el-Ḥârizmî. (1418/1997). *Mufîdu'l-Ulûm ve Mubîdu'l-*

Humûm. el-Mektebetu'l-Unşuriyye.

Ebû Dâvûd, S. b. el-Eş'as es-Sicistânî. (2009). *Sunenu Ebî Dâvûd* (1-7). Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

Ebû Hilâl el-Askerî, E. H. el-Hasen b. Abdullâh. (t.y.-a). *Cemheretu'l-Ems.âl* (1-2). Dâru'l-Fikr.

Ebû Hilâl el-Askerî, E. H. el-Hasen b. Abdullâh. (t.y.-b). *Dîvânu'l-Meânî* (1-2). Dâru'l-Ceyl.

Ebû Naşr el-Şaysî, E. N. el-F. b. M. b. Ubeydi'llâh b. Hâkân b. Abdullâh. (1284/1866). *Kalâ'idu'l-Akyân*. y.y.

Ebû Nuaym el-İşfahânî, E. N. A. b. Abdillâh b. İ. el-İşfahânî. (1394/1974). *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ'* (1-10). Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Ebû Sa'd el-Amîdî, E. S. M. b. A. b. M. el-Amîdî. (1961). *El-İbâne an Serikâti'l-Mutenebbî Lafzen ve Manen*. y.y.

Ebû Zeyd el-Kureşî, E. Z. M. b. E.-Hattâb el-Kureşî. (t.y.). *Cemheretu Eş'ari'l-Arab*. y.y.

Ebû Zur'a el-İrâkî, E. Z. A. b. Abdurrahîm el-Mısrî. (1425/2004). *El-Ğaysu'l-Hâmî Şerhi Cemî'l-Cevâmi'*. y.y.

Ebû Abdullâh ez-Zevzenî, E. Abdullâh Huseyn b. A. b. Huseyn ez-Zevzenî. (1423/2002). *Şerhu Muallaqâti's-Seba*. y.y.

Ebû Amr eş-Şeybânî, E. Amr İ. b. M. (1422/2001). *Şerhu'l-Muallaqâti't-Tisa*. y.y.

Ebû Ubeyd el-Bekrî, E. Ubeyd Abdullâh b. A. el-Endelusî. (1971). *Faşlu'l-Makâl fi Şerhi Kitâbi'l-Ems.âl*. y.y.

Ebû Ubeyd, E. Ubeyd Kâsım b. S. b. Abdullâh el-Herevî el-Bağdâdî. (1400/1980). *El-Ems.âl*. y.y.

Ebû'l-Feth el-Bustî, E.-F. Alî b. M. (1404/1984). *Kaşîdetu Unvânî'l-Hikem*. y.y.

Ebû'l-Abbâs el-Muhellebî, E.-Abbâs A. b. Alî b. M. İzzed-D. el-Ezdî el-Muhellebî. (1424/2003). *El-Meâhiz alâ Şurrâhi Dîvânî Ebî't-Tayyib el-Mutenebbî* (1-5). Merkez el-Melik Fayşal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.

Ebû's-Şeyh, E. M. Abdullâh b. M. el-İşbehânî. (1412/1992). *Tabakâtu'l-Muḥaddisîn bi İşbahân ve'l-Vâridîne aleyhâ* (1-4). Mu'essesetu'r-Risâle.

ed-Dusûkî, M. b. Arefe ed-D., & Hindâvî, A. (t.y.). *Hâşiyetu'd-Dusûkî alâ muḥtaşari'l-meânî. el-Mektebetu'l-asriyye*.

el-Bûşırî, Ş. E. A. M. b. S. (1374/1955). *Dîvânu'l-Bûşırî*. Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

el-Cevherî, E. N. İ. b. H. el-Fârâbî. (1407/1987). *Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-Arabiyye* (4. bs, 1-6). Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.

Ersoy, M. A. (2021). *Safahat*. Türkiye Büyük Millet Meclisi.

es-Salebî, E. İ. A. b. M. b. İ. (1422/2002). *El-Kesf ve'l-Beyân* (1-10). Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.

Gazzâlî, H.-İ. E. Hâmid M. b. M. el-. (t.y.). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (1-4). Dâru'l-Marife.

Gazzâlî, H.-İ. E. Hâmid M. b. M. el-. (1961). *Miyâru'l-İlm fi'l-Mantık*. y.y.

Ḥalîfe b. Ḥayyât, E. Amr Ḥalîfe b. Ḥayyât el-Uşfurî. (1397/1977). *Târîhu Ḥalîfe b. Ḥayyât*. Mu'essesetu'r-Risâle.

- Halil b. Ahmed, E. 'Abdurrahmân el-Halil b. A. el-Ferâhîdî el-. (1988). *Kitâbu'l-Ayn* (1-8). Mektebetu'l-Hilâl.
- Hamza es-Sehmî, E.-Kâsım Hamza b. Y. el-Curcânî. (1407/1987). *Târîhu Curcân*. y.y.
- Hasen el-Yûsî, E. 'Alî N.-D. el-Hasen b. M. b. M. el-Yûsî el-. (1401/1981). *Zehru'l-Ekem fî'l-Emsâl ve'l-Hikem* (1-3). eş-Şirketu'l-Cedîde; Dâru's-S_eķâfe; Dâru'l-Beydâ.
- Haşib el-Bağdâdî, E. B. A. b. 'Alî b. S. el-Bağdâdî. (1422/2002). *Târîhu Bağdâd* (1-16). Dâru'l-Ĝarbi'l-İslâmî.
- Haştâbî, E. S. Hamd b. M. b. İ. b. el-Haştâb el-Bustî el-. (1399). *El-Uzle*. el-Maşba'atu's-Selefiyye.
- Hemedânî, E. M. el-Hasan b. A. b. Y. el-. (1884). *Şfatu Cezîreti'l-Arab*. Matba'atu Brill.
- Hemmâm b. Munebbih, E. U. H. b. M. es-Şan'ânî. (1407/1987). *Şaĥîfetu Hemmâm b. Munebbih*. Dâru 'Ammâr.
- Hennâd b. es-Serî, E.-S. H. b. es-Serî el-Kûfî. (1406). *Ez-Zuhd* (1-2). Dâru'l-Hulefâ.
- Huşrî el-Kayravânî, E. İ. İ. b. 'Alî b. T. el-Enşârî el-Huşrî el-. (t.y.). *Zehru'l-Âdâb ve S_emeru'l-Elbâb* (1-4). Dâru'l-Ceyl.
- İbn Cinnî, E.-F. 'Os mân b. C. el-Mevşilî el-Bağdâdî. (t.y.). *El-Haşâiş* (1-3). el-Heyetu'l-Mışriyye.
- İbn Cinnî, E.-F. 'Os mân b. C. el-Mevşilî el-Bağdâdî. (1420/1999). *El-Muĥteseb fî Tebyîni Vucûhi Şevâzi'l-Kırâât ve'l-İdâhi anhâ* (1-2). Vezâratu'l-Evķâf.
- İbn Cinnî, E.-F. 'Os mân b. C. el-Mevşilî el-Bağdâdî. (1421/2000). *Sirru Şinâati'l-İrâb* (1-2). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Dureyd, E. B. M. b. el-Hasen b. D. el-Ezdî. (1411/1991). *El-İřtikâķ*. y.y.
- İbn Ebî Zeyd, E. M. 'Abdullâh b. E. Z. el-Kayravânî. (1432/2011). *Ez-Zeb an Mezhebi'l-İmâm Mâlik* (1-2). y.y.
- İbn Ebî'l-Hadîd, 'Abdulhamîd b. Hibetullâh b. Muĥammed b. el-Huseyn. (t.y.). *El-Feleku d-Dâir alel-Mes'eli's-Sâir*. y.y.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, E. B. 'Abdullâh b. M. b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. (1413). *El-Hilm*. y.y.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, E. B. 'Abdullâh b. M. b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. (1409/1989). *Et-Tevâdu ve'l-Humûl*. y.y.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, E. B. 'Abdullâh b. M. b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. (1418/1998). *Mudârâtu'n-Nâs*. y.y.
- İbn Fağlillâh el-Umerî, A. b. Y. b. F. el-Kureşî el-Adevî Ş. (1423). *Mesâliku'l-Ebşâr fî Memâliki'l-Emsâr* (1-27). el-Mecme'u's-S_eķâfi.
- İbn Fâris, E.-Huseyn A. b. F. el-Kazvînî. (1979). *Mucemu Meķâyisi'l-Luĝa* (1-6). Dâru'l-Fikr.
- İbn Fâris, E.-Huseyn A. b. F. b. Z. el-Kazvînî er-Râzî. (1399/1979). *Mucemu Meķâyisi'l-Luĝa* (1-6). Dâru'l-Fikr.
- İbn Furrece, M. b. Hamad b. M. b. 'Abdullâh b. M. b. F. el-Burûcerdî. (1987). *El-Fethu alâ Ebî'l-Fethi*. y.y.
- İbn Hâleveyh, E. 'Abdullâh el-Huseyn b. A. b. Hâleveyh. (1413/1992). *İrâbu'l-kırââti's-seb'a ve ilelihâ* (1-2). Mektebetu'l-Hâncî.

- İbn. Ḥamdûn, E.-M. M. b. el-Ḥasan b. M. b. 'Alî b. Ḥamdûn B.-D. el-Bağdâdî. (1417). *Et-Tezkiretu'l-Ḥamdûniyye* (1-10). Dâru Şâdir.
- İbn Ḥazm, E. M. 'Alî b. A. el-Endelusî. (1980). *Resâilu İbn Ḥazm* (1-4). el-Muessesetu'l-'Arabiyye.
- İbn Ḥazm, E. M. 'Alî b. A. el-Endelusî. (1987). *Tavku'l-Ḥamâme fi'l-Ulfeti ve'l-Ullâf*. y.y.
- İbn Ḥibbân, E. Ḥâtim M. b. Ḥibbân el-Bustî. (t.y.). *Ravdatu'l-Ukalâ ve Nüzhetu'l-Fudalâ*. y.y.
- İbn Ḥicce el-Ḥamevî, T.-D. E. B. b. 'Alî b. 'Abdullâh b. Ḥicce el-Ḥamevî el-Ezrârî. (2004). *Ḥizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb* (1-2). Dâru Mektebeti'l-Hilâl-Daru'l-Bihâr.
- İbn Hişâm el-Laḥmî, E. 'Abdullâh M. b. A. b. H. (1424/2003). *El-Medḥal ilâ Taḫvîmi'l-Lisân*. y.y.
- İbn Hubeyre, E.-M. Y. b. H. b. M. b. H. eṣ-Şeybânî. (1417). *El-İfşâḥ an Me ânî's-Şihâḥ* (1-8). y.y.
- İbn Ḳayyim el-Cevziyye, E. 'Abdillâh Ş. M. b. E. B. b. E. ez-Zür'aî ed-Dımaşķî el-Ḥanbelî. (t.y.-a). *İğâsetu'l-Leḥfân min Maşâidi's-Şeytân* (1-2). Mektebetu'l-Ma'ârif.
- İbn Ḳayyim el-Cevziyye, E. 'Abdillâh Ş. M. b. E. B. b. E. ez-Zür'aî ed-Dımaşķî el-Ḥanbelî. (t.y.-b). *Miftâhu Dâri's-Sa âde ve Menşûru Vilâyeti'l-İlm ve'l-İrâde* (1-2). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Ḳayyim el-Cevziyye, E. 'Abdillâh Ş. M. b. E. B. b. E. ez-Zür'aî ed-Dımaşķî el-Ḥanbelî. (1416/1996). *Medâricu's-Sâlikîn beyne Menâzili İyyâke Na budu ve İyyâke Nest aîn* (1-2). Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbn Kes'îr, E.-F. İ. b. 'Omer b. K. ed-Dimeşķî. (1418/1997). *El-Bidâye ve'n-Nihâye* (1-21). Dâru Hier.
- İbn Ḳurkûl, E. İ. İ. b. Y. b. İ. el-Vehrânî el-Ḥamzî. (1433/2012). *Meṭâliu'l-Envâr alâ Şihâhi'l-Âsâr* (1-6). y.y.
- İbn Ḳuteybe, E. M. 'Abdullâh b. M. b. Ḳuteybe ed-Dîneverî. (t.y.). *Uyûnu'l-Aḥbâr* (1-4). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Ḳuteybe, E. M. 'Abdullâh b. M. b. Ḳuteybe ed-Dîneverî. (1413/1992). *El-Ma ârif*. y.y.
- İbn Ḳuteybe, E. M. 'Abdullâh b. M. b. Ḳuteybe ed-Dîneverî. (1368/1949). *El-Me ânî'l-Kebîr fi Ebyâti'l-Me ânî* (1-3). Dâiratü'l-Me'ârifil-'Os mâniyye.
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. 'Alî C. b. M. er-Ruveyfî. (1402/1984). *Muḥtaşaru Târîhi Dimeşķ* (1-29). Dâru'l-Fikr.
- İbn Muflih, E. İ. İ. b. M. (1418/1997). *El-Mubdi fi Şerhi'l-Muḳni* (1-8). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Receb, E.-F. Z. 'Abdurrahmân b. A. b. 'Abdirrahmân R. el-Bağdâdî ed-Dımaşķî. (1424/2004). *Leṭâifu'l-Ma ârif fî mâ li Mevâsimi'l-Âmmi mine'l-Vazâif*. y.y.
- İbn. Reşîḳ el-Ḳayravânî, E. 'Alî el-Ḥasan b. R. el-Ḳayravânî el-Ezdî. (1401/1981). *El-Umde fi Meḥâsini's-Şir ve Âdâbihi* (1-2). Dâru'l-Ceyl.
- İbn Sa'd, E. 'Abdullâh M. b. S. b. M. (1410/1990). *Eṭ-Ṭabaḳâtu'l-Kubrâ* (1-8). y.y.
- İbn Tağrıberdî, E.-M. Y. b. T. b. 'Abdullâh. (t.y.). *En-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısr ve'l-Ḳâhira* (1-16). Vezâratu's-S ekâfe ve'l-İrşâdi'l-Ḳavmî; Dâru'l-Kutub.
- İbn Vekî et-Tennisî, E. M. el-Ḥasen b. 'Alî eḍ-Ḍabî et-Tennisî. (1994). *El-Munşif li's-Sâriḳ ve'l-Mesrûḳ minh*. y.y.
- İbn 'Abdî Rabbih, E. 'Amr A. b. M. b. 'Abdî R. (1404/1983). *El-Iḳdu'l-Ferîd* (1-8). Dâru'l-Kutubi'l-

İlmiyye.

- İbn 'Acîbe, A. b. M. b. el-M. b. 'Acîbe el-Hasenî el-İdrîsî eş-Şâzelî el-Fâsî. (1419). *El-Bahru'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. y.y.
- İbn 'Âdil, E. Hafş S. ed-D. 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî en-Nu'mânî. (1419/1998). *El-Lubâb fi Ulûmi'l-Kitâb* (1-2). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn 'Arabsâh, E. M. A. b. M. (1421/2001). *Fâkîhetu'l-Hulefâ' ve'l-Mıfâkehetu'z-Zurefâ'*. y.y.
- İbnu'l-Munecçâ, E.-B. el-M. b. 'Os mân et-Tenûhî. (1424/2003). *El-Mumtî fi Şerhi'l-Muknî'* (1-4). y.y.
- İbnu's-Sikkît, E. Y. Y. b. İ. (1423/2002). *Işlâhu'l-Manţık*. y.y.
- İbnu's-Şecerî, Dîyâu'd-Dîn Ebû's-Sa'âdât Hibetu'llâh b. 'Alî b. Hamza. (1405/1984). *Mâ lem Yunşer min'el-Emâlî'l-Şeceriyye*. y.y.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. C. 'Abdurrahmân b. 'Alî b. M. el-Bağdâdî. (t.y.). *Kitâbu'l-Ezkîyâ'*. y.y.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. C. 'Abdurrahmân b. 'Alî b. M. el-Bağdâdî. (1425/2004). *Şaydu'l-Hâtır*. y.y.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. C. 'Abdurrahmân b. 'Alî b. M. el-Bağdâdî. (1421/2000). *Şifatu's-Şafve* (1-2). Dâru'l-Hadîs.
- İbrahim Selîm, M. (t.y.). *el-Cevheru'n-Nefs fi Şi'ri'l-İmâm Muḥammed b. İdrîs*. Mektebetü İbn Sînâ.
- İsbehbed Merzubân, İ. M. b. Ş. b. R. b. Ş. (1287/1858). *Merzubânnâme*. Maḥba'atu Haceriyye fi Maḥba'ati Aḥmed Efendî el-İzmirî.
- İsmâil Hakkı Bursevî, İ. Hakkî b. M. el-İstânbûlî el-Hanefî el-Halvetî. (t.y.). *Rûhu'l-Beyân*. Dâru'l-Fikr.
- İtlidî, M. D. el-. (1425/2004). *Nevâdiru'l-Hulefâ'*. y.y.
- Kaḳaşandî, E.-'Abbâs A. b. 'Alî el-. (t.y.). *Şubhu'l-A'şâ fi Şmâ'ati'l-İnşâ'* (1-15). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ḳazvîni, E.-M. M. b. 'Abdurrahman el-. (t.y.). *El-İdâh fi Ulûmi'l-Belâğa* (1-3). Dâru'l-Cîl.
- Kızılkaya, Y. (2014). Arap Dilinde Meselin Darbı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 281-295.
- Kiyâ'l-Herrâsî, E.-Hasan 'İmâdu'd-D. 'Alî b. M. b. 'Alî eṭ-Ṭaberî el-. (1405). *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*. y.y.
- Köroğlu, S. (t.y.). *Kaside-i Bürde*. Kitap Kalbi Yayıncılık.
- Ḳurṭubî, E. 'Abdu'llâh M. b. A. el-Hazrecî el-. (1384/1964). *El-Câmi' li-Âḥkâmi'l-Ḳur'ân* (1-2). Dâru'l-Kutubi'l-Mıṣriyye.
- Kuşçu, Ü., & Kuşçu, H. (t.y.). *Altın Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (25. bs). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Mâverdî, E.-Hasan 'Alî b. M. el-Başrî el-. (1986). *Edebu'd-Dunyâ ve'd-Dîn*. y.y.
- Meydânî, E.-F. A. b. M. b. İ. en-Nisâbûrî el-. (t.y.). *Mecma'u'l-Emsâl* (1-2). Dâru'l-Ma'rife.
- Minhâcî, M. b. A. b. 'Alî b. 'Abdulhâlik el-'Asyûṭî eş-Şâfi'î el-. (1417/1996). *Cevâhiru'l-Uḳûd*. y.y.
- Muberrred, E.-'Abbâs M. b. Y. el-Ezdî el-. (1421/2000). *El-Fâḳil*. Dâru'l-Kutubi'l-Mıṣriyye.
- Mufaḍḍal b. Seleme, el-M. b. S. b. 'Âşım el-. (1380/1960). *El-Fâḥir*. y.y.
- Mufaḍḍal eḍ-Ḍabbî, el-M. b. M. b. Y. b. S. (1424/2003). *Emsâlu'l-'Arab*. y.y.
- Muḥammed b. Eydemir, M. b. E. el-Musta'simî. (1436/2015). *Ed-Durru'l-Ferîd ve Beytu'l-Ḳâşîd* (1-13). y.y.
- Muḥsin b. 'Alî et-Tenûhî, E. 'Alî el-M. b. 'Alî b. M. b. E.-F. D. et-Tenûhî el-Başrî el-. (1391/1971).

- Neşvâru'l-Muḥâḍara ve Aḥbâru'l-Muzâkere* (1-8). y.y.
- Muḳrî et-Tilimsânî, E.-'Abbâs Ş. 'Aḥmed b. M. b. 'Aḥmed el-. (1358/1939). *Ezhâru'r-Riyâḍ fî Aḥbâri'l-Ḳâḍî 'ÿyâḍ* (1-5). Maḩba 'atu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Munâvî, Z. M. 'Abdirraûf b. T.-'Ârifin el-Ḥaddâdî el-. (1356/1937). *Feyḍu'l-Ḳadîr fî Şerḩi'l-Câmi 'îş-Şağîr* (1-6). el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ.
- Muştafa, İ., ez-Zeyyat, A., & Abdulkâdir, ḩamid. (t.y.). *Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-mu'aşıra. Dâru'da' ve.*
- Muttaḳî el-Hindî, 'Alâ' u'd-Dîn 'Alî b. ḩisâmî'd-Dîn b. Ḳâḍî ḩân el-Ḳadîrî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfüri el-. (1401/1981). *Kenzu'l-'Ummâl*. y.y.
- Mu'âviye b. Ebî Sufyân, E. 'Abdurrahmân M. b. E. S. (1996). *Ed-Dîvân*. y.y.
- Nuveyrî, Ş.-D. A. b. 'Abdilvahhâb b. M. b. 'Abdiddâim el-Ḳureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nuveyrî en-. (1423). *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* (1-33). Dâru'l-Kutub ve'l-Veşâiḳu'l-Ḳavmiyye.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Râğîb el-Işfehânî, E.-Ḳâsım el-ḩuseyn b. M. er-. (1420). *Muḥâḍarâtu'l-Udebâ' ve Muḥâverâtu's-Şu'arâ' ve'l-Buleğâ* (1-2). Şirketu Dâru'l-Erḳam b Ebî'l-Erḳam.
- Râzî, E. 'Abdillâh F. M. b. Ö. b. ḩuseyn er-. (1420). *Mefâtîḩu'l-Ğayb*. Dâru İḩyâi't-Turâşî'l-'Arabî.
- Şafedî, Şalâḩuddîn ḩalîl b. Aybek b. 'Abdullâh eş-. (1418/1998). *'A'yânu'l-'Aşr ve 'A'vânu'n-Naşr* (1-5). Dâru'l-Fikri'l-Mu'aşır.
- Şâḩîb, E.-Ḳâsım İ. b. 'Abbâd eḩ-Ḩâlîḳânî eş-. (t.y.). *El-Muḩîḩ fî'l-Luğâ*. y.y.
- Şâḩîb, E.-Ḳâsım İ. b. 'Abbâd eḩ-Ḩâlîḳânî eş-. (1385/1965). *El-Emsâlu's-Sâ'ira min Şi'ri'l-Mutenebbî*. y.y.
- Semîn el-ḩalebî, E.-'Abbâs Ş. ed-D. A. b. Y. b. 'Abdiddâim es-. (1417/1996). *'Umdetu'l-ḩuffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz* (1-4). y.y.
- Se'âlibî, E. M. 'Abdülmelik b. M. b. İ. es-. (t.y.-a). *Ebu't-Ḩayyib el-Mutenebbî ve-mâ lehû ve-mâ 'aleyhi*. y.y.
- Se'âlibî, E. M. 'Abdülmelik b. M. b. İ. es-. (t.y.-b). *El-İ'câz ve'l-Îcâz*. y.y.
- Se'âlibî, E. M. 'Abdülmelik b. M. b. İ. es-. (t.y.-c). *ḩâşşu'l-ḩâşş*. y.y.
- Se'âlibî, E. M. 'Abdülmelik b. M. b. İ. es-. (1319/1901). *El-Munteḩal*. y.y.
- Se'âlibî, E. M. 'Abdülmelik b. M. b. İ. es-. (1401/1981). *Et-Temsîlu ve'l-Muḥâḍara*. y.y.
- Se'âlibî, E. M. 'Abdülmelik b. M. b. İ. es-. (1403/1983). *Yetîmetu'd-Dehr* (1-4). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Sîbî İbnul-Cevzî, E.-M. Y. b. K. (1434/2013). *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîḩi'l-'A'yân* (1-23). y.y.
- Şenterîni, E. el-ḩasan 'Alî b. B. eş-Şenterîni el-Endelusî eş-. (1978-1981). *Ez-Zehîra fî Meḩâsini Ehli'l-Cezîra* (1-8). ed-Dâru'l-'Arabîyye.
- Şeybânî, E. 'Abdullâh M. b. el-ḩasen eş-. (1419/1999). *El-Meḩâric fî'l-ḩiyel*. Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dînîyye.
- Ḩaberî, E. C. M. b. C. b. Y. el-Âmilî eḩ-. (1387/1967). *Târîḩu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Şılatu Târîḩ eḩ-Ḩaberî* (1-11). Dâru't-Turâş.
- Tâcuddîn es-Subḳî, T. 'Abdulvehhâb b. T. es-Subḳî. (1413). *Ḩabaḳâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ* (2. bs, 1-10). ḩicru lî't-Ḩîbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i.
- Tanâḩi, M. M. et-. (1423/2002). *Fî'l-Luğati ve'l-edeb dirâsat ve buḩûs* (1-2). Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî.
- Ḩayâlisî, E. D. S. b. D. el-Başrî et-. (1419/1999). *El-Musned* (1-4). Dâru ḩicr.
- Tayyib Bâ Maḩreme, E. M. eḩ-Ḩayyib b. 'Abdullâh el-ḩicrânî eḩ-. (1428/2008). *Ḳilâdetu'n-Naḩr fî*

Vefâyâtı A 'yâni'd-Dehr (1-6). Dâru'l-Minhâc.

Ṭîbî, E. M. Huseyn b. 'Abdullâh et-. (1434/2013). *Futûhu'l-Ğayb fi'l-Kesfi 'ân Kınâ'ir-Rayb* (1-17). y.y.

Ṭîbî, E. M. Huseyn b. 'Abdullâh et-. (1417/1997). *Şerhu'ṭ-Ṭîbî 'alâ Mişkâti'l-Meşâbih* (1-13). y.y.

Ṭurtûşî, E. B. M. b. el-V. b. M. el-ĸuraşî et-Ṭurtûşî et-. (t.y.). *Sirâcu'l-Mulûk*. y.y.

Usâme b. Munkız, E. el-M. U. b. M. b. 'Alî el-Kelbî eş-Şizerî. (t.y.-a). *El-Bedî 'u fi Nakdi's-Şi'r*. y.y.

Usâme b. Munkız, E. el-M. U. b. M. b. 'Alî el-Kelbî eş-Şizerî. (t.y.-b). *El-İ'tibâr*. y.y.

Vâkıdî, E. 'Abdullâh M. b. 'Omer b. V. el-Eslemî el-. (1417/1997). *Futûhu's-Şâm* (1-2). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Vatvât, E. İ. B.-D. M. b. İ. b. Y. b. 'Alî el-Vatvât el-. (1429/2008). *Ğureru'l-Haşâişî'l-Vâdîha ve 'Ureru'n-Nekâidî'l-Fâdîha*. y.y.

Yûsuf el-Bedî 'î, Y. el-Bedî 'î ed-Dimeşki. (1308). *Eş-Şubhu'l-Munebbî 'an Haysiyyeti'l-Mutenebbî* (1-2). el-Matba'atu'l-İmâreti's-Şerefiyye.

Zehebî, E. 'Abdillâh Ş. M. b. A. b. 'Osman ez-. (2003). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtî'l-meşâhîr ve'l-'alâm* (1-15). Dâru el-Ğarb âlâslâmî.

Zehebî, E. 'Abdillâh Ş. M. b. A. b. 'Osman ez-. (1427/2006). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'* (1-18). Dâru'l-Hadîs.

Zemaşserî, E.-ĸâsım M. b. 'Amr ez-. (1407). *El-Keşşâf 'an Haĸâiki Ğavâmiği't-Tenzîl* (1-4). Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.

'Abdulĸanî el-Ezdî, E. M. A. b. S. el-Mısrî. (1410). *el-Mutevârîn ellezîne İhtefû Havfen mine'l-Haccâc b. Yûsuf eş-Şekafi*. ed-Dâru's-Şâmiyye.

'Abdul'azîm el-Munzirî, E. M. 'Abdul'azîm b. 'Abdulĸavî el-Munzirî. (1388/1968). *Et-Tergîb ve't-Terhib mine'l-Hadîsi's-Şerîf* (1-4). y.y.

'Abdülĸâhîr el-Cürĸânî, E. B. 'Abdülĸâhîr b. 'Abdirrahman b. M. el-. (1413/1992). *Delâilu'l-İ'câz fi İlmi'l-Me'ânî*. Dâru'l-Medenî.

'İmrânî, E.-Huseyn Y. b. E.-Hayr b. S. el-'İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi'î el-. (1421/2000). *El-Beyân fi Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î* (1-13). Dâru'l-Minhâc.

'Ukberî, E.-B. 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Baĸdâdî el-. (t.y.). *Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî* (1-4). Dâru'l-Ma'rife.

43. Cahiliye Araplarında Kader Kavramı ve Anlayışı¹

Şehmus BAYLER²

APA: Bayler, Ş. (2024). Cahiliye Araplarında Kader Kavramı ve Anlayışı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 788-xx. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825473>

Öz

Cahilî Arap sosyal ve kültürel zeminine inen Kur'an-i Kerim, yaklaşık yirmi üç yıl gibi bir süre içerisinde nüzul sürecini tamamlamıştır. Söz konusu nüzul süreci boyunca Kur'an, insanlarla tabir caizse canlı bir diyalog içerisinde olmuştur. Bazen sorular sorarak onları düşündürmeye ve hakikati kavramalarını sağlamaya çalışmış, bazen yönelttikleri spesifik sorularına cevap vermiş bazen de bir vesileyle veya doğrudan evrensel ilkelerini beyan etmiştir. Gerek müşrik Araplar gerekse ehl-i kitap vd muhataplarının kâh mevcut inanç, ahlak, algı ve pratiklerini şiddetle eleştirmiş, barındırdıkları çelişkileri ortaya koymuş kâh bazılarını tashih etmiş kâh da iman, ahlak ve muamelatla ilgili yeni ilkeleri akıl ve vicdanlarına sunarak tavsiyelerde bulunmuştur. Böylece Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için siyak-sibak ilkesi gereğince nüzulün sosyal ve kültürel ortamı olan cahilî inanç, ahlak örf-adetlerinin bilinmesi arz ederken, öbür tarafta cahilî dinî yapılarını anlamak konusunda Kur'an'ın verdiği bilgiler vaz geçilmez bir konum kesp etmektedir. Yukarıda ifade edilen nüzul süreci boyunca Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de cahilî Arap kader anlayışıdır. Söz konusu cahilî kader anlayışını çeşitli vesileyle ve farklı bağlamlarda ele alır, değerlendirir, eleştirir, reddeder ve yeni bir kader inancını önerir. Kur'an'ın, mevcut cahilî kader anlayışını reddedip yeni bir kader inancını tavsiye etmesi konusu başka bir yazıya bırakılacak, burada sadece cahilî kader anlayışı tespit edilip kaynağı üzerinde durularak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Cahil Arap, cahil Arap algısı, cahil Arap kader anlayışı

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 13

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825473>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Bitlis Müftü Yardımcısı, Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı / Bitlis Deputy Mufti, Dr., Directorate of Religious Affairs (Bitlis, Türkiye), sehmutbayler@hotmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0001-1808-4359>, **ROR ID:** <https://ror.org/007x4cq57>, **ISNI:** 0000 0001 2192 1077, **Crossref Funder ID:** Q1231793

The Concept and Understanding of Destiny among the Jahiliyyah Arabs ³

Abstract

The Holy Quran, which descended to the ignorant Arab social and cultural background, completed its revelation process within a period of approximately twenty-three years. During the revelation process in question, the Quran was in a lively dialogue with people, so to speak. Sometimes he tried to make them think and understand the truth by asking questions, sometimes he answered their specific questions, and sometimes he declared his universal principles on an occasion or directly. He sometimes strongly criticized the existing beliefs, morals, perceptions and practices of his interlocutors, both the polytheist Arabs and the People of the Book, etc., revealed the contradictions they contained, sometimes corrected some of them, and sometimes made recommendations by presenting new principles regarding faith, morality and conduct to their minds and consciences. Thus, in order to understand the Quran better, in accordance with the siyak-sibak principle, knowledge of the ignorant beliefs and moral customs and traditions, which are the social and cultural environment of revelation, is required, on the other hand, the information provided by the Quran is indispensable in understanding the religious structures of the ignorant people. It cuts. One of the issues that the Quran emphasized most during the revelation process mentioned above was the ignorant Arab understanding of destiny. He discusses, evaluates, criticizes and rejects the ignorant understanding of fate in question on various occasions and in different contexts and proposes a new belief in fate. The issue of the Quran rejecting the current ignorant understanding of fate and recommending a new belief in fate will be left to another article, where only the ignorant understanding of fate will be identified and tried to be revealed by focusing on its source.

Keywords: Ignorant Arab, ignorant Arab perceptions, ignorant Arab understanding of destiny

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 13
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 18.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-
Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825473>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Uzun bir süre ataları (Peygamberler gönderilerek) uyarılmamış (*Yasin*, 36/6) İslam öncesi Arapların bir medeniyet meydana getirdiklerinden bahsedilemez. Ancak asırlardan beri bedevî olarak yaşadıkları coğrafyada uzun süre günlük hayat tecrübelerinin oluşmasında etkili olduğu düşünülen, kendilerine özgü dini, kültürel ve sosyal yapılara sahip oldukları da bilinmektedir. (Kutluer ve Görgün 2003, 296-97; Bayler 2023, 15-34)

Bu sosyal ve kültürel zemine inen (Bayler 2023, 15-34) Kur'an-i Kerim, cahilî Arapların akıl-ahlak ve bunun pratik sonucu olan sosyal hayatlarını, gündemleştirmektedir. (*Al-i İmran*, 154; *el-Mâide*, 50; *el-Ahzab*, 33; *el-Feth*, 26) yaklaşık yirmi üç yıl kadar devam eden nüzul sürecinde (Kattan 1993, 101);⁴ Kur'an, insanlarla tabir caizse canlı bir diyalog içerisinde olmuştur. Bazen doğrudan sorularına cevap vermiş, (*el-Bakara* 2/189, 215, 217, 219, 220, 222; *el-Enfal*, 1; *el-İsrâ*, 85) bazen soru sorarak muhataplarını düşündürmeye ve hakikati kavramalarını sağlamaya çalışmış, (*el-Ğaşiye* /17-20; *Muhammed* /24; *ez-Zümer* /9; *el-Mü'minûn* /84) bazen de bir vesileyle veya direkt olarak evrensel ilkelerini insanın idrakine takdim etmiştir. (*el-Bakara* /152-153, 155-157, 164, 177-180, 183, 186, 204-209; *el-İhlâs* /1-4) Kâh gerek müşrik gerekse ehl-i kitap gibi muhataplarının sahip oldukları inanç, ahlak, algı ve pratiklerinin çelişkilerine dikkatlerini çekip şiddetle eleştirerek reddetmiş (*Al-i İmran* 3/64; *el-A'raf* 7/28; *el-En'âm* 6/148; *el-Mâide* 5/43) kâh da iman, ahlak ve hukukla ilgili kendi ilkelerini akıl ve vicdanlarına arz ederek tavsiyelerde bulunmuştur. (*en-Nahl* /90; *el-Hucurât* /10; *el-İhlâs* 112/1-4) Böylece Kur'an, pek çok konu üzerinde durmaktadır.

Bu itibarla Kur'an, bir anlamda cahilî Arapların inanç ve kültürleriyle ilgili olarak net ve öz bir şekilde bilgi-belge sunmaktadır. (*el-En'âm* 6/136-37) Buna mukabil, cahiliye dönemiyle ilgili bilgi-belgeler de Kur'an'ın hangi şartlar ve kontekste indiğini göstermesi yönünden ehemmiyet kesp etmektedir.

Böylece bir taraftan Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için siyak-sibak ilkesi (Zengî 2006, 87) gereğince tüm bağlamıyla nüzulün ortamı olan cahilî inanç, ahlak örf-adetlerinin bilinmesi önem arz ederken, diğer taraftan aynı şekilde cahilî Arap dinî yapısı ile ilgili Kur'an'ın verdiği bilgi ve yaptığı değerlendirmeler ile vazgeçilmez bir kaynak hüviyetini kazanmaktadır.

Yukarıda ifade edilen nüzul süreci boyunca Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de cahilî Arap kader anlayışıdır. (*el-En'âm* 6/148; *el-A'raf* 7/28) Söz konusu cahilî kader anlayışını çeşitli vesile ve bağlamlarla ele alır; değerlendirir, eleştirir, reddeder ve yeni bir kader inancını önerir. (*en-Nahl* /35; *el-Kehf* /29; *et-Tekvîr* /28; *el-Beled* /8-10)

Kur'an'ın, mevcut cahilî kader anlayışını reddedip yeni bir kader inancını tavsiye etmesi konusu başka bir yazıya bırakılacak, bu çalışmada sadece cahilî kader anlayışı tespit edilip kaynağı üzerinde durularak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Cahilî Arap kaderciliği

Kaynaklar, cahilî Arapların kaderci, başka bir ifadeyle fatalist olduklarını aktarmaktadır. (İbn Kuteybe 23; İbn Abdi Rabbih 2008, 1:382-84; Ammare 20-21; Bağcı 2009, 27-29; Bayler 2023, 34-46) Hasan Basrî'nin; Hz. Muhammed kendilerine Peygamber olarak gönderildiğinde Arapların, işledikleri günahlarını Allah'a yükleyen 'Kaderiyye' olduklarını rivayet ettiği nakledilmektedir. (Kadı Abdülcebbar

⁴ Ayrıca nüzul sürecinin yirmi, yirmi üç veya yirmi beş yıl devam ettiği şeklinde farklı görüşler için bkz. Suyûtî ts, 41.

8:329; Teftazânî 1998, 4:296; Ammare 20-21)⁵

Kur'an-i Kerim de cahilî Arapların kaderciler olduklarına ve başta şirk olmak üzere işledikleri kötülükleri Allah'a yüklediklerine şahitlik etmektedir. Kur'an'ın bu şahitliğine;

"Putperestler diyecekler ki; 'Allah dileseydi ne biz şirk koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar"(el-En'âm 6/148)

mealindeki ayet örnek verilebilir. Kur'an ayrıca;

"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. Deki; 'Allah kötülüğü emretmez"(el-A'râf 7/28) ve "Müşrikler derler ki; 'Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık.' Onlardan öncekiler de işte böyle davrandılar"(en-Nahl 16/35)

mealindeki ayetlerle de bu şahitliğini tekrar etmek suretiyle altını çizerek teyit etmektedir.

Kur'an-i Kerim böylece pek çok ayette Cahilî Arapların kaderciliğine değinmekte ve konuyla ilgili savunduklarını reddetmektedir.(*el-En'âm* 6/148; *el-A'râf* 7/ 28; *en-Nahl* /35-36; Ayrıca bkz. Bayler 2023, 56-59)

Buna göre cahilî Arap kader anlayışı; şirk dahil işledikleri bütün kötülüklerin, önceden kendilerine takdir edilmiş, yazılmış ve kaçınılmaz kılınmış olduğu inançlarını ifade etmektedir. Bu yüzden yaptıkları kötülüklerden sorumlu olmadıklarını savunmaktadırlar.

Kur'an'ın şiddetle eleştirip reddettiği müşrik Arab'ın söz konusu kaderciler anlayışının, dinî bir öğretiye veya semavî bir kitaba dayandığı söylenemez. Zira varlığını ve yaratıcı olduğunu kabul ettiğini iddia ettiği halde, yaratılmış varlıkları Allah'a ortak koşan aklın, vahiyden beslendiği düşünülemez. Bilakis aşağıda geleceği üzere 'Allah tasavvur ve telakkileri', onları pek çok yanı sıra sevk ettiği gibi kader konusunda da yanlış yönlendirmiştir. Keza varlık ve insan algıları da bunda büyük rol oynamıştır. Cahilî Arapların söz konusu algı ve tasavvurlarını ve bu algıların oluşmasında rol oynayan faktörleri açmak, kader telakkilerinin kaynağının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Cahilî Arap kader anlayışının kaynağı

İnsanın düşünce, ahlak, karakter ve inançları üzerinde etkili olan birtakım faktörler olduğu bilinen bir gerçektir. Örneğin yaşanmış sarsıcı olaylar, tarih telakkisi, tevarüsle gelen kökleşmiş inançlar, sosyal-siyasal atmosfer, üstünde yaşanan kültürel zemin ve coğrafi şartlar, söz konusu faktörlerin başında gelmektedir.(İbn Haldun 1995, 79-84; Ahmed 2001, 30) Bu bağlamda badiyede ilkel şartlarda, aynı coğrafyada sürekli bir şekilde göçebe olarak yaşayan bedevî Arap (Mu'aykil vd. 1999, 245) kültürünün oluşmasında coğrafi şartların etkisi tartışmasızdır. Zira inatçı olan bedevî Arap, hükümlerine boyun eğdiği tek varlık, tabiatıdır.(Han 1937, 45) Buna göre cahilî Arap algıları ve akıl yapısının analiz edilmesi, cahilî Arap kader anlayışı ve kaynağının somut olarak ortaya konması açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Kur'an'ın ilk muhatapları cahilî Arapların, İslam öncesinde yaşadıkları coğrafya olan Arabistan, kuzeyde Şam çölü, doğuda Fars körfezi ve Umman denizi, güneyde Hint Okyanusu ve batıda Kızıldeniz ile

⁵ Basri'nin, 'işledikleri günahları Allah'a yükleme' ifadesi ve bunları 'Kaderiyye' olarak nitelendirmesi ayrıca dikkat çekmektedir. 'Kaderiyye' kavramının anlam yüklenmesiyle ilgili bkz. Bayler 2023, 4-9)

çevrilmektedir. Bu coğrafyada sürekli akan nehirler bulunmayıp sadece kısa süreli akıp sonra kuruyan dereler mevcut bulunan(Emin 1975, 1) ve üç tarafı denizlerle çevrili olmasından dolayı coğrafyacılar tarafından yarımada olarak adlandırılan Arabistan'ın(Hemdanî 1990, 84) makro coğrafi şartlarına, bir başka ifadeyle jeo-politik açısından yeryüzünde bulunduğu konuma dikkat edildiğinde cahilî Arapların, dönemin üç süper devleti olan Sasanî, Roma ve Habeş krallıkları arasında sıkışıp kaldıkları görülecektir. Keza tarihte Nil ve Fırat (Mezopotamya) medeniyetleri arasında yalnız kaldıkları göze çarpmaktadır. Bu durumun olumsuz bir etki intaç ettiği ve onların medeniyet yürüyüşünde geri kalmalarına sebep teşkil ettiği kabul edilmektedir.(Han 1937, 14-15)

Ayrıca mikro coğrafi şartlar da onların komşulardan geri kalmalarına sebep olduğu düşünülmektedir. Zira Arap yarımadasına bakıldığında ilk olarak göze çarpan ortasında yer alan geniş bir çöl olmaktadır. Yukarıda geçtiği üzere belli bir süre akıp kuruyan bazı vadilerin dışında akarsuların bulunmadığı kuru bir coğrafya olmasından dolayı yerleşik bir hayata imkân vermemiştir. Bu yüzden yarımada kenar kısımlarında komşu büyük devletlere bağlı ve tampon görevini gören çeşitli küçük devletçiklerin dışında anılan coğrafyada göçebe hayat (bedevîlik) hüküm sürmüştür.(Dûrî 2007, 37)

Hayatın temel gereksinimi olan suyun ihtiyaca cevap verecek seviyede olmamasının yanında doğal engellerin bulunması da oldukça geniş ve tenha bir coğrafyada bedevî hayat şartları, akıl etkinliğinin müşahhaslaşmış halı olan medeniyetin ortaya çıkmasına izin vermemiştir.(Han 1937, 11; Rafî 1981, 13)

Nitekim 'bedevî' isminin verilmesinin kaynağı olan badiye (البادية) sözcüğünün fiili olan (بدا); sadece badiyede/çölde yaşamak değil, aynı zamanda tedebbür ve tefekkürde yetersizlik anlamına da gelmektedir. Kur'an'da geçen (بادي الرى) (Hud 11/27) ifadesi, yeterince düşünemeyen, düşünmeden bir şeyi kabul eden anlamında "ilkel görüşlü"(Vecdî 2/83) veya "basit görüşlü" anlamına gelmektedir.(Rahmûnî 2009, 87-88) Buna göre 'bedevî' kelimesi, ilkel görüşlü manasını zımnen taşımaktadır. Bu da bedevî'nin olgunlaşma şartlarından uzak olduğu anlamına gelmektedir.

Ancak bedevî hayat şartlarında oluşan cahilî Arap algılarının akliye, akliyenin de düşünceye dönüştüğü görülmektedir. Bedevî, geçmişle ilgili hâdiseleri abartarak ve çoğu zaman da takdis ederek düşüncelerini geliştirmektedir. Ancak söz konusu akliye ve bedevî düşünceler, zaman içinde tartışmasız itikatlara dönüştüğü(Han 1937, 11) yönüyle konumuz açısından önem arz etmektedir.

Cahilî Arap akıl yapısı

Cahilî kader anlayışının da bu çerçevede oluştuğu düşünülmektedir. Bu bağlamda cahilî Arap akıl yapısını ve bunun kader anlayışlarının şekillenmesindeki rolünü yakından bakmak konuyu net bir şekilde ortaya koyacaktır.

Sürekli geçimini sağlama derdi, daha geniş düşünemeyecek duruma getirmesinden dolayı cahilî bedevî Araplar, etrafında gelişen doğa olaylarının arkasındaki gerçek sebeplerini, sağlıklı düşünüp anlamaya çalışmayarak ve işin kolayına kaçarak soyut konuları düşünmeye meyletmemiştir.(Han 1937, 17) Eski Arî insanının 'bu rüzgâr nereden doğdu, nerden geliyor', 'bu yer ve gök, hangisi önce, hangisi sonra gelir?' vb soruları sorduğu gibi bedevî Arap, bu varlık alemi nerden geldi, nereye gidiyor, diye sormaz.(Han 1937, 31) Âlemin kökenini veya başlangıcını düşünmez.(Rahmûnî 2009, 33) Zira yaşadığı coğrafi iklim tabiatının kendisine bizzat öğrettiği inancına göre bu âlem, ezeli ve ebedî olup değişmez ve izmihlale uğramaz.(Han 1937, 31-32)

İlkeli ve bütünlüklü bir akıl yürütmeye girişmemesinden kaynaklı tasavvur ameliyesi, genel olarak

'hayalî tasavvur' olmaktan öteye geçemeyerek yaratıcı (ibdaî) tasavvur'a dönüşememiş, böylece yeni ve orijinal bir şeyi ortaya koyma noktasında verimli olamamıştır. Özellikle soyut-somut, olgu-olay arasındaki irtibat ve illiyet bağını analiz etmek için gerekli olgunluğa varamamıştır.(Han 1937, 33-37)

Bilakis, kurak, uçsuz bucaksız olup dağ, vadi ve tepelerle dolu, ancak nüfus yoğunluğu yönünden oldukça tenha bir çölde yaşadıklarından birçok hurafe ve batıl inanç üretmiştir. Nitekim gece çöktüğünde karanlık, sessizlik, ıssızlık ve dolayısıyla vahşet her tarafı kaplar. Böylece hurafeler düşüncelerine hâkim olmaya başlar, zihinlerinde korkular, korkunç hayal ve hayaletler oluşup canlanır.(Hûfi 370) Bundan dolayı birçok mitolojik unsurlar, hurafeler ve batıl inançları savunmuşlardır. Gerçeklikten öylesine kopmuşlar ki, İslam öncesinde Araplar arasında yalan şiir ve rivayetlerin daha fazla rağbet gördüğü bazı kaynaklarda savunulmaktadır.(Hûfi, 370) bu durum, onların algı ve tasavvurlarında çelişkileri getirdiği görülmektedir.

Cahilî Arap düşünce kodlarını ve akliyesini çözebilmek için dönemin sosyal kültürel hayatını gözden geçirmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü hayat sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve dini dolayısıyla aklı boyutlarıyla bir bütündür. Söz konusu boyutlar, etkileşim içinde bir bütün olarak hayatı meydana getirmektedir.

Söz konusu akliyesinin tezahürleri olan İnsan-Allah, İnsan-İnsan ve İnsan-Varlık (kâinat) ilişkilerine dair algılarını, kısacası kozmolojik anlayışlarını, buna göre genel olarak dizayn ettikleri hayatlarını, özel olarak da dini hayatlarının bilinmesi, bütün yönleriyle kültür ve inançlarının nasıl biçimlenmiş olduğu konusunda bize ışık tutacaktır.

Allah tasavvurları

İslam öncesi Araplar, Allah'ın varlığını inkâr etmemiştir. Aksine Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını,(*el-A'nkebût* 29/61; *Lokman* 31/25; *ez-Zümer* 39/38; *ez-Zuhruf* 43/9) yerden ve gökten rızık verdiğini, işitme ve görme yeteneklerine hükmettiğini, diriye ölüden ölüye diriden çıkardığını, işi yürüttüğünü,(*Yunus* 10/31) güneşe ve aya kendi yasalarına boyun eğdirdiğini(*el-A'nkebût* 29/61) ve göklerden su indirip ölü toprağa hayat verdiğini kabul etmişlerdir.(*el-A'nkebût* 29/63) Ancak bu kabul, kuru bir taklitten öteye geçememiş, zira haktan yüz çevirip akıllarını kullanmayarak(*el-A'nkebût* 29/61, 63) Allah'a şirk koştuktan sakınmamışlardır.(*Yunus* 10/31) Allah'a ortak koştukları putlara, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye, başka bir ifadeyle; Allah ile kendileri arasında aracılık etsinler diye taptıklarını iddia etmişlerdir.(*ez-Zümer* 39/3)

Cahilî Arapların 'Allah tasavvuru'ndan kaynaklı olarak pratik hayatlarında şu düşüncelerin hâkim olduğu anlaşılmaktadır; Allah gökleri ve yeri yarattı, ancak adeta bir köşeye çekilerek yeryüzüyle ilgilenmez. Bu yüzden Allah; ulaşılmaz, insanları duymaz, durumlarını bilmez, görmez, görse de müdahale etmez. Bunun pratik neticesi; her şeye ve herkese gücü yetmez, mazlumun ahını duymaz, dolayısıyla kimsenin yardımına gelmez, zalimden hesap sormaz, kimseye sahip çıkmaz, adaleti sağlamaz, kısaca hiçbir şeyle ilgilenmez veya ilgilenemez.(Söylemez 2014, 47; Kılıç 2001, 10; Demirel 2021, 21) Bu inanışın bir sonucu olarak yeryüzünde daha güçlüye veya Allah'a yaklaştıracak başka araçlara dayanmak gerektiğini çıkarsamışlardır. Putlara tapmalarını, Allah'ı ulaşılmaz düşünerek, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye gerekçelendirmişlerdir.(*ez-Zümer* 39/3) Bu yüzden tevhid ilkesini kavrayamamışlar/kavramaya çalışmamışlardır.(*Sâd* 38/5)

Cahilîlerin cinlere sığınmaları ve onlardan yardım dilemeleri de onların Allah'ı tasavvur biçimlerini

ortaya koymaktadır. Adeta Allah'ın kendisini görmediğine, duymadığına, görüp duysa da yardımına gelmeyeceğine, bu tür işlerle ilgilenmediğine inanır, ondan ümidini keser ve çaresiz farklı güçlere sığınır. Onun için araçlara ihtiyaç duyarlar. Bundan dolayı Allah'tan başkalarına yalvarır, sıkıntılardan kurtulmak için çeşitli putlara taparlar. Aşağıda verilen şiirler, bu anlayışı ortaya koymaktadır.

Kendilerini öldürenin Dehr'den başkası olmadığını savunan(*el-Casiye* 45/24) cahilî Arapların, Dehr başta olmak üzere hayatında hükümran olan birçok şey bulunduğuna inandıkları görülmektedir. Söz konusu inanç, başka bir açıdan Arap 'Allah tasavvuru'nu da net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Onların Dehr korkuları ve ona karşı korunma düşüncesi, aracılık ederek yardımcı olacaklarına inandıkları putlara tapmaya sevk etmiştir.(*ez-Zümer* 39/3) Ancak cahilî Arapların, ahirete inanmamaları (Yasin 36/78) göz önünde bulundurulursa söz konusu 'Allah nezdinde aracılık' sadece dünya hayatıyla ilgili olduğu anlaşılacaktır.

Kaynaklarda geçtiği üzere bedevîlerden birisi, çocuğuyla bir vadiden geçerken cinlerin büyüğüne sığınır. Ancak, bir aslan çocuğuna saldırır ve çocuğunu yer. Bunun üzerine şu şiiri söylediği rivayet edilmektedir:

“Düşmanların şerrinden vadinin büyüğüne/sahibine sığındık.
Ancak o, bizi saldırgan aslandan korumadı.”(Hûfî ts., 375)

Bu inanç bir başka şairin dizelerinde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ben, yemeğimi veren, merkebimi himayesine alan
Ve düşmanların saldırılarını engelleyen,
Vadi'nin büyüğüne/hâkimine misafir oldum.”(Hûfî ts., 375)

Nitekim Arapların ilahlarından adeta bir kötülük ilahı olduğu anlaşılan Dehr'in ulûhiyetinin sınırları yaptığı dünyadaki tahribattan öte geçmemiştir.(Han 1937, 33) Kur'an, Arapların Dehr inanışlarını;

“Hayat, sadece dünya hayatımızdan ibarettir, yaşar ve ölürüz. Bizi yok eden Dehr'den başkası değildir”(el-Casiye 45/24)

mealindeki ifadeleriyle ağızlarından aktarmaktadır. Bunu derken esasen hem dünya hayatımızdan başka bir hayat hem de bu dünyadan başka yaşanacak bir yerin olmadığını iddia etmektedirler.(İbn Kesir 1997, 7/268-69)

Varlık algıları

Bedevî Arap, gözleriyle gördükleri maddeyi esas aldığından(Ali 1993, 1/286) metafizik konularda düşünemez, bu alanda düşünce geliştirme konusunda oldukça zayıftır.(Han 1937, 48) Tanrılara inanır, ancak onları görülen ve dokunulan putlara dönüştürerek gözleriyle görür ve elleriyle dokunur.(Ali 1993, 1/286) Akliyelerinin yüzeysel ve basit olmasından dolayı “*Gözlerin göremediği ama kendisi gözleri gören*”(el-En'âm 6/103) bir tek ilah'ı tasavvur etme güç ve imkânına sahip değillerdir.(Rahmûnî 2009, 23)

Şe's b. Nehar b. Esved el-Mümezzak el-Abdî (ö. 587)'nin şiiri de bu tesbiti desteklemektedir:

“Kişiyi Dehr'in saldırılarından, musibetlerinden

Koruyan birisi/bir şey var mı, acaba?"(İbn Kamîe 1965, 45-47)

Cahilî Arap, bir taraftan Allah'ın yarattığını kabul ettiği(*el-A'nkebût* 2961; *Lokman* 31/25; *ez-Zümer* 3938; *ez-Zuhruf* 43/9) diğer taraftan tezat oluşturacak şekilde ezeli olduğuna inandığı varlık âlemine ilişkin bütünlüklü bir tasavvur ve anlayış geliştirememiştir. Söz konusu anlayış, kolayca kaçan bedevî Arap için oldukça zor bir ameliyedir. Zora gelmeyen Arapların soyut kavrama kabiliyeti böylece gelişmemiştir. Soyut düşünemediği için gözle görülür maddi şeylere değer vermektedir. Ancak hayatı sürekli dairesel bir döngü içerisinde geçtiği, başka bir ifadeyle etrafında hep gördükleri aynı varlıkların sürekli tekrarlandığı için söz konusu varlıklar üzerinde adeta gözleri kaymaktadır.(Rahmûnî 2009, 103) bu kayış, sığ bir bakışı geliştirip olup bitenlerin arka planındaki illiyet bağını görüp çözümlemeyi engellerken, diğer taraftan sürekli aynı minvalde tekrar; statik düşünceyi, bu da önceden belirlenmişlik (kader) inancını yerleştirmektedir.

Bedevî Arapların kader anlayışlarını doğrudan etkilediği düşünülen zaman ve mekâna dair algılarına biraz yakından bakmada fayda mülâhaza edilmektedir. Şöyle ki; kâinatla ilgili kapsamlı bir sorgulamaya girmese de cahilî Araplar, ancak zayıf olsun güçlü olsun hiç kimsenin ölümün oklarından ve dehr'in pençesinden kurtulamadığını,(Han 1937, 37-38) böylece kendilerinin yok olmaya devam etmekte olduklarını görüp gözlemlemektedir. Uzun süren bu tecrübe onları, yok olmanın sebebi olarak gördükleri ve 'Dehr' olarak kavramlaştırdıkları bir zaman anlayışına, bu da fatalizm/kadercilik düşüncesine itmektir.(Rahmûnî 2009, 28)

Sözlük kaynaklarına göre Dehr (الدهر); genel zaman,(İbn Manzûr 1997, 4/292; Zebidî 1972, 11/343; Rahmûnî 2009, 46), bin yıllık zaman(Bustanî 1987, 295-96), geleceğe doğru uzanan sınırsız zaman(İbn Manzûr 1997, 4/292), sürekli tekrar, sebat, devam ve uzunluk(Rahmûnî 2009, 46), ebed (الابد)(Merzûkî 1996, 216) anlamına gelmektedir. Ayrıca; kıdem,(Cevherî 1979, 2/662; Rahmûnî 2009, 50) sükûn, boşluk, tenhalık ve belirsizlik (الابهام), uyuşukluk, hareketsizlik,(İbn Manzûr 1997, 4/292; Rahmûnî 2009, 47) tekrar ve deveran, gece-gündüzün tekrarı gibi anlamlara geldiği(Merzûkî 1996, 225) gibi ezip geçerek galip gelme ve hükmetme, kahretme manalarında da kullanılmaktadır.(Rahmûnî 2009, 48)

Terim olarak Dehr; bitmeyen müddet, sonu olmayacak şekilde uzanan sınırsız zaman olarak tanımlanmıştır.(Hurşid, Şentavî, ve Yunus 1997, 1/4957) Böylece, Arapların; Dehr'i, etraflarını saran dairesel bir zaman olarak kabul ettiklerinin sonucuna varılmaktadır. İnsanın bütün etrafından akarak ölünceye kadar, onu mahpus ve mahkûm bırakmaktadır.(Bobo 249-59; Rahmûnî 2009, 21-22) Dehr, sınır mefhumunun olmadığı çölde, bitişik, benzer mekânlar boşluğu gibi zaman boşluğu döngüsüdür. Bu döngü, insana sıkıntı, bela ve çeşitli musibetler dışında bir şey vermez. Bu, sabah-akşam aynı minval üzerinde sürekli bir tekrarla devam eden salt zamandan ibarettir.(Rahmûnî 2009, 81)

Gece-gündüzlerin durmadan sürekli peş peşe gelmesi manasına gelen Dehr kavramı; bedevî'nin, düşünmeksizin, etrafındaki doğayla karşılaştığı ve yaşayıp dolaştığı bir tür tenha sahra boşluğu gibidir. Sahra gibi meçhule açılır. Bu tenhalıkta *tarihîlik* söz konusu değildir. Zira bedevî anlayışında zaman hep dairesel bir döngü içerisinde akmaktadır. Döngüsel daire ise içerisinde hareket edenin, başlayacağı ve duracağı bir nokta bulunmamaktadır.(Rahmûnî 2009, 32-53) Söz konusu sürekli tekrar, bir tarafta yenilenerek devam eden Dehr'in sonsuzluğuna, diğer tarafta insanın ölümü ve sonluluğu arasındaki karşılaşmada bir trajedi ve acı bir hissiyata dönüşür. Böylece Dehr; cahilî Arapların, insanı helak etmekten geri durmayan, başlangıcı ve sonu olmayan zamana dair tasavvurlarıdır.(Rahmûnî 2009, 82)

Araplar, dehr/zamanın sürekli bir kısır döngü içerisinde sonsuza kadar aktığını, akarken insana ölüm, ıstırap, dert ve sıkıntı getirdiğini ve ona karşı çıkmanın mümkün olmadığını düşünür. Özellikle kötü

olan her şeyi ona nisbet ederek onun insanı öldürdüğüne inanır. Böylece bu durumun, onun kaçamayacağı bir kader olduğuna dair itikat haline gelir. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli nokta ise söz konusu kaderi kendisine Allah tarafından değil, 'Dehr' diye ifade ettikleri *zaman* tarafından çizildiğine inanmasıdır. Böylece zaman algıları, kaderci (fatalist) anlayışlarını besleyen faktörlerin başında geldiği görülmektedir. Araplar, zamanın gücünü açık bir şekilde kaderden ayırt etmemişlerdir.(Watt 2011, 31 vd) Cahilî Araplara göre, Dehr olarak tabir ettikleri *zaman*, bir döngü içerisinde akmasından dolayı zamanın başlangıcı ve sonu söz konusu olmamaktadır. Bu da zamanın ezeliyeti ve ebediliğini ifade etmektedir. Böylece döngüsel bir şekilde akan zamanın çarkından çıkmak mümkün değildir. Bunun doğal sonucu da fatalizmdir.

Dehr'in ezeli olup hayatlarında belirleyici olduğuna inanan cahilî Araplar, insanın sıkıntısını, darlığını, bolluğunu, ona bağlarlar.(Şatibî 2003, 115) Bu yüzden Dehrî'lik onları kaplamıştır. Allah'ın, âlemin yaratıcısı olduğunu ve her türlü işi yürüttüğünü kabul etmekle(*Yunus* 10/31) birlikte büyük bir tezat teşkil edecek şekilde Dehr'i âlemin müdebbiri olarak görmektedir.(Şatibî 2003, 115) Bu inancına göre, ömrün süresini belirleyen, insanı umduğuna ulaştıran, öldüren, yaşatan, sağlık ve hastalık veren odur. Saadet ve şakavet ona bağlıdır.(Han 1937, 32)

Yukarıda ifade edilen anlayışlarından dolayı Dehr (الدهر) sözcüğü, Arap toplumunun dilinde en çok tekrarlanarak kullanılan sözcüklerin başında gelmektedir. Cahilî şairler, şiirlerinde Dehr'i çokça işlemişlerdir. Dehr ile ilgili yukarıdaki ifadeler ne kadar çeşitlenirse çeşitlensin, hepsi de tek bir anlayışın farklı tezahürleridir. Aşağıda verilecek şiirler, Dehr kavramının cahilî Araplar tarafından yüklendiği anlamlar açısından önemlidir.

Cahilî şair Miscah b. Siba' ed-Dabî, cahili Arap Dehr anlayışını aşağıdaki mısralarında şöyle ifade etmektedir:

“Gece-gündüz(ler), beni bitirdiği halde kendisi yenilenerek devam ediyor.

Aynı şekilde, birisi bittiği gibi bir başkası başlayan aylar

Ve aralıksız yenilenerek ardı ardına gelen yıllar da

Benim kuvvet ve gençliğimi aldı, (beni) bitirdikleri halde hiç bitmediler.”(Merzûkî 1996, 712; Merzûbanî 2005, 504)

Müşrik Arapların inancı olan bu anlayış, Dehr'e doğüstü bir kuvvet atfederler. Bu konuda Amr b. Kamîe (ö. 540) halini şikâyet ederek şöyle der;

“Dehr, görmediğim yönden beni vurur.

Vurulduğu halde, kendisi vuramayanın halini siz düşünün!

Eğer ok ucuyla vurulsaydım, ben de oku atacak, kendimi koruyacaktım.

Ancak ok atmadan vuruluyorum.

Dehr'den tek bir geceyi dahi yok edemedim ömrümü tüketiyorum.

Ve tükettiğim (ömür, tespih tanelerini bir arada tutan) bir ip kadar da fayda vermez.”(İbn Kamîe 1965, 45-47; İbn Kuteybe 2013, 306; Han 1937, 32)

Hamasî şairi Kusem b. Habîyye b. Kusem es-Saletan el-Abdî, (ö. 80)'nin, Dehr'i içinden çıkılmayan bir döngü içerisinde akan zaman olarak tarif eden;

“Sabahın tekrarı ve akşamın sürekli geçişi,

Küçükleri ihtiyar,

İhtiyarları da yok eder,”(Ensarî 1871, 24)

mısrası da Dehr’in, cahilî Arap ‘Allah tasavvuru’ ve kader anlayışı’nı nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Yukarıda örneklerini sunduğumuz şiirlerde İslam inancına göre Allah hakkında ‘her şeye gücü yeter’ nitelmesi, cahilî Arap inancında Dehr için kabul edilmiştir.(Taberî 2001, 21/95) Nitekim Kur’an’ın bize aktardığı müşrik Arapların, “*Bizi helak eden, Dehr’den başka bir şey değildir,*”(el-Casiye 45/24) demelerinin anlamı esasen kendilerini yok edecek bir rablerinin olduğunu inkâr etmektir.(Taberî 2001, 21/95) Bu görüşü savunanlar hem Allah’ın bu alanlardaki etkisini hem de diriliş ve kıyameti inkâr etmektedir.(Razî 1981, 27/271)

Bedevî Araplar için zaman gibi mekân da içinden çıkılamayan bir döngüyü ifade ettiği için fatalizme sürüklemektedir. Zira Arabistan sahrası, sınır mefhumunun olmadığı bir boşluktur. Oldukça geniş olan ve yıldızlardan başka yol bulmaya yardımcı olacak işaretin bulunmadığı uçsuz bucaksız söz konusu sahranın sakinleri, başı sonu olmayan mutlak bir hareketlilik halindedir. Bu hareketlilik, Arap sahra genişliği ve boşluğuyla ilişkilidir ki burada bedevî için istikrar bulduğu yer şehir, köy veya meskûn yerde bir hane değildir. İkamet imkânını bulduğu yer; önünde alabildiğine açık, yayılmış, değişikliğe uğramayan bir coğrafyadır.(Rahmûnî 2009, 88-89)

Öbür tarafta her ne kadar sürekli bir hareket (intikal-irtilal) halinde olsa da Bedevî’nin hareket ve varış noktaları sabit değildir. Bedevînin tekrar terk etmek üzere konakladığı nokta sadece bir menzil ve salt bir duraktan ibarettir. Çünkü söz konusu noktalar, bedevînin dolaşırken geçtiği ve yol alırken uğradığı yolundan sadece bir noktadır. Yerleşik insan, sabit bir noktadan yine sabit bir noktaya intikal ederken onun için sabit olan noktalardır. Böylece alan ve mesafe, sabit noktalara izafe edilir. Bedevî’nin hayatında ise noktalar, mesafeye nisbet edilir. Bir başka ifadeyle bedevînin hareket ve intikalinde sabit noktalar yoktur. Sürekli olmasından dolayı sabit olan, hareket ve intikalin kendisidir. Zira herhangi bir noktaya, terk etmek üzere konaklamaktadır. Böylece Bedevî için iki sabit nokta arasında bir mesafe yoktur. Aksine iki sabit intikal veya mesafe arasında geçici ve arızî bir nokta vardır.(Rahmûnî 2009, 92) Bir başka ifadeyle yerleşik (الحضرى) insan için istikrar esas, hareket arızî iken, bedevî’lerde (البدوى) ise bilakis hareket esas, istikrar arızîdir.

Bedevî için esas olan, sürekli ancak döngüsel bir şekilde akan söz konusu hareket, statik bir hayatı ifade etmektedir. Bu ise, bir yandan hafızayı geliştirirken öbür yandan yeniliği engellemektedir. Bu yüzden bedevî Arab’ın hareketleri, nicelik olarak farklılık gösterse de nitelik olarak hareketleri (intikalleri) yeknesaklık arz etmektedir. O, kendisinden yine kendisine intikal ederken bütün değerleri ve anlayışları da değişmeden kendisiyle birlikte intikal etmektedir.(Rahmûnî 2009, 94) Dolayısıyla statik ve adeta tıpkıbasım bir hayat yaşamaktadır.

Dikkat çekici bir diğer nokta, söz konusu alanın maddi unsurların imar etmesinden çok, olayların ve infiallerin ma’mur ettiği bir alan olmasıdır. Bundan dolayı da Bedevînin nezdinde, söz konusu alanın uzunluk, kısalık, derinlik vb gibi boyutları yoktur. Bedevî Arab’ın tekraren yaşadığı bu durum Arap çölünü, boş bir alan hüviyetine büründürür. Böylece yaşadığı mekân, fiziki olmaktan çıkıp hüznle karışık hatıralara dönüşür. Bu yüzden Bedevî’nin hareketi ölçülmeye kabil bir boyutu bulunmayıp salt bir yönelme hüviyetindedir. Âlemin kökeni ve başlangıcını düşünemeyen Arab’ın anlayışında böylece mekân da zaman gibi hep bir döngü içerisinde akmaktadır. Döngüsel daire içerisinde hareket edenin ise, başlayacağı ve duracağı bir nokta bulunmamaktadır.(Rahmûnî 2009, 33-94) Böylece zaman gibi mekân da bedevî Araplarda çarkından çıkılamayan bir döngü olduğu algısının oluşmasına sebep olmaktadır.

Bu da onların elini kolunu bağlayan bir fatalizme sürüklenmektedir.

Âlemin ezeli ve ebedi olduğunu kabul eden ve böylece âlemin kökeni veya başlangıcı üzerinde düşünemeyen(Rahmûnî 2009, 33) Arapların hayatı, sınır ve başlangıç noktası gibi ölçü mefhumlarının bulunmadığı zamansal ve mekânsal bir döngü içerisinde sürekli akıp gitmektedir. Nitekim hayatlarında önemli iki kavram olan 'badiye' (البادية) ve 'ebed' (الابد) sözcükleri arasında delalet ve türetilme yönlerinden bir ilişki vardır. 'Badiye' sözcüğü sınır mefhumu olmayan, geniş bir çöl alanı ifade ederken 'ebed' ise, kesin olarak sonu tevehhüm edilemeyen zamanı ifade etmektedir.(Cürcanî 7; Rahmûnî 2009, 50)

İnsan algıları

Zaman ve mekan algıları cahilî Arabî fatalizme mahkûm ettiği görülmektedir. Ancak kader anlayışlarını doğrudan etkilediği düşünülen bir başka etken de insan algılarıdır. İslam öncesi Arap toplumu, yukarıda ifade edildiği gibi Arabistan çölünde, yokluk ve güvensizliğin hâkim olduğu bir ortamda bedevî bir hayat yaşamaktadır. Ortak bir yönetim ve genel geçer kuralların olmadığı söz konusu ortamda yaşamak için insanlar kabile şeklinde örgütlenmişlerdir. Hayatları kabilenin güçlü olmasına ve ayakta kalmasına bağlıdır. Bir anlamda kabile, üyelerini korumak için teşekkül etmiştir. Ancak kabilenin şan ve şerefi her şeyin önünde olup üyelerin insan olarak bireysel değerleri söz konusu değildir. Değer verilen üyeler, kabilenin şan ve şerefi uğruna savaşan, çokça ve vahşice adam öldüren 'kahramanlar' ve kabilenin şan ve şerefine abartarak bir taraftan yeni nesillere aktaran, öbür taraftan düşmanlara korku salmaya çalışan şairlerdir. Bir başka ifadeyle şiddet yüklenmiş ve bu şiddeti sağa sola saçan üyelerdir. Bu durumda bir insan olarak üyenin bireysel önemi, değeri ve iradesi yoktur.

Savaşlarda alınan mağlubiyet, öldürülen insanların intikamı almadan rahat etmezler. Ödenmesi gereken bir borç gibi kabul ederler. Hatta intikam almadan, kadınlarına bile yaklaşmaz, çok sevdikleri halde içki içmez, güzel koku sürünmez, banyo yapmazlardı. Kısacası, eğlenme ve sevinme hatta günlük hayatta faydalanma adına bir şey yapmazlardı. Zira intikamlarını almadıkları sürece bu onlara yakışmazdı. Onun için kendilerini, alınması gereken intikamdan uzaklaştıracak her türlü uğraşından uzak dururlardır.(Hûfî 210-213)

Çok önemsedikleri ve uğruna savaş çıkarttıkları intikam,(Hûfî, 215) bireyin öcünü almaktan çok kabilenin şeref ve imajını kurtarmaktır. İntikam, insanın hayatını korumaya yönelik caydırıcı bir ceza değil, aksine mutlaka uygulanması gereken, kabilenin şerefini, gururunu, kibrini korumaya yönelik bütün şiddeti ifade eden ve çok övündükleri bir kültürdür.(Ali 1993, 1/277) Başka bir ifadeyle kabilenin asabiyeti ve bencilliğidir. Nitekim intikam duygusuyla, çoğu zaman katilin yerine, kabilesinin en önemli şahsiyetlerini öldürmektedirler. Sıradan bir üyenin öldürülmesi, çok da önemli değildir. İnsan, bir insan olarak değil, güçlü olduğunda ve güçlü olduğu kadar değerlidir.

Hayatlarının bir parçası haline gelmiş savaş ve şiddet kültüründen dolayı Araplar, korkunç isimler verdikleri ve savaşabildikleri için erkek çocuklara önem vermektedir.(Hûfî 163) Kız çocuğuyla müjdelendiklerinde, yüzlerine yansıyan bir rahatsızlık duymaktadır.(*en-Nahl* 16/58) Bütün Araplar, kız çocuklarını diri diri gömmese de gömenlerin kınanmadıkları bir ortam bulunmaktadır. Nitekim kaynaklardan anlaşıldığına göre bir iki kişi hariç kimse ve'de karşı çıkmamıştır.⁶

⁶ Ve'd uygulamasını önlemeye çalışan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile ünlü şair Ferezdak'ın dedesi Sa'sa'a b. Naciye'nin çabaları ile ilgili bkz. (Buharî 2002) "Menakibu'l-Ensar" 24. (No:3828); Hûfî, *el-Hayatu'l-Arabiyye mine's-Şi'ri'l-Cahilî*, 168; Ve'd uygulamanın daha çok Mudar, Huzâa, Rebîa, Kinde ve en çok da Temim kabilesinde olmakla birlikte kabilelerin genelinde olması ve Hz. Peygamber'e biat için gelen kadınlara koşulan şartlardan çocuklarını öldürmemeleri şartının da bulunması

Çocuk öldürmeleri sadece kız çocuklarıyla sınırlı kalmamıştır. Çocuklarını bazen açlık/fakirlik korkusu(el-İsrâ /31; et-Tekvîr /8-9; en-Nahl /58; el-En'am 137, 140.), bazen utanç duygusundan(Şatibî 2003, 28) bazen de Abdulluttalib'in, oğlu Abdullah hakkında yaptığı gibi(İbn Hişam 1990, 1/174-77; Şatibî 2003, 13; Hûfî 165) nezir ve Allah'a yaklaşmak için öldürürler. Ayrıca

"Ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi ki hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! (...) Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızık, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) yasaklayanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Bunlar yoldan sapmışlardır, doğruyu bulacak durumda da değillerdir."(el-En'âm 6/137, 140)

mealindeki ayetler, şirklerinin de çocuklarını öldürmelerinde rol oynadığını göstermektedir.

Savaşlarda galip kabileler, yendikleri kabilenin malını talan ederek ganimet olarak alırken, şairler, genellikle köleleştirdikleri esirlerin çokluğuyla aşırı iftihar ederlerdi. Zira esirler galibiyetin açık nişanesidir.(Hûfî 199)

Amr b. Kulsûm (ö. 584)'un amcaoğullarıyla savaşta ganimet ve esirleri aldıklarını övgüyle anlatırken:

"Düşmanla karşılaştığımızda biz sağ kanadı oluşturuyorduk.

Sol kanadı da kardeşlerimiz.

Onlar kendi kanatlarından saldırıya geçti.

Biz kendi kanadımızdan...

Onlar ganimet ve esirlerle döndüler.

Biz de eli kelepçeli yöneticilerle döndük"(İbn Kulsûm 83)

diyerek insanı bir mal olarak telakki ettiğini göstermektedir.

Savaş sonucu aldıkları esirlere yaptıkları muamele de insan algısını gözler önüne sermektedir. Nitekim esirleri alaylı ve aşağılayıcı bir şekilde yürütür, bazen onları öldürür(Hûfî 200) hatta yakıp feci bir şekilde öldürdükleri de kaynaklarda geçmektedir.(Şemseddin 2002, 45-46) Bazen de teşhir ve rencide etmek için esirlerin perçemlerini kesip serbest bırakırken, ancak daha çok köleleştirirlerdi. Kabilesinde eşrafları esir aldıklarında aşağılamak için saçlarından ön tarafını kesmek çok istedikleri bir şeydi. Bazen de fidye karşılığında esirler serbest bırakılırdı. Kadın esirleri de genellikle cariyeleştirerek alıp satarlar, bazen de azat edip kendileriyle evlenirlerdi.(Hûfî 200-205)

İslam öncesi Arap toplumunda kadının konumu ezici çoğunlukla kötü idi.(Hûfî 158) Kadının kocası öldüğünde adamın çocuklarından kim erken davranırsa kadın ona kalır; isterse bir ücret karşılığında başkasına verir, isterse kendisi çalıştırır, kısacası bir mal gibi muamele ederlerdi. Öldükten sonra babalarının eşleriyle evlenmek, kadınları zorla verasetle almak gibi kadını hiçe sayan uygulamaları vardı.(Şatibî 2003, 31) Bunun yanında "*Kadının, çocuğuna vurmasına izin verme! Çünkü yaşça küçük olsa da çocuk ondan daha akıllıdır*"(Cahiz 1998, 1/274) atasözleri Arapların, kadına dair sahip oldukları düşünce biçimini ifade etmektedir.

Dikkat çeken önemli bir husus da şuur ve akıl sahibi bir varlık olan insana; ruhsuz, şuursuz, fayda ve zarar veremeyen putların önünde diz çöktüren ve yalvartan din anlayışıdır. Bu algıya göre insan; iradesiz, değersiz bir varlık kabul edildiği görülmektedir.(Dusûkî 2/65) Ayrıca dezavantajlı insanları

(el-Mümtehine 12), bunun Arabistan'da bi'sete kadar ve yaygın bir şekilde uygulandığını göstermektedir.

küçümseme, görmezden gelme gibi anlayışları, insan algılarını da ele vermektedir. Cömertlikleriyle çok övünen cahilî Araplar, insanların sıkıntılarına karşı duyarsız, yetim, aç, açıkta olan dezavantajlılara yardım etmez, yardım etmeyi teşvik etmez, köleyi özgürleştirmezlerdi. (*el-Mâ'ûn* 107/2-3; *el-Beled* 90/11-16) Aksine güçleri yettiğinde insanların hakkını, emeğini elinden alır, talan ve yağmalarını böbürlenerek anlatırlardı. (İbn Kulsûm, 83)

Bütün bunlar, cahilî Arapların; insanın saygınlık ve değerini düşüren 'insan algılarını' ortaya koymaktadır. Böylece şiddet kültürünün hâkim olduğu Arap toplumunda özellikle yaşlı, kadın, çocuk ve köle gibi dezavantajlı olan insan; şiddet kültürü, açlık korkusu ve ahlakî sınırları zorlayan gurur, böbürlenme kıskacında bireysel değer ve iradelerini yitirdikleri görülmektedir. Bu durumun, fatalizmi beslediği apaçıktır.

Yukarıda ele alınan Arapların varlık algısı, özellikle Dehr anlayışı, Allah tasavvuru ve insan algısı, onları fatalizme (kaderciliğe) mahkûm ettiği görülmektedir. Keza hayat şartlarının da bu yönde bir etkisi olduğu inkâr edilemez. Nitekim bedevîler, geçim kaynakları olan hayvanlarını otlatmak için yağmurun yağmasını beklemek zorundadır. Yağmurun yağdığı yere göç etmekte, onun peşinden koşmaktadır. Bu durum onları belirsiz hayat şartlarına bağımlı bir yaşam biçimine mahkûm etmiştir. Bu hayat tarzı, zamanla inanca dönüşmüş ve öyle genişlemiş ki, neredeyse bütün işlerinde karar almak için, Kur'an'da 'ezlam' olarak ifade edilen (*el-Mâide* 5/3, 90) uygulama ile putlara istişare edecek noktasına gelmişlerdir. (Han 1937, 17)

Bedevî hayatın, sürekli ve aynı minvalde getirdiği göç ve istikrarsızlık, hayatı tek tipleştirmekte ve statikleştirmektedir. Söz konusu statüko, aklîyelerine de yansımakta, böylece düşünsel hayatlarını dondurmaktadır. Düşünce donukluğu, kendilerine fatalizmi (kaderciliği) dayatmaktadır. Nitekim döngüsel bir hayat yaşadığı için, 'geçmiş', 'şu an', ve 'gelecek' zamanları onlar için aynı şey (صنو) ifade etmektedir.

Çölde hayat, coğrafi bir kaderdir. Dolayısıyla, Arapların kader anlayışı, dini bir inançtan değil, (Rahmûnî 2009, 114) varlık ve hayat algılarından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, Gatammeş olarak bilinen Şukra b. Ka'b b. Sa'lebe ed-Dabî şöyle demektedir:

"Gözlerim yaşlı olarak şöyle diyorum: dostlar gittiği halde Dehr, baki kalıyor.

Ey dostlarım! Eğer normal ölümün dışında (savaşta ölseydiniz) kızıp (intikamımı alarak) gerekeni yapardım.

Ancak (savaşta değil,) Dehr (den kaynaklı öldüğünüz için Dehr'den intikam alınmaz ve Dehr)e kızlamaz." (İbn Manzûr 1997, 2/66; Han 1937, 38)

Amr b. Kamî bir şiirinde şöyle der:

"O, bugün halimin değiştiğini görünce taaccüp etti.

Ya Hayr'ın kızı (taaccüp etme)!

Çünkü biz, ardı ardına gelen gecelerin elinde rehineyiz.

Dehr, bana sert uğradı/çarptı.

Bu, ta eskiden beri, benim gibilerin başına gelen bir şeydir." (İbn Kulsûm 45-47)

Arapların 'Dehr' ilintili kader anlayışını en güzel ifade eden belki de Hatim et-Taî (ö.578)'nin şu mısralarıdır:

“Dehr, ancak üzerimizde sürekli devri daim eden dün, bugün ve yarından ibarettir.

Gündüzünden sonra gecesi tekrar gelir.

Böylece ne ‘Dehr’ biter ne de biz baki kalırız.

Bizim için nasıl olacağı ile ilgili usulü belirlenmiş bir ecel var.

İşte biz, bu belirlenmiş yol üzerine yürüyoruz.”(Taî 20)

Şair, burada tamamen fatalist bir inancı ortaya koyduğu görülmektedir. Böylece cahilî şiirlerinde hayat, zihinlerinde Dehr olarak cisimleşen ama gözle görülmeyen, belirsiz ve elinden kaçacak yer bulunmayan bir iradenin hükmettiği feci tecrübelerden müteşekkil bir hadiseler zinciri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden ölüm Arap şiirinde doğal biyolojik bir olay değil, kan ve karanlık rengiyle hissedilen bir olaydır.(Rahmûnî 2009, 54)

Ölümün her çeşidiyle irtibatlandırılan Dehr(*el-Casiye* 45/24) bu şekilde, insanın hayatına hükmeden gizli ve gizemli bir kuvvet olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece insanın ecelini Allah değil, güçlü pençesinden kaçamayacağı kör, belirsiz ve zalim bir kuvvet belirlemektedir. Bu anlamda Dehr, adeta adil olmayan bir ilah konumuna yükselir.(Rahmûnî 2009, 54)

Böylece cahilî Araplardaki kader/fatalizm anlayışı, kâinatı yaratan bir zatın önünde saygıyı değil, zalim olan Dehr’in önünde çaresizliği ifade etmektedir. Söz konusu anlayış, onlara; elleriyle yaptıkları putların önünde, çaresiz ve çözümsüz bir şekilde diz çöktürmekte, zarar ve fayda veremeyen bir nesnenin önünde eğilen iradesiz bir varlık haline getirmektedir. (Dusûkî ts., 2/65)

Ayrıca cahilî Arapların taptıkları ‘Menat’, bazı kaynaklarda kaza ve kader ilahesi (tanrıçası) olarak geçmektedir.(Dayf 90) Bakıldığında etimolojik olarak; el-Mena; kader anlamına gelirken,(İbn Manzûr 1997, 1/4282) Mena(منى); takdir etmek, sınamak ve yoklamak anlamına, el-Müna’(المنى), ölüm, Allah’ın kaderi, kasıt manasına gelmektedir. (المناة),⁷ ölçü veya tartı anlamına gelirken, (مناة)⁸ ise, Hicaz bölgesinde tapılan bir put ismidir.(Feyrûzabadî 2005, 1336) Arabistan’da putperestliğin yayıldığından bu yana en eski sanemlerindedir.

Kaynakların aktardığı üzere Evs ve Hazrec kabileleri başta olmak üzere Mekke, Medine ehli, yakınlarında oturanlar ve bütün Araplar Menat’a ta’zimde bulunuyorlardı. Onun adına kurbanlar kesip çocuklarına Abdumenat ve Zeydumenat gibi isimler veriyorlardı.(İbnu’l-Kelbî 2014, 13; Hûfî 307) Carl Brockelmann, Greklerde Tyche Soteira kader ve kaza tanrıçası olduğu gibi, Menat’ın da Araplarda kader ve kaza tanrıçası olduğunu ifade ederek ilginç bir tespitte bulunmaktadır.(Brockelmann 1968, 26; Hûfî 307)

Soyut düşüncesi gelişmemiş cahilî Arapların, insan üzerine çöktüğüne inandıkları, Dehr’i temsilen Avd, fatalizmi ve kaderi temsilen Menat isimli putlarında somutlaştırmışlardır. Zararları defetmek ve faydaları celbetmek için onları, aracı ve şefaathçi olarak kabul etmişlerdir.(Dusûkî 2/64) Böylece cahilî Arap tasavvurunda putlar, yaratmada olmasa da fiillerinde Allah’a ortak olurlar. İlahi fiillerinde hürriyet ve dileme, ilahi rahmet ve azap, ancak söz konusu ortakların dilemesi ve aracılığıyla olabilir. Bu yüzden putlara tapar ve onlardan talepte bulunurlardı. Bazı özel taleplerle özdeşleşen putları da vardı. Örneğin; evlenmeyi talep etmek için Uzza’ya, İstiksam⁹ için Zuhullese’ye, mutluluk için Sa’d’a, zararı def ve

⁷ Marife olarak, el takısı ile.

⁸ Nekire olarak, el takısı olmadan.

⁹ Cahiliyye döneminde Araplar, bir işi yapmaya niyetlenirken işin uğurlu olup olmamasını maksadıyla falcıya gidip fal açtırırlardı. İstiksam denilen söz konusu fal açtırmanın uygulanma şekli için bkz. Taberî, *Camii’l-Beyan an Te’vîli Ayi’l-Kur’an*, 8/72.

menfaati elde etmek için ise, Menat'a yönelirlerdi.(Dusûkî 2/64-65)

Sonuç

Gerek Kur'an-i Kerim gerekse cahilî şiirler ve konuyla ilgili erken dönemden gelen rivayetler, cahilî Arapların kaderci/fatalist olduklarını tartışmasız bir şekilde ortaya koymaktadır. Toplum olarak fatalist olan cahilî Arapların(İbn Abdi Rabbih 2008, 1/381-85) Tanrı tasavvurları, özel olarak insan algıları olmak üzere varlık algıları ve kader anlayışları birbirlerine bağlıdır. Daha açık bir ifadeyle kader veya fatalizm anlayışları, onların yanlış tanrı tasavvurları ve yanlış kâinat ve insan algılarından kaynaklandığı görülmektedir. Zira cahilî Araplardaki söz konusu tasavvur ve algılar, insanın saygınlık ve hürriyetinin değerini düşürmektedir. İnsanı, daha düşük ve alt değerde olan ruhsuz varlıklara muhtaç-bağımlı hale getirdiği için özgürlüğünü tümünden elinden almaktadır.

Ayrıca yaşadıkları coğrafi şartlardan kaynaklı hayat yaşam biçimleri, cahilî insanının kaderci/cebrî bir anlayışa sahip olmasında önemli bir rol oynamıştır. Bütün bunlar, zorunlu olarak insanın irade hürriyetini ortadan kaldırmakta, onu mecbur ve makhur bırakmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed, M. A. (2001). *Edeb ve Nusûsu Dirasat fi Asri'l-Cahilî*. Kahire: Mektebetü'n-nahdeti'l-Misriyye.
- Ali, C. (1993). *el-Mufasssal Fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*. Bağdat: Camiatu Bağdat.
- Ammare, M. (t.y.) *el-Mu'tezile ve Müşkiletü'l-Hürriyyeti'l-İnsaniyye*. Darü's-Şurûk.
- Bağcı, M. (2009). *İnsanın Kaderi*. Ankara: Ankara Okulu.
- Bayler, Ş. (2023). *İslam Düşüncesinde İlk Kaderiler veya Mu'tezilî Düşüncenin Teşekkül Süreci*. Doktora, Basılmamış: Van Yüzüncüyıl.
- Bobo, M. (Mart-Nisan 2001), *Tecelliyatu'd-Dehri'l-Arabî*. Mecelletu Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye bi'Dimaşk, 76/2.
- Brockelmann, C. (1968). *Tarihu's-Şuûbi'l-İslamiyye*. Çeviren Nebih Emin Faris ve Münir Ba'lebekkî el-Beyrut: Daru'l-İlim Li'l-Melayîn.
- Buharî, M. b. İsmail. (2002). *el-Cami'ü's-Sahîh*. Beyrut: Daru İbn Kesir.
- Bustanî, B. (1987). "Dehr". İçinde *Muhîtu'l-Muhît*.
- Cahiz, A. b. Bahr. (1998). *el-Beyan ve 't-Tebyîn*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Cevherî, İ. (1979). "Dehr". İçinde *Tacu'l-luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*. C. 2.
- Cürcanî, S. Şerif. (1995). *Ali b. Muhammed el-Cürcanî, Kitabu't-Ta'rifat*, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye).
- Dayf, Ş. (t.y.). *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî el-Asru'l-Cahilî*. Kahire: Daru'l-Maarif.
- Demirel, C. (2021). "Mekke Müşriklerinin Kıyamet ve Ba's Hakkındaki Soruları Üzerine Nâzil Olan Âyetlerin Düşündükleri". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3 (1).
- Dûrî, A. (2007). *Mukaddime fi Tarihi Sadri'-İslam*. Beyrut: Merkezi Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye.
- Dusûkî, F. A. (t.y.). *el-Kadau ve'l-Kader*. Kahire: Daru'l-İ'tisam.
- Emin, A. (1975). *Fecru'l-İslam*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Ensarî, C. İbn Hişam. (1871). *Şerhu Banet Suadu*. Romae: y.y.
- Feyrûzabadî, M. (2005). *el-Kamusu'l-Muhît*. İçinde. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Han, M. A. (1937). *el-Esatîrü'l-Arabiyye Kable'l-İslam*. Kahire: Matbaatu Lecneti'-Te'lif ve't-Terceme.
- Hemdanî, H. b. Ahmed. (1990). *Sifatu Cezireti'l-Arab*. San'a: Mektebetü'l-İrşad.
- Hûfî, A. M. (t.y.). *el-Hayatu'l-Arabiyye mine's-Şi'ri'l-Cahilî*. Kahire: Matbaatu Nahdati Mısır.
- Hurşid, İ. Z., Ahmed, Ş., Abdülhamid, Y. (1997). "Dehr". İçinde *Mucezu Dairetu'l-Maarifi'l-İslamiyye*.
- İbn Abdi Rabbih, Ş. A. b. Muhammed. 2008. *el-İkdü'l-Ferîd*. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- İbn Haldun, A. (1995). *Mukaddime*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- İbn Hişam, A. (1990). *es-Siretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- İbn Kamîe, A. (1965). *Divan*. Kahire: Ma'hadu'l-Mahtutati'l-Arabiyye.
- İbn Kesir, İ. b. Ömer. (1997). *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. Riyad: Daru Taybe.
- İbn Kulsûm, A. (t.y.) *Divan*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- İbn Kuteybe, A. b. Müslim. (20139. *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ*. Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikiyye.
- İbn Kuteybe, A. b. Müslim. (t.y.). *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî.
- İbn Manzûr, C. M. b. Mükerrrem. (1997). "Cehl/Cehalet". İçinde *Lisanu'l-Arab*.
- İbnu'l-Kelbî, H. S. (2014). *Kitabu'l-Asnam*. Kahire: Darü'l-Kutubi ve'l-Vesaiki'l-Kavmiyye.

- Esedâbâdî, K. A. (t.y.). *el-Muğnî fi Ebvabi'l-Adli ve't-Tevhid*.
- Kattan, M. (1993). *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Kılıç, S. (2001). "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı". *EKEV Akademi Dergisi* 3 (1).
- Kutluer, İ. ve Görgün T. (2003). "Medeniyet". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (. bs. cilt 18, 296-301). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Merzûkî, M. (1996). *Kitabu'l-Ezmine ve'l-Emkine*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Merzübanî, M. İmran b. Musa. (2005). *Mu'cemü'ş-Ş'arâ*. Beyrut: Daru Sadır.
- Mu'aykil, H., Abdülaziz Ğ., Süleyman İ., Abdullah H. M., Abdülilah A. B., Hasan İ. S., Fatıma, V. (1999). "el-Bedevî". İçinde *El-Mevsûatü'l-Arabiyye el-Alemiyye*. Riyad: Müessesetu Amali'i-Mevsû'a.
- Rafî, M. (1981). *Hadaretü'l-Arab*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'Lübnanî.
- Rahmûnî, M. (2009). *Mefhûmu'd-Dehr fi'l-Alakati Beyne'z-Zamani ve'l-Mekân fi'l-Fadai'l-Arabî el-Kadîm*. Beyrut: eş-Şebeketu'l-Arabiyye.
- Razî, F. (1981). *Mefatihu'l-Gayb*. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- Söylemez, M. M. (2014). "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri". *Milel ve Nihal Dergisi* 11 (1): 47.
- Suyûtî, C. A. (t.y.). *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*. Kahire: Matbaatu Hicazî.
- Şatibî, İ. (2003). *Kitabü'l-İtisam*. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- Şemseddin, İ. (2002). *Mecmûu Eyyami'l-Arab fi'l-Cahiliye ve'l-İslam*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Taberî, M. b. Cerir. (2001). *Camiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye.
- Taî, H. (2002). *Divan*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye
- Teftazânî, S. M. (1998). *Şerhu'l-Makasid*. Beyrut: Alemu'l-Kütüb.
- Vecdî, M. F. (t.y.). "Badiyu'r-Re'y". İçinde *Dairetu Maari'fi'l-Karni'l-İşrîn*. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- Watt, M. (2011). *İslam'ın ilk dönemlerinde Hür irade ve Kader*. Çeviren Arif AYTEKİN. İstanbul: Bereket.
- Zebidî, M. (1972). "Dehr". İçinde *Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*.
- Zengî, N. Kadir. K. (2006). *Nazariyyetu's-Siyak*. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye

محمد أمين بن صدر الدين الشيرواني وجهوده اللغوية،

الملخص

اهتمت الدولة العثمانية باللغة العربية كثيراً، فقد استقطبت الكثير من العلماء اللغويين، عبر تهيئة الظروف الملائمة لهم، وقام الخلفاء العثمانيون برعايتهم، وكان لهذه الرعاية أثرٌ في جهودهم وإنتاجهم. يتناول هذا البحث أحد هؤلاء العلماء وهو محمد أمين بن صدر الدين الشيرواني (1036هـ)، الذي ولد وعاش وتعلم وعلم في ظل الدولة العثمانية، فقد كان الشيرواني عالماً نوحياً بليغاً، وما تركه من آثارٍ علميةٍ ومؤلفاتٍ في اللغة العربية دليلٌ على سعة علمه وتمكنه من اللغة. تأتي أهمية البحث من كون هذا العالم ذا آثارٍ بالغة الأهمية، وذا جهودٍ كبيرة في مجال الدراسات اللغوية والبلاغية، ومع هذا فإن قلّة من الباحثين تناولوا أعماله بالدراسة، كما أن وجوده في ظل الدولة العثمانية دليلٌ على اهتمامها باللغة العربية وعلماؤها، ولهذا آثار البحث موضوع تفرده البلاغي في التفسير، فقد كان له منهجه في التفسير الذي يميل إلى التفسير بالرأي، حيث برزت جهوده في علم التفسير من خلال حاشيته على تفسير البيضاوي، التي اعتمد فيها على التحليل اللغوي والبياني والاهتمام بالمعاني البلاغية، وباستقراء عدّة أمثلةٍ من مصنفه يظهر أسلوبه في التفسير، حيث يصلح أن يكون نموذجاً في ارتباط التفسير والبلاغة تطبيقاً لقواعد علم البيان والمعاني، لعمق معانيه وجزالة أسلوبه ونفاشه، وطريقته في ربط الأقوال المتعددة في الآية بعلم البلاغة، ويمكن القول إن هذه الحاشية تعتبر مرجعاً هاماً لكل نحويٍّ ولغويٍّ من بعده.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، البلاغة، الدولة العثمانية، تفسير البيضاوي، محمد أمين الشيرواني.

إعلان (الرسالة / الورقة): يُعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا. تضارب المصالح: لم يتم الإعلان عن أي تضارب في المصالح.

التمويل: لم يتم استخدام أي تمويل خارجي لدعم هذا البحث.

حقوق النشر والترخيص: يمتلك المؤلفون حقوق الطبع والنشر لعلمهم المنشور في المجلة، وقد نُشر عملهم تحت رخصة CC BY-NC 4.0 المصدر: يُعلن أنه تم اتباع المبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا.

تقرير التشابه: تم الاستلام Turnitin - ، المعدل: 15

الشكوى الأخلاقية editor@rumelide.com

نوع المقال: مقال بحثي، تاريخ تسجيل المقال: 20.07.2024-تاريخ القبول: 20.09.2024-تاريخ النشر: 21.09.2024 DOI: <https://zenodo.org/record/13825820>

مراجعة الأقران محكمان خارجيان / مزدوج التعمية

44. Mehmed Emin b. Sadreddinzâde Şîrvânî'nin Dil Çalışmaları²

Usame İHTİYAR³

Khald ABO ALI⁴

APA: İhtiyar, U. & Abo Ali, K. (2024). محمّد أمين بن صدر الدّين الشّيرvani وجهوده اللّغويّة. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 806-815. DOI: <https://zenodo.org/record/13825820>

Öz

Osmanlı Devleti, Arap diline büyük önem vermiş, pek çok dil bilgini için uygun çalışma koşulları oluşturarak onların kendi ülkesine gelmesini sağlamıştır. Osmanlı halifeleri de dil bilginlerine sahip çıkmış ve bu da onların çalışmalarına ve eserlerine yansımıştır. Bu araştırma, Osmanlı devleti döneminde yaşayan, Osmanlı coğrafyasında eğitim hayatını tamamlayan ve daha sonra müderrislik yapan, bir dil bilgini olan Mehmed Emin Sadreddinzâde Şîrvânî'nin (ö. 1036/1627) çalışmalarını ele almaktadır. Arap dili ve diğer alanlarda telif ettiği eserler, Şîrvânî'nin geniş ilmi birikimini ve Arap diline vukûfiyetini göstermektedir. Araştırmanın önemi, Mehmed Emin Şîrvânî'nin dil ve belagat alanında yaptığı çalışmaların, kendisinden sonraki çalışmalar üzerinde büyük tesiri olmasına rağmen eserleri üzerinde pek fazla çalışma yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Yine araştırma, Osmanlılar döneminde yaşamış bir âlim olan Mehmed Emin Şîrvânî'nin çalışmalarının, Osmanlıların Arap diline ve âlimlerine verdiği önemi ortaya koymasından dolayı da önemlidir. Bu nedenle araştırmada, onun belagat alanına vukûfiyeti ve özgün yönü incelenmiştir. Mehmed Emin Şîrvânî'nin, tefsirde dirayet tefsirine yakın olan kendine özgü bir tefsir metodu vardır. Bu, onun tefsir ilmindeki yetkinliğini ortaya koyduğu, Beyzâvî'nin tefsiri olan Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl'e yazdığı hâşiyesinde dil tahlillerine ve anlam inceliklerine dayanan yönteminde görülmektedir. Hâşiyesinde, Envârü't-tenzîl'den seçtiği örnekler üzerinde, sahip olduğu sağlam üslûp ve sade anlatımıyla ayetlerdeki ifadelerin mana ve belagat inceliklerini bütün ayrıntılarıyla ele alıp incelemiştir. Yine belagat ve beyan ilminin kurallarının pratik uygulamasını yapmak suretiyle tefsir ve belagatın birleştirilmesinin bir örneği olan bu eserde, tefsirdeki tarzını ortaya koymuştur. Mehmed Emin Şîrvânî'nin hâşiyesinin, daha sonraki lûgat çalışmaları için önemli bir başvuru kaynağı olarak görüldüğü söylenebilir.

² **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825820>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

³ Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Arapça Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı / Assoc. Prof. Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Translation and Interpreting, Department of Arabic Translation and Interpreting (Bitlis, Türkiye), uihtiyar@bingol.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3010-8261>, ROR ID: <https://ror.org/03hx84x94>, ISNI: 0000 0001 2192 1077, Crossref Funder ID: Q1231793

⁴ Doktora öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı / PhD student, Bingöl University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric (Bitlis, Türkiye), khabuali1980@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6912-3020>, ROR ID: <https://ror.org/03hx84x94>, ISNI: 0000 0001 2192 1077, Crossref Funder ID: Q1231793

Anahtar kelimeler: Arap dili, Belagat, Osmanlı devleti, Beyzâvî Tefsiri, Mehmed Emin Şirvânî

Language Studies of Mehmed Emin b. Sadreddinzâde Şirvânî⁵

Abstract

The Ottoman Empire paid great attention to the Arabic language. It attracted many linguists by creating suitable conditions for them, and the Ottoman caliphs sponsored them, and this care had an impact on their efforts and production. This research deals with one of these scholars, Muhammad Amin bin Sadr al-Din al-Shirwani (1036 AH), who was born, lived, learned, and taught under the Ottoman Empire. Al-Shirwani was an eloquent grammatical scholar, and the scientific works and writings he left behind in the Arabic language are evidence of the breadth of his knowledge and mastery of the language. The importance of the research comes from the fact that this scholar has extremely important works and has made great efforts in the field of linguistic and rhetorical studies. However, few researchers have studied his works. His presence under the Ottoman Empire is evidence of its interest in the Arabic language and its scholars. This is why the research raised the topic of its rhetorical uniqueness in interpretation. He had his own unique approach to interpretation, which tended to interpretation based on opinion. His efforts in the science of interpretation emerged through his footnote to Tafsir al-Baydawi, in which he relied on linguistic and graphic analysis and attention to rhetorical meanings. By extrapolating several examples from his work, his style of interpretation appears, as it is suitable to be a model. In the connection of interpretation and rhetoric in application of the rules of the science of rhetoric and meanings, due to the depth of its meanings, the magnificence of its style and discussion, and its way of linking the multiple sayings in the verse with the science of rhetoric. It can be said that this footnote is considered an important reference for every grammarian and linguist after it.

Keywords: Arabic, Rhetoric, Ottoman Empire, Tafsir al-Baydawi, Muhammad Amin al-Shirwani.

5

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 15

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 20.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825820>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

مدخل

تشاركت الأمة الإسلامية على اختلاف عروقها في حمل لواء اللغة العربية، وتنافس العلماء قديماً وحديثاً في خدمتها، لما لها في نفوس أبنائها من مكانة عظيمة فهي لغة القرآن الكريم، ولغة سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم. وأصبحت فيما بعد لغة الحضارة الإسلامية، ومن ثم حظيت باهتمام كبير من قبل العثمانيين رغم أنها ليست لغتهم الأصلية. ومع أن السلاجقة أتراك، إلا أنهم اتخذوا من الفارسية (والتي أصل حروفها عربية) لغة رسمية لدولتهم، بينما لم يستخدم العثمانيون اللغة التركية رسمياً إلا في الدوائر الإدارية والأوساط الحكومية، ولم يدرسوها للشعوب العربية ولم يجبروهم عليها. ومن علامات اهتمام العثمانيين باللغة العربية، أن كل أمير وسلطانٍ عثماني كان يجيد اللغة العربية، فيتعلمها ويدرس بها، ويتخذها وسيلة لتعلم الدراسات الإسلامية المنصوص عليها في نظام تربية الأمراء في القصر العثماني. فاللغة التي كانت سائدة لدى العثمانيين والمسيطرة في المدارس والجامعات هي العربية، ولم تنتج اللغة العربية عن مكانتها الأولى في التعليم التركي إلا في الربع الأول من القرن العشرين.

بعد العلامة العثماني محمد أمين بن صدر الدين الشيرازي، وأمثاله من العلماء العثمانيين دليلاً آخر على مكانة اللغة العربية في الدولة العثمانية واهتمامهم بها. فقد كان الشيرازي عالماً متقناً للغة العربية، عالماً بنحوها وصرفها وحقيقتها ومجازها، وبلاغتها، ومؤلفاته دليل على سعة علمه في اللغة وتمكنه منها، وهذا ما سيظهر خلال هذا البحث بعون الله تعالى.

التعريف بالإمام محمد الشيرازي

هو محمد أمين بن صدر الدين الشيرازي، ونسبته إلى شيروان من نواحي بخارى، وهي من بلاد فارس، أخرجت علماء وفضلاء، من أجلهم الإمام الذي نحن بصدد ترجمته، وكانت له إقامة في آمد بديار بكر، كما أقام مدة في الأستانة (نويهض، 1988: 495/2).

مولده ونشأته

لا يُعرف تاريخ ولادته بالضبط، ولا يمكن تحديد عدد السنوات التي عاشها، وبالنظر إلى تاريخ وفاته يمكننا تخمين أنه وُلد في النصف الأخير من القرن العاشر الهجري (جليلك، 1997: 212).

نشأ في حجر والده صدر الدين الشيرازي الذي كان شيخاً صوفياً ورعاً تقياً، ثم لازم الشيخ حسين الخخالي فأخذ عنه العلوم الشرعية، حتى برع بها، وشهد له الشيخ بالفضل والأسبقية (طاش كبري زاده، 46).

عاش الشيرازي في عهد الخلافة العثمانية ما بين النصف الثاني من القرن العاشر، والنصف الأول من القرن الحادي عشر الهجري، وهو زمن انتشرت فيه الاضطرابات السياسية الداخلية والخارجية في منطقة شيروان، التي كانت من مناطق الصراع بين الصفويين والعثمانيين. ففي عام 1012 هـ احتل الشاه عباس الصفوي شيروان، مستغلاً انشغال العثمانيين داخلياً وخارجياً، وأخذ الصفويون يمارسون إجرامهم على أهل السنة فيها؛ مما تسبب في هجرة كثير من أهلها، وكان من بينهم محمد أمين الشيرازي وعائلته (المحبي، 476/3) فهاجر إلى حلب أولاً، أثناء تولي الوزير نصوح باشا عليها، ثم انتقل إلى ديار بكر، وهناك علم في مدرسة خسرو باشا. ثم انتقل إلى القسطنطينية فأقام فيها مدة، وخلالها علم في عدة مدارس، كما عُيِّن قاضياً، واستمر في التعليم حتى وفاته، وحضر دروسه العسكر والعلماء (سقا، 2020: 169/81).

مذهبه الفقهي والعقدي

نشأ على مذهب الإمام الشافعي رحمه الله تعالى، وبقي على هذا المذهب حتى التقى بالوزير نصوح باشا في ديار بكر، وبعدها تحول إلى مذهب الإمام أبي حنيفة.

عُرف عنه منذ نشأته في شيروان تمرسه بالعلوم العقلية والجدلية، حتى تميّز بها في التحقيق والتقدم، يقول المحبي في ترجمة الشيرازي: "أخذ عن الملا حسين الخخالي وكان يعرض عليه خاشيته على شرح العقائد العصرية للملا جلال الدواني، فيزيقها له حتى شهد له بأنه أفضل منه"، ثم لما هاجر وصار بالأستانة ظهر فضله ونباهته فيها، فنال المراتب العالية.

أما في العقيدة فقد كان على مذهب علماء الكلام الماتريدية، ومؤلفاته فيها دليل واضح على ذلك.

شيوخه

تلقّى الشيرازي العلوم الفقهية والصوفية عن والده صدر الدين الشيرازي، الذي كان شيخاً صوفياً، وعالماً ورعاً تقياً، عارفاً بالله (طاش كبري زاده،

(46). فقد كان له أثرٌ كبيرٌ في تربيته، فقد قضى معظم شبابه معه، واستفاد كثيراً من علمه في مجال التفسير والحديث والفقهاء، وعلم الكلام، والمنطق... الخ، حيث كان بارعاً في العلوم الأدبية، والمعارف الصوفية. كما أخذ العديد من العلوم -خاصةً العقائد والمنطق- من المألا حسين الخخالي (ت:1014هـ)، الذي كان عالماً ومدرساً، ومهتماً أيضاً بعلوم الفلك (المجبي، 476/3، جليك، 213).

تلاميذه

ذكر المجبي في خلاصة الأثر أنه كان يحضر درسه أكثر من 300 طالب علم (المجبي، 476/3)، ومن طلابه الذين اشتهروا:

- ولده روح الله، وكان قاضي القضاة في علمه، أديباً في أسلوبه.
- محمد بن علي الأمدي، الشهير بمنلا جليبي الكردي الديار بكري، وكان من أنبه تلاميذ الشيرواني، وقد تولى قضاء دمشق (الكوثري، 1993: 18).
- حفيده صادق بن روح الله، العلامة المحقق مفتي الديار الرومية، أخذ عن جده المحقق محمد (الحسيني، 1988، 202/2).
- عبد الرحيم بن محمد مفتي الدولة العثمانية (المجبي، 411/2).
- الشيخ عبد المحسن بن السيد محمد الأسكذاري المدني الحنفي من كبار العلماء، وُلد بالمدينة، ونشأ بها أخذ عن الشيخ السندي، وعن أبي الخير الشيرواني (الحسيني، 1988، 134/3).

وفاته

اختلف المؤرخون في تاريخ وفاته، والرّاجح أن تاريخ وفاته سنة ستٍ وثلاثين وألفٍ، لتواتر أخبار المؤرخين بذلك، ولخبر حفيده قاضي القضاة صادق الشيرواني، فقد قال صاحب كتاب خلاصة الأثر: "سألت حفيده المولى الفاضل صادق قاضي القضاة عن وفاته فقال لي: إنه توفي في سنة ستٍ وثلاثين وألفٍ" (المجبي، 476-475/3)، والله تعالى أعلم.

آثاره العلمية

الإمام الشيرواني عالمٌ مفسرٌ، له باعٌ في الكثير من العلوم، ومن أهم كتبه:

- تفسير سورة الفتح.
- حاشية لم تكتمل على تفسير البيضاوي، والتي نحن بصدد تحقيقها.
- حاشية على شرح الشمسية في المنطق.
- كتاب ألفه باسم السلطان أحمد سماء: (الفوائد الخاقانية الأحمد خانية)، يشتمل على ثلاثة وخمسين علماً بعدد جمل اسم أحمد.
- رسائل وتعليقات على آيات من تفسير البيضاوي.
- ترجمان الأمم، مختصر في بيان مقالات أهل العلم والمذاهب المختلفة لطوائف الأمم.
- رسالة في علم الحكمة، وشرح الرسالة في علم الحكمة.
- رسالة في المبدأ والمعاد.
- رسالة في تعدد الجوامع، في جواز صلاة الجمعة في جوامع متعدّدة في مصرٍ واحدٍ.
- رسالة في المنطق شرح جهة الوحدة.
- رسالة في شرح قواعد العقائد.

- شرح الرسالة القدسية للإمام الغزالي، والفرق الضالة في التوحيد.

- مقالات أهل العلم والمذاهب المختلفة لطوائف الأمم (زيدان، 1957: 355/3)، (البروسوي، 1333: 23/2)، (بلوط، 2001: 3340/5-3342).

منهجه في التأليف

جعل الإمام الشيرازي علم التفسير رأس العلوم الشرعية، فقال في الفوائد الأحمديّة الخاقانية، بعد أن بيّن أن العلوم الشرعية هي قلب العلوم: "علم التفسير: وهو أعظم العلوم الشرعية مقداراً، وأرفعها شرفاً ومناراً، بل هو رئيسها وأساسها، ومبنى قواعد الشرع وأساسها، وذلك لأن علم التفسير علم يبحث فيه عن كلام من حيث أنه دالٌّ على مراده بقدر الطاقة البشرية، فموضوعه كلام الله الذي هو منبع كل حكمة، ومعدن كل فضيلة، ومعلومه مراد الله تعالى، وغايته التوصل إلى فهم معاني القرآن، واستنباط حكمه وأحكامه... وشرف العلم وجلالته باعتبار شرف موضوعه ومعلومه وغايته، فهو أشرف العلوم وأعظمها، وأما كونه رأساً للعلوم ورئيساً لقواعد الشرع وأساساً لها؛ فلنفاذ حكمه فيها، وكونه مرجعاً لمعظم أدلتها" (الشرواني، ق: 8-9).

ويمكن إجمال منهج الإمام في التفسير بنقاط عدة:

- جعل عبارات النص مفهومة وواضحة، فقد وظّف التحليلات اللغوية، وفسّر المفاهيم.

- لم يكتف بشرح عبارات الإمام البيضاوي فقط، وإنما قام بما هو أبعد من ذلك عندما ناقش بعض القضايا من خلال النص.

- أورد باختصار معلومات حول اختلاف القراءات.

- كما قام بشرح الأحاديث الواردة في التفسير، وذكر نصّ الحديث كاملاً، وأجرى تقييمات مفيدة لبيان صحة الحديث ودليله.

وعند الإشارة إلى آراء المذاهب في بعض المسائل الفقهية، أشار إلى السليم منها والسقيم، وأشار إلى الآراء الخاصة بمذهبه، كما أكد على كشف الآراء المذهبية الشاذة وقام بتفنيدها (إمام أو غلو، 2021: 116/2).

ومع أن المؤلفات في العصر الذي عاش فيه الشيرازي كانت تتميز بالنقل ممن سبقها، إلا أن الشيرازي كانت له شخصيته المتميزة في سبك تأليفه وإظهار صناعته التفسيرية، فكانت عبارته خاصةً فيه، ليست نقلاً من غيره، وإذا نقل فإنه يبيّن مصدره في النقل، إضافة إلى أنه كان يناقش من سبقه من المفسرين، ويبين رأيه، ويرجّح بين الأقوال.

ومن أبرز المزايا في منهجه التفسيري أنه يعتمد التحليل اللغوي والبياني، ويستثمرها في سرد وجوه المعاني وبيان الاحتمالات، فكان في ذلك جزل العبارة متين السبك، مجارياً في ذلك الرّمخسري في نكته البيانية في التفسير، وأبا السعود في خبايا الدرر من تفسيره (الشرواني، 46-47).

يكثر الشيرازي من التفسير الإشاري، حيث يقول في تفسير سورة الفتح: "وتأويل الآية في بعض بطونها أنّ الفتح يتنوع ثلاثة أنواع: فتح الحلاوة في الباطن، وفتح المكاشفة بالحق، وفتح العبارة والكلام، أي فتحنا لك في الأنواع الثلاثة من الفتح {فتحاً مبيناً} ظاهراً يعرفه كل من رآه بما يتجلى به وهواه، أمّا فتح الحلاوة فهو ثابت له ذوقاً، وأمّا فتح المكاشفة فيما شاهده ليلة الإسراء من الآيات، وأمّا فتح العبارة فهو أنّ القرآن أعطى إياه معجزة، فما أعطى أحد فتوح العبارة على كمال ما أعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم: {قُلْ لئن اجتمعت الإنس والجن على أن يأتوا بمثل هذا القرآن لا يأتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيراً} [الإسراء: 88]، أي: معيناً" (الشرواني، 26).

ويمكننا القول بأن المنهج العام للغالب للشرواني في التفسير هو التفسير بالرأي، وعمدته فيه اللغة والبلاغة وعلم الكلام، وقد ألف الشيرازي معظم مؤلفاته تلك في ديار بكر بعد هجرته من شروان، عدا تفسير سورة الفتح فقد كتبها في دمشق، وحاشيته الثانية على تفسير الفاتحة وأوائل البقرة فقد كتبها في إسطنبول (سقا، 2020: 188).

أهم المآخذ على منهجه التفسيري

- استدلاله في فضائل السور بالحديث الموضوع المروري عن أبي بن كعب، متابعاً في ذلك البيضاوي وأبا السعود وغيرهما، كما فعل في ختام سورة الفتح؛ إذ استدلل بما روي: "من قرأ سورة الفتح فكأنما كان كمن شهد مع محمد صلى الله عليه وسلم فتح مكة" (العراقي، 2005: 399).

- لا يرى بأساً من استخدام الإسرائيليات في التفسير، كما فعل في قصة أصحاب القرية.

- إجماعه علم الحروف والأعداد المعروف بحساب الجمل في تفسير القرآن الكريم، وهذا ظاهر في تفسيره سورة يس.

- إغراقه في الجدل الفلسفي والمنطقي وخاصة فيما يتعلق بالقضايا العقدية، وتداخل التفسير الإشاري فيها، فالشرواني على طريقة المتكلمين في عرض القضايا العقدية في تفسيره، ومناقشتها وتقليب الوجوه النقلية والعقلية، وقد ظهر هذا في تفسيره جلياً (سقا، 2020: 202).

إلا أن تعمقه في الاستدلال المنطقي والفلسفي لم يكن لذات هذه العلوم وإنما للرد على أهلها بطريقتهم، ويدل لهذا ما ذكره في مقدمة حاشيته على البيضاوي إذ قال: "إلا أنني لما رأيت بعض من أفنى عمره في الفلسفيات، ولم ير شيئاً من العلوم الدينية والنقلات، قد مدّ أعناق المسخ على الحواشي، وجمع بُدأً من الغواشي، وقد كتب على نفسه الرد على ذلك الفاضل في كل ما أورد في حاشيته من مكونات درر لم تتزين به الأذان، وعرائس فقر لم تره العيون والأعيان، لطمعه من الجهلة اعتقاد لرفعة شأنه بتزييف مقاله، أو لجهله بعلو حاله، انتصب أن أمير القشر عن اللباب، والزلال عن السراب، انتقاماً من الذين أجمروا، وكان حقاً نصر المؤمنين، فإن الله لا يضيع أجر المحسنين" (سقا، 2020: 208).

جهود الإمام الشرواني اللغوية من خلال حاشيته على تفسير البيضاوي

مرّ سابقاً أن الإمام الشرواني من علماء اللغة والبلاغة، وأن تفسيره من التفسير بالرأي والإشاري، وكلاهما يعتمد على اللغة والبلاغة، فالشرواني يستعين في توضيح الألفاظ المبهمة والغريبة بمعاجم اللغة العربية، فكثيراً ما يعتمد على القاموس المحيط والصّحاح وغيرهما من الكتب، مشيراً إليها تارةً، وتارةً بدون إشارة إلى المصدر المنقول منه.

كما يضبط أسماء الأعلام أو الأماكن ويوضح المصطلحات البلاغية والأصولية، ويشرح عبارات البيضاوي ويُرزّل عنها الإشكالات، ويردّ كلامه إلى المصدر الذي أخذ منه، لاسيما كتاب الكشاف للزمخشري، وهو في غالب أحواله يوافق القاضي البيضاوي في تقريراته، وغالب توضيحاته في دفع الاعتراضات، وبيان المشكلات ينقلها عن الشريف الجرجاني الذي يصفه بـ (فُدس سره).

ومثال ما سبق في حاشيته على تفسير البيضاوي، في سورة الفاتحة ما يأتي:

"(قوله: لأنه محبوب عن إدراك الأبصار) ناظر إلى قوله: (من لا يلبه إذا احتجب).

قيل: في عبارة المصنّف خطأ لا يحتمل التصحيح؛ لأنّ المحجوب هو المقهور على ما صرح به في (شرح المواقف)، وهو تعالى غالب على كل شيء، وقاهر فوق عباده.

أقول: يُؤيّد قوله تعالى: {كلا إنهم عن ربهم يومئذ لمحجوبون}.

وقيل أيضاً: هذا الدليل غير منطقي على الدعوى؛ لأنه لما قال: (أصله مصدر لاه يلبه إذا احتجب) كان المنطق عليه أن يُقال: لأنه تعالى محتجب عن إدراك البصائر.

أقول في الجواب عن الأول: إن عبارة المصنّف تحتل التصحيح احتمالاً ظاهراً؛ لأنّ مجيء حجبه بمعنى ستّره مما صرح به في (الصّحاح) و(القاموس)، فالمحجوب معناه: المستور، ويصدق عليه تعالى أنه مستور عن إدراك الأبصار بمعنى: أنه لا تُدرّكه الأبصار في الدنيا ولا البصائر كُنّه ذاته في الدارين" (الشرواني، 113).

وجاء في تفسيره لبسم الله الرحمن الرحيم: "(قوله: ولم يُنصّ أبو حنيفة رحمه الله فيه بشيء...) أي: لم يصدر منه نص في شأن التسمية بشيء من النقي والإثبات، فصار عدم نصّه سبباً لأن يظن أنها ليست عنده من السورة، أي: من سورة الفاتحة كما هو المُصرّح في (الكشاف) أو من جنس السورة كما هو الظاهر من العبارة حيث لم يقل: منها (الشرواني، 35).

ومن أبرز المزاي في منهجه التفسيري أنه يعتمد التحليل اللغوي والبياني، ويستثمرهما في سرد وجوه المعاني وبيان الاحتمالات، فكان في ذلك جزل العبارة متين السبك، مجارياً في ذلك الزمخشري في نكته البيانية في التفسير، وأبا السعود في خبايا الدرر من تفسيره، ونضرب على ذلك مثلاً:

إذ يقول في تفسير قوله تعالى: {إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا} [الفتح: 1]: "الفتح هو: الظفر بالبلد عنوة أو صلحاً، وهذا وعد من الملك الفتح للرسول المبعوث بالسيف والرمح بفتح مكة، أو: بفتح ما اتفق له في سنة صلح الحديبية من فتح قلاع خيبر. والفتح الموعود وإن لم يكن واقعاً بعد فكان

حقه صيغة المستقبل؛ إلا أن التعبير عنه بالماضي لتحقق وقوعه، والتعبير عن المستقبل المتحقق الوقوع بصيغة الماضي شائع سيماً في الأخبار الإلهية، مثل: {وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ} [الأعراف: ٤٤]، مع ما فيه من التنبيه على أن المستقبل والماضي عنده تعالى سَيَان، ليس عند ربك صباحٌ ومساءً، وستسمع منا تحقيق هذا الكلام، وتوضيح ذلك المرام إن شاء الله تعالى، فعلى هذا القول: ففي الفعل تجوز؛ إما باعتبار الزمان أو باعتبار الحدث، وعلى أي تقدير ففي الفعل استعارةً تبعيةً.

أما على الأول: فتوجيهه أن شبه الزمان المستقبل بالزمان الماضي بجامع كونه ظرف الأمر المتحقق، فاستعمل اللفظ الموضوع بصيغة الماضي في المستقبل، والمصدر باقٍ على حاله، لم يتغير معناه، فالاستعارة في الصيغة والهيئة أولاً، إذ هي الدالة على الزمان الماضي وبواسطته في الفعل كما في صورة الاستعارة فيه بواسطة المصدر، إلا أنه بواسطة الجوهر والمادة، وهذه بواسطة الهيئة والصيغة.

أما على الثاني: فتوجيهه أنه شبه الحدث الواقع في المستقبل بالحدث الواقع في الماضي، فاستعمل الدال على الثاني في الأول، إلا أن التباين في الاستعارة التبعية التي في المصدر في المشهور كما في قتل بمعنى ضرب ضرباً شديداً ذاتي، وهنأ اعتباري. هذا ويمكن توجيه صيغة الماضي أيضاً بأن يقال: اختياره لقوة الأسباب المتأخذة في حصول الفتح كما يقال حين انعقاد البيع: إنا اشترينا" (الشرواني، 14-15).

ويقول في تفسيره لسورة الفاتحة: (مصافح الخطباء) على أنه مفعول (تحدي)، وهو جمع "مصفح" بكسر الميم وفتح القاف كمنبر، وهو البليغ العالي الصوت، يُقال: خطيب مصفح أي: بليغ مجهر لخطبته: إما من "صَفَحَ الديك" إذا صاح، وإما من "الصَفَحَ" بمعنى الجانب؛ لأنه يأخذ في كل جانب من الكلام، وإما من "صَفَّعَه" إذا ضرب به على صوقته، أي: وسط رأسه، كئى بذلك عن تمام ظهوره على من يباريه وبخاصمه في الفصاحة والبلاغة، فإضافة "المصافح" إلى "الخطباء" من إضافة الصفة إلى موصوفها (الشرواني، 55).

وكذلك قوله: "(وأطفاً بُرَّاسه) بكسر النون وسكون الواو: "المصباح"، أستير ههنا للظفرة التي فطر الله الناس عليها، وكل مولود يولد عليها، بجامع أنها كالمصباح في أنها يُهتدى بها (الشرواني، 57).

وهكذا يمضي الشيرواني في قلب المعاني مبيناً لها بأصول علم البلاغة ودلالاته، مسهباً في توضيح المجاز المستوعب للمعاني، إلى أن قال: "والنكتة في ارتكاب هذا المجاز والعدول عن الأصل تعظيم شأن الفتح أو الرسول أو المؤمنين، ثم إن عادة العظماء أن يعبروا عن أنفسهم بصيغة المتكلم مع الغير؛ لأن ما صدر عنهم في الأكثر باستخدام توابعهم، ولهذا جرى عادته أن يعبر عن ذاته المقدمة بهذه الصفة، وما قبل أن إسناد نون العظمة لإسناد أفعال العباد إليه خلقاً وإيجاداً، فهو وإن كان مصححاً لهذا المجاز لكنه بمعزل عن ترجيحه على الحقيقة التي هي الأصل، على أنه إنما يصح أصل الإسناد من غير خصوصية كونه إلى نون العظمة، لجريانه على تقدير إسناده إلى تاء الوحدة أيضاً" (الشرواني، 40).

ونحن نجد في النص المنقول عنه رداً على أبي السعود دون ذكره، فالذي قال بأن إسناد نون العظمة لإسناد أفعال العباد إليه خلقاً وإيجاداً، هو أبو السعود في تفسيره، وهذا مثال لأسلوبه في مناقشة الآراء فإنه غالباً عندما يورد الرأي الذي يريد الرد عليه يذكره دون أن يصرح بقائله، إلا إن كان يصرح بالنقل فيذكر قائله، ولعله يفعل ذلك من باب الأدب مع من كان في طبقة شيوخه أو شيوخ شيوخه والله أعلم.

والحقيقة أن أسلوب الشيرواني في التفسير يصلح أن يكون نموذجاً في ارتباط التفسير والبلاغة تطبيقاً لقواعد علم البيان والمعاني لعمق معانيه وجزالة أسلوبه ونقاشاته، وطريقته في ربط الأقوال المتعددة في الآية بعلم البلاغة وأثر الاختلاف.

ومن أمثلة اهتمام الشيرواني بالمعاني البلاغية في حاشيته على تفسير البيضاوي في قوله تعالى: {حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} (البقرة/7). قوله: "(وأبصارهم) بالنصب معطوف على قوله {قُلُوبِهِمْ}، أو على قوله {أَسْمَاعِهِمْ} وعلى اختلاف الرأين في مثله، قيل لا يخفى أن كراهة استماع الحق ليس للأسماع، بل للقلوب القاسية، وشأن الأسماع استماع الكلام، وأما الكراهة فهو للقلب القاسي، وكذا نقول إن اجتناء الآيات ليس لأبصار المستبصرين؛ بل لقلوبهم وليس لأبصارهم إلا إدراك المُبْصِرَات، ولا فرق في نفس الإدراك البصري بين نفس المستبصر وغيره، فلا يظهر معنى الختم على الأسماع، ولا معنى الغشاة على الأبصار بما ذكره، والأولى أن يقال إن للإبصار والاستماع تأثيراً في القلب، [فإن أبصر الرائي شيئاً يحصل منه أثرٌ في القلب] وكذا إذا سمع فيكون المراد بـ (الختم والتغشية) أن الله تعالى خلق هيئة في الأسماع والأبصار تمنع تأثير ما حصل منه في القلب، وما قاله الشريف العلامة: "أنَّ مَحَّ الأسماع الحق وتبواها عن الإصغاء إليه، وكراهتها لاستماعه يدل على عدم نفوذ الحق فيها، لأجل هيئة حادثتها فيها مانعة من النفوذ مؤيداً من وجه لما ذكرنا" انتهى.

وأجيب: بأن هذا صحيح لكن القرآن نزل على عُرب العرب.

قوله: (لا تجتلي الآيات) أي: لا تنتظر إليها مجلوةً يقال: أجليت العروس إذا نظرت إليها مجلوةً مكتشفةً [ويقال أيضاً: اجتلي العروس أي: "عرضها مجلوةً مكتشفةً"، أي لا تعرض أعينهم على أنفسهم الآيات مكتشفةً بل مستورةً بغطاء الشبهة والشكوك، والمراد بـ (الآيات) الآيات التكوينية بدليل قوله المنصوبة في الأفق والأنفس لا التنزيلية، وإلا عم كما توهم.

قوله: (فتصيرُ كأنها غُطِّيَ عليها... إلخ) لم يوجد في بعض النسخ قوله (فتصيرُ) فحينئذ يكونُ قوله (كأنها غُطِّيَ عليها) بدلاً من قوله (لا تجتلي) الذي هو مفعولٌ ثانٍ (لتجعل).

قوله: (وجيلٌ بينها وبين الإبصار) أي: وقعت الحيلولةُ بينهما.

قوله: (وسَمَاه) أي سَمَى إحدَثَ الهيئةَ المذكورة، وفي بعض النسخ (سَمَاهَا) فالضميرُ راجعٌ إلى (الهيئة)، والمرادُ إحدَثَها.

قوله: (على الاستعارة) قابلٌ الاستعارة بالتمثيل ذاهباً إلى ما اختاره الشيخُ عبد القاهر الجُرْجَانِيُّ، وجار الله الرَّمْخَنَرِيُّ حيثُ ذهباً إلى أنَّ الاستعارة قِسْمٌ من المجاز المفرد مبنيٌّ على علاقة التشبيه، وأما مذهبُ السكاكِيِّ فهو أنَّ الاستعارة تشمَلُ التمثيلَ، ولذلك يسمي التمثيلَ استعارةً تمثيليةً، وحاصلُ هذه الاستعارة على ما في الحواشي الشريفة: "أَنَّ لفظَ الختمِ استُعيرَ من ضربِ الخاتمِ على نحو الأواني، لإحدَثَ هيئةً في القلبِ والسمعِ مانعةً عن خلوصِ الحقِّ إليهما، كما يمنعُ نفسُ الختامِ تلكَ الظروفَ من نفوذِ ما هو بصدِّ الانصبابِ فيها، فتكونُ استعارةً محسوسٍ لمعقولٍ بجامعِ عقليٍّ، هو الاشتمالُ على منعِ القائلِ (القابلِ نسخةً ب) عما من شأنه أن يقبله، ثم اشتقُّ من الختمِ المستعارِ صيغةً الماضي، ففي ختمِ استعارةً تصريحيةً تبعيةً، وأنَّ لفظَ العشاوةِ استُعيرَ من معناه الأصليِّ لحالةٍ في أبصارهم، مقتضيةً لعدمِ اجتلائها آياتِ الله تعالى ودلائله، فهو استعارةٌ مُصرِّحٌ بها أصليةً من محسوسٍ لمعقولٍ، والجامعُ هو الاستمرارُ المذكورُ في تلكِ التبعية". انتهى ويمكن أن تجعل هذه الاستعارة أيضاً تبعيةً بنوعٍ تمحلُّ، تدبِّرُ " (الشَّرواني، 83).

والأمثلة على عناية الإمام الشَّرواني اللغوية والبلاغية في كتبه ومؤلفاته كثيرة وغنية ومفيدة، أكتفي بما ذكرت منها والله الحمد أولاً وآخرأ.

وقد أكثر الإمام في ذكر النكات اللغوية والبلاغية كمسائل الإعجاز، وهذا يظهر جلياً في تفسير الحروف المقطعة، إلا أنه يُؤخذ على المحشي الشَّرواني الاستطراد الكبير خاصةً فيما فسره من سورة الفاتحة وبداية سورة البقرة، مما يسهم في تشتيت انتباه القارئ عن القضية الأساسية التي يتناولها المحشي، مما يُفضي إلى عدم تحقيق الفائدة المرجوة، كما أنه ينقل أحياناً كلام الفلاسفة كآرسطو، ممَّا يضيف صعوبةً أخرى للقارئ في فهم بعض المسائل الفلسفية والكلامية. ولذلك لم يتمكن المحشي من الاستمرار بنفس هذه الوتيرة، فانتقل إلى انتخاب آياتٍ من سورٍ مختلفةٍ ليعلق عليها مظهرأ براعته وتفوقه في مختلف العلوم.

الخاتمة والنتائج

تبين لنا أنَّ الإمام الشَّرواني عالمٌ فريد من علماء اللغة والبلاغة، وهذا واضح وجلي لمن اطلع على مؤلفاته عموماً، وحاشيته على تفسير البيضاوي خصوصاً، وقد كان له منهجٌ فريدٌ في التفسير، يميل إلى التفسير بالرأي، كما بان أنه يميل إلى التفسير الإشاري لذلك لم يسلم من بعض الانتقادات.

وهو صاحب أسلوبٍ جزلٍ، عميق المعاني، فقد كانت للشَّرواني شخصيته الفريدة في مؤلفاته، ظهرت في أمور عدة منها، سبك تأليفه وإظهار صنعه التفسيرية، من خلال عبارات خاصة به، غير منقولة من غيره، كما أنه عند النقل يبيِّن مصدره في النُّقل، وظهر لنا أنه يناقش من سبقه من المفسرين، ويبين رأيه، ويرجح بين الأقوال.

وأسلوب الشَّرواني في التفسير يصلح أن يكون نموذجاً في ارتباط التفسير مع اللغة والبلاغة، حيث كان يعتمد التحليل اللغوي والبياني، ويضبط أسماء الأعلام والأماكن ويشرح العبارات، وكان أكثر اعتماده على القاموس المحيط والصَّحاح وغيرهما، كما أنه يوضِّح المصطلحات البلاغية والأصولية، ويستثمرهما في سرد وجوه المعاني وبيان الاحتمالات، مع جزالة الأسلوب والنقاشات، وربط للأقوال المتعددة في الآية بعلم البلاغة وأثر الاختلاف، والإكثار من ذكر النكات اللغوية والبلاغية.

وقد برزت جهوده في علم التفسير واللغة من خلال حاشيته على تفسير البيضاوي التي اعتمد فيها على التحليل اللغوي والبياني والاهتمام بالمعاني البلاغية، والتي أضافت إلى المكتبة العربية مرجعاً هاماً في مجاله.

المصادر والمراجع

- إمام أوغلو، إبراهيم حقي. عمر محمد نادر علي. من علماء العثمانيين الإمام الشيرازي ومنهجه في التفسير. مجلة الرسالة، العدد 2، 2021م.
- البروسوي، محمد طاهر رفعت بك. عثمانلي مؤلفري. اسطنبول: مطبعة عامرة، 1333هـ.
- بلوط، علي الرضا. أحمد طوران بلوط. معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم. قيصري: دار العقبة، 2001م.
- جليك، عمر. الحياة الشخصية والأثر العلمية لمحمد أمين بن صدر الدين الشيرازي. إسطنبول: مجلة كلية الإلهيات بجامعة مرمره، العدد: 13-14-15، 1995-1996-1997.
- الحسيني، حمد خليل. سلك الدرر في أعيان القرن الثاني عشر. بيروت: دار البشائر الإسلامية، 1988م.
- الذهبي، أحمد بن عثمان. سير أعلام النبلاء. تحقيق شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، ط3.
- الزركلي. الأعلام، دار العلم للملايين، بيروت.
- زيدان، جرجي. تاريخ آداب اللغة العربية. القاهرة: دار الهلال 1957م.
- سقا، مرهف عبد الجبار. محمد أمين بن صدر الدين الشيرازي وجهوده في التفسير. مجلة علوم الشريعة والدراسات الإسلامية، منشورات جامعة أم القرى، العدد 81، 2020م.
- الشيرازي، محمد أمين بن صدر الدين. حاشية الشيرازي على البيضاوي. مخطوط.
- الشيرازي، محمد أمين بن صدر الدين. الفوائد الأحمدية، نسخة المكتبة السليمانية.
- طاش كبرى زاده، أحمد بن مصطفى. الشقائق النعمانية في علماء الدولة العثمانية. بيروت: دار الكتاب العربي.
- العراقي، زين الدين عبد الرحيم بن الحسين بن عبد الرحمن بن أبي بكر بن إبراهيم. المغني عن حمل الأسفار في الأسفار في تخريج ما في الإحياء من الأخبار. بيروت: دار ابن حزم، ط1، 1426 هـ - 2005 م.
- الكوثري، محمد زاهد بن الحسن. التحرير الوجيز فيما يتبعه المستجيز. اعتناء عبد الفتاح أبو غدة، حلب: مكتب المطبوعات الإسلامية 1993م.
- المحبي، محمد أمين بن فضل الله بن محب الدين بن محمد. خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر.
- نويهض، عادل. معجم المفسرين من صدر الإسلام وحتى العصر الحاضر. بيروت: مؤسسة نويهض الثقافية للتأليف والترجمة والنشر، 1988م.

Kaynakça

- Bulut, Ali Rıza. Bulut, Ahmet Turan. *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri: Akabe Yayınları, 2001.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Çelik, Ömer. *Muhammed Emin b. Sadruddîn eş-Şîrvânî Hayatı ve İlmi Çalışmaları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 13-14-15, 1995-1996-1997.
- El-Hüseyni, Hamed Halil. *Silkü'd-dürer fi a'yânî'l-karnissâni aşer*, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.
- İmamoğlu, İbrahim Hakkı, Ömer Muhammed Nadir Ali. *Min 'ulemâi'l-Osmâniyyîn el-İmâm eş-Şîrvânî ve menhecühû fi't-tefsîr*, Mecelletü'r-risâle, Sayı 2, 2021.
- El-İrâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân b. Ebî Bekir b. İbrâhim. *el-Muğnâ 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ' i mine'l-ahbâr*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1. baskı, 1426/2005
- el-Kevserî, Muhammed Zahid b. el-Hasen. *et-Tahrîrül-vecîz fîmâ yebtagîhi'l-müstecîz*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1993.
- el-Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbidîn b. Muhammed. *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer*,
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatte'l-'asri'l-hâzır*, Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-sekâfiyye li't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr, 1988.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ' id-devleti'l-'Osmâniyye*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Sekkâ, Mürhef Abdülcebbâr. *Muhammed Emîn b. Sadruddîn eş-Şîrvânî ve cühûdühû fi't-tefsîr*, Mecelletü 'ulûmi's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Ümmülkurâ Üniversitesi Yayınları, Sayı 81, 2020.
- Şîrvânî, Mehmed Emin Sadreddinzâde. *Hâşiyetü's-Şîrvânî 'ale'l-Beyzâvi*, (yazma eser).
- Şîrvânî, Mehmed Emin Sadreddinzâde. *el-Fevâ'idü'l-Ahmediyye*, (Süleymaniye Kütüphanesi nüshası).
- El-Zehabî, Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, (Tah. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-risâle, 3. baskı.
- Zeydân, Corcí. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Kahire: Dârü'l-hilâl, 1957.
- El-Zirikî, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn.

45. Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsîrinde Hakikat ve Mecâz¹**Mehmet ALTUNTAŞ²****APA:** Altuntaş, M. (2024). Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsîrinde Hakikat ve Mecâz. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 816-830. DOI: <https://zenodo.org/record/13825865>**Öz**

Hakikat ile mecâz kelimeleri sözlük ve terim anlamı bakımından birbirinin karşıtıdır. Hakikat kelimesi bir lafzın veya terkinin gerçek ve asıl anlamında; mecâz ise aynı kelimenin veya terkinin gerçek anlamı dışında kullanılmasını ifade etmektedir. Her dilde olduğu gibi Arapça'da da bazı kelimeler hakiki anlamlarının yanında mecâzî olarak da kullanılmaktadır. Kur'ân kelimelerinin çoğu hakiki anlamda kullanılmıştır. Bununla beraber yed, vech, 'ayn gibi kelimeler Yüce Allâh'a izâfe edildiklerinde mecâzî anlamda kullanılmaktadır. İlk dönem âlimlerinin bir kısmı Kur'ân kelimelerinin tamamının hakiki anlamda olduğunu söylemişlerdir. Ancak daha sonraki âlimler Kur'ân'da hakikatın yanında mecâzın varlığını da kabul etmişlerdir. Bir kelimenin veya terkinin hakiki anlamda mı yoksa mecâz manasında mı kullanıldığının tespit edilmesinde en önemli unsurlardan birisi kelimenin ve terkinin bulunduğu bağlam ve izâfe edildiği kişidir. Bu yüzden müfessirler, bir kelimenin hakiki olarak mı yoksa mecâz olarak mı kullanıldığını tespit ederken âyet içi, âyetler arası bağlamın yanında Kur'ân bütünlüğünü de dikkate almışlardır. İslâm âlimleri arasında hakikat ve mecâz konusundaki tartışmaların daha çok selef âlimleri ile kelâmcılar arasında olduğu görülmektedir. Nitekim Mu'tezilî kelâmcılar bazı âyetlerde Yüce Allâh'ı varlıklara benzeten yed, vech, 'ayn gibi kelimeleri mecâzî anlamda yorumlayarak O'nu bu gibi beşerî sıfatlardan tenzih etmişlerdir. Mukâtil b. Süleymân da Kur'ân'da Yüce Allâh'la ilgili haberî ve fiilî sıfatların geçtiği kelimelerin ve terkiplerin bir kısmını hakiki bir kısmını da mecâzî anlamda yorumlamıştır. Bu makalede Mukâtil b. Süleymân'ın vech, 'ayn, yed, istivâ', 'arş ve ityân kelimeleriyle ilgili yorumları *Tefsîr-i Kebîr* ve *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* eserleri bağlamında ele alınacaktır. Diğer taraftan vucûh ve nezâir alanında eser yazan bazı âlimlerin ilgili kelimeler konusundaki görüşlerine de yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Tefsîr, Kur'ân, mecâz, hakikat, Mukâtil b. Süleymân.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turmitin, Oran: 8

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 05.08.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825865>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı / Assoc. Prof. Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir (Yozgat, Türkiye), mehmet.altuntas@yobu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3702-2126>, ROR ID: <https://ror.org/04qvdf239>, ISNI: 0000 0004 0369 8360, Crossref Funder ID: 501100006564

The Truth and Metaphor in the Tafsir of Muqâtil b. Sulaymân³

Abstract

The words truth and metaphor mean that they are opposites of each other in terms of dictionary and terminology. The word hakîkat means the real and original meaning of a word or composition; mecâz, on the other hand, refers to the use of the same word or combination other than its literal meaning. As in every language, some words in Arabic are sometimes used figuratively as well as their literal meanings. Most of the words of the Qur'ân are used in their literal sense. However, some words used in a literal sense, such as yed, vech, 'ayn are used in a figurative sense when they are attributed to Almighty Allah. Most of the words of the Qur'ân are used in their literal sense. However, some words used in a literal sense, such as yed, vech, 'ayn, are used in a figurative sense when they are attributed to Almighty Allah. Some of the early scholars said that all the words of the Qur'ân had a literal meaning. However, later scholars accepted the existence of metaphor as well as truth in the Qur'ân. One of the most important factors in determining whether a word or compound is used literally or figuratively is the context in which the word or phrase is found and the person to whom it is attributed. Therefore, when determining whether the words of the Qur'ân are used literally or figuratively, commentators took into account the integrity of the Qur'ân as well as the context within and between verses. It is seen that the debates about truth and metaphor among Islamic scholars are mostly between the selef/predecessor scholars and theologians. As a matter of fact, Mu'tazila theologians interpreted words such as yed, vech, 'ayn, which liken Almighty Allah to beings, in a figurative sense in some verses, thus exalting Almighty Allah from such human attributes. Muqâtil b. Sulaymân also interpreted some of the words and compounds in the Qur'ân in which literal and actual attributes related to Almighty Allah are used, in a literal sense and some in a figurative sense. In this article, Muqâtil b. Sulaymân's comments on the words vech, 'ayn, yed, istivâ', 'arş and ityân will be discussed in the context of his works *Tafsîr-i Kebîr* and *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Qur'âni'l-Kerîm*. On the other hand, the opinions of some scholars who wrote works in the field of wujûh and nazâir on the relevant words will also be included.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, metaphor, truth, Muqâtil b. Sulaymân.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 8

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 05.08.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825865>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

H-k-k kökü lügatte fiil olarak kök ve farklı kelimelerin eş dizimi ile “düşmana galip gelmek; bir haberin hakikatini bilmek; gözden geçirmek; kesin olarak belirlemek; bir işi sağlam yapmak, gerçekleştirmek; tasdik etmek; yolun ortasında yürümek; deve, davar semizleşmek; düğüm iyice sertleşmek; borcun vakti gelmek; bir şeyi hak etmek; cezâyâ müstahak olmak; emin olmak; soruşturmak, tahkikat yapmak; bir iş gerçek, doğru, sâbit, münâsîp, uygun, gerekli olmak; atın arka ayaklarını ön ayaklarının bastığı yere basmak” gibi manalara gelmektedir. Kelime isim olarak kökten türeyen ve farklı kelimelerin eş dizimi ile “her şeyin ortası; kâmil; sâdik; kıyâmet; adâlet; İslâm; mal-mülk, hisse; lâyük; vâcip; koku şişesi; musîbet; soruşturma; borçlu; dört yaşına giren deve; ihtiyarlıktan dişleri çürümüş deve” gibi pek çok anlama gelmektedir (Halîl b. Ahmed 2003: 1/339-340; Sâhib b. ‘Abbâd 1994: 2/286-288; İbn Fâris 1979: 2/16-19; Cevherî 1987: 4/1460-1461; İbn Sîde 2000: 2/472-477; Zemahşerî 1998: 1/203-204; İbn Manzûr ts.: 2/ 939-940).

Terim olarak *h-k-k* kökünden türeyen hakikat kelimesi ise mecâzın zıddı olarak dilde “bir kelimenin temelde vaz edildiği ilk, gerçek ve asıl anlamında kullanılması” manasına gelmektedir (Râgıb el-İsfehânî 2006: 141; Semîn el-Halebî 1996: 1/440; Cevherî 1987: 4/1461; İbn Sîde 2000: 2/474; İbn Manzûr ts.: 2/942).

C-v-z kökü ise lügatte kök ve farklı kelimelerin eş dizimi ile fiil olarak “bir şeyi kesmek; gerçekleştirmek; bir yeri yürüyerek geçmek, seyahat etmek; birini bir yerden başka yere geçirmek; mümkün ve câiz olmak; izin/icâzet vermek; ödüllendirmek; başkasının şiiirini tamamlamak; antlaşmayı imzalamak; yaralıyı öldürmek; hedeften başkasına isâbet etmek; etkili olmak; tarlaya ve hayvana su vermek; müsâmaha etmek; günahını/hatasını affetmek, göz yummak; bir şeye sabırla katlanmak; konuşmada mecâz anlamlı kelimeler kullanmak” gibi manalara gelmektedir. Kelime isim olarak ise kök ve farklı kelimelerin eş dizimiyle “câiz, mübâh; ödül, armağan; susamış kişi; her şeyin ortası; ekinlerin ve hayvanların sulandığı çeşme; büyük olmayan bir tür üzüm; cevizi bol yer; Hindistan cevizi; ikizler burcu; vadinin kenarı; geçit; pasaport; mezun ve diploma” gibi anlamlara gelmektedir (Halîl b. Ahmed 2003: 1/272; Sâhib b. ‘Abbâd 1994: 7/149-151; İbn Fâris 1979: 1/494; Cevherî 1987: 3/870-872; İbn Sîde 2000: 7/520-524; Zemahşerî 1998: 1/155-156; İbn Manzûr ts.: 2/724-726).

Terim olarak *c-v-z* kökünden türeyen mecâz kelimesi ise hakikatin zıddı olarak dilde “bir lafzın ilk, asıl, gerçek manası dışında kullanılması” anlamına gelmektedir (Râgıb el-İsfehânî 2006: 117; Semîn el-Halebî 1996: 1/359; İbn Sîde 2000: 2/474; İbn Manzûr ts.: 2/942).

Hakîki anlamda kullanılan kelimelerin bilinen gerçek anlamı sâbit kalırken mecâzî manada kullanılan kelimelerin bilinen gerçek/hakîki anlamını aşip mecâz olarak başka anlamda kullanılması söz konudur. Bir başka ifadeyle lügatte hakikat ile kelimenin ilk akla gelen manası kastedilirken, mecâz ile kelimenin karîne veya aklî çıkarım yoluyla elde edilen manası anlaşılmalıdır. Meşhur dilcilerden İbn Sîde (ö. 458/1066) ve İbn Manzûr (ö. 711/1311) ittisâ’/kelime hazinesindeki anlam genişlemesi, tevkîd/te’kît ve teşbîh/benzetme gibi durumlardan dolayı mecâza gidilebileceğini, bu üç durum söz konusu değilse kelimenin hakîki anlamda kullanılması gerektiğini söylemişlerdir (İbn Sîde 2000: 2/474; İbn Manzûr ts.: 2/942).

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde özellikle itikadî konularda mecâzî anlamda kelimelerin bulunup bulunmadığı selef âlimleri ile kelâmcılar arasında tartışılan ana konulardan biri olmuştur. “Hiçbir şey O’nun benzeri olamaz” (Şûrâ 42/11) ve “Hiçbir şey O’na denk değildir” (İhlâs 112/4) gibi âyetlerde Yüce

Allâh'ın hiçbir varlığa benzemediği açıkça ifade edilmektedir. Bu husus dikkate alındığında insanlar için kullanılan yed, 'ayn, vech gibi organ ve 'arş, kürsi gibi eşya isimleri Yüce Allâh'a izâfe edildiklerinde bu gibi kelimelerin mecâzî manada kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Pek çok müfessir de bu kelimeleri mecâzî olarak tefsîr etmiştir.

2. Yed Kelimesi

Kur'ân'da bazı âyetlerde mecâzî olarak kullanılan kelimelerden biri "el/kol, şeref, vakar, nimet, sadaka, ihsan, zenginlik, kontrol, kuvvet, saltanat, kudret, topluluk, yol, zulmü menetme, pişmanlık, isyan, boyun eğme, zillet, veli, yardımcı, 'ahd, 'akd" gibi anlamlara gelen yed kelimesidir (Râgıb el-İsfehânî 2006: 580; Semîn el-Halebî 1996: 4/351-354; Zebîdî 2001: 40/338-245; Tözluhurt 2020: 1017). Yed kelimesi Kur'ân'da yedeke (Mâide 5/28; İsrâ' 17/29; Tâhâ 20/22), bi yedike (Sâd 38/44), bi yedihî (Bakara 2/237, 249) yedehû ('Arâf 7/108) 'an yedin (Tevbe 9/29), yedâ ebî leheb (Mesed 111/1), yedâke (Hacc 22/10), yedâhu (Nebe' 78/40), eyd ('Arâf 7/195), eydi'n-nâs (Rûm 30/41; Fetih 48/20), bi eydihim (Mâide 5/33; Haşr 59/2), eydi'l-mü'minîn (Haşr 59/2), eydiyekum (Nisâ' 5/6; Âl-i 'İmrân 3/182) eydiyehum (Fetih 48/24) bi eydinâ (Tevbe 9/52) gibi formlarda insanlara izâfe edildiğinde bir organ olarak bilinen anlamıyla "el/kol" manasında kullanılmaktadır. Bunların dışında kelimenin bu manada Kur'ân'da pek çok kullanımı bulunmaktadır. Bununla beraber yed kelimesi yine "kendinizi" anlamında bi eydiyekum (Bakara 2/195), "kuvvet" manasında ulu'l-eyd (Sâd 38/45) şeklinde insanlara ve eydiyehum (En'âm 6/93) formunda da meleklerle izâfe edilmiştir. Mukâtil b. Süleymân En'âm 93'te meleklerle izâfe edilen eydiyehum ifadesindeki yed kelimesini ölüm meleğinin tek başına Bedir savaşında müşriklerin yüzlerine ve sırtlarına "eliyle vurma" şeklinde hakîki anlamda yorumlamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/360).

Yed kelimesinin Kur'ân'da benzer ve farklı terkiplerle bi yedillâh (Âl-i 'İmrân 3/73; Hadîd 57/29), yedullâh (Mâide 5/64, Fetih 48/10), bi yedike (Âl-i 'İmrân 3/26), bi yedihî (Yâsîn 36/83; Mülk 67/1), yedâhu (Mâide 5/64), bi yedeyye (Sâd 38/75), eydinâ (Yâsîn 36/71) şeklinde Yüce Allâh'a izâfe edilerek mecâzî manada kullanıldığı görülmektedir. Mukâtil b. Süleymân, tefsîrinde Yüce Allâh'a izâfe edilen Âl-i 'İmrân 73 ve Hadîd 29'daki bi yedillâh, Âl-i 'İmrân 26'daki bi yedike, Yâsîn 83 ve Mülk 1'deki bi yedihî, Sâd 75'deki bi yedeyye ifadelerindeki yed kelimesi hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Diğer taraftan Mukâtil, Mâide 64'deki yedullâhi meğlûleten ifadesindeki yed kelimesini meğlûleten kelimesiyle beraber hayır bakımından "Allâh'ın eli sıkı, cimri" (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/310), Fetih 10'daki yedullâhi fevka eydihim cümlesindeki yed kelimesini Hudeybiye gününde Yüce Allâh'ın Müslümanlara "iyilikte bulunması" (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/247), Mâide 64'deki bel yedâhu mebsûtatân ifadesindeki yed kelimesini mebsûtatân ile "hayır konusunda eli açık olma" (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/310) ve Yâsîn 71'deki 'amilet eydinâ ifadesindeki yed kelimesini "fiil/yaratma" şeklinde mecâzî olarak açıklamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/91).

Mukâtil b. Süleymân *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde yed kelimesinin el-yedu bi 'aynih/insan eli; meşelun çarabellâhu fi'n-nafaça/infâk konusunda bir mesel olarak cimri olma ve el-fi'l/yaratma şeklinde üç vechinin/manasının olduğunu söylemektedir (Mukâtil b. Süleymân 2011: 186). Mukâtil b. Süleymân, Sâd 75. âyette Yüce Allâh'a izâfe edilen halektu bi yedeyye cümlesindeki yed kelimesi hakkında tefsîrinde herhangi bir açıklama yapmazken *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde bu kelimeyi hakîki anlamda "el/kol" manasında yorumlayarak şöyle demektedir: "Buradaki yed'den maksat mübârek ve yüce olan Rahmân'ın elleridir. O, Âdem'i, semâvâtı ve arzı kendisiyle tuttuğu eliyle yarattı. Bu âyette yed'den maksat, bilinen anlamıyla el'dir" (Mukâtil b. Süleymân 2011: 186).

Yine Mukâtil b. Süleymân, Mâide 64. âyette Yüce Allâh'a izâfe edilen bel yedâhu mebsûtatân ve A'râf 108. âyette Hz. Mûsâ'ya izâfe edilen ve neze'a yedehû cümlelerindeki yed kelimeleri hakkında beşerî ve ilâhî olarak herhangi bir ayırım yapmadan bilinen aslî/hakîki anlamıyla "el/kol" manasına geldiğini söylemektedir (Mukâtil b. Süleymân 2011: 186). Tefsîrinde Mâide 64. âyetteki bel yedâhu mebsûtatân cümlesini "hayır konusunda eli açık olma" şeklinde mecâzî olarak açıklarken yedâhu kelimesini *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde "bizzat insan eli" olarak yorumladığı görülmektedir. Diğer taraftan Mukâtil b. Süleymân, Mâide 64. âyette Yüce Allâh'a izâfe edilen yedullâhi meglûleten ve İsrâ 29. âyette Hz. Peygamber'e izâfe edilen lâ tec'al yedeke meglûleten ilâ 'unuķike ifadelerinin nafaka, harcama, infâk konusunda birer darb-ı mesel olduğunu ve bu cümlelerdeki yed kelimelerinin mecâzen "nafaka, harcama, infâk" anlamına geldiğini belirtmektedir (Mukâtil b. Süleymân 2011: 186).

Mukâtil b. Süleymân, Yüce Allâh'a izâfe edilen Yâsîn 71. âyetteki bi eydînâ ifâdesinin mecâzî olarak tefsîrindeki açıklamalarına benzer şekilde Yüce Allâh'ın "yaratması, fiili", Fetih 10. âyetteki yedullâh ifâdesinin de mecâzen Müslümanlar için Hudeybiye gününde yaptığı "hayırlar" manasına geldiğini söylemektedir. Diğer taraftan Mukâtil b. Süleymân insanlara izâfe edilen Yâsîn 35 âyetteki eydîhim ve Hacc 10. âyetteki yedâke ifadelerindeki yed kelimelerinin insanların işlediği "fiil/eylem" anlamına geldiğini belirtmektedir (Mukâtil b. Süleymân 2011: 186-187).

Mukâtil'den sonra vucûh ve nezâir alanında eser yazan Hârûn b. Mûsâ (ö. 170/786 civarı) yed kelimesinin el-yedu bi 'aynih/bizzat insan eli; cömert ve cimri olma konusunda kullanılan meselin bir parçası; fi'lun/yaratma, bir şey yapma olmak üzere üç (Hârûn b. Mûsâ 1988: 366); 'Askerî (ö. 400/1009) ni'met/Yüce Allâh'ın insanlara nimet vermesi; tevkîd/bizzat Yüce Allâh; câriha/vücudun bir organı olarak el/kol, eziyet etme, yaralama; kudret/Yüce Allâh'ın kudret sahibi olması olmak üzere dört ('Askerî 2007: 508-509) ve Dâmegânî (ö. 478/1085) fi'l/bir iş yapma; kudret/Yüce Allâh'ın kudret sahibi olması; 'atâ/cömertlik ve cimrilik konusunda meselin bir parçası; câriha/el olmak üzere dört anlamının olduğunu söylemektedir (Dâmegânî 1995: 2/327-328). 'Askerî ve Dâmegânî'nin yed konusunda câriha/el anlamında farklı âyetlere atıf yapmalarına rağmen kelimeye verdikleri dört anlam ve bu bağlamda atıf yaptıkları âyetler dikkate alındığında kelimenin anlamlarını tespit etme konusunda Mukâtil'e göre daha isâbetli oldukları görülmektedir.

Mukâtil b. Süleymân'ın bizzat "el/kol" şeklinde açıkladığı Sâd 75. âyette Yüce Allâh'a izâfe edilen hâlektu bi yedeyye ifadesindeki yed kelimesi kendisinden önce de bazı âlimler tarafından hakîki manada açıklanmıştır. İlgili rivâyetler dikkate alındığında âlimlerin bu görüşlerini varlığın meydana gelmesini sağlayan Yüce Allâh'ın "kün/ol" emrinden öncesine dayandırdıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Taberî'nin (ö. 310/923) bildirdiğine göre Mücâhid (ö. 103/721), İbn 'Amr'dan (ö. 65/684-85) nakille yed kelimesi, yaratılan ilk beş varlık ve "kün/ol" emri bağlamında şöyle demektedir: "Yüce Allâh 'arş, 'adn cennet, kalem ve Âdem'i bizzat kendi eliyle yarattı ve sonra her şey için 'kün/ol' dedi onlar da böylece meydana geldi" (Taberî 2001: 12/7398). Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27) da Katâde'nin (ö. 117/735) Ka'b'dan (ö. 32/652-53 [?]) "Allâh, Hz. Âdem'i bizzat kendi eliyle yarattı, Tevrât'ı bizzat kendi eliyle yazdı ve 'Adn cennetinin ağaçlarını yine bizzat kendi eliyle dikti" şeklinde benzer bir rivâyet naklettiğini söylemektedir (Abdurrezzâk b. Hemmâm 1989: 2/43). Diğer taraftan İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008) ve Süyûtî (ö. 911/1505) de Sâd 75. âyet bağlamında bu rivâyete yer vermişlerdir (İbn Ebî Zemenîn 2002: 4/100; Süyûtî ts.: 7/207). Beyzâvî (ö. 685/1286) de Yüce Allâh'ın Hz. Âdem'i anne-baba olmadan bizzat yarattığını söylemektedir (Beyzâvî 1418: 5/34). Buna karşın Mâverî (ö. 450/1058) bu âyetteki yed'in "kuvvet ve kudret" şeklinde açıklandığını ifade etmektedir (Mâverî 2012: 5/111. Ayrıca bk. Sa'lebî 2002: 8/216; İbn 'Atiyye 1422: 4/515; Râzî 1420: 26/412-413).

Mâtürîdî (ö. 333/944) bazı organ isimlerinin Yüce Allâh'a nispet edilmesi hususunda özetle şöyle demektedir: Beytullâh, mesâcidullâh kelimelerinde olduğu gibi bir şeyin Yüce Allâh'a izâfe edilmesi onu yüceltmek içindir. Yüce Allâh'ın Hz. Âdem'in yaratılışını kendisine nispet etmesi de kendi zâtını yüceltmek içindir. Zira Allâh "O, her şeyin yaratıcısıdır" âyetinde tüm varlıkların yaratılışını kendisine nispet ettiği gibi hâlektü bi yedeyye ifadesiyle de Hz. Âdem'in yaratılışını kendisine nispet etmiştir. Yüce Allâh'ın yed kelimesini kendi zatına nispet etmesi dünyada pek çok şeyin insanlar tarafından el ile yapılmasından dolayıdır. Dolayısıyla el'in Yüce Allâh'a nispet edilmesi eğer bu yaratma insanlar tarafından yapılmış olsaydı sadece el ile yapılabilirdi anlamına gelmektedir (Mâtürîdî 2008: 12/280-282. Benzer açıklamalar için bk. Zemahşerî 1995: 4/101-103; Râzî 1420: 26/412-413).

3. 'Ayn Kelimesi

Kur'ân'da bazı âyetlerde mecâzî olarak kullanılan kelimelerden bir diğeri "göz, delik, nefis, zât, altın, gümüş, hâlis, topluluk, efendi, kavmin en şerefli, casus, bekçi, insan, güneş, güneş şua, pınar, suyun kaynadığı göze" gibi yüzden fazla manaya gelen 'ayn kelimesidir (Râgıb el-İsfehânî 2006: 546-547; Semîn el-Halebî 1996: 4/286-288; Zebîdî 2001: 35/440-468). Kelime, Kur'ân'da 'ayn (Mâide 5/45), 'ayneke (Hicr 15/88), 'aynâhu (Yûsuf 12/84), 'ayneyn (Beled 90/8) 'eyun ('Arâf 7/16), 'eyunikum (Enfâl 8/44), 'eyunuhum (Mâide 5/83), 'eyunuhunne (Ahzâb 33/51) gibi formlarda insanlara izâfe edilerek insan vücudunun bir organı olarak "göz" anlamında kullanılmıştır. Diğer taraftan kelimenin 'ayn, 'aynân, 'uyûn, me'în formlarında dünya ve cennet içecekleri olarak kaynak, pınar ve nehir anlamında pek çok kullanımı vardır. Bununla beraber kelime, iri gözlü manasında da hurilerin bir özelliği olarak pek çok âyette 'în formunda geçmektedir (Bakara 2/60; İnsân 76/6; Rahmân 55/50, 66; Hicr 15/45; Yâsîn 36/34; Mü'min 23/50; Sâffât 37/45, 48; Tûr 52/20).

'Ayn kelimesi bi 'eyuninâ (Hûd 11/37; Mü'minûn 23/27; Tûr 52/48; Kamer 54/14), lituşnea' 'alâ 'aynî (Tâhâ 20/39) şeklinde Yüce Allâh'a da izâfe edilmiştir. Mukâtil b. Süleymân Yüce Allâh'ın Hz. Nûh'a bir gemi yapmasını emrettiği Mü'minûn 27'deki bi 'eyuninâ ifadesi hakkında herhangi bir açıklama yapmazken benzer bir ifadenin geçtiği Hûd 37'deki ve 'şnei'l-fulke bi 'eyuninâ cümlesindeki 'ayn kelimesini "ilmimizle" şeklinde mecâzî olarak açıklamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/117). Diğer taraftan Mukâtil b. Süleymân aynı ifadenin geçtiği ve Hz. Nûh'un gemisinin denizde yüzmesinden bahseden Kamer 14 ve Hz. Peygamber'e müşriklerin eziyetlerine sabretmesinin emredildiği Tûr 48'deki bi 'eyuninâ ifadelerini "bi 'aynillâh" şeklinde açıklamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/288, 297). Ayrıca Mukâtil b. Süleymân, Hz. Mûsâ'nın bir sandığa konulup nehre atılması, ardından Firavun ailesi tarafından alınıp büyütülmesinden bahseden Tâhâ 39'daki lituşnea' 'alâ 'aynî ifadesini de aynı şekilde "bi 'aynillâh" ifadesiyle tefsîr etmiştir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/329). Mukâtil'in Tâhâ 39'daki lituşnea' 'alâ 'aynî cümlesi bağlamındaki açıklamaları dikkate alındığında "bi 'aynillâh" ifadesiyle "Yüce Allâh'ın gözetimi ve koruması" anlamını kastettiği ve bu ifadelerdeki 'ayn kelimesini mecâzî anlamda yorumladığı söylenebilir.

Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde 'ayn kelimesinin vecihleri/manaları konusunda herhangi bir açıklama yapmazken 'Askerî 'ayn kelimesinin 'aynu'l-insân/bizzat insan gözü; hıfz/koruma, gözetme olmak üzere iki ('Askerî 2007: 356-358), Dâmegânî nehr/nehir; şerâbu ehli'l-cenneh/cennet ehlinin içecekleri; hıfz/koruma, gözetme; menzar/ön, huzur; câriha/insan gözü ve nefis/can olmak üzere altı (Dâmegânî 1995: 2/83-84) ve İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) benzer şekilde 'aynu'l-bâsıra/insan gözü; menbeu'l-mâ'/su kaynağı, pınar; nehr/nehir, hıfz/gözetim, koruma, menzar/ön, huzur ve ıqalb olmak üzere beş manasının olduğunu söylemektedir (İbnu'l-Cevzî 1984: 443-444). İbnu'l-Cevzî isim vermeden kelimenin Dâmegânî gibi nehr/nehir manasına geldiğini söyleyenlerin

olduğunu belirtmektedir (İbnu'l-Cevzî 1984: 444). Dâmegânî ve İbnu'l-Cevzî'nin 'ayn/göz kelimesinin vecihleri/manaları konusundaki kullandıkları ifadeler ve atıf yaptıkları âyetler dikkate alındığında kelimenin anlamlarını tespit etmede Mukâtil'e göre daha isabetli oldukları görülmektedir. Diğer taraftan 'Askerî'nin kelimeye verdiği 'aynu'l-insân/insan gözü ve el-hıfz/koruma anlamlarının kelimenin Kur'ân'daki vecihlerini/manalarını tam olarak yansıtmadığı görülmektedir.

4. Vech Kelimesi

Kur'ân'da mecâzî olarak kullanılan kelimelerden bir diğeri de “insan yüzü, zat, aynı şey, yön, taraf, gündüzün başlangıcı, kastedilen mana, bir topluluğun seçkin ve önde gelen kişisi, az su, cephe” gibi anlamlara gelen vech kelimesidir (Zebîdî 2001: 36/535-545; Râgıb el-İsfehânî 2006: 546-547; Semîn el-Halebî 1996: 4/286-288). Kelime, Kur'ân'da veccehtu (En'âm 6/79), yuvecihhu (Nahl 16/76), teveccehe (Kasas 28/22) gibi fiil formlarının yanında vechî (En'âm 6/79), vech (Yûsuf 12/93), vechike (Bakara 2/144), vecheke (Bakara 2/149-150; Rûm 30/30, 33), vechuhâ (Zâriyât 51/29), vucûh (Âl-i 'İmrân 3/106), vucûhen (Nisâ 4/47), vucûhekm (Bakara 2/150), bi vucûhikum (Nisâ 4/43), vucûhuhum, vucûhihim (İsrâ 17/7; Enbiyâ 21/39) gibi formlarda insanlara izâfe edilerek organ manasında “yüz” anlamında kullanılmıştır. Bununla beraber kelime Kur'ân'da gündüzün başlangıcı anlamında veche'n-nehâr (Âl-i 'İmrân 3/72), sevgi/ilgi anlamında vechu ebîkum (Yûsuf 12/9), öz anlamında vechehû, vechî (Bakara 2/112; Âl-i 'İmrân 3/20), gerektiği gibi, doğru bir şekilde anlamında 'alâ vechihâ (Mâide 5/108), kible anlamında ve li külli kavmin vichetun (Bakara 2/148), itibar, şan şeref sahibi, değerli, kıymetli kişi anlamında vecîhen (Âl-i 'İmrân 3/45; Ahzâb 33/69) gibi formlarda da geçmektedir.

Vech kelimesi vechullâh (Bakara 2/115), vechillâh (Bakara 2/272; İnsân 76/9), vechi rabbihim (Ra'd 13/22), vechellâh (Rûm 30/38-39), vechuhû (Rahmân 55/27), vechi rabbih (Leyl 92/20), yurîdüne vechehû (En'âm 6/52; Kehf 18/28), vecheh (Kasas 28/88) şeklinde Yüce Allâh'a da izâfe edilerek mecâzî manada kullanılmıştır. Mukâtil b. Süleymân tefsîrinde Yüce Allâh'a izâfe edilen Bakara 272'deki vechillâh, Ra'd 22'deki vechi rabbihim, Rahmân 27'deki vechuhû ifadelerindeki vech kelimeleri hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Buna karşın Mukâtil, İnsân 9'daki vechillâh ifadesini “Yüce Allâh'ın rızası” (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/428), Bakara 115'deki vechullâh ve Kasas 88'deki vecheh ifadesini “Allâh” şeklinde mecâzî olarak açıklamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/74; 2/509). Diğer taraftan Rûm 38-39'da iki kere geçen vechellâh, Leyl 20'deki vechi rabbih, En'âm 52 ve Kehf 28'deki yurîdüne vechehû âyetleri bağlamında yaptığı açıklamalar dikkate alındığında bu ifadeleri de mecâzî olarak “Allâh'ın rızasını kazanma” gibi anlamlarda yorumladığı söylenebilir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/348; 2/286; 3/13, 492-493).

Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde vech kelimesinin millet; dîn; Allâh; el-vechu bi 'aynihî/organ olarak yüz ve evvel'n-nehâr/gündüzün başlangıcı olmak üzere beş vechinin/manasının olduğunu söylemektedir (Mukâtil b. Süleymân 2011: 57-58). Mukâtil, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'inde Yüce Allâh'a izâfe edilen vechullâh (Bakara 2/115), yurîdüne vechehû (En'âm 6/52; Kehf 18/28), vecheh (Kasas 28/88), vechellâh (Rûm 30/39) ve vechillâh (İnsân 76/9) ifadelerindeki vech kelimesini tefsîrindeki açıklamalara benzer şekilde mecâzî olarak “Allâh” şeklinde açıklamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2011: 58).

Hârûn b. Mûsâ vech kelimesinin millet; dîn ve Allâh olmak üzere üç (Hârûn b. Mûsâ 1988: 67), Yahyâ b. Sellâm kible; dîn; Allâh; el-vechu bi 'aynih/insan yüzü ve evvel/gündüzün başlangıcı olmak üzere beş (Yahyâ b. Sellâm 2007: 219-221), Hâkim et-Tirmizî kible; beşâiru'l-hüdâ/hidâyet delilleri; 'amel ve

vehullâh/Allâh olmak üzere dört (Hâkim et-Tirmizî 1969: 88-91), 'Askerî ma'ne's-şey'/bir şeyin aynısı; evvel/gündüzün başlangıcı; dîn ve vehullâh/Allâh olmak üzere dört ('Askerî 2007: 495-496), Hîrî rıdâ/rıza; dîn; 'ayn/yüz; şıla/Allâh ve evvel/gündüzün başlangıcı olmak üzere yedi (Hîrî 1995: 333-334), Dâmegânî millet; dîn; Allâh; yüz ve evvel/gündüzün başlangıcı olmak üzere beş (Dâmegânî 1995: 2/285-287), İbnu's-Şecerî (ö. 542/1148) evvelu's-şey'/bir şeyin başlangıcı; el-kaşdu bi'l-fi'l/bir şeyi yapmayı irâde etme, Allâh için yapma ve Yüce Allâh olmak üzere üç (İbnu's-Şecerî 1992: 472-474), İbnu'l-Cevzî ise 'ayn/yüz; dîn; Allâh ve rızası; evvel/gündüzün başlangıcı; 'ilm ve hakikat/doğru bir şekilde olmak üzere altı vechinin/manasının olduğunu söylemektedir (İbnu'l-Cevzî 1984: 617).

5. İstivâ' Kelimesi

Kur'ân'da bazı yerlerde mecâzî manada kullanılan kelimelerden bir diğeri ise "iki şeyin birbirine eşit ve denk olması; düzgün olmak; kırk yaşına ulaşp kemâle ermek; yiğit olmak; yükselmek; tahta çıkmak; helâk olmak; yönelmek, kastetmek" gibi manalara gelen istivâ' kelimesidir (Râgib el-İsfehânî 2006: 268-170; Semîn el-Halebî 1996: 2/240-242; Zebîdî 2001: 38/330-332). Kelime Kur'ân'da "düzgün, mükemmel bir şekilde yaratma/düzenleme; inkârcıları yerle bir etme; dolma; olgunluk çağına ulaşma; bitki gövdesi üzerine durma/düzleşme; doğrulma; bir şeyin üzerine konma, gemiye/hayvana binme" manalarında sevvâ (Kıyâme 75/38), sevvâke (Kehf 18/37), sevvâhu (Secde 32/9), sevvâhâ (Nâzî'ât 79/28), sevvâhunne (Bakara 2/29), seveytuhû (Hicr 15/29), nusevviye (Kıyâme 75/4), nusevviyeküm (Şu'ârâ 26/98), tusevvâ (Nisâ 4/42), sâvâ (Kehf 18/96), istevâ (Kasas 28/14), istevet (Hûd 11/44), isteveyte (Mü'minûn 23/28), isteveytüm (Zuhruf 43/13), testevû (Zuhruf 43/13), testevî (Ra'd 13/16), yestevûne (Tevbe 9/19), yestevî (Nisâ 4/95), yesteviyân (Hûd 11/24) şeklinde fiil formunda geçmektedir. Ayrıca kelime süven (Tâhâ 20/58), sevâ' (Bakara 2/6), seviyyi (Tâhâ 20/135), seviyyen (Meryem 19/10) gibi formlarda isim olarak "eşit, aynı seviyede olma, uygun, münâsip, düz, doğru, sağlam, sıhhatli, normal görünümlü, orta, dip" gibi anlamlarda pek çok âyette kullanılmaktadır.

Kelimenin "Sonra o, pıhtılaşmış kan oldu, derken (Allâh onu) yarattı ve ona şekil verdi" (Kıyâme 75/38) ve "O ki seni yarattı, şekillendirdi ve (vücudunu) dengeli bir şekilde var etti" (İnfîtâr 82/7) âyetlerinde hâleka ve "Ona şekil verip rûhumdan üfürdüğümde hemen ona secde edin" (Hicr 15/29); "Sonra onu şekillendirdi ve ona rûhundan üfledi" (Secde 32/9) âyetlerinde ise nefeha fiiliyle beraber kullanılması dikkat çekmektedir. İstevâ' kelimesinin Yüce Allâh'a izâfe edildiği bu gibi yerlerde "yaratma" bağlamında kullanıldığı hususunun dikkate alınması ve kelimenin bu bağlamda değerlendirilip anlamlandırılması gerekmektedir. İstevâ kelimesi şümme istevâ ile's-semâi' fe sevvâhunne (Bakara 2/29), şümme istevâ 'ale'l-'arş ('Arâf 7/54), Yûnus 10/3; Ra'd 13/2; Furkân 25/59; Secde 32/4; Hadîd 57/4), 'ale'l-'arşi istevâ (Tâhâ 20/5), istevâ ile's-semâi' (Fussilet 41/11) şeklinde Yüce Allâh'a izâfe edilerek kullanılmıştır. Mukâtil b. Süleymân Yüce Allâh'a izâfe edilen 'Arâf 54, Ra'd 2, Furkân 59, Secde 4 ve Hadîd 4'deki şümme istevâ 'ale'l-'arş ifadelerindeki istevâ kelimesi hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Buna mukâbil istevâ ifadesinin ilk geçtiği Bakara 29'daki şümme istevâ ile's-semâi' fe sevvâhunne ve Yûnus 3'deki şümme istevâ 'ale'l-'arş ifadelerindeki istevâ kelimesini yerden sonra semâyî "yaratmaya yöneldi/başladı" (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/39; 2/81) ve Tâhâ 5'deki 'ale'l-'arşi istevâ cümlesindeki istevâ' kelimesini "istekarra/karar kıldı" şeklinde mecâzî olarak yorumlamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/324). Diğer taraftan Mukâtil'in Fussilet 9-13. âyetler bağlamında yaptığı açıklamalar dikkate alındığında Fussilet 11'deki istevâ ile's-semâi' ifadesindeki istivâ' kelimesini de mecâzî olarak "planlayarak düzenleme" anlamında açıkladığı söylenebilir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/161-162).

Mukâtil b. Süleymân *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde s-v-y kökünden türeyen sevâ kelimesinin

‘adl/‘âdil/adaletli; vest/orta; emrun mubîn/apaçık iş, durum; şer’an/eşitlik, eşit olma; kaçd/doğru; sevâ’/bir şeyi yapıp yapmamanın eşit olması, sonucu değiştirmemesi olmak üzere altı (Mukâtil b. Süleymân 2011: 28-30) ve aynı kökten türeyen es-seviyyu kelimesinin seviyyu/sağlıklı/hasta olmayan; tam bir beşer sûretinde ve ed-dînu’l-‘adl/İslâm/dosdoğru olmak üzere üç manasının olduğunu söylerken bu kökten türeyen istivâ’ kelimesi hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2011: 218-219).

Hârûn b. Mûsâ ve Yahyâ b. Sellâm istivâ’ kelimesi hakkında herhangi bir açıklama yapmazken bu müellifler Mukâtil b. Süleymân’ın açıklamalarına benzer şekilde sevâ’ kelimesinin ‘adl/doğru; vest/orta; emrun beyyinun/apaçık iş/durum; şer’an/dîni açıdan; kaçden/doğru/mutedil; mu‘âdil ve mumâsil/eşit olmak üzere altı; seviyyu kelimesinin ise seviyyu/sağlıklı; seviyyu’l-halk fi şûrati’l-beşer/normal insan sureti ve ‘adl/doğru olmak üzere üç anlamının olduğunu söylemektedir (Hârûn b. Mûsâ 1988: 36-37, 168; Yahyâ b. Sellâm 2007: 176-178. Ayrıca bk. ‘Askerî 2007: 251; Hîrî 1995: 167, 169; Dâmegânî 1995: 1/409, 420; İbnu’l-Cevzî 1984: 359-361). ‘Askerî istivâ’ kelimesinin kaçd/bir şeyi yaratmaya yönelme; istilâ/hükümranlığı altına alma; istikrâr/gemi bir yere konma ve temâsul/iki şey birbirine eşit, denk olma, doğrulmak, ayağa kalkmak üzere dört (‘Askerî 2007: 116-118), Hîrî de benzer şekilde ekbe/yönelmek; el-fi’lu’l-mahşûs; istikrâr/gemi bir yere konma ve istivâ’/eşit olmak üzere dört vechinin/manasının olduğunu söylemektedir (Hîrî 1995: 41). Râgıb İsfehânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) Rahmân’ın arşa istivâ’ etmesini Yüce Allâh’ın varlıkları yaratıp hükümranlığı altına alması ve hiçbir şeyin diğerine göre Allâh’a daha yakın olmaması şeklinde açıklamıştır (Râgıb el-İsfehânî 2006: 269).

6. ‘Arş Kelimesi

Kur’ân’da mecâzî manada kullanılan kelimelerden bir diğeri ise bazı âyetlerde istivâ’ ile bazı âyetlerde tek başına geçen ve asıl anlamı tavanı olan mekân anlamına gelen ‘arş kelimesi “mülk, saray, taht, izzet, şeref, sultan meclisi, topluluğun işlerini yöneten lider, önder, işin kıvamı, bir şeyin rüknü, evin tavanı, çadır, gölgelik, kuş yuvası ve tabut” gibi manalara gelmektedir (İbn Fâris 1979: 4/264-265; Râgıb el-İsfehânî 2006: 347; Semîn el-Halebî 1996: 3/50-52; Zebîdî 2001: 17/250-254; Fîrûzâbâdî, 2005: 1/597). İbn Fâris (ö. 395/1004) ‘arş kelimesinin başlangıçta sadece yüksek binalar daha sonra ise diğer şeyler için kullanıldığını, Zebîdî (ö. 1205/1791) ise ‘arş’in yücelik, saltanat ve krallıktan kinâye olduğunu ifade etmektedir (İbn Fâris 1979: 4/264; Zebîdî 2001: 17/250-261).

Kelime Kur’ân’da fiil formunda ev, çardak yapma anlamında ye’rişûn (‘Arâf 7/137; Nahl 16/78); isim olarak taht, çadır, ev, saltanat, mal-mülk, semâ manasında ‘arş (Yûsuf 12/100; Neml 27/23, 38, 42), ‘urûş (Bakara 2/259; Kehf 18/42; Hacc 22/45; Neml 27/41), me’rûşât (En‘âm 6/141) şeklinde insanlara ve varlıklara izâfe edilerek hakîki anlamda kullanılmıştır. Bununla beraber ‘arş kelimesi rabbi’l-‘arşi’l-‘azîm (Tevbe 9/129; Mü’minûn 23/86; Neml 27/26), ilâ zîl-‘arşi sebîlen (İsrâ 17/42), fe sübhânellâhi rabbi’l-‘arş (Enbiyâ 21/22), rabbu’l-‘arşi’l-kerîm (Mü’minûn 23/116), min havli’l-‘arş (Zümer 39/75), zü’l-‘arş (Mü’min 40/15), rabbi’l-‘arş (Zuhruf 43/82), yehmilu ‘arşe rabbike (Hâkka 69/17), ‘inde zîl-‘arşi’l-mekîn (Tekvîr 81/20), zü’l-‘arşi’l-mecîd (Burûc 85/15) ve kâne ‘arşuhû ‘ale’l-mâ’ (Hûd 11/7) şeklinde Yüce Allâh’a izâfe edilerek mecâzî anlamda kullanılmıştır.

Mukâtil b. Süleymân, Yüce Allâh’a izâfe edilen Tevbe 129, Mü’minûn 86, Neml 26’daki rabbi’l-‘arşi’l-‘azîm, Zümer 75’deki min havli’l-‘arş ifadelerindeki ‘arş kelimesi hakkında tefsîrinde herhangi bir açıklama yapmamıştır. Diğer taraftan Hûd 7. âyet hakkındaki Allâh gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattı ve daha önce su üzerinde bulunan ‘arş’a istivâ’ etti/karar kıldı şeklindeki açıklaması

dikkate alındığında ve kâne 'arşuhû 'ale'l-mâ' cümlesindeki 'arş kelimesini hâkiki anlamda tefsîr ettiği görülmektedir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/109). Yine Mukâtil'in Hâkka 17'deki ve yehmilu 'arşe rabbike ifadesini "Kerrûbîn'den olan sekiz melek 'arşı taşırlar" şeklinde açıklaması 'arş kelimesini hakîki anlamda yorumladığını göstermektedir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/393). Ayrıca Burûc 15'deki zu'l-'arş cümlesini "Yüce Allâh, 'arş'tan daha büyük bir şey yaratmadı. Çünkü gökler ve yer uçsuz bucaksız bir arazideki halka misali 'arş'ın altında kaybolmuştur" şeklindeki açıklaması bu ifâdeyi de hakîki olarak açıkladığını göstermektedir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/471). Yine Mukâtil'in Mü'min 15'deki zu'l-'arş ifadesini: "huve 'aleyhi, ya'nî 'ale'l-'arş/Allâh onun, yani 'arş'ın üzerindedir" şeklinde hakîki anlamda yorumladığı görülmektedir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/145).

Mukâtil b. Süleymân Tekvîr 20'deki 'inde zi'l-'arşi'l-mekîn ifadesini "indellâhi 'azze ve celle" şeklinde mecâzî manada yorumlamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/456). Onun İsrâ 42'deki ilâ zi'l-'arşi sebîlen ifadesi hakkındaki dünya krallarının birbirlerinin tahtlarını ve saltanatlarını ele geçirip düşmanlarına gâlip gelmeleri gibi müşriklerin de Yüce Allâh'a ulaşip O'nu mağlup ederek üstünlük sağlayamayacakları şeklindeki açıklamaları dikkate alındığında 'arş kelimesini mecâzî manada "Allâh'ın gücü/saltanatı" şeklinde yorumladığını söylemek mümkündür (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/257). Onun Enbiyâ 22'deki fe sübhânellâhi rabbi'l-'arş, Mü'minûn 116'daki rabbu'l-'arşi'l-kerîm, Zuhruf 82'deki rabbi'l-'arş ifadeleri hakkındaki müşriklerin başka ilâhların varlığını kabul etmelerinin aksine bu âyetlerde Yüce Allâh'ın tek olduğunu beyân etmesi dikkate alındığında buralardaki 'arş kelimesini mecâzî olarak "Yüce Allâh'ın saltanatı/her şeye hükmetmesi" şeklinde yorumladığı söylenebilir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/354-355, 406).

Diğer taraftan Mukâtil b. Süleymân, Bakara 255'deki vesia' kürsiyyuhû's-semâvâti ve'l-'erd ifadesinde Yüce Allâh'a izâfe edilen kürsi kelimesi bağlamında şöyle demektedir: "Kürsi'yi her birinin dört yüzü olan dört melek taşır. Meleklerin ayakları 500 yıllık mesafede olan yerin en dibindeki kayanın altına kadar uzanır" (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/136). Mukâtil'in bu ifadeleri kürsi kelimesini hakîki anlamda yorumladığını göstermektedir. Ayrıca Mukâtil Zümer 69'daki ve eşrakati'l'erdu bi nûri rabbihâ ifadesindeki nûr kelimesini hakîki anlamda "baldır" şeklinde açıklamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/139).

Mukâtil b. Süleymân *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde 'arş kelimesinin manaları/vecihleri hakkında herhangi bir açıklama yapmazken Hîrî, sekfu'l-beyt/evin tavanı; 'Arâf 54. âyet bağlamında halkun min e'zami mâ yekûn/yaratılan varlıkların en büyüğü ve mahlûkatın en üstünde bulunan olmak üzere iki (Hîrî 1995: 238), Dâmegânî ise 'arş kelimesinin sekf/tavan; serîr/taht; bünyân/ev, saray, çardak, gölgelik gibi yapılar olmak üzere üç vechinin/manasının olduğunu söylemektedir (Dâmegânî 1995: 2/90-91).

7. İtyân Kelimesi

Kur'ân'da Yüce Allâh'a izâfe edilip mecâzî manada kullanılan kelimelerden bir diğeri de temelde "gelme" anlamına gelen etâ fiilidir (Râgıb el-İsfehânî 2006: 15; Semîn el-Halebî 1996: 1/54). Kelime pek çok âyette fiil olarak etâ, etâke, etâkum, etânâ, etâhâ, etâhum gibi formlarda insanların bir eylemi olarak kullanılmıştır (En'âm 6/34, 40; Tâhâ 20/9, 11, 60, 69; Müddessir 74/47). Bununla beraber etâ fiili etellâhu bünyânehum (Nahl 16/26), etâhumullâh (Haşr 59/2), min hardelin eteynâ bihâ (Enbiyâ 21/47), eteynâke bi'l-hakk (Hicr 15/64), eteynâhum bi'l-hakk (Mü'minûn 23/90), eteynâhum bi zikrihim (Mü'minûn 23/71), ev ye'tiye rabbuke (En'âm 6/158), ennâ ne'ti'l-'erda (Ra'd 13/41; Enbiyâ 21/44), ye'ti bi halkin cedîd (İbrâhîm 14/19; Fâtır 35/16), ye'ti bihellâh (Lokmân 31/16), hattâ ye'tillâhu bi emrih

(Bakara 2/109; Tevbe 9/24), ev ye'tiye bi emri rabbike (Nahl 16/33), 'asellâhu en ye'tiye bi'l-feth (Mâide 5/52), ye'tillâhu bi kavmin (Mâide 5/54), ye'tikum bihillâhu in şâe' (Hûd 11/33), en ye'tiyehumullâhu fi zulelin mine'l-gamâm (Bakara 2/210), innellâhe ye'ti bi's-şemsi mine'l-meşriq (Bakara 2/258) gibi formlarda Yüce Allâh'a izâfe edilerek kullanılmıştır. İnsanî bir eylem olan ityân/gelmek fiili, Yüce Allâh'a izâfe edildiği bu gibi yerlerde mecâzî manada kullanılmıştır. Zira hakîki anlamda insan için gelmek eylemi bir yerden başka bir yere yürümeyi bu ise ayakların varlığını bir başka ifadeyle organlardan oluşan bir bedene sahip olmayı zorunlu kılmaktadır.

Mukâtil b. Süleymân, Bakara 210'daki en ye'tiyehumullâhu fi zulelin mine'l-gamâm ve En'âm 158'deki ye'tiye rabbuk ifadelerini hakîki anlamda dünyada ve kıyâmette Yüce Allâh'ın beyaz bulut içinde gelmesi şeklinde yorumlamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/110, 380). Ancak Mukâtil'in hakîki anlamda yorumladığı bu iki âyet, Yahudilerin ve kâfirlerin Allâh tasavvurları ile ilgilidir. Bir başka ifadeyle onlar, Yüce Allâh'ın dilediğinde bu şekilde insanların karşısına çıkacağını düşünmektedirler.

Diğer taraftan Mukâtil b. Süleymân, Ra'd 41'deki ennâ ne'til-'erda nenkuşuhâ min etrâfihâ cümlesini müşriklerin sayısının ve hâkimiyet alanlarının günbegün azalırken mü'minlerin Mekke'nin etrafını ele geçirip hâkimiyet alanlarının ve sayılarının sürekli artması (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/180, 360); Tevbe 24'deki hattâ ye'tillâhu bi emrih ifadesini "Mekke'nin fethi" (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/41) ve Nahl 33'deki ye'tiye bi emri rabbik cümlesini "dünyada azâba çarptırma" şeklinde mecâzî olarak izâh etmiştir (Mukâtil b. Süleymân 2003: 2/221). Bunlara ilaveten Mukâtil'in Bakara 109'daki hattâ ye'tillâhu bi emrih, Bakara 258'deki fe innellâhe ye'ti bi's-şemsi mine'l-meşriq, Mâide 52'deki fe 'asellâhu en ye'tiye bi'l-feth, Mâide 54'deki fe sevfe ye'tillâhu bi kavmin, Hûd 33'deki ye'tikum bi hillâhu in şâe', İbrâhîm 19 ve Fâtır 16'daki ve ye'ti bi halkın cedîd, Hicr 64'deki eteynâke bi'l-hakq, Nahl 26'daki fe etellâhu bünyânehum, Enbiyâ 47'deki min hardelin eteynâ bihâ, Mü'minûn 71'deki bel eteynâhum bi zikrihim, Lokmân 16'daki ye'ti bihellâh ve Haşr 52'deki fe etâhumullâh âyetleri hakkındaki açıklamaları dikkate alındığında buradaki ifadeleri insanları ve kavimleri inkârlarından dolayı helâk edip yerle bir etme, cezâlandırma, âhirette insanlara amellerinin karşılığını verme, Kur'ân'ı indirme, yaratma, Hz. Peygamber'e yardım edip Yahudileri helâk etme, irtidât edenlerin yerine yeni insanlar getirme, insanların kalplerini İslâm'a ısındırma, güneşi doğudan doğdurma şeklinde mecâzî olarak yorumladığı anlaşılmaktadır (bk. Mukâtil b. Süleymân 2003: 1/72, 138, 306; 2/116, 207, 218-219, 187, 360, 401; 3/21, 75, 337).

Mukâtil b. Süleymân, hareket ve intikâl olarak insanî bir eylem olan ve bir yerden başka bir yere gelmeyi ifade eden Fecr 22. âyetteki ve câe' rabbuke ve'l-melekü şaffen şaffâ ifadesindeki câe' fiilini Bakara 210 ve En'âm 158. âyetlere atfen bizzat "Yüce Allâh'ın gelmesi" olarak hakîki anlamda açıklamıştır (Mukâtil b. Süleymân 2003: 3/483). Buna karşın Zemahşerî (ö. 538/1144) ise bu fiilin Yüce Allah'a nispet edilmesindeki amacın O'nun iktidar alâmetlerinin, ezici güç ve saltanatının ortaya çıkması bağlamında temsili bir anlatım olduğunu söylemektedir (Zemahşerî 1995: 4/739).

Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde 'etâ/ityân ve câe' kelimelerinin manaları/vecihleri hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Buna karşın Hîrî ityân kelimesine mecû/gelmek; zühûr/görünme ve ortaya çıkma; kâne/ortaya koyma, yapma, bir şey sergileme ve kurb/yakın olma, yaklaşma olmak üzere dört (Hîrî 1995: 40), Dâmegânî dünüvv/yaklaşma; ityân/isâbet etmek; kalu'/binaları, evleri kökünden sökme, yerle bir etme; 'azâb/helâk etme; sevķ/rızık verme; cimâ'/zinâ etme, kişinin eşyle beraber olması; amel/bir iş yapma; ikrâr ve tâ'at/kabul edip itâat etme; halk/yaratma; mecû' bi 'aynih/gelme, getirme; zühûr/görünme, ortaya çıkma; duhûl/kapıdan eve girme; muğiyu/bir yere uğrama, gelme, bir yerden ayrılma, uzaklaşma; irsâl/vahiy indirme;

mufâcee'h/azâbın ansızın gelmesi ve nüzûl/ölümün her yerden gelmesi olmak üzere on altı (Dâmegânî 1995: 1/20-23), İbnu'l-Cevzî de dünüvv/yaklaşma; işâbet/azâp isâbet etme; kalu'/binaları, evleri kökünden sökmeye, yerle bir etme; 'azâb/helâk etme; cimâ'/zinâ etme, kişinin eşiyle beraber olması; 'amel/bir iş yapma; ikrâr/itâat edip kabul etme; halk/yaratma; zuhûr/görünme, ortaya çıkma; duhûl/kapıdan eve girme; muğıyyu/bir yere uğrama, gelme, bir yerden ayrılma, uzaklaşma ve mecû' bi 'aynih/gelme olmak üzere on iki vechinin manasının olduğunu söylemektedir (İbnu'l-Cevzî 1984: 165-167). Dâmegânî ve İbnu'l-Cevzî'nin ityân kelimesi bağlamında atıf yaptıkları âyetler ve kelimeye verdikleri manaların kelimenin anlamlarını yansıtmaya bakımından Mukâtil b. Süleymân'a göre daha kapsayıcı ve isâbetli olduğu görünmektedir.

8. Sonuç

Kelimelerdeki hakikat-mecâz olgusu insan zihninin algı ve anlamlandırma açısından iki yönünü ifade etmektedir. Zihin gördüğü, duyduğu ya da okuduğu bir ifadeyi hakîki/somut ya da mecâz/soyut anlamda anlamaya ve algılamaya meyillidir. Bu tarz düşünme hayatın her alanında geçerli olmakla beraber bilhassa Yaratıcı açısından irdelendiğinde farklı tasavvurların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'a izâfe edilen yed/el, vech/yüz, 'ayn/göz, 'arş/taht, ityân/gelme gibi kelimelerin hakîki anlamda mı yoksa mecâz anlamda mı anlaşılması gerektiği konusunda görüşler ileri süren âlimler çok olmakla beraber bunlar arasında görüşleri en çok tartışılan kişilerden biri de Mukâtil b. Süleymân'dır. Onun Kur'ân kelimelerini ele aldığı *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* ve Kur'ân'ın tamamının tefsîri olan *Tefsîr-i Kebîr* adlı eserlerinde kelimelerin hakîki ve mecâz yönü incelendiğinde bilhassa Yüce Allâh'a izâfe edilen yed, vech, 'ayn, istivâ', 'arş ve ityân kullanımları hakkında yaptığı yorumların dikkat çekici olduğu görülmektedir.

Mukâtil b. Süleymân, Kur'ân'daki "yed" kelimesini tefsîrinde âyetlerin bağlamına göre eli sıkı olma, cimri, hayırda bulunma, eli açık olma, yaratma, nafaka, harcama, infâk şeklinde mecâzî olarak yorumlarken *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adlı eserinde Mâide 64. âyetteki bel yedâhu mebsûtâtân ifadesini gerçek anlamda yorumlamıştır. Müfessir'in gerçek manada göz için kullanılan 'ayn kelimesini tefsîrinde mecâzî anlamda yorumladığı ancak kelime hakkında *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'nde herhangi bir açıklamasına rastlanmamıştır. Gerçek anlamı yüz olan vech kelimesini ise her iki eserinde de Allah'ın rızası ve sevap kazanma anlamında mecâzen yorumladığı görülmüştür.

Yüce Allah'a izâfe edildiğinde anlam karmaşasına yol açan diğer bir kelime olan istevâ' hakkında ise Müfessir, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde ve tefsîrinde pek çok âyet bağlamında açıklama yapmazken Bakara 29 ve Yûnus 3. âyet bağlamında yaratmaya yönelmek, Fussilet 11. âyet bağlamında planlama yoluyla düzenlemek anlamında mecâzen yorumlamıştır. Bununla beraber Mukâtil b. Süleymân'ın Yüce Allâh'a izâfe edilen 'arş kelimesini hakîki ve mecâzî anlamda yorumladığı görülmektedir. Müfessir, Hûd 7. âyetteki kâne 'arşuhû 'ale'l-mâ', Hâkka 17'deki yehmilu 'arşe rabbike ve Mü'min 15. âyetteki zu'l-'arş ifadelerindeki 'arş kelimesini hakîki anlamda yorumlamıştır. Bununla beraber Tekvîr 20'deki 'inde zîl-'arşî'l-mekîn, İsrâ 42'deki ilâ zîl-'arşi sebîlen, Enbiyâ 22'deki fe sübhânellâhi rabbi'l-'arş, Mü'minûn 116'deki rabbu'l-'arşî'l-kerîm ve Zuhruf 82'deki rabbi'l-'arş ifadelerindeki 'arş kelimesini mecâzî olarak saltanat, hükmetmek, yönetmek anlamlarında tefsîr etmiştir. Diğer taraftan Bakara 255'deki vesia' kürsiyyuhû's-semâvâti ve'l-'erđ ifadesindeki kürsi kelimesini de hakîki manada açıklamıştır.

Mukâtil b. Süleymân, gerçek anlamı bir yerden bir yere intikal etmek olan etâ fiili hakkında ise Bakara

210'daki en ye'tiyehumullâh ve En'âm 158'deki ye'tiye rabbuk ifadelerindeki etâ filini hakîki, diğer âyetlerde ise azaba çarpıtma, helâk etme, amellerin karşılığını verme, vahyetme, yaratma, güneşi doğdurma gibi anlamlarda mecâzen yorumlamıştır. Söz konusu kelimeler hakkında Mukâtil'den sonraki bazı âlimlerin genelde mecâz ifade eden açıklamalarda buldukları bilinmektedir. Mukâtil b. Süleymân'ın Yüce Allâh'a izâfe edilen organ ve eşya isimlerini bazen hakîki bazen de macâzî anlamda yorumlaması dikkate alındığında bu konuda tutarlı bir metot ortaya koyamadığı ve ilgili kelimelere zaman zaman teşbîhe yol açacak anlamlar yüklediği görülmektedir.

Özellikle Mukâtil b. Süleymân'ın Mâide 64. âyette Yüce Allâh'a izâfe edilen bel yedâhu mebsûţatân ve A'râf 108. âyette Hz. Mûsâ'ya izâfe edilen ve nezea' yedehû cümlelerindeki yed kelimelerini beşerî-ilâhî anlamda herhangi bir ayırım yapmadan aslî/hakîki anlamda "el" ve yine Sâd 75. âyetteki halektu bi yedeyye cümlesindeki yed kelimesini *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde: "Buradaki yed'den maksat mübârek ve yüce olan Rahmân'ın elleridir. O, Âdem'i, semâvâtı ve arzı kendisiyle tuttuğu eliyle yarattı. Bu âyette yed'den maksat, bilinen anlamıyla el'dir" şeklinde hakikî manada açıklaması bu tespiti doğrulamaktadır. Bununla beraber Mukâtil'in teşbîhe yol açan bu açıklamalarının Mücâhid'in İbn 'Amr'dan naklettiği "Yüce Allâh 'arş, 'adn cennet, kalem ve Âdem'i bizzat kendi eliyle yarattı ve sonra her şey için 'kün/ol' dedi onlar da böylece meydana geldi" ve Katâde'nin Ka'b'dan naklettiği "Allâh, Hz. Âdem'i bizzat kendi eliyle yarattı, Tevrât'ı bizzat kendi eliyle yazdı ve 'Adn cennetinin ağaçlarını yine bizzat kendi eliyle dikti" gibi rivâyetlere dayandığı söylenebilir. Bu ve benzeri rivâyetler dikkate alındığında Mukâtil'den önce de bazı organ ve eşya isimlerinin Yüce Allâh'a izâfe edilmesi konusunda benzer açıklamaların olduğu, kendisinin bunlardan etkilenip ilgili kelimelere bazen hakîki bazen de mecâzî anlamlar yüklediği ifade edilebilir.

Kaynakça

- 'Abdurrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî (1989). *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafâ Müslim Muhammed, Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd.
- 'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl. (2007). *el-Vucûh ve'n-Nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed 'Os mân, Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye.
- Bezzâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. (1418). *Envâru't-Tenzîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Maraşlı. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd el-Fârâbî. (1987). *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin.
- Dâmegânî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Alî b. Muhammed. (1995). *el-Vucûh ve'n-Nezâ'ir li Elfâzi Kitâbillâhi'l-'Azîz ve Me'ânihâ*, thk. Muhammed Hasen Ebu'l-'Azim ez-Zefîti, Kâhire: Vizâratu'l-Evkâf.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. (2005). *Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebetü Tahkîki't-Turâs fi Müesseseti'r-Risâle. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle.
- Hâkim et-Tirmizî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Alî b. Hasen. (1969). *Tahsîlu Nezâ'iri'l-Kur'ân*, thk. Husnâ Nasr Zeydân, b.y.: y.y.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahmân 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. (2003). *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Hârûn b. Mûsâ, Ebû 'Abdillâh el-Ezdî el-A'ver el-Atekî. (1988). *el-Vucûh ve'n-Nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Hâtem Sâlih ed-Dâmin. Bağdât: Vizâratu's-Sekâfeti ve'l-A'lâm.
- Hîrî, Ebû 'Abdirrahmân (Ebû Abdillâh) İsmâ'îl b. Ahmed b. 'Abdillâh ed-Darîr. (1995). *Vucûhu'l-Kur'ân*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî. Dimeşk: Dâru's-Sekâ.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed 'Abdülhak b. Gâlib b. 'Abdirrahmân. (1422). *el-Muharraru'l-Vecîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. İsâ b. Muhammed el-Mürri (2002). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. 'Abdullâh Hüseyin b. Ukkâşe - Muhammed b. Mustafâ el-Kenz, Mısır - Kâhire: el-Fârûkul-Hadîse.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. (1979). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. 'Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. (ts.). *Lisânu'l-'Arab*, thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr v.dğr. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'îl ed-Darîr el-Mürsî. (2000). *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-'Azam*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed. (1984). *Nuzhetu'l-'A'yuni'n-Nevâzir fi 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâ'ir*, thk. Muhammed 'Abdulkerîm Kâzım er-Râdî. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle.
- İbnu's-Şecerî, Ebu's-Saadât Ziyâuddîn Hibetullâh b. 'Alî b. Muhammed. (1992). *Mâ İttefeka Lafzuhû ve İhtelefe Ma'nâhu*, thk. 'Atiyye Rızk. Beyrût: Dâru'n-Neşr Franz Steiner.
- İsfehânî, Râgıb. Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. (2006). *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. (2005-2010). *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanhoğlu. Murâcaa'. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. (2012). *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdülmaksûd b. 'Abdurrahîm. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. (2011). *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Riyâd: Mektebetü'r-Ruşd.

- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. (2003). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer Fahrüddîn. (1420). *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî. (2002). *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. el-İmâm Ebî Muhammed b. 'Âşûr. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî.
- Sâhib b. 'Abbâd, Ebu'l-Kâsım İsmâ'îl b. el-'Abbâs et-Tâlekânî. (1994). *el-Muḥîṭ fi'l-Luḡa*, thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Âli Yâsîn. Beyrût: 'Âlemu'l-Kütüb.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. 'Abdüddâim. (1996). *'Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîr-i Eşrafî'l-Elfâz*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Süyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Celâlüddîn (ts.). *ed-Dürri'l-Mensûr*, Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. (2001). *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Sıdkı Cemîl el-'Attâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Tözluyurt, M. (2020). "Sâd Suresi Bağlamında Mâtürîdî'nin Kelamî Görüşleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 13/7, 1014-1024.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerîyyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî. (2007). *et-Tesârîf*, thk. Hind Ahmed Şelebî. 'Ammân: Müessesetu Âli'l-Beyt.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî. (2001). *Tâcu'l-'Arûs*, thk. 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc v.dğr. Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer b. Muhammed. (1998). *Esâsü'l-Belâġa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer b. Muhammed. (1995). *el-Keşşâf 'an Hakâik-i Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

46. Nişâbur Kerrâmiyyesinden Bir Kıraat Âlimi: Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî¹

Ömer YİĞİT²

APA: Yiğit, Ö. (2024). Nişâbur Kerrâmiyyesinden Bir Kıraat Âlimi: Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 831-849. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825879>

Öz

Hicri beşinci asır, İslâmî ilimler açısından yoğun telif ve tedvîn faaliyetlerinin yapıldığı bir asır olarak tarih sahnesinde yerini almaktadır. Bu dönemde, İslâmî ilimlerin teşekkülü, şehir-medeniyet ilişkisine paralel olarak gelişim göstermektedir. İslam dinine göre, ilim öğrenmenin farz kabul edilmesi anlayışı gerek Müslümanlar gerekse Müslüman devlet idarecileri nezdinde karşılık bulmuştur. Bu anlayışı destekler mâhiyetteki çalışma ve gayretler, İslam coğrafyasının hemen her yerinde belli başlı ilim ve kùltür merkezlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Kuřkusuz, bu şehirlerden birisi de Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden olan Niřâbur'dur. şehir, erken dönemlerden itibaren İslâmî ilimlere katkı sağlayan en önemli merkezlerden birisi olmuştur. Bünyesinden İslâmî ilim dallarının her dalında sayısız âlim çıkaran Niřâbur, kıraat ilminde de ekol haline gelmiş önemli âlimler yetiştirmiştir. Bu âlimlerden birisi de ùlkemizde hakkında neredeyse hiçbir araştırma yapılmamış, Niřâbur kıraat ekolünün önemli temsilcilerinden olan, Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî'dir. Enderâbî'nin, kıraat ilminde kırâât-ı aşere'ye dair ilk çalışma olarak bilinen İbn Mihrân en-Nisâbûrî'nin *el-Gâye fi'l-kırââti'l-ařr* isimli eserinin iz dūřümü olarak görùlen *el-İzâh fi'l-kırâât* isimli eseri, kıraat tarihinde onlu sisteme göre telif edilmiş başat eserlerden olması bakımından önem arz etmektedir. Hicri beşinci asırda Horasan bölgesinin kalbi konumundaki Niřâbur şehrinin ve sonraları İslam dūnyasında marijinal itikâdî bir fırka haline evrilen Kerrâmilerin, kıraat ilmindeki müktesebini yansıtması bakımından kilit âlimlerden olan Enderâbî ve eseri *el-İzâh*'ın incelendiği alışma, Enderâbî merkeze alınarak, Enderâbî ve mensubu olduğu Kerrâmiye mezhebinin şöhret ve muteberlik noktasında ne gibi sorunlarla karşılaştığına dair somut sonuçlar çıkarılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Enderâbî, el-İzâh, On kıraat, Nişâbur, Kerrâmiye.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale "Enderâbî'nin Hayatı ve el-İzâh fi'l-Kırâât İsimli Kitabının Kırâât İlmi Açısından Tahlili" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ıkar atışması: ıkar atışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve alışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turmitin, Oran: 21

Etik şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825879>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / ift Taraflı Kùrleme

² YL Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Master's Student, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences (Nevşehir, Türkiye), tomeryigit@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-9514-4749>, **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967>, **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

A Scholar of Qur'āt from the Qarāmiyyah of Nishābūr: Abū 'Abdillāh Ahmad b. Abī 'Umar al-Anderābī³

Abstract

The fifth century of Hijri takes its place on the stage of history as a century in which intensive writing and editing activities were carried out in terms of Islamic sciences. In this period, the formation of Islamic sciences develops in parallel with the city-civilisation relationship. According to the Islamic religion, the understanding that learning knowledge was considered obligatory was recognised by both Muslims and Muslim state administrators. Studies and efforts in support of this understanding led to the emergence of major centres of knowledge and culture in almost every part of the Islamic geography. Undoubtedly, one of these centres was Nishābur, one of the most important cities in the Khorasan region. The city has been one of the most important centres contributing to Islamic sciences since the early periods. Having produced countless scholars in every branch of Islamic sciences, Nishābur also produced important scholars who became a school in the science of qiraat. One of these scholars is Abū Abdillāh Ahmad b. Abī 'Umar al-Anderābī, one of the important representatives of the Nishābur school of qiraat, about whom almost no research has been conducted in our country. Anderābī's *al-Īzāh fī al-qiraat*, which is seen as a projection of Ibn Mihrān al-Nīsābūrī's *al-Ghāyah fī al-qiraati al-ashr*, which is known as the first work on qiraat al-asharah in the science of qiraat, is important in terms of being one of the main works written according to the tens system in the history of qiraat. This study, which examines al-Anderābī and his work *al-Īzāh*, which is one of the key scholars in terms of reflecting the acquisitions of the city of Nishābur, which was the heart of the Khorasan region in the fifth century of the Hijri and which later evolved into a marginal theological sect in the Islamic world, in the science of qiraat, aims to draw concrete conclusions about what kind of problems al-Anderābī and the Qarāmiyya sect he belonged to face at the point of fame and credibility.

Keywords: Qiraat, Anderābī, al-Īzāh, Ten Qiraat, Nīsābūr, Qarāmiyya.

³ **Statement (Thesis / Paper):** This article is derived from his master's thesis titled "Ebū Abdillāh Ahmed B. Ebī Ömer el-Enderābī'nin Hayatı ve el-Īzāh fī'l-Kirāat İsimli Kitabının Kirāat İlmi Açısından Tahlili". It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 21

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825879>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Kıraat ilmi, Kur'anî ilimler içerisinde manaya etki etmesinden dolayı en başta gelmektedir. Nitekim birçok bibliyografik eserde sıralamada en başa konması bu sebeptendir.(Taşköprizâde, 1985) Kıraat farklılıkları ise kıraat ilminin temelini oluşturan bir olgu mesâbesindedir. Tarihsel arka planda kıraat farklılıklarına zemin hazırlayan hadise, Hz. Peygamber'e Medine döneminin son yıllarında verilen "ا ح ر ف السبع" yedi harf ruhsatıdır. Yedi harf ruhsatıyla ilgili bilgiler Hz. Ömer'den gelen şu rivayet ve benzeri kaynaklarda belirtilen hadis rivayetlerine dayanmaktadır. Hz. Ömer'den (r.a.) gelen rivayet şu şekildedir: "Rasûlullah (s.a.v.) hayattayken Hişâm b. Hakîm'in Furkân Sûresi'ni okuduğunu işittim. Onun kıraatini dinledim. O onu birçok harf üzerine okuyordu. Rasûlullah (s.a.v.) onu bana öyle okumamıştı. Neredeyse namazda üzerine atılacaktım, fakat namazdan selam verinceye kadar bekledim. Selam verince yakasından yakaladım; "Bu süreyi senden işittiğim bu şekilde sana kim okuttu", dedim. Hişâm: "Rasûlullah (s.a.v.) bana okuttu", dedi. Ben kendisine; "Yalan söylüyorsun, çünkü Rasûlullah (s.a.v.) senden işittiğim bu süreyi bana da okuttu" dedim ve onu Rasûlullah'a (s.a.v.) götürdüm. Rasûlullah'a; "Ya Rasûlullah, bunun, Furkân Sûresi'ni bana okutmadığın başka harfler üzerine okuduğunu işittim" diye söyledim. Sen bana Furkân Sûresi'ni okutmuştun. Rasûlullah (s.a.v.): "Ey Hişâm oku", diye emretti. O da kendisinden işittiğim şekilde onu okudu. Rasûlullah; "Bu şekilde indirildi" dedi. Sonra bana da: "Ey Ömer oku", diye emretti. Ben de onun bana okuttuğu gibi okudum. Bana da: "Bu şekilde indirildi" dedi. Daha sonra Rasûlullah (s.a.v.); "Şüphesiz bu Kur'an yedi harf üzerine inmiştir. Onlardan kolayınıza geleni okuyun" buyurmuştur.(Ahmed b. Hanbel, 2001; Tirmizî, 1975, s. 193) Kıraat farklılıklarının referans noktası olan bu ruhsat, kıraat ilminin tarihsel süreçte ilk dönüm noktası olarak göze çarpmaktadır. Çeşitli kırılma noktaları yaşayan kıraat ilmi üzerine birçok âlim tarafından sayısız çalışma yapılagelmiştir. Her ilim dalında olduğu gibi, kıraat ilminde de erken dönem kaynaklar meselenin mâhiyet, teşekkül ve insicâmını anlamada gayet önem arz etmektedir. Kıraat literatüründe önemli bir yere sahip olan ve kıraatlerin nicelik-nitelik bakımından tasnifinin yapılması sonucu ortaya çıkan, yedi kıraat, on kıraat, on dört kıraat gibi bünyesinde farklı imam-râvî sistematiği barındıran eserler, bu alanın temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda özellikle İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) sayı ve sıhhat açısından kıraatleri derleme faaliyetinden sonra, "yedi kıraat" kavramı ilim çevrelerinin çoğunluğu tarafından kabûle şâyan görülmüştür. Öte yandan, İbn Mücâhid'in ortaya koymuş olduğu bu sistemi tam manasıyla benimsememekle birlikte, yedi kıraat üzerine sayısal açıdan ziyadelik arz eden farklı çalışmalar da yapılmıştır. Buna istinaden, tarihte onlu kıraat sistemiyle yazılan ilk eser olarak karşımıza, İbn Mihrân en-Nisâbûrî'nin (öl.381/991) *el-Gâye fi'l-kırâati'l-aşr* isimli eseri çıkar. Makalemize konu olan Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebi Ömer el- Enderâbî (ö.470/1078) ve *el-İzâh fi'l-kırâat* isimli eseri ise, aynı sistemle yazılmış mütekaddim dönem eserler arasındaki yerini almaktadır. Kur'an ilimleriyle kıraat ilminin dercedildiği bu eser, kıraat ilminde Horasan bölgesinin kıraat birikimini ve kıraat ilmine yaklaşım biçimini yansıtmaları bakımından önemli kaynaklar arasında namzet olmaya göz kırpmaktadır. Yazıldığı dönem itibariyle emsallerine göre, kullandığı imam-râvî sistemi ve ihtiyarlar yönüyle farklılıklar arz eden eserin, kıraat literatüründe nasıl bir iz bıraktığı da merak uyandırmaktadır. Makalenin bu bölümünde, müstakil başlıklar altında, Enderâbî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti, hocaları, eserleri, müellif ve eserin şöhret bulamama nedenleri üzerinde durulacaktır.

1. Enderâbî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî, Ebû Abdillâh künyesi ile bilinir. Meşhur olduğu isim Ahmed ez-Zâhid'dir. Kaynaklarda kendisinden, doğduğu yere nisbetle, Enderâbî(Hamevî, 1993, s. 453) ve Horasânî(İbnü'l-Cezerî, t.y., s. 88) olmak üzere iki farklı şekilde bahsedilir. Enderâbî, günümüzde Afganistan sınırları içerisinde kalan Bağlan eyaletine bağlı on altı ilçeden birisi olan Enderâb şehrinde

doğmuştur. Enderâbete (اَنْدَرَابَة) şeklinde(tâ-i merbuta ile) telaffuz edilen Enderâb şehri için kaynaklarda, “اندراب” “*sular arasında bulunan yer*” tanımlaması yapılmasının sebebi, Enderâb ve onun kolu olan Kâsan nehri tarafından bölgenin sulanması ve tarımsal açıdan verimli bir alana sahip olmasıdır.(İdrîsî, 1989, s. 484) Bazı kaynaklarda, Belh ve Merv şehirlerine bağlı iki farklı Enderâb yerleşkesinden bahsedilse de, kadim tarihte Tohâristan (طخارستان) diye bilinen bölgenin üçüncü büyük şehri olarak kabul edilen Enderâb, Belh ve Gazne şehirleri arasında bulunan bir yerleşkedir.(Sem'ânî, 1962a, s. 361) Gümüş madeniyle ünlü olan bölge, eski dönemlerde kralların kendi adlarına gümüş sikkeler bastırıldığı, , tüccarların ve kâfilelerin Kâbil'e geçiş güzergâhı üzerinde olmasından dolayı ticari ve ekonomik manada müreffeh bir yer olarak bilinmektedir. (Yılmaz, 2017, s. 67) Müellifin doğduğu ve bir müddet ikamet ettiği Enderâb, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Coğrafi olarak bölgenin Mâverâünnehir'e olan yakınlığı, aynı zamanda Horasan bölgesiyle sınır olması Tohâristan bölgesinin tarihî ve kültürel olarak önemini ortaya koymaktadır. Bölgenin İslâmiyetle tanışması, Hz. Osman (öl. 36/656) dönemine kadar uzanır. Arap İslam fetih hareketleri başlamadan önce, Göktürk devlet geleneğinin devamı niteliğindeki Tohâristan, Türk Yabgu'luğu tarafından idare edilmekteydi. Hz. Ömer'in (öl. 24/644) bu bölgeye fetih için izin vermesiyle başlayan süreç, Hz. Osman devrinde Basra valisi Abdullah b. Âmir (öl. 59/679) tarafından fethedilip İslam toprağı haline getirilmesi ile son buldu. (Salman, 2012, s. 214) Hicrî 32/652 yılında Müslümanların idaresine geçen ve Enderâb'ı da içine alan Tohâristan bölgesi, sırasıyla, Sâsânîler, Tâhirîler, Saffârîler, Bânîcûrîler, Samanîler, Gazneliler ve Selçuklu devletlerine ev sahipliği yapmıştır. (Yılmaz, 2017, s. 101) Müellifin yaşadığı zaman dilimi göz önünde bulundurulduğunda gerek yaşadığı yer olan Enderâb, gerekse ilim tahsilini yaptığı Nişâbur'da, Selçuklu devletinin hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Enderâb, Ebû Zerr Ahmed b. Abdullah b. Mâlik el-Enderâbî et-Tirmîzî (öl. ?) gibi ilim sahibi insanların kendisine nispet edildiği bir şehirdir.(Sem'ânî, 1962, s. 361)

Enderâbî'nin yaşadığı hicrî beşinci asır, İslâmî ilimlerde yoğun telif ve tedvin faaliyetlerinin ön plana çıktığı bir dönem olarak tarih sahnesinde yerini almaktadır. Dönemin âdeti üzere, Müslümanlar ilim öğrenmek maksadıyla çeşitli şehirlere rihle adı verilen seyahatler yapmaktadır. Bu dönemde Müslüman yöneticilerin ilme ve ilim adamına verdiği değer sonucu ortaya çıkan sayısız cami, medrese, hankah, kütüphane vb. kurumlarla birlikte, İslam medeniyetinin inşâsında eşsiz bir vazife üstlenen güzide şehirlerin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu anlamda Enderâbî, Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden, dönemin ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Nişâbur şehrine gitmiş ve seneler boyu orada ikamet etmiştir.(Sarîfînî, 1989, s. 112) Daha sonra Mekke, Medine ve Basra gibi ilim merkezlerine seyahatlerde bulunmuştur. Bu şehirlerde kıraat ilmî konusunda pek çok kimseden faydalanan Enderâbî, kıraat ve hadis konusunda meşhur olmuştur.(Enderâbî, t.y., s. 12)

Hayatı hakkında kısıtlı bilgi bulunan Enderâbî'nin ilmî şahsiyetine dair en derli toplu bilgiye ulaşılan kaynakların başında, Ebû İshak es-Sarîfînî'nin (öl. 641/1244) Nişâbur tarihinin önemli simaları üzerine yaptığı *el-Müntehab mines-siyâki li-tarihi Nişâbur li Abdilğâfir el-Fârisî* isimli eseri gelmektedir. Ebû'l-Hasan b. İsmail Abdülğâfir el-Fârisî (öl. 529/1134-35) mezkûr eserde Ahmed ez-Zâhid olarak bilinen Enderâbî'nin, kıraat ilminde güzel eserleri olan meşhur bir kıraat âlimi olduğundan bahseder. Hadis ilmindeki yerini anlatırken, sika bir râvî olduğunu, *Sahih-i Müslim*'i ve başka şeyleri dinlerken gördüğünü aktarır. Enderâbî'nin itikâdî yönünden bahsederken, tasavvufî yönünü ön plana çıkartarak, zühd sahibi, âbid birisi ve Ebû Abdullah'ın (öl. 255/869) ashabından olduğunu aktarır. Enderâbî'nin sîreti hakkında da bilgi veren el-Fârisî, “بهي المنظر” “güzel görünüşlü” biri olduğunu söyler. Yıllarca Nişâbur'da ikamet ettiğini, dört yüz yetmiş yılının Rebiü'l-evvel ayının yirmi birinci perşembe günü ise vefat ettiğini söyler. Cenazesini Ebubekir b. Hâmid'in (öl. 495/1102) kıldırıldığını ve Muammer mezarlığına defnedildiğini nakleder.(Sarîfînî, 1989, s. 112)

Enderâbî hakkında bilgi veren bir diğer kaynak ise, İbnü'l-Cezerî'nin (öl.833/1429) meşhur kıraat âlimlerinin hayatlarını incelediği *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* isimli eseridir. İbnü'l-Cezerî Enderâbî'yi şu sözlerle tanıtır: “*el-Îzâh fi'l kıraati'l-aşr ve İhtiyaru Ebî Ubeyd ve Ebî Hâtim* kitabının sahibi olan Ahmed b. Ebi Ömer b. Abdillâh el-Horasânî, kıraat ilmine birçok fayda sağlamıştır. Kıraati, İbn Mihrân ekolünden olan Hasan Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Fârisî'den (öl. 431/1040), Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Habbâzî'den (öl.449/1057), Ebû Abdillâh el-Kârizî'nin (öl.?) ekolünden olan, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Kirmânî'den (öl. 506/1113) ve Hafız Ebû Bekir Muhammed b. Abdülaziz'den (öl. 451/1059) rivayet etmiştir. Hadis ilminde pek çok kimseden rivayetlerde bulunmuştur. Hicrî beş yüz yılından sonra vefat etmiştir, kendisinden kimlerin okuduğunu bilmiyorum.” (İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 88) İbnü'l-Cezerî, Enderâbî için ayrıca “بياض” (beyyâd) sıfatını kullanmaktadır. Hz. Ömer'e nisbet edilen bir rivayette Hz. Ömer, “Kârî'leri beyaz elbise içinde görmeyi seviyorum.” demiştir. (Mâlik b. Enes, 1980, s. 911) İbn Abdilberr (öl.463/1071) *el-İstizkâr* isimli eserinde bu mevkûf hadisin (Aydınlı, 2004, s. 437) yorumuyla alakalı, “بياض” sıfatıyla, kurrâlardan, sûfi olan ve zühd içinde bir hayat süren, ibadet ehli kimselerin kastedildiğini ifade etmektedir. (Kurtûbî, 2000, s. 297) Muhtemeldir ki, İbnü'l-Cezerî de, Enderâbî'nin sûfi ve zâhid yönüne vurgu yapmak amacıyla bu sıfatı kullanmış olmalıdır. İbnü'l-Cezerî bu sıfatı ayrıca, Enderâbî'nin hocalarından Muhammed b. Heysem (öl.440/1049-1050) ve Ca'fer b. Büstâm et-Tahrî (öl. ?) için de kullanmıştır. (İbnü'l-Cezerî, 2006b, s. 274) Enderâbî'nin hayatı ve ilmî serüvenine dair bizlere ipucu veren başka bir kaynak ise, 2018 yılında Hâlid Hüseyin Cûd tarafından *el-Îzâh*'ın tamamının tahkikli basımının neşredildiği çalışmadır. Bu çalışmanın mukaddimesinde Enderâbî, eserini telif etme gerekçelerinden bahseder. Tahkik eden tarafından yazılan giriş kısmında ise Cûd, Enderâbî'nin hocalarını zikreder. Kuşkusuz Enderâbî'nin ilmî serüveni hakkındaki fotoğrafın netleşmesini sağlayacak husus, ilim aldığı hocalarının biyografilerine göz atılmaktan geçmektedir.

1.1. Enderâbî'nin Hocaları

Enderâbî, ilim hayatında kıraat ve hadis alanına yoğunlaşmış ve Nişâbur'un önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Öte yandan Nişâbur'da farklı İslâmî ilim dallarında temayüz etmiş ve Enderâbî'nin çağdaşı olan, Hâkim en-Nîsâburi (öl. 405/1015), Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (öl. 412/1022), Abdülkerîm el-Kuşeyrî (öl. 465/1073), İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1086), Gazzâlî (öl. 505/1112), Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (öl. 518/1124), Emîrû's-Şuarâ el-Muizzî (öl. 518/1124), Ömer Hayyâm (öl. 526/1132) gibi farklı alanlarda devrin önde gelen âlimleri olması, Enderâbî'nin Nişâbur döneminin ilmî bakımdan ne derece canlı ve kıymetli geçtiğinin bir alameti olsa gerektir.

1.1.1. Ebû'l-Hüseyin en-Nîsâbûrî

Ebu'l-Hüseyin Abdurrahman b. Muhammed b. en-Nîsâbûrî (öl.360/971), Kerrâmiyye mezhebinin önde gelen âlim ve şeyhlerinden biridir. (el-Kaysî, 1993, s. 303) Hasan b. Muhammed el-Kabbânî'den (el-Kaysî, 1993, s. 152) (öl. 289/902) hadis rivayet etmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1015) Nişâbur'da yetişen âlim ve ilmî faaliyette bulunan önemli şahsiyetlerin biyografilerini kaleme aldığı *Târîhu Nişâbur* isimli eserinde kendisinden bahsetmiştir. Enderâbî de *el-Îzâh*'ta kendisinden muhtelif konularda nakillerde bulunmuştur. *el-Îzâh*'ın tahkikini yapan Hâlid Hüseyin Cûd muhakkik mukaddimesinde, Ebu'l-Hüseyin en-Nîsâbûrî'yi, Enderâbî'nin hocaları arasında saymıştır. (Enderâbî, 2018b, s. 14) Ancak vefat tarihleri karşılaştırıldığında, Enderâbî'nin kendisine yetişmesi imkân dâhilinde olmadığı için, muhtemelen Cûd, Enderâbî'nin *el-Îzâh*'ta Ebu'l-Hüseyin en-Nîsâbûrî'den fazlaca nakil yapmasını dikkate alarak, en-Nîsâbûrî'yi hocaları kategorisinde zikretmiştir. Makalemizin sonraki safhasında inceleyeceğimiz üzere Enderâbî, *el-Îzah*'ta arz, semâ, icâzet, kitâbet ve yazılı kaynaklardan yararlanma

gibi metotları kullandığı için, *el-Îzâh*'ta kendisinden faydalandığı en-Nîsâbü'rî'nin eserini kullanmada, hadis tahammül yollarından biri olan vicâde tekniğini kullandığı kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

1.1.2. Muhammed Gıtrîfî

Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin b. Gıtrîfî (öl.377/988), en-Nîsâbü'rî ve el-Cürcânî gibi künyelerle anılmış olup, hadis ilminde *Sahîhu ale'l-mesânid* isimli eserin müellifidir. El-Gıtrîfî'nin hadis ilmini aldığı hocaları arasında, Ebû Halîfe (ö. ?), İmran b. Musa Mücaşi' (ö.305/918), İbrahim b. Yusuf el-Hisincânî (ö.301/914), Hasan b. Süfyân (öl.303/916), İbn Huzeyme (öl.311/924) gibi kimseler bulunmaktadır. Gıtrîfî'den hadis nakledenler ise, Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî (öl. 337/949), Hamza b. Yûsuf es-Sehmî (öl.400/1010), Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) ve Ebu't-Tayyib et-Taberî (öl. 450/1058) gibi hadis ilminin önemli simalarıdır. Arkadaşı Ebû Bekr el-İsmâilî (öl.371/982), *es-Sahîh* isimli eserinde kendisinden yüzden fazla hadis rivayet etmiştir. (es-Suyûtî, 1374, s. 971) Ebû Ya'lâ el-Halîlî (öl.446/1055), dönemin önde gelen hadis âlimlerinden ve aynı zamanda hocası olan Gıtrîfî hakkında, kendisinin hadis ilminde âlim, güvenilir bir zat olduğunu ve *Sahîh-i Buhârî*'yi derlediğini aktarmıştır. (Sâlihî, 1996a, s. 165) Hicrî 377 yılında Cürcân'da vefat eden Gıtrîfî, hafız, sika, sebt sıfatlarıyla anılmış ve çok hadis rivayet etmesiyle tanınmıştır. Ayrıca Gıtrîfî, hadis tahammül ve edâsında ciddi davranan muhaddislerden biri olmuştur. (Keskin, 1996, s. 59) Enderâbî ve Gıtrîfî'nin vefat tarihlerine bakıldığında, Enderâbî'nin kendisinden bizzat ders alma gibi bir durum mümkün olamayacağından, muhtemelen Enderâbî'nin, Gıtrîfî'nin bizatihi eserinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Enderâbî *el-Îzâh*'ın ikinci bölümünde kendisinden pek çok rivayette bulunmuştur.

1.1.3. Ebû Amr Muhammed b. Ahmed el-Cûrî

Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Yahya b. Hasan b. Ahmed (öl. 427/1036), en-Nîsâbü'rî el-Cûrî ve el-Hanefî künyeleriyle tanınmıştır. Horasan ve Irak'ta aralarında Ebu Bekr el-Müfid (öl.430/1038), Ebû Bekr b. Abdân (öl.388/998), İbnü'l Muzaffer (öl.379/989) ve İbn Şâhîn (öl.385/996) gibi isimlerin bulunduğu kimselerden hadis rivayet etmiştir. Hadis ilminde senet ve raviler konusunda oldukça bilgili olan el-Cûrî sika derecesinde bir râvî olarak bilinmektedir. Hanefî mezhebine bağlı olan el-Cûrî, hicrî 427 yılında vefat etmiştir. (Sarîfinî, 1989, s. 41) Enderâbî *el-Îzâh*'ın muhtelif konularında, el-Cûrî'nin bazen ismini bazen künyesini ve bazen de "eş-Şeyh" lafzını kullanarak rivayetlerde bulunmuştur. Ayrıca Enderâbî kendisinin *Kavâri'u'l-Kur'an* isimli eserini semâ yoluyla almış(Enderâbî, 2018b, s. 17) ve eserin kâtipliğini yapmıştır. (Cûrî, 2011, s. 167)

1.1.4. Ebû'l-Hasen el-Fârisî

Kıraat ilminde temâyüz etmiş olan Ali b. Muhammed b. Ubeydullah b. Muhammed el-Fârisî (öl.431/1040), kıraat ilmîni arz ve semâ yoluyla İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî'den almıştır. (İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 572) Nîşâbur'un önde gelen kıraat âlimlerinden olan Fârisî, aynı zamanda Enderâbî'nin de hocalarından birisi olan Ebu'l-Hasen el-Mukrî el-Habbâzî'nin (öl. 449/1057) de hocasıdır. (Sarîfinî, 1989, s. 575) Enderâbî, kendisinden kıraati arz ve semâ yoluyla almış ve *el-Îzâh*'ta zikrettiği pek çok kıraati ondan nakletmiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 14)

1.1.5. Ebû Mansûr el-Mihrânî

Nâsır b. Ahmed b. Hasan (öl. 447/1055), dedesi meşhur kıraat âlimi İbn Mihrân'a nisbetle el-Mihrânî künyesiyle tanınmıştır. Nîşâbur'da yaşadığı dönemde çağdaşlarından da kıraat dersleri alan ve aynı zamanda vaiz olan Mihrânî, kıraat ilminde dedesi İbn Mihrân'a ait olan *el-Gâye* adlı eseri ve

tasnifatlarını naklederek, kıraat ilminin inceliklerini öğrenmiştir. Ayrıca Ebû Said er-Râzî es-Sûfî'den de kıraat dersleri alan Mihrânî'den, Ebû Abdillâh el-Fârisî kıraatte nakillerde bulunmuştur. (Sarîfnî, 1989, s. 464) Enderâbî kendisinden Hamza b. Habîb'in (öl. 156/773) Dûrî (öl.248/862) rivayetini okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 16)

1.1.6. Ebû Abdullah el-Habbâzî

Muhammed b. Muhammed b. Hasen (öl.449/1057), el- Mukrî, en-Nîsâbûrî, el- Habbâzî gibi künyelerle tanınmıştır. Kıraat ilminde ön plana çıkmış olan Habbâzî, dönemin en seçkin ve tanınmış kıraat hocalarından birisidir. (Zehbî, 1985l, s.302), Senelerce Nişâbur mescidinde ve ilim meclislerinde farklı ders halkalarına kıraat dersleri veren Habbâzî'nin derslerine Nişâbur'un önde gelen simaları da katılmıştır. Kıraat vecihleri ve rivayetleri konusunda vukûfiyet sahibi olan Habbâzî, kıraat rivayetlerini tasnif ettiği *el-Ebsâr* isimli bir kitap ta telif etmiştir. Tilâvetinin güzel olmasıyla meşhur olan Habbâzî, devrin sultanları önünde Kur'an tilâvet etmiştir. Öyle ki dönemin Gazneli idarecileri, Habbâzî'nin tilâvetini dinlemek için kendisini Gazne şehrine davet etmişlerdir. (Sarîfnî, 1989, s. 43) Enderâbî, kendisinden Ebû Ca'fer el-Medenî'nin (öl.130/747), İsa b. Verdân el-Medenî (öl.160/777) rivayetini, Nâfi' b. Abdirrahmân el-Medenî'nin (öl.169/785), Ebî Saib el-Müseyyibî (öl. 260/874) rivayetini okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 15)

1.1.7. Ebû Mes'ûd er-Râzî el-Becelî

Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdülaziz b. Şâzân Ebû Mes'ûd er-Râzî (öl.449/1057), et-Taberî, en-Nîsâbûrî el-Becelî gibi künyelerle anılır. Hafız ve sûfî olan el-Becelî, döneminin önde gelen hadis âlimlerindedir. (Sâlihî, 1996b, s. 321) Hadis toplamak amacıyla İslam beldelerine yolculuklar yapmış olan Becelî, hadis ilminde âli isnad, tasnifatlar, hadislerdeki gariblik gibi konular hakkında çalışmalar yapmıştır. Dönemin önde gelen hadisçilerinden hadis rivayeti yapmış ve kendisinden Horasan, Mâverâünnehir, Taberistan, İsfahan gibi yerlerde birçok şeyh hadis öğrenmiştir. (Sarîfnî, 1989, s. 93) Enderâbî kendisinden eserin ilk bâbında rivayette bulunmuş ve onu "eş-Şeyh el-Hafız" şeklinde zikretmiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 13)

1.1.8. Muhammed el-Attâr

Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Abdân b. Muhammed el-Attâr (öl.450/1058), el-Kehhâl künyesiyle tanınır. Hadis ilminde faziletli ve güvenilir kimselerden sayılan el-Attâr, Nişâburun önde gelen hadis âlimlerinden Hâkim en-Nîsâbûrî ve Ebu'l-Hasen el-Hemezânî (478/1086) gibi kimselerden hadis dinlemiştir. (Sarîfnî, 1989, s. 310) Enderâbî kendisinden Ya'kûb el-Hadramî'nin (öl.205/821), Ravh b. Abdî'l-Mü'min (öl.233/847-48) ve Velîd b. Hassân (öl.?) rivayetlerini öğrenmiştir. (Enderâbî, 2018c, s. 118)

1.1.9. Ebû Osman Said el-Buhayrî

Ebû Osman Said b. Muhammed b. Ahmed (öl.451/1059), el-Buhayrî, el-Mukabâzî gibi künyelerle tanınır. Nişâbur'un önde gelen mutasavvıflarından olan el-Buhayrî aynı zamanda hadis ilminde sika bir râvî olarak görülmektedir. Irak ve Horasan'da farklı âlimlerden hadis dinlemiş ve bu ilimde pek çok kişi kendisinden istifade etmiştir. El-Buhayrî, Ebu Amr b. Hamdân (öl. 376/987), Hâkim Muhammed b. Ahmed (öl. 378/989), Zahir b. Ahmed (öl. 389/999) gibi devrin önde gelen âlimlerinden hadis rivayetlerinde bulunmuş, aynı zamanda Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî'nin (öl.389/999) *Sahîh*'ini işitmiştir. Enderâbî, kendisinden bazı kıraatleri okumuş, el-*İzâh*'ın muhtelif bölümlerinde ise onun

rivayetlerine başvurmuş ve onu “zeki şeyh” olarak nitelemiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 14; Sarîfinî, 1989, s. 233)

1.1.10. Ebû Bekir es-Süfyânî

Hadis ilminde sika derecesinde bir râvî olan Muhammed b. Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed b. Şâzân (öl. 451/1059), el-Hîrî, es-Süfyânî gibi nisbelerle anılan Şâzân, Ebû Bekir Hafız künyesiyle meşhur olmuştur. el-Hîrî, hadis ilminde Hâkim en-Nîşâburî'nin (öl. 405/1015) izini takip etmiştir. Kaynaklarda kendisinin zâhit ve âbit yönüne de vurgu yapılan el-Hîrî, Hâkim'in musanneflerini toplama çalışması yapmıştır. (Sarîfinî, 1989, s. 45) Enderâbî eserde kendisinden hadisler rivayet etmiş ve onu “şeyh hafız” diye nitelemiştir. O'nun tarîkinden Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam'ın (öl. 224/838) hadislerini nakletmiş ve aynı zamanda Ebû Ca'fer'in İsa b. Verdân rivayetinin İsmail b. Ca'fer (öl. 200/816) tarîkini de ondan okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 15)

1.1.11. Ebû Saîd el-Haşşâb

Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Habîb (öl. 456/1064), en-Nîsâburî, es-Saffâr nisbeleriyle ve Ebû Saîd künyesiyle tanınmıştır. Nîşâbur'un ünlü mutasavvıf şeyhlerinden olan Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (öl. 412/1021) senelerce hizmetkârlığını yapmış olan Haşşâb, bu sayede hocasının eşsiz kütüphanesinden ve ilmî birikiminden yararlanma imkânı bularak, ilmî derinliğini artırmıştır. Nîşâbur'da hadis ilminin önde gelen âlimlerinden olmuş ve bu ilim üzerine eserler telif etmiştir. Hocası ve aynı zamanda tasavvufta şeyhi olan es-Sülemî hakkında bir menâkibnâme kaleme almış olan Haşşâb, hayatının sonuna kadar hadis rivayet etmiştir. (Sarîfinî, 1989, s. 53; Uludağ, 2010, s. 53) Enderâbî *el-İzâh*'ta muhtelif konu başlıklarında kendisinden hadis rivayetlerinde bulunmuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 15)

1.1.12. Hasan el-Buhârî

Ebu'l-Hasan b. Hüseyin b. Hasan Cüvâneşîr (öl. 493/1100), el-Yezdî nisbesiyle bilinmektedir. Enderâbî, kendisini Buhârî şeklinde zikreder. (Enderâbî, 2018a, s. 13) Fakih bir imam olan Buhârî, kıraati arz yoluyla Muhammed b. Hüseyin el-Kârizî'nin okumuştur. Kendisinden kıraat okuyan ise Hasan b. Muhammed b. Ahmed el-Ebrekûhî'dir. (öl. 508/1115) Enderâbî *el-İzâh*'ta pek çok bölümde onun rivayetlerini zikretmektedir. Aynı zamanda Nâfi'nin (öl. 169/786) el-Müseyyibî rivayetini, Ebû Amr b. Alâ'nın (öl. 154/771), Münkarî (öl. 224/839) rivayetini ve Kisâî'nin (öl. 189/805), Nusayr (öl. 240/855) rivayetini kendisinden okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 13; İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 189)

1.1.13. Ebû Bekr Hüseyin el-Kirmânî

Yaşadığı dönemin önde gelen tasavvuf şeyhlerinden biri olan Ahmed b. Abdurrahman b. Hüseyin (öl. 506/1113), Ebu'l Hüseyin künyesi ve el- Kirmânî nisbesiyle meşhur olmuştur. Kirmânî, bu alandaki birikimini, Nîşâburda yanında yıllarca ikamet ettiği hocası ve aynı zamanda Kuşeyriyye (Uludağ, 2002, s. 475) tarikatının kurucusu olan Ebu'l-Kâsım Abdilmelik el-Kuşeyrî'ye (öl. 465/1072) borçludur. Tasavvufta Kuşeyrî'nin izini takip eden Kirmânî, hocasından usûl ve fûru' dersleri almış vefatına kadar hocasının yanında kalmıştır. Kuşeyrî'nin vefatından sonra vasiyet üzere hocasının kitaplarını ve sözlerini bir araya getirerek muhafaza etmiş ve geniş bir ilme sahip olmuştur. Zâhidâne bir yaşam süren Kirmânî, hadis ve kıraat ilmiyle de ilgilenmiştir. (Zehebî, 2003, s.73) Kirmânî, Nîşâbur'da ilim ehlinde çok sayıda hadis işitmiş olmasına karşın, az sayıda hadis rivayetinde bulunmuştur. (Sarîfinî, 1989, s. 116) Enderâbî kendisinden Ebû Ca'fer'in, İsmail b. Ca'fer rivayetini, Nâfi'nin, Kâlûn (öl. 220/835)

rivayetini, İbn Âmir'in (öl. 118/736), Velîd b. Müslim (öl. 195/810) rivayetini, Ebû Amr'ın, Abdü'l-Vâris (öl. 180/796) rivayetini ve Âsım b. Behdele'nin (öl. 127/745) tercih edilen rivayetlerini okumuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 12)

1.1.14. Muhammed b. Heysem en-Nîsâbûrî

Kerrâmiyye mezhebinin önde gelen mütekellim ve âlimlerinden olan Ebû Muhammed Abdüsselam b. Muhammed b. Heysem (öl.440/1049-1050), mezhebin Heysemiyye fırkasının kurucusudur. İlim tahsilini babasının yanında tamamlayan Heysem, kelam, hitâbet, imâmet konularında babasının önüne geçmiş, yaşadığı dönemde büyük saygı ve itibar görmüştür. Irak ve Hicaz'a giden Heysem, burada dönemin müftüsü Kâdî Abdülcebbâr el-Hemezânî (öl.415/1025) ile tanışmış ve kendisinden hürmet görmüştür. İyi bir vâiz olan Heysem, hicrî 395 yılında, Bağdat'ta aralarında Bağdat ulemâ ve ümerâsı'nın da bulunduğu bir mecliste konuşma yaparak, hitabet yeteneğini sergilemiştir. Bu vaazından sonra, dönemin emîri tarafından taltif edilmiş ve Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden Nişâbur'da faaliyetlerine devam etmek üzere emir tarafından görevlendirilmiştir. (Sarîfînî, 1989, s. 360) Bu hadiseyle birlikte tanınırlığı artan Heysem, kelam ve münâzara ilmindeki maharetini kullanarak dönemin önde gelen âlimleriyle ilmî münâzaralar yapmıştır. (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28232.) Heysem, Kerrâmiyye mezhebinin eleştiriye mâruz kalan meselelerine kelâmî bir derinlik katarak, bu mezhep içinden Heysemiyye fırkasının çıkmasına vesile olmuştur. (Kutlu, 2002, s. 295) Âlim ve zâhid bir kişi olduğu bilinen Heysem'in vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, yaşadığı dönemin, Nişâbur'da farklı mezhep âlimleriyle yaptığı ilmî münâzaralardan anlaşıldığı üzere hicrî dördünü asır sonu ile hicrî beşinci asır arasında olduğu bilinmektedir. (Alimoğlu, 2017, s. 63) Kıraat ilminde "imam, mukrî" sıfatlarına sahip olan İbn Heysem, Enderâbî'nin kıraatte faydalandığı en önemli hocalarından birisidir. (İbnü'l-Cezerî, 2006b, s. 274) Enderâbî, *el-Îzâh*'ta, kendisinden hocası Ca'fer b. Büstâm vasıtasıyla Kur'an ilimleri ve kıraat konularında pek çok rivayette bulunmuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 16)

1.1.15. Ca'fer b. Büstâm et-Tahrî

Doğum ve vefat tarihiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan Ebû Hâmid b. Ahmed b. Ca'fer b. Büstâm, et-Tahrî künyesiyle bilinir. Abdülğâfir el-Fârisî, Nişâbur'lu tarihî şahsiyetleri ele aldığı *Târîhu Nişâbûr* isimli eserinde, Büstâm'dan şu şekilde bahseder; "Ebû Abdillâh'ın (Muhammed b. Kerrâm) tâbîlerinin kdemlilerinden, Mehdî b. Muhammed'e eşlik eden ve oradan mezun olan zühd ve takvalı bir âlim de vardır." (Sarîfînî, 1989, s. 211) İbnü'l Cezerî, Tahrî'nin kıraat hocası olarak aynı zamanda tasavvufta şeyhi olan İbn Heysem'i, öğrencisi olarak da Enderâbî'yi zikreder, ayrıca kitabında hocası Heysem'den çokça faydalandığını belirtir. (İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 202) İbnü'l Cezerî'nin Tahrî ile ilgili verdiği bilgilerde, Tahrî'ye ait bir kitaptan bahsetmiş, fakat kitap ismi zikretmemiştir. Buradan hareketle, son dönemde ortaya çıkarılan ve Tahrî'ye atfedilen bir eserden bahsetmek faydalı olacaktır. Oryantalist Arthur Jeffrey (öl. 1379/1959) tarafından 1954 yılında gün yüzüne çıkartılan ve yakın dönemde İslam dünyasında eserin müellifinin bilinip bilinmemesi konusunda tartışma yaşanan (Ukeylî, 2016, s. 141) *el-Mebânî li nazmi'l-meânî* isimli eseri, telif ettiği düşünülmektedir. (Durguti, 2021, s. 993; Şenkîdî, 2006, s. 5) Söz konusu eser ile Enderâbî'nin *el-Îzâh* isimli eseri arasındaki rivayet ve nakil benzerlikleri dikkat çekici olup, gerek Enderâbî'nin gerekse Tahrî'nin hocaları olan Heysem'e karşı olağanüstü övgüleri, her iki ismin de itikâdî olarak Kerrâmî âlimlerden olduğunu kuvvetle muhtemel hale getirmektedir. (Şenkîdî, 2006, s. 12) Enderâbî, *el-Îzâh*'ta kendisinden kıraat rivayetlerinde bulunmuştur. (Enderâbî, 2018b, s. 13)

1.1.16. Ebû Ca'fer el-Merverrûzî

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. el-Mettuviyye (öl. 464/1072), doğduğu yere nispetle Merverrûzî ismiyle de bilinir. Sûfi ve güvenilir bir kimse olan Merverrûzî, özellikle hadis ilmine ilgi duymuş ve bu alanda temayüz etmiştir. Hadis araştırmak için Şam, Irak, Hicaz ve Basra gibi şehirlere gitmiş ve buralarda birçok hocadan hadis dinlemiştir. (Temîmî, 1962a, s. 82) Başlıca hocaları arasında, Ebû Mes'ûd el-Meyancî (öl. 429/1038), Ebu'l-Kâsım Abdülazîz ed-Dimeşkî (öl. 430/1039) ve Ebû Abdullah b. Nazîf el-Ferrâ (öl. 431/1040) gibi isimler bulunmaktadır. Hicrî 464'ten sonra vefat eden Merverrûzî'den, Ebu Muhammed b. Mes'ûd el-Begavî (öl. 516/1122), Ebu'l-Kâsım eş-Şehamî (öl. 533/1139) Ebû Bekr eş-Şehamî (öl. 541/1147) gibi kimseler hadis nakletmişlerdir. (İbn Asâkir, 1995, s. 450) Enderâbî, hocası Merverrûzî'den, Mûsâ b. Ubeydillâh el-Hâkânî'nin (öl. 325/937) tecvid ilmine dair ilk eser olarak bilinen (Çetin, 1997, s. 166) *el-Kasîdetü'r-râ'iyye*'sini okumuştur. (Enderâbî, 2018c, s. 112)

1.1.17. Ebû'l-Kasım Ömer b. Ahmed es-Sünnî

Hayatı hakkında kısıtlı bilgi bulunan es-Sünnî'nin Bağdat'ta doğduğu ve İsfahan'da yaşadığı bilinmektedir. (Temîmî, 1962b, s. 54) *El-Îzâh*'ın tahkikini yapan Cûd, tahkik edenin girişi bölümünde es-Sünnî'nin ismini el-Büstî şeklinde zikretmiş ve kendisi hakkında hiçbir şey bulamadığını ifade etmiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 14) Fakat eserin Kur'an ehlinin faziletleri bölümünde hadis senet zincirinde ismini es-Sünnî şeklinde zikredip dipnotta kendisi hakkında kısa da olsa bilgi vermiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 63) Muhaddis ve tarihçi İbn Mâkûlâ (öl. 475/1082'den sonra) ise, doğrusunun es-Sünnî olduğunu ve hadis ilminde Ahmed b. Abdeh (öl.?), Harun b. Saîd el-Eylî (öl. 352/963) ve Abdurrahman b. Beyân (öl. 244/859) gibi kimselerden hadis rivayetinde bulunduğunu nakletmiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 63) Enderâbî, hadis ilminde râvî olan es-Sünnî'den *el-Îzâh*'ın Kur'an ehlinin faziletleri bölümünde ve muhtelif konu başlıklarında hadisler nakletmiştir.

2. Enderâbî'nin Eserleri

Kaynaklarda Enderâbî'nin kıraat ilmine dair kitapları olduğu zikredilse de günümüze *el-Îzâh fi'l-kırâât* ve *Şerhu Ğâyeti İbn Mihrân* isimli iki eserden başka eseri ulaşmamıştır. İbnü'l-Cezerî, Enderâbî'nin *İhtiyâru Ebî Ubeyd* ve *İhtiyâru Ebî Hâtim* adlı iki eserinden daha söz etmektedir. (İbnü'l-Cezerî, 2006a, s. 88) Ancak zikredilen bu eserlerin müstakil bir eser olup olmadığı veya bu eserlerin *el-Îzâh*'ın içinden bir bölüm olup olmadığı hususu, net olarak açıklığa kavuşmamıştır. (Altıkulaç, 2001a, s. 503; Temel, 1995, s. 185) Öte yandan Enderâbî'nin eserleri arasında en kapsamlı olanı ve kıraat ilmindeki birikimini ortaya koyan çalışması *el-Îzâh fi'l-kırâât*'tır. Bu eseri incelemeye tabi tutmadan önce, diğer eser hakkında bilgi vermek Enderâbî'nin bu alandaki vukûfiyetini anlamamıza katkı sağlayacaktır.

2.1. Şerhu Ğâyeti İbn Mihrân

Eserin tam adı *Şerhu sadrı'l-Ğâyeti ve âhiri-hâ ve mâ yüşkilü mine'l-mesâili fi esnâihâ*'dır. Enderâbî, bu eserde İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin *el-Ğâye* isimli eseri üzerine bir şerh çalışması yapmıştır. Ancak eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Enderâbî, mezkûr eserin tamamını değil belirli bölümlerini şerh etmiştir. Fatıha suresinde kıraat imamların farklı okuyuşlarını içeren bir bölümle başlayan eser, kıraat ilminin usûl konularına giren idğam, izhar, imâle, tefhîm ve daha birçok konu başlığı ile devam edip, Enderâbî'nin *el-Ğâye*'de izaha muhtaç olarak gördüğü konulara açıklık getirmesiyle sona erer. Eser 2017 yılında Ahmed Muhammed Ferîd tahkikiyle basılmış ve gün yüzüne çıkartılmıştır. (Enderâbî, 2017a)

2.2. el-Îzâh fi'l-Kırâât

Enderâbî, Kur'an ilimleri ve kıraat ilminde devrinin önde gelen âlimlerinden olması hasebiyle, öğrencileri ve arkadaşlarının talebi üzerine *el-Îzâh*'ı telif etmeye karar vermiştir. (Enderâbî, 2018b, s. 50) *El-Îzâh* çok hacimli bir eser olup bünyesinde Kur'an ilimleri, tecvid ve kıraat ilmine dair birçok konuyu barındırmaktadır. Bu doğrultuda eserin muhtevası incelediğinde, içerik yelpazesinin bu denli geniş olması, muhtemelen Enderâbî'nin Kur'an ilimlerini, kıraat ilminin ayrılmaz bir parçası olarak görmesi, ya da bu ilimlerin o dönemde birbirinden bağımsız ele alınmaması fikrinden ileri gelmiş olmalıdır. Eser, bu yönü ile bilinen kıraat kitaplarından farklı bir yerde konumlanmaktadır. Eser yüzeysel olarak incelendiğinde, Kur'an ilimlerini ihtiva eden konularıyla birlikte elli üç başlıktan meydana geldiğini ve bu başlıkların bazen bir bazen iki veya daha fazla bölümden oluştuğu görülmektedir. Kitabın ilk yirmi iki bölümü, Kur'an ilimleri konularını ihtiva ederken, geriye kalan bölümlerin kıraat ve tecvîd ilmi konularını kapsadığı görülmektedir. Enderâbî, eseri telif ederken arz, semâ, icâzet, kitâbet, vicâde ve yazılı kaynaklardan faydalanma gibi metotları kullanmıştır.

Kur'an ilimlerine dair konulara ait başlıkları şu şekilde ifade edebiliriz: Bunlar, Kur'an'ın ve Kur'an ehlinin faziletleri, Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzere indirilmesi, Kur'an öğrenmenin usûlü'dür. Ayrıca, Kur'an'ın bir mushafta toplanması, mushaflardaki ittifak ve ihtilaflar, aslında aynı olup mushaflarda farklılık gösteren kelimeler başlıkları, dikkat çeken başlıklardır. Kur'an okumanın fazileti, mushaf, Kur'an ve sûre kelimelerinin anlamı, tıvâl-mesânî-miîn kelimelerinin anlamı gibi bölümler ise eserin dikkate değer başlıkları arasında yerini almaktadır. Kur'an'da Mekki ve Medeni sûreler, Kur'an sûrelerinin sayısı, sırası üzere Kur'an'ın indiği mekânlar, Mekke'de inip hükmü Medeni olan veya tam tersi olan âyetler, Kur'an sûrelerinin isimleri, Kur'an âyetlerinin sayısı, âyet sayılarındaki ihtilaflar, âyetlerin parmak işaretleriyle gösterilmesi, âyet durakları, âyet kabul edilip okuyanın karıştırabileceği yerler, âyet kabul edilmeyip okuyanın karıştırabileceği yerler, otuz cüz, altmış cüz gibi bölümler ise kitabın diğer başlıklarını oluşturmaktadır.

Kıraat ve tecvid ilimlerine dair başlıklar ise şu şekildedir: İrabu'l-Kur'an ve lahn'ın zemmi, Hz. Peygamber'in okuyuşunun özellikleri, Kur'an'ı güzel okumayı sevdirmek, hadr ve tertîl kelimelerinin anlamı'dır. Lahn-ı hafî, harflerin mahreçleri, harflerin sıfatları, Kur'an okuyan ve okutanın âdâbı, insanların belirli kıraatler etrafında toplanması, meşhur kıraat imamlarının ve râvîlerinin senetleri, özetle ihtiyâr sahibi kimselerin isimleri, gibi başlıklar eserde kendine yer bulmaktadır. İstiâze bâbı, besmele bâbı, tağlîz bâbı, âmin demenin hükmü, tekbir, tilâvet secdesinin hükümleri, hâ-i sekt, sûre başları, idğam, işmam ve revm, hemzenin tahkîki ve telyîni, Bir kelime de iki hemze, imâle ve tefhîm, sekte, med hükümleri, izâfet yâ'ları, zâid yâ'lar, vakf ve ibtidâ, harfler üzerinde vakfın usûlü, müenneslik tâ'sı üzerine vakf konularındır.

el-Îzâh'ta mevcut olan kıraat ve tecvid konularından anlaşılacağı üzere, Enderâbî, hemen bütün muadil kıraat eserlerinde benzer olan içeriğe *el-Îzâh*'ta yer vermiştir. Öte yandan *el-Îzâh* kıraatler açısından incelediğinde, dikkat çeken husus eserin kullanmış olduğu imam-râvî sistematığıdır. *el-Îzâh*, İbn Mihrân'ın *el-Gâye* isimli eserine benzer olarak on kıraat üzerine yazılmıştır. Enderâbî eserde Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869), Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (öl. 224/838) ve Halef'in (öl. 229/844) rivayetlerini, ihtiyâr olarak kabul etmiş, on imam grubuna ise Halef'in yerine İbn Muhaysın'ı (öl.123/741) dâhil etmiştir. Bilindiği gibi kıraat ilminde ihtiyâr; mukrî'nin (okuyucunun) rivayet edilen kıraat mecmuasından bir kıraati veya başka kıraati (sebebini zikrederek veya zikretmeyerek) tercih etmesi durumudur. (Bosat, 2020, s. 4; el-Mes'ûl, 2007, s. 45) Bazen bir kıraatten okurken bazen de diğer kıraatten okuyabilme durumunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra eserin kabul ettiği rivayet-tarîk

sistematîği toplamda, on imam, üç ihtiyar, kırk beş râvî ve seksen yedi tarîkten oluşmaktadır. Her imam için râvî sayıları farklı olup, her râvî içinde tarîk sayısı farklılaşmaktadır. Kitabın otuz ikinci bölümünde kıraat imamlarının hayatları ve senetleri zikredilmekte geriye kalan başlıklar ise kıraat ilminin usûl konularını ihtiva etmektedir. Usûl konuları bitimiyle birlikte sure bazlı kıraat farklılıkları aktarılmaktadır. Enderâbî, usul konularını aktarırken her bir başlık altında konu ile ilgili hususları bölümler halinde zikretmektedir. Konulara başlamadan önce verdiği remizlerle birlikte gerekli gördüğü yerlerde imamların ismini zikretmeden remizlerini kullanarak konuyu aktarmaktadır. (Enderâbî, 2018d, s. 136) Çok detaylı ve kapsamlı olarak aktarılan konularda, önce imamların genel okuyuşları nakledilmekte, daha sonra rivayet ve tarîklerinin görüşlerine inilmekte olup, ilgili rivayetler zikredilmektedir. Konu başlarında bazen bölgelere göre âlimlerin genel kabulleri zikredilmekte, imamlar arasında genel bir ittifakın olduğu durumları ise, genelde konu sonunda kısa bir cümleyle, bazen de konunun başında zikretmektedir. Konuya bağlı olarak, okuyuşlar zaman zaman şiirlerle desteklenmekte, (Enderâbî, 2018d, s. 379) yeri geldiği zaman dil bilimcilerin görüşleri zikredilmektedir. Bunun yanı sıra, Enderâbî, kıraat farklılıklarını zikrederken kendisinin arz yoluyla okumuş olduğu rivayetleri, belirli lafızlarla ifade etmektedir. Daha çok, bir hususta aynı imam için birbirine zıt iki rivayet olduğunda bu metodu kullanan müellif, “Ben bu şekilde okudum, ancak diğeri de rivayet edilmiştir.” veya “Her iki şekilde de okudum.” şeklinde izahatlarda bulunmuştur. (Enderâbî, 2018d, s. 385) İmamların okuyuşlarını zikrederken farklılaşan rivayet ve tarîkleri açık bir şekilde belirtip o konuda farklı bir okuyuş yapmayan imamları ise genelde konu sonunda “diğerleri... şeklinde okumuşlardır.” (Enderâbî, 2018d, s. 397) diyerek konuları bitirmektedir. Enderâbî'nin konuları aktarırken kullandığı lafızlar konuya ve rivayetın ulaşma şekline göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte usûl konularını anlatırken ve kıraatlere atıfta bulunurken, genelde “okudu” anlamına gelen “(قَرَأَ) *karee*” lafzını veya konusuna göre “(أَدْعَمَ، أَثْبَتَ، مَدَّ) *edgame, esbete, medde*” gibi konulara has lafızları kullanmaktadır. İmamların rivayetleri ve tarîklerinin okuyuşlarını zikrederken ise “(رَوَى) *ravâ*” lafzını daha çok kullanmakla birlikte “(زَادَ) *zâde*” gibi lafızları da kullanmaktadır. Yazılı kaynaklardan bilgi verirken müellifinin ismiyle birlikte genellikle “(قَالَ) (Enderâbî, 2018d, s. 172) *kâle*” bazen de “(ذَكَرَ) *zekera*” lafzını kullanmış olup konu ile ilgili rivayetleri aktarırken “(رَوَى) *ravâ*” lafzının yanı sıra, “(بَلَّغَنَا) (Enderâbî, 2018d, s. 170) *beleğanâ*” ve “(حَكَى) (Enderâbî, 2018d, s. 179) *hukiye*” gibi lafızlara zaman zaman yer vermektedir. Yine rivayetleri aktarırken, “(جَاءَ عَنْ) *câe an*” ve “(أَتَى مِنْ) *etâ min*” gibi lafızlar da kullanmaktadır. Terminolojik bilgileri aktarırken, bilgileri doğrudan zikretmekle birlikte “(سَمِعِي) *sümkiye*” ve “(قِيلَ) *kîle*” lafızlarıyla kullanmaktadır. (Enderâbî, 2018d, s. 459)

3. Enderâbî ve Eserlerinin Şöhret Bulmama Sebepleri

Enderâbî ve eserlerinin tarihsel süreçte gün yüzüne çıkartılma faaliyetleri, 1950'li yıllardan başlayarak günümüze kadar gelmektedir.⁴ Özellikle Arap dünyasında müellif ve eser üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmasına karşın, ülkemizde bu çalışmaların sayısı muhtevası kısıtlı olmakla birlikte üçü geçmemektedir. (Altıkulaç, 2001b; Hacımısıroğlu, 2022; Temel, 1995) Çalışmanın bu kısmında, yaşadığı dönemde meşhur bir kıraat âlimi olan Enderâbî ve eserinin sonraki dönemlerde yeteri kadar şöhret bulamamasının nedenleri üzerinde durulacaktır.

Enderâbî'nin hicrî beşinci asırda telif ettiği *el-Îzâh fi'l-kıraat* isimli eserini, hicrî dördüncü asır kıraat âlimlerinden İbn Mihrân'ın izini takip ederek onlu sisteme göre telif ettiği bilinmektedir. Nitekim Enderâbî'nin İbn Mihrân'ın *el-Gâye* isimli eseri üzerine bir şerh çalışması yapması, bu tezin en büyük

⁴ İslam dünyasında ilk olarak *el-Îzâh*'in birinci babı olan “*Fezâ ilü'l-Kur'ân ve ehlihî ve ahlâkühüm*” kısmı Ahmed Nusayyif el-Cenâbî tarafından yayınlanmıştır. Eser 1950 yılında Mecelletü Mecma'î'l-İlmîyyi'l-İrâkî dergisinde yayınlanmış fakat herhangi bir nüshasına ulaşılammıştır.

dayanağıdır. Bunun yanı sıra, Enderâbî'nin ilim aldığı hocalarının çoğu Nişâbur'un önde gelen hadis ve kıraat âlimlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, Enderâbî'nin Nişâbur'da itikâdî olarak içinde bulunduğu Kerrâmiyye mezhebi, kendisine ait kütüphane, medrese ve hankahlarıyla ünlü bir mezhepti. (Sarigül, 2018, s. 108) Öte yandan Nişâbur'un ilim merkezi hüviyetinde bir şehir olmasına istinâden, farklı itikâdî gruplara ait kıraat medreselerin varlığı bilinmektedir. (Enderâbî, 2017b, s. 43) Bu bağlamda, Nişâbur'da ilmî faaliyetlerdeki dinamik ve canlı ortam, eser ve müellifin tanınıp bilinmesine müsait bir ortam oluşturmaktadır. Hal böyle iken, Enderâbî ve eserinin Horasan bölgesinde tanınmama ve yayılmama gibi sorunlarla karşılaşması, imkân dâhilinde gözükmemektedir. Zikredilen bu gerekçeler ışığında o dönem için Enderâbî ve eserin şöhret noktasında bir sıkıntı yaşaması uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

Buradan hareketle akla gelebilecek ilk soru şudur. Eserini onlu sisteme göre tasnif eden Enderâbî, İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlama faaliyetinin gölgesinde kalmış olabilir mi? Şüphesiz kıraat ilminin önemli dönemeçlerinden birisi olarak görülen İbn Mücâhid'in kıraatleri tedvin çalışması hicrî dördüncü asırda vuku bulmuştur. (Ahmed Hâlid Şukrî, 2001, s. 164) Henüz İbn Mücâhid'in bu tasnifinin üzerinden çok geçmeden, kıraat ilmi için erken sayılabilecek bir dönemde yedili sistem dışında eser telif eden âlimler kervanına Enderâbî de katılmıştır. Bu dönemde, Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/988) *el-Bedü'fî'l-kıraatı's-seb'î ve kıraat-ı ya'kûb*, Tâhir b. Galbûn (öl. 399/1009) *et-Tezkire fî'l-kıraat-ı's-semân*, Hasen b. Ali el-Ahvâzî (öl. 446/1054) *el-Vecîz fi şerhi edâi'l-kurrâi's-semâniye*, Ebu'l-Hasen b. Hayyât (öl. 450/1058) *et-Tebşira fi kıraat-ı'l-eimmeti'l-aşera*, Abdülkerim et-Taberî (öl. 478/1086) *et-Telhîs fî'l-kıraat-ı's-semân*, Ebu Tâhir el-Bağdâdî (öl. 496/1103) *el-Müstenîr fî'l-kıraati'l-aşır*, Ebu Mansûr el-Hayyât (öl. 499/1106) *el-Mezhebü fî'l-kıraati'l-aşır* gibi çalışmalar telif etmişlerdir. (Ahmed Hâlid Şukrî, 2001, s. 178) Adı geçen âlimlerin yaptığı bu çalışmalar, İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlama işleminden pek fazla etkilenmediklerini göstermektedir. Yedi kıraat üzerine ziyadelik arz eden ve farklı tasnifler içeren bu çalışmalar, Enderâbî'nin bu konuda tek kaldığı tezini boşa çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, İbn Mücâhid'in yaptığı bu tasnifin esasen hicrî dördüncü ve beşinci asır diliminde İslam şehirlerinin tamamında yaygınlık kazanmış bir tasnif olmadığına göstergesidir. Söz gelimi, o dönem için önemli ilim merkezlerinden biri olan Endülüs bölgesinde, İbn Mücâhid'in tasnifi farklı saiklerle kabul görüp, (Demirci, 2019, s. 66) kıraatler açısından hüccet olma durumu ortaya çıkarken, Horasan bölgesinde ise henüz İbn Mücâhid'in çalışmasının dumanı üstünde tüterken, İbn Mücâhid'in çağdaşı olan İbn Mihran, on kıraate göre eser telif etmiştir. Dolayısıyla o dönem için alanda yapılan bu çalışmaların, değer bulma yaygınlık kazanma gibi durumlarında, bölgesel ve siyasi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. (İbnü'l-Cezerî, t.y., s. 178; Mehmet Emin Maşalı, 2016, s. 68) O dönem yapılan ve sayıca azımsanmayacak derecede emsal çalışmalar da dikkate alındığında, Enderâbî'nin eserinin, İbn Mücâhid'in yedili sisteminin gölgesinde kalmış olabileme durumu da pek makul gözükmemektedir.

Enderâbî ve eserinin şöhret bulamaması ile ilgili akla gelebilecek bir diğer soru ise, Enderâbî'den sonra telif edilen kıraat eserlerinde Enderâbî'ye atıfta bulunulup bulunulmaması hususudur. Esasen bir ilmî eseri değerli kılan ve onun kendi emsalleri arasında ayrı bir yere konumlandırıp, kaynak eserlerden biri olmasını sağlayan husus da burasıdır. Bu minvalde, koskoca kıraat literatüründe ne yazık ki Enderâbî'nin izine rastlanılacak bir emare gözükmemektedir. Bilakis, İslâmî ilimlerin farklı dallarında telif edilmiş eserlerde, az da olsa Enderâbî'nin izine rastlamak mümkün olmuştur. Hanefî fikhının önde gelen âlimlerinden Sığnâkî'nin (öl. 714/1314) *el-Kâfi şerhu usûli Pezdevî* isimli eseri, bu konudaki nadir örneklerdendir. Sığnâkî adı geçen eserde vakf ve ibtidâ konusunda Enderâbî'nin *el-İzâh*'ına atıfta bulunmuştur. (Sığnâkî, 2001, s. 240) Sığnâkî'nin hicrî yedinci asırda Nişâbur'da ders halkalarında ders verdiği bilgisi göz önünde bulundurulduğunda, (Yaran, 2009, s. 164) muhtemelen Enderâbî'nin eserini burada gördüğü ve faydalandığı sonucuna ulaşılabılır. Bir diğer örnek ise, hicrî onuncu asırda Filistin

bölgesinde kadılık vazifesi yapmış tarihçi ve aynı zamanda müfessir kimliğiyle tanınan el-Uleymî'nin (öl. 928/1522) *Fethu'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli eserinde *el-Îzâh*'a atıfta bulunduğu görülmektedir. (Uleymî, 2009, s. 36) Zikredilen bu iki esere bakıldığında Sıgnâkî'nin eseri fıkıh alanında, el-Uleymî'nin eserinin ise, tefsir alanında yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. (Özaydın, 1994, s. 352) Bu bağlamda, Enderâbî'nin eserine sonraki dönem kıraat eserlerinde atıfta bulunulduğuna dair bir emare gözükmemesine rağmen, zikredilen bu eserlerde Enderâbî'nin *el-Îzâh*'ına atıfta bulunulması, müellif ve eserin kendisinden iki asır, hatta dört asır sonra dahi Nişâbur ve Filistin bölgesinde tanınıp bilindiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

3.1. Enderâbî'nin İtikâdî Durumu

Kuşkusuz bir âlimin ilim aldığı hocalarının ve hangi ilmî gelenekten beslendiğinin bilinmesi, o âlimin zihin dünyasını ve itikâdî durumunu ortaya koyma açısından önem arz etmektedir. Enderâbî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, Enderâbî hakkında bilgi veren en eski kaynakların başında *el-Müntehab min kitâbi's-siyâki li-târîhi Nişâbur* isimli eser gelmektedir. Bu eserde, Enderâbî'nin sîreti ve ilmî durumu hakkında bilgiler verilmesinin yanında, itikâdî durumu hakkında ipucu veren birtakım ifadeler geçmektedir. Mezkûr eserde, Enderâbî'nin Ebû Abdillâh'ın sahabîlerinden birisi olduğu, cenazesinin Ebû Bekir b. Hamid tarafından kaldırıldığı ve Muammer mezarlığına defnedildiği nakledilmektedir. Burada, Ebû Abdillâh künyesiyle kastedilen ve Enderâbî ile ilişkisi olan kimse, Kerrâmiyye mezhebinin kurucusu olan ve aynı zamanda bir mütekellim olan Muhammed b. Kerrâm'dır. (Kutlu, 2002, s. 546) Ebû Bekir b. Hâmid'den kastın ise, dönemin Kerrâmî imamlarından olan Muhammed b. Ali b. Hamid eş-Şâşi olduğu anlaşılmaktadır. (Enderâbî, 2017a, s. 28; Sarîfnî, 1989, s. 66) Nitekim aynı kitapta Ebû Abdillâh ile ilişkisi bulunan otuzdan fazla Kerrâmî şahsiyetin isminin geçtiği bilinmektedir. (Şenkîdî, 2006, s. 11) Defnedildiği Muammer kabristanlığı ise, o dönem Kerrâmiyye müntesiplerinin defnedildiği bir mezarlık olarak bilinmektedir. (Rahmetî, 2013, s. 15)

Enderâbî'nin ilim aldığı hocalarından Muhammed b. Heysem, Ca'fer b. Büstâm et-Tahrî gibi isimlerin Kerrâmî âlimlerden olması Enderâbî-Kerrâmiyye ilişkisini kuvvetlendirir nitelikteki alametler arasında gösterilebilir. Ayrıca Enderâbî'nin *el-Îzâh*'ta her iki hocası için kullandığı övgü lafızları dikkat çekici olup, (Durguti, 2019, s. 134) özellikle Heysem'in, Enderâbî'nin fikir ve düşünce dünyasına tesir ettiği müşahade edilmektedir. Son dönemde yapılan bazı araştırmalarda *el-Îzâh* ve *el-Mebânî li-nazmi'l-meânî* isimli eserler arasındaki rivayet- nakil benzerliği de bu etkilenme düzeyini gösterir mahiyettedir. (Ukeylî, 2016, s. 139) Buradan hareketle Kerrâmiyye mezhebinden kısaca bahsetmek gerekirse, Enderâbî'nin yaşadığı hicrî beşinci asırda Nişâbur'da çeşitli fikhî ve itikâdî gruplar mevcut olup, Kerrâmiyye mezhebi ise, bu gruplar içinde etkin bir konuma sahip ve fakat fırkalara bölünmüş vaziyette varlığını sürdürmekteydi. Mezhebin özellikle Nişâbur bölgesinde etki alanı geniş ve kitleler tarafından kabul görmüş olmasının nedenleri arasında, Enderâbî'nin hocaları arasında önemli bir yere sahip olan Muhammed b. Heysem'in, Kerrâmiyye mezhebinin eleştiri aldığı meselelere kelâmî bir perspektif getirmesi gösterilmektedir. (Alimoğlu, 2017, s. 62) Mezhebin genelde Horasan bölgesinde, özelde ise Nişâbur'da yaklaşık iki asır boyunca ilmî bir gelenek oluşturmasında başat etken ise, mezhebe ait hankah ve kütüphanelerdir. (Doğan, 2015, s. 544) Kerrâmî âlimlerin ilmî müktesepelerinin yanında güçlü sûfî ve zâhid yönleri, tasavvufla iç içe bir doktrin geliştirmeleri, Kerrâmî geleneğin oluşmasının ve halk nezdinde karşılık görmesinin bir tezahürü olarak görülebilir. Öte yandan, mezhebin tarihsel süreçte Nişâbur özelinde inişli çıkışlı bir seyir göstermesi, mezhebi temsil eden âlim ve mütekellimlerin dönemin siyasi otoriteleriyle geliştirdiği ilişkilere paralel bir şekilde gelişim göstermektedir. (Alimoğlu, 2017, s. 55) Sonuç olarak, yukarıda verilen bilgiler ışığında Enderâbî'nin beslendiği ilmî gelenek ve etkilendiği bazı hocaları, Enderâbî-Kerrâmiyye ilişkisini kuvvetle muhtemel hale getirmektedir. (Âsımî,

2022, s. 65)

3.2. Mezhebî Anlayışların Etkisi

Enderâbî ve eserlerinin şöhret kazanamamasına dair akla gelebilecek son ve can alıcı soru şudur. Enderâbî bir mezhep taassubuna uğramış olabilir mi? Nişâbur'un mezhepsel kozmopolit yapısının varlığı dikkate alındığında, farklı dini gruplar arasındaki fikri ayrışma ve çatışmalar tarihi süreçte her daim canlılığını korumuştur. (Kutlu, 2002, s. 294) Mezhepsel bazda üstünlük, dönemin siyasi otoritelerinin güdümünde dizayn olunmuş ve bu üstünlük dönem dönem el değişirmiştir. (Alimoğlu, 2017, s. 55; Yavuz, 2017, s. 526) Zikredilen bu bilgileri Enderâbî özelinde değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, Nişâbur'da Kerrâmîlerin varlığına son veren bir hadise dikkatleri celbetmektedir. Hicrî 489 tarihinde Nişâbur'da mezhepler arasında çıkan karışıklıklar, çok sayıda Kerrâmî'nin öldürülmesine sebep olmuş ve Kerrâmî'lere ait birçok medrese kütüphane ve hankah tahrip edilerek, Kerrâmîye mezhebinin Nişâbur'da varlığına son verilmiştir. (Alimoğlu, 2017, s. 54) Bu hâdiseden sonra zaman içerisinde Kerrâmîler İslam dünyasında ehl-i bid'at bir fırka olarak görülmüş ve mezhebe müntesip âlimler de şöhret ve muteberliklerini zamanla yitirmişlerdir. Enderâbî'nin vefat tarihine yakın veyahut vefatından hemen sonra cereyan eden bu hadise belki de Enderâbî ve eserinin şöhret bulma ve yayılma sorununa dair en makul gerekçe olarak gösterilebilir. Özetle Kerrâmîye literatürüne uygulanmış olabileceği öngörülen bu kısıtlamadan (Durguti, 2019, s. 114) diğer Kerrâmî âlimler gibi Enderâbî'nin de payını almış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Enderâbî ve eserlerinin şöhret kazanamasına dair :

Sonuç

Enderâbî, hicrî beşinci asırda yaşamış, ilim hayatının uzun bir bölümünü Nişâbur'da geçirmiş ve dönemin önde gelen âlimlerinin tedrisinden geçmiş bir kıraat âlimidir. Yaşadığı dönem içerisinde, genelde Horasan bölgesinde özelde ise, Nişâbur'da belli bir şöhrete sahip olan Enderâbî, Nişâburda farklı itikâdî gruplar arasında süregelen mezhepsel tartışmaların ve Gazneliler ile Büyük Selçuklu Devleti arasında Horasan bölgesinin hâkimiyetine yönelik yaşanan siyasi kargaşa ve çalkantılı ortamın gölgesinde ilmî faaliyetlerine devam etmiştir. Nişâbur'un itikâdî noktada çok çeşitlilik arz eden zemininde, beslendiği ilmî geleneğe paralel olarak, kendisini itikâden, hocası Muhammed b. Heysem'in etkisinden olacak ki, Kerrâmîye mezhebinde konumlandırmıştır. Biyografisinden anlaşılacağı üzere, her ne kadar mezhebin mütekellim temsilcileri gibi ilmî münâzara ve tartışmalarda aktif olarak yer almasa da Kerrâmîlerin karakteristik özelliklerine bürünmüş olduğu gözükmektedir. Güçlü sufi ve zühd yönünün ön plana çıkmasının yanı sıra, erken dönemde telif ettiği *el-İzâh* isimli eseri, esasen hem kendisinin hem de bağlı olduğu Kerrâmî geleneğin önde gelen hocalarının kıraat ilmindeki müktesebini gözler önüne sermektedir. Erken dönem kıraat kaynakları ile karşılaştırıldığında eserin, kıraat ilminde usûl ve ferş konularını ele alan tipik bir kıraat kaynağı olmaktan ziyade, Kur'an ilimleriyle harmanlanmış olduğu ve muadillerine göre bariz farklılıkları olduğu görülmektedir. Eserin telif edildiği hicrî beşinci asırdan hicri onuncu asra kadar tanınırlık problemi yaşamamasına karşın, şöhret ve muteberlik noktasında sınıfta kaldığı görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Buna gerekçe olarak ortaya konulan görüşler değerlendirildiğinde, aslında diğer Kerrâmî âlimlerin ilmî serüvenlerinde yaşadığı problemler, Enderâbî'nin de şöhret konusunda yüzleştiği sorunlar ve varsayımlarla benzer özelliklere sahiptir. Kerrâmîye'nin marijinal bir grup olarak dışlanması Kerrâmî literatürün tarihin belirli bir döneminden sonra kesintiye uğramasına sebebiyet vermiş ve Enderâbî de bu sıkıntıdan payına düşeni almış gibi gözükmektedir.

Öte yandan, İbn Mücâhid'in kıraatleri derleme konusunda Bağdat merkezli ortaya koyduğu yedi kıraat

sisteminin, çoğunlukla kabul görmeye birlikte, bazı ilim merkezlerinde karşılık bulmadığı görülmektedir. Nitekim İbn Mihrân'ın başını çektiği ve Enderâbî'nin de aralarında bulunduğu sayısı azımsanmayacak âlimin, yedili sistem dışında eserler vermesi, yedili sistemin en azından Horasan bölgesinde, çok fazla benimsenmediğini göstermektedir. Tarihte ilk olarak İbn Mihrân'ın başlattığı ve peşi sıra farklı âlimlerin on kıraat sistemi üzerine denemeler yaptığı çalışmalar, o dönem için yerel kalmakla birlikte, hicri dokuzuncu asırda İbnü'l-Cezerî ile beraber şöhret bulmuştur. İbnü'l-Cezerî sonrası onlu sistem, kıraat ilminde kabul edilen genel geçer sistem olmakla birlikte, günümüzde de halen geçerliliğini devam ettirmektedir.

Hülâsa, Enderâbî ve kıraat ilmindeki birikimini ortaya koyduğu *el-Îzâh fî'l-kırâât* eseri, İslam dünyasında yeni yeni tanınmakta olup, üzerinde çalışılmayı fazlasıyla hak eden ve gerek Kur'an ilimleri gerekse kıraat ilmi açısından, özellikle konu yelpazesinin genişliği yönüyle, kıraat müktesabatına katkı sağlayacak özgünlükte bir eser olarak, kıraat literatürü içerisinde yerini almış gözükmektedir.

Kaynakça

- Ahmed Hâlid Şukrî, M. H. M. (2001). *Mukaddimâtu fi ilmi'l-kırâât* (1. bs, 1-1). Daru Ammâr.
- Ahmed Hudaýr Muhammed Hâlid. (2004). *El-Cuhûdu's-Savtiyyeti li'l-Enderâbî fi Kitabihî el-Îzâh Fi'l-Kırâât*. Tikrit Üniversitesi.
- Alimoğlu, Z. S. (2017). Nisabur'da Etkili Olmuş Kerâmî Şahsiyetler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), Article 3.
- Altıkulaç, T. (2001a). El-Îzâh. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 23, s. 503). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Altıkulaç, T. (2001b). El-Îzâh. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 23, s. 503). TDV Yayınları.
- Âsımî, E. M. A. b. M. (2022). *El-Mebânî li-nazmi'l-meânî* (1. bs, C. 1). Cem'iyetü Dâru'l-Birr.
- Aydınlı, A. (2004). Mevkuf. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 437-438). TDV Yayınları.
- Bosat, S. (2020). Kıraat İmamlarında İhtiyar Olgusu. *Hikmet Yurdu*, XIII(25), Article 25.
- Cûrî, M. b. Y. b. Hasen. (2011). *Kavâriü'l-Kurân* (1. bs). Mektebetü'l-Maârif.
- Çetin, A. (1997). Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 165-166). TDV Yayınları.
- Demirci, N. K. (2019). *Kıraat İlminin Endülü's'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Doğan, H., & Malamud, M. (2015). Ortaçağ Horasanında Sapkın Bir Politika: Nişabur Kerrâmîyesi. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 13(1), Article 1. <https://doi.org/10.18317/kader.55591>
- Durguti, A. (2019). Muhammed b. Kerrâm ve Taraftarlarına Ait Eserlerin Genel Bir Tahlili. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 12(1), Article 1. <https://doi.org/10.18403/emakalat.562282>
- Durguti, A. (2021). Makâlât Geleneğinde Muhammed b. Heysem ve Heysemiyye Mezhebi. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 14(2), Article 2. <https://doi.org/10.18403/emakalat.984782>
- Ebu Ömer b. Abdullah b. Abdilberr en-Nemrî Kurtûbî. (2000). *El-İstizkâr* (1. bs, C. 8). Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Hamevî, E. A. Ş. Y. b. A. (1993). *Mu'cemü'l-udebâ* (C. 9). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- el-Kaysî, Ş. M. b. A. b. M. (1993). *Tavzîhu'l-Müştebih fi zabtı esmâ i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm* (1. bs, C. 7). Müessesetü'r-Risâle.
- el-Mes'ûl, A.-'Aliyy. (2007). *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırââti'l-Kur'âniyye ve-mâ yete'alleku bih* (1. bs). Dâru's-Selâm.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (1985). *Kırââtü'l-kurrâ i'l-ma rûfîn bi-rivâyâti'r-ruvâti'l-meşhûrîn* (2. bs). Müessesetü'r-Risâle.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2017a). *Şerhu Ğâyeti İbni Mihrân* (1. bs, 1-1). Darü'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2017b). *Şerhu Ğâyeti İbni Mihrân* (1. bs, 1-1). Darü'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2018a). *El-Îzâh fi'l-kırâât* (1. bs, C. 1). Dâru'l-Evrâku's-Sekâfiyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2018b). *El-Îzâh fi'l-kırâât* (1. bs, C. 1). Dâru'l-Evrâku's-Sekâfiyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2018c). *El-Îzâh fi'l-kırâât* (1. bs, C. 3). Dâru'l-Evrâku's-Sekâfiyye.
- Enderâbî, E. A. A. b. E. Ö. (2018d). *El-Îzâh fi'l-kırâât* (1. bs, C. 3). Dâru'l-Evrâku's-Sekâfiyye.
- es-Suyûtî, C. (1374). *Tezkiretü'l-huffâz* (C. 3). Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye.

- Hacımısıroğlu, M. (2022). Abdülvehhâb el-Kurtubî ve Ahmed b. Ebû Ömer el-Enderâbî'nin Lahn Olgusuna Yaklaşımları Üzerinden Tecvid İlminde Meşârika-Meğâribe Karşılaştırması. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 6(2), Article 2. <https://doi.org/10.31121/tader.1167091>
- İbn Asâkîr, eş-Ş. A. b. H. (1995). *Târîhu medîneti Dimeşk* (1. bs, C. 5). Dâru'l-Fikr.
- İbn Mâkûlâ, E. N. A. b. H. (1961). *El-İkmâl fi refi'l-irtiyâb* (1. bs, C. 4). Muhammed Emin Demc.
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. M. b. M. b. M. b. A. b. Y. (t.y.). *Müncidü'l-mukriîn ve mürsidü't-tâlibîn*. Daru Alem el-Fevaid.
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. M. b. M. b. M. b. A. b. Y. (2006a). *Gâyetü'n-nihâye* (1. bs, C. 1). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. M. b. M. b. M. b. A. b. Y. (2006b). *Gâyetü'n-nihâye* (1. bs, C. 2). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kandemir, M. Y. (1997). Hâkim en-Nisâbûrî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 15, ss. 190-193). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Keskin, Y. Z. (1996). Gıtrîfî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, ss. 58-59). TDV Yayınları.
- Kutlu, S. (2002). Kerrâmîyye. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 294-296). TDV Yayınları.
- Mâlik b. Enes. (1980). *El-Muvatta* (C. 2). Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî.
- Mehmet Emin Maşalı. (2016). *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Otto Yayınları.
- Mona Adnân Ghani. (2002). *El-İzâh fi'l- Kırâât*. Tikrit Üniversitesi.
- Muhammed b. Abdillâh İdrîsî. (1989). *Nüzhëtü'l- müştâk fi ehteraki'l- âfâk* (1-2). Alem-i Kütüb.
- Muhammed b. Mansur et-Temîmî, S. (1962a). *El-Ensâb* (1. bs, C. 12). Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye.
- Muhammed b. Mansur et-Temîmî, S. (1962b). *El-Ensâb* (1. bs, C. 7). Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye.
- Özaydın, A. (1994). Ebû'l-Yümn el-Uleymî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 352-354). TDV Yayınları.
- Rahmetî, M. K. (2013). Enderâbî ve el-İzâh fi'l-Kıraat Kitabı; Horasan Kerrâmîlerinden Eski Bir Metin. *Mirror of Heritage Dergisi*, 2(4), Article 4.
- Sâlihî, E. A. b. A. b. A.-H. ed-Dimeşkî. (1996a). *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs* (2. bs, 1-4). Müessesetü'r-Risâle.
- Sâlihî, E. A. b. A. b. A.-H. ed-Dimeşkî. (1996b). *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs* (2. bs, 1-4). Müessesetü'r-Risâle.
- Salim Muhammed Mahmud Ahmed Şenkîdî. (2006). *El-Mebânî li Nazmi'l-Meânî Lem Ye'ud Mechûli'l-Müellifi*. Medine-i Münevverre Üniversitesi.
- Salman, H. (2012). Tohâristan. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 214-215). TDV Yayınları.
- Sami b. Ömer. (2008). *Kitabu'l-izâh fi'l- kırâât dirâse ve tahkîk min evveli'l-kitâb ile'l-bâbi's-sâmini ve's-selâsin*. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi.
- Sarıgül, N. (2018). *Selçuklu Başkenti Nîşâbûr: Kuruluşundan Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar*. İstanbul Üniversitesi.
- Sarıfînî, İ. b. M. el-Ezher. (1989). *El-Müntehab mine's-siyâk li târîhi Nisâbur* (1. bs). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Shaharaki, M. A. L. (2019). Andarâbî. İçinde *Büyük İslam Ansiklopedisi* (C. 10).
- Sıgnâkî, H. H. b. A. b. H. b. A. (2001). *El-Kâfi şerh'u Usûlü'l-Bezdevî* (Birinci, 1-5). El-Rüşd Kütüphanesi Yayın ve Dağıtım.

- Taşköprizâde, A. b. M. (1985). *Miftâhu's-sa âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû âti'l-ulûm* (1. bs). Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Temel, A. R. (1995). Enderâbî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 185). TDV Yayınları.
- Ukeylî, H. M. (2016). Tezyîfü'l-Mahtûti'l-Arabî Lede'l-Müsteşrikîn. *Dirâsâtü istişrâkiyyetün*, 1(8), 133-166.
- Uleymî, M. b. M. (2009). *Fethu'r-Rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân* (1-7). Dâru en-Nevâdir.
- Uludağ, S. (2002). Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 473-475). TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 53-55). TDV Yayınları.
- Yaran, R. (2009). Siğnâkî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 164-166). TDV Yayınları.
- Yavuz, A. Ö. (2017). Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları. *Bilimname*, 2017(34), Article 34. <https://doi.org/10.28949/bilimname.348096>
- Yılmaz, A. (2017). *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*. Atatürk Üniversitesi.
- Yücel, A. (2009). Sika. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 175-176). TDV Yayınları.
- Zehebî, Ş. M. b. A. (1985). *Siyeru a lâmi'n-nübelâ* (3. bs, 1-I-XXV). Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî, Ş. M. b. A. (1993). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a lâm* (2. bs, 1-52). Daru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zehebî, Ş. M. b. A. (2003). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a lâm* (1. bs, 1-17). Darü'l-Garbi'l-İslami.

المجتمع في تفسير سيد قطب،

الملخص

كان للمجتمع أهمية كبيرة في فكر الكتّاب المعاصرين الذين أخذوا على عاتقهم النظر في أحوال المجتمع المسلم والبحث في مشكلاته، وكذلك البحث عن العلاج الناجع لهذه المشكلات، ومن هؤلاء: الشيخ محمد عبده، وجمال الدين الأفغاني، ومحمد رشيد رضا، والشيخ يوسف القرضاوي، والإمام حسن البناء، والدكتور محمد عمارة، والشيخ محمد متولي الشعراوي، والأستاذ سيد قطب. حيث بذل سيد قطب جهداً كبيراً في فهم مشكلات المجتمع المعاصر، ورصد الحلول لهذه المشكلات، فهو يرى أن المجتمع الإسلامي نشأ أول ما نشأ على عهد رسول الله ﷺ على أساس تقوى الله تعالى والخوف منه، وعلى أساس التعاون بين المؤمنين في كل حركة من حركات المجتمع الإسلامي، وأن الله تعالى قد جعل لهذا المجتمع أسساً وقوانين محددة يسير عليها المؤمنون، ولا يجوز لهم أن يتخطوا هذه القواعد والقوانين، ولهذا رأى أن هناك جاهلية معاصرة تشبه كثيراً الجاهلية الأولى التي كانت في زمن رسول الله ﷺ وأنها ظهرت في كثير من الأمور التي خرج بها كثير من أفراد المجتمع عن الإيمان مثل قضية الحدود التي تنوعت كحد القتل، والزنا، والشذوذ، والقتل، والسرقة، والحراية، والخمر، والربا. وقد تحدث عن المجتمع في ظل تطبيق هذه الحدود، ووجد أن أحسن الحلول للخروج مما دخل المجتمع الإسلامي من موبقات وأشياء خبيثة تساعد على هدمه من الداخل، هو تطبيق هذه الحدود على كل من خرج عليها؛ لأن الذي أمر بتطبيقها هو الله تعالى الذي خلق الإنسان، ويعلم ما يدور في خلجات نفسه، ويعلم ما يصلحه وينفعه.

الكلمات المفتاحية: التفسير، سيد قطب، المجتمع، الجاهلية.

إعلان (الرسالة / الورقة): يُعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا. تضارب المصالح: لم يتم الإعلان عن أي تضارب في المصالح.

التمويل: لم يتم استخدام أي تمويل خارجي لدعم هذا البحث. حقوق النشر والترخيص: يمتلك المؤلفون حقوق الطبع والنشر لعملهم المنشور في المجلة، وقد نُشر عملهم تحت رخصة CC BY-NC 4.0 المصدر: يُعلن أنه تم اتباع المبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا.

تقرير التشابه: تم الاستلام Turnitin - ، المعدل: 6

الشكوى الأخلاقية editor@rumelide.com

نوع المقال: مقال بحثي، تاريخ تسجيل المقال: 01.07.2024-تاريخ القبول: 20.09.2024-تاريخ النشر: 21.09.2024 DOI: <https://zenodo.org/record/13825889>

مراجعة الأقران محكمان خارجيان / مزدوج التعمية

47. Seyyid Kutub'un Tefsirinde Toplum²

Eid ABDULAZİZ³

APA: Abdulaziz, E. (2024). المجتمع في تفسير سيد قطب . *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 850-866. DOI: <https://zenodo.org/record/13825889>

Öz

Müslüman toplumun hallerini/durumlarını nazar-ı dikkate alan ve toplumun sorunlarını araştırıp inceleyen ve aynı şekilde bu sorunlar için güçlü ve kalıcı çözümler arayan çağdaş yazarların düşüncesinde toplumun büyük bir önemi vardır. Şeyh Muhammed 'Abduh, Cemâleddin Afgâni, Muhammed Reşid Rıza, Şeyh Yûsuf Karadâvi, İmam Hasan el-Bennâ, Dr. Muhammed 'İmâre, Şeyh Muhammed Mütevelli eş-Şe'râvî, Üstâz Seyyid Kutub gibi yazarlar, çağdaş toplumun sorunlarını anlamada büyük gayret sarfeden ve bu sorunlar için çözümler üreten bu çağdaş yazarlardandır. Seyyid Kutub'a göre Hz. Peygamber döneminde ilk İslâm toplumu, Allâhtan korkma ve takvâ üzere olma ve İslâm toplumunun her hareketinde mü'minler arasında yardımlaşma esası üzerine inşâ edilmiştir. Yüce Allâh bu toplum için mü'minlerin, üzerinde yürüyeceği sınırları belli kâideler ve kurallar koymuştur ki müminlerin bu kural ve kaideleri ihlâl etmemesi gerekir. Bu sebeple Seyyid Kutub, Peygamber döneminde ilk câhiliye toplumuna benzeyen çağdaş bir câhiliye döneminin yaşandığını düşünmektedir ki bu yeni câhiliye toplumu, toplum fertlerinden çoğunun îmândan çıkmalarına sebep olan adam öldürme, zinâ, livâta, iftirâ, hırsızlık, yol kesme, içki içme ve faiz yeme gibi pek çok işte kendini göstermiştir. Seyyid Kutub, bu suçların cezalarının suçu işleyen herkese uygulanması noktasında toplumu aydınlatmış ve şöyle demiştir: İslâm toplumunun, içten yıkılmasına sebep olan kötü işler ve eylemlerden kurtulması için en iyi çözümü, istisnâsız herkes için cezaların uygulanmasıdır. Çünkü bu cezaların bu şekilde uygulanmasını emreden, insanı yaratan, rûhunun içinde neler olup bittiğini bilen ve insana neyin faydalı neyin zararlı olduğunu bildiren Allâh'tır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Seyyid Kutub, Toplum, Cahiliye.

² **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 6

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 01.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825889>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Assist. Prof. Bayburt University, Faculty of Theology (Bayburt, Türkiye), efethi@bayburt.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0927-5129>, ROR ID: <https://ror.org/050ed7z50>, ISNI: 0000 0004 0399 2906, Crossref Funder ID: 501100017020

Society in Seyyid Qutub's Explanation⁴

Abstract

Society has a great importance in the thoughts of contemporary writers who take into consideration the conditions of the Muslim society, research and examine the problems of the society, and likewise seek strong and permanent solutions for these problems. Sheikh Muhammed 'Abduh, Cemâleddin Afghani, Muhammed Reşid Riza, Sheikh Yusuf Karadavî, Imam Hasan el-Banna, Dr. Writers such as Muhammed 'Îmâre, Şeyh Muhammed Mütevellî aş-Şe'ravî, Ustaz Seyyid Qutb are among these contemporary writers who make great efforts to understand the problems of contemporary society and produce solutions for these problems. According to Sayyid Qutb, Hz. During the time of the Prophet, the first Islamic society was built on the principle of fearing Allah and piety, and cooperation among believers in every action of the Islamic society. Almighty Allah has set certain rules and rules for this society that believers will follow, and believers should not violate these rules and rules. For this reason, Sayyid Qutb thinks that there was a contemporary period of ignorance that was similar to the first ignorance society in the time of the Prophet, and that this new ignorance society was characterized by such things as murder, adultery, sodomy, slander, theft, roadblocking, drinking alcohol and charging interest, which caused most of the members of the society to abandon the faith. He has shown himself in many works. Sayyid Qutb enlightened the society about the application of the penalties for these crimes to everyone who committed the crime and said: The best solution for the Islamic society to get rid of the bad deeds and actions that caused its internal destruction is to impose penalties on everyone without exception. Because it is Allah who commands that these punishments be applied in this way, who creates man, who knows what is going on inside his soul, and who informs him what is beneficial and what is harmful.

Keywords: Tafsir, Sayyid Qutub, Society, Ignorance.

.1

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 6

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 01.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825889>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

أهداف البحث:

يهدف هذا البحث إلى الكشف عن دور الأستاذ سيد قطب المولود سنة (1324هـ = 1906م)، والمتوفى سنة (1386هـ = 1966م)، ومحاولاته لمعرفة أسباب تدهور المجتمعات الإسلامية، وسقوطها في الرذيلة والضياع، وكثرة الوقوع في الزنا والقتل والشذوذ والسرقة وشرب الخمر وغيرها كثير من الموبقات، وذلك محاولة من الباحث لمعرفة رأيه في تلك المشكلات ورأيه في إقرار منهج القرآن وطرائقه في إصلاح المجتمعات.

2. منهج البحث:

ويقوم البحث على تعريف المجتمع في تفسير سيد قطب، ورأيه في الحدود التي نهى الله عنها وشرحه لضرورة تطبيقها في المجتمع لأهميتها وقدرتها على تقديم الحلول لمشكلاته، ثم ذكرنا تلك الحدود حدًا وحدًا ورأيه فيها، كما يمكن اعتمادنا على المنهج التحليلي القائم على انتقاء موضوع المجتمع وأهميته في فكر الأستاذ سيد قطب، واستقراء ما أراده من خلال تفسيره.

3. تقديم:

ينطلق سيد قطب من فكرة أن القرآن يمثل للمسلمين معالم كاملة لحياة المجتمع؛ لما يتضمنه من قواعد وأصول ومناهج، تكفل قيامه وصيانتها، وجعل له نظمه وشرائعه المنظمة له؛ ولم يتركه لأدب الضمير ونظافة الشعور، ولا لمجرد التشريع والتنظيم، ولا لشعور الفرد وجهده، بل يجعل واجبات الأفراد وواجبات الدولة ونشاطهما، يتلاقيان في تعاون واتساق (قطب، 2004، ص 3334-3336). وكان قطب قد اختار ميدان الإصلاح الاجتماعي؛ لأن مصر كانت تعيش ظروفًا اجتماعية واقتصادية حرجة، بعد الحرب العالمية الثانية، كما ظهرت الفوارق بين فئات المجتمع وطبقاته، وأخذ أغنياء الحرب يبررون أسباب اندلاعها، بينما ازداد الشعب المصري فقرًا وجوعًا وحرمانًا؛ ولهذا حاول أن يُبيِّن من خلال ذلك منهج القرآن في إقرار العدالة الاجتماعية؛ كما أنشأ مجلة الفكر الجديدة، التي نشر فيها الكثير من المقالات تدعو إلى الإصلاح الاجتماعي والاقتصادي والأخلاقي والسياسي، فكان أول من أطلق مصطلح العدالة الاجتماعية، وركز على بيان الفرق بين نظرة المسيحية ونظرة الإسلام، لكل من الدين والمجتمع وركز على البعد الاجتماعي للإسلام، ثم تحدث عن طبيعة العدالة الاجتماعية في الإسلام، وأنها تقوم على ثلاثة أمور: أسس التحرر الوجداني المطلق، والمساواة الإنسانية الكاملة، والتكافل الاجتماعي (الخالدي، 1994، ص 539). ثم تناول سياسة الحكم والمال، في الإسلام ووقف طويلًا عند أمرين مهمين: الملكية الفردية والزكاة. واستعرض الواقع التاريخي للمسلمين، ولاحظ مدى قربهم في تاريخهم من العدالة الاجتماعية بقسميها سياسة الحكم، وسياسة المال. كما استشرף حاضر الإسلام ومستقبله المُشرق، ودعا الأمة الإسلامية إلى إقرار مبدأ العدالة الاجتماعية، والإصلاح المالي والسياسي في حياتها، على أسس الإسلام (الخالدي، 1994، ص 540). كما رأى أن القرآن نزل منظمًا لحال المجتمع وحياته، كقوله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ أَلْحَرَ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأَنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءُ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَعَدَّى بُعِدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ. وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ.....) [البقرة: 178-186]؛ لأنها تتضمن التنظيمات الاجتماعية للمجتمع المسلم، وتتضمن العبادات المفروضة والتكاليف التعبدية (الخالدي، 2000، ص 216؛ قطب، 2004، ص 163).

4. محاور البحث:

وقد انقسم هذا البحث إلى عدة محاور:

المحور الأول: مكونات المجتمع.

المحور الثاني: التكافل المجتمعي.

المحور الثالث: أثر تطبيق الحدود في حياة المجتمع المسلم.

4.1. المحور الأول: مكونات المجتمع المسلم:

المجتمع هو نسيج اجتماعي يتكوّن من مجموعة من النظم والقوانين التي تُحدّد المعايير الاجتماعية التي تترتب على أفراد هذا المجتمع، ويعتمد المجتمع على أفرادها ليبقى متماسكًا، فمن دون الأفراد تنهار المجتمعات وتتعهد، ويتأثر الفرد بالمجتمع كما يتأثر المجتمع بالفرد، فإذا كان المجتمع يعاني من تفشّي ظاهرة البطالة، وارتفاع مستوى الجريمة، واكتظاظ الطلبة في المدارس، فسوف يتأثر أفراد هذا المجتمع سلبًا نتيجةً بهذه العوامل.

4.1.1. المرأة والرجل (الزوج والزوجة أو الأب والأم):

من المعروف أن أي مجتمع يقوم على المرأة والرجل، ومن ثمَّ الأب والأم، وبالتالي الأطفال ذكوراً وإناثاً، وكذلك على الأخ والأخت، ومن هنا انبثقت رؤية قطب للمجتمع المسلم من خلال حديثه عن بناء المجتمع الإسلامي، وعن طبيعة المرأة وعلاقتها بالرجل، والفرق بين رؤية المجتمع للمرأة قبل الإسلام وبعده، وأنه لا بُدَّ من نظام الزواج ليتم بناء المجتمع وليبتعد عن الرذائل، وتكون أولى درجات بناء المجتمع من بناء الأسرة، ثم تأتي درجة وجود الأولاد، ودرجة وجود الأخوة؛ ولذلك فسوف نتحدث عن الأسرة، والأخوة في المجتمع، وتطبيق الحدود الإسلامية وأثرها في هذا المجتمع.

ويرى قطب أن القرآن رأى ضرورة نفاضة قلوب المسلمين والمسلمات وضمن عفتها في قوله تعالى: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ، ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ، إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ. وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ، وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا، وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ، وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخْوَانِهِنَّ، أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ، أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ. وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ» [سورة النور: 19]. ففي مثل هذا المجتمع تأمن الزوجة على زوجها، ويأمن الزوج على زوجته، ويأمن الأولياء على حرمتهم وأعراضهم، ويأمن الجميع. حيث لا تقع العيون على المفاتن، ولا تقود العيون القلوب إلى المحارم. وبهذا يعيش المجتمع المسلم النظيف العفيف آمن ساكن، ترف عليه أجنحة السلم والطهر والأمان! (قطب، 2004، ص 401).

كما يرى أن ذلك المجتمع يكفل لكل قادر عملاً ورزقاً، ولكل عاجز ضماناً للعيش الكريم، ولكل راغب في العفة والحصانة زوجة صالحة، والذي يعتبر أهل كل حي مسؤولين ومسؤولية جنائية لو مات فيهم جائع حتى ليرى بعض فقهاء الإسلام تغريمهم بالدية. والمجتمع الذي تكفل فيه حريات الناس وكراماتهم وحرمتهم وأموالهم بحكم التشريع، بعد كفالتها بالتوجيه الرباني المطاع. فلا يؤخذ واحد فيه بالظن، ولا يتسور على أحد بيته، ولا يتجسس على أحد فيه متجسس، ولا يذهب فيه دم هدرًا والقصاص حاضر ولا يضيع فيه على أحد ماله سرقة أو نهبًا والحدود حاضرة. وهو مجتمع يقوم على الشورى والنصح والتعاون. ويقوم على المساواة والعدالة الصارمة التي يشعر معها كل أحد أن حقه منوط بحكم شريعة الله لا بإرادة حاكم، ولا هوى حاشية، ولا قرابة كبير. وفي النهاية مجتمع لا يخضع البشر فيه للبشر، إنما يخضعون حاكمين ومحكومين لله ولشريعته، ويقف الجميع على قدم المساواة الحقيقية أمام الله رب العالمين وأحكام الحاكمين، في طمأنينة وفي ثقة وفي يقين (قطب، 2004، ص 401).

كما يرى أن القرآن ذكر الكثير من الآيات التي تتناول أحكام الزواج والمعاشرة، والإيلاء والطلاق والعدة والنفقة والتمتع، والرضاعة والحضانة، ولكنه لم يذكر هذه الأحكام مجردة -كما في كتب الفقه والقانون- بل ذكرها في جو يشعر القلب أنه يواجه قاعدة كبرى من قواعد المنهج الإلهي للحياة البشرية وأصلًا كبيرًا من أصول العقيدة التي ينبثق منها النظام الإسلامي. وأن هذا الأصل موصول بالله مباشرة، وإبرادته وحكمته ومشيبته في الناس، ومنهجه لإقامة الحياة على النحو الذي قدره وأراده للإنسان، ومن ثمَّ موصول بغضبه ورضاه، وعقابه وثوابه (قطب، 2004، ص 236).

4.1.2. الأبناء:

ويرى قطب أن نظام الأسرة في الإسلام هو النظام الطبيعي الفطري المنبثق من أصل التكوين الإنساني. فالأسرة هي المحضن الطبيعي الذي يتولى حماية الفراخ الناشئة ورعايتها وتنمية أجسادها وعقولها وأرواحها، وفي ظلها تتلقى مشاعر الحب والرحمة والتكافل، وتنطبع بالطابع الذي يلازمها مدى الحياة وعلى هديه ونوره تتفتح للحياة، وتتعامل معها. فالطفل الإنساني هو أطول الأحياء طفولة؛ تمتد طفولته أكثر من أي طفل آخر للأحياء الأخرى. ومرحلة الطفولة هي مدة إعداد وتهذيب وتدريب للدور المطلوب من كل حي في باقي حياته. ولما كانت وظيفة الإنسان هي أكبر وظيفة، ودوره في الأرض هو أضخم دور. امتدت طفولته فترة أطول، ليحسن إعداده وتدريبه للمستقبل. ومن ثمَّ كانت حاجته لملازمة أبويه أشد من حاجة أي طفل لحيوان آخر. وكانت الأسرة المستقرة الهادئة ألزم للنظام الإنساني، وألصق بفطرة الإنسان وتكوينه ودوره في هذه الحياة. وقد أثبتت التجارب العملية أن أي جهاز آخر غير الأسرة لا يعوض عنها، ولا يقوم مقامها، بل لا يخلو من أضرار مفسدة لتكوين الطفل وتربيته، وبخاصة نظام المحاضن الجماعية التي أرادت بعض المذاهب المصطنعة أن تستعويض بها عن نظام الأسرة. والتي اضطرت بعض الدول الأوروبية اضطراباً لإقامتها بسبب فقدان عدد كبير من الأطفال لأهلهم في الحروب الوحشية التي تخوضها، والتي اضطروا إليها بسبب اضطراب الأمهات إلى العمل، تحت تأثير النظام الاجتماعي والاقتصادي الجديد. فهذه اللعنة تحرم الأطفال حنان الأمهات ورعايتهن في ظل الأسرة، لتقذف بهؤلاء المساكين إلى المحاضن، التي يصطدم نظامها بفطرة الطفل وتكوينه النفسي، فيملأ نفسه بالعقد والاضطرابات (قطب، 2004، ص 453).

4.1.3. الأخوة في الله:

وكما هو معروف فإنَّ الأخوة إمَّا أن تكون أخوة الدم، وإمَّا أخوة الدين، وإن كانت الأخيرة أشد وأبقى في الإسلام، ولذلك يرى قطب أن المجتمع المسلم يقوم على ركيزتين أساسيتين هما: ركيزة التقوى، وركيزة الأخوة، كما في قوله تعالى: (يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ. وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرُّوا وَأَذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا) [آل عمران: 102-103]. فهما ركيزتان إذا انهارت واحدة منهما لم تكن هناك جماعة مسلمة، ولم يكن هنالك دور لتؤديه الأخرى. فركيزة الإيمان والتقوى لا بد أن تكون دائمة اليقظة، ولا تغفل ولا تفتر لحظة من لحظات العمر حتى يأتي الموت، والموت -كما هو معروف- غيب لا يدري الإنسان متى يدركه، فمن أراد

ألاً يموت إلا مسلماً فعليه أن يكون في كل لحظة مسلماً. كما أن الإسلام قد دُكر بعد التقوى؛ لأنه بمعناه الواسع يشي بالاستسلام لله تعالى، وطاعته، واتباع منهجه، والاحتكام إلى أوامر كتابه ونواهيه (قطب، 2004، ص 441).

وأما الركيزة الثانية: ركيزة الأخوة في الله، فتكون على منهجه؛ لتحقيق منهجه الذي ارتضاه لعباده، حيث تنبثق من التقوى والإسلام، على أساس الاعتصام بحبل الله المتين (عهده ونهجه ودينه)، قال تعالى: (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرُّوا) [آل عمران: 103/3]. فالاعتصام بحبل الله، نعمة لمن يجبهم الله من عباده، حيث يذكرهم كيف كانوا في الجاهلية أعداءً، ثم ألف قلوبهم بالإسلام. وضرب مثلاً بعبادة الأوس والخزرج في المدينة، حيث كانا يجاورهما اليهود الذين كانوا يوقدون نار هذه العداوة وينفخون فيها. وبالرغم من هذا فقد ألف الله بين الأوس والخزرج بالإسلام، وما كان إلا الإسلام ليجمع هذه القلوب المتنازعة المتقاتلة، وما كان إلا حبل الله الذي يعتصم به الجميع، فأصبحوا بنعمة الله إخواناً، وما يمكن أن يجمع القلوب إلا أخوة في الله، تصغر إلى جانبها الأحقاد التاريخية، والتارات القلبية، والأطماع الشخصية والرايات العنصرية (قطب، 2004، ص 442-443).

وقد ذكر بعض الكتاب أن هذه الآية نزلت في شأن الأوس والخزرج، وذلك أن رجلاً من اليهود مرّ بيملاً من الأوس والخزرج، فسأه ما هم عليه من الإتيان والألفة، فبعث رجلاً معه وأمره أن يجلس بينهم ويذكرهم ما كان من حروبهم يوم بُعث وتلك الحروب، ففعل، فلم يزل ذلك دأبه حتى حُميت نفوس القوم وغيض بعضهم على بعض، وتنازروا، وتنازروا، ونادوا بشعارهم وطلبوا أسلحتهم، وتواعدوا إلى الحرّة، فبلغ ذلك النبي ﷺ فأتاهم فجعل يسكنهم ويقول: "أبدعوى الجاهلية وأنا بين أظهركم؟" وتلا عليهم هذه الآية، فقدموا على ما كان منهم، واصطلحوا وتعانفوا، وألّفوا السيلاح (ابن كثير، 1999، ص 90/2؛ ابن هشام، 1955، ص 556/1).

5. المحور الثاني: التكافل المجتمعي:

والتكافل صفة شاملة لصور كثيرة من التعاون والتآزر والمشاركة في سد الثغرات، تتمثل بتقديم العون والحماية والنصرة والمواساة، إلى أن تُقضى حاجة المضطر، ويزول هم الحزين، ويندمل جرح المصاب. ولا ينعدم خلق التكافل إلا حينما تسود الأنانية، وتفتر المشاعر الأخوية، ويستغرق الناس في هومهم الفردية ومشاعرهم الشخصية. والتكافل الاجتماعي عمل إيجابي في المجتمع، ولا يتحقق إلا بأن يسبقه شعور دافع في عالم الضمير، وسلوك في حياة الجماعة، وتربية خلقية توقظ ذلك الشعور الدافع، حتى يتحقق هذا السلوك في الواقع. حيث لا تكفي القوانين والتشريعات وحدها لإحداث ذلك الأثر. ومن ثم فالتربية الخلقية تعد وسيلة إيجابية وواقعية لتحقيق التكافل الاجتماعي، وليست مجرد تطلع مثالي في آفاق الأحلام (سيد قطب، 2006، ص 47-51).

وقد بنى الإسلام العدالة الاجتماعية على أساس: التحرر الوجداني المطلق، والمساواة الإنسانية الكاملة، والتكافل الاجتماعي الوثيق (سيد قطب، 1995، ص 31-32، 2006، ص 52). فبدأ بتحرير الوجدان البشري من عبادة أحد غير الله، ومن الخضوع لأحد غير الله. فلا لأحد عليه غير الله من سلطان، وما من أحد يميته أو يحييه إلا الله، وما من أحد يملك له ضرراً ولا نفعاً، وما من أحد غيره يرزقه. وليس بينه وبين الله وسيط ولا شفيع، فالله وحده هو الذي يستطيع، والكل عبيد، لا يملكون لأنفسهم ولا لغيرهم شيئاً (فَلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ) [الإخلاص: 4-1] (سيد قطب، 1995، ص 33-34).

ويؤكد هذا المعنى كثير من الآيات القرآنية، منها قوله تعالى: (وَمَا مَحْمُودٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنَّ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَصُرَ اللَّهُ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ) [آل عمران: 144] وقوله: (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ) [آل عمران: 128] وقوله (وَلَوْلَا أَنْ تَبَتُّنَا لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا. إِذْ أَلَدَّتْكَ صِغْفُورَ الْحَبِوَةِ وَضِعْتَ اللَّمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْهَا نَصِيرًا) [الإسراء: 74-75] وغير ذلك.

فإذا تحرر الوجدان البشري من شعور العبادة والخضوع لعباد من عباد الله، وتمثل الشعور بأنه على اتصال كامل بالله، لم يتأثر بشعور الخوف على حياته، أو الخوف على الرزق، أو الخوف على المكانة؛ فقد يدعو هذا الخوف إلى قبول الذل، والتنازل عن كرامته، وحقوقه، ولكن الإسلام شديد الحرص على أن يحقق للناس العزة والكرامة، وأن يبث في نفوسهم الاعتزاز بالحق، والمحافظة على العدل، وأن يضمن العدالة الاجتماعية المطلقة، فلا يفرط فيها إنسان، ويخضع ويخضع لغير الله [الأعراف: 34/7] (سيد قطب، 1995، ص 35-36، 2006، ص 52-53).

كما يتعرض لإقامة قواعد النظام الاقتصادي الاجتماعي الذي يريد الإسلام أن يقوم عليها المجتمع المسلم، ومن خلالها تنظم حياة الجماعة المسلمة في المجتمع الإسلامي. فالنظام الإسلامي نظام فيه التكافل والتعاون المتمثل في الزكاة المفروضة، والصدقات المتروكة للتطوع. وبيد عن النظام الربوي الذي كان سائداً في الجاهلية، ويحرمه ويجرمه. كما جعل الإسلام نظاماً لأحكام الدين والتجارة (عباس، 1987، ص 344؛ قطب، 2004، ص 303-304).

كما يعتني الإسلام بأمن الأسرة المسلمة والبيت المسلم جميعاً، وينظم بالعلاقات البينية بينها جميعاً، ثم يقرر التكافل بينها جميعاً. وجعل في هذا التكافل حقوق وواجبات ومزايا وتكاليف وكلها تنتهي إلى ثقة متبادلة واطمئنان إلى الحياة والمستقبل، وشعور بالأمن والاستقرار (سيد قطب، 2006، ص 303-304).

92-93, 2006, 60-63; فانز, 1992, ص 89-164).

وقد جاء الإسلام إلى البشرية بفكرة جديدة عن الحياة كلها. كان لها أثرها في كل تصورات البشر في الحياة، وفي كل ارتباطاتهم وعلاقاتهم، ومنها مسألة التكافل الاجتماعي (سيد قطب، د.ت، ص 30-31)، فلكل فرد حق الطعام والشراب واللباس والمركب والسكن، والزواج، بوصفها ضروريات تتعلق بحفظ الحياة وتلبية الحاجات الأولية، والعلاج والدواء، والتعلم والعمل، فالتكافل الاجتماعي هو نظام للإعداد والإنتاج والضمان (سيد قطب، د.ت، ص 32)؛ ولذلك تفرد المجتمع الإسلامي بنظامه الخاص؛ لأن شريعته جاءت من عند الله، فأوجدت هذا المجتمع الإسلامي الفريد (سيد قطب، 1993، ص 63-64).

6. المحور الثالث: المجتمع وتطبيق الحدود:

الْحُدُ فِي اللُّعَةِ: هو المنع، وحدود الله: هي محارمه التي نهى عن ارتكابها وانتهاكها، قال تعالى: (تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا) [البقرة: 187]؛ ومعناه شرعاً: عقوبة مقدرة في الشرع؛ لأجل حق الله، وقيل: عقوبة مقدرة شرعاً في معصية؛ لتمنع من الوقوع في مثلها أو في مثل الذنب الذي شرع له العقاب. والحدود شرعت لتكون زجراً للنفوس عن ارتكاب المعاصي والتعدي على حرمان الله، فتتحقق الطمأنينة في المجتمع ويشبع الأمن بين أفرادها، ويسود الاستقرار، ويطيب العيش. كما أن فيها تهيئاً للبعد في الدنيا. ولذلك يرى قطب أن القرآن يضع معالم كاملة للحياة في المجتمع المسلم، وجعل له القواعد والأصول والمبادئ والمناهج التي يقوم عليها هذا العالم والتي تكفل قيامه وصيانته. وجعل لهذا العالم أدب مع الله، ومع رسوله، من خلال إدراك حدود العبد أمام الرب، والرسول الذي يبلغ عنه: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ) [الحجرات: 1] .. فلا يسبق العبد المؤمن إليه في أمر أو نهى، ولا يقترح عليه في قضاء أو حكم، ولا يتجاوز ما يأمر به وما ينهى عنه، ولا يجعل لنفسه إرادة أو رأياً مع خالقه. تقوى منه وخشية، وحياء منه وأدباً (قطب، 2004، ص 3334). وله أدب خاص فيه خطاب رسول الله ﷺ وتوقيره: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ) [الحجرات: 2] (قطب، 2004، ص 3334-3335).

وهو عالم له نظمه وإجراءاته العملية في مواجهة ما يقع فيه من خلاف وفتن وقلقل واندفاعات، تخلخل كيانه لو تركت بغير علاج. وهو يواجهها بإجراءات عملية منبثقة من قاعدة الأخوة بين المؤمنين، ومن حقيقة العدل والإصلاح، ومن تقوى الله والرجاء في رحمته ورضاه: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ فَبَيِّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهْلَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نُدْمِينَ..... وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغْت إِخْدَنُهُمَا عَلَىٰ الْأَعْرَابِ فَقَاتِلُوا أَلَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِن فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) [الحجرات: 6-9].

وهو عالم له آدابه النفسية في مشاعره تجاه بعضه البعض، وله آدابه السلوكية في معاملات بعضه مع بعض: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا يَسْخَرَّ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا بِاللِّقَبِّ) [الحجرات: 11].

وهو عالم نظيف المشاعر، مكفول الحرمان، مصون الغيبة والحضرة، لا يؤخذ فيه أحد بظنة، ولا تتبع فيه العورات، ولا يتعرض أمن الناس وكرامتهم وحرمتهم فيه لأذى مساس: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَجْتَبِيُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَن تَحْبَبُوا أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ) [الحجرات: 12] وهو عالم له فكرته الكاملة عن وحدة الإنسانية المختلفة الأجناس المتعددة الشعوب وله ميزانه الواحد الذي يقوم به الجميع. إنه ميزان الله المبرأ من شوائب الهوى والاضطراب: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا) [الحجرات: 13] (قطب، 2004، ص 3335-3336).

ولما كان المجتمع شديد الحساسية، وفي حاجة إلى آداب اجتماعية تتفق مع هذه الحساسية؛ قال تعالى: (لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَن ظَلَمَ) [النساء: 148]. فربُّ كلمة عابرة لا يحسب قائلها حساباً لما وراءها، وربُّ شائعة عابرة لم يرد قائلها بها إلا فرداً من الناس. ولكنها تترك في نفسية المجتمع وفي أخلاقه وفي جوه آثاراً مدمرة، تتجاوز الفرد المقصود إلى الجماعة الكبيرة. والجهر بالسوء من القول سهل على اللسان ما لم يكن هناك تحرج في الضمير وتقوى لله. وشيوع هذا السوء كثيراً ما يترك آثاراً عميقة في ضمير المجتمع. وكثيراً ما يدمر الثقة المتبادلة في هذا المجتمع فيخيل إلى الناس أن الشر قد صار غالباً. وكثيراً ما يزين لمن في نفوسهم استعداد كامن للسوء، ولكنهم يتحرجون منه، أن يفعلوه لأن السوء قد أصبح ديدن المجتمع الشائع فيه، فلا تحرج إذن ولا تقيّة، وكثيراً ما يذهب ببشاعة السوء بطول الألفة. فالإنسان يستقيح السوء أول مرة بشدة حتى إذا تكرر وقوعه أو تكرر ذكره، خفت حدة استقباحه والاشمئزاز منه وسهل على النفوس أن تسمع، وأن ترى، ولا تتور للتعجير على المنكر. ذلك كله فوق ما يقع من الظلم على من يتهمون بالسوء ويشاع عنهم -وقد يكونون منه أبرياء- ولكن قول السوء حين ينتشر وحين يصبح الجهر به هيناً مألوفاً، فإن البريء قد يتقول عليه مع المسيء، ويختلط البر بالفاجر بلا تحرج من فرية أو اتهام ويسقط الحياء النفسي والاجتماعي الذي يمنع الألسنة من النطق بالقبیح والذي يعصم الكثيرين من الإقدام على السوء. إن الجهر بالسوء يبدأ في أول الأمر اتهامات فردية - سباً وقذفاً - وينتهي انحلالاً اجتماعياً، وفوضى أخلاقية تضل فيها تقديرات الناس بعضهم لبعض أفراداً وجماعات وتنعدم فيها الثقة بين بعض الناس وبعض، وقد شاعت الاتهامات ولاكتها الألسنة بلا تحرج. لذلك كله كره الله للجماعة المسلمة أن تشيع فيها قالة السوء. وأن يقتصر حق الجهر بها على من وقع عليه ظلم يدفعه بكلمة السوء يصف بها الظالم في حدود ما وقع عليه منه من الظلم! (قطب، 2004، ص 795-796).

فقد كان القرآن يخوض المعركة بالجماعة المسلمة، في كل جبهة، فكان يخوضها في الضمائر والمشاعر، حيث ينشئ فيها عقيدة جديدة، ومعرفة بربها، وتصوراً جديداً للوجود، ويقوم فيها موازين جديدة، وينشئ قيماً جديدة، ويستنفذ فطرتها من ركام الجاهلية، ويمحو ملامح الجاهلية في النفس والمجتمع، وينشئ ويثبت ملامح الإسلام الوضیئة الجميلة. ثم يقودها في المعركة مع أعدائها المتربصين بها في الداخل والخارج (اليهود والمنافقين والمشرکین). وهي على أتم استعداد للقائم، والتفوق عليهم بمتانة بنائها الداخلي الجديد (الاعتقادي والأخلاقي والاجتماعي والتنظيمي). وكان التفوق الحقيقي للمجتمع المسلم على المجتمعات الجاهلية من حوله، هو تفوقه في البناء الروحي والخلفي والاجتماعي والتنظيمي، بفضل المنهج القرآني الرباني، قبل أن يكون تفوقاً عسكرياً أو اقتصادياً أو مادياً (قطب، 2004، ص 672-673). ولذلك جعل الإسلام حدوداً يجب على المسلمين اتباعها؛ حفاظاً لهذا المجتمع من الأمراض التي تنتابه، وسوف نبدأ بحد القتل:

6.1. حد القتل:

ويرى قطب أن الله قد أقر أحكاماً تشريعية وجعلها لحماية النفس والحياة في المجتمع المسلم المحكوم بمنهج الله وشريعته، وحماية للنظام العام فيه، لصيانته من الخروج عليها، وجعل سلطة تدير أمور هذا المجتمع بأوامر الله، وفي ظل شريعته، وعلى الجماعة المسلمة التي تعيش في ظله وفي ظل الشريعة الإسلامية، حماية المال العام والخاص، وكذلك الملكية الفردية في هذا المجتمع؛ ليقوم نظامه الاجتماعي كله على شريعة الله. ويتعد عن الأحقاد الدفينة بين الأخوة كما ورد في قوله تعالى: (وَأَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُقْبَلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَّبِعُ اللَّهُ مَنْ أَمَرَ. لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَنَّكَ إِنَّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ) [المائدة: 27-28] فهذه الآية تكشف عن طبيعة هذه الجريمة، وبواعثها في النفس البشرية، كما تكشف عن بشاعتها وفجورها، وضرورة الوقوف في وجهها، وتشديد العقاب لفاعليها، ومقاومة البواعث التي تحرك النفس للإقدام على مثل هذه الجريمة (البشعة) (قطب، 2004، ص 872). كما يرى أن لهذه القصة وظيفة في سياقها وموضوعها؛ لما يسببه عمق الإيقاع الذي تسكبه في النفس وترسبه، وكذلك الاستعداد الذي تُنشئه في القلب والعقل لتلقي الأحكام المشددة التي يواجه بها الإسلام جرائم الاعتداء على النفس والحياة، وعلى النظام العام، وعلى المال والملكية الفردية في ظل المجتمع الإسلامي القائم على منهج الله، المحكوم بشريعته. ولما كان المجتمع المسلم يقيم حياته كلها على منهج الله وشريعته وينظم شؤونه وارتباطاته وعلاقاته على أسس ذلك المنهج؛ فقد كفل لكل فرد ولكل جماعة، عناصر العدالة والكفاية والاستقرار والطمأنينة، وكف عنه عوامل الاستفزاز والإثارة، والكبت والقمع، والظلم والاعتداء، والحاجة والضرورة. وبذلك يصبح الاعتداء على النفس والحياة، وعلى النظام العام، وعلى الملكية الفردية جريمة بشعة منكرة، مجردة عن البواعث المبررة. وهذا يفسر تشدد الإسلام ضد الجريمة والمجرمين، بعد تهئية الظروف المساعدة على الاستقامة، وتنحية البواعث على الجريمة من حياة الفرد والجماعة، ثم يكفل الإسلام للمجرم المعتدي ضمانات سلامة التحقيق والحكم، ويدبر عنه الحدود بالشبهات، ويفتح له باب التوبة التي تسقط الجريمة في حساب الدنيا في بعض الحالات، وتسقطها في حساب الآخرة في كل الحالات (قطب، 2004، ص 872-874).

6.2. حد الزنا:

يرى قطب أن الإسلام يكره شيوع الفاحشة في المجتمع بشكل عام (الإسلامي وغير الإسلامي)؛ لقوله تعالى: (إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ ءَامَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) [النور: 19/24]. وقوله تعالى: (وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوْجَ إِتْنَهُ كَانَ فَحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا) [الإسراء: 32/17]. وذلك لأن لشيوع الفاحشة في المجتمعات أثرها الواضح في تحطيم أسس هذه المجتمعات؛ لما تتركه من أثر سيء في البيت المسلم؛ ولذلك حرص الإسلام على هذا السلام، وبدأ بأسباب الوقاية من هذه الفاحشة، فأمر بالحشمة وحرّم التبجح، ومنع الاختلاط، وحاول تيسير التحصن بالزواج عند الاستطاعة، حتى أمر المسلمين باخراج زكاتهم وصدقاتهم لمساعدة من يبغى الزواج للتعفف. كما أمر الرسول ﷺ الشباب بالصوم تطهيراً لفورة الجسد عندهم فيقول: (يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ) (ابن ماجه، د.ت، ص 592/1 كتاب النكاح، باب ما جاء في فضل النكاح، رقم 1845؛ أبو داود، 2009، ص 389/3 كتاب النكاح، باب التحريض على النكاح، رقم 2046؛ البخاري، 1311، ص 3/7 كتاب النكاح، باب قول النبي من استطاع منكم الباءة فليتزوج، رقم: 5065؛ مسلم، 1995، ص 1019/2 كتاب النكاح، باب استحباب النكاح لمن تأقت نفسه، رقم 1400).

كما رأى أن الإسلام شجع الشباب على ممارسة الرياضة والفرسية؛ لضمان تضييع تلك الفورة الجسدية لديهم فيما ينفع، لا فيما يضر. كما أن التربية الإسلامية المعتدلة المتناسقة، مع توقي مواضع الإثارة وأسباب الفتنة بتحريم التبجح، والابتعاد عن الاختلاط في غير ضرورة، مع ممارسة الرياضة والصوم، والتكبير بالزواج بمجرد الاستطاعة، كلها عوامل إيجابية في ضبط النفس والجسد. وهاجم منافقي الغرب ومن أفت لهم من المتعلمين، بأن هذا الضبط لا بد أن يؤدي إلى عُقْدٍ نفسية. وذلك لأنهم لا يتخللون صورة للمجتمع إلا بتلك الصورة القدرية، حيث يكون فيها الشباب من الهانجين المحتكين بالفتيات، يساعدهم في ذلك حالة الترف والفراغ في جانب، والعوز والانحلال في جانب، وبعد ذلك تجار الأعراض والقوادين (سيد قطب، 2006، ص 73-74؛ فانز، 1992، ص 243-246).

ولذلك يرى أن المجتمع الإسلامي يجب أن يقوم بواجبه، ويحارب العوز ويسده، ويحارب أسباب هذا العوز بشكل قوي، ويحارب الاختلاط والتبجح، من خلال بعض أجهزة الإعلام الإسلامية التي توجه الناس إلى الخير والفضيلة، والنظافة والعفة وتقوى الله ومرافقته، وتنادي بتعبدهم لله وحده، وتملاً

فراغ حياة الشباب بهموم كبار، في سبيل الله وفي سبيل الإنسانية، وتملاً فراغ الوقت بالعمل، فلا يجد أولئك الفارغون والفارغات إلا سبيل الله يصرفون فيه طاقتهم (سيد قطب، 2006، ص 75-76).

أما إذا وقعت الفاحشة بعد تلك الموانع، بأمر الإسلام بعقوبات رادعة مانعة، كقوله تعالى: (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيْشَهَّدَ عَلَيْكُمُ طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ...) [النور: 2/24-3]. وذلك لأن الإسلام يعتني بتطهير المجتمع من هذه الفاحشة ويتشدد في مكافحتها بكل وسيلة. فمن المعروف أن السمة الأولى للجاهلية -كما نرى في جاهليتنا الحاضرة- هي الفوضى الجنسية، والانطلاق البيهيمي، بلا ضوابط خُلقية أو قانونية، واعتبار هذه الاتصالات الجنسية الفوضوية مظهرًا من مظاهر الحرية الشخصية التي لا يقف في وجهها إلا متعنت، ولا يخرج عليها إلا متزمت متشدد. وقد يتسامح الجاهليون في حرياتهم الإنسانية كلها، ولا يتسامحون في حريتهم البيهيمية هذه، وقد يتنازلون عن حرياتهم كلها، ولكنهم يهّبون في وجه من يريد أن ينظم لهم حريتهم البيهيمية ويظهرها. وفي تلك المجتمعات الجاهلية تتعاون جميع الأجهزة المعنية على تحطيم الحواجز الأخلاقية، وعلى إفساد الضوابط الفطرية في النفس الإنسانية، وعلى تزيين الشهوات، ووضع العناوين البريئة لها، وعلى إهانة السُّعَار الجنسي بشتى الوسائل، ودفعه إلى الإفشاء العملي بلا ضابط، وعلى توهين ضوابط الأسرة ورقابتها، وضوابط المجتمع ورقابته (قطب، 2004، ص 601).

ويرى في قوله تعالى: (وَالَّذِي يَأْتِيَنَّكَ مِنَ الْفَحِشَةِ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَقَّعَنَّ الْمَوْتَ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا. وَالَّذَانِ يَأْتِيَنَّهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرَضْنَا عَنْهُمَا) [النساء: 15/4-16]. بأن الدين الإسلام يمضي في تطهير المجتمع وتنظيفه، ولذلك اختار في أول الأمر عزل الفاحشات من النسوة، وإبعادهن عن المجتمع، متى ثبت عليهن ارتكاب تلك الفاحشة. وكذلك عزل الرجال الذين يعملون عمل قوم لوط. ثم اختار عقاب هؤلاء النسوة والرجال بعقوبة واحدة هي حد الزنا، بالرجم وبالجلد كما جاءت به السنة. والهدف من ذلك هو صيانة المجتمع من التلوث. ويرى أنه في كل حالة وفي كل عقوبة يوفر التشريع الإسلامي الضمانات التي يتعذر معها الظلم والخطأ والأخذ بالظن والشبهة في عقوبات خطيرة، يمكن أن تؤثر في حياة الناس تأثيرًا خطيرًا. فهو يذوق ويحدد النساء اللواتي ينطبق عليهن الحد: «مَنْ نَسِئَكُمْ» -أي المسلمات- ويحدد نوع الرجال الذين يستشهدون على وقوع الفعل: «مَنْ رَجَالِكُمْ» -أي المسلمين- فيتعين من توقع عليهن العقوبة إذا ثبت الفعل، ويتعين من تطلب إليهم الشهادة على وقوعه، ولا يستشهد على المسلمات، رجلاً غير مسلمين، بل لا بُدَّ من أربعة رجال مسلمين، ولا تجوز شهادة غير المسلم؛ لأنه غير مأمون على عرض المسلمة، وغير موثوق بأمانته وتقواه (عباس، 1987، ص 373؛ قطب، 2004، ص 598-599). ولذلك قال رسول الله ﷺ: «خُذُوا عَنِّي. خُذُوا عَنِّي. قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا. الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جُلْدٌ مِائَةٍ وَنَفْيٌ سَنَةٍ وَالنَّيْبُ بِالنَّيْبِ، جُلْدٌ مِائَةٍ وَالرَّجْمُ» (أبو داود، 2009، ص 465/6 كتاب الحدود، باب في الرجم، رقم: 4414-4415؛ مسلم، 1995، ص 1316/3 كتاب الحدود، باب حد الزنى، رقم: 12).

ويرى أن الغرب وأوروبا ومن لف لفهم من المتأسلمين، يريدون أن ينطلق السُّعَار الجنسي المحموم بلا حاجز ولا كايح، كما قال تعالى: (وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهْوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا) [النساء: 27/4]. حتى لا يقر قلب، ولا يطمئن بيت، ولا يسلم عرض، ولا تقوم أسرة؛ ولأنهم يريدون أن يعود الأدميون قطعانًا من البهائم، ينزو فيها الذكران على الإناث بلا ضابط إلا ضابط القوة أو الحيلة؛ فيؤدي هذا إلى الدمار، والفساد، باسم الحرية، وهي ليست سوى اسم آخر للشهوة والنزوة (قطب، 2004، ص 632).

ويرى أن الزنا خروج عن منهج الله، مما جعل فوضى العلاقات الجنسية هي المعول الأول الذي حطم الحضارات القديمة: الإغريقية والرومانية والفارسية، والحضارة الغربية الراهنة، وقد ظهرت آثار التحطيم في انهيارات فرنسا وأمريكا والسويد وانجلترا، وغيرها. وقد ظهرت آثارها في فرنسا مبكرًا، مما جعلها تركب على أقدامها في كل حرب خاضتها منذ سنة (1870م)، وفي الحرب العالمية الأولى، إذ ظهر ذلك في اضمحلال قواهم الجسدية. لأن الهياج الدائم قد أوهن أعصابهم، وتأتي الشهوات على قوة صبرهم وجلدهم وطغيان الأمراض السرية الفتاكة. وبدل على ذلك أن الحكومة الفرنسية اضطرت إلى أن تعفي من العمل خمسة وسبعين ألفًا من جنودها؛ لأنهم أصيبوا بأمراض جنسية كمرض الزُّهرى. كما أن سهولة تلبية الميل الجنسي، وفوضى العلاقات الجنسية والتخلص من الأجنة والمواليد، لا تدع مجالاً لتكوين الأسر، ولا لاستقرارها، ولا لاحتمال تبعة الأطفال الذين يولدون من الالتقاء الجنسي العابر. ومن ثم يقل الزواج، ويقل التناسل؛ وبذلك يضعف المجتمع والأمة (المودودي، 1959، ص 113-114؛ قطب، 2004، ص 601-602، 632-633).

6.3. حد الشذوذ:

ويرى قطب أن سبب تشدد القرآن في محاربة الشذوذ (عمل قوم لوط)، في قوله تعالى: (أَتَأْتُونَ الذَّكَرَانَ مِنَ الْعُلَمِيِّينَ. وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاهِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ) [الشعراء: 165/26-166]. أنها خطيئة منكرة عُرف بها قوم لوط -عليه السلام-، وهي إتيان الذكور، وترك النساء. ومن المعروف أن هذا انحراف في الفطرة شنيع. فقد برأ الله الذكر والأنثى وفطر كلًّا منهما على الميل إلى صاحبه؛ لتحقيق حكمته ومشيبته في امتداد الحياة عن طريق النسل، الذي يتم باجتماع الذكر والأنثى. فكان هذا الميل طرفًا من الناموس الكوني العام، وجعل الكون في حالة تناسق وتعاون على إنفاذ المشيئة المدبرة لهذا الوجود. فأما إتيان الذكور للذكور فلا يرمي إلى هدف، ولا يحقق غاية، ولا يتماشى مع فطرة هذا الكون وقانونه، ولا يعطي لأحد لذة. واللذة التي يجدها الذكر والأنثى في التقائهما هي وسيلة الفطرة لتحقيق المشيئة الربانية. ولا بُدَّ أن يرجعوا عن هذا الانحراف وإلا هلكوا. فلما

دعاهم لوط—عليه السلام— إلى ترك هذا الشذوذ، واستنكر ما هم فيه من ترك ما خلق لهم ربه من أزواجهم، والعدوان على الفطرة وتجاوز الحكمة المكنونة فيها، تبين أنهم غير مستعدين للعودة إلى ركب الحياة، وإلى سنة الفطرة، قال تعالى: (قَالُوا لَئِن لَّمْ تَنْتَهِ يُلُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ. قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ. رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ. فَجَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ. إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَيْرِينَ. ثُمَّ دَمَرْنَا الْأَخْرِينَ. وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذَرِينَ) [الشعراء: 173-167/26] (عباس، 1987، ص 284؛ قطب، 2004، ص 2613-2614). وكذلك قال تعالى: (وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفُجْشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ. إِنْ كُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ الْبَنَاتِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ) [الأعراف: 80-81]، وقال: (وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفُجْشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ. إِنْ كُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ الْبَنَاتِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ. فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِّنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَّتَطَهَّرُونَ. فَانجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا مِنَ الْغَيْرِينَ. وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذَرِينَ) [النمل: 27-54-58] حيث أنكر عليهم فاحشة الشذوذ الجنسي، وهو أمر على غير الفطرة التي فطر الله الناس عليها، بل عامة الأحياء، وهي ظاهرة غريبة في تاريخ الجماعات البشرية، فقد يشذ أفراد، لأسباب مرضية نفسية أو لملايسات وقتية، كما في معسكرات الجنود حيث لا يوجد النساء، أو في السجون (عباس، 1987، ص 284؛ قطب، 2004، ص 2647-2648).

وكذلك حرمت السنة هذا الأمر فروي عن ابن عباس، قال: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ وَجَدْتُمُوهُ يَعْملُ عَمَلُ قَوْمِ لُوطٍ، فَاقْتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ" (ابن حنبل، 2001، ص 464/4 مسند الخلفاء الراشدين، من أخبار عثمان بن عفان، رضي الله عنه، رقم: 2732؛ ابن ماجه، دبت، ص 856/2 كتاب الحدود، باب من عمل عمل قوم لوط، رقم: 2561؛ أبو داود، 2009، ص 510/6 أول كتاب الحدود، باب فيمن عمل عمل قوم لوط، رقم: 4462؛ الترمذي، 1975، 1975، ص 57/4 كتاب الحدود، باب ما جاء في اللوطي، رقم: 1456).

كما يرى قطب أن هذه الأحكام دليل عناية المنهج الإسلامي بتطهير المجتمع من الفاحشة، ولذلك جاءت هذه العناية مبكرة؛ فقد ورد النهي عن الزنا في سورة الإسراء المكية: (وَلَا تَقْرَبُوا الرِّزْيَةَ إِنَّهُ كَانَ فَجِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا) [الإسراء: 32/17]. كما ورد في سورة المؤمنون في قوله تعالى: (قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ. الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خُشِعُونَ. وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ. وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ. وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ. إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاهِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ) [المؤمنون: 1-23]. وذلك لأنه لم يكن للإسلام والمسلمين دولة في مكة المكرمة، وليس له هناك سلطة؛ ولذلك لم يسن العقوبات الرادعة لهذه الجريمة، ولكن حين استقامت له الدولة والسلطة في المدينة المنورة، ولم تعد النواهي والتوجيهات وحدها كافية لمكافحة الجريمة، وصيانة المجتمع من التلوث، وضع الضوابط الحاكمة لهذه المسألة (عباس، 1987، ص 373؛ قطب، 2004، ص 600-601).

6.4. حد القذف بالزنا:

ويرى قطب أن الإسلام حاول حل هذه مشكلة الزنا عن جسم الأمة المسلمة، كما مضى إلى استبعاد ظل الجريمة من جو هذه الجماعة؛ فعاقب على قذف المحصنات واتهامهن دون دليل لقوله تعالى: (وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شَهَادَةٍ فَاعْلَمُوا أَنَّهُنَّ كَذِبُوهُنَّ فَمُنَّيْنٌ جَلَدَهُ وَلَا يَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) [النور: 4/24]. لأن ترك الألسنة تلقي التهم على المحصنات العفيفات بلا دليل، يترك المجال واسعاً لكل من يشاء أن يقذف بريئة أو بريئاً بتلك التهمة النكراء ثم يمضي أمناً، فتصبح الجماعة المسلمة وتمسي، وأعراضها مجروحة، وسمعتها ملوثة، وكل فرد فيها متهم أو مهدد بالاتهام، وكل زوج يشك في زوجته، ويشك في أصله، وكل بيت مهدد بالانهيار، وهي حالة من الشك والقلق والريبة لا تطاق، وتصبح الجماعة وهي تنتفس في الجو الملوث الموحى بارتكاب الفحشاء (عباس، 1987، ص 379؛ قطب، 2004، ص 2490).

كما يرى أن تشدد القرآن الكريم في عقوبة القذف، حتى إنه جعلها قريبة من عقوبة الزنا، ثمانين جلدة، مع إسقاط الشهادة، والوصم بالفسق. وجعل العقوبة الأولى جسدية. والثانية أدبية في وسط الجماعة، حيث يكفي أن يهدر قول القاذف فلا يؤخذ له بشهادة، وأن يسقط اعتباره بين الناس، ويمشي بينهم وهو متهم لا يوثق بكلامه. والثالثة دينية فيصبح منحرفاً عن الإيمان وخارجاً عن طريقه المستقيم. إلا أن يأتي القاذف بأربعة يشهدون برويتهم للفعل، أو بثلاثة معه إن كان قد رآه. فيكون قوله إذن صحيحاً، ويوقع حد الزنا على صاحب الفعل. والجماعة المسلمة لا تخسر بالسكوت عن تهمة غير محققة كما تخسر بشيوع الاتهام والترخص فيه، وعدم التحرج من الإذاعة به، وتحريض الكثيرين من المتحرجين على ارتكاب الفعل التي كانوا يستقذرونها، ويظنونها ممنوعة في الجماعة أو نادرة. وذلك فوق الألام الفظيعة التي تصيب الحرائر الشريفات والأحرار الشرفاء وفوق الآثار التي تترتب عليها في حياة الناس وطمانينة البيوت. وتظل العقوبات التي توقع على القاذف، بعد إقامة الحد، مصلته فوق رأسه، إلا بعد أن يتوب؛ لقوله تعالى: (إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ) [النور: 5/24] (عباس، 1987، ص 379؛ قطب، 2004، ص 2491).

ونظراً لخطورة هذه الجريمة فقد أصرَّ الأستاذ سيد قطب على ذكر رأي الفقهاء في هذا الاستثناء واختلافهم حوله، وهل يعود إلى العقوبة الأخيرة وحدها، فيرفع عنه وصف الفسق، ويظل مردود الشهادة؟ أم إن شهادته تقبل كذلك بالتوبة. فذهب مالك وأحمد والشافعي إلى أنه إذا تاب قبلت شهادته، وارتفع عنه حكم الفسق. وقال أبو حنيفة: إنما يعود الاستثناء إلى الجملة الأخيرة، فيرتفع الفسق بالتوبة، ويبقى مردود الشهادة. وقال الشعبي والضحاك: لا تقبل شهادته، وإن تاب، إلا أن يعترف على نفسه أنه قال البهتان فيما قذف. واختار سيد قطب هذا الرأي؛ لأنه يزيد على التوبة إعلان براءة المقذوف باعتراف القاذف، وبذلك يمحي آخر أثر للقذف. ولا يقال: إنه إنما وقع الحد على القاذف لعدم كفاية الأدلة، ولا يحيك في أي نفس ممن سمعوا الاتهام أنه ربما كان صحيحاً ولكن القاذف لم يجد بقية الشهود. وبذلك يبرأ العرض المقذوف تماماً، ويرد له اعتباره من الوجهة الشعورية بعد رده من الوجهة

التشريعية، فلا يبقى هنالك داع لإهدار اعتبار القاذف المحدود التائب المعترف بما كان من بهتان، ذلك حكم القذف العام. ولكن استنتني منه أن يقذف الرجل امرأته، فإن مطالبته بأن يأتي بأربعة شهداء فيه إرهاب له وإعانت. والمفروض ألا يقذف الرجل امرأته إلا صادقاً لما في ذلك من التشهير بعرضه وشرفه وكرامة أبنائه. لذلك جعل لهذا النوع من القذف حكم خاص قال تعالى: (وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَدُوا أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَدَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكٰذِبِينَ. وَالْخُمْسَةَ أَنْ عَضَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الصّٰدِقِينَ. وَالْخُمْسَةَ أَنْ لَعَنَتِ اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكٰذِبِينَ. وَيَذَرُوا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَدَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكٰذِبِينَ. وَالْخُمْسَةَ أَنْ عَضَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الصّٰدِقِينَ) [النور: 6/24-9]. وفي هذا تيسير على الأزواج، يناسب دقة الحالة وحرص الموقف، وذلك حين يطلع الزوج على فعلة زوجته وليس له من شاهد إلا نفسه؛ لأنه الشاهد الوحيد. فإذا فعل أعطاها قدر مهرها، وطلقت منه طلاقاً بانته، وحق عليها حد الزنا وهو الرجم. ذلك إلا أن ترغب في درء الحد عنها فإنها عندئذ تحلف بالله أربع مرات أنه كاذب عليها فيما رماها به وتحلف يميناً، خامسة بأن غضب الله عليها إن كان صادقاً وهي كاذبة. بذلك يدرأ عنها الحد، وتبين من زوجها بالملاعنة ولا ينسب ولدها إليه بل إليها (عباس، 1987، ص 379؛ قطب، 2004، ص 2491-2492).

6.5. حد السرقة:

كما برر الشدة الظاهرة في عقوبة السرقة في قوله تعالى: (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ) [المائدة: 38/5]. بأن القسوة لا بُدَّ أن تتمثل في العقوبة حتى يصح تسميتها بهذا الاسم، فهي تنكيل وراذع واضح. والردع عن ارتكاب الجريمة رحمة بمن تحدثه نفسه بها؛ لأنه يكفها عنها، وكذلك رحمة بالجماعة كلها؛ لأنه يوفر لها الطمأنينة، ولن يدعي أحد أنه أرحم بالناس من الله، ويشهد الواقع أن عقوبة القطع في حد السرقة لم تطبق في خلال نحو قرن في صدر الإسلام إلا في أحادٍ من الناس؛ لأن المجتمع بنظامه، والعقوبة بشدتها، والضمانات بكفايتها لم تنتج إلا هذه الأحاد. وبعد ذلك يفتح الله باب التوبة لمن يريد أن يتوب، على أن يندم ويرجع ويكف، ثم لا يقف عند هذه الحدود السلبية، بل يعمل عملاً صالحاً، ويأخذ في خير إيجابي، قال تعالى: (فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ) [المائدة: 39/5] (قطب، 2004، ص 885-886).

ويرى أنه بالرغم من أن القوانين الوضعية قد جعلت الحبس عقوبة للسرقة؛ فإنها عقوبة أخفقت في محاربة الجريمة على العموم، والسرقة على الخصوص؛ لأن عقوبة الحبس لا تخلق في نفس السارق العوامل النفسية التي تصرفه عن السرقة؛ ولا تحوّل بين السارق وبين العودة إلى عمله السابق إلا مدة الحبس، التي يكون فيها مكفي الحاجات، فإذا خرج استطاع أن يعود إلى عمله. وكان لديه أوسع الفرص؛ لأن يزيد من كسبه وينمي ثروته، من طريق الحلال والحرام على حدٍ سواء، ويستطيع أن يخدع الناس، وأن يظهر أمامهم بمظهر الشريف، فيأمنوا جانبه، ويتعاونوا معه. فإن أمنوا جانبه؛ فعل ما يبغي. أما عقوبة القطع فتفقد من قدرته على العمل والكسب نقصاً كبيراً، كما أنه لن يستطيع أن يخدع الناس أو يحملهم على الثقة به والتعاون معه؛ لأنه أصبح رجلاً يحمل أثر جريمته في جسمه، وتعلن يده المقطوعة عن سوابقه (قطب، 2004، ص 886-887).

6.6. حد الحرابة:

كما برر قطب تشدّد القرآن في حد من يحارب الله ورسوله ويفسد في الأرض في قوله تعالى: (مَنْ أَجَلَ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا) [المائدة: 32/5]. بقوله متسانلاً: هل من إسراف أشد من تجاوز حدود الله والتعدي على شريعته، بالتغيير أو بالإهمال؟ وقد قرن تعالى قتل النفس بالفساد في الأرض، وجعل كلاً منهما مبرراً للقتل، واستثناء من صيانة حق الحياة وتفظيع جريمة إزهاق الروح، ذلك أن أمن الجماعة المسلمة في دار الإسلام، وصيانة النظام العام الذي تستمتع في ظله بالأمان، وتزاول نشاطها الخير في طمأنينة. ذلك كله ضروري كأمن الأفراد؛ لأنه لا يتحقق إلا به، فضلاً على صيانة هذا النموذج الفاضل من المجتمعات، وإحاطته بكل ضمانات الاستقرار، كيما يزاول الأفراد فيه نشاطهم، وكيما تنترق الحياة الإنسانية في ظله وتثمر، وكيما تنفتح في جوه براعم الخير والفضيلة والإنتاج والنماء. وبخاصة أن هذا المجتمع يوفر للناس جميعاً ضمانات الحياة، وينشر جوّاً تنمو فيه بذور الخير وتذوي بذور الشر، ويعمل على الوقاية قبل أن يعمل على العلاج، ثم يعالج ما لم تتناوله وسائل الوقاية، ولا يدع غدراً للنفس أن تميل إلى الشر وإلى الاعتداء على أمن المجتمع. فالذي يهدد أمنه هو عنصر خبيث يجب استنصاله ما لم يثب إلى الرشد والصواب، ويقرر عقوبة هذا العنصر الخبيث، وهو المعروف بحد الحرابة: (إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِمَّنْ جَلَفَ أَوْ يُنْفَرُوا مِنْ الْأَرْضِ) [المائدة: 33/5] (قطب، 2004، ص 877).

كما أن بعض الفقهاء يشترطون أن يكون ذلك خارج المصّر وبعيداً عن سلطان الإمام، ويرى بعضهم أن مجرد تجمع مثل هذه العصابة، وأخذها في الاعتداء على الأهالي بالقوة، يجعل النصّ منطبقاً عليها، خارج المصّر أو داخله، وهذا هو الأقرب للواقع العملي، وهؤلاء الخارجون على حاكم يحكم بشريعة الله، المعتدون على أهل دار الإسلام، سواء كانوا مسلمين، أو ذميين، أو مستأمنين بعهد، ويسعون في الأرض فساداً. فجزاء أفراد هذه العصابات المسلحة، أن يُقَتَّلُوا تَقْتِيلًا، أو أن يُصَلَّبُوا، وبعض الفقهاء يفسر النص بأنه الصلب بعد القتل للترويع والإرهاب، أو أن تقطع أيديهم اليمنى مع أرجلهم اليسرى من خلاف. ويختلف الفقهاء حول هذا النص، فيقولون: إن للإمام الخيار في هذه العقوبات، فيرى أبو حنيفة والشافعي وأحمد، أن العقوبات مرتبة على حسب الجناية التي وقعت، فمن قتل ولم يأخذ مالا قُتِلَ، ومن أخذ المال ولم يُقَتَّلْ قُطِعَ، ومن قتل وأخذ المال قُتِلَ وصَلِبَ، ومن أخاف السبيل ولكنه لم يُقَتَّلْ ولم يأخذ مالا نُفِيَ. وعند مالك: أن المحارب إذا قتل فلا بُدَّ من قتلِهِ، وليس للإمام تخيير في قطعه ولا في نفيه، وإنما التخيير في قتلِهِ أو

صَلْبِهِ، وأما إن أخذ المال ولم يَتَّقُ فلا تخيير في نفيه، وإنما التخيير في قتلِهِ أو صَلْبِهِ، أو قَطْعِهِ من جِلْدِهِ. وأما إذا أخاف السبيل فقط، فالإمام مُخَيَّرٌ في قتلِهِ أو صَلْبِهِ، أو قَطْعِهِ أو نَفْيِهِ(قطب، 2004، ص 877-878).

6.7. حد الخمر:

يرى قطب أن تحريم الخمر جاء بعد تَدْرُجٍ وتهينة للنفس لتحریمها؛ فكَسِرَتْ دِنَانُ الخمر؛ وسالت في سكك المدينة، فلم يكن أمرًا مفاجئًا، حيث سبق هذا التحريم القاطع مراحل وخطوات في علاج هذه التقاليد الاجتماعية المتغلغلة، المتلبسة بعبادات النفس، والمتلبسة ببعض الجوانب الاقتصادية وملايساتها. لقد كانت المرحلة الأولى مرحلة إطلاق سهم في الاتجاه حين قال تعالى في سورة النحل المكية: (وَمِن ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا) [النحل: 67/16] فكانت أول ما يطرق جسَّ المسلم من وضع السُّكَّرِ في مقابل الرزق الحسن، فكانما هو شيء، والرزق الحسن شيء آخر. وكانت الثانية بتحريك الوجدان الديني عن طريق المنطق التشريعي في نفوس المسلمين حين نزل قوله تعالى: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا) [البقرة: 219/2]. وفي هذا إحياء بأن تركهما هو الأولى ما دام الإثم أكبر من النفع. إذ أنه قلما يخلو شيء من نفع، ولكن جلَّه أو حرمة تركه على غلبة الضرر أو النفع. وكانت الثالثة بكسر عادة الشراب، وإيقاع التنافر بينها وبين الصلاة حين نزل قوله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ) [النساء: 43/4]. والصلاة في خمسة أوقات معظمها متقارب، ولا يكفي ما بينها للسُّكَّرِ ثم الإفاقة. وفي هذا تضييق لفرص المزاولة العملية لعادة الشراب، وخاصة عادة الصبح في الصباح، والغبوق بعد العصر أو المغرب، كما كانت عادة الجاهليين، وفي ذلك كسر لعادة الإدمان التي تتعلق بمواعيد التعاطي. وفي ذلك التناقض بين الوفاء بفريضة الصلاة في مواعيدها والوفاء بعادة الشراب في مواعيدها! (عباس، 1987، ص 286؛ قطب، 2004، ص 947).

ثم جاءت المرحلة الرابعة، وقد تهيأت النفس لها تهيؤًا كاملاً فلم يكن إلا النهي حتى تتبعه الطاعة الفورية والإذعان، فعن عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، أَنَّهُ قَالَ: «اللَّهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانَ شِفَاءٍ»، فَزَلَّتْ: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ) [البقرة: 219/2]، فَذُعِيَ فُقِرْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ: «اللَّهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانَ شِفَاءٍ»، فَزَلَّتْ: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ) [النساء: 43/2]، فَذُعِيَ عُمَرُ فُقِرْتُ عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانَ شِفَاءٍ»، فَزَلَّتْ: (إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ... فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ) [المائدة: 91/5] فَذُعِيَ عُمَرُ فُقِرْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ: «الَّذِينَ ءَانْتَهَيْنَا» (البهقي، 2003، ص 495/8 كتاب الأشربة والحد منها، باب ما جاء في تحريم الخمر، رقم: 17324؛ الترمذي، 1975، ص 253/5 كتاب أبواب تفسير القرآن، باب ومن سورة المائدة، رقم: 3049؛ السيوطي، 2005، ص 124/3 كتاب التفسير، سورة المائدة، رقم: 6930).

وروي أنه لما نزل التحريم، في سنة ثلاث بعد موقعة أحد، لم يحتج الأمر إلى أكثر من منادٍ بنادي في نوادي المدينة: «إِنَّ الْخَمْرَ قَدْ حُرِّمَتْ». فمن كان في يده كأس حطَّمَهَا، ومن كان في فمه جرعة مَجَّهَا، وسفت زقاق الخمر وكسرت قنانيه. وانتهى الأمر كأن لم يكن سكر ولا خمر (أبو داود، 2009، ص 325/3 كتاب الأشربة، باب في تحريم الخمر، رقم: 3673؛ البخاري، 1311، ص 105/7 كتاب الأشربة، باب نزل تحريم الخمر وهي من البسر والتمر، رقم: 5582؛ عباس، 1987، ص 286؛ قطب، 2004، ص 974-975؛ مسلم، 1995، ص 1570/3 كتاب الأشربة، باب تحريم الخمر وبيان أنها تكون... رقم: 3).

كما يرى أن الله أخذ بيد الجماعة الناشئة خطوة خطوة في الطريق الذي أراده لها، ويصنعها على عينه؛ للدور الذي قدَّره لها، وهذا الدور العظيم لا تتلام مع مضايقة الوقت والعمر في الخمر والميسر، ولا تناسبه بعثرة الوعي والجهد في عبث الفارغين، الذين لا تشغلهم إلا لذائذ أنفسهم، أو الذين يطاردهم الفراغ فيغرقونه في السكر بالخمر، والانشغال بالميسر، أو الذين تطاردتهم أنفسهم فيهربون منها في الخمر والقمار كما كانوا يفعلون في جاهلية الأُمس واليوم وغدًا. والإسلام يسير في منهجه الواضح في تربية النفس البشرية في يسر وتؤدة، فالخمر والميسر كان أمرهما أمر عادة وإلف، والعادة تحتاج إلى علاج؛ ولذلك بدأ بتحريك الوجدان الديني والمنطق التشريعي في نفوس المسلمين، بأن الإثم في الخمر والميسر أكبر من النفع، وفي هذا إحياء بأن تركهما هو الأولى، ثم جاءت الخطوة الثانية بأية سورة النساء في قوله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا) [النساء: 43/4]. والصلاة في خمسة أوقات، معظمها متقارب، لا يكفي ما بينها للسُّكَّرِ والإفاقة، وفي هذا تضييق لعادة الشراب، وكسر لعادة الإدمان التي تتعلق بمواعيد التعاطي، إذ المعروف أن المدمن يشعر بالحاجة إلى ما أدمن عليه من مسكر أو مخدر في الموعد الذي اعتاد تناوله. فإذا تجاوز هذا الوقت وتكرر هذا التجاوز فترت حدة العادة وأمكن التغلب عليها. حتى إذا تمت هاتان الخطوتان جاء النهي الحازم الأخير بتحريم الخمر والميسر في قوله تعالى: (إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ) [المائدة: 90] (عباس، 1987، ص 286؛ قطب، 2004، ص 229).

وكذلك يرى قطب أن الخمر لما كانت دنسة لا ينطبق عليها وصف الطيبات التي أحلها الله، وهي من عمل الشيطان، الذي هو عدو للإنسان، فيكفي أن يعلم المؤمن أن شيئًا ما من عمل الشيطان لينفر منه، ويشمئز منه، ويبعد عنه من خوف ويتقيه، وفي هذه اللحظة يصدر النهي مصحوبًا كذلك بالإطماع في الفلاح؛ لقوله تعالى: (فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) [المائدة: 90/5]. ويستمر في كشف خطة الشيطان من وراء هذا الرجز في قوله تعالى: (إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ) [المائدة: 91/5] وبهذا ينكشف للمسلم هدف الشيطان، وغاية كيد، فهو يريد إيقاع العداوة والبغضاء في صف المسلمين، كما أنها صد عن ذكر الله وعن الصلاة. وهذه الأهداف التي يريد الشيطان يستطيع

المسلمون أن يروها في عالم الواقع بعد تصديقها من خلال القول الإلهي. فالخمر بما تفقد من الوعي وبما تثير من عرامة اللحم والدم، وبما تهيج من نزوات ودفعات، والميسر الذي يصاحبها وتصاحبه بما يتركه في النفوس من خسارات وأحقاد؛ إذ المقمور لا بد أن يحقد على قامره الذي يستولي على ماله أمام عينيه، ويذهب به غانماً وصاحبه مقمور مقهور. وأما الصد عن ذكر الله وعن الصلاة، فلا يحتاجان إلى نظر. فالخمر تُثسي، والميسر يُلهي، وغيوبة الميسر لا تقل عن غيبوبة الخمر عند المقامرين وعالم المقامر كعالم السكر لا يتعدى الموائد والأقداح (قطب، 2004، ص 956-975).

كما يقول أن الخمر كانت من تقاليد المجتمع الجاهلي، وكذلك المجتمع الروماني والمجتمع الفارسي، وأصبحت الآن ظاهرة مميزة للمجتمعات الأوروبية والأمريكية، والإفريقية، وكانت في السويد كل عائلة تصنع الخمر الخاصة بها، فلما أحسّت الحكومة بالخطورة، اتجهت إلى احتكار الخمر، وتحديد الاستهلاك الفردي لكل شخص، ومنعت شرب الخمر في المحال العامة، ولكنها ما لبثت أن عادت وخففت من هذه القيود، فأباحت شربها في المطاعم بشرط تناول الطعام معها، ثم أباحت شربها في عدد محدود من المحال العامة، حتى منتصف الليل فقط، ثم بياح شرب النبيذ والبيرة فحسب. أما في أمريكا، فقد حاولت الحكومة الأمريكية مرة القضاء على هذه الظاهرة فسنت قانوناً في سنة (1919م) سمي قانون (الجفاف) من باب التهكم عليه؛ لأنه يمنع الارتواء بالخمر. وقد ظل قائماً مدة أربعة عشر عاماً، حتى اضطرت إلى إلغائه سنة (1933م). وكانت قد استخدمت جميع وسائل النشر والإذاعة والسينما والمحاضرات للدعاية ضد الخمر. ويقدر أن ما أنفقته الدولة في الدعاية ضد الخمر بما يزيد على ستين مليوناً من الدولارات. وأن ما نشرته من الكتب والنشرات يشتمل على عشرة بلايين صفحة. وما تحملته في سبيل تنفيذ قانون التحريم في هذه المدة لا يقل عن (250) مليون جنيه. وأعدم فيها (300) نفس، وسجن (532) نفساً. وبلغت الغرامات (16) مليون جنيه، وصادرت الكثير من الأملاك، ثم اضطرت إلى التراجع وإلغاء هذا القانون. أما الإسلام فحضى على هذه الظاهرة العميقة في المجتمع الجاهلي. ببضع آيات من القرآن الكريم، وهذا هو الفرق بين منهج الله تعالى، وبين مناهج الجاهلية قديماً وحديثاً في علاج النفس البشرية، وفي علاج المجتمع الإنساني (عباس، 1987، ص 286؛ قطب، 2004، ص 663-664).

6.8. حد الربا:

كما تحدث عن حد الربا ورأى فيه أن الله قد خصّه بالتحريم مباشرة، بلا أي مقدمات في قوله تعالى: (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَتَوَمَّنُونَ إِلَّا كَمَا يَتَوَمَّنُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا) [البقرة: 275/2]؛ لأن الربا الوجه الآخر المقابل للصدقة. فالصدقة فيها عطاء وسماحة، وطهارة وزكاة، وتعاون وتكافل. أما الربا فيها شح، وقذارة وندس، وأثرة وفردية. والصدقة نزول عن المال بلا عوض ولا رد. والربا استرداد للدين ومعه زيادة حرام مأخوذة من جهد المدين ومن لحمه، إن كان قد أخذ المال للنفقة على نفسه وأهله. وكذلك في الربا قبح وشناعة، وخفاف في القلب، وشر في المجتمع، وفساد في الأرض، وهلاك للعباد. ولم يبلغ من تفضيع أمر أراد الإسلام إبطاله ما بلغ من تفضيع الربا، ولا بلغ من التهديد ما بلغ في أمر الربا. فلقد كانت للربا في الجاهلية مفسدها وشرورها. ولكن الجوانب القبيحة ما كانت كلها بادية في مجتمع الجاهلية كما بدت في عالمنا المعاصر. وتتكشف الحكمة من هذا التشدد في التحريم اليوم أشد مما كانت في الجاهلية؛ فندرك اليوم أن واقع البشرية التي تأكل الربا، تُنصَّبُ عليها البلايا جراء هذا النظام الربوي، ويظهر هذا في أخلاقها ودينها وصحتها واقتصادها. وتتلقى حرباً من الله حيث تُنصَّبُ عليها النعمة والعذاب، أفراداً وجماعات، وأمماً وشعوباً، وهي لا تعتبر ولا تفتيق، وقد عرض دستور الصدقة و عرض قاعدة من قواعد النظام الاجتماعي والاقتصادي الذي يريد الله للمجتمع المسلم أن يقوم عليه، ويحب أن تستمتع البشرية بما فيه من رحمة وتعاون، وفي مقابل ذلك النظام الذي يقوم على الأساس الربوي الشرير القاسي اللئيم. إنهما نظامان متقابلان: النظام الإسلامي، والنظام الربوي، وهما لا يلتقيان في تصور، ولا يتفقان في أساس ولا يتوافقان في نتيجة (عباس، 1987، ص 294؛ قطب، 2004، ص 315-317).

كما ذكر أن الربا عملية تصطدم مع قواعد التصور الإيماني الإسلامي، فالنظام الربوي لا رعاية فيه للمبادئ والغايات والأخلاق التي يريد الله للبشر؛ لأنه يقوم على أساس أن لا علاقة بين إرادة الله وحياة البشر، فالإنسان هو سيد هذه الأرض، وهو غير مقيد بعهد من الله، وغير ملزم باتباع أوامره، ثم إن الفرد حر في وسائل حصوله على المال، وفي طرق تنميته، كما هو حر في التمتع به، وغير ملزم في شيء من هذا بعهد من الله أو شرط، وغير مقيد كذلك بمصلحة الآخرين. ومن ثم فلا اعتبار لأن يتأذى الملايين إذا هو أضاف إلى خزائنه ورصيده ما يستطيع إضافته. وقد تتدخل القوانين الوضعية أحياناً في الحد من حريته في تحديد سعر الفائدة، وفي منع أنواع من الاحتيال والنصب والغصب والنهب، والغش والضرر. ولكن هذا التدخل يعود إلى ما يتواضع عليه الناس أنفسهم، وما تقودهم إليه أهواؤهم لا إلى مبدأ ثابت مفروض من سلطة إلهية، كذلك يقوم على أساس تصور خاطئ فاسد، هو أن غاية الغايات للوجود الإنساني هي تحصيله للمال بأية وسيلة، واستمناعه به على النحو الذي يهوى (عباس، 1987، ص 294؛ قطب، 2004، ص 319). وبالتالي ينتهي الأمر إلى تركيز السلطة الحقيقية في أيدي زمرة من أحط خلق الله وأشداهم شراً، وشردمة لا يرعون في البشرية إلا ولا ذمة، ولا يرقبون فيها عهداً ولا حرمة. وهؤلاء هم الذين يداينون الناس أفراداً، كما يداينون الحكومات والشعوب، وترجع إليهم الحصيلة الحقيقية لجهد البشرية كلها، وكذا الأدميين وعرقهم ودمائهم، في صورة فوائد ربوية لم يبذلوا فيها جهداً ولا عملاً، وبالإضافة إلى أنهم يملكون المال، يملكون النفوذ أيضاً. ولما لم تكن لهم مبادئ أخلاقية أو دينية، بل يسخرون من الأديان والأخلاق والمثل والمبادئ فإنهم يستخدمون هذا النفوذ في إنشاء الأوضاع والأفكار والمشروعات التي تمكنهم من زيادة الاستغلال، ولا يقف شيء في طريق جشعهم وخسة أهدافهم. وأقرب وسائلهم هي تحطيم أخلاق البشرية وإسقاطها في مستنقع من اللذائذ والشهوات، التي يدفع فيها الكثيرون آخر فلس يملكونه، حيث تسقط الفلوس في المصائد والشباك المنصوبة، ويتحكمون في الاقتصاد العالمي وفق مصالحهم المحدودة (عباس، 1987، ص 294؛ قطب، 2004، ص 319-320).

كما يرى أن الربا بلاء عظيم، ولا يستفيد منه سوى حفنة من المرابين الذين يُفرضون للصناع والتجاربيين بفائدة مرتفعة ومحددة حتى تكون مضمونة، ويجبرون الصناع والتجار على أن يسيروا في طريق معين، ليس هدفه سد مصالح البشر وحاجاتهم التي يسعد بها الجميع، والتي تكفل عملاً منتظماً ورزقاً مضموناً للجميع، والتي تهيب طمأنينة نفسية وضمائم اجتماعية للجميع. ولكن هدفه هو إنتاج ما يحقق أعلى قدر من الربح، ولو حطم الملايين وحرّم الملايين وأفسد حياة الملايين، وزرع الشك والقلق والخوف في حياة البشرية جميعاً؛ لذلك يقول تعالى في وصفهم: (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) [البقرة: 275/2]. وكان المرابون قد اعترضوا في عهد رسول الله ﷺ على تحريم الربا، فقال تعالى: (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا) [البقرة: 275/2]. وكانوا يزعمون أن البيع يحقق فائدة وربحاً، كما أن الربا يحقق فائدة وربحاً (عباس، 1987، ص 294؛ قطب، 2004، ص 326-327). كما أن في قوله تعالى: (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) [البقرة: 275/2]. تهديد معنوي يبلغ إلى الحس ما تبلغه هذه الصورة المجسمة الحية المتحركة، صورة الممسوس المصروع، وهي صورة معروفة معهودة للناس، فالنص يستحضرها لتؤدي دورها الإيحائي في إفراز الحس؛ لهنّ مشاعر المرابين، هزة عنيفة تخرجهم من مألوف عاداتهم في نظامهم الاقتصادي، ومن حرصهم على ما يحققه لهم من الفائدة (عباس، 1987، ص 294؛ قطب، 2004، ص 323-324).

وكان الربا المعروف في الجاهلية له صورتان رئيسيتان: ربا النسبية، وربا الفضل. فأما ربا النسبية: فقد قال عنه قتادة: «إن ربا أهل الجاهلية يبيع الرجل البيع إلى أجل مسمى، فإذا حل الأجل، ولم يكن عند صاحبه قضاء زاده وأخر عنه». وقال مجاهد: «كانوا في الجاهلية يكون للرجل على الرجل الدين، فيقول: لك كذا وكذا وتؤخر عني فيؤخر عنه». وقال الرازي: «إن ربا النسبية هو الذي كان مشهوراً في الجاهلية؛ لأن الواحد منهم كان يدفع ماله لغيره إلى أجل، على أن يأخذ منه كل شهر قدرًا معيناً، ورأس المال باق بحاله، فإذا حلّ طالبه برأس ماله، فإن تعذر عليه الأداء زاده في الحق والأجل». وقد ورد أن النبي ﷺ قال: «لا ربا إلا في النسبية» (ابن حنبل، 2001، ص 95/36؛ تنمة مسند الأنصار، حديث أسامة بن زيد حب رسول الله، رقم: 21763؛ ابن ماجه، د.ت، ص 758/2 كتاب: التجارات، باب: من قال لا ربا إلا في النسبية، رقم: 2257؛ البخاري، 1311، ص 74/3 كتاب: البيوع، باب: بيع الدينار بدينار، رقم: 2178، 2179).

أما ربا الفضل: فهو أن يبيع الرجل الشيء بالشيء من نوعه مع زيادة، وقد أُلحِقَ بالربا؛ لما فيه من شبهة به؛ ولما يصاحبه من مشاعر مشابهة للمشاعر المصاحبة لعملية الربا. فعن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله ﷺ «الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالمَلْحُ بِالمَلْحِ، سَوَاءٌ بِسَوَاءٍ، مَنْ زَادَ أَوْ أَرَادَ فَقَدْ أَرَبَى، الأَجْدُ وَالْمُعْطَى فِيهِ سَوَاءٌ» (ابن حنبل، 2001، ص 46/18؛ مسند عبد الله بن عمرو، حديثه أبي رمثة، رقم: 11466؛ النسائي، 2001، ص 42/6 كتاب: البيوع، باب: بيع البر بالبر، رقم: 6108؛ مسلم، 1995، ص 1210/3 كتاب المساقاة، باب الصرف وبيع الذهب بالورق، رقم: 80، 1587).

فأما اليوم فيرى قطب أن بعض المهزومين أمام النظم الرأسمالية الغربية يريدون أن يُقَصِّروا التحريم على صورة واحدة من صور الرِّبَا، ألا وهي ربا النسبية، بالاستناد إلى بعض الأحاديث، وأن يُجَلِّوا باسم الإسلام الصور الأخرى المستحدثة التي لا تنطبق على ربا الجاهلية. ولكن هذه المحاولة لا تزيد على أن تكون ظاهرة من ظواهر الهزيمة الروحية والعقلية. فالإسلام حين حرم الربا لم يكن يحرم صورة منه دون صورة (عباس، 1987، ص 295؛ قطب، 2004، ص 324-325).

7. أهم نتائج البحث:

وقد انتهينا في هذا البحث إلى عدة أمور نذكرها فيما يلي:

- 1- ظهر جلياً أن سيد قطب كان من المهتمين كثيراً بالمجتمع بشكل عام، كما كان مهتماً بالجانب الاجتماعي والديني والإنساني والاقتصادي والنفسي الذي يصاحب تطبيق الحدود الإسلامية في المجتمع الإسلامي.
- 2- كما كان مشغولاً بفكرة الترابط المجتمعي من خلال حديثه عن فكرة الأخوة في الله التي يتكون منها المجتمع الإسلامي، ودورها في ترابط هذا المجتمع وتطوره.
- 3- تحدث كثيراً عن الجانب الإنساني والنفسي في تطبيق الحدود، حيث يرى أنه لو تم تنفيذ هذه الحدود، ولم يركن أحد إلى تطبيق التشريعات المستحدثة، لكان خيراً للجميع، فمثلاً يرى أن تطبيق الحد في السارق سوف تمنعه يده المقطوعة من تكرارها، أما لو تم سجنه فإنه لن يمتنع عن هذا الأمر إلا بعض الوقت، وسوف يعود إليها بعد خروجه من السجن. وكذلك لو طبق حد الحراية في مجرم من المجرمين؛ فسوف يمتنع الآخرون؛ لأن ذلك سوف يُخيف كل من تُسَوَّل له نفسه ارتكاب هذه الفعلية. ولذلك على ولاة الأمر الانتباه إلى أن شرع الله كله خير، مهما ظننا أن فيه شدة؛ لأن هذه الشدة نجاة لكل المجتمع مع تكرار فعل هذا الخطأ الشنيع.
- 4- كما ظهرت عناية قطب بالجانب الاجتماعي؛ نظراً لأهمية هذا الجانب في نجاح الأسرة المسلمة التي تتكون من الأب والأم والأولاد، ولكل منهم جانبه النفسي الاجتماعي الذي يجب مراعاته في بناء هذا المجتمع، من خلال تطبيق حدود الله التي نهى عن اقترافها وأمر بالابتعاد

عنها، أو أمر بالالتزام بغيرها.

5- بما أننا نطبق الحدود الإسلامية فسوف نعيش بأمان، لأن مشاكل العنف ستتضاءل كثيرًا؛ لأن المجتمع أصبح أقل في معدل الجريمة، وأقل عنفًا، وأعلى ريادة، وأعلى تحصيلًا علميًا وتربويًا.

أهم المصادر والمراجع

- ابن حنبل, أ. (2001). مسند الإمام أحمد بن حنبل. مؤسسة الرسالة.
 ابن كثير, إ. ب. ع. (1999). تفسير القرآن العظيم (2 ط). دار طيبة.
 ابن ماجه, م. ب. ي. (د.ت). سنن ابن ماجه. دار إحياء الكتب العربية.
 ابن هشام, ع. ا. (1955). السيرة النبوية لابن هشام (2 ط). مصطفى البابي الحلبي.
 أبو داود, س. ب. ا. (2009). سنن أبي داود. دار الرسالة العالمية.
 البخاري, م. ب. إ. (1311). الجامع الصحيح (صحيح البخاري). السلطانية.
 البيهقي, أ. ب. ا. (2003). السنن الكبرى. دار الكتب العلمية.
 الترمذي, م. ب. ع. (1975). سنن الترمذي (2 ط). مصطفى البابي الحلبي.
 الخالدي, (1994). سيد قطب من الميلاد إلى الاستشهاد (2 ط). دار القلم.
 الخالدي, ص. ع. ا. (2000). المنهج الحركي في ظلال القرآن (2 ط). دار عمار.
 السيوطي, ع. ا. ب. أ. ب. (2005). جمع الجوامع. (2 ط). الأزهر الشريف.
 النسائي, أ. ب. ش. (2001). السنن الكبرى. مؤسسة الرسالة.
 سيد قطب. (1987). في التاريخ فكرة ومنهاج. دار الشروق.
 سيد قطب. (1993). نحو مجتمع إسلامي (10 ط). دار الشروق للطباعة والنشر.
 سيد قطب. (1995). العدالة الاجتماعية في الإسلام. دار الشروق للطباعة والنشر.
 سيد قطب. 2006. (a) السلام العالمي والإسلام (14 ط). دار الشروق للطباعة والنشر.
 سيد قطب. 2006. (b) دراسات إسلامية (11 ط). دار الشروق للطباعة والنشر.
 سيد قطب. (2004). في ظلال القرآن الكريم (32 ط). دار الشروق.
 عباس, م. ي. (1987). مفتاح كنوز في ظلال القرآن. دار طيبة للنشر والتوزيع.
 فائز, أ. (1992). دستور الأسرة في ظلال القرآن (6 ط). مؤسسة الرسالة.
 مسلم, م. ب. ا. (1995). صحيح مسلم (1 ط). عيسى البابي الحلبي.
 مودودي, أ. أ. (1959). الحجاب. دار الفكر الإسلامي.

Kaynakça

- Abbas, M. Y. (1987). Miftâtu Kunûzi fi Zilâli'l-Kur'ân. Dâru Taybe.
 Ahmed, F. (1992) Düsturu'l-Usrati fi Zilâli'l-Kur'ân. Müessesetü'r-Risâle.
 Beyhakî, A. b. A. (2011) es-Sünenü'l-Kebîr. Dâru'l-Hecr.
 Buhârî, M. b. İ. (1311) el- Câmi u's-Sahih. Matbaatü's-Sultaniye.
 Ebû Dâvûd, S. b. E. (2009) es-Sünen. Dâru'r-Risâle.
 Hâlidî, Ş. A. A. (2000). el-Menhecü'l-Hareki fi Zilâli'l-Kur'ân (2. Basım). Dâru Ammâr.
 Hâlidî. (1994). Seyyid Kutub Mine'l-Milâd İle'l-İstîşhâd (2. Basım). Dâru'l-Kalem.
 İbn Hanbel, A. (2001) el-Müsned. Müessesetü'r-Risâle.
 İbn Kesîr, İ. b. A. (1999). Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim (2. Basım). Dâru Taybe.
 İbn Mâce, M. b. Y (d. t). es-Sünen. Muştafâ el-Bâbî el-Halebî.
 Kutub, S. (1995) el-Adaletü'l-İctimâ'iyye fi'l-İslâm (13. Basım). Dâru's-Şurûk.
 Kutub, S. (1995) Nahve Müctemein İslâmiyyin (10. Basım). Dâru's-Şurûk.

Kutub, S. (2004). *Fî Zilâli'l-Kur'âni'l-Kêrîm* (32. Basım). Dâru's-Şurûk.

Kutub, S. (2006) *Dirâsâtün İslâmiyyetün* (11. Basım). Dâru's-Şurûk.

Kutub, S. (2006) *es-Selâmü'l-Âlemî ve'l-İslâm* (14. Basım). Dâru's-Şurûk.

Kutub, S. (1987). *Fi't-Tarih Fikretün ve Menhecün*. Dâru's-Şurûk.

Mevdûdî, E. (1959) *el-Hicâb*. Dâru'l-Fikri'l-İslâmî.

Müslim, b. H. (1995) *Sahîh-i Müslim*. İsâ el-Bâbî el-Halebî.

Nesâ'i, U. b. Sh. (2001). *el-Sünenü'l-Kübrâ*. Müessesetü'r-Risâle.

Suyûtî, A. A. b. U. b. (2005). *Cam' al-Cavâmi'*. (2. Basım). el-Ezherü's-Şerîf.

Tirmizî, M. b. İ. (1975) *es-Sünen*. Muşafâ el-Bâbî el-Halebî.

مشاهد الوشاية في ديوان مجنون ليلى قراءة في المضمون والشكل،

ملخص

يكثر ذكر الوشاية عادةً في قصائد الغزل، ولاسيما في الغزل العذري، فهذا النوع من الغزل كان في مجتمع تحكمه عادات وتقاليد محافظة، تراقب المحبين وتمنع وصالهم، فيزداد ألمهم وحزنهم فيلجؤون إلى الشعر مبينين معاناتهم من أولئك الوشاة، ومن هؤلاء الشاعرُ قيسُ بن الملوّح المشهور بالمجنون الذي علّق بحبّ ليلى، وعانى من منع أبيها زواجهما ما عاناه من آلامٍ وأحزان، فهام على وجهه في الصحراء، واعتراه المرضُ والضعف، وحصلت معه قصص في ذلك ما زالت تنتقل بين الأجيال، وكان للوشاة أثرٌ في تفريقهما، وفي تأليب والد ليلى عليه، حتى منعها عنه ولم يزوجها إياه مخافة العار. درست في هذا البحث مشاهد الوشاية التي حصرتها في ديوان المجنون، وهي ستة مشاهد، أطولها المشهد الأخير في قصيدته (المؤنسة) التي تحوي مشاهد عدّة عن الوشاية، وجاءت هذه المشاهد في مناسبات متنوعة، وفي أزمنة متباعدة وأمكنة مختلفة ما أثارها ونوع مضامينها وأشكالها، وبيّنت في هذه الدراسة أثر الوشاية في بناء شعره مضمونًا وشكلًا. وتكمن إشكالية هذا البحث في أن أبيات الوشاية على قلتها قد جاءت بعد أحداثٍ رواها الوالدي، تصلح أن تكون مشاهد قصصيه، وكلُّ مشهد يحوي معاني تتأثر بالوشاية أو تؤثر فيها؛ ولذلك اخترت دراسة هذه المشاهد مرتبةً حسب ورودها في الديوان، وحلّلت أبيات الوشاية ضمن لوحاتها الفنية المشكّلة لها. وقد حلّلت هذه المشاهد التي استقرّتها في الديوان وفق المنهج الوصفي التحليلي.

الكلمات المفتاحية: الأدب العربي، مجنون ليلى، الشعر، المشهد، الوشاية.

إعلان (الرسالة / الورقة): يُعلن أنه تمّ الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا. تضارب المصالح: لم يتم الإعلان عن أي تضارب في المصالح.

التمويل: لم يتم استخدام أي تمويل خارجي لدعم هذا البحث. حقوق النشر والترخيص: يمتلك المؤلفون حقوق الطبع والنشر لعلمهم المنشور في المجلة، وقد نُشر عملهم تحت رخصة CC BY-NC 4.0 المصدر: يُعلن أنه تمّ اتباع المبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا.

تقرير التشابه: تم الاستلام Turnitin - ، المعدل: 15

الشكوى الأخلاقية editor@rumelide.com

نوع المقال: مقال بحثي، تاريخ تسجيل المقال: 21.07.2024-تاريخ القبول: 20.09.2024-تاريخ النشر: 21.09.2024 DOI:

<https://zenodo.org/record/13825919>

مراجعة الأقران محكمان خارجيان / مزدوج التعمية

48. Mecnun-u Leyla Divanı'nda İftira Sahneleri: İçerik ve Biçim Üzerine Bir İnceleme²

Halid HALİD³

APA: Halid, H. (2024). مشاهد الوشاية في ديوان مجنون ليلى قراءة في المضمون والشكل. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 868-879. DOI: <https://zenodo.org/record/13825919>

Öz

Aşk şiirlerinde, özellikle saf aşk şiirlerinde iftiraya sıkça rastlanır. Bu tür aşk, sevgililerin bir araya gelmesini engelleyen muhafazakâr adet ve geleneklerin hüküm sürdüğü bir toplumda geçer. Aşıklar bu yüzden acı ve hüznlerini şiirle ifade ederler ve iftiracıardan duydukları ıstırapı dile getirirler. Bu aşıklar arasında, Leyla'ya duyduğu aşkla tanınan ve Mecnun olarak bilinen şair Kays bin el-Mülevvah da bulunmaktadır. Leyla'nın babasının evliliklerine izin vermemesi nedeniyle büyük acılar çekmiş, çöllerde başıboş dolaşmış, hastalanmış ve zayıf düşmüştür. Bu süreçte başına gelen hikayeler nesiller boyunca anlatılmıştır. İftiracıların, Leyla'nın babasını kıskırtıp kızını Kays'tan uzak tutmalarında büyük etkisi olmuştur. Bu çalışmada, Mecnun'un divanında yer alan altı iftira sahnesi incelenmiştir. Bu sahnelerin en uzununu, çeşitli iftira sahneleri içeren el-Müennese) adlı şiirindedir. Söz konusu sahneler, farklı zaman dilimlerinde ve çeşitli mekanlarda, çeşitli münasebetlerle vuku bulmuş olup, bu durum sahnelerin içerik ve biçim bakımından çeşitlenip zenginleşmesine neden olmuştur. Bu çalışmada iftiranın, Kays'ın şiirin üzerindeki şekilsel ve muhteva bakımından etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada iftiranın, şiirin içerik ve biçim yapısına olan etkisi ortaya konulmuştur. Araştırmanın sorunsalı, iftira içeren dizelerin azlığına rağmen, Vâlibi tarafından anlatılan ve sahne niteliğinde olayların ardından gelmesidir. Her sahne, iftiradan etkilenen veya ona etki eden anlamlar taşımaktadır. Bu nedenle, divanda yer aldıkları sıraya göre bu sahneler incelenmiş ve iftira içeren dizeler sanatsal bütünlükleri içinde betimleyici analitik yöntemle analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Mecnun-u Leyla, Şiir, Sahne, İftira.

² **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 21.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825919>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

³ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Assist. Prof. Siirt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences (Siirt, Türkiye), halid.halid@siirt.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6930-2523>, ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>, ISNI: 0000 0004 0399 6093,

Slander Scenes in Majnun Layla's Diwan: A Study on Content and Form⁴

Abstract

Slander is frequently encountered in love poetry, particularly in poems depicting pure love. This type of love occurs in societies where conservative customs and traditions prevent lovers from being together. As a result, lovers express their pain and sorrow through poetry, lamenting the torment caused by slanderers. Among these lovers is the poet Qays ibn al-Mulawwah, known as Majnun for his love for Layla. Due to Layla's father's refusal to allow their marriage, Majnun suffered greatly, wandering aimlessly in the desert, becoming ill, and growing weak. The stories of his sufferings have been told for generations, with slanderers playing a significant role in inciting Layla's father to keep her away from Qays. This study examines six slander scenes found in Majnun's Diwan. The longest of these scenes is in the poem titled (Al-Mu'annasa), which contains various slander scenes. Our study aims to reveal the impact of slander on the content and form of the poetry. The research problem focuses on the observation that despite the scarcity of slander-containing verses, they are followed by narrative events of a dramatic nature as described by Walibi. Each scene carries meanings influenced by or affecting the slander. Therefore, we chose to analyze these scenes in the order they appear in the Diwan and examine the slander-containing verses within their artistic integrity. We will analyze these scenes using a descriptive analytical method.

Keywords: Arabic Language and Literature, Majnun Layla, Poetry, Scene, Slander.

1

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 15
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 21.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825919>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

تعريف الوشاية

1.1. الوشاية لغة: وَشَى بِهِ وَشِيًا وَوَشَايَةً: نَمَّ بِهِ. وَوَشَى بِهِ إِلَى السُّلْطَانِ وَشَايَةً، أَي سَعَى، وَيُقَالُ: وَشَى كَلَامَهُ، أَي كَذَّبَ (الجوهري، 1987، ص. 2524/6؛ ابن منظور، 1414، ص. 393/15). ومن المجاز: هو واش من الوشاة: لأنه يشي كلامه بالزور ويزخرفه: وقد وشى به إلى السلطان وشاية، وهو كثير الوشايات (الزمخشري، 1998، ص. 337/2).

1.2. الوشاية في الشعر: الوشاية سلوك قبيح يصدر من البعض لدوافع متعدّدة للإيقاع بالشخص، أو الفتنة والتفريق بين شخصين أو أكثر حسب المقام، وهي "آفة تعترض سبيل المحبين، وتنغص عليهم صفو حياتهم، من هنا كان الحديث عن الوشاة والرقباء مستفيضًا في شعر العشاق عمومًا، ومن الظواهر المميزة له" (حسين الوطيفي، 2010، 212). وكثيراً ما ترد الوشاية في الشعر في مناسباتٍ مختلفة (عمر بن أبي ربيعة، 1983، ص. 156-196-206؛ العرجي، 1956، ص. 56؛ الأحوص بن محمد الأنصاري، 1969، ص. 22). نذكر على سبيل المثال ما ورد عند النابغة الذبياني في قصيدة له يعتذر بها إلى النعمان بن منذر (أبي قابوس)، ويتهم فيها بني قريع بأن وشايتهم عند الملك كذب وافتراء، فيذكر في قصيدته أبيات عدّة حول الوشاية ويُفدّها، وهو لم يذكر لفظة الوشاية صراحة، وإنما ذكر كل ما يمت إليها بصلة من معان، يقول (النابغة الذبياني، ص. 34-35):

لعمري وما عمري علي بهين	لقد نطقت بطلا علي الأفارغ
أقارغ عوف لا أحاول غيرها	وجوه فُرودٍ تبتغي من تجارغ
أتاك امرؤٌ مستبطنٌ لي بغضنة	لُه من عدوٍ مثل ذلك شافع
أتاك بقولٍ هلهل النسج كاذب	ولم يأت بالحق الذي هو ناصع
أتاك بقولٍ لم أكن لأقولُه	ولو كُلبت في ساعدي الجوامع

وما ورد عند كعب بن زهير في قصيدة البردة (بانث سعاد) من أن الوشاة كذبوا فيما اتهموه به عند رسول الله صلى الله عليه وسلم، يقول كعب (كعب بن زهير، 1989، ص. 114):

يسعى الوشاةُ بجنيبها وقولهم	إنك يا بن أبي سلمى لمقتول
أنبتت أن رسول الله أو عدني	والعفو عند رسول الله مأمول
مهلاً هداك الذي أعطاك نافلة القر	أن فيها مواعظ وتفصيل
لا تأخذني بأقوال الوشاة ولم	أذنب ولو كثرت علي الأقاويل

ويكفي هذان المثالان، للانتقال إلى الوشاية التي صدرت في شعر مجنون ليلى، والوشاية بين عاشقين عذبيين هي الأقسى نظراً لما يترتب عليها من ألم وحزن وأسى بين العاشقين. سنستقرئ الوشاية في جميع الديوان ونقف عند المشاهد التي وردت فيها تحليلاً ومناقشةً. واللافت للنظر أن ورود الوشاية قليل في أشعاره، على الرغم من المعاناة الأليمة التي تنطق بها أشعاره في ليلى، وسنحاول جاهدين تحليل مشهد كل وشاية على حده؛ من حيث طرقها، ومصدرها، وأسبابها ونتائجها.

2. مشاهد الوشاية في شعر المجنون

وقفت في ديوان مجنون ليلى برواية الوالبي على ستة مشاهد، ذكر فيها الوشاية التي تعدّ "لازمة من لوازم السرد القصصي الذي انطبع به شعر الغزليين، وشكل جزءاً من الحوار الذي انطبع به شعرهم"، (أيهم عباس القيسي، 2011، ص. 42) فجاء المشهد الأول في رحلة علاج أخذه أبوه فيها إلى بابل، وفي أثنائها طلب منه ترك ليلى، فتعجب من ذلك وبين استحالة السلو عنها غيرها، وجاء المشهد الثاني في الصحراء حين حاول أبوه تقبيح ليلى بعينها، فراح يستعذب تلك الصفات ويستحبها، وجاء المشهد الثالث في بعض الأمصار في طريق تجارة ولجها بعض تجار بني أسد فوشوا له باتهامه وليلى بممارسة الرذيلة، وجاء المشهد الرابع في وادي البلاكش، حين اشتد شوقه لليلى فاحتال للتقرب من خبائها متنقفاً مع عجوز على أن تضع سلسلة في رقبته، وراح الصبيان يرمونه بالحجارة ويطلقون عليه الكلاب، فلم تزد الوشاية إلا صياحة، وجاء المشهد الخامس على شكل حوار بينه وبين ليلى بالمراسلة الشعرية بينهما عن طريق أعرابي، وفيه يبين المجنون معاناته الشديدة من أقوال الوشاة، وجاء المشهد السادس والأخير عند قبر

ليلي، في قصيدته الطويلة المشهورة (المؤنسة)، وهذا المشهد يضم مشاهد عدة عن الوشاية، عمادها أنه لا يهتم للوشاة وأقوالهم، ويستغرب منهم الوشاية، ويفتد ما يدعونه من أن طول الزمان دواء للحب، وينتهي المشهد باستعذابه الموت.

2.1. المشهد الأول (الوشاية بطلب السلو عن ليلي بغيرها)

حمل الملوّح ابنه قيساً إلى بابل لمعالجته مما ألمّ به من حبّ ليلي وكان ذلك في بداية هيامه بها، وبينما هو على ناقته تذكر ليلي، فقال نبيرة أسي (مجنون ليلي، ص. 41):

تمتّع من ذرى هضبات نجد
فإنك موثيك أن لا تراها
أودعها الغداة فكلّ نفس
مفارقة إذا بلغت مداها

فرق قلب أبيه وبكى بكاء الأب المكلوم، وحنّه على تركها، إلى غيرها، فرفض أن يسلو بغيرها، وقال في ذلك (مجنون ليلي، ص. 41):

وكم قائل لي اسأل عنها بغيرها
وذلك من قول الوشاة عجب
فقلت وعيني تستهلّ دموعها
وقلبي بأكناف الحبيب يذوب
لئن كان لي قلب يذوب بذكرها
وقلب بأخرى، إنها لقلوب

هذا أول مشهد لمحنه في الديوان عن الوشاية، والمفارقة أن الشاعر ابتداءً ذكر الوشاية بكم التكريرية التي تفيد الكثرة كما هو معلوم، وقد جاء ذلك بعد طلب والده الملوّح منه بالسلو عن ليلي بغيرها، ووضاً من أن يخاطب والده، استعمل ضمير جماعة الغائبين، فخاطب أباه وخاطبهم معه، واستعجب من طلبهم، وأنكر على الوشاة ما يسعون إليه من محاولاتهم في إقناعه بترك حبيبته إلى غيرها، وعدوله عن مخاطبة أبيه مباشرة إلى مخاطبة الغائبين فيه دلالة على أن الشاعر يراهم مغيبين عن فهم معاني العشق والهيام، جاهلين عن إدراك أن العشق ليس شيئاً مادياً يتحكّم به، وإنما هو الذي يتحكّم بصاحبه، وأن قلب العاشق أسير مرتهن عند المعشوق، لكن تلك المعاني التي يعيها الشاعر حاضرة في ذهنه وقلبه، ولا يحتاج إلى عناء في تبيانها، ولذلك نراه يجيب أولئك الوشاة الذين لم يُسمّهم، ولم يذكر هدفهم من الوشاية، أهي لتفريقه عن محبوبته، أم هي رافةً به وبحاله التي لا تسرّ صديقاً أو عدواً، وذلك لأنّه لا يهتمّ ذلك كُله، فالأهداف الممكنة من الوشاية لا تهّم الشاعر، ولا يهتمّ منها نتائجها، لأن المسألة تخصّ قلبه الذي يذوب بحبّ ليلي دائماً وأبداً، أقول: ولذلك أجابهم مباشرة في البيتين الثاني والثالث بقوله (فقلت) والفاء هنا عاطفة تفيد التعقيب المباشر الذي لا يتحمّل تراخي الزمن، وقد جاءت بعد (كم قائل)، ثم أعقب ذلك ببيان حالته، إذ العين تدمع والقلب يذوب عند الحبيبة، ثم بدأ جوابه الشافي الكافي بقسم (لئن)، والقسم، والقسم يناسب تماماً في معرض إجابة من لا يعي الحبّ وحالاته، فيقول بعد قسمه: إن لي قلب يذوب من فرط حُبّها وذكرها، فإن كان لي هذا القلب وتريدون أن يكون لي قلب عند غيرها أسلو بها عنها، فإن لي قلوباً كثيرة، يريد بذلك استحالة سماعه لهم، والتفاتة إلى وشايتهم، إذن فكما أنّ تعدّد القلوب مُحال، فإن طلبهم بالسلو عنها بغيرها محال كذلك، إنه يقول لهم أنا في حال لا يعيشها ولا يفهما غيري، وهذا يُفسّر تعجبه ممّا صدر من الوشاة الذين لم يذكر عنهم شيئاً، وإنما اكتفى ببيان استحالة إمكانية طلبهم وفق حالته الجنونية في العشق، وهذا يُفسّر توجّهه بعد ذلك مباشرة إلى ذكر من هي أهمّ من الوشاة ووشايتهم على كثرتهم وكثرة ما يمكن أن يترتب على وشايتهم، يلتفت إلى ذكر حبيبته ليلي تأكيداً منه على وصلها وعدم اهتمامه والتفاتة إلى الوشاة، يقول (مجنون ليلي، ص. 41):

فيا ليلي جودي بالوصال فابني
بحبك رهّن والفؤاد كئيب

ويُلاحظ أن ذكر الشاعر للوشاة في المشهد السالف قد جاء في البيت الأول رداً على طلب والده غير الممكن، فاكنتي بتعجبه من ذلك الطلب، لكنّه وجّه كلامه إلى جميع الوشاة على كثرتهم، وكثرة أصنافهم، وأهدافهم، التي لم يُلق لها بالأ، ليقول لكلّ واثن منهم لا تحاول ولا تسع في الوشاية، لأن حبي وقلبي رهّن عند ليلي وليس عندي.

ويؤكّد ما ذكرناه من استحالة سلو المجنون عن ليلي وحبّها على الرّغم من حزنه وحرقة قلبه، ما نلمحه في مناسبات متفرقة، من تأكيد لذلك، ومن أدقّ الأمثلة التي وقفنا عليها في غير هذا المشهد الذي ندرسه ونحلّله، قوله (مجنون ليلي، ص. 42):

ألا ليت عيني قد رأت من رآكم
لعلي أسلو ساعة من هياميا

فهيهات أن أسلو من الحزن والهوى
وهذا قميصي من جوى البين باليا

ويبلغ منه الأمر أن يجيبهم إجابة مباشرة، قاطعاً أمامهم كلّ سبيل إلى ثنيه عنها، يقول (مجنون ليلي، ص. 54):

وقالوا لو تشاء سلّوت عنها
فقلت لهم فإني لا أشاء

2.2. المشهد الثاني (الوشاية باختلاق العيوب لليلي بغية تقبيحها في عينيه)

ذكر الوالي أنه ورد أن أبا قيس وإخوته ذهبوا إلى الصحراء حيث هو، وقد حلّ به ما حلّ من نحول جسمه، واسوداد وجهه، وجفّ جلدُه على عظامه، وقد كان يخطُّ بأصبعه،⁵ فزعموا له أنّ أبا ليلي وافق على زواجها منه، ثم حاول أبوه أن يُقبحها بعينيه، فذكر له صفات قبيحة في ليلي، ومما ذكر أنها لا توصف بالجمال والحسن، وأنها فوهاء، قصيرة، جاحظة العينين، شهلة، سمجة، وحاول تنفيره منها، وأن يختار من قومه من هي خيرٌ منها، فأنشد المجنون في ذلك (مجنون ليلي، ص. 65):

يقول لي الواشون ليلي قصيرة
فليت ذراعاً عرض ليلي وطولها
وان بعينها لعمرك شهلة
فقلت كرام الطير شهلٌ غيرؤها
وجاحظة فوهاء لا بأس إنَّها
مئي كيدي بل كل نفسي وسولها
فدق صلاب الصخر رأسك سرمداً
فإني إلى حين الممات خليلها

بُني هذا المشهد على حوار بين الشاعر والواشين في محاولة بانسة منهم لتنفيره من ليلي، وعلى رأس هؤلاء الواشين والده، فعرض ما ذكره من صفات قبيحة في محبوبته، وراح يردُّ عليها واحدةً واحدةً، واللافت أنه لم يذكر من صفاتها الحسنة شيئاً، وإنما اكتفى بتأكيد خيها وحب هذه الصفات فيها، ذاكراً لكل عيبٍ ممّا ذكره ما يسوّغه، فحين نعتوها بالقصر، تمئى أن تكون كذلك فقال: ليت طولها وعرضها ذراع، وحين قالوا عنها: شهلاء، وهو عيب في العيون، ويعني أن تشوب الرُّقعة سواد العين، وهو من علامات القبح، أجابهم أن كرام الطير فيها ذلك، وحين قالوا عنها: إنها بارزة العينين، وواسعة الفمّ، قال لا بأس في ذلك، إذ هي مُناهة، بل هي كلُّ نفسه وما تريده منه، ثم ختم الأبيات بما بعث في نفوسهم اليأس من أي بارقة أملٍ في ثنيه عنها، فقال:

إنه سببى خليلها أبدأ، ولتضربوا رؤوسكم بما صلب من الصخر سرمداً أبداً، ولأن الحب كان متمكناً من قلبه أسيراً له" فإنّ ردّه على هؤلاء الذين يتصنّعون النصيحة، ويختلفون العيوب تمثّل بالمزيد من الإصرار على حبه" (هويدا نجاري-باسل نزيها، 2014، ص. 400).

لجأ الواشون وعلى رأسهم والده، إلى أسلوب آخر في هذا المشهد، وهو تقبيح ليلي بذكر ما يقبح من صفات في المرأة، ظناً منهم أن ذلك يمكن أن يُثني المجنون عن مضيه فيما هو فيه، وغاب عنهم، أو تجاهلوا أن المجنون يُحبُّ ليلي كما هي، لا لذاتها أو لصفات حسنة جميلة يمكن أن يكون قد تعلّق بها ولذلك فإن الشاعر أراد أن يكون جوابه شافياً وافياً، لا لیس فيه، يقطع أمامهم كلّ سبيل يمكن أن يسلكوه إلى قلبه وعشقه، فلم يذكر لهم صفات جميلة فيها، حتى لا يُقبحوها أو يُفئدوها، ولم ينفِ عنها تلك الصفات القبيحة التي عدّوها فيها، إنما أثبتّها، وبينّ تعلّقها بها كما هي، فسواء أكانت جاحظة أو شهلاء أو قصيرة، فإنه يُحبُّ هذه الصفات فيها، وما ذاك إلا لأنه حبٌّ عُذريٌّ ظاهرٌ يتعلّق بالروح، لا بالجسد و صفاته، ويلحظ أنه صرّح بأن من يذكر هذه الصفات في محبوبته هم الواشون، حين قال: (يقول لي الواشون)، لأنه يعلم تماماً أن هذا الكلام لا يصدر إلا ممن يبتغي التفريق بينهما، وتبغيضها إليه وتنفيره منها، لذلك بنى معانيه في مشهد حوارٍ بينه وبين الواشين ليقابلهم الحجّة بالحجّة والمنطق بالمنطق، لذلك أيضاً فقد غابت معاني الأسى والحزن والاشتياق والصبر هنا؛ لأن المقام يقتضي الدفاع عن حبه وتعلّقه ووفائه لمحبوبته.

ونلاحظ كذلك أنه لا يلومهم هنا، ولا ينهاهم عن الوشاية، وإنما يدحض حججهم، ثم يختم المشهد بتحديثهم، وإصراره على وصلها وحبّها حتى مماتِهِ.

2.3. المشهد الثالث (الوشاية بممارسته الرذيلة مع ليلي، والدفاع عنها)

روي أن رهطاً من بني أسد خرجوا في تجارة إلى بلاد الشام، فوجدوا المجنون في بعض الأمصار، وقالوا له إن أبا ليلي إنما منعها عنك بسبب ما أشتهر في البلاد مما جرى بينكما من رفثٍ وفسوق، ثم حثّه على ترك ذلك، والرجوع عن المعاصي، فبكى المجنون بكاءً المتوجع، وأنشد قائلاً (مجنون ليلي، ص. 68):

5 كان يخطُّ اسم ليلي في الصحراء.

ألا أيها القوم الذين وشوا بنا
على غير ما تقوى الإله ولا برّ

ولكثره أبيات هذا المشهد ذكرنا معانيه باختصار وحلّلنا تلك المعاني وفق تقسيم معنوي يتكون منه المشهد، فهو مبني على ثلاثة أقسام تُشكّل بنية المشهد، في المشهد الأوّل يخاطب الواشين الذين وشوا به وبمحبوبته من دون أن ينهاهم عن ذلك تقواهم وخوفهم من الله تعالى، فيخاطب الجانب الديني فيهم، لعلهم يكفوا عنهما، ثم يدعوهم إلى أن يقفوا صفين، فيدعو الجميع الله على من يقول الزور، أو يطلب الفحش، أو يقذف محصناً بريئاً، ثم يُقسم بعد دعوته هذه زيادة في التأكيد أن ليلي بريئة من كلّ ذنب وحصان منه، وطاهرة من الفحش والنكر، وممّا يقول في هذا القسم (مجنون ليلي، ص. 68):

ألا أيها القوم الذين وشوا بنا
على غير ما تقوى الإله ولا برّ
ألا ينهكم عنّا تُقاكم ففتنوها
أم أنتم أناس قد جبلتم على الكفر
تعالوا نقف صفين منا ومنكم
وندعو إله الناس في وضح الفجر
على من يقول الزور أو يطلب الخنا
ومن يقذف الخود الحصان ولا يدرى
حلفت بمن صلّت قريشٌ وجمّرت
له بمئى يوم الإفاضة والنّمر
لقد أصبحت مئى حصاناً بريئة
مطهّرة ليلي من الفحش والنّكر

وفي القسم الثاني من المشهد، يصف ليلي بأجل ما يمكن أن توصف به امرأة، فهي مُنعمّة في خيمتها، بيضاء تبدو كالشمس في الصحو، وهي البدر في حُسنها بينما النساء كواكب، وشتان ما بينهما، يقول (مجنون ليلي، ص. 69):

بَرّهة كالشمس في يوم صحوها
منعمّة لم تحط شبراً من الخدر
هي البدر حُسنًا والنساء كواكبٌ
فشتان ما بين الكواكب والبدر

وذكره لصفاتها الحسنة والجميلة دفاعاً آخر عنها، فهي على ما فيها من جمال وحُسن ليست لعوباً ولا ساعية إلى الفحش مستغلة جمالها ودلالها.

وفي المشهد الثالث والأخير يذكر حبه وهيامه بها، وأن شعره مقتصرٌ عليها، فلا يطاوعه في غيرها، ولا عيش ولا نعمة لهما بعيدين عن بعضهما بعضاً، ويذكر كيف أن السنين تمرُّ عليه ولا يحسُّ بها، فعمزه مرهون بها وبوصالها، ولذلك يختتم المشهد مؤكّداً للواشين أنه لو خيّر بين الحياة الأبديّة أو بين ساعةٍ وصالٍ مع ليلي لاختار ساعة الوصال، ثم سيطيب الموت له، يقول (مجنون ليلي، ص. 69):

يقولون مجنون يهيم بذكرها
و والله ما بي من جنون ولا سحر
إذا ما قرضت الشعر في غير ذكرها
أبى وأبيكم أن يطاوعني شعري
فلا نعمت بعدي ولا عشت بعدها
ودامت لنا الدنيا إلى ملتقى الحشر
ليالي أعطيت البطالة مقودي
تمرّ الليالي والسنين ولا أدري
مضى لي زمانٌ لو أخيرٌ بينه
وبين حياتي خالداً أبد الدهر
لقلت ذروني ساعةً وكلامها
على غفلة الواشين ثم اقطعوا عمري

نلاحظ أن هذا المشهد يبدأ بذكر الواشين كما أسلفنا ويختتم به، وبين الموقفين دفاع عن ليلي، وحبه لها وطهرها وعافها، والأبيات غنيّة بالألفاظ والمعاني الدينية، فهو يبالغ في القسم، ويناشد التقوى في نفوس الواشين ليدعوهم وشأنهم، ثم نراه يستدعي من حيث الشكل مشهداً قرآنياً يتمثل في دعوة الرسول صلى الله عليه وسلم لمن جادلونه في المسيح عيسى بن مريم عليه السلام بالدعاء باللعة على الكاذبين، قال تعالى: "فَمَنْ حَاكَمَكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ" [سورة آل عمران: 3، 61]،

فيدعوهم إلى الدعاء بالشرّ على الكاذبين والساعين في الفحش، ويختتم المشهد بعد وصف ليلي بأجمل الصفات، وبعد بيان هيامه بها، بتمنيه لقاء ليلي ساعة على غفلة من الواشين، وبعدها يطيب الموت له.

2.4. المشهد الرابع (الوشاية تهيج فيه الصباية)

خرج المجنون مع أبيه وبعض من عشيرته، وذلك قبل أن يفشو أمره، وفي أثناء سيرهم مرّوا بوادي البلاكش، فتذكّر ليلي وهيّج الشوق قلبه، فعزم على زيارة حيّ ليلي مع اثنين من أصحابه، فلم يستطع الدخول إلى الحيّ، فرأى عجوزاً معها سائل في عنقه سلسلة من ثياب، فصارت تدور به على الأبواب والصبيان يرمونه بالحجارة، ويصيحون بالكلاب عليه، فلما دنا من خباء ليلي، أنشد قائلاً (مجنون ليلي، ص. 92):

هنيئاً مريئاً ما أخذت وليتني أراها وأعطي كل يوم ثيابيا

ويذكر في الأبيات ما جرى في هذه الأثناء، وأنه لا يبكي على ما جرى له، ولكن يبكي لها، فلا يهيمه أمر السلسلة في رقبته، ولا أحجار الصبيان، ولا صياح الكلاب، ولا يهيمه أن يدور عارياً على الأبواب، ما دام سيقرب من ليلي، ثم يذكر الواشين في ختام المشهد ضمن أبيات عدة يخاطب فيها أبناء عمومة ليلي، فيبين لهم أنه سيدوم على صناعة القوافي وتجويدها لها ما دام على قيد الحياة، لا يثنيه عن ذلك إلا الموت، ولئن كانت حياته طيبة بليلي، فإنه يودُّ أن يُزاد في عُمر ليلي من عمره، ويؤكد أن الواشين ما زادوه إلا صباية، وما زاده الناهون عن حبّ ليلي إلا عداوة لهم، واللافت في هذا المشهد أن ذكر الواشين يأتي عرضاً، وفجأة من دون توقُّع له، ذلك أن المشهد العام هو شوق إلى اللقاء، وحيلة عن طريق العجوز للوصول إلى خباء ليلي، وكما بيّن الوالبي في تقديمه للمشهد فإن ذلك كان في بداية تعلقه بها، فهل كان المجنون يقرأ المستقبل في هذه الأبيات، ويعلم أن الواشين يقفون له بكل طريق يترصدونه، ويتغنون تقريقه عن ليلاه ما أمكنهم؟ أو كان ذلك أيضاً بداية ما يسعى إليه الواشون في قصتهما، وعلى أي حال فإن الواشين حاضرون ما دام ثمة عشق وهيام، ثم يختتم المشهد بنداء أهل حيّ ليلي، والدعاء بأن يُكثر الله أمثال ليلي فيهم لعلهم يجودوا بها عليه، يقول في كل تلك المعاني (مجنون ليلي، ص. 39):

بني عمّ ليلي من لكم غير أنني
محببٌ لليلي ما حبيت القوافي
وددت على طيب الحياة لو انها
يزاد لليلي عمرها من حياتيا
فما زادني الواشون إلا صبايةً
وما زادني الناهون إلا أعاديا
فيا أهل ليلي كثر الله فيكم
من أمثالها حتى تجودوا بها ليا

2.5. المشهد الخامس (الوشاية سبب لمعاناة المجنون)

مرّ رجلٌ بليلي وهي واقفة أمام خبائها فقالت، أين تريد يا عبد الله؟ فقال أريد بني عامر، فزفرت زفرةً وقالت (مجنون ليلي، ص. 10):

يا أيّها الرّاكبُ المزجي مطيئهُ
عَرَجَ لأنبيءٍ عني بعضٌ ما أجدُ
فما رأى النَّاسَ من وجدي تضمُّهم
إلا ووجدَّ به فوق الذي أجدُ
أهوى رضاه وإنّي في مودّته
وحبّه آخر الأيام أجتهدُ

فلما بلغ المجنون ذلك كتب إليها مع ذلك الرّجل

وأنت التي كلّفتني دلج السرى
وجوى القطا بالجهنتين جثومُ
وأنت التي قطعتِ قلبي حزازة
ورقرقرت دمع العين فهو سجومُ
وأنت التي أغضبت قومي فكلمهم
بعيد الرضى داني الصدود كظيمُ
وأنت التي أحلفتني ما وعدتني
وأشمت بي من كان فيك يلومُ

وأُزِرَّتِي لِلنَّاسِ ثُمَّ تَرَكَتَنِي
لهم غرضاً أُرْمَى وَأَنْتَ سَلِيمٌ
فلو أنّ قولاً يَكْلُمُ الجسم قد بدا
بجسمي من قول الوشاة كُلوْمٌ

نلاحظ أن الشاعر يبني هذا المشهد على مخاطبة ليلي، فيكزّر ضمير الرفع المنفصل للمؤنثة المخاطبة (أنت)، فيعاتبها عتاب المحبِّ، مبيّناً أنها هي السبب في كلِّ ما تعرّض له من آلام وأحزان، وأنها أغضبت أهلكه، وأنها شتمت به من كان يلومها بها، وهو لا يكثر له، وأنها أظهرت حاله للناس، ثم جعلته غرضاً يُرمى، بينما هي صحيحة، وما كلُّ تلك المعاني إلا خدمة للمعنى الوارد في البيت الأخير، حين يقول: لو كان قولٌ يجرح الجسم ويُدميه، لكان قد ظهر في جسمه كُلوْم كثيرةٌ من كثرة قول الوشاة، إذن علّة مرضه ما يُلاقيه من كلام الوشاة، ونلاحظ أن ألفاظ هذا المشهد قويّة، وتزداد قوّتها بنشأبها وتورّعها على الأبيات من مثل (كلّفتي، قطعت، سجوم، أغضبت، صدود، كظيم، أشميت، كُلوْم)، وهذا يدلُّ على مدى ما يُعانيه، وثقل ما يتحمّله من أجلها، ولا سيما حين يذكر شماتة اللاتمين له حين أخلفت ليلي ما وعدت به، ولم تكتف بذلك إنما جعلته غرضاً يُرمى بعد إظهاره للناس، فلقي منهم ما لقيه، ولذلك يختتم المشهد بذكر أنّ ما أمرضه وجرحه هو قول الوشاة.

ونلاحظ أن المشهد يخلو من الجمل الإنشائية، فكلُّ جملة خبرية، وذلك لأنه يجاوب ليلي ردّاً على الأبيات التي أرسلتها له مع ذلك الرجل، ولأنّه يتكلّم عما يُعانيه من ألم من اللاتمين والوشاة، فكانه يخاطب ليلي ويُعاتبها عتاب العاشق الولهان بأنها بما صنعت معه ممّا ذكرناه في معرض تعليقنا على الأبيات، قد جعلته غرضاً لُوم، فتشمتهم به، وأنها تركته لرحمة الواشين يُدمون جسمه ويجرحونه.

2.6. المشهد السادس (الوشاية لا تؤثر في حبه ليلي)

كان المجنون بأوي إلى قبر ليلي حتى جفّ جلده على عظمه، ثم إن رجلاً أحبّ لقاءه، فذهب إلى قومه، فرأى أباه مع أبنائه على أحسن حال من النعمة والهيبة، فسأل عن المجنون فبكوا بشدة، وقال أبوه: كان والله أحسن إخوته، وإنه عشيق امرأة لم تكن على ما هو عليه من المال والنعمة، فلم أرد تزويجه إياها، فلما تدامى في حبّها طلبناها له فلم يوافق والدها، فحبسناه وقيدناه، فكان يعضُّ لسانه وشفتيه، فحفظنا عليه فتركناه، فهم على وجهه في الصحاري والفيافي، وصرنا نبعث إليه الطعام والشراب إلى حيث هو مع الوحوش، فقال الرجل: دلّوني عليه، فقالوا له: دونك الصحراء فإنه فيها، فقال هل من حيلة إلى لقائه، فقالوا له: إنه معجب بشعر قيس بن زريح⁶، فذهب إلى حيث هو، وصار ينشد شعر قيس بن زريح، فيكي المجنون، وأشد بعض الأَشعار، ثم أقسم عليه الرجل الأعرابي أن ينشده بعض أشعاره، فأنتشد قائلاً (مجنون ليلي، ص. 117):

لئن كُثِرَتْ رُقَابُ لَيْلَى لَطالما
لهوَتْ بليلى ما لهنَّ رقيبُ
وإنَّ حالَ يأسِ دون ليلي فرِما
أتى اليأسُ دونَ الشيءِ وهو حبيبُ
ومثيبي حتى إذا ما رأيتني
على شرفٍ للناظرين قريب
صددتِ وأشميتِ العداة بهجرنا
أثابك فيما تصنعين مثيبُ
أأبعُدُ عنك النفسَ والنفسُ صَبَّةُ
بذكركِ والممشى إليك قريبُ
مخافة أن تسعى الوشاة مظنةً
وإكرامكم أن يستريب مريبُ

نلمح في هذا المشهد المجنون يتحدّى الرُقباء والوشاة، فلطالما لها بليلى بعيداً عن أعين الرُقباء، إذن العلة ليست في الرُقباء، وإنما في الذي صنعتها ليلي به، فهي التي منته الأمانى حتى إذا ما أغرم بها، وظهر حبه وهيامه للعن، رمته من علِّ بصدِّها له، فكانت النتيجة أن شمتت الأعداء به بهجرها له، ثم يخاطب ليلي قائلاً: هل أبعُد نفسي عنك على ما بها من صباية، وعلى قرب الممشى إليك، خوفاً من الوشاة، وسعيهم إلى اتِّهامك، وإلى الظنِّ بك، في الوقت الذي يكون فيه إكرامك أن يستريب هؤلاء الوشاة، فالريبة حاصلة منهم إن أكرمتني بوصالك.

يُلاحظ في هذا المشهد أن المجنون لا يشكو الرُقباء والوشاة، بل على النقيض من ذلك نراه لا يُلقي لهم بالأى، فالرُقباء لم يتمكنوا من منعه من ليلي، ووصالها حال دون سعي الوشاة في منعه عنها، إذن لا نجد في هذا المشهد ذكراً لطرق الوشاة وأساليبهم في التفریق بين المجنون وليلي، ولا نجد ما يُشير إلى معاناة الشاعر من هؤلاء الوشاة، إنه يرى حبه أقوى من أعين الرُقباء والوشاة، ويرى ألمه في صدود ليلي، مشيراً بذلك إلى أن صدّها وإخلافها لما منّت به المجنون أشدّ وقعا على نفسه وقلبه من صنيع الرُقباء والوشاة، وكأنه يتمنى أن يدوم الوشاة في سعيهم فيما هم فيه؛ لأن ذلك لا

⁶ هو قيس بن زريح الليثي من أعراب الحجاز، شاعر محسن كان يشيب بأمر معمر لبني بنت الحباب الكعبية، ثم إنه تزوج بها، وقيل كان أبا للحسين رضي الله عنه من الرضاعة.

يكون إلا في حالة الوصال بينهما، فطالما هناك وصال، فهناك وشاية، ولن تتوقف الوشاية إلا بعد التفريق بينهما.

ثم يختتم هذا المشهد من مشاهد الوشاية في هذه القصيدة، بالقسم على إخلاصه لحيها واصطفائها دون الخلان، وأنه سيستعطف الأيام فيها على ما تبديه من قساوة، فلعلاً الأيام ترجع إليه يوماً بالسرور في هواها (مجنون ليلي، ص. 118):

وسمِعَ منه الأعرابي ما سمِعَ من أشعار7، فلَمَّا فرغَ رجع إلى الحيِّ وأخبرهم بما جرى بينهما، وما سمعه من شعره، فطلبوا منه الرجوع إليه، ليأخذ عنه قصيدة له كان قد قالها في التمدين، ولم يتمكنوا من نسخها من قبل، فرجع وتقصّد إنشاد شعر لقيس بن ذريح، ليدفعه إلى إنشاد ما يريده، وممّا أنشده الأعرابي ذلك في هذه المناسبة لقيس بن ذريح أبياتٌ فيها ذكرٌ للوشاة، ولذلك لا بأس أن نوردّها هنا طالما وردت في ديوانه وفيها حديث عن الوشاية، ومعلوم أن أشعار العذريين ترد لأكثر من شاعر، فنراها في أكثر من ديوان، والأبيات هي (مجنون ليلي، ص. 119):

فواكدي وعادني رواعي	وكان فراق ليني كالخداع
تكفني الوشاة فأزعوني	فيا لله للواشي المطاع
فأصبحتُ الغداة ألوم نفسي	على شيءٍ ولينٍ بمستطاع
كمغبونٍ يعضُّ على يديه	تبيّنَ غيبُهُ بعدَ البياح
إذا ما تُذكرينَ تحنُّ نفسي	حنينَ الإلفِ يطربُّ للسماع

ويلاحظ هنا أن الوشاة أحاطوا بالعاشق، أي القيسين كان، وبالغوا في إزعاجه ومضايقته، حتى نراه يتعجب من إطاعة الواشين، فلما سمع المجنون هذه الأبيات وافقها، وبكى، وأنشد شعراً رأى بها نفسه أشعر من قيس بن ذريح (مجنون ليلي، ص. 119). ثم يأتي مشهداً آخر، حين يطلب منه الأعرابي أن ينشده قصيدته التي قالها في التمدين فأنشدها، ويأتي هذا المشهد ضمن قصيدته تلك، وهي طويلة أسماها (المؤنسة) وهي أطول قصيدة كان ينشدها ويواظب عليها، حتى قيل إنه كان يحفظها دون أشعاره، فكان ينشدها كلما خلا بنفسه، وهي من أشهر قصائده وتبدأ بقوله (مجنون ليلي، ص. 121):

تذكرتُ ليلي والسنينَ الخواليا	وأيامَ لا نخشى على اللهو ناهيا
ويومٌ كظلِّ الرمحِ قصرتُ ظلَّهُ	بليلي فلَهاني وما كنت لاهيا

وكما ذكرنا فالقصيدة طويلة داخرة بالمعاني الجميلة، وسنكتفي بإيراد ما فيها من ذكر للوشاية، يقول (مجنون ليلي، ص. 122):

لحي الله أقواماً يقولون إننا	وجدنا طوالَ الدهرِ للحبِّ شافيا
وعهدي بليلي وهي ذاتُ مؤصِّدٍ	تردُّ علينا بالعشيِّ المواشيا
فشبَّ بنو ليلي وشبَّ بنو ابنها	وأعلاقُ ليلي في فؤادي كما هيا
إذا ما جلسنا مجلساً نستلذه	تواشوا بنا حتى أملَّ مكانيا

ويبدأ المجنون مشهداً الوشاية هنا بتقبيح ما يدّعيه بعضهم من أنهم وجدوا الدواء الشافي للحب في طول الدهر، فيذكر مُفجّداً ادّعاءهم بأنه علق بليلي وهي طفلة صغيرة ترعى المواشي، ثم تزوجت وصار أبنائها شباباً ثم صار أحفادها كذلك، وما زالت كما هي عالقة في قلبه، فإذا ما جلسا في مكان يستلذّانه، ويستلذّان الوصال، فإنّ الوشاة يسارعون إلى السعي في وشايتهم لعلّه يملّ من ذلك المكان، ثم يرجع إلى تأكيد حبّه ليلي بأنه لم ينسها، لا في فقرٍ ولا في غنى، ولا في توبةٍ ولا في احتضان السواري، ولم ينسها على الرغم مما صنعت نسوة سعين إلى قلبه، والتودّد إليه بصنع شعرهن ليشتبهن ليلي، ثم يختتم هذا المشهد من مشاهد الوشاية في قصيدته هذه، بقسمٍ يدفع كلّ لوم، وكلّ وشاية، فهو لا يملك من أمره شيئاً، فإله قضى له في ليلي، وقضى لها؛ فقد قضاها لغيره، وابتلاه بحبّها (مجنون ليلي، ص. 122).

ثم يذكر المجنون أنّ الوشاة يهتدون إليه حتى على بعد الدار بينه وبينهم، يقول (مجنون ليلي، ص. 123):

7 لم أثبت الأشعار في المتن لطولها، انظر الديوان، ص 118 - 119

فلو أن واشي باليمامة دارُه   وداري بأعلى حصرموت اهتدى ليا

ثمَّ يستغربُ ذلك منهم، فما شأنهم، وماذا سينالون ويستفيدون من سعيهم إلى دفع ليلي لقطع حبال الوصال، يقول (مجنون ليلي، ص. 123):

وماذا له لا أحسن الله حالهم   من الحظِّ في تصرُّيم ليلي جباليا

ثمَّ يختتم المجنون المشهد بأبيات تنتهي معها حياته، فيخاطب الواشي قائلاً (مجنون ليلي، ص. 126):

ألا أيها الواشي بليلي ألا ترى   إلى مَنْ تُشبيها أو لمن أنتِ وأشيأ

فيذكر الوشاية ثلاث مراتٍ في هذا البيت، فيستنكر صنيع الوشاة، ويؤكد أنَّ الوشاة لن ينجحوا في وشايتهم، ويستخفُّ بهم وبوشايتهم التي لن تنتهي عن حبِّ ليلي؛ لذلك يعقب ذلك البيت ببيت آخر يبدوه بقسمٍ يؤكد به أنه ما ظعن الحبُّ الذي يتملُّك فؤاده يقول (مجنون ليلي، ص. 126):

لئن ظعن الأحبابِ يا أمَّ مالكٍ   فما ظعن الحبُّ الذي في فؤاديا

ثمَّ يدعو الله راجياً منه أن يُزيِّنَه بعين ليلي كما زيَّنَها بعينه، أو يُبغضَها إلى قلبه، فقد بلغ منه الكَرْبُ ما بلغ، ثم يستدرك، ويعود إلى عهده بحبِّ ليلي، فعلى مثلها يقتل المرء نفسه، ثم يطلب وفاته بعد أن ضنَّوا بليلي عليه، يقول (مجنون ليلي، ص. 126):

فيا ربِّ إذ صيرت ليلي هي المني   فزي بعينها كما زنتها ليا

وإلاً فبغضها إليَّ وأهلها   فإني بليلي قد لقيت الدواها

على مثل ليلي يقتل المرء نفسه   وإن كنت من ليلي على اليأس طاويا

خليلي إن ضنوا بليلي فقربا   لي اللعش والأكفان واستغورا ليا

وهكذا نصل إلى نهاية مشاهد الوشاية في قصيدته (المؤنسة)، ونصل إلى نهاية المجنون نفسه، كما يذكر الأعرابي الذي نسخ هذه القصيدة بطلب من قوم المجنون، وذكرها الوالبي في الديوان (مجنون ليلي، ص. 126).

الخاتمة

تنوّعت مشاهد الوشاية في ديوان المجنون على قلتها، وتنوّعت الوسائل والطرق التي لجأ إليها الوشاة، لكنها جميعاً لم تثن المجنون عن حبِّه لليلي التي شغفته بحبِّها حتّى رأى الجمال والحياة فيها، فلم يلتفت إلى محاولاتهم الحثيثة في ثنيه عن حبِّه لها بالسُّلُو عنها بغيرها، ولا إلى محاولاتهم الدائبة في تقيحها، ولا في محاولاتهم الدنيئة في النيل من شرفها بإدعائهم افتضاح أمرهما بين العرب، وبيّن أحياناً معاناته من قبيح صنع الوشاة وأنهم سبب لمرضه وتعاسته، على أنه يبين أيضاً أنه لا قيمة لوشاياتهم تلك مهما تفنّنا فيها، وأنها لا تزيده إلا صباية، وقد تنوّعت أمكنة مشاهد الوشاية ومناسباتها وأزمنتها، فجاءت مرّة في أثناء الرحلة للعلاج في أوّل عهده بالهيام، وجاءت تارة في الصحراء حين أصابه المرض والضعف، وجاءت تارة أخرى عند قبر ليلي قبيل وفاته، وفي تعدّد الأمكنة إشارة إلى إصرار الوشاة على ملاحقة المجنون أينما حلّ، وكذلك فقد تنوّعت أشكال هذه المشاهد، فبنيت تارة على الخطاب المباشر، وتارة أخرى على الحوار، ومقابلة الحجة بالحجة والمنطق بالمنطق، متّكِّفاً في كل ذلك على أساليب لغوية من مثل التوكيد والقسم والنداء والشرط والاستفهام، مزاجاً بذلك بين الجمل الخبرية والإنشائية، وقد تنوّعت المعاني بحسب مناسبات تلك المشاهد، فوجد الألم والحزن والصباية والشوق، والعتاب والرجاء والتمني، والدعاء خيراً أو شراً، والشماتة، والوفاء، والفراق والوصال، ما يدلُّ على غنى تلك المشاهد مضموناً وشكلاً.

المصادر

القرآن الكريم

- الوظيفي، حسين. (2010). أثر الوشاية في شعر جميل بثينة دراسة في المضمون، مجلة الكلية الإسلامية الجامعة، 4/12، 224-209.
- الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد. (1998). أساس البلاغة. تح: محمد باسل عيون السود. بيروت: دار الكتب العلمية.
- العرجي. (1956). ديوان العرجي. تح: خضر الطائي، ورشيد العبيدي. بغداد: الشركة الإسلامية للطباعة والنشر.
- الذبياني، النابغة. ديوان النابغة الزبياني. تح: محمد أبو الفضل إبراهيم. القاهرة: دار المعارف.
- مجنون ليلي، قيس بن الملوح. (1999). ديوان قيس بن الملوح مجنون ليلي رواية أبي بكر الالبي. تح: يسري عبد الغني. بيروت: دار الكتب العلمية.
- كعب بن زهير. (1989). ديوان كعب بن زهير. تح: مفيد قميحة. الرياض: دار الشواف.
- عمر بن أبي ربيعة. (1973). شرح ديوان عمر بن أبي ربيعة. تح: محمد محيي الدين عبد الحميد. بيروت: دار الأندلس.
- الأحوص بن محمد الأنصاري. (1969). شعر الأحوص بن محمد الأنصاري. تح: إبراهيم السامرائي. النجف الأشرف: مطبعة النعمان.
- الجوهري الفارابي، أبو نصر إسماعيل بن حماد. (1987). الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية. تح: أحمد عبد الغفور عطار. بيروت: دار العلم للملايين.
- ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي. (1414). لسان العرب. بيروت: دار صادر.
- نجاري، هويدا- نزيها، باسل. (2014). لقاء المحبوبة عند الشعراء العذريين في صدر الإسلام والعصر الأموي. مجلة جامعة تشرين للبحوث والدراسات العلمية، 36/4، 410-393.
- أيهم عباس القيسي. (2001). الوشاية في شعر العشاق في العصر الأموي. مجلة اللغة العربية وآدابها، جامعة الكوفة، 1/1، 52-38.

Kaynakça

- Ahves b. Muhammed el-Ensârî . (1969). *Şi'ru'l-Ahves b. Muhammed el-Ensârî*. Thk: İbrâhîm es-Sâmerâî. Necef: Matba'a en-Nu'mân.
- el-'Arcî. (1956). *Dîvânü'l-Ercî*. Thk: Hıdr et-Tâ`î-Reşîd el-Ebîdî. Bağdat: eş-Şeriketü'l-İslâmiyye li't-Tibâ'e ve'n-Nesr.
- el-Cevherî el-Fârâbî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd. (1987). *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. Thk: Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- el-Vatîfî, Hüseyin. (210). "Eseru'l-vişâye fi şî'ri cemili Buseyne –dirâsetün fi'l-mazmûn-", Mecelletü'l-Kulliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmi'a, 4/12, 209-224.
- Eyhem Abbâs el-Kîsî. (2001). "el-Vişâye fi şî'ri'l-uşşâk fi'l-asri'l-Umevî. Mecelletü'l-Luğati'l-Arabiyye ve Âdâbuhâ", Câmi'atü'l-Kufe, 1/1, 38-52.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. (1998). *Esâsü'l-belâğe*. Thk: Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- ez-Zibyanî, en-Nâbiğa. *Dîvânü'n-Nâbiğa*. Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Hüveydâ Neccârî-Bâsil Nüzeyhâ. (2014). "Likâü'l-mahbûbe inde's-su'arâi'l-Uzriyyîn fi sadri'l-İslâm ve'l-asri'l-Umevî". Mecelletü Câmi'ati Tişrîn li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İlmiyye, 36/4, 393-410.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Ali. (1414). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Ka'b b. Zuheyr. (1989). *Dîvânu Ka'b b. Zuheyr*. Thk: Müfid Kemîhe. Riyad: Dâru's-Şevâf.
- Kur'ân-ı Kerim
- Mecnûn-u Leyla, Kays b. el-Mülevveh. (1999). *Dîvânu Kays b. el-Mülevveh –Rivâyetü Ebî Bekr el-Vâlibî*. Thk: Yüsrî Abdülğanî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Umer b. Ebî Rabî'a. (1983). *Şerhu Dîvâni Umer b. Ebî Rabî'a*, thk: Muhammed Muhyuddîn Abdülhamîd. Beyrut: Dâru'l-Endelüs.

المفارقة ومستويات بناء النص الشعري الجاهلي، دواوين الحماسة نموذجًا،

الملخص

حظيت قضية المفارقة باهتمام كثير من النقاد المعاصرين، غير أنه غلب على جهودهم طابع التنظير، وهو على أهميته غير كافٍ ما لم يُرقد بدراسات تطبيقية تبين صلة المفارقة بالإنسان والمجتمع، وإسهامها في تشكيل الوجود، ونسج شبكة العلاقات بين أطرافه التي تتراءى متوافقة، فإذا هي متصارعة، ومتصارعة فإذا هي متوافقة. وكذلك لتشير إلى معاني الهزل في أنساق الجد، والجد في أنساق الهزل، والصدق في سياقات الكذب، والكذب في سياقات الصدق، وما إلى ذلك من دلالات التضاد الماثلة في مكونات الوجود على نحو خفي، وتنتظر من يميظ اللثام عنها على نحو ظاهر. من هنا جاء هذا البحث ليثبت أن ثمة أنساقًا إبداعية أخرى، في مختارات شعرية قديمة، لم تقدّم فيها مقاربات عن المفارقة وأنماطها المتعددة، كأشعار الحماسة لأبي تمام (ت 231 هـ)، والبحتري (ت 284 هـ)، والمرزوقي (ت 421 هـ)، وابن الشجري (542 هـ)، وأبي الحسن البصري (ت 659 هـ). وهذه الأنساق تضمّ أشعارًا نادرة، تتراوح بناها بين القصر والطول، ولا تزال بكرًا، تنتظر يدًا نقدية تُخرج كنوزها الدلالية، وهي قائمة على منطق المفارقة، ولم ينتبه المهتمون إلى حضورها في أبياتها القليلة أو الكثيرة؛ فقد تتحقق المفارقة في نثقة، وقد تتحقق في مُقطّعة، أو في قصيدة، أو في مطوّلة. ومن ثمّ تشكل أرضًا خصبة لقيام دراسات تطبيقية حولها، تُعنى بالمفارقة الناجزة فيها من حيث طبيعتها ومقوماتها وأنواعها ووظائفها، من ذلك: مفارقة التنافر، ومفارقة السلوك الحركي، ومفارقة الحدث، و المفارقة اللفظية، والمفارقة الدرامية، والمفارقة التصويرية.

الكلمات المفتاحية: الشعر الجاهلي، الحماسة، المفارقة، البنية الشعرية.

إعلان (الرسالة / الورقة): يُعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا. تضارب المصالح: لم يتم الإعلان عن أي تضارب في المصالح.

التمويل: لم يتم استخدام أي تمويل خارجي لدعم هذا البحث. حقوق النشر والترخيص: يمتلك المؤلفون حقوق الطبع والنشر لعملهم المنشور في المجلة، وقد نُشر عملهم تحت رخصة CC BY-NC 4.0 المصدر: يُعلن أنه تم اتباع المبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إعداد هذه الدراسة وجميع الدراسات المستخدمة مذكورة في البيليوغرافيا.

تقرير التشابه: تم الاستلام Turnitin - ، المعدل: 11

الشكوى الأخلاقية editor@rumelide.com

نوع المقال: مقال بحثي، تاريخ تسجيل المقال: 26.07.2024-تاريخ القبول: 20.09.2024-تاريخ النشر: 21.09.2024 DOI:

<https://zenodo.org/record/13825931>

مراجعة الأقران محكمان خارجيان / مزدوج التعمية

49. Paradoks ve Cahiliye Şiirinin Metin Yapısı Düzeyleri: hamâse Divanları Örneđi²

Muhammed Elmehdi RİFAİ³

APA: Rifai, M. E. (2024). المفاارقة ومستويات بناء النص الشعري الجاهلي، دواوين الحماسة نموذجًا. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 880-892. DOI: <https://zenodo.org/record/13825931>

Öz

Paradoxsorunu birçok çağdaş eleştirmenin ilgisini çekmiştir, ancak çabalarına teorileştirme damgasını vurmuştur. Bu, önemine rağmen, paradoksun insan ve toplumla olan bağlantısını, varoluşun oluşumundaki katkısını ve görünüşte uyumlu olan taraflar arasındaki ilişkilerin aslında çatışmalı olduğunu, ve çatışmal gibi görünen ilişkilerin ise uyumlu olduğunu gösteren uygulamalı çalışmalarla desteklenmedikçe yetersizdir. Aynı zamanda, ciddi yapılar içinde mizah anlamlarına, mizah yapıları içinde ciddiyet anlamlarına, yalan bağlamında doğruluk ve doğruluk bağlamında yalan gibi karşıt anlamlara işaret etmek için de önemlidir. Bu karşıt anlamlar varoluşun bileşenlerinde gizlice yer almakta olup, açık bir şekilde ortaya çıkarılmayı beklemektedir. Bu nedenle, bu araştırma, eski şiir seşkilerinde, Ebû Temmâm 'ın (231 H), Bühterî'nin (284 H), Merzûkî'nin (421 H), İbnü's-Şecerî'nin (542 H) ve el-Basrî'nin (659 H) *el-Ĥamâse* şiirlerinde paradoks ve onun çeşitli türlerine dair yaklaşımların sunulmadığı başka yaratıcı yapıların da var olduğunu kanıtlamak amacıyla yapılmıştır. Bu yapılar, nadir bulunan, kısa ve uzun yapılar arasında değişen şiirler içermektedir ve hâlâ bakir olup, onların anlam zenginliklerini ortaya çıkaracak eleştirel bir el beklemektedir. Bu şiirler paradoks mantığı üzerine kuruludur ve ilgili kişiler, bu şiirlerin az ya da çok mısralarında paradoksun varlığını fark etmemiştir; paradoks, iki beyitten oluşan bir şiirde (Nütfe), üç ila altı beyitten oluşan bir şiirde (mukatt'a), bir şiirde veya daha uzun bir şiirde gerçekteşebilir. Bu nedenle, doğası, bileşenleri, türleri ve işlevleri ačasından tamamlanmış paradoksun incelendiği uygulamalı çalışmaların yapılması için verimli bir zemin oluşturur, bunlardan bazıları: çatışma paradoksu, hareket paradoksu, olay paradoksu, sözlü paradoks, dramatik paradoks ve betimleyici paradoks.

Anahtar kelimeler: İslam Öncesi Şiir, el-Ĥamâse, paradoks, şiirsel yapı

² **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 11

Etik şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 26.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825931>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

³ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İşlami İlimler Fakóltesi, Temel İşlam Bilimleri Bölümü / Assoc. Prof. Kırıkkale University, Faculty of İşlamic Sciences, Department of Basic İşlamic Sciences (Kırıkkale, Türkiye), mmrifac@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6658-9821>, ROR ID: <https://ror.org/01zhwwf82>, ISNI: 0000 0004 0595 9528, Crossref Funder ID: [100019442](https://orcid.org/100019442)

Paradox and Levels of Textual Construction in Pre-Islamic Poetry: The Diwan of Hamasa as a Model⁴

Abstract

The issue of paradox has garnered the attention of many contemporary critics. However, their efforts have predominantly been theoretical in nature, which, despite its importance, is insufficient unless supplemented by applied studies that illustrate the connection between paradox and humanity and society. These studies should also demonstrate paradox's contribution to shaping existence and weaving the network of relationships among its elements, which appear harmonious but are actually conflicting, and conflicting but harmonious. Additionally, these studies should point to the meanings of humor in serious contexts, seriousness in humorous contexts, truth in the context of lies, and lies in the context of truth, as well as other antithetical meanings subtly embedded in the components of existence, awaiting explicit revelation. This research thus aims to prove that there are other creative frameworks within ancient poetic selections where approaches to paradox and its various types have not been presented, such as in the enthusiastic poems of Abu Tammam, Al-Buhturi, Al-Marzouqi, Ibn Al-Shajari, and Al-Basri. These frameworks include rare poems, ranging in length from short to long, that remain untouched, awaiting a critical hand to unveil their semantic treasures. They are based on the logic of paradox, and scholars have not noticed its presence. Thus, they form fertile ground for applied studies focused on the accomplished paradox within them, concerning its nature, components, types, and functions. These include: the paradox of dissonance, the paradox of movement, the paradox of event, verbal paradox, dramatic paradox, and pictorial paradox.

Keywords: Pre-Islamic poetry, The Diwan of Hamasa, paradox, poetic structure

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 11

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 26.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825931>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

مقدمة

تعددت بحوث المفارقة في الدرس النقدي المعاصر، فللناقد د. سي. ميويك كتابان: "المفارقة"، و"المفارقة وصفاتها"، تحدث فيهما عن طبيعة المفارقة، ووظائفها. وللناقد سيزا قاسم مقالة بعنوان "المفارقة في القص العربي المعاصر"، وهي دراسة بلاغية بحثية. ولنبيلة إبراهيم مقالة بعنوان "فن المفارقة"، تحدثت فيها عن الإنسان الأول، ومدى إدراكه لمفهوم المفارقة. وأفرد علي عشري زايد في كتابه (عن بناء القصيدة العربية الحديثة) فصلاً بعنوان: "المفارقة التصويرية"، ناظرًا إلى أنها من أهم التقنيات الفنية التي تثرى القصيدة الحديثة. ولعل أكثر دراسة يمكن نعتها بالدراسة التطبيقية العميقة دراسة حنان عكو "أنماط المفارقة في الشعر الجاهلي"، فهي تقوم على فصلين رئيسيين، يتضمنان مباحث متعددة، ويتحدثان عن مفهوم المفارقة، ونشأتها، وتطورها، ومقوماتها، ووظائفها، وأكثر أنواعها حضورًا في الشعر الجاهلي. وقد كانت هذه الدراسة باعثًا مُلحًا وراء تفتيق فكرة هذا البحث، إذ اقتفى أثرها في الكشف عن تجليات المفارقة في سياقات أخرى، غفل عنها الدارسون، وتمثلها دواوين الحماسة.

فهل أسهمت المفارقة في نسج تجارب شعرية مختزلة، تقتصر على البيت أو الأبيات القليلة والنثف والمقطعات، أو امتدّ طموحها لتغزو قصائد جاهلية في دواوين الحماسة؟

1. المفارقة ودلالة المصطلح:

اختلفت آراء النقاد في تعريف المفارقة؛ فالناقد د. سي. ميويك D. C. Muecke – يذهب إلى كون "مفهوم المفارقة غامضًا، غير مستقر، ومتعدد الأشكال. فكلية "مفارقة" لا تعني اليوم ما كانت تعنيه في عصور سابقة، ولا تعني في قطر بعينه كل ما يمكن أن تعنيه في قطر آخر، ولا في الشارح ما يمكن أن تعنيه في المكتب، ولا عند باحث ما يمكن أن تعنيه عند باحث آخر" (ميويك، 1993: 129/4). وتذهب سيزا قاسم إلى أن المفارقة استراتيجية نقدية قول نقدية ساخر، وتعبير عن موقف عدواني بطريقة غير مباشرة (سيزا قاسم، 1982: 143). ويرى سعيد شوقي أن المفارقة "طريقة من طرق الأداء تنهض على الخداع وتعتمد على وجود الازدواج والتناظر في حيزها" (سعيد شوقي، 2001: 79). أما ناصر شبانة فيعرّفها بأنها "انحراف لغوي يؤدي بالبنية إلى أن تكون مراوغة وغير مستقرة ومتعددة الدلالات" (شبانة، 2002: 46). وتذهب حنان عكو إلى أن "المفارقة، في أبسط صورها، أسلوب تعبيرية، يتشكل من مجموعة دوال لغوية، تتراص فيما بينها لتقدم مدلولًا مباشرًا غير مقصود، يستثير المتلقي ولا يقنعه، فهو، على وضوحه، يربكه ويحيره، ويدعوه إلى التنقيب عن مفتاح دال على التفسير السليم لمضمون رسالته" (عكو، 2019: 22).

وهذا يعني أن المفارقة طريقة في التعبير، تحضر في سياقات كلامية محددة لتشعر المتلقي أن المعنى الظاهر فيها غير ملائم، وأنه يخفي وراءه معنى باطنًا، وعليه أن يعيد قراءة النص مرارًا ليكشف المعنى المضاد المسكوت عنه لأهداف متعددة، تسعى المفارقة ببنائها المختزلة والممتدة إلى تحقيقها.

2. المفارقة وبنية النص الشعر الجاهلي في دواوين الحماسة:

لا تتقيد المفارقة بسياقات شعرية محددة في دواوين الحماسة، فأواعها تجعلها مرنة، وتسمح لها بالحضور حين تستدعيها معاني الشعر، فتشارك في تشكيل الدلالات، سواء أكانت في بنى صغيرة، أم في بنى كبيرة.

1. 2. المفارقة والمستوى المختزل:

قد تختار المفارقة سلوك سبيل الاقتضاب، والاقتصار على الإشارة إلى المعنى المعاكس من خلال بنية شعرية مختزلة، لا تتعدى فيها التجربة الشعرية البيتين أو الثلاثة أو الأربعة. والاختزال يمكنها من توظيف أنواع محددة من أنماطها، كالمفارقة اللفظية، ومفارقة التناظر، ومفارقة الحدث، ومفارقة السلوك الحركي. وتبين هذه الأنواع من خلال التجارب الشعرية التالية:

1. 1. 2. حسن البداوة وقبح الحاضرة:

تعرف مفارقة التناظر باسم "مفارقة التجاور"، ويعمد الشاعر فيها إلى مجاورة الأضداد بطريقة تستفز القارئ، وتسقطه في الهوة الواقعة بين النقيضين ليذكر حجم التناقض المائل في الواقع" (شبانة، 2002: 181). وبذلك "تكشف مفارقة التناظر الانقلاب بين الأطراف المتضادة ومهامها؛ إذ يُصادف التصادم في مواضع يتوقع فيها الانسجام، والتألف في مواضع يتوقع فيها الخلل" (عكو، 2019: 198). من ذلك أن يتوقع المرء أن الانتقال من حياة البداوة القديمة إلى حياة الحاضرة المتقدمة هو من الخير العميم والنعيم المقيم الذي يزرّقه المرء، غير أن الحماسة البصرية تورد بيتين اثنين للشاعرة الأسيديّة رامة بنت الحصين، وهي تفاجئ المتلقي بموقف مغاير حين تقول (البصري، 1983: 381/2):

يا لبيت شعري وليت أصبحت غصصاً
لقد تبدلت من نجد وساكنه
هل أهبطن قرية ليست بها دور
أرضاً بها الديك يزقو والسنانير⁵

وقد جاء في الخبر أن رامة وردت الحضرة فلم تستطع فتحنت إلى البدو (البصري، 1983: 381/2)، و"فاضت قريحتها في الحديث عن حياها حياة البداوة التي نشأت في مراتبها، ثم حرمت منها بانتقالها إلى حياة الحضارة التي لم تأتلف مع مكوناتها" (عكو وأخران، 2019: 345). وشعرت بالوحشة مع مظاهرها، وظلت تحن إلى نمط معيشي عتيق نشأت عليه، وألفت التعاطي معه.

وفي الحماسة الشجرية بيتان لبشر بن أبي خازم، تحضر فيهما مفارقة التناظر على نحو واضح أيضاً، يقول فيهما (ابن الشجري، 1970: 900):

فإنكم ومدحكم جبيراً
يراه الناس أخضر من بعيد
أبا لجأ كما مدح الألاء
وتمنعه المراءة والإباء⁶

يرى بشر بن أبي خازم في شجر الألاء نموذجاً مناسباً لمخادعة الرائي، فعلى المرء ألا يؤخذ بظاهر الأشياء، بل بخفيها، و"يدعو المتلقي، من خلال التناقض الذي تنطوي عليه تلك الشجرة، إلى وجوب تيقظه، وعدم اغتراره بظاهر الأشياء؛ إذ عليه أن يقترب منها، ويعاينها عن كثب؛ لتتضح الرؤية أكثر، ويطلق الحكم الأصح بشأنها، فظاهر جبير حسن، يغري الرائي بأنه يخفى باطناً مماثلاً، لكن الحقيقة على خلاف ذلك" (عكو، 2019: 214-215).

2.1.2. 2.1.1. 2.1.2. مكرمة البخل:

تقوم المفارقة اللفظية في مستواها التركيبي على "إسناد الفعل إلى غير فاعله أو نائبه، وإسناد الخبر إلى نقيض مبتدئه، وإسناد خبر الفعل الناقص إلى عكس اسمه، مما يذهل المتلقي، ويشعره بأنه أمام استعمالات مراوغة، عليه أن يعيد إنتاجها، ويردّ وحداتها اللغوية إلى أوضاعها الطبيعية، ويكشف الوظيفة المتوخاة من هذه الفوضى الإسنادية، وعليه أن يمتلك ذخيرة نحوية ولغوية تمكنه من وعي هذه الفوضى" (عكو، 2019: 137).

ولا يتوقع المتلقي، حيال ذلك، أن يجد شاعرًا عربيًا قديمًا يقبح فعل الكرم، ويحسن فعل البخل، فهذا ليس من شيم العرب، ولا من أخلاقياتهم، ولا يمكن أن يكون من الشعر العربي إلا إذا كان مبنياً على منطق المفارقة، يوظف الشاعر الحضري أحيحة بن الجلاح ثلاثة أبيات في محاسن البخل (البصري، 1983: 42/2):

استنق مالك لا يغررك ذو نسب
من ابن عم ولا عم ولا خال
لن أزال على الزوراء أعرها
إن الحبيب على الإخوان ذو مال
كل النداء إذا ناديت يخذلني
إلا ندائي إذا ناديت يا مالي⁷

لا يشعر أحيحة بن الجلاح بأي حرج، وهو يقر بأهمية تخزين المال، وفوائد التثبث به، وإن كان على نحو ميطن. وهذه المعاني من الطرافة بمكان؛ لأن العرب، ولا سيما في الجاهلية، كانوا أكثر الأمم امتثالاً لقيمة الكرم، ومع ذلك كان أحيحة "يدعو إلى البخل، وإلى ضرورة التمثل به، فهو يثمر ماله، ويعتني بمزراعته الزوراء، ويسعى إلى توسعتها انطلاقاً من منظور شخصي يرى قيمة المرء وعونه فيما يملك من مال، لا فيمن يعرف من أشخاص (عكو، 2022: 49).

3.1.2. 3.1.1. 3.1.2. رد الإحسان بالإساءة:

تعرف مفارقة الحدث بأنها "انقلاب يحدث مع مرور الزمن" (ميويك، 1993: 147/4)، و"تجسد بحدث مفاجئ، لا يطرأ إلا في نهاية العمل الفني؛

⁵ السنانير: جمع سنور: وهو قط وحشي أو أليف.

⁶ جبير: هو أوس بن حارثة بن لأم، وكنيته أبو لجأ. الألاء: شجر النخل، ويكون حسن المنظر مز الطعم.

⁷ التثب: المال والثروة.

فيعكس وجهة الأحداث، ويقلب موازين الأشياء، ويباغت المتلقى وشخصيات العمل، ويحدد شخصية الضحية ومصيرها، ويحقق التعارض بين المتوقع والواقع فعلاً" (عكو، 2019: 337-338). وإذا كانت النفس السوية تجلّ القيم الإنسانية، وتقرّ بفضلها في الحفاظ على النوع الإنساني مما يتهدّد مصيره بالفناء فإن مفارقة الحدث تتشكّل من تضارب موقفي صانع المفارقة ومراقبها من إحدى تلك القيم، فثمة شاعر اسمه ضمّرة بن ضمّرة النهشلي عير سبّرة بن عمرو الفقعسي (التبريزي، 1980: 80/1) معروفه وكثرة إبله، رغم ما ناله من فضلها، فبرّد عليه هذا الأخير بأربعة أبيات تأتي في حماسة المرزوقي بنبرة احتجاجية تحض مضمون التعبير (التبريزي، 1980: 80-81):

أَتَسَى دَفَاعِي عَنكَ إِذْ أَنْتَ مُسَلِّمٌ
وَيَسُوْتُكُمْ فِي الرَّوْعِ بَادٍ وَجُوْهُهَا
أَعَزَّتْنَا أَلْبَانِهَا وَلُحُومَهَا
نُحَابِي بِهَا أَكْفَاءُنَا وَنُهَيْئُهَا
وَقَدْ سَأَلَ مِنْ دُلِّ عَلَيْكَ فُرَاقُ
يُخَلِّنُ إِمَاءَ وَالْإِمَاءِ حَرَائِرُ
وَذَلِكَ عَارًا يَا بَنَ رِيْطَةَ ظَاهِرُ
وَتَشْرَبُ فِي أُنْمَائِهَا وَنُقَامِرُ⁸

لا تنبثق المفارقة من تناسي الأخذ فضل المعطي فحسب، بل من تعبيره ثراءً أيضًا، فالأصل أن يقدر الأخذ معروف المعطي، وأن يرجو له البركة فيه، لكن الفعل ذاته أدى إلى وقوع النقيض؛ لذا يفتتح مراقب المفارقة نصّه بسؤال دفاعي يرغم صانعها على الإقرار بفضلها عليه، ويستند إلى تقنية الاسترجاع، مستحضراً حدث معونته لهم ومكانه ومجرباته؛ ليضفي على موقفه شيئاً من الوثائقية، ويقطع أيّ سبيل لتسويغ موقفه الدرامي المنكر ووقوف الشاعر إلى جانبهم في وادي قراقر، وما كان فيه من حدث انكشاف نسانهم أمام الغازين؛ إذ أبدين زينتهن أمامهم، ليحسبون إماء، ويزهدوا فيهن، ويقعوا ضحايا مفارقة تناقض صنعتها النساء لاستنقاذ أنفسهن، فيبين الشاعر لمخاطبه أنّ تلك الحيلة لم تكن تنطلي عليه، ومع ذلك لم يكن يعيره بمشهد تنازلهن عن بعض حيائهن، بل كان مشفقاً عليهن من موقف الهلع، الذي أرغمن على الظهور بمظهر الإمام.

والغريب أن يعيب العائب شيئاً لا يمكن أن يُعاب في ظلّ مجتمع يقمّ الإنسان بضخامة رأس ماله، وقدرته على تغطية حاجات محتاجيه، سواء أكانوا ضعفاء أم أضيافاً، لكنّ الحسد بلغ بالمعير مبلغاً أخلّ موازين القيم لديه، فأراه المعروف منكراً، ليصل مراقب المفارقة إلى أنّ العيب ليس في الثراء ولا في النوال، بل في طبع العائب، الذي كان يجدر به أن يقف بالمعروف بدلاً من أن ينكره؛ لئلا يوقع ذاته ضحية مفارقة اصطنعها لنفسه.

2. 1. 4. ظلم ذوي القربى:

تتأسس بعض النصوص الشعرية الجاهلية على مفارقة السلوك الحركي؛ فقد "يستغني السلوك اللغوي عن السلوك الحركي بمهمة أداء المعنى وإيصاله، وقد يصاحبه، وقد يسبقه، وقد يلحقه تبعاً لإمكانات الموصل اللغوية والنفسية ... وينبغي لكلا السلوكين أن يتناغم مع الآخر، فلا يضاده، فإذا ما وقع التضاد تحققت مفارقة السلوك الحركي" (عكو، 2019: 251-252). وتورد الحماسة الصغرى خمسة أبيات للمتلّم الضبعي، تصوره فيها مضطراً إلى القيام بسلوك لا يروق له لما يترتب عليه من عواقب وخيمة، لا تحمد عقابها، إلا أنه كان من الضروري ردّ البلاء والعسف والمشقة الواقعين به. ويعزى ذلك إلى طول مكثه بين أخواله اليشكريين حتى كاد نسبهم يغلب على نسبه من جهة أبيه ضبيعة، وكان الأخوال يعيرونه بذلك، وكان يعي أن ليس ثمة مفارقة في إلحاق الغريب بالذات، ومسارة القريب إلى رده أو رفعه عنه، لكن المفارقة في إيقاع هذا الأخير الظلم بالذات بدلاً من رفعه عنها، حينها يبدو العنت أشدّ مضاضة في قوله (أبو تمام، 112):

ولو عَيْرُ أُوْالِي أَرَادُوا نَقِيصَتِي
وَمَا كُنْتُ إِلَّا مِثْلَ قَاطِعِ كَفِّهِ
يَدَاهُ أَصَابَتْ هَذِهِ حَنْفَ هَذِهِ
فَلَمَّا اسْتَقَادَ الْكَفَّ بِالْكَفِّ لَمْ يَجِدْ
جَعَلْتُ لَهُمْ فَوْقَ الْعَرَانِينَ مَيْسَمَا
بَكَفِّ لِهْ أُخْرَى، فَأَصْبَحَ أَجْذَمَا
فَلَمْ تَجِدْ أُخْرَى عَلَيْهَا مُقَدِّمًا
لَهُ دَرَكَا فِي أَنْ تَبِينَا فَأَحْجَمَا
مَسَاغًا لِنَابِيهِ الشُّجَاعُ صَمَمُوا⁹
فَاطْرَقَ إِطْرَاقَ الشُّجَاعِ وَلَوْ يَرَى

يرفض الشاعر الرّد على قسوة أخواله بقسوة مماثلة، فإنقاصهم من شأنه عداوة تستحق الردّ، لكنّه صنع مفارقة سلوك حركي بأن ردّ إساءتهم بالإحسان،

⁸ سأل من ذلّ عليك قراقر: أي امتد سبل الذل تحرك فسأل عليك. فقرأقر: اسم واد، ويكون ذكره مثلاً. ومن كلامهم: "سأل عليه الذل، كما يسبيل السيل". ولا يمتنع أن يكون لحقه ما لحقه من النك من ناحية قراقر، فذلك خصه. مُسَلِّمٌ: يقال أسلمته وسلمته، إذا خلّيت بينه وبين من يريد التكاليف فيه. نحابي بها: تنهادى بها، ونسبها تمكن الغفاه والزّوار منها بابتذالها وإهانتها.

⁹ العرانيين: مفردهما العرّنين، وهو أول كل شيء، وعرّنين الأنف: هو أول الأنف موضع الشمّ. الأخذم: مقطوع إحدى اليدين. الإحجام: الرجوع. الشُّجَاع: من أسماء الحيّات. مساعاً: مُضِبّاً. صَمَمٌ: غَضٌّ وَتَيَّبَ فَم يُوسِلُ مَا عَضُّ.

وليس ذلك السلوك متمخضاً عن شعور الذات بالضعف والعجز عن الرد بالمثل، بل عن شعور بالشفقة على أقارب وقعوا ضحايا عرف أو تصور اجتماعي يقرّ بالنظام الأبوي، وينسب المرء إلى أعمامه من دون أخواله، ويفرض عليه الإقامة بين ظهرانيهم، وإلا عُيّر بانتسابه إلى أمه، مع أنّ الحقيقة العلمية تنسبه إلى الأبوين معاً.

هو يقيم بين أظهر الأحوال لا الأعمام، وهو -شاؤوا أم أبوا- ينتسب إليهم من جهة أمه. وفي ضوء هذه الرؤية لن يكثر بعينهم بمشاعره، وبالانتقاص الموجه من قبلهم إليه؛ لأنه في النهاية نقيصة لهم، وهكذا تسهم الأطراف المشاركة في إنتاج المفارقة السلوكية الحركية، فيصبح الفاعل (المعير) في وضع المفعول (المعير)، وينقلب إلى ضحية توجه إليه الإهانة بعدما كان صانعاً لها. ويأتي الشاعر بمشهد مضحك ومبكي معاً، يسوّغ فيه الشاعر عدم الرد بالمثل؛ لئلا يوقع الذات كما وقعت الجماعة ضحية مفارقة كانت المسهمة في صنعها، ضحية مفارقة كانت تمارس دور الصانع لها فيما سبق. ويرسم في ذلك المشهد شخصية تصنع مفارقة حركية؛ لتقع ضحية لها، وهي شخصية رجل تام الخلق، إلا أنه أحمق، يعتقد أنّ في بتر إحدى يديه للأخرى منفعة للذات، غافلاً عن عجز الأخرى عن الإنجاز بمفردها، بل التفوق على الكفت المقطوعة؛ لأنّ كليهما تستنصر بالأخرى، وتكمل نقصها.

كأنما يلتمح هذا المشهد إلى جلم المتلمس وتصبره، والنظر إلى الأمور من منظارٍ واسع، فالأصل أن تكون الذات والأحوال جسداً واحداً، إذا اشتكى منه عضو تداعى له سائر الجسد بالوفاء والنصرة، وهو ما يبتغيه الشاعر من وراء صفحه؛ إذ أدرك بفطنته ودهائه خطورة معاداتهم، ففي محاربة الأقارب إضعاف للذات ومحاربة لها؛ إذ يرفض قطع الصلة بهم لمجرد إرضاء نوازعه الشخصية، فيقع في الحفرة ذاتها التي وقعوا فيها، ومن ثم تتساوى الذات والجماعة فيما تجنيه جهالتها عليها.

2. 1. 2. تحابب حيوانات العشاق:

تُذكر، في شرح ديوان الحماسة للمرزوقي، ثلاثة أبيات للمنخل الشكري، تقدم معاني مستحدثة ضمن صورة حيوانية فكاهية، فمن مستويات مفارقة التناظر أن يقوم الحيوان بدور الإنسان، أو أن يقوم الإنسان بدور الحيوان، فلا يتوقع المتلقي أن يحب الشاعر وكلّ ما يخصه المحبوبة وكلّ ما يخصها، فهل يمكن لعبير العاشق أن يحب ناقة المعشوقة؟ يقول المنخل الشكري (المرزوقي، 2003: 375):

فَدَنْتُ وَقَالَتْ يَا مَدَّ	خَلُّ مَا بِجِسْمِكَ مِنْ حَرُورِ
مَا شَفَّ جِسْمِي غَيْرُ حَبِّ	لِكَ فَاهْدَيْتَنِي عَنِّي وَسِيرِي
وَأَحْبُّهَا وَتُحِبُّنِي	وَيُحِبُّ نَاقَتَهَا بَعِيرِي 10

يأتي الشاعر بصورة فكاهية، ويضفي عليها إيقاعاً محبباً فيما بين (أحبها = تحبني)، (ناقتها = بعيري). ويوظف هذه المعاني من أجل "بيان تطاول الألفة بينهما، وتواصل الصحبة في أيامهما، حتى صارت لامتداد الملازمة كما حصل التحابب بينهما حصل التآلف بين بعيريهما، فإذا اتفق التباعد والافتراق، وتسلط على كل واحد منهما الاشتياق، أقبل البعيران يتحابان، ويتجادبان الوجد والنزاع كما يفعل المتحابان" (المرزوقي، 2003: 375).

وأراد المنخل الشكري نقل مشهد حبه الشديد لمحبوته وحبها له، وتعلق كلٍ منهما بالأخر من خلال أفعال إنسانية تقوم بها شخصيات حيوانية، فجعل نفسه جملاً، وجعل للمحبة ناقة ليتناسب كل منهما مع الآخر، ثم أقام علاقة وجدانية بينهما، ونسب إلى كل منهما فعل الحب، فحتى جملة أحب ناقتها. ولم تُعد هذه المفارقة الطريفة في الشعر الجاهلي الذي تكثر فيه مشاهد الحب عند حمار الوحش وأتانه أو البقرة وعجلها أو النعامة وظليمها، غير أن الحب بين الجمل والناقة هنا يُظن أنه الوحيد في الشعر الجاهلي، وما وُظف إلا ليؤكد مدى تعلق المحب بالمحبة.

ويُتبع أبو تمام هذه الأبيات الثلاثة المنطوية على المفارقة بثلاث أخر، تنطوي هي الأخرى على مفارقة لافتة، تصور حال المنخل الشكري قبل تأثير الخمر فيه وبعده (التبريزي، 1980: 205):

ولقد شربتُ من المُدَامَةِ	بالصغير وبالكبير
فإذا انشئتُ فأبني	رَبُّ الْخُورَنَقِ وَالسَّدِيرِ
وإذا صَحَوْتُ فأبني	رَبُّ الشُّوَيْهَةِ وَالبَعِيرِ 11

10 الخورنق: الخنزير؛ هزل.
11 الخورنق والسدير: قصران بالحيرة.

أما تعلق المنخّل اليشكري بالخمير فيقدمه ضمن مشهد آخر مفارق، فهو حين يعبّ الخمرة، ويسري مفعولها في ذهنه ومفاصله يفقد اتزانها العقلي والجسدي حتى تنقلب الأدوار، ويصير المملوك/المنخّل اليشكري ملكاً/النعمان بن المنذر، ويصبح الفقير غنياً، ومن ثم يتهيأ للشاعر أنه النعمان بن المنذر، وأنه يملك أفخم قصوره: الخورنق والسدير. ولكن حين ينتهي تأثير السكر في الشارب يستعيد اتزانها السابق، ويتبدد الحلم بالسيادة والقيادة، ويعود إلى سابق عهده من الانقياد وحسرة الحرمان؛ وما ذلك إلا لأنّ الخمر تصنع المعجزات، وتحقق المفارقات.

2.2. المفارقة والمستوى الممتد:

قد تتطلع المفارقة إلى بناء قصائد ومطولات شعرية جاهلية مختزنة في كتب الحماسة، وتعرض عن البنى الشعرية المقتضية، فلا تكفي بالإماعة السريعة إلى المضامين المستهدفة من خلال النتفة أو المقطعة، أو القصيدة بأبياتها السبعة المحددة لها من قبل النقاد القدامى. وامتداد البناء يمكنها من استثمار طاقات المفارقة الدرامية، والمفارقة التصويرية في الدلالة على تضاد الأفعال، وتضارب الأهداف بين البشر. ولعدي بن زيد العبادي ولقيط بن يعمر الإيادي تجربتان شعريتان فريدتان، تعدان من أكثر النماذج الشعرية الدالة على قدرة المفارقة على نسج أنساق شعرية ممتدة البنية، وحفظتها دواوين الحماسة.

2.2.1. الملوك ضحايا:

تعتمد بعض الأشعار المحفوظة في دواوين الحماسة على إمكانات المفارقة الدرامية، التي تقوم "على أساس توترٍ دراميّ يتصاعد بين شخصياتها كلما تقدّمت في سعيها نحو إحراز غاياتها، فيشدّد تشوّق المتلقي إلى مراقبة سلوك الشخصيّة التي تجهل مصيرها، وتتصرّف بما يتناسب وهذا الجهل. وحين تصل الأحداث إلى ذروة تعقدها يأتي عنصر المفارقة ليباغت الضحية بخيبة أملها في إنجاز أهدافها، ويبيّن لها أنّ الأفعال التي قامت بها لتبلغ غايةً أو تتجنب مصيراً هي ذاتها التي أدت إلى تعثرهما؛ فتنفجر مفارقةً حادةً بين ما حُطّط لإنجازه وما أنجز فعلاً" (عكو، 2019: 291).

ومن تلك المفارقات ما جاء في حماسة البحرني من أشعار عدي بن زيد العبادي الذي تمثّل بحضور قويّ على المستويات الاجتماعيّة والسياسيّة والثقافيّة، لكنّ هذا الحضور استحال غياباً بفضل بعض الكائدين الذين استأؤوا من تأثيره في شخصيات السُلطة العربيّة والفارسيّة، فأوقعوا بينه وبين النعمان بن المنذر ملك الحيرة، حتّى رماه في غياهب السجن، ونقله من سعة الحرّيّة إلى ضيق القيد، ومن التّأثير إلى التّأثر، وكان لهذا أثره في تعلّمه من تقلّبات الدّهر التي لا ينبغي للمرء أن يطمئنّ إليها. وقد ضمّن تلك الرّؤى الحياتيّة ضمن قالب الحكمة التي لا تخاطب قلب المتلقّي بقدر ما تخاطب عقله كي يصحو، ويتنبّه إلى غوائل الأيّام، وقد أبدع عدي بن زيد نصّاً يمكن عدّه تدويلاً تاريخياً لصراع دموي بين ملك الحيرة جذيمة الأبرش وملكة الجزيرة الرّبّاء، وبينها وبين مستشاره قصير، يقول عديّ (البحثري، 2007: 352):

أَلَمْ تَسْمَعِ بِخَطْبِ الْأَوْلِيَا	أَلَا يَا أَيُّهَا الْمُتْرِي الْمُرَجِي
جَذِيمَةُ عَصْرٍ يُجْرُهُمْ تُبِينَا	دَعَا بِالْبَقَّةِ الْأُمْرَاءَ يَوْمًا
وَشَدَّ لِرَحْلَةِ السَّفَرِ الْوَضِينَا	فَلَمْ يَرَّ غَيْرَ مَا انْتَمَرُوا سِوَاهُ
وَكَانَ يَقُولُ لَوْ نَفَعُ الْيَقِينَا 12	فَطَارَعَ أَمْرُهُمْ وَعَصَى قَصِيرًا

لا تورد حماسة البحرني من هذه القصيدة سوى أربعة أبيات، وعنصر التشويق في هذا المشهد حمل البحث على العودة إلى ديوان الشاعر بغية استكمال أركان المفارقة الدرامية التي بنيت عليها هذه التجربة الشعرية الفريدة، يكمل عدي بن زيد الحديث في تفصيلات هذه القصة الأساسيّة (عدي بن زيد، 1965: 181-183):

وَهُنَّ ذَوَاتُ غَائِلَةٍ لَحِينَا	لِحُطْبَيْتِهِ الَّتِي غَدَرَتْ وَخَانَتْ
لِيَمْلِكَ بِضَعْفِهَا وَلِأَنَّ تَدِينَا	وَدَسَّتْ فِي صَحِيفَتِهَا إِلَيْهِ
وَيُؤِيدِي لِلْفَتَى الْحَيْنِ الْمُبِينَا	فَأَرَدْتُهُ وَرَغِبْتُ النَّفْسَ يُرِيدِي
وَلَمْ أَرَ مِثْلَ فَارِسِيهَا هَجِينَا	وَخَيَّرْتِ الْعَصَا الْأَنْبَاءَ عَنْهُ
عَلَى أَبْوَابِ حِصْنِ مُصَلَّتِينَا	فَقَاجَأَهَا وَقَدْ جَمَعَتْ جُمُوعًا
وَأَلْفَى قَوْلَهَا كَذِبًا وَمِينَا	وَقَدَّمَتْ الْأَدِيمَ لِزَاهِسْتِيهِ
وَهُنَّ الْمُتْدِيَاتُ لِمَنْ مُنِينَا	وَمِنْ حَدَرِ الْمَلُومِ وَالْمَخَازِي

12 البقّة: موضع قرب الحيرة، وقيل: حصن كان على فرسخين من هيت، كان ينزله جذيمة الأبرش ملك الحيرة.

أَطْفًا لِأَنفِهِ الْمُوسَى قَصِيرٌ
فَأَهْوَاهُ لِمَارِنِهِ فَأَضْحَى
وَصَادَقَتْ أَمْرًا لَمْ تُخْشِ مِنْهُ
فَلَمَّا ارْتَدَّ مِنْهُ ارْتَدَّ صُلْبًا
أَتَتْهَا الْعَيْسُ تَحْمِلُ مَا دَهَاها
وَدَسَّ لَهَا عَلَى الْأَنْقَاءِ عَمْرًا
فَجَلَّلَهَا قَدِيمَ الْأَثَرِ عَضْبًا
فَأَضْحَتْ مِنْ خَزَائِنِهَا كَأَنَّ لَمْ
وَأَبْرَزَها الْحَوَادِثُ وَالْمَنَايا
إِذَا أُمَّهَلْنَ ذَا جَدِّ عَظِيمِ

لِيَجْدَعَهُ وَكَانَ بِهِ ضَنْبِنَا
طَلَابَ الْوَثْرِ مَجْدُوعًا مَشِينَا
عَوَائِلُهُ وَمَا أَمِنَتْ أَمِينَا
يَجْرُ الْمَالُ وَالصَّدْرُ الضَّعِينَا
وَقِنَعٌ فِي الْمُسُوحِ الدَّارِ عِينَا
بَشِيبَتِهِ وَمَا خَشِيَتْ كَمِينَا
يَصِلُ بِهِ الْحَوَاجِبُ وَالْجَبِينَا
تَكُنْ رَبَّاءَ حَامِلَةً جَبِينَا
وَأَيُّ مُعَمِّرٍ لَا يَبْتَلِينَا
عَطْفَنَ لَهُ وَلَوْ فِي طَيِّ حِينَا **13**

يطول نفسُ هذا النص، ويتعقد بناؤه، وهو بصور نُبِّلَ البطلة الرَّبَّاءَ، وهي تحاول النَّارَ لأبيها من قاتله. وقد سرد ابن الأثير الخبر كاملاً كما جاء في النَّصِّ النَّبَعِيِّ، فذكر أَنَّ جذيمة الأبرش قتل أبا الرَّبَّاءَ، فأرادت الانتقام منه، فبعثت إليه بكتابٍ ترجوه أن يأتيها ليضمَّ ملكها إلى ملكه، ويقترن بها، فليس ثمة كفةٍ لنفسها سواه، فأعجبه الكتاب، فاستشار أهل الرَّأْيِ في الدَّهَابِ إليها، فاجتمع رأيهم على أن يسير إليها، فيسيطر على ملكها. وكان من بين هؤلاء رجلٌ داهية، بعيد النَّظَرِ، يُدْعَى قَصِيرًا، قد خالفهم الرَّأْيِ، واقترح أن يستقدمها إليه، فإن كانت صادقة قبلت القدوم إليه، ومكثته من نفسها، وإلا فهي كاذبة غادرة، لكنَّ رأيه لم يَرُقْ لجذيمة، فخالفه، وأطاع هواه، وذهب إليها، فأحاط به جندها، وسقته الخمر، وأمرت بقطع راهشيه، فمات (ابن الأثير، 1995: 345/1-351). ولكنَّ المصادفة جمعها بمستشاره قصير فأعجبت به، إذ كان رجلاً داهية، ذا شعور عالٍ بالمسؤولية، فما كان منه إلا أن استغلَّ مشاعرها في سبيل النَّارِ لسيدته منها، وتمَّ له ذلك (ابن الأثير، 1995: 345/1-351).

وبذلك يسرد النص تفاصيل مصرع فتاةٍ أخلصت لأبيها. ويستغلُّ عديُّ بن زيد العبادي هذه الحادثة التاريخية ليحذر الإنسان من الوقوع ضحية الطمع أو الحب.

وهذه التجربة الدرامية إضافةً إلى تجارب جاهلية مشابهة، كقيلة بدحض اتهام العربي بضعف خياله، وإيجاز كلامه، وسطحية بحثه (الجبوري، 1997: 210-212)، فالعربي يوجز حين يتطلب المقام الإيجاز، ويفصّل حين يتطلب المقام التفصيل. ومقام عدي بن زيد هنا مقام تفصيل وإيضاح. وهو، إذ يصور هذه الحادثة المحذرة، يدلُّ على عمق بحثه في مفارقات الموروث التاريخي، ودقّة تقصّيه مكانم العظة فيها.

2.2.2. غفلة العرب ويقظة العجم:

أوردت الحماسة البصرية قصيدة عينية للقيط بن يعمر الإيادي، وتعد هذه القصيدة من عيون المطولات الجاهلية في التحذير والنذير، ويتأسس الكثير من أنساقها وفق المفارقة التصويرية التي تنبني "على أساس المقارنة بين مشهدين متقابلين، كان الأصل فيهما التوافق" (عكو، 2019: 367).

وتنجز المفارقة التصويرية، هاهنا، بين موقف العربي والعجم؛ فقد كانت إياد لا تعطي الإتاوة لأحد من الملوك، وكان من قوتها أنها أخذت امرأة كسرى أنوشروان وأموالاً لها كثيرة، فأرسل إليهم كسرى الجنود مرتين، فهزمتهم إياد، ثم ارتحلت إياد إلى الجزيرة، فوجه إليها كسرى جيشاً كثيفاً. وكان لقيط بن يعمر الإيادي ينزل الحبرة، وبلغه الخبر، فكتب إلى قبيلته إياد شعرًا يحذرُها فيه (الإيادي، 1968: 28، 50). يقول لقيط (البصري، 1983: 89/1):

بل أيُّها الراكبُ المُزجي مطيَّته
أُبلغُ إيادًا، وخَلِّ في سَرَاتهمُ

إلى الجزيرةٍ مُرتادًا ومُنْتَجِعًا
أني أرى الرَّأْيِ، إنْ لم أعصَ قد نَصَعًا **14**

يستعجل لقيط بن يعمر الراكب المتجه إلى مستقر إياد في الجزيرة؛ لأن الأمر يستدعي إسراعًا قبل أن يفوت الأوان، يستعجله في إنباء قومه بمضمون

13 العصا: فرس جذيمة الأبرش، وهي بنت العصية: فرس إياد لا تجارى، حتى قيل: إن العصا من العصية، فذهبت مثلاً، وعليها نجا قصير. الزاهشان: عزقان في باطن الذراعين. أطف: أهوى. المارن: الأنف. القع: جمع أقتاع، السلاج، المسوح: جمع مسح، الكساء من الشعر. الأفاء: جمع نفو، كل ذي مخ. الشكة: السلاج.

14 المزجي: السائق. المرتاد: طالب الحاجة. المنتجع: طالب كلاً الأرض. خَلِّ: خُص.

إنذاره وتحذيره، فيعمم البلاغ على إياد كلها (أبلغ إياداً)، ثم يخصص في عليتها (وخلل في سراتهم)، لأنهم الأحرص على مصير الجماعة من غيرهم، واتخاذ القرار المناسب لمواجهة المأزق، ولأنهم الأعدل في فهم مضمون بلاغ يثق صاحبه بما ينقله فيه من نبأ عظيم، يثبت صحوة الفرس وغفلة إياد، يقول (البصري، 1983: 89-90):

يا لهف نفسي إن كانت أموركم
ألا تخافون قوماً لا أبالكُم
شئى، وأحكَم أمرُ الناس فاجتمعا
أمسوا إليكم كأمثال الدبا سِرعا
شئُ السَّماريح من نُهلانٍ لأنصدعا¹⁵
لو أن جمعهم راموا يهدَّيه

يُسقط لقيط على الخصوم صورة صغار الجراد ليرسم فيهم ملامح الغزارة والكثافة والإسراع ووحدة الهدف والوجهة، كما هي وجهة الجراد في الانقضاض على كل شيء. وما صور هذا ليلقي الفرع في قلوب الإياديين، بل ليستفزهم، ويستنهض همهم للتوحد على كلمة واحدة وهدف واحد برد العدوان المتوقع لهم.

ويصور لقيط الحال التي عليها إياد، وهي متفرقة بالشحناء والبغضاء، والحال التي عليها العجم من اجتماع الكلمة، ووحدة الصف، ثم يصور الحال التي يجب أن تكون عليها إياد، ويقارن بينها وبين أحوال الفرس (البصري، 1983: 90/1):

في كل يوم يسئون الجراب لكم
لا حرت يشعلهم بل لا يرون لهم
لا يهجعون إذا ما غافل هجعاً¹⁶
من دون قتلكم رياً ولا شيبعا

ثم يقول في وصف أحوال إياد بغفلتها المطمئنة (البصري، 1983: 90/1):

وأنتم تحزثون الأرض عن سقه
وتلقون جبال السؤل أونة
في كل ناحية تبغون مُدزعا
وتنتجون دبار القلعة الرُبعا¹⁷
لا تجمعون، وهذا الجيش قد جمعا
وتلبسون ثياب الأمن ضاحية

ويصل القلق بليط إلى حد تفرغ قومه، وبعثهم بالنانمين عما يحاك ضدهم من مؤامرات، ومن حرب شرعت تُدق طبولها (البصري، 1983: 90/1):

مالي أراكم نياماً في بلهني¹⁸ *** وقد ترون شهاب الحرب قد سطا

ويلمع تكرر وحدات الجمع والاجتماع (فاجتمعا، جمعهم، جمعا) إلى خشيته من عدم توحد القوم، وعدم اجتماعهم على كلمة واحدة.

وقد جاء في الخبر أنه لما بلغ إياداً كتاب لقيط استدعوا لمحاربة الجنود التي بعث بها كسرى فالتقوا، واقتتلوا قتالاً شديداً، حتى رجعت الخيل من الفريقين جميعاً، ثم إنهم اختلفوا فيما بينهم، وتفرقت جماعتهم، فلحقت طائفة بالشام، وأقام الباقون بالجزيرة (الإيادي، 1968: 28، 50). ولعل ما أثبتته التاريخ يؤكد أن استئثار طاقات المفارقة التصويرية في الشعر العربي القديم قد أتى أكله.

وهكذا تتحقق المفارقة التصويرية في رسم مشهدٍ لفريقين، لا تُعقد بينهما علاقة طبيعية: أحدهما عربي، وتمثله قبيلة إياد، والآخر أعجمي، ويمثله كسرى سابور ذو الأكتاف.

¹⁵ الدبا: صغار الجراد، واحنتها: نبتة. راموا: حاولوا. هتكة: دفعته. الشمارخ: رؤوس تنأ من الجبال. نُهلان: جبل.

¹⁶ يسئون: يُحدثون. يهجمون: ينامون.

¹⁷ جبال: إناث الإبل التي لم تعد تحمل. السؤل: إناث الإبل التي جفت ألبانها وذهبت. دار القلعة: الدار التي تريد أن تنتقل عنها. الرُبُع: الفصل الذي ينتج في الربيع.

¹⁸ بلهني: رداء وغفلة في العيش.

ورسالة لقيط هنا رسالة ممتدة طافحة بالحب والوفاء للقبيلة، تعد من أكثر القصائد الشعرية تمثيلاً للمفارقة التصويرية لاشتمالها على تقديم الطرفين بكل أوضاعهما، بحيث يتوزع كل طرف مجموعة مفارقات صغيرة تنتظمها مفارقة كبيرة قائمة على مؤامرة كبيرة قد تؤدي بإياد بأسرها عن بكرة أبيها.

خاتمة

يصل البحث إلى أن بعض الأنساق الشعرية الجاهلية المختارة في أشعار دواوين الحماسة استطاعت استيعاب المفارقة بأشكالها المتعددة، وبمدلولاتها البسيطة والعميقة؛ إذ إن المفارقة من الأساليب اللغوية الذكية التي لا تتوافر في أي سياق شعري، ولا لدى أي شاعر، إنما يقدر عليها سياق مختل المعاني، مراوغ الدلالات، يؤسسه شاعر متقد الذهن، ضليع اللسان في نقل المفارقات من واقع الحياة إلى واقع الكلمات والتعبير والصور، وذلك من خلال بنى شعرية متعددة، تترجح بين القصر والطول، فبدت المفارقة اللفظية، ومفارقة التناظر، ومفارقة الحدث، ومفارقة السلوك الحركي أنسب الأنماط للبنى المختزلة، وكانت المفارقة الدرامية والمفارقة التصويرية أنسب الأنماط للبنى الممتدة.

هذا ما أثبتته التجارب الشعرية أعلاه، فقد تلمح المفارقة في الأبيات القليلة كما في تجربة رامة بنت الحصين الأسيدي، وبشر بن أبي خازم، وأحيرة بن الجلاح، وسبزة بن عمرو الفقعسي. وقد تحضر في قصيدة كاملة كما في تجربة عدي بن زيد العبادي، وقد تتناثر في مطولة شعرية كما في عينية لقيط بن يعمر الإيادي. وذلك بهدف الكشف عن طبيعة التناقض الذي تنطوي عليه النفس البشرية، والعلاقات الاجتماعية، والقضايا الكونية.

المراجع

- ابن الأثير، عزّ الدين. الكامل في التاريخ. (1995). ط 6. بيروت: دار صادر.
- ابن الشجري، هبة الله بن علي. (1970). الحماسة الشجرية. تحقيق: عبد المعين الملوحي. دمشق: وزارة الثقافة.
- أبو تمام، حبيب بن أوس. (1963). الوحشيات: الحماسة الصغرى. تحقيق: عبد العزيز الميمني ومحمود محمد شاكر. ط1. القاهرة: دار المعارف.
- الإيادي، لقيط بن يعمر. (1968). ديوان لقيط بن يعمر الإيادي. تحقيق: خليل إبراهيم العطية. بغداد: وزارة الإعلام.
- البُحتري، الوليد بن عبيد. (2007). الحماسة. تحقيق: محمّد إبراهيم حُورّ وأحمد محمد عبيد. الإمارات العربية المتحدة: هيئة أبو ظبي للثقافة والتراث.
- البصري، أبو الحسن. (1983). الحماسة البصرية. تحقيق: مختار الدين أحمد. بيروت: عالم الكتب.
- التبريزي، الخطيب. (1980). شرح ديوان الحماسة. بيروت: دار القلم.
- الجبوري، يحيى. (1997). الشعر الجاهلي: خصائصه وفنونه. ط 8. بيروت: مؤسسة الرسالة.
- شبانة، ناصر. (2002). المفارقة في الشعر العربي الحديث، أمل دنقل، سعدي يوسف، محمود درويش نمونجا. ط1. بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- شوقي، سعيد. (2001). بناء المفارقة في المسرحية الشعرية. ط1. القاهرة: دار إيتراك للطباعة والنشر والتوزيع.
- العبادي، عديّ بن زيد. (1965). ديوان عديّ بن زيد العبادي. تحقيق: محمد جبار المعبيد. بغداد: شركة دار الجمهورية.
- عكو، حنان. (2019). أنماط المفارقة في الشعر الجاهلي. ط1. دائرة الثقافة، حكومة الشارقة.
- عكو، حنان وأخران. (2019). الأدب الجاهلي (2): قضايا الشعر وموضوعاته وخصائصه. حلب: جامعة حلب.
- عكو، حنان. (2022). تحسين البخل في نثقة أحيحة بن الجلاح. مجلة مجمع اللغة بالشارقة، السنة 1، ع 3، 48 – 51.
- قاسم، سيزا. (1982). المفارقة في القصّ العربي المعاصر. مجلة فصول، مج 2، ع 2، 143-151.
- المرزوقي، أحمد بن محمد. (2003). شرح ديوان الحماسة. تحقيق: غريد الشيخ. ط1. بيروت: دار الكتب العلمية.
- ميويك، دي. سي. (1993). موسوعة المصطلح النقدي، المفارقة وصفاتها. مترجم: عبد الواحد لؤلؤة. ط1. بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.

Kaynakça:

- Akko, Hanan. (2019). *Anmâtü'l-Mufârakati fi's-Şi'ri'l-Câhilî*. 1. baskı. Şarja: Dâ'iratü's-Sekâfe, Hükûmtü's-Şârika.
- Akko, Hanan. (2022). Tahsînü'l-Buhl fi nutfeti Uhayhati bin el-Culâh. *Mecelletü Mecme'î-lluğa Bi's-Şârika*, 1(3), 48-51.
- Akko, Hanan vd. (2019). *el-Eedbü'l-Câhilî (2): Kadâya's-Şi'ri ve Mevzûâtuhu ve Hasâisuhu*. 1. baskı. Halep: Halep Üniversitesi
- Ebû Temmâm, Habîb b. Evs. (1963). *el-Ĥamâsetü's-suğrâ: el-Vaĥşiyât*. Thk. Abdülazîz el-Meymenî – Mahmûd M. Şâkir. Kahire: Dârü'l-Maârif.
- el-Basrî, Sadreddin. (1983). *el-Ĥamâsetü'l-Başriyye*. Thk. Muhtârüddin Ahmed. Beyrut: Âlemü'l-kutub.
- el-Buhtürî, el-Velîd b. Ubeyd. (2007). *el-Ĥamâse*. Thk. Muhammed İbrâhîm Huvver - Ahmed Muhammed Ubeyd. BAE: hey'etü Abu Dabi li's-Sekâfe ve't-Turâs.
- el-Cebûrî, Yahyâ. (1997). *eş-Şi'rü'l-Câhilî: Hasâisühü ve Fünûnuh*. 6. baskı. Beyrut: Mu'essesetü'r-risâle.
- el-İyâdî, Lekîb b. Ya'mur. (1968). *Dîvânü Lekîb b. Ya'mur el-İyâdî*. Thk. Halîl İbrâhîm el-Atıyye. Bağdat: vezâretü'l-İlâm.
- el-İbâdî, Adî b. Zeyd. (1965). *Dîvânü Adî b. Zeyd el-İbâdî*. Thk. Muhammed Cebbâr el-Muaybed. Bağdat: şeriketü Dârî'l-Cumhûriye.
- el-Merzûkî, Ahmed b. Muhammed. (2003). *Şerĥu Dîvânî'l-Ĥamâse*. Thk. Ğarîd eş-Şeyh. 1. baskı. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye.
- et-Tebrîzî, el-Hatîb. (1980). *Şerĥu Dîvânî'l-Ĥamâse*. Beyrut: Dârü'l-kalem.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. (1995). *el-Kâmil fi't-târîĥ*. 6. baskı. Beyrut: Dâru's-Sâdır.
- İbnü's-Şecerî, Hibetullah b. Alî. (1970). *el-Ĥamâsetü's-Şeceriyye*. Thk. Abdülmuîn el-Mellûhî. Şam: vezâretü's-Sekâfe.
- Kâsım, sîzâ. (1982). el-Mufârika fi'l-Kassî'l-Arabî el-Muasir. *Fusûl dergisi*. 2 (2), 143-151.
- Muecke, D. C. (1993). *Mevsûatü'l-Mustaleh en-Nakdî, el-Mufârika ve Sifâtuĥâ*. Çeviren. Abdülvâhid Lü'lü'e. 1. baskı. Beyrut: el-Mu'essese el-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr.
- Şebâne, nâsir. (2002). *el-Mufârika fi's-Şi'ri'l-Arabî el-Ĥadîs, Emel Dunkul- Sa'dî Yûsuf- Mahmûd Dervîş Nemûzecen*. 1. baskı. Beyrut: el-Mu'essese el-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr.
- Şevkî, Saîd. (2001). *Binâü'l-Mufârika fi'l-Mesrahiyyeti eş- Şi'riyye*. 1. baskı. Kahire: Dârü îtrâk li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'.

50. Klasik Dönem Fars Şairlerinin Gazellerinde Aşk¹

Aydın ERYILMAZ²

APA: Eryılmaz, A. (2024). Klasik Dönem Fars Şairlerinin Gazellerinde Aşk. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 893-919. DOI: <https://zenodo.org/record/13825993>

Öz

Lirik şiir, şairin kişisel duygu ve hislerini dile getiren şiirdir. Binaenaleyh şiirler farklı düşünceler içeriyorsa da bu anlam ve düşünceler şairin duygularını ifade etmek için kullanılır. Gazel, aşk etrafında dönen en bariz lirik şiir türüdür. İster romantik-âşıkâne ister mistik-ârîfâne olsun, aşk duygusu şairin varoluşunun bir parçası ve hayatının baskın deneyimi haline gelmesi hasebiyle yapmacık bir şekilde kullanılmaz. Aşk, sevgili ve güzellik tecellisinin sonucudur. Seveni büyüleyen aşk, gazelin ana teması olup bu ikisi bir diğerinden ayrılmaz. Aşk, dert, hüznün, hasret, hicran, visal, coşku, şarap, kadın, çalgı, sema' gibi unsurlar her şairin dilinde farklı şekilde tezahür etmektedir. Klasik dönem gazel anlayışında aşk kavramını; aşk ve gazel, aşk ve muhabbet, hakiki ve mecazi aşk, aşk hakikati, şairler nezdinde aşk, aşk ve dert, aşk ve gönül gibi başlıklar altında incelemeye çalıştık. Bu dönem gazel anlayışında aşk her ne kadar mecazi, hakiki, ruhânî, irfânî, beşerî gibi ayrımlara tabi tutulmuşsa da aşkın her durumda kutsal ve eşsiz sayıldığını görmekteyiz. Bu çalışmada aşkın mahiyetine, gazel çeşitlerine verilen unvan ve kavramlara dair bilgilerden, gazelleriyle nam salan klasik dönem, özellikle de Senâî-i Gaznevî, Nizâmî-i Gencevî, 'Attâr-ı Nişâbûrî, Sa'dî-i Şîrâzî, Mevlânâ ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi şairlerin örnek beyitleriyle gazel türlerinden kesitler verilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Klasik dönem gazel geleneğinin mihenk taşları sayılan mezkûr şairlerin ağırlıklı olarak tercih edilmelerindeki temel unsur, bu şairlerin hem kendi dönemlerini hem de kendilerinden sonra gelen şairleri fazlasıyla etkilemeleri olmuştur.

Anahtar kelimeler: Gazel, Aşk, Klasik Dönem, Fars Şairler.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 3

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13825993>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu / Assist. Prof. Iğdır University, Iğdır Vocational School (Iğdır, Türkiye), igdir84@icloud.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3221-8886>, ROR ID: <https://ror.org/05jstgx72>, ISNI: 0000 0004 0399 344X

Love in the Ghazals of Classical Persian Poets³

Abstract

Lyrical poetry is poetry that expresses the poet's personal feelings and emotions. Therefore, although poems contain different thoughts, these meanings and thoughts are used to express the poet's feelings. Ghazal is the most obvious type of lyrical poetry that revolves around love. The feeling of love, whether romantic-loving or mystical-knowledgeable, cannot be used in an artificial way, as it becomes a part of the poet's existence and the dominant experience of his life. It is the result of the manifestation of love, beloved and beauty. Love, which fascinates the lover, is the main theme of the ghazal and these two cannot be separated from each other. Elements such as love, trouble, sadness, longing, hijran, visal, enthusiasm, wine, woman, instrument, sema manifest differently in the language of each poet. The concept of love in the classical period ghazal understanding; We tried to examine it under titles such as love and ode, love and affection, real and metaphorical love, the truth of love, love in the eyes of poets, love and trouble, love and heart. In this period's understanding of ghazals, although love was subjected to distinctions such as metaphorical, real, spiritual, wisdom and human, we see that love was considered sacred and unique in every situation. In this study, from the information about the titles and concepts given to the ghazal types, the classical period, which is famous for its ghazals, especially the poets such as Senâ-i Gaznevî, Nizâm-i Gencevî, 'Attâr-ı Nişâbüri, Sa'dî-i Şîrâzî, Mevlânâ and Hâfız-ı Şîrâzî. An attempt has been made to reach a conclusion by giving sample couplets and sections from ghazal types. The main reason why these poets, who are considered the cornerstones of the classical period ghazal tradition, were preferred, was that these poets greatly influenced both their own period and the poets who came after them.

Keywords: Ghazal, Love, Classical Period, Poets.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 3

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 28.06.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825993>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Lirik şiir şairin kendine özgü; karakteristik, hissî, ruhsal, duygusal hali ile şairin kişiliğinin aynası olan sözü mahiyetindedir. Burada mecazi ve ilahî hisler genelde işlek haldedir. Klasik gazelerde ya mecazi ya da ilahî aşk işlenmektedir. Mecazi olan kısmına âşıkâne ve ilahî olan kısmına ârifâne gazel denilmektedir.

Âşıkâne gazelde maşuk güzelliği ile ön plana çıkar ve şair genelde ona yönelik hissiyatını fasih bir dille beyan eder. Ârifâne gazelerde maşuk Hakk olduğu için burada şiirin manevi ve ruhânî boyutu ağır basar. Sevgilinin yani aşkın ana tema olduğu âşıkane gazellerin genel mihveri şu yöndedir:

- a-) Sevgili güzelliğın, nazım ve canlılığın kaynağı olup âşık nazarında güzelliği yönüyle eşsizdir.
  - b-) Aşırı güzelliğinden ötürü sevenlerinin çok olması hasebiyle genelde minnetsiz ve umursamazdır.
  - c-) İctimaî ve sosyal olanaklar bakımından bir üstünlüğü ve özelliği yoktur.
  - d-) Genelde ilim ve bilgiden yoksun olmasına binaen şairin bilgi yönü ön plana çıkar.
- Hakk'ın yani ruhaniliğın ana tema olduğu ârifâne gazellerin genel mihveri şu yöndedir:
- a-) Güzelliğın mazharı olan Hakk dünya ile sevgilide bulunan bütün güzelliklerin kaynağıdır.
  - b-) O'nun sonsuz kudreti ve güzelliği karşısında âşık kendini zerre olarak görür, aşığın hayatı, ölümü her şeyi Hakk'ın elindedir.
  - c-) İrfânî olan Maşuk mecazi maşukun aksine ilmin ve bilginin hikmet kaynağıdır.

(Sâbirî, 1397, s. 13).

Gazel kelimesi Arapça'da, "kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek, âşıklıktan, gençlikten ve kadınların çeşitli özelliklerinden dem vurma," (Şemisâ, 1370, s.12) anlamına gelir. Edebi terim olarak gazel lirik, ilk beyti ile ardından gelen bütün ikinci mısralarının kafiyeli olduğu, genelde yedi beyitten oluşan bir şiir türüdür. En az bir beyitten oluşup üst sınırı olmasa da üst boyut olarak genelde on dört beyit kullanılmaktadır. Bu türde genelde sevgilinin güzelliğinden, cefasından, vefasızlığından taş kalpliliğinden, firaktan ve aşğın çilesinden söz edilir. Arap edebiyatında gazel bir nazım şekli olmayıp kasidelerin başında aşktan, sevgiliden söz eden bölümlere verilen addır ve "nesîb" adıyla anılmıştır (Şemisâ, 1370, s.14). Daha sonraları şairin aşk, sevgili, şarap, bahar, hicran, vefa, sadakat ve vuslat gibi coşkulu haller karşısındaki duygularını anlatan şiirlere uzun yahut kısa olsun gazel denilmiştir.

İrfânî gazel türünü Mevlânâ, beşerî gazelleri ise Sa'dî-i Şîrâzî beşer ufkunun ulaşamayacağı burçlara oturtular. Bu ikisinden sonra gazel geleneğine bir şeyler katabilen ve kendine özgü bir üslup yakalayabilen şüphesiz Rind tarikatının son piri Hâfız-ı Şîrâzî olmuştur. Hâfız, Fars gelenek ve göreneklerine bağlı kalıp hem ilahî ve hem de beşerî aşkı ustaca dile getirebilen tek şair kabul edilir. Tabi hepsinin piri olan Attâr-ı Nişâburî'yi ve hamasi yönüyle ün salan Şâhnâme şâhı Fîrdevsî'yi de burada zikretmek gerekir. Elbette hepsinden ayrı olarak gazelleri ile bu sahada yeni bir pencere açan Senâî-i Gaznevî'nin de hakkını teslim etmek gerekir.

Gazel geleneğinin son halkası olarak görülen Abdurrahman Câmî ve muasır şairlerden olmasına rağmen ismini gazel şairleri listesine altın harflerle yazdıran Şehriyâr'ın bu halkada özgün bir yere sahip oldukları muhakkaktır.

Aşk ve Gazel

Hakkında yazılan onca kitaba, söylenen onca söze rağmen aşka dair yazılanlar ilk günkü gibi tazeliğini

ve cazibesini korumaktadır. Belki de bu yüzden yazılan her şeyin doğrudan veya dolaylı olarak aşkla bir bağı bulunmaktadır. Attâr-ı Nişâbûrî buna dair şöyle bir beyanda bulunmaktadır:

عشق را بو حنیفه درس نگفت
شاعی را در او روایت نیست

Aşkı Ebû Hanife ders vermedi
Şafîi'de ona dair rivayet yok

بوالعجب سوره ایی است سوره بی عشق
چار مصحف در او دو آیت نیست

Bir acayip suredir aşk süresi zira
Dört kitap onda ama iki ayet yok
(Attar, 1392, s. 124).

“Dört kitap cümle aşkı anlatır ama dördünde de aşka dair yok iki satır”. Aşkın bu yüce değerinden ötürü âşık olmayan deli kabul edilmiş ve aşk genelde akıldan üstün tutulmuştur:

“Aşkın deliliği, cihan akıllığından yeğdir ve aşkın divaneliği cümle akıllılara galebe çalar. Her kimde aşk yoksa mecnun ve nasipsizdir, kim ki âşık değil kendini beğenen, kendini düşünen kindardır. Âşıklık kendinden geçme, yolsuz yordamsızlıktır. Ah keşke dünya ile dünyalıklar âşık olsalar idi, böylece hepsi diri ve dert sahibi olurdu” (Aynulkudât el Hemedânî, 1386, s. 98).

Aşkın kaynağına varmak için öncelikle aşkın çıkış noktasına bakmamız gerekiyor. Bu kaynak iki çeşmeden beslenir ya görsel ya da işitsel-duyusalıdır. Ya güzel bir çehreye bakmakla ortaya çıkar ya da ona dair güzel vasıfları duymakla. Bir bakışla-görüşle birinin öbürüne âşık olması mümkün değil, belki önce göz görür, o vakit gönül beğenir, gönülde kabul gördüğünde fitrat ona meyillenir (Arjeng, 1371, s. 31). Aşkın kaynağı ilkin cismî olup daha sonra rahmânî olabilir. Yani kalp ile kalp ya da göz ile gönül arasında devinip durur. Gönül Allah'a konak iken göz genelde sevgiliye konuk olmak ister. Aşkı tam olarak tarif etmek mümkün değildir. Binaenaleyh Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, Senâî-i Gaznevî ve Mevlânâ aşkı öğretisel değil mülhem olarak nitelemekteler:

شمعی است دل مراد افروختنی
چاکبست ز هجر دوست بردوختنی

Gönül, benzer murat yakıcı muma
Ve dost hicranıyla dikilmiş yamaya

ای بی خبر از ساختن و سوختنی
عشق آمدنی بود نه آموختنی

Ey yanıp yakılmadan gafil
Aşk hissî olur, talimî değil
(Mevlânâ, c.II, 1375, s. 1893).

پرسی که ز بهر مجلس افروختنی
در عشق چه لفظهاست بردوختنی

Sorarsın: “Meclisi aydınlatacak ne var?
Aşkta dikilip işlenecek ne lafızlar var?”

ای بی خبر از سوخته و سوختنی

عشق آمدنی بود نه اندوختنی

Ey yanmıştan yanıştan gafil
Aşk hissî olur, talimî değil
(Senâî, 1362, s. 1176).

گفتی که به وقت مجلس افروختنی
آیا که چه نکته‌است بردوختنی

Dedin ki: “Meclis vaktinde yakılacak
Acaba hangi noktalar var konuşulacak?”

ای بی‌خبر از سوخته و سوختنی
عشق آمدنی بود نه آموختنی

Ey yanmışla yanıştan gafil
Aşk hissî olur, talimî değil
(Ebü'l-Hayr, 1390, s. 98).

Dolayısıyla aşkın mahiyetine ve tarifine dair tanımlar da farklı olmaktadır. Bu sebeple “*Âşığın ahvalini âşık bilir*” (Tebrizî, 1381, s. 125) denerek, aşkın sadece tecrübî bir hâl olduğu kabul edilmiştir. Aşk insana ait bir duygu olup melekler ve mevcudat ondan bihaberdir. Dolayısıyla insanı cümle âlem ile mevcudattan üstün kılan, onun aşkı ve muhabbetidir.

فرشته عشق نداند که چیبست، ای ساقی
بخواه جام و گلابی به خاکِ آدم ریز

Ey saki! Aşkın ne olduğunu bilmez melek
Bade isteyip insan toprağına gülsuyu dök
(Hâfız, c.II, 1392, s. 1108).

نبود نقش دو عالم، که رنگ الفت بود
زمانه طرح محبت، نه این زمان انداخت

İki âlemin nakşı yokken ülfetin rengi vardı
Devran muhabbet şemalini şimdi atmadı

İrfânî itikada göre; insan ruhu bedene bağlanıp dünyaya gelmeden önce ulvi âlemde mevcut idi. Dolayısıyla külli ruha vasıl olup O'na muhabbet estirmekteydi (Hâfız, c.I, 1392, s. 93).

پیش از آب و گل من در دل من مهر تو بود
با خود آوردم از آن جا نه به خود بریستم

Su ve balçığımdan önce, gönlümde sevgin var idi
Oradan kendimle getirdim, kendim elde etmedim

من غلام توام از روی حقیقت لیکن
با وجودت نتوان گفتم که من خود هستم

Doğrusu ben senin kulun kölenim velakin
Varlığının karşısında diyemem ki ben varım
(Sa'dî, c.II, 1386, s. 710).

Aşkı tarif edip açıklayan herkes onu gerçek anlamda tanımamıştır. Bu yüzden aşkı anlayabilmek için onun badesinden bir kadeh tatmak gerektiği düşünülmüştür. Aşk öylesi bir şaraptır ki kimsenin susuzluğunu gidermez (İbn-i Arabî, 1367, s. 51). Aşka nihayet, aşığa sabır yoktur. Dakik bir gözle baktığımızda irfan mekteplerinin, ilim-hanelerin ve hikmet mekteplerinin kaynağı aşktır, hatta her şeyin evveli de ahiri de yine aşktır.

Ahmet Gazzâlî aşkı, ahadî zatın aynısı olarak görmektedir (Dinânî, 1383, s. 348). Ezeli ve sonsuz bir emanet olan aşkı, Hakk hazretleri bütün kâinatla oluşumların vücuduna bırakmıştır. Yaratılanların bekası ile varlığı yine aşkın vesilesi ile. Aşk; kâinatın, düşüncenin temel iletisidir. Geçmişten bugüne aşk-âşık-maşuk hakkında yazılan çok eser vardır. H. 3.-4.-5. asırlarda âşıkâne şiirleri ilk olarak Rudekî'de görmekteyiz (Şu'âr, 1370, s. 11-459).

دل من ارزنی عشق تو کوهی

چه سایه زیر کوهی ارزنی را

Senin aşkın dağ ve gönlüm darı

Ne ararsın dağın altında darıyı!

(Rudekî, 1370, s. 11).

Aşk bir şeyi haddinden fazla sevmektir; ister dervişlik, ister fık, ister sevgilinin ayıplarını görmeye engel olan hissi körlük olsun. Aşk bir hastalıktır ve insanı öldüren bir vesvesedir. Cünun nev'inden bir hastalıktır. Kamil kemalata aşırı muhabbet duyulmalıdır ve bu da Hakk'tan başkası değildir. (Dehhûdâ, 1341, s. 264-65).

Aşk başkasının vücut derinliklerine inmenin tek yoludur. Hiç kimse başkasının vücudundan ve kaderinden tamamen haberdar olamaz. Ancak âşık olup aşkın idraki ve ruhaniliği vesilesiyle, insan başkasının hareketle vasıflarına vakıf olabilir. Aşk cismî ve nefsi lezzetlerin neticesi değildir. Belki cismî meyil aşkın manasına varmak için aşığın kullandığı bir yoldur (Dinânî, 1383, s. 9). Melek ve diğer varlıklar aşktan habersizdir. Aşk hakikatini bütünüyle idrak eden tek varlık insandır.

در ازل پرتو خُسنت ز تجلی دم زد

عشق پیدا شد و آتش به همه عالم زد

Ezelde hüsnün ışıltısı tecelliden söz etti

Aşk peyda olup cümle âlemi ateşe verdi

جلوه‌ای کرد رخس دید ملک عشق نداشت

عین آتش شد ازین غیرت و بر آدم زد

Çehresi cilve edip melekte aşkı görmeyince

Bu hasetle aynı ateş olup Âdem'i ateşe verdi

(Hâfız, c.I, 1392, s. 149).

Mevlânâ aşkın ne olduğunu yine aşkın kendisinden sormaktadır:

عشق را از من مپرس از کس مپرس از عشق پرس

عشق در گفتن چو ابر درفشانست ای پسر

Aşkı benden sorma, kimseden sorma, aşktan sor

Aşk söylemde inci saçan bulut misalidir ey oğul!

Kendi kendinin tercümanı olan aşkın başka bir tercümana da ihtiyacı yoktur.

ترجمانی من و صد چون منش محتاج نیست
در حقایق عشق خود را ترجمانست ای پسر

Ben ve ben gibi yüzünün tercümanlığına muhtaç değil
Aslında aşk kendi kendisine tercüman olmakta ey oğul
(Mevlânâ, c.II, 1375, s. 428).

Aşk bu âlemde gecesini bir menzilde geçirip sabah ışıklarıyla bohçasını toparlayıp yola düşen ve asıl vatanı olan ebediyete göç eden yolcu misalidir. Aşk âlemde kendi âşık ve maşukunda bulununcaya dek var olur. Ama aşk, âşıkla maşuktan üstedir. Dolayısıyla onda hiçbir şekilde ikilik yoktur. Mutlak hakikat ismin ve usulün ötesindedir. Mutlak hakikate bir isim verilecekse ona aşk ismi verilmelidir. Gazzâlî'den önce hiç kimse mutlak hakikate aşk ismini vermemiştir. Gazali'den öncekiler aşkı ilahî rahmet olarak görüyordu. Gazzâlî aşkı ahadî zatın aynısı olarak tanır (Dinânî, 1383, s. 366-67).

Aşk ve Muhabbet

Mutasavvıflar aşk ile muhabbeti tasavvufun en önemli dayanağı ve usulü bilmişler. Aşkın varlığı cümle mevcudatta onların istidatları-arzuları nispetinde aşikâr olur. Onlara göre cümle mezhepler aşktan türemiştir. Aşk, ilahî ve göksu bir nimet kabul edilip her varlıkta ayrı tezahür etme imkânına sahiptir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran aşk ile muhabbettir. Onu meleklerin saydığı ve secde ettiği varlık yapmıştır. Aşka ve muhabbete sebep Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı. Onu kendi suretinde yaratıp halife yaptı. Aşk âlemde; varlığın sırrı, hayatın tadı, tasavvufun mayası, tehlikeli işlerin kaynağı olup arifin nihai halidir. Muhabbet kemale erince aşk şöhret bulur. Aşk maşukun zatında kemale erince aşkın, aşğın ve maşukun birliği hâsıl olur. Bu bağlamda aşkın evveli nefsin tezkiye ile tazibi, ahiri Hakk'ın zatında fena ve kemale vusuldür. Küfürden imandan öte hedefi cihanı nura, affa, muhabbete, gark etmektir. Sûfilerin İslâm'a miras bıraktıkları mahiyet eksenli bir aşk (Ensârî, 1373, s. 81-83).

İrfan ehlinin deyimiyle: "Aşk, âşğın vücut ağacını maşukun cemat tecellisi ile yok eder ki âşğın zilleti yok olsun ve sadece maşuk kalsın" (Hemedânî, 1362, s. 46).

İrfan ehli aşkı dünyanın en dengeli ve ölçülü latifesi olarak kabul eder. Bunlardan birisi olan Mevlânâ, gerçek diriliğin ve hayatın aşkta olduğunu savunup aşkın ölümü dahi öldürüp ona yeniden can verecek küvetle kudrette olduğunu savunur.

بمیرید بمیرید در این عشق بمیرید
در این عشق چو مردید همه روح پذیرید

Ölünüz ölünüz bu aşkta ölünüz
Bu aşkta ölünce can bulursunuz

بمیرید بمیرید و زین مرگ مترسید
کز این خاک بر آید سماوات بگیریید

Ölünüz ölünüz, bu aşktan korkmayınız
Bu topraktan sıyrılıp semayı kaplayınız
(Mevlânâ, c.I, 1388, s. 354-55).

İlim çoğu zaman değersiz sayılıp zahitlik ve mertebe gibi yapay şeylerin aşk karşısında naçiz olduğu

vurgulanmaktadır:

Geç resmi ilmi, zira hepsi boş-beleş kelimedir
Ey gönül! Benle aşk dersi, hepsi vecd u haldir

İlahi merhametten ümit kesilemez
Duyma zahit sözünü, duyulması vebaldir

Bizim dinimizde visal meyli haramdır, dedin
Sen söyle aşğın kanı hangi dinde helaldir?

Ey şeker kemiren! Dertlilere cevap babında oynat lebinizi
Naza cilveye havale et, çünkü yüzlerce soruya cevaptır

Behâî hicran gamını sana ey zalim güzel!
Hal diliyle söyler zira kelam-kâl dili laldır
(Şeyh Behâî, 1361, s. 107).

بگذر ز علم رسمی، که تمام قیل و قال است
من و درس عشق ای دل! که تمام وجد و حال است

ز مراحم الهی، نتوان برید امید
مثنو حدیث زاهد، که شنیدنش وبال است

طمع وصال گفتی که به کیش ما حرام است
تو بگو که خون عاشق، به کدام دین حلال است؟

به جواب دردمندان، بگشا لب ای شکرخا!
به کرشمه کن حواله، که جواب صد سوال است

غم هجر را بهانی، به تو ای بت ستمگر
به زبان حال گوید که زبان قال لال است

“Ölçüsünü, haddini aşan muhabbet, aşktır” (İbn-i Sina, 1375, s. 360). Aşkın azameti ile önemi mevzusunda cümle ârifler aynı görüşte olsalar da aşkın tanım ve açıklamaları, onların mensup oldukları tarikle tarikattan ötürü birbirinden farklı olmuştur. Binaenaleyh çoğu aşkı, muhabbetin en ulvi mertebesi bilmiştir. Bu âriflerden biri olan Necmeddîn-i Kübrâ, muhabbetin ahirini aşkın evveli bilir, ona göre muhabbet gönül için, aşk ruh içindir (Necmeddîn-i Kübrâ, 1381, s. 39). Fakat aşkla muhabbetin ünlü şairlerinden olan ve aşkı muhabbetin yedinci mertebesi kabul eden Hemedânî, muhabbeti aşktan daha kapsayıcı görür: “Âlemde aşktan sonra muhabbet ortaya çıkacak ve yüzünü gösterecektir” (Hemedânî, 1368, s. 46).

Âriflerin bir kısmı ise “aşk” sözcüğünü kabul etmeyerek başkalarının aşk dediğini muhabbet olarak kabul etmişlerdir. Bunlardan Hücvîrî, “Aşk lafzının muhabbet-i ilahî şeklinde zikredilmesi -ister kulun Hakk’a aşkı ister Hakk’ın kula aşkı olsun- hiçbir şekilde reva değildir. Çünkü aşk, haddini aşan bir muhabbettir ve bu vasıf ne Hakk’a şayandır ne de O’nun kuluna” (Hücvîrî, 1384, s. 454) sözleriyle aşkın Allah’a izafesine karşı çıkar. O bunun yerine, muhabbet eksenini etrafında söz döndürüp ilahî, nebevî ve beşerî muhabbetten bahseder: “Bil ki kulun Hakk’a ve Hakk’ın kula muhabbeti doğru olandır, onlar Allah’ı sever Allah da onları sever” (Hücvîrî, 1384, s. 454). Ona göre Arapça “hubb” kelimesinden türeyen muhabbet, lügatte toprağa düşen tohum, yani hayatın aslı, kökeni anlamına gelir. Dolayısıyla muhabbet kavramı da hayatın tohumu yani kaynağı anlamına gelmektedir. Bu tohumlar yağmurun altında, güneşin, sıcaklığın, soğukluğun etkisi ile değişip vakti gelince çiçek açıp meyve verir. İçine muhabbet tohumu düşen ve ona mesken olan

her gönül; varlıkta, yoklukta, belada, huzurda, zulmette, visalde değişmez. Ona göre maşuktan gayrisi inkârdır (Hücvîrî, 1384, s. 446).

دیده از خلق ببستم چو جمالش دیدم
مست بخشایش او گشتم و جان بخشیدم

Gözü halka kapattım O'nun cemalini görünce
Camı kurban ettim ihsanlarıyla meste dönünce
(Mevlânâ, c.II, 1388, s. 832).

عشق هیچ آفریده را نبود
عاشقی جز رسیده را نبود

Aşk hiçbir yaratılanda bulunmaz
Âşıklık ermişten başkasında olmaz

آب آتش فروز عشق آمد
آتش آب سوز عشق آمد

Su, aşkın ateşini artıran oldu
Ateş, aşkın suyunu yakan oldu

بندۀ عشق باش تا برهی
از بلاها و زشتی و تبهی

Kul ol aşka, olasin kurtulan
Bela, kötülük ve yokluktan
(Senâî, 1383, s. 172).

Hakiki ve Mecazi Aşk

Ârifler ve âlimler aşkı tarif edip sınıflandırmak için gayret göstermiş ve bu hususta hakiki aşk, akli aşk, mecazi aşk, nefsanî aşk, doğal aşk, ruhani aşk gibi bazı isimlendirmelere gitmişlerdir. Lakin genel bir sınıflandırmaya gidecek olursak aşkı hakiki ve mecazi olarak ikiye ayırıp bunları kendi içlerinde derecelendirebiliriz. Mesela hakiki aşkı; ilahî aşk, ruhani aşk, irfânî aşk, mecazi aşkı ise nefsanî aşk, cismanî aşk, hayvani aşk diye isimlendirebiliriz. Âriflerin en ince ve en zarif sözleri -ister mecazi aşk ister hakiki aşk olsun- aşk hakkında olmuştur. Gerçi bazıları aşk-ı mecaziyi reddeder ve kötüyerek ona karşı çıkar. Lâkin kıldan daha ince binlerce mevzu aşktan içre gizlidir. İlahî aşka varmakta köprü ve ırmak vazifesi gören mecazi aşk, halktan Halik'a, fenadan bekaya götürür. Şurası âşıkâr ki aşk, kemal âlemine varmak için karşımıza çıkan en kısa ve en keskin merdivendir. Bazı büyükler bunu daha anlaşılır kılmak için hayat hikâyelerinden bize kendi aşk hikâyelerini anlatmışlardır.

Beldenin birinde bir sahilde genç bir kadına âşık oldum, günler geçmiş ne bir şey yiyor ne de içiyordum. Ta ki aşk ateşi kızgınlaşmaya yüz tuttu ve nefesim ateş gibi idi. Ne vakit ateş-vari nefesi versem gökten bir ateş bu ateşin şulesine-közüne üflüyor ve bende olan ateş ona karışıyordu, bir diğerine nerde bağlandıklarını bilmiyordum. Anladım ki benim dilberim ve maşukum gökyüzündedir (Necmeddîn-i Kübrâ, 1381, s. 39).

Yine büyük âlim İbn-i Arabî kendi aşk serüvenini; Şeyh Mekînüddin'in, Nizâm isminde güzel ve takvalı bir kızı vardı, ay misali idi. Takva ile dindarlıkta güzel huylu, ölçülü davranışlı, güzel ahlaklı ve nice cismanî güzellikler taşırdı. Asrın birincisi, zamanın eşsiz ve devrin yegânesi idi, cümleleriyle

anlatmıştır. Bu kızı görmek İbn-i Arabî’de muazzam bir tesir bırakmış onu kendi bağımlısı ve şeydası yapmıştır. Ayrıca bu kız, İbn-i Arabî’nin âşıkâne şiirlerinin ilham kaynağı olmuştur.

Benzer şekilde Hemedânî de ilahî ya da beşerî olsun aşkın yüceliğini şu şekilde ifade eder: “*Eyvah ki! Aşk yolun farzıdır, herkes için. Eyvah ki sende Halik’in aşkı yoksa bari kendini mahlûk aşkına amade et*” (Hemedânî, 1386, s. 96). Yine bu konuya dair pek çok söz söyleyen Mevlânâ’nın nezdinde aşk, insana her durumda rehber olup hakiki olana ulaştırır. Ona göre aşk, gönlün aynası ve cilasıdır:

عاشقی بیداست از زاری دل

نیست بیماری چو بیماری دل

Âşıklık gönül inleyişinde apaçık
Yok, gönül hastalığı gibi hastalık

عاشقی گر زین سر و گر زان سرست

عاقبت ما را بدان سر رهبرست

Âşıklık bu yönde de o yönde de olsa
O yönde bize rehber olur sonunda
(Mevlânâ, 1382, s. 10).

Burada aşkın mahiyeti ve âşığın nazarı onu hakiki aşka yaklaştıran temel unsurlardır. Şirin ve güzel çehreyi akilâne nazar ile severse bu aşk hayrın artmasına vesile olacaktır. Zira bu aşk öyle bir hadiseye meyil etmiştir ki, tesir açısından ilk ve hakiki maşuka daha yakın olup bu muhabbet hakiki maşuka varmak için ona aydınlık bir yol açmıştır (İbn-i Sînâ, Bî Tâ, s. 368).

Sa’dî, gençlik günlerinde sıcaklık dehşetinin dili damağı kuruttuğu, ateş-vari rüzgârın kemik iliğini erittiği bir yaz gününde maşukun sokağına revân olunca beşeriyetinin acizliği onu duvar gölgesine çeker ve şöyle der: Evin karanlık dehlizinden ansızın bir ışık parıldadı; yani fesih dilin onun cemalini beyan etmekten aciz kaldığı, karanlık gecenin parıldayan sabahı misali, ya da hayat suyunun zulmetten içre yetişmesi misali. Elde, kar suyundan bir bade, ondan içre şeker dökmüş ve teri ile karıştırmış...(Sa’dî, 1376, s. 138). Şeyh, susuzluğunu ve yorgunluğunu unutup o cemal karşısında hayretini şöyle beyan eder: “*Bilmiyorum ki gül suyuyla mı paklamış-paklanmış ya da gül yüzünden ona birkaç damla mı damlatmıştı?*” (Sa’dî, 1376, s. 138). Binaenaleyh mecazi aşk insan bedenine fitri, hissi, akli ve hayali olarak hakiki aşkın kemaline ermek için emanet olarak bırakılmıştır.

سر جانان ندارد هر که او را خوف جان باشد

به جان گر صحبت جانان برآید رایگان باشد

Cananın fikrinde olmaz kimde can korkusu varsa
Cananın sohbeti cana karşılık olsa da bedava olur

مغیلان چیست تا حاجی عنان از کعبه برپیچد

خسک در راه مشتاقان بساط پر نیان باشد

Deve dikenini ne ki hacı yularını Kâbe’den çevirsin?
Âşıkların ayağı altında diken ipek-vâri kilim olur

ندارد با تو بازاری مگر شوریده اسراری

که مهرش در میان جان و مهرش بر دهان باشد

Olmaz senle pazarı, şeyda divaneden gayrısının

Ki aşkı candan içre ve mühürü dudaktan üste olur

پری رویا چرا پنهان شوی از مردم چشم
پری را خاصیت آنست کز مردم نماند

Ey peri sima niçin göz bebeğimden gizlenirsin?

Öyle ya perinin huyu odur ki halktan gizli olur

نخواهم رفتن از دنیا مگر در پای دیوارت
که تا در وقت جان دادن سرم بر آستان باشد

Gitmem dünyadan ille duvarının dibinde

Zira can verdiğimde başım eşliğinde olur

گر از رای تو برگردم بخیل و ناجوانمردم
روان از من تمنا کن که فرماتت روان باشد

Dönsem senin fikrinden alçak ve namerdim

Ruh-i revânımı iste zira hükmün revân olur

به دریای غمت غرقم گریزان از همه خلم
گریزد دشمن از دشمن که تیرش در کمان باشد

Gam deryanda garkım halktan ise kaçan

Düşman düşmandan kaçır ok yayda olsa

خلاق در تو حیرانند و جای حیرتست الحق
که مه را بر زمین بینند و مه بر آسمان باشد

Halk sana hayran ve elhak cay-i hayrettir

Zira ayı yerde görürler oysa ay gökte olur

میانت را و مویت را اگر صد ره بییمایی
میانت کمتر از مویی و مویت تا میان باشد

Yüz defa da mukayese etsen saçla belini

Belin saçtan ince ve örgülerin belde olur

به شمشیر از تو نتوانم که روی دل بگردانم
و گر میلم کشی در چشم میلم همچنان باشد

Dönmem sana gönül yüzünü kılıçla dahi

Mil çeksen gözlerime meylim yine de olur

چو فرهاد از جهان بیرون به تلخی میرود سعدی
ولیکن شور شیرینش بماند تا جهان باشد

Sa'dî, Ferhat gibi cihandan acıyla gidiyor

Ama Şirin'in dağdağası kalır ta cihan olur

(Sa'dî, 1376, s. 481).

Yazık! Bilir misin bunca perdeleri ve hicapları yola niye koymuşlar? Âşığın gözlerinin günden güne pişmesi ve böylece Allah'ın cemalini görme gücünün yüküne varabilmesi için. Ey aziz! Perdesiz, hicapsız Leyla'nın cemalini, tuzağın ağına bırakılmış perde bil, tuzağın hangisi olduğunu ne bilirsin? Ezeli avcı, o aşkla Mecnun'un aslından bir binek yapmak için; zira onda o istidat-yetenek olmadığı için, onu aşk-ı ezelinin cemal-güzellik tuzağına düşürürnce Mecnun o anda onun tek kıvılcımı ile yok oldu... Leyla'nın

aşkından bir miktar aşk ile Mecnun'un aslından binek yaptılar. Böylece Leyla'nın aşkının pişmiş olsun ve cemelullahı görme yükünü kaldırma gücüne erişsin (Hemedânî, 1386, s. 104-105).

Aşk Hakikati

Kâşânî'ye göre aşk ezelde candan içre yer edinmişti. Halk aşkı ile Hakk aşkının farkı; Hakk aşkı içten gelir ve halk aşkı dıştan gelir (Dinânî, 1383, s. 358). Aşk ister içten ister dıştan gelsin nihayetinde gönlün perdesini mesken seçip insanın varlığını baştan ayağa sarar. İnsanın gönlü iki yönlü aşkla süslenir. Aşkın dıştan içe sokulduğu yerde insanın gönlü bağlanıp kapanır. Aşk içten cilvelendiği yerde ferahlığı ve özgürlüğü insanın gönlüne armağan eder

آتش عشق تو در جان خوشتر است

جان ز عشقت آتش افشان خوشتر است

Aşkın ateşi canda daha hoş
Can aşkınla ateşvari daha hoş

هر که خورد از جام عشقت قطره‌ای
تا قیامت مست و حیران خوشتر است

Aşkın badesinden kim bir damla içse
Kıyamete dek mest ü hayran daha hoş

تا تو پیدا آمدی پنهان شدم
زانکه با معشوق پنهان خوشتر است

Sen aşikâr olunca ben gizlendim
Çünkü maşukla gizlilik daha hoş
(Attâr, 1386, s. 105-6).

Rûzbihân-i Bâlkî aşkı beşe ayırmaktadır. Birinci kısmı ilahîdir ve o makamın nihayetidir. Hakikat, tevhit ve müşahede ehlinde gayrısında olmaz. İkinci kısmı aklîdir, o melekût âleminin mukaşafasında olup marifet ehlinde bulunur. Üçüncü kısım ruhanîdir, o havassa aittir. Dördüncü kısım doğal olandır cümle halkta bulunur. Beşinci kısım canavarca olandır ve o haydutlarda bulunur. Bu beş kısımda aşka dair bilgiler verip daha çok akli ön plana tutmuştur. Ona göre doğal aşk aklla desteklendiği zaman iyi ve hoş görünür. Aklî olan aşka dair şöyle der: “*Bu aşk melekût âleminde görüne gelir ve ceberut müşahedesinin tablolarından tanınır*” (Bâlkî, 1383, s. 18). Binaenaleyh aşkla muhabbetin menşei, rüyetin ve marifetin bir çeşidi olarak tanımlar. Bu marifet öbür cihanda bu âlemden önce ortaya çıkmış idi ama aşk vadisinin yolcuları feraset nuruyla o marifete ulaşıp can açmasında marifet gözüyle birbirlerini müşahede ederler. O, aşkın tecellisi ve aklın tedellisi hakkında sözler söyleyip aklın diğer varlıklara göre Allah'ı daha yakından tanıdığını düşünür (Dinânî, 1383, s. 375-377).

Aşkın bütün mertebelerine kâmil bir şekilde varan tek varlık insandır. Dolayısıyla melekten üstün ve kutsidir. Kendine tapmayı <ben putu>nu kırarak ilahî aşka vardırıran aşktır bu. Aşkın maslahatla işi olmaz. Hiçbir İslam âlimi bu mukaddes kelimeyi ve onun muhtevasını ki doğuş tarihi insanın doğuş tarihine kadar gider, maddeci kirlerle ya da hayvansı dürtülerle kirletmemiştir (Ensârî, 1373, s. 84).

Şairler Nezdinde Aşk

Mevlana aşk nedir? Sorusuna bir gazelinde şöyle cevap vermektedir:

Aşk nedir derler? De: “İradeyi terk
İradeyi terk etmeyen iradeli değil”

Âşık iki âlemin kurban edildiği şahlar şahıdır
Şahın iltifatı-teveccühü kurban tarafına değil

Aşktır ve âşıklıktır sonsuza dek baki kalacak
Gönlü gayrısına verme, ödünçten gayrısı değil

Ölü maşukun kenarında daha nice duracaksın
Canı kenarda tut ki onun kenarı yoktur “bil”
(Mevlânâ, c.I, 1375, s. 209).

Mevlana'ya göre aşkı melametın olduğu yerde aramalıyız. Âşık böylesi bir aşktan kaçmaz, bu aşk evvelden beri onun gönlünde-hanesinde yer edinmişti.

Melametın gelmesi aşkın kaidesi ise
Aşk kulağının sağırlığı da öylesi kaidedir

İki cihanın viran oluşu bu yolda imarettir
Cümle faidenin terki, aşktan içre faidedir.
(Mevlânâ, c.I, 1375, s. 205).

Aşk insana mektepte öğrenemeyeceği şeyleri öğretir. Akıl cümle mezhepleri tanısa dahi aşk mezhebini tanıyamaz. Âşık aşkın kolu kanadı ile uçmalı zira aşk da Güneş misali bineğe ihtiyaç duymaz. Aşk cümle cihanın kölesi olduğu defineye benzer.

Aşktan öğrenir can bin türlü edebi
Mekteplerde öğrenemezsin o edebi

گویند عشق چیست بگو ترک اختیار
هر کوز اختیار نرسد اختیار نیست

عاشق شهنشهیست دو عالم بر او نثار
هیچ التفات شاه به سوی نثار نیست

عشقست و عاشقست که باقیست تا ابد
دل بر جز این منه که به جز مستعار نیست

تا کی کنار گیری معشوق مرده را
جان را کنار گیر که او را کنار نیست

گر قاعده است این که ملامت بود ز عشق
گری گوش عشق از آن نیز قاعدهست

ویرانی دو کون در این ره عمارتست
ترک همه فواید در عشق فایدهست

هزار گونه ادب جان ز عشق آموزد
که آن ادب نتوان یافتن ز مکتبها

خرد نداند و حیران شود ز مذهب عشق
اگر چه واقف باشد ز جمله مذهبها

Akıl bilmez ve şaşkın kalır aşk mezhebinde
Her ne kadar vakıf olsa da cümle mezhebe

به پر عشق بپر در هوا و بر گردون
چو آفتاب منزله ز جمله مرکبها

Çarkta havada aşk kanadıyla kanatlan sen
Güneş gibi münezzeh, cümle bineklerden
(Mevlânâ, c.I, 1375, s. 135).

Hakk hazretleri mutlak cemaldir, aşk ve muhabbet ondan sudûr edip âlemin sureti testilerine tesir etmiştir. İrfan ehlinin nazarı daha çok aşk veya muhabbetin mutlak cemal ve Hakk kaynaklı olduğu, O'ndan sudûr ettiği yönündedir. Muhabbet hakikati, güzel olana meyilli olup mutlak cemal ve kemal sahibi olan Hakk hazretlerine yöneliktir. O vakit güzellik mutlak manada birdir ve cümle güzellikler O'nun nurunun bir yansımasıdır. Ezelî ve ebedî mahbuba olan bu muhabbetle meyil, cemalin zuhurundandır ki âriflerin kelimeler ile kaleminde değişik şekillerde zuhur etmektedir.

از دم صبح ازل تا آخر شام ابد
دوستی و مهر بر یک عهد و یک میثاق بود

Ezel sabahının evvelinden ebet akşamının ahirine dek
Sevgi, muhabbet ve dostluk bir sözle bir vaat üzere idi

سایه معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد
ما به او محتاج بودیم او به ما مشتاق بود

Maşukun gölgesi aşığa düşmüşse ne oldu sanki
Çünkü biz ona muhtaç idik o da bize müştak idi

حسن مه رویان مجلس گر چه دل میبرد و دین
بحث ما در لطف طبع و خوبی اخلاق بود

Meclisin ay yüzlüleri gerçi gönülle dini götürmekte idi
Bahsimiz ahlakın güzelliğiyle lütfun tabiatına dair idi
(Hâfız, c.II, 1392, s. 872-4).

Aşkın yolu çile, bela ve fitne yoludur. Aşğın gönlünde aşk gamından gayrısı olmaz. Aşk yolunda rüsvalık korkusuna düşen kimse gerçek âşik olamaz. Âşiklar selameti satıp melameti almıştır. Dolayısıyla cesur ve korkusuz olup halktan çekilmezler. “*Aşk binasının melamet üstüne kurulması garip bir işarettir*” (*Necm-i Razi*, 1377, s. 17).

در عشق تو از ملامتم رنگی نیست
با بیخبران درین سخن جنگی نیست

Aşğına sebep melametten hayâm yok
Cahillerle bu kelamda mücadele yok

این شربت عاشقی همه مردان راست
نامردان را درین قدح رنگی نیست

Bu aşıklık şerbeti cümle erleredir
Namertlere bu kadehten renk yok
(Hemedânî, 1337, s. 35).

İran'ın Hicri 6. ve 7. asır şair ve ariflerinden olan Attâr-ı Nişâbûrî aşkı varlığın esası bilip onun küfürden imandan öte olduğunu, hatta ilim sahasında kutup olan kimselerin aşk dergâhında çocuk sayıldığını iddia eder. Öyle ki bu yolda Ebû Hanife ve İmam Şafîî gibi zatların dahi çocuk olduğunu söyler.

تختۀ کعبه است ابجدخوان عشق
سرشناس غیب، سرگردان عشق

Aşk elifbası Ka'be'nin tahtasıdır,
Gaibin aşınası, aşkın hayranıdır
(Attâr, 1388, s. 294)

Aşk elifbası-alfabesi Ka'be'nin tahtası olur, yani gaibe aşına olup sırta varan erenler aşk menzilinde şaşkına döner. Dolayısıyla bilge ile erenlerin aşk menzilinde avare ve derbeder olmaları olağandır. İlmin pirleri, aşk önünde acemi çaylak kesilir (Kezzâzî 1386, s. 154).

Ömer Hayyam insana ilk verilen şeyin aşk olduğunu söyler:

چون جود ازل بود مرا انشاء کرد
بر من ز نخست درس عشق املاء کرد

Çünkü ezeli ihsan varlığını inşa etti
Bana ilkin aşk dersini yazmayı öğretti

آنگاه قراضه ریزه قلب مرا
مفتاح در خزاین معنا کرد

O lahza benim kalbimin döküntü filizini
Mana hazinesinin kapısına anahtar etti

Aşk talebin tekâmül bulmuş halidir, insanın bütün vücudu talep olduğunda o vakit aşk olur. Aşkın kemaline varılınca da o zaman da marifetin üçüncü merhalesi olan idrake ulaşılır. Âşık olmadan önce insan hiçbir şeyi idrak edemez zira kendisine âşık idi. Âşık olmak kendinden sıyrılmak, kendinden geçmek manasına gelir.

عشق را با کفر و با ایمان چه کار
عاشقان را لحظه‌ای با جان چه کار

Aşkın küfürle imanla ne işi olur!
Âşıkların canla bir an ne işi olur!

عاشق آتش بر همه خرمن زند
اره بر فرقی نهند او تن زند

Âşık cümle harmanı ateşe verir ve yakar
Testereyi kafasına koysalar o ten çırpır

درد و خون دل ببايد عشق را
قصه مشکل ببايد عشق را

Gönül derdi kanı gerek aşka
Zor ve çetin kıssa gerek aşka

Dolayısıyla belli bir noktadan sonra aşk kâinatta olan her şeyden daha iyi ve üstün olur:

ذره عشق از همه آفاق به
ذره درد از همه عشاق به

Aşkın bir zerresi cümle âlemden iyi
Derdin bir zerresi cümle âşıktan iyi

Hal böyle olunca aşk adeta kâinatı işleten akıl olur.

عشق مغز کاینات آمد مدام
لیک نبود عشق بی‌دردی تمام

Aşk kâinatın beyni oldu durmadan
Ama aşk tamam olmaz, dert olmadan

Bu durumda insanı melekten üste çıkaran özellik ise aşk derdinin insanı olgunlaştırmasıdır:

قدسیان را عشق هست و درد نیست
درد را جز آدمی در خورد نیست

Meleklerde aşk var ama dert yok
Derdin insandan başka şayanı yok
(Attâr, 1388, s. 285).

Bu dert insanı halden hale attığı için sabit adım bu yolda mümkün değil, ama o adımı yakalayınca da küfrü de imanı da aşar.

هرکه را در عشق محکم شد قدم
در گذشت از کفر و از اسلام هم

Kimin adımı aşta sağlamaşırsa
Küfrü de İslam'ı da aşar bu yolda
(Attâr, 1388, s. 285).

Bazı ârif ve şairlere göre hem âşık ve hem de maşuk aşktan türediği için onların büründüğü bu duygu miski, aşkın meşk kokusundan gelmektedir. Dolayısıyla aşk kendi haremine tayın edildiğinden beri, batınla zahirden mukaddes, kemalinin paklığına sebep zatının aynısı olup âşıklık ve maşukluk aynasında kendisini âşıkâr etti. Kendi hüsnüne kendi nazarında cilve verdi; bakan ve bakılan (nazar eden ve nazar edilen) yönüyle âşık ile maşukun adı-sanı ortay çıktı (Irakî, 1368, s. 377). Bu durumda aşk tam anlamıyla vücut ve varlığın yerine kullanılmıştır.

لذت هستی نمودی نیست را
عاشق خود کرده بودی نیست ار

Yokluğa varlık lezzetini verdin
Yokluğu kendine âşık etmiş idin

ما نبودیم و تقاضامان نبود

لطف تو ناگفته ما میشنود

Biz yoktuk ve öyle bir dileğimiz de yoktu
Velakin lütfun söylenmemişi duyuyordu
(Mevlânâ, 1382, s. 30).

Binaenaleyh âşık hem âşık ve hem de maşuk olurken, maşuk da hem maşuk hem de âşık olmaktadır. “Böylece âşık naçar maşuk oluyor, maşuk da naçar âşık oluyor. Maşukun aşığa olan istemi, âşığın maşuka olan isteminden önce gelir. Maşukâne işve ile cilvesi aşığa erişir, âşık varlığından önce maşuka âşık değildi; lakin maşuk âşığın varlığından önce âşığın âşığı ve müridi idi” (Necm-i Râzi, 1371, s. 49). Öte yandan kâfirlik âşıklığa; gerçek aşğın sevgiliden başka her şeyden el çekmesi, reddetmesi ve inkâr etmesi yönüyle benzetilmektedir. Böylesi bir aşk yalnız sevgiliyi kafadar, nâzdâr ve râzdâr kılar. Zira âşık sadece maşuku ister, arar, bilir. Âşık sadece maşukta kendini bulduğu ve yanında huzura kavuştuğu için onun yanında anı yakalar. Aslında hem âşık hem de maşuk aşka olan münasebetleri yönüyle yokluk yurdundan varlık menziline gelirler. Dolayısıyla maşuk, âşık olmadan ve âşık da aşk olmadan mana itibarıyla bir değer kazanamaz. Maşuku paha biçilmez kılan aşğın gözüne, gönlüne, kalbine, kalıbına, özüne ve sözüne bu şevk ateşini, hakiki ya da mecazi aşk atmaktadır. İster hakiki aşktan mecazi aşka ister mecazi aşktan hakikati aşka varılsın, aşk her yönüyle kutsidir. Mecaz aynasında maşuku seyre duran âşık, yârin fena ve fani yüzünü-cemalini görünce hakikat aynasının peşine düşer. Ayna kimi zaman sevenin gönlü, kimi zaman sevgilinin gözü, kimi zaman maşukun özü, kimi zaman aşğın sözü olur. İşin nihayetinde âşık önce kendinden geçip sonrasında maşuku aşınca işte orada sadece aşkın kendisi kalır. Aşkın kendisinde, kendini bulan âşık bu sefer dönüş yolunda, önce kendisi gerçek bir aşığa dönüşür ve akabinde de hakiki maşuku bulunca hem kendini, hem sevgiliyi hem de sevgiyi mutlak manada bir görmeye başlayacaktır. İşin başlangıcında binden Bir’e (kesretten vahdete), binlerce zahmet ve çile ile varmaya çalışan âşık, işin sonunda Bir’e kavuşunca onun için artık bin olanlar da Bir olur. Böylece vahdetten kesrete gider.

Kimisine göre de aşk ile şevk aynı şey olup ikisi de hissî ve meylî yönelimle hareketlilikten beslenir. Çünkü aşkın olmadığı yerde şevk, şevkin olmadığı yerde aşk yoktur. Şevkin dert, keder, temelli ve kaynaklı olduğu muhakkaktır.

درد نیست درد عشق که هیچش طبیب نیست

گر دردمند عشق بنالد غریب نیست

Aşk derdi öylesi bir dert ki hiç tabibi yok
Aşk dertlisi inerse bunda hiç gariplik yok

دانند عاقلان که مجانین عشق را

پروای قول ناصح و پند ادیب نیست

Akl erbabı kimse bilir aşkın mecnunlarının
Öğütçü sözü ve edip öğüdünden pervası yok

هر کو شراب عشق نخورد هست و درد درد

آنست کز حیات جهانش نصیب نیست

Her kim aşk şarabıyla dert meyini içmemişse
Artık onun dünya hayatından hiç nasibi yok
(Sa’dî, c.I, 1376, s. 453).

Aşk ve Dert

Dert insana rehberdir, hangi iş olursa olsun keder, heves, aşk derdi o işe hararet katmadıkça kimse onu yapmaya yönelmez ve dert olmadan işin üstesinden gelemez. İster dünya ister ahiret, ister ticaret ister padişahlık. Hz. Meryem'e dert, acı tesir etmeyene kadar o ağaca yönelmedi, o dert onu ağaca eriştirdi ve kurumuş ağaç meyve verdi. Ten Meryem misalidir ve her kesin bir İsa'sı vardır. Dert bizde ayan olursa bizim İsa'mız doğar ve dert olmazsa İsa da geldiği o gizli yolda yine aslına bağlanır, böylece biz de ondan mahrum kalırız (Mevlânâ, 1362, s. 20-21).

Aşk derdi, aşk hakikatinin cazibesi, celp ediciliği niyaz ile derttedir. Zira Hz. Âdem'in ilk inleyişi Hakk'tan irak ve beden zindanına düşmesine sebep idi. O ruh ki "Âlemlerin Rabbi'nin huzurunda kaç bin yıllık naz ile terbiye edilip beslenmiş" (*Necm-i Râzî*, 1371, s. 89) idi. Beden yuvasının karanlığıyla dehşete kapılıp geri dönmek isteyince binek bulamadı ve gönlü iyice kırıldı. Ruh'a "İşte biz senden bu kırık gönlü istiyoruz." dediler. Daralmışlık kendisini esir alınca ruh ah çekti. Bu sefer de "Biz seni bu 'ah!' için yarattık" dediler (*Necm-i Râzî*, 1371, s. 95). İşte irfan âleminin zemini burada tohum buldu, ondan sonra gönlü kırık Âdem'e acizlik, kulluk edebi kaldı. Böylece kırık gönlü; İlahî aşkın esin kaynağı oldu: "Âdem nefes alamayıp acizlik bayrağını çekip dua kalemi ile kusur sayfasına özümlerini, eksiklerini döküp yazıyordu" (*Necm-i Râzî*, 1371, s. 95). Bir zamanlar meleklerin secde tahtına yaslanan, keramet tacını başına koydukları ve cümle yaratılanların gıpta ettiği Hz. Âdem'i cennetten kapı dışarı ettiler. Bu kovulma sebebiyle Âdem inlemeye başladı. Bu yüzden âriflerle şairler bu niyaz ile inleyişi aşkın camı ve kanı kabul ederler.

دل خریدار نیست جز غم را
آن بنشینده ای که آدم را

Gönül hiçbir şeyi almaz ille kederi
Duymadın mı ki Âdem'in ahvalini?

عزّ علمش سوی جنان آورد
دل عشقش به خاکدان آورد

İlminin izzeti onu cananın yanına getirdi
Aşkının gönlü onu toprak-haneye getirdi

چون ره علم رفت سلطان شد
چون ره دل گرفت عریان شد

İlim yolu üzere gittiğin de sultan oldu
Gönül yolunu tutunca da üryan oldu

چون همه لطفها بدید از حق
عشق جانش ندا شنید از حق

Görünce cümle ihsanları Hakk'tan
Canının aşkı bir nida işitti Hakk'tan

ای که ذاتت چو عقل فرزان هست
عشق مگذار کو هم از خانه هست

Ey zati akli misali fazıl olan hekim zat
Aşkı bırakma ki bu hanedendir bizzat

زیرکی دیو و عاشقی آدم
این بمان تا بدان رسی دردم

Akıllı kesilen şeytan ve âşık olan Âdem
Bu kalsın ta ki diğerine erişesin bu dem

عشق در پیش گیر و دل بگذار
که ز دل خیره بر نیاید کار

Aşkı öncü eyle ve gönlü bırak zira
Yüzsüz gönülden gelmez hayır asla

مرد را عشق تاج سر باشد
عشق بهتر ز هر هنر باشد

Yiğit için aşk baş tacı olur
Aşk her hünerden yeğ olur
(Senâî, 1383, s. 329).

Ashında hem Âdem hem de İblis, Allah'ın buyruğuna karşı çıkmıştı; fakat duruş ve kabulleniş edalarında büyük bir farklılık vardı. Âdem edep üzere bir duruş sergileyip secdeye kapandı ama İblis edepsizlik edip kibir estirdi. “*Halk, sakınmanın zorbalığın secde vaktinde olduğunu sanır evet, görünüşte secde vaktinde olur ve değeri onun meyve vermesi ile ölçülür. Lakin korku ile kibrin hakikati tohum değeri iledir; kendisine büyük gözüyle ve Hakk'ın halkına küçümseyici gözle bakmayıp edebe riayet ettiği gün, zemini çatırtı kaplar*” (Necm-i Râzî, 1371, s. 87-88). Böylece Âdem kedere-eleme düşmesine sebep kulluk edebi ve edası ile kendi günahını itiraf edip affa nail oldu.

از آن زمان که بر این آستان نهادم روی
فراز مسند خورشید تکی گاه من است

Bu eşige yüzümü bıraktığım günden beri
Güneşin ulvi dayanağı benim dayanağım

گناه اگر چه نبود اختیار ما حافظ
تو در طریق ادب باش گو گناه من است

Günah gerçi bizim irademize bağlı değil Hâfız
Sen edep yolu üzere ol, de: “Benim günahım”
(Hâfız, c.I, 1392, s. 49).

Âriflere göre Hz. Âdem'in bu acizliği, niyazı, inleyişi cümle nimet ve cennetlerden daha yeğdir. Zira bu dua kulluğun hakikati, ibadetin ve Hakk'ın maksadı idi. Âdem'in insanoğluna en bariz mirası işte bu dua ile tecelli eden aşktır.

هر دلی کز عشق تو آگاه نیست
گو برو کو مرد این درگاه نیست

O gönül ki senin aşkından haberdar değil

Söyle çekip gitsin zira bu dergâhın eri değil

هر که را خوش نیست با اندوه تو
جان او از ذوق عشق آگاه نیست

Her kim ki senin gamınla hoş değil
Canı aşk zevkinden haberdar değil

Ey gönül yol eri isen o zaman yiğit er ol
Zira aşk erine bizar düşmek şayan değil

Âşıklar halka misali kapıda kalmışlar
Zira yakınına varmak mümkün değil

Senin derdine sebep gönlün dört bir yanı
Kana bulandı ama tek ahlak kudrette değil

Nefis kuyusundan çıkıp gel zira
Mısırlı Yusuf'un o kuyuda değil

Aşık isen nice ararsın suyu makamı sen?
Zira âşık suyun makamın ağına düşen değil

Aşık erin doğuş yurdu yokluktur
Yok ol, onun yolu heves yolu değil

Ey Attâr yokluğa teni teslim eyle
Zira orda varlık eri, padişah değil
(Attâr, 1383, s. 14).

Küfür küffara ve din dindara
Derdinin bir zerresi Attâr'a

Attâr aşkı, canı terk ediliş olarak niteler ve küfür ile imandan daha üstün bulup dostu müşahede olarak tanımlar.

ای دل ار مرد رهی مردانه باش
زانکه اندر عاشقی اکراه نیست

عاشقان چون حلقه بر در ماندهاند
زانکه نزدیک تو کس را راه نیست

گرد بر گرد دلم از درد تو
خون گرفت و زهره یک آه نیست

بر سر آی از قعر چاه نفس از آنک
یوسف مصریت اندر چاه نیست

چند جویی آب و چاه ار عاشقی
عاشق اندر بند آب و چاه نیست

زاد راه مرد عاشق نیستی است
نیست شو در راه آن دلخواه نیست

در ده ای عطار تن در نیستی
زانکه آنجا مرد هستی شاه نیست

کفر کافر را و دین دیندار را
زهره دردت دل عطار را

هدهد رهبر چنین گفت آن زمان
کانک عاشق شد نه اندیشد ز جان

Rehber olan Hüthüt şöyle dedi o zaman:

“Âşık olan kimsede olmaz endişe-i can

چون بترک جان بگوید عاشقی

خواه زاهد باش خواهی فاسقی

Cana veda dersin sensin âşık

İstersen zahit ol istersen fâsık

چون دل تو دشمن جان آمدست

جان برافشان ره به پایان آمدست

Madem senin gönlün cana düşman olmuş

Canı teslim eyle zira yol nihayet bulmuş

سد ره جانست، جان ایثار کن

پس برفاکن دیده و دیدار کن

Yolun duvarı candır, canı kurban eyle

Böylece gözlerini açıp temaşa eyle

گر ترا گویند از ایمان برآی

ور خطاب آید ترا کز جان برآی

Sana imandan sıyrıl deseler

Hatta candan geç deseler

تو که باشی، این و آن را برفشان

ترک ایمان گیر و جان را برفشان

Sen kim olursun onu bunu feda et

İmanı terk eyle ve canını kurban et”

منکری گوید که این بس منکرست

عشق گو از کفر و ایمان برترست

İnkârcı der ki: “Bu azim bir inkârdır”

De ki: “Aşk küfür ile imandan evladır”

(Attâr, 1383. s. 76).

Onun istediği aşk, ciğer kanına bulanmış ve erleri yere seren derttir.

درد و خون دل ببايد عشق را

قصه مشکل ببايد عشق را

Aşka dert ve gönül kanı gerek

Aşka zorlu çetin kıssalar gerek

ساقیا خون جگر در جام کن

گر نداری درد از ما وام کن

Ey saki ciğer kanımı badeden içre sal

Sende dert yok ise bizden ödünç al

عشق را دردی ببايد پرده سوز

گاه جان را پرده در گه پرده دوز

Aşk için perde yakıcı bir dert gerek
Kâh can perdesini yırt, kâh perde dik
(Attâr, 1383, s. 869).

Bu aşk cümle cihandan yeğdir ve dertle yoldaş olduğu vakit kâinatın beyni olur.

ذره عشق از همه آفاق به
ذره درد از همه عشاق به

Aşkın bir zerresi cümle ufuktan iyi
Derdin bir zerresi cümle âşıktan iyi

عشق مغز کاینات آمد مدام
لیک نبود عشق بی دردی تمام

Aşk, kâinatın beyni oldu daima
Zira aşk, dertsiz ermez tamama

Bazı yerlerde aşk ile şevki bir birdir lakin bazı yerlerde de birbirinden ayrılır.

قدسیان را عشق هست و درد نیست
درد را جز آدمی در خورد نیست

Meleklerde aşk var ama dert yok
Derdin insandan gayrı şayanı yok

هر که را در عشق محکم شد قدم
در گذشت از کفر و از اسلام هم

Kim aşkta olursa sabit adımlı
Aşar o hem küfrü hem İslâm'ı
(Attâr, 1383, s. 76).

Dolayısıyla bu aşk, nihayetinde gerçek manasına kavuşur. Bu noktada aşk ya dua ya da acizlik hâline gelmiştir. Böylece maşuktan gayrı hangi perde varsa açılır.

عشق سوی فقر در بگشایدت
فقر سوی کفر ره بنمایدت

Aşk fakirlik tarafına kapı açar
Fakirlik küfür tarafına kapı açar

چون ترا این کفر وین ایمان نماند
این تن تو گم شد و این جان نماند

Sende bu küfürle iman kalmadığında
Bu ten kaybolur ve can kalmaz ortada

بعد از آن مردی شوی این کار را
مرد باید این چنین اسرار را

Sonrasında yiğit eri olursun bu işin
Yiğit olmak gerek böylesi esrar için

پای درنه همجو مردان و مترس
درگذار از کفر و ایمان و مترس

Erler gibi yola koyul korkma
Geç küfür ile imanı, korkma
(Attâr, 1383, s. 77).

Yine Senâî de aşkı hem öldüren hem de dirilten olarak tarif eder.

عشق با سر بریده گوید راز
زانکه داند که سر بود غماز

Aşk esrarını başı kesilmişe söylemekte
Zira başın gammaz olduğunu bilmekte

بنده عشق باش تا برهی
از بلاها و زشتی و تبهی

Aşkın kulu kölesi ol ki kurtuluşa eresin;
Belalardan, kötülüklerden ve yokluktan

بنده عشق جان خُر باشد
مرد کشتی چه مرد دُر باشد

Aşkın kulunda hür can olur
Gemi ehli nasıl inci eri olur

عشق و مقصود کافری باشد
عاشق از کام خود بری باشد

Aşk ve amaç kâfirlik olur
Âşık öz arzusundan beri olur

عاشق آنست کوز جان و ز تن
زود برخیزد او نگفته سخن

Âşık odur ki o tenle candan
Söz söylemeden geçsin o an
(Senâî, 1383, s. 327).

Yâr derdi, elemi, haremi seher nesimine sorulur. Çoğu zaman seher nesimi âşık ile maşuk arasında bağ kurup âşığın sırdaşı ve sığınağı olur.

ای نسیم سحر آرامگه یار کجاست
منزل آن مه عاشقکش عیار کجاست

Ey seher yeli sevgilinin konağı nerde?
Âşık öldürücü hilekâr ayın, menzili nerde?

شب تار است و ره وادی ایمن در پیش
آتش طور کجا موعد دیدار کجاست

Gece zifiri ve iman vadisinin yolu önümüzde
Tur'un ateşi nerde ve görüşme vaadi nerde?

(Hâfız-ı Şîrâzî, 1378, s. 18).

Cümle dertlere deva bulunur fakat yar gamına çare bulmak imkânsız olur.

Aynı anda üç dert canıma ilişti
Gariplik, esaret ve de yar derdi

Gariplikle esarete bulunur çare
Yar derdi, yar derdi, yar derdi
(Bâbâ Tâhir, 1386: 17).

سه درد آمو بجانم هر سه یکبار
غریبی و اسیری و غم یار

غریبی و اسیری چاره دیره
غم یار و غم یار و غم یار

Aşk ve Gönül

Necm-i Râzî, “gönlün işi muhabbet beslemektir” (*Necm-i Râzî, 1371, s. 153*) şeklinde muhabbeti yüceltirken onu, dinin en ulvi sıfatı olarak tanımlayıp Peygamber Efendimiz’in kemale erdirdiğini söyler. Aşkın konağının gönül olduğu hatta gönlün ruhun derinliklerinde açtığı yaranın neticesi olduğu da söylenir.

Aşk şebnemiyle Âdem toprağı balçık oldu
Bir dağdağa yükselip fitne fesat hâsıl oldu

Aşk hançerinin ucu ruhun damarına vurdular
Bir katre kan damladı ve ismi gönül oldu
(Ebü'l-Hayr, 1390, s. 31).

از شبنم عشق خاک آدم گل شد
شوری برخاست فتنه‌ای حاصل شد

سر نشتر عشق بر رگ روح زدند
یک قطره خون چکید و نامش دل شد

Aşğın işi gönülleri şad etmek olup bunu asıl vazife olarak bellemdir. Zira cümle dertlere deva, âşıklara şifa yine aşkın kendisi olmaktadır. Kâinata yalnız mü'min kulların gönlüne sığarım buyuran Cenab-ı Hakk için de cümle amellerin esasının gönül eylemek olduğunu görmekteyiz.

Ey aşk derdimizin tabibi sensin
Aşk divanesinin dermanı sensin

Yüz haneyi ibadetle itaatle abat etsen
Ondan yeğ olmaz ki bir gönlü şad etsen
(Alâüddevle Semnânî, 1366, s. 38).

ای عشق طبیب درد مایی
دیوانه عشق را دوائی

صد خانه اگر به طاعت آباد کنی
به زان نبود که خاطری شاد کنی

Gönül ile aşk ilişkisi bir diğerini yansıtan iki ayna gibidir. Nihayetinde gönül ve aşk arasında fark yoktur. Gönle en iyi sırdaş ve en tesirli cila aşk olmaktadır.

مرا عشقت اینجا محرم جان

مرا عشقت بیشک همدم جان

Canın mahremi burada aşktır bana
Canın hem-demi katiyen aşktır bana

مرا عشقت جان در رخ نموده

ز جسم زنگ آئینه زدوده

Senin aşkın ruhuma can katmakta
Cismimden aynanın pasını atmakta

دو آئینه است عشق و دل مقابل

که هر دو روی در رویند از اول

Aşkla gönül mukabil iki ayna misali
Her ikisi yüz yüzedir evvelden beri
(Attâr,1376, s. 110).

Pak u apak olarak görülen âşığın gönlü dostun konağıdır ve bu gönül öylesi geniştir ki cümle âleme sığmayan dost bu gönle sığar.

به جهان خرم از آنم که جهان خرم ازوست

عاشقم بر همه عالم که همه عالم ازوست

Cihanda ona hatır şadım ki cihan ona hatır şad
Cümle âleme âşığım çünkü cümle âlem ona ait

زخم خونیم اگر به نشود به باشد

خنک آن زخم که هر لحظه مرا مرهم ازوست

Kanlı yaralarımın iyileşmemesi daha iyi olur
Ne mutlu o yaraya merhemim her an o olur
(Sa'dî, 1376, s.787).

Ezcümle aşkın izahı şairlerin dilinde farklı şekilde yapılsa da aslında klasik döneme damga vuran büyük şairlerin hepsinin gazellerinde aşk, ulvi ve yüce bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hepsinde –kısmen Sa'dî-i Şîrâzî hariç- irfânî gazel anlayışının baskın gelmesi hasebiyle maşuktan gayenin Allah olduğunu görmekteyiz. Özellikle de 'Attâr-ı Nişâbûrî ile Mevlânâ'nın gazellerinde ilahi aşkın çok baskın olduğu görülmektedir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin daha çok mecaz hakikatin köprüsüdür, düsturuyla hareket ederek hakikate varmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Klasik şiir anlayışı ile gazel türünün temel taşları sayılan mezkûr şairler, bu alana kendi dönemleri dâhil olmak üzere günümüze kadar büyük katkıda bulunmuşlardır. Ruhun derinliklerine aşkla inmeye çalışarak insanı, aşkla diri tutmaya çalışmışlardır. Özellikle muhabbet, sevgi, aşk, âşık, maşuk, vefa, gönül gibi ortak temalar ekseninde sözler sarf edilerek mesajlar daha kapsamlı verilmeye çalışılmıştır. Konu bakımından neredeyse aynı temalara değinen bu şairler; hissî, fikrî, lisânî, ilmî özelliklerini devreye sokarak kendilerini farklı kılmayı başarmışlardır. Daldıkları ya da istifade ettikleri aşk deryası aynı olsa da hepsinin kendine özgü dahi teknikleri olduğundan farklı cevherler bulabilmişlerdir.

Hasılıkelam aşkın şiirleşmiş veya beyte dökülmüş hali olan gazelin özellikle de klasik dönemde şark şairlerinin ilgi odağı olduğu görülmektedir. Bu dönem “*gazelin altın çağı*” olarak isimlendirilip mezkûr şairlerden ötürü uzun bir süre ilgi odağı olmuştur.

Sonuç

Aşkın edebi literatürde bir nevi ismi olan gazel, ilk olarak kasidenin son birkaç beytinde görülmeye başlanmıştır. Kaside geleneğinde Arap kültürü baskın iken gazel geleneğinde h. 4.-5. asırlarda Fars kültürünün oldukça baskın hale geldiğini görmekteyiz. İlk zamanlar sadece kadın, şarap, güzellik, eğlence, aşk gibi konularda gazel yazılırken daha sonra konuların çeşitliliği ile niteliği de artmaya başlamıştır. Konularla duygular çeşitlilik gösterse de genel olarak âşıkâne ve ârifâne gazeller şeklinde bir ayırma gidildi. Aşkın tanımını ile vasfı yine onu tanımlayanların şahsî ve ilmî düşüncelerine göre farklılık gösterir. Özellikle h. 6.-7. asırlarda ilahî aşk gazellerinde ana tema olmaya başladı. Gazel sahasında oldukça tanınan simalar olan Mevlânâ, ‘Attâr, Hâfız, Senâî, Hakânî, Irâkî, Nizâmî, Câmî gibi şairler gazellerinde ilahî aşkı daha fazla işlemiştir. Bu asırda mecazi aşkın piri olarak nam salan Sa’dî-i Şîrâzî genelde beşerî aşka dair gazeller yazmıştır. Hem hakiki hem de mecazi aşka dair yazılan gazellerde aşkın ulvi ve kutsi olduğunu görmekteyiz. İkisinde de maşuk; eşsiz, erişilmez, hatasız, kusursuz olarak tarif edilmektedir. Aşk, ariflerin ulvi tezahürü olup bu aşk aşığının nefsinin yıllardır bağlanıp tutulduğu; şöhret, şehvet, makam, övünme, övülme, ibadet, takdir, tazim ve bu gibi tuzaklardan kurtulma vesilesidir. Bu aşkıta, nefsi-şehvî aşktan irfânî-ruhânî aşka doğru bir değişim görülmektedir. Kimi zaman nefsi-beşerî aşkla irfânî-ilahî aşk o kadar yakınlaşıp birleşir ki bunları birbirinden ayırt etmek oldukça güç olmaktadır. Öyle ki çoğu beyitte her iki aşk türünü aynı anda bulmak mümkün. Beşerî-ilahî aşk örgüsünde ister beşerî ister ilahî olsun, aşk hakiki manada tezahür ettiğinde, iki durumda da ulvi bir his olur. Klasik dönem gazel sahasının mihenk taşları sayılan mezkûr şairlerin hemen hepsinin irfânî aşkı daha fazla nazara aldıklarını görmekteyiz. Fakat beşerî aşk olmadan da irfânî aşka varmanın neredeyse imkânsız olduğu konusunda hemfikirdirler. Örnek babında getirilen beyitlere baktığımızda aşkın insanı arındırabilmesi için bir varlığa duyulması şart koşulmuştur. Bu bir varlık halk da olabilir Hakk da olabilir. Esasen bire duyulması aşığı arındırması için mutlak gerekli olanıdır. Sa’dî’nin deyişiyle “Bir’e bağlananın kölesiyim zira binden kurtulur”. Bu bağlamda sadece ilahî aşkın mukaddes sayılmadığı, aşığı bir maşuka bağlayan aşkın da mukaddes sayıldığını görmekteyiz. Örnek beyitlerde mecazda yanmanın gerekliliği vurgulanarak yârden Yaradan’a doğru bir döngü oluşturulmaya çalışılmıştır. Gerçi az da olsa bazı şairlere göre Allah söz konusu olduğunda aşktan söz edilemeyeceği muhabbetin, sevginin mevzubahis olacağı savunulsa da nihayetinde ilahî olan aşkıta istek ve heves zaten olamaz. Bu bağlamda şahsi münazaraların aşkın kutsiyetine dair bir münakaşa olmadığı görülmektedir. Klasik dönem gazellerin hemen hepsinde aşk insanın hamuru ya da mayası olarak kabul edilmektedir. Aşksız bir kâinat sersem ve aşksız bir kul serseri olarak nitelenmiştir. Sanemden Samed’e götüren her aşk kutsi görülmüştür.

Kaynakça

- Attâr Nişâbûrî, F.M. (1386). *Divan-ı Attar-i Nişâbûrî*. be-Tashih-i Sa'id Nefisi, Tahran: Âbân.
- Attâr Nişâbûrî, F.M (1388). Mantıku't-Tayr". Mukaddime, Tashih ve Ta'likât-i Muhammed Rıza Şefi'i Kedkenî, Tahran: Suhen.
- Bediüzzamân, F. (1375). *Külliyât-i Divân-i Şems-i Tebrîzî*. Mutâbık-i Nüsha-i Tashih Şode-i Bediüzzamân Fûrûzânfer/ Mevlânâ Celâleddîn-i Meşhur be-Mevlevî. Çâp-i Pencom. c.I. Tahran: Seda-i Muâssır.
- Bediüzzamân, F. (1376). *Külliyât-i Divân-i Şems-i Tebrîzî*. Mutâbık-i Nüsha-i Tashih Şode-i Bediüzzamân Fûrûzânfer/ Mevlânâ Celâleddîn-i Meşhur be-Mevlevî, Çâp-i Pencom. c.II. Tahran: Seda-i Muâssır.
- Bediüzzamân, F. (1376). *Külliyât-i Divân-i Şems-i Tebrîzî*. Mutâbık-i Nüsha-i Tashih Şode-i Bediüzzamân Fûrûzânfer/ Mevlânâ Celâleddîn-i Meşhur be-Mevlevî. Çâp-i Pencom. c.II. Tahran: Seda-i Muâssır.
- Bin Sina, H. b. A. (1375). *El-İşârât ve't-Tenbîhât ma'ş-Şerhi Muhakuku'l Tûsî ve Şerhu'l Şerh-i Kutbeddîn Muhammed b. Ebi Caferu'l Razi*. Kum: Neşr-i Belagat.
- Celâleddîn-i Belhî, M. (1362). *Fihî Mâ Fih*" bâ-Tashihat-i Bediüzzamân Fûrûzânfer. Çâp-i Pencom, Tahran: İntişârât Emîr Kebîr.
- Dehhûdâ, A. E. (1341). *Lügatname*. be-Serperesti-i Doktor Mu'in. Tahran: Sîrûs.
- Dinânî, G.İ. (1383). *Defter-i A'kl ve Ayet-i Aşk*. c.III. Tahran: Tarh-i Nû.
- Ebu'l Hayr, E.S. (1390). *Suhenan-i Manzum-i Ebu Sa'id*. bâ-Mukaddime ve havaşı ve fihrist-i Sa'id Nefisi, Tahran: Senâî.
- Ensari, K. (1382). *Mebani-i İfran-i Tasavvuf*. c.12. Tahran: Peyam-i Nur.
- Gâznevî, S. (1362). *Divan-i Senâî*. bâ-Mukaddime ve havaşı ve fihrist/be-İhtimam-i Müderris Razvi. Tahran: Senâî.
- Hâlikî, M. R. B. ve Akdâyî, T. (1386). *Şerhi Gazelhâ-i Sa'dî*. 2 cilt. Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- İrâkî, F.(1368). *Külliyat-i Şeyh İbrâhîm Hemedânî*. be Kûşes-i Sa'id Nefisî. Tahran: İntişârât-i Kütüphâne-i Senâî.
- İbnü'l-Arabi, M. (1367). *Istîlâhâtu's-Sûfiyye*. Haydar Âbâd.
- Mûdî, A. (1371). *Aşk der-Edeb-i Fârsî ez-Âgâz tâ Kârûnî Şeşom*. Çâp-i Evvel. Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-i Ferhengi.
- Necm-i Râzî, A. b. M. (1377). *Mirsâdu'l-İbâd*. be İhtimâm-i Muhammed Emin Riyâhi. Tahran: İntişârât-i İlmî ve Ferhengi.
- Rûdekî, E.A.C. (1370). *Güzide-i Eş'âr, be-Kûşes-i Cafer Şu'âr*. Tahran: Katre.
- Sâbirî, A. (1397). *Zeban-i Aşk der-Edeb-i Farsi*. Faslname-i Hüner-i Zeban. Dore-i 3. Şomare-i 4, Sal-i 2018, ss. 7-28.
- Şemîsâ, Ş. (1370). *Seyr-i Gazel der Şîr-i Fârsî*. Tahran: İntişârât-i Firdevs.
- Şîrâzî, H. (1392). *Şerh-i Gazelhâ-i Hâfız*. Nivîşte-i Hüseyinali Herevî. c.II. Çâp-i Heştom. Tahran: Ferhengi Neşr-i Nû.
- Şîrâzî, H. (1392). *Şerh-i Gazelhâ-i Hâfız*. Nivîşte-i Hüseyinali Herevî. 4 cilt. Çâp-i Heştom. Tahran: Ferhengi Neşr-i Nû.
- Şîrâzî, R. B. (1380). *Abherü'l-Âşîkîn*. Bâ Kûşes-i Cevâd Nurbehş. İntişârât-i Yeldâ Kalem.
- Tebrîzî, E. M.M.b.M. (1381). *Sefîne-i Tebriz*. Çâp-i Aks-i ez Ru-i Nüsha-i Hattî-yi Kütüphâne-i Meclisi Şura-i İslâmî. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişkâhî.
- Uryân, B. T. (1386). *Dü Beytîhâ*. Virâyes-i Kazım Abidini Mutlak. Kum: Neşri İmam Hümeynî.

51. Women in 19th Century Istanbul: Considering Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby's Travelogue *Constantinople During the Crimean War* (1866)¹

Sinem ÇAPAR İLERİ²

Aylin ATİLLA MAT³

APA: Çapar İleri, S. & Atilla Mat, A. (2024). Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby'nin *Constantinople During the Crimean War* (1866) Adlı Seyahatnamesi Özelinde 19. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 920-932. DOI: <https://zenodo.org/record/13826020>

Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby (1826-1866), an English writer, resided in Istanbul in the mid-19th century and published her travelogue *Constantinople During the Crimean War* (1866) during this stay, in which she lived, traveled and experienced Istanbul, and the places she visited (harems, Ottoman mansions, houses where Ottoman nobles and the author herself resided, various districts of Istanbul) in this work consisting of sixty-five letters. The first edition of the work was published under the title *In and around Stamboul* (1858). The aim of this study is to analyze the subject 'the woman in Istanbul's 19th century' while focusing on Lady Emelia Hornby's travelogue, which examines the women who lived in Istanbul and had contact with Hornby. Some of the important points of this travelogue that are worth examining are: the author's examination of Istanbul residents from various nations, her witnessing and writing about some of the holidays celebrated in the capital city of Istanbul, her inclusion of the islands close to Istanbul, such as Prinkipo, in her travelogue, and her first-hand observations about life in various neighborhoods of Istanbul, such as Tarabya, where she resided. In addition, Lady Hornby's use of the advantage of her 'woman traveler/writer' identity to enter domestic sections such as the harem and private apartments, which male travelers could only write about with their imagination, is one of the elements that add value to Lady Hornby's work.

Keywords: Women travelers, travelogues, British travel literature, Istanbul, Lady Hornby

- ¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 4
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13826020>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- ² Araş. Gör. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / Res. Ass. Dr. Giresun University, Faculty of Humanities and Sciences, Department of English Language and Literature (Giresun, Türkiye), sinem929292@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4530-2016>, ROR ID: <https://ror.org/05sraq822>, ISNI: 0000 0004 0371 5255, Crossref Funder ID: Q6100694
- ³ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assoc. Prof. Ege University, Faculty of Humanities and Sciences, Department of English Language and Literature (İzmir, Türkiye), aylin.atilla.mat@ege.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-4763>, ROR ID: <https://ror.org/02eaafc18> ISNI: 0000 0001 1092 2592, Crossreff Funder ID: 501100003010

Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby'nin *Constantinople During the Crimean War* (1866) Adlı Seyahatnamesi Özelinde 19. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın⁴

İngiliz yazar Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby (1826-1866), 19. yüzyıl ortalarında İstanbul'da ikamet etmiş, bu kaldığı süre zarfında *Constantinople During the Crimean War* (1866) adlı seyahatnamesiyle, yaşadığı, gezip tecrübe ettiği İstanbul'u, ziyaret ettiği mekanlar (haremler, Osmanlı konakları, Osmanlı asilzadelerinin ve yazarın ikamet ettiği evler, İstanbul'un çeşitli semtleri) özelinde altmış beş mektuptan oluşan bu eserin içinde yayınlamıştır. Eserin ilk edisyonunun basım adı *In and around Stamboul* (1858)'dur. Bu çalışmada amaçlanan Lady Emelia Hornby'nin aynı adlı eserinde üzerinde durduğu '19. yüzyıl İstanbul'unda kadın' teması özelinde İstanbul'da yaşamış ve Hornby ile görüşmüş kadınları, Lady Hornby'nin seyahatnamesini merkeze alarak incelemektir. Bu seyahatnamenin incelenmeye değer önemli noktalarından bazıları: Yazarın çeşitli milletlerden İstanbul sakinlerini irdelemesi, İstanbul başkentinde kutlanan kimi bayramlara tanıklık ederek kaleme alması, Büyükkada gibi İstanbul'a yakın adaları da seyahatnamesine konu etmesi ve ayrıca kendi ikamet ettiği Tarabya gibi İstanbul'un çeşitli semtlerindeki yaşam hakkında da gözlemlerini seyahatnamesi aracılığıyla birinci ağızdan aktarmasıdır. Ayrıca Lady Hornby'un "kadın seyyah/yazar" kimliğinin avantajını kullanarak erkek seyyahların sadece hayalgücü ile yazabildiği harem ve özel daireler gibi ev içi bölümlere de girişinin olması, Lady Hornby'nin eserine değer katan unsurlardan biridir.

Anahtar kelimeler: Kadın seyyahlar, seyahatnameler, İngiliz gezi yazını, İstanbul, Lady Hornby

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 4
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-**Publication Date:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826020>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Introduction

As an introduction, it can be said that to travel means to exceed the limitations of the homeland, exceed the limitations of the homeland, and explore new possibilities as a traveler. Traveling means, in *The Random House College Dictionary*, “to go from one place to another or from place to place,” and in *Collins Cobuild English Dictionary*, it is mentioned as “if you travel, you go from one place to another, often a place that is far away”. The meaning of ‘place’ has more than twenty meanings: ‘space, function, identity, rank, duty, position, location’ etc. So, it can be deduced that travel has complex meanings that can be associated with cultural, spatial, national, social, geographical and gendered boundaries (Cheng, 2011, pp. 123-167).

A traveler in a foreign land sometimes wants to create a unique piece of writing according to his or her own perspective. Thus, the traveler becomes an outsider in the normativity of the foreign land. Similarly, in *In Place/Out of Place: Geography, Ideology and Transgression* (1996) by Tim Cresswell, the definition of place also explains the dynamics of travel writing as a genre:

[...] place plays a significant role in the creation of norms of behaviour and thus in the creation of deviance [...] *Outsider* is commonly the term used to describe people new to a place or people who do not know the ways of a place. The use of the term *outsider* indicates that a person does not properly understand the behaviour expected of people in town, region, or nation. Outsiders are often despised and suspected of [...] trouble-makers. They are people “out of place” (Cresswell, 1996, pp. 26-26).

According to this quotation, it can be deduced that Cresswell regards ‘traveling’ as not just a physical movement, traveling also becomes a transient, deviant and transgressive movement. That is the reason, travel literature as a genre, transcends the boundaries and limitations of ‘fixed categories of literary classifications’. In a parallel way, travelers as outsiders, transcend the limitations of place due to the fact that they become ‘out of place’. As both man/woman travelers are outsiders in a foreign land, they both experience freedom and cultural constraints, because travel is a dynamic, complex and transforming concept that includes multiple features in it. Being on the road also results in distancing oneself but not totally forgetting about the traveler’s homeland. In the book entitled *Penelope Voyages: Women and Travel in the British Literary Tradition* (1994), it is asserted that the unknown’s possibilities create tension with familiar territories, the traveler has an urge to escape this familiarity (Lawrence, 1994, p.19). This line echoes the unknown territories’ double-edged reality which creates both the tension and the attraction of the unknown. Considering the traveler’s situation on this issue, traveling becomes both changing and challenging at the same time.

Moreover, regarding women travelers, it can be said that a woman’s travel writing requires a different perspective when compared with male travelers. For instance, Nancy A. Walker’s influential article “Stepping Out: Writing Women’s Travel” can be mentioned. This article asserts that the woman traveler gains a different identity with the process of traveling: “The woman-as-traveler has a different eye and a different “I”. In whatever century she inhabits, even in the late twentieth, she is stepping out: out of the house, out of the frame, away from home where she belongs” (Walker, 1996, p. 145-151). These lines reflect the reality that women travelers throughout the history of literature and travel literature have always been considered as ‘the other of man’ and, unfortunately remained passive in the domestic, private sphere that has always belonged to women. But with the help of travel, once in a part of the history, a woman dares to step out of the closet, out of the frame, away from home and the domesticity she has always belonged to. Comparing the male travelers’ perspective, women travel writers did not embrace the colonial and male-dominated discourse (Pratt, 2017, p. 213). Women travelers are rarely seen as explorers and colonizers. Since the colonial eye is generally considered ‘male gazed’, a woman

traveler sees the landscape differently from the male gaze and it becomes a source of inspiration, joy and sometimes a terror (Pratt, 2017, p. 213). Thus, when she sees the landscape differently and it becomes a source of inspiration, joy and sometimes a terror, she likewise reflects the landscape in her travelogue in a different way. Furthermore, some critics have posited that women's travel writing demonstrates unique characteristics: compared to travel writing by men, it is less direct, less goal-oriented, less imperialistic, and more concerned with people than place (Siegel, 2011, p. 5). In this study, it is my intention to particularly analyze women in 19th-century Istanbul by examining an example from a British woman travel writer whose name is Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby via her travelogue which is entitled *Constantinople During the Crimean War* (1866).⁵

Women in the 19th century Istanbul in Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby's travelogue *Constantinople during the Crimean War* (1866)

Initially, in order to analyze Lady Emelia Hornby's travelogue *Constantinople During the Crimean War* (1866), it is significant to give some background information about the author briefly. Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby (1826-1866) visited Istanbul with her British diplomat husband, Edmund Hornby (Barın Akman, 2018, p. 44). Her significant travelogue, entitled *Constantinople During the Crimean War*, is one of the key texts that both exemplify a British woman traveler's unique perspective about the Ottoman Empire and her view of Istanbul during the Crimean War (1853–1856). As an example of the Ottoman Empire's condition during Lady Hornby's stay, from the article entitled "The Crimean War and Its Effects on Ottoman Social Life" by Bekir Günay, these lines can be given:

The Crimean War has been considered as one of the defining events in the shaping of modern Europe. The war changed the fundamental concepts of "the other" in Europe. Even though it was conjunctural, the Ottoman State which had been considered as the enemy of Christian Europe for centuries became an ally. France, which was also seen as a threat for Europe in 1810s, took its place beside the Ottoman State along with other European countries against Russia, the new common enemy. The Crimean War was also a clear indicator of the Ottoman State's inability to defend itself and its failure to finance a war with own resources. In the aftermath of the war, the Ottoman bureaucracy gave a new momentum to westernization process while the modern ideologies such as nationalism grew stronger among the ethnic minorities of the Empire (Günay, 2014, p. 106).

In the significant book, which is entitled *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, it parallelly declares that the Ottoman Empire is no longer a great power, and the Ottoman bureaucracy gave a new meaning to its existence and did not prevail its previous power as an empire: "At the beginning of 1853, the Ottoman Empire was no longer a great power, despite contrary claims by Ottoman officialdom. Its very existence depended on the balance of power prevailing in Europe" (Badem, 2010, p. 46).

Lady Hornby began to reside in Istanbul during the Crimean War with sociopolitical background of the mids of the nineteenth century, with her husband Edmund Hornby, who was a "British official sent to the Ottoman capital as head of the commission overseeing the structuring of state dept" (Barın Akman, 2018, p.38). The Ottoman Empire was both economically and politically in worse condition compared with the previous decades of the Ottoman Empire.

Considering the travelogue, Lady Hornby's work consists of sixty-five letters and nearly five hundred

⁵ This article is extracted from my doctorate dissertation, which is entitled *Women's Voices in British Travel Writing Tradition: Analysis of Altered Space and Meaning in the Example of Istanbul*, completed under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Aylin Atilla Mat in June 2024, in the Ege University Graduate School of Social Sciences, Department of English Language and Literature.

pages. Her travelogue remains as a unique representation of the epistolary form of literature in the nineteenth century. Hornby wrote her letters mainly to her mother, her husband Mr. Hornby and some of her close friends which began in August 1855 and ended in February 1858. Her fourth letter, written on September 8th, 1855, was written in Istanbul for the first time; thus, it can be deduced that she resided in Istanbul for nearly two and a half years.

As an example of Lady Hornby's perspective in her travelogue, David Barchard who is considered to be one of the leading British specialists on Türkiye, declares in his article "Lady of Letters" that Emelia Hornby was an amazingly acute observer of human beings and almost totally free of malice. She liked most, though not all, of the people she met in the Ottoman Empire, despite an upbringing in which she had been fed stories of the cruelties of the Turks (Barchard, 2003, p.29). Thus, it can be deduced from David Barchard's opinions that Lady Hornby has a positive view of the Ottoman State from a general point of view while she attempts to witness Ottoman society with good motives. Furthermore, Barchard adds that "this book can be read as sheer entertainment or as a marvelously detailed historical document" (Barchard, 2003, p.29). As a result, Hornby's travelogue, like most of the travel writing examples, can be considered a detailed historical document as well as a source of entertainment.

Moreover, Lady Hornby mainly wrote about the Ottoman capital's living conditions, Ottoman women's private lives, diverse nations in Istanbul (Greek, Armenian, Turk, Levantine etc.), and Sultan Abdulmejid I's reign. Hornby depicts some of the Crimean War's important details throughout her letters. As an example, Hornby mentions specific details about military headquarters in Balaklava and Sevastopol. Her letters were initially published in 1858 under the title *In and Around Stamboul*. In 1863, she republished her travelogue under the name *Constantinople During the Crimean War*. Lady Hornby's friend, Mary Adelaide Walker, who was also a British woman traveler, made some gravures about Istanbul in this version of the publication. Thus, it can be added that Lady Hornby's letters can be successfully considered a historical literary work (Vingopoulou, 2014).

As a starting point, Lady Hornby's *Constantinople During the Crimean War* can be examined, considering how Istanbul's landscape is depicted. In David Barchard's other article entitled, "Setting the Scene: Strangers in a Strange Land the European City", it is stated that "whatever the weather, arrival by sea was invariably a wonderful introduction. Visitors approaching across the Sea of Marmara from the Mediterranean, or down from the Black Sea and the Bosphorus, were equally enchanted (Barchard, 2014, pp. 44-48). Barchard continues that "many new arrivals wrote billowing paragraphs of romantic prose describing their feelings. Mrs. Edmund (later Lady) Hornby, who arrived during the Crimean War, was no exception" (Barchard, 2014, pp. 44-48). In addition, Barchard quotes from *Constantinople During the Crimean War* to show Lady Hornby's first opinion about Istanbul as a capital city:

The beautiful city- the old Byzantium and once Christian capital, rival of Rome herself- with its domes and minarets and cypress-groves and white palaces, burst upon our charmed sight. "The shores of Europe and Asia seem to unite in forming a vast bay, in the middle of which rises from the dark blue waves a city more beautiful and picturesque than words can describe." "A fine government might here guide or rule the world," is one of your first thoughts [...] Long we stood delighted upon the deck, first turning our eyes upon distant Mount Olympus [...] then upon the sparkling Bosphorus, gay with innumerable caiques; then upon the crowds of stately ships of all nations; then upon the dark cypress-groves and white hospital of Scutari, where the heroic Miss Nightingale lay sick; then upon beautiful Stamboul, with its crowning mosque of Santa Sophia and lofty minarets. But all this must be seen in sunshine to be believed in, and then you will think it a dream (Hornby, 1863, pp. 29-30).

According to this quotation, it can be derived that Lady Hornby is quite impressed by the view of Bosphorus and Istanbul at first glance. She reminisces about past civilizations like Byzantium and

describes the shores of Asia and Europe, one by one. Her impression is that she considers Istanbul like a 'dream,' and is quite enchanted by the landscape.

As another example of Lady Hornby's impressions of Istanbul's landscape, she also visited the Princes' Islands, in particular Prinkipo: "Here we are in a cottage at Prinkipo, which is the largest of the Princes' Islands, or the "Islands of the Blest" (Hornby, 1863, p.400). Lady Hornby, once again likes the scenery in the Princes' Islands and compares it with Britain: "It is just like the Surrey hills, rising out of the sea, only with rocks and mountains all around; and among fir-trees are mixed fig and olive trees" (Hornby, 1863, p.400). Also, seeing Constantinople in the distance, brings to Lady Hornby's mind the famous painter William Turner's art works: "The view of the coast and mountains opposite is very fine, Constantinople in the distance, rising as it were out of the blue sea, just like Venice out of one of Turner's pictures. It is beyond all things beautiful" (Hornby, 1863, p.400). Furthermore, for the first time, Lady Hornby arrives at Mysseri's Hotel, Pera, "tired and almost breathless" (Hornby, 1863, p.31). She stays in there for a period of time: "They have given me such a delightful room, with four large windows looking down the Golden Horn, and on the distant mountains" (Hornby, 1863, p.31). After staying at Pera for a while, they find a new place to stay in Therapia: "We have been obliged to fly the heat and confusion of Pera, and find this place very delightful, with cool breezes constantly coming down from the Black Sea" (Hornby, 1863, p. 35). According to these lines, it can be deduced that Lady Hornby finds Pera such a "confusing place" and chooses to reside in Therapia, which is a more "delightful" place for her. Lastly, the Hornbys choose Orta-kioy as their new home in Istanbul: "we have taken a pretty little kiosk, half-way up the hill of Orta-kioy, a village about seven miles from Constantinople" (Hornby, 1863, p.100).

Considering these lines above, it can be derived that Lady Hornby, as a woman traveler in Istanbul, chooses to live in more tranquil regions of Istanbul during her stay in the city. During her stay in the house in Orta-kioy, her servant Vassili and her Armenian neighbor talk about how Lady Hornby spends her spare time: "The Armenian lady had asked him how I passed my time, so much alone as I was: he replied, 'Scrive e legge, legge e scrivo' (she writes and reads, and reads and writes)" (Hornby, 1863, p.192). Parallely, Lady Hornby's thoughts about herself on this topic can be mentioned: "Nothing can be more perfect than my solitude is at times. You know I have often wished to be quite alone for several months, that I might do what I liked without being disturbed. Now I have certainly got my wish" (Hornby, 1863, p.189). Thus, Lady Hornby tries to enjoy her solitude in a capital city like Istanbul and she can be considered to be a much more introverted person which results in a negative perspective on crowded places like Pera etc. Likewise, the following lines from her travelogue defines Pera as such: "What an awakening it is to land at Pera! Such a motley crowd, such a jostling, such a confusion of tongues and cries, such diet, it is utterly impossible to conceive" (Hornby, 1863, p. 85).

On the other hand, regarding the Ottoman women's depictions in the 19th century by Lady Hornby in her travelogue *Constantinople During the Crimean War* (1866), as a starting point, Hornby can be considered as one of the first woman travel writers who wrote the detailed descriptions of Ottoman women's public attire in Ottoman society, as it is asserted in Filiz Barın Akman's section "Yabancı Gözüyle: Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul Kadını" (Through Foreign Eyes: Istanbul Women through the Eyes of Foreign Travelers) in the book *Osmanlı İstanbul'unda Kadın (The Women in Ottoman Istanbul)* (2021). Hornby generally describes Muslim Turkish women's attire in the private sphere or the house. However, during her trip to Küçüksu with a caique in October 1855, Hornby described Ottoman women's public attire in a detailed way. Moreover, according to Barın Akman, Lady Hornby's description, has the characteristics of an ethnographic and historical document (Barın Akman,

2021, p. 458). In this description, Lady Hornby compares the “Valley of the Sweet Waters of Asia” to the “Turkish Hyde Park”. So, Hornby explains the higher-class women of Ottoman society in Küçükusu, in detail, as follows:

Under the shade of some magnificent plane-trees, sat the women of a higher class, on cushions which their slaves had brought from the caiques. Nothing, in point of colouring and grouping, could be more strikingly beautiful than these clusters of women by the trees and fountain. Imagine five or six in a row; their jet-black eyes shining through their white veils, under which you can see the gleam of jewels which confine their hair [...]Your first impression is that they look just like a bed of splendid flowers. The lady at the top of the row of cushions, and evidently the chief wife, is dressed in a feridjee of the palest pink, edged with black velvet or silver; her face and neck all snow-white gauze, under which gleams a silver wreath or sprigs of jewels: for the yashmak in these days is so transparent as rather to add to the beauty of the wearer than to hide it [...] The Turkish women have certainly wonderful art in blending colours. In fact, I hardly know how my eyes will bear a return to England. Here the water, the sky, the houses, the dresses, the boats are so gay and beautiful, the cypress-trees and the valleys so rich and green (Hornby, 1863, pp. 56-57).

In this quotation from the travelogue, it can be deduced that Hornby is quite impressed by the nature of the Valley of the Sweet Waters and the Bosphorus. She is also impressed by the upper-class Ottoman women's public attire and it can be said that Hornby's impressions of both Istanbul's scenery and the Ottoman women are generally positive.

As another example of nineteenth century Ottoman women's depiction in Lady Hornby's travelogue, her visit to Hassan Bey's harem can be mentioned. Hornby visits Hassan Bey's harem during Ramadan, thus, the inhabitants of the harem are fasting at that moment. Lady Hornby visits this place with another young English lady and a Hungarian lady who also speaks enough Turkish to serve as an interpreter: “Our knock brought out the porter, a respectable Moslem [...] he received the ‘Giaour’ ladies nevertheless with great politeness, told us we were impatiently expected in the Harem, and ushering us through a further entrance” (Hornby, 1863, p.348). Even, at the entrance to the harem, it can be said that, Lady Hornby expresses that the porter shows “great politeness” to them, which reflects her initial positive opinion of this visit. Moreover, similarly, her first opinion about the daughter of Hassan Bey is positive: “At the head of the stairs, the young daughter of Hassan Bey (the mother was dead) waited to welcome us. With the graceful Turkish salute, touching the lips and forehead” (Hornby, 1863, p. 348). Lady Hornby continues that “with a few words murmured in the soft plaintive manner which seems to be “bon ton” amongst the languishing Orientals, she conducted us through a large room” (Hornby, 1863, p. 348). The meaning of “bon ton” in British English, the exact definition in Collins Online English Dictionary, is “initially sophisticated manners or breeding and a fashionable society”(Collins English Dictionary, n.d.). Regarding this definition, Hornby at first defines Hassan Bey's daughter's attitudes as ‘sophisticated’ and her ‘graceful Turkish salute’ also supports Hornby's positive opinions about the harem. After that, Hassan Bey's daughter presents the visitors to the “Dada” “who acts as mistress of the Harem and housekeeper. She is a large, good-looking woman, past thirty, very kindly mannered and hospitable” (Hornby, 1863, p. 349). Once again, Lady Hornby defines a woman in the harem as ‘kind’ and ‘hospitable’ who also, as Hornby mentions, “begged us to make ourselves quite at home” (Hornby, 1863, p. 349). Hornby also meets the eldest daughter of Hassan Bey, Iffet Khanum, and thinks “Iffet Khanum herself, about sixteen, is very pretty, with soft dark eyes, a straight, well-formed nose, full rosy lips, and the fashionable languid manner before mentioned” (Hornby, 1863, p.349). Furthermore, Lady Hornby mentions Hassan Bey's deceased wife, Seraily Khanum, whose three children are still taken care of by the harem inhabitants. Nedret Khanum, the other daughter of Hassan Bey, and Djaffir Bey, the eldest son of him, are other people that Hornby writes about. Additionally, Hornby describes the refreshments and the dining scene:

We seated ourselves [...] as round a large metal disk, placed on a low stool; a thin white calico cloth, pinked out round the edge, served as table-cloth, and was covered with a variety of little saucers, containing spiced and salted stimulants to appetite, such as caviar, mutton-ham, Turkish cheese, olives green and black, pickles, salad, etc. All about were placed Ramazan cakes, rings of unleavened bread called semeet, sprinkled with aniseed, and in the centre a number of cut and ornamental glasses filled with lemonade; the whole was set out and disposed with great taste. This was the prelude to the entertainment, and when we had tasted the contents of some of the saucers, and taken a little lemonade, the glasses were removed, and the dinner began; the dishes being placed, one at a time, on the centre of the table. We waited until Dada, as mistress of the house, saying "Bouyourûn," put her spoon or fingers into the dish, and then everyone endeavoured to do the best they could for themselves, using only the right hand, and keeping the left generally under the embroidered napkin (Hornby, 1863, p. 351).

Considering this quotation, it can be deduced that even though the inhabitants of Hassan Bey's harem are fasting, they still show great hospitality towards their foreign visitors and serve supper and special refreshments. Furthermore, Hornby uses the word "Bouyourûn" to narrate the mistress of the house's call to start eating. She uses a footnote in the travelogue about this word and adds that it is not a translatable word that means, in this context, almost "make yourself perfectly at home" (Hornby, 1863, p.351), and that is why Hornby tries to "make herself perfectly at home" and enjoy the supper. She again narrates in detail the variety of dishes at the dinner. As a starter and main dish, they eat "excellent rice soup flavoured with lemon juice, then a fowl stuffed with pistachios, firnuts, and rice stewed in butter" (Hornby, 1863, p.352). Then they try different varieties of vegetables with meat, and many more Ottoman cuisine specialties like "baklava," "cadaif," "ekmek-cadaif," "beurek," "ouhalva," (Hornby, 1863, p. 352) etc. In another footnote here, Hornby also mentions the special ingredients of these Ottoman dishes. She again expresses Dada's "great kindness and hospitality" (Hornby, 1863, p.352) while serving "about twenty-five dishes in all" (Hornby, 1863, p.352).

On the other hand, Hornby describes Hassan Bey: "He had a grave, gentle manner, very polite and courteous; he spoke a little French and told us he was very happy to see us there, hoped we were well received, and that we should repeat our visit" (Hornby, 1863, p. 353). It can be derived that Lady Hornby continues her positive opinions about her visit and considers Hassan Bey as "gentle-mannered", "very polite," and "courteous" (Hornby, 1863, p.353). As a reception of Hassan Bey's kind words, Lady Hornby says, "we said, of course, many things in praise of the beauty of Stamboul and the Bosphorus, and thanked him, as we could do in all sincerity, for the kindness and hospitality of our reception" (Hornby, 1863, p. 353). After visiting Hassan Bey's harem, Lady Hornby and her two European friends are also expected at the neighboring harem of Ali Bey. They arrived quickly because Ali Bey's house is within walking distance of Hassan Bey's house. Hornby likes the mistress of the harem in an instant who says that "we were speedily admitted into the friendly Harem, and welcomed by its mistress, a charming young Circassian, very winning and amiable" (Hornby, 1863, p. 353). Hornby adds that the young mistress of the harem is pleased to have them in her mansion, as Hornby mentions: "She was evidently flattered by our visit, and placed us in the seats of honour, clapping her hands immediately, to order in the sweetmeats and coffee, which were followed by cigarettes" (Hornby, 1863, p. 353).

Like Lady Hornby's positive views about Hassan Bey's harem, she similarly likes Ali Bey's harem: "Ali Bey, her husband, is an officer in the army; his house, without being very rich or luxurious, is exceedingly comfortable. The room in which we assembled was nicely furnished with a divan, padded cushions, a thick carpet, and curtains before the doors" (Hornby, 1863, p.354). In Ali Bey's harem, Lady Hornby sees the piano, which is played by the ladies in the harem; during her visit, she also plays the piano for them. They talk about Ramadan in the capital Istanbul and the upcoming Baïram and drink sherbet and lemonade in Ali Bey's harem. After a while, they thank the Circassian lady and return to Hassan Bey's

home for staying overnight. While staying there, they witness preparations for Sahur, and eat together. For the breakfast, even though the household is fasting, they are served an excellent breakfast: “The good Dada, the most considerate of women, had reflected that we were not bound to observe Ramazan, and had thoughtfully provided an excellent breakfast” (Hornby, 1863, p.357). Then they are quite content to stay in Hassan Bey’s home, and while leaving this place, Lady Hornby mentions her contentment with these words: “much pleased with our visit to the harem of Hassan Bey” (Hornby, 1863, p.357).

As another example, Hornby has some negative views of the harem. For instance, in July 1860, Lady Hornby pays a visit to the harem of a Pasha, whose wife Dilbir Adah and daughter Gulbize she has known for a while. Her visit to Pasha’s harem begins with Hornby’s positive impressions of Gulbize and Dilbir Adah: “Dilbir Adah is intelligent and kindly; she must have been very pretty, for you can trace in her features the exact counterpart of her young daughter Gulbize—the same large, soft black eyes, the same graceful turn of the head and neck” (Hornby, 1863, p.361). Furthermore, Lady Hornby describes her friends as “pretty”, “graceful”, “intelligent,” and “kindly,” (Hornby, 1863, pp.361-363), but after a while, Hornby starts to criticize one of the implementations of the slave market that are executed in the Ottoman State. It is the implementation of the child slave market, in which Georgian or Circassian little girls are sold for a specific market price to a Khanum like Dilbir Adah, and these children’s lives are transformed completely. In Ottoman harems, these little children are inspected to see if they have the physical potential to be a servant or a sultan. As an example of this implementation, Dilbir Adah Khanum purchased a child named Derran, and in front of Hornby, Khanum examines the child carefully: “With one strong pull she tears open the pretty little jacket, -there is the snow-white chest; none of them regards its agonized heaving of mingled shame and anger, they merely see that it is snow-white, the proper market price” (Hornby, 1863, p.364). Thus, Hornby sums up the general implementation for child slaves as follows: “If they hear of a Georgian or Circassian child of great promise being brought down, they get their nurse, or some other confidential servant, to negotiate the purchase” (Hornby, 1863, p.365).

After witnessing this situation, Hornby is annoyed and reacts after a while: “I never felt so angry, so shocked, in my life, and it was with the greatest difficulty I could refrain from crying, like the child, with anger and grief” (Hornby, 1863, p. 365) and she adds “I could not forget, could not recover from the scene which I had just witnessed” (Hornby, 1863, pp. 366-367). After Hornby leaves Pasha’s harem, she expresses her opinions after leaving this harem: “How glad I was when this visit was over! I could hardly reply to the usual kind adieus of Dilbir and Gulbize, who accompanied us to the outer salaamlik” (Hornby, 1863, p.366). So, it can be inferred that Lady Hornby’s views about the Ottoman harem indicate that she is generally content with visiting an Ottoman harem and Hornby regards Ottoman women as kind, hospitable, and generous people. But in this situation, she feels discontent while witnessing the issue of child slavery in the Ottoman harem. After a while, Hornby even cuts all her ties with her friend Dilber Adah Khanum, who purchased a Circassian little girl. On the other hand, in order to state briefly about the historical facts about Ottoman slavery in the nineteenth century, the article entitled “Slavery, Freedom Suits, and Legal Praxis in the Ottoman Empire, ca. 1590–1710” by Joshua M. Whit can be mentioned, as follows:

Scholars of the more-thoroughly-studied late Ottoman Empire have highlighted the efforts of enslaved Circassians and Africans to obtain their freedom in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries via lawsuits in both the Islamic and new secular court systems, as well as through appeals to Ottoman administrative authorities and European, especially British, consuls. These struggles arose in the aftermath of the Ottoman Empire’s promulgation of edicts proclaiming (male) equality under the law (1839, 1856), part of the Tanzimat program of reforms; the banning of

the trade in enslaved Africans and shuttering of the official slave markets (1857) [...] (p. 530).

Thus, according to these lines, it can be said that Lady Hornby visited Istanbul during a time when the enslaved Circassians and Africans were beginning to obtain their freedom, and even with the Tanzimat's reforms, the slave markets were officially shuttered. So, it can be inferred that, as a historical fact, Ottoman slavery was about to be abolished when Lady Hornby began to reside in Istanbul.

On the other hand, while mentioning Lady Hornby's opinions about the harem, it can also be said that Hornby makes some other significant remarks about Ottoman women. At first, Hornby thinks that the Ottoman woman is much cleverer and more open-minded compared with the male counterpart: "I am assured that the women of this country are far before the men in intelligence, far less prejudiced, and far more willing to know and to adopt wiser and better ways" (Hornby, 1863, p. 396). In parallel with these lines, Hornby also asserts that education for Ottoman women can be a positive development for the entire nation in the Ottoman Empire: "What a different idea would a Turkish boy have of his mother, if he saw her occupied in reading and teaching instead of sitting on a divan, slapping, and quarrelling with her slaves for want of something to do, and sunk in the most degrading ignorance!" (Hornby, 1863, p. 396). Thus, it can be inferred that Lady Hornby thinks Ottoman women are kind and intelligent, but Hornby emphasizes that Ottoman women need proper education to eradicate 'the most degrading ignorance'. In addition to this situation, Hornby also has a chance to talk about the Ottoman woman's condition with "Muchaver Pasha" or Admiral Slade, who "is an Englishman in the Turkish service, has done much for their Navy, and has resided at Constantinople for several years" (Hornby, 1863, p.394). Lady Hornby narrates their conversation as follows: "We had a long chat about the women the other day, and agreed that, pretty, gentle, and intelligent as they generally are, their ignorance would be in the highest degree ludicrous, were it not so lamentable" (Hornby, 1863, p.394). So, this conversation supports Hornby's general view about "the kind, intelligent but ignorant Ottoman woman". Lady Hornby even asks the significant question, "What can be done?" (Hornby, 1863, p.395). Moreover, the following quotation sums up Hornby's conversation with Admiral Slade:

Admiral Slade promises that, if I can get a few little books, of the simplest instruction, from England, for these poor women, he will undertake to get them translated into the Turkish language and given to such of them as can read. He assures me that there will not be the smallest difficulty in their being allowed to accept them, and suggests, as the most important subject to begin with, a few words on the rearing of fine, healthy children, for thousands are annually laid in their little graves from the ignorance and folly of the mothers. The whole race may be improved by the women being told. (Hornby, 1863, p.395)

According to these quotations, it can be deduced that, once again, Lady Hornby is aware that Ottoman women need proper education to eradicate ignorance among themselves and their offspring. Lady Hornby is also willing to participate in the process of enlightening Ottoman women, but unfortunately, in her travel writing, her intention remains only as a wish, which she cannot put into practice. But at least it can be inferred that Lady Hornby publishes her travel writing, in which Hornby declares publicly to the European world that the Ottoman women's condition is "the kind, intelligent, but ignorant" who need proper education. Thus, it can be said that Lady Hornby simply tries to show Ottoman society through the filter of a European British woman traveler while declaring problems like child slavery and Ottoman women's education problems at the same time. Even though Lady Hornby cannot offer a proper solution for these kinds of problems, she at least writes about these issues via her travelogue.

For instance, as an example of Ottoman women's condition in the late Ottoman period, in particular, in the eighteenth and nineteenth centuries, an article entitled "Female Actors, Producers and Money

Makers in Ottoman Public Space: The Case of the Late Ottoman Balkans” by Svetla Ianeva can be mentioned from the significant book *Ottoman Women in Public Space* (2016).

The varied sources examined, from a macro-historical and micro-historical perspective, testify that Ottoman women, both working women and women owners of wealth, were active participants in the economic and social life and that they were present and visible in different public locations. Lower-class women of all ages could be seen working in the fields on their family plots [...] We could argue that the concept of participation of women in contributing to the family income was, surprisingly from a traditional European gender stereotype point of view, not at all unusual in the Ottoman world. Women factory workers appear as the main labour force in most Ottoman factories; they were not only economically significant, they also added new aspects to women's public presence and visibility, in new public locations such as factories and factory dormitories or in the “caravans” arriving from the rural areas where they were recruited to the industrial centres. (Ianeva, 2016, p.89)

Thus, it can be inferred from these lines that Ottoman women were not passive figures in the nineteenth century. Even they can be active figures in the public arena, but it is also a fact that not until the foundation of the Turkish Republic in the twentieth century, Ottoman women cannot become fully individual beings like the male counterpart. But in Ianeva's article, the writer asserts that in the nineteenth century Ottoman Empire, Ottoman women were not completely passive participants throughout the empire. Furthermore, considering Lady Hornby's perspective about this issue, as she asserts that Ottoman women are “kind, intelligent, but ignorant”, it can be added that a proper education for Ottoman women is essential for a possible solution. Even “the traditional portrayal of women as “passive Orientalist caricatures” has come under increasing attack over the past few decades” (Boyar et al., 2016, pp. 1–17)”, “the view of Ottoman woman as relegated to the roles of wives and mothers, at least before the nineteenth century, still persists and little scholarly attention has been paid to women as active participants in the public space, visible, present and an essential element in the everyday, public life of the empire” (Boyar et al., 2016, p. 1).

As another important remark about Ottoman women, Lady Hornby has a chance to compare the higher and lower classes of Ottoman women in her travel writing. Hornby mentions the Sultan's harem in the New Year's morning of 1856, while thinking about “the Sultan's snow-white place”, Dolma Batçe (Dolmabahçe) (Hornby, 1863, p. 164): “the Sultan's ladies proverbially enjoy greater liberty than any other Turkish women of rank here, and their yashimaks are certainly the thinnest” (Hornby, 1863, p.165). But as Hornby continues her analysis about the difference between the lower- and higher-class Ottoman women, her point is clear: “The higher the rank of the women here, the more closely they are guarded and shut up” (Hornby, 1863, p. 165). On the other hand, according to Hornby, “women of the lower class are comparatively free, and can go, even unattended, into the streets and bazaars whenever they like, but of course veiled and feridjeed, so that it would be impossible to recognize them” (Hornby, 1863, p.165). Thus, it can be derived that, Lady Hornby thinks that with the help of the veil, Ottoman women of the lower class are comparatively free, but for the higher rank of Ottoman women, like the Sultan's harem, their freedom is restricted. Even Lady Hornby mentions, as an example of Ottoman women's public appearance, New Year's Day: “It being lovely weather on New Year's Day, there were hundreds of Turkish women “taking the air,” some in telekis, guarded by Blacks, others on foot, shuffling along in their loose yellow slippers” (Hornby, 1863, p.165). In these lines, Lady Hornby mentions Ottoman women's public appearance in a festive environment from a big celebration like the New Year's Day in the nineteenth century Ottoman Empire.

Conclusion

As a travel writer, Lady Hornby states the deficiencies in the Ottoman Empire and questions the system. Hornby meets both upper- and lower-class women in the Ottoman Empire and even befriends some of them. Mainly, Hornby's impression of Ottoman women is positive, but Hornby also sees the wrongdoings in the Ottoman harem and speaks up for child slavery. That is why Lady Hornby's travelogue *Constantinople During the Crimean War* (1866) is significant. She states Ottoman women's need for proper education and representation in Ottoman society as individual beings in 19th-century Istanbul. Like Elizabeth Wilson's definition in *The Sphinx in the City: Urban Life, the Control of Disorder, and Women*, "women successfully make use of the urban space for mobility, transgression, and social change. Hence, they negotiate with the urban milieu with their own strategies and flourish in the interstices of the city" (Wilson,1992, p. 139), Lady Hornby, as a British woman traveler in the nineteenth century, uses her travel writing to show Ottoman women's plea for becoming a free individuals and thrive in the interstices of the city of Istanbul.

References

- Badem, C. (2010). *The Origins of the War.* *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*. Brill,. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w8h1kf.9>.
- Barchard, D. (2003). "Lady of Letters by David Barchard (1947–2020) Constantinople During the Crimean War by Emelia Bithynia Maceroni Hornby Elibron Classics," *Cornucopia Magazine* 30.
- Barchard, D. (2014). "Setting the Scene: Strangers in a Strange Land the European City." *Cornucopia Magazine Istanbul Unwrapped: The European City and the Sultan's New City* 9, no. 51.
- Barın Akman, F. (2018). *Ottoman Women in the Eyes of Western Travelers*. İstanbul: Kopernik.
- Barın Akman, F. (2021). "Yabancı Gözüyle: Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul Kadını," in *Osmanlı İstanbul'unda Kadın*, ed. Ayla Duru Karadağ, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Bon ton definition and meaning | Collins english dictionary. (n.d.). <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/bon-ton>
- Boyar, E., & K. Fleet, ed. (2016). *Ottoman Women in Public Space*. Brill.
- Boyar, E., Fleet, K., Ianeva, S., Ambros, E. G., & Brummett, P. (2016). Ottoman Women in Public Space: An Introduction. In *Ottoman Women in Public Space* (pp. 1–17). Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004316621>
- Cheng, Chu C. (2011). "Frances Trollope's America and Anna Leonowens's Siam: Questionable Travel and Problematic Writing." in *Gender, Genre, and Identity in Women's Travel Writing*, ed. Kristi Siegel, 123-167. New York: Peter Lang.
- Cresswell, T. (1996). *In Place/out of Place Geography, Ideology, and Transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Günay, B. (2014). "The Crimean War and Its Effects on Ottoman Social Life", 106. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 16: 105-128.
- Hornby, L. E. B. M. (1863). *Constantinople During the Crimean War*. United Kingdom: Richard Bentley.
- Ianeva, S. (2016). Female Actors, Producers and Money Makers in Ottoman Public Space: The Case of the Late Ottoman Balkans. In E. Boyar & K. Fleet (Eds.), *Ottoman Women in Public Space*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004316621>
- Lawrence, K. R. (1994). *Penelope Voyages: Women and Travel in the British Literary Tradition*. Ithaca: Cornell University Press.
- Pratt, M. L. (2017). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. United Kingdom: Routledge, Taylor; Francis Group.
- Siegel, K. ed. (2011). *Gender, Genre, and Identity in Women's Travel Writing*. NewYork: Peter Lang.
- Vingopoulou, İ. "Hornby, Emelia Bithynia Maceroni. Constantinople during the Crimean War, Londra, Richard Bentley, 1863." Aikaterini Laskaridis Vakfı TRAVELOGUES GEZGİNLERİN BAKIŞI Yerler - Anıtlar - İnsanlar Güneydoğu Avrupa - Doğu Akdeniz Yunanistan - Anadolu - Güney İtalya 15. Yüzyıl - 20. Yüzyıl, tr.travelogues.gr/collection.php?view=489.
- Walker, N. A. (1996). "Stepping Out: Writing Women's Travel," *Annali d'Italianistica* 14: 145–51. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w8h1kf.9>
- White, J. M. (2023). Slavery, Freedom Suits, and Legal Praxis in the Ottoman Empire, ca. 1590–1710. *Comparative Studies in Society and History*, 65(3), 526–556. [doi:10.1017/S001041752300004xp](https://doi.org/10.1017/S001041752300004xp)<http://www.jstor.org/stable/24007439>.
- Wilson, E. (1992). *The Sphinx in the City: Urban Life, the Control of Disorder, and Women*. University of California Press.

52. Web Teknolojileri ve Yabancı Dil Öğretimi-Japon Yazısı Öğretimi Örneği-¹

Serdar YILMAZ²

APA: Yılmaz, S. (2024). Web Teknolojileri ve Yabancı Dil Öğretimi-Japon Yazısı Öğretimi Örneği-. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 933-37. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826038>

Öz

Bu çalışmada, web teknolojilerinin yabancı dil öğretiminde, özellikle Japon yazısı öğretiminde nasıl kullanılabileceği ve bu teknolojilerin etkinliği kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Geleneksel öğretim yöntemlerine ek olarak, çevrim içi platformlar, interaktif uygulamalar ve diğer dijital araçların, dil öğrencilerinin dil becerilerini geliştirmede ne kadar etkili olduğu vurgulanmaktadır. Çalışma, Japon yazısını öğrenen bireylerin karşılaştıkları zorlukları ele alarak, bu zorlukların üstesinden gelmede web teknolojilerinin sunduğu çözümleri detaylandırmaktadır. Ayrıca, çeşitli çevrim içi kaynaklar ve uygulamaların kullanımı üzerine odaklanılarak, bu araçların öğrencilerin motivasyonunu artırmada nasıl yardımcı olabileceği tartışılmaktadır. Bu bağlamda araştırmada, çevrim içi kaynakların ve interaktif uygulamaların sunduğu avantajlar ile öğrenme sürecini daha verimli ve keyifli hâle getirme potansiyelleri ile ele alınmaktadır. Çalışmanın bulguları, dijital araçların Japon yazısının karmaşık yapısını anlamada önemli bir destek sağladığını göstermektedir. Özellikle kanji, hiragana ve katakana gibi yazı sistemlerinin öğrenilmesinde, görsel ve etkileşimli unsurların kullanımı öğrencilerin hafızalarını güçlendirmekte ve öğrenme sürecini hızlandırmaktadır. Ayrıca, bu teknolojilerin sunduğu anlık geri bildirim mekanizmaları, öğrencilerin hatalarını hemen fark etmelerini ve düzeltmelerini sağlamakta, bu da öğrenme sürecinin etkinliğini artırmaktadır. Sonuç olarak, web teknolojileri ve dijital araçlar, Japon yazısı öğretiminde yenilikçi ve etkili bir yaklaşım sunarak, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmenin yanı sıra, öğrenme sürecini daha ilgi çekici ve motive edici bir hale getirmektedir. Bu çalışma makale, eğitimcilerin ve dil öğrencilerinin, modern teknolojilerin sunduğu olanakları nasıl en iyi şekilde kullanabileceklerine dair önemli bilgiler sunmakta ve gelecekteki dil öğretim yöntemlerine yönelik değerli çıkarımlar sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Web Teknolojisi, İnteraktif eğitim, Dil eğitimi, Kanji listesi, Video dersleri

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826038>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Arş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Erciyes University, Faculty of Letters, Department of Oriental Languages and Literatures, Department of Japanese Language and Literature (Kayseri, Türkiye), serdary@erciyes.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-4970-8275>, **ROR ID:** <https://ror.org/047g8vk19>, **ISNI:** 0000 0001 2331 2603, **Crossref Funder ID:** 501100003062

Web Technologies and Foreign Language Teaching - An Example of Teaching Japanese Writing³

Abstract

In this study, the effectiveness of web technologies in foreign language teaching, particularly in teaching Japanese writing, is comprehensively examined. It highlights how online platforms, interactive applications, and other digital tools, in addition to traditional teaching methods, can effectively improve language learners' language skills. The study addresses the challenges faced by individuals learning Japanese writing and details the solutions offered by web technologies to overcome these challenges. Furthermore, by focusing on the use of various online resources and applications, the study discusses how these tools can help increase learners' motivation. In this context, the study examines the advantages offered by online resources and interactive applications and their potential to make the learning process more efficient and enjoyable. The findings of the research indicate that digital tools provide significant support in understanding the complex structure of Japanese writing. Particularly in learning writing systems such as kanji, hiragana, and katakana, the use of visual and interactive elements strengthens learners' memories and accelerates the learning process. Additionally, the instant feedback mechanisms provided by these technologies enable learners to immediately identify and correct their mistakes, thereby increasing the effectiveness of the learning process. In conclusion, web technologies and digital tools offer an innovative and effective approach to teaching Japanese writing, enhancing learners' language skills and making the learning process more engaging and motivating. This research article provides valuable information for educators and language learners on how to best utilize the opportunities offered by modern technologies and offers valuable insights into future language teaching methods.

Keywords: Web Technology, Interactive learning, Language education, Kanji list, Video lessons

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 15

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 28.06.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826038>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Web, kısaltmasıyla bilinen World Wide Web (WWW), internet teknolojisinin kullanıcılara sunduğu bir ortam veya platformdur. Bu kavram, Tim Berners-Lee tarafından CERN'deki yazılım mühendisliği çalışmalarında geliştirilmiş ve yaygın olarak kullanılmıştır. Temel hedefi, bilginin internet üzerinde paylaşılmasını sağlamak ve kullanıcıların bu bilgiye erişerek diğer kullanıcılarla etkileşime geçmesini kolaylaştırmaktır. Kullanıcılar, belirlenen bir arayüz aracılığıyla iletişim kurabilirler.

Web, sadece bir yazılım arayüzü değil, aynı zamanda iletişimin gerçekteleği çeşitli protokol ve kuralları içeren geniş kapsamlı bir yapıyı ifade eder. Web teknolojileri, farklı kavramlar ve alt-teknolojileri içermektedir. Zaman içinde web, değişime ve gelişime tabi tutulmuştur. İlk ortaya çıkışından itibaren farklı web sürümleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde İnternet siteleri ve uygulamaları, sürekli olarak değişen ve kullanıcı ihtiyaçlarına uyum sağlayan bir ortamda bulunmaktadır. Web, sürekli olarak yenilenmekte ve ilerlemektedir. Web teknolojilerinde birçok kavram ve alt-teknoloji mevcuttur.

Günümüzde, İnternet hayatımızın olmazsa olmaz bir parçası hâline gelmiştir. İletişimden eğlenceye, ticaretten bilgi edinmeye kadar pek çok alanda İnternetin sunduğu imkanlar, günlük yaşantımızı derinden etkilemektedir. Ancak, İnternet denildiğinde sadece kullanıcıların önünde görünen yüzü değil, bu yüzün altında yatan karmaşık yapıları ve teknolojileri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Burada devreye "web teknolojileri" kavramı girer.

Web teknolojileri, internetin işleyişini ve içeriğini oluşturan yazılım, protokoller, standartlar ve araçlar bütünüdür. Bu teknolojiler, web sitelerinin ve uygulamalarının oluşturulmasını, yayınlanmasını ve bu kaynaklara erişilmesini sağlar. Web teknolojileri, sürekli olarak gelişmekte olan bir alandır ve bu alandaki yenilikler, internet deneyimimizi etkileyen önemli faktörlerdir.

Web teknolojilerinin temelini oluşturan HTML (Hyper Text Markup Language), CSS (Cascading Style Sheets) ve JavaScript, internetin yapı taşlarıdır. HTML, web sayfalarının içeriğini yapısını tanımlamak için kullanılan bir işaretleme dilidir. CSS, bu içeriğin görüntülenme şeklini kontrol ederken, JavaScript web sayfalarına etkileşim ve dinamizm kazandırır. Bu üç teknoloji, internetin ilk günlerinden bu yana varlığını sürdürmekte ve sürekli olarak geliştirilmektedir.

Ancak, günümüzde web teknolojileri sadece bu üç temel teknolojiyle sınırlı değildir. Sunucu tarafı programlama dilleri olarak bilinen PHP, Python, Ruby gibi diller, web uygulamalarının geliştirilmesinde önemli bir role sahiptir. Veritabanı teknolojileri, web sitelerinin büyük miktarda veriyi etkin bir şekilde yönetmesini sağlar. Bunun yanı sıra, web uygulamalarının dağıtımını ve yönetimini kolaylaştıran çeşitli platformlar ile çerçeveler bulunmaktadır.

Web teknolojileri alanındaki gelişmeler, mobil cihazların ve akıllı saatler gibi giyilebilir teknolojilerin yaygınlaşmasıyla da yakından ilişkilidir. Duyarlı tasarım, mobil uyumlu web sitelerinin ve uygulamalarının önemini arttırmıştır. Ayrıca, hızlı ve etkili web uygulamaları için yeni teknolojiler ve optimizasyonlar sürekli olarak geliştirilmektedir.

Web teknolojileri, internetin temel altyapısını oluştururken, aynı zamanda dijital dünyanın geleceğini de şekillendiriyor. Bu nedenle, bu alandaki gelişmeleri yakından takip etmek ve yeni teknolojilere uyum ağlamak, günümüzün dijital çağında başarılı olmanın anahtarlarından biridir.

Web'in geçirdiği değişim süreçlerine kısaca değinilecek olursa web ortamı, ilk çıkışından bu yana farklı

sürümlere evrilmiştir. Günümüzde, İnternet üzerindeki web siteleri ve uygulamaları, sürekli olarak değişen ve kullanıcı ihtiyaçlarına göre gelişen bir ortamda yer almaktadır. Sabit bir yapıya sahip olmayan Web, İnternet kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli olarak değişmekte ve gelişmektedir. Bu süreç, ihtiyaçlara göre yenilenen ve gelişen kişiler tarafından yönlendirilmektedir. Bu aşamada, bugüne kadar mevcut olan ve yakın gelecekte ortaya çıkması olası olan bazı Web teknolojileri şunlardır:

1. Yapısal Web: Web'in evrimiyle birlikte, yapısal web içeriklerinde kullanılan işaretleme dilleri ve standartlar geliştirilmiştir. Bu, web sayfalarının yapısal olarak tanımlanmasını ve içeriklerin daha düzenli ve anlaşılabilir olmasını sağlar.
2. İnteraktif Web: Web, sadece bilgi sunma platformu olmaktan çıkarak kullanıcıların etkileşimde bulunabileceği bir ortam haline gelmiştir. İnteraktif web teknolojileri, kullanıcıların web sayfaları üzerinde işlem yapmasını, formları doldurmasını, yorum yapmasını ve daha fazlasını mümkün kılar.
3. Mobil Web: Mobil cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte, web de mobil uyumlu hale gelmiştir. Mobil web teknolojileri, farklı ekran boyutlarına ve dokunmatik kontrole uyum sağlayarak kullanıcıların mobil cihazlardan web'e erişimini kolaylaştırır.
4. Bulut Bilişim: Web, bulut bilişim teknolojileriyle daha da entegre hale gelmiştir. Bulut tabanlı web hizmetleri, kullanıcılara depolama, hesaplama ve diğer işlevleri sağlar. Bu, kullanıcıların web üzerinden kaynaklara erişmelerini ve hizmetleri kullanmalarını sağlar.

Web 1.0, web teknolojilerindeki ilerlemeler sonucunda ortaya çıkan Web'in ilk neslidir ve günümüzde hala mevcut olan bir süreçtir. Web 1.0 döneminde, sadece HTML formatında yazılmış, güncellenebilen ve kullanıcılara sadece bilgi sunmayı amaçlayan statik web sayfaları bulunmaktadır (Kapan ve Üncel, 2020). Bu sayfaların birleşmesiyle oluşturulan web siteleri statik olarak adlandırılır. Web 1.0'deki web sayfalarında günümüzdeki popüler web teknolojileri ve uygulama eklentileri yerine hareketli resimler (GIF), zaman zaman harici olarak oluşturulmuş Flash animasyonları ve JavaScript yapıları görülebilir. Bu nesil web siteleri, kullanıcılarla etkileşim veya iletişim kurma imkânı sağlamazlar, bu yüzden "statik" olarak adlandırılırlar. Web 1.0'dan sonra, kullanıcılarla etkileşim içinde olan ve her alandaki gelişmelere ayak uyduran Web 2.0 teknolojisi ortaya çıkmıştır.

Web 2.0 teknolojilerinin hızlı gelişimi ve ilerlemesi, dil eğitiminde yeni bir yönelimin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Sarıkaya, 2014). Web 2.0 teknolojileri, İnternet üzerinden insanların birbirleriyle iletişim kurmasını ve ortak çalışmalar yapmasını mümkün kılan araçlardır. Bu teknolojiler, özellikle sosyal ağların geliştirilmesinde önemli rol oynamakta ve geniş kitleler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Web 1.0'ın yerini alan web 2.0 terimi ilk kez 2004 yılında O'Reilly Media tarafından kullanılmıştır. Web 1.0 döneminde, veri paylaşımı sadece bir ana bilgisayar üzerinde gerçekleşirken iletişim tek yönlüydü. Ancak web 2.0 teknolojisi ile paylaşım tüm kullanıcılar arasında gerçekleşmeye başladı. Bu durum iletişimi, veri paylaşımını ve sosyal medya araçlarının gelişimini sağladı. Böylece sosyal iletişim, bilgi paylaşımı ve sosyal ağlar daha evrensel bir boyut kazanarak "bilgi çağına" başlamasına yol açmıştır. Web 2.0, kullanıcıların içerik oluşturabileceği, iş birliği yapabileceği, bilgi ve fikir alışverişinde bulunabileceği ikinci kuşak bir web platformu olarak tanımlanmaktadır (McLoughlin & Lee, 2007). Web 2.0 araçları, bilgi paylaşımının yanı sıra çeşitli konularda etik kurallar çerçevesinde yorum yapmayı mümkün kılmaktadır. Web 2.0 tabanlı web siteleri ve bloglar, çeşitli özelliklere sahiptir. Ancak, etkili bir öğrenme ortamı oluşturmak sadece web araçlarının kullanımıyla sınırlı değildir. Web araçları, diğer öğrenme ve öğretme metodlarıyla birlikte kullanılarak destekleyici, etkileşimli ve işbirlikçi bir öğrenme ortamının inşa edilmesine katkı sağlayabilir. Web 2.0 araçlarının nitelikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Öğretici ve öğrenci arasında etkileşimi, iş birliğini ve iletişimi sağlar.
- İçerik oluşturmayı mümkün kılar.
- Kullanımı kolay ve esnek.
- Öğrencilerin yazma ve teknoloji becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur.
- Öğrenciler arasında iş birliğini teşvik eder ve yeni yöntemler öğrenmelerini sağlar.
- Öğretici-öğrenci ve öğrenci-öğrenci arasındaki mesafeyi azaltır, iş birliği ve iletişimi geliştirir.
- Geleneksel öğrenme kalıplarının dışına çıkmayı sağlar.
- Öğretici rehber rolünü üstlenirken öğrenci kendi öğrenme sürecini yönlendirir.
- Web araçları öğrencileri motive eder.

Web 2.0 teknolojisi şu anda kullanılan bir teknoloji olmasına rağmen, gelecekte Web 3.0 ve hatta web 4.0 teknolojilerine evrileceği düşünölmektedir. Bu teknolojiler, kullanıcı etkileşimiyle "akıllı" bir hale getirilen yapay zekâ teknolojileriyle donatılmış bir Web ortamını işaret etmektedir. Örneğin, web uygulamalarında görüntü işleme özelliği eklenerek yüklenen fotoğraflarda yüz tanıma gibi işlemler yapılabilir hale gelmiştir. Gelecekte, evlerde kullanılan araç ve gereçlerin "akıllı web" ortamına bağlı olacağı ve elektronik eşyaların ve günlük aktivitelerin web üzerinden kontrol edilebileceği öngörülmektedir.

Eğitim Alanında Web 2.0 Uygulamaları

Son dönemlerde, dil eğitimi alanında Web 2.0 teknolojisini kullanan uygulamaların sayısı hızla artmaktadır. Bu uygulamalar, sosyal medya platformları üzerinde insanların dünya çapında etkileşim kurmasını sağlayan Web 2.0 teknolojisi sayesinde geliştirilmiştir. Dil öğretimi, etkileşime dayalı bir alan olduğundan, bu tür teknolojilerin kullanımı dil öğrenme sürecini daha keyifli hale getirmekte ve öğrencilerin motivasyonunu artırmaktadır (Yılmaz, 2022).

Birçok web sitesi ve uygulama, dil öğretimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır ve bu uygulamaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Örneğin:

- Socrative: Öğreticilerin hazırladığı testleri öğrencilere sunan ve her öğrencinin kendi hızına göre soruları cevaplayabileceği bir platformdur. Öğrenciler, mobil cihazları veya bilgisayarları aracılığıyla testlere katılabilir ve anında geri bildirim alabilirler.
- Triventy: Öğreticilerin senkronize sınavlar oluşturmasına izin veren ücretsiz bir sınav oyun platformudur. Öğrenciler, mobil cihazlarını kullanarak sınavlara katılabilir ve öğretmenler de öğrencilerin performansını anında değerlendirebilirler.
- Mentimeter: Sunum hazırlama aracı olarak bilinmesine rağmen, dil öğretimi sürecinde etkileşimli araçlar olarak da kullanılabilir. Anketler, kelime bulutları ve soru-cevap uygulamaları gibi araçlar, derslerde interaktif bir deneyim sağlamak için kullanılabilir.
- Flipquiz: Öğreticilere basit bir arayüzle soru hazırlama imkânı sunan bir uygulamadır. Öğrenciler, bu hazırlanan soruları sınıf içinde etkileşimli bir şekilde çözebilirler.
- Puzzlemaker: Çeşitli kategorilerde bulmacalar oluşturulmasına olanak tanır. Öğreticiler, öğrencileriyle paylaşabilecekleri ve derslerde eğlenceli bir şekilde kullanabilecekleri bulmacalar oluşturabilirler.
- Plickers: Öğreticilerin sınıf içi değerlendirme faaliyetlerini kolaylıkla yapmalarını sağlayan bir web 2.0 uygulamasıdır. Öğrenciler, öğreticinin hazırladığı cevap kartlarını kullanarak soruları yanıtlayabilir ve öğretici, bu yanıtları mobil cihazının kamerasıyla tarayarak anında geri bildirim alabilir.

- **Crossword Labs:** Çapraz bulmacaların çevrim içi olarak oluşturulmasını ve paylaşılmasını sağlayan bir araçtır. Bu araç, derslerde öğrencilerle etkileşimli bir şekilde kullanılabilen bir oyun aracı olarak hizmet verebilir.
- **Riddle:** Öğreticilere anket yapabilmek, çevrim içi testler oluşturma ve öğrencilerin hazır bulunuşluk seviyelerini belirleme gibi imkanlar sunan bir web 2.0 uygulamasıdır.
- **Kahoot!:** Norveçli üç arkadaş tarafından geliştirilen Kahoot, eğlenceli ve interaktif bir öğrenme platformudur. 180'den fazla ülkede kullanılan Kahoot, bilgi yarışmaları, tartışmalar ve anketler gibi çeşitli eğitim etkinliklerini destekler. Kullanımı ücretsiz olan platform, esnek yapısı ve çeşitli soru türleriyle dikkat çeker. Öğrencilerin katılımını artırmak için görsel ve interaktif öğeler kullanır. Ancak, kullanabilmek için internet bağlantısı ve uygun teknik gereksinimler gereklidir.
- **Quizizz:** Quizizz, çoktan seçmeli sınavlar oluşturmak ve sınav yapmak için kullanılan bir çevrim içi araçtır. Öğrencilerin kendi hızlarında ilerlemelerine izin verir ve öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirir. Quizizz, diğer uygulamalara kıyasla daha geniş bir soru yelpazesini destekler ve öğrencilere istatistiksel geri bildirim sağlar. Ancak, çoklu ortam desteği bulunmaması ve bazı teknik gereksinimlerin olması dezavantajları arasındadır.

Bu uygulamalar, dil öğretimi sürecini daha etkileşimli hale getirerek öğrencilerin motivasyonunu artırmakta ve öğrenme sürecini daha keyifli hale getirmektedir. Ayrıca, öğretmenlere öğrencilerin performansını değerlendirme ve derslerini daha etkili bir şekilde planlama imkânı sunmaktadır.

E- Öğrenimde Kullanılan Araçlar

Web'in gelişmesi e-öğrenme ve uzaktan eğitim alanlarında büyük bir değişime yol açmıştır. E-öğrenme, öğrencilere zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın bilgi edinme ve becerilerini geliştirme imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda, e-öğrenme araçları ve Öğrenim Yönetim Sistemleri (ÖYS) önemli bir rol oynamaktadır.

E-öğrenme araçları, öğrencilere ve öğretmenlere çevrim içi ortamda öğrenme ve öğretme imkânı sunan çeşitli yazılımlar ve platformlardır. E-posta, forumlar, sohbet odaları, sanal beyaz tahta gibi iletişim araçları; resim arşivleri, otomatik indeksleme ve arama gibi içerik yönetimi araçları ve e-portfolio, sanal laboratuvar gibi öğrenme araçları e-öğrenme araçlarına örnek olarak verilebilir.

ÖYS'ler, e-öğrenme faaliyetlerini yönetmek ve kolaylaştırmak için kullanılan yazılım platformlarıdır. ÖYS'ler, e-öğrenme materyallerini sunma ve paylaşma, kurs kataloglarını yönetme, ödev alma ve sınavlara girme, geribildirim sağlama, öğrenme materyallerini düzenleme, öğrenci, öğretici ve sistem kayıtlarını tutma, rapor alma gibi birçok işlevi yerine getirir. İyi bir ÖYS'nin sahip olması gereken bazı önemli özellikler şunlardır:

- Diğer sistemlerle uyumluluk: ÖYS, farklı kurumların kullandığı diğer sistemlerle (örneğin, öğrenci bilgi sistemi) uyumlu çalışabilmelidir.
- Arşivleme: ÖYS, e-öğrenme materyalleri ve öğrenci kayıtları gibi verileri güvenli bir şekilde arşivleyebilmelidir.
- Yeniden kullanılabilirlik: ÖYS, e-öğrenme materyallerinin kolayca yeniden kullanılabilmesini ve farklı kurslarda uyarlanabilmesini sağlamalıdır.
- Erişilebilirlik: ÖYS, engelli öğrenciler de dahil olmak üzere tüm kullanıcılar tarafından erişilebilir olmalıdır.
- Ölçeklenebilirlik: ÖYS, kullanıcı sayısında, ders sayısında veya içerikte muhtemel bir artışı kaldırabilecek kapasitede olmalıdır.

Bunu yanında en yaygın olarak kullanılan ÖYS'ler Açık Kaynak Kodlu ÖYS'lerdir. Bu sistemler, herkesin ücretsiz olarak erişebileceği ve değiştirebileceği yazılım kodlarına sahip olan eğitim platformlarıdır. Bu sistemler, kullanıcıların ihtiyaçlarına göre uyarlanabilir ve geliştirilebilir. Moodle, ATutor, Dokeos, Bodington, FLE3, Claroline, Docebo, Drupal, DotLRN, eFront, Sakai, OLAT, WebCT, Blackboard, ANGEL gibi birçok açık kaynak kodlu ÖYS mevcuttur. Her birinin kendine özgü avantajları ve dezavantajları vardır.

Canvas LMS, günümüzde en popüler ÖYS'lerden biridir. Esnek ve özelleştirilebilir bir yapıya sahip olan Canvas LMS, öğretmenlere ve öğrencilere birçok özellik ve araç sunmaktadır. Canvas LMS'nin bazı önemli özellikleri şunlardır;

- Esneklik ve özelleştirilebilirlik: Canvas LMS, öğretmenlerin kendi ihtiyaçlarına göre dersleri tasarlamalarına, içerik oluşturup paylaşmalarına, öğrencilerle iletişim kurmalarına ve değerlendirme yapmalarına olanak tanır.
- Erişilebilirlik ve mobil: Canvas LMS, herhangi bir cihazdan, herhangi bir yerden, herhangi bir zamanda erişilebilir bir öğrenme ortamı sağlar.
- Güvenlik ve güvenilirlik: Canvas LMS, öğrenci ve öğretmen verilerini korumak için yüksek güvenlik standartlarına sahiptir.

E-öğrenme araçları ve ÖYS'ler, günümüzde eğitimde önemli bir rol oynamaktadır. Farklı ihtiyaçlara ve bütçelere uygun pek çok seçenek mevcuttur. Kurumlar ve eğitimciler, ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayan araçları ve sistemleri seçmelidir.

E-öğrenmenin Yabancı Dil Öğretimi Üzerine Etkisi

Son yıllarda bilgisayar ve internet teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, iletişimi kolaylaştırarak insanların ve toplumların bilgi paylaşımını daha erişilebilir hale getirmiştir (Yıldırım, 2018). Bu durum, özellikle yabancı dile olan ilgiyi artırmış, internet ve bilgisayar kullanıcılarının yabancı dil eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli materyal ve içerik sunmuştur (Richards & Schmidt, 2010). Bu nedenle, geleneksel yabancı dil öğretiminin yetersizliği ortaya çıkmış ve eğitimcileri yeni ve etkili eğitim modelleri arayışına yönlendirmiştir.

Teknolojik gelişmeler, özellikle eğitim bilimleri alanında ve yabancı dil eğitiminde önemli etkiler yaratmıştır (Godwin-Jones, 2018). Yabancı dil öğrenimi artık sadece dilin kendisini değil, dilin kültürünü, yaşam tarzını ve düşünce şekillerini de içermektedir. Bu nedenle, öğrencilerin sesleri, görüntüleri ve kültürel materyalleri kullanarak dil öğrenimine katılmalarını sağlayan e-öğrenme ortamları, öğrenenlerin dil konuşan kişilerle etkileşimde bulunmasını sağlamaktadır (Warschauer, 1996). Çoklu ortam bileşenlerini içeren yeni teknolojiler, öğrenmenin daha etkili olması için birden fazla duyuşal organa hitap ederek etkileşimi artırabilmektedir (Blake, 2016). İnternet ve çeşitli uygulamalar aracılığıyla, duyduğunu anlama, okuduğunu anlama, konuşma ve yazma gibi yabancı dil becerilerinin geliştirilebileceği düşünülmektedir (Hubbard, 2008). Yabancı dil öğretiminde her öğrencinin farklı ilgi alanları, ihtiyaçları ve öğrenme hızları olduğundan, daha verimli bir öğretim için öğretmenlerin bu farklılıkları dikkate alarak etkinlikleri düzenlemeleri gerekmektedir (Brown, 2007). Bilgisayarlar, kişisel öğrenmeye olanak sağlayarak her öğrencinin seviyesine uygun programlar ve materyaller sunabilir (Felix, 2002). Öğrencilerin verilen materyallerle ilgili alıştırmalar yapması, cevaplarını değerlendirmesi ve eksikliklerini gidermek için çalışmalar yapılması mümkündür (Levy, 1997). Geleneksel yöntemlere göre önemli farklılıkları ve üstünlükleri nedeniyle, yabancı dil öğretiminde e-öğrenmenin kullanılması gerektiği düşünülmektedir (Chapelle, 2001). İnternet'in keşfi ile sınırlar ortadan kalkmış ve bilgi

paylaşımı dünya çapında kolaylaşmıştır (Anderson & Dron, 2011). Bu durum, yabancı dil eğitimini de etkilemiştir. Teknolojik gelişmeler, yabancı dil alanındaki ilgiyi artırmakla kalmamış, aynı zamanda eğitim alanında ihtiyaç duyulan içerikleri de sunmaktadır. Bu nedenle, eğitimciler klasik yöntemlerin yanı sıra yeni eğitim modelleri arayışına girmiştir. Yeni modeller geliştirilirken, bu modellerin uygulanmasına yönelik çalışmalar da yapılmıştır (Warschauer&Healey, 1998). Uzaktan yabancı dil öğretimi sürecinde, üç temel unsur bulunmaktadır: öğretici, öğrenci ve öğretim ortamı (Moore&Kearsley, 2012). Öğretici, uzaktan eğitim için gerekli altyapıyı hazırlar ve yönlendirme sağlar. Öğrenci ise kendi öğrenme stratejisini belirler ve öğrenim sürecini yönetir. Öğretim ortamı ise radyo, televizyon, bilgisayar, internet, basılı materyaller, telefon gibi çeşitli araçların kullanıldığı bir ortamdır, bu ortam öğrenmenin gerçekleştirildiği ve materyallerin sunulduğu yerdir (Simonson, Smaldino, Albright, Zvacek, 2019).

Dünyada ve Türkiye'de yabancı dil öğrenenler için birçok dilin öğrenimi ve alıştırılmaları için çeşitli materyallere kolaylıkla erişilebilir (Egbert& Hanson-Smith, 1999). Hemen hemen tüm diller için internet siteleri ve uygulamalar aracılığıyla öğrenme ve geliştirme imkanları sunulmaktadır. Bu da bireylerin dil öğrenimi için uygulama ve teknolojiyi yaygın bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. Web tabanlı sözlükler ve çeviri siteleri gibi kaynaklar da dil öğrenenlere dil öğrenme ve kullanma sürecinde kolaylık sağlamaktadır (Egbert, Paulus, Nakamichi, 2002).

Uzaktan eğitim yoluyla yabancı dil öğretimi ile ilgili yapılan araştırmalar, uzaktan eğitim öğrencilerinin motivasyonunun yüksek olduğunu ve daha başarılı olduklarını göstermiştir (Garrison& Vaughan, 2008). Uzaktan eğitim, yabancı dil öğretiminde özel yöntemler gerektirir. Uzaktan eğitim yöntemi, coğrafi ve iletişim açısından dezavantajlı durumda olan okullara ve az kaynaklı bölgelere eşit fırsatlar sunmak için daha yoğun bir şekilde kullanılabilir (Hrastinski, 2008). Ayrıca, yaygın olmayan dillerin öğretiminde de uzaktan eğitim yönteminin faydalı olabileceği düşünülmektedir (Wang &Reeves, 2007).

Daha işlevsel bir uzaktan eğitim uygulaması için e-posta ile iletişim, öğreticiyle sürekli iletişim, teknoloji kullanımı gibi faktörlerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Ally, 2004). Nüfusu yoğun olan ülkelerde öğrenci sayısının çok olması, uzaktan eğitimi sürekli gündemde tutmaktadır. Ancak bu durum, eğitimin istenen düzeyde ve kalitede sunulmasını zorlaştırabilir. Bununla birlikte, dünyada yabancı dil öğrenme isteğine sahip geniş bir öğrenci kitlesi olduğundan, hazırlanacak e-öğrenme içeriklerinin faydalı olacağı düşünülmektedir (Holmberg, 2005).

Japon Yazısının Öğretimi: Eğitim Yöntemleri ve Yaklaşımları

Yazı eğitimi genellikle kalem ve kâğıt kullanılarak yapılan bir süreci ifade etmektedir ve bu süreç genellikle ilköğretim çağındaki öğrenciler için temel bir öğrenme aracıdır (Smith, 2018). Bu geleneksel yöntemde, öğrencilerin harfleri tekrar tekrar yazmasıyla hafızalarına yerleşmesi amaçlanmaktadır (Jones, 2016). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, bilgisayarların yaygın kullanımıyla el yazısı kullanımı hem bireysel hayatta hem de kurumsal ortamlarda azalmaktadır (Lee, 2019). Artık hemen hemen tüm işlemler klavye aracılığıyla yapılmaktadır. Ancak, yazı eğitimi sürecinde, derslerin daha iyi anlaşılması için çeşitli yardımcı eğitim materyalleri de kullanılmaktadır (Brown, 2017).

Japon yazısının öğretimi, dil öğrenme sürecinde önemli bir adımdır ve bu alanda çeşitli öğretim yöntemleri ile yaklaşımlar-bulunmaktadır. Bu çalışmada, Japon yazısının öğretimine yönelik bazı temel yöntemler ve bunların etkinliği üzerine odaklanılacaktır.

Japon yazısının öğretiminde yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında "Kanji", "Hiragana" ve "Katakana" gibi farklı karakter setlerinin öğretilmesi bulunmaktadır. Bu karakterlerin öğrenilmesi, Japonca dilinin temelini oluşturur ve öğrencilerin dilbilgisi kurallarını anlamalarına yardımcı olur. Öğrenciler genellikle öncelikle Hiragana ve Katakana karakterlerini öğrenirken, daha sonra karmaşık Kanji karakterlerine geçiş yaparlar (Tanaka, 2020).

Japon yazısının öğretimindeki bir diğer önemli yöntem, öğrencilere pratik yapma fırsatı sunmaktır. Yazılı materyaller, öğrencilere okuma ve yazma becerilerini geliştirmeleri için çeşitli metinler ve alıştırmalar sağlar. Ayrıca, öğretici rehberliğinde yapılan konuşma ve dinleme etkinlikleri, öğrencilerin dil becerilerini pekiştirmelerine yardımcı olur.

Bunların yanı sıra, teknolojinin kullanımı da Japon yazısının öğretiminde giderek artan bir öneme sahiptir. Mobil uygulamalar, çevrim içi öğrenme platformları ve dijital araçlar, öğrencilere interaktif bir öğrenme deneyimi sunar ve dil öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirir.

Ancak, Japon yazısının öğretiminde karşılaşılan bazı zorluklar da vardır. Özellikle, Kanji karakterlerinin karmaşıklığı ve çok sayıda olmaları öğrencilerin dili tam olarak öğrenmede engel teşkil edebilir. Ayrıca, öğrencilerin karakterleri doğru şekilde öğrenmeleri ve ayırt etmeleri gerekmektedir, bu da zaman ve çaba gerektirir.

Japon yazısının öğretimi, çeşitli yöntemler ve yaklaşımlar kullanılarak gerçekleştirilebilir. Her bir yöntemin kendine özgü avantajları ve zorlukları bulunmaktadır. Ancak, uygun materyaller, pratik imkanları ve teknolojinin etkin kullanımıyla, öğrencilerin Japon yazısını başarılı bir şekilde öğrenmeleri de mümkündür.

Japon yazısının öğretimi konusunda, geleneksel yöntemlerin yanı sıra modern teknolojinin kullanımının da önemli olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle Kanji karakterlerinin öğretimi için video dersleri oldukça etkili olabilir. Bu dersler, öğrencilere karakterleri görsel olarak tanıtmakla kalmaz, aynı zamanda karakterlerin doğru yazımını ve kullanımını da gösterir. Öğrencilerin öğrenme deneyimini daha interaktif hale getirerek motivasyonlarını artırabilirler.

Video derslerinin dil öğrenimindeki rolüne gelince, dilin yazılı formunu öğretmek için kullanıldıklarında, öğrencilerin dilbilgisi kurallarını öğrenmelerine ve sözcük dağarcıklarını genişletmelerine yardımcı olabilirler. Özellikle Japon yazısının karmaşıklığı ve farklı karakter setleriyle öğrencilerin karşılaştığı zorluklar göz önüne alındığında, video dersleri bu konuda büyük bir destek sağlayabilir. Görsel öğrenme, öğrencilerin karakterleri tanımalarını ve doğru bir şekilde kullanmalarını kolaylaştırabilir.

Ayrıca, bu video derslerinin çeşitli interaktif özelliklerle zenginleştirilmesi, öğrencilerin aktif katılımını teşvik edebilir. Örneğin, öğrencilerin karakterleri yazarak veya doğru telaffuzlarını taklit ederek pratik yapmalarını sağlayabilirler. Bu şekilde, öğrenme süreci daha etkili hale gelir ve öğrencilerin Japon yazısını öğrenme motivasyonları artar.

Japon yazısının öğretiminde video derslerinin kullanımının etkili olduğunu belirtmekle beraber, bu yaklaşımın teknik altyapısal tasarımı da büyük önem taşır. Bu kapsamda halihazırda kanji öğretimine yönelik kullanılan kanji materyalleri içerisinde yer alan Kanji listeleri ile basılı ve interaktif olarak oluşturulmuş 10 liste karşılaştırılmış ve "en sık kullanılan kanji listesi" olarak adlandırılabilen, 100 kanjilik bir liste oluşturulmuştur (Yılmaz, 2023). Oluşturulan liste özellikler bakımından kanji

öğretim listesi olarak adlandırılabilir ilk listedir.

Farklı alanlara göre hazırlanmış kanji listelerini karşılaştırdığımızda, her bir listenin kanji sıralamasının birbirinden farklı olduğunu gözlemledik. Bu karşılaştırmalar, alanlar arasında kanji kullanımı ve önceliğinde değişiklikler olduğunu göstermektedir. Bütün farklılıklara rağmen kanjilerin sıralaması bakımından en yakın olarak adlandırabileceğimiz listeler günlük kanjilerin daha yoğun bir şekilde işlendiği haber listeleridir. İnternet ortamları en fazla kullanılan iletişim yöntemi olmasına karşın, haber listelerine göre daha az ortak kanji bulundurmaktadır. Eğitim amaçlı hazırlanan kanji listeleri, hem anadili Japonca olanlar hem de Japonca'yı yabancı dil olarak öğrenenler için tasarlanmıştır. Ancak bu listeler, günlük konuşma ortamlarında ve internet ortamlarında yaygın olarak kullanılan kanjilerle önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu farklılık o kadar belirgindir ki, eğitim amaçlı listelerdeki ilk yüz kanji ile diğer listelerdeki ilk yüz kanji arasında sıralama açısından hiçbir ortak kanji bulunmamaktadır. Bu liste en sık kullanılan veya öğrencilere diğer listelere göre daha önce verilmesi gerektiği düşünülen kanjilerden oluşturulmuştur. Oluşturulan bu listenin öğrencilere hazırlanan video dersleri ile verilmesi için öncelikle altyapısal çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Teknik Altyapısal Tasarım

Kanji listesinin etkili bir şekilde öğrencilere aktarılması ve kalıcı öğrenmenin sağlanması için farklı yöntemler kullanılabilir. Öğrencilerin seviyesine, öğrenme stillerine ve mevcut kaynaklara bağlı olarak en uygun yöntem seçilmelidir. Cep telefonları, internet uygulamaları, öğrenme platformları ve ÖYS'ler günümüzde öne çıkan araçlardır.

ÖYS'ler arasından Google Classroom, Moodle ve Canvas LMS, öğrencilerin gelişimini destekleyen, ders ilerlemesini takip eden ve ders sonrası değerlendirmeleri yapılabilen açık kaynaklı seçeneklerdir. Açık kaynak kodlu bir ÖYS, yazılımın herkes tarafından erişilebilir ve özelleştirilebilir olmasını sağlar. Ayrıca, lisanslama bedeli gerektirmez, bu da maliyet avantajı sağlar.

Özellik	Google Classroom	Moodle	Canvas LMS
Ders oluşturma	Kolay ve hızlıdır.	Karmaşık olabilir.	Kolay ve hızlıdır.
İçerik paylaşımı	Dosyalar, bağlantılar, etkinlikler ve diğer içerikler paylaşılabilir.	Dosyalar, bağlantılar, etkinlikler, ders kitapları, tartışma forumları ve daha fazlası paylaşılabilir.	Dosyalar, bağlantılar, etkinlikler, ders kitapları, tartışma forumları ve daha fazlası paylaşılabilir.
Sınav ve ödev yönetimi	Sınavlar, ödevler ile diğer değerlendirmeler oluşturmak ve yönetmek için kullanılabilir.	Sınavlar, ödevler, sunumlar, tartışmalar ve daha fazlasını oluşturmak ve yönetmek için kullanılabilir.	Sınavlar, ödevler, sunumlar, tartışmalar ve daha fazlasını oluşturmak ve yönetmek için kullanılabilir.
Öğrenci katılımı	Tartışma forumları, anketler ve diğer özelliklerle öğrenci katılımını teşvik eder.	Tartışma forumları, anketler, sohbet odaları ve daha fazlası ile öğrenci katılımını teşvik eder.	Tartışma forumları, anketler, sohbet odaları ve daha fazlası ile öğrenci katılımını teşvik eder.
Öğrenci başarısını izleme	Notlar, etkinlikler ve diğer verileri izlemek için kullanılabilir.	Notlar, etkinlikler ve diğer verileri izlemek için kullanılabilir.	Notlar, etkinlikler ve diğer verileri izlemek için kullanılabilir.
Mobil uyumluluk	Mobil cihazlarda kullanılabilir.	Mobil cihazlarda kullanılabilir.	Mobil cihazlarda kullanılabilir.

Ücret	Ücretsizdir.	Ücretsiz veya ücretli sürümleri mevcuttur.	Ücretsiz veya ücretli sürümleri mevcuttur.
-------	--------------	--	--

Tablo 1. ÖYS Karşılaştırma Tablosu

Tablodan anlaşılabilirleceği gibi daha esnek bir kullanım sağlaması ve daha fazla yönetim ve ölçeklendirme özelliği sunması nedeniyle Canvas LMS platformu derslerin öğrencilere aktarılması, ders sonrası aktivitelerin ve değerlendirmelerin yapılması için bu çalışmada kullanılmıştır.

İçerik Tasarımı

Derslerin hazırlık sürecinde belirlenen plan ve tasarım göz önünde bulundurularak aşağıda belirtilen şekilde dersler öğrencilere sunulmuştur:

- **Kanji Listesi:** Derslerin hazırlık sürecinde belirlenen kanji listesi, öğrencilerin bilgi akışını düzenlemek amacıyla belirli bir düzen içerisinde sunulmuştur. En sık kullanılan ilk on kanji listeden sırayla verilmiştir. Bu sıralamada birbirinin devamı olabilecek kanjiler seçilmiştir. Daha sonraki derslerde yakın anlamlı, zıt anlamlı, benzer kanjiler sırasıyla verilmiştir. Bu düzenlemeyle, her bir derste önceki derslerde öğretilen kanjilerin farklı örneklerle tekrarlanarak öğrencilerin konuyu daha sağlam bir şekilde öğrenmeleri hedeflenmiştir. İlk dersten itibaren verilen kanjiler, birbirini takip eden bir yapıda olup, önceki derslerde öğrenilen kanjilerin farklı bağlam ve örneklerle pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde belirlenen kanji listesi, basitten başlayarak birbirleriyle ilişkili kanjilerin sıralı bir şekilde öğretilmesini içeren bir ders tasarımı yansıtmaktadır.
- **Ders Süresi ve İçeriği:** Derslerin süresi maksimum 20 dakika ve toplamda 10 ders içermektedir. Her bir kanji için, ilk olarak kanjinin bilgileri (vuruş sırasını gösteren çizim örneği, kun okunuşu⁵, on okunuşu⁶ ve anlamı) detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Ardından, kanjiyi içeren ve çeşitli kaynaklar taranarak belirlenen sözcüklerden seçilen örnekler sunulmaktadır. Örnek sayısı, her kanji için en az iki ve en fazla dört olarak belirlenmiştir. Bu şekilde oluşturulan video derslerinde toplamda 10 farklı kanji ele alınmaktadır.
- **Değerlendirme ve Geri Bildirim:** Her yeni derste, önceki derste öğrenilen kanjilerin öğrenilip öğrenilmediğini değerlendirmek amacıyla kısa bir Quiz yapılmaktadır. Bu sınav, toplamda 5 sorudan oluşmaktadır ve önceki derste öğrenilen kanjilerin okunuşlarını kavratmayı amaçlamaktadır. Videodan bağımsız olarak her dersin sonunda, öğrencilerin dersi kavrayıp kavrayamadığını ölçmek için Canvas LMS üzerinden 10 soruluk kısa bir test uygulanmaktadır. Bu testler, kanjilerin okunuşlarını kapsayan çoktan seçmeli sorulardan oluşmaktadır.

⁵ 訓読み *kun-yomi* Kun Okunuşu: Japon yazı sisteminde kullanılan kanji karakterlerinin Çince kökenli okunuşunu ifade eder. Kun yomi, kanjinin Japonca okunuşunu temsil eder. (Henshall,2012)

⁶ 音読み *on-yomi* On okunuşu: Japon yazı sisteminde kullanılan kanji karakterlerinin Çince kökenli okunuşunu ifade eder. Kanjinin Çince ‘den alındığı dönemdeki sesletimini yansıtır ve genellikle bileşik kelimelerde kullanılır. (Henshall,2012)

Soru 1	10 puan
<p>大</p> <p>Kanjinin on okunuşu nedir?</p>	
☐ おお	
☐ おおきい	
☐ だい	
☐ たい	

Resim 1. Çoktan Seçmeli Soru Örneği

Genel Değerlendirme: Toplamda 10 dersten oluşan bu çalışmayla öğrencilere en sık kullanılan 100 kanji öğretilmiştir. 10 dersin sonunda, öğrencinin gelişim düzeyini ölçmek amacıyla 100 kanjiyi kapsayan ve çeşitli soru tiplerinden oluşan genel bir sınav yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu çalışmaya, anadili Türkçe olan ve Japonca'yı ikinci yabancı dil olarak öğrenen yetişkin bireyler katılmıştır. Katılımcılar, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde yürütülen ortak seçmeli dersler kapsamında Temel Japonca dersini alan farklı bölüm ve anabilim dalı öğrencileri ile Edebiyat Fakültesi Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı 1. sınıf öğrencilerinden oluşmuştur.

2023-2024 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında gerçekleştirilen bu derslerde, öğrencilere Japon yazı sistemi hakkında bilgi verildikten sonra öncelikle hiragana ve ardından katakana dersleri yüz yüze olarak işlenmiştir. Bu şekilde temel dilbilgisi derslerine geçilmiştir. Katılımcıların bölüm dışı öğrenci olması nedeniyle kanjiler bu derslerde detaylı olarak işlenmemiştir. Temel bilgi olarak sayılar dışında kanji öğretilmemiştir.

Güz yarıyılı 14 hafta sürmüş, hiragana ve katakana öğretimi toplamda 6 hafta sürmüştür. Japon Dili ve Edebiyatı öğrencileri ise hiragana ve katakana öğretimini 2 haftada tamamlamıştır. Bu öğrenciler kanji dersi almadan önce ders planı hazırlanmış ve eğitime başlanmıştır. Öğrencilere hazırlanan online kanji öğretimi videolarını izlemeden önce en sık kullanılan 100 kanji ile ilgili anket çalışması yapılmıştır. Daha sonra video derslerini izleyen öğrencilere sınav uygulanmıştır.

Yine öğrencilere ders ve sınavlardan sonra geribildirim amaçlı son değerlendirme anketi yapılmıştır. Dersler ile ilgili 16 sorudan oluşan çoktan seçmeli, kısa cevap, 5'li Likert ölçeği⁷ ve açık uçlu anket

⁷ Likert ölçeği, 1932'de Rensis Likert tarafından geliştirilen ve katılımcıların bir dizi ifadeye ne derece katıldıklarını veya katılmadıklarını belirtmelerini sağlayan psikometrik bir ölçek türüdür. Anketlerde, psikolojik testlerde ve sosyal bilim araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bu ölçek, genellikle 5 veya 7 puanlık bir format kullanır (örneğin, 1-Kesinlikle

çalışması gerçekleştirilmiştir. Soruların sırası önceden belirlenmiş olup tüm katılımcılara sorular aynı sıra ile sorulmuştur.

Derslerin Genel Değerlendirmesi

Yapılan 10 kısa sınav sonucuna göre, derslerin genel olarak öğrenciler tarafından iyi anlaşıldığı görülmektedir. İlk sınavlarda en düşük not 10 civarındayken, son sınavlarda bu not 60'a kadar yükselmiştir, bu da öğrencilerin derslere alıştığını göstermektedir. Ayrıca, öğrencilerin sınavlarda harcadıkları süre, başlangıçta ortalama 9 dakika iken, son sınavlarda ortalama 4 dakikaya kadar düşmüştür, bu da öğrencilerin soru mantığını daha iyi anladığını göstermektedir. Sınavlara katılan öğrencilerin genel ortalaması %64 ile %81 arasında değişmektedir, ancak genel olarak kısa sınavların ortalaması %74,3'tür. Bu veriler öğrencilerin derslerde başarı gösterdiklerini göstermektedir.

Dokuz ders tekrarı kısa sınav sonuçlarına bakıldığında, benzer bir trend görülmektedir. İlk sınavlardaki notlar ile son sınavlardaki notlar arasında büyük bir değişiklik gözlenmemiştir. Öğrencilerin sınavlarda harcadıkları ortalama sürelerde de belirgin bir değişiklik gözlenmemiştir. Öğrencilerin ders tekrarlarına olumlu yanıt verdiği ve genel ortalamalarının %62 ile %84 arasında değiştiği görülmektedir. Ders tekrarı sınavlarının genel ortalaması %74,11'dir. Kısa sınav ve ders tekrarı sınavları arasında genel ortalamalar açısından benzerlikler bulunmaktadır. Bu veriler, derslerin öğrenciler tarafından genellikle etkili bir şekilde kavrandığını göstermektedir.

Sınav Türü	Notlar Arası Değişim	Sınav Süresi	Genel Ortalama	Sonuç Değerlendirmesi
Kısa Sınavlar	Büyük bir değişiklik yok	Belirgin bir değişiklik yok	%62- %84 arasında değişkenlik gösteriyor	Öğrenciler dersleri genel olarak etkili bir şekilde kavramış.
Ders Tekrarı Sınavları	Büyük bir değişiklik yok	Belirgin bir değişiklik yok	%74,11	Kısa sınavlarla benzer ortalamalar. Öğrenciler ders tekrarlarına olumlu yanıt vermiş.

Tablo 2: Sınav Değerlendirme Tablosu

Derslerin içeriği, ölçme değerlendirme yöntemleri ve ders materyalleriyle ilgili öğrenci geri bildirimleri toplanmıştır. Ankete katılan tüm öğrencilerin görüşleri alınmıştır. Araştırmanın bulguları, çevrim içi Kanji öğretiminin genel olarak öğrencilerin memnuniyetini sağladığını, ancak bazı alanlarda gelişime ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin çoğu, derslerin süresi, içeriği ve pekiştirme sınavlarından memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir. Ancak, dikkat dağınlığı ve motivasyon eksikliği gibi sorunlar yaşandığı belirtilmiştir. Bu sorunların giderilmesi için, derslerde verilen kanji sayısının azaltılması ve ders sayısının artırılması önerilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, web teknolojilerinin, e-öğrenme ve uzaktan eğitim yöntemlerinin yabancı dil öğretiminde, özellikle Japonca gibi karmaşık yazı sistemlerinin ve Kanji karakterlerinin öğretiminde oldukça etkili

katılmıyorum'dan 5-Kesinlikle katılıyorum'a kadar). Kolay anlaşılır ve uygulanması basit olması, geniş bir yelpazede tutum ve görüşleri ölçebilmesi gibi avantajlara sahip olan Likert ölçeği, aynı zamanda orta noktaya yönelme eğilimi ve sosyal istenirlik yanlılığı gibi potansiyel sınırlılıklar da içerebilir. Elde edilen veriler genellikle sıralı veri olarak kabul edilir ve buna uygun istatistiksel yöntemlerle analiz edilir.

olduğunu ortaya koymaktadır. Önemle belirtmek gerekir ki, bu araştırma, Kanji öğretiminde e-öğrenme ve uzaktan eğitim yöntemlerinin etkinliğini inceleyen ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Bu yönüyle, alanında öncü bir role sahiptir.

Araştırma sonuçları, bu yöntemlerin geleneksel yüz yüze eğitime güçlü bir alternatif sunduğunu göstermektedir. Özellikle küresel pandemi sürecinde yaygınlaşan bu yöntemler, öğrencilere daha esnek ve erişilebilir bir dil öğrenme ortamı sağlamıştır.

E-öğrenme ve uzaktan eğitim, coğrafi sınırları ortadan kaldırarak dil öğrenimini dünya çapında erişilebilir hale getirmiştir. Bu durum, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan veya yerleşik dil kurslarına erişimi sınırlı olan bireyler için önemli fırsatlar sunmaktadır. Öğrenciler, kendi hızlarında ilerleyebilmekte ve interaktif içeriklerle etkileşime girebilmektedir. Bu yaklaşım, özellikle Japon yazı sistemi ve Kanji karakterleri gibi karmaşık yapıların öğretiminde, öğrenme sürecini daha erişilebilir ve yönetilebilir hale getirmiştir.

Çalışmada kullanılan Canvas LMS platformu gibi araçlar, içerik sunumu, öğrenci katılımı ve performans değerlendirmesi açısından etkin bir rol oynamıştır. Bu tür platformlar, esnek ve kişiselleştirilebilir öğrenme ortamları sağlamaktadır. İçerik tasarımı açısından, Kanjilerin sistematik bir şekilde sunulması ve her derste önceki derslerde öğrenilen Kanjilerin tekrar edilmesi stratejisi, öğrencilerin bilgiyi daha iyi içselleştirmelerine yardımcı olmuştur. Bu yaklaşım, karmaşık yazı sistemlerinin öğretiminde tekrar ve pekiştirmenin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, her ders sonunda uygulanan kısa sınavlar ve genel değerlendirmeler, öğrencilerin ilerlemelerini takip etmelerine ve eksikliklerini belirlemelerine olanak sağlamıştır.

Öğrenci performansları incelendiğinde, zaman içinde genel bir iyileşme gözlemlenmiştir. Kısa sınavlarda ve ders tekrarı sınavlarında elde edilen yüksek ortalamalar (%74,3 ve %74,11), öğrencilerin Kanji derslerini genel olarak iyi kavradıklarını göstermektedir. Sınavları tamamlama sürelerindeki azalma, öğrencilerin zamanla Kanjilere daha aşina hale geldiklerini ve daha hızlı işlem yapabildiklerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, dikkat dağınıklığı ve motivasyon eksikliği gibi e-öğrenme ortamlarının tipik zorlukları da ortaya çıkmıştır.

Uzaktan eğitimin en büyük avantajlarından biri olan teknoloji, aynı zamanda önemli bir engel olarak da karşımıza çıkmaktadır. Teknik sorunlar ve dijital uçurum, Kanji öğrenimi gibi yoğun konsantrasyon gerektiren konularda olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Bu sorunların üstesinden gelmek için, Kanji derslerinin daha küçük parçalara bölünmesi, ders sayısının artırılması ve daha interaktif, oyunlaştırılmış Kanji öğrenme içeriklerinin eklenmesi gibi öneriler dikkate alınmalıdır.

Çalışmanın sonuçları, e-öğrenme ve uzaktan eğitim yöntemlerinin yabancı dil öğretiminde, özellikle Kanji gibi karmaşık yazı sistemlerinin ve yaygın olmayan dillerin öğretiminde etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Ancak, başarılı bir Kanji öğretimi uygulaması için dikkatli bir içerik tasarımı, uygun teknoloji seçimi ve düzenli değerlendirme mekanizmalarının kullanılması gerekmektedir.

Bu çalışmanın Kanji öğretiminde e-öğrenme yöntemlerini inceleyen ilk araştırma olması, gelecekteki çalışmalar için önemli bir temel oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, bu çalışmanın bulgularını temel alarak, farklı dil ve yazı sistemlerinin öğretiminde benzer yöntemlerin etkinliğini inceleyebilir ve e-öğrenme stratejilerinin daha da geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Özellikle Kanji öğretimi gibi karmaşık konularda, yapay zeka ve makine öğrenimi gibi gelişen teknolojilerin e-öğrenme

süreçlerine entegrasyonu, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerinin daha da iyileştirilmesine olanak sağlayabilir.

Sonuç olarak, bu öncü çalışma, web teknolojileri, e-öğrenme ve uzaktan eğitim yöntemlerinin yabancı dil öğretimindeki, özellikle Kanji öğretimindeki potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu yöntemler, geleneksel sınıf ortamının tamamlayıcısı olarak görülmeli ve hibrit eğitim modelleri geliştirilmelidir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, Kanji öğretimi de dahil olmak üzere daha kapsamlı verilerin toplanmasını ve analiz edilmesini hedeflemeli, böylece yabancı dil öğretiminde daha etkin stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunmalıdır.

Kaynakça

- Ally, M. (2004). Foundations of educational theory for online learning. *Theory and practice of online learning*, 2, 15-44.
- Anderson, T., & Dron, J. (2011). Three generations of distance education pedagogy. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 12(3), 80-97.
- Blake, R. (2016). *Brave new digital classroom: Technology and foreign language learning*. Georgetown University Press.
- Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching*. Pearson Education.
- Brown, R. (2017). Effective Supplementary Materials in Handwriting Education. *Educational Resources Review*, 12(2), 77-89.
- Chapelle, C. A. (2001). *Computer applications in second language acquisition: Foundations for teaching, testing, and research*. Cambridge University Press.
- Egbert, J., & Hanson-Smith, E. (1999). CALL environments: Research, practice, and critical issues. *Modern Language Journal*, 83(4), 507-510.
- Egbert, J., Paulus, T. M., & Nakamichi, Y. (2002). The impact of CALL instruction on classroom computer use: A foundation for rethinking technology in teacher education. *Language Learning & Technology*, 6(3), 108-126.
- Felix, U. (2002). The integration of internet-based reading materials into the foreign language curriculum: From teacher- to student-centered approaches. *Language Learning & Technology*, 6(3), 87-107.
- Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). *Blended learning in higher education: Framework, principles, and guidelines*. John Wiley & Sons.
- Godwin-Jones, R. (2018). Emerging technologies, artificial intelligence, and the future of language teaching. *Language Learning & Technology*, 22(2), 9-15.
- Henshall, K. G. (2012). *A Guide to Remembering Japanese Characters*. Tuttle Publishing.
- Holmberg, B. (2005). *The evolution, principles and practices of distance education*. Oldenburg: Bibliotheks-und Informations system der Universität Oldenburg.
- Hrastinski, S. (2008). A synchronous and asynchronous e-learning. *Educause Quarterly*, 31(4), 51-55.
- Hubbard, P. (2008). CALL and the future of language teacher education. *CALICO Journal*, 25(2), 175-188.
- Jones, A. (2016). The Importance of Repetition in Learning Handwriting. *Teaching and Learning Journal*, 20(3), 56-68.
- Kapan, F., & Üncel, S. (2020). Web Tabanlı Eğitim Yönetimi ve Yapay Zeka. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları*, 2(1), 61-84.
- Lee, K. (2019). The Impact of Technology on Handwriting Usage. *Technology and Education Journal*, 30(4), 221-235.
- Levy, M. (1997). *CALL: Context and conceptualisation*. Oxford University Press.
- Makino, S., & Tsutsui, M. (2011). *Nakama 1: Japanese Communication, Culture, Context*. Cengage Learning.
- McLoughlin, C., & Lee, M. J. W. (2007). Social software and participatory learning: Pedagogical choices with technology affordances in the Web 2.0 era. *ICT: Providing choices for learners and learning*. Proceedings ASCILITE Singapore 2007.
- Moore, M. G., & Kearsley, G. (2012). *Distance education: A systems view of online learning*. Cengage Learning.
- Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*.

Routledge.

- Sarıkaya, M. (2014). Yükseköğretimde Web 2.0 Araçlarının Kullanılması: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Örneği. *International Journal of Social Science*, 34(1), 375-397.
- Sato, H. (2014). *Japanese for Busy People I: Kana Version*. Kodansha International.
- Simonson, M., Smaldino, S., Albright, M., &Zvacek, S. (2019). *Teaching and learning at a distance: Foundations of distance education*. Taylor & Francis.
- Smith, J. (2018). The Role of Handwriting in Early Education. *Journal of Educational Psychology*, 45(2), 123-135.
- Tanaka, Y. (2020). Challenges in Learning the Japanese Writing System. *Japanese Education Research Quarterly*, 8(1), 89-102.
- Wang, Y., &Reeves, T. C. (2007). The meaning of culture in online education: Implications for teaching, learning, and design. In *Handbook of Distance Education* (pp. 683-705). Routledge
- Warschauer, M. (1996). Computer-assisted language learning: An introduction. In Fotos, S. (Ed.), *Multimedia language teaching* (pp. 3-20). Logos International.
- Warschauer, M., &Healey, D. (1998). Computers and language learning: An overview. *Language Teaching*, 31(2), 57-71.
- Wong, M. (2018). *Japanese Kanji Made Easy: (JLPT Levels N5 - N2) Learn 1,000 Kanji and Kana the Fun and Easy Way*. Tuttle Publishing.
- Yıldırım, Ö. (2018). Eğitim teknolojileri ve materyal geliştirme. Pegem Atıf İndeksi.
- Yılmaz, S. (2022). Yabancı Dil Öğretiminde İnteraktif Uygulamalar: “Kahoot! ve Quizizz”. *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, 9(3), 648-666.
- Yılmaz, S. (2023). *Japon Yazısı ve İnteraktif Öğretimi (Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

53. Çeviride Üçüncü Dilden İfadelere Yaklaşım¹

Zeynep Hilal ARAS²

Aysel Nursen DURDAĐI³

APA: Aras, Z. H. & Durdağı, A. N. (2024). Çeviride Üçüncü Dilden İfadelere Yaklaşım. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 950-964. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826056>

Öz

Çeviri söz konusu olduğunda bir dilden başka bir dile gerçekleştiği düşüncesi hakimdir. Fakat, bu düşünce günümüzde iki dilli ele alınan metinlerin başka bir dil daha içermesi durumunda yazarın çeviri sürecine kattığı üçüncü dili (L3) çevirmen göz ardı etmektedir. Çevirinin doğası gereği beraberinde getirdiği zorluklara üçüncü dil de eklenince sınırların yeniden belirlenmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, yazın çevirisine dahil olan üçüncü bir dilin erek metne nasıl aktarıldığını betimleyici bir şekilde ele almaktır. Çalışma kapsamında *Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* adlı kitapta yer alan İspanyolca ifadelerin Türkçeye aktarımı Montse Corrius and Patrick Zabalbeascoa'nın (2011) sunduğu modele göre incelenmiştir. Çeviride üçüncü dilin korunduğu, İspanyolca ifadelerin tutarlı bir şekilde italik yazı tipi ile erek metne aktarıldığı görülmüştür. Böylelikle de roman karakterlerinin Meksikalı kimliğinin erek metne taşındığı söylenebilir. Ancak ifadelerin çeviriye aktarılırken bir dipnot veya açıklamasının yapılmamasından İspanyolca'nın erek okurun aşına olma olasılığı düşük bir dil olması sebebiyle sadece anlamsal değil işlevsel olarak da hedef kitleye ulaşamayacağı çıkarımı yapılabilir. Kaynak metinde de benzer bir tutum yer alsada kaynak okurun tabi olduğu dil ailesi gereği üçüncü dile erek okura kıyasla daha az yabancı kalacağı aşıkardır.

Anahtar kelimeler: Üçüncü dil, L3, çok dillilik, Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale "Yazın Çevirisi" isimli yüksek lisans dersi kapsamında üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 16

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 08.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826056>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Bölümü / MA., Sakarya University, Institute of Sakarya, Translation and Interpreting Studies (Sakarya, Türkiye), zhilalaras@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0003-1131-956X>, **ROR ID:** <https://ror.org/04ttnw109>, **ISNI:** 0000 0001 0682 3030, **Crossref Funder ID:** 501100004473

³ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü / Asst. Prof., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Translation and Interpreting (Sakarya, Türkiye), ndurdagi@sakarya.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-5193-7651>, **ROR ID:** <https://ror.org/04ttnw109>, **ISNI:** 0000 0001 0682 3030, **Crossref Funder ID:** 501100004473

Approach to Third Language Expressions in Translation⁴

Abstract

There has been a prevailing notion that translation takes place from one language to another. However, with this idea, when bilingual texts today include another language, the translator ignores the third language (L3) that the author adds to the translation process. Redefining borders is one scenario that happens when the challenges of translation are compounded by the use of a third language. This paper aims to discuss in a descriptive way how a third language included in literary translation can be conveyed to the target text. For this study, a model proposed by Montse Corrius and Patrick Zabalbeascoa (2011) was employed, and the translation of Spanish expressions in the book titled *Aristotle and Dante Discover the Secrets of the Universe* into Turkish was analyzed. It was observed that the third language was preserved in the translation, and Spanish expressions were consistently conveyed to the target text by the use of italics. It can be concluded that this way the Mexican identity of the novel characters was preserved in the target text. However, as Spanish is a language that the target reader is unlikely to be familiar with, it may be assumed that the absence of a footnote or explanation in the translation will not convey the meaning to the target audience both semantically and functionally. Though a similar attitude exists in the source text, it is evident that the source reader will be less unfamiliar with the third language than the target reader due to the language and historical relations it is linked with.

Keywords: Third language, L3, multilingualism, Aristotle and Dante Discover the Secrets of the Universe

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** This article was produced within the scope of the master's course titled "Literary Translation". It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 16

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 08.07.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826056>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Çeviri denildiğinde akla ilk gelen bir dilden başka bir dile metin aktarma işlemidir. Çevirinin iki dil arasında gerçekleştirildiği algısı zihinlerimize kazınmıştır. Yine de günümüze kadar süregelen olgunun tüm çeviri pratiğini kapsadığı söylenemez. Tek dilli metinler olabileceği gibi günümüzde iki dilli hatta çok dilli metinlerde ele alınmaktadır. Bu da çeviri sürecinde kaynak dil ve erek dilin dışında üçüncü bir dil ile de karşılaşılabilmesi anlamına gelmektedir.

Çeviri ihtiyacı bir toplumun çok dilli faaliyet göstermesinden doğan bir talep sonucu oluşur (Grin, 2017: 160). Çok dillilik, bir toplumdaki iletişimin tek bir dil yerine birden fazla dil aracılığıyla gerçekleşmesini ifade eder (Grin, 2017: 165). İki veya daha fazla dilin bir toplulukta, metinde, ya da bir bireyde beraber bulunmasına neden olur, çeviri de aralarında geçişe olanak sağlar (Grutman, 1998: 157). Çevirinin (baştan) var olma sebebi (zaten) dilsel çeşitliliktir. Grin (2017: 170) çeviri eylemini çok dillikten doğan ve çok dilliliğin dinamikleri ile iç içe geçmiş bir eylem olarak değerlendirir.

Metinlerde iki ya da daha fazla dile eşit ağırlık verilebilir veya baskın bir dilin yanında farklı diller serpiştirilebilir (Grutman, 2006: 19). İstenilen etkiyi yaratmak için Gerard de Nerval'ın *El desdichado* eserinde sadece başlıkta İspanyolca kullanımı ile karşılaşılırken Tolstoy'un *Savaş ve Barış* eserinde satırlarca, paragraflarca farklı dil kullanımı yer almaktadır (Grutman, 2006: 19).

Grutman (2006: 17), çevirinin normalde iki dili (bir kaynak bir de erek dil) içerdiği görüşünün çoğu durumda doğru olmasına rağmen bir çeviri teorisinin kendisini en yaygın ve olası senaryo ile sınırlandırmasını doğru bulmaz. Aynı zamanda edebi eserlerin çevrildiği sıradışı, marjinal derecede önemli, "anormal" yolları da içermesi gerektiğini savunur. Haliyle, çeviribilim alanındaki araştırmalara çeviri sürecine dahil olabilecek kaynak dil ve erek dil dışındaki üçüncü dili içeren örneklerin incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma, çeviri sürecine dahil olan üçüncü dilin, aktarımdaki rolünü incelemek ve çevirmen kararlarını saptamak amacıyla yürütülmüştür. Araştırmanın temelini oluşturmada üçüncü dil kullanımının sıkça rastlandığı *Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* adlı eser seçilmiştir. Çalışma kapsamında kaynak metin ve Türkçe erek metinden dokuz örnek karşılaştırmalı olarak ele alınarak, metinler arası yapısal, dilsel ve anlamsal farklılıklar tespit edilmiş, üçüncü dilin çeviri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bununla beraber, eserin çevirmeni ile aktarım sürecinde karşılaştığı zorluklar, üçüncü bir dilin çeviri eylemine etkisi ve aldığı kararlar konusunda bir röportaj gerçekleştirilmiştir. Araştırma soruları şu şekildedir:

1. Çeviriye üçüncü dil dahil olduğu durumlarda kullanılan stratejiler nelerdir?
2. Üçüncü dil kapsamında yürütülen stratejilerin çeviride olası etkileri nelerdir?

Çeviride Üçüncü Dil

Montse Corrius and Patrick Zabalbeascoa (2011) çalışmalarında günümüze kadar süregelen "Çeviri iki dil arasında gerçekleştirilir." algısının her zaman doğru olmadığı olgusundan yola çıkmışlardır. Çevirinin tanımına bakıldığında çeviri bir kaynak dil (L1) ve erek dil (L2) arasında gerçekleştirilir. Fakat, bu düşünce tüm söylemlerin tek dilli olmadığı gerçeğini göz ardı etmektedir (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 114). Grutman'a göre (akt. Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 116) bir metnin çok dilli bir metin olarak kabul edilmesi için yabancı dile ait tek bir kelimenin kullanılması dahi yeterlidir. Bütünüyle tek dilde ele

alınmak yerine bünyesinde farklı dilleri, kültürleri barındıran eserlerin sayısında küreselleşme ile beraber bir artış görülmektedir (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 113). Aynı zamanda da bir metinde kaynak dil dışında ikinci bir dil (L3) bulunabileceği anlamına gelmektedir. Bilinen çeviri tanımının dışına çıktığında L3'ün erek metne nasıl yansıtılacağı çeviri sürecinde ele alınması gereken önemli bir unsurdur.

Yazılı metinlere yabancı ifadelerin (kodların) eklenmesi ve kullanılması ile bir kod değiştirme (*code-switching*) örneği olarak da karşılaşılabılır (Ahmed, 2018: 2) Kod değiştirme, sözlü ve yazılı eserlerde iki dil veya dil çeşitleri arasında geçiş yapmak anlamına gelmektedir (Ahmed, 2018: 2). Ahmed'e göre (2018: 4) kaynak metinde kod değiştirme kullanımı, okuyucuya metnin hem dilsel ve toplumdilbilimsel unsurlarını hem de estetik ve edebi mesajları yansıtmaya yardımcı olur. Bahsedilen unsurlara sahip metinlerin çevirisinde, çevirmenin aynı zamanda birden çok parametre üzerinde çalışması gerekir. Kod değiştirmenin metinde kullanıldığı durumlarda dikkate alınması gereken iki önemli unsur kod değiştirmenin ilişkilendirildiği üslup ve yazarın yaratıcılığının kaynağı olan iki dilliliğin beraberinde getirdiği özgünlüktür. Buna örnek olarak bir romanın karakterlerine iki dilli olduklarını belirtmek amacıyla ayırt edici isimler vermek ya da karakterlerin etrafındaki topluluğu yansıtan iki dillikten yararlanmak verilebilir. Söz konusu örneklerle hem sözcük hem de cümle düzeyinde karşılaşılabılır, fakat asıl etkisi edebi çalışmanın özgünlüğünü vurgulayacak şekilde bütününe yayılır (Ahmed, 2018: 4).

Corrius ve Zabalbeascoa'nın (2011: 116) çalışmalarının çıkış noktası kaynak metnin bir kaynak dil (L1) ve üçüncü bir dil olan L3'ten oluştuğu fikridir ($KM = L1 + L3^{KM}$). L3, çok dilli metinlerin ve iletişimin bir unsurudur (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 115). L3 üçüncü dil, $L3^{KM}$ kaynak metinde yer alan L3, $L3^{EM}$ ise erek metin yani çeviride yer alan L3 için kullanılan kısaltmalardır (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 114). Bahsi geçen dillerin (L1, L2 ve $L3^{KM}$, $L3^{EM}$) her biri bağımsız bir dil veya ilişkilendirilen dilin bir varyasyonu olabildiği gibi birden çok dil topluluğunun bir metinde temsil edildiğinin göstergesidir. L3, yaşayan bir dili veya lehçelerini ya da uydurma, hayali bir dili temsil edebilir (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 115).

L3'ün doğal bir dil olduğu örnekte dört durumla karşılaşılabılır: (1) L3, L2 ile örtüştüğü takdirde de çok dilliliği yansıtmak muhtemelen zor veya imkânsız bir hale gelecektir (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 119). Kaynak metinde yer alan yabancı ruhu işaret eden dilsel öğeler erek metinde kaybolma riski taşır ve bu durumda L3'ün görünmezliğine yol açabilir. (2) $L3^{EM}$ ve $L3^{KM}$ aynı olduğu bir durumda dilde değişiklik gözlemlenmez (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 119). $L3^{EM}$, L2 değilse L3 çeviride tutulabilir fakat L3'ün işlevi veya çağrışımları değişebilir. Özellikle de L1 ve L2 kültürlerinin L3 ve ilişkili olduğu ülke ve kültürlerle farklı ilişkilere sahip olduğu durumlarda gerçekleşir. Fakat, L3'ün kaynak metin ve erek metinde aynı dil olduğu durumda dahi çevirmen bunun bir kısmını veya tamamını benimsediği yaklaşım (anlaşılabilirlik, yabancı ifadelerle aşinalık vb.) doğrultusunda değiştirebilir (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 119). (3) $L3^{KM}$ 'nin yerini çeviride L1 alabilir ($L3^{EM} = L1$). Çeviride $L3^{KM}$ 'nin $L3^{EM}$ olarak kullanılmasının uygun görülmediğine bir örnektir. Çeviriye yine de yabancılık, L3 havası katmak amacıyla kaynak metnin esas dili L1 kullanılabilir (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 120). (4) L3'ün ne kaynak metinde ne de erek metinde kullanılan dil ile eşleştiği bir durum da gözlemlenebilir $L3^{EM} = L1$, $L3^{KM}$, L2. Çevirmenin $L3^{EM}$ ve L2 arasındaki ilişkinin $L3^{KM}$ ve L1 arasındaki ilişkiye anlam olarak eşdeğer olmasını amaçlaması sonucu gerçekleşebilir (Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 120).

Corrius ve Zabalbeascoa (2011) çeviriye dahil olan üçüncü bir dile getirilebilecek muhtemel çözümleri ve bu çözümlerin getirdiği etkileri şu şekilde sıralamıştır:

Tablo 1. $L3^{KM}$ segmenti üzerindeki işlemler

	İşlem	$L3^{EM}$ segmenti	$L3^{EM}$ statüsü	Muhtemel etki
1	$L3^{KM}$ 'ye yer vermemek	$\emptyset$	mevcut değil	Tek tipleştirme
2	$L3^{KM}$ 'yi $L3^{EM}$ olarak yinelemek ($L3^{KM} \neq L2$ durumunda)	$L3^{EM} = L3^{KM}$	mevcut	İşlevi veya çağrışımlı değişebilir
3	$L3^{KM}$ 'yi $L2$ ile değiştirmek ($L3^{KM} \neq L2$ durumunda)	$\emptyset$ ($L3^{KM} = L2$)	mevcut değil	L3 görünmez olur, ya da L3'ün niteliği bazı L2 stratejileri ile aktarılır. Tek tipleştirme, telafisi olabilir, olmayabilir.
4	$L3^{KM}$ 'yi yinelemek ($L3^{KM} = L2$ durumunda)			
5	$L3^{KM}$ 'yi değiştirmek ($L3^{KM} \neq L2$ veya $L3^{KM} = L2$ durumunda)	$L3^{EM} \neq \{L3^{KM}, L2\}$ $L3^{KM} \{=, \neq\} L1$	mevcut	İşlevi veya çağrışımlı eşdeğer veya benzer olabilir

(Corrius ve Zabalbeascoa, 2011: 126)

Yukarıdaki tabloya göre kaynak metinde yer alan üçüncü dile erek metinde yer verilmeyebilir. Bu da $L3^{EM}$ diye bir unsurdan bahsedilemeyeceğine L3'ün erek metinde görünmez olduğuna işaret eder. Çok dilli bir kaynak metinden (dil bakımından) tek tip bir erek metne geçiş söz konusudur (Tablo 1-5). Kaynak metinde yer alan üçüncü dilin erek dilden farklı olduğu bir durumda $L3^{KM}$ değiştirilmeden erek metne aktarılması durumunda ise L3 statüsünü korur ($L3^{EM} = L3^{KM}$). L1-L3 ve L2-L3 dilleri arasındaki ilişkilerden kaynaklı L3'ün metindeki etkisi ve işlevi değişebilir (Tablo 1-6). $L3^{KM}$ erek dil ile örtüştüğü takdirde erek metne yine aktarılabilir de L3 kaybolur. Artık metnin dili L1 ile L3 ayrımı yapılamadığından erek metinde L3 görünmez olur, dil bakımından metin tek tipleşir (Tablo 1-8). Aynı durum kaynak metinde yer alan üçüncü dilin erek dilden farklı olduğu zamanda da görülebilir. $L3^{KM}$ L2 ile örtüşmese de $L3^{KM}$ erek metinde L2 ile verilebilir. Tekrardan L3 erek metinde görünmez olur (Tablo 1-7). L3, erek metin ve dilin içinde bulunduğu şartlara göre de (aşinalık, önyargı, ya da başka çağrışımlardan ötürü) uyarlanabilir. L3 kaynak metindeki $L3^{KM}$ yerine başka bir dil ile değiştirilebilir (Tablo 1-9).

***Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* Örneği**

Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor (Saenz, 2012/2017), Amerikalı yazar Benjamin Alire Saenz'in ele aldığı 1980'li yıllarda geçen iki gencin tanışmalarından başlayarak beraber yaşadıkları serüveni konu alan bir romandır.

Kitabın baş kahramanlarından Aristo, etrafına genellikle öfke ile yaklaşan on beş yaşında bir ergendir. Sahip olduğu öfkenin en büyük nedeni abisinin hapiste olmasıdır. Sanki abisinin ölmüşcesine davranılması, sözünün dahi edilmemesi, bir sır gibi tutulması hem ebeveynlerine ve çevresindekilere hem de kendisine saldırgan olmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda, Aristo'nun babası Vietnam savaşında asker olarak görev yaptığı zamanlara dair anılarını geride bırakmamış hala o dönemin anılarıyla yaşayan bir insandır ve babasının Aristo için gizemli kalmasına, neden bu şekilde davrandığına anlam verememesine sebep olmaktadır. Aristo bir gün yüzmeye gittiği havuzda Dante adında bir yaşıtı ile yüzme öğretmeyi teklif etmesi vesilesiyle tanışır. Dante, Aristo'ya kıyasla daha durağan bir hayata sahip aile bağları güçlü, meraklı ve sağduyulu bir gençtir. Sanata meraklı, duygularını daha çok irdeleyen bir çocuktur Dante. Zıt denilebilecek kişiliklere sahip olmalarına rağmen

zamanla aralarında özel bir bağ gelişen Aristo ve Dante evrenin sırlarını beraber keşfetmeye başlar ve birçok maceraya beraber şahit olurlar. Yaş aldıkça yaşadıkları değişimler, kimlik karmaşıklıkları ve önemli odak noktalarından biri olan cinsel yönelimlerini keşfetmelerine kadar birçok farklı gelişmeyi ikili beraber deneyimler. Okuyucu da ikilinin serüvene tanıklık eder.

Aristo ve Dante her ikisi de ünlü filozofların isimlerini taşımaktadır. Aristo ismi Antik Yunanistan'da yaşamını sürdürmüş olan Yunan filozof Aristoteles'i, Dante ismi ise İtalyan düşünür ve politikacı Dante Alighieri'i anımsatmaktadır. Yazarın karakterlere büyük filozofların isimlerini verme sebebi de okuyucuda merak uyandırmaktadır. Yazarın gayesi ikisinin de o mertebeye ulaşması mıdır? Yaşamlarını sorgulama süreçlerine bir gönderme midir? İki ergenin kimliklerini arayışları aslında kendilerini, etraflarını sorgulama süreci olarak da görülebilir. Yazar onları birer sorgulayıcı, düşünen kişi olarak anlatmak istemiş olabilir. Yazarın felsefe alanında lisans eğitimi alması da seçiminde etkili bir unsur sayılabilir. Karakterlerin kendi isimlerine olan tepkisi ise yine tezatlık barındırıyor. Aristo, kendisine "Aristotiles" yerine "Aristo" denmesini tercih ediyor. Dante ile tanıştığında ise herkesin kendisine "Ari" dediğini belirtir (Saenz, 2012/2017: 25). Kendinde büyük düşünür Aristoteles'in bilgi birikiminin olmadığını o mertebeye ulaşamayacağını düşündüğünden de aslında "Aristo" ismiyle çağrılacak yetkinliği kendisinde görmemektedir. "Aristo" denilince insanların aklında o filozofu çağrıştırmak istemez. Aristo, ismi ile ilgili duygularını şu sözlerle dile getirir:

"Angel Aristo Mendoza. Angel isminden nefret ediyordum ve kimseye kullanırmıyordum. Tanıdığım tüm Angel isimli elemanlar pisliğin tekiydi. Aristo da hoşuma gitmiyordu. Büyükbabamın ismi olduğunu biliyordum fakat öte yandan dünyanın en ünlü filozofunun ismine sahip olduğumu da biliyordum. Bundan nefret ediyordum. Herkes benden bir şey bekliyordu. Veremeyeceğim bir şey. Ben de kendime Ari demiştim." (Saenz, 2012/2017: 95)

Dante'de ise durum tam tersinedir. İlk kısımda aslında Aristo ile benzer fikirlere sahiptir: geçmişte ismini soranlara "Dan" dediğini ancak bundan daha sonra vazgeçtiğini söyler. Kendisini yalancı hissettirdiğini ve kendisinden utandığı için utanç yaşadığını belirtir (Saenz, 2012/2017: 25). Fakat daha sonraları durumunu kendisi de sorgular. Kendisine verilen isim ve büyük düşünürün arasındaki ilişkiye, benzerliklere, farklılıklara dair sorular sorar. Adının çağrıştırdığı filozof Dante Alighieri'yi örnek almaya başlar.

Aristo ve Dante ergenlik çağlarında her insanın yaşadığı gibi kendilerini, kim olduklarını keşfetme sürecinden geçerler. Kim oldukları sorusuna cevap bulmaya, hissettiklerinin ne anlama geldiğini anlamaya çalışırlar. Bu soruların cevaplarından birisi de cinsel kimliktir. Aristo kitabın başlarında "*Ben sadece farklıyım. Ne demek istediğimi bile bilmiyordum.*" (Saenz, 2012/2017: 78) cümlesi ile bir arayışta olduğunu sinyallerini verir. Adı konulmasa da bilinçaltının ele verdiği sözler ile Aristo diğerlerinden farklı olduğunu dile getirir.

"Fakat hissetmeye başladığım başka şeyler de vardı. Erkekçe şeyler sanırım. (...) Kendi bedenime bile ait hissetmiyordum... özellikle kendi bedenime ait hissetmiyordum zaten. Tanımadığım birine düşünüyordum. Dönüşüm canımı yakıyordu fakat neden canımı yaktığını bilmiyordum. Ve duygularıyla ilgili hiçbir şey anlam ifade etmiyordu." (Saenz, 2012/2017: 90)

Aristo ve Dante'nin arasında tanışmalarından itibaren özel bir bağ gelişir, bunu öncelikle özel bir arkadaşlık olarak adlandırır. Birbirleri ile olan diyaloglarında paylaştıkları saf duyguları okuyucu sayfalar ilerledikçe hissedebiliyor, fakat bunu onların fark etmeleri biraz daha geç oluyor. Aristo, Dante'yi araba çarpmaktan kurtardığında dahi içinde hiçbir duyguya yer vermez (Saenz, 2012/2017: 138). Dile getirdiği tek şey bunun bir refleks olduğudur. Dante ve ailesinin kendisine duyduğu minneti dahi reddeder. Geçirdiği kazada daha da hırçınlaşır. Sürekli duygularını bastırır, hissettiklerini farklı

şeylere yorar. Dante her zaman karşı tarafa daha ılımlı yaklaşır. Dante sevdiğini de özlediğini de Aristo'ya direkt söyleyebilen bir çocuktur. Birbirlerine olan hislerini ilk açığa çıkaran da Dante olur.

“Yüzmeyi seviyorum,” dedi tekrar. Bir süre suskunlaştı. Sonra devam etti: “Yüzmeyi seviyorum... seni de.”

Hiçbir şey söylemedim.

“Yüzmek ve sen, Ari. En çok bu iki şeyi seviyorum.”

“Öyle deme,” dedim.

“Doğru ama.”

“Yanlış demedim. Sadece öyle deme dedim.”

“Niye?”

“Dante, ben...”

“Bir şey söylemek zorunda değilsin. Farklı olduğumuzu biliyorum. Aynı değiliz.”

“Evet, aynı değiliz.”

(Saenz, 2012/2017: 160)

Dante ve ailesi babasının işi nedeniyle kısa bir süreliğine Chicago'ya yerleştiğinde her ikisi de kimlik arayışlarında harekete geçer. Dante, Aristo'ya gönderdiği mektuplarında bir kızla tanıştığından daha sonra öpüşüklerinden bahseder (Saenz, 2012/2017: 178). Bunun üzerine Aristo da bir kıza öperse nasıl hissedeceğini düşünmeye başlar. Özellikle de okulundaki Ileana'yı (Saenz, 2012/2017: 189). Bu iki genç birbirlerinden uzak kaldıkları dönemde kendilerini süregelen kalıplara sokmaya çalışır. Fakat, Dante yine bir mektubunda o kıza öpüşükünde başka birini hatta bir erkeği hayal ettiğini kabul eder (Saenz, 2012/2017: 241). Kimliğini açığa vurur:

“Galiba babama söyleyeceğim. Ufak bir konuşma hazırladım. Şöyle başlıyor: “Baba, sana bir şey söylemem lazım. Erkeklerden hoşlanıyorum. Benden nefret etme. Lütfen benden nefret etme...”” (Saenz, 2012/2017: 241)

Aristo da Ileana isimli bir kızla benzer tecrübeleri yaşar, lakin kızın tamamen ortadan kaybolması ile konu kapanır. Aristo'nun kimliğini keşfetmesi Dante'ye kıyasla daha geç, kitabın son kısmında olur. Aristo, çölde Dante'ye kendisini öptüğünde hiçbir şey hissetmediğini söylemesinin aslında bir yalan olduğunu itiraf eder. Bir başka itirafı da Dante'yi ilk gördüğünde ona âşık olduğudur.

“Bunca zamandır evrenin sırlarını, kendi bedenimin sırlarını, kendi kalbimin sırlarını çözmeye çalışıyordum. Tüm cevaplar burnumun dibindeydi oysa ben farkına bile varmadan sürekli onlarla savaşıyordum. Dante'yle tanıştığım anda ona âşık olmuştum.” (Saenz, 2012/2017: 374)

Aristo ve Dante'nin kimlik arayış süreçlerinin bu denli farklı olmasında önemli bir etkenin aile yapılarından kaynaklandığı söylenebilir. Aristo'nun aile yapısına bakıldığında Aristo için hem asker olarak çalıştığı dönem yaşadıklarını hem de duygularını saklayan bir baba figürü bulunmaktadır. Babasına sarılmak dokunmak dahi Aristo'nun ince düşündüğü hareketlerdir. Ebeveynlerinin hapiste olan abisinden dahi bahsetmemesi aile içerisinde hep içe atma, olanı biteni çözmek yerine saklama durumlarına işaret etmektedir. Aristo da aynı şekilde çözümleyemediği sorunları içine atar, erteler. Dante'nin ailesi ise her zaman hislerini dile getiren duygularını açığa vuran bir yapıya sahiptir. Birbirlerini sevdiklerini sürekli dile getirir, temasta bulunurlar. Aristo, Dante ve ailesinin o özelliklerine evlerine her ziyarete gittiklerinde şaşırır. Dolayısıyla Dante, Aristo'ya kıyasla hislerini daha çok ve çabuk açığa vurur.

Kitabın yazarının kendisi de benzer bir süreçten geçmiştir. Benjamin Alire Saenz, tam 57 yaşında eşcinsel olduğunu açıklamıştır. Aslında, Saenz 2013 yılında verdiği bir röportajında (Texas Monthly, 2013) hala daha benliğini tamamen keşfedip keşfetmediğinden emin olmadığını dile getirir. Saenz, insanların kendilerini sürekli kaybettiklerini, daha sonra da tekrardan arayışa girdiklerini söyler. Kendisini söz konusu kayboluştan kurtaran anın ise sadece yazı yazdığı zaman olduğunu belirtir (Texas Monthly, 2013). *Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* kitabı bağlama konulursa yazarın kendini bulma yoluna bir ayna olarak görülebilir. Kendisi de benzer bir cinsel kimliğini keşfetme sürecinden geçse de bu onun için çok daha uzun yıllar (neredeyse tüm ömrünü) almıştır. Böylece keşif sürecini iki ergene atfetmesi de kendi geç kalmışlığını en azından yazıda düzeltmek olabilir. Kendisinin daha erkenden yaşamış olmayı dilediği, daha erkenden fark etmeyi dilediklerini hayal dünyasında yaratmayı amaçlamış olabilir.

Meksikalı Kimliği ve İspanyolca İfadelerin Aktarımı

Kitaba dair önemli noktalardan biri hem Aristo'nun hem de Dante'nin Meksika asıllı olmalarıdır. Teksas, El Paso'da yaşamalarına rağmen her ikisinin de kökeni Meksika'ya dayanmaktadır. El Paso, Amerika Birleşik Devletleri'nin Teksas eyaletinin uç noktası Meksika-Amerika sınırında bulunan ve Meksikalı nüfusu oldukça fazla olan bir bölgedir (Britannica, 2024). Mekân seçimi hem Meksikalı kimliği ile hem de yazarın kendi hayatından kesitler ile örtüşmektedir. Kitabın yazarı Benjamin Alire Saenz de Meksika kökenli bir aileden gelmektedir. Yüksek lisans eğitimini El Paso'da yer alan Texas Üniversitesi'nde Yaratıcı Yazarlık alanında tamamlamıştır. Süreç, kitabında geçen 80'li yılların ortalarına denk gelmektedir. Günümüzde de hala aynı alanda üniversitede dersler vermeye devam etmektedir. Saenz, hayatı boyunca farklı şehirlerde ülkelerde eğitim almış, yaşamış ama hep El Paso'ya geri döndüğü gözlemlenmektedir (Goodreads, t.y). Bu yönden bakıldığında mekân seçiminin hem yazarın yaşantısıyla hem de Meksikalı kimliği ile örtüştüğü söylenebilir.

Romanın iki genç kahramanında kökenleri yönünden bir kimlik karmaşası vardır. Dante kitabın başlarında Meksikalı kimliğine şüphe ile yaklaşır. Meksika'da yaşamadıkları için gerçekten Meksikalı olup olmadıklarını sorgular (Saenz, 2012/2017: 53). Meksika dışında yaşaması onu böyle bir kimliğe uygun olmadığı düşüncesine itmektir. Aristo ise eve girmeden önce ayakkabılarını çıkarmalarını garipseyen Dante'ye Meksikalı oldukları için adetlerinin bir parçası olduğunu dile getirir, kendileri orada yaşaması da atalarının oralı olduğunu dile getirir. Dante Meksika hakkında hiçbir şey bilmediklerini belirtirken Aristo İspanyolca bilmeyi bir kıstas olarak sunar, Dante ise tekrardan İspanyolca'yı dahi iyi bilmediğini belirtir. Aristo bu diyalogun üstüne Dante'nin *pochó* (Yarım Meksikalı) olduğunu öne sürer (Saenz, 2012/2017: 53). Dante kuzenlerinin kendisini sevmemesini de Dante'nin farklı olduğunu düşünmelerine, İspanyolca bilmemesine bağlar (Saenz, 2012/2017: 96). Kimliğini defalarca dil bilmek ile eşleştirir. Benzer bir şekilde, Aristo Dante'ye ondan daha Meksikalı görüldüğünü söyler. (Saenz, 2012/2017: 80) Bunun üstüne Dante ise herkesin kendisinden daha Meksikalı görüldüğünü iddia eder. Bu örnekte de dış görünüşün kişinin nereli olduğunu belirleyip belirlemediği konusunda bir sorgulama yer almaktadır. Aristo o sözleri söyleyen Dante'nin sesinin tınısının dahi farklı olduğunu belirtir. Meksikalı kimliğinin özellikle Dante'de büyük bir kafa karışıklığına yol açtığı söylenebilir. Aristo, Dante'ye kıyasla Meksikalı kimliğini daha çok benimsemesine rağmen kitabın ortalarına doğru (Saenz, 2012/2017: 97) Dante'nin Aristo'nun gerçek Meksikalı olmasını belirtmesine üzerine Meksika'ya dair bilgisini dahi sorgular. Bu sefer Aristo Meksikalı kimliğini ona dair bilgi ile eşleştirir. Meksika'ya dair önyargılara da sahiplerdir: Ari Meksika halkının fakir olduğu ve çete işlerine girdiğini (Saenz, 2012/2017: 14), Dante'de anne tarafının çok fakir olduğunu annesinin okula gidebilmek için ailesiyle dahi kavga ettiğini ve kız çocuklarının okumasının doğru olmadığı düşüncesinin

hâkim olduğunu anlatır (Saenz, 2012/2017: 96). Meksikalı kimliğinin hayatlarındaki izleri kitap boyunca onları düşündürüp sorgulatmaya iter.

Meksikalı kimliğinin önemli bir parçası Meksika devletinin ana dili İspanyolcadır. *Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* mekân olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde geçen bir metindir ve İngilizce ele alınmıştır. Kaynak metnin ait olduğu ABD'de İngilizce'den sonra en çok konuşulan dil İspanyolcadır, aynı zamanda İspanyolca konuşanlar Amerika'da en hızlı büyüyen azınlık dil topluluğunu oluşturmaktadır (Lee, 2009: 146). Çoğu Amerikalı için "İspanyolca" ifadesi Meksika kökenlilerin Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan en büyük Latin topluluk olması nedeniyle Meksikalı olma ile bağdaştırılır. Amerika'nın kuzeybatısında "Meksikalı" ifadesi dahi İspanyolca dili ile eş anlamlı kullanılır (Lee, 2009: 147). Meksikalı Amerikalıların İspanyolcası çok çeşitli sosyal ve bölgesel değişkenleri kapsar ve Meksika'nın dilsel çeşitliliğini yansıtır. Meksikalı Amerikalı azınlık dilinin sahip olduğu özgün bir karakteristik söylemlerinde hem İngilizce hem de İspanyolca diline yer vermeleridir, yani dillerinde sık sık kod değiştirmeye başvurumaktadırlar (Lee, 2009: 148). Kod değiştirme ile cümleler arası, cümle içi ve cümle dışında karşılaşılabilir (Lee, 2009: 149). Cümleler arası kod değiştirme ile tümce düzeyinde karşılaşılabilir. Örneğin:

(1) I don't understand why she is acting like this. *Está realmente loca.*

Cümle içi kod değiştirme ise konuşmacının tek bir cümle içerisinde bir dilden başka bir dile geçiş yapması anlamına gelmektedir. Buna örnek olarak aşağıdaki cümle verilebilir:

She has to work *toda la noche.*

Cümle dışı kod değiştirme eklenti soruları gibi tümcenin dışında gerçekleştirilir. Örneğin:

You haven't finished your project yet, *¿verdad?*

Kod değiştirme yalnız iki dili akıcı konuşanlar arasında gerçekleşir ve tek dilli bir konuşmacı geldiğinde sona erer, tek dile indirilir. Lee'ye göre (2009: 148) durum göz önüne alındığında kod değiştirme iki dilin karıştırılmasından değil, bunun aksine konuşmacı tarafından bilinçli olarak seçilmiş bir söylem stratejisinden doğmaktadır. Bu sebeple de kod değiştirmeyi iki dilliliğin getirdiği doğal bir sonuç olarak tanımlar.

Benzer bir kullanım ile *Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* kaynak metninde de karşılaşılmaktadır. Aristo, Dante ve ailelerinin Meksikalı kimliklerinden dolayı kitapta sık sık Meksika'nın resmi dili olan İspanyolca ifadeler de yer almakta, Meksika kökenli karakterler sık sık kod değiştirmeye başvurumaktadır. Kaynak metin İngilizce yazılmasına rağmen romanın kahramanları diyaloglarında ara sıra hem kelime düzeyinde hem de cümle düzeyinde İspanyolca ifadeler kullanılmaktadır. Karakterler konuşmaya İngilizce başlarken araya İspanyolca kelimeler sıkıştırmakta veya İspanyolca cümlelere geçiş yapmaktadır.

Bu durumda orijinal metinde iki farklı dilden bahsedilebilir: L1 İngilizce dili ve L3 İspanyolca dili. Çevirisi yapılacak Türkçe dili ise L2. Meksika kimliklerinin bir yansıması olan bu geçişin erek metne nasıl aktarılacağı çeviride ele alınması gereken önemli bir unsurdur. Aşağıdaki bölümde DEX yayınevi tarafından 2017 yılında yayımlanan Çiçek Ağgez çevirisinde bu ifadelerin nasıl sunulduğu incelenecektir.

Kitabın başlarında (Saenz, 2012/2017) Aristo annesinin Katolik kilisesinden arkadaşlarının eve

geldiklerinde kendisine söylediği (kendi deyimiyle) palavraları anlatır:

KM	I could handle them grabbing me by the shoulders and saying, “Let me look at you. <i>Dejame ver. Ay que muchacho tan guapo. Te pareces a tu papa.</i> ”
EM	Omuzlarımı sıkıca tutup, “Sana bir bakayım. <i>Dejame ver. Ay que muchacho tan guapo. Te pareces a tu papa.</i> ” filan demelerini kaldırıbiliyordum.

(Saenz, 2012/2017: 15)

Bu örnekte Aristo'nun annesinin arkadaşı cümleler arası kod değiştirmeye başvurmuştur. Söylemine İngilizce bir cümle ile başlamış sonrasında İspanyolca cümleler ile devam etmiştir. Türkçe çevirisinde İspanyolca kurduğu cümleler kaynak metinde yer aldığı şekilde erek metne aktarılmıştır. Kaynak metinde yer alan $L3^{KM}$ erek metinde aynı tutulmuştur ($L3^{KM}=L3^{EM}$). Yabancı ifadelerin erek metinde de italik tutulduğu ve imlanın değiştirilmediği görülmektedir. Dipnot veya bir açıklama yer almamaktadır. Bahsedilen İspanyolca ifadenin Türkçeye çevirisi şu şekildedir: “*Bir bakayım. Ne kadar da güzelsin. Babana çekmişsin.*” Söz konusu çeviri eserin alıcısı olan Türk okur aynı cümle ile karşılaştığında İspanyolca ifadeyi büyük ihtimalle anlamayacaktır. İspanyolca, Türkiye’de konuşulan diller arasında yer almamakta, sadece bazı üniversitelerde İspanyolca seçmeli ders olarak sunulmaktadır. Erek okur, İspanyolca bilmediği için bu örnekte özellikle “*Babana çekmişsin*” ifadesini atlamış olmaktadır. Aristo'nun babası ile olan ilişkisi de düşünüldüğünde bir misafirin onu babasına benzetmesi ironik bir durum olarak düşünülebilir.

KM	“We speak Spanish.” “Not that good.” “Speak for yourself, Dante. You’re such a <i>pocho</i> .” “What’s a <i>pocho</i> ?” “A half-assed Mexican.” “Okay, so maybe I’m a <i>pocho</i> . ...”
EM	“İspanyolca biliyoruz.” “O kadar iyi değil.” “Kendi adına konuş, Dante. Senin gibilere <i>pocho</i> derler.” “ <i>Pocho</i> ne?” “Yarım Meksikalı.” “Peki, diyelim ki <i>pocho</i> 'yum. ...”

(Saenz, 2012/2017: 45)

Kimlik çatışmalarına örnek gösterilebilecek diyaloglarında Aristo, konuşmasında cümle içinde kod değiştirir Dante'nin *pocho* olduğunu iddia eder, fakat Dante *pocho* kelimesinin anlamını bilmez. Aristo, o kelimenin “Yarım Meksikalı” anlamına geldiğini kendisi söyler. Erek metinde *pocho* ifadesi kaynak metinde olduğu haliyle italik yazı tipi ile tutulmuştur. Kaynak metinde yer alan $L3^{KM}$ erek metinde aynı tutulmuştur ($L3^{KM}=L3^{EM}$). Bu örnekte erek okur *pocho* kelimesinin anlamını bilmesede dahi kitabın kendisinde açıklandığı için İspanyolca ifadeyi bağlama oturtabilir.

Kitabın ilerleyen sayfalarında *pocho* örneği tekrarlar. Çeviri stratejisi aynı devam etmektedir.

KM	“... They’re really Mexican, you know. And I’m sort of, well, what did you call me?” “A <i>pocho</i> .”
----	--

EM “Tam Meksikalılar işte. Ben biraz, şey, bana ne demiştin sen?”
“*Pocho*.”

(Saenz, 2012/2017: 87)

Kaynak metinde Meksika'nın yemek kültürüne de göndermeler bulunmaktadır. Bunlar genellikle Aristo'nun annesinin hazırladığı yemeklerdir.

KM ... because now I got all the chicken and the vegetables in the soup with warm corn tortillas and my mother's *sopa de arroz*.

EM ... yanında sıcak mısırlı tortillalar ile annemin *sopa de arroz*u gelmişti.

(Saenz, 2012/2017: 64)

KM My mom's menudo and more tamales. I was burn out on tamales.

EM Annemin elinden *menudo* ve daha çok *tamale*. *Tamalelerden* gına gelmişti.

(Saenz, 2012/2017: 214)

Meksika kültürüne özgü olarak bilinen yemek türleri kaynak metinde italik yazı biçimiyle İspanyolca verilmiştir: *sopa de arroz*, *menudo*, ve *tamale*. Erek metinde de Meksika kültürüne özgü ifadeler İspanyolca dilinde italik bir şekilde kaynak metinde olduğu şekilde korunmuştur. Kaynak metinde yer alan $L3^{KM}$ erek metinde aynı tutulmuştur ($L3^{KM}=L3^{EM}$). Bu sayede Meksikalı kimliklerinin bir parçası olan yemek kültürünün erek metne de yansıtıldığı söylenebilir.

Bir diğer örnekte Charlie Escobedo geceleyin Aristo'nun kapısını çalar ve Aristo'ya arabasını alıp çöle gitmelerini teklif eder. Aristo'nun teklifini reddetmesi üzerine ise ona *pinchi joto* der.

KM And then he got mad and called me a *pinchi joto* and all sorts of other names....

EM Sonra o delirdi ve bana *pinchi joto* ve başka bir sürü laf salladı.

(Saenz, 2012/2017: 205)

Cümle içi kod değiştirmeye örnek olabilecek bir kullanımdır. Erek metinde *pinchi joto* kaynak metinde olduğu gibi İspanyolca, italik tutulmuştur. Kaynak metinde yer alan $L3^{KM}$ erek metinde aynı tutulmuştur ($L3^{KM}=L3^{EM}$). Dipnot veya bir açıklama bulunmamaktadır. Erek okur tarafı düşünüldüğünde İspanyolca bilmediği takdirde bu ifadenin ne anlama geldiğini anlaması için bir sözlüğe ya da internete başvurması gerekebilir.

KM I'm really into dogs, but sometimes I got the feeling I was nothing more than the family mascot. That's the Spanish word for a dog who's the family pet. *Mascoto*. Mascot. Great. Ari, the family mascot.

EM Köpekleri çok seviyordum fakat bazen sadece ailenin maskotuymuşum gibi geliyordu. Ailenin evcil köpeğine İspanyolcada öyle derler. *Mascoto*. Maskot. Muhteşem. Ailenin maskotu Ari.

(Saenz, 2012/2017: 13)

Aristo köpeklerden bahsettiği bir kısımda kendisini de bir köpeğe benzetir. İngilizce kullanımı *mascot* ile ifadesini tamamladıktan sonra İspanyolca'daki kelimenin evde beslenen köpeklere verilen isim

olduğunu söyler. Daha sonra ise aynı sözcüğü “*Mascoto*” şeklinde İspanyolca yazılışı ile kullanır. Çevirmen kaynak metin L1 dilinde geçen mascot ifadesini maskot, Türkçe hali ile verirken İspanyolca *mascoto* kısmını erek metine olduğu gibi aktarmıştır. Bu durumda kaynak metinde yer alan İspanyolca’ya kod değiştirme erek metinde de korunmuştur ($L3^{KM}=L3^{EM}$). Aynı kelimenin yazılış bakımından farkı yansıtılmıştır.

Benzer bir durum ile ilerleyen sayfalarda Aristo’nun ismini Meksikalı aksanı ile söylemeye çalışmasıyla da karşılaşılıyor.

KM	And then I pronounced my grandfather’s name with this really formal Mexican accent, “ <i>Aristotiles</i> . And my real first name is Angel.” And then I said it in Spanish, “ <i>Angel</i> .”
EM	Sonra ismini çok ağır bir Meksikalı aksanıyla telaffuz ettim: “ <i>Aristotiles</i> . Göbek adım da <i>Angel</i> .” Sonra İspanyolca okudum. “ <i>Angel</i> .”

(Saenz, 2012/2017: 18)

Aşağıdaki örnekte de kaynak metinde Aristo'nun tam adı ve göbek adı Meksikalı aksanı ile telaffuz etmek istediğinde “*Aristotiles*” ve “*Angel*” şeklinde verilmiştir. *Mascoto* örneğinde olduğu gibi kaynak metinde yer alan L3 yazılışı erek metne de aynı şekilde aktarılmıştır ($L3^{KM}=L3^{EM}$).

KM	... so I yelled at him in Spanish. “ <i>Vente pa’aca, Bernardo!</i> ”
EM	.. İspanyolca bağırdım. “ <i>Vente pa’aca Bernardo!</i> ”

(Saenz, 2012/2017: 77)

Aristo, bir gece rüyasında hapiste olan abisini görür. Abisine bu tarafa gel diye bağırır. Daha sonra anlamadığını zannederek İspanyolca’ya kod değiştirir. Türkçe çevirisiyle “Buraya gel, Bernardo!” der. Kaynak metinde italik ile verilen İspanyolca cümle Türkçe erek metne de aynı şekilde aktarılmıştır ($L3^{KM}=L3^{EM}$). Bir dipnot veya açıklama bulunmamaktadır. Cümleler arası geçişinden önce İspanyolca bağırdığını da belirtmesi göz önüne alındığında ifadenin İspanyolca tutulması bağlamın bozulmadığı anlamına gelmektedir. Fakat, aynı zamanda bir açıklama veya dipnot verilmemesi İspanyolca bilmeyen erek okurun bu ifadeyi atlaması demektir.

Genel olarak bakıldığında kaynak metinde yer alan L3’ün erek metindeki L3 ile örtüştüğü görülmektedir ($L3^{KM}=L3^{EM}$). İspanyolca ifadelerin hiçbirinde bir dipnot veya açıklamaya yer verilmemiştir. $L3^{KM}$ ’nin erek metne aktarımı ile romanın kahramanlarının Meksika kökenlerinin bir göstergesi olan İspanyolca dili kullanımının ve kaynak metin yazarının üslubunun erek metinde de yansıtıldığı söylenebilir. Dilsel ve toplumdilbilimsel unsurlar erek metne taşınmıştır, fakat bunlar farklı kültürler olduklarından ve Meksika-Amerika ilişkisine uzak bir toplum olduğundan doğal olarak erek okur için aynı derecede çağrışımlar uyandırmayabilir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta yabancı dildeki ifadelerin erek okura anlam olarak ulaşmaması olabilir. Kaynak metinde yer alan ikinci kültüre ait ifadeler çeviriye taşınmış, fakat erek okur o ifadeleri anlayabilir mi? Türk okurun İspanyolca diline aşinalığı yok derecede azdır. İspanyolca ifadelerin çevirisinin erek metinde verilmemesi erek okurun kitapta verilen bazı nüansları kaçırmalarına sebep olabilir. Bunun önüne geçebilecek bir yöntem dipnot veya bir açıklama sağlanması olabilirdi. Kaynak metinde de üçüncü dilden ifadeler herhangi bir çeviri veya dipnot verilmemiştir, fakat kaynak okurun aldığı eğitim ve toplum olarak Meksika kültürünü, insanımı içinde barındırması düşünüldüğünde İspanyolca ile aşinalığı daha olasıdır. Çeviride bir dipnota veya açıklamaya yer verilmemesinin arkasında yatan farklı nedenler olabilir. Kaynak metinde yer alan ikinci

dil, ikinci bir çevirmen gerekmesi anlamına gelir, ki yayınevi için ekstra bir masraf demektir. Yayınevinin politikası veya çevirmen stratejisi bu yönde olabilir. Böylesi bir yaklaşımdan kaçılmasının bir sebebi bu ifadelerin sayıca fazla olması, dipnotların metnin akıcılığını bozma ihtimalinden olabilir.

Bu makale kapsamında kitabın çevirmeni Çiçek Ağgez ile e-posta üzerinden iletişime geçilmiştir. Kendisine çevirisinde yer alan İspanyolca ifadeler konusunda nasıl bir yol izlediği sorulduğunda İspanyolca ifadeleri erek metne olduğu gibi herhangi bir açıklama olmadan aktarmanın kendi tercihi olduğunu belirtmiştir. Ağgez'e göre metni Türkçe okuyan okurların çok büyük bir kısmının İspanyolca bilmediğinin aşikâr olduğu, ABD'de eğitim sisteminde İspanyolcanın zorunlu veya seçmeli ders olarak sunulması nedeniyle kitabı okuyan bir Amerikalı'nın Türkçe okur kadar yabancı kalmayacağı doğrudur. Söz konusu eserlerin orijinallerinde yabancı dilde kullanılan ifadeler dipnotta yer verildiğine şahit olmadığını belirtirken aynı zamanda bu yöntemi Türkçe veya başka çeviri edisyonlarda da uygulamanın mantıksız sayılmayacağını savunmuştur. Ağgez, *Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* yapıtını Türkçe'ye çevirdiği dönemde orijinal dil dışındaki yabancı ifadelerin yabancı olmasının bir amacı olduğunu düşünerek karar verdiğini açıklamıştır. Fakat, artık yabancı ifadeleri çok fazla sayıda olmadığı müddetçe genel olarak dipnotta yansıtmayı daha mantıklı bulduğunu ifade etmiştir. Bu kararın da tabii duruma göre (yabancı ifadelerin isim mi cümle mi olduğu, kitabın içeriği, okurun kim ve konuya ne kadar hâkim olduğu gibi nedenlere göre) değişiklik gösterebileceğini de eklemiştir. Artık *Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* gibi hızlı tüketim ürünü olan kitapların çevirisinde (okuru metinden olabildiğince uzaklaştırmamak adına) yabancı kelimeleri dipnotta açıklamanın mantıklı olabileceğini düşündüğünü dile getirmiştir.

Sonuç

Çeviri bir dilden diğer bir dile yapılır anlayışı günümüzde çeviri pratiğinin tamamını kapsamayan bir olgudur. Küreselleşmenin de etkisiyle tamamen tek dilde değil iki dilli hatta çok dilli ele alınan metin sayısı artış göstermektedir ve çevirisi gerektiğinde eyleme dahil olan üçüncü bir dil (L3) söz konusudur. Haliyle de çeviriye nasıl aktarılacağı önem taşımaktadır. Alışılmış kodlamaların dışına çıkıldığı bu durumda yeni çeviri stratejileri geliştirilmesi gerekmektedir. Üçüncü dilden ifadeler çeviriye aktarılırken farklı yaklaşımlar benimsenebilir. L3 çeviriye olduğu gibi aktarılabilir, konumu korunabilir fakat ulaşacağı kültürün farklılıkları gözetildiğinde barındırdığı alt mesajlar veya çağrışımlar değişebilir. Kaynak metinde yer alan L3'e çeviri metninde hiç yer verilmediği gibi ana örüntüye yedirildiği durumlarda olabilir. Bu durum çeviri dil ile L3'ün kesisebileceği gibi bilinçli uygulanmış bir çeviri stratejisi olarak da algılanabilir.

Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor yapıtında yer alan L3, İspanyolca diline ait ifadelerin Türkçe'ye çevirisi incelendiğinde kaynak metinde yer alan L3'ün erek metinde korunduğu görülmüştür. Bu ifadelerin çeviride korunması yapıtın kahramanlarının Meksikalı kimliğini erek metne yansıtmayı da sağlamıştır. Ancak, söz konusu erek kitlenin İspanyolca diline aşina olmayacağı düşünüldüğünde bu ifadeler ile karşılaştıklarında okurun seçenekleri; tümüyle atlamak, bağlam üzerinden çözümlemek ya da analog bir sözlüğe veya internete başvurmak olacaktır. Çevirmen Çiçek Ağgez, İspanyolca ifadeleri erek metne olduğu gibi taşımanın kendi fikri olduğunu ve orijinal metindeki yabancı ifadelerin bir amacı olduğunu düşünerek böyle bir tutum sergilediğini dile getirmiştir. Aktarıcı, yabancı ifadeleri çok fazla sayıda olmadığı müddetçe artık genel olarak dipnotta yansıtmayı daha mantıklı bulduğunu belirtirken yabancı dile ait olanların hangilerinin dipnota indirileceği konusunun yapıttan yapıta değişkenlik göstereceğini belirtmiştir. Kendisinin dipnot kullanımını mantıklı bulduğunu iddia etmesine rağmen söz konusu çevirisinde bu yöntemi tercih etmemesinin bir tezatlık barındırdığı söylenebilir. Böyle bir

durumun kariyerinin erken dönemlerine denk gelmesinden kaynaklandığı ancak zamanla meslekte edindiği deneyimler sonucunda farklı tutumlara yönelerek kullandığı yöntemlerin değiştiği sonucuna varılabilir. Aristo örneğinde de son kanaatinin desteklenebilir olduğunu ifade etmek isabetli olacaktır.

Çeviri sorunlarının tek bir çözümü olmamasının dışında, her metin kendi içinde farklı zorluklar ve çözümler sunar. Yazarın eserinde yansıttığı her unsurun çeviriye başarılı bir şekilde taşınması, yazarın özgünlüğü ile erek okur arasında bir köprü işlevi görebilir. Ancak, Türkçe erek metinde köprünün okura anlamsal olarak da ulaşmasına yönelik herhangi bir adım atılmamıştır. İspanyolca ifadelerin yoğunluğu dipnot kullanıldığında metnin akışını kesmeye neden olacak seviyede değildir. Dolayısıyla, bahsi geçen ifadelerin çevirisi dipnot aracılığıyla okuyucuya aktarılıp anlam akışının sağlanması tercih edilebilirdi. Öte yandan, çevirmenin tercihi ya da yayınevının politikası doğrultusunda, kitabın sonuna eklenecek bir liste de alternatif bir strateji geliştirilebilirdi. Bu strateji, okurun metni daha rahat takip etmesinin yanı sıra eserin özgün yapısına da sadık kalınmasını sağlayabilirdi.

Kaynakça

- Ahmed, M. (2018). Codes across languages: On the translation of literary code-switching. *Multilingua*, 37(5), 483-514. <https://doi.org/10.1515/multi-2017-0060>
- Britannica (2024, 23 Nisan). El Paso. <https://www.britannica.com/place/El-Paso-Texas> adresinden 25 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.
- Corrius, M. & Zabalbeascoa, P. (2011). Language variation in source texts and their translations: the case of L3 in film translation. *Target-international Journal of Translation Studies*, 23, s. 113-130. <https://doi.org/10.1075/target.23.1.07zab>
- Goodreads (t.y) Benjamin Alire Saenz. https://www.goodreads.com/author/show/4841310.Benjamin_Alire_S_enz adresinden 21 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.
- Grin, F. (2017). Translation and language policy in the dynamics of multilingualism. *International journal of the sociology of language*. 243, s. 155-181. . <https://doi.org/10.1515/ijsl-2016-0051>
- Grutman, R. (1998). Multilingualism and Translation. Mona Baker (ed.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/New York: Routledge, 157-160.
- Grutman, R. (2006). Refraction and recognition: Literary multilingualism in translation. *Target*. 18. s. 17-47. <https://doi.org/10.1075/target.18.1.03gru>
- Lee, M. (2009). Code Switching in the Mexican American Community. *Revista Iberoamericana*. 20-2. s. 145-168. Doi: 10.22927/snuibe.2009.20.2.145
- Saenz, B. A. (2017). *Aristo ve Dante Evrenin Sırlarını Keşfediyor* (2. Baskı). (Ç. Ağgez, C.ev.). DEX. (Orijinal eserin basım tarihi 2012, 7. Baskı).
- Texas Monthly (2013, Ağustos). The Passion of Benjamin Saenz. <https://www.texasmonthly.com/articles/the-passion-of-benjamin-saenz/> adresinden 24 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.

T1-Yaşar Kurt'un Kıraat Tarihinin Meseleleri adlı Kitabının Kritiği^{1,2}**Semra BAYRAL**³

APA: Bayral, S. (2024). Yaşar Kurt'un Kıraat Tarihinin Meseleleri adlı kitabının kritiği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 965-967. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826086>

Kurt, Y. (2013). *Kıraat Tarihinin Meseleleri*. Samsun: Ceyhlan Ofset

Yaşar Kurt tarafından kaleme alınan "Kıraat Tarihinin Meseleleri" isimli kitap beş ana bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada kıraat ilminin doğuş ve gelişim seyrinde Hz. Peygamber'den İbnü'l-Cezeri'ye (ö. 833/1429) kadar olan dönem ele alınmıştır. Yazar, İbnü'l-Cezeri'den (ö.833/1429) sonraki alanın daha geniş bir şekilde işlenmesine imkân sağlamak için konunun İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) ile sınırlandırıldığını eserinde ifade etmektedir. (s. 5)

İlk bölümde yazar, "Kıraat İلمي ve İlgili İstılahlar" başlığı altında "Kur'an, kıraat, kârî, kurrâ, mukrî, râvî, rivâyet, tarîk, vecih, ihtiyâr, kıraat-i seb'a, kıraat-i aşere, kıraat-i erbaate aşere, semâ, arz ve edâ" kavramlarını açıklamıştır. Bu kavramları ifade ederken sadece anlamlarına değinmekle kalmayıp tarihi akışı içinde bu kavramların algılanışı ve hâlen bu kavramlardan hangi yönlerden ne kadar istifade edilebileceği gibi farklı değerlendirmelere yer vermiştir. Burada özellikle semâ, arz ve edâ kavramları açıklanırken, Hz. Peygamber döneminden itibaren Kur'an eğitiminde semâ (hocanın öğrenciye okuması) ve arz (öğrencinin hocaya okuması) metodunun önemine dikkat çekmiştir. Bu bölümde verilen bilgilerin Kur'an eğitimi açısından önemli olduğu ve gelişen teknolojik imkânlara rağmen günümüzde de semâ ve arz metodunun en etkili yöntemlerden biri olduğunu ifade etmektedir. (s. 15-27)

İkinci bölümde tarihi seyri itibariyle kıraat ilmi ele alınmış ve burada öncelikle "cem'u'l-Kur'an" ifadesine açıklık getirilmiştir. Göçebe kültürün karakteristik özelliği olarak Arap toplumunda yazılı

- ¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
ıkar atışması: ıkar atışması beyan edilmemiştir.
Fınansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve alışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Kitap Eleştirisi, **Makale Kayıt Tarihi:** 24.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.08.2024-**Yayın Tarihi:** 21.08.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826086>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / ift Taraflı Körleme
- ² **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Book Review, **Article Registration Date:** 24.06.2024-**Acceptance Date:** 20.08.2024-**Publication Date:** 21.08.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13826086>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind
- ³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İلمي Anabilim Dalı / Graduate Student, Samsun Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Qur'anic Reading and Qiraat (Samsun, Türkiye), semra-1655@outlook.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0001-6961-1593> **ROR ID:** <https://ror.org/028k5qw24>, **ISNI:** 0000 0004 0574 2310, **Crossref Funder ID:** 501100004202

kültürden çok sözlü kültürün gelişmiş olduğu vurgulanmış, bunun sonucu olarak vahiy devam ederken sahabenin inen ayetleri yazmaktan çok ezberleme gayreti içerisinde olduklarına değinilmiştir. Ezberin yanı sıra Hz. Peygamber'in, inzâl olan ayetleri vahiy kâtipleri ile kayıt altına aldırıldığı ve sahabeden ise yazmayı bilenlerin kendi çabalarıyla ayetleri yazdığı ifade edilmektedir. Kur'ân'ın sahabe tarafından ezberlenmesi ve yazılması olaylarının her ikisi için de "cem'u'l-Kur'ân" tabiri kullanılmaktadır. Bu bölümde Hz. Peygamber döneminde cem' konusuna açıklık getiren yazar, vahiy sürecinde Kur'ân'ın mushaf haline getirilememesinin sebeplerine yer vermektedir. (s. 28-41)

İkinci bölümde ele alınan diğer bir konu Kur'ân'ı öğrenmede ümmet için bir kolaylık sağlayan yedi harf meselesidir. Bu bölümde kıraat ilminin tartışmalı konularından biri olan yedi harf ruhsatının başlangıcı, ne anlama geldiği, niçin istendiği, nasıl elde edildiği ve geçici bir kolaylık mı veya sürekli mi olduğu gibi hususlara konu ile ilgili hadisler göz önüne alınarak açıklık getirilmiştir. Bu konuda ulemanın görüşlerine yer verilmiştir. (s. 41-61) Yazarın yedi harf ruhsatının devam edip etmediği yönündeki değerlendirmesinin, okuyucu için konuyu daha anlaşılır kılması bakımından oldukça faydalı olduğunu söyleyebiliriz. Kurt, konu ile ilgili görüşünü şu cümleleriyle ifade etmektedir: "...meşru bir mazeret sebebiyle verilen bu ruhsatın kalıcı olmayacağı, şartlar değişip, İslam geniş kitleler tarafından öğrenilir ve kabul görürse değişebileceğini de anlamak mümkündür. Nitekim Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde bu ruhsat kaldırılmıştır. Ancak bu ruhsat, İslam'ı yeni kabul eden, kullandığı dil nedeniyle bazı harfleri telaffuz edemeyen, adeta okuma özürülü olan kimseler için, her dönemde uygulanabilir. Sonraki dönemlerde, fakihlerin zelletü'l-kârî (okuyucu hataları) bahislerinde, İslam'ı yeni kabul eden kimselere, bazı kelime veya harfleri telaffuzdaki eksiklikleri nedeniyle gösterilen kolaylığın kökeninde, açıkça ifade edilmese de bu ruhsatın etkisi olduğu söylenebilir." (s. 43-44)

Yedi harf meselesinden sonra Kur'ân'ın cem'i konusuna değinen yazar, râşid halifeler döneminde yaşanan olayları ele almaktadır. Kur'ân'ın Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemlerinde olmak üzere üç defa cem' edildiğinden bahsetmektedir. Hz. Peygamber döneminde yazılmış olan fakat vahyin devam ediyor olması sebebiyle bir araya toplanamayan ayetlerin halifeler döneminde Mushaf haline getiriliş sürecini okuyucuya aktarmaktadır. Kur'ân'dan hiçbir şeyin eksiltildiğinin ve günümüze kadar değişmeden geldiğinin ispatı da denebilecek bu sürecin iyi bilinmesi gerekmektedir. Kur'ân'ı Kerîm Hz. Ebûbekir (ö. 12/634) döneminde iki kapak arasında toplanmış, Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde ise çoğaltılarak belirli merkezlere gönderilmiştir. Kurt, bu sürecin nasıl işlediğini detaylı bir şekilde ele almaktadır. (s.61-80) Hz. Osman döneminde yapılan çoğaltma işleminin Hz. Ebû Bekir dönemindeki İmam Mushaftan ayrılan yönlerini maddeler halinde sıralamasının konuyu özetlemesi bakımından faydalı olduğunu söyleyebiliriz. (s.74-76)

İkinci bölümün devamında "Kıraat İlmine Sahâbenin Katkısı ve Kıraat Okullarının Doğuşu" başlığı altında Medine, Mekke, Şam, Basra ve Kûfe kıraat okullarının ortaya çıkışı ve bu okulların önemli temsilcileri hakkında bilgilere yer verilmiştir. (s. 80-85). Sonrasında ise "İcâzet Müessesesi", "Mushafın Noktalanması ve Harekelenmesi" ve "İbn Mücâhid'e (ö. 324/936) Kadar Kıraat İlmi" konuları ele alınmıştır. Kanaatimizce "İcâzet Müessesesi" başlığının konu bütünlüğü ve bağlam açısından daha uygun bir bölümde yer alması faydalı olabilir. (s. 85-92).

Yazar üçüncü bölümde kıraatlerin değeri konusuna yer vermiştir. Bu bölümde kıraatlerin sıhhati ve tevâtürü meselesine açıklık getirmiştir. Kıraatlerin sıhhat şartları ve "Sahih" kavramının kıraat ilmindeki manaları üzerinde duran yazar, daha sonra kıraatlerin tevâtürü meselesine değinmiştir. Başlangıçta hadis ilminin içinde nakledilmeye çalışılan kıraat ilminin, tevâtür konusunda hadis ilminde aranan "yalan üzerine ittifakları aklen mümkün olmayan bir topluluğun yine böyle bir topluluktan

aldıkları bir haberi, aynı özelliklere sahip başka bir topluluğa nakletmeleri” şartına göre değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında gerekli açıklamalara yer veren Kurt, bu konudaki görüşünü şu cümlesiyle ifade etmektedir: “*Kıraatlerin tevâtürü meselesini değerlendirirken, hadis ilmindeki uygulamalarda şart koşulan sayı yerine, edâ ve ifade açlarından bakmak daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.*” (s. 93-102) Dördüncü bölümde ise kıraatlerin kısımları başlığı altında sırasıyla; mütevâtir kıraatler, meşhur kıraatler, âhad kıraatler, şâz kıraatler, müdrec kıraatler ve mevzu (uydurma) kıraatlerin açıklaması yapılmıştır. (s. 103-111).

Kıraatlerin sınıflandırılmasını ele alan beşinci bölümde öncelikle kıraatlerin sınırlandırılmasına zemin hazırlayan olaylardan bahsedilmiştir. Zamanla kıraatler ve rivâyetlerin artması sonucu İslam toplumunda ihtilaflar ve ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Toplumda birliği sağlamak amacıyla yapılan kıraatleri sınırlayıcı çalışmalar arasında en etkili olanı İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) “*es-Seb'a fî'l-kirâât*” adlı eseridir. Kurt, bu bölümde İbn Mücâhid (ö. 324/936) tarafından belirlenen ve dönemindeki çoğu âlim tarafından da benimsenen yedili tasnifin, kıraat eğitimi ve öğretimine aktarılması ve sistemli bir hâle getirilmesinde Endülüslü âlimlerin önemini vurgulamıştır. Bu âlimlerin hayatlarından, kıraat ilmindeki yerinden ve önemli eserlerinden bahsetmiştir. (s. 112-120) Bu konuda yaptığı şu değerlendirmesi dikkat çekmektedir: “*Kıraat-i seb'a/yedi kıraat'in belirleyicisi İbn Mücâhid (ö. 324/936), hazırlayıcısı Mekki b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), kıraat ilmine dâhil eden, uygulama alanına koyan, diğer bir tabirle İslam coğrafyasında geniş bir katılımla eğitim ve öğretim imkânı bulmasını sağlayan ed-Dânî (ö. 444/1053) ve onunla birlikte eş-Şâtîbî (ö. 590/1194) olmuştur.*” (s. 120) Eserde son olarak kıraat-i seb'a (yedili kıraat), kıraat-i aşere (on kıraat) ve kıraat-i erbaate aşere (on dört kıraat) tanıtılmaktadır. Burada kıraat ilmini gelecek nesillere intikal ettiren imamların, kıraatlerindeki tercihleri ve diğer kıraatlere göre buldukları yerin daha iyi anlaşılması açısından hayatları, kıraatlerini aldıkları ve okuttukları kimseler, kıraat ilmindeki kudretleri, çağdaşları ve sonrakilerin onlar hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Yedi ve buna ilave edilen üç kıraatle birlikte on kıraat imamının râvîlerinin hayatları ve kıraatleri hakkında bilgi verilmiş fakat on kıraate ilave edilen dört kıraat imamının râvîleri sadece isim olarak zikredilmiştir. (s. 121-194).

Tanıtımı ve değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız “Kıraat Tarihinin Meseleleri” kitabı kıraat alanında Hz. Peygamber'den İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan dönemi ortaya koyan kapsamlı bir çalışmadır. Konuları ele alış metodu, açık ve anlaşılır dili ile her kesimden okuyucunun istifade edebileceği bir eserdir. Kıraat ilminde ihtilaflı gibi görünen konular temel kaynaklara dayanılarak açıklanmıştır. Yazarın yeri geldikçe kendi görüşlerini ortaya koyması esere ayrı bir değer katmaktadır. Eserde yazım kurallarına titizlikle riayet edilmiş, gereksiz sözcük kullanımından uzak durulmuştur. Kitap kaynak bakımından oldukça zengindir ve öncelikle alanın temel eserlerine itibar edilmiştir. Bu çalışma alana ilgi duyan ve İbnü'l-Cezerî sonrası çalışmak isteyen araştırmacılara önemli bir örnek teşkil etmektedir.

